OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG‘UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI”

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

MAQOLALAR TO‘Plami

2025-yıl 27-may

BUXORO – 2025

TASHKILIY QO‘MITA

Sh.N. Murodov	–	BDPI ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, rais.
G.R. Akramova	–	Ilmiy-tadqiqotlar, ilmiy innovatsiyalar va pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i, pedagogika fanlari doktori, professor, rais o‘rinbosari.
N.Dj.Yadgarov	–	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, a’zo.
G.T. Boymurodova	–	Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, a’zo.
B.Q. Xodjayev	–	Pedagogika kafedrasi dotsenti, Pedagogika fanlari nomzodi, a’zo.
B.J. Umarov	–	Pedagogika kafedrasi professori, Pedagogika fanlari nomzodi, a’zo.
Z.B. Jalilov	–	Pedagogika kafedrasi dotsenti, Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori, p.f.f.d (PhD), a’zo.
Q.F. Abdullayev	–	Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti, a’zo.
J.T. Karimov	–	Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi, a’zo

Manzil:
Buxoro davlat pedagogika instituti – Piridastgir ko‘chasi, 2-uy.
Ish tili: o‘zbek, rus, ingliz
Anjumaning boshlanishi – 22-may 2025-yil, soat 10^{00}, BuxDPI majlislar zali.
Reglament:
Yalpi majlisdagi ma’ruzalar uchun - 20 daqiqa
Seksiya yig‘ilishlaridagi chiqishlar uchun - 10 daqiqa
Munozara uchun - 5 daqiqa.
Bog‘lanish uchun ma’lumot: Tel.: +998 99 484 00 76
+998 99 757 14 41

DASTURIY QO‘MITA

1. B.B.Ma’murov – Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, pedagogika fanlari doktori, professor, rais;

2. Sh.N.Murodov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, fizika-matematika bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, rais o‘rinbosari;

3. M.M.Bafayev – O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

4. G.R.Akramova - Ilmiy-tadqiqotlar, ilmiy innovatsiyalar va pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i, Pedagogika fanlari doktori (DSc), a’zo;

5. N.Dj.Yadgarov – Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti dekani, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, a’zo;

6. G.T.Boymurodova – Umumiy pedagogika kafedrasi mudiri, Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, a’zo;

7. B.Q.Xodjayev – Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi, a’zo;

8. B.J.Umarov – Umumiy pedagogika kafedrasi professori, pedagogika fanlari nomzodi, a’zo;

9. Z.B.Jalilov – Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti, Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori p.f.f.d (PhD), a’zo;

10. Q.F.Abdullayev – Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti, a’zo.

UMUMINSONIY QADRIYATLAR MADANIYATLARARO MUNOSABATNING MUHIM OMILI

B.B. Ma'murov
Buxoro davlat pedagogika instituti rektori
Pedagogika fanlari doktori, professor

XXI asr globallashuv va axborot asri bo‘lishi bilan birga, insoniyatning yagona madaniy makonda o‘zaro muloqoti va hamkorligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Bunda **umuminsoniy qadriyatlar** xalqlar o‘rtasida **madaniyatlararo munosabatlarni** shakllantirish va mustahkamlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Umuminsoniy qadriyatlar — bu butun insoniyat uchun dolzarb, har bir madaniyatda qadrlanadigan, inson sha'ni va huquqlarini, hayot, erkinlik, adolat, tinchlik, oila, mehr-oqibat kabi tushunchalarni o‘z ichiga olgan **axloqiy-ruhan qadriyatlar**dir. Bu qadriyatlar har qanday diniy, milliy yoki madaniy tafovutlardan qat’i nazar, barcha jamiyatlar tomonidan e’tirof etiladi.

Bugungi kunda dunyoda yuzaga kelayotgan global muammolar — migratsiya, iqlim o‘zgarishi, diniy va etnik mojarolar sharoitida xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro **hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik**ka asoslangan munosabatlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida **umuminsoniy qadriyatlar ko‘prik vazifasini** bajaradi.

Umuminsoniy qadriyatlarning madaniyatlararo munosabatdagi o‘rni

1. **Bag‘rikenglikni shakllantiradi.** Har bir insonni o‘ziga xosligicha qabul qilish madaniyatlararo anglashuvga yo‘l ochadi.
2. **Tinçlik va totuvlikni mustahkamlaydi.** Adolat, tinchlik va inson huquqlari qadriyatlari xalqaro hamkorlikni rivojlantiradi.
3. **Ta’lim va tarbiyada integratsiyani ta’minlaydi.** Farzandlarga milliy qadriyatlar bilan birga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish ularning madaniyatlararo kompetensiyasini oshiradi.
4. **Ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi.** Insonparvarlik tamoyillari asosida tashkil etilgan jamiyatda har xil madaniyat vakillari totuv yashashi mumkin.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng insonparvarlik, bag‘rikenglik va umuminsoniy qadriyatlarni ustuvor tamoyil sifatida e’tirof etdi. Bunga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

1. **“Yangi O‘zbekiston – inson qadri ulug‘langan jamiyat”** tamoyili;
2. Ta’lim tizimida axloqiy, ma’naviy tarbiya va vatanparvarlikka urg‘u berilishi;
3. Diniy bag‘rikenglik siyosati va ko‘p konfessiyali jamiyatda tinchlikning ta’minlanishi;
4. “Mahalla” instituti orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi.

Umuminsoniy qadriyatlar — bu insoniyatning umumiy ma’naviy boyligidir. Ular turli madaniyatlar orasidagi farqlarga qaramay, **insonni markazga qo‘yuvchi**, **tinchlik va hamkorlikka undovchi** kuchdir. Shuning uchun, bu qadriyatlar asosida harakat qilgan jamiyatlar nafaqat ichki barqarorlikka, balki xalqaro miqyosda ham ishonch va hurmatga erishadi.

Madaniyatlararo kompetensiya — bu turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish va hamkorlik qilish qobiliyatidir. Bu kompetensiyani rivojlantirishda umuminsoniy qadriyatlar asosiy rol o‘ynaydi. UNESCOning ta’kidlashicha, madaniyatlararo kompetensiya tinchlik, bag‘rikenglik va inklyuziyani targ‘ib qilishda muhim ahamiyatga ega.

UNESCO 2001 yilda qabul qilgan **Madaniy xilma-xillik bo‘yicha Umumjahon Deklaratsiyasi**da madaniyatlararo muloqot tinchlikni ta’minlashning eng yaxshi kafolati sifatida e’tirof etilgan. Bu deklaratsiya madaniy xilma-xillikni insoniyatning umumiy merosi sifatida tan oladi va uni saqlash va rivojlantirishga chaqiradi.

Umuminsoniy qadriyatlar har bir insonda **global tafakkur**, **millatlararo hurmat**, **insonparvarlik** kabi fazilatlarni shakllantirishda asosiy o‘rin tutadi. Shuning uchun, madaniyatlararo munosabatlarning samarali kechishini ta’minlashda bu qadriyatlarga tayanish, ularni targ‘ib qilish — zamonaviy jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir.

1-SHO‘BA: JAHON TA’LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

МАХАЛЛЯ КАК ОЧАГ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ НАРОДОВ УЗБЕКИСТАНА

Ш.Н. Муродов
Проректор по научной работе и инновациям

Аннотация: Статья посвящена роли махалля в социально-культурном жизни народов Узбекистана. Также показывается основные функции махаллы в современном обществе Узбекистана.

Ключевые слова: махалла, семья, образование, культура, взаимосвязь, ремесло, функция, задачи.

В древности махалля (от арабского слова «местность») формировалась из объединения крупных патриархальных семей (по Авесте «нмана») (1.2010. 11) и составляла социально – экономическую основу общества. В системе управления зороастризма она (по Авесте «вис») (1.2010. 11) была основой развития родоплеменных отношений в обществе. Высший орган «вис» была «собрание народа» (по Авесте «ханжамана») (2.1989. 11-17) которую возглавлял глава рода (по Авесте «виспати») (1.2010. 11). В средние века в эволюции махаллы прослеживается феодальная – теократическая тенденция развития. Из налогооблагаемых доходных земель создаётся новые единицы феодальных общин. Для централизованного управления этих общин в крупных общинах создавали «минбари» (соборные мечети пятничных молитв) (3.1991.84-86).

Система образования махаллы в городах средневековья Средней Азии был связан с образованием разных ремесленных кварталов. В Бухаре, как и в других древних городах Узбекистана до наших дней существует кварталы «телпакдузов-шапошников», «темирчи-кузнецов», «кулол-гончаров», «бофанда-ткачей» и.т.д. До Октябрьского переворота 1917 года развития махаллы был непрерывным. Она обеспечивала социально–экономическую и культурную развитию народов Средней Азии. Махалля была фактором устойчивости в эпоху феодальных междоусобных войн.

В советское время махалля был заменен системой местных советов. Местные советы на основе идеи марксизма отвергали многовековые традиции самоуправления народа на местах. Они были своего рода «справочное бюро» для партийных органов и силовых структур государства. Через них был создан крупная коррупционная система непосредственного ограбления народа. В результате идеологического и бюрократического давления махалля окончательно потеряла свою общественную сущность самоуправления.

В годы независимости в Узбекистане на основе традиционных народных ценностей была создана система самоуправления махалля и их деятельность законодательно обосновано в 11– статье Конституции Республики Узбекистан. Для управления махалля на местах были сформированы центры Гражданского собрания. 1993 год была создана правовая основа системы местного самоуправления и благотворительный фонд «Махалля». В 2012 год в Узбекистане функционировал 1449 местных Гражданских собраний. Глава местного самоуправления избирается из местных граждан с 21 год на 2,5 года. Функция махаллы в современном обществе Узбекистана прослеживается в следующих направлениях:

1. Социальная функция. Организация помощи малообеспеченным семьям осуществляется через обсуждение вопроса в комиссии из пяти человек. При этом доход семьи делятся на количество членов семьи. Если средний показатель ниже минимальной зарплаты для этой семьи определяется материальная помощь в размере не ниже минимальной зарплаты и до триста процентов минимальной зарплаты. Кроме этого махалля осуществляет пенсионные, декретные платы и помощь инвалидам.
2. Экономическая функция. Помощь в организации местных экономических

структур состоит из определения энергетических источников для торговых и производственных организаций, арендных платёж и суммы для благотворительных мероприятий.

3. Духовно-воспитательная функция. Организация культурно–просветительских мероприятий состоит из благотворительных мероприятий: концерты, праздничные мероприятия, помощь детдомам, помощь ветеранам войны и труда, помощь в охране общественного порядка на местах. В национальных и религиозных праздниках (Навруз – древнеперсидский новый год, Ураза хайит, Курбан байрам – мусулманские праздники, Мехржон – праздник урожая) махалля с участием всего населения организует «Катта сайил» - Большой праздник. В этих праздниках устраивается театральные, спортивные, кулинарные представление с участием представителей нескольких махалля.

4. Церемониальная функция. Все церемониальные акты (праздник малыша, обрезание, мулжал - 12 летие, свадьба, хашар - взаимопомощь, гап-гаштак - малчишник, поминальные мероприятия) в жизни человека с детской колыбели до последних дней объязательно происходит в большом круге махаллы.

Все функции махаллы тесно взаимосвязаны и охватывает все сферы жизни членов данной местности. Махлла связующая звено между школой и родителями.

Формы участия махаллы в воспитании учащихся довольно многообразны. Работа представителей махаллы может быть организована по месту жительства учащихся, по месту работы родителей и школе. Основная форма участия махаллы в воспитании подрастающего поколения является родительские комитеты класса в школе. Здесь махалля выполняет следующие задачи:

- помощь школе в реализации целей и задачи всего воспитательного процесса;
- помощь в поддержание посещаемости на должном уровне;
- активизация родительского комитета;
- организация объяснительных работ среди родителей;
- помощь в укрепление связи школы с общественными организациями;
- предупреждение подростковой безнадзорности и правонарушений;
- организация досуга юношей и девушек по месту жительства;
- посещение семей трудных подростков;
- организация коллективных мероприятий;
- организация краеведческих походов;
- организация встречи с ветеранами войны и труда;
- посещение семей трудных подростков;
- помощь нуждающимся и.т.д.

Особенна роль махаллы в воспитании молодежи в духе гуманизма, патриотизма, в сфере уважения старших, бережное отношение к детям и родителям, товарищества и взаимовыручки. Воспитания молодежи в махалле основывается на взаимодействие и взаимопомощи в вопросах формирования личности семьи и местных жителей определенного пункта. Система воспитания в махалле включает в себе все сферы деятельности и воспитания человека. Она прослеживается в умственной, нравственной, физической, эстетической, трудовой, экологической, правовой и экономической воспитании нового поколения детей махаллы. Умственно развитая, нравственно чистая и физически здоровая молодежь – это основной цель воспитания махаллы в современном Узбекистане. Эти направления воспитания имеет глубокие корни просветительского и практического характера. Основа воспитания Зороастризма, традиции Ислама классическая литература Востока, произведения ученых энциклопедистов Средней Азии, идеи ученых просветителей джадидов является нерушимым фундаментом воспитания молодежи в махалле.

В городах средневековья ребенка с детства (6 – 7 лет) отдавали мастеру определенного направления. В свою очередь мастер был членом «цеховой управления» данного направления. В итоге ребенок тс малых лет попадал в атмосферу

общественного влияния группу людей данной профессии. Его мировоззрение формировался под контролем «цеховой воспитании». На Востоке это называется системой «устоз – шогирд» или система «мастер - подмастерья» на Западе. Все мероприятия связанных с ростом ребенка в профессиональной иерархии проводился непосредственно с участием жителей махаллы. Обычно к 16 – 18 лет юноша становился мастером своего направления и имел право голоса в махаллынских собраниях. В динамике роста «ребенок – юноша – взрослый человек» путем трудового обучения и воспитания в махалле сыграла основную роль.

В XX веке отрицание многовековых традиций воспитания в махалле, раскрепощение и политизация народа привели к отчуждению друг к другу внутри махаллы. Был нанесен большой урон на межличностных отношениях внутри махаллы. В этот период с процессами общенародного объединения в борьбе за светлую жизнь параллельно прослеживается рост политиканства, доносительства, взятки - подкупа, воровства и индивидуализма в сфере жизни махаллы. В итоге это привело застою и распаду общественного строя того периода.

В современном мире, в эпоху глобализации воспитания в махалле можно проследить новые черты влияния. Без преувеличения можно сказать, что некоторые влиятельные круги фундаменталистов через огромный поток информации и влиянием высокотехнологических СМИ формирует сознание молодежи в нужном для себе направлении. На основе фальсификации истории, «восстановление истинного Ислама» под «маской демократии» фундаменталисты и псевдо либералы в начале разъединяет народ махаллы на своих и чужих, потом дезорганизует населения именно этой местности.

В этих непростых условиях воспитания и учебы роль махаллы в формирование мировоззрения нового поколения имеет особенную ценность профилактического характера. Где нет такого влияния ,там молодежь попадает под пресс «чужой воли» радикальных направлений. Воспитание в махалле с участием школы и семьи охраняет молодежь от таких отрицательных влияний чужой воли. Только систематическая и интересная работа с молодыми людьми, трудоустройства и создания возможности жизнеобеспечения их в махалле приводить к результатам положительного характера в этом направлении.

Литература

1. Узбекистон тарихи (История Узбекистана). –Тошкент.: Давр Пресс, 2010.
2. Гафуров Б.Г. Таджики. –Душанбе: Дониш, 1989.
3. Мерос (Наследие). –Тошкент: Камалак, 1991.

ГРАЖДАНСКАЯ КУЛЬТУРА КАК КУЛЬТУРА СОГЛАСИЯ ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

Ходжаев Б.К.

доцент кафедры общей педагогики БГПИ

Аннотация: в данной статье с научно-теоретической точки зрения обосновывается сущность и содержание гражданской культуры как важный компонент всестороннего гармонично-развитого поколения. А также раскрывая некоторые особенности гражданского общества приводятся модель гражданской культуры молодого поколения гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданская культура, воспитание, всестороннее, поколение, личность, модель, особенность, патриотизм, активность, трудолюбие, долг, обязанность.

Социально-экономические и общественно-политические преобразования в Республике Узбекистан, начавшиеся со дня, когда страна вступила в путь построения демократического правового государства и развития основы гражданского общества, совершенствуется глубоким духовно-нравстеннем возрождением узбекского народа. В

связи с духовно-нравственным, социально-экономическим и духовно-культурным развитием во всех сферах жизни республика добилась значительных результатов в заложении прочного фундамента построения демократического правововго государства и развития гражданского общества. В центре всех этих достижений и преобразований стоит человек и его духовно- просветительная деятельность. Этот тезис предъявляет к человеку новые требования. Основными среди них являются: нести ответственность за судьбу своей семьи, народ, Родину и свои действия, активная жизненная позиция, владение и преумножение национальной и общественной ценности, независисмость убеждений, умение адаптироваться в условиях общественно – политических изменений, быть духовно богатым и высоко интелектуальным человеком.

На наш взгляд в системе духовно-богатой, интелектуально развитой личности важное место занимает гражданская культура, как важный компонент гармоничного развитого поколения.

Гражданская культура – как важнейшая качественная характеристика уровня развития сущностных сил человек, его дарований, способностей, как участника изучения и освоения материальной, духовной сферы действительности и преобразующей, преумножающей силы для удовлетворения потребностей общества и личности. Как показывает опыт, гражданская культура молодёжи воспитывается родителями в семье, воспитателями и учителями в учебно воспитательных учреждениях. Формирование гражданских культурных качеств молодёжи необходимых для общества, воспитание свободной личности, глубоко осознающей свои права и обязанности. Владеющей активной жизненной позицией, утвержденние гумманистический ценностей в обществе, во многом зависит от строения воспитания и образования подрастающего поколения. Значит, если мы хотим формировать всесторонне гармонично развитое поколение, мы должны в первую очередь преобразовать всесторонне развитые учебно-воспитательные учреждения отвечающиеся на современные вопросы с мощными материально-техническими базами и грамотными на современный лад педагогическим персоналом. Для этого наобходимо совершенствовать профессиональные и общественно-теоритические подготовки учителей к осуществлению формировании у молодежи гражданскойкультуры.

Для того, чтобы учитель-воспитатель реально осуществил поставленную государством и обществом задачу, то есть формировал гражданскую культуру у молодого поколения, он должен знать следующее:

а) сущность и специфическую осбенность гражданского общества;

б) модель гражданской культуры молодого поколения гражданского общества,

в) конкретные вопросы осуествление моделя и целевой компонент гражданской культуры;

г) формы и методы формирования гражданской культуры;

д) критерии сформированности гражданской культуры у молодого поколения.

Сущность и специфическая особенность культурного гражданского общества раскрыты в книге академика Мурада Шарифходжаева “Формирование в Узбекистане открытого гражданского общества“ (“Узбекистонда очиы фукаролик жамиятнинг шаклланиши”). Здесь культурное гражданское общество характеризуется следующим образом:

1. Общественная активность тружеников общества – это первая особенность гражданского общества.

Общественная активность важный инструмент и действующее орудие гражданского общества. Со дня возникновения человеческого общества первобытные люди и мудрецы уже с тех времён думали, по своему создавали какие-то правила и законы о воспитании молодого поколения и о его общественную активность. Так как воспитание и общественная активность считалась стояком и фундаментом жизни. Недаром в зароантропской религии и её священной книге “Авесто”, общественно-нравственая основа

государства ссылалась на жизненно-общественных норм, как “благие мысли”, “Доброе словов”, “благие дела”.

В годы независимости первый Президент Республики И.А.Каримов в своих работах, “Гармонично развитое поколение - основа прогресса Узбекистана”, “Узбекистан на пороге XX1 века...”, “Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране и других. Где общественная активность гражданина является основным гражданина. Патриотизм, культура межнационального общения прававая граммотность, политическая сознательность тоже считается основными факторами общественной активности.

2. Приоритет человеческих прав - вторая особенность гражданского общества. В Узбекистане осуществляется стратегия демократических преобразований, постоянного общественно-политической системы, проведения либеральных реформ, направленных на формирование сильного гражданского общества. Государство, которое строится в Республике узбекистан является правовое, демократической государство. Это значит права человека в нашей стране будет приоритетным. Это требует от каждого члена государства быть правовым грамотным. Правовая граммотность - это составная часть гражданственности. Поэтому каждый гражданин должен овладеть юридической граммотностью, осознание прав, обязанностей и правовой ответственности; знать законы своей страны и умеренно соблюдать, права и законы, воспитывать в себе потребности правопослу ном поведении. Одновременно, такого гражданина защищает от всех недугов законы страны.

3. Владеть частицей собственности – третья особенность гражданского общества.Со времён зароастийстов (УП-У века до нашей эрк) частная собственность явилась опорой государства. Поэтому в Центральной Азии (в том числе в средней Азии), Мавераннахр, Туркистане - ханы и падишахи, то есть главы государств придавали особое внимание развитию частной собственности.

Годы независимости в нашей Республике дала гражданам Узбекистана возможность быть хозяином, владельцем частной собственности и этой возможности было уделено особое внимание. Например земля роздана владельцам и в то же время было развито фермерское хозяйство. Предприятия, организации превратились в частные фирмы и этим была создана свободная, культурная частная собственность. Это в свою очередь явилась необходимостью превратить общество в частную, культурную, что является актуальным.

4. Активное участие граждан в управлении государства и общества - четвёртая особенность гражданского общества. Гражданское общество – это то общество в управлении государства активное участие принимает гражданин, где приоритетным являются конституционные нормы и законы, которые служат для блага человека. Это было в древнем Сегде, богдаде, Мавре, Хорезме, Рарняне и других древних государствах Средней Азии.

Со дня независимости первый Президент Республикик Узбекистан придавал независимости, самоуправлению и другим положеням особое внимание. В 1993 году в сентябре был принят Закон “О самоуправлении органах граждан”, где успешно развивается в настоящее время.

Таким образом, с учётом специфики исследуемой проблемы и особенностью гражданского общества нами разработана следующая модель:

Модель гражданской культуры личности гражданского общество

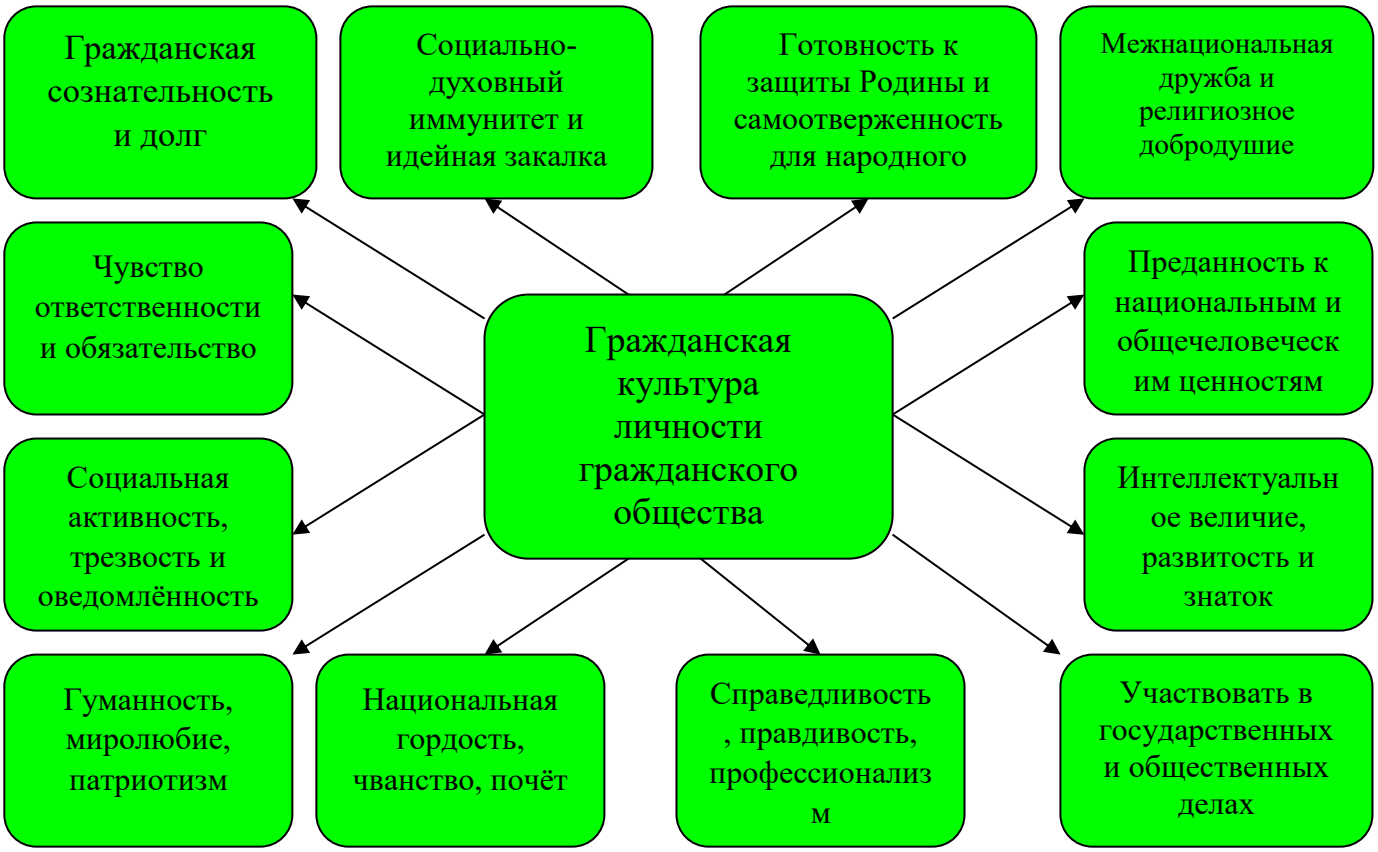

Предложенная в таблице модель гражданской культуры гражданского общества состоит из взаимосвязанных целей, задачно-содержательного, методико-результативных компонентов и критериев сформированности гражданской культуры у студентов и молодёжи.

В данной модели отражены такие качества и признаки гражданской культуры личности гражданского общества., которые способствуют формированию у молодого поколения чётко и честно выполнять гражданские обязанности, формировать в себе чувство долга и ответственности перед Родиной, обществом, коллективом, где трудится и учится и семьёй; чувство национальной гордости и патриотизма, демократизма, уважение к символам государственности(Коституция, Герб, Флаг, Гимн, Президенту страны); бережное отношение к национальным богатствам страны, языку, культуре, истории, традициям; политическая образованность и правовая граммотность; уважение свободы,прав и обязанностей других народов, честность, правдивость, милосердие, толерантность, культура межнационального общения демократичность.

Кроме вышеизложенных модель гражданская культура личности гражданского общества, ка показали результаты нашего исследования способствуют практическому решению нижеследующих вопросов стоящих перед страной и обществом по воспитанию у студентов и молодёжи:

- Формирование у молодёжи активную социальную и гражданскую позицию в процессе изучения конституции Республики Узбекистан, Гражданский Кодекс Республикик Узбекистан и общественно-гуманитарных наук.
- Воспитание чувства гордости и уважение к символам государственности (Конституция, Герб, Флаг, Гим, Призиденту) Республики Узбекистана, независимости от нации, пола, возраста, рассовой и национальной принадлежности, убеждения, отношения к религии, социального просихождения проживающих и обучающахся на территории Республики Узбекистан;
- Расширять и углублять знания у студентов-молодёжи о гражданском обществе и гражданской культуре, организуя различные учебные культурно-воспитательные мероприятия;

- Расширять и углублять знания о традициях семьи, школы, о национальных и общественных ценностях, обычаях и культурных мероприятиях;

- Расширять и углублять представления о гражданском обществе, в гражданской культуре, о их структуре и функциях;

- Формировать и развивать сущность понятия о гражданской нравственности, о гражданской духовности, о гражданском мышлении;

- Показать, как гражданская культура молодого покления оказывает большое влияние на формирование гражданского общества в стране и является мощным фактором его развития и т.д.

Цели и задачи в разработанной модели могут решаться организуя различные мероприятия во внеклассном и внеурочном воспитательном процессе обращая особое внимание нижеследующем воспитательно-просветительнным вопросам:

- Создать общественно-политическую и культурно-просветительную среду;

- Разработать научно-методическую программу по индивидуальному изучению сущности и общественно-историческому развитию гражданского общества и качество личности в него;

- Усилить воспитательное влияние совместной деятельности ВУЗов, семьи и общественности по формированию у молодёжи гражданской культуры;

- Уделять особое внимание по повышению качества и эффективности учебно-воспитательных работ, усиливая роли руководителей групп, заместителей деканов духовно-просвитительным работам;

- Целесоообразно интегрировать воспитательную деятельность учебного заведения, семьи, махалли, “центру молодёжи”, по исследуемой проблеме;

- Научно и методически совмещать деятельность общественно-гуманитарные науки по вопросам изучения сущности и содержания гражданского общества и гражданского воспитания.

Вышеуказанные мероприятия помогают студенческой молодёжи глубже понять содержание и сущность указанных в модели “Гражданская культура личности в гражданском обществе”, общественно-педагогические явления и всесторонне способствуют практическому применению их в жизнь.

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Критический анализ, жёсткая дисциплина и персональная ответственность должны стать повседневной нормой в деятельности каждого руководителя. – Т.: “Узбекистан”, 2017.

2. Гревцева Г.Я., Циулина М.В. Воспитание гражданина и патриота : Теория и практика /Учебное пособие. – Челябинск: Изд-во “Цицеро”,2014.

3. Ходжаев Б.К. Фукаролик жамияти шахснинг фукаролик маданияти. – Бухоро, // “Педагогик махорат”, 2016, 101сон.50-54 бетлар.

TOLERANTLIK – PEDAGOGIK FAOLIYATDA MUHIM OMIL

Akramova Gulbahor Renatovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy pedagog kadrlarni tayyorlash bo‘limi boshlig‘i, pedagogika fanlari doktri (DSc), professor

Annotatsiya: Mazkur maqolada tolerantlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning pedagogik faoliyatdagi ahamiyati va roli tahlil qilinadi. Tolerantlik — bu o‘zgalarning fikri, e’tiqodi, qadriyatlari va madaniyatiga hurmat bilan qarash, sabr-toqatli, murosali bo‘lish kabi xususiyatlarni anglatadi. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida tolerantlikning mavjudligi ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi, sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: tolerantlik, pedagogik faoliyat, murosalilik, madaniyatlararo muloqot, o‘qituvchi, tarbiya, bag‘rikenglik, ijtimoiy muhit.

Bugungi kunda O‘zbekistonda 130 dan ortiq millat vakillari yashaydi. Konstitutsiyada «O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’iy nazar qonun oldida tengdirlar…», deb belgilangan.

Biz asrlar davomida yaratilgan odob-axloq, ta’lim-tarbiya, ma’naviyat va ma’rifat to‘g‘risidagi diniy hamda dunyoviy g‘oyalar va ta’limotlardan qanchalik samarali foydalansak, milliy mustaqilligimiz shunchalik mustahkam bo‘ladi. Shunday samarador ta’limotlardan biri – tolerantlikdir.

Tolerantlik lotincha so‘z bo‘lib, (tolerantia – sabr-toqat) bag‘rikenglik - o‘zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg‘ulari, fikr-mulohazalari, g‘oyalari va e’tiqodlariga nisbatan toqatli bo‘lishni anglatadi.

Globallashuv jarayoni davom etayotgan hozirgi vaqtda umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish, boshqa millatlarning urf-odatlari, turmush tarzi, e’tiqodlariga sabr-bardosh bilan ehtiromli munosabatda bo‘lish har bir shaxs uchun muhim ahamiyatga ega. Mazkur tushunchalarni kelajak avlod ongiga u maktabga qadam qo‘ygan ilk kunlardan boshlab singdirish pedagogning muhim vazifalaridan biridir.

Tolerantlik – bu boshqalarning fikrini eshitish va hurmat qila olish, o‘zganing fikrini do‘stona qabul qilish hamdir. Bunday tushunchalarni o‘quvchilarga singdirish uchun ta’lim jarayonida keng ko‘lamli pedagogik faoliyat hamda targ‘ibotni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Aynan tolerantlik bugungi kunda insonlar hayotini tartibga soluvchi kuchli vosita sifatida davlat tuzilishi, ijtimoiy tizimda va inson huquqlarining rivojlanishida yetakchi omil bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirish o‘ta muhim pedagogik jarayon sanaladi. Bu jarayonni tashkil etishda esa o‘quv vositalari va o‘qituvchining o‘rni beqiyos hisoblanadi. Zero, tolerantlik tushunchasi o‘z tarkibiga chidam, bardosh, o‘zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, atrofdagilarni kamsitmaslik kabi tushunchalarni ham qamrab olgan.

Tolerantlik tushunchasiga turli soha mutaxassislari ta’rif berib o‘tganlar.

Jumladan, tolerantlik falsafiy ma’noda – lotincha chidam, chidamlilik, toqat qilish, kengfe’llik ma’nosidagi tolerantia so‘zidan olingan bo‘lib, falsafada bag‘rikenglik, halimlik va xayrixohlik tushunchalarini ifodalaydi [82;25-26].

Psixologik ma’noda tolerantlik bu – individning o‘z asab va ruhiy muvozanatini tiklash, muvaffaqiyatli moslashish, adovatga yo‘l qo‘ymaslik va uni o‘rab turgan olam bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish maqsadida muammoli va inqirozli vaziyatlarda tashqi muhit bilan faol aloqa qila olish qobiliyatini belgilovchi birlashma (integral) xususiyat [106].

Biz yuqoridagi ta’riflardan kelib chiqqan holda tolerantlik tushunchasiga quyidagicha pedagogik ta’rif berishga harakat qildik.

Tolerantlik bu – o‘quvchilarning jamiyatda ular bilan yonma-yon yashayotgan barcha din, millat, irq va ijtimoiy holati turlicha bo‘lgan insonlarga nisbatan o‘zaro tenglik, hurmatga asoslangan barqaror, bardoshli, toqatli munosabatining ifodasidir.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘qituvchi, sinfdosh, maktabdoshlari bilan hamkorlik qilishini ta’minlovchi ma’naviy hamda ruhiy kechinmalar ham tolerantlik xislatlarini ifodalovchi fazilatdir.

Tolerantlik - shaxsda o‘z-o‘zidan hosil bo‘ladigan fazilat emas, balki u uzoq muddatli, uzluksiz pedagogik jarayon natijasida vujudga keladigan ruhiy, ijtimoiy, ma’naviy holat. Tolerantlik g‘oyasi turli ijtimoiy pedagogik omillar va o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchilarda aynan ushbu g‘oyaga oid tushunchalarning shakllantirib borilishi natijasida hosil bo‘ladi. O‘quvchida tolerantlik tushunchalarini shakllantirishdan ko‘zda tutiladigan asosiy maqsad - jamiyat a’zolari orasida barqaror ijtimoiy munosabatlarni tarkib toptirish, ularni izchil tayyorlab borishdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish uchun esa ta’limning barcha bosqichlari orasida uzviylik va izchillik ta’minlanishi kerak.

O‘quvchida tolerantlikka oid dastlabki tushunchalarni shakllantirishga, uni izchil rivojlantirib borishga mo‘ljallangan ta’lim jarayoni, birinchi navbatda, o‘quvchini ijtimoiylashtirish maqsadini va barkamol shaxs sifatida tarbiyalashni ko‘zda tutadi. Bu esa muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini uzluksiz rivojlantirgan holda shaxs ma’naviyatini ijtimoiy jihatdan boyitishni nazarda tutadi.

O‘quvchilarda tolerantlik tushunchalarini shakllantirish ishlarini umumiy o‘rta ta’limning ilk bosqichida, ya’ni ularda yaxshilik, hamdardlik va rostgo‘ylik kabi fazilatlar poydevori endigina vujudga kelayotgan davrdan boshlash lozim.

Bugungi kunda o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni rivojlantirish masalasi nafaqat pedagoglar, balki shu soha bilan aloqador bo‘lgan har bir kishini tashvishga solishi kerak. Chunki jamiyat a’zolari orasidagi anglashilmovchiliklarning aksariyat qismi ularda tolerantlikka oid bilimning yetarli darajada shakllanmaganligi natijasida vujudga kelmoqda. Tolerantlikning yetarli darajada tarkib topmaganligi uchun ham odamlarda qo‘rquv hissini tug‘dirish, ularni turli diniy oqimlarga tortish, diniy nizolarni keltirib chiqarish, u yoki bu millatga xos bo‘lgan madaniy obidalarni buzish, xalqning faxri, g‘ururi, milliy boyliklariga dahl qilish holatlari tez-tez uchramoqda.

Tolerantlik muhim axloqiy me’yor sifatida har bir shaxsda shakllanishi lozimligini ijtimoiy taraqqiyotning o‘zi taqozo qilmoqda. Bu o‘rinda o‘quvchilarda tolerantlik tushunchasining shakllanishida oila a’zolari bilan bir qatorda o‘qituvchi ham muhim o‘rin tutishini ta’kidlab o‘tish lozim. Chunki bugungi kunga qadar o‘qituvchi ta’lim jarayonida kuchlarni birlashtiruvchi, safarbar etuvchi asosiy sub’ekt sifatida namoyon bo‘lmoqda. Lekin kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, hozirga qadar tolerantlik tarbiyasi o‘qituvchilarning ustuvor maqsadiga aylanmagan. Aslida esa tolerantlik bolalarda aynan maktabda: bir tomondan ta’lim mazmuni vositasida, ikkinchi tomondan o‘qituvchi yordamida shakllantirilmog‘i lozim. Shaxslararo tolerantlikning shakllanishi jamiyat a’zolari orasida turli-tuman ruhiy bosimlar, tarangliklarning pasayishiga olib keladi. Tolerantlik o‘quvchi shaxsining o‘rni bilan o‘z nuqtai nazarini o‘zgartirish imkoniyatlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Tolerantlik o‘quvchi shaxsida ijtimoiy-axloqiy jihatdan barqaror fikrning qaror topishi uchun imkon beruvchi omil hisoblanadi. Tolerantlik shakllangan yoshlarda turli axborotlarni qabul qilish va ularni ob’ektiv o‘zlashtirish ko‘nikmasi rivojlangan bo‘ladi. Natijada ular ijtimoiy hayotga osongina moslashadilar.

Tolerantlik tushunchalarini shakllantirish uchun o‘quvchilar orasida ishchan pedagogik muhit yaratilishi kerak. O‘qituvchilar esa sinfdagi, guruhlar orasidagi ishchan muhitni qo‘llab-quvvatlashlari lozim. Mazkur guruh a’zolarining o‘zaro qo‘llab-quvvatlanishlarini o‘qituvchilar muntazam rag‘batlantirmoqlari maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tolerantlikni shakllantirishning didaktik tamoyillari va imkoniyatlari bugungi kunga qadar aniqlanmagan. Tolerantlik tarbiyasini amalga oshirishning pedagogik imkoniyatlari ochilmagan. Tolerantlik tarbiyasi butun pedagogik jarayonni qamrab olishi lozim. Tolerantlik tarbiyasida har bir o‘quvchining alohidaligi, o‘ziga xosligi, tolerantlik tushunchalarini o‘zlashtirishga moyilligi, ijodiy fikrlashga odatlanish darajasini aniqlagan holda pedagogik chora-tadbirlarni qo‘llash tavsiya qilinadi. Aks holda pedagogik ta’sir imkoniyatlari namoyon bo‘lmay qoladi. Shu bilan bir qatorda o‘quvchining turli xususiyatlarini inobatga olgan holda tolerantlik tushunchalarini shakllantirishga kirishish lozim. Hozirgi kunga qadar bunday imkoniyatlardan tolerantlik tarbiyasida yetarlicha foydalanilmayapti.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, tolerantlik so‘zi ko‘p ma’noli, serqirra so‘z bo‘lganligi uchun ham uning barcha ma’nolarini to‘la qamrab olgan holda o‘quvchiga singdirish mumkin emas. Bu, o‘z navbatida, pedagogik jarayonlarni murakkablashtiradi. Uning natijalarini mavhumlashtiradi. Shuning uchun ham biz bu tushunchaning dinlararo bag‘rikenglik, bardoshlilik, o‘zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, urf-odatlari, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, kamsitmaslik kabi qirralarini boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga singdirishning didaktik imkoniyatlari, yo‘l va vositalarini aniqlashni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ydik.

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quv jarayonida o‘quvchining har tomonlama ko‘pqirrali faoliyat ko‘rsatishi, muloqotga kirishishi uchun zarur bo‘lgan pedagogik

quvvatlar hali to‘la ishga solinmagan. Biz olib borgan kuzatishlarimiz asosida aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich sinflarda tolerantlik tarbiyasi jamiyat talab qilayotgan ijtimoiy buyurtma asosida amalga oshirilmayapti. Bu esa o‘quvchilarning imkoniyatlarini pasaytiradi. Shunday holatlar ham uchraydiki, o‘qituvchilarning o‘zlari ham o‘quvchilarga nisbatan beqaror, sabrsizlik bilan munosabatda bo‘ladilar. Ayniqsa, ko‘p millatli o‘quvchilar tahsil olayotgan maktablarda o‘quvchilararo hamda o‘qituvchi va o‘quvchilar orasida diniy, milliy kamsitishlar, o‘zga millat va din madaniyatini mensimaslik hollari uchrab turadi. Ular ko‘pincha bir-birlariga toqat qila olmaydilar. Maktabda beriladigan tolerantlik tarbiyasi, birinchi navbatda, o‘quv jarayoni maqsadiga mos ravishda amalga oshirilmog‘i kerak. Pedagoglar o‘quvchilarga tolerantlikka oid birlamchi tajribalarni yetkazishlari lozim. Bu harakat ko‘pincha o‘quv-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich sinflarda, ayniqsa, bir o‘qituvchining o‘zi bir necha fandan o‘quv-tarbiya jarayonini amalga oshirishini hisobga oladigan bo‘lsak, bu harakat bir qadar samarali bo‘lishi mumkin. Bu sohada didaktik ishlanmalarning yetishmasligi ham kuzatilmoqda.

Shuningdek, ta’lim jarayonida tolerantlikni shakllantirishga oid ilmiy-metodik tavsiyalarga ham kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Tolerantlikni shakllantirishda individual ishlar bilan bir qatorda guruhli mashg‘ulotlardan ham keng foydalanish talab etiladi. Bu jarayonda o‘quvchilar guruhining jamoa sifatidagi fikri shakllanadi. Bunda har bir o‘quvchi o‘zining atrofida uni o‘rab turgan va qo‘llab-quvvatlovchi yaqinlari borligini his etadi. Bunday sharoit o‘quvchining individual taraqqiyoti, o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, tolerantlik tuyg‘usi o‘z shaxsiy hissiyotlarini qabul qilingan odob-axloq me’yorlari doirasida ifodalashi uchun o‘quvchiga kuch bag‘ishlaydi. Moddiy olamni, madaniy hamda umuminsoniy boyliklarni idrok etish va o‘xshash holatlarni tezkor qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi. Hanuzgacha butun sinf o‘quvchilari bilan kompleks tarzda tolerantlik tarbiyasini amalga oshirishning mazmuni, shakllari aniqlanmagan. Atrof-muhitdagilar, tengdoshlari bilan yaqin muloqotda bo‘lish natijasida o‘quvchi shaxsi rivojlanadi. Chunki jamiyat a’zolarining o‘zaro muloqoti shaxs taraqqiyotiga yordam beruvchi muhim manba hisoblanadi va o‘quvchi shaxsining istiqboldagi rivoji uchun yo‘naltiruvchi omil, asos bo‘lib xizmat qila oladi. Shuningdek, hissiyotlarni idora qilish uchun o‘quvchilarga qo‘shimcha kuch-idrok bag‘ishlaydi. O‘xshash holatlarda dunyoni, borliqni idrok etishni osonlashtiradi. Qolaversa, tolerantlik tarbiyasini tashkil etishda guruhlar orasidagi hamkorlik imkoniyatlari ham belgilab berilmagan. Ayniqsa, bir necha millat va din vakillari tahsil olayotgan ta’lim muassasalarida guruhlararo tolerantlik tarbiyasini yo‘lga qo‘yish samarali natija beradi. Bunday guruhlar orasidagi hamkorlikni tashkil etishda o‘quvchilarning bilish faoliyatini jonlantirish, jamoa bo‘lib ishlash harakatini yo‘lga qo‘yish natijasida mazkur guruhlarning a’zolari orasida do‘stlik, hamjihatlik, bir-birini o‘zaro qo‘llab-quvvatlash hissi tarkib topib, mustahkamlanib boradi. Ular bora-bora bir-birlariga ko‘nikib, o‘zaro bardoshli bo‘la boshlaydilar. Turli millat va din vakillari bo‘lgan bunday o‘quvchilar bir-birlarining urf-odatlari, qadriyatlari, turmush tarzlariga hurmat tuyg‘usi bilan qarashga o‘rganadilar. Shaxsiy tolerantlik tushunchalari kamayib, o‘quvchilar ko‘proq ijtimoiylashib boradilar. Shuni aytish mumkinki, tolerantlik tushunchasi aksariyat hollarda falsafiy hodisa sifatida tadqiq etilib, uning pedagogik jihatlariga juda kam e’tibor qaratilmoqda. Lekin tolerantlik, falsafiy hodisa bo‘lishidan qat’iy nazar, u inson, uning faoliyati, shaxsiy tuyg‘ulari, dunyoqarashi, nuqtai nazari bilan bog‘liq bo‘lganligi, ularni ifodalaganligi uchun pedagogikaning tadqiqot ob’ekti sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shuning uchun ham biz tolerantlikni ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchida shakllanadigan tushuncha, dunyoqarash, axloq me’yorlari, xulq-atvor ifodasi sifatida rivojlanib borayotgan pedagogik hodisa nuqtai nazaridan o‘rganamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Musurmonova O., Qarshiboev M. Milliy istiqlol g’oyasi va ma’naviyat asoslari: 9–sinf uchun darslik. 3–nashri. –T.: Ma’naviyat, 2003. –112 b.

2. Soldatova G.U. Analitika prakticheskaya psixologiya tolerantnosti. www.tolz.ru/ index.php.

BMT QANDAY TASHKILOT: YOXUD BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING UMUMBASHARIY TINCHLIK G‘OYALARI HAQIDA NUQTAI NAZAR

Sharipov Dilshod Baxshilloevich
Buxoro davlat pedagogika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Birlashgan Millatlar Tashkilotining universal tinchlik tashkiloti sifatida qaror topish jarayonlari tadqiq etilgan. Shuningdek, mustahkam tinchlik iqtisodiyotni rivojlantirish, ijtimoiy adolat, atrof-muhitni muhofaza etish, jamiyatni demokratlashtirish, qurolsizlanish va inson huquqlarini hurmatlash tufayli barqaror etilishi va tinchlik, faqat iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot kafolatlangan taqdirdagina umrboqiy bo‘lishi haqidagi Birlashgan Millatlar Tashilotining ustuvor g‘oyalari tahlil qilingan.

KALIT SO‘ZLAR: Birlashgan Millatlar Tashkiloti, tinchlik, mustahkam tinchlik, ijtimoiy adolat, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot, barqaror taraqqiyot g‘oyasi, inson resurslari, veto, inson sivilizatsiyasi, xalqaro kun.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti aslida birlashgan davlatlar tashkiloti bo‘lsa-da, bu tashkilot, aslida, ingliz tilidagi “nation” so‘zining to‘g‘ridan-to‘g‘ri xalqaro siyosiy muomalaga kirib kelgani bilan izohlanadi. Chunki “nation” so‘zi “millat” ma’nosini beradi, lekin siyosiy fanlar va AQSH va inglizzabon davlatlar siyosatida bu atama “davlat” ma’nosida ham qo‘llaniladi. Shu sababli ham Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning oldingi ko‘rinishi bo‘lgan Millatlar Ligasining ham nomlanishida “millat” so‘zi ishlatilgan. Aslida, “***Birlashgan Millatlar***” *atamasi ilk marta* AQSH Prezidenti *Franklin Delano Ruzvelt* tomonidan taklif etilgan bo‘lib, 1942 yilning 1-yanvarida “*Birlashgan Millatlar Deklaratsiyasi*”da ishlatilgan. Qisqa muddat ichida 1945 yil 25 apreldan 25 iyunigacha BMTning Nizomi San-Fransisko shahrida Xalqaro tashkilot tuzish bo‘yicha o‘tkazilgan Xalqaro Konferensiyada ishlab chiqiladi. 1945 yil 26 iyun kuni 50 davlat vakillari ishtirokida BMT Nizomi tasdiqlanadi. Keyinchalik Polsha 51-davlat bo‘lib, Nizomni imzolaydi. ***Rasman BMT 1945 yil 24 – oktyabr kuni ish boshlagan***. *Shu sababli ham har yili 24-oktyabr BMT tashkil topgan kun sifatida nishonlanadi* [1. B. 3; B. 143-153.].

VETO HOKIMIYATI – KUCHI

BMT tuzilishidan ***bosh maqsad*** *xalqaro keskinlik oqibatida yuzaga keladigan* ***qurolli to‘qnashuvlarning oldini olish*** va ***qurollanish o‘sishini cheklash*** edi[2. P. 942.]. Lekin bu shuni ham anglatar ediki, bosqinchining to‘g‘ridan-to‘g‘ri harbiy harakatini ushlab turishni nazarda tutardi. Millatlar Ligasidan farqli ravishda, BMT a’zo-davlatlarning jabr ko‘rgan xohlagan a’zo-davlatni boshqa davlatning oqlanmagan hujumidan himoya qilish uchun harbiylarini, havo kuchlarini, harbiy-dengiz kuchlarini mustahkamlashga chaqirar edi. Ammo harbiy harakatni ushlab turish majburiyati faqatgina Xavfsizlik Kengashi vakolatiga kiradi. Xavfsizlik Kengashining barcha muhim qarorlari kamida ettita a’zolarning (shularning 5tasi doimiy a’zo bo‘lishi shart) roziligini talab qilardi, agarki doimiy a’zo bo‘lgan beshta davlatdan biri veto huquqini qo‘llasa, unda kun tartibidaga qo‘yilgan masala ko‘rib chiqilmaydi, bu bo‘yicha qaror qabul qilinmaydi. Shuni anglash qiyin emaski, xalqaro krizis vaqtlarida veto kuchi (huquqi) Xavfsizlik Kengashini paralich qilib qo‘yardi. Bir necha yildan so‘ng, agar Xavfsizlik Kengashi agressorga qarshi qaror qabul qilishga qodir bo‘lmasa, unda Bosh Assambleya o‘ziga vakolatni oladi va bosqinchiga qarshi qaror qabul qiladi[3. P. 942.].

BMTning xalqaro tinchlikni barqaror etish va qo‘llab-quvvatlash faoliyati 1948 yili Yaqin Sharqda Sulh shartlarini bajarilishini kuzatish bo‘yicha Organ tuzilishi bilan boshlangan[4. B.80.]. Birgina shu 1948 yilda 110ta davlatda BMTning tinchlikni barqaror etish operatsiyalari tashkil etilgan, ularda 750 mingdan ortiq harbiy, politsiya va fuqaro ishtirok etgan, 1500dan ortiq tinchlik o‘rnatuvchi tinchlik uchun kurashda o‘z jonini qurbon qilgan. BMTning tinchlikni qo‘llab-quvvatlash operatsiyalari xarajatlari butun jahon harbiy xarajatlarining 0,2 foizidan kamrog‘ini tashkil etadi[5.B.81.]. Tinchlikni barqaror etish operatsiyalari bo‘yicha BMT Xavfsizlik Kengashi qaror qabul qiladi, tasdiqlaydi va unga BMT Bosh Kotibi odatda o‘z maxsus vakili orqali

boshchilik qiladi. Missiyaning mohiyatiga ko‘ra, harbiy harakatlar uchun javobgarlik harbiy kuchlar qo‘mondoni yoki harbiy kuzatuvchi zimmasiga tushadi[6.B.82.]. BMT o‘z harbiy kuchlari, uning tarkibiga kiruvchi davlat bo‘lmaydi, operatsiyalar o‘tkazish uchun ko‘ngilli tarzda shaxsiy tarkibga, texnika va moddiy texnika ta’minotiga erishadi[7. B.82.]. Bu degani BMTning o‘z armiyasi mavjud emas va armiyani tashkil etuvchi alohida yagona davlat ham mavjud emasdir, faqatgina a’zo davlatlarning ixtiyoriy ishtiroki mumkindir.

Bugungi kunda tinchlik va xavfsizlikni faqat mojarolardan xalos bo‘lish deb tushunish noto‘g‘ri. *Mustahkam tinchlik iqtisodiyotni rivojlantirish, ijtimoiy adolat, atrof-muhitni muhofaza etish, jamiyatni demokratlashtirish, qurolsizlanish va inson huquqlarini hurmatlash tufayli barqaror etiladi*. ***Tinchlik, faqat iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot kafolatlangan taqdirdagina umrboqiy bo‘ladi*** [8.B.87.Tinchlikni mustahkamlash]. Shuningdek, BMT tarmog‘ida mojarolarni tugatish bilan ko‘pincha tinchlik jarayonini mustahkamlaydigan va jipslashtiradigan tizimni barqaror etishga yo‘naltirilgan *tinchlik o‘rnatish ishlari* boshlanadi. Bu ishlar harbiy xavfsizlik, fuqarolar huquqlarini himoya qilish, inson huquqlarini muhofaza etish, saylovlar o‘tkazish, mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish, sog‘liqni saqlash, maorif va iqtisodiyotni mustahkamlash ishlariga qaratiladi[9.B.88.].

Shuni alohida ta’kidlash joizki, BMT doirasida “taraqqiyot orqali tinchlik o‘rnatish” g‘oyasi keng yoyilgan bo‘lib, BMTning “tinchlikni mustahkamlash borasidagi faoliyatining asosiy yo‘li – taraqqiyotni qo‘llab-quvvatlashdir” [10.B.88.], deb e’tirof etilgan. Shu bilan birga, tinchlik o‘rnatish ishlarida “urush olovi yonib ketishining oldini olish” uchun “eng yaxshi vosita” siyosati o‘q ildizi sifatida aynan taraqqiyot orqali tinchlik o‘rnatish g‘oyasi xizmat qilmoqda. Bu BMTning Taraqqiyot Dasturi, Bolalar jamg‘armasi (YUNISEF), Jahon Oziq-ovqat dasturi, Qochoqlar ishlari bo‘yicha Oliy komissar Boshqarmasi singari BMT rahbarligidagi tashkilotlar “mamlakatlarni qayta tiklash jarayonida, aralashib ketgan shaxslar uchun imkoniyatlar yaratish, boshqaruvning milliy va mahalliy organlariga ishonchni mustahkamlashda muhim rol o‘ynashi”[11. B.89.] bilan birga, “taraqqiyot orqali tinchlik o‘rnatish” g‘oyasi asosida faoliyat yuritadi, degani hamdir. Dunyoning ko‘pgina nizoli mintaqalarida BMTning missiyalari faoliyat yuritgan va yuritmoqda. Global tinchlikni ta’minlash ishida BMTning 1965 yilda tuzilgan Taraqqiyot dasturining[12.B.89.] o‘rni ham beqiyosdir. Uning asosiy uchta vazifasi mohiyatida *inson resurslarini barqaror tarzda rivojlantirish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni* tashkil etish hisoblanadi. BMT Taraqqiyot dasturining uchta muhim vazifasi quyidagilardir:

– Inson resurslarini barqaror tarzda rivojlantirishni ta’minlash uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotini qudratli, jipslashgan kuchga aylantirishga ko‘maklashadi;

– Ixtiyoridagi imkoniyatlarni inson resurslarini barqaror tarzda rivojlantirishni ta’minlaydigan bosh vazifalarni hal etish uchun to‘plash; kambag‘allikka barham berish, ish o‘rinlarini yaratish va xotin-qizlar ahvolini yaxshilash;

– Inson resurslarini barqaror tarzda rivojlantirishni ta’minlash ishida xalqaro hamkorlikni kengaytirish va bunday hamkorlikni rivojlantirish uchun muhim resurslarni taqdim etish [13.B.39.].

BMT o‘z faoliyati davomida umuminsoniy tinchlikka doir bir necha hujjatlarni qabul qildi va barcha a’zo davlatlarni *tinchlikka amal qilishga chaqirdi*. Xususan, BMT Bosh Assambleyasining 1984 yil 12-noyabrdagi 39/11-sonli “*Xalqlarning tinchlikka huquqi to‘g‘risida*”gi Deklaratsiyada yana bir marotaba BMTning bosh maqsadi xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta’minlash ekanini e’lon qilib, a’zo-davlatlar “o‘zlariga hisob berib, *yadro asrida Yer yuzida* ***mustahkam tinchlikni o‘rnatish insoniyat sivilizatsiyasini saqlab qolish va uning mavjud bo‘lishining dastlabki sharti*** *ekanligini anglatishi*”[14. S. 100.] eslatilgan. BMT Bosh Assambleyasining 1975 yil 10-noyabrdagi 3384(XXX)-sonli “Ilmiy-texnik taraqqiyotni tinchlik va insoniyat foydasiga ishlatish to‘g‘risida”gi Deklaratsiya esa ilmiy-texnik taraqqiyot boshqa davlatlarning suvereniteti va hududiy birligini buzishga, ichki ishlariga aralashishga, tajovuzkor (agressiv) urushlar olib borishga, milliy-ozodlik harakatlarini bostirishga, irqchilik diskriminatsiya siyosatini yuritishga ishlatilmasligi, shuningdek, insonning shaxsiy hayoti va inson shaxsining

himoyalanganligi, uning jismoniy va intellektual daxlsizligiga rahna solmasligi kerakligi [15. S. 124-127.] uqtirilgan.

BMTning hozirgi kunda 77 ta davlatda axborot markazlari, xizmatlari va vakolatxonalarini ochgan [16.B.351-364.]. O‘zbekistonda BMTning vakolatxonasi Toshkentda faoliyat yuritmoqda. Bundan tashqari, BMT doirasida har yili nishonlanadigan kunlar va haftalar mavjudki, ularning aksariyati umuminsoniyat tinchligi va birdamligiga xizmat qiladi va barcha millat, davlatlarga tinchlikni barqaror rivojlanish qonuniyati sifatida eslatadi: 21-mart Irqiy kamsitishlarga qarshi kurash xalqaro kuni, 21 martdan boshlab Irqchilikka va irqiy kamsitishlarga qarshi kurash olib borayotgan xalqlar bilan birdamlik haftasi, 4 – iyun Agressiya qurbonlari – aybsiz bolalarni muhofaza etish xalqaro kuni, 26-iyun Birlashgan Millatlar Tashkilotining qiynoqlar qurbonlarini qo‘llab-quvvatlash Xalqaro kuni, ***sentyabrning birinchi seshanbasi – Xalqaro tinchlik kuni*** (har yili Bosh Assambleya sessiyasining ochilish kuni), 24-30-oktyabr – Qurolsizlanish haftasi, 16-noyabr-Xalqaro qarshilik ko‘rsatish kuni, 29-noyabr – Falastin xalqlari bilan xalqaro birdamlik kuni, 2-dekabr-xalqaro qullikdan xalos bo‘lish uchun kurash kuni, 10-dekabr – inson huquqlari kuni[17.B.349-351.].

Umuman olganda, insoniyatning umumtinchlik va uzviy barqarorlik yo‘lidagi hamkorligi har bir milliy-davlatning milliy tinchlik, barqarorlik va taraqqiyot dasturlarini amalga oshirishi bilan ham belgilanadi. Bunda BMT va uning boshqa xalqaro tuzilmalari bevosita mustahkam tinchlik saqlovchi orbitr sifatida o‘zini namoyon qilishi kerak. Endi, BMTning isloh etilishi yoki uni isloh etish haqidagi qarashlar, g‘oyalar, pozitsiyalar tegishli tarzda davlatlarning milliy manfaatlaridan kelib chiqmoqda va bu masala ancha ko‘p vaqt oladi va ko‘proq veto huquqiga ega davlatlar roziligi orqaligina amalga oshishi mumkin, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001; БУТУНЖАҲОН ТИНЧЛИК ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ. ШАРИПОВ Дилшод Бахшиллоевич, *Бухоро давлат педагогика институти “Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси.* https://doi.org/10.5281/zenodo.15221707. ФУНДАМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ. №2, 2025.

2. A SURVEY OF EUROPEAN CIVILIZATION//Peacemaking and The Origins of the Cold war. International organization – The United Nations. Third edition. Wallace K. Ferguson, Geoffrey Bruun. Editor William L. Langer, Harvard university. Haughton Mifflin Company. New York. 1962.

3. A SURVEY OF EUROPEAN CIVILIZATION//The Second world war and after. Third edition. Wallace K. Ferguson, Geoffrey Bruun. Editor William L. Langer, Harvard university. Haughton Mifflin Company. New York. 1962.

4. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001.

5. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001.

6. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001.

7. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001.

JAHON TA’LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

N.B.Ismatova
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogik ta’lim kafedrasi dotsenti
Sanoqulova Sohiba Furqatovna
kafedra magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon ta’lim tizimi rivojlanish jarayonida madaniyatlararo munosabatlarning tutgan o‘rni va dolzarbligi tahlil qilingan. Globalizatsiya sharoitida madaniy xilma-xillikni tan olish va uni ta’lim orqali shakllantirish yo‘llari o‘rganilgan. Madaniyatlararo muloqotning talaba almashinuvi, xorijiy tillarni o‘qitish va xalqaro hamkorlik dasturlari orqali rivojlanishi misollar bilan yoritilgan. Maqola yakunida mazkur jarayonning ijtimoiy barqarorlik va tinchlikka qo‘shgan hissasi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo muloqot, globalizatsiya, ta’lim integratsiyasi, xalqaro hamkorlik, tolerantlik, ta’lim tizimi modernizatsiyasi, Erasmus, Fulbright dasturlar

Bugungi kunda ta’lim tizimi global miqyosda tez sur’atlar bilan o‘zgarib bormoqda. Bu o‘zgarishlar, avvalo, globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivoji va madaniy chegaralarning kengayishi bilan bog‘liq. Ushbu sharoitda madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni beqiyos bo‘lib, ular ta’limning mazmuni, shakllari va metodlariga chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda va bo‘lajak pedagoglardan shu uslubda dars o‘tish kerakligini va xorij texnologiyalardan samarali foydalanish usullarini yo‘lga qo‘yishni talab qilmoqda. **Madaniyatlararo muloqot** — bu turli millat, din va madaniyat vakillarining o‘zaro tushunish, hurmat va hamkorlik asosida aloqalar o‘rnatishidir. Ta’lim tizimi bu jarayonda asosiy vositachilardan biri sifatida maydonga chiqadi. Dunyo universitetlarida xalqaro talaba almashinuvi dasturlari, masofaviy ta’lim, qo‘shma diplom dasturlari orqali talabalar nafaqat bilim, balki boshqa madaniyatlar haqida tushuncha ham hosil qiladilar.Masalan, Erasmus+, Fulbright kabi dasturlar minglab talabalarni dunyo bo‘ylab o‘qish imkoniyati bilan ta’minlab, ularning madaniy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qilmoqda. Xorijiy tillarni chuqur o‘rgatish ham o‘zaro tushunishni kuchaytiradi, madaniy stereotiplarga qarshi kurashadi va ijobiy hamkorlik muhitini yaratadi. Shuningdek, ta’lim mazmunida global fuqarolik, inson huquqlari, madaniy xilma-xillik kabi g‘oyalarni kiritish orqali yosh avlodni ochiq, tolerant va zamonaviy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish mumkin. Bu bizning asosiy maqsadimiz bo‘libgina qolmay, kelajak avlodning mantiqiy fikrlashga hamda dunyoqarashi kengayib borishida asosiy rol o‘ynaydi.

Chunki, faqatgina o‘zimiz yashaydigan joyimiz ta’lim tizimini o‘rganishdan tashqari boshqa mamlakatlar siyosiy, iqtisodiy va albatta,ta'lim tizimidagi islohotlar, yangiliklarni o‘rganib borish hech kimni nazaridan chetda qolmaydi, bu bizning yanada olg‘a qadam tashlashga hamda ulardan har xil manfaatli g‘oyalar olib o‘z ustimizda ishlashda katta turtki bo‘ladi. Qarabmizki, oddiy dars ham noan'anaviy, yangiliklarga boy va albatta fikrlashga undaydigan tarzda tashkil qilish mushkul bo‘lmaydi. Bundan tashqari, jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni va ahamiyati ko‘p qirrali bo‘lib, u quyidagi asosiy jihatlar orqali namoyon bo‘ladi:

1. Global hamkorlik va tajriba almashinuvi Madaniyatlararo munosabatlar xalqaro ta’lim hamkorligini kuchaytiradi. Turli mamlakatlar o‘rtasidagi akademik almashinuv dasturlari, qo‘shma ilmiy loyihalar va konferensiyalar orqali talabalar hamda o‘qituvchilar o‘zaro tajriba almashadilar. Bu esa ta’lim sifatini oshiradi va innovatsion fikrlashni rag‘batlantiradi.

2. Bag'rikenglik va multikultural qarashlarni rivojlantirish

Madaniy xilma-xillikni tan olish va hurmat qilish — zamonaviy ta’lim tizimining asosiy tamoyillaridan biridir. Turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish talabalar va pedagoglarda bag‘rikenglik, empatiya va xalqaro hamjihatlik ruhini shakllantiradi.

3. Xalqaro mehnat bozoriga tayyorgarlik

Globalizatsiyalashayotgan dunyoda ta’lim olgan shaxslar turli madaniy muhitlarda ishlay olishlari zarur. Madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalariga ega bo‘lgan kadrlar xalqaro kompaniyalar va tashkilotlarda samarali faoliyat yuritishlari mumkin.

4. Innovatsion yondashuv va metodlar

Turli madaniy-ta’limiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish natijasida innovatsion pedagogik metodlar yaratiladi. Misol uchun, g‘arbcha analitik yondashuv va sharqona tarbiyaviy qadriyatlar sintezi yangi ta’lim konsepsiyalarini shakllantiradi.

5. Xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlar egallash

Oliy o‘quv yurtlarining madaniyatlararo faoliyati, masalan, chet ellik talabalarni jalb qilish, ko‘p tillilik, xalqaro professor-o‘qituvchilar ishtiroki — universitetlarning xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlar egallashiga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni nihoyatda muhimdir. Globalizatsiya jarayonida ta’lim vositasida madaniy xilma-xillikni anglash, unga hurmat bilan yondashish va unga asoslangan hamkorlik muhiti yaratish asosiy vazifalardan biriga aylanmoqda. Talaba almashinuvi, xalqaro dasturlar, xorijiy tillarni chuqur o‘rgatish orqali ta’lim sifatini oshirish, tolerantlikni mustahkamlash va xalqaro darajada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mumkin. Madaniyatlararo muloqotga asoslangan yondashuv nafaqat ta’lim jarayonini boyitadi, balki global miqyosda ijtimoiy barqarorlik va tinchlikni ta’minlashga ham xizmat qiladi. Shu sababli, har bir pedagog va ta’lim muassasasi ushbu yo‘nalishda faoliyat yuritishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO. (2017). Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO Publishing.

2. Deardorff, D. K. (2009). The SAGE Handbook of Intercultural Competence. Thousand Oaks: SAGE Publications.

3. . Ismatova N. B. et al. Innovative techniques and their importance in the learning process //The Second International Conference on Eurasian scientific development. – 2014. – С. 101-104.

4. Исматова Н. Б. Бўлажак ўқитувчиларни инновацион педагогик фаолиятга тайёрлаш давр талаби //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5.

5. OECD. (2018). The Future of Education and Skills 2030 – OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD Publishing.

6. ERASMUS+ official website: https://erasmus-plus.ec.europa.eu

7.. Fulbright Program official website: https://foreign.fulbrightonline.org

8. Qodirova, G. (2022). “Ta’limda madaniyatlararo muloqot va uning zamonaviy talimdagi roli”, Ta’lim va taraqqiyot jurnali, №2.

9. Nurmatov, A. (2023). “Xalqaro ta’lim tizimining integratsiyasi va madaniy muloqot”, O‘zbekiston pedagogik axborotlari to‘plami, №4.

10 . Azizova, M. (2021). “Talaba almashinuvi dasturlarining madaniy kompetensiyaga ta’siri”, Ilmiy-amaliy izlanishlar jurnali, №1.

YUNESKONING TINCHLIK MADANIYATI MISSIYASI VA G‘OYASI

Sharipov Dilshod Baxshilloevich
Buxoro davlat pedagogika institute
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta’lim, fan va madaniyat bo‘yicha tashkiloti – YUNESKOning tashkil topishining asl mohiyati, tinchlik madaniyatini keng yoyish missiyasi va g‘oyasi atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada YUNESKOning asosiy g‘oyaviy yo‘nalishi, vazifalari va madaniy taraqqiyotga oid dasturiy maqsadlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: BMT, YUNESKO, madaniyat, ta’lim, fan, tinchlik, tinchlik madaniyati, hamkorlik, madaniy taraqqiyot, barqaror tinchlik, axloq.

YUNESKO – Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta’lim, fan va madaniyat bo‘yicha xalqaro tashkiloti hisoblanadi. YUNESKOning insoniyat oldidagi *asl g‘oyasi tinchlik* va *tinchlik*

madaniyatini keng targ‘ib etish bilan birga, ***madaniy taraqqiyot*** sohasidagi xizmatlarini alohida e’tirof etish joizdir.

YUNESKOning madaniy faoliyati madaniy merosni saqlashga qaratilgandir. 1972 yilda “*Butunjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish haqida*”gi Konvensiya qabul qilindi. Unga ko‘ra, 152ta davlat o‘z zimmasiga 112 mamlakatdagi 550dan ortiq olamshumul madaniy yodgorliklarni muhofaza etishda xalqaro hamkorlik qilish yuzasidan majburiyat olgan edi. Bu madaniy yodgorliklar ichida *Jahon merosi ro‘yxati*ga kirgan muhofaza olingan shaharlar, yodgorliklar, milliy bog‘lar bor. Vayron bo‘lib ketayotgan madaniy yodgorliklar xavf ostida qolgan *Jahon merosi ob’ektlari ro‘yxati*ga kirgan.

Shuningdek, 1970 yilda YUNESKOning Madaniy mulkning noqonuniy import, eksport qilinishi va berib yuborilishini ta’qiqlash to‘g‘risidagi Konvensiyasi qabul qilingan. 1995 yilgi Konvensiya esa noqonuniy olib ketilgan yoki o‘g‘irlangan madaniy ashyoning o‘z vataniga qaytarilishiga yordamlashadi. Madaniy faoliyat, shu bilan birga:

– taraqqiyotning madaniy jabhalarini rag‘batlantirishga;
– yaratuvchilik va ijodiy tafakkur uchun ko‘maklashishga;
– madaniy ashyolar va og‘zaki an’analarni ehtiyot qilishga;
– kitob va mutolaa qilishni targ‘ib etishga yo‘naltirilgan[1].

O‘zbekiston Respublikasi 1993 yil 29 oktyabrda[2.] YUNESKOning teng huquqli a’zosi bo‘lgan va shundan beri hamkorlik aloqalari anchayin rivojlanib kelmoqda.

Aslida, YUNESKO 1946 yil 4 noyabrida[3.] rasman faoliyatini boshlagan. YUNESKOning maqsadi “*insoniyatning aql-zakovati va axloqiy birligiga asoslangan barqaror tinchlikni barpo qilishdir*”[4]. Uning faoliyat doirasi maorif, tabiiy, ijtimoiy va insonparvarlik fanlarini, madaniyat va kommunikatsiya sohalarini qamrab oladi.

Aslida, “Birlashgan Millatlar Tashkiloti ***madaniy*** va ***ilmiy yutuqlarni almashuvga***, shuningdek ***kommunikatsiyaga*** *xalqaro tinchlik va taraqqiyotga muhim hissa qo‘shuvchi unsurlar* sifatida qaraydi.

O‘zining maorif sohasidagi asosiy faoliyatidan tashqari Birlashgan Millatlar Tashkilotining maorif, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (YUNESKO) boshqa yana uch sohaga diqqat e’tiborini qaratadi. Ular – *taraqqiyotga xizmat qiluvchi fan*, *madaniy taraqqiyot* (madaniy merosni saqlash va yangi ijod), shuningdek *axborot va informatikaning muloqoti*dan iboratdir”[5.].

YUNESKO dasturlarining 3ta asosiy maqsadi mavjud:

– Dunyo madaniyatiga ko‘maklashish;
– Barqaror taraqqiyot;
– Insoniyat taraqqiyoti [6].

YUNESKO dasturlarining vazifasi:

– Barcha insonlar uchun maorif yutuqlarini to‘plash;
– Ekologik tadqiqotlar uchun xalqaro ilmiy dasturlar tuzishga ko‘maklashish;
– Milliy madaniyatlarning ro‘yobga chiqishini qo‘llab-quvvatlash;
– Dunyoviy meros hisoblangan boyliklarnni saqlash va kengaytirishga, axborotlar oqimi va matbuot erkinligiga yordam berish;
– Rivojlanayotgan davlatlarning kommunikatsiya imkoniyatlarini oshirishga ko‘maklashish[7].

YUNESKOning *bosh dasturi* “*Fan taraqqiyot xizmatida*” bo‘lib, tabiiy, fizik, ijtimoiy va gumanitar fanlar borasidagi bilimlarni taqdim etish va almashinishini takomillashtirishga yordam beradi. YUNESKO fan, ta’lim va madaniyat sohalarida hukumatlararo dasturlarni ishlab chiqqan va bu orqali *tinchlik missiyasini a’zolari o‘rtasida keng yoymoqda*. Xususan, YUNESKOning quyidagi hukumatlararo dasturlari mahshur bo‘lgan:

– “Inson va biosfera” – Hukumatlararo okeanshunoslik komissiyasi dasturi;
– Atrof-muhit va qirg‘oq bo‘yidagi hududlar taraqqiyoti bo‘yicha loyiha;
– Ijtimoiy qayta tuzishlarni boshqarish bo‘yicha dastur;
– Xalqaro gidrologiya dasturi;

–Xalqaro geologiya korrelyasiya dasturi.

Tirik jonzotlarning *klonlashtirish sohasida* erishilgan ilmiy yutuqlarga javoban YUNESKOga a'zo davlatlar 1997 yilda genetik tadqiqotlar etikasi bo'yicha birinchi xalqaro hujjat bo'lgan "*Inson genomi va inson huquqlari to'g'risida umumiy Deklaratsiya*"ni qabul qildi[8]. Bu hujjat bilan *ilk bora klonlashtirish sohasida axloqiy standartlar belgilandiki*, bunda insonni genetik tadqiq etishga uning natijalarini amaliyotga tadbiq etish sohasida inson huquqlarini himoyalash, bu kabi huquqlari yashirin poymol etilmasligidan insoniyatni muhofaza qilish, olimlarlar faoliyatidagi erkinlik kabi masalalar bosh maqsad qilib olingan.

Fanning ijtimoiy va gumanitar fanlar yo'nalishida YUNESKO e'tiborini inson huquqlari va demokratiyani o'rgatishga, kamsitishlarning har qanday ko'rinishlariga qarshi kurashga, xotin-qizlar ahvolini yaxshilashga va yoshlar oldida turgan, masalan ularni OITSning oldini olish uchun o'qitish kabi muammolarni hal etishga yo'naltirilgan harakatlarni qo'llab-quvvatlashga tortadi.

YUNESKO tashkiloti rasmiy saytida shunday deyilgan: "Xalqaro tinchlik kuni tinch va barqaror dunyoni barpo etishda *global birdamlik kuchi*ni nishonlaydi. Bu misli ko'rilmagan qiyinchiliklar davrida hech qachon bu qadar muhim bo'lmagan. Nafrat va murosasizlikni tarqatuvchi yangi bo'linish kuchlari paydo bo'ldi. Terrorizm zo'ravonlikni kuchaytirmoqda, zo'ravonlik ekstremizmi zaif va ojiz yoshlar ongini zaharlamoqchi. Dunyoning eng kambag'al va kam rivojlangan qismlarida iqlim bilan bog'liq tabiiy ofatlar mavjud zaiflikni kuchaytirmoqda, majburiy migratsiyani kuchaytirmoqda va zo'ravonlik xavfini oshirmoqda"[9.].

YUNESKO tashkiloti rasmiy saytida yana shunday deyilgan: "Tinchlik yo'lidagi to'siqlar murakkab va keskin – hech bir davlat ularni yolg'iz o'zi hal qila olmaydi. Buning uchun ***birdamlik*** va ***birgalikda harakat qilishning yangi shakllari***ni, imkon qadar erta boshlashni talab qiladi. ***Tinchlik*** *va* ***barqaror rivojlanish madaniyati****ni o'rganish YUNESKO vakolatining markazidir.* Barqaror rivojlanish bo'yicha o'qitish va tadqiqotlar, shuningdek, inson huquqlari bo'yicha ta'lim, tinch munosabatlar ko'nikmalari, yaxshi boshqaruv, Xolokostni xotirlash, mojarolarning oldini olish va tinchlik o'rnatish kabi ustuvor yo'nalishlar qatoriga kiradi"[10.] va har yili YUNESKO tomonidan o'nlab xalqaro kunlar doirasida 21 – sentyabr kuni xalqaro tinchlik kuni sifatida nishonlanadi.

SHuningdek, YUNESKOning 1995 yilgi 6 moddadan iborat bo'lgan bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi asosida BMT Bosh Assambleyasi 1996 yil 51/95-sonli rezolyusiyasini qabul qilib, 16 – noyabrni Xalqaro bag'rikenglik kuni, deb e'lon qildi va bu BMT doirasidagi harakatga aylandi. "Tolerantlik prinsiplari to'g'risida"gi Deklaratsiyasiga binoan "bag'rikenglik – bu bizning dunyo madaniyatlarining boy xilma-xilligini, bizning ifoda shakllarimiz va ***inson ekanligimizni hurmat qilish, qabul qilish va qadrlashdir***",[11.] deb e'tirof etadi.

Shuningdek, deklaratsiyada quyidagicha xulosa mavjud: "Tolerantlik umuminsoniy huquq va boshqalarning asosiy erkinliklarini tan oladi. Odamlar tabiatan xilma-xildir; ***faqat bag'rikenglik*** dunyoning har bir mintaqasida aralash jamoalarning ***omon qolishini ta'minlaydi***"[12.].

Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, insoniyatning umumtinchlik va uzviy barqarorlik yo'lidagi hamkorligi har bir milliy-davlatning milliy tinchlik, barqarorlik va taraqqiyot dasturlarini amalga oshirishi bilan ham belgilanadi. Bunda BMT va uning boshqa xalqaro tuzilmalari bevosita mustahkam tinchlik saqlovchi orbitr sifatida o'zini namoyon qilishi shubhasizdir. Albatta, bunda BMTning eng kuchli qanotlaridan biri YUNESKOning o'z o'rni va ahamiyati bordir[13.].

Umuman olganda, YUNESKO tinchlik madaniyatini kengroq yoyishga harakat qilayotgan va keng targ'ib qilayotgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining yaxshigina bir xalqaro tuzilmasi sifatida o'zini namoyon qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001. Б.223.

2. Р.А.Тузмуҳаммедов, Р.Т.Ҳакимов. Халқаро ҳуқуқ асослари. "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" нашриёт уйи. Тошкент. 1998. Б.113.

3. Р.А.Тузмуҳаммедов, Р.Т.Ҳакимов. Халқаро ҳуқуқ асослари. “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. Тошкент. 1998. Б.113.

4. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001. Б.59.

5. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001. Б.222.

6. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001. Б.59.

7. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001. Б.59.

8. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ: АСОСИЙ ОМИЛЛАР. Русчадан таржима: Рашид Раупов, Нормўмин Очилов, Давлатмурод Саъдуллаев. Тошкент. 2001. Б.222

9. Р.А.Тузмуҳаммедов, Р.Т.Ҳакимов. Халқаро ҳуқуқ асослари. “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. Тошкент. 1998. Б.113.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERCULTURAL RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD EDUCATION SYSTEM

Mardiyeva Gulzira Tashnazarovna
Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti
“Xorijiy til va Adabiyoti” yo’nalishi magistranti
Pastdarg’om tuman 8-umumta’lim maktabi ingliz tili fani o’qituvchisi.
+ 998334028188. gulziramardiyeva@gmail.com

In the 21st century, globalization has brought about profound transformations in nearly every aspect of human society, including education. As people, cultures, and ideas move across borders with increasing frequency, educational systems around the world must adapt to a more interconnected and culturally diverse landscape. At the heart of this adaptation lies the concept of intercultural relations - defined as the processes through which individuals from different cultural backgrounds interact, learn from each other, and build mutual understanding. Intercultural relations have become essential not only for promoting but also for fostering innovation, global collaboration, and sustainable development of the world education system.

One of the most significant contributions of the intercultural relations to education is the promotion of global citizenship. In multicultural classrooms, students encounter different worldviews, traditions, and values. These encounters nurture empathy, tolerance, and cross-cultural understanding-core attributes of global citizens. UNESCO (2017) emphasizes the importance of education in equipping learners to act for peaceful coexistence in culturally diverse societies. Through curriculum design, classroom intercultural education fosters respect for human rights, democratic values, and social responsibility.

For example, schools that celebrate cultural festivals, incorporate global literature, and teach foreign languages help students broaden their perspectives. By engaging with diverse cultural narratives, students learn to question stereotypes and challenge prejudices. In doing to so, education becomes a vehicle for peacebuilding and international solidarity. Moreover, students gain the confidence to interact with people from different cultural backgrounds, a skill increasingly vital in today’s interconnected world.

Intercultural relations also play a vital role in creating inclusive and equitable education systems. Traditional curricula have often been criticized for promoting monocultural perspectives, particularly in post-colonial or ethnocentric contexts. Integrating intercultural perspectives allows education systems to reflect the diversity of learners and ensure that all cultural identities are valued and represented. This approach- commonly known as culturally responsive pedagogy- not only affirms students' identities but also improves academic outcomes, particularly among marginalized or minority groups (Gay, 2010)

Inclusive curricula encompass content that recognizes the contributions of different cultures to fields such as science, literature, history, and the arts. Teachers are trained to adapt teaching methods to the cultural contexts of their students, thereby improving engagement and reducing educational disparities. By embbeding intercultural understanding into learning processes, education becomes more /just and relevant across global contexts.

The interaction of diverse cultural ideas often leads to innovate thinking and problem-solving. Intercultural relations stimulate creativity by encouraging learners and educators to consider multiple viewpoints and approaches. When people from different cultures collaborate, they bring unique perspectives that can challenge conventional methods foster new ways of thinking. This diversity of thought is particularly valuable in academic research, /higher education, and curriculum development.

For example, international collaborative projects in universities often result in cutting- edge research that integrates both Western and non- Western knowledge systems. In the classroom, group projects that involve students from various backgrounds enable learners to co- create solutions and build on each other's strengths. According to Bank (2008), multicultural education not only promotes social justice but also enhances cognitive skills by exposing students to a variety of analytical frameworks.

Intercultural relations are the foundation of international educational cooperation. Programs such as Erasmus+, Fulbright, and various bilateral academic agreements rely on intercultural understanding to function effectively. These programs facilitate the exchange of students, faculty, and research between countries, thereby promoting the global flow of knowledge and best practices.

Internationalization of education enhance the quality of teaching and learning by encouraging academic mobility, joint degree programs, and transnational research initiatives. It also enables institutions to benchmark against global standards and adapt successful innovations from other systems. As the European commission (2020) notes, international mobility helps participants develop intercultural competences, foreign language skills, and a broader understanding of global challenges.

In today's global economy, employers seek professionals who can navigate multicultural environments, communicate effectively across cultures, and work in diverse teams. Intercultural competence- defined as the ability to interact appropriately and effectively with people from different cultures- is increasingly viewed as a core employability skill. Education systems that integrate intercultural learning into their curricula provide students with a competitive edge in the global job market (Deardorff, 2006).

Workplace diversity is linked to greater innovation, improved problem solving, and better market insight. Therefore, educational institutions must prepare learners not only with technical knowledge but also with the interpersonal skills required for intercultural collaboration. This includes training in cross-cultural communication, conflict resolution, and ethical leadership in global contexts.

Global issues such as climate change, health pandemics, social inequality, and migration cannot be addressed without intercultural cooperation. Education systems play a crucial role in preparing students to engage in these global conversations. By incorporating intercultural perspectives into education for sustainable development, students learn to approach problems from a holistic and inclusive standpoint. UNESCO (2017) advocates for an educational frameworks that integrates intercultural understanding with environmental and social responsibility.

For example, in the context of climate education, indigenous knowledge systems offer valuable insights into sustainable practices that can compliment scientific approaches. Encouraging students to respect and learn from these diverse epistemologies enhances the global response to shared challenges.

Intercultural relations are indispensable in shaping a responsive, inclusive, and prepare students for a complex global workforce. As the world continues to face multifaceted challenges that transcend borders, education systems must embrace intercultural understanding as a fundamental principle. By doing so, they not only enhance the quality and relevance of education but also contribute to building a more peaceful, equitable, and sustainable global society.

REFERENCES

1. Banks, J.A. (2008). An introduction to Multicultural Education. Pearson Education.
2. Deardorff, D.K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence. Journal of studies in international education, 10(3),241-266.
3. European Commission. (2020). Erasmus + Programme Guide.
4. https://erasmus-plus.ec.europa.eu
5. Gay, G. (2010). Culturally responsive Teaching college press.
6. UNESCO, (2007). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. United Nations Educational, Cultural and Scientific Organization.

ZAMONAVIY TA’LIMDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYA: XALQARO TALABALARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK HOLATI MISOLIDA

Ismoilova Sarvinoz Ne’mat qizi

QarDU tayanch doktaranti

Annotatsiya: Bugungi zamonaviy globalizatsiya davrida xalqaro talabalarning ta’lim muassasalariga integratsiyasi va ularning madaniy, psixologik moslashuv jarayonlarining ortishi jahon ta’lim tizimida alohida ahamiyatga ega bo’lmoqda. Bu maqolada xalqaro talabalarning ijtimoiy-psixologik holatiga madaniyatlararo kompetensiyaning ta’sirlari o‘rganiladi. Madaniyatlararo kompetensiya faqatgina talabalarni ta’limdagi akademik muvaffaqqiyatga erishishlarida emas, balki yangi madaniyatga moslashishda ijtimoiy va psixologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Maqolada xalqaro talabalar o‘rtasida madaniyatlararo kompetensiyaning ijtimoiy moslashuvga va stress darajasiga hamda identitetning shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatgani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Madaniyatlararo kompetensiya, xalqaro talabalar, psixologik moslashuv, madaniy stress, ijtimoiy moslashuv, akademik muvaffaqiyat, psixologik yordam, ta’lim tizimi, madaniyatlararo tafovutlar, identitet inqirozi, globalizatsiya.

Global ta’lim tizimining integratsiyalashuvi, ilmiy almashinuvlarning kengayishi va xalqaro talabalar sonining ortib borishi natijasida ta’lim tizimida madaniyatlararo muloqot, tolerantlik va yangi muhitga moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarning ahamiyati keskin oshdi. Ayniqsa, xalqaro miqyosda ta’lim olayotgan talabalar, o‘zga madaniy muhitda ta’lim olishlari davomida madaniy tafovutlar, til to‘siqlari, yangi ijtimoiy normalar va qadriyatlarga duch kelishadi. Bu holat esa talabalarning psixologik holati, moslashuv darajasi va akademik faolligiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmaydi. Shu jihatdan qaraganda, madaniyatlararo kompetensiya xalqaro talabalar uchun zarur psixologik va ijtimoiy himoya mexanizmlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Bu kompetensiya o‘z o‘rnida ularning shaxsiy rivojlanishi, jamiyatga integratsiyalashuvi, o‘qishdagi samaradorligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchining mustahkamlanishiga hissa qo’shadi. Aynan ushbu kompetensiyaning xalqaro talabalar psixologik holatiga qanday ta’sir qilishi, ular qanday qiyinchiliklarga duch kelayotgani va bu jarayonni qanday yengish mumkinligi ta’lim tizimida muhim o’rin tutadi.

Madaniyatlararo kompetensiya (intercultural competence) deganda, turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot jarayonini amalga oshirish, ular shaxsiga hurmat bilan yondashish va

madaniy farqlarni qabul qilish qobiliyati tushuniladi (Deardorff, 2006). Xalqaro talabalarning turli xil madaniy tafovutlarni anglab yetishi va ularga moslashishi, psixologik stressni yengishi kabi jarayonlarda ushbu kompetensiya muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo kompetensiya yuqori bo‘lgan talabalar o‘zga muhitda tezroq psixologik muvozanatga erishadilar, ijtimoiy izolyatsiyadan aziyat chekishmaydi va akademik ko‘rsatkichlari ham yuqoriroq bo‘ladi (Hammer et al., 2003).

Xalqaro talabalarning psixologik moslashuvi – bu ularning yangi madaniy, ijtimoiy va akademik muhitga ruhiy moslashish, stress va tashvishlarga qarshi turish, o‘zini ijtimoiy jihatdan xavfsiz va psixologik jihatdan barqaror his etish jarayonidir. Bu murakkab va ko‘p bosqichli jarayon hisoblanadi va u ko‘plab ichki va tashqi omillarga bog‘liq. Berry (1997) tomonidan ilgari surilgan madaniyatlararo moslashuv modeliga ko‘ra, xalqaro talabalar yangi madaniyatga integratsiyalashishda quyidagi to‘rtta asosiy strategiyadan birini tanlaydilar: integratsiya, assimilyatsiya, marginalizatsiya va ajralish. Integratsiyalashuv – eng sog‘lom psixologik holatga olib keluvchi strategiya bo‘lib, bunda talaba o‘z madaniy identitetini saqlagan holda yangi madaniyatga moslashadi. Marginalizatsiya esa psixologik xavf tug‘diruvchi strategiyadir, chunki unda talaba o‘z madaniy ildizlaridan uzoqlashib, yangi muhitga moslasha olmaydi. Zamonaviy ta’lim muassasalari xalqaro talabalar uchun nafaqat bilim manbai, balki psixologik barqarorlik va madaniy moslashuv markazi bo‘lib xizmat qilishi lozim. Shu sababli universitetlar va oliy ta’lim muassasalarining xalqaro talabalarga moslashtirilgan xizmatlar, dasturlar va muhit yaratishi zarur.

Xalqaro talabalar yangi madaniy muhitda duch keladigan madaniy zarba, ijtimoiy ajralganlik va o‘ziga ishonchsizlik kabi holatlar aksariyat ilmiy adabiyotlarda psixologik moslashuvga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida baholanadi (Ward & Kennedy, 1999; Kim, 2001). Biroq boshqa tadqiqotlarda (Spencer-Rodgers & McGovern, 2002) xalqaro talabalar uchun madaniy tafovutlar ularning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratuvchi omil sifatida ham qaraladi. Bu qarashga ko‘ra, yuqori darajadagi madaniyatlararo kompetensiya talabalarni mustaqillik, murosalilik va emotsional moslashuv tomon yo‘naltiradi. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, har bir xalqaro talabaga individual, shaxsiy ehtiyojlar va madaniy fonda yondashish zarur. Madaniyatlararo kompetensiya faqatgina kognitiv yoki bilimga asoslangan emas, balki affektiv (hissiy) va xulqiy (behavioral) komponentlarni ham o‘z ichiga oladi (Deardorff, 2006). Afsuski, ko‘plab ta’lim tizimlarida bu kompetensiyaning rivojlanishi faqat akademik kurslar orqali chegaralanmoqda. Ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalarni emotsional jihatdan qo‘llab-quvvatlash va ular bilan interaktiv, hissiy asosda ishlash ularga ijtimoiy jihatdan moslashishda ko‘proq yordam beradi. Ko‘plab bahslarga sabab bo‘ladigan muhim jihatlardan biri shuki, ba’zi oliy ta’lim muassasalari xalqaro talabalar bilan ishlashda faqat ularning til yoki akademik darajasiga e’tibor qaratish bilan cheklanadi. Holbuki, ularning ruhiy farovonligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmog‘i va emotsional ehtiyojlari aksariyat hollarda e’tibordan chetda qolmoqda (Glass et al., 2015).

Zamonaviy ta’limda madaniyatlararo kompetensiya xalqaro talabalar uchun strategik psixologik resurs sifatida maydonga chiqmoqda. Ularning yangi madaniyatga moslashuvi, psixologik barqarorligi va ijtimoiy integratsiyasi asosan shu kompetensiyaning shakllanganlik darajasiga bog‘liq. Madaniyatlararo tafovutlar xalqaro talabalar uchun stress, izolyatsiya, o‘ziga ishonchsizlik kabi qator salbiy holatlarni yuzaga keltirsa-da, ularni oldini olish mumkin.

Maqolada keltirilgan ilmiy dalillar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim muassasalari tomonidan yaratilgan qo‘llab-quvvatlovchi muhit, psixologik maslahat xizmatlari, madaniyatlararo treninglar va ijtimoiy integratsion dasturlar xalqaro talabalar psixologik barqarorligini oshiradi, madaniy tafovutlar bilan muvaffaqiyatli kurashish imkonini beradi. Shunday ekan, ta’lim muassasalari, siyosatchilar va psixolog mutaxassislar o‘zaro hamkorlikda xalqaro talabalar uchun moslashuvni yengillashtiruvchi strategiyalarni ishlab chiqishlari va ularni amalda tatbiq etishlari dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Deardorff, D. K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. Journal of Studies in International Education, 10[3], 241–266. https://doi.org/10.1177/1028315306287002

2. Glass, C. R., Gómez, E., & Urzua, A. (2015). Recreation, intercultural friendship, and international students' adaptation to college by region of origin. International Journal of Intercultural Relations, 49, 113–128. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.06.003
3. Kim, Y. Y. (2001). Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation. SAGE Publications.
4. Ward, C., & Kennedy, A. (1999). The measurement of sociocultural adaptation. International Journal of Intercultural Relations, 23[4], 659–677. https://doi.org/10.1016/S0147-1767(99)00014-0
5. Zhou, Y., Jindal-Snape, D., Topping, K., & Todman, J. (2008). Theoretical models of culture shock and adaptation in international students in higher education. Studies in Higher Education, 33[1], 63–75. https://doi.org/10.1080/03075070701794833
6. Karimova, N. Sh. (2019). Talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi va uni shakllantirish omillari. Psixologiya fanlari yangiliklari, 2[4], 44–51.
7. To‘rayev, M. T. (2021). Zamonaviy ta’lim jarayonida madaniyatlararo muloqotning psixologik jihatlari. Pedagogika va psixologiya, 3[1], 12–17.
8. Yo‘ldoshev, S. S. (2022). Xalqaro talabalar uchun psixologik moslashuvda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning o‘rni. Ijtimoiy fanlar va ta’lim, 5[3], 33–39.

OLIY TA’LIM MUASSASALARI TARBIYAVIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna

Navoiy davlat universiteti professori v.b., dotsent, PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada respublikamiz oliy ta’lim muassasalari tarbiyaviy faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, turlari, mazmuni va ularning talaba shaxsi rivojiga ta’siri hamda rivojlangan mamlakatlarning talaba ma’naviy rivojiga oid xorijiy tajribalari va ulardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar keltirilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiyaviy ish, tarbiyaviy faoliyat yo‘nalishlari, tarbiyaviy faoliyat shakllari, xorij tajribasi: **s**haxsiy rivojlanish haftaligi, “Global fuqarolik” va “axloqiy rahbarlik” fanlarini joriy etish, “Chaplaincy” xizmati, “1 kun – 1 qadriyat” loyihasi.

Bugungi kunda respublikamizda talaba-yoshlarning ma’naviy kamoloti, axloqiy tarbiyasi va ijtimoiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shu boisdan, oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy faoliyatni yangi bosqichga olib chiqish, uning mazmun-mohiyatini zamon talablari asosida boyitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida talaba-yoshlarning tarbiyaviy faoliyatini takomillashtirish yo‘lida qator ijobiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror, farmonlari va Vazirlar Mahkamasining me’yoriy hujjatlari bu sohani huquqiy jihatdan ta’minlamoqda. Biroq, tarbiyaviy faoliyatni to‘liq samarali qilish uchun barcha oliy ta’lim muassasalarida bu ishni kompleks, yangicha yondashuvlar bilan tashkil etish, zamonaviy vositalar va interaktiv metodlardan keng foydalanish zarurligi sezilmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta’lim sohasida olib borilayotgan tarbiyaviy faoliyat jarayoni samaradorligi talabalarning ijtimoiy faolligi ortishi, ma’naviy muhit yaxshilanishi hamda qonunbuzarlik holatlari kamayishi bilan o‘zining natijasini ko‘rsatib kelmoqda. Oliy ta’lim muassasalaridagi tarbiyaviy faoliyat jarayonini tarbiyaviy ish tashkil etadi. Xo‘sh, tarbiyaviy ish o‘zi nima?

Tarbiyaviy ish – bu oliy ta’lim muassasalarida **ta’lim olayotgan talabalarning shaxsiy kamolotini, axloqiy va ma’naviy yetukligini, ijtimoiy faolligini va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishga qaratilgan tizimli, maqsadli, rejali faoliyatdir. U ta’lim jarayoni bilan birga olib boriladi va talabaning har tomonlama barkamol shaxs bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi[2].**

Oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishning maqsadi – bu talabalarni ma’naviy jihatdan boy, jamiyatdagi burchiga mas’ul, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, faol fuqaro sifatida shakllantirishdir.

Oliy ta’lim muassasalari tarbiyaviy faoliyatiga quyidagilarni kiritish mumkin (1-jadval):

Respublikamizdagi oliy ta’lim muassasalari tarbiyaviy ish yo‘nalishlari va ularning mazmuni

1-jadval

Yo‘nalish	Mazmuni
Ma’naviy-ma’rifiy tarbiya	Milliy qadriyatlar, tarix, urf-odatlar, vatanparvarlik targ‘iboti
Huquqiy tarbiya	Qonunchilikni bilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish
Jismoniy tarbiya va sport	Sog‘lom turmush tarzi, sport musobaqalari, jismoniy faollik
Estetik tarbiya	Madaniyat, san’at, adabiyot orqali zebo didni rivojlantirish
Psixologik tarbiya	Shaxsiy rivojlanish, stressni yengish, ijtimoiy ko‘nikmalar
Kasbiy-axloqiy tarbiya	Kasbiy mas’uliyat, halollik, ishonchlilikni o‘rgatish
Ijtimoiy faollikni oshirish	Yoshlar ittifoqi, volontyorlik, talabalar kengashi orqali.

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishning tashkiliy shakllari ham mavjud bo‘lib, bular:

- **Ustoz-shogird tizimi**
- **Tarbiyaviy soatlar va ma’naviyat darslari**
- **Badiiy kechalar, ma’rifiy tadbirlar**
- **Klublar va to‘garaklar (teatr, musiqa, debat)**
- **Talabalar forumi, iqtidorli yoshlar loyihalari**
- **Talabalar turli ta’lim loyihalarida ishtirok etishi kabilar**[1].

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan oliy ta’lim muassasalarining tarbiyaviy faoliyatini samarali tashkil etish – talaba-yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli olib borishni, turli jinoyatchiliklarni oldini olishni, asosiysi, talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Bunda xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish, ya’ni rivojlangan mamlakatlarning tajribasidan o‘tgan, samarali tarbiyaviy faoliyat mexanizmlarini yurtimiz oliy ta’lim muassasalariga tadbiq etish masalasini ilgari surmoq lozim.

Rivojlangan mamlakatlar oliy ta’lim tizimida talabalarning ma’naviy rivojlanishiga katta e’tibor qaratiladi. Bu jarayon faqat ma’naviy ma’ruzalar yoki madaniy tadbirlar bilan cheklanmasdan, talabani komil inson sifatida shakllantirish – ularning axloqiy qadriyatlari, jamiyatga munosabati, global dunyoqarashi va shaxsiy mas’uliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Quyida ana shunday mamlakatlarda amalga oshirilayotgan ishlar haqida ma’lumotlar keltiriladi:

AQSh (Amerika Qo‘shma Shtatlari): “Holistic Education” yondashuvi.

Talabaning shaxsiy o‘sishi va ichki qadriyatlariga oid dasturlar talabalar ishlari bo‘limi orqali tashkil etiladi.

Universitetlarda maxsus “Character Development Programs” (masalan, Harvard Kennedy School'dagi liderlik va etika kurslari) talabalarda axloqiy tayyorlik va mas’uliyat tuyg‘usini rivojlantiradi.

Ko‘plab universitetlarda xizmat (service learning) elementlari bilan birgalikda ma’naviy mazmundagi volontyorlik tadbirlari o‘tkaziladi[3].

Buyuk Britaniya: Fuqarolik va axloqiy tarbiya integratsiyasi. Talabalar uchun “Personal Development Weeks” (Shaxsiy rivojlanish haftaligi) o‘tkaziladi. Bu haftaliklarda axloqiy tanlovlar, ijtimoiy adolat, jinslararo tenglik va inklyuziya mavzulari ko‘tariladi.

Ko‘pgina universitetlarda chaplaincy services (universitetdagi diniy va ma’naviy maslahat markazlari) faoliyat yuritadi.

King‘s College London – “Spirituality and Mindfulness” kabi kurslar orqali talabalarni nafaqat bilimli, balki ma’naviy barkamol inson sifatida tarbiyalashni maqsad qiladi[4].

Kanada: Global fuqarolik va qadriyatlar asosidagi yondashuv. Talabalarda ijtimoiy adolat, madaniy bag‘rikenglik, atrof-muhitga mas’uliyat kabi umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan faoliyat keng tarqalgan.

Waterloo University va Toronto University’da “Global Citizenship Programs” orqali talabalar ma’naviy rivojlanish va jamiyatga faol hissa qo‘shishga yo‘naltiriladi.

“Indigenous Knowledge and Values” kurslari – mahalliy xalqlar qadriyatlarini tushunishga xizmat qiladi[7].

Yaponiya: Ichki intizom va madaniy qadriyatlarni singdirish. Universitetlar talabalarda tinchlik, hurmat, sabr-toqat, jamoaviylik kabi qadriyatlarni rivojlantirishga katta ahamiyat qaratadi.

Kyoto University va boshqa yetakchi OTMlarda ma’naviy-ma’rifiy mashg‘ulotlar orqali odob-axloq, madaniy meros va jamiyatdagi rolni tushunish asosiy ustuvorliklardan biri hisoblanadi[5].

Shvetsiya: Ijtimoiy mas’uliyat va ongli fuqarolikni rivojlantirish. Universitetlar talabalarni ijtimoiy muammolarga nisbatan faol, ma’sul va g‘oyaviy nuqtai nazarda yondashishga o‘rgatadi.

Lund University – “Human Rights and Ethics”, “Global Development” fanlari orqali talabalarni nafaqat akademik, balki ma’naviy kamolotga yetaklaydi[6].

Yuqoridagi rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslangan holda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari uchun talabalarning ma’naviy rivojlanishini kuchaytirishga qaratilgan **tavsiyalar**ni keltiramiz:

1. Buyuk Britaniya universitetlarining “Shaxsiy rivojlanish haftaligi”ni (Personal Development Week) joriy etish.

Har semestrda kamida bir hafta davomida talabalarning shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar tashkil etish.

Mashg‘ulotlar: o‘zini anglash, tanqidiy fikrlash, ma’naviy qadriyatlar, psixologik muvozanat, ijtimoiy adolat mavzularida seminarlar tashkil etish.

2. AQSh va Kanada mamlakatlarining Leadership & Ethics / Global Citizenship Programs “Global fuqarolik” va “axloqiy rahbarlik” fanlarini joriy etish.

O‘zbekistonga moslashtirilgan “Axloqiy yetakchilik”, “Milliy va global qadriyatlar”, “Yoshlar va mas’uliyat” kabi ixtiyoriy yoki majburiy fanlarni yo‘lga qo‘yish.

Talabalarga o‘z yurti va dunyo oldida mas’uliyat tuyg‘usini singdirish.

3. Buyuk Britaniyaning University Chaplaincy services, ya’ni “Ma’naviyat xonasi” va “Chaplaincy” xizmatlariga mos modelini tadbiq etish.

Har bir universitetda ma’naviy-ma’rifiy maslahat xonalari (diniy emas, qadriyatlar asosida) tashkil etish.

O‘qituvchi-psixologlar, mentorlar va tajribali ustozlar ishtirokida ma’naviy yo‘l-yo‘riq berish.

4. AQShning Service Learning Programs dasturi asosida talabalarni “xizmat asosidagi o‘qish” (service-learning) ga jalb etish

Talabalarni jamiyatga foydali bo‘lgan amaliy loyihalar (qariyalar bilan ishlash, mahallada ekologik tozalash, bolalar bilan darslar) orqali ma’naviy mas’uliyatga o‘rgatish.

Universitetlar ushbu loyihalarni o‘quv rejasiga bog‘lab, ball bilan baholasa, bu rag‘bat bo‘ladi.

5. Ijtimoiy adolat, madaniy bag‘rikenglik va ekologik qadriyatlar mavzusida klublar.

Har bir OTMda “Yoshlar qadriyatlar klubi”, “Adolat va bag‘rikenglik klubi” kabi nodavlat tashabbuslar orqali talabalarni shaxsiy rivojlanishga jalb etish.

Klub faoliyatiga ijtimoiy masalalar, gender tenglik, ekologik muhofaza va madaniy merosni tushunish kiradi.

Mos tajriba: Shvetsiya, Kanada, AQSh universitetlaridagi ijtimoiy faol talabalar tashkilotlari.

6. Milliy qadriyatlar asosidagi innovatsion kurslar.

“Ibn Sino va insoniylik”, “Temur tuzuklari va liderlik”, “Alisher Navoiy va axloqiy badiiyat” kabi milliy qadriyatlar asosida tayyorlangan zamonaviy modullar ishlab chiqish.

Moslashtirish tajribasi: Yaponiya — madaniyat va qadriyatlar asosida ichki intizom kurslari.

7. Raqamli platformalarda ma’naviy treninglar

Talabalar uchun mobil ilova yoki universitet portali orqali qisqa videodarslar, testlar va motivatsion podkastlar ishlab chiqish.

Masalan: “1 kun – 1 qadriyat” loyihasi: har kuni bir axloqiy tushuncha (halollik, bag‘rikenglik, mehnatsevarlik).

Mos tajriba: AQSh va Kanada – onlayn self-development dasturlari.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, ushbu tavsiyalar orqali O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida talabalar ma’naviy va axloqiy jihatdan kuchliroq shakllanadi. Oliy ta’lim nafaqat bilim, balki tarbiya manbai sifatida mustahkamlanadi. Yoshlar global dunyoqarashga ega, ammo o‘z milliy ildizlarini qadrlovchi yetuk shaxs bo‘lib kamol topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2018-yil 10-sentabrdagi 20-2018-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim muassasasi professor-o‘qituvchilar tarkibining o‘quv yuklamasi hamda o‘quv-uslubiy, ilmiy-tadqiqot va ‘ustoz-shogird’ ishlarini belgilash qoidalari”

2. Djurayeva S.N. Turdiyeva N.S. Baxronova A.I. TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI. O‘quv qo‘llanma. Buxoro-2021.

3. Harvard University - Leadership and Ethics
4. King‘s College London – Mindfulness & Chaplaincy
5. Kyoto University – Character Education
6. Lund University – Ethics and Global Perspective
7. University of Toronto – Student Life

JAHON ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI ASOSIDA TARBIYA JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Shokirova Madinabonu Shomurod qizi
BuxDPI tayanch doktoranti
shokirovamadina150@gmail.com

Annotatsiya. Tarbiya jarayoni, har bir shaxsning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo'lgan asosiy omillardandir. Ta'lim samaradorligiga esa, tashkil etilgan tarbiya jarayonining muhim natijalaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu maqolada, tarbiya jarayonining ta'lim samaradorligidagi ahamiyati va unga erishishda bir necha ilg’or xorijiy mamlakatlar tajribalarini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so’zlar: Tarbiya jarayoni, ta'lim samaradorligi, ilg’or xorijiy mamlakatlar tajribalari, ta'lim sifati, Dual ta’lim tizimi, loyiha asosida o‘qitish, Ijobiy ota-onalik dasturi (Triple P), ota-onalar o'qituvchi sifatida (PAT), ota-onalarni tarbiyalash dasturi.

Tarbiya jarayoni, har bir shaxsning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo'lgan asosiy omillardandir. Ta'lim samaradorligiga esa, tashkil etilgan tarbiya jarayonining muhim natijalaridan biri sifatida qaraladi.

1. Tarbiya jarayoni shaxsiy rivojlanishda.

Tarbiya jarayoni shaxsning o‘zini anglashiga, shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishga va o‘z maqsadlariga erishishiga yordam beradi. Samarali tarbiya orqali o‘quvchilar o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olishadi va ularni yanada rivojlantirishga yo‘naltirishadi.

2. Tarbiya jarayoni ijtimoiy kompetensiyalarda.

Tarbiya jarayoni o‘quvchilarni ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy kompetensiyalar bilan ta'minlaydi. Bu, ularning jamoada ishlash qobiliyatini, muloqot ko‘nikmalarini va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Tarbiya jarayonida axloqiy va etik qobiliyatlar

Samarali tarbiya jarayoni, o‘quvchilarga axloqiy va etik qadriyatlarni o‘rgatadi. Bu, kelajakda ularning shaxs sifatida to‘g‘ri qarorlar qabul qilishiga va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishiga yordam beradi.

4. Ta'lim Sifati

Tarbiya jarayoni, ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar, tarbiya orqali o‘quvchilarni yuksak bilim va ko‘nikmalar bilan ta'minlashda faol ishtirok etadilar. Bu sifatli ta'lim, o‘quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlaydi.

5. Motivatsiya va faollik

Tarbiya jarayoni o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Motivatsiyalangan o‘quvchilar ta'lim jarayonida faol qatnashadilar, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tarbiya jarayonining ta'lim samaradorligidagi ahamiyati juda katta. U shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy kompetensiyalar, axloqiy qobiliyatlar va ta'lim sifatini oshirish orqali o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun asos yaratadi. Samarali tarbiya jarayonlari, ta'limni yanada sifatli va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hech bir soha yo’qki boshqa andazalardan namuna olmasa, shu qatori tarbiyada ham biz o’z millatimiz qadriyatiga mos jahon tajribalaridan namuna olib rivojlanishda bo’lishimiz lozim.

Tarbiya jarayoni har bir jamiyatning asosiy poydevoridir. Turli davlatlar tarbiya tizimini rivojlantirishda o‘ziga xos yondashuvlardan foydalanadi. Jahonning ilg‘or xorijiy tajribalarini o‘rganish va ulardan samarali foydalanish ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy mamlakatlarda tarbiya jarayonining ilg‘or tajribalari

Finlandiya modeli

Ta’lim va tarbiya jarayonida bolalarning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirishga urg‘u beriladi.

Bolalar erkin fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatiladi.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi iliq munosabatlar muhim sanaladi.

Yaponiya tarbiya tizimi

Dastlabki yillarda axloqiy tarbiya (gakko seikatsu) asosiy e’tiborda bo‘ladi.

Jamoaviy hamkorlik va mehnatga hurmat tushunchalari tarbiyalanadi.

Intizom va o‘z-o‘zini nazorat qilishga katta ahamiyat qaratiladi.

AQSh tarbiya tizimi

Individual rivojlanish va shaxsiy qobiliyatlarni qo‘llab-quvvatlash asosiy o‘rinda turadi.

Demokratik yondashuv asosida bolalar mustaqil fikrlashga o‘rgatiladi.

Ota-onalar, jamiyat va maktabning hamkorligi muhim sanaladi.

Germaniya modeli

"Dual ta’lim tizimi" orqali nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirishga urg‘u beriladi.

Shaxsiy mas’uliyat va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlantiriladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda xorijiy tajribalar asosida tarbiya samaradorligini oshirish yo‘llariga quyidagilarni misol keltira olamiz:

O‘quv jarayonida faol o‘rganish va interaktiv metodlarni keng joriy etish

Bolalarda axloqiy fazilatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish

Oila, jamiyat va maktab hamkorligini kuchaytirish

Jamoaviy ishlash va ijtimoiy faollikni rivojlantirish

O‘qituvchilarning malakasini oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llash

Jahon tajribalarini o‘rganish va ulardan foydalangan holda tarbiya jarayonini takomillashtirish o‘quvchilarning nafaqat bilimli, balki ijtimoiy mas’uliyatli va barkamol inson bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi. Shu bois, ilg‘or xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirib qo‘llash ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Tarbiya jarayoni, har bir mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Xorijiy tajribalar asosida tarbiya samaradorligini oshirish uchun quyidagi aniq yo‘nalishlarni ko‘rib chiqamiz.

1. Innovatsiyalarning joriy etilishi

- Stekholderlar bilan hamkorlik: Xorijiy tajribalarda, davlat, xususiy sektor va ta'lim muassasalari o‘rtasida hamkorlik qilish orqali innovatsiyalar kiritiladi. Masalan, Singapurda IT kompaniyalari ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilib, o‘quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni o‘rgatadi.

2. O‘qituvchi malakasini oshirish

- Doimiy malaka oshirish: Daniyada o‘qituvchilar yil davomida malaka oshirish dasturlarida qatnashib, pedagogik bilim va ko‘nikmalarini yangilashadi. Bu ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

3. O‘quvchilarning faolligini oshirish

- Loyiha asosidagi o‘qitish: Finlandiyada ta'lim jarayoni, o‘quvchilarning real hayot muammolarini hal qilishga qaratilgan loyiha asosidagi o‘qitish orqali tashkil etiladi. Bu o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini va real hayotda qo‘llash imkoniyatini oshiradi.

4. Ota-onalar bilan hamkorlik

- Ota-onalar uchun ta'lim dasturlari: Shimoliy Amerikada ota-onalar uchun ta'lim dasturlari ishlab chiqilgan bo‘lib, bunda ular o‘z farzandlari ta'lim olishida faol ishtirok etishlari uchun kerakli ko‘nikmalarni oladilar.

Shimoliy Amerikada ota-onalar uchun ta'lim dasturlari turli mavzularni o'z ichiga oladi va ularning asosiy maqsadi ota-onalarga farzand tarbiyasida yordam berish, ularning psixologik, hissiy va intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdir. Quyida ba'zi mashhur dasturlarni keltiraman:

Positive Parenting Program (Triple P)	Bu dastur ota-onalarga farzandlarining ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun samarali usullarni o'rgatadi. U ko'pincha ota-onalar uchun seminarlar, individual maslahatlar va onlayn kurslar shaklida taqdim etiladi.
Parents as Teachers (PAT)	Bu dastur ota-onalarga farzandlarining ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun samarali usullarni o'rgatadi. U ko'pincha ota-onalar uchun seminarlar, individual maslahatlar va onlayn kurslar shaklida taqdim etiladi.
Nurturing Parenting Program	Bu dastur bolalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish, ularni hurmat qilish va tarbiyalash bo'yicha ota-onalarga amaliy ko'nikmalarni o'rgatadi. Uning maqsadi bolalar

	tarbiyasida hissiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishdir.
Circle of Security Parenting	Bu dastur ota-onalarga bolalar bilan mustahkam va xavfsiz aloqalar o'rnatish bo'yicha qo'llanmalar beradi. Dastur asosan bolalar bilan emotsional aloqani rivojlantirishga qaratilgan.
The Incredible Years	Bu dastur 0-12 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun ota-onalar, o'qituvchilar va tarbiyachilar uchun mo'ljallangan turli treninglarni o'z ichiga oladi. Asosan bolalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish va ularning ijtimoiy, hissiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Ota-onalar uchun bu dasturlar asosan bolalar rivojlanishi, emotsional salomatlik, agressiya va boshqa salbiy xatti-harakatlar bilan bog'liq muammolarni yengishga yordam beradi. Shuningdek, ular ota-onalarga o'z farzandlariga ijobiy va konstruktiv tarzda ta'sir o'tkazishga yordam beradigan strategiyalarni taqdim etadi.

5. O‘zaro tajriba almashish

- Xalqaro hamkorlik: Xalqaro tashkilotlar orqali tajriba almashish imkoniyatlari yaratiladi. Masalan, UNESCO va OES (Birlashgan Millatlar Ta'lim, Fan va Madaniyat Tashkiloti) zamonaviy ta'lim tajribalarini o‘rganishda va muvofiqlashtirishda yordam beradi.

Xulosa. Xorijiy tajribalar asosida tarbiya jarayonini samarali oshirish uchun innovatsiyalarni joriy etish, o‘qituvchilar malakasini oshirish, o‘quvchilarni faol ishtirokini ta'minlash va ota-onalar bilan hamkorlik muhimdir. Bu yo‘nalishlar har bir mamlakat uchun o‘ziga xos bo‘lib, jamiyatni rivojlantirishda katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. **Cheng, S.** (2020). *Innovative Education Systems: International Approaches to Teaching and Learning*. New York: Routledge.
2. **Germaniya Ta'lim Tizimi**. (2019). *Ilg‘or xorijiy tajribalarning tahlili*. Berlin: Germaniya Ta'lim Vazirligi.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi**. (2021). *Xorijiy tajribalar asosida ta'lim tizimini rivojlantirish*. Toshkent: O‘zbekiston Ta'lim Akademiyasi.
4. M.Sh.Shokirova. *Oila va maktab hamkorligi - ota- onalarning pedagogik kompetentligini shakllantirishning zaruriy sharti sifatida*

Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 6 issn 2181-6833

5. Abdullayeva.B.S., Tursunova M.B., Xaydarova M.X., BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TARBIYA FANI, dasrlik, Toshkent-2022.
6. **Johnson, R., & Brown, S.** (2018). *Best Practices in Education: How International Experience Shapes Effective Teaching Strategies*. London: Springer.
7. **Haug, S.** (2017). *Dual Education Systems in Germany and Beyond: A Global Perspective*. Berlin: Springer.

MADANIYATLARARO MULOQOTNING JAHON TA’LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI VA DOLZARBLIGI

Boqiyeva Marjona Shuhratovna
Buxoro Texnka Universiteti akademik litseyi o’qituvchisi
Kurbanov Jamshid Jo‘rayevich
PhD., Buxoro Texnka Universiteti akademik litseyi

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv jarayonida jahon ta’lim tizimining rivojlanishida madaniyatlararo muloqotning tutgan o‘rni tahlil etiladi. Xususan, turli madaniy muhitga mansub insonlar o‘rtasidagi muloqotning ta’lim sifati, o‘quv jarayoni samaradorligi va talabalarda global dunyoqarashning shakllanishiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, xalqaro ta’lim dasturlari, raqamli ta’lim platformalari va tolerantlik tamoyillari orqali madaniy integratsiyaning dolzarbligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo muloqot, ta’lim tizimi, globallashuv, tolerantlik, xalqaro dasturlar, raqamli ta’lim, ta’lim sifati.

Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim tizimlari faqatgina milliy chegaralar bilan cheklanib qolmay, balki xalqaro miqyosda integratsiyalashmoqda. Bunday sharoitda madaniyatlararo munosabatlarning ta’lim tizimi rivojiga ta’siri tobora ortib bormoqda. Turli xalqlar, diniy e’tiqodlar va urf-odatlarga ega insonlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, tushunish va hamkorlik, zamonaviy ta’lim muhitining ajralmas qismiga aylangan.

Asosiy qism. Madaniyatlararo muloqot — bu turli madaniyatga mansub insonlar o‘rtasidagi samarali axborot almashinuvi, bir-birining qadriyatlari, urf-odatlari va dunyoqarashlarini tushunishga qaratilgan jarayondir. Ta’lim tizimida bu jarayon xorijiy talabalar almashinuvi, xalqaro dasturlar (masalan, Erasmus+, Fulbright), onlayn kurslar va ko‘p madaniyatli muhitda o‘qitish orqali yuzaga chiqadi.

Madaniy xilma-xillik ta’lim jarayonini yanada boyitadi:

- O‘quvchilar va talabalar keng dunyoqarashga ega bo‘ladi.
- Klişe va stereotiplardan voz kechish, tolerantlik va empatiya rivojlanadi.
- O‘qituvchilarning pedagogik uslublari yanada moslashuvchan va innovatsion bo‘lib boradi.

Shuningdek, xalqaro universitetlar reytinglarida yetakchi bo‘lish uchun ham madaniy integratsiya muhim omil hisoblanadi. Ko‘p millatli talabalar jamoasi, turli til va urf-odatlarni inobatga olgan dars metodikasi – bularning barchasi jahon ta’limidagi taraqqiyot belgilari sifatida qaraladi.

Onlayn ta’lim platformalari (Coursera, edX, Khan Academy) madaniy chegaralarni yo‘q qilib, har qanday davlatdagi shaxsga boshqa madaniyat vakillaridan ta’lim olish imkoniyatini bermoqda. Bu global bilim almashinuvini kuchaytiradi va insoniyatni yaqinlashtiradi.

Jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlar muhim o‘rin tutadi. U nafaqat bilim almashuvini kuchaytiradi, balki insonlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va tinch-totuvlikni ta’minlaydi. Kelajakda samarali va barqaror ta’lim tizimi yaratish uchun madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdug‘aniyev Q. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti. 2020.
2. UNESCO. Intercultural Dialogue and Education for Peace. Paris: UNESCO Publishing. 2023
3. Khaydarov A. “Madaniy xilma-xillik va zamonaviy ta’lim tizimlari”. O‘zbekistonda pedagogika yangiliklari, 2024., 4(2), 45–52.
4. Saidov A. Xalqaro huquq va globallashuv sharoitida ta’lim integratsiyasi. Toshkent: TDYU nashriyoti. 2019
5. European Commission. Erasmus+ Programme Guide. Brussels., 2022
6. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. New York: Basic Books., 2006

MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR VA ULARNING AFZALLIKLARI

Ashurova Xurshida Asrorovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti
"Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi.
Abdujabborova Baxtigul
Nukus innovatsion texnologiyalar
universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada jahon ta'lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Madaniyatlararo muloqot global ta'lim makonida o'quvchilarning keng dunyoqarashini, bag'rikenglik va ijtimoiy moslashuvchanlik kompetensiyalarini shakllantiruvchi muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada xalqaro baholash dasturlari — PISA, PIRLS va TIMSS ta'lim sifatini baholashda madaniyatlararo yondashuvning ahamiyatini ochib beradi. Ushbu dasturlar orqali o'quvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki madaniyatlararo kompetensiyalari, muammolarni global kontekstda hal qilish ko'nikmalari ham aniqlanadi. Maqolada O'zbekistonning xalqaro baholash tizimlaridagi ishtiroki, milliy ta'lim tizimining jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuvi nuqtai nazaridan ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo munosabatlar, jahon ta'lim tizimi, PISA, PIRLS, TIMSS, global kompetensiya, didaktika, xalqaro baholash, integratsiya, ta'lim sifati

Globalizatsiya jarayonlari kuchaygan hozirgi davrda ta'lim sohasi nafaqat milliy chegaralar doirasida, balki butun jahon miqyosida o'zaro integratsiyalashmoqda. Jahon ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi va yangicha yo'nalishda taraqqiy etishida madaniyatlararo munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Turli millat, irq, din va madaniyat vakillarining bir-birini anglash, hurmat qilish va o'rganishga bo'lgan intilishi bugungi zamonaviy ta'lim tizimining asosiy qadriyatlaridan biriga aylanmoqda.

Madaniyatlararo munosabat tushunchasi va uning didaktik mohiyati

Madaniyatlararo munosabatlar deganda turli xalqlarning tarixiy, madaniy, diniy, ijtimoiy hayotiga oid qadriyatlarni o'zaro anglash va qabul qilish jarayoni tushuniladi. Bu munosabatlar ta'limda didaktik tamoyillarning yangicha talqini — **ochiqlik, integratsiya, hamkorlik va moslashuvchanlik** asosida shakllanadi. O'quvchilarda madaniyatlararo kompetensiya — boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qila olish, o'zini global jamoaning bir qismi sifatida his eta olish — shakllanadi.

Jahon ta'lim tizimidagi asosiy yo'nalishlar va madaniyatlararo aloqalar

Jahon ta'lim tizimining taraqqiyoti quyidagi yo'nalishlarda kechmoqda:

1.Xalqaro akademik mobillik: Talabalar va professor-o'qituvchilar turli mamlakatlar o'rtasida tajriba almashmoqda. Masalan, "Erasmus+", "Fulbright", "DAAD" dasturlari orqali minglab yoshlar xorijiy ta'limni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

2.Onlayn ta'lim va ochiq platformalar: Coursera, edX kabi platformalar orqali turli davlatlar talabalari bir xil muhitda tahsil olmoqda.

3.Xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS, TIMSS): Bu baholashlar o'quvchilarning faqat bilimini emas, balki madaniy kontekstda fikrlay olish, muammolarni hal qilish, o'rganishga tayyorlik darajasini ham aniqlaydi.

Xalqaro baholash dasturlari va madaniyatlararo yondashuv

Ta'limdagi yutuqlarni baholashda madaniyatlararo komponentlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Jahon miqyosida qo'llanilayotgan quyidagi xalqaro baholash dasturlari bunga dalildir:

-PISA (Programme for International Student Assessment) — OECD tomonidan ishlab chiqilgan dastur bo'lib, 15 yoshli o'quvchilarning o'qish savodxonligi, matematika va tabiiy fanlardagi real hayotga mos bilim va ko'nikmalarini aniqlaydi. Test topshiriqlari turli madaniyat kontekstida o'quvchining ijtimoiy ongini, muammoli vaziyatlarga madaniyatlararo yondashuvini baholaydi.

-PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) — 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholaydi. Unda bolalarning matnni tushunishi bilan birga, turli madaniy matnlar asosida axborotni talqin qilish, tanqidiy fikrlashga e’tibor qaratiladi.

-TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) — 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy fanlardagi tayyorgarlik darajasini aniqlaydi. TIMSS testlarida madaniyatga xos va neytral vaziyatlar uyg‘unlashgan bo‘lib, bu turli millat vakillarining bilim va kompetensiyalarini teng sharoitda baholash imkonini beradi.

Ushbu baholashlar o‘quvchining nafaqat akademik bilimini, balki global va madaniyatlararo muloqotda ishtirok eta olish darajasini ham ko‘rsatadi. Shuning uchun hozirgi didaktik yondashuvlarda bu ko‘rsatkichlar ta’lim sifatining ajralmas mezoniga aylanmoqda.

Madaniyatlararo munosabatlarning afzalliklari

1.Ijtimoiy barqarorlik va bag‘rikenglik: O‘zaro anglashuv orqali insonlar bir-biriga nisbatan hurmat va hamdardlik bilan yondashadi.

2.Global kompetensiyalarni shakllantirish: O‘quvchilar global muammolarni tushunadi, ularni hal qilishda faol bo‘la oladi.

3.Ta’limda inklyuziv yondashuvni mustahkamlash: Turli madaniyat vakillari uchun teng imkoniyatlar yaratish orqali ta’limda adolatli muhit shakllanadi.

O‘zbekiston tajribasi

O‘zbekiston PISA baholash dasturida ishtirok etayotgan mamlakatlar qatoriga kirgan. Bu esa o‘quvchilarning global ta’lim makonida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro universitetlar faoliyati, xorijiy tillarda ta’lim beriladigan dasturlar, madaniyatlararo kompetensiyalarga yo‘naltirilgan fanlar (masalan, "Mehnat bozori etikasi", "Globallashuv va madaniyatlar") joriy etilmoqda.

Madaniyatlararo munosabatlar jahon ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun zaruriy shartlardan biridir. PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari orqali bu munosabatlarning ta’limdagi aksini ko‘rish mumkin. Shunday ekan, ta’limda faqat bilim emas, balki madaniy kompetensiyalarni shakllantirish, dunyoqarashni kengaytirish, boshqa madaniyatlarni qadrlash — yangi avlodni yetuk va mas’uliyatli insonlar sifatida tarbiyalashning poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. OECD. (2019). *PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do*. OECD Publishing.
2. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Drucker, K.T. (2017). *PIRLS 2016 International Results in Reading*. TIMSS & PIRLS International Study Center.
3. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Hooper, M. (2020). *TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science*. TIMSS & PIRLS International Study Center.
4. Banks, J. A. (2008). *Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age*. Educational Researcher, 37(3), 129–139.
5. UNESCO. (2015). *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* UNESCO Publishing.
6. Каримов, И. А. (1997). *Юксак маънавият — енгилмас куч*. Тошкент: "Маънавият" нашриёти.
7. Tohirov, B. va boshq. (2022). *Ta’limda innovatsion yondashuvlar: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. G‘ulomov, A. (2020). *Globalizatsiya sharoitida ta’lim tizimining rivojlanish tendensiyalari*. – O‘zbekiston pedagogika jurnali, №4, 30–36-betlar.
9. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
10. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

JAHON TA’LIM TIZIMIDA MAKTABGACHA TA’LIMNING O‘RNI VA O‘ZIGA XOSLIGI

B.O.Matchanov
Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon maktabgacha ta’lim tizimining ilg’or tajribalari tahlil qilingan shuningdek uzluksiz ma’naviy tarbiyaning jahon tajribasida sinovdan o‘tgan samarali pedagogik texnologiyalari, usullari va amalga oshirish shakllari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro tajriba, maktabgacha ta’lim, pedagogik texnologiya, ma’naviy tarbiya, tarbiya metodlari.

Bugungi kunda jaxonda barcha sohalarda jadal o‘zgarishlar kuzatilib zamonaviy innovatsiyalar amaliyorga keng jalb qilinmoqda. Bu o‘zgarishlar ta’limga ham ta’sir ko‘rsatyapsi. Eski o‘qitish usullari va texnikasi zamonaviy ta’lim muhitida tobora samarasiz bo‘lib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidaga 1059-son qarorida ma’naviy tarbiyaning jahon tajribasida sinovdan o‘tgan samarali pedagogik texnologiyalaridan foydalanish belgilandi.[1]

Adabiyotlar tahlili shuni ko`rsatadiki inson butun umri davomida oladigan ma`lumotni 70 foizini aynan maktabgacha yosh davrida olar ekan. Shu maqsadda mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog’lom va har tomonlama etuk voyaga etkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etilmoqda.

Ushbu maqolada dunyo mamlakatlarining maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonlarining o‘ziga hos xususiyatlari va ularning bolalarning axloqiy-ma`naviy sifatlarini qaror toptirishdagi tajribasi tahlil qilinadi.

Etirof etish kerakki, rivojlangan xorijiy davlatlarda ta’lim mamlakat ichki siyosatiga faol ta’sir etadigan ijtimoiy jarayondir. Ta’lim-tarbiya bo`yicha yuqori ko‘rsatgichlarga erishgan davlatlar, uzluksiz ta’limning birinchi bo’g`ini hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratishganlar.

Dunyo bo`yicha maktabgacha ta`lim tizimini tahlilini Germaniyadan boshlaymiz, chunki bolalar bog‘chasi olmonlar boshlab bergan. Bolalar bog’chasining paydo bo’lish tarixi 1837-yilga borib taqaladi, bolalar bog’chasining asoschisi deb taniqli nemis pedagogi Fridrix Frebel hisoblanadi. Aynan u Germaniyaning Bad-Blankenberg shaxrida bolalar uchun tashkil qilingqn muassasasini “bolalar bog’chasi” deb atadi va usgbu atama butun dunyoga umumiy tarzda qabul qilindi.[2]

Maktabgacha ta’lim majburiy emas, lekin ko‘pgina hududlarda rivojlanishda orqada qolgan bolalar uchun majburiy hisoblanadi. Bolalar bog‘chalari ta’limning quyi bosqichi hisoblansada, lekin u davlat tizimi tarkibiga kirmaydi. Bog‘chalarni ta’minoti turli jamoat tashkilotlari, xayriya birlashmalari, korxonalari, xususiy shaxslar, diniy muassasalar zimmasida. Germaniyada 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalarning 80% bog‘chalarga qatnaydilar.[3] Germaniyada maktabgacha ta’lim asosan xususiy kunduzgi bolalar bog’chalarida, kamroq esa mahalliy hokimiyat tomonidan tashkil etilgan muassasalarda taqdim etiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalari “Kinderkrippen” (kreşlar), bolalarga qarash markazlari, bolalar bog’chalari va kunduzgi parvarish markazlaridir.[4] Olmoniya maktabgacha ta`lim sohasini asosiy vazifasi bolalar o`rtasida muloqot qilish qobilyatlarini oshiriv va kattalar bilan ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu bois ham olmonlar bog‘chalarni "tafakkur ustaxonasi" deb atashadi.

Keyingi e’tiborimizni kunchiqar davlat Yaponiya maktabgacha ta’limiga qaratamiz. Yaponiya ta’limining ustun tarafi shundaki, Yaponiyada tartib birinch o‘rinda turadi.

Yaponiyaning "yochien" deb nomlanuvchi maktabgacha ta'lim tizimi mamlakat ta’lim tizimining muhim qismidir. Bu bolalarning ijtimoiy, hissiy va akademik rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, ularni ta'limning keying bosqichlarida va undan keyingi bosqichlarda

muvaffaqiyatga tayyorlaydi.[5]. Yochien tizimining asosiy maqsadlaridan biri bolalarning mustaqilligi va o‘zini o‘zi qadrlashini tarbiyalashdir. O‘quv dasturida bolalarning ijodkorligi, tasavvuri va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga alohida e’tibor qaratilgan. Bolalar o‘yin orqali o‘rganadilar va atrof-muhitni o‘rganishga va o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga da'vat etiladi.

Yapon bolalari uch yoshidan boshlab bolalar bog'chasiga yuboriladi. Unda bola tengdoshlari bilan muloqot qilishni, mustaqil bo'lishni o‘rganadi, musiqa, modellashtirish, rasm chizish, matematika va til sohasida qobiliyat va ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Yaponiyada o‘g’il bolalar va qizlar turli yo'llar bilan tarbiyalanadi, chunki ular turli xil ijtimoiy rollarni bajarishlari kerak.Ular o‘gil bolalarga oilani ustuni ta`minotchisi qo‘riqchisi sifatida qarab, o‘g`il bolalarni mehnatsevar va sabr bardoshli qilib tarbiyalaydilar. Qizlarga uy vazifasini bajarishga o‘rgatiladi, pishirish, tikish, yuvish kabilar. Ta'limdagi farqlar maktabga ta'sir qiladi. Darsdan so‘ng, o‘g’il bolalar, albatta, o‘qishni davom ettiradigan turli xil to‘garaklarga tashrif buyurishadi va qizlar kafeda bemalol o‘tirib, kiyimlar haqida suhbatlashishlari mumkin.

Shuningdek yapon tarbiyasida jamoaviylik yuqori o‘rin tutadi. Yapon maktabgacha ta`lim tashkilotlarida bolalarni jamoaviylikka yagona manfaat yo‘lida birlashishga davit qilinadi. Yaponiyalik ayol hech qachon bolalar ustidan o‘z hokimiyatini o‘rnatishga urinmaydi, chunki uning fikriga ko‘ra, bu begonalashishga olib keladi. U bolaning irodasi va istagi bilan bahslashmaydi, balki bilvosita noroziligini bildiradi. Bu jarayon maktabgacha ta`lim tashkilotlarida ham ko‘zga tashlnadi.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta`lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya sifatini oshirishda ta`limda yuqori cho‘qqilarga erishgan davlatlarni tajribalarini o‘rganish, tahlil qilish va ularni milliy qadriyatlarimizga mos tomonlarini o‘zlashtirish, ta`lim jarayonlariga qo‘llash muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidaga 1059-son qarori.
2. A. Yo‘ldashev “Maktabgacha ta’lim tarixi va Fridrix Frebel yondashuvi” Qo`qan. Xalqaro ilmiy-amaliy konfrensiya – 2022.
3. M.Mutalipova “Ta’limda ilg‘or xorijiy tajribalar”.Toshkent-2017y.3-b.
4. The Common-school System of Germany and Its Lessons to America, E. L.Kellogg & Company, 6-dekabr, 2007, Levi Seeley.
5. A. Bolibekov “Yaponiya maktabgacha ta’lim tizimining qiyosiy tahlili”.Technische Munchen Universitat.2021.

RAQAMLI ASRDA MADANIYATLARARO INTEGRATSIYA VA TA’LIM TARAQQIYOTI

Gulboyev Akbar Tuxtayevich
pedagogika fanlari nomzodi,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar ta'sirida shakllanayotgan global madaniyat va uning ta'lim sohasidagi integratsion ahamiyati tahlil qilinadi. Madaniyatlararo integratsiya orqali ta'lim jarayonini boyitish, o‘quvchilarning tolerantligi, tahliliy fikrlash va global miqyosdagi kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Pedagoglarning tayyorgarlik darajasi va raqamli vositalar yordamida ta'lim mazmunining yangilanishi hamda pedagogik usullar takomillashuvi yoritiladi.

Tayanch so`zlar: madaniyatlararo integratsiya, ta’lim taraqqiyoti, pedagogik jarayon, raqamli texnologiyalar, global kompetensiyalar.

XXI asrda insoniyat madaniyati yangi bir bosqichga chiqdi. Bu bosqich raqamli texnologiyalar ta’sirida shakllangan, global madaniyatning bir qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Madaniyatlararo integratsiya, ayniqsa ta'lim sohasida, ko'plab pedagogik imkoniyatlarni

yaratmoqda. Bugungi kunda dunyoning turli burchaklarida yashayotgan odamlar bir-birining madaniy qadriyatlari, ta’lim-tarbiya tizimlari bilan tanishish va o‘zaro tajriba almashish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa insonlarning bir-birini yanada chuqurroq anglashlariga imkon beradi va turli madaniy kelib chiqishga ega bo‘lgan yoshlarning o‘zaro hamkorligini kuchaytiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali madaniyatlararo kommunikatsiya samaradorligi oshmoqda, bu esa pedagoglarga dars jarayonlarida yangicha va interfaol metodlarni qo‘llash imkoniyatini bermoqda. Natijada o‘quvchilar turli madaniy qadriyatlarni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy mashqlar va faol muloqot orqali ham o‘zlashtirishmoqda.

Pedagogik nuqtayi nazardan, madaniyatlararo integratsiyaning ahamiyati o‘quvchilarning tafakkurini kengaytirish, ularda tolerantlikni rivojlantirish va dunyoqarashlarini boyitish orqali namoyon bo‘ladi. O‘quvchilar turli madaniyatlarga oid bilimlarni o‘zlashtirib, ko‘nikmalarni rivojlantiradilar va global miqyosda o‘zlarining o‘rnini topa oladigan shaxslar sifatida shakllanadilar.

Ayniqsa, madaniyatlararo ta'lim, o'quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantirish, ularda murakkab holatlarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Bunday ta'lim jarayonida o‘quvchilar o‘zlarini boshqa madaniyat vakillarining o‘rniga qo‘yib ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, bu esa empatiya hissining rivojlanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, raqamli ta’lim muhitida mavjud bo'lgan virtual almashuv va hamkorlik loyihalari orqali madaniyatlararo integratsiyani amaliy tarzda qo‘llash mumkin. Natijada, o'quvchilar nafaqat bilimlarni egallaydilar, balki ularni real vaziyatlarda qo'llash va samarali qarorlar qabul qilish ko'nikmalariga ham ega bo'lishadi. Shu tariqa, raqamli texnologiyalar madaniyatlararo ta'limni kengaytirib, o‘quv jarayoniga yangi pedagogik imkoniyatlarni olib kiradi.

Ta’lim tizimida madaniyatlararo integratsiya jarayoni ta’lim mazmunini boyitish orqali amalga oshiriladi. Maktab dasturlariga turli xalqlarning adabiyotlari, san’ati, tarixiy an'analari va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiruvchi materiallar kiritiladi. Bu jarayon o‘quvchilarni madaniyatlararo muloqot va munosabatlarga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Pedagoglar o‘z navbatida, o‘quvchilarning madaniy xilma-xillikka hurmat bilan munosabatda bo‘lishini shakllantirish uchun dars mashg‘ulotlarida muhim metodik yondashuvlardan foydalanmoqdalar. Bundan tashqari, o'quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyalarini baholash tizimini ishlab chiqish ham pedagoglar uchun dolzarb vazifa hisoblanadi. Bunday baholash o‘quvchilarning madaniy tushunchalari, muloqot qobiliyatlari va o‘zaro hamkorlik malakalarini aniqlash va rivojlantirish imkonini beradi. Pedagoglar, ayniqsa, raqamli texnologiyalardan foydalanib, madaniy xilma-xillikni aks ettiruvchi multimedia materiallarini dars jarayoniga kiritishi mumkin. Bu orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki turli madaniyatlarga oid real vaziyatlarni vizual tarzda ham tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Raqamli platformalar orqali o'tkaziladigan xalqaro muloqot va hamkorlik loyihalari ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va mazmunli qiladi. Bu loyihalarda o‘quvchilar boshqa mamlakat vakillari bilan hamkorlik qilib, turli madaniyat vakillarining kundalik hayot tarzi, ta’lim tizimlari va an'analarini amaliy tarzda o'rganadilar.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarning pedagogik qo‘llanilishi, ta’lim jarayonida geografik chegaralarni olib tashlaydi. Masalan, xalqaro onlayn seminarlar, videokonferensiyalar yoki hamkorlikdagi loyihalar orqali o‘quvchilar va o‘qituvchilar madaniyatlararo munosabatlarga kirishib, birgalikda yangi bilimlar yaratadilar. Bunday pedagogik amaliyot nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini kengaytiradi, balki ularni faol hamkorlik va samarali kommunikatsiyaga ham undaydi.

Bundan tashqari, virtual ta’lim platformalari o‘quvchilarning dunyoning istalgan nuqtasidagi mutaxassislar bilan bevosita muloqot qilishiga imkon beradi. Bu orqali o'quvchilar ilm-fan va madaniyat sohasidagi eng yangi yutuqlar va tajribalarni bevosita manbadan olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Pedagoglar ham raqamli ta'lim resurslaridan foydalanib, madaniyatlararo integratsiya mavzusidagi dolzarb masalalarni samarali tarzda yetkazishlari mumkin. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchilar uchun bilimlarni qiziqarli va vizual tarzda o‘zlashtirish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar

yordamida o'tkaziladigan interfaol darslar orqali o‘quvchilar amaliy bilimlarini rivojlantirib, madaniyatlararo munosabatlarda to‘g‘ri va samarali aloqa qilishni o‘rganadilar.

Ta'lim sohasidagi madaniyatlararo integratsiyaning yana bir muhim tomoni o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasidir. Zamonaviy pedagogik kadrlar o‘z ish faoliyatlarida ko‘p madaniyatli muhitga tayyor bo‘lishlari kerak. Bu borada pedagoglarni tayyorlash tizimida ham xalqaro standartlarga asoslangan yangi dasturlar ishlab chiqish lozim.

O'qituvchilar o‘z kasbiy kompetensiyalarini oshirish uchun xorijiy tajribalardan foydalanish, xalqaro almashinuv dasturlarida ishtirok etish va boshqa madaniyatlar haqida bilimlarini doimiy yangilab turishlari zarur. Raqamli vositalar orqali pedagoglar turli mamlakatlar ta'lim muassasalari bilan oson aloqa o'rnatish imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa ularga global tajribalarni tezkor tarzda o'zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, pedagoglar raqamli platformalarda xorijiy hamkasblari bilan birgalikda qo'shma loyihalar va metodik tavsiyalar ustida ishlashlari mumkin. Ushbu integrativ jarayon o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini jadallashtirib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, pedagoglar nafaqat ta'lim berish jarayonida, balki shaxsiy rivojlanish va madaniy muloqot malakalarini shakllantirishda ham samarali natijalarga erishadilar.

Pedagogik jarayonlarda madaniyatlararo integratsiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun, maktablarda va ta'lim muassasalarida qulay va ochiq muhit yaratish muhimdir. Bu esa o‘quvchilarning bir-biri bilan ochiq va do'stona muloqot qilishlariga yordam beradi.

Pedagoglar madaniy farqlarni e’tirof etish, ularni qadrlash va ulardan foydalana olish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus dars va mashg‘ulotlarni tashkil etishlari kerak. Shu bilan birga, maktablarda madaniyat kunlari, xalqaro festivallar yoki turli madaniy mavzularga bag‘ishlangan ko‘rik-tanlovlarni o'tkazish ham samarali bo'lishi mumkin. O'quvchilar bu tadbirlar orqali turli madaniyatlarning tarixiy, badiiy va ilmiy merosini yaqinroq bilishadi.

Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'tkaziladigan bunday tadbirlar geografik chegaralarni olib tashlab, turli mamlakatlarning vakillarini ishtirok etishga imkon yaratadi. Bunda o'quvchilar va o'qituvchilar o‘zaro tajriba almashib, do'stona aloqalarni mustahkamlashlari mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli asrda madaniyatlararo integratsiya va ta’lim taraqqiyoti pedagogik jarayonlarni yangilash, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning madaniy ongini rivojlantirish imkoniyatini yaratmoqda. Kelajak avlodlar global miqyosda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun, madaniyatlararo integratsiya pedagogik faoliyatning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib qolishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// https://president.uz/oz/lists/view/3864

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni // https://lex.uz/docs/-5085999

3. Bozhovich, Yu. P. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. / Yu. P. Bojovich. - M.: Argumentlar va faktlar, 1993. - 608 b. - ISBN 5-85272-006-2

4.Yo‘ldoshev J.G’, Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T.,”Fan va texnologiya”, 2008,132 bet.

5. Gulboev.A.T “Harakatlar strategiyasi-buyuk kelajagimizning yangi bosqichi” “Pedagogik maxorat”. -Buxoro, 2019.-№3.-B.36- 39 – 3 - bet

6. Kaldibekova A., Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2019. 50-b.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MADANIY XILMA-XILLIK VA MUNOSABATLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Sanoqulova Sohiba Furqatovna
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon ta’lim tizimi rivojlanish jarayonida madaniyatlararo munosabatlarning tutgan o‘rni va dolzarbligi tahlil qilingan. Globalizatsiya sharoitida madaniy xilma-xillikni tan olish va uni ta’lim orqali shakllantirish yo‘llari o‘rganilgan. Madaniyatlararo muloqotning talaba almashinuvi, xorijiy tillarni o‘qitish va xalqaro hamkorlik dasturlari orqali rivojlanishi misollar bilan yoritilgan. Maqola yakunida mazkur jarayonning ijtimoiy barqarorlik va tinchlikka qo‘shgan hissasi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo muloqot, globalizatsiya, ta’lim integratsiyasi, xalqaro hamkorlik, tolerantlik, ta’lim tizimi modernizatsiyasi, Erasmus, Fulbright dasturlar

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi global miqyosda tez sur’atlar bilan o‘zgarib bormoqda. Bu o‘zgarishlar, avvalo, globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivoji va madaniy chegaralarning kengayishi bilan bog‘liq. Ushbu sharoitda madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni beqiyos bo‘lib, ular ta’limning mazmuni, shakllari va metodlariga chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda va bo‘lajak pedagoglardan shu uslubda dars o‘tish kerakligini va xorij texnologiyalardan samarali foydalanish usullarini yo‘lga qo‘yishni talab qilmoqda.

Madaniyatlararo muloqot — bu turli millat, din va madaniyat vakillarining o‘zaro tushunish, hurmat va hamkorlik asosida aloqalar o‘rnatishidir. Ta’lim tizimi bu jarayonda asosiy vositachilardan biri sifatida maydonga chiqadi. Dunyo universitetlarida xalqaro talaba almashinuvi dasturlari, masofaviy ta’lim, qo‘shma diplom dasturlari orqali talabalar nafaqat bilim, balki boshqa madaniyatlar haqida tushuncha ham hosil qiladilar.

Masalan, Erasmus+, Fulbright kabi dasturlar minglab talabalarni dunyo bo‘ylab o‘qish imkoniyati bilan ta’minlab, ularning madaniy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qilmoqda. Xorijiy tillarni chuqur o‘rgatish ham o‘zaro tushunishni kuchaytiradi, madaniy stereotiplarga qarshi kurashadi va ijobiy hamkorlik muhitini yaratadi.

Shuningdek, ta’lim mazmunida global fuqarolik, inson huquqlari, madaniy xilma-xillik kabi g‘oyalarni kiritish orqali yosh avlodni ochiq, tolerant va zamonaviy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish mumkin. Bu bizning asosiy maqsadimiz bo‘libgina qolmay, kelajak avlodning mantiqiy fikrlashga hamda dunyoqarashi kengayib borishida asosiy rol o‘ynaydi. Chunki, faqatgina o‘zimiz yashaydigan joyimiz ta’lim tizimini o‘rganishdan tashqari boshqa mamlakatlar siyosiy, iqtisodiy va albatta,ta'lim tizimidagi islohotlar, yangiliklarni o‘rganib borish hech kimni nazaridan chetda qolmaydi, bu bizning yanada olg‘a qadam tashlashga hamda ulardan har xil manfaatli g‘oyalar olib o‘z ustimizda ishlashda katta turtki bo‘ladi. Qarabmizki, oddiy dars ham noan'anaviy, yangiliklarga boy va albatta fikrlashga undaydigan tarzda tashkil qilish mushkul bo‘lmaydi.

Bundan tashqari, jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni va ahamiyati ko‘p qirrali bo‘lib, u quyidagi asosiy jihatlar orqali namoyon bo‘ladi:

1. Global hamkorlik va tajriba almashinuvi

Madaniyatlararo munosabatlar xalqaro ta’lim hamkorligini kuchaytiradi. Turli mamlakatlar o‘rtasidagi akademik almashinuv dasturlari, qo‘shma ilmiy loyihalar va konferensiyalar orqali talabalar hamda o‘qituvchilar o‘zaro tajriba almashadilar. Bu esa ta’lim sifatini oshiradi va innovatsion fikrlashni rag‘batlantiradi.

2. Bag'rikenglik va multikultural qarashlarni rivojlantirish

Madaniy xilma-xillikni tan olish va hurmat qilish — zamonaviy ta’lim tizimining asosiy tamoyillaridan biridir. Turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish talabalar va pedagoglarda bag‘rikenglik, empatiya va xalqaro hamjihatlik ruhini shakllantiradi.

3. Xalqaro mehnat bozoriga tayyorgarlik

Globalizatsiyalashayotgan dunyoda ta’lim olgan shaxslar turli madaniy muhitlarda ishlay olishlari zarur. Madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalariga ega bo‘lgan kadrlar xalqaro kompaniyalar va tashkilotlarda samarali faoliyat yuritishlari mumkin.

4. Innovatsion yondashuv va metodlar

Turli madaniy-ta’limiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish natijasida innovatsion pedagogik metodlar yaratiladi. Misol uchun, g‘arbcha analitik yondashuv va sharqona tarbiyaviy qadriyatlar sintezi yangi ta’lim konsepsiyalarini shakllantiradi.

5. Xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlar egallash

Oliy o‘quv yurtlarining madaniyatlararo faoliyati, masalan, chet ellik talabalarni jalb qilish, ko‘p tillilik, xalqaro professor-o‘qituvchilar ishtiroki — universitetlarning xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlar egallashiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni nihoyatda muhimdir. Globalizatsiya jarayonida ta’lim vositasida madaniy xilma-xillikni anglash, unga hurmat bilan yondashish va unga asoslangan hamkorlik muhiti yaratish asosiy vazifalardan biriga aylanmoqda. Talaba almashinuvi, xalqaro dasturlar, xorijiy tillarni chuqur o‘rgatish orqali ta’lim sifatini oshirish, tolerantlikni mustahkamlash va xalqaro darajada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mumkin. Madaniyatlararo muloqotga asoslangan yondashuv nafaqat ta’lim jarayonini boyitadi, balki global miqyosda ijtimoiy barqarorlik va tinchlikni ta’minlashga ham xizmat qiladi. Shu sababli, har bir pedagog va ta’lim muassasasi ushbu yo‘nalishda faoliyat yuritishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO. (2017). Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO Publishing.

2. Deardorff, D. K. (2009). The SAGE Handbook of Intercultural Competence. Thousand Oaks: SAGE Publications.

3. . Ismatova N. B. et al. Innovative techniques and their importance in the learning process //The Second International Conference on Eurasian scientific development. – 2014. – С. 101-104.

4. Исматова Н. Б. Бўлажак ўқитувчиларни инновацион педагогик фаолиятга тайёрлаш давр талаби //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5.

5. OECD. (2018). The Future of Education and Skills 2030 – OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD Publishing.

6. ERASMUS+ official website: https://erasmus-plus.ec.europa.eu

7.. Fulbright Program official website: https://foreign.fulbrightonline.org

8. Qodirova, G. (2022). “Ta’limda madaniyatlararo muloqot va uning zamonaviy talimdagi roli”, Ta’lim va taraqqiyot jurnali, №2.

9. Nurmatov, A. (2023). “Xalqaro ta’lim tizimining integratsiyasi va madaniy muloqot”, O‘zbekiston pedagogik axborotlari to‘plami, №4.

10 . Azizova, M. (2021). “Talaba almashinuvi dasturlarining madaniy kompetensiyaga ta’siri”, Ilmiy-amaliy izlanishlar jurnali, №1.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Nosirova Gulnoraxon Tohirovna
NamDU huzuridagi OMKP va KQT markazi
PK-02-25/01 guruh tinglovchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, madaniyatlararo munosabat, bag‘rikenglik, empatiya.

Globallashuv jarayoni jamiyatning turli jabhalarida, ayniqsa ta’lim tizimida yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Millatlar, madaniyatlar va turmush tarzlari xilma-xilligi sharoitida bolalarni bag‘rikenglik, hamjihatlik va madaniyatlararo muloqotga tayyorlash — bugungi kunning

eng dolzarb masalalaridan biridir. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bu tushunchalarni shakllantirish bola shaxsiyatining yetuk va barkamol bo‘lib voyaga yetishiga poydevor yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayon bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

1. Madaniyatlararo munosabatlarning pedagogik mohiyati

Madaniyatlararo munosabat — bu turli etnik, diniy va madaniy qatlam vakillari o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, tushunish va muloqot madaniyatidir. Bu tushuncha ta’limning barcha bosqichlari uchun muhim bo‘lsa-da, ayniqsa maktabgacha ta’limda uning ahamiyati katta. Chunki bolalarda shaxsiy ong, dunyoqarash va qiymatlar tizimi aynan shu bosqichda shakllanadi. Mutaxassislar ta’kidlashicha, bolada bag‘rikenglik, muloqot madaniyati va madaniy hurmat faqatgina tashkil etilgan tarbiya jarayoni orqali emas, balki o‘qituvchi-tarbiyachilarning shaxsiy namunasi orqali ham shakllanadi. Bu jarayonda interfaol darslar, madaniy tadbirlar va vizual materiallardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. Maktabgacha ta’limda psixologik yondashuv

Bolalarning qabul qilish qobiliyati, his-tuyg‘usi va emosional rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan xususiyatlar madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik yondashuv bolaning hissiy muhiti, empatiya qobiliyati va muloqot malakasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Misol uchun, bolalar uchun empatiyani shakllantirishga qaratilgan o‘yinlar, psixologik mashg‘ulotlar, ijtimoiy rol o‘yinlari juda samaralidir. Shuningdek, multfilmlar, ertaklar va musiqa vositasida turli madaniyatlarga nisbatan hurmat va qiziqish uyg‘otiladi.

3. Pedagogik yondashuv va ta’lim jarayonidagi innovatsiya

Zamonaviy pedagogik metodlar bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berishni nazarda tutadi. Madaniyatlararo munosabatlarni s7hakllantirishda esa, ta’lim mazmuniga turli xalqlar madaniyatini qamrab olgan materiallarni kiritish muhim. Masalan, turli millatlar bayramlarini nishonlash, milliy liboslarni kiyish, taomlar tanlovi, xalq o‘yinlarini o‘rganish kabi mashg‘ulotlar orqali bolalar dunyoqarashi kengayadi. Shuningdek, pedagoglarning ushbu jarayondagi roli ham katta. Ular bolalarni nafaqat o‘rgatishi, balki o‘zlari ham turli madaniyatlarga nisbatan hurmat bilan yondashishi zarur.

4. Davlat-hususiy sherikchiligidagi amaliyot va imkoniyatlar

Davlat-hususiy sherikchiligi asosida tashkil etilgan maktabgacha ta’lim muassasalarida mavjud bo‘lgan erkinlik va tashabbus imkoniyatlari madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirishga juda mos keladi. Masalan, bunday bog‘chalarda milliy liboslar kuni, turli millatlar xaftaligi, ata-analar ishtirokidagi tadbirlar tashkil etish oson kechadi. Shu bilan birga, bolalarni aralash guruhlarda joylashtirish, ko‘p tilli ta’lim elementlarini joriy etish va bolalarning shaxsiy tashabbuslarini rag‘batlantirish orqali ularda tolerantlik ruhini rivojlantirish mumkin.

Maktabgacha ta’lim muassasalari bolalarni na faqat bilim bilan, balki keng dunyoqarash, madaniyatlararo bag‘rikenglik va insoniy munosabatlarga o‘rgatuvchi maskan bo‘lishi lozim. Bugungi globallashgan jamiyatda har bir bola turli madaniyat va millatlarga hurmat bilan qarab, o‘z qadriyatini anglagan holda voyaga yetishi kerak. Bunda pedagog va psixologlarning hamkorligi, innovasion yondashuv va ota-onalar bilan hamkorlik hal qiluvchi omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI

1. Xusainov F.F. “Pedagogik psixologiya”, T., 2022.

2. UNESCO (2023). Intercultural education in early childhood.

3. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020.

4. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT MOTIVATION. Next Scientists Conferences, 1(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261

5. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.

6. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.
7. Maqsudova M.A. “Maktabgacha ta’limda shaxs rivojlanishi”, T., 2020.
8. Варышnikova N.V. “Tolerantnost kak osnova vospitaniya”, M., 2021.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERCULTURAL RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD EDUCATION SYSTEM

Mardiyeva Gulzira Tashnazarovna.
Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti
“Xorijiy til va Adabiyoti” yo’nalishi magistranti.
Pastdarg’om tuman 8-umumta’lim maktabi
ingliz tili fani o’qituvchisi. + 998334028188.
gulziramardiyeva@gmail.com

In the 21st century, globalization has brought about profound transformations in nearly every aspect of human society, including education. As people, cultures, and ideas move across borders with increasing frequency, educational systems around the world must adapt to a more interconnected and culturally diverse landscape. At the heart of this adaptation lies the concept of intercultural relations - defined as the processes through which individuals from different cultural backgrounds interact, learn from each other, and build mutual understanding. Intercultural relations have become essential not only for promoting but also for fostering innovation, global collaboration, and sustainable development of the world education system.

1. Prompting cultural awareness and global citizenship

One of the most significant contributions of the intercultural relations to education is the promotion of global citizenship. In multicultural classrooms, students encounter different worldviews, traditions, and values. These encounters nurture empathy, tolerance, and cross-cultural understanding-core attributes of global citizens. UNESCO (2017) emphasizes the importance of education in equipping learners to act for peaceful coexistence in culturally diverse societies. Through curriculum design, classroom intercultural education fosters respect for human rights, democratic values, and social responsibility.

For example, schools that celebrate cultural festivals, incorporate global literature, and teach foreign languages help students broaden their perspectives. By engaging with diverse cultural narratives, students learn to question stereotypes and challenge prejudices. In doing to so, education becomes a vehicle for peacebuilding and international solidarity. Moreover, students gain the confidence to interact with people from different cultural backgrounds, a skill increasingly vital in today’s interconnected world.

2. Improving curriculum inclusivity and educational equity

Intercultural relations also play a vital role in creating inclusive and equitable education systems. Traditional curricula have often been criticized for promoting monocultural perspectives, particularly in post-colonial or ethnocentric contexts. Integrating intercultural perspectives allows education systems to reflect the diversity of learners and ensure that all cultural identities are valued and represented. This approach- commonly known as culturally responsive pedagogy- not only affirms students’ identities but also improves academic outcomes, particularly among marginalized or minority groups (Gay, 2010)

Inclusive curricula encompass content that recognizes the contributions of different cultures to fields such as science, literature, history, and the arts. Teachers are trained to adapt teaching methods to the cultural contexts of their students, thereby improving engagement and reducing educational disparities. By embbeding intercultural understanding into learning processes, education becomes more /just and relevant across global contexts.

3. Enhancing innovation and creativity in education

The interaction of diverse cultural ideas often leads to innovate thinking and problem-solving. Intercultural relations stimulate creativity by encouraging learners and educators to consider multiple viewpoints and approaches. When people from different cultures collaborate, they bring unique perspectives that can challenge conventional methods foster new ways of thinking. This diversity of thought is particularly valuable in academic research, /higher education, and curriculum development.

For example, international collaborative projects in universities often result in cutting- edge research that integrates both Western and non- Western knowledge systems. In the classroom, group projects that involve students from various backgrounds enable learners to co- create solutions and build on each other's strengths. According to Bank (2008), multicultural education not only promotes social justice but also enhances cognitive skills by exposing students to a variety of analytical frameworks.

4. Strengthening international educational collaboration

Intercultural relations are the foundation of international educational cooperation. Programs such as Erasmus+, Fulbright, and various bilateral academic agreements rely on intercultural understanding to function effectively. These programs facilitate the exchange of students, faculty, and research between countries, thereby promoting the global flow of knowledge and best practices.

Internationalization of education enhance the quality of teaching and learning by encouraging academic mobility, joint degree programs, and transnational research initiatives. It also enables institutions to benchmark against global standards and adapt successful innovations from other systems. As the European commission (2020) notes, international mobility helps participants develop intercultural competences, foreign language skills, and a broader understanding of global challenges.

5. Preparing learners for the global workforce

In today's global economy, employers seek professionals who can navigate multicultural environments, communicate effectively across cultures, and work in diverse teams. Intercultural competence- defined as the ability to interact appropriately and effectively with people from different cultures- is increasingly viewed as a core employability skill. Education systems that integrate intercultural learning into their curricula provide students with a competitive edge in the global job market (Deardorff, 2006).

Workplace diversity is linked to greater innovation, improved problem solving, and better market insight. Therefore, educational institutions must prepare learners not only with technical knowledge but also with the interpersonal skills required for intercultural collaboration. This includes training in cross-cultural communication, conflict resolution, and ethical leadership in global contexts.

6. Contributing to the solution of global challenges

Global issues such as climate change, health pandemics, social inequality, and migration cannot be addressed without intercultural cooperation. Education systems play a crucial role in preparing students to engage in these global conversations. By incorporating intercultural perspectives into education for sustainable development, students learn to approach problems from a holistic and inclusive standpoint. UNESCO (2017) advocates for an educational frameworks that integrates intercultural understanding with environmental and social responsibility.

For example, in the context of climate education, indigenous knowledge systems offer valuable insights into sustainable practices that can compliment scientific approaches. Encouraging students to respect and learn from these diverse epistemologies enhances the global response to shared challenges.

Conclusion

Intercultural relations are indispensable in shaping a responsive, inclusive, and prepare students for a complex global workforce. As the world continues to face multifaceted challenges that transcend borders, education systems must embrace intercultural understanding as a

fundamental principle. By doing so, they not only enhance the quality and relevance of education but also contribute to building a more peaceful, equitable, and sustainable global society.

References

Banks, J.A. (2008). An introduction to Multicultural Education. Pearson Education.

Deardorff, D.K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence. Journal of studies in international education, 10(3),241-266.

European Commission. (2020). Erasmus + Programme Guide.

https://erasmus-plus.ec.europa.eu

Gay, G. (2010). Culturally responsive Teaching college press.

UNESCO, (2007). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. United Nations Educational, Cultural and Scientific Organization.

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA MADANIYATLARARO INTEGRATSIYA VA UNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O‘RNI

Xudoyberganov Nodirjon Shakirovich

Qo’qon davlat pedagogika instituti

Boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqola zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo integratsiya tamoyillari—inklyuzivlik, xilma-xillikka hurmat va doimiy rivojlanish—asosida raqamli texnologiyalar va xalqaro standartlar yordamida pedagogik amaliyotni boyitib, talabalararo muloqot va hamkorlikni mustahkamlaydi. Ushbu yondashuv talabalarning tanqidiy fikrlashi, ijodiy yondashuvi va global kompetensiyasini rivojlantirish orqali ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan.

Tayanch so`zlar: madaniyatlararo integratsiya, ta’lim taraqqiyoti, pedagogik jarayon, raqamli texnologiyalar, global kompetensiyalar.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalar ham keng qo'llanilmoqda. Virtual ta'lim muhiti, onlayn platformalar va xalqaro ta'lim loyihalari talabalarga boshqa mamlakatdagi tengdoshlari bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatini yaratmoqda. Bu esa ta'lim jarayonini yanada mazmunli va qiziqarli qilish bilan birga, talabalar orasidagi madaniyatlararo tushunishni oshiradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar orqali tashkil etiladigan xalqaro seminarlar va treninglar talabalar uchun o‘z bilim va ko‘nikmalarini amaliy jihatdan mustahkamlash imkonini beradi. Shuningdek, ta'lim dasturlariga xalqaro ekspertlarni onlayn tarzda jalb qilish orqali ta'lim mazmunini boyitish mumkin. Virtual almashinuv dasturlari orqali talabalar nafaqat akademik bilimlarga ega bo‘ladilar, balki xorijiy mamlakatlarning ijtimoiy-madaniy jihatlarini ham yaxshiroq tushunish imkoniga ega bo‘ladilar. Raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali talabalar o‘zaro hamkorlik va jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Natijada, talabalarning madaniyatlararo kompetensiyasi va global dunyoqarashi sezilarli darajada oshib boradi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda madaniyatlararo ta'limning asosiy tamoyillari sifatida inklyuzivlik, xilma-xillikka hurmat va doimiy rivojlanishga intilish belgilanmoqda. Ushbu tamoyillar asosida olib borilayotgan pedagogik faoliyat talabalarning madaniyatlararo munosabatlarni qadrlash va boshqalarning farqlarini qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Guruh ichidagi faol muhokamalar va diskussiyalar o‘quvchilarda o‘zaro hamjihatlikni oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilar madaniyatlararo loyihalarni rejalashtirayotganda talabalar qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni qo‘llashlari muhim. Inklyuzivlik tamoyili asosida yaratilgan ta’lim muhitida barcha talabalarning bilim olish imkoniyatlari tenglashtiriladi. Xilma-xillikka hurmat madaniy ma’ruzalar, san’at namunalarini tahlil qilish va turli tillarda ijodiy vazifalar orqali mustahkamlanadi. Doimiy rivojlanishga intilish esa pedagoglar va talabalarni muntazam o‘zaro fikr almashishga undaydi va pedagogik innovatsiyalarni sinovdan o‘tkazishga rag‘batlantiradi.

Pedagogikada madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirishning istiqbollari turli yo'nalishlarda kengaymoqda. Xususan, ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda xalqaro standartlar va talablarni hisobga olish zarurati ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida ta'lim tizimining global miqyosdagi raqobatbardoshligini ta'minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘quv dasturlarini doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqish va ularni yangi globallashuv talablariga moslashtirish zarurati ortadi. Madaniyatlararo metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish orqali o‘qituvchilarning pedagogik amaliyotlari muvozanatli va dinamik bo‘ladi. Shuningdek, uzluksiz malaka oshirish kurslari orqali pedagoglar xalqaro yangiliklar va ilg‘or tajribalar bilan tanishib boradilar. Ta’lim sifatini baholash mezonlarida madaniyatlararo ko‘rsatkichlar kiritilishi ta’lim muassasalari sifatini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, global maydonda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyati yanada kengayadi.

Madaniyatlararo integratsiya jarayonida pedagogning vazifasi faqatgina o‘quvchilarni madaniyatlar haqida bilimlar bilan boyitish bilan cheklanmasdan, balki ularda boshqa madaniyat vakillariga nisbatan hurmat va bag‘rikenglikni shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim. Ushbu jarayonda pedagogik yondashuvlar interfaol va kreativ metodlarni qo‘llashni talab etadi. Masalan, o‘quv jarayoniga turli xalqlarning an’analariga bag‘ishlangan ijodiy loyihalar, ochiq darslar va virtual sayohatlar kabi faoliyatlar kiritilishi mumkin. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilar boshqa xalqlarning madaniyatiga chuqurroq kirib borish imkoniga ega bo‘ladi.

Ta’lim muassasalarida madaniyatlararo integratsiyani qo‘llash pedagogik jihatdan yana bir afzallikni yaratadi, bu esa o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishdir. Turli madaniyatlararo munosabatlar va muloqot jarayonlarida yuzaga keladigan vaziyatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, mantiqiy mushohada yuritish va muammolarni echishga ijodiy yondashish ko‘nikmalarini egallaydilar. Bundan tashqari, madaniyatlararo loyihalar orqali talabalar real hayotdagi holatlarni o‘rganib, turli madaniy kontekstlarda qaror qabul qilishni amalda sinab ko‘radilar. Guruh ichida turli madaniyatlarga mansub o‘quvchilarni birlashtiruvchi vazifalar hamkorlikda muammolarni hal qilishni rag‘batlantiradi. Shu tariqa, talabalar nafaqat o‘z fikrlarini qat’iy asoslab bera olishadi, balki boshqalar nuqtai nazarini tinglash va hurmat qilishni ham o‘rganadilar. Bunday jarayonlar ularning empatiya va ijtimoiy kooperatsiya ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Oxir-oqibat, madaniyatlararo ta’lim tajribalari talabalarda yangi g‘oyalarni sinab ko‘rish hamda murakkab masalalarni ijodiy yondashuv bilan hal etish istagini uyg‘otadi.

Shu tariqa, zamonaviy pedagogika madaniyatlararo integratsiya orqali nafaqat o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, balki ularni zamonaviy global jamiyatga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// https://president.uz/oz/lists/view/3864
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni // https://lex.uz/docs/-5085999
3. Gulboev.A.T “Harakatlar strategiyasi-buyuk kelajagimizning yangi bosqichi” “Pedagogik maxorat”. -Buxoro, 2019.-№3.-B.36- 39 – 3 - bet
4. Искусство и школа: Кн. для учителя / Сост. А.К. Василевский. -М.: Просвещение, 2012.
5. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми: Руководство для детских психологов, педаго гов, врачей и специалистов, работающих с детьми / М.В. Киселева. СПб.: Речь, 2007.
6. Копытин А.И. Основы Арт-терапии / А.И. Копытин. СПб.: Лань, 1999.
7. Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учеб. для студ. сред, и высш. пед. учеб. заведений / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. — М.:

“ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA MADANIYATLAR ARO MUNOSABATLAR UYG'UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI”

Jumaboyeva Sarvinoz
Nukus innovatsion texnologiyalar universiteti
boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida madaniyatlararo munosabatlarning ahamiyati, ularning uyg‘unligi orqali shakllanayotgan ijtimoiy totuvlik, o‘zaro tushunuv va hamkorlik muhitini mustahkamlash masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, turli millat va madaniyat vakillari o‘rtasida ta’lim orqali uyg‘un aloqalar o‘rnatish tendensiyalari, globalizatsiya sharoitida xalqaro ta’lim dasturlarining madaniyatlararo integratsiyaga ta’siri yoritilgan. Muallif madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish vositalari, pedagogik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarning bu jarayondagi roli haqida fikr bildiradi.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo munosabatlar, zamonaviy ta’lim, integratsiya, taraqqiyot tendensiyalari, globalizatsiya, tolerantlik, madaniyatlar uyg‘unligi, xalqaro hamkorlik.

Zamonaviy globallashuv sharoitida madaniyatlararo munosabatlarning ahamiyati sezilarli darajada ortmoqda. Bu holat, eng avvalo, ta’lim tizimida o‘z aksini topmoqda. Ta’lim — turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi aloqa va muloqotni tashkil etuvchi ijtimoiy institut sifatida madaniyatlararo hamkorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada ta’lim muhiti orqali madaniyatlararo uyg‘unlikka erishishning usullari va bu jarayondagi taraqqiyot tendensiyalari ko‘rib chiqiladi.

Madaniyatlararo munosabatlar — bu turli millat, din va etnik guruh vakillarining o‘zaro anglashuvga asoslangan hamkorlik faoliyatidir. Ta’lim tizimi ushbu munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda asosiy ijtimoiy maydonlardan biridir. Bugungi kunda ko‘plab ta’lim strategiyalarida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanmoqda. Bu kompetensiya o‘quvchilarning madaniy xilma-xillikni anglash, unga nisbatan bag‘rikenglik bilan yondashish, turli qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Pedagogik faoliyatda madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish uchun kommunikativ, interfaol va integrativ yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarni turli milliy va madaniy kontekstlarda fikrlashga o‘rgatish, ular bilan interaktiv metodlar asosida ishlash, ta’lim jarayonida turli millatlar tajribasini qamrab olgan materiallardan foydalanish — bu boradagi samarali strategiyalardandir. Pedagoglarning o‘zlari ham madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo‘lishi, professional tayyorgarlikda bu jihatga alohida e’tibor berilishi lozim.

Quyida summativ topshiriqlarga misollar ko‘rib chiqamiz. Bu topshiriqlar yuqori sinf (8–11-sinflar) yoki kollej/texnikum/litsey darajasidagi o‘quvchilarga mo‘ljallangan bo‘lib, **bilim, tushunish, tahlil va qo‘llash kompetensiyalarini** aniqlashga yo‘naltirilgan.

Fan: Tarix / Huquqshunoslik / Ijtimoiy fanlar
Mavzu: Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalari
Mashg‘ulot vaqti: 30 daqiqa
Ta’limiy maqsadlar:

- O‘quvchilar madaniyatlararo munosabat tushunchasi va uning ta’lim tizimidagi o‘rnini tushunadilar.
- Madaniyatlararo dialog orqali xalqaro hamkorlik, tinchlik va taraqqiyotga erishish yo‘llarini aniqlaydilar.
- Global baholash dasturlaridagi (PISA, PIRLS, TIMSS) madaniyatlararo ko‘nikmalar bahosini tahlil qilishni o‘rganadilar.

Baholash mezonlari:

- Madaniyatlararo aloqaning ta’limdagi ahamiyatini tushuntira oladi;

- PISA, PIRLS, TIMSS baholash tizimlari bilan bog‘liq fakt va misollar keltira oladi;
- Tahlil qilish, muammo yechimi va asosli fikr bildirish qobiliyatini namoyon etadi.

1-topshiriq (Tanlovli test)

Vazifa: Quyidagi savollarga to‘g‘ri javobni belgilang.

1. Madaniyatlararo aloqaning asosiy maqsadi nima?

a) Tillarni o‘rganish
b) Fikrlash madaniyatini rivojlantirish
c) Boshqa millatlarni tanqid qilish
d) Madaniy qarashlarni birlashtirish ✅

2. PISA dasturida madaniyatlararo ko‘nikmalar qanday baholanadi?

a) Faqat til bilish orqali
b) Matematika va biologiya orqali
c) Global kompetensiyalar bo‘yicha topshiriqlar orqali ✅
d) Sport yutuqlari orqali

Har bir to‘g‘ri javob uchun: 1 ball (Jami: 2 ball)

2-topshiriq (Tahliliy jadval to‘ldirish)

Vazifa: Quyidagi baholash dasturlarini madaniyatlararo ko‘nikmalarni baholashdagi roliga ko‘ra taqqoslab jadvalni to‘ldiring:

Baholash dasturi	Asosiy yo‘nalishi	Madaniyatlararo ko‘nikmalarni baholashdagi jihati
PISA	O‘qish, matematika, fan	Global kompetensiya va ijtimoiy-madaniy vaziyatlarni tahlil qilish
PIRLS	O‘qish savodxonligi	Matnni madaniy kontekstda tushunish, boshqa xalqlar fikrini hurmat qilish
TIMSS	Matematika va tabiiy fanlar	Fanlararo fikrlash va turli milliy kontekstlarda yechim topish

Ball: 3 (har bir ustun to‘g‘ri to‘ldirilsa – 1 ball)

3-topshiriq (Yozma savol – ijodiy yondashuv)

Vazifa: Quyidagi savollardan biriga **kamida 5 ta gap bilan** og‘zaki yoki yozma tarzda javob bering:

a) Siz o‘qiyotgan sinfda yoki maktabda turli millat vakillari o‘qiydi. Bunday muhit qanday afzalliklar yaratadi?

b) Agar siz xalqaro maktabda o‘qisangiz, boshqacha madaniyat vakillari bilan qanday munosabat o‘rnatgan bo‘lardingiz?

Baholash mezonlari:

- Mantiqiy fikr yuritish (1 ball)
- Misollar keltirilganligi (1 ball)
- Nutqning aniqligi va bog‘liqligi (1 ball)

Jami: 3 ball

Umumiy ball: 8 ball

(Mumkin bo‘lgan maksimal ball)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Karimov, I. A. (2008). Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.

2.Gofurov, U. A. (2020). Madaniyatlararo kommunikatsiya va zamonaviy ta’lim tizimi. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 3(4), 58–62.

3.UNESCO. (2019). Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Retrieved from: https://unesdoc.unesco.org

4.Xolbekova, Z. (2021). Globallashuv jarayonida madaniyatlararo muloqot va ta’lim integratsiyasi. O‘zbekiston ijtimoiy fanlar jurnali, 2(1), 45–49.

5.OECD. (2018). Preparing Our Youth for an Inclusive and Sustainable World: The OECD PISA Global Competence Framework. Retrieved from: https://www.oecd.org

2-SHO’BA: PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA’SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

O‘ZBEKISTONDA MILLIY MALAKA TIZIMINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi mudiri
pedagogika fanlari doktori (DSc)., professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’limning sifati va samaradorligi oshirishda ta’limning xalqaro standartlari asosida bitiruvchilarning mehnat bozori talablariga mos ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishida milliy malaka tizimini shakllantirishning imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: xalqaro standart, ta’lim natijasi, mehnat bozori, milliy malaka tizimi, sertifikatlash, bilim, ko‘nikma, malaka, xalqaro baholash, migratsiya va tashqi mehnat bozori, kelajak ko‘nikmalar. Petlarn

Mamlakatimizda mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda ta’limning xalqaro standart tasniflagichi darajalarini hisobga olgan holda ish beruvchi korxonalarning talablarining ta’lim dasturlari mazmuni bilan o‘zaro bog‘liqligini kuchaytirish ustivor vazifa sifatida qaralmoqda.

Oliy ta’lim mazmuni sifat va samaradorlikni ta’minlashning pedagogik nazariyalari nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda yetakchi tadqiqot institutlari va xalqaro ta’lim tizimini joriy qilish markazlari tomonidan chuqur tadqiq qilinmoqda. Bugungi kunda xalqaro va ichki mehnat bozori talablari, integrasion jarayonlarning jadallashuvi, raqamlashtirish, sanoatdagi texnologik jadallashish zamon talablariga mos ko‘nikma va malakalarga ega mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF–60-son Farmoninida kadrlar buyurtmachilari takliflari asosida qabul parametrlarini shakllantirish, oliy ta’lim muassasalarining QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishi uchun maqsadli dasturni ishlab chiqish, salohiyati va o‘ziga xos xususiyatidan kelib chiqib, xalqaro reytinglarga kiritish bo‘yicha 5 yilga mo‘ljallangan maqsadli dasturlarni ishlab chiqish ustivor vazifa sifatida belgilangan.

O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 15-maydagi “O‘zbekiston respublikasida kasbiy malakalar,bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari” to‘g‘risidagi 287-sonli qarori bilan quyidagilar belgilab berildi: Milliy malaka ramkasi, kasbiy malakalar, bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi to‘g‘risidagi nizom, kasbiy malakalarni rivojlantirish respublika kengashi to‘g‘risidagi nizom,kasbiy bilim hamda ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha tarmoq kengashlari haqidagi nizom,tarmoqlar malaka ramkalarini shakllantirish va amaliyotga joriy etish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar,kasb standartlarini shakllantirish va amaliyotga joriy etish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar, kompetensiyalarni baholash bo‘yicha faoliyat bilan shug‘ullanuvchi yuridik shaxslar registri,kasb standartlari milliy registri,tasdiqlangan malakaga ega shaxslar milliy reyestri kabilar. Shu nuqtai nazardan, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar oliy ta’lim tizimi mazmunida talabalarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirishi kerak. Ular birinchi navbatda hayotiy vaziyatlarga moslashishlari va muayyan kasbiy malakalarga ega bo‘lishlari talab etiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xalqaro tajribalarni o‘rganish natijalariga ko‘ra milliy malaka tizimini shakllantirish imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- mehnat bozori talablariga moslashtirilgan o‘quv dasturlari, kasbiy ta’limning tarmoq dasturlari va muqobil dasturlari ham keng amliyotga joriy etin;
- oliy ta’lim muassasalari tarkibidagi o‘zgarishlar hamda yangi turdagi ta’lim muassasalarining tashkil etilishi hisobiga ta’lim standartlarini qayta ko‘rib chiqish;
- bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligini optimal uyg‘unlashtirish, o‘qitish natijalarining ularning kasbiy faoliyatining muayyan sohasi tomonidan qo‘yiladigan talablarga muvofiqligi, raqobatbardoshligini ta’minlash asosida o‘quv jarayonini qayta qurish;
-o‘quv jarayonini axborotlashtirish va sirtqi ta’lim shaklini to‘liq masafaviy ta’limga o‘tkazish;
-talabalarning tez o‘zgarib turadigan mehnat bozoriga moslashish qobiliyatini oshirish;
-bitiruvchilarning raqobatbardoshligini ta’minlash;
-fuqarolarning o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun kasbiy motivasiyasini shakllantirish, bu esa hayotda muvaffaqiyat qozonishiga imkon yaratadi;
-malakalarning mehnat bozori talablariga mos o‘zgaruvchanligini ta’minlash choralarini ko‘rish;
-ta’lim sifatini ta’minlash mexanizmlarini xalqaro standartlarga moslashtirish;
-ish beruvchilarga malaka va sifatni ta’minlash mexanizmlarini tavsiflashning barcha mezonlariga mos va tushunarli bo‘lgan yagona formatini ishlab chiqish;
-har qanday moddiy qiymat yaratish jarayonidagi innovasion texnologiyalar va ishlab chiqarishdagi yangiliklarni hisobga olish.

Oliy ta’limning asosiy funksiyasi ta’lim muassassasi bitiruvchisining jamiyat va mehnat bozoriga muvoffaqiyatli kirib borishini tashkil etishi va ta’minlashi hamda ta’lim iste’molchilari oliy ta’limdan kutadigan natijalarini kafolatlashi lozim. Bunda ta’lim mazmunining funksiyasi bitiruvchining mehnat bozoriga o‘ziga ishonch, jamiyatga yuqori ijtimoiylashuv ko‘nikmalari bilan dadil kirib borishini ta’minlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarda mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-60-son farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 31. 12.2020 yildagi PQ-4939 sonli “Malakalarni baholash tizimini tubdan takomillashtirish va mehnat bozorini malakali kadrlar bilan ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori.

3.С.Гафитулин. “Модел перспективного образования”. 2017г .

4.А.В.Хуторской. Образовательные компетенсии и методология дидактики.2016 г.

5. Коулз М., Олейникова О.Н., Муравьева А.А. Национальная система квалификаций. Обеспечение спроса и предложения квалификаций на рынке труда. – М.: РИО ТК им. А.Н. Коняева, 2009.

ТАЛАБАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ФАОЛЛАШТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ

Б.Ж.Умаров
Бухоро давлат педагогика институти
Умумий педагогика кафедраси доценти, п.ф.н.

Аннотация: мақолада олий таълим муасссасаларида талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини фаоллаштиришга йўналтирилган маъруза машғулотларини ташкил этиш ва унинг самарадорлигини таъминлашга қаратилган замонавий методлардан фойдаланиш мазмуни баён этилган.

Калит сўзлар: талаба, тафаккур, ривожлантириш, маъруза, метод, усул, фаоллаштириш.

Мавзунинг долзарблиги шу соҳадаги мамлакатимиз ҳамда чет эллик олимларнинг бир қатор тадқиқотлари ва ишланмалари (О.Р.Розиқов, К.З.Зарипов, Б.Р.Адизов, Н.Саидахмедов, Ў.Толипов, И. О. Загашев, С.И. Заир-Бек, М.Махмутов, Л.Ф.Красинская, Л.И.Савва, Т.Г.Галактионова, А.А. Вербицкий, Я.Р.Якупова, Dillon J.T., Halpern D ва б)

мавжудлиги ҳамда кўпгина олий таълим муассасалари ўқитувчилари томонидан тадқиқотимиз мавзусига алоҳида қизиқиш билдирилаётганлиги билан белгиланади.

Биз анъанавий деб атайдиган таълим жараёнида маъруза машғулотлари талабаларни ўқитишнинг асосий шакли сифатида эътироф этиб келинмоқда. Аммо охирги вақтларда маърузага нисбатан муносабат кескин ўзгарганлигининг гувоҳи бўляпмиз. Замонавий ахборот воситаларининг кенг қўлланилаётганлиги сабабли, электрон ўқув материаллари жумладан, дарсликлар, ўқув қўлланмалари ва услубий кўрсатмаларнинг электрон нусхаларини бевосита ўқиш ва ўрганиш, шунингдек кўпайтириш натижасида улардан фойдаланиш имкониятлари кенгайиб бормоқда.

ОТМдаги сўров натижаларининг кўрсатишича ўқув материалини ўзлаштириш жараёнида талабалар маъруза машғулотларини самарадорлиги нуқтаи назаридан - ўқув ҳам ишлаб чиқариш амалиёти, амалий-семинар ҳамда лаборатория машғулотлари, шунингдек мустақил таълимдан сўнг тўртинчи ўринга қўйишлари фикримизнинг далилидир.

Уларнинг фикрича маълум курс бўйича электрон қўлланмалар маъруза материалларини кераксиз равишда конспектлаштиришнинг олдини олиб, амалиёт жараёнига кўпроқ ватни сарфлаш имкониятини ҳосил қилади.

Афсус билан қайд этиш керакки, таълим муассасаларида ташкил этиладиган аксарият маъруза машғулотлари баъзи номутаносибликлар асосида ташкил этилиб, машғулот самарадорлигига акс таъсир этиши муқаррар. Қайд этилган маърузаларда ўқув материаллари вербал ҳолда тайёр тақдим этилиб, кўргазмали материаллардан жуда кам фойдаланилган ҳолда, яна энг ачинарли томони талабаларнинг паст интеллектуал фаоллиги тарзида ташкил этилади. Маълумки фундаментал билимлар адаптив тарзда, яъни оддий равишда мавжуд ахборотларга янги ахборотларни қўшиш орқалигина ҳосил қилинмайди.

Фундаментал билимларни эгаллаш учун биринчи навбатда ўқув материалини тушуниш, қайта ишлаш ва тизимлаштиришга йўналтирилган интенсив тафаккур фаолияти талаб қилинади. Кўпгина талабалар таҳлил қилинмаган билимларни ўзлаштириш даражасидаги интеллектуал ривожланиш босқичида қолиб кетиб мавжуд муаммо бўйича ўз фикрларини баён этиш, муқобил ғояларни қиёсий таҳлил этиш, материаллар мазмунидаги тушунчаларни умумлаштириш, якуний хулосалар чиқаришга қийналадилар.

Табиий савол туғилади. Талабалар тафаккурини фаоллаштиришга йўналтирилган педагогик усулларни қўллаш орқали маъруза машғулотлари самарадорлигини таъминлаш мумкинми? ёки замонавий таълим методлари ва педагогик усулларга асосланиб, маъруза машғулотлари самарадорлигини таъминлаган ҳолда, талабалар касбий тафаккурини ривожлантиришга эришиш мумкинми?

Асосий қисм. Тадқиқотимизнинг мақсади тадқиқотчи-олимлар томонидан ишлаб чиқилган маъруза машғулотлари жараёнида талабалар хотираси ва тафаккурини фаоллаштиришга қаратилган усулларни ўрганиш ва улардан тиббий педагогик таълим йўналиши талабалари ўқув- тарбия жараёнида фойдаланиш имкониятларини баҳолашдан иборат бўлди.

Маъруза-талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини узлуксиз бошқарадиган ўқитишнинг асосий ташкилий шаклларидан бири ҳисобланади.

Маъурза атамаси-лотинча *lection* (ўқиш) сўзидан келиб чиқиб, дастлаб қадимги Юнонистонда пайдо бўлди ҳамда қадимги Римда ўқитишнинг асосий шакли сифатида эътироф этила бошланди.

Олий таълим муассасаларидаги маъруза – таълим жараёнидаги дидактик циклнинг бош бўғини ҳисобланиб, унинг мақсади талабалар томонидан ўқув материалининг кейинги қисмларини ўзлаштириш учун мустаҳкам илмий-назарий асосни шакллантиришдан иборатдир.

Маъруза қуйидаги функцияларни бажаради:

- Ахборот (керакли маълумотларни тақдим этади);
- Стимулловчи (мавзуга қизиқишни уйғотади);
- Тарбияловчи, ривожлантирувчи (воқев-ҳодисаларга баҳо беради, тафаккурни ривожлантиради);
- Йўналтирувчи;
- Тушунтирувчи (масалан асосий илмий категорияларни);
- Ишонтирувчи ёки исботловчи.

Шунингдек, талабанинг шахсий етуклигига таъсир кўрсатиб, унда умумий маданият ҳамда эрудициянинг ривожланишига ёрдам беради.

Юқорида қайд этганимиздек, ҳозирги кунда маъруза машғулотларининг "тарафдор"лари билан бир қаторда унинг "рақиблари" ҳам мавжуд бўлиб, улар ўқув материалини маъруза тарзида тақдим этишнинг салбий томонлари тўғрисида қуйидаги далилларни келтирадилар:

- Маъруза талабаларни бошқалар фикрини пассив равишда қабул қилишга ўргатиб, мустақил тафаккурнинг ривожланишига тўсқинлик қилади.
- Маъруза мустақил тайёргарлик асосидаги машғулотларга бўлган қизиқишни сўндиради;
- Маърузалар дарслик бўлмаган ҳолдагина керак бўлади;
- Маъруза давомида барча талабалар ҳам ўқув материалини ўзлаштиришга улгурмайди;

Аммо шуни қайд этиш лозимки, маърузадан воз кечиш талабаларнинг илмий тайёргарлик даражасини пасайтириб, семестр давомидаги ўқув фаолиятининг тизимли ҳамда бир маромда кечишига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам маъруза ОТМ да ўқитишнинг энг асосий шакли сифатида эътиборга лойиқдир.

Юқорида кўрсатилган камчиликларни ўқув материалини такомиллаштирилган методика асосида баён этиш орқали бартараф этиш мумкин. Айнан маъруза машғулотларида мустақил тафаккурни ривожлантириш, шунингдек, таҳлил, синтез, қиёслаш, умумлаштириш каби тафаккур операцияларни амалга ошириш имкониятлари беқиёсдир. Шу сабабли маъруза педагогик вазифаларни амалга ошириш учун амалга оширилмаган кенг имкониятлар ва ички заҳираларга эгадир.

Маъруза машғулотларини ташкил этишнинг самарали технологиясини америкалик мутахассислар Д. В. Джонсон, Р. Т. Джонсон ҳамда К. А. Смитлар таклиф этишган бўлиб, маъруза машғулотларини ташкил этишда улар учта босқични ажратиб кўрсатишади:

1) тайёргарлик, бунда ўқитувчи талабаларда мавжуд билимларни фаоллаштиради, уларнинг диққатини ўрганилаётган муаммога тўлиқ жалб қилади ва шу муаммони ўрганишга қизиқиш уйғотади;
2) амалга ошириш ва англаш босқичи. Бу босқичда янги ўқув материали баён қилиниб, аввалдан ўйланган ва тайёрлаб қўйилган топшириқлар тизими танқидий қайта ишлаш ва таҳлил қилиш мақсадида тақдим қилинади;
3) рефлекция босқичи. Бу босқичда талабалар ўқув материали мазмунини таҳлил қилиш билан бирга янги билимларни англаш жараёнини ўзлаштирадилар.

Тақдим этилган маърузаларни ташкил этиш технологияси ўз навбатида талабаларнинг маъруза давомида ўқув-билув фаолиятларини фаоллаштириш методларини қўллашни талаб қилади.

Ишлаб чиқилган ва амалиётда қўлланилган методларни ўрганиш асосида тиббий таълим йўналиши талабалари учун касбий педагогика фанини ўқитишда: муаммоли вазиятлар методи, фаоллаштирувчи саволлар методи, диалог методи, визуализация методи, ҳамда касбий тафаккурни ривожлантиришнинг бошқа усулларини тавсия этдик.

Муаммоли вазиятлар методи – маъруза машғулоти давомида таълим берувчининг муаммоли вазиятларни яратишга ва таълим олувчиларнинг фаол билиш фаолиятларига асосланган. У аниқ вазиятни таҳлил қилиш, баҳолаш ва кейинги қарорни қабул қилишдан тузилган. Маъруза машғулотида талабаларнинг касбий тафаккрини ривожлантиришга қаратилган муаммоли вазиятлар муаммоли вазиятларнинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимини топиш бўйича кўникмаларини шакллантиришга қаратилади.

“Муаммоли вазият” методи учун танланган муаммонинг мураккаблиги таълим олувчиларнинг билим даражаларига мос келиши керак. Улар қўйилган муаммонинг ечимини топишга қодир бўлишлари керак, акс ҳолда ечимни топа олмагач, таълим олувчиларнинг қизиқишлари сўнишига, ўзларига бўлган ишончларининг йўқолишига олиб келади. «Муаммоли вазият» методи қўлланилганда таълим олувчилар мустақил фикр юритишни, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишни, унинг ечимини топишни ўрганадилар.

Муаммоли вазифани ишлаб чиқиш катта меҳнат ва педагогик маҳоратни талаб этади. Қоидага биноан, вазифани бир неча маротаба тажрибадан ўтказгандан сўнг ўқув гуруҳида омадли вариантини тузишга эга бўлинади. Шунга қарамай, бундай вазифалар назарияни ҳақиқий вазият билан боғлаш имконини беради. Бу таълим олувчилар онгида ўқитишни фаоллаштиришга имкон беради, касбий тафаккурлари ривожланиши учун ўрганилаётган материалнинг амалий фойдасини англаб етишга ёрдам бўлади.

Фаоллаштирувчи саволлар методи. Талабалар тафаккурини фаоллаштириш ҳамда уларнинг эътиборини жалб этиш мақсадида маърузачи аудитория олдига фаоллаштирувчи ҳамда риторик саволлар қўяди.Бир мунча сукутдан сўнг ўқитувчи фаоллаштирувчи саволга жавоб бериш учун исталган талабани жалб этади. Ўқитувчи берилган жавобни албатта изоҳлаши керак, жавоб нотўғри берилган тақдирда ўзи унга жавоб бериши керак.

Диалог методи. Маъруда вақтидаги диалог ўқитувчи ва талаба ўртасида фикрлар алмашувини юзага келтириб, ўзаро мулоқот воситасида маърузанинг маълум бир босқичида ўқув маълумотларини баён этиш ва мустаҳкамлаш имкониятини беради. Диалогни ташкил этиш учта саволга жавоб бериш тариқасида амалга оширилади:

-биз қайси ва қандай маълумотларни қабул қилдик?

- ўз фаолиятимизда нималарга интиламиз, қабул қилинган маълумотлар мақсадга эришиш учун етарлими?

-мақсадга эришиш учун эгалланган билимларимизни қай тарзда фойдаланамиз?

Диалогни ташкил этишда ўқитуви ва талаба орасида тўлиқ ишонч муҳитини ҳосил қилиш керак. Талаба ўз фикрларини ҳато бўлган тақдирда ҳам дадил баён қилиши лозим. Чунки диалогда асосий мақсад талабаларда мазкур муаммо бўйича қизиқиш ҳосил қилиш ҳамда шу орқали унинг тафаккур механизмини ишга солишдан иборат. Шунга эришиш оқали ўқитувчи талабанинг хатоларини қисқа шарҳ орқали тез ва осон бартараф этади, керак ҳолатда жавобларни тўлдиради.

Визуаллаштириш методи. Бу метод таълимда кўргазмалилик принципини амалга оширади. Маълумки, кўргазмалилик нафақат ўқув материалини эслаб қолиш ҳамда қабул қилиш имкониятини беради, балки талабанинг ақлий фаолиятини фаоллаштириш, ўрганилаётган ҳолатлар мазмунини чуқур тушуниш ва англашга ёрдам беради. Бирон маълумотни баён қилиш учун узундан-узоқ гапирш мумкин, лекин шу маълумотларни асословчи расм, схема, диаграмма, гистограмма, ёки жадвални кўрсатиш орқали барча нарса тушунарли бўлиши шубҳасиздир.

Визуал тафаккур қонуниятларни ўрганиш унинг қарор қабул қилишнинг ижодий характери билан боғлиқлигини кўрсатади. Визуаллаштириш методи тизимлаштириш,

диққатни жамлаш ва таҳлил қилинаётган маълумотларнинг энг муҳим жиҳатларини ажратиш орқали тафаккур жараёни шаклланишини таъминлайди.

Визуал маълумотлар ўқитувчи томонидан макет, расм, график, фотография, фильм, мультфильм воситасида доска ёки проектор орқали намойиш қилинади.

Бундай ташкил этилган маърузалар нафақат талабалар касбий тафаккурини ривожлантирибгина қолмасдан ўқитувчининг ўз устида ишлаши ҳамда ижодий характердаги фаолиятини ривожлантиришга ҳам туртки бўлади.

Ҳозирги кунда тажрибали ўқитувчилар томонидан LearningApps, Hot Potatoes, 3ds Max, Blender, AutoQ3D, Bryce (DAZ Productions), DX Studio, Sculptris каби кўплаб анимацион дастурлардан фойдаланиб тайёрланган ўқув материаллари ҳам талабаларга маъруза машғулотларини қизиқиб тинглаш, ўрганилаётган материалнинг моҳиятини англаш ҳамда тафаккур даражасини ўстиришга хизмат қилади.

Хулоса. Маъруза машғулотларини ташкил этишда очиқ маърузалардан фойдаланиш, мавзунинг талабалар томонидан қизиқиш билан ўзлаштирилишида қуйидагиларни таклиф этиш мақсадга мувофиқ:

- талабаларга фандаги сўнгги ютуқ ва янгиликларнинг профессор-ўқитувчилар томонидан етказилиши;
- замонавий таълим тизимида фанлар бўйича илмий-услубий жиҳатдан етук маърузаларнинг талабаларга тарғибот этилиши;
- педагог кадрлар касб маҳоратининг маърузаларни ташкил этиш технологиялари асосида оширилиши.

Замонавий маъруза аввалги ўқитишнинг «нофаол» усулидан «фаол» усулига ўтмоғи, баҳс, мунозара, суҳбат, муҳокама шаклида, амалий ишларнинг уйғунлиги, яъни интерактив усулларда ташкил этилмоғи лозим. Шу сабабли, ҳозирги вақтдаги кўплаб инновацион услублар ўқитишнинг интерактив услубларини қўллаш билан боғлиқдир[1].

Шундай қилиб, талабалар ўқув-билув фаолиятини маъруза машғулотларида бошқариш ҳамда такомиллаштирш ўқитувчи олдидаги энг муҳим дидактик вазифалардан бири ҳисобланади. Бу муаммо ўзида талабаларнинг касбий ҳамда билишга бўлган қизиқишларини стимуллаш, уларнинг маъруза машғулотларида фаол иштирок этишлари, маъруза материаллари бўйича мустақил ишларини ташкил этиш жараёнини қамраб олади.

Бу вазифаларнинг барчаси яхлит методик усуллар комплексини қўллаш воситасида ечилади.

Ўз навбатида талабалар билиш фаолиятини фаоллаштирувчи барча методлар ўқув материали мазмуни, аудитория таркиби ва тайёргарлигига боғлиқ ҳолда қўлланиши мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Бусыгин А. Г., Бусыгина Т. А. Постановка вузовской лекции и оценка ее качества / под ред. А. Л. Бусыгиной. Самара: Изд-во СГПУ 2005. 32 с.
2. Давиденко Е.С. АКТИВИЗАЦИЯ ЛЕКЦИОННОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ // Современные проблемы науки и образования. – 2019. – № 5.
3. Розиқов О.Р., Адизов Б.Р., Нажмиддинова Г.Н.“Умумий дидактика” ўқув қўлланма. Бухоро 2012 й. 320 б.
4. Загашев И. О., Заир-Бек С. И. Критическое мышление: технология развития. СПб.:Изд-во

«Альянс «Дельта», 2003. 284 с.

5. Kurbanoba G.N.Development of professional and operational thinking of future specialists in the educational process Neurodynamics. Journal of clinical psychology and

psychiatry. Published:30.01.2020 https://zenodo.org/record/3711229#.X_TF1VUzbIU

6. Wade, W, et al (eds) (1993) Flexibility in Course Provision in Higher Education, Flexible Learning Initiative, Loughborough University of Technology, Leicester, England, 2000.

7. Tryus, Yu.V., Herasymenko, I.V.: Blended learning as an innovative educational technology in high school. Theory and methods of e-learning 3, 299–308 (2012)

ZAMONAVIY CHIZMACHILIK TA’LIMIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR VA PEDAGOGIK INNOVATSIYALARNING O‘ZARO TA’SIRI

Mamurova Dilfuza Islomovna
p.f.f.d.(PhD)
Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalar va ularning zamonaviy pedagogik innovatsiyalar bilan uyg‘unligi tahlil qilingan. Chizmachilik fani orqali estetik tarbiya, ijodiy kompetensiyalar, vizual kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishda umumbashariy g‘oyalar va innovatsion metodlarning bir-biriga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni chizmachilik ta’limida qo‘llash imkoniyatlari, muammolari va yechimlari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: chizmachilik ta’limi, umumbashariy g‘oyalar, pedagogik innovatsiyalar, estetik tarbiya, ijodiy kompetensiya, integratsiya, vizual kommunikatsiya.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonlari dunyo ta’limiga yangi yo‘nalish va vazifalarni qo‘yayotgan bir paytda, chizmachilik ta’limi ham jahon ta’lim tendensiyalari bilan uyg‘unlashishda davom etmoqda. Chizmachilik nafaqat texnik fan sifatida, balki insonning estetik didi, vizual kommunikatsiya qobiliyati, ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Ushbu fan orqali o‘quvchi tabiat qonunlarini, inson hayoti va uni o‘rab turgan muhitning tuzilishi, shakllari, proporsiyalari, kompozitsiyasi haqida bilim oladi. Shu bilan birga chizmachilik yordamida yoshlar nafaqat material dunyodagi shakllarni aks ettiradi, balki o‘z dunyoqarashi, ichki his-tuyg‘ulari, ijtimoiy pozitsiyasini vizual til orqali ifoda eta oladi.

Umumbashariy g‘oyalar — bu insoniyat uchun umumiy qadriyatlar, ya’ni tinchlik, insonparvarlik, huquqiy tenglik, atrof-muhit muhofazasi, madaniy merosni asrab-avaylash kabi yo‘nalishlardir. Ta’lim tizimida bu g‘oyalar muhim o‘rin tutadi, chunki yosh avlodda global muammolarga befarq bo‘lmaganlik, javobgarlik, umuminsoniy qadriyatlar asosida fikr yuritish qobiliyatini shakllantiradi.

Chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalarni aks ettirish yordamida o‘quvchilarda nafaqat vizual tafakkur, balki madaniy muloqot, axloqiy va ijtimoiy mas’uliyat hissi rivojlanadi. Masalan, chizmachilik darslarida tabiatni muhofaza qilish mavzusida plakatlar, yoki tinchlik mavzusida grafik kompozitsiyalar yaratish orqali yoshlar nafaqat ijod qilishi, balki muayyan bir g‘oyani ilgari surishi mumkin.

Zamonaviy ta’lim tizimi innovatsion metodlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Interaktiv, loyihaviy, raqamli texnologiyalarga asoslangan pedagogik innovatsiyalar chizmachilik ta’limida ham samarali yo‘l tutib kelmoqda. Chizmachilikda pedagogik innovatsiyalar vizual kommunikatsiya qobiliyatini oshirish, o‘quvchida ijodiy izlanishni qo‘llab-quvvatlash, fanlararo integratsiyani ta’minlash imkoniyatini yaratadi.

Shu sababli, chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalar va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish masalasi bugungi kun talabiga aylanmoqda. Mazkur maqolada ushbu masalaning nazariy asoslari, amaliyotdagi qo‘llanishi, imkoniyatlari va muammolari tahlil qilinadi.

Chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalarning mazmun-mohiyati

Chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalar faqat texnik bilimlar emas, balki keng ma’noda insonparvarlik, estetika, axloq, madaniy merosni asrab-avaylash, ekologik mas’uliyat kabi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Ushbu g‘oyalar vizual obrazlar orqali o‘quvchilar ongiga ta’sir ko‘rsatadi.

Chizmachilik fanida umumbashariy g‘oyalarni quyidagi yo‘nalishlarda namoyon etish mumkin:

~ Ekologik dizayn: atrof-muhit muhofazasi mavzusida plakatlar, loyihalar ishlab chiqish.
~ Madaniy merosni aks ettirish: milliy arxitektura, tarixiy yodgorliklar, xalq an’analari tasvirini chizish.
~ Tinchlik va inson huquqlari: umuminsoniy qadriyatlar mavzusida plakat va grafik ishlarni yaratish.
~ Global muammolarni yoritish: suv resurslari, iqlim o‘zgarishi, qashshoqlik kabi mavzularni vizual tilda ifoda etish.

Shu orqali o‘quvchilarda estetik did, mas’uliyat hissi va ijtimoiy ong shakllanadi.

Pedagogik innovatsiyalar va ularning chizmachilik ta’limiga ta’siri. Pedagogik innovatsiyalar — bu ta’lim jarayonida yangi g‘oyalar, yondashuvlar, metod va texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘qitish sifatini oshirishga qaratilgan yangicha faoliyatdir. Chizmachilik ta’limida pedagogik innovatsiyalar qator yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, chizmachilikda fanlararo yondashuvni ta’minlaydigan STEAM metodi keng qo‘llanilmoqda. Bu metod orqali fanlar — ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika o‘rtasida integratsiya ta’minlanadi. Masalan, bir loyiha orqali geometriya qoidalariga asoslangan arxitektura qurilishi, uning estetik jihatlari, texnik xislatlari birgalikda o‘rganiladi.

Ikkinchidan, sifrli chizmachilik imkoniyatlari (grafik planshetlar, Adobe Photoshop, AutoCAD, SketchUp, CorelDRAW kabi dasturlar) yordamida an’anaviy qo‘lda chizish metodlariga zamonaviy raqamli texnologiyalar qo‘shildi. Bu esa nafaqat vizual ifoda imkoniyatlarini kengaytirdi, balki dizayn va arxitektura sohasi uchun zamonaviy kadrlar tayyorlashda asosiy o‘rin tutadi.

Uchtinchidan, virtual va qo‘shimcha reallik (VR/AR) texnologiyalari chizmachilik ta’limida yangi imkoniyatlar ochdi. Masalan, AR texnologiyasi yordamida o‘quvchi qurilayotgan binolar, interyerlar, landshaft dizaynini virtual makonda ko‘rish, tahlil qilish, o‘zgartirish imkoniga ega bo‘ladi. Bu nafaqat nazariy bilim, balki amaliyot bilan integratsiyani ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, proyektili o‘qitish chizmachilikda o‘quvchida jamoaviy ishlash, mas’uliyatni his qilish, ijodiy yechim topish, umumbashariy g‘oyalarni o‘z ishlari orqali ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, “Suv resurslarini muhofaza qilish” mavzusida ijtimoiy plakatlar yaratish loyihasi orqali o‘quvchilar nafaqat san’at asari, balki jamiyatga murojaat sifatida qaraladigan vizual mahsulot yaratadilar.

Beshinchidan, keys-metod chizmachilik ta’limida hal qilish zarur bo‘lgan voqeiy muammolarni tahlil qilish va ularga vizual yechim taklif etishga yo‘naltirilgan. Bu metod o‘quvchida muloqot qobiliyati, tizimli fikrlash, innovatsion yechim topish salohiyatini rivojlantiradi.

Pedagogik innovatsiyalar chizmachilik ta’limida quyidagi ijobiy o‘zgarishlarni ta’minlaydi:

– Uquv jarayonini faollashtiradi va qiziqarli qiladi;
– O‘quvchini mustaqil fikrlash, qaror qabul qilishga o‘rgatadi;
– Aniq fanlar va san’at o‘rtasidagi chegaralarni yo‘q qiladi;
– O‘quvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi;
– Umumbashariy g‘oyalarni zamonaviy texnologiyalar orqali ifoda etish imkoniyatini yaratadi.

Biroq innovatsiyalarni joriy etishda o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, texnik ta’minot, metodik qo‘llanmalar yetishmasligi kabi muammolar ham mavjud. Umumbashariy g‘oyalar va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirishning afzalliklari. Chizmachilikda umumbashariy g‘oyalar va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish quyidagi afzalliklarni ta’minlaydi:

– Estetik tafakkur rivojlanishi: vizual obrazlar orqali nafaqat chiroyli chizish, balki ma’noli tasvir yarata olish.
– Global faollik: dunyodagi umumiy muammolarni anglash, ularga o‘z ijodiy munosabatini bildirish qobiliyati.
– Ijodiy kompetensiyalar: innovatsion texnologiyalardan foydalanib yangi yechimlar topish.

- Madaniy xilma-xillikni anglash: boshqa xalqlar arxitekturasi, san’ati orqali madaniy muloqotga kirishish.
- Vizual kommunikatsiya qobiliyati: tasvir orqali fikr bildirish, ijtimoiy murojaat qilish.

Masalan, o‘quvchi ekologik muammo haqida plakat ishlab chiqadi. Unda nafaqat vizual chiroy, balki ekologik mas’uliyat, jamiyatga chaqiriq ham mavjud bo‘ladi. Chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalar va innovatsiyalarni amalga oshirishda uchraydigan muammolar. Innovatsion texnologiyalar va umumbashariy g‘oyalarni chizmachilik ta’limiga joriy qilishda bir qator to‘siqlar mavjud:

- Moddiy-texnik baza yetishmasligi: planshet, grafik dasturlar, AR/VR qurilmalari kamligi.
- O‘qituvchilarning innovatsion texnologiyalardan foydalanishda yetarli malakaga ega emasligi.
- Ta’lim dasturlarida umumbashariy g‘oyalar uchun alohida o‘rin ajratilmagani.
- O‘quvchilarda vizual savodxonlik darajasi pastligi.
- Innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishda metodik qo‘llanmalarning yetishmasligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun maxsus treninglar, seminarlar, innovatsion texnologiyalar uchun laboratoriyalar tashkil etish muhim.

Xulosa. Chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalar va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish orqali ta’lim jarayonining mazmun-mohiyati va samaradorligini oshirish mumkin. Ushbu yondashuv yoshlarni nafaqat malakali mutaxassis, balki axloqiy, estetik, ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash imkonini yaratadi.

Chizmachilik fani orqali umumbashariy g‘oyalarni vizual tilda ifoda etish o‘quvchini global muammolarga nisbatan mas’uliyatli, javobgarlik hissiga ega fuqaro qilib shakllantiradi. Masalan, ekologik muammolarni ifoda qiluvchi plakatlar, tinchlik mavzusidagi grafik ishlanmalar, arxitektura yodgorliklarini tiklash mavzusidagi dizayn loyihalari nafaqat bilimni, balki jamiyatda faollikni talab etadigan ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Pedagogik innovatsiyalar esa ta’lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalar, interaktiv metodlar, fanlararo integratsiyani kiritib, chizmachilikning o‘qitish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ularni qo‘llash orqali o‘quvchilarning raqamli savodxonligi, ijodiy fikrlashi, tizimli tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi.

Biroq ushbu jarayonda muayyan muammolar mavjud. Ular qatoridan texnik ta’minot yetishmasligi, o‘qituvchilarning innovatsion texnologiyalardan foydalanish malakasi kamligi, metodik qo‘llanmalarning yetishmasligi o‘rin oladi. Shu bois, pedagoglarning malakasini oshirish, metodik baza yaratish, raqamli vositalar bilan ta’minlash bo‘yicha davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida ishlar olib borilishi zarur. Shunday qilib, chizmachilik ta’limida umumbashariy g‘oyalar va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish nafaqat ta’lim jarayonini boyitish, balki yoshlarda global muammolarga yechim topishda vizual kommunikatsiya vositasi orqali faol ishtirokini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Abdurahmonov, Q.Q. (2021). Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni. Toshkent: “Fan” nashriyoti.
2. Jo‘rayev, A. (2020). Chizmachilik ta’limida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yo‘llari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Ergashev, Sh. (2019). Ta’limda innovatsion metodlar va ularning samaradorligi. “Pedagogika” jurnali, №4, 56-61-betlar.
4. Xodjayev, B. (2018). Chizma chizish asoslari va ularni o‘qitish metodikasi. Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti.

PEDAGOGIK TA’LIMDA GLOBALLASHUV VA UMUMBASHARIY QADRIYATLARNING O‘ZARO TA’SIRI

Ismatov Shuhrat Ubaydovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuvning pedagogik ta’lim tizimiga ko‘rsatgan ta’siri, umuminsoniy qadriyatlarning mazmun-mohiyati va ularni yosh avlodga singdirishdagi dolzarb masalalar ilmiy tahlil qilinadi. Xususan, global fuqarolik ta’limi, xalqaro tajriba, umumbashariy qadriyatlar va milliy qadriyatlar uyg‘unligi asosida ta’lim mazmunini boyitish yo‘nalishlari yoritiladi. Shuningdek, milliy madaniyat va ma’naviy merosni saqlagan holda, globallashuv sharoitida samarali ta’limni tashkil etish yo‘llari izohlanadi.

Kalit so’zlar: globallashuv, pedagogik ta’lim, umumbashariy qadriyatlar, global fuqarolik, milliy qadriyatlar, UNESCO, ta’lim mazmuni

Globallashuv bugungi davrning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, u ta’lim tizimiga chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, pedagogik ta’lim (o‘qituvchilar tayyorlash jarayoni) globallashuv sharoitida jahon tajribasi va andozalariga moslashishga intilmoqda. Dunyo miqyosida ta’lim siyosati, amaliyotlari va qadriyatlarida ma’lum bir globallashuvga xos yaqinlashuv kuzatilmoqda – XXI asr boshlarida ko‘plab mamlakatlarda ta’lim dasturlari va yondashuvlari umumlashib borayotgani qayd etilgan. Shu bilan birga, globallashuvning ta’limga ta’siri bir xil baholanmaydi; uning foyda va xavf-xatarlarini turli manbalar turlicha talqin qiladi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, globallashuvni ta’limga ta’siri nafaqat ijobiy yoki salbiy deya biryoqlama tavsiflanishi mumkin – bu baho nuqtai nazar va ustuvor qadriyatlarga bog‘liq holda o‘zgaradi. Shunday ekan, pedagogik ta’lim sohasi globallashuv chaqirqlariga javob berar ekan, u milliy va umumbashariy qadriyatlarni uyg‘unlashtirgan holda rivojlanishi zarur. Ushbu maqolada globallashuvning pedagogik ta’limga ta’siri hamda umuminsoniy (universal) qadriyatlar – inson huquqlari, tinchlik, adolat, bag‘rikenglik, ekologik ong va boshqalarning ta’lim jarayonida shakllanishi, xalqaro tajribalar va milliy hamda global qadriyatlar uyg‘unligi masalalari ilmiy-analitik yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Globallashuv jarayoni pedagogik ta’lim oldiga bir qator yangi vazifalar qo‘ymoqda. Bugungi kunda axborot texnologiyalari rivoji, bilimlarning erkin almashinuvi va xalqaro mehnat bozori talablari o‘qituvchilarni tayyorlash sifatini doimiy oshirib borishni talab etadi. Globallashuv ta’sirida ko‘plab mamlakatlar o‘z pedagogik dasturlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishga harakat qilmoqda – masalan, o‘qituvchilar malakasini baholash mezonlari va kasbiy standartlarda muayyan umumjahon mezonlariga intilish kuzatiladi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, globallashuv davrida ta’lim siyosatlari va qadriyatlari borasida global miqyosda ma’lum konvergensiya (yaqinlashuv) sodir bo‘lmoqda. Shu bilan birga, har bir mamlakatning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari saqlanib qolgani bois ta’limdagi yangiliklarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib qo‘llash oson emas.

Globallashuvning pedagogik ta’limga ijobiy ta’siri sifatida, avvalo, ilg‘or tajribalar almashinuvi va innovatsion metodlarni joriy etish imkoniyatlarini ko‘rsatish mumkin. Masalan, xorijiy tillarni o‘qitish, AKTdan foydalanish, tanqidiy va kreativ tafakkurni rivojlantirish kabi yo‘nalishlarda dunyo miqyosida shakllangan samarali yondashuvlar O‘zbekiston ta’lim tizimiga ham tatbiq etilmoqda. O‘qituvchilar endilikda nafaqat mahalliy, balki global jarayonlarni ham tushunishi, turli madaniyat va ta’lim tizimlaridagi tajribalarni o‘z faoliyatida qo‘llay olishi lozim. Pedagoglar globallashuv jarayonlariga shunchaki moslasha turib qolmasdan, balki ular bilan ongli ravishda hamkorlik qilishi, ya’ni o‘quvchilarni globallashuv bilan bog‘liq yangi imkoniyat va sinovlarga tayyorlashi zarur. Bu esa pedagog kadrlar tayyorlash tizimidan boshlab, ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, globallashuv ma’lum xavf va qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. “Ommaviy madaniyat”ning keskin ta’siri ostida milliy madaniyat va an’analarni yo‘qotib qo‘yish xavfi mavjudligi ko‘pincha ta’kidlanadi. Globallashuv ba’zan yo‘nalishsiz g‘estandartlashtirish (standartlashuv)ga olib kelib, mahalliy ehtiyoj va qadriyatlarga e’tibor susayishi mumkin. Masalan, xalqaro reytinglar va test sinovlarida yuqori natijalarga erishishga intilish ayrim hollarda

ta’lim mazmunida milliy tarbiya komponentlarini chetga surishi ehtimoli bor. Shu sababli, globallashuv sharoitida pedagogik ta’lim tanqidiy yondashuv bilan olib borilishi, ya’ni har bir yangi g‘oya yoki model milliy kontekstga mos ravishda qayta ko‘rib chiqilishi lozim. Globallashuvni faqat xavf yoki faqat foyda sifatida ko‘rmaslik kerak – uni yondashuvlar xilma-xilligi va imkoniyatlar doirasi deb qabul qilgan holda, ta’lim tizimini rivojlantirish mumkin.

Globallashuv davrida ta’limning eng muhim vazifalaridan biri umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish va mustahkamlashdir. Umuminsoniy (umumbashariy) qadriyatlar deganda, butun insoniyat uchun mushtarak ahamiyatga ega bo‘lgan mezon va tushunchalar tizimi nazarda tutiladi. Bularga yuqorida sanab o‘tilganidek inson huquqlari, tinchlik, adolat, bag‘rikenglik, ekologik ong va boshqalar kiradi. Mazkur qadriyatlar barcha millat va madaniyatlar uchun tushunarli va qadrli bo‘lib, ular zamirida insoniyat taraqqiyoti va tinch-totuv yashashi g‘oyasi yotadi. Ta’lim tizimi esa aynan shu qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirishda asosiy vositadir.

Hozirgi kunda xalqaro hamjamiyat ta’lim orqali umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Jumladan, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari dasturida alohida 4.7-maqsad belgilangan bo‘lib, unda 2030 yilga borib barcha o‘quvchilar barqaror taraqqiyotni ta’minlash uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi nazarda tutiladi. Ushbu maqsadga erishishda ta’lim orqali barqaror rivojlanish va barqaror turmush tarzi, inson huquqlari, gender tengligi, tinchlik va zo‘ravonlikka yo‘l qo‘ymaslik madaniyati, global fuqarolik hamda madaniy xilma-xillikni qadrlash kabi yo‘nalishlarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish ko‘zda tutilgan. Bu xalqaro majburiyat shuni ko‘rsatadiki, dunyoning aksar davlatlari ta’limni nafaqat bilim berish, balki yuksak ma’naviy va ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish vositasi deb bilishmoqda.

Ta’lim jarayonida umuminsoniy qadriyatlarga oid mazmunni kiritish turli shakllarda amalga oshiriladi. Masalan, ko‘plab mamlakatlarda inson huquqlari ta’limi bo‘yicha maxsus darsliklar yaratilgan, maktablarda tinchlik madaniyati va zo‘ravonliksiz muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan dasturlar joriy etilgan. Xalqaro tajribada fuqarolik ta’limi (civic education) kurslari orqali o‘quvchilarga jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallash, o‘z huquq va burchlarini tushunish, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish singari fazilatlar o‘rgatilmoqda. Bag‘rikenglik va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmasini oshirish uchun xorijiy tillar va madaniyatlar bo‘yicha bilim berish kengaymoqda – masalan, bir qator davlatlarda maktablar turli millat va irq vakillari o‘rtasida do‘stlik aloqalarini mustahkamlash maqsadida madaniy almashinuv dasturlarini olib boradi. Ekologik ongni shakllantirish ham zamon talabi: ta’lim muassasalarida atrof-muhit muhofazasi, iqlim o‘zgarishi va barqaror rivojlanish mavzulari o‘quv rejasining ajralmas qismiga aylantirilib, o‘quvchilarda tabiatga mas’uliyatli munosabat tarbiyalanmoqda.

Umuminsoniy qadriyatlarni ta’lim orqali shakllantirish nafaqat maktab o‘quvchilari, balki pedagoglarning o‘zlari uchun ham muhimdir. Bo‘lajak o‘qituvchilar pedagogik oliy ta’lim maskanlaridayoq huquqiy madaniyat, insonparvarlik, adolatparvarlik ruhida tarbiyalanmog‘i lozim. Bu borada, masalan, UNESCO va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar o‘qituvchilar uchun maxsus o‘quv qo‘llanmalari va trening dasturlarini ishlab chiqishgan. Ularda o‘qituvchining nafaqat fan bo‘yicha bilim beruvchi, balki qadriyatlar tarbiyachisi ekaniga urg‘u beriladi. O‘zbekiston pedagogik ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda ma’naviyat va ma’rifat tarkibiy qismlariga e’tibor kuchaytirilib, o‘qituvchi kadrlar tayyorlashda milliy va umuminsoniy qadriyatlar bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etilmoqda. Bunday intilishlar yosh avlodning dunyoqarashini kengaytirishga, ularni XXI asr fuqarolari sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Globallashuv va ta’lim kesishgan nuqtada ko‘plab xalqaro tajribalar shakllangan bo‘lib, ular pedagogik ta’limni takomillashtirishda qo‘l kelmoqda. Jahon amaliyotida “Global fuqarolik ta’limi” (Global Citizenship Education – GCED) tushunchasi keng ommalashgan. UNESCO tomonidan ilgari surilgan ushbu yondashuv barcha yoshdagilarni global muammolar va umumiy qadriyatlardan xabardor qilishga qaratilgan bo‘lib, uning maqsadi o‘quvchilarda barcha insonlarga hurmat, umumiy insoniyatga mansublik tuyg‘usi va sayyoramiz taqdiriga daxldorlik hissini

tarbiyalashdir. Xususan, UNESCOning “Ta’lim-2030” dasturida GCED va barqaror rivojlanish ta’limi asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ta’lim mazmuniga umuminsoniy qadriyatlarni integratsiya qilish allaqachon boshlangan. Finlyandiya misolida, 2016 yilgi milliy o‘quv dasturi islohotida “Global ma’rifat” komponetlari joriy qilinib, unda o‘quvchilarga inson huquqlari, atrof-muhit barqarorligi va madaniy xilma-xillik haqida keng qamrovli tushunchalar berilishi ko‘zda tutilgan. Yaponiya maktablarida Ikkinchi jahon urushidan so‘ng tinchlik saboqlari dasturi joriy qilinib, hozirgacha har yili o‘quvchilarga tinchlikni saqlash, yadroviy qurollardan voz kechish va bag‘rikenglik g‘oyalari singdirib boriladi. Germaniya va qator Yevropa mamlakatlarida fuqaroviy ta’lim majburiy fan bo‘lib, demokratiya, inson huquqlari va qonun ustuvorligi qadriyatlari o‘quv dasturining ajralmas qismi sanaladi. Bu kabi xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim orqali yosh avlodga nafaqat kasbiy ko‘nikmalar, balki globallashgan dunyoda tinch-totuv va mas’uliyatli hayot kechirish uchun zarur bo‘lgan fazilatlar ham beriladi.

Ilmiy tadqiqotlarda ham globallashuv va qadriyatlar masalasi keng yoritilmoqda. Pedagogika va sotsiologiya sohasidagi olimlar globallashuv sharoitida ta’lim mazmunini boyitish, kurrikulumni loyihalash, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali umuminsoniy qadriyatlarni samarali o‘rgatish usullarini izlamoqdalar. Masalan, xorijiy tadqiqotlarda globallashuv davrida ta’lim dasturlarida axloqiy tarbiya va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari ko‘tarilib, bu borada qator konseptual model va strategiyalar taklif etilgan. Ta’lim sifati ko‘rsatkichlarini xalqaro darajada solishtirish jarayonida ham endilikda faqat savodxonlik va matematik ko‘nikmalar emas, balki o‘quvchilarning global kompetensiyasi va qadriyaviy qarashlari ham inobatga olinmoqda (masalan, OECD PISA tadqiqotida 2018 yildan boshlab global kompetensiya bo‘yicha baholash kiritildi). Bu ilmiy yondashuvlar ta’lim tizimini kompleks maqsadli qilish – ya’ni bilim berish bilan birga tarbiyaviy vazifalarni ham birdek e’tiborda tutishga xizmat qilmoqda.

Globallashuv sharoitida milliy va umumbashariy qadriyatlar o‘rtasida o‘zaro uyg‘unlikka erishish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ba’zan globallashuv jarayonida milliy madaniyat va an’analar yo‘qolib ketishi mumkinligi haqida xavotirlar bildiriladi. Ammo aslida, milliy va umuminsoniy qadriyatlar qarama-qarshi qo‘yilmasligi kerak – aksincha, ular bir-birini to‘ldirishi va boyitishi lozim. Hech bir milliy, etnik yoki xususiy qadriyatlar tizimi umuminsoniy qadriyatlarning o‘rnini bosa olmaydi, chunki umumbashariy qadriyatlar insoniyatning asrlar davomida shakllangan eng ezgu orzu-intilishlarini ifoda etadi. Shu bilan birga, har bir xalqning milliy qadriyatlari o‘sha umuminsoniy qadriyatlar ko‘rinishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi – ularning milliy shakllari va ifodalanish uslublari bo‘lishi tabiiy.

O‘zbekiston misolida, milliy tarbiya konsepsiyasi umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg‘unligiga asoslanadi. Yangi O‘zbekiston davrida bu masalaga alohida e’tibor berilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, **“Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi”** – aynan shu g‘oya asosida mamlakatimizda milliy ta’lim tizimini tubdan isloh etishga misli ko‘rilmagan e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ona Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini kuchaytirish bilan birga, dunyoqarashini kengaytirish, boshqa millat va madaniyatlarga hurmat ruhini singdirish ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. Maktab darsliklari va tarbiya soatlari mazmuniga milliy qahramonlarimiz hayoti va merosi bilan bir qatorda, jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan allomalar hayoti, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi kabi hujjatlar mazmuni, ekologik muammolar muhokamasi kabi masalalar kiritilmoqda. Bu orqali o‘quvchi yoshlar ongida “milliylik bilan insoniyatga daxldorlik” tushunchalari uyg‘un tarzda shakllantirilishi ko‘zda tutilgan.

Milliy ma’naviy merosimiz ham aslida umuminsoniy qadriyatlarga yot emas, balki ularning o‘ziga xos ifodasidir. Masalan, buyuk alloma Alisher Navoiy asarlarida tinchlik, adolat, vatanparvarlik, xalqlar do‘stligi kabi umuminsoniy g‘oyalar ulug‘langan. Sharq mumtoz adabiyoti namoyandalari tinch va adolatli jamiyat idealini tasvirlar ekan, ular zamirida bugungi kunda ham dolzarb bo‘lgan totuvlik, mehr-oqibat, insoflilik kabi fazilatlarni tarannum etganlar. Demak, milliy

qadriyatlarimizni asrab-avaylab rivojlantirish orqali biz aslida umumbashariy tamaddunga hissa qo‘shamiz. Globallashuv jarayonida shu narsani anglash muhim: milliy o‘zlikni yo‘qotmagan holda dunyoviy hamjamiyatning faol a’zosi bo‘lish – zamonamiz talabi. Ta’lim tizimi bu borada bosh vazifani bajaradi: u yosh avlodni o‘z xalqining madaniyati va tarixi bilan faxrlanadigan, ayni paytda butun insoniyat manfaatlarini ham tushunadigan etuk shaxs etib tarbiyalashi lozim.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, globallashuv sharoitida pedagogik ta’lim oldida turgan eng muhim vazifa – milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘un tarzda shakllantirishga erishishdir. Globallashuv ta’limga yangicha imkoniyatlar bermoqda: ilg‘or pedagogik texnologiyalar, xalqaro hamkorlik, dunyo miqyosidagi tadqiqotlarga tayanish orqali ta’lim sifati yuksalmoqda. Shu bilan birga, globallashuvning ijtimoiy-madaniy oqibatlarini chuqur anglab, yosh avlodni ma’naviy immunitetli qilish zarur. Bunda o‘qituvchilar hal qiluvchi rol o‘ynaydi – ular globallashuv ta’sirida tez o‘zgarayotgan dunyoda o‘quvchilarga mustahkam hayotiy pozitsiya beruvchi qadriyatlarga tayangan ta’lim berishlari lozim. Inson huquqlari, tinchlik, adolat, bag‘rikenglik va ekologik ong kabi umuminsoniy qadriyatlar har bir yosh yurakda qaror topishi uchun ta’lim jarayonini shu maqsadlarga yo‘naltirish talab etiladi. Shu yo‘sinda tarbiyalangan avlod globallashuvning ijobiy imkoniyatlaridan foydalana oladigan, salbiy ta’sirlarini esa ongli ravishda yengib o‘tadigan barkamol shaxs bo‘lib yetishadi. Globallashuv va umumbashariy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi – bu zamonaviy pedagogik tafakkurning mezonidir. O‘zbekiston ta’lim tizimi ham xalqaro tajribalarni inobatga olgan holda, milliy va global yondashuvlarni integratsiya qilish orqali kelajak avlodga mustahkam ma’naviy-axloqiy poydevor yaratishga intilmoqda. Bu intilish jamiyatimiz taraqqiyoti va jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashimizning garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo‘lini qat’iy davom ettiramiz.“ //Xalq so ‘zi” gazetasi, 2021 yil 7 noyabr. – 2021. – №. 238. – С. 8018.
2. Jackson L. Globalization and education //Oxford research encyclopedia of education. – 2016.
3. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Education for sustainable development goals: Learning objectives. – 2017.
4. Xo‘Janova G. Navoiy ijodida umuminsoniy qadriyatlar talqini //Academic research in educational sciences. – 2023. – Т. 4. – №. Conference Proceedings 1. – С. 331-333.
5. Жураев Б. Т. Социально-духовное развитие студентов //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 22-23.
6. Исматов Ш. У. Олий таълим муассасаларида талабалар ижтимоий фаоллигини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари //Экономика и социум. – 2023. – №. 5-1 (108). – С. 574-578.
7. Ismatov Sh.U. Sharq allomalari merosini o‘rganish – yoshlarda ma’naviy salohiyatni tarbiyalash omili sifatida. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 5, 156-161-betlar.
8. Исматов Ш.У. Ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш –ижтимоий фаолликни ривожлантирувчи омил сифатида. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali №3(11). 2024. 249-257-бетлар.

PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA’SIRI AHMAD DONISH ASARLARI MISOLIDA.

Jamolova Lubat Ilhomovna,

Buxoro davlat pedagogika institute tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ilm-fanni yanada rivojlantirish bosqichlari, ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-pedagogik tamoyillari hamda ularning XIX asrning ikkinchi yarmida Buxorodagi boshqaruv siyosati, davlatni adolatli boshqarish masalalari,

jadidlarning ilm-fanni va madaniyatni rivojlantirishdagi hissasi shuningdek, yoshlarning raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi qulay imkoniyatlari xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Innovatsion texnologiyalar, innovatsiya tushunchasi haqida, texnologiyalar, kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), “Navodir ul-vaqoye” asarining 3 ta fasli, oila masalalari, ta’lim sifati, kasb egallash, oqillarning mehnati, hunarmand, innovatsion g‘oyalar haqida.

Kirish : Bugungi kunda o‘tmish allomalarimizning shonli izlarini, yozgan asarlarini o‘rganish hamda pedagogik tahlil qilish orqali vatanparlik, insoniylik tamoyillari va ularning hozirgi kundagi ta’sirini tahlil qiladi. Ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlaridan va pedagogika tarixi tajribasidan kelib chiqadiki, inson hayoti yagona avlodlar zanjirining bo‘g‘inidir. Ya‘ni, inson ijtimoiy-madaniy an’ analar makonida yashaydi, bu uning fe’li, xulq-atvori, intilishlari, qadriyatlari va manfaatlarining shakllanishiga sezilarli ta’sir qiladi. Zero, “millat yoshlarini yorug‘ kelajagini ta’minlash, shu maqsadda bilim va tajribani safarbar etish”[1] bugungi davr pedagogikasining ham maqsadidir.

Aytish joizki, Sharq olimlarining 70-yillarga qadar maxsus pedagogik-psixologik fikrlarini o‘rganish alohida tadqiqot mavzusi bo‘lmagan. Ammo hayotiy tajriba va ta’limning tabiati, o‘tmish madaniyat tarixi tajribasi Sharq mutafakkirlarining boy merosidan ta’lim-tarbiyaning ko‘p qirralarini izlashni va o‘rganishni taqozo etdi.

Davlatimiz rahbarining yoshlarga murojaatida ham “zamonaviy bilim va taraqqiyot cho‘qqilarini egallab, o‘z amaliy ishlari va g‘ayrat-shijoati bilan jonajon Vatanga munosib, sadoqatli farzand bo‘lish” uchun ham ajdodlarning ta’lim – tarbiyaga oid me’rosini o’rganish muhim hisoblanadi[2].

Tarixning turli davrlarida yashab ijod etgan, o‘z ijodiy faoliyatini jamiyat tarbiyasiga bag‘ishlashga kirishgan ayrim buyuk mutafakkirlar ijodida ham o‘z davri hukmdorlariga ta’lim va nasihatlar bilan ta’sir o‘tkazish istagini kuzatish mumkin. Agar bu, bir tomondan, hukmdorlarning ko‘rsatma va tarbiyaga muhtojligidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, o‘sha davrdagi alloma va mutafakkirlarning yuksak mavqei va nufuzining to‘g‘ridan-to‘g‘ri tasdig‘idir. Bunday buyuk shaxslar qatoriga, masalan, G‘azzoliy, Kaykovus, Shayx Sa’diy, Nizomulmulk, Jomiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish va boshqa turli davr mutafakkirlari kiradiki, ularning shoh va hukmdorlarga bergan nasihat va ko‘rsatmalari har bir xalq madaniyatining rivoji va yuksalishida katta rol o‘ynagan. Mutafakkir “Nodir voqealar” asarida har bir hunarning o‘ziga xosligi, nafaqat foyda, balki zarar keltirishidan dalolat beruvchi turli kasb va hunarlar haqida allegorik hikoyat va masallar keltiradi. Donish asarlarida yoshlarni kasb egallashning foydalari haqida ko‘plab foydali va kerakli fikr hamda mulohazalar beradi.

Adib san’atning bu turlarini qay yo‘sinda egallagani, yurt obodonchiligida qo‘llanish yo‘lini topganini shunday tasvirlaydi: “Men o‘z ichki ishtiyoqimga ko‘ra kalom va sirkul san’atini, ular buni qanday bajarganini puxta o‘zlashtirdim, iqtidorida kamdan-kam uchraydigan, ustalar; barcha imtihonlardan o‘tdi, hatto bu fanlarning barcha qoidalari va talablariga rioya qilib, freskalardan boshlab, shiftga, eshik va devorlarga bezaklarni qo‘llash, shuningdek, binolar va bog‘lar va gulzorlarning g‘arbiy uslubidagi dizaynlarini chizish. Doskaga hayvonlar va odamlar, baliq va qushlar tasvirlarini, dala va tekisliklar, tog‘lar va daryolar rasmlarini qo‘yishni o‘rgandi. Shuningdek, men binolarning dargohlariga bitik yozishni ham o‘zlashtirdim ... har doim yuragimda o‘ylab, agar Sulton to‘satdan madrasa yoki yolg‘izlik monastirini qurishga qaror qilsa va bu san’at turlariga ehtiyoj tug‘ilsa, siz ham shunday bo‘lgansiz, deb o‘ylar edim. (“Navodir ul-vaqoye” 48).

Donish targ‘ib qilayotgan bu san’at turlarining barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘langan. Ajdodlarimiz san’atining tarixiy me’moriy yodgorliklari o‘sha davrdagi binolarda me’morchilik, muhandislik ishlanmalari, chizmachilik, naqqoshlik, she’riyat va boshqa san’at

[1] Mirziyoyev Sh.M.”Bilimli avlod-buyuk kelajakning,tadbirkor xalq-farovon hayotning, do’stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir”.O‘zbekiston respublikasi konstitutsiyasining 26 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimdagi nutq.2018-yil,7-dekabr.

[2] Mirziyoyev Sh.M.”Niyati ulug’ xalqning ishi ham ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi”. Toskent. O’zbekiston. 2019.b-387.

turlaridan keng foydalanilganining tasdig‘idir. Ahmad Donish ilm-ma’rifat bobida o‘z jamiyatidan ancha ilgarilab ketgan va atrofdagilar nazarida kelajak odamidek tuyulardi.

Yozuvchi ijtimoiy ongning yana bir muhim muammosini ota-onaning farzandlariga munosib, ezgu va adolatli ta’sir etish vazifasi deb hisoblagan. Ota-onalar farzandlarining bugungi va ertangi taqdiri haqida har kuni qayg‘urishi, ular jamiyatda hurmat va mehr-muhabbatga ega bo‘lishi, farzandlar ajdodlarining ezgu nomiga munosib bo‘lishi uchun har kuni qayg‘urishi kerak.

Mutafakkir bolalar o‘rtasidagi ko‘plab janjal va dushmanlik munosabatlarida, ularning jinoyatlari va xiyonatlarida ko‘pincha o‘zlarining ochko‘zligi va o‘jarligi tufayli bolalar uchun zarur xarajatlarni yetarli darajada ta’minlay olmaydigan va istamaydigan ota-onalarning aybi bo‘lishini aniq aks ettiradi. Ularning farzandlarining hayotida ba’zida shunday holatlar yuzaga keladiki, ota o‘z farzandlarini boqishga qodir bo‘lmay, ularni jinoiy faoliyatga yoki bolalarning o‘zi ularning farovonligi uchun qimor va o‘g‘irlik, tilanchilik va sarsonlik bilan shug‘ullanadi: “...paydo bo‘ladigan itoatsizlik o‘g‘il va ota o‘rtasidagi ikkiyuzlamachilik va o‘g‘liga yordam berishga shoshilmayotgan ota-onaning baxilligi oqibati... ota va o‘g‘il o‘rtasida adovat, janjal, qarama-qarshilik va itoatsizlik bo‘ladi va ikkalasi ham aybdor bo‘ladi. O‘g‘lini shunday tarbiyalagani uchun otaning aybi kattaroq bo‘ladi”. (“Navodir ul-vaqoye”, 36).

Donish nafis obrazli va uyg‘un tuzilgan she’riy nutq yaratish nafaqat so‘z yasash, notiqlik mahoratini namoyon etish, eng avvalo, nutqni tushunish va bashorat qilish (tashxis qo‘yish) qobiliyatini namoyon etish demakdir, deb hisoblaydi. Shu bois yozuvchi notiq so‘zlovchilarni ikki guruhga bo‘ladi: nafislar – tinglovchining kayfiyati, xatti-harakatiga tashxis qo‘ya oladiganlar va haddan tashqari nafislar – o‘z nutqini bezakli, tushunish qiyin bo‘lgan so‘zlar bilan chigallashtiradiganlar.

San’atni sevmaydigan yoki she’r va musiqani idrok etish qobilyatiga ega bo‘lmagan odamlarni qoralab, Donish ularni insoniyat jamiyatiga noloyiq deb hisoblaydi: “Yaxshi musiqa va qo‘shiqlarning hayajon va zavqini his qilmagan yoki qulog‘imni yopib qo‘ygan kishi boshqa narsalar va baland-past notalardan zavq olmaydigan, sigir va eshakka o‘xshash, odam qiyofasida, joni va qalbi yo‘q, hayvonga o‘xshash shaxsdir” (“ Navodir ul-vaqoye -” 322-b).

Ahmad Donish o‘tkir tilli, siyosatshunos, musavvir, tarjimon, tarixnavis, xattot har bir sohada o‘z hissasini qo‘shar ekan jamiyatdagi oddiy hamda buyuk kamchiliklarni bartaraf etilishini bu yangiliklar xalq ommasiga faqatgina foyda keltirishini istaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Ahmad Donish (“ Navodir ul-vaqoye ”), “Fan”, 1964y,36-322-b.

2. Rahmon Muiniy. Ahmad Donish hayoti haqida. Buxoro, “Buxoro nashriyoti”. 2007-yil, 35-bet.

3. Hoji Muiniy. “Ahmad Donish hayoti haqida” 2007 yil, 4-8-betlar.

4. Sadriddin Ayniy “Esdaliklar”. T.,6 - tom: **Buxoro 2009-yil 48-bet.**

OLIY TA’LIM MUASSASASI TALABALARIDA MA’NAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANITIRISHDA UMUMBASHARIY G’OYALARNING TA’SIRI

Xakimova Marhabo O‘roqovna
Samarqand davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasasi talabalarida ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishda umumbashariy go’yalarning ta’siri haqida yoritilgan. Umumbashariy g’oyalardagi inson ma’naviy qadriyatlarini shakllanishi uchun asos bo’lgan jihatlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Jamiyat,umumbashariy g’oyalar, ma’naviy qadriyatlar, mehr-shafqat, adolat, halollik, qadr-qimmat, madaniy, umumijtimoiy, urf-odatlar, an’analar.

Insoniyat yaralibdiki uning hayot kechirishi ijod qilishi, yashashi va ilm bilan shg’ullanishi barchasi insonni qadrini belgilab kelgan Yer yuzidagi barcha narsalarni yarailshi inson uchun xizmat qilishi va jamiyatni taraqqiyoti uchun g’oyalar yaratilgan. Dastlab umumbashar so’zini

oladigan bo’lsak, umumbashar-insonga xos bo’lgan fikrlar, g’oyalar, urf-odatlar, qadriyatlar, an’analar va inson kamoloti uchun xizmat qiladigan barcha fikr va g’oyalar tushuniladi. Inson qadri va kamoloti har bir davr va asrlarda oliy maqomda turgan. Chunki inson alloh tomonidan yaratilgan eng noyob jonzod sifatida yaratilgan va yer yuzidagi barcha narsa va nematlar uning yashashi va kamol topishi cuhun xizmat qilishi ta’minlangan.

Inson ma’naviyati esa - bir-biri bilan iliqmuloqotda bo’lishi, o’zaro hurmat, e‘zozlanish, og’ir kunlarida bir-birini qo’llashi, do’stlik, qarindoshlik munosabatlari, ota-onanni e’zozlashi, qadrlashi va ularga xizmat qilishi ham umumbashariy qadriyat sifatida inson ma’naviyatini boyitib kelgan. Ma’naviyatni boy bo’lishi insonni mavqei va darajasidan qat’iy nazar muhim hisoblanadi.

Insoniyat uchun ma’naviy qadriyatlar uning qard qimmati shu jamiyatda qanday darajada ekanligini belgilaydi. Shuning uchun turli davrlarda turlicha umumbashariy go’yalar va tariqatlar va fikrlar ilgari surilgan. Ilm-fan rivoji dastlab Misr, Afina va Rimda taraqqiy etgan bo’lsa, keyinchalik Osiyo va Markaziy Osiy mamlakatlarida taraqqiy etgan. Buning isboti sifatida ajdodlarimizning ma’naviy merosini o’rganish orqali bilib olishimiz mumkin. Milliy ma’naviy merosimiz - ajdodlarimiz buyuk olimlarimiz yaratib ketgan milliy adabiyot manbalarida va tarix kitoblaridan bilish qiyin emas. Milliy merosimizni o’rganadigan bo’lsak dastlab ilm-fan bilan shg’ullana boshlagan allomalarimiz ham umumbashariy g’oyalar asosida ma’naviyat yotishini ilgari surishgan. Chunki ma’naviy qadriyatlar insonni shu jamiyatda va shu davrda ulug’ligini anglatadi.

Shunday ma’naviy qadriyatlar sizu bizni ajdodlarimiz ma’naviy biyliklarini o’rganishga yetaklagan. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida umumbashariy g’oayalarni ma’naviy qadriyatlar sifatida shakllantirishimizda ham ko’p ma’no yotadi. Insoniyat tomonidan yaratilgan barcha g’oyalar: yaxshi yashash, qadriyatlarni yaratilishi, jamiyatni rivojlantirish, ilmiy meros qoldirish va mavjudlarini o’rganish, yangi innovasiyalardan foydalanish fikr almashish, har qanday sohada yangilik yaratish, hayotda ijodiy va ijobiy qarashkabi go’yalar bugun yaratilgan emas, bunday g’oyalar insonni kelajakka umid bilan boqish va inson kamoloti uchun xizmat qilganu uchun o’z ma’naviy qadr-qimmatini yo’qotmagan. Shu kabi go’yalar ta’lim muassasalarida ta’lim olish jarayonida, talabalar ijtimoiy hayotida va ijod qilish jarayonlarida shakllantirish maqsadli hisoblanadi.

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, umumbashariy g’oyalar tarkibida ma’naviy qadriyatlar yotadi. Chunki ma’naviy qadriyatlar insoniyatning yaralish bilan shakllanib, jozibalashib qadlanib kelgan. Ta’limjarayonida talabalarga bu g’oyalarni singdirishimiz har qanday sharoitda uni o’zida singdirishi va ijtimoiy munosabatlarda foydalanishi joizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxmudova M. Xalq pedagogikasi mazmuni asosida talaba-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimi. Dis. … ped. fan. d-ri. – T., 2007.

2. Imomnazarov M., Eshmuhamedova M. Milliy ma’naviyatimiz asoslari. – T: Toshkent islom universiteti.

3. Ochilova B. Milliy-ma’naviy yuksalishda meros, qadriyatlar va vorisiylik. – T.: Istiqlol, 2009.

4. Ibrohimjon Ahmadjonov, “Hidoya” o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi o‘qituvchisi, Bag‘rikenglik – jamiyatning barqarorligi va birligi kafolati.(maqola)

5.Qosimov Xamidullo Abduqaxxor o‘g‘li.Umuminsoniy qadriyatlarning jamiyat ma’naviy yuksalishidagi o‘rni.maqola**.** ***Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.http://web-journal.ru/28-son,1-to’plam,Sentabr -2024****.ISSN: 3030-3621.*

“OILAVIY MUNOSABATLAR - OLIY QADRIYAT”

Hamdamova Sitora Rustam qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti
Ilmiy rahbar: Hakimova Nargiza Subxonovna
p.f.f.d.,(PhD) dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy qadriyatlarimizni yanada rivojlantirishning ma’naviy ma’rifiy ishlarimizdagi ahamiyati, oila va qadriyatlarning abadiy bir-biri bilan chambarchas bog‘langanligi va jamiyat, qarindoshlar, do‘stlar, bolalarga, oiladagi munosabatining ijobiy darajasi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: milliy, qadriyat, ma’naviy - ma’rifiy, oila, jamiyat, qarindoshlar.

Xalqimizda shunday milliy odat, an’anava fazilatlar borki, ular boshqa xalqlarda yo‘qligidan tashqari insoniyat ma’naviyatining nodir zarvaraqlari sifatida boshqalarda hayrat uyg‘otishga imonim komil. O‘zbek xalqi azaldan jamoa tuyg‘usiga moyil, — degan edi I.A.Karimov. — Bizlar to‘yda ham, azada ham yonma-yon turib, oddiy kunlarda ham bir-birining holidan xabar olib, kattaning hurmatini, kichikning izzatini joy-joyiga qo‘yib, beva-bechoralarning, yetimyesirlarning boshini silab, xullas, odamgarchilikni barcha narsadan ustun qo‘yib yashagan insonlarning farzandlari bo‘lamiz». Jamoaga suyanish va jamoatchilik fikrini hurmat qilish xalqimizning eng olijanob fazilatidir. Buni mahallalardagi ijtimoiy-axloqiy rasm-rusumlar isbot qilib kelmoqda.

Oila masalasi mustaqil O’zbekiston sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, birinchidan, O’zbekiston aholisining deyarli yarmi — maktabgacha va maktab yoshidagi bolalardir. Ikkinchidan, sog’lom avlod o’stirish — kelajagimiz garovidir. Oila — ma’naviy qadriyatlarning qudratli manbaidir. Chunki istibdod yillarida taqiq ostida bo’lgan bir qancha oilaviy qadriyatlar mustaqillik sharofati bilan bugungi kunda tiklanmoqda. Masalan, tarixan tashkil topgan hovlining tashqi va ichki hovliga bo’linishi — xalqning milliy ruhini, iymonu e’tiqodini, toatu ibodatini aks ettirgan. Hovlilarning ichki-tashqiga bo’linishi ayollarda farosat va malohat tuyg’ularini shakllantirishga, farzandlarning har xil odamlar nigohidan yiroqroq bo’lishiga, ortiqcha gap-so’zlarni eshitmaslikka, kattalarning ishiga aralashmaslikka imkon bergan. Ayniqsa, bu milliy odat to’y va azalarni o’tkazishda katta qulayliklar tug’dirgan. Yevropa madaniyatining ba’zida ko’r-ko’rona targ’ib qilinishi oilaviy tarbiyada ham o’z aksini topdi, tarbiyaviy ta’sirning ojizlanishiga va ma’naviy qashshoqlanishga yo’l ochdi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganlaridek, “Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qaerda ishlashidan qat’i nazar, kim bo’lishidan qat’i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e’tibor bermasa, hech qachon natija bo’lmaydi. Shuning uchun men farzandlarimning tarbiyasiga juda katta e’tibor beraman. Har bir farzandimga ham, nevaramga ham alohida o’zimning munosabatim bor. Har bir nevaramning alohida xarakterini bilaman, orzusini, istagini bilaman, — dedi u” .

Yoshlar aziz bo’lganidek, uning odobini milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Yoshlar hayot faoliyatidagi muhim milliy va ma’naviy qadriyatlarni bevosita oilada oladi. Shuning uchun yoshlar tarbiyasi haqida gap ketganda avvalo, bu borada ota-onaning bola oldidagi obro’si, namunasi oiladagi urf-odatlar, rasm-rusumlar an’analar naqadar muhim axamiyat kasb etadi. O’zbek milliy urf-odatlariga ko’ra ko’pincha yoshlarning tabiatiga baho berilganda, avvalo, uning ota-onasi, bobo- buvilaridagi mavjud bo’lgan hislatlariga xos qilib tarbiyalash zarur.

Darhaqiqat, oila – ijtimoiy institutlarning eng qadimgisidir. Oila jamiyatning ajralmas bo’lagi. Biror bir xalq, millat yoki jamiyat yo’qki, u o’zining rivojlanish tarixida va taraqqiyot istiqbolini belgilashda oila va uning atrofidagi muammolarni, qadriyatlarni inobatga olmagan bo’lsa. Har qanday istiqbol oilaning manfaatlaridan ayro tasavvur qilinmaydi. Zero, har bir inson uchun oila – bu umrning boshlanishi, barcha narsalarning muqaddimasidir. Qolaversa, har bir inson o’z baxti va saodatini eng avvalo oilasi bilan bog’laydi, ya’ni, o’z uyi, oilasida baxtli bo’lgan insongina o’zini to’laqonli baxtiyor his etadi. Shu bois ham inson manfaatlari oliy qadriyat sifatida

e’tirof etilgan mamlakatimizda olib borilayotgan odilona siyosat har tomonlama ushbu muqaddas go’shani mustahkamlashga qaratilgandir.

Oilaning huquqiy maqomi ham ushbu mas’uliyatli vazifalarni bajarishni ta’minlashi lozim. Shu sababli ham yuqorida ta’kidlab o’tkanimizdek, O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV bobi maxsus ravishda oilaga bag’ishlangani bejiz emas. Unda oila davlat muhofazasida ekanligi, ota-onalar va bolalar o’rtasidagi o’zaro munosabatlar mazmuni, voyaga yetmaganlar to’g’risida jamiyat g’amxo’rligi alohida ta’kidlanadi. Ushbu konstitutsiyaviy normalar 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan Oila Kodeksida har tomonlama va batafsil chuqurlashtirildi va mustahkamlandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi 1994 yildan boshlab, har yili 15 may kunini Xalqaro Oila kuni sifatida nishonlashga qaror qildi. Har yili belgilanayotgan va amalga oshirilayotgan xayrli ishlarning barchasida oila va uning mustaxkamligi muammosi umuminsoniy vazifa ekanligi e’tirof etilmoqda. Istiqlol yillarida oila mustahkamligiga erishish, xususan, jamiyatda oilaning o’rnini mustahkamlash borasida olib borilgan ishlar, onalar va bolalar salomatligi masalalari, kelajak egalari bo’lgan yoshlar tarbiyasida oilaning o’rni, voyaga yetmaganlar tarbiyasi muhim masala ekanligi hamda oilaning ham yoshlar, ham kattalarning ma’naviyatli bo’lishlari, muhim milliy qadriyatlardan bahramand bo’lishlari uchun hukumatimiz tomonidan ijtimoiy kafolatlangan. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o’zining “O’zbekistonning o’z istiqlol va taraqqiyot yo’li” asarida jamiyatning asosiy negizi bo’lgan oila, yoshlar tarbiyasi, insonparvarlik, vatanparvarlik haqida to’xtalib: “Oila jamiyatimizning negizi. Bizning davlatimizni ham katta bir oila deb tushunish mumkin va lozim. Bunda o’zaro hurmat va qattiq tarbiya bo’lmasa, oilaning barcha a’zolari o’z burchlarini ado etmasa, bir-birlariga nisbatan ezgulik bilan mehr-oqibat ko’rsatmasa, yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asosida quriladi, o’zining ko’p asrlik mustahkam va ma’naviy tayanchlariga ega bo’ladi, oilada demokratik negizlarga asos solinadi, odamlarning talab-ehtiyojlari va qadriyatlari shakllanadi. O’zbeklarning aksariyati o’zining shaxsiy farovonligi to’g’risida emas, balki oilasining, qarindosh-urug’lari va yaqin odamlarining, qo’shnilarining omon-esonligi to’g’risida g’amxo’rlik qilishni birinchi o’ringa qo’yadi. Bu esa, eng oliy darajada ma’naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir” – deydi va mustaqil o’zbek davlati — xalqimizning tarixiy yutug’i ekanligini aytib, shu davlatda yashayotgan inson, oila boshliqlarining oldida turgan asosiy vazifalarni ko’rsatib beradi. “Har bir insonning, ayniqsa endigina hayotga qadam qo’yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrni singdirish kerakki, ular o’rtaga qo’yilgan maqsadlarga erishish o’zlariga bog’liq ekanligini, ya’ni bu narsa ularning sobitqadam g’ayrat-shijoatiga, to’la-to’kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog’liq ekanligini anglab yetishlari kerak. Xuddi shu narsa davlatimiz va xalqimiz ravnaq topishining asosiy shartidir” . «Eng katta baxt, men buni ming marta qaytarishdan charchamayman, oilamiz tinch bo’lsin! Oila kichik vatan, oila tinch bo’lsa, baxtli bo’lsa, vatan tinch bo’ladi. O’sha baxtli kunlarni, vatanimizning, yoshlarimizning kamolini hozir niyat qilayotganimiz kabi ko’rish hammamizga nasib etsin!», — deya ta’kidlagan O’zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoev .

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta’minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimiz va qadriyatlarimizni saqlaydigan, kelajak nasllar qanday inson bo’lib yetishishiga bevosita ta’sir ko’rsatadigan, jamiyat hayoti uchun har tomonlama barkamol kadrlarni tayyorlab, yuksak zakovatli, intelektual salohiyatli shaxslarni shakllantiruvchi eng qadimiy tarbiya o’chog’idir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Mirziyoev SH. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. T. “O’zbekiston”, 2017 y.

2. Alqarov I. SH., Mamatqulieva R., Norqulov X. D. SHaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi: T.:”Fan va texnologiya”.-2009 y

3. Mahkamov U. Ahloq-odob saboqlari. – T.: Fan, 1994.y

4. Tolipov O., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.: “Fan” nashriyoti, 2006 y.

5. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. - T.: O’qituvchi. 1994.y

SHAXSDA MA’NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNINIG O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

X.Narzullayeva
BuxDPI 2 MT-23 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: I.E.Davronov
BuxDPI dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish jarayoni va uning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Yoshlarda insonparvarlik, vatanparvarlik, halollik, mehr-oqibat, burch va mas’uliyat kabi fazilatlarni rivojlantirishning usullari va yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonida oilaning, maktabning va jamiyatning o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: shaxs tarbiyasi, ma’naviyat, axloq, axloqiy sifatlar, tarbiya jarayoni, oila, maktab, ijtimoiy muhit, yoshlar, mas’uliyat, halollik, insonparvarlik, pedagogika, ma’naviy tarbiya.

Insonning ma’naviy-axloqiy madaniyatini shakllantirishga qo‘yiladigan hozirgi zamon talablarini amalga oshirish muammolari dinamik xarakterga ega bo‘ib, ijtimoiy tuzum taraqqiyoti bilan bog‘liqdir. Bu muammoni falsafa, etnografiya, etika, estetika fanlari tadqiq etadi. Madaniyat-arabcha so‘z bo‘ib, u jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma’naviy hayotida qo‘ga kiritgan yutuqlari majmuidir. Demak, madaniyat-insoniyat faoliyati mahsuli natijasi sifatida, insonlarning moddiy va ma’naviy faoliyatlari jarayonida vujudga keladi.

Madaniyat jamiyat taraqqiyoti darajasini xarakterlovchi, ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida mujassam bo‘adigan tizim bo‘ib, shaxsning ijtimoiy va ma’naviy-axloqiy mazmunini tashkil etadi. Bundan madaniyat shaxs va uning faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirga doir qonuniyatlar, shu jumladan, shaxs va jamiyatning borliqqa bo‘gan ma’naviy munosabatlarining paydo bo‘ishi, rivojlanishi shaxsning talabi, qiziqish xohishiga mos ravishda uning madaniy faoliyatini tashkil qilish yo‘lari, ma’naviy madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlari tizimi, shaxsning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi va ma’naviy madaniyatni shakllantirish qonuniyatlari majmuidan iborat, degan xulosa kelib chiqadi.

Madaniyat shaxs kamolotiga moddiy (texnika, ishlab chiqarish tajribasi, moddiy boyliklar) va ma’naviy (fan, adabiyot, san’at, maorif, din, umuminsoniy va milliy ma’naviy-ruhiy qadriyatlar) jihatdan ta’sir etadi. Moddiy va ma’naviy madaniyatni uning ma’naviy madaniyati ta’sirisiz, inson ongi va faoliyatidan tashqari yaratilmaydi. Moddiy va ma’naviy madaniyatning o‘zaro aloqasi va o‘zaro ta’siri natijasida aqlan yetuk, axloqan yaxlit shakllangan shaxs tarkib topadi.

Inson biror moddiy boylik yaratar ekan, avvalo, uning qurilishi, ishlab chiqarish jarayoni va ta’lim-tarbiyaviy natijasini o‘z ongida tasavvur etadi, amaliy ahamiyatini oldindan ko‘ra biladi.

Shaxs tashqi olam, voqea va hodisalarni aql, idrok ruhiy holat, ichki kayfiyatlar orqali qabul qilib olishi jarayonida ma’naviy madaniyat tashkil topadi. Yuksak ma’naviy madaniyatli insonda vatanga muhabbat, samimiy do‘stlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, mustahkam e’tiqod, iymon, nafosat, axloqiy madaniyat singari fazilatlar mujassamlashadi. Uning sifat darajasi kishilarning umuminsoniy va milliy qadriyatlarga xalqning ma’naviy merosiga bo‘gan munosabatlarida namoyon bo‘adi. Ma’naviy-axloqiy madaniyatning negizi hisoblangan umuminsoniy va milliy qadriyatlar shaxsning ijtimoiy tuzumi ustqurmalariga munosabati, turli ma’rifiy-madaniy g‘oyalar, tushunchalar, qarashlar, tasavvurlar tizimining mahsulidir. Ma’naviy-axloqiy madaniyatning mohiyatini namoyon etuvchi ob`yekt shaxs hisoblanadi.

Shaxs sifatida shakllanadigan o‘quvchining ma’naviy kamolotida axloqiy madaniyatning ahamiyati benihoya katta. Axloqiy madaniyatga axloqiy bilimlar, malaka va ko‘nikmalar, axloq qoidalari yordamida o‘quvchining xulq-atvori, hatti-harakatlarini boshqarish tizimidir. Axloqiy madaniyat o‘quvchining ko‘p qirrali faoliyati davomida shakllanib va takomillashib boradi.

Axloqiy madaniyatning ko‘rinishlari, uning qirralari va namoyon bo‘ish shakllari xilma-xildir. Insonparvarlik, halollik, tashabbuskorlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, erksevarlik, faollik, ijodkorlik, haqiqatgo‘ylik, mas’uliyatlik, saxiylik, kamtarlik, poklik va shu kabi qator muhim tushunchalar axloqiy madaniyat tushunchalaridir. Bu xislatlar faoliyat jarayonida ma’naviy madaniyatning boshqa madaniyat qirralari bilan birgalikda o‘quvchi ongi va xulqiga ta’sir etadi.

Ma’naviy-axloqiy mazmundagi ta’lim-tarbiya ishini tashkil etish ta’lim muassasasi pedagogik jamoasining umumiy ishining tarkibiy qismi bo‘ib, ularning o‘tkazilishida maktab rahbariyati, kasaba uyushmasi a’zolari, tajribali mutaxassis o‘qituvchilar, mahalla kengashlari, ota-onalar qo‘mitasi, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish organlari, shuningdek, jamoat tashkilotlari, xodimlari ham ishtirok etadilar.

Ta’lim muassasalarida ma’naviy-axloqiy tarbiyani yo‘ga qo‘yishning quyidagi turlari alohida ahamiyatga egadir: suhbatlar, uchrashuvlar, ertaliklar, haftaliklar, oyliklar, ko‘riklar, konferensiya, baxs- munozara va boshqalar.

Ma’naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda tarbiyaviy tadbirlar umumiy tarbiyaning ajralmas qismi sifatida ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etishda o‘z o‘rni va ahamiyatiga ega. Ma’naviy- axloqiy tarbiyaning qamrovi keng, shu bois, ularni qanday shakl va uslubda o‘tkazilishi mutaxassis- o‘qituvchining tajribasi, mahorati hamda o‘quv muassasasi rahbariyati, jamoasining, fan o‘qituvchilarining tashabbuslarini qo‘lab-quvvatlashi, ularga tashkiliy jihatdan yordam ko‘rsatish, shu bilan birga o‘quvchilarning istak-xohishlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va ijtimoiy faolliklariga bog‘liq. Ma’naviy-axloqiy mazmundagi tadbirlarni o‘tkazish ushbu tarbiyani tashkil etishdagi ko‘zlangan asosiy maqsadga xizmat qilmog‘i kerak.

Inson tabiatda dunyoga kelib, jamiyatga kamol topar ekan, shubhasiz, tarbiyaning turli vositalaridan foydalanadi. Ma’naviyat tarbiyasidagi e’tiqod tushunchasini ana shunday tarbiya vositalaridan deb ko‘rsatish mumkin. Buning sababi o‘quvchi-yoshlar kimlargadir taqlid qilgisi keladi. O’z ko‘ngliga o‘tiradigan dovyurak, o‘ktam, mehnatga ilg‘or kishilarga, tarixiy shaxslarga, badiiy asar qahramonlariga e’tiqod qo‘yadilar.

Shunga ko‘ra tarbiya vositasi bo‘gan namuna kishilarning ijobiy (ba’zan o‘ta salbiy) hatti-harakatlari va ijtimoiy foydali faoliyatning tarbiyalanuvchilar ongi va hatti-harakatiga ko‘rsatadigan ta’siri deb tushungan holda o‘qituvchilar o‘z tarbiyaviy rejalarini boyitib borishlari kerak. Chunki har bir fan o‘qituvchisi doimo uchta vazifani: o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berish, ularni kamol toptirish vazifalarini hal etishi lozim bo‘adi shu bilan birga o‘quvchilarning tarbiyasi va kamoloti ta’lim jarayonida ham amalga oshirilishi rejalashtiriladi. Mazkur rejalashtirilishlarda, albatta, e’tiqod tarbiyasiga alohida e’tibor qaratish lozim.

Bugungi yoshlarda zamonamizning eng mashhur (ijobiy ma’noda) kishilariga o‘xshashlik xohishini tug‘diradigan ijobiy namunaning tarbiyaviy kuchi o‘quvchilarning (bolalarning) taqlid qilishga moyilligiga asoslangandir. Yoshlar, ko‘pincha, ota-onalariga, ma’lum bir ijobiy yutuqlarga erishgan qarindoshlariga, o‘qituvchilariga va mashhur qahramonlarga taqlid qiladilar.

Turli yoshdagi bolalarga taqlid qilishga moyillik turlicha bo‘adi. Masalan, kichik yoshdagi bolalar ijobiy namunaga ham, salbiy namunaga ham babaravar taqlid qilaveradi. Buning sababi ularning turmush tajribasining juda kamligi, iroda kuchining nihoyatda zaifligi, hissiyotlarining aql-idrokidan ustun turishidadir. Ularda tahlil qilish va harakatlarga tanqidiy ko‘z bilan qarab baho berish xislatlari hali shakllanmagan bo‘adi. Bolalar ulg‘ayib borgan sari o‘z tevarak-atrofidagi katta yoshdagi kishilarning hatti - harakatlariga tobora tanqidiy nazar bilan qaraydigan bo‘adilar. Shu yoshdagi bolalar o‘z nuqtai nazarlaridan taqlid qilishga arzigulik deb bilgan kishilarnigina o‘zlari uchun namuna deb biladilar va ularga e’tiqod qo‘yadilar.

O’quvchilarda tarkib toptiriladigan ma’naviy-axloqiy sifatlar axloqiy ong bilan hatti - harakat o‘rtasida birlik bo‘ishini taqozo qiladi. Buning ma’nosi shuki, haqqoniyligi o‘quvchilarga kunma-kun uqtirib borilgan axloqiy-ma’naviy tushunchalar ularning hatti - harakatlarida ham, ular qatnashgan jamoadagi o‘zaro munosabatlarda ham qaror topmog‘i lozim.

O’quvchilarning ma’naviy-axloqiy tushunchalari faqat dars jarayonidagina emas, balki kundalik turmushda ham sinovlardan o‘tib shakllana boradi. Shuning uchun ta’lim-tarbiya jarayonida shunday sharoit yaratmoq kerakki, o‘quvchilar sabot-matonat, qunt, tashabbuskorlik, chidam ko‘rsata oladigan, qiladigan ishlarning jamiyat va vatan uchun zarurligini qalbdan tushunadigan bo‘sinlar. O’quvchilarga beriladigan bilimlar majmui, shubhasiz, juda katta tarbiyaviy kuchga egadir. O’quvchilarda chinakam ilmiy dunyoqarash asoslarini yaratishda, to‘g‘ri hukm yuritish qobiliyatini tarbiyalashda ma’naviy- axloqiy sifatlarga tayanib ish ko‘riladi.

Xulosa qilib aytganda, e’tiqod tarbiyasi barkamol shaxsni tarbiyalashdagi asosiy omillardan biri bo‘ib, shaxsni har tomonlama garmonik tarbiyalashga zamin yaratadi. Biroq, insonni kamolga yetkazishda har bir shaxsga o‘ziga xos munosabatda bo‘ish ta’lim-tarbiyaning asosiy tamoyillari ekanligini unutmasligimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo‘raev N. *Ma’naviyat asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
2. G‘ofurov N. *Axloq va ma’naviyat*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015.
3. Qodirov A., Mahmudov N. *Pedagogik mahorat*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA OILA VA OILAVIY QADRIYATLARNING O’RNI VA O’ZARO UYG’UNLIGI

Hamdamova Sitora Rustam qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida oila va oilaviy qadriyatlarning o’rni va o’zaro uyg’unligi undagi muammolar hamda yangiliklar mavzuning dolzarbligi xususida taklif va xulosalar hamda ta’limiy yechimlar keltirib o’tilgan.Oila va oilaviy qadriyatlarning zamonaviy ta’lim tizimida o’rni juda yuqori.Chunki oila omili insonga butun umri davomida ta’sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o’z-o’zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga katta yordam beradigan kichik bir jamiyatdir.

Kalit so’zlar: Zamonaviy ta’lim tizimi, oila, oilaviy qadriyatlar, ta’lim va fan sohasini rivojlantirish

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab bugungi kungacha ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yonalishi sifatida e’tirof etilmoqda. Jumladan O’zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasining “Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish” yo’nalishida quyidagilar ko’zda tutilgan: uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini o’shirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish; ta’lim muassasalarini qurish, rekonstruktsiya qilish va kapital ta’mirlash, ularni zamonaviy o’quv va laboratoriya asboblari, kompьyuter texnikasi va o’quv-metodik qo’llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora-tadbirlarni ko’rish; maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog’ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish; umumiy o’rta ta’lim sifatini tubdan o’shirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo’lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o’rganish.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. M. Mirziyoevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yonalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasida: “Oldimizda yoshlarga tarbiya berish, psixologiya va boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo’yicha murakkab vazifalar turibdi. Yana bir muammoni hal etish muhim hisoblanadi: bu – pedagoglar va professor-oqituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta’lim olish,

ma’naviyma’rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlariga faol ko’mak beradigan muhitni yaratish zarur ekanligi ta’kidlab otildi. Ma’lumki, oila shaxs tarbiyasida, boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslaganda, eng muhim vaziyotlarni bajaradi. Chunki aynan oilada individual qobiliyatlar, shaxsiy, kasbiy qiziqishlar, axloqiy me’yorlar shakllanadi. Oila omili insonga butun umri davomida ta’sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o’z-o’zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga yordam beradi.

“Oilaviy munosabatlar - oliy qadriyat” deb hisoblangan bizning respublikamizda oilaning ijtimoiy maqomi nihoyatda baland bo’lib, u o’z mavqeni hozirgacha saqlab kelmoqda. Qolaversa, ta’lim texnologiyalari har bir talabada ta’limiy foaollikni yuzaga keltirib, uning oddiy tinglovchi yoki tayyor axborotlarni qabul qiluvchi bo’lib qolishiga yo’l qo’ymay, aksincha, foaol sub’ekt siyoatida bilimlarni puxta va tezkor o’zlashtirishlariga yordam beradi. Shu sababli zamonaviy ta’lim o’qituvchilardan ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalana olishlari hamda har bir mashg‘ulotni ijodiy yondashuv asosida tashkil eta olishlarini taqozo etadi

Oila jamiyatning negizidir. “Bizning davlatimizni katta bir oila deb tushunish mumkin, bunda o’zaro hurmat, qattiq tartib bo’lmasa, oila a’zolarining hammasi o’z burchlarini ado etmasa bir – biriga nisbatan ezgulik bilan mehr – oqibat ko’rsatmasa yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas” - degan edi Birinchi Prezidentimiz Islom Abdug’aniyevich Karimov. Bugungi O’zbekiston uning kelajak ravnaqi, avvalo uning fuqarolariga, ularning amaliy faoliyatiga ko’p jihatdan oilaga va oiladan bolalarga singdirilgan tarbiyaga bog’liqdir.

Bugungi O’zbekiston mustahkamligi uning kelajak ravnaqi uning fuqarolariga ma’naviy barkamolligiga, g’oyaviy yetukligiga, oilaga va oiladagi tarbiyaga bog’liqdir. Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida ma’lum vazifalarni bajaradi. Oilaning eng muhim vazifalaridan biri – iqtisodiy vazifasidir. Oila iqtisodi, byudjeti, daromadini rejali sarflash, kundalik harajatga zarur buyumlarga pul ajratish bir necha yildan so’ng olinadigan narsaga mablag’ yig’ish, tejab ro’zg’or yuritish er va xotinning katta tajriba, malakaga ega bo’lganligiga bog’liqdir. Oilada o’sayotgan bola ham shunday malaka va ko’nikmalarni egallab boradi.

Hozirgi sharoitlarda o’qituvchi, rahbar zamonaviy innovatsion texnologiyalar, g‘oyalar, yonalishlarni bilishi kerak, ilgari ma’lum bo’lganlarni qayta kashf etishga bekorchi vaqt sarflamasligi kerak. Bugungi kunda ta’lim texnologiyalari keng turlarini o’rganmay turib pedagogik bilimli mutaxassis bo’lish mumkin emas. Ta’limni modernizatsiyalashtirish ta’lim jarayonida bilim, ko’nikma, malakalarni shakllantirish bilangina hal bo’lib qolmaydi. Talaba shaxsni mustaqillk, tashabbuskorlik, javobgarlikni xis his etish, tanqidiy fikrlash kabi siyosatlar bilan bog‘liq funksiyalarni ta’limni shaxsga yo’naltirilgan tizim sifatida amalga oshiriladi.

Agar talaba o’quv faoliyatini mohiyatini anglay olmasa, o’quv maqsadini tan olmaydi, o’qituvchi qo’ygan vazifani tushunmaydi va qabul qilmaydi, u tomonidan sodir etilgan barcha hatti-harakatlar majburiyat ostida bo’lib, uning bilimlari rasmiy xarakterga, pedagogning faoliyati esa rasmiyatchilik mazmuniga ega bo’ladi. Bilim ularni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan faoliyat natijasidagina shakllanadi. Buning natijasida talaba o’qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi, izlanadi va o’qituvchi o’quv maqsadlariga erisha boradi. Ammo ta’lim texnologiyalar, innovatsiyalar o’z-o’zidan ta’lim tizimiga kirib kelmaydi. Bu o’qituvchi faoliyati va uning motivatsiyasiga bog‘liq jarayon. O’qituvchi faoliyatini o’zgartirmay turib, uning mas’uliyati va faolligini oshirmasdan ta’limda bir qadam oldinga siljib bo’lmaydi. Ta’lim texnologiyasi ta’limda o’qituvchi va talabalar, shuningdek, talabalarning o’rtalarida ham o’zaro hamkorlik, hamfikrlilik, hamjihatlik yuzaga keladi. Bu hamkorlik o’quv materialini o’zlashtirish, nazariy va amaliy bilimlarni boyitishga xizmat qilib, shuningdek, muammoli vaziyatlarning ijobiy hal etilishini ta’minlabgina qolmay, ta’lim jarayonining ishtirokchilari o’rtasidagi o’zaro psixologik yaqinlik va birlikni ham yuzaga keltiradi. O’qituvchi va talabalarning birgalikdagi harakatlari, o’zaro ta’sirlari va hamkorliklari ta’lim jarayonida qo’lga kiritiluvchi barcha muvaffaqiyatlar uchun asos bo’lib xizmat qiladi:

Xulosa va tavsiyalar: Maqolada zamonaviy ta’lim tizimida oila va oilaviy qadriyatlarning o’rni va o’zaro uyg’unligi bo’yicha olib borilgan natijalaridan kelib chiqib quyidagi tavsiyalarni

beramiz: - “Oila tarbiyasi metod, shakl va vositalari” modulini o’qitishga mo’ljallangan mukammal o’quv qo’llanma va uslubiy qo’llanmalar yaratish; - interyoaol metodlar orqali yoshlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini boyitish. - pedagogik ma’lumotga ega bolmagan ota-onalar uchun doimiy o’quv kurslari tashkil qilish bo’yicha talabalarda ko’nikma va malakalarni shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Mirziyoev SH. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. T. “O’zbekiston”, 2017 y.

2. Alqarov I. SH., Mamatqulieva R., Norqulov X. D. SHaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi: T.:”Fan va texnologiya”.-2009 y

3. Mahkamov U. Ahloq-odob saboqlari. – T.: Fan, 1994.y

4. Tolipov O., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.: “Fan” nashriyoti, 2006 y.

5. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. - T.: O’qituvchi. 1994.y

6.Milliy urf-odat, marosim va an’analarning shaxs ma’naviy kamolotidagi o’rni Nazariy-seminar mater. - T.: Oliy va o‘rta maxsus maktab muammolari instituti, 1999 y

MAHMUDXO’JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK G’OYALARI ASOSIDA TALABA YOSHLARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA.

Bozorova Marjona Hamid qizi
Buxoro Davlat Pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrda Turkistonda vujudga kelgan milliy uyg’onish harakatining atoqli rahbarlaridan biri bo’lgan, o’sha davrda o’zbek xalqi ijtimoiy ongining uyg’onishida muhim rol o’ynagan ajdodimiz jadid ma’rifatparvari Mahmudxo’ja Behbudiyning ma’naviy madaniyat taraqqiyotiga qo’shgan hissasi tahlil qilingan. Bundan tashqari maqolada Behbudiy merosida ilm-ma’rifat, axloq, san’atning yoshlar ma’naviy madaniyati, milliy o’zlikni anglashga ta’siri masalalarining yoritilishiga e’tibor qaratilganligi ham bayon etilgan.

Kalit so’zlar: jadidchilik, axloq, Behbudiy, ilm-fan, ma’naviy barkamollik, ma’naviy ma’daniyat, xorij olimlari, siyosat

Dunyoning turli yetakchi ilmiy tadqiqot markazlari va universitetlarida, jumladan, Kolumbiya universiteti (Nyu-York, AQSh), Michigan universiteti (Enn-Arbor, AQSh), Karlton kolleji (Nortfild, AQSh), Stanford universiteti (Stanford, AQSh), Otaturk tadqiqot markazi (Istanbul, Turkiya)da Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi va faoliyati, mintaqadagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlar, jadidchilik harakatining tugatilishi bilan bog‘liq izlanishlar olib borilmoqda. Rossiya imperiyasi Turkiston mintaqasida kechgan madaniy jarayonlar va unda jadidlarning ishtiroki (Stanford universiteti, AQSh), XX asr boshlarida Turkistonda kechgan siyosiy jarayonlar, bolsheviklarning mintaqada mustahkamlanishi va ularning jadidlarga munosabati (Myunster universiteti, Germaniya), XX asr birinchi choragida Turkistonda kechgan adabiy jarayonlarda jadidlarning tutgan o‘rni (Mayns universiteti, Germaniya), Turkiston jadidlarining ilmiy merosi (Humboldt universiteti, Germaniya), tadqiq qilinganligi aniqlangan.

Jahonda, jumladan, Myunster universiteti (Myunster, Germaniya), Mayns universiteti (Mayns, Germaniya), Humboldt universiteti (Berlin, Germaniya), Tokio universiteti (Tokio, Yaponiya), Istanbul universiteti (Istanbul, Turkiya)da Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, mintaqada sovet hokimiyatining o‘rnatilishi, yangi boshqaruv tartiblarining joriy etilishi, jadidlar tomonidan siyosiy tashkilotlarning tuzilishi, shuningdek, Ahmad Zaki Validiy, Mustafo Cho‘qay, Usmon Xo‘ja kabi siyosat arboblarining jadidlar bilan hamkorlikda mustaqil davlat tuzish borasidagi harakatlari, Turkiston jadidlarining qatag‘on qilinishi, muhojirlikka ketishi va ularning xorijdagi faoliyati masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.Turkiya, Misr, Eron, Hindiston, Afg‘oniston olimlari ham jadidlar faoliyatini

o’rganib kelmoqdalar. Bu esa butun dunyoda jadidlar faoliyatini o’rganish dolzarb masala ekanligini isboti hisoblanadi. Ye.Fyodorov[3], O.Eshonov[4] tomonidan yozilgan asarlarda jadidchilik, jadid adabiyoti va matbuoti burjua millatchilari ruhi bilan sug‘orilganligi ta’kidlandi. Xorijda ham Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi masalasiga bag‘ishlangan tadqiqotlar amalga oshirilib, unga Boymirza Hayit[5], E.Ollvort[6], monografiya va risolalarini kiritish mumkin.

Boymirza Hayitning “Turkiston Rusiya va Chin orasida”, “Turk dunyosida rus imperializmining izlari”, “Turkistonda milliy ozodlik harakati” singari asarlari bundan tashqari “Turkistonda jadidchilik va uning tugatilishi”, “Turkistonning mustaqillika qovushadigan payti qachon bo’ladi” kabi maqolalarida ham jadidchilik faoliyati aks ettirilgan.

Amerikalik olim E.Ollvort Turkiston mintaqasi jadidchiligining tarixiy va adabiy jihatlarini keng tadqiq qilgan bo‘lib, Turkistonda XX asr boshlarida kechgan tarixiy jarayonlar va unda millat oydinlarining ishtiroki masalasi tadqiq qilingan. Amerikalik jadidshunos Adib Xolid[7]ning Turkistondagi jadidchilik harakati mavzusini o‘rganish borasidagi xizmatlari alohida e’tirofga sazovordir. U uzoq yillik tadqiqotlari natijasida Turkistondagi jadidchilik harakatining mazmun-mohiyatini ochib bergan. Adib Xolidning ta’kidlashicha, Turkiston va Qrim hamda Volga – Ural taraqqiyparvarlari maorif, til va islom dini islohi masalalarida hamfikr bo‘lsalar-da, ayollar masalasida turlicha qarashda bo‘lganlar.

Olmoniyadagi Humboldt universiteti professori atoqli turkshunos Ingeborg Baldauf - mashhur jadid adibi va ma’rifatchi Mahmudxo’ja Behbudiyning haj safari kundaliklarini o’rgangan hamda olmon tiliga o’girgan. Mutafakkir ilmiy merosini tadqiq qilganimda ma’rifatparvarligi bilan birgalikda Behbudiyning buyuk tarbiyachi ustoz ekanini his qilganman. Zero, islohot va ma’rifat tarbiyadan boshlanadi. Behbudiy xotinqizlarning tarbiyada tutgan yuksak o’rnini o’zining asarlarida muntazam qayd etadi. “Oyina” jurnaliga tarbiya mavzusida yozgan maqolalarida ham Behbudiy ayol va onaning jamiyat rivojidagi mavqei baland ekanini qayta-qayta ta’kidlaydi.

Baldauf xonim asosan XX-asr birinchi choragidagi yozuvchilar faoliyatini tatqiq etgan. I. Baldauf “Mahmudxo‘ja Behbudiy Falastinda” nomli maqolasida Mahmudxo‘ja Behbudiy shaxsiyati va “Sayohat xotiralari”ning muallif ijodida hamda Rusiyadagi jadidlar harakati doirasida tutgan o‘rni bilan boshlaydi. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyni O‘rta Osiyodagi barcha jadidlarni birlashtirishga intilgan yirik namoyonda sifatida talqin qiladi. Behbudiyning “Oyna nima?” degan maqolasida o‘zgaga qarab o‘zni ko‘rish, yutuq va kamchiliklarni his etish vazifasini ko‘ndalang qo‘yilganligini ta’kidlaydi. “Oyna shunday bir narsaki, odam unga o‘zini ko‘rish, yuzining qandayligini ko‘rish uchun qaraydi. Yuzi esa, turli fizik va psixik omillar ta’sirida qizil, sariq, qora yoki oq bo‘lishi mumkin. Kishi oynaga nogahoniy payqab qolishi mumkin bo‘lgan dardlarini davolash uchun qaraydi”, deya so‘z yuritadi. Maqolada Behbudiyning “Do‘stlar bir birining oynasidir” degan maqolni tez tez takrorlashini va bu bilan achchiq haqiqatlardan do‘stlar xafa bo‘lmasligini istaganini aytadi. Behbudiyning “Mahmudxo‘ja Behbudiy Falastinda” deb nomlangan maqolasi haqida I. Baldauf shunday fikrlarni yozadi; “Ma’rifatga yuz burish, xo‘jalik yuritishda ilg‘or zamonaviy yutuqlardan foydalanish, dunyo bilan hamjihatlik, madaniy muassasalarni kengaytirishni yurtdoshlariga uqtirmoqchi bo‘ladi”.[8]

---

[3] Fyodorov Ye. O‘rta Osiyoda milliy-ozodlik harakati ocherklari. Toshkent, 1925;

[4] Eshonov O. Sozdaniye Buxarskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki (1920 – 1924). Tashkent: Izd. AN UzSSR, 1955

[5]Boymirza Hayit. Diye Nationalen Regiyerungen von Kokand und der Alasch Orda. PhD thesis for University of Münster, Munich, 1950; Turkestan im XX Jahrhundert. Darmstadt: Leske, 1956; Islam and Turkestan Under Russian Rule. Istanbul: Can Matbaa, 1987;

[6] Allworth E. Central Asia. A Centry of Russian rule. New York-London: Columbia University Press, 1967; : Central Asia: 130 Years of Russian Dominance. A Historical Overviyew. 3rd ed., Durham & London: Duke University Press, 1994;;

[7] Adib Xolid. O‘zbekiston tavalludi: ilk SSR davrida millat, imperiya va inqilob. Sardor Salim tarjimasi. Toshkent: Akademnashr, 2022; Doktor Boymirza Hayit. “Bosmachilar”: Turkiston milliy kurashi tarixi (1917 – 1934). Tarjimonlar: Р.Шамсутдинов, Sh.Boltaboyev. Toshkent: Akademnashr, 2023.

[8] .Ingeborg Baldauf. XX-asr o‘zbek adabiyotiga chizgilar.. –T.:Ma’naviyat, 2001.

Turkiyada ham jadidchilik tarixi masalalari keng tadqiq qilinayotgan mavzulardan bo‘lib, Ali Bodomchi[9], Ahad Andijon[10] kabilar Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, yangi usul maktablarining tashkil etilishi, xorijga muhojirlikda bo‘lgan taraqqiyparvarlar hayoti va faoliyatini o‘rgandilar.

Ahat Andijan 1951-yil 1-aprelda Afg‘onistonda tug‘ilgan turk shifokori, siyosatchi va yozuvchisi. “Turkiston uchun kurash” asarida turk davlatida jadidchilik harakati haqida ma’lumotlar berilgan. Bu asarni o’zbek tiliga Tohir Qahhor tarjima qilgan. Turkiston tarixi bilan bog'liq bir qancha asarlari muallifi bo'lgan Ali Bodomchi 1949 yil 1-martda Hatay Shenkoyda (Sheyhko'y) tug'ilgan. "Turkiston milliy istiqlol harakati va Anvar Posho". Kitob arxiv hujjatlari asosida tuzilgan bo'lib, 1917 - 1934-yillarni qamrab olib, Turkistondagi milliy istiqlol harakatini o'rganadi.

Jumladan, tojikistonlik tarixchilar: N.Xotamov[11], M.Boqiyev[12], tadqiqotlarida Turkistonda taraqqiyparvarlik harakatining vujudga kelishi, yo‘nalishlari va uning tarixiy jihatlari tahlil qilingan bo‘lsa, adabiyotshunos olimlardan M.Shukurov[13] (Shakuriy), asarlarida buxorolik mashhur jadidlarning hayoti va faoliyati, ilmiy-ijodiy faoliyati tadqiq qilingan. Tojikistonlik faylasuflardan esa B.Samiyev[14], tadqiqotlarida ham Turkiston jadidchiligining falsafiy jihatlari o‘rganilgan.

Mustaqillik yillarida nashr etilgan jamoaviy monografiyalar va akademik nashrlarda ham Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, faoliyati va tugatilishi masalalari keng tadqiq qilingan. Ushbu tadqiqotlarda taraqqiyparvarlik harakatining asl mohiyati va tarixiy ahamiyati ochib berilgan. Ulardan oliy o‘quv yurtlari, akademik litsey va kollejlar, maktablar uchun darslik hamda o‘quv qo‘llanmalar yozishda foydalanilmoqda. Shuningdek, Fayzulla Xo‘jayev, Usmon Xo‘ja va Otaulla Xo‘jayev haqida S.Inoyatov va Q.Rajabov tomonidan uchta kitob chop etildi. **“**Buxorolik qatag’on qilingan uch buyuk siymo: tarix va taqdir”. Turkistondagi jadidchilik masalalariga bag‘ishlab respublika va xalqaro konferensiyalarning o‘tkazilishi natijasida bu mavzu nafaqat O‘zbekistonda, balki xorijlik tadqiqotchilar tomonidan ham katta qiziqish bilan o‘rganilayotgani ma’lum bo‘ldi. 1992-yildan boshlab, Turkistonda jadidchilikning vujudga kelishi va ularning yetakchilari faoliyati muammolariga bag‘ishlagan ko‘plab dissertatsiyalar hamda ilmiy maqolalar yaratildi. Tarixichi olimlardan: Azamxo’jayev S. “Turkiston muxtoriyati : milliy demokratik davlatchilik qurilish tajribasi”, “Al-isloh” jurnali-Turkistondagi islohotchilik harakatini o’rganish bo’yicha tarixiy manbalari ham turkiston jadidchilik faoliyati haqida biz uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Jadidlar faoliyati haqida O’zbekistonda ham juda ko’p ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Turkiston jadidlari haqida, xususan Mahmudxo’ja Behbudiy faoliyati, ilmiy asarlari xususida bir qancha olimlar ilmiy izlanishlar olib borishdi va tarixiy manbaalar asosida asarlar yozishgan. Bularga misol sifatida quydagilarni ayta olamiz: D.A Alimova hamda D.A Rashidovalar “Mahmudxo’ja Behbudiy va uning tarixiy tafakkuri” nomli risola chop qilishgan. Maktablarda Adabiyot darsliklarida ham M.Behbudiy hayoti va ijodi keng o’rganiladi. Tojikistonda R.Xodizoda, Germaniyada I.Baldauf, AQSHda E.Olvort Behbudiy hayoti va ijodi bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar. Bundan 94 yil muqaddam 1926-yili shaqrshunos Laziz Azizzoda Behbudiy to’g’risida fikr bildirib quyidagini yozadi: “Agar O’zbekistonda Navoiy va Ulug’bekdan

---

[9] Ali Bademci. 1917- 1934. Türkistan Milli İstiklal Hareketi. Korbaşılar ve Enver Paşa (1 – 2-cilt). İstanbul, 2008; Turkıstanda Enver Paşanın Umum Muhaberesı Muoluu Molba Nasıfnı Hatıraları. Sarıllı Basmacı. Istanbul. 2010;

[10] Andican A. Turkestan Struggle Abroad from Jadidism to Independence. Haarlem: Sota, 2007; Ahad Andijon. Turkiston uchun kurash. Tohir Qahhor tarjimasi. Toshkent: “Tafakkur”, 2017;

[11] Xatamov N. Бухарские джадиды и основные этапы их деятельности. Dushanbe. 2000;

[12] Bakiyev M.I История просветительного движения и свободомыслия в Средней Азии, конец XIX – начало XX века: Diss. dok. ist. nauk. Dushanbe. 2000;

[13] Shukurov M. Sadri Buxoro. Dushanbe: Devashtich. 2005; Tabarov S. Munzim – rukovoditel obshestva Dj[adidov i predsedatel partii mladobuxarsev. Dushanbe: Devashtich. 2004;

[14] Samiyev B. Социально-философский анализ взглядов таджикских просветителей о структуре социальных отношений конца XIX и начала XX в. Душанбе: Ирфон. 2007;

boshqa uchinchi bir ilm va madaniyat arbobiga haykal qo'yiladigan bo'lsa, shubhasiz bu Behbudiyning haykali bo'lg'usidir"[15].

"Turkiston jadidchilik harakatining haqiqiy ma'nodagi asoschisi Mahmudxo'ja Behbudiydir", deb yozadi Ulug'bek Dolimov. Ulug'bek Dolimov tomonidan 2010-yilda "Jahon adabiyoti" jurnalida "Jadidchilikning tamal toshi" maqolasi nashr ettiriladi. Ushbu sohada Begali Qosimovning ilmiy izlanishlari ulkan bo'lib, 2002-yilda "Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik" asari, 1994-yilda "Maslakdoshlar" asari va bir qancha maqolalari nashr ettiriladi. Ushbu ilmiy ishlar orqali Behbudiyning hayoti va faoliyati haqida yorqinroq va kengroq ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Begali Qosimov asarlarining ilmiy ahamiyati shundaki, muallif har bir ma'lumotni ishonchli dalil asasida isbotlab beradi. Shuningdek, har bir ma'lumotni taqdim etishda xolis va haqqoniylik asosida yondoshadi. Sirojiddin Ahmedovning ham ilmiy ishlari Behbudiyning hayotini o'rganishda muhim manbalar qatorida turadi. U o'z izlanishlari orqali Behbudiyning tavallud topgan sanasi va joyini aniqlab, 1874-yil 30-yanvar payshanba kuni Samarqand shahri Yomini mahallasida tavallud topgani yozadi.

Jadidlarning asarlarida faqat din, til emas balki axloqiy masalalar ham o'z ifodasini topgan. Ular axloqiy masalalarni hal qilish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil ekanligini teran anglaganlar. Xususan, mahalliy aholi turmushidagi ba'zi urf-odat va an'analarning mohiyatini tahlil qilib, ularga axloqiy nuqtai nazardan baho berganlar. Ayniqsa, jadidlarning to'y-ma'rakalar va dafn marosimlari haqidagi qarashlari ayni kunlarda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Behbudiyning ta'kidlashicha, to'y va azadagi har qanday dabdababozlik va manmanlik kishilarni xonavayron va g'arib etuvchi, inqirozga sabab bo'luvchi dushmandir. Behbudiyning nuqtai nazaricha, Turkiston boylari xalqni harob va barbod etadigan dabdabali to'ylarni o'tkazish bilan ovora. Behbudiy to'ylarni kamxarajat, bejirim o'tkazish tarafdori bo'lib, unga sarflanishi mumkin bo'lgan ortiqcha pullardan bolalarni Kavkaz, Qrim, Qozon, Orenburgga o'qishga yuborish uchun foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon asarlaridagi ma'naviy-ma'rifiy qarashlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotganicha yo'q. Buyuk ma'rifatparvar ziyolilarning g'oyalari milliy g'oya va istiqlol mafkurasining teran tomirlari bo'lib qolaveradi. Jadidlar jamiyatni isloh qilish, xalqni ma'rifatli qilish, milliy o'zlikni anglash g'oyalarini ilgari surgan. Ular o'sha davrdagi ijtimoiy muammolarni bartaraf etish, jamiyatni taraqqiy ettirishni o'z oldiga maqsad qilgan edilar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti va faoliyati bugungi kunda ko'plab davlatlarda olimlar tomonidan o'rganilmoqda, buyuk jadid namoyandasining xotirasiga hurmat ko'rsatilib kelinmoqda. Shuningdek, maktablar va ko'chalarga uning nomi berilib, asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinmoqda. Bundan tashqari Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifiy – axloqiy qarashlaridan bugungi yoshlar tarbiyasi masalalarida foydalanish ham bugungi globallashuv jarayonlarida milliy ong va milliy dunyoqarashni o'zligicha saqlash garovi ekanligini ko'ramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.1-oktabr 2020 yil

2. Ahrorova Z.Mahmudxo'ja Behbudiyning pdegogik qarashlari va ma"rifiy-amaliy faoliyati. Pedagog. Fan.nomzodi. diss.T.: 1997**.**

3. Edvort Olvort. Birinchi o„zbek dramasi "Jahon adabiyoti" jurnali, 2009 yil, 9-son.

4. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002

5. Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti va faoliyatining o'rganilishi. "Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari" ilmiy konferensiya– T.: Rishton XTB, 2023.

[15]Azizzoa L. Behbudiy- Maorif va o'qituvchi. 1926.№2.

PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA'SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

Olimova Nozima Oybekovna
Buxoro Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi muaxassisligi
1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik ta’lim tizimiga umumbashariy g‘oyalar qanday ta’sir qilayotgani va bu jarayonda yuzaga kelayotgan taraqqiyot tendensiyalari tahlil qilinadi. Globallashuv, raqamlashtirish, insonparvarlik tamoyillari asosida shakllanayotgan yangi pedagogik yondashuvlar, shuningdek, zamonaviy muallim shaxsiga qo‘yilayotgan talablar ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik ta’lim, umumbashariy g‘oyalar, globallashuv, innovatsiya, insonparvarlik, zamonaviy o‘qituvchi, pedagogik tafakkur.

KIRISH. Bugungi kunda jahon ta’lim tizimida kechayotgan islohotlar va innovatsion o‘zgarishlar pedagogik ta’lim sohasini global nuqtai nazardan ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida umumbashariy g‘oyalar –inson huquqlari, erkinlik, tinchlik, o‘zaro hurmat, teng imkoniyatlar kabi qadriyatlar yetakchi o‘rinni egallamoqda. Bu g‘oyalar nafaqat siyosiy-ijtimoiy sohalarda, balki ta’lim tizimida, xususan pedagogik ta’limda chuqur singdirilmoqda. Maqolaning asosiy maqsadi – pedagogik ta’limga umumbashariy g‘oyalarning qanday ta’sir ko‘rsatayotganini, bu ta’sir qanday o‘zgarishlarga olib kelayotganini va qanday taraqqiyot tendensiyalari yuzaga kelayotganini tahlil qilishdan iborat.

Umumbashariy qadriyatlar mohiyati. Umumbashariy qadriyatlar – butun insoniyat tomonidan tan olingan, millat, din, irqdan qat’iy nazar har bir inson hayoti va faoliyati uchun zarur bo‘lgan tamoyillar majmuidir. Ular orasida quyidagilar ajralib turadi:

1.Inson huquqlari va erkinliklari
2.Adolat va tenglik
3.Erkin fikrlash va so‘z erkinligi
4.Tolerantlik va o‘zaro hurmat
5.Tinchliksevarlik va barqaror taraqqiyot

Pedagogik ta’limga ta’siri. Pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalar ta’siri quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda:

1)Ta’lim mazmunining yangilanishi – o‘quv dasturlarida insonparvarlik, tolerantlik, fuqarolik madaniyati kabi mavzular ko‘proq o‘rin olmoqda.

2)Muallim shaxsiga yangi talablar – zamonaviy o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yetakchi va insoniy qadriyatlarni targ‘ib etuvchi shaxs bo‘lishi zarur.

3)Interaktiv va demokratik usullar – o‘quvchilarning fikri, qiziqishi va ehtiyojini inobatga oluvchi yondashuvlar rivojlanmoqda.

Globallashuv va madaniyatlararo muloqot.Globallashuv pedagogik ta’limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Dunyoviy madaniyatlar, tillar, pedagogik tajribalar bir-biri bilan uyg‘unlashib, yangi metodikalar, yondashuvlar vujudga kelmoqda. O‘qituvchilar va talabalar global bilim maydoniga ulanmoqda. Bugungi kunda ko‘plab mamlakatlar ta’limda xalqaro standartlarni joriy etishga intilmoqda (masalan, UNESCO, OECD, PISA kabi tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan mezonlar). Bu esa:

1.Ta’lim sifatini oshiradi
2.Muallimlarning raqobatbardoshligini kuchaytiradi
3.Talabalarni global mehnat bozoriga tayyorlaydi

PEDAGOGIK TA’LIMDA INSONPARVARLIK VA ETIK QADRIYATLAR. Pedagogik ta’lim tizimi endilikda faqat bilim berish bilan kifoyalanmasdan, inson shaxsini to‘laqonli rivojlantirishga qaratilmoqda. Bu yo‘nalishdagi asosiy tamoyillar:

-har bir shaxsga hurmat bilan yondashish
-o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini rivojlantirish

-empatiya va muloqot madaniyatini shakllantirish.

Etika va pedagogik mas'uliyat. Pedagogik kasb faqat mutaxassislik emas, balki yuksak ma'naviy mas'uliyatni talab etadi. Etik tamoyillarga asoslangan pedagogik faoliyat:**1)**Adolatli baholash**,2)**O'quvchilarga hurmat va ishonch**,3)**Tarbiyaviy muhitni ijobiy shakllantirish

Raqamlashtirish va pedagogik texnologiyalar. Bugungi pedagogik ta'lim axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Raqamli platformalar, onlayn kurslar, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar o'qituvchilarning salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Konstruktivistik yondashuv. Yangi pedagogik paradigmalarda konstruktivizm asosiy o'ringa chiqmoqda. Bu yondashuvda o'quvchi:1)Bilimning faol subyekti sifatida ko'riladi 2)Mustaqil fikrlashga undaladi **3)**O'z bilimini qurish jarayonida faol ishtirok etadi**.**BMT tomonidan ilgari surilgan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) ta'lim tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, SDG 4 – sifatli ta'lim – pedagogik ta'limda quyidagilarga e'tibor qaratishni talab etadi:

1)Barchaga sifatli ta'lim imkoniyatlarini yaratish

2)Hayot davomida o'rganishga tayyor shaxslar yetishtirish

3)Ijtimoiy tenglik va inklyuzivlikni ta'minlash

ILG'OR INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH.Innovatsion pedagogik texnologiyalar – ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'zaro faolligini oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirishga va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiya metodlarini qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Quyida keltirilgan metod barcha fanlarda qo'llanilsa ta'lim samaradorligini oshirishga ko'mak beradi Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib yangi bilimlarni berish, ko'nikmalarni shakllantirish, rivojlantirish, mustahkamlash, bilimlarni takrorlash, amalda qo'llash mashg'ulotlarida, hamda o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir mavzu bo'yicha mashg'ulot uchun eng maqsadga muvofiq bo'lgan innovatsion pedagogik texnologiya metodlarini to'g'ri tanlash talab etiladi.

Pedagogik ta'lim sohasida umumbashariy g'oyalar chuqur ildiz otib, uni zamonaviy, insonparvar, innovatsion va global jihatdan raqobatbardosh tizimga aylantirmoqda. Globallashuv, raqamlashtirish, xalqaro standartlar, insonparvarlik tamoyillari – bularning barchasi pedagogik ta'limning rivojlanishida muhim omillardir. Kelgusida bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni chuqurlashtirish, milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi innovatsion faoliyatga tayyor bo'lib, darsga eng so'ngi yangiliklarni olib kirib, o'quvchiga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin. Bunday sharoitda o'qituvchi yuksak rivojlangan fikrlash qobiliyatiga, muammolar bo'yicha mushohada yuritishga, muammolarni o'z vaqtida yecha oladigan qobiliyatga ega bo'lishi kerak. Interfaol usullarda darsni tashkil etishda o'quvchi shaxsini rivojlantirishni o'ziga o'zi zamin yaratishdan boshlash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1.UNESCO. (2022). Global Education Monitoring Report.

2.OECD. (2021). Future of Education and Skills 2030.

3.Xolbekov, N. (2020). "Pedagogik ta'limda zamonaviy yondashuvlar." Ta'lim va taraqqiyot, 4(1), 12–18.

ZAMONAVIY MAKTABLARDA INTIZOMNI TA’MINLASHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Ravshanov Jonibek O‘tkirovich
Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti
E-mail: Jonibekr697@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda zamonaviy maktab ta’limi tizimida o‘quvchilarning intizomini ta’minlashda qo‘llanilayotgan innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. An’anaviy intizomiy choralar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘rtasidagi farqlar yoritilib, intizom muammolarini hal etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijobiy intizom modeli, mentorlik va o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi baholash tizimlarining samaradorligi asoslab beriladi. Tadqiqot davomida ilg‘or xorijiy va milliy tajribalar o‘rganilib, ularni amaliyotga joriy etishning imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tezis maktab pedagoglari, psixologlar hamda ta’lim siyosatini ishlab chiquvchilar uchun amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: intizom, zamonaviy maktab, innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijobiy intizom, o‘quvchi tarbiyasi, maktab muhiti, intizomni boshqarish, ta’lim sifati.

Hozirgi davrda ta’lim tizimi jadal sur’atlar bilan rivojlanib, yangilanayotgan bir paytda maktab muhitida o‘quvchilarning intizomini ta’minlash masalasi o‘z dolzarbligini yo‘qotmayapti.

Intizom – bu shunchaki tartib-qoidaga rioya qilish emas, balki o‘quvchi shaxsini ijtimoiy hayotga moslashtirish, uning mas’uliyat, o‘zini boshqarish, hamjihatlik kabi ijobiy fazilatlarini shakllantirish vositasidir. Shu bois, zamonaviy ta’lim jarayonida intizomga yondashuvlar tubdan o‘zgarishni, innovatsion va insonparvarlik asosidagi metodlarga asoslanishni talab qilmoqda.

An’anaviy yondashuvlarda intizom ko‘pincha jazoga asoslangan, qat’iy nazorat vositasi sifatida qaralgan bo‘lsa, bugungi kunda ijobiy muhit yaratish, o‘quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytirish, o‘zini-o‘zi baholash va boshqarishga o‘rgatish orqali tartibga erishish yo‘li afzal ko‘rilmoqda. Intizomni boshqarishning bunday yondashuvlari nafaqat pedagogik samaradorlikni, balki o‘quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Zamonaviy maktablarda raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, mentorlik tizimi, sinfdan tashqari ijtimoiy loyihalar, o‘zini-o‘zi boshqarish klublari kabi ko‘plab innovatsion usullar intizom muammolarini hal etishda muhim rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, ta’limda demokratik tamoyillarni keng joriy qilish, o‘qituvchi-o‘quvchi-oila uchligini mustahkamlash orqali ham intizomni barqaror saqlash imkoniyati ortib bormoqda. [1]

Maktab intizomi: nazariy asoslar va an’anaviy yondashuvlar

Maktab intizomi – bu o‘quvchilarning belgilangan qoidalar, axloqiy me’yorlar va jamoaviy tartibga rioya qilgan holda harakat qilishi bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy-pedagogik hodisadir. U maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayonining barqarorligi, darslar samaradorligi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlarni ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Intizom masalasiga oid nazariy qarashlar tarixan turli davrlarda turlicha talqin qilingan. Psixolog A.Adler intizomni o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va o‘zini jamiyatda tutish madaniyatini shakllantiruvchi vosita deb qaragan. B.Skinner esa xulq-atvorni boshqarish nazariyasi orqali tashqi rag‘batlar yordamida intizomni shakllantirish mumkinligini ilgari surgan. Mahalliy olimlardan A.Avloniy, A.Qodiriy kabi ma’rifatparvarlar esa intizomni axloqiy tarbiyaning ajralmas qismi sifatida ko‘rsatganlar.

An’anaviy yondashuvlarda maktab intizomi asosan jazoga asoslangan.

Ular orasida:

Ogohlantirish va tanbeh berish;

Sinfda joyini o‘zgartirish yoki darsdan chiqarib yuborish;

Yozma tushuntirish xatlari olish;

Ota-onani maktabga chaqirish;

Qattiq nazorat choralarini qo‘llash kabi usullar keng qo‘llangan.

Bu yondashuvlar qisqa muddatda tashqi tartibni tiklashi mumkin, biroq o‘quvchilarda ichki motivatsiya, ijobiy xulq-atvor va mustahkam mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirishga xizmat

qilmaydi. Aksincha, ko‘pchilik hollarda bu usullar o‘quvchilarning psixologik bosimni his qilishi, o‘z-o‘ziga ishonchini yo‘qotishi yoki norozilik bilan qarshi reaktsiyalar ko‘rsatishiga olib kelgan.

Shuningdek, an’anaviy tizimda intizom ko‘pincha o‘qituvchining biryoqlama nazorati va jazo mexanizmlariga tayanadi. Bu esa o‘quvchi shaxsini faol subyekt emas, balki passiv bo‘ysunuvchi sifatida shakllantiradi. Zamonaviy pedagogika esa o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko‘radi. Shu bois, an’anaviy yondashuvlar zamonaviy maktab talablariga to‘laqonli javob bera olmaydi.

Bugungi kunda ta’lim sohasida yuz berayotgan islohotlar, demokratik qadriyatlarning ustuvorligi, inson huquqlari va bolalar manfaatlariga ustuvorlik berilishi maktab intizomi masalasiga yangicha, ya’ni shaxsga yo‘naltirilgan va ijtimoiy-psixologik muvozanatga asoslangan yondashuvlarni talab qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, an’anaviy yondashuvlar o‘z vaqtida muhim rol o‘ynagan bo‘lsa-da, ularning chegaralari mavjud. Bugungi maktab muhitida intizomni ta’minlash uchun zamonaviy, innovatsion, ijobiy va shaxsga yo‘naltirilgan uslublar zaruriy ehtiyojga aylangan. [2]

Innovatsion yondashuvlarning turlari va ularning samaradorligi

Ijobiy intizom konsepsiyasi – jazoga emas, balki ijobiy rag‘bat, qo‘llab-quvvatlash va o‘zini anglash orqali intizomga erishishni ko‘zda tutadi. O‘quvchining har bir harakati sababi bilan tushuntiriladi, unga nisbatan ishonch asosida yondashiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yordamida maktabda intizomiy jarayonlar monitoring qilinadi: elektron kundaliklar, darsga qatnashuvni onlayn kuzatish, video nazorat tizimlari samarali ishlatilmoqda.

O‘zini-o‘zi boshqarish – o‘quvchilarni sinf sardori, ijtimoiy loyiha rahbari sifatida jalb qilish orqali ularda javobgarlik hissi mustahkamlanadi.

Mentorlik tizimi – katta yoshdagi o‘quvchilar yoki tajribali pedagoglar kichik sinf o‘quvchilariga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi, bu esa intizomda ijobiy namunani shakllantiradi. [3]

Amaliy tajribalar va tahlillar

O‘zbekiston maktablarida hozirgi kunda “Mahalla-maktab-oila” tamoyili asosida intizom muammolariga yondashish yo‘lga qo‘yilgan. Bu orqali o‘quvchi atrofidagi muhitni sog‘lomlashtirish va intizomiy muammolarni birgalikda hal qilish imkoniyati yaratilmoqda.

Xorijiy tajribalar, xususan, Finlandiya, Yaponiya, Singapur maktablarida o‘quvchi shaxsini hurmat qilish, ijtimoiy mas’uliyatni oshirish orqali intizom muammolari sezilarli darajada kamaygani aniqlangan.

Shuningdek, psixologlar fikricha, ijobiy intizom muhitida o‘quvchilar stressdan holi, motivatsiyalangan va faol bo‘lishadi.

Xulosa va takliflar

Zamonaviy maktablarda intizomni ta'minlashda quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Jazoga asoslangan uslublardan ko‘ra ijobiy intizom modeliga o‘tish;

AKT vositalaridan foydalanib intizomiy monitoringni tashkil etish;

O‘quvchilarning o‘zini-o‘zi boshqarish va baholash tizimini rivojlantirish;

Oila va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish;

Pedagoglarni innovatsion intizomiy strategiyalar bo‘yicha doimiy o‘qitib borish.

Bu yo‘nalishdagi yondashuvlar maktabdagi intizomiy muhitni yanada demokratik, sog‘lom va taraqqiyparvar tusga keltiradi. [4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Safarova R.G’., Musayev U., Musayev P., Yusupova F., Nurjanova R. O’zbekiston Respublikasida umumiy o’rta ta’lim startegiyasi muammolari va ta’lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo’llari. Monografiya. T.: Fan, 2005, 255 b.

2. F.R.Karimov. Ta’limni boshqarish tizimlari (LMS). O‘quv qo‘llanma. Buxoro. «Durdona» 2024.

3. Solihov B., Eshboeva G. Ta’limda raqamli texnologiyalar va ularning amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2021.

4. Qodirov A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: TDPU, 2018.

O‘QUVCHILAR TARBIYASIDA INTIZOMNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Ravshanov Jonibek O‘tkirovich
Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti
E-mail: Jonibekr697@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda o‘quvchilar tarbiyasida intizomning psixologik asoslari, ya’ni intizomning shakllanishida individual va guruhiy psixologik omillarning o‘rni, bolalarning yosh xususiyatlari, motivatsiya, o‘z-o‘zini nazorat qilish va ijtimoiy moslashuv kabi jarayonlar tahlil qilinadi. Intizom faqat tashqi nazoratga emas, balki o‘quvchining ichki irodasi va psixik holatiga asoslangan bo‘lishi kerakligi ilmiy asoslanadi. Tezisda shuningdek, ijobiy intizomni shakllantirishda o‘qituvchining psixologik yondashuvi, emotsional intellekt, muloqot uslubi va sinf muhitining ta’siri tahlil qilinadi. Amaliy tavsiyalar orqali o‘quvchilarda barqaror, ongli intizomni rivojlantirish usullari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: intizom, psixologik yondashuv, o‘quvchi tarbiyasi, motivatsiya, o‘zini boshqarish, emotsional intellekt, psixologik moslashuv, o‘qituvchi- o‘quvchi munosabatlari, sinf muhitini boshqarish, ijtimoiy xulq-atvor.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarni har tomonlama barkamol, ijtimoiy faollikka ega, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish asosiy maqsadlardandir. Bu jarayonning ajralmas qismi sifatida intizomning ahamiyati alohida o‘rin tutadi. Chunki intizom – bu faqat tartib va qoidalarga rioya qilish emas, balki o‘quvchining ichki mas’uliyati, o‘zini boshqarish qobiliyati va ongli faoliyatining ko‘rsatkichidir. Intizomli muhitda ta’lim jarayoni samarali, tartibli va ijobiy psixologik asosda kechadi.

Intizomning shakllanishi murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u bolalarning yosh xususiyatlari, emotsional holati, ijtimoiy muhit va oilaviy tarbiya kabi omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuning uchun o‘quvchilarda barqaror va ongli intizomni shakllantirishda psixologik yondashuvlardan foydalanish nihoyatda muhim hisoblanadi. An’anaviy yondashuvlar ko‘proq tashqi nazoratga tayansa, zamonaviy psixologik yondashuvlar o‘quvchining ichki motivatsiyasi va o‘z-o‘zini boshqarishiga urg‘u beradi.

Mazkur tezisda o‘quvchilar tarbiyasida intizomning psixologik asoslari, ularning rivojlanishidagi psixik omillar, o‘qituvchi va sinf muhitining ta’siri, shuningdek, amaliy psixologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Bundan ko‘zlangan maqsad – intizomni ta’minlashda shaxsga yo‘naltirilgan, ijobiy va ongli yondashuvlar orqali samaradorlikka erishish yo‘llarini aniqlashdir.

Intizom — bu shaxsning o‘z harakatlarini maqsadga muvofiq ravishda tartibga solishi, ijtimoiy qabul qilingan qoidalar va normalarga ongli ravishda rioya qilishi bilan bog‘liq ichki holatdir. U nafaqat tashqi tartibga, balki ichki motivatsiya, o‘zini nazorat qilish va ijtimoiy mas’uliyat kabi psixologik omillarga asoslanadi. Intizom psixologiyasi bolaning shaxsiy rivojlanish jarayonida shakllanib boruvchi, atrof-muhit, oilaviy tarbiya, maktab muhitidan bevosita ta’sir oluvchi murakkab psixik hodisadir.

Psixologiyada intizomga oid qarashlar bir necha yondashuvlar asosida talqin qilinadi. Masalan, bixevioristik yondashuvda intizom tashqi rag‘batlantirish yoki jazolash orqali shakllanishi mumkin deb qaraladi. Bu yondashuvda o‘quvchi muayyan harakatlar uchun mukofot yoki jazo olishini kutadi. Kognitiv yondashuv esa shaxsning o‘z xatti-harakatlarini anglab, ongli tarzda boshqarishini asos qilib oladi. Unda o‘quvchining ichki ishonchi, o‘zini baholash va maqsad qo‘yish qobiliyatlari muhim rol o‘ynaydi.

Intizomning shakllanishida bolaning yoshga oid psixologik xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘proq o‘qituvchi va ota-onalarning bahosi orqali harakat qilsa, o‘smirlar o‘z tengdoshlari fikriga, shaxsiy mustaqillikka katta e’tibor qaratadilar.

Shu bois, intizomni ta’minlashda o‘qituvchi yosh xususiyatlariga mos psixologik yondashuvni qo‘llashi zarur.

Shuningdek, o‘quvchilarda intizomni shakllantirishda motivatsiya, emotsional barqarorlik, o‘z-o‘zini baholash, mas’uliyat, ijtimoiy moslashuv, o‘zini tuta bilish, empatiya kabi psixik sifatlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu jihatlar o‘z vaqtida rivojlantirilmasa, intizom muammolari yuzaga keladi, ta’lim jarayonining samaradorligi pasayadi.

Demak, intizom bu faqatgina tartib-intizomni ta’minlash vositasi emas, balki o‘quvchining ichki dunyosini shakllantiruvchi asosiy psixologik tayanchdir. Shu sababli, maktab tarbiya jarayonida intizomni shakllantirish psixologik yondashuvlar asosida olib borilishi zarur.

O‘quvchining intizomli bo‘lishi, avvalo, uning ichki rag‘bati va o‘zini boshqarish qobiliyatiga bog‘liq. Intizom faqat tashqi ta’sir vositalari orqali emas, balki o‘quvchining ichki psixologik holati, ya’ni shaxsiy motivatsiyasi, o‘zini anglashi va o‘z xatti-harakatlarini ongli tarzda boshqarishi orqali shakllanadi.

Motivatsiya — bu shaxsning maqsadga erishish yo‘lidagi ichki rag‘bati, harakatga undovchi psixik jarayondir. Pedagogik psixologiyada motivatsiya ikki xilga bo‘linadi: tashqi motivatsiya va ichki motivatsiya. Tashqi motivatsiyaga baho, mukofot, jazolash kabi tashqi omillar kirsa, ichki motivatsiya o‘quvchining o‘zini rivojlantirish, bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoji, qiziqishi va mas’uliyat tuyg‘usiga tayanadi. Zamonaviy tarbiya jarayonida aynan ichki motivatsiyani shakllantirishga alohida e’tibor qaratilishi zarur, chunki ichki motivatsiya barqaror va ongli intizomning asosiy manbai hisoblanadi.

O‘zini boshqarish esa o‘quvchining o‘z emotsiyalari, xatti-harakatlari va istaklarini nazorat qilish, ularni muayyan maqsadlarga muvofiq ravishda yo‘naltirish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma yosh o‘quvchilarda asta-sekinlik bilan shakllanadi va muayyan psixologik-ijtimoiy sharoitlarda mustahkamlanadi. O‘zini boshqarish yuqori darajada rivojlangan o‘quvchi ko‘p hollarda intizomiy qoidalarni ongli ravishda bajara oladi, boshqalarga taqlid qilmaydi, balki o‘z shaxsiy pozitsiyasiga ega bo‘ladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya va o‘zini boshqarish o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjud. O‘z maqsadini anglagan va unga intilayotgan o‘quvchi, odatda, o‘zini nazorat qilishda ham faolroq bo‘ladi. Bu esa, o‘z navbatida, intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, bu jarayonda o‘qituvchi tomonidan motivatsiyalovchi muhit yaratish, o‘quvchining muvaffaqiyatlarini tan olish va uni doimiy rag‘batlantirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi o‘z o‘quvchilari psixologiyasini chuqur o‘rgangan holda, har bir o‘quvchining ichki rag‘batini uyg‘otishga qaratilgan individual yondashuvni qo‘llashi lozim.

Demak, o‘quvchilar tarbiyasida intizomning psixologik asoslarini to‘g‘ri yo‘naltirish uchun, avvalo, ichki motivatsiyani shakllantirish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ustuvor e’tibor qaratish zarurdir.

O‘quvchi shaxsining shakllanishida o‘qituvchi shaxsiyati va sinf muhitining psixologik ta’siri beqiyosdir. Aynan sinfda hukm suradigan ruhiy-psixologik holat, o‘qituvchining pedagogik uslubi va muloqot madaniyati o‘quvchilarda intizomiy xatti-harakatlarning shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Intizomiy tarbiya jarayoni individual shaxsiy yondashuv va emotsional qo‘llab-quvvatlash asosida olib borilgandagina ijobiy natija beradi.

Birinchidan, o‘qituvchi — bu nafaqat bilim beruvchi, balki psixologik yo‘naltiruvchi, tarbiyachi va shaxsiy namuna bo‘lishi lozim. U o‘z intizomi, muomala madaniyati, adolatparvarligi, sabr-toqati bilan o‘quvchilarda ongli intizom va mas’uliyat hissining shakllanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchining har bir harakati, so‘zi, hissiy munosabati o‘quvchilar tomonidan kuzatiladi va o‘ziga xos psixologik model sifatida qabul qilinadi.

Ikkinchidan, sinf muhitining psixologik barqarorligi ham intizomni ta’minlovchi muhim omillardandir. Do‘stona, xavfsiz va erkin fikrlashga yo‘naltirilgan muhitda o‘quvchilar o‘zlarini qadrlangan va tushunilgan deb his qilishadi. Bunday holat, o‘z navbatida, ularning o‘z-o‘zini baholashini, ijtimoiy faolligini va intizomli xulq-atvorini rivojlantiradi. Aksincha, tahdidli, qo‘rqitishga asoslangan yoki emotsional bosim kuchli bo‘lgan muhitda esa o‘quvchilarda ichki qarshilik va isyonkorlik hissi kuchayadi.

Uchinchidan, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlar ijobiy bo‘lishi kerak. Bu munosabatlar ishonchga asoslangan, hurmatli va samarali muloqot shaklida bo‘lishi lozim. O‘quvchi o‘qituvchining qattiq nazoratidan emas, balki mehrli yondashuvidan ta’sirlanib, o‘z xatti-harakatlariga e’tibor qaratadi. Bu esa tabiiy ravishda ichki intizomning shakllanishiga olib keladi.

Shuningdek, sinfda jamoaviy qadriyatlar va umumiy qoidalar o‘quvchilar ishtirokida shakllantirilsa, ular ushbu tartiblarga nisbatan ongli va mas’uliyatli munosabatda bo‘lishadi. O‘zlari qabul qilgan qoidalarga rioya qilish orqali o‘quvchilar o‘zlarining jamoadagi rolini anglab yetadi va o‘zini nazorat qilishga intiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchining ijobiy shaxsiy fazilatlari, sinf muhitining qulay psixologik holati hamda o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlar o‘quvchilarda intizomning shakllanishida asosiy omillar hisoblanadi. Shu sababli pedagog har doim psixologik savodxonlik, empatiya, kommunikativ mahorat va tarbiyaviy sezgirlikka ega bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta’limi pedagoglarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi / Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013.

2. Jalolov J.J. Ta’limda tarbiya jarayonining zamonaviy yondashuvlari. – Toshkent: Fan, 2019.

3. Xolbekova M. Maktab muhitida intizom va tarbiyaviy omillar. – Samarqand: SamDU, 2021.

4. Yusupov A.A. Ta’limda tarbiyaviy jarayonlarni psixologik asosda tashkil etish. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2022.

“OLTIN TARVUZ” ERTAGINING BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARI EKOLOGIK TARBIYASIDAGI O’RNI

Shamsiyeva Dilaferuz Majit qizi
Buxoro Davlat pedagogika instituti 1-kurs magistri
dilaferuzshamsiyeva01@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og’zaki ijodi vositasida boshlang’ich sinf o’quvchilarida tabiatga bo’lgan hurmat, yaxshi munosabatni shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Shu ma’noda xalq og’zaki ijodi bo’lmish ertaklar o’quvchilarda faqatgina hallollik, mehmondo’stlik, insonparvarlik tuyg’ularini shakllantiribgina qolmay, tabiatni sevish, atrof-muhitning in’omlaridan oqilona foydalanish haqida qo’llanma bo’la olishi asosolab berilgan.

Tayanch so’zlar. Tabiat, xalq og’zaki ijodi, ekologik madaniyat, insonparvarlik, do’stona munosabat, ta’lim, tarbiya, insonparvarlik.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida "So‘nggi yillarda mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sog‘lig‘iga zararli ta’sirini oldini olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda" deb ta`kidlangan[16]

Haqiqatdan ham yoshlarimiz ongida ekologik tafakkurni, ekologik madaniyat va savodxonlikni shakllantirish natijasida ona tabiatni asrab-avaylash, uning ne`matlaridan oqilona foydalansh imkoniyatlari kengayadi.

[16] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni
https://lex.uz/uz/docs/-6479180

Bunday vazifalarni amalga oshirishda o`zbek xalq og`zaki ijodining ahamiyati va o`rni beqiyosdir.

Xalq og'zaki ijodi- mehnatkash omma ijodi, xalq badiiy faoliyatining tarkibiy qismi, xalq san'atining bosha turlaridan (musiqa, raqs, o'yin, tasviriy san'at va amaliy san'at) o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadigan og'zaki so'z san'atidir.

Har bir xalqning asrlardavomidagi merosini aks ettirgan boy og'zaki so'z san'ati bo'lganidek, o'zbek xalqining ham og'zaki adabiyoti durdonalari mavjud. Xalqimiz tomonidan og'zaki yaratilib xalqning ijodkor vakillari ijrosida sayqal topib, avloddan avlodga o'tib kelayotgan badiiy asarlar o'zbek xalq ijodini tashkil etadi.

Bolaning tabiatga bo'lgan munoabati, dunyoqarashining shakllanishida ertaklarning o'rni beqiyos. Kichkintoylar ertaklarning sehrli olamiga sayr qilish orqali murg'ak tafakkurlarida haqiqiy hayot haqida tasavvur hosil qilish bilan birga jajji qalblarida ezgulikka muhabbat va yovuzlikka nafrat hissini tuyadilar.

Ertaklar asnosida tabiatga munosabatni shakllantirish ularda tasavvur paydo bo'lishida ham muhim rol o'ynaydi. Bola ertakni tasavvur qilish orqali ertak voqealariga yana ham qiziqadi, erak qahramonlarining vaziyatlariga fikr bildiradi, yaxshi va yomon fazilatlarni bilib oladi va ertak voqealariga nisbatan o'zida xulosa hosil qiladi.

Mashhur o'zbek xalq ertaklaridan "Oltin tarvuz" ertagi o'quvchi yoshlarda boshlang'ich ekologik madaniyatni shakllantirish uchun qo'llanma bo'la oladi. Ushbu ertakda keltirilgan voqea asosida bola qushlarga ozor bermaslik, tabiatni sevish, erta bahorda urug' ekish va bundan tashqari, mehmondo'stlik, hallollik, mehribonlik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar haqida tushunchaga ega bo'ladi.

Dehqonning erta bahorda shikatlangan laylakni topib olishi va uni uyiga olib kelishini o'qigan o'quvchi qushlarga nisbatan iliq nisbatan iliq munosabatda bo'lish kerak ekanligini anglaydi. Oilaviy ahvoli havas qilguli holatda bo'lmasada laylakka mehribonlik ko'rsatishi esa o'zbek xalqining asriy fazilati mehmodo'stlikning yaqqol ko'rinishi bo'lib xizmat qiladi.

Dehqonga laylakning 3ta tarvuz urug'ini tashlab ketishi va u tarvuzlar oltin tarvuz bo'lib yetishishi yaxshilik javobsiz qolmasligini anglatadi. Boy bu voqeani eshitib oltin tarvuzli bo'lish maqsadida laylakka qastan ozor berishi va jarohatlangan laylakka soxta mehribonlik ko'rsatishi yomon fazilatlardan ikkiyuzlamachilik, xudbinlik, toshbag'irlik hislarini ko'rsatib beradi.

Bu voqea o'quvchida ushbu ertak qahramoniga nisbatan yomon munosabat uyg'otibgina qolmay, qushlarga qastan ozor berish yomon odat ekanligini anglaydi. Laylak boyga tashlab ketgan urug'lardan yetishtirilgan tarvuzlardan arilar chiqishi va ular boyni chaqishi yomonlik jazosisiz qolmasligini yoshlarga tushuntirishda ajoyib namuna bo'la oladi.

Bu ertak har bir o'quvchida ekologik ong shakllanishiga olib keladi. Ekologiyaga zarar yetkazuvchi omillar va insonlarga nisbatan boshlang'ich fikrlarni uyg'otadi. Ularga qanday amallar to'g'ri yoki xato, tabiatga zarar yetkazish qanday oqibatlarga olib kelishi haqida bilim berish uchun o'zlarining tillarida talqin qilingan, ajoyib voqealarga boy ibratli ertaklar o'qituvchi uchun dasturul amal bo'la oladi desak adashmaymiz.

Ekologik madaniyat bir necha kunda yoki qandaydir belgilangan vaqtda paydo bo'lib yana yo'qolib qolmaydi. Uni yillar davomida shakllantirib borish, tabiat muhofazasi har birimizning asosiy burchimiz ekanligini anglash yoshlikdan xalq og'zaki ijodi vositasida amalga oshiriladi.

Tabiat ne'matlariga hurmat bilan qarash o'quvchilarda ular sevib o'qiydigan va tinglaydigan ertaklar misolida shakllantirilsa bu tushuncha yillar davomida rivojlanib ekologik madaniyat paydo bo'lishiga olib keladi. Ekologik atamalar va ba'zi tushunchalarni sun'iy ravishda kiritish istalgan natijani bermaydi - ekologik madaniyat darajasi kerakli darajadan past bo'lishi mumkin. Shu sababdan ertaklar bu yo'nalishda o'zini oqlay oladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda ta'lim mazmunining salmoqli qismi sanalgan xalq og'zaki ijodining har bir turi kabi ertaklar ham ma'lum ta'limiy va tarbiyaviy vazifani hal etishga qaratilgandir. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etishda o'qituvchi bilimdon, pedagogik mahoratga ega, tanlangan metodika samarali, tanlangan ertak mazmuniy ahamiyatga

ega, o’quvchi yoshlarda tabiatga bo’lgan munoabatni shakllantiribgina qolmay, insoniy hislatlarga ham boy bo’lishi muhim ahamiyatga ega.

Yuqorida keltirilgan “Oltin tarvuz ” ertagi ham ushbu vazifalarni amalga oshirishda ko’makchi bo’la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni 2023yil 81-son https://lex.uz/uz/docs/-6479180

2. To'raqulov, M. (2010). Ekologik madaniyat va tarbiya. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

3. Mahmudova, L. (2015). Boshlang’ich ta’limda ekologik madaniyatni shakllantirish. Toshkent: Fan va texnologiya.

4. Toshpulatov, A. (2018). Xalq og’zaki ijodi vositalari orqali tarbiya. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.

5. Norbo‘tayev X.B. Boshlang‘ich sinflarda fanlararo ekologik tarbiya //Zamonaviy ta’lim. -2018. 11-son. - B. 53-58.

6.https://depts.washington.edu/llc/olr/uzbek/UZB_001/html/transcript/Oltin%20tarvuz

SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARIDA “GO’ZALLIK” KATEGORIYASI MAZMUNI

Abdunabiyeva Fotima
Buxoro Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sharq falsafiy tafakkurida go‘zallik kategoriyasining mazmuni tahlil qilinadi. Go‘zallik tushunchasi qadimdan sharq tafakkurida markaziy o‘rin tutib kelgan bo‘lib, u nafaqat tashqi ko‘rinish, balki ichki dunyo, axloqiy poklik, ruhiy barkamollik kabi tushunchalar bilan bog‘liq holda talqin etilgan. Go‘zallik estetik baholash mezoni sifatida emas, balki inson kamolotining muhim omillaridan biri sifatida qaralgan. Maqolada go‘zallikning tabiat, san’at, inson qalbi va jamiyat hayotidagi o‘rni, shuningdek, ma’naviy tarbiyaning tarkibiy qismi sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Fikrlar orqali sharq mutafakkirligining go‘zallikka bo‘lgan chuqur va teran yondashuvi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: sharq tafakkuri, go‘zallik, estetik qarashlar, ma’naviylik, ruhiy kamolot, axloqiy tarbiya, ichki dunyo, estetik qadriyatlar va boshqalar.

Go‘zallik — insoniyat tafakkurida qadimdan markaziy o‘rin egallagan, ko‘p qirrali va chuqur ma’noli tushuncha hisoblanadi. U nafaqat estetik hodisa, balki axloqiy, ma’naviy va falsafiy mezon sifatida ham turli madaniyatlar, ayniqsa, Sharq tafakkurida alohida ahamiyat kasb etgan. Sharq mutafakkirlari go‘zallikni inson qalbining ichki go‘zalligi, ruhiy poklik, tabiat va borliq bilan uyg‘unlikda ko‘rganlar. Ularning fikricha, haqiqiy go‘zallik – bu ma’naviy yuksalish, ruhiy kamolot va ilohiy haqiqatga yaqinlashuv vositasidir.

Estetika fanining asosiy tushunchasi — go‘zallik zohiriy va botiniy ma’noga ega. Voqea-hodisa, buyum zohiran go‘zal, botinan xunuk bo‘lsa, bu yerda go‘zallik tushunchasi kemtikdir. Oltin zirak tashqi jihatdan go‘zal bo‘lsa, uning oltin sifatidagi ichki mohiyati haqiqiy qiymatga egadir. Bu chin ma’nodagi go‘zallikdir.

Donishmandlar tashqi va ichki go‘zallik mutanosibligiga alohida e’tibor berganlar, ya’ni uning botiniy olami — xulqi, fe’l-atvori, mehnatsevarligi, ezgulikka intilishi va boshqa jihatlari tashqi go‘zallik xislatlari bilan muvofiq bo‘lsa, ular mukammal go‘zallik sifatini oladi.

Go‘zallikka intilish tabiiy ehtiyojdir. Bu ehtiyoj tarbiya vositasida namoyon bo‘ladi. Go‘zallik qurshovida yashagan inson bilan xunuk muhitda o‘sgan inson o‘rtasida katta farq bor. Go‘zal, ijobiy his-tuyg‘u uyg‘otadigan narsani ko‘rsatish ancha oson. Lekin o‘sha narsa nima uchun go‘zal ekanligini tushuntirib berish qiyin. Go‘zallikning tabiati va mohiyati haqidagi

savolga aniq javob berish jarayonida juda ko‘p fikr-mulohazalarning vujudga kelishi — uning murakkabligi va ko‘p qirraliligidadir.

Qadimgi yunon faylasufi Aflotun bu muammoni ilk bor «Nima go‘zal?» va «Go‘zallik nima?» degan savollarga ajratish bilan go‘zallik to‘g‘risidagi falsafiy ta’limotga asos solgan edi. Aflotun ta’limotida go‘zallik jonli, hissiyotli, o‘zgaruvchan narsalar olamidan ajralib qolgan abadiy ruh, g‘oya sifatida ta’riflanadi. Uning fikricha, go‘zallik vujudga kelmaydi va barbod bo‘lmaydi, balki u vaqt va makon tashqarisida amal qiladi. Go‘zallik tuyg‘udan yuqoriroq tabiatga molik bo‘lgani uchun uni his-tuyg‘u vositasida emas, balki aql vositasida anglash mumkin bo‘ladi.

Go‘zallikni hayot haqiqatidan ayricha tushunish, san’atni halokatga yo‘liqtiradi, uning faol, o‘zgaruvchan ahamiyatini pasaytiradi. Ijodkor badiiy faoliyati fidoiylik qobiliyatini, safarbarlikni talab qiladigan eng murakkab va nozik mehnatdir. Inson faoliyatida kamolotga, go‘zallikka intilish ko‘p jihatlardan eng muvofiq shaklni izlab topishda ko‘rinadi. Bu shakl faoliyat burchiga, vazifasiga, mazmuniga mos kelishini taqozo etadi.

Go‘zal narsa bizni hamisha zavqlantiradi, yorqin his-tuyg‘ular uyg‘otadi, kayfiyatimizni chog‘ qiladi. «Go‘zallik kishida hosil qiladigan his, — deb yozgan edi N. G. Chernishevskiy, — erkin quvonch, sevgan kishimiz yonimizda bo‘lganda qalbimizni qanday quvonch bilan to‘ldirsa, xuddi shunday cheksiz quvonch tuyg‘usidan iboratdir. Biz go‘zallikni sevamiz, uni ko‘rib quvonamiz, sevgan kishimizni ko‘rib qanday xursand bo‘lsak, uni ko‘rib shunday xursand bo‘lamiz.»

Shunday qilib, go‘zallik turli xil ko‘rinish va shakllarda, voqea-hodisalarda namoyon bo‘ladi, shu tufayli unga faqat bir xilda ta’rif berish qiyin. Tabiatdagi, jamiyatdagi, kishining ijodiy faoliyatidagi, odamlarning bir-biriga bo‘lgan munosabatlaridagi jamiki ijobiy voqealarni — quvonch, his-tuyg‘u paydo qiluvchi, kuch-quvvat beruvchi, kayfiyatni ko‘taruvchi barcha omillarni biz go‘zallik deb atashimiz mumkin.

Al-Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Leonardo da Vinchi, Shekspir, Galiley kabi ulug‘ insonlar faqat san’at durdonalarini yaratgan buyuk iste’dod sohiblari emas, balki o‘zlarining ilmlar sohasidagi kamolotlari, bilim va qiziqishlarining cheksizligi, kengligi bilan ham yetuk siymolar edi. Zo‘r g‘ayrat va shijoatga ega bo‘lgan bu kishilar o‘z davrlarining eng ilg‘or g‘oyalarining targ‘ibotchilari edilar. Ayniqsa, o‘zbek mumtoz adabiyotining Alisher Navoiy, Mashrab, Turdi, Mahmur, Gulxaniy, Muqimiy, Furqat, Avaz O‘tar, Zavqiy kabi namoyandalari o‘z ijodlarida xalqning eng go‘zal fikr va tuyg‘ularini, uning adolat, aql va ilmning tantanasi haqidagi umid va orzularini tarannum etdilar.

Go‘zallik — bu nafaqat ko‘z bilan ko‘rinadigan jihat, balki qalb va ongda seziladigan yuksak tuyg‘udir. Inson tabiatiga go‘zallikni anglash va unga intilish ehtiyoji tug‘ma xususiyat bo‘lib, u bolalikdan boshlab tarbiya, muhit va estetik bilimlar asosida rivojlanadi. Go‘zallikni his qilish qobiliyati kishining ichki olamini boyitadi, ruhiy quvvat beradi, unga ilhom va hayotga ijobiy munosabat baxsh etadi.

Estetika — bu go‘zallik qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan. U san’at, tabiat, hayotiy voqealar va insoniy munosabatlardagi go‘zallikni tahlil qiladi. Estetik tarbiya esa kishida nafosat, did, ma’naviy yetuklik, ongli tanlov qilish, badiiy tafakkur kabi fazilatlarni shakllantiradi. Go‘zallikni anglaydigan va qadrlaydigan inson jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va axloqiy qadriyatlarning tarqatuvchisi bo‘la oladi.

Tarixiy manbalarda ko‘plab allomalarimiz go‘zallik tushunchasini chuqur o‘rganib, uni jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘lab qarashgan. Ibn Sino o‘zining falsafiy qarashlarida go‘zallikni aql va ruh uyg‘unligida izohlagan. Forobiy esa musiqa va san’at orqali kishining ruhiy holatini yengillashtirish, go‘zallikni his qilishga yetaklovchi vosita sifatida baholagan. Beruniy esa tabiatdagi go‘zallikning ilmiy asoslarini tahlil qilgan.

Bugungi zamon estetikasi nafaqat san’at, adabiyot, tasviriy va amaliy san’at namunalarida, balki kundalik hayotda, odamlarning kiyinish madaniyati, muloqot uslubi, yashash muhitida ham o‘z ifodasini topadi. Inson shaxsiy didi, xulq-atvori, hatto orzulari orqali ham o‘z estetik qarashlarini namoyon etadi.

Go‘zallik o‘zining yuksak ma’nosida insoniy fazilatlar bilan bog‘liq: mehr, sadoqat, halollik, saxiylik — bularning barchasi ichki go‘zallikning namoyonidir. Tashqi qiyofa vaqtinchalik, lekin qalb go‘zalligi abadiydir. Shu sababli buyuk mutafakkirlar doimo insonni go‘zallik sari yetaklash, uni qalban boyitish g‘oyasini ilgari surganlar.

Zamonaviy ta’lim jarayonida estetik tarbiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Yosh avlodda go‘zallikni qadrlash tuyg‘usini shakllantirish — ularning ma’naviy kamoloti, ijodiy fikrlashi va hayotga ongli munosabatda bo‘lishini ta’minlaydi. Kitobxonlik, teatr va muzeylarga borish, san’at asarlarini tahlil qilish, hayotda go‘zallikni izlash va qadrlash — bularning barchasi estetik tarbiyaning samarali yo‘llaridir. Shunday qilib, go‘zallik — bu insoniyatni birlashtiruvchi, ruhiyatni uyg‘otuvchi, qalbni yuksaltiruvchi kuchdir. Uni sevish, asrash va targ‘ib etish har bir ongli kishining burchidir.

Go‘zallik estetika fanidagi asosiy masalalardan biridir. Chunki undagi deyarli barcha boshqa muammolar ana shu mezoniy tushuncha mazmuni orqali tahlil qilinadi va anglashiladi. Kishilik estetik fikr taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, mazkur masala asosiy bahs mavzularidan biri bo‘lib kelgan va uning qanday hal etilishiga qarab turli falsafiy – diniy qarashlar, ta’limotlar yuzaga kelganligini ko‘ramiz. Masalan, quyoshga sig‘ingan qadimgi ajdodlarimiz ayni paytda unga go‘zallik ma’budasi – timsoli sifatida qaraganlar va shu asosda zardushtiylik ilk natur falsafiy – diniy ta’limoti shakllangan.

Mazkur ta’limot umuminsoniy, falsafiy – estetik g‘oyalarini o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lib, u dunyo xalqlarining fan, madaniyat rivojiga kata ta’sir ko‘rsatadi. “Aytish mumkinki, - deb ta’kidlaydi O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov zardushtiylikning muqaddas kitobi haqida fikr yuritar ekan, - “Avesto”da bayon etilgan ilmiy va hayotiy tushuncha – tasavvurlar nafaqat Markaziy Osiyo va Yunoniston, balki butun, G‘arb ilm – u fani va falsafasi rivojiga salmoqli hissa bo‘lib qo‘shilgan”.

Ushbu ta’limotning muqaddas kitobi “Avesto”da go‘zallik axloqiy va estetik tamoyillar birligida tavsiflanadi. Axura Mazda tomonidan nimaiki ezgulik yo‘lida yaratilgan bo‘lsa – xunukdir. U bunyod etgan tabiat hodisalari, kishilari yashaydigan joylar “ajoyib”, “muazzam”, “yorug‘ –ko‘zni qamashtiradigan”dir. Inson shu paytda go‘zalki, qachonki uning ezgu so‘zi ezgu amaliga mos kelsa. “Avesto”da Axura Mazdaning o‘zi haqiqat, ezgulik, go‘zallikning timsoli sifatida tasvirlanadi. Zardushtiylik estetikasi, xususan, undagi go‘zallik masalasini hozirgi zamon estetika kategoriyalari bo‘yicha talqin qilish mumkin emas. Chunki zardushtlarning estetik munosabati ularning dunyoni hayotiy zaruriyat, foydalilikni ko‘zlab idrok etishlariga asoslangan edi.

Zardushtiylik ta’limoti mohiyatan tabiat va inson go‘zalligining falsafasidir. Qadimgi yunon natur faylasuflarining inson (mikro olam) va tabiat (makro olam) uyg‘unligi haqidagi qarashlari ana shu falsafiy g‘oya ta’sirida yuzaga keladi, deb aytish mumkin Ular ana shu uyg‘unlikni go‘zallik deb hisoblaydilar.

“Go‘zallik – bu turli musiqalar, yaxshi xulq – atvorga to‘g‘ri keladigan, masalan, saxiylik va jasurlik kabi yaxshi, ijobiy xislatlar – odamlar erishishiga havas qiladigan narsalardir. Xunuklik – be’manilik esa yomon xislatlarga undaydi”, deb yozadi Farobiy ana shu asarida. Faylasufning fikricha, eng oliy go‘zallik bu ilohiyotdir. Insonning asl vazifasi unga intilishdir. U Ollohga bo‘lgan ishq orqali bu vazifani o‘taydi. Insondagi ishq oliy ishqning namoyishidir. Shunday ishq tufayli odamlar bir – biri bilan moslashadi, ular o‘rtasida uyg‘unlik hosil bo‘ladi . Abu Nasr Farobiyning estetikaga oid, xususan, go‘zallik masalasiga doir qarashlari “Musiqa haqida katta kitob”, “She’r san’ati”, “Shoirlarning she’r yozish san’ati qonunlari haqida” kabi asarlarida bayon etiladi.

Abu Nasr Farobiyning estetik qarashlari Ibn Sino (980 – 1037) tomonidan yanada rivojlantiriladi. U go‘zallikning substantsiyaviy asosini eng oliy tuyg‘u – ishq – muhabbat tashkil etadi va uni insoniy xususiyatlarning muqarrar atributi, deb hisoblaydi. Ibn Sino “Ishq haqida risola” asarining beshinchi – “Nazokat va yoshlikning egasi bo‘lganlarning go‘zal qiyofalari ishqi” deb nomlangan bobida: “Go‘zal qiyofa faqat tabiatdan in’om etilgan yaxshi mazmundagina

bo‘ladi va yoqimli qiyofa va yaxshi insoniy xususiyat kamolot uyg‘unligini yaratadi” , - deb yozadi.

Muxtasar qilib aytganda, Sharq Uyg‘onish davriga asos solgan Markaziy Osiyo mutafakkirlari ilm – fanning barcha sohalaridagi tadqiqotlarni ilmiy va ilohiy bilimlarni uyg‘unlashtirgan, ularni inson mohiyatini anglashga, uni kamolotga erishtirishga yo‘naltirgan holda olib boradilar. Bunda go‘zallik, haqiqat, ezgulikni oliy qadriyatlar tarzda uyg‘unlashtiradigan ilohiy – ruhiy asos tarzida talqin qiladilar. Dastavval Sharqda go‘zallikning talqini, Farobiy, Ibn Sino, Beruniy kabi olimlardan oldin, so‘fizm (tasavvuf) namoyondalari tomonidan umumiy tarzda boshlangan bo‘lsa, keyinchalik mazkur masala falsafiy – estetik, axloqiy ta’limot doirasidagi mavzuga aylanadi. So‘fizmda go‘zallikning bir – birini taqozo etuvchi uchta bosqichi ajratiladi:

1) mutlaq, ilohiy go‘zallik;
2) moddiy olam narsa, hodisalari go‘zalligi;
3) inson faoliyati bilan bog‘liq go‘zallik.

Mutlaq go‘zallik timsoli Xudo bo‘lib, uning mohiyati “vahdat al vujud”, ya’ni panteistik (yunon. pan – hamma, theos – Xudo) falsafiy tamoyil orqali anglashiladi. Ushbu tamoyilga binoan, Xudoning “jamoli”, “husni” – go‘zallik atributlari barcha narsa, hodisalarda aks etadi. Go‘zallikni inson ana shu ilohiy ishq bilan seva olsagina kamolotga erisha oladi. Buning uchun kishi o‘z nafsini tiya bilmog‘i, diliga oliy Go‘zallikni jo qila bilmog’i kerak.

So‘fizm ta’limotining yirik namoyondasi Abu Homid G‘azzoliy (1058 – 1111) shunday deb yozadi : “Bilgilki, dil bu olamdin emas, balki olami malakutdandir. Va nafs, sezgilarikim, bu olam ilmini kasb qilmoq uchun yaratibdur, nochor dilga olami malakutiy yo‘lini ko‘rmoqqa parda va hijob bo‘lur. Bu dunyo ishlaridan forig‘ bo‘lmaguncha malakut olamiga yo‘l topilmas” . So‘fizm ta’limotiga ko‘ra, inson go‘zalligini uning tashqi chiroyi, go‘zalligigda emas, ilohiy ishqni o‘zida jo qilgan qalbida va uning izmidagi axloqidadir. Boshqacha qilib aytganda, inson go‘zalligining mehvarini uning tashqi chiroyi bilan qalbining uyg‘unligini tashkil etadi.

Buni mashhur mutasavvuf, faylasuf shoir Jaloliddin Rumiy quyidagi hikoyatda (bu yerda uning nasriy bayoni keltirilmoqda) obrazli tarzda ifodalaydi. - Bir podshoh ikkita qul sotib olibdi. Qullardan biri chiroyli, pokiza, tishlari durdek, nafasi guldek muattar, ikkinchisi esa badbashara, tishlari chirigan, og‘zi badbo‘y edi. - Podsho go‘zal yuzli qulga ehsonlar qildi, so‘ngra hammomga yubordi. Tishlari chirigan, badbo‘y og‘izli qulni yoniga chaqirdi. - Sen menga ma’qul bo‘lding, ammo negadir sheriging sen haqingda juda yomon gaplar aytdi, - deya hammomga ketgan sheriging yomon xislatlari haqida so‘radi. Biroq qul o‘rtog‘ing ustiga gard yuqtirmadi. Aksincha, uni maqtay ketdi: - U doim to‘g‘riso‘z. Men uningdek yaxshi odam ko‘rmadim. Mendagi ba’zi ayb – nuqsonlarni ko‘rgan bo‘lishi mumkin, biroq men bundan bexabarman. Hamma avval o‘z qusurlarini ko‘rsa, ularni tuzatishga harakat qiladi. Masalan, men yuzimni va yuzimdagi kirni ko‘rolmayman, birovning yuzini esa ko‘raman. Bu gaplarga qaramay, podshoh qulning hol – joniga qo‘ymadi: - U sening ko‘p ayblaringni aytib berdi. Sen ham uning kamchiliklarini aytgingki, senga bo‘lgan ishonchim ortsin! - Biroq xunuk yuzli qul sherigi haqida faqat yaxshi gaplar so‘yladi. Podshoh qanchalar urinmasin, uning og‘zidan sherigi haqida aslo yomon gap chiqmadi. Nihoyat, ikkinchi qul hammomdan keldi. Podshoh uni sinash uchun huzuriga chaqirdi, uni alqay ketdi: - Qushday yengil bo‘l, naqadar zarif va latif bo‘libsan. Koshki, narigi qul sanagan yomon fe’llaring bo‘lmasa edi. Bu gaplarni eshitgan qulning jahli chiqib, g‘azablandi va sherigini yomonlay boshladi. Birozdan so‘ng podshoh uni gapirishdan to‘xtatdi va dedi: - Bas, yetar, ikkingizning ham aslingizni bilib oldim – uning og‘zi badbo‘y, sening esa iching sasib ketgan. Bundan buyon sen u to‘g‘ri so‘zli va axloqli qulning amridasan. Qani, jo‘nab qol endi. - Mavlono voqea so‘nggida quyidagi hikmatli so‘zlarni taqdim etadi: “Go‘zal va chiroyli yuz yomon fe’l bilan birga bo‘lsa, qalb bir chaqaga ham arzimaydi. Ko‘zaning shakli bilan qachongacha chalg‘ib yurasan? Ko‘zaning tashqi ko‘rinishidan voz kech, daryoga suvga tomon yur. - Shaklni ko‘rding, ammo ma’nodan g‘ofilsan. Aqli raso bo‘lsang, sadafdan bir dur tanlab olib chiq” (“Masnaviy”, 2-jild, 843-1015-baytlar).

Go‘zallik masalasi nemis faylasuflari I.Kant va G.V. Gegellar tomonidan atroflicha tahlil qilinadi. I.Kant (1724 – 1804) go‘zallikni har qanday foydali, manfaatdorlikdan xoli munosabatdir, deb ta’riflaydi. - I.Kant estetikasida maqsadga muvofiqlik (qism va butunning uyg‘unligi) asosiy kategoriya hisoblanadi. Mazkur tushuncha faylasuf o‘zining tabiat tasodifiy sabab va oqibat birligidagi hodisalarning mexanik holatdagi ko‘lami emas, balki transtsendent (lot. transendere – chegaradan chiqmoq), ya’ni ong va bilish chegaralaridan tashqaridagi aqlga ega bo‘lgan jonli organizm bo‘lib, u ana shu aql yordamida o‘zining maqsadli o‘zgarish, harakatini o‘rnatadi, degan qarashini ifodalaydi. - Inson bunday maqsadga muvofiqlikni aprior (lot. aprior – azaldan) ongi – subyektiv maqsadga muvofiqlik orqali bilib oladi. U o‘zining maqsadga muvofiqlik ta’limoti bo‘yicha moddiylik va ma’naviylikning aloqasi, uyg‘unligini moslashtirishga harakat qiladi.

Kant go‘zallikni o‘zining ana shu maqsadga qaratilgan transtsendental idealizmi tamoyilidan kelib chiqqan holda talqin qiladi. Bunga binoan, go‘zallik bu – manfaatdorlikdan holi holda tasavvur qilinadigan maqsadga muvofiqlikning subyektiv shaklidir. I. Kantning estetik qarashlari “Muhokama qobiliyatining tanqidi”, “Sof aqlning tanqidi” nomli asarlarida bayon etiladi. - Gegel (1770-1831) “Estetika haqida ma’ruzalar” nomli asarida go‘zallik xususida batafsil fikr yuritadi va uni mutlaq ruhning hissiy ifodalanish shaklidir, deb ta’riflaydi. Go‘zallikni bunday shaklda ifodalashning vositasi san’at, deb hisoblaydi faylasuf. Uningcha, mutlaq ruhni anglash haqiqatni bilishdirki, uning mohiyatini hissiy shaklda ochib berish san’atning so‘nggi maqsadi hisoblanadi . - Estetik fikr tarixida go‘zallik masalasiga bo‘lgan turlicha qarashlar uning mohiyatini aniqlashda nisbiy bilim – haqiqatlar majmui bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ыharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan go‘zallik haqidagi qarashlar chuqur falsafiy, ma’naviy va axloqiy mazmunga ega. Ularning nazarida go‘zallik tashqi shakl emas, balki insonning ichki dunyosi, yuragi pokligi, ezgulikka intilishi bilan belgilanadi. Go‘zallik – bu ruhiy komillik sari intilish, haqiqat va adolatni anglash, jamiyatda ijobiy muhit yaratish vositasidir. Bugungi kunda ham bu qarashlar o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, ma’naviy tarbiya, estetik did va axloqiy fazilatlarni shakllantirishda muhim asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O‘zbekiston, 2016. 53b

2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. T.: O‘zbekiston, 2017 484 b

3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlashyurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: 2017. 28 b.

4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. 2-nashr –T.: Ma’naviyat, 2015, 176 b.

5. Karimov I.A. Asarlar to‘plami. 1-24 jildlar.- T.: O‘zbekiston, 1996- 2016. Asosiy: 6. Falsafa. Mamashokirov S tahriri ostida. -T.: Sharq, 2005.

7. Falsafa. Axmedova M. tahriri ostida.-T.: UFMJ, 2006.

8. Shermuxamedova N.A. Falsafa.-T.: Noshir, 2012. -1207 b.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG‘UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

Jamalova Feruza Xikmatillayevna,
Renessans ta’lim universiteti, Boshlang‘ich talim yo‘nalishi bitiruvchisi
503 – BT guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,
RTU, p.f.f.d., Pedagogik ta’lim va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimidagi madaniyatlararo munosabatlar masalasi yoritilgan bo‘lib, turli millat va madaniyat vakillarining bir-birini tushunishi, hurmat qilishga asoslangan hamkorligi tahlil qilinadi. Globalizatsiya sharoitida ta’lim

muhitida madaniyatlararo integratsiyaning roli ortib borayotgani, bu jarayonning ta’lim sifati va insoniy qadriyatlarga bo‘lgan yondashuvga ta’siri ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada madaniy xilma-xillikni qadrlash, bag‘rikenglikni rivojlantirish, ijtimoiy uyg‘unlikni ta’minlashga qaratilgan metodik va pedagogik yondashuvlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo munosabat, ta’lim muhiti, integratsiya, globalizatsiya, bag‘rikenglik, pedagogik yondashuvlar, ijtimoiy uyg‘unlik

Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayonlari insoniyat hayotining barcha sohalarida, xususan, ta’lim tizimida ham chuqur o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Bugungi kunda ta’lim sohasi faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki insonlar orasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlash, turli millat va elat vakillari o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik muhitini shakllantirishning muhim omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, xalqaro aloqalarning kengayishi, xorijiy talabalarning turli mamlakatlarda tahsil olishi, o‘qituvchilar almashinuvi va onlayn ta’lim platformalarining jadal rivojlanishi ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini taqozo etmoqda.

Madaniyatlararo muloqotning ta’lim jarayoniga kirib kelishi turli madaniy fondan kelgan talaba va o‘qituvchilarning bir-birini tushunishi, qadriyatlariga hurmat bilan yondashishi va umumiy manfaatlar yo‘lida hamkorlik qilishini talab qiladi. Bu esa o‘z navbatida pedagogik yondashuvlar, o‘quv dasturlari va ta’lim siyosatlarida muayyan o‘zgarishlarni amalga oshirish zaruratini yuzaga keltiradi. Madaniyatlararo munosabatlar nafaqat o‘quvchilar ongida bag‘rikenglik va insoniy qadriyatlarni shakllantirish, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qiluvchi muhim tamoyil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni, ular orqali erishilayotgan ijtimoiy uyg‘unlik, taraqqiyot tendensiyalari va bu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, madaniy xilma-xillikni qadrlash va turfa millat vakillarini umumiy ta’lim maydonida integratsiyalashuvi orqali jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga qanday ijobiy ta’sir ko‘rsatilayotgani asoslab beriladi.

Madaniyatlararo munosabatlarning ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati: Madaniyatlararo munosabatlar zamonaviy ta’lim jarayonining tarkibiy va ajralmas qismi sifatida tobora ko‘proq ahamiyat kasb etib bormoqda. XXI asrning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bu globallashuvning jadalligi va insonlar o‘rtasidagi madaniy, diniy, lingvistik, iqtisodiy va axloqiy tafovutlarning yangi kontekstda o‘zaro aloqadorlik asosida qayta talqin qilinayotganidir. Ta’lim tizimi esa bu murakkab va ko‘p qatlamli o‘zaro aloqalarning asosiy sathida turadi.

Ilmiy nuqtai nazardan olganda, madaniyatlararo munosabatlar bu — turli madaniy guruhlar vakillarining o‘zaro muloqot, hamkorlik va madaniy almashinuv doirasidagi faoliyatidir. Bu munosabatlar ta’lim jarayonida ijtimoiy psixologik integratsiya, identitet shakllanishi, axloqiy qadriyatlar transferi, hamda kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi orqali namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda, madaniyatlararo kompetensiya — zamonaviy ta’lim tizimining muhim natijalaridan biri hisoblanadi.

Ta’limda madaniyatlararo aloqalarning shakllanishi, eng avvalo, o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi boshqa madaniyatlar haqida bilish orqali o‘z dunyoqarashini kengaytiradi, o‘zga fikrlar va qadriyatlarga nisbatan bag‘rikenglik, empatiya, hamdardlik kabi ijtimoiy-emosional ko‘nikmalarni egallaydi. Bu jarayon madaniyatlararo o‘zaro tushunish — intercultural understanding — asosida yuz beradi, bu esa nafaqat individual rivojlanishga, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Madaniyatlararo munosabatlar nafaqat o‘quvchilarga, balki o‘qituvchilarga ham pedagogik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish, madaniyatlararo sezgirlikni shakllantirish, turli madaniy kontekstda moslashuvchanlik va tolerantlik bilan ishlash zaruratini yuklaydi. Shu bois, zamonaviy pedagogik nazariyalar, xususan konstruktivizm, kommunikativ

kompetensiyani rivojlantirish, va inklyuziv ta’lim g‘oyalari aynan madaniyatlararo yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Bugungi ta’lim tizimlarida madaniy ko‘plik (pluralizm) shunchaki fakt sifatida emas, balki ijtimoiy kapital va resurs sifatida talqin qilinmoqda. Madaniyatlararo muhitda o‘quvchilarning fikrlash doirasi, muloqot strategiyalari va ijtimoiy intellekti kengayadi, bu esa ularni global fuqaro sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, BMT, YUNESKO, YeXHT kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlarida ta’limda madaniyatlararo yondashuvning demokratik qadriyatlarni mustahkamlashdagi roli alohida qayd etilgan.

O‘zbekiston misolida olganda, so‘nggi yillarda respublika ta’lim tizimida madaniyatlararo integratsiyani rag‘batlantirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, xorijiy davlatlar oliy ta’lim muassasalarining filiallari, xalqaro almashinuv dasturlari, turli madaniy forum va olimpiadalar, ko‘pmadaniyatli sinflarning shakllanishi — bularning barchasi madaniyatlararo ta’lim muhiti taraqqiyotini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Ta’lim orqali shakllanadigan madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari jamiyatda ijtimoiy integratsiyani ta’minlashda, ekstremizm, radikalizm, ksenofobiya, irqi va diniy diskriminatsiyalarning oldini olishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Bu jihatdan ta’lim instituti madaniyatlararo barqarorlik va tinchlikni mustahkamlovchi strategik ijtimoiy institutga aylanmoqda.

Madaniyatlararo munosabatlar zamonaviy ta’lim tizimining asosi va strategik yo‘nalishidir. U inson shaxsining ko‘p qirrali rivojlanishini, ijtimoiy barqarorlikni, madaniy xilma-xillikni qadrlashni va global fuqarolikni shakllantirishni ta’minlovchi muhim pedagogik vositadir. Shu sababli ta’lim siyosati va amaliyotida madaniyatlararo yondashuvlar ustuvor yo‘nalish sifatida ilgari surilishi zarur.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar doirasida madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirishda bir nechta asosiy metodologik yo‘nalishlar ajralib turadi:

1. **Konstruktivistik yondashuv** – bu yondashuv asosida bilimlar o‘quvchining faoliyat jarayonida o‘zlashtiriladi va shaxsiy tajriba orqali shakllanadi. Konstruktivistik ta’limda o‘quvchi turli madaniy kontekstlarda axborotni tahlil qiladi, o‘z nuqtai nazarini asoslaydi va boshqa madaniyat vakillari bilan dialogga kirishadi. Bu esa madaniyatlararo tushunishni chuqurlashtiradi.
2. **Kompetensiyaviy yondashuv** – bu yondashuvda asosiy e’tibor o‘quvchining faqat bilim olishiga emas, balki ko‘nikma, munosabat va madaniy sezgirlikni rivojlantirishga qaratiladi. Ayniqsa, **madaniyatlararo kompetensiya** tushunchasi o‘quvchining boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilish, ularga nisbatan ijobiy va ochiq munosabatda bo‘lish, konfliktli holatlarda samarali yechim topish qobiliyatini anglatadi.
3. **Kommunikativ yondashuv** – til o‘rganish va kommunikatsion kompetensiya orqali madaniy aloqalar shakllanadi. O‘zaro muloqot — bu madaniyatlarni birlashtiruvchi ko‘prikdir. Shuning uchun til va adabiyot darslarida boshqa xalqlarning urf-odatlari, qadriyatlari, dunyoqarashi haqida fikr almashish orqali madaniyatlararo sezgirlik oshadi.
4. **Inklyuziv yondashuv** – turli millat, irq, din yoki imkoniyati cheklangan guruhlar vakillarini umumiy ta’lim tizimiga integratsiya qilish orqali madaniyatlararo tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillari qaror topadi. Bu yondashuv shaxsiylashtirilgan o‘qitish, moslashtirilgan metodlar va differensial yondashuvlar orqali ta’limning har bir ishtirokchisini qadrlashga asoslanadi.

Madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirishda amaliy yondashuvlar ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada quyidagi shakllar keng qo‘llaniladi:

Madaniyatlararo loyihaviy ishlar – o‘quvchilar guruhlarda turli millat va madaniyatlarni tadqiq etib, ularning o‘ziga xos tomonlarini taqdim qiladilar. Bu jarayon orqali nafaqat bilim, balki jamoaviy ish, empatiya va bag‘rikenglik kabi fazilatlar shakllanadi.

Rol o‘yinlari va inscenirovkalar – o‘quvchilar boshqa madaniyat vakillarining roli orqali o‘zga qarashlarga ega bo‘lishadi, bu esa stereotiplarning yemirilishiga olib keladi.

Transmadiyaviy ta’lim (cross-media education) – raqamli texnologiyalar, videodarslar, virtual ekskursiyalar orqali dunyoning turli mintaqalari bilan tanishtirish madaniyatlararo idrokni kengaytiradi.

Global fuqarolik ta’limi – UNESCO tomonidan ilgari surilgan bu konsepsiya orqali ta’lim jarayonida o‘quvchilarni dunyo miqyosidagi ijtimoiy masalalar — tinchlik, atrof-muhit, inson huquqlari, gender tengligi kabi global qadriyatlarga sodiq fuqarolar sifatida shakllantirish maqsad qilinadi.

Shuningdek, pedagoglar uchun ham **professional rivojlanish** yo‘nalishida madaniyatlararo kompetensiyani oshirish bo‘yicha maxsus treninglar, seminarlarning joriy etilishi muhimdir. O‘qituvchilar madaniy sezgirlik, neytral til ishlatish, madaniy tafovutlarni hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirgan taqdirdagina, ular sinfda ijobiy madaniyatlararo muhitni yaratishga qodir bo‘ladilar.

Madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar — bu oddiy metodlar to‘plami emas, balki chuqur ijtimoiy, falsafiy va axloqiy mazmunga ega bo‘lgan kompleks tizimdir. Bunday yondashuvlar orqali ta’lim insoniyat birligini anglash, o‘zaro hurmat, ijtimoiy barqarorlik va tinchlikka erishish yo‘lida muhim vositaga aylanadi.

O‘zbekiston Respublikasi kontekstida ham madaniyatlararo taraqqiyot tendensiyalari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Davlat siyosatida millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik tamoyillari asosida ta’lim sohasida ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta’limda xalqaro hamkorlik kengayib, chet ellik talabalar soni ortib bormoqda, xorijiy tillar, adabiyotlar, madaniy almashinuv dasturlari faollashtirilmoqda. Bu jarayon madaniyatlararo integratsiyaning milliy ta’lim tizimi darajasida jadal amalga oshayotganini ko‘rsatadi.

Istiqbolda esa, madaniyatlararo taraqqiyotda quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Pedagog kadrlar tayyorlashda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga e’tibor kuchaytirish, ya’ni o‘qituvchilarni ko‘pmadaniyatli muhitda samarali ishlashga tayyorlash.

Ta’lim dasturlarini global qadriyatlar asosida yangilash, ya’ni madaniyatlararo muloqotni rivojlantiruvchi komponentlarni barcha bosqichlardagi o‘quv dasturlariga kiritish.

Virtual ta’lim platformalari orqali transmilliy madaniy muloqotni rivojlantirish, ya’ni raqamli ta’lim vositalarini madaniyatlararo integratsiyaga xizmat qildirish.

Mahalliy madaniyat va xalqaro madaniyat uyg‘unligini targ‘ib qilish, ya’ni milliy g‘urur bilan birgalikda boshqa madaniyatlarni ham anglash va qadrlashni o‘rgatish.

Madaniyatlararo taraqqiyot zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan strategik vazifalardan biridir. Bu jarayonni samarali boshqarish, pedagogik yondashuvlar va siyosiy qarorlar uyg‘unligini ta’minlash orqaligina barqaror taraqqiyot, tinchlik va ijtimoiy totuvlikka erishish mumkin bo‘ladi. Ta’lim madaniyatlararo aloqalarni nafaqat mustahkamlovchi, balki insoniyat kelajagini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy globallashgan dunyoda madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligi ta’lim tizimi samaradorligining ajralmas mezoniga aylanib bormoqda. Ta’lim faqatgina bilim berish yoki kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish vositasi bo‘lib qolmay, balki ijtimoiy integratsiya, insonparvarlik, tinchlikparvarlik va xalqaro hamkorlikni ta’minlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Aynan madaniyatlararo muloqotni shakllantirish va rivojlantirish orqali yosh avlod global dunyoda erkin fikrlovchi, tolerant, ijtimoiy mas’uliyatli va ko‘pmadaniyatli muhitda samarali muloqot qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. UNESCO. Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. – Paris, 2013.

2. Мирзаева, М.Ш. Маданиятлараро мулоқот ва глобал фуқаролик тарбияси. – Тошкент: Фан, 2021.

3. Banks, J.A. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching. – Pearson Education, 2006.

4. ЮНЕСКО. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. – Paris, 2015.
5. Назарова, Г.Р. Таълимда маданиятлараро ёндашув: назария ва амалиёт. – Тошкент: Илм, 2020.
6. OECD. Educating for Global Competence: Preparing Our Youth to Engage the World. – OECD Publishing, 2018.
7. Ҳамидова, Д. “Маданиятлараро компетенция ва уни ривожлантириш усуллари”. // Педагогика ва психология, №3, 2020.
8. Хамдамов А.Т. Глобал таълим муҳитида миллатлараро муносабатлар назарияси. – Бухоро: “Нур”, 2022.
9. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. – 2020.

TARBIYAVIY TADBIRLARNING YOSHLAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI

Amirova Taxmina Bobonazar qizi
RTU, 28-23 BT guruh 2-kurs talabasi.
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,
RTU, p.f.f.d., PhD, dotsent

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada tarbiyaviy tadbirlarning yoshlar ma’naviyatini shakllantirishdagi o‘rni keng yoritilgan. Maqolada zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimida tarbiyaviy faoliyatning shakl va uslublari, ularning yoshlar tafakkuri va axloqiy qarashlariga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, tadbirlar mazmunini yangilash, yoshlar bilan muloqotni jonlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bo‘yicha dolzarb muammolar ochib beriladi. Maqolada Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, Jan-Jak Russo kabi mashhur mutafakkirlarning fikrlari asosida tarbiya jarayonining falsafiy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba, innovatsion yondashuvlar va zamonaviy yoshlar ehtiyojlariga mos takliflar orqali maqola mavzuga keng qamrovli yondashgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar tarbiyasi, ma’naviy kamolot, axloqiy qadriyatlar, tarbiyaviy tadbirlar, shaxs kamoloti, ijtimoiy faollik, milliy g‘urur, zamonaviy yondashuv, interaktiv metodlar, psixologik yondashuv, tarbiya tizimi, motivatsiya, yoshlar bilan ishlash, pedagogika.

Jamiyat taraqqiyotida yosh avlodning ma'naviy yetukligi muhim o‘rin tutadi. Ma'naviyat yoshlarning fikrlash doirasi, dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu boisdan ta’lim-tarbiya jarayonida turli tarbiyaviy tadbirlarning o‘tkazilishi katta ahamiyat kasb etadi.Yosh avlodning ma'naviy kamoloti har bir davlatning taraqqiyotida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ma’naviy jihatdan yetuk, vatanparvar, ijtimoiy faol shaxslar jamiyatning kelajagini belgilaydi. Shu sababli, ta’lim va tarbiya tizimi orqali yoshlarning ma'naviy olamini boyitishga alohida e’tibor qaratish zarur. Bu jarayonda tarbiyaviy tadbirlarning ahamiyati beqiyosdir. Abu Nasr Forobiy shunday degan: "Ma'naviyat – insoniy fazilatlarning eng yuksak darajasidir." Tarbiyaviy tadbirlar yoshlarning ongida ijobiy dunyoqarashni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ijtimoiy faollikni kuchaytirish kabi bir qator vazifalarni bajaradi. Alisher Navoiy ta’kidlaganidek: "Tarbiya ko‘rmagan inson meva bermagan daraxt kabidir."Yoshlar qalbiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi tadbirlar orqali ular o‘z hayotiga jiddiy qaray boshlaydi. Shu jarayonda ularga yo‘l ko‘rsatish, ma’naviy mezonlarni singdirish zarur. Tarbiyaviy tadbirlar nafaqat bilim, balki fazilatlar, mehr-oqibat, halollik kabi qadriyatlarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bunday tadbirlar orqali yoshlar orasida do‘stlik, o‘zaro tushunish, hamkorlik va bag‘rikenglik kabi fazilatlar mustahkamlanadi.

Tarbiyaviy Tadbirlarning Maqsadi va Ahamiyati:Tarbiyaviy tadbirlar yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishiga xizmat qiladi. Ushbu tadbirlar quyidagi maqsadlarga yo‘naltirilgan:

-Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash;

-Ularning axloqiy va estetik tushunchalarini shakllantirish;

-Ijtimoiy faollik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish;

-Milliy an’analar va madaniyatni qadrlashga o‘rgatish;

-Innovatsion va ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish.

Tarbiyaviy tadbirlar turli shakllarda o‘tkaziladi. Ular quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

1. Madaniy-ma’rifiy tadbirlar – teatr tomoshalari, kitobxonlik kechalari, an’anaviy bayram tadbirlari;

2. Sport va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiluvchi tadbirlar – sport musobaqalari, yurishlar, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish aksiyalari;

3. Ilmiy-amaliy konferensiyalar va seminarlar – yoshlarning ilmiy qobiliyatini oshirish va ularni ilm-fan sohasiga yo‘naltirish;

4. Ko‘ngillilik harakatlari – xayriya tadbirlari, ekologik aksiyalar, jamiyat foydasiga xizmat qiluvchi tadbirlar.

5. Psixologik va motivatsion mashg‘ulotlar – o‘zini anglash, stressni yengish, hayotiy maqsadlarni aniqlash bo‘yicha treninglar.

6. Ijodiy tanlovlar va loyihalar – insholar, rasm va dizayn tanlovlari, innovatsion g‘oyalar festivallari.

Buyuk ma’rifatchi Abdulla Avloniy aytganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir." Shuningdek, mashhur pedagog Jan-Jak Russo: "Inson qalbini go‘zal fazilatlar bilan to‘ldirmoq uchun uni yoshligidan tarbiyalash kerak" – deya ta’kidlaydi. Tarbiyaviy tadbirlar aynan shu yosh davrida eng samarali natijalarni beradi.

Hozirgi paytda O‘zbekistonda tarbiyaviy tadbirlarga katta e’tibor qaratilmoqda. Quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha turli tadbirlar amalga oshirilmoqda:

1. Milliy qadriyatlar asosida tarbiya

-Maktab va oliy ta’lim muassasalarida “Milliy g‘urur”, “Vatanparvarlik”, “Oila qadriyatlari” mavzularida davra suhbatlari, ochiq darslar o‘tkazilmoqda.

-O‘zbek xalq ertaklari, maqollar va tarixiy shaxslar hayoti asosida tarbiyaviy mashg‘ulotlar tashkil etilmoqda.

2. Yoshlar bilan ishlash

-“Yoshlar daftari”, “Yoshlar klublari” orqali yoshlarning muammolariga yechim topish, ularni ijtimoiy hayotga jalb etish choralari ko‘rilmoqda.

-“Yoshlar bilan uchrashuv” kabi loyihalar orqali mashhur shaxslar bilan motivatsion tadbirlar o‘tkazilmoqda.

3. Sport va sog‘lom turmush tarzi

-Maktablarda va mahallalarda sport musobaqalari, sog‘lom turmush tarziga oid seminar va treninlar o‘tkazilmoqda.

-“5 tashabbus” doirasida yoshlarni jismoniy faol hayotga jalb etish ishlari olib borilmoqda.

4. Diniy-ma’naviy tarbiya

-Diniy idoralar bilan hamkorlikda tinchlik, bag‘rikenglik, insonparvarlik haqida ma’ruzalar o‘tkazilmoqda.

-Ekstremizm va radikalizmga qarshi ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar tashkil qilinmoqda.

5. Aholi va ota-onalar bilan hamkorlik

-Ota-onalar ishtirokida pedagogik kengashlar, ota-onalar universitetlari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

-“Oila – muqaddas maskan” mavzusida seminarlar, treninglar o‘tkazilmoqda.

Tarbiyaviy Tadbirlarning Natijalari: Tarbiyaviy tadbirlar orqali yoshlarning ma’naviy dunyosi boyiydi, ularning jamiyatdagi o‘rni va mas’uliyati oshadi. Shuningdek, ular mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga, insoniy qadriyatlarni chuqur anglashga o‘rganadilar. Mahatma Gandi shunday degan: "Kelajak bugun nima ekishingizga bog‘liq."

Yoshlar o‘rtasida sog‘lom muhit shakllanadi, ularning bir-biriga bo‘lgan hurmati oshadi. Ular jamiyatda faollashadi, tashabbus ko‘rsatadi va ijodiy g‘oyalarni ilgari suradi. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi davrda yoshlarni faqat axborot

emas, balki to‘g‘ri axloqiy va ma’naviy mezonlar asosida yo‘naltirish zarur.Bugungi kunda ta’lim jarayonida faqatgina an’anaviy dars mashg‘ulotlari bilan cheklanib qolish yetarli emas. Yoshlarning zamon talablariga javob bera oladigan, har qanday holatda to‘g‘ri yo‘l tanlay oladigan, innovatsion fikrlaydigan, ijodkor va yetakchi bo‘lishi uchun ularni ijtimoiy hayotga faol jalb etish lozim. Shu nuqtai nazardan, tarbiyaviy tadbirlarning o‘rganilishi va ularning shaxs faolligiga ta’sirini tahlil qilish dolzarb ahamiyatga ega.Bundan tashqari, xalqaro tajribalar ham ko‘rsatmoqdaki, rivojlangan davlatlarda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda madaniy va tarbiyaviy tadbirlar muhim o‘rin tutadi. Masalan, Finlandiyada maktabdan tashqari mashg‘ulotlar orqali yoshlar o‘z iqtidorlarini namoyish qilishadi, AQShda esa ijtimoiy loyihalar orqali jamiyatda o‘z o‘rnini topishga intiladilar.

Amaldagi muammolar bugungi kunda tarbiyaviy tadbirlar tashkil etishda bir qator muammolar mavjud:

1. Shablonlik va rasmiyatchilik – tadbirlarning mazmuni ko‘pincha bir xil, takroriy va yoshlar uchun qiziqarsiz bo‘lib qolmoqda.
2. Yoshlarning passivligi – ba’zida tadbirlarda ishtirok majburiyati ularning tabiiy qiziqishini so‘ndiradi.
3. Zamonaviy yondashuvlarning yetishmasligi – texnologiyalar asrida yoshlar zamonaviy, interaktiv shakllardagi tadbirlarga ehtiyoj sezmoqda.
4. Mutaxassislarning kamligi – tarbiyaviy ishlarda psixolog, sotsiolog, madaniyatshunoslar bilan hamkorlik yetarli emas.
5. Baholash tizimining mavjud emasligi – tadbirlarning real ta’siri o‘lchanmayapti, samaradorlik monitoringi sust.

Xulosa qilib aytganda, tarbiyaviy tadbirlar yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs bo‘lib yetishishida katta ahamiyatga ega. Ushbu tadbirlar orqali yoshlar jamiyat hayotiga faol aralashib, o‘z kelajagini mustahkamlashga intiladi.Ko‘p vaqtini bekorchi narsalarga sarflash o‘rniga ma'naviy ozuqa olsalar o‘zlariga ham katta foyda bo‘ladi. Shu boisdan, ta’lim muassasalari va jamiyatning boshqa tuzilmalari tomonidan bunday tadbirlarning muntazam tashkil etilishi va rivojlantirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.Shu nuqtayi nazardan, tarbiyaviy tadbirlar faqatgina rasmiy shakl bilangina cheklanmasligi, balki zamonaviy yondashuvlar asosida, yoshlar uchun qiziqarli va foydali ko‘rinishda bo‘lishi lozim. Zero, buyuk shoir va mutafakkir Jaloliddin Rumiy shunday degan: "Sen o‘zingni oz deb bilsang-da, sendagi kuch butun olamni o‘zgartirishi mumkin." Ma’naviy yuksalishga xizmat qiluvchi bunday tadbirlar orqali biz nafaqat bugungi kun, balki kelajak jamiyatini ham barkamol, bilimli, vatanparvar yoshlar bilan ta’minlagan bo‘lamiz. Bu esa har bir ota-ona, ustoz va jamiyatning umumiy mas’uliyatidir.Jaloliddin Rumiyning "Yoshlikda qalbga ekilgan har bir ezgu niyat, kelajakda jamiyatni obod qiladi" degan gapi chuqur ma'naviy va tarbiyaviy mazmunga ega. Bu so‘zlar orqali u shuni ta’kidlamoqda: har bir insonning yoshligida unga berilgan ezgu niyatlar, ijobiy g‘oyalar va axloqiy tarbiya, nafaqat o‘sha insonning, balki butun jamiyatning kelajagiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘zME nashriyoti, 1992.
2. Navoiy, A. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2000.
3. Forobiy, A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
4.Pedagogika va psixologiya asoslari. – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashri, 2021.

O’ZBEK MILLIY TARBIYASINING TADRIJIY VA TARIXIY RIVOJLANISHI

Azizjon G`afforov
Namangan davlat pedagogika inistituti
Pedagogika va Psixologiya mutahasisligi
2-bosqich magistranti

Anotatsiya: Mazkur maqolada o’zbek milliy tarbiyasining shakillanishiga turli davrlarda ta’sir etgan turli omillar, ularning kombinatsiyasi va integratsiyasi haqida qisqacha bahs etildi.

Kalit so’zlar: Milliy tarbiya, metod, yondashuv, usul, uslub, an’ana, urf-odat, ilm-fan, madaniyat, bilim, ko’nikma, jamiyat,

Har bir millat va elat tadrijiy rivojlanishi asnosida o’z milliyligi va etnik jihatdan yagona millat ekanligini namoyon qiluvchi hususiyatlarni o’zida mujassam etgan, milliy ruh bilan yo’g’irilgan o’z milliy tarbiya metodlari, yondashuvlariga ega bo’lib, ma’lum bir tadrijiy rivojlanish bosqichlariga asoslangan holda shakillangan milliy tarbiya metodlarini har bir avlod o’z davri va zamonasiga ko’ra modernizatsiyalashtirib kelgan. Buni birgina O’zbek milliy tarbiyasi misolida ko’rib chiqadigan bo’lsak:

XV asr O’zbek milliy tarbiyasi o’zining dastlabki shakillari va negizlari shakillantirishda muhum davr hisoblanadi. Bu davrda O’zbekiston hududida o’ziga hos ma’rifat va madaniyat tizimi rivojlangan, bunda milliy an’analar, diniy qadriyatlar, ilm-fan va madaniyat bir biri bilan chanbarchas bog’liq ravishda rivojlanib bordi.

XV asrda Amir Temur, Shayboniyxon va ularning vorislari hukumronlik qilgan davrda hozirgi O’zbekistonning madaniy va ilmiy rivoji yuksak darajaga ko’tarildi.

Bu davr haqida so’z borar ekan bu davrni biz 4 bosqichga bo’lib o’rganishni Afzal bildik;

1. Amir Temur va uning tarbiyaviy siyosati: Tarixiy faktlar asosida olib qaraganda Amir Temur o’z davrida o’z tarbiyasi va o’z oila a’zolari taqrbiyasiga katta etibor bergan shaxsiyat sifatida gavdalantiriladi. Uning asosiy g’oyalaridan biri ilm-ma’rifatni rivojlantirish bo’lib, u o’z hukumronlik davrida madrasalar, kutubxonalar va ilmiy markazlar tashkil etish va ularning faoliyatiga katta e’tibor qaratgan. Bu esa keying davrda o’zbek milliy tarbiyasi va ilm-fanining tamali vazifasini bajardi.
2. Madrasalar va ilmiy markazlar: XV asrda madrasalar hossatan Samarqand va Buxorodagi madrasa va ilmiy markazlar, ilm-fan, matematika, falsafa, tibbiyot va boshqa sohalar bo’yicha ta’lim berish va o’qitish uchun asos vazifasini bajardi. Bu ta’lim jarayoni o’quvchilarda nafaqat diniy bilimlarni balki ilmiy va falsafiy bilim va ko’nikmalarni ham shakillantirdi.
3. Milliy qadriyat va an’analar: XV asrda O’zbek xalqining milliy qadriyatlari va an’analariga katta ahamiyat berilgan. O’zbek halqining turmush tarzi, odat va an’analari, musiqa, san’at va boshqa ko’plab o’zbek madaniy meroslari mustahkamlandi va bugungi kundagi milliy tarbiyaning shakillanishiga asos bo’lib hizmat qildi.
4. Tarbiya va ta’limning diniy jihatlari: Diniy ta’lim ham XV asrda milliy tarbiya shakillanishida katta ro’l o’ynadi. Islom dini O’zbekistonda keng tarqalgan davr bo’lib, bu davrda mazkur geografik hududning asosiy dini bu islom dini hisoblanar edi. Islom millatning nafaqat ruhiy, balki axloqiy va tarbiyaviy qadriyatlarining shakillanishida dasturul amal bo’lib hizmat qildi. Bu davrda madaniyat va ilmiy faoliyat ham islom dini ta’limoti bilan chambarchas bog’liq edi.

Umuman olganda, XV asr O’zbek milliy tarbiyasining rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo’ldi. Bu davrda ilmiy, madaniy an’analar shakillantirilib kelajakdagi O’zbek jamiyatining asosiy qadriyat va tarbiyaviy tizimini belgilab berdi.

Ana endi XVII-XIX asrlarda O’zbek milliy tarbiyasiga nazar tashlaydigan bo’lsak, bu davr asosan Islom diniy ta’limoti, xalq urf-odatlari va “Jaholatga qarshi ma’rifat” kabi omillarga asoslangan edi. Bu davrda O’zbekistomdagi ijtimoiy va siyosiy o’zgarishlar, imperiyalar ichidagi muholifat kuchlarining o’zaro kurashlar va imperiyalarning o’rtasidagi kurashlar, shuningdek ilm-fan va madaniyatga, ma’rifatga bo’lgan e’tibor XV asrda tamali qo’yilgan milliy tarbiyani yanada

quvvatlantirdi va zamonaviy tarzda qaytatdan qurilishi va shakillanishiga ta’sir ko’rsatdi. Bu davrda milliy tarbiya quyidagi omillar asosida rivojlanib ravnaq topib bordi:

1.Diniy ta’lim:

Garchi XVII-XIX asrlarda istebdod tizimi o’ziga qaram mamlakatlarda din, ma’rifat-madaniyat, ma’naviyatning rivojlanishi va ravnaq topishiga ochiqdan ochiq va oshkora money bo’lsada, bu davrda O’zbekistonda diniy ta’lim va tarbiyaning muhum o’rni bor edi. Ta’lim va tarbiya asosan madrasalarda masjid va madrasa mullalari (o’qituvchilari) tomonidan berilgan. Bunday o’quv yurtlari O’rta Osiyoda ko’plab shaharlarda, jumladan Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlarda bunday diniy markazlar mavjud edi. Bu markazlarda asosan Qur’on, hadis ilmi, fiqh(Islom huquqi), arab tili va adabiyoti diniy fanlar o’qitilar edi.

2. Millit urf-odatlar va an’analar:

Bu davrda O’zbek xalqining milliy tarbiyasi va madaniyati ko’plab qadimiy urf-odatlar, qadriyatlar va an’analarga asoslangan edi. Bu davrda yoshlar tarbiyasida yuqori avlod vakillarining (asosan bobo va buvilar yoki ulardan katta avlodning) o’rni benihoya katta bo’lgan. Yosh avlod sho‘urida mehnatga, katta avlod vakillarini hurmat qilish va e’zozlashga, adolatlilikga, haq yo’lga da’vat qilish va ahloqiy qadriyatlarni o’rgatish zarurati ehtiyoj darajasiga ko’tarilgan. Bunga sabab esa bu davrda yuzaga kelgan ijtimoiy va siyosiy holatlarda, mustabit tuzum yuritgan siyosatga (xalqning ongi va sho‘uridan milliy qadriyatlar, an’analar, urf-odatlar va diniy etiqodlarni silib tashlashga qaratilgan harakatlarga) qaramasdan milliy qadriyatlar, urf-odatlar va milliy o’zlikni saqlab qolishga intilish edi.

3. Mehnat va amaliy tarbiya:

Bu davrda O’zbek milliy tarbiyasida mehnat tarbiyasi ham muhum ahamiyat kasb etar edi. Bu davrda yoshlarda ko’proq qishloq xo’jaligi va hunarmandchilikga oid ko’nikima va malakalar shakillantirishga katta e’tibor qaratilgan. Tarbiya jarayonida axloqiy qadriyatlar, mehnatga bisbatan ijobiy munosabat, ko’nikma va malakalar muhum o’rin tutgan. Bunday amaliy tarbiya ko’proq qishloq aholisi o’rtasida keng yoyilgan bo’lim, bu yerlarda to’qimachilik, qandolatchilik, temirchilik kabi ko’plab hunarmandchilik turlari bilan uzoq vaqtdan beri shug’ullanib kelayotgan sulolalarni uchratish odatiy hol edi.

4.Yoshlar ta’limi va ilm-fan:

XIX asrmimh ikkiinchi yarmida yangi milliy va nadaniy oqimlar (jumladan, Rus madaniyatining ta’siri) ta’lim tizimiga katta o’zgarishlar kiritdi. Ruslar bilan birgalikda kirib kelgan yangi ilmiy-texnikaviy bilimlar qobiliyatli o’zbek yoshlarini bior qator yangi g’oyalarga yo’naltirdi. Ammo bu mustabit tizimning qattiq va shavqatsiz siyosatiga qaramay o’sha davrda O’zbekistonning markaziy shaharlaridan bo’lgan Samarqand va Buxoroda ilmiy-madaniy markazlar saqlanib qoldi hamda u yerlarda yoshlarga yanada yuqori darajadagi diniy va ilmiy ta’lim-tarbiya berib borilgan.

5.Xotin-qizlar ta’limi:

Xotin qizlar ta’limi XVII-XIX asrlarda birmuncha cheklovlarga duch keldi, ayniqsa qishloq hududlarida. Ammo yirik shaharlarda, ba’zi bir o’zbek xonadonlarida va oilalarida qizlarga diniy ta’lim berish amaliyoti mavjud edi. Yirik ilm va ma’rivat mavjlangan Buxoro, Samarqand, Toshkent va shu kabi shaharlarning ayrim madrasalarida xotin-qizlar uchun maxsus diniy darslar tashkil etilgan edi.

6.Siyosiy o’zgarishlar va ijtimoiy tuzum:

XVIII-XIX asrlarda O’zbekiston hududida asosan Buxoro amieligi, Xiva xonligi va Qo’qon xonligi kabi bir biridan mustaqil va bir biriga qarshi ziddiyatli munosabatda bo’lgan xonliklar mavjud edi. Bu xonliklarning siyosiy boshqaruvi va hukumronligi O’zbek xalqining milliy tarbiyasiga qaysidir ma’noda ijobiy va qaysidir ma’noda salbiy ta’sir ko’rsatdi. Rossiya imperiyasining bosqini va bu hududlarda olib brogan mustamlakachilik siyosati asnosida siyosiy va ma’daniy tuzumlar tamoman o’zgarishga yuz tutdi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkunki, XVIII-XIX asrlarda O’zbek milliy tarbiyasi o’zining an’anaviy ildizlariga ega bo’lib, diniy tarbiya, axloqiy tarbiya va mehnat tarbiyasiga asoslangan edi. Ammo bu XVIII-XIX asrlarda yuz bergan siyosiy o’zgarishlar va tashqi ta’sirlar milliy

tarbiyaning rivojlanishi va ravnaq toppish yo’lida bir muncha sun’iy to’siqlar yaratdi. Ammo bu davrga kelib o’zbek milliy tarbiyasi o’ziga hos ijtimoiy, madaniy va diniy omillarni birlashtirib, o’ziga hos bir tizimni yan’ni milliy tarbiya tizimini shakillantirdi.

Mustaqillikga erishgandan so’ng O'zbek milliy tarbiyasi ko'plab o'zgarishlarga yuz tutdi. 1991-yilda O'zbekiston mustaqillikni qo’lga kiritgach, milliy tarbiyani qayta shakllantirish va mustahkamlash maqsadida turli sohalarda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Bu jarayonda asosiy e'tibor milliy qadriyatlarni, an'analarni, o'zbek tilini va madaniyatini saqlash va rivojlantirishga qaratildi.

1. Milliy qadriyatlarni tiklash:

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab o'zbek xalqining boy tarixiy, madaniy va axloqiy merosi qayta tiklash say harakatlari olib borildi va qayta tiklashga erishildi. Bunda, asosan, o’qituvchi va tarbiyachilar zimmasiga o'zbek xalqining tarixiy yodgorliklari, an'analari va urf-odatlarini yosh avlodga yetkazish va milliy dunyoqarashni shakillantirish vazifasi yuklatildi. Buning uchun zamonaviy va yangicha o’qitish metod va vositalari joriy etildi, mavjudlari esa modernizatsiya qilindi hamda yangicha pedagogik yondashuvlar joriy etildi.

2. Milliy til va adabiyot

Mustaqillikga erishilgandan so’ng O'zbek tilini davlat tili sifatida mustahkamlashga alohida e'tibor qaratildi. O'zbek tili va adabiyotini o'qitish, yoshlarni o'z ona tilini yaxshi bilishga, tushunishga, o’z fikr va mulohazalarini o’z ona tillarida ifodalashga o'rgatishga katta ahamiyat berildi. O’qitishda mana shunday yangi usullar va metodlarining takomillashuvi milliy tarbiyaning ajralmas qismi bo’lib hizmat qildi.

3. Ma'naviyat va axloqiy tarbiya

Mustaqillik yillarida yoshlar orasida ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar va vatanparvarlikni oshirish maqsadida ko'plab ilmiy-amaliy konferensiyalar, seminarlar, tanlovlar va boshqa ko’plab tadbirlar tashkil etildi. O'zbek xalqi tarixidan, milliy urf-odatlardan misollar keltirgan holda, yoshlarni hurmat, vijdonlilik, adolat, mehnatsevarlik kabi fazilatlar bilan tarbiyalashga bo’lhan intilish va say-harakatlarga alohida e’tibor qaratila boshlandi.

4. Ta'lim tizimi va pedagogika

Mustaqillik davrida O'zbekistonda ta'lim tizimi zamonaviy talablar asosida takomillashtirildi. Milliy tarbiyani shakillantirishda yangi pedagogik yondashuvlar joriy etildi, bu esa o'quvchilarda faqat ilmiy bilimlarnibina emas, balki madaniy va axloqiy qadriyatlarni ham shakllantirish me’zoni vazifasini bajardi.

5. Sport va san'at

O'zbek milliy tarbiyasining yana bir muhim jihati sport va san'atga katta e'tibor qaratilishidir. Sport orqali sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, san'at orqali milliy madaniyatni saqlash, avlodlarga yetkazish va yoshlarni estetik tafakkurga yo'naltirish kabilarga intilishda katta ahamiyatga ega bo'ldi.

6. Vatanparvarlik va milliy g'urur

Mustaqillik davrida Vatanparvarlik va milliy g'ururni oshirishga katta e'tibor berildi. O'zbek tarixidan, shu jumladan, Buyuk Ipak yo'li, Amir Temur va boshqa tarixiy shaxslar merosidan namunalar keltirilgan holda, yoshlar o'z vataniga, xalqiga bo'lgan hurmat va muhabbatni oshirishga o'rgatildi.

Shu tarzda, O'zbekiston mustaqillik davrida milliy tarbiyani modernizatsiyalash, rivojlantirish va saqlashga katta ahamiyat qaratib, milliy istiqlol g'oyalarini amalga oshirishga intildi. Bu davrga kelib O’zbek millatining milliy akseologik merosini chuqurroq o’rganish va aksealogik qarashlardan amalda va pedagogik jabhalarda qo’llashga va joriy qilishga doir ko’p tarmoqli ilmiy izlanishlar olib borildi va bu izlanishlar kunimizda ham davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. X.Ibragimov, Sh. Abdullayeva. Pedagogika Nazariyasi. Toshkent-2008.
2. Islom Abdug`aniyevich Karimov. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. Toshkent “Ma’naviyat” – 2010
3. Islom Abdug’aniyevich Karimov. Barkamol avlod orzusi. 2000.y.

4. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183

5. Қаюмов, Б. З. Ў., & Абдураҳмонов, О. А. Ў. (2021). ТАЛАБАЛАРДА ШАХСИЙ ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ. Scientific progress, 1(6), 750-754.

6. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT MOTIVATION. Next Scientists Conferences, 1(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261

7. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.

8. Ziyonet.uz

ZAMONAVIY TA’LIM, MA’NAVIY TARBIYA VA YANGI TAJRIBA MAMLAKAT ISTIQBOLINING GAROVIDIR

Elibaeva Lola Sulaymanovna
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti

Zamonaviy ta’lim da pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yagona yondashuv asosida tubdan takomillashtirish, mazkur yo‘nalishda oliy ta’lim dasturlarini xalqaro tajriba asosida transformatsiya qilish, shuningdek, ta’lim sohasida uzviylik va uzluksizlikni hamda ilm-fan va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash maqsadida 2025-yilning 28-aprel kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni (PF-73-son) qabul qilindi.

Afsonalarda bayon etilishicha og‘ir yuklarni ko‘tarish va siljitishga doir muvafaqqiyatli tajribalaridan ruhlanib ketgan buyuk olim Arximed: “Menga tayanch nuqtasini beringiz, yerni siljitaman”, deb aytgan ekan. Oliy ta’lim i sifatini oshirishni nimadan boshlash kerak? Bu “og‘ir yuk”ning tayanch nuqtasi qayerda?

Farmonga ko‘ra, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti negizida Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti tashkil etiladi. Universitet respublikada pedagog kadrlar tayyorlash bo‘yicha yetakchi oliy ta’lim tashkiloti etib belgilandi.

2025-2026-o‘quv yilidan universitetning boshqaruv tizimi «Yangi O‘zbekiston» universiteti tajribasi asosida tubdan takomillashtiriladi.

Universitetning mavjud 14 ta fakulteti maqbullashtirilib, 6 ta pedagogika oliy maktablari tashkil etiladi.

Akademik faoliyat raqamlashtirilgan boshqarish tizimi (Learning management system) orqali yo‘lga qo‘yiladi hamda «Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish» (HEMIS) axborot tizimi bilan integratsiya qilinadi.

Universitetning bakalavriat ta’lim yo‘nalishlariga 1-kursdan xalqaro ta’lim dasturlari bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Farmonning birinchi ilovasiga muvofiq, respublika hududlaridagi pedagogika oliy ta’lim muassasalari, shu jumladan, Buxoro davlat pedagogika instituti ham Maktabgacha va maktab ta’lim i vazirligi tizimiga o‘tkaziladi.

2026-2027-o‘quv yilidan boshlab pedagogika oliy ta’lim tashkilotlarida universitetga mos ravishda boshqaruv tizimi takomillashtiriladi va xalqaro ta’lim dasturlari bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Ta’lim ning barcha bosqichlarida uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash maqsadida Pedagogik ta’lim ni rivojlantirish bo‘yicha Respublika kengashi (keyingi o‘rinlarda — Kengash) tashkil etildi va quyidagilar uning asosiy vazifalari etib belgilandi:

— maktabgacha, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, pedagog kadrlar tayyorlovchi professional va oliy ta’lim muassasalari, sohada faoliyat yuritayotgan ilmiy va malaka oshirish tashkilotlari o‘rtasida o‘zaro aloqalarni ta'minlash va mustahkamlash;

— mamlakatda pedagogik ta’limni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilash, uning uzoq va o‘rta muddatli strategik dasturini tasdiqlash hamda amalga oshirilishini nazorat qilib borish;

— pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalari va ta’lim dasturlarining o‘zaro uzviyligini, shuningdek, maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional hamda kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ta’lim muassasalarining dasturlari bilan uzluksizligini ta'minlash;

— ta’lim muassasalarining pedagogika sohasidagi ijobiy tajribasini, shuningdek, o‘qitish va ta’lim oluvchilar bilimlarini baholashning zamonaviy uslublarini ommalashtirish;

— pedagogika sohasida ilm-fan va ta’limni rivojlantirishga oid dolzarb muammolarni aniqlash, ularni keng jamoatchilik ishtirokida, shu jumladan ijtimoiy tarmoqlar orqali muhokama qilish va ilg‘or xorijiy tajribalar asosida ularning echimi bo‘yicha tavsiyalar tayyorlash;

— pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ta’lim dasturlari va darsliklarni takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish yuzasidan takliflar ishlab chiqish.

— Kengash tomonidan tayyorlangan takliflar tegishli vazirlik va idoralar hamda davlat ta’lim va ilmiy muassasalari tomonidan majburiy tartibda ko‘rib chiqilishi belgilandi.

Ta’lim sifati avvalo, davlat ta’lim standartlarining bajarilish sifatiga, jamiyat va iste’molchilar tomonidan qo‘yilgan talablarga, maktabgacha ta’lim tashkilotidan OTM maqsadlari, me’yorlari, yaratilgan shart-sharoitlar, ta’lim jarayoni va yakuniy natijalar sifatiga bog‘liq:

Birinchidan, shaxslarni yaxlit rivojlantirishdan tashqari, ularni mustaqil fikrlash qobiliyati hamda global dunyoga moslashish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar bilan ta’minlashi lozim. Boisi sifatli ta’limning muhim jihatlaridan biri — bu tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish qobiliyatidir.

Ikkinchidan, sifatli ta’lim iste’molchilarning talabiga asoslangan holda, inklyuziv, hamyonbop va talabalarning turli ehtiyojlariga moslashtirilgan bo‘lishi kerak. Qolaversa, sifatli ta’lim adolatli bo‘lishi, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqishi, jinsi va millatidan qat’i nazar, barcha shaxslarning bu imkoniyatdan teng foydalanishini ta’minlashi lozim.

Uchinchidan, har tomonlama rivojlangan sifatli ta’lim akademik mukammallikdan tashqari, ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ko‘maklashishi lozimligini ham ta’kidlash kerak. Ya’ni sifatli ta’lim talabalarning ommaviy nutqi va shaxslararo muloqot qobiliyatini rivojlantirishga ko‘maklashishi lozim.

To‘rtinchidan, sifatli ta’lim faqatgina nazariya bilan chegaralanib qolmay, ta’lim oluvchilarni o‘rgangan bilimlarini amalda qo‘llashga undashi lozim. Mustahkam nazariy bilimlar muhim ahamiyatga ega bo‘lsa-da, ta’limning haqiqiy samaradorligi amaliyotda ko‘rinadi.

Ta’limda sifatni boshqarish tizimi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

• ta’limga bo‘lgan talablarni ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlari va xalqaro standartlarni hisobga olgan holda anglash;

• iste’molchiga mo‘ljal olish, mehnat bozoridagi keskin raqobat boshqarish tizimidan safarbarlik va dinamiklikni talab etadi;

• monitoring natijalarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini doimiy takomilashtirib borish.

Ta’lim sifati ta’lim jarayoni natijadorligi va ahvoli, uning jamiyat va davlat talablariga mosligini belgilovchi, shaxsning fuqarolik, maishiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi ijtimoiy integral kategoriya sifatida talqin etiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta’lim sifatini biz ta’lim jarayoni, maktabgacha ta’lim tashkilotidan tortib oliy ta’lim muassasalarigacha sifatli ta’lim olish uchun yaratilgan shart-sharoitlarga bog‘liq. Yuqoridagilarni umumlashtirish jarayonida ta’kidlash mumkinki, «sifat» –

bu murakkab falsafiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ayni paytda tizimli kategoriya bo‘lib, standartlashtirish bilan dialektik bog‘liqdir.

O’QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA UMUMBASHARIY G’OYALARNING O’RNI

G’ulomova Diyora Shuxratovna
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,
RTU, p.f.f.d., Pedagogik ta’lim
va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o’qituvchi faoliyatini shakllantirishda umumbashariy g’oyalarning o’rni yoritilgan. Tinchlik, bag’rikenglik, axloqiylik, adolat, erkin fikrlash kabi qadriyatlar o’qituvchi faoliyatining negizi sifatida ko’rsatilib, mashxur mutafakkirlar fikrlari va hayotiy misollar asosida tahlil qilingan. O’qituvchining faqat bilim emas, balki tarbiya vositasi sifatida ham umuminsoniy qadriyatlarni singdirishdagi ma’sulyati alohida ta’kidlangan**.**

Kalit so’zlar. O’qituvchi, qadriyat, tarbiya, umuminsoniy, g’oyalar, jamiyat, dars, ta’lim, hurmat, o’quvchi, global, taraqqiyot, xalqaro, tizim, muoloqot, umumbashariy.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi insoniy qadriyatlar, madaniyatlararo muloqot va global taraqiyotga asoslangan. Shu nuqtai nazardan qaraganda o’qituvchilik nafaqat kasb, balki jamiyat hayotida tub o’zgarishlarni amalga oshiruvchi ma’naviy-ma’rifiy kuchdir. O’qituvchining asosiy maqsadi – bilim berish bilan birga, insonni tarbiyalash, uni axloqli, ma’sulyatli, bag’rikeng va erkin fikrlaydigan shaxs sifatida voyaga yetkazishdir. Umumbashariy g’oyalar – bu insoniyatning tarixiy tajribasida shakllangan, millat va dinlardan ustun bo’lgan abadiy qadriyatlardir. Bularni ta’lim jarayoniga chuqur singdirgan holda yoshlarni tarbiyalaymiz. Bu jarayonda umumbashariy g’oyalar – butun insoniyat tomonidan tan olingan va qadrlanadigan axloqiy-ruhiy tamoyillari asosiy yo’nalish sifatida qaraladi.

Umumbashariy g’oyalarga tinchlik, inson huquqlari, tenglik, bag’rikenglik, adolat, insonparvarlik, ekologik mas’uliyat va madaniyatlararo muloqot kiradi. O’qituvchi bu g’oyalarni o’z darslari, muomila madaniyati, o’quvchilarga bo’lgan munosabati orqali shakllantiradi. Masalan, tarix fanini o’qitishda tinchlikparvarlik g’oyalarini ilgari surish, adabiyot darslarida insonparvarlik va axloqiy mavzular haqida munozaralar tashkil etish, biologiya yoki geografiya darslarida esa ekologik ma’sulyatga urg’u berish mumkin. Mashhur mutafakkir Alisher Navoiy insoniy fazilatlarning muhumligini shunday ta’kidlaydi: “Ilm dinu diyonatning, axloq va adolatning asosidir.” Janubiy Afrikalik arbob Nelson Mandela esa shunday degan: “Ta’lim – bu dunyoni o’zgartira oladigan eng kuchli quroldir.” Bugungi kunda yosh avlod internet, ijtimoiy tarmoqlar va texnologiya orqali turli g’oyalar va madaniyatlarga duch kelmoqda. Bu esa o’qituvchining roli va ma’sulyatini yanada oshiradi. Chunki yoshlar ongida to’g’ri qadriyatlar poydevorini yaratish – ularning kelajakdagi hayotiy pozitsiyasini belgilab beradi. O’qituvchi har bir darsda o’quvchining shaxsiy fikrini hurmat qilish, turlicha qarashlarga sabr-toqat bilan qarash, boshqalarni qadrlash, muammo yechimlarida insof va adolat mezonlariga asoslanish kabi ko’nikmalarni shakllantirishi kerak. Ta’lim jarayonida qo’llaniladigan interfaol metodlar, loyiha asosidagi ta’lim, rolli o’yinlar, bahs-munozaralar va real hayotiy holatlarga asoslangan topshiriqlar o’quvchilarda umumbashariy g’oyalarga asoslangan fikrlashni shakllantiradi. Masalan, “Inson huquqlari haftaligi” kabi tadbirlar orqali o’quvchilar o’z huquqlari va burchlari haqida chuqurroq bilimga ega bo’lishadi, shuningdek, boshqalarni tushunish va hurmat qilish ko’nikmalarini rivojlantiradilar.

O’qtuvchining shaxsiy namunasi eng kuchli tarbiya vositasidir. O’z harakati, nutqi, kiyinish madaniyati, odob-axloqi bilan o’qituvchi yosh avlod uchun hayotiy idealga aylanishi mumkin. O’qituvchi o’zida umuminsoniy qadriyatlarni mujassam etmagan bo’lsa, uning darsda aytgan har qanday ibratli gapi o’quvchi qalbiga chuqur singmaydi. Shu bois o’qituvchi doimo o’z ustida ishlashi, yangiliklarga ochiq tolerant mehribon va sabrli bo’lishi zarur.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonunida ham ta’limning aosiy maqsadi sifatida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, inson huquq va erkinliklariga hurmat ruhida tarbiyalash ko’rsatilgan. Xalqaro tashkilotlar jumladan YUNESKO ham o’qituvchilarning kasbiy faoliyatida umumbashariy qadriyatlarga alohida e’tibor qaratilishini ta’kidlaydi. Ularning ma’lumotlariga ko’ra, bolalikda shakllangan umumiy qadriyatlar o’smirlik va voyaga yetgan davrda shaxsiy qarorlar va ijtimoiy mas’uliyat asosini tashkil etadi.

Finlandiya ta’lim tizimida o’qituvchilar birinchi navbatda o’quvchilar bilan insoniy muloqotni yo’lga qo’yadi. Ularda o’zaro hurmat, hamjihatlik, ochiqlik kabi qadriyatlarni rivojlantiradi. Shu sababli, bu mamlakatda yoshlar o’rtasida jinoyatchilik darajasi nihoyatda past, o’quvchilarning ruhiy holati esa barqaror. Yoki O’zbekistondagi ayrim ilg’or maktablarda “axloqiy tarbiya” darslari orqali o’quvchilarga shaxsiy mas’uliyat, o’zgalarga hurmat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqida keng ma’lumot berilmoqda. Bu darslar orqali bolalar nafaqat o’quvchi, balki jamiyat a’zosi sifatida ham shakllanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o’qituvchi faoliyatini tashkil etishda umumbashariy g’oyalar markaziy o’rinni egallaydi. Har bir pedagog bu qadriyatlarni nafaqat o’rgatishi, balki o’z ham hayotda namuna bo’lishi kerak. O’qituvchi faoliyatining har bir bosqichida – reja tuzishdan tortib, baholashgacha – umumbashariy g’oyalar yotmog’i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. A’zam Xoliqov. “Pedagogik mahorat” 2010-yil. TOSHKENT. 200 sahifa

2. Dilfuza Zakirova. “Millatlararo umumbashariy manfaatlar va qadriyatlar” 2021-yil. FARG’ONA davlat universiteti… 227-233 sahifa

3. “Umumbashariy qadriyatlar va ularning qadrsizlanishi” 2024-yil. Ilm-fan va ta’lim jurnali.

4. “Qadriyatlarning o’qituvchi faoliyatidagi kasbiy va shaxsiy rivojlanishdagi roli” 2023-yil. Qo’qon universiteti.

5. Juraqulovna T. M. Types of person-centered technology in the educational process //E-Conference Globe. – 2021. – C. 105-107.

6. Turdieva M. J. Modern development of creative abilities of preschool children on the basis of pedagogical creativity //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 814-819.

KOGNITIV YONDASHUVDA MINNATDORCHILIKNING IJTIMOIY TA’SIRI

Oripova Parvina Valisherovna
Buxoro davlat universiteti Filologiya fakulteti
3- bosqich talabasi
Hamroyeva Nafisa Nizomiddinovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya Bizga ma’lumki, kognitiv tilshunoslikda so‘zlovchi yoki nutq qaratilgan shaxsning ichki kognitiv tuzilishi hamda dinamikasini tavsiflash va izohlash asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada kognitiv yondashuv orqali minnatdorchilikning ijtimoiy ta’siri ya’ni shaxs minnatdorchilik bildirgan vaziyatidagi holati va unda yuz beradigan emotsional xususiyatlarning so‘zlovchida aks etishi va tinglovchining bunga munosabati misollar orqali ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Kognitiv yondashuv, ijtimoiy ta’sir, kognitiv jarayonlar, kognitiv psixologiya

Til insonlar bilan munosabatimizni ifodalovchi eng muhim vositadir. Tilsiz fikrlarimizni yetkazish imkoniyati yo‘q. Bilishsiz esa inson ongining mavjud bo‘lishi mumkin emas. Bilish aqliy jarayon sifatida insoniyatga mavjudlikni anglash imkonini beradi. Eng muhimi, agar insonlar aqliy faoliyatning chuqur shakli bo‘lgan kognitiv qobiliyatdan mahrum bo‘lganida hech qanday fan paydo bo‘lmas edi. Kognitiv tilshunoslik XX asrning 80-yillaridan keyin paydo bo‘ldi. U bilan

birga kognitiv yondashuv tushunchasi ham kirib keldi. Kognitiv yondashuv bunda inson tafakkuri va his-tuyg‘ularining qanday ishlashini o‘rganadi. Kognitiv yondashuv – bu inson tafakkuri, idroki, xotirasi, qaror qabul qilish jarayonlari va bilimlarni qayta ishlash mexanizmlarini o‘rganuvchi ilmiy yondashuvdir. U inson ongi va bilimi qanday shakllanishi, axborotni qanday qabul qilishi, tahlil qilishi va unga asoslanib qanday xulosa chiqarishini tushuntirishga harakat qiladi. Shuningdek, bir qator kognitiv jarayonlar mavjud bo‘lib, bular kognitiv psixologiyaning tarkibida o‘zini aks ettiradi ya’ni xotira, nutq, his-tuyg‘ular, fikrlash, xayol va boshqalar. Kognitiv psixologiyaning maqsadi – bu subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonlarini tushunish va modellashtirish, iloji boricha rasmiy ravishda, hatto miyya funksiyalarining ishlashi uchun algoritmlarni shakllantirishdir. Jarayon tushunchalaridan biri dual ta’lim jarayonlari. Idrokni kognitiv o‘rganishga misol sifatida idrok etishga tayyorlik kontseptsiyasini keltirish mumkin: odamlar butunlay yangi narsalarga duch kelganda, ularni tushunishlari va ehtimol, ularni ma’lum toifalarga kiritishlari yoki yangi toifalarni shakllantirishlari kerak. Ma’lumki, kognitiv yondashuvda minnatdorchilikning ijtimoiy ta’siri verbal va noverbal vaziyatlarda o‘z aksini topadi. Minnatdorchilik bildirish nutqiy janrining noverbal vositalari so‘zlovchining minnatdorchilik bildirish nutqiy vaziyati bilan bog‘liq barcha hatti-harakatlarini o‘z ichiga oladi. Xalq orasida minnatdorchilik bildirish ramzi sifatida o‘ng qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib, boshini egish, ya’ni ta’zim qilish hatti-harakati xalq orasida eng ommalashgan hatti-harakatdir. Bundan tashqari kattalar va keksalar orasida duo qilish, yelkasini silab, shukronalik keltirish, o‘zidan kichiklarni quchoqlab yuzidan yoki qo‘lidan o‘pib qo‘yish, yelka qoqish, rasmiy qarsaklar kabilar misol bo‘la oladi. Bunday harakatlarning vujudga kelishi bevosita kognitiv jarayon bilan bog‘liqdir. Shuningdek, bu jarayonda ijtimoiy ta’sir ham yetakchilik qiladi. Ijtimoiy ta’sir- bu odamlarning fikrlari, his -tuyg‘ulari va hatti- harakatlari atrofdagi jamiyat ta’siri ostida o‘zgarishidir. Minnatdorchilik qay yo‘sinda bo‘lmasin, so‘zlovchi va tinglovchida ma’lum miqdorda ijtimoiy ta’sir kuzatiladi. Masalan, quyidagi misolga diqqat qarataylik:

Men sendan roziman, toabad roziman , jiyanim. Ayang ikkimizga qilgan yaxshiliklaring , keksaygan chog‘imizda yolg‘izligimizni bildirmay ruhimizga madad, belimizga quvvat bo‘lganing uchun toabad minnatdorman. [Hoshimov, 2018. 52].

Ushbu misolda asar qahramoni suhbatdoshiga chin ko’ngildan tashakkur izhor etayotganligi ko’rinyapti. Keyingi misolda esa qahramon suhbatdoshining ezgu tilaklariga nisbatan tashakkur aytganiga guvoh bo’lamiz:

Oshdan so‘ng usta Alim shunday fotiha o‘qudi:

- Dushmanlaringizning yo‘q bo‘lg‘anlari chin bo‘lsin, suyganingiz bilan эndi mas’ud yashang.

Otabek tashakkur etdi. [Qodiriy, 2018. 134].

Minnatdorchilik kategoriyasi so’zlashuvda maxsus leksik birliklar, grammatik qurilmalar hamda intonatsiya orqali o‘z ifodasini topadi. Ushbu vositalar yordamida turli semantik va sintaktik xususiyatlarga ega bo‘lgan minnatdorchilik nutqiy aktlari shakllanadi, bu esa nutq jarayonida mazkur kategoriyaning amaliy tasdig‘ini ta’minlaydi.

- Rahmat sizga! – dedi Komissar ayricha mehr bilan. To‘g‘ri qildi. Bu safar shunisi ham yetarli edi. [Hoshimov, 2018. 85].

Minnatdorchilikning umumiy ko‘rinishini, ya’ni insonning shodlik va ishontiruvchi emotsional holatlarini ifodalaydi. Aksariyat hollarda, inson yordam olish yoki boshqa shaxsning yaxshi ishi bilan tanishganida, ichki quvonch tuyg‘usi paydo bo‘ladi.

-Rahmat sizga, Safar aka, - dedi Sultonali. – Siz mirzo Anvarning obro‘sig‘a to‘qunmoqchi bo‘lg‘an bir yomonliqning xabarini oldindan olib kelgansizkim, mirzo Anvarning bir do‘sti bo‘lishim sifati bilan sizga minnatdorchiliq bildiraman. [Qodiriy, 2018. 102].

Ma’lumki, kognitiv yondashuvning asosiy xususiyatlari: aql, bilim, kontseptualizatsiya, bilish, olamni lingvistik ko‘rish, psixik tasvirlar, mentalitet, madaniy konstantalar, konsept, olam manzarasi, milliy madaniy makon va boshqalarda o‘z aksini topadi. Masalan,

- Katta rahmat, tashakkur! Pulni keltirganingiz uchun emas, to‘g‘riligingiz uchun minnatdorman. – Rahmat, salomat bo‘ling! [Qozonchi, 2017. 45].

Ushbu parchada so‘zlovchi va tinglovchida o‘zaro psixik jarayon kuzatilishi bilan bir qatorda ijtimoiy ta’sir yetakchilik qilgan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kognitivizmga ko‘ra, shaxs axborotni qayta ishlash tizmi sifatida o‘rganilishi va inson xatti-harakati uning ichki holatlari nuqtai nazaridan tavsiflanishi va tushuntirilishi kerak. Minnatdorchilik shaxs ichki kechinmalari va insonning olamni anglashi va uning psixikasi bilan bog‘liq, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hoshimov O‘. “Tushda kechgan umrlar” – Toshkent. 2018 – B 234
2. Mo‘minov S.M. O‘zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari. Filol. fan. d-ri. ... dis. avtoref. – Toshkent, 2000. – B. 20.
3. NIZAMIDDINOVNA, H. N. (2024). The Need for Interactive and Perceptive Sides of Communication in Speech Activity. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521)*, *2*(5), 1199-1202.
4. Qodiriy A. “O‘tkan kunlar”. Toshkent, 2018. – B 134.
5. Qodiriy A. “Mehrobdan chayon”. Toshkent, 2018. – B 102.
6. Qozonchi, A.L. O‘gay ona. “Yangi asr avlodi”.–Toshkent, 2017.
7. Toirova G., Hamroyeva N., Oripova G. Minnatdorchilik – nutqiy etiket sifatida//. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. – Buxoro, 2024. – № 5. – Б. 122-128.
8. To‘xtayeva K. Kognitiv tilshunsolik va uning xususiyatlari. – T., 2021.
9. Shodiyeva Sh. Tilshunoslikda kognitiv yondashuv – T., 2023.

OILADA MUVAFFAQIYATLI TARBIYALASHNING MA’NAVIY SHAROITLARI VA IMKONIYATLARI

Hasanova Shahzoda Zafarjon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim yo‘nalishi birinchi kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada muvaffaqiyatli tarbiyalashning ma’naviy sharoitlari va imkoniyatlari haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

Kalit so’zlar: oila, tarbiya, metod va usullari, pand-nasihat, ta’lim, jismoniy barkamollik, milliy qadriyatlar.

Sharqda oila azaldan muqaddas dargoh sifatida qadrlangan. Oila a’zolarida muayyan turmush tarziga rioya qilib, tajriba orttirish, saranjomlik va tejamkorlik, qat’iylik va to‘g‘riso‘zlik singari odob-axloq me’yorlarini kamol toptirish azaldan oilaning asosiy vazifasi bo‘lib kelgan. Buyuk qomusiy olimlarimiz, xususan, Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig”, Kaykovusning “Qobusnoma”, Ahmad Yugnakiyning “Hibbat ul xaqoyiq”, Abu Nasr Forobiyning “Baxtga erishish haqida, Abu Ali ibn Sinoning “Tadbir al-manozil” risolasi, Sa’diyning “Guliston, Husayn Voiz Koshifyning “Axloqi muhsiniy”, Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub”, Abdurahmon Jomiyning “Silsilat uz- zaxab”, “Bahoriston”, Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” va boshqa ko‘pgina asarlarda oila ma’naviyati, bolalar va yoshlar tarbiyasining uslublari, ota-onaning oiladagi vazifalari, farzandning ular oldidagi burchi, oilaviy tarbiyaning mazmun mohiyati har tomonlama sharhlanib, turli hayotiy rivoyatlar orqali atroflicha yoritib berilgan. Bu asarlar hanuzgacha o‘z qiymatini yo‘qotgani yo‘q va sevib o‘qilmoqda. Oila tutishda ma’naviyatning sharoit ta qozo etgan tomonlari borki, bu haqiqda allomalarimiz eslatib o‘tishgan. Beruniy oila qurayotgan qizlarga ota-onaning pand-nasihatlarini keltirib, oiladagi tinch-totuvlik ko‘proq ayollar zimmasiga tushishini ta’kidlab shunday yozadi: «Ey qizim! Sen o‘rgangan uyingdan ketib, notanish xonadonga tushmoqdasan. Sen bo‘lajak kuyovingning hamma hislatlarini bilmaysan. Sen er bo‘l, u esa osmon bo‘ladi. Demak, sen u bilan shunday yo‘l tutki, uning oldida er kabi kamtar bo‘lsang, u osmon kabi olijanob bo‘ladi. Sohibqiron Amir Temur o‘z tuzuklarida yozadi: “Kelin izlamoqqa e’tibor berdim. Bu ishni davlat yumushlari bilan teng ko‘rdim. Kelin bo‘lmishning nasl-nasabini, yetti pushtini surishtirdim. Sog‘liq, jismonan kamolatini aniqladim, barcha qusurlardan xoli bo‘lsagina, kelin tushirdim”. Bu so‘zlarda o‘z qonining tozaligini saqlash uning aynishiga yo‘lqo‘ymaslik va uni oldini olishga intilishini ko‘rish mumkin. Zero, qondagi,

ruhdagi aynish – millatning ming yillik qadriyatlarini nobud qilishi mumkin. Xalqimizda shunday axloqiy qoidalar mavjudki, ular o‘zbekligimizni namoyon qilib, qadrimizni boshqa xalqlar oldida ko‘tarib turadi va milliy o‘zligiga xosligi bilan ajratib turadi. Oilada bolaning ongiga go‘dakligidanoq o‘zgalar manfaatini o‘z manfaatidan ustunqo‘yish, jamiyat manfaatini shaxsiy manfaatdan ustuvor ekanligini uning ongiga singdirib borish muhimdir. Oilaviy tarbiya mahorati bolada uni o‘rab turgan dunyoni fuqaro va vatanparvar sifatida ko‘rish va anglab etishni o‘rgatishda ko‘rinadi. Toki, bola o‘z atrofida, o‘z yonida bo‘layotgan voqea va hodisalarga befarq qaramaydigan bo‘lsin, bolaligidanoq boshqalarning quvonchi va tashvishiga sherik bo‘lsin, ko‘nglidan o‘tkazsin. Shunda boladagi fuqarolik hissi axloqiyqadriyat sifatida uning tabiatiga singib ketadi. Fuqarolik hissini bola ongida shakllantirish, uni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning bugungi kungi asosiy mezoni bo‘lib qolayotganligini to‘la his qilish oilaviy tarbiyada muhim ahamiyatga egadir. Oilada shaxsni axloqiy shakllantirish bolaning tug‘ilishidan boshlanadi. U ko‘pgina omillar ta’sirida tarkib topadi. Bu omillar oilaviy munosabatlar xarakteri, ota-onalarning namunasi, ulardagi umumta’lim darajasi, umummadaniy saviyasi, hamda ularning pedagogik madaniyati va nihoyat oilaviy hayotning tashkil etilishidan iborat. Bu omillar oilada bolani axloqiy tarbiyalashning mazmunini tashkil etadi va ular birqator pedagogik xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Bular quyidagilardan iborat:

1. Ayrim oilalarda bolalarning tarbiyasi faqat onalar zimmasida, ota esa bu ishdan o‘zlarini chetga oladilar. Go‘yo farzandlarini ta’lim maskanida. Ya’ni bog‘cha, maktab tarbiyalab berishlari shart. Tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki,qadimdan o‘g‘il bolalar tarbiyasi bilan otalar, qiz bola tarbiyasi bilan onalar shug‘ullanganlar, ammo ular asosan erkaklar nazoratida bo‘lgan;

2. Ota-onalar bolalarga birdek munosabatda bo‘lishlari, bir xil mehribon va g‘amxo‘r, talabchan vaqattiqqo‘l bo‘lsalar bolalar hayoti butun va mukammal bo‘ladi. Biri talabqilganda, ikkinchisi yonini olsa tarbiya buziladi. Bolalariga haddan tashqari mehribonchilikqilayotgan ota-onalar ularni xurmatqilishdan oldin, o‘zlarini ham hurmat qilishni o‘rgatishlari zarur;

3. Ko‘pgina ota-onalar bolalarini tarbiyalash borasida o‘z vazifalari va burchlarini to‘la his qilmaydilar. Boshqacharoq aytganda, ularda pedagogik tayyorgarlik etishmaydi. Zotan oilaviy tarbiya, avvalo ota-onalarning o‘zlarini-o‘zlari tarbiyalash demakdir. Chunki bola ayni paytda ta’sir obyekti va sub’ektidir. Biroq ota-ona bola ana shunday ob’ekt ekanligini sezmasligi uchun harakatqilishi kerak. Ammo barcha ota-onalar ham buni tushunib yeta olmaydilar;

4. Oila hayotini to‘g‘ri tashkilqilish, oilada sog‘lom axloqiy muhitni yaratish lozim. Bu ishda hechqanday mayda-chuydalar bo‘lmasligi kerak. Har bir narsa bolaga ta’sirqiladi. Ana shu ta’sir natijasida salbiy yoki ijobiy odatlar, turlicha xulq-atvorlar paydo bo‘ladi. Ota-onalarning har bir xatti-harakatini bolalar kuzatib turadi. Shuning uchun bolaga u yoki bu ishniqil yokiqilma deb nasihat qabilidagi o‘rgatish yo‘li bilan tarbiyalayman, deb o‘ylamaslik kerak;

5. Har bir ota-ona bolasini barkamol inson bo‘lishini istaydi. Farzandini ana shunday inson bo‘lishidan nafaqat ularning o‘zi, balki jamiyat ham manfaatdir. Ota-onaning fuqarolik burchi ham shuni taqozo etadi. Shunga ko‘ra har bir ota-ona, eng avvalo mamlakat uchun bo‘lajak fuqaroni tarbiyalayotganini unutmasligi lozim;

6. Ota-ona shaxsining o‘zi bola tarbiyasida muhim rol o‘ynaydi. Ularning oqilona o‘gitlari, pand-nasihatlarining hech biri, ularning shaxsiy namunasi o‘rnini bosa olmaydi. Bolalarning axloqiy fazilatlarini tarkib topishida, oiladagi o‘zaro ahllik, halollik va rostgo‘ylik, o‘zaro ishonchning mavjudligi, umuman sog‘lom axloqiy muhit muhim ahamiyatga ega;

7. Oilada bolalarni sevish, ularning shaxsiyatini hurmatqilish va hechqachon ularni izzat-nafsiga tegmaslik zarur. Bunday jazolash usuli bola nafratini kuchaytiradi. Harqanday g‘amxo‘rlik talabchanlik bilan olib borilgani maqsadga muvofiqdir;

8. Har bir oilada uning o‘ziga xos bo‘lgan an’analari mavjud bu an’analar bola ongiga, uning xulq-atvoriga juda kuchli ta’sirqiladi. Masalan: oila a’zolarining tug‘ilgan kunlarini o‘tkazish,qarindosh urug‘lar xolidan xabar olish va hokazolar;

9. Bola tarbiyasida ota-onaning ishxonasidagi, mahalla vaqo‘ni-qo‘shnisi oldidagi obro‘yi ham katta rol o‘ynaydi va bolalarida ularga nisbatan faxrlanish hissini uyg‘otadi. Ular shu ruhda tarbiyalanadilar. Shunday qilib, oilaviy tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlari va ta’sir qilish omillari

mavjud. Bularni hisobga olmasdan turib, bola tarbiyasini oilada yaxshi yo‘lgaqo‘yish mumkin emas. Buning uchun, avvalo, ota-onalarning o‘zlari tarbiyalangan bo‘lishlari lozim.

Ota-onalarning butun hayoti, ularning fuqarolik qiyofasi, ma’naviy dunyosi bola tarbiyasining negizini tashkil etadi. Zotan, ota-ona bolalari uchun aziz va muqaddas kishilardir. Shu sababli ularga taqlidqiladilar, ularga o‘xshashga intiladilar. Oiladagi tarbiyani yuqoridagi xususiyatlarini hisobga olish, bolani axloqiy jihatdan tarbiyalashda, milliy axloqiy qadriyatlardan foydalanishning mohiyatiga, uning o‘ziga xosligi va ahamiyatini tahlil qilishga yordam beradi.

Milliy mustaqillik sharoitida jamiyatning ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotida yuz berayotgan o‘zgarishlar tabiiy ravishda vaqonuniy tarzda xalqning ravnoqiga yo‘l ochdi, mustaqillikni mustahkamlashga samarali ta’sir ko‘rsatdi. Natijada bu tarixiy jarayonlar oilada bola tarbiyasida ham o‘z aksini topa boshladi. Buning uchun ota – onalarning o‘zida milliyqadriyatlarga nisbatan munosabat o‘zgarmog‘i lozim. Ular bolalarni ota-bobolarining pand-nasihatlari, o‘gitlari, tajribalari asosida eng yaxshi va olijanob an’analar ruhida tarbiyalab kelganlar. Ularning dono fikrlari, turmush saboqlari davrlar g‘alviridan o‘tib, saralanib bizgacha etib kelgan.

Xulosa qilib aytganda, oilada bolalarni axloqiy tarbiyalashning usullarini xalq pedagogikasida manbalaridan o‘rganishimiz lozim. Jumladan, tushuntirish, namuna ko‘rsatish, odatlantirish, iltimosqilish, tilak-istak bildirish, yolvorish-iltijoqilish, maslahat berish, ko‘ndirish, undash, ma’qullash, rahmat aytish, duo qilish, olqish, ta’naqilish, koyish, qarg‘ash, qo‘rqitish, uzr so‘rash, la’natlash, so‘kish, urish, kaltaklash kabilar. Lekin insonni axloqiy tarbiyalashda eng kuchli tarbiyaviy vosita sifatida o‘git-nasihat, ibrat ko‘rsatish, ma’qullash va maqtash, mukofotlash kabilardan foydalanish samarali natijalar berishi kuzatishlardan ma’lum. Ota-onalar bola tarbiyasi oson ish emasligini anglashlari kerak. Yoshlikdagi tarbiya bolaning kelajak hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun bolalar tarbiyasiga mas’ul shaxslar, ota-onami yoki muallimmi, tarbiyaga qattiq e’tibor berishlari shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kamilova, G. A., & Rozieva, Z. E. (2022). Botirova. *Ню A. Maktabgacha talim tashkilotlarida bolalarni ekologik-gigienik tarbiyalash imkoniyatlari. Maktabgacha talim-Maktab-Oliy talim konsepsiyasi muammo, yechimlar va istiqbollar xalqaro ilmly-amaliy anjuman materiallarl. Buxoro*, 46-48.

2. Kamilova, G. (2020). Maktabgacha talim muassasalarida ekologik tarbiyani tashkil etishda integrativ yondashuv. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, *1*(1).

3. Камилова, Г. А., & Нарзиева, Д. Б. (2022). Повышение экономической грамотности у детей дошкольного возраста с помощью развития коммуникативных компетенций. *Вестник науки и образования*, (8 (128)), 44-46.

4. Камилова, Г. А., & Нарзиева, Д. Б. (2022). КОММУНИКАТИВНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ. *Вестник науки и образования*, (8 (128)), 47-50.

5. Kamilova, G. A. Go’Zal Rajab Qizi Qurbonova (2021). *MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTlARIGA RAHBARLIK VA BOSHQARISHDA ZAMONAVIY YONDASHUV. Scientific progress*, *2*(7), 1149-1153.

6. Kamilova, G. A. (2021). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTlARIGA RAHBARLIK VA BOSHQARISHDA ZAMONAVIY YONDASHUV. *Scientific progress*, *2*(7), 1149-1153.

7. Камилова, Г. А., Султонова, М. И., & Бобожонова, М. А. (2023). ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ STEAM В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ. *Вестник науки и образования*, (5 (136)-2), 41-44.

8. Safarova, S., & Kamilova, G. (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING ERKIN FIKIRLASHINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL USULLARNING AHAMIYATI. *Modern Science and Research*, *3*(12), 504-507.

9. Камилова, Г. А., Мухаммедова, М. М., & Жабборова, О. С. К. (2023). МЕТОДИКА СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ВКЛЮЧЕНИЯ МЕНТАЛЬНОЙ АРИФМЕТИКИ ЧЕРЕЗ ИГРЫ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. *Вестник науки и образования*, (5 (136)-2), 38-41.

10. Камилова, Г. А., & Кулиева, Х. Г. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. *Вестник науки и образования*, (4 (135)), 82-84.

PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA’SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

Ilawatdinova Dilbar Azat qizi
Innovatsion texnologiylar universtiteti
“Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim”
kafedrasi assistent o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik ta’lim jarayonida umumbashariy g‘oyalarning roli, mazmuni va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif ta’limning insonparvarlik, tinchliksevarlik, ekologik madaniyat, ijtimoiy mas’uliyat kabi tamoyillarga asoslanishi zarurligini asoslaydi. Shuningdek, xalqaro tajriba, global kompetensiyalar, hamda BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari kontekstida ushbu g‘oyalarning integratsiyasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: umumbashariy g‘oyalar, pedagogik ta’lim, global kompetensiya, tinchlik madaniyati, ekologik ong, barqaror rivojlanish.

Bugungi globallashuv jarayonida ta’limning insonparvarlik, hamkorlik, barqaror rivojlanish, tinchlik va adolat kabi umumbashariy qadriyatlarga asoslanishi tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Pedagogik ta’lim sohasi esa ushbu g‘oyalarning amaliyotga tatbiq etilishida muhim vosita hisoblanadi. Har bir xalqning, har bir davlatning ta’lim tizimi zamirida nafaqat milliy qadriyatlar, balki insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi umumbashariy g‘oyalar mujassam bo‘lishi lozim.

O‘zbekistonda 2017 yildan boshlab ta’lim sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun, milliy ta’lim dasturlari va pedagog kadrlar tayyorlash tizimi umuminsoniy qadriyatlarni ta’limga integratsiya qilishga xizmat qilmoqda.

Pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalarni targ‘ib qilish — bu oddiy nazariy tamoyillarni o‘qitish emas, balki shaxs ongida chuqur ildiz otgan ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni tarbiyalash demakdir. Bunday yondashuv nafaqat milliy taraqqiyotga, balki global miqyosdagi tinchlik, barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qiladi. Shu sababli, pedagoglar, metodistlar va ta’lim tizimi mutasaddilari uchun ushbu g‘oyalarni ta’lim mazmuniga chuqur singdirish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Umumbashariy g‘oyalar deganda barcha xalqlar uchun umumiy, har qanday madaniyat va jamiyatda qadrlanadigan tamoyillar tushuniladi. Bular — inson huquqlari, tenglik, erkin fikrlash, bag‘rikenglik, tinchliksevarlik, ekologik ong, madaniy xilma-xillikka hurmat, ilm-fan va taraqqiyotga intilish kabi qadriyatlarni o‘z ichiga oladi.

Pedagogik ta’limda ushbu g‘oyalarning targ‘ib qilinishi bir necha yo‘nalishda amalga oshirilmoqda:

Umumbashariy g‘oyalar deganda, butun insoniyat uchun umumiy bo‘lgan, madaniyat, din, millat, irq, jins yoki ijtimoiy mavqedan qat’i nazar, barcha odamlar uchun ahamiyatli va dolzarb bo‘lgan qadriyatlar tushuniladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- Inson huquqlarini hurmat qilish
- Erkinlik va tenglik
- Tinchliksevarlik
- Bag‘rikenglik va hamkorlik
- Ekologik mas’uliyat
- Ilm-fan va taraqqiyotga intilish
- Madaniy xilma-xillikni e’tirof etish

- Adolat va ijtimoiy mas’uliyat

Mazkur qadriyatlar BMTning Taraqqiyot Dasturi, YUNESKOning ta’limga oid siyosiy hujjatlari, Xalqaro Inson Huquqlari Deklaratsiyasi va boshqa xalqaro konvensiyalar asosida shakllangan.

Pedagogik ta’lim — bu nafaqat kasbiy bilim berish tizimi, balki kelajak avlodga ijtimoiy mas’uliyat, insoniy fazilatlar, global ong va fuqarolik tarbiyasini beruvchi jarayondir. Bu sohada umumbashariy g‘oyalar bir necha asosiy yo‘nalishlarda o‘z ifodasini topadi:

1. **Ta’lim mazmuni orqali**

Darsliklar, metodik qo‘llanmalar va o‘quv dasturlarida insoniyat taraqqiyotiga oid mavzular, global muammolar (ekologiya, kambag‘allik, urushlar, diskriminatsiya) yoritilishi lozim. Tarix, adabiyot, geografiya, huquqshunoslik kabi fanlarda bu g‘oyalar alohida mavzular sifatida o‘rganiladi.

2. **Shaxs tarbiyasi orqali**

Har bir pedagogning vazifasi — o‘quvchilarda axloqiy fazilatlar, ijobiy ijtimoiy xulq-atvor, boshqalarga hurmat bilan qarash, hamkorlikda ishlash, fikrlar xilma-xilligini qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

3. **Innovatsion yondashuvlar orqali**

Bugungi ta’lim tizimi projekt asosida o‘qitish, interaktiv metodlar, xizmat o‘rganish (service learning), muammoga asoslangan ta’lim (problem-based learning), "Global Classroom" kabi texnologiyalar orqali umumbashariy g‘oyalarni chuqurroq singdirish imkonini beradi.

YUNESKOning "Ta’limda tinchlik madaniyati" dasturi, Finlyandiyaning ijtimoiy-emotsional ta’lim modeli, Germaniyada fuqarolik jamiyati asoslarini o‘rgatish tizimi, Yaponiya va Janubiy Koreyada insonparvarlik tamoyillariga asoslangan maktab tartibi — bularning barchasi ta’limda umumbashariy qadriyatlarni o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi muvaffaqiyatli misollardir.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham oxirgi yillarda bu borada ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, yangi avlod darsliklarida ekologik madaniyat, millatlararo totuvlik, tinchlik, insonparvarlik mavzulariga alohida e’tibor berilmoqda. Prezident tashabbusi bilan yo‘lga qo‘yilgan "Yangi O‘zbekiston — yangi ta’lim" tamoyili bevosita umumbashariy qadriyatlarni ilgari surishga qaratilgan.

Pedagogik faoliyatda bu qadriyatlar quyidagi yo‘llar bilan namoyon bo‘ladi:

- O‘quvchilarga individual yondashuv
- Gender tengligiga rioya qilish
- O‘qituvchining ijtimoiy va axloqiy mas’uliyati
- Demokratiya va fuqarolik ongini shakllantirish
- Jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarni rag‘batlantiruvchi motivatsiya yaratish

Xulosa qilib aytganda**,** pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalar va qadriyatlarni chuqur singdirish — jamiyatda barqarorlik, inson huquqlarini hurmat qilish, madaniy xilma-xillikni qadrlash va ijtimoiy adolat kabi muhim ijtimoiy maqsadlarga erishishning kafolati hisoblanadi. Shuning uchun:

- Ta’lim dasturlarida umumbashariy qadriyatlar alohida modul sifatida belgilanishi lozim;
- O‘qituvchilarni tayyorlashda axloqiy-psixologik kompetensiyalarga e’tibor kuchaytirilishi kerak;
- O‘quvchilarning madaniyatlararo muloqotda ishtirok etishiga imkoniyat yaratish lozim;
- Ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan qadriyatlar asosidagi metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi zarur.

Shunday qilib, pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalarni kengroq targ‘ib qilish nafaqat ta’lim sifati, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Bugungi o‘quvchi — ertangi rahbar, mutaxassis, ota-ona. Ularni faqat texnik bilimlar bilan emas, balki **insoniylik, adolat, ijtimoiy javobgarlik** ruhida tarbiyalash bizning kelajak

avlodimizga qanchalik e’tiborli ekanimizni ko‘rsatadi. Shu bois pedagogik ta’limda bu g‘oyalarni singdirish — bu xalq, hatto insoniyat taqdiriga daxldor masaladir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO (2015). *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*.
2. United Nations (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.
3. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*.
4. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*.
5. Abduqodirov, A. (2021). “Ta’limda barqaror rivojlanish konsepsiyasi.” *O‘zbekiston pedagogik jurnali*, №2.
6. YUNESKO. (2023). “Tinchlik madaniyatini ta’lim orqali shakllantirish.” www.unesco.org

JADIDLARNING TA’LIM-TARBIYA SOHASIDAGI ISLOHOTLARI.

Tosheva Dildora Iskandarovna
dotsent (PhD),
Buxoro davlat pedagogika instituti
M.S.Avezova-
Buxoro psixologiya va xorijiy
tillar instituti 1 bosqich Magistiranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid ma’rifatparvarlarining hayot yo‘li,jadidchilik tarixi va asosiy g ‘oyalari ,hozirgi kunda jadidlarning pedagogik qarashlari va bu yo’lda ularning ko’rsatgan fidoiyliklari haqidagi tushunchalar hamda pedagogik qarashlar o’sha vaqtlarda yangicha qarashlar paydo bo’lib va unda qanday g’oyalar ilgari surilganligi haqida fikr mulohazalar berilgan.

Kalit so‘zlar. Jadid, yangi usul,maktab,ta’lim,tarbiya,islohot,madrasa.turkiy til,taraqqiyot,savodxonlik,ajdod,avlod,komillik

Jadidchilik o‘zi qanday paydo bo‘ldi,paydo bo‘lishidan ko‘zlangan asosiy g‘oya nimadan iborat edi degan savollar tug‘ilishi tabiiy hol**.**Bu savollarga avvallo jadidchilik tarixini bilish orqali javob topishimiz mumkin. Jadidchilik yoki jadidizm (arabcha: *jadīd* — yangi) – XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy harakat jadidchilik dastlab, XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O‘rta Osiyoda tarqaldi.Jadidchilik avval madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o‘rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan.Shuningdek,jadid ma’rifatparvarlari ta’lim tizimini rivojlantirishni, aholi savodini chiqarishni bu orqali esa mamlakatni rivojlantirishni asosiy maqsad qilishgan.

Jadidchilikning asosiy g‘oya va maqsadlari quyidagilar edi:

-Turkistonni o‘rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish shariatni isloh qilish

-xalqqa ma’rifat tarqatish

-Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash

Buxoro va Xivada konstitutsiyaviy monarxiya va parlament keyinchalik demokratik respublika tuzumini o‘rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo‘shin tuzish.Milliy ta’lim tizimini asta sekin bo‘lsada rivojlantirish bu orqali o‘sib kelayotgan yosh avlodni savodli qilish asosiy maqsadlardan biri edi.Toshkent, Farg‘ona, Buxoro, Samarqand va Xivada hur fikrli va taraqqiyparvar kishilarning ayrim guruhlari tomonidan ochilgan madaniy-ma’rifiy yo‘nalishdagi jamiyat va uyushmalardan jadidchilik harakati shakllandi. “Jadid” so‘zi yangi degan ma’noni anglatadi.

Ta’lim tizimiga yangilik olib kirish,yangicha usulda darslarni tashkil etish hamda yosh qatlamni savodli qilish dolzarb masala bo‘lib kelgan. XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvar nomoyondalari – Behbudiy, Fitrat, Cho‘lpon, Munavvar Qori,

Abdulla Avloniylar ijodi va faoliyatida yana ham kuchaydi. Jadidlar Turkistondagi xalqlarni birlashtirish va butun o‘lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g’oyasini ilgari surdilar. Mahmudxoja Behbudiy ta’kidlaganidek, “Har bir mamlakatda islohot va madaniyat asbobig’a tasavvul (vosita) va tashabbus etmoqlik harakati u mamlakatning yoshlari tarafidan zuhur eta boshlagani kabi, bizning Turkistonda ham madaniyat eshigi manzalasida bo‘lgan maktabi ibtidoiy ila intiboh va islohot jarchisi bo‘lgan milliy matbuot g‘ayratli yoshlarning harakati maorif parvaronlarini soyasida vujudga keldi”[17]. Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning ta’lim va tarbiya olishida ota-onaning javobgarligi haqida so‘z yuritib, o‘z farzandining ma’rifatli bo‘lishi uchun qo‘llaridan kelgancha harakat qiladigan zotlar mavjudligini ta’kidlagan. Jadidlar ota-onalar o‘z farzandlarining tarbiyasi bilan shug’ullanib, ularni maktab va madrasalarga tayyorlab berishlarini ta’kidlaganlar. Maktab va madrasalarda o‘qib, ularni tugatib, yoshlar rivojlangan davlatlarning o‘quv yurtlarida bilimlarini oshirib, zamonaviy ilmlarni egallashlari kerakligini uqtirganlar.Albatta ushbu fikrlarni hamma ham ijobiy qabul qilmagan.Buning natijasida juda kam bolalar savod chiqarishgan.Hozirgi vaqtga kelib jadid ma’rifatparvarlarining ijodiy merosini o‘rganish,ular yozgan asarlarni tahlil qilish va foydalanish keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda Xususan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev jadid ma’rifatparvarlarimizning bosib o‘tgan sharafli va o‘z davrida og‘ir yo‘li haqida shunday fikrlarni bildirdilar “…. Keyingi olti yilda respublikamizda maktabgacha ta’lim tashkilotlari soni qariyb 6 barobar ko‘payib, 4988 tadan 29420 taga, oliy o‘quv yurtlari soni esa 77 tadan 213 taga yetkazildi. Yurtimizda yangi turdagi Prezident maktablari, ijod maktablari, ixtisoslashgan maktablar faoliyati yo‘lga qo‘yilmoqda. Farzandlarimizni har tomonlama barkamol, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlar etib tarbiyalashda taraqqiyparvar ajdodlarimizning aql-zakovati, iroda va matonati barchamiz uchun ibrat maktabi bo‘lib xizmat qiladi. Biz xalqaro ilmiy markazlar, dunyo olimlari bilan hamkorlikda jadidlar faoliyatini yanada chuqur o‘rganishni dolzarb vazifa deb hisoblaymiz. Bu noyob meros orqali bugungi kunda insoniyatni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topa olamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ‘ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi. Anjumanning barcha qatnashchilariga sihat-salomatlik, yangi ijodiy yutuqlar, konferensiya ishiga esa muvaffaqiyatlar tilayman”. (Jadidlar merosini o‘rganishga bag’ishlangan xalqaro-konferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigidan.2023 yil 6-mart).Abdulla Avloniy jadid ma’rifatparvarlarining yorqin namoyondasidir. Adibning asosiy ko`zlagan maqsadi millat kelajagi bo`lgan bolalarni boshlang`ich sinfdanoq qisqacha bo`lsada Islom tarixi bilan tanishtirish, diniy ma`rifatlarni oshirish, ularning qalblariga iymon nurini singdirish bo`lgan. Abdulla Avloniyning asarlari tahsinga sazovordir.U o`zbek xalqi madaniyati, ma`rifati bilan bir qatorda qo`shni afg`on xalqi ijtimoiy-siyosiy hayotida ham 1919-1920 yillarda muhim hisoblangan.O‘z zamonida sho`ro hukumatining Af- g`onistondagi siyosiy vakili va konsuli vazifasini bajargan.Abdulla Avloniy asarlar yozish bilan bir qatorda maktablar ochish, xalqni savodxon qilishi, o`zbek xotin- qizlarini o`qitish, o`qituvchilar va ziyoli kadrlar tayyorlash bilan shug`ullanadi. U 1923-24 yillarda eski shahardagi xotin-qizlar va erlar maorif bilim yurtlari mudiri, 1924-29 yillarda Toshkent harbiy maktabida o`qituvchi, 1925-34 yillarda O`rta Osiyo Kommunistik universiteti, O`rta Osiyo Qishloq xo`jaligi maktabida, O`rta Osiyo Davlat universitetida dars beradi. Pedagogika fakultetining til va adabiyot kafedrasi professori va mudiri bo`lib ishlagan.U 1933- yilda o`zbek maktablarining 7-sinfi uchun “Adabiyot xristomatiyasi” tuzib, nashr ettirdi. Abdulla Avloniy “Hijron”, “Nabil”, “Indamas”, “SHuhrat”, “Tangriquli”, “Surayyo”, “Shapaloq”, “Chol”, “Ab”, “Chig`aboy”, “Abdulhaq” taxalluslari bilan tanqidiy va ilmiy maqola, 4000 misradan ortiq she`r ijod qilgan.Avloniy 1927 yilda “Mehnat qahramoni” unvoni bilan taqdirlandi. 1930- yilda unga “O`zbekiston xalq maorifi zarbdori” faxriy unvoni berildi.Hozirda mustaqil O`zbekistonimizda Abdulla Avloniy nomida bir qator maktablar bor.Yuqorida nomi keltirilgan jadid ma’rifatparvarlari o‘z vatani ,xalqi uchun ,ularning ma’naviy

[17] Behbudiy M. Muhtaram yoshlarga murojaat. Oyna-1914. 41-bet

kamoloti uchun o‘z hayotini xavfga qo‘yishgan.Chunki millat tili bilan, ma’naviy kamoloti bilan, aql idroki va bilimi bilan yuksak marralarga erisha oladi.

Xulosa qilib aytganda jadid ma’rifatparvarlarining qilgan zahmatli mehnati tufayli yoshlarning savodxonlik darajasi sezilarli darajada oshgan.Milliy ona tilimizda yozilgan turli asarlari bugungi kunga qadar o‘z ahamiyati va qimmatini yo‘qotmagan.Yangi ta’lim tizimi joriy etish yangi sharoitlarda va yangicha usulda dars o ‘tishni targ‘ib qilish buning natijasida xalqning bilim darajasini oshirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan va bu maqsadga sezilarli darajada erishgan ham.Rivojlangan davlatlarda bilimga chanqoq yoshlarni bepul tarzda o‘qitish tizimini joriy etishgan bu orqali mamlakatda rivojlanishni yo‘lga qo‘yishgan.Hozirgi kunda kelib jadid ma’rifatparvarlarining tajribasini o‘rganishga alohida etibor berilmoqda,chunki mamlakatning rivojlanishi uchun jonkuyar va vatanparvar yoshlarni ajdodlarimizga mos holda ta’lim–tarbiya bermoqlik bugungi kun o‘qituvchisining ham vazifasi hisoblanadi.Zero, “Milliy tilni yo‘qatmak millatning ruhini yo‘qatmakdir” degan edi Abdulla Avloniy. Biz bo‘lajak o‘qituvchilar o‘sib kelayotgan yosh avlodni ajdodlarimizdan bo‘lmish jadid ma’rifatparvarlarining boy merosidan foydalanib amalda tatbiq eta olsak shubhasiz avlodlarimizning ma’naviy kamoloti yanada yuksak va mukammal bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. SH. Mirziyoyev: Jadidlar merosini o‘rganishga bag’ishlangan xalqarokonferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigidan.2023 yil 6-mart

2.Oblomurodov N, Hazratqulov A va boshqalar. O‘zbekiston tarixi.(o‘quv qo‘llanma)T.2011

3. Behbudiy M. Muhtaram yoshlarga murojaat. Oyna-1914. 41-bet

4. M.Abdurashidxonov. Xotiralarimdan(Jadidchilik tarixidan lavhalar). Sharq 2001. 108-109-betlar

СООТНОШЕНИЕ ОБРЯДА И ЭПОСА (НА ПРИМЕРЕ ЭПОСА «АЛПОМИШ»)

Шарипова Махбуба Бахшиллоевна
Бухарский государственный педагогический институт,
преподаватель кафедры узбекского языка и литературы,
доктор философии по филологии

Аннотация: *в статье анализируется художественная интерпретация обрядов в эпосе «Алпомиш».*

Ключевые слова: *эпос, этнос, фольклор, значение, традиция, обряд.*

«Алпамыш» был одним из крупнейших эпосов, созданных предками узбеков, каракалпаков, казахов, башкир, татар, алтайцев. Узбекский, каракалпакский и казахский варианты эпоса «Алпамыш» считаются наиболее близкими. Узбекские версии эпоса являются самыми многочисленными. Предполагают, что завершение формирования этого эпоса происходило в узбекском улусе в XIV – первой половине XV века. Всего насчитывается более 40 узбекских вариантов эпоса «Алпамыш». Семь версий были записаны на территории Зерафшанской долины, включая Каракульский и Гиждуванские туманы Бухарской области, Кызылтепинский и Хатырчинские туманы Навоийской области, Нарпайский и Кушрабадские туманы Самаркандской области. Из всех версий «Алпамыша» самой значительной по объему, полноте и содержанию всегда признавалась версия народного сказителя (бахши) Фазыла Юлдаш оглы (1872-1935), который был родом из села Лойка Бахмальского тумана Джизакской области.

В эпосе “Алпамыш” представлены два свадебных мотива: а) свадьба детей; б) брачная свадьба Алпамыша и Барчиной). Фольклорист Ш.Турдимов интерпретировал первый мотив “свадьбы” в эпосе “Алпамыш” как “*Ер муножоти ва Кўк иноятн бирлашди*”, а второй-как *“Унган уруғ Кўк ва Ер ардоғида”*. Появление в эпосе” Алпамыш " нового жениха – Ултонтоза, мотив борьбы главного героя Алпамыша с калмыками и их ханом, по сути,

является одним из традиционных сюжетных колец, повторяющихся во многих вариациях в мировой литературе

Часто в этом проявляется общая ситуация, когда бывший супруг невесты тайно проникает в свой народ, его появление в образе нищего, паломника, дервиша. Об этом впервые высказался Гази Олим Юнусов. Вслед за ним на этом останавливались В.М.Жирмунский, Ш.Турдимов, Э.Эшонкулов. Видна также близость эпоса по содержанию к русскому “Былине о Добрыне Никитиче и Алеше Поповиче”. Эпос “Алпамыш” хоть и является героическим эпосом, но в нем важное место занимает изображение культурно-бытового уклада нашего народа, своеобразных семейных обрядов, обычаев и традиций. Изучая их, можно почувствовать, что эпос “Алпамыш” – это уникальный художественный шедевр, вобравший в себя самые древние и жизненные традиции наших предков, и тем самым понять неразрывную связь эпоса и обряда.

Есть два важных аспекта, которые доказывают, что эпосы связаны с обрядом. Если первое – отражение обрядов в эпосе, то есть художественное выражение, то второе-место и функция эпоса в обряде. Фольклорист Ж.Эшонкулов, говоря о роли и роли эпоса в обрядах, отмечает, что древняя традиция, которая продолжается сегодня в южных регионах Узбекистана – свадебные представления и другие обряды с участием бахши.

Признаки, свидетельствующие о связи эпоса и обряда, на наш взгляд, следующие:

1. Эпос-один из особых видов художественной формы устного народного творчества, в его составе часто встречаются песни, относящиеся к свадебному и траурному обряду, из чего понятно, что он сформировался в определенном смысле в генетической связи с обрядовыми песнями.

2. Эпосы как вид эпической поэзии исполнялись в процессе обрядов, чтобы сделать обряды широко популярными, повысить их выразительность.

3. Эпосы часто исполнялись в рамках свадебных обрядов, а также выполняли функцию распространения морально-воспитательных взглядов между людьми.

4. Эпос не вырастает из обряда и обряд не формируется под влиянием эпоса. Но встречаются эпосы, созданные с участием образов и толкований обрядов, родственных им фольклорных жанров.

5. В поэтической структуре эпоса наблюдается, что мотивы, связанные с изображением обряда, формировали его сюжет и определяли его морфологию.

Алпомиш можно назвать символом древних обычаев, традиций, суеверий и обрядов нашего народа, ведь в романе повседневная жизнь нашего народа описана как никакое другое литературное произведение. Различные обычаи, такие как охота перед рождением ребенка, правильные роды, выбор имени для ребенка, вождение в юбке, проведение свадебной церемонии в колыбели, сбор родственников перед свадьбой для совета, встречи - таможня и таможня. посыльный, проведение круглого стола и другие вещи, описанные в Алпомиш, очень важны и требуют специального исследования.

Список литературы

1. Paksoy H.B. “Alpamysh” Central Asian Identity under Russian Rule. – USA, AACAR, 1989. – 683 p; Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М, 1947. – 518 с; Райхл Карл. Тюркский эпос: традиции, формы, поэтическая структура. Пер. с англ. В. Трейстер под ред. Д.А. Функа. – М.: Восточная литература, 2008. – 383 с.; Ингёнг О. “Алпомиш” ва “Жумўнг” достонларининг қиёсий типологияси: Докторлик дисс. автореф. – Тошкент, 2014. – 75 б.

2. Турдимов Ш. Этнос ва эпос. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – Б.7.

3. Юнусов Ғози Олим. “Алпомиш” достони // Билим ўчоғи. – Тошкент, 1923. – № 2-3. – Б. 37-39.

4. Жирмунский В.М. Вопросы генезиса и истории эпоса “Алпамыс”. Тезисы докдадов и собщений регионального совещания по эпосу “Алпамыш”. – Тошкент, 1956. – 250 с; Жирмунский В.М. Эпическое сказание об Алпамыше и Одиссея Гомера. Т.16. Вып. 2. –

Тошкент: Изд. АН. Отд. Литературы и языка, 1957.**– 17 с**; Турдимов Ш. Қиёслар // Эпос ва этнос. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – Б.76-77.

5. Эшонқул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини. – Тошкент: Фан, 2011. – Б.94.

6. SHARIPOVA, M. (2023). “ALPOMISH” DOSTONINI O’ZBEK VARIANTLARI ORASIDAGI MAROSIMLARNING BADIIY TALQINI. *Journal of Research and Innovation*, *1*(10), 45-52.

7. Baxshilloyevna, S. M. (2023). “ALPOMISH” DOSTONIDA SUNNAT TO ‘YI MAROSIMINING BADIIY TALQINI. *Научный Фокус*, *1*(2), 1091-1095.

8. Baxshilloyevna, S. M. (2023). “ALPOMISH” DOSTONINI O ‘RGANISH BOSQICHLARI, METODLARI HAMDA KUYLASH ETOSI. *Научный Фокус*, *1*(2), 1096-1100.

9. Sharipova, M. (2023). MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA ETNIK MADANIY TA’LIM VA UNING TARIXIY ILDIZLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, *35*(35).

10. Sharipova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IFODALI NUTQNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK FUNKSIYALARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, *32*(32)

ABDURAHMON JOMIY MEROSINING ZAMONAVIY TA’LIM-TARBIYADA AKS ETISHI

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy pedagogik qarashlarining zamonaviy ta’lim jarayoniga tatbiqi, xususan, talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Jomiy ijodining zamonaviy tarbiya tizimida tutgan o‘rni va uning g‘oyalarini amaliyotda qo‘llash yo‘llari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: fuqarolik madaniyati, tasviriy san’at ta’limi, badiiy pedagogika, ijtimoiy mas’uliyat, demokratik qadriyatlar, huquqiy ong, milliy madaniyat, tolerantlik, integratsiyalashgan ta’lim, faol o‘qitish metodlari.

Inson tarbiyasi har qanday jamiyatda dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Yangi avlod vakillarini ma’naviy jihatdan yetuk, axloqan pok, maqsadga intiluvchan etib tarbiyalash – milliy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bu borada tarixiy merosimiz, jumladan, buyuk allomalarimizning pedagogik qarashlari, ularning ma’naviy-ma’rifiy asarlari bebaho xazinadir. Ana shunday mutafakkirlardan biri bo‘lmish Abdurahmon Jomiyning asarlari va hayotiy pozitsiyasi hozirgi kunda yoshlar tarbiyasi uchun dolzarb manba bo‘lib xizmat qiladi.

Abdurahmon Jomiy o‘zining adabiy, ilmiy va diniy-ma’rifiy merosi orqali o‘z davrida nafaqat she’riyatga, balki pedagogika sohasiga ham katta hissa qo‘shgan. U nafaqat axloqiy-ruhiy tarbiyani, balki shaxsning ichki dunyosi, ruhiy yetukligini shakllantirishga katta e’tibor qaratgan. Jomiyning “Bahoriston”, “Sabhat ul-abror”, “Iskandar xiradnomasi”, “Silsilat uz-zahab” va “Tuhfat ul-ahror” kabi asarlarida nafaqat tasavvufiy g‘oyalar, balki tarbiyaning nazariy asoslari ham chuqur ifodalangan.

Uning pedagogik qarashlarining asosiy markazida insonni komillikka yetaklash g‘oyasi turadi. Bu komillik esa faqat ilm bilan emas, balki odob, sabr, halollik va samimiyat bilan uyg‘unlashgandagina amalga oshadi. Jomiy nazarida ilm egallashning o‘zi yetarli emas, uni qanday maqsadda, qanday yo‘lda va qanday niyat bilan olish ham muhimdir. Jomiyning ustoz-shogird aloqalari haqidagi qarashlari, ayniqsa, zamonaviy ta’lim muassasalari uchun juda muhim ahamiyatga ega. U shogirdning ustozga bo‘lgan hurmatini, ustozning esa shogirdga mehr bilan yondashishini tarbiyaning ajralmas qismi deb biladi. Bu qarashlarni hozirgi pedagogik jarayonda

talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi sog‘lom, samimiy va ishonchli muhitni shakllantirishda qo‘llash mumkin.

Abdurahmon Jomiy ijodida tasavvufiy dunyoqarash asosida insonning ma’naviy yuksalishi haqida chuqur mulohazalar mavjud. Bu mulohazalar orqali ruhiy poklanish, ichki tarbiya, nafs ustidan g‘alaba, sabr-toqat, xushmuomalalik kabi axloqiy fazilatlar targ‘ib etiladi. Jumladan, “Bahoriston” asaridagi hikoyatlar orqali talabalarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish mumkin. Bu asarda real hayotiy misollar orqali sabr, halollik, fidoyilik, tavozelik kabi qadriyatlar tarannum etiladi. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida ushbu g‘oyalarni tatbiq etishning bir necha samarali yo‘llari mavjud. Jumladan, Jomiy ijodiga bag‘ishlangan ochiq darslar, adabiy kechalar, insholar tanlovi, dramatik sahna ko‘rinishlari talabalar dunyoqarashini boyitib, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalaydi. Bundan tashqari, psixologik treninglar va ma’naviy-ma’rifiy mashg‘ulotlar orqali Jomiy asarlarida ilgari surilgan axloqiy-ruhiy yondashuvlarni talabalarga chuqur anglatish mumkin.

Jomiy pedagogikasida muhim jihatlardan yana biri – bu qalbni tarbiyalash orqali ijtimoiy ongni poklash g‘oyasidir. U inson yuragini tarbiya qilmasdan, jamiyatda haqiqiy o‘zgarish bo‘lmasligini uqtiradi. Bu jihat zamonaviy psixologiya va pedagogika nazariyalariga ham uyg‘un keladi. Demak, Jomiy qarashlari faqat tarixiy emas, balki bugungi kun pedagogik amaliyoti uchun ham nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Abdurahmon Jomiy asarlarida ilgari surilgan pedagogik va axloqiy g‘oyalar talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirishda katta o‘rin tutadi. Ularning ongiga milliy qadriyatlar, axloqiy poklik, sabr-toqat va mehnatsevarlik kabi tushunchalarni singdirish orqali biz yoshlarni barkamol shaxs etib voyaga yetkazishimiz mumkin. Jomiyning ilmga, ustozga, odobga va ma’naviyatga oid qarashlari zamonaviy ta’lim jarayoniga uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llansa, ta’lim-tarbiya sifati ham yuksaladi, natijada esa komil insonlar yetishib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jomiy, A. Bahoriston. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 1993.
2. Tohirov, H. Abdurahmon Jomiy va uning pedagogik qarashlari. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Mirvaliyev, A. Tasavvuf va tarbiya masalalari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2011.
4. Xasanov, B. O‘zbek pedagogik tafakkuri tarixidan. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.

MILLIY QADRIYATLAR ORQALI O’QUVCHILARDA MILLIY IDROKNI RIVOJLANTIRISH

Abdurasulova Munisa Abduvohid qizi

Buxoro davlat Pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy qadriyatlarning o’quvchilar tarbiyasidagi o’rni va ahamiyati yoritilgan.Milliy qadriyatlar orqali yosh avlodda milliy idrok tarixiy xotira va vatanparvarlik tuyg’usini shakllantirish zarurligi asoslaydi.Ta’lim jarayonida milliy madaniyat,til,urf-odat va an’analarni o’quvchilarga singdirishning samarali usullarini ko’rib chiqadi.Shuningdek,o’qituvchining shaxsiy namuna ko’rsatishi va oila bilan hamkorligining ahamiyatini keltirib o’tilgan.

Kalit (tayanch iboralar) so‘zlar: milliy qadriyatlar, axloqiy, ma’naviy va madaniy meros, milliy idrok, barkamol inson,urf-odat va an’analar, insonning iymon-e’tiqodi, milliy o‘zlik, g‘urur, mehnatsevarlik, xalqparvarlik g‘oyalari

Milliy qadriyatlar — bu xalqning asrlar davomida shakllangan axloqiy, ma’naviy va madaniy merosidir. Ular xalq hayotining har bir jabhasida o‘z aksini topgan bo‘lib, inson tarbiyasida beqiyos ahamiyatga ega. O‘quvchilarni ana shu qadriyatlar asosida tarbiyalash orqali ularning ongida milliy idrok - ya’ni o‘z millatiga, tarixiga, tiliga va madaniyatiga nisbatan hurmat, g‘urur va sadoqat tuyg‘ulari shakllanadi.

An’ana va qadriyatlar qadriyat sifatida,to’g’ri yashashga, xalq va vatanga fidoyi farzand bo’lishga davit etishi bilan kata ahamiyatga ega.Yoshlar asrlar osha yashab kelgan xalqona qadriyatlardan qanchalik saboq olsa, barkamol inson sifatida takomillashib boraveradi.

Chunki ananaviy xalq madaniyatiga asoslangan qadriyatlar insonning iymon-e’tiqodini ma’naviyatli va ma’rifatli bo’lishiga qaratilgan.[1]

Milliy idrokning shakllanishi bolalikdan boshlanadi. Ayniqsa, maktab ta’limi jarayonida bu masalaga alohida e’tibor qaratish zarur. Ta’lim tizimida milliy qadriyatlarga asoslangan metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning ruhiy-axloqiy dunyosini boyitish, ularni ma’naviy yetuk shaxs qilib tarbiyalash mumkin. Bu borada ona tili, adabiyot, tarix, musiqa, tasviriy san’at kabi fanlar muhim o‘rin tutadi. Masalan, o‘zbek xalq ertaklari, dostonlari, maqollaridan foydalanish orqali o‘quvchilarga ezgulik, mehnatsevarlik, sadoqat kabi fazilatlar singdiriladi.Bundan tashqari, milliy bayramlar, xalq urf-odatlariga bag‘ishlangan tadbirlar, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarda o‘z millatiga nisbatan hurmat va iftixor hissi kuchayadi. Ular milliy liboslar, kuy va qo‘shiqlar, an’anaviy taomlar, hunarmandchilik mahsulotlari bilan tanishar ekan, o‘z xalqining boy madaniyatiga qiziqib boradi.

Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namuna ko‘rsatishi, milliy qadriyatlarga sadoqatli bo‘lishi, o‘zini tutishi, muomalasi orqali o‘quvchilarga katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi o‘z faoliyatida milliylikni doimiy aks ettirsa, bu o‘quvchilarni ham shu yo‘ldan borishga undaydi.Ayni paytda, ota-ona va oila muhitining ham o‘rni beqiyosdir. Maktab va oila hamkorligida tashkil etilgan tarbiyaviy ishlar, masalan, ota-onalar ishtirokidagi an’anaviy tadbirlar, milliy qadriyatlarga oid suhbatlar natijasida o‘quvchilarda bu tushunchalar mustahkamlanadi.

Milliy idrok tushunchasi - biror millat yoki xalqning o'ziga xos madaniyat, an'ana, tarixi, qadriyatlar va o'zligini anglash orqali shakllangan umumiy fikr va his-tuyg'ularining jamlanmasidir.

Milliy idrok tushunchasi quyidagi atamalar bilan o’zaro bog’liq bo’ladi:

1.Tarixiy xotira- avlodlardan -avlodlarga o'tgan tarixiy voqealar va shaxslar;

2.Til va adabiyot-millatning o’ziga xos tili, tarixiy adabiyoti, va zamonaviy ijodi.

3.Madaniy meros- an’ana, urf-odat va san’at shakllari.

4.Qadriyatlar- etika,ahloqiy tamoyillar va umumiy qabul qilingan qoidalar .

Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy boyligi va milliy o‘zligini belgilovchi asosiy omillardandir. Ular orqali yosh avlodda milliy idrok, ya’ni o‘z millatiga xos bo‘lgan madaniyat, til, urf-odat va an’analarga nisbatan hurmat va sadoqat hissi shakllanadi. Bu borada taniqli pedagog olim A. Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir” degan fikri bejiz aytilmagan.[2] Chunki ma’naviy yuksak, milliy ongli avlod tarbiyasi — har qanday jamiyat taraqqiyotining asosi hisoblanadi.Maktab ta’limi jarayonida milliy qadriyatlarni o‘quvchilarga singdirishning bir necha yo‘llari mavjud. Dars jarayonlarida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish, tarixiy shaxslar hayoti misolida vatanparvarlikni targ‘ib etish, milliy bayramlar va tadbirlar orqali o‘quvchilarda milliy g‘urur uyg‘otish mumkin. Masalan, adabiyot darslarida Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Erkin Vohidov kabi milliy adiblarning asarlarini o‘rganish orqali nafaqat til boyitiladi, balki milliy o‘zlik, g‘urur, mehnatsevarlik, xalqparvarlik g‘oyalari ham singdiriladi.Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-yanvardagi “Ma’naviyat va ma’rifat targ‘ibotining samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi qarorida ham ta’lim tizimida milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya masalasi dolzarb vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan.[3] Bu hujjat o‘quvchilarda ma’naviy immunitetni mustahkamlashda milliy asoslarni e’tiborga olish zarurligini ko‘rsatadi.O‘quvchining milliy idrokini shakllantirishda o‘qituvchi shaxsiy namuna bo‘lishi muhim omildir. O‘qituvchi o‘zini tutishi, nutqi, kiyinish madaniyati, odob-axloqi orqali bevosita tarbiyaviy rol o‘ynaydi. Shuningdek, sinf va maktab miqyosida milliy urf-odatlarga oid tadbirlar - Navro‘z, Mehr-oqibat haftaligi, xalq hunarmandchiligi ko‘rgazmalari - o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga bo‘lgan hurmatini oshiradi.Bu borada oila bilan hamkorlik muhim. Ota-onalar ishtirokidagi ochiq darslar, suhbatlar, milliy taomlar festivali, “Buvilar maktabi” kabi loyihalar orqali o‘quvchi uydagi tarbiya bilan maktabdagi qadriyatlar o‘rtasida uyg‘unlikni his qiladi.[4]

Navro’z tinchlikni , sihat-salomatlikni qadrlab, asrab –avaylab yashashga da’vat etadi. Tinchlik va sog’likni asrasak qolgan narsalarga albatta erishamiz.[5]

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak milliy qadriyatlar yosh avlodning ma’naviy kamol topishi uchun ularning milliy ong va ma’naviy kamo; topishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni yanada rivojlantirish uchun o’qituvchi dars jarayonida milliy qadriyatlardan foydalanish , darsdan tashqari tadbirlar tashkil qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1.Falsafa qomusiy lug’at.T.,”Sharq” 2004-yil.416-bet.

2. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1992

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-yanvardagi PQ–4964-son qarori: “Ma’naviyat va ma’rifat targ‘ibotining samaradorligini oshirish to‘g‘risida”.

4. Xasanboyeva, M. Milliy tarbiya asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2014.

5.Mirziyoyev SH.M. Navro’z bayrami tabrigi. http://kunuz.com/crp/Navruzbajramtabriklarivase_rlar_crp/

6. Sharipov, Q. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.

7. UNESCO. Education and cultural identity. – Paris: UNESCO Publishing, 2019.

8.Boboxonov, S. va boshq. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.

PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA XULQ –ATVORIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR.

Ro‘ziboyeva Azizaxon Abduqahhorovna
Andijon viloyati Qo‘rg‘ontepa tuman
27-umumiy o‘rta ta’lim maktab psixologi
Email: azizaroziboyeva27@gmailcom

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon yoshlariga talim berish jarayonida yosh avloda ta’sir ko‘rsatuvchi omillar va uning sabablari haqida bo‘lib,yoshlarning jamiyaga moslashuvidagi umumbashariy qadryatlarning o‘rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar,jamiyat,axloq,xulq-atvor,dunyoqarash.

Insoniyat qadim zamonlardanoq o‘z davomchilari bo‘lmish yosh avlod taqdiri haqida qayg‘urib kelgan. Farzandini o‘zidanda baxtli bo‘lishi haqidagi istagi insonni izlanishga ,yangi kashfiyotlar yaratishga undadi.Shu bois insoniyat tarixida yangidan yangi ilm eshiklari ochilib bordi.Tabiiyki bunday yangiliklarning ko‘payishi yosh avlod dunyoqarashi, uning rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmas edi. Har tomonlama rivoj topib borayotgan bugungi kunda yoshlarimiz xulq -atvoriga ko‘plab omillar sabab bo‘lmoqda.

O‘zining ko‘p yillik madaniy tarixiga ega xalqimiz farzand tarbiyasi uning shaxs sifatida kamol topishi,xulq- atvor shakllanishiga alohida e’tibor qaratib kelgan. Yosh avlodni tarbiyalash, ularda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish va kamolga yetkazish muammolari doimo hukumat diqqat markazida turadi. Ma‘naviy boylikni, axloqiy poklikni va jismoniy mukammallikni mujassamlashtirgan, har tomonlama kamol topgan, ijtimoiy jihatdan faol shaxsni shakllantirish borasida sobitqadamlik bilan ish olib borilmoqda.

Prezidentimiz Sh,Mirziyoyevning 2020-yil yanvar oyida Parlamentga qilgan murojaatida ham “Eng katta boylik-bu aql zakovat va ilm, eng katta meros- bu yaxshi tarbiya ,eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlik” deya keltirib o‘tgan fikrlari ham yoshlar tarbiyasi masalasi Davlat ahamiyati darajasida ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek pedagogi Abdulla Avloniy axloqqa quyidagicha ta'rif beradi: ―Axloq insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdir. Yaxshi xulqning yaxshiligini, yomon xulqning yomonligini dalil va isbotlar ila bayon qiladurgon kitobni axloq deyilur.

Axloq – inson hayotida o‘z-o‘zini idora qilish me'yorlarini, boshqalar bilan munosabatda bo‘lish madaniyatini, halol ishlab, to‘gri hayot kechirish mezonlarini o‘rgatadi. Ibn Sino: ―Axloq har bir kishi uchun o‘z-o‘zini idora qilish ilmidur, deb uning mazmunini ifodalab bergan edi.

Farzandlarimizning zamon talablari darajasida ilm olishi,har tomonlama komil shaxs bo‘lishi uchun davlatimiz ham barcha shart -sharoitlarni yaratib bermoqda.

Yoshlar siyosati-bu yoshlarning muvafaqqiyati ijtimoiylashuvi va samarali o‘zini namoyon qilishi uchun sharoit va imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan bo‘lib, qator chora - tadbirlar tizimi hayotga tadbiq etilgan.Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan hayotga tadbiq qilinayotgan “ besh muhim tashabbus”-bugun yoshlar muammolarini yechishga ular dunyo qarashini shakllantirishga yo‘naltirilgan ustuvor vazifalardan biridi.Bugun yoshlar siyosatining asosiy yo‘nalishlari deb quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

-yoshlarni jamoat hayotiga jalb qilish,rivojlanishning mumkin bo‘lgan imkoniyatlari to‘g‘risida xabardor qilish;

-yoshlarning ijodiy faolligini rivojlantirish,iqtidorli yoshlarni qo‘llab quvvalash;

-qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan yoshlarni to‘laqonli hayotga qo‘shilishi.

Yoshlar bu ijtimoiy va yosh guruhlar bo‘lib, ular yoshi va jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyiga qarab farqlanadi.Ba’zi olimlar tomonidan yoshlik deganda, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi uchun imkoniyat yaratib beradigan, ularga imtiyozlar beradigan,ammo jamiyatning muayyan sohalarida faol ishtirok etish imkoniyatini cheklaydigan yoshlar majmuyi tushuniladi. Yoshlarning jamiyatga moslashishi,ular xulq- atvori va dunyoqarashining shakllanishiga bir qancha ijtimoiy omillarni sabab qilish mumkin. Avvalo, shaxs ulg‘ayar ekan, turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta’sirida bo‘ladi va ko‘plab ijtimoiy institutlar (oila, mahalla, o‘quv maskanlari, mehnat kollektivlari ,norasmiy tashkilotlar, din, san’at, madaniyat va boshk.) bilan bog‘liq bo‘ladi.Masalan, shaxsdagi turli g‘oyalar, fikrlar va mafkura mafkuraviy munosabatlar tizimi ta’sirida shakllanib, ular bevosita oila, bog‘cha, maktab va boshqa o‘quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta’sir uning e’tiqodi darajasida ko‘tarilsa, va unda yana yangidan - yangi fikrlar va g‘oyalarning paydo bo‘lishi va o‘sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, o‘z qobiliyatlari, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantira borib,ziyoli sifatida yo o‘qituvchi yoki vrach, yoki olim, kashfiyotchi, muhandis bo‘lib,el-u - yurtiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy munosabatlar ham shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlari shakllanishida katta rol o‘ynaydi. Iqtisodiy omillar asosan yoshlarning ahvoliga ta’sir qiladi. Masalan, bosqichma - bosqich bozor munosabatlariga o‘tayotgan O‘zbekiston sharoitini oladigan bo‘lsak, yangicha iqtisodiy o‘zgarishlar, bozor, rakobat, legalizatsiya va shunga o‘xshash yangiliklar, har bir shaxsning moddiy boyliklar va ularga bo‘lgan shaxsiy munosabatlarida aks etib, uning iqtisodiy ongi, tafakkuri va iqtisodiy xulqi normalarini belgilaydi. Ijtimoiy norma - shaxs hayotida shunday kategoriyaki, u jamiyatning o‘z a’zolari xulq - atvoriga nisbatan ishlab chiqqan va ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilgan harakatlar talablaridir. Masalan, o‘zbeklar uchun biror xonaga kirib kelgan insonning kim bo‘lishidan qat’iy nazar, «Assalomu alaykum» deb kelishi - norma; o‘quvchining o‘qituvchi bergan topshiriqlarni bajarishi lozimligi - norma; xotinning er hurmatini o‘rniga qo‘yishi, qaynonaga gap qaytarmaslik - norma; avtobusda yoki boshqa jamoat transportida kichikning kattalarga, nogironlarga o‘rin bo‘shatishi - norma va hakozo. Bu normalarni ayrim - alohida odam ishlab chiqmaydi, ular bir kun yoki bir vaziyatda ham ishlab chiqilmaydi. Ularning paydo bo‘lishi ijtimoiy tajriba, hayotiy vaziyatlarda ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilganligi fakti bilan xarakterlanadi, har bir jamiyat, davr, millat va ijtimoiy guruh psixologiyada muhrlanadi.

Yoshlar dunyoqarashi shakllanishida ma’naviy omillar ham muhimdir. Hozirgi zamonda axloqiy me’yorlarni yo‘qotish va an’anaviy me’yorlar va qadriyatlarni yo‘q bo‘lib ketish jarayoni kuchaymoqda. Bugunninng yoshlari juda faol yangiliklarga qiziquvchan.Zamonaviy yoshlarning juda ko‘pchiligi har bir sohada faol ,lekin shu bilan birga ayrim toifa yoshlar tarix,iqtisod,siyosat kabi tushunchalar haqida noto‘g‘ri tushunchaga ega bo‘lib qolmoqda. Hozirda yoshlarimizga kelayotgan axborot oqimlarining soni va tezligi yuqori darajada rivojlagan..Ularning kerakligini qabul qilib o‘zlashtirib olish har bir yosh uchun dolzarb masala,chunki yoshlar dunyoqarashi shakllanishida axborotning o‘rni ham alohida ahamiyatlidir.Bugun yoshlarimizga ta’sir qilayotgan televizor,radio va matbuot kabilar o‘rnini asta- sekinlik bilan “internet” nomli raqibiga bo‘shatib

bermoqda.Bugun har bir yosh internetdan foydalanish imkoniyatiga ega .Oilaning har bir a'zosida, ayniqsa, yoshlar orasida bugun internetga qarmlikni ko'rishimiz mumkin.Bugun internet yoshlarimiz dunyoqarashiga kata ta'sir ko'rsatuvchi omil bo'lib qolmoqda.Aksariyat yoshlarimiz bugun o'z muammolariga yechimni internetdan izlashga harakat qilmoqda. Ularni internetga qaramligi natijasida ular xulqida, psixologiyasida keskin o'zgarishlar kuzatilmoqda.Ayrim yoshlarning haddan ortiq internetga bog'lanib qolishi natijasida ularda real hayotdan uzoqlashish,o'z qobig'iga o'ralib qolish va sog'ligida ham o'zgarishlar kuzatilmoqda.

Ho'sh buning asosiy sababi nimada? Internetdan olingan axborotlar har doim ham foydali bo'lishi mumkinmi,bu ma'lumotlar bizning axloqiy qadryatlarimizga,an'analarimizga zid emasmi? Bugun yoshlarimizga mana shularni anglashga ko'mak berish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bugungi rivojlanayotgan zamonda yoshlarimizni har tomonlama komil inson bo'lib shakllanishida internet haqidagi to'g'ri xulosani bera olish uchun, eng avvalo, oilaviy muhit ota-onalar shaxsiy na'munasi alohida ahamiyatli.Oilaviy sharoitda bola, eng avvalo, ota-onalardan o'rnak oladi.Bundan tashqari uning atrofidagi do'stlari ham alohida o'rin tutib,yoshlarda internetga bo'lgan qaramlikni shakllanishiga turtki bo'lib xizmat qiladi.

Yoshlar dunyoqarashi va xulq -atvorining shakllanishiga ta'sir qiluvchi internet olmilidan to'g'ri va maqsadli foydalanish uchun bugun ularni milliy mentalitetimiz doirasida tarbiyalash,yoshlarning inernetdan samarali foydalanishlari uchun nazoratni kuchaytirish,vaqtdan to'g'ri foydalanish tushunchalarini ular ongida shakllantirib borishimiz zarur.Buning uchun ota-onalar va maktab hamkorligini to'g'ri yo'lga qo'ygan holda,farzandlarimiz qiziqishlarini hisobga oligan holda ularga dunyo bilimlarini yekazib borish lozim. Farzabdlrimizga intenetdan foydalanishning salbiy va ijobiy tomonlar haqida batafsil ma'lumot berish bugun dolzarb masala.Ko'pchilik yoshlar internetdan foydalanishda yangiliklar o'qish,musiqa tinglash,ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish kabi, asosan, ko'ngilochar maqsadlarda foydalaniladi,Lekin internetdan bundanda samarali foydalanish mumkin.Masalan,oddiygina xatni yozib electron pochta oraqli uni dunyoning istalgan yeriga bir daqiqada jo'natish mumkin.Internetsiz bunday tezlikka erisha olish mumkinmi? Bundan tashqari ko'plab adabiyotlarni ham bugun internetdan topa olamiz.Manashunday ijobiy xususiyatlarni hisobga olib ,yoshlarga internetdan maqsadli foydalanish yo'llarini o'rgatib borish zarur masala bo'lib qolmoqda .Zero yuqorida aytib o'tilganidek,bugunning yoshlari qiziquvchan va yangiliklarga chanqoq.Ularning qiziqishlarini to'g'ri baholab ,kirib kelayotgan yangi axborot va ma'lumotlarni to'g'ri va aniq ifodalab farzandlarimizga yetkazar ekanmiz ,biz yoshlarimiz ruhiyati va dunyoqarashiga ta'sir qiluvchi internet omilini to'g'ri yo'naltirgan bo'lamiz va yoshlarimiz dunyoqarshining yanada keng bo'lishiga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh Mirziyoyev .Parlamentga murojaatnonasi. 2020-yil yanvar.
2. D. Abdullayeva. N.Ismoilova "Ijtimoiy psixologiya"
3. Jo'rayeva Gulasal."Shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar.
4. Xoluqova Zarnigor "Xulq-atvorni shakllantirish-shaxsni tarbiyalashning asosiy yo'nalishi sifatida "
5. Baxtiyor, Q. (2023). O'SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM TIZIMINING O'RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.
6."O'quvchi yoshlarning ijtimoiy –psixologik muammolari va yechimlari"Respublika psixologlar konfrensiyasi

AHOLINING HUQUQIY BILIMLARINI OSHIRISHGA DOIR MUAMMOLARNING IJTIMOIY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Sardor Qavmiddinovich Norboyev
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi
BuxDU mustaqil izlanuvchisi
norboyevsardor@buxdpi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqola, aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir muammolarning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlariga bag'ishlanadi. Shuningdek, mazkur maqolada mamlakatimizda olib borilayotgan chora-tadbirlar, islohotlarning tub zamiri huquqiy bilimlarni oshirish va uni amalda tatbiq etish muammmolarini ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy bilim, qonun, jamiyat, davlat, fuqaro, yuridik ta'lim

Ma'lumki, bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning aksariyati, huquqiy bilimni oshirish, aholining huquqiy madaniyatini kengaytirish, huquqiy ong va huquqiy mafkurasini boyitish sanaladi. Kuchli, huquqiy, erkin fuqarolik jamiyatini qurish uchun bevosita huquqiy ongi va huquqiy madaniyati yuksak fuqarolikka egalik muhim hisoblanadi. Olib borilayotgan islohotlar zamirida huquqiy bilimni oshirish muammolari tadqiq etilishi bir qancha huquq sohasi vakillari tomonidan amalga oshirilyapti. Xususan, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvar kungi "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-sonli farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida Toshkent shahar IIBB boshlig'i bilan Toshkent shahar hokimi tomonidan 2019-yilning 20-may kuni 27/1-375-04-306-sonli "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish va aholi o'rtasida huquqiy-profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish yuzasidan" hamkorlikda qo'shma ko'rsatmasi ishlab chiqilgan bo'lib, bunda mahalla guzarlari, yirik bozorlarning ma'muriy binosida "Huquqiy maslahatxona" tashkil etilishi belgilanligi munosabati bilan Toshkent shahri hududidagi mahallalar, aholi gavjum joylar va bozor hududlarida jami 89 ta huquqiy maslahatxonalar tashkil etildi.

Ushbu maslahatxonalar kerakli huquqiy adabiyotlar bilan ta'minlanib, haftaning seshanba kunlari tergov tizimida xizmat qilayotgan tajribali huquqshunos xodimlar tomonidan fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularga jinoiy, ma'muriy, fuqarolik ishlari bo'yicha bepul huquqiy maslahatlar berib, turli ko'rinishdagi jinoyat va huquqbuzarliklarni qurboni bo'lib qolmasliklari hamda ortiqcha sarf-harajat va vaqt sarflamasliklariga asosiy e'tibor qaratilmoqda"[1].

Tarbiya va madaniyat rivojlanishning ilk belgisidir. Bu masalaga bo'yicha gapirilishidan oldin, huquqiy tarbiya, fuqarolik jamiyati va ma'rifiy jamiyat tushunchalariga ta'rif berishdan boshlash lozimdir.

"Huquqiy tarbiya - shaxslar va ijtimoiy guruhlarning huquqiy ongiga ko'rsatiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan va maxsus huquqiy tarbiya usullari vositasida amalga oshiriladigan pedagogik ta'sir jarayonidir"[2].

"Huquqiy tarbiya fuqarolarning ongi va ruhiyatiga ta'sir qilishga qaratilgan, huquqiy tarbiya shakllari, vositalari va uslublaridan foydalanib, fuqarolar ongida chuqur va barqaror huquqiy bilimlar, e'tiqodlar, ehtiyojlar, qadriyatlar, qonunga mos fe'l atvor, odatlarni shakllantirish jarayonidir"[3].

Huquqiy ongi va huquqiy madaniyati yuksak bo'lgan fuqarolardan iborat bo'lgan va shu bilan birga huquqiy tarbiyani yuksaltirish bo'yicha huquqiy immunitet mexanizmiga ega bo'lgan jamiyatni fuqarolik jamiyati deyish mumkin.

Fuqarolik jamiyati mamlakatda demokratiya, huquqiy davlat va shaxs erkinliklarini ta'minlashning muhim kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Huquqiy bilimni oshirish uchun qilinadigan ishlarning eng muhimi bu – ta'limda huquqiy sohaga e'tiborni kuchaytirilishidir. Chunki ta'lim hamma muammoga yechim bo'ladi. Huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya huquqiy madaniyatni yuksaltirish bosh shartidir.

Huquqiy ta’lim misolida davlat siyosatining asl mohiyati shuni ko‘rsatib turibdiki, “bugungi o‘zbek jamiyati o‘zi uchun huquqiy davlat, inson huquqlari va shaxs erkinligi, demokratik fuqarolik jamiyati, siyosiy hurfikrlilik (plyuralizm), hokimiyatlar taqsimlanishi, qonun ustuvorligi, mustaqil sud hokimiyati kabi fundamental tushunchalarni qayta kashf etmoqda. Tan olish lozimki, jamiyat ijtimoiy siyosiy va ma’naviy hayotini zamonaviy ma’rifiy tamoyillar asosida isloh etishda davlat va huquq benihoya katta rol o‘ynaydi. Shu bois davlat tuzilishi, demokratik siyosiy tuzilishning mavjud bo‘lishi, huquqiy munosabatlar oqilona tizimining tashkil etilishi ko‘p jihatdan mamlakatimizdagi davlat-huquqiy institutlarning faoliyatiga bog‘liqdir. Mustaqillik yillari mobaynida yurtimizda demokratik huquqiy davlat va bozor iqtisodiyotini qaror toptirish yo‘lida huquqiy jihatdan ko‘pgina ishlar qilindi. Respublikada davlat idoralarining, shu jumladan, huquqiy muassasalarning izchil tizimi shakllantirilmoqda. Demokratik institutlarni hayotimizga olib kiruvchi va bozor munosabatlarini ma’rifiy shaklda joriy etishga imkon beruvchi qonunlar majmui yaratilmoqda. Hozirgi vaqtda yangi iqtisodiy munosabatlarni shakllantiruvchi, demokratik siyosiy tizim tarkibiy tuzilmalarini ham fuqarolik jamiyati bo‘g‘inlarini vujudga keltiruvchi, inson huquqlari kafolatlari tizimini qaror toptiruvchi, bir so‘z bilan aytganda, butun ijtimoiy-siyosiy hayotimizning huquqiy negizini barpo etadigan 300 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilindi”[4].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, aholining huquqiy bilimi oshirish bugungi kunda biz xohlagan adolatli, huuquqiy fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Huquqiy bilim – huquqiy madaniyatning muhim shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. https://tergov.uz/uz/news/v-tseljah-povyshenija-pravosoznanija-i-pravovoj-kultury-naselenija-v-tashkente-sozdany-spetsialnye-pravovye-konsultativnye-punkty

2. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018. – 282 b.

3. Davlat va huquq nazariyasi. 2-jild. – T., 2001. – 187–188-betlar

4. N.N. O‘lmasova. “Huquqshunoslik fanini o'qitishda zamonaviy metodlar” ilmiy maqola. – T.: “pedagoglar.org”, 61-son, 1-to‘plam, Sentabr. 2024. – 35 b. // https://pedagoglar.org/02/article/download/4901/4446/8766

ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF DARSLARIDA O‘YIN TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH ORQALI MADANIYATLAR ARO MUNOSABATLARNI UYG’UNLASHTIRISH.

Ahrorova Shahrizoda Anvar qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin texnologiyalarini qo‘llash orqali madaniyatlararo muloqotni shakllantirish yo‘llari o‘rganilgan. O‘yin faoliyati nafaqat o‘quvchini rag‘batlantiradi, balki ular orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish imkoniyati yaratiladi. Maqolada madaniy uyg‘unlikni ta’minlovchi o‘yin shakllari va ularni tatbiq etish metodikasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘yin texnologiyalari, boshlang‘ich ta’lim, madaniyatlararo muloqot, integratsiya, tolerantlik.

XXI asrda ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biri – o‘quvchilarning ijtimoiy va madaniy kompetensiyalarini shakllantirishdir. Madaniyatlararo muloqotga tayyor avlodni tarbiyalashda, ayniqsa, boshlang‘ich sinf bosqichida, darslarda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yinlar orqali o‘quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki ijtimoiy muhitda o‘zlarini erkin tutish, o‘zgalarga hurmat bilan yondashish, turli madaniyatlarni qabul qilish kabi fazilatlarni ham egallaydilar. O‘yin texnologiyalarining afzalliklari. O‘yin – bu bolaning tabiiy ehtiyoji va rivojlanish vositasi.O‘yin texnologiyalari – bu o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtirishga qaratilgan interaktiv usullardir. Ular orqali bolalar darsga qiziqish bilan qatnashadi, bilimlarni mustahkam oladi va bir-biriga mehr bilan munosabatda bo‘ladi. Madaniy qadriyatlar aks ettirilgan o‘yinlar yordamida esa turli millatlar urf-odatlari, bayramlari, qadriyatlari

haqida ma’lumotlar beriladi.Pedagogik o‘yinlar orqali: o‘quvchilar bilim va malakalarni mustahkamlashadi, mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish ko‘nikmasi shakllanadi, guruhda ishlash va muloqot qilish madaniyati rivojlanadi, boshqa madaniyatlarga nisbatan ochiqlik va qiziqish paydo bo‘ladi.Masalan, “Madaniyatlar safari” deb nomlangan o‘yinda har bir guruh biror xalqning madaniyati, taomlari, urf-odatlari haqida prezentatsiya tayyorlaydi va bu orqali sinfda madaniy muloqot yuzaga keladi.

Madaniy uyg‘unlikni shakllantirish vositasi sifatida o‘yinlar.Darslarda madaniy komponentlarni o‘z ichiga olgan o‘yinlardan foydalanish orqali: turli madaniyatlarga oid stereotiplarga qarshi kurashiladi, xalqaro do‘stlik va tinchlik g‘oyalari singdiriladi, o‘quvchilarda empatiya, bag‘rikenglik va madaniy savodxonlik rivojlanadi.Quyidagi o‘yin turlari aynan shu maqsadga xizmat qiladi:Rolli o‘yinlar (“Millatlar konstitutsiyasi”, “Do‘stlik ko‘prigi”),interaktiv mashqlar (milliy kiyimlar, bayramlar, taomlarni tanish),dramalashgan sahna ko‘rinishlari (xalq ertaklari asosida) Madaniyatlararo munosabat — bu turli millat, urf-odat, til va din vakillari o‘rtasida o‘zaro tushunish, hurmat va hamkorlik asosidagi munosabatlardir. Boshlang‘ich ta’limda bu tushunchalarni shakllantirish bolalarning tolerantlik, bag‘rikenglik, do‘stlik va insoniy qadriyatlarga asoslangan munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi.Boshlang‘ich sinf darslarida madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirish uchun quyidagi metodik yondashuvlar tavsiya etiladi: har bir dars mavzusini o‘yin orqali boyitish,o‘yin mazmuniga xalqaro elementlar kiritish (xalq bayramlari, milliy taomlar), o‘quvchilarni guruhlarda ishlashga jalb qilish;,dars so‘ngida tahliliy savollar bilan o‘yinni yakunlash.Misol: “O‘yin orqali madaniyat” metodikasi asosida tuzilgan darslarda 1–4-sinf o‘quvchilarida 4 oy ichida madaniyatlararo fikrlash darajasi 35% ga oshgani kuzatilgan (eksperimental sinflarda). O‘yin texnologiyalari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi, ishtiyoqi, yangi madaniyatlarni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Ular o‘z sinfdoshlarining madaniy kelib chiqishiga hurmat bilan qaray boshlaydi, tengdoshlari bilan ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlaydi.

Xulosa o’rnida shuni aytmoqchimanki,o‘yin texnologiyalari orqali ta’lim jarayoniga madaniyatlararo komponentlarni integratsiyalash nafaqat ta’lim sifatini, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun madaniyatlararo muloqotni o‘yin orqali o‘rgatish — ularning kelajakda ko‘p millatli jamiyatga muvofiq moslashuvini ta’minlaydi. Shu bois, zamonaviy pedagoglar o‘yin texnologiyalarining ijtimoiy-ma’naviy tarbiyadagi o‘rnini chuqur anglab, uni faol qo‘llashlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1.Vygotskiy L.S. “O‘yinning psixologik asoslari” — Moskva, 1984.

2.Hasanboyeva O.M. “Pedagogik texnologiyalar asoslari” — Toshkent, 2021.

3.Niyozova M.T. “Interaktiv metodlar yordamida dars samaradorligini oshirish” — Andijon, 2019.

4.UNESCO. “Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework” — Paris, 2013.

5.Юсупов С. “Начальное образование: педагогические подходы и инновации” — Ташкент, 2020.

6.Banks, J.A. “Cultural Diversity and Education” — Routledge, 2016.

7.O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Boshlang‘ich ta’limda innovatsion metodlar” – Metodik qo‘llanma, 2022.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK G'OYALARI ASOSIDA TALABA YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA.

Tosheva Dildora Iskandarovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogik ta'lim kafedrasi dotsent (PhD).
Nuriddinov Sanjar Sultonovich-
Buxoro Psixologiya va xorijiy tillar instituti
"Pedagogika nazariyasi va tarixi" fakulteti
I-bosqich Magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrda Turkistonda vujudga kelgan milliy uyg'onish harakatining atoqli rahbarlaridan biri bo'lgan, o'sha davrda o'zbek xalqi ijtimoiy ongining uyg'onishida muhim rol o'ynagan ajdodimiz jadid ma'rifatparvari Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy madaniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi tahlil qilingan. Bundan tashqari maqolada Behbudiy merosida ilm-ma'rifat, axloq, san'atning yoshlar ma'naviy madaniyati, milliy o'zlikni anglashga ta'siri masalalarining yoritilishiga e'tibor qaratilganligi ham bayon etilgan.

Tayanch tushunchalar: jadidchilik, axloq, Behbudiy, ilm-fan, ma'naviy barkamollik, ma'naviy ma'daniyat, xorij olimlari, siyosat

Dunyoning turli yetakchi ilmiy tadqiqot markazlari va universitetlarida, jumladan, Kolumbiya universiteti (Nyu-York, AQSh), Michigan universiteti (Enn-Arbor, AQSh), Karlton kolleji (Nortfild, AQSh), Stanford universiteti (Stanford, AQSh), Otaturk tadqiqot markazi (Istanbul, Turkiya)da Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi va faoliyati, mintaqadagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar, jadidchilik harakatining tugatilishi bilan bog'liq izlanishlar olib borilmoqda. Rossiya imperiyasi Turkiston mintaqasida kechgan madaniy jarayonlar va unda jadidlarning ishtiroki (Stanford universiteti, AQSh), XX asr boshlarida Turkistonda kechgan siyosiy jarayonlar, bolsheviklarning mintaqada mustahkamlanishi va ularning jadidlarga munosabati (Myunster universiteti, Germaniya), XX asr birinchi choragida Turkistonda kechgan adabiy jarayonlarda jadidlarning tutgan o'rni (Mayns universiteti, Germaniya), Turkiston jadidlarining ilmiy merosi (Humboldt universiteti, Germaniya), tadqiq qilinganligi aniqlangan.

Jahonda, jumladan, Myunster universiteti (Myunster, Germaniya), Mayns universiteti (Mayns, Germaniya), Humboldt universiteti (Berlin, Germaniya), Tokio universiteti (Tokio, Yaponiya), Istanbul universiteti (Istanbul, Turkiya)da Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, mintaqada sovet hokimiyatining o'rnatilishi, yangi boshqaruv tartiblarining joriy etilishi, jadidlar tomonidan siyosiy tashkilotlarning tuzilishi, shuningdek, Ahmad Zaki Validiy, Mustafo Cho'qay, Usmon Xo'ja kabi siyosat arboblarining jadidlar bilan hamkorlikda mustaqil davlat tuzish borasidagi harakatlari, Turkiston jadidlarining qatag'on qilinishi, muhojirlikka ketishi va ularning xorijdagi faoliyati masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.Turkiya, Misr, Eron, Hindiston, Afg'oniston olimlari ham jadidlar faoliyatini o'rganib kelmoqdalar. Bu esa butun dunyoda jadidlar faoliyatini o'rganish dolzarb masala ekanligini isboti hisoblanadi. Ye.Fyodorov[18], O.Eshonov[19] tomonidan yozilgan asarlarda jadidchilik, jadid adabiyoti va matbuoti burjua millatchilari ruhi bilan sug'orilganligi ta'kidlandi. Xorijda ham Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi masalasiga bag'ishlangan

[18] Fyodorov Ye. O'rta Osiyoda milliy-ozodlik harakati ocherklari. Toshkent, 1925;
[19] Eshonov O. Sozdaniye Buxarskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki (1920 – 1924). Tashkent: Izd. AN UzSSR, 1955

tadqiqotlar amalga oshirilib, unga Boymirza Hayit[20], E.Ollvort[21], monografiya va risolalarini kiritish mumkin.

Boymirza Hayitning “Turkiston Rusiya va Chin orasida”, “Turk dunyosida rus imperializmining izlari”, “Turkistonda milliy ozodlik harakati” singari asarlari bundan tashqari “Turkistonda jadidchilik va uning tugatilishi”, “Turkistonning mustaqillika qovushadigan payti qachon bo’ladi” kabi maqolalarida ham jadidchilik faoliyati aks ettirilgan.

Amerikalik olim E.Ollvort Turkiston mintaqasi jadidchiligining tarixiy va adabiy jihatlarini keng tadqiq qilgan bo‘lib, Turkistonda XX asr boshlarida kechgan tarixiy jarayonlar va unda millat oydinlarining ishtiroki masalasi tadqiq qilingan. Amerikalik jadidshunos Adib Xolid[22]ning Turkistondagi jadidchilik harakati mavzusini o‘rganish borasidagi xizmatlari alohida e’tirofga sazovordir. U uzoq yillik tadqiqotlari natijasida Turkistondagi jadidchilik harakatining mazmun-mohiyatini ochib bergan. Adib Xolidning ta’kidlashicha, Turkiston va Qrim hamda Volga – Ural taraqqiyparvarlari maorif, til va islom dini islohi masalalarida hamfikr bo‘lsalar-da, ayollar masalasida turlicha qarashda bo‘lganlar.

Olmoniyadagi Humboldt universiteti professori atoqli turkshunos Ingeborg Baldauf - mashhur jadid adibi va ma’rifatchi Mahmudxo’ja Behbudiyning haj safari kundaliklarini o’rgangan hamda olmon tiliga o’girgan. Mutafakkir ilmiy merosini tadqiq qilganimda ma’rifatparvarligi bilan birgalikda Behbudiyning buyuk tarbiyachi ustoz ekanini his qilganman. Zero, islohot va ma’rifat tarbiyadan boshlanadi. Behbudiy xotinqizlarning tarbiyada tutgan yuksak o’rnini o’zining asarlarida muntazam qayd etadi. “Oyina” jurnaliga tarbiya mavzusida yozgan maqolalarida ham Behbudiy ayol va onaning jamiyat rivojidagi mavqei baland ekanini qayta-qayta ta’kidlaydi.

Baldauf xonim asosan XX-asr birinchi choragidagi yozuvchilar faoliyatini tatqiq etgan. I. Baldauf “Mahmudxo‘ja Behbudiy Falastinda” nomli maqolasida Mahmudxo‘ja Behbudiy shaxsiyati va “Sayohat xotiralari”ning muallif ijodida hamda Rusiyadagi jadidlar harakati doirasida tutgan o‘rni bilan boshlaydi. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyni O‘rta Osiyodagi barcha jadidlarni birlashtirishga intilgan yirik namoyonda sifatida talqin qiladi. Behbudiyning “Oyna nima?” degan maqolasida o‘zgaga qarab o‘zni ko‘rish, yutuq va kamchiliklarni his etish vazifasini ko‘ndalang qo‘yilganligini ta’kidlaydi. “Oyna shunday bir narsaki, odam unga o‘zini ko‘rish, yuzining qandayligini ko‘rish uchun qaraydi. Yuzi esa, turli fizik va psixik omillar ta’sirida qizil, sariq, qora yoki oq bo‘lishi mumkin. Kishi oynaga nogahoniy payqab qolishi mumkin bo‘lgan dardlarini davolash uchun qaraydi”, deya so‘z yuritadi. Maqolada Behbudiyning “Do‘stlar bir birining oynasidir” degan maqolni tez tez takrorlashini va bu bilan achchiq haqiqatlardan do‘stlar xafa bo‘lmasligini istaganini aytadi. Behbudiyning “Mahmudxo‘ja Behbudiy Falastinda” deb nomlangan maqolasi haqida I. Baldauf shunday fikrlarni yozadi; “Ma’rifatga yuz burish, xo‘jalik yuritishda ilg‘or zamonaviy yutuqlardan foydalanish, dunyo bilan hamjihatlik, madaniy muassasalarni kengaytirishni yurtdoshlariga uqtirmoqchi bo‘ladi”.[23]

Turkiyada ham jadidchilik tarixi masalalari keng tadqiq qilinayotgan mavzulardan bo‘lib, Ali Bodomchi[24], Ahad Andijon[25] kabilar Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi,

---

[20]Boymirza Hayit. Diye Nationalen Regiyerungen von Kokand und der Alasch Orda. PhD thesis for University of Münster, Munich, 1950; Turkestan im XX Jahrhundert. Darmstadt: Leske, 1956; Islam and Turkestan Under Russian Rule. Istanbul: Can Matbaa, 1987;

[21] Allworth E. Central Asia. A Centry of Russian rule. New York-London: Columbia University Press, 1967; : Central Asia: 130 Years of Russian Dominance. A Historical Overviyew. 3rd ed., Durham & London: Duke University Press, 1994;;

[22] Adib Xolid. O‘zbekiston tavalludi: ilk SSR davrida millat, imperiya va inqilob. Sardor Salim tarjimasi. Toshkent: Akademnashr, 2022; Doktor Boymirza Hayit. “Bosmachilar”: Turkiston milliy kurashi tarixi (1917 – 1934). Tarjimonlar: Р.Шамсутдинов, Sh.Boltaboyev. Toshkent: Akademnashr, 2023.

[23] .Ingeborg Baldauf. XX-asr o‘zbek adabiyotiga chizgilar.. –T.:Ma’naviyat, 2001.

[24] Ali Bademci. 1917- 1934. Türkistan Milli İstiklal Hareketi. Korbaşılar ve Enver Paşa (1 – 2-cilt). İstanbul, 2008; Turkıstanda Enver Paşanın Umum Muhaberesı Muoluu Molba Nasıfnı Hatıraları. Sarıllı Basmacı. Istanbul. 2010;

[25] Andican A. Turkestan Struggle Abroad from Jadidism to Independence. Haarlem: Sota, 2007; Ahad Andijon. Turkiston uchun kurash. Tohir Qahhor tarjimasi. Toshkent: “Tafakkur”, 2017;

yangi usul maktablarining tashkil etilishi, xorijga muhojirlikda bo‘lgan taraqqiyparvarlar hayoti va faoliyatini o‘rgandilar.

Ahat Andijan 1951-yil 1-aprelda Afg‘onistonda tug‘ilgan turk shifokori, siyosatchi va yozuvchisi. “Turkiston uchun kurash” asarida turk davlatida jadidchilik harakati haqida ma’lumotlar berilgan. Bu asarni o’zbek tiliga Tohir Qahhor tarjima qilgan. Turkiston tarixi bilan bog'liq bir qancha asarlari muallifi bo'lgan Ali Bodomchi 1949 yil 1-martda Hatay Shenkoyda (Sheyhko'y) tug'ilgan. "Turkiston milliy istiqlol harakati va Anvar Posho". Kitob arxiv hujjatlari asosida tuzilgan bo'lib, 1917 - 1934-yillarni qamrab olib, Turkistondagi milliy istiqlol harakatini o'rganadi.

Jumladan, tojikistonlik tarixchilar: N.Xotamov[26], M.Boqiyev[27], tadqiqotlarida Turkistonda taraqqiyparvarlik harakatining vujudga kelishi, yo‘nalishlari va uning tarixiy jihatlari tahlil qilingan bo‘lsa, adabiyotshunos olimlardan M.Shukurov[28] (Shakuriy), asarlarida buxorolik mashhur jadidlarning hayoti va faoliyati, ilmiy-ijodiy faoliyati tadqiq qilingan. Tojikistonlik faylasuflardan esa B.Samiyev[29], tadqiqotlarida ham Turkiston jadidchiligining falsafiy jihatlari o‘rganilgan.

Mustaqillik yillarida nashr etilgan jamoaviy monografiyalar va akademik nashrlarda ham Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, faoliyati va tugatilishi masalalari keng tadqiq qilingan. Ushbu tadqiqotlarda taraqqiyparvarlik harakatining asl mohiyati va tarixiy ahamiyati ochib berilgan. Ulardan oliy o‘quv yurtlari, akademik litsey va kollejlar, maktablar uchun darslik hamda o‘quv qo‘llanmalar yozishda foydalanilmoqda. Shuningdek, Fayzulla Xo‘jayev, Usmon Xo‘ja va Otaulla Xo‘jayev haqida S.Inoyatov va Q.Rajabov tomonidan uchta kitob chop etildi. **“**Buxorolik qatag’on qilingan uch buyuk siymo: tarix va taqdir”. Turkistondagi jadidchilik masalalariga bag‘ishlab respublika va xalqaro konferensiyalarning o‘tkazilishi natijasida bu mavzu nafaqat O‘zbekistonda, balki xorijlik tadqiqotchilar tomonidan ham katta qiziqish bilan o‘rganilayotgani ma’lum bo‘ldi. 1992-yildan boshlab, Turkistonda jadidchilikning vujudga kelishi va ularning yetakchilari faoliyati muammolariga bag‘ishlagan ko‘plab dissertatsiyalar hamda ilmiy maqolalar yaratildi. Tarixichi olimlardan: Azamxo’jayev S. “Turkiston muxtoriyati : milliy demokratik davlatchilik qurilish tajribasi”, “Al-isloh” jurnali-Turkistondagi islohotchilik harakatini o’rganish bo’yicha tarixiy manbalari ham turkiston jadidchilik faoliyati haqida biz uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Jadidlar faoliyati haqida O’zbekistonda ham juda ko’p ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Turkiston jadidlari haqida, xususan Mahmudxo’ja Behbudiy faoliyati, ilmiy asarlari xususida bir qancha olimlar ilmiy izlanishlar olib borishdi va tarixiy manbaalar asosida asarlar yozishgan. Bularga misol sifatida quydagilarni ayta olamiz: D.A Alimova hamda D.A Rashidovalar “Mahmudxo’ja Behbudiy va uning tarixiy tafakkuri” nomli risola chop qilishgan. Maktablarda Adabiyot darsliklarida ham M.Behbudiy hayoti va ijodi keng o’rganiladi. Tojikistonda R.Xodizoda, Germaniyada I.Baldauf, AQSHda E.Olvort Behbudiy hayoti va ijodi bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar. Bundan 94 yil muqaddam 1926-yili shaqrshunos Laziz Azizzoda Behbudiy to’g’risida fikr bildirib quyidagini yozadi: “Agar O’zbekistonda Navoiy va Ulug’bekdan boshqa uchinchi bir ilm va madaniyat arbobiga haykal qo’yiladigan bo’lsa, shubhasiz bu Behbudiyning haykali bo’lg’usidir”[30].

“Turkiston jadidchilik harakatining haqiqiy ma’nodagi asoschisi Mahmudxo‘ja Behbudiydir”, deb yozadi Ulug‘bek Dolimov. Ulug‘bek Dolimov tomonidan 2010-yilda “Jahon adabiyoti” jurnalida “Jadidchilikning tamal toshi” maqolasi nashr ettiriladi. Ushbu sohada Begali

[26] Xatamov N. Бухарские джадиды и основные этапы их деятельности. Dushanbe. 2000;

[27] Bakiyev M.I История просветительного движения и свободомыслия в Средней Азии, конец XIX – начало XX века: Diss. dok. ist. nauk. Dushanbe. 2000;

[28] Shukurov M. Sadri Buxoro. Dushanbe: Devashtich. 2005; Tabarov S. Munzim – rukovoditel obshestva Dj[adidov i predsedatel partii mladobuxarsev. Dushanbe: Devashtich. 2004;

[29] Samiyev B. Социально-философский анализ взглядов таджикских просветителей о структуре социальных отношений конца XIX и начала XX в. Душанбе: Ирфон. 2007;

[30] Azizzoa L. Behbudiy- Maorif va o’qituvchi. 1926.№2.

Qosimovning ilmiy izlanishlari ulkan bo‘lib, 2002-yilda “Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik” asari, 1994-yilda “Maslakdoshlar” asari va bir qancha maqolalari nashr ettiriladi. Ushbu ilmiy ishlar orqali Behbudiyning hayoti va faoliyati haqida yorqinroq va kengroq ma’lumotlarga ega bo‘lamiz. Begali Qosimov asarlarining ilmiy ahamiyati shundaki, muallif har bir ma’lumotni ishonchli dalil asasida isbotlab beradi. Shuningdek, har bir ma’lumotni taqdim etishda xolis va haqqoniylik asosida yondoshadi. Sirojiddin Ahmedovning ham ilmiy ishlari Behbudiyning hayotini o‘rganishda muhim manbalar qatorida turadi. U o‘z izlanishlari orqali Behbudiyning tavallud topgan sanasi va joyini aniqlab, 1874-yil 30-yanvar payshanba kuni Samarqand shahri Yomini mahallasida tavallud topgani yozadi.

Jadidlarning asarlarida faqat din, til emas balki axloqiy masalalar ham o’z ifodasini topgan. Ular axloqiy masalalarni hal qilish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil ekanligini teran anglaganlar. Xususan, mahalliy aholi turmushidagi ba’zi urf-odat va an’analarning mohiyatini tahlil qilib, ularga axloqiy nuqtai nazardan baho berganlar. Ayniqsa, jadidlarning to’y-ma’rakalar va dafn marosimlari haqidagi qarashlari ayni kunlarda ham o’z ahamiyatini yo’qotgan emas. Behbudiyning ta’kidlashicha, to’y va azadagi har qanday dabdababozlik va manmanlik kishilarni xonavayron va g’arib etuvchi, inqirozga sabab bo’luvchi dushmandir. Behbudiyning nuqtai nazaricha, Turkiston boylari xalqni harob va barbod etadigan dabdabali to’ylarni o’tkazish bilan ovora. Behbudiy to’ylarni kamxarajat, bejirim o’tkazish tarafdori bo’lib, unga sarflanishi mumkin bo’lgan ortiqcha pullardan bolalarni Kavkaz, Qrim, Qozon, Orenburgga o’qishga yuborish uchun foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Cho‘lpon asarlaridagi ma’naviy-ma’rifiy qarashlar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotganicha yo‘q. Buyuk ma’rifatparvar ziyolilarning g‘oyalari milliy g‘oya va istiqlol mafkurasining teran tomirlari bo‘lib qolaveradi. Jadidlar jamiyatni isloh qilish, xalqni ma'rifatli qilish, milliy o'zlikni anglash g'oyalarini ilgari surgan. Ular o'sha davrdagi ijtimoiy muammolarni bartaraf etish, jamiyatni taraqqiy ettirishni o'z oldiga maqsad qilgan edilar.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti va faoliyati bugungi kunda ko‘plab davlatlarda olimlar tomonidan o‘rganilmoqda, buyuk jadid namoyandasining xotirasiga hurmat ko‘rsatilib kelinmoqda. Shuningdek, maktablar va ko‘chalarga uning nomi berilib, asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilinmoqda. Bundan tashqari Mahmudxo’ja Behbudiyning ma’rifiy – axloqiy qarashlaridan bugungi yoshlar tarbiyasi masalalarida foydalanish ham bugungi globallashuv jarayonlarida milliy ong va milliy dunyoqarashni o’zligicha saqlash garovi ekanligini ko’ramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O’qituvchi va murabbiylar kuniga bag’ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.1-oktabr 2020 yil

2. Ahrorova Z.Mahmudxo’ja Behbudiyning pdegogik qarashlari va ma‟rifiy-amaliy faoliyati. Pedagog. Fan.nomzodi. diss.T.: 1997**.**

3. Edvort Olvort. Birinchi o„zbek dramasi “Jahon adabiyoti” jurnali, 2009 yil, 9-son.

4. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002

5. Mahmudxo‘ja Behbudiy hayoti va faoliyatining o‘rganilishi. “Ta’limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari” ilmiy konferensiya– T.: Rishton XTB, 2023.

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA OTA-ONALARNING O‘RNI.

Xakimova Marxabo O’raqovna
O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika institute
Maktabgacha ta’lim kafedrasi tadqiqotchisi
Avazxonova Umriniso
Sharof Rashidov nomidagi
SamDU Urgut filiali Maktabgacha ta’lim
yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ota- onalar bilan ishlashning jamoa tarzida va yakkama-yakka holda ishlash shakllarini, ota- onalarning bolalarni maktabga tayyorlashdagi roli va mas’uliyati,keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etishi, bolalarni maktabga tayyorlash masalalari, bolalarning maktabga tayyorgarligini aniqlash omillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim tashkiloti, pedagog, barkamol, ta’lim -tarbiya, jamiyat, oila, yo‘nalish, madaniyat, mustaqil.

O‘zbek oilasining o‘ziga xos, betakrorligi - nutq etiket qoidalarig nutq etiket qoidalarignutą etiket qoidalarignutq etiket qoidalarigka intilish kabilarning barhayotligidadir.

Bolalarning ta'lim-tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskon oiladir. Bolalarda insoniylik, avvalambor, oilada, ota-onalardan ibrat olgan holda shakllanadi. Ota-ona bolaga boshidan ta'lim-tarbiyani, nutq madaniyatini, odamiylik hislatlarini qunt bilan singdirib borsalar, yetuk, barkamol, sog'lom, mustaqil fikrlovchi, eng asosiysi, odobli shaxs bo‘lib yetishadilar.Inson hayotda bilim olishga intilishni, Vatanni sevishni, ardoqlashni, kattalarni hurmat qilishni, muomala madaniyatini ota-onadan o‘rganadi. Oila birinchi navbatda ta'lim-tarbiya maskani hisoblanadi. Yosh avlodga ma'naviy, axloqiy-madaniy tarbiya berishning yo‘llari va vositalari xilma-xil bo‘lib, bular ichida bolalarning nutqi, muomalasi alohida o‘rin tutadi. Farzand ota-onaning baxti va boyligi hisoblanadi, ota-onalarning bolalarni sevishi, o‘z navbatida parning ota-onalaridan o‘rgangan, eshitgan muomalalari, so‘zlashish qobiliyati bolalarning ota-onalarini astoydil hurmat qilishi oila ko‘rki bo‘lib hisoblangan.Bolaga oilada yaxshi tarbiya berish bola hayotining daslabki davrlaridan boshlaboq, ota-ona oldida turgan asosiy maqsad va vazifalardir. Ya'ni ota-ona uchun ham qarz, ham farzdir, oila bolaga ta'sir ko‘rsatadi, uni atrofidagi hayotga moslaydi. Jamiyatda esa tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishigina bo‘lib qolmasdan, balki ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma'lumki shaxsning qadiryati uning jamiyatdagi tutgan o‘rni bilan belgilanib, ko‘p jixatdan uning tarbiyasiga bog'liq bo‘ladi. SHu sababli ota-ona o‘z bolalarining tarbiyachisi hisoblanadi.

Darhaqiqat, shaxs shakllanishida oilaning roli katta. Aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar namunali oilalarda kamol topadilar. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni vujudga keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatga molik masaladir. Chunki ijtimoiy hayotda yuz beradigan barcha o‘zgarishlar, ya'ni undagi yetuk va kamchiliklar, murakkabliklar va ziddiyatlar oilada o‘z aksini topadi. Ota-onalarga o‘z farzandlarining tarbiyasi uchun davlat va jamiyat oldida javobgar ekanliklarini tushuntirib borish, bolalarni maktabga tayyorlash masalalari, bolaning maktabga tayyorgarligini aniqlash, maktabga tayyorgarlikka ta'sir etuvchi asosiy omillar, ota-onalarni bola tarbiyasi uchun zarur bo‘lgan bilim, malakalardan xabardor qilish, bola tarbiyasida oila bilan hamjihatlik, bolani to‘g'ri tarbiyalashni nazorat qilib borish, oila tarbiyasining eng yaxshi namunalarini o‘rganish va ommalashtirish lozim.

Rizouddin ibn Fahriddinning "Oila" nomli risolasida bola tarbiyasi yomon niyat va qo‘pollik bilan emas, balki sabr-toqat, matonat, mehribonlik, chidamlilik, shafqat-u sezgirlik bilan bo‘lishi kerak. Zarar bilan foydani ayira olmagan yosh go‘dakni nazoratsiz tutish ulug' xatolikdir. Balki uni qattiqlik bilan yumshoqlik o‘rtasida adolat bilan tarbiya qilmoq kerakligi haqida fikrlar berilgan. Albatta, bolalarni tarbiyalashda eng muhim jihatlaridan biri bu ota - onalarning bolalarga

nisbatan xushmuomalada bo‘lishi, adolatli yo‘l tuta olishi katta mas’uliyat talab etadi .Bolalarni ma’nan yetu, sog‘lom,barkamol shaxs qilib tarbiyalash har bir ota-onaning burchi hisoblanadi.

Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy xalqimiz rasm-rusumlari va milliy odatlarni juda nozik tushunar edi. Shu sababli inson xulq-atvori, madaniyatining hatto eng oddiy masalalar ham uning diqqatidan chetda qolmadi. A.Navoiy tarbiyada xatolikka yo‘l qo‘yish mumkin emasligini uqtiradi. Haqiqatdan ham bolani tarbiyalshda shunday xatoliklar uchraydiki, ular faqat oilaning hayotida emas, balki jamiyat hayotida ham aks ettiradi. Oilada bolani tarbiyalashda uchraydigan xatoliklar turli-tumandir. Ular orasida keng tarqalganlardan biri ota-onalarning haddan tashqari hukmronlikka intilishlaridir; bolaning erka bo‘lishi ularga nisbatan biror talabning yo‘qligi bilan bog'liq; ota-ona, buvilar tomonidan tarbiyada yagona talablarning yo‘qligidir; oilaviy tarbiyadagi barqaror xatolar oilaning tuzilishi va oilaviy munosabatlar bilan, kattalarning o‘z fuqarolik burchlarga munosabati, ularning g’oyaviy yo‘nalishi, mehnatga munosabati bilan bog'liq munosabatlar bilan, kattalarni o‘z fuqarolik burchlariga munosabati, ularni g'oyaviy yo‘nalishi, mehnatga munosabati bilan bog'liq.

Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri hisoblangan. Ota-onalarning o‘zaro bir-birlari bilan suhbatlashishi, ovozlarining baland-pastligi,sizlab gaplashishlari, bir- birlarini tenglashlari, yurish- turishlari, munosabatlarining ta’sir ostida o‘sib- ulg‘ayoshlari shular jumlasidandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O.Hasanboeva. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. -T.: O‘zbekiston, 2010.

2.O‘.Otavalieva. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. -T.: O‘qituvchi,1994.

3. Maktabgacha pedagogika.darslik.F.R.Qodirova Xalqaro pedagogika Akademiyasining akademigi, professor, p.f.d., Sh.Q.Toshpulatova dotsent, N.M.Kayumova dotsent, M.N.A’zamova.Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019.688 b.

4.Rizouddin ibn Faxriddin. Oila. Mehnat, 1991. T.

5.Soff.uz.

O‘SMIR QIZLAR TA’LIM-TARBIYASIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Muxamedova Sharofatjon Muxammadaliyeva
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi ixtisosligi doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smir qizlar ta’lim-tarbiyasidagi asosiy muammolar va ularni bartaraf etish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi. O‘smirlik davri shaxsiy rivojlanishning muhim bosqichi bo‘lib, bu jarayonda ta’lim va tarbiya jarayoni to‘g‘ri tashkil etilmasa, kelajakda ijtimoiy moslashuv, kasbiy yo‘nalish tanlash va ruhiy barqarorlik bilan bog‘liq muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Maqolada qizlarning oilaviy tarbiyasi, ta’lim muassasalaridagi muammolar, psixologik va emotsional qiyinchiliklar hamda ijtimoiy stereotiplar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun oilaviy munosabatlarni yaxshilash, maktab tizimini takomillashtirish, psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish va gender tengligi tamoyillarini targ‘ib qilish kabi mexanizmlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: o‘smir qizlar, ta’lim, tarbiya, gender tengligi, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy stereotiplar.

O‘smirlik davri qizlar hayotida jiddiy o‘zgarishlar ro‘y beradigan, shaxsiy identifikatsiya, hissiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari jadallashadigan bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda ta’lim va tarbiya jarayoni samarali tashkil etilmasa, kelgusida ijtimoiy moslashuv, kasbiy yo‘nalish tanlash va shaxsiy rivojlanish bilan bog‘liq muammolar kelib chiqishi mumkin.

Asosiy muammolar:

1. Oilaviy muhit va tarbiya muammolari;
Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklar
Oilada e’tibor yetishmovchiligi yoki haddan tashqari qattiqqo‘llik
Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar tufayli tarbiyaga yetarli ahamiyat berilmasligi
2. Maktab va ta’lim muassasalaridagi muammolar;
Gender stereotiplari tufayli qizlarning o‘z qiziqishlarini erkin ifoda etolmasligi
O‘qituvchilarning o‘smir psixologiyasini yetarli darajada bilmasligi
Sinfdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy bosim va mobbing holatlari
3. Psixologik va emotsional muammolar;
O‘ziga past baho berish va o‘zini yo‘qotish hissi
Ruxiy tushkunlik va stress darajasining ortishi
Ijtimoiy tarmoqlar va internetning salbiy ta’siri
4. Ijtimoiy muhit va an’anaviy qarashlar;
Qizlarning ta’lim olish va kasb tanlash borasida cheklovlarga duch kelishi
An’anaviy oilaviy tamoyillar tufayli qizlarning mustaqil qaror qabul qila olmasligi
Jamiyatdagi noto‘g‘ri qarashlar sababli ularning shaxs sifatida rivojlanishiga to‘sqinlik qilinishi.

Muammolarni bartaraf etish mexanizmlarini takomillashtirish:
1. Oilaviy tarbiyani kuchaytirish;
Ota-onalar uchun psixologik treninglar va seminarlar tashkil etish
Oilalarda qizlarga nisbatan ishonch va ochiq muloqot muhitini yaratish
Oilaviy qadriyatlarni zamonaviy ta’lim talablariga mos holda rivojlantirish
2. Maktab ta’limini yaxshilash;
O‘qituvchilar va psixologlar uchun o‘smir qizlar bilan ishlash bo‘yicha maxsus kurslarni joriy etish
Qizlarning o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus to‘garaklar va dasturlar tashkil etish
Gender tengligi tamoyillariga asoslangan ta’lim tizimini shakllantirish
3. Psixologik va emotsional qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish;
Maktablarda psixologik xizmatlarni mustahkamlash
Qizlar uchun individual psixologik maslahat va guruh terapiyalarini yo‘lga qo‘yish
Ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy ta’sirini oshirish maqsadida ma’rifiy kontent yaratish
4. Ijtimoiy ongni o‘zgartirish;
Ommaviy axborot vositalari orqali o‘smir qizlar tarbiyasi va ta’limining ahamiyatini yoritish
Qizlarning yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha loyihalarni qo‘llab-quvvatlash
An’anaviy va zamonaviy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish asosida jamiyatda gender tengligini ta’minlash.

O‘smir qizlar ruhiyatidagi ziddiyatlar haqida ma’lumki inson har kuni, har soat atrofdagilar bilan muloqatda bo‘ladi. Ana shu muloqot yaxshi yoki yomonligi uning lutfida, so‘zida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham sharqona tarbiyaga asos bo‘ladigan masalani mutaffakirlarimizning qaysi birini ta’limiy-axloqiy asarlarini varaqlamaylik, milliy qadriyatlarning asosi sifatida muomala odobiga alohida diqqat qiladilar. Shuning barobarida bu insoniy fazilat ma’naviy barkamollik belgisi sifatida talqin qilingan. “Zotan har bir so‘z bilan do‘st dushmanga, dushman do‘stga aylanib qolishi mumkin. Tilni-millatimiz ruhiyatining oynasi desak bo‘ladi. Haqiqatdan ham o‘z ona tilida mazmunli, ravon, go‘zal so‘z yuritgan inson, uni tinglaganlarning ongi va shuuriga katta tasir ko‘rsatadi. So‘zlovchining bilish saviyasi, ruhiyati, ma’naviyati bo‘ladi” [89]. Yuqoridagi fikrlarni mulohaza qilib turar ekanmiz, katta hayot ostonasida, yo‘lida turgan o‘smir qizlarning muomala madaniyatini qanday shakllantirish mumkin degan savol ko‘ndalang bo‘lib turadi. Agar oilaviy statistik ma’lumotlarga e’tibor berilsa, oilaviy ajrimlarga asosan yosh kelinlarning o‘ta so‘zamolligi, kattalar bilan muomala qilabilmasliklari “bilimdon” lik qilib, gap qaytarishlari sabab bo‘layotganligi ko‘zga tashlanadi. Albatta, so‘zamollik ham mantiqiy mulohazali bo‘lsa, fazilatlardan biri bo‘lib, ba’zan muammolarni hal qilish zarurati uchun xizmat

qilishi mumkin. Ammo, qayerda, kim bilan muloqot qilayotganini inobatga olib, so‘z, gap tanlash me’yorini saqlay bilsa tarbiya odobini ko‘rsata oladi. Bu masalani ayniqsa o‘smir yoshdagi yigit-qizlarga tushuntirish, o‘qituvchi, ota–ona, yoshi ulug‘ bobo-buvilar, mahalla va ular muloqot qilishi mumkin bo‘lgan jamoatchilik tomonidan o‘qitib borilishi muhim ahamiyatga egadir. Chunki, og‘zaki nutq ham har bir shaxsning o‘zligini namoyish etuvchi vosita sanaladi.

G‘arb madaniyatining yoshlarimiz hayotiga shiddat bilan kirib kelayotganida, bevosita G‘arb televideniyasi, internet tarmoqlari, turli hujjatli va badiiy filmlar va ommaviy axborot vositalarining o‘rni sezilarli darajada ko‘zga tashlanmoqda. Bu ommaviy madaniyat niqobi ostida olib borilayotgan targ‘ibot yoshlarimizning ongi-shuuriga salbiy ta’sir etib kelayotgani tashvishli holatni vujudga keltirmoqda. Bu hol asosan jamoat joylarida, oilada, yoshlarning turli bahonalar bilan to‘planadigan davralarda ko‘zga tashlanmoqda. Ayniqsa, G‘arb modasiga bo‘lgan qiziqish, bo‘yanish, o‘zini tutabilmaslik, madaniyatsizlik hollari keltirib chiqarilmoqda. To‘g‘ri, yoshlarimiz glaballashuv va “ommaviy madniyat” keng targ‘ib qilinayotgan davrda o‘qimoqda, voyaga yetmoqdalar. Ayrim hollarda milliy urf-odat va tarbiyaga zid, me’yor va chegara harakatlariga qarama-qarshi harakatlar ni ham amalga oshirmoqdalar. Har bir narsani o‘z nomi bilan atagan ma’qul. Buning uchun oqni-oq, qorani-qora deyishga to‘g‘ri keladi. Aslida, G‘arbda odam tusiga kirib qolgan salbiy axloqiy me’yorlar aslida bir ruhiy hastalikka ham o‘xshab ketadi. Bu kasallikni sharq xalqlariga xos emasligini anglagan holda, yosh avlodga yuqtirmaslikni, unga qarshi ma’naviy kurash olib borish har bir ota-onaning burchi bo‘lib farzandlariga uqtirib, o‘rgatib borishlarini davr taqozo etmoqda. Har qanday millat o‘zining qadriyatlariga, milliy urf-odatlariga egadir. G‘arbda esa, individuallik qoidasiga amal qiladi ya’ni, har bir shaxsning o‘zini ko‘rsatishi uchun har xil o‘ziga xos, bir-biriga o‘xshamagan karomatlar ko‘rsatishiga harakat qiladi. Jamoaviylikda esa bir harakat ko‘pchilikning diqqat e’tiborida bo‘ladi. Farzandlarimizning xato-kamchiliklari el nazariga tushar ekan “el-yurt nima deydi, bizni ko‘pchilik oldida uyaltirib qo‘yding” qabilidagi so‘zlar ota-onalar tomonidan aytiladi. G‘arbliklar esa, bunday an’analarga e’tibor bermaydi. Ularning nazarida voyaga yetgan farzand erkin, mustaqil fikr yuritishi, alohida yashash ruhida tushuchasida tarbiya oladilar. Ular ko‘pchilik jamoaviylik fikriga ko‘pam amal qilmaydi. Faqat qonunlarga va ularga amal qilishi lozimligini e’tiborga oladilar.

Bunday holatlarda voyaga yetmagan qizlar oiladagi salbiy voqeahodisalardan qutilish yo‘llarini qidiradilar va mustaqillikka erishishga o‘rganadilar. Ota-ona roziligisiz o‘z bilganicha ish qilishga, boshqa shaharlarga borishni orzu qiladilar. Mana shu o‘rinda, o‘smir qizlarning yana bir jihatiga ta’sir qiluvchi omillardan biri taqlidchilikdir. Ular ayrim o‘qigan asarlaridagi ayrim qahramonlarga, yoki biror bir kinodagi qahramonlarga, internet vositalarida namoyish qilingan ta’sirli voqea -hodisalarga, pornografik suratlarga taqlid qilishga harakat qiladilar. Chunki, mazkur kino internet tarmoqlarida tarqalayotgan voqea hodisalar, lavhalar asosan G‘arb ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. O‘smir qizlar ruhiyatiga tasir qilishda ular bilan yaqin munosabatda bo‘lgan, o‘zlari tengi dugonalarning ham sezilarli o‘rni bor. Ayniqsa, ular orasida erkin oila farzandlari bo‘lsa, ulardan o‘rnak olishga bo‘lgan moyillik tezda o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Chunki ularning oilasidagi shart-sharoitlar, tarbiya usullari o‘smir qizlarga ta’sir qilishi ham asosiy omillardan biridir. Balog‘at yoshidagi qizlarning dunyoqarashini boyitishga hamisha ona ma’suldir. Chunki, bolaga onaning fe’l-atvori o‘tadi. Demak, qizingiz o‘jar, qaysar bo‘lib qoldi. Siz zo‘r berib atrofdagilarni, dugonalarini ayblaysiz “Dugonalaridan o‘rnak olib shunday bo‘lib qoldi” deysiz. Aslidachi, qizingizdagi bu o‘zgarish oilangizdan boshlangan. Uni urib, o‘rinsiz tanbeh beraverib uning asabini izdan chiqargansizlar. Yana qizingizni aka-uka, opa-singillari yonida birini maqtab, uni kamsitgan bo‘lgandirsiz. Bu esa uning nafratini uyg‘otgan. Bugungi yoshlar avvalgiday emas deb keksalarimiz ba’zan zamondan noliydilar. Aksincha ular tarbiya berayotgan kattalar ko‘ngildagiday emas. O‘zimiz tarbiyalayotgan qizimiz o‘zimizga gap qaytarishi, odobsizligi uning guvohida qilgan xatolarimizga qaytarilgan javobdir. Onaning muhabbati, beg‘araz, beg‘ubor ekanligini sezgan qizlar ularga taqlid qiladilar. Onalarning o‘z qizlari bilan chin dildan samimiy muloqot qilishi ahloq-odob tarbiyasining muhim jihatlaridan biridir. Qiz bola ota-onaga haqdan hadya etilgan jannatning gulidir. Uni avaylab asrab, yaxshi tarbiya berib o‘z egasiga topshirish uchun mas’ul shaxslar hisoblanadi. Bir so‘z bilan aytganda o‘smir qizlarning kitobxonlik asosida

sharqona ma’naviy-axloqiy dunyoqarshlarini shakllantirish bilan bog‘liq pedagogik muammolar mavjudligidan ko‘z yumib bo‘lmaydi. Binobarin, yuqorida tilga olingan muammolarni hal qilish ota-ona, mahalla, o‘qituvchilar va jamoatchilik oldiga muhim vazifalarni yuklaydi. O‘smir qizlarni sharqona ruhda tarbiyalash, eng avval ular shaxsiga insonparvarlik nazaridan yondashish muhim tarbiyaviy omil ekanligini unutmaslikni talab qiladi. Bu borada, avlodlarimizning yaratgan betakror asarlari, ularda ilgari surilgan insoniy qarashlar qimmatini so‘z bilan ifodalab bo‘lmaydi. Shuningdek kitoblar hazilakam kitoblar emasligini, ularda el-ulus bilan halqni millatga, mamlakatni esa haqiqiy Vatanga aylantira olgan ma’ruza va maqolalar borligini bugungi avlod bilmog‘i, yuragida, fikr-u yodi bilan jism-u jonida olib yurmog‘i kerak. Millatning buyuk bir farzandi, matonatli, buyuk shaxsning bedor yuragi urib turgan bu asarlar to o‘zbek xalqi mavjud ekan, toki O‘zbekiston deb atalmish ozod Vatan paydo bo‘lgan ekan, hech qachon eskirmaydi, hamisha mardlik va shijoat, g‘urur va iftixorning chinakam tarjimai holi va sadoqatnomasi bo‘lib yashayveradi.[31]

O.E.Eshmurodovning “Oila mustahkamligini ta’minlashning ijtimoiypsixologik omillari” mavzusidagi ilmiy tadqiqotida oilaviy munosabatlar, oilada erkak va ayolning roli, ularda oilaviy qadriyatlarning shakllanganligi, o’sib kelayotgan yigit va qizlarda oilaviy tasavvurlarning shakllanganligi haqida so’z boradi. D.T.Ismatovaning “Oilaviy munosabatlarda emotsional zo‘riqishlarni korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida” o’smirlarda emotsional-hissiy zo’riqishlarning paydo bo’lishida oila a’zolarining ularga bo’lgan munosabati, bu davrdagi muhim psixologik o’zgarishlar haqida so’z boradi. Hayot jarayonida bolada shunday motivlar shakllanadiki, bu motivlar o‘smir uchun asosiy ahamiyatga ega bo‘lib, boshqa barcha motivlarni o‘ziga bo‘ysundiradi. O‘smirning xulq-atvori va faoliyati ustidan barqaror hukmronlik qiluvchi motivlar bola shaxsining yo‘nalishini barpo etadi. Oilaviy muammolarni o‘rganish maqsadida olib borilgan tadqiqotlardan shu narsa ma’lum bo‘ldiki, oilaviy muammolar o‘zaro munosabatlardagi kelishmovchilik, o‘zini tuta olmaslik, yoshlarda muomala madaniyatini shakklanmaganligi, turmush o‘rtog‘idan mamnun bo‘lmaslik, zerikarli hayot, oilaviy burchlarning taqsimlanishi, janjalkashlik, o‘ta manmanlik, xulq-atvordagi nomukamallik, moddiy qiyinchiliklar, jizzakilik kabi oila a’zolariga xos xattiharakatlar va xarakter xususiyatlaridan kelib chiqar ekan. Yana shu narsaga amin bo‘ldikki inson o‘zi ideal insonni izlarkan. Ko‘p holatlarda er-xotinlarning birbiridan qoniqmaslik (ish vazifalaridan norozilik), gumonsirash, tanqid, tanbeh kabilar ham ko‘pgina muammolarni keltirib chiqarishini bildik. Oila a’zolari oilada bir-birini o‘zaro tushunmaslik, xarakter xususiyatlarining bir-biriga to‘g‘ri kelmasligida deb bilsalar, ayrimlarida ayol kishi noroziligi, tanbehlari erkakdan o‘zini ustun qo‘yishi deb bildilar. Bundan shu narsa ma’lum bo‘ldiki, oilaviy muammolarning asl sababi oilalarda pedagogik va psixologik bilimlarning etishmasligidadir. Buning uchun mahallalarda bu borada keng qamrovli ishlarni olib borish, mahalla yig‘inlarini oilalar bilan hamkorlikda amalga oshirish, qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash uchun avvalo ularni onalarini psixologik savodxonligini oshirish, psixolog va pedagoglarga bo‘lgan ishonchini oshirish masalalarini hal etish lozim. Qizlarimizni oilaviy hayotga tayyorlashda ularga oilaviy hayotning chiroyli taraflari bilan bir qatorda hayotning past-balandliklari ham mavjud ekanligini, turli-xil murakkab vaziyatlardan shirin so‘z-chiroyli muomala bilan yechim topish mumkinligi borasida bilimlarni ham berib borish lozim. Misol uchun ko‘pgina oilalarda uchrab turadigan quyida zikr etilgan muammolar bilan ham tanishtirib borilsa, o‘zlari katta hayotga qadam qo‘yganda qiyinchiliklarga duch kelishganda dovdirab qolishmaydi, oqilona yo‘lini tanlab bu vaziyatdan chiqa olishlari mumkin bo‘ladi. Shunday ekan turmushga chiqayotgan har bir qiz psixologik savodxonlikka ega bo‘lishi, muloqot ko‘nikmalarini egallaganligi, oilaviy muammolarni ijobiy hal qila “Oila institutini mustahkamlashning ijtimoiy-psixologik muammolari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami, 2024-yil, 31-may 758 olishi, har qanday sharoitda turmush ortog‘i va bolalariga sog‘lom psixologik muhitni yarata olishi hamda oilaviy munosabatlarda namunalilik ko‘rsatib farzand tarbiyasidagi beminnat xizmatlari bilan o‘z hissalarini

[31] Qo‘chqorova Aysha Oltibayevna. O‘smir qizlar tarbiyasi va kitobxonlik. Monografiya. – Samarkand: SamDTU nashr uyi, 2024. – 118 b.

qo‘shmoqliklari lozimdir. Qiz bola turmush qurgandan so‘ng uning ijtimoiy muhitdagi mavqeyi tubdan o‘zgarishi asosida unga nisbatan boshqalarni va o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabati o‘zgarishi kuzatiladi. Mazkur o‘zgarishga nisbatan o‘zida ishonchni shakllantira olgan qiz bola yangi oilasida qisqa muddatda o‘z o‘rniga ega bo‘la olishida muloqot madaniyatining ahamiyati kattadir. Oila qurishga o‘zida ishonchni shakllantirishiga eng asosiy turtki rolini o‘ynovchi omillardan biri bu - o‘z-o‘ziga yo‘riqnoma berishi ya’ni, oilaga tayyorlik holatining har tomonlama o‘stirish hisoblaniladi. Yangi kelinlik mavqega moslashish albatta, tajriba va bilimlarga asoslanadi. Shularga ko‘ra, har qanday turmush qurish yoshiga yetgan qiz o‘zining yutuqlari va kamchiliklarini tafakkurida aqlan tahlil qilib o‘zi kelin bo‘lgach amalga oshiradigan xatti-harakatlarini tassavur eta olishi kerak.[32]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 104 b.
2. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi:Darslik-T.:”Sharq”, 2014.272-bet.
3. Fayziyeva M, Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi.- T.:”Sharq”,2007.42-bet.
4. Karimova, M. (2023). Qizlarning muhabbat borasidagi tasavvurlarining oila mustahkamligiga ta’siri. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
5. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). Oilada o‘smirlarning sog‘lom turmush tarzi va oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari shakllanishining pedagogikpsixologik omillari. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
6. Karimova, M. N., & Ashurova, S. F. (2023). Professional ta’limda tahsil olayotgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash va ularda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik asoslari. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 369-3738.O‘Donnell, A. M., & Hmelo-Silver, C. E. (2013). Collaborative Learning, Reasoning, and Technology. Educational Psychologist, 48(1), 3-14.
7. “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”gi Prezident Farmoyishi.// Ma’rifat gazetasi. – Toshkent, 2017. № 4 (8965).
8. “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora – tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi Prezident Qarori. // Ma’rifat gazetasi. – Toshkent, 2017. № 74 (9035). 111
9. “Xotin – qizlarni qo‘llab – quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi PF – 5325 2018 2 fevral Farmoni.
10.“Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora – tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori 2020 yil 16 aprel

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA OTA-ONALAR BILAN PEDAGOGIK HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH: UMUMBASHARIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSION AMALIYOTLAR

Arifova Nargiza Jaxangirovna
Buxoro viloyati Buxoro shahar
13-MTT tarbiyachisi

Annatatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan samarali pedagogik hamkorlikni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari yoritiladi. Bolaning har tomonlama rivojlanishida oilaning ishtiroki va tarbiyaviy muhitning uzluksizligini ta'minlash

[32] https://admin.profiuniversity.uz/storage/conferences/WVFmrn3LkFEMEpWnFr00_file.pdf. 758b

muhim o‘rin egallaydi. Shu boisdan ham maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan muntazam muloqot, maslahatlar, tarbiyaviy seminarlar, interfaol uchrashuvlar orqali bolalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi, axloqiy tarbiyasi va intellektual rivojiga ta’sir ko‘rsatish mumkin. Maqolada ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishga doir xorijiy va mahalliy tajribalar, shuningdek, innovatsion usullar - raqamli platformalar, onlayn monitoring, oilaviy loyihalar keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, ota-onalar bilan hamkorlik, pedagogik sheriklik, tarbiyaviy muhit, oilaviy ta’lim, interfaol usullar, ijtimoiy moslashuv, innovatsion yondashuvlar, ota-onalar ishtiroki, raqamli pedagogika.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiyasi davlat va jamiyat uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bolaning shaxs sifatida shakllanishida faqatgina ta’lim muassasasining emas, balki oilaning, ayniqsa ota-onalarning faol ishtiroki muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, mustahkamlash va rivojlantirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Bu hamkorlik bola atrofidagi pedagogik muhitning yaxlitligini ta’minlaydi, bolada barqaror rivojlanish uchun psixologik-pedagogik asos yaratadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida oilaviy tarbiya va ta’lim muassasasi faoliyati uyg‘unligiga e’tibor qaratish zarur.

Maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan hamkorlik qilishning shakl va usullari xilma-xildir. Bunga tarbiyaviy uchrashuvlar, ota-onalar uchun seminarlar, ochiq darslar, ota-onalar ishtirokida tashkil etiladigan bayramlar, maslahat soatlari, psixologik treninglar, oilaviy tadbirlar, o‘quv-laboratoriya mashg‘ulotlari kiradi. Bu tadbirlarning barchasi bola atrofida yagona tarbiyaviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Ota-onalar farzandi bilan bog‘liq pedagogik jarayonlarga jalb etilganda, ular bolaning rivojlanishida faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa bolada ijtimoiy moslashuvchanlik, o‘ziga ishonch va xulq-atvor madaniyatining rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

Ota-onalar bilan samarali pedagogik hamkorlikni ta’minlashda pedagoglarning kommunikativ ko‘nikmalari, psixologik yondashuvi va metodik savodxonligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir bola individualligi, oilaviy sharoiti, ota-onalarning ijtimoiy va madaniy saviyasi hisobga olingan holda, shaxsiy yondashuv asosida tarbiyalanmog‘i kerak. Shu bois pedagoglar ota-onalar bilan faol muloqot olib borishi, ularning fikr-mulohazalari va takliflarini inobatga olgan holda hamkorlik strategiyasini ishlab chiqishi lozim. Bu jarayon ikki tomonlama ishonchga asoslangan bo‘lsa, ijobiy natijalar beradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning kirib kelishi ota-onalar bilan hamkorlikning yangi shakllarini shakllantirmoqda. Jumladan, onlayn uchrashuvlar, elektron kundaliklar, mobil ilovalar, virtual maslahatlar, ota-onalar uchun vebinarlar kabi usullar yordamida maktabgacha ta’lim muassasasi va oila o‘rtasidagi aloqalar samarali yo‘lga qo‘yilmoqda. Bu holat nafaqat ota-onalarning ma’lumot olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning bolalarning rivojlanishidagi faol pozitsiyasini ta’minlaydi.

Maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan hamkorlikning psixologik aspektlari ham muhim ahamiyatga ega. Har bir oilada tarbiya jarayoni o‘ziga xos tarzda kechadi. Ba’zi hollarda ota-onalar ta’lim-tarbiyada muammolarga duch keladi yoki pedagogik jihatdan yetarlicha tayyor bo‘lmaydi. Bunday vaziyatlarda maktabgacha ta’lim muassasasi mutaxassislari, ayniqsa psixologlar va metodistlar ota-onalarga zarur maslahat va ko‘mak ko‘rsatishi zarur. Maxsus ishlab chiqilgan dasturlar asosida ota-onalarni pedagogik madaniyatga o‘rgatish, ularga bolani rivojlantirish strategiyalarini taklif qilish, oilaviy stress holatlarining oldini olish yo‘llari haqida ma’lumot berish maqsadga muvofiqdir.

Xalqaro tajriba ham maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Masalan, Finlyandiya, Yaponiya, Kanada, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda ota-onalar maktabgacha ta’lim muassasalarining faol ishtirokchisi hisoblanadi. Ularda maxsus oilaviy maslahat markazlari, bolalar rivojlanishiga oid ota-onalar akademiyasi, pedagogik onlayn platformalar faol ishlaydi. Bu tajribalar O‘zbekiston ta’lim tizimiga ham moslashtirish orqali qo‘llanishi mumkin.

Shuningdek, ota-onalar bilan ishlashda madaniy-hududiy xususiyatlar ham e’tiborga olinishi zarur. Qishloq joylarda axborot resurslarining yetishmasligi, shahar muhitida esa ota-onalarning bandligi ota-onalar bilan hamkorlik shakllariga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pedagoglar har bir hudud sharoitidan kelib chiqib, moslashuvchan va ijtimoiy-iqtisodiy holatlarga mos metodik yondashuvlar ishlab chiqmog‘i lozim.

Maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan hamkorlikda muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi prinsiplar asosiy yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi kerak: teng sheriklik, ishonch, ochiqlik, doimiylik, pedagogik mas’uliyatni bo‘lishish, tarbiyaviy qadriyatlarda uyg‘unlik. Bu prinsiplar asosida tuzilgan hamkorlik rejasi har ikki tomon uchun ham manfaatli bo‘ladi.

Ota-onalar bilan ishlash samaradorligini oshirishda ularning ta’lim jarayoniga bevosita jalb qilinishi muhim. Bunda loyiha asosida tashkil etilgan topshiriqlar (masalan, "Farzandim bilan bir kun", "Bolam uchun ertak to‘pladim"), ota-onalar ishtirokidagi ochiq darslar, bolalar ishtirokidagi ota-onalarga bag‘ishlangan sahna ko‘rinishlari katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bunday tadbirlar oilaning bola ta’limidagi o‘rnini mustahkamlab, ota-onalarda pedagogik jarayonga nisbatan mas’uliyat hissini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, oilaviy tarbiya va maktabgacha ta’limning uyg‘unligini ta’minlashda metodik qo‘llanmalar, ota-onalarga mo‘ljallangan tavsiyalar to‘plami, elektron risolalar, pedagogik videoroliklar kabi vositalardan foydalanish samarali bo‘ladi. Bu vositalar ota-onalarni zamonaviy pedagogik tendensiyalar bilan tanishtiradi, farzand tarbiyasida muhim nazariy va amaliy bilimlar beradi.

O‘tkazilgan tahlillar va tajriba natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, ota-onalar bilan mustahkam pedagogik aloqaga ega maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanish darajasi ancha yuqori bo‘ladi. Ota-onalar muassasa hayotida faol ishtirok etgan sari, bolalarning o‘ziga ishonchi, jamoaga moslashuvi, tashabbuskorligi va axloqiy rivojlanishi ijobiy tomonga o‘zgaradi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatda sog‘lom avlodni tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: Lex.uz, 2021.
2. Saidova M. Maktabgacha ta’lim metodikasi. – T.: Yangi asr avlodi, 2020.
3. Karimova N. Ota-onalar bilan ishlashning psixologik asoslari. – Samarqand, 2019.
4. UNESCO. Engaging parents in early childhood education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
5. Nabiyeva G. Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar. – T.: Ilm Ziyo, 2022.
6. Lee H. & Nakamura K. Parental involvement in preschool education: Global trends and practices. – Tokyo, 2020.
7. Xudoyberganova D. Oilaviy tarbiya va maktabgacha ta’lim integratsiyasi. – T.: Fan, 2018.

PEDAGOGIK TA’LIM TIZIMIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINING O‘ZARO ALOQASI

Alimova Mavluda Adiz qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang’ich ta’lim kafedrasi
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ish pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasini o‘rganishga qaratilgan. Ishda global pedagogik g‘oyalar, ya’ni inson huquqlari, demokratiya, tenglik va boshqa umumbashariy qadriyatlar ta’lim jarayonlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi va bu g‘oyalar orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash, o‘quvchilarning ma’lumotni tahlil qilish, baholash, qarorlar qabul qilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beruvchi muhim jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Pedagogik ta’lim, tanqidiy fikrlash, umumbashariy g‘oyalar, ta’lim metodikasi, global ta’lim tendensiyalari, o‘quvchi ko‘nikmalari, demokratiya va tenglik, inson huquqlari, ta’limda innovatsiyalar.

Pedagogik ta'lim tizimi jamiyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan tizimdir. Bu tizim o‘quvchilarga faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni qabul qilishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar, ya’ni inson huquqlari, tenglik, demokratiya kabi qadriyatlarning ta’lim jarayonlariga integratsiyasi, shuningdek, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasi ta’lim tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, bu esa o‘quvchilarning nafaqat bilim darajalarini, balki ularning ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatini ham oshiradi.

Ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o‘quvchilarga ma'lumotni tahlil qilish, muammolarni hal qilish, mustaqil qarorlar qabul qilish kabi ko‘nikmalarni o‘rgatish muhim hisoblanadi. Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi o‘quvchilarning faqat bilim olishlarini emas, balki bilimlarni amalda qo‘llash qobiliyatlarini ham oshiradi. Shu bilan birga, umumbashariy g‘oyalar asosida o‘quvchilarga inson huquqlari, tenglik va demokratiya kabi qadriyatlarni o‘rgatish, ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topishda yordam beradi.

Ushbu tezisda pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasi o‘rganiladi. Tadqiqotning maqsadi – umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining pedagogik ta'limdagi o‘zaro aloqasini tahlil qilish va bu aloqaning ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga ta’sirini aniqlashdan iborat.

Pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasi ta’lim jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq qilish uchun katta ahamiyatga ega. Umumbashariy g‘oyalar, inson huquqlari, tenglik va demokratiya kabi qadriyatlar nafaqat jamiyatni rivojlantirish, balki ta’lim tizimining asosiy tamoyillarini tashkil etadi. Tanqidiy fikrlash esa o‘quvchilarda bilimlarni faqat qabul qilish bilan cheklanmasdan, ularni tahlil qilish, baholash va yangilash qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Bu ikki unsurning o‘zaro bog‘liqligi ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi aloqani tushunish uchun, avvalo, har birining ta’lim tizimidagi rolini tahlil qilish lozim. Umumbashariy g‘oyalar pedagogik ta’lim tizimida o‘quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki ijtimoiy va axloqiy mas’uliyatni his qilishga o‘rgatadi. Inson huquqlari, tenglik va erkinlik kabi qadriyatlar, o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi va ularni faol, ongli fuqarolar sifatida tarbiyalaydi. Bu g‘oyalar o‘quvchilarga ijtimoiy adolatni, boshqalarga hurmatni, o‘z huquqlarini tushunishni va jamiyatda to‘g‘ri o‘z o‘rnini topishni o‘rgatadi.

Pedagogik ta’limda bu g‘oyalarni joriy etishning asosiy vositalaridan biri tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir. Tanqidiy fikrlash — bu muammolarni tahlil qilish, ularga alternativ yechimlar topish, qarorlar qabul qilish va yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyatidir. O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning intellektual salohiyatini oshirish, mantiqiy va analitik tafakkurini kuchaytirish imkonini beradi. Tanqidiy fikrlash ta’lim jarayonida o‘quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki o‘z bilimlarini turli vaziyatlarda amaliyotda qo‘llashga yo‘naltiradi.

Pedagogik ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarga zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rgatadi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarda ongli qarorlar qabul qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish va o‘z fikrlarini erkin ifodalash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu, ayniqsa, zamonaviy pedagogik yondoshuvlarda, masalan, interaktiv va faol o‘qitish metodlarida muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun, pedagoglar o‘quvchilarga faqat ma'lumotlarni qabul qilishni emas, balki ularni tahlil qilishni, muammolarni ko‘rib chiqishni, o‘z fikrlarini yaratishni o‘rgatishlari kerak.

Umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi aloqani nafaqat ilmiy, balki amaliy nuqtai nazardan ham ko‘rib chiqish zarur. O‘quvchilarga tanqidiy fikrlashni o‘rgatish, ularni nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga, balki ijtimoiy mas’uliyatga, boshqalarga hurmat ko‘rsatishga va adolatni anglashga ham yo‘naltiradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash, yangi g‘oyalarni o‘ylab topish va ijtimoiy jarayonlarga faol ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, umumbashariy g‘oyalar va qadriyatlarni tushunishga va ularga amal qilishga yordam beradi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda pedagoglar o‘qitish metodikalarini yangilab borishlari lozim. Masalan, muammoli vaziyatlar, guruhli ishlanmalar va diskussiyalar kabi metodlar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, o‘quvchilarga o‘zaro fikr almashish, turli nuqtai nazarlarga o‘rganish va ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatlarini berish kerak. Bu metodlar, umumbashariy g‘oyalarni o‘rgatish bilan birga, o‘quvchilarning ijtimoiy ongini rivojlantiradi.

Pedagogik ta’lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, umumbashariy g‘oyalar bilan bog‘liq bo‘lgan qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Jamiyatda ijtimoiy tengsizliklar, boshqalar huquqlarining buzilishi kabi masalalar bilan kurashishda tanqidiy fikrlashning o‘rni katta. O‘quvchilar tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirganda, ular o‘z huquqlarini anglashadi, boshqalarga hurmat ko‘rsatishadi va jamiyatda adolatni ta’minlashga intilishadi. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlash orqali o‘quvchilar muammolarni tahlil qilishda yangi yondoshuvlarni kashf etadilar va o‘zlarining qarorlarida mantiqiy va etik mezonlarga asoslanadilar.

Shunday qilib, pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasi ta’lim sifatini yaxshilashga, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada chuqurlashtirishga va ularning ijtimoiy mas’uliyatini oshirishga xizmat qiladi. Pedagoglar bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta’lim metodikalarini, o‘qitish usullarini va o‘quvchilar bilan muloqotda bo‘lish yondoshuvlarini zamonaviy talablar asosida yangilab borishlari kerak. Bu esa o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va tanqidiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa sifatida, pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasi jamiyatdagi ijtimoiy taraqqiyot va ta’limning sifatini yaxshilashda muhim o‘rin tutadi. Umumbashariy g‘oyalar, ayniqsa, inson huquqlari, tenglik, va demokratiya kabi qadriyatlar ta’lim jarayoniga kiritilganda, o‘quvchilarga nafaqat bilim berib, balki ularni jamiyatda faol, ongli va mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalaydi. Tanqidiy fikrlash esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini tahlil qilish, baholash va mustaqil ravishda qarorlar qabul qilishni o‘rgatadi.

Bu ikki omilning integratsiyasi, o‘quvchilarning intellektual va ijtimoiy salohiyatini birgalikda rivojlantirishga imkon yaratadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o‘quvchilar nafaqat o‘z fikrlarini erkin ifodalashni, balki boshqa nuqtai nazarlarni tushunishni, ijtimoiy mas’uliyatni his qilishni ham o‘rganadilar. Shunday qilib, pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalar va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish, nafaqat o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatlariga, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kelajakda bu aloqaning samarali rivojlanishi uchun ta’lim metodikalarini yangilash, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiradigan yondoshuvlarni qo‘llash va umumbashariy qadriyatlarni ta’lim jarayonida yanada chuqurroq aks ettirish zarur. Bu pedagoglar va ta’lim tizimi xodimlarining maqsadli va birgalikdagi sa’y-harakatlarini talab qiladi. Faqat shu yo‘l bilan, biz o‘quvchilarga mustaqil fikrlash, mantiqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyatni to‘g‘ri anglashni o‘rgatish orqali ularga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M. Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak». Toshkent, 2017-y.

2. D.B.Shovqiyeva, F.A.Djumayev. “Ta’lim jarayonida o‘quvchi yoshlarda tandiqiy fikrlashni shakllantirish omillari” “Science and Education” Scientific Journal. Volume 1 Issue 4. 149-155. 2020-y.
3. Alimov A.Sh. “Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi”. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2012. – 72 b.
4. Mamatov M.Y. “O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari” – Toshkent: Ma’rifat, 2019. – 116 b.
5. Azimov T.Sh., Rahimova Sh.X. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 128 b.

МАДАНИЯТ, ИЛМ ВА ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ ЙЎЛИДА

Рахмонова Меҳринисо Тошпўлотовна –
ZARMED университети,
Тиллар кафедраси ўқитувчиси.

“Халқнинг аниқ мақсад сари
ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши,
бахтли бўлиб иззат-ҳурмат топиши, жаҳонгир
бўлиши ёки заиф бўлиб хорликка тушиши,
бахтсизлик юкини тортиши, эътибордан қолиб,
ўзгаларга тобе ва қул, асир бўлиши уларнинг
ўз ота-оналаридан болаликда олган
тарбияларига боғлиқ”
Фитрат

Аннотация: Мақола бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бўлган ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялашда ахлоқ-одоб масалаларига қаратилган. Мақолада шахс тарбиясида ахлоқ-одобнинг ўрни, уни амалга ошириш омиллари ва мазкур масалани амалга ошириш йўллари борасида фикрлар келтирилган, ва бу мақолада Жадидчилик ҳаракати тарафдори Аҳмад Дониш ҳаёт йўли ёритилади. Жадид тарбияшунослигининг бош бўғинида Аҳмад Дониш туради. Зеро, Аҳмад Дониш ўзининг “Наводир-ул вақое” асарида меҳнат, касб танлаш тарбияси билан бир пайтда ҳозирги давр учун муҳим бўлган баркамол авлодни шакллантириш, вояга етказиш ғоясини илгари сурган.

Калит сўзлар: Одоб-ахлоқ, комил инсон, Жадидлар, аллома, аждодлар, матрифатпарварлар, толиби илм, тарихий шахс, мустамлака, ривожланиш, филологлар, тарихчилар, файласуф-сиёсатчилар, мусаввирлар, фалаккиётшунослар, илм аҳли.

Ўзбекистон республикасининг биринчи президенти И.А.Каримов шундай ёзган эди: “Қадимги аждодларимиз комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак, шарқона ахлоқ Кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан муросасиз исён бўлиши керак.”

XIX аср охири XX аср бошларида сиёсий, иқтисодий, маданий жиҳатдан инқироз ҳолатига тушиб қолган чор Россиясининг мустамлакаси туфайли ривожланиш паст даражада бўлган, чекка ўлка ҳисобланган Туркистон зиёлилари мустамлакачилик зулмидан қутулиш, ўз миллий давлатчилигини тузиш, иқтисодий ва маданий тараққиётга йўл очиш, халққа зиё тарқатиш мақсадида маърифатпарварлар ҳаракати вужудга келди. Уларни Жадидлар (Янгилик тарафдорлари) деб атадилар. Бу ҳаракатнинг йирик намояндалари: Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Саидаҳмад Сиддиқий, Саидрасул Азизий, Алиасқар Калинин, Абдуқодир Шакурий, Садриддин Айний, Фитрат, Абдулла Авлоний ва бошқалар эдилар. Жадид маърифатпарварлари, яъни янги усул мактаби тарафдорлари Саидрасул Азизийнинг “Устози аввал” (1902 й.), Алиасқар Калининнинг “Муаллими соний” (1903 й.), Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Рисолаи асбоби савод» (1904), “Китоб-ул атфол” (“Болалар учун китоб”) (1908 й.), Мунавварқорининг "Адиби аввал"

(1907), Абдулла Авлонийнинг "Биринчи муаллим", "Иккинчи муаллим" (1912), “Туркий гулистон, ёхуд ахлоқ” (1913 й.), “Гулистони мактаб” (“Мактаб гулистони”) (1917 й.) каби дарсликлари алоҳида эътиборга моликдир ва бу нодир асарлар халқ оммаси орасида шуҳрат топди, ўша даврдаги Туркистон мактабларида кенг фойдаланилди. Бу жадидлар (янги усул тарафдорлари)нинг раҳбари, боши сифатида мутафаккир аллома Аҳмад Дониш тан олинади.

Аҳмад Дониш XIX аср Ўрта Осиё матрифатпарварлари орасида ўзига хос фахрли ўринга эга бўлган машҳур тарихий шахс. Шундай бўлсада, Аҳмад Дониш ҳаёти, фаолияти назаримизда: юртимизда нисбатан кам ўрганилган ва етарли даражада тарғиб ва ташвиқ этилмаган, аммо, ҳар канча мақтов лозим бўлса, шунга арзийдиган шоир, олим, жамиятшунос, ва файласуфдир. Буюк тарихий шахслар жамиятининг ижтимоий-сиёсий, иктисодий ва маънавий-фалсафий ҳаётига таъсир қила оладилар, уни бу ёки у йуналишга йўналтира оладилар, тараққиётда маълум даражада ўзгаришлар содир бўлишига олиб кела оладилар, аҳоли ижтимоий фикрига маърифатпарварлик ғояларини сингдира оладилар. Аҳмад Дониш ибн Носир (Дониш – унинг адабий тахаллуси) ўз даврининг шундай даражадаги буюк алломаларидан эди. Аҳмад Донишга нисбатан аллома деган сўзни ишлатиш, ёки унинг номи билан ёнма-ён қўйиш жуда ярашиқли. Чунки, Аҳмади Маҳдум ўзининг илмий салоҳияти, ниҳоятда донолиги, кўп фанларни билиши, хусусан, унинг фалаккиётшуносликдаги машҳурлиги, энг аввало, унинг ажойиб инсоний хислатлар эгаси эканлиги, XIX аср Бухоро илм аҳлининг оҳанграбога тортилгандек унга интилиши, уни узларига устоз деб тан олишларига олиб келган. Шамсиддин Шоҳин (1859 - 1894 йй.), Мухаммад Сидиқ Хайрат (1878-1954 йй.) сингари Бухоронинг машҳур маърифатпарварлари унинг илгор ғоялари таьсири остида шаклланганлар ва улар ўлка ижтимоий-сиёсий, фалсафий, маърифий тараққиётида янги босқич яратганлар. Аҳмад Донишнинг ҳаёти, ижоди ва ижтимоий-сиёсий фаолияти ўз даврида ҳам, вафотидан кейин ҳам ҳар қандай ҳур ва соғлом фикрли кишилар диққатини ўзига жалб этган. Аҳмад Дониш филологлар, тарихчилар, файласуф-сиёсатчилар, мусаввирлар, фалаккиётшунослар ва умуман илм-фан аҳли учун ҳайратланарли даражадаги буюк шахс булган.

Дониш Аҳмад Махдуми ибн Носир 1827 йили Бухоро шаҳрида таваллуд топган. Унинг бобоси (ота томонидан) камбағал деҳқон бўлиб, қишлоқдаги диний эски мактабда, ундан сўнг Бухоро мадрасаларининг бирида ўқиб, сўнг шу шаҳардаги мавзеларнинг бирида имомлик қилган. Аҳмаднинг онаси камбағал қишлоқ қизи бўлиб, ўқишни, ёзишни билган ва ҳатто шеърлар ёзишни машқ қилган. У ўз уйида, қишлоқ қизларига отинойилик қилиб, уларга сабоқ берган. Бу ҳақда Аҳмад Дониш: “Мактабга боришимдан олдин, оиламиздаги бошқа болалар қатори онамдан алифбени ўргандим, ўқиш ва ёзишни, ҳатто, қўшиқларни тартибга солишни ўргандим. Лойшувоқ деворга қалам билан геометрик шаклларни солганимни аниқ эслайман”[33] – деган мазмундаги фикрларни келтиради. Донишнинг отаси ўз ўғлини Қуръони Каримнинг билимдони ва ҳофизи бўлишини истаб, у 9 ёшга тўлганда мусулмон мактабига ўқишга беради. Аҳмад болалигидан тили тутилиб гапирганлиги учун Қуръони Каримни ёдлашга қийналган, шундай бўлсада, уч йил ичида бу муқаддас китобни ёд олган. Бу ҳақда кейинчалик Аҳмад Дониш ўзининг "Рисола дар назми Тамаддун ва таовун" асарида: “Қуръони Каримни ёдлашдан мен унча хурсанд эмас эдим, бир қисмини кийналиб ёдлагач, иккинчи қисмига ўтар эдим. Баъзан эринчоқлигим сабабли бир қисмини қоғозга ёзиб олиб, домладан яширинча ўша қоғоздан ўқиб берар эдим. Нима бўлганда ҳам мен кўнглимдаги ўжарликни суғуриб ташлай олмадим ва ниҳоят катта қийинчилик билан Қуръони Каримни уч йилда ўзлаштириб олдим”[34] – маънодаги фикрларни келтириб ўтган.

Албатта, Қуръони Каримдек муқаддас китобни ёдлаб олиш (араб тили қонун қоидаларига асосан) учун хам катта иқтидор эгаси бўлиш талаб этилиши ҳеч кимга сир эмас. Ёш Аҳмад эски мактабни уч йилда тугатиб, ўз муаллимини фотиҳасини

[33] Тошқулов Д. “Дониш”. – М., 1990. Б.70.

[34] Аҳмад Дониш “Рисола дар назми Тамаддун ва таовун” – Душанбе. 1976 – Б.107

олгач, олий мактаб, мадрасага ўқишга киради. Ўша даврда мадрасаларда қанча вақт ўқиш илм толибининг иқтидорига боғлик эди. Зеҳни ўткир бўлмаган айрим талабалар 16 - 20 йиллаб мадраса талабаси бўлиб қолаверган. Аҳмад Донишнинг мадрасадаги толиби илмлик даври анча сермаҳсул бўлади. Илмга чанқоқ талаба мадрасадаги диний – исломий фанлар билан бир қаторда математика, геометрия, астрономия, мусиқа, фалсафа ва тарих илмларини мустакил ўрганди, мадраса мударрисларининг унга бераётган таълими уни қониқтирмас, у Бухоро шаҳрида яшаса ҳам ота-онаси билан ўз ҳовлисида турмас, отаси ижарага олиб берган ҳужрада тун-у, кун китоблар устида ишлар эди. XIX аср Бухороси Шарқнинг маърифатли ва муқаддас шаҳри ҳисобланганлиги учун, унда китоб ва китобхоналарга нисбатан илм аҳли ва бухороликларнинг рағбати баланд эканлигига изоҳнинг ҳожати йуқ деб, ҳисоблаймиз.

Қомусий билимлар соҳиби бўлишга иштиёқи кучли бўлган Дониш, ўтмиш ва ўз даврининг шоирлари, файласуфлари ва умуман Шарқ мутафаккирларининг асарларини чуқур ўрганди. Мадрасада бўлажак аллома араб тили, унинг морфология ва синтаксиси, мантиқ, риторика, табиий фанлар, покланиш қоидалари, Маккаю Мунавварага ҳаж сафари қоидалари, мол олиб сотиш қоидалари, қул сотиб олиш, қулга эгалик қилиш ва уни сотиб бориш ёки озод килиш қоидалари, оила ва никоҳ, талок, бир сўз билан айтганда шариат қоидаларини катта қизиқиш билан чуқур ўрганди. Факат ушбу қоидаларни қуруқ ўрганиш эмас, давлат ва уламолик вазифаларини бажараётганда бу қоидаларни қандай қилиб ҳаётга тадбиқ этиш масалалари билан шуғулланди. У мадраса таълимини олар экан, ота-онасига оғирлиги тушмасин учун, илм аҳли севадиган китобларни кўчириш, унинг саҳифалари ва ҳошияларини ниҳоятда чиройли қилиб безаш, хусусан, шеърий асарларни чиройли суратлар билан жило бериш каби ишларда ном чиқарган эди. Ҳаттотлик санъати юксак бўлган Аҳмад "Лайли ва Мажнун", "Юсуф ва Зулайҳо" каби эл севадиган асарларни, Шарқ мутафаккирлари, хусусан, Бухорода севимли бўлган Мирзо Абдулқодир Бедил асарларини кўчириб, уларни сотишдан келадиган даромад ҳисобига яшаш йулини танлади. Бу ҳақда унинг ўзи: “Мен дарсдан кейин кўчириб ёзиш билан машғул бўлардим, бир ойда Бедилнинг йигирма тўрт, ўгтиз қисмдан иборат китобини кўчирардим, бунинг учун йигирмадан ўттиз тангагача тўлар эдилар. Мен бу пулнинг кўпроғини тежаб, заҳирага, қолганини ўзимга ишлатар эдим”[35] деган фикрларни ёзиб қолдирган. Уни малакали хуснихат соҳиби бўлгани учун, манғит амирлари саройига хизматга оладилар. Дониш тез орада амир саройининг бош мирзасига айланади. Унинг манғит амирлари саройида катта лавозимда ишлаши, Бухоро амири билан, вазир ва бошка олий мартабали амалдорлар билан танишиш, ҳукмдор тоифасининг мавқеси, ўрни, турмуш тарзини билиш имконини беради. Бу ҳақда унинг ўзи: "Ҳарбий тоифа билан менинг танишиш ва мулоқотда бўлишим, хуснихат эгаси бўлишим заминида бўлди»[36] – тарзидаги фикрлари орқали ифодаланган эди. Аҳмад Донишнинг малакали хуснихат эгаси бўлиши, геометрия, тарих, фалсафа каби фанларни яхши билиши, сарой хизматкорлари орасида шуҳратини янада оширди. У ўз даврининг фарзанди эди.

Аҳмад Дониш – ҳақиқатан ҳам дониш бўлган, шахсан ўз даври учун ибратли, филологлар, тарихчилар, файласуф-сиёсатчилар, мусаввирлар, фалаккиётшунослар учун битмас-туганмас илмий хазина бўлган. Аҳмад Донишнинг айниқса, “Наводир – ул вақоеъ” асари машҳур, – дейди Арк ўлкашунослик музейи раҳбари Бобур Қобилов. 1880 йилда ёзилган бу асарнинг қораланма ва асл нусхаси Бухоро давлат музей – қўриқхонасида сақланмоқда. Муаллифнинг “Наводир ул-вақоеъ” асари 15 йил давомида, 1870— 1885 йиллар оралиғида ёзилган тарихий, фалсафий, мемуар асардир. Унда олим ўзининг турли масалаларга муносабатини ифодалаган. Масалан, асарнинг биринчи боби “Ота-она ва фарзанд муносабатлари” ва қолган боблари ҳам жуда мазмунли ва қизиқарли. Шунингдек, асарда Аҳмад Дониш ижтимоий тараққиётга ғов бўлиб қолган феодал

[35] Ахмад Дониш. Избранные произведения. Душанбе. 1976 – стр. 108.

[36] Ўша асар. Б.– 116.

ижтимоий-сиёсий тузум, тартиб ва муносабатларни танқид остига олади. Ўрта аср фалсафасида кенг тарқалган таваккул назариясини танқид этиб бундай деб ёзади: “Агар киши таваккулга ишониб ҳаракат қилмаса, меҳнат қилмаса ва қийинчиликда, камбағаллик билан ҳаёт кечириш ёки мўл-кўлликда яшаш қисматда бор экан, деб айтса, ундай киши хато қилади. Демак, у ақлли эмас”[37]. Бухоро хонлигини Оврўпо мамлакатлари, хусусан Русия билан таққослаб, Дониш ўз ватанини иқтисодий ва маданий жиҳатдан орқада қолганлигини кўрсатиб беради ва бу қолоқликдан чиқиш учун ижтимоий-сиёсий тузумда ислоҳотлар қилиш зарурлигини уқтиради.

Аҳмад Дониш “Наводир ул-вақоеъ” (“Нодир воқеалар”) номли асарида шунингдек “никоҳ одоблари баёни” ҳақида, уйланиш шартлари, “қайнона ва келиннинг хусумати” ҳақида ҳам баён қилган. Мутафаккирнинг фикрича, инсон муайян ёшга етгандан кейин унга оила қуриш, уйланишга зарурат пайдо бўлади. Албатта, бу даврда инсон, оила, оилавий бахт, эр-хотинлик, фарзандлик, ота-оналик бурчлари ҳақида тушунчага эга бўлади. Дарҳақиқат, донишманд аёлни севмоқ, ҳурмат қилмоқ, ҳар бир эркак, яъни эрнинг вазифаси эканлигини уқтириб ўтади. Оилавий бахт инсонларнинг орзу-истаклари, мақсаларига етишиб яшашдир. Аҳмад Дониш оилавий бахт кўпроқ хотинларга боғлиқ, чунки эркак учун солиҳа хотиндан ортиқроқ ҳеч бир неъмат йўқдир. Оиладаги иноқлик, тотувлик, саранжомлик улар қўлидадир, деган фикрларни ҳамда оила қуриш мотивларини кенгроқ ёритиб беради[38].

Мутафаккир таълимотида умр мазмуни алоҳида ўрин тутади. Унинг таъкидлашича, ҳар бир инсон ҳаёти давомида эзгу ишлар қилмоғи, илми ва ҳунарини эл-юртига бахшида этмоғи лозим. У ҳар бир инсон “каттадан ҳам, кичикдан ҳам сабоқ олишга интилсин” дейди ва Афлотун, Арасту, Суқрот каби буюк устозларнинг баъзан дарс жараёнида айрим нарсаларни ўз шогирдларидан ўрганганини бунга мисол қилиб келтиради.

Унинг қарашларидаги илм, меҳнат, адолат, яхшилик ҳақидаги фикрларни бебаҳо мерос сифатида тарбия жараёнида қўллаш катта аҳамият касб этади – дея юқори баҳолайди[39] тарихчи олим Фаррух Темиров.

У илмни шундай таърифлайди: “Бутун ҳунарларнинг аълоси илмдир”, “Одам яратилганидан сўнг унинг туганмас бахти илм ва маърифатда бўлади”[40] деб ёзади. Мутафаккир илм олиш, яхши хулқ, таълим-тарбия, инсон феъл-атвори ҳақида фикр билдирар экан, инсондаги ёмон феъл-атвор йўқотилмоғи керак, - дейди. Унинг фикрича, “очкўзлик ва ҳасаднинг инсонга ҳеч қандай нафи йўқ, ҳар кимнинг кўкрагидан хасад кўчати жой олган бўлса, у зиёндан бошқа мева бермайди”. Ёки муаллиф касб-ҳунар эгаллаш ҳақида ёзар экан, уни ўз ўғилларига “васиятнома”га айлантиради. Дарҳақиқат, адиб бошидан кечган бахтли-бахтсиз, ширин-аччиқ кунлар, ҳаёт, саёҳат хотиралари, сафарлар давомида дўстлардан тингланган ҳикоялар ва булардан келиб чиқувчи ибратлар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Муҳими шундаки, бу ибратлар XIX аср Европа тамаддунини ўз кўзи билан кўрган, айни пайтда, шу давр Шарқ илм-фанининг Туркистон сарҳадидаги энг буюк намояндаси васиятлари эди. Касб-ҳунарга, илм-фанга меҳр, ҳалоллик, мансаб-мартаба, мол-дунё ҳирсидан узоқ бўлиш, бани башарга хайрихоҳлик, ҳар қандай ҳолда ҳам яхшилик қилиш, исломий ахлоқ бу васиятларнинг асосий мазмунини ташкил этади. Шунинг учун ҳам, ушбу васиятнома таълимий-ахлокийгина эмас, балки муҳим ижтимоий-сиёсий мазмун ҳам ташир эди.

Мутафаккир ўғилларига васиятида бир ҳикматли сўзни баён этади:

“Одам яратилгандан сўнг унинг туганмас бахти илм ва маърифатда бўлади. Унинг ихтиёри ўзида бўлса, илмсизлик ва дангасаликка бўйин эгмасин, чунки илм ва маърифат

[37] Ахмад Дониш. “Наодир ул-вақое”. Т. 1964.

[38] Аҳмад Дониш. “Навоидр ул-вақое”. Душанбе. 1989. Б.339.

[39] Темиров Фаррух. Бухоролик алломалар. (Ўқув-методик қўлланма). Б.2022. Б.62.

[40] Ўша жойда. Б.69.

руҳнинг истаги бўлиб, роҳатпарастлик ва дангасалик нафснинг тилагидир”[41] – дея эътироф этади. Яна бир ҳикматли сўзида ялқов, ишёқмас кишилар ҳақида қуйидагиларни баён этади:

“Ҳеч кимнинг ризқи осмондан тушмайди, ҳаракатсиз мақсадга етиб бўлмайди. Ялқовлик қилиб, ўз юкини ўзи кўтармай, бошқалар устига ортар экан, ундай одам инсонлик шарафини йўқотиб, кишилик қаторидан чиқади”[42].

Аҳмад Дониш “Киши суратга эмас, балки маъноли ишққа боғланса, яъни ҳамма нарсани ўз ҳақиқати билан билишга, халқ учун илму ҳунар орттиришга қизиқса, ишқнинг энг аълоси шудир”[43], - дейди.

XIX асрнинг 50-60 йилларидаёқ Аҳмад Дониш Бухоро мактаб ва мадрасаларидаги ўқиш-ўқитиш усулларини тубдан ислоҳ қилиш масаласини кун тартибига кескин қўйган эди[44]. У ўз фарзандларига васият қилар экан, “Сизлар йигитлик даврига етгунча, устларингда туриб одоб ва ахлоқ ўргатмай десам, ҳали ўзимнинг ҳамма ишларим чала, сафар ва ҳазарда керакли асбоб-ускуналар тўлиқ эмас. Шундай бўлса ҳам отанинг бола тарбияси билан шуғулланаши, албатта, лозимдир. Болага одоб ўргатиш, илм ўқитиш, дастлаб уларга айтиш ва кўрсатиш билан бўлади. Болалар бунга қулоқ солмасалар уриш, сўкишлар ҳам ишлатилади”[45]. Аҳмад Дониш фикрини давом эттирар экан, “Аввало мен Сизларга энг зарур нарсаларни айтиб ўтаман. Сизларга дунё ва охиратларингизни обод қилгудек яхши йўлларни кўрсатиб, сўнг Сизларни Оллоҳга топшираман. Агар бахтли бўлсанглар шу йўлда юрасизлар, бўлмаса бошқа иложим йўқ. У ҳолда мени маъзур тутасизлар...”[46].

Аҳмад Донишнинг “Фарзандларига васият”ида, касб-ҳунарнинг фойдалари ҳақида ҳам баён қилар экан, унда инсон хулқ-атвори, меҳнатга бўлган муносабати тўғрисида бирмунча қимматли фикрлар ва маслаҳатларни беради.

Мутафаккирнинг меҳнат қилиш ҳақида қимматли фикрларини “Наводир ул-вақоеъ” асарида меҳнат қилмай, дангасалик билан кун ўтказган одам, бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам обрў тополмайди, дейди. Сўнг асарнинг яна бир ерида ўзининг меҳнат қилиш ҳақидаги фикрларини билдириб: “Дунёда заҳматсиз роҳат, ташвишсиз неъмат топилиши мумкин эмас”[47], - деб ёзади.

III. Хулоса. Аҳмад Дониш фикрини давом эттирар экан, дунёда яшаш, меҳнат қилиш учун бирор касб-ҳунарнинг бошини ушлаш керак, деган ғояни илгари суради. Мутафаккир “Наводир ул-вақоеъ” нинг “Ўғилларига васият...” қисмида қуйидагиларни баён қилади: “...Сизларга айтадиган менинг васиятим шулки, Сизлар халқнинг ҳожатинии чиқарадиган бир ҳунарнинг бошини ушланглар. Шу билан жамиятга ҳам ёрдам қилган бўласизлар. Қайси бир ҳунар, қайси бир касбни қилмоқчи бўлсанглар, ундан кутилган мақсад, халқ учун фойда етказиш бўлсин. Илм ўқиб, ҳунар орттиришда ватандошларнинг ҳожатларини чиқаришни ният қилинглар”[48]. У ўз фикрини давом эттирар экан, ҳар бир мусулмон одам энг аввало ўзига зарур бўлган илмларни ўқиши фарздир, шундан сўнг тирикчилик учун бирор касб-ҳунар ўрганиши лозим. Қайси илм ва ҳунар кишининг ақлига, руҳига тарбия берар экан, ундай илм ва ҳунар ўз эгасини бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам қўллаб-қувватлайди.

Фикримизга якун ясар эканмиз, Аҳмад Донишнинг “Фарзандларга васият”и, касб-ҳунарнинг фойдалари ҳақидаги баёни ҳанузгача ўз қадр-қиммати йўқотган эмас. Яна кунлар, ойлар, йиллар ўтар, аммо юртдошимиз Аҳмад Дониш қолдирган олтин мерос, унинг

[41] Аҳмад Дониш. “Навоидр ул-вақое”. Т. 1964. Б.215.

[42] Ўша жойда.

[43] Ўша жойда.

[44] Л.П.Мухамеджанова, Ю.А.Шукруллаев,. Т.Т.Сафаров. XVIII аср охири – XX аср бошларида Бухоро. “Дурдона” Нашриёти. Б. 2020. Б-27.

[45] Аҳмад Дониш. Наводир ул-вақое. (Нодир воқеалар). И.Мўминов таҳрири отида. Т. 1964. Б-324.

[46] Ўша жойда.

[47] Наводир ул-вақое. Т. 1964.Б.27.

[48] Ўша жойда. Б.28.

қўлёзмалари келажак авлод учун дастураламал бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Аҳмад Дониш. “Наводир ул-вақоеъ” (“Нодир воқеалар”). И.Мўминов таҳрири остида. Т. 1964 й.
2. Айний Садриддин. “Эсдаликлар”. 5-жилд. 1965 й.
3. Аҳмад Дониш. Избранные произведения. Душанбе. 1976 – стр. 108. стр. 116.
4. Аҳмад Дониш “Рисола дар назми Тамаддун ва таовун” – Душанбе. 1976 – б.107.
5. Тошпўлат Рахмонов. Сиз билган ва билмаган тарих. “Дурдона нашриёти. Бухоро. 2021.
5. Темиров Фаррух. Бухоролик алломалар. (Ўқув-методик қўлланма). Б.2022.
6. Тошқулов Д. “Дониш”. – М., 1990. б.70.

O’ZBEK TILI DARSLARIDA HARF NOMLARI VA HARFIY IBORALARNI O’QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Sharipova Mavlyuda Boymuratovna(PhD)
ZARMED UNIVERSITETI O’QITUVCHISI

Annotatsiya: Maqolada o’zbek tili leksik tizimidagi otlarning ma’noviy guruhlaridan biri—grafik belgilarni ifodalovchi otlar (grafonimlar) va ularning bir guruhchasi bo’lgan harf nomlari, ya’ni literonimlar o’zbek – arab alifbosidagi alif, lom, mim harflari misolida tahlil etilgan, leksik, semantik va funksional xususiyatlari ko’rsatib o’tilgan, lisoniy tizimdagi o’rni aniqlangan.

Kalit so’zlar: o’zbek, til, leksika, so’z, leksema, leksik tizim, grafonim, grafik shakl literonim, o’zbek – arab alifbosi, nomema, fonema, semema, shakl, ibora.

Ona tili ta’limi oldida quyidagi bosh maqsad turadi: ona tili mashg’ulotlarini bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og’zaki va yozma shakllarda to’g’ri, ravon ifodalash ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim [Qarang:1,4].

Shu o’rinda harf nomlari ya’ni literonimlar tilshunos va adabiyotshunoslar diqqatini avvaldan o’ziga tortib kelgan, u bilan bog’liq xilma – xil iboralar yaratilgan chunonchi, lotincha *Alpha to omega,* ruscha *от Алфы до Омеги*, *от А до Я* kabilar), ular ishtirokida so’zlar yasalgan (chunonchi: ozbekcha *alifbo*, *alifbe;* ruscha *alfavit, azbuka;* yunoncha *alphabetos*; inglizcha *alphabet*; fransuzcha *alphabet* kabilar) bo’lsada, harf nomlari til leksik tizimining o’ziga xos birligi – leksema sifatida uning leksik, semantik va funksional xususiyatlari maxsus tadqiq etilmagan. Vaholanki, yozuvga ega barcha tillar alfavitida harflarning nomi degan bo’lim mavjud va bu bo’limda harflarning grafik shakli hamda ularni ifodalaydigan tovush nomlari keltirilgan. O’zbek xalqi VIII-XX asrlarda foydalangan arab alifbosidagi harflar ham o’z nomiga ega bo’lgan.

Ma’lumki, og’zaki nutqda harf nomlari bilan ataladi. Yozma nutqda esa harf nomi yozilmaydi, uning shakli yoziladi. Harf nomlari alohida ya’ni mustaqil leksema sifatida belgilangan bo’lib, ularning leksik – semantik xususiyatlari nimalardan iborat, degan savol tug'ilishi tabiiydir. Mazkur masalani o’zbek – arab alifbosidagi harflarning nomlari misolida aniqlashga harakat qilamiz.

Bizga ma’lumki, so’z (leksema)ga qo’yiladigan talablar qo’yidagilardan iborat:

a)leksema o’ziga xos shakl va nomemaga ega bo’lishi lozim;

b) leksema o’ziga xos ma’no (semema)ga ega bo’lishi kerak;

g) leksemaning nomemasi fonemalarning barqaror butunligi shakliga ega bo’lishi shart;

e) nomema ma’lum bir semema bilan ijtimoiy muhitda shartli bog’lanishda bo’lishi lozim;

g) nomema bilan bog’liq bo’lgan semema so’zlovchi va tinglovchi ongida ma’lum bir tushuncha bilan bog’langan bo’lishi va tushuncha borliqda ma’lum bir narsa voqea – hodisa (denotata, signifikat, referensiya atalmish bilan bog’langan bo’lishi kerak [Qarang: 2,32].

Umuman olganda, til birligi sifatida so’zga (leksemaga) qo’yiladigan asosiy talablar mana shulardan iborat. Leksemaga qo’yiladigan talablarni dastlab ***alif*** leksemasi misolida ko’rib o’tamiz:

Alif literonimi nomemasi barqaror bo’lib, u ikkinchi bug’indagi unlisi urg’uli bo’lgan ***a,l,i,*****f** tovushlarining barqaror butunligidan iborat. Undagi tovushlarni ixtiyoriy ravishda o’zgartirish va buzish – uni ***aluf, olif, anif*** deb ixtiyoriy ravishda o’zgartirish mumkin emas, aks holda, bu nomema so’zlovchilar uchun tushunarsiz bo’lib qoladi.

Alif nomemasi o’zbek tili leksemalarining nomemalari uchun xos bo’lgan barcha qonuniyatlarga bo’ysunadi. Chunonchi, so’z oxirida (auslautda) kelgan f portlovchi ***p*** ga o’tishi mumkin.(M.Mirtojievning “ Hozirgi o’zbek tili” asarida alifni alif, alip, tarzida ifodalanishi qayd etilgan). [Qarang:2-5]

Ma’lumki, o’zbek tilining o’z so’zlarida **f** sirg’aluvchi undoshi yo’q. U arab-eroniy tillardan olingan va ruscha baynalmilal so’zlarda uchraydi. Mazkur undosh tovush pastki labning tepa kurak tishlariga yaqinlashuvi orqali ular oralig’idan havoning kuchli bosimi bilan sizib chiqishi natijasida hosil bo’ladigan jarangsiz sirg’aluvchidir. O’zbek tilida u odatda shunday talaffuz etilmaydi,ya’ni **f** tovushi o’z tarkibida portlovchi **p** undoshi bilan almashtiriladi. Masalan: **faqat>paqat; kifti>kipti; saf>sap** kabi. ***Alif*** nomemasining ikkinchi bo’g’inidagi **i** old qator va o’ta qisqa ***альп*** tarzida talaffuz etilishi mumkin. Mazkur nomemaning talaffuzi bilan bog’liq bo’lgan barcha qonuniyatlar o’zbek fonetikasining umumiy qonuniyatlariga bo’ysinadi. Demak, ***алиф*** nomemasi o’zbek tilida nomemalar uchun xos bo’lgan barcha xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar B.B Reshetov, Sh Shoabdurahmonov, A.Abduazizov, H. Maxmudov, M. Mirtojievlarning tadqiqotlarida batafsil tahlil etilgan va ularda ***алиф*** tegishli barcha qonuniyatlarga ko’ra nomema bo’la olishi ta’kidlangan.

2. Ma’lumki, lisoniy ma’no borliqdagi narsa-hodisa bilan o’zaro bog’langan bo’lishi lozim. ***Алиф*** tovushlar tizmasi o’zbek ongida ma’lum bir imloviy(grafik) belgi bilan uzviy bog’langan. U harfning nomidir. ***Алиф*** nomemasining sememasi ***ma’lum bir shaklga ega bo’lgan va yozuv (grafika)da ma’lum bir vazifalarni bajaradigan, imloviy belgini atovchi harf***dir. ***Алиф*** bu jihati bilan ma’lum bir sohaga xos hodisani atab kelishi bilan terminlarga juda yaqin turadi. ***Алиф*** nomemasining ma’nosi eski o’zbek yozuvi bilan tanish bo’lgan shaxsgagina ma’lum. Bu yozuv tizimi bilan tanish bo’lmagan shaxs uchun esa uning ma’nosi ravshan emas.

Bu barcha terminologik leksika uchun xos xususiyatdir. Chunonchi, ***olmosh*** so’zining lingvistik terminologiya ma’nosi tilshunoslik bilimiga ega bo’lgan shaxs uchun tushunarlidir. Iqtisodiyot bilim tizimi bilan tanish bo’lmagan shaxs marketing ma’nosini tushunmagandek, eski o’zbek yozuvidan bexabar shaxs ***алиф*** nomemasi ma’nosini o’qmaydi. O’zbek- arab yozuvi tizimi bilan tanish bo’lgan shaxsda ***алиф*** tushunchasi ob’ektiv borliqning bir parchasi, bir bo’lagi sifatida mavjud bo’ladi.

3. Tildagi barcha so’zlar kabi harf nomlari ham qo’shma va juft sozlar yasash tizimida ishtirok eta oladi. Ayonki, o’zbek tilida ***алиф*** literonimi bilan bog’liq ravishda алифбе yoki араб alifbosi boshidagi birinchi va ikkinchi harf (alif va bo)

nomidan ***алифбо*** qo’shma so’zi yasalgan. Ta’kidlash o’rinliki, eski yozma manbalar tilida unung ***алифбо*** shakli keng qo’llanilgan.

Hozirgi o’zbek tilida *alif* **quyidagi ma’nolarni ifodalaydi:**

1.Alfavit ma’nosini.Misol:***Tuzuk alifbeni bilib olibsiz.***(Hamid G’ulom, Mash’al).

2.Boshlang’ich savod chiqarish kitobi. Misol: ***Birinchi sinf o’quvchilari uchun alifbe.Faqir xalqning farzandlari alifbega zor.***(Oybek, Nur qidirib).

3.Ko’chma ma’noda: biror maslak, ta’limot, ilm va shu kabilarning boshlang’ich asoslari, eng oddiy qoidalari. Misol: ***Muhammad Jamol alifbesidan boshlab, do’stining ongidan xurofotlar bulutini tarqatishga tirishdi.***(Oybek, Nur qidirib).

Alif leksemasi maqol, matal va frazemalarda tarkibida ko’chma ma’noda ham uchraydi. Bular Sh.Rahmatullayevning [Qarang:4,126] ilmiy ishlarida ancha keng o’rganilgan. Chunonchi, ***alifni kaltak, beni g’altak demoq; dilida alif yo’q, sallasi qozondek*** kabi iboralar ham olim ishlarida tahlil etilgan. Eski maktabda dars beruvchi muallim o’z shogirdlari ongiga arab

alifbosidagi harflarning grafik shaklini yodda saqlashlarini osonlashtirish uchun kundalik hayotda ko'p uchraygigan narsa – buyumlardan, ularning shakliy tuzilishidan ta'lim vositasi va usuli sifatida keng foydalangan. ***Alif*** harfining grafik shakli(...) ***kaltakka*** o'xshaganligi bois u shunga bog'liq holda o'rgatilgan**.** Shu asosda ***alifni kaltak demoq*** iborasi voqelangan bo'lib, bu ibora ko'chma ma'noda **alifni kaltak deyolmaslik*, g'irt savodsiz bo'lmoq, hech narsa bilmaslik*** ma'nosida qo'llanilgan. Mazkur iboraning variantlari ham mavjud bo'lib ular badiiy asarlarda ishlatilgan: ***alifni tayoq deyolmaslik; alifni tayoq demoq.*** Masalan: ***Yo'g'-e, qanaqa qilib o'qirdim. Alifni kaltak deyolmayman-ku.*** (Oydin, Sadag'ang bo'lay, komandir). ***Men-ku bunday masalada alifni tayoq deyolmayman, ammo injenerlarga ishonaman.***(Oybek, Oltin vodiydan shabadalar); ***Alifni tayoq deydigan savodsiz. Xurram kal bilan yoshligida "Haftiyak"ka tushmayoq maktabga bormay qo'ygan usta zamon.***(SH.Toshmatov.Erk qushi); ***Akam paqirning qornini yorsang, alif chiqmaydi-yu, tag'in palon- u pistonmadon deganiga kuyaymi!*** va boshqalar.

"Be ni g'altak demoq" iborasi ham dastlab tashqi o'xshashlik, ya'ni ***be(...)*** harfining grafik shakli qisman g'altakka o'xshaganligi asosida yuzaga kelgan. Keyinchalik, esa ilmga ega bo'lmagan besavod, Ollohni tanimaydigan, sallasi qozondek kishilarga nisbatan ushbu ibora qo'llanilgan. Misol:

Yotquzib qo'ysang banogah qornidan chiqmas alif,

Sallasin ko'rgan kishi der: Katta mullo bachchag'ar. [Qarang: 3.3]

Mazmuni: Nogahon mullani yotqizib qo'ysang ham qornidan hech vaqo chiqmaydi, ammo boshidagi sallasining kattaligini nazarga tutib, shoir o'z davrining besavod, chala mullalarni tanqid ostiga oladi.

Bu hodisani "**lom"** harfida ham kuzatish mumkin. Mazkur harf bilan bog'liq ***lom demaslik, lom- mim demaslik*** iboralari qo'llaniladi va ular **e'tiroz qilmay, qarshilik qilmay** ma'nosini ifodalaydi. Yuqoridagi ibora ***lom-u mim demay*** o'rnida ham ishlatiladi. Masalan: ***Hamma uning aytganini "lom-mim" demay bajarayotganini Rahim ko'rib turgan edi.(***H.Nazir, Ko'korol chiroqlari***) Qolgan fuqarolarning osoyishtalik bilan kori xayr ishida "lom-u mim demay" ishlamoqlari lozim ekanini so'zladi***(G'afur Fulom. Arkning yemirilishi ***); O'zi yaxshi yigit-u, onasiga "lom-mim" deyolmaydi-da.*** (Said Ahmad. Hasrat); ***Ular yaylovga "lom-mim"deb og'iz ochmadilar***(O.Yoqubov. Tog' qizi)***; "Lom-mim" demay gapirganning og'ziga jim turganning ko'ziga tikilib o'tirardi***.(I. Rahim.Hilola); ***Ashraf amaki to uyiga yetib kelguncha hamrohlariga"lom" ,demadi, o'z uyi bilan bo'ldi***(S.Anorboyev.Kuyov); ***U kishi katta ishtirokiyun. Ammo bekajon, bu haqda birovga "lom-mim" demaydi***.(Sh.Toshmatov. Erk qushi). ***Fanorchi ota «Lom» deb og'iz ochmasdi.(***O. Fanorchi ota)

Yuqoridagi mazkur masalalar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, harf nomlari o'zbek tili lersemalari oldiga qo'yilgan barcha talablar – alohida shakl va nomemaga , o'ziga xos sememaga, fonemalarning barqaror butunligi shakliga ega bo'lish, nomemaning ma'lum semema bilan ijtimoiy muhitda shartli bog'lanishda bo'lishi hamda frazeologik ibora sifatida ko'chma ma'no ifodalashi, frazeologik birikma kabilarga javob bera olishi, uni leksema sifatida belgilash lozimligi, ona tili dars samaradorligini oshirishga muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sog'lom e'tiqodli, axloqiy barkamol, aqlan yetuk komil shaxsning ma'naviy dunyosini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR :

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili. Adabiyot. – T.: "Sharq", 1999.

2.Begmatov E. O'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. -Toshkent: Fan, 1985. -200 b.

3. Mirtojiyev M. Hozirgi o'zbek tili. -Toshkent: O"qituvchi, 1992.-243 b.

4. Muqimiy. Asarlar. 2 jildlik. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1960. 2- jild.– 199 b.

5.Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978, -234b.

QAHRAMONNING G‘AYRITABIIY TUG‘ILISH MOTIVI: MIF VA EPIK AN’ANA

Sharipova Maxbuba Baxshilloyevna
Buxoro davlat pedagogika institute
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD
Sevindikova Dilorom Shavkatovna
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada qahramonning g‘ayritabiiy tug‘ilish motivi, mif va epik an’ana haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so‘zlar: epik voqea, ibtido, motiv,ertak, doston, asar syujeti, mavzu ko‘lami,asar qahramonlarining tug‘ilishi.

Bu motiv xarakter e’tibori bilan g‘ayri muqarrariy hodisa sifatida yuz beradi, qahramon taqdirini belgilab, hodisalarning sodir bo‘lishiga zamin yaratadi. Befarzandlik, homiladorlik, ajoyib tug‘ilish motivlari ajdodlar ruhiga sig‘inish, totemik, animik tushunchalar, g‘aroyib udumlar atrofida tashkil topgan va ular qahramonni ideallashtirish vazifasini ado etgan. Ana shu epik voqea va hodisalarning yuzaga kelishida ibtidoiy kishilarning real voqelikka ongsiz munosabati va uni o‘ziga xos aks ettirish mezonlari hal qiluvchi rol o‘ynagan.

G‘aroyib tug‘ilish motivi, uning ibtidosi totemik e’tiqodga sig‘inish natijasi sifatida yuzaga kelgan.

Ertaklarda animik e’tiqod bilan bog‘liq tug‘ilish motivi g‘ayrioddiy bo‘lib, tug‘ilish aniq vaqt, g‘aroyib vaziyatda yuz beradi. Epik hodisaning shakl, mazmuni xayoliy va hayotiy tasvirlangan.

Uning xayoliy varianti qadimiy bo‘lib, ruhlarga e’tiqod zaminida yuzaga kelgan, turli xil tajassumini topgan. Epik motivda bola g‘ayri muqarrariy holatda, marhum onadan go‘rda tug‘iladi. Shartli voqeada homilador o‘lib, bola tirik qoladi. Bu hodisa shunday ta’riflanadi: «Gulruxsorning jon talvasasida harakatga kelgan tanadan qornida yetilgan bola yer yuziga tushibdi. Ona o‘libdi, bola tug‘ilib jonlarini almashtiribdilar. Voqea motivning xayoliy ko‘lamini oshirib, bolaning g‘aroyib tug‘ilishi, ajoyib xususiyat kasb etishidan darak beradi. «Oltin qiz homilador ekan, qabrda tug‘ibdi, tug‘ilgan bola o‘lik onaning sutini emib, katta bo‘libdi. Kundan-kun, oydan-oy, yildan-yil o‘tib, bola uch-to‘rt yoshga to‘libdi . Epik tug‘ilishning dostonga ko‘chgan namunasi to‘liq, mukammal ifodasi, xususan, badiiy tasvir vositalarining rango-rangligi bilan ajralib turadi: «Bibixilol o‘lgan, bolasi tirik ekan. Tug‘ilish vaqti yetdi, Bibixilolning o‘ligi go‘rda tebrandi, o‘lik badanni to‘lg‘oq tutdi. Chaqaloq ona qornidan go‘rga tushdi» . Go‘ro‘g‘lining g‘aroyib tug‘ilishi uning pahlavon yanglig‘ kuchli bo‘lishini dalillaydi, qolaversa keyin keladigan kurash, jang epizodlarida jasorat ko‘rsatishini asoslaydi.

Har ikki tug‘ilishda marhum ona joni bolaga ko‘chadi. Bu hodisa qadimgi mifologik tushuncha, animik e’tiqod bilan bog‘langan. Mazkur tasavvurga ko‘ra «jon» abadiy, u doimo avloddan-avlodga o‘tib, ko‘chib yuradi. Bu hodisani Abu Rayhon Beruniy shunday tavsiflaydi: jonning bir badandan ketib, boshqasiga ko‘chishini tanosux deyishadi, qadimiy Hind kitoblarida ta’riflanganidek, jon chiqib kelgan joyiga qaytadi . U ana shu tushunchaning boshqacha bir ta’rifini Suqrot kitobidan keltiradi: «tiriklar o‘liklardan paydo bo‘ladi».

Ko‘rinadiki, ertak va doston motivlarida hikoya qilingan «onaning bola bilan jon almashishi animik tasavvurning o‘ziga xos badiiy ko‘chimi sifatida yuzaga kelgan. Mifologik dunyoqarash, animik tushunchalar diniy e’tiqodni tashviq etgan. Uning shartli voqeani ifoda etgan epik motivi esa estetik funksiyani ado etuvchi badiiy asarga aylangan. Bunday bog‘liqlik bir tomondan ertak syujetining keyingi motiv xalqalari, xususan, qahramonni sinash bilan bog‘liq kurash, nikoh, ajdar bilan jang motivlarining yaratilishiga asos bo‘lsa, ikkinchi tomondan syujet tarkibidagi mazkur motivning paydo bo‘lish sababi, o‘zaro asosli bog‘lanishini dalillash imkonini beradi. Bevosita mana shunday motivlar va ular o‘rtasidagi determenistik bog‘lanish qahramonlik tipidagi ertaklarning poetik tabiatini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

Tug‘ilgan go‘dak g‘ayritabiiy ta’riflanadi. Uning notabiiy, ulkan, pahlavon sifat tug‘ilishi Xizr, aziz-avliyo, pirlar ta’sirida paydo bo‘lganligi bilan izohlanadi. «Bu buvakning og‘irligi bir botmon, bo‘yi bir gaz ekan» . Bunday ta’rif ertaklarning qahramonlik tipi tabiatiga mos tushgan holda salobatli ko‘lamni yuzaga keliradi. Yoki “Alpomish” dostonida Boybo‘ri va Boysarining farzand so‘rab Shohimardon pir ravzasiga (bu o‘rinda toponimik afsona syujetiga murojaat kuzatiladi) borishi, u yerdan “Boybo‘ri, senga xudoyim bir o‘g‘il, bir qiz berdi, yolg‘iz emas egiz berdi; Boysari, senga xudoyim bir qiz berdi. Bundan borsang, farzandlarni ko‘rsang, xaloyiqlarni yig‘sang, to‘y-tomoshalar bersang, to‘yga qalandar bo‘lib borib, bolalarning otini o‘zim qo‘yib kelaman” deb, roppa-rosa qirq kun o‘tganda ovoz kelishi g‘aroyib va afsonaviydir. Tug‘ilgan bolani tengi yo‘q pahlavon sifat yetilishidan xabar beradi. Demak, afsonaviy tug‘ilish voqeasi qahramon jasoratini ideallashtirish maqsadidan kelib chiqqan.

G‘aroyib tug‘ilishga mansub mazkur motiv xalqalari bolaning fantastik qiyofada o‘sish, voyaga yetishidan darak beradi. Uning ta’rifi qisqa, lo‘nda, mubolag‘ali, g‘ayritabiiy ifodalangan. «Bola soatlab o‘sibdi», «go‘dak oyiga emas, kuniga o‘sa boshlabdi», «oradan ikki yil o‘tgach, bolaning kuchi yigirma yoshli yigit kuchidan ortiq emish».

O‘zbek xalq ertaklarida dostonda bo‘lganidek, tug‘ilgan bolaga nom qo‘yish an’anasi deyarli mavjud emas. Dastlab go‘dak shartli nom bilan ataladi. Bu odat tabu bilan aloqador bo‘lib, zamirida mifologik e’tiqod yotadi. Nomni sir tutish bolani ins-jinslar ta’siridan saqlash maqsadidan kelib chiqqan. Shu ma’noda, bolani uzoq vaqt nom bilan atamay yovuz ruhlardan yashirishgan. Ana shu real hodisa mazkur motiv xalqalarida o‘z aksini topgan.

“Alpomish” dostonida Hakimbek jismoniy jihatdan baquvvat, ma’naviy yetuk ideal qahramondir. Dostonda Alpomishning kuch-qudrati, bahodirlik salohiyatini tasvirlashga alohida e’tibor berilgan. U yetti yoshida bobosi Alpinbiydan qolgan o‘n to‘rt botmonlik sari yoydan otib, Asqar tog‘ining cho‘qqisini uchirib yuborganligi uchun ham alp ataladi.

Qahramonga nom qo‘yishgan, biroq, u sir tutilgan, aytilmagan. Bolaning biror belgisini laqab sifatida qo‘llashgan yoki uni biror hodisa nomi bilan atashgan. Masalan: «Qilich botir», «Qiron botir», «Kenja», «Olmos botir» va boshqalar. «Podsho shaharni yovdan qo‘riqlash uchun hisobsiz lashkar, pahlavonlar saqlar ekan. Polvonlar orasida Qahramon ismli bir pahlavon dong‘i olamga ketgan ekan» . «Qahramon» nom sifatida emas, faxriy ism ma’nosida qo‘llangan. Mazkur atama botir jasorati, beqiyos kuch-qudrati, xususiyatini ifoda etish uchun istifoda etilgan. Demak, u obrazning o‘ziga xos jasoratini belgilaydi. Nomni sir tutish hodisasi O‘rta Osiyo, xususan, o‘zbek, tojik, eron, turkiy elatlar orasida keng tarqalib, an’anaga aylangan. Bu narsa yovuz ruh ta’siriga ishonch zaminida paydo bo‘lgan va u bola nomini aytib chaqirmaslikka da’vat etgan. Shunday qilib haqiqiy nomni sir tutish odati an’anaga aylangan. Sir saqlash «tug‘ilgan bola 18-19 yoshga yetgunga qadar davom etgan . Mazkur odat unut bo‘lgach, ertaklarda o‘ziga xos motivga aylangan. Bu rusum Firdavsiyning «Shohnoma»sida shunday tavsiflangan: «Otasi qulog‘iga xufyona bir nomni, ovoz chiqarib boshqasini aytibdi . Shuning uchun ham ertaklarda yetakchi obraz doimo nomsiz, biror laqab bilan yuritilgan. «Bir kampirning 17 yashar o‘g‘li bor edi. Kampir unga nom qo‘ymagan ekan. Bir kuni kampir uni imlab chaqiribdi. Bolaning achchig‘i kelib: oyijon, menga ham nom qo‘yib chaqiring, - debdi. Kampir «sening oting Ermana mergan bo‘lsin», - debdi.

Ertaklarda nomni sir tutish, bekitish, laqab bilan atash sehrli ertak tabiatiga mos tushadi va qahramonni ulug‘laydi, xatti-harakatiga xayoliy tus beradi. «Uch og‘ayni bor edi. Kattasining oti Yulduz sanar, o‘rtanchasining oti Daryobog‘lar, kichkinasining oti Qilich qora ekan». «Uch aka-uka, to‘ng‘ich botir, o‘rtancha botir, kenja botir yo‘l yurishibdi».

Xulosa qilib aytganda, ismni sir saqlash motivi o‘zbek xalq folklorida alohida o‘rin tutib, avvalo, sujet ekspozitsiyasini tashkil etadi, epik voqealar, qahramonning mardi-maydon, zo‘r kuch-qudratga ega bo‘lishidan darak beradi. G‘ayritabiiy tug‘ilish motivi qadimgi mifologik e’tiqod, tushunchalar asosida yuzaga kelgan va u ertaklarning estetik ta’sir kuchini orttiruvchi epik motivlar silsilasi sifatida saqlanib qolgan. G‘aroyib tug‘ilish bilan aloqador motiv xalqalari o‘zaro mantiqiy uzviylikka ega bo‘lib, an’anada mustahkam o‘rnashib qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Gulasal Shavkat Qizi Farmonova NIKOHDAN SO'NG ADO ETILADIGAN URF-ODATLAR TASVIRI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA) // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nikohdan-so-ng-ado-etiladigan-urf-odatlar-tasviri-alpomish-dostoni-misolida (дата обращения: 22.12.2021).

2. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Marg'Uba Fazliddin Qizi Jomurodova XALQ DOSTONLARIDA SOVCHILIK MAROSIMI BADIIY IFODASI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA) // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/xalq-dostonlarida-sovchilik-marosimi-badiiy-ifodasi-alpomish-dostoni-misolida (дата обращения: 22.12.2021).

3. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Xursand Nuriddinovna Mirzayeva XALQIMIZ MADANIYATINING HAYOTBAXSH SARCHASHMASI // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/xalqimiz-madaniyatining-hayotbaxsh-sarchashmasi (дата обращения: 22.12.2021).

4. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Sabinabonu Zokir Qizi Jalolova HOZIRGI MAISHIY TURMUSHDA O'Z O'RNIGA TO'LA EGA BO'LGAN MAROSIMLAR ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA) // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/hozirgi-maishiy-turmushda-o-z-o-rniga-to-la-ega-bo-lgan-marosimlar-alpomish-dostoni-misolida (дата обращения: 22.12.2021).

5. Шарипова М. Б., Неьматова Ш. Н. Формирование эстетической культуры воспитанников дошкольных образовательных учреждений //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 3-3. – С. 113.

6. Шарипова Махбуба Бахшиллоевна, Саьдуллаева Мохинурбегим Баходир Кизи РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ // Проблемы педагогики. 2020. №6 (51). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-tvorcheskih-sposobnostey-detey-v-doshkolnom-obrazovanii (дата обращения: 22.12.2021).

7. Sharipova M. O'quvchi yoshlar tarbiyasida o'lmas an'ana va marosimlarning ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

8. Sharipova M. Qahramonlik eposi-milliy madaniyatimizning nodir xazinasi (" Alpomish" dostoni misolida) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

9. Шарипова М. Б., Саьдуллаева М. Модульное обучение в системе образования //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 72.

10. Шарипова М. Б. НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ НА ПРИМЕРЕ ЭПОСА «АЛПОМИШ» //ББК 74.48 Р 76. – С. 253.

11. Шарипова М. Б. РАЗДЕЛ 6. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ //Редакционная коллегия. – С. 140.

JADIDCHILIK HARAKATINING VUJUDGA KELISHI HAMDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TA'LIMIY-AXLOQIY QARASHLARI

Temirov Rahmatulla Ismatulla o'g'li,
Buxoro davlat Pedagogika instituti,
Pedagogik ta'lim kafedrasi o'qituvchisi.
E_mail: temirovrahmatulla@gmail.com
Tolibov Mahmudjon
Buxoro davlat Pedagogika instituti,
Pedagogika ta`lim yo`nalishi 3-kurs talabasi;

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jadid ma'rifatparvarlarining ta'limiy-axloqiy qarashlari va ularning zamonaviy pedagogik jarayonda qanday qo'llanilishi keng tahlil etiladi. XIX–XX asr

boshlarida yuzaga kelgan Jadidchilik harakati vakillarining — Ismoil Gaspirali, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi mutafakkirlarning fikr-mulohazalari, ta’limga yangicha yondashuvlari va axloqiy qadriyatlari bugungi o‘quv-tarbiya tizimiga qanday ta’sir ko‘rsatishi yoritilgan. Maqolada tarixiy kontekst, asosiy tamoyillar, ularga asoslangan metodlar va istiqbolli yondashuvlar tahlil qilinib, Jadidlar merosining hozirgi ta’lim tizimidagi ahamiyati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma’rifatparvarlar, pedagogik jarayon, ta’limiy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, Ismoil Gaspirali, Behbudiy, ta’lim islohoti, zamonaviy ta’lim, milliy qadriyatlar

Tarixiy jarayonlar shuni ko‘rsatmoqdaki, har qanday millatning taraqqiyoti va uyg‘onishi, avvalo, uning ta’lim tizimi va ma’naviy-axloqiy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Shu ma’noda, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan Jadidchilik harakati xalqimiz ma’naviy-ma’rifiy hayotida tub burilish yasagan ijtimoiy-harakatlardan biridir. Ushbu harakat vakillari – Ismoil Gaspirali, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ziyolilar millat taraqqiyotining garovi sifatida ta’lim-tarbiyani ilgari surdilar. Ularning faoliyati yangi davr pedagogikasining shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Jadidchilik harakati G‘arb madaniy ekspansiyasiga va chor Rossiyasi siyosiy bosimiga qarshi javob sifatida yuzaga keldi. XIX asrning 70–80-yillaridan boshlab shakllangan bu harakat XX asrning 20-yillarigacha davom etdi. Jadidlar milliy uyg‘onishni ta’lim orqali amalga oshirish g‘oyasini ilgari surgan bo‘lib, ular islomiy an’analarni saqlagan holda zamonaviy, dunyoviy fanlarni ham o‘qitish zarur deb bildilar. Bu esa “ta’limiy-axloqiy yondashuv” deb atalmish tushunchaning asosiga aylandi.

Jadid ma’rifatparvarlari o‘z asarlarida inson shaxsining har tomonlama rivojlanishi, uning faqat ilmga emas, balki axloqiy barkamollikka ham erishishi lozimligini ta’kidladilar. Masalan, Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” (1913) asarida “axloq yo‘q joyda millat yo‘q” degan fikrni ilgari suradi. Mahmudxo‘ja Behbudiy “Padarkush” (1911) dramasi orqali avlodlar tarbiyasiga e’tibor qaratgan. Jadidlarning asarlarida oila, maktab, jamiyat va ma’naviyat o‘zaro uyg‘un holda yoritilgan.

Ismoil Gaspirali “Til birligi, fikr birligi, ish birligi” degan shior ostida butun turkiy dunyoda maktab islohotini boshlab bergan. U 1884-yilda Qrimda birinchi yangi usul maktabini ochgan va bu orqali jadid maktablarining asoschisi sifatida tarixda nom qoldirgan. Munavvarqori Abdurashidxonov esa ilk jadid maktablaridan birini Toshkentda tashkil etgan, ilmiy lug‘atlar yaratgan, darsliklar yozgan.

Jadidlar tomonidan chop etilgan “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Hurshid”, “Oina”, “Sadoi Turkiston”, “Najot” kabi gazeta va jurnallar o‘z zamonasi uchun nafaqat axborot vositasi, balki pedagogik-milliy tarbiya maktabi bo‘lib xizmat qilgan.

Bugungi kunda ta’lim sohasida islohotlar olib borilayotgan bir davrda, milliy merosga, xususan, jadidchilik qarashlariga qayta nazar tashlash, ularning ilg‘or g‘oyalarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish zarurati tug‘ilmoqda. Zero, bu qarashlar hozirgi avlodni barkamol, ijtimoiy mas’uliyatli, bilimli va axloqan yetuk inson sifatida tarbiyalashda bebaho manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Asosiy qism: Jadidlarning ta’limiy qarashlari va ularning tarixiy shakllanishi Jadidchilik harakati XIX asrning ikkinchi yarmida, ayniqsa 1870–1880-yillardan boshlab shakllanib, 1920-yillargacha faol bo‘lgan ijtimoiy-ma’rifiy harakatdir. Harakat asoschilari xalqni jaholat, savodsizlik va ijtimoiy qoloqlikdan xalos etishning yagona yo‘li ta’lim ekaniga qat’iy ishonch bildirganlar. Ismoil Gaspirali tomonidan asos solingan yangi usul maktablari (usuli jadid) butun musulmon Sharqida, ayniqsa, O‘rta Osiyoda keng tarqalgan.

Gaspirali ta’limda ona tilini, zamonaviy fanlarni va axloqiy tarbiyani uyg‘unlashtirishni taklif etdi. U ta’limni shunchaki darslik va o‘qitish vositasi emas, balki millatni uyg‘otuvchi kuch deb bildi. Mahmudxo‘ja Behbudiy esa o‘zining “Maktablar kerakmi?” (1909) maqolasida xalq ta’limining milliy uyg‘onishdagi rolini chuqur yoritgan.

Ta’lim mazmunining yangilanishi va darsliklar tili Jadidlar ilgari surgan eng muhim g‘oyalardan biri bu – darsliklarning xalq tushunadigan, sodda va ravon tilga asoslangan bo‘lishidir.

Avloniy, Fitrat, Munavvarqori, Yusufbek Haji kabi jadidlar o‘z davrida birinchi bo‘lib zamonaviy darsliklar yaratganlar. Ularda grammatika, tarix, geografiya, hisob, tabiatshunoslik, axloqshunoslik fanlariga oid ilk o‘zbekcha kitoblar chop etilgan.

Masalan, Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Birinchi muallim” kabi asarlari orqali nafaqat o‘qituvchilarni, balki ota-onalarni ham bola tarbiyasida faol bo‘lishga da’vat qilgan. Bu yondashuv hozirgi zamonaviy pedagogikada ham aktual bo‘lib qolmoqda.

Axloqiy tarbiya va shaxs kamoloti Jadidlar axloqiy tarbiyani shaxs kamoloti, jamiyat taraqqiyotining poydevori deb bilganlar. Ular o‘z maktablarida, jumladan, “axloq”, “odobi muoshara”, “milliy qadriyatlar” kabi fanlarni joriy qilganlar. Avloniy fikricha, “ilmni axloqsiz berish qurollangan johil yetishtiradi.”

Behbudiy esa “Padarkush” dramasida axloqiy-insoniy qadriyatlarning buzilishi qanday fojialarga olib kelishini tasvirlab bergan. Bu asar o‘quvchilar bilan muhokama qilish uchun juda yaxshi tarbiyaviy vosita hisoblanadi.

Ayollar ta’limi va gender tengligi masalasi Jadidlar uchun yana bir muhim masala – ayollarning ta’lim olishi edi. Munavvarqori, Behbudiy va Fitratlar qiz bolalarning maktabga borishini faol qo‘llab-quvvatlaganlar. 1910-yillarda Toshkent, Samarqand va Buxoroda maxsus qizlar maktablari tashkil etildi. Jadidlar fikricha, jamiyatni rivojlantirish uchun erkak bilan birga ayol ham bilimli bo‘lishi kerak edi.

Pedagogik jarayonda jadid qarashlarining zamonaviy qo‘llanilishi Bugungi ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv, integratsiya, STEAM metodikasi, tarbiyaviy komponentlar kabi tushunchalar faol qo‘llanilmoqda. Bularning barchasida jadidlar ilgari surgan “ilm-fan va axloq uyg‘unligi” g‘oyasi yaqqol ko‘rinadi.

Masalan, “Tarbiya” fanida halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlar qadrlanadi. Bu fazilatlar Avloniy, Behbudiy va Gaspiralilar asarlarida ham ustuvor mavzular bo‘lgan. Shu sabab, jadid merosini chuqur o‘rganish zamonaviy ta’limni boyitadi.

Jadidlarning matbuotdagi pedagogik faoliyati “Shuhrat”, “Taraqqiy”, “Sadoi Turkiston”, “Oina”, “Najot” kabi gazeta-jurnallarda pedagogik mavzular, bola tarbiyasi, o‘qituvchi nufuzi, dars sifatini oshirish, maktab va mahalla hamkorligi haqida maqolalar muntazam e’lon qilingan. Bu nashrlar orqali o‘qituvchilar, ota-onalar, hatto siyosiy arboblar ongiga yangi pedagogik qarashlar singdirilgan.

Jadid ma’rifatparvarlarining ta’limiy-axloqiy qarashlari millat taraqqiyoti va ma’naviy uyg‘onishining muhim kalitlaridan biri bo‘lib, hozirgi ta’lim tizimi uchun ham dolzarb va zaruriy manba hisoblanadi. Ularning maktab islohoti, ona tili, axloqiy tarbiya, gender tengligi, xalqchil darsliklar va o‘qituvchi nufuzini oshirishga oid qarashlari o‘z vaqtida ulkan ijtimoiy siljishlarga sabab bo‘lgan. Ayniqsa, XIX asrning oxiri va XX asr boshida boshlangan bu harakat — jadidchilik — butun Markaziy Osiyoda ijtimoiy fikr va pedagogik yondashuvlarda yangilanish davrini boshlab berdi.

Jadidlarning fikricha, ilm faqat bilim emas, balki axloqiy barkamollik, milliy g‘urur va ijtimoiy mas’uliyatni ham shakllantirishi kerak. Bugungi kunda xalqaro standartlar asosida ishlab chiqilayotgan ta’lim dasturlarida aynan shu mezonlar — tanqidiy fikrlash, axloqiy qadriyatlar, kompetensiyalar, ko‘nikma va madaniyatni uyg‘unlashtirgan yondashuvlar ustuvor bo‘lib bormoqda.

Shuningdek, jamiyatda o‘qituvchining obro‘sini oshirish, milliy o‘zlikni anglash, tarbiya va ta’limning ajralmasligi haqidagi jadid qarashlari bugungi “inson kapitali” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq. Ularga ko‘ra, bilimli va axloqiy jihatdan pishgan avlodgina jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta’minlay oladi. Avloniy, Behbudiy, Gaspirali, Fitrat, Munavvarqori kabi jadidlarning asarlari hozirgi darsliklar, o‘quv dasturlari va tarbiyaviy soatlarda faol foydalanilishi kerak. Ularning asarlaridan tanlab o‘qitish, darslarda muhokama qilish, drama, bahs-munozara, loyihaviy ishlar orqali bolalarda tarixiy xotira va milliy ongni uyg‘otish mumkin.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, jadidlarning ta’limiy-axloqiy merosi hozirgi va kelajak avlodlarni intellektual, madaniy va ma’naviy jihatdan yetuk inson sifatida tarbiyalashda eng

muhim g‘oyaviy, metodologik va axloqiy asosdir. Bu merosni chuqur o‘rganish va amaliyotga joriy etish — milliy ta’lim siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1 .Behbudiy, M. (1911). Padarkush. Samarqand: “Sharq matbaasi”.

2. Gaspirali, I. (1883–1906). Tercüman gazetasi maqolalari. Simferopol.

3. Fitrat, A. (1923). O'zbek edebiyoti namunalari. Buxoro.

4. Munavvarqori Abdurashidxonov Avloniy, A. (1913). Turkiy Guliston yoxud Axloq. Toshkent: “Matbaai Islomiya”.. (1910). Adabiyot darsligi.

5. Qayumov, A. (2006). Jadidlar (3-jildlik). Toshkent: “Yozuvchi”.

6. Islom Karimov. (1997). Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent.

7. Ubaydullayev, R. (2015). Jadidchilik harakati va uning pedagogik ahamiyati. Toshkent: TDPU Nashriyoti.

8. Ashurov, A. (2011). Mahmudxo‘ja Behbudiy hayoti va faoliyati. Samarqand.

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020).

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev nutqlari (2017–2023 yillar) — ta’lim va ma’naviyat masalalari bo‘yicha.

MILLIY URF-ODAT VA AN’ANALARNING O‘QUVCHILAR MA’NAVIY –AXLOQIY TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Jumayeva Dilfuza G‘aniyevna
BuxDPI Umumiy pedagogika
kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada milliy urf-odat an’analarning bolalar ma’naviy –axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati, o ‘rni va xalq an’analari asosida* bolalarni tarbiyalash orqali bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Shu ma’noda maqolada maktabgacha ta‘lim muassasalarida *ma’naviy –axloqiy* tarbiya maqsadi tahlil qilingan.

Tayanch so‘zlar **x***alq an’analari*, maktabgacha yoshdagi bolalar, madaniyat, tushuncha, ta’lim, tarbiya, maktabgacha ta’lim tizimi, ma’naviy-axloqiy tarbiya.

Milliy qadriyatlar va ularning aloqadorligini ifodasi bo‘lgan qadriyatlar tizimi, millatning o‘zi bilan birga tarix silsilalari, zamona zayillari, turli ijtimoiy va siyosiy jarayonlar orasidan o‘tmishdan kelajakka tomon o‘tib turadi. Bu qadriyatlar ko‘proq millatning etnik xususiyatlari va etnik makoni bilan bog‘liq. Xalqning ijtimoiy taraqqiyoti esa ularning milliy etnik qadriyatlari ravnaqi bilan o‘zviy aloqadorlikda davom etadi. Har bir xalq yoki millat, o‘ziga xos rang-barang qadriyatlarni takomillashtirib borishi natijasida, umumisoniy qadriyatlarni shakllantirib, uning qirralarini rivojlantirib boradi.

Har bir xalqning ijtimoiy-madaniy hayotida azaliy an’ana, urf-odatlar alohida o‘rin tutadi. Ular kishilar turmush tarzining o‘ziga xos hodisasi sifatida namoyon bo‘ladi. “An’ana”, “odat”, “marosim” bevosita “bayram” tushunchasi bilan bog‘liq.

“An’ana” – tarixiy taraqqiyot jarayonida va ijtimoiy ehtiyojlar orasida vujudga keladigan, avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tadigan, kishilar ma’naviy hayotiga ta’sir ko‘rsatadigan madaniy hodisadir. An’ana o‘ziga xos ijtimoiy hodisa sifatida majmuasi hisoblanadi. Xalq an’analari – uzoq taraqqiyot jarayonida etnoslarning ijtimoiy-ma’naviy ehtiyojlari asosida vujudga kelib, ularning aqliy – ijodiy faoliyati asosida, atrof – muhit, tabiat, mehnat jarayoniga bog‘liq holda avloddan-avlodga o‘tib, taraqqiy etgan va asrlararo ajdodlar fikri, orzu-o‘ylari, tajribalari, yutuqlari va boshqa qadriyatlarini mujassamlashtirgan bebaho ijtimoiy–madaniy merosga aylangan.

Urf – odat kishilarning turmushiga singib ketgan, ma’lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan xulq -atvor qoidalari ko‘nikmasidir. Masalan: kichiklarning kattalarga salom berishi, uy-xovlini tartibga keltirish, mehmonlarga alohida hurmat ko‘rsatish, bayram arafasida keksa qariyalar, kasal ojiz, qiynalgan kishilar holidan xabar olish,

qo‘ni-qo‘shnilarni biror ishiga yordam berish, hasharga borish kabilar o‘zbek xalqiga xos yaxshi odatlar hisoblanadi.

Urf-odat degan tushuncha psixologiyada ham mavjud bo‘lib, u ma’lum sharoit ta’sirida vujudga kelib, kishining fe’l-atvorida mustahkamlanib qolgan va kiyinchalik o‘z-o‘zidan beixtiyor bajariladigan harakat ma’nosini bildiradi.

An’ana ijtimoiy hayot, mehnat, madaniyatining barcha sohalariga xos hodisa sifatida juda keng doirani qamrab oladi. Urf-odat esa muayyan bir kishining turmush tarzi xatti-harakati, xulq -atvori, muloqoti va oilaviy munosabatlarida namoyon bo‘ladi.

Marosim – inson hayotidagi muhim voqyealarni nishonlashga qaratilgan, rasmiy va ruhiy ko‘tarinkilik vaziyatida o‘tadigan, tartib-qoidalarga amal qilinadigan tadbir sanaladi. Masalan: ism qo‘yish, nikohdan o‘tish, dafn qilish, xotiralash, urug‘ qadash marosimlari.

Urf-odat kundalik hayotda kuzatilsa, marosim esa inson hayotidagi muhim hodisalar sodir bo‘lganida vujudga keladi. Marosim kishilar hayotidagi eng muhim vo qealarni rasmiylashtiradi. Marosimlarni o‘tkazishda avloddan-avlodga o‘tadigan ramziy va rasmiy an’analar, qoidalarga amal qilinadi. Marosimga bo‘layotgan voqeaga “guvoh” sifatida odamlarcha qiriladi. Odamlar kimningdir g‘ami yoki quvonchiga sherik bo‘lishadi, kelajak uchun yaxshi niyatlar qilishadi. Har bir marosimning o‘ziga xos umum qabul qilingan tuzilishi bo‘ladi. Inson hayotida bo‘lib o‘tayotgan muhim voqyealarni nishonlash jarayonida an’ana ham, urf-odat ham, marosim ham mujassamlashadi.

Buni quyidagi bir misolda ko‘rish mumkin: yoshlar voyaga yetganda yigitlar uylanadi, qizlar turmushga chiqadi. Bu avloddan-avlodga o‘tib keladigan an’ana sanaladi. Yigit va qizning oila qurishi uchun nikoh to‘yi o‘tkaziladi. Nikoh to‘yini o‘tkazish esa insoniyat hayotiga singib ketgan qoidaga ega bo‘lgan urf-odat hisoblanadi. Nikoh to‘ylarining asosiy shartlaridan biri kuyov va kelinning nikohdan o‘tishidir. har bir davrda bu to‘y bilan bog‘liq o‘ziga xos urf-odatlar vujudga keladi. Masalan: hozirgi paytda maxsus bezatilgan mashinalarda ko‘chalarda yurish, guvohlar bilan baxt uyiga borish, kerakli hujjatlarga imzo chekish, nikoh uzuklarini almashish kabi odatlarga amal qilinadi. Bu rasmiy va tantanali ravishda o‘tadigan marosimdir.

“An’ana”, “urf-odat”, “marosim” bir-biri bilan bevosita bog‘liq hodisa sanaladi. Shu bois an’analarning tarkibiy qismi urf-odat, urf-odatning tarkibiy qismi esa marosim ham bo‘lishi mumkin.

Ba’zi holatlarda “an’ana”, “odat” va “marosim” tushunchalari alohida ishlatilsa, ular mavhum ma’noni anglatishi ham mumkin. Bunday paytda ularga aniqlovchi so‘zlar qo‘shilib, masalan “an’anaviy bayram”, “mukofotlash marosimi”, “to‘y marosimi”, “nafaqaga kuzatish marosimi” tarzida qo‘llaniladi. Marosim so‘zi jamoatchilik ishtirokida o‘tkaziladigan katta tadbir ma’nosini bildiradi.

Eng qadimiy odamlarning turmushi bilan bog‘liq an’analar: to‘da bo‘lib yashash udumlari; sardorlik, oqsoqolik uchun olishuvlar; bolalikdan o‘spirinlikga; o‘spirinlikdan erkaklikga o‘tish marosimlari; turli ko‘rinishli dafn odatlari; qurbonlik marosimlari oila va to‘y marosimlarining poydevori bo‘lgan pomgam, egzogam, monogam odatlari kabilar ibtidoiy jamoa taraqqiyotida jiddiy rol o‘ynagan. Ular ibtidoiy odamlarning mashaqqatli hayotida erishilgan tajribalarni asrash va ko‘paytirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

Qadimiy odatlarni o‘rganishda “Avesto” kitobi eng qadimiy manbalardan biri hisoblanadi. Zardushtiylik diniga xos odatlar hozirgi paytgacha ham saqlanib qolgan. Ular ichida eng kattasi Navro‘z bayramidir. Kasallikni oldini olish yoki undan saqlanish uchun isiriq tutatish, tongda hovlini tozalash, yuvinish, o‘choqga olov yoqish kabilar zardushtiylardan o‘tib kelayotgan odatdr.

Oilaviy marosimlar oila paydo bo‘lishi bilan vujudga kelgan. Shu bilan birga o‘zgargan rivoj topgan. Taraqqiyot, zamon talabiga javob bermagan odat marosimlar unitilgan. Ularning o‘rnini esa oila ehtiyojlarini qoniqtiradigan yangi marosimlar egallagan.

O‘zbek xalqining oilaviy marosimlari ham tarixiy zururiyat asosida vujudga kelgan va zamon chig‘iriqlaridan o‘tib, muhim ma’naviy qadriyat sifatida ravnaq topgan. Sho‘rolar davrida har bir kishi yaxshi yashay olmasa, butun jamiyat ham yaxshi yashay olmasligi uqturiladi. Bu davrda asosiy e’tibor umumdavlat ishlariga qaratildi. Shaxs, oila ehtiyojlari esa diqqat markazidan

tushib qoldi. Jumladan, katta davlat bayramlari birinchi darajali, oilaviy – maishiy bayramlar ikkinchi darajali bo‘lib qoldi. Xalqning asrlar mobaynida to‘plangan bebaho boyligi – shaxs va oila hayoti bilan bog‘liq marosim va bayramlar unutila berdi.

Hozirgi paytda jamiyatimiz oldida shaxs, oila turmush tarzini yaxshilash va u bilan bog‘liq oilaviy an’analar, urf-odatlar, marosimlarga e’tibor qaratish muhim muammo bo‘lib turibdi. Xalqimizning avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan oilaviy marosimlari sho‘rolar davrida jiddiy to‘siqlarga uchragan bo‘lsa ham mustaqillikka erishilgandan so‘ng ular qayta tiklana boshladi. Bu an’ana, urf-odat va marosimlar to‘g‘risida qator kitoblar chop etildi. Oilaviy marosimlar xalq ma’naviyatining tarkibiy qismi, muhim axloqiy qadriyati, ta’sirchan tarbiya vositasi sanaladi. Oilaviy marosimlar jarayonida namoyon bo‘ladigan axloq-odob, mehr-oqibat kabi xislatlar yoshlar ma’naviyati shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Xalq an’analari qadrlanadigan oilalarda tarbiya topgan yoshlar ibratli axloqi bilan bosh qalardan ajralib turadi. Bunday oilalardan jinoyatchi, bezori kishilar chiqmaydi. Shu bois xalq an’analari va oilaviy urf-odatlar yordamida yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ispaniyalik bir faylasuf olim butun umrini jahon xalqlarining urf-odatlarini, axloq odobini o‘rganishga bag‘ishlagan ekan. O‘sha olim bizning yurtimizga tashrif buyurib, urf-odatlarmizni o‘rganibdi. Yurtiga borib: “Butun bir amalga oshirgan ishlarim va o‘rgangan bilimlarimni 15 yoshli o‘zbek qizalog‘ining, o‘rnidan turib, qo‘lini ko‘ksiga qo‘ygancha choy uzatishidagi odobi, nazokatiga almashtirishga rozi edim”– degan edi.

Ajdodlarmiz asrab-avaylab kelgan urf-odatlarmizni, sharqona odobimizni, naslimiz pokligini, buyukligimizni asrab-avaylab kelgusi avlodga yetkazish siz-u bizning qo‘limizdadir.

Darhaqiqat hozirgi zamon tarbiyachilar zimmasiga har tomonlama barkamol, fidoiy, komil inson, mehr – muruvvatli insonlarni tarbiyalash vazifasini yuklaydi. Komillikni har bir inson o‘zicha tushunadi va turli yo‘llar bilan unga erishishga intiladi. Shuning uchun ham inson komillikka yetaklovchi muhim omillarni falsafiy idrok etish va anglashi nihoyatda muhimdir. Insonlarni takomillashib, o‘zligini anglashi bunyodkorlik, fidoyilik ishlarini amalga oshirish, ezgu maqsadlar yo‘lida mehr – mruvvat ko‘rsatishni jamiyat taraqqiyotini ta’minlashning muhim kafolati hisoblanadi. Manaviyati ustuvor jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy rivojiga ham o‘z ta’sini ko‘rsatadi. Chunki u insonning madaniy darajasi bilan bog‘liqdir.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk, madaniyatli ahloqan pok ma’rifatparvar qilib tarbiyalash yoshlik davridan boshlanadi. Shuning uchun sog’lom muhitni vujudga keltirish va mustahkamlash umumdavlat ahamiyatiga ega. Shunga ko’ra ta’lim muassasalarida bolalar tarbiyasi ijtimoiy – siyosiy, ma’rifiy – tarbiyaviy jihatdan dolzarb mavzu bo’lib, uni milliy qadriyatlardan chuqur va har tomonlama foydalanish bilan bog’liq jihatlarini tadqiq etish mustaqillik davrining muhim talabidir. Istiqlolga erishgan dastlabki kunlardan boshlab, ta’lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan deb qaralmoqda. Bu islohotlarni amalga oshirishning asosiy negizi sifatida milliy va umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish, uni ta’lim-tarbiya iste’moliga kiritish yotadi. Chunki jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ta’lim-tarbiya mazmuni, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg’un holda rivojlangan. Bu tamoyil bugungi kunda ham o’z dolzarbligini yo’qotmagan. Demak, yosh avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o’ziga xos ahamiyatga ega.

Ayniqsa, yosh avlodda mehr-shavqat hislarini shakllantirishda milliy qadriyatlarimiz muhim ahamiyatga ega. Dunyoga yuz tutayotgan O’zbekiston Respublikasining taraqqiyoti bugungi kunda bilimli, madaniyatli, salohiyatli fuqaroni shakllantirishga bog’liq. Shunday ekan yosh avlod tarbiyasida, ularning, eng avvalo, ma’naviy-ma’rifiy shakllanishiga bog’liq. Lekin bolalarning har tomonlama kamol topishi uzluksiz bo’lib, oiladan, bog’cha yoshidan boshlanadi.

Insonga, uning shaxsiga baho berish, tarbiyalashda uning ijobiy yoki salbiy sifatlariga nisbat berish Sharq pedagogikasiga xos xususiyatlardan biri. Bunga “Avesto”dan tortib to “Turkiy guliston yoxud axloq”gacha bo’lgan ta’limiy-axloqiy asarlarda ijobiy va salbiy sifatlar majmuasining sharhlanishida yaqqol ko’rishimiz mumkin. Ana shunday boy, sanalgan pedagogik madaniyatga ega xalqimiz, o’z tarbiya tizimiga, mazmuniga, uslub va usullariga ega.

Milliy tarbiya O’zbekiston Milliy mustaqilligini mastahkamlash va amalga oshirishga tayyor

bo’lgan farzdlarni tarbiyalab yetishtirishga xizmat qiladi. Bu borada maktabgacha tarbiya muassasalari oldida muhim va dolzarb muammolar turibdi.

Ana shu muammolarni hal etishda urf-odatlarimiz va an’analarimizdan foydalanish samarali natija beradi. Har bir xalqning o’ziga xos udumlari va urf-odatlari asrlar davomida shakllangan bo’lib, ular ana shu xalq hayotiga singib ketgan. O’zbek xalqining urf-odatlari alohida diqqatga sazovor bo’lib, o’zidan kattalarni, keksalarni, ustozlarni, ota-ona va aka-opalarni hurmat qilish, bolajonlik, mehmondo’stlik, mehnatsevarlik, tabiat va uning boyliklarini e’zozlash kabi odatlarimiz borki, ularni faqat maktablarda emas, bog’chalarda ham tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Yosh avlodga ana shu milliy qadriyatlarni singdirish mehr-shavqat hislarini tarkib toptiradi. Maktabgacha yoshda shakllangan xslq-odob me’yorlariga rioya etish, his-tuyg’u va ma’naviy ong insonning butun kelgusi faoliyatiga ta’sir etadi va umri davomida hal etuvchi rol o’ynaydi. Chunki maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixologik-fiziologik xususiyatlari xulq-odob madaniyatini shakllantirishda qulay davr sanaladi. Maktabgacha tarbiya yoshida, ayniqsa, maktabgacha katta yoshdagi bolalar, o’ta idrokliligi, fahmi tezligi, zukkoligi bilan ajralib turadi. Bu xususiyat ularda atrofdagi voqyea-hodisalarga faol munosabatda bo’lish qobiliyati, idrok qiladigan narsalariga his-tuyg’u, diqqat-e’tibor bilan qarashi, taqlid qilishi va tasavvur etish jarayonida shakllana boradi. Shuning uchun bu davrda bolaning muomala ehtiyojini ijtimoiy ehtiyojga aylantirish yaxshi natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2020
2. O‘zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida - T.:2019 y.
3. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida - O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining Qarori 391-sonli qarori T.:2019 y
4. F.Qodirova, Sh.Toshpo‘latova, M.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”.-T., “Ma’naviyat”. 2019
5. Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur sarchashmalari” T:. 2013 y
6. V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V.
7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O’qituvchi, 1996. -192b.
8. Musurmonova O. O’quvchilarining ma’naviy madaniyatini shakllan-tirish. –T.: Fan. 1993. -112b.
9. Mahkamov U. Axloq –odob saboqlari. –T.: Fan, 1994. -134b.

PEDAGOGIK ADOLAT VA PEDAGOGIK MADANIYATNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI.

O’lmasova Nafisabonu Umurovna
RTU,27-23 guruh talabasi.
Ilmiy rahbar:Turdiyeva Mohira Juraqulovna
RTU, p.f.f.d.,PhD dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik adolat va pedagogik madaniyatning ta’lim sifatiga ta’siri haqida ma’lumot va bugungi kunda pedagogik adolat va pedagogik madaniyatning ta’lim sifatiga ta’siridagi muammolar va ularga yechim, qolaversa ta’lim sifatini oshirish uchun takliflar bayon qilingan.

Kalit so’zlar: Pedagogik adolat, pedagogik madaniyat, o’qtuvchi, o’quvchi, ta’lim sifati, jamiyat, qobiliyat, rivojlanish, imkoniyatlar, muloqot, samara.

Ta’lim sifatini oshirishda pedagogik adolat va pedagogik madaniyatning o‘rni beqiyosdir. Ta’lim jarayoni har bir jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u nafaqat bilim berish, balki shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy integratsiya uchun ham xizmat qiladi.

Pedagogik adolat – bu ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining ehtiyojlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, teng imkoniyatlar yaratish tamoyilidir. Pedagogik madaniyat - bu ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlar, ta’lim metodlari va pedagogik etika kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Pedagogik madaniyat bir nechta elementlardan iborat:

1. O‘qituvchining professional mahorati. O‘qituvchining bilim darajasi, pedagogik uslublari va o‘quvchilarga bo‘lgan munosabati ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omil bo’lib xizmat qiladi.

2. Ijtimoiy muloqot. O‘quvchilar o‘rtasida va o‘qituvchi bilan ijtimoiy aloqalar ta’lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Ijobiy muloqot muhitida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta oladilar.

3. Pedagogik etika. Bunda o’qituvchilarning axloqiy qadriyatlari va prinsiplariga asoslangan pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonining sifatini oshiradi.

Pedagogik adolat va pedagogik madaniyat ta’lim sifatiga bir necha jihatdan ta’sir ko’rsatadi:

1. O‘quvchilarning motivatsiyasi: Pedagogik adolatni ta’minlash orqali o‘quvchilarda o‘zlariga bo‘lgan ishonch ortadi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi. Motivatsiya yuqori bo‘lgan o‘quvchilar ko‘proq muvaffaqiyatga erishadilar. 2. O‘rganish jarayonining samaradorligi: Pedagogik madaniyat yuqori bo‘lgan muhitda o‘quvchilar ko‘proq bilim olishga intiladilar. Ijobiy muloqot va o‘zaro hurmat ta’lim jarayonini samarali qiladi.

3. Ijtimoiy integratsiya: Pedagogik adolat ijtimoiy tenglikni ta’minlaydi, bu esa jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Ijtimoiy integratsiya orqali o‘quvchilar bir-birlarini tushunishga va hurmat qilishga o‘rganadilar.

4. Kreativlik va innovatsion fikrlash: Pedagogik madaniyat rivojlangan muhitda o‘quvchilar kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta hissa qo‘shadi. Pedagogik adolat va pedagogik madaniyat ta’lim sifatini oshirishda bir qancha muammolar mavjud:

Birinchi muammo: Pedagogik adolatning yetarlicha ta’minlanmasligi. Bunda ayrim o’quvchilar, ayniqsa ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan kam ta’minlangan oilalardan kelganlar, teng imkoniyatlardan mahrum bo‘lishi mumkin. Bu esa ularning ta’limda muvaffaqiyatsizligini va kelajakdagi imkoniyatlarini cheklaydi.

Bu muammoga yechim tariqasida – maxsus dasturlar yaratish ya’ni ijtimoiy jihatdan zaif guruhlar uchun maxsus ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Bu dasturlar orqali ular uchun qo‘shimcha resurslar, treninglar va qo‘llab-quvvatlash taqdim etish. Shuningdek o’qtuvchilarni tayyorlash – bunda o’qituvchilarni pedagogik adolat tamoyillari bo‘yicha tayyorlash va ularni bu borada muntazam ravishda o‘qitish muvaffaqiyatli bo’ladi.

Ikkinchi muammo: Pedagogik madaniyatning pastligi. O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot va hamkorlik darajasi past bo‘lishi, ta’lim jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Bu esa o‘quvchilarning motivatsiyasini kamaytiradi. Bu muammoga yechim tariqasida muloqot va hamkorlikni rivojlantirish -o’qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy muloqotni rivojlantirish uchun turli seminarlar, treninglar va tadbirlar tashkil etish,va o’quvchilarning fikrlari inobatga olinsa samarali bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik adolat va pedagogik madaniyat ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular nafaqat bilim berish jarayonini yaxshilaydi, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham hissa qo‘shadi. Ta’lim tizimida ushbu tamoyillarni amalga oshirish orqali biz yuqori sifatli ta’limni ta’minlashimiz mumkin. Shuningdek, pedagogik adolat va madaniyatni rivojlantirish orqali jamiyatimizda ijtimoiy barqarorlikni saqlashga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Mamatov, A. (2020). "Pedagogik adolat: nazariy asoslar va amaliyot". Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.

2. Karimova, D. (2019). "Pedagogik madaniyat: zamonaviy talablarga javob beruvchi yondashuvlar". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.

3. Akmalov, I. (2021). "Ta’lim sifatini oshirishda pedagogik madaniyatning roli". Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti.

4. Ismoilov, S. (2018). "O‘qituvchi va o'quvchi o‘rtasidagi munosabatlar". Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.

5. Abdullaeva, N. (2022). "Ta’lim jarayonida individual yondashuv". Nukus: Qoraqalpoq Davlat Universiteti.

O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY ADOLAT TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Hamroyev Saidjon Sanoyevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, f.f.f.d., (PhD)
hamroyevsaidjon@buxdpi.uz

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy adolatning siyosiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlari yoritiladi. Ayniqsa, ijtimoiy adolatni yosh avlodga, maktab o‘quvchilariga tarbiyalash va ularning ma’naviyatini yuksaltirishga qaratilgan yangi yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Adolat tuyg‘usini shakllantirish jarayoni, xususan, ta’lim tizimida, tarbiya fanlari, tarix va ijtimoiy fanlar darslarida ahamiyatga ega. Maqbul shart-sharoitlar yaratish va axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilish orqali o‘quvchilarda adolatga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish, shuningdek, ijtimoiy mehnat va vijdonli qarorlar qabul qilishni o‘rgatish zarurligi ta’kidlanadi. Maqola, shuningdek, ijtimoiy adolatning huquqiy va axloqiy asoslarini shakllantirish uchun badiiy adabiyotning o‘rni hamda o‘qituvchilar faoliyatini yangicha ko‘rib chiqadi. Ijtimoiy adolat tamoyillari jamiyatda huquqiy va axloqiy taraqqiyotning asosi sifatida e’tirof etiladi.

Tayanch tushunchalar: Demokratik-huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat, Yangi O‘zbekiston, adolat tuyg‘usi, vijdon, ta’lim, tarbiya, xalqparvar davlat.

Mamlakatimizda demokratik-huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati asoslarini rivojlantirish uchun Taraqqiyot strategiyasi Yangi O‘zbekiston “Inson qadri ustuvor bo‘lgan jamiyat va xalqparvar davlat” degan muhim g‘oya negizida ijtimoiy adolatni ta’minlashni ijtimoiy me’yorga aylantirish har bir fuqaroning javobgarligi davlat siyosati darajasida kun tartibiga qo‘yilmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoev ta’birlari bilan aytganda, “Ijtimoiy adolat - bu siyosiy qarashlari, jinsi, millati, tili va diniy e’tiqodidan qat’i nazar, qonun oldida barcha fuqarolarning tengligini ta’minlashdir. Bu - ta’lim, tibbiyot va boshqa sohalardagi imkoniyatlar tengligidir. Bu - kafolatlangan mehnat faoliyati erkinligi, mansab lavozimlari bo‘yicha ko‘tarilib borishdagi imkoniyatlar tengligidir. Eng muhimi, bu - keksa avlod vakillari va ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolar to‘g‘risidagi g‘amxo‘rlikdir”[1].

Shuningdek, “Xalqimiz hamma narsadan uctun qo‘yadigan adolatni hayotimizda tom ma’noda qaror toptirish eng acosiy vazifamizga aylandi. Qonun va adolat uctuvorligini ta’minlash - Yangi O‘zbekistonni barpo etishning eng muhim shartidir”. [2]

Insonda ijtimoiy adolat tuyg’usi yoshligidan shakllantirib borish hamda jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida yosh avlodni tarbiyalash, ma’naviyatini yuksaltirishga yangicha, kengroq va ijodiy yondashishni talab etadi. Bu maqsadni yoshlarni ilk davrda umumta’lim maktablarida amalga oshirilishi zamonaviy avlodning bilim va madaniyatini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Maktab o’quvchilarini o’qitish va tarbiyalash, ularni hayotga, ijodiy mehnatga tayyorlash uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratmoqda. Umumta’lim maktabini rivojlantirish maktab o’quvchilarini avvalombor tarbiyaning mazmuni va tashkil etilishini ularning faoliyati bilan chambarchas bog’liq holda takomillashtirishga, ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilishga yordam beradi. Ushbu axloqiy toifa odamlar o’rtasidagi munosabatlarning muhim tartibga soluvchisiga aylanib bormoqda va shuning uchun zamonaviy maktab o’quvchilarida tegishli tuyg’uni shakllantirish hozirgi kunda alohida muhim ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lmoqda.

Adolat tuyg’usi o’quvchilarning ma’naviy ehtiyojiga aylanishi, ularga qaramlikdan xalos bo’lishiga yordam berishi, tanqid kuchidan mohirona foydalanishi, o’z-o’zini tanqid qilishni unutmasligi, jamoatchilik fikri ta’sirining ahamiyatini oshirishi zarur. Asosiysi, o’quvchilarning xatti-harakatlariga jiddiy talablar qo’yish, axloqsiz xatti-harakatlarga toqat qilmaslik, ularni jasorat bilan tan olish va qoralashga erishishdir. Talabaning xulq-atvor madaniyatini qat’iy o’z-o’zini tartibga solishga va ularning harakatlaridan ma’naviy qoniqish hissi paydo bo’lishiga yordam beradigan vaziyatlarni yaratish muhimdir. Maktab o’quvchilarini doimiy axloqiy

takomillashtirishga yo'naltirish, ularga o'zlarining ideal, axloqiy xulq-atvorini rivojlantirishga yordam berish kerak.

Adolat tuyg'usi ijtimoiy qadriyat sifatida maktab o'quvchilari o'rtasida sinf rahbarlari, yoshlar tashkilotlari, turli to'garaklar rahbarlari tomonidan olib boriladigan sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarning turli shakllarida jadal shakllanadi. Maktab bu vazifani amalga oshirishda voqeligimizning barcha sohalarini yangilash va shakllantirish ruhidan kelib chiqqan holda yangicha yondashuv va uslubni talab qiladi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ko'tariladigan masalalar ijtimoiy adolat masalasidir. Masalan, 1-11 sinflarda quyidagi savollarni ko'rib chiqish mumkin: 1-3 sinflar uchun "Adolat nima?", "Har doim va hamma joyda adolatli bo'lish kerakmi?", "Yaxshi o'quvchi yomon do'st bo'lsa, unga qanday munosabatda bo'lish kerak?" va boshq, 4-7 sinflarga "Insonning fikrini hurmat qilish kerakmi, agar u sizni yoqtirmasa?, Agar o'rtoq o'z aybini tan olsa, uni qo'llab-quvvatlaysizmi?, "Vijdon bilan harakat qilish" nimani anglatadi?, 8-11 sinflarda "Insonni nima uchun va qanday hurmat qilish kerak?", "Qanday odamlarni vijdonli va sezgir, jamoat yoki shaxsiy manfaatlar uchun yashaydigan deb hisoblash kerak?", "O'ziga nisbatan xolis bo'lishni talab qiladigan, lekin o'zi faqat alohida shaxslarga nisbatan adolat ko'rsatadigan odamni adolatli deb hisoblash mumkinmi?", "Vijdonning rivojlanishi bilimning rivojlanishiga bog'liqmi?", "Vijdon jamiyat talablarini bilishga bog'liqmi?" degan savollarni o'rtaga qo'yish mumkin. Bundan tashqari, mamlakatimizda va xorijda sodir bo'lgan muhim voqealar to'g'risida ham savollar qo'yilishi kerak.

Maktab dasturlari shaxsni har tomonlama rivojlantirishga e'tiborni qaratadi. Tarix va tarbiya darslarida yurtimizning yosh fuqarolari shaxsini, yuksak axloqiy va huquqiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan o'qituvchilarning sa'y-harakatlari faollashtiriladi. Axloqiy e'tiqodni shakllantirish jarayoni, asosiy o'rinni egallaydi, o'quvchilar jamiyatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichining xususiyatlarini idrok etadilar, to'g'ri va adolatli tanqid qiladilar, jamiyatimizdagi bu va boshqa salbiy hodisalarga adolatli baho berish zarurligini anglaydilar.

Tarbiya faniga "Ijtimoiy adolat, uning tarixiy shartlanishi", ijtimoiy fanlar kursiga esa "Ijtimoiy adolatning o'ziga xos xususiyatlari", "Ijtimoiy adolat eng muhim ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy masalalardan biridir", "Adolatning qarzdan ajralmasligi", "Vijdon va adolat, ularning birligi", "Shaxslararo munosabatlarda adolat, burch va vijdon chinakam insoniy munosabatlarni o'rnatish omili sifatida" va boshqa shu kabi mavzularini kiritilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. [3]

Ijtimoiy adolatning mohiyatini chuqur anglashni talab qiladigan vazifalarni amalda qo'llash kerak. Masalan, o'rta maktabda: "Adolat qonuni - har biriga ko'ra baho haqiqatga, adolatga, insonga munosabat haqidagi qarorlar", "Adolat - xulq-atvorga berilgan baho", "Adolat - xulq-atvor tamoyili", "Adolat - ijtimoiy foydali mehnatga hissa sifatida", "Burch insonning jamiyat oldidagi axloqiy burchlari majmui, ularni anglashi sifatida", "Burch - ichki ishonchga asoslangan murakkab yuksak tuyg'ular va g'oyalar sifatida", "Vijdon insonning eng yaxshi axloqiy fazilatlari va tamoyillarining ifodasidir", "Axloq kodeksi vijdon mezoni sifatida" kabi mavzularda havolalar bilan ma'lumotnomalar kabi topshiriqlar bilan to'ldirish zarur.

O'quvchilarda ijtimoiy adolat tuyg'usini shakllantirishda badiiy adabiyotning boy imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayapti. Bu yuksak tuyg'uni o'quvchilar ongiga singdirishning o'ziga xos yo'llarini faqat ijodiy ishtiyoqmand o'qituvchilar izlaydilar va topadilar, ular birinchi navbatda o'z namunalari, o'z hayotlari bilan saboq beradilar. Xalq donoligida: "Inson umrining mevasi uning yaxshi nomidir", deydi. Ustozning qadri shogirdlarining insoniyligi, shogirdlari uchun abadiy adolat ustozligi bo'lib qolishi bilan o'lchanadi. O'qituvchining bunday mehnati bugungi kunda katta ijtimoiy qadriyat hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Mamlakatimizda "inson – jamiyat – davlat" degan tizim asosida amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy natijasi ko'p jihatdan davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning tamomila yangicha pog'onaga ko'tarilishi bilan bog'liqdir. Yangi O'zbekistonda ijtimoiy davlat va adolatli jamiyat qurishda qonunlar adolatli bo'lishi, o'zida xalq manfaatlarini ifoda etishi shart. Mazkur tamoyilga og'ishmay itoat etilsagina, jamiyatda "inson qadri har narsadan ustun" g'oyasi amalga oshadi va mustahkamlanib boradi. Adolat va

adolatparvarlikka oid g‘oyalar, qarashlar va konsepsiyalarni talim-tarbiya va axborot tizimlari, institutlari orqali yoshlar dunyoqarashiga singdirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси //“Халқ сўзи” газетаси 2017 йил 8 декабр, №247 (6941)
2. Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. –Тошкент: 2022, “Ўзбекистон”. –Б. 48.
3. Hamroyev Saidjon Sanoyevich “O‘zbekiston xalqining milliy yuksalishida adolatparvarlikni qaror toptirishning ijtimoiy qonuniyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil)” Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. 2023 yil
4. Аглямова Г.Р. Интеллектуальный потенциал молодого города: структура, содержание, социальные функции. // «Общество и экономика», 1999, No 56. –С.12
5. Ш. Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. 1 том. –б. 168.
6. Жадидлар. Абдулла Авлоний. Ёшлар нашриёт уйи. –Тошкент: 2022, -Б. 152.

O‘ZBEK FOLKLORIDA SHART – SINOV MOTIVLARINING GENEZISI VA SYUJETI

Sharipova Maxbuba Baxshilloyevna
Buxoro davlat pedagogika institute
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD
Baxshulloyeva Sabina Dilshod qizi
Buxoro davlat pedagogika institute
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek folklorida shart – sinov motivlarining genezisi va syujeti haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so‘zlar: folklor, motiv, etnoslar va areallar, ertak, doston, syujet, mavzu va g‘oyasi,shartva sinov.

Folklorizmda insoniyatning dastlabki rivojlanish davrida maishiy va psixologik sharoitlarning o‘xshashligi ularning har birida mustaqil va shu bilan birga, bir-biriga o‘xshash syujet va motivlarni yuzaga keltirgan. O‘xshashlik haqidagi fikr motivlarning yadro syujetga tutashishiga oid muayyan nazariy xulosani ishlab chiqishga imkon beradi.

Motivlar tizimining o‘sishi va o‘zgarishi oqibatida syujetning vujudga kelishiga ko‘ra tadqiqotlar asosan motivlarni tekshirish, kuzatish, tasniflash yo‘nalishida olib borilgan.

Amerika va Yevrosiyo xalqlari folklor-mifologik motivlar tematik katalogi 2004 yilda e’lon qilindi. Katalog kirish, bibliografiya, etnoslar va areallar qismidan iborat. Har bir motiv uchun qisqacha izoh berilgan bo‘lib, katalog hozirda to‘ldirilmoqda. Mazkur katalogdagi 80 ta motiv o‘zbek xalq ertaklaridagi 80 ta shart-sinov motiviga aynan mos keladi, qolgan motivlar shart-sinov motivi ichida qorishiq holatda uchraydi. Tasnifda motivlardagi umumiy mazmunga ko‘ra ish ko‘rilgan bo‘lsa, biz shart-sinov motivi ichidagi mazmunga ko‘ra ish ko‘rdik Katalogdagi shart-sinov motivlarini, umuman, quyidagicha tasniflash mumkin:

1.Buyumni qo‘lga kiritish. Ertak va xalq dostonlarida eng ko‘p uchrovchi, syujetning asosiy halqalaridan biri bo‘lgan motivdir. Odatda, bu buyumlar og‘ir xastalikda yotgan kimningdir hayotini saqlab qolish, tuzalmas sirli dardni bartaraf etish, sehrli kuchni yengish uchun yoki sohibini vorislikka, kuyovlikka yetkazish uchun xizmat qiladi. Bu motiv “Bulbuligo‘yo”, “Baxt daraxti”, “Ayiqpolvon”, “Guliqahqah”, “Yaltillama sopol tovoq” ertaklari syujetini harakatga keltiradi.

Daraxt bargi

Baxt daraxti bargi

Hayot daraxti ildizi, yaprog‘i
Qirq qozonni
Oynai jahonnoma
Yo‘lbars suti
Hech kim ko‘rmagan, eshitmagan noyob narsani topish,
Duoni qo‘lga kiritish

“Alpomish” dostonidaHakimbek yetti yoshiga kirganda Alpinbiy bobosidan qolgan o‘n to‘rt botmon birichdan bo‘lgan parli yoyni qo‘liga ushlab, ko‘tarib tortib qo‘yib yuboradi. Yoyning o‘qi yashinday bo‘lib uchib borib, Asqar tog‘ning katta cho‘qqilarini yulib o‘tadi. Buning ovozasi olamga ketadi. Buni eshitgan dushmanlar: “Bu bola zo‘r bo‘pti, nazar topibdi, bularga hech kim barobar bo‘lolmaydi, yetti yashar bola shunday ishni qilami?”, – deb xafa bo‘ladi. Do‘stlarning esa vaqti xush bo‘ladi. Shunda barcha xaloyiqlar yig‘ilib kelib aytadi: “Dunyodan bir kam to‘qson alp o‘tdi, alplarning boshlig‘i Rustami Doston edi, oxiri bu Alpomish alp bo‘lsin. To‘qson alpning biri bo‘lib sanaga o‘tdi”,[49]

2.Kuchni sinash. Bu motiv ham eng ko‘p va turli shakllarda uchrovchi sinov motividir. Dushmanlarni jismonan, ruhan yengish talab qilinadi. Kuch turli yo‘llar bilan sinab ko‘riladi. Jismonan baquvvatlik poygada chopish, soqqa irg‘itish, o‘q otish, arqonlarni uzish, kurash, daraxtni qo‘porish, ko‘p ovqat yeya olish shakllarida keladi. Ruhiy quvvat esa olovli xonadan omon chiqish, ajdarni yengish, boshqa qiyofaga kirish, kimnidir davolash yo‘llari bilan aniqlanadi. “Momir va Somir”, “Pahlavon Rustam”, “Qorasoch pari”, “Ajdar qush”, “G‘ulom polvon” ertak syujetlarida bu sinov motivining turli shakllarini ko‘ramiz.

Qo‘lni siqib ko‘rishish bilan
Qobirg‘alarni siqib ko‘rishish bilan
Otaning ajdar qiyofasiga kirishi
Bog‘langan tomirlarni chiranib uzish
Ovqat yeyish
Qizdirilgan temir xonadan omon chiqish
Tepalikdan olib tushish
Ajdar qushni o‘ldirish
Kamondan o‘q otish

3. Nikohda qolish sharti. Shartdan namunalar keltiramiz: er kelguncha xotinning zindondan ixtiyoriy chiqmasligi (“Mislabu”); ravot va oq o‘tovga egalik qilish (“Boyvachcha bilan pari”); pari tanasining odam tanasiga tegishi (“Mohistara”); tezroq uylanish, yo‘qsa qizning kaptarga aylanishi (“Kambag‘al-qashshoq”); tosh qotgan yigitni asliga qaytarish (“Qorasoch pari”).

Kuyovning kitob o‘qishi
Tosh qotgan yigitni asliga qaytarish
Kelinning yuzini ko‘rsatmasligi
tanasining odam tanasiga tegishi
Ravot va oq o‘tovga egalik qilish
Qaytadan nikohlash

“Alpomish” dostonida Alpomish va to‘qson alp oldiga Barchinoyning to‘rt shart (yoy tortishish, ming qadamdan tanga pulni urish, poyga, kurashda to‘qson alpni yiqish) qo‘yishi motivi ana shunday qadimiy va an’anaviy an’analarimizni o‘zida mujassamlantirganiga shubha yo‘q. Qolaversa, bu motiv doston xarakteriga mos tarzda qahramonlik va mardlikni tarannum etishda o‘ziga xos badiiy vazifani zimmasiga olgan.

Xullas, shart – sinov motivlarining ildizi qadimiy ertaklarning syujetiga borib taqaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

12. 1. Sharipova M. O'lmas an'ana va marosimlar-ma'naviyatimizning nodir xazinasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

[49] Алпомиш. – Б.4.

13. Ахмедова М. Ш., Шарипова М. Б. ВОСПИТАНИЕ РЕБЕНКА НА ОСНОВЕ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ //Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч. – 2016. – С. 118.

14. Шарипова М. Б., Истамова З. Особенности этического воспитания детей дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 1-5. – С. 39.

15. Шарипова М. Б., Саьдуллаева М. Б. К. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 6 (51).

16. Шарипова М. Б., Ашурова Ф. А. Межличностные отношения в дошкольном возрасте //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 1-5. – С. 35.

17. YOSH AVLOD RUHIY VA MA'NAVIY DUNYOSINI BOYITISHDA QAHRAMONLIK EPOSINING O'RNI: DOI: 10.53885/edinres. 2021.17. 14.046 Sharipova Maxbuba Baxshilloyevna BuxDU, Maktabgacha ta'lim …

18. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Laylo Mirzo Qizi Muslimova XALQ DOSTONLARINI O'RGATISHNING AMALIY AHAMIYATI HAMDA DOLZARBLIGI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA) // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/xalq-dostonlarini-o-rgatishning-amaliy-ahamiyati-hamda-dolzarbligi-alpomish-dostoni-misolida (дата обращения: 22.12.2021).

19. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Gulshoda Fazliddin Qizi Ravshanova QAHRAMONLIK DOSTONLARINING O'ZIGA XOSLIGI: MILLIY RUH VA AN'ANALAR // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/qahramonlik-dostonlarining-o-ziga-xosligi-milliy-ruh-va-an-analar (дата обращения: 22.12.2021).

20. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Nilufar Zavqiddin Qizi Shokirova «ALPOMISH» DOSTONI – BADIIY BARKAMOL ASAR // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/alpomish-dostoni-badiiy-barkamol-asar (дата обращения: 22.12.2021).

21. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Mehrangiz Jamshid Qizi Nozirova O'ZBEK XALQ DOSTONLARINI O'QITISHDA KOMPYUTER IMKONIYATLARI // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-xalq-dostonlarini-o-qitishda-kompyuter-imkoniyatlari (дата обращения: 22.12.2021).

22. Maxbuba Baxshilloyevna Sharipova, Kamola Ravshan Qizi Salimova "ALPOMISH" DOSTONIDA "KAMPIR O'LDI" MAROSIMI TASVIRI // Scientific progress. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/alpomish-dostonida-kampir-o-ldi-marosimi-tasviri (дата обращения: 22.12.2021).

MADANIY MARKAZLAR – XAVFSIZLIK VA BARQARORLIK ASOSI

Sotvoldiyev Jaxongir Sultonali o'g'li
Buxoro davlat universiteti
, Tarix va yuridik fakulteti
Siyosatshunoslik yo'nalishi
5-1SIYOS-24 guruh talabasi
jaxongirsotvoldiyev227@gmail.com

Annotatsiya: Milliy madaniyat markazlari jamiyatda millatlararo birdamlik va jamoalar o'rtasidagi rishtalarni mustahkamlovchi muhim markazlardandir. Ushbu markazlar o'z faoliyati doirasida fuqarolarda nafaqat Vatanga muhabbat, balki boshqa davlatlar va xalqlarga nisbatan hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqola milliy madaniyat markazlarning ahamiyati hamda ularning xavfsizlik va tinchlikni saqlashdagi roli ochib berilgan.

Kalit so'z: millat, elat, madaniyat, erkinlik, huquq, do'stlik, totuvlik, hamjihatlik, umummulliy, umuminsoniy.

Millatlararo munosabatlar keskinlashayotgan hozirgi sharoitda mamlakatimizda yashayotgan turli millat va elatlar o'rtasidagi mavjud muammolarni bartaraf etish hamda ularning

ehtiyojlarini qondirish jarayonida milliy madaniyat markazlarining faoliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. “Milliy-madaniy markazlar O‘zbekistonda yashovchi muayyan bir millat vakillarining milliy madaniy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi jamoat tashkilotlaridir”[1].

Hozirgi kunda mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan madaniy markazlar soni 151 taga yetgan bo‘lib, ulardan 14 tasi Respublika milliy-madaniy markazi maqomiga ega. Ushbu markazlarning 23 tasi Toshkent shahrida, 6 tasi Qoraqalpog‘iston Respublikasida, qolgan 95 tasi esa viloyatlarda joylashgan. Ushbu markazlar turli millat vakillarining milliy qadriyatlarini asrash, ularning qonunchilikda belgilangan huquq va erkinliklarini himoya qilish hamda zarur shart-sharoitlar yaratishga ko‘maklashish yo‘li bilan o‘z faoliyatini olib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19 maydagi “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi 5046-sonli farmoni bilan Respublika Baynalmilal madaniyat markazi va do‘stlik jamiyatlarining negizida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi tashkil etildi” [2].

Bugungi kunda qo‘mita O‘zbekistonda yashovchi turli millat vakillari o‘rtasida hamjihatlik va totuvlikni ta’minlash, do‘stona munosabatlarni mustahkamlash yo‘lida quyidagi strategik vazifalarni amalga oshirib kelmoqda:

birinchidan, O‘zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlashga yo‘naltirilgan davlat siyosatining markazida mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolarni yagona Vatan g‘oyasi atrofida birlashtirish hamda ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash masalasi turadi;

ikkinchidan, xorijiy davlatlar bilan do‘stona munosabatlar o‘rnatish, o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish hamda chet elda tahsil olayotgan, mehnat qilayotgan yoki doimiy yashayotgan yurtdoshlarimiz bilan iliq va barqaror aloqalarni saqlab qolish muhim vazifa sifatida belgilangan;

uchinchidan, mamlakatimizda istiqomat qilayotgan turli millat va elat vakillarining milliy an’analari, qadriyatlari hamda san’atini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratishga e’tibor qaratilmoqda.

to‘rtinchidan, millatlar o‘rtasidagi totuvlik va hamjihatlik munosabatlarini yanada yaxshilashga yordam beradigan ilmiy tadqiqot faoliyatini amalga oshirish.

Yuqorida keltirilgan ushbu ustuvor maqsad va vazifalarni amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 25 dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi huzuridagi jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” [3] gi 1018-sonli qarori qabul qilindi.

Respublikamizda millatlararo madaniy markazlar faoliyatining huquqiy maqomi 1992 yil 13 yanvardagi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Respublika Baynalmilal madaniyat markazi to‘g‘risida” [4] gi qarori bilan mustahkamlanib, quyidagilar mazkur markazning asosiy maqsad va vazifalari etib belgilandi:

birinchidan, mamlakatimizdagi milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish uchun zarur infratuzilma va imkoniyatlarni yaratish hamda ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda;

ikkinchidan, mamlakatimizda yashayotgan turli millat vakillarining urf-odatlari, an’analari va qadriyatlariga nisbatan bag‘rikenglik muhitini qaror toptirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda;

uchinchidan, xorijdagi madaniyat markazlari bilan mamlakatimizdagi milliy-madaniy markazlar o‘rtasida keng qamrovli hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi;

to‘rtinchidan, mamlakatimizda shakllangan hamjihatlik va millatlararo totuvlik muhitini asrab-avaylash hamda uni yanada yuqori bosqichga ko‘tarish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning milliy-madaniy markazlar faoliyatiga oid konseptual qarashlari, mamlakatimizdagi ushbu markazlar faoliyatida quyidagi masalalarga alohida e'tibor qaratilishi zarurligini ta'kidlaydi:

birinchidan, O'zbekistonda Uchinchi Renessansni barpo etish, avvalo, yosh avlodning har tomonlama kamolotiga bog'liqdir. Shu bois, milliy-madaniy markazlar o'z faoliyatida yoshlarning ongida o'z taqdirini Vatan taqdiri bilan chambarchas bog'lash, jamiyatimizda ijtimoiy hamkorlik, milliy birlik va bag'rikenglik muhitini mustahkamlashga mas'ul bo'lgan, ertangi kunga ishonch bilan qaraydigan yetuk avlodni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratishi dolzarb ahamiyat kasb etadi;

ikkinchidan, milliy-madaniy markazlar xalqimizning boy falsafiy merosini asrab-avaylash bilan bir qatorda, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilish, ularni yuksak darajada qadrlash va kelajak avlodga xolisona yetkazishni o'zining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilashi zarur. "Haqiqiy baynalmilallik faqat milliy, hududiy respublika manfaatlarini teran anglashdangina iborat emas, balki umummilliy yangilanish vazifalarini ado etish yo'lida mamlakatimizdagi barcha hududlarning imkoniyatlardan to'la-to'kis foydalanishni ham taqozo etadi" [5].

Jumladan, "Yurtimizda istiqomat qilayotgan turli millat vakillariga o'z madaniy markazlarini ochish orqali millatining asrlar davomida avloddan avlodga o'tib kelayotgan madaniy merosini saqlash va undan boshqa millat vakillarini xabardor qilish imkoniyati yaratilgan" [6].

Shuningdek, Respublika Baynalmilal markazi tomonidan an'anaviy tarzda o'tkazib kelinayotgan "O'zbekiston – umumiy uyimiz" festivali mamlakatimizdagi millatlararo totuvlik va bag'rikenglik siyosatining yorqin dalilidir. Bugungi kunda yurtimizda yashayotgan turli millat vakillari nafaqat boshqa elatlarning madaniyati bilan yaqindan tanishib, undan bahramand bo'lishlari, balki o'z milliy madaniyatlarini boyitish, boshqa elatlarning urf-odat va qadriyatlariga hurmat bilan yondashish, O'zbekistonni o'z Vatanidek sevish va tenglik tamoyiliga amal qilishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan ayrim milliy-madaniy markazlar faoliyatini falsafiy jihatdan tahlil qilish dolzarb va o'rinlidir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbekistonning ko'p millatli tarkibini inobatga olgan holda, amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida millatlararo totuvlik va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash masalasiga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan 151 ta milliy-madaniy markaz hamda 38 ta do'stlik jamiyatlari turli millat vakillarining qalbida ona Vatanga bo'lgan muhabbat va sadoqat tuyg'ularini mustahkamlash, madaniyatlararo muloqot, hamjihatlik va hamkorlik muhitini rivojlantirish, shuningdek, qo'shni davlatlar bilan tinchlik va do'stona qo'shnichilik aloqalarini mustahkamlashga munosib hissa qo'shmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston milliy ensklopediyasi. 5-jild. -Toshkent: "O'zbekiston milliy ensklopediyasi", 2003. -B. 663 (704)
2. Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 19.05.2017 yildagi PF-5046-son. https://lex.uz/docs/-3210345
3. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 27-dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasi huzuridagi jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 2017 yil 27-dekabr. № 09/17/1018/0462-son;
4. 1992 yil 13 yanvardagi Vazirlar Mahkamasining "Respublika Baynalmilal madaniyat markazi to'g'risida" gi Qarori // 1992 yil 13-yanvar, 10-son. https://lex.uz/docs/-366853?ONDATE=13.01.1992
5. Tulenova K, Tulenova G. Qadriyatlar falsafasi. –Toshkent. 2009. -B. 277.
6. Toshmatov O'. O'zbekiston xalqining milliy turfa xillik borasidagi huquqlari // Demokratlashtirish va inson huquqlari. –Toshkent: 2013. -№ 1. –B. 32.

BOBORAHIM MASHRAB IJODIDA OTA-ONA MAVZUSI

Toyirova Zaxro Mohir qizi
Buxoro davlat universiteti
Filologiya fakulteti
6-2 UZB-24 guruh talabasi

Annotatsiya: Bu so‘zlar dildan chiqqan mehrdir, muhabbatdir (jumlalardir). Bu (jumlalar) ko‘ngil yig‘laganda va bu ko‘ngil yoshlari ko‘zga o‘rin bo‘shatganda yozilgan dil nidolaridir. Mashrab qoldirgan, men tahlil orqali yetkazayotgan ota - onamiz bilan bog‘liq g‘azallarda jamlangan haqiqatlarni jamiki tengdosh va yurtdoshlarimiz o‘qish-uqishlarini xohlardim. Ushbu maqolada Mashrabning ***“Ey ko‘zumning shami-yu ham nuri diydam ravshani...”*** muxammasi tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Boborahim Mashrab, muxammas, band, “ko‘zimning shami“, “nuri diydam ravshani”, misra.

Ota-ona go‘yoki yo‘limiz yoritguvchi shamdir, o‘zi yonib tugasa tugaydiki, farzandining yorug‘ kelajagi uchun borini bersa beradiki, ammo bolasining zulmatda qolmasligi uchun jon-jahdi bilan kurashishdan aslo to‘xtamaydi. Ana shunday fidoyi do‘stlikni esa boshqa hech kimning qiyofasidan topib bo‘lmaydi. Boborahim Mashrab ijodida ham ota-onani yuksakka ko‘taruvchi, ularning buyukligi, ulug‘ligini ta’riflovchi jumlalar jamlangan boy merosi alohida o‘rin tutadi. Boborahim Mashrab o‘zbek mumtoz she’riyatiga yangi ruh va o‘ziga xos ijodiy nafas olib kirgan ulkan san'atkor hisoblanadi. Mashrab she’riyati o‘zining samimiyligi, samoviyligi va hayotiyligi bilan ajralib turadi. Shoirning ijodida ilohiy ishq, odob-axloq, talim-tarbiya, ota-ona va shu kabi turli mavzularda yaratilgan *qimmatbaho* yuksak badiiy san’at bilan g‘azal - u muxammaslari alohida e'tiborga sazovordir. *Xususan, ota-ona haqidagisi yoshlar va barcha insonlar uchun farzandning ota-ona oldidagi burchlarini anglashda alohida ibrat maktabini o‘taydi.*

Endi *gapimizning isboti sifatida* fikrimizni tasdiqlash uchun Mashrabning ***" Ey ko‘zumning shami-yu ham nuri diydam ravshani..."***[2] muxammasining tahliliga e’tibor qaratamiz. Muxammas matni bunday:

Mashrab tomonidan yozilgan ushbu muxammas biz yoshlarga, balki jamiki insonlarga nasihat tarzida yozilgan pandnoma desak, adashmagan bo‘lamiz. Muxammas oilaning qiroli bo‘lmish otamizni rozi qilishga undaydi, qachon va qaysi holat, harakatlarimiz orqali ota-onamizni norozi qilib qo‘yishimiz va Alloh tomonidan tavbasi qabul qilinmaydigan bandaga aylanishimizning sabablari, uni keltirib chiqaruvchi omillar yoritilgan. Shu o‘rinda xalqimizning “Ota rozi-Xudo rozi” degan hikmatini eslab o‘tsak. Ota-onasini norozi qolgan har bir farzand Alloh Taoloning ham noroziligi, qahriga uchraydi. Buni hayot davomida ham ko‘rib guvoh bo‘lyapmiz. Endi birinchi banddan tahlilni boshlash orqali fikrlarimizni isbotlashga kirishamiz:

Ey ko‘zimning shami-yu ham nuri diydam ravshani,
Odamiy iymong‘a yetmay hech vaqt bo‘lmas g‘ani,
Mardumozori qilib bo‘lma Xudoning dushmani,
Osmonga yetsa boshing qilmagil moumani,
To Otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas sani.

Avvalo, muxammasning 1-misrasi barchaning e’tiborini o‘ziga qaratishi tabiiy. Ya’ni Mashrabning misrada “ko‘zimning shami“, “nuri diydam ravshani” degan jumlalardan foydalanishining maqsadi nima? Har bir ota-ona yoshi o‘tgani sayin bolasini ko‘zimning shami, ya’ni qarib qolganimda ko‘zlarimga nur bo‘ladigan, kuchdan qolganimda belimning quvvati, madorim bo‘ladigan, umrimning davomchisi, mendan keyin chirog‘imni yoquvchi jigargo‘sham, deya erkalaydi. Endi, Mashrab bu erkalashni kimga qarata aytyapti degan savol tug‘iladi, albatta, o‘z farzandlariga, biz avlodlariga, katta-yu kichik barchaga, ijodidan bahramand bo‘layotgan kitobxonga. U barchani o‘z farzandidek ko‘radi va bu erkalatishlar, chaqiriqlar mujassamlangan birinchi misra hammani beixtiyor o‘ziga jalb qiladi, muxammasning o‘qishli bo‘lishini ta’minlaydi, Mashrabning diqqati qaratilayotgan shaxs aynan o‘qiyotgan kishining o‘zi ekanligi sezilib turadi. Birinchi bandda shunday uqtirilayotgan ta’kidlar mavjud:

Ma’naviy jihatdan ko‘ra moddiy boylikni ustun qo‘ygan inson hamisha kambag‘aldir. Qachonki g‘ani, ya'ni boy bo‘lishni xohlasangiz, avvalo, iymoningizni mustahkam qiling. Iymonga yetmagan kishida qancha pul bo‘lsa ham, u boy emas, u kambag‘aldir. Mardumozori qilib, ya’ni odamlarga ozor beruvchi bo‘lib Xudoning dushmaniga aylanma, dunyoparast bo‘lma, gar boshing osmonga yetib, ishing yurishsa ham, ammo otangni rozi qilmasang, duosini olmasang, bilki, tavbang qabul bo‘lmaydi, ishing yurishmaydi. Keyin gunohingni anglab, pushaymonlik, tavba qilsang ham, Alloh seni duosi ijobat bo‘lguvchilar qatorida qilmaydi. Avvalo, otang va onangni rozi qil.

Kecha-yu kunduz agar Qur’on tilovat aylasang,
Shabni ro‘z aylab mudom taqvo-yu toat aylasang,
Misli Hotamdek bo‘lub xayr-u saxovat aylasang,
Ka’bai maqsudni ming bor ziyorat aylasang,
To Otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas seni.

Ushbu Ikkinchi bandda shunday undovlar bor:

Tunni kunga almashib, hamisha bedor bo‘lib, taqvo-yu toatda, ibodatda bo‘lsang, kecha-yu kunduz Qur’on o‘qib, tilovat qilsang, saxiylik va oliyjanobligi bilan Sharq mamlakatlarida dong taratgan Hotami toydek barchaga xayr-u saxovat qilsang, hattoki Ka’batullohni ming bora ziyorat aylasang ham, ammo o‘z otangning holidan xabar olmay, xayr-u saxovatni unga qilmay, dilini ranjitsang, roziligini olmasang, barcha amaling behuda, yana o‘sha uqtirish “tavbang qabul bo‘lmaydi”.

Ko‘plab hadislarda ham “Ka’bani ziyorat qilishga imkoni yetmaganlar, o‘z ota-onasini ziyorat qilsin” degan fikrlarni ko‘ramiz. Ammo shuni aytib o‘tish kerakki, Ka’bani ziyorat qilishga imkoni borlar o‘z ota-onasining holidan xabar olmay, roziligini olmasa, Alloh ularning qilgan amali va toat-ibodatini ham O‘z dargohida qabul aylamaydi. Allohning marhamatidan benasib qolishdan esa katta jazo yo‘q. Ota-ona ziyorati ham Ka’baning ziyorati bilan tengdir.

Mashriq-u Mag‘ribni kezsang, yo‘q bu dardingga tabib,
Qilmag‘ay anda shafoat, sayyidi nuri habib,
Kuydurur ul Moliki Do‘zax sani oxir mujib,
Yuz fig‘on-u nola qilsang, hech kishi kelmas qarib,
To Otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas sani.

Bu bandda Mashriq-u Mag‘rib, ya’ni Sharq-G‘arbni kezsang ham, dardingga davo topa olmaysan, Moliki Do‘zax, ya’ni Do‘zaxning boshqaruvchisi, Robbing seni Do‘zaxda shunday kuydiradiki, birorta yo‘l boshlovchi do‘st himoya qila olmaydi, yuz oh-u faryod, nola qilsang ham, hech kim yordamga kelmaydi, degan ta’kid ilgari suriladi. Mehribon Alloh Taolo hammaga ham bu g‘amni, baloni ravo ko‘rmaydi, aytib o‘tilganidek, otasini rozi qilmagan farzand bunga loyiqdir.

Din-u iymoning bila ursang bu yo‘lda dast-u po,
Zo‘rbozung birla etsang o‘ttiz uch ming xonaqo,
Osmondin tushsa Iso, qilsa haqqingga duo,
Murshiding Xizri zamon bo‘lsa, bo‘lolmas rahnamo,
To Otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas sani.

To‘rtinchi bandda keltirilgan g‘oyalardan shuni anglash mumkin:

Sen tavbang qabul bo‘lishi uchun butun vujuding birla iymon yo‘liga kirsang ham, o‘ttiz uch ming xonaqohni piyoda kezsang ham, hatto jasadi va ruhi osmonga ko‘tarilgan Iso payg‘ambar yerga tushib haqqingga duo qolganda ham, tiriklik suvini ichgan, musofirlar, ezilganlar homiysi bo‘lgan Xizr alayhissalom sening piring, yo‘lboshching bo‘lsa ham, otangni rozi qilmagan inson bo‘lsang, hatto bu payg‘ambarlar ham tavbang qabul bo‘lishida senga yordam bera olmaydi. Sen o‘z padaringning rozi-rizoligini ol, deya ota zoti Payg‘ambarlardan ustun qo‘yilmoqda. Bu bandda qo‘llangan talmehlar muxammasning mazmunini ochib berishda asosiy vositalardan biri bo‘lib xizmat qilgan.

Bo‘yi rahmat anga yetmas, kimki badkirdordur,
Go‘r ani qilmas qabul, chirkin tani murdordur,

Chun Xudo bandam demas, har kimki dil ozordur,
Kim Padarozordur, andin Xudo bezordur,
To Otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas sani.

Ushbu bandda ta’kidlab o‘tilgan fikrlarga nazar tashlasak:

Kim badkirdor (ya'ni yomon xulqli, yomon xatti-harakat qiluvchi kimsa) bo‘lsa, unga Alloh o‘z yaxshiliklarini, rahmatini yog‘dirmaydi. Uning yomon xulqi, nopokligi tufayli go‘r ham uni qabul qilmaydi, to‘g‘ri pokmi, nopokmi, bir kunmas bir kun inson bu dunyodan o‘tganida, albatta, qabrga kiradi, lekin “qabr azobi” degan tushuncha bor, bu kabi hammaga ziyoni tegadigan, ota-onasini xor qilgan kimsalar uchun “qabr azobi” tushunchasi “go‘r ani qabul qilmas” degan fikr orqali izohlanyapti. Xudo bandam demasligi, Xudo bandasidan bezorligi bu inson uchun eng ayanchli jazodir, bunday kimsalar Do‘zaxiydir, ammo ular kimlar? Ular birovga ozor yetkazuvchi, birov u yoqda tursin, o‘z otasining, padarining diliga ziyon yetkazuvchi noqobil farzandlardir. Va eng katta gunohi azimlardan biri ham birovning dilini og‘ritish, Alloh bunday bandalarni aslo suymas. Mashrab inson boshiga tushishi mumkin bo‘ladigan bu kabi ofatlarning oldini olish uchun yana bir bor eslatadi: “to otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas sani...”. Bu fikrlar otasini rozi qilayotgan yoki ota-onasini norozi qilayotgan barcha farzandlarga birdek ta’sir qiladi. Otasining roziligini olayotgan farzand yana ham padariga yaxshiliklar qilishga, bu qilayotganlari kamligini anglashga, otasini norozi qilayotganlar esa qanday gunohi azimga qolayotganlarini tushungan holda bu yo‘ldan qaytishga harakat qiladilar.

Necha yil tun-u kun agar tinmay o‘qusang ilmi qol,
Hech vaqt iymoni pokingga topolmassan kamol,
Har zamini sho‘razoridur, ko‘karmasdur nihol,
Arzanega arzimas yo‘l ustida singan safol
To Otang rozi emas, tavbang qabul bo‘lmas sani.

Bu banddan otani rozi qilmaslik qay holatga olib kelishi, bunday farzand nimalarga qiyoslanganini anglash mumkin: Ya’ni necha yil tinmay diniy, dunyoviy, falsafiy ilmlarni o‘qisang ham, hech qachon iymoningni kamol topdirolmaysan, iymon cho‘qqisiga yeta olmaysan, Alloh senga o‘z rahmatini yog‘dirmaydi, Chunki sen otangni rozi qilmagan holingda o‘zingni, qalbingni sho‘razor-u, yo‘l ustida tashlandiq, keraksiz holda yotgan singan sopol deyaver. Sho‘razor yerni qoplaganda unda nihol ko‘karmaydi, ko‘karsa ham u ulkan daraxt bo‘la olmaydi. Sopolchi? U singan holida hech kimga kerak bo‘lmaydi, unga suv solganda, suvni tutib turolmaydi. Yo‘l ustida yotgan bu foydasiz narsa arzonga, hattoki sotishga ham arzimaydi. Ota-onasining roziligini olmagan, tavbasi qabul bo‘lmaydigan farzand qancha ilm olsa ham, iymonini yuksaltirish uchun tinmay harakat qilsa ham, bunday ilmdan na o‘ziga, na birovga naf tegadi. Barcha xayr-baraka Alloh va ota-ona roziligidan keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jaloliddin Yusufiy, Mashrab. Devon. “Sharq” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent- 2019, 8-48 b.
2. Jaloliddin Yusufiy, Mashrab. Devon. “Sharq” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent- 2019, 281-282 b.
3. https://islom.uz/maqola/5482 sayti.
4. Jaloliddin Yusufiy, Mashrab. Devon. “Sharq” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent- 2019. -97 b.
5. Jaloliddin Yusufiy, Mashrab. Devon. “Sharq” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent- 2019. -323 b.
6. Jaloliddin Yusufiy, Mashrab. Devon. “Sharq” nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent- 2019. -157 b.
7. https://iiau.uz/oz/news/2078 sayti.

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND NATIONAL MENTALITY AS AN EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION OF IDIOMS AND PROVERBS.

Tuyboeva Dilbar Nazirjon kizi
A third-year student at the
Faculty of Languages of
Bukhara State Pedagogical Institute.

Abstract. Intercultural communication serves as a crucial bridge in the global exchange of ideas, values, and cultural nuances, particularly in the realm of literary translation. This article explores the intricate relationship between intercultural communication and national mentality as expressed through the translation of idioms and proverbs. Idioms and proverbs, being deeply rooted in cultural contexts, often carry profound cultural connotations that reflect a nation's worldview, beliefs, and collective consciousness. The study analyzes how the translation of these culturally bound expressions can either preserve or alter the intended meaning, potentially leading to cultural misinterpretations or enrichments. Drawing upon examples from diverse literary works, the article examines various translation strategies employed to convey the cultural essence of idioms and proverbs while maintaining their functional and semantic equivalence. Furthermore, the study underscores the translator's role as a cultural mediator, highlighting the challenges and implications of achieving cultural fidelity and contextual relevance in literary translation. By examining specific cases of translated idioms and proverbs, the article seeks to provide insights into effective translation strategies that foster intercultural understanding while preserving the cultural identity embedded in literary texts.

Key words: intercultural communication, national mentality, literary translation, idioms, proverbs, cultural expression, linguistic equivalence, contextual meaning, cultural adaptation, translation strategies.

More than just being words, language has an important role to play in society. Language is, first of all, a basic way to communicate, understand, and exchange ideas with people. Secondly, through language, we can connect with people from different backgrounds, facilitate relationships with foreigners and foster cultural understanding and social interactions. In today's globalized word, being able to speak in different languages is of great importance. Not only to speak, but also being able to translate equips people with the tools to understand various cultures, traditions, rituals and exchange all of these in order to contribute to cultural understanding and growth of the country. Through translating diverse languages, texts, people's thoughts, movies and the like, we can get the reflection of the people who speak it, and the culture. As a crucial part of every culture, idioms and proverbs also have roles to play in language learning and communication. However, translating them from one language to another may face challenges as well, as it goes beyond just finding equivalents and replacing words with their synonyms. It requires careful investigation, much knowledge and deep understanding. This article will explore the role of intercultural communication in translation and analyze how idioms and proverbs reflect the nation's mentality.

There are several parts of languages that make them unique, like vocabulary, grammar structures, phonology, syntax and other features. Why each language is unique? – Because it is formed and spoken in different groups of people and communities. The origin, history and ancestors of these communities differ, which is why languages are not the same.

To illustrate, languages have some words and phrases that cannot be found in another language, which reflects the uniqueness of the culture. Regarding the grammatical rules, some languages have fixed order of the words in a sentence. For example, in English language, we follow the Subject – Verb – Object formula in order to make sentences. Or when it comes to usage, languages like Korean use formal language depending on the level of respect. As for the sounds, some languages like Spanish use a lot of vowel sounds which shows the culture as more emotional. These examples can demonstrate how language can reflect the ways of thinking and values of people who speak it. Take the word "snow" as an example. In languages like Eskimo-Aleut, there

are different words that can convey the same meaning as snow, which shows how environment is connected to people's lives in comparison with the English language, which doesn't have any other word apart from "snow" to give the same meaning, which shows less close relationship with the nature. With regard to the idiomatic expressions, there are different proverbs in languages that show people's views towards different things in life, such as relationships, time, success, environment, education and so on. For instance, the proverb "Time is money" conveys the idea about how precious the time is and how people of different mentalities perceive time. It is clear that the choice of proverbs reflects values of the people who use it, and the same with idioms and expressions. Take Uzbek proverb "Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda" as an example. It can be translated into English language like: "Honor the older, Respect the Younger". This proverb demonstrates the high level of respect to the elder people in Uzbek mentality, and not only to old people, but also it can be clear example of how the value of a person is prioritized in Uzbek culture. Moreover, different languages express ideas in different ways. For instance, In English, there is a phrase : "Good things come to those who wait" which shows how patience is valuable and in Uzbek, we express it with this saying: "Shoshqaloq – shayton do'sti" (The hasty one is the devil's friend) which warns against rushing, both sayings conveying the same idea.

Translating idioms and proverbs from one language to another goes beyond dictionary definitions. Because these idioms are formed by the people of the culture depending on their background and lifestyle that quite differs from other cultures. Translating them is not replacing words from one language with their equivalents in another. For instance, the English idiom "when pigs fly" refers to something impossible, but when you try to translate it into Uzbek, you might be confused with the meaning as pigs hold no symbolic value in Uzbek culture.

What makes translator's job even more difficult is that many idioms are connected to a way of life or worldview of people, and without the background of that culture, the message the idiom conveys might be lost or misunderstood. That's why, the translator needs to understand what is the expression's true meaning in its original culture and how best to recreate that meaning in the target language. For example, there is an Uzbek proverb which emphasizes the importance of patience like: "Sabr – hosil onasi." (Patience is the mother of reward). In English, compared to Uzbek version, individual action can be emphasized, like: "Strike while the iron is hot." Both of these proverbs mean timing, but cultural attitudes differ. When you translate them literally, their cultural depth might be lost. That's why, taking national mentality into consideration is very crucial so as to preserve the meaning that the proverb conveys.

Effective translation can be the bridge that connects cultures. A reader from one culture can understand and feel the meaning of the saying which can facilitate closer and more intimate connections between different mentalities. For example: the Uzbek proverb "Ko'p bilan baraka" (There is a blessing in togetherness) may be translated as "Unity brings strength". Even if not translated literally, the main message can be captured which makes it accessible in the target language. This requires the translator not just translate but to adapt while translating.

Let's observe some English idioms and their equivalents in the Uzbek language:

1. English idiom – "Hit the nail on the head"
   Uzbek equivalent – "To'g'ri gapirmoq"

Meaning in English: getting straight to the point; the idiom emphasized directness and precision which is highly valued in English-speaking cultures.

Meaning in Uzbek: the equivalent "to'g'ri gapirmoq" mean speaking accurately or correctly; In Uzbekistan, accuracy is valued, but when dealing with sensitive matters, tactfulness might be preferred culturally.

Both idioms expressed clarity and accuracy, but the Uzbek equivalent is more suitable in reserved settings, while the English idiom is often used in conversations that prioritize directness.

2. English idiom – "Burn the midnight oil"
   Uzbek equivalent – "Tungi ishlamoq"

Both reflect the idea of working hard and dedication when people work extra on tasks, emphasizing much effort. But the difference is that, the Uzbek version can carry a more serious

tone in comparison with the Englis version which is often used in lighthearted or casual context to express commitment. It is understandable in both languages, but because of the cultural nuance, Uzbek version sounds more serious.

3. English idiom: “A blessing in disguise”

Uzbek equivalent: “Yomonlikdan yaxshilik chiqmoq”

Meaning: It refers to something that seemed bad which turned out to have a positive outcome. Both idioms mean finding something positive in a negative situation. But the difference is that the English idiom emphasizes an unexpected nature of a blessing and a surprise, while Uzbek version emphasizes the process of turning something negative into something positive.

Conclusion

In conclusion, language is a reflection of beliefs, worldview and values of each culture. Idioms and proverbs of a particular culture can give us insights about the culture’s background, way of living and thinking of the world. In order to translate them effectively, not only linguistic accuracy, but also being aware of the cultural context is required.

The idioms provided above in the article like “burn the midnight oil” can be clear example of how the language, and the translation of idioms is important in facilitating the opportunity for cultures to connect with each other and exchange their traditions and ways of thinking. Appreciation and understanding between cultures can be encouraged through intercultural communication in translation without being limited to simply convey the meaning. By studying language and translation, mutual respect and communication between diverse cultures can be achieved.

REFERENCES

1. Alfred, G. S. (1966). Communication and Culture. New York: Holt, Rinehart and Winston
2. Arasaratnam, L. A. (2015). Research in intercultural communication: Reviewing the past decade. Journal of International and Intercultural Communication, 8(4), 290-310.
3. Baker, W. (2011). Intercultural awareness: Modelling an understanding of cultures in intercultural communication through english as a lingua franca. Language and Intercultural Communication, 11(3), 197-214.
4. Bandia, P. (1993). Translation as culture transfer: Evidence from African creative writing. TTR: traduction, terminologie, Redáction, 6(2) 55-78.
5. House, J. (2009). Translation. New York. Oxford University Press.
6. Kramsch, C. (1993). Concept and culture in language teaching. London: Oxford University Press.
7. Larson, L. (1984). Meaning-based translation. USA: University Press of America. Mona, B. (1992). A Course book on translation. London, Routledge.
8. Munday, J. (2001). Introducing translation studies: Theories and applications. London & New York: Routledge.
9. Nida, E. (1964). Toward a science of translating. Leiden, E.J. Brill, Netherland

O‘ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA ADABIY TOPISHMOQLARNING BADIIY XUSUSIYATLARI

Umedova Ozoda Alisher qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
I bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek bolalar adabiyotida adabiy topishmoqlarning badiiy xususiyatlari haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so‘zlar: topishmoq, yozma badiiy adabiyot, mumtoz she’riyat, lug‘z, chiston, muammo, etnografik belgilar, o‘zbek bolalar she’riyati, xalq pedagogikasi.

Xalq topishmoqlari badiiy jihatdan mukammal, ular asrlar davomida sayqal topib kelganligi ma’lum. Z.Xusainova yozganidek: “Topishmoqlar inson, ijtimoiy hayot va tabiat hodisalari bilan

bog‘langan bo‘lib, hamma vaqt real zaminga asoslanadi. Unda atrofimizni o‘rab turgan moddiy dunyodagi turli narsalar aks etadi. Har bir topishmoq o‘ziga xos shakl va mazmunga ega bo‘lgan mustaqil bir asardir. Unda falsafiy, tarixiy, etnografik belgilar, tushunchalar, hodisalarning mohiyati nihoyatda go‘zal obrazli ifodalar bilan aks ettiriladi”. Topishmoqlar yozma badiiy adabiyotga ham samarali ta’sir ko‘rsatib, mumtoz she’riyatda lug‘z, chiston, muammo, tarix va muvashshah singari janrlarning yuzaga kelishiga ta`sir ko‘rsatgan bo‘lsa, XX asrda o‘zbek bolalar she’riyatida adabiy topishmoqlar yozishning an`anaviy tus olishini ta`minladi. Bu sohada Jahon otin Uvaysiy, Gafur Gulom singari zabardast shoirlar boshlagan an`anani Shukur Sa`dulla, Ilyos Muslim, Adham Rahmat, Po‘lat Mo‘min, Safar Barnoev, Tursunboy Adashboev, Rauf Tolib va S.G‘afurov singari bolalar adabiyotining turli avlodiga mansub ijodkorlar davom ettirmoqdalar. Ayniqsa, ulkan bolalar shoiri Quddus Muhammadiyning she’riy adabiy topishmoq janridagi ijodiy izlanishlari g‘oyat samaradorligi bilan e’tiborga loyiq.

Xalq topishmoqlari odatda qisqa, ammo yashiringan belgi-xususiyatlarni o‘ta aniq beradi va aksariyat hollarda kattalarga ham, bolalarga ham tushunarliligi bilan qadrlidir:

Osh ichida tosh,
Tosh ichida osh.

XX asrga kelib xalq, topishmoqlaridan nafaqat xalq pedagogikasida, balki maktab ta’limnda ham foydalana boshladilar. Shuning uchun bo‘lsa kerak, bolalar shoirlari topishmoq yoza boshladilar. Yozma topishmoqlarni xalq topishmoqlaridan farklash uchun “adabiy topishmoqlar” deyilishi ma’qul. Adabiy topishmoqlar yaratishda shoirlar xalq, topishmoqlariga tayanganlari aniq. G‘afur G‘ulomning “Buni toping, qizlarim” nomli to‘rt bandli she’ri to‘rt narsani o‘zida yashirgan to‘rt topishmoqdan iborat. Unda sifatlash, tashbeh, tashxis qo‘llangan. Narsaning belgisi aniq, ravshan, barchaga tushunarli tarzda ifodalangan:

- Marjon-marjon yumaloq,
Yaprokdari shapaloq.
Qora, qizil, sariq, oq,
Yeb kurmasdan uylab boq,

Sen ayt, Mamlakat qizim? topishmoqning qofiyalanishi a-a-a; b-b; v-v; g-g tarzidaki, bu she’r bandini belgilashni qiyinlashtiradi, ammo shoir narsa xususiyatlarini berish maqsadida shu holatni yuzaga keltirgan. She’r vazni esa ikki xil: uch misrasi yetti xijoli, olti misrasi sakkiz xijoli. Yashirin narsaning yerni haydashi, ekin ekishi va oxirgi satrdan oldingi qatordagi qofiya ohangi topishmoq javobini topish imkonini beradi. Ammo qolgan belgilar traktor uchun muhim emas, ayni damda, belgilarni berish tartibi buzilgan. Bundan ko‘rinadiki, topishmoq, yaratish oson ish emas. Negaki, ham badiiyati pishiq, oxangi ravon she’r bo‘lishi zarur, ham topishmoq janri xususiyatlariga ega bo‘lishi shart. Adabiy topishmoq yaratish uchun shoir iste’dodli, mahoratli bo‘lish bilan birga bilimli, zukko bulishi ham darkor.

Ilyos Muslimda ham adabiy topishmoqlar bor. Ularning ayrimlarida narsa belgilari aniq, ixcham, tushunarli tarzda berilsa, ayrimlarida she’rxon ikkilanib qoladi. Bundan ko‘rinadiki, shoir ba’zi topishmoqlarda belgilar ifodasida aniqlikka erisha olmagan:

Keng, yop-yorug binoda
O‘tirgandek kinoda,
Ko‘ramiz konsert, o‘yin,
Tinglaymiz “Bahor” kuyin,
Qo‘shiq aytar, turmas jim,
Tezroq o‘ylab topar kim?

Ergash Majidovning “Do‘l” “O‘rik” “Quloq” she’rlarida ham “Echki” she’ridagi kabi ma’lum narsa belgilari keltirilgan, ammo she’r tarkibida narsa nomi uchramaydi. Bunday she’rlarni sarlavhasiz tarzda topishmoq sifatida berish ma’qul. Bunday she’rlar tanikli uzbek bolalar shoiri Anvar Obidjon ijodida xdm talaygina. Uning “Bug‘doy” “Paxta”, “Turp” “Karam” “Sabzi” “Kartoshka” “Piyoz” “Kungaboqar”, “Bodring" “Qandlavlagi” “Tarvuz” “Yong‘oq”, “Uzum” “Maymanchak” “Nok”, “Shaftoli”, “Gilos”, “Anor” singari she’rlari fikrimizni dalillaydi:

Shoir turli usimliklar haqida she’r bitar ekan, ularning tabiiy xususiyatlari, shifobaxshligi bilan bog‘liq hammaga ma’lum belgilari, ayni damda, ko‘pchilik bilmaydigan jihatlari haqiida ham mahorat bilan yozadi. Topishmoq bolalarga atalgani uchun shoir yumorni ham unutmaydi. O‘zbekona kulgini mohirlik bilan satrlarga singdira oladi. Muhimi, u ham ta’lim, ham tarbiya bera oladigan she’rlar yaratgan. Aslida ham shunday: bolalarga mo‘ljallangan har bir asar, jumladan, adabiy topishmoqlar ham ta’lim-tarbiya berishi shart.

O‘zbek she’rxoni Alisher Navoiyning “Anor” lugzini, Uvaysiyning “Anor” chistonini asrlar davomida sevib o‘qib, yod olib keladi. Anvar Obidjon “Anor” adabiy topishmog‘ida ulardagi biror-bir jihatni takrorlamagan. Ustozlar an’anasiga ergashib, anorning xususiyatlari haqida mahorat bilan jumboq yaratganki, she’r o‘zbek adabiy topishmoqchiligidan munosib o‘rin egallay oladi. Adabiy topishmoqlar hadyada ustoz folklorshunos olim O.Safarov shunday yozadi: “Ayonki, she’riy topishmoqlar hajman ixcham, aniq, va ramzdorligi bilan xarakterlansalar-da, ularda birgina narsa yoki hodisa jumboqlanishi tufayli g‘oyat qisqa hajmga ega bo‘ladi. Biroq topishmoq-she’r ham shaklan shunday xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, aslida ularda bir qancha narsa va hodisalar jumboqlangan bo‘ladi va ular yaxlit bir tizim shakliga kirgan murakkab she’riy topishmoq tusini oladi. Shu bois ularning hajman qisqa yo cho‘ziqligi shoirning iqtidoriga va ixtiyoriga bog‘liq”[2, B-25]

Ham pedagog-muallim, ham shoir Nabijon Ermat bir-biridan go‘zal topishmoqlarni bugun o‘z zamondoshlariga ulashmoqda:

Sharqiroq ovozi bor,
Jilg‘alarda nozi bor. (suv)
Yoki:
Sharqqa qarab odimlasam,
Ortimdan ergashadi.
G‘arbga agar bursam yuz,
Men bilan tillashadi. (quyosh)

Nargiza Toshqulovaning “Qiziqarli topishmoqlar” kitobida narsalarning sifatlarini ifodalash yoki o‘xshatish orqali o‘sha buyum yo hodisani o‘ylab topishga undar ekan, kishini fikrlashga, topqirlikka majbur qiladi va bu orqali xayoliy chaqqonlikka o‘rgatadi:

Besh otim,
Beshovi ham qashqa otim. (Barmoqlar)

Xulosa qilib aytganda, bolajonlarni topqirlikka, ziyraklikka undovchi janr badiiy estetik zavq hamda xalqimizning naqadar donishmandligi, bolajonligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Obidjon A. Juda qiziq voqea. She’rlar va ertaklar. Toshkent: Yulduzcha, 1987. 15-bet.
2. Safarov O. Zamonlar tongining charok/.arisiz. Buxoro, 2003. 25-bet.
3. 99 topishmoq va tez aytishlar: N. Ermat. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2013. – 84 b.
4. Qiziqarli topishmoqlar /Nargiza Toshqulova – T.: «Adabiyot uchqunlari», 2014-yil, 96 bet.
5. Шарипова М. Б., Садуллоева М. Б. К. ПРОФЕССИЯ «УЧИТЕЛЬ» И ЕЁ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 1 (46)
6. Шарипова М. Б., Мустакимова Г. А. Наследие мыслителей в эстетическом воспитании учащихся начальной школы //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 10-5. – С. 48-49.
7. Sharipova M. B., Nizomova S. S. THE ARTISTIC IMAGE OF THE IMAGE OF" WATER" IN THE POEM //УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. – 2018. – №. 11. – С. 75.
8. Шарипова М. Б., Муродова Ш. Ш. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРЯДОВ В ЭПОСЕ «АЛПОМИШ» //Научный журнал. – 2020. – №. 9. – С. 32-34.

9. Шарипова М. Б. и др. ПРОФЕССИЯ «УЧИТЕЛЬ» И ЕЁ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 1. – С. 24-25.

10. Baxshilloyevna M. S., Shuhratovna M. S. Description and interpretation of wedding customs in the epic" Alpomish" //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.

11. Sharipova M. " Alpomish" dostoni-o'zbek xalqi tarixi badiiy ifodasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

12. Sharipova M. O'quvchi yoshlar tarbiyasida o'lmas an'ana va marosimlarning ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

GULXANIYNING “ZARBULMASAL” ASARI: BADIIYATI VA TARBIYAVIY AHAMIYAT

Nurova Firuza Kamolovna
Buxoro davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi
Absalomova Xusnora
BuxDPI O‘zbek tili va adabiyoti yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri — Gulxaniy va uning “Zarbulmasal” asari har tomonlama tahlil qilinadi. Avvalo, Gulxaniyning hayoti va ijodi haqida qisqacha ma’lumot berilib, masal janrining Sharq va G‘arb adabiyotidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shundan so‘ng, “Zarbulmasal” asarining janriy xususiyatlari, obrazlar tizimi, badiiy jihatlari hamda uning o‘zbek adabiyoti va ma’naviyatiga ta’siri chuqur yoritiladi. Mazkur tadqiqot “Zarbulmasal”ning tarbiyaviy ahamiyati va didaktik xususiyatlarini, shuningdek, asarning adabiy merosdagi o‘rnini belgilashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar :Gulxaniy, Zarbulmasal, masal, Sharq adabiyoti, G‘arb adabiyoti, badiiy tahlil, tarbiyaviy ahamiyat, ijtimoiy-ma’naviy qadriyatlar, o‘zbek adabiyoti.

O‘zbek adabiyotining taraqqiyot yo‘lida xalq og‘zaki ijodining o‘rni benihoya katta. Xususan, masal janri qadim zamonlardan buyon nafaqat Sharq, balki G‘arb adabiyotida ham keng tarqalgan bo‘lib, unda allegoriya, kinoya va ramziy obrazlar orqali chuqur ijtimoiy-axloqiy ma’nolar ifodalanadi. Masal — didaktik janr sifatida o‘quvchini tarbiyalash, unda yaxshi fazilatlarni shakllantirish va salbiy illatlardan xabardor qilishga xizmat qiladi.Gulxaniy ijodi ana shu janrning o‘zbek adabiyotida yuksak namunalardan birini yaratdi. Uning “Zarbulmasal” asari hayvonlar va kishilar obrazi orqali turli ijtimoiy qatlamlar hayotini, odamlardagi yaxshi-yomon fazilatlarni, turli munosabatlarni aks ettiradi. Asar, avvalo, o‘quvchiga ma’naviy saboq berish, uni o‘ylantirish va to‘g‘ri xulosa chiqarishga undashni maqsad qiladi.Mazkur maqolada Gulxaniyning hayoti va ijodi, “Zarbulmasal” asarining yaratilish tarixi, janriy va badiiy xususiyatlari, obrazlar tizimi va ular orqali beriladigan ma’no qatlamlari atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, asarning o‘zbek adabiyoti va ma’naviyati rivojiga qo‘shgan hissasi, uning tarbiyaviy ahamiyati hamda didaktik xususiyatlari ham ko‘rib chiqiladi.

Gulxaniy masal janri ustasi. Gulxaniy (taxminan XIX asrda yashagan) o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalari sirasiga kiradi. U haqidagi tarixiy ma’lumotlar nisbatan cheklangan bo‘lsa-da, mavjud manbalarda uning ijodi asosan xalqchilligi bilan ajralib turgani ta’kidlanadi. U xalq og‘zaki ijodi an’analaridan unumli foydalanib, o‘zbek adabiyoti rivojiga hissa qo‘shgan.Gulxaniy ijodining markazida axloqiy va tarbiyaviy g‘oyalar turadi. Uning “Zarbulmasal” asari — masal janrining o‘zbek adabiyotidagi eng sara namunalaridan biri. Bu asar ijodkorning hayotiy tajribasi, kuzatuvlari va didaktik maqsadlarini aks ettiradi. Gulxaniy o‘z davri jamiyatidagi adolatsizlik, nodonlik, hasad, aldov kabi illatlarni satirik-uslubda tanqid qiladi. Yaxshi fazilatlarni ulug‘lash va yomon odatlardan saqlanishga da’vat etish uning asarlarida yetakchi g‘oya hisoblanadiTarixiy manbalarga ko‘ra, Gulxaniy o‘z ijodida turli janrlardan foydalangan bo‘lsa-da, aynan “Zarbulmasal” orqali adabiy maydonda katta shuhrat qozongan. Bu asar nafaqat badiiy, balki didaktik ahamiyatga ham ega bo‘lib, o‘quvchilarni tarbiyalashga xizmat

qiladi. Shuningdek, u xalq maqollari va hikmatli so‘zlaridan keng foydalanganligi bilan ajralib turadi. Bu esa “Zarbulmasal”ning milliy adabiyotimizdagi o‘rni va ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Masal janrining Sharq va G‘arb adabiyotidagi o‘rni. Masal janri qadimdan buyon turli xalqlarning adabiyotida keng tarqalgan. Sharq adabiyotida bu janr IX–X asrlarda ham mashhur bo‘lib, arab va fors tillarida yozilgan “Kalila va Dimna” asari buning yorqin namunasidir. Unda hayvonlar timsoli orqali davlat boshqaruvi, odil podshoh, xiyonat, do‘stlik va boshqa ko‘plab mavzular yoritiladi. G‘arb adabiyotida esa Ezop, Lafonten, Krylov kabi ijodkorlar masal janrini rivojlantirgan. Ezop masallari — qadim Yunon adabiyoti durdonalaridan bo‘lib, hozirga qadar o‘z dolzarbligini saqlab kelmoqda.Gulxaniy esa masal janrini o‘zbek adabiyotiga milliy ruhda tadbiq etgan ijodkorlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning “Zarbulmasal”i o‘zbek xalqining turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari va ma’naviy qadriyatlari bilan boyitilgan. Bu asar nafaqat o‘zbek adabiyoti, balki umuman Sharq masalchilik an’analarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.Masal janri, asosan, allegorik uslubga asoslanadi. Bunda hayvonlar, qushlar yoki odamlar ramz sifatida gavdalantirilib, insonlarning xulq-atvori, yaxshi va yomon fazilatlari tasvirlanadi. Shunday yo‘sinda masal janri o‘quvchiga o‘zi to‘g‘risida, o‘zi yashayotgan jamiyat haqida chuqurroq o‘ylash imkonini beradi. Bu didaktik uslub Sharq va G‘arb adabiyotlarida hamisha ommalashgan

“Zarbulmasal” asarining janriy xususiyatlari. “Zarbulmasal” asari masal janrining eng yuksak namunalari qatorida sanaladi. Unda turli mavzulardagi masallar to‘plangan bo‘lib, har bir masalda hayvonlar yoki kishilar obrazi orqali biror ibratli xulosa, hikmat yoki axloqiy saboq beriladi. Asarning nomi ham “Zarbulmasal” bo‘lib, “ibratli so‘z”, “hikmatli ibora” ma’nosini anglatadi.Gulxaniy mazkur asar orqali o‘quvchini hayotiy haqiqatlar, ijtimoiy adolat, insoniy fazilatlar haqida o‘ylashga undaydi. Masal janrining o‘ziga xosligi — qisqa va aniq tasvir, xulosa qiluvchi ibratli g‘oya hamda badiiy ifodalilikdir. “Zarbulmasal”da ham shu xususiyatlar yorqin namoyon bo‘ladi: masallar sodda tilda, ayni paytda badiiy jihatdan boy usulda yozilgan.Ayni shu janriy xususiyatlar sababli “Zarbulmasal” o‘quvchilar orasida keng ommalashgan va tezda mashhur bo‘lib ketgan. Chunki har bir masal oxirida beriladigan xulosa yoki nasihat — hayotiy tajribaga tayangan holda ifodalangan. Bu esa o‘quvchining masalni tushunishini osonlashtiradi va o‘z xulq-atvorini tahlil qilishga undaydi.

“Zarbulmasal”dagi obrazlar tahlili. Asarda ko‘plab obrazlar uchraydi: sher, tulki, eshak, bo‘ri, qushlar, turli odamlar va hokazo. Ushbu obrazlar ramziy ma’no kasb etadi. Masalan:Sher odatda qudrat, kuch va ba’zan adolat timsoli sifatida gavdalanadi. Gulxaniy sher orqali ba’zan kuch-qudrat egasi adolatli bo‘lishi lozimligini uqtiradi.Tulki esa ayyorlik, hiylakorlik, o‘z manfaati yo‘lida har qanday usuldan foydalanish kabi salbiy fazilatlar timsolidir. Unga doimo ishonib bo‘lmasligi, aql va ehtiyotkorlik bilan yondashish kerakligi anglatiladi.Eshak ko‘pincha sodda, mehnatkash, biroq ba’zan e’tiborsiz yoki aqlsizligi tufayli aldanadigan timsol sifatida gavdalanadi. Gulxaniy eshak obrazidan foydalanib, insonlarning beparvoligi yoki bilimsizligini kinoya bilan ko‘rsatadi.Bo‘ri shafqatsizlik, tajovuz va ochko‘zlik ramzi bo‘lib, jamiyatda kuchli bo‘lish bilan birga adolatsiz, zolim kishilarni ifodalaydi.Shu tariqa har bir hayvon yoki shaxsiy obraz ijtimoiy hayotdagi ma’lum bir qatlam yoki fazilatni aks ettiradi. Bunday ramziy ifoda masal janrining muhim xususiyati hisoblanadi. O‘quvchi obrazlarni o‘qish davomida hayotiy misollarni ilg‘ab oladi, bu esa asarning tarbiyaviy ta’sirini yanada kuchaytiradi.

Asarning badiiy jihatlari :Gulxaniy “Zarbulmasal”da badiiy tasvir vositalaridan juda mohirona foydalangan. Masallardagi qisqa suhbatlar, monolog va dialoglar, kinoya, allegoriya, ba’zan satirik ohangda ifodalangan iboralar asarning badiiy qiymatini oshiradi. Oddiy va sodda tilda yozilgani tufayli o‘quvchi masallarni oson tushunadi, lekin shu bilan birga mazmunidagi chuqur ma’nolar ustida mulohaza yuritishga majbur bo‘ladi. Badiiy jihatdan “Zarbulmasal” o‘zbek xalq ijodi bilan uyg‘unlashgan holda shakllangan. Masallarda xalq maqollari, topishmoqlari va iboralari ham uchrab turadi. Bu uslub asarning

xalqchilligini kuchaytiradi va o‘quvchi qalbiga yaqin qiladi. Masalning badiiy jozibasi didaktik mazmun bilan uyg‘unlashgani “Zarbulmasal”ni o‘zbek adabiyotining durdonalaridan biriga aylantiradi

Asarning o‘zbek adabiyoti va ma’naviyatiga ta’siri:“Zarbulmasal” o‘zbek adabiyotida masal janrining rivojiga katta hissa qo‘shgan. U xalq orasida keng tarqalib, axloqiy saboqlarni ommalashtirgan. Yillar o‘tishi bilan asar maktab va oliy o‘quv yurtlarida, adabiyot darslarida, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda muntazam o‘rganilib keldi. Asarda ilgari surilgan ibratli g‘oyalar yosh avlodni tarbiyalash, ularga halollik, mehnatsevarlik, odob-axloq kabi fazilatlarni singdirish yo‘lida xizmat qilmoqda.Ayni paytda, asardagi obrazlar jamiyatda hamon uchraydigan ijtimoiy illatlarni tanqid qilishda ham dolzarbdir. Biroq “Zarbulmasal” faqat bir davrga tegishli bo‘lgan asar emas, balki umuminsoniy xulosa va hikmatlarga boy meros sifatida baholanadi. Shuning uchun ham asarning ma’naviy qiymati hozirga qadar saqlanib qolgan.“Zarbulmasal”dagi masallarni o‘qigan o‘quvchi o‘z xatti-harakatlari, jamiyatdagi o‘rni, atrofdagi odamlar bilan munosabatlari haqida jiddiy o‘ylab ko‘rishga majbur bo‘ladi. Bu asarning bosh maqsadi ham shundan iborat — o‘quvchini ibratli voqealar, ramziy obrazlar orqali to‘g‘ri xulosa chiqarishga undash.

Xulosa. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari o‘zbek adabiyotida masal janrining eng yetuk namunalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Undagi har bir masal, har bir obraz hayotiy saboq berishga mo‘ljallangan bo‘lib, insonlarning fe’l-atvorini turli rakurslarda ochib beradi. Asarning didaktik xususiyati, ya’ni tarbiyaviy ahamiyati, o‘quvchini o‘ylantirishi, unda yaxshi fazilatlarni shakllantirishi bilan yanada kuchayadi.“Zarbulmasal”da tasvirlangan obrazlar orqali muallif jamiyatdagi adolatsizlik, ayyorlik, nodonlik, hasad kabi illatlarni keskin qoralaydi, buning evaziga halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik kabi yaxshi fazilatlarni targ‘ib qiladi. Shuningdek, asarda xalq maqollari va hikmatli so‘zlar keng qo‘llanilib, milliy adabiyotimizning o‘ziga xos badiiy an’analari davom ettiriladi.Xulosa qilib aytganda, “Zarbulmasal” faqat bir davrning yoki bir muallifning asari bo‘lib qolmasdan, butun o‘zbek adabiy merosining ajralmas qismiga aylangan. Undagi ma’naviy, didaktik g‘oyalar bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab turibdi. Shu bois, asar nafaqat badiiy nuqtayi nazardan, balki tarbiyaviy va ijtimoiy-ma’naviy nuqtayi nazardan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gulxaniy. Zarbulmasal. – Toshkent: Adabiyot nashriyoti, 1980.
2. Yoqubov H. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1998
3. Normatov N. O‘zbek masal janri tarixi. – Samarqand: Ma’naviyat, 2005.
4. Karimov A. O‘zbek xalq maqollari va hikmatli so‘zlari. – Toshkent: Fan, 2001.
5. Jalilov Q. O‘zbek adabiyotida masal janri rivoji. – Toshkent: O‘qituvchi, 2003.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ А.АВЛОНИ

Н.Ж.Бобомуродова
ст.преподаватель кафедры
экологии и географии
Бухарский государственный
университет

Аннотация: данная статья посвящается роли А.Авлони, известного узбекского писателя, драматурга, просветителя и педагога, внесший значительный вклад в развитие педагогической мысли на идеях общественно-политического движения джадидизм.

Ключевые слова: наследие, просветительство, воспитание, школа, зарождение, джадидизм, развитие.

Духовные ценности служат как важный инструмент в продолжении традиций нашей государственности, имеющих поистине великие исторические и духовные корни, также

процесса построения государства, основанного на демократических принципах, включающего традиции наших предков.

Восстановление, обогащение, сохранение духовных и культурных богатств, национального наследие нашего народа, передача их будущим поколениям - это традиция, которую веками соблюдали наши предки. Из истории мы знаем, что в обществе, где культурная, образовательная и педагогическая деятельность организована рационально, это общество быстро развивается и процветает на основе социальной справедливости.

Национальное наследие любого народа включает в себя материальное, духовное и все другие виды наследия, созданные этим народом. Роль духовных ценностей особенно важна в воспитании подрастающего поколения как гармонично развитого человека с высокими моральными принципами.

Национальное наследие - продукт мышления, мировоззрения и творческого потенциала нации, это богатство, которое формируется на разных исторических этапах развития нации, он служит основой и источником опыта построения будущего нации.

Общественное движение джадидизм (от арабского усуль аль-джадид- новый метод) как реформатор национальных и культурных традиций, возрождался за обновление исламской культуры и общества среди мусульман Крыма, Поволжья и Урала, Кавказа и Средней Азии в 1880-1920-х гг.

Начало движения связано с введением в мектебах и медресе звукового метода обучения грамоте взамен буквослагательного, так называемого «усул-и джадид», то есть новый метод. Джадидисты критиковали религиозный фанатизм, требовали замены устаревших религиозных школ национальными светскими, ратовали за развитие науки и культуры, выступали за издание газет на родном языке, за открытие культурно-просветительских учреждений, что способствовало сплочению демократических сил общества.

Особую роль в возникновении и развитии этого движения в Средней Азии сыграл Абдулла Авлони (12 июня 1878 — 25 августа 1934) - известный узбекский писатель, драматург, просветитель и педагог, много сделавший для развития узбекской школы современного типа. Внес значительный вклад в развитие педагогической мысли, является педагогом и ученым, отражающим в своих произведениях лучшие традиции узбекского народа, важные вопросы образования. Абдулла Авлони был одним из зачинателей создания новометодных школ для узбекских детей. Писал учебники и пособия для этих школ.

Абдулла Авлони родился в махалле Мерганча города Ташкента в семье мелкого ткача. Его родители были грамотными людьми. Абдулла поступил в медресе в возрасте 12 лет, окончив школу по старому методу. Летом он работал, чтобы помогать родителям, а в другое время учился. Абдулла был очень талантливом и начал писать стихи в 15 лет.

Абдулла Авлони проявлял огромную самоотверженность, распространяя просвещение и образование. В 1907 году Абдулла Авлони открыл новые школы в махалле Мирабад Ташкента, а затем и в махалле Дегрез. Он своими руками мастерил парты и доски для школы. Поскольку большинство детей, принятых в школу, являлись детьми из бедных слоев населения, он с помощью своих друзей организует «Общество милосердия», чтобы обеспечить их одеждой, едой, тетрадями, ручками, и он председательствует в этом обществе.

Он основал издательство «Нашриёт» и открыл книжный магазин под названием «Школьная библиотека». Школа Авлони отличались от школ по старому методу тем, что занятия проводились на их родном языке на основе классного метода обучения в соответствии с поставленными перед ними целями и задачами. В своей школе он дает детям конкретную информацию по таким предметам, как география, история, литература, природа, арифметика, хандаса(геометрия) и хикмат (мудрость).

Абдулла Авлони для своей школы «Усули Джадид» написал более десяти учебников и книги чтения такие как: «Литература или национальные стихи», «Первый учитель» (1912 г.), «Тюркский цветник или мораль» (1913 г.), «Второй учитель» (1915 г.),

«Школа Гулистан» (1917).) В своих произведениях и публицистических статьях он прославляет культуру, науку, школу и образование народов мира и призывает свой народ быть образованным и культурным.

В 1933 году на основе новой литературной программы Абдулла Авлони составил «Литературную хрестоматию» для седьмого класса узбекских школ. В 1925 году за многолетний добросовестный труд в деле популяризации узбекской культуры и литературы, подготовки кадров Абд улла Авлони был удостоен звания «Герой Труда». Абдулла Авлони скончался 25 августа 1934 года в Ташкенте.

Как видим А.Авлони как преданный сын своего народа, открывая школы, стремился к всеобщему образованию, воспитанию молодежи на опыте передовых идей. Его деятельность, произведения и книги оставили огромный след в развитии педагогической мысли начала XX века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авлоний А. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б. 304.
2. Долимов У. Маърифат дарғалари. – Тошкент, 1990;
3. Абдуллаев К. Ф., Бобомуродова Н. Ж., Кобилжонов К. К. Высокая духовность основа экологической культуры //Научное пространство: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2020. – С. 5-8.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Мирзаева Дилфуза Шавкатовна
Доцент кафедры общей педагогики
Шамсиева Дилафируз Мажит кизи
Магистр Бухарского государственного педагогического института

Аннотация В статье говорится о том что экологическая культура-это часть общечеловеческой культуры, система социальных отношений, общественных и индивидуальных морально-этических норм, взглядов, установок и ценностей, касающихся взаимоотношения человека и природы.

Ключевые слова: экологическая культура, младшие школьники, окружающий мир, общеобразовательная школа.

Общество нуждается в творчески активных личностях, способных систематично, последовательно и качественно решать существующие проблемы, так как в изменчивых условиях экономического и социального развития общества выпускники должны быть готовы эффективно встраиваться в социальную деятельность и, обладая базисным уровнем знаний, быть способными совершенствовать свои знания на протяжении жизни, т.е. обладать общеучебными компетенциями.

В связи с этим, общество диктует необходимость изменить модель восприятия мира у наших детей, предложив им экологически правильную ориентацию. Здесь изначально закрепляется сознание того, что человек - это не царь природы и не ее управляющий, а один из многочисленных организмов планеты, который должен жить в согласии со многими жителями Земли.

В школу приходят дети с разным уровнем подготовки. Результаты тестирования, проводимые в 1 классе, показывают, что дети различают и называют лишь небольшое количество животных и растений, не могут назвать их особенности, сравнивают объекты по разным несравнимым признакам, не всегда проявляют гуманное отношение по выходу из трудной ситуации. Познавательное отношение неустойчиво, связано с привлекающими внимание событиями. Проблема взаимосвязи человека с природой не

нова, она имела место всегда. Но сейчас экологическая проблема взаимодействия человека и природы, а также воздействия человеческого общества на окружающую среду стала очень острой и приняла огромные масштабы. Ускорение темпов научно-технического прогресса характеризуется все усиливающимся антропогенным воздействием на природную среду. При этом неизмеримо возросли практические возможности как положительного, так и негативного влияния человека на природу. Своим потребительским отношением к природе люди уже нанесли ей непоправимый ущерб. Почвенный покров земли, атмосфера и гидросфера загрязняются отходами производства. Проблема формирования экологической культуры младших школьников достаточно полно разработана в теории и практике современной школы.

Формирование экологической культуры должно начинаться с самого раннего детства. Дети особенно восприимчивы к добру, любознательны. Именно в эту пору следует закладывать нравственные основы, развивать чувство прекрасного, умение видеть красоту природы. Очень важно, что бы в этом возрасте рядом с ребенком находился умный грамотный наставник, способный развить в нем начало экологической культуры.

Особенности формирования у младших школьников любви и бережного отношения к природе раскрыты в работах Т.А. Бобылевой, Л.Д. Бобылевой, А.В. Миронова, А.А. Плешакова, Л.П. Салеевой и др.

Проблемы экологического воспитания разработаны в работах И.Д. Зверева, А.Н. Захлебного, Б.Т. Лихачева, Л.П. Салеевой, И.Т. Печко, И.Т. Суравегиной и других. Этими авторами раскрываются цели, задачи, принципы, условия экологического воспитания.

Характеристику средств, форм и методов формирования экологической культуры младших школьников находим в работах А.Н. Захлебного, Н.А. Городецкой, А.А.Плешакова, А.В. Миронова.

Психолого - педагогическое обоснование нашей проблемы отражено в работах А.Н.Мухиной, Л.И. Божович, Л.С.Выготского, И.В.Цветковой, А.П. Сидельковского, С.Д.Дерябо и других.

Под формированием экологической культуры понимается формирование у широких слоев населения высокой культуры всех видов человеческой деятельности, так или иначе связанных с познанием, освоением, преобразованием природы. Глобальные проблемы современности, несущие угрозу человеческой цивилизации, вызвали необходимость экологического образования, поэтому в начальной школе идет процесс поиска подходов для формирования экологической культуры младших школьников. Пришло время, когда экологическая культура людей становится залогом процветающего будущего нашей планеты. К мысли об охране природы человек пришел давно. Но в наши дни эта проблема приобрела глобальный характер. Стали редкими многие животные, оскудели некогда богатые грибами и ягодами природные угодья, смываются водой и уносятся в воздух плодородные частицы почвы. Требуемые для восстановления экологические затраты подчас исчисляются миллиардами. Решение этой проблемы можно осуществить через развитие экологического мировоззрения в процессе обучения, воспитания и практической деятельности на основе изучения эколого-краеведческого материала.

Человек, получивший экологическое образование, будет точно знать, что можно делать в окружающей среде и как, а чего делать нельзя. Если таких людей будет большинство, вопрос об экологическом кризисе природной среды будет снят с повестки дня и человечество сможет смело смотреть в будущее. Любовь в природе – великое чувство. Оно помогает человеку стать справедливее, великодушнее, ответственнее. Варварское отношение некоторых людей к природе – результат определённого воспитания в детстве. Убедительны слова Сухомлинского: к тому, кто глух к природе с детства, кто в детские годы не подобрал выпавшего птенца, не открыл для себя красоты первой весенней травы, к тому потом с трудом достучится чувство прекрасного, чувство поэзии, а может быть, и простая человечность. [5]

Важность формирования экологической культуры у детей в современном мире переоценить невозможно. Главная задача его – формирование человека, который в шкале ценностей ставит охрану жизни и среды обитания на первое место. Что такое экология? Это наука, изучающая то, как биологические организмы объединяются в сообщества, как и сами организмы, и их сообщества взаимодействуют друг с другом и с окружающей средой. Слово «экология» происходит от двух греческих слов: oikos – жилище и logos – учение. Экология – наука об отношениях растительных и животных организмов и образуемых ими сообществ между собой и окружающей средой.

Решение современных экологических проблем требует компетентного подхода, который включает естественные, социальные и гуманитарные науки, приближаясь, таким образом, к философскому уровню познания. В целом школьный курс естественно - научных дисциплин помогает учащимся осознать значение природы для общества, понять, что природа – основной источник удовлетворения жизненных и духовных потребностей человека, осмыслить необходимость ответственного отношения к ней.

Развитию ценностных ориентаций способствует выполнение учащимися практических работ оценочного характера. Для экологического воспитания важное значение имеют работы на местности по оценке характера воздействия человека на окружающую среду, предусмотренные программой. На их основе у школьников вырабатывается привычка правильно, критически оценивать свое поведение в природе, поступки других людей, выбрать линию поведения, соответствующую законам природы и общества. Знание и соблюдение учащимися правил поведения в природе во время экскурсий, туристических и краеведческих походов свидетельствуют о степени сформированности их нравственного облика.

Младший школьный возраст охватывает период жизни от 6 до 11 лет (1- 4 классы) и определяется важнейшим обстоятельством в жизни ребенка — его поступлением в школу. Данный возраст называют «вершиной» детства. «В это время происходит интенсивное биологическое развитие детского организма». В данный период возрастает подвижность нервных процессов, процессы возбуждения преобладают, и это определяет такие характерные особенности младших школьников, как повышенную эмоциональную возбудимость и непоседливость. Трансформации вызывают большие изменения в психической жизни ребенка. В центр психического развития выдвигается формирование произвольности (планирования, выполнения программ действий и осуществления контроля).

Поступление ребёнка в школу даёт начало не только перевода познавательных процессов на более высокий уровень развития, но и возникновению новых условий для личностного развития ребенка.

Психологи отмечают, что ведущей в это время становиться учебная деятельность, однако игровая, трудовая и другие виды деятельностей влияют на становление его личности. «Учение для него (ребёнка) — значимая деятельность. В школе он приобретает не только новые знания и умения, но и определенный социальный статус. Меняются интересы, ценности ребенка, весь уклад его жизни».

Поступление в школу-это такое событие в жизни ребенка, в котором обязательно приходят в противоречие два определяющих мотива его поведения: мотив желания («хочу») и мотив долженствования («надо»). Если мотив желания всегда исходит от самого ребенка, то мотив долженствования чаще инициируется взрослыми.

Поступивший в школу ребенок становится крайне зависимым от мнений, оценок и отношений окружающих его людей. Осознание критических замечаний в свой адрес влияет на его самочувствие и приводит к изменению самооценки. Если до школы некоторые индивидуальные особенности ребенка могли не мешать его естественному развитию, принимались и учитывались взрослыми людьми, то в школе происходит стандартизация условий жизни, в результате чего эмоциональные и поведенческие отклонения личностных свойств, становятся особенно заметными. В первую очередь обнаруживают себя

сверхвозбудимость, повышенная чувствительность, плохой самоконтроль, непонимание норм и правил взрослых.

Успех экологического воспитания и образования в школе зависит от использования разнообразных форм работы, их разумного сочетания. Эффективность определяется также преемственностью деятельности учащихся в условиях школы и условиях окружающей среды. Немаловажным является преемственность детского сада и школы в вопросах изучения природы.

Список литературы:

1. Кириллова З.А. Экологическое образование и воспитание школьников в процессе изучения природы. //Начальная школа.– 1989, № 5, С. 25-27.

2. Хафизова Л.М. Как знакомить детей с правилами поведения в природе. //Начальная школа.–1988, № 8, С. 40-46.

3. Кучер Т.В. Экологическое воспитание учащихся.- М.: Просвещение, 1990.

4. Новолодская Е. Г. Методика развития экологической культуры у младших школьников//Начальная школа.- 2002, № 3, с. 52-55.

5. Кропочева Т. Б. Нетрадиционные уроки естествознания в начальной школе. //Начальная школа,- 2002, № 1,с.57-63.

6. Морозова Е. Е. Психолого – педагогические и методические аспекты экологического образования в начальной школе. // Начальная школа, - 2002, № 7, с. 35-38.

МУЗЫКАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ШКОЛЕ.

Абдуллаев Кобилжон Файзуллаевич
Доцент кафедры общейпедагогики
Бухарского государственный
педагогический институт.

Аннотация: В статье показаны некоторые задачи и содержание музыкального воспитания в школе, особенности о**бучение пению, так как пения развивает у детей слух, художественный вкус, прививает у них правильные певческие навыки. Также рассмотрена роль педагог на уроках музыки в обучение детей правильному звукообразованию, правильному пользованию дыханием и умению тянуть звук.**

Ключевые слова: воспитание, искусство, музыка, эстетика, пение, интонация, слух, навыки, задача, содержание, результат.

Музыкальное воспитание является частью эстетического воспитания детей в школе. Оно осуществляет задачи национального воспитания средствами музыки.

Музыкальные образы имеют яркую эмоциональную окраску, они будят мысль, вызывают глубокие чувства, дают работу воображению. Явления жизни воспринимаются через музыку глубже, ярче, полнее [3]

Необходимо в школе научить детей воспринимать музыку и самим её исполнять, т. е. петь в хоре. Учитель развивает художественный вкус детей, прививает им любовь и интерес к музыке.

На уроках следует научить детей петь осмысленно и выразительно на один и на два голоса, дать им первоначальные сведения по музыкальной грамоте, научить их пользоваться нотами при разучивании песен.

Пение в уроках музыки складываются из хорового пения, изучения музыкальной, грамоты и слушания музыки. Главным, основным видом работы является хоровое пение. Оно организует учащихся, способствует уменью дружно, согласованно работать. То обстоятельство, что дети сами исполняют песню, передают её содержание, выражают своё отношение к тому, что поют, углубляет мысли и чувства, вызываемые песней.

Музыкальная грамота ставит своей задачей научить детей разбираться в содержании и характере музыки-в первую очередь, песен, которые они поют, дать детям представление

о строении песен, о средствах музыкальной выразительности.

Нотная грамота изучается на небольших мелодических законченных отрывках песен, а также на отдельных примерах.

На уроках музыки учитель знакомит своих учеников и с некоторыми более сложными песнями, и с произведениями инструментальной музыки. Учащимся даётся понятие о разнообразии музыки, некоторые общие сведения о музыке, о композиторах.

В классном пении участвуют все ученики данного класса. Вначале в каждом классе всегда находятся дети, поющие неверно; они мешают общему пению, чистоте интонации; но надо помнить о том, что слух у детей развивается постепенно, именно в процессе обучения, в процессе общих музыкальных занятий. Поэтому мы не вправе лишать уроков пения детей е слабо развитым слухом и голосом.

Если ученик поёт чисто, верно-значит у него слух нормальный, как говорят, «хороший». Если он поёт неверно-это ещё не значит, что у него слух плохой. Возможно, что он слышит хорошо, но голос его не слушается, не подчиняется слуху. Через некоторое время, когда голосовой аппарат разовьётся, диапазон расширится, оказывается - и слух есть, и поёт ученик верно.

Бывает и так, что ученик поёт совершенно чисто, но не все звуки, не те, которые мы ему предлагаем, а только звуки низкие или только высокие. У этих детей ограничен не слух, а вокальные возможности. Таким образом, вывод о том, что у ребёнка плохой слух, нельзя делать поспешно. Дети же с плохим слухом не только не должны освобождаться от пения, но им следует уделить больше внимания, как детям, временно отстающим от класса.

Пение-искусство, которому, как и всякому искусству, надо учиться, чтоб им овладеть, надо в нём всё время совершенствоваться. На уроках пения в школе дети должны не просто петь, а должны обучаться пению.

Обучение пению состоит в том, что у детей развивают слух, художественный вкус, что особенно важно, детям прививают правильные певческие навыки (вокальные и хоровые), без которых настоящее художественное пение невозможно.

Педагог на уроках музыки обучает детей правильному звукообразованию, правильному пользованию дыханием, умению тянуть звук (навыки кантилены-кантилена (итал. «*cantilena»* «песенка» от лат. «*cantilena»,* «пение»)- широкая, свободно льющаяся напевная мелодия: как вокальная, так иинструментальная. Кроме того, термин также обозначает напевность самой музыки или манеры её исполнения, способность певческого голоса к напевному исполнению мелодии. Оба эти значения восходят к названию средневекового музыкально-поэтического жанра[6]), чёткой дикции, чистой интонации, пению без сопровождения, умению петь дружно, сливая свой голос е голосами поющих товарищей, петь выразительно. Выработка этих навыков идёт постепенно, они закрепляются из года в год на постепенно усложняющемся песенном материале.

Все вышеперечисленные навыки прививаются не последовательно, а параллельно, причём они постепенно растеряются и углубляются.

Надо, чтобы первая же песня, разучиваемая на уроках, была исполнена не крикливым звуком, чтобы были чётко произнесены слова и песня прозвучала осмысленно, выразительно. Певческие навыки, которые необходимы взрослому певцу, участнику хора, нужны и детям.

Учащимся начальной школы эти навыки прививаются постепенно, незаметно для них, и не все навыки сразу же доводятся до сознания детей. Например, когда мы показываем взрослым приёмы правильного дыхания, мы говорим им о типах дыхания, показываем, как нужно дышать, как проверять, правильно ли они дышат, и. т. д. Младшим школьникам мы только скажем: «Возьмите дыхание, берите его спокойно, не поднимайте плеч...»

Певческие навыки прививаются путём упражнения, путём подбора песен, на которых данные навыки легче всего вырабатываются, и, наконец, путём постоянного

наблюдения в процессе обучения за тем, чтобы эти навыки выполнялись.

Прежде чем приступить к пению на уроке, учитель должен проверить, как дети сидят или стоят.

Детям полезнее и удобнее петь стоя, но для того чтобы длительное стоячее положение их не утомляло, разучивать песни возможно в положении сидя. Сидеть надо прямо, не согнувшись, для того чтобы было удобно дышать во время пения. Руки должны лежать на коленях. Голову надо держать прямо. Положение корпуса, головы должно быть спокойное, не напряжённое.

Дружное пение состоит прежде всего в том, что дети поют одновременно, вместе начинают и вместе кончают. Часто наблюдается такая картина: учитель начинает петь или играть, а дети подхватывают песню не все одновременно и так же не организованно её кончают. Это недопустимо в хоровом пении. Учитель оглядывает учеников, проверяет, все ли взгляды устремлены на него. Предварительно даётся тон для начала - настройка.

Для того чтобы пение было дружными дети все как один начинали и кончали пение, необходимо воспитать внимание детей. Дети должны учиться внимательно следить за движением руки учителя с самого начало обучения.

Кроме дружного одновременного пения, необходимо, чтобы голоса как бы сливались в один, чтобы было впечатление, что поёт один голос. Отдельные голоса не должны выделяться ни силой, ни качеством звучания. За этим надо специально следить, обращая на это внимание детей.

Список литературы

1. Абдуллаев К.Ф. Мыслители востока о педагогической профессии // Культура мира и ненасилия подрастающего поколения: ракурсы интерпретации и педагогические условия развития, 2020. С. 117-120.

2. Н
еъматов Шухрат Эргашевич, Абдуллаев Қобилжон Файзуллаевич Исломгача давр мусиқа санъатининг шаклланиши ва тараққиёт жараёни //Современное образование (Узбекистан). 2017. №9. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/islomgacha-davr-musi-a-sanatining-shakllanishi-va-tara-iyot-zharayoni

3. Умаров Б.Ж. Педагогические основы формирования эстетической культуры у будущих учителей //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 5-2 (83).

4. Черевик К. С. Традиции и современные принципы музыкального развития школьников // Концепт. – 2015. – Спецвыпуск № 04. – ART 75080.

5. https://podrobno.uz/cat/obchestvo/mirziyeev-ob-iskusstvennom-intellekte-muzyke-i-bozhestvennom-dare/

6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Кантилена

SHARQ MUTAFAKKIRLARI KASB MA`NAVIYATI XUSUSIDAGI G`OYALARINING MEHNATGA IJOBIY MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHDAGI O‘RNI

Raxmatova Xolidaxon Xolikovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi professori,
falsafa fanlari doktori(DSc)

Kalit so‘zlar: tasavvuf, halollik, kasb egallash, mehnatsevarlik, kasbga munosabat, xojagon-naqshbandiya, islom falsafasi, musulmonlar ma`naviyati.

Prezident Sh.M.Mirziyoev «Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma`naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o`lmas meros hamisha yonimizda bo`lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag`ishlashi lozim»,- deb ta’kidlagan. Hozirgi davrda o`z kasbiga fidoiy, mehnatsevar, axloqiy sifatlarni o`zida mujassam etgan, o`z kasbining

bilimdoni bo`lgan insonni tarbiyalashda ham ulug` ajdodlarimizning betakror merosi qatorida tasavvuf ta`limotining ham o`rni beqiyosdir.

Tasavvuf ta`limoti islom dini, islom falsafasi, musulmonlar ma`naviyati, axloqi va madaniyati kirib kelishidagi tarixiy jarayonda ijtimoiy muhitni xaotik holatdan tartibli holatga olib kelishda muhim metodologik vosita bo`lib xizmat qilgan. Markaziy Osiyoda Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband va Najmiddin Kubro, Xo`ja Ahror Vali kabi buyuk qalb va meros egalari ana shunday metodologiyani yaratishgan o`z davrining yirik shayxlari, piru-ustozlari, islomshunoslari, ahloqshunoslari, ma`naviyatchilari bo`lib tarix sahifalariga kirgan. Ular yaratgan tariqat hamda ilmu-ma`rifatlar bir qarashda oddiy hodisa bo`lib tuyulsada, lekin strukturaviy xarakteri, shakllanish va e`tiqod qilish ko`lamining kengligiga ko`ra hayratlanarli va o`ta murakkabdir.

Tasavvuf falsafasida deydi, tasavvufshunos olim Najmiddin Komilov «Inson tarbiyasi, insonni nuqsonlar, gunohlardan qutqarish ulug` ajdod-larimizning qayg`usi bo`lib kelgan. Ular savob va gunoh, soya va nur, rahmon va shayton, xayru sharr chegarasida yaratilgan inson degan mubham xilqatni anglash, unga rahmoniy va shaytoniy quvvatlarni qachon, qaerda kuchga kirishi, bu kuchlarning sababi nima ekanligini tushunishga jiddiy ahd qilganlar». Tasavvuf vakillari insonning komillikka yoki ma`rifatga erishishi jarayonini murakkab modellarini ishlab chiqib, amaliy yechimlarni taqdim etadi. Bularning barchasi ularning insonning o`ziga ham, jamiyatga ham tanqidiy ko`z bilan qaraganliklari tufaylidir.

Xojagon tariqati namoyandalari ham piru shogird munosabatlari, kasb o`rganish odobi va etiketiga doir o`ziga xos axloq kodeksini yaratganki, bu qoidalar hozirgi davr uchun ham ahamiyatlidir. Abdulxoliq G`ijduvoniy barcha muridlarga qarata: «Xalqning og`irini yengil qilmoq lozim. Qo`l ishda va qalb «Olloh bilan bo`lishi kerak,» – deb aytar edi. Bu bilan Xojai Jahon xalqni «Olloh rizoligi yo`lida halol mehnat qilib, el-yurt farovonligi uchun harakat qilishga chaqirgan. Abduxoliq G`ijduvoniy tomonidan ilgari surilgan «Dast ba koru dil ba yor» shiori hozirgi kunga qadar tadbirkorlikning faol harakat shioridir. Xoja Abdulxoliq G`ijduvoniy quyidagi besh fazilatga ega bo`lmagan insonlar bilan do`stlashmaslikni tavsiya qilgan:

Birinchi, teran fikr sohibi bo`lsin;

Ikkinchi, ilmiga amal qilsin;

Uchinchi, rahm-shafqatni xorlikdan ustun qo`ysin;

To`rtinchi, holu qol ilmidan xabardor bo`lsin (ya`ni, ko`nglini nafsu hirs g`uboridan poklab, zohiriy va botiniy poklikka erishgan bo`lsin); Beshinchi, o`limga doim tayyor tursin.

Rivoyat kilishlaricha muridlari Xojai Jahonga savol berishdi: -Shayxim Siz qanday qilib ikki dunyo saodatiga erishgansiz? Abdulxoliq G`ijduvoniy javob berdi: - Ishladik, edik, lekin o`zimizni ko`rmadik. Shogirdlari: – Bu so`zlarni ma`nosi nima, bizlarga tushuntiring, – deb so`rashdi. Xoja Abduxoliq javob berdi: – Ey darveshlar, bilinglarki Payg`ambar s.a.v. quyidagi hadisi shariflariga muvofiq: «Man kona lillahi, kon»Ollohu lahu» – (ya`ni, har kim Olloh bilan bo`lsin, Olloh rizoligi bilan ishlasin, Olloh ham u bilan va undan rozi) Olloh rizoligi yo`lida ishladik. «Edik» degani quyidagi Qur`oni Karim oyatiga muvofiqdir: «Innamal mo``minuna ixvatun» (ya`ni, mo`minlar o`zaro barodardirlar). Dunyo farzandlari va din barodarlarini g`ami bilan bo`ldik. Yetim-yesir va beva-bechoralarga mehr-muhabbat bilan muruvvat ko`rsatdik. «O`zni ko`rmadik» deganining ma`nosi Qur`oni Karimning «Va yut`imuna-t-ta`oma ala hubbihi miskiynan va yatiyman va asiyro» – «Mehr-muhabbat yuzasidan miskin, yetim va asirlarga oziq-ovqat beradilar» mo`minlarning sifatlarini bayon qilingan muborak kalomga muvofiq, Olloh bergan har ne`matni Olloh yo`liga sarfladik, xudbinlik qilmadik, o`zimizni ko`rmadik. Sizlar ham shularga amal kiling, toki saodatmand bo`lib, obro`-e`tiborga musharraf bo`lgaysiz va albatta ulug` daraja, maqomlarga yetib, Ollohning xos bandalariga aylangaysiz. Bu rivoyatdan ma`lum bo`lishicha, Abduxoliq G`ijduvoniy Olloh rizoligi yo`lida xolis riyosiz, tamasiz mehnat qilganlar. Mudom barcha xalqni manfaatini ko`zlab, ularning og`irini yengil qilish fikrida bo`lgan. Shu bilan birga halol mehnat natijasida topgan mol-mulk va noz ne`matlarni barcha muhtojlarga tarqatgan. U kishining hayot tarzi bizlarga ibrat bo`lib shuni ko`rsatadiki, inson kamolotining asosida xalq

manfaati yo`lida ishlash, halqning g`amini eyish, mehr-muruvvat hamda xayru saxovat ko`rsatish yotadi.[50]

Bahouddin Naqshbandning ruhiy kamolotga oid quyidagi fikrlari barcha naqshbandiyaga oid manbalarda keltirilgan: «Biz bu yo`lning talabiga qadam qo`yganimizda ikki yuz kishi edik. Mening himmatim bularning hammasidan o`tish edi. Ilohiy inoyatga noil bo`lib, bu jamoatning hammasidan o`tib ketdim va asl maqsadga yetdim». Demak bu yo`lda himmatning o`rni katta ekan. «Himmat» – arab tilidan olingan so`z bo`lib, iroda, kuchli iroda, azm, ahd, qasd, jiddu jahd va tirishmoq ma`nolarini anglatadi. Demak, bu yo`lga kirgan inson jiddu jahd va kuchli iroda bilan harakatda bo`lishi lozim ekan. Bahouddin Naqshband o`z shogirdlariga shundan o`git bergan, «Maqsad talabi yo`lida himmatingiz mening boshimga qadam qo`yib, mendan ham o`tib ketish bo`lmasa men sizni kechirmayman». Manbada Bahouddin yetti yil riyozatda mushohadada bo`lganligi yozilgan. Demak, Naqshbandiya ta`limoti har bir ishda, shuningdek, kasb egallashda ham himmat zarurligini ta`kidlaydi.

Tasavvuf ahli vaqt masalasiga doimo jiddiy e`tibor qaratgan. Vaqtni qadrlash kerakligini doimo uqtirib kelganlar. Vaqt – muhim falsafiy tushuncha. Vaqt falsafiy tushunchasi olam atributi bo`lib, barcha obyektlar mavjudligining davomiyligi va holatlar almashinuvining izchilligini xarakterlaydi. Yetuk faylasuf Fales: «Hammadan donoroq narsa nima?» degan savolga, «Vaqt» deb javob berib, «Chunki yolg`iz vaqtgina hamma narsani oydinlashtiradi»[51],-degan. Qadimgi Yunonistondagi yetti yetakchi faylasufning biri Biant: «Eng yaxshi maslahatchi kim?» deb so`raganda, «Vaqt» degan. Boshqa yunon faylasufi Lukrestiy Tit Kar – «Vaqt ildamlagani sayin buyumlarning mohiyati ham o`zgara boradi», degan. O`rta asr faylasufi italiyalik Foma Akvinskiy: «Vaqt va mangulik ayni bir narsa emas», Boestiyning fikricha, vaqt va mangulik o`rtasidagi farq shundaki, mangulikning har bir lahzasi yaxlit voqelikdan iborat. Vaqt esa bunday sifatdan mahrumdir. Mangulik – mavjudlik mezoni bo`lsa, vaqt – harakat mezoni; vaqtning cheki yo`q, deydilar. Markaziy Osiyo mutafakkirlari ham vaqt haqida mushohada qilganlar va tadqiqotlar olib borganlar.

Jumladan, Xoja Ahror Valiy(1404-1496)ning vaqt va undan unumli foydalanish xususida g`oyalari hozirgi davr uchun ham ahamiyatlidir. Borliqning ko`rinishi moddiy borliq, materiyaning asosiy atributi zamon, vaqt, makon va harakatdir. Naqshbandiya ta`limotida Bahouddin Naqshband vuqufi zamoniy – zamon, vaqtdan ogoh bo`lishni asosiy tamoyil sifatida kiritgan. Xoja Ahror Valiyning ma`naviy merosi mutasavvifdan vaqt xususidagi hikmatli so`zlar va ezgu fikrlar saqlanganini ko`rsatadi. Xoja Ahror Valiyning vaqt to`g`risidagi fikrlari tasavvufiy mazmundadir. Xoja Ahror Valiy rashhalari orqali vaqtda, ya`ni har kuni, har on, har nafasda butun olam, inchunin insonda holatlar o`zgaradi, ya`ni ularning mavjudligi bardavom bo`ladi demoqda. «Kulla yavmun huva fi sha`n» – «Har kuni sha`ndir» – oyatida sha`n – koru hol, ish holat ma`nosida bo`lib, har kuni butun olam doimo ishda, ya`niki harakatda bo`lib, holati, darajasi o`zgaradi degani. Xoja Ahror Valiy bu oyatni tafsirida «Baqoun ba`d al fano», ya`ni fanodin keyingi baqo deganlar. Bu yerda vaqtga nisbatan baqo va fano tushunchalari qo`llanilmoqda. Baqo – boqiy, abadiy bo`lsa, fano-foniy, o`tkinchi, o`zgaruvchandir. Inson foniy, o`tkinchi narsalardan uzilsa – fano holatiga etadi. Fano holatida ya`ni boshqa narsalardan mosivo bo`lib, Tangri bilangina bog`lanib, xolis, tama`siz, riyosiz mehnat qilsa boqiylik, abadiylik bilan hayot kechiradi va baqo darajasiga yuksaladi.

Insonlarga vaqtning nodir va azizligini tasavvuf ta`limoti o`rgatadi. Lekin, afsuski, inson bolasi kuch-quvvatga to`lib, sog`-salomatligi yaxshi paytida umrining qadriga yetmaydi. Dunyoning hamma ishlariga bemalol ulguradigandek yuraveradi. Alisher Navoiy iborasi bilan aytganda «Umr gulshanining bahori» va «hayot shabistonining nahori»ni kechirayotgan yoshlik yillari zavq-shavqlari favvorasi jo`shqinligidan kishi umr bahori va uning munavvar tongi juda tez o`tib ketganini payqamay ham qoladi.

[50] Наврўзова Г.Н., Зоиров Э.Х. Бухорои Шарифнинг Етти пири. Монография/ Т.: “Lesson press” нашриёти. 2022. Б.5

[51] Ҳақиқат манзаралари. -Тошкент: Янги аср авлоди, 2007. – Б. 10.

Shunday ekan, bo`sh vaqtni g`animat bilib, foydali va ezgu ishlarga bag`ishlamoq darkor. Agar bo`sh vaqt yaxshi ishlar bilan to`ldirilmasa, u, albatt,a yomon va kelajakda ziyon bo`ladigan ishlar bilan to`ladi. Kishi ishdan va boshqa zaruriy narsalardan qutulib, bo`sh vaqt topsa, uni ham g`animat bilishi kerak. Hech bo`lmaganda kitob o`qish, biron narsa o`rganish, birorta foydali ish bilan mashg`ul bo`lish yoki qarindoshlarni ko`rish, kasal ziyorat qilish va hokazo ishlar bilan bo`sh vaqtdan ham unumli foydalanish lozim. Negaki, g`irt bekorchilik kishi ongiga turli vasvasalarni, behuda fikrlarni olib keladi. Qalbga g`am-anduh eshigini ochadi. Turli-tuman shahvoniy ishlarga yetaklaydi. Axir bejizga: «Erkak kishining bekorchiligi g`aflat, ayol kishining bekorchiligi esa illatdir» deyishmaydi.

Kasb va rizq mo`min-musulmonlar orasida juda ko`p bahslarga sabab bo`lgan masalalardan biri. Zotan, bu ikki mavzu bir-biriga chambarchas bog`liq. Inson rizqni kasb qilishga qanday munosabatda bo`lishi kerakligi doimo ulamolarni o`ylantirib kelgan. Bunga donishmandlar har asrda qayta-qayta murojaat qilishgan. Ma’naviyat masalalari yoritilgan kitoblarda ham kasb va rizq so`zlariga turlicha ta`riflar berilgan.

«Kasb» so`zi lug`atda qo`lga kiritmoq, mehnat bilan mablag` topish, yutuq va maosh kabi ma`nolarni ifoda etadi. Ulamolar istilohida esa maqsadni hosil qilish uchun sa`y-harakat qilish va sabab bo`luvchi vositalarni ishga solishga kasb deyiladi. Boshqa ta`rifda: «manfaat jalb qilishga yoki zararni daf qilishga olib boruvchi amal kasbdir», deyilgan.

Xalqimiz azal-azaldan odob qoidalarini o`rganish, o`zlashtirish va unga amal qilishni komillikka yetishishning muhim yo`li sifatida e`tirof etadi. Shuning uchun axloq, axloq ilmi, muomala madaniyati va go`zal turmush tarzini shakllantirish masalalariga jiddiy e`tibor berib kelganlar. Ayniqsa, bugungi globallashuv va axborotlashuv davriga kelib insonlararo axloqiy munosabatlar tizimi yangi ko`rinish oldi. Endilikda odamlarda turmush tarzini go`zallashtirishga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Taraqqiyot qanchalik tezkor bo`lmasin, hozirda Sharq olimu ulamolarining qarashlarida o‘z aksini topgan muloyim tabassum, iliq qo`l olishish, chin yurakdan olib borilgan suhbatning ilgaridan ham ko`proq qadri oshmoqda. Madaniy muomala – bu oila baxti, hayot go`zalligi va ilhombaxsh mehnat garovidir.

«Rizq» so`zi lug`atda ulush, in`om ma`nolarini anglatadi. Ulamolar istilohida esa «Olloh taolo jonzotlarga etkazgan va ular iste`mol qilgan narsa rizq deb ataladi. Sharq mutafakkirlarining kasbu kor, halol rizq xususidagi dono fikrlari Yangi taraqqiyot bosqichida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va kasb ma’naviyatini shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

АЗИЗИДДИН НАСАФИЙНИНГ ҲАЁТИ, ИЛМИЙ МЕРОСИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР ВА ШАРҲЛАР

Нарзиев Зубайдилло Ибодиллоевич
Бухоро давлат педагогика университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа
доктори(PhD)

Аннотация. Мазкур мақолада XIII асрда яшаб ижод этган, тасаввуф таълимоти ва фалсафаси ривожига беқиёс ҳисса қўшган буюк ватандошимиз Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ва ижоди, илмий меросига оид қисқача маълумотлар берилган.

Калит сўзлар. Азизиддин Насафий, “Кашф ул ҳақойиқ”, “Инсони комил” асари, “Пири Сиддиқ”, “Пири Ҳамза Сабзпўш”

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви миллий маданиятимиз тарихини ўрганишга, унга холисона фикр билдиришга катта имкониятлар яратди, осори-атиқа ёдгорликларимизни асраш, миллий қадриятларимизни тиклаш, қадимий бой тарихимизни бир ёқламали ёритиш, чегаралаш, маълум жараён ва илм-фан арбобларининг фаолияти ва хизматини инкор этишдек нотўғри ғоялар ва усуллардан тозалашга, ҳур фикрлиликка шароит туғдирди. Маданий меросимизни, ўтмиш қадриятларимизни кенг ва ҳар томонлама

ўрганиш Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А. Каримовнинг маърузаларида ва муҳтарам юртбошимиз Ш. М. Мирзиёевнинг маърузаларида бир неча бор таъкидланганидек, ҳозирги миллий манавиятимизнинг чуқур тарихий илдизларини шаклланиш босқичлари ва хусусиятларини очиб бериш учун зарурдир. Бу эса, ўз навбатида, миллий онг, миллий ғурур, тарихимиз, ўтмиш авлодлар хизматига ҳурмат-эътиборни, халқ меҳнатига, ватанга севги туйғусини шакллантириш, янги жамиятимизнинг тўғри ривожини, келажагини оқилона белгилаш, юксак демократик давлат қуриш учун хизмат қилади.

Алломалар, сиймолар мероси Марказий Осиёда ўтмишда илм-фан, маданиятнинг барча соҳалари, тармоқлари ривожлангани, уларнинг ижодлари кўп қиррали бўлганлиги, фаолиятида илм-фан билан бир қаторда дин, ахлоқ, инсоннинг маънавий дунёси, жамоанинг ҳамжиҳатлиги, уни одилона бошқариш, саодати масалалари муҳим ўрин тутганлигидан далолат беради. Уларнинг мероси ва маданият тарихи яна илм-фан ва диний қоидаларнинг бир бутунлигини ташкил этиб, умумий маънавият ривожи учун хизмат қила олишини, фойдали бўлишини исботлайди. Фан ва дин халқ маданиятининг турли соҳалари, қисмлари бўлиб, ягона мақсадга қаратилган ҳолда бир-бирини тўлдириши, халқни шу ягона мақсадга йўналтиришга хизмат қилиши мумкин. Маданий ривожланишда миллий маънавий бойликни бошқа халқлар, мамлакатлар маданияти ютуқларидан баҳраманд бўлиш, маданий алоқаларни кучайтириш, миллий қобиғда ўралиб, умумий халқаро алоқалар тизмасидан четда ажралиб қолмаслик, миллий маданиятнинг умумжаҳон маданият ютуқлари билан доимо бойиб боришида ниҳоятда катта рол ўйнайди.

Азизиддин Насафий (Нахшабий) ҳижрий VII асрнинг буюк орифларидан бири бўлиб, бу милодий XIII асрга тўғри келади. У ирфон ва фалсафа оламининг етук билимдонларидан бири сифатида эътироф этилган ва ўзгача мақомга эга бўлган. У “Пири Сиддиқ” ва “Пири Ҳамза Сабзпўш” унвонлари билан машҳур бўлган. Унинг ҳаёти ҳақидаги тўлиқ маълумотлар манбаларда мавжуд эмас. Фақат унинг қолдирган асарлари ва баъзи манбалардаги маълумотларга асосланиб, унинг ҳаётининг муҳим даврларини билиш мумкин.

Тасаввуф ва ирфоннинг етук назариётчиси, ватандошимиз Азизиддин ибн Муҳаммад Насафий милодий XIII асрнинг бошида Насаф шаҳрида туғилган. Бу даврда Насаф ирфон ва тасаввуфнинг йирик марказларидан ҳисобланиб, фиқҳ, тафсир, ҳадис ва калом илми бўйича ҳам йирик олимлар ушбу диёрдан етишиб чиққан. Бошланғич маълумотни туғилган шаҳрида олган Азизиддин таҳсилнинг кейинги босқичини Бухорои Шарифда давом эттиради. Бу ерда у тасаввуф, фалсафа, калом ва тиб илмларини чуқур ўзлаштиради. Айниқса, Ибн Сино таълимоти ва ҳинд фалсафаси унинг кейинги илмий ҳаётида сезиларли из қолдиради. Мўғул босқини сабаб,

Насафий Мовароуннаҳрни тарк этиб, нисбатан осойишта макон қидириб, Хуросонга боради. У ерда шайх Нажмиддин Кубронинг шогирди Саъдиддин Ҳумувийга қўл бериб, маънавий сайру сулук одоби ва асрорини ўзлаштиришга киришади. Ваҳдат ул-вужуд таълимотининг асосчиси – Шайх Муҳиддин ибн Арабий ҳамда Шайх Нажмиддин Кубролларнинг таълимотини уйғунлаштиради.

Азизиддин узоқ умр кўриб, Эрондаги Язд шаҳрининг Абркўҳ деган жойида вафот этади. Мўғулларнинг Мовароуннаҳр ва Хуросонга бостириб кириб, XIII асрнинг муҳим сиёсий воқеаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Ўша даврда мўғуллар ислом маданиятининг энг йирик марказларидан ҳисобланган Бухоро, Самарқанд ва унинг атрофидаги ҳудудларга бостириб киришган ҳамда ундан сўнг Эрон ва Хуросонга ҳужум қилиб, талон-тарожчилик сиёсатини олиб боришган. Ҳозирга қадар Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ҳақида мавжуд манбаларда кўп маълумотлар учрамайди. Ҳатто “Ислом энциклопедияси”да ҳам бу мутасаввиф ҳақида ҳеч қандай маълумот учрамайди. Шу нуқтаи назардан Насафийнинг ҳаёти, фикр ва қарашларини оз бўлсада мавжуд бўлган манбаларга таяниб, ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Шубҳасизки, миқдор ва сифат жиҳатидан муҳим асарлар яратган Азизиддин Насафий XIII асрнинг буюк мутасаввиф ва мутафаккирларидандир. Муҳим мавзуларда асарлар яратган мутасаввиф аксарият табақот ва тазкиранависларнинг

эътиборидан четда қолганлигини ҳайратланарли ҳолат сифатида қайд этиш мумкин. Турк олими Иброҳим Дюзен юқоридаги яъни Насафийнинг кўпгина манбаларда қайд этилмаганини, табақот ва тазкиранависларнинг назаридан четда қолиб кетганлиги ҳолатини уларнинг лоқайдлиги ва бепарволигига боғлаб тушунтиради[52]. Чунончи, Абдураҳмон Жомий ўзининг "Нафаҳот ул унс" асарида шуҳрат жиҳатидан юқори даражада тилга олинмайдиган сўфий ва мутасаввифларни тилга олган бўлсада, Насафий ҳақида ҳеч қандай фикр билдирмаган. Ҳусайн Бойқаро "Мажолис ул ушшоқ" асарида Азизиддин Насафий ҳақида айрим маълумотларни ёзиб қолдирган. Мазкур асарда мутасаввиф ҳақида берилган маълумотлар ҳам жуда ишончли эмас. Ҳусайн Бойқаро ўзининг маълумотларини Насафийнинг асарлари асосида очиб берган. Айрим ўринларда Ҳусайн Бойқаро берган маълумотлар Насафийнинг ўз асарларида ўзи томонидан берилган маълумотларга бироз зид келиши кўзга ташланади. "Мажолис ул ушшоқ"да Насафий ботиний ва зоҳирий илмларни бирлаштира олган, мутасаввифларнинг усул, ҳикмат ва истилоҳ(тушунча)лари мавзусида китоблар таълиф этган, асарларида калом илми тарафдорлари, файласуфлар ва ваҳдат ул вужуд таълимоти намояндаларининг фикрларини чуқур ўрганган бир зот сифатида тилга олинган[53]. "Мажолис ул ушшоқ"даги маълумотга кўра, Насафий мўғуллар босқини даврида Бухородан ҳайдаб юборилиб, дўстлари ва болалари ўлдирилган. Мутасаввиф ночор ҳолатда Хуросонга келган ва у ердан Абркўҳга ўтиб, ҳижрий 661 йилда шу ерда вафот этган. Юқоридаги келтирилган фикрларга қўшимча сифатида таъкидлаш лозимки, "Мажолис ул ушшоқ"да Азизиддин Насафийнинг "Кашф ул ҳақойиқ" асарини ёзаётган пайтида тушида кўрган Пайғамбаримиз(с.а.в.), Саъдиддин Ҳамавий ва Абдуллоҳ Ҳафиф Шерозий билан бўлган суҳбати ўрин ҳам олган. Бироқ бу маълумот ҳам ишончли эмаслиги кўзга ташланади. Чунки юқорида келтирилган маълумотларга кўра, Насафий ҳижрий 670 йилда Бухорога кўчиб келгани ҳамда ҳижрий 680 йилда Абркўҳда бўлганини айтиб ўтган. Насафий тушида пайғамбар билан учрашганини ҳижрий 680 йил деб қайд этган.

Шустерий "Дабистон ул мазоҳиб" асарида Насафийнинг асарларининг кўп ўқилиши ҳақида маълумот бериш билан биргаликда, мутасаввифнинг ҳаёти ҳақида ҳеч қандай маълумот қолдирмагани ҳайратланарлидир. Ризоқулихон Ҳидоят ўзининг "Мажма ул фусаҳо" ва "Риёз ул орифин" асарларида Насафийга бир неча сатр ажратган. Бироқ бу асарларда келтирилган маълумотлар ҳам жуда қисқа ва қадрсиздир. Ризоқулихон Ҳидоятнинг Азизиддин Насафий ҳақида "Мажма ул фусаҳо" ва "Риёз ул орифин" асарларида берилган маълумотлари Ҳусайн Бойқаронинг "Мажолис ул ушшоқ" асаридан иқтибос тарзида олинганлиги эҳтимоли юқори бўлиб ҳисобланади. Масалан, Ризоқулихон Ҳидоят Насафий ҳақида "Азизиддин Насафий Саъдиддин Ҳамавийнинг муридларидан бири. У "Манозил ус-соирин", "Мақсад ул ақсо", "Кашф ул ҳақойиқ, "Усул ва фуруъ" билан биргаликда жуда кўп асарларни таълиф этган. Ҳижрий 616 йилда мўғуллар босқинидан қочиб, Эроннинг Абркўҳ деган жойида вафот этган"[54]-мазмунидаги жуда қисқа маълумотларни қолдирган. Шунингдек, Ризоқулихон Ҳидоят "Риёз ул орифин" асарида юқоридаги маълумотларга илова сифатида Насафийнинг Муҳаммад Хоразмшоҳ билан замондош бўлганлигини қайд этган ва тўрт юз қирқ асарда яширинган сирларини ҳамда бу маълумотни Насафий "Кашф ул ҳақойиқ" асарида очиқлаганини билдириб ўтган. Бироқ, таҳлил этилса, Ризоқулихон Ҳидоятнинг Насафий ҳақида берган маълумоти Ҳусайн Бойқаро берган маълумотларнинг такрорий ифодаси сифатида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, биз Азизиддин Насафий ҳақида тўлиқроқ маълумотга эга бўлишимиз учун унинг асарларига мурожаат қилмасдан бошқа чорамиз йўқ. Алоҳида таъкидлаш ўринлики, Насафий ўз асарларида ўзи ҳақидаги маълумотларни тўғридан-тўғри очиқламаган ва вақти-вақти билан машғулоти, касби, саёҳатлари ва кўришиб суҳбатлашган инсонлари ҳақида

[52]Ibrahlm Düzen. Aziz Nesefi'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.15
[53]Ibrahlm Düzen. Aziz Nesefi'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.16
[54]Ibrahlm Düzen. Aziz Nesefi'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.-S.18

маълумот берсада, оиласи, таҳсили, хожалари ҳамда ҳаёти ҳақидаги маълумотларни беришни истамаган.

Азизиддин Насафий XIII асрнинг машҳур орифларидан бири бўлиб, ўзининг бебаҳо ирфоний асарлари билан катта шуҳрат қозонган. Унинг қаламига 30 дан ортиқ ирфоний асарлар тегишли бўлиб, уларда исломий тасаввуфнинг муҳим масалалари тушунтирилган ва шарҳланган. Эронлик олим Саид Алиасғар Мирбоқий Фарднинг маълумотига кўра, Насафийнинг 27 га яқин асарлари ҳанузгача тўлиқ таҳрир қилиниб нашр этилмаган. Ушбу тадқиқотчи 1381 йилда "Баён-ут-танзил" асарини тўрт нусха асосида таҳрир қилиб чоп этган ва бу асар бўйича Насафийнинг илмий мероси ҳақида ҳам бир қатор таҳлиллар ўтказган. Шунингдек, Насафийнинг бошқа асарларини таҳрир қилиш ва нашр этишда франциялик олим Мэрижон Моле ва бошқа бир қанча тадқиқотчилар ҳам ўз ҳиссаларини қўшганлар.

Афсуски, Ўзбекистонда Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ва унинг илмий мероси ҳақида етарли даражада тадқиқотлар олиб борилмаган. Мутасаввифнинг айрим асарлари ўзбек тилига таржима қилингани истисно этилса[55], унинг илмий мероси атрофлича ўрганилмаган. Жумладан, юртимизда Азизиддин Насафий асарларига бўлган қизиқиш мустақиллик йилларига тўғри келган. Филология фанлари доктори, профессор Нажмиддин Комилов Насафийнинг "Зубдат ул ҳақойиқ" асарини ўзбек тилига таржима қилиб, кенг китобхонлар оммасига тақдим этган. Насафийнинг асарларининг бу каби номаълумлиги унинг адабий ва ирфоний меросини янада тўлиқ ўрганиш ва тадқиқ этиш зарурлигини келтириб чиқаради. Насафий ўзининг илмий мероси ва асарларида руҳ, инсоннинг руҳий камолоти, маънавий юксалиши, комил инсон, камолот даражалари, маърифат, ҳақиқат, инсон қалби, ахлоқ ва бошқа масалларни таҳлил қилган. Унинг фалсафа, калом, фиқҳ ва барча исломий илмлари билан биргаликда тасаввуфни ҳам эгаллаганлиги ва буларнинг барчасини аслида ваҳдат-ул вужуд ҳақидаги қарашларига материал сифатида ишлатганлиги ҳақиқатдир. Шояд, Насафий илк даврларда бирор бир тариқатга кириб борган бўлса ҳам, кейинчалик мустақил ҳолда ўзига хос бир система билан тасаввуфий масалаларни ўрганганлиги ўзининг асарларида янада очиқ ёритиб берилган[56].

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Азизиддин Насафий. Комил инсон китоби. Нажмиддин Комилов, Олимжон Давлатов таржимаси. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, Тошкент: 2021.

2. Azîzüddîn Nesefî'nın yirmi iki risâlesı'nın tercümesi ışığında tasavvufî bilgi. Sezai Fırat. İstanbul-2004.

3. Ibrahlm Düzen. Aziz Nesefi'ye göre allah, kainat ve insan. Istanbul. Furkan yayınları.2000.

4. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. Тошкент.: "Маънавият", 1997.

TA'LIM TIZIMIDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA YO'NALTIRILGAN MILLIY TIZIMNI TAKOMILLASHTIRISH

Umedjanova Malika Lukmanovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta'limda umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirilgan milliy tizimni takomillashtirish mazmuni yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, vatanparvarlik, milliy o'zlik, millat, oila, yosh bosqichi, konsepsiya, ta'lim-tarbiya dasturi.*

[55] Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. Тошкент.: "Маънавият", 1997; Азизиддин Насафий. Комил инсон китоби. Нажмиддин Комилов, Олимжон Давлатов таржимаси. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, Тошкент: 2021. -Б. 186

[56] Azîzüddîn Nesefî'nın yirmi iki risâlesı'nın tercümesi ışığında tasavvufî bilgi. Sezai Fırat. İstanbul-2004.

Jahon miqyosida shaxsning turmush farovonligi davlatning milliy xavfsizligi, mamlakatda innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning sharti sifatida qaralmoqda. YUNESKO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha xalqaro ta‘lim konsepsiyasida “Ijtimoiy-madaniy institutlarning ta‘limiy, madaniy va ma‘rifiy salohiyatini shakllantirish, hamkorlik qobiliyatlari va qiziqishlarini kuchaytirish” dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Janubiy Koreya, Yaponiya, Germaniya, Gretsiya kabi davlatlarda shaxsning shakllanishi va tarbiyasiga ta‘sir ko‘rsatadigan eng muhim ijtimoiy-madaniy institut bu oila va maktabgacha ta‘lim tashkiloti ekanligi ta‘kidlanib, u bolalarda qadriyat tushunchasini shakillantirishda pedagogik qo‘llab-quvvatlash, yosh avlodning jamiyat, millat va davlat oldidagi mas‘uliyatini his ettirish, javobgarlikni tarkib toptiradigan ijtimoiy-madaniy amaliyotning asosiy tashuvchisi sifatida qaralmoqda.

Bugungi kunda internet tarmoqlaridagi axborot oqimlari orqali yoshlar ongini zamonaviylashtirish bahonasida ularni milliy, madaniy va ma’naviy qadriyatlarda uzoqlashtirish maqsadida tizimli ishlar olib borilmoqda. Ya’ni oila, ota-ona, aka-uka, opa-singil, qarindosh-urug‘, vatan, vatanparvarlik, mehr, ezgulik kabi qadriyatlarimizning asosi bo‘lgan tushunchalar sekin-asta, bilintirmasdan yo‘qotilib, o‘rniga “hayotda faqat sen va dunyo bor” tushunchasi va bu bilan bog‘liq qadriyatlarni singdirishga kuchli harakatlar bo‘lmoqda.

An’anaviy ommaviy axborot vositalari o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda. Jamoatchilik, shu jumladan, yoshlar fikrini televideniye, radio va gazetalar o‘rnini egallayotgan internet shakllantirmoqda. Eng yomoni, bunday xurujlarning oqibati odamni o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurti va xalqidanga nisbatan loqayd bo‘lgan manqurt shaxsga aylanishida namoyon bo‘ladi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda 2023-yil davomida qariyb 3600 nafar voyaga yetmaganlar jinoyat sodir etgan. Oxirgi besh yil davomida bu ko‘rsatkich qariyb 4,4 barobarga oshgan. Bu kabi muammolarni keltirib chiqaradigan ko‘plab sabablar va uning oqibatlari mavjud bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilgan “maktabgacha ta’lim tashkilotlarini milliy qadriyatlarimizga mos yagona standartlar asosida o‘quv-metodik materiallar bilan ta’minlash” yuzasidan takliflar ishlab chiqish vazifasi belgilangan.

Maktabgacha ta’limda umuminsoniy qadryatlarga yo‘naltirilgan milliy tizimni takomillashtirishning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda jamiyatni yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muammosi tashvishlantirmoqda va bu muammoning mavjudligi uni hal etish yo‘llarini intensiv izlashga olib keldi. Ma’lumki, bugun dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surmoqda, manfaatlar to‘qnashuvi kuchaymoqda. Globallashuv jarayonlari insoniyat uchun beqiyos yangi imkoniyatlar bilan birga kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora ortmoqda. Faqat o‘zini o‘ylash, mehnatga, oilaga engil qarash, iste’molchilik kayfiyati turli yo‘llar bilan odamlar, ayniqsa, yoshlar ongiga ustamonlik bilan singdirilyapti. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yil 19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi o‘tkazildi. Yig‘ilishda, “Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan”, deydi Prezident Shavkat Mirziyoyev.

Davlatimiz tomonidan bolalarda vatanparvarlikni shakllantirishga jiddiy e’tibor qaratiladi, biroq milliy va umuminsoniy qadriyatlar maktabgacha yoshdan boshlab ta’lim-tarbiya jarayonlariga singdirilsa, el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik, korrupsiya, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik kabi illatlarga qarshi kurashish immunitetini hosil qilish yanada samarali bo‘ladi. Har bir yosh bosqichida milliy va umuminsoniy qadryatlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Birinchi etti yil ichida bola o‘z rivojlanishining uchta asosiy davrini

boshdan kechiradi, ularning har biri umuminsoniy qadriyatlar tomon ma’lum bir qadam va dunyoni o‘rganish, o‘zgartirish va hissiy jihatdan o‘zlashtirish uchun yangi imkoniyatlar bilan tavsiflanadi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida milliy qadriyatlarga yo‘naltirilgan tizimni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar va amaliyotdagi holatni o‘rganish bo‘yicha mavjud kamchiliklarni aniqlash, dalillarni to‘plash va tahlil qilish hamda shu asosda real tavsiyalar ishlab chiqish lozim. Mamlakatimizning yanada rivojlanishi uchun o‘z xalqini sevadigan, davlat manfaatlarini qadrlaydigan, bilimli va sadoqatli yosh avlodni tarbiyalash doimo eng dolzarb vazifalardan biridir. Ta’lim-tarbiya mazmunini aniqlash va yuqoridagi vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun milliy qadriyatlarga asoslangan ta’lim-tarbiya dasturini ishlab chiqish muhim o‘rin tutadi. Jamiyatda ta’lim va ma’rifatga e’tibor berish ustuvor vazifadir. O‘zbek xalqining boy madaniyati, tarixi va an’analari haqidagi darslarni ta’lim dasturlariga kiritish, madaniy savodxonlikni oshirishga qaratilgan ma’rifiy tadbirlar tashkil etish muhum ahamiyatga ega. Shuningdek bolalarda milliy qadriyat tushunchasini rivojlantirishda forumlar tashkil etish, muzeylar, kutubxonalar, madaniyat markazlariga tashriflar uyushtirish bunda ota-onalarni keng jalb qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda ta’limiy faoliyatni olib borish uchun zarur hisoblangan o‘quv didaktik materiallari sifatiga milliy qadriyatlar va uning tamoyillarini o‘zida jam qilgan, materiallar, video darslar, ertaklar va boshqa ta’lim resurslarini bilan boyitish kerak. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglarining faoliyatini takomillashtirish maqsadida interaktiv mashg‘ulotlar orqali bolalarga qadriyatlarni singdirish imkonini beradigan ta’lim - tarbiya faoliyatini yo‘lga qo‘yish va zamonaviy ko‘rinishlarga ega bo‘lgan yangicha viktorinalar va o‘yinlar yaratish kerak. Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim tashkilotlari ishtirokida milliy qadriyatlar va ularning ahamiyatini targ‘ib qilishga qaratilgan vebinarlar, onlayn ma’ruzalar, tanlovlar, festivallar va boshqa tadbirlarni tashkil etish lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy qadriyatlarni rivojlantirishda multimedia kontentini so‘ngi zamonaviy texnologiyalar asosida yaratish va ilk yoshdan boshlab ularda milliy qadriyatlarni tushunishga yordam beradigan video va audio materiallar, animatsiyalar, interfaol rasmlar va boshqa vizual elementlardan foydalanish kabi tomoyillar maktabgacha yoshdagi bolada milliy qadriyatlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi va jozibali ta’lim muhitini yaratishga yordam beradi.

Bugun ma’naviyat naqadar kerakligini, xalqimiz kechagi xalq emasligini, farovon jamiyat qurishni hamma o‘zidan boshlashi zarurligini ko‘rsatmoqda. Bu yo‘lda nafaqat “Ma’naviyat va ma’rifat markazi”, balki jamiyatdagi barcha tizim rahbarlari va xodimlari, jumladan, pedagog kadrlarning say’i-harakatlari kuchaytirilishi kerak. Zero, moddiyat va ma’naviyatning teng ko‘rilishi faqat shiorimizda emas, balki ongimizga hamda qalbimizga mustahkam o‘rin olishiga erishish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 23-son Qarori.

3-SHO‘BA: DIDAKTIK JARAYON MAZMUNNNI BOYITISHDA XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI

XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDAGI ROLI

Olimov Shirinboy Sharopovich
Buxoro davlat universitet
Pedagogika kafedrasi mudiri
pedagogika fanlari doktori
(Dsc) professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro baholash dasturlarining uzluksiz ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, PISA, TIMSS, va PIRLS kabi baholash dasturlarining mazmuni, maqsadi hamda ularni O‘zbekiston ta’lim tizimiga joriy etishdagi muammolar yoritiladi. Maqolada xalqaro baholash mezonlari bilan milliy ta’lim dasturlari o‘rtasidagi tafovutlar, o‘qituvchilar malakasining yetarli emasligi kabi pedagogik muammolar muhokama qilinadi va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar beriladi. Tadqiqot natijalari uzluksiz ta’lim sifatini oshirishda xalqaro tajribani inobatga olish muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Uzluksiz ta’lim, xalqaro baholash dasturlari, PISA, TIMSS, PIRLS, ta’lim sifati, pedagogik muammo, o‘qituvchi malakasi, baholash mezonlari, ta’lim tizimi.

Globallashuv sharoitida har bir mamlakatning taraqqiyoti bevosita uning ta’lim tizimi raqobatbardoshligiga bog‘liq. Ta’lim sifati esa nafaqat o‘quv dasturlarining mukammalligi, balki o‘quvchilarning amaliy bilim va kompetensiyalar bilan qurollanganlik darajasiga ham chambarchas bog‘liq. Shu bois so‘nggi yillarda xalqaro baholash dasturlari – PISA, TIMSS, PIRLS kabi yirik tadqiqotlar orqali mamlakatlarning ta’lim tizimi holati obyektiv mezonlar asosida baholanmoqda.

O‘zbekiston ham ushbu dasturlarda ishtirok etib, o‘z ta’lim tizimidagi kuchli va zaif jihatlarni aniqlashga intilmoqda. Biroq xalqaro mezonlarning milliy ta’lim tizimiga integratsiyasi qator pedagogik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, o‘quv dasturlarining mos emasligi, o‘qituvchilarning malaka darajasi, baholashga tayyorlov metodikasi kabi masalalar ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

Ushbu maqolada xalqaro baholash dasturlarining mazmuni, ularning uzluksiz ta’lim tizimidagi ahamiyati, shuningdek, joriy etish jarayonida uchrayotgan muammolar tahlil qilinadi hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar beriladi.

Jahon hamjamiyatida o‘z nufuziga ega bo‘lgan O‘zbekiston ijtimoiy sohada ustuvor yo‘nalish sanalgan ta’lim tizimini modernizatsiyalash, ta’lim mazmunini yangilash, ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorlik ko‘rsatkichini orttirish va natijadorligini ta’minlash maqsadida xorijiy mamlakatlarning ta’lim sohasidagi ilg‘or tajribalarini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish borasida salmoqli tadbirlar amalga oshirmoqda.

Ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘tarish va isloh qilish muallifi bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Yangi O‘zbekiston”ni barpo etish maktab ostonasidan boshlanadi, degan fikrni davom ettirib, ta’lim tizimida 3-Renessans uchun zamin tayyorlanganligini, ta’kidladi, shuningdek, maktabda o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa, ta’lim sifati ham, mazmun ham, muhit ham o‘zgarmasligini qayd etdi.

Yuqoridagi fikrlar ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy tarkibiy qismlari bo‘lgan ta’lim mazmuniga bog‘liq holda, o‘qitish metodikasini modernizatsiyalash asnosida pedagogik jarayonning muhitini o‘zgartirish, ya’ni, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va ta’lim sifati ko‘rsatkich darajasini orttirish yuzasidan pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o‘tkazishni taqozo etmoqda. Ta’lim sifati ko‘rsatkichi darajasini orttirish uzluksiz ta’lim tizimining barcha turlarida tahsil oluvchilarning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma, malaka, tayanch va fanga doir kompetensiyalarni B.Blum o‘quv taksonomiyasiga asoslangan holda maqsadga muvofiq muntazam va tizimli baholash zaruratini keltirib chiqaradi.

Ta’lim sifatini xalqaro standartlar asosida baholash, shu orqali dunyoning boshqa mamlakatlari bilan solishtirma tahlillar qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 8-dekabr 2018-yilda qabul qilingan 997-sonli “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori ta’lim tizimini modernizatsiyalash, ta’lim sifati va samaradorligi ko‘rsatkichini orttirish jarayonida dunyoning rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimining ilg‘or ish tajribalarini o‘rganish, amaliyotga joriy etish va ommalashtirishni nazarda tutadi. Mazkur hujjatga asosan, Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspektsiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etilib, ta’lim sifatini baholash bo’yicha qator xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish belgilandi.

Ta’lim – nafaqat o’quvchilarga biror narsani o’rgatish, balki ularga tobora murakkablashib va o’zgarib borayotgan dunyoda, o’ziga bo’lgan ishonch bilan ildam harakatlanish uchun yordam beradigan zaruriy imkoniyatlar bilan ta’minlash jarayonidir. Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo’lida xorijiy ilg’or tajribalarni o’rganish, xalqaro standartlarni joriy etish, mavjud tizimni qiyosiy tahlil qilish va zamon talablariga javob beradigan milliy baholash tizimini takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega. Dunyo mamlakatlarida o’tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, ta’lim jarayonida o’quvchilarning kelib chiqishi va ular ta’lim oladigan ta’lim muassasasining ta’limga sarflaydigan mablag’lari ularning taqdirini belgilab bermaydi. Masalan, Braziliya va Vetnam davlatlarida moddiy texnik bazasi yuqori bo’lgan xususiy maktablarga nisbatan davlat maktablari ta’lim berishda va o’quvchilarning natijalari bo’yicha yuqoriroq natijalarga erishganining guvohi bo’ldik. “Ta’limga kiritilgan mablag’ bu barcha narsa degani emas, u taqdirni belgilamaydi”. Ta’limda olib borilayotgan chora-tadbirlarning ta’siri va kelgusidagi lozim bo’lgan islohotlarning ustuvor yo’nalishlarini aniqlashda xalqaro tadqiqotlar yaqindan yordam beradi.

Shu jihatdan olib qaralganda, bir qator olimlar mazu yuzaiodan tadqiqot olib borishgan. Xususan, Pentin Aleksandr Yurevich, Rossiya ta’lim akademiyasi Ta’limni rivojlantirish strategiyasi instituti umumiy tabiiy-ilmiy fanlar laboratoriyasi mudiri, fizikamatematika fanlari nomzodi, dotsent. “PISA tadqiqotining tabiiy-ilmiy savodxonlik”yo‘nalishini, Andreas Shlyaher, Ta’lim va ko‘nikmalar direksiyasi direktori, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti bosh kotibining Ta’lim siyosati bo‘yicha maxsus maslahatchisi PISA dasturining bosh kuratori sifatida, Bundan tashqari, endigina rivojlanib borayotgan Kreativ fikrlash sohasi ustida qator tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ushbu qo‘llanma Amabail, Pratt, Barbot va Hyuzer, Begetto kabi tadqiqotchi olimlarning kreativ fikrlashning ahamiyati va uni rivojlantirishga yo‘naltirilgan “Componential theory of creativity”, “Motivating creativity in organizations: on doing what you love and loving what you do”, The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations, “Creativity and Identity Formation in Adolescence: A Developmental Perspective”, “Creativity, intelligence, and personality: a critical review of the scattered literature” kabi va yana bir qancha kitoblari asosida tuzib chiqilgan. Kreativ natijalarga erishish kreativ fikrlay olish qobiliyatini taqozo etadi, shu bilan birga u iqtidor, bilim sohasi yoki badiiy qobiliyat kabi bundan ham kengroq va ixtisoslashgan xususiyatlar va ko‘nikmalarni ham talab etadi. Masalan, texnologik yangiliklar yoki san’at durdonalari bilan bog‘langan “Katta kreativlik” ko‘nikmasi kreativ fikrlash, muayyan iqtidor, yuqori darajadagi mutaxassislik, muayyan sohani chuqur egallaganlik hamda jamiyat e’tiborida bo‘lish bilan uyg‘unlashuvini talab etadi. Shunga qaramasdan, “Kichik kreativlik” yoki kundalik oddiy ijodkorlik (masalan, oilaviy rasmlarni ma’lum tartibda tuzib chiqish, qolgan mahsulotlardan mazali taom tayyorlash yoki ishdagi to‘planib qolgan muammolarga ijodiy yechim topish kreativ fikrlashga qodir bo‘lgan deyarli barcha odamning qo‘lidan kelishi mumkin. Umuman olganda, adabiyotlarda keltirilishicha, bunday “Kichik kreativlik” mashq qilish yoki ta’lim olish bilan orttirilishi mumkin. PISA 2022 tadqiqotidagi kreativ fikrlashni baholaydigan testlarda tug‘ma qobiliyatga ega bo‘lishning ahamiyati kamaytirilib, “Kichik kreativlik”ga oid, o‘quvchilarning kreativ fikrlashiga imkon beradigan o‘zgaruvchan iqtidorlariga katta e’tibor qaratiladi.

2015 yildan buyon Ta’lim, Tadqiqotlar va Innovatsiyalar Markazi (CERI) 11 ta mamlakatda (Braziliya, Fransiya, Vengriya, Hindiston, Gollandiya, Rossiya, Slovakiya, Ispaniya, Tayland, Birlashgan Qirollik (Uels) va AQSh) kreativ fikrlash ko‘nikmasini o‘qitish va baholash borasida bir qator izlanishlar olib bordi. Lukas, Klekston va Spenserlar tomonidan Angliyada boshlangan ushbu loyiha asosida boshlang‘ich va o‘rta umumta’lim maktablarida kreativ va mantiqiy fikrlashga oid o‘qituvchi-murabbiylar uchun yangicha konseptual dastur namunasi ishlab chiqildi. Unda o‘quvchilarning mantiqiy va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi o‘quv mashg‘ulotlarini takomillashtirish yoki qayta ishlash maqsadida o‘qituvchi-murabbiylar uchun mo‘ljallangan mantiqiy va kreativ fikrlash ko‘nikmasiga oid Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan ilgari surilgan umumiy qoidalarga tuzatishlar kiritildi. Xalqaro miqyosdagi o‘qituvchi va mutaxassislardan iborat ishchi guruh tomonidan kreativ fikrlash ko‘nikmasi “yangi g‘oya va yechimlarni ishlab chiqish” deb izohlandi. Ta’lim, Tadqiqotlar va Innovatsiyalar Markazi (CERI) tomonidan olib borilayotgan dasturga ko‘ra, kreativ fikrlash ko‘nikmasi o‘z ichiga 6 ta qo‘chimcha ko‘nikmalarni qamrab oladi. Ular:

1. Tegishli tajriba va ma’lumotlarni idrok etish, ularga nisbatan o‘z munosabatini bildirish, kuzatish hamda tasvirlash;
2. Mulohazalarni o‘rganish, topishga harakat qilish va mulohaza yuritish;
3. Boshqa fanlarga oid tushunchalar orasidagi bog‘liqliklarni topish va uyg‘unlashtirish;
4. G‘ayrioodiy va fundamental mulohazalarni kengaytirish va ular yordamida fikrlash;
5. Yangicha fikrlash mahsulini oldindan ko‘ra bilish, ifodalash, yaratish va shunga o‘xshash mulohazaga (yechim yoki samaradorlikka) erishish;
6. Yechimning o‘ziga xosligi yoki uning ehtimoliy natijalarini baholay olish.

Strategik maslahat kengashi ijodiy tafakkurni “... yangi g‘oyalarni ishlab chiqish jarayoni” deb ta’rifladi. Bu aniq bilim, ko‘nikma va munosabatlarni talab qiladi. Bu mavzular, tushunchalar, fanlar va metodologiyalar o‘rtasida aloqa o‘rnatishni o‘z ichiga oladi. Ushbu ta’rif Lucas, Klakston va Spencer tomonidan berilgan va besh o‘lchovli modelga asoslanadi, u beshta ijodiy fikrlash odatlarini aniqlaydi - qiziquvchanlik, tasavvuriy, tirishqoqik, hamkorlik qiladigan va intizomli deb ta’riflanadi. “Kelishuv yondashuvlar”, yoki “tarkibiy nazariya”, kreativ fikrlash va kreativlikni ko‘p o‘lchamli hodisa sifatida izohlaydi. Amabail inson ijodkorligining tarkibiy nazariyasida biror ijodiy ishni amalga oshiradigan inson uchun to‘rt narsa kerak ekanini belgilaydi. Bular muayyan sohaga tegishli ko‘nikmalar, kreativlikka tegishli jarayonlar, topshiriqni bajarishga rag‘batlantirilganlik va qulay muhit. Yuqorida aytib o‘tilganlardan ayon bo‘ladiki, biror kreativ yaratuvchanlik birlamchi manbalar (ya’ni sohaga tegishli ko‘nikmalar, jumladan, texnik ko‘nikmalar va bilimlar), mazkur birlamchi manbalarni yangicha tartibda birlashtirish uchun kerakli jarayonlar yoki ko‘nikmalar (ya’ni, ijodkorlikka tegishli jarayonlar jumladan, senariy matnini ochish va javob variantlarini ochib qo‘yish kabi mos aqliy uslubiyatlar) hamda buni amalga oshirish uchun turtki bo‘luvchi vositani (ya’ni topshiriqni bajarishga rag‘batlantirilganlik) talab etadi. Shuningdek, unda bir qator tashqi omillar ham ijodkorlik bilan bandlikni ta’minlovchi vositalar bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur to‘rt tartib nisbatan o‘zgarmas element yoki rivojlanadigan va ijtimoiy ta’sirlar sharotida o‘zgarishi mumkin bo‘lgan elementlardan iboratdir. Sternberg va Lubartlar tomonidan “ijodkorlikning investitsiyalash nazariyasi” oltita alohida, shuning bilan birga, bir-biriga uzviy bog‘langan shartlar inson ijodkorligini rivojlantiruvchi omillar sanalishini ta’kidlab o‘tgan. Bularga (sintetik va analitik ko‘nikmalar kabi) intellektual qobiliyatlar, muayyan sohaga tegishli bilim, (yangicha tarzda fikrlay olish kabi), o‘ziga xos “fikrlash usullari”, rag‘batlantirish, ma’lum shaxsiy xususiyatlar hamda ijodiy

g‘oyalarni rag‘batlantiruvchi va ularga ko‘maklashuvchi muhit kiradi. Sternberg ijodiy ishtiyoqlar har bir alohida komponent jamlanmasidan murakkabroq ekanini tushuntirib, keyinchalik mazkur manbalarning bir-biriga mos kelishining ahamiyati ustida ish olib bordi. Turli komponentlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik turli natija berishi mumkin: misol uchun, bir necha ko‘nikmalarning jamlanmasi ijodiy takomillashuvga olib keladi; bundan farqli o‘laroq, boshqa

tarkibiy qismlarning mavjudligi yoki darajasidan qat'iy nazar, har bir komponent uchun minimal chegara bo‘lishi mumkin, bu holatda ijodiy yutuqlarga erishib bo‘lmaydi. Yillar mobaynida insonning bir necha sohalardagi ijodiy barkamolligining ahamiyati va uning tahlili borasida ko‘plab adabiyotlar vujudga kelgan. Ushbu yozilgan adabiyotlarda berilgan ta'riflarga ko‘ra, kreativ barkamollik ma'lum ijtimoiy sohaga nisbatan yangi va foydali, deb qaralgan.

Ta'lim jaryonida esa kreativ yondashuv o‘zining "kundalik" shakliga egadir. Masalan, u yozish, chizish, musiqa yoki "san'at"ning boshqa sohalarining ifodaviy faoliyati, yangi bilim va tushunchalar hosil qilish, yoki turli ochiq turdagi savollarga kreativ yechimlar topish orqali namoyon bo‘ladi. Ta'lim jarayonida bu kabi ijodiy mashg‘ulotlar ko‘p fan sohalari bilan bog‘langan bo‘lib, san'at va tabiiy fan singari an'anaviy fanlar bilangina chegaralanib qolmaydi.

O‘quvchilarning kreativligi ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarida, ayniqsa ijodiy fikrlash jarayonining aksariyati "ko‘rinmas" vazifalarni bajarishda namoyon bo‘ladi. O‘quvchining ijodiy barkamolligi uning kreativ fikrlash jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshgan yoki oshmaganini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Bu dastur o‘ziga xosligi va yangiligi bilan alohida ahamiyatli bo‘lib, bugungi kunda Xalqaro baholash Milliy markazida bu dastur bo‘yicha bir qator mutaxassislar ish olib borishmoqda.

Xususan, A.A.Ismailov "Ta'lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi" direktori – PISA xalqaro tadqiqoti milliy loyiha menejeri; X.J.Daminov – Ta'lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi direktori o‘rinbosari; Z.A.Kosimova – Ta'lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi bosh mutaxassisi; G.A.Pirimov – Ta'lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi bosh mutaxassisi.

Milliy ta'lim tizimiga yangi loyihalar, dasturlar, ta'lim sifatini baholash va rivojlantirishga yondashuvlar kirib kelar ekan, ushbu islohotlarning muvaffaqiyatli bo'lishida tizim ishtirokchilarining xabardorligini oshirish muhim ahamiyatga ega. 10,0 mingdan ortiq maktablarni qamrab olgan umumiy o'rta ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan ma'muriy boshqaruv xodimlari, pedagoglar, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish, yangi loyihalarning mazmuni, mohiyati va ahamiyati haqida ularga yetkazib berish uchun 348 ta tayanch maktablari belgilanib, ularning faoliyatini tashkil etish bo'yicha yo'riqnoma tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasi xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish uchun rasman kirishganidan keyin xorijiy mamlakatlar, Avstraliya, AQSh, Rossiya, Germaniya davlatlaridan 7 nafar xalqaro ekspertlar jalb qilindi, 30 nafar mutaxassislarning xorijiy mamlakatlarda malakasi oshirildi tajribali fan mutaxassislari qatoridan xalqaro tadqiqotlar bo'yicha 260 nafar o'qituvchilar trenerlar sifatida tayyorlandi hamda Respublikaning 14 ta hududlaridagi seminarlar tashkil etildi

Xalqaro tadqiqotlar bo'yicha 35 nomdagi o'quv-uslubiy materiallar ishlab chiqilib, barcha umumta'lim muassasalariga yetkazib berildi.

O'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar doirasida umumiy o'rta ta'lim tizimida joriy etilgan ta'lim jarayonlarining sifatini xalqaro dasturlar asosida o'lchash bilan bir qatorda, milliy darajadagi tadqiqotlarni tashkil etish bo'yicha 50 dan ortiq yo'riqnoma va hujjatlar ishlab chiqildi, 500 dan ortiq mutaxassislarning salohiyati rivojlantirildi, bir so'z bilan aytganda, o'quvchilarning ta'limdagi yutuqlarini baholashga qaratilgan Milliy tizimni takomillashtirish bo'yicha yirik qadamlar qo'yildi. Agarda ta'lim real hayotiy talablarga javob bermas ekan, yosh avlod o'zining vaqti va kuchini unga sarflash ehtimoli juda kam. Xalqaro dasturlarning asosiy ahamiyati shundaki, u o'quvchilarning olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishini baholaydi.

Shuningdek, 2021 yil 5-14 aprel kunlari 180 ta tanlangan maktab o'quvchilarining PIRLS xalqaro tadqiqotida ishtiroki ta'minlandi. 2022 yil aprel - may oylarida PISA 2022 tadqiqotining asosiy sinov jarayonlari tanlangan 202 ta ta'lim muassasalarida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tomonidan tashkil etilishiga tayyorgarlik ishlari olib borildi. Tadqiqot uchun 7498 nafar 15 yoshli 7-11-sinf o'quvchilari tanlab olindi hamda har bir ta'lim muassasasi rahbari so'rovnomalarda ishtirok etadi.

"Shu o'rinda ta'lim sifatini baholash bo'yicha ishtirok etiladigan xalqaro tadqiqotlar quyidagilar:

PIRLS - boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasi baholash dasturi;

TIMSS - 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash dasturi;

PISA - 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash dasturi;

TALIS - umumiy o'rta ta'lim maktablari direktorlari va o'qituvchilari bilan so'rovnoma o'tkazish orqali maktabda o'qitish va ta'lim olish jarayonlari samaradorligini baholash kabi tadqiqotlar dasturi shular jumlasidandir".

Xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik davomida:

Birinchidan, Ta'lim inspeksiyasi qoshidagi Milliy markaz tomonidan 348 tayanch maktablar bazasida tashkil etilgan 100 dan ortiq seminarlar orqali, yaratilayotgan qo'llanmalar yordamida hamda, Yari Lavonin, Galina Kovalyeva, Bastian Bauman, Risto, Mark Zelman kabi xalqaro ekspertlar yordamida pedagog kadrlarning xalqaro tadqiqotlar bo'yicha tizimli ravishda malakalari oshirildi;

Ikkinchidan, O'zbekiston xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish harakatlarini boshlagan ilk kunlardanoq, bir qator davlatlar umumiy o'rta ta'limining o'quv rejalari tahlil qilindi va mahalliy o'quv rejalarda o'zgarishlar amalga oshirildi. Ma'lumki, PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda asosan matematika, kimyo, biologiya, fizika, geografiya, ona tili va adabiyot kabi fanlarga ko'proq e'tibor qaratilgan. Tadqiqotlardagi savollar ushbu fanlardan bo'lishini inobatga olgan holda mahalliy o'quv rejadagi ushbu fanlar hajmi ko'paytirildi.

Xalqaro tadqiqotlarning mamlakatimizda tillarni o'qitishda ta'siri sezilarli bo'ldi. Yo'nalishning o'qish savodxonligi deb nomlanishi, test savollari formati O'zbekistonda filologik yo'nalishdagi fanlarning o'qitilishini shaklan va mazmunan o'zgarishiga xizmat qildi.

Amalda boshlang'ich 1-4 sinflarda ona tili va o'qish fanlari alohida fan sifatida o'qitib kelingan bo'lsa, yangi Milliy o'quv dasturiga ko'ra ona tili va o'qish birlashtirilib 1 ta fan sifatida "Ona tili va o'qish savodxonligi"

deb nomlandi, yangi o'quv dasturlari yaratildi, darsliklar va ularga qo'shimcha ravishda ish daftarlari, o'qituvchi kitobi, telefonlar orqali ham ishlaydigan interaktiv smart kitoblar, multimediali ilovalar birga yaratilmoqda. Rus tili milliy maktablarda o'quv dasturlari ham 4 ta kompetensiya asosida yangilanib, ular asosida Rossiyalik mutaxassislar bilan birga "Klass" loyihasi doirasida "Russkiy kak inostranniy" nomi bilan 2-11 sinflarga darslik majmualari yaratilmoqda.

Xalqaro baholash dasturida tushunchalarni o'rganish uch bosqichda olib boriladi. Birinchi bosqich (enactive stage)da o'quvchilar kiritilayotgan tushunchaga doir turli faoliyat o'yinlarini o'ynaydilar, tushunchaga doir turli moddiy narsalarni (sanoq cho'plari, kubchalar, qog'ozlar va plastilindan yasalgan turli shakllar va predmetlar hamda boshqa turli maxsus o'quv qurollari)ni qo'llari bilan ushlab ko'radilar yoki ulardan turli modellarni yasaydilar.

Ikkinchi bosqich (iconic stage)da yangi tushunchani timsollar yordamida ifodalaydilar. Ularni turli rasmlarda, diagramma yoki chizmalarda tasvirlaydilar.

Shundan keyingina uchinchi bosqich (symbolic stage) ga, yangi tushunchaga oid abstrakt ta'rif, matematik timsol va belgilashlarga o'tiladi. Boshqacha qilib aytganda matematik tushunchalar bilan tanishish ko'rgazmali misoldan boshlanadi, uning asosida abstrakt tushunchani "ushlash" va "ko'rish" imkoniyati beriladi.

Bugungi kunda mamlakatimiz oliy ta'lim jarayonining "4+2" asosida olib borilishi ham buning yaqqol misolidir. Ya'ni, talabalar 4 kun o'zlashtirgan nazariy bilimlarini 2 kun amaliyotda qo'llay olish ko'nikma va malakalariga ega bolishlari lozim.

Ta'limning amaliy tajribadan abstrakt tushunchalarga tomon borishi o'quvchilarda har bir mavzu bo'yicha muayyan assotsiatsiyalar (yorqin, xotirada chuqur va mustahkam o'rnashuvchi taassurotlar) hosil qilinadi. Bu taassurotlar eslanganda mavzuning turli jihatlari yodga tushishi ta'minlanadi.

“Ta’lim jarayonining boshidan amaliy ishga yo‘naltirilganligi u yoki bu tushunchaning nima sababdan o‘rganilayotganligi va uning hayotiy vaziyatlarda qachon va qayerda kerak bo‘lishini oldindan bilishga va ta’lim olishga bo‘lgan motivatsiyani (qiziqishni) oshiradi.”. Bu esa, fanlarning hayotda kerakli va foydali bo‘lishi bilan birga, uning jozibadorligini ham ta’minlaydi. Bundan tashqari, modellashtirishga katta e’tibor beriladi, ya’ni berilgan masalalar sharti ko‘rgazmali modellashtiriladi va qulay ravishda foydalaniladi. Hamkorlikda o‘rganish va o‘zaro fikr almashishga ham alohida e’tibor beriladi, bunda masallalarni yechishda o‘quvchilarga o‘z fikrlarini bildirishi, ularni birgalikda muhokama qilish va boshqalar fikrini ham tinglash imkoniyati yaratiladi. Natijada o‘quvchilar tushunchani yaxshiroq o‘zlashtirishadi, fan doirasidagi bilimlardan to‘g‘ri foydalanishga o‘rganishadi, ba’zi hollarda u yoki bu masalaning bir necha yechimi bo‘lishi mumkinligini tushunib yetishadi. Bular esa o‘z navbatida o‘quvchilarni doimiy izlanishga, fikr yuritishga undaydi.

Bundan tashqari, bugungi kunga kelib, xalqaro baholash dasturlarining ahamiyatini yanada chuqur anglagan holda, olib borilgan tizim, albatta, o’zining natijasini beradi. Buni olib borishda esa quyidagi asosiy ko’rsatkichlar ajratib ko’rsatiladi:

-o’lchov;

-harakat;

-kashf etish.

Baholash dasturi orqali, nafaqat, o’quvchilar bilimi, o’qish savodxonligi, shuningdek, o’quvchilarning yangiliklarga intilishi va bu yo’lda yuqori marralarga erishishi ko’zda tutilganini ko’rishimiz mumkin.

Har 3yilda 1marta olib boriladigan baholash tizimi ta’lim muassasasining yutuq va kamchiliklarini muhokama qilish, ta’sirini tahlil qilish va ta’lim jarayoning harakatini me’yorlashtirish maqsadida olib boriladi.

Bu dasturlar OECD (organisation for economic co-operation and development) tomonidan o’tkaziladi.

Xulosa qilib aytganda bo’lsak Xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik ko’rish, uni O’zbekiston umumta’lim muassasalarida joriy etish bo’yicha me’yoriy-huquqiy, tashkiliy va metodik asoslar yaratilgan. Ushbu dasturlarning ahamiyatini targ’ib qilish va yangi g’oyalarni tajribadan o’tkazish uchun tayanch maktablar tizimi yaratilgan bo‘lib, tadqiqotlarga tayyorgarlik ko’rish va ularni tashkil etishni qo’llab-quvvatlash bo’yicha zaruriy moliyaviy va inson resurslari mavjud bo’lib, barcha tadqiqotlarda davriylik asosida uzluksiz va uzviy qatnashish uchun tizim yaratildi. Ammo erishilgan yutuqlar bilan chegaralanib qolmasdan, tadqiqotlarning tamoyillarini chuqurroq o’rganish va ta’lim tizimiga singdirish bo’yicha ko’plab me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinishi lozim

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori: **PQ-3775-son** (2018-yil 6-iyul) — *Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.*
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori: **99-son** (2021-yil) — *Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha chora-tadbirlar*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi va Ta’lim sifatini baholash agentligi nashrlari.
4. Qodirov A. (2022). *Uzluksiz ta’lim tizimida xalqaro baholash dasturlarining o‘rni.* // “Pedagogika va psixologiya” jurnali.
5. Karimova D. (2023). *PISA baholash natijalarining O‘zbekiston ta’lim tizimiga ta’siri.* // “Ta’lim va Innovatsiyalar” jurnali.
6. Axmedova M. (2021). *TIMSS baholash mezonlarining mahalliy dasturlarga uyg‘unlashuvi.* // “Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.”

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA (PART-TIME) TA’LIM SHAKLI VA UNING ISTIQBOLLARI

F.J.Ro‘ziyev
MTTDMQTMOI, Ilmiy pedagogik
kadrlar tayyorlash bo‘limi
boshlig‘i, p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda yagona konseptual yondashuv asosida oliy ma’lumotli pedagog kadrlar tayyorlash hamda ta’limning kredit-modul tizimiga asoslangan maqbullashtirilgan kunduzgi ta’lim shakli (part-time education) istiqbollari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *Part-time* education, xalqaro ta’lim dasturlari,t**a’lim sifati, ta’lim xizmatlari,** kredit-modul tizimi, maqbullashtirilgan ta’lim shakli.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi natijasida oliy ta’lim tizimi jamiyatning malakali mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishi, talaba shaxsining o‘zini-o‘zi rivojlantirishi va o‘zini o‘zi anglash uchun maqbul sharoitlarni yaratish, mehnat bozorining zamonaviy talablarga mos keladigan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini rivojlantirish va umummadaniy kompetensiyalarning ta’lim dasturlari mazmuniga to‘liq muvofiqligi, zamonaviy jamiyatga integratsiyalashgan va ushbu jamiyatni taraqqiy ettirishga qaratilgan professional shaxs va fuqaroni shakllantirishdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 28-apreldagi “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-73-sonli hamda 2025 yil 5 maydagi **“Ta’lim sifatini ta’minlash va ta’lim xizmatlari ko‘rsatish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-76- sonli** farmonlarida quyidagi ustivor vazifalar belgilangan:

-Pedagogik ta’lim sohasining ta’lim dasturlarini xalqaro ta’lim dasturlariga mos ravishda takomillashtirish hamda dual ta’lim shaklidan keng foydalanish;

-Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari uchun yagona yondashuv asosida pedagog kadrlar tayyorlashni amalga oshirish;

-Yagona konseptual yondashuv asosida oliy ma’lumotli pedagog kadrlar tayyorlash siyosatini yuritish;

-Pedagogik ta’lim sohasini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilash;

-Magistratura bosqichida muqobil ta’lim shakllari asosida ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash;

-Oliy ta’lim tashkilotlarida muqobil ta’limning kredit-modul tizimiga asoslangan maqbullashtirilgan kunduzgi ta’lim shakli **(part-time education)** bo‘yicha o‘qitish yo‘lga qo‘yiladi. Shu nuqtai nazardan, Bugungi kunda sirtqi ta’lim shaklini yanada moslashuvchan va zamonaviy modellarga almashtirishning hayotiy-zaruriy ehtiyoji vujudga keldi. Butun dunyoda ta’lim oluvchilar masofaviy ta’limdan yoki (*part-time* education) ta’lim shaklidan foydalanib o‘qimoqda. YA’ni, talaba to‘rt yilda emas, balki besh-olti yilda o‘zi uchun qulay bo‘lgan formatda fanlarni o‘zlashtirishi va o‘qish yillarini tanlagan holda ta’lim oladi.

Part-time - bu yarim kunlik ishlaydigan xodimlar uchun umumiy atama bo‘lib, qisman ish jadvali bo‘lgan ish faoliyati hmsoblanadi, odatda haftasiga 10 dan 20 soatgacha. Ushbu format talabalar, yosh ota-onalar yoki bir nechta faoliyatni bir vaqtda bajaradiganlar uchun. Xalqaro mehnat to‘g‘risidagi konvensiyaga ko‘ra, yarim kunlik ishchilar to‘liq kunlik ishchilar bilan bir xil mehnat huquqlariga ega.

Ish beruvchiga afzalliklari:

-Part-time - ushbu ish formatini ish beruvchi tashabbusi bilan buzish mumkin;

-Ishlab chiqarishda ish beruvchiga asosiy afzalliklaridan biri o‘z jamoasini kuchli mutaxassis bilan to‘ldirish imkoniyatidir;

-Noyob mutaxassislardan foydalanish imkoniyati, to‘liq ish vaqti haqida o‘ylamaydigan mutaxassisni jalb qilish imkoniyati hamda vazifalar hajmi cheklangan yoki beqaror va xodimni to‘liq ish kunida ushlab turmaydi;

- To‘lov faqatgina haqiqiy ishlagan soatlar uchun amalga oshiriladi;

-Qisqa muddatli vazifalar uchun javob beradi;

-Ish beruvchi tovon to‘lamasdan yoki oldindan ogohlantirmasdan hamkorlikni bekor qilish imkoniyatiga ega

Talaba uchun afzalliklari:

-Moslashuvchan jadval, o‘qish vaqtini ish vaqtiga moslashtirish, oilaviy yoki bir nechta loyihalarni birlashtira oladi, o‘rgatadi, bolalarni tarbiyalaydi yoki jadvalni o‘ziga moslashtirib oladi;

-Ish va hayotning muvozanatligi. O‘zini kasbiy –shaxsiy rivojlantirish imkoniyatining mavjudligi.

-Qo‘shimcha daromad, bir vaqtning o‘zida bir nechta loyihalarda ishlash imkoniyati.

***Part-time* education**- bu shunday ta’lim shakli bo‘lib, o‘qish davrida moslashuvchan jadval bo‘yicha ishlaydigan va ish beruvchining taklifiga binoan ish yukining eng yuqori nuqtasida ham bir necha soat davomida o‘qish imkoniyati ega bo‘lgan xodimlar. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 824-sonli qarorining birinchi ilovasida belgilangan “Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida” nizomga asosan kredit-modul tizimida 1 kredit o‘rtacha 25 — 30 akademik soatlik o‘quv yuklamasiga teng va bakalavriat ta’lim yo‘nalishlarida talaba odatda bir semestrda 30 kredit, bir o‘quv yilida 60 kredit to‘plashi hamda talaba bakalavriatda o‘qish muddati kamida 3 yil bo‘lganda 180 kredit, o‘qish muddati kamida 4 yil bo‘lganda 240 kredit to‘plashi zarurligi belgilangan. Shuningdek, bunda GPA ko‘rsatkichi 2,4 — 3,0 oralig‘ida bo‘lishi talab etiladi. GPA o‘tish ballini to‘play olmagan talaba qayta o‘qish uchun tegishli kursda qoldiriladi va ta’lim olish muddati bakalavriat uchun 1 kursga o‘qishga qabul qilinganidan so‘ng 8 yilgacha etib belgilangan.Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, oliy ta’lim tizimida amalda mavjud bo‘lgan sirtqi ta’lim yo‘nalishlaridagi muammmolarning de fakto yechimi sifatida e’tirof etsak bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 28-apreldagi “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-73-sonli farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 5 maydagi **“Ta’lim sifatini ta’minlash va ta’lim xizmatlari ko‘rsatish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-76- sonli** farmoni.

3.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31-dekabrdagi 824-sonli “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”qarori.

«ABDURAUF FITRATNING MA’RIFIY - PEDAGOGIK QARASHLARI” MAVZUSINI O’QITISHDA INTERAKTIV TA’LIM METODLARDAN FOYDALANISH

Жалилов З.Б.
Бухоро давлат педагогика институти
Умумий педагогика кафедраи доценти,
(PhD)

Annotation: This article discusses the effectiveness of using different methods in teaching the topic of “Abdurauf Fitrat’s enlightenment and pedagogical views”.

Key words: Jadid movement, brainstorming method, The "problem situation" method, contemplation

Jadidchilik yaqin ijtimoiy-ma’naviy tariximizning eng muhim hodisalaridan biri ekanligini hisobga olgan holda jadidlarimizning ma’rifiy va pedagogik qarashlarini o’quvchilarning ongi va shuuriga singdirish talab etiladi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev

ta’kidlaganlaridek, “Umuman, biz jadidchilik harakati, ma’rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o‘rganishimiz kerak. Bu ma’naviy xazinani qancha ko‘p o‘rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ‘ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi” [3]

Axloq, ma’naviyat, ta’lim va tarbiya, kabi umuminsoniy qadriyat hamda tushunchalar ustida ulkan ijodiy boyliklarni yaratgan Abdurauf Fitrat shaxsi va pedagogik qarashlari ta’lim sohasi uchun yo‘lchi yulduz vazifasini o‘tashi hech kimga sir emas. Abdurauf Fitratning ulug` ishlari, serfayz faoliyati, sharafli umr yo`li xususida yosh avlodga yetkazish har bir ta’lim muassasasining hamda pedagoglarning shonli va zalvorli vazifalaridan bo’lishi kerak desak adashmagan bo’lamiz. Chunki, Abdurauf Fitrat o‘z faoliyati davomida millatni ma’rifatli qilish, madaniyat tarqatish va shu orqali mamlakatni yuksaltirish uchun intilgan jadidlardan biri sifatida tarixda qolgan. U dastlabki faoliyatiyoq ma’rifatning jamiyat rivojidagi ahamiyatini ko‘rsatish bilan birga millatni ma’rifatga da’vat etdi. Har qanday holatda ham millati bilan birga bo‘lish, uning manfaatini har narsadan ustun qo’yish Fitrat shaxsining eng muhim xususiyatlaridan edi.

Hozirgi zamonaviy pedagogning o’quv va metodik faoliyatida Abdurauf Fitratning nafaqat jadid sifatidagi qarashlari, balki, ma’rifiy va pedagogik, oila tarbiyasiga oid, ijtimoiy-falsafiy, va siyosiy- huquqiy qarashlarini ham o’quvchi va talabalarga yetkazish juda muhim vazifalardan hisoblanadi. Biz pedagoglar bu jarayonda faol qatnashishdan tashqari o’quvchi va talabalarning ham Fitratga nisbatan qiziqishlarini orttirgan holda ko’plab interaktiv metodlardan foydalanib, dars jarayonida faol bo’lishlarini ta’minlashimiz muhim ahamiyat kasb etadi.

O’quvchi va talabalarning Fitrat haqidagi mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va ta’lim olishlarini ularni faollashtirish orqali shakllantirish mumkin sanaladi. Ta’lim oluvchilarning ongliligi va faolligini oshirish maqsadida ta’lim berish jarayoni shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda o’quvchi va talabalar Fitrat haqidagi ilmiy bilimlari bilan qatorda ularni amalda qo’llash usullarini faol egallab oladigan, o’quv faoliyatida esa tafakkur va mustaqillik rivojlanadigan bo’lishi kerak.

Bernard Shou bir kuni: “Agar siz odamni o’qitib, biror narsaga o’rgatmoqchi bo’lsangiz, u hech qachon hech narsani o’rganmaydi” degan ekan. “Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusini yaxshi o’zlashtirib olishi uchun ta’lim oluvchilar shu material ustida faol tarzda ishlashi talab etiladi. To’g’ridan to’g’ri eshitish yoki ko’zdan kechirib chiqishning o’zi yetarli bo’lmaydi, albatta. Ta’lim oluvchilar “Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusini o’ylab ko’rishi, muhokama qilib chiqishi va mazkur mavzuga doir mustaqil topshiriqlarni ko’zdan kechirib, o’z ustida ishlashi kerak.

“Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusini ta’lim oluvchilarga yetkazish jarayonida biz pedagoglar turli xil interaktiv metodlardan foydalanishimiz mumkin. Jumladan, “Aqliy hujum” metodi, “Muammoli vaziyat” metodi, “Videometod”, “Suhbat” metodi, “Sinkveyn (axborot yig’ish)” metodi va hokazo interfaol metodlar yaxshi samara beradi.

“Aqliy hujum” metodidan foydalangan holda “Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusini o’qitish jarayonida iloji boricha ko’proq ijodiy fikrlarni yuzaga keltirish sanaladi. Istalgan fikrlar qabul qilinishi kerak. Yig’ilgan fikrlardan qaysi birini keyinchalik ishlatishni butun guruh birgalikda hal qiladi. Dars jarayonida o’zaro baholash va tanqidga yo’l qo’ymaslik, taklif etuvchi g’oyalar juda ham g’aroyib bo’lsa ham ularni baholashdan saqlash shart va hammaning fikr bildirishiga ruxsat beriladi. Fikrini bildirayotgan ta’lim oluvchilarning gapini bo’lmaslik va e’tirozdan saqlanish ham muhim

ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda qanchalik ko’p fikr aytilsa, shuncha yangi va qimmatli fikr paydo bo’lishi ehtimoli yuqori sanaladi. Ta’lim oluvchilarning tasavvur qilishlariga yo’l ochib bersakkina biz pedagoglar nafaqat “Abdurauf Fitratning ma’rifiy -

pedagogik qarashlari” mavzusini, balki, boshqa turli mavzularning ham asl mohiyatiga yetishida katta yordam bergan bo’lamiz.

Bundan tashqari ushbu mavzuni o’qitishda “Muammoli vaziyat” metodi ham juda katta yordam beradi. “Muammoli vaziyat” metodi amaliyotda so’z vositalari, ko’rgazmali, amaliy ishlar metodlari yordamida qo’llaniladi. [2.113]

Bu metodda ta’lim oluvchilarda Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlaridagi bahsli holatlarida muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimini topish bo’yicha bilim, ko’nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan metod hisoblanadi. “Muammoli vaziyat” metodi uchun “Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusidagi tanlangan muammoning murakkabligi ta’lim oluvchilarning bilim darajalariga mos kelishi shart. Ular qo’yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo’lishlari talab etiladi, aks holda yechimni topa olmagach, ta’lim oluvchilarning Fitrat haqidagi qizishlari so’nishiga, o’zlariga bo’lgan ishonchlarining yo’qolishiga olib kelishi mumkin.

“Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusini o’qitishda “Sinkveyn (axborotni yig’ish) metodi ham juda yaxshi samara beradigan, o’rganilayotgan materiallarni to’laqonli va puxta anglab yetish uchun qo’llaniladigan interfaol metodlardan biri hisoblanadi. Bu metodda Fitrat haqidagi axborot yoyilgan va yig’ilgan holda, ta’lim oluvchi so’zi bilan, xilma-xil variantlarda va turli nuqtai nazar orqali ifodalanishi mumkin.

“Sinkveyn” tuzish jarayoni mavzuni puxtaroq anglashga yordam berish bilan birga, ta’lim oluvchilaning kritik fikrlash qobiliyatini yuqori darajada rivojlantiradi. [1.121]

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, “Abdurauf Fitratning ma’rifiy - pedagogik qarashlari” mavzusini o’qitishda ko’plab interaktiv metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi va ta’lim oluvchilarda Fitrat haqida iliq fikrlarni yana ham ko’proq shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. M.M.Axmetjanov, G.Dj.Tosheva “Zamonaviy pedagogning o’quv va metodik faoliyati” Monografiya – Buxoro: “Durdona” nashriyoti, 2019. 196 b.
2. K.Turg’unboyev va boshqalar “Pedagogika nazariyasi va tarixi” O’quv qo’llanma – Andijon: “Andijon nashriyot-manbaa” OAJ, 2005. 240 b.
3. https://sof.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev-jadidchilik-harakati-marifatparvar-bobolarimiz-meros

TABIIY FANLARNI MAKTABGACHA O‘QITISHDA AMALIY ISHLARNI TASHKIL ETISH

G‘ulom Sayfullayev
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi v.b. professori
, biologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tabiatshunoslik mashg‘ulotlarida mashg‘ulotdan tashqari ishlar jarayonida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda amaliy ishlarni tashkil etishning samarali metodlari xusisida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: amaliy uslublar, retseptor, tajriba, obyekt, operatsiya, ekskursiya, gerbariy, granit, akvarium, terrarium

Bolalarlarning bolajak kasbiy sifatlarini shakllantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliyot ham muhim orin egallaydi. Tabiiy ilmiy bilimlar uzoq yillar davomida amaliy faoliyat tufayli qo‘lga kiritilgan. Atrof muhitni bilishda, anglashda ilmiy tajriba, amaliy bilimlar muhim rol o‘ynab kelgan va kelmoqda. Ma’lumki, tabiatshunoslik keng qamrovli moddiy dunyoni rang-barang xususiyatlari, tabiatning har xil voqea hodisalarini o rganuvchi fan bolib, ilmiy tajriba asosida shakllanadi, amaliyot esa mazkur fanning poydevori hisoblanadi. Insoniyatni tabiat

qonunlari haqidagi bilimga asoslangan amaliy faoliyati bilish jarayonini, ilm-fan taraqqiyotini belgilaydi. Amaliyot - haqiqat mezonidir. Bilimlarga ehtiyoj amaliyotda tug‘iladi va ularning to‘g‘riligi amaliyot orqali tekshiriladi hamda tasdiqlanadi.

Bilim odamlar miyasida o‘z-o‘zidan paydo bolmasdan, balki muayyan ish faoliyatida shakllanadi. Amaliyot insonni tabiat bilan munosabatida asosiy omil bolib, bu o‘z navbatida, odamlarning o‘zaro munosabnatlari tizimida, ijtimoiy ishlab chiqarishda muhim rol oynaydi. Amaliyotning asosiy turlari moddiy ishlab chiqarish va ilmiy tajriba hisoblanadi. Ilmiy - tabiiy amaliyot quyidagi vazifalarni bajaradi [1].

1. Amaliyot bilish jarayonining rivojlantiruvchi omil. U nazariy bilimlarni umumlashtirib, ularni hayotiy jarayonlardan ajralishga yol qoymaydi.
2. Amaliyot bilishning buyurtmasi, ilovasi va maqsadi hamdir.
3. Amaliyot bilish jarayoninig haqiqiy ekanligini ko‘rsatuvchi mezondir.

Tabiatshunoslikdagi amaliyot ilmiy ishlab chiqarishning asosiy omili bo‘lib kelmoqda. Amaliyot nazariyani paydo bo‘lishiga, ilmiy shakllanishiga va rivojlanishiga olib keladi.

Bilishning aniqligi muayyan obyekt haqidagi ma’lumotning haqiqat ekanligi bilan tasdiqlanadi. Ayni paytda, sharoit boshqacha bo‘lsa, haqiqat ham boshqacha bolishi mumkin. Masalan, oddiy sharoit va bosimda suv 100^oC da qaynaydi. Lekin bosim o‘zgarsa yoki og‘ir suv bolsa, u aniq -konkret hisoblanadi.

Ma’lum tizimdagi haqiqat boshqa sharoitda butunlay o‘zgarishi mumkin. G‘oyaning amaliyotda tasdiqlanishi haqiqatning asosiy omili hisoblanadi. Amaliy ishlarga o‘rgatish maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlanishi maqsadga muvofiqdir.

Amaliy uslublar tarbiyachi tomonidan tashkil qilinadigan va yo‘naltiriladigan, bolalar fikrini rivojlantirishga mo‘ljallagan so‘z, ko‘rgazmalilik va amaliy ishning o‘zaro murakkab bog‘lanishida bo‘lishini ko‘rsatadi.

Amaliy uslublar qo‘llanilishi bolalarlar retseptorlari va effektorlarining jadal faoliyati bilan bog‘liq. Amaliy uslublar o‘rganilgan materialni chuqur tushunib yetishga, ko‘nikma va malakalar hosil qilishga imkoniyat yaratadi. Amaliy uslublarni qo‘llashga bolalarlar faoliyatining o‘zi, bilim manbai hisoblanadi. Bunday usullar sirasiga og‘zaki, yozma mashqlar, laboratoriya ishlari, maktab yer maydoni, tirik tabiat burchagida, sinfdan tashqari bajariladigan mashg‘ulotlar kiradi.

Amaliy uslublarning turlariga [2]:

1. Bolalarning tarqatma didaktik material bilan turli narsalar yasashi.
2. Rasm chizishi.
3. Tabiat obyektlarini tanib olish va aniqlash bo‘yicha ishlari.
4. Hodisalarni kuzatish va qayd qilishlari.
5. Tajriba o‘tkazishlari (tajriba vositasida masalalarni hal qilish) kiradi.

Amaliy ish boshlanishi oldidan qo‘yilgan savol, muammo, masalaga bolalarlar uning natijalari bilan javob berishlari kerak.

Tabiatshunoslik mashg‘ulotlar tanib olish va aniqlash amaliy metodlarining bir turi bo‘lib, tarqalgan o‘simliklarni yoki ularning qismlarini farqiga borib, tanib olish xususiyatlarini o‘rgatadi.

Taqqoslashdagi farqga borish bolalarning aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Farq qilish va aniqlash bo‘yicha ishlar darslardagina olib borilmaydi, o‘qituvchi tabiatga uyushtiriladigan ekskursiyalarda ham o‘simliklarni topish va to‘plashni, namunalar yig‘ishni, ularning yoshi, vegetativ usullari, tuproq kesmalari, moslashishlarini, o‘zgaruvchanlikni bolalarlarning o‘zlashtira olish qobiliyatlariga qarab tanlab berishi kerak. Osimliklar, ular qismlarining shaklini bilib olish bo‘yicha ishlarni bolalarlar uy vazifasi sifatida bajaradilar. Osimliklarni yoshini tabiatda nafaqat yillik halqalardan balki osimliklarni yillik shoxlanishiga qarab aniqlash mumkin. Osimlik bahordan kuzgacha o‘sish davriga ega, kuzdan bahorgacha tinim davri boladi. Bu osimlikning bir yoshi demakdir, ikkinchi yilda yana o sish, shoxlanish sodir bo ladi. Shoxlanish orasidagi masofa o simlikning bir yoshi hisoblanadi, buni o quvchilarga tabiatda tushuntirish talab etiladi. Bolalarlar amaliy bilimga ega bo‘ladilar, daraxtlar yoshini kesmasdan turib ham aniqlash mumkinligini bilib oladilar. Bu ekologik, hamda ilmiy tushunchalarni shakllantiradi.

Tabiatshunoslikni o‘qitish metodlari tizimida amaliy ishlar tabiat haqidagi bilimlarni

o‘zlashtirishda katta rol o‘ynaydi. Amaliy ishlar bolalarlarni ular faoliyati jarayonida har xil mehnat operatsiyalariga o‘rgatish metodidir. Amaliy ishlarga bolalarlarning ekskursiya vaqtida tabiiy materiallar yig‘ish, maktab oldi yer maydonidagi va tirik tabiat burchagidagi o‘simliklarni parvarish qilish, gerbariy va kolleksiyalar tuzish, mulyaj, maket, ko‘rgazmali qurollar tayyorlash kabi faoliyat turlari kiradi.

Maktabgacha tayyorlov guruhlaridan boshlab bolalarlar "Atrofimizdagi olam" bilan tanishish jarayonida bevosita kuzatishlar yo‘li bilan o‘rganadilar. Bu mashg‘ulotlarda bolalarning fikrlash faoliyatini tashkil qilishga yordam beruvchi har xil jihozlardan va avvalo ko‘rgazmali qurollardan foydalaniladi. Ko‘rgazmali qurollarga tabiiy yoki haqiqiy ob'ektlar kiradi [3].

Tabiiy qurollar-tabiat jismlaridir. Ular o‘rganilayotgan mavzular to‘g‘risida, bolalarda tabiat haqida tushunchalar hosil bo‘lishiga imkon beradi. Chunki jonli tabiatni o‘rganish uchun har xil xona o‘simliklari hamda o‘z joylarining daraxtlari uchun xos bo‘lgan shoxchalar, barglar, gullar, meva va urug‘lar bolishi mumkin. Tabiatshunoslik mashg‘ulotlarida tabiat burchagida o‘stirilayotgan o‘simliklardan, shuningdek gerbariy va ekskursiyadan olib kelingan o‘simliklardan foydalaniladi. Shuningdek, tabiiy ob'ektlardan hayvonlarni o‘rganishda ham foydalansa boladi. Ko‘pgina hayvonlarni bolalarga jonli tabiat burchagida ko‘rsatish mumkin bo‘lsa ham ekskursiyalarga afzallik berish kerak boladi, chunki bunda bolalarlar faqat ularning tashqi ko‘rinishini emas, balki xulq-atvorlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. *Tirik hayvonlar* bo‘lmaganda ularning chuchelalari (tulumlari), mulyajlari yoki fotosuratlari va rasmlaridan foydalanish mumkin. *Jonsiz tabiatni* o‘rganishda ham tabiiy tarqatma materiali, masalan, har xil rangdagi granit, kvars, dala shipati, loy, qum, kal'sit (bo‘r, marmar, ohak, har xil toshko‘mir, temir, mis rudalarining namunalari, shuningdek metallar hamda qotishmalar) temir, cho‘yan, polat, alyuminiy, tuproq namunalari va boshqalar bo‘ lish mumkin. O‘ quvchilarga bevosita qabul qilish mumkin bo‘lmagan tabiat jismlari va hodisalari to‘ g‘ risida aniq va to‘gri tasavvurlar hosil qilish uchun ko‘rsatiluvchi qurollardan foydalaniladi. Ular tabiatning o‘lkashunoslik ob'ektlari to‘grisida tasavvur va tushunchalar shakllantirishga yordam beradi.

Tabiatshunoslik materiallarini amaliy o zlashtirishda xarita-sxemalarni chizish katta o‘rin tutadi. Ularni qo‘llanish yo‘lida (ufq tomonlarini aniqlashda) maktab hovlisidagi narsalarning joylashishining oddiy rasmini chizish birinchi qadam bo‘ladi. Kartografik tasvirlarni bolalarlar tomonidan o‘zlashtirishni tekshirish uchun xarita-sxemalardan foydalanish qulay.

Bolalarlarni amaliy bilimlarini sinash maqsadida talabalarda quyidagi muammoli savollarni o‘rtaga tashlash mumkin. Yozning jazirama issig‘ida cho‘lda turibsiz. Amaliy kuzatish bilimlaringizga tayanib, turgan joyingizdan orientir olib, janub tomonni belgilang. Amaliy tabiatni kuzatish natijasida quyidagi faktorlar asosida janubni aniqlash mumkin: 1) sudralib yuruvchi hayvonlar o‘z inini kirish yo‘lini doim janubga qaratadi; 2) qushlar o‘z uyasini doimo janub tomonga qo‘yadi; 3) osimliklar shoxlari doimo janub tomonga egilgan; 4) osimlik poyasining janub tomoni doimo yog‘onlashgan boladi; 5) barxan qumlar bir uchi shimolda ikkini uchi esa janubga yotgan boladi.

Bolalarga har xil narsalarni berib rasm, fotosurat va gugurt qutisi, kubik, stakan boshqa narsalarni olib chiqib, o‘xshashlik farqlarini topishni topshiradi, so‘ng geometrik figuralarni tarqatadi, uni bolalarlar daftar varag‘iga ustiga qo‘yib atrofini qalam bilan qog‘ozga chizadilar. Topshiriq bajarilgandan keyin narsaning yuqoridan ko‘rinishini plan deyiladi degan xulosaga olib keladi. Undan keyin stolning plani chizdiriladi. Agar bolalarlar narsalarning kattaliliga qiynalsalar tasvirlanadigan narsani shartli ravishda kichraytirish mumkinligini tushuntiradi. (Masalan 10, 20 marta)

Dasturlashtirilgan o‘qitish uchun quyidagilar kerak:

-o‘quv materialining puxta tahlili, uning qat'iy tanlanish va mantiqiy ketma-ketlik bo‘yicha bo‘linishi;

-bolalarlarning bilim olish faoliyatini tekshirishdagi rahbarlik.

Dasturlashtirilgan o‘qitishda bolalarlarning o‘quv materialini qo‘llashda faolligi va mustaqilligi ortadi, o‘qitish jarayonini individuallashtirish imkoni paydo bo‘ladi, texnik vositali o‘qitish keng qo‘llaniladi, o‘qitish va bolalar mehnatini oqilona tashkil etishga erishiladi. Nazorat

ishlarini dasturlashtirishning tamoyili bolalarlarning og‘zaki javoblarini shartli belgilar va chiziqlar bilan yozma ravishda. Ularning afzal jihati shundaki, ular qisqa vaqt ichida har bir bolalarning o‘tilgan mavzuni o‘zlashtirish darajasini aniqlay oladi. Tajriba atrof olam bilan tanishish darslarida bilim olish faoliyatini faollashtirish maqsadida dasturlashtirilgan o‘qitish usullaridan foydalanishning afzalliklarini ko‘rsatadi. topshiriqlarini bajarayotganda bolalarlarga « —» noto‘g‘ri javob, «1» — to‘g‘ri javob ekanligini tushuntirish lozim. Bolalarda esa grafik usuldagi javoblarni tezda aniqlashga moslashtirilgan asbob bo‘lishi kerak. Masalan:

21- mart — Navro‘z bayrami.

1- sentabr — Ustozlar va murabbiylar kuni.

1- oktabr — Mustaqillik bayrami.

8- dekabr — O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni.

«So‘z top» o‘yini. Bu metoddan mashg’ulotning hamma qismlarida foydalanish mumkin. Tarbiyachilar, hayvonlar, meva, sabzavotlar haqida bir so‘z aytadi, bolalarlar davom ettiradilar. Tarbiyachi boshlagan so‘z qaysi harf bilan tugasa, bolalar shu harfdan boshlangan so‘zni aytishi kerak.

Masalan: tulki — ilon — ninachi — it — tipratikan — nortuya — yalqov (panda) — ayiq — qarg‘a — ari va hokazo. Bu usul bolalarlarni tezkorlik bilan fikr yuritib, javob berishga hamda xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

«Klaster» usuli. Bu usul bolalarga berilgan mavzu bo‘yicha erkin o‘ylash va fikrlarini bemalol bayon etish uchun sharoit yaratadi. Bu usulda bolalar nimani o‘ylagan bo‘lsa, shuni aytadi va yozadi. Yozilgan fikrlar to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri bo‘lishidan qat'i nazar muhokama qilinmaydi va belgilangan vaqtgacha davom etadi. Bu sinfning har bir bolalarsi tomonidan ilgari surilayotgan g‘oyalarni uyg‘unlashtirib, ular o‘rtasidagi aloqalarni yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratadi. «Klastyer» usuli yangi mavzuni boshlashdan avval bolalarni darsga qiziqtirib, shu mavzu bo‘yicha oldin egallagan bilimlarini aniqlash maqsadida hamda o‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun o‘tkaziladi.

«Mozaika», ya'ni mayda bo‘laklardan yaxlit ko‘rinishni hosil qilish. Bunda qushlar, hayvonlar, daraxtlar, mevalarning rasmlari bo‘laklarga bo‘linib, har bir guruhga alohida tarqatiladi. Guruhlarning qatnashchilari bo‘lakchalarni bir butun ko‘rinishga keltiradilar. Guruh sardorlari yaxlit holga kelgan hayvon, meva yoki daraxt haqida gapirib beradilar.

«To‘xtab o‘qish» usuli. Tarbiyachi matn bilan tanishtirish jarayonida bir necha marta to‘xtab, bolalarlarga savollar bilan murojaat qiladi. Savollar aynan matnga tegishli bo‘lishi zarur. Yoki bolalar matn o‘qish jarayonida to‘xtatilib, nima haqida o‘qiganligi so‘raladi. Bu usul orqali bolalarlarning diqqati jamlanadi, mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

«Zanjir» usuli. Bu usulni she'r, topishmoq, maqollar berilgan darslarda qo‘llash maqsadga mu-vofiqdir. Bolalarlar tartib bilan ketma-ket berilgan she'r misrasi yoki topishmoq qatorini aytadilar. Bu usul qo‘llanganda bolalar uyalib qolmasligi uchun berilgan she'r, maqol, topishmoqni yod olishga majbur bo‘ladi.

«Rasmli rebus» o‘yini. Bolalarlar uch guruhga bo‘linadilar. Har bir guruhga rasmlar tarqatadi. Berilgan rasmlar nomining bosh harflaridan hayvon yoki qushlar nomi kelib chiqishi kerak. Masalan, it, laylak, ohu, ninachi — non, anor, rediska, chinni gul, arpa — archa.

«Kim tez bajaradi» o‘yini. Bolalarlar uch guruhga bo‘linadilar. Har bir guruhga 5 tadan hayvonlar yoki qushlar rasmlari teskari qilib beriladi. Belgilangan vaqt ichida (1—2 daqiqada) bolalarlar hayvon yoki qushlarni yovvoyi yoki uy hayvonlari guruhlariga ajratadilar. Topishmoqni birinchi bo‘lib xatosiz bajargan guruh g‘olib hisoblanadi.

«O‘z guruhingni top» o‘yini. Bolalarlarga rangli buklangan qog‘ozlar tarqatiladi. Ularga hayvon va parrandalar nomi yozilgan bo‘ladi. O‘qituvchi bolalarlarga qog‘ozda rasmi berilgan hayvon yoki parranda qanday tovush chiqarsa, ular ham shunday tovush chiqarib o‘z guruhini topishlarini tushuntiradi.

1. Mushuk (miyov-miyov). 2. Kuchuk (vov-vov). 3. Xo‘roz (qu-qu-qu-qu). 4. Sigir (mo‘-mo‘). Guruhga bo‘linib olganlaridan so‘ng guruhga tegishli hayvon yoki parrandalar haqida bilganlarini so‘zlab beradilar.

Uzoq vaqt davom etadigan kuzatish va tajribalar uchun jonli tabiat burchagi tashkil qilinishi kerak, u yerda hayvon va osimliklarni saqlash va zaruratga qarab ulardan tabiatshunoslikni o‘rganishda foydalanish mumkin. Burchak shunindek o‘ quvchilarning darsdan va sinfdan tashqari ishlari uchun moddiy baza hisoblanadi. Bu yerda ular yilning istagan vaqtida ish olib borishlari mumkin ekskursiya jonli tabiat burchagi tashkil qilishning boshlanini bo‘lishi mumkin. Suv havzasidagi hayot bilan bolalarlar mollyuska, ninachi qurtlari, har xil qo‘ng‘izlar, gambuziya, peskar (tanga baliq), shuningdek suv o‘simliklarining barchasi akvarium, shisha banka idishlarga joylashtiriladi. Bog‘ va polizdarda ko‘pincha meva, rezavor meva hamda sabzavod o‘simliklari zararkunandalarning g‘umbak va qurtlari uchraydi. Jonli tabiat burchagi uchun alohida xona ajratgan ma’qul. Bunday imkoniyat bo‘lmaganda osimlik va hayvonlarni tabiatshunoslik xonasida yoki sinfda joylashtiriladi. Jonli tabiat burchagi uchun xona yorug‘ bo‘lishi, deraza ro‘parasiga har xil tokchalarga suv hayvonlari hamda osimliklari bo‘lgan akvariumlarni qo‘yish qulay bo‘ladi. Burchakda hayvonlar uchun ajratilgan joy ularning tabiatdagi hayot sharoitlariga muvofiq bo‘lishi kerak. Akvariumni zoomagazindan olish ma'qul. Ammo akvarium sifatida xohlagan shisha idishdan foydalanish mumkin, lekin shuni hisobga olish mumkinki, baliqlar to‘rtburchak idishda yaxshi ko‘rinadi. Akvariumdagi baliqlar soni uning katta-kichikligiga (o‘lchamiga) va undagi o‘simliklarning soniga muvofiq bo‘lishi kerak. Bunda yutiladigan va chiqariladigan kislarodning balansi ta'minlansin. Akvariumda yashovchilarga doimiy parvarish zarur, oziqni zoomagazindan sotib olish mumkin. Baliqlarni ularni shartli refleks hosil qilishi uchun muayyan vaqtda oziqlantirish kerak. Bolalar termometr bilan o‘lchab, suv haroratini tekshirib borishga o‘rganishlari lozim. Sudralib yuruvchilar va suvda ham quruqda yasovchilar uchun xilma-xil ko‘rinish va katta kichikliqdagi terrariumlar kiritiladi. Odatdagi terrarium metalldan yoki yog‘ochdan tayyorlangan yashik bo‘lib, yon va tepa devorlari shisha va to‘rdan iboratdir. Shisha devor terrariumda yashovchilarni kuzatish, yon devor hamda tepasining to‘rdan bo‘lishi ham ventilyasiyasini ta' minlash imkoniyatini beradi.

Jonli tabiat burchagining o‘simlik va hayvonlari uning asosini tashkil qiladi. Unga qarab jihozlar tanlanadi. O‘simlik va hayvonlar tanlovi tabiatshunoslik dasturiga qarab, o‘lkashunoslik xususiyatlarini hisobga olib belgilanadi. Barcha xona o simliklari ularning nomlari va qachon va qayerdan olinganligi to‘g‘risida ma'lumotlar yozilgan etiketkalar bo‘lishlari zarur. O‘simliklardan avval shundaylarni tanlash kerakki, ular yordamida namlik, issiqlik, yorug‘lik, suv iste'mol qilishdagi farqlarini, jumladan quruq iqlimga (kaktus, aloe) nam iqlimga moslangan o‘simliklarni, tropik o‘simliklarni (navro‘zgul), yorug‘lik sevuvchi (xina) va soyaga chidamli (aspidistra) o‘simliklarini namoyish qilish mumkin bo‘lsin. Keyin shunday o‘simliklar tanglanadiki, ular masalan, yorongul, fuksiya, begoniya, kaktus, tradeskansiya, elodeya, binafsha kabilarning har xil turlari yordamida turlicha tajribalar o‘tkaziladi.

Maktabgacha o‘quv tajriba maydonchasi bevosita maktab yaqinida bo‘lishi, yer tekis, yaxshi tuproqli, soya tushmaydigan bo‘lishi kerak. Uning atrofini albatta o‘rash kerak bo‘ladi. Maktab tajriba maydonchasi agrotexnika nuqtai nazardan namunali bo‘lsin. Tajriba maydonchasini tashkil qilishda bolalarlar o‘tkazadigan mashg‘ulotlar, mehnat qurollarini saqlash uchun kichikroq xona bo‘lishini mo‘ljallash kerak. O‘quv tajriba maydonchasidagi ishlarni butun sinf bilan dars vaqtida o‘tkaziladigan majburiy ishlarga, bolalarlarning darsdan tashqari vaqtlarda (uy vazifasi yoki yozgi topshiriq tarzida) bajaradigan majburiy ishlarga va yosh tabiatshunoslik to‘garagi a'zolarining ishlariga ajratish mumkin.

Bolalarlar kuz davrida daraxt, buta va o‘simliklar bilan, ular barglari va gullari shakllari hamda ranglarining xilma-xilligi va chiroyliligi bilan, qo‘l bilan ishlatiladigan asboblar (xaskash, zambil) va ular bilan ishlash uslublari bilan tanishadilar. Bahorda birinchi sinf bolalarlari bilan o‘quv tajriba maydonchasida amaliy ishlar o‘tkaziladi. Ularni urug‘larni ekish va ularni parvarish qilish, sug‘orish, o‘toq qilish, tayanch qoziqlarini qoqish qoidalarini bilib oladilar. Birinchi sinf bolalarlari urug‘larni ekishga tayyorlaydilar va yerga ekadilar, o‘simliklarni parvarish qiladilar. Bolalarlar kuzda o‘quv-tajriba maydonchasidagi ishlar vaqtida amal qilinishi kerak bo lgan mehnat haftaligi va shaxsiy gigiena qoidalari bilan, urug‘larni yig‘ ish va saqlash qoidalari bilan tanishadilar, kuzda tuproqqa ishlov berishga tayyorlaydilar, to‘kilgan barg va shoxlarni yigib

oladilar, o‘simlik qoldiqlari va axlatlarni chiqarib tashlaydilar. Katta yoshdagi bolalarlar eski tuproqni chopib beradilar. Bahorda bolalarlar gul manzarali hamda dukkakli o‘simliklarning urug‘larini ekishga tayyorlaydilar, buning uchun yirik va sog‘lom urug larni tanglab oladilar ularni ivitadilar va undiradilar (uruglarni tuproqqa ekish) o‘simliklarni o‘stiradilar. Keyin materialni xaskash bilan tekislaydilar. Yerga urug‘lar ekish bilan ustini bir yo‘la ko‘madilar, o‘simliklarni keyingi parvarishini olib boradilar.

Bolalarlar kuzda xaskash va belkurak bilan ishlashda mehnat xavfsizligi va shaxsiy gigiena qoidalari bilan tanishadilar, maydonchada o‘stirilgan o‘simliklarning urug‘larini yig‘adilar maydonchani o‘simlik qoldiqlaridan tozalaydilar, o‘g‘it soladilar, tuproqni ag‘darib chopadilar, o‘quv-tajriba maydonchasidagi ishlar yakunini chiqaradilar. Bolalarlar ildizmeva (rediska, lavlagi, sabzi) va bir yillik gul manzarali o‘simliklarning (kosmeya, astra, itog‘iz, gultojixo‘roz) urug‘larini ekishga tayyorlaydilar. Ko‘chat qalinligini ildiz mevalar ekishga tayyorlaydilar, o‘g‘itlarning ildiz mevalar hosiliga va gul manzarali o‘simliklarning o‘sishi va rivojlanishiga ta'sirini aniqlash bo‘yicha tajriba va kuzatishlar olib boradilar. Ildiz meva va gul manzarali o‘ simliklar urug‘larini yerga ekadilar, tajribalar qo‘yadilar va ekinlarga qaraydilar. Sug‘oradilar, o‘toq va yagona qiladilar ko‘chat o‘tkazadilar.

Bolalarlar kuz davrida hosilni yig‘adilar va hisobga oladilar, ularni saqlash qoidalari bilan tanishadilar, urug‘lar yig‘adilar, tuproqqa ishlov beradilar, rezavor, buta va mevali daratlarni qishga tayyorlaydilar. Bundan tashqari bolalarlar mevali daraxtlarning tanasi hamda asosiy poyasidagi eski po‘stloqlarini olib tashlaydilar, tana atrofiga tuproq tashlaydilar, unga o‘git soladilar va manzarali butalar o‘tkazadilar.

Tarbiyachi o‘quv-tajriba maydonchasidagi ishlarni tashkil qila borib, iqlim sharoitlarini, maktabning hududida joylanishini hisobga olishi va barcha masalalarni biologiya bolalarsi bilan kelishib olishi lozim. Tajriba yosh tabiatshunosning qishloq xo jalik tajribalari va qo‘shimcha amaliy ishlari bazasidir: chunki u yerda tabiatshunoslik darslarida o‘rganiladigan o‘ simliklar o‘ stiradi.

Tasrbiyachi o‘z o‘lkalarini, o‘z joylarini o‘rganadilar, tabiat ustida kuzatishlar olib boradilar, ekskursiyalar o‘tkazadilar. Boshlangich maktabda o‘qish vaqtida ularda boy aniq material to‘planadi va bu material o‘lkashunoslik burchagida joylashtiriladi. Vaqt o‘tishi bilan o‘lkashunoslik burchagida maktabgacha ta’limni ilgarigi bitiruvchilari chiqqan eng qimmatli materiallar to‘planib boradi, undan tabiatshunoslikni o‘qitishda sistemali ravishda foydalaniladi. O‘lkashunoslik burchagi tabiatshunoslik xonasida yoki alohida barpo etiladi. Material uch bo‘ limga ajratiladi: bizning o‘lka, ob-havo va tabiat belgilari

Asosiy adabiyotlar.

1. D. Sharipova, D.P. Xodiyeva, M. K. Shirinov Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018-yil.
2. M.Nuriddinova. "Tabiatshunoslik o‘qitish metodikasi" Toshkent, O‘qituvchi 2005-yil
3. A.Baxronov, Tabiatshunoslik 3-sinf umumiy o‘rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Cho‘lpon NMIU 2012 y.
4. A.Baxronov Tabiatshunoslik 4-sinf umumiy o‘rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Sharq NMIU 2011 y.
5. P. G‘ulomov, Mirzaaxmatova Sh. Atrofimizdagi olam 2-sinf uchun darslik. T; Cho‘lpon NMIU 2012 y.
6. G.M.Sayfullaev. Tabiatshunosllik darslarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish. O`quv qo`llanma Buxoro-2020.
7. G.M. Sayfullaev. Biologiya promislovix xishnix vidov rib, Nizovya basseyna reki Zarafshan. Buxara-2020

KREATIV FAOLIYAT ASOSIDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

I.E.Davronov

BuxDPI dotsenti

Annotasiya: Usbu maqolada boshlang`ich ta’lim jarayonini isloh etish sharoitida bo`lajak mutaxaassislarning kreativ tafakkuririni rivojlamtirish masalalri taahlil qilingan

**Kalit so`zlar:** ta`lim, sifat, jarayon, samaradorlik, faoliyat, natija.

Ta’lim tizimini isloh etishni boshlang‘ich maktabdan boshlash kerak. Har qanday islohotlar aniq maqsadga yo‘naltirilgan, ma’lum muddat ichida amalga oshiriluvchi, puxta ishlab chiqilgan loyiha bo‘lishi maqsadga muvofiq. Bu loyiha taxminan 10-15 yilga mo‘ljallangan bo‘lib izchil jarayon bo‘lmog‘i lozim.

Ta’lim tizimini boshlang‘ich maktab bosqichidan to oliy o‘quv yurtigacha bo‘lgan qismida amalga oshiriladigan islohotlar mazmuni taxminan quyidagi mazmunda bo‘lishi mumkin: Birinchi, ikkinchi, uchinchi, to‘rtinchi sinfni bitirib, boshlang‘ich ma’lumotga ega bo‘lgan maktab o‘quvchisi bitiruv imtihonini topshiradi va umrida birinchi marotaba rasmiy hujjat ya’ni boshlang‘ich ma’lumoti haqidagi guvohnoma (shahodatnoma)ga ega bo‘ladi.

Bu hujjat bir marotaba beriladi va qalbakilashtirilishdan himoyalash maqsadida boshqa berilmaydi, u bankdagi maxsus – daxlsiz quti yoki qimmatli qog‘ozlar depozitariysida saqlanishi mumkin. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchi bilimini o‘rtacha tortilgan reyting ball yordamida aniqlanadi.

Masalan, fan bo‘yicha 5 yoki 10 ballik tizim qo‘llanishi mumkin. Agar 5 ballik tizim qo‘llansa, o‘quvchi har bir fandan yil choragi davomida ko‘pi bilan o‘rtacha tortilgan 5 ball, kami bilan 3 ball olsa, fanni o‘zlashtirgan hisoblanadi.

Demak, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchi jami to‘rtta asosiy fanlar bo‘yicha maksimal 20 ball to‘plashi mumkin bo‘lsa, kamida 12 ball to‘plaganda o‘quvchi maktabning boshlang‘ich ta’lim bosqichini muvaffaqiyatli tugatgan hisoblanadi.

Maktab ta’lim bosqichining ikkinchi bosqichi, beshinchi, oltinchi, yettinchi, sakkizinchi va to‘qqizinchi sinflarni tugatgach, yana asosiy beshta fandan o‘rtacha tortilgan reyting ballari yig‘indisi yakuniy imtihonlar natijasida aniqlanib, maksimal 50 ball, minimal 30 ballga ega bo‘lgan o‘quvchi uzluksiz ta’limning bu bosqichini muvaffaqiyatli tugatgan hisoblanadi va jami maktab ta’lim tizimida yiqqan o‘rtacha tortilgan ballari maksimal 70 ga, kamida 42 ga teng bo‘ladi.

Ya’ni maktabni a’lo baholarga bitirgan o‘quvchi maksimal 70 ballga ega bo‘lishi mumkin. Umumiy o‘rta ta’lim bosqichining yakunlovchi 2 yilida o‘quvchi maktab, kollej yoki akademik litseyni to‘qqizinchi, o‘ninchi sinflarni bitirib, asosiy fan yo‘nalishlari bo‘yicha yakuniy imtihonlar natijasida yana maksimal o‘rtacha tortilgan 30 ballga, minimal 18 ballga ega bo‘ladi.

Ya’ni o‘quvchi akademik litseyni bitirgan bo‘lsa umumiy o‘rta ta’lim ma’lumotiga, kollejni bitirgan bo‘lsa, o‘rta maxsus ta’lim ma’lumotga ega bo‘ladi va maxsus guvohnoma yoki shahodatnoma bilan taqdirlanadi. Bu xujjat ham avval berilagan hujjatlar kabi qalbakilashtirilishidan muhofazalanish maqsadida bir marta beriladi va bankdagi daxlsiz qutida saqlanadi.

Demak, o‘quvchining oliy o‘quv yurtiga kirib o‘qishni davom ettirgungacha yiqqan ballari maksimal (20, 50, 30 ballar yig‘indisi) 100 ballga teng bo‘ladi, bu maksimal ko‘rsatkich minimal (12, 30, 18 balla yig‘indisi) 60 ga teng bo‘ladi va o‘quvchi kelgusida o‘z hayot yo‘lini mustaqil tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida oliy o‘quv yurtlariga kirish tartibotlari ko‘p yillik tajriba va sinovlardan o‘tib shakllangan bo‘lib, o‘qishni davom ettirish istagida bo‘lgan, o‘rta ma’lumotli o‘smirlar uchun keng imkoniyat yaratadi.

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda 100 dan 90 ballgacha yiqqan talabalar kasb tanlashga ko‘maklashuvchi mutaxassislarning tavsiyanomalari asosida xohlagan oliy o‘quv yurtlariga imtihonsiz kirib, o‘qishni davom ettirishlari mumkin.

Ba’zi mamlakatlarda maktab va kollejda 90 balldan kam ball yiqqan yoshlarning reytingi yuqori, bo‘lsa ham mashhur tibbiyot oliy o‘quv yurtlari qabul qilmaydilar va ularga o‘qishni davom ettirishlari uchun boshqa, reytingi pastroq oliy o‘quv yurtiga murojaat qilishlari tavsiya etilar ekan.

Masalan, ba’zi ommaviy axborot vositalarining ma’lumotlariga ko‘ra 80 balldan kam ball yiqqan yoshlarni huquqshunos mutaxassis tayyorlovchi oliy o‘quv yurtlari ham qabul qilmaydi.

Albatta yoshlarning dunyoqarashlari, bilim ko‘nimalari faqat maktab yoki kollejda shakllanmaydi, ko‘pgina mashhur ixtirochilar, olimlar maktabda o‘rtacha, ba’zi hollarda o‘rtachadan past baholarga o‘qiganliklari haqidagi ma’lumotlar ham emas, lekin bunday holatlar juda kam bo‘lib, olim va yuqori malakali mutaxassislarning deyarli barchasi yoshligidanoq o‘tkir zehnlari bilan ajralib turganlar maktab va kollejlarda a’lo baholarga o‘qganliklarini hech kim inkor etmasa kerak.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar “Qozonda bori, cho‘michga chiqadi” degan xalqimiz naqli juda to‘g‘riligidan dalolat beradi. Mamlakatimizda yuqorida bayon etilgan uzluksiz ta’lim tizimni yaratilishi yoshlarimizni maktabdanoq yaxshi o‘qishga undovchi asosiy omil bo‘lishi muqarar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva M. *Innovatsion ta’lim texnologiyalari*. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018.
3. Qodirov A., Mahmudov N. *Yaratuvchanlik va kreativ fikrlash asoslari*. – Toshkent: TDPU, 2021.

ZAMON TALABIGA MOS HARBIY TA’LIM: PEDAGOGLARNI METODIK QO‘LLAB-QUVVATLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Harbiy harbiy ta’lim fakulteti
Maxsus tayyorgarlik sikl boshlig‘i
Safoyev Husen Aminovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada harbiy ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarni metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlashning mazmuni, shakllari va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Harbiy pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari, dars jarayonida qo‘llaniladigan interfaol usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish yo‘llari, ularni samarali metodik yordam bilan ta’minlashning strategik ahamiyati asoslab beriladi. Muallif metodik qo‘llab-quvvatlashni harbiy ta’lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida baholaydi va takomillashtirish bo‘yicha takliflar beradi.

Kalit so‘zlar: harbiy ta’lim, metodik qo‘llab-quvvatlash, pedagogik salohiyat, interfaol metodlar, axborot texnologiyalari, harbiy pedagogika, kasbiy rivojlanish, simulyatsion mashg‘ulotlar, ustozlik tizimi, innovatsion yondashuvlar

Zamonaviy harbiy ta’lim tizimi nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni, intizomni, jismoniy va ruhiy tayyorgarlikni uyg‘un holda shakllantirishni talab etadi. Bu jarayonda harbiy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning roli nihoyatda muhimdir. Ularning metodik saviyasi va kasbiy tayyorgarligi ta’lim sifati, shuningdek, kelajakdagi harbiy xizmatchilarning tayyorgarligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, harbiy pedagoglarni metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash dolzarb masalalardan biridir.

Harbiy pedagoglarning faoliyati oddiy fuqarolik ta’limidan bir qator jihatlari bilan ajralib turadi. Eng avvalo, bu faoliyat qat’iy intizom, aniq rejalashtirilgan dars jarayoni va harbiy-vatanparvarlik g‘oyasiga asoslanadi. Harbiy pedagog o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki sadoqat, jismoniy tayyorgarlik, murosasizlik, tezkorlik kabi fazilatlarni ham shakllantirishi kerak.

Metodik qo‘llab-quvvatlash — bu pedagoglarni o‘z faoliyatida ilg‘or yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar, dars ishlanmalari, metodik materiallar bilan ta’minlashdir. Metodik qo‘llab-quvvatlashda innovatsion yondashuvlar ayniqsa dolzarb hisoblanadi. Chunki zamonaviy o‘quvchilar – axborot tezligida yashaydigan, ko‘proq amaliyotga asoslangan ta’limni afzal ko‘ruvchi avloddir. U quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- Teoretik yordam — pedagogik va harbiy-pedagogik nazariyalarga asoslangan materiallar, ilmiy adabiyotlar bilan ta’minlash;
- Amaliy yordam — dars ishlanmalar, mashg‘ulot stsenariylari, simulyatsion modellar ishlab chiqish;
- Axborot-texnologik yordam — onlayn platformalar, elektron darsliklar, multimedia vositalari orqali uslubiy yordam ko‘rsatish.

Bugungi kunda quyidagi metodik qo‘llab-quvvatlash shakllari keng qo‘llanilmoqda:

1. Uslubiy seminarlar va treninglar — yangi pedagogik yondashuvlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar;
2. O‘quv-uslubiy majmualar — dars materiallari, ko‘rgazmali vositalar, test topshiriqlari;
3. Tajriba almashish — ilg‘or tajribalarni tarqatish, ochiq darslar va metodik kechalar o‘tkazish;
4. Masofaviy qo‘llab-quvvatlash — onlayn platformalarda vebinarlar, konsultatsiyalar, elektron kutubxonalar orqali.

Harbiy ta’lim pedagoglarini metodik qo‘llab-quvvatlash ularning kasbiy faoliyatini takomillashtirish, harbiy kadrlarni yetuk mutaxassislar sifatida tayyorlashda muhim omildir. Uslubiy yondashuvlarni yangilash, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va pedagoglarni doimiy ravishda rivojlantirish orqali harbiy ta’lim sifatini yuqori darajaga ko‘tarish mumkin. Shu asosda, metodik qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada kuchaytirish — strategik muhim vazifadir.

Harbiy ta’lim pedagoglarini metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash — bu vaqtinchalik emas, balki uzluksiz, tizimli yondashuvga asoslangan pedagogik jarayondir. Metodik qo‘llab-quvvatlashning sifati bevosita harbiy ta’lim muassasalarining umumiy natijadorligiga ta’sir etadi. Shu bois, davlat va tarmoq darajasida harbiy pedagoglarni uzluksiz kasbiy-metodik rivojlantirish tizimini yaratish — milliy xavfsizlik, professional harbiy kadrlar tayyorlash yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Axmedov A., Jo‘rayev O. *Harbiy pedagogika*. — Toshkent: Harbiy nashriyot, 2020.
2. Xasanov B. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. — Toshkent: TDPU, 2019.
3. Alimov Sh.Q. *Kasbiy ta’lim metodikasi*. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.
4. Qodirov A. *Zamonaviy darsda interfaol metodlardan foydalanish*. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2020.
5. *Harbiy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar*. — O‘zbekiston Mudofaa vazirligi, 2022.

TALABA YOSHLARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING TARBIYAVIY SALOHIYATI

Uzoqov Asliddin Mexritdinovich
Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining
o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari
p.f.f.d (PhD), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada talaba yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda o‘qituvchining tutgan o‘rni va ijtimoiy-pedagogik roli tahlil etilgan. Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va yurtga sadoqat tuyg‘usini yosh avlod qalbiga singdirish zarurati yanada kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchining nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy jarayonni boshqaruvchi ma’naviy yetakchi sifatidagi faoliyati alohida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, talaba yoshlar, o‘qituvchi, tarbiya, milliy g‘urur, pedagogik jarayon, ma’naviy yetakchi, ta’lim, tarbiyaviy salohiyat, zamonaviy yondashuv.

Vatanparvarlik — bu ona-Vatanga muhabbat, uning qadriyatlarini hurmat qilish, yurt tinchligi, taraqqiyoti uchun mas’uliyatni his etishdir. Bu hissiyot shunchaki tuyg‘u emas, balki fuqarolik pozitsiyasi, tarixiy ong, milliy g‘urur va shaxsiy mas’uliyat bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Talaba yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bu tuyg‘uni ongli ehtiyojga aylantirish, uni kundalik hayotda ifodalashga o‘rgatishdan iboratdir.

Tarixiy haqiqatdan kelib chiqilsa, har bir mustaqil davlat o‘z kelajagini yosh avlod tarbiyasi orqali mustahkamlaydi. Vatanparvarlik hissi esa jamiyatda barqarorlik, birdamlik, tinchlik va taraqqiyotning kafolatidir. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talaba yoshlarga beriladigan ta’lim mazmunida milliy g‘oya, istiqlol mafkurasi, tarixiy xotira, zamonaviy siyosiy tafakkur, axloqiy-ruhiy yetuklik elementlari ustuvor bo‘lishi zarur.

O‘qituvchi yoshlar ongiga ta’sir ko‘rsata oladigan kuchli ijtimoiy institut vakili hisoblanadi. U o‘zining shaxsiy namunasida, kundalik muloqotida, dars davomida va darsdan tashqari faoliyatlarda talabalarga vatanparvarlikni o‘rgatadi. Har bir fan mazmuniga, ta’lim metodikasiga milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar, buyuk ajdodlarimizning ibratli hayoti singdirilishi o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liqdir.

O‘qituvchi vatanparvarlik tarbiyasida quyidagi vositalardan foydalanadi:

- Tarixiy misollar orqali g‘urur uyg‘otish;
- Davlat ramzlari, milliy bayramlar, tarixiy sanalarga e’tiborni kuchaytirish;
- Mahalliy ijtimoiy-madaniy loyihalarda talabalarning faol ishtirokini ta’minlash;
- Ibratli shaxslar — harbiylar, olimlar, shoirlar hayotini tahlil qilish;
- Tarixiy joylarga ekskursiyalar, “jonli darslar”, vatanparvarlik kechalari tashkil etish.

Shuningdek, dars berish jarayonida faqat bilim emas, balki g‘urur, iymon, fidoyilik, jasorat, halollik kabi fazilatlarni talabalarga yetkazish orqali ularning qalbida milliy ong, yurtparvarlik hissi shakllantiriladi. O‘qituvchi o‘zi aytayotgan har bir fikrga o‘zi ishonmog‘i, o‘z yurish-turishi, muomalasi, hayot tarzi bilan yosh avlod uchun namunaga aylanishi lozim.

Bugungi kun o‘qituvchisi zamonaviy yondashuvlarga tayangan holda vatanparvarlik ruhini singdirishi zarur. Bu borada interfaol metodlar, media vositalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni muhimdir. Masalan, taqdimotlar, video darslar, onlayn loyihalar, ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar bilan vatanparvarlik mavzusida jonli muloqot olib borish katta ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, har bir o‘quv dasturida Vatanga muhabbatni targ‘ib qiluvchi alohida mavzular, mustaqil ta’lim topshiriqlari, ijtimoiy loyihalar orqali o‘qituvchi o‘quvchi shaxsiyatini boyitadi. Bugungi yoshlar texnologiya muhitida o‘sayotgani bois, ularning e’tiborini aynan shu vositalar orqali jalb qilish ko‘proq samara beradi.

Talaba yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash o‘qituvchining kasbiy, insoniy va fuqarolik burchidir. U o‘z bilim va tarbiyaviy salohiyatini yosh avlod qalbida milliy iftixor, Vatanga sadoqat, halollik va fidoyilik tuyg‘ularini shakllantirishga safarbar etadi. Har bir o‘qituvchining harakati jamiyatda barkamol shaxs, millatparvar fuqaro, kelajakka mas’uliyat bilan qaraydigan yoshlarni voyaga yetkazish yo‘lida katta hissa hisoblanadi.

Shunday ekan, o‘qituvchi faqatgina kasb egasi emas, balki Vatan himoyachisini tayyorlovchi ma’naviyat yo‘lboshchisi, ruhiy tarbiya asoschisi sifatida qaralishi lozim. Zero, mustahkam Vatan — ongli va vatanparvar yoshlardan boshlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jalolov J. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.* — Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
2. Ergashev Sh. & Jo‘raqulov A. *Innovatsion ta’lim texnologiyalari.* — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. Xasanboyeva N., Xolboyev B. *Tarbiya nazariyasi va metodikasi.* — Toshkent: TDPU, 2020
4. Qodirov A. *Zamonaviy darsda interfaol metodlardan foydalanish.* — Toshkent: Xalq ta’limi, 2021.

ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМИ МУАССАСИЛАРИДА ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИЛИШИГА ОИД МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

В.Т.Самадов

БухДПИ Ҳарбий таълим факультети

Умумқўшин тайёргарлик цикли доценти

Аннотация: Мазкур мақолада педагогика ва психология фанларини олий таълим муассасаларида ўқитиш жараёнида юзага келадиган асосий муаммолар таҳлил қилинган. Замонавий таълим тизими талаблари ва талабаларнинг индивидуал хусусиятлари ўқитиш самарадорлигига таъсир кўрсатадиган муҳим омиллар сифатида кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: педагогика, психология, олий таълим, таълим муаммолари, интерфаол методлар, таълим технологиялари, таълим мазмуни, инновацион ёндашувлар, таълим самарадорлиги, талабалар.

Янги Ўзбекистонни барпо этишда гармоник ривожланган шахс ва уни шакллантиришда барча таълим турларининг ўз ўрни бор. Бирор таълим турининг роли, ҳиссаси, аҳамиятини пасайтирмаган ҳолда олий таълимни етакчи эканлигини қайд этиб ўтиш лозим, чунки барча соҳа учун кадрлар тайёрлаган, тайёрлаётган ва келажакда ҳам тайёрлайдиган тизим бу олий таълим тизимидир. Жамиятдаги олий малакали илмий-педагогик кадрларнинг асосий қисми ҳам олий таълим тизимида фаолият юритади. Барча таълим турлари учун илмий методик йўл кўрсатадиган, истиқболдаги вазифаларнинг самарали ечимини илмий жиҳатдан асослаб берадиган, яқин келажакда нималарга эришишимиз мумкинлигини башорат қиладиган ҳам олий таълимдир. Шунинг учун ҳам, у ўз номи билан олий таълимдир. Сўнгги йилларда мамлакатимизда давлат раҳбари ҳамда ҳукумат саъй - ҳаракатлари билан олий таълим ташкилотлари сонининг кескин ошиши, айниқса хусусий ва халқаро олий таълим ташкилотлари ҳамда факультетларнинг ташкил этилиши қувонарли ҳол. Бундай имкониятлар илмга чанқоқ ёшларимизнинг мусофирчиликда эмас, балки ўз Ватанида сифатли таълим олиб, олий маълумотли мутахассис бўлиб етишиши учун хизмат қилади. Бу янги Ўзбекистонни барпо этишимиз йўлида қўйилган жуда самарали катта қадам ҳисобланади. Шу билан бирга олий таълим тизимида фаолият юритаётган ҳар бир шахсга юкланган катта масъулият ҳамдир. Президентимиз ва ҳукумат томонидан бизга шундай имкониятлар яратилаётган экан, “Бу ишончни оқлаш ва Ватан, халқ олдидаги бурчимизни бажаришимиз учун нима қилишимиз керак?” деган саволга илмий ҳамда амалий жавоб сифатида университет ректори Ахмедов Музаффар Бориевич раҳбарлигида ўтказилаётган ушбу халқаро илмий-амалий конференцияни келтириш мумкин. Бевосита конференция мавзусидаги масала моҳиятига

ўтадиган бўлсак, педагогика ва психология фанларини олий таълим ташкилотларида ўқитиш муаммоларимиз қуйидагилардан иборат: 1. Аҳолининг катта қисмини психологик ва педагогик жиҳатдан етарли билимга эга эмаслиги. Уларнинг аксари психолог билан психиатр орасидаги фарқни билмайди. “Болангизни психологга кўрсатинг” тавсиясига “Мени болам касал эмас”, деган жавобини эшитамиз. Аҳолини танқид қилиш эмас, бундай ҳолатни илдизи қаерда ва қайси омилдан озуқа олаётганини аниқлашимиз лозим. Ички ишлар вазирлигининг 2021 йил юзасидан қилган расмий ҳисоботига кўра, Ўзбекистондаги қотилликнинг 36 фоизи оилада содир бўлган. Таққослаш учун Россияда бу кўрсаткич 30 фоиздан ошмаган.- 397 2. Ўзбекистонда ҳар йили 2500 нафар одам ўз жонига қасд (суицид) қилиб оламдан ўтади. Уларнинг 80 фоизи руҳий соғлом. Вафот этганларнинг 50 фоизидан ортиғи 16-35 ёш орасидаги инсонлардир. Бунинг асосида суицид қилган ва суицидга сабабчи бўлганларнинг психологик саводсизлиги ва зўравонликнинг турли хиллари ётади. Зўравонликнинг 5 та тури ичида (жисмоний, жинсий, психологик, иқтисодий, маъмурий) иккитаси (психологик, маъмурий) бевосита психологик бўлса, қолган учтаси билвосита шахс психикаси билан боғлиқдир. Ва ниҳоят суицидентнинг психологик саводсизлиги ҳам ўлим ҳолатига олиб келган етакчи омиллардан бири ҳисобланади. Шунча инсонларни ҳар йили ёшлик даврида йўқотишимизнинг етакчи сабабларидан бири аҳолига психологик хизмат кўрсатишнинг талаб даражасида эмаслигидадир. Психологик хизматни ташкил этадиган, у ерда юксак касбий савияда ишлайдиганлар, олдини олиш чораларини кўрадиганлар ҳам олий таълим тизимида тайёрланган раҳбарлар, ходимлар, мутассади шахслар, психиатр ва психологлардир. 2009 йилда Японияда 1 йилда суицид асосида ўлганларнинг давлатга келтирган зиёни 31 миллиард АҚШ долларидан ортиқ эканлигига оид фактнинг ўзи ҳам муаммонинг нақадар долзарб эканлигини кўрсатади. 3. Мустақилликнинг дастлабки 20-25 йил даврида раҳбар кадрларни танлаш ва раҳбарлик фаолиятини олиб боришда авторитар услубни асосий услуб, деб билдик. Жамият бу касалликдан ҳали тўлиқ тузалгани йўқ. Афсуски, ҳали ҳам бу услубни суистеъмол қиладиган раҳбар кадрларимиз ва бу услубни ишлатмаса маъсулият ҳис этмайдиган психологик жиҳатдан саводсиз кадрларимиз етарлича. Раҳбарларнинг янги, замонавий инсонпарвар, халқпарвар, ватанпарвар фидойи авлодини шакллантириш, олий таълим ташкилотиларида махсус тайёрлаш вақти келди. 4. Ўзбекистон кўпгина ривожланаётган давлатлар каби, айниқса, собиқ Иттифоқ Республикалари каби ўтиш давридадир. Ҳар бир давлат ўтиш даврида жуда катта ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ғоявий, маънавий муаммо ва ўзгаришларни бошдан кечиради. Ҳеч бир давлат юқоридаги муаммоларни четлаб ўта олмайди. Янги Ўзбекистонни барпо этиш, ўзи бўлмайди. Шулар ичида қадриятларнинг қайта баҳоланиши, анъанавий энг муҳим бўлган қадриятларни кескин қадрсизланиши ва кутилмаганда катта мақомга эга бўлмаган қадриятларнинг етакчи бўлиб қолиши, одам пулни, капитални эмас, балки пул, маблағ, бойлик шахсни бошқариши, авлодлар орасида ҳиссий яқинликнинг заифлашиши (оналар боласини пулга сотиши, олий маълумотли фарзандлар ота ёки онасини қариялар уйига топшириши, фарзандлар ота-онасини ўлдириши, оналар 2-5 ёш орасидаги фарзандларини арзимас пулга тиламчиликда хизмат қилиш учун ижарага бериши ва бошқалар), ёшлар орасида гиёҳвандликнинг тарқалиши ва бунда олий маълумотли, мансабдор шахсларнинг бевосита иштирок этиши каби ҳолатлар, аввалambор, оила ва мактаб томонидан ёшлар тарбиясига етарли эътибор бермаётганлиги натижасидир.- 398 Аксарият оилалардаги ота-оналар фарзандларининг моддий таъминотини ўзининг асосий вазифаси сифатида кўриб, уларнинг таълим-тарбиясини мактабга юклашади. Ваҳоланки, тарбиянинг биринчи ва асосий ўчоғи, омили оила, ота онадир. Бугунги кунда кўпгина оилалар ўзларининг на тарбиявий, на бошқарув функциясини бажармаяпти. Ваҳоланки, ота-оналарнинг учдан бири олий маълумотлидир. Қадриятлар иерархияси ва авлодлар орасидаги муносабатлар шундай давом этадиган бўлса, Ўзбекистондаги ерли халқлар, аввало ўзбеклар ўзининг барча халқлар учун ўрнак бўлиши мумкин бўлган қимматли қадриятларини қисман йўқотиб қўйиш хавфи бор. Абхазиядаги тоғли ер халқларида 30 та тил мавжуд. Шуларнинг ярмисидан ортиғи ёзувда йўқ тил. Шунга

қарамасдан, ҳаммаси бир-бирлари билан аҳил ҳаёт кечиришади, бир-бирларини ажратишмайди, яъни маҳаллийчилик йўқ. Бизда эса айрим ҳолларда бир вилоят ўзга вилоятни, туман қўшни туманни бегона ҳисоблайди. Бундай ижтимоий психологик “установка”лар омилида шаклланган, озуқа олган шахсларда қариндош-уруғчилик, уруғчилик, маҳаллийчилик, коррупция осон юзага келади ва Ўзбекистон халқи, унинг бирдамлиги, ватанпарварлик ҳисларини тарбиялаш жараёнида янги ҳамда мураккаб ижтимоий-психологик муаммоларни юзага келтириш хавфини оширади. Юқоридаги муаммоларни бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш мақсадида олий таълим ташкилотларида талабанинг танлаган йўналиши, эгаллайдиган мутахассислиги бўйича қисқа, амалий йўналган психология курсларини ишлаб чиқиш лозим. Бу психологларни иш билан таъминлаш мақсадида эмас. Балки олий маълумотли мутахассис, бугун талаба, эртага мутахассис, индинга раҳбар бўлади. У қаерда бўлмасин одамлар билан ишлайди. Шу сабабли у озгина бўлса ҳам психологик саводга эга бўлиши лозим. Таклиф этилаётган курс қисқа бўлиб, мутахассислигини хисобга олган бўлиши ва ушбу курс орқали психологиядан ўзи мустақил ўқиш эҳтиёжини шакллантиришимиз лозим. Ушбу курс фақат психология эмас, балки педагогиканинг ҳам долзарб муаммоларини ўзида ифода этган бўлиши керак. Шунда битирувчилар қайси касб эгаси бўлмасин, педагогик ва психологик жиҳатдан оз бўлсада, саводхон бўладилар. Педагогика ва психология йўналишидаги талабаларга психология ҳамда педагогика фанини илк давридан бошлаб бугунги кунгача ривожланиш тарихини чуқур ўргатиш керак. Шу билан бирга бўлажак касби психолог ва педагог экан, талабалар биринчи навбатда назарий билимларга асосланган психологик амалиётни талаб даражасида олиб боришни билишлари шарт. Мисол учун, талабаларга хотира ҳақида 18 соат маъруза ўқиш эмас, балки уларни аввало бир боланинг хотирасидаги устунлик ҳамда заифроқ томони, унинг қайси тури табиатан яхши ривожланган, қайси бири сустроқ ривожланган, узоқ муддатли кўриш хотираси, қисқа муддатли хотира ҳажми, қисқа муддатли оператив хотира ҳажми қандай эканлиги ва бошқа хусусиятларини ўрганиб, ўлчаб, натижаси - 399 юзасидан мустақил равишда объектив хулоса ва психологик тавсияларини беришга тайёрлашимиз лозим. Бизнинг мутахассис сифатида хорижий давлатлардан оқсоқлигимиз амалий жиҳатдан нисбатан ожизлигимиздир. Назарий жиҳатдан биз улардан ортда қолган жойимиз йўқ, фақат амалий жиҳатдан тайёргарлигимиз етарли эмас. Буни бартараф этиш учун психология ва педагогика фанларини ўқитишда амалиётни кўпайтиришимиз лозим. Психологияда психодиагностика, психологик консультация, психокоррекция, психопрофилатика, психологик жиҳатдан касбий йўналтириш, психологик тарғиботга эътиборни кучайтиришимиз, талабаларни психотренингларга ўргатишимиз лозим. Юқоридагилар ичида шахс билан психологик иш олиб боришимизнинг самарадорлигини белгиловчи базавий компонент - психодиагностикадир. Бугунги кунда Ўзбекистонда психология соҳасида энг оқсоқ заиф томонимиз ҳам психодиагностикадир. 70 йиллик собиқ Иттифоқ даври шунингдек, Ўзбекистоннинг 30 йиллик мустақиллик даврида психодиагностик методикаларни стандарт равишда тайёрлайдиган, унинг ҳар бирига инструкциясини илова қиладиган битта ҳам марказ, типография ёки хусусий корхона йўқ. Р.И.Суннатова (2008 йил) томонидан тайёрланган “Психолог сандиқчаси”дан ташқари психологлар томонидан жиддий уриниш ҳам бўлгани йўқ. Ваҳоланки, бугунги кунда Республикада 20 мингга яқин психологларимиз бор. Халқ таълими тизимининг ўзида 14 мингга яқин психологлар фаолият юритади. Уларни стандарт психодиагностик методикалар билан қуроллантиришимиз энг муҳим вазифадир. Юқоридагиларга хулоса қилиб қуйидагилар тавсия этилади: 1. Олий таълим ташкилотларида психология фанини ўқитишда бўлажак педагог-ўқитувчиларнинг психология фанларига амалий йўналганлигини кучайтириш, уларни психология ва педагогикадан турли ностандарт вазиятлардан чиқишга ўргатиш лозим. 2. Барча нопедагогик олий таълим ташкилотларида йўналиши қандай бўлишидан қатъи назар, ижтимоий психологиянинг энг долзарб масалаларидан иборат бўлган 24 соатлик ўқув предметини ишлаб чиқиш ва экспериментал равишда бир неча университетларда

аппробациядан ўтказиш ва олинган натижалар асосида Олий таълим вазирлиги ва хусусий олий таълим ташкилотлари тегишли қарорга келишлари керак. Шу билан бирга, айрим олий таълим йўналишларида мутахассисга зарур бўлган психология тармоғини етарли даражада ўқитиш мақсадга мувофиқ. Масалан, менежмент йўналишида бошқарув психологиясини ҳажм ва мазмун жиҳатидан қайта кўриб чиқиш, юридик йўналишда криминалистика психологияси, иқтисодий йўналишда иқтисод психологиясини ўқитиш масаласини кўриб чиқиш лозим (замон талаби асосида). 3. Барча олий таълим ташкилотлари нопсихологик, нопедагогик йўналишлари учун мулоқот психологияси ва педагогикаси предметини (20 соатлик) ишлаб чиқиш ва ўқитиш (меҳнат жамоасидаги мулоқот, оиладаги мулоқот, жамоат жойларида - 400 мулоқот ва бошқа мавзуларда). Бу таклифни кўпроқ ва янада самаралироқ хусусий олий таълим ташкилотлари амалга ошириши мумкин. 4. Психология фанини ўқитиш сифатини ошириш, бўлажак психологларнинг амалий фаолиятини юқори талаб даражасида олиб боришини таъминлаш, олий таълим ташкилотларида соҳага оид билимларни пухта ўзлаштириш, таълим сифатини ошириш мақсадида Республикада психодиагностик методикаларни тайёрлаш хусусий марказини ташкил этиш ва бу марказ томонидан барча тизим психологлари учун стандарт талабларга жавоб берадиган психодиагностик методикалар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ҳар бир методиканинг 3 тилдаги инструкцияси, яъни йўриқномасини чоп этиш керак. Бу таклифни ҳам давлат олий таълим ташкилотларидан кўра, хусусий университетлар тезроқ амалга ошириш имкониятига эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдурашидов И.Х. *Педагогика асослари*. — Тошкент: “Фан ва техника”, 2018.
2. Ғаниев Б.С. *Психология*. — Тошкент: “Ўзбекистон”, 2020.
3. Исмоилова Д.М. *Олий таълимда педагогика ва психологияни ўқитиш методикаси*. — Тошкент: ТДПУ, 2019.
4. Қодиров А. *Инновацион таълим технологиялари*. — Тошкент: “Маориф”, 2021.
5. Назарова Ф.М. *Педагогика ва психология фанларини интеграциялаш муаммолари*. — Тошкент: “Илм-фан”, 2022.

O‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASIDA ZAMONAVIY TA’LIM YONDASHUVLARI

Fayzullayev Ermat Majidovich
JDPU “Musiqa ta’limi” kafedrasi
katta o‘qituvchisi, p.f.n

Annotatsiya: Maqola bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining badiiy didini shakllantirish jarayonida o‘zbek mumtoz musiqa merosining o‘rni, interfaol pedagogik metodlar va zamonaviy audio-vizual vositalarni integratsiya qilishning ahamiyatini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada pedagog kadrlar malakasini oshirish, ustoz-shogird an’analarini mustahkamlash va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish orqali didni rivojlantirishning amaliy yo‘llari ko‘rsatib o‘tiladi.

Tayanch so`zlar: badiiy did, o’zbek mumtoz musiqasi, interfaol pedagogika, audio-vizual texnologiyalar.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining badiiy didini shakllantirish – bu nafaqat texnik ko‘nikmalarni o‘rgatish, balki san’at asarlarini go‘zalligi, mazmuni va uslubiy xususiyatlari bo‘yicha baholash qobiliyatini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oluvchi murakkab va doimiy jarayondir. Ayniqsa, o‘zbek mumtoz musiqasi misolida pedagogik jarayonni tashkil etishda milliy madaniy merosga hurmatni singdirish muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich bosqichda o‘quvchilarga maqom, shashmaqom, iraqiy makom kabi ijro uslublarini tinglash va tahlil qilish imkonini berish orqali ularning musiqa san’ati haqidagi tushunchalari kengaytiriladi. Ushbu jarayon, avvalo, san’at asarlariga nisbatan chinakam qiziqish va hurmatni uyg‘otishga qaratilgan

bo‘lib, talabaning estetik mas’uliyatini shakllantiradi. Bundan tashqari, tinglash jarayonida nafis ohanglarda namoyon bo‘ladigan ritmik va melodik tuzilmalarni aniqlash uchun maxsus tahliliy savollarni kiritish zarur va bu o‘quvchilarda bo‘yoqsiz tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Ta’lim jarayoniga interfaol amaliyotlarni, masalan, instruktor bilan hamkorlikda maqom improvizatsiyasi sinflarini qo‘shish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida ijodiy dialogni kuchaytiradi. Shu bois, har bir dars yakunida o‘quvchilarni o‘z ijodiy refleksiyalarini yozib borishga undash, ularning o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, texnologik vositalarni – audio yozuv va online platformalarni – qo‘llash orqali masofaviy ta’limda ham mumtoz musiqaning nozik tomonlarini yetkazish imkoniyati yaratiladi. O‘qituvchilarning doimiy qayta tayyorlanishi, ustoz-shogird an’analariga asoslangan mentoring kurslari esa talabaning individual badiiy yo‘nalishini mustahkamlashga yordam beradi. Natijada, badiiy did nafaqat nazariy bilimlar bilan boyiydi, balki ijrochilik va o‘qituvchilik jarayonida o‘ziga xos, chuqur hissiyotli pedagogik yondashuvga aylantiriladi.

Talabalarni amaliy muhitga yaqinlashtirish uchun turli interfaol metodlardan, jumladan, guruh muhokamalari, rolli o‘yinlar va master-klasslardan foydalanish muhim. Masalan, dars davomida shashmaqomning oltita asosiy maqomini musiqashunoslar bilan birgalikda eshitish va har bir maqomning ma’no-tuyg‘u xususiyatlari haqida suhbatlashish talabaga nafaqat takrorlash, balki chuqur anglash imkonini beradi. Shuningdek, kamera yoki studiya tomosha qilingan audio-vizual materiallar yordamida talabalar qadimiy ijrochilar maktabining nozik tomonlarini – ornamentik chizmalar, ritmik o‘ziga xoslik va vokal rang-baranglikni – yanada aniqroq his etishadi. Bunday mashg‘ulotlar yakunida talabalarni kichik guruhlarga bo‘lib, eshitilgan asar bo‘yicha kritik qayta aloqa berish formatida ishlashga yo‘naltirish ularning tahlil ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Amaliy muhit simulyatsiyalari, masalan, makom ijrosi uchun sahna dekoratsiyasini yaratish yoki an’anaviy ansambl tarkibini shakllantirish, o‘quvchilarda ijodiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini yo‘lga qo‘yadi. O‘quv jarayonida yaratilgan audio yoki video yozuvlarni sinfxonada birgalikda tahlil qilib, har bir talabaning ovoz uslubi, ornamentikada yo‘l qo‘yilgan xatolar va ritmik aniqlik darajasi bo‘yicha mulohaza almashish ijobiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Bundan tashqari, o‘qituvchi tomonidan moslangan refleksiya shakllari – masalan, «nima yangi o‘rgandim», «qaysi jihatlar qiyin bo‘ldi», «nimalarni takomillashtirish lozim» kabi savollar – badiiy didni mustaqil ravishda rivojlantirish va o‘z-o‘zini baholash jarayonlarini tizimli qiladi. Natijada, talabalar nafaqat mumtoz musiqani eshitish va ijro etish, balki uni chuqur tahlil qilib, pedagogik kontekstda qanday o‘rgatishni rejalashtirish bo‘yicha ham zarur kompetensiyalarni egallaydilar.

O‘qituvchi kadrlarining salohiyati va pedagogik mahorati ham didni shakllantirishda hal qiluvchi omil bo‘ladi. Yosh pedagoglarni tajribali ustoz musiqashunoslari bilan hamkorlikka jalb etish, ularni doimiy malaka oshirish kurslari, konferensiyalar va seminarlar orqali qo‘llab-quvvatlash lozim. Bu esa nafaqat yangi pedagogik yondashuvlarni o‘rganishga, balki sohadagi tadqiqotlar va zamonaviy metodikalarni ham hayotga tatbiq etishga yordam beradi. Ushbu jarayonning samaradorligini oshirish uchun o‘qituvchilarga muntazam ravishda murabbiylik va pedagogik maslahatchilik xizmatlari ko‘rsatish zarur. Shuningdek, o‘qituvchilarni o‘zaro tajriba almashish uchun lokal va xalqaro ilmiy hamjamiyatlarga jalb etish, online platformalarda pedagogik kontent ishlab chiqishga rag‘batlantirish lozim. Shu yo‘l bilan kadrlar nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlaydi, balki o‘quv sharoitlariga mos keladigan innovatsion dars materiallarini yaratish bo‘yicha ham faol ishtirok etadi. Natijada, ta’lim muassasalari o‘zbek mumtoz musiqasining badiiy didini shakllantirish bo‘yicha yagona va doimiy rivojlanayotgan pedagogik ekotizimni barpo etadi.

Ijodiy mustaqillikni rivojlantirish maqsadida talabalarni o‘zbek mumtoz musiqasining ayrim janrlariga bag‘ishlangan kichik ilmiy-ijodiy loyihalar ustida ishlashga yo‘naltirish samarali bo‘ladi. Masalan, kuylash yoki chorvador ijrosini mustaqil tahlil qilish, unga yangi ornamentik elementlar qo‘shish yoki ritmik modifikatsiyalar kiritish orqali talaba o‘z qarashlarini san’at asariga singdirishni o‘rganadi. Loyihalar yakunida tashkil qilinadigan konsert yoki muhokama majlislari esa o‘z fikrini asoslay oladigan tanqidiy mulohaza va muloqot ko‘nikmalarini

mustahkamlaydi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining badiiy didini shakllantirish – bu milliy musiqa merosini chuqur anglash, interfaol o‘qitish metodlari, mustahkam pedagogik baza va ijodiy mustaqillikni uyg‘unlashtiradigan kompleks pedagogik jarayon. O‘zbek mumtoz musiqasining boy an’analaridan foydalanish va ulardan zamonaviy ta’lim tizimida to‘g‘ri foydalanish, nafaqat yosh pedagoglarni san’atga munosib hurmat bilan yondashadigan mutaxassislar sifatida tarbiyalaydi, balki o‘qituvchilik kasbining kelajagini ham mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Karimov. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. - Toshkent, Ma’naviyat, 2008 yil.
2. A. Hasanov. Musiqa va tarbiya - Toshkent, O‘qituvchi, 1993-yil
3. Hamidov H. “O‘zbek an’anaviy qo‘shiqchilik madaniyati tarixi”. -T.: O‘qituvchi, 1996 yil.
4. Begmatov S, Karimova D, Mamirov Q, Musiqa 6-sinf uchun darslik. T.:G. G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2018 yil.
5. Qudratov I, Abdukarimova E. “Musiqa darslarida fanlararo aloqadorlik” Samarqand, SamDu bosmaxonasi, 2015yil.
6. E.Abdukarimova. Ilm ham jamiyet Ajiniyaz atindagi Nokis mamleketlik pedagogikaliq instituti “Texnologik loyihalash- musiqa mashg‘ulotlarida samaralı ta’lim”. 2019 (№1) ISSN 2010-720X
7. Elnoza Ismatillayevna Abdukarimova Актуальные вызовы современной науки. “Yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda xalq musiqa merosi qudratli tarbiya vositasi” science 2017 yil.
8. Gulboyev, A. T. Art-pedagogik yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini estetik tarbiyalash // Pedagogik Mahorat – ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2023. – № 8. – 4-b.

СОБЛЮДЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО РЕЖИМА ПИТАНИЯ ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЮНЫХ ГИМНАСТОК

Фозилова З.Ж.

Тренер гимнастического спортивного комплекса «Нафис»

Аннотация: в данной статье влияние соблюдения оптимального режима питания как важного фактора правильного физического развития детей.

Ключевые слова: дети, гимнастика, режим, питание, калория, физическое развитие, воспитание.

Актуальность Огромное значение в воспитании ребенка имеет строгое соблюдение режима. Необходимо выработать согласованные требования к детям со стороны родителей и других членов семьи по соблюдению режима. Нередко эти требования не совпадают. Усилия матери очень часто сводятся к нулю, если то, что ие разрешает мать, разрешает бабушка.

У юных гимнасток нужно выработать привычку в одно и то же время ложиться спать, вставать, есть, готовиться к занятиям в школе, играть, заниматься физическими упражнениями. Это способствует образованию условных рефлексов, выработке спокойного и уравновешенного характера. Когда режим становится нормой для ребенка, то он не является тягостью ни для родителей, ни для их детей. Поэтому режим имеет воспитательное значение только в том случае, если он постоянно соблюдается.

Режим питания. Соблюдение оптимального режима питания является важным фактором правильного физического развития детей. Нередко несерьезное отношение к питанию детей является причиной появления у них избыточного веса. Неправы те родители, которые постоянно жалуются, что их дети мало едят. Важно, чтобы дети правильно питались.

Характер питания детей несколько отличается от питания взрослых, что объясняется с одной стороны тем, что растущий организм нуждается в большом количестве энергии, с другой стороны особенностями желудочно-кишечного тракта детей, так как переваривающая сила пищеварительных соков у детей уступает взрослым, вследствие чего их организм легче поддается действию бактерий, попадающих в организм с пищей, и других вредных веществ.

Во время завтрака, обеда или ужина, помимо указанных блюд, употребляются хлеб, фрукты, овощи, яйца, рыба, творог, печенье, булка, конфеты и др., за счет чего можно полностью реализовать суточную норму калорий.

Жиры, углеводы н белки должны употребляться в рациональных сочетаниях. Преимущественное и частое употребление либо белков, либо жиров или углеводов не целесообразно. Некоторые родители, желая иметь прибавку в весе детей, кормят их преимущественно мучными изделиями (хлеб, булка, печенье, каши), жареной картошкой, т. е. продуктами, в которых преобладают углеводы. Такое питание ведет к неправильному физическому развитию детей, прежде всего к появлению избыточного веса за счет появления жиров в области живота, под лопаткой и др. частях тела. Дети с избыточным весом тела становятся менее подвижными, менее выносливыми, ловкими, по сравнению с их сверстниками, что отрицательно сказывается на их работоспособности. Нельзя злоупотреблять и жирами, так как избыток жиров препятствует выработке желудочного сока, усвоению белков, задерживает переваривание пищи в желудке до 6 часов (нормальное опорожнение происходит за 3-4 часа).

Поэтому родителям необходимо знать, в каких продуктах и в каких количествах содержатся белки, жиры, углеводы и витамины.

Белки содержатся в мясе, рыбе, твороге, яйцах, молоке, мучных изделиях, картофеле, макаронах, бобовых изделиях - фасоле, горохе,

Белки являются основным строительным материалом растущего организма, поэтому они непременно должны присутствовать в рационе питания детей.

Причем, целесообразно правильно сочетать в рационе питания детей белки животного (мясо, рыба, молочные продукты и др.) и растительного происхождения (картофель, ржаной хлеб, пшеничные изделия, макароны, горох и др.).

Полезно кормить детей гречневой кашей с молоком, способствующих рациональному усвоению при этом составных частей белка (аминокислот), содержащихся в каше, и аминокислот молока, которых не хватает в каше. Полноценные животные жиры, крайне необходимые для организма детей, содержатся в сливочном масле, рыбьем жире, яичном желтке. Эти жиры должны присутствовать обязательно в суточном рационе детей. Нельзя не включать в суточный рацион и растительные жиры (не более 20—25%), маргарин и др.

Считается, что жиры являются также строительным материалом для нервной ткани мозга. Отсутствие жиров снижает сопротивляемость организма к воздействию внешних и внутренних факторов, ослабляет защитные силы организма. Происходят нарушения нормального развития организма детей, обмена веществ.

Углеводы содержатся в сахаре, сложные углеводы (полисахариды) - в хлебе, муке, картофеле, каше,, овощах, фруктах. Пищу нужно подбирать так, чтобы половина углеводов в суточном рационе пищи содержалась в сахаре, а половина в картофеле, мучных изделиях, фруктах или овощах. Нельзя употреблять углеводов больше нормы, т. к. это очень быстро может привести к ожирению. Углеводы являются основным поставщиком энергии организма. При занятиях физическими упражнениями расход

энергии увеличивается, поэтому в рационе юных спортсменов объем углеводов должен повышаться.

В суточном режиме питания объем жиров и белков примерно одинаков, а углеводов больше, чем жиров и белков, примерно в 4 раза. Очень важно, чтобы в пище содержались витамины (в переводе с латыни «вита» означает жизнь), т. к. без них невозможна нормальная жизнедеятельность организма. В настоящее время выделяют более 20 витаминов, наибольшее значение из них имеют витамины А, В и С.

В каких продуктах содержатся витамины?

Витамин А - жир печени рыб (палтус, треска, тунец, камбала, морской окунь и др.); яйца, сыр, молоко, морковь, овощи и др.

Витамин В1 и В2 - в мучных продуктах, желтках яиц, дрожжах, мясе, молоке.

Витамин С - в зелени (кочанная капуста, зеленый лук, щавель, салат, крапива и др.), ягодах и фруктах (шиповник, черная смородина, земляника, апельсины, мандарины, северные сорта яблок), овощах (картофель, репа, брюква, помидоры, редька, редиска).

Витамин РР-печень, дрожжи, тощее мясо, земляные орехи.

Суточная потребность в витаминах удовлетворяется в том случае, когда в день употребляется до 200 г фруктов и 300 г овощей. «Витаминный голод» особенно ощущается зимой и весной. Целесообразно в этот период применять витаминные препараты, которые можно приобрести в любой аптеке.

Дети нуждаются также в минеральных веществах (кальций, фосфор, железо, натрий, йод, хлор, фтор, кобальт и др.), которые содержатся в достаточном количестве в овощах, молоке, фруктах, кашах. Что же касается соли, то она добавляется к пище из расчета 0,05 г на 1 кг массы тела ребенка.

Заключение. Питание детей является основным фундаментом развития ребенка, его настроения и самочувствия в целом. Современным родителям необходимо помнить, что одним из факторов состояния здоровья и правильное развитие, устойчивость организма к условиям внешней среды, развитие интеллекта, центральной нервной системы, является питание. Таким образом, основными принципами здорового питания подростков является полноценность и сбалансированность пищевого рациона, максимальное его разнообразие, соблюдение правильного режима, достаточное, адекватное потребностям растущего организма поступление пищевых веществ и энергии, необходимых для нормального развития и сохранения здоровья.

Литература

1. А.К.Атаев, Б.В.Сермеев. Родителям о физическом воспитании детей в семье. – Т.:«Укитувчи». 1983

ОИЛАДА СОҒЛОМ БОЛА ТАРБИЯСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Холиқова Д.Қ.
Турон Зармед университети талабаси

Аннотация: мазкур мақолада ўзбек оилаларида соғлом бола тарбиясининг ўзига хос хусуситялари мазмуни ёритилган**.**

Калит сўзлар: оила, фарзанд, муҳит, саломатлик, маънавият, тарбия, жараён.

Ҳар бир ҳаракатларимиз замирида фарзандларимизни бахту- икболи, фаровон келажаги максад килиб кýйилган. Фарзанд -оилада улғаяди, камол топади.Оила–Ватан ичра бир мўжаз Ватан. Муҳтарам Президентимиз таъкидлаганларидек, “Авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавият қўрғони бу – оиладир”. Бугунги кунда

барчамизнинг наинки асосий вазифамиз, балки инсоний бурчимиз баркамол авлодни тарбиялашдир. Шу боис ҳам мамлакатимизда барча хайрли ишлар аввало оилаларни мустаҳкамлаш ва ёш авлоднинг ёруғ келажагини таъминлаш мақсадида амалга оширилмоқда. Зеро, оила соғлом экан, жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан, мамлакат барқарордир. Болалар тарбиясига нафақат оила, таълим-тарбия муассасалари балки маҳалла ҳам маъсулдир. Чунки, фарзанд тарбияси кўп омилларга, аввало, ахлоқий-маънавий муҳитга ҳам боғлиқ. Таълим- тарбия муассасалари билан оила ҳамкорлиги бунда муҳим аҳамиятга эга. Она юртига муҳаббатни шакллантириш, маърифатли ва маънавиятли шахс сифатида вояга етишларини таъминлаш, болаларнинг маънавий баркамол ва жисмонан соғлом бўлишлари учун иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир.

Шуниси қувонарлики, ҳозирда оилаларда ота-оналарнинг фарзанд тарбиясига бўлган эътибори кундан-кунга кучаймоқда. Бунга сабаб муҳтарам юртбошимиз томонидан халқ манфаатлари учун барча соҳаларга бўлган эътибор, олиб борилаётган ислоҳотлар, яратилаётган шарт-шароитлар, берилаётган имкониятлардир. Бундай имкониятлардан тўлақонли фойдаланиб келаётган ота-оналар фарзандлари тарбиясига ўта маъсулият билан қарамоқдалар.Чунки, Фарзанд Оллоҳ томонидан ато этилган улуғ неъмат бўлиши билан бирга, у ота-онага топширилган маъсулият ҳамда омонатдир. Болалар - келажагимиз экан, уларни ҳам жисмонан,ҳам руҳан, ҳам маънан соғлом бўлиб камолга етказиш барчамизнинг асосий вазифамиз бўлиб қолиши керак.

Зеро, тарбия -шахснинг маънавий ва ақлий қиёфасини, ҳаттоки бутун тақдирини белгиловчи омилдир. Улуғ мутафаккир Абдулла Авлонийнинг“Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ”китобида “Аллоҳ таоло инсонларни асл хилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши билан ёмонни,фойда билан зарарни,оқ билан қорани ажратадиган қилиб яратган. Лекин инсондаги бу қобилиятни камолга етказиш – тарбия билан бўлур” - дейилган. Фарзандга тўғри тарбия бериш эса оиладан бошланади. Оилада фарзандларнинг ҳар томонлама камол топиши учун маънавий- ахлоқий шароитлар яратилсагина муваффақиятларга эришилади.

Ҳар бир ота-она фарзанд тарбиясида ўзларининг бурч ва маъсулиятларини чуқур англашлари лозим. Шундай экан, оилада руҳий хотиржамлик, самимий муносабат, ота-она обрўсининг юқори бўлиши, болаларга талаб қўйишда оила катталари ўртасидаги бирликнинг сақланиши, бола шахсини меҳнатга тарбиялашга алоҳида эътибор бериш, болани севиш ва иззатини жойига қўйиш, оилада қатъий режим ва кун тартибини ўрнатиш, боланинг ёш ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш, боладаги ўзгаришларни кузатиб бориш, ундаги мустақилликка интилиш ва ташаббускорлик сифатларини қўллаб-қувватлаш ота-оналарнинг педагогик билимларга эга эканлигини кўрсатади.

Оила тарбияси ижтимоий тарбия билан узвий алоқада бўлсагина, кутилган натижаларга эришиш мумкин. Бу борада ота-оналарнинг оилада фарзанд тарбияси ва маънавий -ахлоқий руҳий ва жисмоний камолоти учун зарур бўлган ижобий ота- оналик кўникмаларини ўзлаштириб бориши катта аҳамиятга эга.Хар бир ота-она ўз фарзандини дунёдаги энг толеи баланд маърифатли ва саодатли бўлишини истайди ва бунга эришиш йўлида ҳаракат қилмоқда. Шундай экан, биз мактабгача таълим тизими ходимлари, ота-оналар маҳалла билан ҳамкорликда болалар тарбиясига ҳеч қачон бефарқ бўлмайлик. Фарзандларимиз таълим- тарбиясига бўлган эътиборни ўзлигимиз ва келажакка бўлган эътибор деб билиб, ёш авлодга ғамхўрлик кўрсатиш , соғлом ўсиши, тўғри тарбия ҳамда таълим олишини таъминлаш барчамизнинг бурчимиз эканлигини ҳеч қачон унутмайлик. Фарзандларимизга шундай тарбия берайликки, улар ўз ота-боболарига, ўз тарихи, Ватани, оиласи, она тилига, миллати, дини ва анъаналарига содиқ бўлиб камол топишсин.

Оила-жамиятнинг таянчи. Фарзандларимиз онгида элу юртга, Ватанга муҳаббат туйғулари оилада, яшаб турган маҳаллада шаклланади. Мамлакатнинг эртанги куни, тинч ва обод бўлиши энг олдин мана шу кичик жамиятда ўсиб-унаётган болаларимизга боғлиқ.

Қайси оилада, қайси маҳаллада тарбия яхши йўлга қўйилар экан, ўша оила, ўша маҳалла гуллаб-яшнайди.

Фарзанд тарбиясини қачондан бошламоқ керак?, деган савол кўпчиликни ўйлантиради. Кўпчилик олимлар унга турлича жавоб бериб келганлар. Хусусан, Ибн Сино бола тарбияси билан унинг туғилишидан аввалроқ, она қорнидан бошлабоқ шуғулланиш лозим, деб жавоб берган. Оила, одоб-ахлоқ ва таълим-тарбияга эътибор қон-қонимизга сингиб кетган бурчларимиздандир. “Бир болага етти қўшни ота-она” деган ибратли мақол ҳам айнан халқимизга хос. Мана шу мақолнинг ўзи ҳам фарзанд тарбияси, оилапарварлик биз учун нечоғлик муҳим эканини билдиради. Маҳалла аҳли, айниқса кексалар кўчада нобоп иш қилаётган бола олдидан ҳеч қачон бепарво ўтиб кетмаган, шу заҳотиёқ танбеҳ бериб тўғри йўлга чақирган. Зеро, ҳар томонлама чиройли, одобли, гўзал хулқли бўлиш, нафсни поклашга буюрувчи муқаддас динимиз оилага катта аҳамият беради. Оиладаги муҳит ота-она ўз маъсулиятларини ҳис қилиши билан барқарор бўлади. Болаларнинг одобли бўлиб улғайиши учун ота-она билан бир қаторда маҳалла-куй ҳам катта ибрат мактабидир. “Қуш уясида кўрганини қилади”, деб бежиз айтмаган халқимиз. Фарзанд тарбиялаётган ота-она ҳар бир ҳаракати, юриш туриши, муомаласи, бошқалар билан ўзаро муносабатида олижаноб фазилатларни намоён эта билиши керак. Чунки бола табиатан ниҳоятда тақлидчан ва кузатувчан бўлади.

Шунинг учун унинг атрофдагилари ўз одатлари билан баъзан ўзлари сезмаган ҳолда уларга таъсир қиладилар. Оиладаги қўпол муносабатлар, кўп ёлғон гапириш, ёқимсиз хатти- ҳаракат бола тарбиясига салбий таъсир қиладиган носоғлом муҳитни келтириб чиқаради.

Фарзанд тарбиясида ота-онанинг муомаласи муҳим ўрин тутади. Бола ота-она томонидан қўпол, дағал сўзлар эшитиб, калтак еб катта бўлса, бу унинг табиатига салбий таъсир қилади. Бу эса ўз навбатида оиладаги носоғлом муҳитда тарбияланаётган боладан “маънавий касал” инсонлар шаклланади. Улар эса жамият маънавиятига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Оилада ота-оналар “оммавий маданият” таъсирига берилиб кетиши оқибатида фарзандларнинг тарбиясига ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда. Истиқлол туфайли халқимиз чет-эл юртларини кезиб, янги халқ ва урф-одатларни гувоҳи бўлиб қайтмоқдалар. Шу жумладан Европа давлатларига сайр қилиб келаётган фуқароларимиз бугунги кунда ғарб ўсмирлари орасида бошқа мамлакатлар ёшларига қараганда уюшган жиноятчилик ва зўравонликка берилиш ҳолати юқори. Бунга сабаб болаларга керагидан ортиқ эркинлик берилгани экан. Уларни ҳозирдан айш-ишратга берилиб, турли ахлоқсиз ҳатти-ҳаракатларга ружу қўйишдан ҳеч ким қайтармаслигини айтиб беришмоқда.

Инсон ҳаёти давомида бирор шахсни ўзига ўрнак деб билади, бундан инсон у каби ҳаёт кечиришни, у эришган ютуқлар каби муваффақиятларга эришишни, юксак чўққиларга чиқишни кўзлайди. Бугун жамиятнинг ёш аъзолари ўз ҳаётлари учун бошқа маданият вакилларининг фикрлаш ва ҳаёт тарзини ўрнак қилиб олишлари кўп муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Бунда эса инсон улгайишида асосий давр булган усмирликдаги тарбия хал қилувчи аҳамият касб этади. Бу паллада унинг ички дунёси, ўзига хос ҳислатлари шаклланади. Бу даврда ота-она, устозлар улар тарбияси билан узвий равишда шуғулланишлари лозим. Уларнинг саломатлигига ҳам алоҳида диққат-эътибор зарур. Шуни ҳам унутмаслик керакки, камолотга элтувчи йул мърифат, шунга яраша гайрат-шижоатдир. ҳар бир халқ ҳар бир авлоднинг баркамоллик даражаси пировард натижада шу халқ истиқболини, тараққиёти ва тақдирини хал этади. Маънавий ва жисмоний баркамол авлодни тарбиялаш — фақат миллий эхтиёжгина эмас, балки умумдавлат аҳамиятига молик масала — кўпмиллатли Ватанимизда туғилиб ўсган, томир ёйган барча кардош халқлар учун бирдай эзгу мурод максаддир. Бу нуқтада миллий ва умуминсоний қадриятлар, бой маънавий

меросимизнинг энг яхши анъаналари ҳамда шаклланиб келаётган янги удумлар бирлашади, тарбиянинг қудратли омилига айланади.

Ҳар қандай жамиятнинг асосини, ўзагини оила ташкил этади. Халқимизнинг азалий қадриятлари, анъаналари ҳисобланмиш: ҳалоллик, ор-номус, меҳр-оқибат, садоқат, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби инсоний фазилатлар, энг авалло, оилада шаклланади. Айниқса, ўзбек оилаларининг мустаҳкамлиги, муқимлиги ва мангулиги ана шу маънавий анъаналарга таянганлиги билан боғлиқдир. Шуларни ҳисобга олган ҳолда «ўзбек оилаларининг маънавий асосларини тадқиқ қилиш" муҳим аҳамиятга эга.

Соғлом авлодни тарбиялаш ҳамма замонларда ҳам жамият ривожи, тараққиётининг асосий белгиловчи мезони бўлиб келган. Жамият равон ривожи, осудалигини таъминлашга хизмат қиладиган инсон маънавий баркамол бўлиши учун энг аввало жисмонан соғлом бўлиши лозим. Инсоннинг куч ва қобилиятларини тахлил этганда, у учга бўлинади: жисмоний, ақлий ва ахлоқий. Шунга биноан инсоннинг бу куч қобилиятларининг тараққий этиши, юксалишини таъмин этадиган тарбия ҳам уч қисмга ажралади: булар бадан тарбияси, ақл тарбияси, ахлоқ тарбиясидир.

Болаларни оилада тарбиялашнинг аоосий вазифаларидан бири аҳлоқий тарбиядир. Оила- болаларнинг катталар, ака-укалар, опа- сингиллар билан алоқасининг дастлабки мактабидир. Оилада бола катталарни ҳурмат -қилиш, кексалар ва касаллар ҳақида ғамхўрлик қилиш, бир- бирига ўзаро ёрдам кўрсатишни ўрганади. Биргаликда бажариладиган уй ишларида, яқин кишилар билан бўлган муносабат натижасида болаларда бурч, ўзаро ёрдам, масъулият ҳисси таркиб топади. Ота-оналарнинг шаҳсий намунаси, уларнинг ўзаро ҳурмати, бир-бирлари ва болалар ҳақида ғамхўрлик қилиши, муомалаларида нозиклик ва меҳрибонликнинг намоён бўлиши оилада болаларни аҳлоқий тарбиялашнинг енг яҳши воситасидир. Агар болалар оилада соф, гўзал,аҳлоқий муносабатларни кўрсалар, катта бўлгач, ўзлари ҳам шундай яҳши муносабатлар кўрсатишга интиладилар.

Ҳар қандай жамиятда бўлгани каби бизнинг жамиятимизда ҳам ҳар бир алоҳида шахс ва яхлит халқ манфаатларини ҳимоя қилувчи, уларни бирлаштирувчи, юрт тинчлиги ва турмуш фаровонлигини таъминловчи илғор ғоялар борки, уларнинг ҳар бир фуқаро томонидан англанганлик даражаси ана шу жамиятнинг ривожланиши тамойилларини белгилайди.

Шу маънода шахсдаги ахлоқийлик ва эътиқодлиликни ана шундай соғлом дунёқарашларни, теран фикрлашни таъминловчи ижтимоий психологик омил ҳамда шарт-шароит, деб эътироф этиш мумкиндирки, унинг моҳиятини илк болаликдан оила муҳитида, ундаги қадриятлар доирасида, ота ва онанинг обрўси, билимдонлиги, ўрнак бўлувчи шахс сифатидаги таъсирида улар онгига сингдириш психологик аҳамиятга эга.

Айнан мустақиллик йилларида ёшларни оила ва унда сақланиб келаётган азалий қадриятлар таъсирида ахлоқан тарбиялаш муаммоси кўплаб назарий ва эмпирик изланишлар предметига айланмоқда. Зеро, бундай ёндашув ўтмиш алломаларнинг фалсафий-ғоявий қарашлари, оила ва оилавий тарбия масалаларига бағишланган ўгитлари маъно-моҳиятига мосдир.

Адабиётлар руйхати

1. Хасанбоева О. Оила педагогикаси дарслик Т.: "Алокачи, 2007.
2. Шоумаров Ғ.Б. ва бошкалар. Оила психологияси. Дарслик Т.: "Шарк" 2008.

XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Xamidova Diyora Rustam qizi
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim sifatini yanada takomillashtirishda xalqaro baholash dasturlarining o'rni va ahamiyati,bundan tashqari xalqaro baholash dasturlari orqali o'quvchilarda kreativlik tushunchasini shakllantirish, ularda ijodkorlik faoliyatini rivojlantirish ko'nikmalari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Ta'lim, tarbiya, takomillashtirish, kreativlik, ijodkorlik, faoliyat, rivojlantirish, PISA, PIRLS,TIMSS

2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" tasdiqlangan bo'lib, unda O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA xalqaro baholash dasturining reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish ustuvor vazifa etib belgilan.Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarori asosida dunyoda ta'lim sifatini baholash bo'yicha yetakchilik qilib kelayotgan xalqaro baholash dasturlari, jumladan, PISA va PIRLS dasturlarida ishtirok etishga kirishildi.

Xalqaro baholash dasturlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish, bevosita ta'lim sifatini oshirish bilan bog'liqdir. Unda ishtirok etish nafaqat O'zbekiston, balki jahon hamjamiyatida o'quvchilarning o'quv dasturlarini yodda saqlab qolganligini baholashdan ularning kompetensiyalarini baholash, ya'ni maktabda egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi ijodiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va uni baholashga o'tishda muhim vosita bo'lib hisoblanadi.

O'qituvchilarning va o'quvchilarning PISA va PIRLS tadqiqotlari haqidagi tasavvurlarni boyitish, xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik darajasini oshirish, o'quvchilarning ijodiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, shu orqali ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shish maqsadida Ta'lim inspeksiyasi, uning huzuridagi Milliy markaz hamda xalq ta'limi tizimidagi mutaxassislar bilan hamkorlikda qator ishlar amalga oshirildi. Lekin o'quvchilarni xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashda muammolar to'laligicha bartaraf etilgani yo'q. Xalqaro baholash dasturlari haqida barcha pedagoglar, umumta'lim muassasasi o'qituvchilari to'liq ma'lumotga ega bo'lishlari kerak. Bu borada yaratilgan qo'llanmalar ta'lim muassasalariga yetarli darajada yetkazilshi maqsadga muvofiq bo'lardi. Shuningdek, xalqaro baholash dasturlari haqida o'quvchilar ham batafsil ma'lumotlarga ega bo'lishlari, bu dasturlarning ahamiyatini anglab yetishlari muhim masalalardan biridir. Buning uchun esa darsliklarga xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS, TIMSS) haqidagi ma'lumotlar, shu dasturlar uchun tayyorlangan topshiriqlar kiritilishi kerak. Dars davomida o'quvchi darslikdagi yangi ma'lumotlarni o'qib va qiziqarli topshiriqlarni bajarib, nafaqat darsga bo'lgan ishtiyoqi ortadi, shu bilan birga dunyo miqyosida o'z tengdoshlari bilan raqobatdosh bo'la olishi uchun imkon yaratiladi.

O'quvchilarning xalqaro PISA, PIRLS, TIMSS va boshqa dasrturlarda doimiy ishtirok etishi uchun maktablarda alohida to'garaklar tashkil etilishi, bu to'garaklar maxsus tasdiqlangan ish rejalar asosida faoliyat yuritilishi lozim. Buning uchun albatta tajribali pedagoglar jalb qilinib,maxsus ish rejalar ishlab chiqilib, shu reja asosida to'garaklarga jalb qilingan o'quvchilar ma'lum bir vaqt orasida (masalan bir oyda bir marta) imtihon topshirishlari nazorat qilinsa, mamlakatimiz yoshlarining xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalar ko'rsatishi uchun sharoit yaratilgan bo'lardi.

PISA (Programme for International Student Assessment) va TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) — bu xalqaro ta'lim baholash dasturlari bo'lib, ular dunyo bo'ylab o'quvchilarning ta'lim natijalarini o'lchash, taqqoslash va tahlil qilishni maqsad qilgan. Ular har xil ta'lim tizimlarining samaradorligini baholashga yordam beradi va o'quvchilarning matematikada, fanlarda va boshqa sohalarda qanday bilim va ko'nikmalarga ega ekanligini aniqlaydi.

PISA dasturining asosiy maqsadi — o'quvchilarning hayotda duch keladigan muammolarni hal qilish qobiliyatini o'lchash. PISA ta'lim tizimlarining nazariy bilimlarga emas, balki haqiqiy hayotdagi vaziyatlarni tushunish va hal qilish ko'nikmalariga qaratilgan.

PISA Baholashining Talablari:

- **Yosh**: 15 yoshli o'quvchilar.
- **Baholash sohalari**: Matematika, fan va o'qish (literatura).
- **O'lchov**: O'quvchilarning bilimlari nafaqat o'qituvchilardan olingan nazariy bilimlarga, balki ularning kelajakda faoliyatga tayyorlik darajasiga asoslangan.
- **Yuqori darajali kompetensiyalar**: O'quvchilarning tahliliy fikrlash, muammolarni hal qilish va yaratish qobiliyatlari.

PISA tadqiqoti monitoring tadqiqoti bo‘lib, u turli mamlakatlardagi ta’lim tizimlarida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni aniqlash va solishtirish, ta’lim sohasidagi strategik qarorlar samaradorligini baholash imkonini beradi.

PISA dasturining bir necha asosiy yo‘nalishlar

- O‘qish savodxonligi
- Matematik savodxonlik
- Tabiiy-ilmiy fanlar savodxonligi

PISA baholash ta’limimimg amaliy ahamiyati, o’quvchilarni fanlardan savodxonligini baholashga xizmat qiladigan xalqaro baholash dasturi bo’lib, olingan bilim va ko’nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo’llash, oqilona qaror chiqarish, mustaqil fikrlash, dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan.

PISA tadqiqoti quyidagi xususiyatlarga ega:

- u butun dunyoda keng qamrovli va muntazam ravishda o`tkazib kelinayotgan dastur;
- ta`lim sohasidagi yirik, keng ko`lamli xalqaro monitoring tadqiqotlaridan biri;
- tadqiqotda umumiy o`rta ta`lim muassasalarida ta`lim olayotgan 15 yoshli (15 yosh 3 oydan 16 yosh 2 oygacha bo`lgan) o`quvchilar ishtirok etadilar;
- o`quvchilarning “mustaqil hayotga tayyorlik” darajasi, ya`ni ularning maktabda egallagan bilim va ko`nikmalaridan hayotda uchrashi mumkin bo’lgan muammolarni hal etishda qay darajada foydalana olishlari baholanadi;
- o`quvchilarning funksional savodxonligi, jumladan, o’qish (matnni tushunish), tabiiy va matematik savodxonligi, shuningdek, ushbu yo`nalishlardagi hayotiy muammolarni hal eta olish ko`nikmalari baholanadi;
- tadqiqotda ishtirokchi mamlakatlar ta’lim tizimining o`ziga xosligi bo’yicha ma`lumot olish imkonini beradigan axborot to`planadi.

PISA tadqiqotida topshiriqlar savollarning murakkablik darajasidan kelib chiqqan holda, o`quvchilar tomonidan berilgan javoblarning to`liqligiga qarab, **“javob to`liq qabul qilinadi”, “javob qisman qabul qilinadi”, “javob qabul qilinmaydi”** mezonlari bo`yicha baholanadi.Test Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan yetakchi xalqaro ilmiy tashkilotlar bilan konsorsiumda, milliy markazlar ishtirokida tashkil etiladi. Tadqiqotda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a’zo bo‘lgan davlatlar, shuningdek, OECD bilan hamkorlik aloqalari bo‘lgan davlatlar ishtirok etadi.

PISA tadqiqoti monitoring tadqiqoti bo‘lib, u turli mamlakatlardagi ta’lim tizimlarida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni aniqlash va solishtirish, ta’lim sohasidagi strategik qarorlar samaradorligini baholash imkonini beradi. 2000-2015-yillar oralig‘ida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari bo‘yicha bugungi kunda Sharqiy Osiyoda — Xitoy, Koreya, Singapur, Yaponiya, Yevropada — Finlandiya, Estoniya, Shveysariya, Polsha va Niderlandiya kabi mamlakatlarning o‘rta ta’lim tizimi yaxshi rivojlangan.

2. TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study)

TIMSS — bu xalqaro matematik va ilmiy bilimlarni baholash dasturi bo'lib, u 4-sinf va 8-sinf o'quvchilarining matematikada va fanlarda ko'nikmalarini o'lchaydi. TIMSS dasturi ta'lim

tizimlarining o'quvchilarning matematik va fan sohalaridagi bilimlarini, shuningdek, o'qitish metodlarini baholashga qaratilgan.

TIMSS Baholashining Talablari:

- **Yosh**: 4-sinf (odatda 9-10 yoshli o'quvchilar) va 8-sinf (odatda 13-14 yoshli o'quvchilar).
- **Baholash sohalari**: Matematika va fan.
- **O'lchov**: O'quvchilarning matematik va ilmiy bilimlari, shuningdek, ularning bilimlarini amaliyotga tatbiq qilish qobiliyatlari.
- **Yo'nalishlar**: Matematik va ilmiy ko'nikmalar, ularning asosiy tushunchalari va metodologiyalari.

TIMSS ham PISA kabi har 4 yilda bir marta o'tkaziladi. TIMSS o'quvchilarning yirik ta'lim tizimlaridagi muvaffaqiyatlarni solishtirish va turli mamlakatlarning ta'lim tizimlaridagi eng yaxshi amaliyotlarni tahlil qilish imkonini beradi.

TIMSS xalqaro tadqiqotining asosiy maqsadi boshlang‘ich va o‘rta maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha ta’lim sifatini qiyosiy baholashdan iborat.Tadqiqotda 4-8-sinf o‘quvchilarining ta’limdagi yutuqlari, jumladan, ularning nafaqat bilim va ko‘nikmalari, balki fanlarga bo‘lgan munosabati, qiziqishlari va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi ham baholanadi. Tadqiqot shunday tuzilganki, uning natijalari 4-sinf o‘quvchilari 8-sinfga o‘tganlarida, har 4 yilda ishtirokchi mamlakatlarda matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha ta’lim tendentsiyalarini kuzatib boradi. Shunday qilib, boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilarining ta'lim yutuqlari, shuningdek, boshlang'ich maktabdan o'rta maktabga o'tish davrida matematika va tabiatshunoslik ta'limidagi o'zgarishlar nazorat qilinadi.

Tadqiqotni o'tkazish va uni ishlab chiqishda dunyoning ko'plab tadqiqot markazlari va professional tashkilotlari ishtirok etadilar: Ta'lim test xizmati (ETS - Educational Testing Service, AQSH), Kanada Statistika Markazi (Statistics Canada), Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi Kotibiyati (IEA, Niderlandiya), Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining ma'lumotlarni qayta ishlash markazi (DPC IEA — Data Processing Center IEA, Germaniya) va boshqalar. Shu bilan birga, turli mamlakatlar mutaxassislarining sa’y-harakatlarini muvofiqlashtirish uchun dunyoning yetakchi ekspertlaridan iborat maslahat qo‘mitalari tuzilgan. Barcha tadqiqotlar Boston kollejidagi TIMSS va PIRLS xalqaro tadqiqot markazi (TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College) tomonidan muvofiqlashtiriladi.

TIMSS tadqiqot usullarini ishlab chiqish uchun asos sifatida "TIMSS Assessment Frameworks and Specifications" hujjati ishlatiladi.Ushbu hujjatda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha ta'lim yutuqlarini baholashga, testlar va test topshiriqlarini ishlab chiqishga umumiy yondashuvlar belgilangan, matematika va tabiiy fanlardan tekshirilishi kerak bo'lgan tarkib, shuningdek, o'quvchilar topshiriqlarni bajarishda ko'rsatishi kerak bo'lgan kognitiv faoliyat turlari ham tavsiflaydi.

TIMSS xalqaro tadqiqot usullariga quyidagilar kiradi:

- ijobiy test natijalari;
- so' rovnomalar (o'quvchilar, o'qituvchilar, ta'lim muassasasi ma'muriyati, ta'lim sohasidagi mutaxassislar, tadqiqot sifatini kuzatuvchilar uchun);
- uslubiy ta'minot (tadqiqotni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha milliy koordinatorlar uchun qo'llanma, maktab koordinatorlari uchun qo'llanma, test o'tkazish bo'yicha qo'llanma,topshiriqlarni bepul javoblar bilan tekshirish bo'yicha qo'llanma, ma'lumotlarni kiritish bo'yicha qo'llanma va boshqalar);
- dasturiy ta'minot (sinflar va o'quvchilarni tanlash, ma'lumotlarni kiritish uchun).

Xalqaro testlar quyidagi tamoyillar asosida ishlab chiqiladi:

- o'quv va kognitiv faoliyatning sinovdan o'tgan mazmuni va turlarini etarli darajada yoritish;
- xalqaro testlar mazmunining aksariyat ishtirokchi mamlakatlarda o‘rganilayotgan materialga maksimal darajada muvofiqligi;
- testlarning o'zaro aloqasini ta'minlash;

- tekshirilayotgan mazmunning matematika va tabiatshunoslik ta’limini rivojlantirish nuqtai nazaridan ahamiyati;
- o'quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiqligi, test ishlab chiqilgan yutuqlarni baholash;
- ommaviy tadqiqotlar uchun talablarga muvofiqligi.

O'quvchilarning matematika va tabiiy fanlarga tayyorgarligini baholash uchun testlar (har bir variantda) ham matematika, ham tabiiy fanlar bo'yicha topshiriqlarni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g’risida’’gi Qonuni. O’RQ-637-son 23.09.2020

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O’zbekistonni taraqqiyot strategiyasi to‘g’risida” gi Farmoni, 2022-yil 3-fevral (60-son)

3. **D.Rabbonayeva PIRLS tadqiqotlari uchun topshiriqlar to'plami** (O'quv-uslubiy qo'llanma, 2019)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОНИТОРИНГА УРОВНЯ ЗНАНИЙ И ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА УЧЕНИКОВ.

Ашурова Хуршида Асроровна
Ассистент кафедры Дошкольного
и начального образования
Инновационно технологический
университет

Аннотация. В статье описывается внутренняя итоговая аттестация уровня знаний учащихся начальной школы, ее преимущества, порядок и алгоритм организации аттестации, а также примеры заданий для итоговой аттестации по предмету «Естествознание» для учащихся 1-х классов. Также определяются понятия оценки, оценивания и итоговой оценки.

Ключевые слова: оценивание, оценка, итоговое оценивание, формирующее оценивание, внутреннее итоговое оценивание, уровень знаний.

В нашей стране реализуется ряд реформ, направленных на кардинальное обновление и модернизацию системы образования, эффективную организацию образовательного процесса, оценку качества образования. В частности, Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы народного образования до 2030 года» [1], Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по организации международных исследований в области оценки качества образования в системе народного образования» [2] Определено повысить эффективность образовательного процесса, поднять уровень знаний учащихся до мировых стандартов, использовать международные исследовательские программы PISA, PIRLS, TIMSS при оценке качества образования и разработать на их основе новую систему оценки качества образования. Оценка — это метод систематического определения достижений субъекта с использованием критериев, разработанных на основе установленных стандартов.

Оценка – мониторинг качества образования [3; 35] — это инструмент, направляющий деятельность учащихся и определяющий уровень их подготовки [4; 34].

Оценки очень важны в начальной школе. Потому что в этот период формируется поведение ученика, индивидуальная психология, самооценка, управление поведением, планирование. Студенты учатся сравнивать, анализировать и оценивать свои достижения с достижениями других, самостоятельно выполняя различные задания и домашние задания.

Сегодня применяется современный подход к оценке уровня знаний учащихся. К ним относятся: диагностическая оценка, формирующая оценка и итоговая оценка. Суммативное

оценивание обычно проводится после того, как студент завершил изучение темы или раздела в течение определенного периода времени. Данный вид оценки призван определить уровень развития знаний, умений, навыков и компетенций учащихся по предмету. Суммативное оценивание проводится на основе результатов контрольных работ, лабораторных работ, рефератов, проектов, устных проектов и эссе, а полученные оценки служат основой для определения итоговой оценки.

Суммативное оценивание делится на два типа: внутреннее и внешнее оценивание. В начальных классах применяется внутренняя суммативная форма оценивания. Внутренняя итоговая аттестация проводится в общеобразовательном учреждении и включает в себя оценку уровня усвоения предметных знаний по учебным предметам, а также квартальные, полугодовые и годовые результаты. После проведения внутреннего итогового оценивания определяется уровень знаний студента: уровень освоения темы учебной программы, конкретного раздела, а также знания, полученные за четверть, семестр и учебный год.

Суммативное оценивание проводится в следующем порядке:

после завершения соответствующей темы или раздела в соответствии с учебным планом и программой;

Задания разрабатываются на основе образовательных целей и критериев оценки;

Контрольная работа должна занимать 15–20 минут каждого урока;

При суммативном оценивании учителю рекомендуется проанализировать результаты всех контрольных работ;

В результате анализа определяется уровень знаний класса и учащимся предоставляется возможность высказать свое мнение;

Результаты контрольной работы должны быть понятны студенту и мотивировать его к дальнейшей учебной деятельности. В начальных классах учитель должен заранее разработать планы уроков, методы обучения и задания, чтобы подготовить класс к итоговой оценке. Алгоритм разработки заданий для суммативного оценивания по конкретной теме основывается на следующем: учебная программа, образовательные цели, уровни навыков мышления учащихся, критерии оценки, задания, дескрипторы и баллы, а также уровень усвоения знаний.

Используя данный алгоритм, мы разработали следующие «Естествознания» для учащихся 1-го класса [5; Приведем несколько примеров заданий, подготовленных для итогового оценивания по предмету [24-30]. Задания для итогового оценивания по разделу «Живая природа» для 1 класса

Тема: Животные

Время обучения: 20 минут

Образовательная цель:

- изучать образ жизни, развитие и питание животных;
- классифицировать животных на позвоночных и беспозвоночных;
- изучить значение животных в жизни человека.

Критерии оценки студентов:

- классифицирует животных на позвоночных и беспозвоночных;
- изучают образ жизни, питание, размножение и передвижение животных;
- определяет цели, с которыми люди содержат животных, и приводит примеры.

Уровень мышления: знание, понимание и применение.

Задание 1. Классифицируйте животных на позвоночных и беспозвоночных и правильно разместите их изображения в таблице.

Учащимся раздаются изображения следующих животных: тигр, змея, черепаха, голубь, медоносная пчела, акула, пингвин, крокодил, червь, овца, лев, стрекоза, бабочка и кит.

Позвоночные животные	Беспозвоночные

Задание 2. Правильно соотнесите животных в соответствии с их средой обитания (согласно картинкам).

лиса	вода
кит	воздух
ворона	земля
червь	Земля-вода
крокадил	земля

Задание 3. Ответьте на вопросы устно, используя примеры.

1. Почему люди заботятся о животных?
2. Зачем нам нужны животные? Приведите пример.
3. Нарисуйте изображение одного из животных, которое приносит пользу человеку.

Критерии оценки учащихся

Задание	Описание	Балл
1	Животные: - позвоночное животное - делится на беспозвоночных	 1 1
2	Животные классифицируются по месту обитания: земля вода воздух земля земля-вода	 1 1 1 1 1
3	Будут оцениваться полные ответы и примеры по каждому вопросу. Особое внимание уделяется точности рисунка.	 1 1 1
Всего		

Таким образом, суммативное оценивание, помимо определения уровня знаний учащихся начальной школы, оказывает также положительное влияние на их дальнейшее обучение. Кроме того, задания на основе суммативного оценивания структурированы таким образом, что они очень интересны для учащихся, в отличие от простых тестов. В процессе оценки определяются, помимо уровня знаний учащихся, их мыслительные способности, практические навыки и компетенции.

Ссылки

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 29 апреля 2019 года № УФ-5712 «Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года»

2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 997 от 8 декабря 2018 года «О мерах по организации международных исследований в области оценки качества образования в системе народного образования»

3. Ксензова Л.Ю. Оценочная деятельность учителя/ Ю.Л. Ксензова - М, 2000. - 67 с.

4. Селевко Г.К. Опыт системного анализа современных педагогических систем / Г.К.Селевко // Школьные технологии - 1996. - № 6. - С. 3-43.

5. Суяров К. [и др.]. Природные узоры [Текст] : детский сад 1 класс / К. Суяров [другое]. - Ташкент: Республиканский центр образования, 2021. - 88 с.

YEVROPA MAMLAKATLARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARINING OLIB BORILISHI

Nutfulloyeva Zarnigor Sa'dullo qizi
Buxoro davlat Pedagogika institute
Pedagogika nazariyasi va
tarixi yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yevropa mamlakatlaridagi ta'lim-tarbiya tizimining zamonaviy tendensiyalari, ilg'or pedagogik yondashuvlar, o'quv-tarbiya jarayonlarining mazmuni va metodikasi tahlil qilinadi. Finlyandiya, Germaniya va Fransiya kabi mamlakatlar misolida tarbiya jarayonining individual yondashuv, ijtimoiy hamkorlik va insoniy qadriyatlar asosida tashkil etilishi ko'rsatib beriladi. Ushbu tajribalarni O'zbekiston sharoitida qo'llashning istiqbollari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, tarbiya, Yevropa tajribasi, pedagogik yondashuv, Finlyandiya modeli, fuqarolik tarbiyasi, ijtimoiy mas'uliyat, O'zbekiston ta'limi.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, madaniy saviyasi va global maydondagi mavqei bevosita ta'lim-tarbiya tizimi bilan chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda ilm-fan, texnologiya, axborot oqimining tez sur'atlarda rivojlanib borishi natijasida ta'lim sohasi oldida turgan vazifalar ham murakkablashib bormoqda. Ayniqsa, bolalarda zamonaviy bilimlar bilan birga axloqiy fazilatlar, mustaqil fikrlash, tolerantlik, ijtimoiy mas'uliyat kabi ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylangan.

Yevropa mamlakatlari, xususan Finlyandiya, Germaniya, Fransiya, Shvetsiya kabi davlatlar dunyoda o'zlarining rivojlangan, insonparvarlikka asoslangan va natijador ta'lim-tarbiya tizimlari bilan ajralib turadi. Ularning tajribasi xalqaro miqyosda tan olingan bo'lib, ko'plab xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallaydi. Ushbu mamlakatlarda bolalar faqat bilim bilan emas, balki axloqiy va fuqarolik fazilatlari bilan ham kamol topadi. Bu esa davlatning barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada Yevropa mamlakatlarida ta'lim-tarbiya qanday yondashuvlar asosida olib borilayotgani, bu jarayonda qanday metodlar qo'llanilayotgani hamda bu tajribalarning O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiyalashuv imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi – Yevropa tajribasini o'rganib, mahalliy sharoitga mos keluvchi jihatlarni aniqlash va takliflar ishlab chiqishdir.

1. Finlyandiya tajribasi – individual yondashuv va stresssiz ta'lim

Finlyandiyada ta'lim tizimi butunlay bola shaxsiga yo'naltirilgan. Maktablarda baholash tizimi bosqichma-bosqich va yumshoq shaklda amalga oshiriladi. Darslar kam sonli, o'qituvchilar esa yuqori malakali bo'lishi shart. Eng e'tiborga molik jihat shuki, bolalarning psixologik holati va ularning o'zini qanday his qilishi o'qituvchilarning asosiy e'tibor markazida turadi. Finlyandiyada 7 yoshgacha majburiy ta'lim boshlanmaydi, ammo bolalar maktabgacha yoshdayoq ko'plab ijtimoiy va axloqiy tushunchalar bilan tanishtiriladi: bir-biriga hurmat, atrof-muhitga

e’tibor, halollik, hamkorlik. Bu orqali bolalar faqat bilim emas, balki jamiyatda yashash qoidalarini ham o‘zlashtiradilar. Ta’lim va tarbiya bir butun jarayon sifatida qaraladi.

Finlyandiya ta’lim tizimi dunyo bo‘yicha eng samarali tizimlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy tamoyillari:

- **Individual yondashuv:** Har bir o‘quvchining psixologik va jismoniy rivojlanishiga qarab yondashiladi. Bu orqali bolalarda shaxsiy qiziqish, o‘zini anglash va ijodiy fikrlash rivojlanadi.
- **Stresssiz muhit:** Maktablarda imtihonlar soni kamaytirilgan, raqobat emas, hamkorlik targ‘ib qilinadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, bu bolalarda motivatsiyani oshiradi.
- **Tarbiya oilaviy hamkorlik asosida:** O‘qituvchilar va ota-onalar doimiy aloqa orqali bolalarning ijtimoiy mas’uliyatini oshirishga harakat qilishadi.

Finlyandiya PISA (Programme for International Student Assessment) reytingida 2018-yilda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi bo‘yicha dunyoda eng yuqori 5 talikka kirdi. Bu ta’limning sifati va tarbiyaviy muhitning yuqori darajasini ko‘rsatadi.

2. Germaniya – kasbiy yo‘naltirish va ijtimoiy tenglik

Germaniya ta’lim tizimi o‘quvchilarni erta bosqichdan kasbiy yo‘naltirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Germaniyada o‘quvchilar 4-sinfdan ya’ni 10-12 yoshdan boshlab tizimli ta’lim yo‘nalishlarga ajratiladi: akademik, texnik va kasbiy yo‘nalishlar. O‘quvchilar gimnaziya, real maktab yoki kasb-hunar kollejlariga yo‘naltiriladi. Bu mehnat bozoriga tayyor kadrlar yetishtirishni ta’minlaydi. Bu tizim bolalarning o‘z salohiyatiga mos yo‘nalishda rivojlanishiga imkon beradi. Shu bilan birga, tarbiyaviy jarayon ham maktab dasturining ajralmas qismi hisoblanadi.

O‘quvchilarga yoshligidan fuqarolik jamiyati, inson huquqlari, ijtimoiy mas’uliyat, mehnatga hurmat, jamoada ishlash kabi tushunchalar o‘rgatiladi. Har bir maktabda ijtimoiy pedagoglar faoliyat yuritadi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan faol hamkorlikda ishlanadi – ota-onalar kengashlari, psixologik mashg‘ulotlar orqali oilaviy tarbiyaning ta’limdagi o‘rniga alohida e’tibor qaratiladi. Kam ta’minlangan oilalar farzandlari uchun moliyaviy yordam dasturlari, bepul darsliklar, ovqatlanish va transport xizmatlari mavjud

2022-yilgi OECD ma’lumotlariga ko‘ra, Germaniya maktab bitiruvchilarining 92 foizi kasb-hunar yoki oliy ta’limga ega bo‘lgan, bu esa tizimli ta’lim va tarbiyaning yuqori samaradorligini ko‘rsatadi.

3. Fransiya – dunyoqarash va tolerantlikka yo‘naltirilgan tarbiya

Fransiyada ta’lim faqat bilim berish emas, balki shaxsni mustaqil va tanqidiy fikrlashga o‘rgatish vositasi sifatida qaraladi. Fransuz ta’lim tizimi jamiyatdagi sekulyarlik (laïcité) prinsipiga asoslanadi. Maktablar barcha diniy yoki siyosiy tarafkashliklardan xoli bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, ta’limda axloqiy, madaniy va estetik tarbiya muhim o‘rin egallaydi.

Fransiyada maktab darslarida "fuqarolik ta’limi" (éducation civique) alohida fan sifatida o‘tiladi. Bu fan orqali bolalar demokratiya, qonun ustuvorligi, jamiyatdagi tenglik, mas’uliyat, va tolerantlik haqida chuqur bilimga ega bo‘lishadi. Barcha e’tiqoddagi o‘quvchilar uchun teng sharoit yaratish maqsadida maktablar diniy tarafkashlikdan xoli bo‘lishi kerak. Fransuz maktablarida har yili “Respublika qadriyatlari haftaligi” o‘tkaziladi, bu haftalik doirasida bolalar inson huquqlari, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy birdamlik kabi mavzular yuzasidan ko‘ngillilik asosida ijtimoiy amaliy loyihalarda ishtirok etishadi. Bu esa ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytiradi.

Fransuz maktablarida adabiyot, san’at va falsafa darslari orqali o‘quvchilar estetik va axloqiy qadriyatlar bilan tanishtiriladi.

Fransuz ta’lim tizimi UNESCO tomonidan “inklyuziv, adolatli va sifatli ta’lim” modeli sifatida tan olingan. Fransiyada o‘quvchilar 15 yoshdan boshlab fuqarolik jamiyatiga oid bilimlar bilan muntazam shug‘ullanadi.

4. ***Shvetsiya: inklyuzivlik va teng imkoniyatlar***

Shvetsiyada barcha bolalar, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqiga ega. Ta'lim tizimi inklyuzivlikka asoslangan bo‘lib, nogironligi bo‘lgan bolalar ham alohida e'tibor bilan ta'minlanadi. Har bir bola uchun individual o‘quv rejasi ishlab chiqiladi. Shvetsiyada tarbiyaviy jarayon darsdan tashqari mashg‘ulotlar orqali ham boyitiladi: sport, teatr, san'at to‘garaklari keng tarqalgan.

Yuqoridagi misollardan ko‘rinadiki, Yevropa mamlakatlarining aksariyatida ta'lim faqat bilim berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Ta'lim mazmunida fuqarolik, axloqiy, madaniy, estetik va sog‘lom turmush tarziga oid g‘oyalar singdirilgan.

Yevropa tajribasini o‘rganishdan quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir o‘quvchining qobiliyatiga qarab ta'lim va tarbiyani individual tashkil etish kerak.
- **Ota-ona va maktab hamkorligi:** Tarbiya samaradorligi oila va maktab o‘rtasidagi doimiy aloqa bilan mustahkamlanadi.
- **Ijtimoiy tenglik va motivatsiya:** Har bir bola uchun teng sharoitlar yaratilsa, ularning rivojlanish motivatsiyasi oshadi.

Bunday integratsiyalashgan model O‘zbekistonda ham amaliyotga joriy etilmoqda, ammo bu borada Yevropa tajribasi chuqur o‘rganilsa, mavjud tizimni boyitish, takomillashtirish, samaradorlikni oshirish imkoniyati katta. Bu borada quyidagi tavsiyalarga amal qilish talab etiladi:

- O‘zbekistonda o‘qituvchilik kasbining maqomini oshirish va pedagoglarni doimiy qayta tayyorlash;
- Maktabgacha ta'limda axloqiy tarbiyani kuchaytirish;
- Fuqarolik tarbiyasiga alohida dars soatlarini ajratish;
- Ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga faol jalb etish.

Xulosa. Yevropa mamlakatlarining ta'lim va tarbiya sohasidagi tajribasi bugungi globallashuv davrida ta'limni modernizatsiya qilish yo‘lida muhim o‘rnak bo‘la oladi. Bu mamlakatlarda bolalar faqat akademik bilimlar bilan emas, balki axloqiy fazilatlar, fuqarolik mas'uliyati, tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, hamkorlikda ishlash kabi muhim hayotiy ko‘nikmalar bilan ham qurollantirilmoqda. Finlyandiya tajribasi orqali shuni ko‘rish mumkinki, stresssiz va individual yondashuvga asoslangan ta'lim bolalarning tabiiy salohiyatini to‘laqonli ochishga yordam beradi. Germaniya misolida esa kasbiy yo‘naltirish va ijtimoiy tenglik orqali har bir bola jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga zamin yaratilayotganini kuzatish mumkin. Fransiyada esa tolerantlik, sekulyarlik va ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan ta'lim shaxsning ijtimoiy uyg‘unlashuviga xizmat qilmoqda.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, O‘zbekiston ta'lim tizimida ham quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha takomillashtirishlar olib borish maqsadga muvofiq:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim**ni bosqichma-bosqich joriy etish, bu orqali har bir o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojlariga moslashtirilgan o‘qitish tizimini shakllantirish;
- **Tarbiya va ta'limni integratsiyalash** orqali axloqiy, fuqarolik, estetik va mehnat tarbiyasini o‘quv dasturlariga chuqur singdirish;
- **Ota-ona, maktab va jamiyat hamkorligi**ni mustahkamlash orqali bolalarning tarbiyasiga keng ko‘lamli ijtimoiy ta'sir ko‘rsatish tizimini shakllantirish;
- **O‘qituvchi maqomini oshirish** va ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz malaka oshirish tizimini rivojlantirish;
- Ta'limda **fuqarolik tarbiyasi** va **ijtimoiy mas'uliyat** masalalariga alohida e'tibor qaratish, o‘quvchilarning jamiyatdagi o‘rnini tushunishga yordam beruvchi loyihalar va mashg‘ulotlar tashkil etish.

Shu bilan birga, Yevropa tajribasini to‘liq ko‘chirib olish emas, balki mahalliy mentalitet, milliy qadriyatlar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni inobatga olgan holda moslashtirish eng maqbul yondashuv bo‘ladi. Zero, har bir jamiyatning o‘ziga xos tarbiya modeli mavjud bo‘lib, ilg‘or tajribalarni milliy tizimga uyg‘unlashtirish orqali samaradorlikka erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Sahlberg, Pasi. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press, 2015.
2. OECD. Education at a Glance 2022: OECD Indicators. OECD Publishing, 2022.
3. European Commission. Education and Training Monitor 2021: Overview of Education Policy Developments in EU Countries. Brussels, 2021.
4. Bourdieu, Pierre. The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power. Stanford University Press, 1998.
5. Gärtner, Manfred. Education in Germany: An Overview. German Education Reports, 2020.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO, 2020.
7. N.A. Karimova. "Yevropa mamlakatlarining ta’lim tizimi: O‘zbekiston uchun saboqlar." Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2023, №4.
8. A. Usmonova. "Ta’lim va tarbiyada zamonaviy yondashuvlar." Pedagogika va psixologiya, 2022, №2.

GERMANIYA TA’LIM TIZIMI VA UNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Bozorova Marjona Hamid qizi
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
“Pedagogik ta’lim kafedrasi” magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Germaniya ta’lim tizimining o’ziga xos xususiyatlari va mamlakatimiz ta’lim tizimi o’rtasidagi o’xshashlik va farqli jihatlari kabi masalalar keng yoritilgan.

Kalit so’z: Ta’lim, tizim, talaba, ilm-fan, natija

Ta’lim — har qanday jamiyat taraqqiyotining asosiy omili hisoblanadi. Har bir davlat o‘z tarixiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda o‘ziga xos ta’lim tizimini shakllantiradi. Germaniya ta’lim tizimi nafaqat Yevropada, balki butun dunyoda yuqori samaradorligi va amaliy yo‘nalishi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada Germaniya ta’lim tizimining asosiy xususiyatlari va uni O‘zbekiston ta’lim tizimi bilan qiyoslash orqali o‘rganiladi. Germaniyada ta’lim tizimi asosiy o’rinda turadi. Bolalar bog'chasi ixtiyoriy bo'lsa-da, rasmiy ta'lim 6 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan barcha bolalar uchun majburiydir[57]. Germaniya ta’lim tizimi maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich, o‘rta va oliy ta’limdan iborat. Germaniya hukumati maktabgacha ta’lim muassasalari uchun qayg’urishmaydi. Bog’chalar cherkovlar va homiylarning yordami orqali yuritiladi. Germaniyadagi o’rta maktablar 2 ga bo’linadi. Bular: quyi va yuqori o’rta maktablar. Odatda quyi maktablar o’quvchilarni yuqori maktabga kirishga tayyorlaydilar

Germaniya ta’lim tizimining asosiy xususiyatlari

1. Federativ boshqaruv tizimi. Germaniya — federativ davlat bo‘lib, har bir yer o‘zining mustaqil ta’lim siyosatiga ega. Bu esa ta’limda moslashuvchanlik va hududiy ehtiyojlarga qarab rivojlanish imkonini yaratadi.

2.Bosqichma-bosqich yo‘naltirilgan ta’lim. Ta’lim tizimi maktabgacha, boshlang‘ich, o‘rta va oliy bosqichlarga bo‘lingan. 4-sinfdan so‘ng o‘quvchilar qobiliyatiga qarab uchta yo‘nalishdan birini tanlaydi: Hauptschule, Realschule yoki Gymnasium.

3. Dual ta’lim tizimi. Germaniyada kasb-hunar ta’limi ishlab chiqarish bilan chambarchas bog‘langan. O‘quvchilar bilimning nazariy qismini maktabda, amaliy qismini esa ish joyida egallaydi.

4. Bepul oliy ta’lim. Davlat universitetlarida ta’lim asosan bepul, talabalar faqatgina ma’muriy xarajatlarni to‘laydi. Bu imkoniyat ijtimoiy tenglikni ta’minlashga xizmat qiladi.

[57] Education in Germany - Wikipedia

5. Innovatsiya va raqamlashtirish. So‘nggi yillarda maktablar va universitetlar raqamli texnologiyalar bilan keng jihozlangan. Onlayn ta’lim, raqamli o‘quv platformalari faol joriy etilmoqda.

Yuqoridagi davlatdan farqli ravishta bizning yurtimizda majburiy ta’lim 11 yilni tashkil qiladi. O’quvchilar umumiy o‘rta ta’lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to‘ladigan yilda qabul qilinadi. Bu esa o’quvchilarga bilim berish jarayonini osonlashtiradi. Bolalar yetti yoshgacha davlat va xususiy bog’chalarda ta’lim olishib, keyin boshlang’ich maktabga qadam qo’yishadi. Bu o’sib kelayotgan yosh avlodni mustahkam bilim olishiga zamin yaratadi. Lekin O’zbekistonda Germaniyada bo’laganidek o’rta maktablar qismlarga ajratilmaydi. Bu esa o’quvchi va o’qituvchilarga bir qancha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Chunki barcha o’quvchilarning darajasi va qiziqishlari turlicha bo’lishiga qaramasdan ular Davlat Ta’lim Standartlarida belgilangan normalarni bajarishga va qo’yilgan fanlarni barchasini o’rganishga majbur. Bunday hollarda o’qituvchilar butun sinfning e’tiborini jalb qilishga va barchaga bir xil narsani o’rgatib, tushuntirishga qiynalishadi.

Germaniyada maktabgacha ta’lim asosan xususiy kunduzgi bolalar bog’chalarida, kamroq esa mahalliy hokimiyat tomonidan tashkil etilgan muassasalarda taqdim etiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalari “Kinderkrippen” (kreşlar), bolalarga qarash markazlari, bolalar bog’chalari va kunduzgi parvarish markazlaridir.[58] Maktabgacha ta’lim muassasalarining ish soatlari ota-onalar va rahbar xodimlar o’rtasidagi hamkorlikda belgilanadi. Biroq, odatda, bolalar 7 soatlik kunlik bolalik ta’limi va g’amxo’rligini, shu jumladan tushlik va ba’zan tushlik tanaffuslarini oladi.

Germaniyada maktabgacha ta’limda 3 yoshgacha bo’lgan bolalarni o’qitishning quydagicha metodikalari mavjud:

-Nemis maktabgacha ta’limining (3 yoshgacha) asosiy ta’lim missiyasi bolalar o’rtasida muloqot qilish qobiliyatini oshirishdir.

- Ikkinchidan, bu boshqa bolalar va kattalar bilan ijtimoiy muloqot orqali ularning til ko’nikmalarini rivojlantirish. Muloqot va til ko’nikmalari til namunasi (tarbiyachilar), barmoq o’yinlari, qo’shiq aytish, rasmli kitoblar va qo’shimcha o’qitish amaliyotlari orqali o’rgatiladi. Bundan tashqari, bolalarni oldindan tarbiyalashda motorli rivojlanish muhim rol o’ynaydi. Bu chaqaloqlarda tana xabardorligini oshirish, o’zini o’zi qabul qilish, o’ziga ishonch va diqqatni jamlashni o’z ichiga oladi. Barcha nemislar 6 yoshga to’lgandan boshlab, gimnaziyadagi 9 yillik kunduzgi maktabni yoki boshqa umumta’lim maktablari uchun 10 yillik kunduzgi ta’limni tugatgunga qadar boshlang’ich va o’rta ta’limga borishlari shart. Agar yoshlar umumiy yoki kasb-hunar ta’limi maktablarida, ya’ni o’rta ta’lim darajasida kunduzgi darslarga qatnasha olmasalar, ular sirtqi bo’limdagi chap sinflarga borishlari kerak. Bu ular majburiy ta’lim muddatini allaqachon o’tgan bo’lsa ham amal qiladi. Bunday majburiyat majburiy qatnashish sifatida tanilgan “Berufsschule Berufsschulpflicht” va 3 yil davom etadi. Boshlang‘ich maktabda o‘qish davri to‘rt yildan olti yilgacha. Maktablarda birinchi, ikkinchi sinf davomida o‘quvchilarga baho qo‘yilmaydi. O’qituvchilar baho o‘rniga bolaning individual rivojlanish holati xususida hisobot tayyorlaydi. O’quvchilarga 3-sinfdan baho qo‘yila boshlaydi. Germaniyada 6 ballik baholash tizimi qabul qilingan. Bunga ko‘ra, 1-a’lo (sehr gut), 2-yaxshi (gut), 3-qoniqarli (befriedigend), 4-yetarli (ausreichend), 5-yetarli emas (mangelhaft), 6-qoniqarsiz (ungengend). O’quvchilar fanlarni eng kamida “to‘rt”ga o‘zlashtirishi kerak. Boshlang‘ich bosqichda bolalarga matematika, nemis tili, tabiatshunoslik, musiqa, estetika fanlari o‘tiladi. O’zbekistonda umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim umumta’lim o‘quv dasturlarini, zarur bilim, malaka hamda ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga qaratilgan. Boshlang‘ich ta’lim ta’lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan. O‘zbekiston ta’lim tizimida boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga 1-sinfda an’anaviy balli baho qo‘yilmaydi. Quyidagi tartib amal qiladi:

1-sinf – baho qo‘yilmaydi, o‘quvchilarning rivojlanishi ustuvor hisoblanadi; ular og‘zaki tavsifiy fikrlar, formativ kuzatishlar orqali rag‘batlantiriladi. 2-sinfdan boshlab – an’anaviy 5

[58] The Common-school System of Germany and Its Lessons to America, E. L. Kellogg & Company, 6-dekabr, 2007, Levi Seeley

ballik baholash tizimi joriy etiladi (ya’ni, 5 – a’lo, 4 – yaxshi, 3 – qoniqarli, 2 – qoniqarsiz). Bu yondashuv bolalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olib, ularni bosqichma-bosqich baholashga o‘rgatishga xizmat qiladi. Germaniyada ikki tomonlama kasb-hunar ta’limi (nazariya va amaliyot uyg‘unligi) keng rivojlangan bo‘lib, mehnat bozoriga tayyor kadrlar yetishtiriladi. O‘zbekistonda ham kasb-hunar maktablari, kollej va texnikumlar faoliyat ko‘rsatadi, biroq amaliyotga yo‘naltirilgan tizim hali to‘liq shakllanmagan. So‘nggi yillarda bu yo‘nalishda islohotlar amalga oshirilmoqda.

Germaniya oliy ta’lim tizimi Boloniya jarayoni tamoyillariga asoslanadi, bu esa Yevropa mamlakatlarida yagona oliy ta’lim makonini yaratishni ko‘zda tutadi. Nemis universitetining diplomi muvaffaqiyatli ishga joylashish va dinamik martaba kafolati hisoblanadi. Shu sababli Germaniyada davlat universitetlari ko‘pchilik uchun optimal tanlovdir. Biroq, bu o‘quv yurtlariga kirish oson emas, ba’zan bir o‘ringa 25 dan ortiq talabgor to‘g‘ri keladi. Asosiy e’tibor esa maktab attestatidagi yuqori baholarga qaratiladi.

Germaniya ta’lim tizimi o‘zining murakkab, ammo tizimli tuzilishi bilan ajralib turadi. Mamlakatda ta’lim federal tizim asosida tashkil etilgan bo‘lib, har bir yer (federativ shtat) o‘zining mustaqil ta’lim siyosatiga ega. Ta’lim majburiyati 6 yoshdan boshlanadi va odatda 9–10 yil davom etadi. Boshlang‘ich maktab (Grundschule) 4 yil davom etadi (ayrim hududlarda 6 yil), so‘ngra o‘quvchilar qobiliyat va qiziqishlariga qarab turli yo‘nalishdagi maktablarga yo‘naltiriladi: Hauptschule, Realschule, Gymnasium yoki Gesamtschule. Germaniya ta’lim tizimining asosiy afzalliklaridan biri — uning erta ixtisoslashuvga asoslanganligi va amaliy ko‘nikmalarga katta e’tibor berilishidir. Ayniqsa, duall ta’lim tizimi (nazariy o‘qish va ishlab chiqarish amaliyotining uyg‘unligi) Germaniyada kasb-hunar ta’limining samaradorligini ta’minlaydi. Bunday yondashuv yoshlarni bozorga mos kasb egallashiga yordam beradi. Bundan tashqari, Germaniyada oliy ta’lim bepul yoki juda arzon bo‘lib, xalqaro talabalar uchun ham ochiqdir. Bu esa bilimga bo‘lgan teng imkoniyat tamoyilini ta’minlaydi. Shu bilan birga, tizimda ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, imtiyozli qatlamlarga yordam ko‘rsatish kabi yo‘nalishlarda ham faol ish olib boriladi. Bir so’z bilan aytganda, Germaniyaning ta’lim tizimi bizning yurtimiz ta’lim tizimidan tubdan farq qiladi. Rivojlangan davlatning ham ta’lim tizimda o’ziga xos yo’li bo’lgani kabi, biz ham shunday yangicha usullardan foydalanga holda kelajak avlodga ta’lim va tarbiya berishimiz kerak. Ana o’shanda bizning ta’lim tizimimizdan boshqa mamlakatlar andoza olishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1.Education in Germany - Wikipedia

2.The Common-school System of Germany and Its Lessons to America, E. L. Kellogg & Company, 6-dekabr, 2007, Levi Seeley

3.Germaniya ta’lim tizimi va uning besh oltin qoidasi - abt.uz

4. Юнусова, M. (2021). “Germaniya ta’lim tizimining bosqichlari va o‘ziga xos jihatlari”, Ta’lim va Innovatsiyalar jurnali

O‘QUVCHILAR SAVODXONLIGINI BAHOLASHDA XALQARO TAJRIBALAR

Tosheva Nurzoda Toshtemirovna
BuxDPI pedagogik ta’lim
kafedrasi professori
p.p.f.d., (PhD)

Annotatsiya: O‘qish savodxonligi – jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma tilning shakllarini idrok etish va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatidir. Asosiy e’tibor, tushunishni namoyon qilishdan o‘zlashtirilgan ma’lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. O‘qish darslarida o‘quvchini qalban yuksak, ma’naviy boy qilib tarbiyalashda ajdodlarimiz yaratgan betakror asar durdonalaridan foydalangan holda bilim berish hamda odob-axloq qoidalariga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: innovatsion taraqqiyot, xalqaro mezon, o‘qish savodxonlogi, xorijiy tajribalar, ta’lim sifatini baholash, pedagog kadrlarning malakasini oshirish, pedagogik kuzatuv, falsafaviy qarashlar, g‘oyalar, ilovalar.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo‘lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo‘lmish yoshlarni ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg‘or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo‘lda xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrning jamiyat oldiga qo’yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda. Strategik maqsadlarga erishish yangi marralarni zabt etish rivojlangan davlatlar qatoridan o’rin olish uchun mamlakatda bilimli tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak saviyali kadrlar mutaxassislarning o’rni beqiyos. Buning zaminida inson kapitali sodda qilib aytganda inson uning salohiyatini kashf etish hamda uni ma’lum maqsadlarga erishish yo’lida safarbar qilish kabi ulug’vor vazifalar turadi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o‘z-o‘zidan o‘quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o‘qituvchilarning har tomonlama ta’lim-tarbiyaga e’tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta’lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta’lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg‘or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi.

“Rivojlangan mamlakatlarda ta’limning to’liq sikliga investitsiya kiritishga, ya’ni bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo’lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e’tibor beriladi. Chunki bu shu sarmoya jamiyatga 15-17 barabor miqdorda foyda keltiradi . Bizda esa bu ko’rsatgich 4 barobarni tashkil etadi. Inson kapitaliga e’tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun esa barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart” Shavkat Mirziyoyev O’zbekiston Respublikasi prezidenti.

Ta’lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O‘zbekistonga nima beradi? Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi. O‘zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini o‘tkazish madaniyati rivojlanadi, ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga moslashuviga olib keladi. Milliy ta’lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo‘llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi. Qanday xalqaro baholash dasturlari mavjud? PISA – o‘quvchilarni ta’limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi PIRLS – matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot TIMSS – maktabda matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring ICILS - kompyuter va axborot savodxonligi bo‘yicha xalqaro tadqiqot kabi bir qator xalqaro dasturlar mavjud bo‘lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta’lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo‘llanilmoqda.

Milliy ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo‘llaniladi. Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta’lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o‘rni to‘g‘risida xulosalar chiqarish imkonini beradi. Xalqaro tadqiqotlar ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o‘tkazishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi.

O‘zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini

o‘tkazish madaniyati rivojlanadi, ta’lim sifatini baholashning xalqaro tandartlarga moslashuviga olib keladi.

Milliy ta’lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo‘llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.

2. “PISA-2018 Kompyuter format xalqaro tadqiqot vositalari”: To‘plam – “Axborot-tahlil markazi” AQ. Astana. 2016-126 bet.

3. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020 ISSN 2181-063X 237 http://oac.dsmi-qf.uz

4. PISA 2012 Assessment and Analytical Framework (mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy.

3. “PISA-2018 Kompyuter format xalqaro tadqiqot vositalari”: To‘plam – “Axborot-tahlil markazi” AQ. Astana. 2016-126 bet.

4. ttp://markaz.tdi.uz/– Ta’lim sifatini baholashda xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi

BADIIY ASARLAR MORFOLOGIK BIRLIK VA SHAKLLARINING TAHLILI TAYANCH KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH OMILI.

Abdullayeva Sitora Alisherovna
Buxoro davlat pedagogika universiteti
doktaranti

Anontatsiya: Bugungi axborot muhitining xususiyatlarini inobatga olgan holda, kitob o‘qishga muhabbat uyg‘otish oson emas. Bola kitoblarni ishtiyoq bilan qo‘liga olishi uchun bir qancha omillar mos kelishi kerak: maktabda o‘qitishga alohida e’tibor qaratish, oilada o‘qishga bo‘lgan munosabat va pirovardida har bir o‘quvchining moyilligi. Ushbu vazifa O‘zbekistonning zamonaviy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Kalit so’zlar: o‘quvchi, hikoya, nutq, o‘qish, o‘qituvchi, asar, idrok.

Ma’lumki, davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev yangi tizim asosida ijtimoiy, ma'naviy va ma’rifiy sohalarda ishlarni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha beshta muhim tashabbusni ilgari surdi. To‘rtinchi tashabbus yoshlar ma’naviyatini, kitobxonlikka muhabbatni yuksaltirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga qaratilgan. Boshlang‘ich sinflarda hikoyani o‘qishga bag‘ishlangan izohli o‘qish darslarida o‘qilgan hikoya mazmunini ochish, lug‘at ustida ishlash, o‘qilgan matnni qayta hikoyalash asosiy ish turlaridan hisoblanadi.

Hikoya mazmuni, odatda, savollar asosida tahlil qilinadi. Bunda savollar qatnashuvchi shaxsning xatti-harakati va xarakterini tahlil qilishga qaratilgan bo‘ladi. So‘roqlardan ikki maqsadda: hikoya mazmunini tahlil qilish hamda faktlar, mulohazalar, xulosalarni taqqoslash, voqea-hodisalar, xatti-harakat o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash umumlashtirish uchun foydalaniladi.

Hikoyani o‘qish darsida o‘quvchilar manosini tushunmaydigan so‘z va iboralar manosini tushuntirish ham muhim, aks holda, ular hikoya mazmunini tushuna olmaydilar. So‘z manosini tushuntirishga ko‘p vaqt sarflamay, asar mazmunini tushunishda eng zarur bo‘lgan so‘zni qisqa izoh berish bilan tushuntiriladi. Hikoyani o‘qishda hikoya mazmunini tahlil qilish va, shu asosda, o‘quvchilar nutqini ostirish markaziy orin egallaydi. Hikoya o‘qilgach, o‘quvchilar oylashi, o‘z mulohazalarini aytishi uchun tayyorlanishga vaqt berish talab etiladi. O‘qilgan asar yuzasidan beriladigan dastlabki savollardan maqsad hikoya bolalarga yoqqan-yoqmagani, undagi qaysi qahramonning xarakteri bolaga tasir etgani, bolalar kim yoki nima haqida hikoya qilib berishni

istashini bilishdan iborat. Shundan keyingina hikoya xarakterini tushunishga, nihoyat, asarning asosiy goyasini bilib olishga yordam beradigan savollardan foydalaniladi. Badiiy asarni tahlil qilishdasyujetni toliq tushuntirishga berilib ketib, qatnashuvchilarga xarakteristika, asar qurilishi va tilini tahlil qilish kabi ish turlari e'tibordan chetda qolmasligi lozim.

Savollarni, odatda, o'qituvchi beradi, ammo asar mazmuni, qatnashuvchi shaxslarning xulq-atvorini ochish yuzasidan o'quvchilarga ham savol tuzdirish juda foydali. Bu usul bolalarga juda yoqadi va ishni jonlantiradi; asar mazmunini yaxshi tushunish, mazmun va voqealar orasidagi boglanishni toliq esda saqlab qolishda o'quvchilarga yordam beradi.

Hikoyani o'quvchilar yaxshi o'zlashtirishlari, unda ilgari surilgan goyani bilib olishlari uchun matn bilan ishlash jarayonida tanlab o'qish, savollarga javob berish, hikoya qismiga o'zlari savol tuzishi, so'z bilan va grafik rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalashning barcha turlaridan, ifodali o'qishga tayyorlanish kabi ish turlaridan foydalaniladi. Kichik badiiy hikoyani izohli o'qish darsini uyushtirishda quyidagi reja varianti sxemasi e'tiborga olinadi:

1) hikoyani o'qishga tayyorlash (hikoyada tasvirlangani kabi kishilar hayoti, davrga qisqa xarakteristika.);

2) hikoyani (to'liq yoki mantiqiy tugallangan qismlarini) o'qituvchi yoki oldindan tayyorlangan o'quvchining ifodali o'qishi;

3) idrok etishni tekshirish (qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakatlari, shaxslar va voqealar ortasidagi munosabatlar yuzasidan qisqacha suhbat);

4) hikoyani qayta o'qish (hikoyani qismlarga bolish, o'quvchilarga o'qitish, ayrim so'zlar manosini tushuntirish);

5) hikoyaning har bir bo'limi yuzasidan suhbat o'tkazish va sarlavha topish; 6) hikoyaning ayrim bo'limlarini ifodali o'qish;

7) reja asosida qayta hikoyalash;

8) hikoyani ifodali o'qishga yoki sahnalashtirishga tayyorlanish (sinfda yoki uyda);

9) hikoyani ifodali o'qish va ifodali qayta hikoyalash. Bu hikoyani o'qish darsi rejasining varianti bo'lib, o'zgarishi ham mumkin. Ammo shuni unutmaslik kerakki, badiiy hikoyani o'qish darsida uning mazmunini, asosiy fikrini bilish bilan birga, asarning tarbiyaviy (badiiy asar misolida o'quvchilarni tarbiyalash), xususan, estetiktasiri ham ko'zda tutiladi va ifodali qayta hikoyalashga katta ahamiyat beriladi.

Quyida 4-sinf hikoya matni ustida ishlashda PIRLS topshiriqlaridan namuna keltirildi. O'qituvchi badiiy matni ustida ishlash jarayonida ham har bir o'quvchini mustaqil, erkin fikrlashga, matn mazmuni yuzasidan o'z fikrini bildirishga o'rgatib borishi lozim. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlashda PIRLS topshiriqlaridan foydalanish jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlash o'qituvchi tomonidan samarali metodlarning tanlanishiga ham bog'liq.

Binobarin, to'g'ri tanlangan samarali metodlar ko'zlangan maqsad yo'lida aniq harakatlanish, kutilgan natijalarga erishishni kafolatlaydi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlashda samarali metodlar bilan birga, ta'lim texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning o'quv-bilish faolligini oshirishga yordam beradi. Badiiy matn ustida ishlash orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyani, adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirishda ularni nazariy bilimlar bilan qurollantirish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Chunki matn zamiridagi nafosat, yozuvchi ilgari surgan fikr asarning janriy xususiyatlari asosida o'rganilgandagina chuqur his qilinishi va o'zlashtirilishi mumkin. Shunday ekan, biz biror bir badiiy asarni, aniqrog'i, badiiy matnning mazmun-mohiyatini tushunishimiz, idrok qilishimiz uchun birinchi galda tilshunoslik va adabiyotshunoslikning bir qator qonuniyatlaridan boxabar bo'lmog'imiz darkor. Badiiy asar tilini o'rganishning o'zi nihoyatda ko'p, qolaversa, xilma-xil yo'nalishga taalluqli ilmiy-nazariy tushunchalarning tub mohiyatini bilishlikni talab qiladi. Negaki bu jarayon ustida tilshunoslar, adabiyotshunoslar bilan birgalikda metodist olimlar ham izlanishlar olib borishmoqda. Lekin mazkur sohada metodistlarning ortda qolayotganliklari bugungi kun ta'lim tizimidagi jiddiy muammo sanaladi.

Ayni paytda matn nafosati, til estetikasi faqat badiiy adabiyot bilangina yuzaga chiqadi deb o'ylash ham to'g'ri emas. Ommabop matnlarda, og'zaki so'zlashuvda, hatto ilmiy asarlarda ham

o‘ziga xos joziba, estetika mavjud bo‘ladi. Bu fikrni qog‘ozga tushirayotgan yoki so‘zlayotgan kishining so‘zni, uning imkoniyatlarini naqadar his qilishiga bog‘liq, uning tayanch qobiliyatiga aloqador masaladir. X.Abdurahmonov va N.Mahmudovlar hammualliflikda yozgan “So‘z estetikasi” kitobi bevosita badiiy asar tili tahliliga bag‘ishlanganligi bilan ahamiyatlidir. Mazkur risolada nazariy jihatdan to‘g‘ri bo‘lgan quyidagi fikr alohida e’tiborga loyiq. Unda yozilishicha: “Ko‘pincha til estetikasi haqida gap ketganda, faqat muayyan yozuvchining tili atrofida fikr yuritiladi. Estetikani faqat badiiy asarlar tiligagina xos, undan tashqarida til estetikasi haqida gapirish mumkin emas deb qarash noto‘g‘ridir.

Chunki til estetikasining asosi nutqning sifatiga, qandayligiga suyanadi. Jonli so‘zlashuvda ham, ko‘pincha, fikrning qanday ifodalanayotganligiga e’tibor beriladi. Ana shu e’tibor bilanoq til o‘zining kommunikativ funksiyasi bilan birgalikda estetik funksiyasini ham namoyon qiladi. Demak, nafaqat badiiy asarda, balki undan tashqarida ham til o‘zining estetik funksiyasi bilan ishtirok etishi mumkin” [5]. B.A.Larin ta’kidlagidek: “Ertadir-kechdir, menimcha, juda tez orada til estetikasi alohida fan sifatida tan olinadi” [6].

Shunday ekan, tilning estetik ko‘rinishi aytilayotgan ifodaning badiiyligida, tayanchasidadir. Badiiylik va tayanchaning asosi so‘z hamda so‘zning grammatik shakllari bo‘lib, ularning serqirra ma’no nozikliklarida jozibadorlik, emotsionallik-ekspressiv ta’sirchanlik va mantiqiy tugallikda namoyon bo‘ladi. Muayyan grammatik shakl, grammatik hamd alug‘aviy ma’noga ega so‘zning hayoti ham, taqdiri va xizmati ham aslida tuyg‘uga bog‘liqdir. So‘zlar ruhiy, ma’naviy voqelik ifodasidirki, ularga tayanib, shaxsning tabiati va xarakteri, didi, dunyoqarashini anglash mumkin.So‘z ila ma’no, so‘z va ruh, so‘z va tafakkur, so‘z va mahorat kabi masalalar haqida juda ko‘plab munozara-muzokaralar olib borilgan. Dunyo tilshunosligida so‘z (belgi) ma’nosini aniqlash borasida juda ko‘plab qarashlar, fikrlar mavjuddir. Shulardan biri sifatida rus olimi L.M. Vasilevni ta’kidlashimiz mumkin.

U o‘zining so‘z (belgi) ma’nosini aniqlashni ikki guruhga ajratadi: “1. So‘z (belgi)ning tasavvur, his-hayajon (emotsiya), tafakkur kabi psixik jarayonlarning in’ikosi ekanligini isbotlashga qaratilgan ilmiy qarashlar. 2. So‘z (belgi)ning predmetga (denotativ ma’no), tushunchaga (signifikativ ma’no), nutqiy vaziyatga (tayanch ma’no), qo‘llanilish holatiga (stilistik ma’no) va tilning boshqa belgilariga (strukturali ma’no) nisbatan bo‘lgan munosabatlarini ochib berish maqsadida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari” [5;6].

Haqiqatan ham inson muloqotga kirishar ekan, so‘zning mana shu ikki jihatini ham shaxsiy, ham ijtimoiy ehtiyoj o‘laroq yuzaga chiqarishga tabiiy ravishda intiladi. Maktab ta’limida grammatika 1-4-sinflarda to‘rt yil davomida o‘qitilar ekan, asosiy e’tibor o‘zlashtirilgan bilimlarga tayangan holda mazkur ehtiyojlarni qondirish asnosida so‘zni grammatik shakl hamda vositalar bilan yaxlit bir butunlik sifatida idrok qilib, o‘z o‘rnida sharoitga ko‘ra maqsadga muvofiq qo‘llash ko‘nikmalarini, ya’ni tayanch layoqat, qobiliyatlarini shakllantirish, takomillashtirishga qaratilishi lozim.

1. Fonetik birliklarni o‘qitish jarayonida ularning millat tiliga xos bo‘lgan talaffuz jihatlari, fonetik hodisalarning yuzaga kelish sabablari, shuningdek, og‘zaki va yozma nutqda ishlatilishi to‘g‘risida to‘g‘ri tasavvur uyg‘otish lozim.
2. Leksik birliklar matn ichidagi ma’noviy tovlanishlar, kontekstual ma’noning o‘ziga xosligi – so‘zlovchining maqsad va kompetensiyasidan kelib chiqib, qanday qo‘llanishi o‘quvchilarga singdirilishi muhim.
3. Har bir so‘z turkumini o‘rganishda ulardagi kategoriyalar va boshqa grammatik shakllarni nomlanishi hamda mazmun-mohiyatidagi aloqadorlikni tiklagan holda singdirish mavzularni ongli o‘zlashtirishga olib keladi hamda amaliy jihatdan to‘g‘ri qo‘llashga yo‘llaydi.
4. Uslubiyatni o‘rganishda har bir uslubning o‘ziga xosligini aniq bir nutqiy vaziyatda, uning namoyon bo‘lish shakllarini hisobga olgan holda o‘zaro aloqadorlikda o‘rganish matnni chuqur his etish, shuningdek, matn tuzganda nisbatan mukammallikka erishish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

5. Har qanday til hodisasi aniq bir nutqiy vaziyat misolida o‘rganilganda o‘quvchilarda til hodisalarini idrok qilish darajalari yuqori bo‘ladi, natijada ularda tayanch kompetensiya sifatli shakllanadi, rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF- 4947-son Farmoni. – Toshkent, 2017 yil 7 fevral.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning 2019 yil 21 oktyabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF - 5850-son Farmoni. – Toshkent, 2019 yil 21 oktabr.
3. Azimova I. Ona tili ta’limida lisoniy malakani rivojlantirishning psixolingvistik asosi // Global ta’lim va milliy metodika taraqqaiyoti: Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tomonidan tashkil etilgan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2019. – 221 b.
4. Culler, J. Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature London. Ithaca: Cornell University Press, 1975. –R – 107.38
5. Grice H.P. Preposupposition and conversation implicature. In: Radical Pragmatics – New York, 1981. –P. –198.
6. Kanngisser S.Sprachkldningen und Sprachbeschreibungen. In: Wissenchaftsstheorieder Linguistik. Hisg.: Wunderlich D. –Kronberg, 1976. – P.160.

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINI SAVOD O‘RGATISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Abdullayeva Sherpajon Ikrom qizi
Renessans Ta’lim Universiteti
Boshlang’ich Ta’lim Bitiruvchisi
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqolovna,
RTU, p.f.f.d., PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish davri va uning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Savod o‘rgatish bosqichi bolalarning ilk marta o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada bu jarayonning asosiy bosqichlari, dars jarayonida qo‘llaniladigan metod va usullar, shuningdek, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, savod o‘rgatish davrida o‘qituvchining roli, darslik va didaktik materiallarning ahamiyati haqida ham ma’lumotlar berilgan. Mazkur maqola boshlang‘ich ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, o‘quvchilarda mustahkam savodxonlik ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit sozlar: o’qituvchi, o’quvchi, boshlang’ich sinf, savodga o’rgatish, o’qish, yozish, dars, darslik, ko’nikma, so’z, tovush, o’qish ko’nikmalari, yozish ko’nikmalari, savod o‘rgatish, ta’lim jarayoni, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, pedagogik yondashuv, o‘qish va yozish ko‘nikmalari, darsliklar va didaktik materiallar, o‘qituvchi roli, ilmiy-amaliy tavsiyalar, ta’lim metodlari.

Savod o‘rgatish — bu o‘quvchilarga o‘qish va yozish ko‘nikmalarini o‘rgatish jarayonidir. Ushbu jarayon, asosan, yangi tilni o’rganish, so’zlarni to’g’ri talaffuz qilish, grammatikani va imlo qoidalarini bilish, matnni tushunish va unga javob berish qobiliyatlarini rivojlantirishni maqsad qiladi. Savod o‘rgatish ko’pincha boshlang’ich ta’lim bosqichida amalga oshiriladi, negaki bu ko’nikmalar hayot davomida eng muhim asoslarni tashkil qiladi.

Savod o’rgatishda quyidagi asosiy jihatlar o’rganiladi:

1. Harflar va tovushlarni tanish: bolalar alifbodagi harflarni tanib, ularning tovushlarini eshitish va farqlashni o‘rganadilar. Harflarning shakllari va tovushlari o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunish savodxonlikning boshlang‘ich bosqichidir.

2. So‘z va tovushlar orasidagi bog‘lanish: harflar birlashib so‘zlarni tashkil etadi. O‘quvchilar tovushlarni birlashtirib, so‘zlarni o‘qish va yozishda qanday qilib izchil va to‘g‘ri harakat qilishni o‘rganadilar.

3. So‘zlarni o‘qish va tushunish: o‘quvchilar so‘zlarni to‘g‘ri o‘qishni va ularning ma'nosini tushunishni o‘rganadilar. Bu, o‘z navbatida, o‘qishning yuqori darajasi bo‘lib, o‘quvchilarga kitoblarni, hikoyalarni va boshqa matnlarni o‘qishda yordam beradi.

4. Yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish: o‘quvchilar o‘qilgan so‘zlarni yozishni o‘rganadilar. Bu bosqichda ular yozuvni to‘g‘ri shaklda va ravon tarzda amalga oshirishni o‘rganadilar. Yozish ko‘nikmalari, shuningdek, raqamlarni, belgilarning o‘rnini va to‘g‘ri imloni o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi.

5. Imlo va punktuatsiya: o‘quvchilar so‘zlarni to‘g‘ri yozish va ular orasidagi ajratuvchi belgilarni (nuqta, vergul, so‘roq belgilari va boshqalar) qo‘llashni o‘rganadilar. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning yozma nutqini aniq va tushunarli qilishga yordam beradi.

6. O‘qish va yozishni tezlashtirish: o‘quvchilar o‘qish va yozish tezligini oshirishni o‘rganadilar. Bu jarayon, o‘quvchilarga matnlarni tez va samarali o‘qish va yozish imkoniyatini yaratadi.

7. Matn tushunish va tahlil qilish: o‘quvchilar o‘qilgan matnni tushunib, uning maqsadi, asosiy g‘oyasi va mazmunini aniqlashni o‘rganadilar. Bu ko‘nikma, o‘qishning yuqori darajasiga erishish uchun zarurdir.

Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish, o'quvchilarning kelajakdagi bilim olish jarayonining asosini tashkil qiladi. Savodxonlik faqatgina so'zlarni o’qish vayozish ko'nikmalarini rivojlantirishni emas, balki fikrlash va tahlil qilishni ham o’z ichiga oladi. Shunday qilib, pedagogik texnologiyalarni qo’llash boshlang’ich sinflarda savod o'rgatish samaradorligini oshirishga katta hissa qo'shadi.[59]

Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish jarayoni o‘qituvchi tomonidan ishlatiladigan metod va yondashuvlarga bog‘liq ravishda turli natijalar berishi mumkin. O‘zbekistonda savod o‘rgatish metodikasiga doir bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Professor M.Tursunov o‘zining ilmiy ishida pedagogik metodlarning bolalar psixologiyasiga mos ravishda tanlanishi lozimligini ta’kidladi. Uning fikricha, har bir o‘quvchi individual yondashuvni talab qiladi, shuning uchun o‘qituvchi savod o‘rgatishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olishi zarur.[60]

O‘qituvchining roli savod o‘rgatish jarayonida juda muhim. Mamatov B. o‘z asarida o‘qituvchining pedagogik qobiliyati, bilimga ega bo‘lishi, hamda o‘quvchilarga savod o‘rgatishda innovatsion metodlarni qo‘llash zarurligini alohida ta’kidlaydi.[61] U o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan metodlarni qo‘llashini savod o‘rgatish samaradorligini oshiruvchi omil sifatida ko‘rsatadi. O‘qituvchilar yangi texnologiyalar, masalan, elektron darsliklar va interaktiv ta’lim vositalaridan foydalanib, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirishlari kerak.

Bolalarning o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda ularning yosh xususiyatlari alohida ahamiyatga ega. Komilov A.T. o‘zining ilmiy ishida bolalar psixologiyasiga mos pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishning ahamiyatini ta’kidladi. Uning fikricha, bolalar o‘qish va yozishni o‘rganishda o‘z yoshiga mos faoliyatlarga muhtoj, shuning uchun o‘qituvchilar o‘quvchilarning ruhiy va intellektual xususiyatlarini inobatga olishlari kerak. Komilovning ta’kidlashicha, bolalar nafaqat qobiliyatiga, balki motivatsiyasi va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishiga ham asoslanib, ta’lim jarayonini tashkil qilish zarur.

Shuningdek, savod o‘rgatishda metodik yondashuvlarning bolalarning o‘rganish jarayoniga ta’sirini tahlil qilish muhimdir. Rahmatov D. o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishda

didaktik materiallar va vizual vositalarning rolini alohida ajratadi. U didaktik materiallar yordamida o‘quvchilarning tushunish qobiliyatini oshirish va matnlarni o‘qishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish mumkinligini ko‘rsatadi. Rahmatovning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, vizual vositalar, grafiklar, video darslar va boshqa didaktik materiallar o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, o‘qish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatishda o‘quvchilarning darsliklar va didaktik materiallarga bo‘lgan ehtiyoji juda katta. Darsliklar va qo‘llanmalar o‘quvchilarga o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Darsliklar nafaqat o‘quvchilarga kerakli bilimlarni berishda yordam beradi, balki ularning ijodiy fikrlashini ham rivojlantiradi. Bunyodov Sh.R. tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sifatli va zamonaviy darsliklar o‘quvchilarning savod o‘rgatish jarayonida o‘zaro hamkorlikni mustahkamlashga, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini tezroq o‘zlashtirishga imkon yaratadi.

Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish davri — o‘quvchilarning ta’lim jarayonida eng muhim bosqichlardan biridir. O‘zbek olimlarining ilmiy ishlaridan kelib chiqqan holda, savod o‘rgatish jarayonida pedagogik metodlar, yosh xususiyatlariga mos yondashuvlar, o‘qituvchining roli va didaktik materiallarning ahamiyati alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchilar uchun innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, shuningdek, o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim tizimini tashkil etish, savod o‘rgatish samaradorligini oshiradi. Bu jarayon, o‘quvchilarga nafaqat o‘qish va yozish ko‘nikmalarini, balki ular hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun zarur bo‘lgan asosiy ta’limni ham beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ona tili o‘qitish metodikasi Q 61 (Boshlang'ich ta ’lim fakulteti talabalari uchun darslik): K.Qosimova, S.M.Atchonov, X.G'ulom ova, Sh.Yo'ldosheva, Sh.Sariyev. — T.: «NOSHIR», - 2009. 352 b.
2. Boshlang'ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari / Tuzuvchilar: Q. Abdullayeva, M. Ochilov, K. Nazarov, S. Fuzailov, N. Bikboyeva. — T.: 1994.
3. J.G’.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. — T.: „O'qituvchi", 2004.
4. Bunyodov Sh.R. "Boshlang‘ich ta’limda savod o‘rgatishning metodikasi". Toshkent, 2018.
5. Mamatov B. "Innovatsion metodlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish". Toshkent, 2019.
6. Tursunov M. "Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning psixologik rivojlanishi". Toshkent, 2017.
7. Turdieva M. J. The Role of the ‘First Step’State Curriculum in the Preschool Education Sistem //International Journal Of Multidisciplinary Research And Analysis. Volime. – T. 4.
8. Turdieva M. J. Modern development of creative abilities of preschool children on the basis of pedagogical creativity //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 814-819.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SAVOD O‘RGATISH DAVRI – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Abdullayeva Sherpajon Ikrom qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi bitiruvchisi,
Renessans Ta’lim Universiteti
E-mail: abdullaevaananon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim bosqichida savod o‘rgatish masalasi zamonaviy ta’lim tizimida dolzarb pedagogik muammo sifatida o‘rganiladi. Savod o‘rgatish bolaning kelajakdagi ta’limiy yutuqlari va shaxsiy rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qilishi ta’kidlanadi. Muallif mavjud muammolar – eskirgan metodikalardan foydalanish, individual

yondashuv yetishmasligi, ota-onalarning yetarli darajada ishtirok etmasligi kabi holatlarni yoritadi. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun interfaol usullar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish, o‘qituvchilar malakasini doimiy oshirib borish va oilalar bilan hamkorlikni kuchaytirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi. Boshlang‘ich ta’limda savod o‘rgatish sifatini oshirish orqali uzoq muddatli ta’lim samaradorligiga erishish mumkinligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, savod o‘rgatish, pedagogik muammo, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, o‘qituvchini tayyorlash, ota-onalar ishtiroki.

Boshlang‘ich ta’lim – bu inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu bosqichda bolalar o‘qish, yozish, fikrlash, tushunish kabi asosiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Savod o‘rgatish jarayoni bolaning shaxsiy va ijtimoiy taraqqiyoti uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Ammo bu jarayonda ko‘plab pedagogik muammolar ham uchrab turadi. Shu bois, savod o‘rgatish bosqichini tizimli o‘rganish muhim ilmiy-amaliy vazifaga aylanmoqda.

Savod o‘rgatishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati. Savodlilik darajasi – har qanday shaxsning ijtimoiy faolligi va tafakkur salohiyatining ko‘zgusidir. Boshlang‘ich sinflarda beriladigan savod ko‘nikmalari kelajakda o‘quvchining barcha fanlar bo‘yicha muvaffaqiyatini belgilaydi. Bugungi kunda savod o‘rgatish jarayoni ta’limning mazmuni, metodikasi va texnologiyasi bilan chambarchas bog‘liq holda takomillashmoqda.

Muammolar va ularning sabablari. Boshlang‘ich ta’limda savod o‘rgatish jarayoni har doim ham samarali kechmaydi. Bunga turli ichki va tashqi omillar sabab bo‘lishi mumkin. Quyida ushbu muammolar tahlil qilinadi:

1. Didaktik muammolar: Boshlang‘ich sinf darsliklarining mazmuni ko‘plab hollarda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik tayyorgarligi va fikrlash darajalariga to‘liq mos kelmaydi. Matnlardagi murakkab iboralar, mavzularning bolaga begonaligi va vizual materiallarning yetishmasligi o‘quvchining matnga qiziqishini kamaytiradi. Darsliklar ko‘proq nazariy bilimga yo‘naltirilgan bo‘lib, amaliy mashg‘ulotlar va hayotiy tajribaga asoslangan topshiriqlar yetarli emas.
2. Metodik cheklovlar: Hozirgi kunda ko‘plab o‘qituvchilar hali ham an’anaviy – faqat o‘qituvchi markazida bo‘lgan metodlardan foydalanmoqda. Bu esa bolaning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va faol ishtirokini cheklaydi. Yangi interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va individual yondashuvlar hali keng ommalashmagan. Shu sababli savod o‘rgatish jarayonida bir xil, shablon darslar takrorlanadi va o‘quvchilarda zerikish paydo bo‘ladi.
3. Motivatsiya yetishmovchiligi: Ko‘plab boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish va yozishga nisbatan ichki ehtiyoj va qiziqish shakllanmagan. Bunga sabab, ta’lim jarayonining bolaga ruhiy zavq baxsh etmasligi, rag‘batlantirish usullarining yetarli emasligi, darslarning qiziqarsiz o‘tishi hamda natijaga erishilgandagi muvaffaqiyat hissining yo‘qligidir. O‘quvchining kichik yutuqlari e’tibordan chetda qolishi ularni ruhiy tushkunlikka olib keladi.
4. Ota-onalarning passiv ishtiroki: Ta’lim jarayoni – bu faqat maktabda emas, balki oilada ham davom etadigan murakkab jarayondir. Afsuski, ayrim ota-onalar o‘z farzandlarining savod o‘rganishida faol ishtirok etmaydi. Uy sharoitida mashg‘ulotlar olib borilmasligi, ota-onalarning pedagogik bilimlarining sustligi yoki befarqligi bola saviyasining sustlashishiga olib keladi. Shuningdek, ota-onalar bilan maktab o‘rtasidagi hamkorlikning yo‘qligi bu muammoni yanada chuqurlashtiradi.
5. Individual yondashuvning yetishmasligi: Har bir bola o‘ziga xos aqliy, psixologik va fiziologik xususiyatlarga ega. Lekin dars jarayonida ko‘pincha barcha o‘quvchilarga bir xil yondashuv qo‘llaniladi. Bu esa yuqori darajadagi o‘quvchilarni zeriktiradi, sust o‘zlashtiruvchi bolalarni esa tushkunlikka soladi. O‘qituvchilarning vaqt va metodik vositalar yetishmasligi sababli individual yondashuv imkoniyati cheklanadi, natijada umumiy sifat pasayadi.

Yechim va takliflar:

Interfaol metodlardan foydalanish: “Aql charxi”, klaster, insert, konseptual jadval kabi uslublar savod o‘rgatishda samarali.

Innovatsion texnologiyalar: Multimedia darsliklar, videodarslar, audiokitoblar savod o‘rgatish sifati va qiziqishini oshiradi.

Ota-onalar bilan tizimli hamkorlik: Seminarlar, uslubiy tavsiyalar orqali ota-onalarni jalb etish.

O‘qituvchilar malakasini oshirish: Doimiy trening va seminarlar o‘quv jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi.

Psixologik-pedagogik yondashuv: Har bir bola uchun individual metodik yondashuvlar tanlanishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, savod o‘rgatish – bu nafaqat darslikka asoslangan ta’lim, balki bolani hayotga tayyorlovchi muhim bosqichdir. Pedagogik muammolarni aniqlash va ularni samarali hal etish orqali boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish mumkin. Kelajagi porloq jamiyatni shakllantirish aynan shu davrda qo‘yilgan asosga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hasanboyeva M. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 256 b.
2. To‘xtayeva G., Qurbonova Z. Savod o‘rgatish nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 214 b.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Literacy for Life. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
4. Nuriddinov B. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022. – 198 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy sayti: www.edu.uz

HOZIRGI ZAMON DARSLARIGA QO’YILADIGAN DIDAKTIK TALABLAR

Atabayeva Muattar Muratovna,
Renessans ta’lim universiteti,
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi bitiruvchisi,
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,
RTU, p.f.f.d., Pedagogik ta’lim
va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang’ich sinf o‘quvchilari bilan ona tili darslarini samarali tashkil etishda interfaol hamda innovatsion metodlardan foydalanishning ahamiyati haqida ma'lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning darslarni samarali o‘zlashtirishlari uchun interfaol metodlardan foydalanish yo‘llari, uslublari haqida tavsiyalar berilgan. Ona tili darslarida o‘quvchilar bilan ishlashda interfaol hamda innovatsion metodlarning ahamiyati haqida ma'lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning darslarni samarali o‘zlashtirishlari uchun interfaol metodlardan foydalanish yo‘llari, uslublari haqida tavsiyalar berilgan. Darsning tuzilishi o'quv materialining maqsadi va mazmuni, uni o'rganish metodlari, o'quv faoliyatini tashkil qilish formalariga ko'ra aniqlanadi. Darsning samaradorligi yuqoridagi holatlarning barchasini biriktirish, ular orasida o'zaro to'g'ri aloqa o'rnatishga bog'liq bo'ladi. Agar dars tuzish metodikasida bu holatlarning biriga ikkinchisining hisobidan afzallik berilsa, uning bir butunligiga putur yetadi, mahsuldorligi pasayadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik, interfaol, innovatsiya, modul, tanqid, metod, ona tili, ta'lim tizimi.

O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasi o‘sishiga olib keladi. Shuningdek ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga

kuchayib bormoqda, bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o‘quvchini faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari izlab topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funktsiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o‘quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o‘quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta'minlaydi.

O‘qituvchi darsni shunday tashkil etishi kerakki hamma o‘quvchi shu mavzu yuzasidan mustaqil fikr yuritsin, o‘z fikrini ayta olsin, kamchiligibo‘lsa o‘rtoqlari va o‘qituvchi javobidan kelib chiqib to‘g'rilay olsin. Darsning xarakter xususiyatiga qarab dars interfaol usulda bo‘lishiga erishishi lozim. Darslarda testlardan va tarqatmali materiallardan foydalanish ham yaXshi natija beradi

O‘quvchilarga til ta'limini singdirishda ularning yosh va bilim darajalarini ham hisobga olish zarur. Chunki 2-sinf o‘quvchisiga 4-sinf hajmdagi bilimni berilsa o‘quvchi buni hazm qila olmaydi, o‘zlashtira olmaydi ham. Aksincha 4-sinf o‘quvchisiga 1-2-sinfdagi bilimlar berish bilan cheklanib qolinsa, bu ham o‘quvchi uchun zerikarli bo‘ladi.

Natijada o‘quvchilarda tilni o‘rganishga bo‘lgan havas, qiziqish rivojlanish o‘rniga susayadi. Zamonaviy o‘qituvchi dars jarayonida “aktyor” emas “rejissyor” bo‘lishi kerak. U o‘z o‘quvchilarini fanga ijodkorlik bilan qarashlarini tashkil etish, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirish, shuningdek yangi pedagogik texnalogiyalardan foydalangan holda darsni tashkil etishi kerak. Buning uchun esa o‘qituvchi yangi ta’lim usullari va me’todlarini bilishi,dars jarayonida ulardan samarali foydalanishi maqsadga muvofiq. Insonning tafakkuri, ilmiy salohiyati, qobilyati, ijtimoiy muhim sifat sanaladi. Kelajakda Vatanimiz obod va ozod, erkin va farovon bo‘lishi, iqtisodiy jihatdan baquvvat bo‘lishi ko‘p jihatdan bugungi yoshlarning iqtidoriga, iste’dodiga, chuqur tafakkurli, bilimdon va ma’naviyatli bo‘lishiga bog‘liq.

Yosh avlodning barkamol bo‘lib yetishida ona tili ta’limining ahamiyati katta bo‘lib, ona tili nafaqat bir xil fanlarni o‘zlashtishda, balki umuman, jamiyatda insonning mavjudligiga, ularning o‘zaro aloqaga kirishishda muloqatning shakllanishida ham ahamiyatlidir.Ta’lim berish yangi, samarador, takomillashgan usul va texnalogiyalarni yaratish, uni tajribada sinash va shu jarayonida yanada mukammallashgan yo‘nalishini hosil qilishdan iborat bo‘lib mukammal dastur, takomillashgan darslik, zamonaviy usul va texnalogiyalar ta’lim jarayonini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishga ta’sir etadi.Bugungi kunda ona tili darslari oldiga qo‘ygan vazifalarining asosiysi yoshlardao‘z fikrlarini mantiqiy izchil, barcha imkoniyatlari gavdalangan holda ta’sirli ravishda yetkazib berishdan iboratdir. Pedagogik texnalogiyalarni, aniqroq qilib aytganda, zamonaviy pedagogik texnalogiyani ta’limda tadbiq etishda, bir tomondan, ko‘pchilik o‘quvchilar jiddiy e’tibor bergandan keyin muayyan darajada izlanib bormoqdalar, ikkinchi tomondan esa, aksariyat muammolarning mashg‘ulotlarda turli noan’anaviy usullarni duch kelgan holda qo‘llashlari natijasida mashg‘ulotlardagi tadbiq izchillik, tizimlilikka putur yetib o‘quvchilar egallashi shart bo‘lgan bilim to‘la beriladi

O‘qituvchi zamonaviy pedagogik texnalogiyalarni ta’lim jarayonida joriy etishda quyidagi jihatlariga e’tibor bersa, maqsadga muofiq bo‘ladi: shaxso‘quvchidagi mavjud imkoniyalar-diqqati barqarorlik, aqliy mushoxada qila olish, ijodiy izlana olishda faollik darajasi, nutqi, malakasini hisobga olish: o‘quv jarayonida muayyan algaritimni tuzib olishi (dars bosqichlarni uzviyligi, mashqlarni bir-birini to‘ldiruvchi ketmaketligi, ta’limiy vositalarning tahlili): o‘quv jarayonida mohirlik bilan boshqarish: loyihani amalga oshirish jarayonida darsning ta’lim-tarbiyaviy maqsadlarning qay darajada amalga oshayotganligini nazorat qilib borish: darsda til imkoniyatlarni turli qo‘chimcha vositalari, texnik turlari, musiqa, ertak, topishmoq, maqol, she’r, rebus va hokazolardan unumli foydalanib borish.

Bugungi kunda pedagogik nazariyadan tashqari zamonaviy pedogogik amaliyot jarayonlarida innavatsion metodlardan foydalanish zamon talabi darajasiga globallashdi. Ta’lim jarayonida yangidan yangi metodarni qo‘llash hozirgi kundagi o‘quvchilarni boshlang‘ich

ta’limning obyektlaridan biriga aylandi. Innovatsion faoliyat davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, hukumatimizning 2020-yil 7-aprelda qabul qilingan “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining qonuni, “2022-2026 yillarda

PQ-307-son 06.07.2022. 2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Prezident Farmoni qabul qilindi. Shuningdek O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuniga asosan zamonaviy ta’limning ilg‘or metodlaridan foydalanish boshlang‘ich sinflarda ta’lim oluvchi o‘quvchilarning ilmiy ko‘nikmalarini oshirishda asosiy me’zon sifatida qabul qilingan.

Ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni faol qo‘llash, ta’lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Boshlang‘ich ta’lim umumta’lim maktablarining bosh bo‘g‘ini bo‘lgani sababli ana shu jarayonda o‘quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko‘proq e’tibor berish lozim. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mas’uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo‘ygan o‘quvchilarni maktab hayotiga ko‘niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo‘l ochib beradilar. Bolalarning o‘qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi.

Bu ham boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining vazifasi mas’uliyatli ekanligini ko‘rsatadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o‘tkazish metodlariga ko‘ra o‘quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo‘ladi.

Ta’lim tizimida innovatsion deyilganda, ta’lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta’limning uslub, shakl va vositalarining majmuasi tushuniladi.

Bugungi kunda “O‘quvchilarni imtihonni bir xil eski uslubda o‘tkazish uchun o‘quv dasturini o‘qishga majburlashdan ko‘ra, turli xil yangi va innovatsion g‘oyalarni qo‘llash orqali ularning aqliy xulq-atvorini oshirishga ko‘proq e’tibor qaratadigan o‘qitish usuli oddiy so‘z bilan aytganda, zamonaviy o‘qitish metodlaridir”. Amaldagi usullar yangi avlod talabalari bilan unchalik samarali ishlamaydi Standartlashtirilgan ta’lim bolaning individual fazilatlarini va ijodiy o‘sishga bo‘lgan ehtiyojni hisobga olmaydi. Eski usullar bilan hal qilib bo‘lmaydigan qator muammolarga qaramay, innovatsiyalarni joriy etishda qiyinchiliklar mavjud. O‘qituvchi tushunishi kerakki, innovatsion usullarni joriy etish nafaqat o‘quvchilarga materialni yanada samarali o‘zlashtirishga yordam beradi, balki ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. Lekin bu o‘qituvchining o‘z intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishiga ham yordam beradi.

Biz zamonaviy o‘qitish usuli deb atagan yangi o‘qitish usuli ko‘proq amaliy faoliyatga asoslangan bo‘lib, o‘quvchining ongini markazlashtiradi va bu ularni o‘rganish jarayoniga to‘liq jalb qiladi. Zamonaviy o‘qitish usulida o‘quv dasturini o‘qitish va rejalashtirish o‘quvchini asosiy maqsad sifatida ushlab turish bilan amalga oshiriladi. So‘nggi yillarda fan va texnika sohasidagi bilimlar ko‘lami keskin oshdi, insonning fan va texnika sohasidagi yangi bilimlarga moslashish qobiliyati ham oshdi. Shunday qilib, turli sohalarning noma’lum va ochilmagan sohalarini o‘rganish uchun innovatsion va ijodiy aqllarga katta ehtiyoj bor. Zamonaviy dunyo va bilimga asoslangan texnologiya davriga dosh berish uchun zamonaviy usullarni qo‘llash rivojlangan dunyoda kuchli bo‘lishning yagona vositasidir. Zamonaviy o‘qitish, shubhasiz, zamon talabidir, chunki uning zamonaviy davrda dolzarbligi. Ilm-fan va texnika sohasidagi inqilob rivojlanish yo‘lida yuzaga keladigan har qanday holatlarni hal qilish uchun buyuk g‘oyalar va keng qamrovli harakatlarni talab qiladi. Buning barchasi buyuk o‘quvchilarning kichik yelkalarida.

Demak, talabalarga nafaqat bilim berish, balki ularning malakasini oshirish juda muhim. Turli xil o‘qitish usullarini batafsil o‘rganib chiqqandan so‘ng, biz qaysi pedagogik o‘ qitish usuli yaxshiroq ekanligini ayta olmaymiz! An’anaviy o‘qitish usullari ham, zamonaviy o‘qitish usullari ham o‘zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Ular o‘xshash, ammo bir-biridan farq qiladi.

Zamonaviy o‘qitish usullarining afzalliklari uning asosi sifatida an ‘anaviy o‘qitish usullarini hisobga olishi va o‘quvchilar yangilarini o‘z ichiga olgan holda uni butunlay e’tibordan chetda qoldirmasliklari kerak. Biroq, zamonaviy o‘qitish usullari hozirgi asrga atrof-muhit va

muhit bilan engish uchun mos keladi.2 Innovatsion ta’lim texnologiyasi - o‘qitishning innovatsion usullaridan foydalanishga asoslangan ta’lim texnalogiyasi.

Pedagogika fanida innovatsion ta’lim texnikasining uch turi shartli ravishda ajralib turadi: O‘quv jarayonini yoki uning muhim qismini qayta tashkil etishni talab qiladigan radikal, birlashtirilgan, bir nechta ma’lum elementlarni, uslublarni yoki usullarni birlashtiradigan, shuningdek, modifikatsiya qiluvchi yaxshilashni maqsad qilgan. ularni sezilarli darajada o‘zgartirmasdan klassik usullardan iborat.

Agar ularning mazmun tomonini tahlil qiladigan bo‘lsak, bu texnologiyalar o‘quvchilarning kasbiy faoliyatni tushunishga ijodiy yondashishini shakllantirishga, fikrlash mustaqilligini, muayyan vaziyatda maqbul qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga y ordam beradigan faol o‘qitish usullariga, asoslanganligini ta ‘kidlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.Sattarova. Ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashgan maktablarda o‘quvchilarni tahlil qilishga o‘rgatish usullari. Buxoro. 2006 y.

2. Ro‘ziyev D., Usmonboyeva M., Xoliqova Z. “Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi. – Toshkent, 2013. 146-b.

3. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent, “O‘ME” 2009. 324-b.

KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDA DIQQAT VA XOTIRA JARAYONLARI: RIVOJLANISH DINAMIKASI

Rustamova Go‘zal
Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Haydaraliyeva Vaziraxon Egamberdi qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik maktab yoshi bolalari uchun ularni diqqatini rivojlantirish va xotirani mustahkamlashning keng xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek kichik maktab yoshi davrida yosh avlodga turli interfaol metodlar turli interaktiv va innovatsion usullarini qo‘llash hamda bugungi kunda barcha pedagoglar oldidagi o‘ta mas’uliyatli vazifadir. Maqolada undan tashqari bolalarda diqqat va xotira bilan bog‘liq muammolarni aniqlash va ularni korreksiya qilish usullariga bag‘ishlangan. U ta’lim jarayonida diqqatni jamlash qiyin bo‘lgan bolalar va xotira

pasayishi kuzatilgan shaxslar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, psixologlar, pedagoglar va ota-onalar uchun tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Diqqat, xotira, bola psixologiyasi, kichik maktab yoshi bolalari, metodlar, korreksiya, interfaol.

Hozirgi paytda kichik maktab yoshi bolalarida diqqatni jamlash uni bir joyga qaratish va uni uzoq vaqt davomida ushlab turish mushkul ish hisoblanmoqda.Uni rivojlantirishda va mustahkamlashda ko‘p pedagoglar va psixologlar shug‘ullanib kelmoqda.Avvalo, biz kichik maktab yoshi davri haqida tohtalib o‘tadigan bo‘lsak, kichik maktab yoshi-bu bolaning shaxsiy va aqliy rivojlanishida o‘ziga xos o‘tish davri bo‘lib, bu bosqichda asosiy psixik jarayonlar, jumladan, diqqat va xotira jadal rivojlanadi. Ushbu davrda bola maktab hayotiga moslashadi, ta’limiy faoliyatga jalb etiladi hamda mustaqil fikrlash va eslab qolish ko‘nikmalarini shakllantira boshlaydi. Diqqat-bu psixik faoliyatning biror-bir ma’lum narsaga yo‘nalganligi va jamlanganligi deyiladi. P.I.Ivanovning aytishicha “diqqat deb ongni bir nuqtaga to‘plab muayyan bir ob’ektivga aktiv qaratilishiga aytiladi”.Bolalarda diqqat ikki turga bo‘linadi va ular ixtiyoriy diqqat va ixtiyorsiz diqqat hisoblanadi.Ixtiyoriy diqqat bu unga oldindan maqsad qo‘yilgan bo‘ladi,ixtiyorsiz diqqatda esa uning aksi ya’ni uning oldiga hech qanday maqsad qo‘yilmaydi.

Diqqatning nerv-fiziologik asoslari-odamga har vaqtda ta’sir qilib turadigan qo‘zlatuvchilar turlicha reflekslarga sabab bo‘ladi.Chunki har qanday refleks organizmning tashqi ta’surotga beradigan qonuniy javob reaksiyasidir.Buning asosida orientirovka yoki tekshirish deb ataladigan maxsus refleks yotadi.Diqqatning kuchi va barqarorligiga ko‘ra odamlarning diqqatlari o‘zining kuchi va barqarorligi jihatdan bir biridan farq qiladi.Ayrim odamlarning diqqati kuchli va barqaror bo‘lsa,boshqa bir odamlarning diqqati kuchsiz va beqaror bo‘ladi.Diqqatning kuchi va barqarorligi deb,odam o‘z diqqatini bir narsa yoki hodisaga uzoq muddat davomida muttasil qaratib tura olishiga aytiladi.Kuchsizligi va beqarorligi deb uning askiga aytiladi.

Diqqat ko‘lamining kengligi aniq idrok bog‘liq bo‘lgan xususiyatlardir.Bu asosan bolalarning o‘qish faoliyatlari uchun zarur.P.I.Ivanovking fikricha “biz faoliyatimiz jarayonida idrok va tassavur qiladigan har bir narsa har bir hodisa, o‘zimiz qilgan ishimiz,o‘y va fikrlarimiz diqqatning ob’ekti bo‘la oladi”.

Xotira-idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o‘tmish tajribalarni esda qoldirish va zarur bo‘lganda tiklashdan iborat psixik jarayon hisoblanadi.Xotira eng yaxshi damlarni esda olib qoldiradi. U nerv sisitemasi xususiyatlaridan biri bo‘lib,tashqi olam voqealarini va organizm reaksiyalari haqidagi axborotlarni uzoq vaqt saqlash va uni ong faoliyatida va xulq,xatti-harakat doirasida takroriy qobiliyatida namoyon bo‘ladi.Xotiraning barcha turi bir-biri bilan bog‘liq bo‘ladi.Psixologiyada bolalarda xotira diqqat kabi ikki turi bilan bir-biridan farqlanadi va ular ixtiyorsiz va ixtiyoriy xotira hisoblanadi.Bu ham huddi diqqat kabi bo‘ladi ya’ni ixtiyorsiz xotira oldida maqsad bo‘lmaydi,ixtiyoriy xotira oldida esa maqsad bo‘ladi.Bolalarga fanda muhimligi jihatdan ixtiyorsiz diqqat va xotiraning ixtiyorsiz turidan ko‘ra ixtiyoriy turi samaraliroq hisoblanadi.

Dastlab bolalar ko‘proq mexanik yodlash orqali eslab qoladi — ya’ni materialni tushunmasdan, takrorlash orqali o‘zlashtiradi. Ammo yosh ortgani sayin, ayniqsa 2-3-sinflarda, ular mantiqiy yodlash usullarini o‘rganadi. Hikoyalar, she’rlar yoki mavhum tushunchalarni bog‘liqlikda eslab qolishga harakat qilish, tasavvurlar bilan birgalikda yodlash mantiqiy xotiraning rivojlanishidan dalolat beradi.

Kichik maktab yoshi bolalarida diqqat va xotiraning o‘zaro bog‘liqliklari haqida aytadigan bo‘lsak diqqat va xotira — bu bir-biriga chambarchas bog‘liq psixik jarayonlar. Bola qanday darajada darsga diqqat qaratgan bo‘lsa, materialni eslab qolish darajasi ham shunga mos bo‘ladi. Shu sababli, o‘qituvchi va ota-onalarning asosiy vazifalaridan biri — bolada diqqatni boshqarish, to‘g‘ri yo‘naltirish, diqqatni jalb etuvchi uslublardan foydalanish orqali xotirani samarali rivojlantirishga erishishdir.

Boshlang‘ich sinflarda diqqat va xotiraning rivojlanishi uchun turli metodlar va yo‘llardan foydalansa bolada rivojlanish kuchli bo‘ladi.

Ya’ni:

1. O‘yin va faoliyat – didaktik o‘yinlar, rol o‘ynash faoliyati bolada psixik jarayonlarni faollashtiradi.

2. Ta’lim metodikasi – interaktiv metodlar, jonli misollar, vizual vositalar bolada mantiqiy tafakkur va xotirani rag‘batlantiradi.

3. Oilaviy muhit – mehrli, ijobiy muhit bolada psixologik barqarorlikni ta’minlaydi va aqliy jarayonlarni qo‘llab-quvvatlaydi. Huddi shu usullardan foydalansak bolada rivojlanish kuchayadi va tezlashadi.

Hozirgi kunda bolalar uchun kerakli metodlar juda ko‘p desak adashmaymiz va bular o‘z kuchi va samarasini foydalangan pedagoglarda ko‘rsatib kelmoqda.

Xulosa qilib atadigan bo‘lsam kichik maktab yoshi — bolalik davrining eng mas’uliyatli va serjilo bosqichlaridan biridir. Aynan shu davrda diqqat va xotiraning asosiy poydevori qo‘yiladi. To‘g‘ri tashkil etilgan o‘quv-tarbiyaviy muhit, bolaning psixologik holatini e’tiborga olgan holda amalga oshirilgan yondashuvlar kelajakda mustahkam bilim va yuksak intellektual salohiyatga zamin yaratadi.Bundan tashqari bolaning qiziqishlarini ham inobatga olgan holda bolalar bilan ishlasak u ham o‘z samarasini ko‘rsatadi va rivojlanish dinamikasi ortib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Nishonova Z.T.,Alimova G.K.Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi T:TDPU 2017-264 b.
2. G‘oziyev Ontogenez psixologiyasi Nazariy -eksperimental tahlil T.:Noshir 2010-356 b.
3. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.
4. Kamolova, A. O. Q., & Rustamova, G. Z. X. Q. (2025). Pedagoglar faoliyati jarayonida salomatlik madaniyatining ahamiyati va o ‘rni. *Science and Education*, *6*(2), 329-333.
5. Rustamova, G. Z. X. Q., & Kamolova, A. O. Q. (2025). Nosog ‘lom oila muhitida voyaga yetayotgan bolalarda ijtimoiy adaptatsiya muammosining psixologik xususiyati. *Science and Education*, *6*(2), 301-305.
6. Rustamova, G. X. Q. (2025). Oilaning tarixiy rivojlanishi va bola tarbiyasidagi ijtimoiy psixologik o ‘rni. *Science and Education*, *6*(3), 205-208.
7. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.
8. Rustamova, G. X. Q. (2025). Noto ‘liq oilaning jamiyatdagi o ‘rni va psixologik ta’siri. *Science and Education*, *6*(4), 265-269.

TA’LIM TIZIMIDAGI PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Mardonova Ismigul Dilshod qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti
mardonova_ismigul@buxdpi.uz

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim tizimi doimiy o‘zgarish va yangilanish jarayonida bo‘lib, bu holat o‘qituvchilarning malaka va kompetensiyalarini muntazam ravishda oshirib borishni taqozo etadi. Ayniqsa, pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki sifatli ta’lim — bu, avvalo, yuqori saviyadagi pedagogik mahorat va professional kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘qituvchi faoliyati orqali ta’minlanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tayanch kompetensiya, bilim, kompetensiyaviy yondashuv, pedagog, ko‘nikma, malaka.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi[1], pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilayotganini ko‘rsatadi. Bu esa, avvalo, boshlang‘ich ta’lim bosqichida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilarning kasbiy salohiyati, metodik

bilimlari va pedagogik mahoratini doimiy takomillashtirish zarurligini taqozo etadi. Aynan boshlang‘ich ta’limda shakllanadigan asosiy bilim va ko‘nikmalar o‘quvchining keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorgarligini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasi tomonidan ilgari surilgan beshta muhim tashabbus doirasida yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qulay sharoitlar yaratishga doir kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, umumiy o‘rta ta’lim uchun kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta’lim standartlari va fan o‘quv dasturlari ishlab chiqildi. Bu yangiliklar boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy hayotida zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik kompetensiya deganda, o‘qituvchining o‘z kasbiga oid bilim, ko‘nikma va malakalar majmui, shuningdek, tarbiyaviy, metodik, kommunikativ va innovatsion faoliyatni samarali amalga oshirish qobiliyati tushuniladi. Bugungi kunda bu kompetensiyalar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmay, balki amaliyotda ularni to‘g‘ri qo‘llay olish, ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib ishlay bilish, interaktiv usullarni joriy etish hamda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish kabi jihatlarni ham o‘z ichiga oladi[3].

Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy maqsadi[6] — o‘qituvchining o‘z faoliyatida innovatsion yondashuvlardan foydalana olishiga, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni aniqlash va hal etish, axborot bilan ishlash, kommunikativ va ijtimoiy faol bo‘lish kompetensiyalarini shakllantirishiga erishishdir. Bu, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun dolzarbdir, chunki ular o‘quvchilar bilan eng muhim, psixologik jihatdan ta’sirchan va shakllanuvchan davrda ishlaydi. o‘qituvchining kasbiy salohiyatini oshirish ta’lim sifatini yaxshilaydi. Bu jarayonda o‘qituvchilar mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilimlarga ega, yosh avlodga ilhom bag‘ishlay oladigan shaxs sifatida shakllanadi. Ularning kasbiy o‘sishi orqali o‘quvchilarni faollikka undash, ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy yondashuv asosida ta’lim-tarbiya berish imkoniyati kengayadi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim berish — bu o‘quvchilarning olgan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirishni anglatadi. Bu yondashuv, ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda dars jarayonlarini interaktiv metodlar, axborot texnologiyalari va mustaqil izlanishga asoslash orqali amalga oshiriladi. O‘quvchilar zaruriy ma’lumotlarni mustaqil izlab topish, elektron manbalar bilan ishlash, o‘zini baholash va o‘z-o‘zini rivojlantirishga o‘rgatiladi.

Ta’lim jarayonida shakllantiriladigan kompetensiyalar uch darajaga ajratiladi:

1.Tayanch,

2.Umumiy,

3.Xususiy kompetensiyalar[2]. Boshlang‘ich sinflarda, asosan, tayanch kompetensiyalar — ya’ni shaxsiy rivojlanish, muloqot, axborot bilan ishlay olish, ijtimoiy faollik kabi ko‘nikmalar ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Shu bilan birga, matematika, ona tili, atrof-muhit bilan tanishtirish kabi fanlar orqali xususiy kompetensiyalar ham rivojlanadi.

Bu yo‘nalishda bajarilishi zarur bo‘lgan vazifalar bir nechta asosiy yo‘nalishlarda jamlanadi. Birinchidan, pedagoglarni doimiy ravishda qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish lozim. Bu orqali ular sohadagi yangi yondashuvlar, metodlar, texnologiyalar bilan tanishadilar va o‘z faoliyatlarida joriy etadilar. Ikkinchidan, amaliy mashg‘ulotlar va tajriba almashish jarayonlarini kengaytirish kerak. Tajribali ustozlar bilan hamkorlik qilish, ochiq darslar o‘tkazish, seminar va treninglarda ishtirok etish o‘qituvchining ko‘nikmalarini boyitadi. Uchinchidan, o‘quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga mos ravishda pedagogik faoliyatni moslashtirish ham muhim vazifadir. Har bir o‘quvchi shaxs sifatida yondashishni talab qiladi, bu esa o‘qituvchidan psixologik va kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantirishni talab qiladi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, raqamli savodxonlikni oshirish ham zamonaviy pedagogning ajralmas qismidir.

Zamonaviy o‘qituvchilar uchun bu kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida ilmiy asoslangan metodik yondashuvlardan foydalanish, o‘quv-metodik ta’minot sifatini oshirish va kasbiy rivojlanish kurslarida ishtirok etish muhim hisoblanadi. Virtual treninglar, fanlararo

bog‘liqlik asosida tashkil etilgan amaliy mashg‘ulotlar o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini yanada mustahkamlaydi[4].

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish — ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda zaruriy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ularni kelajak hayotga, kasbiy va ijtimoiy faoliyatga tayyorlashdagi eng muhim bosqichdir. Shu bois bu yo‘nalishda tizimli, ilmiy asoslangan va uzluksiz ishlar olib borilishi ta’limning barqaror va samarali rivojlanishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Tilakova, M., & Qoraev, S. (2020). Recommendations for students 'creative ability development. Academic Research in Educational Sciences, 1 (4), 184-189.
3. Barakayevich, Q. S., & Baxtiyorovna, A. S. (2021). Xalqaro dastur talabalari asosida innovatsion ta'lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 1(02), 132-137
4. Adbujalilova, S. A., & Koraev, S. B. (2020). Талабалар илмий дунёкарашини шакллантиришда педагогик технологияларнинг урни. Academic research in educational sciences.
5. Курбонова, М., & Кораев, С. (2020). Бошлангич таълимда укувчиларнинг укув-билиш компетенцияларини шакллантириш. Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 795-801.
6. Кораев, С. Б. (2016). Фанларни укитишда табакалаштирилган таълим технологиясини жорий этиш масалалари. Таълим технологиялари, 2, 45-50

MUAMMOLI TA’LIM VA MUAMMOLI TOPSHIRIQLAR ORQALI O‘QITISH.

Joldasbayeva Shaxsanem Muratbay qızı
Innovatsion texnologiyalar universiteti
assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muammoli-modulli ta’lim texnologiyasining mazmuni, uning asosiy tamoyillari va o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv hamda izlanish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchilar bilimni faol izlanish yo‘li bilan egallaydi. Shuningdek, maqolada muammoli topshiriq namunasi orqali bu texnologiyaning amaliy qo‘llanilishi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Muammoli ta’lim, modulli texnologiya, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta’lim, izlanish faoliyati, o‘quv motivatsiyasi, muammoli vaziyat, ijodiy fikrlash, faol o‘quvchi, ta’lim texnologiyalari.

Ta’lim jarayonida ta’lim maqsadiga to‘liq erishish uchun jarayonni to‘g‘ri tashkil etish, talabalarda o‘qishga motivatsiya hosil qilish, ularni tanqidiy fikrlashga undash kerak. Oliy ta’lim tizimida yuqoridagi vazifalarni amalga oshirishda eng maqbul ta’lim texnologiyalaridan biri bu - muammoli-modulli ta’lim texnologiyasi xisoblanadi. Rus olimi M. Choshanov bu texnologiya haqida quyidagilarni aytib o‘tgan. “Muammoli texnologiyas orqali o‘qitishda asosiy e’tiborni biz talabalarning tanqidiy fikrlash orqali masalalarni yechishga o‘rgatilishiga qaratishimiz kerak bo‘ladi” [2]. Yana bir mashhur rus pedagogi A. Matyushkinning fikricha, “muammoli ta’lim texnologiyasi” ta’lim oluvchilarning qobiliyatini rivojlantiradi. Muammoli ta’lim deganda o‘quv materialini o‘quvchilar ongiga ilmiy izlanishga o‘xshash vazifalar va muammolarni keltirib chiqaradigan usulda o‘rganish tushuniladi.

“Muammoli ta’lim” - bu o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, muammoni yechish qobiliyatini va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy ta’lim usullaridan biridir. Bu yondashuvda o‘quvchilarga tayyor bilim berilmaydi, balki ularga bilimni o‘zlari kashf etishlari uchun muammoli vaziyatlar yaratiladi. **Muammoli ta’limning asosiy xususiyatlari:**

- Muammoni yuzaga chiqarish orqali - o‘qituvchi o‘quvchilarga oson yechilmaydigan savol yoki topshiriq beradi va buni qanday yechilishini talab qiladi;
- Qiziqish uyg‘otish orqali - muammo o‘quvchida ichki rag‘bat va bilimga bo‘lgan talabni paydo qiladi.
- Izlanishga undash orqali - o‘quvchi mustaqil izlanadi, taxmin qiladi, tajriba o‘tkazadi.
- Yechimni toppish orqali - o‘quvchi o‘z fikriga tayangan holda muammoni yechadi.
- Tahlil va baholash orqali - o‘quvchi yechimni asoslaydi va natijani tahlil qiladi [1].

Muammoli ta’limning qanday afzalliklari bor? va bu savolga quidagicha javob berish mumkin:

1. Muammoli ta’lim tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi;
2. Mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi;
3. Bilimlarni chuqurroq va barqaror o‘zlashtirishga olib keladi;
4. O‘quvchilarda ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini shakllantirish uchun yordam beradi;
5. O‘quvchilarning O‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Muammoli topshiriq namunasi (mavzu: ekologiya)

Vazifa nomi: “Shahar havosi – sog‘ligimiz kafolatimi?”

Vaziyat:

Siz yashayotgan shaharda havo sifati yildan-yilga yomonlashmoqda. Aholi orasida nafas olish yo‘llari kasalliklari ko‘paymoqda. Shahar hokimiyati bu muammoni hal qilish uchun fuqarolardan takliflar kutmoqda.

Topshiriq:

Siz ekologiya bo‘yicha mas’ul jamoaning bir a’zosisiz. Jamoangiz bilan quyidagi savollarga javob toping va 5 daqiqalik taqdimot tayyorlang:

1. Havo ifloslanishining asosiy sabablari nima?
2. Bu holat inson salomatligiga qanday ta’sir qiladi?
3. Muammoni hal qilish uchun qanday aniq takliflar berasiz?

Qo‘shimcha talablar:

- Fakt va statistik ma’lumotlardan foydalaning.
- Eng kamida 2 ta alternativ yechim taqdim eting.
- Taqdimotni grafik yoki rasm bilan boyiting (agar iloji bo‘lsa) [4].

Muammoli ta’limning ahamiyati juda katta, chunki u an’anaviy ta’lim usullaridan farqli ravishda o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi. Quyida muammoli ta’limning asosiy ahamiyati keltirilgan:

1**. Har bir insonning mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.**

O‘quvchilar o‘zlari yechim topishga intiladilar, bu esa ularni tayyor javoblarga tayanishga emas, balki o‘z fikrini shakllantirishga o‘rgatadi.

2. Tanqidiy va ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

Muammoga turlicha yondashuvni shakllantiradi va bu orqali o‘quvchilar har qanday muammoni turli usul bilan yechishi mumkin.

3. Yangi bilimlarni ongli o‘zlashtirishga yordam beradi.

O‘quvchi bilimni tayyor holda emas, izlanish orqali olgani uchun, bu bilim ongida chuqurroq va uzoqroq saqlanadi va bu o‘quvchilarga har doim yordam beradi.

4. Hayotiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Amaliyotda qo‘llash mumkin bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar paydo bo‘ladi - bu esa real hayotga tayyorlaydi.

5. Muloqot va guruhda ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Muammoli ta’limda o‘quvchilar ko‘pincha guruhlarda ishlaydilar, fikr almashadilar va buning natijasida esa ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi [3].

6. O‘rganishga qiziqishni oshiradi.

Qiziqarli savollar, kutilmagan vaziyatlar va o‘z yechimini topish imkoniyati o‘quvchining darsga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi.

Muammoli vaziyat - bu o‘quvchining mavjud bilimlari yetarli bo‘lmagan, lekin unga javob topish zaruriyati tug‘ilgan o‘quv vaziyatidir. Bunday holatlar orqali o‘quvchi yangi bilimlarni izlashga, fikrlashga va faol harakat qilishga majbur bo‘ladi.

📌 Muammoli vaziyatning asosiy belgilari:

- Muammo bor - O‘quvchi oldida aniqlik kiritilishi kerak bo‘lgan savol yoki masala turadi.
- Bilim yetishmasligi - Muammoni zudlik bilan hal qilishga tayyor bilimlar yo‘q.
- Faollikni talab qiladi O‘quvchi muammoni yechish uchun izlanishi, fikrlashi kerak.
- Qiziqish uyg‘otadi - Paydo bo‘lgan savol yoki muammo o‘quvchini o‘rganishga undaydi [1].

Muammoli vaziyatlarning turlari:

- Nazariy muammo - yangi bilimlar olish uchun savol beriladi.
- Masalan: "Nima uchun muz suvda suzadi, temir esa cho‘kadi?"
- Amaliy muammo - hayotiy vaziyatni hal qilishga tegishli.
- Masalan: "Sog‘lom ovqatlanish uchun qanday kun tartibi tuzish kerak?"
- Axloqiy muammo - axloqiy-ma’naviy tanlovni talab qiladigan holat.

Masalan: "Do‘sting imtihonda yordam so‘radi, siz nima qilasiz?"

➤ Muammoli vaziyat qanday yaratiladi?

Savol orqali: "Agar O‘zbekistonda yomg‘ir yog‘masa, qishloq xo‘jaligiga qanday ta’sir qiladi?"

Tasviriy vaziyat orqali: darsda real hayotdan olingan voqealar misol keltiriladi.

Qarama-qarshi fikrlar orqali: "Ba’zilar issiq iqlim sog‘liq uchun foydali, deydi. Boshqalar esa aksincha, salqin iqlimni ma’qul ko‘radi. Siz nima deysiz?

➤ **Muammoli vaziyatning maqsadi:**

- ✓ O‘quvchini o‘ylantirmoq
- ✓ Mustaqil yechim topishga yo‘naltirish
- ✓ Darsni jadallashtirish va qiziqarli qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Hoshimov K. O‘zbek pedogogikasi antologiyasi – T. “O‘qituvchi” 2010 yil. 72 bet

2. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения-М: “Народное образования” №2, 1996.

3. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации мышлении и обучении-Москва “Директ-медиа” 2014.

4. З.К.Исмоилова, Р.С.Мусаев, А.А.Шоюсупова. Ўқитишнинг замонавий технологиялари. Тошкент 2008.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA MASHG’ULOTLARINI O’YINLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH YO’LLARI.

Orziyeva G.Q.
BuxDPI talabasi.
Qurbonova O‘.U.
BuxDPI, dotsent, p.f.f.d.(PhD).

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa mashg’ulotlarini tashkil etish va olib borishning ahamiyati haqida fikr-mulohazalar yurutilgan. Shuningdek, bolalar uchun musiqaning nechog’lik zarur ekanligi to’g’risida ma’lumotlar bayon etilingan.

Kalit so’zlar: musiqa, tarbiya, estetik, bola, qalb, demokratik, san’at, ajdod, avlod, botiniy, jamiyat, dastur, ma’naviyat.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa mashg’ulotlarini tashkil etish maktabgacha ta’limning kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat talablari, maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyalanuvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo’yiladigan talablar, musiqa mashg’ulotlarida ta’lim mazmuni minimal hajmi, tarbiyalanuvchilarning musiqa mashg’ulotlarida egallashi lozim bo’lgan kompetentsiyalari, musiqa mashg’ulotlari ta’limi dasturi mazmuni, mohiyati va tahlili asosida olib boriladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqiy ta’lim va tarbiya musiqa rahbari tomonidan olib boriladi. Uning asosiy maqsadi maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni yoshligidan boshlab ularning dunyoqarashini shakllantirish hamda musiqiy didini o’stirib borish, bolalarga musiqani o’rgatish jarayonida ularga tabiat, jamiyat, mahalla, ota-ona, ta’lim muassasasi va ilk musiqiy tushunchalarni berishdan iboratdir. Musiqa tarbiyachisi musiqa mashg’ulotlari asosida bolalarga ta’lim va tarbiya berish borasida qo’yilgan pedagogik maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun bolalarning musiqiy uquvi va qobiliyatlarini o’stirib borish uchun harakat qilishi lozim.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarni musiqa mashg’ulotlarida quvnoq kuy va qo’shiqlarni tinglash, chapak chalish hamda bolalar cholg’u asboblarida jo’r bo’lish musiqaga ishtiyoqlarini yanada oshirib boradi. Chunki bu yoshdagi bolalarda hali diqqat-e’tibori tarqoq bo’ladi, ular ko’proq serharakat va o’yinqaroq bo’ladilar. Musiqa mashg’ulotlarida bolada musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish doimo tarbiyachi, musiqa rahbarining diqqat markazida bo’lishi, turli metod va vositalar, jumladan musiqiy-didaktik qo’llanma va o’yinlar yordamida amalga oshirilishi lozim.

Ma’lumki, bolalarning asosiy vaqti o’yin bilan o’tadi. O‘yin - maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati hisoblanadi. O‘yin jarayonida bola shaxsi faoliyat subyekti sifatida shakllana boshlaydi. O‘yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog-psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o’ziga qaratib kelgan.

O’yin – bola faoliyatining yetakchi turi sifatida, bolaning tashabbusi bilan yuzaga keladigan erkin va mustaqil faoliyat. O’yinga bola shaxsi, bilish jarayonlari, irodasi, hissiyoti, emotsiyalari, ehtiyojlari va qiziqishlari jalb qilinadi. Natijada, bola shaxsida hayratlanarli o’zgarishlar ro’y beradi. O’yin juda serqirra faoliyat turi bo’lib, faoliyatning barchasi o’ziga xosdir.

Haqiqatdan ham o‘yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak-atrofdagi hayotni va kishilar o‘rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning o‘yin faoliyati mazmunan har kungi vaziyatga qarab o‘zgarib turadi. O‘yin doimo o‘zgarib turganligi tufayli bola o‘ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof-muhitga kishilarga, narsalarga va o‘ziga bo‘lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o‘zgarib turadigan o‘yin jarayonida namoyon bo‘ladi. Bolalarning turli ehtiyojlari, istak va qiziqishlari, qobiliyatlari hamda shaxsiy fazilatlari o‘yin jarayonida rivojlanib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayot-faoliyatining hamma tomonlarini o‘z o‘yinlarida aks ettiradi. O‘yinning ahamiyati bola shaxsining o‘sib kamolotga etishiga ta’sir ko‘rsatishdan iboratdir. O‘yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak-atrofdagi dunyoni va

kishilar o‘rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Shuningdek, bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o‘z-o‘ziga munosabati o‘zgarayotgani o‘yinda namoyon bo‘ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (havas) lari bevosita o‘yin jarayonida namoyon bo’ladi. O‘yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma’qul tomonga “o‘zgartirish” imkoniyatini beradigan faoliyatdir.

Bola psixikasini shakllantirishda o’yinning ahamiyatini tadqiqotchichilar K.D.Ushinskiy, N.K.Krupskaya, A.M.Gorkiy, A.S.Makarenko, L.S.Vygotskiy, A.N.Leontyev, D.Elkonin hamda B.Madrimov musiqaning bolaga ta’sirini o’z tadqiqotlarida o’rgandilar.

Bu sohaning rivojlanishida xorijiy mamlakatlar tajribasiga nazar tashlasak, jumladan, avstriyalik bastakor va pedagog Karl Orfning xizmatlari juda katta. K.Orf bolalar uchun maxsus cholg’ularni konstruktsiyalashda ishtirok etgan (“Orf cholg’ulari”), musiqa chalishning kuylash va harakat, cholg’ularni chalish va musiqa ritmida she’r o’qishning birikuvidan iborat sintetik shakllarini ishlab chiqqan.

Yapon pedagogining fikricha, bola tug’ilganidan musiqaga oshno bo’lishi kerak, shu sababli uni jarang sochib turgan musiqaga “o’rash” kerak. “Gapirgan kabi chalish” prinsipidan Suzuki metodikasiga ikkinchi yondashuv kelib chiqadi: boshlang’ich bosqich - notalarsiz. Dastlabki asarlar pedagog yordamida eshitib o’rganiladi, keyin notalar tushuntiriladi. Bunda birinchi o’rinda hosil qilinadigan tovush sifati va ijro ifodaliligi bo’ladi. Bola gapirib boshlaganida uning yonida kim bo’ladi? Albatta, uni sevgan ota-onasi.

Musiqaga o’qitishda ham shunday bo’lishi kerak: ota-onalar Suzuki muassasalarida darslarda bo’lishi va bolalar ijro etadigan asarlarni o’rganishi lozim. Uyda o’rganish ishlari hammasi ota-onalar zimmasida. Ko’plab bolalar muassasalari maktablar dastlabki ikki-uch oy mobaynida, ular kichkintoylarga uyda yordam bersin degan maqsadda, ota-onalar uchun cholg‘u kurslarini olib boradi. Suzuki metodi bo’yicha musiqaga o’qitishni Amerikada ikki yoshdan tavsiya qilishadi, Yevropada esa uch-to’rt yoshni tashkil etadi.

Pedagogikada keng qo’llanadigan didaktik o’yinlar ta’lim jarayonini yetarli darajada boyita oladi. “O‘yinli pedagogik texnologiyalar” tushunchasi pedagogik jarayonni tashkil qilishning anchagina keng metod va usullarini o’z ichiga qamrab oladi. Mashg’ulotlarda o’yinli usul va vaziyatlarni amalga oshirish quyidagi asosiy yo’nalishlarda amalga oshiriladi:

a) didaktik maqsad bolalar oldiga o’yinli topshiriq ko’rinishida qo’yiladi;

b) o’quv faoliyati o’yin qoidalariga bo’ysundiriladi;

c) o’quv materiali o’yin vositasi sifatida qo’llanadi;

d) o’yin faoliyatiga musobaqa elementi kiritiladiki, bu didaktik vazifani o’yinli vazifaga aylantiradi;

e) didaktik topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish o’yin natijasi bilan bog’lanadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o’yinning quyidagi vazifalarini ajratib ko’rsatish mumkin:

a) o’rgatuvchi – xotira, diqqat, idrok va boshqa umumiy o’quv bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirish;

b) hordiq olish – mashg’ulotlarda maqbul muhit yaratish, mashg’ulot hamda bolalar bilan kattalar muloqotining boshqa ko’rinishlarini zerikarli tadbirdan qiziqarli sarguzashtga aylantirish;

c) kommunikativ – bolalar va kattalarni birlashtirish, ular o’rtasida emotsional (hissiy) aloqa o’rnatish, muloqot ko’nikmalarini rivojlantirish;

d) relaksatsiya – intensiv o’quv va mehnat chog’ida bolaning asab tizimiga yuklama tufayli yuzaga keladigan bolaning hissiy (jismoniy) zo’riqishini bartaraf qilish;

e) psixik-texnik – o’zining ruhiy jismoniy holatini tobora samarali faoliyatga tayyorlash, jadal o’zlashtirish uchun ruhiyatni qayta qurish;

f) o’zini ifoda etish – bola tomonidan o’yin davomida o’z ijodiy qobiliyatlarini amalga oshirishga, o’z salohiyatini to’laroq namoyon qilishga intilish;

g) kompensator – bolaning, real hayotda amalga oshirib bo'lmaydigan (yoki juda qiyinchilik bilan amalga oshadigan) shaxsiy intilishlarini qondirish uchun sharoit yaratish.

Pedagogik jarayonda o'yin faoliyatning boshqa turlari bilan birlashtirilishi, ular bir-birini o'zaro boytishi mumkin. Masalan, bolalikda o'yin bilan mehnatni birlashtirish ijobiy samara beradi.

Musiqa mashg'uloti jarayonida o'yinli texnologiya, o'yin bilan o'quv faoliyati elementlarini birlashtirish muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagogning pedagogik o'yinlar tasnifi va ularning vazifalari to'g'ri tushunib yetishiga bog'liq. Pedagogik jarayon xarakteriga ko'ra o'yinning quyidagi guruhlari farqlanadi:

a) o'rgatuvchi, mashq qildiruvchi;
b) nazorat qiluvchi va umumlashtiruvchi;
c) bilishga oid, tarbiyaga oid, rivojlantiruvchi;
d) reproduktiv, produktiv, ijodiy;
e) kommunikativ, diagnostik (tashxislovchi), psixik-texnik va boshqalar.

O'yin texnologiyasining o'ziga xosligi ko'p jihatdan o'yin muhiti bilan belgilanadi. Shuningdek, predmetli (buyumli) va predmetsiz, stol-bosma, xonada o'ynaladigan, ko'chada o'ynaladigan, joylarda o'ynaladigan, kompyuter va ta'limning texnik vositalaridan foydalaniladigan, shuningdek, harakatlanish vositalari yordamidagi o'yinlar farqlanadi.

Musiqiy-didaktik o'yinlar – maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim vositasi. Bunday o'yinlarni o'tkazishdan ko'zlangan maqsad - bolalarning musiqiy qobiliyatlarini ular uchun qulay o'yinli shaklda – musiqiy didaktik qo'llanmalar, o'yinlar vositasida shakllantirish va rivojlantirish. O'yinlarda musiqiy faoliyatning barcha turlari: kuylash, tinglash, musiqa chalish, musiqa jo'rligida harakatlanish va kabilardan foydalaniladi.

O'yin davomida musiqa mashg'ulotlaridan tashqari vaqtda bolalarni mustaqil harakatlar (o'yinlar)ga undash kerak. Musiqiy-didaktik o'yinlardan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

a) tovush-balandlik eshitish qobiliyatini rivojlantirish;
b) ritm hissini rivojlantirish;
c) tembr eshitish qobiliyatini rivojlantirish;
d) diatonik eshitish qobiliyatini rivojlantirish;
e) xotira va eshitish qobiliyatini rivojlantirish;
f) bolalar ijodkorligini rivojlantirish.

Musiqiy-didaktik vositalar va o'yinlardan kuylash, musiqa tinglash, ritmik harakatlar, bolalar cholg'u asboblarini chalishga o'rgatish jarayonida samarali foydalanish mumkin.

Musiqiy-didaktik o'yinlar orqali hal qilinadigan vazifalar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

a) bolalarni musiqiy madaniyatga oshno qilish, ularning musiqiy fikrlash doirasini kengaytirish;
b) musiqiy-sensor qobiliyatlarni rivojlantirish, bolalarning eshitib idrok qilishini faollashtirish;
c) musiqiy ifodalilik va musiqiy ovoz xossalari (balandlik, tembr, davomlilik kabi) haqida bilim va tasavvurlarni, taklif qilingan musiqiy asarlarda ularni farqlay olish ko'nikmalarini shakllantirish;
d) mustaqil musiqiy (o'yin, ijrochilik, tadqiqotchilik) faoliyatiga qiziqish uyg'otish.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin faoliyati turli xil shaklda voqea band - ijroli, harakatli, ta'limiy, musiqiy-ta'limiy kabi yo'nalishda olib boriladi. O'yin bolalar uchun qiziqarli, mazmunli bo'lishi uchun tarbiyachi o'yin qoidasi bilan yaqindan tanish bo'lishi kerak.

Badiiy qo'shiqlardan foydalanish, jumladan, D.Omonullayevaning bolalar uchun yozilgan "Buvijonim", "Diloromning qo'shig'i", "Navzo'zim", "O'zbekiston - Vatanim manim";

N.Norxo‘jaevning “O‘ynasangchi tipratikan”, “Nevaralar qo‘shig‘i”, “Kapalak va kamalak”, “Kakligim”, “Shaftoliga savolim”, “Salom bergan bolalar”, “Buvijonim yaxshisiz”, “Yaxshi bola”; Sh.Yormatovning “Ay-yay-yay”; A.Mansurovning “Muzqaymoq”; F.Nazarovning “Paxtaoy”, “Qish chog‘lari” singari qo‘shiqlar bolalar badiiy tarbiyasi va didini o‘stirishga yordam beradi.

Yuqorida ta’kidlab o’tilgan maqsadlardan kelib chiqqan holda maktabgacha ta’lim muassasalarida olib boriladigan musiqa ta’lim tarbiyasining asosiy vazifalari etib quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

birinchidan, tarbiyalanuvchilarni musiqaga bo’lgan qiziqishlarini oshirish borasida o’quv dasturda repertuar tanlashda ularning yoshiga xos jihatlarini e’tiborga olish;

ikkinchidan, tarbiyalanuvchilarni musiqiy asarlar bilan tanishtirish jarayonida ularda musiqiy ohangga bo’lgan his-tuyg’ularni hosil qilish yo’li bilan Ona-Vatan, xalq, millatga nisbatan mehr-muhabbatni tarbiyalash, shu orqali ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitish;

uchinchidan, bolalarni musiqa tinglash, qo’shiq kuylash, musiqa ostida ritmik harakatlarni bajarish, bolalar cholg’u asboblarida jo’r bo’lish faoliyatlari yordamida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib borish;

to’rtinchidan, bolalar ovozini asrab tarbiyalash, qo’shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o’rgatish hamda unga odatlantirish;

beshinchidan, tarbiyalanuvchilarni musiqiy asarlardan zavq olishlari, shu asosda ularning musiqiy did va badiiy fikr yuritishlarini rivojlantirish;

oltinchidan, musiqa mashg’ulotlari jarayonida musiqiy asardagi badiiy obrazlarni o’yin va raqs ifoda etishga o’rgatish;

yettinchidan, musiqa mashg’ulotlarida bolalarni milliy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, milliy cholg’u sozlar jo’rligida milliy ohang-kuy va musiqiy-ritmik harakatlarni bajarishga o’rgatish;

sakkizinchidan, musiqa mashg’ulotlari mazmunini maktabgacha ta’lim muassasasi, Vatan, shahar, mahalla, tabiat, jamiyat hayoti bilan bog’lash, ta’lim muassasalarida o’tkaziladigan tadbirlarda o’rganilgan kuy va qo’shiqlar bilan ishtirok etish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim muassasalari musiqa mashg’ulotlarida bola hayotini, tevarak-atrofni musiqiy obrazlar orqali idrok etish uchun yaqindan ko’maklashadi. Turli ertaliklar, kontsertlar tashkil etish kabi vazifalarni amalga oshirish talab etiladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimova D. Musiqiy pedagogik mahorat asoslari. T., 2007 y.
2. Soipova D. Musiqa o‘qitish metodikasi va nazariyasi. T., 2009 y.
3. Ortiqov T. Musiqa o‘qitish metodikasi. T., 2010 y.
4. Soipova D. Musiqa o‘qitish metodikasi va nazariyasi. T., 2008 y.

TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING KREATIVLIKNI SHAKILLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Qayumov Baxtiyor Zokirjon o‘g‘li
NamDPI, Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD).
Boyturayeva Nozima Muxammatali qizi
NamDPI, PSX- AU-24 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim texnologiyalarining o‘quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirishdagi o‘rni keng tahlil qilingan. Kreativlikning shakllanishi zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishi sifatida ko‘riladi. Zamonaviy interaktiv va raqamli texnologiyalar orqali talaba o‘quvchilarning mustaqil, ijodiy sifatlarini shakllantirishga doir manbalar tahlil qilingan, ilg‘or xorijiy tajribalar o‘rganilgan, hamda amaliyotda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan pedagogik yondashuvlar tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: Ta'lim texnologiyalari, kreativlik, ta'lim, tarbiya innavatsion texnologiyalar, komunikatsiya.

Globallashuv sharoitida ta’lim jarayonlarining samaradorligini oshirishda kreativlik muhim omillardan biriga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli vositalarning ta’limga kirib kelishi o‘quvchilarning nafaqat bilim olish darajasini, balki mustaqil fikrlash, muammo yechishga yo‘naltirilgan yondashuvini ham shakllantiradi. Bu esa ta’limga yanada ko‘proq texnologiyalarni olib kirishni va transformatsiya qilishga ehtoyjlarni oshirmoqda. Texnologiya tushunchasini kelib chiqishi qaraydigan bo‘lsak, bu tushuncha XX asrda paydo bo‘ldi va 1940-1950 yillarda “ta’lim texnologiyasi” tarzida qo‘llanilib, mazmunan o‘quv jarayonida audio-vizual texnika vositalaridan foydalauishni anglatgan. Atama dastlab AQShda qo‘llana boshladi. Keyinchalik “ta’lim texnologiyasi” o‘rniga “dasturlashtirilgan ta’lim ” atamasidan foydalanish keng yoyildi. So‘ngra pedagogik texnologiya- loyihalashtirilgan ta’lim va aniq maqsadga qaratilgan o‘quv jarayonini ifoda eta boshladi. O‘tgan asrning 80-yillarida pedagogik texnologiya kompyuterli va axborot texnologiyalari bilan sinonim tarzda ishlatila boshladi.[6:17].

Aytish murnkinki, rivojlanayotgan davlatlarda, birinchi navbatda, pedagogik texnologiyaga ta’lim sohasidagi siyosatning bosh vazifasi sifatida qarab kelingan. Bunday yondashish YUNESKO tomonidan ham m a’qullandi va 1972-yilda «Ta’limni rivojlantirish masalalari» bo‘yicha Xalqaro Komissiya tashkil topdi. Bu komissiya zamonaviy texnologiya-ta’limnj modernizatsiyalashda harakatlantiruvchi kuchdir, deb baholadi.

Pedagogik texnologiya - bu o‘qituvchi tomonidan o‘qitish vositalari yordamida o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda muayyan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir.

Ushbu tushunchalami o‘quv jarayoniga ko‘chiradigan bo‘lsak, o‘qituvchi (pedagog)ning o‘qitish vositalari yordamida o‘quvchitalabalarga muayyan sharoitlarda ko‘rsatgan tizimli ta ’siri natijasida ularda jamiyat uchun zarur bo‘lgan va oldindan belgilangan ijodiy, ijtimoiy sifatlarni intensiv tarzda shakllantiruvchi ijtimoiy hodisa. Ta’lim jarayoni so‘ngi yillarda jadal taraqqiy etib an’anaviy shakldan voz kechilmoqda bu esa talaba o‘quvchilarda kreativlikni shakllantirishda noodatiy richag vazifasini bajarmoda.

Ta’lim jarayoni nihoyatda murakkab va ko‘p komponentlidir. Ta’lim samaradorligi pedagog va talabaning faolliligiga, ta’lim vositalarining mavjudligiga, ta’lim jarayonining tashkiliy, ilmiy-metodik mukammalligiga, jamiyatda ilmli kishilarga bo‘lgan ehtiyojga va boshqa hali aniqlanmagan ko‘pgina omillarga bog‘liq. Jamiyat o‘zining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ehtiyojlari asosida ta’lim samaradorligi yuqori bo‘lishini talab etadi.

Ta’lim – boshqariladigan jarayon bo‘lib, uning natijasi, ko‘p jihatdan, tayyorlangan didaktik loyihaga bog‘liq. Didaktik loyiha esa ta’lim texnologiyasining mahsulidir. Talabalarning bilish faoliyatini didaktik loyihaga ko‘ra boshqarish ta’lim texnologiyasining pedagogik asosi sanaladi. Har qanday jarayonning boshlanishi va yakuni mavjud bo‘lganidek, didaktik loyihani amalga oshirishning ham kirish va chiqish nuqtalari bor. Ikki nuqta orasiga juda ko‘p nuqtalarni joylashtirish mumkin bo‘lganidek, didaktik loyihani amalga oshirish ibtidosi bilan intihosigacha bo‘lgan masofada ta’limning samarali usullari, vositalari ko‘p topiladi. Yerda ta’lim texnologiyasi eng samarali usul bo‘lib, ta’limning samarali shaklini tanlashda o‘qituvchiga yordamga keladi. Demak, maqsaddan etalonga yetib kelguncha o‘qituvchi (pedagog) va talaba ongi juda ko‘p hodisalar bilan to‘qnashadi. Ta’limga texnologik yondashish – bu ma’lumot va ta’lim mazmunini atroflicha tahlil qilish yo‘li bilan o‘quv-tarbiya jarayonining umumiy, xususiy maqsadlarini tahlil qilish, o‘qituvchi (pedagog) va talaba maqsadlarining uchrashgan nuqtalarida (o‘qitish maqsadi, o‘qish maqsadi) ta’limning didaktik maqsadini belgilash asosida ta’limni loyihalash va amalga oshirish yo‘llari bilan mo‘ljaldagi etalonga erishishdir. Umuman, ta’lim texnologiyasi haqida gap ketganda o‘zaro daxldor quyidagi hodisalarni bir-biridan farqlashga ehtiyoj tug‘iladi: ta’limni didaktik loyihalash; loyihani amalga oshirish; ta’limning joriy va oraliq natijasiga ko‘ra didaktik loyihaga tuzatish va o‘zgartirishlar kiritish; ta’limni takrorlash va yakuniy nazorat. Bu hodisalarning birinchi va ikkinchisi an’anaviy ta’lim tajribasida ham uchraydi. Ta’lim

texnologiyasining an’anaviy ta’lim tizimidan farqi shundaki, ta’lim natijasi va uning etalon darajasida bo‘lishi doimo o‘qituvchi (pedagog) hamda talabaning diqqat markazida turadi. O‘qituvchi (pedagog) ta’lim natijasini tez-tez tekshirib, talabalarni o‘zlari erishgan yutuqlardan ogoh qilib turadi va talabalar o‘zlari erishgan yutuq va kamchiliklarni anglab, yutuqlarini yanada ko‘paytirishga, kamchiliklarini esa bartaraf etishga harakat qiladi.

Shu o‘rinda dars jarayonlarida o‘quv mashg‘ulotlarini yangicha ta’lim metodlari va usullaridan unumli foydalanishni davr talabi bo‘lib borayotganligi hech kimga sir emas. Hozir eskicha bir qolibda fikrlaydigan o‘qituvchilarimiz o‘quvchilarimizni boy beryotgani ham bejiz emas. XXI asr axborot asri shunday ekan ta’lim jarayonidagi berilayotgan o‘quv materiallari yangi yoki yangicha talqinda mavjudlari esa boshqa bir rakursdan namoyon etish o‘quvchilarni diqqatini jalb etish imkonini va shu orqali qiziqishlarga zamin yaratdi[4].

Ta’lim texnologiyalari va ularning turlari. Ta’lim texnologiyalari – bu o‘quv jarayonini tashkil qilish, nazorat qilish va takomillashtirishga xizmat qiluvchi vositalar, metodlar va yondashuvlar majmuidir. Bunga quyidagilar kiradi:
- Interaktiv texnologiyalar (klaster, aqliy hujum, Venn diagrammalari),
- Raqamli vositalar (multimedia darslar, AR/VR, animatsiyalar),
- Masofaviy ta’lim platformalari (Moodle, Google Classroom),
- O‘yinlashtirilgan o‘qitish (gamification) metodlari.

Kreativlik va texnologik vositalarning uzviy bog‘liqligi
Jon Devey va Vigotskiy kabi nazariyotchilar o‘quvchini faol, ijtimoiy va tajriba asosida o‘rganuvchi sub’ekt sifatida ko‘radi. Bu nazariy yondashuvlar kreativlikni rivojlantirish uchun texnologik vositalardan foydalangan holda ta’lim berish zarurligini asoslaydi. Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta’lim va uning natijalariga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirishni talab etmoqda va ana shu asosdan kelib chiqqan holda talabalarning kreativ qobiliyatlarini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish hozirgi kundagi muhim masalalardan biridir. Talabalarning kreativ qobiliyatlarini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish mazmuni deganda talabalarning egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarning aniq belgilangan hajmi va ko‘lami tushuniladi. Talabalarning kreativ qobiliyatlarini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish tarkibida quyidagilar aks etadi: olam va inson haqidagi bilimlar; faoliyatni amalga oshirish usullari; ijodiy faoliyat tajribasi; atrof-muhitga emotsional-faoliyat tajribasi. Talabalarning kreativ qobiliyatlarining innovatsion texnologiyalar asosida takomillashib borish omillariga quyidagilarni kiritish mumkin: 1) jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi; 2) jamiyat tomonidan qo‘yiladigan ijtimoiy buyurtma; 3) ta’limning maqsad va vazifalari; 4) innovatsion rivojlanish darajasi; 5) axborotlarning hajmi va ko‘lami; 6) talabalarning kreativ qobiliyatlari.

Kreativ fikrlaydigan yoshlar bizga g‘oyalar plyuralizmi manbayiga aylanadi. Yani davlatchiligimizni taraqqiy etishida o‘ziga xos ko‘p qutubli kompost vazifasini bajaradi. Bundan tashqari davlat manfatlaridan oldin dast avval o‘z mafatlari va ehtiyojlarini barqaror holda qondirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada shaxs kamoloti uchun tranpilin vazifasini bajaradi[7].

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning ijodkorligi va kreativ tafakkurini rivojlantirishda ular uchun dars va mashg‘ulot hususiyatidan kelib chiqib maxsus dasturlarni ishlab chiqish muhim omillardan biri sanaladi. O‘quvchilarda kreativ tafakkurini shakllantiruvchi omillar sifatida: pedagogik texnologiyalar, interfaol ta’lim metodlari, o‘quv-didaktik materiallar, zamonaviy ta’lim metodlari, AKT vositalari va kreativ tafakkurni shakllantiruvchi pedagogik-psixologik treninglarni keltirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Omonov.N.T, Xo‘jayev X.N, Madyarova S.A, Eshchonov E.U «Pedagogik texnologiylar va pedagogik mahorat» darslik T:.2009
2. R.J.Ishmuxammedov, "Innavatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo‘llari" . T.: TDPU. 2005
3. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT

MOTIVATION. Next Scientists Conferences, 1(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261
4. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.
5. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.Guilford, J. P. (1967). "Inson aqlining tabiati". McGraw-Hill.
6. Қаюмов, Б. З. Ў., & Абдураҳмонов, О. А. Ў. (2021). ТАЛАБАЛАРДА ШАХСИЙ ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ. Scientific progress, 1(6), 750-754.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING MANTIQIY MASALA YECHISH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Umarova Zulfizar Otabek qizi
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha
va boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy masalalar yechish ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari va ularning ahamiyati yoritilgan. Muallif tomonidan tajribalar va kuzatuvlar natijasida amalga oshirilgan usullar va metodlar tasnifi berilgan. Bu usullar amaliy tajriba asosida o‘quvchilarni mantiqiy masalalarni yechishga qanday jalb qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, mantiqiy masala, tafakkur, ko‘nikma, o‘quv faoliyati, ta’lim metodikasi.

Bugungi ta’lim tizimida o‘quvchilarda fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirish muhim vazifadir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlamtirishning poydevori hisoblanadi. Mantiqiy masalalar yordamida bolalar o‘z bilimlarini kengaytirib, turli masalalarni yechish yo‘llarini o‘rganadilar. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy masalalarni yechish ko‘nikmasini qanday qilib shakllantirish va uni rivojlantirish haqida so‘z yuritadi.

Mantiqiy masala – bu an’anaviy matematik masalalardan farqli ravishda faqatgina arifmetik bilimlarni emas, balki tahliliy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini ham ishga soladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda mantiqiy masalalarni turli shakllarda – o‘yinli, grafik, so‘zli, matematik shakllarda berish ularning qiziqishini oshiradi va bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishga yordam beradi. Quyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy masala yechish ko‘nikmasini shakllantirish bosqichlarini keltiramiz:

1-bosqich – Tayyorlov bosqichi: o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otish, topqirlik o‘yinlari, oddiy mantiqiy topshiriqlar.

2-bosqich – O‘rgatish bosqichi:boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga masala yechish strategiyasini ko‘rsatish,chizma , sxema, jadval tuzish ko‘nikmasini shakllantirish.

3-bosqich – Mustahkamlash bosqichi: murakkabroq masalalar berish, kichik guruhlarda ishlash, tanqidiy yondashuvni qo‘llash.

4-bosqich – Nazorat va boholash: boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy masala yechishdagi yondashuvi, xulosasi, fikr yuritish usuli baholanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy masalalar haqidagi tushuncha va tafakkurni boyitishda turli yo‘llardan foydalanish mumkin .Quyida ularning tajribalarga asoslangan,samarali deb topilgan usullarini ko‘rib chiqamiz:

1. Masalaning berilgan shartiga savol qo‘yish va berilgan savolni o‘zgaritish:bu usul boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning berilgan sonlar va izlanayotgan son orasidagi bog‘lanishlar haqidagi bilimlarni umumlashtirishga yordam beradi.

2. Berilgan savol bo‘yicha masala shartini tuzish:bunday mashqlarni bajarayotganda o‘quvchilar izlanayotgan sonni topish uchun qanday berilgan sonlarga ega bo‘lish kerakligini aniqlaydilar.

3. Sonli ma’limotlarni tanlash yoki ularni o‘zlashtirish: bunday mashqlar asosan o‘quvchilarni real miqdorli munosabatlar bilan tanishtirish maqsadida xizmat qiladi.

4. O‘xshash masala tuzish:bir xil strukturaga ega bo‘lgan masalalar tuzish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining turli hayotiy vaziyatlarda berilgan sonlar va izlanayotgan son orasidagi umumiy bog‘lanishlarni aniqlashga yordam beradi.

5. Teskari masala tuzish:teskari masalalar tuzish va yechishga doir topshiriqlar miqdorlar orasidagi bog‘lanishlarni o‘zlashtirishga yordam beradi.

6. Ilyustratsiyaga qarab masala tuzish:berilgan rasm ,chizma yoki qisqa yozuvga qarab masala tuzishga doir mashqlar foydalidir.Ular masalani bolalar konkret vaziyatda ko‘rishiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurining shakllanishida mantiqiy masalalar muhim o‘rin egallaydi. O‘qituvchi mantiqiy masalalarni bosqichma-bosqich qo‘llashi va individual yondashuvni yo‘lga qo‘ya olishi zarur.Darsda to‘g‘ri metodik yondashuvlar va mantiqiy masalalarning turli shakllaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quchilarining mantiqiy masala haqidagi tushunchalarini boyitishga xizmat qiladi va ularni yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘qituvchi mantiqiy masalalarni to‘g‘ri tanlay olishi, bosqichma – bosqich qo‘llashi va natijalarni tahlil qilib ,individual yondashuvni yo‘lga qo‘yishi kerak. Ushbu maqolada keltirilgan metodik yondashuvlar amaliyotda qo‘llansa dars samaradorligi ortadi,boshlang‘ich sinf o‘quvchilarid esa mantiqiy masala yechidh ko‘nikmasi yanada rivojlanadi va barqror fikrlash malakasi shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. – Toshkent :O‘qituvchi, 2021.

2. Rasulova M,Tojiboyeva D.Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent:Fan, 2020.

3. Mahkamova G.Matematika darslarida innovatsion metodlar. – Buxoro, 2021.

4. Dewey J.How we think. – Boston : D.C.Heath and Co, 1910

5. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.

6. Vygotskiy L.S.Psixologiya va ta’lim nazariyasi. – Moskva , 1982.

MAKTABGACHA TA’LIMDA TEATRLASHTIRILGAN TOMOSHALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI.

Qurbonova O‘lmasoy Usmonovna.
BuxDPI, Pedagogik ta’lim kafedrasi,
p.f.f.d. (PhD), dotsent.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida ***teatrlashtirilgan tomoshalar***ning o‘rni, yosh avlodni teatr san’ati orqali tarbiyalash borasidagi tahlillar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ***teatrlashtirilgan tomosha,*** ta’lim, teatr pelagogikasi, moddiy-texnik baza, teatr etikasi

Xalqimiz madaniyatini madaniy merosimiz va uning mazmunida ilgari surilgan ilm - fan, ijtimoiy - siyosiy, ta’lim - tarbiyaga oid fikrlarni o‘zlashtirish va amalga tatbiq qilish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘z nutqlarida doimo xalqimiz boy madaniy merosini izchillik bilan o‘rganishga, undan yosh avlod ma’naviyatini shakllantirish va rivojlantirishda foydalanishga da’vat etib kelmoqdalar. “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech

qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun” ajdodlarimizning madaniy-ma‘naviy boyligini chuqur va har tomonlama o‘rganishimiz darkor [1:14].

Teatr (yunoncha *θέατρον* - "tomoshagoh") cheklangan joyda bir yoki bir necha aktyorlar ifoda etadigan tomosha orqali fikr beruvchi san’at janridir. Ba’zan teatr tomoshalari o‘tkaziladigan binolarni ham *teatr* deb atashadi (aslida ularni *teatr binosi* deb atash o‘rinli) [2]. Teatr san’atida ham boshqa san’atlarda bo‘lganidek, xalq hayoti, tarixi, milliy madaniyati, qadriyatlari, dunyoqarashi aks etib, jamiyat taraqqiyoti, ma’naviyati, madaniyati bilan bog‘liq holda o‘zgarib, takomillashib boradi.

Teatr sintetik san’at bo‘lib, jamiyat hayotida, tomoshabinlarning ma’naviy va estetik tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Unda dramaturgiya, musiqa, tasviriy san’at, raqs, me’morlik ajralmas birlikni tashkil etadi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida teatrlashtirilgan tomoshalar orqali bolalar bilan bevosita muloqotda bo‘lish, ularning “tili”da fikr almashish, maxsus ifoda vositalariga egaligi, bolalarni ishontirish, voqea-hodisalarga nisbatan his-tuyg‘ularini bildira olish xususiyatiga ko‘ra pedagogik ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarda teatrlashtirilgan tomoshalar (stol va qo‘g‘irchoq teatri) vositasida axloqiy sifatlarni shakllantirishda qo‘g‘irchoq xatti-harakatiga munosabat bildirish, bolalarda teatr ko‘rish odobi hamda go‘zallikni ko‘ra bilish hissini uyg‘otuvchi samarali ishlar amalga oshiriladi. Hattoki, tili endigina chiqib, so‘zlarni buzib gapirayotgan bolajon tarbiyasida ham teatrlashtirilgan tomoshaning o‘rni beqiyosdir.

Chunki bolalar oddiygina salomlashish, xayrlashish odobini teatr qahramonlaridan o‘rganishlari ehtimoldan xoli emas. Teatrlashtirilgan tomoshalar (qo‘g‘irchoq teatrlar) dunyoning ko‘plab xalq va elatlariga qadim zamonlardan ma’lum. Ular jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Qo‘g‘irchoq teatri har qaysi davlatda turli shaklda, hajmda, o‘ziga xos tarzda taraqqiy etib, rivojlanib kelgan.

Shunday bo‘lsa-da, qo‘g‘irchoq teatrining to‘rt turini alohida ajratib ko‘rsatish mumkin: qo‘lga kiyib o‘ynatiladigan qo‘g‘irchoqlar; soyali qo‘g‘irchoqlar; ip bilan boshqariladigan qo‘g‘irchoqlar; aktyori ko‘rinadigan qo‘g‘irchoqlar. Har bir teatr turidagi tomoshalarda sahna bezaklari, ulardagi xilma-xil ranglar va albatta undagi qahramonlar bola tafakkurini shakllantiribgina qolmay, uning dunyoqarashini o‘zgartirib, go‘zallikka intilishi, fikrlash doirasining kengayishiga yordam beradi.

Qo‘lga kiyib o‘ynatiladigan qo‘g‘irchoqlar ***ikki xil bo‘ladi: barmoqli va barmoqsiz qo‘g‘irchoqlar.***

Barmoqli qo‘lqop qahramonlarini eski qo‘lqoplardan tayyorlasa bo‘ladi. Agar eski qo‘lqop topilmasa, uni tikish mumkin. Bolalarga tavsiya etiladigan qo‘lqopning andozasi besh barmoqli emas, to‘rt barmoqli bo‘lishi mumkin. Detallarni bolalar bichib, halqa choki bilan tikadilar. Bosh qismini chizib yoki tikib, belgilangan joyga birlashtirib qo‘yish mumkin. Qo‘g‘irchoqning asl nusxasini eski qo‘lqopdan ham tayyorlash mumkin.

Barmoqsiz qo‘lqopni yasashda eski qo‘lqopcha ashyo bo‘la oladi. Bunday o‘yinchoqni bolalarning o‘zlari ham yasashlari mumkin. Qo‘lqop qo‘g‘irchoqning boshi, katta barmoq esa burun bo‘lib xizmat qiladi. Qo‘lqopni to‘liq hayvonga aylantirish ham mumkin, bunda katta barmoq dum vazifasini o‘taydi. Qo‘lqop qo‘g‘irchoq tanasi bo‘lishi, unga bosh va boshqa detallarni biriktirish mumkin. Qo‘lqop topilmasa, unda to‘qilgan eski buyum yoki matodan foydalanish ham mumkin. Bunda barmoq o‘rnini bichish shart emas, turli detallar unga tikib qo‘yiladi.

Barmoqli qo‘lqop qahramonlarini eski qo‘lqoplardan tayyorlasa bo‘ladi. Agar eski qo‘lqop topilmasa, uni tikish mumkin. Bolalarga tavsiya etiladigan qo‘lqopning andozasi besh barmoqli emas, to‘rt barmoqli bo‘lishi mumkin. Detallarni bolalar bichib, halqa choki bilan tikadilar. Bosh qismini chizib yoki tikib,

belgilangan joyga birlashtirib qo‘yish mumkin. Qo‘g‘irchoqning asl nusxasini eski qo‘lqopdan tiksa bo‘ladi.

Soyali qo‘g‘irchoqlar *qo‘g‘irchoq teatrining o‘ziga xos turlaridan hisoblanadi. Unda qo‘g‘irchoqlardan emas, balki shakllardan iborat o‘yinchoqlar o‘ynaladi. Tomosha qiluvchilar sahna ro‘parasida o‘tirib, ekranda yorug‘lik orqali harakatlanayotgan soyalar: odamlar, hayvonlar va qushlar soyasini ko‘rishi mumkin. Soya teatr uchun odam va hayvon soyalarini bolalarning o‘zlari chizib, qirqa oladilar. Bolalarga shakllarning boshlari, dumlarini qimirlatadigan qilishni o‘rgatish kerak. Buning uchun tarbiyachi yordamida detallar simlar bilan biriktirilib, spiral holatda aylantirib qo‘yiladi. Yillar o‘tib iplar yordamida* **harakatlanadigan qo‘g‘irchoqlar** *urf bo‘lib bordi. Teatrning bu turida ko‘proq xalq mifologiyasi yoritib berilgan. Hozirgacha yetib kelgan ipli qo‘g‘irchoq tomoshasida dev, yalmog‘iz kabi qadimiy obrazlarni ko‘rishimiz mumkin.*

Yuqorida keltirilgan teatr turlaridan tubdan farq qiluvchi yana bir teatr turi bu **aktyori ko‘rinadigan qo‘g‘irchoq teatrilardir.** *Teatrning bu turi Yaponiyada keng tarqalgan. Bunda sahnadagi har bir qo‘g‘irchoqni uch nafardan aktyor boshqaradi. Qo‘g‘irchoqninig boshi, qo‘li va oyog‘i uchun alohida sim tortilgan bo‘lib, ularni aktyorlar boshqaradi.*

Teatr qiziqarli bo‘lishi va tomoshabin e’tiborini chalg‘itmaslik uchun aktyorlar bir xilda kiyinib olishadi. Teatr binolarining bugungi qiyofasi va o‘ziga xos sahna ko‘rinishlari tarixi qadimgi Yunonistonga borib taqaladi [3]. Usti yopilgan sahnalar dastlab qadimgi Rimda vujudga kelgan, deb taxmin qilinadi. Ba’zi manbalarda ko‘rsatilishicha, teatrning nafaqat sahna qismi, balki butun amfiteatrning usti ham yopiq bo‘lgan. Teatr sahnalaridagi chodirlar atrofdagilarni tashqi ta’sirlardan, xususan, shamol va yomg‘irdan himoya qilgan.

Teatrlashtirilgan tomoshalar komil inson tarbiyasi uchun zarur bo‘lgan vosita sifatida dunyo stivilizastiyasida mavjud. Har bir teatrlashtirilgan tomosha o‘ziga xos va mos milliy xarakterga ega. Teatrlashtirilgan tomoshalar – qo‘g‘irchoq, stol teatrlari haqida fikr yuritilar ekan, shu o‘rinda I.A.Karimovning quyidagi fikrlarini keltirib o‘tish g‘oyat o‘rinlidir: “Qachonki milliy madaniyatimizning uzviy qismi bo‘lgan teatr san’ati xususida so‘z borar ekan, buyuk ma’rifatparvar Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Teatr – bu ibratxonadur”, deb aytgan fikrini eslash o‘rinlidir. Bizning milliy teatr san’atimiz tarixan juda katta yo‘lni bosib o‘tgan bo‘lib, uning qadimiy ildizlari xalq o‘yin va tomoshalariga borib bog‘lanadi”.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida teatrlashtirilgan tomoshalarni tashkil etish bolalarni milliy va umuinsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash,Vatanni sevish, ularning ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga, dunyoqarashi kengayishiga, axloqiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyachilar bolalarni erkin ishlatishlari, ya’ni har xil ertak qahramonlari timsolida teatrlashtirilgan tomoshalarni bolalar ishtirokida tashkil etib, ularga mos rollarni berib, axloqiy yo‘naltirib va albatta rag‘batlantirib borishlari zarur. Buning uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida teatrlashgan tomoshalar uchun kerakli jihozlar, qahramonlar kiyimlari va kichik bo‘lsa ham sahna bo‘lishi kerak. Bunday tomoshalarni tashkil etish bolalarni xotirasi rivojlanishida ham yaxshi samara beradi. Ayniqsa, ular qiziqib tinglaydigan yoki tomosha qiladigan qahramonlar rollarini jonu dillari bilan ijro etishadi va matnlarini ham tezda yod olishadi. Bolalarning bir-birlariga bo‘lgan ishonchi, katta-kichikni hurmat qilishi, do‘stlikka bo‘lgan sadoqatini mustahkamlaydi.

Shulardan o‘zbek an’anaviy teatrlashtirilgan tomoshalari qahramonlaridan biri “Kachal Polvon” hisoblanadi. Kachal Polvon qo‘g‘irchog‘i, asosan, qo‘lga kiyib o‘ynatilgan. Uning bosh qismi yog‘ochdan yasalgan bo‘lib, egnida ko‘ylak, chopon, boshida do‘ppi, tashqi ko‘rinishi qirra burun, qalin qoshli bo‘lgan. U oddiy xalq vakili sifatida tomoshalarda qatnashgan.

Xulosa qilib aytganda, barkamol, yetuk va har tomonlama komil inson faqatgina bilim darajasi bilangina belgilanmaydi. Negaki, shaxs mehr-muhabbat, samimiy his-tuyg‘u va axloq egasi bo‘lgandagina chin insoniy fazilat sohibi bo‘lishi mumkin. Har qanday bilim zamirida aql tarozisida tortilgan mulohaza va tafakkur, o‘zgalar xatti-harakatiga qaysidir ma’noda munosabat bildirish, “yaxshi” va “yomon”ni farqlay bilish, yaxshi amallardan zavqlanish mavjud bo‘lgandagina inson ezgulikka, yuksak ma’naviyatli shaxs bo‘lib etishishga intiladi. Sahna bezaklari bolajonlarda sehrli tuyg‘ularni yaratishi, ertakka tushib qolishi, shuningdek, juda qo‘rqinchli ham bo‘lmasligi lozim. Syujet qiziqarli, hayajonli bo‘lishi kerak, ammo qo‘rqinchli bo‘lmasligi zarur. Va har doim baxtli tugashi maqsadga muvofiq bo‘ladi. ***MTT larda tashkil etiladigan har bir teatrlashtirilgan tomoshalar suhbatlar orqali ularning tarbiyaviy ahamiyati, mazmun-mohiyatini bolajonlarga chuqur anglatish, ularni olib borish jarayoni, natijalariga jiddiy e’tibor qaratish, kutilgan samarani berishi mumkin.** Shunda, albatta, kichkina tomoshabin yana bir bor ertaklar jonlanadigan ushbu sehrli maskanda bo‘lish imkoniyatini kutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Sh.M.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.:”O‘zbekiston” 2016.

2.Qodirov M. O‘zbek teatri an’analari. T., 2003 y.

3.***Ibragimov B. Dunyo teatrlarining ibtidosi. // «Guliston» jurnali, 2009, 3-son. 11-b.***

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIVLIKNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Idiyeva Gulchehra Izomovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) ixtisosligi tayanch doktoranti.
idiyevagulchehra95@mail.com

A**nnotatsiya** Hozirgi davr ta’limi bolalarning kognitiv va ijtimoiy emotsional rivojlanishi uchun mas'uliyatni o‘z zimmasiga olgan holda, yangi 21-asr o‘quvchilarining zamonaviy portiretini tarkib toptirishga intilmoqda. Ushbu maqolada shu ko‘nikmalardan kommunikativlik haqida fikrlar boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini rivojlantirish misolida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot, imkoniyat, nutq, kommunikativlik, ko‘nikma, mulohaza, tarbiya darsligi

Muloqot (Kommunikatsiya) Lippi (2013) tomonidan ilgari taqdim etilgan fikrga ko‘ra, muloqot tushuncha va fikrlarni anglash va ulashish jarayonidir.[3] Plasck (2015) ham ushbu fikrga qo‘shilib, muloqot "fikrlar, savollar, g‘oyalar va yechimlarni baham ko‘rish" ekanligini ta’kidlaydi.

Samarali muloqot har doim biznes, oila munosabatlari va hayotning barcha sohalarida muvaffaqiyat kaliti bo‘lib kelgan. Biroq, 21-asrning raqamli texnologiyalar asri bo‘lishi natijasida odamlar turli madaniyat va mintaqalardan tezkor va ommaviy aloqalar o‘rnatish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Shu sababli, muloqotga bo‘lgan ehtiyoj avvalgi avlodlarga qaraganda ancha oshdi. Turli tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va tranzaksion (o‘zaro ta’sirga asoslangan) muloqot ko‘nikmalari o‘quvchilarning muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Buning ahamiyati nafaqat sinfxonada, balki maktabdan tashqaridagi hayotda muhim hisoblanadi.

"The World Beyond the Classroom" (Sinf xonasidan tashqaridagi dunyo) kitobida Gerald (2015) quyidagilarni ta’kidlaydi:

"Muloqot dunyodagi eng muhim super ko‘nikmalardan biridir, chunki u fikrlar, savollar, g‘oyalar va yechimlarni baham ko‘rish imkonini beradi."[1] Bugungi kunda

raqobatbardosh dunyoda barcha sohalarda muloqot ko‘nikmalari eng talabgir jihatlardan biri bo‘lib, yaxshi ta’lim olgan insonning asosiy fazilati sifatida baholanadi. Shu sababli, samarali muloqot qila olish hayotiy muhim ko‘nikmalardan biri hisoblanadi.

Trilling va Fadel (2009) esa 21-asrda samarali muloqotning ahamiyati va uning nega asosiy ko‘nikmalardan biri ekanligini tushuntiradilar. Ularning ta’kidlashicha, bitiruvchilar quyidagi qobiliyatlarga ega bo‘lishlari kerak:

og‘zaki, yozma va noverbal muloqot yordamida fikr va g‘oyalarni aniq ifodalash;

tinglash orqali muloqotni tushunish, undagi ma’no, bilim, qadriyatlar, munosabat va niyatlarni anglash;

muloqotdan xabardor qilish, motivatsiya berish, ilhomlantirish va ishontirish uchun foydalanish;

turli media va texnologiyalar yordamida samarali muloqot olib boorish;

turli muhitlarda samarali muloqot qilish [2]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiziqishi bevosita tashqi sharoitga bog‘liq bo‘lib, ijtimoiy muhit, turmush sharoiti va boshqa ko‘plab omillar muloqot qobiliyatlarini shakllantirish jarayonida hodisalar (suhbatdoshlik, suhbatdosh bilan umumiy til topish qobiliyati, xushmuomalalik, empatiyaga moyillik) ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Bu o‘quvchilarning jamiyatda shaxs sifatida rivojlanishi, to‘g‘ri muloqot qilish, dialog o‘tkazish, savol berish, o‘z fikrini tortinmasdan ixcham, tushunarli bayon eta olish, javob berishda til imkoniyatlaridan puxtalik bilan foydalana olish, his-tuyg‘ularni muloqot orqali verbal va noverbal tarzda ifodalash muhim ahamiyatga ega. Atrofdagi insonlar kattalar, ota-onalar, do‘stlari, o‘qituvchilari bilan xushmuomala, izchil muloqot qilish, samarali muloqot –xabarni tinglovchiga aniq va samarali yetkazish bilan bog‘liqdir. Bunga erishishda o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, lo‘nda, mantiqiy, tushunarli, xatosiz va hurmat bilan ifodalashni o‘rganishlari kerak. Kommunikativ qobiliyatni o‘quvchida tarkib toptirishda bevosita darsliklarning ahamiyati muhim hisoblanadi. Boshlang‘ich sinflarda tarbiya darsliklarini olib qaraydigan bo‘lsak, har bir mavzu doirasida o‘qituvchi muloqot asosida o‘quvchilar bilan suhbat o‘tkazadi, topshiriqlarni individual va jamoaviy shaklda bajarish, ayniqsa jamoada samarali muloqot ko‘nikmalari yaxshi rivojlanadi. Quyida “Tarbiya” darsliklaridagi kommunikativ qobiliyatni rivojlantiruvchi topshiriqlarni ko‘rishimiz mumkin:

Topshiriqlarni bajarish davomida o‘quvchilar, mulohaza yuritadi, tahlil qiladi, o‘zi va sinfdoshlari orasidagi vaziyatlarni solishtiradi, muhim va muhim bo‘lmagan ma’lumotlardan keraklisini saralaydi va o‘z nutqida ifodalaydi. Muloqotga kirishish shu orqali rivojlanaveradi.

Xulosa. Yangi taraqqiy etayotgan raqamli iqtisodiyot va texnologiyalar asrida eng mumim muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘quvchi nutqini ravon, aniq, mazmunli qilib shakllantirib borish ta’lim jarayonlarini samarali tashkil etishda, muvaffaqiyatga erishishda muhim qadamlardan biri sifatida e'tirof etish mumkin. Samarali muloqot nafaqat ta’lim jarayonlarida balki, ijtimoiy hayot jabhalarida ham eng muhim ko‘nikmalardan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Gerald, R. (2015). The World beyond the Classroom: 21st Century Education, Technology and 4Cs. https://storify.com/RebeccaG27/4cs-in-education
2. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
3. Lippl, C. (2013). The Four Cs of 21st Century Skills. Zuluma Education Trends. http://zuluma.com/education-trends/four-cs-21st-century-skills/#.VLEHY2SUdew
4. ***Компетенции «4К»:*** **средовые решения для школы. Практические рекомендации: учебно-методическое пособие / сост. М. А. Пинская, А. М. Михайлова. — М. : Российский учебник, 2020. — 95, [1] с. : ил.**
5. O.V.Usmanova, Y.V.Risyukova / tarbiya 1-sinf: darslik-Toshkent: “Novda Edutainment”.2023. – 116 b.

DIDAKTIK JARAYONNING MAZMUNI SIFATIDA DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI

Xakimova Marhabo O’roqovna
O’zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi
Email:markhabo_002@icloud.com
Raimova Gulzira Kamiljon qizi
Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali
Maktabgacha ta’lim yo'nalishi 3 kurs talabasi

Annotasiya: Mazkur maqolada didaktik o‘yinlarning ta’lim jarayonidagi ahamiyati, ularning asosiy vazifalari va turlari yoritilgan. Shuningdek, o‘yinlar orqali o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish usullari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: metod, rolli o'yin, zamonaviy texnologiya, didaktik o'yin, o'quv dastur, interaktiv doska

Ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishda qo'llaniladigan innovatsion metodlardan biri bu — didaktik o‘yinlardir. Didaktik o‘yinlar bolalarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish bilan birga, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, darsga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida o‘yin asosida o‘rgatish usuli foydali hisoblanadi.

Didaktik o‘yin — bu o‘quv jarayonida ma’lum bir ta’limiy maqsadga xizmat qiladigan, bolalar va o‘quvchilar uchun qiziqarli shaklda tashkil etilgan mashg‘ulotdir. Unda ishtirokchilar bilimlarni mustahkamlabgina qolmay, balki amaliyotda qo‘llashni ham o‘rganadilar. Didaktik

o‘yinlar orqali bilimlar bevosita emas, bilvosita, ya’ni qiziqarli vazifalar, topishmoqlar, rolli o‘yinlar orqali beriladi. Didaktik o‘yinlar bir qancha vazifalarni o'z ichiga oladi. Xususan:

1. O‘quvchilar bilimini mustahkamlash va boyitish.
2. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish.
3. Diqqat, xotira, tafakkur va nutqni o‘stirish.
4. Darsni jonlantirish va o‘quvchilarning faolligini oshirish.
5. Hamkorlikda ishlash ko‘nikmasini shakllantirish.

Didaktik o‘yinlar turli mezonlar asosida tasniflanadi. Quyida eng ko‘p uchraydigan turlari keltiriladi:

1. Jismoniy faoliyatga asoslangan o‘yinlar - bu o‘yinlar harakat bilan bog‘liq o'yinlar bo‘lib, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun juda muhim va foydali hisoblanadi. Masalan, “Kim tez topadi?”, “Belgini top” kabi o‘yinlar.

2. Aqliy faoliyatga asoslangan o‘yinlar - bu turdagi o‘yinlar tafakkur, diqqat va xotirani rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, “Topishmoq aytish”, “So‘z o‘yini”, “Ketma-ketlikni top” kabi o‘yinlar.

3. Rolli o‘yinlar - bunda o‘quvchilar ma’lum bir rollarni bajarish orqali o'z bilimlarni mustahkamlaydilar. Masalan, “Do‘konchi va xaridor”, “Shifokor va bemor” kabi sahnalashtirilgan o‘yinlar.

4. Stol-ustida bajariladigan o‘yinlar - bu o‘yinlar yozma topshiriqlar, rasmlar, kartochkalar bilan bajariladi. Masalan, “Rasmni tanla”, “So‘zdan gap tuz” kabi o‘yinlar.

5. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan o‘yinlar - bu turdagi o‘yinlar zamonaviy texnologiyalar yordamida tashkil etiladi. Interaktiv doskalar, ta’limiy dasturlar va mobil ilovalar asosida o‘tkaziladigan o‘yinlar bunga misol bo‘ladi. Bu o'yinlar hozirgi kunda ta'lim jarayonini rivojlantirishda yaxshi samara bermoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida didaktik o‘yinlar bolalarning aqliy, nutqiy, hissiy hamda ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi. Bu yoshda o‘yin orqali ta'lim olish eng samarali usullardan biridir. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mos didaktik o‘yinlar turlari va ularning ayrim namunalari keltirilgan:

1. Rang va shakllarni o‘rgatuvchi o‘yinlar

“Top va joylashtir”: Rangli doira, kvadrat, uchburchaklarni mos shakldagi teshiklarga joylashtirish.

“Qanday rang?”: Rasmda ko‘rsatilgan narsalarning rangini aytish va shu rangdagi buyumni topish.

2. Son va miqdor tushunchasini shakllantiruvchi o‘yinlar

“Nechta?”: Stol ustidagi buyumlar sonini sanash va raqam bilan ko‘rsatish.

“Ko‘pmi yoki kammi?”: Ikki guruhdagi buyumlarni solishtirish.

3. Nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar

“Kim nima qiladi?”: Rasmlar asosida harakatlarni nomlash. Masalan: “Dehqon nima qiladi?”, “Sigir nima beradi?”

“Davom ettir”: O‘qituvchi gapni boshlaydi, bola uni mantiqiy davom ettiradi. Masalan: “Men do‘konga bordim va...”

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, didaktik o‘yinlar nafaqat ta’lim jarayonini jonlantiradi, balki bolalarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning mustaqil fikrlashi, muloqot qobiliyati va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, har bir pedagog o‘z faoliyatida didaktik o‘yinlardan samarali foydalanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. — T.: Ma’naviyat, 2008.
2. Qodirova G’. “Didaktik o‘yinlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilimini mustahkamlash”. — Toshkent, 2019.
3. To‘xtasinova G.X. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”. — T.: TDPU, 2017.
4. Maktabgacha ta’lim metodikasi: o‘quv qo‘llanma / A. Mamajonova, M. Ismoilova. — T.: O‘qituvchi, 2020.

5. Internet manbalari: www.ziyonet.uz, www.edu.uz

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINING RISKOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AYRIM MASALALARI.

Qurbonova O‘lmasoy Usmonovna.
BuxDPI, Pedagogik ta’lim kafedrasi
dotsenti, p.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining riskologik kompetentligini rivojlantrish masalasi nazariy tahlil qilinadi. Pedagogik jarayonda "riskologik kompetensiya" kategoriyasining mazmun-mohiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: riskologik kompetensiya, o‘qituvchining innovatsion faoliyati, risk, pedagogik xavf, pedagogik riskologiya, xavf subyekti.

KIRISH. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida, turli darajadagi ta’lim tashkilotlarida innovatsion jarayonlarning intensivlashuvi aniq ko‘zga tashlanadi, bu ularning strategik rivojlanishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari pedagogik faoliyati oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarishning murakkabligi ular oldiga samarali qaror qabul qilish zaruratini qo‘yadi.

ASOSIY QISM. Riskologiyada tavakkalchilik, xavfning mohiyati, uning sabablari, namoyon bo’lish shakllari va uning inson hayotidagi o’rnini o’rganishga e’tibor qaratiladi. Pedagogik riskologiya pedagogning kasbiy layoqatidagi o’zini boshqarish jitlarini tadqiq qilib, pedagogik risk(tavakkal)ning mohiyati ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik hodisalar sifatida, pedagogik faoliyatning muqarrar tanlov holatining umumiy qonuniyatlari va o’ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Tavakkalchilik (arabcha so’z bo’lib, **“**umid bog’lash”, “suyanish”, “vakolat olish”, “ishonish”), oqibat-natija qanday bo’lishidan qat’iy nazar biror ishga jazm qilish, nima bo’lsa bo’lar, yo ostidan, yo ustidan zaylida qilingan harakat sanaladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchisining innovatsion faoliyatda risklarga tayyorligini shakllantirish muammosining dolzarbligi, o‘qituvchilarni, ayniqsa, professional faoliyatini boshlayotgan yosh mutaxassislarni bu turdagi pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida, riskologik kompetentlikni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi, chunki bu o‘qituvchining faoliyat turi eng ko‘p xavflarga duchor bo‘ladigan soha hisoblanadi. Buni I.G.Abramova, L.N.Antonova, A.A.Arlamov, N.N.Sabinina, M.V.Boguslavskiy, E.N.Mixaylova, L.S.Podymova, V.A.Slastenin, T.A.Strokova, V.I.Zagvyazinskiy, E.R.Xabibullin va boshqalarning tadqiqotlari tasdiqlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Riskologik kompetensiyani shakllantirish bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi, chunki bu jarayon ularda pedagogik yangiliklarni jamiyat uchun qadriyat sifatida qabul qilishga, moslashuvchan va izchil innovatsion faoliyatni olib borish qobiliyatini rivojlantirishga, pedagogik xavfning yuqori darajasida subyektiv harakatlarni tahlil qilish va nazorat qilishga, shuningdek, «o‘z professional faoliyatining natijalari uchun mas’uliyatni» his qilishga yordam beradi.

Bo‘lajak o‘qituvchi ta’limda innovatsion jarayonlarning zarurligini anglab, ularni jamiyatni rivojlantirish manbai sifatida ko‘rsa, uning harakati ushbu maqsadni qadriyat sifatida amalga oshirish ehtiyojiga asoslanadi. Demak, riskologik kompetensiyaning aksiologik komponenti bo‘lajako‘qituvchining pedagogik yangilikni qadriyat-maqsad sifatida qabul qilishini aks ettiradi, bu esa uning subyektiv noan’anaviy harakatlarni tanlashini asoslaydi, chunki innovatsion pedagogik faoliyatning erkinligi va ijodkorligi ularning tanlanishi uchun shart sifatida namoyon bo‘ladi.

Riskologik kompetensiyaning keyingi ajralmas komponenti motivatsion-shaxsiy komponent hisoblanadi. Shuningdek, tajribali o‘qituvchilar ham kamdan kam hollarda intellektual pedagogik yangiliklarni yaratish va joriy etishga kirishadilar, chunki ular innovatsion faoliyatda duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklardan qo‘rqishadi, bu esa ularda anti-innovatsion reaksiyani yuzaga keltiradi, bunda motivatsiya ijtimoiy maqomni saqlashga ishonchsizlikdan kelib chiqadi. Shu

sababli, bo‘lajako‘qituvchilarni riskologik kompetensiyani shakllantirish jarayonida innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash bosqichida, uning motivatsion-shaxsiy komponentiga alohida e’tibor qaratish zarur.

Riskning negizida hali-xanuz ehtimollik nazariyasi yotgan bo’lsada, M.Duglas birinchilardan bo’lib riskning konseptual, yetik odob-axloqni saqlashdagi birlik va haqiqatlarni inkor etuvchi an’anaviy tadqiqotning yetarli ekanligiga shubha bildirdi. Bu shubha riskologiyani rivojlanishida yangi izlanishlar olib borilishini taqozo etdi. Risk har bir tanlovni, qarorni zaruriy elementi bo’lib, doimo baholovchi qarorlarga taalluqlidir [1].

M.V.Ruchkina risk tushunchasini boshqaruv faoliyati, qaror qabul qilish va uning mumkin bo‘lgan salbiy oqibatlari bilan bog‘liq bo‘lgan situatsion xususiyat sifatida belgilaydi [3].

L.S.Podimova va V.A.Slasteninning ta’kidlashicha, “shaxsiy-motivatsiyalangan tarzda ta’lim loyihalarini qayta ishlashda, pedagog nafaqat shunday yoki boshqa pedagogik konsepsiyaning mazmunini tushunishga intiladi, balki uning talqinlarining xilma-xilligiga oid o‘z fikrini ishlab chiqadi” [2]

O‘qituvchini innovatsion faoliyatga undaydigan asosiy motivlardan biri pedagogik yangilikning mazmuniga bo‘lgan qiziqishdir. Shuning uchun, riskologik kompetensiyaning tarkibida keyingi komponentni – kognitiv komponentni ajratish maqsadga muvofiqdir. Bu komponent, bo‘lajako‘qituvchining professional faoliyatining asosini tashkil etuvchi bilimlar va ko‘nikmalar tizimi, shuningdek uning samaradorligiga ta’sir qiluvchi ma’lum kognitiv faoliyat xususiyatlarini o‘z ichiga oladi (pedagogik innovatika va pedagogik riskologiya sohasidagi maxsus bilimlar; gipotezalarni ilgari surish, shakllantirish va tekshirish, ziddiyatlarni aniqlash, olingan natijalarni tanqidiy baholash va boshqalar).

Riskologik kompetensiyaning kognitiv komponenti, Blum taksonomiyasining dastlabki uch bosqichini (bilim, tushunish, qo‘llash) o‘z ichiga oladi38. Bilim darajasida talabalar pedagogik innovatika va pedagogik riskologiyaning nazariy asoslarini o‘zlashtiradilar. Tushunish darajasida ular o‘rgangan mavzularning asosiy tushunchalarini misollar bilan talqin qila olishadi, bu misollar ularning mohiyatini ochib beradi va sabab-oqibat aloqalarini o‘rnatishadi. Qo‘llash darajasi bo‘lajako‘qituvchining innovatsion faoliyatdagi xavfli holatlarning belgilari aniqlanishi, ya’ni olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash orqali muammoni hal qilish qobiliyatini anglatadi (ko‘plab imkoniyatlardan birini ongli tanlash, ya’ni subyektiv noan’anaviy harakatlarni tanlashni asoslash).

Talabalar tomonidan olingan bilimlar, o‘qituvchining innovatsion faoliyatidagi xavflar, ular uchun zarur bo‘lgan o‘zaro bog‘liqliklarni o‘rnatish va pedagogik xavflarni oldini olish bo‘yicha harakatlar algoritmini qurish uchun loyiha qilish qobiliyatini shakllantirishga asos bo‘ladi.Shu bilan birga, kognitiv komponent riskologik kompetensiyaning faoliyat komponentiga asos bo‘lib, bu olingan bilim va ko‘nikmalarni amaliy faoliyatda qo‘llash imkonini beradi.

XULOSA. Shunday qilib, keltirilgan fikr va mulohazalarni umumlashtirgan holda riskni qabul qilish, tushunishga oid bir nechta yondashuvlarni ajratib ko’rsatish mumkin: Xavfni anglash bilan va risk haqidagi ma’lumotlarni bilish o’rtasidagi aloqadorlik ya’ni riskni anglash va bilishning bir-biriga moslik darajasi. Riskka munosabat (undan qochish yoki qabul qilish) unga shaxsning moyilligi yoki shaxs tuzilishi va uning riskka munosabati o’rtasidagi aloqa. Qiziqishlar kurashi, shu sababli riskni qabul qilish jinsiy, yosh va sinfiy xususiyat kasb etadi. Riskni qabul qilishda shaxsning dunyoqarashi va mafkuraviy xususiyatlarini o’z ichiga olgan madaniy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Abramova I.G. Pedagogicheskaya riskologiya: Monografiya. M., 1995.

2.Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: инноватsiонная деятельность. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.

3. Ручкина М. В. Субъект риска: философский и междисциплинарный дискурс // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 77. – С. 155–161.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHILARNING NUTQIY FAOLLIGINI OSHIRISH METODIKASI

Murodova Maqsuda Maxsudovna.
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Telefon: +998914463189
Email: muorodova_maqsuda@buxdpi.uz
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3389-5642

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlar yoritilgan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Xususan, og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda multimedia vositalari, interaktiv platformalar, sun’iy intellekt asosidagi ilovalar va virtual muloqot maydonlari o‘quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Maqolada o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va nutqiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda, raqamli vositalar yordamida samarali mashg‘ulotlar tashkil etish metodikasi, shuningdek, ularning o‘zaro muloqotga kirishish, mustaqil fikrlash va ijodiy nutqini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, raqamli ta’lim vositalarining afzalliklari va ularni didaktik jarayonga integratsiyalash usullari haqida ham amaliy tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari raqamli muhitda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli ta’lim, nutqiy faollik, interaktiv mashqlar, raqamli pedagogika, nutqni rivojlantirish, sun’iy intellekt, muloqot kompetensiyasi, onlayn ta’lim, multimediya vositalari, didaktik metodika.

Zamonaviy ta’lim jarayoni raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning fikrlash, muloqot qilish va axborot almashish uslublarini tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, nutqiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish jarayonida raqamli vositalarning samarali qo‘llanilishi o‘quvchilarning faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda o‘quvchilarda nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri, balki mazmunan boy, erkin va muloqotga yo‘naltirilgan nutqni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhitida muloqotga kirishish, mustaqil fikr bildirish va ijodiy nutq orqali o‘zini ifodalash imkoniyatlari kengaymoqda.

O‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirishda interaktiv mashg‘ulotlar, multimediya ilovalari, onlayn platformalar, sun’iy intellektga asoslangan dasturlar hamda virtual muloqot vositalari pedagogik jarayonning ajralmas qismiga aylangan. Biroq bu vositalarni maqsadga muvofiq, metodik asosda qo‘llash uchun o‘qituvchidan yangi kompetensiyalar, zamonaviy yondashuvlar va ilg‘or metodik tajriba talab etiladi.

Lev Vygotsky o‘zining tadqiqotlarida nutq va tafakkur rivoji o‘zaro bog‘liq ekanini ta’kidlab, o‘quvchining nutqiy faolligini oshirishda muloqot vositalari (shu jumladan raqamli) yordamida individual qo‘llab-quvvatlash muhimligi ilmiy asoslab, raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchini muloqotga jalb qilish va nutqiy salohiyatini ochishning pedagogik asos yaratdi.

Raqamli o‘yinlar va interaktiv muhitlarning til o‘rganishga ta’siri, o‘yinli va vizual muhitlar orqali o‘quvchilarda muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishini tadqiq etgan James Paul Gee raqamli o‘yinlar va interaktiv muhitlarning til o‘rganishga ta’siri. U o‘yinli va vizual muhitlar orqali o‘quvchilarda muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishini “Situated Language and Learning” asarida u multimodal o‘rganish (matn, tasvir, tovush kombinatsiyasi) orqali nutqiy faoliyatni faollashtirishni ilgari surdi.

Tadqiqoti Graham Stanley “Language Learning with Technology” kitobida u zamonaviy texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, podkastlar va onlayn muloqot vositalarining til o‘rganish va nutqiy faollikka ijobiy ta’sirini asoslab bergan.

Mark Warschauer Raqamli savodxonlik va til o‘rganish. U raqamli vositalarning ijtimoiy va akademik muloqotda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi o‘rnini chuqur tadqiq qilgan. Natijada Internet asosidagi ta’lim muloqot faolligini oshirishda ayniqsa samarali ekani ko‘rsatib berilgan.

Hayo Reinders Mustaqil ta’lim va texnologiyalarning integratsiyasi. U o‘quvchilarning mustaqil ishlashi, fikrini ifodalashi va nutqiy faolligini rivojlantirishda raqamli resurslar (mobil ilovalar, bloglar, onlayn darslar) samarali vosita ekanini ta’kidlaydi.

O‘zbekistonlik olimlardan Qodirova M Boshlang‘ich ta’limda ona tili va nutq rivojlantirish metodikasi bo‘yicha ko‘plab ishlar qilgan. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishga oid mashq turlari va metodik tavsiyalarni ishlab chiqqan.

Tadqiqotchi Tursunxo‘jayev til o‘rgatishda kommunikativ yondashuvni targ‘ib qilgan bo‘lib, o‘quvchilarda erkin muloqot va fikrlash madaniyatini shakllantirish masalalarini yoritgan. Tadqiqotchi Ziyayeva nutqni rivojlantirish mashqlari orqali fikrlashni faollashtirish, didaktik o‘yinlardan foydalanish usullarini tadqiq qilgan. Tadqiqotchi Ortikov Oybek Rustamovich talabalarda mafkuraviy immunitet, nutqiy kompetensiya, muloqot madaniyati va axloqiy-estetik tushunchalarni shakllantirish texnologiyalarini o‘rganib chiqqan. Rossiyalik olimlar (MDH): Galina Vinogradova Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar yaratgan, Rogovaya esa nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich shakllantirish, mashqlar tizimi, didaktik materiallar bilan ishlash usullarini ishlab chiqqan. Solovyeva o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda vizual materiallar, hikoya tuzish mashqlaridan foydalanish usullarini tavsiya qilgan. L.V. Zankov rivojlantiruvchi ta’lim orqali orqali o‘quvchilarda tafakkur, fikrlash va nutqiy faoliyatni uyg‘un shakllantirish mumkin. Qozog‘iston olimlardan A. Kunanbaeva esa kommunikativ til o‘rgatish metodikasi, til orqali muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishni o‘rganadi.

Xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish nafaqat til o‘rgatish, balki muloqotga layoqatli, erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Mazkur metodologik yondashuvlar o‘zbek ta’lim muhitiga moslashtirilgan holda, samarali o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli ta’lim muhitining so‘nggi ko‘rinishi sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ahamiyati ortib bormoqda. Bu texnologiyalar nafaqat yuqori bosqichdagi ta’limda, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ham samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Ayniqsa, o‘quvchilarning nutq rivojlanish jarayonini qo‘llab-quvvatlashda sun’iy intellektga asoslangan dasturlar va platformalar muhim o‘rin egallaydi.

Sun’iy intellekt tushunchasi birinchi marta 1956 yilda Dortmund konferentsiyasida Jon Makkarti, Marvin L. Minski, Nataniel Rochester va Klod E. Shennon tomonidan taqdim etilgan taklif xatida ifodalangan. Biroq, Jon Makkarti ushbu kontseptsiyaning ixtirochisi sifatida qabul qilinadi (Alpaydin, 2013). Sun’iy intellekt — bu kompyuterlarga insonga o‘xshash aql funktsiyalarini bajarishga imkon beradigan texnologiya. Sun’iy intellekt sohasining kashshoflaridan biri bo‘lgan Makkarti (2007) ta’kidlashicha, agar inson aqli va o‘rganish hodisalari eng kichik detallarda tushunilsa va aniqlansa, mashinalar bu qobiliyatlarga taqlid qilish orqali o‘rganishi va aqlga ega bo‘lishi mumkin. Randxava va Jekson (2020) fikriga ko‘ra, kompyuterlar tarixidagi muhim bosqichlardan ba’zilari quyidagilardir: 1997 yilda IBMning Deep Blue nomli kompyuteri shaxmat bo‘yicha jahon chempioni Garri Kasparovni mag‘lub etib, katta muvaffaqiyatga erishdi. Bundan tashqari, 2011 yilda Uotson nomli sun’iy intellektli kompyuter televizion musobaqada raqobatchilarini ortda qoldirib, e’tiborni tortdi. 2016-yilda Google Deepmind’ning AlphaGo nomli sun’iy intellekt tizimi Xitoyning Go o‘yinida jahon chempionini mag‘lub etib, katta o‘zgarishlar kiritdi.

Sun’iy intellekt nima va u qanday ishlaydi? Sun’iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining inson aqliga xos funksiyalarni, jumladan, o‘rganish, tahlil qilish, muammolarni hal qilish va muloqot qilish qobiliyatini taqlid qiluvchi texnologiyalar majmuasidir. Tilni qayta ishlash (NLP), ovoz tanish, avtomatik tarjima va dialogli platformalar SI asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar sirasiga kiradi.

Boshlang‘ich sinfda nutq rivojlanishining o‘rni — bolaning fikrini ifodalash, muloqot qilish va bilim olishda asosiy vositadir. Boshlang‘ich ta’lim davrida nutq rivoji bola tafakkurining shakllanishida, so‘z boyligining oshishida, o‘z fikrini aniq va to‘g‘ri ifodalashda muhim rol

o‘ynaydi. Bu davrda nutq malakasini shakllantirishga interaktiv, ko‘rgazmali va multimediaviy yondashuvlar katta ta’sir ko‘rsatadi.

Sun’iy intellekt kompyuterlarga murakkab algoritmlar, naqshlarni aniqlash, mashinani o‘rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, ma’lumotlarni qazib olish va shunga o‘xshash usullardan foydalangan holda fikrlash, qaror qabul qilish, tilni o‘rganish, tushunish va inson aqliga o‘xshash vizual idrok qilish funktsiyalarini bajarish qobiliyatini beradi. Ushbu texnologiya turli sohalarda qo‘llanilishi mumkin. Masalan, u tibbiyot, moliya, ta’lim, avtomobilsozlik, xavfsizlik, qishloq xo‘jaligi va boshqa ko‘plab sohalarda turli maqsadlarda qo‘llaniladi. Sun’iy intellekt - bu kompyuter yoki kompyuter tomonidan boshqariladigan mashinaning insonga xos xatti-harakatlar deb hisoblangan fikrlash, xulosa chiqarish, umumlashtirish va o‘tmishdagi tajribalardan o‘rganish kabi aqliy vazifalarni bajarish qobiliyatidir (O‘ztemel, 2003). Sun’iy intellekt texnologiyasi inson hayotining ko‘p jabhalariga ta’sir qiladi va bu ta’sir kelajakda ham davom etishi kutilmoqda. Sarÿel (2017) ga ko‘ra, sun’iy intellekt tizimlarining aniq rivojlanishi nisbatan yangi hodisa bo‘lsa-da, aqlning ba’zi elementlari muvaffaqiyatli modellashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–187-son qarori, 2022 yil 28 fevral — “Raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020 y.).
3. O‘zbekiston Respublikasining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
4. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti. (2023).
5. Qodirova M. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish metodikasi”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

O’QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK MAHORATNING TUTGAN O’RNI VA ROLI.

Jumayeva Naima
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Pedagogika ta’limi yo’nalishi
uchinchi bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’qituvchi faoliyatida pedagogik mahoratning tutgan o’rni, ahamiyati va roli tahlili haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar:o’qituvchi, pedagogik mahorat, ta’lim-tarbiya, o’quvchi, pedagogik faoliyat, faoliyat.

Mustaqil O’zbekistonimizda uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilinishi, yangi ta’lim standartlari asosida ta’lim va tarbiya jarayonini qayta tashkil etishga kirishilgan hozirgi kunda o’qituvchi faoliyatiga uning pedagogik mahoratiga alohida e’tibor berilmoqda. Pedagogik mahorat haqida gap ketganda,avvalo layoqat,qobiliyat, iste’dod,iqtidor va salohiyat kabi tushunchalarni eslashimiz darkor bo’ladi.Pedagog bola yetaklovchi, mahorat esa san’at degan ma’nolarni anglatadi. Ta’lim sohasida pedagogik mahorat va faoliyat bir birlariga uzviy bog’liqdir.Pedagoglarning ta’lim tarbiya sohasida erishadigan umumpedagogik tajribalari, qobiliyatlari pedagogik mahoratning tarkibi hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasi hamda Prezidentimiz tomonidan qabul qilinayotgan har bir qarorda barkamol avlod tarbiyasi va ularning kasbiy mahoratini avvalo ta’lim muassasalarida oshirib borishga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunda XXI asr talablariga to’liq javob bera oladigan kadrlarni tayyorlash,ularni har tomonlama barkamol avlod qilib tarbiyalash hozirgi pedagoglar uchun muhim vazifadir. Shu sababdan ham pedagoglar har tomonlama mahoratli, tajribali va mukammal bo’lishlari kerak. Oliy ta’lim muassasalarida usgbu muommolarning yechimini topish uchun esa “Pedagogik mahorat”fanini talabalarga chuqur o’rgatish shart va zarur. O’zi pedagogik mahorat nima va u qanday tushuncha? Uni egallash uchun nimalarni bilish kerak? Pedagogik faoliyat- o'qituvchining o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish,

vazifalarini hal qilishga qaratilgan hamda pedagogik ta'sir ko'rsatish vositalari bilan amalga oshiriladigan professional aktivligidir. Xo'sh unda mahoratli o'qituvchi qanday bo'ladi?

Avvalo, mahoratli o'qituvchi izlanuvchan,tezkor, yangililar yaratadigan va o'zini har tomonlama mukammal qilishga harakat qiladigan shaxs hisoblanadi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, ushbu jarayonga oqituvchi ham,o'quvchi ham tayyor bo'lishi kerak. Pedagogik mahoratning muhim ekanligini hisobga olgan pedagogika sohasidagi olimlar o'zlarining asarlarida turlicha ta'riflaganlar. I.P.Rechenko pedagogik mahoratni pedagogik san'atning bir qismi sifatida ta'riflab,shunday yozadi:"Pedagogik mahorat deganda o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarini,kasbiy malaka,ko'nikmalarini mukammal egallashi,o'z kasbiga qiziqishi,rivojlangan pedagogik fikrlashi va hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo'lishi,o'z fikr-mulohazasiga ishonch va qat'iy irodasi tushuniladi. Har bir jamiyatda ham o'qituvchi,ustoz, muallim oldiga eng muhim vazifa jamiyat kelajagi bo'lgan yoshlarni tarbiyalash, ilm berish vazifasi qo'yilgan. Hozirgi kunda o'zining fidokorona mehnati bilan yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash sifatini oshirishga katta hissa qo'shayotgan ijodkor o'qituvchilar soni yil sayin ortib bormoqda. Ulardan talab etiladigan narsa esa yosh avlodni ta'lim jarayonini mukammal tashkil etish. O'qituvchilik kasbi shakllanishi davomida uning pedagogik mahorati ham oshib boradi va mahoratli o'qituvchining hamrohi har doim izlanuvchanlik va yangiliklar yaratish g'oyasi bo'ladi. Hozirgi rivojlanib borayotgan dunyoda har bir soha vakillari qatori o'qituvchilar ham o'zlarini rivojlantirishlari o'z ustilarida ishlashlari kerak. Qachonki o'qituvchi bilimli bo'lsa u ta'lim berayotgan o'quvchilar ham bilimli va tafakkurli bo'ladi.Jamiyatda yoshlar bilimli bo'lsagina u davlat rivojlanadi."Barcha illatlarning kelib chiqishi ilmsizlikdandir" degan edi yunon olimi Sokrat.Shunday ekan yosh avlodni bilimli qilish har birimizning muhim vazifamizdir.

Pedagog faoliyati davomida pedagogik mahoratga alohida e'tibor berishi kerak.Pedagogik faoliyat bir tomonlama emas, o'qituvchi va o'quvchi orasida tashkil etilishi kerak.Mahoratni qay usul bilan namoyon qilish o'qituvchining o'ziga bog'liq.Dars jarayonini qay darajada mahorat bilan tashkil etish o'qituvchining mahoratiga bog'liqdir.Pedagogik mahorat bilan o'qituvchi dars jarayoniga turlicha ta'sir ko'rsatadi va dars qay darajada sifatli tashkil etilganligini va saviyasini ko'rsatadi.Mahorat avvalo,notiqlik san'ati bilan bog'liq bo'lib o'qituvchi o'quvchilarga har tomonlama o'rnak bo'lishi darkor. Ayniqsa nutq ma'daniyati yaxshi bo'lgan pedagog bola psixologiyasi bilan yaxshi ishlay oladi.O'qituvchi ushbu faoliyati davomida o'qitadi,o'rgatadi,yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi, tarbiyalaydi,o'quv-tarbiya ishlarini olib boradi va o'quvchilarga mustaqil bilim olishni o'rgatadi,ularda ushbu ko'nikmani hosil qiladi.

O'qituvchi faoliyatida muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi-pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi o'zi mehnat sarf qilib katta natijaga erishadi,o'z ishining natijasi bilan yangiliklar yaratadi. Ijodkorlik hamisha uning hamrohi bo'ladi. Pedagogik ishga qobliyatli,istedodli kishigina loyiq bo'ladi va pedagogik mahoratga erishadi.Qobiliyat faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Qobiliyat malaka va uddaburonlikdan farq qiladi. Malaka va uddaburonlik mashq va o'qish natijasi hisoblansa, qobiliyatni rivojlantirish uchun esa yana iste'dod va zehn inson nerv sistemasida anatomiya va fiziologiyaga oid xususiyat taraqqiy etadi. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchida qobiliyatning quyidagi turlari mavjud bo'lmog'i va uni rivojlantirib borilmog'i lozim. Pedagogik mahorat har bir pedagog uchun muhim bo'lib,uning kasbida ushbu faoliyat alohida o'rin tutmog' lozim. Shundagina u haqiqiy pedagog, jonkuyar va sevimli ustoz bo'la oladi.

Xulosa o'rnida huni aytishimiz mumkinki, har tomonlama yetuk pedagogda turli xil sifatlar bilan birgalikda pedagogik mahorat ham yaxshi shakllanishi kerak deb ayta olamiz.Hozirgi pedagoglar oldiga qo'yiladigan talablarga javob beradigan o'qituvchilar o'zlarining ustilarida ishlashadi izlanishadi. Chunonchi,o'zini mustaqil fikrlarini bayon eta oladigan,bosiq, vaziyatni to'g'ri baholay oladigan pedagoglar har bir jamiyat uchun muhim shaxslar hisoblanadi.Ana shu talablarga mos keluvchi pedagoglar esa haqiqiy mahoratli pedagoglardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Jo'raev T.T, Halimov S.G`. Nutq madaniyati. O'quv qo'llanma. Samarqand 2021.
2.Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. – T. O'qituvchi, 1993.

3.A.Xoliqov.Pedagogik mahorat Toshkent 2011

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA "TARBIYA" FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARNING QO'LLANILISHI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Boltayeva Marjona Oybek qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
I bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonini samarali va mazmunli tashkil etishda metodlardan foydalanish, dars jarayonida metodlarni qo'llash, ularni o'z o'rnida tashkil etish va olib borish haqida fikrlar yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, shaxs, metod, jarayon, muhit, funksiya, bilim, ko'nikma.

"Yomon o'qituvchi haqiqatni aytib berib qo'ya qoladi, yaxshi o'qituvchi esa haqiqatni topishga o'rgatadi" V.Gyugo.

Ta'lim jarayonini tashkil etish va olib borilishida metodlarning o'rni beqiyosdir. Metodlar ham o'quvchi shaxsini tarbiyalashda bevosita yordam beradi. "Metod" so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib "tadqiqot" , "usul" , "maqsadga yetish yo"li" ma'nosini anglatadi.

"Tarbiya " fanini o'qitish jarayonida ta'lim metodlarini tanlashning o'ziga xos mezonlari ham mavjud. Ular quyidagilar:

-Didaktik maqsad asosida;(dts)

- Ta'lim mazmuni asosida;(fan va mavzu)

- O'quvchilarni o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;(pedagogik-psixologik yosh xususiyatlari)

- Pedagogning tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi (Pedagogik mahorati)asosida ta'lim jarayonida metodlar qo'llaniladi.(O`qituvchi uchun fanidan metod tanlash uchun talab etiladigan pedagogik kompetensiyalar haqida umumiy fikr va ilmiy nazariy fakt) O'quv faoliyati jarayonida ta'lim metodlarini qo'llashda o'qituvchi quyidagi holatlarni inobatga olishi maqsadga muvofiq: Fanning yetakchi g'oyalari, darsning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari, o'rganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularning o'ziga xosligi, mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt, o'quvchilarning yosh xususiyatlari,bilish darajasi, sinf xonalarining moddiy-texnik jihatidan ta'minlanganik darajasi, jihozlar, ko'rgazmali qurollar, o'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatlari, o'quv muassasalarida fanlararo hamkorlikning o'rnatilganligi va shu kabilar.

Har bir metodni qo'llashda quyidagi mezonlarga tayaniladi:

-Didaktik maqsad asosida;

-Ta'lim mazmuni asosida;

-O'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;

-O'qituvchining tajribasi va kasb mahoratiga asoslanadi.

Ta'lim metodlarini tasnifi ularning bir necha xususiyatlariga qarab tadqiqotchi olimlar tomonidan tasniflangan. Didaktik maqsadlar bo'yicha M.A.Danilov, B.P. Yesipovlarning qarashlariga ko'ra quyidagi turlari ajratiladi:

1.Bilimlarni egallash metodi.

2.Ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari.

3.Bilimlarni qo'llash metodlari.

4.Nazorat (bilim,ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va tekshirish) metodlariga bo'linadi.

Akademik Yu.Babanskiy tasnifiga ko'ra ta'limiy faoliyat uchta tarkibiy qismga ajratiladi: 1.Tashkiliy; 2.Rag'batlantiruvchi; 3.Nazorat.

Shu asosida ta'lim metodlarini quyidagi guruhlarga ajratadi:

1.O'quv-biluv faoliyatini tashkil etish va bajarish metodlari.

2.O'quv-biluv faoliyatini rag'batlantirish va motivlash metodlari.

3.Nazorat va o’z-o’zini nazorat qilish metodlari.

Ta’lim jarayonida o’qituvchi va talabalar o’zaro munosabatining umumiy uchta shakli mavjud: Passiv model- ta’lim oluvchi o’qitishning “ob’ekti” sifatida namoyon bo’ladi. Faol model- ta’lim oluvchi o’qitish jarayonining “sub’ekti” sifatida namoyon bo’ladi. Interfaol model- o’qituvchi va o’quvchilarning o’zaro hamkorligida namoyon bo’ladi. O’qitish modellarining qay birini ta’lim jarayonida qo’llamaylik ular ta’limning samaradorligini ta’min etadi. Ta’lim metodlari o’quvchida qiziqish, mavzuni o’rganishga ishtiyoqni uyg’otadi, o’quvchilarning egallagan bilimlariga va tajribasiga asoslangan holda masala qo’yish hamda ularga suyanib masalalarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi, o’rganish kerak bo’lgan muammo ustida mustaqil fikr yuritib, xulosa olishga yordam beradi. Hozirgi kunda interfaol metodlarga asoslanib o’quv-biluv jarayonlari olib borilmoqda. Chunki interfaol metodda o’qituvchi bevosita o’quvchilarga ta’sir etsa, o’quvchilar ham o’quvchilarga ta’sir etadi. Shuning hisobiga o’rganilayotgan material yanada tushunarli, aniq, esda saqlash ham oson bo’ladi. Interfaol metodlarning uch yuzdan ortiq turi ma’lum. “Tarbiya” fanini o’qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish natijasida o’quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, to’g’ri xulosa chiqarish, ulardagi ma’naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish imkonini ham yaratadi. Interfaol metodlarga**:** Muammoli vaziyat metodi, Venn diagrammasi metodi, Ikki qismli kundalik metodi, Asalari galasi metodi, Sindikat metodi, Akvarium metodi, Blits-so’rov metodi, Dumaloq stol metodi, Adolat o’lkasiga sayohat, Bumerang metodi, FSMU metodi va shu kabilarni olishimiz mumkin.

Xulosa. Interfaol metodlarni “Tarbiya” fanini o’qitish jarayonida qo’llashda ta’lim oluvchilarning o’quv-bilish imkoniyatlarini, ya’ni ularning yoshi, tayyorgarlik darajasi hamda jamoadagi o’zaro munosabatlarning o’ziga xosligini ham inobatga olish muhim. O’quv mashg’ulotiga tayyorgarlik vaqtida, ta’lim metodini tanlayotib, biz, albatta o’quvchilarning mustaqil va ijodiy ishlash qobiliyatini hisobga olishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Ш.И.Истамова, З.Х.Мадрахимова, Қ.Т.Олимов Таълимнинг фаол методлари. Тошкент-“Фан ва технологиялар”-2008

2. Pedagogika pedagogika nazariyasi va tarixi I qism. Pedagogika nazariyasi.(prof. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida) O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent – 2010

3.Umumiy pedagogika. R .A .Mavlonova, N .H .Rahmnqulova. Toshkent – 2018

ZAMONAVIY TA’LIMDA MADANIYATLARARO INTEGRATSIYANING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA TARAQQIYOT YO‘NALISHLARI

Ismatov Shuxrat Ubaydovich
Buxoro davlat pedagogika
instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida madaniyatlararo integratsiyaning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Fanlararo yondashuv va interaktiv metodlar orqali talabalarni ijtimoiy-madaniy jihatdan rivojlantirish yo‘llari tahlil qilingan. O‘qituvchining roli, raqamli texnologiyalar va baholash usullarining integratsiyadagi o‘rni ko‘rsatib berilgan. Maqola madaniy xilma-xillikni ta’lim mazmuniga uyg‘unlashtirishga oid pedagogik qarashlarga asoslanadi.

Tayanch so`zlar: madaniyatlararo integratsiya, ta’lim taraqqiyoti, pedagogik jarayon, raqamli texnologiyalar, global kompetensiyalar.

Bugungi global ta’lim jarayonida madaniyatlararo integratsiya pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon orqali ta’lim muhitini rang-baranglashtirish va talabalarning shaxs sifatida rivojlanishini ta’minlash mumkin. Pedagogikaning asosiy vazifasi o‘quvchilarga turli madaniy qadriyatlarni tushunish va qadrlashni o‘rgatishdan iborat. Shu bilan birga, madaniyatlararo integratsiya ta’lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy qilish uchun ham keng imkoniyatlar ochib beradi.

Pedagogik jihatdan qaralganda, ta’lim jarayonida turli madaniyatlarning uyg‘unligini ta’minlash talabalarni faqat bilim jihatidan emas, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham boyitadi. Bu orqali o‘quvchilar boshqalar bilan samarali muloqot qilishni, empatiya tuyg‘usini rivojlantirishni o‘rganadilar. Pedagoglarning bu jarayondagi roli o‘quvchilarni madaniy o‘zaro tushunish ruhida tarbiyalashdan iboratdir. Shuningdek, madaniy integratsiya orqali o‘quvchilarda hurmat va sabr-toqat kabi ijtimoiy fazilatlar shakllanadi. Turli madaniy guruhlarga mansub bo‘lgan talabalar bilan birga o‘qish o‘quvchilarda hamjihatlik va birdamlik tuyg‘ularini mustahkamlaydi. Pedagogik jarayonda talabalarni o‘z madaniy qadriyatlarini qadrlash bilan bir qatorda boshqalarning madaniy qadriyatlarini ham hurmat qilishga o‘rgatish muhimdir. Aynan shu jihatdan pedagoglar tomonidan olib boriladigan madaniyatlararo tarbiyaviy ishlarning samaradorligi oshadi.

Madaniyatlararo integratsiya jarayonida talabalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ham oshadi, ular o‘z fikrlarini ochiq va erkin ifodalashga odatlanadilar. Pedagoglar talabalar o‘rtasida madaniyatlararo tushunmovchiliklarning oldini olish uchun maxsus mashg‘ulotlar va treninglar tashkil etishlari lozim. Bu esa talabalar orasida do‘stlik, ishonch va hamkorlikni kuchaytiradi. Pedagoglar o‘quv jarayonini tashkil etishda madaniy xilma-xillikka e’tibor berib, turli xalqlarning urf-odat va an’analarini aks ettiruvchi dars materiallaridan foydalanishlari kerak. Bunday pedagogik yondashuv talabalarni nafaqat bilim jihatidan, balki ma'naviy va axloqiy jihatdan ham rivojlantiradi. Shu orqali talabalar global dunyo muhitida ijtimoiy moslashuvchanlikka ega bo‘ladilar.

O‘quv jarayonini madaniy kontekst bilan boyitish uchun pedagoglar fanlararo integratsiyani ham amalga oshirishlari lozim. Bu esa talabalarda murakkab masalalarni kompleks ravishda ko‘rish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, tarix, geografiya va adabiyot fanlari orqali turli xalqlar madaniy merosini o‘rganish talabalarda keng dunyoqarash shakllantiradi. Shu bilan birga, bu fanlar orqali o‘quvchilar madaniy hodisalarga tanqidiy va tahliliy yondashishni o‘rganadilar. Fanlararo integratsiya orqali ta’lim mazmuni yanada hayotga yaqin va dolzarb bo‘ladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarni mustaqil fikrlovchi va tolerant shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, talabalar o‘z madaniy ildizlariga sodiq qolgan holda, boshqa madaniyatlarni ham chuqur tushunishga qodir bo‘ladilar.

Pedagogik yondashuv sifatida raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi madaniyatlararo integratsiya jarayonini tezlashtiradi. Zamonaviy ta’lim vositalari yordamida talabalar turli mamlakatlarning madaniy hayotini virtual ravishda kuzatishlari, xalqaro miqyosda hamkorlik qilishlari mumkin bo‘ladi. Virtual platformalar orqali talabalar boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan muloqot qilib, global ta’lim muhitining faol ishtirokchisiga aylanadilar.

Bundan tashqari, pedagoglarning kasbiy rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchilar uchun tashkil etiladigan trening va seminarlar orqali madaniyatlararo integratsiya bo‘yicha ilg‘or pedagogik tajribalarni almashish imkoniyatlari yaratilishi zarur. Bu esa o‘qituvchilarning pedagogik malakasini oshirib, ular faoliyatini zamonaviy talablar darajasiga ko‘taradi.

Madaniyatlararo integratsiyani ta’lim muhitiga samarali tatbiq qilishda baholash tizimini ham qayta ko‘rib chiqish kerak bo‘ladi. An’anaviy baholash usullari o‘rniga talabalar faoliyatini ko‘p mezonli va holistik baholash pedagogik jihatdan yanada samaraliroq hisoblanadi. Bunday baholash usullari talabalarni o‘z faoliyatlarini tahlil qilish va o‘z ustida ishlashga undaydi.

Ta’lim muhitidagi madaniyatlararo integratsiya nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki ijtimoiy integratsiya uchun ham juda katta imkoniyatlar yaratadi. Madaniy turli-tumanlik sharoitida o‘qigan talabalar kelajakda global mehnat bozorida yuqori raqobatbardoshlikka ega bo‘ladilar. Shu sababli, pedagogika sohasidagi ilmiy izlanishlar ham aynan madaniyatlararo integratsiyani rivojlantirish yo‘nalishiga yo‘naltirilishi lozim.

Xulosa sifatida zamonaviy ta’lim jarayonlarida madaniyatlararo integratsiyani pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilish kelajak avlodni global dunyo sharoitiga tayyorlash uchun juda muhimdir. Bu yo‘lda o‘qituvchilar, ta’lim muassasalari va keng jamoatchilik o‘zaro

hamkorlik qilishi zarur bo‘ladi. Natijada, zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo integratsiya pedagogikaning eng ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// https://president.uz/oz/lists/view/3864

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni // https://lex.uz/docs/-5085999

3. Bozhovich, Yu. P. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. / Yu. P. Bojovich. - M.: Argumentlar va faktlar, 1993. - 608 b. - ISBN 5-85272-006-2

4.Yo‘ldoshev J.G’, Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T.,”Fan va texnologiya”, 2008,132 bet.

5. Gulboev.A.T “Harakatlar strategiyasi-buyuk kelajagimizning yangi bosqichi” “Pedagogik maxorat”. -Buxoro, 2019.-№3.-B.36- 39 – 3 - bet

6. Kaldibekova A., Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2019. 50-b.

PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA BOSHLANG’ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Salomova Nargiza Sattorovna
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarningi kasbiy mahoratini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida so’z boradi. Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy mahoratini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari yoritib berilgan. Bundan tashqari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy mahoratini oshirishnng ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar. Psixologik**,** o‘qituvchi, kasbiy mahorat, faoliyat, ta’lim, tarbiya, individuallik, boshlang‘ich sinf, tafakkur, kasbiy mahorat.

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan ekan, bu xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo‘yadi. Bu vazifalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning kasbiy-uslubiy tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi. O‘qituvchilarning kasbiy-uslubiy tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘qituvchining o‘z fanini o‘qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta’lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o‘qitish va tarbiyalash jarayonini ta’lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o‘z-o‘zini rivojlantirishni talab etadi.[1] Boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kasbiy mahoratni rivojlantirish ishlari o‘ta murakkab jarayon sanalib, hozirgi kunda uni shora-tadbirlarini ishlab chiqish yuzasidan ko‘plab psixologik-pedagogik shora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq, mahalliy muhitda ushbu muammoni nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish ishlari hozirga qadar ilg‘or psixologik tadqiqotlarga zarurat sezmoqda. Chunki, kasbiy mahorat shunchaki ta’lim-tarbiya jarayoni bilan shakllanib qolmaydi balki, unda o’qituvchi shaxsiga xos qadriyatlar tizimi, hissiy-irodaviy soha mazmuni, kognitiv sohani rivoji, kasbiy muvaffaqiyatni ta’minlovshi puxta o‘zlashtirilgan ko‘nikma va malakalar, kasbiy mahorat, kasbiy kompetentlik kabi sifatlarni rivojlantirish ishlari nazarda tutiladi. Bizningsha, oliy ta’lim sharoitida o‘quv mashg‘ulotlarni muvaffaqiyatli darajada tashkil etish kasbiy mahoratni rivojlantirishning dastlabki bosqichi sanaladi.

Mashug‘ulotlar qanchalik qiziq bo‘lsa, boshlang’ich sinf o’qituvchilarining o‘quv motivatsiyasi shunchalik yuqori bo‘ladi. Universitetning birinchi bosqich talabalari soha ma’lumotlariga ancha sezgir, qiziquvchan va faol bo‘ladi. Ikkinchi bosqichga o‘tib ta’lim muhitida o‘z-o‘zini boshqarish, o‘quv faoliyatidagi har qanday qiyinchiliklarga chidamlilik va vazifalarga bo‘lgan javobgarlik darajasi ancha oshishi kuzatiladi. Uchinchi bosqichga o‘tib ularda vazifalarni bajarishga bo‘lgan ijodkorlik qobiliyatlari to‘liq shakllanadi deb ta’kidlaydi. Mazkur fikr-mulohazalardan farqli o‘laroq, A.K.Markovaning fikricha, kasbiy mahoratning namoyon bo‘lishi bu professionalikka o‘tish sanalib, u quyidagi xususiyatlar orqali tushuntiriladi [80]:

Umumiy psixologiya fanida to‘plangan nazariy va amaliy ma’lumotlarning tahliliga qaraganda, mehnat harakatlarida iroda faolligining alohida shakli vujudga kelgan. Hozirgi zamon psixologiya fanining talqiniga asoslangan holda shuni ta’kidlash mumkinki, iroda ikki bir-birini taqozo etuvchi psixologik hodisadan tashkil topadi, jumladan, asosan ichki va tashqi ko‘rinishlarni o‘zida mujassamlashtirib, birinchidan, motivlar kurashida, ikkinchidan, qiyinchiliklarni bartaraf qilishda namoyon bo‘ladi. Yuqoridagi ta’kidlardan, mulohazalardan kelib chiqqan holda iroda bir qator funksiyalarni bajaradi:

a) ichki funksiya integratsiya (birlashish, qo‘shilish) deb nomlanib, psixikaning jamiki imkoniyatlarini safarbar etadi;

b) tashki funksiya boshqaruv (regulyatsiya) deb atalib, maqsadga erishish yo‘lidagi zo‘r berishlik (zo‘riqish)jamoaviy xususiyatni kasb etadi. Shuning uchun barcha psixik hodisalarning ichidan diqqat va xotira "ixtiyoriy"lik mezoniga daxldor, xolos.

Iroda kategoriyasi ko‘p asrlik tadqiqot tarixiga ega bo‘lganligi tufayli falsafa va psixologiya fanlarining asosiy uchta (aql, hissiyot, iroda) kategoriyasining biri sifatida yuqori mavqeni egallab kelmokda. Psixologiya tarixida iroda muammosiga nisbatan qiziqishni keskin o‘zgarish davrlari ham hukm surgan. Ayniqsa, XX asrning 30-yillarida irodani o‘rganish salmog‘i G‘arb mamlakatlarida, shuningdek, AQShda ham o‘ta kamayib ketdi, ba’zi davlatlarda iroda tushunchasi qo‘llanilmay qoldi, xuddi shuning uchun darsliklarga unga bag‘ishlangan bob ham o‘zidan o‘zi tushib qoldirildi. Rossiyalik psixolog V.I.Selivanovning ta’kidlashicha, yigirma yil davomida (1938-1958 yillarda) irodaga oid 40 ta ilmiy ish e’lon qilingan, xolos. Mazkur davr oralig‘ida sobiq sho‘ro davlatida psixologiya bo‘yicha 400 ta dissertatsiya himoya qilingan bo‘lsa, ularning atigi 8 tasi iroda mavzusiga taalluqlidir [130].

Hozirgi zamon psixologiyasida iroda kategoriyasi ikkita variantga asoslangan holda tadqiqqilinmokda. Birinchi variant iroda o‘zini o‘zi determinatsiya qilishiga asoslanadi. Odatda iroda erkin, u tashqi zaruriyatga aslo bo‘ysunmaydi degan nuqtai nazar uning negizida yotadi. Ikkinchi variant esa iroda o‘zini o‘zi boshqaruvga suyanadi. Chunonchi, iroda erkinlikka ega emas, chunki u tamoman tashqi zaruriyatga bog‘lik, unga bevosita tobe, degan ta’limotni o‘zida mujassamlashtiradi. Shaxs irodasi rivojlanishining harakatlantiruvchisi – bu sub’ektning tashqi olam yoki tevarak-atrof bilan amaliy jarayonda o‘zaro ta’siri hisoblanadi (talqin bizniki).

Psixologiyada irodaning tuzilishi to‘g‘risidagi fikr-mulohazalar tahlilining ko‘rsatishicha, irodaviy jarayonlar irodaviy aktning bevosita kechishida, maqsad belgilanishidan to ijro etilishigacha vaqt oralig‘ida namoyon bo‘ladi.Jumladan, oldindan niyat qilingan dikqatda, idrokda, esda olib qolishda, esda saqlashda, vizual obrazlar yaratishda, tafakkurda, xayolda aks etadi. Buning uchun irodaviy zo‘r berishni, yo‘naltirishni talab qiladi. Endi iroda strukturasining tarkibiy qismlari ta’rifi yuzasidan mulohaza yuritaylik.

Irodaviy holatlar – favqulodda vujudga keladigan qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib o‘tishga yordam beruvchi shaxsning optimal ichki sharoitlari hisoblanmish muvaqqat psixologik holatdir. Psixologik holatlar tarkibiga optimizm holati, umumiy faollik, safarbar tayyorgarlik, qiziquvchanlik kabilar kiradi. Ular holatlarning yaxlit majmui ta’siri ostida vujudga keladi.

Stress – tashqi va ichki muhit noqulay omillarining inson psixikasiga ta’sir etishi natijasida paydo bo‘luvchi keskin emotsional zo‘riqish holati.

Frustratsiya – inson faoliyati va xulq-atvorini tamoman izdan chiqaruvchi emotsional-psixologik holat. Berilgan topshiriqlarni yechish jarayonida bartaraf etishning imkoni yo‘q

to‘siqlar ta’siri ostida shaxsda tushkunlik holati paydo bo‘ladi. Chunonchi, o‘zini yo‘qotib qo‘yish, esankirash, favquloddagi vaziyatga nisbatan tajovuzkorlik munosabati vujudga kelishi mumkin.

Irodaviy sifatlar – nisbatan barqaror, muvaqqatlikdan yiroq, mazkur vaziyatga daxldor bo‘lmagan psixologik yangilanishlarni, o‘zgarishlarni o‘rnatish, tiklash jarayonining mahsuli. Shaxsning irodaviy sifatlariga maqsadga yo‘nalganlik (sobitqadamlik), tashabbuskorlik, qatiylik, o‘zini tuta bilishlik (toqatlilik), mustaqillik, tashkiliylik, jasurlik, ishbilarmonlik, esankiramaslik kiradi. Insonning irodasizligi quyidagi tushunchalar orqali tavsiflanadi: prinsipsizlik, chidamsizlik, yalqovlik, qo‘rqoqlik, qaysarlik, shafqatsizlik va boshqa illatlar, patologik holatlar ifodasida mujassamlashadi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kasbiy mahoratni rivojlantirishda ularning ichki murakkab individual-psixologik tuzilishiga ega bo‘lgan, kognitiv, axloqiy, irodaviy, regulyativ va motivatsion omillarini rivojlantirish kerakligi ta’kidlab o’tilgan. O‘qituvchi to‘g‘risida buyuk ajdodlarimizning ta’limotlari negizida ham har bir o‘qituvchini shakllantirishning pedagogik va psixologik omillariga jiddiy e’tibor qaratish taqozo etiladi. Pedagogning kasbiy faoliyatida muloqotchanlikni rivojlanganligi ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlari bilan uzviy bog‘liqlikka ega bo‘lishi mumki.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. 2020 yil 23 sentyabr: https://lex.uz/docs/5013007

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni. https://lex.uz/docs/5841063

3.Boshlang’ich sinf o’qituvchilari kasbiy maxoratini oshirishning ijtimoiy- psixologik xususiyatlari. Ta’limda istiqbolli izlanishlar xalqaro ilmiy – metodik jurnal № 5 2024 Iyul. 46-49

4. Pedagog shaxsida kasbiy maxorat rivojlanishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Ta’limda istiqbolli izlanishlar xalqaro ilmiy – metodik jurna l № 4 2024 Iyun. 34-37 .

5.Boshlang’ich sinf o’qituvchilari pedagogik-psixologik kompetentligini amaliy jihatdan o’rganilishi. Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axbarotnomasi ilmiy amaliy jurnal № 3 (7) 2024 154-156

6.Boshlang’ich sinf o’qituvchilari kasbiy mahoratiga ta’sir qiluvchi omillarning ilmiy nazariy asoslari. Zamonaviy psixologik tadqiqodlar tendensiyalari xalqaro ilmiy amaliy anjumani to’plami 2024-yil, 20 –aprel 359-362 .

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA DEONTOLOGIK KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING MOHIYATI VA MAZMUNI

Raximova Feruza Farxodovna
BuxDPI Pedagogika nazariyasi
va tarixi mutaxassisligi
II-bosqich magistranti
raximovaferuza.98.504@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda odob-axloq tushunchalarini rivojlantirish,bo‘lajak o‘qituvchilarda fanlar kesimida deontologik kompitensiyaning shakllanib borishi va ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llash samaradorligi,deontologik kompitensiyani rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar va amaliyotga qo‘llanilayotgan usullarning tanqidi, yangicha yondashuvlar haqida fikr mulohazalar berilgan.

Kalit so‘zlar. Pedagog,odob-axloq,deontologiya,kompitensiya,kasbiy kompitentlik, o‘qituvchi kompitensiyasi,bilim, ko‘nikma,malaka,tajriba

Kirish. Deontologiya — bu axloqiy mas'uliyat, burch va majburiyatlarga asoslangan prinsiplar to‘plamidir. O‘qituvchilar esa o‘z ishida yuqori axloqiy va kasbiy burchlarni bajarishlari kerak, chunki ular nafaqat bilimlarni o‘rgatadilar, balki yosh avlodni axloqiy va ma'naviy jihatdan tarbiyalashda ham katta rol o‘ynaydilar. Shuning uchun bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik

kompetentlikni rivojlantirish juda muhimdir. Bundan ko‘zlangan maqsad esa aholi bilim darajasini oshirish,yoshlarni qobiliyatlarini namoyon qilish va jamiyat uchun salohiyatli shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Buning uchun albatta bilimli,salohiyatli va o‘z kasbining har tomonlama yetuk vakillarini samarali o‘qitish ularga ta’lim va tarbiya tamoyillarini mukammal tarzda o‘rgatish zarurdir. Bunda bo‘lajak o‘qituvchilarga deontologik kompitentlikni rivojlantirishning shakllari va metodlarini o‘rgatish zaruriyati yuzaga keladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy xulq-atvor asoslarini shakllantirish pedagogika fani oldida turgan asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Kasbiy xulq atvorga ega pedagog har tomonlama ilmiy va amaliy bilimga ega hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchi odob-axloq normalariga rioya etgan holda o‘z faoliyatini amalga oshirsa,ta’lim oluvchilarning ham tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik deontologiya fani bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga ham axloqiy, ham psixologik jihatdan tayyorlaydigan, shu orqali kasbiy xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirishga hissa qo‘shadigan fan sohasi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompitentlikni rivojlantirish va ularning faoliyatida bevosita namoyon etish maqsadida adabiyotlarning tahlili va undagi fikr mulohazalarni bilib olish muhim ahamiyatga ega. Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish mavzusi bugungi ta'lim tizimida katta ahamiyatga ega. Deontologik kompetentlik — bu o‘qituvchining professional mas'uliyatini, axloqiy qadriyatlar va etik prinsiplarni anglash va ularga rioya qilish qobiliyatidir. Quyida ba'zi olimlarning bu boradagi fikrlari mavjud:

1.Shonxodjayeva (2019) ta'kidlaydi: Deontologik kompetentlik, o‘qituvchining professional faoliyatida axloqiy, huquqiy va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishdan iborat. Bo‘lajak o‘qituvchilarni bu kompetentlikka o‘rgatish orqali, ular nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni ham o‘rgatadigan mutaxassisga aylanishlari mumkin.Ushbu fikrni izohlaydigan bo‘lsam har bir pedagog xodim ya’ni bo‘lajak o‘qituvchi axloqiy mas’uliyatni his qilishi va faoliyatida odob-axloq normalariga rioya qilgan holda dars jarayonlarini olib borishi buning natijasida pedagogdan o‘quvchiga axloq tushunchasi shakllanadi. 2. Mustafayeva (2020) o‘qituvchilarning deontologik kompetentligini ta'lim tizimida muhim jihat sifatida ko‘rib, bu kompetentlikning rivojlanishi, o‘qituvchilarning kasbiy yuksalishiga, o‘quvchilarga ta'lim berish sifatining oshishiga olib kelishini ta'kidlaydi. Mustafayeva, o‘qituvchilarni deontologik mas'uliyatga asoslangan ish faoliyatini shakllantirishda, ularga axloqiy qadriyatlarni ta'lim jarayonida qanday amalga oshirishni o‘rgatish zarurligini aytadi. Qadimdan sayqallanib kelgan milliy qadriyatlarimizga murojaat qiladigan bo‘lsam axloq-odob tushunchalarining yuksak darajada shakllanganligi, kiyinish madaniyati, so‘zlashish madaniyati, o‘zini idora qilish kabilar ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi.

3. Shodmonova (2018) ning fikricha, deontologik kompetentlik o‘qituvchining kasbiy rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. O‘qituvchining axloqiy qadriyatlarni anglash va ularga amal qilish qobiliyati, uning pedagogik faoliyatining samaradorligini oshiradi va o‘quvchilar bilan professional aloqalarini mustahkamlashga yordam beradi. Bo‘lajak o‘qituvchida axloqiy normalarning shakllanganligi natijasida o‘quvchilar jamoasi bilan kommunikativ aloqalarni o‘rnatishga,kirishib keta olishga samarali natija beradi.

4. Xo‘jayeva (2021) ta'kidlashicha, deontologik kompetentlik o‘qituvchining o‘z vazifalarini axloqiy va professional tarzda bajarishiga imkon beradi. O‘qituvchilarni deontologik mas'uliyatga o‘rgatish orqali, ularning jamiyatdagi ijtimoiy roli kuchayadi va ta'lim jarayonida o‘quvchilarga nafaqat bilim, balki yaxshi odob-axloqni ham o‘rgatish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, deontologik kompetentlikni rivojlantirishda o‘qituvchining o‘ziga bo‘lgan hurmat, o‘qituvchilarning axloqiy qoidalar va me'yorlarga amal qilish, o‘qituvchilik kasbining yuksak mas'uliyatini anglash kabi jihatlar muhim o‘rin tutadi. Bu kompetentlikni rivojlantirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilar ta'lim sifatini yaxshilash, o‘quvchilarga to‘g'ri yo‘nalish berish va ularning ma'naviy rivojlanishiga hissa qo‘shish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompitentlikni rivojlantirish uchun bir qator metodikalar mavjud.Metodlar yordamida bo‘lajak o‘qituvchida odob-axloq normalarini rivojlantirish,kasb etikasini shakllantirishga erishish

mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish uchun bir nechta samarali metodlarni ko‘rib chiqish mumkin. Deontologik kompetentlik o‘qituvchining professional axloqiy qadriyatlarini, mas'uliyatini va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Quyidagi metodlar bu borada samarali va foydali hisoblanadi:
1.Seminarlar va treninglar: O‘qituvchilar uchun deontologik masalalar bo‘yicha maxsus seminarlar va treninglar o‘tkazish. Bu treninglarda axloqiy dilemmalar, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlar, shaxsiy mas'uliyat va professionallik kabi mavzularni ko‘rib chiqish mumkin.Treninglarni tashkil etish va odob-axloqqa oid muammoli masalalarni obrazlar orqali ko‘rsatish natijasida bo‘lajak o‘qituvchida odob-axloqni rivojlantirishga erishish mumkin.
2.Rol o‘ynash va simulyatsiyalar: Deontologik dilemmani tushunish va unga yechim topish uchun o‘quvchilarga rol o‘ynash simulyatsiyalarini o‘tkazish. O‘qituvchilar turli axloqiy vaziyatlarni tasavvur qilib, ular bilan ishlashda qanday yo‘l tutishlarini sinab ko‘rishlari mumkin. Bevosita rollar yordamida axloqiy holatlarni bajarish va shu vaziyatta yechim topish yo‘llarini axtarish natijasida ham deontologik kompitentlik rivojlanishiga, takomillashishiga,shakllanishiga olib keladi.

3. Case-study metodikasi: o‘qituvchilarga turli axloqiy vaziyatlarni taqdim etish va ularni muhokama qilish orqali, haqiqiy hayotdagi masalalar bo‘yicha fikr yuritishlarini rag'batlantirish. Har bir holat bo‘yicha qaysi deontologik prinsiplarga amal qilish kerakligini aniqlashga yordam beradi.Ta’lim muassasalarida uchraydigan deontologik kompitentlikka doir muammoli vaziyatlarni muhokama qilish va yechim topish ushbu metodika yordamida samaralidir.
4.Mentorlik tizimi: Bo‘lajak o‘qituvchilarni tajribali pedagoglar bilan mentorlik aloqasiga jalb qilish. Mentoring orqali, yangi o‘qituvchilar o‘z kasbiy faoliyatida axloqiy qoidalarga amal qilishni o‘rganishlari mumkin.

5.Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash: O‘qituvchilarga o‘z faoliyatlarini tahlil qilish va refleksiya qilish imkoniyatini berish. O‘qituvchilar o‘zlarining axloqiy qarorlarini baholash, xatoliklardan o‘rganish va yaxshilanish uchun yo‘nalishlar topishlari mumkin.Bo‘lajak o‘qituvchi o‘z faoliyatini muntazam ravishda baholab borishi yo‘l qo‘yilayotgan xatoliklarni o‘z vaqtida bartaraf etishi,deontologik normalarga amal qilgan holda jarayonlarda ishtirok etishi,buning natijasida kasbiy etika shakllantirishga erishishi mumkin.

6.Aholi bilan ishlash: O‘qituvchilarni ijtimoiy mas'uliyat va jamiyatga bo‘lgan majburiyatlarni tushunishga yordam berish uchun ular bilan jamoaviy ishlash. Bu metod o‘qituvchining faqat o‘quvchi bilan emas, balki keng jamoat bilan munosabatlarni ham qamrab oladi.

7. Axloqiy kodekslar va qoidalar: O‘qituvchilar uchun axloqiy kodekslarni ishlab chiqish va ularni muntazam ravishda eslatib borish. Kodeks orqali, o‘qituvchilar o‘z kasbiy faoliyatida axloqiy normalar va qoidalarni bilib, ularga amal qilishlarini ta'minlash mumkin. Bu metodlar bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirishda samarali yordam beradi va ularning professional axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Natijalar. O‘qituvchi odobining asosiy sifatlari umuminsoniy, milliy axloqiy fazilatlar shakllanishiga olib keladi. Insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy g‘urur, burch, qadr-qimmat, mas’uliyat, vijdon, halollik, rostgo‘ylik, poklik, talabchanlik kabi axloqiy sifatlar o‘qituvchi odobida hamda pedagoglik faoliyatida namoyon bo‘ladi.Bo‘lajak o‘qituvchida bunday fazilatlarning shakllanganligi o‘z faoliyati jarayonida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Hozirgi kun o‘qituvchi-tarbiyachisi o‘z mutaxasisligi bo‘yicha yuksak insoniy fazilat, kasbiy xulq-atvor, pedagogik mahorat va pedagogik etika va estetika egasi bo‘lishi hamda o‘z sohasining yetuk bilimdoni bo‘lish hozirgi zamonning talabi hisoblanadi. Shuningdek, egallagan kasbining nazariy sohalarini chuqur bilishi va amaliyotga mustaqil ravishda qo‘llay olishi muhimdir. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida pedagogika, psixologiya, metodika fanlari yo‘nalishlari bo‘yicha ma’lumot berish bilan birga, ularga kasbiy xulq-atvor, pedagogik kompetentlik, o‘qituvchi-tarbiyachilik etikasi va estetikasi bo‘yicha ma’lumotlar berish hozirgi kunda dolzarbdir. Chunki ta’lim va tarbiya birgalikda olib borilsagina samarali natija beradi. Natijada bo‘lajak o‘qituvchida shakllangan odob-axloq rivojlanadi o‘qituvchining faoliyati davomida boyib boradi.

Muhokama. O‘qituvchi-tarbiyachining shaxsiy xususiyatlari, xulq-atvori,odob axloqi, burchi, muruvvati, adolatparvarligi, beg‘arazligi, bolajonligi, bilimdonligi,vatanparvarligi,insonparvarligi inobatga olinib, ular ta’lim-tarbiya ishlarida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etishi nazarda tutiladi. Shuni inobatga olgan holda bakalavriyat ta’lim yo‘nalishida o‘qiydigan talabalarga deontologik yo‘nalishdagi mavzular ham tushuntirib boriladi. Masalan: Pedagogika va psixologiya yo‘nalishida tahsil oladigan talabalarga pedagogik mahorat, pedagogik texnologiya, pedagogika nazariyasi va tarixi fanlari negizida bo‘lajak o‘qituvchining odob–axloqi, kasbiy mahorati,kasbiy etika va estetikasi, o‘qituvchi imidji va muomala madaniyati haqida fikr mulohazalar keltirilgan. Magistratura mutaxasisligida tahsil oluvchi bo‘lajak o‘qituvchilarda esa deontologik kompitentlik deb nomlanuvchi fan mavjud. Bevosita shu fan orqali bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy etika odob-axloq,ritorika ,madaniyat ,estetika haqida bilim, ko‘nikmaga ega bo‘lishadi hamda amaliyot yoki ish jarayonida egallangan bilimlarni namoyon etishadi. Deontologik kompetentlik o‘qituvchining axloqiy va kasbiy majburiyatlarini to‘g'ri bajarish qobiliyatidir. Bu kompetentlik o‘qituvchining o‘z ishiga hurmat bilan yondashishini, o‘quvchilar bilan to‘g'ri munosabatlar o‘rnatishini va kasbiy etikani saqlashini ta'minlaydi. Deontologik kompetentlik o‘qituvchining o‘z ishiga yondashuvi, o‘z burchini va javobgarligini anglashda katta rol o‘ynaydi. Deontologik kompetentlikni rivojlantirish quyidagilardan iborat:

1. Kasbiy axloqiy qadriyatlarni shakllantirish: O‘qituvchilar o‘z ishida mas'uliyatni his qilishlari, o‘quvchilarga adolatli yondashishlari kerak. Bu deontologik kompetentlik orqali amalga oshiriladi.Har bir o‘quvchiga adolatlilik prinsiplari asosida muomala qilish, o‘quvchilarni bilim darajasiga ko‘ra baholash hamda o‘z kasbini sevishi har bir bo‘lajak o‘qituvchidan talab etiladi.Buning natijasida o‘quvchilarga axloq-odobni shakllantirish axloqiy qadriyatlarni anglatish hamda o‘quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini oshirishga erishish mumkin.

2. O‘quvchilarga tarbiyaviy ta'sir: o‘qituvchining kasbiy etikasi, uning o‘quvchilariga axloqiy ta'lim berishda asosiy rol o‘ynaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilar bu kompetentlikni o‘zida rivojlantirish orqali yaxshi namuna ko‘rsatadilar.Albatta o‘qituvchi deontologik kompitentligi yaxshi shakllangan bo‘lsa uning dars jarayonlarida yaqqol namoyon bo‘ladi.Natijada o‘quvchilar o‘zlariga ijobiy fazilatlarni shakllantirishadi va tarbiyaviy jihaddan rivojlanish kuzatiladi.

3. Psixologik va pedagogik yondashuv: O‘qituvchining o‘quvchilarga nisbatan psixologik va pedagogik yondashuvi, uning deontologik kompetentligi bilan bog'liq. O‘qituvchi o‘z xatti-harakatlarini doimo o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda belgilaydi.Har bir o‘quvchi o‘ziga xos psixologik xususiyatga ega.Shuni inobatga olgan holda pedagogning mas’uliyati yanada murakkabdir ya’ni har bir o ‘quvchiga mos muomalani rejalashtirish va hatti-harakatlarni moslashtirish lozim .Bu esa pedagogning deontologik kompitensiyasining qay darajada shakllanganligini namoyon etadi.Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish usullari mavjud.Ular quyidagilar:

1. Tajriba asosida o‘qitish: O‘qituvchilar uchun kasbiy etika va deontologik qoidalarni amalda qo‘llashning muhimligi katta. Kasbiy faoliyat davomida real vaziyatlarga duch kelgan holda, o‘qituvchilar bunday holatlarga qanday yondashish kerakligini o‘rganadilar. Bevosita dars jarayonlarida va darsdan tashqari vaziyatlarda, tajriba orttirish va amaliyotlar orqali bo‘lajak pedagoglarda deontologik kompitentlik shakllanib borishi kuzatiladi.
2. Kasbiy va axloqiy treninglar: Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun axloqiy treninglar va seminarlar o‘tkazish, ularda deontologik kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonlarda o‘qituvchilar o‘zlarining kasbiy va axloqiy burchlarini tushunib etadilar. Odob-axloqqa doir seminarlar tashkil etish, axloqqa doir treninglarni o‘tkazish buning natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompitentlikni rivojlantishga erishish mumkin.

3. O‘qituvchilarni deontologik kompitensiyasini mustahkamlash: Bo‘lajak o‘qituvchilarni deontologik kompetentlikka oid mustahkamlash kurslari, amaliyotlar va o‘qish dasturlari bilan ta'minlash zarur. Deontologik kompetentlikni baholash-deontologik kompetentlikni baholashda o‘qituvchining axloqiy qarashlari, o‘quvchilarga nisbatan yondashuvi, uning o‘z kasbiy burchlarini bajarishi muhim ahamiyatga ega. Bunday baholashlar yordamida o‘qituvchilarning

kasbiy sifatlari va ularning axloqiy muammolarni qanday hal qilishi aniqlanadi. Deontologiyaning asl mazmunini quyidagicha ifodalash mumkin.

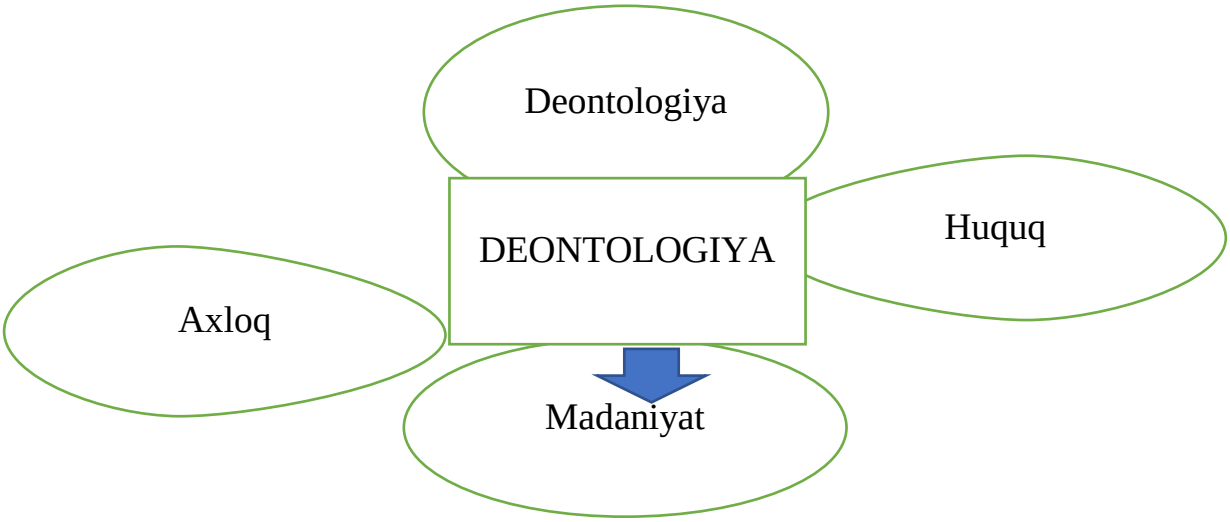

Xulosa.Xulosa qilib aytganda,bo‘lajak o‘qituvchilarni deontologik kompetentlikka o‘rgatish, ularga faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. Bu, o‘z navbatida, jamiyatda axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Shuning uchun o‘qituvchilarni deontologik kompetentlikka tayyorlash — bu uzoq muddatli ta'lim va tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo‘lib qoladi. O‘qituvchilarning o‘z burchlariga hurmat bilan yondashishlari, ularning axloqiy, kasbiy va ma'naviy jihatdan shakllanishi, ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmedova M.T.Pedagogik kompitentlik.Uslubiy qo ‘llanma. T.: BROK CLASS SERVIS, 2016. - 84 b.

2.N.A Muslimov Kasb ta’limi O‘qituvchilarning kasbiy kompitentligini shakllantirish texnologiyasi.Monografiya. -T.: Fan va texnologiyalar, 2013.

3.A.E Kenjaboyev,D.A Kenjaboyeva Pedagogik deontologiya va kompetentlik .Darslik.T.: “Termiz davlat universiteti NMM” nashriyoti ,2022-yil,280 bet.

4.N.N Azizxo‘jayeva .Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.O‘quv qo‘llanma.T.:2006 yil

5.N.A Muslimov .Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish.Monografiya.-T.: Fan,2004 yil

6. F.F Raximova.“Bo‘lajak o‘qituvchilarda deontologik kompitentlikni rivojlantirishning pedagogik mazmuni” xalqaro ilmiy nazariy konferensiya materiallari. Buxoro-2024,176-177 betlar.

7. K.M.Kertaeva, Pedagogik deontologiya asoslari-Avlodlar: PSU,2002-y

8. www.pedagog.uz

MUHANDIS-PEDAGOGARNING KASBIY MOSLASHUVCHANLIK RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

To‘raqulova Bahriniso Baxtiyorovna
Buxoro davlat texnika universiteti dotsenti
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: bahrinisotoraqulova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada muhandis-pedagoglarning kasbiy moslashuvchanlik (adaptivlik) rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar o‘rganiladi. Jamiyatning tezkor texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlari muhandis-pedagoglardan o‘z kasbiy faoliyatida moslasha olish qobiliyatini talab qilmoqda. Tadqiqotda ichki (shaxsiy motivatsiya, kasbiy kompetensiya, psixologik barqarorlik) va tashqi (ish muhitining o‘zgaruvchanligi, ta’lim tizimidagi yangiliklar, rahbariyat yondashuvi) omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar. muhandis-pedagog, kasbiy moslashuvchanlik, kompetensiya, motivatsiya, o‘qituvchilik faoliyati

Kirish. Zamonaviy jamiyatning ilm-fan, texnologiya va iqtisodiyot sohalarida yuz berayotgan keskin o'zgarishlar ta'lim tizimi oldiga yangi va murakkab talablarni qo'ymoqda. Ayniqsa, muhandis-pedagogik kadrlarning kasbiy faoliyati doimiy yangilanib boruvchi axborot va texnologik muhitda amalga oshayotgani sababli, ularning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Kasbiy moslashuvchanlik – bu pedagogning o'zgaruvchan kasbiy, metodik va tashkiliy sharoitlarga tezda moslasha olish, samarali faoliyat yurita olish qobiliyatidir.

Muhandis-pedagoglarning kasbiy moslashuvchanligini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar tizimli yondashuv asosida o‘rganiladi:

1. Kasbiy moslashuvchanlik tushunchasi va uning zarurati

Kasbiy moslashuvchanlik – bu pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan o‘zgarishlarga javoban yangicha yondashuvlar ishlab chiqish, mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarni qayta ko‘rib chiqish hamda rivojlantirish orqali kasbiy muhitga samarali moslashish jarayonidir. Muhandis-pedagoglarning bu boradagi tayyorgarligi ularning fan va texnologiyadagi yangiliklarga tez moslasha olishida, o‘quvchilarni zamonaviy ishbilarmonlik va texnik kompetensiyalarga tayyorlashida muhim rol o‘ynaydi.

2. Muhandis-pedagoglar faoliyatining o‘ziga xosligi

Muhandis-pedagoglar nafaqat ta'lim beruvchi, balki texnik fanlar va amaliy ko‘nikmalarni uzatuvchi sifatida ikki tomonlama rolga ega. Ular quyidagi jihatlarda farqlanadi:

- texnik bilim va malakalarning doimiy yangilanishi;
- amaliy mashg‘ulotlarga ko‘proq e’tibor berilishi;
- talabalarning kasbiy tayyorgarligini real mehnat bozori talablari bilan uyg‘unlashtirish vazifasi.

Shu sababli, ularning kasbiy moslashuvchanligi faqat metodik emas, balki texnologik va psixologik jihatdan ham rivojlangan bo‘lishi zarur (1-rasm).

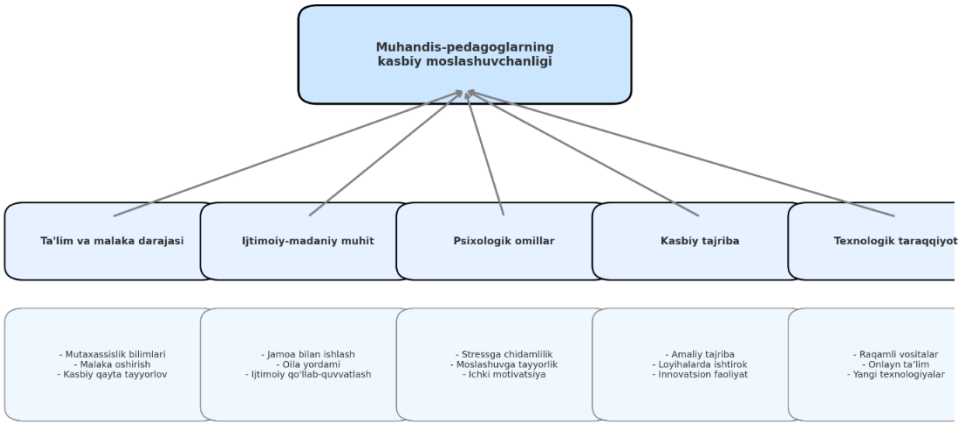

1-rasm. Muhandis-pedagoglarning kasbiy moslashuvchanligi komponentlari

3. Kasbiy moslashuvchanlikka ta'sir etuvchi ichki omillar

– **motivatsiya***: muhandis-pedagogning o‘z kasbiga nisbatan qiziqishi, yangiliklarga ochiqligi va o‘zini rivojlantirishga intilishi moslashuvchanlikni belgilovchi muhim omillardandir.*

– **kasbiy kompetensiyalar***: faoliyatda innovatsion yondashuvlarni qo‘llay olish, raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirish darajasi.*

– **psixologik barqarorlik***: Stressga bardoshlilik, tanqidga nisbatan ijobiy munosabat, o‘zgarishlarni qabul qilish qobiliyati.*

4. Kasbiy moslashuvchanlikka ta'sir etuvchi tashqi omillar

– **ish muhitining o‘zgaruvchanligi**: ta’lim dasturlari, o‘quv rejalari, baholash tizimidagi o‘zgarishlar.

– **ta’lim tizimidagi innovatsiyalar**: raqamli ta’lim platformalari, zamonaviy metodikalar, masofaviy ta’lim imkoniyatlari.

– **rahbariyat yondashuvi**: rivojlanishga undovchi, yangilikka ochiq boshqaruv uslublari.

– **malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi**: Doimiy ta’lim imkoniyatlari, stajirovkalar, seminarlarda ishtirok etish.

5. Kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirish yo‘llari

– shaxsiy rivojlanish dasturlarini tuzish;

– kasbiy refleksiya (o‘z faoliyatini tahlil qilish) madaniyatini shakllantirish;

– innovatsion metodlarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish;

– mentorlik va tajriba almashish tizimlarini yaratish.

Xulosa qilib aytganda muhandis-pedagoglarning kasbiy moslashuvchanligi ularning kasbiy muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu sifatni shakllantirish ichki va tashqi omillarning uyg‘unligini talab qiladi. Ta’lim muassasalari rahbariyati tomonidan qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratilishi, pedagoglarning o‘zini o‘zi rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoji va imkoniyatlari bilan birga olib borilsa, ularning kasbiy faoliyati samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi “Dual ta’limni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 163-sonli Qarori.

2. Sharifovna, T. Z., Khamidovna, S. K., Bakhtiyorovna, T. B., & Fakhritdinovna, M. S. (2020). Improving Higher Education Through Integrated Learning, Features Of An Integrated Lesson. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7*(3), 3052-3064.

3. Туракулова, Б. Б. (2022). Повышение квалификации персонала на основе интеграции технических подразделений и производственных предприятий. Universum: психология и образование, (10 (100)), 8-11.

4. Ubaydova, V., Azimova, M., & Khudoyberdieva, S. (2024, January). Creation of a mathematical model of computer-aided design of patterns and ornaments for gold embroidery. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2969, No. 1). AIP Publishing.

5. To‘raqulova, B. B. (2024). Ta’lim Samaradorligini Yaxshilashda Kasbiy Moslashuvchanlik Ko‘Nikmalarini Shakllantirish Mazmuni. Universal Journal Of Academic And Multidisciplinary Research, 2(10), 28-36.

6. Rakhmatullaeva, D. R., & Ashurova, S. Yu. (2022, January). ISSUES OF POVERTY REDUCTION THROUGH INVOLVING YOUTH AND WOMEN IN ENTREPRENEURSHIP. In European journal of Science Archives conferences series (No. January).

7. SAIDOVA, H., & SAMADOVA, N. (2019). Automation of the process taking into account rational use of wastes at garment enterprises. Eurasian Journal of Science and Technology, 1(2).

8. Назарова, Г.Ш. (2020). *Педагогическая адаптация в системе профессионального образования*. Ташкент: Fan.

9. Юлдашева, М.Б. (2021). *Касбий компетентлик ва адаптивлик: назарий таҳлил*. Журнал «Ўқитувчи ва замон», №3.

PEDAGOGIK QOBILIYATLAR VA ULARNING O’QITUVCHI FAOLIYATIDA TUTGAN O’RNI

Muxamedova Sitora Azamatovna
Buxoro shahar 14-maktab o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qobiliyat tushunchasi, pedagogik qobiliyatning o’qituvchi faoliyatida tutgan o’rni hamda bo’lg’usi pedagoglarda ularni shakllantirishga doir qarashlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: qobiliyat, akademik qobiliyat, layoqat, kinestetik, tashkilotchilik, mantiqiy qobiliyat, ko’nikma, ijodkorlik;

Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchilik kasbini muvaffaqiyatli egallashning muhim sharti bo'lib, o'quvchilar bilan ishlashga moyillik, ularga bo'lgan muhabbat va ular bilan muloqot qilishdan zavqlanishda namoyon bo'lgan shaxsning individual xususiyatini ifodalaydi.

Muvofiqlik (moyillik) insonning anatomik, fiziologik, psixofiziologik va psixologik xususiyatlari bilan belgilanadi, unga "inson-inson" tipidagi faoliyatni amalga oshirishga imkon beradi. Insonning o'qitishga yaroqliligi normal intellektual rivojlanishga, empatiyaga, emotsional holatni nazorat qilishga, kommunikativ va kognitiv faoliyatning normal rivojlanish darajasiga xizmat qiladi.

Pedagogik faoliyatga shaxsiy tayyorlik, shaxsning diqqatini L. M. Mitina pedagogik yo'nalish deb atagan "Shaxs-shaxs" tipidagi kasbga qaratishini nazarda tutadi. Olim nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda, biz pedagogik yo'nalishni pedagogik faoliyat va muloqotda tasdiqlashga intiladigan o'qituvchi shaxsining ustun motivlarining ierarxik tuzilishini belgilaydigan qadriyat yo'nalishlari tizimi sifatida tushunamiz.

Pedagogik e'tibor quyidagilarni o'z ichiga oladi: o'quvchiga e'tibor berish; o'ziga e'tibor qaratish; o'qituvchilik kasbining mavzusiga e'tibor qaratish.

O'qituvchining boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatda bo'lishi suhbatdosh bilan aloqa o'rnatishning qulayligi va etarliligini, suhbatdoshning reaktsiyasini kuzatish, unga javob berish va muloqotdan zavqlanish qobiliyatini nazarda tutadi (Зимняя, 2005).

O'qitish qobiliyati masalasi hali ham ishlab chiqilmoqda. N. V. Kuzmina, L. M. Mitina quyida sxematik tarzda keltirilgan ikkita pedagogik qobiliyat guruhini ajratib ko'rsatishadi.

I. A. Zimnyaya, L. A. Grigorovich va boshqa mualliflar pedagogik qobiliyatlar tarkibiga kiradi: didaktik, akademik, idrok, nutq, kommunikativ, tashkiliy, avtoritar, prognostik va e'tiborni taqsimlash qobiliyati.

Pedagogik qobiliyat masalasi jadal rivojlanmoqda. I. P. Podlasiy pedagogik qobiliyatlarning quyidagi asosiy guruhlarini aniqladi:

1. Tashkiliy - o'quvchilarni birlashtirish, ularni band qilish, vazifalarni taqsimlash, ishni rejalashtirish, natijalarni umumlashtirish va hokazolarda namoyon bo'ladi.

2. Didaktik - o'quv materiallari, ko'rgazmali qurollar, jihozlarni tanlash va tayyorlashning aniq ko'nikmalari; mavjud, aniq, ifodali, ishonarli va izchil ma'naviy ehtiyojlar, o'quv va kognitiv faolligini oshirish.

3. Pertseptiv, o'quvchilarning ma'naviy dunyosiga kirib borish, ularning hissiy holatini ob'ektiv baholash va psixikaning xususiyatlarini aniqlash qobiliyatida namoyon bo'ladi.

4. Kommunikativ ko'nikmalar o'qituvchining o'quvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblari va maktab rahbarlari bilan pedagogik jihatdan mos munosabatlar o'rnatish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

5. Suggestiv qobiliyatlar o'quvchilarga hissiy va irodaviy ta'sirdan iborat.

Pedagogik qobiliyatlar:

Muloqot qilish *(kommunikativ)* qobiliyati: O‘qituvchining o‘quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda sinfda ijobiy ruhiy iqlim yarata olishi.

Voqealarni oldindan ko‘ra olish qobiliyati: ushbu qobiliyat turi har bir o‘qituvchining sergakligida, o‘quvchilarning ruhiyatini, ichki dunyosini ko‘ra muolishida namoyon bo‘ladi. Shunda o‘qituvchi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.

Eshitish va his qilish qobiliyati: Bunday qobiliyatga ega bo‘lgan insonlar musiqani sevishadi, ohangni yaxshi his qilishadi, deklamatsiya asosida yaxshi o‘qishadi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa she’r va qo‘shiqlarni sevib tinglaydi.

Kinestetik (teri-muskul) qobiliyat: o‘qituvchining o‘z hatti harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilib yo‘naltiradi, vaqtni, harakat sur’atini his qilish, maishiy qulayliklarni yarata olish,, hayot marhamatlaridan rohatlanish.

Mantiqiy qobiliyat: mulohaza yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni sevish, sababiyat va natijalarni tushunish malakasi, voqelikda asosiyni ikkinchi darajalisidan ajrata olish.

Shaxsning ichki qobiliyati: o‘z-o‘zini bilish, tushunish va his qilish qobiliyati. Erkin shaxsda qo‘rquv yoki noerkinlik tuyg’usi kamdan-kam holda bo‘ladi.

Tashkilotchilik qobiliyati — bu o‘qituvchining darsni muvaffaqiyatli va samarali tashkil etish, o‘quvchilarni bir-biriga yordam berishga yo‘naltirish, o‘quv jarayonini muvozanatli tarzda olib borish qobiliyatidir. O‘qituvchi o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib ishlashga undab, o‘zaro hamkorlikni rivojlantirishi lozim.

Akademik qobiliyat — o‘qituvchining ilmiy-pedagogik qobiliyatidir. Bu qobiliyat o‘qituvchining ilmiy izlanishlarga asoslangan pedagogik usullarni qo‘llashga, o‘quvchilarga akademik bilimlarni taqdim etishda samarali yondashishga imkon beradi.

Pedagogik qobiliyatlarning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni juda muhimdir, chunki bu qobiliyatlar o'qituvchining samarali va ta'sirli ishlashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik qobiliyatlar - bu o'qituvchining pedagogik jarayonni boshqarish, ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish va o'quvchilarga bilim berishdagi individual imkoniyatlaridir.

O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning o'rni quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. O'quvchilarga ta'lim berishning sifatini oshirish: O'qituvchining pedagogik qobiliyatlari orqali o'quvchilarning ehtiyojlariga mos usullarni tanlash, motivatsiya yaratish, shuningdek, o'quvchilarning yod olish va tushunish qobiliyatlarini yaxshilash mumkin.

2. Sinovlar va sinfdagi munosabatlarni boshqarish: Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchining sinfda tizimni yaratishi va unga rioya qilinishini ta'minlashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning intizomi va faoliyatini oshiradi.

3. Innovatsion pedagogik usullarni qo'llash: Pedagogik qobiliyatlar, o'qituvchiga yangi ta'lim texnologiyalarini va innovatsion metodlarni o'zlashtirishda yordam beradi. Bu esa o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali muloqotda bo'lishiga, ular uchun yanada qiziqarli va faol o'quv jarayonini yaratishga imkon beradi.

4. O'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishiga ko'maklashadi: Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchining o'zini tahlil qilish, tajriba orttirish va professional o'sishiga yordam beradi. O'qituvchi bu orqali o'z faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirib boradi.

5. Emotsional intellekt va o'zaro hurmat: Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchiga o'quvchilarning hissiy holatini tushunishga, ularga to'g'ri munosabatda bo'lishga, o'quvchi-o'qituvchi munosabatlarida o'zaro hurmat va ishonchni shakllantirishga imkon yaratadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, pedagogik qobiliyatlar o'qituvchining ta'lim jarayonini samarali olib borishida, o'quvchilarning umumiy rivojlanishida va ular bilan muloqotda bo'lishda muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik qobiliyatlarni shakllantirish muhim jarayon bo'lib, bu jarayon bir nechta metod va usullarni o'z ichiga oladi. Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchining o'quvchilarga ta'lim berishda samarali va innovatsion usullarni qo'llay olishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Азизходжаева Н. Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Т., 2005. Осипова С. И., Дулинец Т. Г. Конспект лекций по дисциплине «Основы педагогического мастерства». Красноярск 2008.

2.Морева Н. А. Основы педагогического мастерства. Учебное пособие. М., 2006.

3. Адамова, У. К. Педагогические способности преподавателя и методы их развития / У. К. Адамова, Н. Р. Кутлимуротова, М. А. Каландарова.

4. // Молодой ученый. — 2016. — № 13 (117). — С. 760-763. — URL: https://moluch.ru/archive/117/31209/ (дата обращения: 25.04.2025).

O‘QUV MATERIALI TUSHUNCHASINING DIDAKTIK MAZMUNI

M.Q.Ro'ziyev
Buxoro davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi

Annotasiya: Bu maqolada o'quv materialining didaktik mazmuni to'g'risida so'z boradi. Avvalo o'quv materiali tahlil qilinadi. Shuningdek o'quv materiali to'g'risidagi pedagogik-olimlarning fikrlari to'g'risifa ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: didaktika, o'quv materiali, ta'lim mazmuni, didaktik loyihalar o‘quv materialining mazmuni, o‘quv predmeti, ta'lim mazmunining shakli, ta'lim jarayoni.

Hozirgi didaktika fanida o‘quv materiali mohiyatini tushunish va tushuntirishda ilmiy jamoatchilik tan olgan qator qarashlar mavjud: a) o‘quv materiali mohiyatini tushuntirishning eng qadimiy varianti Ya.A.Komenskiy tadqiqotlariga borib taqaladi. Hali ham “o‘quv materiali bilimlardan iborat” deb qarash pedagogik nazariya va pedagogik amaliyotda yetakchi g‘oya bo‘lib qolmoqda: b) o‘quv materialining mohiyatini tushuntirishdagi yana bir qarash uni darslikning, binobarin, o‘quv predmetining birligi sifatida tasavvur etishdir. Bu qarash L.Ya.Zorina [izlanishlarida shakllangan. Haqiqatdan ham o‘quv predmetini, uning loyihasi darslikni tashkil etgan fasl (paragraf)lar birgalikda o‘quv materiali deb yuritiladi.

Shu maqsadda prof. M.H.Mahmudovning quyidagi fikrini keltirishni o‘rinli deb topdik: “Zamonaviy adabiyotlarda o‘quv materiali o‘quv predmetining tarkibiy qismi sifatida qaraladi”. Bunday yondashuvga ko‘ra o‘quv predmetini o‘quv materiallari yig‘indisi shaklida tushunishga to‘g‘ri keladi. Bu, o‘z navbatida, darsliklarning kengayib ketishiga sabab bo‘ladi.

Shundan bo‘lsa kerak, hatto boshlang‘ich sinflar uchun ham katta hajmli darsliklar tuziladi. “Darslik o‘quv materialidan iborat” yoki “o‘quv materiali darslikning birligi” kabi tezislar asosida ish ko‘radigan darslik muallifi o‘z tuzadigan loyihaga o‘quv materiallarini ko‘proq kiritishga harakat qiladi” “o‘quv materiali” tushunchasiga yana bir yondashuv prof. V.V.Kraevskiy izlanishlarida uchraydi Uning yozishicha, o‘quv materiali ta'lim mazmunining shakli, ta'lim mazmuniga darslik muallifining bergan eng so‘nggi ishlanmasidir Bunday qarashda o‘quv materialini ta'lim mazmunining shakli sifatida tan olishga imkoniyat tug‘iladi.

Shunday imkoniyat “o‘quv materiali” tushunchasi to‘g‘risidagi tasavvurlarni kengaytirishga ham yo‘l ochadi. O‘quv materiali to‘g‘risidagi tasavvurlarni yanada kengaytirish lozimligini hisobga olib, M.H.Mahmudov ta’lim mazmunini moddiylashtirish vositalarini ikki guruhga ajratib o‘rgangan: birlamchi didaktik loyihalar-darslikda berilgan ta’rif, qoida, mashq, topshiriq, kursiv bilan ajratilgan fakt va bog‘lanishlar: ikkilamchi didaktik loyihalar-sinf jamoasining imkoniyatlarini inobatga olib tuzilgan trening materiallari, dasturlashtirilgan materiallar, mustaqil ish, test topshiriqlari to‘plami Birlamchi va ikkilamchi didaktik loyihalarni o‘zaro farqlash zarurligini alohida o‘qtirarkan M.H.Mahmudov yozgan edi: “Darslikda beriladigan o‘quv materiallarida bolalarning nechanchi sinf o‘quvchisi ekanligi, yoshi hisobga olinadi, xolos.

Ularni birlamchi loyihalar deb qaraymiz. Bolalarning real o‘qish imkoniyatlari, individual xususiyatlari asosida tuzilgan loyihalarda hisobga olinadi. Ularni ikkilamchi loyihalar deb belgilaymiz. Ikkilamchi didaktik loyihalarda bolalarning real o‘qish imkoniyatlari, har bir o‘quvchining shuningdek, sinf jamoasi ichida ajratilgan gamogen guruhlarning tayyorgarlik darajasi hisobga olinadi”]. Shunday qilib, M.H.Mahmudov V.V.Kraevskiyning tadqiqotchilar diqqatiga havola qilgan qarashini rivojlantirib, o‘quv materiali tushunchasining qator xususiyatlarini ajratgan: o‘quv materiali qurish va bilish ob’ekti.

O‘quv materialining qurish va bilish imkoniyatining borligi uni bolalarbop shaklga olib kelish imkoniyatini oshiradi, shuningdek, mavzularni o‘quvchilarning real bilish imkoniyatlariga moslashtirishga qulayliklar tug‘diradi: o‘qituvchi o‘quvchilarning real bilish imkoniyatlarini hisobga olib, o‘quv materiali shaklini istalgan, o‘quvchilar tushunadigan, ko‘rinishga soladi. Shu yo‘l bilan ikkilamchi didaktik loyihalar yaratiladi. Didaktik loyihalarda o‘quv materialining qiyinligi va shuningdek, murakkabligi, hisobga olinadi.

Prof. O.Roziqov darslikning hatto boshlang‘ich sinflar uchun mo‘ljallab tuzilgan darsliklar hajmini benihoya kengayib ketayotganligini tanqid qilib, ta’lim mazmuni “o‘quv materiallarida moddiylashtiradi”, degan tezisni didaktik munozara sifatida o‘rtaga tashlagan edi[1]. Bunday talqinda ta’lim mazmuni o‘quv materialining mazmuni sifatida qaraladi. Shu bilan birga “ta’lim mazmuni” va “o‘quv materiali” atamalari o‘zaro ma’nodosh atamalar shaklida talqin qilinadi. Maktab darsliklarida ta’lim mazmuni o‘quv materiali shaklida beriladi.

O‘quv materiali mohiyatini uning tarkibiy qismlari asosida bayon qilish tamoyilining fan sohasida qo‘llana boshlashi yana bir qarashning, ayni holatda o‘quv materiallari shakllarini o‘rganish davri boshlandi (V.V.Kraevskiy). Misol tariqasida prof. O.R.Roziqovning o‘quv topshirig‘iga bergan ta’rifini tahlil qilaylik: o‘quv topshirig‘i o‘quv

materialining o‘qitish va o‘qish ehtiyojiga ko‘ra o‘zgartirilgan shakli [M.H.Mahmudovning didaktik izlanishlarida mashq, trening, test va shu kabilarni o‘quv topshirig‘i shakllari sifatida qarash g‘oyasi asoslandi.

O‘tgan asrning 80-yillaridan boshlab o‘quv materiali mohiyatini tushuntirishning yana ikki xil qarash asoslandi: o‘quv materialini darslikning birligi deb qarash g‘oyasi (V.S.Setlin, L.Ya.Zorina). Haqiqatan ham harqanday darslik o‘ziga oid fasllardan iborat. Bunday talqin darslik mualliflari imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu o‘z navbatida darsliklar hajmining kengayib ketishiga sabab bo‘ladi; ta’lim mazmuni o‘quv materiallarida moddiylashadi. O‘quv materiali mohiyatini shu zaylda tushuntirish ma’lum darajada darslik hajmini chegaralash imkoniyatini beradi.

Shunday qilib, o‘quv materialini ta’lim mazmunining shakli, ta’lim mazmunining birligi, ta’lim mazmunini moddiylashtirish darajasi sifatida qarash ta’lim jarayonining texnologik jabhalariga taalluqlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1.Зорина Л.Я. Дидактический цикл процесса обучения и его элементы // Новые исследования в педагогических науках. №1 (43), -М.: 1984. –с.19-22

2. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения (Методологический аспект).-М.: Педагогика, 1977. –с. 264

3.Маҳмудов М.Ҳ. Таълимни дидактик лойиҳалаш принциплари. -Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. -58 б.

4. Розыков О. Опыт использования инвариантных элементов учебных задач в настроении их оптимальной системы. -М.: НИИ ОП, 1983. -17 б.

MUSIQA TINGLASHNI TASHKIL ETISH YO'LLARI VA FAOLIYAT TURLARI.

Qo'shayev Ilhom Axtamovich
BDPI musiqa va tasviriy
san'at kafedrasi o'qituvchisi

Annotasiya Maqolada O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari va ularni boshlang'ich sinflarda tinglash uchun tavsiyalash va ularni uslub so'zi yordamida avvalo birmuncha keng tarqalgan, aniqrog'i – yig'ma ma'noda jahon xalqlari musiqa san'atiga xos umumilliy yoki muayyan mintaqaviy xususiyatlar tabiati hamda doston,maqom,katta ashula, va ularning har bir qirrasi bir butunicha asrlar davomida insonlar ma'naviy ehtiyojlarini qondirib kelgan qadimiy sharqona san'at ekanligi haqidagi masalalar hamda ularni boshlang'ich sinflarda tinglash uchun tavsiyalar keng yoritib berilgan.

Musiqa janrlari va ularning shakliy tuzilmalarini bilish uchun musiqaning ifodaviy vositalarini o'rganish zarur, bu asosan musiqa asarini tinglash yoki ijro etish jarayonida undagi obrazlarni anglash tasavvur qilish va his etishorqali amalga oshiriladi. Har uchchala faoliyat turi ham musiqa asarini tinglash va jamoa bo'lib kuylashga doir o'quv materiallarining pedagogik vazifalaridan kelib chiqishi lozim. Chunki, jamoa bo'lib qo'shiq aytish o'z xususiyatiga ko'ra aynan musiqa tinglash jarayonida olingan taassurot va ko'nikma o'z navbatida amaliy faoliyat natijasida mustahkamlanadi. Shu sababli ham o'qituvchi o'quvchilardan qo'shiq aytish jarayonida musiqiy o'quv qobilyatini faol rivojlantirib, borishi va ularning idrok malakalarini o'stirishga alohida e'tibor berishi talab etiladi. O'qituvchi birinchi sinfdan boshlab o'quvchilarni xor san'atiga doimiy qiziqtirib, uning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgatib borishi kerak. Jumladan "diqqat", "auftak", "ijroni boshlash", "ijroni tugatish" kabi zarur dirijyorlik qoidalariga e'tibor berishni talab qilishi kerak. Xorga qo'shiq aytish jarayoni bilan bog'liq holatlar, ya'ni qo'llarini tizzalariga erkin qo'yib, stul suyanchig'iga suyanmasdan bosh va gavdani to'g'ri tutib o'tirishga ham amal qilib kuylashni o'quvchilarga doimo o'rgatish, o'o'qituvchining e'tiboridan chetga qolmasligi lozim.

Ikkinchi sinfda esa o'quvchilarning o'qituvchi ovoziga jo'r ovoz bo'lib kuylash uslubi davom etadi. Ularni osoyishta va engil nafas olib, yumshoq jozibali va yoqimli ovoz malakalarini egallashda o'qituvchidan katta mahorat talab qilinadi. O'quvchilarning fiziologik yaxshi munosabati bilan ularning ovoz kuchi, diapazoni, tembri ham o'zgarib boradi va o'z navbatida vokal, xor mashqlarini ma'lum tizim asosida olib borishni taqozo etadi.

Mashqlar ijrosi davomida o'quvchilar ovozini avaylab tarbiyalash bilan bir qatorda badiiy kuzatuvchanlikka alohida e'tibor berib, ijro jarayonida ikki ovozli tovushlarni sezib ajrata olish kabi malakalarni hosil qilish asosiy vazifalardan biri bo'lishi kerak. Ma'lumki tovush hosil qilish kuylashning asosiy vosita sidir. U maxsus mashqlar (a,u, yu, da, de, di, do, du kabi ....) va qo'shiqlar o'rganishda so'zlarni aniq ravon talaffuz etish yo'li bilan shakllanib boradi.

Chnuki talaffuz ashula aytishda katta ahamiyatga egadir. Bunda unli tovushlar cho'zib undoshlari qisqa, tez, aniq va ravon aytilishi kerak. Nutq talaffuzida vokal talaffuzining farqiga doimo e'tibor berish kerak. O'rganiladigan mashq va qo'shiqlarni tanishtirish jarayonida qo'shiqlarni tanishtirish, so'zlarni shoshilmay, dona-dona qilib urg'ulari bilan talaffuz qilish asosiy usullardan biridir. Bu esa vokal –xor mashq va qo'shiqlarini osonlik bilan o'rganib badiiy va ifodali ijro etishga zamin tayyorlaydi. Musiqiy faoliyat turlarining asosiylaridan biri xor va ansambli malakalari muhim rol o'ynaydi. Xorda ovozlarning intonatsion uyg'unligi, jo'rligi, birligi, melodik (gorizontal) va garmonik (vertikal) bo'ladi.

Ikkin sinfda qo’shiqlar, asosiy unisonda kuylanishi sababli melodik soz asoslari shakllanadi. O’quvchilar ovozini har bir qo’shiqning tonallik soziga tushurish bo’yicha berilgan ton jarangini ularga oldindan tasavvur etib, tiniq sozga erishmoq lozim. Ovozni sozga tushirishda o’qituvchining ton berish mahorati muhim rol o’ynaydi. Binobarin, cholg’u asboblari kamer tongan aniq sozlangan bo’lishi shart. Bunday omil o’quvchilar ovzini asrab tarbiyalash uchun muhimdir. O’quvchilarga ton berish, asosan o’qituvchining fortepiano jo’rligidagi ovozi yoki ba’zi hollarda esa jo’rsiz ovozda ton berish orqali amalga oshiriladi.

Xorda ovozlarning ritmik dinamik sur’at tembr (tovush, tusi) kabi musiqiy vositalarning intonatsiya uyg’unligi bu ansambl hisoblanadi. Soz malakasi esa ansambl ijrosini yaxshilashga asosiy omil bo’lib hisoblanadi. Shu boisdan qo’shiqning badiiy ijro etilishi jarayonida ovozdagi soz tiniqligi va ansamblning uyg’unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, ritmansambli musiqa asarining metrik hissalarini sezib kuylashga yordam beradi. O’qituvchinig xorga qilgan dirijyorlik, ovozlardagi jo’rovozlik chapak va cholg’u asboblarini chalib kuyga ritmik jo’r bo’lish marsh musiqasini tinglab qadam tashlab raqm harakatlarini asosiy ritm ansambl hosil qilishda asosiy rol o’ynaydi. Xor ijrochilarini musiqa asarini ma’lum bir sur’atda kuylashga erishishadi. Sur’atda ansamblning o’rni beqiyos hisoblanadi.

Chnuki, sro‘at musiqasining xarakterini o’rganishga ya’ni aniqlashga yordam beradi. Shuning uchun o’quvchilarga musiqaning muhim ifoda vositalaridan biri ham sur’at ekanligi haqida tushuncha berib, ijroda undan to’ri foydalanishga e’tibor berishni uqtirilib borilishi kerak.

Ma’lumki, ikki ovozda kuylash xor san’atining asosiy xususiyatlaridan birdir. Bu o’quvchilar uchun bir oz qiyinchilik tug’diradi. Buning uchun qo’shiqning ritmik tuzilishini chapakda yoki og’zaki tarzda ijro etish mumkin. Bunda o’quvchilar avval qo’shiqning ritmik taktning metrik hissalarini chapakda chalib kuylaydilar. So’ng chapak doirachalari uchburchakli o’rama shaqildoqlarda chalib qo’shiq va cholg’u kuylariga jo’r bo’ladilar. Jumladan, o’qituvchi qo’shiqning kuyini chaladi. O’quvchilar esa unga bum-bak, bum-bak shaklidagi ritmik usul bilan og’zaki jo’r bo’ladilar.

Sinf o’quvchilari ikki guruhga bo’linadi, biri qo’shiq yoki ohangni kuylasa ikkinchisi chapak chalib yoki og’zaki jo’r bo’lib unga ritmik usul berishadi. Sinf o’quvchilari 2 ga bo’libnib qo’shiqning notasiga qarab navbatma-navbat chapak chaladilar yoki kuylaydilar. Masalan: birinchi guruh “bum” decha ikkinchi guruh “bak” deydi yoki “bak-ka” deydi, natijada “bum baka bum bak” usuli vujudga keladi. So’ng shu usulga mos kuy ohangi tanlanib, unga jo’rnavozlik qilinadi. Bunday uslublar o’quvchilarda faqat ikki ovozlik malakalarini rivojlantirib qolmay balki ularda musiqa asarlaridagi tovushlarining uchun qisqaligi jihatidan munosabatlarini va ijodkorligini o’stiradi. Mazkur uslublarda o’yin elementlari bor, u o’quvchilar tomonini diqqat e’tiborini kuychaytiradi. Ulardan biri o’qituvchi tomonidan fortepianoda garmonik va melodik tarzda ijro etishni aytish mumkin.

Shuningdek, muhim elementlar sifatida o’quvchilar kuylayotgan qo’shiqlarning ohangiga o’qituvchi ikki ovoz sifatida jo’r ovozlilikni vujudga keltirish ham mumkin. Bunday usullarni amalga oshirishda vokal, xor mashqlaridan unumli foydalanishni taqozo etadi. Bunda o’qituvchilar o’quvchilardan ikki ovozlikni qanday his qilayotganligi va uning ta’sirchanligini so’rab, ularni ikki ovozli qo’shiqlarni kuylash olamiga olib kirshi mumkin. Ikki ovozlikni hosil qilishda o’quvchilarning mayin ovozda kuylatish mumkin. Aks holda ikkinchi ovoz eshitilmay qoladi. Bunday usullar har-bir darsda reja usulida olib borilsa, dars samaradorligini yanada oshiradi. Umuman, xor bo’lib ashula aytish murakkab psixologik jarayon bo’lganligi sababli o’qituvchi xor bilan ishlash metodlari o’quvchilar ovozining o’ziga xos xususiyatlari va repertuar tanlash imkoniyatlarini yaxshi bilgan holda ishga kirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1.ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРАДИЦИОННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ (на примере искусства дастана) И.АКушаев, И.И Ахтамов Academy, 59-62.

2.MUSICAL PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS OF DOSTON ART. IA Kushaev ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10

3. MUSIC PEDAGOGICAL DOLLARS OF DOSTON ART

IA Kushaev International Engineering Journal For Research & Development 5 (9), 6-6
4. BAKHSHI ART SCHOOLS AND THEIR PERFORMING FEATURES IA Kushaev Scientific reports of Bukhara State University 3 (3), 295-299

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TARBIYA DARSLARINI TAKOMILLASHTIRISH BO‘YICHA METODIK TAVSIYALAR

M.Sh.Shokirova
Zarmed universiteti o’qituvchisi
Z.Sh. Farmonova
Buxoro Shahar 17- maktab
Boshlang’ich sinf o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim bosqichida tarbiya darslarini samarali tashkil etish, ularning mazmun va shaklini zamon talablari asosida takomillashtirish masalalari yoritilgan. Muallif ta’lim-tarbiya birligini ta’minlash, o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlik, axloqiy tarbiya kabi ijtimoiy-ma’naviy fazilatlarni shakllantirishda tarbiya darslarining tutgan o‘rnini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada interfaol metodlar orqali tarbiya darslarini boyitish usullari haqida metodik tavsiyalar berilgan. Tajriba asosidagi misollar bilan boyitilgan mazkur maqola amaliyotchi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun foydali qo‘llanma sifatida xizmat qiladi.

Tayanch tushunchalar: Tarbiya darslari, metodik tavsiya, axloqiy tarbiya, estetik tarbiya, vatanparvarlik ruhi, integratsiyalashgan yondashuv.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar zamirida barkamol avlodni tarbiyalash, o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Tarbiya darslari bolalarda axloqiy mezonlarni, mehnatga, vatanga, atrof-muhitga munosabatni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois, ushbu darslarni samarali tashkil etish va takomillashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim masalalardan biridir.

1. Tarbiya darslarining o‘ziga xos jihatlari

Tarbiya darslari orqali o‘quvchilarda axloqiy, estetik, ekologik, mehnat, jismoniy va huquqiy tarbiyaning asoslari shakllanadi. Ushbu darslar nafaqat axborot berish, balki o‘quvchilarning qalbiga ezgulik urug‘ini qadash, ularda mustahkam irodaviy sifatlarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu sababli, tarbiya darslarining mazmuni hayotiy bo‘lishi, bolalarning yoshi, psixologik xususiyatlariga mos tarzda tashkil etilishi lozim.

2. Metodik yondashuvlarning samaradorligi

Tarbiya darslarini samarali tashkil etishda quyidagi metodik yondashuvlar alohida o‘rin tutadi:

- **Interfaol usullar** – "Aqliy hujum", "Fikrlar doirasi", "Rol o‘ynash", "Muammoli vaziyatlar" kabi usullar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi va mustaqil fikrlashga undaydi.
- **Hayotiy misollar orqali ta’sir qilish** – Mashhur shaxslar hayoti, real voqealar asosida dars o‘tish bolalarga kuchli ta’sir qiladi.
- **Integratsiyalashgan yondashuv** – Tarbiya elementlarini boshqa fanlar bilan bog‘lash orqali o‘quvchilarda uzviy tafakkur shakllantiriladi.
- **Oila bilan hamkorlik** – Tarbiya jarayoni samaradorligi oila va maktab o‘rtasidagi uzviy hamkorlik orqali kuchaytiriladi. Tarbiya mavzulari bo‘yicha ota-onalar bilan suhbatlar, seminarlar tashkil etish ijobiy samara beradi.

3. Darsdan tashqari tarbiya tadbirlarining roli

Boshlang‘ich sinflarda faqat dars bilan cheklanmasdan, darsdan tashqari tarbiya ishlariga ham alohida e’tibor qaratish kerak. Bular quyidagilar bo‘lishi mumkin:

- ✓ Ma’naviy-ma’rifiy suhbatlar

- ✓ Bayram tadbirlari (Navro‘z, Mustaqillik kuni va boshqalar)
- ✓ Maktabdagi kichik sahna ko‘rinishlari, dramatik chiqishlar
- ✓ Tabiat qo‘riqlash aksiyalari, obodonlashtirish ishlari
- ✓ Ota-onalar bilan birgalikda tashkil etilgan sayohatlar va ekskursiyalar

4. **Tarbiya darslarida milliy qadriyatlarning o‘rni**

Milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish o‘quvchilarni o‘zligiga sodiq, vatanparvar, ota-onaga hurmatli insonlar bo‘lib voyaga yetishlarida asosiy omildir. Buning uchun:

- O‘zbek xalq ertaklari, maqollari, she’riy asarlaridan foydalanish
- Milliy bayramlar, urf-odatlar haqida ma’lumot berish
- Mahalliy qahramonlar hayoti bilan tanishtirish

Tarbiya darslari mazmunida ana shu qadriyatlar mustahkam o‘rin egallashi kerak.

Quyida Tarbiya fani 1-sinflar uchun “Jonajon Vatanim” mavzusida dars ishlanmani taqdim etaman. Bu ishlanma o‘quvchilarda Vatanni sevish, uni ardoqlash tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Dars ishlanma

Mavzu: *Jonajon Vatanim*

Fan: Tarbiya/ Ma’naviyat saboqlari bilan uyg‘unlashtirilgan ochiq dars
Sinfi: 1-sinf
Dars turi: Yangi bilim beruvchi
Dars uslubi: Suhbat, savol-javob, guruhlarda ishlash, rasmli ko‘rgazma
Dars jihozi: O‘zbekiston xaritasi, bayroq, gerb, Vatan haqida suratlar, multimedia (agar mavjud bo‘lsa), she’rlar

Dars maqsadi:

Ta’limiy:

- O‘quvchilarga Vatan tushunchasini tushuntirish;
- O‘zbekiston haqida boshlang‘ich ma’lumotlar berish (bayroq, gerb, poytaxt).

Tarbiyaviy:

- Vatanga muhabbat, faxr tuyg‘ularini shakllantirish;
- Mustaqillik g‘oyalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash.

Rivojlantiruvchi:

- O‘quvchilarning og‘zaki nutqi va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish;
- Rasm va belgilar asosida mustaqil fikr bildirishni shakllantirish.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism (3 daqiqa):

- Salomlashish;
- Navbatchining axboroti;
- Davomatni aniqlash;
- O‘quvchilarni darsga tayyorlash.

2. Kiruvchi suhbat (5 daqiqa):

- O‘quvchilarga savollar:
  - Siz qayerda tug‘ilgansiz?
  - Qaysi shaharda/tumanda yashaysiz?
  - Sizning Vataningiz qaysi davlat?
  - O‘zbekiston haqida nimalarni bilasiz?

📌 O‘quvchilar faolligiga qarab, bayroq, gerb va poytaxt haqida qisqacha tushuncha beriladi.

3. Yangi mavzuni tushuntirish (10 daqiqa):

- “Vatan nima?”, “Biz nega Vatanni yaxshi ko‘rishimiz kerak?” mavzularida suhbat;
- O‘zbekistonning bayrog‘i, gerbi, madhiyasi haqida qisqacha ma’lumot;
- Ko‘rgazmali vositalar orqali tushuntirish (xarita, bayroq, suratlar);
- Vatan haqida she’r o‘qish:

She’r namunasi:

Jonajon Vatanim — O‘zbekiston,
Hur o‘lkam, mustaqil yurtim san.
Har on, har lahzada qalbimda,
Yashaysan, yuragim ichidadir san!

4. Amaliy mashg‘ulot (10 daqiqa):

- O‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lish:
  - 1-guruh: Bayroqni ranglariga qarab tasvirlash.
  - 2-guruh: Vatan haqida she’rni yod olish.
  - 3-guruh: O‘zbekiston xaritasi bo‘yicha viloyatlarni ko‘rsatish (oddiy shaklda).

5. Mustahkamlash (5 daqiqa):

- Savol-javob:
  - Vatanimiz nima deb ataladi?
  - Poytaxtimiz qaysi shahar?
  - Bayrog‘imizda nechta rang bor?
  - O‘zbekistonni qanday yaxshi ko‘ramiz?

6. Baholash (2 daqiqa):

- O‘quvchilarning faolligi, ishtiroki, topshiriqlarda qatnashishi asosida rag‘batlantirish:
  - “Yaxshi”, “A’lo”, “Barakalla” so‘zlari bilan og‘zaki baholash;
  - Yulduzchalar yoki tabassumli stikerlar berish (agar mavjud bo‘lsa).

7. Uyga vazifa (1 daqiqa):

- “Vatan” so‘zi haqida ota-ona bilan suhbat qilish;

Ko’changiz va uyingiz rasmini chizing deya ijodiy topshiriq beriladi

Har bir mavzu so’ngida darsning o’quvchiga qiziq bo’lganligi hamda tushunarli bo’lganligi haqida bilib olish uchun smaylik ko’rinishidagi chizmalar berilgan bo’lib, o’z ixtiyoriga ko’ra o’quvchi uni bo’yaydi.

Bu ham o’quvchini darsda o’zini erkin tuta olishi mumkinligini, ham o’qituvchining dars mahorati aynan jajji qalb egalari tomonidan xolisona baholanganligini bildiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda tarbiya darslarini takomillashtirish uchun zamonaviy, interfaol va bolalarning psixologik xususiyatlariga mos metodik yondashuvlar zarur. Har bir o‘qituvchi tarbiya jarayonini ijodiy tashkil etishi, uni oila va jamiyat bilan uzviy bog‘liq holda olib borishi lozim. Tarbiya darslarining sifati va mazmuni kelajak avlodning ma’naviy qiyofasini belgilaydi. Shunday ekan, har bir pedagog ushbu jarayonda o‘zining mas’uliyatini chuqur his etib, doimiy izlanishda bo‘lishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi– Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023.
2. 1-sinf “Tarbiya” darsligi Mualliflar: O.V.Usmanova, Y.V.Risyukova – Toshkent: “Novda”, 2024.
3. 1-sinf “Ona tili” darsligi Mualliflar: G’.Abdullayeva, M.Mirzaahmedova va boshqalar– Toshkent: “O‘qituvchi”, 2022.
4. “Ma’naviyat asoslari” (1-sinf uchun metodik qo‘llanma) – Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi tavsiyasi asosida Toshkent, 2022.
5. O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi – Taniqli bolalar shoiri va yozuvchilari (H. Olimjon, G. G‘ulom, M. Shayxzoda va boshqalar)ning Vatan haqidagi she’rlari.

ТЕКСТ В УЧЕБНИКАХ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ И ЕГО ВИДЫ

Джаханова Наргиза Юнусовна
Бухарский государственный университет
базовый докторант
jaxonovanargiza@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается содержание речевых компетенций, которые формируются у учащихся в процессе работы над текстом на уроках родного языка в начальной школе. Подчеркивается важность и содержательность работы над текстом в развитии речевых компетенций. Помимо этого, разъясняются типы текстов в учебниках родного языка для начальной школы и приводятся примеры упражнений. **Ключевые слова:** обучение на родном языке, речевая компетенция, текст описательный, повествовательный, аналитический, аргументативный, прагматика, прагматический текст, прагматическая задача, упражнение с картой, объявление.

Введение. Основным средством межличностного общения является язык. Изучение родного языка-неотъемлемая часть успешной адаптации детей в современном мире, а также основной инструмент, обеспечивающий их социализацию. В начальных классах, наряду с преподаванием языка, необходимо формировать уважение к традициям и культуре не только своего народа, но и других народов. С первого дня поступления в школу ученик сталкивается со сложными жизненными ситуациями. Ребенок попадает между новой средой, незнакомыми детьми, научными понятиями. Поэтому у каждого ребенка должны формироваться языковые навыки для успешной адаптации в сложных жизненных ситуациях.

Основная часть. Обучение родному языку в начальной школе-важнейший этап языкового образования. Именно в начальном образовании одним из эффективных способов развития языковых навыков учащихся является работа над текстом. Техника работы с текстом основана на психолингвистических особенностях речи младших школьников. Психолингвистика-это область, в которой человек оценивает речь, исследует аспекты формирования и слухового восприятия речи как сложной системы и структуры речевой деятельности в связи с развитием общества, личности. Основным предметом изучения психолингвистики является формирование речи, ее сознательное слышание и ощущение, формирование речи детей.

” Родной язык " - это дисциплина, которая не только учит лексико-грамматическим нормам, но и служит произвольным предметом в речевой деятельности учащегося, развитию его способности на слух понимать тексты в разрезе предметов, правильно читать, применять орфоэпические и орфографические нормы. Для логического, критического, творческого мышления ученика особое внимание уделяется пониманию прочитанного на уроках родного языка. Учащийся, освоивший родной язык, с удовлетворением осваивает другие предметы. [1, 28]

Посредством работы над текстом на уроках родного языка у учащихся формируются речевые компетенции. В системе общего среднего образования у учащихся должны развиваться следующие речевые компетенции:

- уметь читать бегло и выразительно, различая стиль текста;
- уметь понимать, как язык используется в тексте, в частности, какое значение несет каждое слово, словосочетание и форма предложения, почему используется именно это слово, соединение или предложение, а также функцию средств связи структуры текста и его компонентов;
- уметь определять вклад в текст идиоматических (идиоматических)произведений, пословиц и афоризмов;
- возможность найти заголовок (ы), соответствующий содержанию текста;
- уметь определять точку зрения автора на текстовый объект;
- сделать вывод, уметь связать вывод с событием, приведенным в тексте;

- знать, какова цель написания текста, для какой категории читателей он предназначен, в каком контексте он написан, и уметь применять эти знания для лучшего понимания текста [1, 52].

Поэтому в формировании речевых компетенций у учащихся очень важна правильная организация работы над текстом.

Обсуждения и результаты. Привлечение учащихся к работе над текстом в начальной школе считается педагогическим процессом, проявляющим специфические черты. Как и в любом педагогическом процессе, при работе над текстом в начальных классах необходимо учитывать определенные психолого-педагогические, методические требования. Только тогда ученики начальных классов смогут овладеть определенными знаниями через работу с текстом, овладеть беглыми и осознанными навыками и умениями родного языка, обогатится речь, разовьются навыки мышления. В результате выполняются требования, предусмотренные учебной программой. Тексты, приведенные в учебниках родного языка, являются средством формирования речевых навыков у младших школьников. Основная цель уроков родного языка в начальных классах-подготовить учащихся к правильному пониманию содержания текста, умению сознательно и выразительно читать, воспринимать информацию, представленную в тексте, реагировать на реалии, выраженные в тексте. На уроках родного языка учащиеся изучают содержание текстов различной формы и содержания. Разберем некоторые виды текстов в учебниках родного языка.

Описательный текст. Этот тип текста обычно фокусируется на описании чего-то или явления. Описательный текст подробно описывает внешний вид, свойства, состояние вещи или явления. Примером может служить текст о “луке” из книги “Путешествие в мир растений”, приведенный в упражнении 60 части 4 страницы 51 учебника родного языка 4 класса. В тексте описывается значение лука в древние времена.

Лук-это корм, известный очень давно. Его очень почитали жители Древнего Египта. Греки же считали лук божественным растением. Он сравнил свою многослойную внутреннюю структуру со структурой Вселенной, то есть с небесными этажами. Греческая богиня полей и лесов Пан также изображена в виде луковицы. Тем не менее, даже благородные греки, такие как знатные римляне, не испытывали недостатка в еде лука. Причиной этого было то, что его резкий запах распространял неприятный запах изо рта. У римлян же, напротив, почти весь лук употреблялся в пищу в больших количествах, независимо от социального статуса человека. Родина лука до сих пор точно не определена.

Повествовательный текст. Это тип текста, который фокусируется на описании события или явления посредством повествования. В этом тексте обычно упоминаются действия, события и персонажи.

Примером текста рассказа может служить упражнение 15, приведенное в части 4 учебника родного языка для 4 класса. В тексте герой рассказывает историю о том, как он с другом отправился в летний лагерь.

Во время летних каникул мы с другом акобиром отдыхали. Мы с удовольствием отдыхали на природе. Акобир идет на тренировку по плаванию. Он выиграл соревнования по плаванию. Наслаждаясь ее достижениями, я тоже поклялся плавать. Мы вернулись из лагеря с миром впечатлений. Я рассказал о них своим сверстникам.

Аналитический текст. Этот тип текста направлен на углубленный анализ явления, события или явления, выявление его причин и следствий. В аналитических текстах часто используются методы научного и философского анализа. В части 4 учебника родного языка 4 класса стр. 35, упражнение 35 приведен аналитический текст. В тексте анализируется, насколько вредно сжигание засохших листьев для здоровья человека.

Тридцать килограммов вредных отходов выбрасываются в воздух при сжигании тонны сухих листьев. Когда из этого воздуха дышат тысячи, миллионы людей,. их здоровье подорвано. При этом в первую очередь страдает бронхолегочная система, постепенно

выводящая из строя организм человека. Затем повреждаются почки и печень, мозг, нервная система, а также снижается иммунитет.

Спорный текст. Аргумент, аргумент (от лат.argumentum) - рассуждение или доказательство, приводимое для подтверждения истинности какого-либо суждения) или типа текста, написанного с целью выражения мнения. В этом типе текста проводится сравнение двух и более мнений, рассмотрение противоположных точек зрения.

Текст, приведенный в упражнении часть 4, стр. 83, 106 учебника родного языка 4 класса, имеет спорную форму. В тексте аргумент о том, что человек всегда должен стремиться вперед в достижении своей цели, доказывается на примере Орла и вороны.

Единственная птица, которая может ужалить орла,- это ворона. Он приземляется на плечи Орла и начинает топать шеей. Но высокая птица не заботится об этом, не борется с вороной, не тратит впустую свои силы. Он просто широко расправляет крылья и поднимается наверх небо-он летит на Соколе, когда орел становится выше, ворон с трудом дышит, и его конец падает.

Когда человек движется к своей цели, ему не нужно спорить или кому-то что-то доказывать. Двигайтесь вперед. Продолжайте свой путь. Тогда все препятствия начнут чувствовать себя комфортно сами по себе.

Упражнение 95 на странице 74, приведенное в этом разделе учебника, Также является примером дискуссионного текста.

Неуважение к матери-природе однажды будет стоить и нам. Сегодня мы отчаянно любим красивые аллеи, но мы также возвращаемся, заполняя их всевозможными отходами. Простит ли нас природа за каждую причиненную нам боль?

Нарушение экологии оказывает огромное влияние не только на окружающую среду, но и на человечество. Вызывает различные заболевания. Люди сознательно берут на себя ответственность за свою жизнь. Наш долг перед природой-внести свой вклад в ее сохранение и призвать к этому и других.

Инструкция текст. Это тип текста, написанный с целью пошагового объяснения процесса или практики. Эти типы текстов часто показывают пользователю, как что-то сделать. Учебники по родному языку для начальных классов также содержат обучающие тексты. Например, в тексте домашнего задания, приведенного в части 1 стр. 29 учебника родного языка 2 класса, дана инструкция по приготовлению национального блюда.

Разогрейте кастрюлю и залейте растительным маслом. Овощи и мясо нарезаем квадратиками. Измельчаем чеснок. Обжариваем лук до золотистого цвета и добавляем мясо. Немного обжарив, добавляем томатную капусту и чеснок, еще немного обжарив, морковь. Хорошо обжариваем, добавляем картофель и продолжаем жарить. Затем добавьте болгарский перец, помидоры и специи и перемешайте, затем влейте воду. Доведите до кипения на среднем огне, пока все овощи и мясо не будут приготовлены. Готовый суп украшаем зеленью и подаем к столу.

Приятного аппетита!

Примечание текст. Тип текста, который является кратким и ясным, с упоминанием задачи, совета или инструкции. Примечания содержат важные правила, необходимые для выполнения определенного действия. Примечание тексты будут немного меньше по размеру. С другой стороны, предложения, представленные в тексте, выражают командно-желательное содержание в соответствии с целью выражения.

В качестве примера текста заметки можно назвать Упражнение 1 на стр. 62 части 2 учебника родного языка 2 класса. В упражнении рассказывается, какие правила техники безопасности следует соблюдать при использовании микроволновой печи.

Не нагревайте пищу слишком долго.

Защитите устройство от воды.

Не кладите на устройство разные предметы.

Никогда не используйте металлическую посуду для разогрева пищи.

Прагматические тексты также важны для успешного изучения языка учащимися. Прагматические тексты - это тексты, направленные на достижение определенной цели. К таким текстам относятся различные надписи в общественных местах, рекламные плакаты, карта, меню, использование реферальной информации, инструкции по использованию той или иной технологии. Такие тексты не только содержат базовый словарный запас, но также учат правильной грамматике и стилю представления [6].

Ссылки

1. O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim milliy o‘quv dasturlari “Ona tili” fani bo‘yicha. -T.: “Toshkent”, 2021. – 252. b.

2. Boynazarova D.D., Toirova M.E. Ona tili IV qism. 4-sinf uchun darslik. -Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 88 b.

3. Kuranov D.S. Ona tili I qism. 2-sinf uchun darslik. -Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. -88 bet.

4. Kuranov D.S. Ona tili II qism. 2-sinf uchun darslik. -Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. -88 bet.

5. Kuranov D.S. Ona tili IV qism. 2-sinf uchun darslik. -Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. -88 bet.

ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

С.Р.Абдалова
п.ф.н., доцент
Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотатция: Ушбу мақолада дарснинг ўқув жараёнига таъсирини ўрганиш, муаммоли дарсни ташкил этиш бўйича назарий тадқиқотларнинг амалда жорий этилиши, дарс мақсадини аниқлаб олиш, мақсад доирасида амалга ошириладиган вазифаларни белгилаш, муаммоли дарс самарадорлигини аниқлаш учун текшириш-воситалари кабилар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: билим, кўникма, малака, муаммоли дарс, компетенция, илмий-техник, педагогик маҳорат, методика, технология, - баҳолаш мезонлари, интерфаол усуллар, схема, график, жадвал, компьютер, интилиш, қатъийлик, тиришқоқлик ва б.қ.лар.

Олий таълим муассасалари (ОТМ)да ташкил этиладиган муаммоли дарс талабаларда касбга қизиқишни кучайтиришга, ижодий ишланишга, эркин фикр юритишга, мустақил билим олишга йўналтирилиши ҳамда бугунги кунда фан, техника ва технологияларнинг ютуқларидан фойдаланишни назарда тутиши лозим.

Бизнинг фикримизча, бу борада дарснинг ўқув жараёнига таъсирини ўрганиш муҳим. Асосийси, муаммоли дарсда талабалар умумий талабларга жавоб берувчи ўқув-билиш компетенцияларига эга бўлиб, улар илмий-техник ўзгаришлар таъсирига мос келиши лозим. Эгалланган компетенциялар касбий билимларга асос бўлиб, унинг мустаҳкамлиги дарс самарадорлигига олиб келади. Мазкур жараёнда талабалар эгаллаши лозим бўлган компетенциялар унинг келажакдаги фаолияти, меҳнат тури ва ишлаб чиқаришда эгаллайдиган ўрнига боғлиқ бўлади, шунинг учун талабалар кўрсатилган фанлар бўйича назарий ва амалий дарсни мустаҳкам эгаллаб бормоғи лозим.

Муаммоли дарсни ташкил этиш бўйича назарий тадқиқотларнинг амалда жорий этилишини, педагогик самарадорлигини аниқлашда кузатиш-синов ишларини олиб бориш муҳим. Бунда:

- педагогларда фанлардан муаммоли дарсни ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувнинг юзага келишини;

- уларда замонавий педагогик, ахборот, муаммоли ўқитиш технологиялари моҳиятини англаш ва уларни дарс жараёнига татбиқ этишга нисбатан истакнинг мавжудлигини;

- талабаларнинг ўз фикрларини эркин баён эта олиш имкониятларига эгаликлари, қизиқишлари, билим даражаларини инобатга олиш лозим.

Бунинг асосида дарс мақсадини аниқлаб олиш, мақсад доирасида амалга ошириладиган вазифаларни белгилаш, материаллар мазмунини ишлаб чиқиш, уни ёритишга хизмат қиладиган шакл, метод, технология ва воситаларни аниқлаш, талабалар томонидан материаллар моҳиятининг эгалланиш даражасини белгиловчи назоратни йўлга қўйиш, натижаларни умумлаштириш, таҳлил этиш ва хулоса қилиш, самарадорлик даражасини эътироф этиш асосида навбатдаги фаолият йўналишини белгилаб олиш каби вазифаларни амалга ошириш лозим.

Муаммоли дарс материаллари мазмунини танлаш, тузилиши ҳақидаги масала, унинг мақсадларига боғлиқ ҳолда ҳал қилинади. Талабалар муаммоли топшириқ ва вазифалар билан мустақил ишлашга ўргатилади.

ОТМлар муаммоли дарс самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган муайян шарт-шароитларни аниқлашга йўналтирилган кузатиш-синов ишларини амалга оширишда асосий эътиборни мазкур муаммони ўрганишнинг икки жиҳати: муаммоли дарснинг мавжуд ҳолати, эришилаётган ютуқлар, йўл қўйилаётган камчиликлар сабабини ўрганиш, келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш ҳамда педагогик ёндашув мазмунини очиб бера оладиган кузатиш-синов ишларининг амалга оширилишига қаратиш муҳим.

Мазкур ишларни амалга ошириш жараёнида талабаларнинг касбий билимлари даражасини оширишга эътибор қаратилади. Шу мақсадда сўровнома ўтказиб, билдирилган фикрларни умумлаштириш натижасида қуйидаги хулосани олиш мумкин: муаммоли дарсни ташкил этишга янгича ёндашувни шакллантириш педагогик зарурият эканлигини англаш, ижодий фаолиятни ташкил этиш, педагогик, ахборот, муаммоли ўқитиш технологияларидан фойдаланиш ҳамда амалиётга татбиқ эта олиш, дарсни олдиндан лойиҳалаш кўникмасига эга бўлиш.

Қўйилган мақсаднинг ижобий натижаси қуйидаги педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини назарда тутиши лозим:

- амалга оширилаётган муаммоли дарснинг мавжуд ҳолатини ўрганиш, сифат даражасини аниқлаш;

- дарсни самарали ташкил этиш имконини берадиган дидактик омилларни аниқлаш;

- дарсда талабаларнинг амалий кўникма ва малакаларини шакллантириш;

- педагогларда муаммоли дарсни ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувни шаклантириш;

- педагогик маҳоратнинг ошишига эришиш;

- танланган методика ва технологияни синовдан ўтказиш;

- якунловчи кузатиш-синов ишларининг натижаларини ҳисоб-китоб қилиш ҳамда унинг асосида танланган методика ва технология, кузатиш-синов иши мазмуни, илгари сурилган таклиф ва тавсияларнинг самарали

Муаммоли дарс материаллари мураккаблик даражаси талабаларнинг

Талабаларнинг ўз-ўзига баҳоси саволномаси бўйича қуйидаги ишларни амалга ошириш мумкин:

- қўшимча адабиётлар билан ишлаш;
- схема, график, жадвалларни тайёрлаш;
- топшириқларни мустақил бажара олиш;
- дарс материалини ўз сўзлари билан қайта айтиб бериш;
- саволларни мустақил қўйиш;
- асосий фикрни ажратишни билиш;
- тажриба ўтказиш, таҳлил қилиш ва муаммони белгилашни билиш;
- ўз ишини режалаштириш ва ташкиллаштиришни билиш;
- компьютерда ишлашни билиш;

- ўзида мақсадга интилиш, қатъийлик, тиришқоқлик каби ирода сифатларини шакллантириш ва б.қ.

Шундай қилиб, республикамизда ёшларни касбга йўналтириш тизимини такомиллаштиришда, талабаларнинг ОТМларда олган назарий билимларини келгуси касбий фаолиятида тўғри амалга оширишда муаммоли дарслар муҳим ҳисобланади. Бундай дарслар талабалар назарий тайёргарлигини амалий фаолият билан боғлашни таъминловчи ўқув жараёнининг асосий қисми сифатида, уларни келажак касбига муваффақиятли тайёрлаш воситаларидан биридир. У таълим тамойиллари ва қонуниятларини тушуниб етиш, касбий кўникма ва малакаларни эгаллаш, амалий иш тажрибаларини тўлиқ англаб етиш имкониятини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Беспалько В.П.Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., - 1995. -240 с.

2. Алимов Н. Таълим олувчиларнинг ижодий кобилиятларини шакллантириш жараёнида муаммоли таълимнинг ўрни // Замонавий техника ва технологияларнинг долзарб муаммолари. Респ. Илмий-техник конферен. материаллари. - Жиззах, -2008. -Б. 180-183.

3. Мавлянов А., ва б.қ.лар. Ўқув машғулотларини ташкил этишда таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. Тафаккур бўстони нашриёти. – Т:. - 2013. - 142 б.

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA XALQ PEDAGOGIKASI MANBALARIDAN FOYDALANISH YUZASIDAN TAVSIYALAR

Xayrullayeva Dilnoza Nurmat qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola etnopedagogikaning didaktik imkoniyatlarini boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida yoritishning muhim ahamiyati haqida yozilgan bo‘lib, qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazish zaruriyati haqida aytib o‘tilgan. Asrlar davomida saqlanib kelayotgan bu qadriyatlar o‘quvchilarga tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal qilishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: Etnopedagogika, maqol, masal, topishmoq, dars, nutq, tovush, ta’lim, pedagogika, rivojlantirish, , metodika, faoliyat, natija.

Bugungi kunda har tomonlama yetuk, o‘z xalqi va vataniga fidoiy, jismoniy barkamol yoshlarni tarbiyalashda xalq pedagogikasining barcha imkoniyatlaridan foydalanish maqsadida boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darsliklarida maqol, topishmoq, masal, ertak, rivoyat, xalq qo‘shiqlari, an’ana va marosimlari mavzular tarkibida bayon etilgan. Chunki xalq pedagogikasi manbalarida xalqimizning ijtimoiy hayot haqidagi tushunchalari, uning estetik qarashlari, axloqiy tarbiya qirralari, urf-odati, uzoq tarixi, dunyoqarashi va orzu-umidlari namoyon bo‘ladi

Etnopedagogikada umuminsoniy yuksak ma’naviy-axloqiy qadriyatlar jamlangan: hayot, muhabbat, vatan, salomatlik, ozodlik, e’tiqod, xotira... O‘tmishga har bir murojaat esa bugunni poklaydi, kelajakni boyitadi. Etnopedagogika abadiy hayot baxsh etuvchi manba, har bir inson va butun xalqning o‘tmishi, buguni va kelajagi o‘rtasidagi jonli ko‘prikdir, deydi etnopedagogika asoschilaridan biri G.N.Volkov.

Bu kabi tushunchalar yosh avlod qalbida milliy g‘ururni, vatanparlikni ulug‘laydi hamda o‘quvchining nutqi ravonligi, og‘zaki fikrini, matn yuzasidan ijodiy hamda tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash kabi hozirgi maktab darsliklariga qo‘yilgan ***4K ko‘nikmalarining*** *(kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya)* ham rivojlanishiga ham turtki bo‘ladi, deb hisoblayman.

Masalan, 3-sinf O‘qish savodxonligi darsligi 1-qismida “Insoniy fazilatlar to‘g‘risida maqollar” mavzusi keltirilgan. Avval o‘quvchilarga “ *Fazilat nima? Salbiy xislat deganda nimani tushunasiz? Misol keltiring. Sizningcha, eng yaxshi insoniy fazilatlar qaysi? Nima deb o‘ylaysiz, fazilatlarni qanday shakllantirish mumkin? Salbiy xislatlardan qutulsa bo‘ladimi?”* mazmunidagi topshiriq berilgan. Bu sinf jamoasi bilan birgalikda tahlil qilinib, fan o‘qituvchisining fikrlari ham

o‘rganilganidan so‘ng, maqollar keltirilgan. Maqollarni o‘qib tahlil qilishganidan so‘ng. maqol haqida to‘liq ma’lumot berilgan.

Maqollar xalq tomonidan yaratilgan hikmatli iboralardir. Maqollar xalq donishmandligi ramzi hisoblanadi. Chunki ular xalqning hayotiy tajribalari va kuzatishlari asosida yaratiladi. Maqollar og‘izdan-og‘izga o‘tib, soda, tushunarli va ixcham ko‘rinishda bizgacha yaetib kelgan. Ularni qo‘llash nutqning ta’sirchanligini oshiradi. Maqollarda bildirilgan fikrlarga amal qilish esa insonni go‘zal fazilatlar egasiga aylantiradi.

Maqol so‘zining turli tillarda turlicha atalishiga e’tibor bering.

Maqol – o‘zbekcha

Пословица – ruscha

Sprichwort – nemischa

Proverbio – italyancha

Proverbe – fransuzcha

Proverb–inglizcha Etnopedagogika xalqimizning qahramonona o‘tmishi, milliy qadriyatlari, tarixi, urf-odatlari, ta’lim-tarbiyadagi ilg‘or g‘oya va tajribalarini o‘zida aks ettiradi. Ana shu bebaho merosni o‘rganish va undan o‘quv tarbiya jarayonida foydalanish uchun, avvalo, xalq ommasi to‘plagan pedagogik ma’lumotlar, bilimlar, ko‘nikma va malakalar qanday manbalardan olinishini bilishimiz kerak. Zotan, xalq pedagogikasi manbalarida qator o‘ziga xoslik va takrorlanmaslik mavjuddir.

Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, ta’limning jahon ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogik texnologiyalarda yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Bu yondashuvlar o‘z navbatida o‘quv jarayonining tashkiliy va metodik jihatlariga muayyan ijobiy o‘zgarishlar olib kirmoqdaki, ularning ko‘pchiligi pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat bilan uzviy bog‘liq.

Har bir darsni o‘ziga xos usul asosida o‘tish, o‘quvchining fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg‘otish o‘qituvchining mahoratiga bog‘liq. Xalqning milliy qadriyat, an’analarini ham boshlang‘ich sinfdanoq o‘quvchilar qalbiga singdirib borish bilan ona Vatanga muhabbatini yanada oshirish lozim.

Xalq aqlli kishilarni bejizga dono deb atamaydi. Ularning o‘z mulohazasi, ziyrakligi, insonlarga kerakli va foydali narsalarni o‘ylab topadi. Xalqimizning mana shunday buyuk ajdodlarga bo‘lgan hurmatini, kelajak avlodlarga qoldirib ketgan katta ilmiy, ma’naviy va madaniy merosini yosh avlod ongiga singdirish uchun kichik maktab yoshidan boshlab tizimliishlar qilinmog‘i lozim. Dunyo tan olgan ushbu shaxslar o‘z iste’dodlarini bolaligidan shakllantirib, bilim olib o‘z tanlagan yo‘lida ulkan natijalarga erishish uchun doimo o‘qib izlanganligini anglagan avlod vaqtini bebaho ne’mat bilib, undan unumli foydalanadi, deb baralla ayta olamiz.

Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida etnopedagogika namunalarini o‘rgatish metodikasining vazifalari - xalq pedagogikasining ta’lim-tarbiyaga oid boy tajribasi, tarbiya usullari, insoniy fazilatlar va qadriyatlar, xalq pedagogikasining sharqona va turkona an’analari, ta’lim-tarbiya jarayonlarining xalq og‘zaki ijodida, milliy urf-odatlarda, diniy ta’limotlarda ifodalanish masalalarini o‘rganish hamda kelajak avlodga uning mazmun mohiyatini tushuntirishdan iborat. O‘zbek xalqining o‘tmishdagi tarixiy tajribasi, ma’naviy, madaniy, ijtimoiy hayoti, oilada farzand tarbiyasi bilan bog‘liq masalalami ilmiy jihatdan to‘la bilish uning kelajakdagi taraqqiyot yolini aniq belgilab beradi.

Etnopedagogika - etnik guruhlarning ta’lim tarbiya borasidagi tajribalari, oila, urug‘, avlod, millatning qadimiy qadriyatlariga ma’naviy, botiniy va zohiriy qarashlari haqidagi fandir. U xalq pedagogikasidan zamonaviy sharoitlarda foydalanish yo‘llarini ko‘rsatadi, etnik guruhlarning bu boradagi tajribalarini yig‘adi va tatbiq etadi. Boshqacha qilib aytganda, etnopedagogikani turli xalqlar tarbiyasining tarixi va nazariyasi sifatida ko‘rish mumkin. Barcha xalqlarda benazir aql, xushmuomalalik, mardlik, haqgo‘ylik, mehnatsevarlik, vatanga muhabbat, xalqiga sodiqlik kabi xislatlar yuqori baholanadi. Maqollarda biz buni yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Xalq maqollari eslab qolish uchun qulay shaklga ega bo‘lib, etnopedagogik vosita sifatida ular ma’nosini kuchaytiradi. Maqollar xotiraga mahkam o‘rnashadi. So‘z o‘yinlari, so‘zlarning

turlicha jarangi, qofiyadoshligi, ohangdorligi, goho shu qadar jozibali bo‘ladiki, kishi oson esda saqlab qoladi. Ayni holda she’riyat donolikni, tarbiya va uning hosilasi xulqni ifoda eta bilish faoliyati tajribasini asrash va targ‘ib qilish vazifasini ado etadi. Maqolning asil vazifasi tarbiyadir, ular qadim zamonlardan buyon ta’lim vasitasi bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Bir tomondan, ular ta’lim g‘oyasidan iborat, ikkinchi tomondan tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatib, ta’lim vazifasini bajaradi, xalq tasavvurlariga mos keluvchi tarbiya ta’sirining vositalari, uslublari to‘g‘risida hikoya qiladi, shaxsning ijobiy yoki salbiy jihatlarini baholaydi, shaxsning shakllanish maqsadlarini u yoki bu tarzda aniqlab, tarbiyalanishga chorlaydi, o‘zlarining tarbiyachidek qutlug‘ vazifalarini mensinmaydigan katta yoshdagi odamlarni qoralaydi va hokazo. Maqollarning eng keng tarqalgan shakli o‘gitdir. Ta’lim nuqtai nazaridan o‘gitlar uch toifaga bo‘linadi. Bolalar va yoshlarni yaxshi xulqli bo‘lishga, shu jumladan, muloyim bo‘lishga undaydigan tanbehlar. Katta yoshdagi odamlarni o‘ziga yarashadigan xulq-odobga o‘rgatadigan tanbehlar va nihoyat, tarbiya natijalarini aks ettiruvchi, ta’lim maslahatlaridan iborat o‘ziga xos nasihatlar. Bu, ayniqsa, ta’lim tajribasini umumlashtirishning o‘ziga xos shakli sanaladi. Maqollarda bolalarning tug‘ilishiga, ularning xalq hayotidagi o‘rniga, tarbiya maqsadlari, vositalari va uslublariga, rag‘batlantirish va jazolashga, o‘qish mazmuniga, mehnat va ahloq tarbiyasiga, bolalarning ota-onalar fe’l-atvoridagi fazilatlarni meros qilib olishiga, atrof muhit va jamoatchilik fikrlarining ta’siriga daxldor ta’lim g‘oyalari o‘z aksini topgan.

Bola tarbiyasida yomon tomonga og‘ish yuz berishi ham mumkinligini to‘g‘ri his etgan xalq, ularni qayta tarbiyalashga oid qator metodlarni tavsiya etadi: “Buyumni suv bilan, insonni o‘rgatish bilan tozalashadi”. Lekin, Rudakiy ta’kidlaydiki: “Agar kim olmasa hayotdan ta’lim, unga o‘rgatolmas hech bir muallim”. Yoki: “Tarbiyasizlikning davosi bor, axmoqlikning davosi yo‘q.”, “Toptalgan o‘tloqda ham gul unadi” va boshqalar shular jumlasidandir. Jamiyatning ma’naviy yetukligi, ijtimoiy ong teranligi, inson kamolotini ta’minlashda etnopedagogika asarlarning ahamiyati beqiyosdir. Shuning uchun o‘zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo‘lini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich sinf ma’lum ma’noda bilimlar poydevorini mustahkam qurish davri. Yoshlik davridan boshlab o‘z xalqining qadriyatlarini hurmat qilgan bolada kelajakda hech qachon yomonlik, turli xil salbiy illatlar paydo bo‘lmaydi. Qadriyatlarni yaratuvchi ham, avloddan-avlodga yetkazuvchi ham xalqning o‘zi. Shu bois ham xalq pedagogikasida qadriyatlar pedagogik jihatdan keng o‘rganiladi va kichik yoshdan o‘quvchi ongiga singdiriladi. Bu sohada yana keng qamrovli ishlar olib borilib, har bir darslikda qadriyatlarimizga nisbatan hurmat, milliy g‘urur shakllantirilib borilsa buyuk ajdodlarimizga munosib avlodlar tarbiya topib, kamolga yetadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aydarova U.B. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. 1-qism. Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023-y. – 80 b.
2. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. 1-qism. Toshkent. “Novda Edutainment”, 2023. – 80 bet.
3. Xayrullayeva D. BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI TA’LIMINING AHAMIYATI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
4. Xayrullayeva D. N. ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ETNOPEDAGOGIKA NAMUNALARINI O‘RGATISH METODIKASI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1262-1267.

XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARINI BOSHLANG‘ICH TA’LIM FANLARI BILAN INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O‘RGATISH: DIDAKTIK YONDASHUVLAR VA ZAMONAVIY METODIKALAR

Jabbarova Aziza Shixnazarovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti
pedagogika, psixologiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalq og‘zaki ijodi namunalarini (ertaklar, maqollar, topishmoqlar, dostonlar va afsonalar) boshqa o‘quv fanlari bilan integratsiyalashgan holda o‘rgatishning ilmiy-didaktik asoslari yoritiladi. Integratsion yondashuv orqali o‘quvchilar nafaqat adabiy-estetik zavq oladi, balki ona tili, o‘qish savodxonligi, tabiatshunoslik va hayotiy ko‘nikmalarga oid bilimlarni o‘zlashtirishda ham yuqori natijalarga erishadi. Maqolada xalq ijodiyoti namunalarining tarbiyaviy, axloqiy va rivojlantiruvchi imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda zamonaviy metodik vositalar yordamida o‘qitish samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, xalq og‘zaki ijodi, integratsiya, ertak, maqol, topishmoq, doston, estetik tarbiya, didaktik metodika, o‘qitish texnologiyalari, faol o‘quv usullari, fanlararo bog‘liqlik.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim mazmunini boyitish, o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, milliy g‘ururini shakllantirish va o‘z madaniy merosiga hurmat bilan qarashni o‘rgatishda xalq og‘zaki ijodi namunalarining o‘rni beqiyosdir. Xalq og‘zaki ijodi o‘zida xalq donishmandligini, axloqiy tamoyillarni, estetik qarashlarni mujassam etgan holda o‘quvchilarning ko‘p yo‘nalishli bilim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Boshlang‘ich sinflarda ta’lim mazmunini boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda tashkil qilish bugungi zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida xalq og‘zaki ijodi namunalarini boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirib o‘rgatishni taqozo etadi.

Integratsion yondashuv asosida xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rgatish orqali nafaqat ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarida, balki tabiatshunoslik, texnologiya, tasviriy san’at, musiqa, matematika kabi fanlarda ham o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, mavzuni chuqurroq tushunishga yordam berish mumkin. Masalan, ertaklarda ko‘rsatilgan tabiat manzaralari orqali tabiatshunoslik fanini, matematik masalalarda ishlatilgan obrazlar orqali esa son-sanoq tushunchalarini boyitish mumkin. Shu orqali o‘quvchilar mantiqiy fikrlash, kuzatuvchanlik, so‘z boyligini oshirish va madaniy merosga hurmat bilan qarash kabi ko‘nikmalarni shakllantiradilar.

Xalq og‘zaki ijodining eng muhim jihatlaridan biri – u hayotiylikka, xalq dunyoqarashi va tajribasiga asoslangandir. Bu esa o‘quvchilarga o‘rgatilayotgan bilimni faqat nazariy emas, balki hayotiy misollar bilan bog‘lash imkonini beradi. Dastlabki sinf bosqichidanoq bolalarga maqollar, topishmoqlar, matallar, ertaklar orqali ijtimoiy muhitni anglash, axloqiy-me’yoriy qadriyatlarni tushunish, milliy madaniyatga sodiqlik tuyg‘usini shakllantirish mumkin. Shu sababli xalq og‘zaki ijodi namunalarini faqat adabiy material sifatida emas, balki tarbiyaviy, ijtimoiy va estetik rivojlanish manbai sifatida ham ko‘rish lozim.

Boshlang‘ich ta’limda integratsiyalashgan o‘qitishning afzalliklari orasida o‘quvchilarda murakkab tafakkur mexanizmlarini shakllantirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish, fanlararo bog‘liqlikni anglash, mustaqil fikr yuritish, muammoni ko‘rish va unga ijodiy yondashish kabi kompetensiyalarni rivojlantirishni alohida ta’kidlash mumkin. Bu yondashuv orqali darslar mazmunan boyib, o‘quvchi uchun yanada hayotga yaqinroq, tushunarli va qiziqarli bo‘ladi.

O‘qituvchining vazifasi – xalq og‘zaki ijodini faqat yod olish vositasi sifatida emas, balki muammoli vaziyatlarda yechim topish, mavzularni chuqur o‘zlashtirish, tasavvurni kengaytirish, ijtimoiy-madaniy ongni shakllantirish vositasi sifatida o‘rgatishdan iborat bo‘ladi. Misol uchun, ertaklarda uchraydigan arxetip obrazlar – donishmand, adolatli podsho, ayyor kampir, jasur qahramon – orqali o‘quvchilar axloqiy mezonlar va ijtimoiy rollarni anglaydilar. Bunday darslarda tanqidiy va ijodiy fikrlash usullarini joriy etish orqali esa bolalarda fikrlashning turli shakllari faollashadi.

Integratsion o‘qitish jarayonida ko‘p hollarda loyihaviy o‘qitish, rolli o‘yinlar, dramatizatsiya, guruhiy ishlar, interfaol metodlar keng qo‘llaniladi. Masalan, “Erkatoy” ertagini dramatizatsiya qilish orqali o‘quvchilar rollarga kirib, obrazlar xarakterini his etadilar, tanqidiy baho beradilar. Yoki “O‘yinchoqlar haqida topishmoqlar” mavzusini texnologiya darsida foydalanib, o‘yinchoq yaratish orqali bolalar ijodiy faoliyatga jalb etiladi. Shuningdek, musiqa darsida xalq qo‘shiqlari bilan birga ertaklar mazmunini ashula orqali ifodalash ularning emotsional-estetik dunyosini boyitadi.

Bunday yondashuvlar nafaqat bilim beradi, balki bolalarni fikrlashga, muloqot qilishga, hamkorlikda ishlashga, o‘z fikrini himoya qilishga o‘rgatadi. Har bir dars mazmunan integratsiyalashganda, bola turli fanlararo aloqalarni anglaydi, hayotiy bilimlar tizimlashadi. Misol uchun, “Uch og‘a-ini” ertagini o‘qitish jarayonida bolalar “uch” sonining muqaddasligiga urg‘u berish bilan birga, matematikada “uchburchak”, san’atda “uch rangli kompozitsiya”, tabiatda “uch fasl” kabi tushunchalar orqali integratsiyaga erishiladi.

Yana bir muhim jihat – xalq og‘zaki ijodining zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilgan ta’lim jarayonida foydalanilishidir. Raqamli platformalar, audioertaklar, videodarslar, interaktiv dasturlar yordamida xalq ijodiyoti namunalarini jonli va qiziqarli tarzda yetkazish mumkin. Bu o‘quvchilarda nafaqat eshitish, balki ko‘rish, sezish, anglash, ifodalash kabi ko‘p jihatdan faoliyatga jalb qiluvchi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Xalq ijodiyoti bilan bog‘liq didaktik materiallar (ertak xaritalari, interfaol savol-javob o‘yinlari, virtual muzey sayohatlari) bu borada juda qulay vositalar bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda xalq og‘zaki ijodini integratsion asosda o‘rgatish metodikasi yosh bolalar psixologiyasiga mos bo‘lib, ularning individual xususiyatlari, rivojlanish sur’atlari va qiziqishlariga muvofiqlashtirilgan bo‘lishi kerak. Har bir darsda motivatsiya kuchli bo‘lishi, metodlar xilma-xil bo‘lishi, baholash mezonlari shaffof va ochiq bo‘lishi orqali integratsiyalashgan o‘qitishning samaradorligi oshiriladi. Shu maqsadda o‘quv dasturlari qayta ko‘rib chiqilishi, ertak va topishmoqlar boshqa fan mavzulari bilan bog‘liq holda tanlab olinishi lozim.

Yakuniy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi boshlang‘ich ta’limda integratsion o‘qitish metodikasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaralishi lozim. Bu orqali o‘quvchilar nafaqat madaniy merosni o‘zlashtiradi, balki tafakkur qiladi, muhokama qiladi, o‘z dunyoqarashini kengaytiradi. Bunday yondashuvlar esa boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchining individual rivojlanishini ta’minlash, uni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xudoyberganova D. Boshlang‘ich ta’limda xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Qodirova N. Integratsion ta’lim: nazariya va amaliyot. – Samarqand, 2020.
3. Mahmudova Z. O‘qish savodxonligi darslarida ertaklarning roli. // Boshlang‘ich ta’lim, 2019, №4.
4. Yunusova G. Fanlararo integratsiyani amalga oshirish yo‘llari. – T.: O‘qituvchi, 2022.
5. Abdullaeva M. Boshlang‘ich sinflarda dramatizatsiya metodikasi. – T.: Ilm ziyo, 2021.
6. Axmedova S. Boshlang‘ich ta’limda estetik tarbiya. – T.: O‘zbekiston, 2018.

“STEAM” TA’LIMIDA DIDAKTIK YONDASHUVLAR.

Abdualiyeva Jasmina Abduqaxxor qizi
CHDPU pedagogika yo‘nalishi
3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) ta’limi konsepsiyasi doirasida didaktik yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Muallif tomonidan didaktik prinsiplar, interaktiv metodlar va turli xil yondashuvlar asosida STEAM darslarini

samarali tashkil etish yo‘llari yoritilgan. Maqolada muammo asosida o‘qitish, loyiha asosida o‘rganish kabi metodlar misolida ta’lim jarayonining natijadorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, amaliy tajriba va misollar orqali o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari STEAM ta’limida innovatsion didaktik yondashuvlarni qo‘llashning samaradorligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: STEAM ta’limi, didaktik yondashuvlar, fanlararo integratsiya, muammo asosida o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish, konstruktivizm, interaktiv metodlar, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, zamonaviy ta’lim.

Zamonaviy ta’lim tizimi jamiyatning rivojlanish sur’atlari bilan uyg‘unlikda yangilanib bormoqda. Bunda, ayniqsa, integratsiyalashgan va innovatsion yondashuvlar asosida shakllanayotgan **STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics)** ta’limi alohida ahamiyat kasb etmoqda. STEAM ta’limi o‘quvchilarda nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirish, kompleks fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni maqsad qilgan. Bunday yondashuvda **didaktik prinsiplar** va metodlarning to‘g‘ri tanlanishi va qo‘llanilishi ta’lim samaradorligining muhim omilidir. Ushbu maqolada STEAM ta’limi doirasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan didaktik yondashuvlar tahlil qilinadi, ularning afzalliklari va amaliy imkoniyatlari yoritiladi. Didaktika – o‘quv jarayonining mazmuni, shakli, metodlari va tashkil etish asoslarini o‘rganuvchi fan sifatida, ta’lim samaradorligini belgilovchi metodik asosdir. An’anaviy didaktik yondashuvlarda bilimlarni uzatish va nazorat qilishga urg‘u berilgan bo‘lsa, zamonaviy didaktik yondashuvlar o‘quvchi faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlash, amaliyotga yo‘naltirish tamoyillariga tayangan. Ayniqsa, **konstruktivistik yondashuv** bugungi kunda eng samarali metodlardan biri sifatida STEAM ta’limiga mos keladi. Bu yondashuvda o‘quvchi o‘z bilimini faoliyat jarayonida mustaqil tarzda “quradi”, ya’ni bilimlar tayyor holatda emas, balki muammoni hal qilish jarayonida o‘zlashtiriladi.

STEAM ta’limi – bu fanlararo yondashuv bo‘lib, o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni kengaytirish, muhandislik tafakkurini shakllantirish, texnologiyalardan foydalanish, san’at orqali kreativ fikrlashni rivojlantirish va matematik asoslarda muammoga yechim topishga yo‘naltirilgan. Bu ta’lim turida **fanlar integratsiyasi, loyiha asosida o‘qitish, muammo yechishga yo‘naltirilgan topshiriqlar** asosiy o‘rinda turadi. Ta’lim jarayonining shunchaki bilim berish emas, balki real hayotiy vaziyatlarga asoslangan o‘quv faoliyati sifatida qurilishi talab etiladi.

STEAM konsepsiyasini amalda joriy etishda quyidagi didaktik yondashuvlar o‘zini eng samarali deb namoyon etmoqda:

1. Muammo asosida o‘qitish (Problem-Based Learning – PBL): O‘quvchilar oldiga real muammolar qo‘yiladi, ular mustaqil tarzda yechim izlaydi. Bu jarayon ularning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi, hamkorlikda ishlash ko‘nikmasini mustahkamlaydi.
2. Loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning): O‘quvchilar guruhlarda yoki individual tarzda ma’lum bir mahsulot yoki yechim ustida ishlaydi. Bu metod STEAMning barcha komponentlarini uyg‘un holda qamrab olish imkonini beradi.
3. Eksperiment va kuzatishga asoslangan metodlar: STEAM darslarida laboratoriya ishlari, texnologik modellar yaratish, tajriba asosida bilim olish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.
4. Interaktiv o‘yinlar va simulyatsiyalar: Kompyuter texnologiyalaridan foydalanilgan o‘yinli mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar bilimni faol ravishda o‘zlashtiradilar.

STEAM ta’limida didaktik yondashuvlarning samarali qo‘llanilishi o‘quvchilarda chuqur bilim, mustaqil va tanqidiy fikrlash, kreativ yondashuv, hamkorlikda ishlash kabi kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu metodlar yordamida ta’lim jarayoni nafaqat samarali, balki o‘quvchi uchun qiziqarli va mazmunli bo‘ladi. Kelgusida STEAM yondashuvini kengroq tatbiq etish uchun o‘qituvchilarning didaktik malakasini oshirish, fanlararo dars ishlanmalari bazasini yaratish va tajriba asosidagi loyihalarni kengaytirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сон “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.06.2018й., 07/18/3775/1313.
2. Ахмедова М. Педагогик конфликтология.– Т.: ТДПУ, 2014.– 180 б.
3. Гришинаа Н.В. Психология конфликта.– СПб.:Питер, 2000. 464 с.
4. Черняева, Т.В. К вопросу об актуальности конфликтологических исследований / Т.В. Черняева // Социальная психология в образовании: проблемы и перспективы: материалы международной научной конференции. 4.2. Саратов: «Научная книга», 2007.– С. 283-286.
5. Фелау Э. Конфликты на работе. Как их распознать, разрешать, предотвращать./Пер. с нем.– М.: Омега-JI, 2006.– 117 с.
6. Акимова Е.Е. Педагогические основы использования конфликта в образовательном конфликте: Автореф. дис. . канд. пед. наук.– Н. Новгород, 1999.– 22 с.
7. Burton J.W., Dukes F. Conflict: Practices in Management, Seulement and Resolution. London, Basingstoke: Macmillan, 1991.– 288 p.
8. Jamoldinova, S. N. (2024).O’qituvchining konfliktologik tayyorgarligining kasbiy faoliyatidagi ahamiyati.TA’LIM VA TARAQQIYOT Ilmiy-uslubiy jurnal,1(6),44-50.
9. Jamoldinova, S. N. (2024). The role of the teacher’s professional competence in conflict situations. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices, 2(11),15-18.

“DIDAKTIK JARAYON MAZMUNINI BOYITISHDA XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI”

Ashurova Xurshida Asrorovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti
“Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi.
Abdujabborova Baxtigul
Innovatsion texnologiyalar universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada xalqaro ta’lim paradigmalari tahlil qilinib, ularning didaktik jarayon mazmunini boyitishdagi roli yoritilgan. Konstruktivizm, kompetensiyaviy, insonparvarlik va raqamli yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim paradigmalari zamonaviy didaktikada metodlar, baholash shakllari va o‘quv muhitini qayta ko‘rib chiqishga sabab bo‘lmoqda. Maqolada xalqaro baholash tizimlari — PISA, PIRLS, TIMSS — orqali ushbu paradigmalarning amaliy ifodasi ham ko‘rsatib berilgan. Ushbu yondashuvlar milliy ta’lim mazmunining yangilanishi uchun muhim asosdir.

Kalit so‘zlar: Didaktik jarayon, ta’lim paradigmasi, konstruktivizm, kompetensiyaviy yondashuv, xalqaro baholash, PISA, PIRLS, TIMSS, innovatsion metodlar, o‘quvchi markazlashuv, global ta’lim.

Zamonaviy ta’lim tizimi doimiy ravishda yangilanib borayotgan globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida shakllanmoqda. Shu bois, didaktika — ta’lim jarayonining mazmuni, metodlari va shakllarini o‘rganuvchi fan sifatida — o‘zgarayotgan xalqaro ta’lim paradigmalari asosida takomillashmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, ta’lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish, o‘quvchining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash uchun didaktik yondashuvlarni global talablarga muvofiq tarzda qayta ko‘rib chiqish zarur.

Xalqaro ta’lim paradigmalari mohiyati

Paradigma — bu biror ilmiy sohada mavjud bo‘lgan asosiy yondashuvlar, qarashlar, qadriyatlar va metodologik asoslarning majmuidir. Ta’lim paradigmasi esa o‘quv jarayonining qanday tashkil etilishi, o‘quvchi va o‘qituvchi roli, baholash, natijadorlik va kompetensiya tushunchalariga asoslangan zamonaviy didaktik modeldir.

Bugungi kunda quyidagi xalqaro ta’lim paradigmalari keng qo‘llanmoqda:

1.Konstruktivistik paradigma – bilimni o‘quvchi mustaqil ravishda o‘z tajribasi asosida shakllantiradi.

2.Kompetensiyaviy yondashuv – bilim emas, balki real hayotga moslashish, ko‘nikma va qobiliyatlarni shakllantirishga urg‘u beradi.

3.Insonparvarlik (gumanistik) paradigma – har bir o‘quvchini shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan.

4.Raqamli ta’lim paradigmasi – texnologiyalar asosida ta’limni tashkil etish va moslashtirish.

5.Hayot davomida ta’lim olish paradigmasi (Lifelong Learning) – uzluksiz ta’lim zarurati asosida shakllanadi.

Didaktik jarayon mazmunining boyishiga ta’siri

Xalqaro ta’lim paradigmalari asosida didaktik jarayon quyidagicha boyiydi:

-Interaktiv metodlarning ko‘payishi: klaster, debat, “aql hujumi”, loyiha asosida o‘qitish, STEAM texnologiyalari.

-O‘quvchi markazlashgan yondashuv: ta’limda o‘quvchining faolligi, mustaqil fikri va tashabbusi asosiy o‘ringa chiqadi.

-Raqamli vositalarning joriy qilinishi: elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar, MOOC platformalari (Coursera, Khan Academy).

-Baholash tizimining takomillashuvi: summativ, formatif baholash, portfoliolar, xalqaro reyting asosida monitoring.

PISA, PIRLS va TIMSS orqali xalqaro paradigmalarning ifodasi

Xalqaro baholash dasturlari ham ayni paradigma o‘zgarishlarining amaliy aksidir:

-PISA o‘quvchilarning funksional savodxonligi va muammoni hal qilish qobiliyatini o‘lchaydi. Bu konstruktivizm va kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviy bog‘liq.

-PIRLS – o‘qish savodxonligini tahlil qilib, o‘quvchi matnni tushunadimi, izohlay oladimi, degan jihatlarga urg‘u beradi.

-TIMSS – fan va matematika sohalarida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va ilmiy mulohaza qilish ko‘nikmalarini o‘lchaydi.

Bu dasturlar xalqaro ta’lim paradigmalari asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, milliy ta’lim mazmunini boyitishda muhim manbadir.

Demak, xalqaro ta’lim paradigmalari zamonaviy didaktika uchun kuchli nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishi va o‘quvchilarni global muhitga tayyorlashda aynan ana shu paradigmalardan foydalanish muhim. Bu esa nafaqat o‘quv dasturlarining yangilanishini, balki o‘qituvchi faoliyatining metodik jihatdan takomillashishini ham taqozo etadi. Bunda pedagogning kasbiy mahoratiga va ilg‘or konpetensiyaviy g‘oyalari katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Anderson, L. & Krathwohl, D. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. New York: Longman.

2.OECD. (2019). *PISA 2018 Results: Combined Executive Summary*. Paris: OECD Publishing.

3.Mullis, I.V.S., Martin, M.O. (2017). *PIRLS 2016 International Results in Reading*. Boston College.

4.Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge: Harvard University Press.

5.UNESCO. (2015). *Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action*. Paris.

6.Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.

7.Каримов И.А. (1997). *Юксак маънавият — енгилмас куч*. Тошкент: Маънавият.

8.Тураев, Ш.Ш. (2021). *Ta'limda innovatsion metodlar*. Тошкент: Fan.

9.G'ulomov A. (2020). *Zamonaviy ta'lim paradigmalarining didaktik asoslari*. — O'zbekiston pedagogika jurnali, №3.

10.Kulyutkin, Yu.N., & Lisina, M.I. (2002). *Didaktik asoslar va zamonaviy ta'lim texnologiyalari*. Moskva: Pedagogika.

ADABIYOT O`QITISH METODIKASIDAGI "YAXLITLIK" KATEGORIYASI

Abdullaeva Nilufar Baxriddinovna

Zarmed universiteti tillar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya Maqolada faylasuflar, pedagoglar va psixologlar, adabiyotni o'qitish metodikasi sohasidagi mutaxassislarning asarlarida mavjud bo'lgan "yaxlitlik" toifasi ko'rib chiqiladi. O'qituvchilar, oliy o'quv yurtlari va kollej o'qituvchilari, filologiya yo'nalishi talabalariga adabiyotni o'qitish masalalari bo'yicha bilimlarini kengaytirish, "yaxlitlik" toifasini aniqlash imkonini beradigan materiallar tahlili taklif etiladi.

Kalit so'zlar: "yaxlitlik" kategoriyasi, adabiyot o'qitish metodikasi, muammoga oid ilmiy ishlar tahlili – "yaxlitlik" kategoriyasi.

"Yaxlitlik" kategoriyasi noaniq tushuncha bo'lib, falsafa, pedagogika, psixologiya va adabiyot o'qitish metodikasi nuqtai nazaridan tushuntirishni talab qiladi. Falsafada "yaxlitlik" kategoriyasi Qadimgi Yunoniston davridan boshlab o'rganilib kelinmoqda va ilmiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida bu muammo dolzarbligicha qolmoqda va talabga ega. Aristotel, F.Akvinskiy, F.Bekon, G.Gegel, T.Gobbes, Platon, V.Geyzenberg, S.Frank va boshqalarning asarlari "yaxlitlik" kategoriyasini va uning tuzilishini tushunishga bag'ishlangan.

Aflotun «Fileb» dialogida yaxlitlik haqida bir va ko'pchilikning munosabati sifatida gapiradi: «...Alohida narsalar va ulardagi (xususiyatlarning) cheksiz ko'pligi, shubhasiz, fikrni ham cheksiz va ma'nosiz qiladi...» [14, b. 54], ya'ni ko'p narsalar, ob'ektlar bor, lekin faqat bitta yoki ikkita fikr, masalan, ko'plab shkaflar bo'lishi mumkin, lekin asosiy g'oya (shkaf nima uchun) odatda bitta - saqlash uchun.

Arastu "Metafizika" asarlar to'plamida [1, b. 109] yaxlitlikka borliq shakli sifatida ishora qiladi, ya'ni har bir narsa bo'linmas, o'z shakliga ega, shuning uchun - u integraldir.

G.Gegel uchun yaxlitlik tushunchasi yaxlitlik elementlarini o'z ichiga olgan umuminsoniylikka kiradi va butun uning elementlarida kengaytiriladi, ya'ni har bir predmet yoki hodisaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, bu narsa yoki hodisaning mazmuni haqida tushuncha beradi [6, b. 87]. V.Geyzenbergning fikricha, yaxlitlik tarixiy davrning yagona madaniyati: odamlarni birlashtirgan umumiy din, umumiy ilmiy paradigma va jamiyatning barcha a'zolari tomonidan umumiy va birlashadigan boshqa narsalardir [7, b. 103].

Shunday qilib, falsafada "yaxlitlik" toifasi ob'ektivlik, dindorlik, tabiiy komponent va tarixiy davr nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi.

"Yaxlitlik" kategoriyasi muammosi haqidagi falsafiy qarashlar pedagogik jarayonni yaxlit pedagogik voqelik sifatida o'rganuvchi pedagogik psixologlarning asarlarida (Yu. K. Babanskiy, P. P. Blonskiy, M. A. Danilov, V. S. Ilyin, P. F. Kapterev, V. M. V. Korotskaya, V. M. V. Korotov, V. M. V. K. K., V. T. K., K. asarlarida) o'z ifodasini topgan. Lixachev, A. S. Makarenko, A. P. Pinkevich, M. M. Rubinshteyn, M. N. Skatkin, Yu P. Sokolnikov, K. D. Ushinskiy, S. T. Shatskiy va boshqalar).

Pedagogik jarayonning yaxlitligi, A. S. Makarenkoning fikricha, maktab ta'limi va ijtimoiy muhitning yagona jarayoni bo'lib, unda shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga katta e'tibor beriladi [13, s. 34].

M. A. Danilov uchun pedagogik jarayon ijtimoiy tajribaning yaxlitligi bo‘lib, u ideal va sifatlarga aylanadi, shaxs madaniyati, axloqiy xarakteri, qobiliyatlari va boshqalarni shakllantiradi [10, b. 78].

Yu. K.Babanskiy ta’kidlaganidek, pedagogik jarayon o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish jarayonlarining birligidan iborat bo‘lib, bunda tajriba katta avloddan yoshlarga o‘tadi, bu barkamol shaxsni tarbiyalash uchun zarurdir [2, b. 78].

V. V. Kraevskiy pedagogik tizimning tashuvchisi sifatida maktab orqali pedagogik jarayonning yaxlitligini ochib beradi, bu erda o'quvchi ta'lim va tarbiya jarayonining birligida keyingi hayotga tayyorlanadi [12, p. 23]. Shunday qilib, pedagogik psixologlarning fikrlariga asoslanib, yaxlit pedagogik jarayon - bu barkamol shaxsni shakllantirishga qaratilgan jarayonlar (o'qitish, ta'lim, rivojlanish) majmuidir. Pedagogik jarayonning yaxlitligini har qanday buzish maktab o'quvchilarining kelajakdagi hayotini buzishi yoki yo'q qilishi mumkin bo'lgan qaytarilmas jarayonlarga olib keladi.

“Adabiyot” fani yaxlit pedagogik jarayondan ajralmas holda mavjud bo‘lib, maktab ta’limidagi muhim fanlardan biridir.

O'quv predmeti sifatida adabiyot o'ziga xosdir, chunki u maktab o'quvchilarining kelajakdagi hayotiga ta'sir qiluvchi ko'plab funktsiyalarni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, bu adabiyot va maktabning boshqa fanlari o'rtasidagi munosabatlar: tarix, ijtimoiy fanlar, jahon san'ati madaniyati, musiqa va boshqalar.

Ikkinchidan, maktabda adabiyotni o'rganish estetik xususiyatga ega: u badiiy tasvirlarda fikrlashga imkon beradi, tasavvur va intellektni rivojlantiradi va hokazo.

Uchinchidan, adabiyot darslari shaxsning kommunikativ funktsiyasini rivojlantiradi: so'z boyligi boyib ketadi, nutq savodli va obrazli bo'ladi va hokazo.

To‘rtinchidan, har bir adabiyot darsi ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, buning natijasida o‘quvchilarning qadriyat-semantik sohasi rivojlanadi.

Bu komponentlarning yaxlit, tizimli, mantiqiy qurilishi uchun shart-sharoitlar yaratish muhim; Bu muammolarni hal etish bilan adabiyot o‘qitish metodikasi sohasidagi olimlar shug‘ullanadi.

Maktabda adabiyot o‘qitish metodikasi ham o‘ziga xos “yaxlitlik” kategoriyasiga ega bo‘lib, uni o‘rganishga 20-21-asrlar metodistlari katta e’tibor berishgan: G. I. Belenkiy, O. Yu. Bogdanova, T. G. Brazhe, V. V. Golubkov, S. A. Zinin, N. I. Kudryashev, R. R. Mayman, M. A. Rybnikova, I. V. Sosnovskaya, L. V. Todorov, Z. Ya. Rez, V. F. Chertov, R. V. Yakimenko va boshqalar. Shunday qilib, M. A. Rybnikova maktab tahlilining yaxlitligi va tanlanganligiga ishora qiladi, adabiyotni o'qitishni boyitadi, turli usullar, usullar, dars turlarini taklif qiladi, ammo ularning har biri yosh va pedagogik vaziyat bilan bog'liq holda ehtiyotkorlik bilan tanlanishi kerak. 34]. V. V. Golubkov adabiy asar tahlilining yaxlitligi muhimligini qayd etadi, u bir-biriga chambarchas bog'liq elementlarni o'z ichiga oladi: asar yozilgan tarixiy sharoit; muallifning tarjimai holi; mavzu va asosiy g'oyaviy yo'nalish; bosh qahramonlarning xarakterlari, ikkinchi darajali belgilar, ularning tipikligi (ikkisi o'rtasidagi munosabat); syujet xususiyatlari, janrning o'ziga xosligi va boshqalar [9, b. 28]. O. Yu. Bogdanova badiiy asarni tahlil qilishda yaxlitlik va muammolilikning muhimligidan dalolat beradi: "Dars davomida tahlilning yo'nalishini, asarni baholashni shakllantiradigan, badiiy matnni idrok etish va tahlil qilishga yaxlitlik beradigan nuqtai nazarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Adabiy tanqidning o'ziga xosligi o'zining tuzilishiga ko'ra, ba'zida idrokni tahlildan, aniq faktlarni kuzatishni umumlashtirishdan ajratish qiyin bo'ladi "Adabiy asarlarni o'rganishning barcha bosqichlari bir-biri bilan doimiy aloqada bo'ladi".

T.G.Braje o‘zining “Doston asarini yaxlit o‘rganish” asarida maktab o‘quvchilari tomonidan asarni yaxlit ko‘rib chiqish muhimligini ta’kidlaydi, chunki bu jarayonda “ichki bog‘liqlik” qonuni tushuniladi, yagona qahramon-muallifga alohida e’tibor beriladi va hokazo [5, b. 56].

Xulosa. Shunday qilib, biz falsafa nuqtai nazaridan (mavzu, dindorlik, tabiiy komponent va tarixiy davr va boshqalar nuqtai nazaridan) "yaxlitlik" toifasini aniqladik; psixologiya va pedagogika (pedagogik jarayonning birligi nuqtai nazaridan: ta'lim va ijtimoiy muhit, boshqaruv, ta'lim, tarbiyaviy faoliyatning birligi, talabalarning ijtimoiy va madaniy tajribasi va boshqalar), adabiyotni o'qitish usullari (badiiy matnni yaxlit tahlil qilish va idrok etish nuqtai nazaridan, faoliyat shakllari, usullari, usullari va turlarining birligi va boshqalar).

Turli nuqtai nazarlardan kelib chiqib, biz “yaxlitlik” kategoriyasini madaniy jihatdagi matnni yaxlit idrok etish va tahlil qilish sintezi, “san’at sintezi”, shuningdek, o‘qitish shakllari, usullari va usullaridan kompleks foydalanish sifatida belgilaymiz.

ADABIYOTLAR:

1. Aristotel. Metafizika. Ishlar. 4 jildda. jild. 1 / Aristotel. - M.: Mysl, 1976- 365 b.
2. Babanskiy, Yu. K. Zamonaviy umumta'lim maktablarida o'qitish metodikasi / Yu. K. Babanskiy. - M.: Ta'lim, 1985. - 208 b.
3. Bogdanova, O. Yu. Adabiyot o'qitish usullari: pedagogika universitetlari uchun darslik / O. Yu. Bogdanova, S. A. Leonova, V. F. Chertov; O. Yu tomonidan tahrirlangan. Bogdanova. - 3-nashr, tuzatilgan.- M.: Akademiya, 2004. - 162 b.
4. Borgosh, Yu. Foma Akvinskiy / Yu. - M. : Mysl, 1975. - 504 p.
5. Brazhe, T. G. Epik asarni har tomonlama o'rganish / T. G. Brazhe. - M. : Prosveshchenie, 1964. - 304 p.
6. Hegel, G. V. F. Falsafa fanlari ensiklopediyasi. T. 2. Tabiat falsafasi / G. V. F. Gegel; trans. B. G. Stolpner, I. B. Rumer; mas'ul. ed. E. P. Sitkovskiy. - M. : Mysl, 1975. - 695 p.
7. Geyzenberg, V. Fizika va falsafa. Qism va butun: trans. nemis tilidan / V. Heisenberg. - M. : Fan. Bosh tahrir. fizika-matematik adabiyotlar. 1989. - 400 b.
8. Glad, J. Surgundagi suhbatlar: Rus adabiy diasporasi / J. Glad. - M .: Knizhnaya Palata, 1991. - 320 b.
9. Golubkov, V. V. Adabiyot o'qitish metodikasi / V. V. Golubkov. - 7-nashr. - M .: Prosveshchenie, 1962. - 495 p.
10. Danilov, M. A. Sovet maktabida o'qish jarayoni / M. A. Danilov. - M .: Prosveshchenie, 1960. - 300 b
11. Makarenko, A. S. Sovet maktabida ta'lim muammolari / A. S. Makarenko. -M. : Pedagogika, 1984. - 258 b.
12. Platon. Fileb. Insholar. 3 jildda. 3-jild, 1-qism / Platon. - M.: Mysl, 1971. - 656 b.

TARBIYA JARAYONLARIDA QO’LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI.

Abduqodirov Azamat Abdurashid o‘g‘li.
Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo’nalishi talabasi.

Annotatsiya: mazkur maqolada pedagogik texnologiyaning ahamiyati va hozirgi kunda bunga bo’lgan ehtiyoj,pedagogik texnologiyaning dars jarayonidagi o’rni hamda pedagoklarda o’zining fikrini yetkazib berishdagi muhim vositaligi.Hozirgi davrda axborot texnologiyalardan foydalanishda pedagogik texnologiyaning o’rni hamda pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratizatsiyalashda muhum vazifalari haqida mulohazalar yuritilgan.Pedagogik texnologiyalardan foydalanish bu-ta’limning globallashuvi,unversallashuvidan derak beradi.Bu bevosita muttasil davom etayotgan globallashuvning talabidir.Mohir kadrlarni tayyorlash va kelajak avlodga munosib ta’lim berishga asoslangan har qanday jamiyat ta‘lim tizimiga muhum islohotlarni amalga oshiradi.Bugungi rivojlangan davrda har qanday davlat inson kapitalini rivojlantirishga harakat qilmoqda,shu orqali rivojalngan,takomillashgan jamiyat barpo etishni ko’zlagan.Inson kapitalining asosi albatta

fuqarolarga keng bilim olish imkoniyatlarini berishdir.Zamonaviy ta’lim tizimi orqali esa bu oson va tez amalga oshiriladi hamda natijasi ham sezilarli darajada bo’ladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiya, metodika, metodologiya, pedagok, ekspirement, termin, didaktik, pedagogik g'oya, “ta’lim texnologiyasi”, ijtimoiy pedagogika, texnikaviy vositalari, didaktik jarayon, huquqiy-me’yoriy, tarbiyalash texnologiyasi.

Bugun kunda ta’lim tizimi davlat rivojlanishi va barqarorligini ta’minlovchi muhum sohalaridan biri hisoblanadi.Shunga hamohang ravishta mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’limga oid islohatlar o’zining natijasini bermoqda.Jahon tajribalaridan foydalangan holda darslarni tashkillashtirish,pedagogik mahoratlarni oshirish,kadrlarni zamonaviy axborot manbaalari bilan taminlash kabi o’zgarishlar tahsinga sazovordir. Ta’lim tizimida muhum ahamiyatga ega bo’lgan kadrlar masalasida ham muhum o’zgarishlar olib bordi xususan, mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini bosqichma-bosqich va muvaffaqiyatli amalga oshirish ko‘p jihatdan o'qituvchi faoliyati, uning kasbiy nufuzini oshirilishi bilan bog'liqdir.Bilimga chanqoq va tirishqoq o’quvchilarni tarbiyalash uchun avvalo munosib kadr ya’ni pedagok zarurdir.Aynan kadrlarni tayyorlash dasturida malakali va zamonaviy metodlardan foydalana oladigan,dars jarayonida o’quvchilar diqqatini jamlashga yordam beradigan texnologiyalardan foydalana oladigan kadrlar tayyorlandi.

Hozirgi zamonaviy dunyoda dars jarayonlarini tashkillashtirish ham zamonaviy tus olmoqda.Malakali kadrlar soni oshib borar ekan o’rtada raqobat ham vujudga keladi.Malakali va o’z ishinig ustasi bo’lmish kadrlar dars jarayonida zamonaviy metodika va pedagogik texnologiyalardan foydalanmoqdalar.Pedagogik texnologiyaning mohiyati zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish orqali darslarni tashkillashtirish hamda o’quvchilarning jahon ilm-fanidagi yutuqlar bilan tonishtirishdir. Bugun har bir sog'lom fikrlovchi inson yangi asrda o'zi, yaqinlari, kasbdoshlari, tengdoshlarining jamiyatdagi o'rni va salohiyati qanday bo'lishini o'ylashi tabiiy,shu sababli ham biz zamonaviy ongga ega bo’lgan,jamiyatda o’z mavqeiga munosib bo’lgan insonlar shakllantirishimiz zarurdir.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'ldi va 1940-1950-yillarda “ta’lim texnologiyasi” tarzida qo'llanilib, mazmunan o'quv jarayonida audio-vizual texnika vositalaridan foydalanishni anglatgan. Atama dastlab AQShda qo‘llana boshladi. Keyinchalik “ta’lim texnologiyasi” o’rniga“dasturlashtirilgan ta’lim ” atamasidan foydalanish keng yoyildi.So‘ngra pedagogik texnologiya- loyihalashtirilgan ta’lim va aniq maqsadga qaratilgan o'quv jarayonini ifoda eta boshladi. O'tgan asrning 80-yillarida pedagogik texnologiya kompyuterli va axborot texnologiyalari bilan sinonim tarzda ishlatila boshladi.[3]

Demak,pedagogik tizim mohiyati nimadan iborat? Pedagogik tizim o'zaro bog’liq bo'lgan vositalar, usullar va jarayonlar yig‘indisi bo‘lib, shaxsdagi muayyan sifatlarini shakllantirishga pedagogik ta’sir etishni maqsadga muvofiq tarzda amalga oshiradi. Binobarin, har bir jamiyatda axloqiy shaxsni shakllantirish maqsadi belgilab olinadi va unga mos ravishda pedagogik tizim mavjud bo'lishi kerak. Agar maqsad o'zgarsa tizim ham o‘zgarishi shart.

Pedagogik texnologiyadan foydalanish jarayoni turli nazariylar orqali o’rganildi,aynan ushbu texnologiyadan foydalanishdan ko’zlangan maqsad nimadan iborat ekanligi aniqlandi ya’ni ta’lim sifatini oshirish yoki o’quvchilarga axloqiy tarbiya berish jamiyatdagi qadryatlarni,ananalarni va urf-odatlarini o’z o’rnida hurmat qiladigan insonlarni tarbiyalash. Olib borilgan tadqiqot ishlarining natijalari har qanday pedagogik tizim o’zaro bog‘Iiq bo'lgan quyidagi invariativ elementlardan tashkil topishini ko'rsatib berdi:

1. Talabalar.
2. Ta'lim va tarbiyaning maqsadi.
3. Ta’lim va tarbiyaning mazmuni.
4. Ta’lim jarayoni yoki didaktik jarayon.
5. Pedagog yoki o‘qitishning texnikaviy vositalari.
6. Ta’lim va tarbiyaning tashkiliy shakllari.

Pedagogik texnologiya — ta ’lim shakllarini optiniallashtirish maqsadida o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirish jarayonining inson salohiyati va texnik resurslarni qo'llash, ularning o'zaro

ta’sirini aniqlashga imkon beradigan tizimli metodlar majmuasidir. Pedagogik texnologiya eng murakkab jarayon-insonning ta’lim-tarbiyasi bilan shug'ullanishda asosiy vosita bo'lganligi tufayli ham uning asoslari ham shaxs murakkabligi kabi xilma-xildir. Ular orasida tarixiy, nazariy, ijtimoiy, falsafiy, metodologik, pedagogik, didaktik, fiziologik, gigienik, iqtisodiy, mafkuraviy, huquqiy-me’yoriy, amaliy va boshqalar farq qilinadi.

Pedagogik texnologiyadan foydalanishning o’ziga yarasha tizimliligi va mamlakat uchun,millat uchun,insonparvarlik tuyg’ulari uchun yutuq tomonlari bordir. Xususan :

Birinchidan, erkin tafakkur qila oladigan shaxsni, mustaqillik va demokratiya g’oyalariga sodiq bo‘lgan ongli fuqaroni, o‘z Vatanining jonkuyari sifatida ijtimoiy-siyosiy hayotga ongli ishtirok etishga, ijtimoiy jarayonga faol ta’sir ko‘rsatishga, mamlakat taqdiri uchun zimmasiga mas’uliyat ola bilishga qodir shaxsni kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

Ikkinchidan, mamlakatning ijtim oiy-siyosiy hayotiga, tub ma’nodagi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish ishiga demokratiya asoslarini joriy etish jarayonlarini jadallashtirish, tafakkur va bahslashish madaniyatini rivojlantirish, shaxsning ichki dunyosini boyitish, binobarin, yangicha ijtimoiy qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishdir. Boshqacha aytganda, yosh avlodda yangicha ong shakllanishi uchun barcha shart-sharoit yaratilmog'i kerak;

Uchinchidan, yosh avlod milliy istiqlol g'oyasini anglab olishi, bu g'oyaning har bir fuqaro uchun, Vatanning obod va farovon bo'lishi uchun hayotiy zarurat ekanligiga ishonch hosil qilish uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimini ro'yobga chiqa0rish lozim.[4]

Yuqoridagi uchta tamoyil yoshlarni tarbiyasi borasidagi davlatning amalga oshiraytogan islohatlari hamda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda kadrlarni qayta tayorlash orqali erishish,Pedagogik texnologiyalardan foydalanib o’quvchilarning tarbiyasiga ijobiy o’zgartirish kirirtish hamda vatanparvarlik hissini kuchaytirish,zamonaviy insoninng onggiga aylantirishdan iboratdir.

Zamonaviy davrda pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali dars jarayonlarini shakklantish ta’lim tizimida muhum ahamiyat kasb etadi. Tarbiyalash texnologiyasi pedagogikada yangi yo'nalish hisoblangan «ijtimoiy pedagogika» bilan birgalikda fuqarolik g’ururi, vatanparvarlik, ijtimoiy faollik, mas’uliyat hissi va boshqa shaxsiy sifatlarni shakllantirishga jiddiy ta’sir qilmoqda.

Ta’kidlash joizki, tarbiyalash texnologiyasi yoshlar bilan tarbiyaviy ishlarning g’oyasi, mazmuni va tarkibini emas, balki bu sohadagi respublikamiz hukumati tomonidan ishlab chiqilgan maqsad va vazifalarni samarali amalga oshirish bilan shug’ullanadi. Tarbiyalash texnologiyasi mo’ljallangan tarbiyaviy maqsadga samarali erishuvni ta ’minlovchi vositalar majmuasini ko’rib chiqadi.

Zamonaviy axborot-texnologiyalardan foydalangan holda dars tashkillashtirish hamda zamonaviy texnologiyalarni qo’llagan holda dars jarayonlarini yaxshilash lozimdir.Avvalo bularni tashkillashtirishda o’z ilmiga,salohiyatiga ega bo’lgan kadrlari shakllantirish va ularga keng imkoniyatlarni berishdan iboratdir.Bizning Sharqona madaniyatimizda ta’lim bilan birgalikda tarbiya jarayonlari ham olib boriladi,shu yo’sinda pedagogik texnolgiyalarni tarbiya berishda ham qo’llash bundan tashqari axloqiy meyorlarni shakllantirish,vatanparvarlik,iolaga bo’lgtan hurmat,ota-ona va yaqin do’stlar o’rtasida munosabatlarni uyg’un holda olib borish orqali shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. H.T. Omonov, N.X. Xo‘jayev,
2. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80
3. S.A. Madyarova, E.U. Eshchonov.2018.
4. Qudratov R. O'quv faoliyati-ijtimoiy hodisa. / “Xalq ta’lim i” jurnali, 2002, № 4.

5. Og‘ayev S. Yangi pedagogik texnologiya-hayotiy ehtiyoj. / “Xalq ta’lim i” jurnali, 2001, № 3.
6. Karimov LA. Yuksak malakali mutaxassislar taraqqiyot omili. — Toshkent: 0‘zbekiston, 1995
7. Azizxo ‘jaeva N. N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. — Toshkent: TD PU , 2003
8. Oribboyeva, D. D. (2024). PSIXOLOGINVISTIKA VA LINGVISTIK KOMPETENSIYA. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 346-349.
9. Oriboeva, D. D. va Rafiqova, R. A. (2024). O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni amalga oshirishning xususiyatlari. Fan va ta'lim , 5 (6), 290-293.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN TA’LIM JARAYONINI TASHKILLASHTIRISHDA FOYDALANISH, TA’LIM TIZIMINI ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH VA MODERNIZATSIYALASH.

Ismatov Shuxrat
Buxoro davlat pedagogika institute
Pedagogika kafedrasi o’qituvchisi
Ahrorov Asrorbek
Buxoro davlat pedagogika institute
Musiqa va tasviriy san’at kafedrasi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada Respublikamizda ta’lim jarayonini tashkil etishda innovatsiyalar, axborot texnologiyalarini va ilg‘or innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo’llashning maqsadi, mazmuni va мohiyati, ta’lim sifatidagi o`rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, innovatsion texnologiyalar, ta’lim sifati, internet, multimedia, interaktiv metodlar.

Hozirgi kunda talim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha ananaviy ta’limda o’quvchirni faqat tayyor bilimlarni egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi. O’qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi hamda shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo’naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta’lim jarayonida o’quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini taminlaydi.

Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda, aholining barcha qatlam yoshlarining ongida raqamli texnologiyalardan foydalanish zarurligini ko‘rish mumkin. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko‘p mablag‘ va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo‘lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo‘ladi” .

Demak “Raqamli” atamasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishdir. Ta’lim jarayoni taraqqiyotini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash, raqamli texnologiyalarning ta’lim sohasida qanday shaklda joriy etish, ilmiy asoslangan yondashuvlarni o‘rganish, amaliyotga qo‘llash, tizimlashtirish va

umumlashtirish asosida foydalanish zarur. Bu borada Respublikamizda ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, televideniya orqali onlayn darslarning eferga uzatilishi, talabalar va o‘quvchilar uchun vertual ta’lim tizimi faoliyatini misol keltirish mumkin. Bundan tashqari Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining HEMIS platformasi, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetida maktab va akademik litsey o‘quvchilari va talabalar AKT sohasida to‘rtta virtual ta’lim tizimi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “remote-education” masofaviy ta’lim platformasining dasturiy ta’minoti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida “O‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarish” axborot tizimi hamda MOODLE masofaviy ta’lim platformasi, oliy ta’lim muassasalarining rasmiy veb-saytlarida ham MOODLE, Platonus, Moodle LMS, SRS (Student Records System), MOOC kabi masofaviy ta’lim platformalari hamda mobil telefon va planshetlar uchun Google Classroom, Ereader ilovalari ishga tushirilib onlayn darslarning tashkil etilayotganligini hamda nufuzli xususiy o‘quv markazlar ham zamon talabi asosida onlayn ta’limni yo‘lga qo‘yishi orqali ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘tarmoqda. Raqamli texnologiyalarni barcha ta’lim tizimi bosqichlarida to‘liq amaliyotga qo‘llanilyapti desak mubolag‘ali bo‘ladi. Chunki mamlakatimizda bu samaradorlikni yuqori ko‘rsatgichda qo‘lga kiritish uchun bir qancha muammolar mavjud. Quyida shu muammolarni bartaraf etish uchun tavsiyalarni keltirib o‘tamiz:

Internet infratuzilmasini va mobil operatorlar xizmatini takomillashtirish;

Yoshlarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish;

O‘quv jarayonini innovatsiyalashda so‘ngi raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lamini kengaytirish;

Ta’lim muassasalarida axborot resruslari, o‘qitish vositalari, o‘quv va laborotoriya xonalari, mediastudiya markalari faoliyatini tashkil etish;

O‘quv jarayoniga ta’lim texnologiyalari va axborot texnologiyalari integratsiyasini joriy etishni jadal sur’atda oshirish;

O‘quv jarayonini modernizatsiyalash, media resruslarni tayyorlash va maqsadli qo‘llash;

Ta’lim muassasasida interfaol taqdimot, video-konferensilar, virtual zallar, elektron resurslardan foydalanish tizimini va masofaviy o‘qitish jarayoni uchun shart-sharoitlar yaratish;

Ta’lim oluvchilar va pedagoglar uchun loyihalar, diplom va ilmiy tadqiqot ishlarini muhokama qilish uchun veb-saytlar ishlab chiqish;

Zamonaviy kasbiy malakaga ega bo‘lgan pedagoglar jamoasini shakllantirish hamda uzluksiz malaka oshirishni yo‘lga qo‘yish lozimlini ta’kidlab o‘tmoqchimiz.

Xulosa qilib aytganda ta’lim tizimini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish, modernizatsiyalashgan o‘quv jarayonini to‘liq raqamlashtirishga erishish va amalda qo‘llay olish malakasiga ega pedagog kadrlarni tayyorlash ustivor vazifa hisoblanadi. Shu maqsadda o‘quv jarayoni raqamli texnologiyalar: kompyuter, iPad, smart-doskalar, planshet, tablet, fablet, smart-televizorlardan foydalanib, raqamli muhitni yaratish natijasida yosh avlodni bu jarayonga moslashtirish orqali IT- kompetensiyalarini shakllantirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasini axborotlashtirish konsepsiyasi. Loyiha.

O‘zbekiston “O‘qituvchi” 2004 yil 9 aprel.

2. Abdullayev, M., Saidahror, G., & Ayupov, R Raqamli iqtisodiyot - kadrlar tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari. 2020y. ttps://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2702.

3. http://www.ziyonet.uz – axborot-ta’lim resurslari portali.

4. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании:

Учебное пособие.–.М.: Изд. МГТУ им. Н. Баумана, 2002.

DIDAKTIK JARAYON MAZMUNINI BOYITISHDA XALQARO TA'LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI.

Avazova Mumtoza
Renessans ta'lim universiteti 29-23 BT guruh talabasi,
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna
RTU, p.f.f.d., PhD, dotsent

Annotatsiya ushbu maqolada didaktika jarayonining mazmunini boyitishda xalqaro ta'lim paradigmalarining roli va ularning mohiyati, hozirgi globallashuv sharoitida ta'lim tizimida yuzaga kelayotgan yangicha yondashuvlar, konstruktivistik, kompetensiyaga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan paradigmalarning didaktik tamoyillar bilan uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Mazkur paradigmalarning ta'lim jarayonidagi metodologik asoslari, ularning o'qitish mazmuni, uslublari va baholash tizimiga ko'rsatgan ta'siri asosida o'rganiladi. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish orqali ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchi faolligini kuchaytirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdagi imkoniyatlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: didaktika, pedagogika, ta'lim-tarbiya, o'qitish vositalari, didaktikani predmeti, Ta'lim To'g'risidagi Qonun, ta'lim shakllari, ta'lim mazmuni, ta'lim sifati, ta'limdagi xalqaro tajribalar, ta'limdagi zamonaviy yondashuvlar va innovatsion yondashuvlar.

Didaktika pedagogikaning bir qismi bo'lib, unda ta'lim nazariyasi bayon etiladi. Didaktika ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismidir.

Didaktika grekcha so'z bo'lib, "Didayko" – o'qitish, "Didaskol" – o'rgatuvchi degan ma'noni anglatadi. Uning so'zma-so'z tarjimasi Ta'lim nazariyasini bildiradi.

Didaktikaning predmeti ta'lim tarbiya muassasasi sharoitida o'qituvchining rahbarligi ostida amalga oshadigan o'quv jarayonidir. Didaktikada ana shu jarayonning qonuniyatlari tadqiq qilinadi, har xil tipdagi ta'lim-tarbiya muassasalarida beriladigan ta'lim mazmunini belgilashning ilmiy asoslari, o'qitish vositalari va metodlarining samaradorligini oshirish yo'llari hamda ta'limning tashkiliy shakllari ishlab chiqiladi. Didaktika pedagogikaning ta'lim va ma'lumot berish soxasi hisoblanadi. Shuning uchun ham didaktika fanining predmeti ta'lim va ma'lumotdir.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixida didaktika doir o'lmas asarlar yozib qoldirgan bir qancha buyuk mutafakkirlarimizning xizmatlari beqiyosdir. Vatandoshlarimizdan Al-Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi allomalarimiz tibbiyot, mantiq, musiqa, adabiyot, geografiya, matematika kabi ilmlarni o'qitish vositasida avlodlarni tarbiyalash g'oyasini olg'a surdilar. Kaykovusning "Qobusnoma", Nosir Xisravning "Saodatnoma", Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u-bilig", Alisher Navoiyning "Maxbubul-qulub" (Ko'ngillar sevgisi) asarlarida ilg'or pedagogik qarashlar ham ifodalangan. Ular dunyoviy ta'limni keng rivojlantirishga katta hissa qo'shdilar.

Sharqu g'arb ma'naviy merosi asosida pedagogik jarayondan markaziy o'rin olgan didaktika doimo rivojlanib bordi. Didaktikaning asoschisi XVII asrning buyuk chex pedagog-olimi Yan Amos Komenskiydir. Yan Amos Komenskiy (1594–1670) butun dunyoda pedagogik fikrlar va maktablar taraqqiyotiga juda o'lkan hissa qo'shgan yetuk olimdir. Uning 1632-yilda yozgan «Buyuk didaktika» asari o'qitishni rivojlantirishga g'oyat sezilarli ta'sirini ko'rsatdi, shuning uchun ham bu asar jahon pedagogikasi oltin xazinasining noyob gavhari hisoblanadi.

Yan Amos Komenskiyning insoniyat oldidagi buyuk xizmatlaridan biri ta'limning sinf-dars sistemasi ni ishlab chiqishida, dars maktabda o'qitishning asosiy shakli ekanligini asoslab berishdan iboratdir. Yevropada didaktikaning rivojlanishida Yan Amos Komenskiydan keyin rus pedagigi K.D. Ushinskiyning ham xizmatlari katta.

O'zbekistonda (XX asrda) didaktik ta'limning tashkil topishi va rivojlanishi A. Avloniy, X.H, Niyoziy, Muhammadrasul Rasuliy, Qori Niyoziy, M. Behbudiy, O. Sharafiddinov kabi pedagog va olimlarning nomlari bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni mamlakat ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ta'lim sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida ishlab chiqilgan. Ushbu qonun 1997-

yilda qabul qilingan avvalgi qonunning o‘rnini bosib, zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi huquqiy asoslarni yaratdi.

Ta’lim tizimi va shakllari: Qonun maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional, oliy va oliy ta’limdan keyingi bosqichlarni o‘z ichiga olgan ta’lim tizimini belgilaydi. Shuningdek, masofaviy, eksternat va mustaqil ta’lim shakllari ham qonuniy asosda tan olingan.

Ta’lim huquqi: Har bir fuqaro, shu jumladan chet elliklar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari va qonunchiligiga muvofiq ta’lim olish huquqiga ega.

O‘quv rejalari va dasturlar: Davlat ta’lim tashkilotlaridagi o‘quv rejalari va dasturlarining mazmuni, ularni ishlab chiqish hamda joriy etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan belgilanadi. Moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta’lim tashkilotlari esa o‘quv rejalari va dasturlarini kasbiy standartlar asosida mustaqil tasdiqlashga haqli.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash: Ta’lim sohasidagi kadrlar uchun malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi belgilangan bo‘lib, bu orqali pedagogik kadrlarning kasbiy salohiyati oshiriladi.

Xalqaro hamkorlik: Qonun xorijiy oliy ta’lim tashkilotlarining, shuningdek xalqaro tashkilotlarning ta’lim muassasalari filiallari va boshqa bo‘linmalari faoliyatini tashkil etish masalalarini tartibga soladi.

Ta’limdagi nizolarni hal etish: Ta’lim sohasidagi nizolar qonunchilikda belgilangan tartibda hal etiladi. Ushbu qonun ta’lim sohasida yuridik asoslarni mustahkamlab, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XX asrdan boshlab didaktika zamonaviy soha sifatida shakllana boshladi. Jumladan, pedagogika-psixologiya sohasida yangi yo‘nalishlar, o‘qitishning ilg‘or pedagogik texnologiya asosidagi o‘qitish usullari ko’lami rivojlandi. Yangi pedagogik texnologiya asosida o‘qituvchilar faoliyati shakllanmoqda, shuningdek masofaviy ta’lim, axborot texnologiyasi o‘qitishning ilg‘or pedagogik texnologiya asosidagi o‘qitish usullari ko‘lami rivojlandi. Yangi pedagogik texnologiya asosida o‘qituvchilar faoliyati shakllanmoqda, shuningdek masofaviy ta’lim, axborot texnologiyasi yordamida dars berish hozirgi zamonaviy o‘qituvchining faoliyatida ko‘rinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. Abduqodirov, S. (2016). Didaktika: Ta’lim va tarbiya jarayonlarini boshqarish. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi.
2. Klimov, E. A. (1983). Didaktika: Pedagogik teoriya va metodika. Moskva: Pedagogika.
3. Didaktika asoslari” – N. A. Borysova
4. “Ta’lim nazariyasi va metodikasi” – R. M. 5.Djumaniyozov

“Pedagogika” – V. A. Slastyonin

LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYANI TIBBIYOT YO‘NALISHIDA O‘QITISH METODLARI VA USULLARI

Radjabova Azima Temurovna
English and Latin teacher, “Language” department, Bukhara branch of Zarmed University.
radjabovaazima711@gmail.com
(+998990797307)

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun lotin tili va tibbiy terminologiyani samarali o‘qitish metodlari va usullari tahlil qilingan. Lotin tili tibbiyot fanlarining asosi sifatida ko‘rib chiqilib, u orqali talabalarning ilmiy fikrlashi, terminlarga nisbatan to‘g‘ri yondashuvi va kasbiy savodxonligi shakllanishi ta’kidlangan. Darslarda

zamonaviy texnologiyalar, vizual materiallar va interfaol metodlar qo‘llanilishining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: lotin tili, tibbiy terminologiya, o‘qitish metodlari, interfaol ta’lim, tibbiyot oliy ta’limi

Lotin tili — tibbiyot sohasining universal tili bo‘lib, ming yillik tarixga ega. Bugungi kunda ham butun dunyo bo‘ylab tibbiy atamalar asosan lotin tiliga asoslangan. Shuning uchun lotin tilini o‘rgatish tibbiyot oliygohlarida muhim vazifa hisoblanadi.

Lotin tilidan ta’lim olish tibbiy terminlar mazmunini to‘g‘ri tushunish, ulardan amaliyotda to‘g‘ri foydalanish va ilmiy adabiyotlarni mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Dars jarayonlarida ko’pincha quyidagi metodlardan foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo’ladi:

1. O‘qitish metodlari va yondashuvlar

- An’anaviy metodlar: leksiya va grammatika tahlili asosida o‘rgatish metodi asosan so’z turkumlari va resept yozishda ko’proq foydalaniladi.
- Innovatsion metodlar: multimedia texnologiyalari (taqdimotlar, audio-vizual materiallar) yangi mavzuni yorishda, darsning asosiy mazmunini yetkazida, interaktiv dasturlar (Kahoot, Quizlet) orqali mavzuni mustahkamlash, yangi so’zlarni takrorlash, talabalarni baholash va berilgan vazifalarni tekshirib olishda foydali dastur hisoblanadi.
- Kommunikativ yondashuv: rolli o‘yinlar, terminologik dialoglar, guruhli muhokamalar talabar faolligini oshirishda yaxshi samara beradi.
- Kontekstual yondashuv: fanda va amaliyotda uchraydigan haqiqiy tibbiy matnlar asosida dars tashkil etishda qo’llaniladi

2. **Talabalarning faol ishtirokini ta'minlash**.

Talabalarda tibbiy terminologiyani mustahkamlash uchun testlar, mini-loyihalar, tarjima ishlari, latindan ona tiliga va aksincha mashqlar o‘tkazish muhim.

3. Muammolar va yechimlar.

Lotin tilining murakkab grammatikasi, so‘z o‘zgarish tizimi ba’zi talabalar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Bunday holatlarda darslarni o‘yinlar orqali o‘rgatish, elektron lug‘atlar va mobil ilovalardan foydalanish foydalidir.

Lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘qitish tibbiyot yo‘nalishidagi ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Dars jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni jalb qilish, interaktiv metodlardan foydalanish, talabalarning tilga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning kelajakdagi amaliy faoliyatiga tayyorgarligini kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Toirova M. “Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslari”, Toshkent, 2020.
2. Crystal D. “The Cambridge Encyclopedia of Language”, Cambridge University Press, 2010.
3. Skripak E.V. “Методика преподавания латинского языка в медицинских вузах”, M., 2015.
4. Radjabova, A. (2016). Studying Names of Uzbek Dishes as Parts of Lexeme. Science and world 2 (9), 61-62p.
5. Раджабова, А. (2016). Изучение названий английских блюд как часть лексемы. Наука и мир 2 (9), 59-60 стр.
6. Раджабова, А. (2019). Чет тилини ўрганишнинг психологик асоси. Интернаука, 90-91 б
7. Komilov N. “Tibbiy terminlar lug‘ati”, Toshkent, 2019.
8. World Health Organization (WHO). "Medical Terminology and Standardization", 2021.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ УСТНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ВАРИАТИВНОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ ШКОЛ С КАРАКАЛПАКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ)

Балтабаева Бибиназ Моятдиновна
+998994521905
Нукусский государственный
педагогический институт имени
Ажинияза 13.00.02 –
Докторант по теории и методике
обучения и воспитания
(начальное образование)

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования устной речи младших школьников в условиях билингвальной среды. Основное внимание уделяется реализации вариативного подхода как эффективного средства развития речевых умений учащихся начальных классов в школах с каракалпакским языком обучения. Обоснована необходимость дифференцированного и гибкого подхода в выборе методов и форм работы, предложены примеры речевых заданий, учитывающих культурно-языковую специфику региона.

Ключевые слова: устная речь, начальная школа, каракалпакский язык, билингвизм, вариативный подход, речевое развитие.

Формирование устной речи младших школьников — одно из важнейших направлений современного начального образования. Особенно актуальна данная проблема в школах с национальными языками обучения, где дети овладевают сразу несколькими языками: родным, государственным и, возможно, иностранным. В таких условиях традиционные методы часто оказываются недостаточно гибкими. Это требует внедрения вариативного подхода, способного учитывать индивидуальные, культурные и языковые особенности учеников. Формирование устной речи у учащихся начальных классов является одним из важнейших компонентов общего развития ребенка и основой для последующего освоения более сложных форм общения и учебной деятельности. В условиях многоязычной образовательной среды, где учащиеся обучаются на каракалпакском языке, важно учитывать не только педагогические подходы, но и особенности билингвизма, в том числе влияние родного языка на процесс обучения и воспитания.[1,23]

Современное образование в Каракалпакстане требует создания условий для эффективного развития устной речи у детей, а также интеграции различных языков (каракалпакского, узбекского и русского) в учебный процесс. В таких условиях актуализируется вопрос выбора и применения методов обучения, которые бы максимально способствовали развитию речевых умений младших школьников. Вариативный подход в преподавании, предполагающий использование различных форм, методов и средств обучения в зависимости от индивидуальных особенностей учащихся, представляет собой эффективное решение данной проблемы.

Целью настоящей статьи является исследование методики формирования устной речи у учащихся начальных классов на основе вариативного подхода в условиях школ с каракалпакским языком обучения. В статье рассматриваются теоретические основы вариативного подхода, а также практические рекомендации и примеры заданий, направленных на развитие диалогической и монологической речи, расширение словарного запаса и развитие навыков аудирования у школьников. Актуальность данной работы обусловлена необходимостью поиска и апробации инновационных методов и подходов, которые способствуют улучшению качества обучения в условиях многоязычного

образовательного пространства, а также повышению уровня речевой компетенции младших школьников, обучающихся на каракалпакском языке.

Вариативный подход в педагогике предполагает возможность выбора различных путей, форм, методов и средств обучения в зависимости от ситуации, целей, уровня подготовки учащихся. В условиях школ с каракалпакским языком обучения это особенно важно: дети обладают различным уровнем владения родным языком, и у многих наблюдаются трудности в формировании связной устной речи.

Опора на вариативность позволяет:

- строить индивидуальные траектории речевого развития;
- формировать мотивацию к устному высказыванию;
- активизировать познавательную и речевую деятельность.[2,56]

В условиях двуязычия (каракалпакский и узбекский языки) учащиеся начальной школы испытывают затруднения при устном высказывании на любом из языков. Ограниченность речевой практики вне школы, влияние бытового языка, смешение языковых систем — всё это требует специальной методической поддержки.

На начальном этапе школьного обучения у детей необходимо формировать:

8. элементарные умения построения фразы;
9. навыки слушания и понимания устной речи;
10. умения участвовать в диалоге и выражать простейшие суждения.

Эффективное формирование устной речи возможно при соблюдении следующих условий:

1. **Создание речевой среды** на уроке: постоянное использование языка в устной форме, стимулирование речевой активности.
2. **Применение игровых, коммуникативных методов**, направленных на вовлечение учащихся в речевое взаимодействие.
3. **Интеграция языков** (каракалпакский, узбекский, русский), направленная на развитие общего речевого потенциала.
4. **Опора на наглядность, движения, интонацию**, способствующие лучшему пониманию и воспроизведению речи.[4,5]

Формирование устной речи в начальных классах на основе вариативного подхода является эффективным направлением методической работы, особенно в условиях билингвальной среды. Использование разнообразных форм, методов и приёмов обучения позволяет учитывать особенности каждого ученика и строить обучение, ориентированное на практический результат. В школах с каракалпакским языком обучения данная методика способствует не только речевому развитию, но и сохранению языковой идентичности учащихся. Формирование устной речи у младших школьников является одной из ключевых задач начального образования, особенно в условиях билингвальной образовательной среды. В школах с каракалпакским языком обучения этот процесс требует особого подхода, учитывающего как национально-культурные особенности, так и уровень языковой подготовки детей. Вариативный подход позволяет организовать обучение устной речи гибко, дифференцированно, с учётом индивидуальных возможностей и интересов учащихся.[6]

Реализация вариативного подхода способствует активизации речевой деятельности, развитию монологической и диалогической речи, расширению словарного запаса и формированию устойчивой мотивации к языковому самовыражению. Использование разнообразных форм и методов — речевых игр, ситуационных упражнений, интеграции языков — значительно повышает эффективность обучения и способствует гармоничному речевому развитию учащихся.

Таким образом, вариативный подход выступает как перспективное методическое направление, обеспечивающее успешное формирование устной речи у младших школьников в полиэтничной и полилингвальной среде. Дальнейшие исследования и практическая апробация данной методики могут способствовать её совершенствованию и

широкому внедрению в образовательную практику школ с родным (каракалпакским) языком обучения.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский Л.С. *Мышление и речь*. — М.: Педагогика, 1982. — 352 с.
2. Бим И.Л. *Теория и практика обучения иноязычному общению*. — М.: Русское слово, 2009. — 208 с.
3. Гальскова Н.Д. *Современная методика преподавания иностранных языков: пособие для учителей*. — М.: АРКТИ, 2001. — 296 с.
4. Глухов В.П. *Методика обучения устной речи младших школьников*. — СПб.: КАРО, 2010. — 144 с.
5. Кудрявцева Т.В. *Развитие речи учащихся начальной школы в поликультурной образовательной среде*. — Казань: Центр инновационных технологий, 2018. — 120 с.
6. Оразаев Ж. *Современные подходы к обучению каракалпакскому языку в условиях билингвизма*. // *Язык и культура*. — 2019. — № 2. — С. 77–84.
7. Соловова Е.Н. *Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций*. — М.: Просвещение, 2011. — 256 с.
8. Утемисова Р.К. *Формирование речевой деятельности учащихся начальных классов в каракалпакских школах*. — Нукус: Каракалпакстан, 2017. — 98 с.
9. Халбаева А.К. *Межъязыковое взаимодействие и речевая адаптация младших школьников в полиэтничной среде*. // *Начальная школа плюс До и После*. — 2020. — № 6. — С. 32–35.

KEKSA YOSHDAGI KISHILAR SALOMATLIGINI TA’MINLASHNING MUHIM OMILLARI

Inoyatov Abdullo Shodiyevich
Bux DU Sport va
San’at fakulteti professori, p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning nazariy va amaliy asoslari keng tahlil qilinadi. O‘quvchining individual salohiyatini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan metodik vositalar, o‘quvchi-o‘qituvchi o‘zaro hamkorligini kuchaytiruvchi pedagogik texnologiyalar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, bu yondashuv asosida ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, ta’lim jarayoni, o‘quvchi faolligi, metodik yondashuv, pedagogik texnologiyalar, tanqidiy fikrlash, o‘z-o‘zini anglash, refleksiya, kompetensiyaviy rivojlanish.

Bugungi globallashuv davrida ta’limning asosiy maqsadi faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, uni mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol, ma’suliyatli shaxs sifatida shakllantirishdir. Shu boisdan ham zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuv muhim o‘rin tutadi.

Ushbu yondashuvda o‘quvchi o‘qitish jarayonining markaziga chiqariladi. U bilim olishning passiv ishtirokchisi emas, balki faol subyekti sifatida qaraladi. Bunda o‘quvchining shaxsiy tajribasi, individual ehtiyojlari, bilim olish uslubi va ijtimoiy-psixologik holati inobatga olinadi. Bu yondashuv orqali ta’lim oluvchining o‘zini anglash, o‘z qobiliyatlarini tahlil qilish, ustida ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan o‘qitish quyidagi metodik va pedagogik yondashuvlarga asoslanadi:

Aktiv o‘qitish metodlari – o‘yinli topshiriqlar, keys-stadi, loyiha asosida ishlash, guruhli faoliyat, debat va diskussiya. Bu metodlar orqali o‘quvchi mustaqil fikrlash, muammoni hal etish, qaror qabul qilishga o‘rganadi.

Reflektiv yondashuv – o‘quvchi o‘z o‘rganish faoliyatini kuzatadi, tahlil qiladi, xatolarni anglaydi va o‘zini rivojlantirish yo‘nalishlarini belgilaydi.

Differensial va individuallashtirilgan yondashuv – har bir o‘quvchining psixologik va intellektual darajasiga mos topshiriqlarni tanlash, bu orqali ularning rivojlanishini rag‘batlantirish.

Hamkorlikka asoslangan o‘qitish – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar sheriklik ruhida olib boriladi. Bu o‘quvchining ishonchini mustahkamlab, ta’limga bo‘lgan ijobiy munosabatni kuchaytiradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonini samarali tashkil etish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim ahamiyat kasb etadi:

– O‘qituvchining o‘z pedagogik mahoratini doimiy rivojlantirib borishi, zamonaviy metodlarni o‘zlashtirishi;

– O‘quv muhitining demokratik va ijodiy ruhda tashkil etilishi;

– O‘quvchilar bilan ochiq, samimiy va teng munosabatlarning mavjud bo‘lishi;

– Baholash tizimining shaxsiy rivojlanish dinamikasiga asoslangan holda tashkil etilishi.

Shuningdek, o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish, vizual, audio va interaktiv vositalarni jalb etish ham dolzarb hisoblanadi. Bu metodlar o‘quvchini faollikka undaydi, ularning o‘quv materialiga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va mustahkam bilimlar hosil qiladi.

Ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv nafaqat metodik uslub, balki pedagogik madaniyat va qadriyat sifatida qaralishi lozim. Bu — o‘quvchiga nisbatan hurmat, ishonch, e’tibor, va rag‘bat muhitini yaratish deganidir. Bu yondashuvni tizimli joriy etish orqali biz nafaqat bilimli, balki mas’uliyatli, mustaqil va ijtimoiy faol avlodni tarbiyalaymiz.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuv — bu shunchaki pedagogik uslub emas, balki ta’limning maqsadi va mazmunini yangilashga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Bu model o‘quvchini o‘qitish obyekti emas, balki faol subyekt sifatida ko‘rib, uning bilimga bo‘lgan ehtiyojini, intilishlarini, psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil etadi va inobatga oladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni samarali tashkil etish o‘qituvchidan pedagogik mahorat, psixologik sezgirlik, metodik yangiliklarga ochiqlikni talab qiladi. O‘quv muhitining erkin va demokratik bo‘lishi, reflektiv yondashuv, interaktiv metodlar, differensiallashtirilgan topshiriqlar kabi omillar o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, bu yondashuvni izchil joriy etish orqali o‘quvchilarda nafaqat mustahkam bilimlar, balki o‘zini anglash, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoaviy ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. Shu sababli shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish hozirgi ta’lim islohotlarining ajralmas va ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim sifatini oshirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2022.
2. Mavlonova R. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik yondashuvlar”. – Toshkent: TDPU, 2023.
3. Vygotskiy L.S. “Psixologik taraqqiyot nazariyasi”. – Moskva, 2006. Dewey J. “Demokratiya va ta’lim”. – New York, 2004.
4. Nurmatova G. “Faol ta’lim metodlari asoslari”. – Andijon, 2021.
5. UNESCO. Transforming education through student-centered learning. – 2021.
6. www.pedagog.uz – Ta’lim yangiliklari va uslubiy tavsiyalar.
7. www.uzedu.uz – O‘zbekiston XTV rasmiy veb-sayti.
8. Brown, H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – Pearson, 2014.

BASIC PROBLEMS OF TRANSLATION

Nilufar Zokirova Hamidovna
Bukhara state pedagogical institute
English language and literature department
zakirovanilufar244@gmail.com

Abstract. Translation is a very ancient form of human activity. Its roots go back to those distant times when the proto-language began to split into separate languages and there arose a need for people who knew several languages and were able to act as intermediaries in communication between representatives of different language communities. Indo-European linguistics is a branch of linguistics that deals with the reconstruction and study of the Indo-European proto-language, i.e. the language that was once spoken by a single Indo-European ethnic group and which subsequently split into separate languages that today belong to a single language family.

Key words*: *translation, ethnic group, language families, problems, grammar.

In Indo-European linguistics, it is customary to distinguish four eras in the development of the Indo-European language and ethnic group:

1) the Proto-Indo-European era - the era of relatively
harmonious existence of language and ethnic group (5th millennium BC);

2) the Proto-Indo-European era, which is characterized by the already
stable dialectical dismemberment of the Indo-European community, still territorially united (5th millennium BC - 4th-3rd millennia BC);

3) the Proto-Indo-European era, during which the dialectal and territorial dismemberment of the Indo-European ethnic group occurs;

4) the era of complete linguistic and territorial disintegration of the Indo-European ethnic group (3rd - early 2nd millennium BC - 1200 BC).

Between the second and third stages, the need arises for translation as a means of communication between the emerging different cultures and people. Without translation, it is difficult to imagine such historical processes as the creation of huge empires populated by numerous multilingual peoples, the spread of religious and social teachings.

The 20th century is considered the "golden age" of oral translation, which has become a very important and widespread type of human activity due to the rapid development, especially in the 90s of the 20th century, of science and special technology (equipment for simultaneous translation, audio and video equipment, computers, the Internet, etc.). In 1953, Pierre-François Cailleux founded the International Federation of Translators in Paris, in which more than fifty countries are represented today. It is a professional, non-political, non-commercial organization, whose goal is to unite translation organizations from different countries. Russia is a member of the International Federation of Translators.

By the middle of the 20th century, international contacts had increased sharply. Many new national states appeared on the world map, numerous international organizations and global movements emerged. The rapid growth of science and technology created a huge need for information exchange. The volume of international trade, diplomatic activity, and international correspondence increased immeasurably. Cultural ties between nations expanded, international tourism acquired a mass character. All these changes in the life of humanity caused the need for translations and translators. Translation agencies and publishing houses of translated literature began to appear. According to UNESCO, today about 40 thousand translated publications are published annually in the world, i.e. more than a hundred books a day.

The sharp increase in the role of translation activities in the 20th century could not fail to arouse the interest of researchers, but only by the middle of the 20th century did the translation process become the object of comprehensive scientific study. The focus of linguists was on the semantic aspect of linguistic units and speech works, the connection of language with thinking, reality, society and culture. New linguistic disciplines and areas of research have emerged, such as psycholinguistics, sociolinguistics, text linguistics, speech act theory. As a result, the requirements for the accuracy of translations have increased significantly (Lydia Davis, 2016).

The need for scientific understanding of the translation process was also determined by the task of mass training of translators. The time has passed when only especially gifted people who had mastered the ability to translate independently could do translations. To meet the enormous need for translators, translation schools, faculties, and institutes were created in many countries, with the task of ensuring the training of a significant contingent of translators of sufficiently high qualifications within a specified period (M. Snell-Hornby, 2006).

The implementation of mass training of translators has revealed the inadequacy of the traditional formulation of translator qualifications, which stated: “In order to translate, knowledge of two languages and the subject of speech is necessary.” It turned out that the factors indicated in this formulation do not in themselves ensure the ability to translate professionally.

It is necessary not just to know two languages - it is necessary to know them "in translation", i.e. in combination with the rules and conditions of transition from units of one language to units of another. Translation theory seeks to find out how the transition from the original to the translated text occurs, what patterns underlie the translator's actions.

REFERENCES:

1. M. Snell-Hornby, The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?, Philadelphia, John Benjamins, 2006, p. 133.
2. Lydia Davis, "Eleven Pleasures of Translating", The New York Review of Books, vol. LXIII, no. 19 (8 December 2016),
3. Kasparek, "The Translator's Endless Toil", pp. 85-86.
4. J.M. Cohen, "Translation", Encyclopedia Americana, 1986, vol. 27, p.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MANTIQIY MASALALAR ISHLASH METODIKASI

Boltayeva Sitora Fayzulloyevna
Zarmed universiteti
ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Boshlang‘ich sinflarda mantiqiy masalalar ustida ishlash o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, tahliliy va mantiqiy tafakkurlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada mantiqiy masalalar ishlash metodikasi, uning asosiy tamoyillari va samarali usullari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Mantiqiy masalalar, boshlang‘ich sinf, matematik tafakkur, mantiqiy fikrlash, masala yechish metodikasi, interfaol usullar, tahlil va sintez, qiyoslash metodi, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur.

Boshlang‘ich sinflarda mantiqiy masalalar ustida ishlash o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, tahliliy va mantiqiy tafakkurlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mantiqiy masalalar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun mantiqiy masalalarni yechishga doir metodik yordam ko‘rsatish – o‘qituvchining asosiy vazifalaridan biridir..

Mantiqiy masalalarning mohiyati va turlari

Mantiqiy masalalar – o‘quvchidan mulohaza yuritish, tahlil qilish va xulosaga kelishni talab qiladigan topshiriqlardir. Ular quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. **Matematik mantiqiy masalalar:** Sonli va geometrik mulohazalarni talab qiladi.
2. **Verbal (so‘zli) mantiqiy masalalar:** Til orqali ifodalangan mantiqiy muammolar.
3. **Vizual mantiqiy masalalar:** Tasvirlar asosida yechim topish.

4.**Topqirlik va tafakkur masalalari:** Noan'anaviy fikrlashni rivojlantiradi

Mantiqiy masalalarning ahamiyati. Mantiqiy masalalar:

- O‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

- Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.
- Mustaqil fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi.
- O‘quvchilarda qiziqish va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Mantiqiy masalalarni o‘qitishda foydalaniladigan metodlar

1. **Tahlil va sintez metodi** – masalaning shartlarini tahlil qilish va natijaga olib keluvchi elementlarni ajratib ko‘rsatish.
2. **Qiyoslash metodi** – o‘xshash va farqli tomonlarni aniqlash orqali masalani hal qilish.
3. **Grafik va sxemalar orqali yechish** – masalaning shartlarini chizmalar, diagrammalar yoki jadvallar yordamida tasvirlash.
4. **Bosqichma-bosqich yechish usuli** – murakkab masalalarni oddiy qismlarga ajratish va har bir bosqichni alohida hal qilish.
5. **Rol o‘ynash va o‘yin metodlari** – masalalarni sahnalashtirish yoki o‘yin shaklida yechish orqali qiziqishni oshirish.

Mantiqiy masalalar ustida ishlash bosqichlari

1. Masalaning sharti bilan tanishish va tushunish.
2. Muammoni aniqlash va asosiy omillarni ajratib ko‘rsatish.
3. Turli metodlarni qo‘llash orqali yechim izlash.
4. Natijani tekshirish va tahlil qilish.
5. Xulosa chiqarish va umumlashtirish.

Dars jarayonida metodik yordam ko‘rsatish yo‘llari

O‘quvchilar mantiqiy masalalarni osonroq tushunishlari uchun quyidagi yondashuvlar qo‘llaniladi:

- Masalani bosqichma-bosqich tushuntirish.
- Amaliy mashg‘ulotlar va interaktiv o‘yinlar tashkil etish.
- Guruhda ishlash orqali o‘zaro fikr almashishni rag‘batlantirish.
- O‘quvchilarga o‘z izohlarini berishga imkon yaratish.

Mantiqiy masalalar misollari

1. Bir necha odam o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash masalalari.

1. **Kimning qizi?** Bobur, Jasur va Anvar – aka-uka. Boburning singlisi bor, lekin Jasur va Anvarning singlisi yo‘q. Boburning singlisi kim bo‘lishi mumkin? **Javob:** Ularning hammasi aka-uka bo‘lsa, Boburning singlisi ularning ham singlisi bo‘ladi.
2. **Kimning uyida qanday hayvon bor?** Uch do‘st: Aziz, Kamol va Rustam – har biri har xil uy hayvoniga ega. Aziz mushuk boqadi, Kamolda it bor, Rustam esa quyon boqadi. Agar Azizning hayvoni it bo‘lmasa va Rustamning hayvoni mushuk bo‘lmasa, har biri qanday hayvonga ega?

Javob: Aziz – mushuk, Kamol – it, Rustam – quyon

3. **Kim nechanchi kursda o‘qiydi?** Madina, Shahlo va Dildora – turli kurslarda o‘qiydi (1-kurs, 2-kurs, 3-kurs). Madina 2-kursda emas, Shahlo 3-kursda emas, Dildora esa 1-kursda emas. Ularning har biri qaysi kursda o‘qiydi? **Javob:** Madina – 3-kurs, Shahlo – 1-kurs, Dildora – 2-kurs

2.Yo‘l topish va turli variantlarni solishtirishga doir masalalar.

1: **Eng qisqa yo‘l**

Bekzod maktabga ikki xil yo‘l orqali borishi mumkin: biri bog‘ orqali, ikkinchisi esa ko‘cha bo‘ylab. Bog‘ orqali boradigan yo‘l 600 metr, ko‘cha bo‘ylab boradigan yo‘l esa 800 metr. Agar Bekzod eng qisqa yo‘lni tanlasa, qaysi yo‘ldan boradi? **Javob:** Bekzod bog‘ orqali boradi, chunki u 200 metrga qisqaroq.

2: **Eng tez yo‘l**

Nilufar maktabga borish uchun ikkita transport vositasidan foydalanishi mumkin: avtobus yoki velosiped. Avtobus 5 km yo‘lni 15 daqiqada bosib o‘tadi, velosiped esa shu yo‘lni 20 daqiqada

bosib o‘tadi. Nilufar maktabga tezroq yetib borish uchun qaysi vositani tanlashi kerak? **Javob:** Avtobus, chunki u tezroq yetib boradi.

3: **To‘g‘ri yo‘lni tanlash**

Sanjar do‘konga borish uchun ikkita yo‘ldan birini tanlashi kerak. Birinchi yo‘l to‘g‘ri, lekin baland tepalikdan o‘tadi. Ikkinchi yo‘l esa uzunroq, lekin tekis. Sanjar tez va kam kuch sarflab yetib borish uchun qaysi yo‘lni tanlashi kerak? **Javob:** Agar tez yetib borish muhim bo‘lsa, u tepalikdan o‘tadigan qisqa yo‘lni tanlashi kerak. Agar kuch tejash muhim bo‘lsa, u tekis yo‘ldan borishi kerak.

3.«To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri» mulohazalari asosida tuzilgan masalalar. 1: Kimning bayonoti to‘g‘ri? Uch do‘st: Alisher, Dilshod va Behzod o‘qituvchining savoliga javob berishdi.

Alisher: "Men to‘g‘ri javob berdim." Dilshod: "Alisher noto‘g‘ri javob berdi." Behzod: "Dilshod noto‘g‘ri gapirdi." Agar faqat bitta odamning bayonoti to‘g‘ri bo‘lsa, kimning bayonoti to‘g‘ri? **Javob:** Dilshodning bayonoti to‘g‘ri.

2: Rangli kartochkalar Jasur va Sherzod uch xil rangli kartochkalarga qarashmoqda: qizil, ko‘k va yashil. Jasur: "Kartochka qizil yoki ko‘k rangda." Sherzod: "Kartochka yashil emas." Agar ikkala bola ham noto‘g‘ri gapirgan bo‘lsa, kartochka qanday rangda? **Javob:** Kartochka yashil rangda.

3: Kim rost gapiryapti? Ikkita aka-uka: Anvar va Rustam bir narsa haqida gaplashmoqda.

Anvar: "Bizning ikkalamiz ham yolg‘on gapiramiz." Rustam: "Men hech qachon yolg‘on gapirmayman." Kimning bayonoti to‘g‘ri? **Javob:** Rustamning bayonoti to‘g‘ri, chunki agar Anvarning bayonoti rost bo‘lsa, u o‘ziga zid bo‘ladi.

4.Matematik mantiqqa asoslangan qatorlarni davom ettirish masalalari. 1: Sonli ketma-ketlik 3, 6, 9, 12, ? Qatorni davom ettiring. Javob: 15 (chunki har bir son 3 ga oshib bormoqda).

2: Geometrik progressiya 2, 4, 8, 16, ? Keyingi sonni toping. Javob: 32 (har bir son 2 baravar ortmoqda).

3: Aralash ketma-ketlik 1, 4, 9, 16, ? Keyingi sonni toping. Javob: 25 (chunki bu ketma-ketlik kvadrat sonlardan iborat: 1^2, 2^2, 3^2, 4^2, 5^2).

4: Fibonacci ketma-ketligi 1, 1, 2, 3, 5, ? Keyingi sonni toping. Javob: 8 (chunki har bir son avvalgi ikkita sonning yig‘indisiga teng).

Xulosa :Bugungi boshlang‘ich sinf matematika darsliklarimizda shunga o‘xshagan mantiqiy masalalar berilgan va ularning yechilishi metodik asoslarga ko‘ra yechilishini tushuntirish va asoslab berish, o‘qituvchi zimmasidadir. Mantiqiy masalalar o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ularni o‘qitishda interfaol metodlar va qiziqarli usullardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularga mustaqil fikrlash imkonini yaratadi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ushbu metodikaga alohida e’tibor berishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Xodjayev B. "Matematika o‘qitish metodikasi". Toshkent, 2019.
2. Vahobov R., To‘rayev U. "Boshlang‘ich sinflarda matematik tafakkurni shakllantirish". Toshkent, 2021.
3. N. N. Talimov "Mantiqiy masalalar va ularni yechish usullari". Samarqand, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, Boshlang‘ich ta’lim dasturi va darsliklari.
5. Piaget J. "Bolalar fikrlashining rivojlanishi". Cambridge University Press, 2005.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIKNING PAYDO BO‘LISHI

Allashova N.U
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti tayanch doktorant
nursuluallashova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlashning paydo bo‘lishi va uni rivojlantirich shakillari va vositalari haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, boshlang’ich talim, talim tizimi, oquv faoliyati, kreativ fikrlash.

Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining asosiy vazifalaridan biriga aylangan. Chunki kreativ fikrlar bolalarning bilim olishida, mustaqil fikrlashida, o‘z oldiga maqsad qo‘yishida va shu maqsadlarga erishishida asosiy vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ kompetentligining rivojlanishi bu - olgan bilimlarini har tomonlama amaliyotda qo‘llay olishining natijasi desak bo‘ladi.

Kreativlik - bu insonning tafakkurida, his-tuyg‘ularida, muloqotida namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan va umuman shaxsni, shuningdek, ushbu shaxs faoliyatining mahsuloti sifatida tavsiflashi mumkin bo‘lgan ijodiy qobiliyatlaridir.

Kreativlik - bu fikrlash, his-tuyg‘ular, muloqotda qobiliyatni yengib o‘tish jarayoni. Kreativ inson doimo atrofdagilarga nisbatan bag‘rikengroq bo‘ladi: u o‘zi uchun odatiy bo‘lgan xatti-harakatlar eng yaxshi bo‘lmasa-da, aynan o‘zi qabul qilgan odat ekanligini tan olishga tayyor; har bir inson o‘z dunyosida yashaydi va bu dunyoni atrofdagilar buyurganidek emas, balki o‘zicha, mustaqil ravishda ko‘radi.[1;87-b]

Bolalarda kreativ fikrlashning paydo bo‘lishi. Bolaning 6 yoshdan 11 yoshgacha bo‘lgan davridagi his-tuyg‘ularining rivojlanishi uning turmush tarzining o‘zgarishi va muloqot doirasining kengayishi bilan bevosita bog‘liq - u maktabga boradi. Asosiy faoliyat turi va rivojlanishning ijtimoiy holati o‘zgaradi. O‘quv faoliyati davomida yangi, har doim ham ijobiy bo‘lmagan qoidalar, majburiyatlar, me’yorlar va nazoratlar paydo bo‘ladi - ulg‘ayish uchun harakatlarning yanada qat’iy, qattiq shakllari zarur bo‘lib, bu ko‘p sonli yo‘qolgan qat’iy harakatlar bilan bog‘liq. Ya’ni, ijtimoiylashish, jamiyatga qo‘shilish maqsadida bola o‘zining sho‘xligini qurbon qilishi kerak. Shunday ekan, boshlang‘ich sinflarda bolalarning kreativligini maqsadli va bosqichma-bosqich takomillashtirish, uning salohiyatini aniqlash va faollashtirishga tayanish juda muhimdir [2;43-b].

Nima uchun o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish muhim hisoblanadi? Kreativ fikrlash o‘quvchilarning tajribalarini, xatti-harakatlarini, voqealarni yangi va shaxsiy mazmunli tahlil qila olishlarini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning ilmiy qiziqishlari va yutuqlariga, o‘z-o‘zini anglashi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Sinfdan tashqari, kreativ fikrlash o‘quvchilarga doimo va tez o‘zgaruvchan dunyoga moslashishga yordam beradi. O‘quvchilarning kreativ fikrlashini qo‘llab-quvvatlash ularga o‘zlari yashayotgan jamiyatning bugungi va kelajakdagi ishchilari sifatida rivojlanishga hissa qo‘shishga yordam beradi: dunyodagi turli tashkilotlar va jamiyatlar yuzaga kelayotgan murakkab muammolarni hal qilish uchun innovatsiyalar va bilimlarni yaratishga tobora ko‘proq tayanib, jamoat birlashmasi sifatida innovatsiyalar va kreativ fikrlashga ahamiyat bermoqda [3;86-b].

T.A.Barisheva va Yu.A.Jigalovalar pedagogokada kreativlikni tizimli (ko‘p bosqichli, ko‘p o‘lchamli) psixik (ruhiy) ta’lim sifatida talqin etib, unga faqatgina intellektual potensiolni emas, balki motivatsiya, emotsiya, estetetik rivojlanish darajasi mavjudligi, kommunikativ parametrlari, kompetentligi va xokazolarni ham kiritadi. [4]. Lukas va Spenserning fikricha: “Kreativ fikrlash bugungi yoshlarning rivojlanishlari uchun kerakli kompetensiya hisoblanadi [5].

Kreativlik bu aqliy jarayonning biroz ixtirochilik usulidir! Va bu ixtirochilik holatida o‘ziga xoslik mavjud. Fikr uchqunlari paydo bo‘ladi, bu uchqunlar o‘zini porlatadigan va portlatadigan boshqa fikr, tasvir, ovoz, shakl va boshqalarni qidiradi va agar ulardan birini topsa, unga uriladi, portlaydi va yonadi. Shuning uchun kreativ mahsulotlar bizga yorqin ko‘rinadi va kreativlik butun dunyoda porlab turgan chiroq bilan ramziy ifodalanadi[6;13-b]. Ko‘p qidirib, oz topgan qadrli hisoblanadi. Kreativlik bugungi kunda eng ko‘p qidiriladigan va eng kam topiladigan kompetensiya bo‘lgani uchun ham juda qadrlidir. Ko‘p emas, bundan qirq-ellik yil oldingiga qaraganda bugun har bir mavzuda ancha ko‘proq yozilib, chizilayotganiga, san’at, adabiyot va ilm-fanning har bir sohasida juda ko‘p narsalar yaratilayotganiga qaramay, kreativlikning yetishmasligi biroz ko‘proq seziladi[6;17-b].

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda so‘nggi yillarda kreativ fikrlaydigan, zamonga mos kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanni himoya qiladigan va yuksak ma’naviyatli etib tarbiyalash zamon talabiga aylangan. Chunki hozirgi yosh avlod texnologiyalar rivojlangan davr yoshlari. Shu narsaga asoslanib maktablarda har bir dars umuman olganda ta’lim-tarbiya jarayoni to‘g‘ridan-to‘g‘ri bolalarda kreativ kompetentlikni rivojlantirishga mo‘ljallangani haqiqat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Шурухт С.М. Подростковый возраст: развитие креативности, самосознания, эмоций, коммуникации и ответственности. – СПб.: Речь, 2006. 87-b

2. Акатова, М. В. Психолого-педагогическое сопровождение развития общих (умственных) и творческих способностей младших школьников [Текст] / М. В. Акатова // Завуч начальной школы. 2011. – 471 с.

3. Sattorova D.D, Yakubova U.Sh, Olimova D.M. Bo‘lajak pedagoglarda kreativlik sifatlarni rivojlantirish texnologiyasi / Monografiya.- Termiz, “Surxon ilm nashri” nashriyoti, 2024.-108 b.

4. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. СПб, 2006. - 285с.

5. Lucas, B. and E. Spencer (2017), Teaching Creative Thinking: Developing Learners Who Generate Ideas and Can Think Critically., Crown House Publishing, https://bookshop. Sternberg, R. (2006), “The nature of creativity”, Creativity Research Journal, Vol. 18/1, pp. 87-98.

6. Ömür Doğan “Bir Ömür Yaratıcılık Yaratıcı Yaşam Rehberi “ 1. Baskı: İstanbul 2021, 221 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI VA UNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Boymurodova Sadoqat Istam qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim
pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berishning ahamiyati yoritilgan. Global ekologik muammolar, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy resurslarning kamayib borishi yosh avlodga ekologik mas’uliyatni singdirish zarurligini ko‘rsatadi. Maqolada ekologik tarbiya jarayonida taniqli pedagoglarning qarashlari keltirib o‘tilgan. Ekologik tarbiyani shakllantirshda Sinkveyn va FSMU metodlari asosida tahlili qilingan.

Kalit so‘zlar. Ekologik tarbiya, sinkveyn, FSMU, ekologiya, ta’lim, ekologik ong, ekologik madaniyat.

Bugungi kunda o‘quvchi yoshlarga ekologik tarbiya berish muhim hisoblanadi. Dunyodagi ekologik jarayonlar, iqlim o‘zgarishlari, resurslarning rivojlanishi va atrof-muhitning ifloslanishi kabi global muammolar tufayli, yosh avlodni tabiatni asrab-avaylashga chaqirish, ularga ekologik mas’uliyatni singdirish zarur. Shu boisdan, Prezidentimiz Oliy Majlis Qonunchilik palatasining navbatdagi majlisida 2025 yilni yurtimizda “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb

e’lon qilgani Yangi O‘zbekistonda ona tabiatni asrab-avaylab, ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilayotgan yuksak e’tiborning amaldagi yana bir ifodasi bo‘ldi.

Ekologik ta’lim-tarbiya umumiy ta’lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo‘lib, maktabda barcha fanlarni o‘qitishda amalga oshirilishi ko‘zda tutiladi. Ekologik ta’lim-tarbiyadan bosh maqsad ham yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Ekologik tarbiyalash jarayonida yoshlarni yashab turgan tabiatimiz boyliklarini tejab-tergashga, uni muhofaza qilishga o‘rgata boriladi.

“Ekologiya” tushunchasi ilk bor nemis zoologi E.Gekkel tomonidan qo‘llanilgan. Ekologik tarbiya ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ekologik tarbiya (grekcha “oikos” - turar joy, makon, “logos” -fan) o‘quvchilarga dastlabki ekologik bilimlarni berish, mavjud ekologik bilimlarini boyitish, ularda tabiat va atrof-muhit muhofazasini tashkil etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi bo‘lgan «Avesto»da uy-joy, atrof–muhit, tabiatni muhofaza qilish, uni asrash to‘g‘risida qimmatli tavsiyalar berilgan. Bolalarga ularning yoshligidanoq ko‘chat o‘tqazish, daraxtlarni parvarish qilish, uy-ro‘zg‘or buyumlarini yasash, yerga ishlov berish hamda chorva mollarini boqish borasidagi bilimlar berilib, amaliy ko‘nikmalarning hosil bo‘lishiga alohida e’tibor qaratilgan.

Mashhur shved pedagogi I.G.Pestalossi: Bolalarning aqliy kamolotini o‘stirishda ta‘limning tabiat bilan uy‘unligi, bosqichma-bosqich yo‘naltirish, bolaning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, o‘zlashtirish darajasi, bolaning aqliy va axloqiy fazilatlarining rivojlanishiga olib keladi.

Atoqli pedagog V. A. Suxomlinskiy “Bolalarga jonim fido” asarida “Men bolalar “Alifbe”ni ochib, birinchi so‘zini g‘ijjalab o‘qishlariga qadar avval dunyodagi eng ajoyib kitob-tabiat kitobini mutolaa etishlarini istardim” deb ta’kidlaganidek, bu boradagi barcha ishlarni bolaning kichikligidanoq boshlash maqsadga muvofiqdir.

Komenskiy o‘z pedagogik qarashlarida insonni tabiatni bir qismi deb hisobladi va tabiatdagi barcha mavjudotni yagona bir qonunga bo‘ysunadi, degan g‘oyani olg‘a suradi. Uning fikricha, ta’limni, bolalarni narsa va mavjudotlar bilan tanishtirishdan, ularni idrok qildirishdan boshlash, undan keyin ularga xos xususiyatlarni o‘rganishga o‘tish zarur. Shuningdek, ta’limning tabiat bilan uyg‘unligi tamoyili Ya.A.Komenskiy tomonidan fanga kiritilgan bo’lib, tabiatda hayot bahordan boshlangani kabi ta’lim olish jarayoni uchun eng qulay davr bolalik ekanligi g‘oyasiga asoslanadi. O‘quvchilarga ularning yosh davrlarini inobatga olgan holda bilimlarning berilishi ushbu bilimlarning ular uchun tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Umuman olganda, ta’lim jarayoni bolaning rivojlanishi, ya’ni tabiati bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

Sinkveyn (fr. “besh qator”) – ma’lumotlarni sintezlash (alohida ma’lumotlar asosida yaxlit g‘oyalarni shakllantirish)ga yordam beradigan qofiyasiz she’r bo‘lib, u asosida o‘rganilayotgan mavzu (tushuncha, hodisa, voqea)larga oid ma’lumotlar to‘planadi. Ekologik tarbiyani shakllantirish mavzusida sinkveyn metodidan quyidagicha foydalanish mumkin.

1-qator: (Bitta so‘z, mavzuga oid). Ekologiya

2-qator: (Ikki sifat so‘zi). Toza, barqaror

3-qator: (Uch fe’l). O‘rgatish, himoya qilish, saqlash

4-qator: (To‘rt so‘z, mavzu bilan bog‘liq fikr). Tabiatni asrab-avaylash — kelajagimiz uchun muhumdir.

5-qator: (Bitta so‘z, mavzuga oid). Tinchlik

Yana bir misol sifatida himoya qilish so‘zini oladigan bo‘lsak, quyidagicha:

1-qator: Himoya

2-qator: Muhim, zarur

3-qator: O'rgatish, saqlash, himoya qilish

4-qator:Tabiatni himoya qilish — bizning mas'uliyatimiz

5-qator: Tinchlik

Sinkveyn qisqa va aniq bo‘lgani uchun o‘quvchi o‘z fikrini tarqatmasdan, faqat asosiy nuqtaga e’tibor qaratishga majbur bo‘ladi. Bu metod yordamida ekologik mavzularda qisqacha fikrlar tuzish, o‘quvchilarning atrof-muhitga bo‘lgan mas’uliyatini va ekologik ongini oshiradi. Sinkveyn metodini

qo‘llash o‘quvchiga nafaqat umumiy ijodiy va fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda balki ekologik bilimlarni shakllantirishda ham yordam beradi.

FSMU metodi yordamida dars jarayonida ekologik tarbiyani shakllantirsh jarayonida unga doir masalalar bo‘yicha o‘quvchilar o‘z fikrlarini bayon qilishlari, shu fikrlarni asoslovchi sabablarni ko‘rsatishlari, ularni tasdiqlovchi misollarni keltirishlari va umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishlarini o‘rgatish va mashq qildirish metodidir.

FSMU metodining umumiy sxemasi:

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringizni asoslovchi sabab ko‘rsating;

M – ko‘rsatgan sababingizni tasdiqlovchi misol keltiring;

U – fikringizni umumlashtiring.

Bu metod o‘quvchilarga ekologik masalalar bo‘yicha ongli qarorlar qabul qilishni o‘rgatishda samarali bo‘lishi mumkin. Endi bu metodni boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berish jarayonida qanday qo‘llashni ko‘rib chiqamiz.

FSMU metodini boshlang‘ich sinfda ekologik tarbiya berishda qo‘llash:

1. Fikr: O‘quvchilarga ekologik muammolarni tushuntirish va bu masalalar haqida o‘z fikrlarini so‘rash.

Misol: “Suvni isrof qilishni qanday oldini olish mumkin?”

2. Sabab: Ekologik muammolarning sabablarini tushuntirish.

Misol: “Suvni isrof qilish, resurslarni kamaytirishga olib keladi. Suvni tejash uchun qanday choralar ko‘rishimiz mumkin?”

3. Misol: O‘quvchilarga real hayotdan misollar keltirish.

Misol: “Shahrimizda chiqindilarni saralash tizimi joriy qilindi, bu orqali chiqindilarni qayta ishlash va tabiiy resurslarni tejash mumkin.”

4. Natija: Ekologik masalalarni hal qilish orqali qanday natijalar bo‘lishini tushuntirish.

Misol: “Agar biz chiqindilarni to‘g‘ri saralasak, tabiiy resurslar tejalanadi va tabiatni ifloslanishdan saqlaymiz.”

Bu metod yordamida o‘quvchilarga nafaqat ekologik bilimlar beriladi, balki ular tabiatni himoya qilishga bo‘lgan mas’uliyatni tushunishadi va amaliy ravishda ekologik xatti-harakatlarni o‘zlashtiradilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berish nafaqat ularning tabiatga bo‘lgan munosabatini shakllantirish, balki kelajak avlodning atrof-muhitni muhofaza qilishga bo‘lgan mas’uliyatini oshirish uchun ham muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik tarbiya erta yoshdan berilganda, bolalar tabiatni asrashga oid odatlarni ongli ravishda qabul qiladi. O‘quv jarayonida ekologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

- O‘quv dasturlarida ekologik mavzularga yetarlicha e’tibor berish;
- O‘yin, loyihaviy ta’lim, ekskursiyalar kabi innovatsion metodlardan foydalanish;
- O‘qituvchi va ota-onalar hamkorligida ekologik tarbiyani mustahkamlash.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, agar bolalarga ekologik muammolar faqat nazariy tushuntirilsa, ular bu mavzuga qiziqmaydi. Shu sababli, interaktiv usullar, tajribalar va real hayotiy misollar orqali ularga tabiatning ahamiyati tushuntirilganda, natijalar ancha samarali bo‘ladi. Masalan, chiqindilarni saralashni o‘rgatish yoki maktab hovlisida ko‘chat ekish kabi amaliy mashg‘ulotlar bolalarda ekologik ongni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar ekologik masalalarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rsa va ularni hal qilishda ishtirok etsa, ularning ekologik ong darajasi ancha yuqori bo‘ladi. Ota-onalar va o‘qituvchilarning ekologik mas’uliyati muhim. Agar bolalar o‘z atroflaridagi kattalar ekologik muammolarni jiddiy qabul qilayotganini ko‘rsa, ular ham tabiiy ravishda bu qadriyatlarni o‘zlashtiradi. Ekologik tarbiya davomiy jarayondir. U faqat bir martalik tadbirlar yoki darslar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Balki, u o‘quvchilarning kundalik hayotiga singdirilishi lozim. Maktab va oilaviy muhit ekologik tarbiyani qo‘llab-quvvatlasa, uning natijalari uzoq muddatli bo‘ladi. Texnologiyalar ekologik ta’limga yangi imkoniyatlar yaratadi. Raqamli

resurslardan foydalanish orqali bolalarga ekologik bilimlarni yanada qiziqarli tarzda yetkazish mumkin.

Ekologik tarbiya boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiatga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yoshda bolalar atrof-muhitni anglash va ekologik muammolarni tushunish jarayoniga kirishadi. Shuning uchun ularga ekologik madaniyatni singdirish kelajakda yanada ongli va mas’uliyatli fuqarolarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan odatlarni shakllantirish ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adizova, N. B., Boymurodova, S. I., & To‘rayev, S. D. (2023). BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARINING O ‘QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR. *PEDAGOGS jurnali*, *1*(1), 548-548.
2. BI, B. S. O. (2023). Methods of effectively organizing reading literacy lessons for primary school students. *Confrencea*, *12*(12), 185-188.
3. MX, B. S. S. (2023). The role of interactive methods in improving the effectiveness of primary education. *Confrencea*, *12*(12), 189-192.
4. Boymurodova, S. I. (2023). Methodology of an innovative approach to effective organization of mother tongue lessons in primary grades. *Confrencea*, *12*(12), 180-184.
5. SI, S. B., & Jumabayeva, M. R. Theoretical foundations of the formation of creative abilities of primary school students.

БОЛАЛАРНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРЛАШДА САВОДХОНЛИККА ЎРГАТИШ – ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРИЯТ СИФАТИДА.

Ҳакимов Аббосхон Орибжон ўғли

НамДПИ ўқитувчиси

Аннотация: мақолада мактабгача таълим ташкилотларида болаларни саводхонликка ўргатишнинг ижтимоий-педагогик асослари, болаларни мактаб таълимига тайёрлашда ўқиш ва ёзиш малакаларини эгаллашнинг аҳамияти ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: мактаб таълимига тайёрлаш; ривожланиш соҳаси; махсус тайёргарлик; умумий тайёргарлик; саводхонликка ўргатиш; ўқиш саводхонлиги; ўқиш малакалари; ёзиш малакалари.

Боланинг таълим олишга бўлган ҳуқуқини амалга оширишни таъминлаш, боланинг жисмоний, ақлий ва маънавий камолотини сақлаш ва мутаҳкамлаш, шунингдек, умумтаълим муассасаларида боланинг жамиятга мослашишини ва таълим олишни давом эттиришга тайёрлигини таъминлаш мактабгача таълим ташкилотларининг асосий мақсадлари [3] ҳисобланади.

Президент Ш.М.Мирзиёев бошчилигида 2017 йил 16 август куни бўлиб ўтган йиғилишда мамлакатимизда миллий генофондни мустаҳкамлаш, ёш авлодни етук кадрлар этиб тарбиялаш масалалари чуқур таҳлил этилиб, таълим тизимини ривожлантиришнинг кўплаб йўналишлари белгилаб берилди. Ҳусусан, мактабгача таълим тизимини таркибий жиҳатдан тубдан ислоҳ қилиш, болаларнинг мактабгача таълим ташкилотларига қамровини ошириш борасидаги вазифалар кўрсатиб ўтилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони[1] ва «Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги ПҚ-3305-сонли Қарорига мувофиқ мактабгача таълим тизимини

комплекс ривожлантириш, болаларни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, мактаб таълимига тайёрлаш сифатини оширишнинг барча жиҳати белгилаб берилди.

Юқорида қайд этилган камчиликлар ва муаммоларни бартараф этиш, мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, болаларнинг сифатли мактабгача таълимдан тенг фойдаланишини таъминлаш, мактабгача таълим хизматларининг нодавлат секторини ривожлантириш мақсадида «Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси» тасдиқланди[2].

Концепция мамлакатимизда мактабгача таълимни ривожлантиришнинг мақсадлари, вазифалари, устувор йўналишлари, ўрта ва узоқ муддатли истиқболдаги босқичлари белгилаш ҳамда мактабгача таълим соҳасини ривожлантиришга йўналтирилган дастурлар ва комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқиш учун асос бўлди.

Натижада 2017-2022 йилларда республикамизда мактабгача таълим соҳасида изчил чора-тадбирлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Жумладан, болаларни мактаб таълимига тайёрлашнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари яратилди, болаларни бошланғич таълимга мажбурий тайёрлаш тизимини ривожлантириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилиш, муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Болаларни мактабга тайёрлаш, биринчидан мактабгача таълим ташкилотда тарбиявий ишни мактаб ёшдаги болаларни умумий, ҳар томонлама ривожлантиришнинг юқори даражасини таъминлайдиган; иккинчидан болаларни мактабнинг бошланғич синфларида ўзлаштиришлари лозим бўлган ўқув фанларини эгаллашга махсус тайёрлашни таъминлайдиган қилиб ташкил этилишини назарда тутади.

Мактабга умумий тайёргарлик – боланинг мактабга бориш вақтида келиб ақлий, маънавий, иродавий, эстетик ва жисмоний ривожланишда эришган шундай даржасидирки, у боланинг мактаб таълимининг янги шароитларга ва ўқув материалини онгли эгаллашга фаол ва ўқув материалини онгли эгаллашга фаол кириб боришлари учун зарур асосни яратади. Умумий тайёргарлик бола мактаб таълимига ўтиш даврига келиб эришадиган психик ривожланишнинг муайян даражаси билан ифодаланади.

Мактаб таълимига психологик тайёргарлик - боланинг ўқишга интилиши, ўқувчи бўлиш иштиёқида билиш фаолияти ва тафаккур стратегияларининг етарли юқори даражаси, боланинг ўқув фаолияти элементларини эгаллаши, ирода ва ижтимоий ривожланишнинг муайян даражасида намоён бўлувчи асосланган тайёргарликни ўз ичига олади. Болани мактабга психологик тайёргарлигининг барча компонентлари болани синф жамоасига олиб кириши, мактабга ўқув материалини онгли, фаол эгаллаш, кенг доирадаги мактабга оид мажбуриятларни бажаришни қамраб олади.

Бугунги кунга қадар махсус тайёргарлик, яъни болани саводхонликка ўргатиш ва унинг 1-синф ўқув дастурларини етарли даражада эгаллаш ҳақидаги тасаввурларини шакллантиришгина назарда тутилиб, болага ўқишни, унинг устига тез ўқишни ва ёзишни унчалик муҳим эмаслигини англатар эди[6].

Дунё аҳолисининг, хусусан, ёшларнинг жисмоний, психик ривожланишида кузатилаётган акселерация жараёни уларни билишга бўлган эҳтиёжлари, қизиқишлари ва қобилиятларини ҳам маълум даражада эртароқ юзага чиқишига турки бўлмоқда.

Жумладан, мактабгача ёшдаги болалар тараққиётидаги жадаллашув натижасида 5 ёшдан бошлаб ўқиш ва ёзиш малакаларни эгаллашнинг табиий-ихтиёрий имкониятлари уларни мактаб таълимига тайёрлашга қўйиладиган талабларига мазмунан ва шаклан янгича ёндашув заруриятини долзарб муаммо сифатида юзага келтирди.

Сўнгги йилларда болаларни мактаб таълимига махсус тайёргарлашга қўйиладиган талаблари анчагина мураккаблашди. Мактабгача таълимнинг мазмуни ва сифатига қўйиладиган талабларни белгилаш мақсадида «Мактабгача таълим ва тарбиянинг Давлат стандарти» тасдиқланди [4].

Давлат стандартида таркибида тасдиқланган “Илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари”да мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши, таълим-тарбияси мазмуни ва сифатига қўйиладиган талабларни белгилаш

асосий вазифалар қаторида кўрсатиб ўтилди. Давлат талаблари туғилгандан 7 ёшгача бўлган болаларнинг бешта ривожланиш соҳаларига бўлинган бўлиб, “Нутқ, мулоқот, ўқиш ва ёзиш малаклари” соҳасида болаларни мактаб таълимига махсус тайёрлашга қўйилган талаблар (кутилаётган ривожланиш кўрсаткичлари) белгилаб берилган.

“Нутқ, мулоқот, ўқиш ва ёзиш малаклари” соҳаси таркибида “ўқиш малакалари” кичик соҳа сифатида ажратилган ҳамда ушбу соҳанинг асосий талаби “боланинг китоб ва ўқишга қизиқиш билдириши” кутилаётган натижа сифатида белгиланган.

«Илк қадам» давлат ўқув дастури (такомиллаштирилган иккинчи нашри)да саводхонликка ўргатиш ишлари катта гуруҳдан бошланиши қайд этилган[5], бўлиб, дастурда қайд этилган мактабгача таълим ташкилотлари намунавий ўқув режасида «Саводхонликка ўргатиш» фаолият турининг тахминий миқдори қуйидагича тақсимланган:

	Ўқув йили давомида			Соғломлаштириш даври мобайнида		
	Бир ҳафта ичида	Бир ой ичида	Ўқув йили мобайнида	Бир ҳафта ичида	Бир ой ичида	Соғломлаш-тириш даврида
	Катта (5 ёшдан 6 ёшгача бўлган болалар) гуруҳ					
.	1	4	36	1	4	12
	Мактабга тайёрлов (6 ёшдан 7 ёшгача) гуруҳи					
.	2	8	72	1	4	12

Мактабгача ёшидаги болаларни саводхонликка ўргатиш бўйича олиб бориладиган ишлар Д.Б.Эльконин ишлаб чиқилган назарий тамойилларга асосланади. Саводхонликка ўргатишнинг мактабгача ёшга мўлжалланган шакл ва методлари Д.Б.Эльконин методи асосида Л.Е.Журова томонидан ишлаб чиқилган.

Болалар томонидан саводхонликни эгаллаш имкониятлари ва хусусиятларини ўрганишга ҳамда бунинг учун энг оптимал ёш даврини аниқлашга қаратилган махсус тадқиқотда Н.С.Воронцова 5-6 ёшли болалар саводхонликни ўрганишда танловчан типдаги қабул қилиш хусусиятига эга эканлигини, 6 ёшдан эса ўқишга эътиборли бўлишини аниқлади. Шундан келиб чикиб, Н.С.Воронцова 5 ёшни товушларни таҳлил қилишга ўргатишнинг энг оптимал даври, 6 ёшни эса ўқишга ўргатишга энг оптимал (энг яхши ва қулай) давр эканлигини таъкидлади.

Мактабгача таълим ташкилотларида саводхонликка ўргатиш болаларда элементар ўқиш ва ёзиш кўникмаларини шакллантириш вазифасини бажаришга йўналтирилган фаолият тури ҳисобланади.

Ўқиш саводхонлиги - инсоннинг ёзма матнларни тушуниш ва уларни таҳлил қилиш, мазмунидан ўз мақсадларига эришишда, билим ва имкониятларини ривожлантиришда, ижтимоий ҳаётда фаол қатнашишда фойдаланиш қобилиятидир.

Мактабгача ёшдаги болаларни саводхонликка ўргатишнинг асосий вазифаси болаларга товуш ва ҳарфни таништириш, уларнинг тўғри талаффузини ўргатиш орқали тўғри, онгли ифодали ўқиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Шунингдек, болалар луғатини бойитиш, боғланишли нутқни ўстириш, билимлар тизимини шакллантириш, эшитиш, қабул қилиш сезгисини ривожлантириш ҳам саводга ўргатиш даврида муҳим аҳамият касб этади. Чунки боланинг бошланғич синфда таълим олиш самараси унинг она тилини билишига ва нутқи қанчалик ривожланганлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, 1-синфга қадам қўйгунча боланинг ўқиш малакаларини эгаллаб олиши, унинг “эрта ривожланиш” соҳасидаги ютуқлари деб тан олиниши лозим. Агар бола шундай кўникма ва малакаларга эга бўлса, турли ўқув предметларидаги материалларни мустақил ўқиб-ўрганиш имкониятига эга бўлади. Аксинча, боланинг ўқиш малакаларини етарлича эгалламаслиги унинг ривожланишдан ортда қолишига ҳамда ўқув-

билиш фаолиятининг янги элементларини фаол ўзлаштиролмаслигига олиб келиши мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5198-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги "Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш консепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПҚ-4312-сонли Қарорига 1-Илова.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 13.05.2019 й. 391-сон "Мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарорига 1-Илова.
4. Ўзбекистон Песпубликаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 декабрдаги «Мактабгача таълим ва тарбиянинг Давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида»ги 802-сонли Қарорига 1- Илова.
5. “Илк қадам” (такомиллаштирилган) Давлат ўқув дастури. –Тошкент, 2022 й.
6. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.
7. Аҳмедова Ҳ. Ва бошқалар. Болангиз мактабга тайёрми? –Т.: “Ma’rifat-Madadkor” нашриёти, 2000 й. -320-б.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INTELEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH

Abdullayeva Dilnozaxon Saydullo qizi
Buxoro viloyat Shofirkon tumani 34-umumiy
o‘rta ta’lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirish va takomillashtirish dolzarb masalalari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim , bola , intelektual salohiyat, o‘yin .

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma’naviy hayot darajasining yuksalishi ta’lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ta’lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o‘qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo‘lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta’lim tizimni yaratish ko‘zda tutildi. Sohadagi islohotlar natijasida maktabgacha ta’lim tizimida boshqaruv mexanizmi tubdan takomillashtirildi, nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatish tizimi isloh qilindi, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’lim tizimi qayta ko‘rib chiqildi, oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirildi, oliy o‘quv yurtidan keying ta’limning ikki pog‘onali tizimi joriy etildi. Uzluksiz ta’lim tizimining birlamchi bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’lim sohasi har tomonlama sog‘lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatimiz rahbari o‘z nutqlarida: “Maqsadimiz kelgusi 3-4 yilda mamlakatimizdagi bog‘cha yoshidagi bolalarni

maktabgacha ta’lim tashkilotlariga to‘liq qamrab olishdan iborat va biz bunga albatta erishamiz”, - deb ta’kidlagan edi. Qisqa vaqt ichida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, «Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, «O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish

to‘g‘risida»gi farmon va qarorlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi asosida misli ko‘rilmagan ishlar amalga oshirildi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi juda muhimdir, chunki u ma'rifiy faoliyatni muvaffaqiyatli egallash uchun ko‘nikmalar hosil qiladi. Maktabgacha yoshdagi ma'lumotlarning to‘planishi tez sur'atlarda kechadi, bilim jarayonlari takomillashtirilmoqda, nutq shakllanmoqda. Rivojlangan razvedkaga ega bo‘lgan maktab o‘quvchilari yangi materiallarni tezda o‘rganadilar va yod olishadi, o‘zlarining qobiliyatlariga ko‘proq ishonch hosil qilishadi va amaliyotda ko‘rsatilishicha o‘rganish istagi ko‘proq bo‘ladi.

Maktabgacha tarbiyachilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishda alohida o‘ringa o‘qitish vositasi bo‘lgan bolalarning didaktik o‘yinlari kiradi va bolalarga bilim olish va ularni mustahkamlashda yordam beradi, shuningdek, bilim faoliyati metodlarini o‘rganish uchun yordam beradi. Maktab o‘quvchilari bolalarning ta'lim faoliyatiga qiziqishi ortib borayotgan didaktik o‘yin tufayli, tasniflashni, taqqoslashni va umumlashtirishni o‘rganadi. Kichik bolalarni aqliy rivojlanishi nafaqat bilimlarni egallash va mustahkamlash, balki maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash faoliyatini faollashtirishga ham yordam berishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi ota -onalarning e'tiboriga bog'liq. Aynan shu davrda chaqaloq chet tilini va boshqa ko‘plab ma'lumotlarni osongina o‘rgana oladi. astlabki bosqichlarda barmoqlarning nozik motorli ko‘nikmalari aqlning rivojlanishi uchun javobgardir. Kichkintoyda bolani har xil shakldagi narsalar bilan bosqichma -bosqich tanishtirish kerak, ular bilan teginish va boshqarish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi ota -onalarga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolaga bo‘limlar va to‘garaklarga borish etarli emas, unga yaqinlari bilan yo‘naltirilgan muloqot zarur. Maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyati - bu o‘yin. Har qanday faoliyat faqat chaqaloq zerikmaguncha amalga oshirilishi kerak. Buning uchun dars har xil o‘zaro ta'sir shakllaridan iborat bo‘lishi kerak. Masalan, siz chet tilini o‘rganayotganingizda, darsni quyidagilarga bo‘ling.

- ertak;
- Rasm;
- faol harakat - sahna;
- muloqot;
- hayvonlarning kulishi yoki yig'lashi ko‘rinishidagi emotsional bo‘shatish;
- yengillik.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida itelektual qobiliyatini shakllantirish jarayonlari asosan mashg‘ulotlarda amalga oshadi. Mashg‘ulotda ta’lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak - atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutq o‘stirish va savod o‘rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo‘yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko‘nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalar maktabgacha ta’lim tashkiloti dasturida belgilab berilgan bo‘lib, u bolalarning umumiy rivojlanishi va ularni maktab ta’limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlarda ta’lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib, ma’lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiriuvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo‘ladi. Ortirilgan tajribalar va innovatsion usullar bolalarni iqtidorini va intelektual qobiliyatini o‘stirishga qaratiladi. Mazkur bilimlarning asosini maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni intelektual qobiliyati va iqtidorini zamonaviy yondashuvlar va bilimlar orqali shakllantiish tashkil etishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida itelektual qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan tezkor yordam ko‘rsatish imkoniyatlai va shat-shaoitlarini yaratish lozim sanaladi. Bolalarni har tomonlama rivojlantirish maqsadiga erishish ularning intelektual qobiliyati, ruhiy, jismoniy salomatliklari, muloqotlari, bilish faoliyatlariga oid muvaffaqiyatlari uchun ham muhim sanaladi. Maktabgacha ta’lim jarayonini innovatsion usullar yordamida tashkil etishga oid faoliyatning markazida

tarbiyalanuvchilar shaxsiyatini va intelektual qobiliyatini rivojlantirish maqsadi turishi lozim. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion texnologiyalar asosida itelektual qobiliyatini shakllantirish sifatini takomillashtirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Ta’lim to‘g‘risidagi qonun T.: 23 sentabr 2020-yil

2. Qayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: TDPU nashriyoti,2013.

3. Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilg‘or pedagogik - texnologiyalar. - Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2001. – 80 b.

4. B. Ziyamuxamedov, Sh. Abdullayeva. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. T., 2001.- 85-90 b.

5. O‘.K. Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. T., 2006.- 67-89 b.

YOSH SPORTCHILARNI YENGIL ATLETIKA SPORT TURIGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMI

Elquliyeva Feruza Dilmurod qizi.
BDPI Jismoniy tarbiya va
sport kafedrasi o’qituvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh sportchilarni tayyorlash jarayonida ularning individual psixologik va jismoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali strategiyalarni ishlab chiqish masalasi ko‘rib chiqiladi. Yosh davridagi sportchilarning o‘sish sur’ati, ruhiy holati, harakat qobiliyati va tayyorgarlik darajasi bir-biridan farq qilgani sababli, ular uchun yakka tartibda yondashuv talab etiladi. Maqolada individual yondashuv asosida tayyorgarlik dasturlarini shakllantirish, mashg‘ulotlarda faollikni oshirish va natijadorlikka erishishning zamonaviy uslublari tahlil qilinadi. Shuningdek, yosh sportchilar bilan ishlashda pedagogik va psixofiziologik jihatlarning uyg‘unligiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: yosh sportchilar, individual yondashuv, jismoniy tayyorgarlik, tayyorgarlik strategiyasi, yengil atletika, sport metodikasi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, mashg‘ulot jarayoni, ruhiy rivojlanish, funksional qobiliyatlar

Zamonaviy sportda muvaffaqiyatga erishishda yosh sportchilarni tayyorlashning ilmiy asoslangan strategiyalarini qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o‘smir yoshdagi sportchilarning individual (jismoniy, psixologik va fiziologik) xususiyatlarini inobatga olgan holda tayyorgarlik jarayonini tashkil etish, ularning salohiyatini to‘liq ochishda muhim o‘rin tutadi.

Yosh sportchilarni individual xususiyatlarini inobatga olish orqali sport musobaqalariga tayyorlash strategiyalariga quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Diagnostik baholashga asoslangan tayyorgarlik strategiyasi. Ushbu strategiya orqali mashg‘ulotlar boshida sportchining jismoniy, fiziologik va psixologik holati baholanadi (testlar, kuzatuv, intervyular). Ushbu ma’lumotlar asosida shaxsiy rivojlanish yo‘nalishlari aniqlanadi. Bunda bir qator usullar q**o‘llaniladi. Masalan, ch**idamlilik, tezlik, kuch, sakrash qobiliyati testlari, psixologik barqarorlik so‘rovnomalari va qo‘l, oyoq, bel kuchlari dinamikasini baholash kabilar.

2. Differensiallashtirilgan mashg‘ulotlarni rejalashtirish strategiyasi. Sportchilarning o‘zaro bir-biriga o‘xshash ko‘rsatkichlariga ko‘ra kichik guruhlarga ajratiladi va har bir guruh uchun alohida mashg‘ulot rejasi tuziladi.Bunda 3 darajali guruhlash: yuksak, o‘rta, past darajali ko‘rsatkichlar, har guruh uchun maqsadli vazifalar, har oyda qayta testdan o‘tkazish va guruhni yangilash usullari qo‘llaniladi.

3. Individual maqsad qo‘yish va natija monitoringi strategiyasi. Har bir sportchi uchun shaxsiy maqsad belgilanadi (masalan, 3 oyda sakrash natijasini 10%ga oshirish). Har hafta yoki oy yakunida natija tahlil qilinadi. Bunda shaxsiy kundaliklar (sportchi tomonidan to‘ldiriladi),

murabbiy tomonidan tuzilgan shaxsiy nazorat varaqalari, interaktiv trekerlar va onlayn kuzatuv dasturlaridan foydalaniladi.

4. Funksional holatni nazorat qilish strategiyasi. Mashg‘ulot jarayonida sportchining yurak urishi, tana harorati, mashqdan keyingi tiklanish sur’ati kabi ko‘rsatkichlari kuzatiladi va haddan tashqari yuklamalar qisqartirilishiga erishiladi. Pulsometr, fitnes-brasletlar, “O‘zini qanday his qilyapsan?” baholash shkalasi (1-10), qisqa so‘rovlar va tana reaksiyalari bo‘yicha monitoring

5. Psixologik tayyorgarlik va motivatsiyani individuallashtirish strategiyasi. Sportchining xarakteri va ruhiy holatiga qarab unga mos motivatsiya usullari tanlanadi: rag‘batlantirish, musobaqa simulyatsiyasi, yetakchi sportchilar misoli, ijobiy muloqot. Bu psixologik treninglar (o‘z-o‘ziga ishonch, stressboshqaruv), inson shaxsiyati turlariga mos ravishda yondashuv (introvert/ekstravert), kichik maqsadlarni bosqichma-bosqich bajarish orqali motivatsiyani ushlash kabi usullar orqali amalga oshiriladi.

6. Fizik va texnik tayyorgarlikda mutanosiblikni ta’minlash strategiyasi. Sportchining umumiy jismoniy holati rivojlantirilar ekan, texnik unsurlarni ham bosqichma-bosqich o‘zlashtirishi ta’minlanadi. Yuklama muvozanati saqlanadi. 60% umumiy jismoniy tayyorgarlik, 40% texnik mashq (yoki aksincha – sportchiga qarab), yuklama jadvali: “3 kun kuch/chidamlilik, 2 kun texnika/qo‘llab-quvvatlovchi mashqlar”, rotatsiya usuli: haftaning har kuni turli sohaga bag‘ishlanadi.

Yosh sportchilarning o‘sish va rivojlanish jarayonlari biologik yoshga, ruhiy holatga, funksional tayyorgarlik darajasiga qarab sezilarli darajada farq qiladi.

Individual yondashuvni amalga oshirish uchun avvalo yosh sportchining: jismoniy ko‘rsatkichlari (chidamlilik, tezlik, kuch), harakatlilik darajasi, psixologik holati (motivatsiya, stressga chidamlilik), sog‘lig‘ining umumiy holati, sportga munosabati va qiziqishi singari ko‘rsatkichlarini tahlil qilish zarur. Bu ma’lumotlar asosida trener yoki murabbiy har bir sportchi uchun maqsadli tayyorgarlik dasturini ishlab chiqishi mumkin.

Individual strategiyani qo‘llashning bir qator afzalliklari mavjud. Bular: iashg‘ulotlarning samaradorligini oshiradi; sportchida o‘z imkoniyatlariga ishonch paydo bo‘ladi; travma va charchoq holatlari kamayadi; sportchilarda musobaqalarga tayyorgarlik darajasi oshadi; uzoq muddatli o‘sish va barqaror natijalarga erishishga yordam beradi.

Yoshlarni sport musbaqalariga tayyorlashda individual yondashishda tavsiyalar ishlab chiqishga harakat qildik. Bular:

- Differensiallangan mashg‘ulot rejalarini ishlab chiqish;
- Sportchilarni guruhlarga bo‘lib tayyorlash (o‘xshash ko‘rsatkichlarga ega bo‘lganlar);
- Har oyda funksional holatni baholab borish;
- Psixologik testlar orqali ichki holatni kuzatish;
- Ota-onalar va murabbiylarning hamkorligini ta’minlash.

Yosh sportchilarni tayyorlashda individual xususiyatlarni inobatga olgan holda ish yuritish – sportda yuqori natijalarga erishishning asosiy omillaridan biridir. Bu yondashuv nafaqat sport natijalarini yaxshilaydi, balki sportchining sog‘lig‘i, emotsional barqarorligi va shaxsiy o‘sishini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bois, sport maktablari va seksiyalarida bu usulni joriy etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aripov A.A. Yengil atletika. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 220 b.
2. Shoymardonov U. Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi. – Toshkent: “Fan va texnologiyalar”, 2021. – 264 b.
3. G‘anieva S.Sport psixologiyasi asoslari. – Toshkent: “Yoshlik”, 2020. – 180 b.
4. Matveyev L.P. *Teoriya i metodika fizicheskoy kultury*. – Moskva: Fizkultura i sport, 2003.
5. Boyanichenko V.P. *Vozrastnыe osobennosti detey v sporte*. – Sankt-Peterburg: Lan, 2017. – 192 s.

6. Bratchenko S.Yu. *Individualizatsiya trenirovochnogo protsessa v detskom sporte*. – Moskva: Sovetskiy sport, 2020. – 138 s.
7. Tudor O. Bompa, Carlo A. Buzzichelli. *Periodization: Theory and Methodology of Training*. – Human Kinetics, 2018.
8. Platonov V.N. *Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte*. – Kiev: Olympic Literature, 2015.
9. Muxitdinov A. *Sport pedagogikasi va psixologiyasi*. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2018. – 210 b.

BOLALAR TA’LIMIDA INGLIZ VA O‘ZBEK O‘YINLARI INTEGRATSIYASINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Xusanova Gulasal Shuhratjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalar ta'limida ingliz va o'zbek xalq/bolalar o'yinlarining tutgan o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Unda o'yinlarning bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy-hissiy va nutqiy rivojlanishiga umumiy ta'siri ko'rib chiqiladi. Ingliz o'yinlarining chet tilini o'rganish jarayonidagi afzalliklari hamda o'zbek milliy o'yinlarining madaniy merosni singdirish va ona tilini mustahkamlashdagi roli alohida yoritiladi. Maqolada har ikki turdagi o'yinlardan ta'lim jarayonida uyg'un foydalanishning bolaning har tomonlama kamol topishi uchun muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: bolalar o'yinlari, ta'lim, tarbiya, rivojlanish, ingliz o'yinlari, o'zbek milliy o'yinlari, til o'rganish, chet tili, ona tili, madaniy meros, ijtimoiy ko'nikmalar, kognitiv rivojlanish, jismoniy tarbiya, o'yin orqali o'qitish.

Bugungi globallashuv davrida bolalarni har tomonlama rivojlantirish va ularga bir necha tillarni o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til o‘rganish jarayonida o‘yinlardan foydalanish bolalarning motivatsiyasini oshirish, darsni qiziqarli qilish va o‘rganishni samaraliroq qilishga yordam beradi [1]. Ayniqsa, milliy o‘yinlar bolalarning madaniy merosini anglashiga, an’analarga hurmat bilan qarashiga va o‘zligini saqlab qolishiga ko‘maklashadi [2]. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o‘zbek milliy o‘yinlarini ta’lim jarayonida integratsiyalash bolalarning til o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularning madaniyatlararo tushunchasini kengaytirishga ham xizmat qilishi mumkin.

Bolalar ta’limida o‘yin texnologiyalaridan foydalanish pedagogika fanida tobora ko‘proq e’tirof etilmoqda. O‘yinlar bolalarning faoliyatini tashkil etish, ularning diqqatini jalb qilish va o‘quv materialini osonroq o‘zlashtirishga imkon beradi [3]. Ingliz tilini o‘rganish jarayonida o‘yinlardan foydalanish, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun muhimdir, chunki bu yoshda bolalar o‘yin orqali yaxshiroq o‘rganadilar. O‘zbek milliy o‘yinlari esa bolalarning jismoniy va ijtimoiy rivojlanishida, shuningdek, ularning milliy ruhini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi [4]. Ingliz va o‘zbek o‘yinlarining integratsiyasi ta’lim jarayonini yanada boyitadi va bolalarning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

O'yin faoliyati bolaning shaxs sifatida shakllanishida, uning kognitiv, ijtimoiy-emotsional, jismoniy va nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida keng e'tirof etilgan. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quv materialini o'zlashtirish samaradorligini oshirish bilan birga, bolalarda o'qishga bo'lgan ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Ingliz tilidagi bolalar o'yinlari ("Simon says", "What's the time, Mr. Wolf?" va hk.) kommunikativ yondashuv asosida chet tilini, xususan, leksik birliklar, grammatik qurilmalar va talaffuz ko'nikmalarini tabiiy muhitda egallash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Bu turdagi o'yinlar, shuningdek, madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarining ilk kurtaklarini shakllantirishga zamin hozirlaydi.

Shu bilan birga, "Oq terakmi, ko‘k terak?", "Besh tosh", "Chilla", "Lanka" singari o'zbek milliy o'yinlari yosh avlodni xalqimizning boy madaniy merosi, an'analari va qadriyatlari bilan tanishtirish, ularda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini mustahkamlash, jamoaviylik, chaqqonlik,

topqirlik kabi xislatlarni tarbiyalashda beqiyos o'rin tutadi. Milliy o'yinlar vositasida ona tilining leksik va frazeologik boyligini egallash, nutqiy madaniyatni rivojlantirish imkoniyatlari ham kengayadi.

Ingliz va o‘zbek milliy o‘yinlari o‘zining boy tarixi va madaniy xususiyatlariga ega. Ingliz o‘yinlari ko‘pincha raqobat, strategiya va tezkorlikka asoslangan bo‘lsa, o‘zbek milliy o‘yinlari jamoaviylik, chaqqonlik, topqirlik va an’anaviy qadriyatlarni aks ettiradi [5,6]. Masalan, inglizlarning "Simon Says" o‘yini bolalarning tinglash va ko‘rsatmalarga rioya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirsa, o‘zbeklarning "Oq terakmi, ko‘k terak" o‘yini jamoaviy harakat, ritm va musiqani his qilish qobiliyatini shakllantiradi. Har ikki turdagi o‘yinlar ham bolalarning faol ishtirokini ta’minlaydi va ularning o‘rganish jarayoniga qiziqishini oshiradi.

Ingliz va o‘zbek milliy o‘yinlarini ta’lim jarayonida integratsiyalash bolalarning til o‘rganishini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. O‘yinlar orqali yangi so‘zlar va iboralarni o‘rgatish, grammatik konstruksiyalarni amaliyotda qo‘llash va nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Masalan, "Qo‘g‘irchoq" o‘zbek o‘yinini ingliz tilidagi buyruqlar bilan o‘ynash ("Stand up", "Sit down", "Turn around") bolalarning lug‘at boyligini oshiradi va buyruq fe’llarini o‘zlashtirishga yordam beradi. Xuddi shunday, inglizlarning "What's the time, Mr. Wolf?" o‘yinini o‘zbek tilidagi savol-javoblar bilan boyitish mumkin.

Bundan tashqari, o‘yinlar orqali bolalarda madaniyatlararo tushunchani shakllantirish mumkin. Turli madaniyatlarga oid o‘yinlarni o‘ynash orqali bolalar boshqa xalqlarining urf-odatlari, qadriyatlari va turmush tarzi bilan tanishadilar. Bu esa ularda empatiya, tolerantlik va boshqa madaniyatlarga hurmat bilan qarash tuyg‘ularini rivojlantiradi [7].

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida ingliz va o'zbek bolalar o'yinlarining o'zaro uyg'unligini ta'minlash orqali bolalarni ham global dunyo talablariga javob beradigan, ham o'z milliy ildizlaridan baxra oladigan barkamol shaxs etib tarbiyalashga erishish mumkin. Bu esa pedagogik jarayonni optimallashtirish va uning samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sanaladi**.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (2010). *Multicultural education: Issues and perspectives*. John Wiley & Sons.
2. Bruner, J. S. (1983). *Child's talk: Learning to use language*. New York: W. W. Norton & Company.
3. Davlatova, K. (2005). *Bolalar folklori*. Toshkent: Fan.
4. Frost, J. L., Wortham, S. C., & Reifel, S. (2012). *Play and child development*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
5. Gomme, A. B. (2016). *The traditional games of England, Scotland, and Ireland*. Dover Publications.
6. Pellegrini, A. D. (2009). *The role of play in human development*. Oxford: Oxford University Press.
7. Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. [1] New York: W. W. Norton & Company.

BOSHLANG’ICH SINFLARDA LOYIHALAShDAN FOYDALANISH

Haydarqulova Mahliyo Zafarovna
Buxoro davlat pedagogika
instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf darslarida loyihalar va loyihalashdan foydalanishning ahamiyati, afzalliklari va foydalanish usullari haqida ma’lumot berilgan. Mazkur metod orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va jamoada ishlash malakasini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar*:* loyiha, mantiqiy fikrlash, ijodiy tafakkur, mustaqil ish, maktab darsliklari, jamoada ishlash, loyihalash metodi,

Boshlang‘ich sinflarga ta'lim berish jarayonida yangi metod va yondoshuvlar o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish, ularni faol va mustaqil fikrlashga o‘rgatish uchun muhim ahamiyatga ega. Shunday yondoshuvlarning biri - loyihalarga asoslangan ta'lim. Loyihalar yordamida o‘quvchilarga nafaqat nazariy bilimlar beriladi, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash, jamoada ishlash va mustaqil qarorlar qabul qilishga o‘rgatish mumkin. Boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilarga loyihalar orqali ta'lim berish, ularda darslarga qiziqishni oshirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Loyihalash – biror mahsulot yoki inshootni yaratishga doir hisob-kitoblar, chizmalar va raqamlardan iborat hujjatlar jamlanmasi. Loyihalash – bu g‘oyalar orqali vujudga keladigan muammolar yechimi jamlanmasi, uni hal qilish vositasi hamda olingan natijalarni amalda qo‘llash jarayoni. Loyihalash – bu muayyan vaqt oralig‘ida ma’lum bir izchillikda kechadigan, noyob natijaga olib keladigan hodisa, jarayondir. Loyihalash atamasining keng va tor ma’nolarini farqlash maqsadga muvofiq. Hozirgi sharoitda jamiyatda loyihalash asosida ish olib bormaydigan faoliyatning biror sohasi yo‘q. Ayniqsa, ta’lim jarayonida loyihalash usulidan foydalanish, o‘sib kelayotgan yosh avlodga loyihalash ko‘nikmalarini singdirish murakkab, lekin loyihalash mamlakat va jamiyat manfaatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan jarayon hisoblanadi. U har ikkala ta’lim subyektlaridan iroda, izchillik, ulkan safarbarlik, fidoiylik, eng asosiysi, jiddiy intilish va motivatsiyani talab qiladi. Manbalarga ko‘ra, loyihalash usuli XIX asrning 2-yarmida AQSHda paydo bo‘lgan, uning asoschisi amerikalik pedagog va psixolog Jon Dyui hisoblanadi. Ta’lim jarayonini loyihalashni pedagogik voqelikni o‘zgartirish uchun qiymatga yo‘naltirilgan, chuqur motivatsiyalangan, yuqori darajada tashkil etilgan, maqsadli kasbiy faoliyat sifatida qaragan.

Loyihalash predmeti va mazmuniga ko‘ra: bir fan sohasini o‘z ichiga olgan loyihalash hamda fanlararo mashg‘ulotlarni tizimli loyihalash tadqiqotlarga oid loyihalashga ajratiladi. Shuningdek, loyihalash xarakteriga ko‘ra: aniq natija olishga mo‘ljallangan loyihalash, ko‘p turdagi natijalarni qo‘lga kiritishga qaratilgan loyihalash; unda ishtirok etadigan qatnashchilar soniga ko‘ra: yakka, juftlikda, kichik guruhlarda ishlashga mo‘ljallangan loyihalashga bo‘linadi. Bundan tashqari, ko‘lamiga ko‘ra: bir sinf, butun maktab, shahar yoki tuman, viloyat, mamlakat, dunyo miqyosida hal etiladigan loyihalashga, yana muddatiga ko‘ra: qisqa muddatga mo‘ljallangan loyihalash, uzoq muddatga mo‘ljallangan loyihalashga ajratiladi. Loyihalashning shakli, turidan qat’iy nazar ular muayyan didaktik maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi, auditoriyaning darajasi inobatga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Loyihalash kompetentligi ta’lim ishtirokchilaridan o‘zaro hamkorlik faoliyatini, mas’uliyatni talab qiladi. Mas’uliyat, hamkorlik esa o‘z navbatida, talabani faollik, mustaqil fikrlash, ijod va izlanish, bilishga bo‘lgan doimiy motivatsiyasini ta’minlash hamda pozitiv muloqotga o‘rgatadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini pedagogik loyihalash kompetentligini rivojlantirish jarayoni fanlararo tizimli yondashuvni qo‘llashni taqozo etadi, chunki har qanday pedagogik vaziyatda ijodkorlikning yetishmasligi ijodiy-kasbiy faoliyatda bo‘shliqlar paydo qiladi. Shuning uchun ham pedagogik jarayonda ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlash to‘laqonli tarzda tashkil etilib, turli vositalar va metodlarni qo‘llash asosida loyihalashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Ta’lim jarayoni bo‘yicha qilinadigan ishlar ikki qismdan iborat: darsni loyihalash va uni amalga oshirish. Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining o‘quv-tarbiya jarayonida loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonida muammolarni aniqlash, maqsadlarni to‘g‘ri belgilash, rejalashtirish, amalga oshirishga imkon beradi. Muammoni aniqlash bosqichida talabalar mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayonida, har bir fandagi qarama-qarshiliklar va muammolar nuqtayi nazaridan tahlil qilishda qiyinchiliklar mavjud va bu qiyinchiliklar tahlil, taqqoslash va sintezning yetarlicha rivojlangan aqliy operatsiyalari bilan bog‘liq. Bu ma’lum darajada hozirgi yoshlarning ma’lumotni tez izlashga, tayyor javob topishga odatlanganligi bilan bog‘liqdir. Bu esa muammoning yechimini loyihalash jarayonida muammoli vaziyatni tavsiflash va tahlil qilish, muammoni tahrirlash bo‘yicha

topshiriqlarni bajarishda o‘qituvchi va talabaning yaqin o‘zaro hamkorligini yo‘lga qo‘yish asosida amalga oshiriladi. Loyihalash faoliyatining ushbu bosqichida mutaxassislik fanlaridan ayrim mavzular loyihalash asosida ishlab chiqildi va mavzularga mos metodlar qo‘llanildi.

Loyihalar orqali o‘quvchilar ijodiy fikrlashga o‘rgatiladi. o‘quvchilar o‘zlari tanlagan yoki o‘qituvchi tomonidan berilgan mavzu bo‘yicha loyiha yaratishda yangi g‘oyalarni ishlab chiqadilar. Bu jarayon o‘quvchilarni muammolarni tahlil qilish va ularga yechim topishga undaydi. Masalan, o‘quvchilar ekologiya mavzusida loyiha ishlab chiqishlari mumkin, bunda ular o‘zlarining tabiiy resurslarimizni qanday himoya qilishni o‘rganadilar va boshqalar bilan bu haqda fikr almashadilar. Bundan tashqari loyihalar ko‘pincha guruhlarda amalga oshiriladi. Bu esa o‘quvchilarga jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular bir-birlariga yordam berish, fikr almashish va mas'uliyatni bo‘lishish orqali samarali ish olib borishadi.

Loyihalar o‘quvchilarga o‘z bilimlarini amaliyotda sinab ko‘rish imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning o‘zini - o‘zi o‘qish va o‘zini nazorat qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. o‘quvchilar turli manbalarni o‘rganish, muammo yuzasidan turli fikrlarni tahlil qilish va o‘z fikrlarini o‘zgalar bilan baham ko‘rish orqali mustaqil bilim olishadi.

Boshlang‘ich sinflarda loyihalardan foydalanish ta'lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qilishning eng yaxshi yo‘llaridan biridir. Bu metod orqali o‘quvchilarga nafaqat akademik bilimlar, balki ijodiy fikrlash, jamoada ishlash, mustaqil qarorlar qabul qilish kabi hayotiy ko‘nikmalarni ham rivojlantirish mumkin. Loyihalar o‘quvchilarning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 5712-son qarori.
2. Husenova A.Sh. “Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish darslarini integratsiyalashda o‘qituvchi faoliyatini loyihalashtirish metodikasi” (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, Buxoro 2023
3. Navro‘zov I.N. “Loyihaviy ta’limning asosiy o‘ziga xos maqsadi va samaradorligi” “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” (2021-yil N:6)
4. Haydarqulova M.Z. “Ta’lim mazmunini loyihalashning ahamiyati” “PEDAGOGIK MAKORAT” ilmiy-nazariy va uslubiy jurnali. 2024 yil, 11-son
5. Haydarqulova M.Z. "Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ta'lim mazmunini loyihalashga tayyorlash" Ta'lim va innovatsiyalar jurnali N:10 2024

ONA TILI TA’LIMIDA BILUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Himoyeva Sarvarbegim Jamilovna
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya: maqolada Ona tili ta’limida biluv faoliyatini takomillashtirish metodikasi usullari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: biluv ,topshiriq, kreativ, boshlang‘ich sinf, ona tili, dars, o‘quvchilar, jamiyat, faoliyat, samarali, o‘rganish bilimi, darslik, uslubiy, ijodiy, ifodali, ta’lim, tadqiqot, ifodali, grammatik, ijodiy

Bilish keng ma’noda ijtimoiy- tarixiy amaliyotning rivojlanishiga bog'liq holda ongda real borliqni aks ettirish va qayta tiklash jarayonidir. Bola tabiat, jamiyat va ong hodisalarini maktab ta’limi sharoitida o'rganadi, bilib oladi. Xo'p, shunday ekan, ta’lim sharoitida bolalarning bilishi katta kishilarning bilishiga aynan o'xshashmi yoki ularning o'zaro farqlari ham mavjudmi? Bu farqni nimadan izlash zarur? Bilish jarayonida katta tajribaga ega olim ham, o'quv predmetlarini o'zlashtirish jarayonida fan asoslarini bilib olayotgan bola ham subyekt fimksiyasini o'taydi.

Ularning ikkalasi ham bilish jarayonida hissiy bilishdan mantiqiy bilishga, abstraktdan konkretga va aksincha, konkretdan abstraktga, yakkadan (xususiydan) umumiyga, umumiydan xususiyga qarab borishadi. Fanda kashfiyot qilish uchun olimning yo'lini yorituvchi mash'ala ilmiy tadqiqot metodlari bo'lsa, ta’lim sharoitida ta’lim metodlari mavjud. Fanda olim kashf etadigan haqiqatlar ijtimoiy-tarixiy amaliyot taraqqiyotidagi yangi xalqadir. Ta’lim sharoitida bola bilib oladigan o'quv materiallari esa shaxsiy ijtimoiy tajriba rivojlanishdagi yangi bo'g'in, bog'lanish hisoblanadi. Binobarin, olim bilan o'quvchining bilish yo'llarini emas, balki bilish jarayonining subyektlari sifatida olim bilan o'quvchining o'zaro taqqoslash mantiqan to'g'ri bo'ladi.

Bilish jarayonining subyektlari sifatida olim va o'quvchi bir-biridan farq qiladi. Olim o'z sohasiga oid fan asoslarini mukammal o'rgangan shaxs. U oldin o'zlashtirgan bilimlariga tayanib ilmiy farazlarni shakllantiradi, shu farazlarni turmushda ishlab chiqarishda bevosita tekshirib ko'radi, ilmiy ish o'tkazish bosqichlarini o'z so'zlari bilan erkin aytib bera oladi. Bola esa ta’lim metodlari, o'quv usullarini olim o'zlashtirgan darajada egallagan emas. Ko'rinadiki, farq olim bilan o'quvchining bilish yo'llarida emas balki ularning aqliy taraqqyotlari darajasidadir. Shu bilan birga, ilmiy bilish jarayoni bilan ta’lim jarayoni o'rtasida juda ko'p tafovutlar mavjud. Bular quyidagilar:

-ta’lim jarayonida ikki daxldor faoliyatning - o'qitish va o'qishning ishtiroki shart. Binobarin, o'quvchilarning bilishi tashkil qilinadi, boshqariladi, nazorat qilinadi.

Ta’lim jarayoni natijasi doimo individual, bilish jarayoni natijasi ijtimoiy-tarixiydir-ta’lim chegaralangan. Ta’lim sharoitida kishilar tomonidan kashf qilingan haqiqatlar o'zlashtiriladi. Bilish jarayoni cheksizdir. Unda tabiat, jamiyat va inson tafakkuriga oid hodisalarning hali o'rganilmagan sohalari tadqiq qilinadi-bilish jarayonida kashf qilingan bilimlar ijtimoiy-tarixiy yangilikdir. Ta’lim sharoitida bolalar o'rganadigan bilimlar esa shaxsiy- individualdir. Yuqoridagi o'xshash va farqli tomonlariga ko‘ra bolalaming ta’lim sharoitida bilish jarayoniga quyidagicha ta'rif beramiz: bilish-subyekt va obyekt (o'quv materiali)ning o'zaro ta’siri natijasida tabiat, jamiyat ong hodisalari to'g'risidagi subyektiv yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonidir. O’quvchilarning biluv faoliyati predmeti o'quvchi uchun (subyektiv) yangi bilimlar hisoblanadi. Olimlarning biluv faoliyati predmeti esa obyektiv, ijtimoiy-tarixiy yangi bilimlar sanaladi. O'quvchi bilib olgan bilim bola shaxsini, olim kashf qilgan bilim jamiyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgi didaktika oldidagi dolzarb muammolardan biri ta’lim jarayonida bolalarning bilishini olimlar bilishiga yaqinlashtirishdir. Fan sohasida qo'llanadigan metodlami ta’lim jarayoniga olib kirish bolalarga aqliy faoliyat usullari analiz sintez, taqqoslash, abstraksiyalash, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqara olish yo'llarini o'rgatish, o'quvchilarda darslik va boshqa ta’lim manbalari ustida mustaqil ishlash malakalarini shakllantirish orqali ta’lim jarayoni va bilish jarayoni o'rtasidagi tafovutlar bir qadar kamaytiriladi.

Bolalar o'rganishi, o'qishining barcha turlari qurilishiga ko'ra bir- biridan farq qilmaydi. Ularning farqlari faoliyat turlarining qanday amal qilishi bilan xarakterlidir. O'quv faoliyatiga o'xshab biluv faoliyati ham tarkiban maqsad, motiv, vosita, natijadan iborat. Maqsad - oldidan anglangan, rejalashtirilgan natija bo'lib, u insondan ongli maqsadga yo'nalgan faoliyatni talab etadi. Maqsad va maqsadga muvofiq faoliyat bir jarayonning oldindan belgilangan natijaga erishish jarayonining elementlari sanaladi. Amalga oshirilgan maqsad natijaga, keyingisi, qo'lga kiritilgan natija, yangidan qo'yilgan maqsadga erishish vosita vazifasida ishtirok etadi. O'quvchi uchun - bolalaming o'quv maqsadi o'quv faoliyati motivlariga aylanadi. Binobarin, o'quv maqsadlari tahlili bilan yonma-yon o'quv motivlari, o'quv motivlari tahlil bilan yonma-yon o'quv maqsadlari tahlili parallel o'tkazilishi lozim. Bilish faoliyati maqsadlari obyektiv xarakterga ega. U kishilar tomonidan o'ylab topilmaydi. Aksincha, bilish faoliyati maqsadi jamiyatning taraqqiyoti, fan texnikaning, san'at va adabiyotning rivojiga bog'liq, binobarin, u ijtimoiy tajribaning o'zlashtirish talablari, ehtiyojlariga ko'ra belgilanadi. Agar o'quv faoliyati maqsadlari bilimlami egallash, ko'nikma, malakalami shakllantirish ehtiyojlari zaminida shakllantirilsa, bilish faoliyati maqsadlari yanada keng, mazmun jihatdan boy hodisalarga borib taqaladi. Bunday hodisalar qatoriga bolaning jamiyatda o'z o'mini anglashga intilishi, sinfdosh va tengdoshlari bilan fikrlashish ishtiyoqi o'zini yaxshi fazilat, odatlarga tayyorlash uchun kurashi, o'quv predmetlarini birontasini boshqalarga nisbatan ko'roq xoxlab qolish, unga qiziqishi kabilar kiradi. Ana shularga

ko'ra bilish maqsadlarining quyidagicha ko'rinishlarini ajratamiz: Ijtimoiy maqsadlar: ular istiqbolga yo'nalgan maqsadlar bo'lib, bolaning kelajakka intilishi va o'zini unga tayyorlashida ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga ijtimoiy maqsadlar xususidagi bolalaming tasavvurlari juda erta maktabgacha tarbiya yoshida shakllana boshlaydi. Bu hodisaning onasining ikki qo'llab yuqoriga ko'tarishidan zavqlangan bola: “Katta bo'lsam, men ham sizni ko'taraman” yoki mashinada otasi bilan yonma-yon o'tirgan bolaning: “Men ham sizni mashinada olib yuraman” degan jumlalarida ko'ramiz. Ijtimoiy maqsadlar ota-ona, atrofdagi kishilar bilan muammola qilish jarayonida shakllanib, bolaning atrofdagi kishilar, Vatanni sevish, xalqqa xizmat qilish orzu-istaklarini rivojlantirib, yillar osha takomillashib boradi. Bola sinfdan sinfga o'tgan sayin ijtimoiy maqsadni asosli anglay boradi. Maqsadni anglash bolani o'z ustida qunt bilan ishlashga o'qish-o'rganishga undaydi.

Fikrlashish, aloqalashuv maqsadi bolani o'qish-o'rganishga, o'z fikrlarini o'zgalar: ota-ona, sinfdosh o'qituvchi bilan baham ko'rishga etaklovchi maqsaddir.

Axloqiy maqsad. Unda barkamol shaxsni shakillantirishga oid orzu- istaklar aks etadi.

Jamiyatda, jamoada o'z o'mini anglash, ota-ona, o'qituvchi, sinfdoshlar oldidagi o'z burchini his etish bolani o'qish o'rganishga oid qiyinchiliklami bartaraf etishga yetaklaydi. O'z-o'zini tarbiyalash, faollashtirish maqsadi - o'z faoliyatida yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish, kamchiliklarni bartaraf etishga intilish, faoliyatdagi yutuqlarni ko'paytirish qiyinchiliklarni bartaraf etishga oid maqsadlardir. Bola u yoki bu masalani qanday, qaysi yo'llar bilan bajarganini tahlil qilish, insho yoki yozilgan hikoyani qayta ko'rib chiqish yo'li bilan bunday maqsadni amalga oshiradi. Bilish maqsadlari bevosita o'quv material larining o'rganish bilan xarakterlanadi. Ijtimoiy aloqalashuv, axloqiy, o'z-o'zini faollashtirish maqsadlarini amalga oshirish bilish maqsadlarini reallashtirish, ongli amalga oshirishga olib keladi. O'rganilgan bilimlami yangi sharoitga tatbiq etish, masala, misol, mashqlami yangicha usullar bilan bajarishga intilish, mavzuga oid yangi faktlami izlab topish va shu kabilami bilishga oid maqsadlami amalga oshirishga olib keladi. Bilish maqsadlari va bilish motivlarining o'zaro chatishib ketganini hisobga oladigan bo'lsak, bilish motivlarining ham qator guruhlarini ajrata olamiz.

-ijtimoiy motivlar;

-aloqalashuv motivlari;

-fikrlashuv motivlari;

-axloqiy motivlar;

-o'z-o'zini boshqarish motivlari.

Agar o'quv maqsadlari va motivlari dars tizimida amal qilsa, bilish maqsadi va motivlari esa jamiyat, axloq, muloqot, o'z-o'zini tarbiyalash bilan bog'liq bo'lib, ular maktabdan tashqaridagi hodisalar bilan bog'liqdir. Biluv vositalari. Biluv faoliyatining yana bir tarkibiy qismi biluv vositalaridir. Biluv vositalari - bu bilish jarayonida o'quvchi o'zi bilan biluv predmeti o'rtasiga qo'yadigan moddiy va moddiylashgan narsalardir. Muammo, o'quv topshiriqlari, turli chizma va jadvallar moddiy narsalar qatoriga kirsa, o'quv mehnati hamda aqliy faoliyat usullari moddiylashgan narsalar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Himoyeva, S. (2023). ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING O‘QUV-BILUV KO‘NIKMALARNI SAVOL-JAVOB TARZIDA AMALGA OSHIRISH. Science and innovation in the education system, 2(9), 44-47.

2. Sarvarbegim, H. (2023). Developing Students' Creative Skills through the 4k Model in Mother Language and Reading Literacy Education. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157)*, *1*(10), 198-202.

3. Jamilovna, H. S. (2024, March). IMPROVING THE CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS THROUGH EDUCATIONAL TASKS IN PRIMARY GRADE MOTHER TONGUE EDUCATION. In *Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference* (Vol. 6, pp. 1-5).

4.Himoyeva, S. J. (2020). UMUMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINING YOZMA NUTQINI INSHO YOZISH ORQALI RIVOJLANTIRISH USULLARI. *Студенческий вестник*, (19-12), 99-100

INGLIZ TILINI O’QITISH VA O’RGANISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Yuldasheva Dilnoza Bobojonovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
I bosqich doktaranti
yuldashevadilnoza41@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz tilini o`rganish va o`qitishda zamonaviy texnologiyalardan o`rinli foydalanish va o`qituvchning o`z ustida izlanishi, ma`suliyatni his etishi, darslarga yangiliklar kiritishi, darsning qiziqarli va jonli bo`lishini ta`minlashi haqida yozilgan.

Kalit so`zlar: Innovatsiya, texnologiya, samaradorlik, ixtisoslashtirish, axborotkommunikatsiya, telekommunikatsiya.

Yangi davr hozirgi kun o’qituvchilariga yangi vazifa va bir qancha ma`suliyatlarni yuklaydi. Zamonaviy texnologiyani kirib kelishi bilan ingliz tilini o’qitish an`anasi sezilarli darajada o’zgardi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A Karimov tomonidan chet tillarni yanada takomillashtirib o’qitish yuzasidan 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875 ya’ni “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Bu qarorga ko’ra chet-tili o’qituvchilariga zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o’qitishning ilg’or uslublarini joriy etish va o’sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarda erkin so’zlasha oladigan qilib tayyorlash ma’suliyati yuklatildi. Qaror bir necha banddan iborat bo`lib, aynan qarorning to`qqizinch bandida innovatsion texnologiyalardan foydalanish haqida batafsil aytib o`tilgan. Qarorning to`qqizinchi bandiga ko`ra, “ O`zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, Davlat aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari qo`mitasi, O`zbekiston matbuot va axborot agentligi hamda O`zbekiston Milliy axborot agentligi, bolalar va yoshlarning manfaatlari hamda qiziqishlarini inobatga olgan holda quyidagilarni ta`minlasin: Televideniya, shu jumladan, mahalliy telekanallar orqali bolalar va o`smirlarni xorijiy tillarga o`rgatish bo`yicha ko`rsatuvlar tayyorlash hamda ularni translyatsiya qilish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyati, jaxon ilmi va texnikasiga bag`ishlangan ilmiy-ommobop, xorijiy badiiy hamda multiplikatsiyaviy filmlarni o`zbek tilidagi subtitr yordamida, muntazam ko`rsatib borishni amalga oshirish; “ZiyoNet” tarmog`i orqali ta`lim muassalarining xalqaro ta`lim va bilim olish manbalariga kirish imkoniyatlarini sezilarli orttirish, uning resurs markazinimultimedia resurslari, shaxsiy kompyuterlar va mobil uskunalar uchun ilovalar bilan boyitish, shuningdek ingliz tilida o`quv va badiiy adabiyotlar, ixtisoslashtirilgan rasmlar bilan bezatilgan gazetalar va jurnallarni chop etish, ularga maxsus ruknlar hamda ilovalarni tashkil qilish ”[1, 2b] deb keltirilganligi sababli ayni damda barcha ingliz tili o`qituvchilari o`z darslarini yanada jonlantirish maqsadida texnologiyalardan foydalanish zaruriyatini his eta boshladilar. Hozirgi kunda ingliz tilini o’rganishning ahamiyati O’zbekistonda avvalgiga qaraganda ancha yuqori bo’lib bormoqda. Bir qancha ingliz tili mutaxassislari ingliz tilini o’rganishni yangi metod va yo`llarini hayotga tadbiq qilishmoqda. Bu albatta chet tillarni o’qitish samaradorligini yanada oshiradi. Texnologiyalardan foydalanib, o’qitishning bir qancha o’ziga xos afzalliklari mavjud. Bundan tashqari, u o’qitish tizimini ancha samaradorligini oshiradi va o’z navbatida til o’rganiyotgan o’quvchini zamon bilan hamnafas bo’lib, olg’a intilishiga ko’maklashadi.

Texnologiya asta sekinlik bilan an`anaviy o’qitishning o’rnini egallamoqda. Bugungi kunda televizion dasturlarda bir qancha ingliz tilini o’rgatishga ko’maklashuvchi yangi dastur va ko’rsatuvlar muntazam ravishda uzatilib kelinmoqda. Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, bugungi kunda o’qitishning samaradorligini oshirish uchun O’zbekistonda yangi zamonaviy

innovatsion texnologiyalardan foydalanishning yangi metodlari joriy qilindi. Misol uchun, multimediya asosida chet tili o'rgatilayotgan o'quvchida to'rt ko'nikmani rivojlantirish, qiziqarli materiallar orqali ham ko'rib, ham eshitib o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Bundan tashqari o'quvchi jonli harakatlarni ko'rib ba'zi so'zlarning ma'nosini taxmin qila oladi va uni tushinishga harakat qiladi. Albatta harqanday chet tili darslarida zamonaviy texnologiyalar komputer, radio, CD, DVD qo'llash ta'lim jarayonini yanada olg'a siljib, o'sib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni tezroq o'rganish imkonini beradi. Ingliz tili darslari davomida ba`zi o`qituvchilarning texnologiyalarni qo`llashni bilmasliklari va foydalanmasliklari, o`quvchilarning bir muncha zerikishlariga olib keladi. Aynan shu sababli ya`ni o`rganuvchining ishtiyoqini so`ndirmaslik uchun dars davomida texnologiyalardan va kamida komputerdan foydalanish o`rganuvchining qiziqishini ortib borishini yanada ta`minlaydi. Zero, o`rganuvchining yoshiga, qiziqishiga, qobiliyatiga, darslarni o`zlashtirishiga qarab tayyorlangan o`quv materiallari albatta samara beradi. Aksincha, biz o`qituvchilar ushbu talablar asosida o`quv materiallarini tanlamasak, boshlang`ich sinf o`quvchilariga murakkab so`zlardan iborat bo`lgan video-filmlar, qo`shiqlar yoki matnlarni eshittirsak yoki multimedia, komputerlar orqali namoyish etsak, o`rta va yuqori sinf yoki guruh o`rganuvchilariga juda ham sodda matnlardan iborat o`quv materiallarini namoyish etganimizda o`rganuvchilarning tilni o`rganishga bo`lgan qiziqishlari asta-sekin so`na boshlaydi va darslarni o`zlashtirmay qo`yishadi. Bu esa o`z navbatida baholarning pasayib ketishi, o`qituvchining o`quvchilar oldida o`z hurmatini yo`qotib qo`yishga olib kelishi mumkin. Demak, bundan kelib chiqadiki dars davomida texnologiyalardan shunchaki foydalish emas, balki ularni o`z o`rnida qo`llay bilish va texnologiyalardan foydalanish o`quvchi bilimini oshirishga xizmat qilishini ta`minlash asosiy vazifa hisoblanadi. Hozirgi CEFR ya`ni Xalqaro Yevropa ta`lim standartlarining talablari bo`yicha to`rtta: (writing, reading, listening, speaking) ingliz tilida yozib, o`qib, tinglab, so`zlashib o`rganish kompitensiyalari bo`yicha olib borilayotgan darslar davomida texnologiyalardan unumli va o`rinli foydalanish ahamiatlidir. Masalan, tinglab – tushunish darslarida audio matnlarni qo`yib eshittirishning ham o`ziga yarasha qonun-qoidalari mavjud. Unda asosiy maqsad o`rganuvchi eshitayotgan audio materialni tushunib olishi va uni qiynalmasdan tahlil qila olishi muhimdir. Buning uchun esa eng avvalo, muhitni audio materailni qo`yib eshittirish uchun hozirlash, bunda tinglovchilar osoyishta muhitni ta`minlashlari, o`qituvchi esa qo`yilayotgan audioning sifatiga hamda ovoz kuchaytirgichlarning yaxshi ishlayotganligiga e`tibor qaratishi va audioni eshittirishdan oldin va keyin bajariladigan mashqlarning tayyor ekanligi va o`rganuvchilar tarqatma materiallar bilan ta`minlangan bo`lishi lozim. Qo`yilgan barcha talablar amalga oshirilgach, o`qituvchi audio materialni o`rganuvchilarga qo`yib eshittirishni boshlashi mumkin. Eshittiruv kamida ikki marta amalga oshiriladi, aks holda til o`rganuvchilar mavzuni tushunmasliklari va audio material eshit bo`lingach bajariladigan mashqlarni to`g`ri bajara olmasliklari mumkin. Shuningdek, so`zlashib va yozib o`rganishda ham texnologiyadan foydalangan holda dars o`tish jarayonida multimedialardan foydalanib, o`rganuvchilarga video – filmlar, roliklar namoyish qilish va uni muhokama qilish juda samarali usul hisoblanadi. Bunda o`rganuvchilarga tanish bo`lgan lug`at ishlatilishi, yangi va murakkab so`zlar ishtirok etgan bo`lsa so`zlarga izoh berish, yangi so`zlar bilan bog`liq bo`lgan mashqlar bajarib olingach, video materialni namoyish etish mumkin. Bu jarayonni amalga oshirish uchun ham albatta tinch, shovqin bo`lmagan muhit, qulay va toza sinfxona, barchaga tamosha qilish imkonining mavjud bo`lishi, ovoz kuchaytirgichlarning ishlayotganini tekshirib chiqish muhimdir. Videoni qo`yib berishdan oldin, o`rganuvchilarning namoyish etilishi kerak bo`lgan video mavzusi haqida suhbatlashish, savol-javoblar o`tkazish, haqiqatdan ham o`rganuvchilar ushbu mavzuga qiziqishayotganliklariga amin bo`lgach video materialni qo`yib berishi kerak. Video tugagach o`qituvchi o`quvchilarning video-film haqidagi fikrlari bilan qiziqishi, mashqlar bajarishi kerak bo`ladi. Ushbu etaplar to`gri amalga oshirilgach, bu darslar albatta o`rganuvchilarning qiziqishlari va bilimlarining ortib borishiga kata hissa qo`shadi. Bundan kelib chiqadiki, darslarimizni yanada boyitish, o`rganuvchilarni qiziqtira olish, ularning bilimlarini boyitishda zamonaviy texnologiyalarning o`rni beqiyosdir. Ularni to`g`ri va o`rinli qo`llay olish esa yutuqlarimizning asosiy garovi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boswood, T. (1997). New Ways of Using Computers in Language Teaching (New Ways in Tesol Series II), California: Teachers of English to Speakers of Other Languages.
2. Harmer, J. (2007). How to teach English, Harlow, Essex: Pearson-Longman
3. Johnson, D., & Eisenberg, M. (2006). Learning and Teaching Information Technology--Computer Skills in Context, East Lansing, Mi, Eric document ED465377, Retrieved June 7, 2007, from http: // www.ericdigests.org/2003-1/skills.htm.
4. PQ 1875 "Chet tillarni o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida" gi qaror. " Xalq so`zi" gazetasi, 2-bet. 2012 yil,10-dekabr
5. Warschauer, M., & Kern, K. (2000). Network-based Language Teaching: Concepts and Practice, Cambridge: Cambridge University Press.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QURISH-YASASH ORQALI KREATIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING USLUBIY ISTIQBOLI

Isomova Farog'at Tojiddin qizi,
Buxoro davlat pedagogika
instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqola qo'rish-yasash faoliyati orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan turli xil uslubiy yondashuvlarni o'rganadi. LEGO, raqamli qurilish bloklari, virtual qurilish dasturlari va 3D modellashtirish vositalari kabi qurish-yasash texnologiyalari bolalarga ijodiy qurilish faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatini beradi, muammolarni hal qilish va muhim kognitiv rivojlanish uchu muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu muhim munosabatlarni o'rganish uchun foydalaniladigan turli tadqiqot metodologiyalarini tizimli ravishda ko'rib chiqamiz, ularning kuchli tomonlari, barerlari va qurish-yasash o'yinlari maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ ko'nikmalariga ta'sirini amaliy tajribalar asosida taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: kreativlik, qurish-yasash faoliyati, maktabgacha ta'lim, ijodiy rivojlanish, metodika, yaratuvchanlik, konstruktor o'yinlar..

Zamonaviy ta'lim tizimida bolalarning ijodiy fikrlashi va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yosh — bolaning shaxsiy rivojlanishida eng muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda uning fikrlashi, fantaziyasi va yaratuvchanlik salohiyati shakllanadi. Qurish-yasash faoliyati esa bu rivojlanish uchun muhim vosita sifatida qaraladi.

Yosh bolalarda kreativlikni aniqlash ularning rivojlanish bosqichini chuqur tushunishni talab qiladi. Bu shunchaki yangi badiiy mahsulotlar ishlab chiqarish haqida emas; aksincha, u xayoliy o'yin, muammoni yechish va izlanishga asoslangan o'rganish bilan bog'liq murakkab jarayonlarni qamrab oladi. Yagona ta'rif etarli emasligini isbotlaydi; buning o'rniga, bu yosh guruhidagi ijodkorlikning turli ko'rinishlarini e'tirof etgan holda, ko'p qirrali istiqbol talab qilinadi. Bu bolaning niyatini, yaratilish jarayonini va yakuniy mahsulotni hisobga olishni talab qiladi. Misol uchun, minorani sinchkovlik bilan qurayotgan bola tasodifiy narsalardan fantastik kosmik kema qurayotgan boladan farqli o'laroq ijodkorlikni namoyish qilishi mumkin. Bundan tashqari, o'yinning ijtimoiy konteksti, jumladan hamkorlik va muzokaralar ijodiy jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni baholash kognitiv, ijtimoiy va hissiy omillarning o'zaro ta'sirini tan olgan holda yaxlit yondashuvni talab qiladi. Ijodkorlikni ob'ektiv o'lchashdagi qiyinchiliklar juda muhim, chunki bu sub'ektiv tajriba va ko'pincha osonlikcha aniqlab bo'ladigan natijalarga ega emas. Standartlashtirilgan baholashlar tizimli yondashuvni taklif qilish bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy ifodalarining boyligi va murakkabligini to'liq qamrab ololmasligi mumkin.

Qurilish materiallarining xususiyatlari maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan yaratilgan konstruktsiyalarning turi va murakkabligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi va shu bilan ularning ijodiy jarayonlariga ta'sir qiladi. LEGOlar o'zlarining standartlashtirilgan qismlari va blokirovkalash tizimi bilan tuzilgan qurilish va muammolarni hal qilishga undaydi, an'anaviy bloklar esa ko'proq moslashuvchanlik va ochiq imkoniyatlarni taklif qiladi. Tayoqlar, barglar va toshlar kabi tabiiy materiallar, aksincha, aniq muhandislikdan ko'ra ijodkorlikni ta'kidlab, hayoliy o'yin va noan'anaviy konstruktsiyalarni rivojlantiradi. Shunday qilib, material tanlash bolaning qurilishga bo'lgan yondashuvini shakllantirishi, ularning dizayn tanloviga, muammolarni hal qilish strategiyasiga va umumiy ijodiy ifodasiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, LEGO-larning qattiq tuzilishi yanada rejalashtirilgan va aniq konstruktsiyalarga olib kelishi mumkin, loyning egiluvchanligi esa ko'proq o'z-o'zidan va ifodali shakllarni rag'batlantirishi mumkin. Turli qurilish materiallarining maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiga ta'sirini o'rganadigan tadqiqotlar ushbu materialning o'ziga xos imkoniyatlarini va ularning ijodiy jarayonga ta'sirini hisobga olishi kerak. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim muhitida materiallarning mavjudligi va mavjudligi bolalarning qurilish o'yinlarini shakllantirishda va natijada ularning ijodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Qurilish o‘yinlari jarayonida bolalarning ijodiy jarayonlarining samarali, ijobiy jihatlari haqida tushunchalar berishda innovatsion usullar muhim. Ushbu yondashuvlar raqamli o'lchovdan ko'ra chuqur tushunishni birinchi o'ringa qo'yadi, bu esa tadqiqotchilarga o'zlarining tabiiy kontekstlarida bolalarning fikrlash va xatti-harakatlarining murakkab jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Bolalar ijodiyotini baholash uchun turli standartlashtirilgan asboblar mavjud bo'lsa-da, ular ko'pincha yosh bolalarda ijodiy ifodaning ko'p qirrali xususiyatini qo'lga kiritish uchun kurashadilar. Ushbu baholashlar odatda ijodkorlikning o'ziga xos jihatlariga, masalan, fikrning ravonligi, o'ziga xosligi yoki moslashuvchanligiga qaratilgan. Misol uchun, tadqiqotchilar bolalarning dizayndagi o'ziga xosligini baholash uchun standartlashtirilgan chizma testidan yoki hikoyaning ravonligini baholash uchun hikoya qilish topshirig'idan foydalanishlari mumkin. Bunday vositalar tizimli va ob'ektiv yondashuvni taklif qilsa-da, ular maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy jarayonlarining murakkabligini to'liq qamrab olmaydilar, ularning qobiliyatlarini potentsial ravishda baholay olmaydilar. Bundan tashqari, standartlashtirilgan testlarga kiritilgan madaniy qarama-qarshiliklar diqqat bilan ko'rib chiqilishi kerak, chunki turli madaniyatlar ijodkorlikning turli tomonlarini qadrlashi mumkin.

Ko‘rib chiqilgan va bildirilgan fikrlar asosida qurish-yasash orqali maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning ahamiyat jihatlarini aniqlashga harakat qildik. Chunonchi:

Qurish-yasash faoliyatining ta’limiy ahamiyati: qurish-yasash faoliyati (konstruktor o‘yinlari, maket yasash, mozaikalar bilan ishlash) bolalarning tafakkurini rivojlantiradi; motorika, fazoviy tasavvur, mantiqiy fikrlash, vizual eslab qolish kabi qobiliyatlar shakllanadi.

Kreativ ko‘nikmalar va ularni aniqlashda asosiy tushunchalarning mazmunini ko‘rib chiqamiz. Kreativlik — yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga noan’anaviy yondashish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ ko‘nikmalar quyidagicha namoyon bo‘ladi: yangicha yo‘l bilan konstruksiya tuzish; materiallardan noodatiy foydalanish; bir xil vazifaga turlicha yondashish kabilar.

Qurish-yasash orqali kreativlikni rivojlantirish usullari: muammoli topshiriqlar (bolaga muammoli situatsiya taqdim etilib, uni hal etish uchun konstruksiya tuzish taklif qilinadi), i**jodiy loyihalar** (guruh bo‘lib ishlash orqali yangi arxitektura yoki texnik modellarni yaratish), h**ikoya asosida qurish (**hikoya asosida syujetli qurilish amalga oshiriladi), r**eproduktivdan ijodiyga o‘tish (**avvalo namunaga qarab qurish, keyin esa o‘z g‘oyasini amalga oshirish) samaralidir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida mashg‘ulotlar jarayonida bolalarning kreativ ko‘nikmalarini shakllantirishda integratsiyalashgan darslar (matematika, atrof-muhit, texnologiya bilan bog‘liq), muloqot va hamkorlikni rag‘batlantirish, bolalarni baholash emas,

jarayonni baholash: ularning izlanish va urinish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash kabilarga e’tibor qaratish muhim.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, qurish-yasash faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlikni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu faoliyat orqali bola nafaqat texnika va qurilish asoslarini o‘rganadi, balki ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, fantaziya qilish kabi ko‘nikmalarni ham egallaydi. Ushbu sohadagi metodik ishlarni yanada takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar berib o‘tishga harakat qildik: kreativ faoliyatni rag‘batlantiruvchi materiallar bilan ta’minot; tarbiyachilar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etish; fanlararo integratsiyani keng joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullaeva, Z.Sh. (2021). *Maktabgacha ta’limda ijodiy faoliyatni shakllantirish metodikasi*. Toshkent: «Ilm Ziyo» nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF–5847-sonli Farmoni. *Maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida*.
3. Vygotsky, L. S. (2004). *Imagination and Creativity in Childhood*. Journal of Russian & East European Psychology, 42(1), 7–97.
4. Hasanova, M. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur va kreativlikni rivojlantirish yo‘llari. *Pedagogik mahorat*, №4, 32–35.
5. Torrance, E. P. (1995). *Why Fly?: A Philosophy of Creativity*. Norwood, NJ: Ablex Publishing.
6. Sharipova, D.X. (2022). Maktabgacha ta’limda qurish-yasash faoliyatini tashkil etishning psixologik-pedagogik asoslari. *Maktabgacha ta’lim muammolari*, №2(10), 20–25.
7. Runco, M. A., & Acar, S. (2012). *Divergent Thinking as an Indicator of Creative Potential*. Creativity Research Journal, 24(1), 66–75.
8. Turdieva, S. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda konstruktor o‘yinlarining ahamiyati. *Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar*, №1(9), 15–18.
9. Ganieva, N.A. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodkorlikka o‘rgatishda faol o‘yinlardan foydalanish. *O‘qituvchi jurnali*, №6, 28–30.
10. Cropley, A. (2001). *Creativity in Education & Learning: A Guide for Teachers and Educators*. London: Routledge.

MILLIY O‘YINLAR YORDAMIDA INTERAKTIV TA’LIM METODLAR YARATISH (QORAQALPOQ MILLIY O‘YINLARINI MISOLIDA)

Jaksimuratov Azamat Bekmurat uli
Nukus davlat pedagogika instituti geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 3-bosqich talabasi,
Kegeyli tumani 10-sonli umumta’lim maktabining geografiya va iqtisodiy bilim asoslari fani o‘qituvchisi
G-mail: jaqsimuratov004@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpoq xalqining qadimiy madaniyatiga mansub bo‘lgan milliy o‘yinlardan biri — “Arqon tortish” o‘yini asosida zamonaviy interaktiv o‘qitish metodikasi ishlab chiqilgan. An’anaviy xalq o‘yinlarini ta’lim jarayoniga integratsiyalash orqali o‘quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning mantiqiy fikrlashi, jamoaviy ishlash ko‘nikmalari va milliy qadriyatlarni anglash darajasining oshishiga erishish mumkinligi asoslab berilgan. Maqolada “Arqon tortish” o‘yini namunasi asosida yangi metodik yondashuv shakllantirilib, uni amaliyotda qo‘llash bosqichlari va samaradorlik mezonlari tahlil qilingan. Natijalarga ko‘ra, milliy o‘yinlarning o‘quv jarayoniga yangicha formatda tatbiq etilishi o‘quvchilarda yuqori darajadagi motivatsiya, milliylikka hurmat va faol ishtirokni yuzaga

keltiradi. Mazkur tadqiqot milliy pedagogik merosni zamonaviy o‘qitish texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish yo‘lida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tayanch so‘zlar: milliy o‘yinlar, arqon tortish, interaktiv metod, xalq pedagogikasi, ta’limga integratsiya, faol o‘qitish, metodik yondashuv, Qoraqalpoq o‘yinlari.

«O‘yinlar – bolaning ham aqlan, ham jismonan rivojlanishiga yordam beradi. O‘yin bolani jamiyatga aralashtiradi. Uning jamiyatdagi o‘rnini topishiga sababchi bo‘ladi. Chunki o‘yinda bola o‘yinboshi bo‘ladi, ishtirokchi bo‘ladi, unga jamiyat, dunyo haqida bilim beradi. Eng qizig‘i bu bilimlar bolaga majburan emas, unga zavq uyg‘otib o‘rgatiladi. Bizning xalq pedagogikamiz mohiyati ham shundan iborat», deydi Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot instituti filologiya fakulteti folklor bo‘limi rahbari Shomirza Turdimov. Bu orqali xalq pedagogikamizning asosiy maqsad va vazifalarini, mohiyatini milliy o‘yinlarimizning tutgan o‘rnini hisobga olgan holda belgilash zarurligi anglashiladi. Har bir millatning o‘ziga xos milliy o‘yinlari o‘quvchilarda vatanga muhabbat tuyg‘usini, jamiyat a’zosi ekanligini anglashi kabi jihatlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada qoraqalpoq milliy xalq o‘yinlarini ta’lim jarayonida interaktiv metodika sifatida qo‘llashning ahamiyati hamda uning o‘quv faoliyatidagi o‘rni yoritildi. Tadqiqot davomida sifatli tahlil metodlari, xususan, taqqoslash va mavjud manbalarni tahlil qilish usullari asosiy ilmiy yondashuv sifatida tanlandi.

Insoniyat taraqqiyoti va ijtimoiy hayotining turli davrlarida o‘yinlar muhim o‘rin egallagan. O‘yinlar yordamida insoniyat ulg‘aygan, chiniqqan, jismonan baquvvat, aqlan va ruhan rivojlangan, ma’naviy kamolotga erishgan. O‘yinlar – xalqning tabiiy va tarixiy ehtiyoji asosida shakllangan bo‘lib, ular ajdodlar turmushi, mehnati, tajribasi, kurashi va yutuqlarini o‘ziga xos shaklda aks ettiradi. Shuningdek, ular insoniyat madaniyatining eng qadimiy shakllaridan biri bo‘lib, ko‘plab ma’naviy sohalarning manbai, sog‘lom avlodni shakllantiruvchi tarbiya vositasi va zamondoshlarimizning jismoniy, ruhiy hamda aqliy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omildir. [5]

Qoraqalpoqlar hayotida ham milliy o‘yinlar katta ahamiyat kasb etadi. Chunki bu xalq vakillari o‘yinlar orqali bolalarning har tomonlama rivojlanishi va ularning tabiiy qobiliyatlarini aniqlash asosida kasbga yo‘naltirilishi zarurligini qadimdan anglab kelganlar. Ushbu maqolada nafaqat qoraqalpoqlarning, balki bir nechta xalqlarning umumiy merosi sifatida qaraluvchi “Arqon tortish” o‘yini misolida interaktiv metod sifatida qo‘llash imkoniyatlari yoritiladi. Avvalo, mazkur o‘yinning mazmun-mohiyatini tushunib olish zarur.

“Arqon tortish” o‘yini o‘tkazilayotgan vaqtda o‘rtaga hakam tayinlanadi. Ikkala guruh o‘yinchilari bir-biriga qarama-qarshi holda joylashadi. O‘yin maydonining markaziga ko‘ndalang chiziq chiziladi va arqonning o‘rtasiga qizil lenta bog‘lanadi. Bellashuv davomida qaysi guruh raqiblarini ushbu markaziy chiziqdan o‘tkazsa, o‘yin to‘xtatiladi va g‘olib aniqlanadi. [4]

Ushbu “Arqon tortish” o‘yinini quyidagi tartibda zamonaviy interaktiv metodga aylantirish mumkin: birinchi navbatda, 1-rasmda keltirilgan shaklni A3 formatidagi qog‘ozga chop etamiz va uni doskaga ilib qo‘yamiz. So‘ngra doskaning o‘rtasi belgilanib, arqonning markaziy nuqtasi aniqlanadi.

1-rasm. Rasm afisha.uz internet saytidan olingan. [6]

So‘ngra o‘quvchilarga o‘yin shartlarini tushuntirishni boshlaymiz. Avvalo, ularni ikki guruhga ajratamiz va rasmda tasvirlangan ikki guruh sinfdagi guruhlarni aks ettirishi haqida ma’lumot beramiz. O‘quvchilarni guruhlarga ajratishda boshqa zamonaviy metodlardan ham foydalanish mumkin.

Tushuntirish jarayonida o‘yin rasmini tahlil qilamiz. So‘ng, doskaning markaziy nuqtasini belgili qilib olamiz va shu asosda doska ustida o‘ng va chap tomonga qarab beshtadan birlik chiziqlar chizamiz. O‘yin davomida qaysi guruh savollarga to‘g‘ri javob bersa, rasmdagi arqon belgilangan yo‘nalishda — to‘g‘ri javob bergan guruh tomonga bir birlikka siljitiladi.

Agar o‘yin metodikasini murakkablashtirmoqchi bo‘lsangiz, murakkabroq savollar uchun arqonni ikki yoki undan ortiq birlikka siljitish mumkin. Savollar yakunlangach, umumiy natijalar sarhisob qilinadi. Qaysi tomonga arqonning markaziy nuqtasi ko‘proq siljigan bo‘lsa, ushbu guruh g‘olib deb e’lon qilinadi.

Ushbu yangi metod shuni ko‘rsatadiki, milliy o‘yinlarga yangicha mazmun berish orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirish mumkin. Mazkur yondashuv o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, milliy qadriyatlarga hurmat va ona vatanga bo‘lgan muhabbat tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, kelajakdagi ilmiy izlanishlarda milliy o‘yinlarga yangicha yondashuvlar kiritib, ularni ta’lim jarayoniga sinxronlashtirish masalasiga alohida e’tibor qaratish zarur. Bu metodologiya kelajakdagi pedagogik izlanishlar uchun foydali g‘oya va amaliy tajriba bo‘lishi mumkin, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Jaksimuratov A.B. Geografiya fanining maktab o‘quvchilari hayotida tutgan o‘rni //International journal of scientific researchers (IJSR) – 2025. – T. 10. – №. 1. – B. 558-560.

2. Ostanaqulov X.M., Jaksimuratov A.B. Pedagoglar uchun IT ko‘nikmalarni rivojlantirishning dolzarbligi va usullari //Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlari – 2025. – №. 1. – B. 576-589.

3. Ostanaqulov X.M., Jaksimuratov A.B. Rivojlangan davlatlar ta’lim tizimi tajribalarini o‘rganish va qo‘llash //Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlari – 2025. – №. 1. – B. 473-486.

4. Qurbonova M., Qosimova M. Milliy va harakatli o’yinlar //JTI umumiy kurs talabalariga mo’ljallangan o’quv-uslubiy qo’llanma – 2009. – B. 67.

5. https://kun.uz/news/2022/03/20/otma-tayoq-girboydi-dim-dim-yoqolib-borayotgan-xalq-oyinlaridan-qaysilarini-bilasiz

6. https://www.afisha.uz/uz/gorod/2025/04/08/uzbek-games

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI MA’NAVIY TARBIYALASHDA AXBOROT VOSITALARINING TA’SIRI.

Jonuzoqova Pokiza Hakimovna,
RTU, 29-23 BT guruh talabasi.
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,
RTU, p.f.f.d., Pedagogik ta’lim
va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarining boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining ma’naviy tarbiyasiga ta’siri tahlil qilinadi. Bolalarning dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda televizion dasturlar, internet resurslari, bosma nashrlar va ijtimoiy tarmoqlarning o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur vositalarning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinib, ularni samarali boshqarish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilar va ota-onalar uchun foydali bo‘lib, bolalarni ma’naviy jihatdan barkamol tarbiyalashga ko‘maklashishi mumkin. Ommaviy axborot vositalaridan foydalanishni ijobiy va salbiy taraflari ham bor.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, media savodxonlik, ma’naviy tarbiya, ommaviy axborot vositalari, pedagogika, psixologiya, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy tarmoqlar.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining ma’naviy tarbiyasida ommaviy axborot vositalarining (OAV) ta’siri juda katta. Bolalar yoshligidan turli media vositalari bilan tanish bo‘lib, ular orqali axborot oladi, o‘ziga xos dunyoqarash shakllantiradi va turli qadriyatlarni o‘zlashtiradi. Shu sababli, OAVning ta’sirini chuqur tahlil qilish va uni tarbiya jarayonida to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ommaviy axborot vositalarining ma’naviy tarbiyaga ijobiy ta’siri:

Bilim va madaniyat oshirish – Ta’limiy va ma’naviy ko‘rsatuvlar, multfilmlar va badiiy filmlar bolalar ongida milliy va umumbashariy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi.

O‘quvchilarning axborotga bo‘lgan qiziqishini oshirish:

– Bolalar ilmiy-ko‘ngilochar dasturlar, hujjatli filmlar va interaktiv o‘yinlar orqali dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirishi mumkin.

Vatanparvarlik va milliy g‘ururni shakllantirish.

– Mahalliy telekanallar, tarixiy filmlar va radio eshittirishlar orqali o‘quvchilar o‘z yurtining tarixi, madaniyati va qadriyatlari haqida bilib oladilar.

Odob-axloq me’yorlarini singdirish.

– O‘quvchilarga insoniylik, do‘stlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni singdiruvchi dasturlar ijobiy natija beradi.

Ommaviy axborot vositalarining salbiy ta’siri va uni bartaraf etish yo‘llari:

Zo‘ravonlik va agressiya tarqatish.

– Ba’zi filmlar va o‘yinlar bolalarda tajovuzkorlikni shakllantirishi mumkin. Shu sababli, ota-onalar va o‘qituvchilar bolalar ko‘radigan materiallarni nazorat qilishi lozim.

Reklamalar va iste’molchilik tafakkuri.

– OAVdagi tijoriy reklamalar bolalarda ortiqcha moddiy ehtiyojlarni keltirib chiqarishi mumkin. Tarbiya jarayonida kamtarlik va tejamkorlik qadriyatlari targ‘ib etilishi zarur.

Noto‘g‘ri axborot va ma’naviy buzilishlar.

– Internet va ijtimoiy tarmoqlarda yosh bolalar uchun zararli kontentlar mavjud. Shuning uchun, filtrlangan axborot manbalaridan foydalanish va axborot savodxonligini oshirish muhim.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining ma’naviy tarbiyasida ommaviy axborot vositalarining (OAV) ta’siri juda katta. Bolalar yoshligidan turli media vositalari bilan tanish bo‘lib, ular orqali axborot oladi, o‘ziga xos dunyoqarash shakllantiradi va turli qadriyatlarni o‘zlashtiradi. Shu sababli, OAVning ta’sirini chuqur tahlil qilish va uni tarbiya jarayonida to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi

Maktab va oilada media savodxonlik darslarini tashkil etish – O‘quvchilarga foydali va zararli axborotni farqlashni o‘rgatish.Faol media nazorati – Ota-onalar va o‘qituvchilar bolalarga mos bo‘lgan dasturlarni tanlashda yordam berishlari kerak.O‘zbek milliy qadriyatlarini targ‘ib qiluvchi kontentni ko‘paytirish – Bolalar milliy qahramonlar, madaniy qadriyatlar va ijobiy namunalarga asoslangan media mahsulotlardan ilhom olishlari lozim.OAVdan to‘g‘ri foydalanish orqali boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining ma’naviy tarbiyasini mustahkamlash va ularni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘zME nashriyoti, 1992.
2. Navoiy, A. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2000.
3. Forobiy, A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
4.Pedagogika va psixologiya asoslari. – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashri, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Karimova Kamola Komil qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta’lim) ixtisosligi tayanch doktoranti.
karimovakamola29@gmail.com

Annotatsiya Bu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning turli imkoniyatlari, ayniqsa, integrativ-kognitiv topshiriqlardan foydalanishning ijobiy tomonlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy kompetensiya, dastur, integrativ yondashuv, kognitiv yondashuv, tafakkur,integrativ-kognitiv topshiriq.

Kirish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir.

Nutqiy faoliyatning har bir turi (og‘zaki/yozma) o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan holda integratsiyalashgan holda o‘qitilishi maqsadga muvofiq.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradigan interfaol metodlarning usullari:

diskussiyalar va muhokamalar orqali mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish;

matn tahlili va sharhlashga asoslangan mashqlar;

didaktik o‘yinlar va loyihalar asosida nutqiy jarayonlarni modellashtirish.[3]

O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda o‘quv dasturlari juda muhim ahamiyatga ega. Ular nutqiy malakalarni shakllantirish uchun interfaol metodlar, turli matn turlari va kommunikativ vazifalarni o‘z ichiga olishi kerak. Shu tarzda, o‘quvchilar o‘z ona tilida ravon va to‘g‘ri so‘zlash, fikrlarini erkin ifodalash, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘quv dasturlarining spiralsimon (takroriy va mantiqiy davom etuvchi) tuzilishi yangi bilim va ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich, soddadan murakkabga o‘rgatishga yordam beradi, bu esa nutqiy kompetensiyalarni samarali rivojlantiradi. Shuningdek, o‘quv dasturlarida nutq madaniyati, og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar va mashqlar muhim o‘rin tutadi.

Natijada, sifatli o‘quv dasturlari o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini oshiradi, ularning ijtimoiy va madaniy faoliyatda samarali muloqot qilishlariga zamin yaratadi.

Shu bilan birgalikda tafakkur qilish qobiliyati ham bexosita nutqiy kompetensiyaning takomillashuvida muhim rol o‘ynadi. O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda tafakkur qilish qobiliyatini takomillashtirishning asosiy usullari quyidagilardan iborat:

matn turlari orqali ilmiy va ijodiy tafakkur qilishga o‘rgatish, bu orqali o‘quvchilarda ilmiy fikrlash va kreativ fikrlash salohiyatini oshirish;

og‘zaki va yozma nutq mashqlari orqali mustaqil fikrlash va ijodiy ishlarni rag‘batlantirish, chunki mustaqil faoliyat erkin tafakkurni rivojlantiradi;

ilmiy, badiiy matnlarni o‘qish va tahlil qilish orqali o‘quvchilarda dunyoqarashni kengaytirish va matn mazmunini aniq ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish;

til va nutqning grammatik jihatlarini chuqur o‘rganish, nutqni mantiqan to‘g‘ri qurish, fikrni aniq va ravon ifodalashni o‘rgatish;

o‘quvchilarga o‘quv materiallarini taqqoslash, mavhumlashtirish va o‘z fikrini to‘g‘ri ifodalash yo‘llarini tushuntirish, shu bilan ularning tanqidiy va mustaqil tafakkurini rivojlantirish;

zamonaviy texnologiyalar va interfaol metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirish va motivatsiyasini kuchaytirish.[4]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda integrativ-kognitiv topshiriqlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Integrativ-kognitiv topshiriqlar ikki muhim yo‘nalishni o‘z ichiga oladi:

Integrativ yondashuv - turli fanlarni va bilim sohalarini bir-biri bilan bog‘lab o‘rgatish.

Kognitiv yondashuv - o‘quvchilarning aqliy jarayonlarini (idrok, xotira, tafakkur, tasavvur) faollashtirish.

Bu ikki yondashuvning uyg‘unlashuvi nutqiy kompetensiyani shakllantirish uchun samarali sharoit yaratadi, chunki:

bolaning dunyoqarashi yaxlit tarzda shakllanadi;

bilimlar orasidagi aloqadorlik tushuniladi;

aqliy faoliyat turli ko‘rinishlari rivojlanadi;

mustaqil fikrlash va muloqot qobiliyati takomillashadi.

Integrativ-kognitiv topshiriqlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi o‘quvchilarning nafaqat nutqiy, balki umumiy kognitiv rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu metodika zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillariga, jumladan, fanlararo aloqadorlik, o‘quvchilarning faolligi va individuallashtirishga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Adizova, N.B., Adizova, N.B. Ona tili o‘qitish metodikasi: o‘quv qo‘llanma.- Buxoro: „Sadriddin Salim Buxoriy“ Durdona, 2021.-112 b.
2. M.E. Toirova, S.D. Kuranov. Ona tili 2-sinf uchun darslik, Toshkent “Novda Edutainment”, 2023.- 88 b
3. Mambetova L.M. 9-sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: Ped. fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. Toshkent, 2024.
4. Alimardonova M.B. Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim uzviyligida kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasi. Diss...avtor... Toshkent.2023.

PROBLEMS IN THE TRANSLATION OF LEXICAL UNITS

Kochkorova Zulfizar Abdukhamid kizi
Teacher, Fergana State University
zulfizarqochqorova@gmail.com
To‘lqinova Ziyora
Student, Fergana State University

Abstract. This article touches upon the issue of non – equivalence at word level in literary works, where seven types of non – equivalence are discussed with examples and a number of strategies are given to deal with these problems.

Key words: source language, target language, culture – specific, superordinate, hyponym, substitution, loan, paraphrase, omission.

Non – equivalence at word level means that the target language has no direct equivalent for a word which occurs in the source text. The type and level of difficulty posed can vary tremendously depending on the nature of non – equivalence. Different kinds of non – equivalence require different strategies, some very straightforward, others more involved and difficult to handle. Since, in addition to the nature of non – equivalence, the context and the purpose of translation will often rule out some strategies and favor others.

The following are some common types of non – equivalence at word level, with examples from various languages:

a) Culture – specific concepts

The source – language word may express a concept which is totally unknown in the target culture. The concept in question may be abstract or concrete; it may relate to a religious belief, a social custom, or even a type of food. Such concepts are often referred to a "culture – specific". An example of an abstract English concept which is notoriously difficult to translate into other languages is that expressed by the word *privacy.* This is a very English concept which is rarely understood by people from other cultures. An example of a concrete concept is *airing cupboard* in English which, again, is unknown to speakers of most languages.

b) The source – language concept is not lexicalized in the target language

The source – language word may express a concept which is known in the target culture but simply not lexicalized, that is not 'allocated' a target – language word to express it. The word *savoury* has no equivalent in many languages, although it expresses a concept which is easy to understand. *Landslide* has no ready equivalent in many languages, although it simply means 'overwhelming majority' [Mona Baker, 2002; 21].

c) The target language lacks a superordinate

The target language may have specific words (hyponyms) but no general word (superordinate) to head the semantic field. Russian has no ready equivalent for *facilities,* meaning 'any equipment, building, services, etc. that are provided for a particular activity or purpose.' It does, however, have several specific words and expressions which can be thought of as types of facilities, for example *sredstva peredvizheniya* ('means of transport'), *name* ('loan'), *neobkhodimye pomeschcheniya* ('essential accomodation'), and *neobkhodimoe oborudovanie* ('essential equipment').

d) The target language lacks a specific term (hyponym)

More commonly, languages tend to have general words (superordinates) but lack specific ones (hyponyms), since each language makes only those distinctions in meaning which seem relevant to its particular environment. There are endless examples of this type of non – equivalence. English has many hyponyms under *article* for which it is difficult to find precise equivalents in other languages, for example *feature, survey, report, critique, commentary, review,* and many more. Under *house,* English again has a variety of hyponyms which have no equivalents in many languages, for example *bungalow, cottage, croft, chalet, lodge, hut, mansion, manor, villa* and *hall.* Under *jump* we find more specific verbs such as *leap, vault, spring, bounce, dive, clear, plunge* and *plummet.*

e) The source – language word is semantically complex

The source – language word may be semantically complex. This is a fairly common problem in translation. Words do not have to be morphologically complex to be semantically complex [Bolinger and Sears, 2000; 168]. In other words, a single word which consists of a single morpheme can sometimes express a more complex set of meanings than a whole sentence. Languages automatically develop very concise forms for referring to complex concepts if the concepts become important enough to be talked about often. We do not usually realize how semantically complex a word is until we have to translate it into a language which does not have an equivalent for it.

f) The source and target languages make different distinctions in meaning

The target language may make more or fewer distinctions in meaning than the source language. What one language regards as an important distinction in meaning another language may not perceive as relevant. For example, Indonesian makes a distinction between *going out in the rain without the knowledge that it is raining* and *going out in the rain with the knowledge that it is raining*. English does not make this distinction, with the result that if an English text referred to going out in the rain, the Indonesian translator may find it difficult to choose the right equivalent, unless the context makes it clear whether or not the person in question knew that it was raining.

g) Differences in physical or interpersonal perspective

Physical perspective may be of more importance in one language than it is in another. Physical perspective has to do with where things or people are in relation to one another or to a place, as expressed in pairs of words such as *come/go, take/bring, arrive/depart* and so on. Perspective may also include the relationship between participants in the discourse. For example, Japanese has six equivalents for *give*, depending on who gives to whom [McCreary, 1999;104].

The above are some of the more common examples of non – equivalence among languages and the problems they pose for translators. We can now look at examples of strategies used by professional translators for dealing with various types of non – equivalence [Catford J. C., 1995; 103].

a) Translation by a more general word (superordinate)

This is one of the commonest strategies for dealing with many types of non – equivalence, particularly in the area of propositional meaning. It works equally well in most, if not all languages, since the hierarchical structure of semantic fields is not language – specific.

b) Translation by cultural substitution

This strategy involves replacing a culture – specific item or expression with the target language item which does not have the same propositional meaning but is likely to have a similar impact on the target reader. The main advantage of using this strategy is that it gives the reader a concept with which s/he can identify something familiar and appealing.

c) Translation using a loan word or loan word plus explanation

This strategy is particularly common in dealing with culture – specific items, modern concepts, and buzz words. Following the loan word with an explanation is very useful when the word in question is repeated several times in the text. Once explained, the loan word can then be used on its own; the reader can understand it and is not distracted by further lengthy explanations.

d) Translation by paraphrase using a related word

This strategy tends to be used when the concept expressed by the source item is lexicalized in the target language but in a different form, and when the frequency with which a certain form is used in the source text is significantly higher than would be natural in the target language.

e) Translation by paraphrase using unrelated words

If the concept expressed by the source item is not lexicalized at all in the target language, the paraphrase strategy can still be used in some contexts. Instead of related word, the paraphrase may be based on modifying a superordinate or simply on unpacking the meaning of the source item, particularly if the item in question is semantically complex.

f) Translation by omission

This strategy may sound rather drastic, but in fact it does no harm to omit translating a word or expression in some contexts. If the meaning conveyed by a particular item or expression is not vital enough to the development of the text to justify distracting the reader with lengthy explanations, translators can and often do simply omit translating the word or expression in question.

g) Translation by illustration

This is a useful option if the word which lacks an equivalent in the target language refers to a physical entity which can be illustrated, particularly if there are restrictions on space and if the text has to remain short, concise, and to the point.

As a conclusion, it can be said that in dealing with any kind of non – equivalence, it is important first of all to assess its importance and implications in a given context. Not every

instance of non – equivalence you encounter is going to be significant. It is neither possible nor desirable to reproduce every aspect of meaning for every word in a source text. We have to try, as much as possible, to convey the meaning of key words which are focal to the understanding and development of a text, but we cannot and should not distract the reader by looking at every word in isolation and attempting to present him/her with a full linguistic account of its meaning. Besides, it is impossible and unhelpful to attempt to relate specific types of non – equivalence to specific strategies, as other features of the text should be taken into account during the process of translation.

REFERENCES

1. Barnwell, K. Introduction to Semantics and Translation. High Wycombe, 2004.
2. Bolinger, D. and Sears, D. Aspects of language. New York, 2000.
3. Catford, J. C. A Linguistic Theory of Translation. London: Oxford University Press, 1995.
4. Mona Baker. In Other Words (a course book on translation). New York, 2002.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MUHIM KOMMUNIKATIV SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA-KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI QO‘LLASHNING AHAMIYATI.

Temirov Abdumalik Ikromovich

Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonparvarlik tamoyili asosida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi ko‘rib chiqiladi ya’ni bo‘lajak pedagoglarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning metodik asoslari alohida yoritilgan va chet el olimlarning pedagogik qarashlari bayon qilingan. Kommunikativ, lingvistik va pragmatik kompetensiyaning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy jihatdan asoslangan. Bundan tashqari, o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiluvchi kommunikativ mashqlar va ularning ahamiyati ochib berilgan. Ularni tayyorlash ta’lim jarayonining asosiy vazifasi bo‘lib, pedagogning kasbiy va psixologik tayyorgarligining ajralmas qismi bo‘lgan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan muhim masalalar yoritilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: ta’lim, tarbiya, pedagog, kommunikativ, kompetentlik, kompetensiya, muloqot, munosabat, madaniyat, yondashuv, ta’lim oluvchi, o‘zaro ta’sir, pragmatik kompetensiya, lingvistik kompetensiya, o‘qish, gapirish, yozish, tinglash, kommunikativ mashqlar.

O‘sib kelayotgan yosh avlodning yetuk inson bo‘lib kamol topishida pedagoglarning o‘rni beqiyosdir. Hozirda dunyoning oldi mamlakatlar ta’lim tizimiga oid tajribasini o‘rganish, milliy ta’lim tizimimizga mos bo‘lgan jihatlarini amaliyotga tatbiq qilish bizdagi ta’lim tizimini jahon standartlari darajasiga olib chiqish uchun juda muhimdir. Biz uchun taniqli bo‘lgan rus pedagogi S.Suxomlinskiy shunday deb aytgan “Yaxshi murabbiy bo‘lgan taqdirdagina yaxshi pedagog bo‘lish mumkin. Pedagogning butun pedagogik madaniyati, bilimi tarbiyaviy ishda kor qilmasa befoyda yukka aylanib qoladi.” Pedagogning tajribali mutaxasis sifatidagi kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish yosh avlodni mehnat faoliyatlarida o‘z o‘rnini egallashlariga, sifatli ta’lim olishlariga yordam berishi kerak, ammo bunday vaziyatda eng muhimi shaxsni talabga to‘la javob beradigan darajada shakllantirish dolzarb muammolardan biridir. Bo‘lajak pedagogning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish pedagoglarni tayyorlashdagi muhim muammolar qatorida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Bo‘lajak pedagoglarni amaliy, metodik, psixologik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bilan boyib bormoqda. Shu uchun ham pedagoglarni tayyorlash ta’lim jarayonining muhim vazifasi bo‘lajak pedagogning kasbiy pedogogik tayyorgarligining ajralmas qismi hisoblangan kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Bundan tashqari kommunikatsiyani muloqotning tarkibiy qismlaridan biri sifatida belgilash mumkin. Yuqoridagi fikrlardan

anglashimiz mumkinki, til ta’limiga bo‘lgan e’tibor yildan-yilga ortib bormoqda. Biz quyida “kommunikativ kompetensiya” tushunchasining paydo bo‘lish tarixi, mazmuni va pedagog olimlarning fikrlariga to‘xtalamiz.

“Kommunikativ kompetensiya” atamasi ilmiy adabiyotga D.Xayms tomonidan kiritilgan. O‘tgan asrning 60-70-yillaridan boshlab tilni o‘rganishga doir dastlabki kompetensiyalar kiritila boshlandi. Bunda D.Xayms tomonidan 1972-yilda “kommunikativ kompetensiya” tushunchasi kiritiladi. Kompetensiya, kompetentlik kategoriyalarini tilni, ayniqsa, ikkinchi (ona tilidan tashqari) tilni o‘rganish nazariyasi va amaliyotida, boshqarishda, rahbarlikda, menejmentda professionallik va muloqotni o‘rganishda foydalanila boshlandi.

Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o‘zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Bugungi kunga qadar “kommunikativ kompetensiya” tushunchasiga bir qancha chet el va mahalliy pedagoglar tomonidan turlicha ta’riflar berilgan. Rus pedagogogi S.A.Gilmanova o‘zining ilmiy faoliyatida nolingvistik fakulteti talabalarining chet tilidan kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shartlarini tahlil qilgan va ko‘plab ta’riflarni keltirgan. Pedagogika fanlari nomzodi E.I.Litnevskaya “kommunikativ kompetensiya” atamasiga “nutq faoliyatining barcha turlarini hamda og‘zaki va yozma nutq madaniyati elementlarini, ma’lum bir yosh uchun hayotiy ahamiyatga ega bo‘lgan muloqot sohalari va vaziyatlarida tildan foydalanishning asosiy ko‘nikmalari va malakalarini egallash” deb ta’rif beradi. M.R.Lvovning ta’kidlashicha, “Kommunikativ kompetensiya – til (ona tili va ona tili bo‘lmagan), uning fonetik xususiyatlari, leksik va grammatik birliklari, stilistikasi, nutq madaniyati, ushbu til vositalariga ega bo‘lish va nutq faoliyati turlarini – nutqni bilishni bildiruvchi tushunchadir. U kommunikativ kompetensiyaga tabiiy nutq faoliyati natijasida va maxsus tayyorgarlik natijasida erishiladi – deb ta’kidlaydi. Bir qancha pedagog va lingvistlar kommunikativ kompetensiyani bir qancha tarkibiy qismlarga ajratishgan.

I.L.Beam kommunikativ kompetensiyani quyidagilarga ajratadi: 1) lingvistik;

2) nutqiy; 3) ijtimoiy-madaniy; 4) kompensatsiya kompetensiyasi. M.Z. Biboletova chet tillarini o‘rganish nuqtayi nazaridan kommunikativ kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini taklif qiladi:

- nutqiy kompetensiya
- nutq faoliyatining to‘rtta asosiy turi (gapirish, tinglash, o‘qish, yozish) bo‘yicha muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;
- til kompetensiyasi - o‘quv dasturiga muvofiq yangi til vositalarini (fonetik, imlo, leksik, grammatik) o‘zlashtirish;
- o‘rganilayotgan tilning lingvistik hodisalari, fikrni ona va chet tillarida ifodalashning turli usullari haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish;
- ijtimoiy-madaniy madaniyatlararo kompetensiya;
- kompensatorlik kompetensiyasi;
- axborotni qabul qilish va uzatishda til vositalarining yetishmasligi sharoitida vaziyatdan chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirish (o‘quvchini murakkab holatda vaziyatdan oson chiqish kompetensiyasidir). Psixologik nuqtayi nazardan kommunikativ kompetensiya, eng avvalo, shaxsning nutq faoliyatini uning samarali shakllarida muloqot holatiga adekvat (tenglashgan, mos, aynan bir, o‘xshash) tashkil eta olish qobiliyatidir. Ko‘pgina adabiyotlarni tahlil qilganimizda shunga amin bo‘ldikki, ko‘pgina xorijiy tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra kommunikativ kompetensiyani shakllantirish vazifasi chet tillarini o‘rganish jarayonida amalga oshiriladi deb qaraladi. Shunday pedagoglardan biri I.A.Zimnyayadir. U kommunikativ kompetensiyani “shaxsning muloqotda kommunikativ faoliyati subyekti rolini o‘ynash qobiliyati” deb belgilaydi. Bizning fikrimizcha esa, kommunikativ kompetensiya – bu o‘quvchilarning o‘zgalar nutqini tushunishi, o‘zining og‘zaki va yozma, ichki va tashqi nutqiga ega bo‘lishi, nutq vaziyatiga mos bo‘lgan fikrlarni ayta olishi, turli xil nutqiy vaziyatlardan chiqib keta olish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishi. Kommunikativ kompetensiya nafaqat chet tillarini, balki ona

tilini o‘rganish jarayonidagi eng muhim vazifalardan biridir. Fikrimiz dalili sifatida shuni aytishimiz mumkinki, “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va oliy ta’lim tizimlarida ona tili fanining uzviyligini ta’minlash konsepsiyasi”da ona tili fani orqali o‘quvchi shaxsida fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to‘g‘ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiya rivojlantirilishi ta’kidlangan. Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fikrlashga, o‘zgalar fikrini tushunishga, anglaganlarini tizimli ravishda og‘zaki hamda yozma shaklda qayta bayon qila olishga, boshqalarga aniq qilib yetkazib bera olishga o‘rgatish, ya’ni ularda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish, mantiqiy, tanqidiy, kreativ va tizimli fikrlash, mustaqil qaror qabul qila olish, o‘quvchilarning o‘z intellektual qobiliyatlarini namoyon eta olishilari va ma’naviy jihatdan yetuk shaxs sifatida o‘sib ulg‘ayishlari uchun zarur shart-sharoit yaratish ona tili fanini yanada rivojlantirish maqsadlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilar muloqot qilish natijasida dunyoni yanada kengroq anglab boradilar. O‘quvchilarda kommunikativlik kompetensiyasini shakllantirishning yana bir muhim xususiyati shundaki, Milliy o‘quv dasturiga ko‘ra ona tilidan o‘quvchilarda fanga oid lingvistik kompetensiyalarni tarkib toptirish lozimligi belgilangan. Lingvistik kompetensiya esa kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismidir. Shunday ekan, o‘quvchilarning lingvistik malakalarini rivojlantirish kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi bilan birgalikda amalga oshiriladi. Lingvistik kompetenlikka ega bo‘lgan o‘quvchi pragmatik kompetensiyaga, ya’ni turli xil nutq vaziyatlaridan chiqib keta olish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Kommunikativ kompetensiyaning zarur darajasi o‘qitish bosqichi va maqsadi bilan belgilanadi. O‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda ta’limning har bir bosqichida alohida e’tibor beriladi. O‘quvchilarning yoshi ulg‘aygan sari ularning kompetentligiga qo‘yilgan talab ham ortib boraveradi. Bundan tashqari dars jarayonidagi tillararo integratsiya kommunikativ kompetensiyani, ya’ni ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda xorijiy tilda muloqotga kirisha olish layoqatini yanada rivojlantiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda bir qancha muammolar mavjud bo‘lib, ularni hal qilmay turib natijaga erishish qiyin. Ular quyidagilar:

- o‘quvchilardagi qo‘rquv hissi. Qo‘rquv hissi o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini ko‘rsatishga halaqit beradi. Ichki qo‘rquvga ega bo‘lgan o‘quvchilarni doimo “xato qilib qo‘ysamchi?”, “mening fikrim xato bo‘lsachi?” kabi savollar qiynaydi.
- o‘quvchining tortinchoqligi. Odatda, tortinchoq o‘quvchilar muloqot jarayonida juda passiv bo‘ladilar. Ularda tortinchoqlik bolalikda paydo bo‘ladi. Agar bunday o‘quvchilarda muloqotchanlik ko‘nikmasi to‘g‘ri shakllantirilmasa, ularda tortinchoqlik uzoq muddat saqlanib qolishi mumkin.
- o‘quvchining darsdagi nofaolligi;
- o‘quvchilarning o‘z shevasida gapirishi.

Kommunikativ mashqlar nutq malakalarini shakllantirish va til bo‘yicha amaliy bilimlarning eng yuqori darajasini ta’minlaydigan ijodiy mashq turi. hisoblanadi. Og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun foydali bo‘lgan yagona mashqlar kommunikativ mashqlar va xususan, ijodiy xarakterdagi kommunikativ mashqlardir. Kommunikativ mashqlar ba’zi talablarga javob berishi kerak.

- mashqlar aniq nutq vaziyatini, tabiatda sodir bo‘layotgan jarayonlarni ifodalashi kerak;
- mashq sharti tushunarli, topshiriq aniq bo‘lishi kerak;
- mashqlar o‘quvchilarni tezda charchatmasligi va davomiyligi 3-5 daqiqadan oshmasligi kerak. Kommunikativ mashqlarni bir nechta turlarga bo‘lish mumkin: 1. Og‘zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan kommunikativ mashqlar (matnni qayta so‘zlab berish, matn yoki video ketma-ketlikni qayta aytib berish, aytilayotgan vaziyatga nisbatan fikr bildirish, matnni davom ettirish va boshqalar).

2. Yozma nutqni rivojlantirishga qaratilgan kommunikativ mashqlar (berilgan tayanch so‘zlar asosida matn tuzish, rasmlar asosida matn tuzish, aralash berilgan gaplardan matn tuzish va boshqalar).

3. O‘quvchilarga beriladigan mustaqil topshiriqlar (alohida so‘z va so‘z brikmalarini to‘g‘ri talaffuz qilish va o‘qish, matnning ayrim qismlarini o‘qishni mashq qilish, tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish mashqlari va boshqalar). Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, pedagogning kasbiy-pedagogik kompetensiyasi uning kasbiy va shaxsiy xususiyati sifatida belgilanib, bu pedagogning pedagogik faoliyatini ta’lim oluvchi shaxsiga nisbatan qadriyatli insonparvarlik munosabatni shakllantirish asosida amalga oshirishga tayyorligida ifodalanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ona tili fani bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim Milliy o‘quv dasturlari. – Toshkent, 2021. -252 bet.

2. V.Suxomlinskiy. “Tarbiya haqida”. Toshkent.1977 yil.18-bet.

3. Азимова Е.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). –М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.

4. Eraliyeva D.O. Ta’limda til kompetentligini shakllantirish rivojlantirish. Magistrlik dissertatsiyasi. – Namangan: 2019. -97 b.

5. Гильманова С.А. Педагогические условия развития иноязычной коммуникативной компетенции студентов неязыковых факультетов. Диссертация на соискание академической степени магистра. –Челябинск, 2019. 147 с.

6. Пыркова Т.А. Формирование лингвистической компетенции студентов неязыкового вуза средствами театрализации. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогиче- ских наук.–Екатеринбург, 2018. -166с.

7. Юсупов А. Устные коммуникативные упражнения с использованием современных тех-нологий в изучении иностранных языков. //O‘zbekistonda xorijiy tillar ilmiy metodik electron jurnal. №2/2017.

8. A.R.Soxibov .”Umumiy pedagogika”. Darslik. Qarshi.”Nasaf” 2023-yil. 22,0b.t 9. A.R.Soxibov .”Umumiy pedagogika”. O‘quv qo‘llanma. Qarshi. “Nasaf” 2023-yil. 22,0 b.t

10. A.R.Soxibov ”Pedagogik fikrlar taraqqiyoti”. Darslik. Qarshi. “Nasaf” 2023-yil. 22,0 b.t

TA’LIMDA KREATIV FIKRLASH VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING ZARURIY AHAMIYATI

N.R.Qandimova
Buxoro davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi
1-bosqich tayanch doktoranti

AnnotatsiyaMazkur maqolada kreativlik, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ qobiliyatini rivojlantirishning zarurati, usullari va omillari, interfaol ta’limning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, kompetensiya, ijodkorlik, kompetensiyaviy yondashuv, component, kasbiy faoliyat, kreativ faoliyat, interfaol metodlar, innovatsiya.

Barchamizga ma’lumki, insonning fan, texnika, ishlab chiqarish, madaniyat va shu kabi boshqa sohalarda barcha uchun ahamiyatga ega bo‘lgan yangilik yaratishi, izlanishi va kashf etishi bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayon ijod hisoblanadi. Shu o‘rinda buyuk mutaffakkir Abu Nasr Farobiyning fikrlarini aytib o‘tish joizdir: “Ijod- bilish jarayonida shunday ulug‘ fazilatki, inson uni egallashi uchun boshqa hamma fazilatlarini ishga solishi kerak”. Haqiqatdan ham, inson ijod qilish jarayonida izlanadi, kuzatadi, tadqiqotlar olib boradi, natijalarni tahlil qilib mantiqiy xulosalar chiqaradi va shu asosda xulosaning to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini o‘z tajribalarida sinab boradi.

Ijodning natijasi esa shaxsda kreativ kompetentlikning shakllanishi bilan namoyon bo‘ladi. Kreativlik- shaxsning ijodkorlik, yaratuvchanlik fazilatlari bilan bog‘liq ko‘nikmalar majmui

hisoblanib, insonning muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intuitsiya, natijalarni oldindan ko‘ra bilish, fantaziya va tadqiqotchilikni qamrab oladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kreativlik atamasi Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo‘lgan.u individning yangi tushunchani yaratishi va yangi ko‘nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatlarini bildiradi. “Kreativlik”tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: kreativlik(lot.ing. “create”-yaratish, “creative”-yaratuvchi ijodkor) –insonning yangi g‘oyalarni o‘ylab topishga tayyorgarlik bosqichlarini tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat.

Barcha sohalarning shiddat bilan rivojlanib borayotganligi yosh avlodning har tomonlama barkamol, kreativ va tezkor bo‘lishini talab qilmoqda. Zamonaviy texnologiyalar o‘quvchi egallayotgan bilimlarni o‘zi qidirib topish, mustaqil o‘rganib, tahlil qilish hattoki, xulosalarni ham o‘zi keltirib chiqarishga o‘rgatibgina qolmay, ularning ongiga singdirishga yordam beradi. Tahsil oluvchilarning mustaqil, ijodiy faoliyat olib borishlariga ko‘maklashish ularning hayotda o‘z o‘rnini topishlari, darjalarini aniqlashlari va amalda tatbiq etishlari uchun sharoit yaratish shuningdek, ijodiy faoliyatlarini pedagogik qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan topshiriqlarni taqdim etishni o‘qituvchilarga vazifa etib belgilaydi.

Interfaol ta’limda o‘qituvchi bevosita o‘quv faoliyatining faol ishtirokchisi sanalib, o‘quvchi esa bu faoliyatning sub’ekti sifatida aks etadi. Bu borada, ta’lim berishning maqsad va vazifalari, uning mazmuni va undan kutilayotgan natijalar bevosita ta’lim oluvchining individual imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilanadi. Interfaol ta’limni amalda tatbiq etishning muhim usuli – interfaol o‘qitish metodlaridir(1-rasm).

Interfaol ta’lim metodlari va texnologiyalar o‘quvchida kreativ qobiliyatlarini

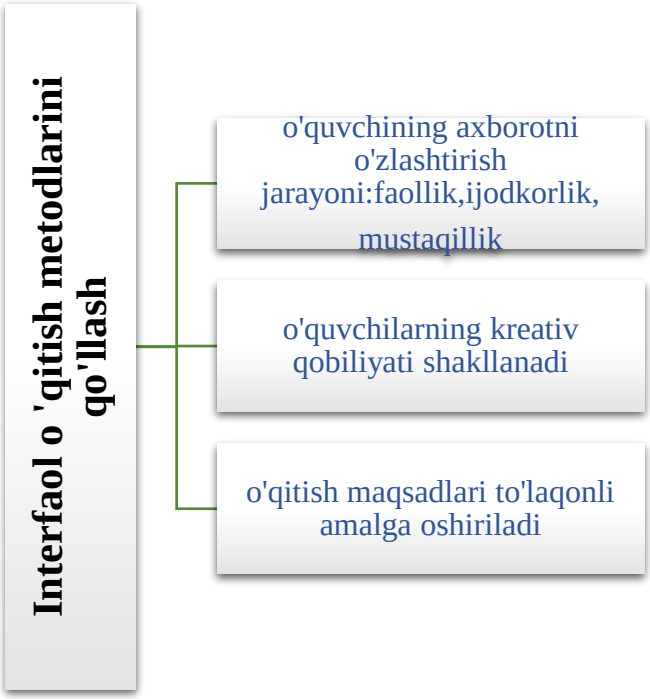

1-rasm. Interfaol metodlarni qo‘llashning samaradorligi

shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ularda kreativlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan interfaol o‘qitish jarayonining muayyan mazmuni, vositalari, pedagogik shart-sharoitlari, xususiyatlari va usullarini aniqlash zarurati mavjud(2-jadval). Buning uchun o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi erkin-ijodiy muhitni yaratish, o‘qituvchi va o‘quvchilarning munosabatlari va o‘zaro hamkorlikdagi harakatlariga soslangan o‘qitish jarayonini yo‘lga qo‘yishdan iborat. O‘quv jarayoniga innovatsion metodlarni qo‘shish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin;

- O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash rivojlanadi.
- Axborotni tez izlash, tahlil qilish va saralash ko‘nikmalari shakllanadi.

2-jadval

Kreativlikni rivojlantiruvchi metodlar

USUL NOMI	TAVSIF	QO‘LLASH USULI
Brainstorming(aqliy hujum)	Biror muammoni hal qilish yoki yangi g‘oyalar toppish uchun jamoaviy muhokama usuli	Jamoa bilan ochiq fikr almashish, har qanday g‘oyani baholamasdan qabul qilish
Mind mapping(aqliy xarita)	G‘oyalarni grafik shaklda bog‘lash orqali fikrlash jarayonini aniqlashtirish	Markaziy tushunchani yozib unga bog‘liq fikrlarni tarmoqlashtirish
SCAMPER	Mavjud g‘oyalarni o‘zgartirish yoki yangicha ishlash uchun 7ta savol texnikasi	**S**-substitution (almashtirish) **C**-combining (birlashtirish) **A**-adapting (moslashtirish) **M**-modifying (o‘zgartirish) **P**-putting to another use (boshqa maqsadda qo‘llash) **E**-elimination (yo‘q qilish) **R**-reversing (teskari qilish)
Rol o‘ynash(role playing)	Muammoni turli nuqtai nazardan tahlil qilish	Boshqa odamlar yoki narsalar o‘rniga o’zini qo‘yib ko‘rish
Sinestetik tafkkur	Barcha sezgilarni ishga solib, g‘oyalarni kashf qilish	Biror narsani his qilish, tasavvur qilish, ovoz yoki hid bilish bilan bog‘lash
Kvant tafakkur	Har qanday cheklovni chetga surib, keng fikrlash	“Agar barcha imkoniyatlar mavjud bo‘lsa nima qilardim” deb so‘rash
Teskari fikrlash	Masalani oddiy bo’lmagan yo‘ldan hal qilish	Muammoni teskari tomondan ko‘rib chiqish

Zamonaviy dunyoda kreativlik quyidagi sabablarga ko‘ra muhimdir:

1. Muammolarni samarali hal qilish. Hayot va ish faoliyatida doimo muammolar paydo bo‘ladi. Kreativ fikrlash orqali standart yondashuvlardan chiqib, muammolarni tez va o‘ziga xos yo‘llar bilan hal qilish mumkin.

2. Innovatsiyalar va rivojlanish. Yangi mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalar yaratishda kreativlik asosiy rol o‘ynaydi. Kreativ insonlar mavjud bilimlar asosida yangilik kiritishga qodir bo‘ladilar.

3. Moslashuvchanlik va tezkor o‘rganish. Tez o‘zgarayotgan dunyoda yangi bilimlarni egallash va yangiliklarga moslashish zarur. Kreativ odamlar o‘zgarishlarga tez moslashib, ulardan foyda olish yo‘llarini topadilar.

4. Ta’lim va o‘qitish jarayonini yaxshilash. O‘qituvchilar uchun kreativlik darslarni qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. O‘quvchilar uchun kreativ tafakkur mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

5. Raqobatbardoshlik va martaba imkoniyatlari. Ish beruvchilar kreativ va innovatsion fikrlaydigan xodimlarni qidirishadi. Kreativ odamlar o‘z kasbiy sohasida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

6. Shaxsiy rivojlanish va hayot sifati. Kreativlik shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va hayotni mazmunli qiladi. Stress va qiyinchiliklarni yengish uchun ham kreativ yondashuv foydali bo‘ladi.

Kreativlik – bu faqat san’atkor yoki dizaynerlarga kerak bo‘lgan qobiliyat emas. U har qanday sohaga tegishli bo‘lib, muammolarni hal qilish, o‘zgarishlarga moslashish va hayot sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli maktab ta’limida ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning kreativ tafakkurni rivojlantirishga e’tibor berishi lozim. Zero, har qanday buyuk kelajakning poydevori yosh avlodning zimmasidadir.

Quyida keltirib o’tilgan mavzular o‘quvchining kreativlik salohiyatini rivojlantiruvchi mavzular sanaladi. Biroq bu mavzularni oddiy emas, interfaol metodlar yordamida o‘tilishi darsga qiziqishini oshirish, mavzuni chuqur mustahkamlash ko‘nikmalarini beradi.

Mavzulari	Fanlar bilan integratsiyasi	Shakllantiruvchi kompetensiyalar	Metod
Boshlang‘ich sinflarda “Tarbiya” fanini o’qitishning ilmiy-huquqiy asosi	Falsafa	Shaxsiy va ijtimoiy kompetensiya(axloqiy sifat)	“Portfolio” metodi
Tarbiya fanini o’qitish metodikasining predmeti, maqsadi va uning vazifalari	Falsafa, etika	Ma’naviy-marifiy kompetensiya (estetik did)	“Interfaol ma’ruza”
Jahon xalqlari pedagogikasida tarbiya masalalari	Pedagogika Sotsiologiya	Ma’naviy-marifiy kompetensiya (tarixiy xabardorlik)	
Tarbiya darslarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish metodikasi	Pedagogika 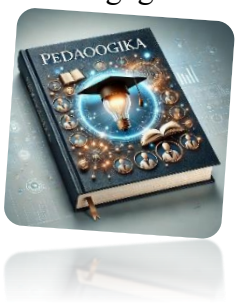	Innovatsion va ijodiy kompetensiya (yangi g’oyalar yaratish)	“Muammoli ta’lim” (Problem –based learning)
Ta’lim-tarbiya jarayonida oila, mahalla va ta’lim muassasasi integratsiyasi.	Huquqshunoslik Sotsiologiya	Shaxsiy va ijtimoiy kompetensiya (jamiyatga moslashuv)	“Ven diagrammasi”
Milliy urf-odat, qadriyat va an’analar – tarbiya asosi.	Geografiya Tarix		“Klaster” (tarmoq) metodi
Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy	Sotsiologiya		

kompetensiyalarni shakllantirish (1-4 sinf tarbiya darsi)			
Bolaning shaxs sifatida kamol topishida oiladagi kitobxonlikning roli.	Adabiyot va san’at	Kommunikativ kompetensiya	“Kets stadi” (Case study) texnologiyasi
Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muvaffaqiyatga erishishga intilish motivi shaxsning ustuvor xususiyati sifatida(1-4 sinf tarbiya darsi).	Psixologiya	Shaxsiy va ijtimoiy kompetensiya (jamiyatga moslashuv, vatanparvarlik)	
Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish (1-4 sinf tarbiya darsi	Sotsiologiya Pedagogika	Shaxsiy va ijtimoiy kompetensiya (jamiyatga moslashuv)	“Redfleksiya” (Reflection method)
Tarbiya ijtimoiy tarixiy zarurat sifatida	Falsafa Sotsiologiya Tarix	Ma’naviy-marifiy kompetensiya (tarixiy xabardorlik)	“JIgsaw” (Pazl metodi)
Tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishda ilg’or xorijiy tajribalar	Pedagogika	Innovatsion va ijodiy kompetensiya (yangi g’oyalar yaratish, tanqidiy fikrlash)	

Bugungi kunda mamlakatimizda yangi jahon axborot –ta’lim jarayoniga integrallashishga yo‘naltirilgan yangicha ta’lim tizimi joriy etilmoqda. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnik imkoniyatlarga mos keladigan bir qator sezilarli yangilik va o‘zgarishlar bilan kuzatilmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim sohasiga jalb etilishi ta’lim usullari va o‘quv jarayonini yangicha yondashuv asosida tashkil etish shakllarini sifatli ravishda qulaylashtirib, o‘zgartirish imkonini bermoqda. Axborot –kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim tizimini modernizatsiyalashtirish jarayonining eng muhim tarkibiy qismi sanaladi.

Yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan o‘qitish, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish, egallagan bilimlarini ijodiy tarzda qo‘llash zamonaviy ta’limning asosiy masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Dastavval, bu jarayon o‘quvchilarni bosqichma-bosqich tayyorlash bosqichini o‘z ichiga oladi(2-jadval)

2-jadval

O‘quvchilarni kreativ faoliyatga tayyorgarlik darajalari

Darajalar	Ko‘rsatgichlar
Shaxsiy -kreativ	Kreativ faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan shaxsiy qobiliyatlarni shakllantirish

Funksional-kreativ	Kreativ faoliyat zarur bo‘lgan jismoniy va aqliy resusrslardan foydalana olish qobiliyati
Shaxsiy faoliyatli-kreativ	O‘ziga yuklatilgan muammoli topshiriqlarni samarali bajarishga imkon beradigan kreativ, shaxsiy fazilatlar va malakalarning yaxlit namoyon bo‘lishi

Bugungi kunda informatsion texnologiyalar tez rivojlanib, har kuni ulkan hajmdagi axborot paydo bo‘lmoqda. O‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun axborotni to‘g‘ri izlash, baholash, qayta ishlash va undan samarali foydalanish muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Axborot bilan ishlash kompetensiyalari nafaqat ta’limda, balki hayotning turli sohalarida ham muhim rol o‘ynaydi. Kreativ yondashuv asosida o‘quvchilarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ularning zamonaviy dunyoga moslashuvchanligini oshiradi. O‘quv jarayoniga innovatsion metodlarni qo‘shish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin;

- O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash rivojlanadi.
- Axborotni tez izlash, tahlil qilish va saralash ko‘nikmalari shakllanadi.
- Jamoaviy va mustaqil o‘rganish qobiliyatlari rivojlanadi.
- O‘quvchilar raqamli texnologiyalar bilan ishlashni o‘rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun. O‘RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr. http://lex.uz/
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni\\ Ozbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to‘plami, 2017-y., 6-son, 70-modda
3. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. –T.:TDPU,2015y.
4. Ibragimova G.N. “Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish” \Monografiya. –T: “Fan va texnologiyalar”,2016-y.
5. Raximov Z.T. “Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy kompetentligini oshirishda ta’limning faol va rivojlantiruvchi usullaridan foydalanish zarurati”\\VestnikKGU. Berdaxa 2019-y. 49-b.
6. www.tdpu.uz
7. www.pedagog.uz
8. www.ziyonet.uz
9. www. Edu.uz

LENGSTON HYUZ IJODI MISOLIDA XORIJIY ADIBLAR ASARLARIDAGI LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNI O‘QITISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Norov Jamshid Nurulloyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti,
BMTI akademik litseyi ingliz tili o‘qituvchisi

Annotatsiya Mazkur tezisda XX asrning mashhur amerikalik adibi Lengston Hyuz ijodi misolida xorijiy adabiyotdagi lingvokulturologik birliklarni aniqlash va ularni o‘quvchilarga samarali o‘rgatishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Hyuz asarlarida afroamerikaliklar hayoti, madaniy merosi va ijtimoiy muammolari badiiy ifoda topgan bo‘lib, ular orqali o‘quvchilarda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani shakllantirish imkoni yaratiladi. Tezisda kontekstual tahlil, komparativ va interaktiv yondashuvlar, kross-kultural topshiriqlar va

emosional-ta’sirli metodlar yordamida lingvokulturologik birliklarni samarali o‘rgatish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Lengston Hyuz, lingvokulturologik birliklar, xorijiy adabiyot, madaniy kompetensiya, til va madaniyat, kontekstual tahlil, adabiy asar, metodik yondashuv, xalqaro muloqot, interaktiv metodlar.

Zamonaviy til o‘qitish metodikasi nafaqat til strukturasi va grammatik me’yorlarini, balki ushbu til egalarining madaniy qadriyatlarini ham chuqur anglashni talab etadi. Xorijiy adabiyot asarlarida til vositasida ifodalangan madaniyat namunalarini o‘rgatish, o‘quvchilarda nafaqat til ko‘nikmalarini, balki madaniyatlararo kommunikatsiya kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, adabiy asarlarda uchraydigan lingvokulturologik birliklar – ya’ni til va madaniyatning o‘zaro bog‘liq komponentlari, xorijiy tilda o‘qitishda alohida e’tiborga loyiq.

Mazkur tezisda XX asrning mashhur amerikalik adibi Lengston Hyuz ijodi misolida lingvokulturologik birliklarni tahlil qilish va ularni umumta’lim muassasalarida o‘qitishning metodik asoslarini ochib berish maqsad qilingan.

Asosiy qism

1. Lengston Hyuz – adabiy merosi va madaniy konteksti

Lengston Hyuz (1902–1967) – Amerika adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lib, afroamerikaliklarning hayoti, urf-odatlari, madaniy merosi va ijtimoiy muammolarini badiiy asarlar orqali ifoda etgan. Hyuzning asarlarida irqiy tengsizlik, ijtimoiy adolatsizlik, milliy g‘urur, o‘zlikni anglash kabi mavzular markaziy o‘rinda turadi. U o‘z she’rlari, hikoyalari va pyesalarida afroamerikaliklarning og‘zaki ijodi – spirituals, gospel, jazz, blues kabi janrlarni mahorat bilan uyg‘unlashtirgan.

Hyuzning ijodi o‘quvchilarda boshqa millat vakillarining hayot tarzi, qadriyatlari, mentaliteti haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, uning “I, Too”, “The Negro Speaks of Rivers”, “Mother to Son” kabi mashhur she’rlarida lingvokulturologik birliklar keng ifoda topgan bo‘lib, ularni talabalarga o‘rgatish madaniy kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. Lingvokulturologik birliklar va ularni tahlil qilish yo‘llari

Lingvokulturologik birliklar bu – til vositasida ifodalangan madaniyatga xos tushunchalar, obrazlar, metaforalar, ramzlar, iboralar va ma’naviy belgilar majmuasidir. Hyuz asarlarida bunday birliklar ko‘p uchraydi, masalan:

- **Ramziy obrazlar:** “I am the darker brother” satri orqali qora tanlilarning jamiyatdagi joyi ramziy ravishda ifodalanadi;
- **Milliy g‘urur:** “My soul has grown deep like the rivers” iborasi orqali tarixiy meros va o‘zlik hissi ifodalangan;
- **Madaniy tafakkur:** Afroamerikaliklarga xos sabr, mehnat, kuchli ona obrazi “Mother to Son” she’rida tasvirlangan.

Ushbu birliklarni o‘rganish va o‘rgatishda kontekstual tahlil usuli asosiy o‘rin tutadi. Bu usul orqali o‘quvchi so‘z yoki iboraning madaniy mazmunini tushunishga harakat qiladi. Misol tariqasida, “stairs” (zinapoya) obrazining madaniy ramz sifatida talqinini ko‘rib chiqish mumkin – bu obraz hayotdagi qiyinchiliklar va marralarga erishish ramzi sifatida ishlatilgan.

3. O‘qitish metodikasi: lingvokulturologik yondashuvlar

Lingvokulturologik birliklarni o‘rgatishda quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

- **Kontekstual tahlil:** Har bir birlikni badiiy kontekstdan ajratmasdan o‘rganish va madaniy asosini tahlil qilish;
- **Komparativ metod:** O‘zbek va ingliz madaniyatidagi o‘xshash va farqli birliklarni qiyoslab ko‘rsatish;

• **Interaktiv metodlar:** Rolli o‘yinlar, munozara, dramatizatsiya orqali madaniy tafakkurni shakllantirish;

• **Kross-kultural topshiriqlar:** Biror she’r yoki hikoya asosida madaniy tafovutni tahlil qilish, plakatlar yoki prezentatsiyalar tayyorlash;

• **Emosional-ta’sirli yondashuv:** Talabalarni qahramon hayotiga ruhiy jihatdan yaqinlashtirish, empatiya uyg‘otish.

Bunday yondashuvlar orqali o‘quvchilar faqat adabiy asarni o‘qibgina qolmay, balki boshqa xalqlar hayoti, urf-odati va ijtimoiy kurashlarini ham anglay boshlaydi.

Xulosa

Lengston Hyuz ijodi lingvokulturologik birliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Uning asarlaridan foydalanish orqali xorijiy til ta’limi madaniy-ma’naviy mazmun bilan boyitiladi, o‘quvchilarda esa xalqaro madaniyatlararo muloqotga tayyorgarlik shakllanadi. Hyuz ijodi misolida xorijiy adabiyotdan unumli foydalanish xorijiy til o‘qitishning samaradorligini oshiradi, shuningdek, o‘quvchilarda empatiya, tolerantlik va millatlararo hurmat tuyg‘usini rivojlantiradi.

Ushbu tezis o‘rta maktab, litsey va oliy ta’lim muassasalarida xorijiy tilni o‘rgatishda lingvokulturologik yondashuvlar asosida yangi dars ishlanmalarini yaratish va ta’lim mazmunini boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Hyuz, L. (1994). *The Collected Poems of Langston Hughes*. New York: Vintage Classics.
2. Hyuz, L. (2004). *I, Too, Sing America: The Harlem Renaissance at 100*. New York: Library of America.
3. Назарова, Н.Ш. (2005). *Лингвокультурология и межкультурная коммуникация*. Москва: Академический проект.
4. Karasik, V.I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.
5. Усманова, Д.А. (2019). Xorijiy til o‘qitishda lingvokulturologik yondashuvning didaktik asoslari. // *Ilmiy tadqiqotlar* (4), 88–91.
6. Brown, H. D. (2007). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy* (3rd ed.). Pearson Education.
7. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
8. Ergasheva, S. (2021). Lingvokulturologik birliklarni o‘rganishda adabiy matnlarning o‘rni. // *Til va adabiyot ta’limi* (2), 54–58.

PERSONAL TRAITS THAT HINDER EFFECTIVE COMMUNICATION AND MANAGEMENT

Muhammadayubkhon Mamadaminov
Namangan Institute of Engineering and Technology Assistant of the Department of “Social Sciences and Sports”

Annotatsion: This article provides information about personal qualities that hinder effective communication management. Effective communication can be achieved by eliminating these qualities.

Key words: communication, efficiency, leader, tension, passion, teamwork, conditions, values, modernity, personal qualities.

According to the results of research conducted in the field, the following have a negative impact on the effectiveness of a manager's work:

1. Inability to self-control. A leader's life is full of excitement and tension. In such conditions, the lack of a clear goal in behavior negatively affects not only the work of the team, but also the health of the leader.

2. Lack of formation of personal values. A leader is always in a decision-making situation. However, the effectiveness of decisions is based on words, personal values, professional and life principles, the formation of which constitutes the content of the leader's work. For example, modern management is based on values such as efficiency, helping to unlock the potential of employees, and a tendency to introduce innovation into the organization. A leader who is not based on strong values and principles shows instability and lack of will towards the goal.

3. Lack of clear expression of personal goals. A modern leader must be able to distinguish the important from the unimportant, and choose the most optimal from the available options. The first step towards a deeper understanding of the organization's purpose is for the leader to understand his or her own personal goals. Only a leader who clearly knows his or her purpose can fully understand the demands placed on his or her work. The ambiguity of personal goals also prevents the realization of goals that are in the best interests of the organization. The lack of a clear purpose reduces the individual's ability to succeed, and therefore, such a leader cannot feel the success of others.

4. Lack of striving for perfection. A leader who refuses to work on himself will avoid a critical situation, will not work on developing his capabilities and abilities, will not take risks, and will not be able to break out of his old habitual behavior.

5. Inability to solve a problem. Some leaders cannot work on a problem qualitatively, systematically, and intelligently. He does not have the skills to determine the purpose of the task, collect information, plan, and control. As a result, unresolved issues accumulate, and the leader’s ability to solve the problem is limited.

6. Lack of a creative approach. A leader who is not inclined to creative invention cannot offer new ideas or inspire a creative approach to work in others. Such a leader will avoid introducing new ideas into the life of the team or will laugh at innovations. High creativity requires overcoming obstacles and striving for goals, enduring difficulties.

7. Inability to influence employees. A leader must influence his subordinates. However, some leaders cannot rely on their employees and instead have a negative opinion of them. Such a leader does not enter into close communication with those around him and cannot express his inner world well.

8. Lack of knowledge of the nature of management activities. If a leader does not have information about the effectiveness of management activities, he cannot develop his skills. A leader who cannot analyze his approach to management will find it difficult to explain his ideas and tasks to employees. Such a leader is not interested in what his employees think of him, and it is difficult for him to call on his employees to take the initiative, especially when giving tasks.

9. Weak management skills. Many skills are needed to manage employees in an organization, which can also be called leadership skills. In a team with weak management, there are situations such as wasting time, employees not working at their full potential, and dissatisfaction with work. In such a group, the division of tasks is weak, there is a lot of waste in organizing work, and interpersonal relationships are unsatisfactory. In such a team, the work of the leader is not appreciated and the psychological environment is not healthy.

10. Inability to form work skills in employees. Every leader, as a mentor, periodically teaches the employee the nature of the work. A leader who cannot develop the professional skills of an employee cannot bring the work of his team to a high level. In this case, the employee does not hear any feedback from the leader about the results of his work, and the leader's assessment and recommendation take on a formal tone.

11. Weak ability to organize a team. To achieve the goal, the leader must unite with the employees and use their skills. If the working group does not become a qualified and productive team, the leader's work will be difficult and his work will be ineffective. In such teams, productive work mechanisms will not be formed and an unhealthy environment will prevail. Since the analysis

of this managerial activity increases the impact of work, etiquette, behavior and oratory skills on improving the quality of education and upbringing among school leaders and teachers, our recommendation to them is that they should not forget that in the course of their activities it is not always necessary to say what, but how to say it. Even the most valuable idea, thought, program, if expressed without skill, loses its value; if repeated, it will bore the listener. Therefore, the clarity and clarity of thought ensure that the expression is also the same. In order for the teacher's thought not to be confused, but rather to fly freely in the presence of the listeners, brevity is necessary in speech, because thought gets confused in a pile of superfluous, "scrappy" words. No matter how skillfully the teacher speaks, if he starts saying more than necessary, that is, saying things that are not relevant to the topic, he will eventually lose the logic of the speech, and the listeners will start laughing at him in their minds. So, when clarity in speech is combined with brevity, it becomes effective and memorable. Indeed, every teacher, especially a leader, after presenting the major, special issues in his speech, must draw conclusions on each of them, and at the end of the speech, on the entire speech, in a short, clear, clear, if possible, concise manner. Otherwise, they will violate the requirement of the science of logic about the need for a thesis, logical basis, judgment and synthesis, that is, generalization, conclusion.

The need to provide personnel with a general understanding and practical instructions on management skills, style, manners, interpersonal relations, social training, business games arises from several needs.

This is one side of the national training of personnel, and the other side is embodied in the shortcomings of the spiritual and mental image of leaders. There are even leaders who do not know their native language well.

In our opinion, leaders who have mastered national values, excellent personal qualities, national character, managerial abilities, ideological and political beliefs, should occupy leadership positions. Because social development depends on them.

- social relations and interpersonal connections, exchange of ideas, mutual influence, and the fact that they are a means of human perception;

- psychological description of groups and communities, socialization of the individual, social reactions, social thought, social memory and behavior;

-the structure, style of leadership, typology of leaders, decision-making and resolution of conflict situations by them;

-provides specialists with knowledge about social phenomena, situations, processes and their laws.

With the help of social training, leaders are formed with the help of social training, vices and defects are eliminated through business games, battles of ideas. Physical, nervous, emotional, mental fatigue is reduced through special influence on them.

High efficiency cannot be achieved without special training of leaders. For this, first of all, it is appropriate to use trainings that form life skills, encourage communication, interpersonal relationships, decision-making, problem-solving, maintain a healthy lifestyle, develop abilities and direct them, and contribute to human perfection.

Public education management requires originality. Managing talent centers and conducting selection work is of particular importance. Only if a skilled, enterprising, selfless person, a master of his field, leads this area, it is possible to apply new technologies to the education system, rise to a new level, and implement a national program.

It is also necessary to introduce new courses, psychological technologies into the process of training managerial personnel, and establish criteria for assessing their level of preparation. Quite a few resources have been developed in the Uzbek language.

Not all managers can be considered worthy of their position. Therefore, they cannot rationally organize the activities of their subordinates.

Due to their weak organizational skills, they make mistakes in interpersonal relationships, in work, and in influencing employees. Their personal qualities are damaged, their goal is unclear,

they do not work on themselves, they lack problem-solving skills, they cannot unite the team, they are slow in intelligence and foresight.

Teachers of the public education system and ordinary schools must also have special national professional qualities: patience, thoughtfulness, tolerance, sincerity, exemplary character, generosity, spiritual elevation, love for their profession, social activity, oratory skills, etc.

The qualities and communicative characteristics of a person, which are formed as a result of a person's interaction with other people, have a significant impact on the communication, characteristics of their activities, and various qualities of people in the production team. At the same time, their applied characteristics are of great socio-psychological importance, and serve as a significantly influential and powerful tool for the development of the pedagogical, medical, and managerial areas of psychology.

Communication itself represents the essence and psychological characteristics of the leader's approachability, the influence of which on the effective management of the team.

Professor E. Goziyev divided the determining factors of the manifestation of communicativeness into four main groups:

1. production characteristics that determine the goals and tasks assigned to the team by society;

2. socio-psychological, socio-demographic, socio-economic characteristics of individuals in the team and the leadership;

3. socio-typological characteristics of the leader

4. conditions and specific situations of interaction between the leader and the performers

The initial study of the problem of feedback also shows that it is necessary to focus on explaining the effectiveness of the feedback loop, on the extremely high level of communication.

According to the data, it was found that socio-psychological attitudes towards a certain level of interaction with the leaders may prevail in team members. Also, a "blocking mechanism" is developed in the interaction of high-level communicative leaders with the performers. In this case, the direction of interaction is observed in situations far from optimal. In this case, blocking of interaction is carried out due to the methods of interaction between the leader and the performers in mental states. And this is also characteristic of extremely low-level communicative leaders.

Leader activity High efficiency is achieved by both lower and higher communicative managers.

The implementation of management decisions is characterized by the interaction and active communication of executives and managers in the process of clarifying the work. The quality of the organization of managerial decisions is determined and determined by the quality of the team's preparation for cooperative activities and organizational measures.

According to the analysis of our empirical data, it was shown that there are no significant, significant differences between different genders in different production enterprises, in the group of managers. It is established that there is a statistically significant difference in the leadership team depending on the age of the seniority of the management team.

In conclusion, there are different categories of managers and working styles, and using each of them effectively and appropriately enhances interpersonal relationships among team members and creates a warm spiritual environment.

REFERENCES

1. David G.Mers. « Psixologiya». –Michigan USA: Worth Publishers.: 2011.
2. A.X.Yugay, N.A.Mirashirova "Общaya psixologiya" T. TGPU, 2014.
3. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT MOTIVATION. *Next Scientists Conferences*, *1*(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261
4. Z.D.Hasanova "Boshqaruv psixologya" Buxoro 2021

5. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. -T.: “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi: 2009.
6. G‘oziyev E.G‘. “Ontogenez psixologiyasi”.-T.: Noshir. 2010.
7. Қаюмов, Б. З. Ў., & Абдураҳмонов, О. А. Ў. (2021). ТАЛАБАЛАРДА ШАХСИЙ ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ. Scientific progress, 1(6), 750-754. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261
8. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.
9. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.

6-SINF RUS TILI DARSIDA “FE’LNING HOZIRGI ZAMON SHAKLI ” MAVZUSINI TA’LIM JARAYONI DAVRIGA MOS DARS O’TISH TEXNOLOGIYASI

M.Q.Ro’ziyev
Buxoro davlat pedagogika instituti o’qituvchisi
N.Q.Qahorova
Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada 6-sinflarda rus tili darsida fe’lning hozirgi zamon shakli mavzusi ta’lim jarayoni davrlariga mos ravishda o’qitish texnologiyasi to’grisida so’z boradi.

Kalit so’zlar: ta’lim jarayoni davrlari, fe’lning hozirgi zamon shakli , verbal ta’lim, induktiv, deduktiv, akt, bosqich, davr, o’qitish va o’qish, malaka, ijodiy faoliyat

Keyingi vaqtda pedagogida ta’lim jarayoni davrlari iborasi tez-tez uchrab turibdi. Ta’lim jarayoni davrlari kafolatlangan natijaga erishishning didaktik imkoniyatlarini ta’minlash, o’quv-biluv jarayonini samaradorligini ta’minlash, kafolatlangan natijaga erishish imkoniyatlarining kengayishi, o’quvchilarning o’quv predmetlarini o’zlashtirishlarida hamda ularning faolliklarini oshirish imkoniyatlarini yaratishdir.

6-sinf rus tili darslarida ta’lim jarayoni davrlariga mos dars o’tishini “**Fe’lning hozirgi zamon shakli**” (Форма настоящего времени глагола) mavzusida tahlil qilamiz. 6-sinf o’quvchisi fe’lning nutqda to’g’ri ishlatishni o’zlashtirib olishi uchun fe’lning boshqa shakli – fe’lningning o’tgan zamonidan , fe’lningning kelasi zmonidan farqlashi lozim. Buning uchun u “**Fe’lning hozirgi zamon shakli**” qoidasini bilishi zarur. “**Fe’lning hozirgi zamon shakli**” qoidasi ish-harakatni hozirgi zamonda bo’layotganini ifodalashi (1) rus tilida hozirgi zamon boshqa zamon shakllaridan farq qilishi (2), rus tilidagi hozirgi zamon shakli o’zbek tilidagi fe’lning hozirgi zamon shaklidan farq qilishi (3) shu mavzu doirasida davlat ta’lim standarti (DTS) sanaladi. Mavzu o’qitishning qator yo’llari mavjud: fe’lning hozirgi zamon shakliga oid bilimlari verbal yo’l-so’z vositasida izohlash. Bu ta’limni tashkil etishning an’anaviy yo’li bo’lib, unda bolalarning o’quv faoliyati bilimlaridan amaliyotga siljiydi. Boshqacha aytganda qoida, tarif, aniqliklar o’rganilib amaliyotga boriladi. Unda bolalar o’zlashtirishi repraduktiv (o’qituvchi izohlari kitobdan o’qilgan bilim asosida faoliyat ko’rsatish) xarakterida bo’ladi. Verbal ta’limni sof deduktiv yo’l sifatida qayt etamiz. Induktiv yo’l bilan ta’lim tashkil etilganda bolalarning o’quv-biluv faoliyati, “amaliyotdan nazariy bilimlarga, ulardan amaliyotga” qarab boriladi. Mavzuga oid xulosalarni ham o’quvchilarning o’zlari chiqarishadi. Hozirgi payt maktabda ilg’or o’qituvchilar “deduktiv va induktiv” yo’l bilan ta’limni boshqarish texnologiyasini yaxshi o’zlashtirib olishgan.

“Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusini induktiv va deduktiv yo’l bilan o’tish tashkil etilganda 6 ta aktga rioya qilinadi. Ta’lim jarayoni akti ta’lim jarayonining eng kichik birligi

bo’lib, u orqali ta’lim bosqichlariga, so’ngra ta’lim davrlariga o’tiladi. Ta’lim jarayoni aktlarning o’zaro qo’shilib yagona maqsadga, mavzuga oid bilimlarga olib keladi. “Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusida quyidagi rus tilida fe’llar hozirgi zamonda ikki xil tuslanishga ega ekanligi (1), birinchi tuslanishga –еть qo’shimchasi bilan tugagan fe’llarning kirishi (2), ikkinchi tuslanishga -ить qo’shimchasi bilan tugagan fe’llarning kirishi (3), alohida tuslanuvchi fe’llar ikkala tuslanishdan farq qilishi (4) ba;zi fe’lar tuslanganda ozakdagi tovushlarning o’zgarishi (5) rus tilida fe’llarning hozirgi zamonda tuslanishi o’bek tilida fe’llarning hozirgi zamon tuslanishidan farq qiilishi (6), kabi bilmlarni o’quvchilar o’rganadilar. “”Fe’lning hozirgi zamon shakli mavzusida 6 ta aktlarning rioya qilinishi yuqoridagilardan ma’lum bo’ldi. Ta’lim aktlari rivojlanib ta’lim bosqichlarini tashkil qiladi. Ta’lim bosqichlari ikki va undan ortiq ta’lim aktlaridan hosil bo’ladi. “Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusida fe’llarining hozirgi zamonda tuslanidhiga yana –оть , –ать ,-уть qo’shimchali fe’llarning kirishi , (1),-еть qo’shimchasi bilan yettita fe’lning ikkinchi tuslanishga kirishi 2),. Bu “Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusida ikkita ta’lim bosqichining ishtirok etishini bildiradi. Ta’lim bosqichlari rivojlanib ta’lim davrlarini tashkil qiladi. Ta’lim davrida ikki va undan ortiq ta’lim bosqichi bo’ladi. Masalan “Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusida ikkita ta’lim bosqichi mavjud. Mana shu ikkita ta’lim bosqichi rivojlanib ta’lim jarayoni davrini tashkil qilyapti. Ta’lim jarayoni davrida o’quvchi “Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusi yuzasidan to’liq ma’lumotga ega bo’ladi. Chunki ta’limning har bir aktida ham, ta’limning har bir bosqichida ham ta’lim davrida o’quvchilar bilimga, tushunchaga ega bo’ladilar. Shularga asosan ta’lim jarayonining boshlanishi aktlarda, ta’lim jarayonining davomiyligi bosqichlarda, ta’lim jarayonining tugallanishi davrlarda namoyon bo’ladi. Ya’ni ta’lim akti o’qitish va o’qishning o’zaro ta’siridan shakllanadi, ta’limning eng kichik birligi bo’lib, natijaga olib kelish vositasidir. Ta’lim bosqichi ikki va undan ortiq ta’lim jarayoni aktlaridan shakllanadi, mikro natijalarga erishish vositasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda “Fe’lning hozirgi zamon shakli” mavzusi ta’lim jarayoni davrlari moslab o’tish misolida boshqa mavzularni ham shu asnoda o’tish maqsadga muvofiq bo’ladi.Ya’ni o’quvchilarning mavzu to’grisida boshlang’ich axborotga ega bo’lishlari ta’lim aktlarida namoyon bo’ladi .Ta’lim bosqichlarida o’quvchilarda Fe’lning hozirgi zamon shakli to’g’risida tassavurlar paydo bo’ladi Ta’lim jarayoni davrida o’quvchi to’liq o’zlashtirilmagan bilim, malaka, ijodiy faoliyat tajribasidan to’liq o’zlashtirilgan bilim, malaka, ijodiy faoliyat tajribaga qarab boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Roziqov .O va boshqalar . Didaktika .T “Fan “ . 1997 .256- b .

2. Кларин .М.Б. Педогогическая технология в учебном процессе. М. Знание . 1989 ст 77.

3. Исакжанова .у и другие . Русский язык как и иностранный .5 класс . Т.2022

4. Ruziev Muxtor Qayumovich. Periods of the educational processCENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL AND APPLIED SCIENCES Volume: 02 Issue: 04 | April 2021, ISSN: 2660-5317

5. Рузиев Мухтор Каюмович. Таълим жараёнида янги педагогик технологиялардан фойдаланишнинг психологик имкониятлари. Психология. илмий журнал. 2-сон 2020 йил. 50-53 бетлар.

BIOKIMYOVIY JARAYONLAR VA MOLEKULYAR BIOLOGIYA: STEAM TEXNOLOGIYASI, FLIPPED LEARNING METODLARI ORQALI O‘RGANISH

Elibayeva Feruza Xamzayevna,
Buxoro shahar 8-maktabining
oliy toifali biologiya fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu metodik tavsiyada biokimyoviy jarayonlar va molekulyar biologiya mavzularini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi yoritilgan. STEAM texnologiyasi, Flipped Learning va Case-study metodlarini integratsiyalashgan holda qo‘llash orqali fanlararo aloqadorlikni ta’minlash, mustaqil ta’limni tashkil etish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: STEAM texnologiyasi, Flipped Learning, Case-study, molekulyar biologiya, biokimyoviy jarayonlar, genetik kod, oqsillar biosintezi, fanlararo integratsiya, virtual laboratoriya.

STEAM texnologiyasi asosida biokimyoviy jarayonlarni o‘qitish jarayonida fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Biokimyoviy jarayonlar mohiyatan kimyoviy reaksiyalar, fizik qonuniyatlar, matematik hisob-kitoblar va zamonaviy texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli, ushbu jarayonlarni o‘qitishda STEAM yondashuvini qo‘llash o‘quvchilarning mavzuni chuqur tushunishlariga yordam beradi [4].

STEAM texnologiyasining har bir komponenti biokimyoviy jarayonlarni o‘rganishda o‘z o‘rniga ega:

Science (Fan) komponenti orqali o‘quvchilar fermentativ reaksiyalar, metabolik sikllar, oqsillar tuzilishi va funksiyalari kabi biologik jarayonlarning ilmiy asoslarini o‘rganadilar. **Technology (Texnologiya)** komponenti zamonaviy laboratoriya uskunalari, 3D modellashtirish dasturlari va virtual laboratoriyalardan foydalanish imkonini beradi. **Engineering (Muhandislik)** komponenti orqali o‘quvchilar tajriba qurilmalarini yasash, tajribalarni rejalashtirish va o‘tkazish ko‘nikmalarini shakllantiradilar. **Arts (San'at)** komponenti molekulalar va hujayralar tuzilishini chizish, sxemalar va modellar yaratish orqali mavzuni vizual tushunishga yordam beradi. **Mathematics (Matematika)** komponenti esa reaksiya tezligi, konsentratsiya va pH qiymatlarini hisoblash kabi miqdoriy tahlillarni amalga oshirishda qo‘llaniladi [5].

Har bir laboratoriya mashg‘ulotida STEAM komponenetlarining integratsiyasini ta’minlash muhim. Masalan, fermentlar faolligini o‘rganishda:

- Science: fermentlar tuzilishi va funksiyasi
- Technology: pH-metr, spektrofotometr kabi zamonaviy uskunalardan foydalanish
- Engineering: tajriba qurilmasini yig‘ish
- Arts: reaksiya mexanizmini chizish
- Mathematics: ferment faolligi va reaksiya tezligini hisoblash [6].

Virtual laboratoriyalar va 3D modellashtirish dasturlaridan foydalanish o‘quvchilarga murakkab molekulyar tuzilmalarni tasavvur qilish va tushunishga yordam beradi. Masalan, "Molecular Biology Virtual Lab" dasturi orqali DNK

replikatsiyasi, transkripsiya va translyatsiya jarayonlarini virtual muhitda o‘rganish mumkin.

Laboratoriya mashg‘ulotlarini baholashda bir necha muhim mezonlarga e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, o‘quvchining tajribani bajarish texnikasi, ya'ni laboratoriya jihozlari va reaktivlar bilan ishlash mahorati baholanadi. Ikkinchidan, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish darajasi, jumladan himoya vositalalaridan to‘g‘ri foydalanish va texnika xavfsizligi qoidalariga amal qilish inobatga olinadi. Uchinchidan, natijalarni qayd etish va tahlil qilish ko‘nikmalari, ya'ni olingan ma'lumotlarni aniq va tizimli ravishda yozib borishi hamda ularni ilmiy asosda tahlil qila olishi baholanadi.

Flipped Learning metodi molekulyar biologiya kabi murakkab mavzularni o‘qitishda samarali yondashuv hisoblanadi. Bu metodning asosiy g‘oyasi - nazariy materialni o‘quvchilar darsdan oldin mustaqil o‘rganadilar, dars vaqtida esa amaliy mashqlar, muammoli vaziyatlar va loyihalar ustida ishlaydilar. Xususan, molekulyar biologiya sohasidagi murakkab jarayonlarni (DNK replikatsiyasi, transkripsiya, translyatsiya, gen muhandisligi) o‘rganishda bu metod alohida ahamiyat kasb etadi.

Flipped Learning metodini qo‘llashda o‘qituvchi darsdan oldingi tayyorgarlik bosqichida video ma'ruzalar tayyorlashi yoki mavjud resurslarni tanlashi, interaktiv topshiriqlar yaratishi, o‘quv materiallarini raqamli platformaga joylashtirishi va o‘quvchilarni zarur ko‘rsatmalar bilan ta’minlashi lozim.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishda video platformalar (YouTube Education kanallari, Khan Academy, Coursera, EdX), virtual laboratoriyalar (Labster, Late Nite Labs, Virtual Biology Lab), 3D modellashtirish dasturlari (Molecular Biology Toolkit, PyMOL, Jmol) va baholash vositalari (Kahoot, Quizlet, Google Forms) kabi resurslar tavsiya etiladi [8].

Mustaqil ta’limni samarali tashkil etish uchun aniq ko‘rsatmalar berish (o‘rganish maqsadlari, vaqt chegaralari, baholash mezonlari), muntazam nazorat (online muhokamalar, savol-javoblar, oraliq tekshiruvlar), teskari aloqa (individual konsultatsiyalar, guruhli muhokamalar, online forum) va motivatsiyani oshirish (qiziqarli materiallar, amaliy ahamiyat, rag‘batlantirish tizimi) kabi tamoyillarga amal qilish zarur.

Integratsiyalashgan metodikani qo‘llashda Flipped Learning komponenti doirasida video ma'ruzalar, 3D animatsiyalar, virtual laboratoriyalar va o‘z-o‘zini tekshirish testlari tayyorlanadi. STEAM komponenti orqali biologiya (oqsillar tuzilishi va funksiyalari), texnologiya (zamonaviy sekvenlash usullari), muhandislik (gen muhandisligi texnologiyalari), san'at (molekulyar jarayonlar modellarini yaratish) va matematika (genetik kod variantlarini hisoblash) fanlari integratsiyasi ta’minlanadi. Case-study komponenti esa genetik mutatsiyalar tahlili, oqsil biosintezi patologiyalari va gen muhandisligi loyihalarini o‘z ichiga oladi.

O‘qituvchi darsni uch bosqichda tashkil etadi. Darsdan oldingi bosqichda o‘quvchilar Flipped Learning asosida mustaqil ravishda video materiallarni o‘rganib, asosiy tushunchalarni o‘zlashtiradilar hamda dastlabki test va savollarni bajaradilar. Dars davomida nazariy materiallar muhokamasi, STEAM loyihalari ustida ishlash, case-study tahlili va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkaziladi. Darsdan

keyingi bosqichda o‘quvchilar loyihalarini yakunlab, hisobotlar tayyorlaydilar va portfolio shakllantirishadi.

Integratsiyalashgan metodlar asosida oqsillar biosintezi va genetik kod mavzularini o‘qitishda amaliy mashg‘ulotlar alohida ahamiyat kasb etadi. Quyidagi amaliy topshiriqlar tavsiya etiladi:

1. **3D modellashtirish loyihasi** - o‘quvchilar maxsus dasturlar yordamida ribosomasining molekulyar modelini yaratib, uning tuzilishi va funksional qismlarini tushuntiradilar.
2. **Virtual laboratoriya** - "Oqsil biosintezi simulyatori" dasturi orqali translyatsiya jarayonini bosqichma-bosqich kuzatib, aminokislotalar ketma-ketligining shakllanishini o‘rganadilar.
3. **Genetik kod muammosi** - berilgan DNK ketma-ketligi asosida aminokislotalar ketma-ketligini aniqlash, mutatsiyalarning ta’sirini bashorat qilish.

STEAM texnologiyasi orqali biokimyoviy jarayonlarni o‘qitishda fanlararo integratsiyani ta’minlash va laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish metodikasi ishlab chiqildi. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar biologiya, kimyo, fizika, matematika va axborot texnologiyalari fanlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Laboratoriya mashg‘ulotlarida zamonaviy uskunalardan foydalanish, virtual tajribalar o‘tkazish va natijalarni tahlil qilish ko‘nikmalari shakllantirildi.

Flipped Learning metodi yordamida molekulyar biologiya mavzularini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish va mustaqil ta’limni tashkil etish yo‘llari ko‘rsatildi. O‘quvchilar nazariy materiallarni video ma'ruzalar, 3D animatsiyalar va virtual laboratoriyalar orqali mustaqil o‘rganib, dars vaqtida esa amaliy mashg‘ulotlar va muammoli vaziyatlar ustida ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Ushbu metodlarning integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi oqsillar biosintezi va genetik kod kabi murakkab mavzularni o‘qitishda yuqori samara berdi. O‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash, zamonaviy tadqiqot usullarini o‘rganish va real muammolar ustida ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning kompleks qo‘llanilishi biologiya fanini, xususan biokimyoviy jarayonlar va molekulyar biologiya mavzularini o‘qitish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va mamlakatimiz ta’lim tizimini jahon standartlari darajasiga ko‘tarish imkonini yaratadi.

Metodik tavsiyadan biologiya fani o‘qituvchilari, metodistlar, malaka oshirish kurslari tinglovchilari hamda pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari foydalanishlari mumkin. Kelgusida ushbu metodlarni boshqa fanlar va mavzularni o‘qitishga ham moslashtirib qo‘llash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Xolmurodov A.E., Raximov A.K. STEAM ta’lim asosida biologiya fanini o‘qitish metodikasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2023. - 180 b.

2. Abdullayeva M.M. Biologiya ta’limida laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish // "Uzluksiz ta’lim" jurnali. - 2023. - №4. - B. 78-85.

3. Peterson R.A., Wilson J.D. Integration of STEAM Education in Biology Teaching: A Systematic Review // International Journal of STEM Education. - 2023. - Vol. 8(3). - P. 45-62.

3-SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA BERILGAN LUG‘ATLARNING O‘QUVCHI NUTQ FAOLIYATIDAGI O‘RNI

Ergasheva Tuyg‘unoy Shavkatjon qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada 3-sinf o‘qish savodxonligi darsligida berilgan lug‘atlarning o‘quvchilarning nutq faoliyatidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. O‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish, nutqni to‘g‘ri va aniq ishlatish hamda muloqotda samarali ishtirok etish ko‘nikmalarini rivojlantirishda lug‘atlarning muhim rolini ko‘rsatish maqsad qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, lug‘atlar, nutq faoliyati ,so‘z boyligi, nutqning to‘g‘riligi, muloqot

O‘qish savodxonligi darsligi – o‘quvchilarni nutqiy faoliyatni rivojlantirish, nutqni to‘g‘ri, aniq va ravon ishlatish ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida yaratilgan muhim pedagogik vosita hisoblanadi. 2-sinf o‘qish savodxonligi darsligida berilgan lug‘atlar o‘quvchilarning nutq faoliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish, nutqni mustahkamlash, va muloqotda o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Maqolada, o‘quvchilarning nutq faoliyatini rivojlantirishda lug‘atlarning ahamiyati, ularning o‘quvchining so‘z boyligini oshirishdagi roli va darslikdagi lug‘atlar bilan ishlashning samarali usullari ko‘rib chiqiladi.

O‘quvchining nutq faoliyati – bu fikrlarni aniq, ravon va to‘g‘ri ifodalash jarayoni bo‘lib, bu jarayonni rivojlantirishda turli xil vositalar ishlatiladi. Nutq faoliyati o‘qish, yozish, tinglash va gapirishni o‘z ichiga oladi. Ushbu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘quvchilarda to‘g‘ri va boy so‘z boyligi, nutq qoidalarini bilish, fikrni tartibga solish va muloqotda ishtirok etish ko‘nikmalari shakllanishi kerak.

Nutq faoliyatining to‘g‘ri rivojlanishi uchun lug‘atlar o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Lug‘atlar, o‘quvchilarga aniq va to‘liq ifoda qilishda yordam beradi, so‘zlarni to‘g‘ri ishlatishga, va o‘z fikrlarini to‘g‘ri tushuntirishga o‘rgatadi. O‘quvchi lug‘atlari bolalar nutqida rivojlanib boruvchi elementlar sifatida o‘z o‘rnini egallaydi.

Lug‘atlar – bu so‘zlar va ularning ma'nolarini o‘z ichiga olgan tizimdir. Har bir yangi so‘z o‘quvchiga yangi ma'lumotlar, yangi tasavvurlarni kiritish imkonini beradi. Lug‘atlar o‘quvchining muloqotida turli kontekstlarda ishlatiladigan so‘zlarni o‘zlashtirishda yordam beradi, bu esa nutqning boyib borishiga olib keladi.

O‘quvchilar yangi lug‘atlarni o‘rganish orqali so‘z boyliklarini kengaytiradi. 2-sinf o‘qish savodxonligi darsligida berilgan lug‘atlar o‘quvchilarga o‘zlarining kundalik nutqida ishlatishlari mumkin bo‘lgan yangi so‘zlar, iboralar va atamalarni

taqdim etadi. Bu so‘zlarni o‘zlashtirish o‘quvchilarning nutq faoliyatini yaxshilaydi, chunki ular o‘z fikrlarini aniq va to‘liq ifodalashda osonroq bo‘ladi.

Lug‘atlarni o‘rganish, o‘quvchilarga nutqni to‘g‘ri ishlatishni o‘rgatadi. Darslikda berilgan lug‘atlar nafaqat o‘quvchining so‘z boyligini oshiradi, balki ularni turli vaziyatlarda to‘g‘ri ishlatishni o‘rgatadi. Nutqni to‘g‘ri ishlatish uchun so‘zlarning aniq ma'nosi va ularning kontekstda qanday qo‘llanilishini tushunish muhimdir.

O‘quvchilar o‘zlarining lug‘at boyligini kengaytirgan sari, muloqotda ishtirok etishlari yanada samaraliroq bo‘ladi. Ular ko‘proq so‘z va iboralarni ishlatishlari mumkin, bu esa ularning nutqining samaradorligini oshiradi. Shu tarzda, lug‘atlar o‘quvchilarga nafaqat o‘z fikrlarini aniq ifodalash, balki boshqalar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi.

Darslikda berilgan lug‘atlar bilan ishlashning bir qancha samarali usullari mavjud. Bu usullar o‘quvchilarning lug‘atni o‘zlashtirishda yordam beradi va ularning nutq faoliyatini rivojlantiradi.

O‘quvchilarga yangi lug‘atlarni muntazam ravishda eslatib turish va takrorlash orqali ularni yaxshi o‘zlashtirish mumkin. Darslikdagi yangi lug‘atlar o‘quvchilar tomonidan qisqa muddat ichida yodlanishi va kundalik nutqda qo‘llanilishi kerak. Takrorlash jarayoni o‘quvchilarning so‘z boyligini mustahkamlaydi.

Darslikdagi lug‘atlar o‘quvchilarga turli mashqlarni bajarishda yordam beradi. Masalan, yangi lug‘atlar bilan matnlar tuzish, jumlalar yaratish, va so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llash bo‘yicha mashqlar o‘quvchilarga bu so‘zlarni tezda o‘zlashtirishga imkon yaratadi. Bunday mashqlar nafaqat lug‘atni o‘rganishga yordam beradi, balki nutqning to‘g‘riligi va aniq ifodalashga ham katta hissa qo‘shadi.

Lug‘atlarni o‘quvchilarga taqdim etishda rasm va so‘zlarni bog‘lash samarali usul hisoblanadi. Rasm o‘quvchining tasavvurlarini o‘rgatadi va so‘zlarning ma'nosini tushunishga yordam beradi. Shu tariqa, yangi lug‘atlar o‘quvchilarga nafaqat o‘qish jarayonida, balki ular kunlik hayotlarida ham qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan so‘zlar sifatida xizmat qiladi.

O‘quvchilarning lug‘atni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlari va motivatsiyalari ham juda muhimdir. Darslikda berilgan lug‘atlar o‘quvchilarga qiziqarli, rang-barang va hayotiy kontekstlarda taqdim etilishi kerak. O‘quvchilarni o‘z fikrlarini ifodalashga rag‘batlantirish uchun turli usullarni qo‘llash kerak, masalan, o‘quvchilarning nutqidagi xatolarni muhokama qilish, ularni yangi so‘zlar bilan tanishtirish va ularga o‘z so‘z boyliklarini kengaytirish uchun imkoniyat yaratish.

3-sinf o‘qish savodxonligi darsligida berilgan lug‘atlarning o‘quvchilarning nutq faoliyatidagi o‘rni juda katta. Lug‘atlar o‘quvchilarga so‘z boyligini oshirish, nutqning to‘g‘ri ishlatilishini o‘rgatish va muloqotda samarali ishtirok etish imkonini beradi. Darslikda berilgan lug‘atlar o‘quvchilarga nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishishda, balki kundalik hayotda ham o‘z fikrlarini aniq va to‘g‘ri ifodalashda yordam beradi. Nutq faoliyatining rivojlanishi uchun o‘quvchilarga yangi so‘zlar bilan ishlash, takrorlash, va turli mashqlar orqali so‘z boyligini oshirish muhimdir. Shu bilan birga, o‘quvchilarni motivatsiya qilish va ularning lug‘atni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytirish uchun turli

usullarni qo‘llash kerak. O‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, ularning nutq faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularni bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori – 2021.

3. Juraev, N. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

4. Qurbonova, D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish usullari // Metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2021.

5. Rasulova, M. Til o‘rganish va lug‘at boyligini rivojlantirish psixologiyasi – Toshkent: Fan, 2020.

6. 3-sinf uchun o‘qish savodxonligi darsligi (mualliflari: A. Jo‘rayev, S. Jo‘rayeva va boshqalar) – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” nashriyoti, 2023.

O‘ZBEK TILI KOPUS LINGVISTIKASINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI

Usmonova Mohinur Ulug‘bek qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi,
Rajabova Marjona Rahmatillo qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada 2018-yillarda nazariy tadqiqotlar bilan boshlanib, 2021-yilda O‘zbek tilining ta’limiy korpusi yaratilishi bilan rivojlangan o‘zbek tili korpus lingvistikasining shakllanishi va taraqqiyoti haqida mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, o‘zbek tili korpus lingvistikasining asosiy tushuncha va tamoyillari, korpus turlari va tipologiyasi, O‘zbek tili milliy korpusi va uning shakllanishi bilan bog‘liq ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: korpus lingvistikasi, kompyuter lingvistikasi, korpus, milliy korpus, mualliflik korpusi, matnlarni qayta ishlash.

So‘nggi yillarda o‘zbek kompyuter lingvistikasida nazariy izlanishlardan avtomatik tarjima, leksik birliklarni modellashtirish, korpus lingvistikasi sohasiga doir masalalar tadqiqi, lingvistik ta’minotlarni yaratish tamoyillarini nazariy jihatdan asoslash masalalari o‘rganildi. Tadqiqotlar samarasi sifatida tabiiy tilni qayta ishlash, o‘zbek tilidagi matnlarni tahrir va tahlil qilish dasturi, nutq sintezatori, o‘zbek tilining ta’limiy korpusi, bir necha turdagi zamonaviy elektron lug‘atlar yaratildi. Bugungi kunda o‘zbek tili korpuslari uchun morfoanalizator, parser, semantik analizator imkoniyatlarini yaratish bilan birga o‘zbek tili Milliy korpusining xususiy / tarkibiy korpusi (subkorpusi) MKni yaratish korpusshunoslar

oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Darvoqe, “davlat tilining sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish, davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalashuvini ta’minlash”[62] ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Korpus — til birliklarining xususiyatlarini aniqlash maqsadida qidiruv dasturiga bo‘ysundirilgan matnlar majmui, tabiiy tildagi elektron shaklda saqlanadigan yozma yoki og‘zaki, kompyuterlashtirilgan qidiruv tizimiga dasturiy ta’minot asosida joylashtirilgan on-line yoki off-line tizimda ishlaydigan matnlar jamlanmasi. Til korpuslari — til bo‘yicha tadqiqot va amaliy topshiriqlar yechimi uchun inkor etib bo‘lmas ish quroli. U oddiy elektron kutubxonadan farqlanadi. Elektron kutubxonaning maqsadi — xalqning ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy, iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi badiiy va publitsistik asarlarni nisbatan to‘liq qamrab olish. Elektron kutubxona matnlari til nuqtayi nazaridan ishlov berilmaganligi sababli tadqiqotlar uchun noqulaylik tug‘diradi. Chunki elektron kutubxona ilmiy tadqiqot materiali bazasini tayyorlash maqsadida tuzilmaydi, balki milliy ma’naviy merosni jamlashni maqsad qilgan bo‘ladi. Til korpusi esa elektron kutubxonadan farqli o‘laroq, tilni o‘rganish va tadqiq qilish uchun zarur, foydali va qiziqarli matnlarni to‘plashni nazarda tutadi. Korpusni elektron kutubxonadan ajratib turuvchi birinchi omil undagi matnning xususiyati va qo‘shimcha ma’lumot bilan boyitilgani hisoblanadi hamda bu belgi korpusning alohida qismi — korpus birliklariga yozilgan izohni tashkil etadi. Foydalanuvchiga biror so‘z kerak bo‘lsa, buni odatiy matn muharriri ham topib beradi. Lekin matndagi til hodisasining ma’nosi, mazmuni va tuzilishini “tushunadigan” dasturiy tizim bilan ishlash juda afzal va qulay. Til birligini qidirish, kerak bo‘lsa, bunday dasturiy ta’minot, ya’ni korpus tadqiqotchi yoki foydalanuvchiga juda katta yordam berishi mumkin. Tadqiqotchi o‘z ishi uchun misollar topish, ularni kartotekaga (kompyuter texnologiyalari rivojlanishidan oldingi davrda) ko‘chirishga oylab, ba’zan yillab vaqt sarflagan bo‘lsa, bugun dunyo til korpuslari yordamida sanoqli daqiqada yuzlab misollar topish, ular ustida ishlash imkoniga ega bo‘ldi. Maxsus qidiruv tizimi korpusdan ma’lumot olishga mo‘ljallangan bir qancha dasturdan iborat. U statistik axborot va qidiruv natijasini foydalanuvchiga qulay shaklda taqdim eta oladi. Tilda qanday jarayon kechayotganini aniq tasavvur qilish uchun korpus qamrovini yanada kengaytirish, nafaqat yozma, balki og‘zaki nutq materialidan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday korpus yordamida taraqqiyot natijasida tilda sodir bo‘lgan va kutilayotgan o‘zgarish haqida aniq xulosa chiqarish mumkin.

“Ma’rifat” gazetasining 2018-yil 26-aprel sonida filologiya fanlari doktori, professor Baxtiyor Mengliyev, filologiya fanlari doktori Shahlo Hamroyevalarning o‘zbek tili milliy korpusiga talab va ehtiyoj, milliy korpusning imkoniyatlari, muammolari tadqiqi konsepsiyasi (“O‘zbek tilining milliy korpusi”) e’lon qilindi. Ushbu maqola o‘zbek korpus lingvistikasida monografik tadqiqotlar va amaliy ishlanmalarni boshlab berdi. Milliy korpus milliy til xazinasi demakdir. Undan lingvist, leksikograf, kompyuter lingvistlari, dasturchi, muharrir, tarjimon, jurnalist,

[62] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6048-сон Фармони. https://lex.uz/ru/docs/5058351

noshirlar, olim, o‘qituvchi, ta’lim oluvchilar va boshqa har qanday soha mutaxassisi keng foydalanadi. Dunyo bo‘ylab so‘zlashuvchilari soni salmoqli bo‘lgan o‘zbek tilining internetda o‘z kontentiga ega bo‘lishi hamda ushbu materiallardan lingvistik amallar bajarishda foydalanishga bo‘lgan ehtiyoj o‘zbek korpus lingvistikasini rivojlantirishning dolzarb ekanligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilining milliy korpusi til materiali,
elektron kutubxona, o‘zbek tabiiy tilini istalgan prizmada tekshirish, umumiy aytganda, o‘zbek tilini zamonaviy axborot texnologiyalariga integratsiya qilish kabi imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Bu esa o‘zbek tili korpuslarini ishlab chiqishning nazariy asoslarini tadqiq etish ehtiyojini paydo qildi. Kun tartibiga chiqqan bu masala “O‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari” (Sh.Hamroyeva, 2018), “O‘zbek tili milliy korpusining sinonim so‘zlar bazasi” (A.Eshmo‘minov, 2019), “Atov birliklarini o‘zbek tili korpuslari uchun leksik-semantik teglashning lingvistik asos va modellari” (D.Ahmedova, 2020), “O‘zbek milliy korpusida idiomalar bazasini yaratish” (G.Begmatova, 2021), “O‘zbek tili ta’limiy korpusining lingvistik asoslari” (O‘.Xoliyorov, 2021), “O‘zbek tili milliy korpusini yaratishning nazariy va amaliy masalalari” (G.Toirova, 2021), “Milliy korpus uchun parsing dasturi yaratishning lingvistik asoslari” (O.Xidirov, 2021), “O‘zbek tili elektron korpusining kompyuter modellari” (N.Abdurahmonova, 2022), “O‘zbek tilining internet axborot matnlari korpusini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari” (O.Abdullayeva, 2022), “O‘zbek va ingliz tili parallel korpusini tuzishning lingvistik va dasturiy masalalari” (R.Karimov, 2022) kabi mavzularda 10 dan ortiq falsafa doktori va fan doktori darajasidagi dissertatsiyalarning bajarilishiga olib keldi. Bugungi kunda bu borada kompyuter va korpus tilshunosligi sohalarini rivojlantirish, milliy va boshqa turdagi til korpuslarini yaratish maqsadida magistrlik dissertatsiyalari, fan doktorligi bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda KorpLing shakllanishi 2018-yillarda nazariy tadqiqotlar bilan boshlanib, 2021-yilda O‘zbek tilining ta’limiy korpusi[63] yaratilishi bilan rivojlandi. O‘zbek tilshunosligida korpus lingvistikasi nazariy tadqiqotlari jadallashgan, amaliy ishlanmalari foydalanuvchilar e’tiboriga taqdim etilayotgan, o‘zbek kompyuter lingvistikasi zamirida shakllangan navqiron soha hisoblanadi. O‘zbek korpusshunosligida yirik matnlar ustida ishlash, maxsus yaratilgan elektron matnlar majmuining ko‘plab tadqiqotlar va ta’limiy jarayonda asosiy manba bo‘lishi borasidagi fikrlar dastlab A.Po‘latov[64], A.Rahimov[65]lar tomonidan ilgari surilgan bo‘lsa, keyinchalik B.Mengliyev, Sh.Xamroyeva, M.Abjalova, A.Eshmo‘minov, D.Axmedova, O‘.Xoliyorov, N.Abdurahmonova, G.Toirova, D.O‘rinboyeva, B.Elov, A.Raxmanova tomonidan til korpuslari hamda uning turlari tadqiq qilingan. Natijada mualliflik korpuslarini tuzishning lingvistik asoslari[66], tabiiy tilni qayta

[63] http://uzschoolcorpara.uz/
[64] Пўлатов А. Компьютер лингвистикаси. – Тошкент: Akademnashr, 2011. – 520 б.
[65] Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr. 2011. – 160 b.
[66] Xamroyeva Sh. O‘zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari: Filol.fan.bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. aftoref. – Qarshi, 2018. – 53 b.

ishlash[67], sinonim so‘zlarni semantik teglash[68], atov birliklarini leksik-semantik teglash[69], o‘zbek tilining ta’limiy korpusini yaratish[70], elektron korpuslar modellari, korpus tuzishning kompyuter usullari[71] tadqiq etildi. Quvonarli jihati, nazariy tadqiqotlar natijasida Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti ilmiy jamoasi tomonidan “O‘zbek tilining ta’limiy korpusi” yaratildi[72] va O‘zbek tili Milliy korpusiga tamal toshi qo‘yildi. Bugungi kunda tarkibidagi matnlar va leksikografik bazasi boyitib borilmoqda. Hozirda mazkur sohada so‘z turkumlarini teglash, korpus birliklarini grammatik va semantik teglash, teg modellarini shakllantirish, korpusda morfoanalizatorni yaratish, teglash algoritmini ishlab chiqish, shu asosda avtomatik semantik teglash dasturini yaratish bo‘yicha ham amaliy ishlar amalga oshirilmoqda.

Umuman, KorpLing XXI asr ilmi hisoblanadi. U bugungi kunda jahon miqyosida lingvistikaning “tanasi”, kompyuter lingvistikasining esa “dvigateli” sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Khayriev, U., Usmonova, M., & Turdieva, G. (2024, March). An optimal quadrature formula in the space W~ 2 (2, 1) of periodic complex-valued functions. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3004, No. 1). AIP Publishing.
2. Abdurahmonova N. Korpus lingvistikasi (darslik). – Toshkent: Globeedit, 2023. –357 b.
3. Abjalova M. Korpus lingvistikasi (uslubiy qo‘llanma). Toshkent: Bookmany print, 2010.
4. Хамроева Ш. Ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишнинг лингвистик асослари. Монография. – Германия: GlobeEdit, 2020. – 250 б. 22. – 105 b.
5. O‘zbek tili milliy korpusi – muhim madaniy voqelik (davra suhbati) / “Ma’rifat”, 11.08.2021. № 32.

LIRIK ASARLARDA DIDAKTIK MAZMUNNING IFODASI

Karimova Munavvar Nodir qizi
BuxDPI O'zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi I kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada lirik asarlarda didaktik mazmunning namoyon bo‘lish xususiyatlari, uning badiiy-falsafiy mohiyati hamda o‘zbek adabiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Muallif lirikada axloqiy g‘oyalarning ifodalanish usullarini o‘rganadi va ayrim adiblar ijodi misolida bu hodisaning amaliy ko‘rinishlarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: lirika, didaktik mazmun, axloqiy-falsafiy g‘oya, tarbiyaviy funksiyalar, badiiy obraz.

[67] Abjalova M. Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik modullari. [Matn]: monografiya. – Toshkent, 2020. – 176 b.
[68] Eshmo‘minov A.A. O‘zbek tili milliy korpusining sinonim so‘zlar bazasi: Filol.fan.bo‘yicha falsafa dokt. (PhD) diss. – Qarshi, 2019. – 140 b.
[69] Ahmedova D. Atov birliklarini o‘zbek tili korpuslari uchun leksik-semantik teglashning lingvistik asos va modellari: Filol.fan.bo‘yicha falsafa dokt. (PhD) diss. – Buxoro, 2020. – 156 b.
[70] Raupova L., Elov B., Abjalova M., Alayev R. O‘zbek tilining ta’limiy korpusi va uning imkoniyatrlari. // O‘zbekistonda til va madaniyat, – Toshkent: ToshDo‘TAU, 4/2021. – B. 60- 75.
[71] Raxmanova A. O‘zbek tili Milliy korpusini yaratishda kompyuter usullari. Filol.fan.bo‘yicha falsafa dokt. (PhD) diss. – Farg‘ona, 2022. – 52 b.
[72] http://uzschoolcorpara.uz/#home

Adabiyotning tarbiyaviy funksiyasi doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Ayniqsa, lirik asarlar inson ruhiyatining nozik jihatlarini yoritish bilan birga, o‘quvchini ma’naviy yetuklik sari yetaklovchi kuchli ta’sir vositasidir. Bu jarayonda didaktik mazmun asosiy omillardan biri sifatida ko‘zga tashlanadi. Lirikada ifodalangan axloqiy-falsafiy g‘oyalar jamiyatda ma’naviy barkamollikni shakllantirishga xizmat qiladi.

1. Lirikada didaktik mazmun tushunchasi

Didaktik mazmun — bu adabiy asarda muallif tomonidan berilgan axloqiy, tarbiyaviy, hayotiy saboqlar majmuidir. Lirik janrda bu mazmun, odatda, ichki monolog, falsafiy mushohada, obrazli ifoda va ritmik struktura orqali ifodalanadi. Lirika bevosita muallif qalbining izhori bo‘lgani bois undagi didaktik g‘oyalar ham o‘quvchiga ta’sirchanlik bilan yetkaziladi.

2. O‘zbek lirik she’riyatida didaktik yo‘nalish

O‘zbek adabiyotida didaktik lirikaning ildizlari qadimiy manbalarga borib taqaladi. Jumladan, Alisher Navoiy ijodida lirika va didaktikaning uyg‘unlashuvi yaqqol kuzatiladi. Shoirning g‘azallari va ruboiylarida ezgulik, ilm, sabr-toqat, halollik kabi axloqiy g‘oyalar ko‘p uchraydi.

Masalan, Navoiy “Kimki bilmas o‘z qadrin, xor o‘lur” degan misrasi orqali inson o‘zligini anglamasa, jamiyatda qadrsiz bo‘lishini didaktik ruhda ta’kidlaydi. Bu kabi g‘oyalar lirik shaklda berilgan bo‘lsa-da, ularning tarbiyaviy mohiyati chuqur.

Shuningdek, XIX asr adiblaridan Muqimiy, Furqat lirikasi ham didaktik yo‘nalishda rivojlangan. Ularda ijtimoiy adolatsizlik, jaholatga qarshi kurash, xalq manfaatlarini himoya qilish g‘oyalari she’rlar vositasida ifodalangan.

3. Zamonaviy lirika va ma’naviy saboq

Zamonaviy o‘zbek she’riyatida ham lirik asarlar orqali didaktik g‘oyalarni ilgari surish an’anasi davom etmoqda. Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Omon Matjon kabi adiblar she’rlarida Vatanga sadoqat, milliy g‘urur, insoniylik, tafakkur erkinligi kabi mavzular lirikaning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Erkin Vohidovning “O‘zbegim” she’ri nafaqat milliy iftixor ramzi, balki yosh avlodni o‘zligini anglashga, ma’naviy poklanishga undovchi kuchli didaktik manbadir.

Xulosa

Lirik asarlar didaktik mazmun bilan boyitilganda, ularning estetik qiymati yanada ortadi. Bunday asarlar o‘quvchini nafaqat zavqlantiradi, balki axloqiy yetuklikka, hayotiy qarashlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. O‘zbek adabiyotida bu holat tarixiy an’ana sifatida shakllangan va zamonaviy adabiy jarayonda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Shunday ekan, lirik she’riyatni tahlil qilishda uning didaktik mazmunini chuqur anglash zaruratga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. “Xazoyin ul-maoniy” – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1991.

2. Vohidov E. “Tanlangan asarlar”, 1-jild. – Toshkent: Fan, 2001.

3. Karimov I. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

4. G‘ulomov A. O‘zbek adabiyotining tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1999.

5. Qurbonov S. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.

UMUMIY GRAMMATIK MA’NONI IFODALASH YO‘LLARI

Jo‘rayeva Mohigul Baxtiyor qizi –
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu tezisda umumiy grammatik ma’no tushunchasi zamonaviy tilshunoslik nazariyalari asosida chuqur tahlil qilinadi. Grammatik ma’noning tarkibiy qismlari – kategorial, yondosh va hamroh ma’nolar o‘rtasidagi semantik farqlar aniqlanadi. Shuningdek, umumiy grammatik ma’noning zamon va mayl kabi grammatik kategoriyalar bilan o‘zaro bog‘liqligi, ularni anglatishdagi vositalarning shakl va mazmun jihatdan murakkabligi ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so‘zlar: umumiy grammatik ma’no, kategorial ma’no, yondosh ma’no, hamroh ma’no, zamon, mayl, grammatik kategoriya, substansiya, aksidensiya.

Tilshunoslikning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan grammatik ma’no tushunchasi til birliklarining lisoniy mohiyatini ochib berish bilan birga, ularning semantik, sintaktik va morfologik bog‘liqliklarini ham ifodalashga xizmat qiladi. Umumiy grammatik ma’no (UGM) turli grammatik kategoriyalar bilan bog‘liq bo‘lib, uning ifodalash shakllari grammatik tizimning chuqur tahlilini talab etadi. Umumiy grammatik ma’noning mohiyati, uning yondosh va hamroh ma’nolar bilan o‘zaro munosabatlari hamda zamonaviy tilshunoslikdagi tahlil usullari yoritiladi.

Umumiy grammatik ma’no tushunchasi va uning tarkibiy qismlari UGM til birliklarining asosiy lisoniy xususiyatlarini belgilovchi kategoriya bo‘lib, u quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Kategorial ma’no – grammatik shaklning asosiy mohiyati bo‘lib, morfologik va sintaktik kategoriyalar orqali ifodalanadi. Masalan, otlarning kelishik qo‘shimchalari orqali sintaktik bog‘lanishlari.

Yondosh ma’no – asosiy grammatik kategoriya bilan bog‘liq bo‘lib, unga qo‘shimcha semantik yuk yuklaydi. Masalan, egalik shaklining shaxs-son bilan bog‘liqligi.

Hamroh ma’no – nutqiy sharoitga qarab yuzaga chiqadigan semantik xususiyat bo‘lib, u ba’zan lisoniy birlikning asosiy grammatik ma’nosidan farq qiladi. Masalan, otlarda “-lar” ko‘plik qo‘shimchasining hurmat yoki istehzo ma’nosini ifodalashi.

Umumiy grammatik ma’noni ochish yondashuvlari. UGMni tahlil qilish va aniqlashning turli ilmiy yondashuvlari mavjud*: Formal-funksional yondashuv* **–** bu yondashuv sintaktik va morfologik bog‘lanishlarni tahlil qilish orqali grammatik shaklning umumiy grammatik ma’nosini aniqlashga qaratilgan. Masalan, gapdagi so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi va grammatik kategoriyalarni belgilash.

Struktural yondashuv **–** UGM tarkibiy qismlarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi va grammatik birliklarni iyerarxik tizim sifatida tahlil qiladi. Masalan, ot va fe’l kategoriyalarining o‘zaro ta’siri.

Semantik yondashuv – grammatik shakllarning semantik jihatdan qanday ma’no ifodalashini o‘rganadi. Masalan, fe’llarda zamon va nisbat kategoriyalarining semantik yukini tahlil qilish.

Qiyosiy yondashuv – turkiy tillar va boshqa til oilalarida umumiy grammatik ma’no shakllanishi va ularning farqli va o‘xshash jihatlarini aniqlash.

Zamon va mayl kategoriyalarida umumiy grammatik ma’no

UGMning asosiy namoyon bo‘lish shakllaridan biri zamon va mayl kategoriyalaridir. *Zamon kategoriyasi* – ish-harakatning nutq momentiga bog‘liq holda ifodalanish shakli. *Mayl kategoriyasi* – harakatning bajarilish ehtimoli yoki subyektiv bahosini bildiradi. Bu kategoriyalar til tizimida qanday rol o‘ynashi va ularning turli tahlil usullari bilan ochilishi muhim ilmiy masalalardan biridir.

O‘zbek tili morfologik kategoriyalari umumiy grammatik ma’noning grammatik kategoriyalar bilan bog‘liqligini quyidagi jadval orqali tushuntirish mumkin:

Grammatik kategoriya	Ma’noviy xususiyatlari	Sintaktik imkoniyatlari
Kelishik	Ma’noviy aniqlik, predmet, manba, sabab, o‘rin	So‘zlar o‘rtasidagi bog‘lanish
Egalik	Tegishlilik, shaxs-son	Egani ko‘rsatuvchi belgi
Son	Miqdor, bo‘linuvchanlik	Sintaktik strukturalarga ta’sir
Daraja	Belgining nisbiyligi	Sintaktik bog‘lanish imkoniyatlari
Nisbat	Harakatning obyektga munosabati	Fe’l valentligini belgilash
Mayl – Zamon	Harakat va nutq momenti munosabati	Gap kesimini shakllantirish
Shaxs – Son	Harakat bajaruvchisining shaxsi va soni	Gapning ega va kesim munosabatini ta’minlash

UGM tarixiy jarayonda shakllanib, turli tillarda o‘ziga xos o‘zgarishlarga uchraydi. Tarixiy morfologiya va qiyosiy tilshunoslik UGMni ochishda muhim o‘rin tutadi.

Til birliklari tabiatini chuqur anglash, avvalo, ularning lisoniy qiymatini aniqlashga bog‘liq. Lisoniy birliklar o‘z mohiyatiga ko‘ra sof holatda mavjud bo‘lmaydi, balki ular umumiylik va xususiylik zarralarining qorishmasi sifatida namoyon bo‘ladi. Til birliklarining tashqi shakl va material xususiyatlari ba’zan ichki, substansial mohiyatni yashirib turadi. Bu esa faqat tashqi belgilar asosida tilni tahlil qiluvchi empirik yondashuvdagi tilshunoslarni chalg‘itishi mumkin. Shu bois tilshunos, nazariy bilim va metodologik tayyorgarlik bilan qurollangan holda, lisoniy birliklarning ichki mohiyatini anglashga intilishi zarur bo‘ladi.

Tilshunoslikda, ko‘pincha, umumiylik va mohiyat tushunchalari farqlanmasdan qo‘llaniladi. Bunday holat til birliklarining sof lisoniy xossalari bo‘lgan mohiyatini umumiylik bilan chalkashtirishga olib keladi. Aslida, umumiylik – bu til birligining lisoniy qiymati bo‘lib, u nafaqat mohiyatni, balki mohiyatdan tashqaridagi, biroq u bilan dialektik aloqador bo‘lgan jihatlarni ham o‘z ichiga oladi. Tilshunoslikda substansiya va aksidensiya, umumiylik va mohiyat kabi falsafiy kategoriyalarning to‘g‘ri qo‘llanilishi til birliklarining tabiati haqida chuqurroq xulosa chiqarishga imkon beradi.

Grammatik shaklning umumiy ma’nosi murakkab tarkibga ega bo‘lib, bu holat tilning nutqda yaxlit voqelanishi bilan izohlanadi. Til hodisalari nutq jarayonida turli sathlarda qorishiq holda ifodalanadi, bu esa grammatik shaklning semantik tarkibini ko‘p qatlamli qiladi. Nutqiy grammatik ma’no tarkibiy jihatdan uch qismdan iborat: substansial (kategorial) ma’no, yondosh ma’no va hamroh ma’no. Substansial va yondosh ma’nolar lisoniy xarakterga ega bo‘lib, ular doimiy tarzda dialektik bog‘langan; hamroh ma’no esa nutqiy xarakterda bo‘lib, konkret kontekstga bog‘liq holda yuzaga chiqadi.

Kategorial ma’no grammatik shaklning substansial mohiyatini tashkil etadi. Yondosh ma’no esa grammatik kategoriya tarkibida mavjud bo‘lib, kategorial ma’no bilan ichki aloqada turgan ikkilamchi semantik element hisoblanadi. Yondosh ma’no ko‘pincha leksik, morfologik, sintaktik, uslubiy yoki qorishiq sathlarga tegishli bo‘ladi. Bu holat grammatik kategoriyalarning leksik-grammatik, sintaktik-grammatik va uslubiy-grammatik ko‘rinishlarini ajratishga asos bo‘ladi. Hamroh ma’no esa matn va nutq sharoitida yuzaga chiqadigan, aniq grammatik kategoriya bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan, ammo u bilan moslashuvda ishtirok etuvchi semantik komponentdir.

Zamon kategoriyasi o‘zbek tilidagi eng ko‘p shaklga ega va eng ko‘p variantli grammatik kategoriyalardan biri sanaladi. Uning tarkibidagi shakllarni tahlil qilishda lisoniy (kategorial va yondosh) va nutqiy (hamroh) ma’nolarni farqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, zamon shakllarini noto‘g‘ri talqin qilish, ularning semantik imkoniyatlarini to‘liq anglay olmaslik xavfi tug‘iladi. Zamon va mayl kategoriyalari o‘rtasidagi aloqalar bunga yorqin misol bo‘la oladi. Mayl ma’nosi ko‘plab zamon shakllarida yashirin tarzda mavjud bo‘lib, u yondosh ma’no sifatida qatnashadi. Ayni vaqtda zamon ma’nosi mayl shakllarida ham mavjud bo‘lib, bu holat ularning bir-biriga dialektik bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Ushbu murakkabliklar shuni anglatadiki, grammatik kategoriyalarni tahlil qilishda nafaqat formal belgilar, balki ularning semantik tuzilmasi va funksional imkoniyatlari ham chuqur o‘rganilishi lozim. Bunda substansial, yondosh va hamroh ma’nolarni aniqlash, ularning til va nutqdagi roli va o‘zaro aloqalarini ko‘rsatish muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy grammatik ma’noning turli lingvistik yondashuvlar orqali tahlil qilinishi hamda kategorial, yondosh va hamroh ma’nolar UGM tarkibida o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular grammatik birliklarning semantik va sintaktik jihatlarini aniqlashga yordam berishini alohida ko‘rsatib berganlar. Bundan tashqari, grammatik ma’noni ochishda formal, semantik va qiyosiy tahlillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Til birliklarining mohiyati ularning tashqi shaklidan emas, balki ichki semantik-struktur va falsafiy asoslaridan kelib chiqib belgilanadi. Lisoniy birliklar doimo umumiylik va xususiylik zarralarining qorishmasidan tashkil topgani sababli, ularni faqat empirik belgilar asosida tahlil qilish yetarli emas. Grammatik shakl va uning ma’nosi murakkab, ko‘p qatlamli tizim bo‘lib, u substansial (kategorial), yondosh va hamroh ma’nolardan iborat.

Bu qatlamlarni farqlab tahlil qilish, ayniqsa, zamon kabi murakkab grammatik kategoriyalarni o‘rganishda muhimdir. Zamon va mayl o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik, shuningdek, ularning lisoniy va nutqiy sathlardagi ifodalanishi grammatik ma’nolarni tushunishda alohida metodologik yondashuvni talab qiladi. Tilshunoslikda falsafiy kategoriyalar – mohiyat, umumiylik, substansiya va aksidensiyani to‘g‘ri tatbiq etish til birliklarining asl tabiatini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Shu bois grammatik birliklarni o‘rganishda formal shakl va tashqi belgilar bilan cheklanmasdan, ularning semantik, funksional va falsafiy asoslarini chuqur tahlil qilish zarur hisoblanadi. Bu yondashuv grammatik kategoriyalarni zamonaviy lingvistik tahlil doirasida ilmiy asosda yoritish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Musulmanova Nargiza. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida grammatik ma’no tarkibi. Monografiya. – Toshkent, 2023. – 101 b.
2. Mengliyev B.R. O‘zbek tilining struktur sintaksisi. O‘quv qo‘llanma. – Qarshi: Nasaf, 2003. – 178 b.
3. A’lamova M. O‘zbek tilidagi fe’llarda nisbat kategoriyasi. – Toshkent: Fan, 1992. – 142 b.
4. Baskakov A.A. va boshq. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – 191 b.
5. Musulmanova N.R. Grammatik shakllarning kategorial, yondosh va hamroh ma’nolari (zamon va mayl kategoriyalari misolida): filol. fan. dis. – Toshkent, 2007. – 103 b.

DIDAKTIK JARAYON MAZMUNINI BOYITISHDA DIDAKTIK O‘YINLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI AFZALLIKLARI

Raximova Ruxsora Haydar qizi

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik jarayon mazmunini boyitishda, ilm-fanni rivojlantirishda turli metodlar hamda onatili darslarida ta’limiy o‘yinlar uning mehnat va ta’limiy faoliyatdagi yetakchi o‘rini uzviy bog‘liqligi, olim va pedagoglarning pedagogik g‘oyalari, ta’limiy o‘yinlar bolalarning amaliy faoliyati sifatida e’tirof etilishi, va bu jarayonning bola uchun natijadorligi, o‘yin texnologiyalari va bola hayotidagi ahamiyati, uning xususiyatlari haqida umumiy ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik ta’lim, pedagogik texnologiya, didaktik o‘yin, qobiliyat, muvaffaqiyat, intellekt, salohiyat, tezkorlik, topqirlik, zukkolik, pedagogik g‘oyalar, metod

Zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan innovatsion jarayonlar pedagogik nuqtai nazardan, asosan, raqamli texnologiyalarni faol tarzda qo‘llashga qaratilgan bo‘lib, ularning asosiy maqsadi ta’lim sifatini va samaradorligini oshirishdir. Pedagogika tarixida Y.A. Komenskiy, K.D. Ushinskiy, A.S. Makarenko va P.F. Lestgaft kabi mashhur pedagoglar o‘yinlarning bolalar

tarbiyasidagi ahamiyatini ta’kidlaganlar. K.D. Ushinskiy o‘yinlarni inson tabiatining haqiqiy ehtiyojini aks ettiruvchi kuchli tarbiyaviy vosita sifatida ko‘rgan. U shuningdek, o‘yinning bolaning barcha rivojlanish bosqichlarida muhim rol o‘ynashini ta’kidlagan.[1] Y.A. Komenskiy esa o‘yinning bolaning tabiati va moyillariga to‘g‘ri keladigan zarur shakli ekanligini belgilagan, shuningdek, o‘yin davomida bolaning aqliy faoliyati rivojlanishini va tengqurlari bilan do‘stlashishni ko‘zda tutgan. P.F. Lestgaft o‘z fikrida bolalar o‘z o‘yinlarida atrofdagi borliqni aks ettirishlarini ta’kidlagan.Shu tariqa, o‘yin nafaqat bolalarning ehtiyojlarini qondirish, balki ular uchun keng qamrovli rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi.[3] Bu jarayonda bolaning intellekti shakllanadi, bilimlari boyib, dunyoqarashi kengayadi.Erkin faoliyat jarayonida bolalar ko‘pincha o‘yinlarni o‘zlari yaratib, rollarni ham o‘rtalarida taqsimlashadi. Bu jarayonda ular o‘z hayotiy tajribalariga tayanib, ko‘rganlari va bilganlarini amalda namoyon etadilar. Agar tasavvurlari yetarli bo‘lmasa, o‘rtoqlari yoki kattalar yordamida o‘yinni to‘ldirishi mumkin, bu esa bolaning bilimlarini yanada mustahkamlaydi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida ta’limiy o‘yinlar o‘quvchilar faoliyatini o‘rganish va mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchilar ta’limiy o‘yinlarni o‘quv darslarida qo‘llashda yaxshi natijalarga erishganlar, ammo ko‘plab o‘qituvchilar bu o‘yinlarni faqat dam olish yoki mavzuni takrorlashda ishlatishni afzal ko‘radilar. Lekin, o‘yinlarni to‘g‘ri foydalanish, yangi mavzularni o‘rgatish va mustahkamlashda eng samarali metod hisoblanadi.Didaktik o‘yinlar, aslida, faqat dam olish vositasi emas, balki bolalar tafakkurini rivojlantiruvchi, ularning bilimlarini yanada mustahkamlashga yordam beruvchi pedagogik vosita sifatida qaraladi.[4] O‘yinlar yordamida o‘quvchilar yangi bilimlarni osongina o‘zlashtiradilar,va bu jarayonni qiziqarli va samarali tarzda amalga oshirish mumkin. O‘yinlar pedagogik jarayonda muhim o‘rin tutadi va o‘quvchilarni muvaffaqiyatli tarzda tarbiyalashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.Quyida boshlang‘ich sinf ona tili darslarida uyushtiriladigan didaktik o‘yinlar va ularning mustaqil fikrlash bilan bog‘liq o‘ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritamiz. **“Bo‘lishi mumkin emas”**. O‘yin davomida o‘qituvchi matnni o‘qiydi. O‘quvchilar bo‘lishi mumkin bo‘lmagan voqealar ifodalangan jumla yoki gapni topishlari lozim. Hazil-mutoyiba bilan o‘tadigan bu o‘yin ziyraklik, sinchkovlik va kuzatuvchanlikni talab qilishi bilan birga, hikoya tinglash ko‘nikmasini shakllantirishga ham yordam beradi. Bolalar yoshlariga mos o‘yin tarzda tashkil etilgan barcha ta’limiy faoliyatlar bola tomonidan yaxshi o‘zlashtiriladi. Aynan bu ta’limiy o‘yinlar bolarni aqliy rivojlantirish maqsadida yaratilgan. Bunday o‘yinlarga bir qancha misol keltirish mumkin. Masalan **“ Juftini top” “Rangiga qarab top”, “Shakliga qarab top”** kabi o‘yinlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Katta guruh bolalari uchun esa ozgina murakkabroq **“Dehqonlar nimalarni yetishtiradi?”, “Kasblar haqida bilasizmi?”, “Hayvonlarning hayot tarzi”** va boshqa o‘yinlarni ko‘rsatish mumkin. Har bir keltirilgan o‘yinlarning qoidalari mavjud. Qodalar aytib o‘tiladi va bolalar qoidalarga asosan faoliyat yuritadilar. Qoidalar bolalarning xulqini, o‘zaro bir-biriga bo‘lgan munosabatini boshqarib, kerakli tomonga yo‘lantirib turadi. Qoidalar bu - bolalar harakatlarini baholovchi o‘lchovdir. Pedagog faoliyat yakunida maqsadga erishilganini, ko‘zlangan natija amalga oshirilganligini tahlil etib borishi lozim. Har bir ta’limiy o‘yinning muayyan natijasi mavjud, natija esa o‘yinning finali hisoblanadi.[5] Masalan: Topishmoqlarni javobini toppish o‘yini. Topishmoqlarni javobini topish bu o‘yin qoidasi, tezkorlik va topqirlik, zukkolik bilan javob berish bu natijadir. Ta’limiy o‘yinning natijasini muhokama qilish, bolaning bo‘shliqlarini aniqlashdagi eng qulay vaziyat sanaladi. Shuning uchun o‘yin uchun belgilangan vaqtni aniq belgilash va uni nazorat qilish muhimdir. masalan, qisqa vaqtga mo‘ljallangan **“blits-so‘rov”** yoki **“tezlikka javob ber”** kabi o‘yinlar darsning asosiy qismini buzmaydi; innovatsion texnologiyalardan foydalanish. zamonaviy ta’lim texnologiyalari o‘yin jarayonini yanada qiziqarli qilish imkonini beradi. masalan, interaktiv doska, mobil ilovalar yoki onlayn platformalarda o‘tkaziladigan o‘yinlar orqali darslar qiziqarliroq bo‘ladi. masalan, matematik masalalarni hal qilish uchun **“kahoot!”** yoki **“quizizz”** kabi platformalar juda samarali; o‘quvchilarni rag‘batlantirish. didaktik o‘yinlar davomida rag‘batlantirish vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. g‘oliblarni maqtash, ularga kichik sovg‘alar yoki baholar berish motivatsiyani kuchaytiradi. rag‘batlantirish natijasida o‘quvchilarda yanada faol ishtirok etish istagi paydo bo‘ladi. Ushbu tavsiyalar orqali didaktik o‘yinlarni samarali

o‘tkazish va ta’lim sifatini oshirish mumkin. O‘qituvchilar mazkur usullardan foydalanib, o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantiradilar va ta’lim jarayonining qiziqarli bo‘lishini ta’minlaydilar. Didaktik o‘yinlarni ta’limda kengroq qo‘llash va ularni turli fanlar bo‘yicha moslashtirish zarur. Bu o‘quvchilarning nafaqat bilimi, balki qobiliyatlari va ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.**“O‘z o‘rningni top” o‘yini**- Didaktik o`yinlar o`quvchilarning darsga bo`lgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O`quvchilar mashg`ulot jarayonida o`tkaziladigan didaktik o`yinlarga qiziqib ishtirok etadilar. Shu orqali o`tilayotgan mavzuni oson va tez tushunib oladilar. To`g`ri tashkil qilingan didaktik o`yin o`quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, uni zerikishdan va toliqishdan asraydi.[6]

Xulosa qilib aytganda, o‘yin bolalarga mehnatga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, ular o‘zaro muloqotga kirishadi va kommunikativ madaniyatni egallashda yordam beradi. Bu jarayon shaxsiy iqtidorni, qiziqishni, bilim va o‘zlikni namoyon qilish imkonini yaratadi. O‘yin davomida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengib o‘tish va to‘g‘ri mo‘ljal olish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni o‘rgatadi, kamchiliklarga barham berishga yordam beradi va ijobiy fazilatlarning shakllanishiga zamin yaratadi. O‘yin, shuningdek, ijtimoiy, ma’naviy-madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganishga e’tibor qaratadi va jamoaviy muloqot madaniyatini rivojlantiradi..

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.S. Shodmonova va boshqalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: “Fan va texnologiya”. 2019 y. -296 bet.

2. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. – T.: 2013 y. -279 bet.

3. M.X. To‘xtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. Pedagogika. Darslik.T.: O‘zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati, 2010 y. -400 bet.

4. T. Madumarov, M. Kamoldinov. Innovasion pedagogik texnologiya asoslari va uni ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llash. T.: “Talqin”, 2012 y.

5. A.X.Qosimov, F.A.Xoliqova. Peagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar/ Ma’ruzalar matni. Tuz.: T.: TATU, 2004 y.

6. S.M. Raxmonova, D.M. Murotovna. Ta’lim jarayonida pedagogning innovatsion kasbiy faoliyati va xususiyatlari. SCIENCE AND EDUCATION. SCIENTIFIC JOURNAL. ISSN 2181-0842 VOLUME 4, ISSUE MAY 2023. https://drive.google.com/file/d/190Zcnat7oUsSvaN14XoXWLO87w895aE/view?usp=sharing. 4.05.2023 y. 862-866 bet

TEXNOLOGIYA' FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI VOSITALAR ORQALI O‘QUVCHILARNING KOGNITIV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH

Raxmatova Nazokat Ibrohimovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni va ularning ‘Texnologiya’ fani doirasida katta yoshdagi maktab o‘quvchilarining kognitiv salohiyatini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli vositalar yordamida o‘quvchilarning tafakkur jarayonlarini faollashtirish, muammoli vazifalarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar yoritiladi. Shuningdek, maqolada interaktiv platformalar, multimediali taqdimotlar, virtual konstruksiyalar va boshqa raqamli resurslarning samarali qo‘llanilishi tajribasi ham o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali kognitiv faoliyatni faollashtirishda ijobiy natijalar berishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, ‘Texnologiya’ fani, kognitiv salohiyat, interaktiv o‘qitish, didaktik vositalar, maktab o‘quvchilari, raqamli ta’lim muhiti, tafakkur jarayoni, muammoli o‘qitish.

XXI asr axborot jamiyati davri. Yangi bilimlarga bo'lgan ehtiyoj, axborot savodxonligi va bilimlarni mustaqil egallash qobiliyati yangi turdagi ta'limning paydo bo'lishiga yordam berdi - innovatsion, bunda axborot texnologiyalari tizimni shakllantirish, integratsiyalash rolini o'ynashga chaqiriladi.

Boshlang'ich umumiy ta'limning yangi federal davlat standartiga o'tishda maktablarda qanday o'zgarishlar yuz berdi? Bu savol ota-onalar, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati tomonidan so'raladi.

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamlashtirish bosqichiga o‘tmoqda. Bu holat o‘qituvchilardan nafaqat yangicha yondashuvni, balki raqamli vositalardan samarali foydalanishni ham talab qiladi. Ayniqsa, ‘Texnologiya’ fani singari amaliy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi fanlarda o‘quvchilarning kognitiv (bilish) faoliyatini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalar keng imkoniyatlar yaratadi.

Bugungi kunda ta’limda kognitiv yondashuv — ya’ni o‘quvchi tafakkurini, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismiga aylangan. Raqamli vositalar bu jarayonda interaktivlik, vizuallik va mustaqillik kabi omillar orqali ta’lim sifatini oshiradi.

Kognitiv salohiyat — bu o‘quvchining bilish jarayonlari: idrok, e’tibor, xotira, fikrlash, muammoli vaziyatni tushunish va hal qilishga bo‘lgan qobiliyatidir. Bu salohiyat o‘quvchining mustaqil qaror qabul qilish, loyihaviy ishlarni bajarish, innovatsion fikrlash kabi ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

“Texnologiya” fani umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilarning texnik tafakkuri, amaliy ko‘nikmalari, ijodiy yondashuvi va muammoli vaziyatlarni hal qilish salohiyatini rivojlantiruvchi muhim fanlardan biri hisoblanadi. Bu fan orqali o‘quvchilar nafaqat ishlab chiqarish, konstruktorlik, dizayn, loyihalash va mehnat madaniyatiga oid asosiy tushunchalarni egallaydilar, balki ularni real hayotdagi texnologik jarayonlar bilan bog‘lab o‘rganadilar. Shu boisdan ham ‘Texnologiya’ fani o‘quvchilarning bilish (kognitiv), amaliy va ijtimoiy faoliyatini uyg‘unlashtiradigan integrativ xususiyatga ega.

Ushbu fan o‘z mazmuni jihatidan quyidagi pedagogik va metodik imkoniyatlarni beradi:

1. Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish. ‘Texnologiya’ fanida ko‘plab topshiriqlar real hayotdagi muammolarga o‘xshatilgan shaklda taklif etiladi. Masalan, oddiy konstruktorlik masalalari, dizayn loyihalari yoki ishlab chiqarish jarayonlarini modellashtirish o‘quvchilardan tahlil qilish, rejalashtirish, sinovdan o‘tkazish va natijalarni baholashni talab qiladi. Bu jarayonlar kognitiv salohiyatni, ayniqsa analitik fikrlash va muammoli vaziyatga yondashish qobiliyatini faollashtiradi.

2. Loyiha asosida o‘qitish imkoniyati. Loyiha asosida o‘qitish usuli o‘quvchilarning mustaqil ishlash, o‘z fikrini asoslash, vaqt va resurslarni boshqarish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish kabi ko‘nikmalarini rivojlantiradi. ‘Texnologiya’ fanida kichik guruhlarda loyiha tayyorlash (masalan, energiya tejovchi model yaratish, yashil inshoot konsepsiyasi tuzish, IT-gajetlar dizayni) kognitiv jarayonlarni chuqurlashtiradi.

3. Dizayn va modellashtirish faoliyati orqali tafakkurni rivojlantirish. Dizayn faoliyati orqali o‘quvchi estetik qarashlarini, ijodiy yondashuvini, tafakkurining turli shakllarini (vizual, fazoviy, kritik) rivojlantiradi. 3D modellashtirish, texnologik chizmalar tayyorlash, texnik yechimlarni yaratish orqali o‘quvchilar zamonaviy dizayn prinsiplarini egallash bilan birga, mantiqiy bog‘liqliklarni anglash, yangi g‘oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

4. IKT va raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi. Zamonaviy ‘Texnologiya’ fanining yana bir muhim jihati — bu fanga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng jalb qilish imkoniyatining mavjudligidir. O‘quvchilar kompyuter grafikasi, 3D modellar yaratish,

virtual rejalashtirish va simulyatsiya qilish dasturlari bilan ishlash orqali raqamli tafakkur, texnologik savodxonlik va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

5. Krossfan (interdisiplinar) yondashuv. ‘Texnologiya’ fani informatika, fizika, matematika, biologiya kabi fanlar bilan uzviy bog‘liq. Masalan, biror mexanik konstruktsiyani yaratishda fizik qonuniyatlar, elektr tizimlarini tushunishda elektronika asoslari, grafik ishlarni bajarayotganda matematika va chizma chizish qoidalariga tayaniladi. Bu esa o‘quvchilarda fanlararo integratsiyalashgan tafakkurni shakllantiradi.

Yuqoridagi imkoniyatlar asosida ‘Texnologiya’ fani nafaqat amaliy faoliyat, balki o‘quvchilarning chuqur fikrlashi, kreativ yondashuvi va muammolarni tahlil qilish salohiyatini shakllantiruvchi fan sifatida alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, bu jarayonga raqamli vositalar integratsiya qilinganda, fan samaradorligi yanada ortadi va XXI asr kompetensiyalariga mos bilim, ko‘nikma va malakalar shakllanadi.

Raqamli vositalar quyidagi yo‘nalishlarda kognitiv salohiyatni rivojlantirishga xizmat qiladi:

- **Virtual konstruksiya dasturlari (masalan, Tinkercad, SketchUp)** — o‘quvchilarda fazoviy tasavvurni rivojlantiradi;
- **Interaktiv taqdimotlar (Prezi, Genially)** — e’tibor va diqqatni jalb qiladi;
- **Simulyatsiya dasturlari** — texnologik jarayonlar mohiyatini chuqur anglashga yordam beradi;
- **Loyiha ishlarini raqamli taqdim etish** — tahlil, muloqot va ijodiy fikrlashni shakllantiradi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar qo‘llangan darslarda o‘quvchilar:

- o‘z fikrlarini vizual tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda;
- topshiriqlarni mustaqil bajarishga harakat qilmoqda;
- jamoaviy va ijodiy ishlarda faol qatnashmoqda;
- raqamli savodxonligi ortmoqda.

‘Texnologiya’ fanida raqamli vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish orqali o‘quvchilarning kognitiv salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa zamonaviy ta’lim talablariga mos, mustaqil fikrlovchi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagoglar uchun eng muhim vazifa — raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga puxta integratsiya qilish, ularni metodik jihatdan to‘g‘ri tanlash va samarali qo‘llashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xasanboyeva, Z. (2021). *Ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash.* – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Ibragimov, A. (2020). *Kognitiv yondashuv asoslari.* – Samarqand: Ilm Ziyo.
3. Qodirov, B. (2022). “Texnologiya fanini o‘qitishda interaktiv usullar”. // *Pedagogika va psixologiya* ilmiy-amaliy jurnali, №3, 45–49-betlar.
4. Tojiboev, M. (2019). *Kasb-hunar ta’limida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi.* – Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives.* – New York: Longman.
6. Jonassen, D.H. (2006). *Modeling with Technology: Mindtools for Conceptual Change.* – Columbus, OH: Merrill Prentice Hall.
7. https://www.tinkercad.com – Virtual konstruktorlik va 3D modellashtirish platformasi.
8. https://www.genially.com – Interaktiv taqdimot va vizual materiallar yaratish vositasi.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2021–2023 yillarda raqamli ta’limni joriy etish dasturi” to‘g‘risidagi qarori. (2021). // www.lex.uz
10. YuNESKO. (2022). *Raqamli pedagogika bo‘yicha xalqaro tavsiyalar.* // www.unesco.org

LOGISTIKANING PEDAGOGIKA FAN TARMOQLARI BILAN ALOQADORLIGI

Allayorova Sarvinoz Baxtiyorovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada logistika tushunchasi, logistikaning rivojlanish tarixi, logistika fani va uning pedagogik tizimga tatbiq etilishi, pedagogik logistikani rivojlantirish masalalari hamda pdagogik jarayonlarda logistik yondashuvni qo'llash usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Logistika, ta'lim tizimi, pedagog, ta'lim resusrslari, ta'lim jarayoni, pedagogik logistika, tizimli yondashuv, monitoring va narozat.

Ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishida moddiy, moliyaviy va axborot resurslari oqimlarining ahamiyati katta. Ana shu moddiy, moliyaviy va axborot oqimlari logistika fanining obyekti bo'lib hisoblanadi.

Logistika fani moddiy, moliyaviy va axborot oqimlarini joriy manba'idan to iste'mol sohasigacha bo'lgan harakatini rejelashtirish, tashkil etish, boshqarish, optimallashtirish, nazorat qilish va muvofiqlashtirish to'g'risidagi fandir. Moddiy va unga taaluqli bo'lgan boshqa barcha oqimlarning ro'y berishi, harakati, miqdoriy va sifat o'zgarishlarini logistika nuqtai nazaridan mikro yoki makro darajada o'rganish, tadqiq qilish va boshqarish tizimli yondashishni talab qiladi. Bunda yuqorida ta'kidlangan jarayonlar bir butun va ma'lum maqsadga yo'naltirilgan tizimning o'zaro uzviy bog'langan elementlari deb qaraladi. Moddiy oqimlar ta'minot, ishlab chiqarish, taqsimot va iste'mol jarayonlarining turli bo'g'inlaridan o'tganda turlicha miqdoriy, tarkibiy va sifat o'zgarishlari ro'y beradi. Logistika sohasidagi faoliyat ko'p qirralidir. Ularga tashish va, taqsimot jarayonlari, zahira va ombor xo'jaliklarini boshqarish, axborot tizimini tashkil qilish, tijorat va moliyaviy faoliyatlarni boshqarish kabilar kiradi.

Logistika (yunoncha fikr yuritish san'ati, keyinchalik - armiya va uning harakatini ta'minlash, matematik logistika).

Qadimgi matematikada logistika o'sha paytda ma'lum bo'lgan hisoblash va o'lchash algoritmlarining kombinatsiyasi sifatida tushunilgan. Leybnits "logistika" atamasini o'z xulosalarini hisoblashda ishlatgan.
Bugungi kunda ushbu mavzu universal e'tirofga sazovor bo'ldi va ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda Yevropa, Amerika va Sharqning logistika sohasidagi qarashlari bir-biriga ziddir.

Amerikalik logistika muhandislari logistikani menejment, texnologiya va texnik faoliyatning san'ati va fani sifatida tushunchasiga amal qiladilar, unga rejani amalga oshirish va maqsadga erishish uchun transport vositalarini rejalashtirish, yetkazib berish va foydalanish kiradi.

Logistikaning birinchi amaliy potensialini amerikalik ekspertlar Pol Convers va Piter Dyuker tomonidan bashorat qilingan. Ular uning potensialini "xarajatlarni tejashning so'nggi chegarasi" va "iqtisodiyotning noma'lum quroli (yoki materigi)" deb belgilab qo'yishdi. Logistika sohasidagi kengaytirilgan talqinning tarafdorlari fransuz mutaxassislari E. Mate va D. Tikselar bo'lib, ular quyidagi fikrlarni berishgan "kompaniyaning sheriklar bilan munosabatlarini muvofiqlashtirish usullari va bozor tomonidan taqdim etilgan talabni muvofiqlashtirish vositasi va kompaniya tomonidan ilgari surilgan taklif, turli xil bo'linmalarning sa'y-harakatlarini birlashtirishga imkon beradigan korxona faoliyatini tashkil etish usuli. Kompaniya o'zining iqtisodiy maqsadlarini amalga oshirish uchun foydalanadigan moliyaviy, moddiy va mehnat resurslarini optimallashtirish maqsadida tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish."

Logistika va pedagogika integratsiyasidan kelib chiqadigan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. **Samaradorlik va Optimizatsiya**: Logistikning asosiy tamoyillari - resurslardan oqilona foydalanish, jarayonlarni takomillashtirish, vaqt va xarajatlarni kamaytirish - ta'lim tizimiga tatbiq qilinishi orqali ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etish va optimallashtirishga imkon beradi.

2. **Moslashuvchanlik va Dinamika**: Logistika doirasidagi har doim o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish ko'nikmasi ta'lim tizimining tezkor va tanqidiy fikrlash qobilyatini rivojlantirishga yordam beradi.

3. **Axborot Boshqaruvi**: Ta'lim tizimida logistika usullaridan foydalanish orqali o'quv resurslarini, ma'lumotlarni va axborot oqimlarini oqilona boshqarish imkoniyati paydo bo'ladi.

4. **Resurs Boshqaruvi**: Logistik yondashuvlar orqali ta'lim muassasalarida moddiy-texnik bazani, moliyaviy va insoniy resurslarni samarali boshqarish va taqsimlash amalga oshirilishi mumkin.

5. **Tashkiliy Tuzilma**: Logistika "eshkakning olti sinfi"ni - yuk tashish, saqlash, partiyalarni komplektlash, qabul qilish, jarayonlarni boshqarish va axborotni boshqarish - ta'lim tizimiga moslashtirib qo'llash orqali tashkiliy tuzilmani takomillashtirish mumkin.

6. **Sifat va Xizmat Darajasi**: Logistikning asosiy maqsadi talablar va ehtiyojlarni qondirish bo'lib, ushbu tamoyilni ta'lim jarayonlariga joriy etish orqali o'quvchilarning ta'lim olish sifati va xizmat darajasini oshirish imkoniyati mavjud.

Ushbu asosiy xulosalar ta'lim tizimidagi muammolarni bartaraf etish, samaradorlikni oshirish va umumiy raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun logistika va pedagogika integratsiyasining ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi.

Logistika va pedagogika o'zaro aloqador bo'lgan, bir-birini to'ldiruvchi tizimlardir. Ularning integratsiyasi ta'lim sifati va samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi xulosalarni keltirib o'tish mumkin:

1. Resurs samaradorligi: Logistika metodlari va yondashuvlari orqali o'quv jarayonlarida moddiy, moliyaviy, kadrlar va boshqa resurslardan oqilona foydalanish mumkin. Bu ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlaydi.

2. Jarayonlarni boshqarish: Logistik yondashuv o'quv jarayonlarini rejalashtirishda, tashkil etishda va boshqarishda samarali yechimlarni taklif etadi. Bu o'quv faoliyatlarining uzluksizligi va muvofiqligini ta'minlaydi.

3. Innovatsion yechimlar: Logistika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining integratsiyasi pedagogik jarayonlarni modernizatsiyalash, masofaviy ta'lim va boshqa innovatsion yondashuvlarni joriy etishga imkon beradi.

4. Xalqaro tajribalardan foydalanish: Logistika sohasidagi xalqaro tajribalarni o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirib qo'llash pedagogika sohasida yangi yechimlarni taklif qiladi.

5. Kadrlar tayyorlash: Logistika va pedagogika integratsiyasi doirasida pedagogik jarayonlarni logistik jihatdan boshqarish bo'yicha mutaxassislar tayyorlash tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Xulosada aytish mumkinki, logistika va pedagogika integratsiyasi ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, innovatsion yechimlarni joriy etish, xalqaro tajribalardan foydalanish, hamda kadrlar tayyorlash kabi masalalarda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, logistika va pedagogika integratsiyasi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu integratsiya ta'lim jarayonlarini boshqarish va tashkil etishda samarali yechimlarni taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Logistika: [Matn] o'quv qo'llanma/Tairova M.M., Abdulloev A.J. - Бухара Sadriddin Salim Buxoriy, 2020. 128 б.

2.Родников А.Н. Логистика: Терминологический словарь.-М.: Экономика, 1995.

3.Мате Э., Тиксье Д. Материально-техническое обеспечение деятельности предприятия. Пер. с франц.- М. АО Издательская группа «Прогресс», 1993. 160 с.

4. Петрова, Л. И. (2016). Логистизация образовательного процесса в системе высшего образования. Вестник Московского университета им. С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление, (2 (17)), 71-75.

5.Вазиров, З. К., & Ткаченко, Е. А. (2018). Логистика в системе управления качеством образования. Вестник Казанского технологического университета, 21(2), 145-149.

6.S.B.Allayorova “Mustaqil faoliyatni klaster tizimiga moslashtirish” University of innovation technologies “Sun’iy intellekt va ta’lim: muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami 2025-yil 8-9-aprel

7.S.B.Allayorova “Pedagogik innovatsiyalar logistikasini amalga oshirish metodikasi”, “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish: muammolar va innovatsion yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy amaliy anjumani”. 2025-yil 24-mart

PISA DASTURINING UZLUKSIZ TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Saidova Yulduz Zamon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada PISA (Programme for International Student Assessment) dasturining uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirishdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. PISA dasturi xalqaro miqyosda o‘quvchilarning funksional savodxonligi va bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatini baholashga xizmat qiladi. Ushbu baholash natijalari asosida ta’lim siyosatini belgilash, o‘qitish metodikalarini takomillashtirish hamda ta’lim mazmunini yangilash imkoniyati yaratiladi. Maqolada O‘zbekistonning PISA dasturida ishtiroki va bu orqali ta’lim tizimining zamonaviy talablar asosida rivojlanishi ham muhokama qilinadi.

Kalit so’zlar: PISA, xalqaro baholash, uzluksiz ta’lim, ta’lim sifatini baholash, ta’lim tizimi, kompetensiya, o‘quvchi yutuqlari, tahlil, ta’lim strategiyasi, O‘zbekiston ta’limi.

“PISA dasturining faoliyati PISA boshqaruv kengashi qarori asosida, loyihada ishtirok etayotgan davlatlarning ta’lim sohasidagi boshqaruv organlari mas’ulligida ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy qilingan dastur asosida tashkil etiladi. Kengash tarkibiga barcha IHTTga a’zo davlatlar, shuningdek sherikchilik maqomidagi hamkor davlatlar kiradilar. Bugungi kunda sherikchilik maqomga faqatgina Braziliya sazovordir. Davlatlar Kengashga o‘zlarining ta’lim siyosati va amaliyoti hamda o‘quvchilarni baholash borasida yuqori ilmga ega bo‘lganlarni vakillikka tavsiya etadi. Kengash tarkibi hukumatning rasmiylari va ilmiy-pedagog, tadqiqot xodimlari hamda akademik institutlardan tashkil topgan. Kengash PISA uchun siyosatning ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi va amalga oshirish jarayonida ushbu ustuvorliklarga rioya etilishini nazorat qiladi. Bu faoliyat ma’lumotlar tayyorlash, tahlil qilish va hisobot berishning ustuvor yo‘nalishlari, standartlarini belgilash, shuningdek, PISAni amalga oshirish uchun asos bo‘ladigan ish hajmini aniqlashni o‘z ichiga oladi”.[73] PISAning texnik to‘g‘riligini ta’minlash maqsadida o‘zida namunalashtirish, so‘rovnomalar tuzish, o‘lchash va tahlil qilish kabi PISA tadqiqot usullarini qo‘llab-quvvatlaydigan dunyoga mashhur ekspert va mutaxassislar jalb qilingan. Bu texnik maslahat guruhi(TMG) Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan tayinlangan. Texnik maslahat guruhi muntazam ravishda PISA ma’lumotlarda o‘zga mamlakatlarning natijalari va PISA usullariga ma’lumotlarning ishonchliligi va xalqaro miqyosda taqqoslanishiga oid qarorlar qabul qilinishida ishtirok etadi.

PISA boshqaruvi kengashi IHTT va PISA a’zolari vakillaridan iborat. PISAda rasmiy ishtirokchi maqomiga ega bo‘lmagan, lekin qatnashadigan mamlakatlar PISA yig‘ilishlarida kuzatuvchi sifatida ishtirok etishlari mumkin. Kengashdagi mamlakatlar vakillari ularning ta’lim vazirliklari tomonidan, kengash raisi esa PISA boshqaruvi kengashi tomonidan tanlab olinadi. IHTTning ta’lim maqsadlari asosida boshqaruv kengashi PISA uchun ustuvor yo‘nalishlarni belgilaydi hamda ularning har birlari PISA tadqiqotlarini amalga oshirish davomida o‘zaro hurmat ruhida va vijdonan yondashuvlariga e’tibor qaratishadi.

IHTT kotibiyati tarkibiga PISA tadqiqotini amalga oshirilishi hamda uzluksiz boshqaruv jarayonini tashkil etish uchun mas’ul shaxslar yig’iladi. Bunda PISA jamoasi so‘rovnomalarni

amalga oshirilishini nazorat qiladi, PISA boshqaruv kengashinomidan ma’muriy jarayonlarni boshqaradi, mamlakatlar o‘rtasida xalqaro kelishuvlar o‘rnatadi va PISA boshqaruvi kengashi hamda PISA konsorsiumi o‘rtasida vositachilik vazifasini bajaradi.

PISA Milliy loyiha boshqaruvi menejerlari esa IHTT kotibiyati, PISA boshqaruv kengashi va xalqaro pudratchilar hamda Milliy loyiha menejerlari bilan ish faoliyatlarini olib boradi. PISA milliy loyiha menejerlari mamlakatlarning o‘z hukumatlari tomonidan tayinlanadi.

Xalqaro tashkilotchilar “PISA konsorsiumi”da: har bir PISA so‘roviga ko‘ra, xalqaro tashkilotchilar (odatda sinov va baholash organlaridan iborat) test-so‘rovlarni loyihalashtirish va amalga oshirish uchun javob beradi.

PISA xalqaro baholash dasturini amalga oshirish ishtirokchi davlatlari va ta’lim vazirliklari ko‘magi va ularning qo‘llab- quvvatlashi yordamida amalga oshiriladi.

PISA so‘rovnomasi bo‘yicha ekspertlar guruhi tashkil etiladi. Test-so‘rovi bo‘yicha ekspertlar guruhi PISA kontekstiga oid so‘rovnomalar tuzishda yetakchilik qiladi va metodik yordam ko‘rsatadi. Test-so‘rovi bo‘yicha mutaxassislar guruhining a’zolari PISA boshqaruv kengashi tomonidan tanlanadi va ishtirok etayotgan davlatlarning moliyaviy badallari orqqali moliyalashtiriladi.

PISA tadqiqotini o‘tkazish jarayonida barcha o‘quvcgilar uchun har xil test tanlanadi. **“**PISA tadqiqotlarida qo‘llaniladigan test savollari odatda mamlakat ta’lim tizimi samaradorligini baholash uchun ishlab chiqiladi. Tadqiqot savollari o‘quvchilarni individual baholash uchun mo‘ljallanmagan. Shu sababli, har bir o‘quvchiga bir xil namunadagi savollar to‘plami tarqatilishi talab etilmaydi. Shunday qilib, PISA test materiallari to‘plami testda qatnashgan o‘quvchilar orasida tasodifiy tanlov tarzida taqsimlanadi.

PISA 2015 tadqiqoti kompyuter tizimidan foydalangan holda o‘tkazildi. Buning o‘ziga xosligi shundan iboratki, Kompyuter va kompyuter texnologiyalari kundalik hayotimizning bir qismiga aylanib ulgurgan. PISA xalqaro baholash dasturini kompyuterda o‘tkazish an’anasi ham ijobiy ma’noda yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. 2015 yilda PISA xalqaro baholash dasturida qatnashish istagini bildirgan ko‘plab davlatlarda ilk marta bu tadqiqot kompyuter yordamida test jarayonlari o‘tkazilgan. Faqat kompyuterda o‘tkazishga tayyor bo‘lmagan ayrim davlatlardagina test sinovlari qog‘oz ko‘rinishida o‘tkazilgan.

Xulosa qilib aytganda PISA xalqaro baholash dasturi o‘qish savodxonligi, tabiiy-ilmiy savodxonlik, komputer savodxonligi, moliyaviy savodxonlik, matematik savodxonlik singari 5ta yo‘nalishda olib borilib, O‘zbekiston 2021-yildan boshlab, o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiiy-ilmiy savodxonlik yuzasidan tadqiqotlarda qatnashishi rejalashtirilgan. Shu asosida yurtimizda bir qator ishlar olib borilmoqda. Bular PISAning o‘ziga xos jihatlaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-martdagi PF–87-sonli farmoni – “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. PISA xalqaro baholash dasturi bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent: XTV, 2021.
3. Karimova, D. A. Ta’lim sifatini baholash tizimlari: xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing, 2017.
5. Назарова, Ш. М. Халқаро баҳолаш дастурлари ва уларнинг таълим тизимига таъсири. // “Педагогика фанлари” журнали, №2, 2021. – Б. 34–39.

BOLALAR ADABIYOTIDA SADRIDDIN AYNIYNING “AHMADI DEVBAND” ASARINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR

Saparova Shahlo Ramazonovna
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sadriddin Ayniyning “Ahmadi Devband” qissasining bolalar adabiyotidagi o‘rni, ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyati hamda jasorat, aql-zakovat kabi fazilatlarni targ‘ib etishdagi roli tahlil etiladi. Asarning zamonaviy dars metodikasi – “Task-based” yondashuvi asosida o‘qitilishi bolalarning adabiy va tafakkur salohiyatini oshirishda muhim vosita sifatida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Sadriddin Ayniy, bolalar adabiyoti, Ahmadi Devband, jasorat, jin obrazlari, task-based metodi, tarbiya, voqeaviylik.

Bolalar adabiyotini o‘qitishni jadid ma’rifatparvarlarining asarlarisiz tasavvur qilish qiyin. Ayniqsa, Sadriddin Ayniyning asarlari ham o‘qish darsligi sifatida boshlang‘ich maktablarda o‘qitilib, ham bolalar adabiyoti rivojiga munosib hissa qo‘shgan. Sadriddin Ayniyning “Eski maktab” va “Surxo‘rning o‘limi” asarlari dunyo bo‘ylab turli tillardagi tarjimalari keng tarqalgan bo‘lib, bu asarlarni o‘qish va o‘qitish bugungi kunda ommalashib bormoqda. Sadriddin Ayniy barcha asarlarini boshidan kechirgan voqealar asosida yozgan. Ustod Ayniy zullisonayn ijodkor bo‘lib, uning ba’zi asarlarini tojik tilida topish mumkin. Shu asarlaridan biri “Ahmadi Devband” [1] qissasidir.

Sadriddin Ayniy asarning so‘zboshida qissani 1928-yilda yozganini va “Rahbari Donish” jurnalining 8-9(11-12) va 11-12(14-15) sonlarida chop ettirganini yozgan. Shuningdek, bu asarni ustida ishlab, kamchiliklarini tuzatib, bolalar va yangi savodxon bo‘lgan kattalar kutubxonasiga 1936-yilda taqdim etgan.

S.Ayniyning “Ahmadi Devband” asarida bosh qahramon Ahmad bo‘ladi. Asarda aytilishicha, Ahmad xuddi Sadriddindek jasur va qo‘rqmas bo‘ladi. Hikoyada hamma jinlar haqida turli hikoyalar aytib, bir-biriga qo‘rquv solib yurganida Ahmad turli ishlarni bajarib jasurlik ko‘rsatadi. Shulardan biri, yarim kechada Ahmad qo‘rqmasdan qabristonga borib xanjarni qo‘yib kelishi edi. Boshqasi esa Badalbek madrasasi atrofida cho‘g‘ni bir kishi ko‘rib qolganida jin deb o‘ylab hushidan ketganida, Ahmad borib uni oyog‘i bilan bosib o‘chiradi. Aslida bu narsa suyak tarkibidagi fosfor bo‘lib vaqt o‘tgach u o‘zidan yorug‘lik chiqaradi.

Ahmadning jasurligiga uning otasi aytib bergan voqea sabab bo‘ladi. Ahmad bolaligida ko‘ziga turli jinlar ko‘ringach, bolasining qo‘rqoq bo‘lib o‘sishini oldini olish uchun otasi unga bir hikoya aytib beradi:

“Ahmadning bobosi tog‘ga chiqib, jinlarning Shohini uzun soqolidan tutib, uning avlodlariga barcha jinlar zarar yetkazmasa, shunda uni qo‘yib yuborishini aytadi va va’dasini oladi. Shundan keyin jinlar hech qachon ularning oilasiga va avlodlariga hech qanday ziyon yetkaza olmaydi.”

Ma’lum vaqt o‘tgach Ahmadning otasi bu hikoyani to‘qib chiqarganligini aytadi.

Asarda jinlar va ajdarholar haqidagi turli mavzular hikoyalanib, mazmunining qiziqarliligi bilan bolalarni o‘ziga jalb qiladi. Yosh kitobxon asarni o‘qiyotganida voqealari ichiga sho‘ng‘ib ketadi, bosh qahramon o‘rniga o‘zini tasavvur qilib, asarni o‘qib tugatgach dunyoqarashi yuksaladi. “Ahmadi Devband” asarini yoshu-katta birdek sevib o‘qiydi. Sadriddin Ayniyning yuksak mahoratliligi shundaki, uning asarlarini kattalar ham, bolalar ham qiziqib, tushunib o‘qiydi va kishini mulohaza qilishga undaydi. Quyida berilgan “Task-based” metodi [9] orqali talabalarga bolalar adabiyotini o‘qitishda ushbu asarni mustahkamlash mumkin.

Vazifalarga asoslangan usul (Task-Based Method) metod [9]
Vazifaga asoslangan o‘qitish usuli ko‘plab zamonaviy o‘qitish usullaridan biri bo‘lib, talabalar uchun maqsadni belgilashga qaratilgan - bu hisobot, video yoki taqdimot bo‘lishi mumkin. Bu maqsadga erishish uchun uchta asosiy qadamni bajarish kerak.

1. Oldindan topshiriq; 2. Vazifa; 3. Ko‘rib chiqish. Oldindan topshiriq - kerak bo‘lsa butun bir darsni egallashi mumkin bo‘lgan bu bosqich davomida o‘qituvchi topshiriqni talabalarga tanishtiradi va ularni hal qilishga undab oladi. Har bir kishi shug‘ullangandan so‘ng, o‘qituvchi vazifa uchun kutilgan narsani tushuntirishi kerak. Og‘zaki Professional ta’limda qo‘llaniladigan zamonaviy metodlar Professional ta’limda zamonaviy ta`lim texnologiyalari va metodlari tushuntirishlar o‘qituvchidan namuna yoki oldingi talabaning ishini ko‘rsatish orqali qo‘llab quvvatlanishi mumkin. O‘qituvchi kerak bo‘lsa keyingi ko‘rsatmalarni berishi va vazifaga qanday yondashish haqida maslahat berishi mumkin. Vazifa - bu topshiriqqa asoslangan ta’limning asosiy bosqichi bo‘lib, bu yerda talabalar odatda guruh yoki juft bo‘lib ishlay boshlaydilar. O‘qituvchi odatda ish jarayoniga qo‘shilmaydi. Buning o‘rniga, talabalarni kuzatib boradi va agar talabalarga haqiqatan ham yordam kerak bo‘lsa, maslahatlar beradi. Ko‘rib chiqish - talabalar topshiriqni bajarib, biror narsani taqdim qilgandan so‘ng, tekshirish bosqichi boshlanadi. Talabalarga bir-birining ishini baholashga ruxsat beriladi. Tekshirish bosqichi talabalarga o‘z ishlari haqida fikr yuritish va kelajakda o‘z mahoratini oshirish uchun tahlil qilish imkoniyatini beradi.
Amalga oshirish mexanizimi va vazifalari
1. O‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga mavzu vazifa beradi, lekin to‘liq tushuntirmaydi. 2. O‘quvchilar bir necha guruhlarga bo‘linadilar. 3. Guruhlar to‘plangan ma’lumotlarni bir-birlari bilan almashadilar va o‘zlariniki bilan solishtiradilar. 4. Har bir guruh boshqa guruhning ma’lumotlarida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar to‘g‘risida butun sinfga hisobot berish uchun tayyorgarlik ko‘rishadi. 5. Hisobotlar barchaga eshittiriladi, kamchiliklar bo‘yicha o‘qituvchi qo‘shimchalar kiritadi

Nomlar	Ma’lumotlar
Niyozg‘oppon	*... (yoshi katta chol)*
Xaybar	*... (Ahmadning iti, qabristonga itni birga olib boradi)*
Badalbek	*... (Buxoro shahridagi madrasa, u yerda oldin qabriston bo‘lgan)*
Ahmadi Devband	*... (asarda 16-17 yoshlik yigit, qabristonga borib jinlardan qo‘rqmagani uchun “Devband” laqabini olgan)*
Sa’diy	*... (Ahmad yoshligida Sa’diyning g‘azalini o‘qib, ma’nosini otasidan so‘raydi)*
Nurota	*... (Ahmadning otasining hikoyasiga ko‘ra, uning bobosi Nurotada jinlarning shohini tutib, avlodlariga zarar yetkazmaslik va’dasini oladi)*

Sadriddin Ayniyning “Ahmadi Devband” qissasi nafaqat bolalar adabiyoti taraqqiyotiga, balki yosh avlodda jasorat, fikrlash va hayotiy saboqlarni singdirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar orqali muallif bolalarga xayoliy obrazlar orqali real hayot haqiqatlarini anglashga yordam beradi, ularni qo‘rquvdan xalos bo‘lishga va jasoratli bo‘lishga chorlaydi. Ayniyning asarlaridagi real voqealarga asoslangan mazmun, soddaligi va mazmundorligi ularni har ikki til sohiblari – o‘zbek va tojik o‘quvchilari uchun ham tushunarli va jozibali qiladi. Shuningdek, "Ahmadi Devband" qissasini o‘qitishda zamonaviy pedagogik yondashuv — “Task-based” metodidan foydalanish talabalarda nafaqat adabiy bilimni, balki tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va estetik didni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham Sadriddin Ayniy merosi bolalar adabiyotida alohida o‘rin tutadi va uni o‘rganish, o‘qitish dolzarbdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sadriddin Ayniy “Ahmadi Devband” qissasi “Muntaxabot” Dushanbe “Adib” 2019. 346-376b.

2. Saparova Shahlo Ramazonovna. Elbekning Asarlaridan Foydalanib Bolalar Adabiyotini O‘Qitish Metodikasini Takomillashtirish. Miasto przyszlosci. Vol. 46(2024) 221-226-b. https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/2834/2603

3. Saparova Sh.R. “The classification of Elbek poems in 5 directions” ped_mahorat@umail.uz 2021-yil, dekabr. 175-bet.

4. Saparova Shahlo Ramazonovna “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun Elbekning yaratgan darsliklari” “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2023-yil aprel. 68-77-betlar. https://interscience.uz/index.php/home/issue/view/52 https://interscience.uz/index.php/home/issue/view/52/128

5. Saparova Shahlo Ramazonovna “Jadidchi Elbekning bolalar adabiyotini o‘qitish metodikasini takomillashtirishdagi hissasi” Journal of universal science research. 15.12.2023. ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, Issue-12. 246-256-betlar. https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3289

6. Saparova Shahlo Ramazonovna. Improving the Methodology of Teaching Children’s Literature Using Elbek’s Textbook “Go‘zal yozg‘ichlar” AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM EducationVolume 01, Issue 10, 2023ISSN (E): 2993-2769. P-564-572

View of Improving the Methodology of Teaching Children’s Literature Using Elbek’s Textbook “Go‘zal yozg‘ichlar” (grnjournal.us)

7. Saparova Shahlo Ramazonovna “Implementation Of Elbek’s works in teaching children’s literature” https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/view/504/584

8. Saparova Shahlo Ramazonovna “Elbek va Sadriddin Ayniy asarlaridan foydalanib bolalar adabiyotini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik xususiyatlari” “Ta’limda istiqbolli izlanishlar” 10.08.2024.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA “TARBIYA” DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Suleymanova Mansura Polatovna
“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim”
kafedrasi assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda tarbiya darslarini tashkil etish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. O‘quvchilarning erkin fikrlashini rivojlantirish, tarbiyaviy maqsadga erishish va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali dars samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar :O‘zbek tilida: boshlang‘ich ta’lim, tarbiya darsi, innovatsion texnologiyalar, o‘qitish metodikasi, ijodiy fikrlash, pedagogik yondashuv.

Jahon hamjamiyatida integratsiyalashuv jarayoni kechayotgan bugungi kunda taraqqiyotning asosiy omillari sifatida jamiyat a’zolarining kreativ faollik darajasi e’tirof etilib, xalqaro hamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim konsepsiyasida “bilimning mustahkam poydevoriga ega bo‘lish va kreativ sifatida qayd etilgan. Turli sohalarda yo‘lga qo‘yilayotgan Xalqaro hamkorlik garchi o‘z samarasini berayotgan bo‘lsa-da biroq, milliy mustaqillikni har jihatdan mustahkamlash, erishilgan yutuqlarni boyitish, mavjud kamchilliklarni tezkor bartaraf etish jamiyat a’zolaridan alohida fidokorlik, jonbozlik, shijoat va qat’iyat ko‘rsatishni talab etmoqda. Dunyo amaliyotida har qanday o‘zgarishlarga ijodiy yondosha oladigan, mavjud muammolarni noan’anaviy va samarali hal qila oladigan insonlarni tarbiyalash, shuningdek, jamiyatning o‘sib borayotgan ehtiyojlari, jadal rivojlanish sur’ati va natijada mutaxassislarni tez o‘zgaruvchan sharoitlarda hayotga tayyorlash zaruriyati bilan bog‘liq bo‘lgan dolzarb masalalar yechimiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlantirish jarayonida amalga oshirilayotgan tub o‘zgarishlar uzluksiz ta’lim

tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchi oldiga pedagogik mahoratini, kreativ salohiyatini va faoliyatini sifat jihatdan yanada rivojlantirish bo‘yicha yangi talablarni qo‘ymoqda.

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samarali va ta’sirchanligini oshirish, ko‘lami va miqyosini yanada kengaytirish mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik xissini kuchaytirish, targ‘ibottashviqot va tarbiya yo‘nalishidagi ishlar ilmiy va tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilab olingan [1]. Har bir mamlakatni rivojlantiradigan, uni butun jahonga tanitadigan, albatta, tarbiyali, bilimli, keng mushohadali yoshlaridir. O‘sib ulg‘ayib borayotgan farzandlarga yaxshi ta’lim va tarbiya berib, kelajakda komil inson bo‘lib yetishishida ko‘makdosh bo‘ladigan shaxs albatta jonkuyar pedagoglardir. Hozirgi kunda yoshlarning bilimli va o‘z tafakkurlariga ega bo‘lishlari uchun ta’lim-tarbiya jarayonlarini mazmunli va qiziqarli o‘tkazishda turli innovatsiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda nafaqat ta’lim jarayonida balki, tarbiya jarayonlarini tashkil etish va o‘tkazishda bir qator tarbiyaviy texnologiyalardan keng qo‘llanilmoda. Jumladan SAN, IMAK, JIF, KBI, keys, loyiha va shu kabi texnologiyalarni sanab o‘tishimiz mumkin.mMurabbiy soatlarida jamoaviyi jodiy ishlar treningini qo‘llash texnologiyasi. Shaxs o‘z faoliyati asosida shakllanadi va rivojlanadi. Jamiyatda yashash, boshqa kishilar bilan hamkorlik qilish,o‘zaro faoliyat yuritish kishining faqat jamoa ishlaridagi ishtiroki, jamoaviy ijodiy faoliyati (JIF) orqali shakllanadi. Murabbiylarga sun’iy ravishda shunday imkoniyatlar yaratish uslubiyoti va texnologiyalar namunasi pedagogika fanida anchadan beri ma’lum. Shulardan biri JIF uslubiyotidir. JIFning asosini jamoaviy ijodiy ishlar tashkil etadi. Jamoaviy ijodiy ishlar o‘quvchilarni ish faoliyatida ishtirok etishlariga va tashabbuskorlik ko‘rsatishlariga yordam beradi. JIF guruhda o‘quvchilar tomonidan tanlangan aniq bir ishni tashkil qilish quyidagi olti bosqichni amalga oshirishni ko‘zda tutadi:

1. Ijodiy ish maqsadini aniqlash;
2. Guruhni ijodiy guruhlarga ajratish;
3. Bo‘lajak ijodiy ishni tayyorlash loyihasiga kiritilgan har bir ijodiy guruhning takliflarini muhokama qilish;
4. Ijodiy ishni tashkil gilishda takliflarni to‘plash, umumlashtirish, uni o‘tkazish;
5. Nima amalga oshdi, nima oshmadi, nega?
6. O‘tkazilgan ish yanada yaxshi bo‘lishi uchun nima qilish kerak?
7. Ijodiy ishdan qanday tajriba olinadi?
8. Bundan keyingi ishlarni tashkil qilishda yana nimalarga e’tibor berish kerak? kabi savollar bilan o‘tkazilgan JIF natijalarini tahlil qilish.
9. Ish natijalarini aniqlagan holda unga yakun yasash.

JIF texnologiyasi nihoyatda samarali jarayon sifatida tarbiyani individuallashtirish (yakkalashtirish) tamoyillarini ishning jamoaviy shakllarida ham tashkil etish imkoniyatini beradi. JIF texnologiyasi o‘quvchilarni ijodga yo‘naltiradi, harakat qilishning zarur shakllarini va uslublarini topish vazifalarini belgilaydi, maqsadni aniqlashga o‘rgatadi, ishni tashkil etishga yordam beradi, jamoa va alohida o‘quvchilarning tashabbusini qo‘llab quvvatlaydi va kuchaytiradi, o‘quvchilarga o‘z qobiliyatlaridan yanada yaxshiroq foydalanish imkoniyatlari haqida maslahat beradi, o‘quvchilar va jamoaning axloqiy jihatdan rivojlanishini kuzatish va ishlarni tartibga solish imkoniyatini beradi. Tarbiyachi bu holatda katta do‘st va bajarilayotgan ishlarni muvofiqlashtiruvchi shaxs sifatida gavdalanadi. Uning vazifasi hamkorlik sharoitini vujudga keltirish, do‘stona o‘zaro yordam, ma’naviy ruhiy sharoitni yuzaga keltirishdan iborat bo‘ladi. JIF texnologiyasini amalga oshirish quyidagi bosqichlar bilan uzviy bog‘langan ishlarni ko‘zda tutadi[3]:

1. Pedagogik maqsad: – tarbiyachi o‘quvchilar guruhining ishi bilan bog‘liq maqsad va vazifalarda o‘z mavqeini belgilab oladi; – ularni amalga oshirish mumkin bo‘lgan yo‘llar, shakllar uslubiyotlarni belgilaydi; – dastlabki suhbatni (yoki guruh, yig‘ilishi, umumiy yig‘ilish) o‘tkazish rejasi va uslubiyotini ishlab chiqadi, suhbat yo‘nalishini belgilaydi, mo‘ljallangan u yoki bu ijodiy

ishlar bo‘yicha o‘quvchilar tarbiyachi- ning ittifoqchisi sifatida o‘z fikrlarini berish uchun dalil tanlaydilar. JIF bo‘yicha aniq ijodiy ishni tanlashda ta’lim muassasalarida an’anaga aylangan shakllarni ham hisobga olish mumkin. 2. Birgalikda loyihalash. Muvaqqat tashabbus (ijodiy) guruhini tashkil etish. Bunda izchillik rivojlanishni ta’minlanishi lozim (har bir yangi ijodiy ish uchun, oldingisi bilan qiyoslaganda, kamida 1/3 ga yangilangan guruh tashkil etilishi kerak); JIF loyihasini tayyorlash quyidagilarni qamrab oladi:

a) ijodiy ishning mazmuni;

b) tayyorlashning turli bosqichlarida hal etilishi lozim bo‘lgan vazifalar;

c) ijodiy ishni tayyorlash va o‘tkazish dasturi. Dasturda JIFga tayyorgarlik ko‘rish chog‘ida bajarilishi zarur bo‘lgan bir qator ishlar mavjud bo‘lib, bu ishlar asosida ijodiy guruhlar uchun vazifalar shakllantiriladi. Tarbiyachining ish olib borish uslubiyoti do‘stona (mavjud tajribani o‘tkazish) hamkorlik (yangi, ijtimoiy qimmatga molik tajriba yaratish)ka qarab borishdir.

3. Ishni tayyorlash pedagogik jarayondagi eng mas’uliyatli bosqichdir. Bu bosqichda quyidagilar zarur: – har bir o‘quvchini sezish, uning jamoadagi o‘rnini belgilash, kayfiyatini his qilish; – o‘z vaqtida yordam ko‘rsatishga harakat qilish, ammo bunda maslahat “retsept” bilan kifoyalanmaslik; – vaziyatdan kelib chiqqan holda, boshlang‘ich loyihani qayta ishlash bahonasida tashabbuskor guruhni o‘zi bilan almashtirilishiga yo‘l qo‘ymaslik.

4. Ishni o‘tkazish keyingi tahlil uchun asosdir Bu bosqichda ijodiy ishni loyihalash jarayonida barcha ishtirokchilar va mehmonlar uchun “tomoshabinsiz” ish qoidalarini amalga oshirish nihoyatda muhimdir.

5. Refleksiya (o‘tkazilgan ish tahlili) ishni tadbirga aylantirib yubormaslik sharti. Maqsad tajriba orttirish, hamkorlik va yakka mayakka faoliyat tahlilini, tahlil amaliyoti va mahoratini egallash. Vazifa faoliyat natijalarini baholash, topshiriq ishtirokchilarining hayotiy tajribalarini o‘stirish.

6. Yaqin oradagi natijalar Bu bosqich jamoa hamda uni tashkil etuvchi shaxslar shakllanishining zarur sharti hisoblanadi. Uning maqsadi hamkorlik an’analarini shakllantirish, jamoaning quvnoq hayotini va kelajagini qo‘llab quvvatlashdan iborat. Bu bosqichda eng muhimi, “yaxshi ishlar doirasi”ni kengaytirish borasida erishilgan yutuqda to‘xtamaslik, inson, jamoa faoliyatini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlarni tashkil etish lozim. JIF texnologiyasi bo‘yicha tarbiyaviy mashg‘ulotlar, bayramlar, tanlovlar, shanbaliklar tashkil etilishi va o‘tkazilishi mumkin. JIF texnologiyasi jamoaviy ijodiy ishlarning rangbarangligiga bog‘liq, ularning yorqin namunasi sifatida ishtirokchilar hayotining ajralmas qismiga aylangan, xalqda an’anaviy o‘tkaziladigan turli mavsum marosim bayramlarini ko‘rsatish mumkin. Jamoaviy ijodiy ishlarning namunaviy ro‘yxati quyidagicha:

1. Festivallar.
2. Estafetalar.
3. Treninglar.
4. Birgalikda o‘tkaziladigan bayramlar.
5. Mavzulikechalar.
6. Tanlovlar. Jamoaviy ijodiy faoliyat, jamoaviy ijodiy ishni tashkil etish, tayyorlash, o‘tkazish va uni tahlil etish ko‘p jihatdan tashkilotchilar, tarbiyachilar, guruh rahbarlari vausl ubchilarning tarbiya, tarbiya jarayoni, tarbiyaviy ishlar, tarbiyaviy ishlar uslubiyotihaqidagi bilim, ko‘nikma va malakalariga bog‘liq. Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda tarbiya texnologiyalaridan, treninglardan, faol va interfaol metodlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib ta’kidlash joizki, mazkur texnologiyani tarbiya jarayonida qo‘llash orqali tahsil oluvchilarda mas’uliyat bilan ishga yondashish, ijodkorlik va yaratuvchanlik qobiliyatini shakllantirish, jamoada hamkor bo‘lib ishlash kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son “ma’naviymarifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. / “Xalq so‘zi” gazetasi, 2021 yil 27 mart, №2 (7842).

2. Ishmuxamedov R.J. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. T:2010

3. Dexkanova M.U. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.O‘quv qo‘llanma-T: 2019
4. Dexkanova M.U. Pedagogikaning dolzarb muammolari. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(10), ttps://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2582
5. Ulmasovna, D. M., Asadova, I. Z., Ravilevna, A. A., & Kizi, T. M. B. (2022). Enhancement the creativity of teachers in the context of digital education. “Enhancement the creativity of teachers in the context of digital education” International Journal of Health Sciences https://doi.org/10.53730/ijhs.v6nS5.8967
6. Dexkanova M.U. Zaripova D.A Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda “Tarmoqli bumerang” texnologiyasidan foydalanish. Zamonaviy jamiyatda fan va ta’limning rivojlanish istiqbollari: muammo va yechimlar‖ mavzusidagi xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2021 yil 19 oktabr).
7. Салаева М.С. Таълим мазмунини прогнозлашда амал қиладиган метод ва тамойиллар // Халқ таълими № 5. 2005. –Б.40-43.
8. Салаева М.С. Таълимга модулли ёндашув ва унда модулли дастурларни лойиҳалаштириш муаммолари / «Таълим жараёнини сифатли ташкил этишда илғорпедагогик технологияларнинг роли» мавзуидаги Республика илмий-амалий конференцияси. Ўрта махсус касб-ҳунар таълим маркази. 2008

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TINGLAB TUSHUNISH KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Teshayeva Sarvinoz Jamshidovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Hozirgi jadallashib borayotgan davrda ingliz tilini o’rganish dolzarb muamollardan biri bo’lib kelmoqda. Shu boisdan ushbu maqola maktabgacha yoshidagi bolalarda, ingliz tilida tinglab tushunish ko’nikmasini rivojlantirish uchun bir necha xil usullar ko’rib , o’rganib chiqildi.

Kalit so’zlar: Ta’lim metodi, tinglab tushunish ko‘nikmasi, multimedia vositalari orqali o’rgatish.

Bugungi kunda ingliz tilini o’rganish muhim masalardan biri bo’lib kelmoqda. Ingliz tilini o’rganish maktabgacha bo’lgan yoshdagi bolalardan boshlab o’rgatiladi. Zamon tezlashgani sari, ingliz tilini o’rgatishda ko’plab qiziqarli va samarali metodlar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, ingliz tilidagi 4 ko’nikmadan biri bo’lgan, tinglab tushunish ko’nikmasini rivojlantirish uchun bir necha metodlar ko’rib chiqildi.

Talim metodi yoki usuli o’qituvchi va o’quvchilarning ta’lim jarayonidagi aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari bo’lib, u o’quv materialini nazariy va amaliy jihatdan o’zlashtirish yo’llarini anglatadi. O’qitish metodlari talim jarayonida o’qituvchi va o’quvchi faoliyatining qanday kechishi, o’qitish jarayonini qanday tashkil etish, qay tarzda olib borish kerakligini belgilab beradi. Bugungi kun o’qituvchisi har bir mashg’ulotga kirar ekan, har doim uning oldida darsni qanday tashkil etish kerak, qaysi didaktik materialdan qay arzda foydalanish kerak, ushbu mavzuni o’tishdan qaysi metodlardan foydalanish samarali boladi degan savol turadi.

Darsda ko’zda tutilgan talimiy-tarbiyaviy maqsadlarga erishishda o’qituvchining o’z mutaxassisligi doirasidagi chuqur bilimi, intellektual salohiyatining o’zi yetarli emas. O’qituvchi, shuningdek, o’z tajribasi, o’zgalar tajribasiga suyangan holda dars o’tish metodlari ustida ham jiddiy bosh qotirishi kerak. Bunda o’qituvchining bilim va malaka darajasi, dunyoqarashi, ijodkorligi, vaziyatni baholay olishi hamda unga muvofiq tezkor harakat qila olish layoqati muhim o’rin tutadi. Demak, metodlar o’zining obektiv va subektiv jihatlariga bo’lib, uning obektiv jihatlarida barcha didaktik qoidalar, qonunlar va qonuniyatlar,

tamoyil va tariflar, shuningdek, mazmun butunligining doimiy komponentlari, o'quv faoliyatining shakllariga xos bolgan umumiy jihatlar aks etsa, subektiv jihatlariga pedagog shaxsi va talim oluvchilarning o'ziga xos xususiyatlari konkret shart-sharoitlarga bog'liq bo'ladi.

Tinglab tushunish ko'nikmasi – bu ayniqsa chet tilining mohiyatini tushunish qobiliyatini ko'rsatadigan asosiy ko'nikmalardan biridir. Hozirgi kunda uzoq vaqt davomida tinglab tushunish qobiliyati pastligi bilan kurashayotgan odamlar ko'p. Shu boisdan, hozirda kichik yoshdan boshlab bu qobiliyatni bolalarda rivojlantirish davlat ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Multimedia vositalari orqali o'rgatish. Maktabgacha yoshidagi bolalar uchun qiziqarli va samarali usullarda, multimedia vositalari orqali, turli xil quvnoq, inglizcha va sodda qo'shiqlar, multfilmlar, ertaklar va boshqa texnikalar orqali o'rgatish ancha qulay va samaralidir.

Multfilmlar orqali o'rgatish. Til o'rganuvchilarga so'z boyliklarini oshirish va bilimlarini chuqurlashtirish uchun dars davomida o'quvchilarga multfilmlar ko'rsatish va uning tahlilini birgalikda qilish bolalarda ingliz tilidagi tinglab tushunish ko'nikmalarini oshirishga katta yordam beradi. Chunki multfilmlarda keng qamrovli so'z boyliklari kashf qilinadi. Multfilmlar yoshlarda doimo qiziqish uyg'otib kelgan. Buning uchun o'qituvchi mavzuga mos qiziqarli film tanlay bilishi kerak. Misol qilib , " Robert Sahakayantsniyning multfilmlari"ni olsak , bunda, multfilmlar bolaga ingliz tilining asoslarini o'rgatadi: harflar, raqamlar, tana qismlari, hayvonlar va qushlarning nomlari, ranglari va boshqalar. Bu bolani xorijiy til bilan tanishtirishning ajoyib usulidir.

Musiqa va she'rlar orqali o'rgatish. Musiqa va she'rlar orqali bolada tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish ancha samara beradi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarning darajasiga mos musiqalarni topa bilishlari kerak. Misol qilib , "My family", "Fruits","A B C Alphabet song" kabi bir qancha musiqalarni ko'rishimiz mumkin. Bu musiqalar kichik yoshdagi bolalarga mo'ljallangan. "My family" musiqasida bola oila a'zolari nomlari ingliz tilida qanday aytilishini o'rganadi. "Fruits" musiqasida ingliz tilidagi mevalar nomini oson o'rganishlari mumkin. Bu musiqalar asosan 5 –6 yoshdagi endi ingliz tilini o'rganayotgan bolalarga mosdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda yoshlarning chet tillarini o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi oshib bormoqda. Shu sababdan chet tillarini o'rganishdagi yangi metodlar ommalashmoqda. Ushbu metodlardan foydalanish bolaning e'tiborini qaratishga, uni darsga qiziqtirishga, dunyo qarashini oshirishga va eng muhimi bolada tinglab tushunish qobiliyatini oshirishga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Хакимова M. Bola psixologiyasi va ta'lim metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti, 2020. – 180 b.
2. Muminova G. Ingliz tilini boshlang'ich bosqichda o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 156 b.
3. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. – 5th ed. – New York: Pearson Education, 2007. – 410 p.
4. Ur P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 375 p.
5. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – 4th ed. – Harlow: Pearson Longman, 2007. – 448 p.
6. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 290 p.
7. Назарова M. Multimedia vositalari orqali chet tillarini o'rgatishning zamonaviy usullari. – Toshkent: Ilm ziyo nashriyoti, 2021. – 120 b.
8. Pinter A. Teaching Young Language Learners. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 224 p.
9. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 256 p.

10. Кабирова Н. Maktabgacha ta’limda ingliz tilini o‘rgatish metodikasi. – Samarqand: Barkamol avlod, 2022. – 132 b.
11. Teshayeva S.J. Maktabgacha ta’limda tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi. // Inter education & global study. 2025. №2 B.214-220.

BOSHLANG‘ICH SINFDA PEDAGOGIK JARAYONNI TASHKIL ETISHDA STEAM TEXNOLOGIYASINI QO‘LLASH ORQALI O‘QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O‘RGATISH METODIKASI

Salixova Lobar Farxodovna
BuxDPI Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi
1-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: p.f.n., dots. M.M.Tilavova

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga darslarni noodatiy va integratsion tashkillashtirishda STEAM texnologiyasidan unumli foydalanish haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Kalit so‘zlar: STEAM texnologiyasi, kritik fiklash, kreativ fikrlash, integratsiya, innovatsiya, boshlang‘ich ta’lim, dars, pedagogik jarayon.

Zamonaviy ta'lim tizimi o‘quvchilarning faolligini yaratish va muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Bu maqsadni amalga oshirishda ta'limda yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni qo‘llash muhim rol o‘ynaydi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) texnologiyalari aynan shu maqsadga erishish uchun samarali vositalardan biridir. STEAM o‘quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki tanqidiy fikrlashga, yaratuvchanlikka, jamoaviy ishga va muammolarni ijodiy tarzda hal qilishga ham o‘rgatadi.

Boshlang‘ich sinfda STEAM texnologiyasini qo‘llash orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ularga kompleks muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlar va bilimlarni tatbiq etish imkoniyatini beradi. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinfda pedagogik jarayonni tashkil etishda STEAM texnologiyalarining qanday qo‘llanilishi, ularning o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini qanday rivojlantirishi haqida metodik tavsiyalar beriladi.

STEAM texnologiyalari bilim sohalarini integratsiyalashgan holda birlashtiradi. Har bir soha o‘zining alohida bilim va uslublarini taklif qiladi, lekin bularning barchasi o‘quvchilarga muammoni ko‘rish, tahlil qilish va hal qilishda yordam beradi. Har bir STEAM elementining maqsadi o‘quvchini boshqa sohalar bilan integratsiyalashgan tarzda, umumiy va tizimli fikrlashga o‘rgatishdir.

- **Ilm-fan (Science)** — o‘quvchilarga nazariy bilimlarni berish, tajribalar o‘tkazish, ilmiy kuzatishlarni amalga oshirish.
- **Texnologiya (Technology)** — o‘quvchilarda texnologiyalarga oid asosiy ko‘nikmalarni shakllantirish va muammolarni texnologik vositalar bilan hal qilish.
- **Muhandislik (Engineering)** — o‘quvchilarni muammolarni texnik yondashuvlar yordamida hal qilishga o‘rgatish.
- **San'at (Art)** — o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va dizayn yondashuvlarini rivojlantirish.
- **Matematika (Mathematics)** — muammoni raqamli usullarda yechish, tahlil qilish va modellashtirish.

STEAM ta'limining asosiy prinsiplaridan biri — o‘quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga undashdir. Bu jarayonda ta'lim fanlari orasidagi chegaralar mutlaqo o‘chadi va o‘quvchilar fanlararo bilimlarni birlashtirib, yangi yechimlar izlashga, ilmiy va ijodiy yondashuvlarni birlashtirishga o‘rgatiladi. Tanqidiy fikrlash esa o‘quvchidan o‘z fikrini izchil ravishda, mantiqan bayon qilishni talab qiladi.

STEAM metodikasining asosiy afzalligi shundaki, bu texnologiyalar o‘quvchilarda yuqori darajada tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Bu esa o‘quvchilarga nafaqat amaliy bilimlarni egallashni, balki o‘z fikrlarini izchil va mantiqan bayon etishni o‘rgatadi.

Tanqidiy fikrlash — bu ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, izohlash va qarorlar chiqarish jarayonidir. Boshlang‘ich sinfda STEAM texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarda quyidagi tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin:

1. **Muammo yechish va qaror qabul qilish** - STEAM texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadilar. Masalan, ilmiy tajribalar, san'at asarlarini yaratish yoki muhandislik dizaynlarini ishlab chiqishda o‘quvchilar o‘zlarining ijodiy va tanqidiy yondashuvlarini qo‘llaydilar.
2. **Mantiqiy fikrlash** - Matematik va ilmiy tajribalar orqali o‘quvchilar analiz qilish, tahlil qilish va muammoni yechish jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantiradilar. Buning uchun o‘quvchilar ko‘pincha turli xil usullarni sinab ko‘rishadi va eng samarali yechimni tanlashadi.
3. **Kreativ yondashuvlar** - STEAMning san'at va dizayn elementlari o‘quvchilarga ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, ular o‘z g‘oyalari va yechimlarini tasviriy san'at, musiqa yoki boshqa san'at shakllari orqali ifodalashlari mumkin. Bu o‘quvchilarga muammoni turli nuqtai nazarlardan ko‘rishga va yangi yondashuvlarni sinashga yordam beradi.
4. **Tashkiliy va jamoaviy ish ko‘nikmalari** - STEAM loyihalari ko‘pincha jamoa ishini talab qiladi. O‘quvchilar guruhda ishlash, fikrlarni muhokama qilish va birgalikda qarorlar qabul qilish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradilar.

Boshlang‘ich sinfda STEAM texnologiyalarini qo‘llash o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatishda muhim rol o‘ynaydi. STEAM texnologiyasi tushunchasi keng tushuncha sanaladi. Ushbu texnologiyada samarali foydalanish dars jarayonini qiziqarli, noodatiy va integratsion tashkillashtirishga ko‘maklashadi. O‘quvchi bir topshiriqni bajarish jarayonida aynan bir yo‘l tanlashdan chekinishi kerakligini, masala muammosini yechishda turli fan sohalariga murojaat qilish kerakligini tushuntirib borishimiz kerak. Shu tushunchani singdirish jarayonida STEAMning fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarini birlashtirishi o‘quvchilarga yanada tizimli, mantiqiy va ijodiy fikrlashga yordam beradi. Shu bilan birga, STEAM texnologiyalari o‘quvchilarni amaliy faoliyatlar orqali o‘z bilimlarini sinashga undaydi va ularni muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarga o‘rgatadi. Bunday metodik yondashuv o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, bu esa ularni kelajakda muvaffaqiyatli insonlar sifatida shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 23-son Qarori.

GERMENEVTIK METODNING QO‘LLANILISHI

Sidiqova Dilora Shavkatovna
Buxoro davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: ushbu maqolada germenevtik metodning fanga qo‘llanilishi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Germenevtik metodning darsda qo‘llashning samarali usullari to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: tafakkur, tushunish, anglash, shakllantirish, matn, pedagogika, adabiyotshunoslik, tahliliy, kognitiv, mexanizm.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida davlatimiz rahbarining asarlari, nutqlari va chiqishlari talabalarda ijtimoiy-siyosiy tafakkurni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, “Yangi O‘zbekiston – inson qadri ustuvor bo‘lgan jamiyat” tamoyili asosida ta’lim tizimi insonni

anglaydigan, fikrini ayta oladigan, eshitganini talqin eta oladigan shaxsni yetishtirishni maqsad qilgan.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, kompetensiyalarga asoslangan yondashuvni joriy etish, innovatsion metodlardan foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishidir. Prezident farmon va qarorlarida ta’limda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonini yo‘lga qo‘yish belgilab berilgan.

Germenevtika bugungi kunda epistemologik, lingvistik va pedagogik metod sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. U insonning ma’no anglash mexanizmini, tafakkur va til o‘rtasidagi bog‘liqlikni, shuningdek, talqin va tushunish jarayonidagi subyektivlikni chuqur o‘rganadi [3].

Germenevtika ilmiy metod sifatida asosan Friedrich Schleiermacher tomonidan ishlab chiqilgan. Schleiermacher, germenevtikaning muhim nazariy asoslarini yaratgan va ularni gumanitar fanlarda, xususan, adabiyotshunoslikda qo‘llashni boshlagan. Germenevtik yondashuvning ilmiy metod sifatida fanga kirib kelishi ham aynan 19-asrda bo‘ldi.

Schleiermacher germenevtikani ilmiy metod sifatida shakllantirgan va “muallifni tushunish” tamoyilini ishlab chiqqan. Unga ko‘ra, o‘quvchi matnni tushunishda muallifning ichki dunyosini va tarixiy kontekstini hisobga olish zarur. Schleiermacher uchun germenevtika nafaqat diniy matnlarni talqin qilish, balki har qanday matnni chuqur tushunish jarayoni bo‘lib, har bir matnning o‘ziga xos tarjimasi mavjudligini ta’kidladi. Shuning uchun ham hozirgi kunda germenevtik metoddan foydalanib darslarni tashkil qilish, darslarni yaxshi o‘zlashtirish uchun yaxshi imkoniyat yaratgan bo‘lamiz [1].

Germenevtikaning ilmiy metod sifatida rivojlanishi 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida kuchayib bordi. Bu davrda germenevtik yondashuv faqatgina adabiyot yoki diniy matnlarni talqin qilish uchun emas, balki barcha ijtimoiy fanlarni, insoniyat tajribasini, tarixiy jarayonlarni va madaniyatlarni o‘rganish uchun qo‘llanila boshlandi. Germenevtika, ayniqsa, adabiyotshunoslik, tarixshunoslik, psixologiya, sotsiologiya va pedagogikada keng tarqalgan metodga aylandi [4]. Germanavtika falsafa, adabiyotshunoslikdan tashqari pedagogikada keng qo‘llanilmoqda. Chunki, hozirgi zamonaviy pedagoglar o‘quvchilar darslarni o‘zlashtirishlari uchun turli xil metodlardan foydalaniladi. Bu metod faqatgina o‘quvchilar uchun emas, balki talabalar uchun ham keraklidir.

Germenevtik metodlardan darsda foydalanish usullari

1. “Savol-talqin” metodi

Talabalarga eshitilgan matn asosida quyidagi turdagi savollar beriladi:

Mazmuniy (Nima haqida?)

Tahliliy (Nima uchun shunday deyilgan?)

Shaxsiy (Siz bunga qanday qaraysiz?)

Kognitiv (Bu axborot sizning bilimlaringizga qanday ta’sir qildi?)

2. “Raqobatli guruh talqini”

Talabalar kichik guruhlarga bo‘linadi va eshitilgan fikrga nisbatan o‘z talqinlarini ishlab chiqadilar. Har bir guruh o‘z fikrini asosli tarzda himoya qiladi.

3. “Simulyativ rolli o‘yin”

Eshitilgan nutqdagi personajlar yoki mavzular asosida rollar beriladi. Talabalar ularni jonlantirib, o‘z rollari orqali eshitilgan fikrlarni ijodiy ifodalaydi.

4. “Ichki nutq” texnikasi

Talabalar ichki (yordamchi) savollar orqali eshitgan fikrni o‘z onglarida qayta ishlaydilar:

Bu fikr meni qanday o‘ylantirdi?

Men bu haqida ilgari qanday bilardim?

Men buning mohiyatini qanday tushundim?

5. “Kontekstual xaritalash”

Talaba eshitgan ma’lumotni semantik xarita ko‘rinishida tuzadi. Bu – asosiy g‘oya, bog‘liq fikrlar, tarixiy misollar va shaxsiy xulosalarni o‘z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. *Шлеермахер Ф. Герменевтика. – СПб.: Европейский дом, 2004.*

2. Allayarova S. Badiiy ijod germenevtikasi –T.:Universitet, 2011. 29.
3. Allayarova S.N. Falsafiy germenevtikaning metodologik jihatlari. Fals.fan. nomz. diss.– T.: Universitet, 2010.
4. Qosimova D. Germenevtika va til o‘qitish metodikasi: nazariy va amaliy asoslar. – T.: TDPU, 2020. – 198 b.

“TO‘Y” KONSEPTI IFODALOVCHI BIRLIKLARNI O‘QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Qochqorova Zulfizar
FDU o‘qituvchisi
Yo‘ldosheva Gulyora
FDU talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilida “tòy” konsepti orqali ifodalanuvchi birliklarning lingvokulturologik mazmuni, ularning tarjimaviy ko‘rinishlari, nutqiy faoliyatdagi o‘rni hamda ta’lim jarayonida o‘rgatilish metodikasi yoritilgan. O‘quvchilarda konseptual tafakkurni shakllantirish, madaniy kontekstni anglash hamda pragmatik ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan ta’limiy yondashuvlar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: to‘y, konsept, verbalizator, didaktik asoslar.

Til har qanday xalqning tafakkuri, madaniyati, urf-odatlari va ijtimoiy hayot tarzini ifodalovchi asosiy vosita hisoblanadi. Har bir til o‘zida muayyan xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi konseptual birliklar tizimini mujassamlashtiradi. Ushbu birliklardan biri – “tòy” konsepti – o‘zbek xalqining madaniy hayotida muhim o‘rin egallaydi. U ijtimoiy institut sifatida turmush qurish marosimlari, marosimga tayyorgarlik, unga oid an’ana va qadriyatlarni o‘z ichiga olgan murakkab va ko‘p qatlamli semantik birlikdir.

Zamonaviy tilshunoslikda konseptual tahlil va lingvokulturologik yondashuv asosida til birliklarini o‘rganish va ularni o‘rgatish ko‘proq dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu jarayonda har bir konsept o‘zining asosiy, ikkilamchi va assotsiativ komponentlari bilan tahlil qilinadi. “Tòy” konsepti ham bunday tahlil uchun boy leksik materialni taqdim etadi. Misol uchun, asosiy birliklar sirasiga to‘y, nikoh, kelin, kuyov, ota-ona; ikkilamchi birliklarga fotiha, sovchi, to‘y libosi, palov; assotsiativ birliklarga esa kuyov jo‘ralari, kelin salom, to‘y kuycha, duo, sovg‘a, raqs kabi leksik birliklar kiradi. Bularning har biri muayyan madaniy holat va vaziyatga xos bo‘lib, ularni o‘rgatishda madaniyatlararo kommunikativ kontekst alohida ahamiyat kasb etadi.

Chet tilini o‘rgatishda yoki ona tilining semantik imkoniyatlarini ochib berishda bunday konseptual birliklardan foydalanish til o‘rganayotgan shaxsda til bilan birga madaniy kompetensiyani ham shakllantiradi. Ayniqsa, o‘zbek tilida “tòy” konsepti orqali ifodalanuvchi birliklarni ingliz tilidagi “wedding”, “marriage”, “reception”, “bridal shower” kabi ekvivalentlar bilan qiyosiy tahlil qilish tilshunoslikda tarjimaviy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, real hayotiy nutqiy vaziyatlarda to‘g‘ri ifodalanishni anglash va mos ravishda ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur konseptni o‘qitishda lingvokulturologik yondashuv, dramatizatsiya, sahnalashtirish, interaktiv topshiriqlar, yozma va og‘zaki mashqlar keng qo‘llanishi lozim. Misol uchun, “to‘yga tayyorgarlik ko‘rish”, “sovchilarning suhbatlari”, “kelin salom aytish”, “to‘y dasturxoni tuzish” kabi mavzularda sahnalashtirish mashqlari o‘quvchilarni tilga va madaniyatga jalb etadi. Shuningdek, real hayotiy videomateriallar, intervyular, folklor matnlari ham darslarda foydalanish uchun foydali vositadir. Bu vositalar orqali o‘quvchilar konseptni kontekstdan anglaydi, uni boshqa madaniyat vakillariga qanday izohlash kerakligini o‘rganadi.

Tòy konseptini o‘rgatishda e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan muhim jihatlardan yana biri – bu uning pragmalingvistik qirralaridir. “Kelin salom aytmoq”, “kuyov jo‘ralari yig‘ilishdi”, “ota duo qildi” kabi iboralar bevosita pragmatik vaziyatlarga bog‘liq bo‘lib, ularni oddiy grammatik yondashuv bilan emas, balki kontekstual va madaniy asosda tushuntirish zarur. Aks holda, ularning tarjimasi

yoki tushunilishi yuzaki bo‘lib qoladi. Masalan, “kelin salom aytmoq” iborasini ingliz tiliga bevosita “the bride says hello” deb tarjima qilish noto‘g‘ri bo‘ladi; to‘g‘riroq tarjima – “a traditional greeting ritual performed by the bride” tarzida bo‘lishi kerak.

Yana bir samarali yondashuv – bu korpus lingvistikasi imkoniyatlaridan foydalanishdir. Masalan, o‘zbek tilining milliy korpusi yoki ingliz tilidagi COCA korpusidan foydalanib, “tòy” va “wedding” birliklarining real nutqiy kontekstda qanday qo‘llanilishini tahlil qilish mumkin. Bu o‘quvchilarga leksik birliklarning haqiqiy ishlatilish sohalarini o‘zlashtirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, “tòy” konsepti o‘zbek tilining lingvokulturologik boyligini ifodalovchi muhim semantik birlik bo‘lib, uni o‘qitish faqatgina lug‘aviy yondashuv doirasida emas, balki madaniy, konseptual, pragmatik va didaktik jihatlarni uyg‘unlashtirgan holda amalga oshirilgandagina til o‘rganish jarayoni mukammallashadi. Bunday integrativ yondashuv natijasida o‘quvchilarda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya, tilga nisbatan chuqur estetik va semantik tushuncha shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Шаклеина Н.Ю. Концепт как единица лингвокультурологии. – М.: Институт языкознания РАН, 2010. – 182 с.
4. Ахмедова Д. Ўзбек тилида концепт таҳлили. – Т.: Фан, 2019. – 144 б.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
6. COCA – Corpus of Contemporary American English. https://www.english-corpora.org/coca/ (murojaat qilingan sana: 12.05.2025)

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINING DARS JARAYONIDA OG’ZAKI VA YOZMA NUTQ KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI

Xudaybergenova Nawrızbiyke Qanat qızı
Nukus davlat pedagogika instituti,
Ta’lim va ta’rbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang’ich ta’lim) 2-bosqich tayanch doktoranti.

Annotaciya: Mazkur maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarining og’zaki va yozma nutq ko’nikmalarini shakllantirish bosqichlari tahlil etilgan. Nutqiy faoliyatni rivojlantirishda psixolingvistik va pedagogik yondashuvlarning o’rni yoritilgan. Kommunikativ yondashuv asosida mashg’ulotlarni tashkil etish orqali o’quvchilarning muloqot ko’nikmalarini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, aniq misollar orqali nutqiy kompetenciyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishning afzalliklari ko’rsatib berilgan. Interfaol metodlar, vizual mareriallar va amaliy topshiriqlar qo’llanishi orqali o’quvchilar nutqiy faolligini oshirish usullari bayon etilgan. Xorijiy va mahalliy ilmiy qarashlar asosida tahliliy yondashuv berilgan.

Kalit so’zlar: og’zaki nutq, yozma nutq, boshlang’ich ta’lim, pedagogik texnologiya, nutqiy kompetenciya, kommunikativ yondashuv, kognitiv rivojlanish, interfaol metod.

Hozirgi zamon ta’lim tizimida o’quvchilarning og’zaki va yozma nutq ko’nikmalarini shakllantirish asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Nutqiy faoliyatni rivojlantirish bolaning shaxs sifatida kamol topishida, fikrini ravon bayon qilish, o’qish va yozish malakalarini o’zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang’ich sinf bosqichida bu ko’nikmalar asosiy kompetenciyalar tarkibiga kiradi. Ushbu maqolada og’zaki va yozma nutq ko’nikmalarining shakllanish bosqichlari, ularning o’ziga xos xususiyatlari, amaliy tajriybalar va metodik yondashuvlar bayon qilinadi. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining og’zaki va yozma nutq ko’nikmalarini rivojlantirish ta’lim jarayonining asosiy vaziyfalaridan biridir. Bu ko’nikmalar bolaning fikrini aniq ifoda etish, muloqot qilish va mustaqil fikrlash salahiyotini rivojlantirishda muhim o’rin tutadi.

O’quvchilarning nutqiy ko’nikmalarini shakllantirishda tilshunoslik, psixolingvistika va pedagogika sohasidagi bir qancha nazariy yonadashuvlar asos bo’lib xizmat qiladi. L.S.Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “Yaqin taraqqiyaot zonasi” nazariyasi shuni ko’rsatadiki, bola nutqiy rivojlanishda ko’makka muhtoj bo’lgan vaziyatda, yaqin kattalari yoki tengdoshlari yordamida yuqori darajaga ko’tariladi. Bu yondoshuv o’qituvchilarning o’quvchiga mos metodik yordam ko’rsatishning muhimligini ta’kidlaydi [1].

Shuningdek, J.Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi nazariyasiga ko’ra, 6-10 yoshdagi bolalar aniq fikrlash bosqichida bo’lib, ular real holatlar asosida fikr yuritadilar. Bu esa dars jarayonida konkret misollar, hayotiy voqealar va vizual materiallardan keng foydalanishni talab qiladi. Nutqiy ko’nikmalarni rivojlantirishda bu nazariya muhim metodik mezon bo’lib xizmat qiladi [2].

Til o’rganishning kommunikativ yondashuvini M. Halliday [3] va Dell Hyneslar [4] o’quvchilarning til orqali muloqot qilish ehtiyojini qondirishga qaratilgan. Bu yondashuvda til o’rganish – bu nutqiy faoliyat, muloqitda qatnashish, fikr almashish jarayoni sifadida qaraladi. Shu boisdan boshlang’ich ta’limda muloqotga asoslangan topishmoqlar, rolli o’yinlar, savol- javob mashqlarlari keng qo’llaniladi.Ushbu tadqiqotda pedagogik kuzatuv, eksperiment,o’quvchilarning yozma ishlari tahlili, savolnomalr va suhbatlar metodlardan foydalanish mumkin.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari bilan olib borilgan tajriba – sinov ishlarida og’zaki va yozma ko’nikmalar quyidagi bosqichlarda shakllanishi aniqlangan:

1. Tayyorlov bosqichi:
   - -So’zlar ustida ishlash, talaffuz mashqlari;
   - -Rasm asosida gap tuzish;
   - -savol – javob orqali so’z boyligini oshirish.

2. Boshlang’ich bosqich:
   - -Oddiy gaplardan iborat matnlar tuzish;
   - -Kundalik hayotga oid voqealarni og’zaki bayon qilish;
   - -Fikrni soddalashtirib yozma tarzda ifodalash.

3.Mustahkamlash bosqichi:
   - -Hikoyalarni qayta yozish;
   - -Matnga sarlavha qo’yish, mazmunini aytish;
   - -Og’zaki hikoyani yozma shaklga keltirish.

4. Ijodiy qo’llash bosqichi:
   - -Mustaqil matn tuzish (fantastic hikoya, taassurotlar);
   - -Insho yozish (oilam, maktabim, tabiat haqida);
   - -Dialog va monolag shakllarini tuzish [5;37].

Bu bosqichlarning samaradorligi darsni to’g’ri tashkil etish, o’quvchilarni qiziqtirish va faol ishtirokini ta’minlash orqali erishiladi. Har bir bosqichda o’quvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlari, nutq rivojlanish darajasi hisobga olinishi lozim. Shuningdek, oilaviy muhit, atrofdagi ijtimoiy sharoit ham bu jarayonga bevosita ta’sir qiladi. Tajriba darslari davomida aniqlanishicha,

Og’zaki nutqni rivojlantirish uchun quyidagi mashqlar o’z samarasini berdi:

- -Rasmga qarab hikoya tuzish:
- -Tez aytish, topishmoqlar va maqollar orqali so’zlashuv;
- -Guruhlarda ishlash orqali fikr bildirish.

Yozma nutqni rivojlantirishda esa:

- -Matn bo’yicha savol-javoblar tuzish;
- -Reja asosida yozma bayon qilish;
- -Matnni tahrirlash va qayta yozish usullari foydali bo’ldi.

Xulosa. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining og’zaki va yozma nutq ko’nikmalarini shakllantirish-ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlantirishda asosuy o’rin egallaydi. Ko’nikmalarni bosqichma bosqich o’rgatish, metodik yondashuvlarni uyg’unlashtirish, innovacion texnologiyalarni qo’llash yuqori natijalarga olib keladi. O’qituvchi har bir bosqichga mos

topshiriqlarni puxta rejalshtirishi, individual yondashuvi orqali har bir o'quvchining nutqiy rivojlanishiga yordam berishi zarur. Amaliy tajriyba shuni ko'rsatdiki, og'zaki va yozma nutqni uyg'un rivojlantirish ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1]. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

[2]. Piaget, J. (1959). The Language and Thought of the Child. Routledge & Kegan Paul.

[3]. Halliday, M.A.K. (1975). Learning How to Mean: Explorations in the Development of Language. Edward Arnold.

[4]. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In: J.B. Pride and J. Holmes (eds) Sociolinguistics. Penguin.

[5]. N. G'ofurov "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish metodikasi". - T.: O'qituvchi, 2019

BOSHLANGICH SINFDA JADVALDA KO‘PAYTIRISH VA BO‘LISHNI O‘RGATISHDA UMUMLASHTIRISH USULIDAN FOYDALANISH

Saipova Zyodaxon Yunusbaevna
Guliston tumanidagi 29-maktabning
boshlangich sinf o'qituvchisi,
Renessans ta'lim universiteti bitiruvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinfda ko'paytirish va bo'lishni o'rgatishda umumlashtirish usulidan foydalanishning maqsad va vazifalar mohiyati ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: Matematika, ijtimoiy, moslashtirish, zamonaviy, ta'lim, ko'paytirish, jadval, bo'lish, xisoblash, aksiomatik, umumlashtirish.

Matematikani o‘rganish o‘quvchilarda ijtimoiy hayotga moslashishini ta'minlaydi. Matematika fani ijtimoiy hayotni ya'ni, borliqni bilishning tavsif va metodlari shakli sifatida, umuminsoniy qarashlarning bir qismi shaklida tasavvur etilishini, jamiyat taraqqiyoti uchun muhimligini ochib beradi.

Zamonaviy ta'lim o‘quvchilarda darslarni to‘liq va chuqur o‘zlashtirishga, shuningdek, darsda umumlashgan usullardan mustaqil, ijodiy yondoshuvlar asosida foydalanishni amalga oshirilishi kerakligini ko‘rsatmoqda. O‘quv jarayonida o‘quvchilar jadvalli ko‘paytirish va bo‘lishni umumlashgan usullardan foydalanib amalga oshirish ularda bilim, ko‘nikma va malakalarini yanada rivojlanib borishiga xizmat qiladi. Buning uchun darsda har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta'minlovchi, o‘quvchilarning ta'limiy-tarbiyaviy ish natijalari uchun mas'uliyatini oshiradigan shunday vazifalar ishlab chiqilishi zarur. Quyida jadvalli ko‘paytirish va bo‘lishni umumlashgan usullardan foydalanib amalga oshirish jarayoniga oid metodik tavsiyalar asosida ko‘rib chiqamiz.

Ko‘paytirish jadvalini mustahkam o‘zlashtirishni ta'minlash uchun o‘quvchilar ishini shunday tashkil qilish kerakki, jadvalli ko‘paytirish va bo‘lishning hisoblash ko‘nikmalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sifat jihatidan shakllantirilsin, ongli bo‘lsin va jadvaldan tashqari turli usullarda ko‘paytirish va bo‘lish amalini qo‘llay olsin. O‘qituvchi bunga o‘zining uslubiy ishlarini bosqichma-bosqich qurish orqali erisha oladi. Faqatgina, qat'iy va izchil metodologiya maktab o‘quvchilarini ko‘paytirish jadvalini tuzish zamirida yotgan nazariy faktlar bilan tanishish vaqtni taqsimlashga, keyin esa jadvallarni tuzishga va ularni keyinchalik yodlashga yordam beradi.

Jadvalli ko‘paytirish va bo‘lish quyidagi ketma-ketlikda o‘rganiladi:

- ✓ ko‘paytirishning o‘ziga xos ma'nosi;
- ✓ bo‘linishning o‘ziga xos ma'nosi;
- ✓ ko‘paytirishning almashinish xususiyati;

✓ komponentlar orasidagi munosabat.

Birinchi bosqichda ko‘paytirish va bo‘lish amallari haqida bilimlar shakllantirilsa, ikkinchi bosqichda asosiy e’tibor o‘quvchilarning ko‘paytirish jadvallarini va tegishli bo‘lish holatlarini o‘zlashtirishiga qaratiladi. Ko‘paytirish va bo‘linishni birinchi navbatda ularni alohida o‘rganishni ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir, chunki bu holda asosiy narsa ular o‘rtasidagi munosabatlarni ochish emas, balki bu harakatlarning o‘ziga xos ma’nosidir.

Bir xil atamalarni qo‘shish holatlari uchun yangi arifmetik amalni kiritish zarurligini tushunish uchun siz turli xil real vaziyatlardan foydalanishingiz mumkin. Masalan: o‘quvchilardan oshxonada devor yotqizish uchun zarur bo‘lgan plitkalar sonini hisoblash so‘raladi. Devor kvadratlarga bo‘lingan to‘rtburchaklar shakliga ega. O‘quvchilar kvadratlarni bittalab sanash usulida harakat qilishni boshlaydilar, lekin ular ishning mashaqqatliligini aniqlaydilar. Buni ta’kidlab, o‘qituvchi javob topishning osonroq yo‘lini topish vazifasini qo‘yadi. Shundan song, o‘qituvchi ko‘paytirish belgisi yordamida yangi yozuv kiritadi va o‘quvchilardan yozuvlarni moslashtirishni so‘raydi. Bular: ko‘paytirish bir xil hadlar yig‘indisini topish deb hisoblanadi. Bolalar qo‘shish va ko‘paytirish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishlari kerak, mahsulotning har bir komponentining ma’nosini tushunishni o‘rganishlari kerak.

Ko‘paytirish va bo‘lishning jadvalli hollarini bilish, jadvaldan tashqari ko‘paytirish va bo‘lishning asosidir. Bu bilimlar ko‘p xonali sonlarni bir xonali va ko‘p xonali songa og‘zaki ko‘paytirish va bo‘ish, qoldiq bilan bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirishda, shuningdek, ko‘paytirish va bo‘lishning yozma algoritmlarini o‘rganishda zarurdir. Jadval natijalarini tez va to‘g‘ri takrorlamasdan turib, ko‘paytirish va bo‘lishni og‘zaki va yozma ravishda o‘rgatish mumkin emas. Ko‘paytirish va bo‘lish jadvallarini tuzishdan oldin o‘quvchilar ushbu jadvallarni tuzishda foydalanadigan hisoblash texnikasining asosi bo‘lgan nazariy masalalarni o‘rganish kerak.

Ko‘paytirish va bo‘lishning jadval hollarini tuzish va yodlashda turli xil umumlashtirish usulidan foydalanish bo‘yicha yondashuvlar mavjud:

Aksiomatik nazariya ko‘paytirishni “darhol ergashish” munosabati yordamida ko‘rib chiqadi va aksiomalarga asoslanadi. Masalan:

5*1=5 (1-aksioma)

5*2=5*1+5=10 (2-aksioma)

Bu yondashuv boshlang‘ich sinflarda o‘z aksini topadi. 1 ga ko‘paytirish qoida tariqasida hisobga olinadi: a sonini 1 ga ko‘paytirishda siz ko‘paytirilgan sonni olasiz. Yana tushuntiriladiki, a sonini ikkiga ko‘aytirganda, a soni a va 1 ko‘paytmasidan katta bo‘ladi, a sonini uchga ko‘paytirganda, a soni ko‘paytmadan katta bo‘ladi. Ushbu bosqichda o‘quvchilar jadvalli ko‘paytirishga asos bo‘lgan asosiy nazariy masalalarni o‘rganadilar (nazariy asos):

a) ko‘paytirish ma’nosi;
b) bo‘lish ma’nosi;
c) komponentlarning nomi va ko‘paytirish natijasi;
d) bir va nolni songa ko‘paytirishning maxsus holatlari;
e) ko‘paytirishning kommutativ xususiyati;
f) tarkibiy qismlarning nomi va bo‘linish natijasi;
g) komponentlar va ko‘paytirish natijasi o‘rtasidagi munosabat;
h) 10 raqami bilan ko‘paytirish va bo‘lishning maxsus holatlari;
i) ikkini ko‘paytirish jadvaliga mos keladigan ko‘paytirish va bo‘lish holatlarini o‘rganish;

1. Bu bosqichda o‘quvchilar ko‘paytirish va bo‘lishning tegishli holatlarining ko‘paytirish jadvallari va ustunlarini tuzadilar. Ushbu jadvallarni tuzish xususiyatlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin:

a) jadvalni tuzish ob’yektlar bilan harakatlar va raqamlardan foydalanishga asoslangan;
b) har bir jadvalni tuzish bir xil omillarni ko‘paytirish holatidan boshlanadi;

Ko‘paytirish jadvalining har bir ustunini o‘rganilib, ma’lumotlar ustunlari quyidagilarni

o‘z ichiga oladi:

1-ustun - raqamni birinchi doimiy belgi bilan ko‘paytirish;

2-ustun - raqamni ikkinchi doimiy xususiyatga ko‘paytirish;

3-ustun - birinchi omil bo‘yicha bo‘linish (komponentlar o‘rtasidagi munosabatlar va ko‘paytirish natijalari asosida);

4-ustun - ikkinchi omil bo‘yicha bo‘linish (komponentlar o‘rtasidagi munosabatlar va ko‘paytirish natijasi asosida).

Jadvaldan tashqari bo‘lishda quyidagi ko‘rinishdagi holatlar qaraladi: 60:3, 100:2, 80:20, 64:4 va 64:16. Yaxlit sonlarni bir xonali songa bo‘lib, o‘quvchilar jadvaldan tashqari ko‘paytirishdagidek mulohaza yuritishadi: 80 – bu 8 ta o‘nlik, 8 ta o‘nlik :2=4 ta o‘nlik, yoki 40.

80:20 ko‘rinishdagi bo‘lishda o‘quvchilar ularni o‘nliklar kabi bo‘lishadi. 8 ta o‘nlikni 2 ta o‘nlikdan qilib bo‘lishganda 4 chiqadi. 80:2 va 80:20 ko‘rinishdagi misollarni taqqoslashda alohida e’tibor berish lozim. O‘quvchilar ko‘pincha ularni chalkashtirishadi va bunday xatoga yo‘l qo‘yishadi: 80:20=40. Bu turdagi xatoliklaming oldini olish uchun bu holatlami taqqoslab, tanish bo‘lgan ko‘rsatmalilikdan foydalanishga (cho‘plar bog‘lamlariga) qaytish kerak.

Bo‘lishning keyingi usullarini o‘zlashtirish maqsadida o‘qituvchi quyidagi ko‘rinishdagi tayyorgarlik mashqlarini o‘tkazsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi:

Har bir son uchun shunday bo‘luvchini tanlangki, bo‘linmada 10 soni hosil bo‘lsin: 30, 40, 50, 60, 70, 80. Topshiriq yozma ravishda bajariladi: 30:3=10, 40:4=10 va hokazo.

30, 40, 80 soni qanday bir xonali sonlarga bo‘linadi? Topshiriqni bajarishda 1 sonini ham hisobga olish kerak, ya’ni daftardagi yozuv bunday ko‘rinishda bo‘ladi: 30:1=30, 30:2=15, 30:3=10, 30:5=6, 30:6=5.

Ikki xonali sonni ikki xonali songa bo‘lish.

Ikki xonali sonni ikki xonali songa bo‘lish ko‘nikmasini shakllantirish 100 ichida ko‘paytirish va bo‘lish jadvallarini yaxshilab bilishiga, ikki xonali sonni bir xonali songa ko‘paytirish ko‘nikmasiga, ko‘paytirish va bo‘lish orasidagi bog‘lanishni tushuntirishiga tayanadi. Ikki xonali sonni ikki xonali songa bo‘lishda bo‘linmani topishning to‘g‘riligini o‘quvchilar bo‘lish va ko‘paytirish amallari bilan tekshira olishlari kerak. Masalan:

45:15=3

15*3=45

45:3=15

Bo‘linmani sinash usuli bilan tanlash: 91:13 91 hosil bo‘lishi uchun 13 ni qanday songa ko‘paytirish kerakligini o‘ylab ko‘ramiz. Avval 13 sonini 2 ga ko‘paytirib ko‘ramiz 26 hosil bo‘ladi. 2 soni to‘g‘ri kelmaydi. 13 ni 3 ga ko‘paytirib 13*3=39, bizda esa 91 bo‘lishi kerak. 3 soni ham to‘g‘ri kelmaydi.

Bo‘linmani bo‘linuvchi va bo‘luvchining oxirgi raqamidan foydalanib, ko‘paytirish jadvalini bilish bilan topish. 91 soni 1 raqami bilan tugaydi. Uchga ko‘paytirish jadvalini eslaymiz. 3 sonini qanday songa ko‘paytirsa , ko‘paytma 1 raqami bilan tugaydi? Bu son 7, chunki 3*7=21. U bo‘linma sifatida to‘g‘ri keladimi, tekshiramiz: 13*7=91. Demak 91:13=7. Bu holda bo‘linmani tanlab olish uchun ko‘paytirishga doir faqat bitta misolni yechish kifoya bo‘ldi. Sinash usuli bilan yechilganda esa ko‘paytirishga doir 6 ta misolni yechishga to‘g‘ri kelgan edi. Bo‘linmani bo‘linuvchining va bo‘luvchining oxirgi raqami hamda to‘rtni ko‘paytirish jadvali bo‘yicha topish uchun o‘quvchi bor-yo‘g‘i ikkita sonni 2 va 7 ni tekshirib ko‘rishi zarur, chunki

14*2=28

17*7=98

Demak, 98:14=7. 4 sonini 2 ga ko‘paytirilganda va 7 ga ko‘paytirganda ko‘paytmalar 8 raqami bilan tugaydi.

Boshlang‘ich sinfda biz ongli hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish haqida gapirganligimiz sababli, ko‘paytirish jadvallarini tuzishdan oldin o‘quvchilar ushbu jadvallarni tuzishda foydalanishi mumkin bo‘lgan hisoblash texnikasining asosi bo‘lgan nazariy masalalarni o‘rganish kerak. Ammo jadvallarni tuzish va o‘quvchilarning ularni o‘zlashtirishga qaratilgan faoliyatini tashkil etish ketma-ketligi har xil bo'lishi mumkin. Ko‘paytirish harakati ma’nosining

to‘plam-nazariy talqini ob‘yektiv harakatlar tiliga osongina tarjima qilinadi va ilgari o‘rganilgan materialdan faol foydalanish uchun yangi tushunchani o‘zlashtirishga imkon beradi. Boshlang‘ich sinflarda ta’lim amaliyotida qo‘llanuvchi masalalar boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning arifmetik amallar bajarishni o‘rganishini tashkil etishga, didaktik prinsiplarini shakllantirishga turli darajada qulaylik yaratadi. Bu holat ularni shakllantirish ta’sir darajasi bo‘yicha guruhlarga masalalarni cheklash zaruriyatini qo‘yadi.

Biz o‘zimizning nazariy qarashlarimiz asosida boshlang‘ich sinfda matematika kursining metodik ta’minoti tarkibini aniqladik va boshlang‘ich sinf matematika fani darslarida o‘quvchilarning arifmetik amallar bajarishni o‘rgamshini tashkil etish didaktik prinsiplarining foydalanilmagan imkoniyatlarini belgiladik.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Bikboyeva N.U. va boshqalar. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi”. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: – 1996.-148 b.

2. Bikboyeva N.U. va boshqalar. Matematika 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: “O‘qituvchi” – 2003.160 b.

3. Axmedov M., Abduraxmonova N., Jumayev M. Matematika. O‘qituvchi kitobi. – Toshkent: “O‘qituvchi” – 2003.-146 b.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI.

Qurbonova Ozoda Usmonovna.
Jondor tuman 41-maktab o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda matematika darslari orqali o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik-psixologik omillar, ularning nazariy masalalariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: matematika, mustaqil fikrlash, aqliy tarbiya, ta’lim, ijodiy fikr, dars, bilim, xususiyat, ijodiy izlanish, o‘qitish, zamonaviy ta’lim.

Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi ko‘p jihatdan uning intellektual potentsiali bilan belgilanadi. Chunki, ilmiy potentsiali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarda doimo ilg‘or bo‘ladi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan uzluksiz ta’lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs- fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu tarzda fuqaroning eng asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bilim olish [1], ijodiy qobiliyatni namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanish, kasbi bo‘yicha mehnat qilish huquqi ruyobga chiqariladi. O‘zbekistonda ta'lim islohotlarini amalga oshirish bo‘yicha butunlay yangicha g'oyalar, yondashuvlar, tamoyillar va yo‘nalishlarga asoslangan bosqichga qadam qo‘ydi. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan quyidagi vazifa qo‘yildi: "Ta'lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik" [2]. Vatanimiz kelajagi islohotlarning borishi va ularning natijalari, xalqimizning bilim darajasi davr talabiga va tarraqqiyotiga qanchalik mosligiga, qanday mutaxassislar yetkazib berib, dunyo sahnasida o‘rnimizni egallashlariga bog‘liqdir. Shuning uchun mamlakatimiz rahbariyati ta’lim tizimini tubdan isloh qilishga katta e’tibor qaratmoqda.

Bugungi kunda olib borilayotgan ijodiy intellektual salohiyatni rivojlantirishga oid barcha ishlarning sifat samaradorligi talab darajasida emas. Jamiyat va davlat oldidagi talablardan kelib chiqib, talabalarning oliy ta’lim muassasalaridagi tahsili davomida intellektual ijodiy salohiyatni

rivojlantirish ishlarini muvaffaqiyatli olib borish zarur. Bu esa tarbiya jarayoniga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni, zamon talabi darajasida mutlaqo yangi tarbiya tizimini yaratishni talab qiladi.

Psixologlarning ta’kidlashicha o‘quvchilarga matematikani o‘qitishda ularning masalaga ijodiy yondashishlarini o‘stirish kerak, chunki busiz unda kelajakda fanning o‘rganilmagan qirralariga mustaqil kirib borish imkoniyatini beradigan bilim tizimini shaklllantirish mumkin emas.

Ijodiy fikrlash shaxsning individual xususiyati sifatida sub’ektning atrof-muhitdagi voqea va hodisalarga bo‘lgan munosabatida, turli muammolarni betakror usullar yordamida hal qila olishida namoyon bo‘ladi. Faqat ta’rif, teorema, formulalarni eslab qolish bilan ijodiy qobiliyatni shakllantirib bo‘lmaydi.

Ijodiy fikrlashni shakllantirish har bir o‘quvchiga alohida individual yondashish orqali amalga oshiriluvchi jarayondir.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishning eng muhim usulidan biri o‘quvchilarni turli darajadagi noan’anaviy masalalarni yechishga jalb etish, betakror va o‘ziga xos yechimlarni izlab topishga o‘rgatishdan iboratdir [4].

Ijodiy fikrlashni o‘stirish jarayonida noan’anaviy masalalarning quyidagi turlaridan foydalanish mumkin:

- qarama-qarshi yoki xato ma’lumotlar bilan berilgan masalalarni yechish. Buning uchun o‘quvchilar tahlil, taqqoslash kabi aqliy harakatlarni amalga oshirishi kerak;

-dastlabki ma’lumotlar yetarli bo‘lmagan masalalar. Bunday masalalarni yechish o‘quvchidan izlanishni, turli parametrlar orasidagi bog‘lanishni vujudga keltirishni talab qiladi;

- ortiqcha ma’lumot bilan berilgan masalalar. Bunda o‘quvchi eng zarur va muhim ma’lumotni tanlab olishi talab qilinib, u chuqur tahlil qilishi kerak bo‘ladi;

- savollari noaniq qo‘yilgan masalalar. Bunday masalalar orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashlarini rivojlantirish, noma’lum yoki noaniq ma’lumotlarning mohiyatini anglab yetish uchun izlanishni vujudga keltirish mumkin;

- yechim vaqti cheklangan masalalar ko‘proq tafakkur tezligini mashq qildirishga yordam beradi. Berilgan vaqt davomida masalaning yechimini topish uchun tezlik bilan turli g‘oyalarni ilgari surib, uni asoslab berish mumkin [4].

Noan’anaviy masalalarning yechimini topishda o‘quvchilarning tafakkurini faollashtirish uchun savollar tafakkur va xotirani faollashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

Bunda quyidagi nazorat usullaridan foydalanish mumkin:

Og‘zaki nazorat. Bunda matematik boshqotirmalar, krossvordlar, chaynvordlar asosiy rol o‘ynaydi. Misol uchun: “Masalalar qaymog’i”, “Matematik olimlar”, “Matematik terminlar” krossvordi va “O‘ylab top” boshqotirmasini tavsiya etish mumkin.

Tayanch iboralarga asoslangan yozma ishlar o‘tkazish.

Ularning mavzuga oid tuzilishi maqsadga muvofiqdir. Masalan: “tenglamani tekshirish” mavzusi bo‘yicha quyidagi tayanch iboralarni tavsiya qilamiz: tenglama, noma’lum, bir noma’lumli tenglama, qo‘shish, ayirish, nol, tenglik.

Savollarga javob berishda har bir matematik tushunchaning qo‘llanish darajasiga alohida e’tibor qaratiladi. Natijada o‘quvchi bir necha mavzular va adabiyotlarni qarashi lozim bo‘lib, ijodiy izlanishga sharoit yaratiladi.

Test savollari va javoblar varaqasini tarqatish.

Bunda savollar turli variantlarda, ammo, to‘g‘ri javoblar tarzida tuzilishi kerak. Berilgan javoblarning to‘g‘riligi o‘quvchidan katta mas’uliyatni talab qiladi, bu esa mustaqil fikrlash uchun asos bo‘ladi.

Masalalar yechish.

O‘quvchi uchun ijodiy xarakterdagi masalalar formulalarni esda saqlash emas, balki shu formulalardan foydalanish, tushuntirish yo‘llarini topib, o‘z bilimiga tayangan holda, ularni fikrlashga majbur etadi. Noan’anaviy masalalardan foydalanish shu sohadagi bilimni aniqlashga o‘rgangan formulani to‘g‘ri qo‘llay bilishga imkon yaratadi. Bunda o‘quvchilarga avval ularga

ma’lum bo‘lmagan yechish usullarini talab qiladigan masalalar topshiriladi. Qo‘llanilgan nazorat usullari o‘quv jarayonining samaradorligini oshiribgina qolmay, balki o‘quvchini ijodiy izlanishga, ijodiy fikrlashga, matematika fanini chuqur egallashga asos bo‘ladi.

Tavsiya etilayotgan usullar o‘quvchilarning barcha bilish jarayonlarini – idrok, xotira, tafakkur va xayolini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchida maqsadga intiluvchanlik, qat’iyatlilik, talabchanlik kabi sifatlarni tarbiyalaydi. Shaxsdagi intellektual zakovat yaxshi tashkil etilgan ta’lim-tarbiya jarayonidagina uyg‘onishi, taraqqiy etishi va shaxs kamolotini ta’minlash mumkin. Har bir pedagog o‘quvchilarning intellektual imkoniyatlarini maksimal ishga solish yo‘lini izlab topishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g'risida"gi O‘RQ - 637 sonli Qonuni. 2020 yil 23 sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga uchinchi Murojaatnomasi. https://president.uz/oz/lists/view/4057

3. Tolipov U.K., Sharipov Sh.S. O‘quvchi shaxsi ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari. - T., Fan, 2012

4. Yo‘ldashev J. G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. - T: Fan va texnologiya, 2008.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA HIKOYALARNI TAHLIL QILISHNING METODIK IMKONIYATLARI XUSUSIDA

A.Sh.Qahhorova
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarni badiiy matnlarni tahlili asosida innovatsion faoliyatga tayyorlashdan bosh maqsad- o’qituvchilarni yangilikka intiluvchanligini, yangilikni mustaqil izlash, yaratish va qo’llash ko’nikma va malakasini shakllantirish, ilg‘or pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarni o‘tkazish mahoratini takomillashtirishdan iborat ta‘lim islohotidagi o‘zgarishlar, innovatsion ta‘lim texnologiyalarini boshlang’ich sinf ona tili darslarini tashkil qilish va ta‘lim texnologiyalarning o‗rni va ahamiyati haqidagi fikrlar ilmiy-nazariy tahlil qilingan**.**

Kalit so’zlar: ta‘lim, pedagogika, interfaol metod, innovatsiya, o’qituvchi, pedagogik texnologiya, qissa,hikoya, Komiklik va fojiaviylik estetik kategoriyalari,nutq, nutq kategoriyasi, lingvistik hodisa va hokazo.

Dunyo adabiyoti standartlariga to‘liq javob beruvchi o‘zbek nasrining bebaho mulki bo‘lgan qissa va hikoyalarning boshlang`ich ta’lim dars tizimida ilmiy-nazariy, badiiy-estetik, milliy urf-odatlardan kelib chiqqan holda innovatsion texnologiyalar asosida tashkil qilishni o‘z ichiga oladi. O‘zbek qissa va hikoyalarining mohiyat va mazmunidan kelib chiqib, obrazlar va badiiy qahramonlar tizimini boshlang`ich ta’lim o‘quvchilarida obrazli va didaktik tarzda tahlil qilish, zamonaviy ta’lim tizimini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil qilish konsepsiyasini ishlab chiqish dissertatsiyaning asosiy vazifasidir. Badiiy asarlarga lingvistik hodisalar (dialektalizm, makoronizm, paralingvistizm, okkozionalizm) ning ta`siri, xalq kulgusi, askiya, latifa, loflarning badiiy adabiyotga ta`siri, qadimgi og`zaki dramalar hisoblangan komediya va tragediyalarning ta`sirini o‘rganish magistrlik dissertatsiyasining maqsad va vazifalari sanaladi. Komiklik va fojiaviylik estetik kategoriyalari o‘zaro zid bo‘lsa-da, badiiy ijodda o‘zaro aloqadorlikda, uyg‘unlikda ifodalanishi mumkin. Faqat dramatik asrlarda emas, balki nasriy asarlarda ham bu hodisa yorqin namoyon bo‘ladi. Tadqiqotdan maqsad hozirgi o‘zbek nasri, xususan, qissalarda komiklik va fojiaviylik mushtarakligi muallif estetik ideali, badiiy g‘oya va xarakterlar bilan bog‘liq badiiylik ko‘rsatkichi bo‘lishi mumkinligini Oybek, Mirkarim Osim,

Xudoyberdi To‘xtaboyev kabilar tadqiq etishdan iborat. Buni amalga oshirishda komiklik va fojiaviylik estetik kategoriyalarning umumiy va xususiy jihatlari, o‘zaro ta`sir va aloqalarini o‘rganish, komiklik va fojiaviylik uyg‘unligi badiiylik talablaridan biri ekanligini isbotlash va ta’lim tizimiga nutqiy salohiyatni rivojlantirish konsepsiyasini joriy qilish, “Mustafo”, “To‘maris” qissalarida komiklik va fojiaviylik uyg‘unligi bosh qahramon xarakteri bilan bog‘liqligini yoritish, komik pafosning tragizm bilan almashinuvini tekshirish kabi masalalar asosiy vazifalarimiz sirasiga kiradi. Shu bilan birga, o‘zbek nasri mulki bo‘lgan qissa va hikoyalarni quyi sinf o‘quvchilariga innovatsion va interfaol usullarda dars jarayoni tashkil qilish masalasi, asarlar qahramonlarining estetik va tarbiyaviy xususiyatlarini o‘quvchilar ongiga singdirish, shu maqsad asosida interfaol noan`anaviy darslar tashkil qilish, o‘quvchilarda nutqiy madaniyatni rivojlantirish, asar tahlilining nutq boyligi uchun ahamiyatin ilmiy- nazariy asoslash, “ma’naviy hayotimizni yanada riyojlantirish, ta’lim tizimida yangicha tadqiqotlar yaratish”[74] magistrlik dissertatsiyasining asosiy vazifasi sanaladi.

Estetik tushuncha va kategoriyalar, ularning umumiy va xususiy jihatlari, o‘zaro ta`siri masalalari adabiyotshunoslik, falsafa, estetika va san`atshunoslik fanlarida batafsil o‘rganilgan va qizg‘in bahs-u munozaralarga sabab bo‘lgan. Bu muammolar shaxs va jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgani uchun umumestetik muammo sifatida Arastu, Gegel, G.E.Lessing, M.Baxtin va boshqa mutafakkirlar tomonidan keng tadqiq etilgan[75].

O‘zbek adabiyotshunosligida B.Imomov, B.Jalilov, H.Abdusamatov kabi olimlar tomonidan dramatik tur, uning tragediya, komediya janrlari muammolarini o‘rganish borasida bir qator ishlar qilingan[76]. Bulardan tashqari M.Qo‘shjonov, B.Sarimsoqov, N.Karimov, I.Haqqulov, U.Normatov, B.Nazarov, H.Boltaboyev, S.Meli kabi olimlarning Navoiy, Gulxaniy, Hamza, Fitrat, A.Qodiriy, G‘.G‘ulom, A.Qahhor, S.Ahmad, N.Aminov, S.Siyoyev kabi atoqli adiblarimiz ijodidagi fojia, satira va yumor, zamon va makon, badiiy talqin va hayot mantiqiga moslik kabi esteteik hodisalar tabiatini o‘rganishga bag‘ishlangan ishlari mavjud.

B. Imomov, B.Jalilov, H.Abdusamatov, B.Adizov, B.Og‘ayev, S.Mahmudov, S.Og‘ayev, O.Roziqov, B.Najmiddinova, K.Qosimova, S.Matjonov, H.G‘ulomova, S.Sariyev I.Sulton[4] kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ammo boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompitensiyalarni rivojlantirishda qissa va hikoyalar tahlilining ijobiy ta’siri innavatsion tadqiq etilmagan. Milliy tarbiyaning ma’naviy asoslari, o‘quvchi shaxsida nutq kompitensiyalari va nutq boyligi immunitetni shakllantirish va ma’naviy-axloqiy madaniyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik masalalari mamlakatimiz olimlari A. Zunnunov, K. Hashimov, S.Nishonova, M.Ochilov, N.Ochilova, O‘ Tolipov, M.Usmanboyeva, M.Ahmedova, A.Avazboyeva, Y.Ismadiyarov[77] va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

---

[74] Mirziyoyev Sh.M.”Adabiyot va san’at , madaniyatni rivojlantirish xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir”. O’zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi maruza. 2017. 3-avgust.

[75] Aristotel. Poetika. – Toshkent: Adabiyot va san`at, 1980; Gegel G.V.F. Estetika v 4-x tomax. -M.: Iskusstvo, 1974; Lessing G.E. Izbranniye proizvedeniya. M.:1953; Baxtin M. Voprosi literature I estetiki. – M.: Xudoj.lit.,1975,- 502 s.; Baxtin M. Problemi poetiki Dostoevskogo.- M.: Sov.Rossiya, 1972,- 470 s.; Anikst A. Teoriya drami ot Aristotelya do Lessinga. - M.: Nauka. 1967; Gersen A. Ob iskustve. – M.; Iskusstvo, 1954; Vigotskiy L.S Psixologiya iskusstva. – M.: Iskusstvo, 1986. – 572 s.; Losev A.F. i Shestakov V.P. Istoriya esteticheskix kategoriy. – M.:1965, - S. 85-99.

[76] Imomov B. Hayot va dramatik konflikt. – Toshkent: Adabiyot va san`at, 1968; Imomov B. Tragediya va xarakter. – Toshkent: Adabiyot va san`at. 1977; Jalilov B. O`zbek dramaturgiyasi poetikasi masalalari. – Toshkent: Adabiyot Adizov B., Og‘ayev S., Mahmudov M. Roziqov O. Didaktika. –T: Fan, 1997.[76] Roziqov O., Adizov B., Najmiddinova B. Umumiy didaktika. –Buxoro: Durdona, 2012.[76] Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva., Sariyev Sh. Toshkent, 2009.[76] Ivanov P.I. Umumiy psixologiya.- T.: “O‘qituvchi” , 1967. 306-bet[76] Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent : “O‘qituvchi”, 1980. 245-bet.

[77] Zunnunov A.”Pedagogika nazariyasi”, Toshkent. A’lochi. 2006. Mavlonova R.,To’rayeva O.,Xoliqberdiyev K.”Pedagogika”, Toshkent, O’qituvchi.Hashimov K.,Nishonova S. “Pedagogika tarixi” IIqism, Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasinashriyoti, Toshkent, 2005-yil. Respublika ta’lim markazi.” Pedagogika tarixi”. Toshkent. O’qituvchi 1997. Jumanazarov A.” Buxoroda ta’lim tizimi tarixi”. Toshkent. 2017. Ochilov M.Ochilova N.”Oliy maktab pedagogikasi”. Toshkent. Fan. 2006. Ahmedova M.E.”Pedagogika nazariyasi va tarixi”. Toshkent. Tafakkur. 2011. Tolipov O’., Usmanbayeva M.”Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari”. Toshkent. O’qituvchi 2018. Azambayev A.,Ismadiyarov Y.” Kasbiy pedagogika”. Toshkent. “Cho’lpon”. 2014.

Bizning tadqiqotimiz obyekti bo‘lgan boshlang‘ich sinf darsliklaridagi qissa va hikoyalar texnologik topshiriqlar asosida tahlil kategoriyalarining o‘zaro aloqasi va uyg‘unligi masalalari, ularning aynan bolalar adabiyotida o‘ziga xos ifodalanishi masalasi shu bilan birga o‘quvchilar nutqining rivojlantirishdagi amaliy ahamiyati hali o‘rganilgan emas.

Jahon va rus adabiyotshunosligida estetik kategoriyalar tabiati, o‘zaro aloqasi, umumiy va xususiy jihatlari, inson tafakkur doirasiga ta’siri ancha keng tadqiq etilgan. O‘zbek adabiyotshunosligida esa drama, komediya, tragediya janrlari xususiyatlari o‘rganilgan bo‘lsa-da, nasriy asarlarda komiklik va fojiaviylikning o‘zaro aloqasi, namoyon bo‘lishi, o‘ziga xosligi, yozuvchi uslubi, estetik ideali, badiiy g‘oya, xarakterlar bilan bog‘liq jihatlari, ularning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqiga ijobiy ta’siri, nutq boyligini o‘stirishdagi ijobiy va estetik ahamiyati deyarli, o‘rganilmagan. Ijtimoiy hayot, uning turli jabhalarida estetik kategoriyalar va tushunchalar chambarchas aloqadorlikda mavjud, o‘zbek nasrida ular butun murakkabliklari bilan badiiy voqealikka aylangan asarlar ham ancha. Shundan kelib chiqilsa, boshlang‘ich sinf darsligidagi qissa va hikoyalarning nutq boyligi uchun ijobiy ahamiyati asosiidagi ilmiy yangiliklar quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- O‘zbek qissa va hikoyalarini boshlang`ich sinf yoshidagi o‘quvchilarga tahlil qilishda qo‘llanma bo‘la oladigan dars ishlanmalari taqdim etish va nutq tizimining rivojlanish omillari hamda, ilmiy asoslarni yaratish.
- O‘zbek qissa va hikoyalarini innovatsion usulda tahlil qilish nutqiy intelekt masalasining nazariya asoslarini yaratish, o‘rta umumta`lim maktablari va oliy o‘quv yurtlarining bakalavr bosqichlarida maxsus kurslar o‘tish uchun o‘quv dasturlari tuzishda dissertatsiyaning natijalaridan foydalanish imkoni mavjud.
- Boshlang`ich sinflarda an`anaviy dars tizimiga noan`anaviy texnologiyalar asosida o‘zbek qissa va hikoyalarini tahlil jarayonlari, metodik tavsiyalari o‘quvchilarda nutq o‘stirish va rivojlantirish imkoniyatlarini integratsion tashkil qilishda dissertatsiyaning amaliy ahamiyati beqiyosdir.
- Yosh avlod tarbiyasida o‘ziga xos didaktik ahamiyat kasb etgan qissa va hikoyalarning badiiy qahramonlari milliy urf-odatlarimizdan kelib chiqgan holda tahlil qilish, nutq tizimining o‘quvchilar individual faoliyatidagi ijobiy o‘zgarishlar uchun xizmat qiluvchi dars ishlanmalarining ilmiy asoslarini yaratish magistrlik dissertatsiyasining ilmiy yangiligi hisoblanadi.

Yangi avlod darsliklarining metodik imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o‘zbek qissalari va hikoyalari misolida o‘ziga xos milliy urf-odatlar va didaktik xususiyatlari namoyon bo‘lishi asnosida chiqarilgan ilmiy xulosalar boshqa adabiy tur va janrlarda shunday estetik hodisaning namoyon bo‘lishini tadqiq etish uchun olib boriladigan ishlar uchun tayanch bo‘lishi va o‘quvchilarda nutq komponentlarini ishlab chiqish nazariyasi ishning ilmiy ahamiyatini belgilaydi. Uning natijalari xarakter yaratishning bu usullarini boshqa yozuvchilar asarlarida qo‘llangan badiiy usullari tizimi bilan qiyosan o‘rganishda asqotadi. Shu bilan birga boshlang`ich sinf mavzulari tizimiga kiritilgan qissa va hikoyalarning ilmiy-nazariy, badiiy-estetik, axloqiy-didaktik tahlillari zamonaviy milliy maktablarda ta`lim tizimini tubdan isloh qilish va o‘quvchilarda chiroyli nutq imkoniyatlarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiy asar tahlili metodikasi adabiy asar tilini o‘rganish jarayonida tilshunoslik faniga murojaat qiladi, o‘zbek adabiy tilining estetik xususiyatlarini tahlil orqali yoritishni nazarda tutadi; ruhshunoslik fani bilan bog‘lanib, adabiy asar tahlilida qo‘llangan usul va vositalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yoshiga, bilim saviyasiga, ongiga, dunyoqarashiga nechog‘lik mos kelishini e’tiborga oladi.

Pedagogika va didaktika bilan chambarchas bog‘liqlikda adabiy asar tahlili metodikasi oxir-oqibat yosh avlodning barkamol, oqil insonlar sifatida shakllanishga ta’sir ko‘rsatadi, ezgulikni, go‘zallikni his qiluvchi, qadrlovchi, ma’naviyati barkamol shaxslarni voyaga etkazishga xizmat qiladi.

Adabiy asar tahlili metodikasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida adabiy asarlarni o‘rganish, estetik tahlil qilish malakasini tarkib toptirish va takomillashtirishlarida yordam

beradi; adabiy asarlarni tahlil qilish vositasida o‘quvchi yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularning estetik didlarini, nutqini, nutq madaniyati va nutq boyligini, fikrlash salohiyatini o‘stirishni ko‘zdatutadi.

Adabiy asar tahlili metodikasining tarkibini adabiyotshunoslik va adabiyot nazariyasidan o‘zlashtirilgan bilimlar, adabiyot tarixi, pedagogika, estetika, psixologiyadan tayanch bilimlar, amaliy malakalar tashkil etadi; yaxlit holda uning markazida ta’lim jarayoni turadi, shu jarayonda ishtirok etadigan o‘quvchilar va ularga estetik tahlil usullari, tamoyillari, adabiy asarlarni o‘rganish bosqichlarini ilmiy-metodik jihatdan yoritish; yangi avlod vakillari- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini adabiy asar tahlili metodikasiga oid bilim va malakalar bilan qurollantirish, ularning nutq bazasini shakllantirish badiiy tahlilning asosiy maqsadini tashkil etadi. Uning vazifalarini ana shu jarayonni mukammallashtirish, ilg‘or usullar va vositalarga tayanib, adabiy asarlarni estetik tahlil qilish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga va nutqiy faoliyatni rivojlantirishga o‘rgatish, unda adabiy tahlil malakasini tarkib toptirish va takomillashtirishga erishishdan iborat. Ta’limni samarali tashkil qilish muhim masala sanaladi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, yoshlarni ma’naviy-axloqiy shakllantirish, ularda mustaqil fikrlashni, nutq bazasini mukammal shakllantirish har bir tarixiy bosqichda jamiyatning asosiy vazifasi bo‘lib kelgan. ”Chunki, axloqiy pok, shaxsi go‘zal bo‘lgan xalqning ma’naviyati ham yuksak bo‘ladi”.[78]Adabiy asarlarni o‘rganish orqali o‘quvchiga nafosat tarbiyasi singdiriladi. Badiiy tarbiya adabiyot fanini o‘qitish orqali fanga oid muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘quvchilarda shakllantirishni ko‘zda tutadi. Ayni chog‘da o‘quvchining olam ranglari, hayotning mohiyati, go‘zallik tushunchalarini anglab etishiga ko‘maklashadi. Adabiy ta’lim jarayonida o‘quvchi hissiyoti tarbiyalanadi. Uning go‘zallik haqidagi tushuncha va tasavvurlari takomillashtiriladi. Bu borada badiiy asar tahliliga tayanib ish olib boriladi. Badiiy asarlar tahlili orqali o‘quvchining mustaqil fikrlash salohiyati o‘sadi, og‘zaki va yozma nutqi takomillashadi, o‘quvchida o‘z fikrlarini ilmiy-amaliy jahatdan asoslash malakalarishakllantiriladi. Hammani bir qolipda fikrlashdan ozod qilib, ma’lum mavzu yuzasidan rang- barang fikr mulohazalar yuzaga kelishida eng samarali hisoblangan tahlil usullariga tayanib ish yuritilsa, adabiy ta’lim o‘zining bosh maqsad muddaosiga erishadi. Shu bois mazkur magistrlik dissertatsiyasida adabiy asarlarni tahlil qilishning zamonaviy usullari va ularni qo‘llash, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq boyligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy nazariy va amaliy tavsiyalar berilgan. Ta’limning turli bosqichlaridan o‘rganilishi ko‘zda tutilgan badiiy asarlarni tahlil qilishning ilg‘or usullari yoritilgan. Zero, “Mamlakat va xalq mustahkamligi uchun sifatli ta’lim muhim poydevor” [79] hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Mirziyoyev Sh.M.”Adabiyot va san’at ma’naviy olamini mustahkamlash poydevoridir”. O‘zbekiston ijodkor ziyolilari bilan uchrashuvdagi ma’ruza. 2017. 3-avgust.

2.Mirziyoyev Sh.M.”O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqiyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari”. 2018. 7-avgust.

3.Savin N.V. “ Pedagogika” Toshkent “O‘qituvchi” nashriyoti 1983 y.

4.Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. “Pedagogika” Toshkent “O‘qituvchi” 2001 y.

5.Zunnunov A. “Pedagogika nazariyasi” Toshkent “ Aloqachi” 2006y.

6.Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Toshkent, O‘qituvchi 2011.

7. Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. Bolalar adabiyoti. –Buxoro.: Durdona,2019.- 420 b

8. Masharipova Z. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. T., 2008.

9.Matjon S. Kitob o‘qishni bilasizmi? . T., "O‘qituvchi", 1993, 144 b.

10. Matjonov S., Qurboniyozov M. Bolalar adabiyoti. Ijodiy - uslubiy izlanishlar.

[78] Olimov Sh.Sh.” Maxmudxo’ja Behbudiyning ta’limiy-axloqiy qarashlari”. Buxoro. “Durdona”. 2014. B-13.

[79] Dolimov U.” Isoqxon Ibrat”(istiqlol fidoiylar). Toshkent. Sharq. 1994. B-6.

T.: Nizomiy nomidagi TDPI 2009, 135 b.
11. Nusratova H. Bolajonlik saodati (Safar Barnoyev ijodi asosida). Toshkent.: Muharrir, 2011, 270 b.
12. Olimov M. Hozirgi o‘zbek adabiyotida pafos muammosi.-T.:Fan,1994

“O‘QISH” FANI MISOLIDA BADIIY MATNLARNI O‘QIB TUSHUNISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KOGNITIV KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Maxmudova Nigora Hikmatovna,
Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish fanidan badiiy matnlarni o‘qib tushunish orqali ularning kognitiv ko‘nikmalarini shakllantirishning texnologik yondashuvlari yoritilgan. Kognitiv ko‘nikmalar – fikrlash, tushunish, eslab qolish, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada o‘quvchilarda matn bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash, tushunchalarni umumlashtirish, asosiy g‘oyani ajratib olish, savollarga tahliliy yondashuv ko‘rsatish bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish darsi, kognitiv ko‘nikma, badiiy matn, o‘qib tushunish, metodika, texnologik yondashuv.

Hozirgi zamon boshlang‘ich ta’limida o‘quvchilarning nafaqat axborotni qabul qilishi, balki uni tahlil qilishi, anglab yetishi va hayotiy tajribasida qo‘llay olishi muhim o‘rin tutadi. Xususan, o‘qish fanining asosiy maqsadi – o‘quvchining matn bilan ishlash madaniyatini shakllantirish, mustaqil fikr yurita olishiga ko‘maklashishdir. Shu nuqtayi nazardan, badiiy matnlarni o‘qib tushunish jarayonida kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biridir. Maktab amaliyoti shuni tasdiqlaydiki, o'qishni yoqtirmaslik va u bilan bog'liq o'rganishdagi qiyinchiliklar ko'pincha o'qilgan narsani tushuna olmaslikdan kelib chiqadi. Yangi zamonaviy jamiyat nafaqat katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtiribgina qolmay, balki ulkan axborot oqimidan kerakli bilimlarni ajratib olish va uni amalda qo'llash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsga muhtoj.

Texnologiya umuman olganda barcha universal ta'lim faoliyatini shakllantirishga qaratilgan: kognitiv, kommunikativ, tartibga soluvchi, shaxsiy. Kommunikativ universal ta'lim faoliyati - o'qilgan narsalarni sharhlash va o'z pozitsiyasini shakllantirish, suhbatdoshni (muallifni) etarli darajada tushunish qobiliyati, darslik matnlarini ovoz chiqarib va ovoz chiqarib o'qish qobiliyati; kognitiv universal ta'lim faoliyati, ya'ni matndan ma'lumot olish qobiliyati.

Kognitiv ko‘nikmalar — bu bolaning aqliy faoliyatini tashkil etuvchi asosiy tarkibiy qismlardir. Bularga idrok etish, e’tibor, xotira, tafakkur, nutq, muammoli vaziyatda yo‘l topish kabilar kiradi. Bunday ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘quv jarayonining markazida turishi kerak.

Boshlang‘ich sinfda badiiy matnlar bilan ishlash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. **Matnga tayyorgarlik bosqichi:** mavzu, muallif haqida qisqacha ma’lumot, muqaddima suhbat.
2. **Matnni o‘qish:** tovushli o‘qish, izohli o‘qish, ifodali o‘qish.
3. **Matn ustida ishlash:** mazmunni tahlil qilish, asosiy g‘oyani ajratish, qahramonlar xarakterini baholash.
4. **Kreativ yondashuvlar:** matn asosida rolli o‘yinlar, sahnalashtirish, rasm chizish, savol-javob.

Kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi

O‘qish darsida kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagi texnologik yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- **Klaster tuzish texnologiyasi:** asosiy tushunchalar atrofida fikrlar guruhlanadi. Bu tahliliy va umumlashtiruvchi fikrlashni rivojlantiradi.
- **“Insert” texnologiyasi:** matnni o‘qish jarayonida belgilar qo‘yish (masalan: + – bilganim, - – bilmaganim, ? – tushunarsiz joy). O‘quvchi o‘z fikrlashini nazorat qiladi.
- **Savol-javob asosida fikr yuritish:** ochiq savollar orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi faollashadi.
- **Tahliliy yozma ishlar:** qisqacha bayon, matnga ssenariy tuzish, yangi yakun yasash.

O‘qituvchi faoliyatining o‘rni

O‘qituvchi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini quyidagicha ta’minlashi mumkin:

- Didaktik materiallarni yosh xususiyatlariga mos tanlash;
- Har bir o‘quvchining individualligini hisobga olish;
- Savol berish orqali mustaqil fikrlashga undash;
- O‘qish madaniyatini shakllantirish.

Bu texnologiya “uch bosqichli bolalar tomonidan san’at asarlarini maqsadli individual tushunish va o‘zlashtirish jarayonidir

1-bosqich. O’qishdan oldin matn bilan ishlash . Maqsad: kelajakdagi o'qishni bashorat qilish va bolada kitob o'qish istagi va motivatsiyasini uyg'otish. Asosiy texnikalar: 1) Oldindan ko'rish (bo'lajak o'qishni oldindan ko'rish, bashorat qilish). Matnning semantik, tematik, emotsional yo‘nalishini aniqlash, asar nomi, muallifning ismi, kalit so‘zlar va matn oldidagi illyustratsiya asosida, o‘quvchi tajribasidan kelib chiqib, uning personajlarini aniqlash. 2) O‘quvchilarning mehnatga umumiy (tarbiyaviy, motivatsion, emotsional, psixologik) tayyorgarligini hisobga olgan holda dars maqsadlarini belgilash. Bu maktab o'quvchilarining ma'lum darajada mustaqilligini o'z ichiga olgan ma'lum mashqlar yordamida amalga oshiriladi, ular dars boshida bolalarni yangi ish bilan yaqinlashib kelayotgan o'quv ishlariga qiziqtiradilar, ijobiy his-tuyg'ularini uyg'otadilar va ularni ijodiy fikrlashga majbur qiladilar.

2-bosqich. O`qish jarayonida matn bilan ishlash. Maqsad: matnni tushunish va o'quvchi talqinini yaratish (tushunchalar, baholashlar). Qayta o'qish ("sekin" o'qish) paytida matnni to'liq idrok etishni ta'minlang. 1) Matnni dastlabki o'qish. Birlamchi idrokni aniqlash. O‘quvchilarning dastlabki taxminlari va ular o'qigan matnning mazmuni va hissiy rangi o'rtasidagi mos kelishini aniqlash.

O‘quvchilar va adabiy asar muallifi o‘rtasidagi “ Suhbat” matnni o‘qish jarayonida matn bilan ishlash texnikasidir. O‘quvchilarni matnda bevosita va yashirin mualliflik savollarini ko'rishga o'rgatish juda muhimdir. Qoida tariqasida, yozuvchining o'zi ularga javob beradi. Qanday bo'lmasin, bu savollar to'xtashni, o'ylashni, taxminlar bilan javob berishni va keyin o'qishni davom ettirayotganda ularning to'g'riligini tekshirishni talab qiladi. O'qituvchining vazifasi bolalarni o'qiyotganda muallifga savol berishga o'rgatishdir. Bu savollar, ular o'qish jarayonida o'rganishlari mumkin bo'lgan javoblar, masalan: "Buni qanday tushuntirish mumkin?".., "Bundan nima kelib chiqadi?".., "Endi nima bo'ladi?".., "Nima uchun aynan shunday?".., "Nima uchun?".., "Bu kim?"... O'qish va o'zini o'zi baholash kabi savollar. p. 38] - O'qishni sharhladi Sharhlangan o'qish - tushuntirish, tushuntirish, fikrlash va taxminlar shaklida matnni talqin qilish bilan birga o'qish. Siz matnni jumla yoki parcha oxirigacha o'qib bo'lgandan keyin emas, balki haqiqatan ham kerak bo'lgan joyda sharhlashingiz kerak. Shuning uchun bolaning o'qishi istalgan vaqtda to'xtatilishi mumkin. Hech qanday holatda bolaning o'qishini: "To'xtating!", "Yetar!", "Bo'ldi!", "Bu erda to'xtang!" va hokazo. Bolaning o'qishini to'xtatish tabiiy ravishda sodir bo'lishi kerak. O‘quvchilarning o'qishini to'xtatish texnikasi : - o‘quvchilar uchun so‘z yoki so‘zdan so‘ng so‘z yoki iborani takrorlash (boladan keyin takrorlash); - bolalarning tasavvurini "faollashtirish", masalan, "Tasavvur qil...", "Ko'rdingmi?".., "Tasavvur qil?".. kabi so'zlar bilan; - keyingi suhbatni nazarda tutmaydigan maksimal darajada "siqilgan", "siqilgan" savolni shakllantirish, masalan: "Nega buni taxmin qildingizmi?" O'qituvchining

sharhlari qisqa va dinamik bo'lishi kerak. Sharh suhbatga aylanmasligi kerak. Bolalardan batafsil javoblarni talab qilishning hojati yo'q; ular qisqa, lekin his-tuyg'ularga to'la bo'lsin. 2) Matnni qayta o'qish. Sekin, “o‘ylanib” qayta o‘qish (butun matnni yoki uning alohida qismlarini. Bunday o‘qish yangi narsalarni o‘rganish istagini uyg‘otadi va o‘qish tezligini asta-sekin oshirish imkonini beradi. 3) Matnni tahlil qilish. Har bir semantik qism uchun aniqlovchi savol berish. Matn mazmuni yuzasidan suhbat. 3-bosqich. Matnni o‘qib chiqqandan keyin Maqsad: o'quvchining talqinini muallifning ma'nosiga mos ravishda tuzatish. Matnni chuqur idrok etish va tushunishni ta'minlash. 1) Matn asosidagi konseptual (semantik) suhbat. Matnning asosiy g'oyasini yoki uning asosiy ma'nolarining umumiyligini aniqlash va shakllantirish. O'qilganlarni jamoaviy muhokama qilish, muhokama qilish - izoh yozish - kitob treylerlarini kompilyatsiya qilish 2) Illyustratsiyalar bilan ishlash. Matndan rasmga o'tish, o'quvchilardan iloji boricha matnga tayangan holda, berilgan rasmning epizod mazmuniga yoki matndagi o'ringa qanchalik mos kelishini aniqlashni so'rash yaxshidir. Bolalarning rasmlari va rasmlari matnga nafaqat og'zaki, balki qog'ozga chizilgan rasmlari ham o'zlarini oqlaydi. – Tasviriy asarlar (chizmalar, diafilmlar yaratish, jamoaviy chizmalar va boshqalar). - Yaratilgan illyustratsiyalarni ko'rib chiqish – Kitob muqovasini modellashtirish - Musiqiy illyustratsiya 3) O‘quvchilar o'qish faoliyatining har qanday sohasiga asoslangan ijodiy vazifalar (hissiyotlar, tasavvurlar, mazmunni tushunish, badiiy shakl). - ijodiy qayta hikoyalashning barcha turlari (uchinchi shaxsda hikoya qilish, personajlardan birining nomidan takrorlash, fe'llarning grammatik zamonini o'zgartirish bilan takrorlash, fikrlash elementlari bilan takrorlash, qahramonlarning portretlarini tarkibga kiritish bilan takrorlash, agar bu portretlar bo'lmasa, hikoyaning o'zi uchun muhim bo'lgan lahzalar, og'zaki tasvirlash. ijodiy qo‘shimchalar bilan qayta hikoya qilish, badiiy davomi bilan qayta hikoya qilish) – Ertak e'lonlari va telegrammalarini tuzish - O'qilgan asar qahramoniga maktublar yozish – Sahnalashtirish va dramatizatsiya (barmoq teatri, qo‘g‘irchoq teatri, musiqiy sahnalashtirish) Ushbu texnologiya barcha darslarda qo'llaniladi. O‘quvchilarning pedagogik kuzatishlari shuni ko'rsatdiki, bu texnologiya ijobiy natijalar beradi. O‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyati salmog‘i sezilarli darajada oshdi, uning sifati va samaradorligi oshdi. Lekin eng qimmatlisi shundaki, bolalar ko‘proq kitob o‘qiy boshladilar, kitobxonlik doiralari kengaydi, kitobxonlikka qiziqish va ehtiyojlar oshdi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu texnologiya ta'lim standarti talablariga javob beradi. U o‘rganishga faoliyatga asoslangan yondashuvga asoslangan bo‘lib, u funksional savodli shaxsni shakllantirishni ta’minlaydi va o‘quvchilarda asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Samarali o'qish texnologiyasi barcha universal ta'lim faoliyatini shakllantirishga qaratilgan: kognitiv, kommunikativ, tartibga soluvchi, shaxsiy. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni matn bilan faol ishlashga jalb etish, umuman, intellektual rivojlanishga ham, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ham hissa qo'shishi, bu esa o'quvchilarning kelajakda hayotiy muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish imkonini berishi shubhasiz.

Badiiy matnlar – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nafaqat estetik dunyoqarashini, balki kognitiv faoliyatini ham rivojlantirishda muhim vositadir. O‘qituvchining metodik mahorati, tanlangan texnologiyalar, darsda yaratilgan psixologik muhit bu jarayonda asosiy omillardan sanaladi. Kognitiv ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish orqali o‘quvchilarning matn bilan ishlash, mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlari kuchayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Qodirova. **Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirish yo‘llari.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Sh.Sobirova. **Didaktik texnologiyalar asosida o‘qish darslarini tashkil etish.** – Samarqand: Zarafshon, 2022.
3. Vygotskiy L.S. **Pedagogik psixologiya.** – Moskva: Pedagogika, 1991.
4. Davletshin M.G. **Psixologiya.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
5. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik va metodik qo‘llanmalar.

КОММУНИКАТИВТІК СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕНІҢ БІРІ

Нурмаханбетова Жансая Халмаханбетқызы
7М01301-Бастауышта оқыту педагогикасы
мен әдістемесі білім беру
бағдарламасының II курс магистранты
Tashenev University, Қазақстан,
Шымкент қаласы.

Түйіндеме: Оқушының сөйлеу іскерлігін дамыту үшін: салыстыра отырып әңгімелесу, мәтін бойынша өз ойын ортаға салу, пікір алмасу, проблемалық сұрақтарды талдау, логикалық ой тұжырымын дамыта отырып сөйлеу, түйіндеу, ситуацияға байланысты сөйлеу, ойындар арқылы сөйлеу, сұраққа жауап беру, қорытындылау, өз пікірін айту сияқты сөйлеудің түрлерін қолдану әдістері сөз болады.

Резюме: для развития речевых умений учащегося используются такие виды речи, как: сравнительная беседа, изложение своих мыслей по тексту, обмен мнениями, анализ проблемных вопросов, речь с развитием логических рассуждений, обобщение, речь в зависимости от ситуации, говорение через игры, ответ на вопрос, подведение итогов, высказывание своего мнения. необходимо учитывать гражданский долг и готовность к выпуску конституционных обязательств по защите интересов Родины.

Қазіргі кезде шет тілін коммуникативтік оқыту мәселесіне ерекше назар аударылуда. Ағылшын тілін оқытудың жаңа технологиясы тілдің коммуниктивтік қызметін ескере отырып, оны коммуникативтік танымдық жағынан меңгертуді көздейді. Қатынастық әдіс XIX ғ. 60-70 жылдарында ағылшын тілі халықаралық қатынастық тіл статусын алған кезде Британияда пайда болды.

Бүгінгі тәуелсіз мемлекетімізде білімге деген көзқарас түбегейлі өзгеріп, оқытудың жаңа түрлері, әдістері, жаңа бағыттағы технологиялар пайда болып, олар білім мазмұнының толығымен, түбегейлі жаңаруына себепші болуда.

Оқыту әдістемесіндегі заман талабына сай әдістердің бірі коммуникативтік оқыту технологиясы. Осы мәселе жөнінде, яғни ағылшын тілін оқытудағы коммуникативті біліктілік деңгейді Германияның оқу бағдарламасын жасаған неміс ғалымдары Г.Нойнер, Г.Хунфельд былай түсіндіреді: коммуникация тіл және іс-қимыл (күлу, дауыс ырғағы сияқты) әрекеттері арқылы болады. Ол алдын-ала жоспарланған, дайындалған болуы немесе жоспарланбаған болуы мүмкін. Сабақ үстінде әдетте дайындалған, жоспарлы сөйлеу коммуникациясына көп көңіл бөлінеді [1,23].

Оқушылардың сабақта айтылған хабарлардың мағынасын түсінуі, олардың түпкі мақсатын танып білуі және өзінің жеке мақсатын іске асыруы өте маңызды іс. Осы біліктілік коммуниктивтік біліктілік деп аталады. Коммуникативтік біліктілік мынадай оқу мақсаттарын қамтиды:

1. Когнитивті мағыналық мақсат, яғни оқушы коммуникативтік жағдаяттарды әңгімелесу, сөйлесу, қарым-қатынас туындайтын жағдайларды таба білуі керек. Ол өзінің іс-әрекетінің, сөйлесуінің, қарым-қатынас жасауының барысында – осы жайттарды есекеруге дағдылануы, үйренуі қажет.
2. Әлеуметтік мақсат, оны жүзеге асыру кезінде оқушы өзін-өзі қалай ұстайтынын біле отырып, өз іс-әрекетіне жауап бере алады. Алға қойған мақсатына басқалармен бірге жетуге ұмтылады, сондай-ақ қарым-қатынас жасайтын әріптесімен жеке тұлға ретінде тең жағдайда болуға тырысады.
3. Лингвистикалық біліктілік мақсат. Бұл мақсатқа сәйкес оқушы ойларын, іс-әрекетін сөйлеп жеткізе алуға ынталы болады. Бұл үш компонент бөлек-бөлек емес, керісінше өзара тығыз байланыста болады деп пайымдайды Г.Нойнер [2,302].

Осы аталған коммуникативтік біліктілікке қалай қол жеткізу жолын жолын іздестіруші әдіскерлердің бірі И.Пассовтың пікірінше, ағылшын тілін оқытуда мына жайттарды ескергенде коммуникативтілікке ие болатынын байқаймыз:

1. коммуникативтік сипаттағы оқыту тәсілдерін пайдалану;
2. арнайы жаттығулар жасау;
3. бүкіл оқу процесін мақсатты түрде ұйымдастыру [3,300];

Коммуникативтік әдістің жаңалығы неде, ол оқыту ісін қалай ұйымдастырады, оның ерекшеліктері мынада:

Коммуникативтілік оқу процесіндегі білік, дағдыны жетілдіруге бағытталады. Ағылшын тілінде үнемі сөйлеу оқушылардың тілді білмеймін деген ойдан арылтып оқуға деген қызығушылығын арттырады. Ол үшін барлық жаттығулар сөйлеуге жетелейтін мақсатта болуы керек.

Коммуникативтілік бағытта оқыту оқушының жеке бас ерекшелігін ескеруді көздейді, яғни баланың бойындағы барлық жеке қасиеттері ескерілуі керек. Бұл оның белсенділігін арттырып, оқуға ұмтылу үшін ең басты құралы болып саналады.

Коммуникативтілік функционалдықпен де байланысты, себебі кез-келген сөз коммуникация процесінде белгілі бір қызмет атқарады. Оқушы тілді үйрене бастағаннан бастап сөздерді іс жүзінде сөйлеу барысында қолданып жаттықпаса, кейін оларды есіне түсіре алмай, дұрыс пайдалана алмайды.

Коммуникативтілік, коммуникативті бағытта оқыту әдісі оқытудың жағдайлық болуын талап етеді. Өйткені, жағдайлылық сөйлеу дағдысының табиғи қасиеті болып есептеледі. Жағдайлылық сөйлеуге ынталандырудың бір түрі ретінде, сөйлеу біліктілігін жетілдіретін әдіс ретінде, әрі белгілі бір мақсатқа, нәтижеге жету жолы екендігі бұрыннан әдіскер ғалымдардың көптеген еңбектерінде қаралып келеді.

Коммуникативтік оқыту технологиясы дегеніміз пікір алысуға негізделген әдістеме. Ал, адамдар тілді сөйлем түрінде қолданғанда ғана бірін-бірі түсініп, пікірлесе алады. Оқушыларды белгілі бір дәрежеде ағылшын тілінде сөйлеуге, өз ойын басқаға жеткізе алатын, біреудің сөйлеген сөзін, жазғанын түсіне алатын дәрежеге жеткізу үшін, ағылшын тілі алғашқы сабақтан бастап сөйлем түрінде үйретілу ітиіс. Себебі, жеке атау тұлғалы сөздер де, грамматикалық формалар да өзара бір-бірімен байланысып, сөйлем құрамына енгенде ғана тұтас аяқталған ойды білдіре алады.

Коммуникативтік әдіс мұғалім мен оқушының арасындағы психологиялық кедергіні бұзады. Коммуникативтік біліктілікке қалай қол жеткізу жолын іздестіруші әдіскерлердің бірі Е.И.Пассов оқытудың коммуникативтік әдісінің негізгі белгілері деп мыналарды атап көрсетті:

1. Әдістің дифференциалдығы әр әдіс нақты бір мақсатқа жету құралы екендігінде көрінеді. Бұндай мақсат сөйлеу әрекетінің әрбір түрі, нақтылап айтқанда осы әрекет түрін жасай білу.

2. Әдістің оқыту жағдайына тәуелсіздігі. Әдіс оқытудың тактикасы емес стратегиясын анықтайды және сол себептен осы таңдау тілге, оқыту сатысына байланысты.

3. Коммуникативтік әдістің мүмкіншілігі сөйлеу әрекетінің берілген түрінжан-жақты қамтиды.

4. Әдісте негізгі өзектің болуын емесе М.В.Ляковскийдің сөздерімен айтқанда, басты әдістемелік мәселенің шешуінің басымды ойы обастағы әдістемелік мәселені шешу қызметінің бір-біріне байланысты болуын шарт етеді. Бұл негізгі ой әдіске кіретін принциптерді қарастырады, оларды интегралдайды. Осының негізінде Е.И.Пассов бұл өзара жағдай жасаған жеке әдістемелік принциптер жүйесі, бір стратегиялық ой мен біріккен, сөйлеу әрекетінің қандай түрін болса да үйретуге бағытталған әдіс деп анықтайды [4,240].

Коммуникативтіліктің қандай жағдайда нәтижелі болатынына мұғалімнің тигізер ықпалы зор және оқыту барысындағы білім сапасынада мұғалімнің үнемі көңіл бөліп отыруы аса маңызды. Сондықтан, ағылшын тілдерін оқытуда коммуникативтік оқыту әдістемесін қолдану – оқушылардың сөздерді грамматикалық тұрғыдан бір-бірімен дұрыс

байланыстырып, еркін сөйлей білуіне мүмкіндік береді, бұл әдістемені жиі қолдану өз нәтижесін береді. Яғни, тілді оқытудағы ең басты мақсат – оқушыны сөйлеуге, яғни айтар ойын жеткізе білуге үйрету. Сөйлеу тілдік қарым-қатынас барысында адамның өз ойын жарыққа шығару процесі, өз сөзін екінші біреуге түсінікті етіп жеткізуі.Сөйлеуге үйрету дегенде мынадай ұғымға мән беріледі: бұл-адам мен адамның тілдік қарым-қатынаста бір-бірімен тілдесуі, сөйлесуі яғни бір адамның өз ойын екінші адамға ауызша жеткізуі, сөйлеуі, айтуы, сонымен бірге айтылған ойдың адамға түсінікті болып, оны қабылдау арқылы екінші адамның оған өзіндік жауап қайтаруы. Бұл сөйлеуге үйретудің бір адамға ғана қиын проблема еместігін көрсетеді. Ол тілдік коммуникация арқылы жүзеге асады. Сөйлеу әрекеті – тілді үйрену жолындағы маңызды баспалдақ, қажетті шарт қана емес, ол – адамзаттың қоғамдағы орнын, қызметін көрсететін күрделі әрекет. Өйткені, сөйлеу әрекеті адамдық қасиетті білдіретін басты өлшемдердің бірі. Ауызша сөйлеуге үйрету-тілді жалаң үйрену емес, адамның жалпы ойлау қабілетін кеңейту, жетілдіру деген сөз. Жалпы сөйлеу әрекетін меңгеру үшін мына жағдайларды ескеру қажет: Үйрететін тілде сөйлеуге деген қажеттілік; қоршаған орта, жағдайдың әсері; жеке бастың қабілеті; сөйлеудің негізгі мақсатын айқындау [5,262].

Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде ауызша сөйлеудің маңызы зор. Сөйлеуге үйрету үшін оқыту әдісіс итуациялық әдіс болуы керек, себебі: ситуациялық сөйлеу әрекетінің табиғи қасиеті болып табылады.

Коммуникативті сөйлеуге арналған жағдайларды мынадай жолдармен беруге болады:

а) «көз алдыңа елестетіп көр», «қиялдап көр» деген сияқты т.б. тапсырмалар арқылы жағдайлар құру;

ә) белгілі бір жағдайды жасайтын сурет немесе жағдайды дамытатын, күшейтетін суреттер тізбегіне қарап, соның көмегімен сөйлеу;

б) күнделікті өмірдегі болып жатқан жағдайға ұқсас нәрселерді сипаттау. Оқытудың ситуациялығы оқушылармен мұғалім арасындағы қарым-қатынасқа негізделген жағдайда ғана сабақ үстінде қатынас жағдайы пайда болады. Е.Пассов ұзақ жылдар бойы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмысының нәтижесінде коммуникативтік оқытуда «ситуация» мен «ситуациялықты» анықтап алу қажет екеніне көз жеткізген. «Ситуация» - дегеніміз, қарым-қатынас жасаушылардың, сөйлесушілердің санасында қалыптасқан, қарым-қатынастың жүйесі; ал «жағдайлылық – қарым-қатынастармен байланыс» деп қорытынды жасайды. Ол іс-әрекеттерде, қарым-қатынастарда мынадай жетекші факторлар болады деп көрсетеді: а) статустық; ә) рольдік; б) іс-әрекеттік; в) ізгілік [6,354].

Қарым-қатынас процесі оқытудың мақсатына, жағдайына, мүмкіндігіне қарай үнемі өзгерісте болады. Сондықтан, сөйлеуші сол өзгерістерге байланысты қарым-қатынастағы өзгерістерді де ескеріп отыруы керек. Оқушыларды қарым-қатынастың әр түріне дайындау үшін материалдарды да жиі түрлендіріп отыру керек. Осы ұстанымға байланысты тілдік дағдылар да өзгертілуі керек. Бұл оқушылардың айтқысы келген ойын басқаша жеткізуге, сөйлеу біліктілігін жетілдіруге, тез сөйлеуге көмектеседі.

Сондағана, оқушылар жаңа материалды іс жүзінде қолдануға тезірек машықтанады. Материал жаңа болуы керек, сонымен бірге қайталау кезінде сол қалпында емес, басқа контекстерде өзгертіліп берілуі керек, сол кезде ғана оқушылардың білік дағдылары сатылай дамиды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. G.Neuner Uebungstypologiezum kommunikativen Deutschunterricht. Berlin / Muenchen: Langenscheidt, 2010. c. 236

2. G.Neuner Deutschaktiv. Berlin/Muenchen: Langenscheidt, 2012. c.302

3. Пассов Е.И.Основы методики обучения иностранным языкам. М.: издательство Русский язык, 2007, С.300.

4. Урок иностранного языка: учебное пособие/Под ред. Е.И.Пассова, Е. С.Кузнецовой. – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2012. – 240с. (Серия «Методика обучения иностранным языкам» ,№ 16).

5. Балабайко М.С. Обучение моделирования диалогической речи // Иностр. языки в школе. - 2006. - с. 262.

6. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - М.: Просвещение, 2011. с. 354

7. Берман И.М., Бухбиндер В.А., Очкасова В.Н. Речевая ситуация и ситуативная направленность упражнений // Иностр. языки в высшей школе. 2011. - с. 305.

ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

С.Р.Абдалова
п.ф.н., доцент
Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотатция: Ушбу мақолада дарснинг ўқув жараёнига таъсирини ўрганиш, муаммоли дарсни ташкил этиш бўйича назарий тадқиқотларнинг амалда жорий этилиши, дарс мақсадини аниқлаб олиш, мақсад доирасида амалга ошириладиган вазифаларни белгилаш, муаммоли дарс самарадорлигини аниқлаш учун текшириш-воситалари кабилар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: билим, кўникма, малака, муаммоли дарс, компетенция, илмий-техник, педагогик маҳорат, методика, технология, - баҳолаш мезонлари, интерфаол усуллар, схема, график, жадвал, компьютер, интилиш, қатъийлик, тиришқоқлик ва б.қ.лар.

Олий таълим муассасалари (ОТМ)да ташкил этиладиган муаммоли дарс талабаларда касбга қизиқишни кучайтиришга, ижодий ишланишга, эркин фикр юритишга, мустақил билим олишга йўналтирилиши ҳамда бугунги кунда фан, техника ва технологияларнинг ютуқларидан фойдаланишни назарда тутиши лозим.

Бизнинг фикримизча, бу борада дарснинг ўқув жараёнига таъсирини ўрганиш муҳим. Асосийси, муаммоли дарсда талабалар умумий талабларга жавоб берувчи ўқув-билиш компетенцияларига эга бўлиб, улар илмий-техник ўзгаришлар таъсирига мос келиши лозим. Эгалланган компетенциялар касбий билимларга асос бўлиб, унинг мустаҳкамлиги дарс самарадорлигига олиб келади. Мазкур жараёнда талабалар эгаллаши лозим бўлган компетенциялар унинг келажакдаги фаолияти, меҳнат тури ва ишлаб чиқаришда эгаллайдиган ўрнига боғлиқ бўлади, шунинг учун талабалар кўрсатилган фанлар бўйича назарий ва амалий дарсни мустаҳкам эгаллаб бормоғи лозим.

Муаммоли дарсни ташкил этиш бўйича назарий тадқиқотларнинг амалда жорий этилишини, педагогик самарадорлигини аниқлашда кузатиш-синов ишларини олиб бориш муҳим. Бунда:

- педагогларда фанлардан муаммоли дарсни ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувнинг юзага келишини;

- уларда замонавий педагогик, ахборот, муаммоли ўқитиш технологиялари моҳиятини англаш ва уларни дарс жараёнига татбиқ этишга нисбатан истакнинг мавжудлигини;

- талабаларнинг ўз фикрларини эркин баён эта олиш имкониятларига эгаликлари, қизиқишлари, билим даражаларини инобатга олиш лозим.

Бунинг асосида дарс мақсадини аниқлаб олиш, мақсад доирасида амалга ошириладиган вазифаларни белгилаш, материаллар мазмунини ишлаб чиқиш, уни ёритишга хизмат қиладиган шакл, метод, технология ва воситаларни аниқлаш, талабалар томонидан материаллар моҳиятининг эгалланиш даражасини белгиловчи назоратни йўлга қўйиш, натижаларни умумлаштириш, таҳлил этиш ва хулоса қилиш, самарадорлик даражасини эътироф этиш асосида навбатдаги фаолият йўналишини белгилаб олиш каби вазифаларни амалга ошириш лозим.

Муаммоли дарс материаллари мазмунини танлаш, тузилиши ҳақидаги масала, унинг мақсадларига боғлиқ ҳолда ҳал қилинади. Талабалар муаммоли топшириқ ва вазифалар билан мустақил ишлашга ўргатилади.

ОТМлар муаммоли дарс самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган муайян шарт-шароитларни аниқлашга йўналтирилган кузатиш-синов ишларини амалга оширишда асосий эътиборни мазкур муаммони ўрганишнинг икки жиҳати: муаммоли дарснинг мавжуд ҳолати, эришилаётган ютуқлар, йўл қўйилаётган камчиликлар сабабини ўрганиш, келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш ҳамда педагогик ёндашув мазмунини очиб бера оладиган кузатиш-синов ишларининг амалга оширилишига қаратиш муҳим.

Мазкур ишларни амалга ошириш жараёнида талабаларнинг касбий билимлари даражасини оширишга эътибор қаратилади. Шу мақсадда сўровнома ўтказиб, билдирилган фикрларни умумлаштириш натижасида қуйидаги хулосани олиш мумкин: муаммоли дарсни ташкил этишга янгича ёндашувни шакллантириш педагогик зарурият эканлигини англаш, ижодий фаолиятни ташкил этиш, педагогик, ахборот, муаммоли ўқитиш технологияларидан фойдаланиш ҳамда амалиётга татбиқ эта олиш, дарсни олдиндан лойиҳалаш кўникмасига эга бўлиш.

Қўйилган мақсаднинг ижобий натижаси қуйидаги педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини назарда тутиши лозим:

- амалга оширилаётган муаммоли дарснинг мавжуд ҳолатини ўрганиш, сифат даражасини аниқлаш;
- дарсни самарали ташкил этиш имконини берадиган дидактик омилларни аниқлаш;
- дарсда талабаларнинг амалий кўникма ва малакаларини шакллантириш;
- педагогларда муаммоли дарсни ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувни шаклантириш;
- педагогик маҳоратнинг ошишига эришиш;
- танланган методика ва технологияни синовдан ўтказиш;
- якунловчи кузатиш-синов ишларининг натижаларини ҳисоб-китоб қилиш ҳамда унинг асосида танланган методика ва технология, кузатиш-синов иши мазмуни, илгари сурилган таклиф ва тавсияларнинг самарали

Муаммоли дарс материаллари мураккаблик даражаси талабаларнинг

Талабаларнинг ўз-ўзига баҳоси саволномаси бўйича қуйидаги ишларни амалга ошириш мумкин:

- қўшимча адабиётлар билан ишлаш;
- схема, график, жадвалларни тайёрлаш;
- топшириқларни мустақил бажара олиш;
- дарс материалини ўз сўзлари билан қайта айтиб бериш;
- саволларни мустақил қўйиш;
- асосий фикрни ажратишни билиш;
- тажриба ўтказиш, таҳлил қилиш ва муаммони белгилашни билиш;
- ўз ишини режалаштириш ва ташкиллаштиришни билиш;
- компьютерда ишлашни билиш;
- ўзида мақсадга интилиш, қатъийлик, тиришқоқлик каби ирода сифатларини шакллантириш ва б.қ.

Шундай қилиб, республикамизда ёшларни касбга йўналтириш тизимини такомиллаштиришда, талабаларнинг ОТМларда олган назарий билимларини келгуси касбий фаолиятида тўғри амалга оширишда муаммоли дарслар муҳим ҳисобланади. Бундай дарслар талабалар назарий тайёргарлигини амалий фаолият билан боғлашни таъминловчи ўқув жараёнининг асосий қисми сифатида, уларни келажак касбига муваффақиятли тайёрлаш воситаларидан биридир. У таълим тамойиллари ва қонуниятларини тушуниб етиш, касбий кўникма ва малакаларни эгаллаш, амалий иш тажрибаларини тўлиқ англаб етиш имкониятини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Беспалько В.П.Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., - 1995. -240 с.

2. Алимов Н. Таълим олувчиларнинг ижодий кобилиятларини шакллантириш жараёнида муаммоли таълимнинг ўрни // Замонавий техника ва технологияларнинг долзарб муаммолари. Респ. Илмий-техник конферен. материаллари. - Жиззах, -2008. -Б. 180-183.

3. Мавлянов А., ва б.қ.лар. Ўқув машғулотларини ташкил этишда таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. Тафаккур бўстони нашриёти. – Т:. - 2013. - 142 б.

PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA BOSHLANG’ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Salomova Nargiza Sattorovna
Buxoro davlat universiteti
Psixologiya kafedrasi mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarningi kasbiy mahoratini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida so’z boradi. Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy mahoratini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari yoritib berilgan. Bundan tashqari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy mahoratini oshirishnng ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar. Psixologik**,** o‘qituvchi, kasbiy mahorat, faoliyat, ta’lim, tarbiya, individuallik, boshlang‘ich sinf, tafakkur, kasbiy mahorat.

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan ekan, bu xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo‘yadi. Bu vazifalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning kasbiy-uslubiy tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi. O‘qituvchilarning kasbiy-uslubiy tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘qituvchining o‘z fanini o‘qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta’lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o‘qitish va tarbiyalash jarayonini ta’lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o‘z-o‘zini rivojlantirishni talab etadi.[1] Boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kasbiy mahoratni rivojlantirish ishlari o‘ta murakkab jarayon sanalib, hozirgi kunda uni shora-tadbirlarini ishlab chiqish yuzasidan ko‘plab psixologik-pedagogik shora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq, mahalliy muhitda ushbu muammoni nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish ishlari hozirga qadar ilg‘or psixologik tadqiqotlarga zarurat sezmoqda. Chunki, kasbiy mahorat shunchaki ta’lim-tarbiya jarayoni bilan shakllanib qolmaydi balki, unda o’qituvchi shaxsiga xos qadriyatlar tizimi, hissiy-irodaviy soha mazmuni, kognitiv sohani rivoji, kasbiy muvaffaqiyatni ta’minlovshi puxta o‘zlashtirilgan ko‘nikma va malakalar, kasbiy mahorat, kasbiy kompetentlik kabi sifatlarni rivojlantirish ishlari nazarda tutiladi. Bizningsha, oliy ta’lim sharoitida o‘quv mashg‘ulotlarni muvaffaqiyatli darajada tashkil etish kasbiy mahoratni rivojlantirishning dastlabki bosqichi sanaladi.

Mashug‘ulotlar qanchalik qiziq bo‘lsa, boshlang’ich sinf o’qituvchilarining o‘quv motivatsiyasi shunchalik yuqori bo‘ladi. Universitetning birinchi bosqich talabalari soha ma’lumotlariga ancha sezgir, qiziquvchan va faol bo‘ladi. Ikkinchi bosqichga o‘tib ta’lim muhitida o‘z-o‘zini boshqarish, o‘quv faoliyatidagi har qanday qiyinchiliklarga chidamlilik va vazifalarga bo‘lgan javobgarlik darajasi ancha oshishi kuzatiladi. Uchinchi bosqichga o‘tib ularda vazifalarni bajarishga bo‘lgan ijodkorlik qobiliyatlari to‘liq shakllanadi deb ta’kidlaydi. Mazkur fikr-

mulohazalardan farqli o‘laroq, A.K.Markovaning fikricha, kasbiy mahoratning namoyon bo‘lishi bu professionalikka o‘tish sanalib, u quyidagi xususiyatlar orqali tushuntiriladi [80]:

Umumiy psixologiya fanida to‘plangan nazariy va amaliy ma’lumotlarning tahliliga qaraganda, mehnat harakatlarida iroda faolligining alohida shakli vujudga kelgan. Hozirgi zamon psixologiya fanining talqiniga asoslangan holda shuni ta’kidlash mumkinki, iroda ikki bir-birini taqozo etuvchi psixologik hodisadan tashkil topadi, jumladan, asosan ichki va tashqi ko‘rinishlarni o‘zida mujassamlashtirib, birinchidan, motivlar kurashida, ikkinchidan, qiyinchiliklarni bartaraf qilishda namoyon bo‘ladi. Yuqoridagi ta’kidlardan, mulohazalardan kelib chiqqan holda iroda bir qator funksiyalarni bajaradi:

a) ichki funksiya integratsiya (birlashish, qo‘shilish) deb nomlanib, psixikaning jamiki imkoniyatlarini safarbar etadi;

b) tashki funksiya boshqaruv (regulyatsiya) deb atalib, maqsadga erishish yo‘lidagi zo‘r berishlik (zo‘riqish)jamoaviy xususiyatni kasb etadi. Shuning uchun barcha psixik hodisalarning ichidan diqqat va xotira "ixtiyoriy"lik mezoniga daxldor, xolos.

Iroda kategoriyasi ko‘p asrlik tadqiqot tarixiga ega bo‘lganligi tufayli falsafa va psixologiya fanlarining asosiy uchta (aql, hissiyot, iroda) kategoriyasining biri sifatida yuqori mavqeni egallab kelmokda. Psixologiya tarixida iroda muammosiga nisbatan qiziqishni keskin o‘zgarish davrlari ham hukm surgan. Ayniqsa, XX asrning 30-yillarida irodani o‘rganish salmog‘i G‘arb mamlakatlarida, shuningdek, AQShda ham o‘ta kamayib ketdi, ba’zi davlatlarda iroda tushunchasi qo‘llanilmay qoldi, xuddi shuning uchun darsliklarga unga bag‘ishlangan bob ham o‘zidan o‘zi tushib qoldirildi. Rossiyalik psixolog V.I.Selivanovning ta’kidlashicha, yigirma yil davomida (1938-1958 yillarda) irodaga oid 40 ta ilmiy ish e’lon qilingan, xolos. Mazkur davr oralig‘ida sobiq sho‘ro davlatida psixologiya bo‘yicha 400 ta dissertatsiya himoya qilingan bo‘lsa, ularning atigi 8 tasi iroda mavzusiga taalluqlidir [130].

Hozirgi zamon psixologiyasida iroda kategoriyasi ikkita variantga asoslangan holda tadqiqqilinmokda. Birinchi variant iroda o‘zini o‘zi determinatsiya qilishiga asoslanadi. Odatda iroda erkin, u tashqi zaruriyatga aslo bo‘ysunmaydi degan nuqtai nazar uning negizida yotadi. Ikkinchi variant esa iroda o‘zini o‘zi boshqaruvga suyanadi. Chunonchi, iroda erkinlikka ega emas, chunki u tamoman tashqi zaruriyatga bog‘lik, unga bevosita tobe, degan ta’limotni o‘zida mujassamlashtiradi. Shaxs irodasi rivojlanishining harakatlantiruvchisi – bu sub’ektning tashqi olam yoki tevarak-atrof bilan amaliy jarayonda o‘zaro ta’siri hisoblanadi (talqin bizniki).

Psixologiyada irodaning tuzilishi to‘g‘risidagi fikr-mulohazalar tahlilining ko‘rsatishicha, irodaviy jarayonlar irodaviy aktning bevosita kechishida, maqsad belgilanishidan to ijro etilishigacha vaqt oralig‘ida namoyon bo‘ladi.Jumladan, oldindan niyat qilingan dikqatda, idrokda, esda olib qolishda, esda saqlashda, vizual obrazlar yaratishda, tafakkurda, xayolda aks etadi. Buning uchun irodaviy zo‘r berishni, yo‘naltirishni talab qiladi. Endi iroda strukturasining tarkibiy qismlari ta’rifi yuzasidan mulohaza yuritaylik.

Irodaviy holatlar – favqulodda vujudga keladigan qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib o‘tishga yordam beruvchi shaxsning optimal ichki sharoitlari hisoblanmish muvaqqat psixologik holatdir. Psixologik holatlar tarkibiga optimizm holati, umumiy faollik, safarbar tayyorgarlik, qiziquvchanlik kabilar kiradi. Ular holatlarning yaxlit majmui ta’siri ostida vujudga keladi.

Stress – tashqi va ichki muhit noqulay omillarining inson psixikasiga ta’sir etishi natijasida paydo bo‘luvchi keskin emotsional zo‘riqish holati.

Frustratsiya – inson faoliyati va xulq-atvorini tamoman izdan chiqaruvchi emotsional-psixologik holat. Berilgan topshiriqlarni yechish jarayonida bartaraf etishning imkoni yo‘q to‘siqlar ta’siri ostida shaxsda tushkunlik holati paydo bo‘ladi. Chunonchi, o‘zini yo‘qotib qo‘yish, esankirash, favquloddagi vaziyatga nisbatan tajovuzkorlik munosabati vujudga kelishi mumkin.

Irodaviy sifatlar – nisbatan barqaror, muvaqqatlikdan yiroq, mazkur vaziyatga daxldor bo‘lmagan psixologik yangilanishlarni, o‘zgarishlarni o‘rnatish, tiklash jarayonining mahsuli. Shaxsning irodaviy sifatlariga maqsadga yo‘nalganlik (sobitqadamlik), tashabbuskorlik, qatiylik, o‘zini tuta bilishlik (toqatlilik), mustaqillik, tashkiliylik, jasurlik, ishbilarmonlik, esankiramaslik kiradi. Insonning irodasizligi quyidagi tushunchalar orqali tavsiflanadi: prinsipsizlik,

chidamsizlik, yalqovlik, qo‘rqoqlik, qaysarlik, shafqatsizlik va boshqa illatlar, patologik holatlar ifodasida mujassamlashadi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki boshlang’ich sinf o’qituvchilarida kasbiy mahoratni rivojlantirishda ularning ichki murakkab individual-psixologik tuzilishiga ega bo‘lgan, kognitiv, axloqiy, irodaviy, regulyativ va motivatsion omillarini rivojlantirish kerakligi ta’kidlab o’tilgan. O‘qituvchi to‘g‘risida buyuk ajdodlarimizning ta’limotlari negizida ham har bir o‘qituvchini shakllantirishning pedagogik va psixologik omillariga jiddiy e’tibor qaratish taqozo etiladi. Pedagogning kasbiy faoliyatida muloqotchanlikni rivojlanganligi ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlari bilan uzviy bog‘liqlikka ega bo‘lishi mumki.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

4. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. 2020 yil 23 sentyabr: https://lex.uz/docs/5013007

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni. https://lex.uz/docs/5841063

3.Boshlang’ich sinf o’qituvchilari kasbiy maxoratini oshirishning ijtimoiy- psixologik xususiyatlari. Ta’limda istiqbolli izlanishlar xalqaro ilmiy – metodik jurnal № 5 2024 Iyul. 46-49

4. Pedagog shaxsida kasbiy maxorat rivojlanishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Ta’limda istiqbolli izlanishlar xalqaro ilmiy – metodik jurna l № 4 2024 Iyun. 34-37 .

5.Boshlang’ich sinf o’qituvchilari pedagogik-psixologik kompetentligini amaliy jihatdan o’rganilishi. Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axbarotnomasi ilmiy amaliy jurnal № 3 (7) 2024 154-156

6.Boshlang’ich sinf o’qituvchilari kasbiy mahoratiga ta’sir qiluvchi omillarning ilmiy nazariy asoslari. Zamonaviy psixologik tadqiqodlar tendensiyalari xalqaro ilmiy amaliy anjumani to’plami 2024-yil, 20 –aprel 359-362 .

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ И МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ КЛАССАХ УЗБЕКСКИХ ШКОЛ

Набиева Рушана Равшановна,
преподаватель Бухарского государственного педагогического института,

Аннотация: В работе рассматриваются эффективные методики формирования диалогической и монологической речи на уроках русского языка в школах с узбекским языком обучения. С учётом билингвальной среды выделяются основные трудности учащихся и предлагаются педагогические приёмы их преодоления: ролевые игры, драматизация, аудиовизуальные средства, моделирование речевых ситуаций. Отдельное внимание уделяется заданиям на развитие навыков описания, пересказа и аргументации. Подчёркивается значение инновационных технологий и комфортной психологической атмосферы.

Ключевые слова: язык, речевая деятельность, методика, педагогические приемы, образовательные технологии, русский язык, билингвальная среда, процесс обучения, школьники, аудиовизуальные материалы.

Обучение русскому языку в школах с узбекским языком преподавания требует особого методического подхода, поскольку для большинства учеников он является вторым или третьим языком. Одной из центральных задач становится развитие устной речи — диалогической и монологической. Эти формы способствуют формированию коммуникативной компетенции, необходимой для выражения мыслей и взаимодействия в разных речевых ситуациях. В билингвальной среде освоение устной речи осложняется

фонетическими, грамматическими и культурными различиями между русским и узбекским языками.

Диалогическая речь как обмен репликами вызывает трудности из-за различий в грамматике, например, в порядке слов и системе падежей. На начальном этапе важно усвоение речевых клише и стандартных фраз повседневного общения. Эффективными оказываются ролевые игры, моделирующие ситуации общения в транспорте, магазине или на вокзале. Это помогает не только выработать речевые навыки, но и преодолеть языковой барьер.

Аудирование играет важную роль в формировании диалогической речи, развивая восприятие, интонацию и произношение. Аудиоматериалы — диалоги, фрагменты фильмов — позволяют ученикам лучше понимать речь и применять услышанное в собственных высказываниях. Пересказ услышанного способствует усвоению новых выражений.

Способность к импровизации развивается через открытые дискуссии, где учащиеся учатся выражать и аргументировать мнение. Темы обсуждений — спорт, музыка, экология — делают занятия интересными и актуальными. Монологическая речь требует логичного и связного изложения. На начальных этапах полезны пересказы и описания на темы, близкие ученикам: семья, хобби, повседневная жизнь. Это снижает тревожность и повышает уверенность.

Творческие задания развивают монологическую речь, расширяют словарный запас и способствуют формированию связного текста. Полезны устные рассказы, описания иллюстраций, выражение мнения о героях прочитанных текстов. Такие упражнения помогают осваивать аргументацию и грамматические конструкции.

Важно учитывать уровень подготовки и индивидуальные особенности учащихся. Постепенное усложнение заданий, регулярная практика и создание благоприятной атмосферы способствуют преодолению языкового барьера. Особое внимание следует уделить влиянию родного языка: в узбекском языке отсутствуют категории рода и падежей, а также иные формы глаголов. Эти различия необходимо учитывать при обучении русской грамматике.

Создание языковой среды, приближённой к естественной, — важнейшее условие успеха. Учитель должен активно вовлекать учащихся в речевую деятельность, поощряя использование русского языка не только на уроках, но и вне их. Этому способствуют ролевые игры, драматизация и инсценировки.

Драматизация — эффективный способ развития диалогической речи. Сценки с ролями покупателей и продавцов, пассажиров и водителей способствуют развитию как речевых, так и творческих навыков. В развитии монологической речи полезны упражнения на описание событий, объектов и явлений. Учащиеся могут рассказывать о себе, своих мечтах, обсуждать темы вроде охраны природы или значения семьи, постепенно переходя к более сложным темам.

Использование визуальных материалов — фотографий, рисунков, иллюстраций — стимулирует речь и воображение. Это помогает строить логически связный рассказ и выражать отношение к увиденному. Корректировать ошибки важно деликатно — например, переформулируя фразу в корректной форме без прямого указания на ошибку. Это снижает тревожность и способствует усвоению языка.

Современные технологии расширяют возможности обучения: интерактивные платформы, приложения и онлайн-ресурсы мотивируют школьников, позволяют участвовать в диалогах и анализировать свои монологи. Поддержка и поощрение со стороны учителя и одноклассников особенно важны на начальных этапах, когда ученики боятся ошибаться.

Таким образом, формирование диалогической и монологической речи требует системного подхода, учитывающего как лингвистические, так и психологические особенности учащихся. Регулярная практика, адаптация заданий и создание

мотивационной среды способствуют успешному овладению русской речью в билингвальной школе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова, Е. Н. Методика обучения русскому языку как иностранному: учебное пособие для вузов / Е. Н. Азимова, А. Н. Щукин. — Москва: Русский язык. Курсы, 2006. — 304 с.
2. Гальскова, Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя / Н. Д. Гальскова. — 6-е изд., перераб. и доп. — Москва: АРКТИ, 2017. — 192 с.
3. Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. — Москва: Просвещение, 1991. — 222 с.
4. Миньяр-Белоручев, Р. К. Методика обучения французскому языку / Р. К. Миньяр-Белоручев. — Москва: Просвещение, 1990. — 224 с.
5. Пассов, Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. — Москва: Просвещение, 1991. — 223 с.
6. Сафонова, В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В. В. Сафонова. — Воронеж: Истоки, 1996. — 237 с.
7. Соловова, Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. — 3-е изд. — Москва: Просвещение, 2005. — 239 с.
8. Щукин, А. Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика: учебное пособие для преподавателей и студентов / А. Н. Щукин. — Москва: Филоматис, 2004. — 416 с.
9. Щукин, А. Н. Современные интенсивные методы обучения иностранным языкам: учебное пособие / А. Н. Щукин. — Москва: Филоматис, 2008. — 188 с.

YOSHLAR O‘RTASIDA YO‘L HARAKATI XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHGA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ulug‘bekov Bekzod Ulug‘bekovich,
Buxoro viloyati Ichki ishlar boshqarmasi
Yo‘l harakati xavfsizligi boshqarmasi boshlig‘i
podpolkovnik, Buxoro davlat pedagogika
instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Zamonaviy raqamli ta’lim texnologiyalari yosh avlodga yo‘l harakati xavfsizligi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni samarali yetkazish imkonini bermoqda. Ushbu maqolada raqamli ta’lim vositalari — mobil ilovalar, virtual simulyatorlar, interaktiv platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar o‘rtasida yo‘l harakati madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari yoshlarning raqamli vositalarga bo‘lgan qiziqishi ularni xavfsizlikka oid bilimlar bilan qurollantirishda kuchli vosita ekanini ko‘rsatadi. Maqolada, shuningdek, raqamli ta’lim metodlarining afzalliklari, ularni qo‘llashda yuzaga keladigan muammolar va yechimlar ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yo‘l harakati xavfsizligi, yoshlar, raqamli ta’lim, interaktiv o‘qitish, mobil ilovalar, simulyatorlar, xavfsizlik madaniyati.

Bugungi kunda dunyo miqyosida dolzarb muammolardan biri bu yo‘l-transport hodisalari (YTH) va ular natijasida yuzaga kelayotgan o‘lim holatlarining yuqori darajada saqlanib qolayotganidir. Har yili taxminan 1,3 million kishi YTH oqibatida halok bo‘ladi [1]. Ayni vaqtda, past va o‘rta daromadli mamlakatlar global transport vositalarining atigi 60 foiziga ega bo‘lishiga qaramay, umumiy YTHlarning 90 foizi aynan shu hududlarga to‘g‘ri keladi [2].

Harakatchanlik – bu har bir fuqaroning jamiyat hayotida to‘laqonli ishtirok etishiga xizmat qiluvchi asosiy vositalardan biri bo‘lib, u iqtisodiy o‘sishga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi [3]. Bu jarayonda ayniqsa yoshlar muhim o‘rin tutadi, chunki ular ijtimoiy innovatsiyalar va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadigan faol qatlam hisoblanadi [4]. Biroq, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, harakatchanlik noto‘g‘ri tashkil etilganda salbiy oqibatlarga olib keladi. Xususan, har yili dunyo bo‘ylab 15–29 yosh oralig‘idagi 400 mingga yaqin yoshlar YTH oqibatida hayotdan ko‘z yumadi [5–8].

Bunday holatlar global miqyosda yo‘l harakati xavfsizligi borasida favqulodda choralar ko‘rishni taqozo etadi [9–11]. Afsuski, aynan 5 yoshdan 29 yoshgacha bo‘lgan bolalar va o‘smirlar orasida o‘limning yetakchi sababi YTH bo‘lib qolmoqda [1,2,11]. Shuning uchun ham, yosh avlod vakillarining xatti-harakatlariga ta’sir etuvchi zamonaviy profilaktik choralarga ehtiyoj ortib bormoqda.

Bugungi raqamli texnologiyalar asrida yoshlar orasida yo‘l harakati xavfsizligini oshirish uchun raqamli ta’lim vositalaridan — mobil ilovalar, simulyatsion dasturlar, ijtimoiy tarmoqlardagi interaktiv kontentlar va onlayn o‘quv platformalaridan foydalanish katta salohiyatga ega. Bunday vositalar nafaqat axborot yetkazish, balki yoshlarda mas’uliyat hissi, faol ishtirok, va ongli harakatni shakllantirishda ham samarali yechim sifatida xizmat qilishi mumkin [12–13].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 19 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi yo‘l xavfsizligini ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 377-sonli Qarorida yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash, yo‘l-transport hodisalari profilaktikasi tizimini takomillashtirish, nazoratning yuqori samaradorligini, huquqbuzarliklarni o‘z vaqtida aniqlash va ularga barham berishni ta’minlaydigan yo‘l harakatini avtomatlashtirilgan tartibga solish tizimini kengaytirish bo‘yicha ichki ishlar organlari ishini tashkil etishning sifat jihatidan yangi tartibi belgilangan va 2018 — 2022 yillarda O‘zbekiston Respublikasida yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash konsepsiyasi ishlab chiqilgan.

Ushbu Konsepsiya quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan:

yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, shu jumladan Yo‘l harakati qoidalarini qo‘pol buzganlik uchun javobgarlik choralarini yanada kuchaytirish;

yo‘l infratuzilmasini kompleks takomillashtirish, yo‘llar sifatini yaxshilash, transport vositalarining xavfsiz harakatlanishi uchun ishonchli sharoitlar yaratish;

yo‘l harakati ishtirokchilarining huquqiy madaniyati, zarur bilimlari va malakasini oshirish, intizomini mustahkamlash.

Aynan so‘nggi yo‘nalish — huquqiy madaniyat va intizomni oshirish — bugungi kunning zamonaviy vositalari, ya’ni raqamli ta’lim texnologiyalari yordamida samarali amalga oshirilishi mumkin.

Bugun yoshlar ko‘p vaqtini internet va raqamli muhitda o‘tkazayotgan bir davrda, ularga yo‘l harakati qoidalari va xavfsizlik madaniyatini aynan shu vositalar orqali yetkazish o‘ta dolzarbdir. Mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar orqali animatsion roliklar, gamifikatsiyalashgan (o‘yin shaklidagi) platformalar, interaktiv testlar — bularning barchasi yo‘l harakati qoidalarini o‘zlashtirishni sodda, tushunarli va motivatsiyalovchi shaklga keltiradi.

377-sonli Qarorda belgilanganidek, yo‘l harakati qoidalarini buzganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish va profilaktik choralarning ta’sirchanligini oshirish raqamli texnologiyalar yordamida keng jamoatchilik ongiga yetkazilishi mumkin. Masalan:

- **Interaktiv videoroliklar** orqali harakat qoidalarini buzgan oqibatlarni vizual ko‘rsatish;
- **Mobil simulyatorlar** yordamida xavfli vaziyatlarda qanday harakat qilishni virtual o‘rganish;
- **Online kvizlar va testlar** orqali yoshlarning bilim darajasini baholash va mustahkamlash;
- **Telegram botlar** orqali kundalik eslatmalar va qoidalar haqida qisqa ma’lumotlar uzatish.

Bu vositalar Konsepsiyaning "yo‘l harakati ishtirokchilarining bilim va ko‘nikmalarini oshirish" talablariga to‘laqonli javob beradi.

Umumta’lim maktablarida o‘quvchilarga yo‘l harakati qoidalarini o‘rgatishga yo‘naltirilgan tadbirlar yo‘llarda xavfsiz harakatlanish va yo‘l harakati qoidalariga rioya qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Keling, yo'l harakati qoidalari bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlarning asosiy jihatlarini ko'rib chiqaylik:

Yo‘l harakati qoidalari bo‘yicha to‘garaklar va seksiyalar: yo‘l harakati qoidalari bo‘yicha sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish usullaridan biri o‘quvchilarning yo‘l harakati qoidalari bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirishi mumkin bo‘lgan to‘garaklar yoki bo‘limlar tashkil etishdan iborat. Bu mashg‘ulotlar nazariy va amaliy mashg‘ulotlar, viktorinalar, o‘yinlar, rolli o‘yinlar va boshqalarni o‘z ichiga oladi.Bu yo‘l harakati qoidalarini yaxshiroq tushunishga va ularni amalda qo‘llashga yordam beradi.

Ekskursiyalar va amaliy mashg'ulotlar: yo'l harakati qoidalari bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlarning muhim jihati ekskursiya va amaliy mashg'ulotlardir. Talabalar bolalar yo'l harakati shaharchasiga tashrif buyurishlari mumkin, ular o'yin vaziyatlarida ishtirok etish orqali yo'l harakati qoidalarini amalda o'rganishlari mumkin. Shuningdek, amaliy mashg'ulotlarni maxsus jihozlangan maydonchada tashkil etish mumkin, bu erda bolalar velosiped haydashni, yo'lni kesib o'tish qoidalariga rioya qilishni va hokazolarni o'rganishlari mumkin.

Tematik tadbirlarni o'tkazish: Yo'l harakati qoidalari bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlar doirasida yo'l harakati xavfsizligi mavzusida rasm yoki plakat tanlovlari, tematik ko'rgazmalar, konferentsiyalar va boshqalar kabi mavzuli tadbirlarni tashkil etish mumkin. Bu o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini namoyish etishga yordam beradi, yo'l harakati qoidalaridan xabardorligini oshiradi va yo'llarda xavfsiz harakat qilish muhimligiga e'tiborni qaratadi.

Yuqorida keltirilgan o‘quvchilarga yo‘l harakati qoidalarini o‘rgatishning samarali shakllari O‘zbekistonda Ichki ishlar vazirligi Yo‘l harakati xavfsizligi bosh boshqarmasi bilan hamkorlikda **“Xavfsiz g‘ildirak”** kabi musobaqalar tarzida muntazam o‘tkazilib, o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi baholanmoqda. Ushbu musobaqalar o‘quvchilarda yo‘l harakati madaniyatini chuqurlashtirish, o‘z tengdoshlari orasida yetakchilik ko‘rsatish imkonini yaratmoqda.

Yo‘l harakati qoidalari bo‘yicha sinfdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, ularni amaliyotda qo‘llashga o‘rgatish, yo‘l harakati madaniyatini shakllantirishda muhim vositadir. Ayniqsa, yoshlarni qiziqtiradigan, zamonaviy usullar — gamifikatsiya, raqamli vositalar, teatr va ijodiy yondashuvlar orqali olib borilgan ishlar ularning e’tiborini jalb etib, darslardan tashqari faol ishtirokni ta’minlaydi. YUI harakati esa yoshlarning faolligini oshirish, liderlik fazilatlarini rivojlantirishda o‘ziga xos ijtimoiy-pedagogik tajriba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shuningdek bir qator tavsiyalarni keltirib o‘tishni joiz deb bildik. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Davlat Yo'l harakati xavfsizligi inspektsiyasi yo'l harakati xavfsizligi sohasidagi davlat siyosatini shakllantiradi. Yo'l harakati xavfsizligi dasturlarini shakllantirish va amalga oshirish bo'yicha ta'lim tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik uning faoliyati yo'nalishlaridan biri hisoblanadi:

Yo‘l harakati xavfsizligi davlat inspeksiyasi o‘quv dasturlari, darsliklar va o‘quv-metodik qo‘llanmalarning dolzarbligini va yo‘llardagi real vaziyatga mos kelishini ta’minlashda muntazam ishtirok etadi.

Yo‘l harakati xavfsizligi davlat inspeksiyasi tomonidan ta’lim tashkilotlari bilan birgalikda xavfsizlik bo‘yicha darslar, o‘quv mashg‘ulotlari, o‘quv maydonlariga ekskursiya, musobaqalar kabi ma’rifiy tadbirlar muntazam o‘tkazib kelinishi hamda ushbu yo‘nalishda raqamli ta’lim vositalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Yo‘l harakati xavfsizligi davlat inspeksiyasi professor-o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini tashkil etish va o‘tkazishda ishtirok etishini kengaytirish orqali yo‘l harakati xavfsizligini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganadi va yo‘llardagi vaziyat to‘g‘risida dolzarb ma’lumotlarni oladi.

Yo‘l harakati xavfsizligi davlat inspeksiyasi o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini tashkil etishda yordam beruvchi uslubiy tavsiyalar, risolalar va boshqa materiallarni ishlab chiqishda jonbozlik ko‘rsatishi va tarqatishi o‘zining samarali natijasini beradi.

Yo‘l harakati xavfsizligi davlat inspeksiyasi bolalar, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida yo‘llarda xavfsiz xulq-atvorni targ‘ib qilish, axborot-targ‘ibot tadbirlari, ko‘rik-tanlov va tadbirlarni o‘tkazishda o‘z imkoniyatlaridan faol foydalanib kelmoqdaki, bunda ham raqamli talim vositalarini integratsiyalash zaruriyati mavjud.

Ta’kidlash joizki, Davlat Yo'l harakati xavfsizligi inspektsiyasi va ta'lim tizimining o'zaro hamkorligiga misol sifatida, bolalarga yo'llarda xavfsiz xatti-harakatlarning asosiy qoidalarini o'rgatish, bolalar va ota-onalarni yo'l-transport hodisalarining sabablari va shartlari to'g'risida xabardor qilishda yordam berish uchun ta'lim tashkilotlariga Davlat Yo'l harakati xavfsizligi inspektsiyasi xodimlarini tayinlash amaliyotini qayd etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 19 maydagi 377-sonli “O‘zbekiston Respublikasi yo‘l xavfsizligini ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — T.: 2018.
2. “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022.
3. Haydarov A.M. Yo‘l harakati qoidalari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarining pedagogik asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2021. – 146 b.
4. Qodirov Sh.J., Nazarov F.I. Yo‘llarda xavfsiz harakatlanishni ta’minlashda maktab ta’limidagi usullar. // “Pedagogik mahorat” jurnali, 2022, №4. – B. 58–63.
5. Tursunova M.X. Yoshlarda huquqiy madaniyatni shakllantirishda sinfdan tashqari ishlarning o‘rni. – Toshkent: “Ilm va fan”, 2020.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Yo‘l harakati xavfsizligi bosh boshqarmasi axborot materiallari. – Toshkent, 2023.
7. YuNESKO. “Global framework for road safety education for children and youth”. – Paris, 2022.

TA’LIM TIZIMIDA KIBERBULLINGGA QARSHI KURASHISHDA SAMARALI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Fataeva Farodiba Rustamovna
Raqamli ta`lim texnologiyalarini joriy etish bo`limi bo‘limiga Kontent – menedjer

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tizimida kiberbullingning oldini olish va unga qarshi samarali kurashishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Kiberbulling tushunchasi, uning o‘quvchilar psixologik holatiga va ta’lim jarayoniga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, kiberbullingga qarshi profilaktik tadbirlar, axborot madaniyatini shakllantirish, o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligini yo‘lga qo‘yish kabi pedagogik mexanizmlar tahlil etiladi. Maqolada zamonaviy ta’limda raqamli xavfsizlikni ta’minlash va maktab muhitini sog‘lomlashtirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: kiberbulling, ta’lim tizimi, pedagogik yondashuv, profilaktika, raqamli xavfsizlik, axborot madaniyati, o‘quvchi, psixologik himoya

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda o‘quvchilarning internetga bo‘lgan kirish imkoniyatlari kengaydi. Biroq bu jarayon bilan bir qatorda turli xavflar, xususan, kiberbulling (ya’ni, raqamli muhitda zo‘ravonlik, tahdid va kamsitish holatlari) ham vujudga kelmoqda. Ushbu muammo o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ta’limga bo‘lgan qiziqishi va emotsional holatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli ta’lim muassasalarida kiberbullingga qarshi samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

xborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ya'ni Internetdan foydalangan holda o'quvchilarni qo'rqitish zamonaviy maktablarning eng muhim muammolaridan biridir. Tadqiqotlarga ko'ra, rus maktab o'quvchilarining 80% dan ortig'i o'zlarini jabrlanuvchi, tajovuzkor yoki hujumlar va haqoratlarning guvohi rolida topib, onlayn bezorilikka duch kelishgan. Kiberbulling BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyasining voyaga yetmaganlarni har qanday jismoniy, ruhiy yoki ruhiy zo‘ravonlikdan himoya qilishni kafolatlovchi 19-moddasining buzilishi sifatida tan olingan. Afsuski, hozirgi vaqtda Rossiyada voyaga etmaganlar o'rtasida kiberbullingning oldini olish bo'yicha kompleks dasturlar mavjud emas, axborot makonida axloqiy xatti-harakatlar normalarining rasmiy konsolidatsiyasi mavjud emas, bu bilan bog'liq voyaga etmagan foydalanuvchilarning xavfsizligini ta'minlash, ularga kiberetika tamoyillarini o'zlashtirish uchun sharoit yaratish. Bu Rossiyada kiberbulling fenomeni nisbatan yaqinda paydo bo'lganligi bilan bog'liq. Voyaga etmaganlarning media kompetentsiyalari sohasida ishlaydigan ota-onalar, o'qituvchilar va boshqa mutaxassislar tomonidan bolalar va o'smirlarning onlayn xavfsiz xatti-harakatlar qoidalari va usullari bo'yicha bilimlarini oshirish kiberbullingga qarshi kurashda eng samarali profilaktika bo'lishi mumkin.

Kiberbulling – internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan zo‘ravonlikning bir ko‘rinishidir. Bu holatlar o‘quvchining ruhiy holatiga, o‘z-o‘ziga ishonchini yo‘qotishiga, ta’lim jarayonidan chetlashishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, kiberbullingga uchragan o‘quvchilarda stress, depressiya, ijtimoiy izolyatsiya, hatto o‘z joniga qasd qilish kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Bu holatlar maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligiga ham ta’sir qiladi.

Kiberbullingga qarshi pedagogik yondashuvlarni aniqlashga harakat qildik. Kiberbullingga qarshi samarali kurashish uchun ta’lim muassasalarida quyidagi pedagogik mexanizmlar joriy etilishi maqsadga muvofiq. Masalan:

O‘quvchida axborot madaniyatini shakllantirish. O‘quvchilarga internetdan to‘g‘ri va xavfsiz foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash, raqamli etikani o‘rgatish orqali axborot madaniyatini rivojlantirish talab etiladi.

Haftaning bir kunida profilaktik ta’lim mashg‘ulotlari. Kiberbullingga oid profilaktik darslar, treninglar va seminarlar o‘tkazish orqali o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar xabardorligi oshiriladi.

Maktabda psixologlar faoliyat yuritadi va ularning psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish. Maktab psixologlari kiberbullingga uchragan o‘quvchilar bilan individual ishlash, ularning holatini monitoring qilish va tezkor yordam ko‘rsatish mexanizmlarini ishlab chiqishlari kerak.

Ota-ona va o‘qituvchi hamkorligi kuchaytirish. Kiberbullingni erta aniqlash va uning oldini olishda ota-ona va o‘qituvchilar o‘rtasidagi doimiy muloqot va hamkorlik katta ahamiyatga ega.

Raqamli xavfsizlik siyosati. Maktablar o‘zlarining ichki raqamli xavfsizlik qoidalarini ishlab chiqishi va ularga amal qilinishi ustidan nazorat o‘rnatishi zarur.

Kiberbulling – zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan jiddiy muammolardan biridir. Unga qarshi kurashishda pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish, o‘quvchilarning axborot madaniyatini rivojlantirish, profilaktik tadbirlarni tashkil etish, hamda ota-onalar va pedagoglarning o‘zaro hamkorligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Maktabda ijobiy psixologik muhit yaratish va raqamli xavfsizlikni ta’minlash ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Livingstone, S., & Smith, P. K. (2014). Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 635–654.
2. Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520–538.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2021). Ta’lim muassasalarida axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha metodik qo‘llanma.

4. Bo‘ronova, M.X. (2022). Kiberbullingga qarshi profilaktik chora-tadbirlarning pedagogik asoslari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №4.
5. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying. Corwin Press.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MULOQOT VA HAMKORLIK MADANIYATINI O‘YIN ORQALI RIVOJLANTIRISH

Yuldasheva Shoxida Botirovna
Nukus innovatsion instituti Maktabgacha va boshlang‘ich talim kafedrasi assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot va hamkorlik madaniyatini shakllantirishda o‘yin faoliyatining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Bolalarda ijtimoiy-kommunikativ salohiyatni shakllantirishda ijtimoiy o‘yinlar, rolli o‘yinlar va qo‘shma faoliyatning ahamiyati ochib berilgan. Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘yindan samarali foydalanish orqali bolalarda o‘zaro hurmat, tinglash, fikr almashish, vazifalarni taqsimlash va hamkorlikda harakat qilish kabi ko‘nikmalar rivojlanishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, o‘yin faoliyati, muloqot madaniyati, hamkorlik, ijtimoiy o‘yinlar, rolli o‘yinlar, tarbiyaviy jarayon.

Maktabgacha ta’lim bola shaxsini har tomonlama shakllantirishning asosiy bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda bolaning ijtimoiy faolligi, muloqotga tayyorligi va guruhda ishlash qobiliyati shakllanadi. Xususan, zamonaviy ta’lim konsepsiyalarida bolalarning muloqot va hamkorlik madaniyatini tarbiyalash ustuvor vazifa sifatida belgilangan (Karimova, 2022).

O‘yin faoliyati – ijtimoiy rivojlanish manbai hisoblanadi. O‘yin — bola tabiatiga xos faoliyat turi bo‘lib, u orqali bola atrof-muhitni o‘rganadi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi (Выgotskiy, 1978). Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin nafaqat zavq, balki tarbiyaviy vosita hamdir. Ayniqsa, qo‘shma o‘yinlar — bolalarni tinglash, boshqalar bilan hisoblashish, qoidalarga amal qilish kabi ijtimoiy-psixologik malaka va ko‘nikmalarga o‘rgatadi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yin faoliyati asosida quyidagi mexanizmlar orqali bolalarda muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari shakllantiriladi.

1-jadvalda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladigan o‘yinlar va ularning mazmunini ko‘rib chiqamiz.

1-jadval

O‘yin nomi	**Maqsadi**	**Amalga oshirish shakli**
“Do‘stim kim?”	Bir-birini tanish, tanishtirish va tan olish ko‘nikmasi	Doirada o‘tirib, bolalar navbat bilan do‘sti haqida gapiradi
“Men – sen – biz”	Jamoada harakat qilish va o‘zini boshqalarga teng tutish	Guruhda birgalikda harakatlar bajariladi (masalan: rasm chizish)
“Birga quramiz”	Hamkorlikda ish rejalashtirish, mas’uliyatni bo‘lishish	Juftlikda qurilish kublaridan inshoot qurish
“Men shifokorman” (rol o‘yini)	Ijtimoiy rollarni tushunish, muloqotda so‘z ohangiga e’tibor berish	Biri shifokor, biri bemor rolini bajaradi
“Savol – javob”	Fikr bildirish va e’tibor bilan tinglash	Har bir bola bir savol beradi, ikkinchisi javob beradi

- **Rolli o‘yinlar**: “Do‘kon”, “Bemor va shifokor”, “O‘qituvchi va o‘quvchi” kabi o‘yinlar bolalarni turli ijtimoiy rollarga kirib, muloqot qilishga majbur qiladi. Bu jarayonda bola fe’l-atvor, nutq, munosabatni uyg‘unlashtirishni o‘rganadi (Mahkamova, 2021).

• **Qoidali o‘yinlar**: “Kim tez?”, “Quloq sol va top” kabi o‘yinlar bolalarda qoidalarga amal qilish, tinglash va jamoa bilan hamkorlikda harakat qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

• **Kichik guruhlardagi loyiha asosidagi faoliyatlar**: musiqa, tasviriy san’at yoki qurilish o‘yinlari orqali bolalar guruhda maqsadga erishish yo‘llarini muhokama qilish, vazifalarni taqsimlash va yakuniy natijani baholashni o‘rganadilar.

O‘yinlarni tashkil etish bo‘yicha bir qator metodik ko‘rsatmalarni keltirib o‘tmoqchimiz.

- O‘yinlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos tanlanadi (3–4 yosh – sodda takrorlovchi o‘yinlar, 5–6 yosh – murakkabroq rolli o‘yinlar).
- Har bir o‘yin oldidan qisqacha tushuntirish va ko‘rsatma beriladi.
- Guruhda har bir bolaga faol ishtirokchi sifatida imkoniyat beriladi.
- O‘yin yakunida muhokama (refleksiya) o‘tkaziladi: “Senga nima yoqdi?”, “Kim bilan yaxshi ishlading?”, “Nega?”.

Olib borilgan tadqiqotlarda, ya’ni 5–6 yoshli bolalar ishtirokida o‘tkazilgan tajriba-sinov jarayonida 2 oy mobaynida har kuni 30 daqiqalik tartibli rolli va ijtimoiy o‘yinlar tashkil etildi. Oxirgi bosqichda bolalarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi:

• guruhda o‘zaro muloqot qilish faolligi 65%dan 87%ga oshdi;
• mustaqil ravishda vazifalarni taqsimlash holatlari 40%dan 78%ga oshdi;
• o‘zaro tinglash va fikr bildirish foizi 55%dan 85%ga yetdi.

Tajriba-sinov ishlarni tashkil mobaynida bolalarning muloqot va hamkorlik madaniyatini shakllanganlik darajasini o‘rganishda bir qator baholash mezonlari ishlab chiqildi. Bular:

- Bola muloqotga ixtiyoriy kirishadimi?
- Boshqalarni tinglay oladimi?
- O‘z fikrini ifodalay oladimi?
- Guruh bilan ishlaganda ziddiyatni yechishga urinadimi?
- Qoidalarga amal qiladimi?

Xulosa va tavsiyalar. O‘yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot va hamkorlik madaniyatini shakllantirishda muhim vositadir. Rolli va ijtimoiy o‘yinlar bolalarni tinglash, fikr bildirish, hamkorlikda ishlash va qoidalarga amal qilishga o‘rgatadi. Tarbiyachilar tomonidan maqsadli rejalashtirilgan va yosh xususiyatlariga mos o‘yinlar bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tavsiyalar:

1. Maktabgacha ta’lim muassasalarida har kuni 30–40 daqiqa o‘yin faoliyatiga alohida vaqt ajratilishi lozim.
2. Tarbiyachilar uchun o‘yinni tashkil etish va baholash bo‘yicha metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.
3. Ota-onalarga bolalar bilan uyda hamkorlikka asoslangan o‘yinlar o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar berish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vыgotskiy L.S. (1978). *Voobrajenie i tvorchestvo v detskom vozraste*. Moskva: Pedagogika.
2. Karimova N.A. (2022). Maktabgacha ta’limda ijtimoiy-kommunikativ salohiyatni rivojlantirish. *Ta’limda yangi qarashlar*, №2, 34–38.
3. Mahkamova Z.Sh. (2021). O‘yin faoliyati – bola ijtimoiylashuvining asosi. *Pedagogik mahorat jurnali*, №4, 22–26.

4-SHO’BA: INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA PEDAGOGLAR VA OTA-ONALAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING TALQINI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
E-mail: xaydarovashaxlo@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiylashuvida, bilim olishida va psixologik holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishda pedagoglar, ota-onalar va jamoa tashkilotlari yo‘l ko‘rsatuvchi, yordamchi va qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lib xizmat qilishlari lozimligi haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, imkoniyati cheklangan bola, psixofizik buzilishlar, zamonaviy tendensiya, korreksion pedagogika, ijtimoiy moslashuv, psixotravmatik holat, konflikt, nevrotik holat, psixosomatik holat.

Ta’lim sohasidagi islohotlar mazmuni davlat siyosati markazida turuvchi inklyuziv ta’lim va bolalarning ijtimoiy himoyalanishi bugungi kunning dolzarb masalasi ekanini ko‘rsatadi. Mamlakatimizda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning huquq va erkinliklarini ta’minlash, ularni ijtimoiy himoya qilish, ular uchun ta’limning uzviyligi hamda uzluksizligini yaratish, davlat ta’limi oldidagi asosiy vazifalardan biridir. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun yaratilgan ta’lim imkoniyatlari ularning emin-erkin va to‘laqonli ravishda ta’lim mazmunini o‘qib- o‘rganishlari uchun sharoitni taklif etadi. Bunday e’tibor bolani mustaqil, hech kimga qaram bo‘lmagan holda hayot kechirishga tayyorlash uchun zamin yaratadi.

Ta’limning asosiy maqsadi inklyuziv ta’lim bolalarning jamiyatda o‘zlarining munosib o‘rinlarini topishda yordam berish, qiyinchiliklarsiz maqsadga erishish, rivojlanish va ular orasidan iqtidorlilarni aniqlash ekan, inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash va mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

Imkoniyati cheklangan bolalarning kishilar bilan muloqotda bo‘lishi, ijtimoiy jamiyat talablariga javob bera oladigan bo‘lib ulg‘ayishi, o‘zining yashash ehtiyojlarini qondira olish ko‘nikmalarini egallashi, umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan bir sinfda o‘qishi, ular bilan o‘zaro do‘stona munosabatga kirishishi, topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashishi uchun qulayliklar tug‘diradi. Inklyuziv ta’lim barcha bolalarning muvaffaqiyatli ta’lim olishlari uchun imkoniyat yaratadi. U nafaqat nogiron bolalar, balki sog‘lom bolalar o‘rtasida ham fanlarni o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay imkoniyatlar yarata oladi. Nogironligi bo‘lgan bolalarga berilayotgan e’tibor va yaratilayotgan sharoitlar o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatadi albatta. Bola sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim jarayonida birdek harakat qiladi, tadbirlarda faol qatnashadi, o‘zining boshqalardek harakat qilayotganini sezib yanada o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortib boradi. Bunday ta’limda pedagog va ota- onalarda ham jiddiy talablar hamda mas’uliyatlar yuklanadi. Bunda avval ota-onalar mas’uliyatini ta’riflasak, imkoniyati cheklangan bolalarning ota-onalar farzandining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishda ko‘mak berishlari, ularni tengdoshlaridan ajratmagan holda sharoit yaratishlarini, imkon qadar farzandlari bilan birgalikda harakat qilishlari lozimligini anglashlari kerak. Yoshligidan ilm olishga rag‘batlantirish, farzandining qobiliyatini aniqlash va rivojlantirish, jamiyatning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘la olish imkoniyati borligini tushuntira olishlari kerak. Farzandining sog‘lom tengdoshlari orasida moslashib ketishlari uchun ko‘makchi bo‘lishlari lozim. Ta’lim jarayonida o‘zlashtirish darajalarini nazorat etishlari zarur. Farzandining sinfdoshlari bilan munosabatlarida konfliktlar yoki kelishmovchiliklar bo‘lmasligi uchun ruhan tetik va pozitiv kayfiyatda bo‘lishini tushuntirishi muhim. Bunday bolalarning jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlarida ota-onaning o‘rni beqiyos hisoblanadi. Bu albatta ota-onaning farzandini ruhan qo‘llab-quvvatlashlariga bog‘liq bo‘ladi.

Odatda ko‘pchilik ota-onalar va pedagoglar bolalar tarbiyasi bilan munosabatlarda eng muhim didaktik talablarni bilmaydilar yoki bilsalarda talablarga rioya qilmaydilar. Shuning uchun ham ko‘p hollarda bola xulq-atvorida ko‘plab salbiy xususiyatlar yuzaga keladi. Ayniqsa imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim-tarbiyasi yanada ko‘proq murakkablik tug‘diradi. Boladagi psixofizik buzilishlarni aniqlash, maxsus pedagogikaning zamonaviy tendensiyasi sifatida ilk korreksion pedagogik ishda mutaxassis-defektolog hamda oilaning rolini to‘g‘ri anglashni talab etadi. Rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalariga psixologik, pedagogik, metodik maslahat nazariyasini ishlab chiqishda juda yuqori darajada zaruriyat mavjud. Shuning uchun ham so‘nggi yillarda psixolog va defektologlar xizmatiga talab ortib bormoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarning ota-onalarini qo‘llab-quvvatlash, rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar bilan o‘zaro munosabat usullarini yaxshilash, bu usullarni to‘g‘ri anglash va boshqa bir qator masalalarni ham hal etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Yuqorida aytib o‘tilgandek, nogiron farzandi bor oiladagi bola bilan ota-ona munosabati o‘ta muhim va murakkab muammoni kasb etadi. Hamma gap shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvi ota-onaning tarbiyasiga va munosabatiga bog‘liq. Bolalarning rivojlanishidagi kamchiliklar o‘z navbatida rivojlanishida ortda qolgan bolalarning o‘z ota-onasi bilan o‘zaro yaxshi munosabatda bo‘lishiga to‘sqinlik qilishi, shaxslararo muloqot usullarini shakllantirishni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun ham ko‘plab mutaxassis olimlar imkoniyati cheklangan bolaning ijtimoiy moslashuvida oilaning roli katta ekanligini alohida ta’kidlab o‘tganlar.

Imkoniyati cheklangan bolalarga oiladagi ota-ona munosabatlarini quyidagi turlari farqlanadi:

- Avtoritar uslubdagi munosabatlar;
- Nevrotik holatdagi munosabatlar;
- Psixosomatik holatdagi munosabatlar;
- Me’yordagi ijobiy munosabat.

Avtoritar uslubdagi munosabatlarda ota-onalar o‘zlarining shaxsiy his tuyg‘ulari bilan yashashga intiladilar. Farzand tarbiyasida asabiy, qo‘pol tanbehlar, tarbiyaviy ishlarni olib borishda me’yoriy chegaralarning yo‘qligi, boladagi mavjud kamchilikni katta fojea sifatida qabul qilish asosida qo‘ni-qo‘shnilardan bolani bekitishga urinish, imkon qadar mutaxassislarga ham murojaat qilmaslik bilan xarakterlanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishida avtoritar uslubdagi munosabatlar juda katta salbiy ta’sir etadi. Imkoniyatlarini yanada chegaralaydi, ikkilamchi nuqsonlarning chuqurlashib ketishiga, ijtimoiy jamiyatga moslashuvining qiyinlashuvi va boshqa ko‘plab salbiy oqibatlarga olib keladi. Boladagi nuqsonni bartaraf etishga umidsizlik bilan qaraydilar, ishonchsizlik hosil qiladilar. Bunday holatdagi munosabatlar imkoniyati cheklangan bolalarning o‘z-o‘ziga xizmat qilish malakalarining shakllanmasligiga yoki juda kech shakllanishiga, ijtimoiy hayotga moslashuvining qiyinlashuviga, boqimandalik kayfiyatida voyaga yetishiga olib keladi. Bunday vaziyatdagi munosabatlar imkoniyati cheklangan bolalarning kelajak hayotiga salbiy ta’sir etmasdan qolmaydi.

Psixosomatik holatdagi munosabatlarda bolaga har ikkala nevrotik va avtoritar uslubda munosabat ko‘rsatiladi. Ya’ni, ota-ona nogiron bolaga ham haddan tashqari g‘amxo‘rlik qiladi, ham bolaning imkoniyatlarini chegaralaydi. Bunday munosabat bolaning boshqalarga qaramligini ortishiga, ijtimoiy jamiyat haqidagi tasavvurlarining yanada torayib borishiga, nuqsonlarining chuqurlashib ketishiga olib keladi.

Me’yordagi ijobiy munosabatda ota-ona nogiron farzandiga avvalo shaxs sifatida qaraydi. Uning kamchiligidan uyalishi, qo‘rqish, hadiksirash hissida yashamaydi. Mutaxassislar bilan doimiy hamkorlik o‘rnatishga intiladi. Mutaxassis maslahatlari va ko‘rsatmalariga amal qiladilar. Farzandining kelajagiga ishonch bilan qaraydi. Bunday holatdagi munosabat asosida boladagi mavjud nuqsonni erta aniqlash, samarali korreksiyalash va ikkilamchi nuqsonlarning oldini olish imkoniyatlarini paydo qiladi. Bolaning o‘z-o‘ziga xizmat qilish malakalari yuqori darajada rivojlanadi, ijtimoiy hayotga erta va imkon qadar to‘laqonli moslashadilar. Bundan tashqari imkoniyati cheklangan bola tarbiyalanayotgan oila ko‘p hollarda psixotravmatik holatda bo‘lishi kuzatiladi. Ayrim ota-onalar maslahatchi mutaxassislarga nisbatan ishonchsizlik bilan

munosabatda bo‘lib, turli xil ilmiy va tibbiy markazlarga murojaat etib, qo‘yilgan tashxisni qabul qilsalarda, bolaning rivojlanish imkoniyatlariga yuqori talabda ishonch bilan qaraydilar.

Inklyuziv ta’lim jarayonida muassasada faoliyat yuritayotgan pedagog ham alohida o‘rin egallaydi. Pedagog ish faoliyatini tashkil etishda defektologlar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda sog‘lom va alohida ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarni rejalashtiradi Shuningdek, pedagog imkoniyati cheklangan bolani oilada tarbiyalash masalasida ota-onalarga va qonuniy vakillarga metodik yordam ko‘rsatadi, kerakli ish hujjatlarini yuritadi.

Xulosa qilganda, inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — har bir bola uchun teng imkoniyat yaratishdir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun pedagoglar, ota-onalar va jamoa tashkilotlari o‘rtasida o‘zaro ishonch, hamkorlik va doimiy muloqot zarur. Ota-onalarning ishtiroki bolalarning ijtimoiylashuviga, bilim olishiga va psixologik holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Pedagog va jamoa tashkilotlari esa bu jarayonda yo‘l ko‘rsatuvchi, yordamchi va qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, inklyuziv ta’limda barcha tomonlarning birgalikdagi harakati nafaqat bir bolaga, balki butun jamiyatga foyda keltiradi. Bu – adolatli, bag‘rikeng va taraqqiy etayotgan jamiyatning belgisidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4860-sonli farmoni.
2. I.Yu.Madatov. “Inklyuziv ta’lim” Darslik, “BEST-PUBLIST” nashriyoti, Toshkent-2024.
3. Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Khaydarova Shakhlo Narzullaevna, “Organizational pedagogical principles of education of pre-school children in the inclusive education system”. Science and innovation international scientific journal VOLUME 2 ISSUE 11 NOVEMBER 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 SCIENTISTS.UZ. https://doi.org/10.5281/zenodo.10143278
4. R.Shomahmudova, A.Berdiyeva. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’limda o‘qitish uslublari (uslubiy qo‘llanma). Toshkent – 2018-yil.
5. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika (darslik). Chirchiq – 2022-yil.

РЕФЛЕКСИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ

Чхетиани Темурбек Леривич
Преподаватель русского языка и литературы
Бухарский государственный педагогический институт
chxetianitemurbek@buxdpi.uz

Аннотация. В статье рассматривается рефлексия как важнейший ресурс становления инклюзивной педагогической позиции. Проанализированы теоретические подходы к пониманию сущности педагогической позиции и механизмов её формирования. Обоснована роль рефлексивных практик в развитии готовности педагога к принятию образовательного многообразия, формированию гуманистических установок, преодолению стереотипов. Представлены примеры реализации рефлексивных методов в подготовке педагогов в Узбекистане. Делается вывод о необходимости включения системной рефлексии в педагогическое образование как условия развития инклюзивной профессиональной идентичности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическая позиция, рефлексия, профессиональная подготовка, ценности образования.

Переход к инклюзивному образованию требует от педагога новой профессиональной позиции, основанной на принятии различий, открытости к диалогу, способности к эмпатии

и постоянному саморазвитию [1]. Центральным механизмом становления такой позиции является рефлексия, которая позволяет осознавать собственные установки, преодолевать внутренние барьеры и критически оценивать результаты собственной педагогической деятельности [3].

1. Теоретические основания понятия «инклюзивная педагогическая позиция». Современные исследователи определяют инклюзивную педагогическую позицию как устойчивую систему профессиональных и личностных установок педагога, направленную на поддержку каждого обучающегося вне зависимости от его индивидуальных особенностей [1; 4]. Её структура включает:

- ценностно-смысловой компонент (принятие, уважение, гуманизм);
- когнитивный (знание методик и особенностей работы в условиях инклюзии);
- эмоционально-волевой (способность к эмпатии и эмоциональной устойчивости);
- поведенческий (реальные действия и стратегии включения).

2. Рефлексия как основа формирования инклюзивного подхода. Рефлексия понимается как способность к осмыслению и переоценке собственного опыта [3; 5]. В контексте инклюзии она выполняет несколько функций:

- диагностическую (осознание предубеждений, затруднений);
- коррекционную (изменение установок и поведения);
- прогностическую (планирование инклюзивных действий).

Педагог, обладающий высокой рефлексивностью, способен строить инклюзивную образовательную среду, опираясь на осознанный выбор стратегий взаимодействия [6].

3. Связь уровня рефлексии и инклюзивной компетентности. Ряд исследований (Е.Ю. Корнилова, Т.Е. Тихомирова, М.А. Холодная) показал, что рефлексивность напрямую связана с такими характеристиками, как толерантность к неопределённости, гибкость мышления, готовность к инновационному поведению [3; 6]. Это особенно важно в инклюзивной педагогике, где нестандартные ситуации требуют быстрой адаптации и эмоциональной включённости.

4. Практика внедрения рефлексивных методик в педагогическое образование. В педагогических вузах Узбекистана постепенно внедряются подходы, способствующие развитию рефлексивных навыков студентов:

- ведение индивидуального рефлексивного дневника во время педагогической практики;
- использование кейсов по проблемам инклюзии;
- групповая дискуссия и разбор педагогических ситуаций;
- тьюторское сопровождение с элементами рефлексии [4].

Такие формы работы способствуют формированию осознанной инклюзивной установки и профессиональной ответственности.

5. Заключение. Формирование инклюзивной педагогической позиции возможно только при условии целенаправленного развития рефлексивных способностей педагога. Системная рефлексия позволяет не просто овладеть методами инклюзивного обучения, но и трансформировать ценностную основу педагогической деятельности, сделать её гуманистической и ориентированной на поддержку каждого учащегося.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Florian L. Preparing Teachers for Inclusive Education. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
2. Корнилова Е.Ю., Тихомирова Т.Е. Психология и педагогика рефлексии. – М.: Институт психологии РАН, 2008.
3. Концепция развития инклюзивного образования в Республике Узбекистан на 2020–2025 гг. – Ташкент, 2020.
4. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – СПб.: Питер, 2002.

5. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001.
6. Красильникова А.А. Инклюзивная педагогика. – М.: Академия, 2020.
7. Роджерс К. Свобода учиться. – СПб.: Питер, 2010.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ахметова Клара Ирисматовна
и.о. доцент Образовательного университета Ренессанс

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием инклюзивного образования в Узбекистане. Акцентируется внимание на вопросах о правовом обеспечении инклюзивного подхода и интегрированного образования детей с особыми потребностями в обучении. Раскрываются основные направления для сближения систем общего и специального образования в решении вопросов, направленных на получение полноценного образования указанной категорией детей.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, включенное образование, инклюзивный подход, интеграция, интегрированное обучение.

В настоящее время концепция инклюзивного обучения обсуждается в качестве одного из приоритетных направлений реформы образования. Ее внедрение в отечественную практику обусловлено социально-политическими изменениями в обществе и связано с развитием глобальной концепции прав человека и равных возможностей, с широким антидискриминационным движением за права социальных меньшинств, в том числе детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья.

За последнее десятилетие определены правовые основы инклюзивного обучения. На государственном уровне приняты законодательные акты, касающиеся изменения социального положения детей-инвалидов. Законы расширяют права и возможности детей и закрепляют инклюзивные тенденции в образовании («Об образовании», 1997, «О социальной защите инвалидов...», 1996). В различных городах страны, в том числе и в Ташкенте, созданы и успешно функционируют организации, институты, ресурсные центры сопровождения, в которых осуществляется помощь детям с ограниченными возможностями здоровья, их родителям, а также педагогам общеобразовательных школ при переходе к инклюзивному обучению. Некоторые общеобразовательные школы имеют лицензию на инклюзивное обучение.

В Узбекистане уже разработаны ряд нормативных документов и утверждены соответствующие программы, которые являются важными шагами, предпринимаемые государством на пути к качественному образованию для всех.

Кроме того, Закон Республики Узбекистан «Об образовании», гарантирует право каждого ребенка на получения образования, а Закон «О гарантиях прав ребенка» предусматривает дополнительные льготы на получение образования детей с особыми потребностями. Таким образом, законодательная база, созданная в нашей стране в годы независимости, является необходимой основой для дальнейшего развития инклюзивного образования в республике.

"Инклюзивное (от французского "inclusif" - включающий в себя, от латинского "include" - заключаю, включаю) или включенное образование - термин, используемый для описания процесса обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных (массовых) школах. Инклюзия в образовании тесно связана с процессами инклюзии в социуме. Как отмечает Е.В.Иванов: «Инклюзивный подход в настоящее время представляет собой ни что иное, как социальный заказ достигшего определенного уровня экономического, культурного, правового развития общества и государства, где, исходя из принципов гуманизма и толерантности, происходит переосмысление отношения к гетерогенным группам населения, с признанием не только равенства их прав, но и осознанием обязанности обеспечить им равные со всеми другими людьми возможности, в том числе и в получении образования» [3].

Инклюзивное образование - это система образовательных услуг, основанная на принципе обеспечения права детей на образование и права получать его по месту жительства, что предусматривает обучение ребенка с особыми образовательными потребностями в условиях общеобразовательного учреждения. При определении сущности инклюзии важно обратить внимание на три элемента, которые иллюстрируют ее характерные особенности, в частности: (1) инклюзия - это процесс, который должен рассматриваться как постоянный поиск эффективных путей удовлетворения индивидуальных потребностей детей; (2) инклюзия связана с определением препятствий и их преодолением; (3) инклюзия предполагает определенный упор на те группы учащихся, которые подлежат «риску» исключения из учебного процесса или ограничению в обучении. Кроме того, главный критерий, по которому должно проходить обучение всех школьников с особенностями развития, является полное удовлетворение их учебных потребностей.

Существует восемь основных принципов внедрения инклюзивного образования:

- ценность человека не зависит от его способностей и достижений;
- каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным;
- все люди нуждаются друг в друге;
- подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений;
- все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников;
- для всех детей достижением прогресса является то, что они могут делать, а не то, чего не могут;
- разнообразие усиливает все стороны жизни человека.

Инклюзивное образование подразумевает под собой этап становления общего образования, в котором возможность приобретения знаний доступна всем, и особенно детям с ОВЗ. В зарубежных странах такое образование развивается уже долгое время и является законодательно закрепленным. Сущность инклюзивного образования составляет система взглядов, которая не допускает какую-либо дискриминацию детей, а также помогает реализовать в образовательной среде те необходимые условия, в которых нуждаются люди.

Инклюзию в образовании отражают принципы, которые заключаются в доступности образования для всех детей: обеспечение физического доступа учеников с ограниченными возможностями здоровья в школы (транспорт, пандусы, подъемники); разработка мобильной структуры учебной программы и разнообразных образовательных методик, позволяющих удовлетворить потребности всех учеников, в том числе:

- потребности в полноценном и разнообразном личностном становлении и развитии с учетом индивидуальных склонностей, интересов, мотивов и способностей (личностная успешность);
- потребности в органичном вхождении личности в социальное окружение и плодотворном участии в жизни общества (социальная успешность);
- потребности в развитости у личности универсальных трудовых и практических умений, готовности к выбору профессии (профессиональная успешность) [4].

Появлению инклюзивной образовательной среды способствовал ряд факторов:

- *социальных* - рождается все больше детей с нарушениями эмоциональной сферы, интеллекта, а также аутистическими и прочими нарушениями, при этом они также нуждаются в получении образования; общество предъявляет все новые требования относительно доступности и улучшения качества образования; необходимо внедрение идей гуманизации и демократизации общества; развитие «семейной политики», при которой происходит включение родителей в образовательный процесс на правах субъекта обучения, это проявляется в ответственности за обучение, воспитание и развитие детей;
- *законодательно-нормативных* — ратификация таких законодательных актов, как Конвенция ООН о правах ребёнка от 20.11.1989 г., Конвенция ООН о правах инвалидов от 13.12.2006 г., Закон РУз «Об образовании» от 29.08.1997 г. и др.;

- *теоретических* - современные тенденции науки, стремящейся к достижению цели - развитию способности человека к автономному существованию, формированию мотивации достижения, актуализации потребности в саморазвитии; концепция непрерывного образования; переход от «медицинской» модели понимания инвалидности к «социальной»;

- *практико-ориентированных* - активное включение родителей «особых» детей в образовательный процесс в роли воспитателей; появление должности «координатора-методиста» инклюзии; создание профессиональных сообществ, организация круглых столов, научно-практических конференций, курсов переподготовки специалистов в области сопровождения инклюзивного образовательного процесса;

- *экономических* - новая образовательная система позволяет формировать и увеличивать «человеческие ресурсы» благодаря тому, что человек активно реализует свой потенциал, и в этом ему не могут помешать индивидуальные особенности развития.

К концу XX века во многих странах мира (США, Великобритании, Швеции, Германии, Италии, скандинавских странах) направление детей в специальные (коррекционные) образовательные учреждения представляется крайней мерой, когда все другие возможности уже использованы и не дали желаемого результата. В практике образования этих стран реализуется принцип интегрированного подхода — предоставление детям с ОВЗ возможности обучения в общеобразовательной школе вместе с обычными детьми. При этом создаются дополнительные условия специальной поддержки, облегчающие обучение.

Важным этапом в процессе становления инклюзивного образования было проведение Всемирной Конференции по образованию лиц с особыми потребностями, в 1994 году в Испании. На ней была принята Декларация «О принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями». Главная цель этого документа — призыв стран к формированию такого типа учебных заведений, как «школа для всех». Преподаватели в подобных образовательных организациях руководствуются личным убеждением в том, что разница между людьми — это естественно, и что процесс получения знаний нужно подстраивать к особенностям ребёнка, а не ребёнок должен приспосабливаться под исходное определение, каким должен быть темп и характер обучения.

ЮНИСЕФ занимается вопросами включения инклюзивного обучения в систему образования Узбекистана. Инклюзивное обучение нацелено на предоставление качественного образования всем детям, независимо от их способностей и положения. Принцип инклюзивности также предполагает, что дети с ограниченными возможностями должны жить в семьях и учиться с ровесниками в обычной школе для того, чтобы получить положительное эмоциональное и социальное развитие. Инклюзивная система обучения гарантирует, что ребенок в инвалидном кресле может заниматься в любой ближайшей школе, имеющий трудности в постижении знаний получит специальную помощь, чтобы научиться читать и писать, а ребенку, который перестал посещать школу, будет оказана помощь в возвращении в школу.

На сегодняшний день главными документами, которые регулируют инклюзивное образование на территории Узбекистана, являются Конституция РУз, Законы РУз «Об образовании» и «О социальной защите инвалидов в РУз», а также Конвенция ООН о правах ребенка и Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.

В Узбекистане практика инклюзивного образования корнями уходит в глубь веков. Известно, что великий ученый средневековья аль-Бухари имел ослабленное зрение, однако получил образование в медресе. А что такое инклюзивное образование? Это условия, в которых дети, оказавшиеся в сложных жизненных ситуациях, будь они с ограниченными возможностями, либо оставшиеся без семейного воспитания, могут получить образование в тех же условиях, что и остальные дети. Инклюзивное образование у нас стало развиваться с 1996 года. Именно тогда ЮНЕСКО впервые собрало дефектологов республики, а также зарубежных экспертов в Ташкентском городском институте переподготовки и повышения

квалификации педагогов, где впервые для наших специалистов прозвучал этот термин. Старт реализации намеченных задач по внедрению новой практики положили международные проекты, которые реализовывались совместно с неправительственными организациями. Сегодня в Республике практически все воспитанники детских домов «Мехрибонлик» обучаются в общеобразовательных школах. Имеются только две специальные школы при 28 детских домах. Между прочим, и в этом направлении произошли изменения, т. е., если раньше создавались специальные классы из воспитанников детских домов, то сегодня это не практикуется. Дети с ограниченными возможностями имеют право выбора между общеобразовательной и специализированной школами. В республике функционируют 86 специализированных школ-интернатов, развитию которых государство уделяет не меньше внимания, чем общеобразовательным. Этим узбекский опыт развития образования и отличается от многих зарубежных, в которых предпринимались попытки перевести всех детей с ограниченными возможностями в общеобразовательные учреждения.

Задача педагога в инклюзивном образовании - давать знания детям с ограниченными возможностями здоровья наравне с их здоровыми сверстниками и в то же время находить индивидуальный подход к каждому ребенку с учетом его потребностей и способностей. Инклюзивное образование представляет собой процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, включая детей с особыми потребностями. Инклюзивное образование обеспечивает равное отношение ко всем детям, но создаёт условия для детей, имеющих особые образовательные потребности.

Таким образом, главная функция инклюзивного образования - успешная адаптация ребёнка с ограниченными физическими или умственными возможностями к взрослой жизни и отсутствие дискриминации со стороны окружающих.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гюнваль Ч. От «Школы для многих» к «Школе для всех» // Дефектология. - 2006. - № 2. - С. 73-78.

2. Дементьева Н. Ф., Багаева Г. Н., Исаева Т. Н. Социальная работа с семьей ребенка с ограниченными возможностями. - М.: Изд-во Ин-та социальной работы, 1997. - 213 с.

3. Иванов Е.В. О стратегическом планировании развития инклюзивного образования (на примере Великого Новгорода) // Вестник Новгородского государственного университета. 2015. № 5 (88). С. 44.

4. Инклюзивное образование в России. Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ). М.: ООО «БЭСТ-принт», 2011. 86 с.

5. Муминова Л. Логопедик текшириш ва ўқитиш. - Т.: Ўқитувчи, 1993.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ.

Шамсиева Махфуза Хошимовна
Магистр Бухаского государственного педагогического института

Аннотация В статье расматривается о формирование коммуникативных способностей у учащихся с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: инклюзивное образование, постановлением, правовая основа,

Усовершенствование системы инклюзивного образования в Узбекистане является одним из важных направлений государственной политики, в этой сфере осуществляется ряд позитивных изменений. В частности, постановление Президента Республики Узбекистан №4860 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями» стало правовой основой для намеченных в этом направлении действий.

Данным постановлением утверждены Концепция развития инклюзивного образования в системе народного образования на 2020-2025 годы и «дорожная карта» по ее реализации в 2020-2021 годах, а также целевые показатели (индикаторы) развития образования детей с особыми образовательными потребностями до 2025 года.

Примечательно, что в «Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» также определены такие приоритетные задачи, как совершенствование системы инклюзивного образования и трудоустройства, обеспечивающей вовлечение и активное участие лиц с инвалидностью в социально-экономической жизни общества (цель 66); обеспечение открытого и качественного образования для молодежи, обеспечение получения молодежью всестороннего образования на всех этапах образования, создание условий для развития инклюзивного образования в регионах.

Главная проблема ребёнка с ограниченными возможностями здоровья заключается в нарушении связи с миром, в ограниченной мобильности, бедности контактов со сверстниками и взрослыми, в ограниченности общения с природой, доступа к культурным ценностям.

Учащиеся с ОВЗ имеют определенные особенности развития коммуникативной компетенции:

-в процессе коммуникативного взаимодействия могут не учитывать мнение и позицию участников;

-в межличностных отношениях проявляют эгоцентризм;

-могут испытывать сложности в обосновании и доказательстве своего мнения.

Для учащихся с ОВЗ характерен низкий уровень овладения коммуникативными средствами и способами взаимодействия. Им сложно согласовывать действия по выполнению общих задач, организовывать взаимоконтроль, взаимопомощь. Недостаточно сформирована речевая инициативность, умение аргументировать свою позицию, убеждать, вести дискуссию. Учащиеся с ОВЗ не всегда владеют набором вариантов коммуникативно-речевых стратегий общения, навыком передачи информации; демонстрируют неумение слушать, поддерживать беседу. Школьники данной группы испытывают значительные трудности выбора адекватных языковых средств.

Чтобы ребенку было легче адаптироваться в наш подчас сложный, даже для здорового человека, мир - необходимо привить ему навыки коммуникативной культуры.

Коммуникативная культура – это часть базовой культуры личности, обеспечивающая ее готовность к жизненному самоопределению, установлению гармоничных отношений с окружающей действительностью и внутри себя.

К составляющим компонентам коммуникативной культуры относят:

-творческое мышление;

-культуру речевого действия;

-культуру самонастройки на общение;

-психоэмоциональную регуляцию своего состояния:

-культуру жестов и пластики движений, культуру эмоций.

Критериями коммуникативной культуры является ценностное отношение к общению, сформированность коммуникативно-значимых качеств личности, оценивание себя как субъекта взаимодействия, готовность к сотрудничеству.

Одной из задач своей педагогической деятельности я считаю не только развитие потенциала ребенка, но и сохранение, и укрепление психологического здоровья.

Для этого необходимы факторы:

-создание ситуации успеха;

-обеспечение атмосферы комфорта;

-формирование адекватной гибкой самооценки;

-развитие рефлексии;

-повышение стрессоустойчивости при взаимодействии с социумом.

Начиная работать с ребенком с ОВЗ, наблюдая за ним, постоянно идешь на контакт, ищешь точки соприкосновения, интересные дела и темы.

Как объединить в группу и разговорить этих детей, помочь им раскрыться, быть полноценными членами нашего общества, не чувствуя ущербности, не испытывая чувства стыда?

Решению этих задач способствовало:

-знакомство детей друг с другом;

-создание условий для раскрепощения;

-их сближение и объединение;

-осознание собственной индивидуальности, повышение самооценки;

-развитие коммуникативных навыков и умений;

-снижение эмоционального напряжения.

Развитие коммуникативной компетенции включает в себя речевые, языковые, социокультурные, компенсаторные и учебно-познавательные аспекты, каждый из которых состоит из определенных компонентов. Это и обогащенный словарный запас, и широкий кругозор, а также умение высказываться и завоевать аудиторию, умение отвечать, взаимодействовать с другими лицами, воспитанность, толерантность, знание этики и многое другое.

В заключении работы показывают, что у всех детей наблюдается положительная динамика, которая заключается в следующем: учащиеся с ОВЗ становятся более общительными, открытыми, активными, уверенными, что делает их более адаптированными в обществе.

Список используемой литературы

1.Брынских Елена Васильевна Развитие коммуникативной компетенции в работе с детьми с ОВЗ http://u.to/tke_EQ

2.Ерёмина И. И. Формирование коммуникативных навыков у учащихся с ОВЗ http://u.to/eEe_EQ

3.Колотилова Т.В. Особенности формирования социально-коммуникативных навыков у детей раннего возраста с ОВЗ в условиях инклюзивного образования http://u.to/WUm_EQ

4.Мирзаева Д. Ш. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1408-1413.

5.Shavkatovna M. D. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE). – 2022.

6.Mirzaeva S. D. Art-pedagogical technology in the development of the fine activity of elder preschool children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11. – №. 1.

7.Мирзаева Д. Ш., Хамраева А. Э. АРТПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 87-91.

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI MAXSUS VA INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI.

Umedjanova Malika Lukmanovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
G'aybillayev Farxod Furqatovich
BuxDPI 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim g'oyalari, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish yo'nalishlari haqida aytib o'tiladi. O'qitishda akademik kompetensiyalarni o'zlashtirishga qaratilgan texnologiyalar, inklyuziv va pedagogik texnologiyalar haqida bilib olishlari mumkin.

Kalit so'zlar: Inklyuziv texnologiyalar, ta'lim texnologiyasi, tashkiliy va pedagogik texnologiyalar, dasturlash texnologiyalar.

Maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj bolalarni o'qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari, ularni o'qitish jarayonini yengillashtirish uchun juda muhimdir. Bu texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun ma'ruzalar va dars materiallarini tuzish, ularga o'qitishning maxsus usullarini qo'llash, ularning o'zlashtirilgan ta'lim yo'nalishlariga muvofiq dars berish va boshqa zarur masalalar bo'yicha o'qituvchilarga yordam berish imkoniyatlarini ta'minlashda yordam beradi. Bu texnologiyalar alohida yordamga muhtoj bolalarni qo'llab-quvvatlash va ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlashda juda foydali bo'ladi. Ular o'qituvchi va murabbiylar uchun ham juda katta yordam beradi, chunki ularning o'zlashtirilgan ta'lim yo'nalishlari va zarur muammolariga qaratilgan maxsus dasturlar va vositalar orqali ularni o'rganish va rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. Bundan tashqari, bu texnologiyalar alohida yordamga muhtoj bolalarni inklyuziv ta'lim muhitida o'qitishni ham yengillashtiradi. Ular o'qituvchilar va murabbiylar uchun alohida yordamga muhtoj bolalar bilan qanday qilib ishlash, ularning o'zlashtirilgan ta'lim yo'nalishlariga qaratilgan dasturlar va vositalar orqali ularni qo'llab-quvvatlash, ularning integratsiyasini ta'minlash va ularning boshqa talabalarga qo'shilishini ta'minlash imkoniyatlarini yaratadi. Barcha bu sabablarga ko'ra, alohida yordamga muhtoj bolalarni maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari juda muhimdir va ular o'qitish jarayonini yanada samarali va efektiv qilishda katta ahamiyatga ega. Inklyuzivlik g'oyalari 2025-yilgacha bo'lgan milliy ta'lim doktrinasining maqsadlariga mos keladi, bu esa barcha toifadagi bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash va alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun ixtisoslashtirilgan tuzatish-pedagogik yordamni kiritish zarurligini ko'rsatadi. Inklyuziv ta'lim mahalliy ta'lim tizimi uchun ma'lum bir yangilikdir, shuning uchun uni modellashtirish va amalga oshirishning barcha bosqichlarida malakali boshqaruvni talab qiladi. Ta'lim tizimidagi hozirgi holat uning barcha tarkibiy qismlarida, jumladan, ta'lim to'g'risidagi Qonun, ta'lim standartlari, ta'lim dasturlari, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari tamoyillari, ta'lim muhitini tashkil etish tamoyillari va boshqalarda modernizatsiya jarayonlari bilan tavsiflanadi. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish yo'nalishlaridan biri - bu bolalarning ta'lim ehtiyojlarining xilma-xilligini, ularning xususiyatlari, imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olishni ta'minlaydigan inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalga oshirish. Shu munosabat bilan ish usullari, shakllari va texnologiyalarini o'zgartirish zarurati tug'iladi. Ishning maqsadi nogironlarni inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitish tizimidagi tuzatish va rivojlanish texnologiyalarini tahlil qilishdir. Ta'lim texnologiyasi deganda, amalga oshirilishi, pedagogik maqsadlarga kafolatlangan, erishishga olib keladigan tartibli harakatlar tizimi tushuniladi. Texnologiya oldindan rejalashtirilgan ta'lim jarayonini amaliyotda izchil amalga oshirishga qaratilgan. "Ta'lim texnologiyasi" atamasini turlicha tushunishlariga qaramay, ko'pchilik mutaxassislar ularni to'rtta asosiy muhim qoida bilan birlashtiradi: aniq belgilangan istalgan natijaga asoslangan ta'lim va ta'limni rejalashtirish; ta'lim jarayonini o'qituvchi va talaba o'rtasidagi qat'iy harakatlar ketma-ketligi shaklida dasturlash;

ta’lim va tarbiya natijalarini o‘quv jarayoni (monitoring) davomida ham, natijalarni umumlashtirishda ham dastlabki kutilgan natija bilan solishtirish; ta’lim jarayonining istalgan bosqichida natijalarni tuzatish. Inklyuziv ta’lim texnologiyalari deganda biz istisnosiz barcha bolalar uchun yuqori sifatli va qulay ta’lim olish uchun sharoit yaratishga olib keladigan texnologiyalarni tushunamiz.

Inklyuziv texnologiyalarning ikkita katta guruhini ajratish mumkin: tashkiliy va pedagogik. Tashkiliy texnologiyalar inklyuziv jarayonni tashkil etish bosqichlari bilan bog‘liq: bular dizayn va dasturlash texnologiyalari, o‘qituvchilar va mutaxassislar o‘rtasidagi jamoaviy hamkorlik texnologiyalari, tuzilgan, moslashtirilgan va qulay muhitni tashkil qilish texnologiyalari. Inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi - ta’lim jarayoni ishtirokchilarining ta’lim ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim sharoitlarini doimiy ravishda kuzatib borish. Ta’lim jarayonida bolalar uchun yuzaga keladigan to‘siqlar aniqlanganda, uning ishtirokchilari yanada samarali ta’lim sharoitlarini yaratadigan o‘zgarishlarni loyihalashga kiritiladi. Dizayn va dasturlash inklyuziv ta’lim tamoyillarini amalga oshirish uchun zarur texnologiyalardir. Shunday qilib, ta’lim jarayonining ishtirokchilari (ma’muriyat, o‘qituvchilar, mutaxassislar, bolalar va ota-onalar) nafaqat dasturlar, usullar, texnologiyalar, didaktik va moddiy-texnik ta'minot foydalanuvchilari, balki o‘quv jarayoni va uni amalga oshirish shartlarini ishlab chiquvchilarga aylanadi. Pedagogik texnologiyalar orasida o‘qituvchi tomonidan inklyuziv amaliyotda muvaffaqiyatli qo‘llanilishi mumkin bo‘lganlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Ular turli xil ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning birgalikdagi ta’limini tashkil etishdagi vazifalari va roliga ko‘ra tasniflanishi mumkin. Ijtimoiy (hayotiy) kompetensiyalarni, shu jumladan qabul qilish va bag‘rikenglikni rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar. Inklyuziv yondashuvda yutuqlarni baholash texnologiyalari. Ko‘pincha bunday talaba butun sinfning tezligini to‘liq ushlab turolmaydi va vazifalarni o‘zi uchun qulay darajada, lekin sinfdoshlari tomonidan mavzu yoki mavzu mazmunini o‘zlashtirish darajasidan past darajada bajaradi. Individual sur'atda olib boriladigan mustaqil ish o‘rganishni individuallashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu yerda individuallashtirish o‘quvchilarga bir xil topshiriqlar emas, balki individual xususiyatlariga qarab o‘zgarib turadigan topshiriqlar berilishi tufayli amalga oshiriladi. Bugungi kunda sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlarlar tayyorlash kabi muhim vazifalar belgilandi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish sifatini yaxshilash, o‘quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta’lim standartlari me‘yorlari inobatga olingan o‘quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini rivojlantirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta’lim, sog‘liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta’lim xizmatlari bilan ta‘minlash borasidagi o‘zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi. Bu esa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida metodik mahorat, psixologik bilimlar, kasbiy kompenentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillar, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo‘yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi. Inklyuziv ta’limda sifatga zamonaviy texnologiyalar orqali oson va qulay erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Usmonovna Q.F., Azamkulovna P.D., Mahkamovna, M.D. (2022). Inklyuziv kadrlar masalasi. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 834-842-b.

2. F.U.Qodirova, I.Q.Sayfullayeva. Inklyuziv va korreksion ta’limda ART texnologiyalar. Toshkent, 2022

3. D.S.Qaxarova ―Inklyuziv ta’lim texnologiyasi. Toshkent.2014

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

Toyirova Nazokat Moxirovna,
Buxoro davlat universiteti,
2-bosqich tayanch doktoranti
Ilmiy rahbar: Qo‘ldoshev R.A
p.f.d.(DSc), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari xorijiy tajribalar asosida tahlil qilindi. Rivojlangan mamlakatlar Finlyandiya, AQSh, Yaponiya, Kanada va boshqalarning inklyuziv ta’limdagi yondashuvlari o‘rganilib, O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha tavsiyalar berildi. Maxsus ehtiyojli bolalarning integratsiyasi, o‘qituvchilar malakasini oshirish, infratuzilmani yaxshilash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash zarurligi ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, ta’lim tizimi, maxsus ehtiyojli bolalar, O‘zbekiston tajribasi, xorijiy tajriba, ta’lim samaradorligi, integratsiya, innovatsion metodlar, pedagogik yondashuv, infratuzilma, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ta’lim islohoti.

Globallashuv va zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sharoitida har bir fuqaroning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash dolzarb masalaga aylangan. Xususan, inklyuziv ta’lim - ya’ni, maxsus ehtiyojga ega bolalarni umumiy ta’lim muassasalariga jalb qilish va ularning teng huquqli ishtirokini ta’minlash, bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning ajralmas qismi sanaladi. O‘zbekiston ham bu yo‘nalishda muhim qadamlar qo‘ymoqda. Biroq, samaradorlikni oshirish, tizimli yondashuv va xalqaro tajribalardan unumli foydalanish zarurati mavjud. Mazkur maqolada rivojlangan davlatlarning inklyuziv ta’limdagi ilg‘or tajribalari o‘rganilib, ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda milliy ta’lim tizimining inklyuzivlik darajasini oshirishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ayni sohada bir qator ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli qarori bu borada amalga oshirilishi mo‘ljallangan sa’y-harakatlar uchun huquqiy asos bo‘ldi. Mazkur qaror bilan, 2020-2025-yillar uchun xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021-yillarda uni amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi”, shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko‘rsatkichlari tasdiqlandi.

E’tiborlisi shundaki, “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta’minlovchi inklyuziv ta’lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish (66-maqsad); yoshlar uchun ochiq va sifatli ta’limni ta’minlash, ta’limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta’lim olishini ta’minlash, hududlarda inklyuziv ta’lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish (70-maqsad) kabi ustuvor vazifalar belgilab berilgan. Nogironligi bo‘lgan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy faolligini, mehnatga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda ilm-fan, texnika, san’at va sportga jalb etish borasida bir qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Binobarin, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko‘maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2021-yil 21-dekabrdagi PQ-57-sonli qarori qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2025-yil 28-apreldagi PQ-152-sonli qarori qabul qilindi. Qarorga ko‘ra, kamida 500 nafar nogironligi bor o‘quvchilar uchun inklyuziv ta’lim sharoitlarini yaratish “O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish” loyihasining asosiy maqsadlaridan biri etib belgilandi.

Qolaversa, “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2025-yil 28-apreldagi PF-73-sonli Prezident Farmoni qabul qilindi. Farmonga ko‘ra: 2026/2027 o‘quv yilidan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish maqsadida “Gospital pedagogika” magistratura mutaxassisligi bo‘yicha kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori davlat va jamiyat hayotida kutilganidek samaralar bera boshladi. Binobarin, 2023-2024 o‘quv yilining birinchi yarim yilligida respublikamizdagi 530 ta umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilib, 1 ming 195 nafar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar qamrab olingan. Buxoro viloyati kesimidagi tahlilga ko‘ra, Buxoro viloyatida 23 ta umumiy o‘rta ta’lim maktabda inklyuziv ta’lim joriy etilgan. Boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar respublika bo‘yicha jami 4 ta maktabda mavjud bo‘lib, Buxoro viloyati Kogon shahridagi 4-maktabda boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar mavjud.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim joriy etilgan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 115 nafar maxsus pedagog xodimlar faoliyat yuritib kelishmoqda. O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi mutaxassislari tomonidan inklyuziv ta’lim ishtirokchilari uchun 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab, metodik va tavsiyaviy qo‘llanmalar ishlab chiqildi. Bulardan tashqari, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoatchilik o‘rtasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o‘qitishning mazmun-mohiyati haqida tushuntirish ishlarini olib borish maqsadida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim muhitiga moslashtirish ishlari bo‘yicha roliklar tayyorlanib, ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirilgan. Respublikamizda inklyuziv ta’lim tarmog‘ini kengaytirish, maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim maktablarida faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlar hamda ota-onalarning inklyuziv ta’lim haqidagi bilimlarini oshirish, targ‘ib qilish maqsadida “Inklyuziv ta’lim: barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar” shiori ostida seminar-trening mashg‘ulotlari o‘tkazildi. Yana qo‘shimcha sifatida aytish mumkinki, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalalari bo‘yicha har yili respublika, xalqaro ilmiy konferensiyalar tashkil etib kelinmoqda. 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab, inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilgan umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarining rahbarlari, psixologlar va pedagog xodimlari uchun onlayn shaklda har yili avgust oyida 72 soatlik maqsadli malaka oshirish o‘quv kurslari doimiy ravishda tashkil etib kelinmoqda. Ushbu maqsadli malaka oshirish o‘quv kurslarida mahalliy mutaxassislardan tashqari, Rossiya Federatsiyasi, Belarus, Qozog‘iston hamda Yaponiya kabi xorijiy davlatlardan mutaxassislar ham jalb qilingan.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda Yevropa davlatlari, AQSh va Yaponiyaning tajribasi sezilarli ahamiyatga ega. Skandinaviya mamlakatlarida, xususan, Shvetsiya va Norvegiyada, inklyuziv ta’lim tizimi yuqori darajada rivojlangan. Ushbu mamlakatlarda barcha o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish uchun har bir maktabda maxsus pedagogik xizmatlar va psixologik ko‘mak markazlari tashkil etilgan. Shvetsiya tajribasi ko‘rsatishicha, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va maxsus yordamchi vositalar bilan ta’minlash ta’lim sifatini oshiradi. Shu bilan birga, ushbu mamlakatlarda o‘qituvchilar uchun inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus malaka oshirish dasturlari ishlab chiqilgan. AQShda inklyuziv ta’lim tizimi qonunchilik darajasida mustahkamlangan. Federal qonunlar orqali maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarning ta’lim olish huquqlari himoya qilinadi va ularga individual ta’lim dasturlari taklif etiladi. Inklyuziv sinflarda ishlash uchun maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan pedagoglar jalb qilinadi. Ta’lim muassasalarida texnologik vositalardan keng foydalanish orqali nogiron bolalar uchun mos muhit yaratiladi. Yaponiyada inklyuziv ta’lim sohasida o‘quvchilar va ota-onalar bilan ishlashga katta e’tibor qaratiladi. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun mo‘ljallangan o‘quv dasturlari oddiy sinf dasturlari bilan uyg‘unlashtiriladi. Shuningdek, maxsus yordamchilar va resurs markazlari orqali o‘quvchilarga individual yordam ko‘rsatiladi. Yapon tajribasi ta’lim jarayonida jamoaviy yondashuvning yuqori samaradorligini namoyon etadi. Xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun birinchi navbatda infratuzilma va moddiy-texnik bazani mustahkamlash zarurdir. Zamonaviy o‘quv qurollari va resurs markazlari

ta’lim jarayonini osonlashtiradi. Ikkinchi navbatda esa kadrlar malakasidir. Xorijda o‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tayyorgarlik darajasiga alohida e’tibor qaratiladi, ularga doimiy ravishda malaka oshirish imkoniyatlari yaratiladi.

Shuningdek, jamiyatda inklyuziv ta’lim bo‘yicha ongni oshirish ishlari muhim ahamiyatga ega. Skandinaviya mamlakatlarida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamiyatda inklyuziv ta’limning ahamiyatini tushunish va unga ijobiy munosabat shakllantirish orqali o‘quvchilarning maktabga moslashishi osonlashadi. Ushbu tajribalarni O‘zbekistonda ham tatbiq etish dolzarb hisoblanadi. Xorijiy tajribalar asosida O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun bir qator takliflarni ilgari surish mumkin. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun mos o‘quv muhitini yaratish va infratuzilmani rivojlantirish zarur. Shuningdek, pedagoglar uchun inklyuziv ta’lim bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish va ularga maxsus metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish muhimdir. Jamiyatda inklyuziv ta’limning ahamiyatini tushuntirish maqsadida ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot ishlarini olib borish lozim. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish va xorijiy ekspertlarni jalb qilish orqali ushbu jarayonni tezlashtirish mumkin. Pedagogik oliygohlar va malaka oshirish markazlarida alohida “Inklyuziv pedagogika” kurslari joriy qilinishi, amaliyotchi o‘qituvchilar esa har 2 yilda bir marta majburiy qayta tayyorgarlikdan o‘tkazilishi lozim. Bu model Finlyandiyada muvaffaqiyatli qo‘llanmoqda - u yerda har bir o‘qituvchi “Inklyuziv pedagogika” bo‘yicha kamida 160 soatlik kursni tamomlagan bo‘lishi shart.[4]

Har bir bolaning ehtiyoji, qiziqishi va imkoniyati har xilligini inobatga olib, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, har bir bola uchun individual o‘quv rejasining ishlab chiqilishi ta’lim samaradorligini oshiradi.[8]

Masalan, AQShda IEP (Individualized Education Plan) har bir inklyuziv o‘quvchi uchun tuziladi. Bu rejada bolaning yutuqlari, cheklovlari, ustuvor yo‘nalishlari aks ettiriladi. O‘zbekistonda ham sinov tariqasida ayrim maktablarda IEP tizimini joriy etishni taklif qilish mumkin. Bunda maktab psixologi, defektolog, sinf rahbari va ota-ona birgalikda ishlaydi. Bu model orqali nafaqat o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlari inobatga olinadi, balki uning rivojlanish yo‘li ham tizimli nazoratda bo‘ladi. Zamonaviy texnologiyalar inklyuziv ta’limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. AQSh, Kanada, Avstraliya tajribasida maxsus ehtiyojli bolalar uchun ovozli o‘quv dasturlari, matnni nutqqa aylantirish tizimlari, interaktiv sensorli ekranlar keng qo‘llanmoqda.[9]

O‘zbekiston uchun bu imkoniyatlar hali to‘liq ochilmagan bo‘lsa-da, raqamli kontentlar yaratish, mobil ilovalar ishlab chiqish, audiokitoblar bazasini shakllantirish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. “Raqamli inklyuziya” O‘zbekiston ta’limida yangi bosqichni boshlab berishi mumkin. Ayniqsa, eshitish, ko‘rish yoki harakat chekloviga ega bolalar uchun sun’iy intellekt asosidagi o‘quv vositalari kelajakda muhim rol o‘ynaydi. Yuqoridagi tahlillarga tayangan holda, quyidagi strategik takliflarni ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1. Inklyuziv ta’lim bo‘yicha pedagoglar malakasini oshirish tizimini kuchaytirish.
2. Ta’lim infratuzilmasini maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirish.
3. Individual ta’lim rejalari joriy etilishini yo‘lga qo‘yish.
4. Texnologik yechimlardan foydalanish orqali raqamli inklyuzivlikni rivojlantirish.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etish yo‘lida muhim yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, tizimli yondashuv, malakali kadrlar, moliyaviy resurslar va ijtimoiy ong darajasining pastligi kabi muammolar mavjud. Xalqaro tajribalar, xususan Finlyandiya, Yaponiya va AQSh ta’lim tizimlari misolida ko‘rinib turibdiki, inklyuziv ta’lim samaradorligi ko‘p jihatdan davlat siyosati, pedagogik yondashuvlar va jamiyat madaniyatiga bog‘liq. Xalqaro tajribani o‘rganish natijasida quyidagicha xulosaga kelish mumkin: O‘zbekiston uchun eng maqbul model bu – mavjud milliy kontekstdan kelib chiqqan holda, bosqichma-bosqich joriy qilinadigan, mahalliy ehtiyoj va imkoniyatlarga moslashtirilgan inklyuziv tizimni shakllantirishdir. Shuningdek, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda faqat ta’lim tizimi emas, balki sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mahalla va fuqarolik jamiyati institutsiyalarining hamkorligi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Umuman olganda, inklyuziv ta’limni joriy etish va rivojlantirish – bu faqat pedagogik yoki siyosiy muammo emas, balki butun jamiyatga tegishli strategik masaladir. Shu bois, bu boradagi harakatlar chuqur ilmiy asoslangan, tizimli va jamiyat bilan uyg‘un holda olib borilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi №-638-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 21-dekabrdagi PQ-57-sonli “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko‘maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2022). Inklyuziv ta’lim monitoring bo‘yicha hisobot. Toshkent: XTV.
5. Mahmudova, Z. (2022). Inklyuziv ta’lim asoslari. Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
6. Rahimov, B. (2023). Maxsus pedagogika nazariyasi. Samarqand: NMIU.
7. Norboyeva, D. (2023). Nogiron bolalar bilan ishlash metodikasi. Andijon: Andijon DXTI.
8. Slee, R. (2018). Inclusive Education Isn’t Dead, It Just Smells Funny. Routledge
9. Turnbull, A., Turnbull, R., & Wehmeyer, M. (2015). Exceptional Lives: Special Education in Today’s Schools (8th ed.). Pearson

BOLALARNING TENGLIGI VA DISKRIMINATSIYAGA QARSHI KURASH

Abdurashidova Nilufar Abdumalik qizi
Renessans ta’lim universiteti 23-23MT guruh talabasi,
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik yoshdagi bolalarning ijtimoiy tengligi va ularni kamsitishdan himoya qilish masalasi yoritilgan. BMT konvensiyasi asosida huquqiy me’yorlar, diskriminatsiya shakllari, ularning salbiy oqibatlari va kurash usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Bola huquqlari, tenglik, diskriminatsiya, BMT konvensiyasi, ijtimoiy adolat, inkluziv ta’lim, huquqiy himoya, teng huquqlilik, ruhiy tushkunlik, o’ziga ishonch, kambag‘al, yetim.

Insoniyat tarixida ijyimoiy tenglik va adolat uchun kurash doimiy va asrlar davomida bo’lib kelgan. Shu kurashlarning markazida turuvchi asosiy muammolardan biri bu — diskriminatsiyadir. Bugungi demokratik jamiyatlarda inson huquqlarining kafolatlanganiga qaramay, diskriminatsiya hali ham muhim muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada diskriminatsiyaning tarixiy ildizlari, tushunchaning keng ta’rifi va unga qarshi kurash usullari haqida batafsil to‘xtalib o‘tamiz. Har qanday jamiyatda inson huquqlari umumiy qadriyatlar sirasiga kiradi. Biroq, jamiyatda eng himoyasiz qatlamlardan biri — bolalar hali ham turli shakllardagi kamsitish va adolatsizliklarga duch kelmoqda.

Diskriminatsiyaning kelib chiqishi va tarixiy ildizlari

Diskriminatsiya — bu insonlar yoki guruhlar o‘rtasida ularning tabiiy yoki ijtimoiy belgilariga qarab adolatsiz farq qo‘yishdir. Bu farq salbiy munosabat, huquqiy cheklov yoki imkoniyatdan mahrum etish shaklida ifodalanadi. Diskriminatsiya qadimdan mavjud bo‘lib, insoniyat jamiyatlari rivojlanishi bilan turli shakllarda namoyon bo‘lgan. Uning tarixiy ildizlari

quyidagicha tasniflanadi: Qadimgi jamiyatlarda — qullik tizimi mavjud bo‘lgan, bunda odamlar tug‘ilgan joyi, ijtimoiy kelib chiqishi yoki irqiga qarab ajratilgan. O‘rta asrlarda — diniy asosdagi kamsitishlar avj olgan; masalan, Yevropada yahudiylarga nisbatan diskriminatsiya, Islom olamida esa mazhablararo qarama-qarshiliklar. Modern davrda — mustamlakachilik siyosati sababli Afrika, Osiyo va Amerikada tub aholilarga nisbatan irqiy kamsitishlar kuchaydi. 20-asrda — AQShda qora tanlilar, Janubiy Afrikada "apartheid" siyosati (irqiy ajratish), Yevropada antisemitizm (yahudiylarga nisbatan nafrat) misollarida diskriminatsiya davlat siyosati darajasiga chiqqan. Shuningdek, ayollar huquqlarining cheklanishi, nogironlar va boshqa guruhlarning kamsitilishi ham tarixiy diskriminatsiyaning tarkibiy qismlaridir.

Bolalar tengligining huquqiy asoslari

1989-yil qabul qilingan BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi bolalarning teng huquqlarini kafolatlaydi. Konvensiyaning 2-moddasida barcha bolalar hech qanday kamsitishsiz o‘z huquqlarini amalga oshirish huquqiga egaligi belgilangan.

Bolalar o‘rtasida uchraydigan diskriminatsiya shakllari

Irqiy va etnik kamsitish: turli millat vakillari bo‘lgan bolalarni cheklash. Jinsiy diskriminatsiya: qiz yoki o‘g‘il bolalarga nisbatan tengsiz yondashuv. Nogiron bolalarni cheklash: jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarga to‘liq ta’lim yoki ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatining yo‘qligi. Ijtimoiy holatga asoslangan kamsitish: kambag‘al, yetim yoki migrant oilalar farzandlarini jamiyatdan chetlab qo‘yish.

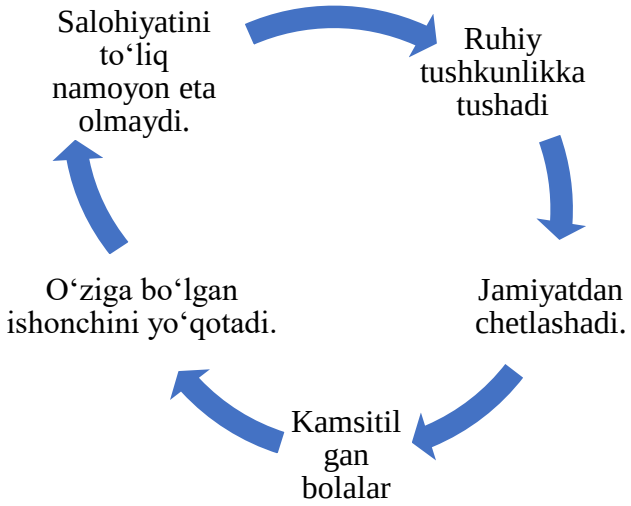

Diskriminatsiyaning oqibatlari

Bu holat nafaqat bolaning hayotiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham salbiy ta’sir qiladi.

Diskriminatsiyaga qarshi kurash usullari

Qonunlar orqali himoya: diskriminatsiyaga qarshi qat’iy qonunlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish. Tarbiyaviy yondashuv: maktab va oilada bolalarga tenglik, bag‘rikenglik va hurmatni o‘rgatish. Inkluziv ta’lim tizimi: barcha bolalar uchun bir xil imkoniyatlar yaratish. Axborot vositalarida targ‘ibot: tenglik va inson huquqlari haqida keng ommaga yetkazish. Har bir bola — jamiyatning kelajagi. Ularni diskriminatsiyadan himoya qilish, teng imkoniyatlar yaratish, har bir bolaning orzu va salohiyatini ro‘yobga chiqarishga yordam berish — bu faqat davlatning emas, balki butun jamiyatning vazifasidir. Tenglik asosida tarbiyalangan bolalar ertangi barqaror, adolatli va bag‘rikeng jamiyatning asoschilari bo‘lishadi.

Xulosa o`rnida shuni ta`kidlab o`tish joizki, diskriminatsiya — inson huquqlarini buzuvchi, jamiyatdagi adolat va barqarorlikka putur yetkazuvchi hodisadir. Uning ildizlari chuqur bo‘lishiga qaramay, unga qarshi kurashish har bir fuqarolik jamiyatining vazifasidir. Har bir shaxs teng imkoniyat va hurmatga loyiq. Har bir bola — millati, dini, jinsi yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat’i nazar — teng huquqli shaxs sifatida qaralishi lozim. Bolalarning tengligini ta’minlash va diskriminatsiyaga qarshi kurashish — har bir jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri va eng asosiysi bo’lmog’i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. BMT Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya Manba: United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC), 1989 Sahifa: 2-moddadan 6-moddagacha.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Manba: Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi Sahifa: 18-moddasi – “Insonlarning tengligi”
3. UNICEF – Children and Discrimination: Key Issues Manba: UNICEF Policy Brief, 2022 Sahifa: 5–8-betlar (diskriminatsiyaning shakllari va oqibatlari)
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948) Manba: United Nations Human Rights Declaration Sahifa: 1–2-moddalar
5. Q. Islomov, “Inson huquqlari asoslari” Nashriyot: O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent, 2021 Sahifalar: 114–122 (diskriminatsiya va tenglik masalalari)
6. UNESCO – Inclusive Education: The Way of the Future Nashr: UNESCO World Report, 2009 Sahifa: 17–20 (Inkluziv ta’lim haqida)
7. T. Xudoyberganov, “Huquqshunoslik asoslari” Nashriyot: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2019 Sahifalar: 58–64 (bolalar huquqlari va qonuniy himoya)

INKLYUZIV TA‘LIMNING MONIYATI VA UNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR.

Teshayeva Sarvinoz Jamshidovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim tushunchasining mohiyati, asosiy tamoyillari hamda uni rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta’limni O‘zbekistonda tatbiq etish bo‘yicha istiqbolli yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, maxsus ehtiyojli bolalar, ta’limda tenglik, xorijiy tajriba, pedagogik yondashuv.

Bugungi globallashuv sharoitida har bir insonning to‘laqonli ta’lim olish huquqi eng muhim qadriyatlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng sharoit yaratish zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb masalalaridan biri bo‘lib bormoqda. Shu bois, dunyo bo‘yicha keng tarqalgan va e’tirof etilgan inklyuziv ta’lim g‘oyasi O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalar, jumladan, maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim tizimiga kiritilishi va ularning imkoniyatlariga mos tarzda rivojlanishiga yordam beruvchi ta’lim shaklidir.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – har bir bola uchun shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda teng va sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishdir. Bu ta’lim shakli quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- **Tenglik** – barcha o‘quvchilarga bir xil ta’lim olish imkonini ta’minlash;
- **Moslashuvchanlik** – o‘quv dasturlari va metodikalarni har bir bola ehtiyojiga moslashtirish;
- **Hamkorlik** – o‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislar o‘rtasidagi faol hamkorlik;
- **Individual yondashuv** – har bir bolaning rivojlanish sur’ati va imkoniyatlariga mos ishlash.

Dunyo amaliyotida inklyuziv ta’lim borasida bir qator ilg‘or tajribalar mavjud. Quyida ayrim davlatlar misolida tahlil qilamiz:

1.Finlyandiya tajribasi Finlyandiya ta’lim tizimi dunyodagi eng inklyuziv tizimlardan biri hisoblanadi. Bu yerda barcha bolalar umumiy sinflarda o‘qitiladi, darslar moslashtirilgan metodlar asosida olib boriladi. Maxsus pedagoglar va psixologlar jamoaviy tarzda ishlaydi.

2.AQSH tajribasi AQSHda inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi qonunlar mavjud, jumladan, 1975 yildagi “Individuals with Disabilities Education Act (IDEA)” qonuni. Unga ko‘ra, barcha bolalar umumiy sinflarda ta’lim olishi kafolatlanadi.

3.Yaponiya tajribasi Yaponiyada “Education for All” konsepsiyasi asosida barcha bolalarning jamiyatga to‘laqonli qo‘shilishi uchun inklyuziv yondashuv joriy etilgan. Ta’limda texnologiyalardan keng foydalanish orqali o‘zlashtirish darajasini oshirishga qaratilgan metodlar ishlab chiqilgan.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish yo‘nalishlari

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limga e’tibor kuchayib bormoqda. 2021–2025 yillarga mo‘ljallangan “Ta’limni rivojlantirish strategiyasi”da imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim tizimiga kiritilishi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagilarga e’tibor qaratish lozim:

- Maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirilgan o‘quv dasturlarini yaratish;
- O‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim metodikasiga o‘rgatish;
- Ijtimoiy ongni shakllantirish orqali stereotiplarga barham berish;
- Maxsus texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanish.

Inklyuziv ta’lim – bu faqat pedagogik yondashuv emas, balki ijtimoiy adolat va tenglikni qaror toptirish vositasi hamdir. Xorijiy tajribalardan ko‘rinib turibdiki, inklyuziv ta’limni samarali joriy qilishda hukumat, pedagoglar va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilg‘or tajribalardan foydalanish orqali ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. – Geneva: UNESCO Publishing, 2009. – 142 p.
2. Финляндия: Инклюзивное образование в практике. – Хельсинки: Finnish National Agency for Education, 2020. – 96 с.
3. Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). – Washington: U.S. Department of Education, 2004.
4. Qodirova M. Inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent: Fan, 2021. – 128 b.
5. Абдураҳмонов А. Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy muhit. – Samarqand: Ilm Ziyo, 2022. – 140 b.
6. Cameron D. Teaching All Children: Inclusive Strategies. – London: Routledge, 2016. – 210 p.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN O‘QUVCHILARNING INKLYUZIV TA’LIMINI TASHKIL ETISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI.

Siddiqov Azamat Muhammadjon o‘g‘li
Namangan davlat pedagogika instituti
Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Email: azamatsiddiqov25@gmail.com

Annotatsiya Maqolada inklyuziv ta’limning mazmuni, asosiy maqsadi va jamiyatdagi o‘rni tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning barcha bolalar, xususan alohida ehtiyojga ega bo‘lgan o‘quvchilarni umumta’lim tizimiga to‘liq jalb qilish orqali ularning bilim olish huquqini ta’minlashdagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada eshitish, ko‘rish va nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchilarning tutgan o‘rni, ularga ko‘rsatilishi lozim bo‘lgan individual yondashuvlar, ota-onalar bilan hamkorlik zaruriyati chuqur ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: nklyuziv ta’lim, alohida ehtiyoj, umumta’lim maktabi, nuqsonli bolalar, pedagogik yondashuv, ota-onalar bilan hamkorlik, eshitish qobiliyati, nutq nuqsoni, ko‘rish muammosi

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi ta’limni boshlash imkoniyatiga ega bo‘lgan barcha bolalar, shu jumladan alohida yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga qamrab olishdir. Inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarga ta’lim olishni taqdim etishi bilan katta ahamiyatga ega. Bu ana shunday bolalarni uzluksiz umumiy ta’lim tizimiga kiritishni bildiradi. Ushbu jarayon o‘zining quyidagi huquqiy, ijtimoiy asoslariga ega bo‘lmog‘i zarur. Har bir bola ta’lim olish uchun asosiy huquqga ega va kerakli darajada bilim olish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak. Har bir bola o‘ziga xoslikka, qiziqishlariga, qobiliyat va o‘quv ehtiyojga ega.

Ta’lim yuzasidan alohida ehtiyojga ega bo‘lgan ommaviy maktablarda o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lishlari, bu yerda ularning ehtiyojlarini qondirish maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik metodlar asosida sharoit yaratish zarur.

Barcha yoshdagi bolalar atrofida yashayotgan va ishlayotgan bolalar bilan bir xil sharoitda o‘qishlari va kamol topishlari zarur.

Inklyuziv sinflar o‘quvchilar va pedagoglarga jamiyatga va maktabga yangicha qarashni rivojlantirish orqali jamiyatning eng yaxshi a’zolari bo‘lishlari uchun yordam berishga yo‘naltirilishi zarur.

Inklyuziv ta’lim umumta’lim maktablari o‘quvchilari, direktorlari, ota-onalar va maxsus pedagoglarni bitta guruhda hamkorlik qilishlarini talab qiladi. Ko‘p hollarda alohida yordamga muhtoj bolalarning ota-onalari o‘z bolalarining ta’limga oid huquqlari va boshqa imkoniyatlari haqida noto‘g‘ri tushunchaga ega bo‘lganlari natijasida bu bolalarga to‘g‘ri ta’lim berishni talab qilmaydilar.

Ota-onalar o‘z bolalaridagi nuqsonlar tufayli uyalish va o‘zini yo‘qotib qo‘yish kabi to‘siqlarni yengishlari haqida ma’lumotga ega bo‘lishlari kerak. Hamma ota-onalarga inklyuziv ta’limning mazmuni nimalardan iboratligi va bu bolalarga qanday imkoniyatlar berishi haqida batafsil ma’lumot berilishi zarur.

Ota-onalarning o‘z bolalariga ta’limli yordam ko‘rsatishini cheklamaslik bilan bir jihatdan kengaytirish zarur. Shunday yo‘l bilan ota-onalar bolalarni o‘quv muassasalariga joylashtirish va o‘quv dasturlarini aniqlik, shuningdek o‘quv jarayonini uyda yoki boshqa joyda davom ettirishga oid muhokamalarga jalb qilishi zarur. Har qanday bola kamol topib sog‘lom o‘ssa, uning bilim faoliyati, sezgi qobiliyatlari mukammal rivojlanib borsa, bunday bolalar 6-7 yoshdan boshlab maktabga qabul qilinishga tayyor bo‘ladi. Lekin umumta’lim maktab o‘quvchilari orasida o‘quv dasturlarini o‘zlashtirishda qiyinchilikni boshdan kechirayotgan bolalar uchrab turadi. Bolaning hoh ona qornida, hoh tug’ilgandan keyin rivojlanib borishi uchun zarur bo‘lgan ma’lum shartlarning bo‘lishi natijasida jismoniy va ruhiy, aqliy nuqsonlar kamchiliklarga olib kelishi mumkin. Bunday bolalarda eshitishda, ko‘rish qobiliyatida, nutqiy va aqliy faoliyatida nuqsonlar paydo bo‘ladi.

Hozirgi vaqtda bunday bolalarni o‘z sog‘lom tengdoshlari qatorida umumta’lim maktablarida o‘qishni inklyuziv ta’limi yo‘lga qo‘yilmoqda. Umumta’lim maktablaridagi nuqsonli o‘quvchilarning inklyuziv ta’limini tashkil qilishda o‘qituvchilar nimalarga e’tibor berishlari lozim. Quyidagi ayrim nuqsonli o‘quvchilarni umumta’lim maktablarida nimalarga e’tibor berishi haqida to‘xtalib o‘tmoqchimiz.

1. Eshitishi zaif bolalarni yetarli savod olishlari uchun o‘qituvchilar oldida quyidagi vazifalar turadi:

Qulog‘i yaxshi eshitmaydigan bolalarni nutqida, ruhiyatidagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida bilish lozim. Bolaning eshitish qobiliyati darajasini bilish maqsadida zarur bo‘lsa davolash uchun mutaxassis ottolorengolog oldiga yuborish lozim. Eng muhimi sinfda qulog‘i uncha yaxshi eshitmaydigan bola borligini hamisha esda tutish va bunday bolalarni 1-partaga o‘tqazib qo‘yish kerak. O‘qituvchi sinf o‘quvchilariga mavzuni tushuntirayotganda, diktant matnini o‘qiyotganda o‘quvchini mavzuni qanchalik fahmlaganini ko‘rishi lozim. Qulog‘i yaxshi eshitmaydigan bolalarning ishini baholayotganda, xatolar sifatini tahlil qilganda, qulog‘i yaxshi eshitmasligi

tufayli xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, bahoni pasaytirmaslik lozim. O‘qituvchi bolaning ota-onasiga bolaning o‘qishda uchraydigan qiyinchiliklarining xususiyatlarini tushuntirish, o‘quvchiga uy topshiriqlarini tayyorlashda qay tariqa to‘g‘ri yordam ko‘rsatishi kerakligini o‘qitish.

2. Nutqida kamchiligi bor o’quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchi quyidagilarga e’tibor berishi zarur:

O‘qituvchi noto‘g‘ri talaffuz qiladigan o‘quvchilarga alohida e’tibor qilish, hamda logoped mutaxassislaridan maslahat olishlari kerak.

Bolaning o‘qish va yozishdagi xatolari uchun past baho qo‘yib ranjitmaslik, unga dalda berish, uning xulq-atvoridagi ijobiy jihatlarga tayanish, unga qiyinchiliklarni bartaraf qilish mumkin degan fikrni singdirish mihimdir.

Duduqlanuvchi bolalar bilan alohida suhbatlar qilish, ularning xarakter xususiyatlarini o‘rganish lozimdir. Sinf o‘quvchilariga duduqlanuvchi o‘rtog‘i ustidan kulmaslik, uning kamchiligini yuziga solmaslik, unga sinf o‘quvchilarining hayrihohligini tashkil qila bilish kerak.

Duduqlanuvchi o‘quvchi savollarga og‘zaki javob bergan vaqtida ularga xushmuomalalik bilan yordam ko‘rsatish, ulardan darhol katta uzun gaplar tuzishni talab qilmaslik kerak. Duduq o‘quvchilarning bilimlariga, ularning yozma javobiga qarab baho qo‘yish ma’quldir. Ulardan chet kishilar bo‘lganda og‘zaki javob berish talab qilinmaydi. Duduq bolalarga baqirib gapirish, masxara qilish, laqab qo‘yish mutlaqo noo‘rindir.

3. Ko‘rish qobiliyati zaif o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchining vazifasi

Agar sinfda ko’zi yaxshi ko‘rmaydigan o‘quvchi bo‘lsa birinchi navbatda ota-onasiga murojaat qilib, uni ko‘z shifokori mutaxassisga ko‘rsatishni tavsiya qilish kerak. Ba’zida bolaning ota-onasi ko‘zi ojizligini yashirishga harakat qiladilar. Oddiy maktab sharoitida ko‘zga zo‘r berish qanday oqibatlarga olib kelishini o‘ylamaydilar. O‘qituvchi bu tomonlarini ham ota-onalarga tushuntirib o‘tishi lozim. Ko‘zi yaxshi ko‘rmaydigan bolalarni o‘z vaqtida aniqlamaslik, ularning ulgurmasligiga, so‘ngra esa ta’lim-tarbiyadagi buzilishlarga olib kelibgina qolmay, balki busiz ham ko‘zdagi nuqsonni yanada og‘irlashtirib yuborishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Shuni unutmaslik kerakki, umumta’lim maktab o‘quvchisi uchun oddiy bo‘lgan ko‘pgina mashg‘ulotlar masalan egilish, qattiq sakrash, jismoniy tarbiya darsida og‘irliklarni ko‘tarish kabilar ham bolaning ko‘rish qobiliyatiga zarar yetkazishi mumkin.

Umuman xulosa qilib aytadigan bo’lsak umumta’lim maktablarida o’z sog’lom tengqurlari qatorida o’qiydigan bolalarga o’qitish va ta’limni to’g’ri tashkil qila bilish har bir o’qituvchini mas’uliyatli burchi bo’lib qolishi kerak.

Nuqsonli bolalarni hayotda o’z o’rnini topishi, kelajakda o’z mehnati evaziga hayot kechirish ko’nikmasiga ega bo’lish, o’qituvchilarimizning oldida turgan asosiy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ayupova M. «Korreksion ishlar metodikasi. (ma'ruzalar matni)». T 2005 y
2. L.R Mo’minova, Ayupova M.Yu. Logopyediya. T., 1995
3. Roy Mark Konki “Inklyuziv sinflarda o’quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish” Toshkent-YuNESKO-2004yil
4. Sodiqova G.A., Nurkyeldiyeva D.A. Rivojlanishi orqada qolgan o’smirlar diagnostikasi (ma'ruzalar matni) T., 2001
5. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, *4*(07), 76-80.
6. Siddiqov, A. M. O. G. L. (2025). Inkoniyati cheklangan o ‘quvchilarni ijtimoiy hayotga ijobiy munosabatlarini shakllantirish modeli. *Science and Education*, *6*(2), 339-344.
7. Siddiqov, A. M. O. G. L., & Boymirzayeva, D. M. Q. (2025). Inklyuziv ta’limni samaradorligini oshirishda qollaniladigan metod va usullar. *Science and Education*, *6*(2), 206-209.
8. Muhammadjon o‘g‘li, S.A. (2024). Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash pedagogik muammo sifatida: Siddiqov Azamat Muhammadjon o‘g‘li. Лучшие интеллектуальные исследования, 22(5), 48-54

9. Boymirzayeva, D. M. Q. (2025). Inkluziv ta’limda qo ‘llaniladigan metod va usullar samaradorligi. *Science and Education*, *6*(2), 176-181.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

Nabiyeva Gulhayo Narzillo qizi
Buxoro shahar politexnikumi o’qituvchisi
E-mail: gulhayonabiyeva39@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalar o‘rganilgan va ular tahlil qilingan. Dunyoning turli davlatlaridagi inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanish tamoyillari va o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish bo‘yicha samarali usullar ko‘rib chiqilgan. Mazkur tajribalarni O‘zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari baholangan va ta'lim sifatini oshirish uchun tegishli tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni rivojlantirish jarayonida qo‘llash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta'lim, xorijiy tajriba, pedagogika, maxsus ehtiyojga ega bolalar, ta'lim sifatini oshirish .

Hozirgi davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish archa bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish global miqyosda dolzarb masala hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim tushunchasi barcha bolalarning, jumladan, maxsus ehtiyojga ega o‘quvchilarning ham ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu yondashuv har bir bola o‘z qobiliyati va ehtiyojlariga mos sharoitda ta'lim olish huquqiga ega ekanligini nazarda tutadi. Dunyoda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab ilg‘or tajribalar shakllangan bo‘lib, ularning har biri milliy madaniyat, an'ana va ijtimoiy tuzilma bilan bog‘liq xususiyatlarga ega. Mazkur maqolada inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ilg‘or xorijiy tajribalar o‘rganiladi va ularning O‘zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Metodlar Ushbu tadqiqotda xorijiy mamlakatlarning inklyuziv ta'lim sohasidagi tajribalarini o‘rganish va tahlil qilish uchun qiyosiy-tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va statistika ma'lumotlari asosida inklyuziv ta'limning rivojlanish tamoyillari o‘rganildi. Qiyosiy tahlil usullari orqali turli mamlakatlarning inklyuziv ta'limni tashkil etish tajribasi tahlil qilinib, ularning samaradorlik ko‘rsatkichlari taqqoslandi. Shuningdek, intervyu va so‘rovnomalar yordamida xorijiy ekspertlarning fikrlari o‘rganildi. Mazkur usullar asosida xorijiy tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga tatbiq etish imkoniyatlari baholandi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda Yevropa davlatlari, AQSh va Yaponiyaning tajribasi sezilarli ahamiyatga ega. Sharqiy Yevropa mamalakatlarida inklyuziv ta’lim.

Daniya va Shvesiyada maxsus sinf (maktab) o‘quvchilari bilan faqatgina maxsus pedagoglar shug‘ullanadi. Italiyada bunday o‘quvchilar bilan maxsus pedagoglar bilan bir qatorda oddiy pedagoglar ham ishlashi mumkin, ayni paytda ularning bari maxsus ta’limga muhtoj o‘quvchilarning o‘sishi uchun mas’ul sanaladilar. Boshqa variantlar ham bo‘lishi mumkin. Masalan, Fransiyada Adliya vazirligi ostidagi xizmat maktab o‘quvchilariga yordam ko‘rsatadi. Integrasiyalashgan o‘quvchilar mavjud Lyuksemburg maktablarida maktab o‘quv dasturlarini bilmasa ham, korreksion pedagogika va maxsus psixologiya sohalarida bilimga ega bo‘lgan ≪assistentlar≫ ishlaydi.

Irlandiyada ijtimoiy xizmatlar maxsus ta’limga muhtoj o‘quvchilarga xizmat ko‘rsatishda bevosita qatnashadilar. Sog‘liqni saqlash bo‘yicha hududiy kengashlar tibbiy va ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtiradilar. Integrasiyalashgan o‘quvchilarga ko‘maklashishni tashkil etish Internet ma’lumotlari asosida bugungi kunga qadar jahon miqyosida juda ko‘plab davlatlarda inklyuziv ta’lim tizimini joriy qilish borasida amaliy tajribalar olib borilayotganligi ham aniqlandi. Italiya, Norvegiya, Shvesiya kabi mamlakatlar alohida ehtiyojli bolalarni umumta’lim muassasalariga to‘la integrasiyalab, maxsus korreksion maktablarning yopilishiga erishdilar. Biroq maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim tizimi sharoitiga qabul qilgan davlatlar jismoniy va ruhiy rivojlanishidagi

kamchiliklarni korreksiyalash va kompensasiyalashga yo‘naltirilgan qo‘shimcha ta’lim xizmatini ko‘rsatish ma’suliyatidan ozod etilmaydi. AQSH, Buyuk Britaniya, Daniya kabi bir qator mamlakatlarda maktab turini 66 tanlash qonun tomonidan belgilanadi, ota-onalar esa ta’lim turini tanlashni yozma ravishda tasdiqlashi, ayrim hollarda asoslab berishlari lozim, deb topilgan. Maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta’lim tizimiga jalb etishda jahon miqyosidagi bir qancha davlatlar tajribasi o‘rganilib, tahlil qilindi. Unda keltirilgan ko‘rsatkichlar o‘quvchi qayerda (maktabmi yoki undan tashqarida) yordam olayotgani, uni kim (qanday professionallar yoki xizmatlar) bevosita ta’minlayotgani aytib o’tilgan, yordam kimga qaratilganini tushunish imkonini beradi. Avstriya Avstriyada 1945 yildan boshlab maxsus tarbiyaga muhtoj bolalarni differensial o‘qitish tizimi tashkil etilgan bo‘lib, bu ta’lim tizimida barcha turdagi nuqsonli bolalar o‘qitila boshlandi.

Xulosa: Inklyuziv ta'limni rivojlantirish global ta'lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida ushbu tizimni takomillashtirish O‘zbekiston ta'lim tizimiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish va ta'lim sifatini oshirishga erishish mumkin. Kelgusida bu boradagi tadqiqotlarni chuqurlashtirish va xalqaro tajribalar asosida yangi yondashuvlarni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR

1. Ахмедов, Б. А. (2023). Интеграллашган таълимда талабалар билимларини виртуал тест назорат қилиш тизимларини ишлаб чиқиш концепцияси. PEDAGOG, 6(1), 86-92.
2. Рахмонова Г. Ш. Технологии Развития Духовно-Нравственной Компетентности Студентов //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 45. – С. 306-309.
3. Sh R. G. The role of spiritual and moral education in the spiritual formation of students. – 2021.
4. Shavkatovna R. G., Bobirovna A. V. UMUMINSONIY AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VA RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYANING O ‘RNI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1450-1454.
5. Raxmonova G. S., Abdunabiyeva F. N. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 729-734.
6. Рахмонова Г. Ш. СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 5-8.
7. Shavkatovna R. G. OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH SHAKLLARI //Proceedings of International Educators Conference. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 53-56.
8. Valerievna I. G., Shavkatovna R. G. The Content and Characteristics of Spiritual and Moral Education Works in Higher Education Institutions //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 340-342.
9. Рахмонова Г. Ш. ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ОСНОВА БУДУЩЕГО //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 276-278.
10. Shavkatovna R. G. MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARI VA OILADA MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. – 2024. – Т. 30. – №. 2. – С. 103-107.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti
Mirzayeva Dilfuza Shavkatovna
dilfuzamirzayeva777@jmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalar o‘rganilgan va ular tahlil qilingan. Inklyuziv ta'lim muhitida alohida ehtiyojli bolalar bilan ta’lim ishlarini amalga oshirish uchun integratsiya va inklyuziv jarayonlarni chuqur o'rganishning alohida ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta'lim, xorijiy tajriba, pedagogika, maxsus ehtiyojga ega bolalar, ta'lim sifatini oshirish, malaka oshirish, O‘zbekiston ta'lim tizimi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning BMT inson huquqlari bo‘yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqida strategik yo‘nalishlar, jumladan, Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e’tibor qaratganlar. Butun dunyoda qariyb 1 milliardga yaqin nogironligi bo‘lgan shaxslar borligi haqida o‘ylab, fikr yuritsak, bu nihoyatda ahamiyatli tashabbus ekaniga amin bo’lamiz. O’zbekiston Respublikasi 23.09.2020 yildagi 637-sonli qonunining 20-moddasi inklyuziv ta’lim haqida yozilgan.

Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi. Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Ma’lumki qonunga ko’ra inklyuziv ta’limda maxsus ta’lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma’lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta’lim aqliy, jismoniy tashqi ko‘rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta’lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi. Maxsus ta’lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o‘qitilsa, inklyuziv ta’lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi. Inklyuziv ta’limning o‘ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o‘qituvchi bir-birlaridan o‘rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal etishadi.

Bugungi kunda respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalar va o’smir yoshlar ta’limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta’limning yo’nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko’rishida va eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalar) bo’yicha korrektsion ta’lim tashkil etilgan. Ko’pchilik mamlakatlar segregatsiya (ajratib o’qitish) ta’limidan voz kechib imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan rivojlangan jamiyatga mansub bo’lgan integratsion ta’limni tadbiq qilish lozim deb topilgan.

O’zbekistonda inklyuziv ta’limning dolzarbligi shundaki, imkoniyati cheklangan bolalar sonining ko’payishi va maxsus korrektsion ta’lim muassasalarning yetarli emasligi xamda, jamiyatdagi o’zgarishlar ya’ni demokratik tizimga o’tilishi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ’ibot qilinayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi, ya’ni rivojlanishida muammolari bo’lgan bolalarni o’qitish, tarbiyalash masalasi O’zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Inklyuziya va integratsiya tushunchalari o’quvchilarning muvaffaqiyatli ta’lim olishi uchun muhim hisoblanadi, lekin ularning amalga oshirish usullari va maqsadlari farqli bo’lishi mumkin. Inklyuziya, barcha o’quvchilarning turli xil zaruratlarga mos ravishda ta’lim olishi va qatnashishi uchun samarali usullar bilan ta’minlashni maqsad qilib qo’yadi, integratsiya esa, o’quvchilarning turli xil zaruratlarga mos ravishda ta’lim olishi uchun ularni o’zaro aloqalarni o’zgartirmasdan bir xil o’quv muhitida o’tkazishni ta’minlashni maqsad qilib qo’yadi. Har ikki tushuncha ham o’quvchilarning muvaffaqiyatli ta’lim olishi uchun muhim sanaladi

Bugungi kunda ijtimoiy va ta’lim muhitida integratsiya va inklyuziv jarayonlarni o‘rganishning terminologik bazasi xorijda ham, mamlakatimizda ham ancha chuqur ishlab chiqilgan. AQShda "ta’lim integratsiyasi" tushunchasi ikki xil ma’noga ega: ba’zi dasturlarda

ushbu kontseptsiyadan foydalangan holda, nogironlarning akademik ta’limiga e'tibor qaratilgan, boshqalarida (psixofizik kasalliklarning og'ir shakllari bo'lgan bolalar uchun) -ijtimoiy moslashuv bo'yicha. Ko'pgina olimlar integratsiya qo'shimcha ixtisoslashtirilgan yordam bilan oddiy sinfda turli shakllarda sodir bo'lishi mumkinligiga rozi bo'lishadi.

O'qituvchining muhim mas'uliyati nafaqat rivojlanishdagi nuqsonlarga, balki, birinchi navbatda, bolalarning qobiliyatlari va bu qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlariga e'tibor berishadi. Integratsiya jarayonida o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida hamkorlik aloqalari o'rnatiladi, bu alohida ta’lim sharoitlariga qaraganda ta’limning muvaffaqiyati va alohida ehtiyojli bolalarni yaxshiroq ijtimoiylashtirishga yordam beradi. AQSHda integratsiyalashgan ta’lim ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlarini va integratsiya jarayonining muvaffaqiyati shartlarini belgilab beradi. Germaniyada alohida ehtiyojli shaxslarni integratsiyalashgan va inklyuziv ta’limga jalb qilish olti darajani o'z ichiga oladi, ulardan uchtasi tashqi sharoitlarning o'zgarishini ta’minlaydi, qolgan uchtasi - ichki.

Birinchi daraja - psixologik-pedagogik.

Ikkinchi daraja - kontseptual va terminologik – defektologik.

Uchinchi daraja – huquqiy.

To'rtinchisi daraja - ijtimoiy-kommunikativ

Beshinchi daraja - o'quv darajasi

Oltinchi daraja - tarbiyaviy-psixologik

Amaliy yondashuv bizga integratsiyani makon va vaqtda sodir bo'ladigan va psixologik, ijtimoiy va pedagogik muammolarni o'z ichiga olgan jarayon sifatida aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, o‘rganilayotgan ikki tushuncha o‘rtasidagi munosabatni tushunish uchun shuni ta’kidlash joizki, dunyoning ayrim mamlakatlarida (Avstriya, Belgiya, Gollandiya, Italiya, Niderlandiya, Germaniya, Fransiya va boshqalar) integratsiyalashgan ta’lim ko‘proqdir.

Ko’pgina mamlakatlarda inklyuziv ta’lim ko'pincha rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan barcha odamlar uchun inklyuziyani keng joriy qilmasdan, muayyan shaxslarga ta’lim berish imkoniyati sifatida qaraladi. Bundan tashqari, Belgiyada inklyuziv ta’lim eksperimental sinovdan o'tkaziladi va qo'llaniladi, masalan: umumta’lim maktablarida umumiy ta’lim fanlari bo'yicha asosiy darslarni va maxsus maktabda qo'shimcha tuzatish darslarini o'tkazish; maxsus muassasada umumiy ta’lim, davlat maktabida bir yil doimiy ta’lim bilan.

Maxsus va umumiy ta’limning moslashuvchan uyg'unligi nogiron bolalar va yoshlarni o'qitish bo'yicha individual o'quv dasturini yaratish va uni amalga oshirish uchun muayyan ta’lim muassasasiga emas, balki bolaga mablag' ajratish orqali ta’minlanadi.

Gollandiyada inklyuziv ta’lim “Bosqichma-bosqich” dasturga ko'ra, yengil aqli zaif va o'rganishda qiyinchiliklari bo'lgan bolalar uchun barcha davlat va maxsus maktablar umumiy kasbiy ta’limdan foydalangan holda sifatli ta’lim berishda hamkorlik qiladi. Italiya birinchilardan bo'lib inklyuziv ta’limni alohida ehtiyojli bolalar uchun maqbul ta’lim shakli sifatida tan olgan. Mamlakatda psixofizik rivojlanishida alohida ehtiyojli bolalarning 90 foizdan ortig'i umumiy muassasalarda uyga yaqin sog'lom bolalar bilan birga o'qiydi.

Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya, Finlyandiya) ijtimoiy siyosatning sotsial-demokratik modeli mavjud bo‘lib, u konservativ va liberal modellardan farqli o‘laroq, umuminsoniylik va tenglik bilan ajralib turadi. Davlat an'anaviy ravishda "oilaviy soha" ga tegishli bo'lgan ko'plab muammolarni hal qilishni o'z zimmasiga oladi (masalan, bolalar va qariyalarga g'amxo'rlik).

Skandinaviya mamlakatlarida inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli bolalarning turli ehtiyojlarini qondirish zarurligini aniqlashga asoslanadi. Bola hamma bilan birga o'rganadi, lekin u uchun mavjud bo'lgan materialni faqat kerakli tezlikda o'rganadi. Inklyuziv ta’lim sifati uchun butun maktab, pedagogik jamoa va ota-onalar mas’ul hisoblanadi.

Integratsiya sharoitida nogiron bolalar sog'lom o'quvchilarning roli xulq-atvorini o'rganadilar va asosiy harakatlar sinfning ta’lim maydoniga kirishga, ta’lim muassasasi talablariga moslashishga va o'qishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilishga har tomonlama sharoit yaratilmoqda. Inklyuziv ta’limni butun mamlakat bo‘ylab rivojlantirishga qaratilgan islohotlar bunga amaliy misol bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1.Михальчи Инклюзивное образование: учебник и практикум для вузов/ Е. В. Михальчи. — Москва: Издательство Юрайт, 2025. — 172 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-16837-2. — Текст.

2.Odeldjanovna, S. S. (2019). IMPROVEMENT OF MECHANISMS OF PREPARATION OF UNIVERSITY STUDENTS FOR PEDAGOGICAL ACTIVITY. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12). 6. Содиков, У. Ж. (2021). ЯНГИ УЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ ТАРАККИЁТИ ВА ИННОВАЦИЯЛАР. In Academic research in educational sciences, 2 (NUU Conference 1) (pp. 41-47).

3.Mirzaeva D. S., Husenova K. DEVELOPING STUDENTS’COMMUNICATION COMPETENCIES THROUGH AUTHENTIC MATERIALS //Modern Science and Research. – 2025. – Т. 4. – №. 1. – С. 246-250.

4.Shavkatovna M. D. ART PEDAGOGIKASI MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA. TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4 (2), 124–127 [Электронный ресурс].

"ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ВЛИЯНИЯ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОТ ИНКЛЮЗИИ ДО НАУЧНЫХ ПРИОРИТЕТОВ "

Марупова Мавлюда Умаржоновна
Преподаватель в Университете Зармед

Введение Современное образование всё чаще выходит за рамки национальных границ, формируясь под влиянием глобальных вызовов, технологических прорывов и универсальных человеческих ценностей. В условиях стремительно меняющегося мира важнейшими задачами образовательных систем становятся обеспечение доступности, качества и устойчивого развития обучения. Всё это требует переосмысления ролей педагога, подходов к обучению и содержания дидактического процесса. Настоящая статья посвящена анализу ключевых направлений, отражающих современные трансформации образования: межкультурное взаимодействие, влияние универсальных ценностей, международные педагогические парадигмы, инклюзивное обучение и научные ориентиры в высшей школе.

1. Межкультурные связи как фактор развития образования

Межкультурные связи представляют собой важный ресурс для обновления и обогащения национальных образовательных систем. Благодаря обмену опытом, академической мобильности и транснациональным программам (Erasmus+, UNESCO, академические обмены), происходят значимые сдвиги в подходах к обучению. Учащиеся и преподаватели получают доступ к альтернативным методам, новым языкам и стилям мышления. Это способствует не только профессиональному росту, но и формированию личности, способной к диалогу и сотрудничеству в глобальном обществе.

Кроме того, межкультурное взаимодействие укрепляет толерантность, снижает уровень предвзятости и развивает навыки межличностной коммуникации, что становится особенно важным в условиях мультикультурных обществ.

2. Влияние общечеловеческих идей и тенденций на педагогическое образование

Педагогическое образование сегодня строится не только на академических знаниях, но и на системе нравственно-этических ориентиров. Образование, основанное на правах человека, инклюзии, равенстве и устойчивом развитии, становится новой нормой. В центре внимания оказывается личность учащегося: его достоинство, свобода выбора, право на качественное образование вне зависимости от происхождения, пола, здоровья или социального статуса.

Ключевые тенденции включают:

- переход от авторитарного к партнерскому стилю взаимодействия между учителем и учеником;
- усиление роли эмпатии, эмоционального интеллекта, soft skills в подготовке педагогов;
- развитие цифровой педагогики и интеграция технологий как инструмента, а не замены преподавателя.

Эти изменения требуют комплексной подготовки педагогов, способных работать в условиях многообразия и быстро реагировать на изменения в обществе.

3. Международные парадигмы и их влияние на дидактику

Мировая педагогическая мысль предлагает целый спектр подходов к построению дидактического процесса. Наибольшее влияние сегодня оказывают следующие парадигмы:

- **Конструктивизм** — обучение строится на активной позиции ученика, который сам "конструирует" знания в процессе взаимодействия с окружающим миром.
- **Компетентностный подход** — фокус на формировании умений применять знания в реальных жизненных ситуациях.
- **STEM и STEAM-образование** — междисциплинарность, нацеленная на формирование умений анализа, синтеза, инженерного мышления.
- **Проектное и проблемное обучение** — развитие самостоятельности и ответственности за результат.

Эти подходы не только повышают мотивацию учащихся, но и позволяют дифференцировать обучение, учитывая различные стили познания и темпы усвоения материала. Использование международного опыта в построении учебного процесса ведёт к повышению качества образования и его адаптивности к глобальным вызовам.

4. Инклюзивное образование

Инклюзивное образование — это реализация принципа «образование для всех», без исключения. На практике это означает создание условий для совместного обучения детей с разными образовательными потребностями в обычных школах. Во многих странах мира инклюзия давно стала нормой: создаются адаптированные учебные программы, классы поддержки, используются тьюторские и ассистентские модели сопровождения.Ведущие международные практики подчёркивают роль команды специалистов — учителя, тьютора, психолога и логопеда — которые вместе помогают каждому ученику достигать успехов. В странах с развитыми системами инклюзивного образования активно используются инновационные технологии, такие как интерактивные доски, программы распознавания речи, а также специализированное оборудование для детей с различными потребностями. Важной частью инклюзии является обучение не только детей с особыми потребностями, но и сверстников, формируя у них уважение и толерантность к разнообразию.

5. Наука в высшем образовании: приоритеты и вызовы

Современное высшее образование немыслимо без научной составляющей. Исследовательская деятельность студентов и преподавателей является неотъемлемой частью академической жизни. Научное мышление формирует аналитические способности, критическое восприятие информации и инновационный потенциал выпускников.

К приоритетным направлениям развития науки в вузах можно отнести:

- внедрение цифровых технологий и искусственного интеллекта в научные исследования;
- развитие прикладных проектов, решающих актуальные задачи бизнеса и общества;
- поощрение молодежной науки;
- расширение международных научных связей и публикационной активности.

Среди проблем остаются: недостаточное финансирование, бюрократизация научной деятельности, отток талантливых молодых исследователей за рубеж. Решение этих проблем требует не только административной реформы, но и пересмотра ценностей: наука должна быть приоритетом как в университете, так и в обществе в целом.

Заключение

Мировое образование переживает глубокие преобразования, обусловленные глобальными вызовами и универсальными ценностями. Межкультурные связи, общечеловеческие идеи, современные дидактические парадигмы, инклюзия и развитие науки становятся основой нового образовательного ландшафта. Именно в синтезе этих направлений рождается современная система образования — гуманная, технологичная, инклюзивная и устойчивая. Чтобы не потерять актуальность в быстро меняющемся мире, педагогике и образованию предстоит идти в ногу с этими переменами, опираясь на лучшие международные практики и ценности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бим-Бад Б.М. *Педагогический энциклопедический словарь*. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. — 528 с.
2. Вербицкий А.А. *Развивающее образование в условиях цифровой трансформации: новые подходы и технологии*. — М.: Логос, 2020. — 216 с.
3. Савельев А.И., Дмитриева Л.М. *Международное сотрудничество в сфере образования: теоретико-прикладной анализ*. — М.: Академический проект, 2019. — 304 с.
4. OECD. *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*. — Paris: OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/education
5. Соловьёв В.Д. *Парадигмы современного образования: от традиции к инновациям*. — СПб.: Речь, 2018. — 280 с.
6. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. — Harvard University Press, 1978.
7. Томас Г. *Инклюзивное образование. Введение в теорию и практику*. — М.: Педагогическое общество России, 2021. — 240 с.
8. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change*. — New York: Teachers College Press, 2020.

O’ZBEKISTONDA INKLUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHGA OID TIZIMLI ISHLAR TALQINI

Nizomova Shoxista Shodiyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti
O’zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O’zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ayni sohada bir qator ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilishi talqini haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so’zlar: ta’lim bosqichlar, maqsadi, vazifasi, tamoyillari,ta’lim ehtiyojlari, ilm-fan, texnika, san’at, sport

Bugungi kunda Yurtimizda inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ayni sohada bir qator ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4860-sonli qarori bu borada amalga oshirilishi mo'ljallangan sa'y-harakatlar uchun huquqiy asos bo'ldi.

Mazkur qaror bilan, 2020-2025 yillar uchun xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo'yicha “yo'l xaritasi”, shuningdek, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025 yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari ishlab chiqildi va tasdiqlandi.

E'tiborlisi, “2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish (66-maqsad); yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta'lim olishini ta'minlash, hududlarda inklyuziv ta'lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish (70-maqsad) kabi ustuvor vazifalar belgilab berilgan. Ayni kunlarda nogironligi bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy faolligini, mehnatga bo'lgan qiziqishini oshirish hamda ilm-fan, texnika, san'at va sportga jalb etish borasida bir qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2021 yil 21 dekabrdagi PQ-57-sonli qarorining 9-z-bandiga muvofiq, Yoshlar ishlari agentligi nogironligi bo'lgan yoshlarga o'zini o'zi band qilish, tadbirkorlikka jalb qilish, kasb-hunarga o'qish uchun joriy etilgan subsidiyalardan foydalanishda ko'maklashish, nogironligi bo'lgan yoshlarning xorijiy tillarni o'rganish va nodavlat ta'lim tashkilotlarida o'qish xarajatlarini qoplash, zarur asbob-uskuna va mehnat qurollarini xarid qilishiga yordamlashish choralarini ko'rish vazifasi yuklatilgan.

Shunga muvofiq, Yoshlarga oid davlat siyosatini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan har yili 500 nafargacha nogironligi bo'lgan yoshlarga bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravarigacha bo'lgan miqdorda subsidiya ajratish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 21 iyundagi 341-sonli qarori qabul qilingan. Ma'lumot o'rnida aytib o'tish lozimki, 2023 yilda 14-30 yoshdagi nogironligi bo'lgan yoshlar soni 121 ming 9 nafarni tashkil etgan bo'lsa, shundan 68 ming 723 nafari erkaklar, 52 ming 268 nafari ayollar; shuningdek, 11 ming 569 nafarida I guruh, 69 ming 724 nafarida II guruh, 3 ming 655 nafarida III guruh nogironligi mavjud va 36 ming 43 nafari nogironligi bo'lgan bolalardir. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi mutaxassislari tomonidan inklyuziv ta'lim ishtirokchilari uchun 2021-2022 o'quv yilidan boshlab, 12 metodik va 10 ta tavsiyaviy qo'llanma ishlab chiqildi. Respublikadagi inklyuziv ta'lim joriy etilgan umumta'lim maktablariga tyutorlarni jalb etishda ayrim kamchiliklar ko'zga tashlanmoqda. Shuni inobatga olgan holda, pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan oliy ta'lim muassasalarining yuqori bosqich talabalarini inklyuziv ta'lim joriy etilgan umumta'lim maktablariga amaliyot o'tash uchun keng sharoitlar yaratish lozim. Jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish va aholining savodxonligini oshirish uchun esa televidenie orqali mavzu yuzasidan zarur ma'lumotlar berib borilishi, mahallalarda uchrashuvlar, seminar va treninglar tashkil etilishi kerak. Ta'lim olish uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'i nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish esa inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning bosh maqsadi bo'lishi hamda buning ustuvor yo'nalishlari qat'iy belgilab olinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Aminova V.Yu. Integrirovannoye obrazovaniye dlya detey s osobmi nujdami v dosh kolnix i shkolnых uchrejdeniyax massovogo tipa (Metodicheskiye rekomendatsii) MNO RTsO Resursno’y sentr YuNESKO Tashkent 2002

2. “Dakarskiye ramki deystviy”- YuNESKO-
2000 yil. Fransiyada chop etilgan. Kislitsina I.K. «Inklyuzivnoye obrazovaniye-obrazovaniye dlya vsex»(osnovnыye ponyatiya i kratkiy obzor mejdunarodnogo opыta) sozdan o pri podderjke Yevropeyskogo Soyuza. Tashkent, 2004
3. Ko’rishida muammosi bo’lgan bolalar inklyuziv ta'limi. Tuzuvchi Grigoryants
4. «Inklyuziv ta’lim» muvaqqat Nizomi. 2005 yil.
5. Imkoniyati chyeklangan bolalar va o`smirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish to’g’risida muvaqqat NIZOM. O`RXTV T.,19 syentyabr, 2005.
7. Muminova L.R., Ayupova M.Yu. Logopyediya. T., 1995
8. Yuneskoning 2003 yil O’zbekistonda 2 – 4 oktyabr kunlaridagi «Inklyuziv ta’lim» ga o id seminari hujjatlari.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA’LIMNI JORIY ETISH SHAKLLARI

Baxodirova Xalimabonu Baxodirovna
Buxoro davlat pedagogika Instituti tayanch doktoranti
Baxodirova Feruzabonu Baxodirovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etish shakllari, uning mazmuni va amaliyotdagi ahamiyati yoritilgan. Inklyuziv ta’lim — barcha bolalarning, shu jumladan jismoniy yoki aqliy imkoniyati cheklangan bolalarning ham teng huquqli ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan tizimdir. Maqolada inklyuziv ta’limning huquqiy asosi, davlat siyosati, ta’lim muassasalarida qo‘llanilayotgan shakllar va ular bilan bog‘liq dolzarb muammolar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar:
inklyuziv ta’lim, ta’lim tizimi, imkoniyati cheklangan bolalar, joriy etish shakllari, pedagogik yondashuv

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida nogiron bolalar bilan bog‘liq tahlil va dastlabki baholash ishlari 1966 yilda boshlangan.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda 250000 ga yaqin turli ko‘rinishdagi nogiron bolalar (16 yoshgacha) ta’lim olish ehtiyojiga ega. Nogiron bolalar uchun ta’lim bilan birgalikda maxsus xizmatlar tashkil etish lozim. Ko‘zi ojizlar, kar va eshitish nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar, poliyemiyelit bilan kasallanganlar, aqli zaif bolalar, nutqida nuqsoni bor va soqov bolalarga mo‘ljallangan 86 ta maxsus ta’lim va aralash maxsus muassasalar, 982 ta maxsus bolalar bog‘chalari mavjud. Xalq ta’ limi vazirligining 2022 – yilgi ma’lumoti bo‘yicha:

Birgina Buxoro viloyati kesimida alohida ehtiyojli o‘quvchilar tuman kesimlarida:
Shofirkon tumanida jami **75** nafar;
Qorovulbozor tumanida jami **7** nafar;
Olot tumanida jami **55** nafar;
Kogon tumanida jami **19** nafar;
Kogon shahrida jami **18** nafar;
Buxoro tumanida jami **31** nafar;
Jondor tumanida jami **71** nafar;
Peshku tumanida jami **39** nafarni tashkil etadi.

O‘zbekistonda maxsus ta’lim sohasida quyidagi tadbirlar amalga oshirilmoqda:

- yordamga muhtoj bolalar uchun moslashuvchan va ko‘p qirrali ta’lim tizimini yaratish;
- mahalliy va mintaqaviy miqyosda maxsus ta’limning tobora oshib borayotgan ahamiyati asosida ta’lim boshqaruvini markazlashtirish;

- yordamga muhtoj bolalarga yoshlikdan tashxis qo‘yish va kasalliklarni aniqlash uchun sharoit yaratish;

- milliy ta’lim standartlari asosida yordamga muhtoj bolalarga mo‘ljallangan o‘quv qo‘llanmalar sifatini yaxshilash;

- ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;

- nogiron bolalar bilan ishlashga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini kengaytirish;

- ko‘zi ojiz bolalar uchun mo‘ljallangan turli kitoblar, metodologik adabiyotlarni chop etish;

- nogiron bolalarni maxsus aravachalar, eshitish moslamalari, ko‘zoynaklar, sport anjomlari, ish asbob-uskunalari, kanselyariya mollari, maxsus mebellar va tibbiy uskunalar bilan ta’minlash;

- maxsus talim sohasida kadrlar tayyorlash.

Hozirgi kunda qator ekologik, ijtimoiy va boshqa sabablarga ko‘ra, shuningdek homiladorlikdan keyingi patologik asoratlar natijasida bola rivojlanishi birinchi navbatda, uning ongi, atrof-muhit tahlili holda faoliyatini nazorat qilish va boshqarish funksiyalarining rivojlanish masalasini o‘rganish muhimdir.

Ota-onalar qishloq sharoitida yordamga muhtoj bolalariga talab darajasida yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega emas. Birinchidan, moddiy tomondan imkoniyat cheklanganligi, ikkinchi tomondan esa, yordamga muhtoj bolalarning go‘dakligidan ularning nuqsonlarini aniqlash uchun o‘qituvchi va psixologlarning malakasi talab darajasida emasligi.

Tarbiyachilar, psixologlar, o‘qituvchilarning maxsus defektologiyaga asoslangan o‘quv dasturlarda olgan bilim va malakalari ularning maxsus guruhlardagi faoliyatlari davomida aniq tashxis qo‘yish va sifatli davolashni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Loyihaning asosiy maqsadi nogiron bolalarda turfa xil malakalarni oshirish va ularning qobiliyatlarini barqaror rivojlantirish uchun sharoit yaratishdan iborat. Ta’lim tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Oila va mahallada ota-onalar uchun profilaktik hamda reabilitasiya ishlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etiladi. Ota-onalar nogiron bolalarini tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag‘batlantirish bo‘yicha pedagogik usullar, shuningdek ularning mustaqil bo‘lishlari uchun tengdosh sog‘lom bolalar bilan muloqot qilishlari bo‘yicha o‘qitiladilar.

Loyiha to‘qqiz bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich quyidagi faoliyatlarni qamrab oladi:

1-bosqich: Respublika ta’lim markazi qoshidagi Maxsus ta’lim bo‘yicha manba markazida ko‘chma ta’lim guruhi tashkil etiladi. Ko‘chma ta’lim guruhiga texnik yordam ko‘rsatish.

2-bosqich: «Barqaror taraqqiyot uchun inklyuziv ta’lim «mavzusida milliy anjuman tashkil etish.

3-bosqich: Xalq ta’limi vazirligining viloyat boshqarmalari bilan hamkorlikda nuqson bilan rivojlanoyotgan bolalarni aniqlash bo‘yicha tibbiy- psixologik-pedogogik komissiyani tashkil etish. Qo‘shma guruh va sinflarda o‘qitish maqsadida nuqson darajasi me’yordan og‘ishgan (3-7 yoshdagi) bolalarni aniqlash.

4-bosqich: Uslubiy tavsiyanomalar, qo‘llanmalar va dasturlarni nashr qilish.

5-bosqich: Pedagog-tarbiyachilar, o‘qituvchilar, psixologlarning qo‘shma guruhlari va sinflarda bolalardagi nuqsonlarni tuzatish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlarini ishlab chiqish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish.

6-bosqich: Mavjud bolalar ta’limi muassasalarida, 2 ta bog‘cha va 2 ta o‘rta maktabda maxsus tajribaviy guruh tashkil etish, texnik yordam ko‘rsatish.

7-bosqich: Maktabgacha inklyuziv ta’lim ixtisoslashgan ishlab chiqilgan

tajribalarni targ‘ib qilish bo‘yicha ilmiy-uslubiy, amaliy-mintaqaviy anjumanni tashkil etish.

8-bosqich: Monitoring va baholash.

9-bosqich: Moliyaviy hisobot.

Loyiha yordamga muhtoj bolalar, ularning ota-onalari, bog‘cha pedagog-tarbiyachilariga qaratilgan. Loyiha Respublika ta’lim markazi qoshidagi Inklyuziv ta’lim bo‘yicha manba markazi tomonidan Toshkent Davlat pedagogika universitetining Boshlang‘ich ta’lim va defektologiya fakulteti, YUNESKOning O‘zbekistondagi vakolatxonasi va YUNESKO ishlari bo‘yicha

O‘zbekiston Milliy komissiyasi, shuningdek boshqa mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Loyiha bir yil muddatga mo‘ljallangan.

Respublika Ta’lim Markazining maxsus ta’lim bo‘limi hodimlari imkoniyati cheklangan bolalarni integrasiyalashgan ta’lim jarayonida ta’lim olish strategiyasini keng joriy qilish maqsadida YUNESKO tashkiloti bilan 1996 yildan buyon hamkorlik qilib kelmoqda. O‘zbekistonda integrasiyalashgan inklyuziv ta’lim tizimini amaliyotga tadbiq qilish maqsadida YUNESKO xalqaro tashkiloti loyihasi asosida bir necha Respublika seminar-treninglari va xalqaro konferensiyalar o‘tkazishga muyassar bo‘lindi. Konferensiyalarda ko‘tarilgan dolzarb muammolar, masalalar, tavsiyalar va ishtirokchilarning ma’ruzalari xalqaro to‘plamda chop etildi va ommaga tarqatildi. Hozirgi kunda Respublikamizda inklyuziv ta’lim konsepsiyasini joriy qilishda asosiy dasturamal bo‘lib kelmoqda.

Inklyuziv ta’lim konsepsiyasini O‘zbekistonda joriy qilish va undagi muammolarni hal qilish maqsadida turli xil chora-tadbirlar uyushtirish, matbuot-axborot vositalari orqali targ‘ibot-tashviqot ishlari bir muncha faollashdi.

Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktablarida tayyorlov guruh va birinchi sinflarida 35 daqiqa boshqa sinflarda 45 daqiqadan darslar olib boriladi. Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi. Ta’lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e’tiborga olinadi.

Korreksion ta’lim o‘quvchilarning ehtiyojlariga ko‘ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi. Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktabiga o‘quvchilar ota-onalarning arizasi hamda «Tibbiy-psixo-pedagogik komissiya»lari xulosalari asosida qabul qilinadi va ta’lim muasasalari rahbarlarining buyrug‘i bilan tasdiqlanadi. Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktabidagi sinflarida integrasiya qilingan o‘quvchilar soni 4 nafardan oshirilmaydi hamda o‘quvchilar umumiy soni 25 nafargacha belgilanadi.

Shuningdek mazkur Nizomda inklyuziv ta’lim ishtirokchilari, inklyuziv ta’lim mutaxassislarining ota-onalar yoki boshqa qonuniy vakillar bilan hamkorligi, xalqaro hamkorlikda qatnashish xususiyatlari batafsil bayon etilgan.

«Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun inklyuziv ta’lim muvaqqat Nizom» asosida Respublikamizda inklyuziv ta’lim tizimining quyidagi huquqiy-ijtimoiy asoslari yaratildi:

-bolani ijtimoiy hayotga tayyorlashda yoshi, jinsi irqi, millatidan qat’iy nazar O‘zbekiston Konstitutsiyasining moddasiga asosan barcha bolalar umumta’lim jarayoniga kiritish va ijtimoiy hayotga moslashtirish lozimligi belgilangan;

-har bir bola o‘zining qiziqishi qobiliyati va ehtiyojiga ko‘ra mos ravishda bilim olishi huquqiga ega;

-ta’lim dasturini ishlab chiqishda va amalga oshirishda o‘ziga xoslik va ehtiyojlarning turli-tumanligini nazarda tutish;

-har bir bola tengdoshlar qatori bilim olish huquqiga ega bo‘lishi;

-bolani ta’limga emas, balki ta’lim ni bolani ehtiyojiga ko‘ra tashkil etilishi;

-bolaning muhtojligi va imkoniyatini e’tiborga olgan holda ta’lim metodologiyasini, o‘quv rejalarni ixcham bo‘lishini qo‘llab-quvvatlash hamda baholash;

-inklyuziv ta’lim muammoni bolada emas, tizimda ekanligini aniqlaydi, bolaga qulay shart-sharoit yaratishni ta’ minlaydi;

-bolani shaxsiy ehtiyojiga qarab korreksion-pedagogik va ijtimoiy yordamni tashkil qiladi va hokazo[80].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘ g‘ risida qarori PQ-4312 08.05.2019

[80] -mavzu: Yordamga muxtoj bolalar toifalari, Inklyuziv ta’lim O’zbekistonda aloxida yordamga muxtoj bolalarni maktabgacha ta’lim tashkilotlariga saralash (fayllar.org)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta’lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim - tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risidagi qarori - 4860 13.10.2020

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategisi to‘g‘risida”gi PF 4947-sonli Farmoni.

4. PF-5712-сон 29.04.2019. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.

5. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi. Ta’lim sohasida davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida» gi qonuni.

6. Л.С.Выготский. Дефект и сверхкомпенсация.//»Проблема дефектологии». М.; 1996

7. Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Педагогика ипсихология инклюзивного образования: учебное пособие . – Казань, 2013

8. Буторина, О. Г. Об опыте воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Буторина // Воспитание школьников, 2010

9. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: МозаикаСинтез, 2011. – 144 с.

10. D.S.Qaxarova “ Inklyuziv ta’lim texnologiyasi” o‘ quv va metodik qo‘ llanma 2014- yil

11. Туре Йонссон. Инклюзив таълим (Ўқитувчилар учун методик қўлланма). ЮНЕСКО халқаро ташкилоти «Оперейшен Мерси» Халқаро Ташкилоти, Республика таълим маркази. Тошкент, 2003.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR.

Jonuzoqova Pokiza Hakimjonovna

Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,

RTU, p.f.f.d., Pedagogik ta’lim va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limga muhtoj bo’lgan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish, ta’lim jarayonida muhim bo’lgan shart-sharoitlarni yaratish va ularni amalda qo’llash ko’zda tutilgan. Inklyuziv ta’limda rivojlanishda mahalliy va xorijiy tajribalarning o’rni va ahamiyati qo’llash ko’zda tutilgan. Inklyuziv ta’limda rivojlanishda mahalliy va xorijiy tajribalarning o’rni va ahamiyati tahlil qilingan. Mahalliy tajribada O’zbekistonda amalga oshirilgan islohatlar, qonunchilik bazasi, loyihalar va muammolar tahlil etilgan. Xorijiy tajriba bilan taqqoslash orqali milliy inklyuziv ta’lim modelini takomillashtirish bo’yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot inklyuziv ta’lim sohasida ilg’or tajribalardan foidalanib, har bir bolaga teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, pedogagik, ta’lim tizimi, integratsiya, psixolog, ijtimoiy adolat, umumta’lim maktablar, inson huquqlari, ta’lim yutuqlari, konsepsiyasi, individual ta’lim va masofaviy ta’lim.

Inklyziv ta’lim nogiron bolalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta’lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko’zda tutiladigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir. Inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog’lom bolalar o’qiydigan umumta’lim maktablarda ham ta’lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e’tirof etadi.

So’nggi yillarda ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv – ya’ni barcha bolalarning, shu jumladan, nogironligi bo’lgan yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalarning umumiy ta’lim tizimida o’qish huquqini ta’minlash dolzarb masalalardan biri bo’lib kelmoqda. Inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik balki ijtimoiy adolat, inson huquqlari va barqaror taraqqiyot nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta’lim hozirgi kunda ta’lim olish uchun teng imkoniyatni taminlash va barcha bolalarning individual xususiyatlari, oldingi ta’lim yutiqlaridan, til

madaniyati, ota-onalarining ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muaffaqqiytaga erishish uchun zarur shart-sharoitni yaratishdir.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limga bo'lgan e'tibor kundan-kunga jadalashmoqda. Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan qaror hujjatlar asosida ta'lim muassasalarida maxsus ehtiyojli bolalarga mos sharoitlar yaratish ishlari olib borilmoqda. 2020-yil qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi qonun inklyuziv ta'limni qonuniy asosda mustahkamlaydi. Respublika miqyosida tajriba-sinov maktablari tashkil qilinib psixolog, defektolog, logoped mutaxassislar bilan taminlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 4860-son qarori bilan tasdiqlangan. 2020-2025yillarda xalq ta'limi tizimida inlyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" da alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatilayotgan ta'lim hizmatlari sifatini yahshilash bo'yicha bir qancha vazifalar belgilandan.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun "Maxsus ta'lim", "Integratsion ta'lim", "Uydagi ta'lim" kabi ta'lim turlari joriy etilgan bo'lib. Hozirgi kunda imkoniyati cheklangan bolalar uchun bir qancha qonunlar qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi (1992-yil) "Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi qonunni misol qilib olishimiz mumkin. Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni meyorida rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqiylik asosida ta'lim-tarbiya olishlarini taminlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatli hisoblanadi. BMT tomonidan 1948-yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi" da "Ta'lim olish har bir insonning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida etirof etilgan. "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiaysi" barcha insonlarning huquq va erkinliklarini kafolatlar ekan, bu Deklaratsiyaning barcha bandlari maxsus ehtiyojli insonlarga ham tegishliligi aniqlandi. Nogiron shahslarning huquqlarini yanada mustahkamlash va kafolatlash maqsadida 1975-yilda "Nogiron shahslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiay qabul qilindi. Mazkur Deklaratsiyada takidlashicha "Nogironlar shahsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug'ilishi bilan mavjud bo'ladi. Xuddi shunday shunday bolalar huquqlarini himoya qilish maqsadida 1989-yil da "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya "bolalarning huquqlarini hamma joyda himoya qilish maqsadida ishlab chiqilgan inson huquqlari borasidagi xalqaro shartnoma hisoblanadi. U qarib butun jahon mamlakatlari tomonidan ratifikatsiya qilingan. Konvensiyani radifikatsiya qilgan 191 mamlakat ko'ngillilar zimmasida. "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" qoidalarini ma'muriy qonunchilik, sud va boshqa chora-tadbirlar yordamida hayotga tadbiq etish majburiyatini oldilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YIXATI:

1.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23- sentyabr. O'RQ-637-son

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomilashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 4860-son Qarori.

3. F.U Qodirova, D.A. Pulatova "Inklyuziv ta'lim" Qo'qon 2023-yil

4. X.N.Muzaffarova, D.Tangirova "Inklyuziv ta'lim"10-noyabr 2022-yil.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR: ADABIYOT FANINING INTEGRATSION IMKONIYATLARI

Sh.Sh.Nizomova
BuxDPI O’zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti:
1–kurs magistranti:
G.R.Ro‘zimurodova

Annotatsiya: Inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda o‘qitish orqali ularning ijtimoiy, hissiy va intellektual rivojlanishini ta’minlaydi. O‘zbekistonda va xorijiy mamlakatlarda bu sohada olib borilayotgan tajribalar adabiyot fanini maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish orqali ularning jamiyatga integratsiyasini mustahkamlamoqda. Ushbu maqolada jahon adabiyotidagi “Maugli” (Rudyard Kipling), “Chol va dengiz” (Ernest Heminguey), “Kichkina shahzoda” (Antuan de Sent-Ekzyuperi) va “Hurishni eplolmagan kuchukcha” (Janni Rodari) asarlarini maktab yoshidagi maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish imkoniyatlarini mahalliy tajribalar misolida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, brayl alifbosi, empatiya, individual, integratsiyalashgan,hissiy rivojlanish, madaniy ong.

Inklyuziv ta’lim markazida jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bola turadi, unga har tomonlama g‘amxo‘rlik ko‘rsatiladi. Alohida yordamga muhtoj bo‘lgan bolalar uchun tashkil etilgan ta’lim tizimida, birinchi navbatda, bolaning talablari o‘rganiladi. Ijobiy tomonlari, qobiliyati hisobga olinadi, kamchiliklari kuzatiladi. Mamlakatimizda bugungi kunda jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan 86 ta ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasasida 21 ming 363 bola ta’lim-tarbiya olmoqda. 13 ming 868 o‘quvchiga esa uyda yakka tartibda ta’lim beriladi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi jadal rivojlanmoqda. Hozirda 5900 dan ortiq umumta’lim maktabida 64 ming 700 nafar o‘quvchi inklyuziv ta’lim bilan qamrab olingan. Adabiyot fani bu jarayonda maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiylashtirish, ularning tasavvur va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Jahon adabiyotidagi asarlarni maktab yoshidagi maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish O‘zbekistonda muhim yo‘nalishlardan biridir.

Quyidagi asarlar va ularning moslashtirilishi misollarini ko‘rib chiqamiz:

“Maugli” (Rudyard Kipling): Bu asar soddalashtirilgan matnlar va rangli tasvirlar orqali taqdim etiladi. Disleksiyasi bo‘lgan bolalar uchun qisqa paragraflar va audio kitoblar ishlatiladi, autizmli bolalar uchun esa Mauglining o‘rmondagi do‘stlari haqida guruh muhokamalari tashkil qilinadi. Bu suhbatlar bolalarni do‘stlik va hamkorlikka undaydi.

“Chol va dengiz” (Ernest Heminguey): Asar maktab yoshiga mos ravishda qisqartirilib, katta shriftli matnlar va vizual elementlar (masalan, dengiz va baliq rasmlari) bilan boyitiladi. Ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun audio formatdagi hikoya ishlatiladi, bu ularning tasavvurini rivojlantiradi.

“Kichkina shahzoda” (Antuan de Sent-Ekzyuperi): Bu asar maxsus ehtiyojli bolalarga falsafiy mazmunni soddalashtirib yetkazish uchun moslashtiriladi. Hikoyaning asosiy g‘oyalari tasvirli kartalar yoki rolli o‘yinlar orqali tushuntiriladi. Masalan, bolalar Kichkina shahzodaning sayohatlari haqida o‘z hikoyalarini yozadi yoki chizadi.

“Hurishni eplolmagan kuchukcha” (Janni Rodari): Bu qiziqarli hikoya empatiya va o‘ziga xoslikni qabul qilish mavzularini o‘rgatish uchun ideal. Maxsus ehtiyojli bolalar hikoyani muhokama qilib, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashga o‘rganadi. Hikoya tasvirli kitoblar va o‘yinlar orqali taqdim etiladi, bu diqqat muammosi bo‘lgan bolalar uchun qulaydir.

Xorijiy tajribalar: Jahon adabiyotini moslashtirish usullari

Xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta’lim adabiyot fanining moslashuvchan metodlari orqali muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Bugungi kunda jahon miqyosida juda ko‘plab davlatlarda inklyuziv ta’lim tizimini joriy qilish borasida amaliy tajribalar olib boriladi. Xususan, Rossida inklyuziv ta’limining keng tarqalgan modeli ommaviy maktablarida maxsus sinflardir.

Buyuk Britaniyada inklyuziv ta’lim maxsus maktab o‘quvchilarini umumta’lim maktablariga integratsiya qilishga qaratilgan. Adabiyot darslarida ma’lum bir asar tanlanib, guruh muhokamalari va ijodiy o‘yinlar orqali o‘rgatiladi. Bolalar hikoyadagi qahramonlarni tasvirlash uchun rasmlar chizadi yoki qisqa sahna ko‘rinishlarini ijro etadi.

Shvetsariyada adabiyot darslari maxsus tayyorgarlikka ega o‘qituvchilar tomonidan olib boriladi. Har uch oyda psixologlar bilan uchrashuvlar tashkil etilib, bolalarning individual ehtiyojlariga mos metodlar ishlab chiqiladi. Masalan, “Kichkina shahzoda” ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun brayl shriftida, disleksiyasi bo‘lgan bolalar uchun tasvirli hikoyalar shaklida taqdim etiladi.

Xitoyda YUNESKO qo‘llovi bilan tashkil etilgan WEB resurs markazi jahon adabiyoti asarlarini soddalashtirilgan matnlar va tasvirlar orqali taqdim etadi.[2] Masalan, “Hurishni eplolmaydigan kuchukcha” qisqa videolar va audio formatda bolalarning tasavvur dunyosini rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin.

Adabiyot fani maktab yoshidagi maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi imkoniyatlarni ta’minlaydi:

1. Ijtimoiy ko‘nikmalar: Hikoyalar muhokamasi va rolli o‘yinlar orqali bolalar guruhda ishlash, empatiya va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.
2. Hissiy rivojlanish: “Kichkina shahzoda” va “Hurishni eplolmaydigan kuchukcha” kabi asarlar bolalarning his-tuyg‘ularini ifodalashga yordam beradi, psixologik barqarorlikni ta’minlaydi.
3. Moslashuvchan materiallar: Audio kitoblar, brayl alifbosida matnlar, soddalashtirilgan hikoyalar va tasvirli kartalar ta’limni har bir bolaning ehtiyojiga moslashtiradi.
4. Madaniy ong: Jahon adabiyoti orqali bolalar umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishadi va jamiyatning faol a’zosiga aylanadi.

Xulosa qlib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston va xorijiy tajribalari adabiyot fanining inklyuziv ta’limda muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi. Jahon adabiyotidagi asarlarni maktab yoshidagi maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish ularning ta’lim sifatini oshiradi va ijtimoiy integratsiyasini mustahkamlaydi. O‘zbekistonda adabiyot o‘qituvchilarini maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo‘yicha maxsus treninglardan o‘tkazish, audio kitoblar, interaktiv dasturlar va tasvirli materiallarni ko‘paytirish zarur. Xorijiy tajribalardan foydalanib, adabiyot darslarida ijodiy o‘yinlar, guruh muhokamalari va individual yondashuvlarni kengaytirish lozim. Adabiyot fani inklyuziv ta’lim orqali maxsus ehtiyojli bolalarni ta’lim bilan ta’minlash bilan birga, ularni jamiyatning teng huquqli a’zosiga aylantiradi. O‘zbekistonning ushbu yo‘nalishdagi sa’y-harakatlari xalqaro tajribalar bilan uyg‘unlashib, kelajakda yanada yuqori natijalarga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Madatov I.Yu. Inklyuziv ta’lim: Darslik. – Toshkent: Best-Publish, 2024.
2. Qaxarova D.S. Inklyuziv ta’lim texnologiyasi: O‘quv va metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2014.
3. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim xalqaro va milliy tajribalar: O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2011.
4. Shomaxmudova R.Sh., Berdiyeva A. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’limda o‘qitish uslublari: Uslubiy tavsiyanoma. – Toshkent: Ishonch Markaz Servis, 2008.
5. wwwarxiv.uz

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA GLOBAL TAJRIBALARDAN FOYDALANISH VA ULARNING O‘ZBEKISTON SHAROITIDA TATBIQI.

Imomnazarova Sarvinoz Muqimjon qizi
Renessans ta’lim universiteti 27-23 BT talabasi,
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna,
RTU, p.f.f.d., Pedagogik ta’lim va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro tajribalarning o‘rni va ularning O‘zbekiston sharoitida tatbiq etilish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada Finlandiya, Italiya, AQSH va Yaponiya kabi davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalari misolida inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari, metodlari va infratuzilmalari o‘rganilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlar, mavjud muammolar, statistika va tadqiqot natijalari asosida tahlil qilingan. Muallif inklyuziv ta’limda pedagog kadrlar tayyorlash, jamiyatda ijtimoiy ongni shakllantirish, infratuzilmani moslashtirish kabi dolzarb masalalarga alohida e’tibor qaratgan. Maqola yakunida mavjud muammolarning yechimiga doir takliflar bildirilgan va O‘zbekistonda milliy inklyuziv ta’lim modelini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, xalqaro tajriba, O‘zbekiston ta’lim tizimi, maxsus ehtiyojli bolalar, ta’limda tenglik, global model, ta’lim strategiyasi, pedagogik yondashuv, ta’limda integratsiya, ijtimoiy adolat.

Inklyuziv ta’lim zamonaviy jamiyat taraqqiyotida muhim rol o‘ynaydi. U barcha bolalar, jumladan imkoniyati cheklangan shaxslar uchun teng ta’lim olish huquqini ta’minlaydi. Bugungi kunda dunyoning ko‘plab rivojlangan mamlakatlari ushbu ta’lim tizimini keng joriy etgan bo‘lib, tajriba va yondashuvlar xilma-xil va ijobiy natijalarga boy. Inklyuziv ta’lim g‘oyasi har bir bolaning o‘ziga xosligini, salohiyati va rivojlanish sur’atlarini inobatga olgan holda, ularni umumiy ta’lim muhitida to‘laqonli ishtirok etishiga yo‘l ochadi. Bu nafaqat inson huquqlari, balki demokratik va barqaror jamiyat qurish uchun ham zarurdir.

Xalqaro tajribalarga nazar tashlasak, Finlandiya, Italiya, AQSH va Yaponiya kabi mamlakatlar inklyuziv ta’limda yetakchilik qilmoqda. Masalan, Finlandiyada har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga mos o‘qitish uslublari qo‘llaniladi. U yerda inklyuziv ta’lim oddiy maktablar doirasida amalga oshiriladi va maxsus ta’lim muassasalariga ehtiyoj sezilmaydi. Shu bilan birga, defektolog, logoped, psixologlar doimiy ravishda o‘quvchilarga yordam beradi. Italiyaning tajribasi shundan iboratki, barcha bolalar umumiy maktablarda ta’lim oladi va ular uchun alohida maxsus maktablar mavjud emas. Bunda jamiyatda to‘liq integratsiyalashuvga erishiladi. AQSHda esa “Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ta’lim to‘g‘risidagi qonun” asosida Individual Ta’lim Rejasi joriy qilingan bo‘lib, har bir bola uchun alohida o‘quv dasturi tuziladi. Yaponiyada innovatsion texnologiyalar keng joriy etilgan: braille yozuvli darsliklar, maxsus sensor qurilmalar, video-o‘rgatish vositalari orqali nogiron bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi va ishtiroki rag‘batlantiriladi.

O‘zbekiston ham inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich joriy etib, xalqaro standartlarga yaqinlashmoqda. 2009-yilda mamlakat BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”sini ratifikatsiya qilgan. 2021–2025-yillar uchun mo‘ljallangan inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi asosida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikaning ko‘plab hududlarida maktab va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida inklyuziv sinflar tashkil etilgan. Shu bilan birga, mavjud statistika va ijtimoiy so‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, tizimda bir qator muammolar mavjud. Masalan, rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda 30 mingdan ortiq imkoniyati cheklangan bola mavjud bo‘lib, ularning faqat 12 foizi umumta’lim maktablaridagi inklyuziv sinflarda o‘qimoqda. O‘qituvchilar orasida olib borilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, ularning 68 foizi inklyuziv ta’lim bo‘yicha hech qanday maxsus malaka oshirish kurslarida qatnashmagan.

Ushbu holat, eng avvalo, kadrlar tayyorlash tizimida kamchiliklar borligidan dalolat beradi. Defektolog, psixolog, logoped va surdotarjimon kabi mutaxassislar yetishmaydi. Ta’lim muassasalari infratuzilmasi ham to‘liq moslashtirilmagan: ko‘pchilik maktablar va bog‘chalar jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun qulay sharoitlarga ega emas. Hali-hanuz jamiyatda inklyuziv ta’limga nisbatan tushunmovchilik va salbiy stereotiplar mavjud. Bu esa, o‘z navbatida, ijtimoiy integratsiyani susaytiradi va bolalarning o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishiga to‘sqinlik qiladi.

Shu o‘rinda Toshkent davlat pedagogika universiteti olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar e’tiborga loyiqdir. Ularda inklyuziv muhitda ijobiy natijaga erishish o‘qituvchining yondashuvi va sinfdoshlarning psixologik tayyorgarligiga bevosita bog‘liq ekani ta’kidlanadi.UNICEF ko‘magida olib borilgan loyihalarda o‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim sohasidagi bilim va ko‘nikmalarini oshirish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilgan. Bu qo‘llanmalar amaliyotchi pedagoglar tomonidan yuqori baholangan.

Inklyuziv ta’limdagi muammolarni hal etish uchun bir nechta asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha harakat qilish zarur. Birinchidan, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim bo‘yicha alohida kurslar va modullar joriy qilinishi lozim. Bu kelajakdagi o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini ta’minlaydi. Ikkinchidan, maktablar maxsus texnik vositalar: nogironlar aravachasi uchun rampalar, liftlar, eshitish vositalari, braille yozuvli darsliklar bilan jihozlanishi kerak. Uchinchi va eng muhim yo‘nalish – bu ijtimoiy ongni o‘zgartirishdir. Jamiyat a’zolari, ota-onalar, pedagoglar va hatto o‘quvchilarning o‘zlari ham inklyuziv ta’limning zarurligini anglab yetishi lozim. Buning uchun ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va madaniy-ma’rifiy tadbirlar orqali ijobiy obrazlar yaratish, tajriba almashish va targ‘ibot ishlarini kuchaytirish muhim.

Shuningdek, mavjud normativ-huquqiy hujjatlarni izchil va uyg‘unlashtirilgan tarzda ishlab chiqish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish (masalan, UNESCO, AQSH elchixonasi, Jahon banki va boshqalar) orqali zarur resurslar va tajriba almashinuvi ta’minlanishi lozim. Har yili inklyuziv ta’lim bo‘yicha monitoring va baholash tizimini yo‘lga qo‘yish ham mazkur sohaning samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim bu faqat ta’lim tizimiga oid islohot emas, balki butun jamiyat tafakkurining yangilanishidir. Bu o‘zgarish faqat rasmiy hujjatlar bilan emas, balki amaliyotda – maktabda, oilada va ijtimoiy hayotda amalga oshishi lozim. Inklyuziv ta’limning joriy etilishi orqali biz jamiyatning har bir a’zosiga – u kim bo‘lishidan qat’i nazar – to‘laqonli shaxs sifatida yashash imkoniyatini yaratamiz. O‘zbekiston tajriba to‘plab borayotgan bu sohada jahon tajribasidan oqilona foydalanib, o‘z milliy modelini shakllantirish yo‘lida izchil harakat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2020.

2. Bobokalonov S. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2021.

3. Karimova R.M. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish istiqbollari // “Pedagogika va psixologiya” ilmiy-amaliy jurnali. – 2023. – №2. – B. 45–50.

4. Mavlonova R.X. O‘quv jarayonida inkluziv yondashuvning zamonaviy tendensiyalari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 13-dekabrdagi PQ–60-son qarori “2021–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

6. Sayfullayev N., Jo‘rayev A. Inklyuziv ta’lim: muammo va yechimlar // “Ta’limda innovatsiyalar” jurnali. – 2022. – №3. – B. 19–24.

7. UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future.International Conference on Education, Geneva. – 2008.

8. UNICEF Uzbekistan. Inclusive Education in Uzbekistan: Situation Analysis Report. – Tashkent, 2021.

9. Yusupova M.Yu. Maxsus pedagogikaning nazariy asoslari. – Toshkent: TDPU, 2020.

10.Turdieva M. J. The Role of the ‘First Step’State Curriculum in the Preschool Education Sistem //International Journal Of Multidisciplinary Research And Analysis. Volime. – T.

11.Juraqulovna T. M. et al. TYPES OF PERSON-CENTERED TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS //E-Conference Globe. – 2021. – С. 105-107.

12. Turdieva M. J. Modern development of creative abilities of preschool children on the basis of pedagogical creativity //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 814-819.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

Hamroyev Saidjon Sanoyevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, f.f.f.d., (PhD)
Nurxonov Ibratjon
Pedagogiga va ijtimoiy fanlar fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada alohida yordamga muhtoj bolalar va o‘smirlarga nisbatan g’amxo‘rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ta’lim-tarbiyani bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, ularni sog‘lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etayotgan masalalaridan biri ekanligi, shuningdek, Yangi O‘zbekistonda ushbu jarayonga alohida e’tibor qaratilayotganligi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar. Inklyuziv ta’lim, yoshlar, jamiyat, alohida yordamga muhtoj bolalarning huquqlari, ta’lim-tarbiya, farovonlik.

Bugungi kunda yurtimizda ko‘plab maktabgacha, maktab va oliy talim tashkilotlari mavjud bo‘lib, ularda imkoniyati cheklangan yoshlarning ta’lim-tarbiya olishida barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarning ba’zilari, ma’lum sabablarga ko‘ra uylarida yakka tartibda o‘qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Uzoq yillar davomida inklyuziv ta’limning global maqsadi - uning asosini inklyuziv madaniyat tashkil etgan chinakam gumanistik jamiyat sifatida inklyuziv jamiyatni yaratishga hissa qo‘shadigan inklyuziyaning nazariy asoslarini amaliy tatbiq etishning asosiy strategiyasini topish muammolari ko‘plab xorijiy ilmiy hamda pedagogik munozaralar bo‘lib kelgan. Hozirgi kunga qadar samarali xalqaro hamkorlik va o‘qituvchilarning ilmiy-amaliy faoliyati natijasida inklyuziv ta’limni insoniyatning global rivojlanishining muhim bosqichi sifatida amalga oshirishda umumiy foydali yo‘nalishlar ishlab chiqilgan.

Dunyo mamlakatlarida nogironligi bo‘lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni tarbiyalash va ularning jamiyatda o‘ziga munosib o‘rinni egallashlariga ko‘maklashish masalasiga alohida e’tibor qaratiladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Nogironlar huquqlari to‘g’risida”gi Konvensiyasi, “Ta’lim hamma uchun” reja-dasturi to‘g’risidagi Dakar deklaratsiyasi hamda boshqa xalqaro miqyosda qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlarning asosiy maqsadi nogiron bolalarni himoyalashga qaratilgan bo‘lib, ta’lim jarayoniga inklyuziv yondashuvni samarali joriy etish ham shular jumlasidandir. Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirish umumiy o‘qitish tizimi bilan inklyuziv ta’limni integratsiyalash, o‘quv-tarbiya jarayonini optimallashtirishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Inklyuziv ta’limni o‘rganish pedagogika fanida yangi, eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Muammoga doir tadqiqot ishlarini o‘rganish, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilish asosida ma’lum bo‘ldiki, imkoniyati cheklangan yoshlarning tarbiyaviy muhiti doim yaxshi, mo‘tadil bo‘lishi, hamisha alohida e’tiborda tutilishi, kattalarning nazaridan chetda qolmasligi darkor.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta’lim haqida o‘rgangan o‘zbek olimlari inklyuziv ta’limning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati, inklyuziv ta’limni amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlari, bu ta’limni rivojlantirishdagi xalqaro tajribalar va rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan bizning yurtimizda foydalanish va shu orqali yurtimizda inklyuziv ta’limni yanada barqaror rivojlantirish

imkoniyatlarini o‘rgandilar. Jumladan, G. Raximova? S.Karimova, G,Ismailova, D.To‘rayevalar O‘zbekistonda maxsus ta’lim logopediya, surdopedagokika, tiflopedagokika yo‘nalishlarida nogironligi bo‘lgan bolalarning psixologik va pedagokik rivojlanishini o‘rganib, ularga mos dasturlar va tavsiyalar ishlab chiqqanlar.

Ushbu olimlar va ko‘plab tadqiqotchilar inklyuziv ta’lim bilan bog‘liq ko‘plab masalalarni o‘rganish bilan shug‘ullanadilar, ularning tadqiqotlari jamiyatning har xil qatlamlariga, mamlakatlarga va madaniyatlarga asoslangan holda o‘zgarib boradi.

Maqolada inklyuziv ta’lim va uning mohiyatini yoritib berishda sintez, kompleks va tizimli yondashuv, kontent analiz, qiyosiy va dialektik usullardan foydalanildi.

Xalqimiz salomatligini o‘ylash va inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, aholi o‘rtasida adolatli tizimni qaror toptirish bizning muhim vazifamizdir.

Nogironligi bo‘lgan shaxslar, boquvchisini yo‘qotganlar, yolg‘iz keksalar, umuman ko‘makka muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash, albatta, ustuvor vazifamiz bo‘lib qoladi[81]. Agar yurtimizda inklyuziv ta’limni yanada barqarorlashtirib, imkoniyati cheklangan shaxslarning ham sog‘lom avlod bilan bir qatorda ta’lim olishini ta’minlasak bu adolatni ta’minlash bilan bir qatorda ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarni ham kelajakda mamlakat rivojiga hissa qo‘shuvchi shaxslar bo‘lib yetishiga xizmat qiladi.

Shu maqsadda inklyuziv ta’limning jamiyatdagi roli va ahamiyatini oshirishda ijtimoiy adolat prinsiplariga tayangan holda quyidagilarni amalga oshirishni asosiy vazifa deb hisoblaymiz.

-Infratuzilmalarga e’tibor qaratish,ya’ni maktab,umuman,barcha o‘quv yurtlarini imkoniyati cheklangan bolalar uchun har tomonlama qulay bo‘lishini ta’minlash;

-o‘qituvchilar malakasini oshirish-inklyuziv ta’lim metodikasi, pedagogik yondashuvlar va maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun har bir o‘qituvchini muntazam ravishda tayyorlash;

-texnik vositalarni ta’minlash va individual yondashish.Har bir o‘quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda mos o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va qo‘llash,shuningdek,maxsus darsliklar,audio-kitoblar,kompyuter dasturlari kabi yordamchi vositalarni ta’minlash;

-Imkoniyati cheklanganlarni va inklyuziv ta’limni qonunchilikda va siyosiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash,ya’ni inklyuziv ta’limni qo‘llovchi va himoya qiluvchi qonun va me’yoriy hujjalarni ishlab chiqish va amalda qo‘llash zarur hisoblanadi.

Imkoniyati cheklangan shaxslarga sog‘lom avlodga yaratilayotgan imkoniyatlar bilan bir xil imkoniyat yaratish qaysidir ma’noda adolatni ta’minlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, 1949-yilda BMT tomonidan qabul qilingan “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”da ta’lim olish har bir insonning asosiy va ajralmas huquqi ekanligi alohida ta’kidlangan. Inklyuziv ta’limning vazifasi bolalarning qobilyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’limni ta’minlashdan iborat. Shu bilan birga inklyuzivlik tamoyli imkoniyati cheklangan bolalar ijobiy-ruhiy hamda ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda o‘qishlari darkorligini nazarda tutadi. Muhim talab shundan iboratki, agar sinfda ko'zi ojiz yoki kar o'quvchi bo'lsa, butun sinf Brayl alifbosi yoki imo-ishora tilini o‘rganadi.

Bugungi kunda mamlakatimiz viloyatlaridagi ta’lim boshqarmalarida turli soha mutaxassislari, maktab rahbarlari, ta’lim bo’limlari xodimlari, jamoat tashkilotlari vakillari, zarur hollarda sog‘liqni saqlash xizmatlari mutaxassislari jalb etilgan maslahat xizmatlari faoliyat yuritib kelmoqda. Ushbu xizmatlar xodimlari inklyuziv ta’limni tashkil qiladi, bolalarning ehtiyojlarini aniqlaydi, o‘qituvchilar hamda maktab ma’muriyatiga maslahat va ma’rifiy yordam ko‘rsatadi.

Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya, Finlyandiya) ijtimoiy siyosatning sotsial-demokratik modeli mavjud bo‘lib, u konservativ va liberal modellardan farqli qilib, umuminsoniylik va tenglik bilan ajralib turadi.

[81] Ш. Мирзиёев.Niyati ulug’ xalqning ishi ham, ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi. “Ўзбекистон”.-Тошкент. 2018. –Б. 5.

Davlat an’anaviy ravishda “oilaviy soha” ga tegishli bo‘lgan ko‘plab muammolarni hal qilishni o‘z zimmasiga oladi (masalan, bolalar va qariyalarga g‘amxo‘rlik). Davlat umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’lim xavf guruhidagi barcha bolalar va yoshlar, xususan, psixofizik rivojlanishida alohida ehtiyoji bo‘lgan shaxslar uchun taqdim etiladi. Ushbu muassasalar professor-o‘qituvchilarining yetakchi vazifalaridan biri barcha talabalar o‘rtasida qulay muhit va do‘stona munosabatlarni yaratishdir. Skandinaviya mamlakatlarida inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli bolalarning turli ehtiyojlarini qondirish zarurligini aniqlashga asoslanadi. Bola hamma bilan birga o‘rganadi, lekin u uchun mavjud bo‘lgan materialni faqat kerakli tezlikda o‘rganadi. Inklyuziv ta’lim sifati uchun butun maktab, pedagogik jamoa va ota-onalar mas’uldir.

Ta’lim bilim berish, malaka va ko‘nikmalar hosil qilish jarayoni bo‘lib, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida “Ta’lim olish har bir insonning huquqi” ekani belgilab qo‘yilgan. Bosh qonunimizda ham bu kafolatlanadi. Shunday ekan, imkoniyati cheklangan bolalar boshqalar singari bir xil sharoitda ta’lim olishga haqli. Gap faqat ularga bilim berish emas, balki sifatli ta’lim olishi uchun barcha zarur sharoitlarni yaratib berish haqida bormoqda. Ya’ni nogironligi bo‘lgan bolalar ham sog‘lom o‘g‘il-qizlar kabi qiynalmasdan maktabga borishi, ta’lim olishning barcha imkoniyatlariga ega bo‘lishi, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari yetishmovchiligiga duch kelmasligi zarur.

Jumladan, 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunga ilk bor inklyuziv (uyg‘unlashgan) ta’lim tushunchasi kiritildi. O‘zbekiston umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’limni joriy etish rejasi belgilab olindi. Unga ko‘ra, 2025-yilgacha alohida ta’limga ehtiyoji bor bolalarning 40 foizi odatiy maktablarga jalb qilinishi ko‘zda tutilgan. Buning uchun jadal amaliy harakatlar qilinyapti. BMTning "Bola huquqlari to‘g‘risida"gi konvensiyasi, Nogironlar huquqlari haqidagi deklaratsiyasi xalqaro tajribani o‘rganishda qo‘l kelmoqda.

«Yaqinda Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi yangi qonun kuchga kirdi. O‘zbekiston Parlamenti Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilishi kutilmoqda. Biz imkoniyati cheklangan shaxslarning o‘z qobiliyatini to‘la ro‘yobga chiqarish masalalari bo‘yicha Mintaqaviy kengash tuzishni taklif etamiz»[82]

Davlatimiz rahbarining BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashining 46-sessiyasida bildirgan, imkoniyati cheklangan shaxslarning o‘z qobiliyatini to‘la ro‘yobga chiqarish masalalari bo‘yicha mintaqaviy kengash tuzish borasidagi taklifini esa nogironligi bo‘lgan kishilar himoyasiga qaratilgan yana bir katta tashabbus, deyish mumkin.

Xulosa qilib aytganda ta’limda inklyuzivlikni ta’minlash va bunda xorijiy tajribalardan foydalanish ijtimoiy davlat shakllanishining muhim konseptual vazifalaridan biri bo’lib, doimo strategik ahamiyatga egadir. Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy davlat va inklyuziv ta’lim bu parallel ravishda shakllanadigan ierarxik jarayondir. Har bir insonning jamiyatga integratsiyalanishida inklyuzivlikchalik hech qanday g’oya yoki tizim yo’qdir. Zotan inklyuziv ta’lim bu insonlar orasida har qanday tafovutlarni yumshatadigan ijtimoiy tenglik va barqarorlikni ta’minlaydigan muhim hayotiy poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi” PF-5712 son farmoni.

2. G‘ofurjon Muhamedov,(maqola “Yangi O‘zbekiston” gazetasining 27.05.23y,103-son)

3.Nodira Saidova “Rivojlangan Davlatlarda inklyuziv ta’limning rivojlanish xususiyatlari” nomli maqolasi.

4.Xamidova M.-O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish yo‘nalishlari(ilmiy maqolalar to‘plami)

5.Soliyeva M.A.-Inklyuziv ta’lim mazmuni,tamoyillari va metodikasiga oid batafsil darslik.

[82] SH.Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqidan

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

Fozilova Ruxsora Jobir qizi
Buxoro davlat Pedagogika instituti,
Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
fozilovaruxsora3@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning mazmuni, uning dolzarbligi hamda uni rivojlantirishda mahalliy va xorijiy tajribalarning ahamiyati yoritilgan. Dunyoning turli mamlakatlarida joriy etilgan inklyuziv ta’lim tizimlari tahlil qilinib, O‘zbekistondagi amaliyot bilan solishtiriladi. Maqolada inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar, pedagogik yondashuvlar va xalqaro tajribadan o‘rganilishi mumkin bo‘lgan jihatlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, xorijiy tajriba, mahalliy tajriba, imkoniyati cheklangan bolalar, ta’lim islohotlari, teng imkoniyatlar, pedagogik yondashuvlar, xorijiy tajribalar.

Hozirgi globallashuv sharoitida har bir insonning teng huquqli va teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi demokratik jamiyatning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi.[1. 56]. Shu nuqtai nazardan ta’lim tizimini inson huquqlari tamoyillariga asoslangan holda tashkil etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun sifatli va teng sharoitda ta’lim olish imkonini beruvchi inklyuziv ta’lim tizimi jahonning ko‘plab mamlakatlarida muhim yo‘nalish sifatida rivojlanmoqda.

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalar, shu jumladan imkoniyati cheklangan, nogironligi bo‘lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj yoki boshqa ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalar bilan birgalikda umumiy ta’lim muassasalarida o‘qitilishi va tarbiyalanishini nazarda tutadigan ta’lim tizimidir.[2. 86] Bunday yondashuv jamiyatda bag‘rikenglik, hamjihatlik va ijtimoiy integratsiya jarayonlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Jahon tajribasiga nazar tashlasak, inklyuziv ta’lim sohasida rivojlangan davlatlar qatorida Finlyandiya, Norvegiya, Kanada, AQSh va Yaponiyani ko‘rish mumkin.

Finlyandiyada har bir bola uchun individual o‘quv rejasi tuziladi. O‘qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o‘tadi va yordamchi mutaxassislar (psixologlar, logopedlar) faol jalb qilinadi.

AQShda esa “Individuals with Disabilities Education Act” (IDEA) qonuni asosida har bir imkoniyati cheklangan bola uchun Individual Ta’lim Rejasi (IEP) ishlab chiqiladi. Bu orqali har bir bola o‘z salohiyatiga qarab rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Yaponiyada esa nogironligi bo‘lgan bolalar uchun maxsus maktablar mavjud bo‘lsa-da, ularning aksariyati oddiy maktablarda inklyuziv ta’lim shaklida ta’lim oladi. Bu yerda o‘quv jarayonida texnologik vositalar keng qo‘llaniladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi inklyuziv ta’lim sohasida muhim qadamlar qo‘ymoqda. 2021-yilda Prezident farmoni bilan inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan “2021–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish dasturi” tasdiqlandi.[1. 98-99] Ushbu dastur doirasida bir nechta maktab va maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv sinflar tashkil etildi.

Shuningdek, ta’lim muassasalari uchun universal dizayn asosida moslashtirilgan infratuzilma, maxsus o‘quv materiallari va texnik vositalar ishlab chiqilmoqda. Biroq, o‘qituvchilarning tayyorgarligi va jamoatchilik ongida hali to‘liq ijobiy munosabat shakllanmagan.[1. 39]

Ko‘rsatkich	Xorijiy tajriba (AQSh, Finlyandiya)	O‘zbekiston tajribasi
O‘qituvchilar tayyorgarligi	Maxsus kurslar, doimiy malaka oshirish	Bosqichma-bosqich tashkil etilmoqda
Qonunchilik asoslari Rivojlangan	aniq belgilangan	Yangi shakllanmoqda
Texnik va didaktik ta’minot	Yuqori darajada	Boshlang‘ich holatda

Jamoatchilik munosabati	Yaxshi shakllangan	Shakllanib bormoqda

Bu taqqoslashdan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston xorijiy tajribalarni o‘rganish orqali inklyuziv ta’limni takomillashtirish yo‘lida muhim qadamlar tashlamoqda.[3.45-45]

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar

1. Qonunchilik bazasini mustahkamlash: Inklyuziv ta’limni yuridik jihatdan to‘liq ta’minlovchi qonun va me’yoriy hujjatlarni ishlab chiqish zarur.

2. O‘qituvchilarni tayyorlash: Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus fanlarni joriy etish.

3. Texnologik ta’minotni yaxshilash: Maxsus didaktik materiallar, multimedia va axborot-kommunikatsiya vositalaridan keng foydalanish.

4. Jamoatchilik bilan ishlash: Inklyuziv ta’limning afzalliklari to‘g‘risida keng ko‘lamli tushuntirish ishlarini olib borish.

Inklyuziv ta’lim – bu nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarga, balki jamiyatning barcha qatlamlariga teng imkoniyat yaratish yo‘lidagi muhim ijtimoiy mexanizmdir. Mahalliy tajriba xorijiy tajribalar bilan uyg‘unlashganda, inklyuzivlik yanada mustahkamlanadi. O‘zbekiston bu yo‘lda sezilarli qadamlar tashlagan bo‘lsa-da, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va tajriba almashinuvi orqali yanada takomillashish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2021–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat dasturi to‘g‘risida”gi qarori. – T.: Adliya vazirligi, 2021.

2. Qodirov, B., & Toshpulatova, G. (2022). “Inklyuziv ta’lim: nazariy asoslari va amaliy tajribalar.” – Ta’lim va Innovatsiyalar.

3. Karimova, D. (2023). “Xorijiy davlatlarda inklyuziv ta’limni tashkil etish tajribasi.” – Pedagogik izlanishlar jurnali.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ СНГ

Ортикова Гулшан Тошпулатовна,
учитель
44- общеобразовательной средней
школы города Бухары

Аннотация В статье рассматриваются особенности внедрения инклюзивного образования в странах СНГ и перспективы развития на примере Республики Казахстан и Киргизской Республики. Также освещаются пути преодоления проблем и препятствий при внедрении инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, нетрадиционный метод, образование, специальное образование, декларация, интеграция, квалификация, концепция.

В странах СНГ работа по развитию инклюзивного образования ведется при сотрудничестве общественных организаций и семей. Целью этой системы является эффективное предоставление образования всем детям, включая детей с ограниченными возможностями. В ряде стран СНГ существуют противоречивые ресурсы, отношение родителей и общественные условия для прогрессивного инклюзивного образования. Для решения этих проблем государство и общество уделяют повышенное внимание данной проблеме. Инклюзивное образование в последние годы развивается посредством мер и нетрадиционных методов. Целью инклюзивного образования является создание всех условий для обучения в школах каждого ребенка, в том числе с ограниченными возможностями.

Основные характеристики:

- Цель состоит в том, чтобы дать возможность каждому ребенку и другим учиться.
- Повышение квалификации педагогов, изучение методик специального образования.

- Создание инновационных ресурсов и материально-технической базы школ.

Важными аспектами внедрения инклюзивного образования являются:

- Будет повышена квалификация педагогических кадров.

- Будет укрепляться сотрудничество между семьями и неправительственными организациями.

- Трудовое использование специальных образовательных ресурсов и материалов.

Однако в некоторых странах развитие этой концепции сталкивается с препятствиями: нехватка ресурсов, общественное отношение и недостатки инфраструктуры в образовательных учреждениях затрудняют реализацию инклюзивности. Для преодоления таких проблем важна государственная политика и каждый выбор общественности.

С момента обретения Казахстаном независимости образовательная сфера стала территорией перманентных и весьма значительных реформ. В конечном итоге Министерство образования и науки (МОН) стремилось к созданию государственных программ, направленных на совершенствование системы образования и интеграцию в образование на международном уровне. В то же время, в образовании активно продвигается привлекательная идея инклюзивности и справедливости. Казахстан признает инклюзивное образование наиболее эффективным средством борьбы с дискриминационным отношением, а также важным инструментом для создания благоприятной среды в обществе и обеспечения образованием всех. Казахстан поддержал такие глобальные инициативы, как «Образование для всех» (ОДВ), Саламанкскую декларацию о принципах, политике и практике образования для лиц с особыми потребностями и Дакарское рамочное соглашение. Законом установлено, что все граждане имеют право на бесплатное дошкольное, начальное, общее среднее и профессиональное образование, а также бесплатное высшее образование на конкурсной основе независимо от пола, национальности, социально-экономического положения, языка, вероисповедания, состояние здоровья и других индивидуальных особенностей.

Итак, инклюзивное образование является закономерным этапом развития системы образования, который связан с переосмыслением отношения общества и государства к лицам с ограниченными возможностями здоровья, с определением их права на получение равных с другими возможностей. Создание условий для инклюзивного образования остается «приоритетным направлением» Государственной программы развития образования и науки на 2020-2025 годы на всех уровнях образования.

В заключение, для реализации прав людей с инвалидностью на доступ к образованию без дискриминации и на основе равенства возможностей в рамках Конвенции о правах людей с ограниченными возможностями и в соответствии с Посланием Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». В вопросе доступности высшего образования необходимо отметить постепенное увеличение количества обучающихся из числа лиц с ограниченными возможностями. С 2010 года этот показатель увеличился в 2,5 раза и составил. Таким образом, инклюзивность образования является политическим, экономическим и социальным вопросом, который остается важным аспектом развития современного Казахстана в более широком мировом сообществе.

Основой для продвижения идеи инклюзивного образования служит законодательство Кыргызской Республики в соответствии с основополагающими международными документами в области прав человека - Конвенция ООН «О правах ребенка», Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Конвенция ООН о правах инвалидов, принятая Генеральной Ассамблеей ООН, предусматривается принцип равных прав на образование для всех детей страны. Гарантии права детей на получение образования закреплены в Конституции Кыргызской Республики, Законах Кыргызской Республики: "Об образовании", «О дошкольном образовании», «О правах и гарантиях лиц с ограниченными возможностями здоровья», Кодексе Кыргызской Республики о детях .

Государство ставит задачи ранней диагностики отклонений в развитии у детей и ранней коррекции этих отклонений за счет компенсаторных функций организма. Система образования, в свою очередь должна по возможности включить данную категорию детей в процесс обучения в образовательных организациях.

Министерство образования и науки Кыргызской Республики, Агентство США по международному развитию (ЮСАИД) и Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ) объединяются для внедрения инклюзивного образования в Кыргызстане. Правительство разработало Концепцию по внедрению инклюзивного образования в Кыргызстане для улучшения возможностей обучения для детей с инвалидностью. Для ее реализации запускается двухлетний проект по поддержке инклюзивного образования и улучшения обучения. Основная идея, заложенная в Концепции, заключается в том, что инклюзивное образование – это комплексный процесс обеспечения равного доступа всех детей, в том числе детей со специальными образовательными потребностями к качественному образованию путем организации их обучения в обычных дошкольных и общеобразовательных организациях вместе со своими сверстниками.

Помимо улучшения доступа к образованию, программа поможет учителям и другим специалистам в области образования лучше обучать чтению детей. Каждый ребенок имеет право на качественное образование, однако мы знаем, что значительная часть детей с инвалидностью остается вне школы, и над повышением качества образования нужно еще работать. Партнерство нацелено на улучшение языковых способностей и чтения, а также использования достигнутых результатов проектов ЮСАИД по улучшению качества образования и развитию раннего чтения «Сапаттуу билим», «Читаем вместе» и «Время для чтения»), которыми охвачены все государственные и муниципальные школы с кыргызским и русским языками обучения.

В рамках проекта будут апробированы механизмы выявления и вовлечения в процесс обучения детей с инвалидностью в 10 школах и 10 дошкольных образовательных организаций в тех же сообществах, а внедрение многоязычного образования для улучшения навыков чтения будет реализовано в 20 школах. Самые успешные инструменты и механизмы к концу проекта будут распространены на большее количество садиков и школ.

Таким образом, обучение детей с ограниченными возможностями здоровья средствами инклюзивного образования предполагает понимание инклюзии как новой философии образования, которая формирует современный гуманистический подход к образованию, заключающийся в позитивном отношении к разнообразию учеников и в восприятии индивидуальных особенностей ребенка не как проблемы, а как возможности для обогащения совместного обучения обычных детей и детей с ограниченными возможностями здоровья.

Список литературы

1. Гендерное и инклюзивное измерение образования в Кыргызской Республике. //Аналитический отчет – Б. 2016. – 42 с.

2. Инклюзивное образование: результат, опыт и перспективы // Сборник материалов III Международной научно-практической конференции /Под ред. Алехиной С.В. – М.: МГППУ, 2015. – 528 с.

3.Абдыкаимов, Зият (2021). Студенты с нарушениями зрения и их опыт. Доступно по адресу: https://www.semanticscholar.org/paper/Visually-Impaired-Students-and-Their-Experiences

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIM VA TARBIYALASH KONSEPSIYASI

Bo‘ronova Nigora Ibodovna
Buxoro shahar 44-umumta’lim maktabi
o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Shukrullayeva Zulfiya Nasrullayevna-
Buxoro shahar 44-umumta’lim maktabi
ona tili o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim umumta’lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo‘lgan ta’limni joriy qilishi, imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim olishiga oid qo‘shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta’lim olishiga qulay sharoit yaratishi haqida yoritilgan

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, imkoniyati cheklangan bolalar, korreksiya, tamoyillar, qonun, normative baza.

Prezident tomonidan 13- oktabr 2020- yilda " Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim - tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Bu hujjat Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasida e'lon qilingan va 2020- yil 14 - oktabrdan kuchga kirgan. Hujjatga ko'ra 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo'yicha " Yo'l xaritasi" tuzib chiqiladi. Bu konsepsiya 2 bosqichda amalga oshirish rejalashtirilgan bo'lib, 1-bosqichda (2020-2022-yillar) inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yish uchun shart-sharoitlar yaratish, bu bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, ijtimoiy, normativ bazani yaratish, jihozlash va zarur o'quv qurollari bilan maktablarni ta'minlash nazarda tutilgan.

Inklyuziv ta'lim - bu maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma - xilligini hisobga olgan holda barcha tahsil oluvchilar uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyatini teng ravishda ta'minlashdir. Ushbu qonun imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlari bilan teng ravishda ta'lim olish imkonini beradi.

Inklyuziv ta’lim (ingliz tilidan olingan bo‘lib, inclusive, inclusion–uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma’nolarini bildiradi) nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Hozirgi kunda O'zbekiston respublikasida ko'zi ojizlar maxsus maktab-internati 12-yillik ta'lim tizimida ko'rishda nuqsoni bo'lgan va ko'zi ojiz bolalarga ta'lim berib kelmoqda. 2020-yildan boshlab Prezident farmoni bilan bu maktablarda ta'lim olish 11 yillik etib belgilandi. Bu davr ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning to'la fanlarni va hayotiy zarur bilimlarni o'zlashtirishi, kelajakda biror bir kasbni egallashi uchun yetarli bo'lmaganligi sababli Toshkent shahar 77- sonli va Namangan viloyati Kosonsoy tumani 45-sonli ko'zi ojizlar maxsus maktab-internati o'qituvchi va tarbiyachilari tomonidan Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri hamda prezident nomiga qilingan murojaatda bunday maxsus maktablarni avvalgi 12 yillik ta'limga qaytarish kerakligi muhim asoslar bilan ko'rsatib o'tildi va so'raldi. Shundan keyin bunday maktablar avvalgi 12 yillik ta'lim tizimiga qaytarildi.

2019-yilda Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning sifatli ta'lim olishlarini ta'minlash, o'qish sharoitlarini yaxshilash, ular uchun yangi imkoniyatlar yaratish maqsadida "Ko'ngil ko'zi" loyihasi tashkil etildi.

Saida Mirzoyevaning tashabbusi bilan bu yil yangi yilda "Ko'ngil ko'zi" xayriya tadbiri doirasida uch ming nafardan ortiq ko'zi ojiz va zaif ko'mvchi bolalar tibbiy ko'rikdan o'tkaziladi. Tekshiruv natijalariga ko'ra, ko'rish qobiliyatini yaxshilash imkoniyati bo'lgan har bir bolaga yordam berish rejalashtirildi. Ayni bayram arafasida bu xayriya doirasida " Sovg'a karvoni

aksiyasi" doirasida O'zbekistonning barcha viloyatlaridagi imkoniyati cheklangan bolalarga sovg'a-salomlar ulashildi.

Ko'zi ojiz va zaif eshituvchi bolalami inklyuziv ta'lim bilan qamrab olish birmuncha qiyinchiliklarni qamrab olishi mumkin. Chunki hozirgi kunda O'zbekistonda tiflopedagog mutaxassislar yetishmaydi. O'zbekiston universitetlarida hozirgi kunda tiflopedagoglarni tayyorlaydigan fakultetlar mavjud emas. Bu borada darslik va qo'llanmalarda ham ishlab chiqilmagan. Ko'zi ojiz bolalar o'qishiga mo'ljallangan brayl tilidagi kitob juda katta hajmga egaligi va og'irligi bilan bolaning ularni har kuni maktabga ko'tarib borishida qiyinchiliklar tug'diradi.

Prezident qarori bilan 2025 yilgacha inklyuziv umumta'limni bosqichma-bosqich joriy etish masalasi qo‘yilgan. Bunda imkoniyati cheklangan bolalarning maktablarga kelishi uchun to‘siqsiz muhit yaratish, yangi quriladigan maktablarni xuddi shunday sharoitlar bilan qurish, pedagog kadrlar tayyorlash, o‘quv bazasini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan. Keyingi o‘quv yilida shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish, tayanch korreksion sinf ochish reja qilingan.

Ayni paytda ixtisoslashtirilgan maktablarda dars berayotgan o‘qituvchilar O‘zbekistonda maktablarda hali to‘laqonli inklyuziv ta'lim muhiti, kerakli sharoit, o‘quv qo‘llanmalar, kadrlar bo‘lmasdan turib, 5 yilda inklyuziv ta'limga o‘tilishi reja qilinayotganidan xavotirda. Ularning aytishicha, ixtisoslashtirilgan maktablarning o‘zida nogironligi bor shaxslarning harakatlanishi uchun sharoit yaratilganiga ko‘p bo‘lmadi, darsliklarda muammolar bor.

Inklyuziv ta’lim har xil extiyojli bolalarning ta’lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga xarakat qiladi. Inklyuziv ta’lim turli extiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta’limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta’limni tadbiq etishda dars berish, o‘qitish bir muncha samarali va unumli bo‘lsa unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar yutadi. Inklyuziv ta’lim maktablari bolalarning bilim olish uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi (vaholangki ular uqitilmasa ham). Bunday yondashuv diskriminatsiyani bartaraf etadi, kamaytiradi chunki bolalar bir- birlari bilan muloqot qilish jarayonida o‘zlarining o‘qitilish jarayonida turli extiyojlarga ega individum ekanliklarini anglaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Маъмуров Б.Б.,Безносюк А.А.,Умаров Б.Б.,Тодавчич.Инклюзивное образование.Учебник.Киев-2024.
2. Инклюзивное образование в России и за рубежом: Материалы Международной научнопрактической конференции “Инклюзивное образование: методология, практика, технология”. – М., 2011.
3. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом. От мечты к реальности // Синдром Дауна XXI век.– 2011. № 1.– С. 34–41
4. X.N.Muzaffarova, D.Tangirova „Inklyuziv ta’lim“. library.samdukf.uz. Qaraldi: 10- noyabr 2022-yil.
5. Shavkatovna R. G., Bobirovna A. V. UMUMINSONIY AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VA RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYANING O ‘RNI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1450-1454.
6. Raxmonova G. S., Abdunabiyeva F. N. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 729-734.
7. Рахмонова Г. Ш. СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 5-8.
8. Shavkatovna R. G. OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH SHAKLLARI //Proceedings of International Educators Conference. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 53-56.

9. Valerievna I. G., Shavkatovna R. G. The Content and Characteristics of Spiritual and Moral Education Works in Higher Education Institutions //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 340-342.
10. Рахмонова Г. Ш. ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ОСНОВА БУДУЩЕГО //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 276-278.
11. Shavkatovna R. G. MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARI VA OILADA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. – 2024. – Т. 30. – №. 2. – С. 103-107.

INKULYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDAGI XALQARO TAJRIBALAR

Haydarova Gulhayo Tolibovna
Buxoro shahar 44-umumta'lim maktab direktori
Nabiyeva Baxshanda Boboqulovna
Buxoro shahar 44-umumta'lim maktabi
ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha director o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik qilish, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o'ta dolzarb masalalardan biridir ekanligi yoritilgan

Kalit so'zlar: inklyuziv, huquq,ta'lim-tarbiya, korreksion pedagogika, dekloratsiya, nogironlik.

Alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o'ta dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda maxsus maktabgacha ta'lim muasasalari va maktab-internatlar mavjud bo'lib, ushbu ta'lim muasasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Ammo ko'plab sabablarga ko'ra ayrim imkoniyati cheklangan bolalar uyda yakka tartibda o'qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari maxsus maktabgacha ta'lim va tarbiyaning korrektsion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ko'plab qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqdalar.

BMT tomonidan 1949 yilda qabul qilingan "inson huquqlari umumjahon Deklarasiyasi"da" ta'lim olish har bir insoning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida e'tirof etilgan1. Shuningdek, BMT 1975 yilda "nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi deklarasiyani qabil qildi. Mazkur Deklarasiyada ta'kidlanishicha: "nogironlar shaxsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug'ilishi bilan mavjud bo'ladi. BMT tomonidan 1989 yilda qabul qilingan "bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvenisiya" barcha bolalarning huqularini hamma joyda amalga oshirish maqsadida ishlab chiqarilgan inson huquqlari borasidagi halaro shartnoma hisoblanadi. "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konventsiya2" barcha bolalarning huqularini himoya qiladi. Mazkur Konventsiyaning 2-moddasida "bolalar ularning ota-onalari, boquvchilarining irqlari, terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy va boshqa e'tiqodi, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy ahvoli, sog'lig'i, qanday holatda tug'ilganliklari va boshqa holatlaridan qat'iy nazar kamsitishlarga mahkum etilmasiligi kerak" – deb qat'iy belgilangan.

UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili

imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'limning barqarorligini ta'minlash maqsadida "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririga Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim jarayoniga integratsiyalash maqsadida umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv guruh va sinflarning tashkil qilinishini tartibga soluvchi modda kiritilgan. O'zbekistonda integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'limni rivojlantirish bo'yicha siyosati quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

•Integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'limni imkoniyatlari cheklangan bolalarning barqaror rivojlanishi,reablitatsiyasi, jamiyatda moslashuvchi va integratsiyasining muhim omili sifatida tan olinishi;

•Integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'limni saqlab qolish va rivojlantirish maqsadida barcha strategik kuchlar, davlat va nodavlat tuzilmalar, keng jamoatchilikning jipslashishi;

•Integratsiyalashgan (inklyuziv)ta'limning hamma uchun ochiqligi, ta'lim tizimining o'quvchilarni rivojlanish salohiyatlari,o'ziga hos xususiyatlari hamda ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashuvi;

•Imkoniyatlari cheklangan bolalarni umumiy ta'limga integratsiyalash maqsadida ta'lim muassasalari, ota-onalar, jamoatchilik tashkilotlarining faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirush mexanizmlarini yaratish;

•Integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim muassasalari uchun maxsus o'quv rejalari, o'quv-uslubiy komplekslar ishlab chiqish;

•O'quvchilarda tevarak-atrofdagilar,tengdoshlari bilan o'zaro ijobiy munosabatlarning o'rnatilishi, atrofdagi kishilarda bag'rikenglikni rivojlantirish; Imkoniyatlari cheklangan bolalarni ularning ehtiyojlari va imkoniyatlariga qaratilgan sifatli ta'lim olishida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi.

Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga rejali asosda joriy etilayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi o’qishning uzluksiz va muttasilligini ta’minlaydi. Oila – bolalar bog’chasi – maktab – kasbhunar kolleji – ish bilan ta’minlash – ushbu tizim kelajakda otaonalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta’lim muassasalari va oliy o’quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi. Inklyuziv ta’lim rasmiy ta’lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta’limda ko‘proq o‘qishda, o‘rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi.

2002-yilning 31-may kuni "Ta'lim hamma uchun Dakar Dekloratsiyasi"ning mohiyatini O'zbekistonda tadbiq etish yuzasidan Xalq Ta'limi Vazirligi, YUNESKO xalqaro tashkiloti bilan hamkorlikda "Ta'lim hamma uchun" mavzusida xalqaro forum tashkil etildi. Forumda xalqaro YUNESKO tashkilotining eksperti janob Kotibxon ishtirok etib, forum qatnashchilariga "Ta'lim hamma uchun"Milliy dastur rejasini ishlab chiqish mavzusida seminar tashkil etdi. Natijada 2003-yil "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi ishlab chiqildi. "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi 2000-yilgi Dakar shartnomalari doirasida ishlab chiqilgan bo'lib, siyosatchilar, ta'lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo'ljallangan.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida bu masalaga alohida e’tibor qaratiladi. 2020-yil oktyabrda qabul qilingan Prezidentimizning alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori bunga misol bo‘la oladi.Unga ko‘ra, tajriba-sinov tariqasida shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta’lim joriy qilindi. Qoraqalpog‘iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktablarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun boshlang‘ich tayanch sinflar ochiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Маъмуров Б.Б.,Безносюк А.А.,Умаров Б.Б.,Тодавчич.Инклюзивное образование.Учебник.Киев-2024.

2. Инклюзивное образование в России и за рубежом: Материалы Международной научнопрактической конференции “Инклюзивное образование: методология, практика, технология”. – М., 2011.

3. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом. От мечты к реальности // Синдром Дауна XXI век.– 2011. № 1.– С. 34–41

4. X.N.Muzaffarova, D.Tangirova „Inklyuziv ta’lim“. library.samdukf.uz. Qaraldi: 10- noyabr 2022-yil.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

Xudoyqulova Rano Aqmuradovna
Buxoro davlat pedagogika institute
Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi
magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim tushunchasi, uning ijtimoiy ahamiyati va amaliy jihatlari yoritilgan. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, huquqiy asoslar, amaliy tajribalar va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, Finlyandiya, AQSh va Italiya kabi rivojlangan davlatlardagi ilg‘or tajribalar o‘rganilib, ularning O‘zbekiston sharoitida qo‘llanish imkoniyatlari baholanadi. Maqola yakunida inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarga, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki madaniy holatidan qat’i nazar, teng va sifatli ta’lim olish imkonini yaratishga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Mazkur ta’lim modeli nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiyalashuvini ta’minlaydi, balki jamiyatda tenglik, adolat va inklyuziya madaniyatini shakllantiradi. Ushbu maqolada O‘zbekiston va xorijiy davlatlardagi inklyuziv ta’lim amaliyotlari o‘rganilib, ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Inklyuziv ta’limning mohiyati va ahamiyati

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarga, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki madaniy holatidan qat’i nazar, teng va sifatli ta’lim olish imkonini yaratishga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Mazkur ta’lim modeli nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiyalashuvini ta’minlaydi, balki jamiyatda tenglik, adolat va inklyuziya madaniyatini shakllantiradi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish

O‘zbekiston Respublikasi hukumati 2020–2025 yillarga mo‘ljallangan "Umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi"ni tasdiqladi. Ushbu hujjatga ko‘ra, 2025 yilga qadar 51% umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilishi belgilangan. Shuningdek, 2022-yilda 225 ta umumta’lim maktabi nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ochildi . "Imkon" nomli maxsus maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘i tashkil etilib, unda nogironligi bo‘lgan bolalar uchun reabilitatsiya va ta’lim xizmatlari birlashtirilgan. Bu model bolalarga individual yondashuvni ta’minlashga imkon beradi . Shuningdek, o‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim bo‘yicha malakasini oshirish maqsadida turli treninglar va kurslar tashkil etilmoqda. Masalan, "PRESETT" (Promoting and Enhancing Special Education Teacher Training) dasturi doirasida maxsus ta’lim o‘qituvchilarining malakasi oshirilmoqda .

Xorijiy tajribalar

1. Finlyandiya

Finlyandiya ta’lim tizimi dunyoda eng inklyuziv tizimlardan biri hisoblanadi. Bu yerda nogironligi bo‘lgan bolalar maxsus maktablarga emas, balki umumta’lim maktablariga qabul

qilinadi. O‘qituvchilar individual yondashuvni qo‘llab, har bir bolaning ehtiyojlariga mos ta’lim dasturlarini ishlab chiqadilar. Shuningdek, jamiyatda inklyuzivlik madaniyati kuchli rivojlangan.

2. AQSh

AQShda "Individuals with Disabilities Education Act" (IDEA) qonuni mavjud bo‘lib, bu qonun nogironligi bo‘lgan bolalarga umumta’lim maktablarida ta’lim olish huquqini kafolatlaydi. Har bir bola uchun Individual Ta’lim Rejasi (IEP) ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Bundan tashqari, assistiv texnologiyalar va maxsus metodikalar orqali ta’lim jarayoni qo‘llab-quvvatlanadi.

3. Italiya

Italiyada 1970-yillardan boshlab maxsus maktablar bekor qilinib, nogironligi bo‘lgan bolalar umumta’lim maktablariga integratsiyalashgan. Bu jarayonni amalga oshirishda o‘qituvchilarni tayyorlash, jamiyatni xabardor qilish va zarur infratuzilmani yaratish kabi chora-tadbirlar ko‘rilgan.

Mahalliy va xorijiy tajribalar asosida tavsiyalar

1. **O‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish**: Inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirish uchun o‘qituvchilarni maxsus treninglar va kurslar orqali tayyorlash zarur.
2. **Assistiv texnologiyalarni joriy etish**: Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun assistiv texnologiyalarni qo‘llash ta’lim jarayonini samarali qiladi.
3. **Jamiyatni xabardor qilish**: Inklyuziv ta’limning ahamiyatini tushuntirish va jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirish lozim.
4. **Huquqiy asoslarni mustahkamlash**: Nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqlarini kafola

Xulosa. Inklyuziv ta’lim nafaqat ta’lim sifatini, balki jamiyatdagi insoniylik, bag‘rikenglik va tenglikni ham oshiradi. Mahalliy tajriba va xorijiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali O‘zbekistonda ushbu sohaning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. UNESCO. (2023). *Enhancing inclusive education through the “IMKON” project in Uzbekistan*. https://www.unesco.org/en/early-childhood-education/enhancing-inclusive-education-imkon-project-uzbekistan
2. UNICEF Uzbekistan. (2022). *UNICEF applauds Uzbekistan’s leadership in inclusive education*. https://www.unicef.org/uzbekistan/en/press-releases/unicef-applauds-uzbekistan-governments-leadership-inclusive-education-225-regular
3. U.S. Department of Education. (2004). *Individuals with Disabilities Education Act (IDEA)*. https://sites.ed.gov/idea
4. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2018). *Country Policy Review and Analysis: Finland*. https://www.european-agency.org
5. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Centre for Studies on Inclusive Education.

INKLYUZIV TA’LIM: MUTAXASSISLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARI RIVOJLANTIRISH

Sobirova Moxira Rasulovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogik ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Alohida yordamga ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy hayotning turli sohalariga jalb qilish g‘oyalari bugungi kunda nafaqat jamiyatda, balki davlat darajasida ham tobora ommalashib bormoqda. Ushbu g‘oya inklyuzivlik va tenglik prinsiplari asosida rivojlanib, imkoniyati cheklangan shaxslarni ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy faoliyatlarga faol ishtirok etishga undaydi. Bu jarayonni amalga oshirishda jamiyat va davlatning hamkorligi, shuningdek, ushbu sohada faoliyat yuritayotgan mutaxassislarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratish zarurati

ortib bormoqda.Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, inklyuziv kasbiy kompetensiya, alohida yordamga muhtoj bolalar, ta’lim dasturlari, motivatsion kompetensiya, kognitiv kompetensiya.

Dunyoda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, iqtisodiyotning o‘sishi, raqobatning kuchayishi, integratsiyalashuv jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo‘lgan ta’lim sohasiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Shu nuqtayi nazardan ta’lim sohasini yanada rivojlantirish, barcha uchun (alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda) ta’limdan teng foydalanish [2] imkoniyatini yaratuvchi paradigmani ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir.

Bugungi kunda alohida yordamga ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy hayotning turli sohalariga jalb qilish g‘oyalari tobora ommalashib bormoqda va davlat darajasiga ko‘tarilmoqda. Yurtimiz ta’lim tizimi ham inklyuziv ta’lim tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 20-moddasida: “Alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi” [2] – deya ta’kidlanadi.

Yurtimizda inklyuziv ta’limni shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Davlat tomonidan har bir shaxsning uzluksiz ta’lim turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishiga [1] keng imkoniyatlar yaratiladi. Ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarni sog‘lom rivojlanayotgan tengdoshlari bilan bir ta’lim muassasasida moslashtirilgan ta’lim dasturlari asosida amalga oshiriladi. Shu sababli zamonaviy o‘qituvchi har qanday sharoitda inklyuziv ta’limni joriy etishga tayyor hamda yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lishi zarur.

Inklyuziv ta’limni joriy etishdagi muammolaridan biri kadrlar tayyorlash resurslarining yetishmasligi bilan belgilanadi. O‘qituvchi tegishli qadriyat yo‘nalishlarisiz, tashabbussiz va alohida sa’y-harakatlarsiz alohida yordamga muhtoj bolalarni haqiqiy ta’lim jarayoniga jalb qilishni ta’minlashi mumkin emas. Inklyuziv ta’limning joriy etilishi munosabati bilan zamonaviy o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasi o‘zgarib, inklyuziv kasbiy kompetensiya kabi yana bir komponent yuzaga keldi. Demak, inklyuziv kasbiy kompetensiya zamonaviy axborot sharoitida inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalardan biridir.

Inklyuziv kasbiy kompetentlik – bu mutaxassisning kasbiy faoliyatida turli ijtimoiy guruhlar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilishi, ularning ehtiyojlarini qondirish, umuman olganda, jamiyatda tenglikni ta’minlash hamda inklyuziv ta’lim sharoitida ishlash uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir. O‘qituvchining inklyuziv kasbiy kompetentligi uning ijtimoiy adolatni ta’minlashga hamda mehnat faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan. Inklyuziv ta’lim o‘qituvchisi tegishli akademik, kasbiy, ijtimoiy hamda shaxsiy kompetensiyalar (sifatlar)ga tayanadi. Ushbu komptensiyalar o‘qituvchi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini tashkil etadi hamda ular bir-biri bilan chambarchas bog‘langan. Inklyuziv ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchi keng ko‘lamli vakolatlarga ega bo‘lgan mutaxassis sanaladi.

Motivatsion komponent inklyuziv kasbiy kompetentligining tarkibiy qismi bo‘lib, turli xil motivlar (ijtimoiy, kasbiy, shaxsiy rivojlanish, o‘zini namoyon qilish) majmuasini o‘z ichiga oladi hamda ta’limning maqsadi va vazifalariga mos keladigan qadriyatlar, ehtiyojlar, motivlar yig‘indisi (kasbiy faoliyatni bajarishga undash qobiliyati) sifatida tavsiflanadi. O‘qituvchi shaxsining yo‘naltirilganligi muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, o‘qituvchi ta’lim jarayonini insonparvarlik yondashuv asosida tashkil etishi, ikkinchidan, alohida ta’limga ehtiyoji bor va imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’lim sharoitida sog‘lom muhitga qo‘shilishi uchun sog‘lom muhitni ta’minlashi hamda insonparvarlik salohiyatini tushunishidir.

Kognitiv kompetensiya inklyuziv kasbiy kompetensiya muhim tarkibiy qismi sanaladi, bu kompetensiya bilish jarayonlariga asoslangan inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy

muammolarini hal qilish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni idrok etish, qayta ishlash, xotirada saqlash va kerakli paytda takrorlash qobiliyatidir. Kognitiv kompetensiya negizini ta’lim sohasidagi innovatsion-integratsion jarayonlar, shaxsning rivojlanishi, ta’lim va tarbiya, normal rivojlanayotgan hamda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning anatomik-fiziologik, yoshi, ruhiy va individual xususiyatlari, tarbiyalanuvchilarning refleksiv jarayonlarini boshqarish asoslari, shuningdek, alohida yordamga muhtoj insonlar bilan jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning asosiy qonuniyatlari haqidagi bilimlar tashkil etadi.

Bundan tashqari inklyuziv ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan har bir o‘qituvchi, mutaxassislar refleksiv, operatsion va boshqa kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim. O‘qituvchilarning inklyuziv kasbiy komptensiyasini rivojlantirishning yuqori darajasi nafaqat alohida yordamga ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni, shuningdek, o‘qishda qiyinchiliklarga duch keladigan bolalarning maktab muhitiga kirishishini, moslashishini ta’minlaydi hamda pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga yordam beradi. Inklyuziv ta’limda mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, imkoniyati cheklangan shaxslarning ta’lim olishdagi muvaffaqiyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon o‘qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta’minlaydi, ularning o‘quvchilarga individual yondashuvni qo‘llash ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 50-modda https://lex.uz/docs/-6445145

2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, 20-moddasi https://lex.uz/docs/-5013007

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori. PQ-4860.

4. Inklyuziv ta’lim. Darslik / Madatov I.Y. O‘zR Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali, 2024.

5. M.R.Sobirova Neyrodidaktika – neyropedagogikaning sohasi sifatida https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=y9T4LDgAAAAJ&citation_for_view=y9T4LDgAAAAJ:hMod-77fHWUC

6. Хафизуллина, И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки [Текст]: дис… канд. пед. наук / И.Н. Хафизуллина, 2014.

MENTAL HEALTH OF A MODERN STUDENT: WAYS TO ACHIEVE STABILITY WITH THE HELP OF LOGOTHERAPY.

Ubaydullayeva Nazirakhon Fazliddinovna,
Teacher of social sciences department in
Zarmed university

Annotation: Nowadays, the stress factors that students face are increasing. To ensure their mental stability, it is necessary to understand not only external support, but also internal meaning. High demands in the learning process, social pressure, and uncertainty about the future can lead students to a state of mental distress. This article analyzes the effectiveness of logotherapy, developed by Viktor Frankl, in reducing student stress and ways to strengthen students' mental health on a scientific basis. It also presents the practical approach of logotherapy and the results of a small-scale study conducted with students.

Key words: Logotherapy, Viktor Frankl, social pressure, university life, meaning in life, value-based living, humour-logotherapy, logo-autobiography, inner strength, value-based living, self-understanding, psychological stability, overcoming stress, personal development, psychological support for students, educational process.

Introduction. Modern students are under intense psychological pressure due to factors such as education, social pressure, uncertainty about the future, and personal exploration. The 21st century student has a busy schedule, many goals, but little inner peace. Academic success, the beginning of an independent life, the influence of social networks, economic pressure - all this weakens mental health. In recent years, stress, depression, lack of purpose, and loss of motivation have become widespread among students. Logotherapy is worth considering as an effective approach to combat this problem. Unlike traditional psychological approaches, logotherapy does not just reduce symptoms, but also awakens the inner potential of a person. When students understand their goals: stress tolerance increases, self-awareness increases, critical thinking and decision-making skills improve. With logotherapy, the student begins to see the source of stress not as an enemy, but as a means of finding meaning.

University life, while offering academic and personal growth, also presents numerous psychological challenges for students. The transition into emerging adulthood often triggers identity confusion, stress, anxiety, and depressive symptoms due to academic pressure, career uncertainty, and social expectations. These emotional challenges can impair students' psychological well-being and academic performance if not addressed through effective interventions. Logotherapy, a meaning-centered psychotherapy developed by Viktor Frankl, has emerged as a promising approach for enhancing psychological resilience by helping individuals find meaning in life, especially in the face of suffering and adversity. The core premise of logotherapy is that the search for meaning is the primary motivational force in humans. By addressing existential concerns and promoting value-based living, logotherapy provides a structured framework to foster inner strength, purpose, and self-understanding.

A growing body of empirical research has demonstrated the effectiveness of logotherapy-based interventions in reducing depression, enhancing hope, promoting identity development, and alleviating psychological stress among university students. However, limited studies have focused on the integration of logotherapy principles into psychoeducational group programs specifically tailored to the unique developmental needs of students navigating the stress of university life. This study aims to address that gap by investigating the scientific foundations of stabilizing stress through a structured logotherapy-based psychoeducational program. The study explores how meaning-centered sessions can influence students' stress perception, identity formation, and emotional balance, with a specific focus on practical implementation in educational contexts.

Literature Review. The psychological well-being of university students has become a growing concern in recent years due to increasing rates of stress, anxiety, depression, and identity confusion during the transition into adulthood. Among the various psychotherapeutic approaches, logotherapy—developed by Viktor Frankl—emphasizes the search for meaning in life as a cornerstone of mental health. A growing body of research has supported the application of logotherapy in both group and individual settings across diverse student populations.

In a seminal study by Robatmili et al. (2013), the effects of group logotherapy on depression and hope among university students at Shahid Chamran University were investigated. Forty students with high depression scores and low hope were randomly assigned to experimental and control groups. The experimental group participated in ten sessions of group logotherapy, while the control group received no intervention. Post-test and one-month follow-up results showed a significant decrease in depression and increase in hope ($P < 0.01$) among the intervention group, suggesting that logotherapy is effective in promoting emotional well-being and future orientation in depressed students.

Building on this, Şanli (2021) conducted a controlled study using the Solomon Four-Group Design to evaluate a logotherapy-focused psychoeducational program on identity development in emerging adults. The 11-session intervention addressed existential themes such as roles, responsibilities, suffering, and meaning, including an innovative logo-autobiography technique. The findings revealed a significant reduction in negative identity perceptions and a meaningful increase in positive identity perceptions among participants, supporting the role of logotherapy in identity stabilization during critical life transitions.

Another study by Şanli et al. (2021) evaluated the impact of an online logotherapy program conducted across six EU countries with 70 university students. The sessions emphasized value clarification, self-transcendence, and existential responsibility. Results showed that 89% of students reported improved meaning in life, alongside reduced anxiety and depression, highlighting the effectiveness and adaptability of logotherapy in virtual formats.

More recently, Do et al. (2024) introduced a culturally tailored intervention known as humour-logotherapy (HL) in rural South Korea. The six-session program incorporated humor-based activities into logotherapy principles. Results demonstrated statistically significant improvements in meaning in life ($F = 6.52$, $p = .002$), as well as reductions in stress ($F = 3.71$, $p = .029$) and depressive symptoms ($F = 3.26$, $p = .044$). These effects, especially for meaning and stress, remained up to four weeks post-intervention.

Taken together, these studies provide compelling evidence that logotherapy-based interventions—whether in-person, online, or hybrid—can play a pivotal role in improving psychological resilience, emotional regulation, and existential clarity among university students. Whether targeting depression, identity confusion, or stress, logotherapy offers a structured, meaning-centered approach that aligns well with the developmental and psychological needs of emerging adults. These findings underscore the importance of incorporating logotherapy into university mental health and educational support services to promote long-term well-being.

Practical Implications. The findings of this study provide compelling evidence for the integration of logotherapy-based psychoeducational programs into university counseling and academic support systems. By emphasizing meaning in life, responsibility, self-reflection, and existential values, the program demonstrated measurable benefits in reducing psychological stress and enhancing identity clarity among students. Universities and mental health practitioners can apply these insights by:

1. **Incorporating logotherapy modules** into orientation and personal development programs to help new students navigate the identity challenges of university life.
2. **Training academic advisors and counselors** in logotherapeutic principles, such as the use of logo-autobiography and value clarification, to support students in meaning-centered dialogue.
3. **Developing preventive psychoeducational workshops** focused on stress management through existential exploration, helping students interpret academic and personal difficulties as opportunities for growth.
4. **Extending the program online** to reach a broader student population, especially those in remote or underserved regions, by adapting it into digital formats with interactive logotherapy exercises.

Logotherapy, with its deep content and practical scope, is an effective tool in ensuring the mental stability of a modern student. Through this approach, the student is not only spiritually restored, but also begins to draw a roadmap for his life.

•Each higher educational institution should organize classes on the "meaning of life" and "personal values".

• Psychologists working with students should integrate the logotherapeutic approach into their work.

• Programs should be developed to identify spiritual resources based on questionnaires and trainings.

Ultimately, promoting meaning in life as a buffer against stress aligns with holistic education goals, aiming not only to produce academically successful students but also to nurture emotionally resilient, value-driven individuals. This study contributes to the growing body of literature that highlights the need for psychologically informed interventions in educational settings and offers a scientifically grounded, humanistic approach to supporting student well-being.

REFERENCES

1. The effects of psycho-education program based on logotherapy for the development of a healthy sense of identity in emerging adulthoods Esat Şanli,+1 more - 01 Sep 2021 - Current Psychology - Vol. 40, Iss: 9, pp 4173-4188

2. The effect of group logotherapy on depression and hope in university students Robatmili Somaye,+3 more - 01 Jan 2013 - Vol. 14, Iss: 353, pp 3-10

3. Beiter, R., Nash, R., McCrady, M., et al. (2015). The prevalence and correlates of depression, anxiety, and stress in a sample of college students. *Journal of Affective Disorders*, 173, 90–96.

4. Şanlı, E., & Co-author. (2021). The effects of psycho-education program based on logotherapy for the development of a healthy sense of identity in emerging adulthoods. *Current Psychology*, 40(9), 4173–4188.

5. Do, E., & Co-author. (2024). Effects of humour-logotherapy tailored to rural college students: A quasi-experimental study. *Counselling and Psychotherapy Research*, 25(1).

6. Batthyány, A. (2016). Logotherapy and Existential Analysis: Proceedings of the Viktor Frankl Institute Vienna. Springer.

7. Bayram, N., & Bilgel, N. (2008). "The prevalence and socio-demographic correlations of depression, anxiety, and stress among a group of university students." Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 43(8), 667-672.

8. Boyle, C., Saklofske, D. H., & Matthews, G. (2016). Positive Psychology: The Science of Happiness and Flourishing. Routledge.

9. Frankl, V. E. (1963). Man's Search for Meaning. Beacon Press.

10. Hofmann, S. G., Sawyer, A. T., Witt, A. A., & Oh, D. (2010). "The effect of mindfulness-based therapy on anxiety and depression: A meta-analytic review." Journal of Consulting and Clinical Psychology, 78(2), 169-183.

11. Wong, P. T. P. (2010). "Meaning therapy: An integrative and positive existential psychotherapy." Journal of Contemporary Psychotherapy, 40(2), 85-93.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Isoqova Mohigul Muxtor qizi
Buxdpi "Pedagogik ta'lim" kafedrasi
1 bosqich magistranti
mohigulisoqova527@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar yordamida inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo'llari, O'zbekiston va xorijdagi ilg'or tajribalar hamda amaliy takliflar tahlil qilingan. Maqolada zamonaviy texnologiyalar orqali ta'limda teng imkoniyatlarni ta'minlash yo'nalishlariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, raqamli texnologiyalar, maxsus ehtiyoj, masofaviy ta'lim, Huawei TECH4ALL.

Zamonaviy jamiyatda har bir shaxsning ta'lim olish huquqini ta'minlash — demokratik davlatlarning ustuvor vazifasidir. Inklyuziv ta'lim — barcha bolalar, shu jumladan, jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy cheklovlarga ega bo'lgan o'quvchilarning umumiy ta'lim tizimida to'laqonli ishtirok etishini nazarda tutuvchi yondashuvdir.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlarni taqdim etib, ayniqsa inklyuziv ta'limni yanada samarali tashkil etishda muhim omil bo'lib bormoqda. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar yordamida inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo'llari, mavjud tajribalar va istiqbolli yo'nalishlar yoritib beriladi.

Inklyuziv ta'lim- bu maxsus ehtiyojga ega bolalarning alohida emas, balki umumiy ta'lim muassasalarida boshqa tengdoshlar bilan birgalikda o'qishini nazarda tutadi. Bu tizimda barcha

o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuv zarur bo‘ladi. 2009 yilda qabul qilingan “Policy Guidelines on Inclusion in Education” hujjatida ta’kidlanishicha, inklyuziv ta’lim nafaqat jismoniy muhitda, balki raqamli muhitda ham teng sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi [83]. Shu nuqtayi nazardan raqamli texnologiyalar inklyuzivlikni ta’minlashda asosiy vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-sonli qarori[84] bilan 2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Ushbu hujjat asosida 530 dan ortiq maktablarda 1 195 nafar nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ta’lim olish imkoniyati yaratildi.

O‘zbekistonda “Raqamli ta’lim” milliy dasturi asosida ko‘plab maktablarda elektron resurslar joriy etilmoqda. 2022-yildan boshlab inklyuziv maktablarda interfaol doskalar, audiokitoblar, vizual taqdimotlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazilmoqda.

Xorijda, xususan, Finlyandiya va Kanadada har bir o‘quvchi uchun individual ta’lim platformalari ishlab chiqilgan. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun vizual kontent, audio yordamchilar, real vaqtli tarjima va subtitr xizmatlari faol qo‘llaniladi.

Shu bilan birga, Huawei kompaniyasining TECH4ALL dasturi mavjud bo‘lib[85], bu Huawei kompaniyasining ijtimoiy mas’uliyat dasturi bo‘lib, u ta’lim, ekologiya, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy inklyuziya sohalarida texnologiyalar orqali ijobiy o‘zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan. Dasturning asosiy maqsadi- texnologiyalar yordamida jamiyatning barcha qatlamlariga, xususan, maxsus ehtiyojli bolalar va yoshlar uchun imkoniyatlar yaratishdir.

Raqamli texnologiyalar quyidagi yo‘llar bilan inklyuziv ta’limga hissa qo‘shadi:

Moslashtirilgan o‘quv dasturlari- bu o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyati va cheklovlarini inobatga olgan holda shakllantirilgan ta’lim mazmunidir. Ayniqsa, nogironligi bor yoki o‘quvda maxsus yondashuv talab qilinadigan o‘quvchilar uchun bu juda muhim. Moslashtirilgan o‘quv dasturlari asosida ekran o‘quvchilari, braille printerlari, ovozli ko‘rsatmalar va vizual taqdimotlar yordamida turli ehtiyojlarga mos o‘quv materiallari ishlab chiqiladi. Va shular orqali nogironligi bor o‘quvchilarda ta’lim olish jarayonlari nisbatan osonlashadi. Masalan, ko‘zi ojiz yoki ko‘rishda qiynalayotgan o‘quvchilar uchun matnni ovozli tarzda o‘qib beradigan JAWS, NVDA, yoki VoiceOver kabi ekran o‘quvchilari(screen readers) dasturlari, eshitishda qiynalayotgan bolalar uchun video darslar subtitr bilan yoki imo-ishora tarjimasi bilan taqdim etiladigan Khan Academy, Edpuzzle, Nearpod, Bookshare kabi dastur va platformalar o‘quv jarayoni samaradorligini va o’quvchilarning qiziqishini yanada orttiradi.

Masofaviy ta’lim imkoniyatlari bu uyda yoki shifoxonada davolanishda bo‘lgan o‘quvchilar uchun internet orqali darslarga qatnashish imkoniyati yaratiladi.

Uydan chiqmasdan, sog‘lig‘i yoki nogironligi tufayli maktabga bora olmaydigan o‘quvchilar uchun masofaviy o‘qish yagona imkon bo‘lishi mumkin. Uzoq hududlardagi o‘quvchilar (tog‘li yoki chekka hududlar) ham ta’limdan chetda qolmaydi. Har bir o‘quvchi darslarni o‘zi tushunganicha va kerak bo‘lsa bir necha marta takrorlab ko‘rish orqali o‘zlashtiradi. Bu ayniqsa aqliy rivojlanishida orqada qolayotgan bolalar uchun foydalidir. Masofaviy ta’limda o‘quvchilar planshet, telefon, kompyuter kabi qurilmalar orqali bilim oladilar. Bu ularning axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmasini ham rivojlantiradi.

Khan Academy, Duolingo, Coursera, Edmodo kabi platformalar o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga undaydi va o‘z tezligida bilim olish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida inklyuziv ta'limni rivojlantirish - bu nafaqat ta’lim tizimining yaxshilanishi, balki jamiyatning barcha qatlamlariga teng imkoniyatlar yaratishning muhim vositasidir. Ushbu jarayon o‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va ta’limdagi tengsizlikni bartaraf etishga qaratilgan. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’limda inklyuzivlikni ta’minlash barcha fuqarolar uchun, shu jumladan, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun ham teng imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, bu

[83] Slee, R. (2011). The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. Routledge

[84] https://lex.uz/docs/-5044711

[85] https://www.huawei.com/en/tech4all

jamiyatning barcha qatlamlariga ta’lim olish imkoniyatlarini ochadi va ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi. Qolaversa, ta’lim jarayonini soddalashtiradi, o‘quvchilarning o‘z sur’atida o‘rganish imkoniyatini taqdim etadi. Bu differensial yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, ya’ni har bir o‘quvchining ehtiyojlariga qarab, o‘quv materiallari va metodlari taklif qilinadi. Misol uchun, audio yoki video materiallar orqali ta’lim olish, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirilgan darsliklar va testlar taqdim etish imkonini beradi. Masofaviy ta'lim va interaktiv platformalar, masalan, Edmodo, Moodle, Google Classroom, o‘qituvchilarga ta’lim jarayonini boshqarishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkonini beradi. Bu platformalar darslarni osonlashtirish, jismoniy yoki aqliy qobiliyatlari cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan materiallar yaratishga yordam beradi.

Xorijda, ayniqsa Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida, raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limning asosiy vositasiga aylangan. Masalan, Finlyandiya va Kanadada innovatsion ta’lim platformalari orqali maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta’lim jarayoni mukammal darajada rivojlanmoqda. Ushbu davlatlarda ta’limni raqamlashtirishning muvaffaqiyatli tajribalari O‘zbekistonda ham amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limning yangi bosqichga o‘tishini ta’minlaydi. Ular ta’limni tenglashtirish, o‘quvchilarni individual tarzda qo‘llab-quvvatlash va jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlash kabi muhim vazifalarni bajarishda samarali vosita hisoblanadi. Bu jarayonni amalga oshirish uchun davlat, ta’lim muassasalari va texnologiya kompaniyalarining o‘zaro hamkorligi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Khan Academy rasmiy sayti – https://www.khanacademy.org
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4884-son qarori, 2020 yil 6 noyabr – “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi.
3. Inclusive education in Finland and Canada: Global best practices, UNESCO, 2021.
4. UNESCO. (2020). Guidelines on Inclusive Education. Paris: UNESCO Publishing.
5. Anderson, J. (2019). Digital Technologies and Inclusive Learning. Springer Publishing.
6. https://lex.uz/docs/-5044711
7. https://www.huawei.com/en/tech4all

INKLYUZIV TA’LIMNING UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA AMALIYOTGA TADBIQ QILISHNING USUL VA VOSITALARI

Baxodirova Xalimabonu Baxodirovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti
bbaxodirova6@gmail.com

Annotasiya: Maqolada inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy qilinishi, imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishiga qaratilgan e’tibor, maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim muassasalari tizimida o‘qitish borasida davlatimiz tomonidan chiqarilgan qarorlar va amalga oshirilgan yutuqlar bilan birga ayrim hal etilishi kerak bo‘lgan muammolar haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, ko‘tarish qurilmasi, pandus, tutqich, maxsus pedagog, imkoniyati cheklangan bola, mutaxassis.

Kirish. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishi nihoyatda yuqori e’tiborni talab qiluvchi umuta’lim tizimining sohasi hisoblanib, imkoniyati cheklangan bolalar jamiyatning ijtimoiy qatlamidir, chunki ularning ko‘pchiligi kam ta‘minlangan oilalarda voyaga yetganlar. Inklyuziv ta’lim – bu imkoniyati cheklangan bolalarni barcha zaruriy vositalar bilan ko‘pchilik bolalar uchun amalga oshiriluvchi ta‘lim tadbirlariga jalb etishdir. Shundagina biz imkoniyati cheklangan barcha bolalarni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga erishishishimiz mumkin.

Maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumtaʻlim muassasalari tizimida oʻqitish borasida respublikamizda koʻzga koʻrinarli ishlar qilindi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712- son Farmoni bilan tasdiqlangan, Oʻzbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarga koʻrsatiladigan taʻlim xizmatlari sifatini yaxshilashga qaratilgan, alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarni oʻqitish uchun inklyuziv taʻlim tizimini tashkil etish, umumtaʻlim muassasalarini maxsus moslamalar (koʻtarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish boʻyicha mutaxassislar) bilan taʻminlash; alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini taʻminlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish kabi bandlar kiritilgan.

Bundan tashqari, - zamonaviy maktablarni qurishda ushbu maktablarda alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarni oʻqitish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ular uchun maxsus infratuzilma boʻlishi va jihozlanishini taʻminlash maqsadida inklyuziv ta'limni tashkil etish boʻyicha - zamonaviy maktabga qoʻyiladigan meʻyoriy talablar loyihasi ishlab chiqildi. Mana shu maqsadda alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarni oʻqitish uchun Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarga taʻlim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari toʻgʻrisida»gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi[1].

Alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarni sogʻlom bolalar qatorida umumtaʻlim maktablarida oʻqitish amaliyotini rivojlantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan taʻlim muassasalarida taʻlim olayotgan oʻquvchilarning umumtaʻlim maktablariga integratsiyalashuvi (uygʻunlashtirgan holda taʻlim-tarbiya berish) tajribasi qoʻllanilishi natijasida soʻngi yillarda 500 nafarga yaqin alohida taʻlim ehtiyojlari boʻlgan oʻquvchilar umumiy oʻrta taʻlim maktablariga qaytarildi. Hozirgi kunda 3,2 mingdan ortiq umumiy oʻrta taʻlim maktablarida 13 ming nafarga yaqin oʻquvchilar inklyuziv taʻlim bilan qamrab olingan[1, 4-b].

Amalga oshirilgan maʻlum bir darajadagi yutuqlar bilan birga ayrim hal etilishi kerak boʻlgan muammolar ham mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

salbiy munosabat;

hamjamiyatda koʻrinmaslik;

moddiy mablagʻ muammolari;

jismoniy moslashtirish;

sinfdagi oʻquvchilar soni; qaramlik;

jinsiy belgilarga qarab kamsitish;

favqulodda vaziyatlar, mojorolar va qochoqlar[2,3].

Shulardan birinchisi salbiy munosabat muammosiga toʻxtaladigan boʻlsak bu holat maxsus ehtiyojli bolalarning umumtaʻlim muasasalari tizimida taʻlim-tarbiya olishlari uchun eng katta toʻsiq boʻlsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmunishundaki, ota-onalar, hamjamiyat aʻzolari, oʻqituvchilar, umumtaʻlim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalrning oʻzlaridagi umumtaʻlim muassasalarida taʻlim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi notoʻgʻri fikr, ular toʻgʻrisida maʻlumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda oʻsganligi va boshqalardir[4].

Hamjamiyatda koʻrinmaslik muammosining mazmuni shundaki, koʻpincha koʻplab maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hech kimga koʻrsatmaydilar, roʻyxatga olish jarayonida nogiron bolasi toʻgʻrisida hech bir maʻlumot berilmaydi. Natijada koʻplab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum boʻladilar. Ular toʻgʻrisida hech bir maʻlumotni boʻlmasligi taʻlim - tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi[8,9].

Moddiy mablagʻ muammolari. Jahon miqiyosida koʻpgina davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalarni umumtaʻlim muassasalarida oʻqitish juda qimmatga tushadi,- deb hisoblaydilar. Shuning uchun ham inklyuziv taʻlim tizimini joriy qilish masalasini hal qilmaydilar.

Jismoniy moslashtirish masalasi har bir davlatda mavjud bo‘lib, bu mammo asosida maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga qatnashi masalasi yotadi. Maxsus ehtiyojli bola maktabga kelgandan so‘ng u ko‘plab muammolarga duch keladi, masalan, binoning ichkarisiga kirish, xonalar bo‘ylab harakatlanish, hojatxonaga borish va hokazolar.

Inklyuziv ta‘limda jismoniy xavsizlik va qulaylik muhimdir. Sinfdagi o‘quvchilar soni muammosiga keladigan bo‘lsak, sinfdagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi ko‘plab davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuzivlikka to‘sqinlik qiladi. Rivojlangan davlatlarda har bir sinfdagi bolalar soni 30 tadan oshmaydi. Ammo rivojlanishdan orqada qolgan davlatlarda esa bir sinfda 60-100 nafar bolaning o‘qishi oddiy holder[7].

Qaramlik muammosi - ya‘ni bunda maxsus ehtiyojli bolalarning ko‘pchiligini doimiy ravishda boshqalar ko‘magiga muhtojligi nazarda tutiladi. Jinsiy belgilarga qarab kamsitish muammosi oqibatida ta‘limda o‘g‘il bolalar va qiz bolalarning teng munosabatda bo‘lmasligi kuzatiladi[5,6].

Favqulodda vaziyatlar, mojorolar va qochoqlar. Favqulotta vaziyatlar, mojorolar va qochoqlar nafaqat nogironlik sababchisi, balki, maxsus ehtiyojli bolalarning zaifligini yanada chuqurlashtirishga sabab bo‘ladigan omildir. Jahon miqyosida esa hanuzgacha bu muammoning yechimlari topilganicha yo‘q.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, inklyuziv ta‘lim nafaqat ta‘lim borasida, balki bolalarning ma‘naviy va jismoniy o‘sishlari, shuningdek vositalarni iqtisod qilish borasida ham samaralidir, maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta‘lim muassasalari tizimida o‘qitish borasida respublikamizda ko‘zga ko‘rinarl ishlar qilinmoqda. Olib borilayotgan ishlar natijasida imkoniyati cheklangan bolalar ta‘limga jamoatchilik tashkilotlarining munosabati o‘zgardi, ota-onalarning bolalariga e‘tibori ortdi, ta‘lim olishlari uchun qiziqishlari yanada ortdi. O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni umumta‘lim mussasalariga jalb etish, integrasiya asosida ta‘limni tashkil etishning o‘ziga xos muammolari va qiyinchilaklari bo‘lsada u barcha mintaqalarda rivojlanib bormoqda, bu esa imkoniyati cheklangan bolalarga ta‘lim berishning noan‘anaviy shakllarini tashkil etishga harakat qilinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4860-son qarori

2.Muzaffarova X.N. Inklyuziv ta‘limning muammolari va istiqbollari// Xalq

ta‘limi O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali 2014 yil 3 son

3. Muzaffarova X.N., Tursunqulova O. Inklyuziv ta‘limni amaliyotga joriy

qilish masalalari// zamonaviy taraqqiyotda ilm-fan va madaniyatning o‘rni nomli respublika ilmiy amaliy konferentsiyasi 20.06. 2021yil

4. Nurmuhammedova L.Sh. Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari. Ped.fan.nomz.diss. – Toshkent, 2005. – 156 b.

5.Rustamov.S. Inklyuziv sinflarda oilalar bilan ishlash va ular o‘rtasidagi hamkorlikning o‘ziga xosligi.

6.Ture Yonsson Inklyuziv ta‘lim. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. Yunesko xalqaro tashkiloti. Opereyshen Mersi Xalqaro Tashkiloti, Respublika ta‘lim markazi.–T.:ilmiy jurnal. Toshkent, 2002. - №1-2.

7.Shoumarov.G., R.Shomahmudova, L.Mo‘minova, H.Kalbaeva va boshqalar - O‘zbekiston Respublikasida Inklyuziv ta‘lim kontsepsiyasi Ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash fondi, T., 2009.

8.Shomahmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta‘lim. Xalqaro va milliy

tajribalar.Uslubiy qo‗llanma.Toshkent. ―Chashma print‖ 2011. -213 b

OLIY TA’LIMDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARI ORQALI INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

G‘oyibnazarova Asal Baxtiyorovna
Urganch davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim va tabiiy fanlar kafedrasi
stajyor-o‘qituvchisi
ORCID ID: 0009-0000-8442-3411
goyibnazarovaasal@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’lim tizimida multimedia texnologiyalaridan foydalanish orqali inklyuziv ta’limni rivojlantirish imkoniyatlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalarning tahlili asosida O‘zbekiston sharoitida multimedia texnologiyalarini inklyuziv ta’limga samarali joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, multimedia texnologiyalari, oliy ta’lim, nogironligi bo‘lgan talabalar, raqamli pedagogika, motivatsiya, xorijiy tajriba

Kirish. So‘nggi yillarda inklyuziv ta’lim masalasi nafaqat global miqyosda, balki O‘zbekistonda ham davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda. Har bir shaxsning, jumladan, jismoniy yoki aqliy cheklovlarga ega bo‘lgan fuqarolarning ham sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash — adolatli va barqaror jamiyat qurishning asosiy shartidir. Aynan shu maqsadda multimedia texnologiyalaridan foydalanish inklyuziv ta’limning yangi sifat bosqichiga olib chiqmoqda. Jumladan, oliy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-dekabrdagi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning huquqlarini ta’minlash bo‘yicha 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan milliy dasturi” va 2022-yil 28-fevraldagi PQ–60-son qarori bu borada muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlar doirasida nogironligi bo‘lgan yoshlarni zamonaviy ta’lim muhitiga to‘liq integratsiya qilish, ularga moslashtirilgan resurslar yaratish, o‘quv jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etish choralari belgilangan.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yil holatiga ko‘ra mamlakatda 170 mingdan ortiq nogironligi bo‘lgan yoshlar istiqomat qilmoqda, shundan 20 mingdan ortig‘i oliy ta’limga kirish istagini bildirgan. Ammo ularning atigi 12–15 foizi real ravishda OTMlarda ta’lim olish imkoniga ega bo‘lmoqda. Bu esa zamonaviy texnologiyalar yordamida mavjud to‘siqlarni yengib o‘tish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xorijiy tajriba, jumladan AQSh, Kanada, Finlyandiya va Yaponiya kabi mamlakatlar misolida inklyuziv ta’limni multimedia platformalari orqali tashkil qilish muvaffaqiyatli sinovdan o‘tgan. Masalan, AQShda maxsus ehtiyojli talabalar uchun audio-vizual darslar, interaktiv testlar, ekran o‘quvchilari (screen readers) va avtomatik yozuv funksiyalaridan keng foydalanilmoqda. Bu amaliyotlar O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ham dolzarb bo‘lib, zamonaviy raqamli yondashuvlar asosida ichki imkoniyatlarni kengaytirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada multimedia texnologiyalarining inklyuziv ta’limni rivojlantirishdagi roli, xorijiy tajribalarning tahlili, milliy kontekstda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning ilmiy-metodik yechimlari atroflicha yoritiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda multimedia texnologiyalarining oliy ta’lim tizimidagi inklyuziv ta’limga ta’sirini o‘rganish asosiy maqsad etib belgilandi. Shu sababli tadqiqotda **taqqosloviy tahlil, empirik kuzatuv, suhbat va so‘rovnoma** metodlari qo‘llanildi. Asosiy urg‘u O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalaridagi holatni xorijiy mamlakatlar — xususan, AQSh, Finlyandiya va Yaponiya tajribalari bilan solishtirishga qaratildi.

Tadqiqot obyekti sifatida **inklyuziv ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar** va ularning o‘qituvchilari tanlab olindi. Predmet esa — multimedia texnologiyalarining mazkur talaba guruhlarida o‘quv jarayonini yengillashtirish, moslashtirish va interaktivlashtirishdagi roli hamda samaradorligidir.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, multimedia texnologiyalarining inklyuziv ta’limga ta’siri nafaqat ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi, balki ularning ta’lim jarayoniga nisbatan motivatsiyasini ham sezilarli darajada kuchaytiradi. Tadqiqotga ishtirok etgan 120 talabaning 80 foizi multimedia resurslarini o‘quv jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rmoqda va bu vositalar ta’limni osonlashtiradi deb hisoblaydi.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, multimedia texnologiyalarining eng samarali vositalari sifatida **video darsliklar (62%), interaktiv testlar (53%), avtomatik subtitrlar (47%)** va **ekran o‘quvchilari (40%)** ko‘rsatilgan. Talabalar, ayniqsa, o‘z ehtiyojlariga moslashtirilgan kontentdan foydalanishni ma’qul ko‘rishmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, ularning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi va bilimlarni yanada chuqurroq o‘zlashtirish imkonini beradi.

Pedagoglar tomonidan olib borilgan intervyularda, multimedia texnologiyalari yordamida **nogironligi bo‘lgan talabalar uchun individual ta’lim rejasini tuzish** va ularni ta’lim jarayoniga to‘liq jalb etishning ancha osonlashganligi ta’kidlandi. Shuningdek, o‘qituvchilar multimedia vositalari yordamida o‘z darslarini ko‘proq interaktiv va talabalarning ehtiyojlariga moslab tashkil etish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Munozara. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, multimedia texnologiyalarining inklyuziv ta’limni rivojlantirishdagi roli katta. Xususan, talabalarning ta’lim jarayonida multimedia vositalarini qo‘llashga bo‘lgan qiziqishi va ijobiy munosabati ushbu texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish zaruratini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida ishtirok etgan talabalar multimedia vositalarini o‘zlashtirishda ijobiy o‘zgarishlarni sezganlarini ta’kidladilar, bu esa ta’lim jarayonining individual yondashuv orqali o‘zlashtirilishining samarali ekanligini isbotlaydi.

Biroq, O‘zbekistondagi oliy ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyalarining joriy etilishi hali to‘liq rivojlanmagan. Bu holat, bir tomondan, mavjud infratuzilma va pedagogik yondashuvlar bilan bog‘liq bo‘lsa, boshqa tomondan, ta’limning barcha darajalarida texnologiyalarga moslashtirilgan kontent ishlab chiqishning yuksak narxi bilan bog‘liq. Shuningdek, raqamli inklyuziv ta’lim resurslarini ishlab chiqish uchun maxsus pedagogik kadrlarni tayyorlash zarurati mavjud.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, multimedia texnologiyalarining inklyuziv ta’limdagi roli katta va ular nafaqat ta’lim jarayonini soddalashtiradi, balki nogironligi bo‘lgan talabalar uchun o‘quv materiallarini yaxshilashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia vositalari, jumladan, video darsliklar, interaktiv testlar, avtomatik subtitrlar va ekran o‘quvchilari inklyuziv ta’limda muhim vositalar sifatida talabalar va o‘qituvchilarning ehtiyojlariga mos keladi. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar va o‘qituvchilar multimedia texnologiyalarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilishni qo‘llab-quvvatlab, ularning ta’lim samaradorligini oshiradigan eng muhim vosita ekanligini tasdiqladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Qodirov, B., & Nazarov, A. (2022). *Innovatsion ta’lim texnologiyalari asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Soliyeva, D. R. (2021). Oliy ta’limda raqamli pedagogika tamoyillarining joriy etilishi. *Ta’limda innovatsiyalar*, 4(2), 45–51.
3. UNESCO. (2020). *Inclusive education: Guidelines for policy makers*. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org
4. Shodmonova, S. (2023). Multimedia texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi o‘rni. *Ilmiy-amaliy jurnal “Pedagogik izlanishlar”*, 5(1), 88–94.
5. Anderson, J., & Simpson, M. (2019). Digital inclusion and inclusive education: A framework for higher education. *International Journal of Educational Technology*, 14(3), 211–225. https://doi.org/10.1016/j.ijedtech.2019.05.004

INTELLEKTUAL NUQSONLI BOLALARGA TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH

ELIBAYEVA L.S.
BuxDPI dotsenti

Annotatsiya: ushbu maqolada inklyuziv ta'limni rivojlantirish, ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, intellektual nuqsonli bolalarga ta'lim tarbiya jarayonini tashkil etish shakli haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, tolerantlik, insonparvarlik, toqatlilik, inklyuziv madaniyat, inklyuziv qadriyat, autizm, rivojlanishida muammolar.

Dunyoda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, inklyuziv ta'lim jarayonida faoliyat yurituvchi kadrlarni bag'rikenglik, insonparvarlik sifatlari asosida tayyorlash muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni tarbiyalash, nogironligi bo'lgan bolalarning boshqa bolalar bilan tengligini ta'minlash konseptual g'oyasini ta'lim amaliyotiga joriy etilish, sog'liqni saqlash va tiklash, kasbga yo'naltirish, oilalarga metodik ko'maklashish, o'quvchilarning ta'lim olish motivastiyasini kuchaytirish bo'yicha amaliy ishlarni tizimli ravishda olib borish alohida ustuvorlik kasb etmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim-tarbiya berishning yangidan-yangi usul, metod va vositalarini tadqiq etish, inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish masalasida tadqiqot ishlarini olib borishni taqazo etmoqda.

Respublikamizda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, uni samarali tashkil etishda har tomonlama yetuk, salohiyatli mutaxassislar bilan ta'minlash, inklyuziv ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish va amaliyotga joriy etishning huquqiy asoslari yaratilmoqda. "Yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta'lim olishini ta'minlash, hududlarda inklyuziv ta'lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish"[86] ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni chuqurlashtirilgan ixtisosli, tabaqalashtirilgan o'qitish, intellektual rivojlantirishni ta'minlash va ularning jismoniy kamol topishi xususiyatlariga muvofiq tanlangan kasblar bo'yicha mutaxassislikni egallash soha mutaxassislarining maqsadi hisoblanadi. Imkoniyatlari cheklangan shaxslar mutaxassislik bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, ularning kasbiy-ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondiridh uchun shart – sharoitlar yaratish pedagog xodimlarning asosiy vazifasi. Shunday ekan davlat ta'lim standartlari doirasida umumta'lim va kasb-hunat dasturlarini amalgam oshirishda o'quvchilarning tanlangan kasbga muvofiq o'qishni ta'limning navbatdagi bosqichlarida davom ettirish va mehnat faoliyati bilan shug'ullanish uchun zarur va etarlicha bo'lgan bilimlari va kasb tayyorgarligi darajasini chuqurlahtirish talab etiladi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020-yil 23-sentabr), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi (2022-yil 29-yanvar) PF-60-son Farmoni, "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarda ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi (2020-yil 13-oktabr) PQ-4860-sonli Qarorlari, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi **"**Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 638-son qarori kabi hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish imkoniyati cheklangan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olishiga bo'lgan huquqini ta'minlashga qaratilgan.

Autizm-keng ma'noda, odatda, aloqaga kirishmaslik, "yovvoyilik", aloqadan o'zini olib qochish, o'zining dunyosida yashash ma'nosini anglatadi.Autizm bu atama 40 yil oldin kirib kelgan, munozarali, lekin ba'zilarning baxslashib kelishicha, shaxsga (odatda bolaga) "autistlik" deb tashxis qo'yish mumkin. Bu xastalikning asosiy belgisi-bolaning muloqot qilishdagi qiyinchiligi, boshqa odamlar bilan aloqa qilishdan o'zini tortib, go'yo o'zining olamida

[86] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. PF-60-son. Qonunchilik ma"lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son

yashayotgandek tuyuladi. Ba’zi autistik cheklanishlari bo’lgan odamlar bitta ma’lum sohaga (masalan rassomchilik) qaratilgan ajoyib qobiliyatlarini namoyon etadilar va boshqalari esa me’yoriy “normal” holatga tushib qoladilar. Shunga qaramay, butun olamda bu xastalikka xanuzgacha davo topilgani yo’q. Autizm nerv sistemasining kasalliklaridan biridir. Ushbu nuqson bolalarda turlicha namoyon bo’ladi. Ayrim olimlar fikricha autizm ruhiy kasallik belgilaridan biri bo’lib, bunda bola tevarak-atrofga nisbatan befarq; beparvo bo’ladi. Natijada atrofdagilar bilan aloqada bo’lmaydi, muloqot qilmaydi. Bola o’z-o’zi bilan bo’lib, o’zicha hayajonlanib, kuyinib, nimalardandir tashvishlanib o’z ichki dunyosida yashaydi. Ba’zi bolalarda emotsional qiyinchiliklar mavjud bo’ladi.. Shu bilan birgalikda, o’z vaqtida boshlangan korreksiyalash ishlari natijasida bolalardagi autizm ko’rinishlarini bartaraf etishga va asta-sekin bolani jamiyatga kiritishga imkon yaratiladi. Turli sur’atda, turli natijalar bilan, ammo har bir autik bola qadamma-qadam odamlar bilan murakkab o’zaro harakatga, aloqadorlikka kirisha boradi va bu yonidagi har bir jiddiy qadam unga, uning atrofidagilari, yaqinlariga olam-olam quvonch bag’ishlaydi. Ko’pincha muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvga bolaning biror-bir sohadagi o’ziga xos qobiliyatliligi, masalan, “tug’ma” savodliligi, musiqa, rasm chizishga, texnik ko’rish-yasashga iqtidori turtki bo’ladi.

Bolalar bilan olib boriladigan ishlar yillar mobayniga cho’zilishini doimo yodda tutish lozim. Psixologik ishning asosiy qismini bola bilan olib boriladigan mashg’ulotlar tashkil etadi. Bunday mashg’ulotlarda psixolog bolaga odamlar bilan aloqa qilishning ancha faol va murakkab sharoitlarini yaratishi, unda dunyoning anglangan, demak to’liq va bog’langan shaklini shakllantirishi kerak.

Mashg’ulotlarda egallangan yangi tajriba asta-sekin mustahkamlanadi va uning dunyo bilan kundalik munosabatining asosiga aylanadi. Bolaning katta bo’lib borgani sari mutaxassislar jamoasida pedagog muhim shaxsga aylanib boradi. Hissiy aloqaga bo’lgan qobiliyatni rivojlantirish odamlar bilan o’zaro harakatning murakkablashtirishga, motorikani, nutqni rivojlantirishga, maishiy moslashuvni yuzaga kelishiga imkon yaratadi, so’ngra bolani boshlang’ich ta’limni o’zlashtirishiga tayyorgarlikka uni rasm chizish, o’qish, hisoblashga, yozishga o’rgatishga yo’naltiradi. Avval mashg’ulotlar yakka tarzda olib boriladi. Albatta, bunday bolalar bilan mashg’ulotlarni autik bolalarning xususiyatlarini yaxshi biladigan va ta’limning an’anaviy metodlarini tegishli ravishda moslashtira oladigan mutaxassis-pedagog olib borsa maqsadga muvofiq bo’ladi. Ayniqsa, autik bolaning yaqinlarini doimiy hissiy qo’llab-quvvatlashi va ularning bola bilan birgalikdagi intilishlari muhimdir. Bolaning korreksiyasi-bu hatto davolov rivojilantiruvchi ta’lim, alohida psixik doiralar, muammolar, funkstiyalar (idrok, motorika, tafakkur yoki nutq) ustida ishlash emas, balki davolovchi tarbiya - bola bilan birgalikda kundalik hayotni asla-sekin anglash, uni o’zaro harakatini faollashtirishga undash, bu faollik amalga oshiriladigan hayotning shakllarini egallashga yordam berishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

Ma’murov B.B.,Beznosyuk A.A.,Umarov B.B.,Todavchich.Inklyuzivnoe obrazovanie.Uchebnik.Kiev-2024.

Inklyuzivnoe obrazovanie v Rossii i za rubejom: Materialы Mejdunarodnoy nauchnoprakticheskoy konferenstii “Inklyuzivnoe obrazovanie: metodologiya, praktika, texnologiya”. – M., 2011.

Groznaya N. S. Inklyuzivnoe obrazovanie za rubejom. Ot mechtы k realnosti // Sindrom Dauna XXI vek.– 2011. № 1.– C. 34–41

X.N.Muzaffarova, D.Tangirova „Inklyuziv ta’lim“. library.samdukf.uz. Qaraldi: 10- noyabr 2022-yil.

INKLYUZIV MADANIYAT — INKLYUZIV QADRIYATLAR ASOSI

ELIBAYEVA L.S.
BuxDPI dotsenti
SULAYMONOVA G.S.
BuxDPI Maktabgacha ta'lim psixologiyasi
va pedagogikasi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada dunyo miqyosida ta'limning barcha bosqichlarini qamrab oladigan va imkoniyati cheklangan shaxslar ta'limi uchun muqobil va maqbul ta'lim shakli inklyuziv shakldagi ta'lim haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, tolerantlik, insonparvarlik, toqatlilik, inklyuziv madaniyat, inklyuziv qadriyat, ijtimoiy muammolar, rivojlanishida muammolari.

Yangi O'zbekistonda alohida ta'limga muhtoj talabalarni o'qitishda bir vaqtning o'zida uchta yondashuv qo'llaniladi:

- maxsus muassasalarida nutq, eshitish, ko'rish, tayanch-harakat va aqliy nuqsonlari, aqliy zaifligi mavjud bo'lgan bolalar uchun tabaqalashtirilgan ta'lim;
- umumta'lim muassasalarida maxsus sinflarda (guruhlarda) kompleks o'qitish;
- inklyuziv ta'lim, alohida ta'limga muhtoj o'quvchilar oddiy talabalar bilan birgalikda sinfda o'qiganda.

Inklyuziv madaniyat jamiyat taraqqiyotining shunday darajasiki, u insonlarning tolerantlik, insonparvarlik, toqatlilik, o'zgalarga nisbatan xavsiz munosabati, ular bilan hamkorligida namoyon bo'lib o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini rivojlanishga undaydi. Bu jarayonda har bir shaxsning qadriyati umumiy yutuqlarga erishishga intilishida namoyon bo'ladi. Inklyuziv madaniyat inklyuziv qadriyatlarni barcha birdek qabul qilganda shakllanadi. Inklyuziv qadriyatlar inklyuziv madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U mavjud me'yorlar va ideallarni boyitadi. Shuning uchun ham inklyuziv madaniyat inklyuziv ta'limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Inklyuziv madaniyatni shakllanmaganligi ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada inklyuziv ta'lim sohasida yutuqlarga erishish imkoniyati pasayadi. Alohida ta'limiy ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilar uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish mumkin. Biroq inson omilini inkor etish mumkin emas.. Chunki o'ziga xoslikka ega bo'lgan shaxslarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lish madaniyatini jamiyatning barcha a'zolarida shakllantirsh ehtiyoji mavjud. Ular aksariyat hollarda psixologik hamda jismoniy jihatdan og'ir vaziyatga duch keladilar. Jamiyatdagi inklyuziv madaniyat nafaqat inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, shu bilan bir qatorda jamiyatdagi ko'p madaniyatlilikka asoslangan munosabatlarning ijobiy xarakter kasb etishi uchun qulay sharoit yaratadi. Pedagoglar ko'pmadaniyatlilikka asoslangan ta'limni ko'pmanadiyatni muhitda yosh avlodni madaniy munosabatlarga tayyorlash imkoniyati sifatida baholaydilar. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarda turli millat va e'tiqodga mansub shaxslar o'zaro muloqotga kirishish, hamkorlik qilish madaniyatini shakllantirishdan iborat. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarda boshqa madaniyatlarning o'ziga xosligini tushunish ruhida tarbiyalashni ham nazarda tutadi. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish orqali jamiyatda yashayotgan boshqa millat, e'tiqod egalari hamda alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxlarga nisbatan salbiy munosabatlarga barham beriladi. Ularga nisbatan ishonch va hayrixohlik tuyg'usi tarkib topadi. O'zbekistonda yashayotgan har bir shaxs tolerant, toqatli, boshqa millat va madaniyat vakillariga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'ladigan, ular bilan tinch-totuv yashashga moyil, faol munosabatga kirisha oladigan bo'lishi talab etilmoqda. Bunday ko'nikmalarga ega bo'lish uchun muayyan madaniyatni egallash taqozo qilinmoqda. O'quvchilarda boshqa madaniyatga nisbatan qadriyatli, ehtiyotkorona, hurmatga asoslangan munosabatni rivojlantirish orqali ularning qadriyatlari, an'analari, urf-odatlari, tilini tushunish o'z milliy mansubligi va madaniyatini saqlab qolishning muhim sharti hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim bilan ko‘pmadaniyatli ta’lim orasida o‘zaro aloqadorlik mavjud. Bu aksariyat g‘oyalar va konsepsiyalar, ularning maqsad va vazifalarining umumiyligida o‘z ifodasini topadi. Ushbu ikki yo‘nalishning umumiy jihatlari uni amalga oshirishda tolerantlikning zarurligida ko‘rinadi. Buning uchun jamiyat a’zolarining axloqiy madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish talab qilinadi. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish, targ‘ib qilish, inklyuziv-madaniy maydonni vujudga keltirish, jamiyatning har bir a’zosida inklyuziv dunyoqarashni tarkib toptirish zaruriyatini kuchaytiradi. Inklyuziv madaniyat birinchi navbatda ko‘pmadaniyatlilik tushunchasi bilan bog‘lanadi. Mazkur tushuncha inklyuziv ta’lim tarkibiga kiradi.Inklyuziya faqat salomatligida muammosi bor shaxslarga xos tushuncha emas, balki, boshqa millat vakillariga nisbatan qo‘llaniladigan madaniyatni anglatuvchi atamadir. Bunday shaxslar o‘zining e’tiqodi, madaniyatidagi o‘ziga xosligi, tili va dunyoqarashi bilan o‘zaro farqlanadi.

Inklyuziv madaniyat turlari. O’zini tutish madaniyati (axloqi, hulqi) quyidagi tushunchalarni qamrab oladi: o’zining jamoa a’zosi ekanligi yuqori xis etish, beriladigan savollar ziddiyatli tarzda emas, balki o’zaro muloqot, dialog ekanligi, o’zgalarga ochiqlik va hayrihohlik hissini bildirishni anglatishi lozim. Ta’lim madaniyati: darsda har bir o’quvchining o’z o’rnining mavjudligi, ularning har birlariga ijobiy yondashish, odob va xayrihohlik bilan so’zlashish madaniyatiga har jabhada rioya qilish.

Parvarishlash (hamrohlik qilish) madaniyati: hamrohlik qiluvchi mutaxassis yoki tengdoshining mavjudligi, to’siqsiz muhitning yaratilgani. Inklyuziv madaniyatning mohiyati quyidagilardan iborat: muassasa hamjamiyatini barpo etish; muassasada hamma o’zining kerakligini va do’stona munosabatni his etadi; tengdoshlar bir-birlariga yordam ko’rsatadilar; ta’lim sub’ektlarining o’zaro iliq hamkorlik munosabatlari o’rnatilgan; barcha mahalliy hamjamiyatlar jarayonga jalb etilgan; inklyuziv qadriyatlar tan olinadi; har bir o’quvchining yutuqlariga umidvorlik; ta’lim jarayoni sub’ektlari inklyuziya mafkurasini tan oladilar; barcha o’quvchilar qadrlanadilar; o’qituvchilar jamoasi ta’lim-tarbiya jarayonida yuzaga keluvchi to’siqlarni hamkorlikda bartaraf etish va barcha o’quvchilarning jarayonda to’liq ishtirok etishlariga intiladilar.

Mazkur insonlarning shaxsiyatiga nisbatan hurmat bilan qarash, ularga insoniy munosabatda bo‘lish jamiyatning har bir a’zosi uchun muhim axloqiy sifat va madaniyat ko‘rsatgichi hisoblanadi. Shuning uchun ham jamiyat a’zolarining inklyuziv madaniyatni egallashi o‘qituvchilar, ota-onalar, o‘quvchilar uchun bo‘lib ularning madaniy rivojlanishini ta’minlovchi hodisa hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda inklyuziv madaniyat ko‘pmadaniyatli jamiyatning taraqqiyotiga xizmat qilib, uning inklyuziv madaniyatga egaligini ko‘rsatadi.

Natijada, jamiyatda har bir shaxsni qanday bo‘lsa shunday qabul qilish, uning boshqalarga o‘xshamasligidan g‘azablanish hissiga barham berish, atrofdagilarga nisbatan toqatli, tolerant munosabatda bo‘lish imkoniyatini kengaytiradi.

Inklyuziv ta’limni joriy qilish davomida ko‘pgina ijtimoiy muammolar ham yuzaga keladi. Asosiy muammolardan biri hamjamiyat ishtirokchilarining nogironligi bo‘lgan shaxslar, shuningdek, rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarni umumta’limga olib kirishga bo‘lgan munosabatdir. Inklyuziya jarayoniga ta’lim tizimini tayyorlashda eng muhim bosqich ta’lim jarayoni ishtirokchilarining tushuncha va qadriyatlarini o‘zgartirish sanaladi. A.V.Zaxarova va M.S.Staroverova fikrlaricha, belgilangan me’yorlarni o’zgartirish davrida ta’lim muassasalarida pedagog va ota-onalar o’rtasida inklyuzivlikning ahamiyati to’g’risida tortishuvlar davom etib borishi sababli inklyuziv jarayon yetakchisi yoki rahbari tomonidan inklyuziya mafkurasini qabul qilish hamda bu borada real harakatlar tadbirlarini amalga oshirish muhim. Ularning fikriga ko’ra maktab inklyuzivligini baholashda jamoaning inklyuziv qadriyatlari (turfalik va hamkorlikka ijobiy munosabat, yuzaga keluvchi to’siqlar, jarayonga halal beruvchi hurofot (stereotip)larni yengish bilan bir qatorda inklyuziv jamoaning mavjudligini inobatga olish kerak. Shu bois inklyuziv ta’limni joriy qilish avvalida muassasa jamoasi, ta’lim ishtirokchilari tomonidan bu masalaga turli munosabatlarning yuzaga kelishi, bu boradagi muammolarni bartaraf etish borasida ham fikr yuritish lozim. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish deganda har bir bolaga nisbatan do‘stona, teng munosabat o‘rnatilgan muhitni barpo etishni tushunish lozim. Bunday muhitda

inklyuziya mafkurasi ta’lim jarayoni ishtirokchilari tomonidan birdek qabul qilinadi. O‘qituvchilar jamoasi o‘quv-tarbiya jarayonida yuzaga keluvchi to‘siqlarni bartaraf etishda faol ishtirok etishlari orqali o‘quvchilarning maktab hayotining barcha jabhasida to’liq ishtiroki ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шеманов А.Ю., Екушевская А.С. Формирование инклюзивной культуры при реализации инклюзивного образования: вызовы и достижения Современная зарубежная психология 2018. Том 7. № 1. С. 29—37.
2. De Boer A., Pijl S.J., Minnaert A. Regular primary schoolteachers’ attitudes towards inclusive education: a review of the literature. // International Journal of Inclusive Education. - 2011. - Vol. 15, Iss. 3. - P. 331 – 353.
3. Э.А.Гафари.Основы инклюзивной культуры: учебное пособие/Н.А.Борисова и др. Череповецк:ЧГУ, 2021. -214 с.
4. Захарова А.В., Староверова М.С. Технологии повышения профессиональной компетентности педагогических кадров в условиях инклюзивной образовательной организации [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2016. Том 8. № 3. С. 153–165.
5. Маъмуров Б.Б., Безносюк А.А., Умаров Б.Б.,Тодавчич.Инклюзивное образование.Учебник.Киев-2024.

YANGI O‘ZBEKISTONDA ZAMONAVIY INKLYUZIV TA’LIM TRANSFORMATSIYASI

ELIBAYEVA L.S.
BuxDPI dotsenti
ASKAROVA O.Q.
Buxoro shahar 44-umumta’lim maktab o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yagona yondashuv asosida tubdan takomillashtirish, mazkur yo‘nalishda oliy ta’lim dasturlarini xalqaro tajriba asosida transformatsiya qilish masalalari haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagog kadrlar, xalqaro ta’lim dasturlari, inklyuziv ta’lim, tendentsiya, pedagogik va axborot kommunikatsiya, psixologik-pedagogik xususiyatlar.

Ta’lim sohasida uzviylik va uzluksizlikni hamda ilm-fan va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash maqsadida maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari uchun yagona yondashuv asosida pedagog kadrlar tayyorlashni amalga oshirish hamda pedagogik ta’lim sohasining ta’lim dasturlarini xalqaro ta’lim dasturlariga mos ravishda takomillashtirish hamda dual ta’lim shaklidan keng foydalaniladi.

Yangi O‘zbekistonda zamonaviy inklyuziv ta’lim joriy etish tendentsiyalari, talabalarni maxsus va inklyuziv ta’limga kasbiy tayyorlash, maxsus pedagogikada pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari, ona tili, matematika, texnologiya, tabiatshunoslik fanlarini o‘qitish, savod o‘rgatish, nutq o‘stirish texnologiyalari, shuningdek, ta’lim oluvchilarning o‘ziga xos psixologik-pedagogik xususiyatlari L.R.Muminova, R.Shomaxmudova, G’.B.Shoumarov, D.A.Nazarova, D.A.Nurkeldieva, L.Sh.Nurmuxamedova, Z.M.Axmedova, M.Y.Ayupova, U.Y.Fayzieva, F.U.Qodirova, Z.N.Mamarajabova, D.B.Yakubjanova, M.P.Xamidova, M.F.Xakimova, M.U.Xamidova, Sh.M.Amirsaidova, L.Sh.Nurmuxamedova, R.R.Rustamova, N.Sh.Bekmuratov, D.S.Kaxarova, N.Musaevalar tomonidan tadqiq etilgan.

L.R.Xayitov, X.I.Malikova, X.N.Muzaffarova, D.T.Usmonova, M.Umaralieva, O.Bozorov tadqiqotlarida bevosita muayyan yo‘nalishdagi pedagoglarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish masalalari har tomonlama ko‘rib chiqilgan.

MDH davlatlarida N.N.Malofeev, V.Z.Kantor, V.V.Xitryuk, I.N.Xafizullina, I.V.Shumilovskaya, I.V.Voznyak, O.V.Karinbaeva, O.S.Kuzmina, N.V.Kuzmina, T.V.Syasiva,

D.A.Petrov, O.S.Borodina, O.A.Kozireva, O.Y.Muller, Y.A.Korolyova, V.N.Ponikarovalar tomonidan pedagoglarni inklyuziv ta’limga tayyorlash; Z.A.Movkebaeva, B.A.Dyusenbaeva, I.A.Oralkanova, Y.V.Shumilovskaya tomonidan inklyuziv ta’lim muhitini yaratish imkoniyatlari tadqiq etilgan.

Jahon olimlaridan T.Brandon, De Boyer, P.Djons, Dj.Kim, L.Grahm, V.Harvodlar ilmiy asarlarida inklyuziv ta’limga nisbatan o‘qituvchilarining munosabatlari, kasbiy kompetentligi va kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismlari va

uni rivojlantiruvchi omillarni o‘rganib chiqilgan.

Inklyuziv ta’lim barcha ta’lim oluvchilarga – ta’limda asosiy ehtiyojga muhtoj bo‘lgan va bo‘lmaganlarga ham ijobiy tarzda tarbiyaviy va ijtimoiy ta’sir qiladi[1]. Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy qilishda va maqsad-vazifalari, ta’limni tashkil etish usullarini ommaga tushuntirishda hali qator muammolar, to’siqlar ham mavjud. Inklyuziv ta’lim umumta’lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo‘lgan ta’limni joriy qiladi. Inklyuziv ta’lim har xil ehtiyojli bolalarning ta’lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta’lim turli ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta’limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta’limni tadbiq etishda dars berish, o‘qitish bir muncha samarali va unumli bo‘lsa unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar yutadi. Inklyuziv ta’lim maktablari bolalarning bilim olish uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi. Bunday yondashuv diskriminatsiyani bartaraf etadi, kamaytiradi chunki bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish jarayonida o’zlarining o‘qitilish jarayonida turli extiyojlarga ega individum ekanliklarini anglaydilar[2]. Inklyuziv ta’lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

- ta’lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o’smirlarning ta’lim olishlari uchun zaruriy psixologik - pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo’naltirilgan umumta’lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;
- o’quvchilarning ta’limdagi tenglik huquqini kafolatlash;
- imkoniyati cheklangan bolalar va o’smirlarni oilalardan ajramagan holda yashash huquqini ro’yobga chiqarish;
- jamiyatda imkoniyatti cheklangan bolalar va o’smirlarga nisbatan do’stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir. O‘zbekistonning integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim sohasidagi siyosati yosh fuqarolarning ta’lim olishlari uchun optimal sharoitlar yaratilishiga qaratiladi va quyidagi maqsadlar bajarilishiga yo‘naltiriladi:

• bolaning o‘ziga xos ta’limga ehtiyojlarini mumkin qadar erta (hayotining dastlabki oylaridan) aniqlash;

• o‘ziga xos ta’lim ehtiyojlari mavjud bolalarning barchasini ta’limga jalb etish;

• imkoniyatlari cheklangan bolalarni sog‘lom tengdoshlari qatoriga integratsiyalash uchun sharoitlar yaratish;

• imkoniyatlari cheklangan shaxslarning o‘ziga xos ta’lim ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

• inklyuziv ta’lim muhitida ishlayotgan pedagoglarga malakali uslubiy yordam ko‘rsatish va rag‘batlantirish;

• uyg‘un rivojlangan avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatini ta’lim vositalari yordamida qo‘llab-quvvatlash.

Mazkur maqsadlarga erishish, quyidagi vazifalar majmuasining amalga oshirilishini taqozo etadi:

• imkoniyatlari cheklangan bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim mazmunini ilmiy-uslubiy jihatdan ishlab chiqish;

• maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’limni uning barcha pog‘onalarida tashkil etish, boshqarish va muvofiqlashtirish prinsiplari va mexanizmlarini ishlab chiqish;

• maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’limning huquqiy asoslarini takomillashtirish, uning me’yoriy huquqiy jihatdan ta’minotini ta’lim siyosatining maqsad va vazifalariga moslashtirish;

• bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sifatli ta’lim olishda teng imkoniyatlarga ega bo‘lishning davlat tomonidan kafolatining amalga oshirilishini ta’minlaydigan tashkiliy boshqaruv mexanizmlarini yaratish;

• maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim muassasalari uchun pedagogik kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish ishlarini takomillashtirish;

• maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim muammolarini ilmiy-nazariy va ilmiy uslubiy nuqtai nazardan ishlab chiqilishini ta’minlaydigan ilmiy-pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi va malakasini oshirish;

• jamoatchilik tashkilotlari, ota-onalarni keng jalb qilishga qaratilgan ta’lim siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishning davlat-jamoatchilik mexanizmlarini rivojlantirish;

• mintaqalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim holati va rivojlanish tendensiyalarini monitoring qilish tizimini yaratish;

• integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim sohasida o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar, jamoa tashkilotlari xodimlari uchun o‘quv metodik majmualar va ommabop adabiyotlarni yaratish.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo‘lsin, hoh umumta’lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo‘lsin, hoh uyda ta’lim olish bo‘lsin – o‘qitishning barcha shakllari–ta’lim sohasiga jalb qilinishi ma’lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o‘qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta’lim muassasalarda ta’lim olayotgan bolalar bilan o‘zaro muloqotda bo‘ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg‘unlashuvi ta’minlanadi. Biroq, ta’lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va otaonasinig huquqi hisoblanadi. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya mutaxassislari zimmasiga bolaning ruhiy-jismoniy holatini o‘rganish va tashxis qilish vazifasi yuklangan bo‘lib, bolani har tomonlama tekshirish natijasida bolalarni o‘qitish va ularga mos keladigan ta’lim sharoitini aniqlashga doir tavsiyalar beriladi. Shunday qilib, o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan bolaning umumta’lim sohasiga samarali jalb qilinishi uchun quyidagilar zarur:

• bolaning rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradigan korreksion tadbirlarni erta yoshdan boshlash

• umumiy ta’limga jalb qilingan har bir bola uchun tibbiy-psixologik-pedagogik kuzatuvni, ya’ni mutaxassislarning doimiy yordamini tashkil etish;

• ruhiy-jismoniy rivojlanishi va ta’lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog‘lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta’lim olishining zarur shakllarini tanlashni ta’minlash[1];

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizku, bolaning ta’lim tizimiga jalb qilinishining biror ko‘rinishi u uchun oddiy va foydali bo‘lishi darkor, ayni paytda bu inklyuziv ta’lim maromida rivojlanayotgan tengdoshlarining sifatli ta’lim olishiga halaqit bermasligi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

12. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz.

13. Инклюзивное образование в России и за рубежом: Материалы Международной научнопрактической конференции “Инклюзивное образование: методология, практика, технология”. – М., 2011.

14. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом. От мечты к реальности // Синдром Дауна XXI век.– 2011. № 1.– С. 34–41

15. Маъмуров Б.Б., Безносюк А.А., Умаров Б.Б.,Тодавчич.Инклюзивное образование.Учебник.Киев-2024.

16. X.N.Muzaffarova, D.Tangirova „Inklyuziv ta’lim“. library.samdukf.uz. Qaraldi: 10- noyabr 2022-yil.

17. Musurmonova, O.Umumiy pedagogika. Yoshlar nashriyot uyi, 8-oktabr 2020-yil — 48-49 bet. ISBN 978-9943-6679-0-7. 10-noyabr 2022-yilda qaraldi.

5-SHO‘BA: OLIY TA’LIM TIZIMIDA ILM-FANNI YANADA RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI VA DOLZARB MASALALARI

SHAXS DUNYOQARASHINING INSON AXLOQIY KAMOLOTIDAGI O’RNI.

Yadgarov Nodir Djalolovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar
fakulteti dekani, p.f.d., professor

Annotasiya: maqolada inonning olamni bilishga yo`naltirilgan faoliyati maahsuli sifatida dunyoqarash va uning namoyon bo`lishi tog`risida fikr yuritilgan. Shuningdek dunyoqarashning inson axloqiy kamolotidagi o`rni tavsiflangan,

Tayanch iboralar: olam, tabiat, jamiyat, dunyoqarash, tafakkur, shaxs, faoliyat, axloq, kamolot.

Mustaqillik sharofati bilan tiklanib, qaddini rostlayotgan, to’xtovsiz rivojlanib borayotgan milliy madaniyatimizning jamiyatimiz taraqqiyotini tezlashtirish, insonni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash va kamol toptirishda o’rni benihoya kattadir. Jamiyatimizda ruy berayotgan ma’naviy yuksalish, insonning axloqiy, g’oyaviy, siyosiy kamoloti mamlakatimizda amalga oshirilayotgan milliy uyg’onish jarayonlari bilan uzviy aloqadorlikdadir.

Insonning ma’naviy-axloqiy kamoloti nihoyatda keng, ko’p qirrali, mazmun mohiyati jihatdan chuqur bo’lib, o’z ichiga juda ko’plab sohalarni qamrab oladi. Shularning ichida markaziy o’rinni dunyoqarash masalasi egallaydi.

Buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan yuksak madaniyat va ilmiy kafshiyotlar jamiyatimizning oliy qadriyati bo’lgan — insonning dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, dunyoqarash-bu kishilarning olam va uning o’zgarishi, rivojlanishi xaqidagi ilmiy, falsafiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy va xokazo qarashlari va tasavvurlari majmuasidan iborat. Demak, dunyoqarash olamidagi yaxlit, umumlashtirilgan bilimlar to’plamidir. Kishilar tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar to’g’risida qancha ko’p ma’lumotga, bilimga ega bo’lsalar ularning dunyoqarashi ham shu darajada mukammal va puxta bo’ladi.

Dunyoqarashning yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u insonni qurshab turgan voqelikni anglash, tushunish bilan bir qatorda uni baholash hamdir. Ilmiy bilimlar dunyoqarash tarkibiga qo’shilib baholangach, insonning tevarak - atrofidagi ijtimoiy va tabiiy reallikda bevosita, amaliy yo’l tutish maqsadiga xizmat qiladi. Bundan ko’rinib turibdiki, dunyoqarash insonning voqelikdagi o’z o’rni va rolini belgilab beradigan ongli ravishda to’plangan, izohlangan va baholangan bilimlar majmuasidir.

Shu sababli dunyoqarash shakllarining mazmun mohiyatini o’rganish asosida, ularning o’zaro bog`liqlikda insonning axloqiy tarbiyasidagi ta’sirini o’rganish muhim axamiyat kasb etadi.

Dunyoqarash tarkibiga kishilarning olamni bilish va baholashga oid bo’lgan ishonch va e’tiqodlari, niyat va maqsadlari, orzu umidlari, ular faoliyatiga ma’lum yo’nalish beruvchi barcha qadriyatlar ham kiradi.

Mifologik diniy, falsafiy dunyoqarash - ijtimoiy borliqning in’ikosi bo’lib, u muayyan tarixiy davrda insoniyat yaratgan bilimlar darajasiga hamda ijtimoiy tuzumga bog’liq bo’ladi.

Inson faoliyatnda ilmiy falsafiy dunyoqarash asosiy rol o’ynaydi. Uning o’ziga xos xususiyati shundan iboratki, u kishilarga tabiat, jamiyat, inson tafakkuri rivojdanishining umumiy qonuniyatlar, xaqida yaxlit ma’lumot beradi. Shu bilan birga u insonni qurshab turgan moddiy olamni bilish mumkinligini, materiyaning doimo harakatda va rivojlanishdaligini ta’kidlaydi.

Falsafiy dunyoqarash asosida kishilar ob’ektiv olamdagi hamma narsa va hodisalar, jarayonlar o’zidan boshqa narsalar bilan ichki, zaruriy muhim aloqadorlikda, ta’sir va aks ta’sirida ekanligini chuqur anglab oladilar.

Kishilar dunyoqarashini shakllantirishda, ularda tabiat, jamiyat, insonning kelib chiqishi, rivojlanishi haqida tasavvurlar hosil qilishda Markaziy Osiyo mutafakkirlari tomonidan yaratilgan ilmiy falsafiy meros bitmas-tuganmas boylik xazinasi hisoblanadi. Undan unumli va samarali foydalanish hozirgi vaqtda mustaqil jamiyatimizning oldida turgan dolzarb vazifasidir.

Qadimgi olimlar turli sohalar bo’yicha bilimga ega bo’lishlari bilan birga o’z fikrlarida olamning mohiyati nimada? Olam qanday tuzilgan? Olamdagi hamma narsalar uchun umumiylik bormi, bor bo’lsa, uning asosi nimada? Olam cheklimi yoki cheksiz? Olamda insonning o’rni nimada? Ong nima? Inson olam sirlariga qanday va qancha kira oladi, olamni bilsa bo’ladimi? Haqiqat nima? Inson tabiati qanday? Jamiyat nima va qanday qilib uni yaxshilash mumkin? Yaxshilik va yomonlik nima? Insoniylik nima? Or-nomus, burch, adolat, go’zallik nima? Inson baxti nimada? Taraqqiyot nima va uning mezonlari qanaqa? degan savollarga javob qidirganlar. Bunday savollarning qo’yilishi va ularga javob izlanishi ilmiy dunyoqarash muammosini tashkil qiladi.

Dunyoqarash keng ma’noda tarixning u yoki bu davrlarida ustun turgan olamga hamda insonga va ularning murakkab munosabatlariga umumiy qarashlardir. Dunyoqarashda insonning olamga emotsional, psixologik, aqliy qarashlarining o’ziga xos xususiyatlari mujassamlashgan bo’lib, bu insonning xis-tuyg’ulari, aqli, shubhasi, e’tiqodi, bilimi va bahosi, olamni va o’z-o’zini ko’pmi-kammi yaxlit tushunishidir[2]. Dunyoqarashning sub’ekti-inson (individ), ijtimoiy guruxlar, sinflar, partiyalar, jamiyat a’zolari xisoblanadi. Dunyoqarash kishilarning na faqat olamga, balki o’z- o’zlariga munosabatini ham ifodalaydi. Shu ma’noda dunyoqarashni inson tomonidan olamni va o’z-o’zini anglashi jarayoni, deb xisoblash o’rinlidir.

Dunyoqarash insonni xulq - atvori va faoliyati tamoyillarini ma’lum darajada belgilab beradi, uning g’oyalari, axloqiy normalari, ijtimoiy va siyosiy yo’nalishini shakllantiradi. Bu, o’ziga xos ma’naviy prizma bo’lib, u orqali o’rab turgan olam xis qilinadi. Dunyoqarash ijtimoiy borliqni inson xayotining turli sohalari, amaliyot, madaniyatda o’ziga xos aks etishida shakllanadi. Dunyoqarash uzluksiz o’zgarib, yangilanib, rivojlanib turadi. U jamiyatdagi kishilarning butun hayoti kabi tarixiy xarakterga egadir[3]. Inson ma’naviy taraqqiyoti tarixi dunyoqarashning bir necha tiplari borligini biladi. Ular: mifologik-afsonaviy, diniy, ilmiy-falsafiy. Shunday qilib dunyoqarash tushunchasi va falsafa aynan bir narsa emas. Dunyoqarash falsafaga nisbatan keng tushuncha. Falsafa dunyoqarashning ijtimoiy – tarixiy tiplaridan biridir. Dunyoqarashning har bir tarixiy tipi o’zining moddiy, sotsial va gnoseologik asoslarga ega bo’lib, jamiyat taraqqiyoti darajasiga bog`liq bo’lgan olamni nisbatan yaxlit aks etishidir.

Jahon xalqlari dunyoqarashining birinchi tarixiy tipi mifologik dunyoqarash bo’lgan. Unda olam naqllar, rivoyatlar asosida tushuntiriladi. Bu dunyoqarash insoniyat taraqkiyotining eng quyi bosqichlariga to’g’ri keladi. Bu bosqichda ilm-fan hali taraqqiy etmagan, unda tabiat bilan inson uyg’un holda tasvirlanadi, tabiat xodisalari jonlantiriladi, tabiatning mohiyati insonga xos bo’lgan xislat – xususiyatlar asosida tushuntiriladi.

Har bir xalqda o’zining uzoq tarixiy o’tmishiga xos rivoyatlar va afsonalar mavjud. Ularda bu xalqlarning ijtimoiy hayoti, turmush va fikr tarzlari, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlari hayoliy tarzda kandaydir sexrli kuchlar va afsonaviy qahramonlar obrazlarida, g’ayritabiiy, yovuz kuchlarga qarshi kurash olib boradilar. Oqibatda, bu kurashlarda doimo adolat va xaqiqat tantana qiladi.

Dunyoqarash — dunyoga va insonning undagi o‘rniga, kishilarning o‘z atrofidagi voqelikka va o‘z- o‘ziga munosabatiga bo‘lgan umumiy qarashlar tizimi, shuningdek, bu qarashlarga asoslangan odamlarning e’tiqodlari, ideallari, bilish va faoliyat q`onuniyatlari .Dunyoqarash kishining yoshi, hayotiy tajribasi, bilimi, bilan chambarchas bog‘liqir. Dunyoqarashda jamiyatda

shakllangan falsafiy, ilmiy, diniy, siyosiy, axloqiy, huquqiy, estetik bilimlar, qarashlar o‘z ifodasini topgan. Shaxsning dunyoqarashi ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog‘langan.

Dastlab individ dunyoni hissiy sezadi (dunyoni his qilish). Bunda individ voqelikni bevosita hissiy in’ikos etish natijasida anglaydi. Keyin voqelik xaqida to‘plagan bilimlari asosida individning Dunyoqarashi paydo bo‘ladi. Bu dunyoni anglash deyiladi. Shaxsning dunyoni anglashi orqali uning o‘zini anglashi ham shakllanib boradi. Shu tariqa dunyo haqidagi barcha bilimlar yuksak darajada umumlashtiriladi va yaxlit dunyoqarash shakllanadi. Dunyoqarash insoniyatning tarixiy taraqqiyoti mobaynida rivojlanib borgan. Uning quyidagi shakllarini kursatish mumkin:

1. Mifologik dunyoqarash voqelik haqidagi mifologik bilimlar to‘plangan va tizimga solingan bir davrda vujudga kelgan, borliqning inson ngidagi xayoliy in’ikosi sifatida namoyon bo`ladi davr kishilari uchun xos bo‘lgan. Ular voqelikni turli rivoyatlar va afso-nalar asosida tasvirlab, uni qahramonlar, yovuz va xayrli kuchlarni aks ettiruvchi obrazlar tarzida bilishgan. Tabiatdagi jonsiz jismlarni jonlantirib, olov, suv, havo, tabiat hodisalarini ham muayyan jonli obrazlarning namoyon bo‘lishi deb hisoblashgan.
2. Diniy dunyoqarash olamdagi voqea va hodisalarning sabablarini ilohiy, g‘ayritabiiy kuch orqali tasvirlab berishi. Diniy e’tiqod, tuyg‘u, diniy aqidalarga ishonish, ilohiy kuchlarga sig‘inish diniy dunyoqarashning muhim sifatlaridan biri hisoblanadi.
3. Turmush bilan bog‘langan (kundalik) dunyoqarash . Unda aqlga sig‘adigan tasavvurlar, olam va odam to‘g‘risidagi oddiy an’anaviy qarashlar aks etadi.
4. Falsafiy dunyoqarash . Unda butun borliq, tabiat, jamiyat, inson ruxiyati va tafakkurining eng umumiy jihatlari namoyon etiladi, shu asosda olamning umumlashgan nazariy modeli shakllantiriladi.

Falsafiy dunyoqarash- dunyoqarashning boshqa shakllariga tayanadi, ulardagi umumiy qonuniyatlarni, jihatlarni anglashga harakat qiladi. Dunyoqarashning markazi yoki tayanch nuqtasi deganda, individning qanday shaxsiy hamda ijtimoiy manfaatlar majmuasi doirasidan turib olam haqida fikr yuritishiga oid ma`lumotlar tushuniladi. Inson o‘z hayotida o‘zidan ilgari o‘tgan kishilarning turmush tajribasiga, to‘plagan bilimlariga tayanadi. Dunyoqarash kishilarning axloq me’yorlari, hayotdagi intilishlari, qiziqishlari, mehnat va turmushlariga katta ta’sir ko‘rsa-tib, katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари.-Т.:Университет. 2000 й
2. У.Тоштемиров, Х.Сопохонов. «Ахлокий кадриятлар», «Тафаккур», 1993 йил
3. Х.А.Шайхова. Умуминсоний кадриятлар ва маънавий камолот. Тошкент–1993 йил.

СПЕЦИФИКА ГОТОВНОСТИ МОЛОДЕЖИ К БРАКУ И СЕМЕЙНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

Магдиева Замира Юлдашхонова,
Преподаватель кафедры педагогического образования и психологии Образовательного университета Ренессанс
Email: magdiyeva.zamira@bk.ru

Аннотация: В этой статье рассматриваются социально-психологические анкеты, их виды, цели, структура и применение.также в рамках нашего исследования на тему социальных факторов и гендерных особенностей подготовки молодежи к семейной жизни в тузул был проведен социально-психологический опрос, а также результаты проведенного исследования.

***Ключевые слова*:**опрос. пол, стереотип, ценность, потребность, психологические факторы, тестирование, диагностика

Гендерный подход помогает понять организацию отношения между полами, социальные механизм воспроизводства отношений, возникающих в связи с приписыванием пола. Применение гендерного подхода к анализу брачно-семейных отношений обнаруживает влияние гендерных отношений на распределение ролей в семье.

В рамках исследования был осуществлен обзор западных социологических концепций изучения гендерных отношений и составлена их классификация. К классическим социологическим концепциям изучения гендерных отношений можно отнести такие теории, как:

— биологический детерминизм (О. Конт, Г. Спенсер, Э. Дюркгейм),

— теория конфликта (К. Маркс, Ф. Энгельс), социология Г. Зиммеля,

— структурный функционализм (Т. Парсонс), теория социального конструирования гендера [2].

Гендерные отношения с точки зрения социологического подхода могут быть определены как социально-организованные отношения на уровне общества, между государством и гендерными группами, отношения между различными гендерными группами, отношения между субъектами разного пола, отношение личности к самой себе как представителю определенного пола.

Среди западных концепций, представляющих особый интерес для диссертационного исследования можно выделить: теорию гендерных ролей, теорию статусных ожиданий. Гендерные отношения в рамках данной диссертационной работы изучались посредством исследования особенностей гендерных ролей, которые формируются на основе гендерных установок и стереотипов, существующих в социальных отношениях.

На основе проведенного анализа социологических исследований особенностей брачно-семейных отношений можно сделать следующие

выводы:

- для большинства респондентов самой приемлемой формой брачно- семейных отношений является законный брак, при этом большая часть опрошенных считает, что до регистрации брака нужно пожить год-два, чтобы проверить свои чувства, что подтверждает данные демографической статистики относительно роста числа сожительств. При этом гендерные особенности выбора формы брачно-семейных отношений проявляются в том, что законный брак предпочитают в большей степени женщины, нежели мужчины;

- брак служит, прежде всего, для удовлетворения витальных базовых потребностей. Согласно пирамиде А. Маслоу, они являются базовыми потребностями и находятся в основании пирамиды потребностей;

- наиболее оптимальным возрастом вступления в брак для мужчин является возраст более высокой социальной зрелости – 26–30 лет, когда большинство молодых людей получило образование, добилось определенных успехов в карьере, сформировало свои собственные установки относительно брака и семьи[3].

Наиболее оптимальный возраст вступления в брак для женщин, по мнению большинства респондентов, на 5 лет ниже – приблизительно 22–25 лет. Эти данные хорошо коррелируют со сведениями демографической статистики среднего возраста о вступлении в брак мужчин и женщин;

- по результатам факторного анализа было выделено три группы представлений об «идеальном муже».

Первая группа получила название «Красивый мужчина», поскольку объединяет в себе переменные исходного массива, так или иначе связанные с привлекательной внешностью и сексуальностью («сексуальность», «привлекательная внешность», «доброта», «отсутствие вредных привычек»). Вторая группа получила название «Семьянин» и объединила в себе такие переменные, как «верность в любви», «любовь к детям», «умение обеспечить материальный достаток», «хозяйственность». Третья группа была названа «Сильный

мужчина (карьерист)» и объединила в себе такие переменные, как «физическая сила, здоровье», «развитый ум, интеллект», «уверенность в себе». Самой распространенным идеальным типом мужчины является «Семьянин» – 55,2% опрошенных, далее «Сильный мужчина» – 29,6 % респондентов, идеальный тип «Красивый мужчина» предпочли только 11,4 % участников опроса;

- по результатам факторного анализа было выделено три группы представлений об «идеальной жене». Первая группа получила название «Сильная женщина», поскольку объединяет в себе переменные исходного массива: «развитый ум, интеллект», «физическая сила, здоровье», «умение обеспечить материальный достаток», «отсутствие вредных привычек» и «уверенность в себе». Вторая группа получила название «Хозяйка» и объединила в себе такие переменные, как «доброта», «любовь к детям» и «хозяйственность».

Третья группа была названа «Красавица» и объединила в себе такие переменные, как «привлекательная внешность», «верность в любви», «чувство юмора» и «сексуальность». Самым распространенным типом идеальной жены является «Хозяйка» – 45 % респондентов, «Красавицу» выделили 33,1 % опрошенных, «Сильную женщину (карьеристку)» выбрали 21,9 % участников исследования; - при формировании модели брачно-семейных отношений существует противоречие, заключающееся в том, что, с одной стороны, наблюдается присутствие эгалитарных установок, а с другой стороны, существуют патриархальные взгляды на обязанности женщины. В связи с этим можно говорить о наличии двойного гендерного контракта у женщины в брачно- семейных отношениях «домохозяйка» и «работница», который формирует двойную нагрузку на женщину. Это отрицательно влияет на репродуктивные установки и брачно-семейные отношения, поскольку женщина выбирает рождение меньшего числа детей и чаще является инициатором развода;

- основной причиной разводов, по мнению молодежи, является неудовлетворение базовых потребностей (измена, непонимание, насилие, материальные трудности, наличие пагубных привычек и др.), при этом также отчетливо наблюдаются эгалитарные установки относительно ответственности за развод;

- репродуктивные установки направлены на малодетность, большинство опрошенных хотят иметь детей.

Однако желание иметь двоих детей недостаточно для положительного естественного прироста населения, при существуют так называемые потенциальные сторонники движения чайлд (childfree), которые совсем не хотят иметь детей;

- в современных брачно-семейных отношениях наблюдается декларирование эгалитарной модели распределения домашних обязанностей, однако в реальности женщина имеет в три раза больше домашних обязанностей и выполняет двойную нагрузку: дома и на работе.

Содержание исследования позволяет расширить понимание проблемы влияния гендерных отношений на институт брака и семьи, актуализирует проблемы существования двойного гендерного контракта для женщин в брачно-семейных отношениях, который оказывает негативное воздействие на репродуктивные установки и поведение женщины.

Результаты сравнительного анализа социологических исследований и собственного исследования среди населения Астраханской области представляют интерес для научного сообщества и руководителей властных структур, занимающихся вопросами семейной политики.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. **Davydov, V. V.** (1996). *Pedagogik psixologiya*. Moskva: Pedagogika.
Ushbu manba ijtimoiy-psixologik so'rovnomalarning ta'lim sohasidagi qo'llanilishiga oid nazariyalarni o'z ichiga oladi.

2. **Zimbardo, P. G., & Leippe, M. R.** (1991). *The Social Psychology*. McGraw-Hill.

Ijtimoiy psixologiyaning asosiy tamoyillari, shuningdek, psixologik so'rovnomalar va eksperimentlar haqida batafsil ma'lumot beradi.

3. **Nosenko, S. M.** (2001). *Psixologik diagnostika: nazariya va amaliyot*. Tashkent: Fan va texnologiya.
Psixologik diagnostikaning asosi va so'rovnomalar orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilish haqida tushunchalar beradi.

4. **Rotter, J. B.** (1966). *Generalized Expectancies for Internal versus External Control of Reinforcement*. Psychological Monographs, 80(1), 1-28.
Ichki va tashqi boshqaruv kontseptsiyalarini tushuntiruvchi, shuningdek, psixologik so'rovnomalar yordamida ushbu kontseptsiyalarni aniqlash mumkinligi haqida ma'lumot.

5. **Parker, J. D. A., & Endler, N. S.** (1992). *Multidimensional Assessment of Coping: A Critical Review*. Journal of Personality and Social Psychology, 62(2), 324-332.
Stress va boshqaruvni o'lchash uchun ijtimoiy-psixologik so'rovnomalar haqida muhim tadqiqotlar.

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARI SHAXSIGA QO’YILADIGAN KASBIY TALABLAR

Ro‘zimboyeva Ozoda G’olib qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilariga qo’yiladigan etik tamoyillar tahlil qilinadi. Tarbiya jarayonida nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning axloqiy va ruhiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar o‘zlarining professional faoliyatlari davomida etik qadriyatlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarga axloqiy tamoyillarni o‘rgatishlari, ularning shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berishlari lozim.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, ta’lim jarayoni, ta’lim, shaxsiy rivojlanish, professional rivojlanish, ota-onalar bilan hamkorlik, ijtimoiy muhit, axloqiy tarbiya.

KIRISH. O’tib borayotgan XXI asr fan-texnika, axborotlashtirish asri bo‘lishi bilan bugungi jadallashib borayotgan ilm-fan yutuqlari kechagi oldimizga qo‘yilgan rejalarning natijasi sifatida aks etmoqda. Bugungi kunda butun dunyoda ro‘y berayotgan globallashuv sharoitida mamlakatimiz barqaror taraqqiy etib borish uchun har tomonlama modernizatsiyalashgan tizimli yondashuvni taqozo qilayotganligi munosabati bilan olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirish maqsadida ko‘plab vazifalar amalga oshirilmoqda.

Uchinchi Renessans davriga kelib yurtimizda ko‘plab ta’lim muassasalari yangidan qurildi, ta’mirlandi, eng zamonaviy didaktik vositalar bilan jihozlandi. Bu boradagi ishlar bugungi kunda ham jadal davom etmoqda, mustaqil fikr, intellektual jihatdan rivojlangan, o‘z dunyoqarashiga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash har doimgidek dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, dunyo taraqqiyoti shiddati, unda kechayotgan voqealar rivoji barcha sohalar kabi ta’lim-tarbiya jarayoniga ham kreativ yondashuv, innovatsiyalarni tatbiq etishni talab qilmoqda. Avvalo bu, ta’lim sifatini ta’minlash eng muhim o‘rin tutadigan o‘qituvchi-pedagoglar saviyasini muntazam oshirib borish, jarayonga eng zamonaviy va ilg‘or axborot hamda ta’lim texnologiyalarini joriy etish bilan bog‘liq muammolarda ko‘rinmoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak tarbiya fani o‘qituvchilariga nafaqat nazariy bilimlarni berish emas, balki bu jarayon talabalarning shaxsiy va professional rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilar, o‘zlarining etik qadriyatlari va professional mas’uliyatini anglab, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydilar.

Oliy ta’limda etik tamoyillarni qo‘llash, o‘qituvchilarning talabalarga bo‘lgan yondashuvini belgilaydi. Masalan, adolat va hurmat kabi qadriyatlar, talabalar o‘rtasida ijtimoiy

muhitni shakllantirishda, ularning bir-biriga nisbatan munosabatlarini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu, o‘z navbatida, talabalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ularni faol, mas’uliyatli fuqaro, mas’uliyatli mutaxassis kadr bo’lib shakllanishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, inkluziv ta’lim tamoyillari, turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarga nisbatan insonparvar yondashuvni talab qiladi. Oliy ta’limda bu tamoyillarni amalga oshirish, o‘qituvchilarni har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga olishga undaydi. O‘qituvchilar, o‘zlarining etik mas’uliyatlarini anglab, talabalarning ehtiyojlariga mos ravishda ta’lim jarayonini tashkil etishlari kerak.

Ota-onalar bilan hamkorlik, tarbiya jarayonida etik qoidalarni kuchaytirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi samarali muloqot va hamkorlik, talabalarning tarbiyasi va rivojlanishini yanada samarali qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida “…ijodkor shaxsni tarbiyalash ta’lim tizimining bosh vazifasi...” – deb belgilandi [1]. O‘qituvchilar o‘zlarining mas’uliyatini anglab, ta’lim jarayonida etik qadriyatlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga hissa qo‘shishlari lozim.

“Zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ilg‘or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish” [2], bunda o‘qituvchilarning nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarni axloqiy jihatdan tarbiyalashdagi rolini ham belgilaydi. O‘qituvchilarning mas’uliyatli va etik yondashuvlari, kelajak avlodning axloqiy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Ta’lim jarayoni inson hayotida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, tarbiya fani o‘qituvchilari o‘quvchilarning axloqiy va ruhiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Tarbiya faqatgina bilim berish bilan cheklanmay, balki bola shaxsini shakllantirish, ijtimoiy qadriyatlarni o‘zlashtirish va o‘z-o‘zini anglash jarayonini ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchilarning deontologik tamoyillarga asoslangan faoliyati o‘quvchilarning ruhiy salomatligi va axloqiy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari o‘zlarining professional faoliyatlarida etik qadriyatlarni, mas’uliyatni, adolatni va hamkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchilarga axloqiy sifatlarni o‘rgatishlari zarur.

Mulohaza.

Olimlarning fikriga ko‘ra, ta’lim tizimini rivojlantirishda o‘qituvchilarning professional etikasi va mas’uliyatli yondashuvi quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Axloqiy qadriyatlar	O‘qituvchilar o‘z kasbiy faoliyatida axloqiy qadriyatlarni namoyon etishlari zarur. Bu o‘quvchilarga to‘g’ri yo‘lni ko‘rsatadi.
O‘quvchilarga ta’sir	O‘qituvchilar nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarni shaxs sifatida rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarning ijtimoiy va axloqiy ko‘nikmalarini shakllantirishda yordam beradi.
Professional rivojlanish	O‘qituvchilar doimiy ravishda o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab turishlari, yangi pedagogik yondashuvlarni o‘zlashtirishlari lozim.
O‘zaro hurmat va hamkorlik	O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va hamkorlik muhitini yaratish, ta’lim jarayonini samarali qilishda muhim ahamiyatga ega.
Ijtimoiy mas’uliyat	O‘qituvchilar jamiyatning axloqiy va madaniy asoslarini mustahkamlashda faol ishtirok etishlari kerak.

Howard Gardner o‘qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishining ta’lim jarayoniga ta’sirini muhokama qiladi. U o‘qituvchilarning kreativlik va innovatsiyalarini

rag’batlantirish orqali o‘quvchilarga sifatliroq ta’lim berishlari mumkinligini ta’kidlaydi [3]. Shu qatorda aytish kerakki, har bir o‘qituvchi o‘zining uslubidan foydalanib o‘quvchilarni darsga qiziqtira olishi joiz. O‘qituvchi darsda barcha o‘quvchilarga teng imkoniyat yaratadi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lishda ularning qobiliyatlarini hisobga oladi va har bir guruhga muvofiq vazifalar beradi. Shunday qilib, har bir o‘quvchi o‘z bilim va imkoniyatlariga ko‘ra o‘z salohiyatini ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

B.D.Elkonin shunday deb yozadi: “Biz madaniyat subyekt sifatida bilimdan emas, balki ma’lum bir bilim shaklidan bosh tortishimiz lozim” deb ta’kidlagan. V.P.Zinchenko bilim va ma’lumotga qarama-qarshi: “Axborot insoniyatni qamrab oladi”, borgan sari “bilimlar xazinasi” singari barpo etilayotgan ushbu jarayon ta’limni chetlab o‘tmaydi. Ko‘pincha haqiqiy tushunish, bilim va xabardorlik tushunchalari mavjud. Kompetensiyaviy nuqtai nazardan pedagogik deontologiyadagi yondashuvlarda ham shu jihatlar mavjud. Tajribali o‘qituvchi kasbiy xulq-atvor va odob doirasida hamma narsani biladigan va tez o‘rganadigan, mulohazali, puxta bilimli talabalarni osongina ajrata oladi. Ushbu illyuziyalar pedagogikada ham, psixologiyada ham, pedagogik deontologiya fanida ham mavjud [4].

O‘qituvchilarning etik qadriyatlari tizimida quyidagilar seziladi.

1. O‘qituvchilarning etik qadriyatlari

Etik qadriyatlar	Ta’siri
Mas’uliyat	O‘qituvchilar o‘z vazifalarini jiddiy qabul qilishadi, bu esa o‘quvchilar oldida ijobiy namuna bo‘ladi.
Adolat	O‘quvchilarning teng imkoniyatlarga ega bo‘lishini ta’minlaydi.
Hurmat	O‘quvchilar o‘zlarini qadrlangan his qilishadi, bu esa o‘z-o‘ziga ishonchni oshiradi.

Keltirilgan jadvalda o‘qituvchilarning etik tamoyillari va ta’lim jarayonidagi ta’sirini tushunishga yordam beradi.

2. O‘qituvchilarning tajribasi va etik qadriyatlari

O‘qituvchilarning tajribasi va ularning etik qadriyatlari o‘rtasidagi integratsiya mavjud. Tajriba yillar oshgan sari, o‘qituvchilarning etik qadriyatlari (adolat, hurmat, mas’uliyat) ham yaxshilanadi. Bu o‘qituvchilarning o‘z ishlariga bo‘lgan mas’uliyatini va o‘quvchilarga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi.

3. O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi aloqa

Ochiq muloqot va shaxsiy maslahatlar o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi ishonchni oshiradi. Yuqori foizlar bu aloqaning samarali ekanligini ko‘rsatadi.

4. O‘qituvchilarning etik tamoyillari va o‘quvchilar muvaffaqiyati

O‘qituvchilarning etik qadriyatlari yuqori bo‘lsa, o‘quvchilarning muvaffaqiyati ham yuqori bo‘lishi ehtimoli oshadi. Bu o‘qituvchilarning axloqiy jihatdan mas’uliyatli bo‘lishining ta’lim jarayoniga ta’sirini ko‘rsatadi.

5. Ota-Onalar bilan Hamkorlik

Maktab yig’ilishlari va maslahatlar orqali o‘qituvchilar ota-onalar bilan aloqani yaxshilashga harakat qilishadi. Yuqori foizlar bu hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatadi, chunki ota-onalar bilan yaxshi aloqalar o‘quvchilar muvaffaqiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, bu jadval va grafiklar o‘qituvchilarning etik qadriyatlari va ta’lim jarayonidagi roli haqida chuqurroq tushuncha beradi.

Xulosa

Oliy ta’lim muassasalarida tarbiya fani o‘qituvchilari nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki o‘quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadilar.

O‘qituvchilarning etik qadriyatlari, mas’uliyatli yondashuvi va inkluziv ta’lim tamoyillari, o‘quvchilarni axloqiy jihatdan tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Adolat, hurmat va mas’uliyat kabi etik qadriyatlar o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy muhitni shakllantirishga, ularning o‘zaro munosabatlarini yaxshilashga va o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishga yordam beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik, tarbiya jarayonida etik qoidalarni kuchaytirish uchun muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilarning professional etikasi va mas’uliyatli yondashuvi, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi va ularni faol, mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga yordam beradi.

Ushbu maqolada keltirilgan misollar va tahlillar, o‘qituvchilarning etik tamoyillarni qanday qo‘llashlari va ta’lim jarayonidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. O‘qituvchilarning doimiy ravishda o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab borishlari, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi va ularni yanada ishonchli his qilishlariga imkon yaratadi.

Natijada, o‘qituvchilarning axloqiy qadriyatlari nafaqat ta’lim jarayonini, balki kelajak avlodning axloqiy asoslarini ham mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar o‘z faoliyatlarida etik tamoyillarni qo‘llab-quvvatlash orqali, o‘quvchilarga yaxshi axloqiy tamoyillarni o‘rgatishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O’zbekiston Respublikasi 2020 yil 23 - sentabrdagi O’RQ-637 – son “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. Lex.uz

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 5847-son Farmoni. Lex.uz

3. “Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences”. https://www.amazon.com/Frames-Mind-Theory-Multiple-Intelligences/dp/0465024335

4. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. -T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2006. -159

TALABALARNING IJTIMOIYLASHUVI VA O`QUV FAOLIYATIDAN QONIQISHIGA IQTISODIY O`ZGARISHLARNING TA’SIRI: SHAXS TIPLARI MISOLIDA

Jo`rayeva Iqbolxon Po`latovna
Namangan Davlat Universiteti
3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Bu maqolada talabalarning ijtimoiylashuv jarayonida iqtisodiy o‘zgarishlarning o‘rni va bu omillarning shaxs rivojlanishiga ko‘rsatgan ta’siri haqida ma’lumotlar yoritilgan. Xususan, turli shaxs tiplari – introvert, ekstravert kabi psixologik xususiyatlar egalarining olib borayotgan o‘quv faoliyatidan qoniqish darajasiga iqtisodiy sharoitlar qanday ta’sir qilishi tahlil etilgan. Ijtimoiy va iqtisodiy muhitda yuz berayotgan o‘zgarishlar – ta’lim oluvchilarning motivatsiyasi, maqsadga intilishi va kasbiy yo‘nalishini tanlashiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi kabilar ochib berilgan.

Kalit so’zlar: ijtimoiylashuv, o‘quv faoliyatidan qoniqish, talabalik davri, rivojlanish dinamikasi, iqtisodiy o‘zgarishlar, shaxs tiplari, motivatsiya, psixologik xususiyatlar, ta’lim muhiti, ijtimoiy-madaniy omillar.

Hozirgi davrda mamlakatimizda yoshlarga ta’lim-tarbiya berishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim-tarbiya jamiyat taraqqiyotining asosi bo`lishini ta’kidlagan holda inson jamiyatdagi barcha munosabatlar, aloqalarning markazida turadi. Fan-texnika va axborot tizimidagi rivojlanish inson va uning ehtiyojlari, bilimi va tajribasi asosida ijtimoiy-pedagogik taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylantirdi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda.

Talabalarning ijtimoiylashuvi deb fikr yuritar ekanmiz shu o`rinda ijtimoiylashuv o`zi nima degan savolga javob bersak.

Ijtimoiylashuv – bu har bir shaxsning jamiyatda faol ishtirokchi bo‘lib shakllanish jarayoni. O`yin, o`qish va mehnat faoliyati bilan shaxs aktiv shug`ullanar ekan, ijtimoiylashuv jarayoni ham huddi shunday jadallik bilan parallel rivojlanib boradi. Bu faoliyat turlaridan talabalarning o`quv faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Agar oliy o`quv yurti “o`qish joyi va vaqti emas, balki yigit va qizlarni katta bo`lish maydoni” (D.B.Elkonin) deb qaralsa, u holda ushbu oliy o`quv yurtidagi pedagogik jarayon uni amalga oshirish orqali ta’lim olayotgan o`quvchining o`z-o`zini rivojlantirishini faollashtiruvchi, hech bir narsa bilan qiyoslab bo`lmaydigan pedagogik jarayonni ijodiy-o`zini qayta qurish sub’ekti ham o`quvchi, ham pedagog uchun imkoniyatlar hisoblanadi[2]. Talabalarning ijtimoiylashuvida iqtisodiy o‘zgarishlar ham muhim o`rin egallaydi. Iqtisodiy o‘zgarishlar (masalan: mehnat bozoridagi raqobat, iqtisodiy tengsizlik, talabalar uchun ish o‘rinlarining mavjudligi, ish o`rinlaridagi talablarning ortishi) – ijtimoiylashuvga bevosita ta’sir qiladi. Bu o‘zgarishlar yoshlarning, ayniqsa talabalarning tashabbuskorlik, o‘z-o‘zidan va ularning natijalaridan qoniqish mazmunli bo‘lish tajribasini, sodir bo‘layotgan voqealarning ahamiyatini ta'minlaydi va insonning o‘zini yanada rivojlantirish, hayotga, ta’limga bo‘lgan munosabatiga ta’sir etadi.

Talabalik davri – ijtimoiylashuvning eng faollashgan bosqichi hisoblanadi. Har bir talaba jamiyatga faol integratsiyalashayotgan shaxs sifatida ijtimoiylashuvda muhim o‘ringa ega. Bu bosqichni ko`rib chiqar ekanmiz, shaxsning rivojlanishiga iqtisodiy omillar (stipendiya miqdori, yashash sharoiti, o‘qish bilan birga ishlash zarurati) kuchli ta’sir ko‘rsatishiga guvoh bo`lamiz.

Talabalik davri — shaxs shakllanishida muhim bosqich bo’lib, u nafaqat bilim egallash, balki shaxsiy o’sish, ijtimoiy tajriba orttirish va kasbiy yetilish davridir. Bu jarayonda shaxsning individual psixologik xususiyatlari, ya’ni shaxs tipi uning o’quv faoliyatidan qanchalik darajada qoniqishiga salmoqli ta’sir ko’rsatadi.

O‘quv faoliyatidan qoniqish yoki qoniqmaslik shaxs tiplarining munosabatlariga ham bog`liq. Shaxs tiplari (introvert/ekstravert, faol/passiv, tashabbuskor/rejalashtiruvchi) – ijtimoiylashuv jarayoniga turlicha yondashadi. Har xil shaxs tiplari o`zlaridan kelib chiqgan holatda, iqtisodiy sharoitlarni boshqacha qabul qiladi, ularning o‘quv faoliyatidan qoniqish darajasi ham shunga qarab farqlanadi.

Shaxs tiplari va o’quv faoliyatidan qoniqish darajasiga ta’siri

1. Ekstravert va introvert tiplar

Ekstravertlar — faol, ijtimoiy, guruhda ishlashni xush ko’radi. Ular uchun jamoaviy o’quv shakllari (muloqot, debatlar, guruh loyihalari) muhim va motivatsiyani oshiradi. Ular bu jarayondan ko’proq qoniqish oladi.

Introvertlar — tinch muhitda mustaqil o’qishni afzal ko’radi. Agar o’quv muhiti bunday imkoniyat bersa, ular ham o’quv faoliyatidan yuksak qoniqish his qiladi.

2. Emotsional barqaror va labil shaxslar

Emotsional barqaror shaxslar stressli holatlarga to’g’ri yondashib, muammolarni yengib o’tish qobiliyatiga ega. Ularda o’quv faoliyatidan qoniqish yuqori bo’ladi.

Labil (hissiyotchan) shaxslar esa tanaffuslar, tanqid va muvaffaqiyatsizliklardan oson ranjiydi, bu esa o’quv jarayonidan qoniqishni pasaytiradi.

3. Shaxsning motivatsiya turiga qarab (ixtiyoriy/vujudiy)

Ichki motivatsiyaga ega shaxslar bilimni o’zini rivojlantirish, qiziqish uchun oladi va o’qishdan ko’proq mamnun bo’ladi.

Tashqi motivatsiya (baxo, yoki boshqa yuklatmalar) asosida harakat qiluvchilar tez charchashi, ruhiy tushkunlikka tushishi mumkin.

Zamon talabi bo`lgan iqtisodiy o‘zgarishlar ijtimoiylashuvning shakli va sur’atiga ta’sir ko‘rsatmay qolmaydi. Bu esa o‘z navbatida turli shaxs tiplari uchun o‘quv faoliyatidan qoniqish darajasini belgilovchi har bir omilning turlicha bo‘lishiga olib keladi.

Ijtimoiylashuv jarayonida ro‘y berayotgan iqtisodiy o‘zgarishlar – talabalar shaxs sifatida shakllanishiga, o‘z imkoniyatlarini anglashiga, mehnat va ta’limga munosabatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Turli shaxs tiplari iqtisodiy muhitga moslashishda farqli strategiyalarga ega bo‘lib, bu holat ularning talabalik davridagi o‘quv faoliyatidan qoniqish darajasiga ham ta’sir etadi. Demak, iqtisodiy sharoit va ijtimoiy omillar o‘zaro bog‘liq holda shaxsning ijtimoiylashuvi va akademik motivatsiyasi shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan texnologiyalar bo`lajak iqtisodchilarni iqtisod fanlari bo`yicha o`zlashtirishni yuqori ko`tarish, o`quv jarayonida qiziqtirishni, o`quv materialini tushunishni yaxshilashni, funksional savodxonlikni shakllantirishni, loyihali savodxonligini, nazariy fikrlashni, ekologik va iqtisodiy fikrlashni, kommunikativlikni, ijtimoiy faollikni hal etishga yo`naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqarova O`, Nishonov M, Usmonboyeva M. Pedagogik fanlarni o`qitish metodikasi. Namangan -2017 yil.23-bet.

2. Turg‘unov S.T., Daniyarov B.X., Otajonova D.M., O‘qituvchilarning kasbiy kompetentliligini rivojlantirishda ta’lim muassasasi rahbarlarining funktsional vazifalari. T.: “Sano-standart”, 2011.

3. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT MOTIVATION. Next Scientists Conferences, 1(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261

4. Urazova M.B., Eshpulatov SH.N. Bo‘lajak o‘qituvchining loyihalash faoliyati. // Metodik qo‘llanma. – T.: TDPU Rizografi, 2014. 6,5 b.t.

5. Ильин Е. П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень./ Е.П.Ильин - СПб.: «Питер», 2011. – 224 с.

6. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80

7. Roziqova, M. (2023). Baynalminal oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Interpretation and researches, 1(1).

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING FUQAROLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Maxmudova Malohat Mustahqim qizi
Buxoro xalqaro universiteti, Pedagogika nazariyasi va tarixi magistratura mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida tasviriy san’at o‘qituvchilarining fuqarolik madaniyatini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Badiiy ta’lim vositalari orqali fuqarolik qadriyatlari (huquqiy ong, ijtimoiy mas’uliyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, demokratik qatnashuv)ni targ‘ib qilishning pedagogik usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: fuqarolik madaniyati, tasviriy san’at ta’limi, badiiy pedagogika, ijtimoiy mas’uliyat, demokratik qadriyatlar, huquqiy ong, milliy madaniyat, tolerantlik, integratsiyalashgan ta’lim, faol o‘qitish metodlari.

Fuqarolik madaniyati zamonaviy jamiyatda har bir shaxsning huquqiy, axloqiy va madaniy jihatdan yetukligini, jamiyat hayotidagi faol ishtirokini, demokratik qadriyatlarga sodiqligini anglatadi. Tasviriy san'at o‘qituvchilari bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi, chunki ular badiiy ta'lim orqali nafaqat estetik qadriyatlarni, balki fuqarolik fazilatlarini ham shakllantirishga yordam beradi.

Fuqarolik madaniyatining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat: huquqiy ong – ya'ni qonunlarga rioya qilish, fuqarolik huquq va majburiyatlarini anglash; milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat – madaniy merosni qadrlash, tolerantlik, xalqaro hamjihatlik; ijtimoiy mas'uliyat – atrof-muhit, inson huquqlari, ijtimoiy adolat mavzularida faollik; demokratik qatnashuv – jamoaviy qarorlar qabul qilishda ishtirok etish.

Tasviriy san'at o‘qituvchilari fuqarolik madaniyatini rivojlantirishda bir qator usullardan foydalanishi mumkin. Badiiy asarlar orqali qadriyatlarni targ‘ib qilish – san'at tarixi, milliy va zamonaviy rassomlik asarlarini o‘rganish orqali fuqarolik mavzularini muhokama qilish. Ijodiy loyihalarda fuqarolik mavzularini qo‘llash – talabalarni ijtimoiy muhim masalalar (ekologiya, inson huquqlari, tinchlik) haqida rasmlar chizishga undash. Demokratik muhitni shakllantirish – darslarda ochiq muhokamalarni tashkil etish, guruh ishlarini olib borish, har bir talabaning o‘z fikrini erkin bildirishiga imkon yaratish. Tolerantlik va madaniy dialogni rivojlantirish – turli madaniyatlarning badiiy merosini o‘rganish orqali qarama-qarshiliklarni bartaraf etish.

Fuqarolik madaniyatini o‘qitishning ilmiy-pedagogik asoslariga quyidagilar kiradi: faol o‘qitish metodlari – loyihalar, diskussiyalar, taqqoslash usullari orqali fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish; integratsiyalashgan yondashuv – san'atni huquqshunoslik, sotsiologiya, tarix fanlari bilan bog‘lab o‘qitish; shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim – har bir talabaning ijtimoiy-huquqiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuv; pedagogik psixologiyaning tamoyillari – yosh xususiyatlarini hisobga olib, mavzuni qiyinlik darajasini moslashtirish.

Zamonaviy pedagogikada san'at ta'limi nafaqat badiiy ko'nikmalarni shakllantirish, balki shaxsning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash vositasi sifatida ham qaralmoqda. Tasviriy san'at o'qituvchilarining vazifasi - badiiy bilimlar bilan bir qatorda talabalarning ijtimoiy ongini, madaniy sensitivligini va fuqarolik faolligini rivojlantirishdan iborat.

Fuqarolik madaniyatini shakllantirishda tasviriy san'atning o'ziga xos imkoniyatlari mavjud. Badiiy ijod jarayoni insonning o'ziga, jamiyatga va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabatni rag'batlantiradi. San'at asarlarini tahlil qilish orqali talabalarda tanqidiy fikrlash, tolerantlik, ijtimoiy adolat kabi qadriyatlarni shakllantirish mumkin.

Pedagogik amaliyotda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- Badiiy loyihalarda ijtimoiy mavzularni (ekologik muammolar, tarixiy xotira, inson huquqlari) ishlash
- Turli madaniyatlarning san'at namunalarini o'rganish orqali madaniy dialogni rag'batlantirish
- Jamoaviy badiiy ishlar tashkil etish orqali hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish
- O'quvchilarning shaxsiy badiiy ifodasini rag'batlantirish orqali individual qadriyatlarni shakllantirish

Tasviriy san'at darslarini tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi:

- Interfaollik - o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash
- Integratsiya - san'atni boshqa fanlar va hayotiy sohalar bilan bog'lash
- Individualizatsiya - har bir o'quvchining ijodiy salohiyatini hisobga olish
- Tizimlilik - fuqarolik tarbiyasini uzluksiz va mantiqiy ketma-ketlikda olib borish

Rivojlanayotgan jamiyatda san'at pedagogikasining vazifasi tobora murakkablashmoqda. Zamonaviy tasviriy san'at o'qituvchisi nafaqat rassomlik texnikasini o'rgatuvchi, balki jamiyatning madaniy va axloqiy rivojiga hissa qo'shuvchi mutaxassis bo'lishi kerak. Bu esa o'qituvchilarning

kasbiy tayyorgarligida yangicha yondashuvlarni, jumladan, fuqarolik madaniyati asoslarini chuqur o'zlashtirishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak tasviriy san'at o‘qituvchilari nafaqat badiiy bilim va ko‘nikmalarni, balki fuqarolik madaniyatini ham shakllantirishga qaratilgan pedagogik usullarni egallashlari kerak. Bu orqali ular kelajak avlodni nafaqat mahoratli san'atkorlar, balki jamiyatning faol, mas'uliyatli va ma'naviy jihatdan boy fuqarolari sifatida tarbiyalashga hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxodjaeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va kreativ metodlar". Toshkent: Fan, 2020. - 245 b.
2. Vygotskiy L.S. "San'at psixologiyasi". Moskva: Pedagogika, 1987. - 341 b.
3. Qodirov F.R. "Zamonaviy tasviriy san'at pedagogikasi". Toshkent: Noshir, 2019. - 178 b.
4. Ibragimova M. "Fuqarolik tarbiyasi: nazariya va amaliyot". Toshkent: Ma'naviyat, 2021. - 312 b.

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТА НА ОБУЧЕНИЕ ХОРОВОМУ ДИРИЖИРОВАНИЮ В РАМКАХ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мирзабек Ахатов,
студент
Шерзод Шамсиев,
научный руководитель
Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния культурного контекста на обучение хоровому дирижированию в рамках музыкального образования. Рассматриваются основные аспекты, такие как влияние музыкальных традиций и фольклора, особенности педагогических подходов, а также роль глобализации и взаимодействия культур в современном музыкальном процессе. Подчеркивается значимость сохранения культурной идентичности в хоровом исполнении и важность обмена опытом в международных музыкальных фестивалях и конкурсах. Автор акцентирует внимание на важности гармоничного сочетания технических навыков и культурной осведомленности дирижера для успешного преподавания и исполнения хоровой музыки.

Ключевые слова: хоровое дирижирование, культурный контекст, музыкальное образование, традиции, фольклор, глобализация, педагогика, хоровые фестивали, музыкальные традиции, межкультурный обмен

Хоровое дирижирование представляет собой не только искусство управления музыкальным коллективом, но и сложную педагогическую задачу, в которой важную роль играет культурный контекст. Обучение хоровому дирижированию невозможно без учета влияния различных культурных традиций, музыкальных стилей и образовательных подходов, присущих тому или иному региону. В разных странах и культурах подходы к обучению музыке и дирижированию могут значительно различаться, что, в свою очередь, отражается на подготовке студентов в области хорового искусства.

Цель данной статьи — исследовать влияние культурного контекста на процесс обучения хоровому дирижированию, выявить особенности образовательных программ и методик в разных странах и рассмотреть, как культурные аспекты формируют профессиональные компетенции будущих дирижеров.

Культура представляет собой совокупность материальных и духовных достижений человечества, которая выражается через музыку, язык, традиции, искусство и другие формы человеческой деятельности. В контексте музыкального образования культура также

включает в себя музыкальные традиции, эстетические предпочтения и методы обучения, характерные для различных народов и исторических эпох.

Музыкальная культура и ее восприятие играют важную роль в формировании профессиональных компетенций студентов. В процессе обучения хоровому дирижированию дирижер должен учитывать не только технические аспекты своей профессии, но и способность передавать эмоциональные и культурные особенности музыкального произведения.

В странах Европы, таких как Германия, Франция, Великобритания, обучение хоровому дирижированию традиционно является частью консерваторского образования. В этих странах существует давняя традиция хорового исполнения, а хоровое дирижирование рассматривается как дисциплина, которая объединяет музыкальную теорию, педагогику и практическую деятельность.

Особое внимание в Европе уделяется технике дирижирования, музыкальной интерпретации, а также вокальному и ансамблевому исполнению. Программы обучения часто включают занятия по истории музыки, музыковедению, психологии дирижирования и педагогике. Студенты изучают широкий спектр хоровых произведений, от классики до современных композиций, что способствует расширению их музыкального кругозора и пониманию культурных различий.

В Северной Америке обучение хоровому дирижированию также имеет сильные традиции, но подходы к обучению в США и Канаде могут отличаться от европейских. Здесь важную роль играет использование современных технологий, таких как компьютерные программы для анализа и репетиций. Также в Северной Америке широко распространены различные стилевые направления и музыкальные традиции, включая джаз, поп-музыку и фольклор.

Культурная разнообразность США и Канады отражается в хоровом репертуаре и в методах обучения. Программы часто включают элементы работы с многонациональными коллективами, а также внимание к культурным различиям в исполнительской практике. Дирижеры обучаются адаптировать свои методы работы в зависимости от состава хора и его культурных особенностей.

В странах Азии, таких как Япония, Южная Корея и Китай, обучение хоровому дирижированию также имеет свои особенности. В Японии, например, существует сильная традиция хорового пения, и обучение хоровому дирижированию тесно связано с развитием духового и инструментального исполнительства. В этих странах широко практикуются коллективные репетиции и конкурсы, что способствует развитию командного духа и улучшению качества хорового исполнения.

Однако в Азии также существует влияние западных методов обучения, что приводит к синтезу традиций и современных подходов. В таких странах акцент делается на точности исполнения, а дирижеры активно используют современные методики для работы с певцами и коллективами.

Восточноевропейская традиция хорового дирижирования отличается сильной ориентацией на фольклорные и народные музыкальные традиции. В таких странах, как Россия, Украина и Польша, хоровое искусство всегда было неотъемлемой частью культурной жизни. В этих странах большое внимание уделяется методикам работы с детьми и молодежными хоровыми коллективами, что связано с традицией массового хорового пения.

Хоровые дирижеры в Восточной Европе часто обладают хорошими вокальными данными и могут работать с различными типами хоров — от камерных до академических. Важно отметить, что в этих странах обучение хоровому дирижированию часто сопровождается вниманием к историческому контексту произведений и культуре исполнения.

Методики обучения хоровому дирижированию во многом зависят от культурных особенностей. В странах с долгими традициями хорового пения акцент делается на

развитие технических и исполнительских навыков, в то время как в более современных музыкальных культурах — на инновационных подходах и использовании современных технологий.

Современные образовательные технологии, такие как программы для анализа музыкальных произведений, виртуальные репетиции и онлайн-курсы, оказывают значительное влияние на обучение хоровому дирижированию. В странах с развитыми технологическими инфраструктурами, таких как США и Германия, эти инструменты активно используются для повышения эффективности обучения.

В странах с многонациональными культурами педагоги хорового дирижирования часто адаптируют свои методы для работы с разнообразными коллективами. Это требует от дирижера гибкости и умения учитывать культурные особенности учеников, их музыкальные предпочтения и традиции.

Заключение можно сказать влияние культурного контекста на обучение хоровому дирижированию играет ключевую роль в формировании профессиональных компетенций студентов. Учитывая разнообразие культурных традиций и музыкальных стилей в разных странах, важно разрабатывать педагогические методы, которые учитывают культурные особенности, создавая тем самым гармоничную образовательную среду. Внедрение инновационных технологий и использование многолетних традиций хорового пения помогут развивать хоровое искусство и улучшать подготовку будущих дирижеров.

Этот процесс требует комплексного подхода и сотрудничества педагогов, студентов и культурных институтов для создания эффективных образовательных моделей, способствующих гармоничному развитию музыкальной культуры в мировом контексте.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Волкова, И. А. (2015). Культура хорового пения и ее роль в музыкальном образовании.
2. Малкин, А. В. (2013). Теория и практика хорового дирижирования. Санкт-Петербург:
3. Фролова, Л. Н. (2009). Музыкальное образование: культура, традиции и инновации.
4. Березин, А. А. (2017). Фольклор и хоровое пение: Влияние народной музыки на хоровое
5. Николаев, В. В. (2018). Межкультурное взаимодействие в музыкальном образовании.

OLIY TA’LIM TIZIMIDA INSTITUTSIONAL YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI VA DOLZARB MASALALARI

Ibragimova Shaxnoza Tulqinovna
Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich tayanch doktoranti
e-mail: moneygood750@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4207-078X

Annotatsiya. Mazkur tezisda zamonaviy pedagogik institutlar faoliyatida institutsional muhitning kasbiy madaniyat shakllanishiga ta’siri, ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish zaruriyati, shuningdek, kasbiy qadriyatlar va me’yorlarning tizimli ravishda shakllanishi masalalari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: institutsional yondashuv, kasbiy madaniyat, bo‘lajak o‘qituvchi, oliy ta’lim, pedagogik kompetensiya, strategik rivojlanish, ta’lim islohoti, kasbiy ijtimoiylashuv.

Oliy ta’lim mamlakatlarning iqtisodiy va madaniy rivojlanishining muhim omilidir, u yosh avlodning intellektual va madaniy salohiyatini shakllantirishda asosiy vazifani bajaradi. Zamonaviy dunyoda bo‘layotgan globalizatsiya, texnologik rivojlanish va faxrlantirilgan

innovatsiyalar jarayonlari ta’lim tizimining yangi talablarga moslashishini talab etmoqda. Shu bilan birga, yuqori malakali, zamonaviy madaniyatga egal bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlash muhim masala sifatida yuzaga chiqmoqda. Ularning kasbiy madaniyati yuqori bo‘lsa, ta’lim sifatining oshishi, davlat va jamiyat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash imkoniyati kengayadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan izchil islohotlar jarayonida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, raqobatbardosh, kasbiy jihatdan yetuk va fidoyi pedagog kadrlarni tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Ayniqsa, oliy ta’lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni joriy qilish orqali pedagogik jarayonni takomillashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–5712-son Farmoni[1] hamda 2020-yil 6-noyabrdagi “Pedagog kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4884-son Qarori[2] bu boradagi muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlarda ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yaxshilash, ularning kasbiy madaniyatini shakllantirishga doir vazifalar aniq belgilab berilgan.

Zamonaviy sharoitda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatini shakllantirishga institutsional yondashuv asosida yondashish zarurati tobora ortib bormoqda. Bu yondashuv oliy ta’lim muassasalari faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslari, ichki muhit va tashqi ijtimoiy omillar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tahlil etish va samarali mexanizmlarni ishlab chiqish orqali kasbiy madaniyat rivojiga xizmat qiladi.

Hozirgi vaqtda oliy ta’limda o‘qituvchilarni kasbiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish muammosi dolzarb ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Xususan, institutsional yondashuv asosida bu jarayonni tartibga solish, uni strategik yo‘nalishlar bilan ta’minlash zamonaviy ta’lim integratsiya va sifat standartlariga muvofiq bo‘lishi uchun zarurdir. Bu esa, mamlakatning oliy ta’lim sifatini oshirish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va xalqaro hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirish uchun asosiy shart hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ta’lim tizimini tubdan yangilash, pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonini zamonaviylashtirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Prezident tomonidan qabul qilingan PF–5712-sonli Farmon (2019-yil 29-aprel) va PQ–4884-sonli Qaror (2020-yil 6-noyabr) asosida pedagogik ta’lim sifatini oshirish, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, ularning madaniy-ma’naviy qiyofasini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Bu jarayonda institutsional yondashuv asosida kasbiy madaniyatni rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy masala sifatida qaralmoqda.

Pedagogik institutlar nafaqat bilim beruvchi muassasa, balki kasbiy o‘zlikni shakllantiruvchi ijtimoiy institut hamdir. Bu institutlar doirasida mavjud bo‘lgan institutsional muhit — ya’ni tashkiliy tuzilma, boshqaruv tamoyillari, ichki me’yoriy hujjatlar, madaniy an’analar va etika qoidalari — bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Institutda shakllanayotgan akademik va axloqiy muhit talaba shaxsiyatida kasbiy mas’uliyat, fidoyilik, hurmat va halollik kabi fazilatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish zaruriyati ham bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Globallashuv, raqamli texnologiyalar rivoji, pedagogik yondashuvlarning yangilanishi — bularning barchasi oliy pedagogik ta’limga yangicha qarashni talab qiladi. Innovatsion metodikalar, raqamli resurslardan foydalanish, interaktiv darslar, kompetensiyaviy yondashuv kabi jihatlar orqali o‘qituvchilikka tayyorlanayotgan yoshlar zamonaviy ehtiyojlarga mos ravishda shakllanadi.

Bundan tashqari, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy qadriyatlari va me’yorlari ham tizimli yondashuv orqali shakllanishi kerak. Bu jarayon nafaqat dars jarayonida, balki amaliyot, seminar-treninglar, ustoz-shogird tizimi orqali ham faol yo‘lga qo‘yilishi lozim. Pedagogik institutlarda

kasbiy qadriyatlar — halollik, mas’uliyat, innovatsion fikrlash, kasbga sadoqat kabi tushunchalar markaziy o‘ringa chiqishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik institutlarda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatini shakllantirishda institutsional muhit muhim o‘rin tutadi. Ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish va kasbiy qadriyatlarni tizimli ravishda shakllantirish orqali pedagogik ta’lim sifatini tubdan oshirish mumkin. Mazkur yo‘nalishda chuqur tahlilga asoslangan ilmiy yondashuvlar va amaliy mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – PF–5712, 29.04.2019. – URL: https://lex.uz/docs/4322789
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Pedagog kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. – PQ–4884, 06.11.2020. – URL: https://lex.uz/docs/5085231
3. Tilly, C. Durable Inequality. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 280 p.
4. Scott, W. R. Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities. – 4th ed. – Los Angeles: SAGE Publications, 2014. – 392 p.
5. Назарова, З.Т. Формирование профессиональной культуры будущих учителей в условиях модернизации образования: монография. – Ташкент: Фан, 2020. – 176 с.
6. Xolboeva, S. K. Bo‘lajak pedagoglarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar. // Pedagogik ta’lim va fan – 2023. – №4. – B. 45–49.
7. Soliyev, A. A. Kasbiy madaniyat: mohiyati, tarkibi va rivojlanish mexanizmlari. // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali. – 2022. – №2(12). – B. 60–66.
8. Karimova, M. A. Oliy pedagogik ta’lim tizimida institutsional yondashuvning metodologik asoslari. // Ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi. – 2021. – №3. – B. 112–117.

OLIY TA’LIMDA ILM-FANNI RIVOJLANTIRISHDA TALABALAR IJODKORLIGINI OSHIRISH ZARURATI VA IMKONIYATLARI

B. K. Rahmatova
Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti
Buxoro, O'zbekiston
elektron pochta manzili: barnogulll95@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida ilm-fanni rivojlantirish jarayonida talabalar ijodkorligini oshirishning dolzarbligi va amaliy ahamiyati tahlil etilgan. Talabalarning mustaqil fikrlash, yangilik yaratish va ilmiy izlanishga qiziqishini shakllantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar, innovatsion yondashuvlar va motivatsion omillar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Ilm-fan, ijodkorlik, talabalar, mustaqil fikrlash, innovatsion yondashuv, pedagogik metodlar, motivatsiya, ilmiy izlanish, ta’lim muhiti.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi oldida nafaqat malakali mutaxassis tayyorlash, balki mustaqil fikrlaydigan, yangilikka intiladigan, o‘z ilmiy g‘oyasini ishlab chiqishga qodir yoshlarni tarbiyalash vazifasi turibdi. Zero, har qanday ilmiy yutuqning zamirida – ijodiy fikr, tahliliy yondashuv va yangilik yaratishga bo‘lgan intilish yotadi. Shunday ekan, talabalar bilimini chuqurlashtirish bilan birga, ularning ijodiy salohiyatini ochish va rivojlantirish bugungi ta’lim siyosatining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda.[1]

Ilm-fan taraqqiyoti – ijodkor avlod bilan bog‘liq
Oliy ta’limda ilm-fanni rivojlantirish deganda, avvalo, ilmiy izlanishga layoqatli yoshlarni aniqlash, ularni rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash tushuniladi. Ilm-fan faqat tayyor ma’lumotlarni o‘zlashtirish emas, balki mavjud bilimlarni tahlil qilish, ularga yangicha yondashish, yangi savollar qo‘yish va javob izlash orqali rivojlanadi.[2] Talabalar bu jarayonning markazida bo‘lishi kerak. Aks holda, biz nafaqat iste’dodlarni yo‘qotamiz, balki ilm-fanning tabiiy rivojlanishiga ham to‘siq bo‘lamiz.

Ijodkorlik qanday rivojlanadi? Ijodkorlik bu – tug‘ma xususiyat emas, uni to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim va tarbiya orqali shakllantirish mumkin. Talabada ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi shart-sharoitlar muhim ahamiyatga ega:

- ✓ Savol berishga va fikr bildirishga imkon beradigan muhit;
- ✓ Mustaqil izlanishga undaydigan topshiriqlar;
- ✓ Real muammolar asosida ishlab chiqilgan loyihalar;
- ✓ Interaktiv va muhokamaga asoslangan darslar.[3]

Shuningdek, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi ochiq muloqot, fikrlar xilma-xilligiga hurmat, hamkorlikka asoslangan ilmiy faoliyat – bularning barchasi ijodkorlikni shakllantirishda katta o‘rin tutadi.[4]

Innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarning o‘rni
Hozirgi raqamli davrda talabalar yangi texnologiyalar bilan bevosita ishlamoqda. Bu holat ularni nafaqat passiv bilim oluvchiga emas, balki faol bilim ishlab chiqaruvchiga aylantiradi. Masalan, sun’iy intellekt, tahliliy platformalar, dasturlash tillari, vizualizatsiya vositalari kabi vositalar yordamida talabalar ilmiy ma’lumotlarni chuqur tahlil qila oladi, mustaqil xulosa chiqaradi va o‘ziga xos yechimlar taklif etadi. Bu esa aynan ijodiy fikrlash mahsuli hisoblanadi.[5]

Motivatsiya va ishonch – ijodning asosiy tayanchlari
Ijod qilish uchun insonda ikki narsa bo‘lishi kerak: ishonch va ilhom. Talabalar o‘z fikriga ishonmasa, tajriba o‘tkazishdan, yangi g‘oya aytishdan cho‘chisa – hech qanday ijod bo‘lmaydi. Shu boisdan, oliy ta’limda motivatsiya berish, xatolardan qo‘rqmaslikka o‘rgatish, urinishlar uchun rag‘batlantirish zarur. Har bir talaba o‘z fikri, o‘z qarashi bilan qimmatlidir – bu g‘oya ta’lim jarayonining yuragi bo‘lishi kerak.[6]

Ilm-fan taraqqiyotini xohlasak, avvalo, ilmga mehr qo‘ygan, mustaqil fikrlay oladigan, savol berishdan tortinmaydigan, yangilik izlaydigan talabani tarbiyalashimiz kerak.[7] Bu esa oddiy bilim berish bilan emas, balki ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi, izlanishga chorlovchi, fikrlashga undovchi ta’lim orqali mumkin bo‘ladi. Har bir talabada ichki salohiyat bor – uni ko‘ra olish, uni rivojlantirish va unga ishonish esa biz – pedagoglarning asosiy burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Тухтаева, З. Ш. (2011). Межпредметные связи и преемственность в профессиональном образовании. Профессиональное образование. Столица, (9), 43–44.
2. Sh, T. Z., & Kh, S. K. (2020). Innovative forms of education in Uzbekistan. International journal of innovations in engineering research and technology. IJIERT, 7(4), 258–261.
3. Sharifovna, T. Z., & Bakhriniso, T. (2020). Modernization of higher education by solving integration problems. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(12 Part II), 44–49.
4. Тухтаева, З. Ш. (2012). Методика межпредметной преемственности в профессиональном образовании.
5. Тухтаева, З.Ш. (2016). Касб–ҳунар таълимида фанлараро узвийликни таъминлаш методикаси
6. Rahmatova, B. (2023). Muhandis o ‘qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish usullari. Молодые ученые, 1(15), 78–80.
7. Zebo, T. X., & Barnogul, R. (2023). Talabalarni ijodiy yondashuv asosida innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash imkoniyatlari. Innovations in Technology and Science Education, 2(17), 497–503.

BOSHLANG‘ICH TAYYORGARLIK BOSQICHIDAGI ERKIN KURASHCHI QIZLARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDA MASHG‘ULOT YUKLAMALARINI NAZORAT QILISH

Ermatova Dilnoza Rashitovna
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya
va sport universiteti Nukus filiali
og‘ir atletika yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomondan boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida shug‘ullanuvchi erkin kurashchi qizlarning tayyorgarlik davrida yuklama hajmi va shiddati haqida ma’lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: O‘stiruvchi yuklama, barqarorlashtiruvchi yuklama, yurak qisqarishining tinch holatdagi soni, yurak qisqarishining maksimal soni, yurak qisqarish zahirasi, yurak qisqarishining ishchi o‘sishi, yurak qisqarishinig nisbiy o‘sishi.

Dunyoda barcha sport turlari kabi yakka kurash sport turning jadal rivojlanib borayotganligi barchamizga ma’lum. Bolalar va o‘smirlar sporti nazariyasi va amaliyotida yosh sportchi qizlarni mashg‘ulotlarini rejalashtirish, sportga saralash, jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, psixologik, texnik-taktik hamda funksional tayyorgarligida qo‘llaniladigan vosita va usullarni amaliyotga tadbiq etish borasida ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Ayyollar kurashi sport turi bilan shug‘ullanuvchi qizlarning sportdagi natijalari shiddat bilan o‘sishi ushbu sohada hozirgi kun talablariga mos o‘quv mashg‘ulotlarini tashkillash va o‘tkazish uchun eng qulay tizimini ishlab chiqish talabini qo‘ymoqda. Yosh sportchi qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni zamon talablariga mos tarzda tashkillash bolalar va o‘smirlar sporti nazariyasi va uslubiyatini takomillashtirish dunyo miqyosdagi dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Jahon sport amaliyotida ayyollar kurashi sport turi bo‘yicha yetakchilik qilayotgan mamlakatlarning soha mutaxassislari va olimlari tomonidan boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar jarayonini zamon talablariga mos holda takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda qo‘llaniladigan vositalarni jismoniy sifatlarga, harakat texnikasini rivojlantirishga mos tarzda qo‘llash usullarini takomillashtirish va amaliyotga tadbiq etish hozirda malakali murabbiylar va soha mutaxassislari oldidagi dolzarb masala hisoblanadi.

Yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini tarbiyalashga quyidagi yetakchi mutaxassis, olimlar R.M.Matkarimov, K.F.Bayazitov, A.Z.Xodjaev, A.Abdullayev, Sh.X.Xonkeldiyev, O.J.Dadaboev, SH.A.Abdullayev., F.A.Kerimov, R.S Salomov, S.S. Tojibayev, M.A.Tojiyev, T.S.Usmonxo‘jayev, D.N. Raxmatova, J.M. Ishtayev, A.A.Primbetov va boshqalar o‘zlarining ilmiy, nazariy va amaliy ishlarida bayon qilganlar.

9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishga doir ilmiy izlanishlar olib borilgan olimlar B.I.Tarakanov, Yu.A.Shaxmuradov, N.V.Vorobyeva, N.Yu.Nerobeev, A.H.Astaxova, Ye.D.Boyko va boshqalar tomonidan erkin kurashchi qizlarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash va maxsus jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga tegishli ilmiy ishlar olib borib, nazariy ma’lumotlar hamda amaliy tavsiyalari bayon etilgan.

Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda mashg‘ulot yuklamalarini nazorat qilishni o‘rganish orqali amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari. 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning funksional holatini (pulsametriya) o‘rganish;

9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda qo‘llaniladigan yuklamalar hajmi va shiddatini aniqlash;

9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlanish ko‘rsatkichlarini aniqlash;

Tadqiqotning tashkil qilish uslublari. ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, anketa so‘rovi, pedagogik testlash, pulsametriya, matematik statistika usullaridan foydalaniladi.

Tadqiqot ishi boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichi yosh erkin kurashchi qizlar 9 oydan ortiq vaqt davomidagi mashg‘ulot jarayonida olib borildi. Qoraqolpog‘iston Respublikasi Nukus shaharida tajriba guruhi, 20 nafar, nazorat guruhida 20 nafar, 1-sonli va 2-sonli sport maktablarida shug‘ullanuvchi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlar mashg‘ulotlarida umumiy jismoniy tayyorgarligini (tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik va egiluvchanlikni) rivojlantirishda qo‘llanilgan yuklamalarni sportchilar mashg‘uloti mikrosikllarda optimal holatda qo‘llash uchun olib borilgan. Tadqiqotni tashkil etishda asosiy e’tibor tajriba va nazorat guruhidagi sportchilarning tinch holatdagi va yuklamadan keyingi yurak qisqarishining ishchi o‘sish sonini hamda maksimal yurak qisqarish sonini aniqlab olishga qaratildi. Olingan natijlar asosida umumiy o‘rtacha (tinch holatdagi va yuklamadan keyingi yurak qisqarishining ishchi o‘sish sonini hamda maksimal yurak qisqarish) soni belgilab olindi.

Sog‘lom odamlarda yurak urish tezligining normal qiymatlari quyidagicha. Ushbu ko‘rsatkichlar yoshga bog‘liq.

Odatda, odamda yurak urish tezligining quyidagi ko‘rsatkichlari mavjud bo‘lib, ular daqiqada urishi bilan o‘lchanadi:

6 yoshgacha bo‘lgan bolalarda - 100;

18 yoshgacha - 70 dan 90 gacha;

18 yoshdan oshgan kattalarda - 60 dan 70 gacha;

30 yoshdan keyin - 60 dan 85 gacha.

Tajriba guruhidagi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning mashg‘ulot yuklamalarining hajim-shiddatini belgilab olishga qaratilgan formulaning namunasi quyidagicha keltirilgan.

$YUQCH_{tinch}$ – 72

$YUQCH_{max}$ – 220

$YUQCH_{zahira} = YUQCH_{max} – YUQCH_{tinch}$ (220 – 72 = 148)

$YUQCH_{zahira}$ = 100 %

$YUQCH_{ishchi\ o'sish}$ – 168 ta (mashg‘ulot jarayonida jismoniy yuklamadan (60 m.ga yugurish)so‘ng).

$YUQCH_{nisbiy\ o'sish} = YUQCH_{ishchi\ o'sish} – YUQCH_{tinch}$ (168 – 72 = 96)

$YUQCH_{nisbiy\ o'sish}$ = necha foizga puls ozgargani.

96 = ? % $\% = \frac{96\ x\ 100}{148}$ = 65 %

Mashqlar	**Qo‘llash uslubi**	**Mashq davomiyligi**	**Takrorlash soni**	**YuQS zarba/ daq**	**Tiklanish vaqti**
60 metr masofaga yugurish (sherigi 55 metr masofaga yuguradi)	Ushbu mashq, musobaqa uslubida, yillik mashg‘ulotning tayyorgarlik davrida, mashg‘ulotining tayyorlov qismida, tezkorlik sifatini rivojlantirish uchun umumiy jismoniy tayyorgarlik vositasi sifatida qo‘llaniladi. Keltirilgan mashqlarni kuchda yarashalilik tamoyili asosida (birinchi urunishda 60 m.ga, 50 m.ga, 40 m.ga, 30 m.ga yuguriladi) qo‘llaniladi.	9-10 soniya	3-4 marta	160-170	2-2.5 daq

Yuqoridagi keltirilgan formula asosida mashg‘ulotlar mikrosiklida beriladigan yuklamalarni uch kunlik mashg‘ulotlarga to‘lqinsimon usulda oshirib borildi. Unga ko‘ra dushanba kungi ***o‘rta yuklama*** barqarorlashtiruvchi bo‘lib, ***40-60 %*** gacha, chorshanba kungi ***katta yuklama*** o‘stiruvchi yuklama bo‘lib, ***80-100 %*** gacha, juma kungi ***sezilarli yuklama*** o‘stiruvchi bo‘lib, ***70-80 %*** gacha qilib belgilangan. Shu bilan bir qatorda har bir mashg‘ulotda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish uchun qo‘llaniladigan har bir mashqlarni hajim shiddatini belgilab olishga erishildi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Tadqiqot yakunidagi Qoraqolpog‘iston Respublikasi Nukus shaharidagi 1 va 2-sonli sport maktablarida o‘tkazilgan pedagogik tajriba natijalariga ko‘ra, nazorat guruhidagi sportchilar 60 m. masofaga yugurish sinov natijasi bo‘yicha 5.7 %.ga, tajriba guruhidagi erkin kurashchi qizlarda ushbu ko‘rsatkichlar 14.8 %.ga aniqlandi. Quyida barcha ko‘rsatkichlar 1-jadvalda keltirilgan (1-jadvalga qarang).

(1-jadval)

Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligining tadqiqot boshi va yakunidagi natijalari

№	Sinovlar	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		TB	TO	O‘sish %	TB	TO	O‘sish %
1	60 m yugurish (soniya)	10.57	9.96	5.7 %	10.80	9.20	14.8 %
2	3x10 mokisimon yugurish (soniya)	8.53	8.15	4.4 %	8.74	7.79	10.8 %
3	Turnikda tortilish (marta)	3.34	5.38	61 %	2.92	6.94	137.6 %
4	1000 metr masofaga yugurish (daq. soniya)	5.41	4.58	21.6 %	5.70	4.04	29.1 %
5	Gimnastika orindigidan oyoq tizzalarni bukmay oldinga egilish (oyoq ostidan pastga (sm) hisoblanadi)	5.63	9.5	68.7%	5.09	11.09	117.8 %

Eslatma: Ushbu jadvalda **NG**- nazorat guruhi, **TG**-tajriba guruhining **TB**-tadqiqot boshi, **TO**-tadqiqot oxiridagi natijalari bayon etilgan.

Xulosa. Yuqoridagi keltirilgandan xulosa sifatida boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi 9-12 yoshli erkin kurashchi qizlarga beriladigan mashg‘ulot yuklamalarini tizimli oshirib borish, umum pedagogik va maxsus prinsiplarga tayangan holda mashg‘ulot o‘tkazish kabilarga alohida e’tibor qaratish lozim. Hozirda sport murabbiylari sport mashg‘ulotlaridagi yuklamani Polar time H-10 uskunasida nazorat qilishayotgan bo‘lishsada, ko‘pgina murabbiylarda bunday imkoniyat yo‘qligi sabab ham yuklamalarni sportchi yurak urushini minutlik soniga qarab necha foiz ekanligini belgilab olishi qiyin bo‘lmoqda. Ushbu muammolarni hal erishda murabbiylar yuqorida keltirilgan formula hamda undan foydalanish uslubini o‘rganishi samarali hisoblanadi. Shundagina sportchilarning yoshlikdan jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiluvchi mashg‘ulot mikrosikllarini optimal varianti yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Arabboyev Q.T. // Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi (Sport mashg‘ulotlarining nazariy asoslari) Darslik // “O‘ZKITOBSAVDO-NASHRIYOT” NMIU, Toshkent – 2023, 312 bet.

2. Жиянов О.М. Бошланғич тайёргарлик босқичда ёш қўл жангчиларнинг ўқув машғулотларини режалаштириш// Fan – sportga №4/2023. B-50-52.

3. Жарылкапов, У. Б. (2023). КУРАШЧИЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ВА ТАКТИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. Fan-Sportga, (2), 110-111.

4. Жарылкапов, У. Б., & Жолдасов, А. (2022). ТАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БОРЦОВ ЖЕНЩИН. In Развитие отраслей АПК на основе формирования эффективного механизма хозяйствования (pp. 532-534).

5. Jarilkapov, U. B. (2024). 18-20 YOSHLI MALAKALI ERKIN KURASHCHILARNING UMUM VA MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIKLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI. Журнал «Вестник физической культуры и спорта» Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, 1(2), 47-57.

6. Жарылкапов, У. Б. (2023). методы повышеные силовой подготовки борцов вольного стиля средстваами тяжелой атлетики. Журнал «Вестник физической культуры и спорта» Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, 1(1), 226-226.

OLIY TA’LIM MUASSASASI PEDAGOGLARINING GENDER TENGLIGINI TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI.

G.Roziqova
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasasi pedagoglarining gender tengligini ta’lim jarayonida takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Oliy ta’lim muassasalari pedagoglari o‘rtasidagi gender tengligi ta’limning sifatini oshirish, jamiyatda tenglikni ta’minlash va gender asosidagi kamsitishni kamaytirishda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlari: Oliy ta'lim, pedagoglar, gender tengligi, ta'lim jarayon, pedagogik malaka jamiyatda tenglik, ayol va erkaklartengligi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida gender tengligi masalasi ta'lim tizimlarida dolzarb mavzulardan biriga aylangan. Oliy ta'lim muassasalarida gender tengligini ta'minlash nafaqat jamiyatdagi ijtimoiy adolatni kuchaytirish, balki ta'lim sifatini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Pedagoglar o‘quv jarayonida nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantiruvchi shaxslar sifatida katta ahamiyatga ega. Shuning uchun, oliy ta'lim muassasalarida gender tengligini ta'minlash pedagoglarning o‘zaro munosabatlari, pedagogik yondashuvlari va talabalarga bo‘lgan munosabatlarida qanday namoyon bo‘lishi lozimligi kabi masalalar jiddiy e'tiborni talab qiladi. Oliy ta’lim muassasasi pedagoglarining gender tengligini ta’lim jarayonida takomillashtirish, jamiyatda gender tengligini rivojlantirish va pedagogik faoliyatda ayollar va erkaklar o‘rtasidagi teng imkoniyatlarni yaratish maqsadida amalga oshiriladigan jarayonni anglatadi.

Gender xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi nafaqat shaxsiy va oilaviy darajadagi, balki jamiyatdagi munosabatlarni belgilovchi hamda ular tomonidan belgilanuvchi ijtimoiy model bo‘lib, xotin-qizlar va erkaklarning ijtimoiy rollariga muvofiq bajarishlarini ham nazorat qiladi. Mamlakatimiz Konstitutsiyasining 18-moddasida xotin-qizlarning barcha sohalarda erkaklar bilan teng huquqli ekanliklari e’tirof etilib, oxirgi yillarda xotin-qizlarning bandligi va gender tenglik masalalalari huquqiy jihatdan asoslanganini ko‘rsatadi. Ta’lim jarayonida gender yondashuvni qo‘llash o‘g‘il va qiz bolalarni kelib chiqishidan qat’i nazar, ijtimoiy vazifalarini to‘g‘ri anglaydigan, jinslarning farqiga oid eski qarashlardan xoli o‘ziga xos shaxs sifatida tarbiyalash va rivojlantirishga katta yordam beradi. Gender psixologiyasining ilmiy o‘rganilishi xotin-qizlar ijtimoiy faolligining oshishi munosabati bilan aynan shu masalaga, ya’ni professional karyera sohasida xotin-qizlarning o‘ziga xos o‘rni va bu yo‘lda ular duch keladigan qiyinchiliklar, to‘siqlarning psixologik tabiatini o‘rganish, ularning boshqaruv faoliyatiga kirishib ketishlari va o‘zlarini namoyon eta olish qobiliyatlariga aloqador bo‘lgan ilmiy farazlarning isbotini ta’minladi.

R.Kenter (olima ayol) “Erkaklar va ayollarning tashkilotdagi o‘rni” (“Men and women of the corporation”) nomli kitobida xotin-qizlarning ishlab chiqarishda, mehnat jamoasida o‘zini

qanday tutishi va boshqaruv sohasiga intilishi ushbu jamoaning tarkibiga bog‘liq bo‘ladi, deb ta’kidlab, tashkilotlarda faoliyat yuritadigan ayollarning ikki guruhini farqlaydi:

Darhaqiqat, mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy sohalarida ayollarning rolini oshirishga qaratilgan islohotlar jadallik bilan amalga oshirib borilmoqda. Keyingi vaqtlarda davlat boshqaruv organlariga ayol rahbarlarni tayinlash, oliy ta’lim muassasalariga ayol kishini rektor qilish, ayol vazirlar va vazir o‘rinbosarlari, ayol elchilar bo‘lishi kabi tashabbuslar ilgari surilmoqda. Albatta, bunday tashabbuslar tahsinga sazovor va biz bularni qo‘llab-quvvatlaymiz. Ammo masalaning boshqa tomonini ham e’tiborga olish zarur.

Boshqaruv va ijtimoiy-siyosiy sohalarda shundayin ham kam sonli bo‘lgan xotin-qizlarning professional bilim va tajribalarini hisobga olmay, ularning malakasini oshirmay lavozimga tayinlash kabi salbiy holatlar yuz berishining oldini olish, ya’ni xalq tilida aytganda, “qosh qo‘yamiz deb, ko‘z chiqarmaslik” kerak. Ayolni o‘qitish butun jamiyatni, millatni o‘qitish bilan barobar ekani hammamizga ma’lum. Shundan kelib chiqqan holda, oxirgi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlardan biri bu umumiy ta’limdan tashqari oliy ta’limda ham ayol-qizlar ulushini oshirish, kasbga tayyorlash va ularning nafaqat oiladagi, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorligini oshirish masalalari yig‘ilishlar kun tartibida, shu bilan birga, prezidentimizning qator farmon va qarorlarida o‘z aksini topmoqda.

Aytib o‘tish joizki, bugungi kunda gender tengligi masalalari jahon miqyosida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida gender tengligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar rivojlanib bormoqda. Har qanday jamiyatda xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi tenglikni ta’minlash nafaqat ijtimoiy adolat, balki iqtisodiy va siyosiy rivojlanish uchun ham muhimdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1.Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. https://lex.uz/docs/5320582

2.Gender munosabatlari nazariyasi va amaliyotiga kirish. Maqolalar to‘plami – Toshkent, 2007.

3.Muraveva N.M. O‘zbekiston Xotin-qizlari ijtimoiy maqomini yuksaltirish. – Toshkent

4.Yusupova S.P. Xotin-qizlar gender-menejment muammolari //Oilaning dolzarb muammolari: ustuvor vazifalar va rivojlanish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. – Toshknet, 2008.

5. O.R.Shamiyeva (“Rahbar ayollar shaxsining ijtimoiy psixologik xususiyatlari). (Xalq ta’limi misolida). Avtr. “Ijtimoiy psixologiya va etnologiya”. – Toshkent, 2000.

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA PRAGMADIDAKTIKANING ZAMONAVIY YO’NALISHLARI

Yeshanov Marat Urazaliyevich

Tayanch doktorant O‘zbekiston

davlat jahon tillari universiteti

maratefl5@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishda (ELT) pragmadidaktika, pragmatik ta’lim evolyutsiyasi, mahalliy me’yorlardan talabalarni samarali madaniyatlararo muloqotchi sifatida tayyorlashning istiqbolli yo’nalishlari muhokama etiladi. Shuningdek, implisit usullarga nisbatan eksplisit ta’limning samaradorligi ta’kidlanadi, pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda topshiriqqa asoslangan til ta’limining (TBLT) roli muhokama qilinadi, ta’limni takomillashtirishda texnologiyadan, shu jumladan telehamkorlik va immersiv muhitlardan foydalanishga urg’u berilgan. Maqolada global muloqot uchun kontekstga nisbatan sezgir, moslashuvchan pragmatik ko‘nikmalarni egallash zarurligi ta’kidlanadi va EIL (ingliz tili xalqaro

til sifatida) talabalarining ehtiyojlarini bajarish uchun kelajakda ushbu usullarni turli xil ta’lim va madaniy kontekstlarda integratsiya qilish bo‘yicha tadqiqotlarni o‘tkazish tavsiya etiladi.

Kalit so’zlar: *Ingliz tili xalqaro til sifatida, pragmatik kompetensiya, ta’lim, madaniyatlararo muloqot, tilni muammoli o‘qitish, texnologiya, eksplisit ta’lim, metod, ikkinchi va xorijiy til pragmatikasi, motivatsiya.*

Ingliz tilining xalqaro til sifatida (EIL) paydo bo‘lishi ingliz tilini o‘qitishda (ELT) pragmatik kompetensiyani o‘qitishga bo‘lgan yondashuvlarni qayta shakllantirdi. Tarixiy jihatdan ta’lim o‘quvchilarni mahalliy me’yorlarga moslashtirishga qaratilgan. Biroq, bugungi kunda e’tibor talabalarni turli xil kontekstlarda va suhbatdoshlar orasida ingliz tilidan to‘g‘ri foydalanadigan samarali madaniyatlararo muloqot sohibi bo‘lishga tayyorlashga qaratilgan. Mazkur yo’nalish pragmatikani dinamik, kontekstga aloqador soha sifatida kengroq tushunishni aks ettiradi. Ushbu maqolada pragmatik ta’lim evolyutsiyasi, tilni muammoli o‘qitish (TBLT) kabi so‘nggi tendensiyalar va ikkinchi til va xorijiy til pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda texnologik takomillashtirilgan ta’limning roli muhokama etiladi.

Pragmadidaktika ya’ni pragmatik ta’limga zamonaviy yondashuvlarni o‘rganish uchun maqolada ikkinchi va xorijiy til pragmatikasida fundamental va zamonaviy tadqiqotlarning natijalari sintez usuli bilan tahlil qilindi.

Asosiy manbalarga empirik tadqiqotlar, meta-tahlillar va so‘nggi nazariy ishlanmalar kiritilgan. Sharhda eksplitsit va implitsit o’qitish usullaridagi dastlabki ishlar, TBLTdagi so‘nggi yutuqlar va texnologiyaga asoslangan usullar ta’kidlangan.

Vazifalarga yo’naltirilgan til ta’limi (Task-based Language Teaching)

Dastlabki tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pragmatik kompetensiya maqsadli tilda muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun o‘rgatiladi va zarurdir [4]. Meta-pragmatik tushuntirishlar va natijaga undovchi vazifalarni o‘z ichiga olgan eksplitsit ko‘rsatma, odatda, implitsit ko‘rsatmalarga qaraganda samaraliroq ekanligi aniqlangan [1, 2]. Biroq, talabalarni pragmatik xususiyatlarni payqashga yo‘naltirish uchun ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan implitsit usullar ham o’z salohiyatini ko‘rsatadi. Mazkur xulosalar pragmatik ta’lim metodologiyasining takomillashuviga zamin yaratdi.

So‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlarda autentik auditoriya ssenariylarida pragmatik kompetensiyani shakllantirishda muhim yondashuv sifatida TBLT ta’kidlangan [6]. Maqsadga yo‘naltirilgan va mazmunli faoliyat sifatida belgilangan vazifalar tildan foydalanish va hamkorlikdagi muloqotga yordam beradi. Misol uchun, Alcón topshiriqlar bilan qo‘llab-quvvatlanadigan til ta’limi (TSLT) ispan ESL o‘quvchilarining elektron pochta aloqasida so‘rovlarni yumshatish vositalaridan foydalanishni yaxshilaganini ko‘rsatdi [2]. Aniq ta’lim topshiriq asosida hamkorlikdagi faoliyat bilan birgalikda o‘quvchilarning pragmatik xabardorligi va kompetentligini shakllantirdi.

Texnologik jihatdan takomillashtirilgan o‘qitish usuli

Texnologiya o‘quvchilarga haqiqiy, auditoriyadan tashqari kommunikativ kontekstlar bilan shug‘ullanish imkoniyatini yaratadi. Telehamkorlik loyihalari, masalan, Skype kabi vositalar orqali global ingliz tilida so‘zlashuvchilar bilan o‘zaro aloqani ta’minlaydi [3]. Elektron pochtaga asoslangan faoliyat kabi haqiqiy vazifalar ham samarali ekanligini isbotladi. Ikeda esa o‘quvchilarning xushmuomalalik strategiyalaridan foydalanishni yaxshilash uchun elektron pochta va rolli o‘yin topshiriqlaridan foydalangan. Sintetik immersiv muhitlar va mobil joyga asoslangan o‘yinlar kabi rivojlanayotgan texnologiyalar geymifikatsiyalangan va interaktiv tajribalar orqali pragmatik o‘rganishni yanada yaxshilaydi [5]. Ushbu vositalar o‘quvchilarning turli xil kommunikativ kontekstlarga ta’sirini kengaytiradi, motivatsiya va jalb qilishni rivojlantiradi.

Mavzu doirasida o’rganilgan natijalar xorijiy tilda pragmatik ta’limning an’anaviy mahalliy o‘xshashlik paradigmalaridan EILga yo‘naltirilgan madaniyatlararo yondashuvga sohadagi

evolyutsion yo'nalishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Aniq ko'rsatmalar bilan beriladigan (eksplisit) ta'lim, ayniqsa, autentik tildan foydalanishni aks ettiruvchi hamkorlikdagi, vazifalarga asoslangan usullar bilan birlashtirilganda samarali hisoblanadi. Texnologiya bilan takomillashtirilgan vositalar o'quv imkoniyatlarini kengaytiradi, immersiv, geymifikatsiyalangan va kontekstga sezgir muhitni ta'minlaydi. Pedagogik izlanishlar o'quvchilarni global muloqot uchun zarur bo'lgan moslashuvchan, kontekstdan xabardor bo'lgan pragmatik ko'nikmalar bilan ta'minlashning muhimligini ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerak, xorijiy tilda pragmatik ta'limga zamonaviy yondoshuvlar moslashuvchanlik, madaniyatlararo kompetensiya va kontekstga sezgirlikni oshiradi. Eksplisit ta'limdagi yutuqlar, TBLT va texnologiyaga asoslangan vositalar birgalikda ushbu paradigmaning o'zgarishini qo'llab-quvvatlaydi.

Kelgusi tadqiqotlar pragmatik ta'limning EIL o'rganuvchilari va talabalarining dinamik ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydigan turli madaniy va ta'lim sharoitlarida ushbu metodikalarning o'zaro ta'sirini o'rganishga e'tibor qaratishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alcón-Soler, E. (2005). Does instruction work for learning pragmatics in an EFL context? *System, 33*(3), 417-435.

2. Alcón-Soler, E. (2018). Effects of task-supported language teaching on learners' use and knowledge of email request mitigators. In N. Taguchi & Y. Kim (Eds.), *Task-based approaches to teaching and assessing pragmatics* (pp. 56-81). John Benjamins.

3. González-Lloret, M. (2018). Pragmatics in technology-mediated contexts. In A. Sánchez Hernández & A. Herraiz Martínez (Eds.), *Learning second language pragmatics beyond traditional contexts* (pp. 17-48). Peter Lang.

4. Kasper, G., & Rose, K. (1999). Pragmatics and SLA. *Annual Review of Applied Linguistics, 19,* 81-104.

5. Sykes, J. (2017). Technologies for teaching and learning intercultural competence and interlanguage pragmatics. In C. Chapelle & S. Shannon (Eds.), *The handbook of technology and second language teaching and learning* (pp. 118-133). John Wiley & Sons.

6. Taguchi, N., & Kim, Y. (2018). Overview. In N. Taguchi & Y. Kim (Eds.), *Task-based approaches to teaching and assessing pragmatics* (pp. 1–2). John Benjamins.

TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jo'rayev Qo'ldoshjon Ismatillo o'g'li
Buxoro davlat pedagogika instituti
Raqamli ta'lim texnologiyalari markazi boshlig'i
Jurayev@buxdpi.uz

Annotatsiya. Bugungi raqamli jamiyatda axborot xavfsizligi muammosi dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar, xususan talabalar internet texnologiyalaridan faol foydalanuvchi qatlam sifatida bu boradagi tahdidlar va xavflarga nisbatan ayniqsa zaifdir. Shu sababli, ularning axborot xavfsizligi bo'yicha bilim, ko'nikma va eng muhimi — psixologik tayyorgarligini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: axborot , axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik, psixologik xususiyatlar, ijtimoiy ong, ommaviy axborot.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularning ongini axborot xurujlariga nisbatan barqaror va mustahkam immunitet bilan shakllantirish dolzarb masalaga aylangan. Talabalar orasida axborot xavfsizligini ta’minlash, ayniqsa, psixologik jihatdan mustahkamlash bugungi kunda nafaqat shaxsiy xavfsizlik, balki mamlakatning umumiy axborot makonidagi barqarorligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek[1], “tez o‘zgarayotgan dunyo yoshlar uchun yangi imkoniyatlar ochayotgani bilan birga, ilgari kuzatilmagan turli xavf-xatarlar bilan ham yuzma-yuz qilmoqda”. Bu xavf-xatarlar, ayniqsa, axborot muhitining psixologik ta’siri orqali sezilarli darajada kuchaymoqda. Bunday holatda talaba-yoshlarning ongini maqsadli shakllantirish, ularni zararli va yolg‘on axborotdan himoya qilishda psixologik tayyorgarlik asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda respublikada 600 mingdan ortiq talaba faoliyat yuritmoqda. Internet tarmog‘i esa, bir tomondan, axborotga tezkor va erkin kirishni ta’minlayotgan bo‘lsa, boshqa tomondan, u orqali tarqalayotgan pornografiya, jinoyatchilik, axloqsizlik va buzg‘unchilik g‘oyalarini targ‘ib qiluvchi kontentlar yosh avlodning psixologik holatiga jiddiy tahdid solmoqda. Milliy domen makonida aniqlangan yuzlab noqonuniy veb-saytlar va minglab qonunbuzarlik holatlari shundan dalolat beradi[2]. Bunday sharoitda talabalarning axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash va undan to‘g‘ri foydalanish malakalarini shakllantirish zaruratga aylangan.

Talabalarda axborot xavfsizligini rivojlantirish faqat texnik bilimlar bilan cheklanmaydi. Bu jarayonda shaxsning psixologik holati, xatti-harakatlari, axborotni qabul qilish va tahlil qilish qobiliyati, shuningdek, internetdagi turli manipulyatsiyalarga nisbatan qarshilik ko‘rsatish darajasi muhim rol o‘ynaydi. Yoshlarning psixologik xususiyatlari — hissiyotlarga beriluvchanlik, ijtimoiy tasdiqqa intilish, yangilikka qiziqish, xavfga e’tiborsizlik — ularni firibgarlik va kibertahdidlar oldida himoyasiz holga keltiradi[5].

Psixologik jihatdan qaralganda, talaba axborot xavfsizligini idrok etish uchun avvalo xavfni anglay olishi kerak. Ammo ko‘p hollarda talabalar kiberxavflarni real hayotdagi xavf sifatida qabul qilmaydi. Bu esa profilaktik choralarga befarqlik bilan qarashga olib keladi. Shu sababli, ularda xavfni to‘g‘ri anglash, mas’uliyatli onlayn xatti-harakatlarni shakllantirish va o‘zini himoya qilishga bo‘lgan ehtiyojni uyg‘otish zarur.

Axborot xavfsizligi bo‘yicha psixologik tayyorgarlikni shakllantirishda targ‘ibot va ta’lim muhim rol o‘ynaydi. Treninglar, interaktiv mashg‘ulotlar, real hayotdagi kiberjinoyatlar misollarini tahlil qilish orqali talabalarni emotsional va aqliy jihatdan tayyorlash mumkin[3]. Bundan tashqari, talabalarda axborotga nisbatan tanqidiy yondashuv, ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ko‘nikmalari, shuningdek, kiberetikaga amal qilish madaniyatini shakllantirish zarur. Shuningdek, talabalar o‘rtasida kibersog‘lomlikni mustahkamlash ham muhim psixologik omildir. Bu, asosan, raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi me’yorni saqlash, internetdan ortiqcha foydalanishdan saqlanish, ruhiy salomatlikni asrashni o‘z ichiga oladi. Chunki kiberxavfsizlik nafaqat texnik, balki ruhiy barqarorlikni ham talab qiladi.

Talabalarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlash, ularning ijtimoiy ongini mustahkamlash, ruhiy barqarorligini oshirish, va shaxsiy fikr doirasida erkin va mas’uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Psixologik xavfsizlik – bu shaxsning tashqi axborot bosimlari va manipulyativ texnologiyalar oldida o‘zini himoya qila olishi, salbiy oqibatlarni oldindan anglay olishi va axborotdan foydalanganda ruhiy holatini saqlab qolish qobiliyatidir[4].

Bunda talabalarda quyidagi psixologik jihatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi: vatanparvarlik va milliy qadriyatlarga sodiqlik, axloqiy-psixologik barqarorlik, sog‘lom turmush tarziga intilish, internetga nisbatan tanqidiy munosabat, axborot iste’moli madaniyatini shakllantirish va o‘z fikrini asosli tarzda ifodalash ko‘nikmalari. Shuningdek, talabalarga axborot sohasidagi huquqiy normalar, axborot xavfsizligi siyosati va global xavf-xatarlar haqida tizimli bilimlar berilishi lozim.

Psixologik nuqtai nazardan, axborot tahdidlariga qarshi immunitet shakllantirish jarayoni oilaviy tarbiya, ta’lim muassasalari, jamoatchilik tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari o‘rtasidagi hamkorlikni talab etadi. Chunki shaxsning axborot muhitidagi barqarorligi – uning individual qarorlar qabul qilish, psixologik bosimlarga bardosh bera olish va salbiy ta’sirlardan mustaqil ravishda chiqish qobiliyatiga bog‘liq[2].

Shu nuqtai nazardan, axborot xavfsizligini psixologik jihatdan ta’minlash, talabalar shaxsiy rivoji va jamiyatning ma’naviy barqarorligini saqlashda strategik vazifa sifatida e’tirof etilishi lozim. Talaba shaxsida ongli tanlov, mas’uliyatli iste’mol, fikrlar xilma-xilligiga nisbatan tolerantlik, soxta axborotni tanib olish qobiliyati va ijtimoiy tarmoqlardagi xulq-atvor madaniyatini rivojlantirish orqali axborot xavfsizligining psixologik poydevorini mustahkamlash mumkin. Talabalar orasida axborot xavfsizligini rivojlantirishda psixologik yondashuv alohida o‘rin tutadi. Har bir talaba o‘zining axborot maydonidagi xatti-harakatlariga ongli ravishda yondashishi, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish zarurligini anglab yetishi lozim. Buning uchun esa ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar va psixologlar hamkorlikda harakat qilishlari muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Sh. M. Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovoligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 24-bet. Toshkent- ―O‘zbekiston- 2017

B.Umarov. Shaxs axborot-psixologik xavfsizligining psixologik imkoniyatlari. The light of islam, 4-son 2019 yil. 4-bet

Abdurazzoqov. N.K. ―O‘smirlarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari‖- Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences- 2021.15-iyun. 433.bet.

Акимова М.К., К.М.Гуревич. Психологическая диагностика. –Москва, 2005;

Abdurasulov R., Qarshibo yeva G., Ibaydullayeva U. Psixologik maslahat. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. –Toshkent: BAYOZ, 2017. –B.168.

OLIY TA’LIMDA ILM-FANNI YANADA RIVOJLANTISHI - TALABALAR MUSTAQIL DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISH ASOSI

Umirova Navruza Mamasoliyevna
Sh.Rashidov nomidagi SamDU
doktoranti

Annotasiya: Ushbu maqolada talabalar dunyoqarashi kengaytirishda oliy ta’lim tizimida ilm-fanni rivojlantirish asosiy vazifa ekanligini asoslab beriladi. Shuningdek ilmfanni rivojlantirish ustivor masala ekanligi va bugungi kunda oliy ta’lim oldida talabalar ilmiy va mustaqil dunyoqarashini kengaytirish dolzarb masala kenaligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, ilm-fan taraqqiyoti, xorijiy tajribalar, o‘quv dasturlar, mustaqil dunyoqarsh, ta’lim olish madaniyati, o‘quv jarayon, amaliyot.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish yo‘lida jamiyatdagi barcha sohalarnitubdan bozor iqtisodiyotiga moslashtirish, har bir sohadagi yangi texnologiyalarni xorijdan jalb qilishga keng ahamiyat qaratilmoqda va bunga erishilmoqda.Shu jumladan ta’lim tizimida ham juda ulkan o‘zgarishlar qilinmoqda. Mavjud muammolar izlanmoqda va yechim topmoqda.

Birinchi navbatda, sifatli ta’lim berishni ta’minlash maqsadida ta’lim tashkilotlari moddiy texnik bazasini yangilash va eng so‘nggi modeldagi texnik vositalar va texnologiyalardan foydalanish masalasi hal qilinmoqda. Chunki so‘nggi texnik vositalar talabalar ilm olishini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Masalan ma’ruzalarda yirik monitorlardan foydalanish, internetdan bemalol ta’lim jarayonida foydalana olishi va talabalarga online platformalarda faol bo‘lishini ta’minlash zamonaviy ta’lim olishini asosi hisoblanadi. Shuning uchun ta’lim

tashkilotlari wi-fi tarmoqlaridan keng foydalanish katta va kichik monitorlardan dars jarayonida foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etish va onlayn platformada ularni nazorat qilish tashkil qilinmoqda. Buning asosida ta'lim sifatini oshirish va ta'lim da so‘nggi texnologiyalardan foydalanishni ta'minlanganligi yotadi.

Ikknichida, ilm-fanni rivojlantirish barch ko‘zlangan maqsadlarga erishishni ta'minlaydi. Buning uchun talabalr va ta'lim beruvchilarni ilm bilan shg'ullanishi uchun keng imkoniyatlarni yaratilishidir. Bunga axborot resurs markazlarini zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganligi, xorijiy adabiyotlarni mavjudligi va xorij davlatlarida tajriba almashish maqsadida ilm bilan shug'ullanuvchi xodimlar va talabalarni kurslarga va stajirovkalarga yuborish. Shuningdek o‘quv qo‘llanmalar va darsliklar tayyorlashda milliy va xorijiy tajribalarga asoslanib foydalanuvchilarga yetkazish. Bunda foydalanuvchularga xorijiy tajribalarga asoslangan so‘ngi ma'lumotlarni yetkazish va adabiyotlar xilma-xilligini ta'minlashga erishiladi. Natijada adabiyotlar tanqisligi muammosi yechiladi. Shuningdek adabiyotlarni elektron va qog'oz variantlaridan bemalol foydalanish imkoni yaratiladi va ilm-fan rivojidagiyana bir muammo yechimi topiladi.

Uchinchidan, oliy ta'lim tizimida xorijiy o‘quv dasturlarni o‘quv jarayoniga jalb qilish va milliy o‘quv dasturlar bilan uyg'unlashtirib dars jarayonini zamonaviy talablarga javob beradigan darajaga yetkazishni taminlashdir. Bizga ma'lumki, oliy ta'limda xorijiy tajribalar va o‘quv dasturdan foylanish ham ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. O‘quv jarayoninizamnaviy talablarga moslashtiradi va kasbga tayyorlashda zamonaviy yondashuvni ta'minlaydi.

Yuqoridagilarni barchasi talabalarni oliy ta'limda mustaqil dunyoqarashini kengaytirishga asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki ilm-fan bilan shg'ullanishu uchun zamonaviy texnologiyalar va vositalardan foydalanish, tajriba almashish va yangicha yondashuvli o‘quv dasturlari asosida ta'li olish talaba yoshlarni zamonaviy bilim va tajribaga ega bo‘lgan kadrlarni yetishib chiqishiga xizmat qiladi. Shuningdek ta'lim olish jarayonidagi muammolar yechimini topa boshlaydi va xorijiy mamlakatlardagidek darajaga ko‘tariladi. Oliy ta'lim tizimida xalqarolashuv va o‘qitish usullari so‘nggi modellar bilan ta'minlanib boradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, oliy ta'lim tizimida ilm-fanni rivojlantirish allamalrimizga munosib bo‘lishni, xorijiy tengdoshlari bilan bemalol fikr almasha olishni va zamonaviy kasblarni egallashni taqozo qiladi. Chunki zamonaviy ta'lim yangi kashfiyotlarni va yangi taraqqiyotlar pog'onalarini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘taramiz. – I. – T.: O‘zbekiston , 2017. – 592 b.2. Nagmetova N.M.Thoretical aspects of the formation of students'worldview in the process of training in higher education.

2. Sattorov V.N (2023). Umumiy pedagogika fani taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlari. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES,3, (2023)

3.To‘raqulov O.X. O‘qitishda innovasion usullardan foydalanish// Kasb hunar ta'limi, 2005, 6-son.

ИЛМ - ХАЁТНИ АНГЛАШ ВОСИТАСИ

С.С.Авезов,
“Мактабгача таьлим”кафедраси
профессори, филология фанлари номзоди

Аннотация Мақолада инсон ҳаётида илмнинг роли, ўрни ва аҳамияти кўрсатилган илм орқали умрбоқеликка эришган олим ва донишмантларнинг номлари улуғланган. Олий таьлим тизимидаги салмоқли ишлар эьтироф этилган.

Калит сўзлар: Илм, билим, олий таьлим, тизим, модернизация, қонун.

ИЛМ-оламни англашдир. Олам ва ҳаёт тушунчасини билиш ва ҳис қилиш илм воситаси орқали юзага келади. Луғатимизда “илм” ва “билим” сўзлари мавжуд. Бу икки сўз луғавий маъно жиҳатидан бир маъно англатса-да, маъно нозиклиги билан фарқланади.

Луғатимизда: ”Билим-обектив борлиқ ҳақидаги ёки муайян соҳаларга оид илмий, амалий маълумотлар,тушунчалар мажмуи”.”Илм-кишининг ўқиш, ўрганиш ва ҳаётий тажриба орқасида орттирилган билими, маълумот, дониш”(ЎЗТИЛ).Аён бўлаяптики, билим назарий тушунча, илм эса амал- хатти-ҳаракат билан боғлиқ маънога эга. Шунинг учун ҳам Ҳадиси Шарифда ҳам:”Бешикдан қабргача илм(билим эмас) изла” – дейилган. Илмли инсонни нафақат сўзидан, хатти-ҳаракатидан, ройишидан ва аъмолидан ҳам англаш мумкин.Билимли одам англаган маълумот ва тушунчасига ҳар доим ҳам амал қилмайдиган кишидир.Ҳаётда билимли шахслар кўп, бироқ унинг қонун-қоидаларига қатъий амал қилувчи илмли инсонларни ҳам кўриш мумкин. Бироқ шу тарзда илм ва билим сўзлари кўп жойларда синоним тарзда қўлланадики, буни англаш тингловчига боғлиқ.

Илмли одамлар давлатнинг ортидан қувлаб юрмайди.Чунки илм чексиз хазина ва давлатки, уни ҳеч ким тортиб ола олмайди. Ҳар нарса кўпайса, камайиши мумкин,лекин илм ва одобнинг қиймати бундан мустасно.

Улуғ мутафаккир олимлардан бири Абулқосим Замаҳшарий илм хусусида шундай деган эдилар:”Хушсифат ва яхш хулқлар билан зийнатланмаган кимсани ипак кийимлар зийнатлай олмайди. Ернинг зийнати илм эгалари билан, кўкнинг зийнати юлдузлар биландир. Илм бир тоғ мисолидир. Бу тоғдан ошув кўп душвордир,тушув эса осондир.Билувчи билан кўп текшириб янгилик кашф этган билимдон орасида фарқ каттадир.Капалак ҳам,қарчиғай ҳам қанот қоқиб учади, аммо икковининг учиши бирдай эмас “.

Илм-инсонийлик тожидир.Шу сабабдан инсон илм билан шараф топади, номи абадийликка ёзилади.Дунё боғини ўз илми билан гуллатган, фан ва маданиятини ривжлантирган Хоразмий, Беруний, Фарғоний, Форобий ва Ибн Синолар, Замаҳшарий, Улуғбек, Навоий, Бобур каби шоир ва уламоларнинг номини умумбашар эъзозлаб асрлар бўйлаб шарафлаб, қадрлаб келмоқда.

Бугунги кунда олий таълим тизимида илмга бўлган қизиқиш, талабаларнинг меҳр-муҳаббати янада ривожлантирилмоқда.2020 йил 20 сентябрда қабул қилинган Ҳукуматимизнинг “Таълим тўғрисида” ги Қонуни бу соҳада дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда.Олий таьлим тизмини янада такомиллаштириш жаҳон стандартларига мослаштиришга алоҳида эътибор қаратиш бу соҳадаги муҳим вазифалар ҳисобланади. Шунингдек, ўкитиш тизимини модернизациялаш ва инновацион таьлим технологияларни татбиқ этиш, уларни замонавий ахборот – коммуникация воситалри билан таьминлаш ҳамда илмий салоҳитни юксалтириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмокда.

Илмга амал қилувчи олим - олам нуридир. Инсонлар шу нурга томон интиладирлар. Чунки илм уни адаштирмайди, хайрли оқибат келтирувчи йўлларга етаклайди. Қуёш зулматни қувгани каби илм нури ҳам одамдаги ботил инсон ишончларини кетказади, унинг қаршисида шараф дарвозаларини очади.

Улуғ шоир Абулқосим Замаҳшарий ёзганидек:

Чин олим ҳийладан узокдир, узоқ

Нурнинг ўз сояси бўлмайди ҳеч чоқ.

Хулоса қилиб айтганда, илм олам офтобининг зиёси. Бу мўъжиза зиё инсон қалбига ҳамиша эзгулик ёғдусини таратиб келади.

OLIY TA’LIM REKLAMASI, REKLAMA AGENTLIKLARI FAOLIYATIGA KREATIV YONDASHUV MASALASI.

Mirzayev Siddiqbek Hamza o‘g‘li.
Buxoro davlat universiteti talabasi.

Annotatsiya. Maqolada reklama agentliklari tushunchasi, uning turlari, maqsadi, Oliy ta’lim marketingi, Oliy ta’limda reklama masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: marketing, boshqarish, rivojlantirish, reklama agentliklari, Oliy ta'lim muassasalari, bozor analizi, mijozlar, xususiy tayyorlash, xizmat ko‘rsatish, e'tibor, rahbar, talabalar.

Bugun respublikamizda oliy ta’lim olish istagidagi yoshlar soni yildan yilga oshib boryapti. Davlat oliy ta’lim muassasalari bilan birga teng faoliyat olib borayotgan xususiy oliy ta’lim muassasalari va xorijiy davlatlar universitetlarining filiallari soni ham tobora ko‘payib bormoqda. Bu Oliy ta’lim sohasida kuchli raqobat muhitini vujudga keltirmoqda. Raqobat muhiti esa ta’lim sifatining oshishiga, mutaxassis-kadrlarning har tomonlama yetuk va bilimli bo‘lishiga zamin yaratadi.

Oliy ta’lim muassasalari rahbar kadrlarini zamonaviy bilim va innovatsiyalar, ilg‘or xorijiy tajribalardan samarali foydalangan holda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘quv jarayoniga tatbiq etish hamda chet tillarini intensiv o‘zlashtirish darajasini oshirish hisobiga ularning bilim, malaka va ko‘nikmalarini muntazam rivojlantirish bozor iqtisodiyoti sharoitida Oliy ta’lim marketingini oqilona shakllantirishni nazarda tutadi. Chunki bunday muhitda sog‘lom raqobat shartlari asosida ustunlikka erishishning yagona yo‘li bu marketingni yaxshi yo‘lga qo‘yish samarali reklama hisoblanadi. Reklama – bu tovarlar, xizmatlar yoki g‘oyalar haqida potentsial mijozlarga ma’lumot berish va ularni xarid qilishni rag‘batlantirishga qaratilgan marketing faoliyatining bir shakli.

O‘zbekiston Respublikasi 2022 yil 7 sentyabrda “Reklama to‘g‘risida”gi qonunining qabul qilinishi mamlakatimizda reklama faoliyatining huquqiy asoslarini yaratdi. Ushbu qonunga binoan reklamaga nisbatan quyidagi asosiy talablar qo‘yilgan: qonuniylik; ishonchlilik; reklamadan foydalanuvchiga zarar, shuningdek, ma’naviy zarar yetkazmaydigan shakl va vositalardan foydalanish muhim.

Xorijiy mamlakatlar reklama tajribasidan kelib chiqib, aytish mumkinki, marketing strategiyasini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan reklama tadbirlarini kompleks va izchil o‘tkazish alohida, umumiy maqsad bilan o‘zaro bog‘lanmagan, o‘tkazish vaqti turlicha bo‘lgan tadbirlarga nisbatan katta samara beradi. Reklama agentligi puxta rejalashtirilgan, muvofiqlashtirilgan bo‘lishi va muayyan vaqt davomida turkum reklama hamda sotishni qo‘llab-quvvatlovchi tadbirlar sifatida o‘tkazilishi lozim.

Reklamaning asosiy maqsadi – tanlash vaqtida maqsadli ist’emolchilar tipik vakilining e’tiborini, aynan reklama qilinayotgan ob’ektga jalb etishdan iborat. Shuning uchun reklama mutaxassislari iste’molchiga ta’sir o‘tkazishga, buning diqqatini tortishga harakat qilib, uni reklamaning muddaosini xotirada saqlab qolishga majbur etadilar.

Reklama - bu bugungi kunning muhim hodisasi: hamma vaqt, hamma joyda, professional ko‘rinishda. Katta do‘kon yoki kichik do‘kon egasi o‘z biznesini kengaytirishni xohlasa, u shunchaki mijozlar sonining ko‘payishini kutmaydi. U yorqin, ko‘zni qamashtiruvchi narx belgilarini namoyish etadi, tovarlarni chiroyli ko‘rinishga keltiradi, derazalarni yorqin bezatadi va tovar haqida tezkor, aqlli ma'lumotlarga ega ko‘zga tashlanadigan reklamalarni osib qo‘yadi.

Oliy ta’lim muassasalari esa bevosita ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish asosida oliy ta’limning jozibadorligini oshirish mijozlarga sifatli ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish orqali reklama xizmatlarini yo‘lga qo‘yishga harakat qiladi. Kutilmagan, estetik jihatdagi puxta o‘ylangan reklama iste’molchining diqqatini o‘ziga tortadi.

Biroq betakrorlik yagona maqsad bo‘lmasligi kerak. Ushbu muammoning mohiyatini jahon reklama nazariyasining klassigi Devid Ogilvi juda aniq ifodalab bergan: “Shaxsan men reklama tijoratiga ko‘ngilochish yoki san’atning bir turi deb emas, balki axborot manbai sifatida qarayman. Men reklama mahsulotini yaratayotganimda oddiy iste’molchi aslo uning

kreativligidan, ya’ni noodatiy ijodiy topilmasidan hayratga tushishi kerak emas. Menga eng muhimi: xaridor shu darajada qiziqib qolsinki, borib reklama qilinayotgan mahsulotni sotib olsin”.

Xalqaro hamjamiyatda reklamaning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi reklamashunos olimlar tomonidan yetarli darajada tadqiq etilmagan. Tarixiy manbalarga tayangan holda aytish mumkinki, reklamaning vujudga kelishi uzoq o‘tmishga borib taqaladi.

Reklama muammosi V.Konkov, A. Silke, Ch.Morris va Ch.Pirs, Ye.Romat, E.Lazareva, Y.Kurganova singari tadqiqotchilar ishlarida o‘z ifodasini topgan. A.Silke tasvir elementlarining funksiyasiga ko‘ra ularni quyidagilarga ajratadi: asosiy tasvir (Key-Bisual), o‘ziga jalb etadigan tasvir (Satch-Bisual) va fondagi tasvirlar (Fosus-Bisual). Mahsulot reklamasida tasvirlangan narsalarni tahlil qilish muammosi Ch.Morris va Ch.Pirslar tomonidan o‘rganilgan.

Reklama tarixini yoritgan Y.V.Romat o‘zining “Reklama: tarix, nazariya, amaliyot” nomli kitobida ta’kidlashicha, reklama atamasi lotincha “reklamare” – “qichqirmoq yoki xabar bermoq so‘zidan kelib chiqqan. Muallif ushbu fikrni ilgari surishda qadimda bo‘lib o‘tgan ijtimoiy hayotdagi hodisalarga tayanadi, jumladan, Qadimgi Rim va Gresiyada faoliyat turiga ko‘ra dastlabki reklama tarqatuvchisi deb hisoblansa, bo‘ladigan savdo do‘konlari va mahsulotlar haqida xabarlarni *baqirib aytuvchi jarchilardan* kelib chiqqanligini ta’kidlaydi.

Shuningdek, reklama tarixi bo‘yicha fikr bildirgan faylasuf Lutsiy Aney Seneka bundan ikki ming ilgari, reklama xaqida fikr bildirib, “dastlabki reklama qiluvchilar orasida somsa sotuvchilar ham, har xil pishiriqlar sotuvchilar ham bor edi. Har biri o‘z bilganicha o‘z mahsulotini baqirib maqtardi”, – deb yozgan edi.

L.Vinnichukni ta’kidlashicha, qadimgi hunarmand va savdogarlar raqobatchilardan ajralib turish maqsadida qadimgi o‘zlari ishlab chiqarayotgan va sotayotgan mahsulotlariga firma tamg‘a-yorliqlarini qo‘yganlar. Shunday tamg‘alarga misol qilib, qadimgi dunyoda sotilgan guruchlarga qo‘yilgan 1.2, 1.3 va 1.4 kabi yoriqlarni keltirish mumkin.

Faylasuf Lutsiy Aney Senekaning fikrlarini tahlil qilib, aytish mumkinki, u o‘zi yashagan davrda reklamaning paydo bo‘lishini, jamiyat hayotida tutgan o‘rni va shaklini o‘z asarlarida ifodalab, bu atamaning etimologik mazmunini to‘liq yoritib berganligiga guvoh bo‘lamiz.

Bu tarixiy manbalar shundan dalolat beradiki, qadimda reklama qiluvchilar o‘z mahsulotlarini boshqalarning mahsulotidan ajralib turishi uchun mahsulotiga xos belgini, ya’ni tamg‘a-yorliqlarni ixtiro qilganlar. Ushbu ixtiro esa keyinchalik firmalarni o‘z nomi va tamg‘asi bilan mahsulot ishlab chiqarishga asos solgan deb fikr bildirish mumkin.

Xorijiy adabiyotlarda reklama asosan marketing nuqtai nazaridan talqin etiladi. Masalan, Xalqaro reklama assotsiatsiyasining ta’rifiga ko‘ra, reklama – g‘oyalar, tovarlar yoki xizmat turlarining aniq buyurtmachi tomonidan haq to‘langan holda noshaxsiy taqdim etilishi va oldinga qarab siljitishning har qanday shaklidir.

AQSh Shimoli-G‘arb universiteti professori, taniqli marketolog F.Kotler reklamaga yuqorida ta’kidlanganga yaqin ta’rif beradi: “Reklama kommunikatsiyaning moliyalashtirish manbai aniq ko‘rsatilgan holda, pulli axborot tarqatish vositalari orqali amalga oshiriladigan noshaxsiy shaklidir”.

Oliy ta’limda reklama faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida reklamani yuqori va professional darajada yaratuvchi, reklamaning yuqori sifatini kafolatlovchi, shuningdek, uni amalga oshirish uchun moliyaviy resurslardan maqsadli foydalaniladigan maxsus reklama agentliklari bilan hamkorlikda ish olib boriladi.

Reklama agentliklari maxsus kompyuterlar bilan jihozlangan bo‘lib, ular olingan ma'lumotlarni tez va aniq qayta ishlashni ta'minlaydi; ta’lim bozorini baholash va keng qamrovli bozor tadqiqotlarini amalga oshirishga yordam beradi. Ular ishlab chiqarish va savdo o‘rtasida professional koordinator bo‘lganligi, muddatidan oldin, mantiqsiz takliflarning oldini olish va aksincha, iste’molchilar manfaatlarini ko‘zlab oqilona takliflar yaratishga hissa qo‘shishi bilan muhim o‘rin tutadi.

Mobil telefonlar, kompyuterlar, Internet-dasturiy ta'minot, elektron muharrirlar, video o‘yinlar, nusxa ko‘chirish, faks kabi yuqori texnologiyali tovarlar sohasining rivojlanishi aynan

ta’limda xizmat ko’rsatish faoliyatini reklama qilishga ixtisoslashgan agentliklarning yuksak rivojlanishiga hamroh bo‘lmoqda.

MANBALAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Reklama to‘g‘risida”gi Qonuni. 07.06.2022 y.
2. Ibrohimova A. Turizm sohasidagi reklamaning xarid talabiga ta’sirining nazariy va uslubiy asoslari//. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 1 | ISSUE 9 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor. –B. 556-564.

3. Moradkhani, M., 2014. Trend of tourism in Iran with emphesise of Zorastian places. Dissertation. Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch. Masouleh and T. Morteza, 2002. Tools international tourism advertising. Journal of Marketing Specialist: 13- 17.

4. Rong, W. and Z. Mu, 2013. Reasearch on the tourism effect and marketing sterategy of convention and exposition industry, a case study of Shenzhen city of China. Journal of Service Science and Management 6: 151-159.

OLIY TA`LIM TIZIMIDA IJTIMOIY-GUMANITAR FANLARNI O`QITISHNING MUHIM VAZIFALARI VA ULARNI QO`LLASHNING AHAMIYATI

Narzilloyeva Manzura Shuxrat qizi
Zarmed universiteti o‘qituvchisi
Manzura1993n@gmail.com

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalar tizimi chuqur islohotlar maydoniga aylandi. Xususan, ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar ham bevosita shu jarayonning tub mohiyatini tashkil etadi. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimini zamonaviy talablar asosidagi ilg`or pedagogik texnologiyalar asosida ta`limning barcha tizimlarida qo`llash ustuvor vazifalar qatoriga ko`tarildi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi”.Ta`kidlash joizki, jahonning ijtimoiy taraqqiyotga yuz tutgan barcha mamlakatlarida ijtimoiy fanlarga bo‘lgan e’tibor yil sayin yuksalib bormoqda, uning imkoniyatlari, bir tomondan, jamiyat oldida turgan muammolarni tadqiq qilishga, ikkinchi tomondan esa, insonni shaxs sifatida shakllantirishga safarbar qilinmoqda.Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Ma’lumki, mamlakatimizda jamiyatdagi ta`lim tizimiga oid bo`lgan yangiliklarga nisbatan mustaqil va erkin fikrlaydigan, dunyo ilm-u fani yutuqlarini puxta o‘zlashtirib, zamon bilan hamohang bo‘lib yashashga tayyor bo‘lgan ruhan sog‘lom va jisman barkamol avlodni voyaga yetkazish masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Bu borada amalga oshirilayotgan sa`y-harakatlar uchun barcha kuch-qudrat va imkoniyatlarning safarbar etilishi o‘zining amaliy natijalarini berdi. Zero, biz uchun bugungi sharoitda fuqarolik pozitsiyasiga ega, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qiladigan, mamlakatimiz hayotidagi o‘zgarish va islohotlarda faol ishtirok etuvchi zamonaviy, keng dunyoqarashli yoshlar avlodini voyaga yetkazish nihoyatda muhim sanaladi. Intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi.Bugungi kunda jahondagi nufuzli oliy ta'lim muassasalari ilm-fanning yirik o'choqlari hisoblanishi hech kimga sir emas. Hozirda yangi-yangi oliy o'quv yurtlari, dunyodagi yetakchi

universitetlarning filiallari tashkil etilmoqda. Misol uchun, so'nggi 5 yilda mamlakatimizda 47 ta yangi oliy ta'lim muassasasi, jumladan, xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilib, oliy o'quv yurtlarining soni 125 taga yetdi.Davlat-xususiy sheriklik tizimi asosida nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyati yo'lga qo'yilmoqda. Aholi fikrini o'rgangan holda, sirtqi va kechki ta'lim shakllari qayta tiklandi, qabul kvotalari oshirilmoqda. Maktab bitiruvchilarini oliy ta'limga qamrab olish darajasi 2016 yilgi 9 foizdan 2020 yilda 25 foizga etdi.Professor-o'qituvchilarning xorijdagi oliy ta'lim hamda ilmiy-tadqiqot maskanlarida malaka oshirishi va stajirovka o'tashini ta'minlaydigan mexanizm yaratildi. Ta'lim tizimidagi eng muhim yangiliklardan biri oliygohlar va ta'lim tizimining quyi bo'g'inlari o'rtasidagi uzviylikni kuchaytirish maqsadida 65 ta akademik litsey oliy o'quv yurtlari tasarrufiga o'tkazilishi, shuningdek, 187 ta texnikum ham o'z yo'nalishi bo'yicha turdosh oliygoh va tarmoq korxonalariga biriktirilishi bo'ldi.Axborot texnologiyalar asri deb nom olgan XXI asrda hayotning barcha jabhalarida – sanoat, qurilish, kimyo, qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, mashinasozlik va boshqa sohalarda yuksak taraqqiyotni yuzaga keltirish uchun ilm-fanni rivojlantirish, bu borada yangiliklar yaratish hayotiy zaruratga aylandi. Bu jarayon endilikda dunyoda taraqqiyot yo'lini tutgan barcha mamlakatlarda e'tirof etilmoqda. Respublikamizda ham ana shu jarayonga alohida e'tibor berilmoqda.Mamlakatimiz Prezidenti, rahbar sifatidagi faoliyatini yurtimiz akademiklari, yetakchi olimlari, umuman, ilm ahli bilan uchrashuvdan boshlaganligi, yurtimizda ilm-fan rivojini ishlab chiqarish taraqqiyoti bilan uyg'unlantirishga qaratganligi bejiz emas. Mamlakatimiz rahbari tashabbusi bilan oliy ta'lim tashkilotlari uchun akademik va tashkiliy, shuningdek, moliyaviy mustaqillikning berilishi hamda Kengashlar vakolatlarining kengayotgani ta'lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish, sifatli ta'lim xizmatlarini ta'minlash va bu borada hukumatimiz tomonidan berilgan vazifalarni to'la-to'kis ado etish orqali mamlakatimiz taraqqiyotini belgilab beruvchi salohiyatli kadrlar tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratadi.Davlatimiz rahbarining shundan keyin sog'liqni saqlash tizimi faoliyatini yaxshilash, kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitobxonlikni kuchaytirish, respublikada yangi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish, mamlakatni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish, Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi" ishlab chiqilishi, Imom Termiziy xalqaro markazini tashkil qilish borasida va shu kabi boshqa ko'plab qabul qilingan qarorlari, farmonlari, farmoyishlarida ilm-fanni yuksaltirish asosiy masalalardan biri sifatida belgilanishi ham ana shu e'tiborning amaliy ifodasi edi.Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, ularning yutuqlarini yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotga aylantirish jarayonida intellektual mulkning ishonchli himoya qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan istiqbolli vazifalar o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan dolzarbligi bilan ajralib turadi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ―O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida‖gi 2019-yil 8 oktabrdagi PF-5847-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasining ―Ta’lim to‘g‘risida‖gi Qonuni, 23.09.2020-yildagi O‘RQ-637-son.

3. Oliy ta’lim islohotlari: yutuqlar, muammolar, yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. 2019-yil 25-26-oktyabr.

4. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: ―O‘zbekiston‖, 2021. – B. 231-232. (Mirziyoyev Sh. New Uzbekistan strategy. - Tashkent: ―Uzbekistan‖, 2021. - B. 231-232.)

5. M.Majitov. ―Inson shaxsini takomillashtirishda ijtimoiy fanlarni o‘qitishning ahamiyati‖. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb masalalari. 2022-yil, 2-son.

OLIY TA’LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISHGA QARATILGAN JARAYON MAZMUNI

Baxramova Madina Rasulovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
“Umumiy pedagogika”kafedrasi o‘qituvchisi
Norboyeva Muxlisa Uyg’un qizi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘qituvchining o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berish vazifalarini hal qilishga qaratilgan, shuningdek, pedagogik ta’sir ko‘rsatish vositalari bilan amalga oshiriladigan ijtimoiy kasbiy faolligi mazmuni yoritilgan. O‘qituvchining mazkur faoliyat jarayonida o‘qitish, yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatish, tarbiyalash, o‘quv-tarbiya ishlarini tashkil qilish hamda, Prezident farmonlari va qarorlari, hukumat farmoyishlarini targ‘ib etishdagi pedagogik mahorat qirralari o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiylashuv, jarayon, faoliyat, ta’lim, tarbiya, kasb, mahorat, mazmun, xususiyat.

Pedagogik faoliyat – bu o‘qituvchining o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berish, vazifalarini hal qilishga qaratilgan hamda pedagogik ta’sir ko‘rsatish vositalari bilan amalga oshiriladigan professional faolligidir. O‘qituvchi mazkur faoliyat jarayonida o‘qitadi, yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatadi, tarbiyalaydi, o‘quv-tarbiya ishlarini tashkil qiladi, Prezident, hukumat farmoyishlarini targ‘ibot qiladi, o‘z malakasini oshirish uchun mustaqil bilim olishni rejalashtiradi, oqibat natijada o‘zi ham kamol topadi, o‘quvchilarni ham kamol toptiradi. Pedagogik faoliyat o‘ziga xos tarixiy-ijtimoiy ahamiyatga yega bo‘lgan faoliyat bo‘lib, u insonni hayot, mehnat, ijtimoiy turmushga tayyorlashdir.

Avvalo, yosh avlodni mustaqil faoliyat ko‘rsatib, mamlakatda, jamiyatda muvaffaqiyatli mehnat qilib, ijtimoiy-foydali faoliyat bilan shug‘ullana oladigan inson shaxsini shakllantirish va rivojlantirishga qaratiladi. Ijtimoiy-pedagogik faoliyatning mohiyati va mazmunini ko‘rib chiqishdan oldin ”faoliyat” va ”pedagogik faoliyat” tushunchalar to‘g‘risida to‘xtalib o‘tish talab etiladi. Oddiy so‘zlashuv tilida faoliyat deganda biz inson faolligining har qanday ko‘rinishini tushunamiz. Shunga o‘xshash ta’riflarni izohli lug‘atlarda ham ko‘rishimiz mumkin: ”Faoliyat” - bu ish, qandaydir bir sohaga oid mashg‘ulot.

Ijtimoiy-pedagogik faoliyat - bu shaxslarga, fuqarolarga, jamoalarga ularning ijtimoiy faoliyat qobiliyatini yaxshilash yoki tiklash uchun yordam berish bo'yicha kasbiy faoliyatdir.

Ijtimoiy-pedagogik faoliyat - bu shaxsga uning ijtimoiylashuvi jarayonida yordam berishga, uning ijtimoiy-madaniy tajribasini o'zlashtirishga va uning jamiyatda o'zini o'zi anglashi uchun sharoit yaratishga qaratilgan kasbiy faoliyat turi Ijtimoiy-pedagogik faoliyatning vazifalari ijtimoiy hayotning aniq muammolarini hal qilishning yaqin istiqbollarini belgilaydi. Maqsadga bir nechta yo'nalishlar (profilaktika, reabilitatsiya, inson huquqlari va boshqalar) bo'yicha vazifalarni amalga oshirish orqali erishish mumkin. Ijtimoiy pedagogning kasbiy faoliyatining vazifalari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- qamoqqa olingan shaxsning jismoniy, ruhiy, axloqiy, ijtimoiy salomatligini saqlash, mustahkamlash uchun sharoit yaratish;
- tarbiyalanuvchining hayotida axloqiy fazilatlarni, ijtimoiy ahamiyatga ega yo'nalishlarni, munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish;
-mikrojamiyatning bolaning rivojlanishiga bevosita va bilvosita ijtimoiylashtiruvchi ta'sirini oldini olish, bartaraf etish;
-mikrojamiyatda qobiliyatlarni rivojlantirish, imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish;
- ijtimoiy moslashuv jarayonini optimallashtirishga qaratilgan profilaktika, reabilitatsiya tadbirlari tizimini amalga oshirish;

Ijtimoiy-pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra pedagogik faoliyatga juda yaqin bo'lib, undan ajralib turadigan va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy-pedagogik faoliyat - bu ma'lum tajribani o'qitish orqali o'tkazish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi uchun muayyan shart sharoitlarni yaratishga qaratilgan kasbiy faoliyat turi. Ijtimoiy-

pedagogik faoliyat - keksa fuqarolarga ijtimoiy-pedagogik xizmatlar ko'rsatishda namoyon bo'ladigan, ijtimoiy xizmatlar oluvchilarning xatti-harakatlari va shaxsiyatini rivojlantirishda og'ishlarning oldini olishga, ularning ijobiy manfaatlarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat. dam olish sohasi), ularning bo'sh vaqtini to`gri tashkil etish1. Yuqorida aytib o'tilganidek, ijtimoiy-pedagogik faoliyatning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir: noto'g'ri moslashish (ijtimoiy, psixologik, pedagogik) hodisalarining oldini olish, ularning shaxsiy rivojlanishi orqali bolalar va yoshlarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshirish bo'yicha faoliyat; me'yordan ma'lum bir og'ishlarga ega bo'lgan bolalar va yoshlarni ijtimoiy moslashtirish va reabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlar. Biroq ijtimoiy pedagog faoliyatida profilaktika faoliyati, qoida tariqasida, ikkilamchi, yordamchi xarakterga ega. Ushbu mutaxassisning kasbiy faoliyatining asosi ma'lum bir bola (yosh) bilan ishlash bo'lib, u bolaning (yoshning) shaxsiyatini o'rganish va uning ijtimoiylashuvi, jamiyatga integratsiyalashuvi jarayonida yuzaga keladigan individual muammolarni hal qilishga qaratilgan. uning muhiti, unga yordam berish uchun individual dastur tuzishni tashkil etadi. Shu sababli, ijtimoiy-pedagogik faoliyat tabiatan maqsadli bo'lib, mijozning muammosi hal qilinadigan vaqt davri bilan chegaralanadi. Hozirgi vaqtda kasbiy ijtimoiy-pedagogik faoliyatning tanlangan turlarini nazariy rivojlantirish, tashkiliy loyihalash, me’yoriy mustahkamlash, metod va texnologiyalar bilan jihozlash turli darajada amalga oshirildi. Umumiy holat shundan iboratki, ijtimoiy pedagog lavozimi zarur bo‘lgan barcha muassasalarda rasman kiritilmagan. Bunday mutaxassisning kasbiy salohiyati, qoida tariqasida, to'liq amalga oshirilmaydi - uning funktsional vazifalari rivojlanmaganligi yoki maxsus kasbiy ma'lumotga ega bo'lmagan shaxs ushbu lavozimda ishlashi yoki boshqa sabablarga ko'ra. ob'ektiv yoki sub'ektiv sabablarni keltirish mumkin. Boshqa tomondan, bolalar muassasalari va tashkilotlarining turli xodimlari (o'qituvchilar, to'garaklar, to'garaklar rahbarlari, maslahatchilar, tarbiyachilar va boshqalar) har doim professional tarzda bajarganlar - va xodimlar tarkibida ijtimoiy pedagog mavjud bo'lmagan taqdirda, ular hozirgacha - birinchi navbatda profilaktik xarakterga ega bo'lgan muayyan ijtimoiy pedagogik funktsiyalarni bajarishda davom etmoqdalar. Bunday vaziyatda muayyan ijtimoiy-pedagogik muammolarni hal qilishning turli darajadagi dolzarbligini hisobga olish kerak. Shunday qilib, jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan profilaktika ishlari yoki ishlash ushbu toifadagi bolalarga kasbiy ijtimoiy-pedagogik yordam tizimi tabiiy ravishda shakllanguncha kutishi mumkin, chunki aslida u qisman boshqa mutaxassislar - o'qituvchilar, tashkilotchilar tomonidan amalga oshiriladi. turli ta'lim va dam olish muassasalarida maktabdan tashqari ishlar, maslahatchilar, tarbiyachilar va boshqalar.

Yana bir narsa, masalan, ijtimoiy-pedagogik tarbiyadan og'ishlari bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish muammosi, ularning aksariyati pedagogik ta'sir doirasidan tashqarida bo'lib chiqdi. Ushbu ijtimoiy-pedagogik muammolarni bugundanoq malakali va professional tarzda hal qilish kerak, chunki jamiyatimizning ertangi kuni ijtimoiy salomatligi bunga bog'liq. Shuning uchun ham, bizning fikrimizcha, ushbu toifadagi bolalar bilan ijtimoiy-pedagogik faoliyatni nazariy jihatdan ishlab chiqish va tashkiliy loyihalash bugungi kunda ustuvor vazifaga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Galaguzova M. A. Sotsialnaya pedagogika. – 2016.

2.Qoraboeva G. Abdusamatova N. Ijtimoiy pedagogika (atamalar izohli lug‘ati). – Namangan, 2017, 12-bet

3. Mudrik, A. V. Sotsialnaya pedagogika: ucheb. dlya stud. ped. vuzov / A. V. Mudrik / pod red. V. A. Slastenina. 3-ye izd., ispr. i dop. M.: Izd. sentr Akademiya, 2002.200 s.

4. Xodjaev.B.Q., Juraev B.T. Pedagogik faoliyatga kirish [Matn]: monografiya - Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2020. -148b.

5. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika: darslik/ N.Egamberdieva. — T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti,2009. - 232

ZAMONAVIY OLIY TA’LIMDA ILM-FAN: USTUVOR VAZIFALAR VA KELAJAK YO‘NALISHLARI

Naimova Nodira Olimovna,
Buxoro davlat pefagogika instituti
Tillar fakulteti tyutori
naimovanodira_39@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari va mavjud dolzarb muammolari tahlil etilgan. Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar oliy ta’lim muassasalarining asosiy faoliyat yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy ilm-fanni qo‘llab-quvvatlash, yosh olimlarni rag‘batlantirish, ilmiy infratuzilmani rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish kabi strategik yo‘nalishlar yoritilgan.

Kalit so‘z: ***Globallashuv, raqobat, innovatsiya, infratuzilma, raqamli va biotexnologiya, reyting, raqobatbardoshlilik.***

Oliy ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim tayanchlaridan biridir. Ayniqsa, ilm-fan sohasi oliy ta’lim bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, har bir mamlakatning innovatsion rivojlanishiga, iqtisodiy mustahkamligiga va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan davrda oliy ta’lim muassasalari oldida ilm-fanni yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha dolzarb vazifalar turibdi.

1. Ilm-fan rivojida oliy ta’limning roli: Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarni ishlab chiqishda oliy ta’lim muassasalari yetakchi markaz sifatida xizmat qiladi. Universitetlar nafaqat ta’lim berish, balki ilmiy izlanishlar olib borish, yangi g‘oyalarni sinovdan o‘tkazish va amaliyotga tadbiq etish bo‘yicha faoliyat yuritadi. Bu esa ularning milliy va xalqaro miqyosdagi nufuzini belgilaydi[4].

2. Ustuvor yo‘nalishlar: Oliy ta’limda ilm-fanni rivojlantirish bo‘yicha quyidagi ustuvor yo‘nalishlar ajralib turadi:

-Innovatsion ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash: grantlar, ilmiy loyihalar va startaplar orqali tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish.

-Fan va texnologiyalar integratsiyasi: sun’iy intellekt, biotexnologiya, raqamli iqtisodiyot kabi zamonaviy yo‘nalishlarda ilmiy ishlanmalarni kengaytirish.

-Ilmiy-tadqiqot infratuzilmasini rivojlantirish: zamonaviy laboratoriyalar, ilmiy markazlar va texnoparklarni yaratish.

-Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: qo‘shma ilmiy loyihalar, akademik almashuv va xalqaro konferensiyalar orqali tajriba almashish.

-Yosh olimlar va doktorantlarni qo‘llab-quvvatlash: ilmiy kadrlar zaxirasini shakllantirish va ularning xorijda malaka oshirishiga imkon yaratish[5].

3. Dolzarb muammolar: Ilm-fan rivojiga to‘sqinlik qilayotgan ba’zi muhim muammolar mavjud:

-Moliyalashtirish yetishmovchiligi: ilmiy loyihalar va tadqiqotlar uchun ajratilayotgan mablag‘lar ko‘plab hollarda yetarli emas.

-Ilmiy natijalarni tijoratlashtirish muammosi: amaliy natijalarni ishlab chiqarishga joriy etish mexanizmlarining sustligi.

-Ilmiy nashrlar va reyting masalasi: xalqaro miqyosda tan olingan jurnallarda maqola chop etishdagi qiyinchiliklar.

-Ilmiy kadrlar yetishmovchiligi: yosh olimlarning yetarli emasligi yoki ularning xorijga ketib qolishi.

-Universitet va sanoat o‘rtasida uzviy bog‘liqlikning sustligi: ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarish bilan integratsiya qilish mexanizmlarining zaifligi[6].

4. Yechimlar va istiqbollar: Mazkur muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar samarali hisoblanadi:

-Ilmiy-tadqiqot faoliyatini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirish.

-Ilm-fanga yo‘naltirilgan byudjet mablag‘larini oshirish va xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilish.

-Ilmiy natijalarning amaliy samaradorligini oshirish va ularni iqtisodiyot tarmoqlariga integratsiya qilish.

-Ilmiy ishlarni xalqaro standartlarga mos holda yuritish va chop etilishini qo‘llab-quvvatlash.

-Ilmiy mentorlik tizimini rivojlantirish, yosh tadqiqotchilarning faoliyatini rag‘batlantirish.

Oliy ta’lim tizimida ilm-fanni rivojlantirish – bu mamlakatning kelajagiga sarmoya kiritish demakdir. Ustuvor yo‘nalishlar va dolzarb muammolarni aniqlab, ularni hal etish orqali ilmiy salohiyatni oshirish, milliy raqobatbardoshlikni ta’minlash va jahon ilmiy makonida munosib o‘rin egallash mumkin. Bugungi kunda har bir oliy ta’lim muassasasi o‘z strategiyasida ilm-fanni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O‘zbekiston.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2018). Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili – islohotlarimizni yangi bosqichga ko‘taradi. Toshkent: O‘zbekiston.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2909-son qarori. (2017). Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. lex.uz
4. UNESCO. (2021). The Role of Higher Education in Research and Innovation. Paris: UNESCO Publishing.
5. OECD. (2020). Research and Development in Higher Education: Global Trends and National Policies. OECD Library.
6. Mamadaliyev, A. (2022). “Oliy ta’lim va ilm-fan integratsiyasi: muammolar va yechimlar.” Ilmiy-amaliy jurnal “Ta’lim va Innovatsiya”, 2(4), 45–51.
7. Xolbekov, B. (2021). Innovatsion rivojlanish va oliy ta’lim. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. World Bank. (2019). Higher Education Reforms in Transition Economies. Washington, D.C.: The World Bank Group.
9. Shodmonov, H. (2020). “Ilmiy salohiyatni oshirishda universitetlarning o‘rni.” O‘zbekiston ijtimoiy fanlari jurnali, 1(3), 67–72.
10. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi (2024). Ilmiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash dasturlari. innovatsiya.uz

ZAMONAVIY TA’LIMNING RIVOJLANISHIDA PARADIGMAL YO‘NALISHLAR

Baxramova Madina Rasulovna

Buxoro davlat pedagogika institute

“Umumiy pedagogika”kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik ta’limning yetakchi paradigmalari tahlil etilgan. Murakkab ijtimoiy tizim orqali asosiy ta’lim paradigmalar klassifikatsiyasi - ta’limni kompleks tahlil etish tamoyiliga asoslangan integrativ yondashuv keltirilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, rivojlanish, falsafiy asoslar, yondashuv, paradigma, ta’lim paradigmalari, ilmiy tasavvurlar tizimi, zamonaviy pedagogika, ta’lim, fan, ijtimoiy-madaniy muhit.

Mamlakatimiz ta’lim tizimining jahon ta’lim tizimi bilan integrallashuvi, ta’limning avvalgi modelining eskirganligi uni isloh qilish bilan uzviy bog‘liq. Bu voqealarning barchasi ta’lim nazariyasi va amaliyoti sohasidagi turli yangiliklar bilan birgalikda sodir bo‘lmoqda. Bu esa o‘z navbatida, zamonaviy ta’lim muammolari va vazifalarini hal qilishda qo‘llanilyotgan turli metodologik qurilmalarning ko‘p hollarda bir-biriga zid bo‘lgan chuqur falsafiy asoslarini umumiy tahlil qilish va bir-biriga taqqoslash zarurligini keltirib chiqaradi.

Ta’lim paradigmasining almashishinishi ta’limdagi yondashuvning ham o‘zgarishini anglatadi, bunda shaxsning uzviy rivojlanishi, ijtimoiy sheriklik, subyekt-subyekt o‘zaro ta’sir, talabalarning faol hayotiy pozitsiyasi, individual-shaxsiy yo‘nalishi, shaxsda bag‘rikenglik sifatlarining shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarning uyg‘unlashishi, ta’limni insonparvarlashtirish, qadriyatiy-ma’noviy yo‘nalish, faoliyatiy yondashuvi va boshqalar asosiy o‘zgarmas (invariant) belgilar sifatida namoyon bo‘ladi. Asosiy tushunchalar ma’nolarining kasbiy yo‘nalganligi ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan tashkil etuvchini ishlab chiqishni tasavvur qilish, pedagogik jarayonni loyihalashda ustuvorlikni belgilash va nimalarga ko‘proq e’tibor berish kerakligini aniqlash imkonini beradigan kategoriyalarning o‘zaro bog‘liqligi asoslarini izlashni talab qiladi.

“Ta’limning hozirgi zamon paradigmasi, – deb yozadi o‘zining “Ta’lim inqilobi” nomli maqolasida I.M.Ilyinskiy, – jamiyat va fan rivojlanishining asosan mexanik (chiziqli, oldindan belgilangan) xarakterini ifodalaydi, joriy etadi, o‘quv jarayonini optimallashtirish, jadallashtirish, unifikatsiya qilish, o‘quv reja va dasturlarini turlarga ajratish va standartlashtirish tamoyillari asosida quriladi, eng birinchi navbatda, iqtisodiyot ehtiyojlariga, insonning texnokratik va texnologik ongini rivojlantirishga qaratiladi

Zamonaviy ta’lim paradigmasini ta’lim tizimining mohiyati va asoslarini belgilab beruvchi, pedagogika fani va jamoatchilik ongida ustuvorlik kasb etgan va qonun hujjatlarida davlatning ta’lim sohasidagi siyosati tamoyillari sifatida mustahkamlangan asosiy qoidalar sifatida izohlab, ulardan ayrimlarini quyida keltirib o‘tamiz:

– ta’limning insonparvarlik xarakteri, umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, inson hayoti va salomatligi, shaxsning erkin rivojlanishi, inson huquq va erkinliklarini hurmat qilish;

– ta’lim tizimining ta’lim oluvchilarning rivojlanishi darajasi va o‘ziga xos xususiyatlariga hamda tayyorgarligi darajasiga mosligi (O‘zbekiston Respublikasi oliy tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq ta’lim jarayonini individuallashtirish orqali shaxsning qiziqish va qobiliyatlarini hisobga oladigan turli ta’lim dasturlarini joriy etish);

– ta’limni boshqarishning demokratik, davlat-jamoatchilik xarakteri.

Zamonaviy pedagogikada “paradigma” atamasi ta’limning konseptual modeli sifatida qo‘llaniladi. Ta’limning juda ko‘plab paradigmalari va ularga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lib, maktab pedagogikasi zamonaviy ta’limning to‘rtta yetakchi paradigmasi qayd etiladi: kognitiv, shaxsga yo‘naltirilgan, funksional, madaniy.

Pedagogik paradigma (yunoncha «paradeigma» - misol, namuna) – pedagogika fani rivojining ma’lum bosqichida ta’limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e’tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko‘rsatmalar to‘plami ta’limning konsteptual modeli. Paradigmaning bir necha turlari mavjud.

Pedagogik paradigma – bu pedagogika fani rivojlanishining turli bosqichlarida ilmiy-pedagogik jamoatchilik tomonidan qabul qilingan nazariy, metodologik va boshqa qoidalar yig‘indisi bo‘lib, ulardan pedagogik muammolarni hal etishda yo‘riqnoma va qo‘llanma sifatida foydalaniladi.

Oliy pedagogik ta’limda eng keng tarqalgan ta’lim paradigmalari qo‘yidagilar hisoblanadi: bilishga yo‘naltirilgan, bixevioristik, fenomenologik, texnokratik, gumanitar, “kashfiyotlar” asosida o‘qitish, ezoterik, kompetentlik pardigimalari.

Ushbu ta’lim paradigmalari ta’limning eng asosiy maqsadiga bo‘lgan yondashuvlariga, ijtimoiy institutlar tizimida ta’limning ahamiyati va vazifasini qanday va qay darajada tushunishlariga ko‘ra bir-birlaridan farqlanadi. “Paradigma” nazariy standartlar, metodologiya, kriteriyalarga tayanuvchi ilmiy faoliyat modeli; tadqiqotchilik masalalarini yechishning nazariy asoslari (ko‘pchilik tomonidan tan olingan ilmiy yutuqlar; ilmiy tadqiqotga tegishli hodisa (jarayon) tavsifi sifatida fundamental ilmiy kategoriya hisoblanadi. Hozirgi kunda oliy ta’limning akmeologik, andragogik, pedagogik va kommunikativ kabi asosiy paradigmalari muhim hisoblanadi.

“Akmeologiya” atamasi qadimgi grekcha “akme” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, eng yuqori daraja, yuqori degan ma’nolarni anglatib, akmeologiya paradigma asosiy e’tiborni tarbiya jarayonida shaxsning pedagogik ta’sir vositalari yordamida o‘zining individual ijodiy imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berishi va juda yuqori natijalarga erishishiga qaratiladi. Akmeologik yondashuv uchun insonparvar ta’limning turli sohalarida keng qo‘llaniladigan aniq ifodalangan ijodiy yo‘nalish bilan xarakterlanadi. Bunda ta’lim oluvchilardan o‘zining individualligining maksimal darajada namoyon etish, o‘qituvchidan esa chinakamiga didaktik bo‘lish (ya’ni, o‘qitish san’atini mukammal darajada egallash) talab qilinadi. Pedagogik paradigma ta’lim oluvchilarni ta’lim-tarbiya, o‘quv va o‘qitish, rivojlantirishning turli vositalaridan foydalangan holda har tomonlama bilim olishga yo‘naltirishga qaratilgan. Pedagogik yondashuv barcha toifadagi ta’lim oluvchilarni ishontirish (asosiy) va majburlash usullari bilan ta’lim olishlarida qo‘llaniladi.

Andragogik paradigma ijtimoiy amaliyot sohasidagi ilmiy bilimlar sohasi, shuningdek, uzluksiz ta’lim olish tizimida kattalarni o‘qitish nazariyasi va metodikasidan iborat. Ushbu paradigma quyidagi asosiy tamoyillar asosida joriy etiladi: o‘qitishda ta’lim oluvchining yetakchilik roli; talabaning o‘zining imkoniyatlarini namoyon etishga, mustaqillikka, o‘zini-o‘zi boshqarishga intilish; talabaning hayotiy (ijtimoiy, kasbiy) tajribaga ega bo‘lishi; muhim kasbiy muammolarni hal qilish va aniq maqsadlarga erishishga o‘rgatish; ta’lim jarayonida (mustaqil ish rejimida va pedagogik xodimrahbarligida) olgan yangi bilim, ko‘nikma va malakalarini amalda qo‘llash; ta’lim faoliyatini fazoviy-vaqtiy, ijtimoiy va kasbiy omillar, shu jumladan, o‘quv jarayoniga hissa qo‘shadigan omillar bo‘yicha aniqlash; talaba va o‘qituvchining birgalikdagi faoliyati jarayonida (masalan, psixo-andragogik diagnostika, natijalarni baholash, ularni sozlash jarayonida) treninglar tashkil etish.

Andragogik paradigmada pedagogik xodim – talabalari uchun ekspert, ular bilan birgalikdagi faoliyatning tashkil etuvchisi, maslahatchi, yo‘riqchi, tyutor (ingliz tilida “tutor” – o‘qituvchi-maslahatchi ma’nosini anglatadi), shuningdek, bilim, ko‘nikma va malakalar manbai hisoblanadi

Kommunikativ paradigma o‘quv guruhidagi barcha talabalarning ta’lim va tarbiya jarayonida o‘zaro muloqotini ta’minlaydi. Ularning o‘zaro muloqoti natijasida ular birbirlari bilan o‘quv ma’lumotlari (tasavvur, bilim) almashinuvi sodir bo‘ladi, ularning ko‘nikma va malakalari takomillashadi. Bundan kelib chiqadiki, kommunikativ paradigma guruhlarda o‘tkaziladigan psixologik treninglar, ishbilarmonlik (rolli) o‘yinlarning asosini tashkil qiladi.

Albatta, o‘qituvchi yoki pedagogik xodim nafaqat oliy ma’lumotli, balki muloqotlarda xushmuomala, moslashuvchan, adekvat va nazokatli bo‘lishi kerak. Ammo u ham avtoritar faoliyat illatlaridan mutlaqo xoli emas va talabalarning ayrimlari bunday avtoritar o‘qituvchilarga muhtoj. Bundan tashqari, ularning ta’siri tufayli ba’zi talabalarrivojlanish va keyinchalik takomillashish borasida yuqori natijalarga erishishlari mumkin. Paradigmalarni tahlil qilish, amaldagi ta’lim va tarbiyani amalga oshirish shartshavroitlariga qarab, barcha paradigmalarning afzalliklaridan foydalanadigan pedagogik xodimlar progressiv natijalarga erishishlari mumkin degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Oliy ta’limining uzoq rivojlanishi jarayonida paradigmalarning tarixan o‘zgaruvchan turlarini alohida ajratib ko‘rsatish mumkin. Ularning har biri ma’lum muayyan davrda umumiy bilimlarning ideal “timsoli”ning yetakchilik qilishiga qarab rasmiy tus berilgan. Oliy ta’lim modellari yetakchi ta’lim paradigmasi va qator turli omillar ta’siri ostida shakllandi.

Oliy ta’limning “texnokratik” paradigmasi XX-XXI-asrlarda o‘ziga xos dunyoqarash sifatida birinchi o‘ringa chiqadi. Uning muhim belgilari quyidagilardan iborat: texnologiya hamda texnologiyaning ilmiy va madaniy qadriyatlardan ustunligi, oliy ta’limning tor pragmatik yo‘nalishi va ilmiy bilimlarning rivojlanishi. Mazkur paradigma doirasida universitet ta’limining maqsad va mazmunini belgilashda ishlab chiqarish, iqtisodiyot va biznes, texnologiya va tamaddun vositalarini rivojlantirish manfaatlari ustunlik qiladi. Shu munosabat bilan, XX1 asrda universitet ta’limining gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlar tarkibiy qismlari sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi.

Xulosa qilib aytganda, kadrlar tayyorlash borasida xalqimizga xos milliy xususiyatlar maksimal darajada hisobga olinishi taqozo etiladi. Shuningdek, unda barkamol shaxsni shakllantirish hamda uning aqliy, kasbiy va ma'naviy imkoniyatlarini eng samarali yo'sinda ishga solish yo'llari aniq hisobga olinishi zarur. Zamonaviy ta'limda shaxsda shakllantirilishi zarur bo'lgan kasbiy va ma'naviy sifatlarning uyg'unligiga alohida e'tibor berish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Xakimov J.O. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. – Toshkent, "Shamsuddinxon Boboxonov" NMIU, 2022. – 274 b.
2. Baxramova.M.R "Экономика сотциум"O'qituvchi-talaba faoliyatini samarali tashkil etish omillari.№12(127)-2024
3. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий – СПб.: КАРО, 2005 г
4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: SANO-STANDART, 2017.
5. Xodjayev B.X., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIMDA TALABALAR HARBIY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR: NAZARIY TAHLIL VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Valiyev Abdurafik Abduganiyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti
harbiy ta'lim fakulteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalar uchun harbiy ko'nikmalarni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik omillar ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Harbiy xizmatga tayyorgarlikda psixologik barqarorlik, emotsional nazorat, o'zini baholash, stressga chidamlilik, jamoaviylik va motivatsiya kabi ko'nikmalarni rivojlantirish uchun zamonaviy yondashuvlar va innovatsion pedagogik vositalar muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatiladi. Xorijiy tajriba va mahalliy metodikalar asosida ishlab chiqilgan model talabalarning real harbiy holatlarga moslashuvchanligini oshirishga xizmat qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: chaqiriqqacha harbiy ta'lim, harbiy ko'nikma, psixologik omillar, stressga chidamlilik, motivatsiya, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, emotsional intellekt, interfaol metodlar, liderlik, jamoaviylik.

Harbiy ta'lim tizimi bugungi kunda nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki amaliy ko'nikmalar, psixologik barqarorlik va hayotiy muhim vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi kompetensiyalar bilan ham boyitilishi lozim bo'lgan sohalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalar uchun bu jarayon yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan harbiy ko'nikmalar faqat jismoniy tayyorgarlik va texnik bilimlar bilan emas, balki chuqur psixologik tayyorgarlik bilan ham chambarchas bog'liq. Bu psixologik omillar, o'z navbatida, harbiy xizmat sharoitlariga tezda moslashish, og'ir vaziyatlarda hissiyotlarni boshqarish, yetakchilik va jamoaviy muvofiqlikni shakllantirish, stressga bardoshlilikni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, harbiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida psixologik tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lgan talabalar, ayniqsa, qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va tezkor harakat qilish borasida sezilarli ustunlikka ega bo'ladilar. Psixologik omillar orasida motivatsiya, emotsional barqarorlik, o'ziga bo'lgan ishonch, ijtimoiy moslashuv, stressga chidamlilik, shaxsiy intizom va o'zini boshqarish kabi komponentlar ajralib turadi. Bu omillarni shakllantirish uchun esa, zamonaviy ta'lim yondashuvlari, interfaol metodlar va innovatsion psixopedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining harbiy-vatanparvarlik ruhini yoshlar orasida keng targ‘ib qilish, chaqiriqqacha harbiy ta’lim tizimini takomillashtirish borasidagi qarorlari ushbu yo‘nalishdagi ishlarning ilmiy asoslangan tarzda olib borilishini ta’minlamoqda. Bunday qaror va farmonlar asosida harbiy ta’limni psixologik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish, nazariy bilimlarni real sharoitda qo‘llay oladigan kompetensiyalarga aylantirish masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda. Shuningdek, xorijiy tajribalar tahlili ham bu sohada samarali usullarni joriy etish imkonini bermoqda. Masalan, Isroil, Janubiy Koreya va AQShda chaqiriqqacha harbiy tayyorgarlikda psixologik tayyorgarlik mustaqil blok sifatida ajratilgan bo‘lib, maxsus mashg‘ulotlar, treninglar, simulyatsiya asosidagi topshiriqlar orqali talabalar ongiga ta’sir o‘tkaziladi.

Psixologik tayyorgarlikni shakllantirishda bir nechta zamonaviy yondashuvlar qo‘llanilishi mumkin. Jumladan, emotsional-intellektual treninglar, muammoli vaziyatlar asosida qaror qabul qilish mashqlari, stressga chidamlilikni rivojlantiruvchi psixologik o‘yinlar, liderlik va jamoaviy muvofiqlik bo‘yicha rolli o‘yinlar, individual psixologik maslahatlar kabi metodlar harbiy ko‘nikmalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, interfaol metodlardan foydalanish talabalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib, ularni real hayotiy holatlarga yaqinlashtiradi.

Talabalarning harbiy ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida kuzatilgan amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy darslarga asoslangan yondashuvlar faqat bilimlarni yetkazish bilan cheklanadi, biroq psixologik tayyorgarlikning shakllanishi ko‘proq o‘quvchining his-tuyg‘ulari, ichki ruhiy holati va muomala madaniyatiga bog‘liq. Masalan, darsda muhokama asosida qaror qabul qilish, kichik guruhlarda ishlash, vaziyatli mashg‘ulotlar orqali fikrlashni rivojlantirish orqali harbiy holatlarga psixologik moslashuvga erishish mumkin. Bu holatlarda murabbiylar yoki psixologlar ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy yondashuvlardan biri bu – reflektiv o‘quv texnologiyalaridir. Bunda talabalar har bir o‘tilgan mavzudan so‘ng o‘zlarining o‘rganilgan bilimlari, holatga munosabati, ichki holatlari haqida fikr yuritadilar. Bu jarayon ularning o‘zini tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, o‘zini baholash va yaxshilashga bo‘lgan ichki ehtiyojlarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, stressga chidamlilikni oshirish maqsadida, rekreativ faoliyatlar, tabiat bilan uyg‘unlashtirilgan o‘quv mashg‘ulotlari, motivatsion ma’ruzalar, safarbarlik ruhidagi audiovizual vositalardan ham foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalarda harbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda o‘ziga bo‘lgan ishonch muhim omil hisoblanadi. Bu holat ayniqsa psixologik treninglar orqali oshiriladi. Mashg‘ulotlarda talabalar o‘z fikrlarini ochiq ifodalashga, rahbarlik qilishga, jamoada muvofiq ishlashga o‘rgatiladi. Bunda konstruktiv fikr almashinuvi, vazifalarni taqsimlash va baholash mexanizmlaridan foydalanish orqali ularning tashabbuskorlik darajasi ortadi.

Chaqiriqqacha harbiy ta’limda foydalaniladigan innovatsion tendensiyalar orasida raqamli texnologiyalarga asoslangan simulyatsiyalar alohida ahamiyatga ega. Masalan, kompyuterlashtirilgan taktik mashqlar, virtual muhitda qaror qabul qilish mashqlari, xavfli holatlarga reaksiya ko‘rsatishni modellashtiruvchi ilovalar orqali talabalarning kognitiv va psixomotor ko‘nikmalari birgalikda rivojlanadi. Bu holat esa an’anaviy darslarda yetishmaydigan psixologik tayyorgarlik komponentlarini to‘ldiradi.

Yana bir dolzarb tendensiya – bu integrativ ta’limdir. Bu modelda harbiy tayyorgarlik darslari boshqa fanlar (psixologiya, jismoniy tarbiya, etika, tarix) bilan uyg‘unlashtiriladi. Natijada talabalar harbiy bilimlarni faqat texnik emas, balki ijtimoiy-psixologik kontekstda ham anglaydilar. Masalan, tarixiy shaxslar misolida vatanparvarlik, jismoniy tarbiya orqali jasorat, psixologiya asosida stressga chidamlilik o‘rgatiladi. Bu yondashuv orqali talabalar faqat ko‘nikma emas, balki kompleks bilim va kompetensiyalarga ega bo‘ladilar.

O‘rganilgan materiallar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: harbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda psixologik omillar yetakchi rol o‘ynaydi. Ularni shakllantirishda motivatsiya, o‘ziga ishonch, stressga chidamlilik, jamoaviylik, liderlik kabi psixologik komponentlarga tayanish lozim. Bu komponentlarni rivojlantirishda zamonaviy interfaol metodlar, simulyatsiyalar,

treninglar va integratsiyalashgan ta’lim texnologiyalari muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ta’lim muassasalarida psixolog ishtirokini kuchaytirish, talabalarning psixologik portretlarini tuzish, individual yondashuv asosida tayyorlash samaradorlikni oshiradi. Harbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda zamonaviy psixopedagogik yondashuvlar asosida psixologik iqlimni shakllantirish, talabalarning ichki resurslarini aniqlash va ulardan to‘g‘ri foydalanish bu jarayonning ajralmas qismiga aylanishi lozim.

Shunday qilib, chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishida harbiy ko‘nikmalarni shakllantirish faqat jismoniy va texnik tayyorgarlik bilan emas, balki chuqur psixologik asos bilan ta’minlangan bo‘lishi kerak. Bu esa ta’lim tizimida psixologik komponentlarni kuchaytirish, yangicha yondashuvlarni joriy etish va innovatsion texnologiyalardan foydalanishni talab etadi. Zero, kelajak harbiy xodimining professional tayyorgarligi uning ruhiy barqarorligi, irodaviy sifati, muomala madaniyati va ijtimoiy mas’uliyati bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: Lex.uz, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 12-apreldagi PF-6208-son Farmoni. – Lex.uz.
3. Karimova Z.S. Harbiy pedagogika va psixologiya asoslari. – T.: Yangi asr avlodi, 2020.
4. Mavlonova R. Ta’limda innovatsion yondashuvlar. – T.: Fan va texnologiya, 2022.
5. G‘ulomov S. Harbiy tayyorgarlikda zamonaviy metodlar. // Mudofaa, 2021. №2.
6. Smith J. Military Psychology and Training. – London: Routledge, 2018.
7. Ministry of Defence of Israel. Psychological training in pre-conscription programs. – Tel-Aviv, 2020.

O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA PSIXOLOGIK ASOSLAR: ILMIY-NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

Abduraxmanov Sherzod Nazarbayevich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Harbiy ta’lim fakulteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o‘rni hamda psixologik asoslari keng tahlil etiladi. Vatanparvarlikni yosh avlod ongiga singdirish jarayonida interfaol metodlar, tarbiyaviy texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va emotsional-intellektual rivojlanishni ta’minlaydigan usullar muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi. Maqolada milliy qadriyatlar, tarixiy meros va psixologik motivatsiyaning integratsiyasi orqali o‘quvchilarda ijtimoiy faollik va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashga doir ilg‘or tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida vatanparvarlik tarbiyasining samarali mexanizmlari nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy ta’lim muhitida milliy g‘urur, fuqarolik mas’uliyati va Vatanga sadoqat tuyg‘ularini shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni taklif etishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Vatanparvarlik, zamonaviy ta’lim, pedagogik yondashuv, psixologik asoslar, milliy qadriyatlar, interfaol metodlar, fuqarolik tarbiyasi, o‘quvchi shaxsi, motivatsiya, tarbiyaviy texnologiyalar, tarixiy meros, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv.

XXI asrda jamiyat taraqqiyotida shaxsning ma’naviy-axloqiy kamoloti, ijtimoiy faolligi va Vatanga bo‘lgan sadoqati dolzarb masalalardan biriga aylandi. Ayniqsa, globallashuv va madaniyatlararo aloqalar kuchaygan davrda o‘quvchilarda milliy identitetni shakllantirish va vatanparvarlik ruhini mustahkamlash pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Prezident farmonlarida yoshlarda Vatanga sadoqat, milliy qadriyatlarga hurmat, tarixiy xotirani saqlash borasida aniq maqsadlar belgilangan. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi:

Tahliliy yondashuv - pedagogik va psixologik adabiyotlar, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘rganildi;

Taqqoslash usuli - turli ta’lim tizimlarida vatanparvarlik tarbiyasi bo‘yicha mavjud yondashuvlar solishtirildi;

Pedagogik kuzatuv va suhbat - boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va o‘quvchilari bilan suhbatlar, dars jarayonlaridagi faoliyatlar kuzatildi;

Kontent-tahlil - o‘quv dasturlari, darsliklar, sinfdan va darsdan tashqari tadbirlar mazmuni tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida 3 ta maktabda kuzatishlar olib borildi, 45 nafar o‘quvchi va 12 nafar o‘qituvchi faol ishtirok etdi.

Tahlillar quyidagi asosiy natijalarni ko‘rsatdi:

1. Vatanparvarlik mazmunidagi tarbiyaviy faoliyatlar dars jarayonida yetarlicha integratsiyalashmagan. Ko‘pgina hollarda bu faoliyatlar sinfdan tashqari tadbirlarda cheklangan.

Innovatsion metodlar - loyihaviy ishlar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar asosidagi yondashuvlar - o‘quvchilarning milliy o‘zlikni anglashiga yordam beradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchining individual qiziqishlariga tayanib, Vatanga bo‘lgan ichki ishonch va hurmat hissini shakllantirishda samaralidir.

Psixologik asoslar, xususan, ijtimoiy-motivatsion va emotsional rivojlanish orqali vatanparvarlikning hissiy-motivatsion jihatlarini kuchaytiradi.

O‘quvchilarda vizual materiallar, tarixiy shaxslar obrazlari, madaniy-tarixiy ekskursiyalar orqali milliy xotirani uyg‘otish samarali bo‘lishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar vatanparvarlik tarbiyasini zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida yo‘lga qo‘yish zarurligini ko‘rsatdi. An’anaviy yondashuvlar - she’r yodlash, tarbiyaviy suhbatlar - faqat yuzaki taassurot uyg‘otadi, biroq chuqur ichki ishonch va fuqarolik hissini shakllantira olmaydi. Aksincha, emotsional o‘zlashtirishga asoslangan usullar, masalan, interfaol dramatizatsiya, tarixiy rolli o‘yinlar, yoshlar uchun kinodarslar, faol refleksiya metodlari orqali mustahkamroq psixologik ta’sirga erishiladi. Xorijiy tajribada, masalan, Yaponiyada “mamlakat sha’ni” tamoyiliga asoslangan tarbiya, AQSHda esa ijtimoiy xizmat orqali yurtga xizmat qilish g‘oyasi keng targ‘ib qilinadi. O‘zbekistonda esa bu jarayonni madaniyat, tarix, psixologiya va zamonaviy texnologiyalarni uyg‘unlashtirish orqali boyitish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish uchun quyidagilar muhim hisoblanadi:

Dars va tarbiyaviy mashg‘ulotlarda tarixiy-ma’naviy materiallar integratsiyasini kuchaytirish;

Interfaol metodlarni (muammoli vaziyatlar, loyihaviy ishlar, vizual materiallar) faol joriy qilish;

Har bir o‘quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash;

Oila, maktab va mahalla hamkorligini vatanparvarlik tarbiyasida muvofiqlashtirish;

Tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy texnologiyalar (virtual muzeylar, videodarslar, AR-kontent) orqali boyitish.

Bu yondashuvlar milliy g‘urur, fuqarolik pozitsiyasi va Vatanga bo‘lgan sadoqat tuyg‘usini shakllantirishda ijobiy natijalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - T.: Lex.uz, 2021.
2. Karimova Z.S. Pedagogik texnologiyalar. - T.: Fan va texnologiya, 2020.
3. Saidov A.S. Psixologiyada motivatsiya masalalari. - T.: Ilm ziyo, 2018.
4. Yaponiyada tarbiya tizimi. // International Journal of Education, 2021. №4.
5. Alimova M.A. O‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish psixologiyasi. - T.: Ma’naviyat, 2019.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA KASBIY KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abloqulova Mohinabonu Alisher qizi
BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi
mutaxassisligi 1-kurs magistranti
obloqulovamohinabonu@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning zamonaviy ta’lim jarayonidagi ahamiyati, ayniqsa, pedagogik ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini takomillashtirishdagi roli yoritilgan. Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, o‘quv jarayoniga AKTni joriy etishning nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, xorijiy va milliy tajribalar asosida ilg‘or yo‘nalishlar tahlil qilinadi. Muallif ushbu yo‘nalishda takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik ta’lim, innovatsion metodlar, raqamli savodxonlik, o‘qituvchi tayyorlash.

Zamonaviy ta’lim tizimi tub islohotlar va raqamli innovatsiyalar bosqichida rivojlanmoqda. Raqamli texnologiyalar barcha sohalar qatori ta’limda ham o‘z o‘rnini tobora mustahkamlab bormoqda. Ushbu jarayonda o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, pedagogik ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalana olish, ular asosida darslarni loyihalash, interaktiv va innovatsion usullardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda.

Ta’lim sifati va samaradorligi bevosita o‘qituvchining bilim va malakasiga bog‘liq. Zamonaviy o‘quvchi raqamli muhitda yashaydi, shuning uchun uni o‘qitadigan pedagog ham bu muhitga moslashgan, texnologiyalar bilan ishlashga tayyor bo‘lishi shart. Bo‘lajak o‘qituvchilar nafaqat fanlarni o‘rgatish, balki axborotni izlash, tahlil qilish, taqdimotlar tayyorlash, onlayn resurslardan foydalanish va raqamli vositalar yordamida o‘quv materiallarini yetkazib berish bo‘yicha malakaga ega bo‘lishlari kerak.

Raqamli kompetensiya deganda pedagogning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘z kasbiy faoliyatida to‘g‘ri va samarali qo‘llay olishi tushuniladi. Bu nafaqat texnik bilimlarni, balki metodik, didaktik va kommunikativ ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi. Bunday kompetensiyalarni rivojlantirish uchun oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy texnologik infratuzilma, masofaviy va gibrid o‘qitish metodikasi, raqamli kontent yaratish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar tashkil etilishi muhimdir.

Bugungi kunda O‘zbekistonda pedagogik ta’lim yo‘nalishida raqamli texnologiyalarni o‘qitish jarayoniga joriy etish bo‘yicha muayyan ishlar olib borilmoqda. Talabalar uchun “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari”, “Raqamli pedagogika asoslari” kabi fanlar joriy etilgan. Shu bilan birga, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida multimedia sinflari, virtual laboratoriyalar, elektron kutubxonalar tashkil etilmoqda. Bu esa talabalarning mustaqil ishlash, raqamli vositalar bilan dars tayyorlash, onlayn platformalarda faol ishtirok etish salohiyatini oshiradi.

Xalqaro tajribaga nazar soladigan bo‘lsak, Finlyandiya, Estoniya, Singapur kabi davlatlar raqamli ta’limni joriy qilish va o‘qituvchilarni tayyorlashda ilg‘or natijalarga erishgan. Bu mamlakatlarda o‘qituvchi tayyorlash jarayoni raqamli texnologiyalarni chuqur o‘zlashtirish, darslarni raqamli muhitda olib borish, o‘quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish kabi yo‘nalishlarga qaratilgan. O‘zbekistonda ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish bo‘yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, hali ham raqamli vositalardan foydalanish darajasi hududlar bo‘yicha farq qilmoqda, ba’zi oliy ta’lim muassasalarida texnik jihozlanish yetarli emas. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarining raqamli savodxonligini mustaqil ravishda rivojlantirishga ham intilishi lozim. Bu borada ochiq ta’lim platformalari (Coursera, EdX, Khan Academy, YouTube Education va boshqalar) orqali turli kurslar o‘qish, onlayn dars materiallari

yaratish, raqamli vositalar yordamida baholash tizimlarini o‘zlashtirish foydali bo‘ladi. Masalan, Google Forms, Kahoot, Quizizz kabi onlayn servislar yordamida darslarda interaktivlikni oshirish mumkin.

Shu boisdan, pedagogik ta’limda quyidagi takliflar muhim ahamiyat kasb etadi:

– Raqamli texnologiyalar asosida fanlararo integratsiyani kuchaytirish;

– Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy va raqamli loyihalarda ishtirokini rag‘batlantirish;

– AKT bo‘yicha malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish;

– Har bir talabaga elektron portfoliolar yaratish imkonini berish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar asosida kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘qituvchi kasbining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bo‘lajak pedagoglarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash, ularda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish nafaqat ta’lim jarayonini innovatsionlashtiradi, balki ta’lim sifati va samaradorligini ham oshiradi. Bu esa, o‘z navbatida, raqamli jamiyat talablariga javob bera oladigan, ijtimoiy mas’uliyatli va raqobatbardosh pedagoglar avlodini tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi qarori. – 2020 yil.
2. B.G. Muzaffarova. “Raqamli pedagogika: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar.” – Toshkent: TDPU, 2022.
3. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – 2018.
4. Qodirov A. “Ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning metodik asoslari.” – Ilm-fan nashriyoti, 2021.
5. Kuk, Dzh. "Raqamli kompetensiya va zamonaviy o'qituvchi." – Moskva: Pedagogika, 2020.
6. www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy sayti.
7. www.unesco.org – UNESCOning raqamli ta’limga oid hisobotlari.
8. Mishra, P., & Koehler, M. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record.

BULUTLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING RAQAMLI KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH: NAZARIY ASOSLAR VA INNOVATSION AMALIYOTLAR

Boboyeva Dilnoza Ochilovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti II kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini shakllantirishda bulutli texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli kompetentlik - bu pedagogning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘quv jarayonida samarali qo‘llay olish qobiliyati bo‘lib, u o‘quvchining interaktiv, moslashuvchan va yuqori sifatli ta’lim olishini ta’minlaydi. Bulutli texnologiyalar, xususan Google Workspace, Microsoft 365, Moodle Cloud kabi platformalarning ta’limdagi o‘rni va ularning didaktik imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada bulutli xizmatlar orqali muallimlik amaliyotida raqamli vositalarni tanlash, ularni metodik jihatdan asoslab qo‘llash hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish strategiyalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: bulutli texnologiyalar, raqamli kompetentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli pedagogika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’limda innovatsiyalar, onlayn platformalar, virtual o‘qitish, ta’lim texnologiyalari, zamonaviy dars.

Zamonaviy axborot texnologiyalari taraqqiyoti ta’lim sohasida chuqur o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, raqamli muhitda o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish, interaktiv

vositalardan foydalanish, o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini shakllantirish muhim pedagogik vazifaga aylangan. Bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetentligi ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatining asosi bo‘lib, bunda bulutli texnologiyalar eng muhim vosita hisoblanadi. Bulutli texnologiyalar - bu internet orqali taqdim etiladigan saqlash, dasturiy ta’minot, hisoblash quvvatlari va xizmatlarga kirish imkonini beruvchi axborot texnologiyasi bo‘lib, u ta’lim jarayonini yangicha yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun bulutli texnologiyalar nafaqat ma’lumotlar bilan ishlash imkoniyatini yaratadi, balki zamonaviy darslarni loyihalash, masofaviy va aralash ta’limni tashkil etish, ko‘p funksiyali elektron resurslar yaratish va ularni baham ko‘rish imkonini ham beradi. Raqamli kompetentlik deganda nafaqat texnik bilim va ko‘nikmalar, balki axborot xavfsizligi, raqamli etikani tushunish, pedagogik yondashuvlar bilan integratsiyalashuv ham nazarda tutiladi. Bulutli texnologiyalarni o‘zlashtirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarining kasbiy tayyorgarligini global raqamli muhitga moslashtira oladi.

Ta’limda qo‘llanilayotgan mashhur bulutli platformalarga Google Workspace for Education, Microsoft Office 365, Moodle Cloud, Canva for Education, Zoom, Edmodo, Padlet va boshqa ko‘plab xizmatlar kiradi. Ushbu platformalar bo‘lajak o‘qituvchilar uchun dars rejalashtirish, topshiriqlarni berish, testlar tuzish, fikr almashish, jamoaviy loyihalar olib borish, natijalarni tahlil qilish imkoniyatlarini yaratadi. Har bir platformaning o‘ziga xos afzalliklari bo‘lib, ular ta’lim jarayonida turli ehtiyojlarni qondira oladi.

O‘qituvchilik kasbiga tayyorlanayotgan talabalar uchun raqamli kompetentlikning rivojlanish darajasini baholash mezonlari ham aniqlangan. Bular: texnologik savodxonlik, raqamli vositalarni tanlash qobiliyati, o‘qitish va o‘rganishda raqamli vositalarni integratsiyalash, kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish, axborot xavfsizligi va mualliflik huquqlariga rioya qilish, ta’limiy kontentni yaratish, o‘quvchilarni raqamli muhitga yo‘naltirish kabi komponentlarni o‘z ichiga oladi. Bulutli texnologiyalar bu ko‘nikmalarni mustahkamlash uchun keng imkoniyat yaratadi.

Ta’lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar va tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bulutli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga jalb qilgan o‘qituvchilarning faoliyati interaktivlik, yondashuvlar xilma-xilligi va sifatli o‘zaro aloqaga asoslangan bo‘ladi. Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun bu texnologiyalarni o‘zlashtirish, shunchaki axborotdan foydalanish emas, balki ta’limni innovatsion tarzda tashkil qilish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa raqamli pedagogikaning shakllanishi, o‘qituvchining transformatsiyasi va ta’limda samaradorlik ko‘rsatkichlarining oshishiga xizmat qiladi.

Bulutli texnologiyalar yordamida tashkil etiladigan treninglar, seminarlar, laboratoriya mashg‘ulotlari, onlayn kurslar orqali bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarining raqamli salohiyatini oshirib boradilar. Shuningdek, individual ta’lim traektoriyasini yaratish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va baholash imkoniyatlari ham ortadi. Bu yondashuvlar zamonaviy ta’lim talablariga mos, moslashuvchan, shaxsga yo‘naltirilgan hamda faoliyatga asoslangan ta’lim strategiyasiga tayanadi.

Global tajribalar ham shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli kompetentlikni rivojlantirishda texnologik ta’minot bilan bir qatorda, metodik va motivatsion yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Estoniya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar o‘quv dasturlariga bulutli xizmatlardan foydalanishni majburiy komponent sifatida kiritgan. Bunday yondashuv o‘qituvchilarning zamonaviy raqamli kompetentligini yuqori darajada shakllantirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda AKT kompetentligini baholash tizimi ishlab chiqilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli tayyorgarligi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanmoqda.

Bulutli texnologiyalarning qo‘llanilishi nafaqat o‘quvchi va o‘qituvchi, balki ma’muriyat, ota-onalar va butun ta’lim tizimi o‘rtasida ochiq, shaffof va tezkor aloqani yo‘lga qo‘yishga xizmat qiladi. Masalan, real vaqt rejimida dars jadvallari, baholar, hisobotlar bilan tanishish, onlayn fikr-mulohazalarni olish, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini monitoring qilish imkoniyatlari

mavjud. Shu jihatdan, raqamli kompetentlik shaxsiy hamda kasbiy o‘sishning muhim ko‘rsatkichi sifatida qaraladi.

Bulutli texnologiyalarning keng imkoniyatlaridan foydalanish uchun ta’lim muassasalarida tegishli infratuzilma, internetga barqaror ulanish, kompyuter savodxonligini oshirish kurslari, maxsus tayyorlangan o‘quv qo‘llanmalar mavjud bo‘lishi zarur. Bunda pedagogik texnologiyalar, informatika, raqamli dizayn, multimedia resurslaridan foydalanish metodikasi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu asosda o‘quv dasturlariga bulutli texnologiyalar asosida loyihalash topshiriqlari, amaliy mashqlar, kollaboratsion loyihalar kiritilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, bulutli texnologiyalar vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirish - bu nafaqat zamonaviy ta’lim talablariga javob berish, balki kelajakda raqamli jamiyat uchun tayyor pedagog kadrlarni shakllantirish demakdir. Bunda har bir bo‘lajak o‘qituvchining o‘z salohiyatini aniqlash, o‘zini doimiy yangilab borishga undash, zamonaviy texnologiyalarga ochiq bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida raqamli kompetentlikni rivojlantirish strategiyasi ustuvor yo‘nalish sifatida ilgari surilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - T.: Lex.uz, 2021.
2. Ergasheva Z. Raqamli kompetentlik va pedagogik texnologiyalar. - T.: Fan, 2022.
3. Ziyayeva N. Ta’limda bulutli texnologiyalar. // Oliy ta’lim, 2021, №4.
4. Anderson T., Dron J. Teaching Crowds: Learning and Social Media. - Athabasca University Press, 2014.
5. European Commission. Digital Education Action Plan 2021-2027. - Brussels, 2021.
6. Vlasova V. Raqamli pedagogika asoslari. - Toshkent, 2020.

PEDAGOGIK JARAYONDA INTERFAOL METODLARNING QO‘LLANILISHI BO‘YICHA ILG‘OR TAJRIBALAR

T.H.Olimov
Osiyo xalqaro universiteti professori, p.f.f.d(PhD),
D.Sh.Ibotova
Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida interfaol o‘qitish metodlarining ahamiyati va ularni pedagogik jarayonga samarali tatbiq etish bo‘yicha ilg‘or tajribalar tahlil qilinadi. Unda interfaol metodlarning o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va ta’lim sifatini yaxshilashdagi roli, ularning ta’lim sifatiga ijobiy ta’siri va o‘quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirishdagi o‘rni tahlil qilinadi . Shuningdek, turli bosqichlardagi amaliy tajribalar, ilg‘or o‘qituvchilarning metodik yondashuvlari va ularning natijalari asosida interfaol o‘qitishning muvaffaqiyatli modellariga misollar keltirilgan. Maqola pedagog va tadqiqotchilar uchun foydali bo‘lib, ta’lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi

Kalit so‘zlar: interfaol metodlar, pedagogik jarayon, ilg‘or tajribalar, ta’lim samaradorligi, o‘qitish metodikasi, jahon tajribasi, innovatsion yondashuv, o‘quvchi faolligi, interfaol dars, ta’lim texnologiyalari, o‘quv metodlari, pedagogik innovatsiyalar, interfaol usullar.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri – o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi va ijtimoiy faolligini shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadlarga erishishda an’anaviy o‘qitish uslublari o‘rnini asta-sekin interfaol metodlar egallamoqda. Interfaol metodlar o‘quvchilarni faollikka undash, ularning fikr almashish, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashish kabi qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda nafaqat mahalliy, balki jahon miqyosidagi ilg‘or ta’lim tajribalari ham pedagogik jarayonda ushbu metodlarning keng qo‘llanilayotganini ko‘rsatmoqda. Ushbu maqolada interfaol metodlarning asosiy turlari, ularning samarali qo‘llanish usullari hamda xorijiy davlatlar tajribasiga asoslangan ilg‘or yondashuvlar tahlil qilinadi.

Bugungi kunda ta’lim sohasida yuz berayotgan islohotlar o‘qituvchidan yangicha yondashuvni, zamonaviy metodlarni puxta egallashni va o‘quvchilarning faolligini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. Shunday metodlardan biri — **interfaol o‘qitish usullari** bo‘lib, ular o‘quvchilarni faollikka chorlash, bilim olish jarayonida bevosita ishtirok etishini ta’minlash, o‘z fikrini erkin bayon etish, jamoaviy ishlash va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Interfaol metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko‘zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo‘lgan vazifalarni amalga oshirishda qo‘llaniladigan turli tuman ish usullari va shakllarini o‘z ichiga oladi. Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo‘llanilayotgan har turli usullari va shakllari asosida ko‘plab ta’lim metodlari hosil bo‘lgan va bu jarayon davom etmoqda. Muayyan ta’lim-tarbiyaviy maqsadga qaratilgan biror harakatni amalga oshirish yo‘li, usuli yoki ko‘rinishidan iborat bo‘lib shakllangan faoliyat shu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi o‘ziga xos ta’lim metodini hosil qiladi. Interfaol metod va axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim-tarbiya jarayonida yangi istiqbollarni ochadi va ta'lim sohasini modernizatsiya qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Axborot kompetentsiyasi insonning bilim darajasi va kasbiy kompetentsiyasini belgilaydi, ijodiy fikrlash esa nostandart muammolarni hal qilish yoki muammoli vaziyatga printsipial jihatdan yangi yondashuvlarni topish qobiliyatini belgilaydi. Axborot jamiyatiga o‘tish sharoitida zamonaviy ilg‘or texnologiyalarni puxta egallagan pedagog kadrlarni tayyorlash zarur. Bu tanlangan metodologiyaning dolzarbligini belgilaydi.

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida o’qitishning zamonaviy metodlari keng qo’llanilmoqda. O’qitishning zamonaviy metodlarini qo’llash o’qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o’zlashtirish darajasi o’sishiga olib keladi. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta’lim metodlari hozirda eng ko’p tarqalgan va barcha turdagi ta’lim muassasalarida keng qo’llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta’lim metodlarining turlari ko’p bo’lib, ta’lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo’llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta’lim metodlarini ma’lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to’g’ri tanlash muammosini keltirib chiqargan. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag’batlantirib turilishi, o’quv materialini kichik-kichik bo’laklarga bo’lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo’naltiruvchi matn, loyiha, rolli o’yinlar kabi metodlarni qo’llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o’zaro muloqotda, o’zaro bahsmunozarada fikrlash asnosida, hamjixatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o’quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o’rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi. Interfaol metodlar deganda – ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo’lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo’llanilganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta’lim oluvchi markazda bo’lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo’ladi.

- ta’lim samarasi yuqoriroq bo’lgan o’qish-o’rganish;
- ta’lim oluvchining yuqori darajada rag’batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimlarning ham e’tiborga olinishi;
- ta’lim jarayoni ta’lim oluvchining maqsad va extiyojlariga muvofiqlashtirilishi;

- ta’lim oluvchining tashabbuskorligi va mas’uliyatining qo’llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o’rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o’qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o’ziga xos xususiyatga ega. Ta’lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o’rganish va amalda qo’llash o’quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to’g’ri yechimini topishlariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. O’quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o’quvchi-talabalarning bilim, ko’nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi. Yuqorida aytilganlardan interfaol ta’lim metodlarini tegishlicha tahlil qilish va shu asosda ularni tasniflash zarurati ma’lum bo’ladi.

Interfaol metodlar — bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikka asoslangan, bilimni biryoqlama yetkazish emas, balki o‘zaro fikr almashish, muhokama, savol-javob, tahlil va bahs-munozara asosida o‘rgatish usulidir. Bu metodlar nafaqat bilim berishni, balki o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini shakllantirishni ham ko‘zda tutadi.

Dars jarayonida interfaol metodlarni qo‘llash usullari

Interfaol metodlardan samarali foydalanish uchun avvalo dars mavzusi, o‘quvchilarning yoshi, bilim darajasi va tayyorgarlik holatini hisobga olish zarur. Darsning kirish, asosiy va yakuniy bosqichlarida mos metodlarni tanlash orqali o‘quv faoliyatini faollashtirish mumkin.

Masalan:

- **Yangi mavzuni boshlash** uchun “Aqliy hujum” yoki “Klaster” metodlari orqali o‘quvchilarning mavjud bilimlarini aniqlash va mavzuga kirish imkoniyati yaratiladi.
- **Mavzuni chuqurroq o‘rganish** uchun “Insert”, “Bahs-munozara” yoki “Rol o‘ynash” metodlari qo‘llaniladi.
- **Mustahkamlash bosqichida** esa guruhlarda ishlash, savol-javob yoki interaktiv testlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

Shuningdek, dars davomida multimedia texnologiyalari, slaydlar, videoroliklar va elektron vositalardan foydalanish interfaol metodlarning ta’sirchanligini yanada oshiradi.

Jahon tajribasida interfaol metodlardan foydalanish.

Dunyoning ilg‘or ta’lim tizimiga ega mamlakatlarida — masalan, **Finlyandiya**, **Janubiy Koreya**, **Yaponiya**, **Singapur** va **AQSh**da interfaol metodlar o‘quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu davlatlarda dars jarayoni asosan o‘quvchi markazli tamoyilga asoslanadi, ya’ni o‘quvchi o‘qituvchidan emas, o‘z faoliyati orqali bilim oladi.

Misol uchun, **Finlyandiya ta’lim tizimi**da o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifoda etish, mustaqil izlanish, jamoaviy muhokama olib borish orqali bilimlarni o‘zlashtiradi. O‘qituvchi esa bu jarayonda yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi rolini bajaradi. Bunday tajribalar o‘z navbatida o‘quvchida tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Interfaol metodlarning ta’lim jarayonidagi o‘rni bo‘yicha turli olimlar tadqiqot olib borgan va ularning samaradorligini ilmiy asoslab bergan. Quyida taniqli pedagog va psixolog olimlarning ushbu mavzudagi ilmiy yondashuvlari qisqacha tahlil qilinadi:

Jon Dyui (J. Dewey) – Tajribaviy ta’lim nazariyasi Jon Dyui ta’lim jarayoni interfaol va tajriba asosida bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, o‘quvchilar bilimni tayyor shaklda emas, balki muammolarni hal qilish orqali egallashi lozim. Uning nazariyasi interfaol metodlarning muhim poydevorlaridan biri bo‘lib, ayniqsa muammoli ta’lim va jamoaviy ish metodlarida aks etadi.

B. Bloom – Taksonomiya nazariyasi. Bloomning didaktik taksonomiyasiga ko‘ra, ta’lim natijalari oddiy eslab qolishdan tortib, ijodiy fikrlash va baholash darajasigacha yetib borishi kerak. Uning yondashuvi interfaol metodlarning tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga qaratilganligini isbotlaydi.

Zamonaviy tadqiqotchilar va ularning hissasi. Jon Hattie (Visible Learning) – ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faol ishtiroki va o‘zaro hamkorligi samaradorligini o‘rgangan. **Merrill (First Principles of Instruction)** – ta’limni real hayotiy muammolar asosida tashkil etish g‘oyasini ilgari surgan. **Eric Mazur** – “Peer Instruction” metodi orqali interfaol ta’limni rivojlantirgan.

Interfaol metodlar an’anaviy ta’lim metodlaridan farqli o‘laroq, o‘quvchilarni passiv tinglovchidan **faol ishtirokchiga** aylantiradi.

Xulosalar: Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar — bu zamonaviy ta’limning eng muhim va samarali vositalaridan biridir. Bu metodlardan to‘g‘ri va tizimli foydalanish orqali o‘quvchilarni faollashtirish, ularning fikrlash doirasini kengaytirish, o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin. Shu sababli, har bir pedagog zamonaviy interfaol uslublarni chuqur o‘rganishi, ularni o‘z fani va dars rejasi asosida moslab qo‘llay olishi zarur. Kelajakda raqobatbardosh, faol va bilimli avlodni tarbiyalash aynan shu yondashuvga bevosita bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Hasanovich, O. T. (2024). Ilmiy tadqiqot ishi bilan shug‘ullanuvchilarda “chetdan kuzatish” yoki “obyektiv kuzatish” metodlaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish. Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 2(1), 126-129.
2. T. H.Olimov, U. K. Kurbanova, (2024, May). Talabalarda vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishda sharq allomalarining asarlariga nazar. International conference on multidisciplinary science (Vol. 2, No. 5, pp. 15-18).
3. Hasanovich, O. T. (2024). Ilmiy tadqiqot ishi bilan shug‘ullanuvchilarda ilm-fanda shakllangan metodlarga tayangan holda ijodiy kreativ pozitsiyada turish ko‘nikmalarini shakllantirish. Pedagog, 7(4), 291-297.
4. Hasanovich, O. T. (2024). Ilmiy tadqiqot ishi bilan shug‘ullanuvchilarda pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va samaradorligini baholash ko‘nikmalarini shakllantirish. Pedagog, 7(5), 721-725.

TASVIRIY FAOLIYAT ORQALI KICHIK YOSHDAGI BOLALAR IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Eshova Dilbar Shonazarovna
BuxDPI Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini erta aniqlash va rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy vazifasidir. Ularni rivojlantirish bo'yicha keng imkoniyatlaridan qay darajada foydalanish ko'p jihatdan katta yoshdagilar, ustozlar hamda ota-onalar oilaning ijodiy salohiyatiga bog'liq bo'lib, fan va madaniyat, ilmiy-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotning yanada rivojlanishini ta'minlaydi. Ushbu maqola bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va uni tashkil etishda samarali usullardan foydalanish to’g’risidadir.

Kalit so'zlar: tarbiyachi, tarbiyalanuvchi ijodiy fikrlash, ijodiy qobiliyatlar, kognitiv qiziqishlar, tasavvur, faoliyat, o'yin, oila,, ta’lim, oila va MTT hamkorligi.

Bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi mavjud muammolarni hal etish ta'lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta'minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlargatayanish orqali ta'lim -tarbiyaning mohiyatiyu-mazmunini shakllantirish va takomillashtirish, maktabgacha tarbiya tizimida xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish va uning yangi qirralarini izlash bugungi kunning dolzarb muammolaridir.

Bunday muammolarni hal etish maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim tarbiya jarayonini samarali va sifatli olib borish orqali amalga oshiriladi. Kichik yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalash orqali, ya’ni bu tasviriy faoliyat turlaridan rasm chizishga o’rgatish, loy va plastilin mashg’ulotlarini olib borish, applikatsiya hamda qurish -yasash mashg’ulotlari orqali amalga oshirish, ularning asosiy vazifasi tevarak-atrofni obrazli aks ettirish hisoblanadi.

Tasviriy faoliyat maktab yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir.

Tasviriy faoliyat bolalarni ongli tomondan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Birorta predmetni chizish yoki yasash uchun albatta u bilan oldindan tanishish yoki kuzatib chiqish, uning shakli, katta-kichikligini, qismlarning joylashishi, rangini bilish kerak bo‘ladi. Bu jarayonda ko'rish, sezish, qo‘l harakatlari ishtirok etmay qolmaydi. Bolalar predmet va hodisalarni kuzatish va ko‘rib chiqish jarayonida predmetni katta-kichik guruhlarga bo'lib, uning shaklini o'zgartirib, rangini turli-tumanligi bilan tasvirlaydilar. Shuningdek, tasviriy faoliyat jarayonida bolalar turli xil material (qog'oz, bo'r, bo'yoqlar hamda turli ashyolar) bilan ularning o'ziga xos xususiyatlari, ular bilan ishlash texnikasi bilan tanishadilar, bu esa bolalarning aqlan o'sishiga sabab bo'ladi.

Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda fikr yuritish operatsiyalari (tahlil, sintez, taqqoslash umumlashtirish)ning rivojlanishiga imkon beradi, bu, o'z navbatida, bolalarning oqilona o'sishiga olib keladi. Bu jarayonda bolalarning nutqi rivojlanadi. Sensor tarbiyani amalga oshirishda tasviriy faoliyatning ahamiyati katta. Chunki bolalar predmetlar bilan uzviy bog'lanadilar, ularing o'ziga xos sifatlari, shakli, rangi bilan, katta-kichikligi bilan tanishadilar, ularning farqini, o'xshashligini aniqlaydilar, bu esa bolalarni sensor tarbiyalashga, ko'rgazmali, obrazli fikr yuritishga imkon beradi. Tasviriy faoliyat bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalaydi. Chunki bolalar o'z ishlarida bizning hayotimizda, jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisalarni aks ettiradilar, ulardan mamnun bo'ladilar, hayajonlanadilar.

Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda irodaning sifatlari-boshlagan ishini oxiriga yetkazish, oldiga maqsad qo'yib, o'shani bajarishga tomon intilish, qiyinchiliklarni yengish, o‘rtoqlariga yordamlashish kabi xususiyatlar tarbiyalanadi. Jamoa ishini yaratish jarayonida bolalarga bir-biriga yordam, kelishib ishlash kabi sifatlar tarbiyalanadi. Bolalarda, ishni baholash jarayonida, bolalarni o‘rtoqlarining ishga nisbatan real munosabatda bo’lish, to‘g‘ri baholash, o'z ishidan va o'rtoqlarining
ishidan xursand bo’lish kabi axloqiy sifatlar tarbiyalanadi. Tasviriy faoliyat bu bolalarni o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyat hisoblanadi. Bolalarda mehnat ko'nikmalarini o'stirish, tarbiyalash kerak.

Tasviriy faoliyat bolalarga estetik tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir predmetning katta-kichikligini, rangini, shaklini, fazoda joylashishini ajratish, bu estetik sezgining bo'laklari hisoblanadi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi - bu rangi, ritmi, proportsiyani chuqurroq sezish bilan bog'liqdir. Bolalar rangni, shaklni, uning xilma-xilligini sezsa yoki his etsa, u shunchalik ranglar aralashmasining xilma-xilligidan zavq oladi, bahramand bo'ladi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi, ular predmetga va uning ba’zi sifatlariga nisbatan estetik baho berishga o'rganadilar. Ularda tasviriy san’at asarlarini tushunishga, ularga nisbatan his-tuyg'uni, munosabatni tarbiyalaydi. Tasviriy faoliyat bolalarda badiiy-ijodiy o'stirishda muhim rol egallaydi.

Bolaning badiiy ijodiy o'sishi bu obrazli fikr yuritish, estetik idrok etishni va obraz yaratishda zarur bo'lgan malaka, ko'nikmalarni egallash hisoblanadi. Masalan, tabiatga yoki istirohat bog'iga sayr, kuz faslida sayohat uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni predmet yoki tevarak-atrofni kuzatishda paydo bo'luvchi estetik his-tuyg‘u orqali, tevarak-atrofga, kishilar mehnatiga to'g'ri baho berish, vatanga nisbatan muhabbat kabi sifatlarni tarbiyalash mumkin. Bolalarni o'z ishini yana ham
chiroyli va yaxshi bajarish, boshqalarga yoqadigan, ularni ko'rganda quvonadigan qilib yaratish bu badiiy, axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Tasviriy faoliyat jarayonida o'z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarishda ham rol o'ynaydi. Shuningdek, bola tasviriy faoliyat jarayonida psixologik jihatdan ham tayyorlanib boradi. Maktabda qiziqishga xohish, yangiliklarni bilishga intilish, maqsad sari intilish, tartibli holda shug'ullanish va shu kabilar. Shunday qilib, tasviriy faoliyat jarayonida olgan malakalar bolalami maktab hayotiga tezda kirishib ketishiga asos bo'ladi.

Ta’lim jarayoni bolalarning jismoniy, ma’naviy, mehnat va estetik rivojlanishlariga har tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ta’lim jarayonini kuzatishning muhim vazifasi uning

bolalarga tarbiyaviy, umumta'lim ta'sirini (kuzatuvchanlik, zehnlilik, aqliy, nutqiy va harakat faolligi, mustaqillik, ijodiy tashabbusning rivojlanishini) aniqlashdir.

Pedagog har bir mashg'ulotda ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liq vazifalarini amalga oshirishni esda saqlashi muhimdir. Masalan, bolalarga rasm solish usullarini tushuntirar ekan, u bolalarga predmetni izchil tahlil qilishni, ko'rganlarini tasvirlashni, harakat usullari haqida gapirishni, bo'yoqdan tartibli foydalanishni, o'rtog'iga xalaqit bermaslikni oxirida hamma narsani o'zi joy-joyiga olib qo'yishni o'rgatadi. Shuning uchun tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalarning tashqi dunyo haqidagi tasavvurlari qandayligini, ular o'z fikrlarini erkin bayon qila olishlarini, ularning lug'at boyliklari qandayligini aniqlash mumkin. Bolalardagi ma'naviy tasavvur darajasini bajarilgan ishlarni baholashi va shu kabilardagi fikrlari hamda luq'atlaridan bilib olish mumkin. Demak, ko'rilgan har bir mashg'ulotlarda dasturning barcha bo'limlari bo'yicha bolalar bilan olib borilgan ishning darajasi xuddi ko'zgudagidek aks etadi. Tarbiyachi o'tkazadigan mashg'ulotlarning muvaffaqiyati uch shartga: dasturni yaxshi bilishga, ta'lim metodikasini egallaganlikka, o'z guruhidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari hamda imkoniyatlarini bilishga bog'liq bo'ladi. Tarbiyachini nazorat qilish va unga yordam ko'rsatish uchun maktabgacha ta'lim muassasasi mudirasi barcha yosh guruhlarining dasturini hamda ta'lim metodikasini bilishi, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixo-fiziologik xususiyatlarini tushunishi, yangi ilmiy tadqiqotlar va ilg'or pedagogik tajribadan xabardor bo'lishi kerak.

Ijobiy natijalarga erishish ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishiga bogiiqdir. Mashg'ulotlarga kirishda, eng avvalo, gigiyenik sharoitlarga rioya qilishga e'tibor berish kerak: mashg'ulot o'tkaziladigan xona yaxshi shamollatilgan bo'lishi lozim; me'yoriy yoritilgan va yorugiik chap tomondan tushib turgan bo'lishi kerak; jihozlar, asbob-uskuna va materiallar hamda ulami joylashtirish pedagogik, gigiyenik va estetik talablarga javob berishi kerak. Mashg'ulotlarning davomiyligi belgilangan me'yorlarga muvofiq kelishi kerak, vaqtdan esa to'liiq foydalanish lozim. Mashg'ulotning boshlanishi, bolalar e'tiboriniing uyushtirilishi, bolalar oldiga ta'lim yoki ijodiy vazifalarning qo'yilishi, uni bajarish usullarining tushuntirilishi katta ahamiyatga egadir.

Tarbiyachining ishi kuzatilar ekan, uning bolalar bilan aloqasini, ularning muvaffaqiyatlariga qiziqish bildirilayotganligini, ularga xayrixohlik va g'amho'rlik bilan munosabatda bo'linayotganligini, bolalar oldiga o'quv-ijodiy topshiriqning qo'yilishini e'tiborga olish muhimdir. Ayniqsa, tarbiyachining nutqiga (savodli, tushunarli, emotsional ta'sirli qilib gapira oladimi) alohida e'tibor berish kerak.

Tarbiyachi harakat usullarini tushuntirishi, ko'rsatishlar vaqtida bolalarni faollashtirishi, ularni aytayotgan gaplarni anglashga, eslab qolishga undashi muhimdir. Bolalarga u yoki bu holatni takrorlashlariga, aytishlariga (masalan, masalani hal qilish, o'yinchoqni qanday yasash) imkon berish kerak. Tushuntirishlar 3—5 daqiqadan ortiq vaqtni olmasligi kerak. Pedagog mashg'ulot davomida bolalarning individual xususiyatlarini nazarda tutib, bolalarni ishda faol qatnashishga jalb qiladi,ularda o'quv faoliyati malakalarini tarkib toptiradi, o'z harakatlarini baholash va nazorat qilish qobiliyatlarini o'stiradi. O'quv vaziyatidan bolalarda o'rtoqlariga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatda bo'lish, chidam, maqsadga intilganlikni rivojlantirishdan foydalaniladi.

Tarbiyachi e'tibor beradigan asosiy obyekt, bu bolalar hamda bo'ladigan mashg'ulotning boshlanishi va davomiyligidagi xatti-harakatlaridir. Tarbiyachi bolalarning mashg'ulotlarda xatti-harakat qoidalarini bajarayotgan yoki bajarmayotganliklarini kuzatadi. Mashg'ulotlarda bolalar to'g'ri o'tirishlari, chalg'iyvermasliklari, tarbiyachi va o'rtoqlarining gaplariga diqqat bilan quloq solishlari, faqat tarbiyachi so'ragandagina javob berishlari kerak; javob berayotganda o'rinlaridan turishlari, agar kerak bo'lsa, stol yoniga kelishlari lozim; rasm bo'yicha gapirganda ko'rsatkichdan foydalanishlari lozim. Kattaroq bolalar o'z ish joylarini darhol tayyorlay olishlari, kerakli materialni (bo'yoq, suv, plastilin va shu kabilarni) olib kelishlari, zarur mavzuda ishlay olishlari kerak. Mashg'ulot davomida asosiy e'tibor dastur materialining bolalar tomonidan o'zlashtirilishiga, bolalar bilimining sifatiga, nutq, qo'l va harakat ko'nikmasi hamda malakalarining rivojlanganlik darajasiga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiyaviy ish bolalarning har tomonlama rivojlanishi, ularda turli qobiliyatlaring shakllanishi uchun xizmat qiladi. Barcha faoliyat turlarining bog'liqligi bolalarda kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, fikrlash, xayol, estetik his-

tuyg'u, badiiy did, shu bilan birga, axloqiy sifatlar, mehnat qilish xohishi va ko'nikmasi, boshlangan ishni oxiriga yetkazish, qiyinchiliklarni yengish hissining rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Bolalar bilan tasviriy san'at mashg'ulotlarida o'tkaziladigan suhbat ularda rasm chizishga, loydan buyum yasashga qiziqishlarini uyg'otishi bilan birgalikda milliy urf- odatlar, madaniy merosni o'rganish hamda qadrlash, umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Sh. Xasanova "Tasviriy faoliyatga o'rgatish nazariyasi va metodikasi" o'quv qo'llanma. 'TAFAKKUR" nashriyoti T.-2020y.192 bet.

2. Sh.I.Botirova, M.S.Achilova "Maktabgacha ta'limda tasviriy faoliyat" O'quv qo'llanma. "BOOK TRADE 2022" T. – 2022 112 bet.

3. D.Sh.Eshova "Развитие Творческих Способностей Детей" Miasto Przyszłości 2023/1/10 Tom 31

4.D.Sh.Eshova "Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda oilaning ahamiyati" Журнал Scientific Impulse (2022/12/1) Том1 №4

5. M.Sh.Mustafoyeva, "O'quvchilarda kreativ faollikni shakllantirishning mazmun va mohiyati" "OLIY TA'LIM SIFATI – YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINI YANADA YUKSALTIRISHNING MUHIM OMILI" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI (2024 йил 10 oktabr)

6.M.M.Nigmatova "Tasviriy faoliyatga o'rgatish" "Ilm-ziyo" nashriyoti T.-2019

O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM VA MOTIVATSIYANING ROLI

Akramova Farangiz Ravshan qizi
Turon Universitetining Psixologiya
yo'nalishining 2-kurs talabasi
Email: farangizakramova120@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida ta'lim va motivatsiyaning roli tahlil qilinadi. Ta'lim inson salohiyatini kengaytirish, bilim va ko'nikmalarni oshirish vositasi sifatida qaraladi, motivatsiya esa ushbu jarayonga doimiy ravishda turtki beruvchi kuch sifatida ko'rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada ichki va tashqi motivatsiyaning o'z-o'zini rivojlantirishdagi ta'siri, ta'lim orqali maqsadlarga erishish yo'llari va samarali o'sish uchun zarur shart-sharoitlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *o'z-o'zini rivojlantirish, ta'lim, motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, shaxsiy o'sish, maqsad sari intilish, bilim olish, rivojlanish strategiyalari, o'rganish motivlari.*

Hozirgi davrda inson uchun o'z-o'zini rivojlantirish hayotiy ehtiyojga aylangan. Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan, raqobatbardosh muhit tobora kuchayib borayotgan davrda har bir inson o'z ustida ishlamasa, orqada qolishi muqarrar. Inson o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun doimiy o'rganish, yangiliklarga ochiq bo'lish va o'zini har tomonlama rivojlantirishga intilishi lozim. Bu yo'lda ta'lim va motivatsiyaning o'rni beqiyos, hatto poydevor sifatida qaraladi.Ta'lim inson hayotining har bir bosqichida unga yo'l ko'rsatadigan nur kabidir. U orqali inson nafaqat ilmiy bilimga ega bo'ladi, balki tafakkur qiladi, savol berishni, tahlil qilishni va to'g'ri xulosa chiqarishni ham o'rganadi. Ta'lim — bu ma'naviy va aqliy o'sishning boshlanish nuqtasi. U hayotni anglash, o'zini topish, imkoniyatlarini aniqlashga ko'makdosh bo'ladi. Yaxshi ta'lim olgan inson o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, dunyoga kengroq nigoh bilan qaray boshlaydi.Motivatsiya esa ta'lim orqali olingan bilimni hayotga tatbiq etishda eng kuchli ichki kuch hisoblanadi.. Motivatsiyasiz bilim sovuq faktlarga aylanishi mumkin. Harakatga undovchi ichki ishonch, orzu, maqsad bularning barchasi motivatsiyaning tarkibiy qismlaridir. Ichki motivatsiya — insonning o'z istagidan tug'ilgan, unga quvonch bag'ishlaydigan intilishdir. Bu

turdagi motivatsiya uzoq muddatli va barqaror bo‘lib, shaxsning izchil rivojlanishiga xizmat qiladi. Tashqi motivatsiya esa mukofot, ijtimoiy e'tirof, moddiy rag‘batlantirish kabi omillar orqali yuzaga chiqadi. Har ikkisi ham o‘z-o‘zini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘z ustida ishlayotgan inson har bir muvaffaqiyatsizlikni saboq sifatida qabul qiladi. U to‘siqlardan qo‘rqmaydi, aksincha, ulardan o‘tish yo‘lini izlaydi. Bu jarayonda bilim unga yo‘l ochadi, motivatsiya esa yo‘ldan og‘maslikka yordam beradi. Har bir o‘qilgan kitob, har bir qatnashilgan seminar yoki tinglangan dars bu kelajakdagi yutuqlarga qo‘yilgan poydevordir. Har bir muvaffaqiyat esa o‘z-o‘zini rivojlantirish sari bosilgan dadil qadamdir.Jamiyat rivoji ham aynan o‘z ustida ishlaydigan, o‘rganishga chanqoq insonlar orqali vujudga keladi. Bugungi kunda muvaffaqiyatga erishgan kishilar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ular doimo o‘rganishdan, yangilik izlashdan, o‘z kamchiliklarini to‘g‘rilashdan to‘xtamagan. Ularning hayoti ta'lim va motivatsiyaning uyg‘unligiga yorqin misol bo‘la oladi.

Shuningdek, har bir inson o‘z-o‘zini rivojlantirish yo‘lida ta'limni asos, motivatsiyani esa harakatga keltiruvchi quvvat sifatida qadrlashi lozim. Zero, haqiqiy yuksalish, chinakam taraqqiyot aynan ichki o‘sishdan, doimiy o‘rganish va o‘z ustida ishlashdan boshlanadi.Inson hayoti davomida o‘z-o‘zini rivojlantirish — hech qachon to‘xtamaydigan va doimo takomillashib boradigan jarayon hisoblanadi. Har bir inson o‘z imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, maqsadlariga erishish va jamiyatda munosib o‘rin egallash uchun doimiy o‘sishga intiladi. Bu jarayonda ta'lim va motivatsiya asosiy poydevor vazifasini bajaradi. Ta'lim insonni bilim bilan qurollantirib, uning tafakkur doirasini kengaytiradi, hayotga real va keng qamrovli nigoh bilan qarashni o‘rgatadi. Motivatsiya esa bu yo‘lda to‘xtamaslik, qiyinchiliklarga qaramasdan oldinga intilish uchun ichki kuch va ishonch beradi. Bilimga chanqoqlik va o‘z-o‘zini mukammallashtirish istagi kishini o‘z ustida ishlashga undaydi, motivatsiya esa bu istakni kuchaytirib, amalga oshirishga turtki bo‘ladi. Hayotda o‘z o‘rnini topgan, doimiy o‘rgangan va o‘zini rivojlantirgan insonlar — jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchidir. Shuning uchun ham har bir inson uchun ta'lim olish va o‘z motivatsiyasini doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlash hayotiy zaruratga aylanadi.Motivatsiya ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u bilim olishga, fikrlashga va o‘z ustida izchil ishlashga undovchi asosiy psixologik omil hisoblanadi. Har qanday shaxsiy rivojlanish yo‘lida motivatsiya insonni faoliyatga undaydigan ichki kuch sifatida maydonga chiqadi. Bu kuch ikki asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: ichki va tashqi motivatsiya. Ularning har ikkalasi ham ta’lim jarayonida turli xil vaziyatlarda ta’sir ko‘rsatadi va o‘ziga xos ahamiyatga egadir.Demak, motivatsiya ta’limni jonlantiruvchi, bilim olishni samarali qiluvchi asosiy omil bo‘lib, uning ichki va tashqi shakllari birgalikda shaxsning intellektual va axloqiy taraqqiyotini ta’minlab beradi. Shu bois, o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilayotgan har bir inson o‘z motivatsiya manbaini anglab, uni ta’lim jarayonida ongli ravishda boshqarishi lozim.Ta’lim inson hayotidagi eng muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib, u shaxsiy o‘sishning poydevorini tashkil etadi. Har bir insonning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi, o‘z yo‘lini topishi va jamiyatda faol ishtirok etishi, avvalo, uning qanday ta’lim olganiga, bilim olishga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq. Ta’lim nafaqat ma’lum bir fan doirasida bilim berish, balki shaxsiy taraqqiyotga yo‘naltirilgan ongli harakatlar tizimidir.Shaxsiy o‘sish bu – o‘zini anglash, o‘z ustida izchil ishlash, salohiyatni to‘liq ochish jarayonidir. Ta’lim esa bu jarayonning bosh harakatlantiruvchi kuchidir. O‘quv faoliyatida inson o‘z qobiliyatlarini kashf etadi, tafakkurini kengaytiradi, tanqidiy fikrlashni o‘rganadi. Har bir yangi bilim — bu shaxsiy o‘sishga qaratilgan qadamdir.Bilim olish shunchaki ma’lumot yig‘ish emas, balki ongli ravishda fikr yuritish, dunyoni to‘g‘ri idrok etish va o‘z hayotini ongli tarzda boshqarish vositasi hisoblanadi. Bilim orqali inson o‘z hayot yo‘lini belgilaydi, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantiradi. Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi, uni mustaqil o‘rganishga, hayotiy tajriba orttirishga yo‘naltiradi.Maqsad sari intilish har qanday rivojlanishning yuragi sanaladi. Ta’lim bu shaxsga o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘yish, bu maqsadlarga erishish yo‘llarini belgilash va unga erkin harakat qilish imkonini beradi. O‘z oldiga maqsad qo‘ygan o‘quvchi ta’lim jarayonida qat’iyatli, faol va izchil bo‘ladi. Bu esa shaxsiy yutuqlarning, muvaffaqiyatli hayotning muhim garovidir.Rivojlanish strategiyalari esa insonning o‘zini qanday yo‘nalishda rivojlantirishini

belgilovchi rejalardir. Ta’lim bu strategiyalarni shakllantirishga yordam beradi o‘rgatadi, yo‘l ko‘rsatadi, tanlov qilishni o‘rgatadi. O‘quvchi yoki talaba bilim asosida o‘zining qiziqishlari, kuchli tomonlari va imkoniyatlarini tahlil qiladi, natijada o‘ziga mos, samarali rivojlanish yo‘lini belgilaydi.O‘rganish motivlari esa bilim olishga bo‘lgan ichki va tashqi sabablarni ifodalaydi. Ta’lim bu motivlarni uyg‘otadi, mustahkamlaydi va yo‘naltiradi. To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchining ichki rag‘batini oshiradi, uni faollikka undaydi, o‘rganishni zavqli jarayonga aylantiradi.Shunday qilib, ta’lim jarayoni shaxsiy o‘sish, maqsad sari intilish, bilim olish, individual rivojlanish strategiyalarini belgilash va o‘rganishga undovchi motivlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Har bir inson uchun ta’lim bu – o‘zini topish, anglash va yuksalish sari yetaklaydigan kuch hisoblanadi. Ta’lim va motivatsiya shaxsiy rivojlanishda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim bilim olishni ta’minlasa, motivatsiya esa o‘rganish jarayonini harakatga undaydi.Ikkalasi birlashganda, inson o‘z maqsadlariga intilib, o‘zini rivojlantiradi. Shaxsiy o‘sish va muvaffaqiyatga erishishda, ta’limni ichki qiziqishlar va tashqi rag‘batlar bilan uyg‘unlashtirish muhim sanaladi. Uzluksiz o‘rganish va motivatsiyaning doimiy oshishi shaxsni muvaffaqiyatga olib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash”ga oid qaror va farmonlari. – www.lex.uz
2. Abduqodirov A. A. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Hasanboyeva O. S. *Psixologiya asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
4. Turaqulov E., Xolbo‘tayeva D. *Ta’limda motivatsiya: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
5. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.
6. Karimova Z. M. *O‘z-o‘zini rivojlantirish psixologiyasi*. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018.
7. Xodjiyev N., Mahmudov S. *Umumiy pedagogika*. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017.
8. Nosirova S. A. *Ta’lim jarayonida shaxsiy yondashuv va o‘z-o‘zini rivojlantirish*. – Toshkent: Fan, 2022.
9. G‘ulomov S. S. *Shaxs motivatsiyasi va o‘zgarishlari psixologiyasi*. – Toshkent: Barkamol Avlod, 2020.
10. *Ta’lim va innovatsiya* ilmiy-amaliy jurnali. – Toshkent: 2020–2024 yillar sonlari.
11. Rasulov B. M. *Shaxs taraqqiyoti va o‘rganish motivlari*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.

TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA PEDAGOGIK RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Hakimova Nargiza Subhonqulovna
BuxDPI o’qituvchisi
Namozova Farida Farrux qizi
BuxDPI
“Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti” 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kun pedagogikasida ta’lim tarbiya jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish , joriy etish va ularning o’rni, ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarni qo’llashning ahamiyati juda muhimdir. Raqamli texnologiyalar, o’quvchilarning eng so’nggi innovatsiyalaridan foydalangan holda ta’lim olishga imkoniyat beradi. Bu texnologiyalar,o’quv jarayonini o’zlashtirish uchun interaktiv darsliklar, onlayn darslar, video mashg’ulotlar va boshqa elektironta’lim vositalarini

tayyorlash, o’quvchilarning ta’limga qiziqishini oshirish ,ta’limning samaradorligini oshirish uchun foydalanishi mumkin.

Kalit so’zlar: ta’lim, raqamli texnologiya,pedagogika, o’qituvchi,zamonaviy ta’lim,onlayn,platforma,interaktiv doskalar, interfaol ta’lim dasturlari, multimedia resurslari ,remote-education, virtual, axborotlashtirish.

Raqamli texnologiyalar o’qtuvchi uchun cheksiz bo’lgan yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Ushbu texnalogiyalardan foydalanganda mumkin bo’lgan ko’rinishni namoyish qilish yanada muvofaqqiyatli bo’ladi. Texnalogiyalarning katta miqdori mavjud. Zamonaviy raqamli texnologiyalarga quyidagilar kiradi:O’qituvchilar va talaba o’rtasida birgalikdagi ekspremental tadqiqotlar texnalogiyasi, “virtual haqiqat”,”panoramali tasvir”texnalogiyasi,”3D modellashtirish”,”ta’lim robototexnikasi”,MSI texnologiyasi (kichik axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda),multimedia ta’lim,kontent,interaktiv elektron kontent va boshqalar multimedia texnologiyalari o’quv jarayoniga uyg’unlik bilan kiritilmoqda.

Jamiyatni axborotlashtirish va o’ziga xos ko’rinish sifatida ta’limni axborotlashtirish ta’limni tashkil etishning yangi texnologiyalarining paydo bo’lishiga olib keladi.Respublikamizning pedagogik olim va amaliyotchilari ilmiy asoslangan hamda O’zbekistoning ijtimoiy pedagogik sharoitiga moslashgan ta’lim texnologiyalarini yaratish va ularni ta’lim-tarbiya amaliyotida qo’llashga intilmoqdalar.

Bu yerda,nima uchun bugungi kunda pedagogik texnologiyalarning milliy nazariy asosini yaratish va amaliyotga tadbiq etish zaruriyati tug’uldi,degan savol paydo bo’lishi mumkin. Jamiyatimizda qanchadan- qancha bilimli kadrlarni va yuqori malakali olimlarni yetishtirib kelgan pedagogika uslublari mavjudki, ularning eskirib, talabga javob bermay qolgan va mafkuralashtirilgan joylarini o’zgartirib, milliy tus berib, foydalanayversa bo’lmaydimi? –degan mulohazalar ham yo’q emas. O’zbekistoning shu kundagi pedagagik jamoatchiligining aksariyati aynan ana shu yo’ldan bormoqda .

Raqamli ta’limda: -

xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta’lim olish imkoniga ega bo’ladi;

-internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;

-ta’lim tizimini yangi bosqichga ko’taradi;

-vaqt va mablag’ sarfini keskin kamaytiradi;

-“raqamli dunyo”da yo’qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo’lish kabilar. Raqamli ta’lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar va IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta’lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobilyatini o’stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug’uladi.Bu esa o’z navbatida ta’lim beruvchilarni o’z ustida ko’proq ishlashi va raqobati tufayli ta’lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi.Bugungi kunda zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyani joriy etish tufayli professor o’qituvchilarning xatti-harakatlarini simulatsiya va aqlli o’qitish tizimlari paydo bo’lgan. Ular talabalarning blimlarini, ularning javoblarini tahlil qilish orqali tekshirishlari, fikr- mulohazalarini bildirishlari va shaxsiy o’quv rejalarini tuzishlari mumkin.

Ta’lim- tarbiya jarayonida bolalarni har tomonlama intelektual, ma’naviy-axloqiy va jismoniy rivojlantirishni ta’minlaydigan zamonaviy ta’lim dasturlari, ilg’or axborot va pedagogika dasturlari, ilg’or axborot va texnologiyalarini joriy etish ularni maktabga tayyorlash darajasini oshirish , maktabgacha ta’limni boshqarishning zamonaviy standartlarini yaratish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaroriga ko’ra, O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi, Moliya vazirligi,Iqtisodiyot va sanoat vazirligining O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi huzuridagi Axborot va pedagogika texnologiyalari inovatsion markazini O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi mutaxasisligidagi “Axborot va pedagogika texnologiyalari innovatsion markazi” masuliyati cheklangan jamiyat etib qayta tashkil etish to’g’risidagi qaror qabul qilindi. Bunga ko’ra, Innovatsion markazning asosiy vazifasi etib quyidagilar belgilandi:

1. Boshqaruvning zamonaviy standartlarini ishlab chiqish va maktabgacha ta’lim sohasiga joriy etish;

2. Ta’lim tarbiya jarayoniga ilg’or axborot va pedagogika texnologiyalarini joriy etish;

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarni erta rivojlantirish sohasiga tadqiqotlar o’tqazish;

4. Axborot xafsizligining tegishli darajasini ta’minlash.

5. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tizimida yagona axborot makonini shakllantirish;

Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish afzalliklari:

1.Ta’limning individual va differensial yondashuv asosida tashkil etilishi;

2.O’quv materiallarini vizual,audio va interaktiv shaklda taqdim etish imkoniyati;

3.O’quvchilarni mustaqil fikrashga va kreativ yechimlar topishga yo’naltirish

4.Masofaviy ta’lim imkoniyatlaridan samarali foydalanish.

Xulosa va tavsiyalar. Pedagogik raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayonlariga joriy etish ta’lim sifatini oshirish o’quvchilarning bilim olish jarayonini shaxsiylashtirish va o’qtuvchilarni yanada samarali ishlashga undash imkonini beradi. Biroq ushbu texnologiyalarni muvofaqqiyatli qo’llash uchun zarur infratuzulma malakali o’qtuvchilar va teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish kerak . Ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayonini davom ettirish har bir o’quvchi uchun yanada yaxshi ta’lim olish imkoniyatlarini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva SH. Ziyomuhammedov B. Ilg’or pedagogik texnalogiya.-Toshkent:Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2001. 13-17 bet

2. Jumayev V. Komilova SH. Ta’lim jarayonida raqamli texnalogiyalardan foydalanishning pedagogik tamoyillari. https.//cyberleninka.ru

3. Fayziyeva D.H.Ta’limda axborot texnologiyalari. - “Fan va ta’lim” nashriyoti Buxoro – 2023. 94-99 bet.

TALABALARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA TANQIDIY FIKRLASHGA O‘RGATISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Nabiyeva Farog’at Maxmudovna
Buxoro davlat pedagogika institute
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish asosida tanqidiy fikrlashga o‘rgatishning didaktik asoslarini joriy etish masalasi tahlil qilinadi. Raqamli kompetensiyaning mazmun-mohiyati, afzalliklari, mavjud tuzilmaviy va metodik muammolar, shuningdek, bu tizimni samarali amalga oshirish yo‘nalishlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, innovatsiya, sun’iy intellekt, raqamli kompetensiya, tanqidiy fikrlash, raqamli ko‘nikma, raqamli savodxonlik, axorot savodxonligi, raqamli kontent.

Zamonaviy jamiyatning rivojlanishi insonning kundalik hayoti va mehnat faoliyatiga raqamli texnologiyalarning keng joriy etish bilan bog‘liqdir. Innovatsiya, virtual haqiqat, sun'iy intellekt – bu hodisalar global iqtisodiyotga tobora ko‘proq ta'sir ko‘rsatmoqda va har bir shaxsning shaxsiy makoniga tobora ko‘proq kirib bormoqda. Shu bilan birga, virtual haqiqat, sun'iy intellekt – bu hodisalar global iqtisodiyotga tobora ko‘proq ta'sir ko‘rsatmoqda va har bir shaxsning shaxsiy makoniga tobora ko‘proq kirib bormoqda. Ko‘pgina kompaniyalarda raqamli transformatsiya eng muhim vazifa deb e'lon qilingan, ammo aslida menejmentning boshida u biznes uchun mohiyatini tushunmasdan, shunchaki asosiy shior bo‘lib qolmoqda. Davlat va munitsipal tartibga solish sohasida vaziyat unchalik yaxshi emas. Shu sababli, jamiyatning nafaqat bilim olishni, balki ijtimoiy hayotning barcha sohalariga raqamlashtirishning kirib borish tezligiga mos keladigan darajada shaxsning raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirishni ta'minlaydigan va ideal holda ushbu sur'atlardan oldinda bo‘lgan ta'lim tizimiga ehtiyoj bor. Professional muhit allaqachon raqamli malakaga ega bo‘lgan mutaxassislarga juda muhtoj. Kelajakda bunday mutaxassislarni

tayyorlash tizimi har qanday yoshda raqamli koʻnikmalarni egallash imkoniyatini yaratishi va shaxs hayotining barcha bosqichlarida ularni takomillashtirishni ragʻbatlantirishi kerak. Raqamli kompetentsiya-bu bir tomondan raqamli texnologiyalar sohasidagi insonning turli xil qobiliyatlari toʻplami va boshqa tomondan ularni shaxsiy va professional maqsadlarda ishlatishga tayyorlik darajasi:

-raqamli muhitda ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish, baholash va boshqarish qobiliyati;

-raqamli texnologiyalar orqali oʻzaro ta'sir oʻtkazish qobiliyati va hamkorlik qilishga tayyorlik;

-raqamli tarkibni yaratish qobiliyati va foydalanishga tayyorligi;

-xavfsizlik qobiliyati va ma'lumotlarni himoya qilishga tayyorlik;

-raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bogʻliq muammolarni hal qilish qobiliyati va tayyorligi.

Yuqoridagi qobiliyatlarga va ularga mos keladigan tayyorgarlikka (raqamli vakolatlarga) muvofiq, turli xil ijtimoiy va professional guruhlar uchun raqamli kompetentsiya modellari shakllantiriladi. Tanqidiy fikrlash tushunchasi insonni muayyan voqea va hodisalarga nisbatan oʻz fikrini shakllantirish va bayon qilishga, kerakli xulosa va yechimlarni topishga, oʻz munosabatini bildirish va baholashga koʻmaklashadi. Yuqoridagi tafakkur jarayonlarini amalga oshirish tanqidiy fikrlashning eng keng tarqalgan koʻrinishidir. Tanqidiy fikrlash bir soʻz bilan aytganda “munosabat bildirish qobiliyati” hisoblanadi. Shaxs muayyan jarayonga toʻgʻri munosabat bildirishi uchun avvalo uning bilimi mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. U oʻzida mavjud bilimlar, tushunchalar asosida mavjud holatga nisbatan savol, munosabat, izohlarni shakllantira oladi. Shuning uchun ham tanqidiy fikrlash shaxsning bilimlari va egallagan tajribalari darajasini belgilab beradi. Tanqidiy fikrlash insonni bilimi va tajribasidan tashqari uning e’tiqodi va oʻzini anglash darajasi bilan ham tavsiflanadi. Tanqidiy fikrlash fikrlashning oʻz nuqtai nazarini bildirishga yoʻnaltirilgan turi boʻlib, koʻrilayotgan masala yoki hodisani chuqur tahlil qilishga, koʻproq ma’lumot toʻplashga, aniq bilimlar asosida munosabat bildirishga asoslanadi. Tanqid soʻzi biror narsaga yoki holatga baho berish maqsadida uni tahlil qilish, asosan salbiy fikr bildirish, kamchiliklarini koʻrsatishni ifodalasa, tanqidiy fikrlash chuqurroq tahlil qilish, xulosa qilish, baho berish, munosabat bildirish, yechimga kelish, ibrat yoki namuna olish kabi kengroq mazmunni qamrab oladi. Ba’zi hollarda tanqidiy fikrlash va tanqid tushunchalarini bir xil mazmunda talqin qilishadi. Aslida bu ikki tushuncha farqli mazmunni ifodalaydi. Tanqid kichik kamchiliklarni ham boʻrttirib koʻrsatish, mustaqil fikrlash imkoniyatidan qoʻpol foydalanish, keskinlikni yuzaga keltirishi, asosan salbiy tomondan oʻz fikrini bayon etish sifatida e’tirof etilgan. Tanqid biror shaxs, guruh, jamoaning faoliyatiga muayyan voqea va hodisaning xususiyatiga nisbatan salbiy qarashlarni namoyon etadi. Tanqidiy fikrlash tushunchasi ostidagi “munosabat bildirish” esa yuqoridagi kabi biror shaxs, guruh, jamoaning faoliyatini, muayyan voqea yoki hodisaning xususiyatini tahlil qilish, chuqurroq oʻrganish, koʻproq ma’lumot va axborot yigʻish, oʻzidagi bilim va tajribaga tayanish, pozitiv yondashuv ya’ni toʻgʻri izohlash va baholashga boʻlgan intilishning mavjudligi bilan ajralib turadi. Oʻquvchi-yoshlarning ma’naviy qiyofasi, dunyoqarashi, oʻz nuqtai nazari va pozitsiyani shakllantirish uchun ularda avvalo taniqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish muhim pedagogik zaruriyat sifatida namoyon boʻlmoqda. Har qanday xollarda ham raqamli kompetentsiya odamning raqamli texnologiyalar sohasidagi bilim va koʻnikmalarga asoslangan raqamli koʻnikmalarga shakllangan xatti - harakatlarga ega boʻlishini anglatadi.

Raqamli savodxonligi yuqori boʻlgan shaxs raqamli qurilmani kundalik hayotida qachon va qanday qoʻllash haqida oʻylamaydi. Bu muayyan vaziyatlarga nisbatan uning xatti-harakatlariga xosdir. Raqamli koʻnikmalar foydalanuvchi va professionalga boʻlinadi. Professional raqamli koʻnikmalar raqamli muhitda murakkab professional muammolarni hal qilishni anglatadi. Maxsus raqamli koʻnikmalar, oʻz navbatida, asosiy yoki lotin deb tasniflanishi mumkin. Asosiy koʻnikmalar, birinchi navbatda, turli xil texnik qurilmalardan, internetdan foydalanish, fayllar, onlayn xizmatlar, ilovalar va boshqalar bilan ishlash qobiliyatidir. Olingan raqamli koʻnikmalar-bu amaliy natijalarga erishish

uchun raqamli texnologiyalarni kundalik hayotda ham, mehnat faoliyatida ham qo‘llash qobiliyati “Raqamli kompetentsiya”, “raqamli ko‘nikmalar”, “raqamli savodxonlik” tushunchalari YUNESKOning OECD xalqaro kontseptsiyasida, Evropa vakolatlari doirasida, YUNESKOning ma'ruzalarida, shuningdek, bir qator korporativ universitetlarning (masalan, Sberbank) o‘qitish standartlarida qayd etilgan. Raqamli haqiqat deyarli har qanday faoliyat sohasidagi standart ish turlarini faol ravishda algoritmlashtiradi, bir tomondan, boshqa tomondan, undagi odamning o‘rni va roliga yangi yondashuvlarni faol ravishda talab qiladi. Shu sababli, kelajakdagi Kompetentsiyalarning zamonaviy modellari, qoida tariqasida, raqamli Kompetentsiyalarning majburiy hovuzi bilan bir qatorda, “iste'dod”ni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan “inson kompetentsiyalari” – o‘z-o‘zini anglash, boshqaruv va muloqot qobiliyatlari, erishish qobiliyati va nostandart muammolarni hal qilish, moslashish va o‘zaro ta'sirga tayyorlik va boshqalar. Kelajakka yo‘naltirilgan “maqsadli kompetentsiya modeli 2025” raqamli va “insoniy” voqelikni birlashtirishning aynan shu variantini tasvirlaydi. “EU DigComp 2.1. Evropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan” fuqarolar uchun raqamli kompetentsiya modeli" raqamli kompetentsiyaning quyidagi tasnifini taklif etadi:

Axborot savodxonligi:

-ma'lumotlarga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish, raqamli muhitda ma'lumotlarni qidirish, tarkibga kirish qobiliyati;

-ma'lumotlar manbalari va raqamli tarkibning ishonchliligi va ishonchliligini tahlil qilish, talqin qilish, taqqoslash va tanqidiy baholash qobiliyati;

-raqamli muhitda ma'lumot va tarkibni tartibga solish, qayta ishlash va saqlash qobiliyati.

Aloqa va hamkorlik:

-raqamli texnologiyalar orqali o‘zaro aloqa qilish qobiliyati;

-tegishli raqamli texnologiyalar orqali ma'lumotlar va raqamli tarkibni boshqalar bilan baham ko‘rish qobiliyati;

-davlat va xususiy raqamli xizmatlar orqali jamoat hayotida ishtirok etish qobiliyati;

-hamkorlik uchun raqamli vositalar hamda texnologiyalardan foydalanish imkoniyati;

-raqamli texnologiyalar bilan ishlash va ulardan foydalanish jarayonida o’zini tutish qoidalari;

-raqamli muhutda me’yorlarni bilish,madaniy avlodlar xilma xilligini tushunish;

-raqamli muhitda o‘z obro‘ingizni himoya qilish qobiliyati.

Raqamli kontent yaratish:

-raqamli tizim tarkibni turli formatlarda yaratish va tahrirlash qobiliyati;

-axborotlar sifatini o‘zgartirish va yaxshilash hamda uni yangi tarkib yaratish uchun yagona bilimlar to‘plamiga birlashtirish qobiliyati;

-mualliflik huquqi va litsenziyalar qanday ishlatilishini tushunish qobiliyati;

-muayyan vazifalarni bajarish uchun hisoblash tizimlari uchun aniq va izchil buyruqlarni rejalashtirish va ishlab chiqish qobiliyati.

Xavfsizlik:

-qurilmalar va raqamli tarkibni himoya qilish, raqamli muhitda xavf va tahdidlarni tushunish qobiliyati;

-shaxsiy ma'lumotlar va maxfiylikni himoya qilish, zararni oldini olish uchun shaxsiy ma'lumotlardan qanday foydalanishni tushunish;

-raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida sog‘liq uchun xavf va jismoniy va psixologik salomatlikka tahdidlardan qochish qobiliyati;

-raqamli texnologiyalarning atrof-muhit va ekologiyaga ta'sirini bilish.

Muammolarni hal qilish:

-raqamli qurilmalar bilan ishlashda yuzaga keladigan texnik muammolarni aniqlash va ularni hal qilish qobiliyati (muammolarni bartaraf etishdan murakkab muammolarni hal qilishgacha);

-o‘z imkoniyat va ehtiyojlaringizni aniqlash hamda ularni hal qilish uchun

kerakli raqamli vositalarni tanlash qobiliyati;

-ilm va inovatsiyon yaratish uchun raqamli vositalar hamda ularni

texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati;

-qanday holatdagi kompetentsiyalarni rivojlantirish kerakligini bilish,

boshqalarni o‘zlarining raqamli kompetentsiyalarini rivojlantirishda qo‘llab-quvvatlash qobiliyati;

Aslini olganda, oliy ta’limda ijtimoiy tizim takomillashshining falsafiy omillari talabaning dunyoqarashi, o‘qitishga bo‘lgan yondoshuvi va rahbarlik tamoyillarini yoritadi. Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli kompetentsiyalarning kelajakdagi bitiruvchilar uchun ahamiyati juda yuqori, ammo raqamli kompetentsiyaning haqiqiy darajasi talab qilinganidan chorak baravar past, raqamli kompetentsiyaning belgilangan darajasi esa professional darajadagi egalikdan ko‘ra ko‘proq foydalanuvchi mavjudligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi 158-sonli “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
2. Jalolov T. Mardlik va odamiylik taronalari. Paxlavon Maxmud. Ruboiylar. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1979. 26-bet.
3. Mirzahmedova N.D. Raqamli texnologiyalarining ta’lim sohasida qo’llanilishi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences . VOLUME 2 | ISSUE 5/2 ISSN 2181-1784
4. Paul Richard W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990.
5. Safarova R.G. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishini ta’minlovchi didaktik omillar va shart-sharoitlar. ““Yangi O‘zbekiston - Uchinchi Renessans” shiyori ostida xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan o‘quv materiallarini uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi. Nukus 2023-yil 15-aprel.
6. Guidelines for Quality Provision in Cross-border Higher Education. 2005 // The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/35779480.pdf (дата обращения: 12.10.2020).
7. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. –T.: “Sano-standart”, 2015. –120 b
8. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. –T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA FAN TARAQQIYOTINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

E.A. Fozilov

– BDTU akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborotlashtirish jarayonlarining fan taraqqiyotiga ta’siri, fandagi yangi sifat o‘zgarishlar, axborotlashtirishning fan sohalarida tutgan o‘rni va uning imkoniyatlari atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, fanning globallashuvi, kognitiv fanlar va ilmiy izlanishlarda axborot resurslaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Axborotlashuv, fan taraqqiyoti, ilmiy bilim, интеграция, когнитив фанлар, ахборот технологиялари, сун’ий интеллект, ахборот жамияти, фанни рақамлаштириш, конвергенция, инновация.

Bugungi kunda fan va texnika jadal sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, fan sohalarining differensiatsiyasi, ikkinchi tomondan esa, ularning o‘zaro

integratsiyalashuviga olib kelmoqda. Bunday vaziyatda fanning ijtimoiy hayotdagi roli va vazifalari tubdan o‘zgarmoqda. Axborotlashtirish esa bu o‘zgarishlarning markazida turib, ilmiy bilish jarayonlarining yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qilmoqda.

Axborotlashuv fanning mohiyati, strukturasi va funksiyalarida tub o‘zgarishlarga olib keldi. Zamonaviy fan global va internatsional xususiyat kasb etmoqda. Axborotlashuvning notijorat yo‘nalishida olimlar va ilmiy markazlar o‘rtasidagi aloqalar mustahkamlansa, tijorat yo‘nalishida xalqaro moliyaviy bozorlar, transmilliy korporatsiyalar va internet tarmog‘i orqali global raqobat shakllanmoqda.

Fan sohasidagi integratsiya va differensiatsiya jarayonlari natijasida ijtimoiy antropologiya, texnosotsiologiya, gen injeneriyasi va boshqa yangi sohalar shakllandi. Shuningdek, “kognitiv fanlar” deb ataluvchi fanlararo yo‘nalishlar rivojlanmoqda. Bu yo‘nalishlar inson bilish jarayonlarini o‘rganib, epistemologiya, neyropsixologiya, sun’iy intellekt, neyrokibernetika kabi sohalarni qamrab olmoqda.

Axborotlashtirish fanni moddiy ishlab chiqarishdan tashqari, madaniyat va ma’naviyat sohalariga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalari fan amaliyotini bajaruvchi sub’ektlarni faollashtirib, fanning natijalarini jamiyat ehtiyojlariga yo‘naltirmoqda. Shuningdek, axborotlashuv fanning ijtimoiy ta’sirini oshirib, ommaviy ongga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Axborotlashtirish ilmiy bilishning turli bosqichlarida inson fikrlash jarayonini avtomatlashtirish, tadqiqotlarni inson ishtirokisiz amalga oshirish imkonini yaratdi. Olimlar o‘z ish vaqtlarining asosiy qismini axborot yig‘ishga sarflamasdan, ijodiy tadqiqotlarga bag‘ishlash imkoniga ega bo‘lmoqdalar. Bu esa ijodiy samaradorlikni oshirish, ilmiy jarayonlarni bosqichma-bosqich va tizimli ravishda tashkil etishga zamin yaratmoqda.

Axborotlashuv fanni individual emas, balki jamoaviy tadqiqotlarga asoslanishga majbur etmoqda. Ko‘plab mutaxassislardan iborat jamoalar belgilangan muammoni yechish uchun birlashmoqda. Bunday hamkorlik eksperimental va nazariy tadqiqotlarni, fundamental va amaliy sohalarni birlashtirib, fanlararo aloqalarni rivojlantirmoqda. Bu jarayon fanlarning integratsiyasiga va ular o‘rtasidagi chegaralarning yo‘qolishiga olib kelmoqda.

Yuqoridagi fikrlarni umumiylashtirib quyidagi taklif va tavsiyalarni bildirishimiz mumkin:

1. Ilmiy muassasalarda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilishi lozim.
2. Fan sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarni axborotlashtirish ko‘nikmalariga ega etish maqsadida muntazam o‘quv kurslari tashkil etilishi zarur.
3. Ilmiy tadqiqotlarda axborot resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun fanlararo hamkorlikni kuchaytirish tavsiya etiladi.
4. Axborot texnologiyalariga asoslangan elektron ma’lumotlar bazasini kengaytirish va milliy ilmiy portallar yaratilishi maqsadga muvofiq.
5. Kognitiv fanlar va sun’iy intellekt sohalaridagi ilmiy loyihalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash siyosati amalga oshirilishi kerak.

Xulosa. Axborotlashuv zamonaviy fanning barcha jihatlariga ta’sir ko‘rsatmoqda. U nafaqat fanning tashkiliy tuzilishi, balki ilmiy bilishning metodologiyasini ham o‘zgartirmoqda. Ilm-fanning barqaror rivojlanishi va jamiyatdagi o‘rnini yanada mustahkamlashda axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Toffler e. *The third wave*. New york: bantam books, 1980.
2. Castells m. *The rise of the network society*. Oxford: blackwell publishers, 1996.
3. Yuldoshev q.yu. Ilm-fan va innovatsion rivojlanish: nazariy va amaliy jihatlar. – t.: “fan”, 2019.

4. Baqoev u. Axborotlashtirish jarayonida fanning o‘rni va ahamiyati. // “falsafa va hayot”, №3, 2022. – b. 18–22.
5. Unesco science report: towards 2030. – paris: unesco publishing, 2015.
6. Nazarov q.n. axborotlashgan jamiyat va fan taraqqiyoti. – t.: “iqtisod”, 2021.
7. Turkle s. *The second self: computers and the human spirit*. – cambridge, ma: mit press, 2005.

TALABALARDA QAROR QABUL QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI.

Rajabova Go‘zal Zarifovna
-BuxDPI
«Psixologiya» кafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Maqolada talabalarning qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir etuvchi psixologik va pedagogik omillar, ularning mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha samarali metodlar va yondashuvlar ilmiy asosda yoritiladi. Bundan tashqari, amaliy takliflar bilan yakunlanadi. Shu jumladan, maqolada talabalarda qaror qabul qilish jarayonining pedagogik va psixologik xususiyatlari yoritiladi. Qaror qabul qilish – shaxsning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarga yechim topish va ijtimoiy moslashuv qobiliyatini ifodalaydi, bu ko‘nikmani rivojlantirish yo‘llari va metodlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: qaror qabul qilish, metakognitsiya, psixologik mexanizmlar, refleksiya, tanlov, mustaqillik, trening, emotsional intellekt, mustaqillik, psixologik xususiyatlar, shaxsiy rivojlanish, faol ta’lim, refleksiya, metakognitsiya.

Zamonaviy ta’limda talabalar nafaqat bilim oluvchi, balki faol fikrlovchi, mustaqil qarorlar qabul qiluvchi shaxs sifatida qaralmoqda. Qaror qabul qilish — bu individual tanlov jarayoni bo‘lib, unda shaxs o‘z oldidagi muammoga nisbatan eng maqbul yechimni tanlaydi. Aynan talabalar hayotida bu ko‘nikma o‘z vaqtida kasb tanlash, vaqtni boshqarish, ijtimoiy muhitda moslashuv kabi jihatlarda alohida ahamiyat kasb etadi. Talabalik davri — bu inson hayotida qarorlar eng ko‘p qabul qilinadigan bosqichlardan biridir. Kasb tanlash, ijtimoiy muhitga moslashish, vaqtni boshqarish, ta’lim yo‘nalishini belgilash kabi har bir holatda qaror qabul qilishga to‘g‘ri keladi. Shu bois, bu ko‘nikmani pedagogik va psixologik jihatdan o‘rganish va rivojlantirish masalasi dolzarb hisoblanadi.

1. Qaror qabul qilishning psixologik xususiyatlari.Qaror qabul qilish psixologik nuqtayi nazardan quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Muammoni anglash – vaziyatni tushunish va tahlil qilish.

Alternativlarni ko‘rish – mavjud imkoniyatlarni aniqlash.

Baholash va tanlash – afzallik va kamchiliklarni solishtirib qaror berish.

Natijani kuzatish – qarorning oqibatlarini tahlil qilish.

Bu jarayonda quyidagi psixologik xususiyatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Emotsional barqarorlik – tashqi bosimlarga qaramay izchil fikr yurita olish.

Ichki motivatsiya – tashqi rag‘bat emas, balki o‘z qarash va qadriyatlarga tayangan holda tanlov qilish. O‘ziga ishonch – qaror uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olishga tayyorlik.

2. Pedagogik sharoitda qaror qabul qilishni rivojlantirish. Pedagogik jarayonda talabalarni qaror qabul qilishga o‘rgatish uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi: Muammoli o‘qitish – talabalar oldiga tanlovli vaziyatlarni qo‘yish orqali qaror berishga undash.Reflektiv yondashuv – talabalarni o‘z qarorlarini baholashga, tahlil qilishga yo‘naltirish.Treninglar va psixologik mashg‘ulotlar – o‘zini anglash, ijtimoiy rollarni tushunish va tanlov qilishga tayyorlash.Pedagogik faoliyatda quyidagi tamoyillar qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi:Faollik tamoyili – talabaning passiv emas, faol ishtirokchiga

aylanishi.Shaxsga yo‘naltirilganlik – har bir talabaga individual yondashuv.Tajriba asosida o‘rganish – qaror qabul qilish stsenariylarini amaliyotda sinab ko‘rish.

3. Qaror qabul qilishni rivojlantirishda metakognitiv yondashuv. Metakognitiv yondashuv — bu o‘z fikrlash jarayonini anglash, boshqarish va uni baholash ko‘nikmasidir. Bu qaror qabul qilishda quyidagilarni ta’minlaydi: O‘z xatolaridan saboq olish;Muqobil yechimlarni oldindan baholay olish; Kognitiv strategiyalarni mustaqil tanlay olish. Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi: “Nima uchun shunday qaror qabul qildim?” savoli asosida tahlillar; Qarorlar kundaligi yuritish; Guruhiy tahlil va mulohazalar sessiyalari.

1. Qaror qabul qilish jarayonining psixologik asoslari.Qaror qabul qilish inson ongida kechadigan kompleks psixik faoliyat bo‘lib, bir necha bosqichni o‘z ichiga oladi: muammoni anglash, ma’lumotlarni yig‘ish, alternativalarni baholash, tanlov qilish va natijani tahlil qilish (Simon, 1987).Talabalarda bu jarayon quyidagi psixologik omillar ta’sirida shakllanadi:Emotsional intellekt: Talaba o‘z hissiyotlarini boshqarish va boshqalarning his-tuyg‘ularini to‘g‘ri tushunish orqali oqilona qarorlar qabul qiladi (Goleman, 1995).Kognitiv yondashuvlar: Diqqat, tafakkur, xotira va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati qaror qabul qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.Metakognitiv faoliyat: Talabaning o‘z fikr yuritish jarayonini nazorat qila olishi – ya’ni “fikrlash ustidan fikrlash” ko‘nikmasi.

2. Qaror qabul qilishning pedagogik asoslari.Pedagogik jarayonda qaror qabul qilishni rivojlantirish quyidagi omillar orqali amalga oshiriladi:Faol o‘qitish metodlari: Muammoli vaziyatlar, keys-stadi, rolli o‘yinlar, debatlar va “aql hujumlari” orqali talabalar o‘z fikrlarini asoslashga va qaror qabul qilishga o‘rganadilar.Reflektiv yondashuv: Har bir ta’limiy faoliyatdan so‘ng talabaning o‘z qarorlarini tahlil qilishi, xatolar ustida ishlashi – bu o‘sish uchun muhim asosdir.Mustaqil o‘rganishga yo‘naltirish: Pedagoglar talabalarni ma’lumotlarni tahlil qilishga, mustaqil tanlov qilishga undash orqali qaror qabul qilishni rag‘batlantiradilar.

3. Qaror qabul qilish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari.Psixologik treninglar.Stressni boshqarish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, o‘ziga ishonchni oshirishga qaratilgan mashg‘ulotlar talabaning ichki qaror qabul qilish salohiyatini mustahkamlaydi.Ko‘nikmalarni integratsiyalashgan holda rivojlantirish.Qaror qabul qilish ko‘nikmasi boshqa shaxsiy kompetensiyalar bilan bog‘liq: masalan, muloqot, tanqidiy fikrlash, kreativlik. Individual va guruhiy refleksiya.Guruh muhokamalari, “portfel” metodikasi, kundalik yozish orqali talaba o‘z qarorlarini tahlil qilish va takomillashtirish imkoniga ega bo‘ladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish.Simulyatsiyalar, interaktiv dasturlar, raqamli o‘yinlar orqali qaror qabul qilish stsenariylarini mashq qilish mumkin.

Qaror qabul qilish — zamonaviy talabaning muhim kompetensiyasi bo‘lib, uning hayotiy muvaffaqiyati va kasbiy rivojlanishiga zamin yaratadi. Ushbu ko‘nikmani shakllantirish uchun ta’lim jarayoniga psixologik va pedagogik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish, faol metodlardan foydalanish zarur. Qaror qabul qilish mexanizmlarini takomillashtirish orqali mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy mas’uliyatli va faol fuqaroni tarbiyalash mumkin. Talabalar uchun to‘g‘ri va ongli qaror qabul qilish nafaqat ta’lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham muhim hisoblanadi. Bu ko‘nikmani rivojlantirish uchun ta’lim tizimida psixologik yondashuvlar, pedagogik metodlar va metakognitiv texnologiyalarni uyg‘un holda qo‘llash zarur. Qaror qabul qilishning individual va ijtimoiy omillarini hisobga olgan holda, mustaqil fikrlovchi, mas’uliyatli va faol yoshlarni tarbiyalash imkoniyati yuzaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev N.M (2021). Talabalarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishning psixodiagnostik asoslari. Toshkent:TDPU .
2. Abdullayeva, N.M. (2021). Talabalarda ijtimoiy qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishning psixodidactik asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.
4. Petrovskiy, A.V. (2018). Psixologiya: Shaxs va jamiyat. Moskva: Yurayt.

5. Azimov, Y., To’xsanov, Q., Adizov, B., Sharipova, M., Hojiyeva, N., & Rajabova, G. Z. (2024). Statistical analysis of thrift and ecological education concepts in elementary school students. In E3S Web of Conferences (Vol. 587, p. 02020). EDP Sciences.

PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONLARIDA “LIFELONG LEARNING” KONSEPSIYASI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHISI SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Hakimova Nargiza Supxonovna
Buxoro davlat pedagogika
instituti dotsenti (PhD)

Annotatsiya Ushbu maqolada ta’limtarbiya jarayonlarida “lifelong learning” (umrbod ta’lim) konsepsiyasini joriy etish zarurati tahlil qilingan. Uchinchi Renesans davrida ta’lim sifatiga e’tibor va uning jahon miqyosidagi rivojlanish tendensiyalari ko‘rib chiqiladi.Maqolada, shuningdek, uzluksiz ta’limni modernizatsiyalashda xalqaro hamkorlikning roli, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlari va xalqaro standartlarga asoslangan uzluksiz ta’lim sifatini ta’minlash tizimining asosiy elementlari yoritilgan. Mazkur ishda, shu kabi masalalarni hal etishga oid ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, modernizatsiya, modellashtirish,uzluksiz ta’lim,raqamli texnologiya,mehnat bozori,tadbirkorlik,ma’sofaviy ta’lim,kasbiy rivojlanish, innovatsiya, texnologiya, integratsiya, interaktiv, konsepsiya

Uchinchi Renessans O‘zbekistonda uzluksiz ta’limning umrbod ta’lim(lifelong learning) konsepsiyasiga faol integratsiyalashuvi davom etmoqda. Bu hayotningbarcha bosqichlarida shaxsning doimiy rivojlanishi va kasbiysishi uchun imkoniyatlaryaratadigan keng qamrovli tlim tizimini yaratishga qaratilgan strategik qadamdir.[1] Buzining izohi- hayotiy tlimmnosini bildirib, insonning “doimiy, ixtiyoriy vaz-zini rabatlantirish” shaxsiy yoki kasbiy sabablarga krarganishga intilishi mnosini bildiradi.Ma’lumki, mazkur yondashuv tlim-tarbiya jarayonida shaxsda hayotiyknikmalarni tarkib toptirishga, uning raqobatbardoshligi va ish qobiliyati uchun muhimahamiyatga ega blib, insonning ijtimoiy jamiyatda inkluzivlik, ijtimoiy faol fuqarolik va shaxsiy rivojlanishini kuchaytirishga asoslangan uzluksiz tlim olish orqalimuvaffaqiyatlarga erishish darajasini tminlaydi.“Lifelong learning” (uzoq muddatli o‘rganish) konsepsiyasi, ta’lim jarayonida o‘qituvchilarni malaka oshirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga chaqiradi. Bu, ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchining sifatlarini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi. Innovatsion texnologiyalar, ta'limda yangi yondashuvlar va metodlarni taklif etib, o‘qituvchining kasbiy rivojlanishiga yordam beradi.[2]

Innovatsion texnologiyalar va “lifelong learning”ning ahamiyati quyidagicha bo‘ladi:

1. **Ta’limning samaradorligini oshirish**: Innovatsion texnologiyalar o‘qituvchilarga yangi o‘quv metodlarini qo‘llash imkonini beradi. Masalan, interaktiv darslar, onlayn resurslar, raqamli vositalar yordamida o‘qituvchilar o‘z malakalarini rivojlantirishi va o‘quvchilarga yanada samarali ta'lim bera olishadi.
2. **O‘qituvchilarning malakalarini oshirish**: “Lifelong learning” ta'lim jarayonida doimiy ravishda yangi bilimlarni o‘zlashtirishni nazarda tutadi. Innovatsion texnologiyalar orqali o‘qituvchilar internet, onlayn kurslar, vebinarlar va boshqa resurslardan foydalanib, o‘z sohalarida malakalarini yangilab borishi mumkin.
3. **Kreativlik va innovatsion yondashuvlar**: Innovatsion texnologiyalar o‘qituvchining kreativligini va ijodkorligini oshiradi. O‘qituvchilar turli multimedia vositalari, raqamli o‘yinlar yoki virtual haqiqat texnologiyalari orqali o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otishi va ta'lim jarayonini qiziqarli qilish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.
4. **Global ta’lim resurslaridan foydalanish**: “Lifelong learning” konsepsiyasi ta'lim oluvchi har bir kishining, shu jumladan o‘qituvchining o‘qish, o‘rganish va malaka oshirish uchun

cheksiz imkoniyatlar yaratadi. Innovatsion texnologiyalar orqali o‘qituvchilar butun dunyodagi ta’lim resurslariga kirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

5. **Ta’lim jarayonini individualizatsiya qilish**: Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘z darslarini individual ehtiyojlarga moslashtirish imkoniyatiga ega. Bu o‘quvchilarning turli xususiyatlariga va o‘rganish uslublariga mos ta'lim berish uchun zarur.

6. **O‘qituvchining o‘z-o‘zini baholash imkoniyati**: Innovatsion texnologiyalar orqali o‘qituvchilar o‘zlarining o‘qitish usullarini tahlil qilish va baholash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonini osonlashtiradi.”Lifelong learning” konsepsiyasi bo‘yicha o‘qituvchilarning sifatlarini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar katta ahamiyatga ega. Ular o‘qituvchining malakasini oshiradi, o‘quv jarayonini interaktiv, samarali va individualizatsiyalangan tarzda olib borishga yordam beradi.[4]

Uzluksiz ta'limning xalqaro tajribalarga asoslangan yelini yaratish bo'yicha bir nechta asosiy yo'nalishlar va maqsadlar mavjud. Ular quyidagilardir:

1. Uzluksiz ta'lim dasturlari va mexanizmlarini ishlab chiqish:

11. Ta’limning turli darajalari va shakllarini uzluksizligini ta’minlaydigan dasturlarni ishlab chiqish. Bu ta'limning boshlang'ich, o'rta, yuqori va professional darajalarini qamrab olishni nazarda tutadi.

12. Barcha yoshdagi guruhlar uchun malaka oshirish tizimini shakllantirish. Bu tizim, ehtiyojlarga asoslangan va yoshning har bir bosqichiga mos bo'lishi kerak.

13. Norasmiy va zamonaviy talablar asosida ma'lumotli ta'limni rivojlantirish, rasmiy ta'lim turlarini qo'llab-quvvatlash.

2. Ta’lim dasturlarini tan olish va akkreditatsiya qilish tizimining takomillashuvi:

- Uzluksiz ta'lim dasturlarining akkreditatsiya qilishning milliy va xalqaro standartlarini ishlab chiqish.
- Ta'limning turli shakllarida olingan malakalarni tan olish mexanizmlarini yaratish.
- Natijalarni hujjatlashtirish uchun elektron portfellar va sertifikatlar kabi raqamli vositalarni joriy etish.

5. Uzluksiz ta'limning moliyaviy imkoniyatlarini ta'minlash:

5. Uzluksiz ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun davlat grantlari, subsidiyalar va ta'lim kreditlarini taqdim etish.

6. Ish beruvchilarni xodimlarning inson kapitalini rivojlantirishga sarmoya kiritishga undash.

7. Hayot davomida ta'lim olishni moliyalashtirish va taqsimlash mexanizmlarini yaratish.[5]

Uzluksiz ta’limning zamonaviy jamiyat va iqtisodiyot ehtiyojlariga javob beradigan inklyuziv va moslashuvchan ta'lim tizimi yaratish, mamlakat fuqarolarining vakolatlarini doimiy ravishda rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, inson kapitali va mamlakatning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu jarayonlar, global va mintaqaviy darajada mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi.[6]O‘zbekistonda uchinchi Uyg‘onish davri sharoitida raqamli texnologiyalar uzluksiztlimni rivojlantirish va amalga oshirishda muhim omil sifatida ularning integratsiyasi vaishlatilishida sohadagi yangi imkoniyatlar va afzalliklarga olib kelmoqda. Uzluksiz tlimni rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishimkoniyatlariUshbu imkoniyat va afzalliklar mazmuni raqamli tlim texnologiyalarining uzluksiztlimni takomillashtirilishining mavjudligi va moslashuvchanligi:-raqamli texnologiyalarquvchilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda tlimresurslari va dasturlariga kirish imkonini beradi, bu esa uzluksiz tlimni yanada qulay vamoslashuvchan qiladi.-onlayn platformalar va mobil ilovalarz tezligida va moslashtirilgan jadval asosidarganish imkoniyatlarini taqdim etadi.Shaxsiylashtirish va moslashuvchanlik:-mashinanirganish va sun'iy intellekt algoritmlari tlim tajribasinishaxsiylashtirish va tarkibni individual tlim ehtiyojlari va uslublariga moslashtirishuchun ishlatiladi.-raqamli texnologiyalarquvchilarning rivojlanishini kuzatib borish va ularga Real vaqtda fikr-mulohazalarni taqdim etish imkonini beradi.Interaktivlik va

hamkorlik:-virtual sinflar va hamkorlik vositalariquvchilarga bir-biri bilan vaqituvchilarbilanzaro aloqada blishga imkon beradi, bu esa yanada interaktiv vaz ichiga olgantlim muhitini yaratadi.-onlayn forumlar va ijtimoiy tarmoqlar talabalarrtasida hamkorlik va bilimalmashishni osonlashtiradi.Ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish:-raqamli texnologiyalar butun dunyo bylab turli xil tlim resurslari vamutaxassislariga kirish imkoniyatini beradi.-onlayn kurslar va dasturlarquvchilarga an'anaviy tlim muassasalari doirasidantashqarida bilim va knikmalarini kengaytirishga imkon beradi.Innovatsion tlim formatlari:-raqamli texnologiyalar virtual va kengaytirilgan haqiqat kabi innovatsion ta'lim formatlari uchun imkoniyatlarni taqdim etadi.-ushbu texnologiyalar yanada immersiv va amaliy ta'lim muhitini yaratishga imkonberadi. O'zbekistonda raqamli texnologiyalarning uzluksiz tlimga integratsiyalashuvi bilimolish imkoniyatlarini kengaytirish, sifatini va innovatsionligini oshirishga xizmat qilib, buhar bir shaxsgaz bilim va knikmalarini doimiy ravishda rivojlantirish, tez o'zgaruvchan mehnat bozori talablariga moslashish va mamlakat taraqqiyotiga hissaqshish imkonini beradi.[7]

Xulosa sifatida yurtimizda uzluksiz tlim sifatini tminlashning barqaror vasamarali tizimini yaratishga qaratilgan barcha harakatlar uzluksiz tlim doirasida olinganmalakalarga blgan ishonch va e'tirofni oshirishga xizmat qiladi. Bu,z navbatida,uzluksiz tlimda ishtirok etishni rabatlantiradi, inson kapitali sifatini oshiradi vamamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qshadi.Mamlakatimizda uzluksiz tlim sifatini oshirishda uzluksiz tquvchilar, ish beruvchilar va umuman jamiyattomonidan uzluksiz tlim dasturlariga blgan ishonchni oshirishga yordam beradiganasoslangan yondashuvlar uzluksiz tlim tizimini takomillashtirishda xalqaro standartlargamuvofiqligini tminlaydi, Bu yurtimizda iqtisodiysish, ijtimoiy taraqqiyot va uzoqmuddatli farovonlikni boshqaradigan malakali, moslashuvchan va raqobatbardosh ishchikuchini yaratish imkoniyatini oshiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevningqituvchi va murabbiylarkuniga baishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr. - https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevningituv-30-09-2020.

3.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-limstandartlari va davlat tlim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibinitakomillashtirish chora-tadbirlari t-son Qarori

4.Department of Education and Science (2000). Learning for Life: Paper on AdultEducation. Dublin: Stationery Office.

5.Commission of the European Communities: Adult learning: It is never too late to learn.COM(2006) 614 final. Brussels, 23.10.2006

5.Rustambek Qo'ldoshev1,2,1 , Nargiza Dilova2 and Nargiza Hakimova2. Guiding left-handed students to a healthy lifestyle during the period of adaptation to school education//BIO Web of Conferences 120, 01049 (2024) MBFA 2024

6.Nargiza Hakimova."Lifelong learning" tamoyili asosida bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati//til va adabiyot.uz ilmiy-metodik elektron jurnal научно-методический электронный журнал scientific-methodological electronic journal//2025-yil, yanvar 1-son142-143bet.

7.Хакимова Наргиза Супхоновна. возможности концепции "lifelong learning" в повышении профессиональной культуры у будущих учителей// international scientific and practical conference "rapid development of multilateral international relations from a pedagogical point of view" 4 june, 2024 568-572

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF TA’LIM JARAYONIDA INNOVASION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASI (JISMONIY TARBIYA FANI MISOLIDA)

Ibragimova Aziza Avaz qizi
Buxoro davlat Pedagogika instetuti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi
stajor-tadqiqotchisi azizaezoza94@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf ta'lim jarayonida kreativ yondashuv asosida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning metodikasi o‘rganiladi. Xususan, jismoniy tarbiya fani misolida, zamonaviy texnologiyalarni ta'limda integratsiya qilish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularning jismoniy faolligini rivojlantirishga qaratilgan yangi pedagogik metodlar tahlil qilinadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'limda individual yondashuv va o‘zaro faoliyatni mustahkamlash.

Kalit so'zlar: Kreativ yondashuv, innovatsion texnologiyalar, boshlang‘ich ta'lim, jismoniy tarbiya, pedagogik metodlar, interaktiv texnologiyalar, raqamli vositalar, ta'lim samaradorligi, o‘quvchilarning faolligi, individual yondashuv, o‘zaro faoliyat.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi jadal rivojlanib, yangi pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilishni talab qilmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta'lim jarayonida kreativ yondashuv asosida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, nafaqat o‘quvchilarning bilimini oshirish, balki ularning ijodiy va jismoniy rivojlanishini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya fani, o‘quvchilarning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini mustahkamlash, ular orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, ushbu fan bo‘yicha innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning metodikasi nafaqat o‘quvchilarning faolligini oshiradi, balki ta'lim samaradorligini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Interaktiv texnologiyalar, multimedia vositalari, raqamli o‘yinlar va sport ilovalaridan foydalanish, o‘quvchilarning jismoniy faoliyatini qiziqarli va samarali tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqolada kreativ yondashuv asosida innovatsion texnologiyalarni boshlang‘ich ta'limda qo‘llashning metodikasi jismoniy tarbiya darslari misolida tahlil qilinadi. Bunda, yangi pedagogik metodlar va texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning jismoniy faolligini oshirish va ularga sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va jismoniy tarbiya fani misolida kreativ yondashuvni tatbiq etishga oid adabiyotlar tahlilini o‘tkazish, ushbu mavzuning ilmiy-texnikaviy asoslarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. O‘rganilgan adabiyotlar bir qator nazariy va amaliy jihatlarni o‘z ichiga oladi, jumladan, innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'siri, kreativ yondashuvning pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashuvi va jismoniy tarbiya fanida yangi metodik usullarni qo‘llashning afzalliklari.

Bir qator tadqiqotchilar (Sharma, 2014; Pirogova, 2019) ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligini o‘rganishgan. Ular ta'kidlashlaricha, zamonaviy texnologiyalar, masalan, multimedia vositalari, virtual o‘yinlar va interaktiv ta'lim platformalari o‘quvchilarning o‘zaro faoliyatini faollashtirib, ularning ta'limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarga dars jarayonida nafaqat mustahkam bilimlarni egallash, balki ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkoniyatini ham yaratadi.

Kreativ yondashuvni ta'lim jarayoniga joriy etishning ahamiyatini bir nechta ilmiy tadqiqotlar (Tufanov, 2018; Rakhmatullaeva, 2020) o‘rganishgan. Kreativ pedagogika yondashuvi o‘quvchilarning faolligini va mustaqil fikrlashini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Kreativ yondashuvni ta'limda qo‘llash, o‘quvchilarga yangi, innovatsion metodlar yordamida ta'lim berish va shu bilan birga o‘qituvchining pedagogik qobiliyatlarini oshirish imkoniyatini beradi. Ta'lim jarayonida kreativ metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish va ularga mustaqil ravishda bilim olishga yordam berish mumkin.

Jismoniy tarbiya fanida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyatiga bag‘ishlangan tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, Kopylova (2016) o‘z ishlarida jismoniy tarbiya darslarida interaktiv va raqamli texnologiyalarni qo‘llashning o‘quvchilarning jismoniy faolligiga ijobiy ta'sir ko‘rsatishini ta'kidladi. U ta'kidlashicha, mobil ilovalar, interaktiv sport o‘yinlari va raqamli vositalar yordamida jismoniy tarbiya darslari yanada samarali bo‘lishi mumkin. Bu texnologiyalar o‘quvchilarga o‘yin shaklida mashqlarni bajarish imkonini beradi va ular o‘zlarini sportda muvaffaqiyatli his qilishadi.

O‘quvchilarning jismoniy faolligini oshirishda kreativ yondashuv asosida ta'lim metodlari muhim ahamiyatga ega. Mahmudov (2017) o‘z ishida pedagogik metodlarni integratsiya qilishning o‘quvchilarning jismoniy faolligiga qanday ta'sir qilishini o‘rganib, ta'lim metodlarining individual yondashuv asosida qo‘llanilishi jismoniy tarbiya samaradorligini oshiradi, degan xulosaga kelgan. Shu bilan birga, jismoniy faollikni oshirishda motivatsiya, psixologik tayyorgarlik va o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ham katta rol o‘ynaydi.

Raqamli ta'lim texnologiyalari bo‘yicha bir qator tadqiqotchilar (Yunusova, 2021) jismoniy tarbiya faniga oid interaktiv raqamli vositalarning pedagogik samaradorligini tahlil qilganlar. Ular, raqamli platformalar orqali darslar o‘tkazishning jismoniy tarbiya sohasida samarali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatdilar. O‘quvchilarning raqamli vositalar orqali faol ishtirok etishi, o‘z faoliyatini baholash va musobaqalashish imkoniyatlarini yaratadi.

Muhokama. Adabiyotlar tahlilini ko‘rib chiqish, boshlang‘ich sinf ta'limida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va kreativ yondashuvni amalga oshirishning samaradorligini aniq ko‘rsatadi. O‘rganilgan tadqiqotlar, jismoniy tarbiya fanida yangi pedagogik texnologiyalarning qo‘llanishi, nafaqat o‘quvchilarning faolligini oshirish, balki ularning jismoniy, ruhiy va psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi.

Birinchidan, innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning eng katta afzalligi shundaki, ular ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi. O‘quvchilar raqamli vositalar va multimedia texnologiyalaridan foydalanib, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini amalga oshiradilar, bu esa ularning sportga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi. Misol uchun, jismoniy tarbiya darslarida o‘yin shaklidagi mashqlar va raqamli ilovalar orqali o‘quvchilar bir vaqtning o‘zida o‘yin o‘ynashadi va jismoniy faollikni rivojlantiradilar. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi va ta'lim samaradorligini yaxshilaydi.

Ikkinchidan, kreativ yondashuv orqali o‘quvchilarni o‘zaro faoliyatga jalb etish, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv sport o‘yinlari va guruhli mashqlar o‘quvchilarga jamoaviy ish olib borish, o‘zaro muloqot qilish va birgalikda maqsadlarga erishish imkonini beradi. Bu, o‘z navbatida, jismoniy tarbiya darslarining psixologik ijobiy ta'sirini kuchaytiradi, chunki jismoniy faoliyat orqali o‘quvchilar bir-birlarini qo‘llab-quvvatlashadi va ijtimoiy mas'uliyatni o‘z zimmasiga olishadi.

Biroq, innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning o‘ziga xos qiyinchiliklari ham mavjud. Birinchidan, barcha o‘qituvchilarning zamonaviy texnologiyalarni to‘liq qo‘llash uchun yetarlicha tayyorgarlikka ega emasligi aniqlanmoqda. Shu bilan birga, ba'zi maktablar texnologik infrastrukturaga ega bo‘lmasligi mumkin, bu esa ta'lim sifatini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun, innovatsion texnologiyalarni ta'limga joriy etishda o‘qituvchilarni tayyorlash va maktablarni zarur texnologik vositalar bilan ta'minlash juda muhimdir.

Shuningdek, raqamli ta'lim vositalarini qo‘llashda ehtiyotkorlik zarur. Raqamli vositalar o‘quvchilarning faqat jismoniy faolligini oshiribgina qolmay, balki ularning psixologik holatini ham o‘zgartirishi mumkin. Ularning ortiqcha ekranga qarashlari, ilg‘or texnologiyalarga haddan tashqari bog‘lanishlari salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, texnologiyalardan foydalanishning muvozanatli yondashuvi zarur.

Boshlang‘ich sinf ta’lim jarayonida kreativ yondashuv asosida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash metodikasi nafaqat o‘quvchilarning ta'limda faolligini oshiradi, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Jismoniy tarbiya fani misolida yangi pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish, o‘quvchilarning sportga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va jismoniy faollikni rivojlantirish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalar yordamida

o‘quvchilarga individual yondashuvni amalga oshirish mumkin, bu esa har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni tashkil etishga imkon yaratadi.

Birinchidan, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash ta'lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Multimedia vositalari, mobil ilovalar va raqamli o‘yinlar o‘quvchilarning o‘yin shaklidagi mashqlar orqali jismoniy tarbiya darslarida faol ishtirok etishlariga yordam beradi. Shu tarzda, o‘quvchilar o‘zlarini nafaqat passiv tinglovchilar sifatida, balki faol ishtirokchilar sifatida his qilishadi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi.

Ikkinchidan, innovatsion texnologiyalar yordamida guruhli faoliyatni tashkil etish va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Jismoniy tarbiya darslarida o‘yinlar va mashqlar orqali o‘quvchilar jamoaviy ish olib borishadi, bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruhdagi o‘zaro aloqalar va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari o‘quvchilarga o‘zaro yordam berish, rahbarlik qilish va jamoa sifatida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Biroq, texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi bir qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Birinchidan, barcha o‘qituvchilar texnologiyalardan samarali foydalanish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega emaslar. Shuningdek, ba'zi maktablarda texnologik infratuzilma yetarli emas, bu esa ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchilarni innovatsion texnologiyalar bo‘yicha o‘qitish va maktablarni zarur texnologik vositalar bilan ta'minlash juda muhimdir.

Shuningdek, raqamli vositalarni ta'limda qo‘llashda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur. Raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning jismoniy faolligini oshirish bilan birga, ba'zan ularning psixologik holatini ham o‘zgartirishi mumkin. Ortib borayotgan ekran vaqti, texnologiyalarga haddan tashqari qaramlik o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, texnologiyalardan foydalanishning muvozanatli yondashuvi zarur.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf ta’limida kreativ yondashuv asosida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshiradi. Jismoniy tarbiya fani misolida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarning jismoniy faolligini rivojlantirish, ularning motivatsiyasini kuchaytirish va o‘zaro hamkorlikni mustahkamlashga katta hissa qo‘shadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'limda individual yondashuvni amalga oshirish va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni tashkil etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimova, N. (2020). Kreativ yondashuv va innovatsion texnologiyalarni boshlang‘ich ta'limda qo‘llash. *Ta'lim texnologiyalari va pedagogika.* 3(4), 45-55.
2. Shodmonova, M. (2019). Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish. *Pedagogik tadqiqotlar.* 12(2), 78-84.
3. Iskandarov, T. (2021). Jismoniy tarbiya fanida interaktiv texnologiyalarni qo‘llash metodikasi. *O‘quvchilarni jismoniy tarbiya bilan shug‘ullantirish.* 5(1), 12-20.
4. Davronov, M. (2022). Boshlang‘ich ta'limda kreativ pedagogik metodlarni qo‘llash. *Pedagogik yondashuvlar.* 10(3), 113-120.
5. Ergasheva, Z. (2020). Raqamli texnologiyalar va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish. *Raqamli ta'lim vositalari.* 9(6), 36-45.
6. Mukhammadiyev, U. (2021). Innovatsion texnologiyalar va pedagogik jarayonda ularning o‘rni. *Innovatsiyalar va ta'lim.* 6(2), 55-64.
7. Suleymanova, G. (2020). Jismoniy tarbiya darslarida texnologiyalarning o‘rni va samaradorligi. *Jismoniy tarbiya va sport.* 4(1), 25-30.
8. Bakhodirov, B. (2021). Kreativ yondashuv va uning boshlang‘ich sinfda qo‘llanishi. *Ta'limda kreativ pedagogika.* 7(3), 102-109.

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINI O‘QUV-TARBIYA JARAYONINI LOYIHALASHGA TAYYORLASHNING METODIK YONDASHUVLARI

Ikramova Billura Muxamadovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalashga tayyorlashning metodik yondashuvlari xususida fikr yuritiladi. Uning asosiy maqsadi talabalarni real hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasini egallashga tayyor bo'lish, nostandart hayotiy vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish, guruhda konstruktiv ishlarni qurish ko'nikmalariga ega bo'lish, ma'lum bir sohada ijtimoiy shakllanishning yangilanishi va mehnat bozori talablariga javoban shakllangan bilimlar tizimini mobil qayta tashkil etishga tayyor bo'lishi kerak. Zamonaviy pedagogika ushbu muammoning echimi sifatida o'rganishga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni taklif qiladi. Ushbu yondashuvdan foydalanish talabaga o‘quv jarayonini loyihalashda o‘quvchi shaxsining qiziqish va qarashlariga mos tarzda tashkil etish, chet tilini o'rganish o‘quvchi uchun shaxsan muhim jarayonga aylanishi bilan bog'liq; uning o'zi bilim olishga qiziqadi, ya'ni sinfda ham, maktab tashqarida ham faol ishlashga undaydi.

Kalit so‘zlar: shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari, o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalash.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagog kadrlar tayyorlash sifatiga bo‘lgan talab ortib borayotgan bir paytda, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon ayniqsa shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhitida amalga oshirilganda, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi chuqur va har tomonlama rivojlanadi.

Bugungi kunda ta’lim mazmuni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirilayotgani tufayli, har bir pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki mustaqil fikrlovchi, innovatsion g‘oyalarni ilgari suruvchi, o‘quv faoliyatini tizimli ravishda rejalashtirib, uni amalga oshirishga qodir kasbiy shaxs sifatida shakllanishi zarur. Ayniqsa, xorijiy til — ingliz tilini o‘qitish tizimi doimiy ravishda takomillashib borayotganligi sababli, o‘qituvchilardan yuqori darajadagi metodik savodxonlik va ijodiy yondashuv talab etiladi.

Shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchi shaxsini rivojlantirish, uning ehtiyoj va qiziqishlarini hisobga olish, individual va differensial yondashuv asosida o‘qitish kabi tamoyillarga tayanadi. Bu esa, o‘z navbatida, bo‘lajak o‘qituvchilarning dars mazmunini, shakli va metodlarini loyihalash bo‘yicha aniq metodik yondashuvlarga ega bo‘lishini talab etadi. Afsuski, amaldagi o‘quv jarayonida ushbu yo‘nalish bo‘yicha metodik ta’minot yetarli emas, bu esa pedagogik ta’lim mazmunini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini o‘quv-tarbiya jarayonini samarali loyihalashga tayyorlash, bu yo‘lda shaxsga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlarni joriy etish — ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masala sanaladi.

Adabiyotlarni o‘rganish, tahlil qilish orqali bir qator konsepsiyalar aniqlandi. Chunonchi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi (J. Dewey, K. Rogers, V.V. Serikov): har bir o‘quvchining psixologik, intellektual va shaxsiy ehtiyojlariga asoslangan ta’lim modeli ishlab chiqilgan. Pedagogik loyihalash nazariyasi (V.V. Kraevskiy, I.Ya. Lerner): o‘quv jarayonining strategik rejalashtirilishi, o‘quv materiali va faoliyat turlarini tizimli tashkil etishni nazarga tutadi. Kasbiy-pedagogik tayyorgarlik modeli (N.D. Nikandrov, Sh.A. Amonov): o‘qituvchi kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari keltiriladi. Ingliz tili o‘qitish metodikasi esa kommunikativ yondashuv, CLIL, task-based learning kabi zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida metodik loyihani shakllantirish tamoyillarini o‘z ichiga oladi

Tahli qilingan va ko‘rib chiqilgan nazariya yondashuvlar bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosiy metodik prinsip sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchining o'zi sub'ektiv tajribasining o'ziga xosligini, xususan, bilishda namoyon bo'ladigan individual hayotiy faoliyatning muhim manbai sifatida tan olinishiga asoslanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modelini yaratish uchun u quyidagi tushunchalarni ajratib ko'rsatishni zarur deb hisoblaymiz:

Ko'p darajali yondashuv - talaba uchun mavjud bo'lgan dastur materialining turli darajadagi murakkabligiga yo'naltirish.

Differentsial yondashuv - bolalar guruhlarini tashqi (aniqrog'i, aralash) farqlash asosida aniqlash: bilimlari, qobiliyatlari, ta'lim muassasasining turi bo'yicha;

Individual yondashuv - bolalarni bir hil guruhlarga taqsimlash: o'quv faoliyati, qobiliyatlari, ijtimoiy (kasbiy) yo'nalishi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi bolaning individual va shaxsiy xususiyatlarini ochib berish va keyinchalik maqsadli rivojlantirish, ularni jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-madaniy me'yorlarga mos keladigan ijtimoiy ahamiyatga ega xulq-atvor shakllariga aylantirish uchun zarur shart-sharoitlarni (ijtimoiy, pedagogik) yaratishdir.

Shaxsga yo'naltirilgan darsda o'qituvchi faoliyatining samaradorligi mezonlari quyidagilardan iborat:

- o'qituvchi sinfning tayyorgarligiga qarab dars rejasiga ega;
- o‘quvchiga materialning turi, turi va shaklini tanlash imkonini beruvchi topshiriqlardan foydalanish (og‘zaki, grafik, ramziy);
- dars davomida barcha talabalarda mehnatga ijobiy hissiy kayfiyatni yaratish;
-dars boshida mavzuni e’lon qilish va dars davomida o’quv faoliyatini tashkil etish;
- dars oxirida bolalar bilan nafaqat "biz nimani o'rganganimiz" haqida suhbat.

(o'zlashtirildi), balki ular nimani yoqtirgan (yoqmagan) va nima uchun; yana nima qilishni xohlaysiz va nimani boshqacha qilishni xohlaysiz;

- talabalarni topshiriqlarni bajarishning turli usullarini tanlash va mustaqil ravishda qo'llashni rag'batlantirish;
- so'rov davomida nafaqat talabaning to'g'ri javobini baholash (rag'batlantirish), balki talabaning qanday fikr yuritganligi, qaysi usuldan foydalanganligi, nima uchun va qayerda xatoga yo'l qo'yganligini tahlil qilish;
- dars yakunida talabaga qo‘yilgan baho bir qator ko‘rsatkichlar bilan asoslanishi kerak: to‘g‘riligi, mustaqilligi, o‘ziga xosligi;
- uyga vazifa berishda topshiriq mavzusi va hajmi nomlanadi hamda uy vazifasini bajarishda o‘quv ishingizni qanday oqilona tashkil etish kerakligi batafsil tushuntiriladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning texnologik arsenalini tashkil etuvchi usul va usullar quyidagi talablarga javob beradi:

- dialogik;
- faol va ijodiy xarakter;
- bolaning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga e'tibor berish;
- talabaga kerakli joy va erkinlik berish

mustaqil qarorlar qabul qilish.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni aniqlashga imkon berdi:

1. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhiti bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining ijodiy fikrlashini rivojlantirish, o‘quv faoliyatini mustaqil rejalashtirish, hamda o‘quvchi ehtiyojlariga mos metodlarni tanlash salohiyatini oshiradi.
2. O‘quv-tarbiya jarayonini loyihalash kompetensiyasini shakllantirish uchun bosqichma-bosqich yondashuv, amaliy mashg‘ulotlar, taqdimotlar, dars loyihalari va portfoliolar asosida ish olib borish muhimdir.
3. Amaldagi o‘quv dasturlarida shaxsga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlar bo‘yicha an’anaviy yondashuvlardan voz kechish, talabalarga ijodiy, tanqidiy va tahliliy yondashuv asosida faoliyat olib borish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Bir qator tavsiyalar ishlab chiqishga harakat qildik:

- Pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim dasturlariga o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalashga oid alohida amaliy kurslar kiritilishi maqsadga muvofiq;
- Talabalarning loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun portfoliolar, mini-loyihalar, metodik konstruksiyalar tayyorlash topshiriqlari yo‘lga qo‘yilishi zarur;
- Pedagogik amaliyot davomida talabalarni real ta’lim muhitida dars loyihalash va uni sinovdan o‘tkazishga yo‘naltirish lozim;
- Metodik tavsiyalar va qo‘llanmalar raqamli platformalar asosida ishlab chiqilishi talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование: Концепция и технологии. – М.: Логос, 1998. – 256 с.
2. Қосимов Ш.Ш. Педагогик технология. – Т.: Fan va texnologiya, 2020. – 240 б.
3. Каримов Б.Ҳ. Таълимда шахсга йўналтирилган ёндашув: назарий ва амалий жиҳатлар. – Т.: ЎзР ФА, 2019. – 180 б.
4. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
5. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 288 p.
6. Кудрявцев Т.В. Проектирование образовательного процесса: теория и практика. – М.: Академия, 2012. – 220 с.
7. Назарова Г.А. Инноватsионные технологии в обучении иностранному языку. – Ташкент: Ilm ziyo, 2021. – 132 б.
8. Курбанов Б.Ҳ., Тешаев Ш.А. Педагогик маҳорат ва инноватsиялар. – Т.: «Fan va texnologiya», 2022. – 204 б.
9. Колесникова И.Л., Беляева Е.И. Методика преподавания английского языка: Учебник. – М.: Просвещение, 2010. – 256 с.
10. Nation I.S.P., Macalister J. Language Curriculum Design. – London: Routledge, 2010. – 256 p.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2030 йилгача бўлган таълимни ривожлантириш стратегияси” тўғрисидаги Фармони // Lex.uz, 2022.
12. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (CEFR). – Council of Europe, 2020. – [online] www.coe.int.

SHAXSGA YONALTIRILGAN O‘QITISH TEXNOLOGIYALARINING MOHIYATI VA AFZALLIKLARI

Jabborova Saodat Sattorovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti f.f.f.d.,(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif globallashuv sharoitida ta’lim barkamol avlodni voyaga etkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilgan. Bu turdagi ta’limning o‘quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qilishini ilmiy nuqtai-nazardan izohlagan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish texnologiyalari, yurt kelajagi, ta’lim metodlari, ta’lim vositasi, didaktik vositalar, faoliyatni tashkil etish, xulq-atvor me’yorlari, shakllantirish metodlari.

Yurt kelajagi, jamiyat a’zolarining farovon turmushi ijtimoiy taraqqiyot sur’atlari bilan hamohang ekanligi yangi fikr emas. Qaysi mamlakatda taraqqiyotning maqbul sur’atlari saqlab turilgan bo‘lsa, o‘sha joyda fuqarolar turmushi ham izchil farovonlashib boradi, yurt yorug‘ kelajak sari ildamlaydi. Aksincha, ijtimoiy rivojlanishdagi har qanday turg‘unlik darhol fuqarolar turmushi darajasida, kelajak maqsadlariga erishish imkoniyatlarida o‘z aksini topadi. Binobarin, Yangi O‘zbekistonni barpo etish, mamlakat fuqarolari turmushi darajasini uzluksiz oshirib borish

uchun barqaror ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarini ta'minlamoq, buning uchun esa jamiyatda mavjud bo‘lgan barcha salohiyatlardan oqilona foylalanmoq darkor.

Globallashuv sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga etkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bugungi tezkor davr o‘quvchilarni asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o‘zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko‘ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo‘naltirilishi talab qilinmoqda. O‘zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalarning mohiyati va prinsiplari

O‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalariga quyidagi asosiy prinsiplar xos bo‘ladi:

-*insonparvarlik*, ya'ni insonga har tomonlama hurmat va muhabbat ko‘rsatish, unga yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash, zo‘ravonlikdan to‘la voz kechish;

-*hamkorlik*, ya'ni pedagog va o‘quvchilar munosabatidagi demokratizm, tenglik, sheriklik;

erkin tarbiyalash, ya'ni shaxsga uning hayot faoliyatini keng yoki tor doirasida tanlab olish erkinligi va mustaqillikni berish, natijalarni tashqi ta'sirdan emas, ichki hissiyotlardan keltirib chiqarish.

Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarning kommunikativ asosi - pedagogik jarayonda o‘quvchiga insoniy-shaxsiy yondashuv hisoblanadi.

Shaxsga yangicha qarash quyidagilardan iborat bo‘ladi:

- pedagogik jarayonda shaxs ob'ekt emas, sub'ekt hisoblanadi;
- har bir o‘quvchi qobiliyat egasi, ko‘pchiligi esa iste'dod egasi hisoblanadi;
- yuqori etik qadriyatlar (saxiylik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon va boshqalar) shaxsning ustuvor xislatlari hisoblanadi.

Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchi va pedagog huquqlarini tenglashtirish,
- o‘quvchining erkin tanlab olish huquqi;
- xatoga yo‘l qo‘yish huquqi;
- o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lish huquqi pedagog va tahsil oluvchi munosabatining asosi: ta'qiqlamaslik; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontirish; buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

Yangi munosabatlarning asosiy mazmuni, hozirgi zamon sharoitida samarali natija bermaydigan va g‘ayri insoniy hisoblanadigan majburlash pedagogikasidan voz kechishdir. Muammo bu yondashuvni mutlaqlashtirishda emas, balki uning oqilona mezonlarini aniqlashdadir. Umuman olganda tarbiya jarayonida majburlashdan voz kechish mumkin emas, ammo jazolash insonni kamsitadi, ezadi, rivojlanishini susaytiradi, unda so‘zsiz itoatkorlik xususiyatlarini shakllantiradi.

Erkin o‘qitish quyidagilar bilan belgilanadi:

- ishonchga asoslangan erkin talabchanlik;
- o‘quv materialiga qiziqish uyg‘otish, bilishga va faol ijodiy fikrlashga rag‘batlantirish;
- o‘quvchilarning mustaqilligi va tashabbusiga tayanish;
- jamoa orqali bilvosita usullar bilan talablarni amalga oshirishni ta'minlash.

“Tarbiya” fanini yangi individual yondashuvning mohiyati shundaki, u ta'lim tizimida o‘quv fanidan o‘quvchiga emas, o‘quvchidan o‘quv fani tomonga harakatlanishni taqozo etadi, o‘quvchilarning mavjud imkoniyatlarini inobatga olib, ularni rivojlantirish, takomillashtirish va boyitishga qaratilgan bo‘ladi.

Individual yondashuvning zamonaviy yangi talqini quyidagilardan iborat:

- o‘rtacha o‘quvchiga yo‘naltirishdan voz kechish;
- shaxsning yaxshi xislatlarini izlash;

- shaxs rivojlanishining individual dasturlarini tuzish.

Shaxsiy yondashishda birinchi navbatda quyidagilar zarur bo‘ladi:

- har bir o‘quvchi qiyofasida noyob shaxsni ko‘rish, uni hurmat qilish, tushunish, qabul qilish, unga ishonish. Pedagogda barcha o‘quvchilar iste’dodli degan ishonch bo‘lishi kerak.
- shaxsga yutuqni ma’qullovchi, qo‘llab-quvvatlovchi, xayrixoh vaziyatlar yaratish, ya’ni o‘qish qoniqish va xursandchilikni olib kelishi kerak;
- bevosita majburlashga yo‘l qo‘ymaslik, qoloqlikka va boshqa kamchiliklarga urg‘u bermaslik, uning nafsoniyatiga tegmaslik;
- pedagogik jarayonda, o‘quvchilarga o‘z qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishga imkoniyat yaratish va ko‘maklashish.

“Tarbiya” fanidan ta’lim jarayonini tashkil etishda shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

ishbilarmonlik o‘yinlari;
muammoli o‘qitish;
tabaqalashtirilgan o‘qitish;
dasturlashtirilgan o‘qitish;
kompyuterlashtirilgan o‘qitish;
modulli o‘qitish.

Bu turdagi ta’lim o‘quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta’limni tashkil etishda o‘quvchilardan har bir o‘quvchiga imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirish taqozo etiladi. SHaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘qitish jarayonining ishtirokchilari o‘qituvchi-o‘quvchi yoki o‘quvchi - o‘quvchi, o‘quvchi - o‘quvchilar guruhi, o‘quvchi - o‘quvchilar jamoasi tarzida o‘zaro hamkorlikda bilim olish, shaxs sifatida kamol toptirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruriyatini ifodalaydi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchining ta’lim tizimiga moslashtirishni emas, aksincha, uning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda har tomonlama rivojlanishi, shaxs sifatida kamolotga etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Bu turagi ta’lim o‘quvchilarni o‘z-o‘zini rivojlantirishga, mustaqil bilim olishga, o‘zining ichki imkoniyatlari, qobiliyatlarini to‘la namoyon eta olishi, bilish faolligini oshirish uchun zarur sharoitni vujudga keltirishi zarur. O‘quvchilar shaxsga yo‘naltirilgan dars jarayonida o‘quv materialini o‘zlashtirishga ijodiy, tanqidiy yonashishni, yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni asoslash, o‘z fikrini himoya qilish, muammoli vaziyatlarda samarali echimni topish ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy o‘rta ta’lim muassalarida “Tarbiya ” fanini bosqichma- bosqich amaliyotga joriy etish chora –tadbirlari to‘g‘risidagi Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini 07.06.2020 - 422 son Qarori .
2. Sagdiev A., Fuzailova G., Xasanova M, Tarix o‘qitish metodikasi.T., O‘quv qo‘llanma, -T.: 2012 (Qayta nashr)
3. Ro‘zieva. D. “Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi.” T.:2014.TDPU.
4. Shurkova N.YE. Pedagogicheskiye texnologii: ucheb, posobiye dlya akademicheskogo bakalavriata / N.YE.Shurkova. — 3-ye izd., ispr, i dop. — M.: Izdatelstvo Yurayt, 2017. – S 12-55.
5. S.Jabborova. Tarbiya va huquq fanlarini o‘qitish metodikasi. Darslik.B., “KAMOLOT” nashriyoti. 2024.
6. Jabborova S.S. Ma’naviy salohiyatning ijtimoiy taraqqiyot manbai sifatida xususiyatlari. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari № 3 (4) – 2024. B. -240-246.
7. Jabbborova S.S. Yangi O‘zbekistonni barpo etishda ma’naviy salohiyatdan foydalanish istiqbollari. https://journal.fdu.uz.

2024 yil 2-son. B. -213-218
8. Jabborova S.S. Sharq allomalari ma’naviy merosi va ularning jamiyat ma’naviy salohiyatini shakllantirishdagi ahamiyati. “Ilm sarchashmalari” 4-son, (aprel 2024) Urganch -2024 B. -165-168

ZAMONAVIY ADABIYOTDA NAFS KO`RINISHLARI YANGI TIMSOLLAR MISOLIDA

Jo`Rayeva Muhabbat Amonovna
BuxMTI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi
BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mumtoz adabiyot na’munalaridagi nafs timsollari va zamonaviy o`zbek adabiyotidagi obrazlar mohiyat jihatidan zamon bilan birga o`zgarmagan bo`lsa-da his qilish jihatidan yangi ramziy obrazlar yaratilgan.har bir shoir unga yangicha ma`no yuklagan maqolada shu haqida fikr yuritiladi.

Mumtoz adabiyot na’munalaridagi nafs timsollari va zamonaviy o`zbek adabiyotidagi obrazlar mohiyat jihatidan zamon bilan birga o`zgarmagan bo`lsa-da his qilish jihatidan yangi ramziy obrazlar yaratilgan. Har bir ijodkor o`z yaratgan ramziy obraziga yangicha ma’no yuklagan. Ramzning mohiyati ham o`quvchini ijodkorga ergashib fikrlashni talab qiladiMumtoz adabiyotda nafs timsollariga e’tibor bersak, “nafs iti”, “nafsi shayton”, “nafsi fir’avn” kabi ma’noviy bog`liqlikka ega o`xshatishlar asosida aratilgan timsollarni uchratamiz. Yassaviy ijodida nafsi shayton birikmasini ko`p uchratamiz:

Nafs shayton asir qildi odam og`lin,
Shuturlayin bog`lab oldi ikki qo`lin,
Na mushkuldur o`ng-u so`lni bilmay yo`lin,
Vo darig`o hasrat bilan borg`um mano.[87]

Bu misralardagi nafs va shayton obrazlarining bir timsolda biriktirilib istiora san’atini hosil qilishida shaytonning yo`ldan uruvchi xususiyati nafsda ham borligiga ishoradir. Rabg`uziy: “Bir nafsning ishini yetmish hshayton qilolmaydi”, – deganda ham shu bog`liklikni asos qilib olgan. Yassaviy ijodidagi :

Nafsim meni yo`ldan urib xor ayladi,
Termultirib xaloyiqqa zor ayladi.
Zikr aytturmay, shayon birla yor ayladi,
Hozirsen, deb nafs boshini sonchdim mano.[88]

Misralarda nafs obrazini jonlantirish orqali ma’no kuchayishiga erishilgan. Alloma ijodining ko`pgina qismida xuddi shunday tashxis san’atidan foydalanilganini ko`rishimiz mumkin.

Navoiy ijodidagi *Nafs itin qilsang zabun , olamda yo`q sendek shujo* misralarida nafsning itga o`xshatilganligini ko`ramiz. It va nafs so`zlarining ma’noviy bog`liqligi shundaki, it ham har qanday narsani yamlamay yutadi, halol-xaromning farqiga bormaydi. Nafsga berilgan insonda ham me’yor tushunchasi xuddi itlarda bo`lgani singari yo`qlikka yuz tutadi. Nafs dahshatini ifodalash uchun najmiddin Kubro insonlar shuurida dahshatli mavhumlikdan yaralgan *dev* tashbehidan foydalanadi:

Bir dev bor ichimda, asti pinhon bo`lmas,
Boshini egmak oning oson bo`lmas.

“Nafsi havo”, “havoyi nafs” birikmalari ham Yassaviy va Navoiy ijodidda salmoqli o`rinni tashkil etadi. Havo va nafsning yengillik mazmuni aloqadorligi ularni bitta o`xshatishga

[87] Yassaviy. Devoni hikmat.– Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992, 12-hikmat.
[88] Yassaviy. Devoni hikmat.– Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992. –B. 22.

biriktirgan. Nafs quliga aylangan inson butun og`irligi hayotining mazmunini yo`qotgan holda harakat qiladi. Navoiydagi quyidagi kabi misralarni kuzatamiz:

To hirsu havas xirmani barbod o'lmas,
To nafsu havo qasri baraftod o'lmas.

Mirzo Bobur ijodida bu obraz bilan bog`liq yangilanishlarni uchratamiz. Shoir nafsga "o`g`ri" tashbehini qo`llaydi:

Garchi zohirda to`g`ridekdur nafs,
Jisming uyida og`ridekdur nafs.[89]

Bobur ijodida dunyo timsoli orqali nafs obraziga ishora qilish holatlari ko`p uchraydi. Chunki dunyo ham nafs ham mumtoz adabiyotda insonni aldovchi voqeliklar sifatida talqin qilinadi:

Ta'ma uzgil bu eski dunyodin,
Xotiringdin chiqar bu dun yodin.
Davlat uchun ko`ngulni zor etma,
Izzat uchun o`zingni xor etma.

Mashrab ijodida nafs tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ham ijodkorda original tashbehlar va timsollarni uchratish mumkin. U bir g`azalida nafsi ustun insonni eng yomon gazandalardan-da battarligini ya'ni, "nafsi kofar" – o`ldiruvchi nafs istiorasini qo`llaydi:

Mori bad mandin qocharkim, koni nashtar manda bor,
Battarini xalqdurman, nafsi kofar manda bor.

Nima uchun nafsga o`ldiruvchi xususiyati biriktirildi? Chunki nafs inson rihiyatini halok qilib uni aql-u hushidan batamom judo qiladi. Aqlidan judo bo`lgan insonning esa o`lik kimsadan farqi qolmaydi. Mashrabning quyidagi tamsili esa nafs obrazi tasvirida yangi ifodani yuzaga keltirgan:

Shakarning loyiga poyi yopushgan chun magas bo'lduk,
Ilinduk nafs domiga, giriftori qafas bo'lduk...

Quyidagi misralarda esa istiora san'atining yana bir yangi variantini ko`rish mumkin:

Qilurlar ajdahoyi nafsni tasxir orif xalq,
Jahonning obro'yi – ma'rifat etsang, nechuk tildur.

Olov sochuvchi ajdaho kabi nafs ham irgina uning quliga aylangan insonnni emas, butun dunyoni kuydirib yo`q qilishi mumkin. Nafsga "egri" va sarkash" sifatlashlarini qo`llash ham Mashrab ijodining o`ziga xosligidir:

Nafs egrisini tig'i muhabbat bila tuzlab,
Oxir bu ajalning qo'lida barcha adamdur. Yoki:
San O'zung bandam debon boqg'il – karam, lutf aylabon,
Nafsi sarkashdin bu bandangni judo qil, ey Xudo.

Bu tashbehlar-u istioralar ramzlar vositasida zamonaviy o`zbek she'riyatida yanada yangilandi. Obrazga ramziy ma'nolar yuklash orqali uning tadriji yuzaga keldi, desak adashmaymiz. Asqar Mahkam, Jamol Kamol, Mirzo Kenjabek, Abdulla Oripov va Usmon Azimsheriyati buning yaqqol misolidir.

Asqar Mahkam ijodida nafs obrazi mohiyati "quzg`un", "mo`r-malax", "qurt", "kalxat", "kuchukvachcha" kabi ramzlar vositasida ochib beriladi. O`quvchi ko`z o`ngida tuban, jirkanch fojelarni keltirib chiqaruvchi nafs oqibatlari namoyon qilinadi:

Shunda yurak chindan achiydi,
Inson zoti tuban naqadar.
Huv tashlandiq uyda g`ajiydi,
Bir-birini kuchukvachchalar.

"Quzg`un" ramzi vositasida:

Xaris quzg`un tumshug`in suykar,
Go`zal murda qoldiqlariga. Yoki :

[89] Zahiriddin Muhammad Bobur. G`azallar, ruboiylar, tuyuqlar, masnaviylar, fardlar. –B.99. www.ziyouz.com kutubxonasi

Quzg`unlar… Quzg`unlar, so`ngra odamlar,
Taqsimlab ketishdi uryon jismimni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Yassaviy. Devoni hikmat.– Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992, 12-hikmat.

2. Yassaviy. Devoni hikmat.– Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992. –B. 22.

3. Zahiriddin Muhammad Bobur. G`azallar, ruboiylar, tuyuqlar, masnaviylar, fardlar. – B.99. www.ziyouz.com kutubxonasi

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA INNOVATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA USLUBIY TA’MINOTINI YANGI O‘ZBEKISTONGA MOSLASH

Jumanova Fatima Uralovna
Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f.n.

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan pedagogik shart-sharoitlar va zamonaviy uslubiy ta'minot tahlil etilgan. Ushbu jarayonni yangi O‘zbekistonning ta'lim tizimiga samarali moslashtirish bo‘yicha aniq taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Tayanch so`zlar*:* madaniyatlararo integratsiya, ta’lim taraqqiyoti, pedagogik jarayon, raqamli texnologiyalar, global kompetensiyalar.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ta'lim tizimini tubdan yangilash va modernizatsiya qilish, ayniqsa, pedagog kadrlar tayyorlashda innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Innovatsion kompetensiyalar deganda, ta'lim jarayonini yangilashga qaratilgan ijodiy fikrlash, texnologiyalarni qo'llash va o‘quvchilarni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlashga qodir bo‘lgan pedagogik ko‘nikmalar majmui nazarda tutiladi. Bu kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va uslubiy ta’minotini bugungi yangi O‘zbekiston sharoitiga moslash talab etiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirish uchun pedagogik ta'lim muassasalarida o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish va yangilash lozim. Ushbu dasturlar innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliy qo‘llash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar, seminar va treninglarni o‘z ichiga olishi zarur. Shuningdek, o‘quv jarayoniga interfaol uslublarni integratsiyalash, jumladan, loyiha asosida ta'lim berish, muammoga asoslangan ta'lim kabi usullarni faol qo'llash muhimdir. Loyiha asosida ta'lim orqali talabalar real hayotiy vaziyatlar va muammolar bilan yuzma-yuz kelib, ularni hal qilish uchun o‘z bilim va ko‘nikmalarini qo‘llaydilar. Bu esa ularning amaliy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, guruhda ishlash, kommunikatsion ko'nikmalar va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, muammoga asoslangan ta'lim jarayonida talabalar nazariy bilimlarni nafaqat eslab qolish, balki amaliy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini ham shakllantiradilar. Bu usul orqali pedagoglar bo‘lajak o‘qituvchilarning murakkab pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishlari mumkin bo‘ladi. O'quv jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalar, masalan, virtual va qo'shilgan reallik vositalarini ham jalb qilish talabalar uchun o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu vositalar o'quvchilarga mavhum tushunchalarni yanada aniq tasavvur qilishga yordam berib, ta'lim jarayonida ishtirokchilar faolligini oshiradi. O'qituvchilarning interfaol uslublardan foydalanishi pedagogik jarayonning sifatini va samaradorligini oshirib, talabalarning individual imkoniyatlarini ham hisobga olishga imkon yaratadi. Natijada, talabalar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni chuqurroq o'zlashtirib, o'z pedagogik amaliyotlarida muvaffaqiyatli qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Innovatsion pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish uchun kerakli moddiy-texnik baza yaratilishi shart. Bu jihatdan ta'lim muassasalari

zamonaviy kompyuter sinflari, elektron kutubxonalar va raqamli o‘quv platformalari bilan jihozlanishi kerak. Raqamli platformalar orqali o‘qituvchilar nafaqat innovatsion texnologiyalar bilan ishlashni o‘rganadilar, balki ushbu vositalarni amaliy jarayonda qo‘llash bo‘yicha tajriba orttiradilar.

O‘quvchilarda innovatsion fikrlashni rag‘batlantirish va rivojlantirish uchun ilmiy-tadqiqot ishlariga keng yo‘l ochilishi zarur. Bu yo‘nalishda pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalar uchun maxsus tadqiqot laboratoriyalari tashkil etilishi, ilmiy loyihalarni amalga oshirish uchun imkoniyatlar yaratilishi muhim ahamiyatga ega. Ilmiy-tadqiqot faoliyati orqali talabalar ijodiy fikrlashni rivojlantirish bilan bir qatorda pedagogik faoliyatga innovatsion yondashuvlarni tadbiq etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ushbu faoliyatlar talabalarni o'z fikrlarini aniq ifodalash, jamoat oldida nutq so‘zlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham ko‘mak beradi. Bundan tashqari, talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlariga oid natijalari oliy ta'lim muassasalari tomonidan rag‘batlantirilishi, maxsus stipendiya yoki mukofotlar bilan taqdirlanishi ularning innovatsion faolliklarini yanada kuchaytiradi. Natijada talabalar o‘zlarini kelajakdagi pedagogik faoliyatlariga yanada mas'uliyatli va qiziqish bilan yondashishga harakat qiladilar.

Buning natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish pedagogik shart-sharoitlar va zamonaviy uslubiy ta'minotni talab etadi. Ta'lim muassasalarida o‘quv dasturlarini innovatsion jihatdan boyitish, texnik baza yaratish, ilmiy-tadqiqot imkoniyatlarini kengaytirish va samarali mentorlik tizimini joriy qilish orqali yangi O‘zbekistonning ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// https://president.uz/oz/lists/view/3864
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni // https://lex.uz/docs/-5085999
3. Gulboev.A.T “Harakatlar strategiyasi-buyuk kelajagimizning yangi bosqichi” “Pedagogik maxorat”. -Buxoro, 2019.-№3.-B.36- 39 – 3 - bet
4. Искусство и школа: Кн. для учителя / Сост. А.К. Василевский. -М.: Просвещение, 2012.

AKADEMIK LITSEYLAR VA OTMLARDA DUAL TA’LIMNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Kurbanov Jamshid Jo‘rayevich
PhD., BDTU akademik litseyi o‘qituvchisi
Boqiyeva Marjona Shuhratovna
BDTU akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada akademik litseylar va oliy ta’lim muassasalarida dual ta’lim tizimini joriy etish masalasi tahlil qilinadi. Dual ta’limning mazmun-mohiyati, afzalliklari, mavjud infratuzilmaviy va metodik muammolar, shuningdek, bu tizimni samarali amalga oshirish yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqot davomida ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikning yetarli emasligi, pedagogik va texnik kadrlar tayyorlashdagi nomutanosiblik, o‘quv dasturlari uyg‘unligining sustligi kabi dolzarb muammolar aniqlangan. Muallif tomonidan mavjud muammolarni bartaraf etish bo‘yicha tizimli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: dual ta’lim, akademik litsey, oliy ta’lim muassasasi, amaliy ta’lim, uzviylik, o‘quv dasturi, pedagogik salohiyat, infratuzilma, kadrlar siyosati, hamkorlik.

Global raqobat sharoitida har bir davlat ta’lim tizimining sifatini oshirish, yosh avlodni mehnat bozorining real ehtiyojlariga mos holda tayyorlashga alohida e’tibor qaratmoqda. Ayniqsa, nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladigan dual ta’lim

tizimi so‘nggi yillarda dolzarb mavzuga aylangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan “insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” tamoyili, ta’limning barcha bo‘g‘inlarida sifat jihatidan yangi bosqichga chiqishni taqozo etmoqda [1].

Shu nuqtai nazardan qaralganda, akademik litseylar va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida o‘zaro strategik hamkorlikni mustahkamlash, o‘quvchi va talabalarga amaliy jihatdan tayyorgarlikni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bunda dual ta’lim tizimini joriy etish – nafaqat ta’limning innovatsion shakli, balki zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlarning tabiiy natijasidir[2].

Dual ta’lim – bu o‘quvchi (yoki talaba)ning bilim olish jarayonini amaliyot bilan uyg‘unlashtirishga asoslangan, ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikka tayangan tizimdir. Mazkur model Germaniya, Shveytsariya kabi mamlakatlarda muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda va o‘quvchilarning ishga joylashish darajasini sezilarli darajada oshirishga hamda bitiruvchilarning mehnat bozoriga tayyor holatda chiqishini ta’minlamoqda[3., 46].

O‘zbekistonda esa bu tizim 2020-yildan boshlab sinov tariqasida ayrim oliy ta’lim muassasalarida joriy etila boshlandi. Akademik litseylar darajasida esa dual ta’lim bo‘yicha tizimli yondashuv hali shakllanmagan. Mazkur maqolada aynan ushbu ta’lim bo‘g‘inlarida dual tizimni tatbiq etishdagi mavjud holat, muammolar va yechimlar tahlil qilinadi.

Hozirgi vaqtda ko‘plab akademik litseylar oliy ta’lim muassasalariga biriktirilgan holda faoliyat yuritmoqda. Ushbu bog‘liqlik nazariy jihatdan mavjud bo‘lsa-da, amaliyotda bu aloqalar yetarli darajada samarali tashkil etilmagan. Ba’zi hollarda oliy ta’lim muassasasi litsey faoliyatiga nomigagina rahbarlik qiladi, bilim va amaliyot integratsiyasi to‘laqonli amalga oshmaydi. O‘quv dasturlaridagi nomuvofiqlik, fanlar bo‘yicha uzviylikning yo‘qligi, pedagogik kadrlar o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi bu tizimni murakkablashtirmoqda [4].

Dual ta’lim tizimini joriy etishdagi muammolar sifatida quyidagi fikrlarni ta’kidlash mumkin:

1. Infratuzilmaviy cheklovlar. Akademik litsey va ayrim OTMlarda zamonaviy laboratoriya, amaliyot xonalari va texnik vositalarning yetishmasligi o‘quvchilarning amaliy bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga to‘sqinlik qilmoqda. Bu esa dual tizimning asosiy tamoyiliga zid bo‘ladi.

2. O‘quv dasturlarining nomuvofiqligi. Litsey va OTM o‘quv dasturlari o‘rtasida yetarli darajadagi uzviylik yo‘q. Masalan, litseyda o‘rgatilgan fanlar oliy ta’limdagi yo‘nalishlarga to‘liq zamin yaratmaydi, natijada talabalar oliy ta’limda qiyinchiliklarga duch keladi.

3. Pedagogik va texnik kadrlar tanqisligi. Amaliy fanlar bo‘yicha yuqori malakali o‘qituvchilar soni yetarli emas. Ko‘plab pedagoglar dual tizimga xos yondashuvlar va metodikalarga ega emas. Bu esa ta’lim sifati va natijadorligiga salbiy ta’sir qiladi.

4. Ish beruvchilar bilan aloqalarning sustligi. O‘quvchilarning amaliyotini tashkil etish uchun ishlab chiqarish korxonalari, tashkilotlar bilan tizimli hamkorlik yo‘lga qo‘yilmagan. Ko‘plab ta’lim muassasalari real ish joylari bilan ishlash mexanizmlarini ishlab chiqmagan.

Dual ta’lim tizimini akademik litsey va OTMlarda muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagi takliflar va strategik yo‘nalishlarni ilgari surish mumkin:

- **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish.** Dual ta’limni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab, maxsus qonunosti hujjatlar va metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish zarur.

- **Ta’lim bosqichlari o‘rtasida uzviylikni mustahkamlash.** Akademik litsey va OTM o‘rtasida yagona kompetensiyaviy model asosida ishlab chiqilgan o‘quv dasturlarini joriy etish, bu orqali bosqichma-bosqich bilimlar integratsiyasini ta’minlash lozim.

- **Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish.** Dual tizimga mos yangi avlod pedagoglarini tayyorlash, mavjud o‘qituvchilarni zamonaviy metodika va texnologiyalar bo‘yicha qayta tayyorlash orqali tizimga moslashtirish muhimdir.

- Tashkiliy-hamkorlik mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish. Har bir akademik litsey va OTMda ish beruvchilar bilan aloqalarni muvofiqlashtiruvchi maxsus bo‘limlar tashkil etish, korxonalar bilan shartnoma asosida amaliy mashg‘ulotlarni muntazam o‘tkazish mexanizmlarini ishlab chiqish kerak.

- Innovatsion texnologiyalar va raqamli ta’lim vositalarini joriy etish. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, masofaviy laboratoriyalar, virtual simulyatsiyalar asosida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish dual tizim samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, - Akademik litseylar uchun amaliy fanlar ulushini oshirish;

- OTMlar qoshida akademik litseylar bilan ishlovchi metodik markazlar tashkil etish;

- Dual ta’lim loyihalari uchun maxsus grantlar ajratish va xorijiy tajriba asosida mentorlik tizimini rivojlantirish;

- “Ustoz-shogird” tamoyilini dual tizim doirasida innovatsion tarzda qayta yo‘lga qo‘yish.

Xulosa. Dual ta’lim tizimi o‘quvchi yoki talabani mehnat bozoriga tayyorlashda eng samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston sharoitida ushbu tizimni akademik litseylar va oliy ta’lim muassasalarida joriy etish ta’lim tizimini real hayot talablariga yaqinlashtirishda muhim bosqich bo‘ladi. Biroq bu jarayon tizimli yondashuv, strategik rejalashtirish va barcha ishtirokchi tomonlar – davlat, ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi faol hamkorlikni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "Kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" gi PQ-4471-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimini yana-da rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ–4884-son qarori.
3. Axmedov A., Tursunov B. **Dual ta’lim tizimining metodik asoslari.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – B. 45–63.
4. Qodirov M. **Akademik litseylar va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida uzviylikni ta’minlash masalalari.** // “Ta’lim va innovatsiyalar” ilmiy-amaliy jurnali, 2022, №2. – B. 38–43.
5. Sattorova N**. Oliy ta’limda dual ta’lim tizimi: nazariya va amaliyot.** – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. – B. 74–81.
6. Musayev Sh. **Akademik litseylarda innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish yo‘llari.** // “Pedagogika va psixologiya” jurnali, 2023, №4. – B. 59–63.

TALIM JARAYONIDA IQTIDORLI TALABALARNI ANIQLASH VA RAG‘BATLANTIRISH

D.K.Isabayeva
BuxDPI “Pedagogik ta’li”
kafedrasi tayanch doktoranti (PhD).

Bugungi “Axborot asri” bo‘lgan XXI asrda axborotlarga to‘siqlarsiz ega bo‘lish mumkin. Shu sababli ham, doimiy ravishda izlanib, o‘qib bilim chanqoq bo‘lgan talaba-yoshlarni rag‘batlantirish bu ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Rag‘batlantirishning asosiy bosqichi yoshlarni qiziqtiradigan sohasiga yo‘naltirishdir va shu tufayli ham uning ijodiy yutuqlari boshlanishiga sabab bo‘ladi. Talaba-yoshlarning o‘qishini rag‘batlantirish nafaqat professor-o‘qituvchilarga bog‘liq, balki ularning oilasi va uning atrofidagi do‘stlariga ham bog‘liqdir. Chunki aynan bilimli yoshlar bugungi rivojlanayotgan dunyoda mamlakatimizning gullab-yashnashiga o‘z hissalarini qo‘shishadi.

Talabalarni rag‘batlantirish bu-talabalar o’qishda yuqori ko‘rsatkichlarga erishganligi, ilmiy-tadqiqot ishlari va oliy ta’lim muassasasi ijtimoiy hayotida faol ishtiroki uchub qo‘llab-quvvatlanadi. Rag‘batlantirish sifatida quyidagilardan foydalanish mumkin:

- tashakkurnoma e’lon qilish;
- pul mukofoti yoki qimmatbaho sovg‘a bilan taqdirlash;
- faxriy yorliq, darajali va turli nominatsiyali diplomlar bilan taqdirlash.

Shu bilan birga, talabalarni moddiy rag‘batlantirish jamg‘armasi hisobidan davlat granti va to‘lov-kontrakt asosida ta’lim olayotgan alohida iqtidorga ega, xalqaro, respublika va oliy ta’lim muassasasi miqyosida o’tkazilgan fan olimpiadalari va sport musobaqalari g‘oliblari, shuningdek, oliy ta’lim muassasasi kengashi tomonidan belgilangan mezonlarga muvofiq alohida hollarda (ota-onasining vafoti, nogironligi, ijtimoiy himoyaga muhtojligi) talabalarga bir martalik rag‘batlantirish yoki moddiy yordam to‘lovi berilishi mumkin.

Ta’lim jarayoni harakat qilish, qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish jarayonidan iborat. O‘quv jarayonida ta’lim oluvchiga nisbatan qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish amalga oshirilsa ta’lim samaradorligi yanada yuqorilashadi. Deyarli uch yarim yuz yil oldin Y.A. Komenskiy shunday fikr bildirdilar, “…Maktablar “o‘zga qarashlarlar” va “o‘zga fikrlar”ni o‘rgatishga harakat qiladi.” [90]. Afsuski bu bilan maktablar hech nimani XVII asrda o‘zgartira olmadi. Aynan bugungi kunga kelib pedagogik texnologiyaning rivojlanishi, ta’lim jarayonida turli interfaol metodlardan, multimediali vositalardan foydalanish, ayniqsa, o‘quvchining bilimini, qobiliyati va iste’dodini aniqlash va rag‘batlantirish samarali natija bermoqda.

Hozirgi vaqtda shaxsni qo‘llab-quvvatlash tushunchasini talqin qilishda ikkita asosiy yo‘nalish mavjud. Birinchisi, shaxsni qo‘llab-quvvatlash shaxs faoliyatini belgilovchi motivlar majmui sifatida qaraydi. L.I. Bojovich, V.K. Vilyunas, V.I. Kovalyov, A.K. Markova, A. Maslou va boshqalar kabi mualliflar motivatsiyani xuddi shunday tushunishga moyil.

Ularning tadqiqotlaridagi ikkinchi yo‘nalish V.G. Aseev, V.I. Ivannikov, E.P. Ilyin, X. Xekxauzen, A.N. Leontyev kabi olimlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Ular motivatsiyani statik emas, balki dinamik shakllanish jarayoni sifatida qaraydilar.

V.G. Aseev motivatsiyani faoliyatni rag‘batlantirish jarayoni deb tushuntiradi. Rag‘batlatirish - insonni “harakatlantiruvchi kuch” bo‘lib hisoblanib, shaxsning shakllanishida yetakchi o‘rinni egallagan, ya’ni: shaxsning xarakteri, his-tuyg‘ulari, qobiliyatlari, faoliyati va aqliy jarayonlarining shakllanishida asosiy o‘rin tutgan.

V.K Vilyunas shaxsni rag‘batlantirishni hodisalar to‘plami sifatida tushunadi, ya’ni “haqiqiy bajarilgan faoliyat”ni keltirib chiqaradi, chunki inson astoyidil harakat qilib bu rag‘batga erishadi. Muallifning fikricha, potensial motivatsiya, bu fundamental tayyorlikni anglatadi va bu dastlabki xatti-harakatlarni baholovchi, rag‘batlantiruvchi bo‘lib hisoblanadi “potentsial motivlar” deb ataydi. Potentsial motivlar, V.K. Vilyunas fikricha, shaxsning hayotidagi asosiy maqsadini, xatti-harakatni uyg‘otadi va vositachilik qiladi.

Turli adabiyotlardagi ma’lumotlarga ko‘ra, talabalarni ta’limiy rag‘batlantirishning quyidagi tasnifi mavjud:

- kognitiv rag‘batlantirish (yangi bilimlarni egallash tufayli);
- keng ijtimoiy rag‘batlantirish (burch, mas’uliyat, o‘qishning ijtimoiy ahamiyatini tushunish, jamiyatga foyda keltirish);
- pragmatik rag‘batlantirish (yuqori daromadga ega bo‘lish tufayli);
- professional va qadriyatlarni rag‘batlantirish (imkoniyatlarni kengaytirish, istiqbolli va qiziqarli kasb tufayli);
- estetik rag‘batlantirish (o‘rganishdan zavq olish, yashirin qobiliyat va iste'dodlarni yaratish orqali);
- maqom-pozitsion rag‘batlantirish (o‘zini jamiyatda o‘rnatish istagi o‘qitish yoki ijtimoiy faoliyat, boshqalar tomonidan tan olinishi, ma’lum bir pozitsiyani egallash tufayli);
- kommunikativ rag‘batlantirish; (ijtimoiy doirani kengaytirish, intellektual darajani oshirish va yangi odamlar bilan tanishish tufayli);

[90] Коменский, Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: в 2 томах. Том. 1. – Москва: Педагогика, 1982. – С. 242–476.

- an’anaviy tarixiy rag‘batlantirish (o‘rnatilgan stereotiplar, jamiyatda paydo bo‘lgan va vaqt o‘tishi bilan mustahkamlangan qonnunlarga amal qilish oqibatida);

- utilitar-amaliy rag‘batlantirish (o‘z-o‘zini tarbiyalash, qiziqishning ma’lum bir mavzusini o‘zlashtirish istagi tufayli);

- tarbiyaviy va kognitiv rag‘batlantirish (bilim, muayyan o‘quv fanlarini o‘zlashtirish)

- ijtimoiy va shaxsiy obro‘-e’tiborni rag‘batlantirish (o‘zini jamiyatda o‘rnatish va mavqega ega bo‘lish);

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Barakayevich, Q. S., & Baxtiyorovna, A. S. (2021). Xalqaro dastur talabalari asosida innovatsion ta'lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 1(02), 132-137

2. Концепция интеграции эффективных механизмов поиска и поддержки талантливых детей и молодежи в общенациональную систему (проект) / Совет при президенте по модернизации экономики и инновационному развитию России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://i-russia.ru/all/docs/9389. – Дата поступления : 15.12.2011.

3. Галустов, А. Р. Поиск, развитие, поддержка одарённых и талантливых студентов в педагогических вузах [Текст] : учеб. пособие (курс лекций) / А. Р. Галустов, В. С. Глухов – Армавир : РИО АГПА, 2012. – 128 с.

XX ASRNING BIRINCHI YARMIDA BUXORODA TA’LIM-TARBIYA VA PEDAGOGIK FIKRLAR TARAQQIYOTI

Safarova Gulzoda Ismoilovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi

gulzodasafarova64@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada 20-asrning birinchi yarmida Buxoro hududida ta’lim-tarbiya tizimining rivojlanishi, pedagogik fikrlar evolyutsiyasi hamda jadidchilik harakatining bu sohadagi o‘rni tahlil qilingan. Jadidlarning ma’rifiy faoliyati, yangi usul maktablarining paydo bo‘lishi, Sovet hokimiyati davrida amalga oshirilgan ta’lim islohotlari va ularning ijtimoiy ta’siri tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, bu davrdagi pedagogik qarashlar va ta’lim siyosatining milliy o‘ziga xosligi ochib berilgan. Maqola tarixiy-pedagogik nuqtayi nazardan yozilgan bo‘lib, hozirgi ta’lim tizimi shakllanishidagi tarixiy asoslarni ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar Buxoro, jadidchilik, ta’lim-tarbiya, pedagogik fikrlar, yangi usul maktab, sovet ta’limi, savodxonlik, Fitrat, Behbudiy, Ayniy.

Buxoro – o‘zining ming yillik ilm-fan, din va madaniyat markazi sifatidagi o‘rni bilan ajralib turgan hudud bo‘lib, bu yerda madrasalar, kutubxonalar va ilmiy maktablar faoliyat yuritgan. Biroq, 19-asr oxiri va 20-asr boshlariga kelib, an’anaviy ta’lim tizimi – asosan diniy asosda tashkil etilgan eski maktab va madrasalar – o‘z zamonining talablariga javob bera olmay qolgan edi. Bu holat ziyolilar orasida ta’lim islohoti zarurligiga bo‘lgan tushuncha va harakatlarni uyg‘otdi.

20-asr boshlarida Markaziy Osiyo, xususan, Buxoro hududi ijtimoiy, siyosiy va madaniy jihatdan muhim burilish davrini boshdan kechirayotgan edi. Bu davrda chor Rossiyasining ta’siri kuchaygan, 1917-yilgi Oktabr inqilobi natijasida esa butun mintaqada yangi tuzum – sovet hokimiyati qaror topa boshladi. Shu bilan birga, musulmon jamiyatlar orasida milliy uyg‘onish harakati – jadidchilik paydo bo‘lib, bu harakat orqali ta’lim-tarbiya, ma’rifat va madaniyat masalalariga alohida e’tibor qaratila boshlandi.

Jadidlar tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar – zamonaviy fanlar, dunyoviy bilimlar, ona tilida o‘qitish, ayollar ta’limi va o‘qituvchilarning yangicha yondashuvini targ‘ib qilish orqali – pedagogik tafakkurda tub burilish yasadi. Shu bilan birga, 1920-yildan keyin Buxoroda sovet

hokimiyatining qaror topishi bilan ta’lim siyosati butunlay yangi yo‘nalishga burildi. Bu davrda savodsizlikka qarshi kurash, majburiy boshlang‘ich ta’lim joriy etilishi, yangi maktablarning ochilishi, o‘quv dasturlarining markazlashuvi kabi tub islohotlar amalga oshirildi.

20-asrning boshlarida Buxoro hududida ta’lim-tarbiya tizimi, pedagogik fikrlar va ma’rifiy harakatlar keskin o‘zgarishlarga yuz tutdi. Bu davr Buxoro amirligi tugab, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil topgan (1920), so‘ngra Sovet Ittifoqi tarkibiga qo‘shilgan davr bo‘lib, siyosiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda madaniy va ma’rifiy sohalarda ham muhim islohotlar amalga oshirildi.

20-asr boshlarida Buxoroda jadidchilik harakati kuchayib bordi. Jadidlar eski maktab va madrasalardagi diniy-fanlardan iborat bir tomonlama ta’limga qarshi chiqib, zamonaviy ilm-fan asosida ta’lim berishni targ‘ib etdilar. Ular yangi usul maktablarini ochib, arab imlosi asosida, biroq dars jarayonini mantiqiy, tizimli, fanlar asosida olib borishga harakat qildilar.

Jadidlar orasida Munzim, Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi ziyolilar alohida o‘rin tutadi. Fitratning “Maktab” asari, Ayniyning “O‘qituvchilar” hikoyasi o‘sha davr pedagogik qarashlarining namunasidir.

1920-yillardan keyin Buxoro Sovetlar tasarrufiga o‘tgach, diniy ta’lim tizimi bosqichma-bosqich qisqartirildi. Uning o‘rniga dunyoviy, davlat tomonidan nazorat qilinadigan maktablar tashkil qilindi. Yangi maktablar, texnikumlar ochildi, bolalar uchun bepul boshlang‘ich ta’lim yo‘lga qo‘yildi.

Bunda asosiy e’tibor savodxonlikni oshirishga, ayollarni ta’limga jalb qilishga qaratildi. Ayniqsa 1930-yillarda ommaviy savod kampaniyalari orqali ko‘plab yoshlar va kattalar o‘qishga jalb qilindi. Bunda o‘qituvchi shaxsiga bo‘lgan talablar ham o‘zgardi – ular siyosiy tarbiya beruvchi, kommunistik g‘oyalarning targ‘ibotchisi sifatida qaraldi.

Bu davr pedagogikasida ikki asosiy yo‘nalish yaqqol ko‘zga tashlanadi: jadidlarning milliy va zamonaviy fikrlarga asoslangan pedagogikasi, va sovet davrining ideologik yo‘nalgan davlat pedagogikasi. Fitrat, Behbudiy, Ayniylarning asarlari milliy pedagogik tafakkurning shakllanishida muhim rol o‘ynadi. Ularning ta’limga bo‘lgan yondashuvi – insonparvarlik, ma’rifatparvarlik va milliy g‘ururni tarbiyalashga qaratilgan edi.

Sovet pedagogikasida esa Anton Makarenko, Nadejda Krupskaya kabi rus pedagoglarining qarashlari asos qilib olindi. O‘zbekistonda esa Hamid Olimjon, G‘afur G‘ulom kabi ziyolilar adabiy asarlari orqali tarbiyaviy g‘oyalarni yoyishga xizmat qildilar.

20-asrning birinchi yarmi Buxorodagi ta’lim-tarbiya tizimi uchun o‘ta muhim davr bo‘lib, bu davrda qadimiy madrasalardan zamonaviy maktab tizimiga o‘tish amalga oshirildi. Jadidchilik harakati orqali pedagogik tafakkur yangilandi, sovet davrida esa markazlashgan ta’lim tizimi orqali savodxonlik ommaviylashdi. Ushbu davr pedagogik merosi bugungi o‘zbek ta’lim tizimi shakllanishida muhim poydevoridir. Shunday qilib, 20-asrning birinchi yarmi Buxoroda faqat siyosiy va ijtimoiy jihatdan emas, balki ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti nuqtayi nazaridan ham burilish nuqtasi bo‘ldi. Ushbu davrda shakllangan pedagogik yondashuvlar va tajribalar keyingi avlodlar uchun boy ma’naviy meros bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori.
2. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi// Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi PF-5538-son “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Fayzulla Xo‘jayev // Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2005.

5. Rahimboyeva M.J “Ahmad Donish va Buxoroda jadidchilik harakatlari tarixi” Buxoro: “Durdona” 2024. 3,11,13-b
6. Ahmadov O.Sh. Hamidov H.K. Pedagogika nazariyasi va tarixi (Pedagogika tarixi XIX – XX asrlar)//o‘quv qo‘llanma. – Buxoro: Kamolot nashriyoti, 2022-yil. 188-bet.

KO‘P SO‘ZLI LEKSEMALARNI QAYTA ISHLASHNING JAHON KOMPYUTER LINGVISTIKASIDAGI ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Nurova Firuza Kamolovna
Buxoro davlat pedagogika institute
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ko‘p so‘zli leksemalarni (KSL) avtomatik aniqlash va qayta ishlash muammosi jahon kompyuter lingvistikasida qanday hal etilayotgani, bu boradagi zamonaviy yondashuvlar va yetakchi olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, chuqur o‘rganish, semantik modellashtirish, ko‘p tillilik, katta hajmdagi matnlar bilan ishlash va sohalararo integratsiya kabi asosiy yo‘nalishlar yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: ko‘p so‘zli leksemalar, kompyuter lingvistika, semantik modellar, chuqur o‘rganish, mashinali tarjima, NLP.

Ko‘p so‘zli leksemalar — bu bir nechta mustaqil so‘zlardan tashkil topgan, ammo birgalikda yagona ma’no beruvchi leksik birliklardir. Masalan, “qaror qabul qilmoq”, “ko‘z yummoq”, “yozib berib qo‘ya qol” kabi birikmalar mazmun jihatidan birdir. Ularni avtomatik aniqlash tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing — NLP) tizimlari uchun katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy lingvistik texnologiyalar KSLni aniq aniqlash va talqin etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Zamonaviy NLP tizimlari chuqur o‘rganishga asoslangan neyron tarmoqlar yordamida yaratilmoqda. Transformer arxitekturasiga asoslangan modellar (masalan, BERT, GPT, T5 va boshqalar) ko‘p so‘zli birliklarni kontekstda aniqlay oladi. Ular katta hajmdagi matnlar asosida o‘rgatilgan bo‘lib, KSLni turli kontekstlarda tanib olish, ajratish va semantik jihatdan baholash imkonini beradi.

Semantik modellarni qo‘llash. KSLni samarali qayta ishlash uchun vektorli so‘z ifodalari (word embeddings) va kontekstual semantik modellar muhim ahamiyatga ega. Bu modellar so‘zlar orasidagi semantik yaqinlikni hisobga olgan holda ko‘p so‘zli birliklarning umumiy ma’nosini aniqlashga yordam beradi. Masalan, “ko‘z yummoq” iborasi kontekstda “e’tiborsizlik qilmoq” yoki “vafot etmoq” ma’nolarini anglatishi mumkin. Bunday farqlarni faqat semantik model yordamida aniqlash mumkin.

Ko‘p tilli tizimlar va globalizatsiya. Xalqaro aloqalarning kuchayishi fonida ko‘p tilli NLP tizimlariga talab ortib bormoqda. Bunday tizimlar bir nechta tillarda KSLni aniqlash va tarjima qilish imkonini beradi. Xususan, masalaning murakkab tomoni — bu idiomatik ifodalar va frazeologik birliklarning turli tillarda ekvivalentini topishdir. Shu bois, ko‘p tilli modellarni yaratishda semantik moslikka alohida e’tibor qaratilmoqda.

Katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash. Ijtimoiy tarmoqlar, yangilik saytlar va ilmiy maqolalardan olingan millionlab matnlar — bu NLP modellarini o‘qitish uchun ulkan resursdir. Biroq, bunday katta hajmdagi ma’lumotlarni samarali tahlil qilish uchun yuqori samarali algoritmlar talab etiladi. KSLni tezkor va avtomatik aniqlovchi tizimlar aynan katta ma’lumotlar (big data) bilan ishlashda qo‘llanilmoqda.

Boshqa fanlar bilan integratsiya. Ko‘p so‘zli leksemalarni tahlil qilish sohasida NLP texnologiyalari tasvirni qayta ishlash (CV), nutqni tanish (ASR), emotsional tahlil (sentiment analysis) kabi yo‘nalishlar bilan integratsiya qilinmoqda. Masalan, video va audio materiallardagi subtitrlarni avtomatik tahlil qilish orqali KSLni multimodal kontekstda aniqlash imkoniyati yaratilmoqda.

Yetakchi tadqiqotchilar va ularning hissasi. Ko‘p so‘zli leksemalar masalasi bo‘yicha quyidagi olimlarning ishlari alohida e’tiborga loyiq:

- Noam Chomsky – generativ grammatika nazariyasi asoschisi, sintaktik strukturalarni tahlil qilish asoslarini yaratgan.
- Karen Sparck Jones – statistik yondashuvlar va axborot izlash tizimlaridagi ishlari bilan tanilgan.
- James Martin – sun’iy intellekt va semantik tahlil modellarini ishlab chiqishda faol ishtirok etgan.
- Johan Bos – formal semantika va kontekstual tushunishga oid tadqiqotlari bilan mashhur.
- Jason Eisner – mashinali o‘rganish va statistik modellashtirish orqali morfologik va sintaktik tahlil sohasiga hissa qo‘shgan.

Xulosa

Ko‘p so‘zli leksemalarni avtomatik aniqlash va tahlil qilish masalasi zamonaviy kompyuter lingvistikasi uchun ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Bu sohada chuqur o‘rganish, semantik modellar, ko‘p tillilik va katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlash kabi tendensiyalar muhim o‘rin tutadi. Ushbu yo‘nalishdagi izlanishlar NLP tizimlarining aniqligi, samaradorligi va kontekstual tushunishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдураҳмонова Н. Машина таржимаси. –Тошкент,2008.
2. Abduhamidova L. Tilshunoslikning yangi yo‘nalishi: kompyuter lingvistikasi. –Toshkent,2015
3. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики). –Л., 1975. –С. 177.
4. Базарова Б.Б. Введение в корпусную лингвистику. -Улан-Удэ, 2016.-Б.19
5. Very A Brief. Introduction to Computational Linguistics. Weiwei Su. Institute of Computer Science and Technology Peking University. 2017.
6. D. Yu and L. Deng "Automatic Speech Recognition: A Deep Learning Approach" (Publisher: Springer), 2014.
7. Курбонова Ф. Компьютер луғатлари: тезаурус. –Тошкент, 2014.
8. Mengliyev B., Bobojonov S., Hamroyeva Sh. O‘zbek tilining milliy korpusi. –Toshkent: Ma’rifat / 2018.
9. Марчук Ю.Н. Методы моделирования перевода. –М.: Наука, 1985.

INTERAKTIV GEYMIFIKATSIYA VOSITALARI YORDAMIDA TALABALARNING MUAMMOLI VAZIYATLARDA IJODIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH

Jumayeva Habiba G‘aforovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi
kafedrasi o‘qituvchisi p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada interaktiv geymifikatsiya vositalaridan foydalanish orqali talabalarning muammoli vaziyatlarda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi tahlil qilingan. Geymifikatsion yondashuvlar o‘qitish jarayonini zamonaviylashtirish, talabalarni darsga jalb etish, ularning evristik va kognitiv salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralgan. Muallif tomonidan interaktiv o‘yin elementlari, muammoli topshiriqlar, raqamli texnologiyalar, gamifikatsiya asosidagi metodlar yordamida talabalarning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashga o‘rgatilishining samaradorligi ilmiy asosda yoritilgan. Xalqaro va milliy pedagogik tajribalarga tayangan holda, ta’lim jarayonida raqamli o‘yinlar va muammoli ta’lim metodlarining integratsiyasi orqali natijadorlikka erishishning zamonaviy yondashuvlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: interaktiv geymifikatsiya, ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlar, talabalarning evristik faoliyati, kognitiv salohiyat, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli o‘yin elementlari, ta’lim samaradorligi, innovatsion metodlar, motivatsiya, tanqidiy fikrlash, interfaol muhit, gamifikatsiyalangan ta’lim, ta’lim sifatini oshirish.

Zamonaviy ta’lim tizimi shiddat bilan o‘zgarayotgan axborot texnologiyalari, raqamli vositalar va interaktiv metodik yondashuvlar bilan uyg‘unlashib borayotgan bir paytda, talabalarning mustaqil fikrlashi, evristik yondashuvi hamda ijodiy tafakkurini shakllantirish muhim vazifaga aylangan. Ayniqsa, ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, bu vaziyatlarda talabalarni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish, ularning kognitiv imkoniyatlarini yuzaga chiqarish hamda analitik va evristik tafakkurini rivojlantirishda samarali natijalar beradi. Bunday metodik yondashuvlar ichida interaktiv geymifikatsiya muhim o‘rin tutadi. Chunki u ta’limni nafaqat bilim berish jarayoni sifatida, balki ijtimoiy, emotsional, kognitiv jihatdan faol rivojlanish maydoniga aylantiradi. Ijodiy fikrlashning psixologik mohiyati inson tafakkurining noodatiy yo‘l bilan fikr yuritish, yangi g‘oyalarni ilgari surish, mavjud bilimlarni noan’anaviy yo‘l bilan qayta kombinatsiyalash xususiyatlaridan iborat. Guilford, Torrance, Wallas kabi olimlarning izlanishlari shuni ko‘rsatadiki, ijodiy fikrlash inson miyasi faoliyatining yuqori bosqichlarida sodir bo‘ladi va uni rivojlantirish uchun o‘yin, tajriba, topqirlik talab qilinadi. Shunday pedagogik vaziyatni yuzaga keltirishda muammoli o‘qitish metodikasining imkoniyatlari keng.

O‘yin va muammo — bu ikki tushuncha bir-biri bilan bevosita bog‘liq. Ta’limda muammoli vaziyatni o‘yinli, motivatsion shaklda taqdim etish orqali, ya’ni geymerlashgan muammoli topshiriqlar yordamida talabalarni faol bilim olishga undash mumkin. Bunda o‘yin elementlari – ball to‘plash, reyting tizimi, bosqichma-bosqichlik, raqobat va sovrin kabi motivatorlar talabani jarayonga jalb etadi. Talaba nafaqat bilim oladi, balki u bilan ijodiy ishlaydi, uni qayta quradi, yangi shakllar yaratadi. Shu tarzda ularning evristik kognitiv faoliyati, mustaqil qaror chiqarish qobiliyati, ijodiy tafakkuri rivojlanadi.

Interaktiv geymifikatsion vositalar – bu o‘quv jarayoniga o‘yin elementlarini integratsiya qilgan, talabani faol ishtirok etishga chorlovchi raqamli va an’anaviy resurslardir. Masalan, “Kahoot”, “Classcraft”, “Quizizz”, “Minecraft: Education Edition”, “Mentimeter” kabi platformalar o‘zida o‘quv topshiriqlarini o‘yin shaklida taqdim etib, raqobat muhitini yaratadi va shu orqali muammoli vaziyatlarda ijodiy yondashuvni rag‘batlantiradi. Ayniqsa, ushbu vositalar orqali talaba o‘z bilim darajasini baholash, xatolarini anglash va yangi yechimlar topish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa uning kognitiv tizimini qayta faollashtiradi. Geymifikatsion muhitda ta’lim olayotgan talabalar o‘zaro muloqotda, guruhlarda ishlash, ijodiy g‘oyalarni ishlab chiqish, qarorlar qabul qilish, yechimlarni muhokama qilish kabi faoliyatlar orqali real hayotdagi muammolarga yechim topish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ularning kognitiv yondashuvi kengayadi, analitik tafakkuri chuqurlashadi, o‘z-o‘zini anglash darajasi oshadi. Shuningdek, talaba bilimlarni o‘zlashtirishda emotsional holatining yuqori bo‘lishi sababli o‘qish jarayonidan zavqlanadi va mustahkam bilimga ega bo‘ladi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalarini tahlil qilgan pedagoglar (masalan, Jan van Eck, Marc Prensky, Karl Kapp) shuni ta’kidlashadi: ta’limni geymifikatsiya qilish orqali talabalar “passiv iste’molchi” emas, balki “faol ishtirokchi”ga aylanadi. Ular mustaqil fikrlaydi, strategik qarorlar qabul qiladi, muammolarni tahlil qiladi va hal etadi. Bu esa XXI asrda zarur bo‘lgan kompetensiyalar – muammoli vaziyatlarda orientatsiya qilish, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va kommunikativlikni rivojlantirishda hal qiluvchi omilga aylanadi. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv geymifikatsion yondashuv – nafaqat zamonaviy ta’limning talabi, balki talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirishda zarur bo‘lgan ilg‘or metodik yo‘nalishdir. Bunday vositalar orqali muammoli vaziyatlar sun’iy emas, balki real hayotga mos, ijtimoiy mazmunli, yechimini izlashga undovchi shaklda taklif etiladi. Natijada, talabalarda ijodiy tafakkur, evristik faollik, bilimni amalda qo‘llay olish qobiliyati kuchayadi. Bu esa zamonaviy OTMlarning asosiy maqsadiga – mustaqil, erkin fikrlovchi, mas’uliyatli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

XXI asrda ta’limning asosiy maqsadi – axborotni yodlatish emas, balki uni tahlil qilish, muammolarni mustaqil hal qilish, yangilik yaratishga qodir ijodiy shaxsni shakllantirishdan

iboratdir. Bu yondashuv ta’lim tizimida metodik va texnologik yangilanishlarni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, interaktiv ta’lim metodlari, xususan geymifikatsion vositalar orqali o‘quv jarayonini faollashtirish dolzarb masalaga aylandi. Mazkur bobda ijodiy fikrlash, muammoli vaziyat, evristik-kognitiv faoliyat va geymifikatsiyaning nazariy asoslari chuqur tahlil qilinadi. Ijodiy fikrlash – bu mavjud bilimlar asosida yangi g‘oyalarni yaratish, o‘zgacha yechimlar topish, noodatiy yondashuvlarni ilgari surish qobiliyatidir. Torrance, Guilford, Fromm, De Bono kabi mutaxassislarning izlanishlariga ko‘ra, bu tafakkur turi tug‘ma bo‘lishi bilan birga, tizimli o‘qitish orqali ham rivojlantiriladi. Aynan muammoli vaziyatlarda bu ko‘nikmalar eng faol holatda namoyon bo‘ladi. Geymifikatsiya – bu o‘yin elementlarini ta’lim jarayoniga integratsiyalash texnologiyasidir. Ushbu yondashuv talabaning bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, uni faol sub’ekt sifatida shakllantiradi, fikrni sistemalashtiradi, emotsional holatini yaxshilaydi. Geymifikatsion o‘qitishning asosida kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, evristik yondashuvlar mujassamdir.

Talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda qo‘llanilayotgan interaktiv geymifikatsion vositalar keng tahlil qilinadi. Ular o‘zaro ikki guruhga ajratiladi: raqamli geymifikatsion platformalar (Kahoot, Quizizz, Classcraft, Blooket, Minecraft Education Edition) va analog/interaktiv faoliyat asosidagi vositalar (rol o‘yinlari, kreativ topshiriqlar, kodli-kvestli mashqlar). Raqamli vositalar zamonaviy texnologiyalar asosida talabalarga virtual maydonda muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, fikrlashni faollashtirish imkonini beradi. Masalan, “Classcraft” platformasi yordamida real darsni fantastik sarguzashtga aylantirish mumkin. Talaba har bir bosqichda o‘zining intellektual sarmoyasi evaziga “qahramonlik ballari” to‘playdi, bu esa uni faol va mas’uliyatli ishtirokchiga aylantiradi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o‘qitish metodlarida ham tub o‘zgarishlarni talab qilmoqda. Xususan, talabalarning evristik-kognitiv faoliyatini shakllantirish, ularni muammoli vaziyatlarda mustaqil, izchil va ijodiy fikrlashga yo‘naltirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Bunday vaziyatda ta’lim jarayoniga interaktiv geymifikatsiya vositalarini joriy etish innovatsion yondashuv sifatida e’tirof etilmoqda. Geymifikatsiya – bu o‘yin elementlari va mexanizmlarini noo‘yin kontekstiga, ya’ni o‘qitish jarayoniga tatbiq etish orqali o‘quvchilarda motivatsiyani kuchaytirish, faol ishtirokni ta’minlash va eng asosiysi – ijodiy yondashuvni shakllantirish imkonini beruvchi metodik strategiyadir. Ayniqsa, zamonaviy ta’lim texnologiyalarining kombinatsiyasi – raqamli muhit, multimedia vositalari, simulyatsiyalar, virtual haqiqat va raqamli platformalardan foydalangan holda talabalarning tahliliy va ijodiy tafakkurini faollashtirish imkoniyatlari kengaymoqda.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ham geymifikatsiyaga asoslangan metodlar asta-sekin joriy etilmoqda, biroq ularning chuqur ilmiy-metodik asoslanganligi, didaktik samaradorligi hali yetarlicha o‘rganilmagan. Shunday sharoitda, biz taklif qilayotgan interaktiv geymifikatsion yondashuvlar yordamida talabalarning muammoli vaziyatlarda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish g‘oyasi, o‘zining amaliyotga yo‘naltirilganligi va yangi pedagogik echimlar keltirishi bilan dolzarbdir. Ushbu metodik yondashuvning amaliy sinovdan o‘tkazilishi jarayonida pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan 120 nafar talabadan iborat eksperimental va nazorat guruhlari bilan tadqiqot ishlari olib borildi. Tajriba uch bosqichda amalga oshirildi: tayyorlov, asosiy va tahliliy. Dastlabki bosqichda talabalar bilan suhbat, anketalar, kuzatuvlar yordamida ularning hozirgi darajadagi fikrlash ko‘nikmalari o‘rganildi. Asosiy bosqichda geymifikatsiyaga asoslangan dars mashg‘ulotlari, loyiha ishlari va muammoli vaziyatlar ustida ishlash tashkil qilindi. Tahliliy bosqichda esa diagnostika testlari, yakuniy suhbat va mustaqil topshiriqlar orqali o‘zgarishlar baholandi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, dastlabki bosqichda ijodiy fikrlashning faollik darajasi o‘rtacha 36% ni tashkil qilgan bo‘lsa, tajriba yakunida bu ko‘rsatkich 74% gacha oshgan. Ayniqsa, talabalarning muammoli vaziyatda mustaqil fikr ilgari surish, qaror qabul qilish va baholash qobiliyatlarida sezilarli o‘sish kuzatildi. Bu esa, geymifikatsion vositalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning evristik tafakkurini faollashtirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini isbotlaydi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, geymifikatsiya nafaqat didaktik vosita, balki psixologik va kommunikativ kompetensiyalarni ham shakllantiruvchi strategiyadir. Talaba o‘yin jarayonida ijtimoiy rolni bajaradi, o‘z fikrini asoslashga majbur bo‘ladi, boshqa ishtirokchilar bilan muloqot qiladi, bu esa unga o‘z-o‘zini anglash, tahlil qilish, yangicha qarash shakllantirish imkonini beradi. Bunday yondashuv bugungi globallashuv davrida, shiddatli axborot oqimlari ichida mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlay oladigan, zamonaviy muammolarga o‘zgacha yondasha oladigan shaxslarni tayyorlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Interaktiv geymifikatsiya vositalarini ta’lim jarayoniga to‘laqonli joriy etish, ularni milliy ta’lim muhitiga moslashtirish, metodik qo‘llanmalar va amaliy tavsiyalar bilan ta’minlash orqali talabalarni nafaqat bilimli, balki fikrlay oladigan, yangilik yarata oladigan shaxs sifatida shakllantirish mumkin. Shunday ekan, bu metodik yondashuvni keng targ‘ib qilish, o‘quv dasturlariga integratsiyalash, pedagoglarning kompetensiyalarini oshirish orqali ta’lim sifatini tubdan yaxshilash imkoniyati mavjud.

Xulosa. Zamonaviy ta’lim taraqqiyotining muhim bosqichida innovatsion texnologiyalarni o‘qitish jarayoniga samarali tatbiq etish, ayniqsa, talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. “Interaktiv geymifikatsiya vositalari yordamida talabalarning muammoli vaziyatlarda ijodiy fikrlashini shakllantirish” yo‘nalishidagi tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, o‘yin elementlari bilan boyitilgan ta’limiy faoliyat nafaqat talabalarni faollikka undaydi, balki ularning mustaqil fikrlashi, qaror qabul qilish qobiliyati, evristik-kognitiv salohiyati va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda ham muhim omilga aylanadi. Interaktiv vositalar orqali yaratilgan muammoli vaziyatlar, ularni yechish uchun taqdim etilgan topshiriqlar va o‘zaro muloqotga asoslangan mashg‘ulotlar jarayonida talabalar bilimlarni chuqur anglaydi, real hayotdagi vaziyatlarga mos ravishda yechimlar taklif qiladi va tanqidiy fikrlash asosida harakat qiladi. Ushbu jarayon esa zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi – mustaqil fikrlaydigan, kompetent, innovatsion g‘oyalarga ochiq va amaliyotga tayyor shaxsni shakllantirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Shunday ekan, bu yo‘nalishdagi izlanishlar, metodik tajribalar va yangicha yondashuvlar asosida pedagogik faoliyatni takomillashtirish – XXI asr ta’lim strategiyasining ajralmas bo‘lagiga aylanishi lozim. Shu boisdan, interaktiv geymifikatsiyaga asoslangan o‘qitish modellari va ularning milliy ta’lim tizimiga uyg‘un integratsiyasi istiqbolda raqobatbardosh, ijodiy fikrlovchi avlodni tarbiyalashda asosiy vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdukodirov A. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020-yil, 45–67 betlar.
2. Xamidova N.X. Geymifikatsiya asosida o‘qitish metodlari. – Toshkent: “Ilm Ziyo”, 2021-yil, 89–104 betlar.
3. Qodirova M.S. Ijodiy fikrlash va muammoli ta’limning zamonaviy yondashuvlari. – Samarqand: “SamDU nashriyoti”, 2022-yil, 112–134 betlar.
4. Rahimov B.B. Interaktiv ta’lim vositalarining samaradorligi. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019-yil, 56–77 betlar.
5. Rasulov M. Pedagogik innovatsiyalar va axborot texnologiyalari. – Toshkent: “Nuroniy bosma”, 2020-yil, 21–43 betlar.
6. Kenjayev Sh.T. Yangi avlod ta’limi va kreativ fikrlashni shakllantirish. – Andijon: “A-Press”, 2023-yil, 65–91 betlar.
7. Saidov O.B. Evristik metodlar asosida shaxsiy rivojlanish. – Buxoro: “BDU nashriyoti”, 2021-yil, 74–97 betlar.
8. Turg‘unov U.T. Kognitiv yondashuvlar va ularning didaktik asoslari. – Toshkent: “Ziyo”, 2022-yil, 49–68 betlar.
9. Nasriddinova G. Muammoli vaziyatlar orqali o‘qitish metodologiyasi. – Namangan: “Iste’dod”, 2020-yil, 103–127 betlar.
10. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik mahorat. – Toshkent: “Ilm”, 2018-yil, 38–54 betlar.
11. Khamraeva N.A. Digital education and gamification in higher pedagogy. – Tashkent: “INNOVATION EDU”, 2023-yil, 114–138 betlar.

12. Johnson D.W., Johnson R.T., Holubec E. Cooperation in the Classroom. – Minnesota: “Interaction Book Company”, 2020-yil, 45–66 betlar.
13. Gee J.P. What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. – New York: “Palgrave Macmillan”, 2022-yil, 90–113 betlar.
14. Nicholson S. A User-Centered Theoretical Framework for Meaningful Gamification. – Educational Technology Research, 2021-yil, 101–123 betlar.

QADIMGI MIFOLOGIK OBRAZLARNING ADABIYOTDA ALLUZIYA SIFATIDA QO‘LLANILISHI: SHEKSPIR IJODI MISOLIDA

Bozorova Matluba Aminovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi yunon va rim mifologiyasidagi obrazlarning, xususan Geraql, Apollon, Mars va Merkuriy singari timsollarning badiiy adabiyotda alluziya sifatida qanday qo‘llanilayotgani tahlil qilinadi. Uilyam Shekspir ijodida alluziya usulining obrazlar psixologiyasini yoritishdagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot tarixiy-mifologik manbalar va adabiy tahlil asosida olib boriladi.

Kalit so‘zlar: mifologiya, alluziya, Geraql, Apollon, Shekspir, antik madaniyat, adabiy obraz, badiiy tasvir.

Adabiyotda qadimgi mifologik timsollarning qo‘llanishi — asar badiiy qatlamini boyituvchi, obrazlar ichki dunyosini ifodalovchi muhim vositalardan biridir. Xususan, alluziya — bu turli tarixiy, diniy, madaniy yoki mifologik kontekstlarga ishora orqali matnga qo‘shimcha semantik yuk berish vositasidir. Jumladan, qadimgi yunon va rim mifologiyasidagi Geraql, Apollon, Mars, Merkuriy kabi timsollar adabiyotda alluziya shaklida tez-tez uchraydi va ular o‘quvchi tafakkurida obrazli, emotsional hamda ma’naviy assotsiatsiyalar uyg‘otadi.

Geraql qadimgi yunon mifologiyasining eng mashhur qahramonlaridan biri bo‘lib, dastlab quyosh xudosi sifatida talqin qilingan. Vaqt o‘tishi bilan u xalq orasida o‘z jasorati bilan tanilgan afsonaviy qahramon sifatida ilohiylashtirilgan. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, eramizdan avvalgi XII–XI asrlarda doriy qabilalari tomonidan Peloponnes yarimoroli bosib olingan bo‘lib, bu voqea “Geraaklidlar yurishi” nomi bilan tarixga kirgan. Mazkur tarixiy voqelikda Geraqlning qahramonona harakatlari asosida ko‘plab afsona va rivoyatlar shakllangan [1, 96-97].

Afsonalarga ko‘ra, Geraql osmonga ko‘tarilib, yunon xudolaridan biriga aylangan. Uning o‘g‘li Fes tomonidan Sikiyon xalqi otasini nafaqat qahramon, balki xudo sifatida ulug‘lashga majbur qilingani bu rivoyatlarning keng tarqalishiga sabab bo‘lgan [2].

Alluziya badiiy adabiyotda muhim stilistik figura bo‘lib, ko‘pincha mifologik obrazlarga murojaat qilish orqali qahramonning ichki olami, ruhiy holati va fazilatlarini yoritishda qo‘llaniladi. Uilyam Shekspirning “Gamlet” tragediyasida quyidagi she’riy parcha bunga misol bo‘la oladi:

Zebo peshona, sochlari Apollonvori,
Qarashlari xuddi Marsniki singari mag‘rur,
Osmondan yagonasidir — Merkuriyning o‘zi,
Ulug‘vorlik va savlat — jam bo‘lgan shaxsida. [3, 17]

Ushbu satrlarda Gamlet o‘z otasini Apollon, Mars va Merkuriy obrazlari orqali ta’riflaydi. Apollon — yunon mifologiyasida san’at, go‘zallik va shifobaxshlik xudosi sifatida tanilgan bo‘lib, Zevs va Letoning o‘g‘lidir. Apollonga sig‘inish dastlab Kichik Osiyoda boshlangan, keyinchalik Yunoniston va Rimga tarqalgan. U she’riyat, musiqa va orfey san’ati homiysi sifatida qadrlangan [4, 36].

Mars esa Rim mifologiyasida urush xudosi sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, Gamlet otasining jasoratini ifodalashda qo‘llangan. Merkuriy esa Yupiterning o‘g‘li sifatida tijorat, adabiyot, sayohat va hunarmandchilik homiysi hisoblangan. U boshida qanotli qalpoq, qo‘lida tayoq va

oyog‘ida patli shippak bilan tasvirlanadi[5]. Shekspir bu obrazni Gamlet otasining donoligi va siyosiy zukkoligini tasvirlashda alluziya sifatida ishlatgan.

Shekspir asarlarida alluziyalar tizimi. Uilyam Shekspir ijodida alluziya san’atining murakkab va ko‘p qirrali tizimi mavjud bo‘lib, u adabiy ifodaning semantik va poetik chuqurligini ta’minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Alluziya — bu muallif tomonidan o‘quvchining madaniy xotirasiga tayanilgan holda, tanish tarixiy, diniy, falsafiy yoki mifologik obrazlarga ishora qilish yo‘li bilan matnga ko‘p qavatli ma’no yuklash usulidir. Shekspirning dramatik asarlari, xususan “Gamlet”, “Otello”, “Qirol Lir” va “Mokbet” singari tragediyalarida bu uslub chuqur semantik yuklamaga ega bo‘lgan poetik vosita sifatida faol qo‘llaniladi.

Shekspir mifologik alluziyalarni ko‘pincha inson tabiatining murakkabligini yoritish, axloqiy muammolarni ochib berish, shuningdek, obrazlar psixologiyasini falsafiy tafakkur bilan uyg‘unlashtirishda ishlatadi. Jumladan, "Gamlet" tragediyasidagi Apollon, Mars va Merkuriy timsollariga murojaat qilish orqali Gamletning otasini ideallashtirish holati, bir vaqtning o‘zida, uning ichki iztiroblarini ham yuzaga chiqaradi. Bu alluziyalar obrazga ruhiy, ijtimoiy va kosmik fazilatlarni berkitilgan holda yuklaydi.

Misol uchun, Apollon — yunon mifologiyasida go‘zallik, musiqa, she’riyat va donolik timsoli sifatida tanilgan. Shekspir bu obraz orqali qahramonning ma’naviy-axloqiy komilligini ifodalaydi. Mars obrazining qo‘llanilishi esa otaning jasorat va harbiy fazilatlarini ta’riflashga xizmat qiladi. Merkuriy esa notiqlik, siyosiy farosat va donolikka ishora bo‘lib, bu orqali Gamlet otasining murakkab davlat arbobi sifatidagi qiyofasi to‘liq ochib beriladi. Shekspirning bu yerda antik xudolar obrazlari orqali bergan ta’riflari o‘ziga xos badiiy-metaforik ko‘zgudek xizmat qiladi.

Bundan tashqari, Shekspir alluziyalarni faqat idealizatsiya maqsadida emas, balki kinoya, ziddiyat va ichki monologlarni kuchaytirish uchun ham foydalanadi. Alluziyalar yordamida u davrining siyosiy, diniy va madaniy qarashlariga tanqidiy munosabat bildiradi. Masalan, “Mokbet” tragediyasida qadimgi mifologik va diniy ramzlar yordamida insoniyatdagi tamagirlik, taqdirga bo‘ysunish va ruhiy tanazzul muammolari yoritiladi.

Tadqiqotchi Bloom Shekspirning alluziv uslubini asarlarida “intertekstual uyg‘unlik” deb ta’riflaydi. Bu fikrni adabiyotshunos Greenblattning asarlarida ham uchratish mumkin. [6, 7] Bunday yondashuv Shekspir ijodini faqat adabiy nuqtai nazardan emas, balki madaniy-falsafiy fenomen sifatida tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Alluziya Shekspir poetikasida nafaqat bezakli ifoda sifatida, balki g‘oyaviy va falsafiy asosga ega bo‘lgan poetik konstruktsiya sifatida xizmat qiladi. U orqali muallif o‘z zamonasi madaniy kontekstini va qadimiy bilimlar bilan zamonaviy axloqiy tafakkur o‘rtasidagi aloqani ifodalaydi.

Shu jihatdan, Shekspir asarlarida alluziya — bu stilistik vosita sifatidagi funksiyadan tashqari, axborot va ma’naviy-ma’rifiy tashuvchiga aylanadi. O‘quvchi bu alluziyalarni anglagan sayin, matnni chuqurroq anglashga, obrazlar orqasida yashiringan g‘oyaviy qatlamlarni idrok etishga muvaffaq bo‘ladi.

Uilyam Shekspir ijodida alluziyalar tizimli va chuqur falsafiy mazmunga ega. Uning asarlarida alluziyalar quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) Obrazga ma’naviy-estetik chuqurlik baxsh etadi.

2) Mifologik va diniy kodlar orqali universal g‘oyalarni yetkazadi.

3) O‘quvchini tarixiy-madaniy tafakkurga jalb etadi.

4) Matnga intertekstual boylik kiritadi.

Zamonaviy filologik ta’lim intertekstual yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, Shekspir asarlaridagi alluziyalarni o‘rganish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- Tarixiy-madaniy tafakkurni shakllantirish: Alluziyalar orqali o‘quvchi qadimgi sivilizatsiyalar, diniy-falsafiy qarashlar bilan tanishadi.

- Tahliliy tafakkur va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: O‘quvchi matnlar o‘rtasidagi aloqalarni izlab, mantiqiy xulosalarga kelishga o‘rganadi.

- Matnlararo tafsiflash va izoh ko‘nikmalarini shakllantirish: Alluziyalarni sharhlash orqali o‘quvchilar matnni chuqur o‘rganishga odatlanadi.

Shekspir asarlaridagi alluziyalarni o‘rganishda quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Yondashuv turi	Amalga oshirish shakli
Kontekstual tahlil	Har bir alluziyaning manbasi va zamonaviy talqinini muhokama qilish
Fanlararo integratsiya	Tarix, san’at, falsafa fanlari bilan bog‘liq mashg‘ulotlar
Interfaol o‘yinlar	Alluziv obrazlarni rolli sahnalarda jonlantirish
Grafik va vizual vositalar	Mifologik xaritalar, alluziya tarmoqlari, mind-map tuzish
O‘zlashtirishni mustahkamlash	Alluziyalarni izohlashga oid mini-loyihalar va esse yozish

Alluziyalar asarda ijobiy fazilatlarni yoritishga xizmat qiladi, ular nafaqat estetik, balki semantik yukni ham oshiradi. Bu esa asarning badiiy ta’sirchanligini kuchaytiradi.

Xulosa. Qadimgi mifologik obrazlar — adabiyotda o‘zgacha estetik va semantik qatlam yaratuvchi boy manba hisoblanadi. Geraql siymosi tarixiy-mifologik asosga ega bo‘lgan holda, adabiyotda qahramonlik va ilohiy kuch timsoli sifatida talqin etiladi. Shekspir esa bu obrazlarni alluziya vositasida zamonaviy badiiy ifoda vositasiga aylantirgan. Mifologik alluziyalar o‘quvchiga tanish bo‘lgan madaniy va tarixiy ma’lumotlar orqali asarning mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi. Xususan, Apollon, Mars va Merkuriy obrazlari orqali Gamlet obrazining ichki salohiyati yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlanadi. Adabiy jarayonda bunday alluziyalar obraz yaratishning zamonaviy shakllaridan biri sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ковалев С.И. История Древней Греции. - М.: Высшая школа, 1981. - 320 с.
2. Алиев К.Н. Мифы и герои Древней Эллады. - Ташкент: Фан, 2004. - 254 б.
3. Шекспир В. Ҳамлет. - Т.: Шарқ, 2006.
4. Бержье Ж. Античная мифология. - М.: АСТ, 2006. -384 с.
5. Гаспаров М.Л. Античная литература. - М.: Наследие, 1995. - 278 с.
6. Bloom, H. Shakespeare: The Invention of the Human. -New York: Riverhead Books, 2003. - 745 p. // Greenblatt, S. Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare. - New York: W.W. Norton, 2004. - 430 p.

TALABALARNING ILMIY LOYIHALARI VA PEDAGOGIK YORDAMI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR

Muradova Zulfiya Kayumovna
Qarshi davlat universiteti dotsenti,

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalar ilmiy loyiha olib borishda duch keladigan asosiy muammolar va ba’zi ta’lim yechimlari ko’rib chiqiladi. Maqolada talabalar muammolarini hal qilishda uslubiy rahbarlik, guruh loyihalari, hamkorlik va interfaol o‘qitish strategiyalarining ahamiyati ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Tadqiqot masalalari, pedagogik yordam, uslubiy madaniyat, ilmiy salohiyat, ilmiy hamkorlik.

Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish uslublarini joriy etish, xalqaro standartlar asosida mustaqil qarorlar qabul qila oladigan yuqori malakali, ijodiy fikrlovchi kadrlar tayyorlash, ularning intellektual salohiyatini namoyon etishi va xalqimizning ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratishning asosiy strategik vazifalari etib belgilandi.

Ayni kunlarda o‘quvchilarni ilmiy faoliyatga jalb etish, ularga sifatli bilim va ko‘nikmalar berish ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida talabalar, ayniqsa, tadqiqot olib borishda bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu jarayon ilmiy izlanishlar orqali ularning shaxsiyatini rivojlantirishni ham, intellektual tushunchalarni egallashni ham talab qiladi. Talabalar ilmiy-tadqiqot faoliyati orqali ilmiy yutuqlarga erishishdan tashqari, o‘zlarining uslubiy madaniyatini rivojlantiradilar. Talabalar uchun bu jarayon davomida yuzaga keladigan muammolar muhim to’siq bo’lishi mumkin.

Tadqiqot loyihalari davomida talabalar bir qator qiyinchiliklarga duch keladilar, jumladan, ilmiy ma’lumotlarni to‘plash va baholashdagi to‘siqlar, o‘rgangan narsalarini real vaziyatlarda qo‘llashda shubhalar va nazariyalarini ilmiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash muammolari. Ularning izlanishlari bu holatlar natijasida kamroq muvaffaqiyat qozonadi. Binobarin, bolalarni ilm-fanga qiziqtirishda, to‘siqlarni yengib o‘tishda pedagog va o‘qituvchilarning ahamiyati katta. Pedagogik yordam usullari talabalarga muammolarni hal qilishda yordam beradi va ularning ilmiy salohiyatini oshirish uchun juda muhimdir.

Talabalarning ilmiy loyihalarini amalga oshirishda yuzaga keladigan asosiy muammolar va ularning ta’limga yordam berish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqsad talabalar faoliyati bilan bog‘liq muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun amaliy o‘qitish strategiyalarini taklif qilishdir. Natijada o‘qituvchilar va talabalar ilmiy loyihalar ustida yanada muvaffaqiyatli ishlashlari mumkin bo‘ladi.

Talabalar yuzaga keladigan muammolar va muammolarga turli xil yondashuvlardan foydalanadilar. Bir talaba guruhi tashqi omillarni qidiradi. Jumladan, ota-onalarning haddan tashqari oshirib yuborilgan umidlari, o‘qituvchining xolisligi, o‘z iste’dodiga taalluqli bo‘lmagan topshiriqlar, tengdoshlarining murosasiz xatti-harakatlariga barmog‘ini ko‘rsatadi. Bu nuqtai nazar o‘quvchilarni o‘ziga tortadi va hayajonga soladi. Ular noaniq tasavvurlarni rivojlantiradilar va biror narsa qilishga qodir emasligi haqidagi fikrni bildiradigan tarzda harakat qilishni o‘rganadilar. Binobarin, ular o‘z qobiliyatlariga ishonmaydilar va yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda faol ishtirok eta olmaydilar.

Boshqa bir guruh o‘quvchilar esa muammolarni o‘zlaridan, fe’l-atvoridan, xulq-atvoridan, bilimi chuqurligidan izlaydi. Bu talabalar o‘z muammolarini mustaqil ravishda hal qilishga harakat qilishadi, lekin o‘ta qiyin sharoitlarda ular yordam uchun o‘qituvchilari, ota-onalari yoki boshqa talabalarga murojaat qilishadi.

Metodik madaniyati yetarlicha rivojlanmagan o‘quvchilar to‘siqlarni yengib o‘tishga faol urinmaydilar va o‘zlariga bo‘lgan hurmati pasayadi. Ko‘pincha ular o‘zlarini baxtsiz his qilishadi. Bunday sharoitda odamlar eng og‘ir sharoitlarda o‘z pozitsiyasini himoya qila olmaydi va ularning o‘z-o‘zini anglash darajasi konstruktiv tarzda o‘smaydi.

O‘quv jarayoni davomida o‘qituvchi talabalarning individual tadqiqot usullarini rag‘batlantirishi va doimiy ravishda himoya qilishi kerak. O‘qituvchi buning uchun o‘z faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni va ularning kelib chiqishiga sabab bo‘lgan omillarni bilishi kerak. Shu vaqtgacha u o‘quvchiga qiyinchilikni yengishda qanday yordam berishni aniq bilmaydi. Binobarin, o‘qituvchi har bir o‘quvchining diqqat, xotira, idrok, fikrlash, intilish, o‘z-o‘zini nazorat qilish kabi rivojlanish bosqichini yaxshi bilishi kerak.

Aksariyat talabalar duch keladigan muammolarni o‘rganib chiqib, biz ularning asosiy sabablarini va ularni bartaraf etish uchun ta’lim yordami imkoniyatlarini ko‘rib chiqamiz. O‘quvchilarning nazariy bilimlarni, ilmiy tushunchalar va faktlarni to‘liq idrok eta olmasligi, ularni yaxshi o‘zlashtirmasligi ularning intellektual muammolarining asosiy sabablari hisoblanadi. Talabalarning turli akademik sohalarda o‘z bilimlarining asosiy g‘oyalari va xususiyatlarini

tushuna olmasliklari bu qiyin vaziyatning asosiy sababidir. Natijada ular tadqiqot ishlarini boshlash va davom ettirishda uzluksizlikni tasavvur qila olmaydilar.

Tadqiqot jarayonida talabalar bilan muntazam ravishda savol-javob sessiyalarini o‘tkazish ularga duch keladigan qiyinchiliklarni yengishga yordam beradigan eng yaxshi strategiyalardan biridir. Bunday vaziyatda talabalar tadqiqot loyihasi bilan bog‘liq muhim muammoni shakllantirishlari, o‘zlarining gipotezalarini taklif qilishlari, tengdoshlari tomonidan taklif qilingan gipotezalarning afzalliklari va kamchiliklarini baholashlari, o‘z kuzatishlarining tavsifini yozishlari, o‘tkazayotgan eksperimentlarning maqsadlarini va tadqiqot gipotezalarining mutanosibligini himoya qilishlari va muvaffaqiyatli strategiyalarni ishlab chiqish uchun alternativalardan xabardor bo‘lishlari kerak. Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatdiki, talabalar tomonidan yaratilgan farazlar tadqiqot loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni kafolatlaydi. Har bir gipotezani o‘rganib chiqib, ular o‘tkazilishi kerak bo‘lgan tadqiqotning asosiy yo‘nalishini aniqlashlari mumkin. Ular o‘qish yo‘llarini tanlaydilar va o‘z ishlariga puxta yondashadilar. Ular nazariy tushunchalari, ilmiy tushunchalari va axborotni idrok etish qobiliyatlari uchun kuchliroq va oqilona asosga ega. Ular ilmiy faktlarda haqiqatni ko‘ra boshlaydilar. Natijada ularning axborotni idrok etish darajalari, ilmiy tushunchalari va nazariy tushunchalari yaxlit namoyon bo‘la boshlaydi.

Talabalarning metodologik madaniyatini rivojlantirishda guruhli ishlash va mazkur jarayonda talabalarni pedagogik qo‘llab-quvvatlash muhim didaktik ahamiyatga ega. Talabalar o‘z metodologik madaniyatini boyitishda o‘qituvchilarning maslahatlari bilan bir qatorda, qo‘shimcha ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar, internet materiallari, gazeta-jurnallar sahifalaridagi ilmiy yangiliklarga ham uzluksiz tarzda murojaat qilishlari kerak.

O‘qituvchilar talabalarning tadqiqot loyihalarini rejalashtirish va amalga oshirish uchun qo‘shimcha kuch sarflashlari kerak. Chunki ular o‘quvchilarning uslubiy madaniyatini o‘rganishlari va ular o‘z e’tiborlari va iste’dodlarini qaysi sohalarda jamlashlarini tushunishlari kerak. O‘quvchilarning muntazam rivojlanishi o‘qituvchining yordami bilan ta‘minlanadi. O‘quvchilarning metodik madaniyati kognitiv jihatdan o‘sib borgani sari yaxshilanadi va boyib boradi. Bu jarayonda o‘qituvchi va o‘quvchilar bir-birlarining harakatlariga o‘zaro manfaatli munosabatda bo‘lishadi. Bu ularning hamkorlikdagi ilmiy izlanishlari, do‘stona munosabatlari, professor-o‘qituvchilarning talabalarni rag‘batlantirishi, hamkorlik qilishga intilishi, hamkorlik ko‘nikmalari yuksalishi va uslubiy madaniyatining o‘rnatilishida yaqqol ko‘rinadi.

Talabaning tadqiqot loyihasini rejalashtirish didaktik jarayonning bir shakli bo‘lganligi sababli, o’qituvchi uni maxsus yo’riqnomalar yordamida qanday tuzilishi kerakligini ham hisobga olishi kerak. Binobarin, bu o‘qituvchiga ushbu protsedurani aniq maqsadlarga erishishga qaratilgan tarzda rejalashtirish va nazorat qilish imkonini beradi. Tadqiqot loyihalarini rejalashtirish jarayonida o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik paydo bo‘ladi. Bunday hamkorlik ta’lim jarayoni sub’ektlari uchun xulq-atvor standartlarini belgilaydi va o‘zaro ishonch, qat’iyat va umumiy e’tiqodga asoslanadi.

O‘quvchilarga yordam berish, ularning ilmiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish va mavjud to‘siqlardan o‘tish uchun bu jarayonda o‘qituvchilar juda muhimdir. Talabalar pedagogik qo‘llab-quvvatlash texnikasi yordamida muvaffaqiyatli tadqiqot loyihalarini amalga oshirishlari va o‘zlarining uslubiy madaniyatini rivojlantirishlari mumkin. O‘qituvchilar o‘z talabalari bilan yaqin aloqada bo‘lishlari va tadqiqot loyihalari davomida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda yordam berishlari kerak. Bundan tashqari, metodik rahbarlik, guruh loyihalari, hamkorlik va muammolarni hal qilishda o‘qituvchilarning ishtiroki usullari talabalarning ilmiy intilishlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Binobarin, pedagogik yordam, muvaffaqiyatli o‘qituvchi va shogird hamkorligi va ilmiy faoliyatni yaxshiroq rejalashtirish zarur bo‘lgan omillardir.

Talabalarning to‘liq ilmiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga va hozirgi to‘siqlardan o‘tishga yordam berish uchun o‘qituvchilar bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Ta’limni qo‘llab-quvvatlash strategiyalaridan foydalangan holda, talabalar tadqiqot loyihalarini muvaffaqiyatli yakunlashlari va uslubiy madaniyatini rivojlantirishlari mumkin. O‘qituvchilar va talabalar tadqiqot topshiriqlari davomida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish uchun yaqindan

hamkorlik qilishlari kerak. Bundan tashqari, talabalarning ilmiy maqsadlarini rivojlantirish metodik yo‘nalishni, guruh loyihalarini, hamkorlikni va muammolarni hal qilishda o‘qituvchining ishtirokini talab qiladi. Shunday qilib, o‘qituvchi va shogirdning samarali hamkorligi, pedagogik yordam va ilmiy faoliyatni rejalashtirishda yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: IQTISOD DUNYOSI, 2018. – B.30.
3. Shermuxamedova N.A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – 512 b.
4. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: Sharq, 2000. – 318 b.

BOLALARNI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT TA’LIM RESRUSLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Tosheva Nurzoda Toshtemirovna
BuxDPI pedagogik ta’lim kafedrasi professori
p.p.f.d., (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish, bolaning hayotiy ko‘nikmalarini, ma’naviy-axloqiy sifatlarini hamda atrofdagilar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlanishi, axborot resruslaridan foydalanish yo‘llari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq kompetensiyasi, muloqot, o‘qish, yozish ko‘nikmalari, audio va video resruslar, pedagogik-psixologik xususiyatlar, elektron va audiokitoblar, variativ elektron dasturlar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishdan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad bolaning hayotiy ko‘nikmalarini, ma’naviy-axloqiy sifatlarini hamda atrofdagilar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlanishini talab etadi. Bu borada “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida: «Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari» sohasi kompetensiyalari «Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari» sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola: nutqni eshitadi va tushunadi; o‘z nutqida to‘g‘ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanadi; ikkinchi tilni o‘rganishga qiziqish namoyon qiladi ; ikkinchi tilni egallash bo‘yicha dastlabki bilimlarini ko‘rsatadi; badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi; so‘zning lug‘aviy, bo‘g‘inli va fonetik tuzilishi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi; turli ma’no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so‘zlab berishni biladi; yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.

Shu maqsadda maktabgacha yoshdagi bolalarni nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalaririni vojlantirishda elektron va audiokitoblardan foydalanish eng maqbul yo‘llardan biridir. Bunda :

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari fondlarini elektron va audiokitoblarni ko‘lamini kengaytirish;

Maktabgacha yoshdagi bolalarni elektron va audiokitoblardan foydalanish ko‘nimasiga ega bo‘lishi;

Maktabgacha yoshdagi bolalarni uchun “eng yaxshi audio kitob” , “eng ko‘p tinglangan audio ertaklar” banki yaratish;

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun elektron va audiokitoblarning turli variativ texnik vositalarini yaratilishi;

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari axborot-resurs markazlari va ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash kabilardan iborat.

Maktabgacha yoshdani bolalarni nutq kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik-psixologik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega.

Bunda quyidagi mezonlarga tayanish lozim:

Birinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalarning qiziqshi va tafakkuri qay darajada ekanligini aniqlash;

Ikkinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkur qilish, anglash, erkin muloqotda bo‘la olish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga e’tibor qaratish;

Uchinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalarda eshitish, tushunish va qayta so‘zlab bera olish o‘z fikrini ravon, erkin ifodalay olish ko‘nikmasini shakllantirish;

To‘rtinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalar ongiga sharm-u xayo, odob-andisha, ota-onalarga xurmat, kattalarga izzat-extirom, kichiklarga shafkat kabi olijanob fazilatlarni shakllantirish;

Beshinchidan, asrlar osha bizgacha yetib kelgan kadriyatlar va urf-odatlarga beqiyos xurmat va asrab avaylash ko‘nikmalarini shakllantirish;

Oltinchidan, insonlarga xos samimiylik, vatanparvarlik, mexr-okibat, imon-e’tiqod, fidoyilik kabi fazilatlarni muhim ekanligini anglatish;

Yettinchidan, ertak, masal, rivoyat, dostonlarda aks etgan milliy va umuminsoniy kadriyatlar, vatanparvarlik, hamjihatlik, mardlik tushunchalari aks ettirilgan qahramonlar qiyofasi orkali ezgu tushunchalarni singdirish;

Sakkizinchidan, milliy ertak qahramonlari orkali halollik, rostguylik, vijdonlilik, mehnatsevarlik, uz suzining ustidan chikish inson ko‘rki ekanligini anglatish;

To‘qqizinchidan, shaxs ma’naviy kamolotida milliy g‘urur va milliy iftixor tuyg‘ularini davlatimiz ramzlari misolida tushuntirish;

O‘ninchidan, bolalar shoirlari she’rlari orqali tabiat, atrofimizdagi olam, go‘zallikni his qilish kabi badiiy estetik did shakllantirish kabilardan iborat.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning nutq kompetensiyalarini shakllantirishda axborot resruslardan foydalanish zarurati mavjud. Bunda media materiallar asosida bolaning qo‘rish, eshitish va tafakkur qila olish tez rivojlanadi va bu nutq kompetensiyalarining xayotiy ko‘nikmalarini amalda namoyon qila olish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, pedagog-tarbiyachi faoliyatida rejalashtirilgan mashg‘ulotlarning mediamaxsulotlarini yaratish va amalda qo‘llash, illustratsiya va demonstratsiya usullarini namoish qilish orqali nutq kompetensiyalari jadal rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I.V. Grosheva, L.G. Yevstafyeva, D.T. Maxmudova, Sh.B. Nabixanova, S.V. Pak, G.E. Djanpeisova, M.R. Isxakova “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining davlat dasturi. T.:2018.

A.A.Abduqodirov, N.X.begmatov Maktabgacha ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o‘quv-uslubiy qo‘llanma). Qarshi, 2011.-163b.

Z.Aslonov zamonaviy media muhitida mamlakat imidjining kognitiv aspekihtlari. T.:2018.

N.X.begmatova dalogoviy metod obucheniya s primeneniyem koipyutera v detskix doshkolnix uchrejdeniyax // Obyedinenniy jurnal – Moskva, 2011. 11-son. 18-22 st.

APPLICATION OF DATABASES IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY

Nabiyev Dilshod Paxlavonovich
Bukhara State Pedagogical Institute Doctoral student (PhD)
Lecturer at the Department of Mathematics and Informatics
E-mail: dnabiyev6484@gmail.com
Jo'rayeva Sevinch To'raqul qizi
Bukhara State Pedagogical Institute
Student of Mathematics and informatics education (2nd year)

Annotation: Today, the rapid development of global information technologies and the widespread use of digital data require data-driven decision-making in all fields, including science, medicine, public administration, business, and many other sectors. As the volume and complexity of data increase, the need to store, manage, and analyze them effectively grows day by day. In addressing this challenge, the role and significance of database systems are highly valued. This article presents the relationships between data and databases, the related terminologies, and the achievements of database technology. In addition, it provides a detailed explanation of methods for searching and extracting information from databases, query rules, field creation, field type selection, and the use of commands for data extraction.

Key words: database, model, field, record, table, transaction, technology, query, form, search, relational table, automated control.

In the present day, creating and using databases and automated information systems in various fields is of great importance. Such systems include the automation of designing scientific research, automating development, and other related systems. The advancement of modern information technologies and computing systems today creates vast opportunities for developing large-scale corporate systems [1]. Nowadays, the database managed by specialized database management systems is based on modern computerized information systems. Data models are built upon these database systems.

Before delving into the concept of a database, we must first understand what data is. Simply put, data are the pieces of information or facts related to the observed object. For example, data pertaining to an individual might include the person's name, age, height, nationality, date of birth, and other details. Moreover, data are not limited solely to facts, as images, illustrations, and files are also considered data [2].

A database is a system designed for the systematic creation, management, storage, and processing of data. Typically, databases can be accessed in electronic form via a computer system, and they are managed by a database management system. The database administrator is the person responsible for managing the database, including ensuring its security.

There are several key terms that help in understanding the relationships between data and databases, which are as follows:

- Fields: A field within a database contains the most detailed information about events, people, objects, and transactions.
- Record: A record is a collection of related fields.
- Table: A table is a set of related records that share a specific table name**.**

The active files of the database store all the information entered by the user. Each file can store more than one billion records. A single record can represent 128 columns [3]. When working with the database, memory can be divided into 15 segments, and with the help of special commands, a separate file can be called in each segment to perform specific tasks. That is, new data entry, deletion of redundant information, copying, report generation, and more. Additionally, the files called in each segment can be linked together [4].

Achievements of the Database: Databases have achieved significant milestones in the development of information technologies. They not only store and manage data but also enable

efficient analysis, ensure security, and provide users with the maximum possible utilization of information. The most important achievements of databases are as follows:

- Systematic storage and management of data;
- Rapid search and analysis;
- Ensuring data security;
- Data integration;
- Data backup and recovery;
- Automation of data management;
- Expanded application possibilities.

In today's information society, all databases are used to manage data related to applications, and any program that utilizes data requires a database. For example, an e-commerce website that enables customers to purchase products and services requires a database to record every transaction [5]. A customer relationship management program needs a database to organize the data associated with each customer and to monitor and store any changes made to the data.

Today, companies and organizations use databases to make data-driven decisions. For instance, in large retail and financial systems, customer data is stored, while operational systems may contain collections of medical and legal information. Therefore, ensuring the efficient operation of database systems, as well as providing secure access to data and proper usage, is of great importance.

In conclusion, it can be said that databases form the basis of modern technologies, and their achievements have greatly facilitated the management, analysis, and effective utilization of information. At the same time, the implementation of databases in all sectors of our country plays a significant role in the modernization of the national education system, the renewal of the economy, and the development of other fields.

REFERENCES*:*

1. NABIYEV, D. (2025). MA'LUMOTLAR BAZASI TURLARI VA MODELLARI. News of the NUUz, 1(1.1), 130-132.
2. Nabiyev, D. P. (2025). DARS JARAYONIDA MA'LUMOTLAR BAZASIDAN FOYDALANISH METODIKASI. Inter education & global study, (2), 355-362.
3. Paxlavonovich, N. D. (2025, March). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS IN TEACHING INFORMATICS. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 15, pp. 50-52).
4. Paxlavonovich, N. D. (2024). THE PROBLEM OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE ORGANIZATION OF EDUCATION ON THE BASE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(6), 634-638.
5. Zaripov. N.N. (2024, September). METHODOLOGY FOR TEACHING THE ARITHMETIC BASICS OF DIRECT, REVERSE CODING OF INFORMATION. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 9, pp. 1-3).
6. N. D. Paxlavonovich,. (2022). Sun'iy intellekt tizimlarini loyihalashda qo'llaniladigan yondashuvlar. innovative achievements in science 2022, 2(14), 25-28.
7. Nabiyev, D. P. (2023). Zamonaviy ta'limda elektron texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati. Educational Research in Universal Sciences, 2(3 SPECIAL), 1171-1175.
8. Paxlavonovich, N. D. (2024). On the Pedagogical Basis of Using Innovative Information Technologies in the Educational System. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4(6), 241-244.
9. Abdullayevich, S. M. (2024). LINKING TABLES IN DATABASE MANAGEMENT SYSTEM. PEDAGOGICAL REFORMS AND THEIR SOLUTIONS, 3(2), 57-58.
10. Javohirbek G'anijon o'g, Qulliyev. "THE IMPORTANCE OF PROGRAMMING LANGUAGES IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE." AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING 2.3 (2024): 283-286.

11. Pahlavonovich, N. D. (2025). The Importance of Artificial Intelligence Systems in Creating Databases . Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (2751-756X), 4(1), 1–3. Retrieved from
12. O. T. Mustafoyev, «Sun'iy intellekt yordamida 8-sinf darsligini tahlil qilish,» Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, т. 2, № 43, pp. 75-77, 2024.
13. U. Mustafoyev, «The essence of the concept of artificial intelligence, its description, and its possibilities of application in the process of teaching physics.,» Interpretation and researches., т. 11, № 33, pp. 155-160, 2024.
14. Sohibov, D.B. O‘QUVCHILARNI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI. American Journal Of Applied Science and Technology , 4 (11), 22-27. 2024.
15. https://bestpublication.net/index.php/ozfan/article/view/2244

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ART-TERAPIYA VOSITASIDA HISSIY-KOGNITIV SALOHIYATNI YUZAGA CHIQARISHNING METODIK ASOSLARI

Nazarova Marjona Xodjiyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning hissiy va kognitiv salohiyatini yuzaga chiqarishda art-terapiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil etilgan. Art-terapiyaning turli shakllari — tasviriy san’at, musiqa, teatr va boshqa ijodiy faoliyat turlari orqali bolalarning ichki dunyosi, hissiy barqarorligi va tafakkur qobiliyatlari rivojlanishiga ta’siri ko‘rsatib berilgan. Maqolada ushbu usullarni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish uchun metodik yondashuvlar, pedagogik shart-sharoitlar hamda amaliy tavsiyalar bayon etilgan. Tadqiqot natijalari art-terapiyani boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy rivojlanishiga ko‘maklashuvchi muhim vosita sifatida qarash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: art-terapiya, boshlang‘ich ta’lim, hissiy-kognitiv salohiyat, metodika, ijodiy faoliyat, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, bola rivojlanishi, ta’lim jarayoni

Zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat akademik bilimlarni o‘zlashtirish, balki bolalarning shaxsiy, hissiy va aqliy rivojlanishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida hissiy-kognitiv salohiyatni yuzaga chiqarish uchun an’anaviy usullardan tashqari, ijodiy faoliyat elementlarini qamrab olgan art-terapiya vositalari samarali hisoblanadi. Art-terapiya nafaqat psixoterapevtik, balki ta’limiy va tarbiyaviy vosita sifatida ham bola shaxsiyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Art-terapiya tushunchasi va uning ta’limdagi o‘rni

Art-terapiya — bu tasviriy san’at, musiqa, teatr, xoreografiya, badiiy adabiyot va boshqa ijodiy faoliyat turlari orqali insonning ichki dunyosi bilan ishlashga qaratilgan psixoterapevtik va tarbiyaviy usullar majmuasidir. Ta’lim jarayonida art-terapiya bolalarda empatiya, o‘z-o‘zini anglash, ehtiyojlarini ifoda etish va ichki zichlikni kamaytirishga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar uchun mazkur yondashuv xususan ahamiyatli, chunki ular hali his-tuyg‘ularini so‘z orqali to‘liq ifoda eta olmaydi. Art-terapiya esa ularga obrazlar, ranglar, harakat va musiqa orqali o‘z ichki holatini ifoda etish imkonini beradi.

Hissiy-kognitiv salohiyat tushunchasi

Hissiy-kognitiv salohiyat bolaning hissiy barqarorligi, ta’sirchanlik darajasi, fikrlash tezligi, muammolarni hal qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvni o‘z ichiga oladi. Bu salohiyatni rivojlantirish bolaning o‘qishga bo‘lgan munosabati, muloqot madaniyati, o‘z-o‘zini boshqarishi va ijtimoiy adaptatsiyasida muhim omil hisoblanadi.

Art-terapiya orqali rivojlanadigan asosiy kognitiv va hissiy qobiliyatlar

Qobiliyat turi	Art-terapiya orqali rivojlanadigan jihatlar
Hissiy barqarorlik	Ranglar bilan ishlash, musiqa tinglash, surat chizish

Tafakkur chuqurligi	Simvolik ifoda, obrazli tafakkur, ijodiy muammolar yechimi
Xotira va diqqat	Fantastik syujetlar yaratish, rivoyatlar tuzish, vizual analiz
Muloqot qobiliyati	Guruhdagi ijodiy mashg‘ulotlar, teatrlashtirilgan sahnalar
Empatiya	Keyipajlar yoki obrazlar orqali boshqalar hissiyotini anglash

Metodik yondashuvlar

Art-terapiyani boshlang‘ich ta’limga integratsiya qilishda quyidagi metodik asoslarga e’tibor qaratish lozim:

1. **Ijodiy muhit yaratish** – erkin ifoda, xatolardan qo‘rqmaslik muhiti;
2. **Yosh xususiyatlarini hisobga olish** – vizual, harakatli, musiqiy faoliyat turlarini moslashtirish;
3. **Maqsadli mashg‘ulotlar tizimi** – har bir mashg‘ulot aniq hissiy va kognitiv maqsadga ega bo‘lishi kerak;
4. **Integratsiya** – art-terapiya elementlarini fanlar bilan bog‘lash (masalan, ona tilida she’rni sahnalashtirish);
5. **Baholash va mulohaza yuritish** – bolalarning o‘z faoliyatini anglashi uchun refleksiya usullarini qo‘llash.

Amaliy tavsiyalar

- **"Ranglar tili" mashg‘uloti** – bolalarga rangi orqali kayfiyatni ifoda etish topshirig‘i beriladi.
- **"Hikoya chizamiz"** – tasviriy faoliyat orqali shaxsiy voqea yoki orzusini aks ettirish.
- **"Obrazli teatr"** – kichik sahna ko‘rinishlarida his-tuyg‘ularni ifoda etish.
- **Musiqa orqali meditatsiya** – hissiy stressni kamaytirish uchun surunkali musiqiy mashg‘ulotlar.

Xulosa

Boshlang‘ich ta’limda art-terapiya vositasida bolalarning hissiy-kognitiv salohiyatini yuzaga chiqarish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki ta’limdagi faol ishtirokiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Art-terapevtik yondashuvlar pedagogik amaliyotda nafaqat qo‘llab-quvvatlanishi, balki tizimli ravishda integratsiya qilinishi lozim. Bu esa har tomonlama barqaror, ehtirosli va ijodiy shaxs tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaeva, M. (2020). *Psixologiyada art-terapiya usullari va ularni amaliyotda qo‘llash*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
2. Abdullaeva, D., & Toshpo‘latova, Sh. (2022). *Boshlang‘ich ta’limda bolalar shaxsini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: O‘zR Fanlar akademiyasi nashriyoti.
3. Lebedeva, N.V. (2018). *Art-terapiya v rabote s detmi mladshego shkolnogo vozrasta*. Moskva: VLADOS.
4. Vigotskiy, L.S. (1983). *Voobrajenie i tvorchestvo v detskom vozraste*. Moskva: Pedagogika.
5. Xujaeva, N. (2021). *Pedagogik psixologiya*. Toshkent: Nur-Komil.
6. Malkina-Pых, I.G. (2017). *Art-terapiya: teoriya i praktika*. Moskva: Eksmo.
7. Jo‘raeva, M. (2023). *Bolalarda hissiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Iqtisodiyot va ta’lim nashriyoti.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIIY MATNLARNI O‘QITISH ORQALI VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISH METODI VA VOSITALARI

O`ktamova M.A.
Buxoro Davlat pedagogika instituti
2-bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida badiiy matnlarni o‘qish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish metodlari va vositalarini tahlil qiladi. Maqolada badiiy matnlarning o‘quvchilarga nafaqat o‘qish savodxonligini rivojlantirishda, balki ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yoshining psixologik xususiyatlari, ularning his-tuyg‘ularini anglash va vatanparvarlikni shakllantirish uchun samarali metodlar va vositalar o‘rganilgan. O‘qish savodxonligi darslarida vatanparvarlikni shakllantirish uchun interaktiv usullar, ijodiy yondashuvlar, guruhli ishlash va badiiy matnlar orqali axloqiy qadriyatlar, vatanparvarlik obrazlari va ijtimoiy mas'uliyatni tarbiyalashga qaratilgan metodlar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, o‘qish savodxonligi, badiiy matnlar, vatanparvarlik, metodik vositalar, pedagogik yondashuvlar, axloqiy qadriyatlar, vatanparvarlik tuyg‘usi, interaktiv usullar, guruhli ishlar, milliy qadriyatlar.

Zamonaviy fan ta'limida pedagogik jarayonni rivojlantirishda interaktiv metodlar, zamonaviy texnologiyalar, o'quvchilarga individual yondashuv va innovatsion pedagogik yondoshuvlar muhim ahamiyatga ega. Bu usullar o'quvchilarni nafaqat o'qish savodxonligini rivojlantirishga, balki ularning vatanparvarlik tuyg‘usini, mas'uliyatini va ijtimoiy faolligini ham shakllantirishga yordam beradi. Zamonaviy ta'limning maqsadi faqat ilmiy bilim berishdan iborat emas, balki o'quvchilarda jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatni anglashni, axloqiy me'yorlar asosida faoliyat yuritishni ham ta'minlashdir. Shu nuqtai nazardan, badiiy matnlarni o'qish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish metodlari ham zamonaviy ta'limning ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarda milliy qadriyatlar, vatanparvarlik va insoniy munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning milliy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarga hurmatini oshirish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biridir. Vatanparvarlik tuyg‘usi, nafaqat shaxsiy his-tuyg‘ularni, balki millatga, ona yurtga nisbatan mas'uliyatni anglashni ham o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yoshligidan turli badiiy matnlar orqali bu tuyg‘uni rivojlantirish muhimdir. Badiiy matnlar o‘quvchilarni o‘zaro tenglik, adolat, mehru shafqat kabi axloqiy qadriyatlar bilan tanishtiradi hamda ularning vatanga bo‘lgan sevgi va hurmatini mustahkamlaydi.

Badiiy matnlarni o‘qitish orqali vatanparvarlikni shakllantirish metodlari va vositalarini samarali qo‘llash, o‘quvchilarni milliy qadriyatlar va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga imkon yaratadi. Shuningdek, o‘qish savodxonligini rivojlantirish, nutq madaniyatini shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni anglashda badiiy matnlarning roli katta. Maqolada boshlang‘ich sinfda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy matnlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodik yondashuvlar va pedagogik vositalar tahlil qilinadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixologik jihatdan o‘rganish uchun eng faol davrni o‘tkazadilar. Ushbu yoshdagi o‘quvchilarga badiiy matnlarni o‘qitish, ularni nafaqat o‘qish savodxonligi bo‘yicha bilim bilan ta'minlash, balki milliy qadriyatlar va vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish uchun ham samarali vosita hisoblanadi. Badiiy matnlar orqali o‘quvchilar o‘zlarini vatanga, xalqqa, ona zaminga nisbatan mas'uliyatli deb his qilishni o‘rganadilar. Vatanparvarlik tuyg‘usi matnlarni tahlil qilish, qahramonlarning xarakteri va ular qilgan ishlaridan ilhomlanish orqali mustahkamlanadi. Badiiy matnlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodik yondashuvlar o‘quvchilarni faollashtiradigan va ularning fikrlashini rivojlantiradigan bo‘lishi kerak. O‘qitish jarayonida interaktiv usullarni qo‘llash, o‘quvchilarni guruhlarga ajratib, muhokama qilish va matnlar asosida o‘z fikrlarini ifodalashni ta'minlash muhimdir. Vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda:

- **Qahramonlik obrazlari tahlili** – o‘quvchilarga matndagi qahramonlarni tanishtirib, ularning harakatlarini vatanparvarlik nuqtai nazaridan baholash.
- **Rolli o‘yinlar** – o‘quvchilarni qahramonlar roliga solib, o‘zi va jamiyat o‘rtasidagi mas'uliyatni his qilish.
- **Interaktiv metodlar** – matnni o‘qib chiqish va uning mazmuni bo‘yicha guruhli munozaralar olib borish, matnni kengroq anglash va ta'sirchan shaklda tushunish.

Vatanparvarlik tuyg‘usi, ayniqsa, yosh bolalarda psixologik jihatdan rivojlanadigan bir tuyg‘u bo‘lib, bu jarayonda o‘quvchilarning his-tuyg‘ulari va axloqiy qadriyatlari muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarning ongiga vatanparvarlikni chuqur singdirish, ularning o‘z yurtiga bo‘lgan sevgi va hurmatini shakllantirish uchun ijobiy psixologik muhit yaratish zarur. Badiiy matnlar bu muhitni yaratishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, matnlardagi qahramonlar va ularning harakatlari o‘quvchilarni o‘z yurtiga bo‘lgan sevgi va hurmatga undaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida badiiy matnlarni o‘qish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishni amalga oshirishda bir qator metodlar va pedagogik vositalarni qo‘llash zarur. Bu jarayonning samarali bo‘lishi uchun o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish va o‘qishning maqsadli, intellektual va hissiy rivojlanishiga qaratilgan metodlarni ishlatish muhimdir. Quyida bu metod va vositalar to‘liq tavsiflanadi.

1. Badiiy matnlarni o‘qitishda metodik yondashuvlar: Boshlang‘ich sinfda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy matnlarni o‘qitishning metodik yondashuvlari talabalarning intellektual va emotsional rivojlanishiga xizmat qilishi kerak. Pedagogik faoliyatda badiiy matnlarni o‘qish jarayonida quyidagi metodlarni qo‘llash samarali natijalar berishi mumkin: a) **Dialogik usul:** O‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda dialogik metodni qo‘llash juda muhimdir. Bu metodda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida erkin fikr almashish, savollar berish va ularga javoblar olish orqali o‘quvchilarning qiziqishlari va fikrlashini rivojlantirish mumkin. Dialogik usul o‘quvchilarni muhokamalarga jalb qilib, ularning qahramonlar haqida mulohazalarini tinglash va ularning harakatlarini vatanparvarlik nuqtai nazaridan tahlil qilish imkonini beradi. b) **Tanqidiy fikrlash metodlari:** Tanqidiy fikrlash metodlari yordamida o‘quvchilar badiiy matndagi qahramonlarning qarorlarini tahlil qilib, ularning harakatlarining ijtimoiy va axloqiy ahamiyatini anglaydilar. O‘quvchilarga qahramonlarning yurtiga bo‘lgan muhabbatini va fidoyiligini ko‘rsatib, bu harakatlarning ulug‘ligini tushuntirish mumkin.

*c) **Interaktiv usullar:** O‘quvchilarda vatanparvarlikni shakllantirishda interaktiv metodlar, masalan, guruhli ishlash, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar yaratish, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkonini beradi. Badiiy matnlarni o‘qish va ularga asoslangan vaziyatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilar fikrlarini bayon qilish va o‘rtoqlari bilan muhokama qilishni o‘rganadilar.*

Badiiy matnlar nafaqat o‘qish savodxonligini rivojlantirishda, balki axloqiy qadriyatlarni o‘rgatishda ham muhim vositadir. Matnlar, o‘zining ichki mazmuni bilan, o‘quvchilarni yurtga, ona zaminga bo‘lgan sevgiga undaydi. Vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda quyidagi asosiy metodik vositalar ishlatiladi: Badiiy matnlar orqali vatanparvarlikni shakllantirishda eng samarali metodlardan biri qahramonlik obrazlarini o‘rganishdir. Matndagi qahramonlarning yurt uchun qilgan jasoratlari, ular duch kelgan qiyinchiliklar va bu qiyinchiliklarga qanday qarshi turishlari o‘quvchilarda vatanparvarlikni rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘zlari tanlagan qahramonlarning hayotiy yo‘lini tahlil qilib, ularning harakatlarini ma'naviy-axloqiy nuqtai nazardan baholaydilar. Bu esa ularning yurtga bo‘lgan sevgisini mustahkamlaydi. Badiiy matnlarni o‘qish jarayonida his-tuyg‘ularni ifodalash o‘quvchilarning vatanparvarlik tuyg‘usini yanada kuchaytiradi. Matnni o‘qiyotganda, o‘quvchilar faqat uning ma'nosini tushunibgina qolmay, balki o‘qigan matnning qahramonlarining tuyg‘ularini o‘zlarida hiss etishlari kerak. Bu usul orqali o‘quvchilar matndagi qahramonlar bilan birgalikda hayajonlanadilar va ularga bo‘lgan hurmatni oshiradilar. O‘qish jarayonida vatanparvarlik, adolat, fidoyilik va boshqa yuksak axloqiy qadriyatlar haqida so‘z yuritadigan matnlarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, mashhur shoirlar, yozuvchilar

yoki tarixiy shaxslarning vatanparvarlik haqidagi asarlarini o‘qish, o‘quvchilarda ona yurtga bo‘lgan mehr-muhabbatni kuchaytiradi.

O‘qish savodxonligi darslarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda quyidagi amaliy yondashuvlar va pedagogik vositalardan foydalanish mumkin: Matndagi vaziyatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday axloqiy qarorlar qabul qilishni o‘rganadilar. Bu metod o‘quvchilarga vatanparvarlik va ijtimoiy mas'uliyatni o‘z hayotida qo‘llashni o‘rgatadi.O‘quvchilarga badiiy matnlar asosida ijodiy ishlar qilishni taklif etish, masalan, badiiy qahramonlar haqida hikoya yozish yoki darsda vatanparvarlik mavzusida tayyorlangan prezentatsiyalarni taqdim etish, o‘quvchilarda ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Vatanparvarlik haqidagi videolar yoki audiovizual materiallar orqali o‘quvchilarga vatanparvarlikni ko‘rsatish, ularga tasvir va musiqa yordamida ta'sir ko‘rsatish mumkin. Bu turdagi materiallar, matnning mazmunini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy matnlarni o‘qitish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish, o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylanishi lozim. O‘quvchilarni vatanparvarlikka tayyorlash, ularni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularning nutqini va fikrlashini rivojlantirishda badiiy matnlar va o‘qish savodxonligi darslarining ahamiyati katta. Badiiy matnlar o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni, o‘zaro hurmatni va vatanga nisbatan mas'uliyatni rivojlantiradi. Interaktiv metodlar, guruhli ishlar va matnlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishning samarali usullarini qo‘llash talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, R. (2019). *Nutq o‘stirish metodikasi: Nazariya va amaliyot*. Tashkent: O‘zbekiston davlat nashriyoti.
2. Anorov, J. (2020). *Nutqiy faoliyat va uning pedagogik asoslari*. Tashkent: Ta'lim va ilm.
3. Nematova, F. (2021). *O‘qitishda nutqiy texnologiyalar*. Tashkent: O‘qituvchi.
4. Tashkent, A. (2018). *O‘qish va yozish metodikasi*. Tashkent: Science.
5. Barotov, S. (2017). *Nutqiy tahlil metodlari va pedagogik qo‘llanma*. Tashkent: Fan va ta'lim.

O‘ZBEK TARIXSHUNOSLIK MAKTABINI YARATGAN OLIM B.AHMEDOV

S. Rajabov
Buxoro davlat pedagogika
instituti ijtimoiy fanlar
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Millatning buyuk namoyandalari to‘g‘risida gap ketganda, biz ko‘proq uzoq o‘tmishdagi ilm-fan darg‘alarining nomini tilga olishni va ularning ilmiy merosini namuna qilib ko‘rsatishni ma’qul topamiz. Darhaqiqat, dunyo bizni shular orqali taniydi, e’tirof etadi. Biroq, keyingi davrlarda, ayniqsa, XX asrga teran nigoh tashlasak, millatimiz orasidan dunyoga taniqli qanchadan – qancha ilm-fan, adabiyot, san’at namoyandalari yetishib chiqqanining guvohi bo‘lamiz. Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, Shukur Burhonov, Olim Xo‘jayev, Qori Niyoziy, Yahyo G‘ulomov, Ibrohim Mo‘minov, Obid Sodiqov, Ro‘zi Choriyev va boshqalar. Bular safidan atoqli tarixchi olim, akademik Bo‘riboy Ahmedov ham munosib joy olgan. U millat faxriga aylangan olim.

Tarix ilm-sohasiga o‘tgan asrning 60-yillarida kirib kelgan Bo‘riboy Ahmedov (1924-2002) o‘zbek xalqining etnik tarixi, manbashunoslik, vatanimizning X – XIX asrlar tarixi masalalarini yozma manbalar asosida fundamental tadqiq qilgan hassos olimdir. O‘zbekiston xalq yozuvchisi Pirimqul Qodirov o‘zining matbuotdagi chiqishlaridan birida Bo‘riboy Ahmedovni **“O‘zbeklarning Bartoldi”** deb ta’riflagan edi. Bunday ta’rif akademik olim Bo‘riboy

Ahmedovga to‘la mos keladi. Chunki Bartold O‘rta Osiyo tarixini qanchalik keng diapazonda o‘rgangan bo‘lsa, Bo‘riboy Ahmedovning tadqiqotlari ham shunchalik keng qamrovli, baquvvat ilmiy asosga ega.

Serqirra ijod sohibining o‘zbek xalqi kelib chiqishi masalasini ko‘p sonli qo‘lyozma manbalar asosida nazariy jihatdan o‘rganishga qo‘shgan hissasi to‘g‘risida bir oz to‘xtalmoqchimiz. Ta’kidlash joizki, ushbu masala mohiyatan murakkab, siyosiy-mafkuraviy tomonlar bilan bog‘liqligi bois o‘ta ehtiyotkorlikni talab qiladi. Mavzuga XX asrning 20-yillarida Miyon Buzruk, Po‘lat Soliyev kabi o‘z davrining atoqli namoyandalari, ma’rifatparvarlar qo‘l urishgan va aynan shu mavzu ularni millatchilikda ayblanishiga va oxir oqibat qatag‘onga uchrashiga sabab bo‘lgan edi. Ular amalga oshirgan dastlabki tadqiqotlarni mavzuga kirish, uning debochasi deb atash mumkin. O‘zbek xalqining etnik tarixi yuzasidan boshlangan ilmiy tadqiqotlarni yuksak darajada poyoniga yetkazgan olim Bo‘riboy Ahmedovdir.

Uning “O‘zbek xalqining kelib chiqishi tarixidan”, “Gosudarstvo kochevix uzbekov”, “O‘zbek ulusi” kabi asarlari o‘zbeklar tarixiga bag‘ishlangan fundamental tadqiqot hisoblanadi. Olimni keng ilmiy jamoatchilikka tanitgan “Gosudarstvo kochevix uzbekov” asari 1965-yil Moskvada “Nauka” nashriyotida chop etildi. Sobiq sovet davrida o‘z xalqining haqqoniy tarixi, uning qadimiyligi va boy madaniyati to‘g‘risida dadil yozish, qo‘lyozma manbalarga suyangan holda asosli ilmiy fikrlarni ilgari surish jasorat edi. Asarning salkam o‘ttiz yildan keyin, Mustaqillik yillarida “O‘zbek ulusi” nomi bilan to‘ldirilgan holda qayta nashr etilishi, unga bo‘lgan ilmiy-ma’rifiy ehtiyojning so‘nmaganidan dalolat beradi. Ayniqsa, Mustaqillik yillarida asarga bo‘lgan qiziqish va talab yanada ortdi.

Alohida olingan bir davlatning, uning tashkil topish jarayonidan inqirozigacha bo‘lgan davrdagi ichki va tashqi hayoti, ijtimoiy-siyosiy munosabatlari, iqtisodini yaxlit holda tadqiq qilishga har qanday tadqiqotchi ham jur’at qilavermaydi. Bo‘riboy Ahmedovning ushbu tadqiqoti aynan shu yo‘nalishda amalga oshirilgan. Unda Abulxayrxon davrida tashkil topgan o‘zbeklar davlatining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, davlat boshqaruvi, soliq tizimi, savdo-sotiq munosabatlari, temuriylar bilan aloqalari masalalari keng yoritib berilgan. Ilmiy adabiyotlarda hukmron bo‘lgan Abulxayrxon tuzgan davlatda aholining faqat qo‘chmanchi chorvachilik bilan shug‘ullangani to‘g‘risidagi fikrlarga muqobil ravishda Bo‘riboy Ahmedov ushbu davlatda aholi ko‘chmanchi chorvachilik bilan birga, o‘troq dehqonchilik va hatto hunarmandchilik bilan mashg‘ul bo‘lganini inkor etib bo‘lmas dalillar bilan isbotlab berdi.

Olimning uzoq yillar olib borgan ilmiy izlanishlari mahsuli sifatida 1982-yil nashr etilgan “Istoriya Balxa” (Balx tarixi) nomli yirik asari nafaqat respublikamiz, balki dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan iliq kutib olindi. Kamina, ya’ni biz shogird, bir bor ustozning Sebzordagi uylarida bo‘lganimda, ularning ruxsatlari bilan ushbu asarning qo‘lyozma nusxasini ko‘rishga muyassar bo‘ldim. Yozuv mashinkasida terilgan asar salkam ming sahifadan iborat bo‘lib, qariyb to‘rtta doktorlik dissertatsiyasi hajmiga teng edi. Qo‘lyozmaning qisqartirilgan varianti alohida kitob holda nashr qilingan. Kitobning muhokamasi va nashrga tavsiya qilish jarayonlarining bir qismi sharqshunoslik ilmida qilni qirq yoradigan olimlar faoliyat ko‘rsatgan Leningrad (Sankt Peterburg) Davlat universitetining (LGU) Sharq fakultetida bo‘lib o‘tgan. Kitobda Balx xonligining tashkil topishi va uning XVI- XVIII asrlardagi siyosiy hayoti, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, davlat tuzumi, yer egaligi, soliq va majburiyatlar, aholisi va mashg‘ulotlari, Balx xonligining Hindiston, Eron, Rossiya bilan munosabatlari kabi masalalar chuqur tadqiq qilingan.

Buxoro xonligi masalalarini, ayniqsa xonlik ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotida yuksak mavqega ega bo‘lgan Jo‘ybor xojalari tarixini o‘z ichiga olgan Badriddin Kashmiriyning “Ravzat ar-rizvon”, Abulabbos Muhammad Tolibning “Matlab ut-tolibin” asarlari ustida jiddiy tadqiqot olib borgan olimlardan biri Bo‘riboy Ahmedovdir. Olimning bu boradagi tadqiqot natijalari Moskvadagi nufuzli to‘plamlarda nashr etilgan.

Atoqli muarrix akademik Bo‘riboy Ahmedov mamlakatimiz temurshunosligi rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan yirik olim hisoblanadi. Amir Temur merosini qo‘lyozma manbalar asosida mashaqqatli mehnat, cheksiz sabr, bukilmas matonat bilan o‘rganib, uni xalqimizning ma’naviy mulkiga aylantirgan bu olim xizmatlarini bugungi avlod unutmasligi kerak.

Mustaqillik davri va shu davr mahsuli bo‘lmish Amir Temur mavzusi Bo‘riboy Ahmedov hayotida yangi sahifa ochib, unga ikkinchi umr bag‘ishladi. Sobiq sovet davrida zamona zayli bilan panada qolib ketgan, qiziqish doirasidan chetlashgan, hatto cheklovlarga duchor qilingan temurshunoslik Mustaqillik yillarida Bo‘riboy Ahmedov siymosida yuz ko‘rsatdi, ilmiy sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarildi. Amir Temur shaxsi xalqqa qaytarildi. Respublika Amir Temur jamiyatining ta’sis etilishi va uning negizida keyinchalik Amir Temur xalqaro jamg‘armasining tashkil qilinishi bevosita Bo‘riboy Ahmedov nomi bilan bog‘liq.

Amir Temur to‘g‘risida e’lon qilingan maqola va risolalar to‘g‘risida gap ketganda, Bo‘riboy Ahmedovning ilmiy faolligini alohida qayd qilmoq darkor. Ayniqsa, olimning “Muloqot” jurnalining bir necha sonida bosilgan “Amir Temurga maktublar” nomli turkum maqolalari Amir Temur to‘g‘risidagi haqiqatni ommabop, xalqchil, o‘ziga xos uslubda bayon qilishga xizmat qiluvchi nashr bo‘ldi. Unda olim Amir Temur mavzusida e’lon qilinayotgan ba’zi bo‘sh maqolalarga tanqid ko‘zi bilan qaraydi, fikri ojizimizni isloh qilishga tirishadi, “chumchuq so‘ysa ham, qassob so‘ysin” naqliga amal qilishga chaqiradi. Amir Temur mavzusi, unga qo‘l urgan tadqiqotchi zimmasiga katta ilmiy ma’suliyat yuklashini tushuntirishga harakat qiladi.

Bo‘riboy Ahmedov tahriri va Alixon Sog‘uniy hamda sharqshunos Habibullo Karomatov tarjimalari ostida 1991-yil nashr qilingan “Temur tuzuklari” mamlakatimizda ilmiy temurshunoslikning shakllanishi va rivojlanishiga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatdi va ilmiy jamoatchilik tomonidan iliq kutib olindi Olim tomonidan unga yozilgan keng so‘zboshi ixcham tadqiqot hisoblanib, Bo‘riboy Ahmedovning kuchli ilmiy salohiyatidan darak beradi. Ushbu so‘zboshi hamon o‘z ilmiy qimmatini saqlab kelmoqda. “Tuzuklar”ning keyingi nashrlarida negadir mazkur so‘zboshini uchratmaymiz. Shu so‘zboshi orqali biz “Temur tuzuklari”ning jahon ilmiy jamoatchiligi tomonidan qay darajada o‘rganilganligi va unga berilgan xolis baho, “Tuzuklar”ning Amir Temur tarixini o‘rganishdagi o‘rni xususida bilib olamiz. Bu asar bir necha bor, hatto olim vafotidan salkam yigirma yil o‘tgandan keyin ham qayta nashr qilindi. Asar Amir Temur merosini talaba yoshlar, o‘quvchilar tomonidan o‘rganish uchun hanuzgacha eng ixcham qo‘llanma hisoblanadi.

Olim tomonidan e’lon qilingan “Amir Temur o‘gitlari”, “Amir Temur darslari” kabi o‘quv qo‘llanmalar Amir Temur merosini o‘quvchi yoshlar, ayniqsa maktab o‘quvchilari o‘rtasida targ‘ib qilish uchun qulay vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bo‘riboy Ahmedovning Amir Temur merosini o‘rganish, targ‘ib qilish va uni xalqimizning ma’naviy mulkiga aylantirishdagi buyuk xizmatlari hukumatimiz tomonidan munosib taqdirlandi.

Movarounnahr va Xurosonning XVI asrdagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotidan bahs yurituvchi “Abdullanoma” asarining o‘zbek tilida to‘la nashr etilishida Bo‘riboy Ahmedovning xizmatlari alohida tahsinga sazovor. Asarning Sodiq Mirzayev, Yunusjon Hakimjonov tomonidan o‘zbek tiliga o‘girilgan nusxasini nashrga tayyorlash, so‘zboshi, shuningdek, tarixiy, jug‘rofiy atamalar va ayrim hodisalarga sharh yozishdek mas’uliyatli va mushkul vazifa Bo‘riboy Ahmedov zimmasiga tushdi. “Abdullanoma”ning ikkala tarjimoniga ham asarning Mustaqillik yillarida Bo‘riboy Ahmedov tomonidan amalga oshirilgan to‘liq nashrini ko‘rish nasib etmagan bo‘lsa-da, ushbu nashr orqali ularning xizmatlari xalqimizning ilmiy-ma’rifiy mulkiga aylandi va tarjimonlarning nomlari tarix sahifalariga qayta muhrlandi.

Bo‘riboy Ahmedov ijodini bezab turadigan jihatlardan biri uning tarjima asarlarga kengaytirilgan ilmiy sharhlar yozish hisoblanadi. Zero, sharh – bu o‘ziga xos tadqiqotdir. Darvoqe, Bo‘riboy Ahmedovning o‘zi ham tarixiy, adabiy manbalarning mohir tarjimoni edi. Mahmud ibn Valining “Bahrul asror” (Sirlar dengizi) asari geografiya qismining rus tiliga qilingan ilmiy-izohli, akademik tarjimasi Bo‘riboy Ahmedovga tegishli. Adabiy tazkiralar sirasiga kiruvchi Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” asarining o‘zbek tilidagi izohli tarjimasini ham Bo‘riboy Ahmedov amalga oshirgan. Asar matniga olim tomonidan yozilgan 174 izoh orqali o‘rta asrlarning adabiy muhiti va tarixiy jarayonlaridan voqif bo‘lamiz.

Akademik Bo‘riboy Ahmedov o‘z ilmiy maktabini yaratib ketgan olim. Uning ilmiy maktabi namoyandalari nafaqat mamalakatimiz, balki xorijda ham faoliyat ko‘rsatmoqdalar. Qozog‘istonlik sharqshunos Timur Beysembiyev (unga Allohning rahmati yog‘ilsin) Bo‘riboy

Ahmedov maktabida shakllanib, dunyo tanigan va tan olgan olimga aylandi. Qo‘qon xonligi tarixi bo‘yicha yaratgan ilmiy asarlari jahon ilmiy jamoatchiligi e’tirofiga sazovor bo‘ldi. AQSHning Indiana universiteti professori, taniqli sharqshunos Devin Devis Bo‘riboy Ahmedovning shogirdi. U o‘tgan asrning 80-yillarida ustoz rahbarligi ostida vatanimizning o‘rta asrlar tarixi, birlamchi manbalari, agiografik adabiyot namunalari ustida sermahsul tadqiqotlar olib bordi.

Bu maktab vakillari ustozning ishlarini davom ettirib, bugungi kunda mamlakatimiz tarix fani rivojiga munosib hissa qo‘shib kelmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov B. Davlatshoh Samarqandiy. “Fan”. T. 1967. 86 b.
2. Ahmedov B. Istoriya Balxa. “Fan”. T. 1982. 240 st.
3. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. “O‘qituvchi”. T. 1994. 430 b.
4. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. “Sharq”. T. 1999.
5. Maxmud ibn Vali. More tayn otnositelno doblestey blagorodnix. «Fan»-T. 1977 g.
6. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent. 2000.
7. “O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar” jurnali. “Fan”. T. 1969. 11-son.
8. “O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar” jurnali. “Fan”. T. 2005. 3-4-son.
9. To‘rayev H. “Buxoroni Balxga almashtirish voqeasi va xo‘ja Islom Jo‘yboriy”. “Buxoro mavjlari” jurnali.

XOTIN-QIZLARDA JISMONIY FAOLLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Oripova Nazzora Maxmudovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrasi doktaranti
nazzora_oripova1995@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada xotin-qizlarda jismoniy faollik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Jismoniy faollik madaniyati tushunchasi, uning shakllanishi, pedagogik strategiyalar, shuningdek, sog‘lom turmush tarzining ahamiyati, jismoniy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik jihatlari va ta’lim muassasalarida amalga oshirilayotgan innovatsion yondashuvlar yoritiladi va amaliy tavsiyalar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Jismoniy faollik madaniyati, pedagogik strategiya, psixopedagogik xususiyatlar, xotin-qizlar, sog‘lom turmush tarzi, ta’lim, pedagogika.

Bugungi kunda jamiyatda xotin-qizlar salmoqli o’rin tutishi barchaga ma’lum ayni shu boisdan ham ularning sog‘lom turmush tarzini yuritishi, jismoniy faollik bilan muntazam shug‘ullanishi dolzarb masalalardan biridir. Xotin-qizlarning jismoniy faollik madaniyatini rivojlantirish jamiyatning sog‘lom avlodni tarbiyalashdagi muhim omil hisoblanadi. Jismoniy faollik nafaqat sog‘liqni mustahkamlash, balki ma’naviy barkamollikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Pedagogik strategiyalar orqali xotin-qizlarda jismoniy faollik madaniyatini shakllantirish, ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Xotin-qizlar salomatligi nafaqat ularning o‘zlari uchun, balki jamiyat taraqqiyoti, sog‘lom avlod tarbiyasi uchun ham muhim omildir. Shuning uchun ta’lim tizimida ularning jismoniy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan pedagogik strategiyalarni takomillashtirish zarurdir [1].

Jismoniy faollik madaniyati — bu insonning harakat faoliyatiga bo‘lgan ongli yondashuvi, sog‘lig‘ini asrashga bo‘lgan mas’uliyat va amaliy ko‘nikmalar majmuasidir. Xotin-qizlarda jismoniy faollik madaniyatni shakllantirish, ularning sog‘lom turmush tarzini to’g’ri shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogik strategiyalar — bu ta’lim va tarbiya jarayonini boshqarish, o‘quvchilarni motivatsiyalash, ular bilan individual va guruhli ishlashga asoslangan tizimli yondashuvdir. Xotin-qizlarda jismoniy faollik madaniyatini shakllantirish uchun quyidagi strategiyalar samarali hisoblanadi:

Motivatsion strategiya: shaxsiy qiziqishlarni aniqlab, ularni rag‘batlantirish orqali jismoniy faollikka bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirish.

Innovatsion yondashuvlar: sport o‘yinlari, yoga, raqs, gimnastika kabi turli zamonaviy mashg‘ulotlarni o‘quv dasturlariga kiritish.

Axborot-pedagogik strategiya: harakat faolligi, sog‘lom turmush tarzi, ovqatlanish madaniyati bo‘yicha keng qamrovli ma’lumot berish.

Hamkorlikdagi strategiya: jamoatchilik, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida o’zaro faol hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Pedagogik strategiyalar faqat maktab yoki OTM bilan cheklanib qolmasligi kerak. Oila va ommaviy axborot vositalari orqali xotin-qizlarda jismoniy faollik zarurligini targ‘ib qilish katta ahamiyatga ega. Masalan, sport festival va marafonlarda ayollarning faol ishtiroki bu madaniyatni keng joriy etishga xizmat qiladi [2].

Taklif etilayotgan yo‘nalishlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:
- Dars dasturlarini yangilash: xotin-qizlar ehtiyojiga mos o‘quv modullarni joriy etish;
- Kadrlar salohiyatini oshirish: jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun genderga yo‘naltirilgan treninglar;
- Raqamli texnologiyalarni qo‘llash: mobil ilovalar va platformalar orqali jismoniy faollik monitoringini yuritish [3].

Xotin-qizlar jismoniy faolligining psixopedagogik xususiyatlari: ayol organizmining fiziologik va psixologik o‘ziga xosliklari, ularning jismoniy tarbiya jarayonlariga yondashuvda muhim ahamiyatga ega. Ayollar ko‘proq hissiy, guruhda ishlashga moyil, madaniy-estetik jihatlarga e’tiborli bo‘lganliklari sababli, pedagogik strategiyalar ham mos ravishda tanlanishi zarur [4].

Amaliy tavsiyalar:

- Ta’lim muassasalarida xotin-qizlar uchun mo’ljallangan maxsus “sog‘lom turmush tarzi” to’garaklarini tashkil etish;
- Ayollarga moslashtirilgan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini gender yondashuv asosida ko‘rib chiqish va mashg’ulotlarni o’zgartirish;
- Xotin-qizlar o‘rtasida sport musobaqalari, sog‘lom turmush tarzi tadbirlar shu jumladan sport tadbirlarini tashkil qilish;
- Ommaviy axborot vositalari shuningdek ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish orqali jismoniy faol hayot tarzini ommalashtirish.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, xotin-qizlarda jismoniy faollik madaniyatini rivojlantirish — bu jamiyat salomatligi va barkamolligini ta’minlashning muhim omilidir.Ayollar qanchalik sog’lom,energiyaga boy, ilmli bo’lishsa, kelajakda ularning zurriyotlari barkamo avlod bolib yetishadi. Ushbu yo‘nalishda pedagogik strategiyalarni ilmiy asosda ishlab chiqish, ularni amaliyotda tatbiq etish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Pedagogik strategiyalarni zamon talablaridan kelib chiqib takomillashtirish — bu jarayonning muhim sharti hisoblanadi. Zero, ta’lim tizimi va jamiyatning uzviy hamkorligi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tojiboyeva D. "Ayollar sog‘lig‘i va jismoniy tarbiya." – Toshkent: O‘zbekiston fan nashriyoti, 2021.

2. Islomov B. "Sog‘lom turmush tarzining psixologik asoslari." – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.

3. Tursunova Z. "Raqamli ta’lim muhitida jismoniy tarbiya." // "Ilm va innovatsiya", 2024, №2.

4. Nurmatova G. "Pedagogik psixologiyada gender yondashuvlar." – Buxoro: BDU, 2019.

YANGI O‘ZBEKISTONNING RIVOJLANIB, TARAQQIY TOPISHIDA JADID-MA’RIFATPARVARLARI G‘OYASINING MUHIM AHAMIYATI

G.X.Shodiyeva
BuxDPI Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi
M.R.Ravshanova
BuxDPI Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘z xalqining ma’rifatli bo‘lishiga intilgan jadid-ma’rifatparvarlari hamda Uchinchi Renessans poydevorining eng muhim asoslarini yaratgan buyuk jadidshunos adib Munavvar Qori Abdurashidxonovning millat ravnaqi uchun qo‘shgan hissasi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: jadid, Tukiston, tarix, millat, xalq, ma’rifatparvar, adib.

Tarixdan ma’lumki, o‘tgan XIX asr oxiri - XX asr boshlarida jadid milliy uyg‘onish harakatining asosiy bosh maqsadi Turkistonni yangilash, millat va xalqni mustamlaka ijtimoiy-siyosiy hamda mafkuraviy g‘aflat uyqusidan uyg‘otish, eng asosiysi, milliy mustaqil davlatni qayta tiklash hamda adolat va tenglikni qaror toptirish bo‘lgani bor haqiqat.

Bu o‘ta buyuk, hatto, tasavvur qilish juda qiyin bo‘lgan maqsadni ilg‘or jadid ziyolilari oldindan aql-u tafakkuri ila to‘g‘ri anglagan holda jaholatga qarshi ma’rifat shiori ostida katta matonat bilan kurashdi. Natijada tariximizda sodir bo‘lmagan ko‘pgina mutlaqo yangi milliy madaniy-ma’rifiy, ijtimoiy-siyosiy yutuqlarga erishdilar.

“Jadidchilik yoki jadidizm” arabcha –“yangi” ma’nosini anglatib, XIX asr oxiri XX asr boshida, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy harakat hisoblanadi. Jadidchilik dastlab, XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O‘rta Osiyoda tarqaldi. Tarixda juda ko‘pgina jadid namoyondalari mashhur bo‘lganlar. Ulardan Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho‘lpon, G‘ulom Zafariy, Abdulla Qodiriy va Munavvar qori Abdurashidxonov kabi yetakchi jadidshunos adiblarni aytib o‘tsak bo‘ladi.

XX asr boshlarida yangi adabiyot shakllandi, milliy matbuot yo‘lga qo‘yildi. Shuningdek, bulardan tashqari yana ikkita tarixiy yangilik - milliy jurnalistika va bosma nashr ham ilk bor paydo bo‘ldi. Bu jamlangan to‘rtta yangilik dunyoga kelib millatga xizmat qila boshlashida Munavvar qori Abdurashidxonovning hissasi ham bor, albatta. Jadidlar ko‘p yillar mobaynida chor Rossiya davrida mutaassiblashib dunyo taraqqiyotidan orqada qolgan milliy musulmon ziyolilar (ulamo, qori, mulla, madrasa talabalari, maktab va madrasa muallimlari)dan ajralib chiqqan, o‘zligini anglagan, millat va Vatan dardini o‘z dardi deb bilgan diniy va dunyoviy dunyoqarashga ega bo‘lgan mutlaqo yangi ilg‘or ruhdagi milliy ziyolillar edi. Ularning bosh maqsadi, millat va Vatanni mutaassiblik hamda Rossiyaning ikki — chor va kommunistik mustamlakasi iskanjasidan ozod etib, boy-badavlat qilib, taraqqiy ettirish bo‘ldi. Buning uchun jadidlar eski kurash usullari — qo‘zg‘olon va g‘alayonlarni inkor etgan holda madaniy-ma’rifiy, g‘oyaviy-mafkuraviy, islohotchilik, tinch demokratik va uyushgan kurashni avj oldirdilar.

Natijada, Vatanni to‘la ozod etishning iloji topilmagan bo‘lsada, mustamlakachilikka madaniy-ma’rifiy taraqqiyot bilan jiddiy zarba berildi, eng muhimi, yuqorida aytib o‘tilgan Milliy Uyg‘onish hodisasi ma’lum ma’noda qaror topdi. Bu tarixiy haqiqat kommunistik mustamlaka — sovet davrida g‘arazli maqsadda inkor etilib kelindi. Jadidchilik reaksion burjua oqimi deb ko‘rsatildi. Jadidlar esa savdo burjuasi, xalq dushmani sifatida qoralanib qatag‘on qilindi.

Buyuk millatparvar va millatning ma’naviy otasi darajasigacha ko‘tarilgan Munavvar qori Abdurashidxonov o‘zining xotiralarida yozishicha, jadidlarning bosh shiori va maqsadi o‘ta teran mazmunli ushbu uch so‘zdan iborat bo‘lgan: OZODLIK, TENGLIK VA ADOLAT.

O‘rni kelganda yurtboshimizning 2020-yil 30-sentabrdagi “O‘qituvchi va murabbiylar— Yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir” deb nomlangan ma’ruzasida jadidlar hamda Munavvar qoriga bergan yuksak darajali baholarini keltirishim joizdir: “Ko‘pchilik ziyolillar qatorida men ham bir fikrni hamisha katta armon bilan o‘ylayman:

mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma’rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun fidoyi umrlarini milliy uyg‘onish g‘oyasiga bag‘ishlab, o‘lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g‘aflat botqog‘idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo‘lda ular o‘zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar. Ular “Ilmdan boshqa najot yo‘q va bo‘lmagay” (Imom al - Buxoriy) hikmatini hayotiy e’tiqod deb bildilar. Milliy istiqlol, taraqqiyot va faravonlikka, avvalo, ma’rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin deb hisobladilar.

Ming afsuski, jadidlar o‘z oldiga qo‘ygan ezgu maqsadlarni amalga oshirishga mavjud vaziyat, ijtimoiy tuzum yo‘l bermadi. Ma’rifat fidoyilari o‘sha davrning turli johil kimsalarining tuhmat-u malomatlariga duchor bo‘ldilar. Avval chor, keyinchalik sovet hukumati ularni ayovsiz quvg‘in va qatag‘on qildi. Shu tariqa milliy uyg‘onish va taraqqiyot harakati el-yurtimiz uchun armon bo‘lib qoldi. Bu davrda Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Ubaydulla Xo‘jayev, Abdurauf Fitrat, Ibrat domla, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Ashurali Zohiriy va boshqa yana yuzlab ulug‘ insonlar milliy uyg‘onish va millatparvarlik harakatining oldingi saflarida turdilar. Ular yangi usul maktablari bilan bir qatorda, odamlarning dunyoqarashi va turmush tarzini o‘zgartirishga qaratilgan gazeta-jurnallar, nashriyot va kutubxonalar, teatrlar tashkil etdilar.

Jadidlar o‘z davrining adolatparvar va millati uchun jon fido qiladigan xalqsevar, fidoyi insonlari bo‘lganlar. Munavvar qori XIX asrning 90-yillarida Ismoilbek Gaspirali tomonidan Qrimda joriy qilingan “usuli jadid” — “usuli savtiya” (tovush usuli) ga asoslangan yangi maktab ochishga bel bog‘laydi. U yanada oldinga qadam tashlab, birinchi bo‘lib, ikki yillik jadid maktabini ochib, hozirgi milliy dunyoviy o‘rta maxsus ta’limga asos soldi. Jadidlar ancha mustahkam ildiz otib, taraqqiyotiga to‘siq bo‘lib kelayotgan mutaassiblikning mohiyatini ochib tashladi. Bu esa din peshvolari va xalq orasidagi mutaassiblarning taraqqiyparvar jadidlarga nisbatan qarama-qarshiliklarini keskin kuchaytirdi. Bundan Rossiya mustamlakasi ma’muriyati hamda mafkurachi missionerlari, umuman, chor va kommunistik mustamlakachilar o‘z maqsadlari yo‘lida juda ustalik bilan foydalandilar. Shularga qaramay, jadidlarning jasorati bilan millat va jamiyatda yangi madaniyat — jadid madaniyati paydo bo‘ldi. Bu madaniyatning o‘ziga xos va mos mazmuni din bilan dunyoviylik o‘rtasidagi mo‘tadil munosabat qonuniyatiga asoslanganligida yaqqol ko‘rindi. Shu bilan birga, millatda mustaqillik uchun milliy - ozodlik kurashiga jasorat, harakat shakllandi, ilm-fanga ishtiyoq uyg‘ondi. Milliy adabiyot, ta’lim - tarbiya tizimi yangilandi. Jadid milliy matbuoti, teatri, kutubxonasi, maktabi, nashriyoti, xayriya jamiyatlari, madaniy-ma'rifiy uyushmalari va siyosiy partiyalari shular jumlasidandir.

Ha, albatta jadidlar o‘z ona yurtlari uchun qayg‘uradigan chinakam yurtsevar va adolatparvar insonlar bo‘lganlar. Ular doim haq so‘zni so‘zlaganlar va doim adolat tomonda bo‘lganlar. Xalqni o‘qimishli va ziyoli bo‘lishi uchun chin mehnat qilganlar, doim harakatda bo‘lganlar. Ammo ming bor afsus va nadomatlar bo‘lsinki, g‘ayriinsoniy kommunistik mustamlaka jadidchilik harakatini ayni gullagan chog‘ida tugatdi. Jadidlarni qirg‘inbarot qildi. Mana birgina misol: 1929 - yilda Munavvar qori Abdurashidxonovning 87 jadiddan iborat eng sara guruhi hibsga olinib, 1931- yilda qatag‘on qilindi.

Jadidshunos professor Begali Qosimov shunday deb yozadi: “Ayni paytda, bu harakat millatni ham tarbiyalay bordi. Uni o‘z boshiga yog‘ilgan har bir ofatni taqdir deb ta’bir etishdan tahlil qilib, chorasini izlay olish darajasigacha ko‘tardi”.

Xullas, jadidchilik harakati tarixda o‘xshashi yo‘q, XIX asr oxiri — XX asr boshidagi buyuk hodisa edi. Jadid namoyondalari o‘z davrining chinakam xalqsevar va fidoyi insonlari bo‘lishgan. Biz avlodlar ularning buyuk tarixlari bilan faxrlanamiz va ularning tarixiy meroslarini davom ettirishga intilib yashaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurashidxonov M. Jadidchilik tarixidan lavhalar. — Toshkent: Sharq ,2001.
2. Abdurashidxonov M. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma'naviyat,2003.

3. Abdurashidxonov M. Men sendamen. Asarlar (ikkinchi,to'ldirilgan nashri) . — T.: Info Capital Group,2019.
4. Behbudiy M. Tanlangan asarlar.— T.: Ma'naviyat ,2000 .
5. Fitrat.Tanlangan asarlar. — T.: Ma'naviyat, 2000.
6. Ibrohimov A. Bizkim,o'zbeklar...— T: Sharq,1999.
7. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. — T.: Ma'naviyat, 2002.
8. Qosimov B. Maslakdoshlar: Behbudiy, Ajziy, Fitrat. — Toshkent: Sharq,1994.
9. Rizayev Sh. Jadid dramasi. — T.: Sharq , 1997.
10. Xolboyev S. Milliy universitetning tarixiy ildizlari va tashkil topishi.— T.: Sharq, 2003.
11. Xolboyev S. Jadidlar. Munavvar qori Abdurashidxonov.—Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2022.

TABIIY FANLARNING BOSHQA FANLAR BILAN UYG'UNLIGI

Primova Nilufar Bahriyevna,
Buxoro davlat pedagogika
instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: tabiiy fanlarning boshqa fanlar bilan aloqadorligi bugungi kunda dolzarb muammolardan biri sanaladi. Ushbu maqolada tabiiy fanlarning matematika, san'at, texnologiya, adabiyot fanlari bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Fanlarning bir-biri bilan integratsiyasi o'quvchilarni erkin fikrlashga, muammolarni mustaqil hal qilishiga yordam beradi.

Kalit so'zlar: integratsiya, aloqadorlik, innovatsiya, texnika, texnologiya, novatsiya, ijtimoiylashuv.

Bugungi kunda ta'limjarayonida barcha fanlarni integratsiyasiz tasavvur qila olmaymiz. Shu jumladan tabiiy fanlarni ham. Tabiiy fanlarning boshqa fanlar bilan integratsiyasi bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Fanlararo bog'liqlik o'quvchilar bilimini kengaytirish, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Tabiiy fanlarning boshqa fanlar bilan o'zaro uyg'unligi ko'plab jihatlari bilan qiziqarli va muhimdir. Ayniqsa bugungi kunda boshlang'ich sinflar uchun o'qitilib kelinayotgan "Novda" nashriyoti tomonidan chiqarilgan yangi avlod darsliklarining deyarli barchasida tabiiy fanlarga oid bilimlarni uchratishimiz mumkin. Tabiiy fanlar dunyoning barcha tabiiy jarayonlarini o'rganishga qaratilgan ilmiy sohalaridan biri hisoblanadi.

Masalan, matematika darsligida quyidagi tabiiy fanga oid tushunchalar yondosh mavzu sifatida berilgan. "Qizil kitob", "O'zbekiston florasi", "Foydali qazilmalar" ,"Ob-havo va iqlim" , "Suv resurslarari", "Madaniy o'simliklar", "Tabiatni asrash", "Relyef", "Tabiatdagi go'zallik" , "Landshaft" kabi mavzularni ko'rishimiz mumkin. Matematika fani o'quvchilarni hisob-kitobga o'rgatibgina qolmay, uning tabiiy fan bilan uzviy bog'liqligi ilm-fan taraqqiyotining poydevori hisoblanadi.

Tabiiy fanlarning tarbiya fani bilan bog'liqligi: 1-sinfdan 4-sinfgacha tarbiya darsligini tahlil qilib chiqqanimda, tabiatni asrab-avaylashga doir bir qancha mavzularga duch keldim. Masalan, "havoning ifloslanishi", "Cho'lga aylanayotgan hududlar", " Chiqindini qayta ishlash", "Sog'lom turmush tarzi", "Xavfli vaziyatlarda qanday harakat qilish kerak" kabi mavzularni uchratish mumkin. 4-sinf tarbiya darsligidagi "Chiqindini qayta ishlash" mavzusi orqali o'quvchilarga ekologik tarbiya beriladi. Ya'ni bu mavzuda biz axlat qutisiga tashlab yuboradigan juda ko'p narsalarni qayta ishlab, eritib, undan yangi mahsulot ishlab chiqarsa bo'ladishi, plastic paketlardan ko'p foydalanmaslik, tejamkor bo'lish, keragidan ortiq oziq-ovqat sotib olmaslik, chiqindini ko'paytirmaslik haqida bir qancha fikrlar aytib o'tilgan. Shu o'rinda qiziq bir ma'lumot. Shvetsiyada chiqindilarni maxsus korxonalarda yoqib, undan elektr va issiqlik energiyasi olinar ekan. Yoqiladigan chiqindilar tugay boshlabdi. Korxonalar esa ishlashi kerak. Shunda Shvetsiya

qo’shni davlatlardan chiqindilar oladigan bo’ldi. Boshqa davlatlar chiqindini olib ketganligi uchun pul to’larkan. Shvetsiya esa ularni yoqib, elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarar ekan.

San’at va tabiiy fanlarning uyg’unligi. San’at tabiiy fanlar o’zaro bog’liqligi o’quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan , ekologik muammolarni o’quvchilarga ertaklar, rivoyatlar orqali yoritish jamiyatda bu masalalarga bo’lgan e’tiborini oshiradi. Tabiiy fanlarda o’simliklarning ranglarini o’rganilishi san’atda dizayn va grafika sohalarida qo’llaniladi. Ushbu uyg’unlik zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi bilan yanada kengayib, san’atni chuqurroq ilmiy ma’nolar bilan boyitmoqda.

Tabiiy fanarning adabiyot bilan uyg’unligi. Adabiyot va tabiiy fanlarning integratsiyasi inson tafakkurining ijodiy va ilmiy jihatlarini birlashtiruvchi o’ziga xos sohadir. Adabiyot tabiiy fanlar bilan hamkorlik qilganda ilmiy bilimlarni ommalashtirish , murakkab ilmiy tushunchalarni badiiy shaklda tasvirlash va ilm-fan hamda insoniy tajrialarni birlashtirish imkonini beradi. Adabiyot va tabiiy fanlarning uyg’unligiga misol qilib, bir nechta she’rlarni keltirishimiz mumkin.

Masalan, 2-sinf o’qish savodxonligi darsligida Po’lat Mo’minning “Har fasl-asl” she’ri berilgan.

Har bitta fasl-
O’zicha asl.
Bo’linishgan teng,
Mazmunlari keng.
Har biri uch,
Kunlar-oqar soy.
O’tishar asta,
Orzu-havasda
O’tib to’rt fasl,
Boshlar yangi yil.
Demak, to’rt fasl-
O’zicha asl.

Qarang, gul bahor-
Ming fazilat bor.
Quyosh kulsa soz,
Pishiradi yoz.
Kuz kelganda chog’da
Meva mo’l-bog’da.
Qish fasliga boq,
Libosi oppoq.

Shoir tabiatning go’zalligini, har bir faslning o’zgachaligini ushbu she’r orqali o’quvchilarga yetkazmoqchi bo’lyapti.

Bundan tashqari olimlar tomonidan yozilgan ilmiy-ma’rifiy maqolalar badiiy yondashuvlar bilan boyitilib, ilmiy mavzularni o’qish qiziqarli va tushunarli qiladi.

Misol uchun 2-sinf o’qish savodxonligi darsligida ekvator haqida ma’lumot sodda, bola tilida ta’riflab berilgan.

Xulosa qilib aytganda , tabiiy fanlarning boshqa fanlar bilan aloqadorligi ilm-fan rivojiga qo’shayotgan hissasini yanada kengaytirib , rivojlantiradi. Nafaqat tabiiy fanlar balki, turli sohalar orasidagi o’zaro integratsiya yangidan-yangi bilimlarni kashf qilishga yordam beradi va zamonaviy jamiyatning murakkab muammolarini hal etishda asos bo’ladi. Shuning uchun , tabiiy fanlarni o’rganish nafaqat ilm-fan sohasida balki ijtimoiy hayotimizda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini unutmasligimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'raqulov Yo.H. va boshqalar. Umumiy biologiya. Toshkent, 1996 y.

6. Hamdamov I.H. Tabiat ilmining zamonaviy konsepsiyasi. Ma'ruza matni. Samarqand, 2000y

7. Hamdamov I.H. va boshqalar. TaÖHHH $aunap zamonaviy konsepsiyasi. TomKeur, 2007 y.

8. D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov "Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi" darslik. 2018 yil.

9. M.Nuritdinova. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi. T.:O'qituvchi 2005.

10. Suyarov K. [va boshq.] Tabiiy fanlar: 1-sinf uchun darslik. - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.- 88b

11. Suyarov K. [va boshq.] Tabiiy fanlar: 2-sinf uchun darslik. - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.- 120b

12. Sangirova Z. [va boshq.] Tabiiy fanlar: 3-sinf uchun darslik. - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.- 136b

13. Aydarova U.B. O'qish savodxonligi: 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2023-57b

TA'LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI.

Qodirova Nilufarxon Zokir qizi
BuxDPI Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili)
yo'nalishi 2-bosqich
magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimini modernizatsiyalash jarayonida raqamli texnologiyalarning tutgan o'rni, ularning ta'lim sifati va samaradorligiga ta'siri, hamda ularni tatbiq etishdagi asosiy imkoniyat va muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida shakllanayotgan yangi pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, raqamli texnologiyalar, modernizatsiya, innovatsiya, raqamli pedagogika, sun'iy intellekt.

Bugungi kunda dunyo bo'yicha barcha sohalarda, xususan ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning roli tobora ortib bormoqda. Global pandemiya davrida masofaviy ta'limga o'tish tajribasi, ta'limda raqamli yechimlar zarurligini va ular samaradorligini isbotladi. Shu sababli, ta'lim tizimini modernizatsiyalashda raqamli texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalaga aylandi.

Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonining barcha bosqichlarida qo'llanilmoqda. Masalan, elektron ta'lim platformalari (Google Classroom, Moodle, Zoom), sun'iy intellekt asosida moslashtirilgan o'quv dasturlari, interaktiv test tizimlari va onlayn kutubxonalar — bularning barchasi zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan.Raqamli vositalar orqali o'quvchilar individual yondashuv asosida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Bu esa o'quvchilar bilimini chuqurlashtirish, ijodkorlikni rivojlantirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ham darsni rejalashtirish, natijalarni tahlil qilish va metodik materiallar tayyorlash jarayonlari yengillashmoqda. Shunga qaramay, raqamli texnologiyalarni joriy etishda muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi pastligi, va metodik qo'llanmalarning yetishmasligi bu yo'nalishdagi muammolardan hisoblanadi. Bularni bartaraf etish uchun davlat siyosatini yanada kuchaytirish, o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish va raqamli resurslar bilan ta'minlash zarur.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan modernizatsion didaktik tizimni takomillashtirish, metakompetensiyalarni shakllantirish asosida o'quvchilarda xorijiy tillarni tezkor o'rganishning samarali shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bugungi kunda shiddat bilan o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy fenomenlar, xususan, uzluksiz ta'lim tizimi muassasalarida xorijiy tillarni aralash ta'lim shaklida o'qitishning nazariy asoslarini tushunish, ta'lim oluvchilarning tanqidiy-tahliliy fikrlash fazilatlarini nazarda tutgan holda mustaqil ravishda xorijiy tilni o'rganish, klasterli yondashuv asosida butun ta'lim tizimida an'anaviy va onlayn ta'limning maqbul integratsiyasini ta'minlash mexanizmi, raqamli ta'lim muhiti sharoitida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning didaktik-metodik tizimini takomillashtirishni taqozo qiladi.

Kasbiy kompetentlik – tipik va nostandart vaziyatlarda kasbiy vazifalarni samarali hal qilish uchun zarur bo'ladigan shaxsning mavjud resurslarini (bilim, malaka, ko'nikma va shaxsiy sifatlar tizimida tashkil etilgan) mobillashtirishga tayyorlik darajasini ko'rsatadi. Bu yerda shaxsning mavjud resurslarini mobillashtirishi deyilganida, olgan akademik bilimlarini hayotda samarali qo'llay olishi, nazariy bilimlarini o'zgalarga yetkazib bera olishi, ularning manbasi haqidagi ma'lumotlarga ega

bo‘lishi nazarda tutiladi. Shuningdek, pedagogik kompetentlikni bo‘lajak o‘qituvchilarning belgilangan darajadagi kasbiy majburiyatlarini bajarish imkoniyatini ta’minlovchi bilim, malaka, ko‘nikma va shaxsiy tizimi sifatida tushunish mumkin.

Yuqorida bayon etilgan ta’riflardan kelib chiqib, biz bo‘lajak o‘qituvchilarning aralash ta’lim sharoitida ishlashga tayyorligi, ya’ni pedagogik kompetentlikni quyidagicha ta’rifladik: pedagogik kompetentlik aralash ta’lim sharoitida samarali va ijodiy ishlash uchun zarur bo‘lgan kasbiy va shaxsiy sifatlari, aralash ta’limni amalga oshirish mohiyati, shart-sharoitlari va usullari haqidagi konseptual bilimlari majmuasidir.

Xulosa qilib aytganda, “Uchinchi Renessans” poydevorini qurayotgan jamiyatimizda sodir bo‘layotgan tub islohotlar singari ta’lim tizimimizga ham qator innovatsion g‘oyalar, texnologiyalar, xorijiy metodik-didaktik yutuqlar kirib kelmoqda. Bu, jumladan, aralash ta’lim sharoitida ingliz tilini tezkor o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari tadqiqotchilar diqqat markazida bo‘lib, ushbu muammo ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilibgina qolmay, uni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish maqsadida qator tajriba-sinov ishlari olib borilmoqda. Ta’limning uzluksizligi va ta’lim muasasalarining uzviyligini ta’minlash orqali, ya’ni pedagogik innovatsion klaster vositasida ushbu maqsadga erishilmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimini modernizatsiyalashning muhim omili sifatida xizmat qiladi. Ular nafaqat o‘qitish jarayonini soddalashtiradi, balki ta’limning sifatini oshiradi, talabalarning motivatsiyasini kuchaytiradi va global raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkonini beradi. Shu bois, bu yo‘nalishda tizimli islohotlar va innovatsion yondashuvlarni doimiy takomillashtirib borish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24- yanvarda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasi.

2. Anthony E.M. Approach, method and technique. // English Language Teaching. – 1963. – № 17. – P. 63-67.

3. Abdukodirov A .A . Oliy ta’limda masofali ukitish texnologiyasi// «OTM ta’lim jarayoniga zamonaviy PTlar va ilgor tajribalarni joriy etishning il. ped. asoslari» resp.il,- amal. konf. mater-i (2008 yil 28 – 29 noyabr),T., 2008. –B.11-14.

4. Abduqodirov A., Pardayev A. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – T.: Fan, 2009. - 145 b.

5. Andreyev A.A. Didakticheskiye osnovi distansionnogo obucheniya. Monografiya. - M: MESI, 2004. http:// www.iet.mesi.ru/dis/oglo.htm

O’QUVCHILARDAGI ASOTSIAL XULQ NATIJASIDA KELIB CHIQADIGAN SHAXSIYAT BUZILISHLARI.

Raximjanova Dilshoda Alisher Qizi
NamDU Psixologiya yo’nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola so’nggi kunlarda o’quvchilarda shakllanib borayotgan asotsial xulq muammosining kelib chiqishi haqida. Shuningdek, uning natijasida kelib chiqadigan turli hildagi jamiyatga qo’shilishga qiyinchilik tug’diradigan shaxsiyat buzilishlari va turli hildagi o’quvchilarda kelib chiqadigan psixologik xolatlarning o’zaro tavsifi haqida bayon qilinadi.

Kalit so’z: delikvent, xulq-atvor, asotsial xulq, xavotirli buzilish, panik buzilishi, ijtimoiy buzilish, obsessiyalar, psixopatiya, A.Lichko, PTSD.

Hozirgi globallashuv zamonida maktab o’quvchilari orasida ko’plab turli hildagi nomaqbul bo’lgan hatti-harakatlar shakllanmoqda. Bu hatti- harakatlarning shakllanib borishi natijasida ularda turli shaxsiyat buzilishlari hamda shaxsiyatga doir bo’lgan muammolar kelib chiqadi. Buni natijasida ular nafaqat o’zlariga balkida atrofdagilarga ham zarar yetkazishadi. So’z boshi o’rnida asotsial xulq nima ekanligiga to’xtalib o’tadigan bo’lsak, Asotsial xulq bu- ijtimoiy sharoitda boshqalar bilan chiqishishni va ular bilan o’zaro muloqot qilishni hohlamaslik shuningdek, jamiyat uchun ham zararli bo’lgan ishlarni qilishga qaratilgan xulq-atvor xisoblanadi. Bunday turdagi xulq

atvor natijasida o’quvchi ozini odamlardan olib qochadigan, boshqa odamlar bilan o’zaro muloqot qilishni hohlamaydigan, jamiyatda bor bo’lgan qonun qoidalarni pisant qilmaydigan va shu qarorlarni yo’qlamaydigan xulq ya’ni bir so’z bilan aytadigan bo’lsak ijtimoiylashuvi qiyin bo’lgan o’quvchilardir.

Asotsial xulq asosan ijtimoiylashuda muammosi bo’lgan o’smirlarni kiritamiz. L.Olimov va A.Nazarov muallifligidagi ,,Xulqi og’ishgan bolalar psixologiyasi,, kitobida asotsial xulqga ta’rif keltirilgan. Ular shunday deyishadi: Asotsial axloq - bu shaxslararo munosabatlaming tinchligiga bevosita xavf soluvchi, axloqiy-ma’naviy me’yorlarni bajarishdan qochuvchi axloq. U tajovuzkor axloq, jinsiy deviatsiya (tartibsiz jinsiy aloqalar, fohishabozlik, yomon yo’lga kirish, vuayerizm, eksgibitsionlik va boshqalar), pulga azart o'yinlarga tortilish, daydilik, boqimandalik sifatida namoyon bo’ladi[1].

Ko’p manbaalarda asotsial xulqni og’ishgan xulq sifatida o’rganishadi. Og’ishgan xulq-atvor ya’ni delinkvent xulq atvor bu- jamiyatga mavjud bo’lgan qonunlarni buzish va ularga qarshi bosh ko’tarishga qaratilgan xulq hisoblanadi. Bu tushunch adoirasida ko’lab tadqiotlar o’tkazilgan. Ulardan birI A.E.LIichko hisoblanib, ,,o’smir’’ psixologiyasining amaliyotiga “delinkventlik” tushunchasini olib kirib, uning yordamida jinoiy javobgarlikka tortilmaydigan, jamiyatga qarshi mayda harakatlami chegaralab qo‘ydi. Masalan, maktabga bormaslik, assotsiativ guruhga tegishligi, mayda bezorilik, zaiflarni tahqirlash, kichik miqdorda pullarni tortib olish, mototsikllami olib qochish va hokazo.[1]

Endi asotsial xulq natijasida shaxsiyat buzilishga to’xtaladigan bo’lsak, asosan bolalarda yuzaga keladigan buzilishlar turli hil tashqi ta’sirlar yoki insonlar ta’sirida vujudga kelishi mumkin. Shunga asosan quyidagi bir necha turlarini keltirib o’tishimiz mumkin.

Xavotirli buzilishlar- bu shaxsda haddan tashqari, nazorat qilib bo‘lmaydigan tashvish, qo‘rquv, xavotir yoki xavf kutish hissi bilan kechadigan **ruhiy holatlar to‘plami**dir.

Xavotiri buzilish asosan sog’liq bilan bog’liq kasallik hisoblanadi. Agar sizda xavotirli buzilish bo’lsa tashqi ta’sirlarga qorquv va xavotir bilan javob berasiz. Sizda yurak urishining tezlashuvi, terlash kabi jismoniy belgilari ham paydo bo‘lishi mumkin.

Ba’zan xavotirli buzilish — bu normal holat. Ishdagi muammoni hal qilish, suhbatga borish, imtihon topshirish yoki muhim qaror qabul qilish kabi vaziyatlarda odamda xavotir yoki asabiylik paydo bo‘lishi mumkin. Ba’zan bunday xavotir hatto foydali ham bo‘ladi, ya’ni u bizni xavfli vaziyatlarni sezishga va diqqatimizni jamlashga yordam beradi, bu esa bizning xavfsizligimizni ta’minlaydi.

Ammo xavotir buzilishi vaqti-vaqti bilan paydo bo‘ladigan oddiy asabiylik yoki yengil qo‘rquvdan ancha farq qiladi. Xavotirli buzilish quyidagi holatlarda yuzaga keladi:

- Xavotirlanish sizning kundalik faoliyatingizga xalal beradi.
- Sizning reaksiyalaringiz vaziyatga nisbatan haddan tashqari bo‘ladi (ortiqcha reaksiya).
- Vaziyatlarga bo‘lgan javoblaringizni nazorat qila olmaysiz.

Bolalar, o‘smirlar va kattalar ham xavotirli buzilishlarini boshdan kechirishlari mumkin. Ayollar erkaklarga nisbatan bu buzilishga ikki baravar ko‘proq duchor bo‘lishadi.

Amerika psixiatriya Assotsiatsiyasining bergan malumotlariga ko’ra xavotirli buzilishlarni quyidagi turlarini ko’rishimiz mumkin:

- **Generalizatsiyalashgan xavotirli buzilishi (GAD):** Bu holat kuchli qo‘rquv, xavotir va doimiy bosim ostida bo‘lish hissini keltirib chiqaradi. U kundalik ishlar, masalan, ishdagi mas’uliyatlar, sog‘liq yoki uy yumushlari haqida haddan tashqari, tez-tez va real bo‘lmagan darajada xavotirlanish bilan tavsiflanadi.
- **Agorafobiya:** Bu holatda inson o‘zini yordam ololmaydigan yoki qochib qutula olmaydigan vaziyatlarda qolib ketishdan kuchli qo‘rquv his qiladi. Agorafobiyasi bo‘lgan odamlar ko‘pincha yangi joylar va notanish vaziyatlardan — keng ochiq joylar, yopiq binolar, odam gavjum joylar va uydan tashqaridagi boshqa joylardan — qochishadi.

- **Panik buzilishi:** Bu holatda kutilmagan, to‘satdan boshlanuvchi panika xurujlari takror-takror sodir bo‘ladi. Panik buzilishining asosiy xususiyati shundaki, xurujlar oldindan ogohlantirishsiz boshlanadi va boshqa ruhiy yoki jismoniy holatlar bilan bog‘liq bo‘lmaydi.
- **Ijtimoiy xavotirli buzilish (avvalgi nomi: ijtimoiy fobiya):** Bu holatda inson boshqalar tomonidan salbiy baholanishi yoki kuzatilishidan doimiy va kuchli qo‘rquvni boshdan kechiradi.
- **Ajralish xavotirli buzilishi:** Bu holat yaqin insondan, masalan, asosiy parvarishlovchidan ajralgan paytda haddan tashqari kuchli xavotir his qilish bilan yuzaga keladi. Go‘daklar va kichik yoshdagi bolalarda bu bosqich normal rivojlanishning bir qismi bo‘lsa-da, ajralish anxiyetesi buzilishi bolalar va kattalarga ham ta’sir qilishi mumkin. [2]

Obsessiyalar. Obsessiyalar — bu odamning fikrida doimiy ravishda paydo bo'ladigan, odatda xavfli, bezovta qiluvchi yoki tahdidli bo'lgan fikrlar, tasavvurlar yoki tashvishlardir. Ular ko'pincha shaxsni yanada bezovta qiladi va kuchli stressni keltirib chiqaradi. Misollar:

- Gigiena bilan bog'liq qo'rquvlar: Mikrob yoki ifloslik haqida doimiy xavotir.
- Zo'ravonlik fikrlari: Boshqalarga zarar yetkazish haqidagi takroriy tasavvurlar.
- Sifatni tekshirish: Yangi bir narsani to'g'ri bajarish bilan bog'liq xavotirlar.[3]

Psixopatiyalar. Psixopatiya bu- ruxiyatning chetga chiqishi xisoblanib, ko’pincha bunday turdagi odamlar mehr muhabbat hamda shavqat degan tushunchalar begona xisoblanadi.

Robert.D.Xare psixopatlarni shunday ta’riflaydi: Psixopatlar o'z xatti-harakatlari bilan kishilarni maftun etadigan, manipulyatsiya qiladigan, so'ng shafqatsizlarcha tashlab ketib, singan yuraklar, umidlar va bo'sh hamyonlar izlarini qoldiradigan ijtimoiy yirtqichlardir. Ularda vijdon va boshqalarga nisbatan his-tuyg'u butunlay yo'q, psixopatlar xudbinlik bilan xohlagan narsalariga erishadilar va zarracha aybdorlik his qilmasdan yoki afsuslanmasdan, ijtimoiy me'yorlar va umidlarni buzadilar.[4]

Cooke and Michielar (2001) keng qo‘llangan psixopatiyani tekshirish ro‘yxatining uch omilli modelini taklif qildilar:

- Mag‘rur va yolg‘onchi shaxslararo uslub: taassurotni boshqarish yoki yuzaki jozibadorlik, o'zini-o'zi qadrlashning yuqori va ulkan tuyg'usi, patologik yolg‘on/aldoqchilik va shaxsiy manfaatlar uchun manipulyatsiya.
- Kamchilikli affektiv tajriba: pushaymonlik yoki aybdorlikning yo‘qligi, sayoz affekt (sovuqlik va hissiyotsizlik), qo‘pollik va empatiyaning yo‘qligi, o‘z harakatlari uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olmaslik.
- Impulsiv va mas’uliyatsiz turmush tarzi: impulsivlik, sensatsiyaga intilish va tavakkal qilish, mas’uliyatsiz va ishonchsiz xatti-harakatlar, moliyaviy parazit hayot tarzi va real, uzoq muddatli maqsadlarning yo‘qligi.[5]

Xarakter aksentuatsiyasi. **Xarakter aksentuatsiyasi** — bu odamning xarakteridagi ayrim jihatlarning haddan tashqari kuchaygan bo‘lishidir, Aksentuatsiyalangan xarakter xususiyatlari shaxsning hayot tarziga va muomala qilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, ayniqsa og‘ir, stressli vaziyatlarda. Bu tushunchani birinchi bo‘lib nemis psixiatori **Karl Leongard** taklif qilgan, keyinchalik rus olimi **Andrey Lichko** uni rivojlantirgan va yoshlar bilan bog‘lab o‘rganilgan.

Travmatik voqealarni boshdan kechirgan odamlarning aksariyati qisqa vaqt ichida moslashishda va o‘zini tiklashda qiyinchiliklarga duch keladi. Biroq vaqt o‘tishi bilan va o‘zlariga yaxshi g‘amxo‘rlik qilish orqali ko‘pchilik odatda tuzaladi.

Travmadan keyingi stress buzilishi (PTSB) alomatlari travmatik voqeadan keyin birinchi uch oy ichida boshlanishi mumkin. Ammo ba’zan alomatlar voqea yuz berganidan so’ng yillar o‘tib paydo bo‘lishi mumkin. Bu alomatlar bir oydan ortiq davom etadi va ijtimoiy yoki ish holatlarida, shuningdek, boshqalar bilan munosabatlarda jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, ular odatdagi kundalik vazifalaringizni bajarish qobiliyatingizga ta’sir qilishi mumkin.[6]

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak o’quvchilarda yuzaga keladigan bu turdagi shaxsiyat buzilishlari ilmiy tomondan o’rganilib asosslab chiqilgan. Bu turdagi buzulishlarning kelib chiqish ildizlari esa har birida turlicha. Ammo ko’pincha ijtimoiy sharoit ya’ni u yashaydigan va

ijtimoiylashadigan davraga ham bog'liq hisoblanadi. Ko'p hollarda esa ular birga yuradigan dostlar davrasi, oilada, va maktab ham bolishi mumkin yokida boshqa omillar ta'siri ham bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. L.Olimov va A.Nazarov muallifligidagi ,,Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi,, ''Tafakkur avlodi,, Toshkent 2020 110-143- betlar.
2. Article ,,Anxiety disorders'' 7.03.2024 https://my.clevelandclinic.org/
3. Maqola ,, Obsessiv- kompulsiv buzilishlar'' https://elchintolibov.uz/
4. Hare, R. D. (1993). Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us. New York, NY: Guilford Press.
5. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT MOTIVATION. *Next Scientists Conferences*, *1*(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261
6. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, *4*(07), 76-80.
7. https://uz.wikipedia.org/
8. Article ,, Post-traumatic stress disorders'' 16.08.2024. Mayo Clinic. https://mayoclinic.org/
9. I.M.Xakimova ,, Deviant xulq-atvor psixologiyasi'' o'quv qo'llanma Toshkent 2014.
10. Botirali ogli, X. A. (2023). 4. STEAM pedagogik texnologiyasi: integratsiya orqali o'rganishni kuchaytirish. Innovative technologies in construction Scientific Journal, 1(1).

OLIY TA'LIM TIZIMIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA UNDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYLARNING TUTGAN O'RNI VA ROLI

Rajabov Alisher Shavkatovich
Buxoro davlat Pedagogika institute
Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti.

Annotatsiya: Zamonaviy sharoitda fan va texnika taraqqiyoti ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni taqozo etmoqda. Shu paytgacha ta'lim jarayonini shakllantirish tizimli yondashuvga asoslangan bo'lsa, bugungi kunda ta'limning maqsadi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish orqali o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan kompetensiyalarni shakllantirishga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni shakllantirishdan iborat.

Kalit so'zlar: Harakatlar strartegiyasi, Pedagogika, Pisa,Xalq ta'limi, Integratsiya, San'at.

Insoniyat tarixining har bir bosqichida rivojlanish yo'nalishi ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotning metodologik birligi qonuniyati asosida belgilangan. Ushbu qonuniyat jamiyatda hukm surgan ijtimoiy-iqtisodiy qarashlar, g'oyalar va ideallar asosida ijtimoiy ong shakllari bo'lgan fan, san'at, madaniyat, ishlab chiqarish va turmush tarzi rivojlanishiga omil bo'lgan. Shu tariqa tarixiy taraqqiyot davomida barkamol shaxsni tarbiyalash va voyaga yetkazish yuzasidan to'plangan boy ma'naviy meroslar xalq ta'limi tizimida o'z ifodasini topib borgan. Shu ma'nodan kelib chiqib, so'nggi o'n yillikda ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar natijasida xalqaro miqyosida mustahkam o'rnimizga ega bo'lib borayotganligimiz ayni haqiqat. O'zbekiston Prezidenti 2017 yil 7-fevral kungi farmoni bilan 2017 – 2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ni tasdiqlagan edilar. Shunga ko'ra "Harakatlar strategiyasi" besh bosqichda amalga oshirilib, ularning har biri bo'yicha yil nomlanishidan kelib chiqqan holda alohida bir yillik davlat dasturlari tasdiqlanib, dastur dorasida ta'lim-tarbiya jarayonini sifat bosqichiga erishib borilmoqda. Bundan tashqari Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2019 yilning 29-aprel kuni "O'zbekiston Respublikasi Xalq

ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonni imzoladi. Farmon bilan xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va uni amalga oshirish uchun yo‘l xaritasi tasdiqlandi. O‘zbekiston Respublikasining 2030 yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish maqsad qilib qo‘yilgan. Chunki, farzandlarimimz qanchalik chuqur bilimga ega bo‘lsalar, millatimiz, davlatimizni kelajagini shunchalik ishonchli qo‘llarga topshirgan bo‘lamiz. Bu o‘rinda har bir ta’lim bosqichining o‘rni beqiyos. U maktabgacha ta’limmi yoki umumta’lim maktabimi, yoinki oliy ta’lim. Shuning uchun Prezidentimizning ta’lim sohasini ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida olib borayotgan siyosatlari o‘rinlidir. Ayniqsa, ta’lim jarayoniga xalqaro loyihalarni tadbiq qilish orqali ta’lim sifatini oshirish, bilim olishda hech qaysi millatdan kam emasligimizni, aksincha bizning yoshlarimiz havas qilarli natijalarga erisha olishlarini isbotini ko‘rib turibmiz. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning yangi taxririda insonparvarlashtirish tamoyili3 yetakchi tamoyil sifatida ko‘rsatilib o‘tiladi. Bu o‘z-o‘zidan o‘qituvchilik faoliyatiga yangicha yondashuv va munosabatni talab qiladi. Bu talablarni amalga oshirishda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish, ta’limni integratsiyalash uchun zarurat tug‘ilmoqda. Bundan tashqari, boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining alohida turi bo‘lib, yetuk mutaxassislarni tayyorlash asosida bu tizimni amalga oshirish asosi ham hisoblanadi. Shu bilan birga oliy ma’lumotli kadrlar-mutaxassislar, bakalavrlar, magistrlar tayyorlash sohasi sifatida ijtimoiy jamiyatning barcha sohalari, fan va madaniyat uchun kadrlar tayyorlashni ta’minlaydi. Ta’lim jarayoninig sifati – bu uning maqsadlariga, davlatning ijtimoiyiqtisodiy rivojlanishi talablariga, intellektual va inson resurslari sifatini yaxshilashga, texnologik rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlari shaxsning rivojlantirish ehtiyojlariga hamda mehnat bozorida mutaxassislar raqobatdoshligini ta’minlash talablariga muvofiqligi bilan belgilanadi. Shu ma’noda ta’lim sifati tushunchasini yaxshilab anglash joizligini davr ruhi o‘z silsilasida ko‘rsatmoqda. Chunki, ta’lim sifati nima? degan savolga javobni bilmay turib uni amalga oshirib bo‘lmasligi sir emas. Ta’limda “sifat” tushunchasiga maqsad sifatida urg‘u berar ekanmiz, bu so‘zning mazmuni ahamiyatlidir. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim qonunchiligidagi tushunchalar va atamalar lug‘atida ta’lim sifati bitiruvchilarning o‘qitish va ta’limning rejalashtirilgan maqsadlariga muvofiq ma’lum bir bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish, aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanish sifatida talqin qilinadi. Ushbu tushunchaning bir nechta ta’riflari mavjud. Masalan, S.E.Shishov va V.A.Kalney bu tushunchaga quyidagicha ta’rif beradi. Ta’lim sifati – jamiyatdagi o‘quv jarayonining holati va samaradorligini, uning fuqarolik, kundalik va kasbiy vakolatlarini rivojlantirish va shakllantirish asosida jamiyat (turli xil ijtimoiy guruhlar) ehtiyojlariga va talablariga muvofiqligini belgilaydigan ijtimoiy tushunchadir. Shu bilan birga, ta’lim sifati ta’lim muassasasining o‘quv faoliyatining turli tomonlarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar to‘plami (ta’lim mazmuni, o‘qitish shakllari va metodlari, moddiy-texnik bazasi, kadrlar va boshqalar) bilan belgilanadi, ular ta’lim olayotgan yoshlarning kompetentsiyalarini rivojlantirishni ta’minlaydi. Yana boshqa mualliflarning ta’riflarini ham keltirish mumkin. Ta’lim sifati deganda jamiyat talablari bilan ta’lim oluvchilarning ehtiyojlarini qondirilganlik va kutilgan natijalarga erishilganlik darajasi tushuniladi (B.Xodjayev). “Ta’lim sifati” tushunchasiga aniq ta’rif berish bir muncha murakkabdir. Biroq, ta’lim sifatini amaliy maqsadlar uchun “o‘quv jarayonining ma’lum bir bosqichida tarbiyalanuvchi tomonidan bilim, ko‘nikma va qadriyatlarning o‘zlashtirilishi bilan qiyoslanadigan, o‘qitish jarayonida va jamiyatda ta’lim oluvchi muhitining o‘zgarishi” deb tushunish mumkin. Shunday qilib, biz “sifat” tushunchasining ham ko‘plab ta’riflari mavjudligini ta’kidlashimiz mumkin. Bugungi kunda eng sodda va keng tarqalgan ta’rif sifatida “Ta’lim sifati, odatda, standartga, me’yorga muvofiqlik” demakdir. Demak, sifat – bu uning omili, farqli tomonlaridan biri bo‘lib, ob’yektlarning foydaliligi, ahamiyati, ularning muayyan ehtiyojlarni qondirishi yoki muayyan maqsadlar, me’yorlar, ta’limotlarni amalga oshirishga yaroqliligini belgilaydi. Ta’lim sifati ko‘p qirrali tushunchadir. Shuning uchun “sifat” deganda faqatgina bilim olganlik natijasi haqida emas, balki bir necha “sifatlar majmui” haqida fikr yuritish to‘g‘riroq bo‘ladi: – o‘qitish sifati (o‘quv jarayoni va pedagogik faoliyat); – ilmiy va pedagogik kadrlar sifati; – o‘quv dasturlarining sifati; – moddiy-

texnik va axborot-telekommunikatsiya bazasining sifati; – talabalar, o‘quvchilar, abituriyentlarning sifati; – boshqaruv sifati; – tadqiqot sifati. Ushbu yondashuvga muvofiq, oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining ta’lim sifatini “ta’lim sohasidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan me’yorlar (standartlar), shartlar va ijtimoiy talablarga muvofiqlik” deb hisoblash mumkin. O‘z navbatida, shaxsning shakllanganlik darajasini, umumiy ma’noda, tashqi dunyoga moslik darajasi sifatida belgilash maqsadga muvofiq. Bunda pedagogik jarayonning o‘rni beqiyos. Pedagogik jarayonning vazifasi bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish bo‘lib, o‘qituvchilarning faoliyat mezonini begilab beradi. O‘qituvchilarning faoliyati pedagogik jarayonning harakat vositasidir. Pedagogik jarayonning ob’yektlari bo‘lmish tarbiyalanuvchi insonga, o‘quvchi va o‘quvchilar guruhiga hamda alohida o‘quvchiga, pedagogik jarayonning subyektlari – ota-onalar, o‘qituvchilar, tarbiyachilar, sinf jamoasi, pedagogik jamoa mas’uldirlar va ular jamiyat talablari asosida ta’lim va tarbiya berish faoliyatini bajaradilar. O‘qituvchining pedagogik faoliyatida ijobiy natijalarga erishishi, mehnat malakasini, ya’ni egallagan bilimlarini o‘zining hayotiy va amaliy faoliyatida nechog‘lik qo‘llay bilishi bilan belgilanadi. Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta’lim va uning natijalariga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirishni talab etmoqda. Hozirgi vaqtgacha ta’lim jarayonini loyihalash tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo‘lsa, bugungi kunda esa ta’lim maqsadini ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish tarzidan o‘z-o‘zini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalarni kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Bunda turli loyihalar doirasida olib borilayotgan ta’limiy faoliyatlarning o‘rni beqiyos.Yuqoridagi mazmundan kelib chiqib, PISA dasturlarining ta’lim sohasidagi ahamiyati ortib borayotgaligi sifat bosqichiga erishishimizda, intellekt bozorida o‘z o‘rnimizni egallashimizga, pirovard natijada esa uchinchi renessans davrini muvaffaqiyat bilan amalga oshirishimizni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni // – T.: 2020 y.,23-sentabr

2.Sh.M.Mirziyoyev “Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni. Xalq so‘zi, 2019 yil 2-may.

3. Omonov H.T., Xo’jayev N.X. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2009, Iqtisod-moliya nashriyoti (9-10 b)

4.Azizxo’jayev N.N. Pedagogik tehnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006/ O’zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi nashriyoti (136-138b).

5.Xoliqov A. “Pedagogik mahorat”- Toshkent, 2018.darslik sifatida tasdiqlangan. (18- 19-b).

SEZGI VA UNING INSON XAYOTIDAGI ROLI

Rajabova Go‘zal Zarifovna
BuxDPI Psixologiya kafedrasi dotsenti,
Shirinova Shahnoza Shokirovna
Innovatsiyalar universiteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Sezgi – bu insonning muhim psixologik jarayonlaridan biri bo‘lib, u bizga atrof-muhitni tezda anglash va unga moslashish imkonini beradi. Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar sezgining nafaqat jismoniy, balki aqliy va hissiy holatlarni boshqarishga qanday ta’sir qilishi haqida ham ma’lumot berishga harakat qilgan. Ushbu maqolada sezgi va uning inson hayotidagi roli haqida fikr yuritiladi, uning kundalik hayotdagi ahamiyati va insonning rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: sezgi, psixologiya, emotsional holatlar, aqliy holatlar, inson rivojlanishi, hayotdagi roli, kundalik hayot, intuitiv qarorlar, shaxsiy rivojlanish, atrof-muhitga moslashish, insonning hissiyotlari, inson xulq-atvori, stress va sezgi, sezgining turlari, intuitiv qaror qabul qilish.

Sezgi – bu insonning atrof-muhitni anglash va ularga moslashish imkoniyatini beruvchi psixologik jarayon. Psixologiyada sezgi ko‘p jihatdan ko‘rib chiqilgan, va uning turli xil turlari ham mavjud. Sezgi va uning turlari haqida ko‘plab psixologlar va olimlar ilmiy tadqiqotlar

olib borgan. Eng asosiy sezgi turlari quyidagilardir: Sezgi va uning turli jihatlarini o‘rganish, asosan, 19-20 asrlarda psixologiya fani rivojlanishi bilan bog‘liq. Bir nechta mashhur psixologlar sezgini turli nuqtai nazarlardan o‘rgandilar: Sezgi va aqliy jarayonlarni o‘rganishda pioniere sifatida tanilgan. U sezgini inson aqliy va hissiy jarayonlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri deb hisoblagan. U sezgini tushunishda ichki tajriba va sintezlarni hisobga olgan. Charles Darvin – U ham sezgi va his-tuyg‘ularni evolyutsion jarayonning bir qismi sifatida o‘rganib, sezgining hayotda qanday moslashuvchanlik funktsiyasini bajarishini tushuntirdi. Jean Piaget – Dastlabki psixologik rivojlanishni o‘rganishda sezgining o‘zgarishi, shuningdek, bolaning rivojlanishida sezgi va aqliy jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqladi.

Sezgi insonning hayotida muhim rol o‘ynaydi, chunki u nafaqat jismoniy, balki ruhiy va aqliy holatlarni anglashga yordam beradi. Quyidagi jihatlar sezgining hayotdagi o‘rni haqida ko‘proq tushuncha beradi: Insonlar tez-tez sezgilariga tayanib qarorlar qabul qiladilar. Ba’zan, biz mantiqiy dalillarga asoslanmasdan, faqat ichki his-tuyg‘ularimizga ishonib, to‘g‘ri qarorlar qabul qilamiz. Bu, ayniqsa, noaniq yoki stressli vaziyatlarda ko‘proq kuzatiladi. Psixologiyada sezgi ko‘p jihatdan ko‘rib chiqilgan, va uning turli xil turlari ham mavjud. Sezgi va uning turlari haqida ko‘plab psixologlar va olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Eng asosiy sezgi turlari quyidagilardir:

1.Tashqi sezgilar; Bu turdagi sezgilar insonning atrofdagi muhitni tushunish uchun javobgardir. Tashqi sezgilar odamlarning quyidagi hislarini o‘z ichiga oladi: ko‘rish; atrof-muhitni va obyektlarni ko‘rish orqali anglash. Tegish: Obyektlarning tuzilishi, harorati, va boshqa xususiyatlarini teri orqali sezish. Eshtish: Tovushlar va ovozlarni anglash. Hid: Hissiyotlar va hidlar orqali ma’lumot olish. Tam: Oziq-ovqat va boshqa moddalar ta’miga javob berish.

2. Ichki sezgilar. Bu turdagi sezgilar odamning o‘z tanasining holatini va harakatini anglashga yordam beradi. Masalan; tananing pozitsiyasi, mushaklar va bo‘g‘imlarning harakati seziladi.

3. Ekvilibratsiya sezgisi. Bu sezgi turiga odamning muvozanat va joylashuvni tushunishi kiradi. Boshimizdagi ichki quloq organlari bu sezgini amalga oshiradi va odamning harakatini aniqlaydi.

4. Intuitiv sezgi. Bu turdagi sezgi odamning aqliy va hissiy xususiyatlari orqali anglashni ta’minlaydi. Intuitiv sezgi ko‘pincha biror qaror yoki tasavvur qilishda, kechiktirishga imkon bermaydigan tezkor fikrlar bilan yuzaga keladi. Bunday sezgi mantiqiy dalillar yoki aniq ma’lumotlarga asoslanmagan holda qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Sezgining hayotdagi roli: Sezgi insonning hayotida muhim rol o‘ynaydi, chunki u nafaqat jismoniy, balki ruhiy va aqliy holatlarni anglashga yordam beradi. Quyidagi jihatlar sezgining hayotdagi o‘rni haqida ko‘proq tushuncha beradi:

1. Qarorlar qabul qilishda sezgi; Insonlar tez-tez sezgilariga tayanib qarorlar qabul qiladilar. Ba’zan, biz mantiqiy dalillarga asoslanmasdan, faqat ichki his-tuyg‘ularimizga ishonib, to‘g‘ri qarorlar qabul qilamiz. Bu, ayniqsa, noaniq yoki stressli vaziyatlarda ko‘proq kuzatiladi.

2. Ijtimoiy aloqalar; Sezgi odamlarning boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishiga va moslashishiga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, yaxshi ijtimoiy aloqalar o‘rnatish, hamkorlik qilish va to‘g‘ri munosabatlarni saqlashda muhimdir.

3. Stress va xavfni anglash;Sezgi insonning xavf yoki stressga nisbatan qanday reaktsiya qilishini belgilaydi. Masalan, xavfli vaziyatda sezgi yordamida odam o‘zini himoya qilish uchun tezda harakatga o‘tadi.

4. Yangi vaziyatlarga moslashish; Sezgi yangi vaziyatlarga moslashishda yordam beradi. Odamlar yangi muhitga yoki muammolarga duch kelganda, sezgilarini ishlatib, tezda moslashishga harakat qilishadi.

5. Shaxsiy rivojlanish; Sezgi odamning o‘zini anglashiga yordam beradi. Inson o‘zining ichki holatlarini, hissiyotlarini va fikrlarini anglaganida, u yanada mustahkam o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Sezgi ijodkorlikda ham muhim rol o‘ynaydi. Ko‘plab san’atkorlar, yozuvchilar, rassomlar va musiqachilar o‘z ijodiy jarayonlarini sezgilari orqali

boshqaradilar. Ular ko‘pincha intuitiv ravishda, mantiqdan ko‘ra, ichki his-tuyg‘ulariga tayanib ish yuritadilar.

Xulosa: Sezgi insonning psixologik va ruhiy holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, u nafaqat qarorlar qabul qilishda, balki umumiy hayot tarzini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Sezgining inson hayotidagi o‘rni har qachongidan ham yanada o‘sib bormoqda va uning psixologik, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishdagi o‘rni katta. Shu bois sezgini tushunish va undan to‘g’ri foydalanish insonning muvaffaqiyatli va baxtli hayot kechirishiga yordam berishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. A.A. Nosirov, Shaxs rivojlanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2020.
2. X.Y. Karimov, Psixologik rivojlanish asoslari. – Samarqand: Zarafshon, 2019.
3. M. G‘ulomov, Ijtimoiy taraqqiyot va shaxs omili. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
4. Рахмонова Г. Ш. Технологии Развития Духовно-Нравственной Компетентности Студентов //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 45. – С. 306-309.
5. Sh R. G. The role of spiritual and moral education in the spiritual formation of students. – 2021.
6. Shavkatovna R. G., Bobirovna A. V. UMUMINSONIY AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VA RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYANING O ‘RNI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1450-1454.
7. Raxmonova G. S., Abdunabiyeva F. N. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 729-734.
8. Рахмонова Г. Ш. СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 5-8.
9. Shavkatovna R. G. OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH SHAKLLARI //Proceedings of International Educators Conference. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 53-56.
10. Valerievna I. G., Shavkatovna R. G. The Content and Characteristics of Spiritual and Moral Education Works in Higher Education Institutions //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 340-342.
11. Рахмонова Г. Ш. ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ОСНОВА БУДУЩЕГО //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 276-278.
12. Shavkatovna R. G. MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARI VA OILADA MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. – 2024. – Т. 30. – №. 2. – С. 103-107.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI NOSTANDART YONDASHUV ASOSIDA INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHNING ASOSIY - OMILLARI

Ramazonova Salomat Saidovna

Osiyo xalqaro universiteti doktaranti, Buxoro shahri

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda pedagoglarning pedagogik mahorat darajasi har bir mashg'ulot hamda o‘rganilayotgan mavzuning tarbiyalanuvchilarga yetkazib berish jarayoniga nisbatan ijodiy, texnologik yondashuvni taqozo etmoqda. Shu maqsadda bo‘lajak pedagoglarning kreativ funksiyalarini rivojlantirish, o‘z faoliyatlari davomida pedagogik innovatsiyalarni izchil qo‘llab borishi, innovatsion usullarni tahlil va tatbiq qilishga o‘rgatish vazifasini qo‘yish lozim.

Kalit so‘zlar: Nostandart yondashuv, innovatsion kasbiy faoliyat, innovatsion ta'limiy faoliyat, ta'lim jarayon, innovatsiya, kreativ, pedagogik mahorat, kompetentlik, sotsial, globallashuv, boshqaruv, mutaxassis, kadrlar, oliy ta'lim, jarayon, madaniyat.

Bugun Yangi O‘zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo‘yicha amaliy ishlar bajarilmoqda. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: “Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq. Ta’lim sohasida farzandlarimiz zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni puxta egallashi uchun eng qulay sharoitlar yaratishni izchil davom ettiramiz”. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish va taraqqiyotni davom ettirish yosh avlodning bilim va tafakkuriga, tarbiyasiga, vatanparvarligiga bog‘liq. Buning uchun pedagoglar huquqiy, ijtimoiy va moliyaviy tomondan himoya qilingan va yetarli ta’minlangan bo‘lishi kerak. Shu bois yangilangan Konstitutsiyamizda o‘qituvchi maqomi alohida mustahkamlab qo‘yildi. “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, davlatimiz e’tibori, birinchi navbatda, yosh avlod tarbiyasi va sifatli ta’lim tizimiga qaratilmoqda.

Butun dunyo mamlakatlarida hukumat oldida zamonaviy pedagoglar tayyorlash asosiy vazifalardan biri sifatida e`tirof etiladi. Chunki bo`lajak pedagoglar qay darajada tayyor bo`lsa tayyorlangan o`quvchi bilim va ko`nikmalari shu darajada oshadi. Ta’lim manzarasi muttasil o‘zgarib, bo‘lajak pedagoglar nostandart yondashuv asosida innovatsion faoliyatga tayyor bo‘lishni taqozo etadi. Sinf xonalari rang-barang bo‘lib, texnologiyaga asoslangan bo‘lsa, bo‘lajak o‘qituvchilar zamonaviy ko‘nikma va pedagogika bilan jihozlanishi kerak. Bo‘lajak pedagoglar o‘z faoliyatlari davomida zamonaviy metod va vositalar yordamida dars jarayonlarini tashkil etishlari zarur.

O‘sib kelayotgan yosh avlodning yetuk inson bo‘lib kamol topishida pedagoglarning o‘rni beqiyosdir. Bugungi kunda dunyoning oldi mamlakatlar ta’lim tizimiga oid tajribasini o‘rganish, milliy ta’lim tizimimizga mos bo‘lgan jihatlarini amaliyotga tatbiq qilish bizdagi ta’lim tizimini jahon standartlari darajasiga olib chiqish uchun juda muhimdir. Biz uchun taniqli bo‘lgan rus pedagogi S.Suxomlinskiy shunday deb aytgan “Yaxshi murabbiy bo‘lgan taqdirdagina yaxshi pedagog bo‘lish mumkin.” Pedagog dars jarayonida tajribali mutaxasis sifatida kreativ yondashgan holda interfaol metodlardan samarali foydalana olsa, o‘quvchilarning sifatli ta’lim olishlariga ko‘maklashgan bo‘ladi. Ammo bunday vaziyatda eng muhimi bo‘lajak pedagogni talabga to‘la javob beradigan darajada shakllantirish dolzarb muammolardan biridir. Ularni innovatsion faoliyatga tayyorlash muhim muammolar qatorida o‘ziga xos o‘rin tutadi.

Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta’limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab, AQSH va Garbiy Yevropa mamlakatlarida paydo bo‘lgan. Bu tushunchalarning paydo bo‘lishi va innovatsion ta’lim nazariyasining yaratilishi to‘grisida ma’lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, bu tushunchalar ta’lim tizimini texnologiyalashtirish, pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga kiritish orqali ta’lim tizimini isloh qilish demakdir. Ilmiy izlanishlar natijasida o‘tgan asrning 80-yillari ikkinchi yarmida pedagogik faoliyat bu - ijodiy jarayon va pedagogik innovatsiyalar birlashmasi, degan yangi ilmiy yo‘nalish tarkib topdi. Bu esa tarbiyachining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi.

«Innovatsion pedagogik faoliyat» - bu so‘z inglizcha «inoveyshin» so‘zidan olingan bulib, yangiliklar kiritish, degan ma’noni bildiradi. Ta’lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga tadbiq etish, innovatsion faoliyatlarni tahlil qilish orqali bu faoliyat tushunchasini ta’riflash imkoniyati paydo bo‘ldi. Demak, innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg‘a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Bu faoliyat uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlab, uni takomillashtirib borishdan iboratdir. Shu maqsadda pedagogning mashg‘ulotlari qiziqarli, samarali o‘tishi uchun u pedagogik innovatsiyalarning yangi-yangi uslublarini izlab topishi, uni chuqur tahlillar ostida eng samaralisini tanlab olishi hamda amaliyotda qo‘llashi lozim. Buning uchun u eng avvalo, innovatsiyalar haqida aniq ma’lumotlar

jamg‘armasini yaratishi zarur. Nafaqat yaratishi, to‘plashi, balki uni tasvirlab, tushuntirib, ifodalab ham bera olishi kerak. Xullas innovatsion texnologiyalarning barchasi jonli faoliyatda namoyish etiladi.

Nostandart yondashuv asosida ta'lim berish usuli - maqsadiga erishish bo‘yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o‘zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo‘li bo‘lib uni quyidagicha tasniflash mumkin: ma'ruza, hikoya, tushuntirish, namoyish, ko‘rsatish, videousul, mashq, laboratoriya usuli, amaliy ish usuli, kitob bilan ishlash, suhbat, bahs, aqliy hujum, pinbord, o‘quv loyihalar usuli, keys-stadi, muammoli vaziyat, treninglar, mehmon darslari, va h.k. Ta'lim shakllari - ommaviy ish, jamoaviy ish, guruhli, yakka tartibli. Ta'lim vositalari - o‘quv materialini ko‘rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o‘qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

Globallashib sayqallanib borayotgan zamonaviy dunyoda yashay oladigan yoshlarni tayyorlash uchun asosiy vazifasini muayyan miqdordagi bilimlarni berishdan iborat deb hisoblaydigan an'anaviy ta'lim tizimi mutlaqo yetarli emas. Chunki ilm-fan va texnika shu darajada rivojlandiki, endi odam biror fandagi eng asosiy tushunchalarni ham xotirasida saqlab qolish muammoga aylanib bormoqda. Buning ustiga, tinimsiz o‘zgarishlardan iborat bo‘lib qolgan hayotga mustaqil qadam tashlayotgan yoshlar ana shunday o‘zgarishlarga ham intellektual, ham ma'naviy jihatdan tayyor bo‘lmasa, kelib chiqadigan muammolarga yechim topa olmasa raqobatlar kurashidan iborat dunyoda o‘z o‘rnini topolmasligi mumkin. Hozirgi kunda ta'lim tizimida noan’anaviy usullar yaratilgan bo‘lib, chunonchi, ishbilarmonlik o‘yinlari, kompyuterli o‘qitish, individuallashtirilgan o‘qitish, muammolar yechimi, insonparvarlik, hamkorlik, shaxsni erkin tarbiyalash va h.k.

Xulosa qilib aytganda, o‘quv mashg'ulotlarining an’anaviy usulidan voz kechish, bo‘lajak pedagoglarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g'oyalarni o‘ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda asosiy omil bo‘ladi. Pedagoglarning nostandart yondashgan holda ijodkorligi va innovatsion faoliyat bilan birga, darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko‘rishga intilishi zarurligi ko‘zlangan maqsadga yetishish imkonini beradi. Shunday vaziyatda biz sifatli ta’lim tizimi asosida ish olib borgan bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Olimov, T. H. (2019). SPIRITUAL AND MORAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CIVIL CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS OF HIGHER EDUCATION. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.
2. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture among future highly educated specialists. *Pedagogical skill-Bukhara*, *5*.
3. Olimov, T. H. (2019). Development issues of civil society and culture in the work of Eastern thinkers. *Pedagogical skill-Bukhara*, *2*.
4. Olimov, T. H. (2016). Formation of self-awareness in youth. *Social and humanitarian sciences in the educational system.-Tashkent*, *4*.
5. Olimov, T. (2020). Bo‘lajak oliy ma’lumotli mutaxasislarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ayrim yo‘nalishlari. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, *1*(1), 20-27.
6. Olimov, T. The role of national spirituality and values in the development of civil culture in future specialists with higher education.
7. Рамазонова, С. С., & Корёгдиев, З. О. (2023). XALQ PEDAGOGIKASI TUSHUNCHASINING TAHLILI VA UNING MANBAALAR: Ramazonova Salomat Saidovna Osiyo xalqaro universiteti magistranti, Qoryog‘diev Zufar Oxunjonovich Ilmiy rahbar. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (8), 198-202.
8. Saidovna, R. S. (2023). YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR VA URF-ODATLAR ASOSIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA OILA-

TA’LIM MUASSASASI VA MAHALLA HAMKORLIGINING AHAMIYATI. *Science Promotion*, *4*(1), 279-287.

9. Saidovna, R. S. (2023). XALQ PEDAGOGIKASINING SHAKLLANISHIDA O‘RTA OSIYO BUYUK MUTAFAKKIRLARI PEDAGOGIK G‘OYALARINING O‘RNI. *Science Promotion*, *4*(1), 288-294

10. Saidovna, R. S. (2025). O‘SMIRLIK DAVRIDA KIMLIKNI SHAKLLANTIRISH. The latest news and research in education, 2(1), 114-119.

11. Saidovna, R. S. (2025). YOSHLIK VA RUHIY SOG‘LIQ. The latest news and research in education, 2(1), 77-82.

12. Saidovna, R. S. (2025). O‘SMIRLIKDAGI STRESS VA UNING PSIXOLOGIK TA'SIRI. The latest news and research in education, 2(1), 83-88.

13. Saidovna, R. S. (2025). IJTIMOIY O‘ZARO TA'SIR VA TENGDOSHLAR ROLI. The latest news and research in education, 2(1), 89-94.

14. Saidovna, R. S. (2025). YOSH DAVRLARDA XULQ-ATVOR VA O‘ZGARISHLAR. The latest news and research in education, 2(1), 70-76.

15. Saidovna, R. S. (2025). BOLALIK VA O‘SMIRLIKDA O‘ZLIKNI ANGLASH. The latest news and research in education, 2(1), 101-106.

16. Saidovna, R. S. (2025). EMOTSIONAL RIVOJLANISH VA O‘ZINI ANGLASH. The latest news and research in education, 2(1), 107-113

17. Saidovna, R. S. (2025). TA'LIM JARAYONIDA YOSHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. The latest news and research in education, 2(1), 95-100.

18. Saidovna R. S. YUQORI SINF O ‘QUVCHILARIDA “TARBIYA” DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA //PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 363-366.

19. Saidovna, R. S. (2025). XALQ O ‘YINLARINING BOLANING RUHIY VA JISMONIY RIVOJLANISHIDAGI O ‘RNI VA AHAMIYATI. Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology, 2(1), 66-72.

20. Saidovna, R. S. (2025). OILAVIY TARBIYADAGI XALQ PEDAGOGIKASIGA OID USULLAR VA ULARNING BUGUNGI KUN UCHUN DOLZARBLIGI. Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology, 2(1), 73-79.

21. Ramazonova Salomat Saidovna “ YUQORI SINF O‘QUVCHILARIDA TARBIYA DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI” OSIYO XALQARO UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2025-yil, 1-son, 69-73.

INSONLARDAGI KREATIV QOBILIYATLAR HAQIDA

Allambergenova R.Q
Pedagogika fakulteti tyutori
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada insonlardagi kreativlik nima va uning vazifalari haqida, insonlardagi kreativlikning rivojlantirishda ta’limining orni haqida tushunchalar berilgan va insonlarning kreativ qobilyatlari haqqida ham keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, talim-tarbiya, qobilyat, ijodkorlik, kreativ fikirlash.

Respublikamizda so‘nggi yillarda innovatsion va kreativ fikrlaydigan, zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma’naviyatli etib tarbiyalash, ta’lim tizimida ta’lim samaradorligini yanada oshirish, intellektual barkamol avlodni tarbiyalashning me’yoriy asoslari yaratilmoqda. "Mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, avvalo, ushbu mamlakatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnik salohiyatdan qanchalik samarali foydalanishimiz bilan chambarchas bog‘liq. Fanlarni chuqurlashtirilgan holda o‘qitish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmini yaratish" asosiy vazifalar etib belgilandi [1].

Hozirgi kunda kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol namoyon bo‘lishi mumkin[2;4-b]. Kreativlik (lotincha "create" - yaratish, "creative" yaratuvchi, izlanuvchi) - individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqishga tayyorligini tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iste’dod tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat.

Psixologiya fanlari doktori, professor Vladimir Alekseevich Tolochek kreativlik haqida quyidagilarni yozadi: "kreativlik ongsizlikning ustunligiga - moslashmaydigan faoliyat shakllarining ("me’yordan yuqori"), ko‘rinishiga moslashish bilan tavsiflanadi, shu jumladan, ijodiy faoliyatning shakllarini namoyon qilishga moslashish bilan xarakterlanadi" [3;247-b].

Ijodkor (kreativ) shaxs quyidagi bir qator muhim qobiliyat (xislat)larga ega bo‘lishi kerak:[4;71-b]

1. Ijodkor odamlar energetik, ammo diqqati aniq biror maqsadga qaratilgan

Ijodkorlar jismoniy va aqliy jihatdan katta kuchga ega. Ular o‘zlarining e’tiborini jalb qiladigan biron bir narsa ustida ishlash uchun soatlab vaqt sarflashlari mumkin, ammo shu bilan birga g’ayratli bo‘lib qolishadi. Ular xayoliy va qiziquvchan va ko‘p vaqtni dam olishda o‘tkazadilar, jimgina o‘ylab, o‘zlarini qiziqtiradigan narsalar haqida mulohaza yuritadilar.

2. Ijodkor odamlar aqlli, ammo ayni paytda soda

Ijodkorlar aqlli bo‘lishadi, ammo 2013 yildagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, IQ darajasi juda yuqori bo‘lishi, ijodiy yutuqlarning yuqori darajalari bilan bog’liq emas - shaxsiyat xususiyatlari ham muhimdir. Lyuis Termanning iqtidorli bolalami o‘rganish bo‘yicha tadqiqotida. masalan, JQ darajasi yuqori bo‘lgan bolalar umuman hayotda yaxshiroq ishlashlarini ko‘rsatdilar, ammo IQ) juda yuqori bo‘lganlar aynan ijodiy daholar emas edilar. Tadqiqotga jalb qilinganlarning juda oz qismi keyinchalik hayotda yuqori darajadagi badiiy yutuqlarni namoyish etishdi.

3. Ijodkor odamlar o‘yinga moyil, ammo intizomli

O‘yinga moyil munosabat ijodkorlikning o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir, ammo bu yengil va hayajonli narsa, shuningdek, asosiy zid bo‘lgan xususiyat - qat’iyat bilan aks ettirilgan. Ular biron bir narsa ustida soatlab ishlashadi, ko‘pincha o‘z ishlaridan qoniqmaganliklari uchun juda kech uxlashadi. Rassom bo‘lgan odam bilan uchrashganingizda nima deb o‘ylayotganingizni o‘ylab ko’ring. Tashqi tomondan, bu hayajonli, romantik va jozibali ko‘rinadi.

Ko‘pchilik uchun, albatta, rassom bo‘lish juda katta hayajonni o‘z ichiga oladi. Ammo muvaffaqiyatli rassom bo‘lish ham juda ko‘p ishdir, buni ko‘p odamlar ko’rmaydilar. Biroq, ijodkor haqiqiy ijod ham zavqni, ham mehnatni birlashtirishni o’z ichiga olishi kerakligini tushunadi.

4. Ijodkor odamlar haqiqiy xayolparastlardir

Ijodkorlar dunyoning imkoniyatlari va mo‘jizalarini xayol surib, tasaw ur qilishni yaxshi ko‘radilar. Ular o‘zlarini tasavvur va xayollarga cho‘mdirishlari mumkin, ammo voqelikda asoslanib qoladilar. Ular ko‘pincha xayolparastlar deb ta’riflanadi, ammo bu ularning bulutlarda boshlari bilan yashashlarini anglatmaydi.

Olimlardan tortib, rassomlardan torii b musiqachilargacha bo‘lgan ijodiy turlar. hayotiy masalalarni hayoliy yechimlari bilan taklif qilishi mumkin.

5. Ijodkor odamlar ekstrovert va introvertlardir

Biz ko‘pincha odamlarni faqat ekstrovert yoki introvert deb tasniflash tuzog’iga tushsak-da, yetuk xorijiy mutaxassislar ijodkorlik uchun bu ikkala shaxs turini birlashtirishni talab qilishadi. Ulaming fikricha, ijodkorlar ham ekstrovert. ham introvert. Tadqiqotlar shuns ko‘rsatdiki, odamlar ko‘proq tashqi tomonga yoki ichkariga moyil bo‘lib, bu xususiyatlar juda barqaror. Ijodkorlar bir vaqtning o‘zida intraversion va ekstraversion xususiyatlarini namoyish etishga moyildirlar.

Ulaming ikkalasi ham ochko‘z va yumshoq. muloyim va jim.Roshqalar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish g’oyalar va ilhom baxsh ctishi mumkin va tinch joyga chekinish ijodiy shaxslarga ushbu ijod manbalarini to’liq o‘rganishga imkon beradi.

6. Ijodkorlar g’ururli, ammo kamtar

Yuqori darajadagi ijodiy odamlar o‘zlarining yutuqlari va muvaffaqiyatlari bilan faxrlanadilar, ammo ular o‘zlarining o‘rnini ham biladilar. Ular o‘z sohalarida ishlaydigan boshqalarga katta hurmat bilan qaraydilar. Ular o‘zlarining ishi boshqalarnikiga nisbatan ko‘pincha ajoyib ckanligini ko‘rishlari mumkin, ammo bu ular diqqat qiladigan narsa emas.

7. Ijodkorlarga qat’iy gender rollari og’rilik qilmaydi

Mutaxassislar ijodiy shaxslar, hech bo‘lmaganda, jamiyat tez- tez bajarishga intiladigan ko‘pincha qat’iy gender rollariga qarshilik ko‘rsatishiga ishonadi. Ularning fikriga ko‘ra, ijodkor qizlar va ayollar boshqa qizlarga qaraganda ko‘proq hukmron bo‘lishadi, ijodkor bolalar va erkaklar boshqa erkaklarga qaraganda kamroq tajovuzkor va sezgirroq.

8. Ijodkorlar konservativ, ammo isyonkor

Ijodkor odamlar ta’rifi bo’yicha “qutidan tashqarida” fikriaydiganlardir va biz ularni ko‘pincha konformist bo‘lmagan va hatto biroz isyonkor deb bilamiz. Ammo mutaxassislaming fikricha, avvalo ichki madaniy me’yorlar va an’analarga ega bo‘lmasdan chinakam ijod qilish mumkin emas. Ijodkor odamlar ko‘p jihatdan konservativ bodishlari mumkin, ammo ular yangilik ba’zan tavakkal qilishni anglatishini bilishadi.

9. Ijodiy odandar ehtirosli, ammo o‘z ishlariga nisbatan obyektiv

Ijodkorlar nafaqat o‘z ishlaridan zavq olishadi. balki ular o‘z ishlarini jondan va jonkuyarlik bilan sevadilar. Ammo shunchaki biron narsaga ishtiyoqli bo‘lish katta ishlarga olib borishi shart emas. Biron bir jumlani tahrir qilishni xohlamagan yozuvchini o‘z yozganiga sbunchalik oshiq deb tasavvur qiling. Ijodkorlar o‘z ishlarini yaxshi ko‘rishadi, lekin ular bunga xolis munosabatda bo‘lishadi va tanqidiy (tanqid qilishni) xohlashadi. Ular o‘zlarini ishlaridan ajratib, ishlash va takomillashtirishga muhtoj bo‘lgan sohalarni ko‘rishlari mumkin.

10. Ijodkor odaml ar sezgir va tajribaga ochiq, ammo baxtli va quvnoq

Ijodkorlar ko‘proq ochiq va sezgir bo‘lishni istaydilar, bu xususiyatlar ham foyda ham og’riq keltirishi mumkin. Biron bir narsani yaratish, yangi g’oyalar bilan chiqish va tavakkal qilish harakati ko‘pincha odamlarni tanqidga va hatto mazax qilishga yo‘l ochib beradi. Bir necha yilni faqat uni rad etish, e’tiborsiz qoldirish yoki masxara qilish uchun bag’ishlash og’riqli, hatto dahshatli bo‘lishi mumkin[4;72-74-b].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak insonlardagi kreativ pikirlash bu hayoti davomida har bir sohada kerak boladigan hislat. Sababi inson kreativligi yani ijodkorligi bilan ko‘p gina yangiliklarga sabapshi boladi. Hozirgi globallashuv jarayonida ishlab chiqichta, talimda har bir narsaga kreativ yonashuv bu zamon talabiga aylangan. Shu boyis ham insonlar hayotida har javhada kreativlik juda muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022-jıl 28-yanvardaǵı “2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası haqqında”ǵı PF-60-sanlı Pármanı. https://lex.uz/uz/docs/-5841063

2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving).- Alexandria-Virgina,USA:ASCD, 2014.-p.140. 4-b, 86-b

3. Толочек, В. А. Современная психология труда: Учебное пособие. [Текст] / В. А. Толочек. – СПб. : Питер, 2005. — 479 с.

4. I.S.Xotamov, M.K.Olimov, G.R.Madrahimova, I.S.Foziljonov. Kreativ fikrlash. O‘quv qo‘llanma - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022 ,160 b.

INTERNETDAN FOYDALANISHNING O'QUVCHILAR PSIXOLOGIYASI, NUTQI VA XULQ-ATVORIGA TA'SIRI

Raxmatova Xayrixon Ashiralievna
NamDU Pedagogika fanlari nomzodi professor
Dedaxonova Moxira Oltmishboyevna
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada biz internetdan uzoq vaqt yoki noto'g'ri foydalanish o'quvchilarning psixologiyasi, nutqi, xatti-harakatlari hamda rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Internet, raqamli asr, o'quvchilar, axborot texnologiyalari, bilim olish, ijtimoiy tarmoqlar, muloqot, internetga qaramlik…

Bugungi kunda raqamli asrda internet o'quvchilar uchun juda ko'p ma'lumot, ko'ngilochar faoliyatlar va muloqot imkoniyatlarini taklif qiluvchi muhim vositaga aylandi. Bu zamonaviy vosita o'quvchilarga ta'lim olishda keng imkoniyatlar yaratmoqda va ularga bilim olishning yangi usullarini ochib bermoqda. Shuningdek, internet o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish, yangi ma'lumotlar olish va ijtimoiy tarmoqlar orqali o'zaro aloqada bo'lish imkoniyatlarini ham beradi. Biroq, internetning ijobiy imkoniyatlaridan foydalangan holda, uning salbiy oqibatlaridan ham xabardor bo'lish zarur. Agar internetdan noto'g'ri yoki haddan tashqari foydalanilsa, u o'quvchilarning ruhiy holatiga, diqqat va motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, internetning imkoniyatlaridan samarali va ehtiyotkorlik bilan foydalanish o'quvchilarning ta'limda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi, ammo uning ortiqcha yoki noto'g'ri foydalanishining xavflarini ham unutmaslik kerak.

Internet o'quvchining ruhiy holatiga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bir tomondan, Internet ta'lim resurslariga, ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash tarmoqlariga va ijtimoiy o'zaro ta'sir platformasiga kirishni ta'minlaydi. Boshqa tomondan, internetdan, xususan, ijtimoiy tarmoqlardan ortiqcha foydalanish bir qator psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Doimiy ravishda axborot oqimi, bildirishnomalar va onlayn ijtimoiy o'zaro ta'sirlar tufayli talabalar ko'pincha stress va xavotirning yuqori darajasini boshdan kechiradilar. Ijtimoiy media platformalari, xususan, taqqoslash tashvishiga hissa qo'shadi, bu erda talabalar o'zlarini noadekvat his qilishlari yoki boshqalarning hayotining ideallashtirilgan tasvirlari asosida chetda qolishlari mumkin.[1.781]

Internetning, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va videolar orqali tez o'tadigan tabiati o'quvchilarning ma'lumotni tez qabul qilishga odatlanishiga olib kelishi mumkin. Bu ko'pincha e'tiborning qisqarishiga olib keladi, bu esa o'quvchilarning o'qish yoki kitob o'qish kabi uzoqroq, ko'proq talab qilinadigan vazifalarga e'tiborini qaratishini qiyinlashtiradi.[3]

Internetdan haddan tashqari foydalanish ko'pincha internetga qaramlik deb ataladigan holatga olib kelishi mumkin, bu akademik natijalarga, ijtimoiy munosabatlarga va hatto jismoniy sog'likka salbiy ta'sir qiladi. O'quvchilar o'yin, ijtimoiy tarmoqlar yoki ko'rish orqali onlayn dunyoga shunchalik berilib ketishlari mumkinki, ular haqiqiy mas'uliyat va shaxsiy rivojlanishni e'tiborsiz qoldiradilar.[2]

O'quvchining muloqot qilish usuli ham internetning rivojlanishi bilan rivojlandi. Raqamli dunyo nutqning mazmuni va shakliga ta'sir qiladi, talabalarning og'zaki va yozma muloqotiga turli xil ta'sir ko'rsatadi. Internet internet jargonlari, emojilar, qisqartmalar va qisqartmalarning yangi leksikonini keltirib chiqardi. Ushbu innovatsiyalar talabalarga onlayn bo'shliqlarda o'zlarini tez va samarali tarzda ifoda etishga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, ular rasmiy muloqotda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. O'quvchilar insholar, hisobotlar yozishda yoki omma oldida nutq so'zlashda to'g'ri grammatika, lug'at va artikulyatsiyadan foydalanishda qiynalishi mumkin.[4] O'quvchilar lahzali xabar almashish va ijtimoiy media platformalari orqali tobora ko'proq o'zaro aloqada bo'lganligi sababli, ko'pincha yuzma-yuz muloqotni chetlab o'tib, yozma muloqotga bo'lgan ishonch ortib bormoqda. Bu esa, samarali shaxslararo o'zaro ta'sirlar uchun

zarur bo‘lgan ovoz ohangi, yuz ifodalari va og‘zaki bo‘lmagan belgilar kabi og‘zaki muloqot ko‘nikmalarini rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin.[5] Akademik sharoitda o’quvchilar onlaynda qo'llaniladigan tasodifiy va ba'zan bo'laklangan nutq shakllaridan insholar yoki og'zaki taqdimotlarda zarur bo'lgan rasmiyroq va tuzilgan tilga o'tishda qiynalishi mumkin. Ushbu uzilish ularning sinfda yoki ish joyida g'oyalarni aniq va professional tarzda ifodalash qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Internetdan foydalanish natijasida kelib chiqadigan xulq-atvor o'zgarishlarini ham akademik ko'rsatkichlarda, ham ijtimoiy o'zaro ta'sirda ko'rish mumkin. Internet nafaqat o’quvchilarning ijtimoiy hayotiga ta'sir qiladi, balki ularning o'qishga qanday yondashishi va shaxsiy mas'uliyatiga ham ta'sir qiladi. Ijtimoiy tarmoqlar, o'yinlar va o'yin-kulgilardan doimiy chalg'itadigan narsalar tufayli o’quvchilar ko'pincha o'zlarining ilmiy ishlariga e'tibor berishni qiyin deb bilishadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Internetda ko'p vaqt o'tkazadigan talabalar baholari va umumiy akademik ko'rsatkichlari pasayib ketishi mumkin. Kechiktirish, diqqatni jamlashda qiyinchilik va motivatsiyaning etishmasligi Internetdan ortiqcha foydalanish bilan bog'liq keng tarqalgan muammolardir.

Internet talabalarni global tarmoqlarga bog'lagan bo'lsa-da, jismoniy dunyoda ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. O’quvchilar internetda ko'proq vaqt o'tkazishlari sababli, ular tengdoshlari, o'qituvchilari va oila a'zolari bilan yuzma-yuz muloqot qilishni e'tiborsiz qoldirishlari mumkin. Bunday bo'linish o'ziga tegishlilik hissining pasayishiga, yolg'izlikka va muhim ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantira olmaslikka olib kelishi mumkin. Internet talabalarni turli nuqtai nazar va madaniyatlarga ochib berishi, ularning dunyoqarashini kengaytirishi mumkin. Biroq, bu ularni kiberbulling, ekstremistik mafkuralar yoki nosog'lom xatti-harakatlar kabi salbiy ta'sirlarga ham duchor qilishi mumkin. Bu ta'sirlar o'quvchilarning farovonligi va shaxsiy rivojlanishiga zarar etkazadigan munosabat va harakatlarini shakllantirishi mumkin. Xuddi o'yin yoki ijtimoiy tarmoqqa qaramlik kabi, o’quvchilar internetdan foydalanish bilan bog'liq nosog'lom odatlarni rivojlantirishi mumkin, masalan, uyqu, jismoniy mashqlar va shaxsiy munosabatlar hisobiga ko'p soatlarni onlayn o'tkazish. Internet tomonidan taqdim etilgan lahzali mamnuniyat va doimiy ishtirok etish, umumiy farovonlik va hayot muvozanatiga ta'sir qiladigan o'ziga qaram xatti-harakatlarni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda internet, shubhasiz, o’quvchilar uchun ma'lumotlarga, aloqa vositalariga va o'yin-kulgiga oson kirishni o'z ichiga olgan ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Biroq, ortiqcha yoki noto'g'ri foydalanish zararli psixologik, nutq va xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Ushbu xavflarni yumshatish uchun o’quvchilar internetdan foydalanishda muvozanatli yondashuvni saqlab qolishlari, ta'lim mazmuniga va ijobiy onlayn o'zaro ta'sirlarga ustunlik berishlari va potentsial zararli yoki chalg'ituvchi platformalarda o'tkaziladigan vaqtni cheklashlari juda muhimdir. Ota-onalar, o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zlari internetdan foydalanish har tomonlama barkamol, mas'uliyatli va aqlan sog'lom insonlar rivojlanishiga hissa qo'shishini ta'minlash uchun hamkorlik qilishlari kerak. Oxir oqibat, har qanday vositada bo'lgani kabi, Internetning o'quvchilarga ta'siri uning qanday ishlatilishiga bog'liq. Agar me'yorida va aniq chegaralar mavjud bo'lsa, Internet o'sish, o'rganish va ulanish uchun bebaho manba bo'lishi mumkin. Biroq, nazoratsiz foydalanish o'quvchilar hayotining turli jabhalariga, ularning ruhiy salomatligidan ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir qiladigan qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772–790.

2. Arnett, J. J. (2015). The development of psychopathology and the role of media. *Developmental Psychology*, 51(6), 827–836.

3. Қаюмов, Б. З. Ў., & Абдураҳмонов, О. А. Ў. (2021). ТАЛАБАЛАРДА ШАХСИЙ ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ. Scientific progress, 1(6), 750-754.

4. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT

MOTIVATION. Next Scientists Conferences, 1(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261

5. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.

6. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311. silka

7. Nie, N. H., & Erbring, L. (2000). Internet and society: A preliminary report. *The Information Society*, 16(3), 175–191.

8. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING QOBILIYATLARINI ANIQLASH METODLARI

Raxmatullayeva Nilufar Komiljonovna
Buxoro davlat pedagogika instituti xodimi

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang’ich ta’limda o‘quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash metodlari va usullari haqida fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, pedagogikaning tuzilishi, pedagogika tarmoqlari, bilim, ko‘nikma, malaka, maxsus pedagogika, pedagogik tizim, ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlari, kuzatish metodi, suhbat metodi, eksperiment metodi.

Pedagogik faoliyat orqali o‘quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash har bir pedagogning muhim vazifalaridan biri, chunki dars o‘tish jarayonida o‘qituvchi pedagog tomonidan berilayotgan ma’lumotlarni o‘zlashtirilishiga qarab ham pedagog o‘quvchining qiziqishlarini, qobiliyatlarini bilib olishi mumkin.

So‘nggi yillarda Respublikamizning taniqli pedagog olim va o‘qituvchilari tomonidan o‘quvjarayoniga pedagogik texnologiyalami joriy etish bo‘yicha samarali izlanishlar olib borilmoqda. Pedagogik texnologiya tushunchasi ilmiy maqolalar, davriy nashrlar, anjumanlardagi mavzu va hisobotlarda ham o‘z aksini topmoqda. Jumladan, respublikamiz olimlari R.X.Jo‘rayev. A.P.Parpiev, N.X.Saydahmedov, U.N.Nishonaliev, L.Farberman, L.V.Golish, U.X.Tolipovlar hamda Rossiya pedagog olimlaridan V.P. Bezpalko, M.V.Klarin, V.M.Monaxov, P.I.Pidkasistiylar, shuningdek, qozog’istonlik olimlaridan M.J.Aristanov, J.S.Xaydarov va boshqalar o‘z ilmiy tadqiqotlarida "pedagogik texnologiya" tushunchasining mohiyatini va ahamiyatini ochib berishga harakat qilganlar. Hozirgi kunda pedagogika adabiyotlari, ta’lim muammolariga oid ma’ruzalar va rasmiy hujjatlarda "yangi pedagogik texnologiya", "ilg'or pedagogik texnologiya", "zamonaviy pedagogik texnologiya", "o‘qitish texnologiyasi", "ta’lim texnologiyasi" kabi iboralar keng qo‘llanmoqda. Ammo ushbu tushunchalar hali ham bir qolipga tushirilmagan va entsiklopidiyalarda izohlanganicha yo‘q. Bu iboralar mazmunining yagona talqini ishlab chiqilmagan va shuning uchun ularning birbiridan farqlanuvchi ko’pgina ta’riflari mavjud.

Talabaning oliy o‘quv yurtidagi barcha turdagi faoliyatlarini nazorat qilish va baholashning innovatsion texnologiyalaridan biri sifatida “Talaba portfoliosi” yetakchi o‘rin egallaydi. Ushbu texnologiya ayniqsa rivojlangan g‘arb davlatlari oliy ta’lim tizimida keyingi yillarda keng qo‘llanilmoqda.

Talabalar tomonidan portfoliolarning shakllantirilishi quyidagi holatlarda samarali hisoblanadi:

1. Istiqbolli ish o‘rniga ega bo‘lishda (rahbariyat va hamkasblar yosh mutaxassis bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar).

2. Ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda (tadqiqot natijalarini patentlashtirish imkoniyatini ta’minlaydi).

3. Fan olimpiadalarda ishtirok etishda (olimpiadaning turli bosqichlarida talabaning imkoniyatlarini baholash va chamalashga muvffaq bo‘linadi).

4. Nomdor hamda Prezident stipendiyasiga talabgor bo‘lishda (tanlov hay’ati talabaning imkoniyatlaridan to‘la xabar bo‘ladi).

5. Shaxsiy maqsadlarni amalga oshirishda (qo‘shimcha faoliyat turi bilan shug‘ullanishda hamkorlarga talaba shaxsini yaqindan tanishtirish imkoniyatini yaratadi).

Talabalarning ijodiy faolligi rivojlanishi shaxsning o‘rganilayotgan narsa va hodisalar mohiyatiga chuqur kirib borishga intilish va bilish faoliyatiga yangilik va ijodiylik unsurlarini olib kira olishi qobiliyati bilan xarakterlanadi. Bu tushunchalar bir-birini to‘ldiradi. Chunki mustaqil harakatlaming o‘zidayoq shaxsning faolligi namoyon bo‘ladi, aksincha, faollik ko‘pincha mustaqil harakatlami taqozo qiladi. Bilish mustaqilligi quyidagi belgilaiga ega: mustaqil fikrlay olish va unga intilish; yangi vaziyatlarda moljalni ola bilishsa yoki yangi vazifalami yechishga o‘z yondashuvini topa bilish qobiliyati; o‘zlashtirilayotgan bilimlami nafaqat tushunishni istash, balki uni qo‘lga kiritish usullarini topish; boshqa ishlami baholashda tanqidiy yondashuv;

An’anaviy uslubda ta’lim maqsadlari dastur talablariga muvofiq holda noaniq, ya’ni ta’lim oluvchilarning "o‘zlashtirish" tushunchasi qobig’iga o‘ralgan noaniq tasavvur bilan tavsiflanadi. Ko‘proq yutuqlarga erishgan o‘qituvchilarning ish tajribalarini umumlashtirish asosida ta’lim jarayonlari tashkil etiladi. Har bir aniq vaziyat uchun mana shu o‘qituvchilarning pedagogik faoliyati namuna sifatida ko‘rsatiladi. Ammo bir qator olimlar ta'limning alohida uslubiyotlari davri o‘tganligi va har qanday ilg’or pedagoglar tajribalarini umumlashtirish tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan, samarali ta’limni qurish imkonini bermasligini ta’kidlamoqdalar. Hozirgi kunda ko‘pgina mutavassislar an’anaviy pedagogikani tanqid qilgan holda o‘qitishda haligacha umumiy tushunchalar, qoida va qonuniyatlar o‘rganiladigan yondashuv ustivorligini ta’kidlamoqdalar. O‘quvchilarning real dunyo ob’ektlari bilan ishlashi hajm va mazmun jihatidan juda kam

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Interfaol pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarning afzalliklari shundan iboratki, bunday darslar tizimi tafakkurni charxlaydigan, Vatanga cheksiz muhabbat, sadoqatni, fuqarolik axloqi va demokratik madaniyatni shakllantiruvchi fan asosi bo‘lib xizmat qiladi. Fanlarni o‘qitishda guruhlar bilan ishlash, munozara, muammoli o‘qitish, aqliy hujum‖ kabi metodlar, shuningdek jadvallar bilan ishlash, mustaqil fikrni ifodalaydigan yozma ishlar, insholar yozish o‘quvchilar faolligini oshiradi. Bu metodlar asosida olib borilgan ana shunday darslar vaqt tejamkorligi bilan birga, yangi bilimlarni o‘quvchiga yetkazib beradi, shuning bilan birga bolani o‘ylantiradigan, chuqur mushohadaga undaydigan, butun diqqat e‘tiborini o‘ziga jalb qila oladigan, muammoli vaziyatlar, bahs-tortishuvlarda to‘g‘ri xulosalar bilan vaziyatdan chiroyli chiqib keta oladigan va olgan bilimlarini boshqa mavzular bilan bog‘lab, umumlashtiradigan sharoitga ega bo‘ladi. Hozirgi davr ta‘lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo‘lgan tadqiqotlar G’arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo‘ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo‘lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi. Pedagogik texnologiya -ta‘lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, texnologik yondashuv asosida ta‘lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o‘rganadi. Texnologiya so‘zining lug’aviy ma‘nosiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, ushbu so‘z yunonchadan olingan bo‘lib,(tehnos)-mahorat, san‘at (logos) -ta‘limot, fan ma‘nolarini anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, texnologiya so_zi boshqa terminlarga qo_shilib, ana shu sohani rivojlantirish, mahoratini oshirish vazifalarini bajaradi. Umumiy qilib aytganda, texnologiya sifat jihatdan yangi masalalarni yechish uchun ta‘lim evolutsiyasi bosqichini tayyorlagan obyektiv jarayondir. Yangi texnologiyalar katta ta‘lim imkoniyatlarini ochdi.

XULOSA B.P.Yesipov mustaqil ishlami bilimlarini izlab topish, malaka va ko‘nikmalami mustahkamlash, bilimlardan yangi sharoitlarda foydalana olish hamda bilimlami amaliy qo‘llash

kabi didaktik vazifalar bilan bog'laydi. Xulosa qilib aytganda o'quv jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish quyidagi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi:

1) O'zbekiston Respublikasining ―Ta'lim to'g'risida‖gi qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini yagona o'quv ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

2) ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan, demokratik-huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslash;

3) kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatning tashkiliy va ijtimoiy maqomini ko‗tarish;

4) kadrlar tayyorlash tizimini hozirgi talablar doirasida qayta qurish;

5) ta'lim oluvchilarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashning samarali uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

6) tizimni attestatsiya va akkreditatsiya qilishning yagona metodikasini joriy qilish;

7) normativ va moddiy - texnika axborot bazasini yaratish;

8) ta'lim, fan va ishlab chiqarishning integratsiyasini ta'minlash;

9) tizimga byudjetdan tashqari investitsiyalarni jalb qilish;

10) kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF– 4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017. 6-son, 70-modda.

2. Qurbonova Maftuna, Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish ahamiyati // Xalq ta'limi, 2020. 3-maxsus son, 29-33 bet.

3. Qurbonova Maftuna, Methods for improvement of training competitions for classifications leading on the organization of independent works // Экономика и социум, 2020. №6(73), с 432-437.

UZLUKSIZ TA'LIM TENDENSIYALARI VA ZAMONAVIY YONDASHUV

Raxmonova Gullola Shavkatovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushu maqolada uzluksiz ta'lim g'oyasining paydo bo'lishi, o'z navbatida, bir tomondan pedagogik konsepsiya sifatida, boshqa tomondan esa, amaliyotning natijasida paydo bo'lishi va bugungi kun tushunchasidagi kattalar ta'limi rivojlanishi haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tendensiya, zamonaviy yondashuv, tadqiqot, ilmiy izlanishlar, inklyuziv ta'lim

Jahon iqtisodiyotida globallashuv va keskin raqobatchilik kuchayib borayotgan sharoitda insonning oldingi davrdagi butun hayot uchun ta 'lim olish emas, balki butun hayoti davomida uzluksiz ta 'lim olish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Ba'zi bir manbalarga ko'ra, ta'limning uzluksizligi to 'g 'risidagi ilk g 'oyalami ba'zi bir G'arb tadqiqotchilari hatto Suqrot, Aflotun, Aristotel va Senekanning insonning doimiy ravishda ma'naviy takomillashuvi haqidagi diniy-falsafiy tasawurlarida va ilmiy asarlaridan hamda bunga o'xshash g'oyalarni muqaddas islom dinimizda ham uchratishimiz mumkin. Uzluksiz ta 'lim g'oyasining paydo bo'lishi o'z navbatida, bir tomondan pedagogik konsepsiya sifatida, boshqa tomondan esa, amaliyotning natijasida paydo bo'lgan. Umuman,

bugungi kun tushunchasidagi kattalar ta’limi rivojlanishi XIX asrdagi sanoat inqilobi natijasida fan, texnika, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlardagi o‘zgarishlar oqibati bilan bog‘liq. Dunyo taraqqiyotining hozirgi holati taraqqiyotga evalyutsion emas, balki revolyutsion yondashishni taqozo qilmoqda. Bu o‘z navbatida o‘zimizning imkoniyatlarimiz bilan birga bir qancha rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribalaridan ham foydalanishimiz maqsadga muvofiq, deb hismoblaymiz, chunki bizning qisqa vaqtda erishgan yutuqlarimiz, rivojlangan mamlakatlar bilan bellashishga ojizlik qiladi. Shuning uchun xorijiy tajribalardan foydalanib, rivojlanishni tezlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda iig‘or texnologiyalar yordamida raqobatbardoshligini ta’minlab kelayotgan davlatlar tajribasiga tayanibgina qolmay o‘z rivojlanish yo‘limizni qurish eng muhim masala

hisoblanadi.

Taraqqiyot va yuksak rivojlanishga erishgan davlatlar tajribasiga ko‘ra, har bir xalq o‘z oldiga ulug‘ va istiqbol maqsadlami qo‘yishi hamda uni amalga oshirish salohiyatlari bilan jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallaydi.

Bugun O‘zbekiston ham o‘z tarixining ana shunday mas’uliyatli chorrahasida turibdi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Binobarin, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan “Harakatlar strategiyasi” istiqbolimiz taqdirini hal etuvchi muhim va yangi davr bosqichini ifodalovchi milliy g‘oyaga aylanmoqda.

Umuman olganda, uzluksiz ta ’lim shaxs va jamiyatning mos ehtiyojlari davlat va jamiyat institutlari va tashkiliy ta’minlovchi tizim orqali shaxsning butun hayoti davomidagi ta’lim (umumiy va kasbiy) salohiyatining o‘sish jarayoni bilan

kechadi. Uzluksiz ta’lim ijodkor, ijtimoiy faol, kreativ, ma’naviy boy shaxsni shakllantiruvchi va yuqori malakali raqobatbardosh malakali kadrlar tayyorlashda oldinda borish uchun zarur sharoitlar yaratadi. Ta’limning turlariga o‘z navbatida maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar, oliy, oliy o‘quv yurtidan

keyingi ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash va maktabdan tashqari ta’limni kiritish mumkin.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin jahon hamjamiyatinining

teng huquqli sub’yekti va ajralmas bir qismi sifatida inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma’naviy yangilanishini, strategik rivojlanish, jahon hamjamiya-tiga qo‘shilishni ta’minlaydigan demokratik kuchli

huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyatini qurmoqda.Ko‘rib turganimizdek, strategiyaning asl mohiyatida xalqimizning orzu-umidlari yo‘g‘rilgan g ‘oyalardan tashkil topgan milliy mafkuraning ifodasi yotadi. Mafkuradan nusxa olib bo‘lmaganidek, davlatning strategik maqsadlarini ham boshqa davlat va xalqlaming tarixiy tajribasidan o ‘zlashtirib yoxud nusxa olib bo‘lmaydi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin jahon hamjamiyatinining

teng huquqli sub’yekti va ajralmas bir qismi sifatida inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma’naviy yangilanishini, strategik rivojlanish, jahon

hamjamiya-tiga qo‘shilishni ta’minlaydigan demokratik kuchli huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyatini qurmoqda. Shuningdek, bugungi kunda mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida kadrlar tayyorlash tizimining demokratik o‘zgarishlar va bozor islohotlari talablariga muvofiq emasligi, o ‘quv jarayonining moddiy-texnika va axborot bazasi yetarli emasligi, yuqori malakali ilmiy-pedagog kadrlaming yetishmasligi, sifatli o‘quvuslubiy va ilmiy adabiyotlar hamda didaktik materiallaming kamligi, ta’lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o‘rtasida samarali

o‘zaro hamkorlik va o‘zaro foydali integratsiyaning yo‘qligi kadrlar tayyorlashning mavjud tizimidagi jiddiy kamchiliklar sirasiga kiradi.

Davlat va jamiyat qurilishi shunday bir murakkab tuzilmaki, uning tarkibidagi bir-biriga bog‘liq bo‘lgan va birbirini to‘ldiradigan soha va jabhalami bir vaqtning o‘zida jadal rivojlantirishni talab qiladi. Ulaming har bin ikkinchisiga zamin yaratadi. Qaysidir asosiy soha awal rivojlanib, boshqa soha va tarmoqlar uchun lokomotiv vazifasini ham bajaradi. Albatta, bu

jarayonda har bir sohaning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, ob’yektiv tahlil qilish, o‘z vaqtida tegishli chora-tadbirlar qabul qilish, ulami rivojlantirishning huquqiy asoslarini

yaratish, samarali ishlash mexanizmlarini yangi texnologiyalar asosida tashkil etib berish kabi vazifalami hal qilishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28-январдаги “2022–2026 *йилларга* мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ–60-сон Фармони. https://lex.uz/pdfs/5841063

2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови – Т.: «Ўзбекистон», 2017. –22-б.

3.Рахмонова Г. Ш. Технологии Развития Духовно-Нравственной Компетентности Студентов //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 45. – С. 306-309.

4. Sh R. G. The role of spiritual and moral education in the spiritual formation of students. – 2021.

5. Shavkatovna R. G., Bobirovna A. V. UMUMINSONIY AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VA RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYANING O ‘RNI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1450-1454.

6. Raxmonova G. S., Abdunabiyeva F. N. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 729-734.

7. Рахмонова Г. Ш. СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 5-8.

8. Shavkatovna R. G. OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH SHAKLLARI //Proceedings of International Educators Conference. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 53-56.

9. Valerievna I. G., Shavkatovna R. G. The Content and Characteristics of Spiritual and Moral Education Works in Higher Education Institutions //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 340-342.

10.Рахмонова Г. Ш. ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ОСНОВА БУДУЩЕГО //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 276-278.

11. Shavkatovna R. G. MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARI VA OILADA MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. – 2024. – Т. 30. – №. 2. – С. 103-107.

O’QUVCHILARNI MATEMATIKA FANLARINI O’ZLASHTIRISHIDA SUN’IY INTELLEKTNING IJOBIY VA SALBIY TA’SIRI

Rizayeva Mashhura Ergashevna

Buxoro davlat pedagogika institute

“Matematika va informatika “ yo‘nalishi

4-bosqich talabasi

e-mail:mashhurar63@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining o‘quvchilarning matematika fanini o‘zlashtirishidagi roli tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor SI vositalarining o‘quvchilarning bilimi, mantiqiy fikrlashi, mustaqil ishlashi va motivatsiyasiga ko‘rsatadigan ijobiy hamda salbiy ta’sirlariga qaratilgan. Shuningdek, SI’dan samarali foydalanish uchun metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, matematika, ta’lim, virtual repetitor,o‘quvchi, raqamli texnologiyalar, o‘zlashtirish,interaktiv ilovalar

XXI asrda ta’lim sohasida raqamli texnologiyalar, xususan, sun’iy intellektning jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. Bu texnologiyalar o‘qitish jarayonining turli bosqichlariga integratsiyalashmoqda. Ayniqsa, matematika fanida SI vositalari orqali o‘quvchilarning bilim darajasi, mantiqiy va tahliliy fikrlash qobiliyati va mustaqil ishlash ko‘nikmalari sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Photomath, Desmos, GeoGebra va Microsoft Math Solver kabi SI asosidagi vositalar orqali matematikani tushunish, tahlil qilish va masalalarni yechish ancha osonlashdi.Biroq bu jarayon faqat ijobiy emas, balki muayyan salbiy oqibatlarga ham olib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti **Shavkat Mirziyoyev** 2022-yil 30-sentabr kuni bo‘lib o‘tgan raqamli texnologiyalar bo‘yicha yig‘ilishda quyidagilarni ta’kidladi: *“Sun’iy intellekt – bu kelajak emas, bu bugun. Biz uni to‘g‘ri va oqilona yo‘lga qo‘ysak, bu nafaqat iqtisodiyot, balki ta’lim sifatini ham tubdan o‘zgartiradi.”*

Shuningdek, Prezident 2023-yilgi Murojaatnomasida ham ta’lim tizimini raqamlashtirish va sun’iy intellekt sohasida mutaxassislar tayyorlash masalasiga alohida urg‘u bergan.

Xalqaro miqyosda esa, Google kompaniyasining sobiq bosh direktori va texnologiyalar bo‘yicha ekspert **Erik Shmidt** sun’iy intellekt haqida shunday deydi: *“Sun’iy intellekt inson imkoniyatlarini kengaytiradi, u o‘qituvchining o‘rnini egallamaydi, balki uni kuchaytiradi.”*

Ta’lim sohasi bo‘yicha taniqli olim, UNESCO eksperti **Wayne Holmes** esa quyidagicha fikr bildiradi: *“AI texnologiyalari yordamida o‘quvchilarga moslashtirilgan ta’lim yaratish imkoniyati mavjud. Ammo bu texnologiyalar insoniy nazorat ostida bo‘lishi lozim.”*

Demak, sun’iy intellekt o‘zida katta imkoniyatlarni mujassam etgan bo‘lsa-da, u doimo pedagogik maqsadlarga xizmat qilishi va o‘qituvchi tomonidan boshqarilishi lozim.

Bugungi kunda O‘zbekiston maktablarida ham turli sun’iy intellektga asoslangan platformalar – **Photomath, GeoGebra, MathGPT, Khan Academy** kabi vositalar dars jarayoniga tobora ko‘proq jalb qilinmoqda. Bu esa o‘quvchilarning bilim olish jarayonini soddalashtirayotgan bo‘lsa-da, noto‘g‘ri foydalanish oqibatida muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Asosiy qism. Sun’iy intellekt (SI) — bu hisoblash tizimlarining odatda inson aqliga xos bo‘lgan vazifalarni bajarish qobiliyatidir. Bular qatoriga o‘rganish, mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish, idrok etish va qaror qabul qilish kiradi. Bu kompyuter fanining bir sohasi bo‘lib, mashinalarga o‘z muhitini idrok etish va belgilangan maqsadlarga erishish imkoniyatini oshirish uchun o‘rganish va aql-idrokdan foydalanish imkonini beruvchi usullar va dasturlarni ishlab chiqadi va o‘rganadi. Bunday tizimlar “sun’iy intellektlar” deb atalishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda SI ko‘pincha quyidagicha tavsiflanadi:

“Sun’iy intellekt — bu raqamli tizimlarning inson aqliy faoliyatini modellashtirish va takrorlash qobiliyatidir.”

(Oxford Handbook of AI, 2020)

Sun’iy intellekt turli algoritmlar, matematik modellash, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish (big data) va mashinaviy o‘rganish (machine learning) orqali ishlaydi. Ya’ni, u avvalgi tajriba asosida yangicha qaror qabul qilishi yoki o‘zini yangilab borishi mumkin.

Sun’iy intellektning matematikani o‘qitishda ta’limiy jarayonga ijobiy ta’siri

- Shaxsiylashtirilgan ta’lim:

SI algoritmlari o‘quvchilar haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilib, ularning individual ehtiyojlari, o‘rganish uslublari va matematikadagi natijalari asosida shaxsiylashtirilgan ta’limni ta’minlay oladi. Bu yondashuv o‘quvchilarga o‘z tezligida rivojlanish, bilimlardagi bo‘shliqlarni to‘ldirish va maqsadli yordam olish imkonini beradi, natijada o‘quv natijalari yaxshilanadi.

- Avtomatlashtirilgan baholash:

SI matematik topshiriqlar va baholashlarni avtomatik tarzda tekshira oladi, bu esa o‘qituvchilarning vaqtini tejaydi va ularni boshqa o‘quv jarayonlariga ko‘proq e’tibor qaratishiga

imkon yaratadi .Ayniqsa, ko‘p sonli o‘quvchilar va murakkab masalalar mavjud bo‘lgan taqdirda, SI asosidagi baholash tizimlari bu jarayonni tezkor va aniq qiladi.

- Real vaqtli fikr-mulohaza:

Photomath, Soratic, Mathway, Maple Calculator, Microsoft Math Solver kabi SI asosidagi ilovalar o‘quvchilarga matematik muammolar bo‘yicha darhol fikr-mulohaza beradi. Bunday tezkor teskari aloqa xatolarni aniqlash va to‘g‘rilash orqali bilimni mustahkamlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

- O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi:

SI matematik o‘qituvchilarga individual tarzda kasbiy rivojlanishni ta’minlashi mumkin. Ularning ishlash natijalari va rivojlanish ehtiyojlarini tahlil qilib, maxsus tayyorgarlik modullari, seminarlar va o‘quv resurslarini taqdim etadi, bu esa pedagogik yondashuvlarni yaxshilashga xizmat qiladi.

- Mustahkamlovchi o‘qitish

SI asosidagi mustahkamlovchi o‘qitish algoritmlari o‘quvchilarning oldingi tajribalari asosida ta’lim usullarini doimiy tarzda takomillashtirib boradi. Talaba bilan o‘zaro muloqot jarayonida bu tizimlar samaradorlikni baholab, o‘z usullarini moslab boradi.

Sun’iy intellektning matematikani o‘qitishda ta’limiy jarayonga salbiy ta’siri

- Ijodkorlik va muammoni hal qilish ko‘nikmalarining yetishmasligi:

Matematika faqatgina odatiy masalalarni yechishdan iborat emas; u ijodiy yondashuv va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. SI algoritmlari naqshlarni aniqlash va optimallashtirishda usta bo‘lsa-da, insonlardek ijodiy fikrlashga ega emas. Bu esa o‘quvchilarning yangi usullarni sinab ko‘rish qobiliyatini cheklashi mumkin. Haqiqiy hayotdagi muammolarni hal qilishda kerak bo‘ladigan tanqidiy va ijodiy fikrlashning SIda bo‘lmasligi, unga to‘liq suyanilgan taqdirda, o‘quvchilarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

- Hisob-kitobga ortiqcha e’tibor qaratilishi:

SI hisoblashlarni avtomatlashtira olgani sababli, o‘quvchilar oddiy vazifalarni bajarishda o‘z fikrlash qobiliyatini kamroq ishga solishadi. Bu esa tushunchalarni anglash, mantiqiy fikrlash, metakognitsiya va real hayotdagi matematik qo‘llanmalarning muhimligini pasaytiradi.

- Muammolarni hal qilishda SI’ga haddan tashqari suyanish:

O‘quvchilar SI vositalariga juda ko‘p tayanadigan bo‘lsa, mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuv rivojlanmaydi .Natijada ular noodatiy yoki yangi holatlarda o‘z bilimlarini qo‘llay olmay qolishlari mumkin.

- Haqiqiy vaqtni o‘zaro ta’siri yetishmasligi:

An’anaviy sinfda o‘qituvchi o‘quvchilarni kuzatib, kerakli vaqtda mos yondashuvni tanlay oladi. SI esa bu kabi real vaqtli moslashuvchanlikka ega emas, bu esa o‘quvchining hozirgi ehtiyojlariga javob berishda qiyinchilik tug‘diradi.

- Tanqidiy fikrlash salohiyatining yo‘qolishi:

O‘quvchilar SI vositalariga haddan ortiq tayanadigan bo‘lsa, muammolarni chuqur tahlil qilish, turli yondashuvlarni qo‘llash, va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalari sustlashadi. Bu esa ularning murakkab yoki nostandart masalalarni yechish qobiliyatini pasaytiradi va yuqori darajadagi matematik kurslarda qiynalishiga olib keladi.

Xulosa

Sun’iy intellekt vositalari matematika fanini o‘rgatishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. O‘quvchilarning mustaqil o‘rganishi, mantiqiy fikrlashi va texnologiyalardan foydalanish madaniyati shakllanmoqda. Shu bilan birga, noto‘g‘ri yoki nazoratsiz foydalanish oqibatida ularning bilim sifati pasayishi, mustaqil fikrlash zaiflashuvi va texnologiyaga haddan ortiq qaramlik yuzaga kelmoqda. O‘qituvchi va ota-onalar bu texnologiyalarni nazorat bilan qo‘llashi zarur. Sun’iy intellektning ijobiy tomonlaridan oqilona foydalanish, yuzaga keladigan muammolarni hal qilish hamda salbiy ta’sirlarini kamaytirish orqali biz AI’ni matematik ta’limni rivojlantirishda samarali tarzda qo‘llay olamiz. Sun’iy intellekt matematikani o‘qitishda inqilobiy o‘zgarishlar kiritish salohiyatiga ega bo‘lib, u individual ta’lim tajribasini yaratish, moslashuvchan baholash va interaktiv muhitlarni taklif qilishi mumkin.

Biroq, AI'ni ta'limga integratsiya qilishda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur, ya'ni uning mumkin bo'lgan salbiy oqibatlari va axloqiy jihatlarini ham hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. (2021). AI and Education: Guidance for Policy-Makers. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709

2. Holmes, W. (2021). Artificial Intelligence and Education: A Critical Studies Perspective. URL: https://rcepunesco.ae

3. Alam, A. (2022). Critical Thinking and AI Use in Math Education.

4. To'xtasinov, Q., & Ibragimova, M. (2021). Axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt asoslari. Toshkent: Fan va texnologiyalar.

5. Rizayev, Sh., & Karimov, U. (2022). Ta'limda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlari. Toshkent: TDPU nashriyoti.

6. Abdullayeva, D. R. (2023). Sun'iy intellekt texnologiyalarining umumta'lim maktablarida qo'llanilishi. Pedagogik ta'lim, №2, 45–50.

7. Xolmurodova, M., & Xaydarova, S. (2022). Matematikani o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalari. O'qituvchi, №4, 23–29.

8. Alimov, A. A. (2020). Matematika o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston.

9. Yunusxo'jayev, B. M. (2023). Sun'iy intellekt: mohiyati, afzalliklari va xavflari. Innovatsion rivojlanish, №1.

KEKSA YOSHDAGI KISHILAR UCHUN INDIVIDUAL SOG'LOMLASHTIRUVCHI MASHQLAR TIZIMI JORIY ETISH

Inoyatov Abdullo Shodiyevich
BuxDU Sport va san'at fakulteti professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'limda teng imkoniyatlar tamoyilining nazariy asoslari va amaliyotdagi ifodalanishi tahlil qilinadi. O'zbekistonning so'nggi yillardagi islohotlari, xususan, inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan qonunlar va dasturlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Finlyandiya, Kanada va Yaponiya kabi mamlakatlarning ilg'or tajribalari tahlil qilinib, O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: ta'limda teng imkoniyatlar, inklyuziv ta'lim, boshlang'ich ta'lim, xalqaro tajriba, ta'limda adolat.

Ta'limda teng imkoniyat prinsipida har bir bolaning ijtimoiy kelib chiqishi, jinsi, til yoki sog'lig'i kabi farqlardan qat'iy nazar ta'lim olish uchun teng sharoitlar yaratilishi nazarda tutiladi. UNESCOning 1960-yildagi "Ta'limda kamsitishni bartaraf etish" konvensiyasida ham ta'lim tizimlarida kamsitishni yo'qotish bilan birga, hamma uchun teng ta'lim imkoniyatlarini kengaytiruvchi choralarni ko'rish zarurligi ta'kidlanadi. Shu maqsadda inkluziv ta'lim kontseptsiyasi ta'lim tizimini har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirishni talab qiladi. Masalan, Yaponiya misolida Vazirlik ta'kidlaganidek, «barcha bolalarga sifatli ta'lim olishda teng imkoniyat yaratish» jamiyat chidamliligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shunday qilib, teng imkoniyatlar ta'limi nazariyasida ta'limda diskriminatsiyani bartaraf etish, ijtimoiy, iqtisodiy va sog'liq holatidagi farqlarga qaramay barcha bolalarga qo'shimcha qo'llab-quvvatlash ko'rsatish muhim hisoblanadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'limda teng imkoniyat tamoyiliga doir huquqiy-huquqiy bazani mustahkamlash bo'yicha qator yangiliklar joriy etildi. Jumladan, 2020-yil sentabrda qabul qilingan yangi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida 11 yillik bepul umumta'lim belgilab qo'yildi va nogironligi bor bolalar uchun inklyuziv ta'lim ta'minlanishi ko'zda tutildi. Bu qonunning 20-moddasida «jismoniy, aqliy, sensor va ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi» deb belgilangan. Bundan tashqari, Prezidentning PQ-4860-sonli Farmoni (2020) va Vazirlar Mahkamasining 638-sonli qarori (2021) inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha maxsus chora-tadbirlarni belgiladi. Masalan, inklyuziv ta'lim

kontsepsiyasi 2020–2025 yillarga ishlab chiqilib, 2020–2021 yillarga yo‘l xaritasi tasdiqlandi. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston strategiyasida ham ta’limga kirishda inklyuzivlik va sifatni oshirish maqsadlari belgilangan (66-maqsad — nogironlar ta’limini yaxshilash, 70-maqsad — mintaqalarda inklyuziv ta’limni kengaytirish). Shuningdek, 2021-yilda O‘zbekiston Konstitutsiya Majlisida Nogironlar huquqlari bo‘yicha Konventsiyani ratifikatsiya qilib, imkoniyati cheklangan shaxslar huquqini mustahkamladi.

Amaliyotda esa ushbu siyosat natijalari sezilyapti: ko‘plab umumta’lim maktablarida nogiron bolalar uchun inklyuziv sinflar tashkil etilmoqda va ular sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda o‘qitilmoqda. Masalan, Qo‘qon universiteti maqolasida ta’kidlanishicha, inklyuziv maktab o‘qituvi shaxsning nogironligi darajasidan qat’i nazar, imkoniyati cheklangan va sog‘lom bolalarga bir xil ta’lim olish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, O‘zbekiston hukumatining ma’lumotlariga ko‘ra, inklyuziv ta’limga talab ortib, noaniqliklarga duch kelgan maktab o‘quvchilari va talabalar uchun qo‘shimcha o‘quv-materiallar va jihozlar ishlab chiqilmoqda (maxsus jihozlar, kompyuterlar va hokazo).

Finlyandiya ta’lim siyosatida teng imkoniyat prinsipiga alohida urg‘u beriladi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, “Finlyandiya ta’lim siyosati asosiy maqsadi bo‘lib, barcha fuqarolarga yoshidan, moliyaviy holatidan yoki boshqa omillardan qat’i nazar ta’lim olishda teng imkoniyatlar taqdim etishni” belgilaydi. Mamlakatda barcha bosqichdagi ta’lim (maktabgacha ta’lim, umumta’lim, oliy ta’lim) davlat tomonidan to‘liq moliyalashtiriladi. Yaqinda joriy etilayotgan “Right to Learn” dasturi doirasida erta ta’limdan boshlab har bir bolaning teng ta’lim olishiga urg‘u berilib, kichik sinflar, sifatli pedagog kadrlar va qo‘shimcha yordam tizimini kuchaytirish choralari rejalashtirilgan.

Kanadada esa ta’lim masalasi asosan provinsiyalar mas’uliyatida bo‘lishiga qaramay, mamlakat bo‘ylab barcha fuqarolarga erta bosqichdagi ta’lim erta yoshdan 18 yoshgacha bepul beriladi. Konstitutsiyaga asosan ta’lim tizimida kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik nazarda tutilgan, va oxirgi yillarda ayniqsa mahalliy aborigen (Avliyo millatlari, Metis va Inuits) hamda boshqa zaif guruhlar o‘rtasidagi o‘quv yutuqlari tafovutini qisqartirishga qaratilgan siyosat olib borilmoqda. Masalan, Kanada ta’lim vazirliklari kengashining hisobotlarida ta’kidlanishicha, jamoadagi muntazam ish haqi ta’minlanib, inklyuziv ta’lim imkoniyatlari (maxsus pedagog va maslahatchilar, qo‘shimcha grantlar va stipendiyalar) amalda tatbiq etilmoqda.

Yaponiya ta’lim tizimi ham an’anaviy ravishda natijali va adolatli hisoblanadi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, Yaponiya nafaqat xalqaro baholashlarda yuqori natijalarni ko‘rsatadi, balki maktabdagi ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlik ta’lim natijalariga kam ta’sir qilishi bilan ajralib turadi (raqobatbardosh talabalar guruhida tenglik yuqori). Ya’ni, Yaponiyada ta’limda nazariy jihatdan “mukammallik va tenglik uyg‘unligi” mavjud hisoblanadi. So‘nggi yillarda mamlakat maktabgacha va boshlang‘ich ta’limida ham inklyuzivlikni kuchaytirish rejalari qabul qilindi. Masalan, 2023-yilda MEXT tomonidan ishlab chiqilgan “Kechiktirilmasdan ta’lim olish” (“COCOLO”) rejasi barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan. Jahon iqtisodiy forumi tahlilchisiga ko‘ra, Yaponiyada «barcha bolalarga sifatli ta’lim olishda teng imkoniyat yaratish» asosiy masala deb belgilanmoqda. Shu doirada jamiyatda darsga qatnasha olmayotgan bolalarga moslashuvchan sharoit yaratish maqsadida “Diversified Learning Schools” – moslashuvchan o‘qish muassasalari tashkil qilinmoqda (2025 yilga borib taxminan 300 maktab tashkil qilish rejalashtirilgan).

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’limda teng imkoniyatlar tamoyili asosida muhim huquqiy va siyosiy islohotlar amalga oshirildi. 2020-yildagi yangi ta’lim qonuni, inklyuziv ta’lim konsepsiyasi va Davlat strategiyalari inklyuzivlikni jamiyat prioritiliga aylantirdi. Biroq, bu tamoyilni to‘la ro‘yobga chiqarish uchun quyidagi chora-tadbirlarni kuchaytirish muhimdir:

Inklyuziv ta’limni kengaytirish: Maktab va bog‘chalarda inklyuziv sinflar sonini oshirish, nogiron bolalar uchun maxsus jihoz va pedagogik yordamni keng joriy etish. Mutaxassislar (defektolog, logoped, pedagog-psixolog) sonini ko‘paytirib, ularni hududlarga teng taqsimlash zarur.

Resurslarni taqsimlash: Tuman va qishloq maktablari hamda shahardagi maktablarga bir xil sifatli o‘qituvchilarni, o‘quv materiallarini va axborot texnologiyalarini yetkazib berish. Masalan, Finlyandiyada bolalar bog‘chasi va maktablarga sarmoya kiritganidek, O‘zbekistonda ham maktabgacha va boshlang‘ich ta’limga alohida e’tibor berish lozim.

O‘qituvchilarni malaka oshirish: Inklyuziv pedagogika bo‘yicha kasb maydonini kengaytirish. Maktab va bolalar bog‘chalarida ishlovchi pedagoglar muntazam malaka oshirish kurslari va xorijiy tajriba almashinuvlarida qatnashishlari kerak. Shu bilan birga, teng imkoniyatlar haqida ota-ona va jamoatchilik ongini oshirish choralari qo‘llanilsin.

Monitoring va baholash: Ta’lim tizimidagi teng imkoniyatlarga erishish bo‘yicha ko‘rsatkichlarni doimiy kuzatib borish va muntazam hisobotlar tayyorlash. Uning natijalariga muvofiq, izchil reformalar va tartibga solishlar kiritish lozim.

Xalqaro tajriba: Finlyandiya, Kanada va Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlar tajribasidan o‘rnak olish muhim. Masalan, Finlandiya kabi bolalar bog‘chasini majburiy qilish yoki Kanada uslubida mahalliy jamoalarni jalb etib yordam loyihalarini kengaytirish taklif qilinishi mumkin.

Umuman olganda, ta’limdagi teng imkoniyat tamoyili O‘zbekiston ta’lim siyosatining markaziy maqsadlaridan biri bo‘lib, u amalga oshirilgan siyosat va chora-tadbirlar orqali tizimli rivojlanmoqda. Maqolada keltirilgan takliflar ijrosi holatni yanada takomillashtirish va bolalarning bilim olish imkoniyatlarini adolatli tashkil etishda muhim rol o‘ynashi kutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr.http://marifat.uz/marifat/ruknlar/rasmiy/4939.htm
2. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. [Lex.uz](https://lex.uz)
3. BMTning "Nogironlar huquqlari to‘g‘risida"gi Konvensiyasi (UNCPRD). 2006-yil 13-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasining 2020–2025-yillarda Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasi. https://lex.uz/docs/-5044711
5. Yo‘ldasheva M.A., Teshaboyeva F.R. (2023). “O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi va istiqbollari”. Qo‘qon universiteti ilmiy jurnali.
6. Temirov A.I. (2023). “O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning yo‘lga qo‘yilishi”. Web-Journal, 4(8).
7. "O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim: joriy o‘zgarishlar va taraqqiyot yo‘nalishlari". (2024). O‘zbekiston Respublikasi Elchixonasi rasmiy sayti.
8. "Yangi tahrirdagi ‘Ta’lim to‘g‘risida’gi qonunga inklyuziv ta’lim tushunchasi kiritildi". (2020). Gazeta.uz.
9. “O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limning me’yoriy-huquqiy asoslari”. (2024). Inlibrary.uz.

YOSHLARDA IJTIMOIY ADOLAT RUHINI SINGDIRISHDA PEDAGOGNING O‘RNI

Hamroyev Saidjon Sanoyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti,
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, f.f.f.d., (PhD)

hamroyevsaidjon@buxdpi.uz

Annotatsiya: Mazkur maqola “inson – jamiyat – davlat” tizimi asosida O‘zbekistonning ijtimoiy adolat va inson manfaatlari tamoyillariga tayangan davlat qurish yo‘lida amalga oshirilayotgan islohotlarga bag‘ishlangan. “Yangi O‘zbekiston” strategiyasining asosiy maqsadi – ijtimoiy adolatni ta’minlab, farovon hayotni yaratish va inson kapitalini rivojlantirish orqali dunyoning rivojlangan va barqaror o‘sayotgan davlatlari qatoriga kirishdir. Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, yoshlarni adolatparvarlik ruhida tarbiyalash, axloqiy va gumanitar fanlarni o‘qitish, sinf rahbarlarining tarbiyaviy ishlarida adolatni o‘rgatish kabi muhim masalalar muhokama qilinadi. Maqola, shuningdek, ijtimoiy adolat va axloqiy fazilatlarni shakllantirishda o‘qituvchilarning rolini va maktabda ijtimoiy adolatni targ‘ib qilishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi.

Tayanch tushunchalar: Ijtimoiy adolat, Yangi O‘zbekiston strategiyasi, adolatparvarlik, tarbiyaviy ishlar, sinf rahbari, o‘quvchilarda ijtimoiy adolat tuyg‘usi, inson kapitali.

Mamlakatimizda “inson – jamiyat – davlat” tizimi asosida inson manfaatlari va adolat tamoyillari ustuvor ijtimoiy davlat barpo etish hamda xalqning farovon hayot kechirishi uchun munosib sharoit yaratib berishga oid islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. “Yangi O‘zbekiston strategiyasining maqsadi – yurtimizning baxtli va barkamol insonlar farovon yashaydigan, ijtimoiy adolat tamoyillari to‘liq qaror topgan, dunyoning eng rivojlangan, barqaror o‘sayotgan va inson kapitali yuqori bo‘lgan demokratik davlatlari qatoridan joy olishini ta’minlashdir. Buning uchun aholining barcha qatlamlariga munosib hayot darajasini va turmush sharoitlarini yaratib berish, ijtimoiy himoya tizimi samarasi, bandlik va daromadlar barqaror o‘sishiga erishish, jamiyatning umumiy madaniyati, bag‘rikenglik va mehribonlik fazilatlarini yanada oshirish bo‘yicha olib borayotgan ezgu va savobli ishlarimizni yanada kuchaytirishni o‘zimizning burchimiz, deb hisoblaymiz” [1].

Shu boisdan, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni adolat bilan olib borish, ijtimoiy himoya siyosatini amalga oshirish va Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy davlatni barpo etishda adolatparvarlik tamoyillariga rioya qilishning funksional xususiyatlarini, ularni amalga oshirish yo‘nalishlarini ochib berish hamda yoshlarni adolatparvarlik ruhida tarbiyalashning ustuvor vazifalarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ijtimoiy va gumanitar fanlarni o‘qitish muhim ahamiyatga ega o‘quvchilarda rivojlangan fanlar nafaqat doimiy tasavvurlar, balki axloqiy mulohazalar, g‘oyaviy va axloqiy-etnikga mos harakatlar tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish tavsiya etiladi. Ijtimoiy va gumanitar fanlarni o‘qitish, tushunarli shaklda bo‘lishi, jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida adolat tamoyilning ijtimoiy samaradorligining mohiyatini ochib beradi.

Sinf rahbarining ishida o‘quvchilarni jasur qarorlar qabul qilish, mustaqil fikrlashni shakllantirish asosiy maqsadga aylanishi kerak. Bugungi voqelik undan hamma narsani o‘z nomi bilan chaqirishni talab qilmoqda. Mafkura va ma’naviyatimiz salbiy hodisalar va ularning tashuvchilari bilan murosasiz kurashishga qaratilgan. Maktabda Yangi O‘zbeksiton avlodi - tinchlik, ijtimoiy taraqqiyot, umuminsoniylik g‘oyalari targ‘ibotchisi, jamoatchilikni shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yuvchi shaxs sifatida yetishib chiqishi kerak.

Zamonaviy maktab o‘quvchisini tarbiyalash-fuqarolik jasorati, halollik tamoyillarga sodiqlik, insonparvarlik va hissiy sezgirlik sintezidir. Bu, shuningdek, axloqiy-irodaviy tarbiya, ya’ni hayotdagi qarama-qarshiliklarni hal qilishda faol va qo‘rqmasdan ishtirok etishga tayyorlikni tarbiyalash shart. Biroq, hali ham tez-tez uchraydigan holatlar mavjud bo‘lib, bizga qo‘pol va hissiy jihatdan zaif yoshlar borligini eslatib turadi.

Bugungi o‘g‘il bolalarning telefon yoki komp’yuterdagi shafqatsiz va qo‘pol o‘yinlari haqida nima deyish mumkin?, Ularda oldingi yillarning tamoyillari qo‘llanilmaydi: “Yolg‘onchi kaltaklanmaydi”, “Birga qarshi ikkita bo‘lishi mumkin emas”. Yigitlik nomus, insoniylik, o‘zaro yordam kabi xislatlar yo‘qolib bormoqda. Do‘stga hurmatsizlik va e’tiborsizlik qanchalik tez-tez bo‘ladi! Sinf o‘qituvchilari sinfdagi hissiy ziddiyatli vaziyatlarga qanchalik tez-tez qarashadi!. Maktab va shaxsan sinf rahbarining tarbiyaviy ishlarida yana qancha kamchiliklar bor!. Favqulodda vaziyat yuzaga kelganda, sinf rahbari noto‘g‘ri ish qilgan holatlar uchrab turadi.

Sinf rahbari o‘quvchilarga, birinchi navbatda, shaxsiy xulq-atvori, turmush tarzi, tashqi ko‘rinishi bilan ta’sir qilishi shart. Uning aql-zakovati ular uchun mezon bo‘lishi kerak. O‘rnak - madaniyat, adolat, halollik, insonparvarlik, samimiylik. Bu barcha o‘quv fanlari o‘qituvchilariga birdek taalluqlidir. Zamonaviy tarbiyalanuvchidan unga nisbatan yuksak hurmat, ishonch, yaxshi niyat, halollik, haqiqat va adolat, mehr-oqibat, hissiy sezgirlik va yordam talab etiladi. Va bu yerda hamdardlik juda zarur - yosh suhbatdoshni tushunish va his qilish yanada oqilona vaziyat. O‘zingizni uning o‘rniga qo‘yish, u bilan muloqot qilish zarurligini his qilish muhimdir. Shu bilan birga, o‘qituvchi printsipial, lekin do‘stona bo‘lishi kerak.

Ta’lim amaliyotini psixologik qayta ko‘rib chiqish, o‘qituvchilarni psixologik qayta shakllanish, yangicha ishlash va fikrlash istagi kerak. Aynan shunday pedagogika zamonaviy maktabga o‘zining oldindan ko‘rish funktsiyasini bajarishga yordam beradi. O‘qituvchilarning tarbiyaviy ishlarining natijalari o‘quvchilarning g‘oyaviy va axloqiy fazilatlariga, ularning hayotga va mehnatga tayyorligiga, harbiy jasoratlariga ta’sir qiladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, topshirilgan ish uchun yuqori mas’uliyat bunda eng yaxshi omil - bu ta’lim hisoblanadi. Asosiysi, talabalar jamoasida sharoitlar va xayrixohlik muhitini yaratish, o‘zaro oshkora yordam berish, o‘quvchilarni fikrlashga undash va ularga fikrlash imkoniyatini berishdir.

Sinf rahbarining faoliyatida o‘quvchilarda ijtimoiy adolat tuyg‘usini shakllantirish muammolarini ijodiy hal qilish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Odatda, suhbatlar, ma’lumotlar, badiiy filmlarning jamoaviy muhokamalari, spektakllar, tele va radio dasturlari qo‘llaniladi va shunga o‘xshash maqsadga muvofiq ma’ruzalar bo‘lishi mumkin. Talabalar - haqiqat, rostlik va adolat, vijdon, inson jamoasi haqidagi ahloqiy qarashlarni tanlashilari mumkin.

Maktab dasturlari shaxsni har tomonlama rivojlantirishga e’tiborni qaratadi. Tarix va tarbiya darslarida yurtimizning yosh fuqarolari shaxsini, yuksak axloqiy va huquqiy fazilatlarni, birdamlik tuyg‘usini, do‘stlikni shakllantirishga qaratilgan o‘qituvchilarning sa’y-harakatlari faollashtiriladi.

Jamoa ichidagi munosabatlarda o‘quvchilarning bir-biriga ishonishlariga, ularning har biri shaxs ekanligini tushunishlariga xushmuomalalik bilan yordam berishni o‘rgatiladi. O‘quvchilarda adolat tuyg‘usini singdirishda jamoaning rolini oshirish, chunki sog‘lom jamoa sog‘lom xarakterni tarbiyalaydi. Sog‘lom axloqiy va psixologik muhit unda talabalar jamoasining sa’y-harakatlarining muhim maqsadiga erishishga qaratilgan. Ijodiy tashabbusni rag‘batlantirish bilan - bu ham jamoaviylik, ham adolat, o‘zaro hurmat, ishonch, e’tibor, xayrixohlik muhiti ijtimoiy adolat tuyg‘usini yaxshilaydi. Har bir tarbiyalanuvchida jamoaviy, loqaydlik, jamoat ishlariga e’tiborsizlik, umuman, beadablik, madaniyatsizlik va axloqning boshqa salbiy ko‘rinishlarini bartaraf etishni shakllantiradi.

Bolalarning energiyasi ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan maqsadlarga yo‘naltirilgan maqsadga intilish, yoshlikka xos bo‘lgan romantikaga kirish, ideallarga intilishni takomilashtirish, tabiiyki, o‘z nazorati va nazorati ostida qisman yoki to‘liq o‘zini o‘zi boshqarishni amalga oshirish kerak.

Pedagog xolis, adolatli bo‘lishi, adolat uchun kurashda shaxsiy namuna ko‘rsatishi, xato va kamchiliklarini ochiq tan olishi kerak. Belgilar tilida gapirmang, baqirish, qo‘pollik, befarqlikka yo‘l qo‘ymang. Qo‘pollikdan, keraksiz o‘qishdan xafa bo‘lgan talaba uzoq vaqt davomida adolatga ishonchini yo‘qotadi. Yaxshi yordam ko‘rsatayotganda, eng ichkariga tegmang. Chuqur aralashuv asabiylashtirishi mumkin. Maslahat “asabiy bo‘lmang”, “umidsiz bo‘lmang”, agar ular samimiy bo‘lmasa, nomaqbul suhbatdoshlik sifatida qabul qilinadi. Past baho qo‘ymang, izoh bermang, tanbeh bermang, noloyiq ogohlantirmang, intizomiy jazoga shoshilmang - bu o‘smirning shaxsiy qadr-qimmatiga putur yetkazadi. Harakatlar va harakatlarni baholashga sub’ektiv yondashuvning oldini olish uchun bu bolalarda ma’naviy g‘azabni keltirib chiqaradi, ayniqsa o‘smirlarga ta’sir etadi, o‘zi, jamoa va boshqalar bilan kelishmovchilikka olib keladi.

Sinf rahbari o‘z o‘quvchisining axloqiy fazilatlari uchun katta mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi. Jamiyatning ishonchli vakili sifatida u zamonaviy talabaning sifat jihatidan yangi shaxsini shakllantirishni maksimal darajada ijodiy amalga oshirish uchun butun ma’naviy kuchini berishga chaqiriladi. O‘qituvchilar kelajakdagi hayotda zarur bo‘lgan fazilatlarni shakllantirishni

tuzatadilar: samaradorlik, ijodkorlik, yangilik hissi, mas'uliyat kabi xislatlar ro‘yobga chiqaradilar.

Bir qator maktablarda qimmatli takliflar uchun g‘oyalar banki ochilmoqda. Kattalar bolalarning fikr va intilishlarini hurmat qilishlari, ular bilan qiziqarli masalalar bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ochiq suhbat qurishlari, savollarga halol javob berishlari, ularning ishlarini tubdan baholashlari kerak. Bu holda ishonch va o‘zaro tushunish kuchayishga erishiladi. O‘qituvchilar maktab o‘quvchilarida ijtimoiy adolat tuyg‘usini shakllantirish bo‘yicha ishlarni faollashtirish maqsadini ro‘yobga chiqarishga yoshlarning ijodiy yondashuvini rag‘batlantirish, bu ishning samarali shakl va usullarini taklif qilishlari muhimdir. Maktab o‘quvchilarida ijtimoiy adolat tuyg‘usini shakllantirishga kelsak, bu yerda nomaqbul hodisa kuzatiladi. Yoshlar uchrashuvlarida adolat, vijdon va rostgo‘ylik, muayyan vaziyatda o‘zini qanday tutish, xiyonat va qo‘rqoqlik, halollik va olijanoblik haqida kam suhbatlar o‘tkaziladi. Shuning uchun ham ularlar tomonidan kattalarga nisbatan qo‘pollik, shafqatsizlik, hurmatsizlik holatlari uchrab turadi. Yoshlar tashkilotlari faoliyatida adolat tuyg‘usini rivojlantirish muammosiga e'tiborni kuchaytirish, buning uchun ularlar bilan ishlashning turli shakllari va turlaridan foydalanish kerak.

O‘qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida axloqni o‘rganishni kengaytirish va chuqurlashtirish, maktab o‘quvchilarida ijtimoiy adolat tuyg‘usini shakllantirishning psixologik-pedagogik holatiga e'tibor qaratgan holda psixologik va uslubiy tayyorgarlikni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Maktabda o‘qituvchilar uchun "Zamonaviy jamiyat ijtimoiy adolat tuyg‘usiga ega shaxsga muhtoj" mavzularida ma'ruzalar o‘qish majburiy qilinishi kerak. "Zamonaviy maktab o‘quvchilari ijtimoiy qadriyat sifatida", "O‘qituvchining kasbiy etikasi to‘g‘risida" boshqalarni nazarda tutish kerak.[2]

O‘quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga eng yaxshi targ‘ibotchilar, urush va mehnat faxriylari jalb etilgan. San'at asarlari va ommaviy axborot vositalaridan ayniqsa, televidenie va radiodagi ma'rifiy dasturlar foydalaniladi. Maktab o‘quvchilari mustaqil hayotga tayyorgarlik ko‘rishadi, ijtimoiy foydali ishlarda qatnashadilar. Kasbga yo‘naltirish ishlari yoshlarning ishlab chiqarishdagi o‘rni va rolini ochib beradi. O‘quvchilarni mustaqil hayotga amaliy, manaviy-ruhiy jihatdan tayyorlash darajasi ortib bormoqda. Buning uchun maktabning butun jamoasi, o‘quv jarayonining barcha elementlari ishlaydi.

Tarbiyaning, ayniqsa, g‘oyaviy-siyosiy-axloqiy tarbiyaning asosiy yo‘nalishlarida kompleks yondashuv mustahkamlanib, bolalarni axloqiy tarbiyalashda yoshlar tashkilotlari, oilaning roli kuchaytirilmoqda. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida o‘quvchilarni tarbiyalashning asosiy maqsadi maktab o‘quvchilarida yangi jamiyat qurish manfaatlariga javob beradigan ilmiy dunyoqarash, e'tiqod va xulq-atvor ko‘nikmalarida ifodalangan ijtimoiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlarni shakllantirishdan iborat.Bundan tashqari, yoshlarni tarbiyalashda, jamoada bir-biriga yordam berish va sog‘lom, to‘g‘ri ma'naviy-axloqiy muhitni yaratish orqali ijtimoiy adolatni yaxshilash mumkin. Bu jarayonda o‘qituvchilarning psixologik va pedagogik tayyorgarligi, jamoa muhitida barchaning o‘zaro hurmatini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy adolat va tarbiyaning eng muhim yo‘nalishlari – yoshlarni adolatparvarlik va halollik tamoyillari asosida tarbiyalash, ularni jamiyatga foydali, mas'uliyatli va insonparvar fuqarolar sifatida shakllantirishdan iboratdir. Shu tarzda amalga oshiriladigan ishlar nafaqat zamonaviy davlatning, balki butun xalqning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

7. Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. –Тошкент: 2022, "Ўзбекистон". –Б. 257.

8. Hamroyev Saidjon Sanoyevich "O‘zbekiston xalqining milliy yuksalishida adolatparvarlikni qaror toptirishning ijtimoiy qonuniyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil)" Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. 2023 yil

9. Аглямова Г.Р. Интеллектуальный потенциал молодого города: структура, содержание, социальные функции. // «Общество и экономика», 1999, No 56. –С.12

10. Ш. Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. 1 том. –б. 168.
11. Жадидлар. Абдулла Авлоний. Ёшлар нашриёт уйи. –Тошкент: 2022, -Б. 152.

OLIY TA'LIMDA MA’NAVIY TARBIYA SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI

Saidova Yulduz Zamon qizi,
Buxoro Davlat pedagogika instituti,
Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
Husenova Sarvar Samandarovna
, Buxoro shahar 44-maktab o’qituvchisi
E-mail: saidovay3@gmail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola oliy ta'lim tizimida ma’naviy tarbiyaning samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi yondashuvlar va mexanizmlarni tahlil qiladi. Ma’naviy tarbiya oliy ta'limda talabalarning shaxsiy rivojlanishi, axloqiy qadriyatlari va jamiyatga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada ta'lim jarayonida ma’naviy tarbiyaning samaradorligini oshirishga oid strategiyalar, innovatsion metodlar va amaliy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida ma’naviy tarbiyani samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan sharoitlar va resurslar haqida fikrlar bildiriladi. Maqola ma'naviy tarbiyaning oliy ta'lim tizimidagi ahamiyatini yana bir bor ta'kidlaydi va uning samaradorligini oshirishning dolzarb yo'nalishlarini ko'rsatadi.

Kalit so‘zlar: Oliy ta'lim, ma’naviy tarbiya, samaradorlik, ta'lim tizimi, yangi yondashuvlar, shaxsiy rivojlanish, axloqiy qadriyatlar, jamiyat mas'uliyati, innovatsion metodlar, ta'lim resurslari.

Oliy ta'lim tizimi faqat professional bilimlarni taqdim etish bilan cheklanmaydi, balki talabalarning ma’naviy va axloqiy rivojlanishini ta'minlashga ham katta e'tibor qaratadi. Ma’naviy tarbiya, shaxsni ijtimoiy va axloqiy jihatdan shakllantiradigan muhim jarayon bo'lib, talabaning jamiyatdagi mas'uliyatli pozitsiyasini o'rnatishga yordam beradi. Shu bilan birga, ma’naviy tarbiyaning samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashuvlar, metodologiyalar va innovatsion usullarning ahamiyati ortib bormoqda. Oliy ta'lim muassasalarida ushbu jarayonni samarali tashkil etish, talabalarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlarini, balki ularning ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada ma’naviy tarbiyaning oliy ta'lim tizimidagi o'rni va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar muhokama qilinadi.

Ma’naviy tarbiya maqsad-manzilli jarayon bo‘lib, aholi, yoshlar ongining sifat o‘zgarishlariga qaratilgan. Bunda ijtimoiy madaniyat faoliyatining o‘yin texnologiyalari katta imkoniyatlarga ega, chunki ular yosh yigit-qizlarga zarur ma’naviy bilim va ko‘nikmalarni o‘ziga xos va qiziqarli usulda-amaliy usulda o‘zlashtirishini nazarda tutadi. Bu esa ma’rifiy ishlarni yuqorida qayd etilgan infoteynment tamoyili asosida tashkil qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Ma’naviy tarbiyada o‘yin texnologiyalarining joriy qilinishi uni detalli modellashtirishga bog‘liq. Modellashtirish - bu ilmiy tadqiqot metodi bo‘lib, tadqiq etilayotgan ob’ektning modelini yaratish va o‘rganishni nazarda tutadi. Model tadqiqot predmetining aniq parametrlarini, aloqalarini, vazifalarini, ya’ni originalini qayta yaratishga qaratilgan elementlar tizimi sifatida xizmat qiladi.[91] Modellashtirish - aktual, real hamda potensial va imkoniyatdagi voqea-hodisalarni kompleks holda tahlil etish mumkin bo‘lgan konseptual-metodik ob’ektlarni loyihalashtirish imkonini beradi.[92]

Ma’naviy tarbiyada o‘yin texnologiyalaridan foydalanish masalasiga turli yondashuvlar bor bo‘lib, ularni o‘rganish asosida biz tomonimizdan yaratilgan pedagogik model bir-biriga uzviy

bog‘langan yaxlit komponentlar sifatida namoyon bo‘lib ular orqali ma’rifiy jarayonni samarali tashkil etish mumkin. Mazkur masala tajriba sinov tarzida olib boriladigan ishlar uchun asos qilib olinganini alohida qayd etish kerak.

Targ‘ibot-tashviqot, PRning ijtimoiy-madaniy faoliyat o‘yin texnologiyalari bilan uyg‘unlashuvi jahon tajribasida keng foydalanilmoqda. Biz ushbu yo‘nalishning milliy(SHarq) va Evropa davlatlarida foydalanilayotgan(G‘arb) modellarini uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini o‘rgandik. Bunda kompetentli yondashuv asosida, qonuniyatlarga asoslangan, bir-biriga funksional bog‘langan, aniq yaxlit tizim sifatida qaralib, quyidagi yo‘nalishlardan iborat bo‘lishi nazarda tutiladi:

- Konseptual yo‘nalishda - ma’naviy tarbiya aholi, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirishda ijtimoiy taklif, maqsad, o‘yin texnologiyalarining qo‘llanilish tamoyillarini o‘z ichiga oladi.
- Funksional yo‘nalish - tadqiq etilayotgan jarayonda o‘yin texnologiyalarining asosiy vazifalari ochib beriladi;
- Tashkiliy faoliyat yo‘nalishi – bunda ma’naviy tarbiya o‘z ichiga ijtimoiy-madaniy faoliyatdagi o‘yin texnologiyalarining shakllari, usullari, tur va metodlarini oladi;
- Mezonli-natijaviy yo‘nalish, ma’naviy-ma’rifiy ishlarning mezon va darajalarini tavsiflaydi.

Yuqoridagi bo‘limlarni ajratish ma’naviy tarbiyani maqsadli jarayon sifatida hamda uning asosiy qismlarining o‘zaro bog‘liq holda aniq tasavvur etish imkonini beradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, ma’naviy tarbiya mohiyatana ijtimoiy madaniy faoliyatdagi o‘yin texnologiyalarining metod, vosita va shakllari mazmunini belgilovchi, me’yor sifatida qabul qilingan tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillarga quyidagilar kiradi:

1. Insonparvarlikka daxldorlik tamoyili. O‘yin jarayonining muhim xususiyati – inson, uning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish sanaladi. Bundan kelib chiqib ushbu tamoyil ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar i ma’naviy tarbiya ishtirokchilariga nisbatan hurmatda bo‘lishni, ularning huquq va erkinliklarini shuningdek, vijdon erkinligi, e’tiqod erkinligini ta’minlashga asoslanadi.

2. Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish tamoyili. Fan tomonidan insonlarning har turli yoshidagi psixik jarayonlari, faoliyati, hatti-harakatlarining o‘ziga xosligi o‘rganilgan. Ma’rifiy, madaniy ta’sirlar uyg‘unligi individning shaxs sifatida psixologik va biologik etilishiga ijobiy ta’sir qiladi. Buning natijasida ishtirokchilarda o‘z hatti-harakatlarini anglashga va hayotiy maqsadlarini belgilab olishga intilish oshadi.

3. Pedagogik maqsadga muvofiqlik tamoyili. Ushbu tamoyil tashkilotchi shaxsning ijobiy rivojlanishiga yordam beradigan o‘yinning maqbul shaklini tanlashni nazarda tutadi.

4. Variantlilik tamoyili. Tashkilotchilar tomonidan tashkil etiladigan tadbir-o‘yin - har bir ishtirokchining birday ishtirok etishini, o‘yinda o‘z o‘rnini va uni shaxsiy mazmun bilan boyitish imkonini yaratadi.

5. O‘zini namoyon etish tamoyili. O‘yin jarayonida ishtirokchilar o‘zlarining ichki dunyosini namoyon etish bilan birga g‘oyalar, ijtimoiy kayfiyat, muammolar, ehtiyojlar va ideallarni o‘zida his etib ko‘radi, ular esa o‘z navbatida shaxsning o‘zini ifoda etishi orqali namoyon bo‘ladi.

6.Tizimlilik tamoyili. Ishtirokchilarda shakllantiriladigan bilim va ko‘nikmalarning maqsadli va tartibli bo‘lishini ta’minlaydi.

7. Qiziqishlarning aloqadorligi tamoyili. O‘yin loyihasi doim o‘ziga xos tarzda reallik va optimallik, hohish va imkoniyat, asosiysi loyiha ishtirokchilarining qiziqishlari o‘rtasidagi rolli kelishuvni o‘z ichiga oladi.

8. Jamoaviylik tamoyili. Bu tamoyilga ko‘ra, har qanday ishning natijasi bu jamoaviy faoliyat natijasidir. Bu esa tadbir ishtirokchilarining bir maqsad yo‘lida birlashuviga, safarbar bo‘lishiga olib keladi.

9. Hayot bilan bog‘liqlik tamoyili. Bu tamoyil jahon pedagogikasining fundamental asoslaridan biridir. O‘yin faoliyatining hayot faoliyatiga kirib borishidan maqsad quyidagilarda ko‘rinadi, masalan, o‘yinlarning maqsadi vakolatlar sifatida shakllantiriladi, ya’ni ishtirokchilar

jamiyat hayotini yanada yaxshilashga qaratilgan har bir huquqiy masala bo‘yicha o‘z o‘rnini anglash, boshqalar bilan hamkorlik qilishga o‘rgana boradilar.

10. Xayrihohlik tamoyili shaxsning ijobiy fazilatlariga tayanadi va o‘yin jarayonida o‘ziga xos ijobiy ma’naviy muhit muhit yaratadi, chunki shaxsning ijobiy zahiralarini ochish ijobiy muhitda, juda yaqin hissiy munosabatlar o‘rnatilishiga xizmat qiladi.

11. Ilmiylik tamoyili. Jamiyatning ma’naviy hayoti haqida to‘laqonli va haqqoniy axborotni berishni, o‘yin davomida ob’ektiv qonuniyatlarni hamda jamiyat ma’naviy muhitining rivojlanish qonunlarini ochishni nazarda tutadi.

12. Sog‘lom raqobat muhiti. Har bir guruh vaziyat va muammoga oldin o‘zining qarashini ishlab chiqadi, bu nuqtai nazarga boshqa guruhlar tomonidan tanqidiy yondashiladi hamda o‘z navbatida ularning o‘zi ham muammoga o‘z qarashlarini, o‘z manbalarini yoqlab ko‘rsatadilar. SHundan so‘ng, guruh o‘z loyihasini ishlab

chiqib, uni boshqa loyihalardan afzalligini himoya qiladi va u yoki bu loyiha yutib chiqadi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, ma’naviy tarbiyada o‘yin texnologiyalarining qo‘llanilishi ijtimoiy-madaniy sharoitni hisobga olgandagina yuz beradi, bular:

- Shaxsning bo‘sh paytini faol tashkil etish orqali maqsadli va muntazam ta’sir etish;
- Ijtimoiy madaniy faoliyatda o‘yin texnologiyalarining qo‘llanilishi;
- Pedagogik faoliyatni ishtirokchilarda ma’naviy kamolotni shakllantirish maqsadida ishlab chiqilgan model asosida tashkil etish;
- Ishtirokchilarning ma’naviy rivojiga ta’sir etuvchi ijobiy ijtimoiy psixologik muhitni yaratish;
- o‘yin texnologiyalari asosida ijtimoiy-madaniy faoliyatdagi pedagogik faoliyatning samaradorligini baholashdan iborat.

Xulosa qiladigan bo’lsak ma’naviy-ma’rifiy tadbir ishtirokchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik modeli bir-biriga uzviy bog‘liq elementlarga: jamiyatning ijtimoiy taklifi, konseptual bo‘lim (maqsad, vazifa, tamoyil va shart-sharoit), tashkiliy-faoliyat bo‘limi (turlar, vositalar, shakllar va o‘yin faoliyatining texnologiyalari), funksional bo‘lim (o‘yin funksiyasi), mezonli-natijaviy bo‘lim (mezonlar, ko‘rsatkichlar, ma’naviy madaniyatning shakllanganlik darajalari)ga asoslanadi. Ularning integratsiyalashuvi natijasida esa ma’naviy-ma’rifiy tadbir ishtirokchilarining ma’naviy madaniyatini o‘yin texnologiyalari vositalari yordamida shakllantirishning pedagogik faoliyatdagi samaradorligi oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi “Ma’naviy tarbiya samaradorligini yana oshirish to‘g‘risida”gi PQ-3160 sonli Qarori.
2. “O‘zbekistonda yoshlar tarbiyasi va ma’naviy tarbiyaning natijadorligi: muammolar va echimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. 2018 yil 1 iyul. Farg‘ona viloyat Marg‘ilon shahri, “Ijodkorlar bog‘i.”
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 29 dekabr kuni milliy kino san’ati va kinoindustriyani rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar tahlili va bu borada mavjud muammolarni hal etish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishda so‘zlagan nutqidan. Kun Uz. 13:43 / 30.12.2017
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy ensiklopediyasi. 3- tom, Toshkent. Davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 289-bet
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy tarbiya samaradorligini oshirish va sohani Yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi 2017 yil 28 iyuldagi 3160-sonli Qarori

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK YO‘NALISHDAGI TALABALARGA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI MASLAHAT USULLARINI O‘RGATISH ZARURATI

Abdullayev Shahzodjon Zokirjonovich
Buxoro innovatsiyalar universiteti pedagogika,
psixologiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi
ashahzod097@bui.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida psixologik yo‘nalishda tahsil olayotgan talabalarga sun’iy intellekt texnologiyalari asosida psixologik maslahat berish usullarini o‘rgatishning dolzarbligi, mazmuni va zaruriyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Hozirgi raqamli transformatsiya sharoitida psixologik xizmatlar ko‘lamining kengayishi, onlayn maslahat formatining joriy etilishi, sun’iy intellekt platformalari orqali ruhiy yordam ko‘rsatish tajribalari talabalarning zamonaviy ko‘nikmalarni egallashini taqozo etadi. Mazkur maqolada psixologiya sohasidagi bakalavriat va magistratura bosqichlarida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishni o‘rgatishga doir kompetensiyalar tizimini shakllantirish, ularni o‘quv dasturlariga kiritish, axloqiy-me’yoriy yondashuvlarni o‘zlashtirish va empatiyani raqamli maslahat vositalari bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar bayon etiladi. Xorijiy tajribalar va O‘zbekiston oliy ta’limida shakllanayotgan ilg‘or yondashuvlar asosida AI asosidagi psixologik maslahat usullarini o‘qitish konsepsiyasi ishlab chiqiladi..

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, psixologik maslahat, oliy ta’lim, psixologiya talabalari, raqamli kompetensiyalar, masofaviy yordam, AI texnologiyalari, empatiya, ta’lim innovatsiyasi, axloqiy me’yorlar.

Bugungi kunda zamonaviy jamiyatda sun’iy intellekt texnologiyalari hayotning barcha sohalariga kirib kelayotgani inobatga olinsa, psixologik xizmatlar ham bu jarayondan chetda qolmayapti. Ayniqsa, raqamli transformatsiya va global pandemiya sharoitida insonlarga masofaviy psixologik yordam ko‘rsatish masalasi nihoyatda dolzarb bo‘lib, bu jarayonda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Bunday sharoitda psixologiya sohasida tahsil olayotgan oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib maslahat berish usullarini o‘rgatish zarurati yuzaga kelmoqda. Chunki kelajak psixologi faqatgina an’anaviy maslahat texnikalarini emas, balki zamonaviy raqamli vositalar yordamida ishlash, masofaviy muloqot qilish, foydalanuvchi bilan chatbotlar orqali interaktiv tarzda aloqa o‘rnatish, axborotlarni tahlil qilish va individual yondashuvlarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

Hozirgi kunda sun’iy intellekt asosida ishlovchi psixologik yordam platformalari – Wysa, Woebot, Replika va boshqa ilovalar orqali stressni kamaytirish, tashvishli holatlarni aniqlash, hissiy muvozanatni tiklashga xizmat qiluvchi dasturlar keng tarqalmoqda. Ushbu vositalarning asosiy afzalliklari – ular bilan har qanday vaqtda, istalgan joyda muloqot qilish, anonimlikni saqlash, tezkor javob olish va shaxsga moslashtirilgan maslahatlar berish imkoniyatlaridir. Shu bilan birga, bunday platformalardan foydalanish uchun psixologlarning o‘zlari ham ushbu texnologiyalar bilan ishlash bo‘yicha puxta bilim va malakaga ega bo‘lishi zarur. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida psixologiya yo‘nalishidagi ta’lim dasturlariga sun’iy intellekt asosidagi maslahat usullarini o‘rgatishga qaratilgan kompetensiyalarni kiritish zaruratini tug‘diradi.

Talabalar uchun ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish faqat texnik bilimlar bilan cheklanmasdan, axloqiy, madaniy va ijtimoiy yondashuvlarni ham o‘z ichiga olishi lozim. Chunki sun’iy intellekt orqali maslahat berishda insoniy empatiya, hissiy sezuvchanlik, individual ehtiyojlarni tushunish, shaxsiy ma’lumotlar bilan ehtiyotkor ishlash, madaniy kontekstni inobatga olish kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada xorijiy oliy ta’lim muassasalarida allaqachon ijobiy tajribalar shakllangan bo‘lib, sun’iy intellekt yordamida psixologik maslahat ko‘rsatish yo‘nalishida maxsus kurslar, amaliy mashg‘ulotlar va o‘quv dasturlar joriy etilgan. Misol uchun, AQSh va Buyuk Britaniyada bir qator universitetlarda “AI in Mental Health Counseling”, “Digital Psychology Tools” kabi kurslar orqali talabalarga chatbot dizayni, til

modellarining ishlash mexanizmi, emotsional tahlil qilish algoritmlari va etik mezonlar asosida maslahat berish texnologiyalari o‘rgatilmoqda.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda raqamli ta’lim va psixologik xizmatlar integratsiyasi bo‘yicha dastlabki qadamlar tashlanmoqda. Xususan, ayrim universitetlarda psixologik maslahatning masofaviy shakllari, raqamli platformalar bilan ishlash, onlayn test sinovlari, emotsional ahvolni baholovchi algoritmlar bo‘yicha amaliy darslar yo‘lga qo‘yilgan. Biroq bu hali keng ko‘lamli tizimli yondashuv darajasiga chiqmagan. Shu boisdan, psixologiya ta’lim yo‘nalishida o‘qitiladigan fanlarni zamonaviy talablar asosida yangilash, sun’iy intellekt asosida maslahat ko‘rsatish texnologiyalarini o‘rgatishga yo‘naltirilgan alohida modul yoki ixtisoslashgan fanlarni joriy etish lozim.

Mazkur maqola doirasida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda psixologik maslahat berish talabalarning nafaqat texnologik savodxonligini, balki kasbiy kompetensiyalarini, analitik tafakkurini, zamonaviy ehtiyojlarga mos yondashuvni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu esa oliy ta’limda ilm-fanni rivojlantirish, psixologiya sohasida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash, amaliyotga mos, moslashuvchan, innovatsion fikrlovchi kadrlarni yetishtirish yo‘lida muhim qadam bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, psixologiya ta’limida sun’iy intellekt asosida maslahat berish usullarini o‘rgatish — nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyatga ega bo‘lgan pedagogik yo‘nalishlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Alimova, G.X. (2023). Psixologik xizmatda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi. – Toshkent: Ilm Ziyo. [Alimova, 2023: 67].

1. APA (2023). Artificial Intelligence in Mental Health Practice: Ethical and Clinical Guidelines. – Washington: APA Publications. [APA, 2023: 34].
2. Goryacheva, G.K. (2021). Emotsional intellekt va sun’iy intellekt: Psixologik tahlil. // Raqamli psixologiya jurnali. – №2. – B. 45–58. [Goryacheva, 2021: 47].
3. MIT Media Lab (2022). AI-Based Counseling Tools and Emotional Intelligence. – Cambridge: MIT Press. [MIT, 2022: 28].
4. Nurmatova, Z.T. (2023). Raqamli vositalar yordamida ota-onalar bilan

ПРОФИЛАКТИКА И БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Шарипов Баходирхужа Зарифович
Незовисимый иследователь Бухарского государственного института, первый заместитель начальника Управления внутренних дел Бухарской области

Аннотация: В статье проанализированы меры по предупреждению и борьбе с преступностью среди молодежи. Выявляется характер молодежной преступности, выявляются ее причины, приводятся примеры ее влияния. Особое внимание было уделено направлениям профилактики правонарушений среди молодежи. Раскрыты актуальные проблемы борьбы с молодежной преступностью.

Ключевые слова: несовершеннолетние, молодежная преступность, профилактика, Профилактика правонарушений, общая профилактика, специальные мероприятия, педагогическая деятельность.

Основной мерой профилактики и борьбы с преступностью среди молодежи является укрепление семьи, улучшение ее духовно-психического климата, так как дети избегают психотравмирующих условий в семье, семейных конфликтов, нелюбви и непонимания родителей, их жестокости или равнодушия.

Социально-педагогические мероприятия включают профилактику бездомности, направленную на выявление и предупреждение причин и условий, способствующих возникновению бездомности.

Что касается категории преступников среди молодежи, то она также важна для определения мер по борьбе с преступностью и состоит из следующих групп:

- несовершеннолетние с низким социально-экономическим статусом, недостаточным интеллектуальным уровнем, склонные к поведению, нарушающему социальные и культурные основы общества, происходящие из неблагополучных, социально неблагополучных семей;
- несовершеннолетние из богатых семей, склонные оставаться безнаказанными и уступать;
- агрессивные несовершеннолетние прибегают к силовому методу решения проблем и конфликтов;
- представители молодежного движения, противники социальных и культурных устоев общества;
- несовершеннолетние, склонные к бродяжничеству (блужданию).

В настоящее время все больше детей интересуются компьютерами, различными сетевыми играми, которые для современных детей отнимают много времени, они увлекаются культурой, они перестают интересоваться. Можно сказать, что поведение несовершеннолетних характеризуется все большей агрессивностью, агрессивностью и жестокостью. Используя ту или иную социальную сеть, несовершеннолетний может найти похожих людей для общения и обмена с ними определенными знаниями, навыками и опытом, поэтому может возникнуть проблема.

В связи с количеством преступлений законодатель дополняет Уголовный кодекс Республики Узбекистан, диспозиция которого предусматривает ответственность за вовлечение несовершеннолетних в совершение деяний, опасных для жизни несовершеннолетних. Отсутствие признаков суицидальной предрасположенности в действиях виновного лица (УК Республики Узбекистан), Вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления (УК Республики Узбекистан) является необходимым условием уголовной ответственности либо в совершении несоциальных действий (УК Республики Узбекистан)

Рассматривая образовательное учреждение, следует отметить, что это социальное учреждение, оказывающее влияние на формирование личности несовершеннолетнего. В настоящее время преподаватели активно поддерживают эти дисциплины для успешной сдачи экзаменов в вузах. Учитель, мотивированный на успешную сдачу экзаменов, может привести к множеству конфликтов: между подростком и учителями, между подростком и классом, между подростком и родителями. Если вовремя не разрешить конфликты, несовершеннолетние могут начать дистанцироваться от основных социальных групп.

Также разделение несовершеннолетних на группы может быть связано со значительным разрывом в материальном обеспечении семей. Только подростки могут почувствовать эту разницу, потому что они близки к общественной жизни.

В целом профилактику правонарушений среди несовершеннолетних можно разделить на две большие группы:

- общие-ориентированы на бесконечный круг субъектов;
- -индивидуальный-направленный на конкретную личность правонарушителя.

Общая профилактика правонарушений-это форма воздействия на объекты предупреждения правонарушений. Индивидуальная профилактика правонарушений - форма индивидуального воздействия на конкретного несовершеннолетнего, направленная на устранение негативных последствий, которые могут привести к формированию у несовершеннолетнего антисоциальной направленности и общественно опасного

поведения, а также на его социально-педагогическую реабилитацию и (или) предупреждение совершения преступлений и несоциальных действий.

Немаловажным в процессе воспитания ребенка является и умение родителей одинаково правильно применять жесткие и щадящие меры.

Основными направлениями профилактики преступности среди молодежи являются:

- своевременное разрешение семейных конфликтов;
- профилактика интоксикации и наркомании;
- обеспечить охрану общественного порядка, обеспечить правильное освещение в ночное время, т. е. увеличить количество огней;
- выявление лиц с психическими расстройствами и расстройствами;
- организация правового просвещения и воспитания населения. Особые меры-это меры, направленные на воздействие на личность несовершеннолетнего правонарушителя, а также на факторы, способствующие совершению преступления. Основная цель этих мер-формирование у молодых людей чувства вины, так как это может не только негативно повлиять на отношение к преступлению в будущем, но и предотвратить его повторение.

Первая специальная групповая мера-воспитательно-принудительная.

Вторая группа специальных мер направлена на помощь подросткам, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, когда они начинают совершать действия, указывающие на преступные принципы. К таким действиям относятся: выход из дома, бродяжничество, мелкая кража, вымогательство, мошенничество и др.

Третья особая группа мер-меры по выявлению и привлечению к уголовной ответственности лиц, совершивших несовершеннолетние преступления, а также по исправлению и перевоспитанию лиц, не приговоренных к лишению свободы.

Четвертая особая группа мер состоит из воспитательно-карательных мер, применяемых к подросткам, отбывающим наказание в воспитательных колониях. Эти меры заключаются, прежде всего, в установлении особого режима, методов коррекционного труда и воспитательного воздействия. Эти меры в основном используются для предотвращения повторения преступления.

Пятая особая группа мер-это меры, направленные на адаптацию к нормальным условиям жизни после возвращения в прежнюю социальную среду. Если принять во внимание статистические данные, можно установить, что существует огромное количество семейных причин, которые являются отправной точкой формирования личности преступника несовершеннолетнего и, как следствие, совершения им преступления.

Таким образом, на сегодняшний день он осуществляется посредством ряда мер, направленных на предупреждение преступности среди несовершеннолетних. Принимаемые меры по борьбе с преступностью и разработка будущих концепций показывают заинтересованность не только государства, но и общества. Снижение уровня преступности по результатам статистических исследований также подтверждает эффективность проводимой работы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. https://lex.uz/docs/-111453 [O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi]

2. Толипов Н.М., Рустамбекова Н.Н. Общественная опасность и криминологическая детерминация насильственной преступности несовершеннолетних // Научно-образовательный потенциал молодежи в решении актуальных проблем XXI века. 2021. № 6.

3. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha ishlarni davom ettirish kerak, deb hisoblaydi ijtimoiy faollarhttps://iiv.uz/ru/news

4. Шарипов С.Т., Турсунова М.М. (2022). Меры профилактики и борьбы с насильственной молодежной преступностью. Вестник науки и образования, (12-7), 79-84.

5. Khatamov B.K. (2022). Personality of a juvenile delinquent. Innovative science. No.2. pp. 31.

VOYAGA YETMAGANLAR O‘RTASIDA HUQUQIY ONGNI SHAKLLANTIRISH ORQALI JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH

Sharipov Baxodirxo‘ja Zarifovich,
Buxoro davlat pedagogika institute
mustaqil tadqiqotchisi,
Buxoro viloyat Ichki Ishlar Boshqarma
boshlig‘ining birinchi o‘rinbosari

2030 yilgacha Barqaror rivojlanish kun tartibi barcha odamlarga, ayniqsa, eng zaif va marginal qatlamlarga foyda keltirishni nazarda tutadi. A'zo davlatlarning barcha uchun xavfsizlik va xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlari nuqtai nazaridan, bolalar va yoshlarga alohida e'tibor berilishi kerak, chunki ular giyohvand moddalarni iste'mol qilish, jinoyatchilik va qurbonlik, shu jumladan to'dalar bilan bog'liq jinoyatlar, zo'ravonlik ekstremizmi va jinsiy ekspluatatsiya uchun ayniqsa zaifdir. Yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan sa'y-harakatlarda mutaxassislar rivojlanish yoki erta oldini olish samaradorligini ta'kidlaydilar. Bu bolalar va yoshlarning sog'lom rivojlanishiga sarmoya kiritish, shuningdek, odamlarni, oilalarni, maktablarni yoki jamoalarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar va jinoyatlar paydo bo'lishidan oldin ularni bartaraf etish uchun safarbar qilishni anglatadi . Rivojlanishning oldini olish tashabbuslari odatda inson taraqqiyoti ekologiyasining turli darajalariga qaratilgan bo'lib, masalan, ota-onalarni tarbiyalash va erta bolani qo'llab-quvvatlash, zo'ravonlikka qarshi tashabbuslar yoki individual va ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish.

Yoshlar ularni jinoyatchilik, zo‘ravonlik va jabrdiydalikka qarshi ayniqsa himoyasiz qiladigan ko‘plab muammolarga duch kelsa-da, shuni yodda tutish kerakki, yoshlar o‘z yoshi, kuch-quvvati va bilim olish qobiliyatiga ko‘ra, yaxshi kelajak yaratish yo‘lidagi o‘zgarishlarning asosiy agenti bo‘lib, o‘zlari va jamiyatlari nomidan himoya qilish uchun katta salohiyatga ega. Yoshlarni, ayniqsa, eng zaif jamoalarda yashovchi yoshlarni qarorlar qabul qilish, ta’lim va malaka oshirish (shu jumladan sport orqali), tadbirkorlik va ish o‘rinlari yaratishda faol ishtirok etuvchi puxta maqsadli loyihalar yoshlarga giyohvandlik va jinoiy guruhlarga aralashishga muqobil turmush tarzini taqdim etish orqali mustahkamlikni oshirishi mumkin.

Iqtisodiy va ijtimoiy kengashning 2016-yil iyuldagi “Yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning oldini olishda yaxlit yondashuvlarni joriy etish to‘g‘risida”gi qarorida yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning oldini olishga ko‘p tarmoqli yondashuv, yoshlarning turli ehtiyojlarini qondiradigan va ularning farovonligini ta’minlovchi profilaktika siyosatini ishlab chiqish muhimligi ta’kidlandi. Hukumatning barcha darajalari va fuqarolik jamiyati doirasidagi manfaatdor tomonlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha samarali strategiyalar, dasturlar va tashabbuslarni mustahkamlash va qo'llab-quvvatlash bo'yicha hamkorlik va sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish bunday sa'y-harakatlarning markazida turadi.

Bosh Assambleyaning 70/174-sonli rezolyutsiyasi BMTning jinoyatchilikning oldini olish va jinoiy odil sudlov bo‘yicha 13-Kongressida qabul qilingan “Doha deklaratsiyasi”ni ma’qulladi, jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha sa’y-harakatlarda yoshlar ishtirokining asosiy rolini ta’kidlaydi va to‘dalar bilan bog‘liq zo‘ravonliklarning muayyan aholi va joylarga ta’sirini bartaraf etish uchun innovatsion yondashuvlarni talab qiladi.

So‘nggi yillarda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni shov-shuvli jinoyat ishlaridan osongina aniqlashimiz mumkin. Gruziyada bu mavzu dolzarb va ranjitadi. Shuning uchun ham voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarlik sodir etilishiga nima sabab bo‘lishi mumkinligi, uning oldini olish, voyaga yetmaganlarni reabilitatsiya qilish uchun nimalar zarurligi, bu borada qanday dasturlar amalga oshirilayotgani qiziq.Jinoyat sodir etuvchi omillar murakkab. U bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiluvchi, muayyan xatti-harakatlarni keltirib chiqaradigan psixologik va ijtimoiy holatlarni o'z ichiga oladi.Kutaisi shahrida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning aksariyati oilaviy munosabatlarni voyaga etmaganlar tomonidan sodir

etilgan jinoyatga sabab bo'ladi deb hisoblashadi. Ularning fikricha, jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning aksariyati ota-ona qaramog‘idan mahrum. Respondentlarning aytishicha, ota-onasi xorijda bo‘lgan bolalar ba’zan noto‘g‘ri muhitga tushib qolishadi va “adashishadi”. Ko'chada yashovchi, uy-joyi yo'q bolalar xavf ostida deb hisoblashadi. Shuningdek, voyaga etmaganlar jinoyatchiligining sabablari sifatida bolalik davridagi ruhiy jarohatlar, zo'ravonlik, kriminal avtoritetlarga taqlid qilish va hokazolar keltiriladi.

Quyida biz Kutaisilik respondentlar tomonidan tilga olingan omillarni ko'rib chiqishga harakat qilamiz va voyaga etmaganlarda jinoyat sodir etilishiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan holatlarni tushuntirishga harakat qilamiz.Bitta asosiy psixologik nazariya mavjud - muayyan xatti-harakatlarning sabablarini tushuntirishga qaratilgan ijtimoiy ta'lim nazariyasi. Bu nazariya izdoshlari jinoyatni muayyan hayotiy hodisaga ataylab javob sifatida qaraydilar. Bu nazariyaning eng mashhur namoyandasi A. Banduraning fikricha, odamlar tug'ma harakatlar bilan tug'ilmaydi, zo'ravonlik va tajovuzni boshqalarning xatti-harakatlarini modellashtirish orqali o'rganish mumkin.Ko'pincha jinoyat sabablarini haqiqatan ham ushbu nazariya bilan bog'lash mumkin. Ayniqsa, voyaga etmaganlarga nisbatan.

Oila bilan bog'liq muammolar

Bolaning/o'smirning rivojlanishida oila, ayniqsa ota-onalar katta rol o'ynaydi. Oila bilan bog'liq muammolar xavf omillaridan biri bo'lishi mumkin. Bu masalalar iqtisodiy, ijtimoiy va hokazo bo'lishi mumkin. Gruziyada immigrantlar sonining ko'payishi bilan ota-onasiz qolgan voyaga etmaganlar soni ko'paymoqda. Bobo-buvilar yoki boshqa g'amxo'rlik qiluvchilar uchun ba'zida bu bolalar noqulay muhitda qolmasligi uchun ularga e'tibor berish va ularni nazorat qilish qiyin. Noto'g'ri muhit bolani/o'smirni jinoyat sodir etishga undashi mumkin.Jinoyat sodir etishning sabablari oiladagi zo'ravonlik, ota-onaning befarqligi va ularning yomon odatlari va boshqalar bo'lishi mumkin.

Zo'ravonlik zo'ravonlikni keltirib chiqaradi

Ko'pincha, potentsial jinoyatchilar zo'ravonlik qurboni bo'lishadi. Shaxslar turli ijtimoiy sharoitlarda zo'ravonlikka duch kelishi mumkin: oilada, maktabda va hokazo.Zo'ravonlikka uchragan bolalar kattalar bilan munosabatlarni buzadi, tengdoshlari bilan muloqot qila olmaydi va o'zini isbotlash uchun "bezori" bo'ladi, ba'zan ular o'z taqdirlarini jinoiy muhit bilan bog'laydilar.

Taqlid - bitta jinoyat boshqalarni qo'zg'atadimi?

Inson ijtimoiy rivojlanishning bir necha bosqichlaridan o'tadi, ular orasida bolalik va o'smirlik davri muhim ahamiyatga ega. Qadriyatlar, xulq-atvor modellari va motivlar bolalik davrida shakllanadi. Bu bosqichda oila va ota-ona inson hayotida muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, o'smirlik davrida odamlar o'z shaxsiyatini aniqlashga harakat qilishadi, o'zlarini o'rnatishga harakat qilishadi va ko'pincha ota-onalarning ta'siri tengdoshlari va do'stlarining ta'siri bilan almashtiriladi. Demak, voyaga etmaganlar jinoyatchiligining sababi taqlidga aylanishi mumkin. Ular quyidagilardan o'rnak olishlari mumkin:

jinoiy xatti-harakatga uchragan oila a'zolari;

jinoiy harakatlar sodir etishga moyil tengdoshlar;

bolalarni jinoyatga undaydigan "hokimiyat" deb ataladigan narsalar. Afsuski, Gruziyada "yaxshi bola" va "qonun o'g'ri" deb ataladigan g'oya va ular bilan bog'liq "hokimiyatlar" saqlanib qolmoqda. Bu mentalitet hanuzgacha voyaga yetmaganlar ichida targ‘ib qilinmoqda, bu yerda jinoyat norma sifatida qabul qilinadi. Ba'zi o'smirlar xuddi shunday yo'lni tanladilar, bu ular tomonidan jinoyat sodir etish xavfini oshiradi.

Psixologik muammolar

Ijtimoiy-iqtisodiy ahvolning pastligi, ota-onalarning befarqligi, o'zini pastlik hissi, e'tiborning etishmasligi va boshqa ko'plab sabablar bolalar va o'smirlarda turli xil psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, tushkunlik, qo'rquv va komplekslar, haddan tashqari tajovuz va boshqalar. Bu voyaga etmaganni jinoyat sodir etishga undashi mumkin.

" Ko'cha " bolalari

Gruziyada uysiz bolalar muammosi jiddiy tashvish bo'lib qolmoqda. Iqtisodiy va ijtimoiy sharoitning yomonligi sababli ko'chada yashovchi bolalarni xavf guruhiga kiritish mumkin, chunki ular boshpanasiz bolalar bo'lib, ular "bezorilikni" o'zlarining yagona yo'li deb biladilar.

Gruziya qonunchiligiga ko'ra, 14 yoshgacha bo'lgan bolalarga nisbatan qonuniy javobgarlik qo'llanilmaydi, bu esa voyaga etmaganlarda "jazosizlik sindromi" ga olib kelishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, voyaga etmagan shaxs jinoyat uchun jazo yo'qligini bilgan holda yana jinoyat sodir etishi mumkin. Ko‘cha-ko‘yda kattalar bu holatdan o‘z manfaati yo‘lida foydalanishadi, nisbatan katta bo‘lgan va “tajribali” bolalar “xavfni chetlab o‘tish” mumkinligini bila turib, kichik yoshdagi bolalarni jinoyat sodir etishga majburlash holatlari uchrab turadi.

Voyaga etmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish

Voyaga yetmagan shaxsni jinoyat sodir etishga undaydigan zo‘ravonlik, psixologik muammolar, “ko‘cha hayoti” kabi omillarga qarshi voyaga yetmagan shaxsga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rish imkoniyati bo‘lishi kerak.Xalqaro tajriba jinoyatlarning oldini olish darajasini uch darajaga ajratadi:

Asosiy;

Ikkilamchi;

Uchinchi darajali;

Jinoyatga qarshi kurashda har bir bosqichda profilaktika choralari alohida ahamiyatga ega. LEPL Huquqbuzarliklarning oldini olish markazi 2012-yilda tashkil etilgan bo‘lib, voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, sobiq voyaga etmagan mahkumlarni reabilitatsiya qilish va qayta ijtimoiylashtirish hamda mediatsiyani institutsional rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Markaz jinoyatchilikning erta va umumiy oldini olish, shuningdek, xavfli guruhlar bilan hamkorlikda ishlaydi.

Huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha birlamchi chora-tadbirlarga kelsak, butun Gruziya bo‘ylab 14 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlar uchun amalga oshirilayotgan dasturlarni, jumladan, “Yetakchilar uyi” loyihasi Gruziyaning 13 ta shahrida amalga oshirilgan va yoshlarga treninglar, seminarlar, sport va boshqa tadbirlarda qatnashish orqali jismoniy va ruhiy jihatdan rivojlanish imkoniyatini beradi.

"Ikki avlod" - bu maktab o'quvchilarini qariyalar uylarida ixtiyoriy faoliyatga jalb qiladi. Yoshlar keksalarga yordam beradi, bu esa voyaga etmaganlarda birdamlik va mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi. Ikkilamchi profilaktika maqsadida markaz xavf guruhidagi voyaga etmaganlar uchun dasturlar/loyihalarni boshqarish va ishlab chiqishga yordam beradi. Shu munosabat bilan Tbilisida "Yoshlar klubi" dasturi amalga oshirilmoqda, uning maqsadli guruhlari qiyin, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar bilan ajralib turadigan voyaga etmaganlardir. Ushbu dastur benefisiarlarga bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga yordam beradi. Uchinchi darajali profilaktika dasturlari o'z aybiga iqror bo'lgan yoki jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topilgan bolalarning qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan dasturlarni o'z ichiga oladi. Bular 21 yoshgacha bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan o'zgartirish va vositachilik dasturlari.

Agar 21 yoshga to'lmagan shaxsning kichik yoki og'ir jinoyat sodir etishining ehtimoliy sabablari mavjud bo'lsa, prokuror jinoiy ta'qibni qo'zg'atmaslik/to'xtatmaslik va buzg'unchilik mexanizmini qo'llamaslik huquqiga ega. Deviatsiya dasturlari 21 yoshgacha bo‘lgan shaxsga ma’lum shartlarni bajarish, sudlanmagan va hukmsiz yashashni davom ettirish, qonunga bo‘ysunuvchi hayotni boshlash va muvaffaqiyatli kelajak sari qadam tashlash evaziga bitta imkoniyatni taqdim etadi.

MODERN INNOVATION SYSTEMS AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

Radjabova Sharofat Shuxrat kizi
2E24 group student, Bukhara Innovative Education and Medical University
. radjabovasharofat856@gmail.com (+998905139703)
Radjabova Azima Temurovna
English and Latin teacher, "Language" department,
Bukhara branch of Zarmed University.
radjabovaazima711@gmail.com (+998990797307)

Abstract: This article explores the development of modern innovation systems and their application in educational settings. It highlights how innovative teaching solutions enhance learning processes, improve student engagement, and prepare learners for the demands of the digital age.

Keywords: Innovation systems, digital education, teaching solutions, modern pedagogy, technology in education, smart learning, student engagement.

Innovation plays a critical role in shaping economies, driving technological progress, and transforming education. A modern innovation system functions as an interconnected network where technology, government policies, academic research, and industry efforts merge to promote sustainable development. In education, innovation is crucial for equipping students with the skills necessary to navigate an increasingly complex and digitized world. This article explores the evolution of innovation systems and their impact on education, focusing on modern teaching methodologies and their role in fostering future-ready societies.

Understanding Modern Innovation Systems:

A modern innovation system is characterized by collaboration between policymakers, industries, research institutions, and technology developers. Unlike earlier models that emphasized closed and centralized research efforts, contemporary systems highlight:

- **Digital Advancements**: Artificial intelligence, blockchain, and data-driven decision-making are transforming industries and education. AI-driven analytics are now widely used for predictive modeling and personalized recommendations in various sectors.
- **Open Innovation**: Organizations are increasingly collaborating with external researchers, startups, and institutions to co-develop solutions. Companies such as Google and Tesla have embraced this approach by making selected patents available to the public to drive industry-wide progress.
- **Sustainable Development**: Many countries integrate sustainability into their innovation strategies by promoting renewable energy and eco-friendly technologies. Sweden and Germany, for instance, invest heavily in green initiatives such as wind and solar power while aligning their policies with environmental goals.
- **Government and Policy Support**: Investments in research, tax incentives for startups, and regulatory frameworks encourage entrepreneurship. The European Union's Horizon Europe program is a prime example of large-scale funding initiatives that support research and innovation.
- **Startup and Incubator Growth**: Entrepreneurial ecosystems have become essential drivers of technological advancement. Startup hubs, such as Silicon Valley, provide mentorship, funding, and infrastructure to nurture high-potential innovations.

These elements collectively form a robust system that promotes long-term economic growth and technological breakthroughs.

Innovative Approaches to Teaching and Learning:

Education must continuously evolve to prepare students for the challenges and opportunities presented by rapid technological advancement. Several innovative teaching solutions are redefining modern learning environments:

1. **Hybrid and Blended Learning** Combining in-person instruction with digital tools provides flexibility and personalized learning experiences. Many universities now integrate platforms like Coursera and edX into their curriculums to offer supplementary online modules.
2. **Flipped Classroom Model** This method shifts the traditional teaching approach by having students engage with instructional materials at home and apply their knowledge through interactive classroom activities. This fosters a deeper understanding of subjects and enhances problem-solving skills.
3. **Gamification in Education** By incorporating game mechanics—such as leaderboards, challenges, and rewards—learning platforms like Duolingo and Kahoot! increase student engagement and motivation.
4. **Project-Based Learning (PBL)** Students work on real-world problems, fostering creativity, collaboration, and critical thinking. Institutions such as MIT have successfully implemented PBL to encourage entrepreneurial thinking and practical skill development.
5. **Artificial Intelligence in Learning** AI-powered platforms personalize educational content based on student performance, offering tailored recommendations and automated assessments. Tools like Squirrel AI have demonstrated significant improvements in student outcomes.
6. **Virtual and Augmented Reality (VR/AR)** Immersive learning experiences help students grasp complex concepts through simulated environments. Medical schools, for example, use VR-based surgical simulations to enhance practical training without real-world risks.
7. **Microlearning Modules** Short, focused learning segments make content more digestible and accessible. Professional development platforms such as LinkedIn Learning and Udemy leverage microlearning techniques to cater to busy learners.

The Role of Policymakers in Innovation and Education:

Governments and educational institutions play a crucial role in shaping an innovation-friendly learning environment. Key policy strategies include:

- **Enhancing Digital Literacy**: Schools should integrate coding and digital skills into their curricula to prepare students for future job markets. Estonia has successfully implemented this by introducing coding lessons in primary education.
- **Encouraging Lifelong Learning**: As job markets evolve, continuous learning opportunities help professionals adapt to new technologies. Global tech companies like Google and Microsoft offer specialized certification programs to facilitate workforce upskilling.
- **Investing in Educational Technology**: Governments must allocate resources for AI-powered learning platforms, infrastructure development, and adaptive learning models. The European Commission's initiatives in digital education exemplify efforts to support tech-driven learning.
- **Promoting International Collaboration**: Knowledge exchange programs enhance educational and technological progress. Initiatives like Erasmus+ foster cross-border collaboration between students, educators, and researchers.

Case Studies of Innovation in Education can be observed in the following model:

Finland's Education Model:

Finland consistently ranks among the top-performing education systems due to its emphasis on holistic learning, reduced standardized testing, and teacher autonomy. These strategies have led to highly adaptable graduates who excel in problem-solving and critical thinking.

Singapore's Digital Education Strategy:

Singapore integrates smart technology in education, using AI-driven platforms for personalized learning, blockchain for credential verification, and big data analytics for student performance tracking. These efforts contribute to the nation's status as a global leader in digital education.

Stanford University's Innovation Hub:

Stanford University fosters collaboration between academia and industry, leading to groundbreaking research and innovation. Through partnerships with major tech companies, Stanford has played a significant role in shaping Silicon Valley's success as a global technology hub.

Conclusion:

Modern innovation systems and advanced teaching methodologies are pivotal in preparing societies for the challenges of the 21st century. By integrating technology, fostering collaboration, and prioritizing digital literacy, governments, educators, and businesses can create an environment where innovation flourishes. The continuous adaptation of education to technological advancements will be essential in ensuring sustainable progress and global competitiveness.

REFERENCES:

1. Lundvall, B.-Å. (1992). National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. Pinter Publishers.
2. Fullan, M. (2013). Stratosphere: Integrating Technology, Pedagogy, and Change Knowledge. Pearson.
3. UNESCO (2020). Education in a Post-COVID World: Nine Ideas for Public Action.
4. Radjabova, A. (2016). Studying Names of Uzbek Dishes as Parts of Lexeme. Science and world 2 (9), 61-62p.
5. Раджабова, А. (2016). Изучение названий английских блюд как часть лексемы. Наука и мир 2 (9), 59-60 стр.
6. Раджабова, А. (2019). Чет тилини ўрганишнинг психологик асоси. Интернаука, 90-91 б

RAQAMLI DAVRDA TARG'IBOT VA QARSHI TARG'IBOT STRATEGIYALARI

Sharopov Dilshod Shirinboyevich,
Buxoro Davlat pedagogika instituti,
Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi
2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan metodologik tadqiqotlarning hozirgi holati, ularning samaradorligini ta'minlashda uchrayotgan asosiy muammolar tahlil qilingan. Pedagogik jarayonda tadqiqot metodologiyasining o'ziga xos o'rni, metodologik savodxonlikning rivojlanishi va uni ta'minlovchi omillar yoritilgan. Shuningdek, pedagog-kadrlarning metodologik kompetensiyasini oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Maqola yakunida mavjud muammolarga qarshi yechimlar taklif qilinadi va istiqbolli yo'nalishlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, tadqiqot metodologiyasi, metodologik muammolar, ilmiy-uslubiy faoliyat, pedagogik muammo, metodologik savodxonlik, ilmiy-tadqiqot faoliyati, tadqiqot kompetensiyasi, pedagogik yondashuv, innovatsion ta'lim, ilmiy metodlar, tahlil va sintez, ilmiy madaniyat, metodologik tafakkur, oliy ta'limda sifat nazorati.

XXI asrda ilm-fan taraqqiyoti va innovatsion rivojlanish oliy ta'lim tizimiga yuksak talablarni qo'ymoqda. Ayniqsa, metodologik tadqiqotlarning chuqurlashtirilishi, ilmiy-uslubiy

yondashuvlarning takomillashtirilishi ta’lim jarayonining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida pedagoglar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda metodologik asoslarning yetarli darajada chuqur o‘zlashtirilmasligi, bu yo‘nalishda nazariy bilimlarning yetishmasligi, amaliy ko‘nikmalarning sustligi kabi muammolar uchramoqda.Ushbu maqolada aynan tadqiqot metodologiyasi bo‘yicha mavjud muammolar pedagogik nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Maqsad — mavjud holatni ilmiy tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdir. Tadqiqot davomida metodologik savodxonlik, ilmiy madaniyat, metodologik kompetensiyaning shakllanish jarayonlari ham ko‘rib chiqiladi. Bu orqali oliy ta’limda metodologik tadqiqotlarning sifatini oshirishga xizmat qiluvchi samarali mexanizmlarni aniqlash nazarda tutiladi.

Pedagogika fani mustaqil O‘zbekiston Respublikasida amal qiladigan uzluksiz ta’lim-tarbiya tizimining nazariy asoslari, qonuniyat va prinsiplari, o‘ziga xos yo‘nalishlari ta’lim-tarbiya jarayonining shakllanishi, tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o‘rgatuvchi fandir. Pedagogika fani O‘zbekiston Respublikasida ilmning ustuvor sohasi sifatida e’tirof etiladi. Shuning uchun ham, pedagogika fanining metodologiyasi sifatida jahon va sharq pedagogik tafakkuri durdonalarini mujassamlashtirgan manbalar, tasavvuf ta’limoti namoyondalarining badiiy va ilmiy asarlari, sharqona ta’lim-tarbiya vositalari hamda metodlarini o‘z ichiga olgan manbalar, milliy istiqlol g‘oyasi, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risda»gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», maktab ta’limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi», dialektik bilish nazariyasi va tabiiy ilmiy majmuyi e’tirof etiladi. Yuqorida keltirilgan pedagogika fanining metodologiyasini pedagogik amaliyotga tatbiq etishda jahon pedagogik tajribasida tan olingan va samarali natijalar berayotgan nazariy qarashlar, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutiladi. Ular shaxsning ta’lim faoliyatini liberallashtirish yo‘llari, ta’lim mazmunini tanlash va ta’lim-tarbiya jarayonini amalga oshirish prinsiplari, politexnik va kasb ta’limi nazariyasi, ta’limni ijtimoiy foydali mehnat bilan uyg‘unlashtirish konsepsiyasi, ta’lim-tarbiya jarayonining fiziologik qonuniyatlariga asoslanib tashkil etilishida namoyon botadi. Pedagogika fanining obyekti asosan maktab o‘quvchilaridir, predmeti esa o‘quvchilarga berilayotgan ta’lim-tarbiya nazariyasi va amaliyotidir. Pedagogika ta’lim-tarbiya maqsadini jamiyat talablariga va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab mazmunan o‘rganib borishni taqozo etadi, tarbiyaning tarkibiy qismlarini va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni ochib beradi. Shu asnoda ta’lim va tarbiya sohasidagi tajribalarni umumlashtiradi, tarbiyaning kelgusidagi rivojlanish istiqbollarini, yo‘llarini ko‘rsatib beradi. Pedagogika faniga tavsif berilganda «ta’lim», «tarbiya» hamda «ma’lumot» degan so‘zlarni ishlatdik. Bu so‘zlar o‘zaro bog‘langan tarzda, bir-birini to‘ldiradi. Ularni pedagogikaning asosiy kategoriyatushunchalari deb nomlaymiz. Bulardan tashqari «o‘quvchi», «o‘qituvchi», «metod», «intizom», «jamoa», «irsiyat», «muhit», «direktor» kabi tushuncha-nomlar mavjudki, bu haqida mavzular yuzasidan fikr yuritilganda alohida to‘xtab o‘tamiz. Tarbiya tarixini o‘rganar ekanmiz, u juda qadimiy jarayon ekanligini insoniyat butun hayoti davomida tarbiya bilan shug‘ullanganligiga ishonch hosil qilamiz. Tarbiya jarayonida ajdodlarimiz tarbiyaviy ta ’sirning samarali yo‘l, metodlari va manbalarini qidirib hayotga tadbiq qila boshlaganlar, buning natijasida tarbiya haqidagi g ‘oyalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo‘la boshlagan. Bular o‘z navbatida pedagogika fanining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Jahon mutafakkirlari o‘zlarining pedagogik g‘oyalari bilan fanning rivojlanishiga hissa qo‘shdilar. Bu jarayonda o‘zbek mutafakkirlarining xizmatlari beqiyosdir. Tarbiya haqidagi g‘oyalar eramizdan avvalgi VI asrda shakllanganligi haqida m a’lumotlar mavjud. Keyingi davrlarda pedagogik g‘oyalarning shakllanishida zardushtiylik ta’limoti, uning muqaddas kitobi «Avesto»da qimmatli fikrlar talqin etilgan. Tarbiya haqidagi g‘oyalarni shakllanishida islom ta’limotining ahamiyatini alohida ta’kidlash joiz. Qur’oni Karim va hadisi-shariflarda musulmon ahlining dunyoqarashi, falsafasi,

ma ’naviyati, axloqi, e’tiqodini har tomonlama shakllantirish yo‘llari bayon qilingan. Tarbiya haqidagi g‘oyalarning rivojlanishida Imom Buxoriy, At-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Naqshbandiy, Alisher Navoiy, Behbudiy, Abdulla Avloniy va boshqalarning xizmatlari beqiyosdir. Prezidentimiz

ta’kidlaganlaridek: «Fuqarolar endi ijtimoiyiqtisodiy jarayonlaming ishtirokchisi, bajaruvchisi emas, balki bunyodkori va tashkilotchisidir». Bunday yangicha yondashishlar pedagogika fanining obyekti va predmetini kengaytirdi. Endilikda pedagogika fanining obyekti faqat ta’lim-tarbiya jarayonining nazariy, metodologik amaliy ta’minlovchisigina emas, balki komil inson shakllanishi, rivojlanishini ta’minlaydigan keng sohalarni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturida»gi milliy modelida shaxsga kadrlar tayyorlash tizimining bosh obyekti va subyekti sifatida qaraladi. Bundan tashqari pedagogika fani oldiga yangicha fikrlaydigan, yangicha tafakkur, milliy mafkuraga ega komil insonni shakllantirish vazifalari qo ‘yildi. Pedagogika fanining metodologiyasida, mazmunida, tarbiya nazariyasida, ta’limning tashkiliy shakllarida, komillik darajasi, sifatlarini aniqlashda katta islohiy o‘zgarishlar amalga oshdi. Bu o‘zgarishlar yangi pedagogik texnologiyalarda o‘z aksini topishi lozim.

Har qanday fanning metodologik asoslarini o‘zlashtirmasdan turib, ushbu fanni ilmiy bilimlar sohasini uni amaliyotda qo‘llanilishi mohiyatini tushunish mumkin emas. Fan metodologiyasining umumiy holatlariga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Lug‘atlarda metodologiya bilishning ilmiy metodi to‘g‘risidagi ta'limot sifatida, nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish prinsiplari va yo‘llari to‘g‘risidagi ta'limot sifatida, u yoki bu fandagi qo‘llaniladigan metodlar yig‘indisi sifatida izohlanadi. Metodologiyaning falsafiy va maxsus ilmiy darajasi mavjud.

Fan metodologiyasining yuqori darajasi falsafa hisoblanadi. Bizga ma'lumki, sobiq sho‘ro tuzumi davrida fanlarni o‘qitishning falsafiy asosi sifatida dialektik materializm qabul qilingan. Shuning uchun ko‘plab mutaxassislar ijtimoiy, gumanitar va tabiiy fanlarning falsafiy asosini dialektika tashkil qiladi deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, dialektika qoidalari butun bir pedagogik tizimdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari uchun umumiydir. Shuning uchun zarur falsafiy nazariyalar har qanday fan bilan o‘zaro aloqadordir.

Falsafada fanni atributlari sifatida g‘oya va prinsiplar, qonun va qonuniyatlar, tushuncha va kategoriyalar qabul qilingan.

Dialektik materializm g‘oyalari orasidan determinizm prinsiplarini, ya'ni hodisalarni o‘zaro aloqadorligi va rivojlanishini ko‘rib chiqamiz. Pedagogikada rivojlanish prinsipi pedagogik jarayon ta'lim va tarbiya jarayonlaridan tashkil topgan ijtimoiy va murakkab hodisa ekanligini ifodalaydi.

Xulosa qiladigan bo’lsak Bu inson faoliyatidan ko‘ra inson mohiyati boy, murakkab jarayonligidan dalolat berib, dialogik yondashuvni talab etadi. Dialogik yondashuv insonni imkoniyatlariga, uning chegara bilmas ijodiy imkoniyatlariga, hamisha rivojlanishi va o‘z-o‘zini rivojlantirishiga asoslanadi. Bu yerda asosiysi shaxsni faolligi, uning o‘z-o‘zini shakllantirishga bo‘lgan ehtiyojlari hisoblanadi. Ular faqat boshqalar bilan o‘zaro aloqa qilganlaridagina rivojlanadi. Dialogik yondashuvni shaxsiy va faoliyatli yondashuv bilan birligi insonparvar pedagogikaning metodologik mohiyatini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdukarimov A.A. **Pedagogik tadqiqot metodlari.** – Toshkent: Fan, 2020.
2. Turaev M.T. **Ilmiy tadqiqot asoslari.** – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.
3. Karimova R.X. **Oliy ta’lim tizimida ilmiy-uslubiy faoliyatni takomillashtirish yo‘llari.** – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. Sharipov M.M. **Tadqiqot metodologiyasi: nazariya va amaliyot.** – Samarqand: SamDU, 2018.
5. Nazarova D.Q. **Oliy ta’limda metodologik kompetensiyani shakllantirish.** // Ta’lim va innovatsiya – 2021. – №3. – B. 45–49.
6. Fayzullaeva O. **Ilmiy pedagogik tadqiqotlar metodikasi.** – Toshkent: Noshir, 2022.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA INTEGRATSIYALASHGAN TIL KO'NIKMALARINI JORIY ETISH

Sharopov Sherzod Shirinboy o‘g‘li
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi p.f.f.d., (PhD)

Anotatsiya: Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz tili darslarida integratsiyalashgan til ko‘nikmalarining (Integrated Language Skills – ILS) qo‘llanilishini o‘rganish, hamda bu jarayonda o‘qituvchilarning duch keladigan muammolarini aniqlashdan iborat. ILS yondashuvi to‘rtta asosiy til ko‘nikmasi – o‘qish, yozish, tinglash va gapirish – ni yagona ta’limiy faoliyatga birlashtirish orqali o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, u kommunikativ til o‘qitish metodologiyasi (Communicative Language Teaching – CLT) asosida amalga oshiriladi. Tadqiqotda to‘rtta ingliz tili o‘qituvchisining dars berish tajribasi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, faqatgina bitta o‘qituvchi barcha to‘rtta til ko‘nikmasini dars jarayoniga to‘liq integratsiya qilgan bo‘lsa, qolgan o‘qituvchilar asosan ikkinchi va uchinchi ko‘nikmalargina – ya’ni faqat ayrim til ko‘nikmalarini – o‘quv faoliyatida qo‘llaganlar. Bu holat ILS konsepsiyasining to‘liq amalga oshirilmayotganidan dalolat beradi. O‘qituvchilarning ILS metodini to‘laqonli qo‘llashiga bir qator muammolar to‘sqinlik qilmoqda. Bular orasida o‘qituvchilarning o‘quv vaqtini samarali va ijodiy taqsimlay olmasligi, o‘quvchilarning ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasining pasayishi, va maktab infratuzilmasining (texnik vositalar, dars materiallari va metodik qo‘llanmalar) yetarli emasligi kabi omillar ajralib turadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilar ILS yondashuvini darslarda muvaffaqiyatli qo‘llash uchun qisqa videoroliklar, interaktiv o‘yinlar va multimediaviy resurslardan foydalanishga intilganlar. Biroq, maktab ma’muriyati va ta’lim muassasasining ushbu metodga yetarli e’tibor bermasligi, shuningdek, til ko‘nikmalarining integratsiyasiga oid muayyan omillar va metodik yondashuvlarning mavjud emasligi bu jarayonga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Kalit so'zlar: amalga oshirish, muammolar, ILS. EFL o'qituvchilari

Ingliz tilini o‘rganishning asosiy maqsadi o‘quvchilarga yanada malakali kommunikator bo‘lishga yordam berishdir. Biroq, bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o‘quvchilar faqat til ko‘nikmalarini egallab qolish bilan cheklanmasdan, shuningdek, muloqotda bo‘lishning madaniy va ijtimoiy kontekstini tushunishlari muhimdir. Bu fikrni Jing ta’kidlashiga ko‘ra, tilni o‘rganish bo‘yicha adabiyotlarda til o‘rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasi va malaka darajasini oshirish uchun til ko‘nikmalarini integratsiyalashgan tarzda birlashtirish zarurligi tasdiqlanadi.

Integratsiyalashgan til ko‘nikmalari (ILS) yondashuvi til o‘rganish jarayonida to‘rtta asosiy til ko‘nikmasini – o‘qish, yozish, tinglash va gapirish – birgalikda rivojlantirishni maqsad qiladi. ILS metodining foydasi shundaki, u talabalarga bu ko‘nikmalarni haqiqiy kontekstda, ya’ni kundalik hayotlarida va muloqotda qo‘llash imkoniyatlarini yaratadi. Braunning so‘zlariga ko‘ra, ILS yondashuvi til o‘rganuvchilarga tabiiy ingliz tilida o‘zaro ta’sir qilish orqali haqiqiy til tajribasini taqdim etadi. Shu bilan birga, o‘quvchilar tilning tarkibiy qismlari va grammatik qoidalarini bilishlari mumkin, ammo ular faqat ushbu bilimlarga asoslanib samarali muloqot qila olmaydilar. Haqiqiy muloqot esa to‘rtta til ko‘nikmasini birlashtirishni talab qiladi.

Vagnerning ta’kidlashicha, ILS metodologiyasi o‘quvchilarga gapirish, tinglash, o‘qish va yozishni bir vaqtda o‘rgatishga imkon beradi, bu esa o‘quv jarayonini haqiqiy auditoriya va kontekstdagi o‘quv muhitiga moslashtirishni talab qiladi. Natijada, o‘qituvchilar o‘quvchilarga faqat so‘zlar yoki jumlalar darajasida emas, balki nutq darajasida ham to‘liq va aniq ko‘rsatmalar berishadi.

Oksford olimlarining so‘zlariga ko‘ra, ingliz tilini o‘qitish jarayoni o‘quvchilarga to‘rtta asosiy til ko‘nikmasi – nutq, yozish, o‘qish va tinglash – ni birgalikda o‘rgatish orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv o‘quvchilarga ingliz tilida samarali muloqot qilish imkonini yaratadi, agar ular to‘g‘ri yondashuv asosida o‘qitilsa.

Bildirilgan tahlillardan anglashimiz mumkinki, integratsiyalashgan til o‘qitish yondashuvi barcha to‘rtta til ko‘nikmasini bir vaqtning o‘zida o‘z ichiga oladi va bu jarayon o‘qituvchi,

talabalar va o‘quv muhiti tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan o‘quv faoliyatiga asoslanadi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv o‘quvchilarga tilni faqat bilim sifatida emas, balki haqiqiy va samarali muloqot vositasi sifatida o‘rganish imkonini beradi. Selman va Cunningsworthning fikriga ko‘ra, tilni o‘rganishda ikki yoki undan ortiq til ko‘nikmalarini birgalikda qo‘llash zarurati mavjuddir. Hayotdagi muloqotda turli xil holatlarda ikki yoki undan ortiq ko‘nikmalarni birlashtirishni talab qiladi. Misol uchun, bir shaxs xatni o‘qib, unga yozma ravishda javob berishi va keyin uni tahlil qilib muhokama qilishi mumkin. Bu holatda, o‘quvchi o‘qish, yozish va gapirish ko‘nikmalarini bir vaqtning o‘zida ishlatadi. Xulosa qilishimiz mumkinki, kundalik hayotda til ko‘nikmalarining integratsiyasi doimiy ravishda amalga oshiriladi. Biroq, ingliz tili darslarida ko‘p hollarda ILS (integratsiyalashgan til ko‘nikmalari) metodidan foydalanilmaydi. O‘qituvchilar ko‘pincha tilni alohida ko‘nikmalar – yozish, o‘qish, gapirish va tinglash sifatida ta’lim berishadi, bu esa o‘quvchilarning real hayotdagi muloqot qobiliyatini rivojlantirishda samarali bo‘lmaydi. Aksincha, ingliz tilini o‘qitishda, til ko‘nikmalarining birlashtirilgan shaklida, ya’ni ILS yondashuvini qo‘llash o‘quvchilarga yanada samarali til o‘rganish imkonini beradi.

Til o‘qitish jarayonida to‘rtta til ko‘nikmasini – o‘qish, yozish, tinglash va gapirishni birgalikda ishlatish maqsadga muvofiqdir. Muloqotda, ayniqsa, ingliz tilida, faqat gapirish emas, balki yozish, o‘qish va tinglash ham muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun, o‘quvchilarga ingliz tilini o‘rgatishda barcha ko‘nikmalarni integratsiyalashgan tarzda o‘rgatish zarur. Bu yondashuv o‘quvchilarga tilni haqiqiy muloqotda qo‘llash imkoniyatlarini yaratadi va ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Selman va Cunningsworth ta’kidlashicha, integratsiyalashgan til ko‘nikmalarining asosiy foydasi shundaki, ular o‘quvchilarga tilni haqiqiy kontekstda o‘rganish va muloqotda faol ishtirok etish imkonini beradi. Richardsning fikriga ko‘ra, tilni o‘rgatishda kompleks yondashuv – bu barcha to‘rtta til ko‘nikmasini bir-biri bilan uyg‘unlashtirib o‘rgatishdir. Bu metodik yondashuvda gapirish, yozish, o‘qish va tinglashni birlashtirish orqali o‘quvchilarni haqiqiy o‘quv muhitiga jalb qilish mumkin. Integrallashgan til ko‘nikmalarini inliz tili darslarida qo‘llashning samarali tomonlarini ta’kidlabgina qolmay, ushbu yondashuvning ingliz tili darslarida qo‘llashda yuzaga keladigan bir qator qiyinchiliklarni ham qayd etmog‘imiz darkor.

Nizamovaning ta’kidlashicha, o‘qituvchilar to‘rtta til ko‘nikmasini birlashtirishda ba’zi qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu o‘qituvchilarning nutqni to‘g‘ri tushunishi va darsliklardan moslashuvchan foydalana olishlariga, shuningdek, o‘quvchilarning turli darajalardagi mahoratlarini inobatga olishga bog‘liqdir. Shuningdek, to‘rtta ko‘nikmani birlashtirish uchun tegishli materiallarni yaratish o‘qituvchilarning malakasini va tajribasini talab qiladi.

Bildirilgan fikr va mulohazalardan xulosa qilishimiz mumkinki, ingliz tilini o‘rgatishda integratsiyalashgan til ko‘nikmalarini qo‘llash samarali natijalarga olib kelishi mumkin, agar o‘qituvchilar to‘g‘ri yondashgan bo‘lsa va o‘quv muhitida barcha ko‘nikmalarni uyg‘un ravishda qo‘llashsa. Buning uchun o‘qituvchilar tilni o‘rgatishda barcha ko‘nikmalarni birgalikda va muvofiq tarzda o‘rgatish zarur, bu esa o‘quvchilarga haqiqiy muloqotda tilni samarali ravishda ishlatish imkonini beradi.

Ingliz tilini o‘qitish jarayonida ko‘plab o‘qituvchilar integratsiyalashgan ikki tilli ko‘nikmalarni qo‘llashga moyil bo‘lishadi. Vaqti-vaqti bilan uchta til ko‘nikmasidan foydalanilsalar ham, bu uslub yetarli samarasini bermaydi. Ingliz tilshunosi Richardsning ta’kidlashicha, tilni o‘rgatishda kompleks yondashuv nutq, yozish, tinglash va o‘qish kabi to‘rtta asosiy til ko‘nikmalarini birgalikda o‘rgatishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda, o‘qish mashg‘ulotlariga tinglash yoki gapirish mashqlarini qo‘shish mumkin. Ammo amalda kuzatuvlarimiz shuni kuzatdiki, ko‘plab o‘qituvchilar ushbu integratsiyalashgan o‘qitish tamoyillariga to‘liq amal qilmaydilar.

Hungyo va Kijay “integratsiyalashgan o‘qitish” atamasini barcha to‘rtta til ko‘nikmasini bir vaqtning o‘zida o‘z ichiga olgan til o‘rganish jarayoni sifatida izohlaydi. Shunga qaramay, ko‘plab o‘qituvchilar amalda faqat ikki til ko‘nikmasiga e’tibor qaratadilar, garchi ular har bir darsni o‘tganda ILSD (Integrated Language Skills Development) tamoyillaridan foydalanishga harakat qilsalar-da. Ba’zi o‘qituvchilar uch yoki to‘rtta til ko‘nikmalarini o‘zaro uyg‘un holda

o‘rgatishga muvaffaq bo‘lishadi, biroq vaqt cheklovlari bunga to‘sqinlik qilmoqda. Til o‘rgatishda samaradorlikka erishish uchun o‘qituvchilar mashg‘ulotlarni loyihalashda barcha til ko‘nikmalarini hisobga olishlari va topshiriqlarni kompleks tarzda ishlab chiqishlari zarur.

Til ko‘nikmalarini integratsiyalashgan holda ingliz tili darslarida o‘rgatish o‘qituvchilar uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Asosan, bu muammolar talabalar motivatsiyasining pastligi bilan bog‘liq. O‘quvchilarning ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi yetarli bo‘lmasa, bu ularning darsdagi ishtiroki va xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ingliz tilshunosi Richardsning fikricha, motivatsiyasi past, til bilimi zaif va o‘qituvchilar hamda tengdoshlari bilan salbiy munosabatda bo‘lgan talabalar o‘z fikrlarini ifoda etishda qiynaladi, ayniqsa og‘zaki nutq darslarida yolg‘izlanib qoladi.

Bundan tashqari, Pardede ta’kidlaganidek, maktab infratuzilmasi, siyosati va muhitining nomuvofiqligi ILSD metodikasini joriy etishni murakkablashtiradi. ILSDni samarali amalga oshirish uchun maktablar mustahkam institutsional qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishi zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hatto maktab binolari yetarlicha keng bo‘lsa ham, o‘qituvchilar til laboratoriyalari kabi muayyan vositalarga muhtoj. Shu bois, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilar ijodkorlik va mustaqillik bilan yondashishlari kerak.

Talabalarning individual imkoniyatlari turlicha bo‘lganligi sababli, o‘qituvchilarning tanlagan metodlari bevosita o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga ta’sir ko‘rsatadi. Maktab resurslaridan samarali foydalanish bilan bir qatorda, o‘qituvchilar sinf ustidan nazoratni saqlay olgan hollarda o‘quvchilarning rivojlanishi aniq ko‘zga tashlanadi.

Fikrimizcha, integratsiyalashgan til ko‘nikmalari metodikasi o‘quvchilarning tilni real hayotda qo‘llash malakalarini rivojlantirishga xizmat qilibgina qolmay, shu bilan birga, vaqt, kuch, o‘quv materiallari va metodik yondashuvlar borasidagi cheklovlar o‘qituvchilarning asosiy to‘siqlari hisoblanadi. Bu masalalarni chuqurroq o‘rganish hamda til ko‘nikmalarini samarali integratsiyalash uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida ilmiy tadqiqotlar olib borilishi lozim.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, ingliz tilini o‘rgatishda integrallashgan til ko‘nikmalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarga nafaqat didaktik yondashuvlarni rivojlantirish, balki dars vaqti, o‘quv muhitining imkoniyatlari va o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini hisobga olgan holda kompleks strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Shu jihatdan, integrallashgan til ko‘nikmalari bo‘yicha amaliyotga yo‘naltirilgan va tizimli qo‘llab-quvvatlovchi tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi..

ADABIYOTLAR

1. Atta-Alla, M. N. (2012). Hikoya qilish orqali til ko'nikmalarini birlashtirish. Ingliz Tilini O'qitish, 5(12), 1-13.

2. Jigarrang, D. H. (2001). Printsiplar bo'yicha o'qitish_ til pedagogikasiga Interaktiv yondashuv (PDFDrive).Longman Pearse: AQSh

3. Idaryani, S. (2013). Ta'lim integratsiya Aproach-ingliz o'rganish. SELT 2013 ish,. Tesol.

4. Jing, V. (2006). Kommunikativ sinf uchun EFL — faoliyat dizaynini o'qitish ko'nikmalarini birlashtirish. Sino-AQSh ingliz o'rgatish, 3(12),1-5.

5. Oksford, R. (2001). ESL/EFL sinfida integratsiyalashgan ko'nikmalar. Frantsiya: TESOL France jurnali.

6. Rebekka L. Oksford (1994). TheTil Ko'nikmalarini Integratsiya. TESL Kanada jurnali, 257-268.

7. Sharopov Sh.Sh. hamkorlik prinsipining texnikaviy va lingvistik sharhi.Adabiyotshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb muammolari: adabiy jarayon, qiyosiy adabiyotshunoslik, uslubshunoslik va tilshunoslik masalalari. Xalqaro miqyosdagi ilmiy-anjuman materiallari. Buxoro, 2024-yil. 4_may. B. 25-28

8. Sharopov Sh.Sh. gguruch maksimalarining qisqacha sharhi va mazuni. Zamonaviy ta’limda oliy ta’lim pedagogikasi: nazariya va amaliyot integratsiyasi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro, 2024-yil 24-may. B. 265-266.

OLIY TA’LIM TIZIMIDA ILM-FANNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO’NALISHLARI.

Shikarov Tolib Tavakalovich.
Buxoro davlat Pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida ilm-fanni yanada rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlari integratsiya, globallashuv jarayonlari xorijiy tajribalar qiyosiy tahlili orqali yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: integratsiya, globallashuv, ta’lim, fan, uzluksiz ta’lim, bilim, texnologiya, metod, metodik tavsiya.

Oliy ta’lim mamlakatning ertangi taraqqiyotini belgilab beradigan, jamiyat hayotining barcha jabhasini rivojlantirishga xizmat qiladigan muhim omil sanaladi. Dunyo miqyosida o’quv jarayonida olingan nazariy bilimlarni amaliyotda qo’llash ko’nikmalarini rivojlantirish bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Respublikamizda uzluksiz ta’lim tizimida har tomonlama ijodkor va yetuk shaxslarni tarbiyalash masalasi ta’lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida pedagogik tizimning tarkibiy qismlari o’zaro aloqadorligi hamda istiqbolga yo’naltirilganligini ta’minlash yuzasidan keng qamrovli ishlar amalga oshirilib, muayyan natijaga erishilmoqda. “2022-2026 yillarda Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasida, jumladan oliy ta’limga jamiyat taraqqiyotini rivojlantirish, modernizatsiyalash bilan bog’liq bo’lgan yuqori talablarni qo’ymoqda... » [1].

O‘zbekiston xalqaro hamjamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lish uchun muayyan chora-tadbirlarni amalga oshirayotgan bir sharoitda, xalqaro pedagogik tadqiqotlar tajribasiga qiziqish kuchaymoqda.

Ta’lim tizimida kechayotgan ntegratsiya jarayonlari turli mamlakatlarning pedagogik amaliyotida umumiy, xalqaro (milliyligini saqlagan holda) o‘sish tendensiyasiga ta’sir ko’rsatayotganini kuzatish mumkin. Globallashuv sharoitida, ko‘p madaniyatli davlatimizning milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda, jahon mamlakatlari ta’lim daraja va mezonlarilariga e’tibor qaratish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Asosiy qism. Tadqiqotchilar maktab va oliy ta’lim integratsiyasi qoidalarini nafaqat pedagogika va tegishli fanlar sohasida birlamchi davlat muammolarini hal qilish uchun faol qo’llashadi. Shuningdek, xorijiy tajribalarni O‘zbekiston ta’limiga olib kirish va asoslashda asosiy tamoyil sifatida chet el tajribalarini ichki muammolarga nisbati va to‘g‘ri yechimlarni izlashga, ta’lim va pedagogik prognozlarni takomillashtirish, ilmiy asoslangan reja ishlab chiqishga hissa qo‘shishi kerak.

O‘zbekiston va xorijiy davlatlarning (AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Finlandiya) maktab hamda oliy ta’lim tizimi integratsiyasini amalga oshirishning tashkiliy - pedagogik shart-sharoitlarini solishtirish uchun quyidagi mezonlarga tayanish mumkin:

1) nazariy va pedagogik, shu jumladan:

- ixtisoslashtirilgan o‘qitishning maqsad va vazifalarini aniqlash;
- o‘rta maktabda ta’limni differensiallashtirish va individuallashtirish muammolarini hal qilishda, AQSh va Yevropa mamlakatlari tajribasi, jamiyat va mehnat bozoriga moslashishga qaratilgan ixtisoslashtirilgan o‘qitish mazmunini tanlash tamoyillari; yuqori sinflardan (7 sinf) o‘quvchilarni aniq kasbga yo‘naltirish, oliy ta’lim muassasalari talabalarini mustaqil ravishda ta’lim olish yo‘lini tanlashga va professional kasb egasi bo‘lishga undash usullaridan foydalanish;
- kasbiy testlarni o‘tkazish orqali va talabalarning faoliyatni aks ettirish qobiliyatini yuzaga chiqarish; kasb tanlashda yordam berish;
- mehnat shartnomasi tuzish va ishga joylashishga ko‘maklashish;
- o‘qituvchilar va ota-onalar uchun o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish va bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat bozorida talab qilinadigan zamonaviy kasblar haqida ma’lumot berish, tanlash bo‘yicha ko‘rsatmalar ishlab chiqish;

2) tashkiliy ishlar va faoliyat mazmuni:

- bitiruvchilarni mehnat bozoriga chiqish uchun kasbiy tayyorgarlikdan oldingi va kasbiy tayyorgarlik diagnostikasi va monitoringini o‘tkazish;

- mehnat bozoriga kirishga tayyorgarlikni psixologik va pedagogik qo‘llab –quvvatlash, maktablarda tashkil etiladigan amaliyotning samarali tashkil etilishiga e’tibor qaratish;

- portfolyu vositasida kasbiy va shaxsiy rivojlanishni aniqlash va talabalarning individual yutuqlarini reytingga kiritish;

3) baholovchi-aks ettiruvchi, shu jumladan: kognitiv mezon (o‘rta maktab o‘quvchilari tanlagan ta’lim profilining mohiyatini tushunishga tayyorlash;

avtonomiya - bu talabalarning shaxsiy fazilatlarini anglashi (o‘zini-o‘zi qadrlashi);

- talabalarning zamonaviy kasblar olamidan xabardorligini oshirish;

- motivatsion va emotsional mezon (muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirish va o‘zi tanlagan kasbida o‘zini namoyon qilish istagini oshirish; maqsad sari intilish va maqsadga erishish ishtiyoqini motivlashtirish);

faollik-amaliy mezon (talabalarning atrof-muhit sub’ektlari bilan muloqot jarayonida munosabatlardan qoniqish);

- mustaqil qaror qabul qilish va olingan bilimlardan turli xil faoliyatni amalga oshirishning ijtimoiy va kasbiy qobiliyatga egaligi; tanlangan kasbni hisobga olgan holda, mehnat bozorida bandlik va raqobatbardoshlik.

Xorijiy tajribalar asosida iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning ko‘pchiligida o‘rta maktab boshlangunga qadar o‘quvchilarni ma’lum sohaga yo‘naltirish zarur. Uzluksiz ta’lim tizimida asosiy maktab o‘quvchilarni oliy o‘quv yurtiga qabul qilishga tayyorlashga qaratilgan "akademik variant" ni, ishlab chiqish, amaliy va ixtisoslashtirilgan fanlarni o‘z ichiga olgan "professional" variantni nazarda tutadi. Shu bilan birga, qo‘shimcha profilaktika yilini kiritish mumkin, bu davrda talaba tanlovi aniqlashtiriladi [2].

So‘nggi yillarda ta’limni differensiatsiyalashning akademik, ixtisoslashtirilgan va amaliy variantlari tobora keng tarqalmoqda va ularning nisbati akademik va ixtisoslashgan yo‘nalishlarda talabalar sonining ko‘payishiga qarab o‘zgarib bormoqda, bu ko‘p jihatdan oliy o‘quv yurtlariga kirgan umumiy o‘rta maktab bitiruvchilarning umumiy o‘sish tendensiyasiga bog‘liq.

Xorijiy mamlakatlarda ixtisoslashtirilgan o‘qitishning asosini differensiatsiya va individualizatsiya g‘oyasi, shuningdek, shaxsning professional o‘z-o‘zini belgilash konsepsiyasi tashkil etadi. Chet mamlakatlarda profil ta’limining strukturasini yaratishning o‘ziga xos xususiyati bu ta’limning haddan tashqari differensiatsiyasini bartaraf etishga qaratilgan va profilaktika moslashuvchanligidir [3]. Profil bo‘yicha o‘qitishni tashkil etish talabalarga o‘z kasblarini o‘zgartirish imkoniyatlarini berishga qaratilgan har xil profildagi mustaqil o‘quv fanlari to‘plami orqali profillarni o‘rganish va individual dastur yaratishga qaratiladi. Shunday qilib, ta’limning keyingi bosqichlarida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan ta’lim traektoriyasining individual dizayni amalga oshiriladi.

Xulosa. Xorijiy mamlakatlarda ta’limning haddan tashqari differensiatsiyasini bartaraf etish maqsadida ta’limning yuqori darajadagi profilini o‘zgartirish imkonini beradigan, ta’limni ixtisosliklarga moslashuvchan bo‘linishning innovatsion modellari joriy etilmoqda. Ixtisoslashtirilgan o‘rta maktabda qat’iy differensiatsiyadan voz kechishning muhim yo‘nalishi o‘quvchilarning guruhdan guruhga o‘tishiga imkon beradigan va ularning qiziqishlari, individual psixofiziologik xususiyatlarini to‘liq hisobga olishni ta’minlaydigan shunday pedagogik tizimlarni yaratishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-son “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni. https://lex.uz/uz/docs/-5841063

2.Comparative Education. Sohail Naqvi. Journal-srpnember № 6. 2012year/ page 55/

3.Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Управление качеством образования. Т., Шарк. 2006.

FUQAROLIK MADANIYATINING TARKIBIY QISMLARI VA ULARNI UMUMTA`LIM FANLARNI O`RGANISH JARAYONIDA SHAKLLANTIRISH

B.B. Xodjayev
Turon Zarmed universiteti xodimi

Talaba- yoshlarda fuqarolik madaniyatini rivojlantirish uchun, fikrimizcha, ushbu tushunchaning mazmun- mohiyatini, uning mazmunini ifodalovchi tarkibiy elementlarini aniqlashtirib, uning tarkibiy elementlarini yoshlarda tarkib toptirishni loyihalashtirish maqsadga muvofiq bo`ladi. Shu ma'noda pedagogika fani nuqtai nazaridan ayni muddao bo`ladi. Zero, fuqarolik madaniyati har bir fuqaro uchun oila, davlat, jamiyat oldidagi o`zining insoniy va farzandlik burchi, mas'uliyati, majburiyati, fuqaroviyligini anglash unga fuqarolik ongi, fuqarolik e'tiqodi, siyosiy bilimdonlik va ijtimoiy faollik bilan yondashib, fuqarolik pozitsiyasini egallashi vositasida talaba- yoshlarda fuqarolik madaniyatini rivojlanishi mumkinligini ifodalovchi pedagogik paradigmadir. U har bir yoshning ijtimoiy- iqtisodiy, tarixiy tajriba va ma'naviy- siyosiy hayotni o`rganishi, bilimi, tafakkuri, ongi asosida tabiat, jamiyat, inson go`zalligini idrok qilishi vositasida shakllanadi va rivojlanib boradi.

Tajriba va hayotning ko`rsatishicha fuqarolik madaniyatiga ega bo`lgan inson yuksak aql-zakovat, ma'naviy-axloqiy salohiyat va kasbiy mahorat egasi bo`lib, bunyodkorlik, tashabbuskorlik, ijodkorlik fazilatlarini o`zida tarkib toptirgan, axloqiy-huquqiy burchni teran anglagan, Vatani, xalqi, millati oldida mas'uliyat va fuqarolik burchini chuqur his qiladigan shaxs hisoblanadi.

Binobarin, inson o`z aql ko`zi, qalb qo`ri, mohir qo`li bilan nimaniki yaratmasin, uning zamirida bilim, qobiliyat, iste'dod, tajriba, ijod, fikr va mehnat orqali tarkib topgan uning madaniy faoliyati yotadi. Bu faoliyat jamiyatdagi ijtimoiy- ijodiy hayot, qonun- qoidalar, taraqqiyot tamoyillari bilan bog`liq holda takomillashib boradi. Bu takomillashuv inson ongida fikr, g`oya shaklida tarkib topib uning madaniyatliligini ifodalaydi. Shunga ko`ra, fuqarolik jamoyati mehnatkashlarining fuqarolik madaniyati ideal holda tasavvur qilish – uni faol, erkin, teng huquqli, tadbirkor, tashabbuskor, ishbilarmon insonlar deb bilish hamda ularda fuqarolik burchi, mas'uliyati, majburiyatini yuksak darajada tarkib toptirishga erishishi kerak bo`ladi. Bu esa ularni ijtimoiy- siyosiy va iqtisodiy hayotda faol ishtirok etishga jalb qilish, o`z fikrlarini oshkora bayon qilish ehtiyojlarni to`la qondirish sari yetaklaydi.

Demak, pedagogika fani oldida turgan asosiy vazifa fuqarolik jamiyati shaxsiga mos va xos bo`lgan fuqarolik burchi, fuqarolik mas'uliyati, fuqarolik majburiyati, fuqarolik e'tiqodi, fuqarolik tafakkuri, fuqarolik pozitsiyasini egallagan, fuqarolik ongi, axloqiy- huquqiy madaniyat, fuqaroviylik, fuqaroviy faollik ko`nikmalariga ega, siyosiy bilimdon va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalab, voyaga yetkazishning zamonaviy shakl, metod, usul hamda vositalarini ishlab chiqishdan iborat.

Dastlab fuqarolik madaniyatining tarkibiy qismlarining mazmun- mohiyati bilan tanishib chiqamiz.

Fuqarolik burchi – bu so`z birikmasi mazmunida insonning ya'ni fuqaroning oila, mahalla, muayyan jamoa, el-yurt, Vatan, ma'lum shaxs oldidagi majburiyatini anglatishga xizmat qiluvchi huquqiy- axloqiy kategoriya. Ma'lumki muayyan mamlakat fuqarosining Konstitutsiya va uning asosida yaratilgan qonun hujjatlarida belgilangan ayrim harakatlarni sodir etish, ma'naviy- huquqiy tavsifdagi talablarni bajarish, ayrim salbiy harakatlardan tiyilishni nazarda tutuvchi tushuncha.

Ma'lumki, fuqarolik yuridik tushuncha sifatida odam, inson, shaxsning muayyan davlatga itoat qilishi, shu davlatning qonunlarida belgilangan huquq, erkinliklar va burchlarga egalik qilish imtiyozi mavjud bo`lgan ijtimoiy mavjudot yoxud yaratganning ulug` ne'mati. Burch esa axloqiy- huquqiy mezonlardan biri sifatida kishining o`z vazifasini ijtimoiy talabga muvofiq aniq va to`liq bajarishni nazarda tutib, odamlar va jamiyatga bo`lgan munosabati hamda faoliyatida

namoyon bo`ladi. Pedagogika fanidan izohli lug`atda yozilganidek:“Burch...vatanga sodiqlikdir”(96 b).

Manbalarda ta’kidlanishicha burch shaxsiy va ijtimoiy bo`ladi. Oila, ota-ona, farzand, qarindosh- urug`lar oldida burch hamda xalq, millat, jamoa, Vatan oldidagi majburiyat va vazifalar mazmuniga ko`ra faqrlanib turadi. U ijtimoiy- iqtisodiy taraqqiyot hamda ma’naviy-siyosiy va madaniy hayot jarayonida mazmunan boyib, shaklan o`zgarib, rivojlanib, takomillashib boradi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 52- moddasida ko`rsatilganidek, . O`zbekiston Respublikasini himoya qilish - O`zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o`tashga majburdirlar. Fuqarolik burchining ijtimoiy- huquqiy va axloqiy kategoriyalar tarkibidagi xususiyati shundan iboratki, uning axloqiy qadriyat manbai inson bo`lib, insonning jamiyatga, ayrim shaxslarga, turli ijtimoiy tuzilmalariga munosabatida namoyon bo`ladi. Burchning eng mustahkam ildizlari, iymon-e’tiqod, rostgo`ylik, onglilik, halollik bo`lib, bunday fazilatlarni o`zida tarbiyalagan inson, burchni o`zining hayot mazmuni deb biladi va unga sodoqatli bo`ladi. Shuning uchun ma’naviy-siyosiy hayotda fuqarolik burchi masalasi ijtimoiy-pedagogik zaruriyat bo`lib qolaveradi.

Fuqarolik mas’uliyati - insonning muayyan shaxs, guruh, jamoa, jamiyat tomonidan topshirilgan majburiyatga yoki vazifaga bo`lgan munosabatini namoyon etadigan fazilati bo`lib, fuqarolik- huquqiy meyorlarda belgilangan majburiyat-munosabatni anglatuvchi kategoriya.

Fuqarolik mas’uliyati insonning oila, muayyan shaxs, guruh, jamiyat oldidagi nimaga yoxud nima uchundir mas’ulligini anglatuvchi tushuncha hisoblanadi. Mamlakatda demokratik-huquqiy davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatining asoslarini rivojlantirish sharoitida erishilgan yutuq, falaba va muvaffaqiyatlariga fuqarolarning faoliyatini ongli, ijtimoiy talablar asosida tashkil etishi hamda yutuq va muvaffaqiyatlarni ko`paytirishdan undan o`rinli foydalanish nazarda tutiladi. Shu bilan birga fuqarolik mas’uliyati fuqarolik-munosabatlar normalarida belgilangan majburiyatni buzganlik uchun shaxsan javobgardirlar.

O`qituvchi o`qitadi va tarbiyalaydi. Yosh avlodni barkomol insonlar bo`lishini ta’minlaydi. Shifokor bemorlarni davolaydi, ularning sog`ayib mehnat faoliyatiga qaytaradi, bu uning mehnatkashlar sog`lig`iga daxldorligidir. Dehqon dehqonchilik mahsulotlarini odamlarning sog`ligiga ziyon etkazmaydigan mahsulotlarni tayyorlaydi. Shu singari barcha kasb egalari o`z sohasida amalga oshiradigan ishlari, faoliyatlarida muayyan tartib-qoidalarga rioya qiladilar. Bu ularning xalq, millat, Vatan oldidigi insoniy va farzandlik mas’uliyati hisoblanadi. Qayerdagi fuqarolar xalq, mamlakat, jamiyat oldidagi mas’uliyat va burchni his qilar ekan o`sha joyda faol fuqarolik madaniyati rivojlangan bo`ladi.

Shunday qilib, fuqarolik mas’uliyati – jamiyatning axloqiy-huquqiy talablarini o`zining faoliyatida qo`llay bilish, qonunlarga rioya qilish yoxud qilmaslikni va huquq hamda majburiyatlarining o`zaro bog`liqligini ijtimoiy funksiya asosida ta’minlash ifodasidir.

Fuqarolik majburiyati- insonning xalq, davlat, jamiyat oldidagi vazifalarini satsial talablar bo‘yicha bajarishga yo‘naltirgan ijtimoiy faolyat. Manbalarda takidlanishicha, o‘z mamalakati taraqqiyoti, faravonligi, tinchligi va ravnaqi yo‘lida o‘z burchi va mas‘ulyati nuqtai nazaridan yondashishi aks ettiruvchi jarayon. Har bir fuqaroning ijtimoiy, ma‘naviy, huquqiy normalar talablariga mos harakati, faolyatini tashkil etishi uning fuqarolik majburiyatiga amal qilishini anglatadi. Shu tariqa har bir insonning jamiyatga, oilasiga, o‘z-o‘ziga faoliyatiga hamda ularni rejalashtirishi va avvalida ijtimoiy munosabatni anglatuvchi xodisa hisoblanadi.

Fuqarolik munosabati- talabaga fuqarolik madanyatining rivojlanishi, uning asosiy munosabatining rivojlanishidir. Zero, shaxs singari yoshlarning fuqarolik munosabatining rivojlanishi tabiatga, jamiyatga, ishlab chiqarish kuchlariga, boshqa insonlarga bo‘lgan munosabati asosida rivojlanadi. Chunki munosabat borasidagi mavjud narsalar, xodisalar voqealar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni anglatadi. O‘z navbatida narsalar va xodisalarning sifatlari, xolatlari, ular o‘rtasida mavjud bo‘lgan munosabatda namoyon bo‘ladi. Shu bois

fuqarolik munosabatining rivojlanishi munosabatning umumiy tizimida o‘qituvchilarning talabalar, guruh murabbiylarining tarbiyalanuvchilar, ota-onalarning bolalar bilan bo‘ladigan o‘zaro ta‘siri jarayonida kechadigan tarbiyalovchi munosabatlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunda tarbiyaviy mumosabatlar muxim pedagogik xodisa sifatida talabalarda fuqarolik madaniyatining rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Fuqaroviylik bu insonning bir davlatga mansubligini anglatib, mamalakatga sodiqligi, vatanparvarligini anglatuvchi fenomen sifatida talqin qilinib, insonning siyosiy ongliligi, vatanga sadoqat e‘tiqodini, vatan taqdiri uning ravnaqi bilan bog‘liq deb bilish, davlatning konstitutsiyani, ramzlari(bayrog‘i, gerbi, madhiyasi, prizidenti, armiyasi, valyutasi)ni hurmat qilishini, davlat tuzumini, qonunlarini himoya qilishga tayyorgarligini anglatuvchi ijtimoiy-pedagogik xodisa. **Fuqaroviy ong-** bu umuminsoniy demakratik qadryatlar, ideallar, ilmiy dunyoqarashlar, huquq va erkinliklarini o‘zida ifoda etgan shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatni anglatuvchi ba rivojlantiruvchi falsafiy-huquqiy hamda pqdagogik tushuncha. Falsafiy, pedagogik, huquqshunoslik, insonshunoslik, jamiyatshunoslik nazariya va tajribasining ta‘kidiga ko‘ra talaba yoshlarning ilmiy dunyoqarashi, axloqiy-estetik iqtidori, ongi, tafakkuri, ma‘naviy-axloqiy fazilatlari shaxsninng fuqaroviy ongi bilan bog‘liq.

Chunki, fuqaroviy ong inson shaxiy e‘tiqodinning mazmunini tashkil etib, har bir insonning tabiati, jamiyat, tafakkur taraqqiyotiga xalqiga, millatiga, vataniga, oilasiga, shaxsiga bo‘lgan hurmatini,sadoqatini ifodalaydi va insonning ijtimoiy-ma‘naviy meyorlarga, odob axloq qoidalariga rioya qilishi, intilishlarini ijtimoiy yo‘nalish kasb etishini belgilaydi. Shu bois fuqaroviy ong ijtimoiy-ma‘naviy meyorlarga, odob axloq qoidalariga rioya qilish, intilishlarini ijtimoiy yo‘nalish kasb qilish, intilishlarini ijtimoiy yo‘nalish kasb etishini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. M. "Erkin va obod demokratik jamiyatni barchamiz birgalikda barpo etamiz" O'zbekiston 2017, 131-165 betlar
2. Sharifxo'jaev M. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanishi.- T. 2003.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 6-jild. Miriy-Parxis, -T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2003.
4. Xo`jayev B.K "Fuqarolik madaniyatining mohiyati va uning shaxs kamolotidagi òrni", " Pedagogik mahorat" 2006, 3-son, 3-6 betlar.
5. Xòjayev B. "Fuqarolik madaniyati shaxsining fuqarolik madaniyati" N. Buxoro "pedagogik mahorat", 2017, 9-son, 50-54 betlar.

SHAXSNING BILISH JARAYONLARI. DIQQAT

Buxoro Innovatsiyalar universtiteti
2 bosqich talabasi
Shirinova Shahnozabonu Shokirovna

Anotatsiya: Maqolada bilish jarayonlari va ular kechishidagi eng muhim xsusiyatlaridan biri diqqat haqida to‘xtalib o‘tilgan. Diqqat kishi faoliyati barcha turlari, eng avvalo mehnat va o‘quv faoliyati samaradorligining muhim va zarur shartidir. Tevarak-atrofdagi olamni ko‘plab ta’sirlari orasidan kishi hamisha nimadir idrok etadi, nimadir faraz qiladi nima haqidadir fikr yurutadi va o‘ylaydi. Ongning bu xossasi diqqat bilan uzviy bog’liq sanaladi. Diqqat sezgi, xotira, tafakkur va harakat jarayonlarida namoyon bo‘ladi va samaradorlikni oshishida yordam beradi.

Kalit so’zlar: diqqat, ixtiyoriy diqqat, ixtiyorsiz diqqat, tabiiy diqqat, ichki va tashqi diqqat, diqqatning ko‘lami, diqqatning barqarorligi, faol va passiv diqqat.

Diqqat — bu insonning ongli ravishda e’tiborini biror narsaga qaratish va uni boshqarish qobiliyatidir. Diqqatni rivojlantirish va samarali boshqarish uchun, turli omillarni hisobga olish zarur. Yaxshi uyqu, to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy mashqlar va ruhiy salomatlik — bularning barchasi diqqatni kuchaytirishda muhim omillar hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va chalg‘ituvchi omillar diqqatni boshqarishda qiyinchiliklar yaratishi mumkin.

Biroq, texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish orqali biz o‘z diqqatimizni yanada samarali ravishda boshqarishimiz mumkin. Diqqatni rivojlantirish orqali har bir inson o‘z faoliyatini yaxshilash va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Diqqat ongimizning muayam obyektga yo‘naltirilishidan iborat psixik xolatdir. Ongimiz yo‘naltirgan narsalar diqqat obyekti deb ataladi. Obyektiv voqelikdagi narsa va xodisalar, shuningdek, subyektiv kechinmalarimiz, tasurotlarimiz diqqat obyekti bo‘lishi mumkin. Diqqat aql, hissiyot va iroda singari mustaqil ong sohasini tashkil qilmaydi, u xar bir ong funksiyasi bilan birgalikda namoyon bo‘ladi, shaxs diqqat bilan idrok, tasavvur va tafakkur qiladi. Diqqatda ongning voqelikka nisbatan tanlab munosabatda bo‘lish xususiyati namoyon bo‘ladi, biz biror obyektga diqqat qilar ekanmiz, ongimizda faqat shu obyektning o‘zinigina aks ettirib, ayni vaqtda qolgan narsa xamda xodisalarni ong doirasidan chetda qoldiramiz. Diqqatning fiziologik asosi qo‘zg’alish protsessi bosh miya yarim sharlarining aynan bir nuqtasida to‘planishi natijasida optimal qo‘zg’alish xosil bo‘ladi va induksiya qonuniga binoan boshqa nerv markazlarining ma’lum darajadagi tormozlanishdir. Diqqat har qanday faoliyatimizning doimiy yo‘ldoshidir. Shuning uchun diqqatning inson xayoti va faoliyatidagi roli juda katta. Chunki eng sodda ish-xarakatlardan tortib eng murukkab ilmiy ishlarni xam diqqatning doimiy ishtirokisiz mutlaqo bajarib bo‘lmaydi. Diqqatning barqarorlik, ko‘chuvchanlik, bo‘linuvchilik kabi xususiyatlari bor. Diqqatning barqarorligi uning yagona ishga xizmat qiluvchi narsa yoki hodisaga uzoq muddat jalb bo‘la olishidan iborat. Bunda harakat obyektlari, sonlar hamda harakatning o‘zi o‘zgarib turishi mumkin, lekin faoliyatning umumiy yo‘nalishi o‘zgarmay saqlanishi kerak. Ko‘chuvchan diqqat bir faoliyatdan yoki narsadan boshqa faoliyat yoki narsaga tez jalb bo‘ladi. Bu xususiyat diqqatning avvalgi narsaga qay darajada qaratilganligiga va yangi faoliyatning xususiyatiga diqqatni qanchalik qarata olishiga bog’liq. Diqqatning bo‘lina olish xususiyati bir vaqtning o‘zida ikki yoki undan ortiq ish-harakat bajarishda aks etadi. Diqqat ko‘lami uning eng qisqa vaqt ichida o‘z doirasiga sig‘dira olishi mumkin bo‘lgan narsalar soni bilan belgilanadi. Shu jihatdan Diqqat keng yoki tor bo‘lishi mumkin. Odatda, keng ko‘lamli diqqat yaxshi diqqat hisoblanadi. Diqqat ko‘lami idrok qilinayotgan narsalarning hamda ularni idrok qilayotgan kishi faoliyatining vazifasi va xususiyatiga bog‘liq hisoblanadi. Diqqatning turlari va xususiyatlari odamning juda yoshlik davridan boshlab rivojlanadi va hayoti davomida o‘zgarib, murakkablashib boradi.

Ixtiyoriy diqqat deb oldindan belgilangan qa’tiy bir maqsad asosida va ongli ravishda diqqatimizni ma’lum bir narsa va hodisalarga qaratishimizga aytiladi. Odamning ko‘pchilik faoliyatlari asosan ixtiyoriy diqqat ishtiroki bilan amalga oshiriladi. Shuing uchun barcha faoliyat turlarida, ya’ni o‘qish o‘yin va mexnat faoliyatlarida ixtiyoriy diqqat ixtiyorsiz diqqatga nisbatan uzoq vaqt mobaynida davom etadigan diqqat turi bo‘lib, u zo‘rberishlikni, ya’ni irodaviy kuch sarf qilishlikni talab etadi.

Ixtiyorsiz diqqat to‘satdan ta’sir qilingan biror sabab tufayli bizning hohishimizdan tashqari hosil bo‘ladigan diqqatga aytiladi. Ixtiyorsiz diqqat biror tashqi sabab ta‘sirida kishi xohishidan qatiy nazar hosil bo‘ladi. Ixtiyorsiz diqqatning paydo bo ‘lishi jismoniy, psofizologik va psixik omillar bilan belgilanadi. Ixtiyorsiz diqqat obyekt baland ovozi, yorqin nur va bo‘yoq, kuchli hid jalb etadi.

Ixtoyordan so‘ngi diqqat diqqatning muayyam obyektiga aval ixtiyoriy ravishda qaratib so‘ng uning ahamiyati tushunilgani sari o‘z-o‘zidan qaratilib avtomatlashgan diqqat turiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Z.T.Nishanova, G.K.Alimova. Umumiy psixologiya –Toshkent:2017.

2. A.M.Nazarov. Umumiy psixologiya -Buxoro:“Durdona”,2021.

3. Рахмонова Г. Ш. Технологии Развития Духовно-Нравственной Компетентности Студентов //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 45. – С. 306-309.

4. Sh R. G. The role of spiritual and moral education in the spiritual formation of students. – 2021.

5. Shavkatovna R. G., Bobirovna A. V. UMUMINSONIY AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VA RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYANING O ‘RNI //Scientific Impulse. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 1450-1454.

6. Raxmonova G. S., Abdunabiyeva F. N. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 729-734.

7. Рахмонова Г. Ш. СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2024. – T. 3. – №. 6. – C. 5-8.

8. Shavkatovna R. G. OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH SHAKLLARI //Proceedings of International Educators Conference. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 53-56.

9. Valerievna I. G., Shavkatovna R. G. The Content and Characteristics of Spiritual and Moral Education Works in Higher Education Institutions //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 340-342.

10. Рахмонова Г. Ш. ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ОСНОВА БУДУЩЕГО //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 12. – C. 276-278.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI UCHUN O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH ALGORITMLARINI ISHLAB CHIQISH

Shodmonova Abera Shodiyevna,
Fan va texnologiyalar universiteti
“Pedagogika” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy va intellektual salohiyatini yuksaltirishda o‘z-o‘zini rivojlantirish algoritmlarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash, o‘zini baholash va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan algoritmik yondashuvlar tavsiflanadi. Tadqiqotda psixologik-pedagogik shart-sharoitlar, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar orqali o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmlari ishlab chiqilgan va tajriba-sinov ishlari asosida ularning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar. Boshlang‘ich sinf, o‘z-o‘zini rivojlantirish, algoritm, shaxsiy o‘sish, ta’lim texnologiyalari, metakognitiv ko‘nikmalar, o‘quvchi faoliyati, metodik yondashuv.

Zamonaviy boshlang'ich maktab o'quvchisi maktabda va kundalik hayotda oladigan katta hajmdagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak. Bola ishtirok etadigan taassurotlar va faoliyatlarning doimiy o'zgarishi unda tabiiy ortiqcha kuchlanish va charchoqni keltirib chiqaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatiga qiziqishi va motivatsiyasining etarli emasligi fan mazmunini o'zlashtirish, uni o'quv faoliyatida va darsdan tashqari vaqtlarda qo'llashga salbiy ta'sir qiladi.

Yangilangan boshlang'ich maktab standartini joriy etish sharoitida o'quvchilarni rag'batlantirish, ularning o'quv faoliyati va funktsional savodxonligini rivojlantirish muammosi ayniqsa keskinlashmoqda. Agar maktab o'quvchilari maqsadli kognitiv faoliyatni amalga oshirishga to'liq rag'batlantirilmasa, boshlang'ich umumiy ta'limning Federal davlat ta'lim standarti talablarini amalga oshirish mumkin emas

Ammo o'qituvchi nima qilishi kerak, agar yoshroq o'quvchining axborot maydoni kengaysa, lekin motivatsiya oshmasa, chunki eski usullar qo'llaniladi. Ushbu masala har yili o'qituvchi va metodistlarni boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish va o'qitishni samaraliroq qilish haqida o'ylashga majbur qiladi .

motivatsiya muammosini ikki tomondan ko'rib chish mumkin. O‘quvchining pozitsiyasidan va o'qituvchining pozitsiyasidan. O‘quvchining holatida: ulkan axborot oqimida zamonaviy

o‘quvchilar shunchaki yo'qoladi; ularga aniq ko'rsatmalar va topshiriqlarni va o'rganish vazifalarini tez va muvaffaqiyatli bajarishni tushunish kerak. O'qituvchi nuqtai nazaridan: ko'pincha o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun ahamiyatsiz bo'lgan rag'batlantirish usullarini qo'llaydi ("o'qing, yoki siz farrosh bo'lasiz", "o'qing, aks holda siz yil davomida yomon baho olasiz va keyingi sinfga o'tolmaysiz"). Ta'lim motivatsiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishi va faolligini oshirish uchun o'quv motivlarining muhimligini ta'kidlaydi va uchta asosiy o'quv motivini aniqlaydi. Ijtimoiy motiv guruhda tan olinishi va tan olinishi, mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishish va tan olinishi imkoniyati sifatida; o‘z “men”ini anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi. O'yin motivi shartli (xayoliy) vaziyatda o'rganish va olingan bilimlarga asoslanib, atrofdagi dunyo ob'ektlari bilan o'zaro munosabatda bo'lish imkoniyati sifatida.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim olish motivi, birinchi navbatda, hamma yangi narsalarni o'rganish va atrofdagi dunyoni o'rganish uchun mustaqil faoliyat bilan shug'ullanish istagidadir.

Motivatsiya muammosini hal qilish zamonaviy o'qituvchining kasbiy mahoratining namoyon bo'lishi, uning faol innovatsion faoliyatga tayyorligi, pedagogik muammolarni hal qilishda noan'anaviy yondashuvni qo'llash va pedagogik faoliyatiga o'qitishga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish qobiliyatidadir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivatsion o'quv ishlarini ta'minlashning etakchi yondashuvi algoritm usuli bo'lishi mumkin. Harakatlar ketma-ketligini o'rnatish va berilgan vazifani hal qilishda unga rioya qilish qobiliyati Boshlang'ich umumiy ta'limning milliy o‘quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va ko'nikmalar tizimini muvaffaqiyatli o'zlashtirish shartlaridan biridir.

Algoritm standart matematik masalalarni yechish uchun universal matematik texnikadir. Boshlang'ich maktabda uni ma'lum bir kognitiv vazifalarni hal qilishda aniq harakatlar ketma-ketligi bilan ko'rsatma-eslatma sifatida ko'rib chiqish mumkin .Har qanday o'quv dasturining asosiy maqsadlaridan biri maktab o'quvchilarini arifmetik amallarni bajarishning umumiy usullari bilan tanishtirishdir. Etakchi rol yozma hisob-kitoblarga beriladi, bu esa o'quvchilar uchun og'zaki hisoblardan ko'ra qiyinroqdir. Algoritm usuli yordamga keladi. Misol tariqasida, boshlang'ich maktab matematika kursidagi eng qiyin mavzulardan birini - " Ustundagi ko'p xonali sonlarni ko'paytirish" ni ko'rib chiqishimiz mumkin. Ko'rinishlardan biri shundaki, ko'pchilik maktab o'quvchilari bir xonali songa ko'paytirishni engishadi, lekin ikki xonali yoki uch xonali songa ko'paytirishda doimiy qiyinchiliklarni (boshlang'ich maktabda tashxis qo'yilgan) boshdan kechirishadi. Keling, motivatsiyaning ikkita yondashuviga to'xtalib o'tamiz - rasmiy va mazmunli. Birinchisi, maktab o'quvchilarining yoshiga mos keladigan amaliy vazifa yoki muammoni echishga sho'ng'ishida namoyon bo'ladi. Ikkinchisi - o'quvchining o'quv faoliyati sub'ekti sifatidagi pozitsiyasini faollashtirishda - o'qituvchi va o‘quvchilar o'rtasida yechim izlash, yechimni rejalashtirish va javobni muhokama qilishda hamkorlikni tashkil etishdan iborat.

Birinchi yondashuv. Cheklangan vaqt sharoitida siz tayyor (allaqachon tuzilgan) algoritmni taklif qilishingiz mumkin, buning uchun siz amaliy misollarni tanlashingiz va sxemadan foydalanish qobiliyatini namoyish qilishingiz kerak. Undan foydalanib dars o'tkazish uchun algoritm tayyorlash va uni o'quvchilar bilan batafsil ko'rib chiqish kifoya. Ko'paytirish algoritmini o'rganish ikki bosqichda amalga oshiriladi. Dastlabki bosqichda ikkinchi omil bir xonali raqam bo'lgan holatlar ko'rib chiqiladi. Bir xonali songa ko'paytirishni o'rganish tajribasini o'zlashtirgandan so'ng, o‘quvchi birinchi navbatda o'qituvchi rahbarligida, so'ngra mustaqil ravishda ko'p xonali sonlarni ko'paytirishni amalga oshiradi

Ikkinchi yondashuv. O'qituvchi va boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etish, bolalarni algoritmni tuzish bo'yicha mustaqil ishlarga jalb qilishga qaratilgan. O'qituvchining vazifasi o'quvchilarning tafakkurini faollashtirish, kognitiv qidiruvga yordam berish va qiziqishni rivojlantirishdir. O.A.ning so‘zlariga ko‘ra. Ridzening fikriga ko'ra, boshlang'ich maktabda mustaqil ishning o'ziga xos xususiyatlari tashabbuskorlikning namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratish, o'z faoliyatini bashorat qilish qobiliyati, yuzaga kelishi mumkin

bo'lgan qiyinchiliklar, shuningdek, o'zini o'zi baholash va nazorat qilishga tayyorlikdir. Mustaqil bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha darsning tashkiliy qismi ishga tayyorgarlik ko'rish, hal qilinadigan muammoni muhokama qilish va uni (muammo) hal qilishga yordam beradigan aniq vazifalarni belgilashni o'z ichiga oladi. O‘quvchi tadqiqot, kuzatish, taqqoslash va umumlashtirishga tayyorlanadi. Etakchi savollar yoki tasviriy materialdan foydalanib, o'qituvchi bolalarni ishlashga undaydi. O‘quvchilar jarayon bilan bir bo'lib, dars mavzusini to'liq idrok etadilar, tushunadilar va qabul qiladilar. Bu darsning keyingi bosqichida o`qituvchi o`quvchilar bilimini yangilaydi. Masalan, o'qituvchi raqamlarni ko'paytirish jadvallarini ko'rib chiqishni tashkil qilishi mumkin (og'zaki matematik diktant; ko'paytirishga oid og'zaki savollar, bolalar bir-birlaridan so'rashadi). So‘ngra o‘qituvchi rahbarligida o‘quvchilar bir xonali songa ko‘paytirish algoritmini og‘zaki esga oladilar va daftarlariga yozma izoh bilan bitta mashqni bajaradilar. Bunda o`quvchilarning faoliyati samarali bo`ladi. Bunday darsni tashkil etishning uchinchi bosqichi o‘quvchilarni ko'p xonali raqamlarni ko'paytirish algoritmi bilan bevosita tanishtirish bo'ladi. O'qituvchi faqat algoritmning boshlanishini beradi. O‘quvchilarning vazifasi uni bajarish va keyin tuzilgan algoritmni shunga o'xshash vaziyatlarda mashq qilishdir:

"Bolalar, bu erda nimadir noto'g'ri. Keling, algoritmni ko'rib chiqaylik. Biz nimani ko'ramiz? Nima qilish kerak? Buni qanday qilish kerak? Davom eta olamizmi?

1. Men birinchi omilni birliklar soniga ko'paytiraman.
2. Men birinchi tugallanmagan ishni olaman.
3. Natijani birliklar ostida yozaman.
4. Men birinchi omilni o'nlab soniga ko'paytiraman.
5. Men ikkinchi tugallanmagan ishni olaman.
6. Natijani o'nlik ostida yozaman.

Algoritmni to'g'ri tuzganimizni tekshirib ko'ramiz. – 256*3".

To'rtinchi bosqichda algoritmni o'quvchilar o'zlashtirib olganligini va tushunganligini ta'minlash uchun ularning harakatlarini nostandart vaziyatda sinab ko'rish kerak. Masalan, raqamning oxirida yoki o'rtasida 0 raqamini o'z ichiga olgan raqamlarni ko'paytirish. Beshinchi bosqich - yakuniy bosqich. Uning maqsadi - bu ko'paytirish algoritmi boshqa raqamlarni ko'paytirish misolida ishlashini isbotlash. Buning uchun omillardagi raqamlar sonini o'zgartirish va o'quvchilardan bu raqamlarni ko'paytirishni so'rash kifoya.

Bunday mustaqil ishlarni tashkil etish natijasida o‘quvchi hozirgina olgan ma’lumotlari o‘rganilayotgan hodisa yoki hodisa haqidagi tushunchasini kengaytirganligini tushunadi. Yuqoridagi usullardan birortasini amalga oshirishda nafaqat o‘qitish samaradorligi oshadi, balki o‘quvchining qiziqishi ham ortadi, bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchisi bilish faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Algoritmni qo'llashning o'zgaruvchanligi darsni tashkil etish usullarining xilma-xilligini isbotlaydi. Asosiy bosqichlar bir xil, ammo ularning mazmuni farq qilishi mumkin.

Demak, algoritm metodi boshlang’ich sinflarda o’quv jarayonini tashkil etishning samarali usuli hisoblanadi. O‘quvchilar faoliyatning tarkibiy qismlarini o'rnatadilar, o'z ishlarini tuzadilar, vazifani hal qilishning barcha mumkin bo'lgan variantlarini tahlil qiladilar, natijani oladilar, uni maqsad bilan taqqoslaydilar va xulosaga kelishadi. Ular muammolarni hal qilishning murakkab jarayonini tushunadilar va nazariy materialni osonroq tushunadilar. O'quv jarayoni ular uchun sodda va tushunarli bo'ladi va shunga mos ravishda qo'rquv va noaniqlik yo'qoladi, bu ularning bilish qiziqishini oshiradi, bu boshlang'ich sinf o'quvchisining bilish faoliyatining asosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmedova, N. (2021). **Boshlang‘ich ta’limda shaxs rivojlanishi mexanizmlari**. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.

2. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.

3. Jo‘raeva, M. (2020). **Psixologik-pedagogik yondashuvlarda bolalarda mustaqillikni shakllantirish**. Pedagogika jurnali, №4, 33–37-betlar.

4. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.

5. Usmonova, G. (2019). **Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirish**. Toshkent: "Ilm Ziyo" nashriyoti.

6. Zimmerman, B.J. (2000). *Attaining Self-Regulation: A Social Cognitive Perspective*. In M. Boekaerts, P. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of Self-Regulation* (pp. 13–39). San Diego: Academic Press.

OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA O'QUV MOTIVASIYALARI SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI DIAGNOSTIKASI VA BIRLAMCHI TAHLILI

Shukurulloyeva Sadoqat Sodatullo qizi
Renesans ta'lim universiteti
"Pedagogik ta'lim va psixologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola oliy o'quv yurti talabalarida o'quv motivatsiyalari shakillanish xususiyatlari diagnostikasi va ularning tahlillariga qaratilgan bo'lib motivatsiyaning metodologik o'rganishlariga qaratilgan. Talabalarning ta'lim va kasbiy motivasiyasini o'rganish universitet ta'limi samaradorligini oshirish va bo'lajak mutaxassislarning malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim va kasbiy motivasiya tabiatan ko'p funksiyali bo'lib, nafaqat talabalar tomonidan kasbiy faoliyatni o'zlashtirish jarayonini rag'batlantiradi, yo'naltiradi, tartibga soladi, ularning kelajakdagi faoliyatga munosabatini belgilaydi, balki shaxsiy resurslardan va ta'lim muhitidan foydalanishni amalga oshiradigan boshqa kasbiy muhim fazilatlarning o'rnini qoplashga imkon beradi.Maqolada motivatsiyani o'rganishga qaratilgan olimlar fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar. Motivatsiya, diagnostika, motiv, ta'lim, o'quv motivlari, kasbiy motivlar, komunikativ motivlar.

Motivatsiya muammosi "Umumiy psixologiya" lug'atida motivatsiya organizm faoliyatini qo'zg'atuvchi va uning yo'nalishini belgilovchi impulslar deb ta'riflanadi. Motivatsiya shaxs faoliyatini,uning xulq-atvori va faoliyatini tartibga solishning yetakchi omili sifatida barcha odamlar ko'pincha ijtimoiy turdagi kasblar vakillariuchunalohida qiziqish uyg'otadi. "Motivatsiya" so'zini birinchi marta A.Shopengauer "Yetarli sababning to'rtta printsipi" (1900-1910) maqolasida qo'llagan. Keyin bu atama inson hatti-harakatlarining sabablarini tushuntirish uchun psixologik foydalanishda mustahkam o'rnatildi. Zamonaviy psixologiyada motivni tushunishga umumiy yondashuvning o'xshashligi bilan ushbu konseptsiyani aniqlashning ba'zi tafsilotlari va o'ziga xos xususiyatlarida sezilarli farqlar mavjud. Aslida, "motiv" tushunchasining ta'rifining o'zi ma'lum bir ilmiy muammoni keltirib chiqaradi. Agar motivning eng xarakterli ta'riflarini tahlil qilsak, u umumlashtirilgan shaklda faoliyatning boshqa tarkibiy qismlari, ko'pincha ehtiyoj bilan bog'liq bo'lgan rag'batlantiruvchi stimul sifatida ko'rib chiqilishini ko'rishimiz mumkin. Motivning ba'zi tipologiyalari va ta'riflari: D.N.Uznadze : «Ehtiyojni qondirish qiyin bo`lgan hollarda, ehtiyoj to`g`ridan-to`g`ri amalga oshirilmasa,u sub`ekt ongida o`ziga xos mazmun tarzida namoyon bo`ladi. Subyekt tomonidan u hayajon va taranglik lahzalarini o'z ichiga olgan norozilik tuyg'usi shaklida, ob'ektiv tomondan esa,harakatga turtki beruvchi muayyan mavzu mazmuni shaklida boshdan kechiriladi. A.Maslou (1954): «Motiv ehtiyojning fiziologik nomutanosibligi holatida ifodalanadi.Motivatsion xatti-harakatlarning reaktsiyasi nomutanosiblikni bartaraf etishga qaratilgan harakatlardan iborat».

Talabalarning motivasiyasini tushunish samarali ta'lim usulini tanlashga yordam beradi. Faqat talabani ishlashga nima undashini, uning harakatlari asosida qanday motivlar yotishini bilish samarali boshqaruv shakllari va usullarini ishlab chiqishga harakat qilishga undaydi. Talabalarning ta'lim va kasbiy motivasiyasini o'rganish universitet ta'limi samaradorligini oshirish va bo'lajak mutaxassislarning malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim va kasbiy motivasiya tabiatan ko'p funksiyali bo'lib, nafaqat talabalar tomonidan kasbiy faoliyatni o'zlashtirish jarayonini rag'batlantiradi, yo'naltiradi, tartibga soladi, ularning

kelajakdagi faoliyatga munosabatini belgilaydi, balki shaxsiy resurslardan va ta’lim muhitidan foydalanishni amalga oshiradigan boshqa kasbiy muhim fazilatlarning o‘rnini qoplashga imkon beradi.

Oliy o‘quv yurti talabalarida o‘quv motivasiyasining hozirgi holatini aniqlash maqsadida empirik tadqiqot o‘tkazildi. Tadqiqotda ishtirok etish uchun Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 1 bosqich va 4 bosqich talabalari jalb qilindi. Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 1-kurs 68 nafar (51,5%), 4-kurs 64 nafar (48,5%) talabalari respondent sifatida ishtirok etishdi (3.1-jadval).

1-jadval

Tadqiqotda ishtirok etgan sinaluvchilarimizning ta’lim kursi ma’lumotlari

Sinaluvchilarimizning ta’lim kursi	Sinaluvchilar soni	Sinaluvchilar foizi
1-kurs	68	51,5%
4-kurs	64	48,5%
Jami	132	100%

Talabalarga maqsadli, tizimli ravishda bilim va kasbiy mahoratga ega bo‘lgan odamlar kiradi. Ijtimoiy guruh sifatida u "kasbiy yo‘nalish, kelajakdagi kasbga barqaror munosabatni shakllantirish" bilan tavsiflanadi.

Biz tadqiqot ishimizda foydalangan A.A.Rean, V.A.Yakuninning “Talabalarning o‘quv faoliyati motivlarini o‘rganish” metodikasi, T.I.Ilinning “Oliy o‘quv yurtida o‘quv motivasiyasi” metodikasi, Dembo-Rubinshteynning "O‘z-o‘zini baholash" metodikalari (A.M.Prixojan modifikasiya) bo‘yicha olingan birlamchi tahlilni amalga oshirdik (3.2-jadval).

2-jadval

Metodikalar bo‘yicha birlamchi ko‘rsatkichlar

		Minimal qiymat	Maksimal qiymat	O‘rtacha qiymat	Standart og‘ish	Asimmetriya	Ekssess
Kommunikativ motiv	32	2,00	19,00	9,8409	5,20104	0,041	-1,314
Qochish motivlari	32	2,00	18,00	7,6591	4,06968	0,689	-0,232
Obro‘ e’tibor motivlari	32	2,00	24,00	9,7121	5,58560	0,758	-0,228
Kasbiy motivlar	32	2,00	24,00	13,1439	6,63685	-0,064	-1,249
Ijodiy o‘z-o‘zini namoyon qilish	32	1,00	9,00	4,6364	2,24551	0,485	-0,861
O‘quv bilish motivlari	32	8,00	32,00	16,0152	5,16740	1,004	0,997
Ijtimoiy motivlar	32	2,00	22,00	10,1970	5,29358	0,020	-1,151
Bilim egallash	32	2,00	11,00	5,1818	2,42701	0,601	-0,627
Kasb egallash	32	2,00	10,00	6,2045	2,68368	0,117	-1,394
Diplom olish	32	2,00	10,00	5,7879	2,37683	0,211	-1,140

O‘ziga yo‘nalganlik	32	16,00	30,00	21,2045	4,07513	0,622	-0,720
Muloqotga yo‘nalganlik	32	21,00	35,00	26,1894	3,85843	0,205	-1,240
Ishga yo‘nalganlik	32	24,00	37,00	30,0227	4,02182	0,175	-1,186

Tadqiqotimizda umumiy 132 nafar sinaluvchilar ishtirok etdi. A.A.Rean, V.A.Yakuninning “Talabalarning o‘quv faoliyati motivlarini o‘rganish” metodikasi kommunikativ motiv shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 19, o‘rtacha qiymat 9,84, standart og‘ish 5,20ga teng. Assimetriya 0,041 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,314 natijani ko‘rsatdi.

Qochish motivlari shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 18, o‘rtacha qiymat 7,65, standart og‘ish 4,06ga teng. Assimetriya 0,689 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -0,232 natijani ko‘rsatdi.

Obro‘ e’tibor motivlari shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 24, o‘rtacha qiymat 9,71, standart og‘ish 6,63ga teng. Assimetriya 0,758 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -0,228 natijani ko‘rsatdi.

Kasbiy motivlar shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 24, o‘rtacha qiymat 13,14, standart og‘ish 5,58ga teng. Assimetriya 0,064 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,249 natijani ko‘rsatdi.

Ijodiy o‘z-o‘zini namoyon qilish motivlari shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 1, maksimal ball 9, o‘rtacha qiymat 16,01, standart og‘ish 2,24ga teng. Assimetriya 0,485 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -0,861 natijani ko‘rsatdi.

O‘quv bilish motivlari shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 8, maksimal ball 32, o‘rtacha qiymat 4,63, standart og‘ish 5,16ga teng. Assimetriya 1,004 natija ya’ni o‘ng tomonlama asimmetrik taqsimlanish va ekssess 0,997 natijani ko‘rsatdi.

Ijtimoiy motivlar shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 22, o‘rtacha qiymat 10,19, standart og‘ish 5,29ga teng. Assimetriya 0,020 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,115 natijani ko‘rsatdi.

T.I.Ilinning “Oliy o‘quv yurtida o‘quv motivasiyasi” metodikasi bilim egallash shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 11, o‘rtacha qiymat 5,18, standart og‘ish 2,42ga teng. Assimetriya 0,601 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -0,627 natijani ko‘rsatdi.

Kasb egallash shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 10, o‘rtacha qiymat 2,20, standart og‘ish 2,68ga teng. Assimetriya 0,117 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,394 natijani ko‘rsatdi.

Diplom olish shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 2, maksimal ball 10, o‘rtacha qiymat 2,37, standart og‘ish 2,68ga teng. Assimetriya 0,211 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,140 natijani ko‘rsatdi.

Dembo-Rubinshteynning "O‘z-o‘zini baholash" metodikalari o‘ziga yo‘nalganlik shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 16, maksimal ball 30, o‘rtacha qiymat 21,20, standart og‘ish 4,07ga teng. Assimetriya 0,622 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -0,720 natijani ko‘rsatdi.

Muloqotga yo‘nalganlik shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 21, maksimal ball 35, o‘rtacha qiymat 26,18, standart og‘ish 3,85ga teng. Assimetriya 0,205 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,240 natijani ko‘rsatdi.

Ishga yo‘nalganlik shkalasi natijalariga ko‘ra minimal ball 24, maksimal ball 37, o‘rtacha qiymat 30,02, standart og‘ish 4,02ga teng. Assimetriya 0,175 natija ya’ni simmetrik taqsimlanish va ekssess -1,186 natijani ko‘rsatdi.

Metodikalarimizning normal taqsimlanish qonuniga mos kelishi ya’ni parametrik yoki normal taqsimlanish qonuniga mos kelmasligi ya’ni noparametrik mezonlarga mansub ekanini aniqlash maqsadida Kolmogorov Smirnov mezonidan foydalandik va natijalar tahlilini amalga oshirdik (3.3-jadval).

3-jadval

Kolmogorov Smirnov mezoni asosida aniqlangan natijalar tahlili

Ko‘rsatkichlar	Kolmogorov Smirnov mezoni (D)	Ishonch darajasi (p)
Kommunikativ motiv	1,460	0,028*
Qochish motivlari	1,557	0,016*
Obro‘ e’tibor motivlari	1,383	0,044*
Kasbiy motivlar	1,684	0,007**
Ijodiy o‘z-o‘zini namoyon qilish	2,239	0,000***
O‘quv bilish motivlari	1,399	0,040*
Ijtimoiy motivlar	1,259	0,084
Bilim egallash	2,234	0,000***
Kasb egallash	1,903	0,001***
Diplom olish	1,843	0,002**
Ishga yo‘nalganlik	1,858	0,002**
Muloqotga yo‘nalganlik	1,744	0,005**
O‘ziga yo‘nalganlik	1,231	0,096

Izoh: * p≤0,05; ** p≤0,01; *** p≤0,001

Kolmogorov Smirnov mezoni natijalariga asosan A.A.Rean, V.A.Yakuninning “Talabalarning o‘quv faoliyati motivlarini o‘rganish” metodikasi kommunikativ motiv shkalasi (D_z=1,306; p<0,05), qochish motivlari shkalasi (D_z=1,557; p<0,05), obro‘ e’tibor motivlari shkalasi (D_z=1,383; p<0,05), kasbiy motivlar shkalasi (D_z=1,684; p<0,01), ijodiy o‘z-o‘zini namoyon qilish (D_z=2,239; p<0,001), o‘quv bilish motivlari (D_z=1,399; p<0,05), T.I.Ilinning “Oliy o‘quv yurtida o‘quv motivasiyasi” metodikasi bilim egallash shkalasi (D_z=2,234; p<0,001), kasb egallash shkalasi (D_z=1,903; p<0,001), diplom olish shkalasi (D_z=1,843; p<0,01), Dembo-Rubinshteynning “O‘z-o‘zini baholash” metodikalari ishga yo‘nalganlik shkalasi (D_z=1,858; p<0,01), muloqotga yo‘nalganlik shkalasi (D_z=1,744; p<0,01) normal taksimlanish konuniga mos kelmadi va bu shkalalarni biz noparametrik me’zonlar orqali tahlil qilamiz. Mann Uitni, Vilkokson, Spirman, Krusskal Uollis me’zonidan foydalanishimiz kerak bo‘ladi.

A.A.Rean, V.A.Yakuninning “Talabalarning o‘quv faoliyati motivlarini o‘rganish” metodikasi ijtimoiy motivlar shkalasi (D_z=1,259; p>0,05), Dembo-Rubinshteynning “O‘z-o‘zini baholash” metodikalari o‘ziga yo‘nalganlik shkalasi (D_z=1,231; p>0,05) normal taksimlanish konuniga mos keladi va biz keyingi ishlarimizda Styudent-t mezoni, Dispersion taxlil mezoni va Pirson mezonlaridan foydalanishimiz mumkin.

Kolmogorov Smirnov bo‘yicha tahlil natijalarining ko‘p qismi ya’ni 69%i normal taqsimlanish qonuniga mos kelmaganligi tufayli biz tadqiqot ishimizda noparametrik mezonlardan foydalandik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Асеев В.Г. Мотивация и формирование личности. – М., 2003.

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебник для студентов ВУЗов. – М.: Академический проект, 2001.- 704 с.

2. Асмолов А.Г., Цветков А.В. О роли символа в формировании эмоциональной сферы младших школьников с трудностями развития психики// Вопросы психологии. – М., 2005.- № 1.- С.19-29.

3. Asomova R.Z. Kasb tanlash motivatsiyasi va uning dinamikasi: Psixol. f. n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. – T.: O‘zMU 2002.- 137 b.

4. Большой толковый психологический словарь/ Пер. с англ. – М.: Ребер Артур, АСТ, Вече, 2003. Т. 1 (А-О). - 592 с.

5. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 2007.- 688 с.

6. Головнева Е. Проблема повышения эффективности формирования потребностно-мотивационной сферы будущих учителей// Прикладная психология и психоанализ.– М.: МПА-Пресс, 2004.- №1.- С.37-45. 62

TALABALARNI PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Baxromov Javohir Burxon o‘g‘li,
Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta’lim fakulteti talabasi
O‘zbekiston, Buxoro shahri
E-mail: bahromovjavohir579@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning pedagogik mahoratini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni ko‘rib chiqiladi. Pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va talabalarning o‘qish faoliyatini yanada faol va interfaol qilishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu texnologiyalar nafaqat o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro aloqani mustahkamlash, balki talabalarning mustaqil fikrlash, kreativlik va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik texnologiyalarni amaliyotda qo‘llash o‘quv jarayonini tashkil etishning yangicha metodlarini yaratadi, masalan, interaktiv ta'lim, masofaviy o‘qish, multimedia vositalari va virtual laboratoriyalarni joriy etish orqali talabalarning o‘rganish jarayoniga qiziqishini oshirish mumkin. Bu texnologiyalar, shuningdek, talabalarning ko‘nikmalarini, bilimlarini sinovdan o‘tkazish va ularga individual yondashish imkonini beradi.

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalarning samarali ishlatilishi o‘qituvchilarning malakasini oshirishni, zamonaviy pedagogik usullarni o‘zlashtirishni talab qiladi. O‘quv jarayonida yangi texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarning o‘zlashtirish darajasi, qiziqishi va o‘quv natijalari sezilarli darajada oshadi.

Kalit so‘zlar: Pedagogik texnologiyalar, talabalar ta'limi, pedagogik mahorat, innovatsion metodlar, ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar, didaktik texnologiyalar, interfaol metodlar, kognitiv yondashuv, pedagogik maqsadlar, o‘qitishning yangi shakllari, onlayn ta'lim platformalari, ta'limning individualizatsiyasi, texnologiya asosida o‘qitish.

Zamonaviy ta'lim tizimi o‘zgarib borayotgan ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogika sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa, pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta'lim sifatini oshirishda, talabalar va o'qituvchilarni yangi, zamonaviy metodlar bilan tanishtirishda katta rol o'ynamoqda. Bugungi kunda ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning o‘rni tobora kuchayib bormoqda, chunki ular nafaqat ta'limning samaradorligini oshirish, balki o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida samarali kommunikatsiyani ta'minlash, o‘qish jarayonini interfaol va qiziqarli qilishga ham xizmat qilmoqda.

Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta'limda yangi yondashuvlar va metodlar, shu jumladan, raqamli resurslar, onlayn ta'lim platformalari, interfaol usullar va o‘quv jarayonida talabalar faolligini oshiruvchi innovatsion yondashuvlar hayotga tatbiq etilmoqda. Bu texnologiyalar, o‘z navbatida, o‘qituvchilarga o‘z pedagogik mahoratlarini rivojlantirishda, ta'lim metodlarini yaxshilashda va talabalar bilan samarali ishlashda yordam beradi.

Talabalarni pedagogik mahoratini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning asosiy maqsadi – o‘qitish jarayonining sifatini oshirish, talabalarni tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish kabi ko‘nikmalar bilan ta'minlashdir. Bunday texnologiyalar, shuningdek, ta'limni shaxsiylashtirish, talabalar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish va har bir talabaning individual ehtiyojlariga javob berishga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirishda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular o‘qitish jarayonini rejalashtirishda, o‘quv materiallarini taqdim etishda va talabalar bilan interfaol ishlashda yordam beradi. Bunday texnologiyalar o‘qituvchining professional malakasini oshirishga, pedagogik bilim va ko‘nikmalarni chuqurlashtirishga imkon yaratadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarning o‘rni tobora oshib bormoqda. Pedagogik texnologiyalar, o‘qitishning innovatsion metodlari va o‘quv jarayonini raqamlashtirishning amaliy jihatlari talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu texnologiyalarni samarali qo‘llash o‘qituvchilardan yuqori malaka va kreativlikni talab qiladi. Pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun o‘qituvchilarni ularni qo‘llashga tayyorlash, metodologik bilimlarni oshirish va o‘quv dasturlarini moslashtirish zarur.

Pedagogik texnologiyalar yordamida o‘qitish jarayonini individualizatsiya qilish, talabalar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish va o‘quvchilarni faollashtirishga qaratilgan metodlarni joriy etish mumkin. Masalan, interfaol darslar, onlayn kurslar, multimedia materiallar va raqamli resurslar orqali talabalar o‘z bilimlarini mustahkamlash, yangi ko‘nikmalarni rivojlantirish va amaliy tajriba orttirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Buning natijasida, talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham egallaydilar.

Pedagogik texnologiyalarning samarali ishlatilishi o‘qituvchining pedagogik mahoratini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Texnologiyalar yordamida o‘qituvchi dars jarayonini dinamik va qiziqarli qilish, talabalar bilan samarali muloqot o‘rnatish, ularni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularni o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirishda muvaffaqiyat qozonishi mumkin. Shuningdek, o‘qituvchining pedagogik uslublarini yangilash, individual va guruhli ishlash metodlarini integratsiyalash orqali ta'lim jarayonini yanada sifatli qilish imkoniyati mavjud.

Biroq, pedagogik texnologiyalarning ba'zi muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, texnologiyalarni noto‘g‘ri qo‘llash, o‘qituvchilarning yetarlicha malakasizligi yoki resurslarning cheklanganligi ba'zi hududlarda ta'limning samaradorligini kamaytirishi mumkin. Shuning uchun, pedagogik texnologiyalarni joriy qilishda sinchkovlik bilan yondashish, tajribali o‘qituvchilarni tayyorlash va zaruriy infratuzilma bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash orqali talabalar o‘z mahoratlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘qituvchilar texnologik vositalar yordamida o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashib, ularning o‘z bilimlarini mustahkamlash va yangi ko‘nikmalarni egallashlariga yordam beradi. Natijada, talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajriba va kognitiv ko‘nikmalarni ham rivojlantiradilar.

Pedagogik texnologiyalar o‘qituvchilarga o‘z pedagogik mahoratini yanada oshirish imkoniyatini beradi. Texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘z darslarini interfaol va innovatsion usullar bilan olib borib, ta'lim jarayonini samarali tashkil qilishda muvaffaqiyatga erishadilar. Bunday yondashuv o‘qituvchilarga o‘z pedagogik uslublarini rivojlantirishda yordam beradi. Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta'lim jarayonining sifatini oshirish mumkin. Interfaol va innovatsion metodlar yordamida talabalar darsga yanada qiziqish bilan yondashadilar, o‘qishga bo‘lgan motivatsiya oshadi va ta'limning samaradorligi ortadi. Bu esa o‘z navbatida, talabalar o‘rtasida ta'limdagi muvaffaqiyatni kuchaytiradi.

Pedagogik texnologiyalar yordamida talabalar uchun shaxsiylashtirilgan o‘qitish tizimi yaratiladi. Har bir talabaning o‘z ehtiyojlari va qobiliyatlariga qarab, individual yondashuvlar ishlab chiqiladi, bu esa o‘qish jarayonini yanada samarali qiladi. Bunda, o‘qituvchi har bir talaba bilan alohida ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda yuzaga keladigan ba'zi muammolarni hal qilish zarur. Bu muammolar o‘qituvchilarning texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llashda yuzaga keladigan qiyinchiliklar, resurslar yetishmovchiligi va ba'zi talabalar uchun texnologik imkoniyatlarning cheklanganligi bilan bog‘liq. Shuningdek, pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun o‘qituvchilarning malakalarini oshirish va zaruriy infratuzilma yaratish kerak.

Pedagogik texnologiyalar talabalarning pedagogik mahoratini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib, ularning samarali ta'lim olishlari, o‘z o‘qituvchilik faoliyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishlari uchun zaruriy asoslarni yaratadi. Pedagogik texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada interaktiv, ilg‘or va samarali qilishga yordam beradi. Ular, shuningdek, talabalarga o‘z bilimlarini amaliyotga tadbiq etish imkoniyatini taqdim etadi va ularning ijodiy fikrlash, tahlil qilish hamda muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Pedagogik texnologiyalar talabalarga yangi bilimlarni o‘zlashtirishda, ularni tahlil qilishda va izlanishlar olib borishda o‘ta foydalidir. Interaktiv o‘qitish, simulyatsiyalar, onlayn resurslar va virtual laboratoriyalar kabi texnologiyalar, o‘quvchilarni faol o‘qitish metodlari bilan tanishtiradi. Bu metodlar talabalarga faqat bilimlarni o‘zlashtirishni emas, balki o‘quv jarayonida erkin fikrlash, o‘z-o‘zini boshqarish va boshqalar bilan hamkorlikda ishlashni o‘rgatadi.

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalar talabalarning o‘qitish metodlarini o‘zlashtirishda, o‘z mahoratlarini sinovdan o‘tkazishda va amaliy mashqlarni bajarishda katta yordam beradi. Ular o‘quv jarayonining an'anaviy shakllariga yangi va zamonaviy yondashuvlarni kiritib, ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi. Misol uchun, talaba o‘z bilimlarini mustahkamlash uchun onlayn platformalarda o‘quv kurslaridan foydalanishi mumkin, bu esa o‘qituvchidan mustaqil ravishda ta'lim olishni ta'minlaydi.

Pedagogik texnologiyalar, shuningdek, o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini yaxshilashiga yordam beradi. O‘qituvchi talabalarga eng samarali metodlarni tanlash va ularni o‘z o‘quv jarayonida qo‘llashda texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarning yuksak natijalarga erishishlarini ta'minlaydi. Shu sababli, pedagogik texnologiyalar nafaqat talabaning, balki o‘qituvchining o‘z faoliyatini rivojlantirishda ham muhim o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Ptiyukov V.Yu., ―Osnov pedagogicheskoy texnologii‖, M., 1999.

2. Qodirova, M. (2020). Voyaga yetmagan o'smirlar xulq atvorini shakllantirishda olib boriladigan ishlar mazmuni. Архив Научных Публикаций JSPI.

3.Majidov, J., & Majidova, G. (2020). SHAXS IJTIMOIY TARAQQIYOTIDA OILA MUHITINING O'RNI. Архив Научных Публикаций JSPI. 10.Majidov, J. (2020). PSYCHOLOGICAL CRITERIA OF THE LEADER PERSONALITY. Архив Научных Публикаций JSPI.

4.Majidov, J. (2020). Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. Архив Научных Публикаций JSPI.

5.Majidov, J. (2021). СПОРТДАГИ МУЛОҚОТ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ҲОДИСА СИФАТИДА. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(1). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/723

6. J.Yo‘ldoshev, ―Ta‘lim yangilanish yo‘lida‖, T., 2000.

7.Majidov, J. (2021). ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАР КЕЧИШИНИНГ АЙРИМ ҲУСУСИЯТЛАРИ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(1). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/7244. www.tests-tests.com

8.www.psiholog1.ru

9.uzedu.uz

10.www: ziyonet.uz

TEACHING LINGUISTIC-CULTURAL UNITS IN LITERATURE: CHALLENGES AND PEDAGOGICAL STRATEGIES.

Norov Jamshid Nurulloyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti,
BMTI akademik litseyi ingliz tili o'qituvchisi
Elektron pochta: jamik_86@yahoo.com

Annotation The article explores the teaching of linguistic-cultural units in literature, focusing on the understanding and teaching of proverbs and idiomatic expressions. The significance of cultural context in interpreting these units is emphasized, with practical recommendations for educators to help students navigate linguistic and cultural differences, thus improving their overall learning experience.

Keywords Linguistic-Cultural Units, Proverbs, Idiomatic Expressions, Language and Literature Learning, Cultural Differences, Teaching Methodologies

In literature, the interconnection between language and culture plays a crucial role in understanding linguistic-cultural units, particularly when studying a foreign language. Proverbs, idioms, and other culturally rooted expressions in literary works provide not only linguistic insights but also reveal the values and cultural norms of the speakers. For learners, mastering these units requires more than linguistic knowledge—it demands an understanding of the cultural contexts in which these expressions are used. This article examines the challenges of teaching these units and presents effective pedagogical strategies for fostering students' comprehension of both linguistic and cultural aspects of language.

Proverbs and idiomatic expressions are deeply ingrained in literature and serve as key tools for understanding both language and culture. For example, the English proverb "He wouldn't muddy the water" might confuse an Uzbek learner when translated literally. The expression refers to someone who refrains from complicating a situation, but this meaning may not be immediately clear without cultural context. In contrast, Uzbek equivalents such as "Chumoli ham ozor bermaydi" or "Qo'yday yuvosh" might better capture the cultural nuance in the Uzbek context.

To ensure that students fully understand these proverbs, teachers should not only provide direct translations but also explain the cultural context in which these expressions are used. Identifying the closest equivalents in the target language and culture, and providing students with cultural explanations, enhances their comprehension. This approach allows students to gain a deeper understanding of both the language and the culture behind it.

Cultural differences present another significant challenge in teaching linguistic-cultural units. These differences can impact how expressions are understood and interpreted by learners. For instance, the English phrase "To live like a lord" implies a life of luxury and comfort. However, the Uzbek equivalent, "Yegani oldida, yemagani ketida," carries the idea of living comfortably, but with a slightly different nuance. These cultural variations can make it difficult for students to grasp the meaning of idiomatic expressions, particularly when no direct translation exists.

To address this challenge, it is essential to provide students with a deeper understanding of the cultural contexts in which these expressions are used. This can be achieved by discussing the underlying cultural values associated with each expression and by helping students recognize the cultural distinctions that shape language use.

When teaching linguistic-cultural units, modern pedagogical approaches play a key role in helping students overcome these challenges. Interactive methods, group activities, and communicative techniques enable students to engage more meaningfully with the material. For example, comparing proverbs and idiomatic expressions from different languages and cultures can promote cross-cultural awareness and encourage students to reflect on how language varies across cultural contexts.

Incorporating technology into the classroom can also be highly effective in teaching linguistic-cultural differences. Audiovisual materials, such as movies, podcasts, and documentaries, provide students with real-life examples of idiomatic expressions and proverbs in

context. Encouraging students to observe and analyze how these expressions are used in real-life situations enhances their understanding and application of the material.

Teaching linguistic-cultural units in literature presents both challenges and opportunities for educators. By integrating modern teaching methodologies and emphasizing cultural context, teachers can help students gain a more comprehensive understanding of both the language and the culture it represents. Effective teaching of linguistic-cultural units requires an awareness of cultural differences and a focus on helping students connect language to the broader cultural framework in which it is used.

Used Literature:

1. Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2006). *Sociocultural Theory and the Teaching of Second Languages*. Oxford: Oxford University Press.
3. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
4. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
5. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, and Japanese*. Oxford: Oxford University Press.
6. Kecskes, I. (2014). *Intercultural Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
7. Zuckermann, G., & Gibbons, A. (2003). *Language Contact and Lexical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Widdowson, H. G. (1994). *The Ownership of English*. TESOL Quarterly, 28(2), 377-389.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SAMARADORLIGIDA AHAMIYATI

Boltaboyeva Shahzoda Sharipovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada dars jarayonida innovatsion texnologiyaning ahamiyati, interfaol metodlardan foydalanishda darsning maqsadi aniq namoyon qilinishi hamda ko’zlangan natijaga sifatli va tez erishilishi haqida gap boradi. Bundan tashqari maqolada ta’lim tizimida axborot texnologiyalarini afzalliklari shuningdek, kompyuterlar va axborot kommunikatsiya vositalarining qo‘llanilishi, o‘quvchilarning ular bilan bemalol ishlay olishlari pedagogik jarayondagi eng muhimligi ham ta’kidlangan.

Kalit so’zlar: pedagogika, texnologiya,pedagogik yangilik, innovatsion texnologiya, ta'lim, samaradorlik, interfaol metodlar, axborot texnologiyalari, pedagogik mahorat, bilim, pedagogik texnologiya

Ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, boshlang’ich sinflarda foydalanish mumkin bo’lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari, dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va boshlang’ich sinflarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Hozirgi kunda shiddat bilan o‘sib borayotgan bir vaqt maktab o’qituvchilarining asosiy maqsadi o’quvchilarga yangi noan’anaviy dars usullaridan foydalanib ta’lim berish va tarbiyalashdir. Har bir ishning poydevori mustahkam bo’lsa ko’zlangan maqsadga oson erishiladi. Kelajak avlodimiz bo’lgan yoshlarga hozirgi zamon talablariga mos, dunyo yoshlari bilan har sohada tenglasha oladigan o’zining iqtidori, qobilyati, salohiyati bilan O’zbekiston deya atalmish vatanimizning nomini yanada yuksaklarga ko’taradigan darajada ta’lim tarbiya berishni boshlang’ich ta’limdan boshlashimiz juda ham muhimdir. Shu maqsadni inobatga olib barcha maktablar boshlang’ich ta’lim samaradorligini oshirishni o’z oldiga maqsad qilib qo’yadi. innovatsion faoliyat ustunligi ko’p qirrali samara keltiradi.

Ta’lim tizimida innovatsion deyilganda ta’lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish , yangicha yondashish , pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta’limning uslub, shakl, va vositalarining majmuasi tushuniladi [1]. Boshlang’ich sinfda ta’lim jarayonida o’quvchilarning o’qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o’quvchilarni ta’lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Interfaol metodlar o’qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang’ich sinflarda ko’proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o’yin mashqlardan foydalanib, darslar o’tish yaxshi samara beradi. Ko’proq atrof-muhit bilan bog’lab o’tilgan mashg’ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash,bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko’nikmasini rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o’ziga xosligi shundaki, ular o’qituvchi va o’quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O’qitish jarayoni o’qituvchi hamda o’quvchilar faoliyatini o’z ichiga oladi. O’qituvchining faoliyati o’quv materialini bayon qilish, o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e’tiqodini shakllantirish, o’quvchilarning mustaqil mashg’ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko’nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. “Baliq skeleti” texnologiyasi ushbu texnologiya baliq model chizmasi orqali namoyish etilib, bunda o’quvchilar o’rtaga tashlangan muammoni har tomonlama ochib berishga harakat qiladilar. Baliq skeleti chizmasi vatmanga chizilib uning tepa qismiga yechilishi kerak bo’lgan muammo yoziladi. Pastki qismiga muammoni hal etilish yo’llari yozib boriladi. Masalan, yo’l harakati darslarida “Yo’l qoidalari” mavzusida “Svetofor nima uchun kerak?” muammosi qo’yilsa, bolalar o’z fikrlari bilan baliq sklitini boyitib boradilar.Ta’lim o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma’lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o‘qituvchi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini mashg‘ulotlar vositasida o‘quvchilarga yetkazadi, o‘quvchilar esa uni o‘zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladi. O‘rganish jarayonida o‘quvchilar o‘zlashtirishning turli ko‘rinishlaridan foydalanishadi, ya’ni o‘zlashtirilayotgan ma’lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o‘ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarlarning dars paytidagi hamkorligi, o‘quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta’lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Hozirgi paytda biz pedagoglarning asosiy vazifamizdan biri talabada mustaqil shug’ullanish malakasini hosil qilishdir. Interaktiv usullardan foydalanilganda,talabaning barcha psixik jarayonlari idrok,ong vas hu kabilarni ishga tushub muammoni yechish uchun izlashga,qidirishga,fikrini rivojlantirishga yo’naltirilgan.

Interfaol usullarga: “Miya hujumi”, “Mojaro metodi,” “Akademik munozara”, “Asalari galasi”, “Dumaloq stol” va boshqalar kiradi

Boshlang'ich sinflarda fakultativ mashg'ulotlar didaktik o'yinlar, olimpiadalar, kechalar, viktorinalar o'tkazishga yordam beradi. Ilmiy texnik taraqqiyot matematikaga bog'langanligi sababli asta-sekin murakkabroq masalalar yechimini o'rganishga imkoniyat beradi.Boshlang'ich sinflarda fakultativ mashg'ulotlarda o'quvchilaming matematik tafakkuri, fikrlash qobiliyati rivojlanadi [2].Fakultativ mashg'ulotlari boshlang'ich sinflarda turli xil tarzda olib borish mumkin, ayniqsa, III-IV sinflarda qiziqarli, ya’ni: o'quvchilaning matematikaga bo'lgan qiziqishini har tomonlama hisobga olgan holda olib borish lozim.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki,ta’limda interfaol metodlarni qo’llash yuqori samara berishi bilan bir qatorda o’qituvchi-o’quvchi munosabatlariga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadi.Bu esa o’z navbatida ta’lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.Zamon rivojlanishi bilan hayotning barcha sohalarida, xususan pedagogika ya’ni o’qitish va ta’lim jarayonida ham ko’pgina yangiliklar vujudga keladi va har bir qilingan islohot kelajakni yanada muvaffqqiyatli yanada ishonchli qilib ta’minlashga yordam beradi. Ayniqsa o’qitish jarayonidagi islohotlar, innovatsion texnologiyalar yosh avlodni tezkorlik bilan samarali bilim olishlarini ta’minlab beradi va bu ko’pgina davlatlar xususan mamlakatimiz O’zbekiston tajribasida ham o’z isbotini topib

kelmoqda. Maqsadning amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish, ham o'qituvchi, ham o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati hamda ular qo'ygan maqsad, tanlangan mazmun, metod, shakl, vositaga, ya'ni texnologiyaga bog'liq. O'qituvchi va o'quvchi-talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tamonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'quvchi –talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri,sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun balkim kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular o'qituvchi va o'quvchi-talabaga bog'liq.

Pedagogik texnologiyani tanlash,dars va mashg'ulotda qaysi darajadagi bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirishni nazarda tutilganligiga bog'liq.O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilim sifatini oshirishda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim sifat samaradorligini oshishida bu maqola yaxshi xizmat qila oladi, deb o'ylayman. Zero, bugungi kunda o'qituvchining qilayotgan mehnati, albatta, ertaga o'z samarasini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste'dod, 2008.

2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T.:TDPU, 2003.

3. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. T.: TDPU, 2004.

SPORT MURABBIYLARIDA KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

Sherzod Shuxratovich Boboyorov
Buxoro davlat pedagogika instituti psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: sherzodboboyorov24@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport murabbiylarida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda kognitiv qobiliyatlarning mazmuni, ularning murabbiylik kasbidagi ahamiyati, rivojlanish bosqichlari hamda ta'lim jarayonida bu qobiliyatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali metodlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv qobiliyatlar, sport murabbiyi, pedagogik jarayon, psixologik yondashuv, bilish faoliyati, intellectual rivojlanish

Bugungi kunda sport sohasi jadal rivojlanib borayotgani, xalqaro musobaqalardagi raqobat kuchaygani murabbiylar oldiga yanada murakkab va mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. Ayniqsa, sportchilarni tayyorlashda nafaqat jismoniy, balki intellektual va psixologik tayyorgarlik ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, sport murabbiylarining kognitiv (bilish) qobiliyatlari — ya'ni fikrlash, e'tibor, xotira, muammo yechish kabi jarayonlarini rivojlantirish ularning kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Bo'lajak murabbiylarning kognitiv salohiyatini shakllantirish va mustahkamlash esa o'z navbatida ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llanilayotgan pedagogik-psixologik yondashuvlar, metodlar va shart-sharoitlarga bevosita bog'liqdir. Shu bois, ularning professional tayyorgarlik tizimida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish dolzarb vazifalardan biridir.

Bo'lajak sport murabbiylarining kognitiv qobiliyatlari – analitik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, strategik rejalashtirish va muammolarni hal etish kabi yuqori darajadagi aqliy jarayonlari – ularning murabbiylik faoliyatida bevosita natijadorlikka ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir. Piaget nazariyasiga ko'ra, kognitiv rivojlanish bosqichlari murabbiylarning ma'lum yosh va tajriba darajasida fikrlash tuzilmasi o'zgarishini belgilaydi (Piaget, 1970). Vygotsky konsepsiyasida esa ijtimoiy muhit va mentorlik roli kognitiv funksiyalarni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb

etadi (Vygotsky, 1978). Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasi doirasida modelga ergashish, observatsion o‘rganish va o‘z-o‘zini tartibga solish mexanizmlari kognitiv qobiliyatlarning mustahkamlanishiga zamin yaratishini ta’kidlaydi (Bandura, 1986). Shu jihatdan, pedagogik-psixologik yondashuvlar bo‘lajak murabbiylar tayyorlash jarayonida nazariy asoslarni amaliy mashg‘ulotlarga integratsiya qilish zarur.

O‘zbekiston sharoitida sport murabbiylarini tayyorlash tizimi asosan jismoniy tayyorgarlikka e’tibor qaratadi; kognitiv ko‘nikmalarni maqsadli rivojlantirish bo‘yicha metodik vositalar hamda ularning samaradorligini baholashda yetarli tadqiqotlar mavjud emas. Milliy pedagogika-psixologiya sohasidagi ilmiy adabiyotlar kognitiv jarayonlarning mantiqiy va matematik modul tarzida rivojlanishiga urg‘u berar ekan, sport kontekstida murabbiylik faoliyatining murakkab, dinamik xususiyatlari uchun maxsus kognitiv trening metodlari (masalan, reflektiv kundalik, texnika–taktika simulyatsiyalari) yetarlicha tadqiq etilmagan.

Ushbu tadqiqot natijalari nafaqat bo‘lajak sport murabbiylarining aqliy tayyorgarligini yaxshilashga, balki milliy sport ta’limi tizimida kognitiv trening metodlarini amaliyotga integratsiya etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Zamonaviy dunyoda sport tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, shuning uchun sportchilarning sportdagi muvaffaqiyatlariga ta'sir qiluvchi psixologik xususiyatlarini o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. yutuqlar. G'alaba qozonish uchun sportchilarga nafaqat sport muhiti, balki boshqa ko'plab sohalarning vakillari ham yordam beradi: biologiya, fizika, kimyo, sotsiologiya, psixologiya, tibbiyot, pedagogika va boshqalar. Hissiy-irodaviy soha - bu uning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularining mazmuni, dinamikasi va sifatini, shu jumladan ularni ifodalash usulini tavsiflovchi shaxsiy xususiyatlar, shu jumladan tug'ma. tartibga solish. O'rganishga psixologik tayyorgarlikning muhim va asosiy qismidir hissiy-ixtiyoriy tayyorlik, qaysi shakllanishini o‘z ichiga oladi o'z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatining ma'lum ko'nikmalari, hissiy barqarorlik, shakllanishi diqqatni ixtiyoriy tartibga solish ko'nikmalari. Sport psixologiyasida asosiy ixtiyoriy Quyidagi fazilatlar ko'rib chiqiladi: qat'iyatlilik va qat'iyatlilik, qat'iyatlilik, jasorat va qat'iyatlilik, tashabbuskorlik va mustaqillik, chidamlilik va o'zini tuta bilish. Qat'iylik - Bu yuzaga keladigan qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, shaxsning aniq maqsadga erishish uchun ongli istagi. Maqsadlilik mumkin ishingizga bo'lgan ishtiyoq bilan bog'liq bo'ling, buning natijasida uni qo'llab-quvvatlamaydi nafaqat insonning irodasi bilan, balki uning kuchi bilan ham qiziqishlar, bajarilayotgan faoliyatning hissiy jozibasi. Shunday qilib, qat'iylik onglidir yuzaga keladigan qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, shaxsning uzoq maqsadga erishish istagidir.

Mazkur ishda bo‘lajak sport murabbiylarida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik va psixologik jihatlari tahlil qilinadi hamda amaliy tavsiyalar asosida bu jarayonning samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

1. Kognitiv qobiliyatlar tushunchasi va uning strukturası. Kognitiv qobiliyatlar - bu murabbiylik faoliyatida muammolarni aniqlash, tahlil qilish, strategiyalar tuzish va qaror qabul qilish jarayonlariga asos bo‘ladigan intellektual funksiyalar majmuasi. Piaget nazariyasiga ko‘ra, kognitiv rivojlanish bosqichlari (sensorimotor, preoperatsional, konkret-operatsional, formal-operatsional) bo‘lajak murabbiylarning murakkab tahliliy va abstrakt fikrlash imkoniyatlarini belgilaydi (Piaget, 1970). Shu nazariya asosida, murabbiylik jarayonida formal-operatsional bosqichda bo‘lgan murabbiylar murakkab strategiyalarni mustaqil ishlab chiqishga qodir bo‘ladi.

2. Ijtimoiy-konstruktiv yondashuv. Vygotsky (1978) ijtimoiy o‘rganish va mintaqaviy yaqin rivojlanish zonası (ZPD) kontseptsiyalari kognitiv qobiliyatlarni shakllantirishda mentorlik va hamkasblar bilan hamkorlikni muhim hisoblaydi. Bo‘lajak murabbiylarning kognitiv jarayonlari pedagog va tajribali murabbiylar ko‘maklashishida, dialog va ko‘zdan kechirish orqali rivojlanadi.

3. Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi. Bandura (1986) modelga ergashish, observatsion o‘rganish va o‘z-o‘zini tartibga solish mexanizmlari orqali kognitiv qobiliyatlarning mustahkamlanishini ta’kidlaydi. Sport murabbiylari uchun bu nazariya trener va hamkasb murabbiylarning muvaffaqiyatli qaror qabul qilish usullarini kuzatish, o‘rganish va amaliy mashg‘ulotlarda takrorlash orqali o‘zlashtirish imkonini beradi.

4. Axborot-prosesslash nazariyasi. Miller (1956), Atkinson va Shiffrin (1968) ishlari bo‘yicha inson xotirasi va diqqat resurslari tafsilotlari sport sezgi va qaror qabul qilish jarayonida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Murabbiylarning ma’lumotni tez qabul qilish, selektiv diqqatni yo‘naltirish va xotirada saqlash qobiliyatlari trening samaradorligini belgilovchi asosiy omillardir.

5. Sport psixologiyasida kognitiv model. D.A.Riener va R.Mann (2010) ekspert murabbiylik sohalarida qaror qabul qilish va strategiyalarni tuzish jarayonlarini o‘rganib, ularni tomsillovchi kognitiv sxemalar va ma’lumot chiqish yo‘nalishlarini ifodalaydigan model taklif qilgan. Ushbu yondashuv bo‘lajak murabbiylarning holatga mos qarorlarini oldinda Qo'rquvni yoki uni yo'q qilishda katta rol zaiflash usullariga tegishli bo'lishi kerak psixoregulyatsiya mashg'ulotlari. Harakat qilish kerakmi degan savol tezkor qaror qabul qiling va uni amalga oshirishni tuzatish

uning uchun muhim bo'lgan vaziyatda amalga oshirish, ayniqsa, noaniqlik va qo'rquv mavjud bo'lganda. Qat'iyatning ortishiga sportchilarning yoshi ulg'aygan sayin rivojlanishi yordam beradi. hisoblashni o'zlashtirib, o'zingizga bo'lgan ishonch kuch.

Trening jarayoni o'z ichiga oladiirodaviy va axloqiy fazilatlarni tarbiyalash va ham yaxshi psixologik tayyorgarlik. Barcha sanab o'tilgan shaxsiy fazilatlar zarur axloqiy asosni yaratadi. Sportni yanada takomillashtirish uchun. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishida sportning ahamiyati katta. Bu salomatlik va jismoniy rivojlanishni yaxshilashga yordam beradi. Mashq qilish vosita faoliyatini bilishga yordam beradi, axloqni, sportni shakllantirish axloq, psixologik takomillashtirish shaxsiyat tuzilmalari. Sport kontekstida qiyinchiliklar va muammolar doimo yuzaga keladi, ularni engib chiqadi va yechimi xarakterni jilovlaydi, mustahkamlaydi sportchilarning irodasi. Sportni yaxshilashning mohiyati chetlab o'tishni emas, balki paydo bo'lgan qiyinchiliklarni katta kuch va iroda bilan ongli ravishda engib o'tishni talab qiladi. Sport faoliyati uzoq muddatli uzluksiz ta'lim va jismoniy rivojlanish jarayoni, shu jumladan katta va ba'zan yordamida o'quv mashg'ulotlari ekstremal jismoniy zo'riqish Sport mashg'ulotlarining to'liq qiymati sportchidan umuman turmush tarziga rioya qilishni talab qiladi va nafaqat raqobat va mashg'ulotlar rejimi. Sportchining hayot rejimi ko'p narsalar bilan bog'liq uni ko'p zavqlardan, shu jumladan muloqotdan mahrum qiladigan cheklovlar uzoq vaqt davomida oila va do'stlar vaqt. Sportchining axloqiy poydevorisiz jismoniy rivojlanish mumkin emas. Ular butun hayoti davomida yonma-yon yuradilar. martaba, har bir yosh davrida. Qanaqasiga axloqiy va irodaviy fazilatlarning shakllanishi juda erta yoshda, bundan tashqari, aniq yoshlik davridayoq shakllantirilishi aniqlandi. Poydevor maktab yoshida qo'yiladi, buni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Katta shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishda rol o'ynaydi Sportchining o'zini o'zi tarbiyalashi va o'zini o'zi rivojlantirishi; kurash orqali amalga oshadi tashqi (ekologik omillar bilan kurashish) va ichki (o'zi bilan kurashish) qiyinchiliklar. Sportchining muvaffaqiyatli rivojlanishi mumkin faqat muntazam mashg'ulotlar bilan va doimiy o'z-o'zini tarbiyalash. Muhim murabbiy rivojlanish jarayonini tashkil qilish va boshqarish orqali bunda yordam berishi mumkin va kerak sportchi. Yuqori ko'rsatkichli sport turlarida yo'q u haqida kichik narsalar bo'lishi mumkin. Buni sportchining o'zi esda tutishi kerak va murabbiyning tajribasi va bilimi uning mahoratini rivojlantirish va oshirishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ilyin E.P. Sport psixologiyasi. - Sankt-Peterburg,
Piter, 2008. - 352 p.

2. Ilyin E.P. Iroda psixologiyasi. - Sankt-Peterburg. Piter, 2009. - 233 p.

3. Babushkin G.D., Smolentsev V.N. Jismoniy tarbiya psixologiyasi. Omsk: SibSUFK, 2007. P.330.

4. Ахмедова Н.К. Когнитив психология асослари. - Тошкент: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.

5. Бобомуродов Ш.А., Жураев Қ.Х. Психология. - Тошкент: «O‘qituvchi», 2022.

6. Bruner J. S. The Process of Education. - Cambridge: Harvard University Press, 1960.

AKMEOLOGIK KOMPITENTLIKKA EGA BO‘LISHDA O‘Z USTIDA ISHLASH, O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Ramazonova Mashhura Ulug‘bek qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi(faoliyat turi bo‘yicha)
mutaxassisligi II bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda akmeologik kompetentlik tushunchasining mazmuni, uning professional va shaxsiy taraqqiyotdagi o‘rni yoritiladi. Asosiy e’tibor pedagog shaxsining o‘z ustida ishlashi, o‘z-o‘zini rivojlantirishi, refleksiya, motivatsiya va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining shakllanishi orqali yuqori darajadagi kasbiy yetuklikka erishish yo‘llariga qaratilgan. O‘zgaruvchan ijtimoiy-tarbiya muhitida raqobatbardosh mutaxassis bo‘lish uchun akmeologik kompetentlikni rivojlantirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: akmeologik kompetentlik, o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z ustida ishlash, pedagog shaxs, refleksiya, motivatsiya, o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, kasbiy yetuklik, shaxsiy yuksalish, pedagogik mahorat, zamonaviy ta’lim.

Shaxsni har tomonlama tarbiyalash kamol toptirish insoniyatning azaliy orzu-istaklaridan biri bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlod turmush tarziga, hayot faoliyatiga sigdirish, ularni komillikka yetaklash yo‘llarini, yondashuvlarini izlab kelganlar. Ustoz-murabbiy tushunchasi o‘sib kelayotgan avlodda o‘zida mavjud bo‘lgan bilimlar asosida aqliy va kasbiy komolot-dunyoqarashini insoniy e’tiqod, burch va ma’suliyatni, jamiyatimizdagi insonlarga xos bo‘lgan fazilatlarni yaratishdagi maqsadni ifodalaydi. Bo‘lajak pedagogning akmeologik yetukligi o‘quvchilarga yetarli bilim berishi hamda jamiyat oldidagi o‘z ma’suliyatini anglashga oid bo‘lgan vazifalariga ijodiy yondashishi, o‘z mahoratini doimo oshirib borishi kasbiy o‘sishiga yordam beradi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonlarini yangicha zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqiyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1], degan fikrlari ham mamlakatimiz yoshlarini erkin fikrlashni va o‘zlari tanlagan sohada yetuklikni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e’tibordan holi emas. Shunday ekan oliy ta’lim talabalari hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni zamonaviy yondashuvlar orqali tashkil qilishni o‘rganishi, akmeologik kompetentligini rivojlantirishi ular oldidagi yuksak vazifalardan biri bo‘lishi zarur.

Akmeologik kompetentlik shaxsning maksimal imkoniyatlarini, maqsadga yo‘naltirilgan harakatlarni amalga oshirishga, o‘zining ruhiy va jismoniy salohiyatini to‘liq ishlatishga qodir bo‘lish qobiliyatidir. Shu bois, akmeologik kompetentlik ta’lim jarayonida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Shuningdek, akmeologik kompetentlikni rivojlantirish — bu nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatida ham dolzarb masala hisoblanadi. O‘quv jarayonida bo’lajak pedagoglarning rivojlantirish texnologiyalarining samaradorligini oshirish uchun ta’lim jarayoniga yangicha yondashuvlar va innovatsion metodlarni joriy etish zarur. Akmeologik kompetentlikni rivojlantirish texnologiyalarini ta’lim jarayonida samarali qo‘llash orqali talabalarga o‘z maqsadlariga erishishda zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda shaxs sifatida o‘sishga yordam berishi mumkin.

Akmeologiya — (grekcha “akme” - cho‘qqi, nimaningdir yuqori bosqichi, gullagan davr ma’nolarini anglatadi) u insonni o‘z taraqqiyot dinamikasida takomili hamda hayot faoliyatining turli bosqichlarida o‘zi ega bo‘lgan eng kuchli qobiliyatlarni namoyon qilishning kompleks masalalarini o‘rganadi. Qisqa qilib aytganda, akmeologiya – fan sifatida insonning shaxsiy va fasbiy faoliyatda eng yuqori rivojlanish cho‘qqisiga (akme) erishish jarayonini o‘rganuvchi fan.

Akmeologik kompetentlik – bu shaxsning o‘z intellektual, psixologik va kasbiy salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishga qaratilgan kompleks qobiliyatlar yig‘indisi.

Rus pedagogi va psixologi Nina Kuzmina o‘zining izlanishlari natrijasida kasbiy rivojlanishning bilimlar va ko‘nikmalar, ijodiybtafakkur va shaxsiy o‘sish kabi komponentlarini ajratib ko‘rsatgan[3]. Uning fikrlariga ko‘ra, akmeologik kompetentlikni rivojlantirishda o‘qituvchining roli juda muhim bo‘lib, u talabani o‘z shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo‘lida motivatsiya qilishi lozim.

Akmeolog va psixolog Aleksey Derkach shaxsiy va kasbiy akmeologik rivojlanish jarayonini chuqur o‘rgangan. Uning fikricha, akmeologik kompetentlik refleksiya, motivatsion omillar, samarali kommunikatsiya kabi jihatlarga bog‘liq deb hisoblaydi[2]. Uning yondashuvlari shuni ko‘rsatadiki, akmeologik kompetentlik nafaqat shaxsiy rivojlanish bilan bog‘liq, balki ijtimoiy omillar bilan ham uzviy bog‘liq.

Demak, N.V. Kuzmina va A.A. Derkachning tadqiqotlari shuni ko‘rsa talabalarda akmeologik kompetentlikni rivojlantirish uchun shaxsiy motivatsiya, refleksiya va ijodiy tafakkurni shakllantirish lozim. Zamonaviy ta’lim tizimida ushbu yondashuvlarni qo‘llash orqali talabalar o‘z kasbiy va shaxsiy o‘sish jarayonlarini samarali boshqarishlari mumkin bo‘ladi.

Bundan kelib chiqadiki, akmeologik kompetentlikka ega bo‘lishda o‘z ustida ishlash, o‘z-o‘zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari o‘zini o‘zi tahlil qilish va o‘zini o‘zi baholash orqali aniqlanadi. O‘z ustida ishlash shaxsning izchil ravishda o‘zining kasbiy BKM va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borish yo‘lida amaliy harakatlarni tashkil etishi hisoblanadi.

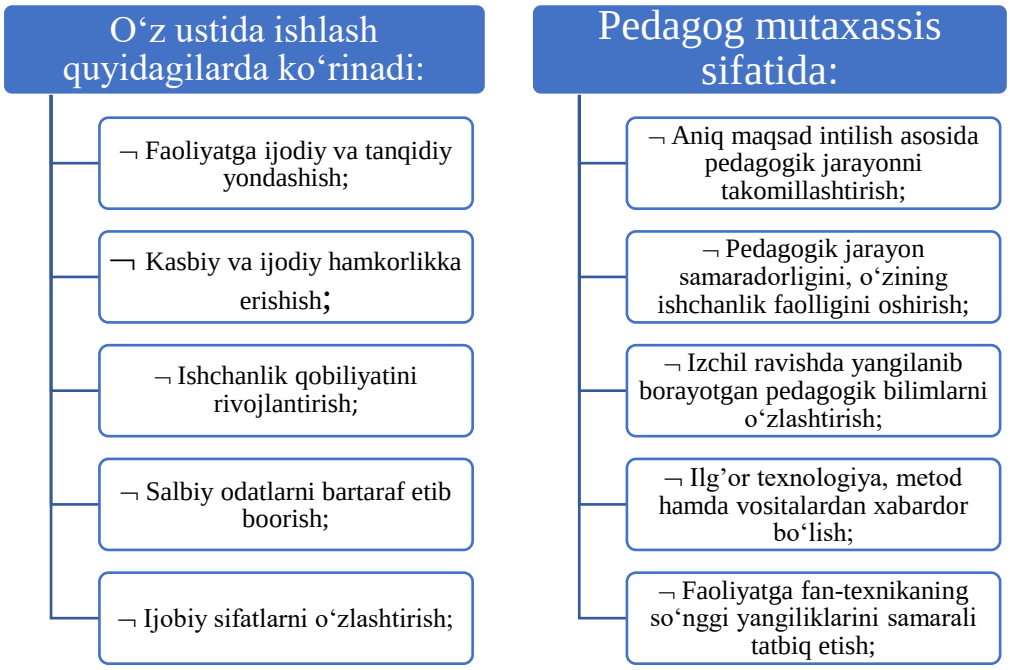

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogda akmeologik kompetentlikning shakllanishi — o‘z ustida sistematik ishlash, o‘z-o‘zini anglash va baholash, o‘zini boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish, motivatsion barqarorlik va kasbiy refleksiya kabi omillar bilan bevosita bog‘liqdir.

Bu kompetentlik pedagogni nafaqat kasbining ustasi, balki o‘quvchilarning rivojlanishiga samarali ta’sir ko‘rsata oluvchi lider va yetakchi shaxs sifatida shakllantiradi. Akmeologik kompetentlik orqali pedagog o‘zining ichki salohiyatini ro‘yobga chiqaradi, pedagogik faoliyatga yangicha qarashni, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini ongli va samarali qo‘llashni o‘rganadi.

O‘zgaruvchan ta’lim muhitida pedagogdan nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki yuksak darajadagi adaptivlik, tashabbuskorlik, ijodkorlik va o‘zini rivojlantirishga intilish talab etiladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, akmeologik kompetentlikni rivojlantirish — bu zamonaviy ta’lim sifatini oshirish, barqaror innovatsion rivojlanishni ta’minlash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning strategik omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari./Sh.M.Mirziyoyev. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – 71b.

2. Акмеология: Учебное пособие / А. Деркач, В. Зазыкин.- СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
3. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста : монография / Н.В. Кузьмина, С.Д. Пожарский, Л.Е. Паутова. – Санкт-Петербург : Евразийский открытый институт, 2008. – 376 с.

ЖАҲОН ТАРАҚҚИЁТ КОНТЕКСТИДА ЭКОЛОГИК САВОДХОНЛИК МУАММОСИ

Файзиева Асал Анвар кизи.
БухДУ 2-1эко-22 гуруҳ талабаси
Илмий раҳбар :
Н.Ж.Бобомуродова

Аннотация: Ушбу мақолада жаҳон миқёсида кечаётган илмий-техникавий тараққиёт, саноатлашув ва урбанизация жараёнлари билан боғлиқ равишда экологик муаммоларнинг ортиши ва шу билан бирга экологик саводхонликнинг аҳамияти ортиб бораётгани таҳлил этилади.

Калит сўзлар: экологик саводхонлик, барқарор ривожланиш, экологик таълим, атроф-муҳит, глобал муаммолар, экологик маданият, таълим тизими, жамоатчилик онги, халқаро тажриба

Аҳоли турмуш тарзининг яхшиланиши, илм-фан, тиббиёт соҳасидаги тараққиёт табиий равишда аҳоли сонининг ўсишига олиб келди. Бу эса ўз навбатида табиий ресурслардан фойдаланиш кўлами ошишига сабаб бўлди. Табиий ресурслардан нооқилона, режасиз фойдаланиш экологик вазиятнинг ёмонлашувига таъсир кўрсатгани ҳам унинг глобал аҳамият касб этиши билан изоҳланади.

XXI- асрда фан ва техника тараққиёти янги босқичга қадам қўйди. Айниқса илм-фан соҳасидаги инновациялар асосидаги кашфиётлар орқали фан ва техника қудратли ишлаб чиқарувчи кучга айланди.

Фан ва техниканинг қудратли тараққиёти иқтисодиёт негизида янги тамаддуннинг шаклланиши тенденциясини вужудга келтирдики, уни глобаллашув жараёни деб аташ одат бўлди.

Бизни ўраб турган ва соғлигимизга хавф туғдираётган атроф-муҳитнинг ҳолати ҳақидаги маълумотлар барчамизни озми-кўпми экологларга айлантириб қўйди. Инсоннинг негатив фаолияти атроф-муҳитга ҳалокатли таъсир қилса, планетамизнинг ҳозирги ҳолати иносн соғлигига ўзига хос таъсир кўрсатади деган фикрлар яшаб турган давримизинг асосий экологик муаммосига айланди.

Экологик саводхонлик муаммоси бўйича манбаларнинг таҳлили ҳозирги кунда бутунжахон илмий-педагогик жамоаси томонидан бир қанча умумий принцип ва қоидалар ишлаб чиқилганлигини кўрсатмоқда.

1. Бизни ўраб турган атроф-муҳит бутун бир яхлит тизимни ташкил этган ҳолда ўз таркибига «инсон фаолияти билан боғлиқ бўлган табиий аспектларни олади». (Экологик таълим масалалари бўйича ЮНЕСКО комиссияси доклади)
2. Бизни ўраб турган атроф-муҳит инқироз ҳолатида.
3. Атроф-муҳитнинг инқирози тизимли характерга эга бўлиб, глобал даражага кўтарилмоқда.
4. Глобал инқирознинг асосий сабаби инсониятнинг табиий ресурсларни ҳолсизлантириш ёки дегредацияси ҳисобидан иқтисодий ўсиш орқали ўзининг моддий эҳтиёжларини қониқтиришга интилиши билан изоҳланади.

5. Инқироздан чиқишнинг йўллари нафақат экологик хавфсиз технологияларни ривожлантириш ва махсулотлар ишлаб чиқариш, шунингдек инсониятнинг эҳтиёжлари ва турмуш тарзи билан боғлиқ бўлмаган янги ахлоқий нормалар ва ғояларни шакллантиришга боғлиқ бўлади.

6. Шундай ахлоқий нормалар ва ғояларни ташкил қилиш жараёнидаги асосий ролни узлуксиз экологик таълим ва аҳолининг экологик саводхонлигини ошириш масаласи эгаллайди.

Экологик таълим-тарбияни мустаҳкам асосда йўлга қўйиш глобал экологик инқирознинг олдини олишнинг муҳим омилларидан бири эканлигини жахон ҳамжамияти тушуниб етди. Бу сохадаги стратегик йуналиш сифатида аҳолининг маълум қисми ва гуруҳлари, шунингдек алоҳида шахсларнинг эътиқоди ва хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатиш назарда тутилади.

Бизнинг фикримизча экология, ўқитиладиган фан сифатида барча экологик муаммолар бўйича аниқ ва тўлиқ маълумотларни ўзида мужжасамлаштириб, мавжуд муаммоларни ечиш, уларнинг олдини олиш йуллари, чора-тадбирларини белгиловчи маёқ вазифасини бажариши лозим. Бизнингча инсонларни экологик онгли қарорларни қабул қилишга ўргатиш, экологик таълим ва саводхонликнинг асосий мазмунини ташкил қилиб, ҳар қайси инсоннинг экологик муаммоларни юзага келишида ва атроф-муҳитнинг зарарланишига уз ҳиссаси борлигини англаш, тушуниб етишга ўргатади.

Экологик билимларни ўқитишда позитив холда ёндошиш зарур. Шу сабабли экологик таълимнинг самарадорлигини таъминлаш учун уни планетамиз аҳолисининг барча қатламларига йўналтириш лозим. Бизнинг аҳолимиз экология ҳақида нимани билади ?, «Экологик хавф нима ?, каби мавзуларга доир бир қатор, педагоглар иштирокидаги мулоқот-дисскусияларнинг якуни табиатни мухофаза қилиш зарур ва инсон атроф-муҳитга негатив таъсир кўрсатмоқда деган хулосаларга олиб келади

Аҳолининг кўпчилик қисми атроф-муҳитнинг ўзи нима ? Унинг асосий компонентлари нималар, бу компонентлар бир-бири билан қандай боғланган, уларнинг ҳар бирига ва алоҳида бутун яхлит тизимига инсоннинг таъсири қандай, шунингдек, инқироз ҳолатининг ҳақиқий сабаблари нимада ва экологик вазиятни қандай қилиб ижобий томонга ўзгартириш ҳақидаги тушунчалар, билимларга эга эмаслигини таъкидлашимиз зарур.

Бизнинг фикримизча экологик билимлар барча ихтисосликлар бўйича мутахассисларни тайёрлашнинг ажралмас қисми булиши зарур. Шунингдек таълим тизими ходимлари ўз педагогик фаолиятларининг «экологик мазмуни» ни тушунган ҳолда таълим жараёнидаги барча фанларни ўқитишда экологик билимларни интеграциялаш, уйғунлаштиришга эришмоғлари муҳим аҳамият касб этади.

Экологик билимларнинг интегратив характери таълим жараёнини янгидан ташкил этиш имкониятини беради.

- Биринчидан бирор бир ўқув предмети йўққи улар чегарасида экологик билимларга жой бўлмаса.
- Иккинчидан экологик таълим беришни таълим муассаларидан ташқарида яъни оммавий экскурсиялар, сайрлар, оромгоҳлар, тематик ҳафталар, экспедициялар шаклида ташкил қилиш мумкин.

Экологик билимларнинг интегратив характери инсонпарварлик ғояларга асосланган , ҳар томонлама шаклланган бутун бир яхлит дунёқарашни пайдо бўлишига бетакрор имконият яратади.

Экологияни ўқитиш ва унинг мазмунида : ҳудудий ва этно-маданий хусусиятлар, шунингдек алоҳида ижтимоий, профессионал ва маълум ёш давридаги жамоалар, гуруҳларнинг ўзига хос қизиқишлари ва истаклари ҳисобга олинса, бу вазифа жуда қизиқарли ва ҳар томонлама қамраб олувчи ҳолат касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Қурбонов М.Х., Абдураҳмонов Қ.Х. *Экология ва атроф-муҳит муҳофазаси*. – Тошкент: “Фан”, 2019.

2. Суюнов А. *Экологик маданият ва таълим*. – Тошкент: “Маънавият”, 2021.
3. Каримов И.А. *Барқарор тараққиёт йўлидан боришдамиз*. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2015.

ZAMONAVIY TA’LIM YUTUQ VA MUAMMOLAR

Tag‘oyeva Dilnavoz Narziqulovna
Buxoro davlat Pedagogika instituti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
f.f.d(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish yo‘lidagi muammolar, ularni bartaraf etish hamda istiqbolini beligilash yo‘lidagi fikr va mulohazalar, jumladan, o‘quv dasturlarni takomillashtirish, o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalash, ilmiy tadqiqot ishlarini davr talablari asosida tashkil etish, bu borada xorij tajribalaridan foydalanish, ta’lim oluvchilarning kasbiy sifatlari hamda mantiqiy fikrlash operatsiyalarni rivojlantirish kabilar haqida so‘z yuritiladi. O‘zbekistondagi umumta’lim maktablarining 9 yillik ta’imdan 11 yillik ta’limga o‘tishlari hamda oliy ta’lim muassasalardagi kredit-modul tizimini joriy etilib, uning talabalarning tahsil olishlaridagi yutuq-kachiliklari va ushbu ta’lim tizimi joriy etilishidan oldingi tizim bo‘lgan an’anaviy ta’lim tizimining kamchiliklari haqida ham biroz fikr bildirilib ketiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, ECTS, kredit-modul, modernizatsiyalash, bakalavr, magistrature.

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Bu o‘z navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur’atlarda rivojlanayotganligi sababli ayni davrda ta’lim sohasiga yangiliklarni tizimli ravishda kiritishga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi. Ammo, bu sohaga o‘qitishning yangi mazmun, shakl, metod va vositalarini joriy etish bo‘yicha pedagogik ilmiy-tadqiqotlarning joriy etish darajasini hozircha yetarli deb bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi prezidentning 2019-yil 8-oktabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi»ga ko‘ra, mamlakatdagi OTMlarning 85 foizi 2030-

yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tishi rejalashtirilgan. Masalan, kelayotgan 2020-2021 o‘quv yilining o‘zida mamlakatimizdagi 33dan ortiq yirik oliy ta’lim muassasalar kredit-modul tizimiga o‘tishgan edi. Mazkur oliy ta’lim muassasalarda asosan ECTS (Evropen Credit Transfer System) kredit-modul tizimi joriy etilishi ko‘zda tutilgan.

Kredit – modul tizimining imkoniyatlari va afzalliklarini bayon qilishdan avval uning asosiy tushunchalariga to‘xtalib o‘tish lozim:

– o‘qitishning kredit-modul tizimi modulli o‘qitish texnologiyalari va ECTS (inglizcha. Europen Transfer and Accumulation System - kursdan- kursga o‘tish va ball to‘plashning Yevropa tizimi) sinov kreditlari birligida amalga oshiriladigan o‘quv jarayonini tashkil etish modeli;

– ECTS (Evropen Credit Transfer System) – Yevropaning 45 davlati tamonidan ishlab chiqilgan, tekshirilgan va takomillashtirilgan kreditlarni taqsimlashni Yevropa tizimi;

– “kredit” tushunchasi o‘zida kasbiy tayyorgarlik mazmunida o‘quv fanlari ulushini hisobga olish imkonini beruvchi miqdoriy tavsifini o‘zida ifoda etadi. Kredit u yoki bu kursni yoki yaxlitlikda ma’lum bir ta’lim dasturini o‘zlashtirish uchun zarur o‘quv yuklamasi va unga ajratilgan vaqtni aniqlash uchun zarur.

Sinov krediti – talabaning o‘quv yuklamasini o‘lchash birligi. U talabaning individual rejasida ko‘zda tutilgan va tasdiqlangan barcha turdagi o‘quv ishlarini hisobga oladi. Oliy ta’limga nisbatan qo‘llanilganda “modul” deganda o‘quv fanlari bo‘yicha ta’lim dasturlarini mustaqil, mantiqiy tugallangan qismi nazarda tutiladi. Modul fannig ma’lum tugallangan qismi

yoki yaxlitlikda fanning o‘zi; Modul tuzilmasida majburiy tayanch komponent va variativ qism mavjud bo‘ladi.

Dunyo tajribasidan ma’lumki ta’limga e’tibor kelajakka e’tibordir.Ta’lim borasida Irlandiya tajribasini va Yevropa mamlakatlari tajribasini solishtirib ko’rganimizda, qator yutuq va kamchiliklarga duch keldik.

Irlandiya bo'ylab bolalar kelgusi haftalarda maktabga qaytishadi. Biroq, butun dunyo bo'ylab 250 million bola sinfdan tashqarida qoladi. 2024 yil uchun qayta ko'rib chiqilgan, bu erda butun dunyo bo'ylab ta'lim oldida turgan 10 ta eng katta muammolar mavjud.

Ta'lim bizga qashshoqlikni tugatishga yordam beradi. Bu bolalarga omon qolish va rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beradi, ular to'liq, ijodiy hayot kechirishlari uchun ish joylari, resurslar va boshqa barcha narsalarga eshik ochadi. Aslida, YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, agar kam daromadli mamlakatlardagi barcha talabalar oddiy o'qish ko'nikmalariga ega bo'lsa, taxminan 171 million kishi qashshoqlik tsiklidan qutulishi mumkin . Va agar barcha kattalar o'rta ta'limni tugatsa, biz global qashshoqlik darajasini yarmidan ko'proq kamaytirishimiz mumkin.

Xo'sh, nima uchun dunyo bo'ylab 250 million bola hozirda maktabga bormaydi? Biz so'nggi bir necha yillardan keyin sabablarga ko'ra yo'qotmayapmiz. 2024-yilda ta’lim oldida turgan 10 ta asosiy muammo.

1. Mojaro va zo'ravonlik

Mojaro bolalarning sinfdan chetda qolishining asosiy sabablaridan biri bo‘lib, USAID hisob-kitoblariga ko‘ra, maktabga bormayotgan barcha bolalarning yarmi mojaro zonasida yashaydi – jami 125 millionga yaqin. 2013 yilda YuNESKO bu muammoning tobora kuchayib borayotganini tushunish uchun mojarolar 50 million o'quvchini sinfdan uzoqlashtirayotganini e'lon qildi . Birgina o'tgan yilning o'zida Sudanda 19 million bola yangilangan mojarolar tufayli maktabga bormadi .

Ta'lim mojarolar paytida bolalarni majburan yollash va potentsial hujumlardan himoya qiladigan hayot chizig'i bo'lib, ularga har qanday vaziyatda oddiylik hissini beradi. Bu, shuningdek, muayyan hududlarda kelajakdagi mojarolar ehtimolini kamaytirishning muhim elementidir. Biroq, xalqaro gumanitar qonunlarga qaramay, so'nggi paytlarda ko'plab mojarolarda maktablar hujum nishoniga aylangan. Ko'pgina ota-onalar farzandlarini uyda saqlashni afzal ko'rishdi. Biroq, bu yillarni to'ldirish oson emas. YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, Suriya inqirozining dastlabki ikki yili 21-asr boshidan buyon mamlakatning barcha ta'lim taraqqiyotini yo'q qildi. Bu o'tkazib yuborilgan yillarni tiklash ham ko'proq vaqt va kuch talab qiladi, chunki ko'plab suriyalik bolalar psixososyal yordamga muhtoj, bu esa "oddiy" o'rganish egri chizig'iga to'sqinlik qiladi. Afsuski, mojarolar cho'zilib borar ekan, ular ko'plab yo'qolgan avlodlarni yaratish bilan tahdid qilmoqda.

2. Sinfda zo‘ravonlik va zo‘ravonlik

Zo'ravonlik sinfga ham o'tishi mumkin. Birlashgan Millatlar Tashkilotining tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, 102 mamlakat maktablarda jismoniy jazoni taqiqlagan bo'lsa-da, bu taqiq har doim ham qo'llanilmaydi. Ko'pgina bolalar sinfda hamkasblari yoki professor-o'qituvchilari tomonidan jinsiy zo'ravonlik va zo'ravonlikka duch kelishgan.

Bunday vaziyatlardan qochish uchun bolalar ko'pincha maktabni butunlay tashlab ketishadi. Hatto maktabda qolsalar ham, ular boshdan kechirgan zo'ravonlik ularning ijtimoiy qobiliyatlari va o'zini o'zi qadrlashiga ta'sir qilishi mumkin. Bu ularning ta'limdagi yutuqlariga ham salbiy ta'sir qiladi. Konsern Syerra-Leoneda bizning xavfsiz ta'lim modelimiz bilan ushbu muammoni hal qildi .

3. Iqlim o'zgarishi

Iqlim o'zgarishi ta'lim uchun yana bir katta tahdiddir. Ekstremal ob-havo hodisalari va ular bilan bog'liq tabiiy ofatlar maktablarni va boshqa infratuzilmani (masalan, yo'llar kabi) ta'limga kirish uchun kalitlarni vayron qiladi va shikastlangan sinflarni qayta tiklash bir kechada sodir bo'lmaydi.

sifatli ta'lim berishga e'tibor qaratishlarini qiyinlashtiradi). Iqlim o'zgarishi qashshoqlik bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, bu oilalar to'lovlarni to'lashga qodir bo'lmaganda

yoki farzandlarining uy xo'jaligi daromadiga hissa qo'shishiga muhtoj bo'lganlarida o'z farzandlarini maktabdan olib ketishlariga olib keladi.

4. O‘rim-yig‘im fasllari va bozor kunlari

Qishloq xo'jaligi jamoalarida hosil ham oziq-ovqat, ham daromadning muhim manbai hisoblanadi. Ushbu davrlarda bolalar ko'pincha o'z oilalariga hosilni yig'ib olish va sotishda yordam berish uchun maktabni tashlab ketishlari kerak. Ba'zan ular bir necha hafta davomida maktabni tark etishadi. Dehqonchilik bilan kun kechirayotgan oilalar o‘tlayotgan podalari bo‘lsa , ko‘chib yurishlari yoki turli hududlarda ekilgan hosilni yig‘ib olishlari mumkin. Bu bolalar va ularning ta'limi uchun ham to'sqinlik qiladi.

5. Maosh to'lamagan va malakasi past o'qituvchilar

Hukumatlar ishlamay qolganda, davlat xizmatchilariga maosh berilmaydi. Bunga o'qituvchilar ham kiradi. Ayrim mamlakatlarda o‘qituvchilarga oylar davomida maosh to‘lanmaydi. Ko'pchilik boshqa daromad manbalarini topish uchun o'z lavozimini tashlab ketishdan yoki boshqa tumanlarga ko'chib ketishdan boshqa iloji yo'q.

Natijada, maktablar ko'pincha ketganlarning o'rniga malakali o'qituvchilarni topishga qiynaladi. Biroq, sinflarda malakali o'qituvchilar bo'lmasa, bolalar eng ko'p azob chekishadi. Sahroi Kabirdan janubiy Afrikada Jahon bankining hisob-kitoblariga ko'ra, o'qitilgan o'qituvchilarning ulushi 2000 yildagi 84 foizdan 2019 yilda 69 foizgacha pasaygan (pandemiya bu raqamlarga qanday ta'sir qilgani haqida hozircha hech qanday yangilanish yo'q). Jahon bankining qo'shimcha qilishicha, STEM bo'yicha o'qituvchilarni daromadi past mamlakatlarda topish ayniqsa qiyin.

6. Materiallar va kiyim-kechaklarning narxi

Ko'pgina mamlakatlarda boshlang'ich ta'lim bepul bo'lsa-da, maktabga borish hali ham qimmatga tushadi. Ota-onalar va vasiylar ko'pincha majburiy forma va boshqa to'lovlarni to'laydilar. Maktab anjomlari ham zarur. Bu xarajatlarning o'zi talabalarni sinfdan uzoqlashtirishi mumkin.

7. Katta yoshli talaba bo'lish

UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, o'smirlar yosh bolalarga qaraganda ikki baravar ko'p maktabga bormaydi. Dunyo miqyosida bu 12 yoshdan 15 yoshgacha bo‘lgan har beshinchi o‘quvchi maktabdan tashqarida ekanligini anglatadi. Bolalar ulg'aygan sari, ular ishlash va oila daromadlariga hissa qo'shishlari uchun maktabni tashlab ketish bosimi ortib boradi.

Biz Konsernda qabul qilgan yechimlardan biri ta’limni tugatmaganlarga moliyaviy savodxonlik, biznes boshqaruvi va kasbiy ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan ko‘p narsalarni o‘rganishga yordam berishdir.

8. Ayol bo'lish

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida qizlar o'g'il bolalarga qaraganda ko'proq ta'lim olishdan chetda qolmoqda . Bu so‘nggi yillarda maktabda o‘qiyotgan qizlar sonini ko‘paytirish bo‘yicha qilingan barcha sa’y-harakatlar va yutuqlarga qaramasdan. YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, maktab yoshidagi qizlarning 80 foizi hozirda maktabga bormaydi. O'g'il bolalar uchun bu ko'rsatkich atigi 16% ni tashkil qiladi. Bu ko'rsatkich favqulodda vaziyatlarda va zaif kontekstlarda eng yuqori.

Ko'pgina maktablarda hojatxonalar yo'q (o'g'il bolalar va qizlar uchun alohida hammom u yoqda tursin). Bu, odatda, hayz ko'rgan qizlar uchun ko'proq o'tkazib yuborilgan kunlarni anglatadi. Jahon bankining hisob-kitoblariga ko'ra, butun dunyo bo'ylab qizlar qashshoqlik va stigma tufayli maktab kunlarining 20 foizini o'tkazib yuborishadi.

Yuqorida ish bilan bog'liq holda aytib o'tganimizdek, qizlarga oilasiga yordam berish uchun maktabni tashlab ketishga majburlash ham mumkin. Biroq, Konsern ishlayotgan ko'plab mamlakatlarda ular turmush qurishga majbur bo'lishlari mumkin. Erta yoki majburiy turmushga chiqqan qizlar odatda yangi oilalariga g'amxo'rlik qilish uchun maktabni tark etadilar. BMT ma'lumotlariga ko'ra, kam daromadli mamlakatlardagi qizlarning 33 foizi 18 yoshga to'lmasdan turmushga chiqadi. 11 foizdan sal ortig'i 15 yoshga to'lmasdan turmushga chiqadi. Aksariyat hollarda turmush qurish va farzand ko'rish qizlarning rasmiy ta'limini tugatadi.

9. Epidemiya va epidemiyalar

Biz buni COVID-19 bilan qiyin yo'ldan o'rgandik. Talabalar tarkibi sog'lom bo'lsa ham, agar ularning hududida epidemiya bo'lsa, ular maktabdan saqlanishi mumkin. O'qituvchilar kasal bo'lib qolishi mumkin va ota-onalari kasal bo'lgan oilalar farzandlarining uyda qolishi va yordamga muhtoj bo'lishi mumkin. Karantinlar ko'pincha kuchga kiradi.

Liberiya va Syerra Leone kabi mamlakatlarda ta'lim uchun jiddiy muammo bo'ldi . Ebola bu mamlakatlardagi 3 million bolaning ta'limini to'xtatib qo'ydi. Bunga javoban biz ikki davlat hukumatlari bilan radio orqali darslar olib borish uchun ishladik. Biz hamjamiyat a'zolarini kichik bolalar guruhlari bilan asosiy o'qish va matematika bo'yicha ishlashga o'rgatganmiz . Maktablar qayta ochilganda, biz diqqatimizni bolalarga xavfsiz tarzda sinflarga qaytishlariga yordam berishga qaratdik, ammo ko'p bolalar hali ham ko'p ish qilishlari kerak edi.

10. Til

Agar bola butun umri davomida o'zi tug'ilib o'sgan shaharda maktabga borsa ham, ular sinfda ona tili va ta'lim tizimlarida qo'llaniladigan rasmiy til o'rtasida til to'sig'iga duch kelishi mumkin. Keniyaning Marsabit okrugida ko'pchilik bolalar uchun birinchi til - Borana. Talabalar maktabni boshlaganlarida, o'qituvchilarini tushunish uchun ikkita yangi tilni o'rganishlari kerak: suahili va ingliz.

YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, maktab yoshidagi bolalarning 40 foizi ular tushunadigan tilda ta'lim olish imkoniga ega emas. Bu, ayniqsa, yangi mamlakatga ko'chib kelgan talabalar uchun, masalan, Turkiyada mehmon bo'lgan suriyalik qochqinlar uchun qiyin : Ular nafaqat Levant arab tilidan turk tiliga o'tishlari, balki butunlay yangi alifboni ham o'rganishlari kerak.

Bu ta'limdagi yana bir muhim masala bo'lgan savodxonlik bilan bog'liq. Agar talaba o‘qishda (hatto ona tilida ham) qiynalsa, bu boshqa barcha fanlarni o‘rganish qobiliyatiga to‘lqinli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko'pgina talabalar, agar o'qitish sifati yoki o'qishlari uchun zarur bo'lgan maxsus turar joy tufayli o'zlarini davom ettira olmayotganliklarini his qilsalar, o'qishni tashlab ketishadi.

Konsernning ta'lim sohasidagi faoliyati

Konsernning faoliyati barcha bolalar sifatli ta'lim olish huquqiga ega degan ishonchga asoslanadi. O‘ta qashshoqlikda yashovchi bolalarga hayotda ko‘proq imkoniyatlar berish va ularning umumiy farovonligini qo‘llab-quvvatlash uchun biz ta’lim dasturlarimizni rivojlanish va favqulodda ishlarimizga birlashtiramiz. Bizning asosiy e'tiborimiz ta'lim olish imkoniyatini yaxshilash, o'qitish va ta'lim sifatini oshirish va xavfsiz ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, Fan va texnika jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko‘plab ilmiy bilim, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib boradi. Bu, bir tomondan, fantexnikaning yangi sohalari rivojlanishi tufayli uning differensiallashuvini ta’minlayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayoni vujudga keladi. Bunday sharoitda malakali pedagoglarga bo‘lgan talab ortib, fanning fundamental asoslari, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuqori bo‘lgan hamda zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalarini amaliyotda qo‘llay oladigan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi.

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Bu o‘z navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur’atlarda rivojlanayotganligi sababli ayni davrda ta’lim sohasiga yangiliklarni tizimli ravishda kiritishga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi. Ammo, bu sohaga o‘qitishning yangi mazmun, shakl, metod va vositalarini joriy etish bo‘yicha pedagogik ilmiy-tadqiqotlarning joriy etish darajasini hozircha yetarli deb bo‘lmaydi.

Darhaqiqat, yangilangan ta’lim tizimini joriy etishda har bir pedagog ta’limga oid yangiliklarni muntazam o‘rganib, ularni o‘z mehnat faoliyatida izchil qo‘llay bilish mahoratiga ega bo‘lishi muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINI YANADA RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA HARAKATLAR STRATEGIYASI TO‘G‘RISIDA – O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 6-son, 70-modda).

2. Oliy ta’lim muassasalarining o‘quv jarayonida ilg‘or pedagogik va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi amaliyot vaistiqbollar mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent – 2018 228-bet.

3. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM TIZIMINI 2030- YILGACHA RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASINI TASDIQLASH

TO‘G‘RISIDA – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 08.10.2019-y

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentrabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonun. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y, 03/20/637/1313-son).

5. O‘ZBEKISTONNING YANGI TARAQQIYOT DAVRIDA TA’LIM- TARBIYA VA ILM-FAN SOHALARINI RIVOJLANTIRISH CHORA-

TADBIRLARI TO‘G‘RISIDA – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020y., 06/20/6108/1483-son).

6. TA’LIM-TARBIYA TIZIMINI

YANADA TAKOMILLASHTIRISHGA OID QO‘SHIMCHA CHORA-TADBIRLAR

TO‘G‘RISIDA – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 07/20/4884/1484-son).

7. O‘rinov V. Akimov A .O‘zbekistonda kredit-modul tizimi. “El-yurt Umidi" jamg‘armasi va Respublika Oliy Ta’lim Kengashi bilan hamkorlikda qilingan videotaqdimot. 2020-yil 12-iyul

8. Sattarov Sh. Yangi model eskisidan nimasi bilan farq qiladi – AOKA Press-xolida o ‘tgan brifing 2020-yil 13-noyabr

9. Oliy ta’lim muassasalarining o‘quv jarayonida ilg‘or pedagogik va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi amaliyot va istiqbollar mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent – 2018 228-bet.

10. Xodjayev B. Kredit-modul tizimi imkoniyatlari va afzalliklari – maqola.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI SOG‘LOM QILIB TARBIYALASHDA “MEN KONSEPSIYASI” NING IJTIMOIY AHAMIYATI VA O‘RNI

To‘xtayeva Sokina Qurbon qizi
7MT-24 guruh magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni sog‘lom qilib tarbiyalashda “men konsepsiyasi” ning ijtimoiy ahamiyati va o‘rni haqida fikr- mulohazalar yuritilgan. Ushbu yo‘nalishdagi asosiy metodologik yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Refleksiya, personal identivlik, sublimatsiya, Id («U»), Ego («Men»), Superego («Oliy Men»), «Individual «Men», haqiqiy “Men”, emperik “Men”.

“Men” konsepsiyasini o‘rganish sohasida tadqiqot olib boradigan mutaxassislarning aksariyati o‘z tadqiqotlarining asosiy yadrosi sifatida G.Olport, S.Meddi, Uilyam Jeyms kabi psixologlarning nazariyalariga tayanadi. Ulardan biri U.Jeymsning shaxs nazariyasida shaxs

«Men»i haqidagi fikrlarini to‘liq ifodalay olgan, desak bo‘ladi. U. Jeyms shaxs «Men»iga xos ikki aspektni ajratib ko‘rsatdi: empirik «Men» va haqiqiy «Men». Empirik «Men» inson nimaniki «o‘zimniki» deb atay olgan barcha narsalar yig‘indisidir. Uning ichiga:

• Material «Men» — o‘z ichiga shaxsning tana tuzilishi va shaxsan uning o‘zigagina tegishli bo‘lgan barcha narsalarini oluvchi «Men» bo‘lsa;

• Ijtimoiy «Men» — shaxsdagi uning atrofidagilar tan olgan «Men», har bir shaxsni o‘zi haqida uning atrofidagilarning fikri qiziqtiradi, albatta. Demak, shaxsning atrofida qancha alohida ijtimoiy guruhlar mavjud bo‘lsa, uning uchun shuncha ijtimoiy «Men»i mavjud bo‘ladi;

• Psixik «Men» — individning ijtimoiy muhitda uning kimligini namoyon qilishiga yordam beruvchi qobiliyat va iqtidorlarining yig‘indisi hisoblanadi;

• Haqiqiy yoki axloqiy «Men» — shaxsning o‘zini anglashi, o‘z-o‘ziga baho berishi doirasidan iboratdir. Zamonaviy psixologiyada bunday «Men»ni shaxsning markaziy bo‘g‘ini sifatida qaraladi va «Men» konsepsiya (bu ilmiy atama fanga amerikalik psixolog K.Rodjers tomonidan kiritilgan) tushunchasi orqali ifodalanadi. U.Jeymsning tasvirlashicha, shaxsning ijtimoiy «Men»i ijtimoiy psixologik nazariyalar orasida uzoq vaqtdan beri va ko‘p o‘rganilgan mavzudir. Sotsiolog olimlardan biri Charlz Kuli «Shaxs oynasi» tushunchasini ishlatgan bo‘lib, bu orqali shaxs atrofidagi odamlarning unga nisbatan berayotgan bahosi va fikriga aynan oynaga qaraganday qaraydi, degan flkrni asoslagan. J.G.Midning fikricha, shaxsning o‘zini anglashi uning ijtimoiy munosabatlarining hosilasi bo‘lib, bu jarayonda u o‘ziga tashqi tomondan, go‘yoki obyektga qaragandek qarashni o‘rganadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, bunda atrofdagi butun bir ijtimoiy guruh yoki jamoa a’zolarining fikri — jamoaviy ustanovka sifatida rol o‘ynaydi. Aynan shu holat tufayli biz o‘zimizni boshqalar qanday ko‘rsa o‘shanday ko‘rishga o‘rganamiz, o‘zimizga boshqalar ko‘zi bilan qarashga o‘rganamiz. Lekin o‘sha jamoadan aynan kimningdir fikri nima uchundir bizga ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi, degan savol barchani qiziqtiradi. Bu savolga javob aynan jamoa a’zolarining barchasi ham biz haqimizda bir xilda fikr yuritmasligi va bizga bir xilda baho beravermasliklari bilan bog‘liqdir. Bundan tashqari atrofdagilarning flkrini inobatga olishimizda qanday omillar rol o‘ynaydi, degan savol ham muhimdir. Dastlabki omil sifatida fikrlarni qabul qiluvchining yoshi muhim rol o‘ynaydi. Masalan, bolalar uchun otaonasi, o‘qituvchisining fikri muhimdir. Katta yoshdagilar uchun esa oila a’zolaridan biri, do‘sti, hamkasbi kabilar ta’sir ko‘rsatuvchi shaxs bolishi mumkin. Bu borada jins xususiyati ham o‘ziga xos ahamiyatga ega. Karl Yungning ta’kidlashicha, shaxs psixikasi tuzilishida himoya qismi mavjud va u Persona deb ataladi. Ana shu Persona shaxsning haqiqiy «Men»i va Yolg‘on «Men»i o‘rtasida muammolarni keltirib chiqaradi. K. Yungning fikricha, Persona, o‘ziga xos niqobga ega boiib, shaxs jamoatchilik bilan munosabatlarda o‘zinining haqiqiy «Men»inini yashirish maqsadida shu niqobni taqib oladi. Buning natijasida shaxs o‘zining asl basharasini har doim ham va barcha ijtimoiy guruhlar oldida ham namoyon etavermaydi, natijada uning aslida qandayligini atrofidagilar bila olmaydi. K. Yungning taxmin qilishicha, Persona — bu jamiyat va shaxs o‘rtasidagi hamkorlikdir. Uning maqsadi — shaxsning haqiqiy «Men»ini yashirgan holda boshqalarda yaxshi taassurot uyg‘otishdan iboratdir. Ko‘pincha shaxs o‘zining asl holati bilan Personani chalkashtirib yuboradi. Bunday holda «Men» ham Persona bilan aralashib ketadi, shaxs esa ijtimoiy muhit oldida rol o‘ynovchi yolg‘onchi mavjudodga aylanib qoladi. Boshqacha qilib aytganda, shaxs o‘zini o‘z niqobidagi holati bilan chalkashtirib yuboradi. K.G.Yung bunday holat individning o‘z-o‘zini anglashiga xavf solishini ko‘rsatib beradi. Shaxs «Men»ining tuzilishiga doir turli xil yondashuvlar mavjud boiib, ular orasida eng ko‘p tarqalgani, o‘z ichiga «Men»ning uch tarkibini qamrab oladi: kognitiv (o‘zi haqida bilimlar), emotsional (o‘z-o‘ziga baho) va xulqiy (o‘ziga munosabat). R. Bernsning «Men» konsepsiyasi R. Berns «Men» konsepsiyasining differensiyalashgan tizimini taklif qiladi. Unga ko‘ra «Men» konsepsiyasining asosini o‘ziga yo‘nalganlik ustanovkalari tizimi tashkil etadi. «Men» konsepsiyasi strukturasining asosiy komponentini quyidagi ustanovkalar tashkil qiladi: kognitiv; emotsional; xulq-atvor. R. Berns «Men» konsepsiyasining ierarxik (ketma-ketlik bilan bir-biriga teng bo‘ysundirish usuli) tizimi ko‘rinishida «Men» konsepsiyasi cho‘qqisiga erishib, o‘z-o‘zini anglashdagi imkoniyatlar chegarasini ochib berdi. R. Berns «Men» konsepsiyasi elementlarini quyidagicha tasniflagan: a)

«Men» — anglovchi; b) «Men» — obyekt. U «Men» konsepsiyasini insonning o‘ziga nisbatan ustanovkalarining yigindisi deb tushuntiradi. U buni ikki komponentga boladi, bu komponentlar o‘zaro bog‘liq boiib, quyidagicha izohlanadi: o‘ziga baho berish yoki o‘zini qabul qilish — «Men — anglovchi» — «Men» obrazi bilan bogliq boiib, bu esa o‘z navbatida «Men obyekt» bilan bogliq boladi. R. Berns o‘ziga yo‘nalganlik ustanovkasini 3 ga boladi: — real (haqiqiy) «Men» ustanovkasi — bu individning o‘z aktual qobiliyatlarining rolini qanday bo‘lsa shundayligicha qabul qilishi; — oynadagi «Men» ustanovkasi; — kelajakdagi «Men» ustanovkasi. R.Bernsning ierarxik tizimidagi eng quyi pog‘onada «Men» konsepsiyasining keyingi aspektlari joylashgan. Bular: ijtimoiy men; ma’naviy men; jismoniy men. R. Berns nazariyasida jismoniy men aspekti boshqa elementlarga nisbatan zaifroq ochib berilgan. «Men» va uning ijtimoiy psixologik mohiyati Ideal yoki bo‘lishi mumkin bo‘lgan «Men». Shaxsning «Men» konsepsiyasi uning ayni paytdagi xarakterlovchi «Men» tizimlarini emas, balki shaxs bo‘lishi mumkin bo‘lgan yoki bo‘lishni istagan «Men»larni o‘z ichiga ham oladi. Amerikalik psixolog tadqiqotchi J.Markus va uning hammualliflarining fikricha, bo‘lishi mumkin bo‘lgan «Men» o‘z tarkibiga shaxs bo‘lishni istagan tasavvurlar — badavlat, yoqimtoy, sevimli «Men»larni oladi1 . Bo‘lishi mumkin boigan «Men»ning ichiga shaxs bolishdan qo‘rqadigan «Men»lar ham kiradi — ishsiz «Men», «ikkinchi» Men, yoqimsiz «Men». Bo‘lishi mumkin boigan «Men» shaxsni har doim ma’lum maqsadlarga erishishga undaydi: bu maqsadlarga erishilgandan so‘ng, shaxs o‘zi intilgan hayotni ko‘rishga muyassar bolishi mumkin. Ijtimoiy «Men»ning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar. «Men» konsepsiyasi ijtimoiy psixologiyadagi tadqiqotlarning asosiy predmetiga aylandi, chunki u jamiyatdagi ijtimoiy fikrlarni tashkil etadi va shaxsning xulq-atvorini boshqaradi Djennifer Kroker va Konn Volfning fikricha, yuqorida ko‘rsatilgan sifatlar haqiqatdan ham o‘zini hurmat qilish, o‘zi bilan g‘ururlanish uchun muhim ahamiyatga ega . «Bir odam o‘zini hurmat etish uchun faoliyatidagi muvaffaqiyat va tashqi ko‘rinish kerak bo‘lsa, ikkinchisi uchun Xudoning suyukli bandasi ekanligini va u axloq me’yorlarini buzmaganini bilish muhimroqdir». Demak, agar birinchisiga o‘zini aqlli va chiroyli bo‘lishni o‘rgatishsa, ikkinchisini esa, o‘zini odobli odam deb his etishga o‘rgatgan taqdirda, u o‘zini hurmat qiladi. Lekin Djonatan Brayn va Keyt Dattonlar o‘zini hurmat etish masalasiga o‘zgacha yondashadilar, ular fikricha, sabab va oqibatning o‘mini almashtirish lozim. Agar odamlar umuman o‘zlarini qadrlashsa, ular o‘zlarining tashqi ko‘rinishini, o‘zlarining qobiliyatlarini ham qadrlaydilar. Shaxsning o‘zini anglashida ijtimoiy muhitning ta’siri qurilishi jihatidan psixologlar shartli ravishda to‘rt o‘zaro bog‘liq tomonlarni ko‘rsatib o‘tadilar:

1. O‘z-o‘zini bilishi.
2. O‘z-o‘ziga munosabat.
3. O‘z-o‘zini his qilish.
4. O‘z-o‘ziga ta’sir.

Demak, o‘z-o‘zini bilish asosidagi o‘zlikni anglash, umuman olganda, o‘zo‘zini boshqarishga, tarbiyalashga olib borishi mumkin ekan. Lekin bunda o‘zo‘ziga munosabatning rolini ham nazardan qochirmaslik kerak. Shuning uchun o‘zlikni anglashning turli qirralari o‘z-o‘zini boshqarish va tarbiyalashga nima bera olishi mumkinligini ko‘rib chiqamiz. O‘zlikni anglashning qiymatli tomoni bo‘lgan o‘z-o‘ziga munosabat insonni o‘zga shaxs sifatida munosabatda bo‘lishini nazarda tutadi. U birinchi navbatda, shaxsning yo‘nalganligi (maqsadlari, ideallari, ehtiyojlari, qiziqishlari)ni, qadriyatlar ma’naviy qiymatlarga yo‘nalishi, o‘ziga talabchanligi, o‘zini ifoda qila olishini o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi o‘z hissiyotlari va fikrlari, xatti-harakatlarini boshqarishga, asoslashga, o‘z-o‘zini tarbiyalashda u yoki bu darajada namoyon bo‘ladi. 0‘zlikni anglash va o‘z-o‘zini boshqarishning o‘zaro aloqasi va o‘zaro bog‘liqligini quyidagi chizma tarzida tasavvur qilish mumkin: 0 ‘z-o‘zini anglash — bu umuman olganda, shaxs «Men» obrazining hosil bo‘lishi demakdir . Ko‘pchilik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, «Men» obrazi insonda tez hosil boimaydi, balki butun umri davomida ijtimoiy ta’sirlar natijasida yuzaga keladi. Refleksiya «Men» obrazi egasining ongiga taalluqli jarayondir. «Men» obraziga doir bir qancha nuqtayi nazarlar mavjud boiib, bulardan eng ko‘p tarqalgani quyidagi uch komponent boiib, bular:

1. Bilish komponenti (o‘zini bilish).

2. Emotsional komponent (o‘z-o‘zini baholash).

3. Axloqiy komponent (o‘ziga munosabat). Insonning o‘z-o‘zini anglashi borasida ko‘pgina olimlar ilmiypsixologik tadqiqot olib borganlar. Masalan, D.Mill «Men» konsepsiyasini xotira bilan boglagan boisa, V. Vundt «Men»ni insonni shaxsiy hissiyotlari bilan boglagan. l.S.Kon o‘zining «Men»ning yaratilishi» nomli asarida bu fikrlarni tahlil qilib, «inson avvalo kishining diqqat-e’tiborini o‘ziga qaratadigan sifatlarini anglaydi» deydi. D.Midning fikricha, o‘z-o‘zini anglash bu — birgalikdagi faoliyati tufayli birlashgan odamlarning ko‘zi bilan o‘ziga boqishdir. A.N. Leontev o‘z-o‘zini anglashda ijtimoiy faoliyatning roli haqida fikrlab, shunday deydi: «Individual «Men» o‘zining tarkibiga ko‘ra, ijtimoiy malakalar natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy tarkibdir». Insonning o‘z-o‘zini anglashi borasida yana bir qator mulohazalar bo‘lib, uni o‘rganishda asosiy fakt shundaki, u oddiy tavsiflar kabi yuzaga kelmaydi, lekin u shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, tarbiya shaxsning o‘zi va o‘z sifatlari to‘g‘risidagi tasavvurlarning shakllanishi jarayonidir, deb ta’rif berish mumkin. Demak, har bir inson o‘zini, o‘zligini qanchalik aniq bilsa, tasavvur qila olsa, uning jamiyat me’yorlariga qarshi harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kamayadi, shunda u tarbiyalangan boiib hisoblanadi. Z.Freyd nazariyasiga ko‘ra «Men»ning tuzilishi Zigmund Freyd shaxs nazariyasini rivojlantirish barobarida boshqa olimlarning fikrlariga qarshi chiqqan holda, nisbatan boshqacharoq tarzda asoslab bergan. Uning fikriga ko‘ra «individ — doimo jamiyat bilan nizoda bo‘ladi» deb ta’kidlaydi. Ya’ni «insonning biologik ehtiyojlari (ayniqsa jinsiy ehtiyojlari) jam iyatdagi mavjud madaniyat me’yorlariga zid boiib, shaxs o‘z ehtiyojlarini qondirish jarayonida bu me’yorlar bilan albatta to‘qnash keladi. Z. Freydning klassik psixoanaliz nazariyasiga ko‘ra, «Men» konsepsiyasi inson psixikasining strukturali komponenti hisobla- nadi, boshqacha aytganda, Zigmund Freyd shaxs shakllanishining psixik strukturasini uch asosiy qismga bo‘lib ko‘rsatadi:

1. Id («U»). Bu shaxsga berilgan tug‘ma reflekslar bilan bogliq holda mavjud bo‘lgan instinktiv ehtiyojlarning asosi. Rohat olish uchun yo‘naltirilgan energiya manbai. «U» organizmning ovqatlanishi va kerakli ehtiyojlarini qondirish funksiyasini bajaradi.

2. Ego («Men»). Insonning atrof-muhitda o‘zini tutishini, xulq-atvorini yo‘lga solib turadigan funksiyani bajaradi. Ego reallik prinsipi orqali boshqariladi. Masalan, inson och qolganda, Ego uni zaharli mevalarni iste’mol qilishdan asrab qoladi, ya’ni taqiqlab qo‘yadi.

3. Superego («Oliy Men»). U ideal ota-ona funksiyasini bajaradi. Superego insonning xulq-atvorini yo‘lga solib turadi va otaonalarning standartlariga asosan uning jamiyatda shakllanishiga yordam beradi. Bu uchta komponent bolaning shaxs bo‘lib shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Bolalar reallik prinsipiga, shuningdek, Ego va Superegoning talablariga rioya qilishlari kerak. Ego Superegoning jazolashlari va xatti-harakatlari uchun javobgardir. Shu orqali inson o‘z aybini va mag‘rur ligini his qiladi. Freyd nazariyasiga kola, jamiyatda tarixan tarkib topgan odatlar, axloqiy prinsiplar, ijtimoiy «senzura»ning mavjudligi tufayli jinsiy mayl to‘g‘ridan to‘g‘ri to‘siladi. Shuning uchun ham ba’zi kishilarda bu ongsiz tabiiy mayl bilan anglab turilgan vaziyat o‘rtasida ichki ruhiy nizo paydo bo‘ladi, bunday to‘qnashuvlar ba’zan barqaror asab kasalliklariga (nevrozga) olib keladi. Kishilik jamiyatida ko‘pchilik kishilarning hayoti davomida bu tabiiy ongsiz mayl energiyasi mehnat faoliyatiga, aqliy va ijodiy faoliyatga qaratiladi va sarf etiladi. Hayotning yuksak sohasiga energiyaning shu tariqa ko‘chirilishi sublimatsiya deyiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

11. Камилова, Г. А., Курбанова, Г. Р., & Джаббарова, С. З. (2020). Особенности формирования педагогических навыков у воспитателей дошкольно-образовательных учреждений. *Academy*, (5 (56)), 25-27.
12. Камилова, Г. А., & Тураева, О. С. К. (2021). ФОРМИРОВАНИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Проблемы науки*, (4 (63)), 50-52.

13. Камилова, Г. А., & Курбонова, Г. Р. (2020). Эффективность экологического образования: образование дошкольников с помощью педагогических технологий. *Academy*, (12 (63)), 60-62.
14. Камилова, Г. А., & Курбонова, Г. Р. (2020). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОБРАЗОВАНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ С ПОМОЩЬЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Academy*, (12), 60-62.
15. Камилова, Г. А. (2021). Развитие системы дошкольного образования. *Вестник науки и образования*, (16-2 (119)), 86-88.
16. Alimovna, K. G. (2022). Laws of Ecological Education. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *2*(2), 241-244.
17. KAMILOVA, G. (2024). EKOLOGIK TARBIYADA PAREMIOLOGIYA VA UNING XUSUSIYATLARI. *News of the NUUz*, *1*(1.1), 83-86.
18. Kamilova, G. A. (2024). PARAMERIK JANRLAR VOSITASIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV. *Inter education & global study*, (5), 565-5574.
19. Камилова, Г. А. (2023). Мактабгача Таълим Ташкилотларида Экологик Тарбия. *Miasto Przyszłości*, *42*, 330-333.
20. Kamilova, G. A., & Rozieva, Z. E. (2022). Botirova. *Nю A. Maktabgacha talim tashkilotlarida bolalarni ekologik-gigienik tarbiyalash imkoniyatlari. Maktabgacha talim-Maktab-Oliy talim konsepsiyasi muammo, yechimlar va istiqbollar xalqaro ilmly-amaliy anjuman materiallarl. Buxoro*, 46-48.

TARBIYALANUVCHILARDA O'Z-O'ZINI BOSHQARISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

To'ymurodova Dilnoza Dilmurodovna
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi va bu ko'nikmasi shakllantrish yo'llari, usullari va vositalari haqida so'z boradi. O'z-o'zini shakllantirish ko'nikmasining bolaning rivojlanishiga ta'siri va o'rni yoritilgan. Tarbiyalanuvchilarni o'z maqsadlarini aniqlash va ularga erishish uchun reja tuzishga o'rgatishda o'z-o'zini boshqarish konikmasidan foydalanishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: o'zini boshqarish, tarbiyalanuvchilar, shaxsiy rivojlanish, o'z-o'zini nazorat qilish, mustaqil fikrlash, tarbiya jarayoni, ijtimoiy moslashuv

O'z-o'zini boshqarish – bu shaxsning o'z hissiyotlarini, fikrlarini va xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatidir. Bu ko'nikma odamning ichki va tashqi dunyo bilan muvaffaqiyatli munosabatlar o'rnatishida muhim rol o'ynaydi. Tarbiyalanuvchilarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish, ularning psixologik rivojlanishiga, ijtimoiy muvaffaqiyatga erishishiga, shuningdek, maqsadli va samarali hayot kechirishlariga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi, bolalarning o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini va harakatlarini nazorat qilish, ular bilan ishlashda o'zini boshqarish, qarorlar qabul qilishda mustaqil bo'lish, vaqtni boshqarish va o'z hissiyotlarini ifodalashni o'rganishiga yordam beradi. Bu ko'nikmalar, bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishida juda muhim o'rin tutadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish, quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Emotsional boshqaruv: Bolalar o'z his-tuyg'ularini tanish va ularni boshqarishni o'rganishlari kerak. Masalan, g'azabni yoki xafa bo'lishni boshqarish, stressni yengish, sabr-toqatni rivojlantirish;

- Vaqtni boshqarish: Bolalar, o'yin va ishlarga vaqt ajratishni, shuningdek, turli vazifalarni amalga oshirishda to'g'ri rejalashtirishni o'rganishlari muhimdir;

- o‘z-o‘zini rag‘batlantirish: Bolalar, o‘z maqsadlariga erishish uchun kuchli istak va motivatsiyaga ega bo‘lishi kerak. Ular muvaffaqiyatni nishonlash va xatolardan o‘rganishni o‘rganishadi;

- Qarorlar qabul qilish: Bolalar kichik qarorlarni mustaqil ravishda qabul qilishni o‘rganishlari kerak. Bu, o‘z-o‘zini boshqarishning muhim jihatidir, chunki ular o‘zlarining xatti-harakatlarini boshqarishni va mustaqil bo‘lishni rivojlantiradilar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun turli o‘yinlar, mashqlar va faoliyatlar orqali bolalarga o‘z-o‘zini boshqarish malakalarini rivojlantirish mumkin. Bu jarayon, nafaqat bolalar uchun, balki ularning ota-onalari va tarbiyachilari uchun ham juda muhimdir, chunki o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalari bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga asos yaratadi.

o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini shakllantirishning birinchi qadami – bu tarbiyalanuvchilarga o‘zlarini anglashni o‘rgatishdir. o‘zining kuchli va zaif tomonlarini tan olish, shaxsiy ehtiyojlar va xohishlarni tushunish o‘z-o‘zini boshqarishning asosiy elementlaridir. Psixologik mashqlar, meditatsiya va o‘zini tahlil qilish yordamida tarbiyalanuvchilar o‘zlarini chuqurroq anglab, o‘zlarining hissiy holatlarini boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. o‘zini qadrlashni oshirish esa, shuningdek, shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi, bu esa o‘z-o‘zini boshqarishning mustahkam poydevorini tashkil etadi.

Tarbiyalanuvchilarni o‘z maqsadlarini aniqlash va ularga erishish uchun reja tuzishga o‘rgatish o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining yana bir muhim jihatidir. Maqsadga erishish uchun rejalashtirish, vaqtni samarali boshqarish va istiqbolga oid o‘ylash qobiliyati bolalar va o‘smirlarga o‘z hayotlarini nazorat qilish imkoniyatini beradi. o‘z-o‘zini boshqarishning bu jihati, nafaqat bilim olishda, balki turli hayotiy vaziyatlarga tez va to‘g‘ri javob berishda ham yordam beradi.

Tarbiyalanuvchilarda o‘z-o‘zini boshqarishni shakllantirishning yana bir yo‘li – bu ijtimoiy muloqot va jamoaviy ishni rivojlantirishdir. o‘z-o‘zini boshqarish, boshqalar bilan samarali muloqot qilishni o‘z ichiga oladi. Tarbiyalanuvchilarni jamoaviy ishlarga jalb qilish, ularni boshqa odamlar bilan yaxshi munosabatlar o‘rnatishga va o‘zaro ishonchni saqlashga o‘rgatish zarur.

Tarbiyalanuvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishda ijobiy xulq-atvorni rag‘batlantirish muhim rol o‘ynaydi. Tarbiyalanuvchilarga o‘zlarini to‘g‘ri tutish, muloyim bo‘lish, boshqalarga hurmat ko‘rsatish va o‘z fikrlarini etika doirasida ifodalashni o‘rgatish zarur. Bu, o‘z navbatida, ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo‘lish va boshqalarga ijobiy ta'sir ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi.

Tarbiyalanuvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini shakllantirishda moslashuvchanlik va o‘zgarishlarga tayyorlik ham muhim ahamiyatga ega. Har bir inson hayotda turli o‘zgarishlarga duch keladi, va bu o‘zgarishlarga moslashish qobiliyati muvaffaqiyatli rivojlanish uchun zarurdir. Tarbiyalanuvchilarga yangi sharoitlarga tezda moslashishni, o‘zgarishlarga javob qaytarishda muvozanatni saqlashni o‘rgatish, ularga kelajakda yuzaga keladigan kutilmagan holatlarga tayyor bo‘lish imkonini beradi.

Tarbiyalanuvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish – bu ularning ijtimoiy, psixologik va emosional rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. o‘zini anglash, hissiy intellektni rivojlantirish, maqsad qo‘yish, stressni boshqarish, ijtimoiy muloqot va o‘zgarishlarga moslashish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish orqali tarbiyalanuvchilar muvaffaqiyatli, baxtli va barqaror hayotga erishishlari mumkin. Shu bilan birga, bu ko‘nikmalar o‘quvchilarga nafaqat bilim olishda, balki turli hayotiy vaziyatlarga samarali javob berishda ham yordam beradi.

Adabiyotlar

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 5712-son qarori.

7. Mahmudova M., Jabborova Z. – Maktabgacha ta’limda tarbiya va ta’lim jarayoni. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

8. Nurmuhamedova D. – Erta yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish. – Toshkent: Ma’naviyat, 2022.

9. To’ymurodova D. “MAKTABGACHA TA’LIM TARBIYALANUVCHILARDA O’Z-O’ZINI BOSHQARISH KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI” “Pedagogik mahorat” jurnali 10- son 2024

MUZEYGA TASHRIFLAR ORQALI TALABALARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Usanova Xurshida Ishdavlatovna,
Navoiy shahar kasb-hunar maktabi o‘qituvchisi,
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. shbu maqolada talabalarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish va mustahkamlashda muzeylarga tashrif buyurishning tarbiyaviy imkoniyatlari yoritilgan. Muzey ekskursiyalari orqali yoshlarning tarixiy ongini uyg‘otish, milliy qadriyatlarni anglashga bo‘lgan qiziqishini oshirish va o‘z yurtiga bo‘lgan sadoqatini rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, vatanparvarlik tarbiyasini samarali yo‘lga qo‘yishda muzeylarning ta’limiy-potensiali, o‘qituvchi va pedagogik muhitning o‘rni hamda metodik yondashuvlar bayon etilgan. Maqolada mavjud mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik tarbiyasi, muzey ekskursiyasi, talaba, tarixiy ong, milliy qadriyat, tarbiyaviy jarayon, metodik yondashuvlar

Davlat va jamiyatning rivojlanishi yosh avlodni tarbiyalash sohasida yangi vazifalarni qo'yadi. Ana shu vazifalardan kelib chiqqan holda umumta’lim maktablarida o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ahamiyati ortib bormoqda. Ta'limning ushbu sohasi munosib fuqarolarni shakllantirish, mohir va kuchli Vatan himoyachilari tayyorlashga salmoqli, ba'zi hollarda esa hal qiluvchi hissa qo'shishi kerak.

Sharq pedagogik tafakkuri o'zining ko'p asrlik tarixi davomida vatanparvarlik ruhi bilan ajralib turadi. Pedagogik tafakkurning tarbiyaviy an'analari yoshlarda ota-ona uyi va yaqinlariga, o'z kichik vataniga, o'z Vataniga muhabbat tuyg'usini shakllantirish, uning qadr-qimmati va farovonligini o'z mehnati bilan oshirishga intilish bilan bog'liq edi. Hozirgi kunda ta’lim-tarbiyaning vazifalari qatoriga millatning ma’naviy hayotini belgilovchi muqaddas tushunchalar: Vatan, oila, ona tili, ona tabiati, xalqi, ularning tarixi, e’tiqodi, bir butun ma’naviy madaniyatini anglatuvchi muqaddas tushunchalarni yosh avlod ongiga chuqur singdirish kiradi. Bularning barchasi shaxs rivojlanishining asosidir.

Vatanparvarlik tarbiyasi muammolarini o‘rganish jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy ong, fikr, kayfiyat, an’analar, munosabatlar, ta’lim jarayoni va mamlakatdagi ijtimoiy-pedagogik faoliyat amaliyotiga ta’sir etuvchi o‘zgarishlar, jarayon va hodisalarni o‘rganish va har tomonlama tahlil qilishni taqozo etadi.

Ta'lim tizimining rivojlanish tendentsiyalariga mos keladigan, ularning qadriyatlari va manfaatlari tizimini hisobga olgan holda, maktab o'quvchilarini tarbiyalashda yangi yondashuvlarni izlash va ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy maktab o'quvchilari o'rtasida vatanparvarlik tarbiyasi muammolari bo'yicha pedagogik tadqiqotlarning dolzarbligi quyidagi dalillar bilan tasdiqlanadi.

Birinchidan, vatanparvarlikning mohiyati, mazmuni, tuzilishi, uning yosh avlod tarbiyasi tizimidagi o‘rni va rolini jamiyatda ro‘y berayotgan asosiy o‘zgarishlar va uning harbiy tashkiloti sharoitida chuqurroq va har tomonlama tahlil qilish zarurati.

Ikkinchidan, zamonaviy maktab o'quvchilarining eng muhim fazilatlarini shakllantirishda vatanparvarlikning ulkan salohiyati.

Uchinchidan, XXI asr boshidagi bunyodkorlik asosida jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, ularning yoshi, psixologik-pedagogik xususiyatlari, shaxsiy va guruh manfaatlari va qadriyatlarini hisobga olgan holda maktab o‘quvchilarida vatanparvarlikni tarbiyalash faoliyatini tubdan takomillashtirish zarurati.

To‘rtinchidan, vatanparvarlikning ilmiyligi, tizimliligi, maqsadga muvofiqligi, faolligi va samaradorligini oshirish zarur.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlar umumta'lim maktablarida o'quvchilarni vatanparvarlik tarbiyasi muammosini o'rganish, kontseptual va texnologik hal etish pedagogikaning rivojlanishi va butun jamiyat uchun juda dolzarb degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarini vatanparvarlik tarbiyasi yosh fuqaroda eng muhim axloqiy va psixologik fazilatlarni pedagogik shakllar va usullar orqali shakllantirish va rivojlantirishga chaqiriladi, bu unga kelajakdagi Vatan himoyachisi sifatida zarur, shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligini ta'minlashga hissa qo'shishga tayyor va qodir, va umuman, shaxs, shaxs, kuch, mehnatsevarlik, mehnatsevarlik, mehnatsevarlik, mehnatsevarlik, mehnatsevarlik, mehnatsevarlik, mehnatsevarlik. qat'iyat, qat'iyat.

Birinchi navbatda, vatanparvarlik tarbiyasi Vatan, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash muammolarini hal qilish uchun zarur bo'lgan axloqiy, psixologik va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan.

Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi maktab o'quvchilarida vatanparvarlik burchini chuqur anglash, Vatanni himoya qilishga tayyor turish va umuman, Vatan va uning fuqarolari xavfsizligini ta'minlashga, mamlakat yaxlitligi va birligini mustahkamlash muammolarini hal qilishga, xalqlar do'stligini mustahkamlashga qodir bo'lgan fuqarolarni tarbiyalashdir.

.

Milliy o‘zlikni anglash, Vatanga muhabbat tuyg‘usi o‘z-o‘zidan shakllanmasligi, balki insonda oila, maktab, ta’lim tizimi orqali tarbiyalanishi kerak, degan tushuncha mavjud. Yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini juda yoshligidanoq ota-onalar ko‘magida singdirish, so‘ngra barcha darajadagi ta’lim muassasalarida tarbiyalash zarur.

Binobarin, o‘qituvchi va ta’lim xodimlari oldidagi vatanparvar fuqarolarni tarbiyalash vazifasi juda murakkab va mas’uliyatli.

Yuqoridagi holatlarni hisobga olgan holda, vatanparvarlik tarbiyasining qanday shakllari, usullari va usullari majmuasi o'qituvchilar va ta'lim jarayoni ishtirokchilariga kerakli natijaga erishish - zamonaviy maktab o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini, fuqarolik va unga mos keladigan shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga imkon berishini aniqlash kerak.

Samarali shakllardan biri bu muzeylar orqali vatanparvarlik g‘oyasini singdirishdir.

Muzeylar – bu nafaqat tarixiy yodgorliklarni saqlovchi, balki yoshlar ongiga tarixiy haqiqatni yetkazuvchi, estetik va axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi maskanlardir. Talabalarni muzeylarga olib borish orqali:

- Milliy tarixga oid bilimlari kengayadi;
- Tarixiy shaxslar hayoti bilan tanishadilar;
- O‘zlikni anglash, milliy g‘urur tuyg‘usi kuchayadi;
- Vatan taqdiriga daxldorlik hissi ortadi.

Vatanparvarlik tarbiyasi – bu shaxsda o‘z yurtiga nisbatan sadoqat, g‘urur, himoya qilishga tayyorlik, qadriyatlarni hurmat qilish kabi fazilatlarni shakllantirishdir. Mazkur tarbiyada quyidagi tarkibiy qismlar muhim o‘rin tutadi:

- **Tarixiy ong -** o‘z xalqining tarixiy kechmishi haqida bilimga ega bo‘lish;
- **Milliy g‘urur -** ajdodlar merosiga hurmat;
- **Javobgarlik hissi -** Vatan oldidagi burchni anglash.

Talabalarda vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirishda muzey ekskursiyalarini quyidagicha tashkil etish lozim:

1. **Dastlabki tayyorgarlik -** talabalarni ekskursiya mazmuni bilan tanishtirish, qiziqtirish;
2. **Faol ishtirokni ta’minlash -** savol-javob, mini-topshiriqlar orqali ularni jarayonga jalb qilish;

3. **Tahliliy suhbat -** ekskursiyadan so‘ng o‘quvchilar bilan muhokama, taassurotlarni tahlil qilish.

Mavjud tizimni yanada samarali qilish uchun quyidagi takliflar muhimdir:

- Oliy ta’lim muassasalari va muzeylar o‘rtasida hamkorlik memorandumlarini imzolash;
- Muzeylar bazasida tematik ochiq darslar va seminarlar o‘tkazish;
- Virtual muzey turlari orqali imkoniyatlarni kengaytirish;
- Talabalarning ilmiy izlanishlarini muzey materiallari asosida yo‘naltirish.

Muzeyga tashriflar talabalarning nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki ularning ichki dunyosida vatanparvarlik, milliy g‘urur va tarixiy mas’uliyat tuyg‘ularini uyg‘otadi. Bu esa o‘z navbatida, barkamol va ongli fuqaro sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bois, bu yo‘nalishda pedagogik yondashuvlar, metodik mexanizmlar doimiy takomillashtirib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraxmonov Q.Q. Milliy istiqlol g‘oyasi: nazariya va amaliyot. — T.: O‘qituvchi, 2002.
2. Tojiev Sh.T. Vatanparvarlik tarbiyasining pedagogik asoslari. — T.: Fan, 2017.
3. Mahmudov N.A. Tarbiya nazariyasi. — T.: O‘qituvchi, 2005.
4. Karimova R. Pedagogik texnologiyalar asoslari. — T.: Iqtisod-Moliya, 2019.
5. Ibragimova M., Xasanov A. Oliy ta’limda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish yo‘llari. — T.: Yangi asr avlodi, 2020.
6. Ruziev B. O‘zbekiston tarixiy muzeylari va yosh avlod tarbiyasi. // “Ta’lim va tarbiya” jurnali, 2021, №2.
7. UNESCO. Museums, Education and the Cultural Heritage. Paris: UNESCO Publishing, 2015.
8. Davletshin A. Patriotism in the System of Civic Education of Youth. // Journal of Education and Practice, 2022, Vol.13(4).
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori, 2021 yil 19 mart, PQ–5032-son.
10. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. – T.: Adolat, 2020.

TA’LIM JARAYONIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI TAKOMILLASHTIRISHNING ZARURIY SHARTI VA AHAMIYATI.

Xaitova Nodira Bafoyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: ushbu tezisda ta’lim tizimida ta’lim oluvchilarning nutqiy kompetensiyasini takomillashtirishning ahamiyati, tashkil etish shakllari, usullari va natijalari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: nutqiy kompetensiya, lingvistik kompetensiya, integratsiya, innovatsion texnologiya, ta’lim tizimi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida ko’plab qarorlar qabul qilindi, islohotlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. Jumlada, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-son, “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-6097-son, 2019 yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-son farmonlari, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3907-son qarori, Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6-apreldagi “Umumiy o’rta va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limining Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to’g’risida”gi 187-son Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilganligidan kelib chiqqan holda, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, akademik litsey va kasb-hunar ta’limida o‘qitiladigan umumta’lim fanlari mazmunining izchilligini ta’minlash maqsadida tayanch kompetensiyalar hamda har bir o‘quv fani mazmunidan kelib chiqqan holda fanga oid umumiy kompetensiyalar belgilanadi.

1. Kommunikativ kompetensiya;
2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi;
3. O‘zini-o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi;
4. Faol fuqarolik kompetensiyasi;
5. Umummadaniy kompetensiya;
6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan foydalanish kompetensiyasi kabilar.

Fanga oid kompetensiyalar esa quyidagilar:

1. Nutqiy kompetensiya;
2. Lingvistik kompetensiya.

Ta’lim tizimida barcha kompetensiyalarni o‘zida jamlagan shaxslarni tarbiyalash asosiy maqsadga aylangan.

“Kompetensiya” va “kompetentlilik”tushunchalari tilshunoslikda ilk bor XX asr o’rtalarida N.Xomskiy tomonidan muomalaga kiritilgan bo’lib, tilni ishlatish jarayonida faoliyatga yo’naltirilgan bilim, ko’nikma va malakalar majmui sifatida, ta‘lim sohasida esa, kompetensiyaviy yondashuv sifatida talqin etiladi, ta‘limda natijaviylikni belgilaydigan omillardan biri sifatida qayd etilgan.

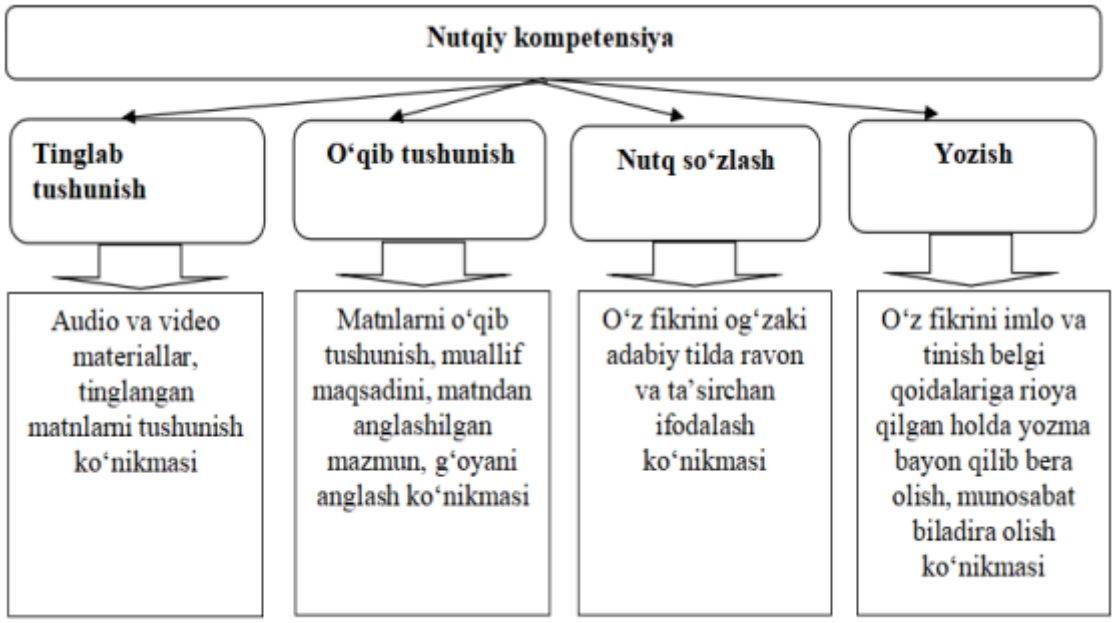

Bolalarda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishni rag‘batlantiruvchi yoki unga to‘sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko‘zlagan holda pedagogik ta’sir ko‘rsatishini tashkil etish kalitidir. V.I.Loginova, Y.S.Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, Y.M. Strunina va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar ona tili leksikasini o‘zlashtirib olishlarining o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Bolalarning ravon nutqi tadqiqotchilari Y.I.Tixeyeva, Y.A.Flerina,

A.M.Lyushina, L.A.Penyevskaya va boshqalar bolalarning og‘zaki nutqi va hikoya qilishni o‘zlashtirishining o‘ziga xos xususiyatlari, dialogik va monologik nutqning o‘zaro bog‘liqligini chuqur tushunish asosiga quriladigan ravon nutqni o‘qitish tizimiga asos solishgan. Ular tomonidan bolalar hikoyalari tasniflab chiqilgan bo‘lib, uning asosini fikr bildirish manbasi: peredmetlarni tavsiflash, adabiy matnlarni hikoya qilib berish,

suratga qarab hikoya qilish, shaxsiy va jamoa tajribasidan misol keltirish, ijodiy hikoya qilishlar tashkil etadi.

Bugun zamon talabi - ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikri va nutqiga ega bo'lishi, muayyan voqea-hodisalarga o'zining xolisona munosabatini bildirishi, amalda joriy etilayotgan islohotlar hamda siyosiy-ijtimoiy yangiliklarni to'g'ri qabul qilishidir. Maktabgacha va maktab ta'lim tizimida ham tarbiyalanuvchi, o'quvchilarning nutqiy savodxonligini shakllantirish va uni turli didaktik, pedagogik o'yinlar bilan takomillashtirish birlamchi vazifalar qatoridan o'rin olgan. Bola ko'rib turgan predmetini, ko'rgazmalarni, tarqatma materiallarni hamda turli shakl va rasmlarni o'z nutqida bayon eta olishi kerak. bu orqali bolaning aqliy faoliyati, mantiqiy fikrlashi va dunyoqarashining qay darajada shakllanayotganini bilish mumkin. Tarbiyachi-pedagoglar har bir bola bilan alohida shug'ullanib, ularning nutqiy savodxonligini shakllantira olsa, bazaviy bilimlarini boyita olsa, nutqiy kompetensiyaning shakllanishi uchun ilk poydevor vazifasini o'tagan bo'ladi. Agarda bola maktabgacha ta'lim muassasidan yetarlicha ko'nikmaga ega bo'lsa, maktabda hech qanday to'siqlasiz uni malakaga aylantira oladi. Nutqiy kompetensiyaning shakllanib borishi bu faqat ta'lim tizimi bilan bog'liq jarayon emas, u tajriba va yillab olingan bilimlar manbaiga ham tayanadi. Nutqiy kompetensiyaning oshib borishida pedagogning hissasi qay darajada ahamiyatli bo'lsa, atrof-muhit va ota-onaning munosabati ham xuddi shu darajada ahamiyatli va dolzarb masaladir. Agar bola uyida ruhiy zo'riqish va psixologik travmalarga ega bo'lsa, uning nutqi yoki fikrlashida nuqsonlar paydo bo'ladi. Pedagog bunday holatlarni tub mohiyani aniqlab, bartaraf etsa hamda hamkorlik tizimini ishlab chiqsa, bolaning nutqida ijobiy o'zgarishlar yuzaga kela boshlaydi.

Nutqiy kompetensiyani shakllantieuvchi omillar ko'p. Pedagog faqatgina eng samarali usullarni tanlashi va uni o'quchining yoshiga, psixologik holatiga moslashi kerak. Hozirgi kunda jamiyatda o'z nutqini to'gri va ravon bayon eta oladigan, o'zgalar fikriga xolisona munosabat bildira oladigan shaxs zarur. Ta'lim tizimida til integratsiyasi ham muhim omillardan biri sanaladi. Ya'nikim, ingiz, koreys, yapon, xitoy, fransuz va boshqa chet tillari bilan fanlarni integrasiya qilish, o'quvchining tilga bo'lgan qiziqishini, iqtidorini namoyon qiladi. Boshqa tillarni bilgan shaxsning nutqi chiroyli, fikrlashi keng hamda dunyoqarashi boy bo'ladi. Jamiyatdagi insonlarni, hamkorliklarni va xalqaro tajribalar almashinish jarayonida ham til muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatda hurfikrovlichi, barkamol shaxsning hamma xislatini o'zida mujassam etgan, o'zining mustaqilfikriga ega bo'lgan, har qanday illatlardan xoli bo'lgan insongiga o'zining o'rnini topa oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktiyabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Qarori // www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni // www.lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barakamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-sonli Qarori // www.lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori // www.lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi" to'g'risidagi PF-5712-sonli Farmoni // www.lex.uz.
6. Ishmuhammedov R., Yo'ldosheva M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent – 2017.

7. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi (darslik). – T. : “Barkamol fayz media”, 2018, -432 bet.

8. Barakayevich Q.S., Baxtiyorova A.S. (2021). Xalqaro dastur talablari asosida innovatsion ta’lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice, scientific-methodial journal, 1(02), 132-137

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MEHNAT TA’LIMI VA MEHNAT TARBIYASINING VAZIFALARI

Xudaybergenova Adolat Usmanovna

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim sohasidagi tarbiya jarayoni,boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mehnat tarbiyasi va mehnat ta’limi vazifalari yoritib berilgan.Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni mehnatsevarlikka o‘rgatish va tarbiyada natijali faoliyat olib borish masalalari ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat tarbiyasi,mehnatsevarlik,boshlang‘ich sinf, o‘quv mehnati, texnik mehnat, ijtimoiy-unumli mehnat.

Ta’lim-tarbiya jarayonining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bu – mehnat tarbiyasidir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda mehnatga bo‘lgan munosabatni shakllantirish ularning kelajakdagi shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va vatanparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu boisdan, maktabda aynan shu yosh davrida mehnat tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish – har bir o‘qituvchi va ota-onaning muhim vazifasidir.Tarbiya — bu insonni ma’naviy, axloqiy, ijtimoiy va jismoniy jihatdan shakllantirish, uni jamiyatda foydali, yetuk shaxs sifatida kamol toptirish jarayonidir. Tarbiya ko‘pincha oilada, maktabda, diniy muassasalarda va jamiyatda amalga oshiriladi.

Mehnat tarbiyasi — bu o‘quvchilarda mehnatga ijobiy munosabat, mehnat qilish ko‘nikmalari, mehnat madaniyati va mehnatsevarlik fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayondir [2]. Bu tarbiya orqali shaxsda ijtimoiy foydali faoliyatga tayyorlik hosil qilinadi.

Mehnat tarbiyasining pedagogik maqsadlari:

-o‘quvchilarda mehnatga nisbatan hurmat va mas’uliyat hissini shakllantirish;

-turli mehnat faoliyatlariga qiziqish uyg‘otish;

-jamoaviy mehnat ko‘nikmalarini o‘rgatish;

-mehnat jarayonida intizomlilik, e’tibor, bardoshlilik kabi sifatlarni rivojlantirish;

-kasb tanlashga tayyorgarlik ko‘rish.

Pedagogik asoslari:

-shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv – har bir bolaning qiziqishi, layoqati va yoshiga mos tarzda mehnat tarbiyasini tashkil qilish.

-bosqichma-bosqichlik – boshlang‘ich sinflarda eng oddiy mehnat shakllari (tartib saqlash, gul ekish), o‘rta va yuqori sinflarda esa murakkabroq faoliyatlar (kasbga yo‘naltirish, texnologik mashg‘ulotlar).

-amaliy faoliyat bilan uyg‘unlik – faqat nazariy tushunchalar emas, balki amaliy ishlar (bog‘dorchilik, tikuvchilik, yog‘ochsozlik, maktab xo‘jaligiga yordam) orqali tarbiya berish.

-kasbiy yo‘naltirish bilan uzviylik – mehnat tarbiyasi jarayonida o‘quvchilarda bo‘lg‘usi kasbga qiziqish uyg‘otish.

Mehnat tarbiyasining shakl va usullari.Tarbiya shakllari-darslar (texnologiya, kasb-hunar saboqlari),to‘garaklar (qo‘l mehnati, maktab ustaxonalari),maktab amaliyoti(bog‘,issiqxona,tikuvxona),jamoat ishlari (obodonlashtirish),ekskursiyalar (zavod-fabrikalarga),tarbiya usullariga-ishontirish (mehnatning qadri haqida suhbatlar, hikoyalar),o‘rnak ko‘rsatish (ustozlar, ota-onalar faoliyati),mashq qilish (turli mehnat topshiriqlarini

bajarish),rag‘batlantirish (faxriy yorliqlar, rag‘bat so‘zlari),nazorat va baholash (ish sifatini tahlil qilish, fikr bildirish) [3].

Agar mehnat tarbiyasi to‘g‘ri tashkil qilinsa, bola mustaqil ishlashni o‘rganadi,jamoada ishlash madaniyatiga ega bo‘ladi,halollik, mas’uliyat va intizomni o‘zlashtiradi,kasb tanlashga tayyorlanadi,mehnatni qadrlovchi va sog‘lom fikrli shaxs sifatida shakllanadi.O‘zbek xalqining mehnatga bo‘lgan munosabati ko‘p jihatdan aziz mehnat, halollik, boshqalarga yordam va o‘z yeriga sadoqat kabi qadriyatlarga asoslangan. Milliy qadriyatlar asosida tarbiya olish nafaqat mehnat qilishni, balki undan mamnuniyat va sharaf olishni ham o‘rgatadi.O‘zbek xalqida mehnat har doim yuqori qadrlangan. Dastlabki tarbiya bolaga ota-onalarining mehnatini hurmat qilish orqali beriladi. Masalan, “Mehnatning tagi rohat” degan tushuncha, har qanday kasb va ishning o‘z o‘rniga ega ekanligini ta’kidlaydi. Ota-ona o‘zi ishlash orqali farzandlariga mehnatning ahamiyatini o‘rgatadi. Bu qadriyat, ayniqsa, qishloq aholisi orasida yanada kuchliroq ifodalangan.O‘zbekistonning ko‘plab hududlarida mehnat oilaviy jamoada amalga oshiriladi. Masalan, dalada ishlash, bog‘dorchilik va chorvachilik kabi oilaviy ishlar bolaning tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Bu jarayon orqali bolalar jamiyatda mehnatsevarlik va jamoaviy ishni o‘rganadilar. Ota-onalar birgalikda ishlashni, o‘zaro yordam berishni va bir-birini qo‘llab-quvvatlashni namoyish etadilar.Mehnat nafaqat shaxsiy manfaat uchun, balki Vatan uchun ham qilinadi. Mehnatni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali bolalarda o‘z yurtiga sadoqat hissi shakllantiriladi. O‘zbekistonning mehnatga qaratilgan an’anaviy qadriyatlari, davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyatni ham talab qiladi. Bu, ayniqsa, yurtni obodonlashtirish, shu jumladan qurilish va ta'mirlash ishlari, uy-joyni saqlash kabi amaliy faoliyatlarda yaqqol ko‘rinadi.

O‘zbek xalqida mehnat — bu faqat moddiy foyda emas, balki ruhiy kamolot va salomatlikni saqlash vositasi sifatida qaraladi. Mehnat qilish orqali inson o‘zining ichki kuchini, sabr-toqatini, qat’iyatini va yaratishda ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Bu, ayniqsa, xalqimizning amaliy san'at, hunarmandchilik va qo‘l mehnati sohalarida o‘z ifodasini topadi. Yodda tutish kerakki, milliy hunarlarni o‘rganish va ularga e'tibor berish mehnat tarbiyasining ajralmas qismidir.O‘zbek milliy mafkurasida mehnatni qadrlashga oid bir qator maqollar va hikmatlar mavjud. Masalan:“Mehnat qilmish odamning yuzida nur bo‘lur.”,“Mehnat mehnatning tagi rohat”,“Halol mehnat yaxshi odat,Berur senga saodat”. Bu hikmatlar mehnatning insonning ruhiy va jismoniy holatiga ta'siri haqida gapiradi. Mehnat orqali inson nafaqat moddiy farovonlikka, balki ma'naviy baxt va saodatga erishadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan milliy qadriyatlar bilan mehnat tarbiyasini bog‘lashda quyidagilarga ahamiyat berish kerak:

-mehnat madaniyatini shakllantirish: O‘quvchilarga mehnatning ijtimoiy ahamiyatini, uning mamlakat va jamiyat rivojiga qo‘shgan hissasini tushuntirish kerak. Milliy qadriyatlar, jumladan, mehnatni yuksak qadrlash, o‘z mehnatingni hurmat qilish va halollik tushunchalari bu jarayonda muhim o‘rin tutadi;

-ota-onalar va ta’lim tizimi: milliy qadriyatlar o‘qituvchilar va ota-onalar orqali o‘quvchilarga uzluksiz tarzda yetkazilishi kerak. O‘qituvchilar o‘zlarining mehnat faoliyatlari bilan o‘quvchilarga samarali o‘rnak bo‘lishlari, ota-onalar esa farzandlarining mehnatga nisbatan to‘g‘ri munosabatini shakllantirishda o‘z rolini bajarishlari zarur;

-kasbiy yo‘naltirish: milliy qadriyatlar va mehnat tarbiyasini birlashtirishda kasbiy yo‘naltirishning o‘rni katta. O‘quvchilarni o‘z yurtining iqtisodiy va madaniy ehtiyojlariga mos kasblarga yo‘naltirish orqali mehnatga bo‘lgan ijobiy munosabatni rivojlantirish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki bugungi kunda farzandlarimizni nafaqat bilimli, balki mas’uliyatli, mehnatsevar va mustaqil fikrlovchi etib tarbiyalash muhim. Mehnat tarbiyasi bu yo‘lda asosiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Aynan boshlang‘ich davrda shakllangan mehnatsevarlik hissi bola ongiga chuqur o‘rnashadi va kelajakda jamiyat uchun foydali inson bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi.Mehnat tarbiyasi – bu bola shaxsining har tomonlama kamol topishida muhim omil hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’limda bu tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali biz nafaqat bilimli, balki mehnatsevar, vatanparvar va halol insonlarni voyaga yetkazamiz. Shuning uchun har bir pedagog va ota-ona bu masalaga mas’uliyat bilan yondashishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”to‘g’risidagi PF-60-son farmoni

2. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov ” UMUMIY PEDAGOGIKA” Toshkent-2018

3. Mavrulov A.Ma’naviy barkamol inson tarbiyasi.Toshkent: ”O‘zbekiston”, 2008.-B.11-12.

HOFIZ XORAZMIY LIRIKASIDA AKS ETGAN SHAXS QIYOFASI VA UNI ZAMONAVIY TA'LIMDA QO‘LLASHNING AMALIY VOSITALARI

Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna
Urganch davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
shukurjonyeldashbayevna@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Hofiz Xorazmiy lirikasida gavdalangan shaxs qiyofasi va uning hozirgi ta’lim-tarbiya tizimidagi o‘rni, yosh avlod tarbiyasida qanday amaliy vositalar bilan qo‘llash mumkinligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Hofiz Xorazmiy, lirika, ta’lim-tarbiya, badiiy ifoda.

Adabiyot har bir xalqning ma’naviy boyligi, madaniy xotirasi va axloqiy mezonlarini ifodalovchi eng muhim vositalardan biridir. U inson qalbini tarbiyalaydi, uning estetik didi va ma’naviy kamolotini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy so‘z san’ati orqali inson ongiga ta’sir etish, uning ichki dunyosini boyitish imkoniyati yuqori. Shu bois, xalqimiz asrlar davomida ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlarni asrab-avaylab, ularni keyingi avlodlarga yetkazib kelgan. Bugungi globallashuv davrida yoshlarni yot g‘oyalardan asrab, ularning ma’naviyatini mustahkamlashda milliy adabiyotimizning bebaho durdonalari, xususan, Hofiz Xorazmiy ijodining ahamiyati beqiyosdir.

Hofiz Xorazmiy lirikasida insoniy fazilatlarning eng yuksak namunalari – muhabbat va sadoqat, axloqiy poklik va vafodorlik, bilim va tafakkur ulug‘lanadi. Uning she’rlari insoniy barkamollikni targ‘ib etib, axloqiy yetuklikka da’vat qiladi. Aynan shuning uchun ham Hofiz Xorazmiy asarlari yosh avlod tarbiyasida, ularning ma’naviyatini boyitishda, estetik didini shakllantirishda muhim manba hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: **“Ayni vaqtda, madaniyat sohasida jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yoshlarimizni haqiqiy san'atni anglashga o'rgatish, ularning estetik olamini sog'lom asosda shakllantirish bo'yicha oldimizda juda muhim vazifalar turibdi”**.[1; 48-b.] Ushbu fikr bugungi kunda madaniyat va ma’rifat orqali yoshlarni tarbiyalash, ularning ongini sog‘lom g‘oyalar bilan boyitishning dolzarb masala ekanligini anglatadi. Ayniqsa, Hofiz Xorazmiy she’riyatidagi yuksak insoniy fazilatlarni hozirgi ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llash ushbu vazifalarni bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining ilmiy tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning ma’naviy dunyosini shakllantirishda badiiy adabiyotdan foydalanish, ularga ma’rifiy mazmunni badiiy obrazlar orqali yetkazish samaradorligi yuqori bo‘ladi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi[2] hamda Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyalariga[3] ko‘ra, bolalar va o‘smirlarning tafakkurini rivojlantirishda ta’lim jarayonida badiiy tasvir vositalaridan foydalanish, ularni hayotiy tajriba bilan bog‘lash muhim ahamiyatga ega. Xususan, Hofiz Xorazmiy she’riyatidagi obrazlar va ramzlar yoshlarning axloqiy yetukligini oshirish, ularning estetik olamini shakllantirishda qudratli vosita bo‘lishi mumkin.

Shu sababli mazkur maqolada Hofiz Xorazmiy lirikasida gavdalangan shaxsiy qiyofa va uning bugungi ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati, yosh avlod tarbiyasida qanday amaliy vositalar orqali qo‘llash mumkinligi haqida ilmiy-nazariy asoslar hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi.

Bugungi kunda Hofiz Xorazmiy lirikasida gavdalangan shaxs qiyofalari va ularning hozirgi ta’lim-tarbiya tizimidagi o‘rni, yosh avlod tarbiyasida qanday amaliy vositalar bilan qo‘llash, uni

zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu nafaqat o‘quv jarayonlarining samaradorligini oshiradi, balki yoshlarda yuksak axloqiy va ma’rifiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Hozirgacha olib borilgan ilmiy izlanishlarda bu borada turli ilmiy farazlar ilgari surilgan bo‘lsa-da, amaliy jihatdan erishilgan natijalar cheklangan.

Xalqaro miqyosda Hofiz Xorazmiy ijodi va uning lirikasida joy olgan obrazlar tadqiq qilish ishlari Turkiya va Eronlik olimlar tomonidan farqli yondashuvlar asosida o‘rganilib kelinmoqda. Xususan, turkiyalik A.Ustuner[4], R.Toparli[5], A.Karahan[6] va boshqalar olimlarning ilmiy yondashuvlari diqqatga sazovor. Jumladan, A.Karahan o‘zining “Hâfiz-i Hârizmî” nomli maqolasida Hofiz Xorazmiy lirik merosini e’tirof etib, quyidagilarni bayon qiladi. “Yaşamı, görüşleri, etkileri vb. hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Hâfız-ı Hârizmî’nin en dikkate değer tarafı, Farsçanın hâkim olduğu bir bölgede Türkçeyi ustalıkla kullanarak, klasik türde başarılı bir Türkçe eser ortaya koymuş olmasıdır.” [6; 246-b.]

MDH miqyosida esa Ozarbayjon va Tojikistonlik tadqiqotchilar tomonidan turli mavzular doirasida ma’lum darajada ilmiy fikrlar ilgari surilib kelinmoqda. Masalan, A.Xudoydodov[7] tadqiqotlari natijasida taqdim etgan ilmiy xulosalari aytib o‘tish joiz.[7; 17-b.]

Hofiz Xorazmiy ijodining jahon miqyosida tanilishida yurtimizning buyuk olimi, professor H.Sulaymonning xizmatlari beqiyosdir. Uning tadqiqotlari asosida 1981-yilda nashr etilgan ikki jildlik Hofiz Xorazmiyning o‘zbekcha va tojikcha she’rlar devoni[8, 9] shoirning ijodini va badiiy olamini o‘rganishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Mazkur devonda oshiq-ma’shuq, romantik kechinmalar, turfa xil obrazlar va inson qiyofalarining teran tasviri orqali adibning san’atkorlik mahorati yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, Hofiz Xorazmiy ijodining tahlil etilishida taniqli filolog olim M.Sulaymonovning[10] tadqiqotlari ham alohida ahamiyat kasb etadi.

M.Sulaymonov o‘z ilmiy izlanishlarida “Hofiz Xorazmiy lirikasi”ni[11] chuqur o‘rganib, undagi “epik timsol”lar[12] talqini hamda yetuk shaxs timsollariga intilish g‘oyalarini keng yoritib bergan. Olimning ta’kidlashicha, shoir o‘z asarlarida xalq og‘zaki ijodidan, xususan, folklorizmlardan mohirlik bilan foydalanib, o‘ziga xos badiiy obrazlar yaratgan.[13]

Hofiz Xorazmiy lirikasidan joy olgan shaxs qiyofasida mehnatsevarlik, o‘z kasbiga muhabbat, mas’uliyat va sadoqat tuyg‘ularining mavjudligi H.Sanakulovning tadqiqotlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi.[14; 18-b.]

Xorazmiy ijodidagi shaxs qiyofasini keng qamrovli o‘rganish va uni yoshlar tarbiyasida qo‘llash, tahlil etish uchun adabiy-tahliliy, tarixiy-komparativ, strukturalistik, psixologik, pedagogik va tarbiyaviy kabi metodologik yondashuvlardan foydalanish o‘rinli hisoblanadi.

Xususan, Hofiz Xorazmiy lirikasida insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi eng asosiy jihatlardan biri – uning tuyg‘ulari, fazilatlari va xislatlaridir. Ijodkor inson ruhiyati va axloqiy qiyofasini ochib berishda turli badiiy va falsafiy yondashuvlardan foydalanib, bu jihatlarni obrazli talqin orqali aks ettiradi. Ayniqsa, ishq va muhabbat mavzusi doirasida ijtimoiy toifalash, adolat mezonlari, uning axloqiy tamoyillari va shaxsiyati asosiy omillar sifatida talqin qilinadi.

Devonda ilgari surilgan obrazlarning ruhiy yuksalishi – inson ichki dunyosida kechadigan murakkab hissiy jarayon bo‘lib, u muayyan voqea, shaxs (ayniqsa, o‘zga jins vakili) yoki hayotiy hodisaga nisbatan shakllanadi. Shoir oshiqlik tuyg‘usini inson ma’naviy yetukligining asosiy mezoni sifatida ko‘rsatib, ishq orqali shaxsiy kamolot sari yo‘l ochilishini asoslaydi. Bu jarayonda insonning xulq-atvoriga ta’sir qiluvchi barqaror axloqiy jihatlar, uning fazilatlari qiyoslash talqinida namoyon bo‘ladi. Syujet rivoji davomida esa bu fazilatlar insonning jamiyatda e’tibor qozonishiga va o‘ziga nisbatan ishonch hosil qilishiga xizmat qiluvchi omillar sifatida ilgari suriladi.

Hofiz Xorazmiy turli obrazlarda tasvirlagan shaxs qiyofalarining ijtimoiy ahamiyatini, ularning axloqiy va ruhiy(psixologik) jihatlarini tahlil etar ekan, shaxs xulq-atvorining asosiy mezonlarini xislatlar orqali belgilash mumkinligini ta’kidlaydi. Shu bois, shoir lirikasida inson kamoloti va jamiyatga foydali shaxs bo‘lib yetishish jarayoni alohida e’tiborga olinadi. U insonni axloqiy jihatdan tarbiyalash va rivojlantirish zarurligini turli badiiy obrazlar orqali ilgari surib, muhabbatni nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy va axloqiy yuksalish vositasi sifatida tasvirlaydi.

Shuningdek, Hofiz Xorazmiy lirikasida insonning fidokorligi, intiluvchanligi va irodasi yuksak baholanadi. Uning lirik qahramonlari faqat ishq yo‘lida emas, balki hayotning turli sinovlarida ham bardavom, sabr-toqatli va mehnatsevar bo‘lishlari bilan ajralib turadi. Mehnatsevarlik – bu faqat moddiy boylik orttirish vositasi, balki o‘zlikni anglash va ma’naviy kamol topish yo‘li hamdir. Bu g‘oyalar nafaqat Hofiz Xorazmiy, balki Haydar Xorazmiy, Nishotiy, Rohim, Munis, Ogahiy kabi Sharqning buyuk ijodkorlari asarlarida ham o‘z ifodasini topganini H.Sanakulov ham tadqiqotlarida ta’kidlaydi.[14; 16-b.]

Hofiz Xorazmiy lirikasida shaxsning jamiyatga foydali bo‘lishi, atrofdagilarga naf keltiradigan kasbga mehr qo‘yishi zarurligini alohida ta’kidlaydi. Zero, inson o‘z qobiliyatiga mos kasb egallasa va unga mehr bilan yondashsa, u nafaqat moddiy farovonlikka, balki ma’naviy yuksalishga ham erishadi. Bu esa inson hayotining mazmunli va samarali bo‘lishiga, uning jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashiga va o‘zidan ijobiy iz qoldirishiga xizmat qiladi. Shuningdek, shoir, inson mehnat orqali o‘zining haqiqiy qadr-qimmatini anglaydi, o‘z hayotini mustahkam asoslar ustiga quradi va kelajagini yorqin qiladi. Bu jarayonda mehnatsevarlik bilan birga, tadbirkorlik va ijodiy yondashuv ham muhim rol o‘ynaydi. Ya’ni, inson o‘zining hayotini faqatgina mavjud imkoniyatlar bilan cheklab qo‘ymasligi, balki yangi yo‘llarni izlab topishi, o‘z mehnati bilan yangilik yaratishi, bunyodkorlik va yaratuvchilik bilan shug‘ullanishi zarur.

Mehnat ichra kishikim yemasa xun-i jigar,

Jamn’ ahl-n nazar ani benasib bilur.

Yuqoridagi misralarda shoir insonning jamiyatdagi mavqei bevosita uning mehnat qilishiga bog‘liq ekanini ta’kidlamoqda. "*xun-i jigar*" iborasi insonning chekkan zahmatlari, uning kechirgan iztiroblari va mashaqqatlarini anglatadi. Bu yerda shoir hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun inson o‘z qoni va jigarini kuydirib ishlashi kerakligini ramziy ma’noda bayon qilmoqda.

Inson o‘z mehnati bilan hayotda muvaffaqiyatga erishadi. Agar inson mehnat qilmasa, uni jamiyat nazarida hech narsaga erishmagan, omadsiz deb bilishadi. Ya’ni:

— Mehnat qilmagan inson jamiyatda qadrsiz bo‘ladi;

— Kishining jamiyatdagi mavqei uning qilgan ezgu ishlari va sa’y-harakatlari bilan belgilanadi;

— Kishi mehnat orqali o‘z hurmatini, e’tiborini va jamiyatdagi o‘rnini topadi.

Tahliliy yondashgan holda shuni aytish mumkinki, Sharq adabiyotida mehnatning qadri mavzusi juda ko‘p asarlarda o‘z aksini topgan. Jumladan, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy va Bahovuddin Naqshband kabi mutafakkirlar ham mehnatni shaxs axloqiy qiyofasining muhim sharti sifatida ta’riflashgan. Xususan, Naqshbandiylik tariqatida "Dil ba yor, dast ba kor"[15; 89-b.] kabi hikmatli ibora keltiriladi. Bunday yondashuvlarni hatto zamonaviy adabiyotimizda ham uchratish mumkin. Masalan, O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasidagi Otaqul[16] yoki To‘lqin Hotamovning “Yolg‘izlik” romanidagi Anvar[17] va juda ko‘plab adabiy asarlarda joy olgan obrazlar orqali mehnatsevarlik, sabr-toqat va intiluvchanlikning yorqin namunalari tilga olinadi.

Vafo-yi jon talab qilsang qaba-yi tanni xok ayla,

Sadafning ichra kun topmadi qiymat lo‘luyi lolo.

Mazkur satrlarda shoir insonning sadoqat (vafo) sari yo‘lini ko‘rsatadi. Vafo – bu shunchaki sadoqat emas, balki o‘z jonidan kechishga tayyor bo‘lish, o‘z nafsi va shaxsiy manfaatlarini ikkinchi darajaga qo‘yish degan ma’noni anglatadi. Shoirning fikriga ko‘ra, agar inson haqiqiy vafo va sadoqatni talab qilsa, u avvalo o‘z jismoniy manfaatlarini, ya’ni shaxsiy ehtiyojlarini orqaga surishi lozim.

"*Qaba-yi tanni xok ayla*" – ya’ni, agar inson ruhiy poklik va haqiqiy sadoqatga erishmoqchi bo‘lsa, o‘z jismoniy istaklarini, moddiy dunyoga bog‘liqligini tark etib, uni tuproq(hech narsa) deb bilishi lozim. Bu esa ramziy ma’noda o‘z nafsidan voz kechib, haqiqiy muhabbat yoki sadoqat sari intilish deganidir. Bu g‘oya tasavvufiy an’analar bilan hamohang bo‘lib, insonning moddiy hayotdan ko‘ra ma’naviy olamga yuzlanishi muhimligini ta’kidlaydi. Hofiz Xorazmiy lirikasidagi shaxs fazilatlari asosida zamonaviy ta’lim jarayonida jism (tana) va ruh (ma’naviyat) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni quyidagi jadval orqali izohlash mumkin.(1.1.-jadvalga qarang)

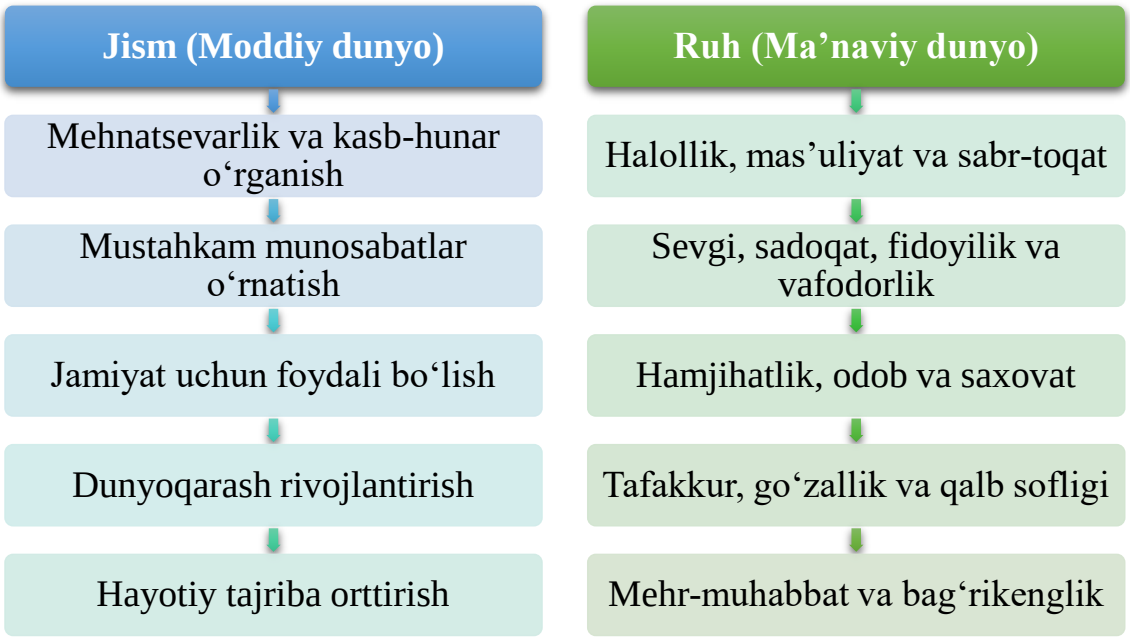

1.1.-jadval. Hofiz Xorazmiyning shaxs qiyofasini ifodalovchi mulohazalari.

Shuningdek, shoir yuqoridagi misralarda gavhar va sadaf timsoli orqali insoniy qadr-qimmat masalasini o‘rtaga tashlaydi. Sadaf – gavharni o‘z ichida saqlovchi qobiq bo‘lsa-da, agar u ochilmasa yoki qadrlanmasa, uning ichidagi “*lo‘luyi lolo*” (qimmatbaho marvarid) o‘z haqiqiy qiymatini topmaydi.

Bu fikrni kengroq tushuntiradigan bo‘lsak, insonning haqiqiy qadriyatlari, iste’dodi va yuksak fazilatlari ko‘pincha tashqi olam tomonidan e’tibordan chetda qolishi mumkin. Biroq, agar inson o‘z fazilatlarini jamiyatga, atrofidagi odamlarga namoyon qilmasa, ularning qiymati yo‘qdek tuyuladi. Demak, inson o‘zining ichki salohiyatini namoyish eta olishi, foydali mehnat bilan shug‘ullanishi va jamiyatga hissa qo‘shishi lozim. Aks holda, eng qimmatli xislatlar ham e’tiborsiz qolganda, o‘z mohiyatini yo‘qotishi mumkin.

Hofiz Xorazmiy she’riyatida shaxs qiyofasi tuli badiiy obrazlar orqali ochib berilgan. Shu nuqtayi nazardan biz bularni *Ijtimoiy faoliyat va mehnatsevarlik* hamda *Ma’naviy-axloqiy fazilatlar* sifatida talqin qildik. Mazkur obrazlar zamirida insonning o‘z hayotini ma’noli, ezgulik sari yo‘naltirilgan tarzda kechirish zaruriyati yotadi. Shoir bizga quyidagi muhim xulosalarni yetkazadi:

1. Hofiz Xorazmiy she’riyatida mehnatsevarlik va ma’naviy poklik bir-biri bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rish mumkin. Shoir insonning ruhiy yuksalishi va jamiyatda e’tibor qozonishi uchun mehnat zarurligini ta’kidlaydi. Zamonaviy dunyoda ham, mehnatga bo‘lgan muhabbat insonni nafaqat moddiy muvaffaqiyat sari yetaklaydi, balki uning ma’naviy olamini boyitadi. Bugungi kunda ilm-fan, san’at, tadbirkorlik, innovatsiya sohalarida mehnat qilayotgan shaxslar nafaqat o‘zlarini, balki butun jamiyatni taraqqiyot sari yetaklayapti. Shu bois, har bir inson o‘z mehnati orqali jamiyatga foyda keltirishni o‘zining asosiy hayotiy maqsadiga aylantirishi kerak.

2. Ko‘pincha odamlar sadoqat va fidoyilikni faqat o‘z gaplari bilan ifodalashga moyil bo‘ladilar, ammo Hofiz Xorazmiy fikriga ko‘ra, bu tushunchalar insonning real hayotdagi harakatlari orqali o‘z isbotini topishi kerak. Haqiqiy sadoqat shunchaki bir kishiga yoki maqsadga bog‘lanish emas, balki shu yo‘lda o‘z manfaatlaridan, hatto jismoniy oromidan kechishga tayyor bo‘lishdir. Sadoqat va fidoyilik nafaqat shaxsiy munosabatlarda, balki kasbiy hayotda, ilm-fan va jamiyat taraqqiyotiga qo‘shiladigan hissada ham muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Inson tabiatiga ko‘ra, o‘zida mavjud bo‘lgan iste’dod va fazilatlarni ochib berishga intiladi. Biroq ko‘plab holatlarda bu qobiliyatlar tashqi dunyo tomonidan yetarlicha qadrlanmasligi yoki e’tiborsiz qolishi mumkin. Hofiz Xorazmiy bu borada juda muhim falsafiy fikrni ilgari suradi: inson o‘zining haqiqiy qadr-qimmatini anglab yetishi, uni rivojlantirishi va to‘g‘ri yo‘nalishda foydalanishi kerak. Ya’ni har kim o‘zining salohiyatini ishga solishi, iste’dodlarini jamiyat manfaatlariga yo‘naltirishi zarur. Shunda haqiqiy muvaffaqiyatga erisha oladi.

4. Hofiz Xorazmiy nazarida insonning haqiqiy yuksalishi – bu uning ma’naviy kamolotga erishishi bilan bog‘liqdir. Moddiy manfaatlar bilan cheklangan hayot kechirish insonni tubanlikka, nafsga berilish va oxir-oqibat, befoyda umr kechirishga olib keladi. Buning aksiga, yuksak axloqiy tamoyillarga tayanadigan inson jamiyatga foyda keltiradigan shaxsga aylanadi. Ma’naviy kamolotning muhim jihatlaridan biri – bu doimiy intilish(ilmga va kasb-hunarga), odob-axloq qoidalariga amal qilish va boshqalarga foydali bo‘lishga intilishdir.

Hofiz Xorazmiy yondashuvlariga asoslangan holda zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida Hofiz Xorazmiyning lirikasida aks etgan shaxs qiyofasini vizual va interaktiv shaklda ta’lim-tarbiya jarayoniga taqdim etish maqsadga muvofiq. Bular Hofiz Xorazmiyning lirikasidan o‘rin olgan shaxs qiyofasini aks etgan uyali telefonlar uchun dastur, interaktiv elektron kitob yoki matn, rasm, avidio va video fayllarni jamlagan veb-sahifa, yoshlarga mos(telefon, planshet, smart televizorlar va kompyuterlar uchun) o‘yin, intellektual onlayn bosh qotirma, Vizual sayohat dasturi va boshqalar. Faqat bularni joriy etishda quyidagi masallarni inobatga olish zarur:

1. Mashhur tarixiy shaxslar misolida sadoqat va fidoyilik tushunchalarini yoshlar ongiga singdirish.

2. O‘quvchilarni turli zamonaviy sohalarda o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga undash.

3. Kasb tanlash va ma’naviy qadriyatlarning ahamiyatini o‘quvchilarga zamon qahramonlari (ularning hayot yo‘llari) misolida tushuntirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. -T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2019, – 160 b.

2. Wadsworth, B. J. Piaget's Theory of Cognitive and Affective Development: Foundations of Constructivism. – Boston: Allyn and Bacon, 2004. – 192 p.

3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

4. Üstüner A. Hârezmli Hâfız Divanında Türk Adı. // Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring 2014, Ankara-Turkey.: – 1110 p.

5. Toparli R. Hârezmli Hâfız’ın Divanı İnceleme-Metin-Tıpkıbasım. – Ankara.: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998., – 121-129 s.

6. Karahan A. HAFIZ-I HARİZMİ. // Tarihte Müslümanlar 5. 2020, Ankara.: – 244-247 s.

7. Худойдодов А. Место газелей Хафиза в истории таджикско-узбекских литературных связей (XIV-XIX вв.): Кандидата филологических наук … дисс. автореферат. – Душанбе, 1991. - 24 с.

8. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 том. 1-китоб. -Т.: ЎзКПМҚ, 1981. – 304 b.

9. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 том. 2-китоб. -Т.: ЎзКПМҚ, 1981. – 312 b.

10. Сулаймонов М.Ю. Ҳофиз Хоразмий ва ўзбек лирик шеъриятининг ривожи: Филол. фанлари номзоди … дисс. автореферати. - Тошкент, 1996. - 23 б.

11. Sulaymonov M. Hofiz Xorazmiy lirikasida peyzaj. // O‘zbek filologiyasida matnshunoslik va manbashunoslik muammolari mavzusidagi Respublika miqyosida o‘tkazilgan ilmiy-nazariy anjuman materiallari. 1-kitob., - Namangan.: 2016. – 55-59 b.

12. Sulaymonov M. Hofiz Xorazmiy she’riyatida epik timsollar talqini. // Sharqshunoslik. 1-son., -T.: 2016. – 23-30 b.

13. Sulaymonov M. Hofiz Xorazmiyning folklorizmlardan foydalanish mahorati. // Xalq og‘zaki ijodiyoti milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimida. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. – Nukus.: 2015. – 83-84 b.

14. Санакулов Ҳ. Р. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг касб-ҳунарга қизиқишларини меҳнат анъаналари асосида тарбиялаш: Пед. фанлари номзоди … дисс. - Тошкент, 2001. - 146 б.

15. Isroilov M.I. Naqshbandiya ta’limotining tarbiyaviy ahamiyati // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), vol. 2, no. Special Issue 2, 2022, pp. 88-91.

16. O‘tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. Qissa. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 208 b.

17. Улуғбек Ҳамдам. Ёлғизлик. – Т.: Янги аср авлоди, 2017. – 272 б.

USING VISUALS IN TEACHING ENGLISH TO PUPILS OF SECONDARY SCHOOLS

Kochkorova Zulfizar Abdukhamid kizi
Fergana State University Teacher
ORCID: 0009-0006-3884-6249
zulfizarqochqorova97@gmail.com

Abstract. *This study explores the impact of visual aids on teaching English as a foreign language (EFL), highlighting how various visual tools enhance students' motivation, participation, comprehension, and language acquisition. This study advocates for the increased use of visual teaching materials to address the needs of diverse learners and support communicative competence in EFL classrooms.*

Key words: *EFL classroom, visual aids, Non – Projected 2D, Non – Projected 3D, Projected 3D, Verbal visuals.*

Over the years, the benefits related to the use of visual aids in the language classroom have been a topic of lively debate. Nowadays, one thing that cannot be denied is that our students live in a media world, in which most of the information is provided by visual input, through different technological devices. As scholars have always argued, in order to make the acquisition of the language more meaningful for the students, teachers must bring the real world into the classroom. Visual materials work as a powerful tool in this aspect, as far as they give teachers the opportunity to show the culture of the target language, the habits and the body language that lie behind the language transactions. All this makes students understand that the use of the target language has a purpose: the real purpose of real communication.

Visual aids have been used since the beginning of learning and teaching. Most early reviews were concerned with the meaning of visual aids. According to Gilbert Weaber and Elroy Bollinger's definition visual aids are "any specifically prepared drawing, illustration, model, motion picture, film strip, or other device that will expedite learning through the sense of vision" [**6**].

Not exempt of defining visual aids, as M, Jesa claims that they "refer to graphs, maps, pictures etc. used as aids in learning" and these can be separable into four categories:

- NON-Projected 2D: wall board, roll-up board, picture, poster, chart, cartoon, cue sheet, flannel board, flash card;
- NON-Projected 3D: cut-out, model, mock-up, puppet, marionette, diorama, vocabulary wheel, keyboard, teaching machine;
- Projected 3D: slide, transparency sheet, film strip, microfilm, videocassette, CD ;
- Verbal: text book, supplementary reader, workbook, magazine, document, duplicated materials, reference book, newspapers, and clippings [**3**].

Visual learning aids have exceptional qualities that should be considered by the subject teachers while preparing them for specific topic. Visual learning aids such as pictures and real objects should be attractive and portable so that to encourage learners to participate fully during the learning process. Effective visual learning aids are capable of attracting attention, simplicity and sometimes familiarity especially for visual aids. This is due to the fact that, the presence of such physical qualities of visual learning aids provides knowledge acquisition and skills adaptation, hence the achievement of quality education to the students.

According to Arguel and Mtana's ideas on the essence of teaching and learning visual resources on quality education as they observed that, the quality of education was enhanced by the availability of relevant teaching visual learning aids. Visual learning aids are vital in ensuring that quality is addressed. Jonson conducted studies and observed that, effective learning is facilitated by the availability of teaching resources such as visual learning aids.

According to Herron, Hanley and Cole's research, it is indicated that listening comprehension is significantly facilitated by visual support in the form of descriptive pictures and visual organizers thanks to the richness of the context provided. Graphic images also help students to create relations amongst the words. According to Canning-Wilson "bringing out more detailed,

knowledgeable, responsive, awareness to the object, situation or text being communicated". It is also pointed that the picture can help the student to work with more abstract thoughts and organizing skills through the use of logical structure. It is stated that in order to help the working memory process the information, the graphical representations are effective because their processing require fewer cognitive transformations.

According to Bamford, it must be taken in to account that visual literacy is the key to obtain information, construct knowledge and build successful educational outcomes [**1**]. As he asserts that this is due to the increase of the number of images in the world. Visual aids can be a helpful tool in the language classroom as Mannan points out they "help the teacher to clarify, establish, correlate and coordinate accurate concepts, interpretations and appreciations, and enable him to make learning more concrete, effective, interesting, inspirational, meaningful and vivid" [**5**].

reliminarily, in this study the participants were 13 pupils of the 7th "A" and 13 pupils of 7th "B" class, 2 EFL teachers: D. A. Abdurazzakova, N. D. Alimova, in total, the research encompasses 28 participants.

As the comparison is an essential point in experimental research two groups were taken in order to observe. There have been experimental lessons for 2 weeks and the same unit was taught to both groups. The classes 7th "A" and 7th "B" have been observed in order to analyze the efficiency of using visuals. In the class 7th "A", the teacher was Naima Alimova and for the 7th "B" class Dilnoza Abdurazzakova. The 7th "A" class was selected as the "control group" and the 7th "B" as the "experimental group". Classroom observation was carried out by using criteria and field notes regarding pupils' behavior and attitude towards the activities. After the observation period, tests and grammar exercises were given to both groups in order to compare their outcome of knowledge.

In the next group the lessons were held as experimental lessons and the teacher used different types of visuals while teaching. In the experimental group, during the lessons students were sat forming a semi – circle and the teacher stood in the middle of it, walking through the classroom in order to write on the blackboard and check students' performance of the activities. For teaching new vocabulary, on the first day, the teacher showed a short video on the projector in which the parts of body were described. The environment of the classroom changed when the video was introduced. There was a significant increase in the number of pupils participating in the discussion of the video. During viewing and post – viewing activities pupils showed to be more interested and participative. On the other days, the teacher distributed printed pictures to pupils. When it was time to consolidate, the teacher showed pictures on the projector and asked pupils what they were. These tools helped pupils to learn and memorize the words. While teaching grammar, the teacher used slides on which some situations for explaining Present Perfect Tense were given with pictures. It was easy for learners to understand that theme with the help of those slides.

In summary, it can be said that pupils' level of attention and their participation increased gradually when these methods were used. Most of them became active participants while doing oral and written activities. The most important improvement that can be noticed was that shy and less – participative pupils felt really supported by the visuals.

The exam results for each group are demonstrated in the tables below.

As it is mentioned above, the test was given to pupils in order to check their comprehension of the theme. The results of both groups were given in the following table:

It is evident from the tables that in terms of vocabulary, the results of the "experimental group" is higher (with 81% on average) than the results of the "control group" (with 71% on average). In the experimental group the lowest result was 61% with 37 words, while in the control group this was 51% with 31 words.

The results of the experiment carried out with the pupils of 7th "A" and 7th "B" clearly show the positive effects of including different visuals in the language classroom. With the change of the classroom dynamics, the students' behavior was changed as well. The data collected through observation during the lessons shows a clear increase of students' participation. Less participative

students seemed to be more engaged and relax and it was reflected in their attitude, as they seemed more confident when speaking and interacting. The comparison of the results of the "experimental group" and the "control group" clearly showed that while teaching grammar or giving new vocabulary, utilizing visual teaching aids leads to better results. Visuals helped learners to memorize the words quickly and to remember when they are asked. Besides, there was a great role of visual aids when explaining grammar, they made easy to understand the theme.

References

1. Arguel, A., & Mtana, N. (2012). The effectiveness of visual learning aids in primary education. Journal of Educational Technology Research and Development, 60(4), 635–652.
2. Bala, E. (2015). The positive effect of realia in EFL classes. International Journal of Social Sciences & Educational Studies, 2(1), 47–53.
3. Bamford, A. C. (2003). Effects of presentation interference in learning with visuals. Journal of Visual Literacy, 23(1), 41–48.
4. Canning-Wilson, C. (2001). Practical aspects of using video in the foreign language classroom. The Internet TESL Journal, 7(11).
5. Herron, C., Hanley, J. E. B., & Cole, S. P. (1995). A comparison study of two advance organizers for introducing beginning foreign language students to video. Modern Language Journal, 79(3), 387–395.
6. Jesa, M. (2008). Efficient English teaching. New Delhi: APH Publishing Corporation.

BOSHQARUV FAOLIYATINING ILMIY ASOSLARI

Aslanov Said Karimovich,

Navoiy davlat universiteti, Ijtimoiy fanlar kafedrasi tadqiqotchis,

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy boshqaruv va tashkilot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tashkilot inson faoliyatining ijtimoiy shakli sifatida jamiyatdagi funksional o‘rni, ijtimoiy aloqalar va boshqaruv mexanizmlari bilan bevosita bog‘liqligi ochib beriladi. Tashkiliy madaniyat, tashkilot falsafasi va ularning muvaffaqiyatga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tashkilot tushunchasiga zamonaviy yondashuvlar, ularning rivojlanish modeli va boshqaruv san’atidagi metaforik talqinlar asosida yondashiladi. Tashkilotning ijtimoiy maqomi, qadriyatlar tizimi va strategik maqsadlar bilan uyg‘unligi uning barqarorligi va raqobatbardoshligida muhim omil sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy boshqaruv, tashkilot, boshqaruv falsafasi, tashkiliy madaniyat, ijtimoiy aloqa, menejment, strategiya, jamiyat, raqobat, qadriyatlar tizimi.

Ijtimoiy boshqaruvni ilmiy jihatdan tushunishni uning tashkilot bilan o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilmasdan tasavvur etib bo‘lmaydi, chunki ularning har ikkalasi ham ijtimoiy tizimning eng muhim xususiyatlaridir. Tashkilot ob’ekt sifatida jamiyat tomonidan yaratiladi, sub’ekt sifatida esa jamiyatga ma’lum talablarni qo‘yadi va unga o‘z mahsuloti yoki xizmatini kiritadi. Boshqaruv va tashkil etishning o‘zaro bog‘liqligi odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalar asosida yuzaga keladigan birgalikdagi faoliyat shakli sifatida qaraladi. Shu bilan birga, tashkilot nihoyatda keng ko‘lamda - insonlar umumiy faoliyatining ijtimoiy tashkiloti, odamlarning birgalikdagi faoliyati shakli, alohida shaxsning faoliyati jamiyat faoliyatiga jalb qilinadigan universal usul sifatida qaraladi. Individlarning ijtimoiy aloqasi ular o‘rtasidagi faoliyat almashinuvida hal qilinadigan va ularning ehtiyojlarini qondirishga olib keladigan qarama-qarshilik sifatida amalga oshiriladi. Muayyan sharoitlarda ijtimoiy aloqa individlarni bir-biridan ajratish, begonalashtirish vositasiga ham aylanishi mumkin. Tashkilot - bu zamonaviy dunyoda inson jamoasining eng keng tarqalgan shakli bo‘lib, u orqali shaxsning jamiyat bilan o‘zaro aloqasi amalga oshiriladi.[93] Har qanday tashkilotlar odamlarga yakka holda qila olmaydigan ishlarni bajarishga yordam berish uchun

[ь] Человек вне организации нередко рассматривается как изгой, парий, это позволило К. Ходжкинсону назвать современное общество неофеодальным. См.: Hodgkinson C. The Philosophy of Leadership. - New York: St. Martin's Press, 1983.-P. 16

mavjud bo‘lgan va shunday bo‘lib qolaveradi.[94] Tashkilot inson sa’y-harakatlarining oddiygina yig‘indisi emas, balki shaxsning o‘zini o‘zi anglash shakli, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi vositachi sifatida namoyon bo‘ladi.

«Tashkilot» tushunchasi «boshqaruv», «menejment» kabi serma’no. Tashkilotlarning xilma-xilligi va roli dunyoni turli xil tashkilotlar hamjamiyati sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi, ular «mehnat taqsimoti, vazifalar taqsimoti va ierarxik tuzilish tamoyillari asosida biror maqsadga erishish, biror vazifani hal qilish uchun birlashgan odamlar, guruhlar majmui; jamoat birlashmasi, davlat tashkiloti».[95] Ijtimoiy ob’ektlarga nisbatan «tashkilot» atamasi asosan ikki ma’noda qo‘llaniladi:[96] tashkilot jamiyatda ma’lum bir o‘rinni egallagan va muayyan funksiyalarni bajarish uchun mo‘ljallangan institutsional xarakterdagi sun’iy birlashma sifatida, statsionar ob’ekt sifatida; muayyan tashkiliy faoliyat (funksiyalarni taqsimlash, aloqalarni o‘rnatish va h.k.), jarayon sifatida (bu ma’noda «tashkilot» tushunchasi «boshqaruv» tushunchasiga yaqin). AQShdagi tadqiqotlarda tashkilot o‘zaro bog‘liq elementlar majmui: maqsadlar, vazifalar, ularni amalga oshirish uchun chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish, motivatsiya, o‘zaro ta’sir, xulq-atvor, qarorlar qabul qilish, kommunikatsiyalar, axborot oqimlari, nazorat, rag‘batlantirish va jazolash sifatida qaraladi.'[9]

Tashkilotga berilgan ta’riflar orasida obrazli, assotsiativ ta’riflar anchagina. Bunga ma’muriyat (boshqaruv) san’atida tashkilotni mataga o‘xshatish misol bo‘la oladi. Yapon menejeri O. Morimasa tashkilotni boshqarishni bo‘ron paytidagi daraxtga o‘xshatgan. Atrof-muhit doimo uning barglari bilan «o‘ynaydi», ba’zan daraxtni - tashkilotni shox-shabbasisiz qoldiradi, ba’zan esa uni ildizi bilan qo‘porib tashlaydi.[97] Doimiy ravishda o‘sib boruvchi, tarmoqlangan tashkilotlarda yashash ijodning o‘zginasidir.

Tashkilotning muhim xususiyatlariga uning noyobligi, jamiyatning va o‘zining eng qimmatli qadriyati sifatidagi individualligi, uning madaniyati va falsafasida aks etishini kiritish mumkin. Tashkilotning jozibador imidjini yaratish qobiliyati omon qolish va muvaffaqiyatning muhim omilidir. Tashkiliy madaniyat tashkilot falsafasi, ijtimoiy maqom, tashqi muhit va xodimlar bilan o‘zaro munosabatlar xususiyati, hukmron qadriyatlar, xulq-atvor me’yorlari va qoidalari, tartib-qoidalar va xulq-atvor marosimlari, faoliyat natijalarini kutishni o‘z ichiga oladi. Tashkilot madaniyatiga, odatda, konservativ, sekin o‘zgaradigan, rivojlanish imkoniyatlarini cheklaydigan madaniyat sifatida qaraladi. Tashkiliy madaniyat rahbarning, firmalarga maslahat berish bo‘yicha mutaxassislarning uzoq muddatli amaliy faoliyati jarayonida ham, rahbar va jamoa tomonidan kiritilgan eng yaxshi me’yorlar, qoidalar va standartlarni tabiiy tanlash orqali ham shakllanishi mumkin.[98] Tashkilotning rivojlanish modelini tanlash ko‘p jihatdan tashkiliy madaniyat turiga bog‘liq[99].

Tashkiliy rivojlanishni muayyan falsafasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi, uning o‘zi ham falsafa sifatida qaralishi mumkin. Falsafaga e’tibor, avvalo, kuchli raqobat sharoitida faoliyat yuritadigan va falsafani shakllantirish hamda unga amal qilishni muvaffaqiyatning asosiy sharti deb hisoblaydigan nodavlat tashkilotlar uchun xosdir.[100] Falsafa tashkilot maqomini mufassallashtirishni, ish maqsadlari va tamoyillarini, rahbariyatning bayonlari va haqiqiy niyatlarini bayon etishni nazarda tutadi, tashkilotning eng muhim xususiyatlarini aniqlashni o‘z

---

[94] Богачек И.А. Философия управления. - С.-Пб.: Наука. - 1999. - С. 6

[95] Современный словарь иностранных слов. - С,- Пб.: Дуэт, 1994. - С. 427

[96] См.: Пригожин А.М. Современная социология организаций. - М.: Интерпракс, 1995. - С.44; Воронин А.М. Управление развитием инновационной образовательной среды школы: Дис.... канд. пед. наук. — Брянск, 1995. — С. 30-31

[97] Гончаров В.В. В поисках совершенства управления: руководство для высшего управленческого персонала. В 2-х т. - М.: МНИИПУ. - 1998. - Т.1. - С. 432

[98] Смирнов Э.А. Основы теории организации. - М.: ЮНИТИ, 1998. - С. 309

[99] Одну из типологий культур предложил К. Ханди. См.: Ушаков К.М. Подготовка управленческих кадров образования. - М.: Сентябрь, 1997. - С.57

[100] См.: Жуплёв А., Шеин В. Ключевое условие успеха (анализ подходов компаний США к проблеме миссия и философия фирмы). // Управление персоналом. - 1999. - № 12. - С. 31; Ушаков А. Миссия директора - миссия фирмы. // Управление персоналом. - 1999. - № 12. - С.25

ichiga oladi va uning maqsadi, zarurati hamda atrof-muhit, xodimlar va umuman jamiyat uchun foydaliligi haqida tasavvur beradi. Tashkilot falsafasi buyurtmachi falsafasini ham o‘z ichiga oladi. Falsafaning shakllanishi tashkilot strategiyasi va taktikasiga, shuningdek, uning faoliyatini jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlanishiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Falsafa tashkilotning joriy holatiga, uning ish shakllari va usullariga bog‘liq bo‘lmasligi kerak, chunki u kelajakka intilishni ifodalaydi, sa’y-harakatlar nimaga yo‘naltirilishini va bunda qaysi qadriyatlar ustuvor bo‘lishini ko‘rsatadi. Puxta o‘ylangan falsafa tufayli tashkilot uzoq vaqt davomida dunyoda yetakchi o‘rinni saqlab qolishi mumkin.[101]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Человек вне организации нередко рассматривается как изгой, парий, это позволило К. Ходжкинсону назвать современное общество неофеодальным. См.: Hodgkinson C. The Philosophy of Leadership. - New York: St. Martin's Press, 1983.-P. 16
2. Богачек И.А. Философия управления. - С.-Пб.: Наука. - 1999. - С. 6
3. Современный словарь иностранных слов. - С,- Пб.: Дуэт, 1994. - С. 427
4. См.: Пригожин А.М. Современная социология организаций. - М.: Интерпракс, 1995. - С.44; Воронин А.М. Управление развитием инновационной образовательной среды школы: Дис.... канд. пед. наук. — Брянск, 1995. — С. 30-31
5. Гончаров В.В. В поисках совершенства управления: руководство для высшего управленческого персонала. В 2-х т. - М.: МНИИПУ. - 1998. - Т.1. - С. 432
6. Смирнов Э.А. Основы теории организации. - М.: ЮНИТИ, 1998. - С. 309
7. Одну из типологий культур предложил К. Ханди. См.: Ушаков К.М. Подготовка управленческих кадров образования. - М.: Сентябрь, 1997. - С.57
8. См.: Жуплёв А., Шеин В. Ключевое условие успеха (анализ подходов компаний США к проблеме миссия и философия фирмы). // Управление персоналом. - 1999. - № 12. - С. 31; Ушаков А. Миссия директора - миссия фирмы. // Управление персоналом. - 1999. - № 12. - С.25
9. Старобинский Э.К. философия менеджмента в корпорации ЮМ (США). // Управление персоналом. - 1998. - №3.-С. 35

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІКТІ ПАЙДАЛАНУ БІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-МАЗМҰНДЫҚ МОДЕЛІ

Бердибекова Индира Дилдабековна
7М01301-Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының II курс магистранты

Түйіндеме: Бұл мақалада, Бастауыш мектептегі тіл сабақтарында оқушылардың әртүрлі сөздіктер, анықтамалықтар, энциклопедиялар дереккөздермен жұмыс істеу білігін қалыптастыру. Білім көзі мен өзін-өзі дамыту құралы ретінде сөздіктермен жұмыс істеу білігін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі талданады**.**

Резюме: в данной статье, на уроках языка в начальной школе формирование у учащихся умения работать с различными словарями, справочниками, энциклопедиями, источниками.Анализируется структурно-содержательная модель формирования умения работать со словарями как источником знаний и средством саморазвития.

Лингвистикалық, психологиялық, педагогикалық еңбектердегі талдау, бастауыш сыныптағы қазақ тілін оқыту әдістемесі бойынша теориялық-әдістемелік зерттеулер СПБ-н қалыптастырудың **компоненттерін, өлшемдері мен көрсеткіштерін**, соған сәйкес жоғары, орта және төмен деңгейлерін анықтауға мүмкіндік береді.

Теориялық талдаулар бойынша түзілген ұғымдық-категориялық аппараттың мәні, құрылымы сөздік пайдалану білігінің қалыптасуы лексикография деректеріне,

[101]Старобинский Э.К. философия менеджмента в корпорации ЮМ (США). // Управление персоналом. - 1998. - №3.-С. 35

сөздіктердің типологиясына, оқу іс-әрекетінің психологиялық-педагогикалық тұжырымдамасына, іс-әрекеттің бағдарлық негіздеріне сүйенетіндігін байқауға болады.

Сөздіктерді пайдалана білуге үйрету – сөздіктермен байланысты *білім, білік, дағды мен танымдық іс-әрекетке* негізделген әдістерді меңгертуді басшылыққа алады. Тиісінше, сөздіктерді пайдалану білігін қалыптастыруға жүйелі келу, ең алдымен, СПБ құрылымының құрамдас бөліктерін, сөздіктермен қалыптасқан әрекеттердің (операциялардың) құрылымын нақты анықтауда, олардың арасында байланыс орнатуда және оларды оқу үдерісінде іске асыруда көрініс табады.

Бастауыш сынып оқушыларының сөздікті пайдалану білігін қалыптастырудың теориялық негіздерін және тәжірибесін зерделеу сөздікті пайдалану білігінің мәні және мазмұны туралы нақты түсініктің болуы зерттеу мәселесі бойынша **құрылымдық-мазмұндық модель** құруға мүмкіндік берді.

Модельдеу ғылыми таным әдісі ретінде объекті дамуының соңғы нәтижесін көруге мүмкіндік береді. Модельдеу – зерттеу әдісі, жобалау, конструкциялау ретінде ғылымда кең қолданыс тапты. Модельдеу – көбінесе қандай да бір құбылысты, үдерісті немесе объектілер тұрғызу арқылы және олардың модельдерін оқып үйрену арқылы зерттеу болып табылады.

Психологиялық сөздікте «Модель» - оқу әрекетін модельдеу деген ұғымды білдіреді. Оқу әрекетін модельдеу екі аспектіден тұрады: *Біріншісі* – оқу үдерісіндегі білімді меңгеру болса, *екіншісі* – оқудағы іс-әрекет элементінен тұрады.

Сонда, бірінші аспектіде модель мен модельдеуді психологиялық бағыт білім жүйесіне енгізу болса, екіншіде – модельдеудің формасын, әдісін қолданылатын әрекетінің ерекшелігін білімгерлердің икемділігіне қарай бағыттауды көрсетеді.

Модельдеу – бұл теориялық танымның маңызды категорияларының бірі, теориялық деңгейде түрлі белгілер, абстрактілік модельдер, эксперименталдық деңгейде – пәндік модельдер қолданылатын үдерістер мен құбылыстарды зерттеудің жанама әдісі, сондықтан педагогикалық зерттеулерде модельді құру және оны қолдану кеңінен пайдаланылуда. Модельді құрастыру әдісі интерактивтік болып табылады, өйткені педагогикалық зерттеулерде эмпирикалық және теориялық әдістерді біріктіруге мүмкіндік береді.

Модельдеу теориялық зерттеу әдісі, дәстүрлі мәселелерді дәстүрлі емес тәсілмен шешуге шоғырланған жұмыстың ерекше тәсілі және кез келген салада кеңінен колданылады. Педагогикада оқу материалының құрылымын оңтайландыру, оқу үрдісін жоспарлауды жақсарту, танымдық әрекетті басқару, оқу-тәрбие үрдісін басқару, диагностика, болжам жасау, оқытуды жобалау сияқты міндеттерді шешуде қолданылады.

Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының сөздікті пайдалану білігін қалыптастыру бойынша негізгі ғылыми көзқарастарды тұжырымдап, сипаттап, оның құрылымдық-мазмұндық моделі дайындалды.

Зерттеу міндеттеріне сай құрылған модельдің мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының сөздікті пайдалану білігін қалыптастырудың теориялық- әдіснамалық негіздерін, компоненттерін, құралдары мен әдістерін, нәтижені беру.

Бастауыш сынып оқушыларының сөздікті пайдалану білігін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделінің мотивациялық компоненті – бұл оқушының жаңа сөздер, түсініксіз сөздерді білуге, оның мағынасына деген қажеттіліктерді түсінумен байланысты және осы тұрғыда іс- әрекетке итермелейтін ойлары, ұмтылыстары, қызығушылық сезімдерін сипаттайды.

Мұндағы мотивациялық компоненттің қозғаушы күші – *оқушыны белсендендіру, ал әрекеттің қозғаушы күші – баладағы ішкі сананы (бар білімді) ынталандыру.*

Бастауыш сынып оқушыларындағы өзгерістер мінез-құлық субъектісіне тиесілі, яғни оқушының тұрақты жеке қасиеті, ол әрекет етуге итермелейді.

Мотивациялық компонент – бастауыш сынып оқушыларының сөздікті пайдалану білігін қалыптастырудың психологиялық тұрғыдағы мінез-құлықты және педагогикалық

тұрғыдағы білімге қызығушылығын басқару динамикалық үдерісі болады. Мотивациялық әрекеттің басталуы, ұйымдастырылуы, педагогикалық-психологиялық оқыту барысындағы сипаттағы себептердің жиынтығы ретінде көрініс табады.

Мотивациялық компонент бізге іс-әрекеттің мақсаттылығын түсіндіреді, ал бастауыш сынып оқушыларында сөздікті пайдалану білігінің қалыптасу қажеттіліктерінің сипаттамасы – мотивті күш, мотивацияның пайда болуы және ынталана түсуі белсенділіктің түрі болатыны белгілі. Бұндағы қажеттіліктерден іс-қимылға бағытталғаны, яғни бастауыш сынып оқушыларының сөздің мағынасын тануға әрекет етуі тікелей саналы нәтиже береді.

Сәйкесінше, бастауыш сынып оқушыларының сөздікті пайдаланудағы іс-әрекетін ынталандырудың маңызды тұсы – ойға түрткі беруі, қарым-қатынасы (айналасынан, үлкендерден сұрауы), жаңа сөзді оқу әрекеттерінің атрибуциясын түсінуі және осылардан мотивация алуы. Осы ретте бастауыш сынып оқушыларының жетістікке жетуге және сәтсіздікке жол бермеуге ынталандыру теориясы сөздіктерді пайдалану білігінің қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Қажеттілік-ынталандырушылық өлшемнің *көрсеткіштері:* жаңа, таныс емес сөздерді оқу үдерісінде байқау белсенділігі; жаңа сөздердің мағынасын сөздіктен іздеудің қажеттілігін білуі; сөздердің мағынасын тануға деген қызығушылығы; сөздікті пайдалану арқылы жаңа сөздің мағынасын түсінуге ынтасы деп анықталады.

Мотивациялық кезеңде сөздікті пайдалану білігін жетілдіру және мотивациялық компонентті дамыту міндеті шешіледі.

Аталмыш кезеңде бір қатар операциялық біліктер бір әрекетке біріктіріледі: сөздіктің қажетті бөлімін таңдау, сөздің бастапқы түрін анықтау, оның жазылу нұсқаларын белгілеу, ішкі әліпби ережесіне сүйене отырып іздеу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007 жылғы 27 шілдедегі, №319-III // Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары.

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы, №604 бұйрығы.http://online.zakon.kz/16.08.20.

3. Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған "Қазақ тілі" пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018

4. Психологический словарь / под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.В.Ломова и др. – М.: Педагогика, 1983. - 448 с.

5. Абилхаирова Ж. А. Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын дамытудың тиімді жолдары // Педагогика жанашыры. Республикалық педагогикалық ғылыми журнал. – Алматы, 2019. - №11(16). – Б. 26-29.

6. Молдабек Қ. Бастауыш сыныпта қазақ тілін қатысым әдісі арқылы оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: пед. ғыл. док. ... дис.: 13.00.02. - Алматы, 2010.- 283 б.

7. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика: оқу құралы. – Алматы: Атамұра, 2002. – 384 б.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУЫ АРҚЫЛЫ ТІЛДІК ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ЛИНГВОФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Биктасова Баглан Аликовна
7М01301-Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының II курс магистранты
Tashenev University, Қазақстан, Шымкент қаласы.

Түйіндеме: *Мақалада жеке тұлғаның креативтілігін, шығармашылық дербестігін арнайы жұмыстар мен тапсырмаларды қолдана отырып қалыптастыру оқушы бойындағы өзге де қабілеттерді дамытып, олардың рухани күшін нығайтуға, өзін-өзі дамытудағы лингвофилософиялық негіздері сипатталады.*

Резюме: *в статье описывается формирование креативности, творческой самостоятельности личности с помощью специальных работ и заданий, развитие у учащихся иных способностей, укрепление их духовной силы, лингвофилософские основы саморазвития.*

Пәнаралық байланыста бастауыш сынып оқушыларының ойлау мен сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін айқындауда «ойлау» мен «сөйлеу» ұғымдары ең алдымен философиялық тұжырымдардан бастау алатындығын айтуға болады.

Философия – бұл тек ойлау туралы ғылым ғана емес, онымен бірге дүниені оймен ұғыну, ойдың тарихи белгілі бейнесі. Философия әр заманның өзіне лайық өмір-салтына қарай түрлі бағыттарда өрістегенмен, оның ең басты мәселесі – адам, адам болмысының өмірлік мәнді мәселелері болып келгені аян. Сондықтан да адамның бүкіл өмір танымының өзегі, тіршілігінің тірегі саналатын оқытуға қатысты кез-келген мәселенің негіздерін ашу үшін философияға жүгіну қажет деп саналады. Әсіресе, адамның ойлау мен сөйлеу дағдыларын жетілдіру, тұлғалық тәрбиелеу бағытындағы әрекеттерді дұрыс бағыттау үшін де оның философиялық негіздерін айқындап алу шарт [9. 48].

Ендеше, «ойлау мен сөйлеу дағдылары» ұғымдарының мәні философиялық болмысқа бағытталған тұжырымдарға тыңғылықты талдаулар мен логикалық пайымдаулар жасағанда ашылмақ. Сондықтан біз, ойлау мен сөйлеу дағдыларын қалыптастыру жайындағы философиялық көзқарастарға тоқталуды жөн деп санаймыз. Зерттеу мәселесі *ойлау, сөйлеу, тіл* ұғымдарын сөздік анықтамалары мен ғылыми түсіндірмелерді қарастыруды талап етеді.

Философиялық сөздікте: «ойлау – объективтік дүниені ұғым, пікір, теория мен т.б. формасында бейнелеудің *белсенді процесі*; бұл процесс белгілі бір мәселелерді шешумен, шындықты жанама бейнелендіру тәсілдерімен және оларды жалпылаумен байланысты жүзеге асады; айрықша түрде ұйымдасқан материя – мидың жоғарғы жемісі», ал, «сөйлеу – адамдардың материалдық өзгертуші іс-әрекеті процесінде тарихи тұрғыда қалыптасқан тіл арқылы болатын *қарым-қатынас нысаны*», - деп анықтама береді [11].

Философ ғалымдардың зерттеулерін талдау барысында ойлау мен тілді байланыста қарастырғанын байқадық. Сөйлеудің тілден айырмашылығы, тілдік құралдар жүйесі емес, қатысымдық байланыстарды шешетін тілдік әрекет екенін байқадық. Оның басты мақсаты тілдік бірліктерді зерттеу емес, тілдік бірліктерді ақпараттық мазмұн құруда, ақпаратты мәтін түрінде беру және сақтауда қолдану. Олай болса, тілдік әрекет ойлау әрекетімен бірге болады [12].

Адамзат философиясының тарихында алғаш рет ойлау процесін зерттеп, оны бір жүйеге келтірген ежелгі грек философы Аристотель (б.з.д. 384-322) «логика ақиқатты ұғыну, дәлелдеу туралы, оны тиянақтау, негіздеудің әдістері жайлығылым. Ақиқат дегеніміз, оның пікірінше, ойдың шындыққа дәл сәйкес келуі. Логика пәні адамның ойлау процесін зерттейді. Ал, тіл деп информацияны қалыптастыру, сақтау, тарату қызметін атқаратын кез келген таңбалық ақпараттық жүйені айтады. Тіл – белгілі бір ойды білдіретін белгілер жүйесі. Адам тілінің қалыптасуы ойлаудың қалыптасуымен бір мезгілде болатын құбылыс. Ойлау тілмен тығыз байланысты. Тіл ойдың тікелей шындығы болып табылады», - деп түсіндіреді [1.68]. Шындығында адам ойы тіл арқылы туындап, тіл арқылы жүзеге асырылады.

Латын тілді логиктердің көрнекті өкілдерінің бірі Боэциий (б.з.д.480-524) логика мен тілдің тығыз байланысын көрсете алды. Ол: «Логиканың барлық қыры сөйлеумен байланысты» десе, француз философы логик-диалект Абеляр (1079-1142): «логика мен грамматика өзара тығыз байланысты және логиканы лингвистиканың бір бөлігі (ars sermocinalis) деп есептеді. Грамматика сияқты логика да сөздерді зерттейді, бірақ сөздер жайғана дыбыс (voces) ретінде емес, мағыналы (sermones) бірлік ретінде қарастырылады. Дегенмен бізге дәлелді логика қажет болса, онда грамматиканы бастауыш және баяндауыш сияқты маңызды сөз таптарынан бастауымыз керек», - деп тұжырымдайды [2.159].

Философтардың тұжырымын талдау барысында, біз логиканы грамматиканың бір бөлігі екенін құптай отырып, грамматика сөз арасындағы байланыстың бар екенін зерттесе, ал логика сөз арасындағы байланысты дәлелдеу, ой қорыту арқылы ойлау кеңістігінің көлемін кеңейту деп қарастырамыз.

Ұлы философ Әбу-Насыр Әл-Фарабидің (870-950) «Философиялық трактаттар» атты еңбегінде: «ойлаушы күшті алатын болсақ, басқа мүшелерде оның өз түріндегі қоректендіруші немесе қызмет етуші күштері жоқ бәрінен бұрын ол барлық басқа күштерге үстемдік жүргізеді, ал бұлар қиялдау күштері бола ма, әр түрлі негізгі күштер бола ма, яғни ішінде үстемдік етушілері де, бағыныштылары да бар күштер бола ма, бәрі бір. Ол (ойлаушы күш) қиялдау күші мен сезімдік күш пен қоректендіргіш күш сияқты үстем күштерді билеп- төстейді», - деп тұжырымдайды [3.286]. Ұлы философ ойлаушы күшті басқа күштермен салыстыра отырып, оның басымдылығын ерекше атап көрсетті.

Сөйлеу әрекеттері және ойлау әрекеттерін әртүрлі жолмен топтастыруды ұсынған А.Томас (1225-1274)болды. Тіл мен ой арасындағы байланыс қаншалықты жақын? Әртүрлі интеллектуалдық іс-әрекеттер мен соған тиісті сөйлеу актілерінің арасындағы байланыс қандай? Ол әр шешім сөйлем арқылы беріле алады деп есептеді. Бұл әр шешім көпшілік алдында немесе жеке қиялда сөз арқылы беріледі дегенді білдірмейді. Тіпті әрбір ой тіл арқылы жеткізіле алатынына қарамастан, ойдың аз бөлігі ғана тіл туралы бола алады [6.183].

Танымал ағылшын философы Дж.Локк (1632-1704) «Адам ақыл-ой парасаты туралы тәжірибе» еңбегінде философия тарихында бірінші рет таным теориясының жүйеге келген негізі көрсетілді. Адамның ақылы, зердесі – зерттеудің негізгі обьектісі. Сондықтан да ақылдың мүмкіндігін, оның қабілетін зерттей отырып, оны қайда пайдалану керектігін білуіміз қажет. Білім қандай жолмен пайда болады? Адамның жаны ақ қағаздай тап-таза, оған белгі түсіріп жазу жазатын сыртқы дүние. Ал сыртқы дүние сезім мүшелеріміз арқылы әсер етіп білім береді. Білімнің негізі тәжірибеде жатыр [4.90]. Ғалымның ойынша, ақыл ойлау қабілетінің сатысы, ал ойлау процесінің қабілеті ақиқатты зерттеуге бағытталған.

В.Г.Афанасьев (1922-1994) адам санасының қалыптасуында тілдің, анық сөздің үлкен маңызы болды. Адам іштей ойласын, ойларын естірте айтсын немесе жазба түрде баяндасын, - бәрін де ол сөзбен бейнелейді. Ой тілдің арқасында қалыптасып қана қоймайды, сонымен қатар білдірілетін, қабылданатын болады. Тіл, жазба болмаса адамдардың көптеген ұрпақтарының бағалы тәжірибесі түзсіз жоғалып, әрбір жаңа ұрпақ дүниені зерттеудің қиын процесін жаңадан бастауға мәжбүр болар еді [5.70]. Бұдан шығатын қорытынды тіл мен жазбаның адам өміріндегі маңызы, адамның ойы тіл арқылы шығатынын, тіл ой-сананы қалыптастыратын, ой-сананы жарыққа шығаратын құрал ретінде қарастырды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Аристотель // Соч.: в 4т. - М.,1975. - Т.1. – 356с.
2. Кенни Энтони. Батыс философиясының жаңа тарихы. Орта ғасыр философиясы. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – Т.2.–400б.
3. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы, 1974.–218б.
4. Джон Локк. Адам ақыл-ой парасаты туралы тәжірибе. Жаңа дәуір философиясы. – Алматы: Жазушы, 2006. – 322 б.
5. Афанасьев В.Г. Философиялық білімдердің негізі. – Алматы, 1963.– 414 б.
6. Қазақ халқының философиялық мұрасы: жиырма томдық. XX ғасыр басындағы қазақ философиясы. – Астана: Аударма, 2008. – Т. 11. – 464 б.
7. Дәулетбекова Ж. Сөз мәдениетін оқыту: ғылым мен білім тоғысында. – Алматы, 2007. – 216 б.
8. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Анатілі, 1992. – 160 б.
9. Жапбаров А. Қазақ тілін оқыту арқылы тіл дамытудың әдіснамалық және әдістемелік негіздері (V-IV сыныптар): пед. ғыл. док. дис. –Алматы,2004.–332б.

10. Нұрғалиев Р.Н. Философиялық сөздік. – Алматы, 1996. – 525б.

11. Есназар А.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының ойы мен тілін дамытудың мәні мен мазмұны // Педагогикалық білім берудің заманауи трендтері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Шымкент: Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, 2020. – Б. 601- 605.

12. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. - Алматы: Сөздік - Словарь, 2007. – 344 б.

13. Орынбеков М.С. Предфилософия протоказахов. - Алматы: Өлке, 1994..

14. Салқынбай А.Б. Тіл. Таным. Білім. – Алм.: Эверо, 2008. - 140б.

6-8 YOSHLI QIZLARNING BADIIY GIMNASTIKA SPORT MUSOBAQALARIGA TAYYORLASH ORQALI JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Djurayeva Maxasti Zokir qizi,
Pedagogika fanlarii bo'yicha falsafa doktori (RhD),

dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada 6–8 yoshli qizlarni badiiy gimnastika sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida ularning jismoniy sifatlarini — kuch, epchillik, chidamlilik, harakatchanlik va muvozanatni — shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda yosh gimnastikachilarning yosh xususiyatlari va psixofiziologik rivojlanish darajasi inobatga olingan holda mashg'ulotlar tizimi taklif etilgan. Amaliy natijalar asosida musobaqaviy tayyorgarlikning samarali metodlari aniqlanib, ularning jismoniy sifatlarga ta'siri tahlil qilingan. Maqola murabbiylar, sport maktabi o'qituvchilari va ota-onalar uchun foydali metodik tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: qizlar, badiiy gimnastika, jismoniy tarbiya, kompleks yondashuv, sport va sog'lomlashtirish bosqichi.

Zamonaviy badiiy gimnastika sport yutuqlarining o'sishi va musobaqa dasturlarining yuqori murakkabligi bilan ajralib turadi. Buning tabiiy natijasi sport toifalaridagi raqobatbardosh dasturlarning texnik murakkabligining oshishi hisoblanadi. Murakkab gimnastika mashqlarini o'zlashtirish yosh gimnastikachilarning nafaqat texnik, balki jismoniy tayyorgarligi mazmuniga ham alohida talablar qo'yadi.

Badiiy gimnastika nafaqat sport turi sifatida, balki estetik tarbiya vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, 6–8 yosh davri bolalar jismoniy rivojlanishida eng faol bosqichlardan biri hisoblanadi. Shu davrda to'g'ri yo'naltirilgan sport mashg'ulotlari orqali bolalarning jismoniy sifatlarini samarali rivojlantirish mumkin. Musobaqalarga tayyorgarlik esa bu jarayonni yanada tizimli va maqsadli qiladi.

6–8 yosh oralig'i bola organizmida jismoniy va psixomotor rivojlanishning intensiv bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda asab-mushak tizimi faol rivojlanadi, harakat koordinatsiyasi shakllanadi, mushaklar kuchi ortadi. Tadqiqotlarga ko'ra, aynan shu yoshda epchillik, muvozanat, koordinatsiya va moslashuvchanlik kabi sifatlar nisbatan tez shakllanadi (N.G. Ozolin, 2002). Shu boisdan bu davrda to'g'ri yo'naltirilgan jismoniy mashg'ulotlar orqali bolalarning jismoniy salohiyati samarali ravishda rivojlantiriladi.

Yu.A. Isxakov (1972) o'quv mashg'ulotlarida katta hajmli va intensiv texnik yuklardan foydalanishni yosh gimnastikachilarning yuqori sport va texnik natijalarga erishishlari uchun zarur shart-sharoitlar sifatida belgilaydi [3]. Badiiy gimnastika bo'yicha dastlabki tayyorgarlik guruhlariga qabul qilish olti (qizlar) va etti (o'g'il bolalar) yoshdan boshlab amalga oshirilganligi sababli, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining anatomik va fiziologik xususiyatlarini

hisobga olgan holda jismoniy tarbiya usullarining mazmunini aniqlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Badiiy gimnastika mashg‘ulotlari bolalarda quyidagi sifatlarni shakllantiradi:

- **Epchillik va koordinatsiya** – musiqiy ritmga mos harakatlar va har xil holatdagi mashqlar orqali;
- **Moslashuvchanlik** – cho‘zilish, ko‘prik, egilish va boshqa statik-dinamik mashqlar orqali;
- **Muvozanat** – oyoq uchida harakat qilish, aylanish, statik holatni ushlash orqali;
- **Ijodiylik va emotsional ifoda** – harakatlar orkestri, mimika, obrazli chiqishlar orqali.

Murabbiylarning metodik yondashuvi, mashg‘ulotlar mazmunining yoshga mosligi va musobaqaviy elementlarning o‘rnini to‘g‘ri belgilashi – pedagogik jarayonning muvaffaqiyatli bo‘lishida muhim omillardir (Viner Ye.I., 2015).

Sport musobaqalariga tayyorgarlik — bu nafaqat texnik elementlarni o‘zlashtirish, balki bolaning psixologik va irodaviy sifatlarini shakllantirish vositasidir. Musobaqaga tayyorgarlik jarayonida:

- bolalarda **maqsadlilik**, **mas’uliyat**, **o‘ziga ishonch** kabi sifatlar rivojlanadi;
- muntazam tayyorgarlik esa **jismoniy barqarorlik** va **harakat madaniyati**ni shakllantiradi;
- mashg‘ulotlar davomida berilgan topshiriqlar orqali **ijtimoiy faollik** va **jamoada ishlash ko‘nikmalari** ortadi (Lyax V.I., 2003).

Zamonaviy sport pedagogikasida yosh gimnastikachilar bilan ishlashda o‘yin metodlari, musiqali mashqlar, differensial yondashuv, fazoviy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlardan keng foydalaniladi. Shu bilan birga, **individual yondashuv**, bolaning fiziologik tayyorgarlik darajasi va psixologik xususiyatlari asosida mashg‘ulotlar hajmi va intensivligi belgilanadi.

6-8 yoshli badiiy gimnastikachilarning jismoniy rivojlanishini diagnostikashda qo‘yidagilar inobatga olinadi.

Moslashuvchanlik: tanani oldinga egish (cho‘zilish)

Kuch: tana vazni bilan mashqlar (masalan, press, qisman turnik)

Epchillik: marshrutli yugurish, raqamli yugurish testlari

Koordinatsiya: muvozanatni ushlash, aylanma harakatlar

Chidamlilik: uzoq masofaga yugurish (6 yoshda 300m, 8 yoshda 600m)

Ushbu yo‘nalishda 6-8 yoshli qizlarni mashg‘ulotlar jarayonida baholaganda quyidagi natijani berdi. (1-jadval).

1-jadval. Boshlang‘ich va yakuniy test natijalarining solishtirilishi.

Jismoniy sifat	Eksperimental guruh	Nazorat guruhi
Moslashuvchanlik	+25%	+9%
Epchillik	+22%	+7%
Kuch	+15%	+6%
Koordinatsiya	+18%	+5%
Chidamlilik	+13%	+4%

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, musobaqaga tayyorlash jarayonida maxsus mashg‘ulotlardan foydalangan eksperimental guruhda barcha jismoniy sifatlar bo‘yicha sezilarli o‘sish kuzatildi. Bu esa ishlab chiqilgan metodikaning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Boshlang‘ich yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarning rivojlanishi ularning individual xususiyatlariga va mashg‘ulotlarning mazmuniga bog‘liq. Musobaqalarga tayyorlash jarayonida bolalar faol, maqsadli va rag‘batlantiruvchi muhitda shug‘ullanganligi sababli ularning harakatga bo‘lgan qiziqishi ortgan, bu esa jismoniy sifatlarning o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, 6–8 yoshli qizlarda badiiy gimnastika sport musobaqalariga tayyorlash orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirishning samarali usullari mavjud. Maxsus ishlab chiqilgan mashg‘ulotlar dasturi jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi va bolalarda sportga bo‘lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

ADABIYOT

1. Озолин Н.Г. Теория и методика спортивной тренировки. — М.: Физкультура и спорт, 2004. — 368 с.
2. Лях В.И. Теория и методика физического воспитания школников. — М.: Академия, 2010. — 256 с.
3. Винер Е.И. Ритмическая гимнастика и хореография для детей. — М.: ГЕОТАР-Медиа, 2015. — 208 с.
4. Mamatqulov U.M. Bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: Olimpiya, 2019. — 144 b.
5. Jo‘raev A.F., Toshmatov Sh.R. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017. — 240 b.
6. Nazarova G.F. Badiiy gimnastika asoslari. — Toshkent: Ma’naviyat, 2020. — 132 b.
7. Shoyimova D.M. Artistic gymnastics as a factor of physical and aesthetic education in primary school girls // International Journal of Research, 2022. — Vol. 9(3), pp. 45–49.
8. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adliya nashriyoti, 2021.

ТАЛАБАЛАРДА САНОГЕН ФИКРЛАШ КЎНИКМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ФУНКЦИЯСИ

Карахонова Ойсара Юлдошевна
Қарши давлат университети доценти,
E-mail: oysarakhan@mail.ru, tel: (94) 3345757

Аннотация. Мақолада талабаларда саноген фикрлаш кўникмасини ривожлантиришнинг асосий функциялари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: саноген фикрлаш, патоген, астеник туйғу, феномен, аффектив, соматик

Республикамизни бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш, халқаро стандартлар асосида юқори малакали, рақобатбардош кадрлар етиштириш, креатив ва соғлом фикрлайдиган, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш асосий стратегик вазифалар сифатида белгиланган. Бунда олий таълим муассасаларида мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш сифатини такомиллаштириш долзарб муаммо ҳисобланади.

Саноген фикрлаш инсон фаоллигининг алоҳида тури сифатида замон ва вазиятни ташкиллаштириш билан боғлиқ бўлиб, “ўзини англашни” талаб қилади, у ўз-ўзидан давом этмайди, психик воқеликнинг намоён бўлишини назорат қилишнинг махсус шакли сифатида ихтиёрий диққат қонунлари билан тартибга солинадиган фаолият туридир. Бу саноген фикрлашда инсон ўзини кузатиш ва интроспекцияни ўргана туриб ўзлаштирадиган тегишли воситалар ва усулларни талаб қилишни англатади. Саноген йўналиш деганда, амалга ошириш усули бўйича инсон ҳаётининг турли соҳаларида саломатлик ва фаровонликка яқинлаштирадиган хатти-ҳаракатлар тушунилади.

И. Певец ўз тадқиқотларида “катталарни саноген хулқ-атворга ўргатиш индивидуал турмуш тарзининг ўзгаришига тайёрлигини оширишга, ташвишларини камайтиришга, ўзининг саломатлиги тўғрисида конструктив тасаввурларни шакллантиришга, саноген билим ва кўникмаларни эгаллашга, ҳаёт сифатини яхшилашга ва ҳоказоларга олиб келади” деб кўрсатади.

Саноген хулқ-атвор ижтимоий фаолликка, ёрдамга муҳтожларга кўмаклашишга, бошқалар билан биргаликда ишлаш қобилиятига, ҳамжиҳатлик туйғусини бошдан кечиришга қаратилган. Хулқ-атвор юқори тизим сифатида, саноген хулқ-атворли инсон ривожланишининг векторларини - маънавий, ижтимоий, ақлий, жисмоний ва инсон

ривожланишининг бутун яхлитлиги билан уйғунлигини назарда тутади. Саноген хулқ-атворга стратегик йўналтирилган шахс уни амалга ошириш жараёнида, ҳаётининг, атроф-муҳитнинг ҳаракатларида ўзини намоён қилади, янада кўп ички эркинлик, яхлитлик, уйғунлик ва қувончни ҳис қилади. Саломатлик ёки беморлик йўналишидаги хатти-ҳаракатлар - бу шахснинг эркин танловидир, шу билан бирга у бундай танловга эга эканлигини англаши ва соғлом бўлиш учун нима қилиш кераклиги ҳақида маълумотга эга бўлиши керак.

Биз тартибга солувчи мезон кўрсаткичлари қаторига: иродавий ўзини бошқаришнинг юқори даражаси, ҳиссий реакциялар ва ҳолатларни ихтиёрий назорат қилиш, нерв-психик барқарорликнинг юқори даражаси, стрессга чидамлилик, хавотирнинг паст даражаси, хатти-ҳаракатлар стереотиплари ва меъёрларидан воз кечиш, салбий ҳис-туйғуларга қарши тура олиш ва атроф-муҳит ўзгаришларига адекват жавоб бериш қобилияти, шахс хулқ-атворининг намоён бўлишини киритамиз.

Саноген фикрлаш жараёнини йўлга қўйиш орқали саноген хатти-ҳаракатлар долзарблашади. Шунинг учун юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, саноген фикрлашни ривожлантиришда тартибга солувчи мезонни белгилашни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

Саноген фикрлашнинг соматик мезонини ишлаб чиқиш А. Горбатков, А. Заика, М. Лотоцкая илмий ишлари натижаларига асосланади. Психосоматик ва соматик касалликларнинг асосий сабаблари маълум бир туйғуни бошдан кечиришнинг бузилган шакли ва уни назорат қила олмасликдир, бу тартибга солиш мезонига ҳам таъсир қилади. А. Горбатков таъкидлайдики, ижобий ва салбий ҳис-туйғулар ўртасидаги боғлиқликнинг тўғридан-тўғри динамикаси бошқа одам билан боғлиқ ҳис-туйғулар ва кечинмаларнинг частотасига таъсир қилади. Агар одамда психосоматик ёки соматик касаллик кузатилса, унда ҳис-туйғуларни назорат қилиш бузилади ва салбий ҳис-туйғуларнинг ижобий ҳис-туйғуларга нисбатан устунлиги кузатилади. А. Заика, М. Лотоцкая психосоматик ва соматик касалликлар салбий ҳис-туйғуларнинг кучайишига сабаб бўлишини таъкидлайдилар. Объектив ва аффектив компонентлар бузилади, бу патоген фикрлашни белгилайдиган ҳис-туйғуларнинг мавҳум бўлишига сабаб бўлади.

Саноген фикрлаш муайян шароитларда хулқ-атвор ва ҳаётни бошқариш функцияси орқали инсоннинг руҳий ва соматик саломатлигини яхшилашга ёрдам беради. Бу муаммо, айниқса, таълим муассасаси шароитида ҳам, кундалик ҳаётда ҳам ёшлар учун долзарбдир, чунки: 1) ҳозирги вақтда ижтимоий вазиятнинг беқарорлиги билан тавсифланади ва талабадан мослашувчан, самарали ҳаракатларни талаб қилади;

2) талабалар учун ўқиш даври кўпинча босим, стресс билан бирга кечади, бу ҳар хил турдаги муаммоларни ҳал қилиш жараёнида тўсиқларни енгиб ўтишга бўлган таълим эҳтиёжининг юқори интенсивлиги, талабаларнинг ўқув гуруҳида биргаликда яшашининг ўзига хос хусусиятлари ва бошқалар билан боғлиқ;

3) талабаларда “невротик” фикрлар ва обсессиф-компульсив бузилиш белгиларининг мавжудлиги тобора кўпроқ учрамоқда.

Замонавий таълимда талабалар ўзлаштириши учун таълим фаолиятининг иккита асосий тури мавжуд. Дарс ва дарсдан ташқари машғулотларнинг асосий афзаллиги талабаларни ривожлантиришга қаратилган турли хил фаолият турларини тақдим этишдир. Дарсдан ташқари машғулотлар учун ажратилган соатлар талабаларнинг хоҳишига кўра ва таълимнинг дарс тизимидан бошқа шаклларда қўлланилади.

Дарсдан ташқари машғулотлар шахсни ривожлантириш йўналишларида спорт ва дам олиш, маънавий-ахлоқий, ижтимоий, умумий интеллектуал, умумий маданий экскурсиялар, тўгараклар, секциялар, давра суҳбатлари, конференциялар, баҳслар, олимпиадалар ва бошқалар каби шаклларда ташкил этилади.

Талабаларнинг саноген фикрлашини шакллантириш бўйича дарсдан ташқари машғулотлар дастурида биз иккита блокни ажратиб кўрсатишни таклиф қиламиз:

-биринчиси, талабаларида патоген фикрлашнинг олдини олиш (ўқитувчилар ва ота-оналар учун тавсиялар);

- иккинчиси - саноген фикрлаш элементларини тарбиялаш (турли ёшдагилар учун махсус ўйинлар, машқлар тизими).

Ўқитувчилар фаолиятини таҳлил қилиш, ота-оналарнинг сўрови талабаларда саноген фикрлашни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш зарурлигига олиб келди. Талабаларда саноген фикрлаш элементларини самарали ривожлантиришда ва таълим сифатини оширишда ўқитувчилар уларда ўз-ўзини такомиллаштириш ва руҳий саломатликни яхшилаш кўникмаларини сингдириш, психо-гимнастика, машғулотларидан фойдаланган ҳолда фаолиятини қуриш мақсадга мувофиқ.

Саноген фикр юритиш талабалар хаётида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар ва ўзида кечаётган фикрий жараён объектларига ўз диққатини қаратиш ва уйғунлаштириш имконини беради. Бу эса, барча ҳодиса ва жараёнларни бевосита кузатишга, таҳлил этишга ҳамда ақлий ва ҳиссий-эмоционал жиҳатдан уйғун ҳолда амалий визуаллаштиришга хизмат қилади.

Саноген фикрлаш кўникмасининг ривожланганлиги асосан қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади. Булар:

1) шахснинг ўзида мавжуд бўлган салбий фикрлар ва ҳиссий кечинмаларнинг мустақил назорат қилиниши;

2) ўз-ўзини таҳлил қилиш ва имкониятларини тўғри баҳолаш, яъни шахсий рефлексиянинг устуворлиги;

3) ҳиссий-эмоционал жиҳатдан барқарорлик;

4) муаммоларни конструктив ҳал этиш, шунингдек фикрлашдаги стереотиплик ва патогенлик (носоғлом) хусусиятларини камайтириш;

5) фикрлашдаги рефлексивлик ва ўз-ўзини ривожлантиришга нисбатан эҳтиёжнинг юқорилиги ва бошқалар.

Бўлажак ўкитувчиларнинг саноген фикрлашини ривожлантиришда рефлексив ёндашув зарурлиги маълум бўлди. Бу эса, шахснинг рефлексив билим ва кўникмаларини саноген фикрлашини ривожлантиришга таъсир этувчи асосий омиллардан бири сифатида белгилайди. Мазкур ҳолат энг аввало, рефлексия жараёнини психологик ва педагогик жиҳатдан хар томонлама чуқур ўрганишни ва таҳлил қилишни тақозо этади.

Талабаларни саноген фикрлаш кўникмаси билан шуғулланар эканмиз, биз педагоглар унутмаслигимиз керакки, оилада ва таълим муассасаларида саноген фикрлаш учун маълум бир белгиланган даражадаги пойдевор қўйишимиз мумкин, унинг асосида инсон кейинчалик ҳаётий зарурият сифатида саноген фикрлашни янада ривожлантиради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Дубровина И.В. Психическое здоровье детей и подростков. -М.: Академия, 2000. - 256 с.

2. Педагогика: Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – М.: Современное слово, 2005.

3. Морозюк С.Н. Саногенная рефлексия как фактор оптимизации акцентуаций характера и повышения эффективности учебной деятельности : диссертация...д.п.н.к : - Москва, 2001.-382 с.

4. Орлов Ю. М. Оздоравливающее (саногенное) мышление / составитель А. В. Ребёнок. Серия: Управление поведением, кн.1. — Издание 2-е изд., исправленное. - М.: Слайдинг, 2006. - 96 с.

5. Абдирахмонова З.А. Соғлом фикрлаш ривожланишининг ижтимоий-психологик механизмлари // Замонавий таълим. 2018. №4, 49 б.

6. Рубцова Л. В. Саногенное мышление: учебно-метод. Комплекс - Новосибирск: Изд. НГПУ, 2010. - 125 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ПАТРИОТТЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙЫ

Қастаева Айсұлу Ыбырахымқызы
7М01301-Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының II курс магистранты
Tashenev University, Қазақстан, Шымкент қаласы.

Түйіндеме: Отанына, өз халқына, ана тіліне, ұлттық мәдениетке, ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға сүйіспеншілікпен және құрметпен қарау маңызды екендігі, «патриоттық», «патриоттық тәрбие», бастауыш оқу-тәрбие үдерісі негізінде патриоттыққа тәрбиелеу мәселесінің өзектілігі. Отан мүдделерін қорғау жөніндегі азаматтық борыш пен конституциялық міндеттерді орындауға әзірлікке тәрбиелеу қажет екендігі атап көрсетілді.

Резюме: важно с любовью и уважением относиться к Родине, своему народу, родному языку, национальной культуре, национальным традициям и обычаям, актуальность вопроса воспитания патриотизма на основе «патриотизма», «патриотического воспитания», начального учебно-воспитательного процесса. Было отмечено, что необходимо воспитывать гражданский долг и готовность к выполнению конституционных обязанностей по защите интересов Родины.

Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеу мәселесін зерттеуді жүзеге асыруда мұғалімнің атқаратын ролі орасан зор. Осы ретте, мұғалімнің мерейін өсіріп, мәртебесін көтеруге бағытталған тарихи шешім, ол «Педагог мәртебесі туралы» заң болса [1,б.7] соның бірі – педагог беделі. «Алты Алаштың баласы бас қосса, төрдегі орын мұғалімдікі», деп Мағжан Жұмабаев айтқандай [2,б.14]. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ел арасындағы осы сөзді қайта тірілтіп, 2019 жылы 31 тамызда №645 қаулымен педагог мәртебесін заңмен бекітті [3,б.59]. Педагогтың құқығы мен беделі, әлеуметтік жағдайы заңмен бекітіліп, үлкен құрмет көрсетілген соң, оларға қойылатын кәсіби талап та арта түспек.

Бастауыш сынып оқушыларын патриоттыққа тәрбиелеу тақырыбына теориялық тұрғыда зерттеу барысында алдымен мән-мағынасын ажырату үшін сөздіктер мен ғалымдар еңбегін зерттеп, зерделей отырып, бастауыш мектеп жасы оқушының адамгершілік тұрғысынан өзін-өзі тануымен, әлеуметтенуі, яғни әлеуметтік тәжірибені меңгеруімен ерекшеленетіндігі, өзінің жеке басының мүддесін қоғамдық мүдделермен ұштастыра білетін, ұлттық сана сезімі оянған тұлға тәрбиесіндегі патриоттыққа тәрбиелеу жұмысының мәні зор екендігін байқадық.

Психологиялық-педагогикалық сөздікте патриотизм «өз Отанына деген сүйіспеншілік сезімі, өзінің жеке және топтық мүдделерін елдің ортақ мүдделеріне бағындыруға, оған адал қызмет етуге және оны қорғауға дайын болу» деп анықтама беріледі [4,б.37]. Үлкен энциклопедиялық сөздік «патриотизмді» «Отанға деген сүйіспеншілік; туған жеріне, тұрғылықты мекеніне деген ынтықтық» деп анықтайды [5,б.45]. Зерттеу барысында біз философиялық сөздікте берілген «патриотизм» ұғымының анықтамасын негізге алдық: «Патриотизм (грек. patris-отан, атамекен) - бұл адамгершілік пен саяси принцип және Отанға деген сүйіспеншілікті, оған деген адалдықты, өткені мен бүгіні үшін мақтанышты, Отан мүдделерін қорғауға деген ұмтылысты білдіретін әлеуметтік сезім».

Философиялық еңбектерді талдау патриотизмді моральдық принцип ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, оның мазмұны Отанға деген сүйіспеншілік пен адалдықты, оның өткені мен бүгіні үшін мақтанышты, өз Отанының мүдделері үшін қызмет етуге дайын болуды білдіреді.

Бастауыш буын – қайталанбайтын кезең, ақиқаты сол, білім негізі бастауыштан басталады. Бастауыш білім беру сатысы оның үздіксіз білім беру жүйесіндегі басқа буындармен тек сабақтас болуымен ғана емес, ең алдымен оқушы тұлғасы ұйытқысының қалыптасуымен дамуы қуатты жүретін аса маңызды, құнды, қайталанбайтын буын екендігі мен ерекшеленеді. Бастауыш сатыдағы білім берудің бағдарлы мақсаты – оқу әрекетін қалыптастыру; айналадағы дүниемен белсенді әрекеттестік тәрбие түрлеріне сай сезім

қатынас қарым – қатынасқа дайындау; өзін қоршаған және өмір сүрген жаңа табиғи және әлеуметтік ортаны тануға, сүюге, қорғауға, өзін ұстай білуге үйрету болып табылады. Оны оқу, ойын, еңбек, қарым-қатынас сияқты түрлерін меңгерумен қамтамасыз етуге болады. Басты назар аударатын мәселелердің бірі – патриотизм. Патриотизм патриоттық тәрбие құндылықтары арқылы жүзеге асатыны белгілі. Бастауыш сынып оқушылары оқу сабағы, тәрбие сағаттары, сыныптан, мектептен тыс жұмыстар арқылы танымдық, тәрбиелік әрекеттерін қалыптастырады. Оқу адамның жеке басы танымының ерекшетүрі. Оқи жүріп оқушылар өздерін қоршаған дүниені, елін, жерін, ұлтын, мәдениетін, тілінтаниды. Өмір ағымы талап етіп отырған жаңа қоғамға лайықты саналы, білімді, жетілген жеке тұлғаны дайындау бүгінгі мектеп алдында тұрған негізгі міндет. Сондықтан мектептің бастауыш оқыту сатысындағы оқу – тәрбие жұмыстарын жан-жақты толықтырып, халықтық тәлім-тәрбиенің озық үлгілерімен сабақтастырып, бойында еліне, жеріне деген сүйіспеншілік сезімі дамыған азамат тәрбиелеу бүгінгі күн талабының өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

Отаншылдыққа, туған жерін қорғауға баулу мектептің тәрбиелік жұмыстарының аса маңызды бөлігін құрайтындықтан, өмірде болып жатқан бетбұрыстар, қоғамдағы саяси көзқарастар, әлеуметтік – экономикалық өзгерістер – еліміздің тарихына, ұрпақтан – ұрпаққа жалғасқан салт – дәстүріне құрметпен қараумен қатар, оны бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне пайдалануға жол ашып отыр.

Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеу үдерісі мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты болмақ. Қандай жағдай болмасын мұғалім оқушыға жан-жақты оқу-тәрбие үдерісін жүргізеді. Осы ретте, мұғалімнің мерейін өсіріп, мәртебесін көтеруге бағытталған тарихи шешім «Педагог мәртебесі туралы» заң болғаны белгілі [6,б.7]. Соның бірі – педагог беделі. «Алты Алаштың баласы бас қосса, төрдегі орын мұғалімдікі», деп Мағжан Жұмабаев айтқан еді [7,б.15]. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ел арасындағы осы сөзді қайта тірілтіп, 2019 жылы 31 тамызда №645 қаулымен педагог мәртебесін заңмен бекітті [8,б.5]. Ұстаздардың құқығы, беделі, әлеуметтік жағдайы заңмен бекітіліп, үлкен құрмет көрсетілген соң, оларға қойылатын кәсіби талап та арта түседі.

Бастауыш сынып оқушыларындағы патриоттық тәрбие процесі олардың әзірге шектеулі түрдегі тәжірибелерін, алған білімдерінің сипаты мен көлемін, оқыту мен тәрбие беру жалпы міндеттерін ескере отырып құрылады. Ғылыми әдебиеттерді талдау бастауыш сынып жасындағылар білім беру процесінде қолданылуы керек осындай құнды психологиялық ерекшеліктермен сипатталатындығын көрсетеді.

Патриоттық тәрбиенің маңызды белгілерінің бірі ретінде жеке тұлғаны қоғаммен үйлестіру қабілеті, жеке тұлғаны қоғамда әлеуметтендіру қажет. Осы ретте, А.Ы.Ысқаков анықтамасынан: «ізгілік адамда оның Отанын сүю, терең сезінумен байланысты», бұл қасиеттің патриоттық сипаты терең мағынаға ие. Бұл жұмыста адамның көзқарасы келесідей сипатталады: «адамгершілік пен эстетикалық қатынастардың бірлігі адамға қатысты көрінеді» [9,б.21]. М.Қаратаев патриотизм, ол Отанға деген сүйіспеншілік ұғымына негізделген ізгілік құндылығы екендігін айтады [10,б.115].

Зерттеу жұмыстың аясында біз, «бастауыш сынып оқушыларын патриоттыққа тәрбиелеу» тұжырымдамасын және онымен байланысты «патриоттық тәрбие» және «патриотизм» ұғымдарын теориялық тұрғыда талдап, зерделей келе «патриоттыққа тәрбиелеу» ұғымына өз түсіндірме анықтамамызды береміз.

Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеуді жүзеге асыруда оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, нақтылауға мүмкіндік береді, өйткені оқушының жас ерекшелігі психологиялық ерекшеліктерге де байланысты болады:

- бұл жас ерекшелік білімнің тез жинақталуымен, оның ішінара игерілуімен, мұғалімнің беделіне сенімді бағынуымен, жоғары сезімталдығымен, дәлдігімен сипатталады;

- бастауыш сынып оқушылары өздерінің мінез-құлқына қарай ерекшелінеді және өзін басқалармен салыстыра алады;
- бастауыш оқушыларының осы жаста жүйке жүйесі және психикасы тез дамиды;
- бастауыш сынып жасында оқушының қабылдауы тұрақсыз дығымен, зейіннің жоқтығымен, зеректілігі мен байқампаздығымен, «білуге құштарлығымен» сипатталады;
- зейін еріксіз, жеткілікті тұрақты емес, көлемі шектеулі;
- бастауыш сынып жасындағы оқушылардың жас ерекшелігі - бұл іс- әрекет субъектісі ретіндегі адамның әлеуметтік өмірінің басталуы, бұл жаңа тұлғаны қалыптастыру факторы болып табылады [11, б.59].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Педагог мәртебесі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ. – 8 б.
2. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы: Рауан, 2002–211 б.
3. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 Заңы. – 5б.
4. Ерасов Б.С. Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік.– Алматы: Раритет, 2004. – 320б.
5. Айталы А. Қазақстандық патриотизм идеясын дамытудың негізгі бағыттары. Индустриальная Караганда. - 2002. - № 183–185. – 25 б.
6. Педагог мәртебесі туралы. ҚР Заңы 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №293-VI ҚРЗ. – 8 б.
7. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы: Рауан, 2002 – 211 б.
8. ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, 27.12.2019ж. – 12б
9. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-том //жалпы редакциясын басқарған А.Ы. Ысқақов. - Алматы: Ғылым, 1995. – 591б.
10. Қазақ Совет энциклопедиясы. Бас редактор Қаратаев М. Алматы, 1996. – 640 б
11. Тулегенова Г.А. Майлыбаева Г.С. Формирование патриотического воспитания младших школьников в современных условиях. // Наука и жизнь Казахстана. Серия «Педагогика». – Алматы, 2019. – №1(74). – С 31-35.
12. Бауыржан батыр (жоғарғы класс оқушыларына арналған жинақ). Құрастырған, алғы сөзі мен түсініктерін жазған Мекемтас Мырзахметов. Алматы, 1991. – 352 б.
13. MailybaevaG., Tulege №vaG.,Janzakova Sh., Nurgaliyeva S., Assylova R. Topical Problems Of Patriotic Education At Younger Schoolchildren In The Modern Conditions. Orsion, A№35, №.88-2(2019): 926-947ISSN1012- 1587/ ISSNe: 2477-9385.
14. Перри Р.Б. Теория ценностей//вкн. Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М., 1996. – 368 с.
15. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. - М.: Политиздат, 2006. – 301 с.
16. Тугаринов В.П. Жизненные ценности нового человека.//Вкн. Личность и общество.-М.:Мысль, 2005.–43 с.
17. Додонов Б.И. Эмоция и ценности.- М.: Изд-во полит. лит. – 2008.

INDIVIDUAL NUTQ USLUBINING NAZARIY ASOSLARI

Xalilova Ruxsora Raupovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
O`zbek tili va adabiyoti
kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: O‘qituvchi uchun individual nutq uslubi alohida ahamiyatga ega, birinchidan, o‘qituvchining nutqi o‘quvchilar uchun nutq namunasi bo‘lsa, ikkinchidan, ona tili va adabiyotini o‘rgatish o‘ychan va onglilikni talab qiladi. O‘quvchilarni jamiyatning til madaniyati bilan tanishtirish, ularda tilga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish, tilni muloqot vositasi sifatida ongli ravishda o‘zlashtirish shakllaridir.

Kalit so‘zlar: nutq, ta’lim,pedagogik, ritorika, nutq uslubi, o‘qituvchilar, individual nutq,notiqlik,muloqot.

Pedagogik mahoratni o'rgatish muammosini hal qilish kontekstida muloqot qobiliyatlari va o'z kasbiga ijodiy yondashishning eng yuqori darajasining ko'rsatkichi sifatida professional nutqning individual uslubini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Nutqning individual uslubi mohir notiq, iste’dodli ma’ruzachi, ustoz ustozning ajralmas xususiyati sifatida hamisha notiqlar, o‘qituvchilar va metodistlarning e’tiborini tortgan.

Individual nutq uslubi - bo'lajak o'qituvchining ritorik tayyorgarligining butun jarayonini ma'naviylashtiradigan kontseptual muhim tushunchadir. O‘qituvchi uchun individual nutq uslubi alohida ahamiyatga ega, birinchidan, o‘qituvchining nutqi o‘quvchilar uchun nutq namunasi bo‘lsa, ikkinchidan, ona tili va adabiyotini o‘rgatish o‘ychan va onglilikni talab qiladi. O‘quvchilarni jamiyatning til madaniyati bilan tanishtirish, ularda tilga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish, tilni muloqot vositasi sifatida ongli ravishda o‘zlashtirish shakllaridir.

Ushbu kontseptual yondashuv kontseptsiyaning o'zini aniqlashtirish sohasida ham, professional nutqning individual uslubini rivojlantirishning uslubiy usullari sohasida ham yanada aniq nazariy va amaliy rivojlanishni talab qiladi. Uning markazida o'qituvchining o'ziga xosligi turadi, u o'zining ijodiy ritorik qobiliyatini kasbiy muloqot sohasida ochib beradi va takomillashtiradi.

Shubhasiz, o'qituvchi nafaqat yuqori kasbiy darajadagi kommunikativ va nutq ko'nikmalariga ega bo'lishi, balki uning oldida turgan ta'lim vazifalarini hal qilishga ijodiy munosabati, ushbu muammolarni hal qilishning maqbul usullarini topishga individual yondashuvi bilan ham ajralib turishi kerak.

Uslubiy maqsadlarga erishishda individual ijodiy yondashuv tajribasi talabalarga nutqiy xatti-harakatlar meyorlarini o'rgatish va ularning individual ritorik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shaxsiy tajribada tasdiqlangan usul sifatida ham muhimdir. Uning markazida o'qituvchining o'ziga xosligi turadi, u o'zining ijodiy ritorik qobiliyatini kasbiy muloqot sohasida ochib beradi va takomillashtiradi. Shubhasiz, o'qituvchi nafaqat yuqori kasbiy darajadagi kommunikativ va nutq ko'nikmalariga ega bo'lishi, balki uning oldida turgan ta'lim vazifalarini hal qilishga ijodiy munosabati, ushbu muammolarni hal qilishning maqbul usullarini topishga individual yondashuvi bilan ham ajralib turishi kerak.

Izohlovchi nutq janrini individual uslubning namoyon bo'lishi nuqtai nazaridan o'rganishga murojaat qilish uning o'qituvchining nutq amaliyotida katta kasbiy ahamiyati bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, ko'pgina olimlarning fikriga ko'ra, ilmiy nutq uslubi janrlarida individual uslubning namoyon bo'lishi mutlaqo tabiiy va mantiqiydir. Ilmiy-ommabop matnlarda (M.N.Kojina, R.K. Tereshkina, E.S.Troyanskaya, M.P.Senkevich va boshqalar asarlari) muallif individualligini ifodalash uchun yanada keng imkoniyatlar mavjud. O'quv, ilmiy va ilmiy-ommabop uslublarning xususiyatlarini o'zida mujassam etgan, buning uchun individual stilistik rangga ega bo'lgan vositalardan foydalanish tabiiy bo'lgan tushuntirish nutqi janrida nutqning individual uslubini oshirish vositalarini tanlashda aniq namoyon bo'ladi. Nutqning ekspressivligi ritorik figuralar, intonatsiyadan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Аристотель и античная литература. / Отв. ред. М.Л. Гаспаров. - М., 1978.-231 с.

2. Ахманова О.С. О стилистической дифференциации слов. // Сб. статей по языкознанию. М.: Изд-во МГУ, 1958 . - С.24 - 39.

3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Литературно- критические статьи / Сост. С. Бочаров и В. Кожинов. - М.: Художественная литература, 1986. - С.431 - 479.

4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. 2-е изд.— М.: Искусство, 1986. - 444 с.

5. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // Вопросы языкознания. - 1955. - №1.- С.83 - 93

6. Миртожиев М.,Маҳмудов Н. Тил ва маданият.– Тошкент: Ўзбекистон, 1992.– 110б.

7. Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари:Филол.фан.д-ри дисс. –Тошкент, 2000. –Б. 198-204.

BOLALARDA KOMUNIKATIV MULOQOTNI RIVOJLANTIRISHDA ART TERAPIYADAN FOYDALANISH

Toshova To‘ygul Amin qizi
Buxoro davlat universiteti magistranti

Annotatsiya Ushbu maqolada bolalarda komunikativ muloqotni rivojlantirishda art terapiyadan foydalanish, ularda ko’nikma hosil qilish va nogironligi bo'lgan shaxsni ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan terapevtik funktsiyalar haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot qobiliyatlari, art-terapiya, art-terapiya, drama terapiyasi, ta'lim, aloqa muammolari, disfunktsiyali oila.

Bugungi kunda zamonaviy jahon ta’lim makonida ta’limga inklyuzivlik fenomeni alohida o‘rin tutadi, chunki hozirgi davrda har bir davlat uchun teng imkoniyatlar va ta’limdan hamma foydalanish imkoniyatini ta’minlash strategik ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim global ahamiyatga ega, chunki ta'lim poydevorisiz har tomonlama barqaror rivojlanishi mumkin emas. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta’limda inklyuziyani rivojlantirish masalasiga davlat tomonidan katta e’tibor qaratilmoqda. Shunday qilib, 2020-yilda “Nogironlarning huquqlari to‘g‘risida”gi qonun [1], 2021-yilda esa BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyasi [2] ratifikatsiya qilindi. Mamlakat rahbariyati inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda va bu chora-tadbirlar ijtimoiy-madaniy, ta’lim xarakteriga ega, chunki inklyuzivlikni amalda amalga oshirish uchun jamiyat a’zolari buni tushunishlari zarur.

Erta o'smirlik davridagi muloqotdagi qiyinchiliklar turli usullar bilan bartaraf etiladi, ammo turli tadqiqotlarga ko'ra, eng samarali usullardan biri art terapiya usullari hisoblanadi. Art-terapiya usuli yosh o'smirni jamiyatning subyekti sifatida rivojlantirish, o'zini o'zi ochish va kommunikativ jihatdan takomillashtirish uchun har bir ishtirokchining shaxsiy xususiyatlari ochib berilgan turli shakllardan foydalangan holda mashg'ulotlar majmuasi sifatida qo'llaniladi.

"Art terapiya (inglizcha san'at so'zidan) - bu san'at va ijodga asoslangan psixoterapiya va aqliy korreksiyaning yo'nalishi hisoblanadi. Tor ma'noda art-terapiya odatda bolaning psixo-emotsional holatiga ta'sir qilish va ijodkorlikni anglatadi ".

K.Rudestam asarlarida art-terapiyaning asosiy maqsadi yosh o‘smirning barkamol rivojlanishidan iboratligi qayd etilgan: o‘zini ifoda etish va o‘z-o‘zini bilish qobiliyatini rivojlantirish, jamiyatda maqbul bo‘lgan tajovuzkorlik va negativlikdan xalos bo‘lish yo‘llarini izlash, o‘smirlar o‘ziga xos bo‘lgan fikrlarni qayta ishlash, o‘z-o‘zini nazorat qilish, ichki his-tuyg‘ularni bostirish orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va o'z-o'zini hurmat qilishdir.

K. Tisdeyl ta'kidlashicha: "Art terapiyaning vazifasi guruh ishtirokchilarini ular ilgari bilmagan tajriba orqali o'rganishga undashdir". Inson o'zini qanchalik ko'p taniy va tushuna

boshlasa, suhbatdoshlar va jamiyatga qanday ta'sir ko'rsatishini o'zi anglab yetsa, uning hatti-harakatlarida ijtimoiy meyordan og'ishlar mavjudligini tushunish osonroq bo'ladi.

Vigotskiy art-terapiya usuliga xos bo'lgan psixologik tuzatuvchi ta'sirning ikkita asosiy mexanizmini aniqladi: "Birinchi mexanizm shundaki, san'at odamga qarama-qarshi travmatik vaziyatni maxsus ramziy shaklda qayta qurish va ushbu vaziyatni subyektning ijodiy qobiliyatlari asosida qayta qurish orqali o'z yechimini topishga imkon beradi, ikkinchi mexanizm esa estetik reaktsiyaning tabiati bilan bog'liq bo'lib, bu odamga "og'riqli ta'sir ko'rsatadigan ta'sirni o'zgartirishga imkon beradi." Muloqotda qiyinchiliklarga duch kelgan subyektga o'z-o'zini bilish, o'zini rivojlantirish va o'zini namoyon qilish uchun shart-sharoitlar taklif qilinganligi bilan izohlanadi "San'at badiiy rivojlanishning muhim omili bo'lib, bolaga katta psixoterapevtik ta'sir ko'rsatadi, uning hissiy sohasiga ta'sir qiladi va kommunikativ tartibga solish funktsiyalarini bajaradi. Muammoli bolaning tengdoshlari va kattalar bilan badiiy faoliyatda ishtirok etishi uning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi, birgalikdagi faoliyatda adekvat o'zaro munosabat va muloqotga o'rgatadi, kommunikativ sohani tuzatishni ta'minlaydi."

Bolalar bilan ishlashda art-terapiya usuli, masalan, ortib borayotgan tashvish, qo'rquv, tajovuzni tuzatish uchun keng ko'lamli usullarni taqdim etadi; deviant xulq-atvor, muloqotdagi qiyinchiliklar, hissiy rivojlanishdagi qiyinchiliklar; stress, ruhiy tushkunlik, hissiy mahrumlikdir. Muloqot ko'nikmalarini tuzatishda art-terapiya yordami faol va passiv, tuzilmagan va tuzilgan turli shakllarni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak art-terapiya usullari sezgirlikni, xushmuomalalikni, o'zini o'zi boshqarishni, yordam va hissiy yordamni qabul qilishga va ko'rsatishga tayyorlikni rivojlantirishga yordam beradi; yashirin tajovuz, shubha, ichki keskinlik va muloqotdagi noqulaylikni kamaytirishga yordam berish; muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berish.

O'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etishda va og'zaki ifodalashda, nutq va hissiy yoki kommunikativ ifodalarni buzgan holda, alohida qiyinchiliklarga duch keladigan bolalar bilan bunday ish alohida ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Art-terapiya usulidan foydalangan holda tez-tez o'tkaziladigan mashg'ulotlar ko'pincha 11-12 yoshdagi bolalarda ijtimoiy o'zaro munosabatlarda aniq qiyinchiliklarga duch keladigan muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish va qiyinchiliklarni yengish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1.Брынских Елена Васильевна Развитие коммуникативной компетенции в работе с детьми с ОВЗ http://u.to/tke_EQ

2.Ерёмина И. И. Формирование коммуникативных навыков у учащихся с ОВЗ http://u.to/eEe_EQ

3.Колотилова Т.В. Особенности формирования социально-коммуникативных навыков у детей раннего возраста с ОВЗ в условиях инклюзивного образования http://u.to/WUm_EQ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МАНИПУЛЯЦИИИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

Тошова Туйгул Амин кизи

Магистрант Бухарский государственный университет

Аннотация: В работе представлены результаты исследования взаимосвязи уровня развития самооценки и склонности к манипуляциям среди студентов, а также типичные манипулятивные приемы субъект новообразовательного процесса.

Ключевые слова: Самооценка, манипуляция, объект манипулирования, манипулятивные приемы.

Процесс адаптации личности студента на первом курсе к новым социальным условиям вызывает перенапряжение как на психологическом, так и на физиологическом уровнях, возникает стресс, в результате снижается активность. Студент не только не вырабатывает новые способы поведения и учения, но и с трудом выполняет привычные.

Манипулирование часто возникает как способ решения проблем в обход конфликтов и для снижения стресса. Проблема манипуляции всегда актуально, так как происходит в сфере взаимоотношений между людьми. Для успешной карьеры, нужно расположить к себе начальство, коллектив и т.п., чтобы получить образование нужно научиться общаться с людьми, таких примеров бесчисленное множество. Метафора манипуляции связана с работой рук фокусника (кукловода), в ее современном смысле – это скрытый вид психического воздействия, программирование настроений и даже психического состояния другого человека с целью обеспечить такое нужное поведение. Манипуляция очень похожа на управление. Разница в том, что управление открыто для тех, кем управляют, а манипуляция всегда скрывается. Что будет, если манипуляция станет открытой и заметной? Например, преподаватель, грозясь двойкой за невыполненное задание, побуждает студента выполнить задания –это будет управление.

Студент, давя на жалость преподавателя в связи с какими-то обстоятельствами, отделывается от выполнения задания – это манипуляция. Важно отметить, что чем точнее мы знаем реакцию, тем лучше мы манипулируем. Манипулятор не создает новую реакцию у объекта, он вызывает уже сформированную ранее реакцию. Манипулятор «раскачивает» эмоционально своего собеседника, для снятия защитных барьеров. При эмоциональных потрясениях чувства выходят из контроля сознания, в этот момент человек особенно уязвим для психологического воздействия, чем и пользуется манипулятор.

Кто же это такой манипулятор и почему люди становятся манипуляторами? Манипулятор-это человек, склонный использовать других людей в своих целях. Манипулятором может быть любой человек, если у него заниженная или завышенная самооценка, если он боится других людей, не доверяет им,

манипуляторами становятся те люди, которые не уверены в себе, применяют приемы скрытого влияния на социум, пытаясь его «контролировать», чтобы чувствовать себя в безопасности. Уверенному в себе человеку этого не нужно, у него и так все получается. Всем знакома ситуация: девушка чрезмерно радуется маленькому подарку (вниманию) парня, она может (если у нее есть такая цель) программировать его на то, чтобы он совершал такие поступки и в будущем. А может она просто радуется.

Объектом же манипуляции часто становятся люди со слабой нервной системой, тревожные, склонные подчиняться, у которых нечеткие моральные устои, низкая самооценка. Примером этого может служить хорошее моральное воспитание: человек даже под влиянием манипуляций не совершит «запретное действие». Люди высокомерные с завышенной самооценкой более склонны стать манипуляторами, т.к. они думают, что лучше других и могут себе многое позволить. Люди же с низкой чаще ведомые, поэтому чаще становятся объектом психологических воздействий. Люди же с адекватной самооценкой не используют манипуляции, ведь им это не нужно. С возрастом и развитием личности укрепляется самооценка, «повышается». У человека появляется способность отстаивать свое мнение.

Активная защита – это довольно категоричный прием, соответственно может привести к недопониманиям и конфликтам, так как расстраивает планы студентов и соответственно вызывает определенный негатив с их стороны.

Психотехнология защиты от воздействия приемов манипуляций традиционно делится на две части – пассивная и активная. Пассивная психологическая защита студентов и преподавателей заключается в физическом выходе из ситуации, выражающемся в изменении заданий (например, тех, за которые массово получены высокие баллы, не соответствующие реальному уровню знаний), избегании разговоров и ответов во время лекций по теме занятий. Данный способ подходит в том случае, если необходимо сохранить баланс положительных эмоций в отношении в учебном процессе, а также нет четкого представления о том, как поступить в той или иной ситуации. То есть, студенты списали тест, преподаватель делает тест, который списать невозможно. Студенты прибегают к помощи технических средств (например, электронные переводчики), преподаватель дает

текст, где электронные средства бессильны. Но техника развивается, студенты оперативно размещают ответы теста в Интернете и данный способ защиты носит временный характер. Главное для применения пассивной защиты – это выдержка. Однако стоит акцентировать внимание на том, что пассивная защита как правило, осуществляется в следующих рекомендациях и правилах: − не стоит реагировать на слова манипулятора; − менять тему обсуждения, не нарушая учебного процесса, переводить диалог в другую плоскость; − соглашаться с предложением манипулятора, но обуславливая его тем, что решение в том или ином вопросе не зависит от манипулируемого, что позволит в дальнейшем при желании вернуться к учебному процессу. Вторая, немаловажная часть психотехнологии защиты от манипулирования во время учебного процесса – это активная защита. Основная цель– это максимальная дестабилизация состояния манипулятора и его полный отказ от своих намерений. Стоит отметить, что отличительной чертой таких приемов является не только полное противодействие манипуляциям, но и ответное воздействие на так называемого «агрессора». Главное в активной защите – это психологический настрой: нужно дать понять студенту, что его намерения не способны оказать значимого влияния на ситуацию. Что для получения высоких результатов нужно привести в соответствие свои знания и навыки.

Преподаватели, для поддержания дисциплины и своего авторитета также нередко прибегают к манипулированию. Они могут использовать такие приемы как «Система любимчиков», «Состояние подвешенности», «Наказание оценками», «Ваш друг» и т.д. В среде студентов распространены другие приемы: «Ворона и лисица», «Посмотри на себя, «Пожалей», «Умнейший». Так же студенты часто манипулируют друг другом .

Исследуя приведенные выше примеры защиты от манипулятивных действий со стороны как преподавателей, стоит отметить, что умение манипулировать в равной степени присутствует в стенах вузов с возможностями борьбы с ним. Иногда, предполагая, что одной из сторон (преподавателями или студентами) манипулируют, можно поддаться одному из приемов. Это вполне целесообразно, когда «ущерб» от манипуляций меньший, чем от ухудшения отношений с манипулятором. Манипуляция затрудняет процесс взаимодействия между студентами и преподавателями в каждом вузе. Однако, в конечном итоге, манипуляция – это часть каждого человека, которая с нами находится на протяжении всей жизни, не важно, в какой среде бы ни был. Каждому преподавателю и студенту стоит найти свой способ защиты от данного явления. Студентов с заниженной самооценкой выявлено очень мало, они имеют средний уровень способностей к манипулированию (6 человек). Возможно, это связано их ведомостью, доверчивостью, готовностью к внешнему управлению. Люди с низкой самооценкой используют свой набор манипулятивных приемов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМЫЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Статья «Психология манипуляции» (http: // psifactum.ru / manipulation / 505-manipulation. html)

2. Петрова Н.П. Специальная воспитательная работа в вузе как способ социально - психологической адаптации студентов - иностранцев /В сборнике: Теоретические и практические вопросы психологии и педагогики //Сборник статей Международной научно-практической конференции. Ответственный редактор:А.А. Сукиасян. 2015. С. 143-146.

3. Петренко Т.В., Сысоева Л.В. Личностная автономия как фактор социально-психологического развития в юношеском возрасте /В сборнике: Актуальные проблемы науки //Материалы I Всероссийской (заочной) научно-практической конференции (с международным участием). Под общей редакцией А.И. Вострецова. 2014. С. 19-23

BULLINGNING O'SMIRLIK DAVRIDA IFODALANISHI

Oribboyeva Dilafruz Dadamirzayevna
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya.Ushbu maqolada o'smirlar jamoasida bullingning paydo bo'lishiga doir ma'lumotlar berilgan bo'lib, bullingni yuzaga keltiruvchi omillar natijasida o'smirning xulq-atvorida yuzaga keladigan psixologik va biologik o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: bulling, o'smir, psixologik, fiziologik, buller, tayziq, ishonchsizlik, xavotir, depressiya, diagnostika, suxbat, psixologik testlar.

Ma'lumki ontogenezda o'smirlik davri -o'ziga hosligi hamda inson rivojlanishining juda muhim bosqichlaridan biri ekanligi sifatida ajralib turadi. Chunki bu davr o'smir yoshdagi shaxs rivojlanishida keskin burilishlar ro'y berishi bilan ahamiyatli bo'lib, uning jismoniy rivojlanishida kuzatiladigan tez va notekis o'sish, jinsiy yetilish jarayonlarining boshlanishi hamda bo'yi, vazni va jismoniy quvvatning ortishi bilan o'smir psixik dunesida tup burilishni yuzaga keltiradi.

O'smir yoshdagi yigit va qizlarning ijtimoiy rivojlanishida mustaqillik, tyengdoshlar jamoasiga moslashish va ularga qo'shilish hamda o'z-o'zini anglash va qarorlar qabul qilish qobiliyatining oshishi kuchayadi.

O'smirlik davrida kechadigan bu o'zgarishlar o'smirning hayoti, shaxsiyati va ijtimoiy mavqeiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, o'smirni ahloqiy-psixologik, intellektual va ijtimoiy jihatdan rivojlantiruvchi, ba'zan esa uning psixik salomatligiga salbiy ta'sir etuvchi o'zgarishlar yuz beradi.

Shu sababli, o'smirlarning ushbu yosh davriga xos bo'lgan xususiyatlarini to'g'ri tushunish va ularga yordam berish muhim ahamiyatga ega.O'smirlik davri shaxs rivojlanishida butunlay yangi bosqichni boshlab beradi. Lekin ba'zi bir o'smirlarning boshqalar bilan munosabatlari tekis kechmaydi. Ba'zan ularga nisbatan atrofdagilar, tengdoshlari, sinfdoshlari tomonidan o'tkaziladigan bullingning ham qurboniga aylanishlari mumkin. Bulling o'smirlar o'rtasidagi tizimli ravishda davom etadigan, birining ikkinchisiga jismoniy yoki psixologik zarar yetkazish holatlari bilan bog'liq xodisa hisoblanadi. Afsuski bugun o'smirlar orasida bunday salbiy xolatlar judayam ko'plab uchrab turadi. Boshqa odamga tizimli ravishda zarar yetkazish, uni xafa qilish, uyaltirish va kamsitishdan iborat jarayon bulling tushunchasi bilan izoxlanadi.

O'smirlar jamoasida bulling ko'p uchraydi va ularning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlarda bulling qurboniga aylangan o'smirlar o'z-o'zini qabul qilishda va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch keladi . O'smirlar orasida kuzatilayotgan bullingning shakllanishi quyidagi omillar bilan uzviy bog'liq:

Individual omillar: o'smirning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchining pastligi, agressivlik va janjalkashlikka moyillik, ijtimoiy moslashuvchanligining pastligi, ruhiy holatlarining muvozanatsizligi;

Oilaviy omillar:ota-ona tomonidan yetarli darajada berilmaydigan mehr-oqibat va qo'llab-quvvatlashning yo'qligi, oilada jismoniy yoki psixologik zo'ravonlikning mavjudligi, ota-ona o'rtasidagi nizoli munosabatlar;

Ijtimoiy omillar:o'smirlar jamoasida bir biriga bo'lgan o'zaro ishonchning yo'qligi, o'quv jamoasidagi pedagogik qarovsizlik va o'smirlarda ijtimoiy ko'nikmalarining pastligi:

Madaniy omillar:jamiyatdagi zo'ravonlikka, nizoli yechimlarga haddan tashqari moyillik, kuchli tomonlarning zaiflar ustidan hukmronliklarini oqlash kabi omillar bullingni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Bu omillarning o'zaro ta'siri natijasida o'smirlar jamoasida bulling hodisalari shakllanadi va o'smirlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bulling qurbonlarining psixologik salomatligi, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy ko'nikmalari pasayadi.

Yuqorida qayd etilgan fikrlarga tayanib bulling ta'sirida ko'pincha o'smirlar o'rtasida depressiya, xavotirlanish, jismoniy va psixologik kasalliklarning paydo bo'lishi kuzatilishini

hamda natijada ularning rivojlanishi, ta’lim olishi, ijtimoiylashuvi va kelajagi xavf ostida qolishini ko‘rish mumkin.

Shu jumladan bulling qurboni bo‘lgan o‘smirlarning psixologik va ruhiy sog‘lig‘ida turli buzilishlar xattoki o‘z-o‘ziga zarar yetkazish xolatlariga ham sababa bo‘ladi.

Shu sababli, o‘smirlar jamoasidagi bulling hodisalarini oldini olish va ularni bartaraf etish bugungi kunda muhim psixologik vazifa hisoblanadi. Buning uchun o‘smirlar, pedagoglar va ota-onalarni qamrab oladigan kompleks yondashuvlar ishlab chiqish talab etiladi.

O‘smirlar jamoasida bullingni o‘z vaqtida aniqlash va diagnostika qilish uchun quyidagi psixologik metodlardan foydalaniladi:

1. Kuzatuv

- O‘smir muhiti va hamjamiyatlarda tizimli ravishda bulling belgilarini kuzatish.
- Bulling jarayonida ishtirok etuvchi o‘smirlarning individual xulq-atvorini kuzatish.

2. So‘rovnomalardan foydalanish

- O‘smirlar o‘rtasida o‘tkaziladigan yozma so‘rovnomalar orqali sinfdagi bulling holatlarini aniqlash.
- So‘rovnomalarda bulling ishtirokchilarining o‘z-o‘ziga bahosi, bulling hodisalaridagi rollari aniqlanadi.

3. Intervyu metodi

- Individual va guruhli intervyu orqali o‘smirlar tomonidan bulling hodisalariga beriladigan baho va ularning shaxsiy tajribalari o‘rganiladi.
- Bulling qurboni, buller va tomoshabinlar bilan alohida-alohida intervyu o‘tkaziladi.

4. Psixodiagnostik testlar

- O‘smirlarning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligi, o‘z-o‘zini baholash darajasi kabi omillarni o‘rganishga mo‘ljallangan testlar qo‘llaniladi.
- Ushbu testlar orqali bulling jarayonidagi ishtirokchilarning psixologik portretlari tahlil qilinadi.

5. Hujjatlar tahlili

- O‘smirlar o‘rtasidagi nizoli vaziyatlar, huquqbuzarlik holatlari, psixologik konsultatsiyalar va boshqa dalillarni o‘rganish.
- Ushbu hujjatlar tahlili orqali o‘smirlar jamoasidagi bulling hodisalarining umumiy manzarasi aniqlanadi.

Ushbu metodlar kompleks holda qo‘llanilganda o‘smirlar jamoasida bulling hodisalarini aniqlash va ularning psixologik mexanizmlarini chuqur o‘rganish mumkin bo‘ladi. Bullingni diagnostika qilish va uning o‘smirlar hayotiga ta’sirini aniqlash juda muhim masala hisoblanib o‘smirlar jamoasida psixologik tahlil va diagnostika ishlarini olib borish maqsadga muvofiq. Bunday kompleks diagnostika o‘smirlar o‘rtasida bulling hodisalarining sabab va oqibatlarini to‘liq ochib berishga yordam beradi. Bu esa bulling profilaktikasi va unga qarshi kurashish bo‘yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Трошина С. Буллинг: что это такое, где встречается, как бороться. URL: https://psychologist.tips/2957-bulling-chto-etotakoe-gde-vstrechaetsya-kak-borotsya.html (дата обращения: 12.11.2022).

2. Хломов К. Психология подросткового возраста: проблема буллинга. URL: https://www.psycholok.ru/lib/poppsy/2017/0724.html (дата обращения: 12.11.2022).

3. Olweus D. Aggression in the schools: Bullies and whipping boys. Washington, DC: Hemisphere (Wiley), 1978. P. 160–183.

4. Olweus, D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden, MA: Blackwell Publishing, 1993. 140 pp.

5. Дэн Олвеус // Википедия – свободная энциклопедия. URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.192cc111- 63cb9cf5-02a01487-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Dan_Olweus (дата обращения: 12.11.2022).

BOLALARNING XALQ AMALIY SAN’ATIGA BO‘LGAN QIZIQISHINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Musinova Aziza Sadikovna –
Buxoro davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda bolalarning xalq amaliy san’atiga bo‘lgan qiziqishini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Xalq amaliy san’ati milliy madaniyat, tarixiy xotira, estetik tafakkur va ijodiy qobiliyatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Raqamli taqdimotlar, videodarslar, virtual muzeylar, elektron albomlar, interaktiv topshiriqlar, grafik dasturlar va QR-kodli materiallardan foydalanish bolalarga an’anaviy san’at namunalarini qiziqarli, ko‘rgazmali va faol tarzda o‘rganish imkonini beradi. Tezisda axborot texnologiyalarini maqsadli qo‘llashning asosiy metodik yo‘llari hamda ularning bolalar motivatsiyasi, estetik didi va ijodiy faolligiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: xalq amaliy san’ati, axborot texnologiyalari, milliy qadriyat, estetik tarbiya, raqamli ta’lim, virtual muzey, interaktiv topshiriq, ijodkorlik.

Kirish: Bugungi kunda ta’lim jarayonining raqamli vositalar bilan boyib borishi bolalarning bilim olish usullari va qiziqishlarida sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy bola tasvir, video, animatsiya, interaktiv o‘yin va turli raqamli muhitlar orqali axborotni tez qabul qiladi. Shu sababli milliy madaniyat va an’anaviy san’at namunalarini bolalarga yetkazishda ham ularning raqamli tajribasi va qiziqishlariga mos metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalq amaliy san’ati o‘zbek xalqining ko‘p asrlik estetik tajribasi, turmush tarzi, dunyoqarashi va ijodiy tafakkurini aks ettiradi. Kulolchilik, kashtachilik, zardo‘zlik, yog‘och o‘ymakorligi, naqqoshlik, miniatyura, gilamdo‘zlik va boshqa san’at turlari nafaqat badiiy meros, balki yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning kuchli pedagogik vositasidir. Biroq ushbu merosni faqat og‘zaki tushuntirish yoki statik ko‘rgazmalar orqali o‘rgatish bolalarda doim ham yetarli qiziqish uyg‘otmasligi mumkin.

Axborot texnologiyalari xalq amaliy san’atini bolaga yaqinlashtiradigan yangi didaktik muhitni yaratadi. Masalan, naqshning bosqichma-bosqich paydo bo‘lishini animatsiyada ko‘rish, tarixiy buyumlarni 360 darajali tasvirda kuzatish, usta ish jarayonini videoda tahlil qilish yoki kompyuter dasturida o‘z naqshini yaratish bolani passiv tomoshabindan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Xalq amaliy san’ati bolalarning estetik didini shakllantirish bilan birga, ularning rang, shakl, ritm, kompozitsiya va mutanosiblik haqidagi tasavvurlarini rivojlantiradi. San’at asarlarini kuzatish va tahlil qilish orqali bola detallarga e’tibor qaratish, o‘xshash va farqli belgilarni topish, ranglarning uyg‘unligini anglash hamda ijodiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydi.

Bundan tashqari, xalq amaliy san’ati bolada milliy identiklik va madaniy xotirani mustahkamlaydi. Masalan, Buxoro zardo‘zligi, Rishton kulolchilik maktabi, Xiva yog‘och o‘ymakorligi yoki Samarqand naqqoshlik an’analari bilan tanishish jarayonida bola san’at mahsulotini alohida buyum sifatida emas, ma’lum hudud, tarix, hunarmandchilik maktabi va madaniy muhit bilan bog‘liq hodisa sifatida qabul qiladi.

Axborot texnologiyalarining asosiy afzalligi murakkab vizual va amaliy jarayonlarni tushunarli, takroriy va individual sur’atda o‘rganish imkonini berishidir. Xalq amaliy san’atida naqsh yaratish, kompozitsiya tuzish, rang tanlash yoki buyumni bezash kabi jarayonlar bosqichma-bosqich ko‘rsatilganda, bolaning kuzatish va taqlid qilish imkoniyati ortadi.

Videodarslar ustaning qo‘l harakati, asbobdan foydalanish, materialga ishlov berish va kompozitsiya yaratish jarayonini real vaqtga yaqin shaklda ko‘rsatadi. Virtual muzey va elektron

galereyalar esa bolalarga geografik jihatdan uzoq joylarda saqlanayotgan san’at namunalarini ko‘rish imkonini beradi. Bu ayniqsa maktab yoki ta’lim muassasasida asl eksponatlar mavjud bo‘lmagan sharoitlarda muhimdir.

Interaktiv topshiriqlar orqali o‘quvchi naqsh elementlarini to‘g‘ri joylashtirish, ranglar uyg‘unligini tanlash, san’at turini uning hududiy maktabi bilan moslashtirish, buyumning bezak kompozitsiyasini tahlil qilish kabi vazifalarni bajarishi mumkin. Bunday faoliyat bilimni faqat yodlashdan ko‘ra, uni amaliy qo‘llash va vizual tafakkur bilan bog‘lashga yordam beradi.

Axborot texnologiyasi darsning maqsadini almashtirmasligi, balki xalq amaliy san’ati mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qilishi kerak. Shu sababli texnologiyani tanlashda “qaysi dasturdan foydalanamiz?” savolidan oldin “bola nimani bilishi, ko‘rishi, his qilishi yoki yaratishi kerak?” degan savol qo‘yilishi maqsadga muvofiq.

Birinchi metodik yo‘l — “ko‘rish – tahlil qilish – yaratish” ketma-ketligidir. Dastlab bola san’at namunasini raqamli ekranda yoki virtual galereyada kuzatadi. Keyin uning naqshi, ranglari, shakli va vazifasini tahlil qiladi. Yakunda esa o‘zi oddiy ornament, bezak elementi yoki kichik kompozitsiya yaratadi. Bu jarayonda raqamli vosita va an’anaviy qo‘l mehnati bir-birini to‘ldiradi.

Ikkinchi yo‘l — “raqamli sayohat” metodidir. Masalan, mashg‘ulot davomida bolalar O‘zbekistonning turli hududlaridagi xalq amaliy san’ati maktablari bilan virtual tanishadi. Xarita, foto, video va qisqa ma’lumotlar orqali har bir hududning o‘ziga xos san’at namunalarini topadi. Keyin guruhlarda o‘zlari tanlagan hudud bo‘yicha kichik taqdimot yoki ijodiy ish tayyorlaydi.

Uchinchi yo‘l — “usta bilan raqamli uchrashuv” usulidir. Hunarmandning ish jarayonini videoda kuzatish yoki imkoniyat bo‘lsa videomuloqot tashkil etish bolalarga san’atni tirik faoliyat sifatida ko‘rsatadi. Usta qanday material tanlashi, xatoni qanday tuzatishi, rang yoki naqshni qanday asosda tanlashi haqidagi savollar bolada kasbiy va ijodiy qiziqishni kuchaytiradi.

To‘rtinchi yo‘l — o‘yinlashtirish elementlaridan foydalanishdir. “Naqshni davom ettir”, “San’at turini top”, “Qaysi hududga tegishli?”, “Rang uyg‘unligini tanla” kabi interaktiv vazifalar orqali bolalar o‘rganilgan materialni faol takrorlaydi. Rag‘batlantiruvchi ball, belgi yoki kichik ijodiy topshiriqlar qiziqishni saqlashga yordam beradi.

Xalq amaliy san’atini o‘rgatishda axborot texnologiyalaridan foydalanish an’anaviy qo‘l mehnatini cheklamasligi kerak. Aksincha, raqamli vosita bolani real material bilan ishlashga tayyorlashi lozim. Masalan, bola avval kompyuterda naqsh variantlarini sinab ko‘rib, rang uyg‘unligini tanlashi, keyin shu g‘oyani qog‘oz, mato, loy yoki boshqa materialda bajarishi mumkin.

Bunday uyg‘unlik ikki xil tajribani birlashtiradi: raqamli muhitda tezkor sinov va tahrirlash, an’anaviy faoliyatda esa qo‘l harakati, material hissi, sabr, aniqlik va hunarmandchilik ko‘nikmasi rivojlanadi. Natijada bola texnologiyani tayyor natija beruvchi vosita emas, o‘z ijodiy fikrini sinash va rivojlantirish uchun yordamchi vosita sifatida qabul qiladi.

Axborot texnologiyalari samaradorligi ko‘p jihatdan pedagogning didaktik qaroriga bog‘liq. Pedagog bolaning yosh xususiyati, ekran bilan ishlash vaqti, raqamli materialning sifati va milliy madaniy mazmunning ishonchliligini hisobga olishi lozim. Internetdan olingan har qanday tasvirni “xalq san’ati” deb qabul qilish emas, uning manbasi, hududiy xususiyati va badiiy qiymatini tushuntirish muhim.

Pedagog bolani nusxa ko‘chirishga emas, kuzatish, solishtirish va mustaqil ijodiy yechim topishga yo‘naltirishi kerak. Masalan, mavjud naqshni aynan takrorlash o‘rniga uning asosiy tamoyillarini o‘rganib, yangi kompozitsiya tuzish vazifasi bolada ijodkorlikni kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalari bolalarning xalq amaliy san’atiga bo‘lgan qiziqishini oshirishda katta pedagogik imkoniyatga ega. Raqamli taqdimot, videodars, virtual muzey, interaktiv topshiriq, grafik dastur va elektron portfolio an’anaviy san’atni bolaga yanada yaqin, ko‘rgazmali va faol shaklda o‘rganish imkonini beradi.

Biroq texnologiyaning samarasi uning yangiligi bilan emas, pedagogik maqsadga qanchalik mos qo‘llanishi bilan belgilanadi. Xalq amaliy san’atini o‘rganishda raqamli va an’anaviy faoliyatning uyg‘unligi, milliy mazmunning ishonchliligi, bolaning mustaqil ijodiy faolligi va bevosita amaliy faoliyatga yo‘naltirilishi asosiy shart bo‘lib qoladi. Shunday yondashuv bolada milliy san’atga hurmat, estetik did, ijodkorlik va madaniy merosga qiziqishni barqaror shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bo‘yicha normativ-huquqiy hujjatlar.
2. Hasanov R. Tasviriy san’at asoslari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
3. Bulatov S.S. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati. – Toshkent: Mehnat.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent.
6. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press.
7. UNESCO. Culture and Arts Education: pedagogical approaches to cultural heritage and creativity..

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA LIDERLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYAVIY ISHLAR SAMARADORLIGI

Sapayeva Umida Rustamovna,
Ranch texnologiya universiteti, Pedagogika va aniq fanlar kafedrasi tyutori, Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda liderlik qobiliyatlarini shakllantirishda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Liderlik salohiyatining pedagogik faoliyatdagi ahamiyati, uni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy tadbirlarning mazmuni va tashkil etish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, tarbiya jarayonida interfaol usullar, ijtimoiy loyihalar va rolli o‘yinlar orqali talabalarda tashabbuskorlik, jamoa bilan ishlash va mas’uliyatni his qilish kabi liderlik sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Ilmiy-nazariy hamda amaliy tavsiyalar asosida samarali tarbiyaviy ishlarni tashkil etish orqali kelajakdagi o‘qituvchilarda muvaffaqiyatli liderlik salohiyatini shakllantirishning metodik asoslari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, liderlik qobiliyati, tarbiyaviy ishlar, pedagogik faoliyat, tashabbuskorlik, jamoada ishlash, metodik yondoshuv.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi dinamiklik, turli sohalardagi ko'plab islohotlar, beqarorlik va ko'p jihatdan noaniqlik bilan tavsiflanadi, bu esa zamonaviy mehnat bozorida shaxsning raqobatbardoshligini, uning etakchilik mavqeini shakllantirish zarurligini keltirib chiqaradi. Muammo, ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar haqida gap ketganda keskinlashadi, chunki ular yosh avlod uchun qadriyat yo'nalishi bo'lib qoladi va butun jamiyat farovonligi ko'p jihatdan ularning tashabbuslariga bog'liq bo'ladi. Shu munosabat bilan bo'lajak pedagogik soha mutaxassislarida etakchilik fazilatlarini shakllantirish masalasi ayniqsa dolzarb bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda talabaning etakchilik fazilatlari deganda shakllangan shaxsiy fazilatlar, mos keladigan ko'nikma va qobiliyatlarning ajralmas majmui tushuniladi, ular boshqalarni boshqarishga, ilhomlantirishga va rag'batlantirishga, shuningdek, universitetda o'qish bosqichida qo'yilgan maqsadlarga erishishga imkon beradi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida biz “rahbarlik fazilatlari” toifasining mohiyatini jamoada samarali ishlashga yordam beradigan,

shu jumladan belgilangan maqsadga erishish uchun bunday ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va natijalarini monitoring qilish kabi shaxsiy fazilatlar yig'indisi sifatida aniqlaymiz. O'z navbatida, biz bo'lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlarini o'quvchining turli xil ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat turlarining tashabbuskori va tashkilotchisi bo'lish, bunday faoliyatning samarali natijasini olish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishga imkon beradigan barqaror shaxsiy va kasbiy fazilatlar to'plami sifatida izohlaymiz.

Talabalarning oliy ta’lim muassasalarini tamomlagandan so‘ng shakllangan yetakchilik fazilatlari, bir tomondan, muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun asos bo‘lsa, ikkinchi tomondan, o‘qituvchilarning faol ijtimoiy pozitsiyasini rivojlantirishga va dolzarb ijtimoiy muammolarni hal etishga xizmat qiladi.

Yetakchilik fazilatlarini yuklash mumkin emas, balki talaba ularda o‘zi uchun qandaydir qadriyat va ma’no ko‘rish sharti bilan shakllanadi, deb hisobladik.

Bo'lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlarini tasniflash muammosi bo'yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish har bir olim o'qituvchilik kasbi vakillari uchun o'ziga xos zarur etakchilik fazilatlarini taklif qiladi, deyishga asos beradi. Shunday qilib, O.Roziqov bo'lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlarining quyidagi guruhlarini aniqlaydi: professional-ishbilarmonlik va shaxsiy. B.Ma’murov bo'lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlarining o'ziga xos tasnifini taqdim etadi, ularni tashkiliy, kommunikativ va shaxsiyga ajratadi.

O'z navbatida M.Ochilov bo‘lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlarining to'rtta blokka ajratadi: intellektual, tashkiliy, ijro etuvchi va ijtimoiy va kommunikativ. Shuni ta'kidlash kerakki, olimlar tomonidan taklif qilingan tasniflar, bir tomondan, ularni guruhlarga bo'lish mezonlari bilan farq qilsa, ikkinchi tomondan, tadqiqotchilar etakchilik fazilatlari deb hisoblaydigan barcha fazilatlarning yig'indisi ko'p jihatdan o'xshashdir. Yuqorida tilga olingan olimlarning tadqiqotlari asosida jamiyatning zamonaviy taraqqiyoti sharoitida dolzarb va zarur bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilarning yetakchilik fazilatlarini ajratib ko‘rsatamiz. Bugungi ijtimoiy-madaniy sharoitda biz bo'lajak o'qituvchilarning quyidagi fazilatlarini ko'rib chiqamiz: - professional, ya'ni pedagogik jamoada muvaffaqiyatli ishlash va talabalarning etakchilik pozitsiyasini shakllantirish uchun zarur bo'lganlar: tashkilotchilik fazilatlari, samarali muloqot qilish, hamkorlik qilish va jamoada ishlash qobiliyati, mas'uliyat, bag'rikenglik, moslashuvchanlik, yangilik; - shaxsiy, ya'ni belgilangan maqsadlarga erishish uchun shaxsiy o'sishga hissa qo'shadiganlar: o'ziga ishonch, intizom, faollik va tashabbus, empatiya, ijodkorlik va ijodkorlik, o'zini takomillashtirish istagi. Tashkiliy fazilatlar o'qituvchi-rahbar uchun juda zarurdir, chunki bu tashkiliy funktsiya o'z faoliyatini, talabalarning mehnatini va talaba uchun ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilarining faoliyatini tashkil etish qobiliyatining o'ziga xos mezoni hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchining tashkiliy fazilatlariga strategik fikrlash, rejalashtirish va shu asosda qaror qabul qilish qobiliyati kiradi; va maqsadga erishish uchun odamlarning sa'y-harakatlarini birlashtirish qobiliyati.

Samarali muloqot qilish qobiliyati bo'lajak o'qituvchining eng muhim etakchilik fazilatlaridan biri hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, qaysi sohada bo'lishidan qat'i nazar, ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatga erishishning kalitidir; kasbiy faoliyatida doimo muvaffaqiyatga erishgan.

Bo'lajak o'qituvchi uchun universitetda o'qish davomida o'quv jarayonining turli sub'ektlari bilan samarali aloqa o'rnatish, sub'ekt va sub'ektning o'zaro ta'sirining mohiyatini tushunish juda muhimdir, chunki bu kelajakda hamkasblar, talabalar va ularning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarning adekvat modelini yaratish uchun asos bo'ladi. Shu munosabat bilan ilmiy muomalaga “kommunikativ yetakchilik” tushunchasini kiritadilar, bu kommunikativ ta’sir yoki o‘zaro ta’sir orqali boshqalarga ta’sir o‘tkazish qobiliyati sifatida tushuniladi. Kommunikativ etakchilik tuzilmasida olimlar rag'batlantiruvchi aloqani (voqealarning borishini bashorat qilish qobiliyati, vaziyatni tezda boshqarish va xotirjamlik va vazminlikni uyg'unlashtirish qobiliyati, belgilangan maqsadlarga erishishda atrofdagi odamlarning resurslarini safarbar etishga yordam beradigan yangilik va uzluksizlik), sub'ektivlik, kommunikativ faollik va og'zaki ta'sirni ajratib ko'rsatishadi. Ro'yxatdagi barcha komponentlar oliy ta’limda o'qish jarayonida shakllanadi.

Shunday qilib, har bir mavzuga individual yondashish, bag'rikenglik, chidamlilik, xushmuomalalik, samimiylikni o'z ichiga olgan samarali muloqot qilish qobiliyati, bir tomondan, bo'lajak o'qituvchining eng muhim etakchilik sifati bo'lsa, ikkinchi tomondan, etakchining shakllanishi, uning etakchilik fazilatlarining shakllanishi va takomillashuvi universitetda o'qish jarayonida sodir bo'ladi.

Mas'uliyat irodaviy va axloqiy shaxsiy fazilatlarga, shuningdek, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, kasbiy fazilatlarga ham tegishli. Rahbar mas'uliyat kabi shaxsiy xususiyatga ega bo'lishi kerak, deb hisoblaymiz, chunki professional o'qituvchilik faoliyati jarayonida u tanlovning qiyin vaziyatlarida qaror qabul qilishi va shunga mos ravishda bunday tanlov natijasi uchun javobgar bo'lishi kerak. Qolaversa, bu rahbar boshqalarga o‘rnak va ilhomdir. O'qituvchi-rahbar mas'uliyatli xulq-atvorni namoyon etish orqali boshqalarni rag'batlantirishga, ishonchni uyg'otishga, ularni o'z atrofida birlashtirishga va pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga qodir. Shaxs, uning qadriyatlari va ma'nolariga yo'naltirilgan yangi qiymat-semantik paradigma nuqtai nazaridan shuni ta'kidlaymizki, rahbarning mas'uliyati nafaqat o'zi haqida samarali qarorlar qabul qilish, balki bunday qarorlar natijalari boshqalarga zarar bermasligi, odamlarning qadriyatlariga mos kelishi kerak: rahbar jamoasida ishlaydigan odamlarning qadriyatlariga mos kelishi kerak. yaxshilik birinchi o'rinda turadi yoki iqtisodiy va egosentrik munosabatlar bilan bir xil darajadagi pozitsiyani egallaydi. Shunday qilib, biz mas'uliyatni bo'lajak o'qituvchining eng muhim etakchilik sifati deb bilamiz, qaror qabul qilishga qodir, uning natijalari boshqalar va butun jamiyat manfaatiga olib keladi. Tolerantlik o'qituvchining eng muhim etakchilik sifatidir, chunki u talaba va o'qituvchilar jamoasida qulay muhit yaratishga, turli nuqtai nazarlarni qabul qilish, o'quv jarayonining barcha sub'ektlariga adolatli munosabatda bo'lish va samarali muloqotga asoslangan nizolar darajasini kamaytirishga yordam beradi. O'qituvchining bag'rikengligi o'quv jarayonida barcha sub'ektlarni birlashtiradigan va o'quvchining imkoniyatlarini maksimal darajada ochish uchun har bir aniq holatda ko'p variantli xulq-atvor taktikasini amalga oshirishga yordam beradigan bunday g'oyalarni izlashga yordam beradi. Zamonaviy ta’lim paradigmasi nuqtai nazaridan o‘qituvchi-rahbar haqida gapirganda, biz o‘quvchilarni majburlovchi emas, balki ilhomlantiradigan, rag‘batlantiradigan o‘qituvchini nazarda tutamiz. Shuning uchun bag'rikenglik zamonaviy rahbarning eng muhim sifati hisoblanadi: "bag'rikenglik - bu o'qituvchining muhim shaxsiy va kasbiy sifati, chunki u atrofdagi odamlar bilan, birinchi navbatda, bolalar bilan o'zaro tushunishga erishish, majburlash, bosim, tahqirlash, boshqa shaxsning manfaatlarini buzmaslikka harakat qilmasdan turli nuqtai nazar va pozitsiyalarni kelishish istagi bilan bog'liq". Bizning tadqiqotimizda biz bag'rikenglikni bo'lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlari ro'yxatiga kiritamiz, chunki bu nafaqat boshqa fanlarni, ularning qiymat-semantik vektorlarini qabul qilishga yordam beradi, balki o'quv jarayonini modellashtirishda barcha sub'ektlarning maqsadlari va qadriyatlarini muvofiqlashtirishga imkon beradi. Biz etakchi o'qituvchining sifati sifatida moslashuvchanlikni ta'kidlaymiz, chunki zamonaviy dunyo juda dinamik va islohot jarayonlari, ayniqsa ta'limda davom etmoqda. Albatta, rahbar o‘zgarishlarga tayyor bo‘lishi va barcha darajadagi o‘zgarishlarga tez moslasha olishi kerak. Etakchilik kontekstida moslashish - bu rahbarning o'zgaruvchan sharoit, muhit va talablarga muvaffaqiyatli moslasha olishi va ijtimoiy muhitning chaqiriqlariga tezda javob bera olish qobiliyati deb hisoblaymiz. Bu o'zgarishlar tez sodir bo'ladigan va noaniqlik yuqori bo'lishi mumkin bo'lgan bugungi dunyoda ayniqsa muhim bo'lgan etakchilik sifati.

O‘qituvchilik kasbi doimiy ravishda yangi bilimlarni o‘zlashtirish, yangiliklar bilan tanishish va o‘z-o‘zini takomillashtirishni o‘z ichiga olganligi uchun biz innovatsiyani bo‘lajak o‘qituvchining yetakchi fazilatlaridan biri sifatida alohida ta’kidlaymiz.

Bo‘lajak o‘qituvchi-rahbar yangi g‘oyalarga ochiq bo‘lishi, yangiliklarga tez javob berishga tayyor bo‘lishi, ularni ish amaliyotiga joriy etishi, mavjud sharoitlarga moslashi kerak, deb hisoblaymiz. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy etakchilik fazilatlari guruhini tavsiflashda biz ularning asosiy xususiyatini - sotsializatsiya jarayonida egallashni ta'kidlaymiz, ya'ni biz asab tizimining tug'ma turi va shunga mos ravishda temperament haqida gapirmayapmiz. Biz o'z-o'ziga ishonchni etakchining eng muhim sifati deb bilamiz, bu o'z-o'zini etarli darajada hurmat qilmasdan

mumkin emas. O'ziga ishonch asosan psixologiya fanlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishiga va kamdan-kam hollarda bevosita bo'lajak o'qituvchining shaxsiyatiga e'tibor qaratilishiga qaramay, ba'zi tadqiqotlarda biz ushbu konstruktsiyaning pedagogik talqinini topamiz.

Bo'lajak o'qituvchi shaxsining davlat va jamiyatga yo'naltirilganligini aks ettiruvchi eng muhim etakchilik sifati - bu ijtimoiy faollik va tashabbuskorlik, jamiyat va mamlakat manfaati uchun turli xil faoliyat turlariga kirishishga tayyorlik. Bo'lajak o'qituvchilar va amaliyotchi o'qituvchilarning ijtimoiy faolligi va tashabbusi pedagogik qadriyatlarni saqlash va yuksaltirishga qaratilgan bo'lishi kerak, bu tadbirlar, targ'ibotlar, klublar, jamoat birlashmalari va boshqalarni tashkil etishda ifodalanishi mumkin. Biz tadqiqotimizda ijtimoiy faollik va tashabbusni jamiyat farovonligiga qaratilgan faoliyat deb hisoblaymiz. Agar biz kelajakdagi o'qituvchining etakchilik sifati sifatida ijtimoiy faollik haqida gapiradigan bo'lsak, unda biz uning shaxsni va butun jamiyatni o'zgartirishga imkon beradigan bunday maqsadli ijodiy faoliyatga tayyorligini taxmin qilamiz.

Albatta, ta'limning qadriyat-semantik paradigmasiga yo'naltirilgan zamonaviy o'qituvchi nafaqat bilimlarni uzatuvchi, balki o'quvchiga barcha bilimlarni mustaqil ravishda o'rganishga yordam beradigan yordamchi, repetitordir. Shuning uchun empatiya, birinchi navbatda, muhim kasbiy sifatdir, chunki empatik o'qituvchilar o'z o'quvchilarining hissiy va psixologik ehtiyojlarini his qilishlari va tushunishlari mumkin.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi jarayonida shaxsiy qobiliyatlarni amalga oshirish va bolalar bilan bevosita o'zaro munosabatda bo'lish (ijtimoiy foydali, ixtiyoriy, madaniy va bo'sh vaqt tadbirlari va boshqalar) bilan bog'liq bo'lgan har xil turdagi tarbiyaviy ishlar jarayonida o'zini topish mumkin bo'ladi. Shuning uchun ham biz universitetdagi tarbiyaviy ish jarayoni bir tomondan bo‘lajak o‘qituvchining o‘z-o‘zini rivojlantirishga hissa qo‘shsa, ikkinchi tomondan uni o‘z-o‘zini takomillashtirishga etaklaydigan faoliyat turlari bilan to‘ldirilishi kerak, deb hisoblaymiz. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz kelajakdagi o'qituvchilar uchun shaxsiy sifat sifatida o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishga yo'naltirilganlik muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz, chunki shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirish, bir tomondan, kasbda o'zini-o'zi takomillashtirishning zaruriy sharti bo'lsa, ikkinchi tomondan, jamiyatning o'zgaruvchanligiga tezda javob berishga, jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashishga va raqobatdosh bo'lishga imkon beradi.

Shunday qilib, bizning tadqiqotimiz doirasidagi "bo'lajak o'qituvchining etakchilik fazilatlari" ta'rifi jamoada samarali ishlashga yordam beradigan, shu jumladan belgilangan maqsadga erishish uchun bunday ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va natijalarini kuzatish kabi shaxsiy fazilatlar majmui sifatida tushuniladi. O'z navbatida, biz bo'lajak o'qituvchilarning etakchilik fazilatlarini o'quvchining turli xil ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat turlarining tashabbuskori va tashkilotchisi bo'lish, bunday faoliyatning samarali natijasini olish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishga imkon beradigan barqaror shaxsiy fazilatlar to'plami sifatida izohlaymiz. Bo'lajak o'qituvchining oliy ta'limda kasbiy tayyorgarlik jarayonida rivojlanishi kerak bo'lgan asosiy etakchilik fazilatlariga quyidagilar kiradi: kasbiy (tashkiliy fazilatlar, samarali muloqot qilish, hamkorlik qilish va jamoada ishlash qobiliyati, mas'uliyat, bag'rikenglik, moslashuvchanlik, yangilik) va shaxsiy fazilatlar (o'ziga ishonch, intizom, faollik va tashabbuskorlik, empatiya va ijodkorlik). Biz ishonamizki, bu fazilatlar oliy ta’limning ta’lim maydonida muvaffaqiyatli shakllantirilishi mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchilarning yetakchilik fazilatlarini shakllantirishni hisobga olgan holda oliy ta’limning ta’lim maydonini modellashtirish bo‘yicha keyingi tadqiqotlar istiqbollarini ko‘ramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Roziqov O. Ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy mahorati va etakchilik faoliyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.

2. Ma’murov B. Pedagogik texnologiyalar va etakchilik faoliyati asoslari. – Toshkent: TDPU, 2011.

3. Ochilov M. Bo‘lajak pedagoglarda etakchilik salohiyatini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.

4. Tojiev Sh. Pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida etakchilik fazilatlarini shakllantirish. – Samarqand: SamDChTI nashriyoti, 2018.
4. Abdullaeva D.Sh. O‘qituvchi shaxsining yetakchilik sifati va uni rivojlantirish usullari. // Ta'lim va rivojlanish jarayoni jurnali, №4, 2020.
5. Ergashev K.X. Ta'lim muassasalari rahbarlarida liderlik kompetensiyalarini shakllantirish. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2017.
6. Ziyomuhammedov A.Z. O'qituvchi tayyorlashda innovatsion texnologiyalar va yetakchilik faoliyati. – Toshkent: O‘zR FA, 2019.
7. G'. Jo‘rayev, M. Islomov. Kasbiy tayyorgarlikda yetakchilik kompetensiyalarining shakllanishi. – Navoiy: NDU, 2022.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Чхетиани Темурбек Леривич
Преподаватель русского языка и литературы
Бухарский государственный педагогический институт
chxetianitemurbek@buxdpi.uz

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы преподавания русского языка как иностранного в учебных заведениях нефилологического профиля. Проведен детальный анализ научных и методических источников. Исследуются возможности обобщения существующего теоретического и практического опыта с целью его применения для повышения эффективности образовательного процесса. Особое внимание уделяется вопросам использования общей методики обучения, анализа и классификации текстов, формирования навыков чтения и устной научной речи, а также внедрения современных цифровых технологий в образовательный процесс.

Ключевые слова: русский как иностранный, методика преподавания, теоретические и практические исследования, нефилологические специальности, развитие языковой компетенции, адаптация учебного материала, функционально-семантический подход.

Преподавание русского языка как иностранного (РКИ) представляет собой сложный и многогранный процесс, особенно в учебных заведениях, не связанных с филологией. Особенности таких образовательных учреждений требуют гибкости методик и учета специфики профессиональной подготовки студентов. В данной статье анализируются основные подходы к обучению РКИ, основанные на теоретических и практических разработках в этой области. Рассматриваются ключевые аспекты преподавания, включая развитие языковой компетенции, анализ текстов, формирование устной научной речи, а также использование цифровых технологий.

Формирование языковой компетенции. Одной из важнейших задач преподавания РКИ является формирование языковой компетенции, необходимой для эффективного общения. В условиях нефилологических вузов акцент делается на разработке общей методики обучения, включающей адаптацию грамматического и лексического материала к профессиональной деятельности студентов. Использование функционально-семантического подхода помогает выделять наиболее значимые языковые конструкции и лексические единицы, необходимые для конкретной специальности.

Анализ текстов и развитие навыков чтения. Анализ текстов различных типов играет ключевую роль в процессе изучения русского языка. Важно учитывать, что тексты, используемые в образовательном процессе, должны соответствовать уровню владения языком и профессиональным интересам студентов. Например, материалы по технической, медицинской или экономической тематике способствуют не только расширению лексического запаса, но и формированию навыков критического мышления.

Чтение как вид речевой деятельности требует особого внимания. В образовательном процессе эффективно использовать методику поэтапного формирования навыков чтения: от освоения базовой лексики и грамматики до анализа сложных профессиональных текстов. Использование аутентичных текстов, таких как статьи из специализированных журналов или профессиональная документация, способствует лучшему пониманию языка и повышению уровня владения терминологией.

Формирование устной научной речи. Развитие навыков устной научной речи особенно важно для студентов нефилологических специальностей. Этот процесс включает обучение построению монологов и диалогов на профессиональные темы, участие в дискуссиях и презентации научных проектов. Для достижения высокой эффективности необходимо сочетать традиционные методы обучения с игровыми и интерактивными формами, такими как ролевые игры и моделирование профессиональной коммуникации.

Активное участие в симуляциях профессиональных переговоров позволяет обучающимся овладевать специальной терминологией и повышать уровень уверенности в общении.

Использование цифровых технологий в обучении РКИ. В современном образовательном процессе невозможно игнорировать роль информационных технологий. Использование мультимедийных ресурсов, онлайн-платформ и специализированных приложений значительно облегчает процесс изучения языка. Программы для автоматической проверки грамматики, онлайн-курсы, видеоматериалы и специализированные тренажеры помогают повысить мотивацию студентов и ускорить усвоение учебного материала.

Использование цифровых образовательных ресурсов (таких как Quizlet, LinguaLeo, Duolingo) способствует более высоким результатам в освоении новых слов и грамматических структур. Онлайн-дискуссии, проводимые на платформах Zoom или Microsoft Teams, также способствуют развитию коммуникативных навыков, что особенно важно для студентов, изучающих русский язык в дистанционном формате.

Междисциплинарный подход в преподавании РКИ. Современные методики преподавания РКИ требуют интеграции различных дисциплин, что позволяет создать более эффективную систему обучения. Так, междисциплинарный подход предполагает использование материалов из смежных областей знаний, таких как экономика, медицина, инженерия. Этот метод обеспечивает не только развитие языковых навыков, но и подготовку студентов к будущей профессиональной деятельности.

Заключение. Комплексный подход к преподаванию РКИ, основанный на обобщении теоретического и практического опыта, позволяет значительно улучшить качество учебного процесса. Современные методики, адаптированные к специфике нефилологических вузов, создают условия для успешного овладения русским языком и развития профессиональных навыков студентов. Внедрение инновационных технологий, использование междисциплинарного подхода и интеграция цифровых ресурсов открывают новые горизонты для преподавания РКИ и способствуют интеграции иностранных студентов в образовательное и профессиональное пространство.

Таким образом, преподавание РКИ в нефилологических вузах представляет собой динамичную сферу, требующую постоянного обновления методик и использования новых технологий. Дальнейшие исследования в данной области могут быть направлены на разработку адаптивных образовательных программ, учитывающих индивидуальные особенности студентов и их профессиональные потребности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Кузнецова, И. В. "Методические подходы к обучению русскому языку студентов нефилологических специальностей". Вестник Московского университета. Серия 19: Филология, 2021.

2. Иванова, Т. С. "Кросс-культурные аспекты в обучении русскому языку студентов нефилологических специальностей". Журнал русского языка и литературы, 2023.
3. Петрова, Е. В. "Особенности преподавания русского языка в вузах: опыт работы с нефилологами". Современные проблемы науки и образования, 2022
4. Смирнова, Л. И. "Методы и приемы преподавания русского языка для студентов технических специальностей". Научный журнал "Образование и наука", 2021
5. Соловьёва, Н. А. "Преподавание русского языка как иностранного для студентов технических специальностей". Научные записки. 2020.

FALSAFIY KATEGORIYALAR TIZIMIDA RAHBAR KADR TUSHUNCHASI

Tagayev Kamol Kamilovich
Navoiy davlat universiteti, Ijtimoiy fanlar kafedrasi tadqiqotchisi,

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlash jarayonining kompetentlik, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, loyiha ishlab chiqish va ularni amalga oshirishdagi optimal yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, loyiha faoliyatining algoritmik emas, balki ijodiy xarakterga ega ekani, muayyan tarixiy, madaniy va ijtimoiy sharoitlardan kelib chiqib shakllanishi muhimligi ta'kidlanadi. Rahbar kadrlarni tayyorlashda metodologik yondashuv, shartlar va prinsiplarning farqlanishi, resurslar va maqsadlar uyg'unligi alohida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Rahbar kadrlar, Ijtimoiy loyihalar, Kompetentlik, Boshqaruv, Loyiha faoliyati, Metodologiya, Prinsip, Shart, Innovatsion boshqaruv

Kompetentlik , subyektning mavjud xususiyatlarining ma'lum kasbiy guruhga doir ijtimoiy talablarga mosligining tarixiy va ijtimoiy-konkret xarakteristikasidir, shuningdek, unga kelib chiqadigan ishlab chiqarish muammolarini mustaqil hal etish qobiliyatining ko'rsatkichidir. Shuning uchun, kompetentlikni baholashda ijtimoiy o'zgarishlar subyektiga optimallik prinsipini qo'llashga namoyon bo'ladi. Mutaxassisning tahlil qilish va kasbiy boshqaruv qarorlarini qabul qilish qobiliyati korxona, firma yoki davlat muassasasining optimal (samarali) ishlashini ta'minlaydi.

Bu mexanizm subyektning algoritmik va izchil harakatlarida ketma-ketlik mavjudligini ko'satib beradi. Bu ketma-ketlik ijtimoiy tizimlarini loyihalash jarayonini o'rganishda mualliflar tomonidan tartibga keltiriladi. Asosiy elementlar o'zgarmas qoladi. Uni sxematik ravishda quyidagicha ifodalash mumkin: Ijtimoiy munosabatlarning obyektiv evolyutsiyasi vaqt o'tishi bilan subyekt tomonidan ziddiyat sifatida belgilanadi. Bunday vaziyatda ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi rahbarlarning yangi sifatiy boshqaruv tafakkuri, boshqaruv faoliyati muhim mexanizm sifatida namoyon bo'la boshlaydi. Bu vaziyat boshqaruv va Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlash prinsiplarini o'zgartirish lo'zimligini ifodalanadi. Bunday vaziyatlarda keyinchalik gipotezalar va ijtimoiy munosabatlarning kerakli yo'nalishda rivojlanishi haqidagi loyihaviy takliflar ishlab chiqiladi. Ekspertlar fikri so'raladi va muammo jamiyat tomonidan muhokama qilinadi. Loyihachilar guruhi tomonidan anik usulda hujjatlar majmui — loyiha ishlab chiqiladi, u keyinchalik ekspertlar tomonidan baholanadi. Nazariy izlanish faoliyati natijasi sifatidagi loyiha konkretlashtirish va detallashtirish mexanizmlari orqali amaliy o'zgarishlar rejasiga aylanadi. Loyihani amalga oshirish o'zgarishlarni ko'zda tutish, joriy tuzatishlar va natijalarni tahlil qilish bilan kuzatiladi.

Ijtimoiy loyihalarda rahbar kadrlarni tayyorlash samaradorligini baholashda D. Diksonning fikrini e'tiborga olish kerak. Olim injenerlik loyihalash jarayoni qat'iy algoritmik ketma-ketlikda bo'la olmasligini ta'kidlaydi. Aslida, jarayon oldinga gohida ortga qaytishga harakat mavjud bo`ladi, shuningdek ayrim bosqichlarni takrorlash mumkin. Loyihaviy vazifani yechish jarayoni faqat oldindan ishlab chiqilgan harakatlar dasturi bilan emas, balki har bir olingan natija va noto'g'ri elementlarni qayta loyihalash zarurati bilan tartibga solinadi. Strukturaviy

komponentlarning bir necha variantlarini tahlil qilgandan so‘ng, loyihachi umumiy maqsadni o‘zgartirib, boshqa strukturalar bo‘yicha ishlashga o‘tishi mumkin. Ya’ni, ijtimoiy muhitning o‘zgaruvchanligi va oldindan ayta bo‘lmasligi tufayli ijodiy faoliyatning qat’iy algoritmini yaratish mumkin emas. Natijada, loyihalash ixtirochilik, loyiha-konstruktorlik va konstruktiv-texnik faoliyat bilan o‘xshashligi uni aqliy va ijodiy xususiyatga ega ekanligiga olib keladi. Loyihalashning spetsifik bosqichlari: fikrlarni generatsiyalash, imkoniy variantlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish, optimal variantni tanlash. Loyiha faoliyatining xususiyatlari: qaytarimlilik, harakatlarning loyihaga mosligini ko‘zda tutish, har bir bosqichda tuzatish imkoniyati, algoritmizatsiya’ni ng nochiziqli tabiati.

Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlashningning optimal variantini tanlash uchun loyiha ushbu masala yuzasidan mezonlar va shartlarni o‘z ichiga olishi kerak. Shuning uchun, ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlashning barqarorligi va samaradorligini ta’minlash uchun loyihaning spetsifik vositalarining obyektiv shartlari va chegaralarini tavsiflashi kerak. Uni amalga oshirishning tashqi va ichki omillarini hisobga olish, subyektiv omillarning ta’sirini minimallashtirish texnologiyasini ishlab chiqish zarur. Bunday sharoitda loyihalash jamiyat rivojlanishi qonunliliklarini, muhitning xususiyatlarini aks ettirishi va boshlang‘ich maqsadni maqsadni maksimal ta’minlashi kerak.

Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlashga bo‘lgan **ehtiyoj** ekspertlar jamoasi tomonitan erishilgan paradigmaga, kerakli kelajak tasavvurlarini va anik tarixiy shartlar (iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, kadrlar) bilan cheklanganligiga asoslanadi. Buga qo‘shimcha tarzda jamiyatning madaniy darajasi, milliy mentalitet xususiyatlari, ekspertlarning o‘zining boshqaruvchilik fikrlashining o‘ziga xosligi kiradi. Bularga davlat amaldorlari, ta’lim jarayonini rivojlantirish uchun mas’ul bo‘lgan loyihachilar, o‘qituvchilar, yuqori darajali rahbarlar kiradi.

Taqdim etilgan nuqtai nazar “prinsip” va “shart” terminlarining ma’nosini farqlashga asoslangan. **Shart** deganda, subyekt faoliyatiga bevosita ta’sir etuvchi va uni belgilovchi tashqi muhitning obyektiv, moddiy tavsifi tushuniladi. **Prinsip** kategoriyasi esa subyektning bilish faoliyatiga doir bo‘lib, obyektning evolyutsiyasi, hayot siklini tushunish, tavsiflash va oldindan aytishning asosiy qoidalarini anglatadi. Uzluksiz, takrorlanuvchi, zarur munosabatlar (tabiatning dinamik qonunlari va jamiyatning statistik qonunliliklari) anik nazariy va amaliy faoliyatda prinsiplar sifatida namoyon bo‘ladi.

Obyektiv, moddiy jarayonlar qat’iy xarakterga ega bo‘lsa, ma’lum shartlarda har doim rioya qilinsa, ular dinamik qonunlar deb hisoblanadi. **Qonun** kategoriyasiga “qonuniylik” kiradi, lekin “qonun” termini tabiatdagi dinamik o‘zaro ta’sirlarni, “qonuniylik” termini esa ehtimoliy, statistik aloqalarni belgilash uchun ishlatiladi.

Qonuniylik zarurlik va tasodifiylik nisbati orqali, tendensiya sifatida o‘zning barqaror va zarurligini namoyon qiladi. **Prinsip -** tabiiy va ijtimoiy jarayonlarni qanday tushunish va izohlash kerakligi haqidagi norma yoki qoidadir. Prinsiplar — qonunlarning normativ, direktiva shaklida qayta ifodalanishidir. Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlashni optimal loyihalash iqtisodiy jihatdan samarali va kam resurs talab qiladigan parametrlarni aniqlashni nazarda tutadi. Bunday vaziyatda rahbar kadrlarni tayyorlash loyihasi optimallashtirish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlash loyihasi anik ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini aks ettirgani tufayli u jamiyat ziddiyatlarini to‘playdi. Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlash loyihasi ma’lum qatlam uchun iqtisodiy yoki siyosiy foyda keltirishi mumkin, lekin kasbiy tayyorgarlik past bo‘lsa, jamiyatning umumiy manfaatlariga zid kelishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlash loyihasiga metodologik talab — maqsadlar, resurslar va loyihaning samaradorligini optimal uyg‘unlashtirish prinsipiga rioya qilishdir. Ijtimoiy loyihalar tizimida rahbar kadrlarni tayyorlashni optimallashtirish ijodiy xarakterga eta bo‘lib, materialga kasbiy mansublik darajasini va loyihani amalga oshirishdagi ijodiy elementlarini aks ettiradi.

Innovatsiyalarni boshqarish subyektlarining harakatlari dinamikasini aks ettiruvchi rahbarlik kadrlarni tayyorlash boshqaruv mexanizmi, ma’lum algoritm bo’yicha rahbar tomonidan

boshqaruv funktsiyalarini samarali ta’minlash uchun o’zaro bog'langan boshqaruv harakatlarining to’plamidir.

ФИНАНСОВЫЕ ПУЗЫРИ: КАК ОНИ ВОЗНИКАЮТ И КАК ИХ ИЗБЕЖАТЬ

Камилова Севара Анваровна
PhD, старший преподаватель кафедры «Финансы и финансовые технологии» ТГЭУ
Махмудов Асилбек Лазизович
Студент группы ММТ-20/23 по направлению «Финансы и финансовые технологии»

Аннотация. В данной статье рассматриваются ключевые причины возникновения финансовых пузырей, такие как избыточное кредитование, психологические факторы (эффект толпы, эйфория), недостаточная регуляция и чрезмерная оптимизация рынка. Также представлены методы предотвращения пузырей, включая создание эффективных механизмов контроля, мониторинг рынков и формирование осознанной инвестиционной культуры. Сравнительный анализ двух самых известных финансовых пузырей в истории (тюльпанная мания и пузырь доткомов) позволяет глубже понять механизм их образования и извлечь уроки для будущего. Материал будет полезен инвесторам, экономистам и регуляторам для выявления рисков и принятия взвешенных решений.

Ключевые слова: финансовый пузырь, избыточный спрос, спекулятивные ожидания, экономические кризисы, банкротства, эффект толпы, Эйфория, оптимизация рынка, инвестиционная культура, Тюльпаномания, Пузырь доткомов, регуляторы, риски.

Финансовые пузыри — это явление, когда стоимость активов (к примеру, акций, недвижимости или криптовалют) искусственно завышается, зачастую в результате избыточного спроса и спекулятивных ожиданий. Эти явления оказывают значительное влияние на мировую экономику, вызывая кризисы, банкротства и долгосрочные последствия для финансовой системы. Кроме того, они способны спровоцировать внезапное и резкое падение цен, что вызывает экономические кризисы и финансовые потери для инвесторов и общества в целом. Финансовые пузыри, несмотря на многовековую историю, остаются актуальной проблемой. Понимание механизмов их формирования позволяет минимизировать риски для экономики и частных инвесторов.

Причины финансовых пузырей

Иррациональный оптимизм: Иррациональный оптимизм относится к крайнему оптимизму и энтузиазму инвесторов, заставляющим их верить, что цены на активы будут продолжать расти бесконечно. Такой образ мышления может заставить инвесторов игнорировать фундаментальные показатели стоимости и довести цены на активы до неустойчивых уровней.

Легкий кредит и низкие процентные ставки: Низкие процентные ставки и легкодоступный кредит могут подпитывать финансовые пузыри, поощряя заимствования и увеличивая денежную массу. По мере того, как на рынок поступает больше денег, это повышает спрос на активы, толкая их цены выше. Эти

благоприятные условия заимствования могут привести к чрезмерным спекуляциям и принятию рисков инвесторами, усугубляя рост пузыря.

Стадное мышление и спекуляция: Стадное мышление относится к тенденции людей следовать действиям или убеждениям большей группы, часто не принимая во внимание основные принципы. На финансовых рынках стадное мышление может привести к тому, что инвесторы слепо покупают активы, поскольку видят, что другие делают то же самое, что приводит к увеличению спроса и завышенным ценам.

Манипулирование рынком и мошенничество: Манипулирование рынком и мошеннические действия также могут способствовать созданию финансовых пузырей. Примерами служат инсайдерская торговля, манипулирование ценами и распространение ложной информации с целью повлиять на настроения инвесторов. Эти практики могут искажать рыночные цены и создавать иллюзию процветающего рынка, привлекая инвесторов к участию и еще больше раздувая пузырь.

Как избежать финансовых пузырей? Чтобы избежать финансовых пузырей, необходимо принимать меры для обеспечения стабильности экономики. Например, правительство может проводить политику, которая будет стимулировать экономический рост и предотвращать возникновение финансовых пузырей. Также важно обеспечить прозрачность рынка и доступ к информации для всех инвесторов. Это поможет им принимать более обоснованные решения и избежать ошибок, которые приводят к финансовым пузырям. Пути избежения от финансовых пузырей: 1. Финансовая грамотность: Образованные инвесторы реже поддаются ажиотажу и лучше анализируют риски.

2. Прозрачность рынков: Информация о реальной стоимости активов должна быть доступна и понятна.

3.Эффективное регулирование: Государственные органы должны контролировать деятельность финансовых институтов и ограничивать чрезмерные риски.

4. Долгосрочное мышление: Инвестирование должно опираться на реальные показатели, а не на надежду на быструю прибыль.

Таблица 1

Сравнительная таблица основных характеристик финансовых пузырей

Критерий	Тюльпаномания (1637)	Пузырь доткомов (1995-2000)
Актив	Луковицы редких тюльпанов	Акции технологических компаний (особенно интернет-компаний)
Причины возникновения	Рынок тюльпанов стал символом статуса и элитарности, спекуляции	Бум интернета и технологий, ожидания взрывного роста
Стадии пузыря	Смещение, бум, эйфория, извлечение прибыли, паника	Смещение, бум, эйфория, извлечение прибыли, паника
Пик пузыря	Цены на тюльпаны достигли астрономических высот, некоторые сорта продавались за стоимость дома	Акции дотком-компаний достигли нереальных уровней, несмотря на отсутствие прибыли у большинства компаний
Обрушение	Резкое падение цен на луковицы тюльпанов, массовая паника	Обвал рынка акций, значительные потери инвесторов
Экономические последствия	Экономический спад в Нидерландах, но без длительных долговых последствий	Глобальная рецессия в технологическом секторе, многочисленные банкротства компаний
Продолжительность пузыря	1634-1637 год (несколько месяцев)	1995-2000 год (период активного роста и краха)

Тюльпаномании и Пузыря доткомов

С таблицы 1 можем сказать, что в обоих случаях спекулятивный ажиотаж вокруг определенного актива - редких луковиц тюльпанов и акций интернет-компаний соответственно - привел к стремительному росту цен, оторванному от их реальной стоимости. Оба пузыря прошли схожие стадии эйфории и завершились резким обвалом цен, вызвав панику и значительные финансовые потери для инвесторов.

Заключение

В заключение можно сказать, что финансовые пузыри – это серьезное явление, которое может привести к значительным потерям для инвесторов и экономики страны в целом. Финансовые пузыри были повторяющейся темой в экономической истории, с разрушительными последствиями как для отдельных лиц, таки для экономик. Понимание причин, стадий и результатов финансовых пузырей, наряду с реальными примерами, может помочь инвесторам и политикам распознать потенциальные предупреждающие знаки и принять меры для предотвращения или смягчения последствий будущих пузырей. Чтобы избежать их возникновения, необходимо принимать меры по обеспечению стабильности экономики и обеспечению прозрачности рынка для всех участников.

Список использованных источников

1. Адриан, Т. и Шин, Х. (2011), «Финансовые посредники в денежной экономике», Глава 12 в «Справочнике по денежной экономике», Фридман, Б. и Вудфорд, М. (ред.), Elsevier

2. Аллен, Ф. и Гейл, Д. (2000), «Пузыри и кризисы», Economic Journal, т. 110(460), стр. 236-55, январь

3. Фархи, Э. и Тироль, Дж. (2009), «Пузыристая ликвидность», рабочий документ IDEI № 577

4. Кочерлакота, Н. (2009), «Лопающиеся пузыри, последствия и методы лечения», Федеральный резервный банк Миннеаполиса Mimeo

5. Маддалони, А. и Пейдро, Дж. (2011), «Принятие банковских рисков, надзор и низкие процентные ставки: данные из еврозоны и стандартов кредитования США», Обзор финансовых исследований, предстоящий выпуск.

6. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISINING PROFESSIONAL RIVOJLANISHINI TA’MINLASH USULLARI

Utepberganov Amangeldi Kutlimuradovich
Nukus davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Maqolada jismoniy tarbiya o‘qituvchisining professional rivojlanishida akmeologik yondashuvning ahamiyati hamda uni amalga oshirish usullari tahlil qilinadi. Muallif akmeologiya nazariyasi asosida o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy salohiyatini rivojlantirish, o‘zini anglash, refleksiya, innovatsion faoliyatga tayyorgarlik kabi omillarni ochib beradi. Shuningdek, maqolada jismoniy tarbiya sohasida zamonaviy talablarga javob bera oladigan, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda akmeologik yondashuvga asoslangan ta’lim texnologiyalarining samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: akmeologiya, jismoniy tarbiya, o‘qituvchi, professional rivojlanish, pedagogik texnologiya, akmeologik yondashuv, ta’lim jarayoni, refleksiya, innovatsiya.

Bugungi kunda ta’lim tizimida yuz berayotgan o‘zgarishlar, xususan, jismoniy tarbiya sohasida pedagog kadrlardan yuqori malakalik, innovatsion fikrlash, shaxsiy va kasbiy rivojlanishga intilish kabi sifatlarni talab etmoqda. III Renessans davrining asosiy mezonlaridan biri — inson potensiali va shaxsiy salohiyatni rivojlantirish bo‘lib, bu jarayonda akmeologik yondashuv muhim o‘rin tutadi. Jumladan, jismoniy tarbiya o‘qituvchisining professional rivojlanishi akmeologiya nazariyasi asosida takomillashtirilishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, bu holda ushbu kontseptsiya kasbiy tayyorgarlik jarayonining talabalarda kelajakdagi kasbiy faoliyatida o'zlarining eng yuqori cho'qqisiga erishish uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirishga yo'naltirilganligini aks ettiradi. Muayyan faoliyat turiga nisbatan kasbiy o'zini o'zi anglashning psixologik shart-sharoitlarini aniqlash uchun uning model-tavsifini qurish, ushbu modelni shaxsning aqliy fazilatlari tuzilishiga loyihalashtirish va ushbu faoliyat turi talablariga eng mos keladiganlarini aniqlash kerak. Talabalarda bu fazilatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratish va ularni shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, shu jumladan o'quv materialining mazmunini tanlash va tashkil etish, o'quvchilar bilan ishlash shakllari va usullarini tanlash ularning kasbiy tayyorgarligiga akmeologik yondashuvning mohiyatini tashkil etadi.

Pedagogika oliy o‘quv yurti talabalari uchun ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini ularning psixologik tayyorgarligi hisoblanadi. Talaba o'qituvchilarining psixologik tayyorgarligiga akmeologik yondashuvning mohiyatini "talabaning o'z-o'zini anglashida o'zini o'zi bilish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi anglash uchun talab qilinadigan ehtiyojni shakllantirish va mustahkamlash" vazifasi sifatida belgilash mumkin, bu muqarrar ravishda shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi amalga oshirishga olib keladi.

Pedagogik faoliyat sohasida kasbiy mahoratga erishish uchun uning o'ziga xosligini hisobga olgan holda aniqlangan psixologik shartlar o'qituvchilik kasbini egallash va unda o'z-o'zini yanada takomillashtirish imkoniyatlarini belgilaydigan aqliy fazilatlar majmuini ifodalaydi. Bularga

kasbiy motivatsiya, pedagogik faoliyatning operatsion sohasining psixologik tarkibiy qismlari (kasbiy zarur bilim, o'z-o'zini anglash) va ijodiy shaxs xususiyatlari kiradi.

Talaba o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligiga akmeologik yondashuv asosidagi tamoyillar tizimi o'z ichiga oladi

- samarali pedagogik faoliyat va uning predmetini tadqiq qilish tamoyillari (determinizm, o'zaro ta'sir va rivojlanish, murakkablik, tizimlilik),

- kasbiy mahoratga erishish yo'lida inson rivojlanishining tamoyillari (sub'ekt va sub'ektivlik, faoliyat, modellashtirish, refleksivlik, potentsialni aktuallikka aylantirish printsipi, optimallik printsipi, shaxsning ijobiy o'zini-o'zi tushunchasini shakllantirish printsipi).

Ushbu tamoyillarni qo'llashda biz o'quvchilarda kelajakda ularning kasbiy faoliyatida yuqori ko'rsatkichlar sari bosqichma-bosqich rivojlanishiga yordam beradigan fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatini ko'ramiz.

Talabalarni hodisalarning sabab-natija munosabatlarini ochib beruvchi determinizm tamoyili, evolyutsiyaning fundamental konsepsiyasida ifodalangan o‘zaro ta’sir va rivojlanish tamoyili bilan tanishtirish ularga ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish va olib borishda, olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va sharhlashda o‘z kasbiy faoliyatida ularga tayanish imkonini beradi. Ushbu tamoyillar talabalar o'qituvchilari bilan olib borgan tadqiqotimizga asos bo'ldi.

Murakkablikning metodologik printsipi "insonning turli xil fazilatlari, xususiyatlari va holatlari va uning hayotiy faoliyatini amalga oshiradigan turli tizimlar haqidagi bilimlarni birlashtirishga" qaratilgan. Talabalarning psixologik tayyorgarligida ushbu tamoyilni hisobga olish ularni har tomonlama o'rganishning asosiy xususiyatlari bilan, shaxsni shaxs, faoliyat sub'ekti ishlab chiqildi. Bu shaxs sifatida o'rganishga kompleks yondashuvning mohiyati bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi. Bizning tadqiqotimiz doirasida ushbu tamoyilni amalga oshirish, shuningdek, psixologik va akmeologik tayyorgarlikning o'quvchilar psixikasining turli sohalarining rivojlanish dinamikasiga, motivatsion sohaga, pedagogik faoliyatning operatsion sohasining psixologik tarkibiy qismlariga va ularning ijodiy qobiliyatlariga ta'sirini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Ilmiy bilimlarning mohiyatan murakkablik tamoyiliga yaqin bo‘lgan va tizimliligini ifodalovchi tizimlilik tamoyiliga asoslanib, biz uning o‘quv materiali mazmunidagi mohiyatini ochib beramiz, shuningdek, psixikaning genezisi va uni bilish jarayonini aks ettiruvchi o‘quv materialini tashkil qilishda ushbu tamoyilni hisobga olamiz. Shunga asoslanib, biz psixik jarayonlarni, holatlarni va shaxs xususiyatlarini bir-biri bilan bog'liq holda, ularning fiziologik determinantlarida, ijtimoiy muhitning ta'siri kontekstida tahlil qilamiz. Inson aqliy rivojlanishida uchta tekislikni ajratib ko'rsatish orqali: biologik, yoshga bog'liq, madaniy-tarixiy, biz psixikaning filogenez va ontogenezini tahlil qilishda tizimli yondashuvni qo'llaymiz. Ta'lim sohasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, biz uning faoliyatini tahlil qilishda tizimli yondashuvga tayanamiz, shu bilan birga, insonning uzluksiz ta'lim tizimiga qo'shilishi psixikaning rivojlanishining asosiy omili sifatida qaraladi. Ushbu tamoyilga tayanish talabalarning tizimli tafakkurini rivojlantiradi, bu kelajakdagi kasbiy faoliyatda tizimli yondashuvni amalga oshirish, ta'lim tizimini rivojlantirishning yangi usullarini izlash va o'ziga xos faoliyat tizimini yaratish uchun zarur shartdir. Talabalar bilan eksperimental ishlarni tashkil etishda tizimli tamoyilni ham asos qilib oldik.

Sub'ektivlik printsipi S.L. Rubinshteyn g'oyalariga asoslanadi. Bu shaxsning o'zini o'zi takomillashtirishga bo'lgan ehtiyoji va qobiliyatida namoyon bo'lgan borliq va sub'ektivlikni tashkil etish markazi sifatida. Subyektivlik g'oyasi psixika rivojlanishining ob'ektiv qonuniyligi bilan bog'liq bo'lib, bu rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi shaxsning o'z faoliyati ekanligidan iborat. Bu g‘oya zamonaviy psixologiya fani tomonidan keng ishlab chiqilgan bo‘lib, so‘nggi o‘n yilliklarda shaxs psixologiyasining asosiy tayanchiga aylandi.

Subyektivlik va sub'ektivlik printsipidan kelib chiqadigan va faoliyatning psixologik nazariyasi tamoyillaridan biri bo'lgan individual faoliyat printsipiga tayanishning asosliligi, faoliyatni kelajakni bashorat qilish va ko'zlangan maqsadga erishish yo'lida o'z xatti-harakatlarini boshqarish imkonini beradigan sub'ekt-aktyorning sifati sifatida ko'rib chiqish bilan belgilanadi.

Talabalarning faolligini hisobga olish zarurati rus psixologiya fanining etakchi tamoyilidan - ong va faoliyatning birligi printsipidan kelib chiqadi.

Talabalar bilan ishlashda faollik tamoyilini amalga oshirish ularning oldida turgan muammolarni hal qilishda ularning kuchini rag'batlantirish, tashabbuskorlik namoyon bo'lishiga yordam berish, burch va mas'uliyat hissini rivojlantirish, o'z hayotiy pozitsiyasini shakllantirishni o'z ichiga oladi. O`quvchilar faoliyatini faollashtirish ko`p jihatdan faol o`qitish usullarini qo`llash orqali erishiladi. Talabalar faolligi yuqori bo'lsa, ular bilan o'qituvchi o'rtasida sub'ekt-sub'ekt munosabatlarining o'rnatilishi haqida gapirish mumkin.

Akmeologiya — insonning yuqori kasbiy va shaxsiy yutuqlarga erishish jarayonini o‘rganuvchi fan bo‘lib, u pedagogik, psixologiya va boshqa fanlar bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu yondashuv jismoniy tarbiya o‘qituvchisiga o‘z salohiyatini anglash, professional maqsad qo‘yish, o‘ziga nisbatan refleksiv munosabat shakllantirish, mustaqil va ijodiy faoliyatga tayyorlanish imkonini beradi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining professional rivojlanishida akmeologik yondashuvning vazifalari

1. O‘qituvchining shaxsiy salohiyatini aniqlash va rivojlantirish – o‘z qobiliyati, qiziqishi va kuchli tomonlarini anglash.
2. Kasbiy maqsadlarni belgilash – aniq, o‘lchanadigan va erkin erishiladigan maqsadlar qo‘yish.
3. Refleksiya va o‘zini baholash faoliyati – shaxsiy rivojlanish darajasini muntazam tahlil qilish.
4. Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish – treninglar, kouching, portfolio yuritish, keys-metodlar.
5. O‘zaro hamkorlik va tajriba almashinuvi – kasbiy jamoalarda ishtirok etish va tajribani ommalashtirish.

Akmeologik yondashuvga asoslangan ta’lim texnologiyalari

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining professional rivojlanishini ta’minlashda quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi:

- Portfolio texnologiyasi – shaxsiy va kasbiy yutuqlarni hujjatlash, tahlil qilish.
- Kouching va mentorlik – yangi o‘qituvchilarga tajribali mutaxassislar rahbarligida kasbiy o‘sishga ko‘maklashish.
- Ta’limda psixodiagnostika vositalaridan foydalanish – o‘qituvchining shaxsiy xususiyatlarini aniqlash va ular asosida individual rivojlanish dasturini tuzish.
- Faol metodlar (keyslar, treninglar, muammoli vaziyatlar) – amaliy tafakkur va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining professional rivojlanishi tizimli va maqsadli tashkil etilganda samarali natijalarga erishish mumkin. Akmeologik yondashuv ushbu jarayonda asosiy metodologik platforma sifatida xizmat qilib, o‘qituvchida o‘z ustidan ishlash, ijodiy faoliyat, shaxsiy o‘sish va o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etishga sharoit yaratadi. Shu sababli, akmeologiyani jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimiga izchil integratsiya qilish muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2022). *Pedagog kadrlarning professional rivojlanishida akmeologiyaning o‘rni*. Toshkent: “Fan” nashriyoti.
2. Nemov, R.S. (2003). *Psixologiya*. Moskva: Vlados.
3. Yusupov, A.K. (2021). *Jismoniy tarbiya va sport ta’limida innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: “Ilm va taraqqiyot”.
4. Maxmudov, N.A. (2020). *Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot*. Toshkent: “Muallim”.
5. Ananev, B.G. (2001). *Chelovek kak predmet poznaniya*. SPb: Piter.

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ – ЎҚИТУВЧИ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИНГ МАҲСУЛИ СИФАТИДА

Ядгарова Гульбахор Тиллаевна
Бухоро давлат педагогика институти,
“Психология”кафедраси доценти

Аннотация: Мазкур мақолада ўқитувчи касбий компетентлигининг психологик хусусиятлари ва уни ривожлантирувчи омиллар ҳақида фикр юритилиб, унинг таълим-тарбия жараёнидаги аҳамиятига урғу берилган.

Ключевые слова: коммуникация, компетентлик, коммуникатив маданият, мулоқот, ривожланиш, таълим жараёни, интерактив методлар, мотивация.

Мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитида таълимнинг замонавий тенденциялари инсоннинг коммуникатив қобилиятларини кучайтириш, касбий кўникма ва малакаларни ошириш, шунингдек, ёш авлодда умуминсоний қадриятларни шакллантиришда шахслараро муносабатларни тарбиялашни тақазо этмоқда.

Коммуникация – бир қарашда осонгина туюлган шахслараро мулоқот, аслида жуда мураккаб психологик жараёндир. Коммуникация одамлар амалга оширадиган фаолиятлар ичида етакчи ўринни эгаллаб, у инсондаги энг муҳим – жамиятда яшаш ва ўзини шахс сифатида шаклланишини таъминлаш билан боғлиқ эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам ҳар бир инсоннинг шахс сифатида шаклланиши учун унинг аҳамияти каттадир.

Ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги эса – ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятлари эҳтиёжларидан келиб чиқадиган турли фаолликлари мобайнида бир-бирлари билан ўзаро муносабатларга киришиш жараёнидир. Яъни, ҳар бир шахснинг жамиятда бажарадиган фаолиятлари ҳамда меҳнат, ўқиш, ўйин, ижод қилиш ва бошқалар ўзаро муносабат, ўзаро таъсир шаклларини ўз ичига олади. Бунда ўқитувчининг ўқувчи билан ҳар қандай шароитда бир-бирлари билан тил топишиши, бир-бирларига турли хил маълумотларни узатиши, фикрлар алмашинуви каби мураккаб ҳамкорликни талаб қилади. Шунинг учун ҳам ҳар бир ўқитувчининг жамоада тутган ўрни, бажарилиши лозим бўлган ишларининг муваффақияти ва обрўси унинг коммуникацияга кириша олиш қобилияти билан бевосита боғлиқдир.

Коммуникациянинг психологик жиҳатдан мураккаб эканлиги ҳақида Б.Ф.Паригин шундай ёзади: «Коммуникация шунчалик кўп қиррали жараёнки, унга бир вақтнинг ўзида қуйидагилар: индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни, индивидлар ўртасидаги ахборот алмашинуви жараёни, бир шахснинг бошқа шахсга муносабати жараёни, бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни, бир-бирларига ҳамдардлик билдириш имконияти, шахсларнинг бир-бирларини тушуниши жараёнлари киради».

Демак, ҳар бир ўқитувчининг ижтимоий тажрибаси, унинг инсоний қиёфаси, фазилатлари, хаттоки, нуқсонлари ҳам коммуникация жараёнлари орқали ўқувчида ўз аксини топади. Яъни, коммуникацияда бўлиш имкониятидан маҳрумлик – ўзида индивид сифатларини сақлаб қолиши мумкин, лекин у шахс бўлолмайди. Бунда педагогнинг коммуникатив компетентлигини бола шахси тараққиётидаги аҳамиятини тасаввур қилиш учун унинг функцияларини таҳлил қиламиз.

Педагогнинг коммуникатив компетентлигининг энг элементар функцияси – таълим-тарбия иштирокчиларининг ўзаро бир-бирини тушунишларини таъминлашдир. Бу ўқитувчи–ўқувчи–ота-она ўртасидаги самимий, илиқ муносабатдан бошланади. Минталитетимизга хос энг ноёб ва буюк ҳислатларидан бири ҳам шуки, ўқитувчи коммуникатив компетентлиги айнан унинг ахлоқ–одоб доирасининг кенглиги билан ифодаланишидадир. Шуниси характерлики, бу ўқитувчининг, ҳатто, ота-оналар билан мулоқотида ҳам ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади.

Унинг яна бир муҳим функцияси, ижтимоий тажрибага асос солишдир. Инсон боласи фақат инсонлар даврасида ижтимоийлашади ва у ўзига зарур инсоний хусусиятларни шакллантиради. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ўқитувчининг коммуникатив

компетентлиги муҳим аҳамият кашф этади. Яъни, ўқувчилар орасида шахслараро муносабатларни ривожлантириш, дарс ва дарсдан ташқари жараёнларда уларнинг мулоқотга киришувчанлигини ошириш, уларнинг фикрлаш доирасини кенгайтиради. Бундан ташқари, боладаги билиш қобилиятларини ҳам ривожланишига катта имконият яратилиши кўплаб психологик экспериментларда ўз исботини топган.

Педагогнинг коммуникатив компетенциясининг яна бир муҳим вазифаси – у ўқувчини у ёки бу фаолиятга ҳозирлайди, руҳлантиради. Бизга маълумки, ҳар бир синфда ўқувчилар тўрт хил: гиппер актив, актив, пассив ва гиппер пассив категорияларга бўлинади. Биринчи ва иккинчи тоифадаги ўқувчилар ўзининг фаоллиги билан ажралиб туради. Уларни коммуникатив қобилиятларини шакллантириш муаммо туғдирмайди. Бироқ, таълим жараёнида пассив ва гиппер пассив ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш ўқитувчидан катта меҳнат талаб этади. Чунки бу ўқувчиларда тортинчоқлик, ўз фикрини баён этиш ёки ўзига ишонч ҳиссининг шаклланмаганлиги кузатилади. Ўқувчини бу ҳолатдан чиқаришнинг ягона йўли эса, таълим-тарбия жараёнида ҳар бир боланинг имконияти ва қабул қилиш даражасига қараб ёндашув, шунингдек, уларнинг индивидуал-психологик хусусиятларидан келиб чиқиш зарур.

Масалан, паст ўзлаштирувчи ўқувчини изоляция, яъни ёлғизлатиб қўйиш унинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатиши ўрганилган. Айнан, болага паст назар билан қараш, дарсларга жалб қилмаслик, унинг идрок, тафаккур, хотира, ҳиссий ҳолатларининг бузилишига олиб келганлиги қайд этилган. Лекин барибир ҳар қандай ёлғизлик ва коммуникациянинг етишмаслиги одамда мувозанатсизлик, ҳиссиётга берилувчанлик, ҳадиксираш, хавотирланиш, ўзига ишончсизлик, қайғу, ташвиш ҳисларини келтириб чиқаради.

Шахснинг коммуникацияга бўлган эҳтиёжининг тўла қондирилиши унинг ўқиш ва меҳнат фаолиятига ҳам таъсир кўрсатади. Одамлар, уларнинг борлиги, шу муҳитда ўзаро гаплашиш имкониятининг мавжудлиги далили кўпинча одамни ўқиш ва ишлаш қобилиятини ҳам ошираркан, айниқса, ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорлиги ёки биргаликда ёнма-ён туриб бажариладиган операцияларда улар ўз олдида турган мақсадга эришиш учун тезроқ ишлашга куч ва қўшимча ирода топади. Тўғри, бу ҳамкорликда самимий муносабат, бир бирини тушуниш ва улар ўртасида ўзаро симпатия ҳисси бўлса, унда ўқувчи ҳам, ўқитувчи ҳам мактабга «байрамга келгандай» келадиган бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам америкалик социолог ҳамда психолог Жон Морено ана шу омилнинг унумдорликка бевосита таъсирини ўрганиб, социометрик технологияни, яъни сўровнома асосида бир - бирини ёқтирган ва бир - бирини инкор қилувчиларни аниқлаган ва социометрия методикасига асос солган эди.

Шундай қилиб, ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги таълим- тарбия жараёнидаги ўзаро ҳамкорлик улар фаолиятларининг ички психологик механизмини ташкил этади. Қолаверса, ҳозирги янги таълим тизимига бўлган муносабатлар шароитида турли ноанъанавий дарс машғулотларини ташкил этиш якка тартибда эмас, балки коллегиал (биргаликда) фаолиятни амалга оширишга бўлган эҳтиёжни юзага келтирмоқда. Бу эса ўқувчиларни ҳар томонлама ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиб, уларнинг муомала маданияти ва мулоқат техникаси, таълим ва тарбия олиш унумдорлиги ҳамда самарадорлигининг муҳим омили бўлиб хизмат қилмоғи даркор.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

1 Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси. Т. Ўқитувчи. 2010.

2. Давлетшин М.Г., Дўстмуҳамедова Ш., Мавлонов М. Ёш ва педагогик психология. Ўкув кўлланма. Тошкент, 2007.

3. Нишанова З.Т., Камилова Н.Ғ., Абдуллаева Д.У., Холназарова М.Х. Ривожланиш психологияси. Педагогик психология. Дарслик. -Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти.2018.

4. Дўстмуҳамедова Ш, Нишанова З.Т. в.б. Ёш ва педагогик психология.-Т.ТДПУ.2013.

5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.,Наука, 1989-С .82.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA VOLONTYORLIK ELEMENTLARI ORQALI MUSTAQIL FIKRLASH VA TASHABBUSKORLIKNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Yadgarova Dildora Ibadulloyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash va tashabbuskorlikni shakllantirishda volontyorlik faoliyatining soddalashtirilgan elementlaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Yosh bolalarda ijtimoiy faollik va tashabbusni rivojlantirish, avvalo, tarbiya jarayonida yaratiladigan pedagogik muhit va metodik yondashuvlarga bog‘liq. Maqolada bog‘cha sharoitida bolalar ishtirokida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan oddiy va sodda ko‘rinishdagi "ixtiyoriy yordam" turlari – jamoadagi sheriklarga yordam berish, tabiatni asrash, birgalikdagi mehnat kabi faoliyatlar orqali mustaqil fikrlashni shakllantirish usullari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, volontyorlik elementlari, tashabbuskorlik, mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik, bolalar tarbiyasi, hamkorlik faoliyati.

Maktabgacha yoshda shaxs shakllanishining boshlang‘ich bosqichi sifatida muhim o‘rin tutadi. Bu davrda bolalarda nafaqat aqliy, balki ijtimoiy-hissiy qobiliyatlar, tashabbus ko‘rsatish va mustaqil fikrlash kabi sifatlar ham rivojlanadi. Ana shunday qobiliyatlarni shakllantirishda bolalarni turli ijtimoiy faoliyatlarga jalb etish, ularda yordam berishga intilish, jamoada faol bo‘lish ehtiyojini uyg‘otish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bolaning ijtimoiylashuvi uzoq va ancha murakkab ko'p qirrali jarayondir. Har qanday jamiyat, bir tomondan, har bir shaxsning uning to‘la huquqli a’zosiga aylanishidan, madaniy, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarning ma’lum tizimini, o‘rnatilgan xulq-atvor qoidalari va normalarini o‘rganishi va qabul qilishi, muayyan jamiyat sharoitida o‘zaro munosabatlarga moslashishidan bevosita manfaatdordir. Boshqa tomondan, bolaning shaxsini shakllantirishga jamiyat hayotida sodir bo'layotgan turli xil ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy jarayonlar, shuningdek, unda faoliyat ko'rsatuvchi ijtimoiy institutlar katta ta'sir ko'rsatadi. Buni amalga oshirishda sodda va bolalarga moslashtirilgan volontyorlik elementlaridan foydalanish samaralidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, uzoq vaqt davomida mahalliy pedagogikada shaxsni ijtimoiylashtirish muammosi jamiyatda mavjud bo'lgan mafkuraviy munosabatlar tufayli yaxshi rivojlanmagan. Hozirgi bosqichda bu umumiy va ijtimoiy pedagogika sohasida ayniqsa dolzarb bo'lgan ustuvor pozitsiyadir. Bundan tashqari, bu me'yoriy hujjatlarda aks ettirilgan. Shunday qilib, “Milliy ta’lim doktrinasi”da ta’kidlanganidek, bolalar va yoshlarning yangi avlodini tarbiyalash va o‘qitish bilan bir qatorda ularni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish uchun asosiy vazifalarni hal etish zarur: ta’limning turli darajalari bitiruvchilarining ijtimoiy muhitga moslashishi uchun maqbul shart-sharoitlarni ta’minlash; jamiyatda o'zini o'zi anglash va o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyatini rivojlantirish [1].

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda bolaning shaxsiyatini ijtimoiylashtirish deganda uning psixikasi va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish orqali ijtimoiy voqelikka qo'shilish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon, birinchi navbatda, bolalarni maqsadli va nazorat ostida tarbiyalash va tarbiyalash jarayonida, bola tug'ilgan va uning keyingi hayotini o'tkazadigan joylarda hayotning barcha jabhalarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni uzatish va o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Ta'lim tashkilotining ijtimoiy-madaniy muhiti va oila o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar va munosabatlarning ma'lum bir tizimi bolaga ijtimoiylashuvning muhim mexanizmi bo'lib xizmat qiladigan "shaxs - oila - ta'lim tashkiloti muhiti" munosabatlar tizimini shakllantirib, muvaffaqiyatli aniqlash va o'zaro ta'sir qilish imkonini beradi. Shunga ko'ra, ta'lim tashkilotlari, oila va maktabgacha yoshdagi tengdoshlar sotsializatsiyaning etakchi agentlari sifatida ishlaydi.

Bolaning ehtiyojlari, istaklari, his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularining tabiati ham xatti-harakatni bevosita belgilaydiganligi sababli, sotsializatsiya jarayoni tarbiyaviy ta'sirlar bolada jamiyat talablariga muvofiq harakat qilish va boshqalarning manfaatlarini hisobga olish, o'z manfaatlarini boshqalarning manfaatlariga moslashtirish istagini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerakligini taxmin qiladi.

O'qituvchilar va psixologlarning asarlarida bolalarning ijtimoiylashuvining turli jihatlari, shuningdek, uni amalga oshirish va amalga oshirish mexanizmlari tasvirlangan. Masalan, A. V. Mudrik bolalarning ijtimoiy rivojlanishi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ta'kidlaydi:

1) jamiyatga kirish jarayonida hissiy-qadriyat munosabatlari darajasida asosiy qadriyatlar yo'nalishini mustahkamlash;

2) ijtimoiy normalarni o'zlashtirish - xulq-atvorni tartibga soluvchilar;

3) muayyan qoidalar va talablarga rioya qilish, kattalarga bo'ysunish zarurligini anglash asosida sotsializatsiyani amalga oshirish;

4) ijtimoiylashuv jarayonida ijtimoiy ko'nikma va ko'nikmalarni egallashda motivatsion-ehtiyoj sohasining ustuvor pozitsiyalari;

5) faol faoliyat va o'zaro ta'sir jarayonida o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi tasdiqlash, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi boshqarish funktsiyalarini shakllantirish.

S. A. Kozlovaning ta'kidlashicha, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi natijasi uning ijtimoiy mavqeining shakllanish darajasi, hayotiy ustuvorliklarning yo'nalishi, turli ijtimoiy rollarni o'zlashtirish darajasi va shaxsiyatning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining shakllanishi bilan belgilanadi [3].

Bolalik davri, o'tishning barcha bosqichlarida, kattalar dunyosiga yo'naltirilganlik, shuningdek, jamiyatga aralashish va u bilan o'zaro munosabatda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurati bilan tavsiflanadi. Maktabgacha yoshdagi V. S. Muxina ijtimoiylashuvning bunday tarkibiy qismlarini bolaning atrofdagi voqelikni tahlil qilishning ijtimoiy rivojlangan usullarini, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtirishi kabi belgilaydi va jamiyatdagi xulq-atvor normalari. M. I. Lisina maktabgacha yoshdagi muvaffaqiyatli sotsializatsiyaning asosiy shartlarini shaxsning aqliy rivojlanishning yangi darajasiga o'tishi sifatida belgilaydi, bu ongni shakllantirish, aqliy jarayonlarning o'zboshimchaligi, ixtiyoriy ko'nikmalar kabi o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi, atrofdagi odamlar va ob'ektlar dunyosi bilan o'zaro munosabatda bo'lishda o'zini o'zi boshqarish qobiliyatida ifodalanadi.

Har bir yosh bosqichida sotsializatsiya intensivligi har xil bo'ladi. Butun maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining mazmuni va tuzilishida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi va kattaroq maktabgacha yoshda bu jarayon ma'lum darajaga etadi. O'yin faoliyatini rivojlantirish orqali kattalarga taqlid qilishdan boshlab, bola o'yinning yanada murakkab turlarini o'zlashtirishga o'tadi, ular faoliyatning maqsadi va vazifalari, ularga erishish yo'llari, o'z harakatlarini nazorat qilish va ularning natijalarini baholash qobiliyatiga asoslangan yangi, ixtiyoriy tartibga solish darajasini talab qiladi. Agar kichik va o'rta maktabgacha yoshdagi bola uchun faqat natija muhim bo'lsa (avtomobil, gul chizish, uy qurish), uning e'tiborini harakatni bajarish usullariga qaratmasa, kattaroq maktabgacha yoshdagi bola uchun o'quv vazifasini qabul qilish mumkin bo'ladi, ya'ni u qanday qilib to'g'ri bajarishni o'rganish uchun u yoki bu harakat amalga oshirilganligini anglay boshlaydi. Shuningdek, katta maktabgacha tarbiyachi yangi sharoitlarda o'rganilgan harakat usulini bajarishi mumkin, olingan natijani namuna bilan taqqoslash va farqlarni aniqlash. Ko'rsatilgan o'zgarishlar katta maktabgacha yoshdagi bola allaqachon o'quvchining yangi ijtimoiy rolini qabul qilishga, etakchi bo'lgan ta'lim faoliyatini, shuningdek, maxsus va umumiy bilimlar tizimini o'zlashtirishga tayyor ekanligiga olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi ijtimoiylashuv jarayoni maktabgacha yoshdagi bolaning har bir bosqichi uchun ijtimoiy rivojlanish yo'nalishini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Masalan, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning odamlar, ularning munosabatlari, hissiy va jismoniy holatlari haqidagi tushunchalarini kengaytirish va kengaytirish, ularni og'zaki bo'lmagan aloqa vositalari - yuz ifodalari, imo-ishoralar, intonatsiya orqali his-tuyg'ularni tushunishga o'rgatish kerak.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvi muloqot jarayonida, shuningdek, atrofdagi dunyoni o'rganish uchun boshqa odamlar bilan birgalikdagi faoliyat jarayonida sodir bo'ladi. Bundan tashqari, ijtimoiylashuv jarayonida maktabgacha yoshdagi bola ham yangi faoliyat turlarini o'rganadi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bir vaqtning o'zida bola u yoki bu faoliyat turiga ustunlik beradi. Shunga ko'ra, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali hamkorlikni tashkil etish kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarda jamoada ishlash qobiliyatini muvaffaqiyatli rivojlantirishga qaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirish ishlarida ota-onalarni bu boradagi tadbirlarga jalb etish, bu boradagi o‘qituvchilarning kasbiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu sohada ota-onalar bilan ishlash maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'qituvchilari bilan hamkorlikka asoslangan bo'lishi kerak va qo'shma loyihalar, ijodiy tadbirlar (tanlovlar, ko'rgazmalar va boshqalar), bo'sh vaqtni o'tkazish, reklama aktsiyalari, axborot taqdimotlari, bukletlar yaratish, o'quv kvestlarida ishtirok etish va boshqalar kabi o'zaro hamkorlik shakllarini o'z ichiga olishi kerak.

Shunday qilib, zamonaviy tadqiqotchilar bolaning ijtimoiylashuvi jarayonini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning maqbul usullarini takomillashtirish va rivojlantirish zarurligiga e'tibor qaratadilar, bu uning hayot sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashishini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirishga qaratilgan ta'lim amaliyotlari orasida volontyorlik faoliyati innovatsion faoliyatlardan biri sifatida ajralib turadi, ammo u o'zining samaradorligini allaqachon isbotlagan bo'lib, uning davomida bola o'z manfaatlarini ifoda etishning turli xil variantlarini tanlash jarayonida tashabbuskorlik va mustaqillik ko'rsatish imkoniyatiga ega.

Volontyorlik - bu keng jamoatchilik manfaati uchun ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladigan o'zaro yordam va o'z-o'ziga yordam berishning an'anaviy shakllari, rasmiy xizmatlar ko'rsatish va fuqarolik ishtirokining boshqa shakllarini o'z ichiga olgan keng ko'lamli faoliyatdir.

Zamonaviy hayotda volontyorlar faoliyati jamiyatning turli sohalarida juda keng tarqalgan hodisadir. Ushbu faoliyat inson hayotining atrof-muhitni yaxshilash, hayvonlarga yordam berish, turli toifadagi odamlarga (nogironlar, migrantlar, qochqinlar, giyohvandlar va boshqalar) g'amxo'rlik va yordam ko'rsatish, aksiyalarda, davlat milliy dasturlarida ishtirok etish va boshqalar kabi sohalarga tegishli.

Mamlakatimizda volontyorlar harakatining asosiy maqsadi faol hayotiy pozitsiyaga va ijodiy salohiyatga ega bo‘lgan, o‘zini-o‘zi takomillashtirish, boshqa odamlar bilan uyg‘un munosabatda bo‘lishga qodir bo‘lgan ma’naviy-axloqiy shaxsni shakllantirishdan iborat. Shuning uchun volontyorlar shunchaki altruistlar emas; ular ushbu faoliyatni muayyan tajriba, maxsus ko'nikma va bilimlarni egallash, shuningdek, shaxsiy aloqalarni kengaytirish maqsadida amalga oshiradilar.

Demak, volontyor davlatimiz ijtimoiy hayotida yangi hodisa emas. Maktabgacha ta'lim tashkilotida volontyorlik faoliyatining asosiy g'oyasi ijtimoiy va xayriya tadbirlari orqali bolalarda insonparvarlik, mehr-oqibat va sezgirlikni tarbiyalashdan iborat.

Bolalar bog'chasi tarbiyalanuvchilarining yoshi va ularning yoshga bog'liq aqliy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra, maktabgacha ta'lim tashkilotida volontyorlik faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat ekanligi ta'kidlangan.

- maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning ota-onalarini volontyorlar faoliyati va ularni amalga oshirish sohalari bilan tanishtirish;

- zamonaviy jamiyatda mehr-oqibat, bag'rikenglik va rahm-shafqatning ahamiyatiga e'tibor qaratish;

- volontyorlar harakatiga kiritish orqali ijtimoiy faoliyatning zarur ijtimoiy toifalari, ko‘nikma va malakalarini egallash uchun sharoit yaratish;

- bolalar va ota-onalar o'rtasida volontyorlik amaliyotini targ'ib qilish;

- ixtiyoriy faoliyatning turli shakllarida ijtimoiy faollikni shakllantirish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida volontyorlik har qanday yoshdagi bolalarni "katta" va "kerakli" his qilishlariga yordam beradi. Ko'rib chiqilayotgan faoliyat maktabgacha ta'lim

muassasalari volontyorlarida "kattalik" tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi, buning natijasida ular turli xil faoliyat turlari va muloqotda yangi, yanada murakkab muammolarni hal qilish istagi paydo bo'ladi. Volontyorlar faoliyatida ishtirok etayotgan maktabgacha yoshdagi bolalar o‘z mas’uliyatini anglay boshlaydi, o‘z mehnatidan ichki zavq olishni o‘rganadi, o‘z qadr-qimmatini oshiradi, o‘ziga ishonchi oshadi.

Bolalar bog'chasida ixtiyoriy ishning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- bolalarning volontyorlar harakati haqidagi tushunchalarini kengaytirish;
- bolalarga volontyorlar harakatida qatnashish uchun amaliy ko'nikmalar berish;
- bolalarda muhtojlarga yordam ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqillik, faollik, mas'uliyat, yaxshi niyatni tarbiyalash;
- bolalarda ijodiy faollikni va shaxsiy o'zini namoyon qilishni rivojlantirishga ko'maklashish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi uchun sharoit yaratish, unda turli xil faoliyat va o'zaro ta'sir tajribalari katta yoshdagi bolalardan kichiklarga o'tkaziladi;
- maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy yo'nalishda tarbiyalash uchun ota-onalarni turli xil tashkil etilgan o'quv tadbirlariga jalb qilish;
- o'quvchilarning ijtimoiylashuv darajasini aniqlash [10].

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning volontyorlar faoliyatida ishtirok etishi ushbu yosh davri uchun zarur bo'lgan muloqot qobiliyatlari va ko'nikmalarini, shuningdek, turli ijtimoiy muammolarni hal qilishga tayyorligini va turli hayotiy vaziyatlarga munosib javob berish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalar nafaqat yomon narsalarga nisbatan salbiy munosabatni rivojlantiradilar, balki oddiy passiv norozilikdan tengdoshlari davrasida faol harakatlarga o'tishga imkon beradigan ijtimoiy faoliyat usullarini ham o'rganadilar.

Maktabgacha yoshda bolalar hali mustaqil ravishda katta ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga tayyor bo‘lmaganligini kuzatish mumkin. Masalan, boshqalarga yordam berish (masalan, do‘stiga o‘yinchog‘ini uzatish, birga tozalash); tabiatga nisbatan e’tibor (gullarga suv quyish, chiqindini o‘zi topib chiqarish); tarbiyachiga yordam berish (stol ustiga yumshoq o‘yinchoqlarni joylash, ranglarni saralash) kabi faoliyatlarda ishtirok etish orqali volontyorlikning ilk ko‘rinishlari – ya’ni ixtiyoriy yordam, tashabbus va jamoa foydali ishi elementlari shakllanadi.

Mustaqil fikrlash va tashabbuskorlikni rivojlantirish strategiyalariga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkinyu

1. O‘yinlar orqali tashabbuskorlikni shakllantirish

Masalan: “Kimga yordam kerak?” nomli rolli o‘yinlar bolalarni tashabbuskor bo‘lishga undaydi.

2. Kichik jamoaviy loyihalar

Gul ektirish, quyonchaga uycha yasash kabi vazifalar bolalarni birgalikda ishlash va boshqalarga yordam berishga o‘rgatadi.

3. Mukofotlash va rag‘batlantirish

Tashabbus ko‘rsatgan, do‘stiga yordam qilgan bolalarni alohida alqash, rangli nishonchalar bilan rag‘batlantirish ularda bu faoliyatga qiziqishni orttiradi.

4. Hissiy tarbiya. Bolalarda hamdardlik va bag‘rikenglikni rivojlantirish maqsadida kitoblar o‘qish, videolar ko‘rish, suhbatlar olib borish kerak.

Pedagogik shart-sharoitlar - bola tashabbuslarini e’tirof etish va rag‘batlantirish;hamkorlik muhitini yaratish (bolalar o‘zaro yordamlashishi uchun); qiziqarli, mazmunli, ijtimoiy ahamiyatga ega mashg‘ulotlarni tashkil qilish; ota-onalarni bolalar faoliyatiga jalb etish orqali muloqot doirasini kengaytirish.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, maktabgacha yoshda bolalarda tashabbuskorlik va mustaqil fikrlash elementlarini rivojlantirish – kelgusida faol shaxs sifatida shakllanishining asosidir. Bolalarni yoshlarcha to‘liq volontyorlikka emas, balki unga xos soddalashtirilgan faoliyatlarga jalb etish orqali ularda ijtimoiy faollik, hamdardlik, jamoa bilan ishlash va shaxsiy mas’uliyat tuyg‘ularini rivojlantirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nurmatova, Sh. (2022). *Maktabgacha yoshda ijtimoiy faollikni shakllantirish usullari*. – Toshkent: Ilm-Ziyo.
2. Hasanova, D. (2021). *Bolalarda tashabbuskorlikni rivojlantirish metodikasi*. – Samarqand: Pedagogika.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. – New York: Macmillan.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2019).
6. YuNESKO (2021). *Maktabgacha ta’limda tarbiyaning barqaror rivojlanishga hissasi*. – Parij: YuNESKO nashriyoti.
7. Juraeva, M. (2020). *Bolalarda yordamdoshlik xissini shakllantirishda rolli o‘yinlarning ahamiyati*. // Maktabgacha ta’lim jurnali, №3, 34–38.

ZAMONAVIY JAMIYATDA GENDER MAS’ULIYATINI RIVOJLANTIRISH

Najmedinova Gulnora Nazarovna,

Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi direktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda gender mas’uliyatini rivojlantirishning shart-sharoitlari adabiyotlar va olimlarning tadqiqotlari tahlili yordamida ўrganildi va tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: gender, gender xususiyatlar, talabalar psixologiyasi, mas’uliyat, o‘quv faoliyati, psixologik xususiyatlar, ijtimoiy munosabatlar, yoshlar psixologiyasi

O‘rganilayotgan muammo bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida gender masalasini ilmiy ishlab chiqish, shu jumladan, ijtimoiy-psixologik jihatdan rivojlantirish ahamiyati ko‘p jihatdan zamonaviy leksikonda gender, gender identiklik, gender ta’limi, gender mas’uliyati, gender tadqiqotlari, gender madaniyati, gender tengligi va boshqalar kabi bir qator nisbatan yangi tushunchalar paydo bo‘lishi va intensiv ravishda rivojlanishi bilan bog‘liq omillarni dolzarblashtiradi. Shu munosabat bilan, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, ayniqsa, ta’lim xizmatlari sohasida yangi avlod mutaxassislarini gender jihatdan tayyorlash mavjud gender rollari tengsizligini va birinchi navbatda, pedagogik tizimlarda gender xurofotlarini bartaraf etishda hal qiluvchi rol o‘ynashi lozim [7;272. 8;188]. Shu sababli, pedagoglarning gender javobgarligini rivojlantirish muammosi ayniqsa dolzarb ekanligi ayon bo‘ladi, chunki bu ularda bir qator hayotiy, shuningdek, kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga hissa qo‘shishi kerak. Bu jihatdan, I. A. Zagaynovning fikricha, fuqarolik jamiyati institutlarining faolligi pastligi va odatta, ayollarning davlat tuzilmalarining barcha darajalarida qaror qabul qilishdan chetlatilishi, qashshoqlik feminizatsiyasi, ijtimoiy vaziyatning yomonlashishi kabi holatlar jamiyat hayotining barcha sohalarida, shu jumladan fan sohasida erkak va ayollarning gender tengligini ta’minlash uchun tegishli sharoitlar yaratish zarurligini ta’kidladi. Shu sababli, kadrlar tayyorlashga zamonaviy yondashuvlar ayollarning jamiyatdagi ijtimoiy rolini va umuman kasbiy faolligini oshirishga yordam beradigan eng muhim gender muammolari hal qilinishini ta’minlashi shart. Postsovet hududida jamiyatda ijtimoiy ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotning turli sohalarida gender tengsizligi hodisalari bo‘yicha yuzaga kelgan muammoli vaziyatni tahlil

qilgan holda, muallif gender tengsizligi mehnat bozorida, kasb-hunar va oliy ta’lim sohasida doimiy ravishda sodir bo‘ladigan kamsitish sifatida namoyon bo‘ladi degan xulosaga keladi. Yuzaga kelgan vaziyatning sabablari asosan gender rollari va tarixiy o‘tmishda rivojlangan stereotiplar bilan bog‘liq. Shu bilan birga, gender bilan bog‘liq har bir shaxs uchun ham, jamiyat uchun ham xavfli bo‘lgan eski stereotiplar odamlarning miyasida qaysi kasb erkakka, qaysi kasb esa ayolga xos bo‘lishi to‘g‘risidagi fikr ommaviy ong darajasida qat’iy belgilangan. Bunday yondashuvda hozirgi kundagi mehnat bozorida, siyosatda, oilada va h.k. larda shaxsning kasbiy jihatdan o‘zini o‘zi anglash samaradorligi ob’ektiv mezonlar (qobiliyat darajasi, tayyorgarlik va boshqalar) bilan emas, erkak va ayollarning ijtimoiy tizimdagi gender farqlari va ijtimoiy-madaniy cheklovlarga bog‘liq o‘rni haqidagi an’anaviy qarashlar bilan belgilanadi. Ammo, eskirgan stereotiplarni zamonaviy gender stereotiplari bilan to‘liq almashtirishni faqat Qonunchilik yordamida ma’muriy choralar ko‘rish bilan amalga oshirib bo‘lmaydi, chunki bu madaniy sohaning, xususan, gender sotsializatsiyasi va shaxsning gender ta’limi kichik tizimi bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga, postsovet jamiyatining yangi ijtimoiy buyurtmasi sifatida demokratik shaxs tipining ijtimoiy-madaniy jihatdan shakllanishi kichik tizimlarida gender tengligi g‘oyasining amaliy ravishda amalga oshirilishi, birinchi navbatda, gender madaniyati, javobgarlik, gender muammosini tushunishni hisobga olgan holda bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashni maqsadga muvofiq ravishda kuchaytirish zaruratini keltirib chiqaradi.

M. A. Semenovaning ta’kidlashicha, ko‘plab muammolarning kelib chiqishi jamiyat faoliyati, aynan gender nomutanosibligi bilan bog‘liq, masalan, siyosiy, boshqaruv faoliyati sohalarida, ikki jins vakillarining o‘mr ko‘rish davomiyligidagi farq o‘sishi, ya’ni erkaklar o‘limi darajasi oshishi, ayollarning ikki hissa bandligi, erkaklarning oiladagi bolalar tarbiyasi va uy-ro‘zg‘or ishlarida yetarlicha ishtirok yetmasligi kuzatiladi va buning ildizi bolalarning gender sotsializatsiyasiga borib taqaladi. Shu sababli, gender masalasini nafaqat konstitutsiyaviy tenglikni himoya qilish, balki, birinchi navbatda, yosh avlodning gender tarbiyasini ta’minlash, ularning gender masalalariga, kundalik faoliyatdagi mas’uliyat, oilaviy, ijtimoiy rollarni bajarishda sheriklik va o‘zaro yordamga ongli munosabatini rivojlantirish orqali hal qilish mumkin.

Bunda bolalar va yoshlarda har qanday xato fikrlar paydo qilish yoki ularni kamsitishning oldini olish, ularning ta’lim va xulq-atvoriga bo‘lgan talablarni farqlash, ma’lum bir jinsga mansubligi asosida kasbiy, oilaviy va fuqarolik rollarini o‘zlashtirish ushbu jarayonning yetakchi tamoyili hisoblanadi.

A. I. Mrugning fikriga ko‘ra, zamonaviy jamiyatda ma’lum bir gender rolini o‘zlashtirish jarayoniga oid o‘zgarishlar mavjud bo‘lib, ular jamiyatda shakllangan gender stereotiplariga mos keladi. Bu yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish jarayoniga yoshlarning gender madaniyatini maqsadli rivojlantirish, ularning mas’uliyatini, ushbu muhim masalalarda kompetensiyasini shakllantirish masalasini joriy etishni juda dolzarb masalaga aylantiradi. Muayyan gender rolini o‘zlashtirish jarayonining o‘zi odatta, tanish ijtimoiy mexanizm, ya’ni, normativ va axboriy (informatsion) ta’sir orqali sodir bo‘ladi. Normativ ta’sir aksariyat hollarda, jamiyat yoki jamoa tomonidan ushbu jamoaning, xatti-harakatlari erkak va ayolga nisbatan belgilangan me’yorlarga yoki gender bo‘yicha qabul qilingan yangi normalarga mos kelmaydigan a’zolarini yoqtirmasligi va qoralashi sababli namoyon bo‘ladi. Noan’anaviy jinsiy orientatsiyaga ega bo‘lgan odamlarga salbiy munosabat, kasbiy tanlovda, kommunikativ xatti-harakatlarda gender xususiyatlarini hisobga olgan holda bosim o‘tkazish holatlarini normativ ta’sirning eng keng tarqalgan namunasi sifatida ko‘rsatish mumkin. Shunday qilib, inson jamiyatda atrofidagi odamlarning uni pisand etmasligi, unga nisbatan e’tiborsizlik holatlariga duch kelmaslik uchun stereotiplarga amal qilib, gender rollarini bajarishga moslashishi kerak bo‘ladi. Axboriy ta’sir insonning ma’lum me’yor va standartlarga rioya qilishga intilishi tufayli amalga oshiriladi, ular orasida ayollar va erkaklarga

tegishli stereotiplar muhim rol o‘ynaydi. Ya’ni, shaxs o‘zini, u tegishli bo‘lgan guruh a’zolari kabi tutishga harakat qiladi va shundagina u o‘z xatti-harakatlarini maqbul, to‘g‘ri deb hisoblaydi. Ijtimoiy me’yorlar, erkak/ayol namunalari xulq-atvor standartlari deb hisoblangani uchun, ba’zi odamlar ularni ongsiz darajada, hech qanday shubha qilmasdan qabul qilishadi. Shu bilan birga, ba’zida odam xatti-harakatlarini amaldagi umumqabul qilingan me’yorlarga moslashtirish uchun ongli ravishda o‘zgartiradi. Bunday xatti-harakatlar gender rollariga bo‘ysunish sifatida belgilanadi va quyidagi turlarda bo‘lishi mumkin:

ko‘nish (yon berish), ya’ni ijtimoiy jazodan qochadigan shaxs;

maqullash, ya’ni shaxs ichida ijtimoiy normalarni ma’qullaydi;

taqlid qilish, ya’ni, shaxs rol modelining harakatlarini takrorlaydi.

Bu turlar doimiy bo‘lishi yoki vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Misol uchun, qiz bola idish-tovoqlarni yuvish faqat xotin-qizlarning ishi deb o‘ylashi va bir umr idish-tovoq yuvishi mumkin yoki turmushga chiqqanidan so‘ng, dugonasining oilasida ko‘rganidek, ro‘zg‘or ishlari bilan bog‘liq majburiyatlarni turmush o‘rtog‘i ikkalasining o‘rtasida teng taqsimlashi mumkin, ya’ni, maqullash tipi taqlid qilish tipi bilan almashadi. Taqlid qilish bilan bog‘liq gender jihatdan o‘zini tutish, yana boshqa odamga taqlid qilish tufayli o‘zgarishi mumkin [9; 259].

S. N. Zagumenov gender madaniyatini gender tayyorgarligining ajralmas tarkibiy qismi, ushbu masaladagi ongli javobgarlik sifatida ko‘rib chiqadi, bu nazariya asosida ayol va erkak shaxsining turli xil biologik, ammo teng ijtimoiy mavjudotlar sifatida shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini bilish yotadi. Jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarida gender tengligi tamoyiliga, shuningdek, demokratik qadriyatli-me’yoriy tushunchalar muvaffaqiyatli namoyon bo‘ladigan, jinsidan qat’i nazar, har bir insonning qadr-qimmati qo‘llab-quvvatlanishi ta’minlanadigan fuqarolik ong, mas’uliyat darajasiga rioya qilish zamonaviy dunyo rivojlanishining eng muhim maqsadlaridan biriga aylanmoqda. Shu maqsadda yoshlar o‘rtasida gender madaniyati, ongli mas’uliyatni tarbiyalash, ayollar va erkaklar haqidagi stereotipik tushunchalar ularning tanlash erkinligini cheklamaydigan, rivojlanish esa har ikki jins vakillarining tanlash (o‘z navbatida jamiyatda ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlaydigan) erkinligini kengaytirish jarayoni sifatida qaraladigan holatlar bilan bog‘liq fikrlashni shakllantirish usullaridan biri hisoblanadi [Zagumenov S. N.].

Jamiyat faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari o‘zgarishi sharoitida uning a’zolarining gender bilan bog‘liq o‘z-o‘zini identifikatsiyalashi, genderlik o‘zini o‘zi belgilash muammolari yanada dolzarblashmoqda. Genderni shaxsning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari ma’nosida talqin qilgan holda olim gender bilan bog‘liq o‘z-o‘zini identifikatsiyalash tushunchasiga insonning o‘zini erkak yoki ayol jinsiga tegishli deb bilish hissini kiritadi, bu tuyg‘uga ma’lum bir jamiyatda erkaklar va ayollar uchun qabul qilingan muayyan gender rollariga taqlid qilish orqali ega bo‘lish mumkin. Shuning uchun ham, muallifning bolalar va yoshlarning genderlik sotsializatsiyasining o‘ziga xosligini genderlik rol va gender identifikatsiyasi prizmasi orqali tahlil qilgan holda, o‘zining qarama-qarshi tabiati tufayli o‘g‘il va qizlar gender o‘zini o‘zi anglashda adashishlarini ta’kidlashi tasodif emas. Olim buni ularda gender rollarining an’anaviy tabiat yoki noan’anaviy tabiatga ega bo‘lishi, nikoh va oilaviy qadriyatlarning qadrsizlanishiga olib keladigan buzilgan xulq-atvor normalariga yo‘nalishi o‘rtasida ziddiyatlar paydo bo‘lishi bilan izohlaydi [6; 118].

Zamonaviy jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy o‘zgarishlar, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohalarda gender pozitsiyalarining qayta taqsimlanishi, yangi gender munosabatlari qurilishi, mavjud qadriyatlarning qayta baholanishiga olib keladigan ijtimoiy ideallar o‘zgarishi, gender tengligiga asoslangan yangi dunyoqarash shakllantirish va shu asosda gender madaniyati, gender

mas’uliyati, gender masalalariga ongli munosabat rivojlantirishni talab qiladi.Ta’lim tizimini isloh qilish, mavjud bilimlarni qayta ko‘rib chiqish, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun yangi texnologiyalar izlash, o‘z tajribasi orqali materialni o‘zlashtirishga an’anaviy usullardan faol yondashuvlarga o‘tish, sheriklik tamoyillari asosida hamkorlik qilish – bularning barchasi gender muammolarini hisobga olgan holda ta’lim sohasida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni chuqur ilmiy tahlil qilish va nazariy jihatdan anglab yetishning dolzarbligini belgilaydi. Muallif o‘quv jarayoniga gender komponenti joriy etilishi va ta’lim tizimida yangi yo‘nalish - gender ta’limining shakllanishini qayd etadi. Bu jihatdan olim genderga oid uchta tasdiqni ilgari suradi:

ayollar va erkaklar o‘rtasida sezilarli farqlar bo‘lsa ham ko‘p umumiyliklarga ega;

gender farqi gender tengsizligini keltirib chiqarmaydi, aksincha, gender tengsizligi ayollar va erkaklar o‘rtasidagi farqlarni namoyon qiladi;

gender nafaqat shaxsiy identiklikning tarkibiy qismi, balki tashkilot va muassasalarda kundalik amaliyotga kiritilgan institutsional hodisadir [4; 275].

Ayniqsa, oilaviy munosabatlar va o‘zaro ta’sir kelib chiqishi sharoitida rivojlanayotgan zamonaviy bolalarda gender identikligi muammosi paydo bo‘ladi. Ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar, aksariyat hollarda, erkak va ayol obrazlarini ommaviy axborot vositalaridan, o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi munosabatlar, shuningdek, tengdoshlari bilan munosabatlar va o‘z jinsiy aloqalari tajribasidan oladi. Ularda o‘zgacha shaxs tipi shakllanadi, bu shaxs tipi olimning empirik tadqiqotlariga ko‘ra, «Men» gender obrazining diffuz bo‘linishi, shaxsiy motivatsiyaning past darajada rivojlanishi, mas’uliyat, ma’lum bir passivlik, ehtiyojlar bilan bog‘liq ruhi tushish (frustratsiya) holatidagi tajovuzkorlik, gipergender xatti-harakatlar - qizlarning o‘g‘il bolalarga, o‘g‘il bolalarning esa qizlarga taqlid qilishiga olib keladigan gender stereotiplari namunalari o‘zlashtirilishining noto‘g‘riligi bilan tavsiflanadi. Gender derivatsiyasi oqibati shuningdek, o‘zini o‘zi ta’minlashning past darajasi, gender ongining marginallashuvi, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning oilaviy va ijtimoiy rollarni bajarishga moslashuvining past darajada bo‘lishiga olib keladi [2;75].

Ayollarning akademik ta’lim va o‘qishga rasmiy jalb qilinishidan deyarli bir asr o‘tsa ham biz jamiyatimizning barcha darajalarida gender tengligidan, aholida munosib gender madaniyati mavjudligidan, bunday masalalarga mas’uliyatli munosabatda bo‘lishdan hali ancha uzoqmiz. Bundan tashqari, bu vaqt ichida ayollar erishgan yutuqlarga yo‘l shu qadar mashaqqatli ediki, u hech qanday bilimni to‘siqsiz egallash imkoniyati, qobiliyatlarga ko‘ra faoliyat, hamma uchun teng imkoniyatlar va boshqa tushunchalarga mos kelmaydi. Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida jamoat tuzilmalarida haligacha ayollar huquqlariga nisbatan cheklovlar mavjud. Ayollar siyosat va iqtisodiyotda asosiy o‘rinlarni egallamaydi. Jamiyat gender tengligi haqida e’lon qilib, ammo ma’lum kasbiy doiralarda gender segregatsiyasini namoyish qiladigan noaniq vaziyat mavjud. Bularning barchasi jinsiy belgi bo‘yicha kamsitishga olib keladi va ko‘p hollarda bandlik, mehnat haqi, ishga qabul qilish, xodimlarni qisqartirish, lavozimga ko‘tarilish, kasbiy rivojlanish, uy-joy bilan ta’minlanish, siyosiy va diniy martaba, ijtimoiy siyosat va boshqalar kabi kasbiy sohalarda namoyon bo‘ladi. Gender stereotiplarining salbiy ta’siri zamonaviy shaxsning individualligini rivojlantirishda to‘siq sifatida harakat qilib, insonning o‘zini o‘zi anglashiga ta’sir qilishi mumkin.

Odamlarda gender rollari ta’lim olish jarayonida jamiyat ta’siri ostida shakllanadi. Ta’lim davomida kasbiy gender stereotiplarini o‘zgartirish mumkin, ya’ni ularni tuzatish yoki eng yaxshisi ulardan butunlay xalos bo‘lish mumkin, bunga gender kompetensiyasi va mas’uliyatini to‘g‘ri rivojlantirish orqali erishiladi. Ammo shuni tan olish kerakki, oliy o‘quv yurtlaridagi o‘qituvchilar talabalarning akademik muvaffaqiyatini baholashga turlicha munosabatda bo‘ladi.

O‘g‘il bolalarda buni asosan qobiliyatlar bilan, qizlarda esa sabr va qunt bilan bog‘lashadi. Bir jins vakillaridagi maqsadlarga erishishda qat’iyatlilik ruhini saqlash, birovning ishiga aralashmaslik, ko‘nikish va moslashishga yo‘naltirilgan ta’lim-tarbiyaning bunday tabaqalashtirilgan tizimi shaxsiy «Men» tushunchasiga har xil munosabatni keltirib chiqaradi. Buni hisobga olgan holda, ko‘pincha erkaklar ayollarga qaraganda samaraliroq degan fikr mavjudligini ta’kidlash mumkin. Bu yerda barcha faoliyat turlari yoki jamiyat tomonidan ayniqsa qadrlanadigan – siyosat, diplomatiya, ilm-fan, san’at, sport va boshqa turlari ko‘zda tutiladi. Ayollarning bu sohalarda katta muvaffaqiyatlarga ega bo‘lmasligi yoki erkaklarga qaraganda ancha kamtarligi, odatda, tegishli qobiliyatlar yetishmasligi bilan izohlanadi, bu esa, o‘z navbatida, ko‘pincha nufuzli kasblarda gender tengsizligini oqlash uchun asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar o‘qitish va kasbiy faoliyat muvaffaqiyati insonning gender xususiyatlariga bog‘liq emasligini yaqqol namoyish etadi.

Demak, yuqorida aytilganlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, ko‘pchilik olimlarning fikriga ko‘ra, jamiyatni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish shaxsning uyg‘un rivojlanishi, uning o‘zini o‘zi anglashi va ijtimoiy kelib chiqishi, maqomi, millati, yoshi, shuningdek jinsidan qat’i nazar barcha odamlarning o‘zini-o‘zi ruyobga chiqarishi uchun teng imkoniyatlar yaratish va mustahkamlash, ob’ektiv jarayonning maqsadli rivojlanishini belgilaydi. Shu bilan birga, jamiyatni haqiqiy insonparvarlashtirish, uning barqaror va xavfsiz faoliyati gender muammolarini, ushbu jihatdagi salbiy stereotiplarni yengib o‘tishni, jamoat madaniyatida ongli gender mas’uliyatini yaratish, jamoat hayotining barcha sohalarida, shu jumladan birinchi navbatda ta’lim amaliyotida teng gender huquqlarini yaratishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Tojiboeva, G. (2021). *Gender tengligi – barqaror rivojlanish omili sifatida*. – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti.**
2. **Qo‘chqorov, Sh.Sh. (2020). *Gender madaniyatini shakllantirishda oila va ta’lim muassasalarining o‘rni*. – “O‘zbekiston pedagogika jurnali”, №4, 45–49-betlar.**
3. **Ergasheva, M. (2019). *Gender munosabatlari va uning ijtimoiy-psixologik jihatlari*. – “Psixologiya va hayot” jurnali, №2, 12–17-betlar.**
4. **Yunusova, N. (2022). *Oliy ta’limda gender yondashuvni joriy etish masalalari*. – “O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar”, №1, 67–71-betlar.**
5. **Rajabova, M.Q. (2020). *Yoshlar ongida gender tenglikni shakllantirishning metodik asoslari*. – “Pedagogika fanlari axborotnomasi”, №5, 23–26-betlar.**
6. **Abdurahimova, Z. (2023). *Gender masalasi – jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichi*. – “Jamiyat va boshqaruv”, №1, 33–38-betlar.**
7. **Ashurova, S. (2021). *Gender yondashuv asosida ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘llari*. – “Ijtimoiy fanlarda innovatsiyalar” jurnali, №3, 59–64-betlar.**

PALOV - O‘ZBEK MADANIYATI RAMZIY TUSHUNCHASI SIFATIDA

Uraev Umid Beshimovich,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi,

Rus tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek xalqining milliy taomi hisoblangan palov tushunchasi va ushbu so‘zning badiiy asarlarda ramziy ma’nodagi tasviri xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, palov tushunchasi va u bilan bog‘liq marosimlar, ijodkorlar asarlarida palov tushunchasining talqin etilishi kabi masalalar bayon etilgan. O‘zbek adabiyoti asarlarida palovni bosh taom sifatida tilga olishning o‘ziga xos jihatlari va ahamiyati haqidagi fkrlar asoslangan.

Kalit so‘zlar. Palov, guruch, devzira, milliy taom, marosim, ramziy tushuncha, konsepsiya, mentalitet, mehmondorchilik ramzi.

Milliy taomlarimizdan biri bo‘lgan palovni milliy taomlarning shohi, deb bejizga aytishmaydi. O‘zbek xonadonida mehmon palovsiz kuzatilmaydi. Palov qadimdan o‘zbeklar ongida milliylikni ifodalovchi konsept sifatida shakllanib bo‘lgan. Boshqa millatlar ongida o‘zbek deganda, do‘ppi, paxta bilan bir qatorda mehmondorchilik ramzi sifatida palov nomoyon bo‘ladi. YuNESKO qo‘mitasi 2016-yil 2-dekabrda 11- sessiyasida “Palov madaniyati va an’analari” insoniyatning nomoddiy merosi sifatida maxsus ro‘yxatga kiritildi. Bu xalqimizning boy madaniy meroslaridan birining xalqaro miqyosdagi yana bir e’tirofidir. Ko’rinadiki, palov tushunchasi va u bilan bog‘liq marosimlar, ijodkorlar asarlarida talqin etilishini tadqiq etish filologiya fanining eng dolzarb muammolaridan biridir.

Ma’lumki, turli tillarda oziq-ovqat, ichimliklar, oshxona buyumlarining lingvoga xos belgilari mavjud bo‘lib, bu ularning qadimiy kelib chiqishini ta’kidlaydi. Bunday moddiy narsalar boshqa millat vakillari orasida ushbu madaniyatni ifodalovchi ramziy tushunchalarga aylanadi.

A. Vejbiskaya o‘zining “Madaniyatlarni kalit so‘zlar orqali tushunish” tadqiqotida shunday yozadi: “Har kim biladiki, turli tillarda moddiy madaniyat obyektlari, masalan, maxsus taomlar yoki ichimliklar (ruscha “shi” yoki “kefir” so‘zlari) uchun lisoniy-maxsus belgilar mavjud.

Tilga xos so‘zlarning mavjudligi, shuningdek, tegishli tildan foydalanadigan madaniyatga xos bo‘lgan maxsus urf-odatlar va ijtimoiy institutlarning mavjudligi, shuningdek, ushbu madaniyatda qabul qilingan qadriyatlar tizimining xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin” [12.8].

Ushbu ish doirasida “oziq-ovqat” konsepsiyasi sohasiga murojaat qilish, birinchi navbatda, u lingvomadaniy hamjamiyatda mavjud bo‘lgan vaziyatni to‘liq aks ettiruvchi asosiy, universal tushuncha sohalaridan biri ekanligi bilan bog‘liqligi xususida fikr bildiriladi. Oziq-ovqat moddiy madaniyat va turmushning eng qadimgi qatlamlaridan biri bo‘lib, tarixiy jihatdan madaniy qadriyatlarning paydo bo‘lishi va mavjudligining birinchi sohasini ifodalaydi; inson har kuni ushbu tushuncha bilan ishlaydi, chunki oziq-ovqat jismoniy mavjudlikning eng muhim asosidir.

Yu.S.Stepanov bunday “birlamchi tushunchalar konseptual tizimni qurish uchun eng muhimi”, deb hisoblaydi va dunyoning til tasvirining asosini, uning o‘ziga xosligini tashkil qiladi. Bunday tadqiqotlarning ahamiyatini Ye.V.Belenkoning “Dunyoning milliy til rasmidagi oziq-ovqat mahsulotlari konseptosferasi” ilmiy ishlanmasi ham isbotlaydi, unda qayd etilgan: Palov o‘zbek milliy oshxonasining asosiy tashrif qog‘ozi hisoblanadi. Yuqorida ko’rsatilganidek, palov tushunchasi, lingvomadaniy, universal tushuncha sohalaridan biri ekanligi xususida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan.

Palov asosiy taom sifatida milliy oshxonaning ramzi sifatida mintaqaviy xilma-xillikda taqdim etilgan. Buni ko‘plab san’at asarlari matni ushbu konsepsiyaning ko‘p funksionalligini tasdiqlaydi.

A.Vejbiskaya tadqiqotlarida: “Kalit so‘zlar bizni madaniy qadriyatlar va munosabatlarning butun majmuasining o‘zagiga olib borishi mumkin ..., madaniy jihatdan o‘ziga xos, madaniyatni shakllantiruvchi ssenariylarning butun tarmog‘ini ochib beradi” [12.38-b] deb, yozadi. Palov o‘zbek madaniyatining shunday bir tushunchasiga, shunday qudratli tushunchaga aylanadiki, uning o‘zagi atrofida yangi ma’no va marosimlar shakllanadi.

Shuni ta’kidlash mumkinki, “*palov*” tushunchasining o‘zi arxetip va pretsedentga aylanadi. Buni tasdiqlash uchun D.Gudkovning tadqiqotiga murojaat qilaylik, u shunday yozadi: “K.Kasyanovaning gipotezasiga ko‘ra, etnik xarakter har bir tashuvchining ongida mavjud bo‘lgan narsa va g‘oyalar majmuasiga asoslanadi. Ma’lum madaniyat hissiyotlar yoki his-tuyg‘ularning kuchli rang-barang diafazoni bilan bog‘liq. Ushbu obyektlarning har qandayining ongida paydo bo‘lishi u bilan bog‘liq bo‘lgan his-tuyg‘ularning butun rang-barangligini harakatga keltiradi, bu esa, o‘z navbatida, ko‘proq yoki kamroq tipik harakatga turtki bo‘ladi [3.99]. O‘zbek madaniyati va turmush tarzi bilan tanish bo‘lgan har bir kishi uchun bir zumda to‘planadigan assotsiativ turkum uzoq, rang-barang, lekin aniq vektorlidir. Shuning uchun “palov” ko‘p funksiyali va ko‘p darajali tushunchaga aylanadi. D.Gudkov vektorlarning yo‘nalishini aniqladi, bu esa san’at asarlari matnida iloji boricha kengroq talqin qilinishi mumkin. K.Kasyanova atamasini iloji boricha kengaytirilgan shaklda qo‘llash maqsadida foydalanamiz: “Obyekt-harakat” zanjiridan tashkil topgan “shaxsning asosiy maxraji”ning bu birligi bundan buyon “shaxs” deganda nazarda tutiladi va ijtimoiy arxetip tushunchasiga ega. Ijtimoiy arxetip oldingi avlodlardan meros bo‘lib, uning ongida og‘zaki bo‘lmagan, ko‘pincha reflekssiz darajada mavjud” [3.100].

Biz shuni ta’kidlaymizki, birinchidan, palovni pishirish va “yeyish” jarayoni marosimlar majmuasi bo‘lsa, ikkinchidan, bu o‘ziga xos taom milliy madaniyatning pretsedent obyekti hisoblanadi. Ishonamizki, ana shunday majmuagina ushbu noyob tushunchaning mazmunini yanada oshiradi. D. Gudkov “o‘sha “madaniy obyektlarning (moddiy yoki ma’naviy olam hodisalari ongida aks ettirilgan) majmuini belgilash zarurligi ko‘rinadi, ular o‘z navbatida milliy xarakter, etnik va milliy xususiyatlarning lingvistik ong, hamda o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, belgilaydi. Bunday narsalarni biz pretsedent deb ataymiz” [3.100]. Ko‘rinib turibdiki, “Pretsedent” tushunchasi uning bevosita maqsadini ham, uning atrofida ma’lum bir arxetipning shakllanishini ham (odob, xulq-atvor, marosim, so‘z ijodi, obrazli milliy tafakkur nuqtasi va boshqalar)ni o‘z ichiga oladi, A.Vejbiskaya tadqiqotining maqsadini belgilab: “madaniyat tahlili lingvistik semantikaga qodir ekanligini va madaniyatning semantik nuqtayi nazari madaniyat tahlili e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydigan narsa ekanligini ko‘rsating” deb yozadi [12.14].

Yana shuni qo‘shimcha qilib o‘tamizki, ushbu konsepsiyadan foydalanish chastotasini turli yo‘llar bilan tahlil qilish orqali – dunyoning milliy manzarasini yaratish, hamda tarixiy va zamonaviy mavzudagi, turli janrdagi badiiy asarlar, O‘zbekistonda istiqomat qilayotgan turli millatlar hamda mualliflari va yozuvchilari palov qiyofasini yaratmasdan turib bo‘lmaydi.

E’tiboringizni qo‘qonlik shoir Mavlono Mahzunning “Ta’rifi falov” matniga qaratamiz:

Barcha xo‘roklar ichinda rohati jondur falov,
Jumla xo‘roklar sipohi bo‘lsa ul xondur falov.

Bu misrada shoir barcha taomlarning palovning shohi ekanligini ta’kidlab, uni ulug‘lamoqda.

Gar falovni ko‘rsalar farzandlaringdur shodmon,
Kishmishu naxud solib yesang-ki, jonodur falov.

Farzandlarimiz palovni tanovul qilish, xursand bo‘lishlari, xususan unga mayiz va no‘xat solib pishirilgan bo‘lsa, bebaho bo‘lishi tasvirlangan.

Bir aziz mehmon kelsa qozonda jo‘shi,
Mehmonni izzatidur, xush saodatdur falov.

O‘zbekchilikda mehmon kelsa, uning hurmati uchun qozon qaynatilib, albatta palov pishirilishi eslatib o‘tilgan.

Suzanni chinni toboqqa, keltirub oldiga qo‘y,
Bir qulub boqg‘ay sanga ul, shodu xandondur falov.

Agar uni chinni tavoqqa solib, mehmon oldiga qo‘ysang, u mehmonga shodlik baxshida etishi alohida ta’kidlangan.

Xush aziz allomadur, taomlar ichra mo‘tabar,
Ul xudo suyagan quliga berdi in’omdur falov.

Palov taomlarning eng mo‘tabari, allomasi bo‘lganligi bois uni Olloh suygan bandasigagina tanovul qilishni in’om etadi.

Har qayu odamga bermas xoliqi Parvardigor,
Yaxshilarni oldida ikromu-izzatur falov.

Uni Parvardigor hammaga nasib ettirmasligi, faqat izzat- ikromga ega yaxshi insonlarga nasib yetishini ta’kidlaydi.

Orzu aylar falovni, qilmog‘i oson emas,
Xarji tangasiga bo‘lsa, bir damda osondur falov.

Bu taomni tanovul qilishni orzu etish oson emasligi, kimning puli bo‘lsa, bu niyatiga yetishishi oson ekanligi alohida ta’kidlanadi.

Ham falov qilgan zamon sirka sepib keltursalar,
Podshoh ham, amiru beku sultondur falov.

Agar palovni tanovul qilish jarayonida unga sirka (g‘urob, ya’ni xom uzumdan tayyorlangan sirka) qo‘shilsa, u taomlarning ham podshohi, amiri, beku sultoni darajasiga ko‘tarilishi tasvirlangan

Asliga boqsang agar, bir durri behmato erur,
Mustofidin yodgori nuri dandondur falov.

Palov asli bahosi yo‘q durga teng bo‘lib, unda Muhammad payg‘ambarimizdan yodgorlik bo‘lgan tishlarining nuri jilvalanadi

Yesangiz izzat qiling, ayting durudi behisob,
Shukri Alloh bizlara, in’omi Rahmondur falov.

Uni tanovul qilganda, Allohga cheksiz salovotlar aytilishi lozimligi uqtiriladi.

Qildi in’om bandalariga xoliqi Parvardigor,
Huri- g‘ilomonlar bila jannati Rizvondur falov.

Parvardigor bandalariga palovni in’om etishi huri-parilarbilan birga jannat eshigidan kirish imkonini qo‘lga kiritishi ta’kidlanadi.

Jumla arkonini bajo qilsangiz tartib berib,
Shukur aytib qilsang, xo‘roki iymondur falov.

Hayot tashvishlarini tartibga solish jarayonida yaratganganga shukur qilganingda, palov taomlar shohi ekanligiga iymoni keltirilishini uqtiradi.

Jum’a kecha kelsa yetim bechoralar termulgusi,
Gar Xudo bersa alarga, shod-u xondondur falov.

Juma kuni kelishi bilan beva- bechoralar Allohning ularni palov yeyishdek shodlikni hadya etishini intizorlik bilan kutishi tasvirlangan.

To‘ni yirtiq bo‘lsa ham ko‘rsa falovni shukr etur,
Beva- bechoralar dardiga darmondur falov.

Kiyimi yirtiq bo‘lsa ham palovning darmon bo‘lishiga muyassar bo‘lishi bilan Xudoga shukur etishi ta’kidlangan.

Beva xotunlar gar tobmas bo‘lsa ham go‘sht- yog‘i,
O‘ksunub giryon qilurlar, ko‘ngli vayrondur falov.

Beva ayollar palov qilishga imkoni bo‘lmaganligi bois, o‘ksinib, kayfiyati buzilishi

Sabzi-yu yog‘- go‘sht, guruch solib qaynatsalar,
Titrashib tursa ajoyib bamisoli larzondur falov.

Ro‘zg‘orda sabzi, go‘sht, guruch qaynatilishi lorsillangan palov tayyorlanishidan xabar berishi ifodalangan.

Majlis ichra gar o‘qulsa Mahzunni aylang duo,
Go‘yo xushbo‘yliq vajida rayhondur falov.

Majlisda shoirning bu she’rini o‘qib, uni duo qilsangiz, palovdan rayhon hidi singari bo‘y kelganligini his etasiz,-deb murojaat qiladi,-adib.

Palov o‘zbek madaniy ssenariy tizimida o‘zining salmoqli o‘rnini egallaydi: “Yaxshi odam palovini, yomon odam boshini yeydi” [14.17]. “O‘zbek maqol va matallari” to‘plamida palov bilan bog‘liq allegorik va majoziy ma’nolar berilgan. Bu pol taxtalari va maqolalari inson faoliyatining turli jihatlari yoki hatto axloqiy me’yorlarga ham tegishli: “Palov yomon bo‘lsa, yo guruch, yo no‘xat” [14.187) yoki “Amaki palovi toza mahsulotlari bilan mazali” [14.204]. Qizig‘i shundaki, badiiy matnlarda maqol o‘zgargan bo‘lsa-da, ma’nosi o‘zgarishsiz qolmoqda. Xullas, Ibrohim Rahim “Hilola” qissasida o‘ziga xos variantni keltiradi: “Kelinning palovi mazali bo‘ladi, chunki mahsulot yetkazib beradi aka” [10.37]. “Palovga tuz , odamga so‘z” [10.207], “Til bilan palov pishirolmaysiz” [10.207] kabilar axloqiy hikmatlar uning o‘lchovi tarkibiy qismiga aylanadi. Oybekning “ Qutlug‘ qon” romanida bechora Yormat achchiq-achchiq aytadi: “Qari kelsa osh (palov)ga keladi, yosh kelsa ishga” [8.15].

O‘zbek adabiyoti asarlarida palovni bosh taom sifatida tilga olishning o‘ziga xos marosimi va ahamiyati nihoyatda yuqori. Mehmonlar qanday dam olishlarini qayd etish uchun taom oxirida palovni eslatish kifoya. Mualliflar umumiy yoki o‘ziga xos hodisalarning rasmini mozaika sifatida yig‘ish uchun ma’lum hududlarning bo‘shliqlari bilan ishlaydigan asarlarni ko‘rib chiqish qiziq ekanligi allaqachon ta’kidlangan. Masalan, A.Qodiriyning “O‘tgan kunlar” tarixiy romanidagi harakat 1847-yilda Marg‘ilonda, Toshkentda sodir bo‘ladi. Demak, A.Qodiriy: “Mehmonlar palovni yeb bo‘lgach, xayrlashib ketishdi” [2.39], “palovdan so‘ng darhol jo‘nab ketishdi” deb ta’kidlaydi. Taomning oxirini yeb bo‘lgandan keyingi odat zamonaviy mualliflarning asarlarida saqlanib qolgan. Idishning yog‘liligini isbotlash uchun ma’lum odat mavjud. A.Qahhor “Sinchalak” qissasida raisning xulq-atvorida an’anaviy odatlarga urg‘u berish jarayoni quyidagicha tasvirlanadi: “Palov yeb, etikning qo‘njiga qo‘llarini arta boshladi” [9.107-b]. Ayni paytda ham vodiyda palovni yeb bo‘lgach, laganni choy yoki qaynoq suv solib chayqab ichib qo‘yish odati bor bo‘lib, bu jarayon savob sifatida qaraladi. Ibrohim Rahimning “Men senga quyoshni beraman” romanida yerni quritish uchun unumdor bo‘lmagan yer tashlab ketilgani o‘zbek desant qo‘shinlari haqida palov o‘choqqa sinonimga aylanadi. Uydagi kechki ovqatni, butun oila yig‘ilib, onaning: “Agar dasturxonga osh suzilsa, laganning tubini ko‘rinmaguncha boshingni ko‘tarma” [10. 225] degan nasihatini eslashimiz bejiz emas.

Raul Mir-Haydarovning o‘tgan asrning 90-yillaridagi korrupsiya haqida hikoya qiluvchi “Xitoy imperatori qiyofadoshi” qissasida palov boylarning sevimli taomlaridan biri sifatida yil davomida ularning dasturxoniga ko‘rk berib turishini ta’kidlab shunday deydi: “Meni Ergash aka yubordi, u sizni Saritosh mahallasida kutmoqda. Shoshiling, palov o‘z vaqtida tayyor bo‘lsin” [4.132]. Ziyofatda oxirgi taom palov bo‘lgani uchun undan so‘ng ular doimo birgalikda ko‘k choyni ichishadi: “Palovni yeb, xitoy ko‘k choyni ichishadi” [4.164].

Palov to‘qlik hayot belgisi, mezoni, u farovonlikning o‘ziga xos boshlanish nuqtasidir. Xullas, Mirmuhsinning “Chotqol yo‘lbarsi” romanida “hayot ustasi” bo‘lgan Hazratov o‘z aforizmini o‘shanda o‘z rahbarlari bilan baham ko‘radi: “Kuniga bir chimdim ovqat bilan qanoat qilasan, baribir, palov bo‘lsa, uning o‘rni boshqacha” [5.330]. Palov asosiy milliy taom bo‘lib, Hamid G‘ulomning “Cho‘l binafshalari” romanidagi Rahim bobo cholning e’tirozlari “Qadimdan ma’lumki, chindan ham o‘lsang yaxshisi palovdan” [15.268] degan hiyla-nayrangdir, ya’ni zavqdan Suxrob Muhamedov “Jangoh kuyining tushida” nomli xotiralarida: “Har kuni palov yemay, to‘yib-to‘yib yotolmaysan” [7.59] metaforasini keltiradi. Bu gapdan farqli o‘laroq, Sohiba Abdullayevaning “Ateistlar sayyorasi”

fantastik hikoyasidan misol keltirish mumkin, unda tanazzulga uchragan ichkilikboz Jurova bugungi kunning yagona taomi sifatida “kechagi palov” qoldiqlarini nafrat bilan eslaydi. Palov issiq, “issiqlik” bilan iste’mol qilinishi kerak bo‘lgan taomning o‘lchoviga aylanadi. Palov umuman ovqatni ifodalaydi. Oybekning “Qutlug‘ qon” romanida Shoqosim shunday xulosa qiladi: “Qishda kambag‘allarga chopon, to‘shak, palov” [8.111].

Palov shu qadar ko‘p qirrali tushunchaki, palov ma’lum vaqt davomida pishirilganligi sababli, vaqt kategoriyasiga aylanadi. Mirmuhsinning “Xo‘jand qal’asi” romanida voqea Chingizxon tomonidan Movarounnahr shaharlarini bosib olgan davrda, ya’ni XIII asrda sodir bo‘ladi. Amudaryo ustidagi ko‘prik qurilishi aholi tomonidan ne’mat sifatida qabul qilinadi: “Endi ko‘prikdan o‘tib, Xo‘jandga oshpaz palov pishirmasdan yetib borasan” [4.78]. Vaqtni bunday idrok etish qahramon mentalitetining ko‘rsatkichidir va bu tasodifiy emas.

Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” hikoyasida Ziyodulla kal zamon va makonni o‘ziga xos tarzda idrok etadi: “Uyimiz olisda. Tarlonni olib, qaytib kelgunimcha, palovni ikki marta pishirish mumkin bo‘ladi” [11.28]. Muallif o‘z qahramonining milliy tafakkurining turg‘unligini ta’kidlaydi. Ibrohim Rahimning “Hilola” hikoyasida palov yana tushunchalar markazida, ijobiy markaz sifatida namoyon bo‘lib, personajlar suhbati salbiy xarakterga ega: “Bunday suhbatda palov pishmaydi” [10.79]. Palov (uni tayyorlash tezligi) xuddi shu hikoyada qahramonlarga aylanish tezligining ko‘rsatkichi uchun o‘xshashlikka aylanadi: “u TU104 ga ucha oladi. Palovingiz pishguncha, u allaqachon Moskvada bo‘ladi” [10.46].

Palov “Non va tuz”dek yaqinlik yoki xiyonat kabi tushunchalar o‘rnini bosuvchi ifoda sifatida munosabatlarning o‘ziga xos metaforasiga aylanadi. Odil Yoqubovning Ulug‘bek xazinasi” tarixiy romanida Eshon mavlona Muhiddinni shunday tasvirlaydi: “O‘g‘lingiz Zargaron bu murtad bilan bir tovoqdan palov yedi” [13.231]. R.Mir-Haydarovning zamonaviy qissasida birinchi kotib va yosh aspirant o‘rtasida metaforik suhbat keltirilgan bo‘lib, kelajakdagi hayot tarzini mustahkamlash uchun Moskvada turli millat vakillaridan tanishlarni ko‘paytirishni, ular bilan aloqani kengaytirishni tavsiya qilib, uni shunday izohlaydi: “Sizning o‘qiganlar bilan do‘stlashishingizni istayman, lekin ular bir necha avlod aspirantlari kabi jamiyat qozonida qaynamagan va oshxonada palov qo‘yilgan qozon yonida g‘oyib bo‘lib ketishmagan” [6.94]. Tabiiyki, bu matnda “palovli qozon” sof milliy jamoa tushunchasini ifodalab, metafora hosil qilmoqda.

Palov bajarilgan ishning metaforasiga, har qanday jarayonning o‘lchoviga aylanadi. Bu milliy mentalitet uchun juda sodda va tushunarli. Masalan, Oybekning “Qutlug‘ qon” romanida sudxo‘r bog‘ning obod bo‘lib, mo‘l hosil berishini qayd etib, suhbatdoshiga fikrini sodda, ammo tushunarli shaklda ifodalaydi: “Bu yerda hamma narsa tayyor, xo‘jayin palov pishirgan, siz shunchaki ovqatlanishingiz kerak” [8.278]. Palov har qanday tugallangan ish uchun yashirin metaforadir (palov - dasturxondagi oxirgi taom). S.Ayniyning “Qullar” romanida bu tushuncha kolxozchilar o‘rtasidagi tanishuvdagi bir dalil bo‘lib: “Men xotinim bilan kun bo‘yi ishlayman, Xoja Nazar esa hech narsa qilmayapti, keyin issiq palovga keladi va bir vaqtning o‘zida uchta qo‘lini tovoqqa uzatadi” [1.343]. Yashirin taqqoslash ham xuddi shunday shaklda bayon etiladi. S.Ayniyning “Qullar” romanida 1927-1933 yillardagi voqealar tasvirlangan bo‘lib, unda o‘shanda kolxozlarda ilk traktor va ozod qilingan traktorchi ayollar paydo bo‘lgan. Rulda o‘tirgan ayolning o‘zini odatdagiday tutishidan hayratda qolganligi, sof milliy qiyosga sabab bo‘ldi: “Men traktorni ayvon ostiga qo‘yib, palov pishirgandek, qo‘llarimni latta bilan artib, xotirjam tushdim, go‘yo sigir sog‘ayotgandek” [1.336]. Palov uchun shu qadar ko‘p ma’noli tushuncha ifodalaganki, XX asrning 20-yillari voqealari haqidagi romanlarda u majoziy ma’no ifodalab, tushunarli tarzda ijtimoiy hayot formulasiga aylanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, palov o‘zbek xalqi hayotining muhim bir madaniy belgisini ifodalaydi. Ushbu taom o‘zbek xalqining sevib tanovul qiladigan taomlaridan bo‘lgani bois taom bilan

bog‘liq turli xil urf-odatlar mavjud, palov o‘zbeklarda to‘qlik belgisi hisoblanadi. Shuningdek, badiiy asarlarda ramziy ma’nolarda ifodalangan, metafora hosil qilgan. Palov ma’lum vaqt davomida pishirilganligi sababli, ijodkorlar talqinida vaqt kategoriyasiga aylanadi. “Maqol va matallar” to‘plamida palov bilan bog‘liq allegorik va majoziy ma’nolar berilgan. Demak, palovni pishirish va “yeyish” jarayoni marosimlar majmuasi bo‘lsa, ikkinchidan, bu o‘ziga xos taom milliy madaniyatning pretsedent obyekti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayniy S. Qullar.- Toshkent: G‘. G‘ulom, 1987.B. 343
2. Abdulla Qodiriy. O‘tgan kunlar.-Toshkent: G‘.G‘ulom, 1982, 39
3. Gudkov D. B. Teoriya i praktika mejkulturnoy kommunikatsii . –M.: 2003. S. 99
4. Mirmuhsin, Xo‘jand qal’asi, Toshkent, 1991.B.78
5. Mirmuhsin. Chotqol yo‘lbarsi.-Toshkent, 1985 , B. 330
6. Mir-Xaydarov R. Dvoynik kitayskogo imperatora. V kn: R. Mirxaydarov. Nalevo poydeshb – konya poteryaesh. – M.: SP. 1990, S. 94
7. Muhammedov S.I. I v snax melodii Djangoxa\\ Zvezda Vostoka, 1995. N 11-12, C. 59
8. Oybek. Qutlug‘ qon- Toshkent: G‘.G‘ulom, 1980.B.15
9. Qahhor A. Sinchalak,- Toshkent, 1989, B. 107
10. Rahim I. Hilola.- Toshkent. Badiiy adabiyot. 1977, B .37
11. T. Murod . Ot kishnagan oqshom . T-Toshkent, 2008. B.28
12. Vejbiskaya A. Ponimanie kulturы cherez posredstvo klyuchevых slov. –M., 2001. S. 38
13. Yoqubov O.Ulug‘bek xazinasi.-Toshkent: G‘.G‘ulom, 1994. B. 231
14. O‘zbek xalq maqollari-Toshkent: Fan 1978, B. 17
15. G‘ulomov H. Cho‘l binafshalari.- Toshkent: Badiiy nashriyot, 1979. B. 268

KURASH MASHG‘ULOTLARIDA TALABA (O‘G‘IL BOLA)LARNING JISMONIY TAYYORGARLIGI DINAMIKASI

Xamroev Sardor Uktamovich,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi

Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisi-

Annotatsiya: *Mazkur maqolada kurash sport turi bilan shug‘illanuvchi talaba yoshlarning o‘ziga xos baholash mezonlariga muvofiq, umumjismoniy va maxsus jismoniy tayyorgarliklaridagi ko‘rsatkichlarini aniqlash bo‘yicha sinov mashqlar hamda texnik va taktik tayyorgarliklarini ko‘rsatadigan kurash usullarini bajarishdagi ko‘rsatgan natijalari olindi va mezonda belgilangan tartibda ko‘rsatilgan natijalariga mos ravishda baholanganligi ko‘rsatilgan.*

Kalit so‘zlar: *umumiy jismoniy tayyorgarlik, texnika, taktika, tezlik, kuch, chaqqonlil, chidamlilik, egluvchanlik, jismoniy sifatlar.*

Kirish. Dunyodagi barcha sport turlari shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda milliy sport turimiz deb e’tirof etilayotgan kurash sport turi ham misli ko‘rilmagan darajada ommalashib bormoqda. Kurash musobaqalari ko‘plab xalq bayramlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Shuning uchun aholini jismosniy tarbiya va sport bilan doimiy tarzda shug‘ullanishga jalb qilishdagi asosiy vazifalaridan biri kurash sport turlarini rivojlantirish hisoblanadi.

Bugungi kunda respublikamizda kurash milliy sport turining rivojlantirish va ommaviylashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-oktabrdagi PQ-3306-sonli “Kurash” milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, 2018-yil 5-martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5368-sonli Farmoni hamda shu sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Ishning maqsadi - Kurash mashg‘ulotlari samaradorligini oshirish va sport turi texnik harakatlarini o‘zlashlashtirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

- dastlabki o‘rgatish bosqichida shug‘ullanuvchi oliy ta’lim muassasalari talabalarining tanlangan sport turi texnik harakatlarini oqilona shakllantirish metodikasini takomillashtirish;
- jismoniy tarbiyaga ixtisoslashgan oliy ta’lim muassasalari talabalariga kurashning texnik harakatlarini o‘rgatishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali dastlabki o‘rgatishda ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini tajribada tekshirish.

Tadqiqotni tashkillashtirish: tadqiqotlarda Termiz shahridagi Termiz davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat fakulteti Jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi, Termiz davlat universiteti Sport faoliyati va boshqaruvi fakultetining Sport faoliyati “Kurash” ta’lim yo‘nalishi, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Jismoniy madaniyat va Aniq fanlar fakulteti Sport faoliyati “Kurash” ta’lim yo‘nalishi, Buxoro davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat fakulteti Jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishilarida kurash sport turi bilan shug‘ullanuvchi 53 nafar talabalar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili:

Mamlakatimizdagi olimlar hamda xorijlik yetuk olimlar tamonidan o‘tkazilgan tadqiqot ishlarini ilmiy-uslubiy jihatlarini tahlil qilish natijalari shundan dalolat beradiki, Oliy ta’lim muassasalarida tahsil oluvchi talaba yoshlarning jismoniy tarbiyasi va kurash sport turi bo‘yicha tashkil etiladigan sport mashg‘ulotlari borasida qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, K.T.Yusupov, J.T.Toshpo‘latov, J.M.Nurshin, A.R.Taymuratov, F.A.Kerimov, N.A.Tastanov T.S.Usmanxodjayev, va boshqalarning ilmiy ishlarini misol tariqasida keltirish mumkin.

Talaba yoshlarning kurash sport turidagi jismoniy tayyorgarliklari bo‘yicha tahlil qilish hamda ularga, jismoniy va texnik-taktik tayyorgarlik jarayonlari bo‘yicha ilmiy nazariyasi va uslubiy ilar olib borgan V.V.Nelubin, I.R.Rasulov, M.M.Bogen, R.A.Piloyan, L.S.Vigotskiy, L.P.Matveyev, V.V. Davidov, O.A.Sirotin, A.M.Kuzmin, N.G.Ozolin singari olimlar hamda; yakka kurashchilardagi harakat ko‘nikmalarini shakllantirish konsepsiyasining asoschilaridan

bo‘lgan K.T.Yusupov, R.D.Xalmuxamedov, A.A.Karelin kabi olimlar tomonidan yaratilgan fundamental adabiyotlar bu tadqiqotd ishida atroflicha o‘rganilgan.

Mamalakatimizda olimpiya sport turlari ustuvor, istiqbolli va rivojlanayotgan turlarga ajratilib, ushbu sport turlarini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Keyingi davrlarda kurash sport turi bo‘yicha O‘zbekiston milliy terma jamoasi yirik xalqaro sport musobaqalarida muvaffaqiyatli ishtirok etib kelmoqda. Kurash sport turi mamlakatimizda milliy sport turlari sifatida alohida e’tibor qaratilib kurash sport turini rivojlantirish borasida davlatimiz va hukumatimiz tomonidan bir qator chora tadbirlar amalga oshirilib kelayotganligi sababli bugungi kunga kelib kurash sport turiga yoshlarning qiziqishlari, ayniqsa maktab, professional ta’lim yoshidagilar va oliy ta’lim talaba yoshlari yoshidagi o‘g‘il qizlarning dars jarayonlaridan tashqari vaqtlarda ham kurash sport turi bilan muntazam ravishda mashg‘ulotlarda qatnashishlari kuzatib kelinmoqda. Talaba yoshlarimiz orasidan iqtidorli sportchi o‘g‘il-qizlarimizni kelgusida yuqori natijalarni qayd etib mamalakatimiz sharafini munosib himoya qilishlari hamda jismonan sog‘lom va barkamol bo‘lib yuqori natijalarga erishishlari uchun ularning mashg‘ulot jarayonlari davomida jismoniy yuklamalarning qay darajada to‘g‘ri berilayotgani va ulardagi jismoniy ko‘rsatkichlar dinamikasini aniqlash uchun Oliy o‘quv yurtlarida tahsil olib kelayotga o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlar tanlab olindi. Ulardan davlat ta’lim standartlari va malka talablarida ko‘zda tutilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni aniqlash nazorat-sinov mashqlari olindi. Dastlab o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlarini aniqlash maqsadida baland turnikda tortilish nazorat-sinov mashqi o‘tkazildi. Ushbu nazorat sinovi davomida o‘g‘il bolalarning 20 % da kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” darajada ekanligi aniqlandi va baholash mezonlari asosida “2” baho bilan qayd etildi. Talabalarning 30 % da esa “qoniqarli” natijalar qayd etildi va “3” baho bilan baholanib, kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari past darajada ekanligi aniqlandi. Nazorat sinovi davomida talaba (o‘g‘il bola)larining 30 % da “yaxshi” natijalar qayd etilib, baholash mezonlariga ko‘ra “4” baho bilan baholandi va 20 % o‘g‘il bolalarning kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “a’lo” baho bilan baholanib, ushbu nazorat sinovi amaliyoti yakunlandi. Olingan natijalarning 50 % da o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari past darajada ekanligi aniqlandi (1- rasmga qarang).

Navbatdagi jismoniy tayyorgarlik darajalarini aniqlash uchun o‘tkazilgan tadqiqot ishida o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarda arg‘amchida 1 daqiqa davomida sakrash nazorat sinovi o‘tkazildi. Arg‘amchida 1 daqiqa davomida sakrash kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlarini aniqlashga moljallangan mashq hisoblanadi. Olingan natijalarga ko‘ra talabalarning 20 % da kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu natija esa baholash mezonlari asosida “2” baho bilan baholanib, bu natijani qayd etgan talabalar nazorat

sinov amaliyotidan o‘ta olmaganligini anglatadi. Olib borilgan tadqiqotlar davomida “qoniqarli” natijalarni qayd etgan o‘quvchilar 35 % ni tashkil etib, “3” baho bilan nazorat sinovidan o‘tishdi. “Yaxshi” ko‘rsatkichlarni qayd etgan o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlar esa 25 % ni va “a’lo” baholar bilan baholanib, yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etgan talabalar 20 % ni tashkil etdi. (1-rasmga qarang)

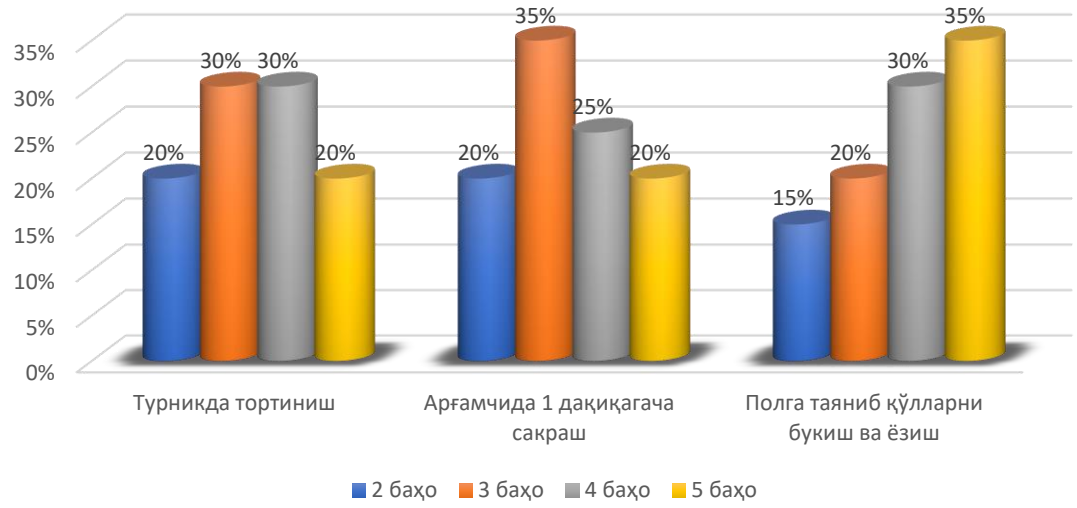

1-rasm. O‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari

Jismoniy tayyorgarlik darajalari qay darajada shakllanib kelayotgani navbatdagi nazorat-sinov mashqi orqali aniqlandi. Bu tanlangan nazorat sinov mashqi kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun ko‘maklashuvchi amaliyotdir. Kuch jismoniy sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun polga tayangan holda qo‘llarni bukish va yozish amaliy mashqi tanlab olindi. Ushbu nazorat-sinov mashqida o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning 15 % da kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” darajada deb topildi va “2” baho bilan baholandi. Talabalarning 20 % da esa bu ko‘rsatkich natijalari “qoniqarli” ko‘rinishda ekanligi aniqlandi hamda jismoniy sifat darajasini baholash mezonlariga asosan “3” baho bilan baholanib borildi. O‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning 30 % “yaxshi” natijalarni qayd etishdi va baholash mezonlari asosida “4” baho bilan nazorat mashg‘ulotini yakunlashgan bo‘lsalar, kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari 35 % o‘g‘il bolalarda “a’lo” darajada ekanligini olingan nazorat sinovi natijalaridan aniqlandi va “5” baho bilan baholandi (1- rasmga qarang).

Joydan balandlikka sakrash, bu nazorat sinovi orqali kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari aniqlanadi va baholash mezonlariga asosan baholanib boriladi.

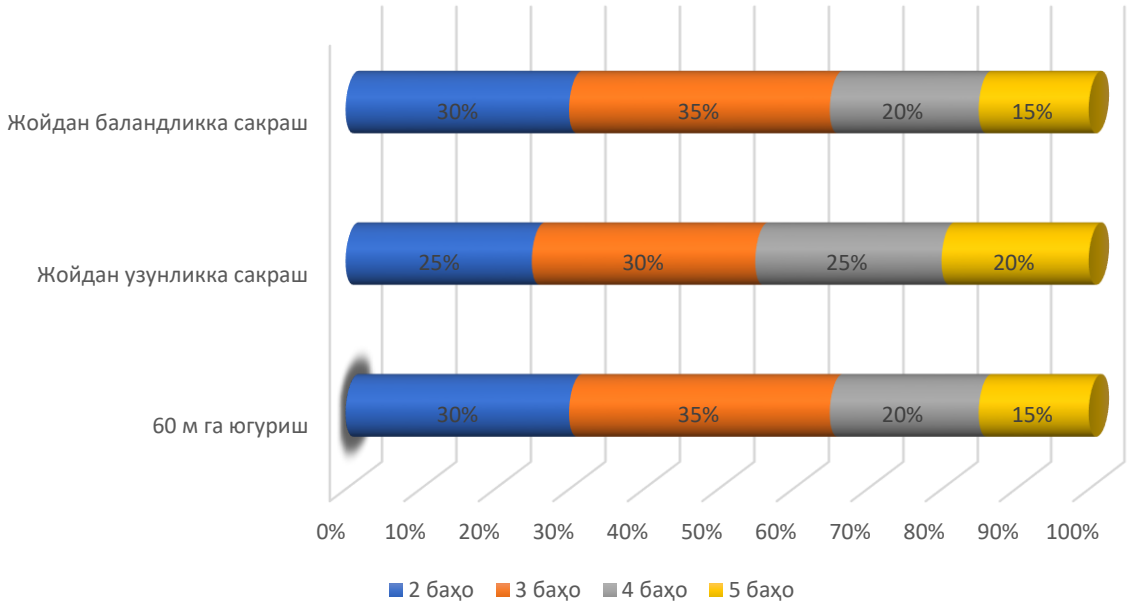

2-rasm. O‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari

Nazorat sinovi jarayonida aniqlangan ko‘rsatkichlar quyidagicha baholandi: unga ko‘ra, 30 % talabalarda kuch jismoniy sifati “qoniqarsiz” ekanligi va 35 % talabalarda bu sifat “qoniqarli” darajada shakllanayotganligi aniqlandi. O‘z navbatida ushbu ko‘rsatkichlar baholash mezonlariga asosan “2” va “3” baholar bilan qayd etildi. Nazorat sinovini 20 % talabalar “yaxshi” ko‘rsatkichlar bilan topshirgan bo‘lsa 15 % talabalar esa yuqori “a’lo” natijalar bilan yakunlashdi. Bu ko‘rsatkichlar ham baholash mezonlariga ko‘ra “4” va “5” baholar bilan baholanib borildi. Nazorat sinovi yakunida esa 60 % dan ortiq o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarda kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari pastligi aniqlandi (2- rasmga qarang).

Navbatdagi nazorat sinov mashqi yugurib kelib uzunlikka sakrash amaliy mashg‘uloti bo‘lib, ushbu mashq talaba yoshlarining tezkor-kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi. Joydan uzunlikka sakrash nazorat sinovida olingan natijalarga asosan o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning 25 % da ushbu jismoniy sifat ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” darajada ekanligi aniqlandi va baholash mezonlariga asosan “2” baho bilan qayd etildi. “Qoniqarli” natijani qayd etgan o‘g‘il bolalar 30 % ni tashkil etdi va “3” baho bilan baholandi. Talabalarning 25 % da tezkor-kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “yaxshi” natija bilan bajarildi va “4” bahoga loyiq topildi. Ijobiy ko‘rsatkichlar 20 % o‘g‘il bolalarda ham aniqlanib “5” baho bilan belgilandi. Ushbu nazorat sinovida olingan natijalar asosida umumiy hulosaga keladigan bo‘lsak, o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning tezkor-kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari 55 % o‘quvchilarda past darajada ekanligi aniqlandi va o‘sib borish ko‘rsatkichlari talab darajasida emasligi o‘z isbotini topdi (2- rasmga qarang).

Jismoniy rivojlanish darajalarini aniqlashga yordam beruvchi nazorat mashqi 60 m ga yugurish amaliy sinovidan iborat bo‘lib, ushbu berilgan jismoniy yuklama tezkorlik jismoniy sifati

ko‘rsatkichlarini aniqlashga xizmat qiladi. O‘tkazilgan amaliy nazorat natijalariga ko‘ra o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning 30 % da tezkorlik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” darajada ekanligi aniqlandi va “2” baho bilan baholanishdi. “Qoniqarli” natijani qayd etgan talabalar 35 % ni tashkil etdilar hamda ular “3” baho bilan baholanib nazorat sinovini yakunlashdi. O‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning 20 % belgilangan nazorat sinovini “yaxshi” ko‘rsatkichlar bilan bajarishdi. Ularning natijalari “4” baho bilan baholandi. 15 % talabalarda bu ko‘rsatkich “a’lo” darajada bajarildi va “5” bahoga loyiq topildi. Umumiy natija 65 % kurash to‘garaklarida mashg‘ulotda qatnashayotgan borayotgan talaba (o‘g‘il bola)larda tezkorlik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari past darajada ekanligi aniqlandi (2- rasmga qarang).

Jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlarining keyingi bosqichi to‘pni uzoqqa uloqtirish orqali amalga oshirildi. 3-rasmda berilgan diagrammada to‘pni uzoqqa uloqtirish nazorat sinovida o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlari qay darajada rivojlanib borish jarayonlari aks ettirilgan. Ushbu ko‘rsatkich natijalariga ko‘ra, talabalarning 25 % da kuch jismoniy sifati ko‘rsatkichlarining “qoniqarsiz” darajada ekanligi aniqlandi, ushbu ko‘rsatkich natijalari “2” baho bilan baholandi. To‘pni berilgan masofaga qoniqarli darajada uloqtira olgan o‘quvchilar 30 % ni tashkil etib baholash me’zonlariga ko‘ra “3” baho bilan berilgan nazorat me’yorini bajarishdi. “Yaxshi” ko‘rsatkichlarni qayd etgan talaba (o‘g‘il bola)lar 25 % ni tashkil etdi hamda “4” baho bilan qayd etildi. Yuqori natijalar esa 20 % talaba (o‘g‘il bola)larda ijobiy deb topildi va “5” baho bilan belgilab borildi. Yakuniy xulosa 50 % dan ortiq talabalarning kuch jismoniy sifati darajalari pastligi aniqlandi (3- rasmga qarang).

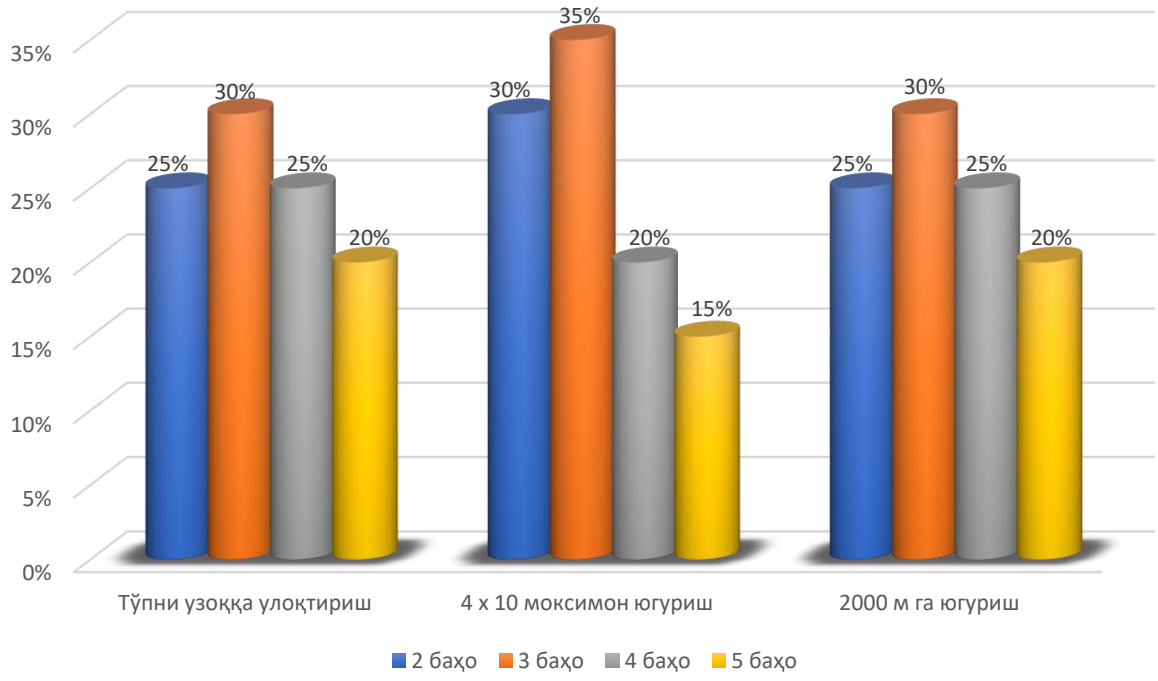

3-rasm. O‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari

Tezkorlik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari 4x10 m.ga mokisimon yugurish amaliy mashg‘ulotida yanada aniqroq baholanadi. Jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari ushbu berilgan mashg‘ulot davomida o‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning funksional holatlarini inobatga olgan holda shakllanib borishi va tezkorlik jismoniy sifatining shakllanib borishi aniqlandi. Natijalarga ko‘ra, talabalarning 30 % belgilangan topshiriqni bajara olishmadi va nazorat sinovidan “2” baho bilan yiqilishdi. 35 % talabalar esa “qoniqarli” natijalar bilan “3” bahoga nazorat sinovini topshirishdi. Past ko‘rsatkichlarni hisoblaganda talaba (o‘g‘il bola)larning 65 % da tezkorlik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” darajada ekanligi aniqlandi. Jismoniy sifat ko‘rsatkichlarining 20 % ni “yaxshi” natijalar bilan bajargan talabalar “4” baho bilan baholandilar va yana 15 % talaba (o‘g‘il bola)larda ushbu ko‘rsatkich “5” baho bilan “a’lo” darajada baholandi (3- rasmga qarang).

Chidamlilik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari 2000 m ga yugurish amaliyoti orqali aniqlanadi va talaba (o‘g‘il bola)larning tayyorgarlik darajasi ham, o‘z navbatida, baholash mezonlari asosida munosib baholanib boriladi. 2000 m masofaga yugurishda talaba (o‘g‘il bola)lardan kuch, tezkorlik va ayniqsa chidamlilik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari ko‘proq talab qilinadi. Agar talaba (o‘g‘il bola)larning mashg‘ulot jarayonlarida olgan ko‘nikma va jismoniy yuklamalari noo‘rin berilgan bo‘lsa, talaba (o‘g‘il bola)larda ushbu jismoniy sifat ko‘rsatkichlari “qoniqarsiz” darajada bo‘ladi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatmoqdaki, talaba (o‘g‘il bola)larning 25% da belgilangan masofani o‘z vaqtida bosib o‘ta olishmadi va “qoniqarsiz” natija bilan nazorat sinovini yakunlashdi. Talaba (o‘g‘il bola)larning 30% da esa chidamlilik jismoniy sifati ko‘rsatkichlari “qoniqarli” darajada ekanligi aniqlandi va baholash mezonlariga asosan “3” baho bilan nazorat sinovidan o‘tishdi. O‘g‘il bolalardan iborat talaba yoshlarning 25% da samarali natijalar qayd etildi hamda ushbu natijalar “4” baho bilan baholandi. Nazorat sinovini “5” baho bilan topshirgan talabalar 20 % ni tashkil etdi. Jismoniy tayyorgarlik darajalari turli nazorat me’yorlarida turlicha natijalarni ko‘rsatmoqda.

Kurash sport turining mashg‘ulotlarida yuqori shiddatli yuklamalarni qo‘llash o‘sib kelayotgan yosh organizmniki o‘ta charchashga bo‘lgan extimolini oshiradi. Mashg‘ulot davomida talaba yoshlarga yuklamalar hajmini kamaytirish umumiy jismoniy tayyorgarlikning pasayishiga olib keladi va sportchi organizmining mashg‘ulot yuklamalariga yuqori moslashuvchanligini oshirish esa yangi sport formasi rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Talaba (o‘g‘il bola)larning mashg‘ulot jarayonlariga individual yondashuv ularning jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

XULOSA. Talaba yoshlarda tashkil etiladigan kurash mashg‘ulotlari samaradorligini oshirish va kurash sport turining texnik harakatlarini o‘zlashlashtirishlarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash

metodikasini takomillashtirish uchun mashg‘ulot dasturlarini tubdan islox qilish zarurati borligi ma’lum bo‘ldi;

Talabalar uchun tashkil etiladigan kurash va uni o‘qitish uslubiyoti fan dasturlari va to‘garaklarining mashg‘ulot rejalariga, umumiy jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik tayyorgarlik va induvidual tayyorgarliklarning yaxshilanishiga yordamlashuvchi yangi metod va metodikalarni rivojlangan davlatlardagi kurash turlari tajribasini o‘rganib chiqib, yangicha yondashuv dasturini ishlab chiqish va amalyotga tadbiq qilish zarur;

Kelgusida talaba yoshlar orasidan kurash sport turi bo‘yicha milliy terma jamoa tarkibiga kiritiladigan sportchilar zaxirasini baytish maqsadida, talaba yoshlar orasida kurash sport musobaqalari sonini oshirish va yuqori saviyli musobaqalarni tashkillashtirish zarurati bor.

Oliy o‘quv yurtlarida tashkil etilayotgan kurash sport turi to‘garaklarining moddiy texnik bazasini yaxshilash orqali, kurash sport turi bilan shug‘ullanuvchi sportchilarning, umumiy jismoniy, maxsus jismoniy, hamda texnik va taktik tayyorgarligini yaxshilashga erishish;

Kurashchi talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajalari va kurash sport turining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib ularning baholash mezonlariga muvofiq, umumiy tayyorgarliklari va ko‘rsatkichlarini aniqlash bo‘yicha sinov mashqlari qatoriga kiritilgan barcha harakatlarni aniq bajara olish natijalari olindi va mezonda belgilangan tartibda ko‘rsatilgan natijalariga mos ravishda baholandilar.

Qo‘lga kiritilgan natijalar asosida kurashchi talabalarning umumiyjismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik hamda texnik va taktik tayyorgarlik darajalarini yaaxshilash bo‘yicha kerakli taklif va tavfsiyalar ishlab chiqilib xulosalar ishlab chiqildi.

Oliy o‘quv yurtlarida tashkil etilgan kurash va uni o‘qitish uslubiyoti fani va kurash sport to‘garaklarida shug‘ullanuvchi talabalarining umumiy jismoniy, maxsus jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligini yaxshilashga yordamlashuvchi yangi metod va metodikalarni ishlab chiqish va amalyotga tadbiq qilish zarur;

Rivojlangan davlatlarning kurash (dzyudo, sambo va x.k)turlari bo‘yicha ularning tajribasini o‘rganib kurashchi talaba yoshlarning mashg‘ulot dasturlariga, kerakli o‘zgarish va tuzatishlar kiritish kerakligi aniqlandi;

Oliy o‘quv yurtlarida tashkil etilgan kurash to‘garaklarning moddiy texnik bazasini yaaxshilash orqali, shug‘ullanuvchi sportsilarning, umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga erishishni taminlash zarurati borligi ma’lum bo‘ldi;

Bugungi kun talablaridan kelib chiqgan holda kurash sport turi bo‘yicha milliy terma jamoamiz tarkibiga kirish imkoniyatiga ega talaba sportchilarimiz safini kengaytirish maqsadida, Oliy o‘quv yurtlarining talabalari o‘rtasida kurash sport turidan talabalar ishtirokidagi sport

musobaqalar sonini yanada oshirish va bu musobaqalarni yuqori saviyyada o‘tkazishni tashkillashtirish zarurati bor.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 oktyabrdagi “Kurash” milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3306-sonli Qarori lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5368-sonli Farmoni lex.uz
3. Abdulxakov M.R., Trapeznikov A.A. – Borotsya, chtobы pobejdat! Sport v tvoey jizni. – M.: Prosveщenie, 1990g. – S.144
4. Abdiev A.N. – Borba monografiya. Tashkent, 2004 g.
5. Abdullaev Sh.A. – Erkin kurash. Toshkent, axborot press 2017 y.
6. Aliev I.B. – Kurash bilan shug‘ullanuvchi talabalarning mashg‘ulot yuklamalari. Toshkent – 2012.
7. Astaxov L.M. – Novoe v metodike obucheniya texnike borbы// Sportivnaya borba: Yejegodnik. – M, 1976g. S.29-30
8. Arslanov Sh.A. – Kurash turlari musobaka koidalari. Toshkent, istikbol 2016y.
9. Abdullaev Sh.A. – Malakali sportchilarni tayyorlashning ilmiy – uslubiy asoslari. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent-2015y
10. Abdullaev Sh.A. – Erkin kurash nazariyasi va uslubiyoti. O‘kuv – uslubiy qo‘llanma. Toshkent-2016y.25-26-B.

O‘QUVCHILARNING IQTISODIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIK TA’MINLASH

Xayitova Gulandom Jalilovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Matematika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchilarning iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishda uzluksiz ta’lim bosqichlari orasidagi uzviylikni ta’minlash jarayonining mazmuni, shakli va yo‘llari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy madaniyat, uzviylik, uzluksizlik, maktabgacha ta’lim muassasasi, umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi.

Uzluksiz ta’lim tizimini amalga oshirish jarayonida yosh avlodni ko‘ngildagidek o‘qitish va tarbiyalash haqida gap borar ekan, bunday g‘oyat murakkab va ko‘p qirrali vazifani faqat yuksak

malaka va pedagogik mahoratga ega bo‘lgan pedagoglar bilangina amalga oshirish mumkinligini ta’kidlash lozim. Pedagogning ijodiy salohiyati uning o‘z ijodkorlik sifatlarini shakllantirishga intilishida, pedagogik odobining namoyon bo‘lishida, qobiliyati va kasbiy malakasini takomillashtirishida, kutilmagan vaziyatlarda topqirlik qila olishida, bugungi kun yoshlarini komillik sari mohirlik bilan yetaklay olishida ko‘rinadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida uzviylik va uzluksizlik fan, ta’lim va ishlab chiqarishning o‘zaro uzviyligi; ta’lim mazmuni uzviyligi; bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdagi uzviyligi; o‘quvchi shaxsini shakllantirishdagi uzviylik; ta’lim metodlari hamda shakllarini qo‘llashdagi uzviylik; o‘quvchilar o‘zlashtirishini baholashni tashkil qilishdagi uzviylikni ta’minlaydi.

Ushbu talablardan kelib chiqib, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi tizimi o‘rtasidagi ta’lim-tarbiya jarayoni Davlat ta’lim standartlari, o‘quv rejalari hamda dasturlarni ishlab chiqishda o‘zaro uzviylikni ta’minlash masalalariga alohida etibor qaratiladi. Bu maqsadda variativ o‘quv dasturlari hamda darslik va o‘quv qo‘llanmalarni yaratishda umumiy o‘rta, o‘rta maxsus hamda oliy ta’lim tizimi pedagoglarining hamkorligini takomillashtirish talab etiladi.

Bugungi kunda jamiyatda yangi iqtisodiy muhit shakllanib bormoqda. Shunga ko‘ra, bozor munosabatlari talablariga muvofiq tarzda hayotiy jarayonning turli sohalarida faoliyat yurituvchi shaxsning iqtisodiy savodxonlik darajasiga qo‘yiladigan talablar ham oshib bormoqda. Bu esa, o‘quvchi-yoshlarning iqtisodiy bilimlarini muntazam oshirib borish lozimligidan dalolat beradi. O‘quvchi-yoshlarning iqtisodiy savodxonligini oshirishda ta’lim bosqichlari orasidagi uzviylikni e’tiborga olish ham samaradorlikka erishishning muhim belgilaridan biridir.

Iqtisodiy tarbiya inson hayotini to‘laqonli tashkil qilishning ob’ektiv zaruriy ehtiyoji, talabi bo‘lib qoldi. Shuning uchun ham iqtisodiy tarbiyani bola ongiga uning yoshligidan boshlab singdirmasdan komil insonni shakllantirish mushkul. Tejamkor inson avval o‘z mehnatini, o‘zgalar mehnatini, butun mamlakat mehnat ahlining mehnatini qadrlaydi. Chunki inson uchun zarur bo‘lgan barcha narsalar odamlarning amaliy ishlab chiqarish mehnati bilan bunyod qilinadi.

Iqtisodiy ta’lim jarayonida uzluksiz ta’lim bosqichlari orasidagi uzviylikni ta’minlashda quyidagi asosiy funksiyalar e’tiborga olinishi lozim:

1. Turli o‘quv predmetlari tarkibida berilishi mo‘ljallangan iqtisodiy ta’lim mazmunini aniqlash;

2. Iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarning kengayib, chuqurlashib borishini ta’minlash;

3. O‘quvchilarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini inobatga olish;

4. Taqdim etilayotgan ilmiy, iqtisodiy, ijtimoiy ma’lumotlar o‘quvchilarning umumiy iqtisodiy savodhonligi va madaniyatini shakllantirish imkonini berishiga erishish;

5. Iqtisodiy nazariya bilan bir qatorda amaliy xarakterga ega bo‘lgan vazifalarni (iqtisodiy vaziyatlar, iqtisodga oid test va boshqalar) topshirishni ta’minlash;

6. Iqtisodiy materiallarning taqdim etilishi mo‘ljallangan o‘quv fani mazmuniga mos kelishini ta’minlash.

O‘rta Osiyo mutafakkirlari ta’limotida iqtisodiy tarbiya borasida ko‘plab fikrlarni ko‘ramiz. Allomalarimizning asarlaridagi iqtisodiy bilimlar nafaqat komil insonni shakllantirishnigina emas, balki oila a’zolarini to‘q, faravon hayot kechirish, oilani barqarorlashtirish, mustahkamlash shuningdek, mamlakatning jahon hamjamiyatida o‘ziga munosib o‘rin egallashini ta’minlovchi omil hamdir. Shu nuqtai nazardan yondoshganda uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchi-talabalarni iqtisodiy tarbiyalash, oilani, jamiyatni, mamlakatni iqtisodiy, ijtimoiy taraqqiyotini ta’minlaydi.

Bizningcha ota-onalar, o‘qituvchilar o‘quvchi-yoshlarni iqtisodiy tarbiyalashda iqtisodiy tasavvur, tushuncha, bilim, ko‘nikma, malaka va ularni amalda qo‘llash bilan bog‘liq iqtisodiy tajriba va odatlarni tarkib toptirishga erishishi kerak. Ota-onalar va o‘qituvchilar bunga erishish uchun bolaga «iqtisod», «tejash», «kirim-chiqim», «daromad», «buramod», «sarf», «oila mablag‘i», «oila xarji», «foyda», «zarar», «qashshoq», «to‘q-faravon» kabi so‘zlarning ma’nosini tushuntirib, anglatishdan boshlashi maqsadga muvofiq.

Umumiy o‘rta ta’lim jarayonida o‘quvchilarga yuqoridagi tushunchalarni o‘rgatishda Kaykovusning tejab-tergab sarflash xususida o‘z farzandiga aytgan quyidagi so‘zlaridan foydalansak bo‘ladi: «Ey farzand, o‘zingni mol jam etmoqdan g‘ofil tutmag‘il va lekin har narsani etmoq tilasang jaxd qilg‘il, toki halollik bila jam bo‘lsun va hamisha senga boqiy hamda yoqimli bo‘lsun. Agar moling ko‘p bo‘lsa, uni taqdir va tadbir bila ishga yaratg‘il. Nedinkim, taqdir va tadbir bila yaratgan ozgina mol taqdirsiz va tadbirsiz ko‘p moldin yaxshidur. Agar mol oz bo‘lsa, ham yaxshi saqlamoqni vojib bilg‘ilki, har kishi oz narsani saqlay olmasa, ko‘p narsani ham saqlay olmag‘uvsidir. Har narsa qo‘lingga tushsa, bir tangadan ikki hissasini qarilig‘ va ojizlig‘ vaqtining zaruriy ishlariga ehtiyoj uchun ehtiyot qilib qo‘yg‘il, va undan ko‘z yumib aslo unga qo‘l urmag‘il» va yana «Jam etgandan so‘ng yaxshi saqlagil va har botil (buzuq) ish uchun uni qo‘ldin bermag‘il, nedinki, saqlamoq yig‘ishdan mushkuldur. Agar kerak vaqtda zarur ish uchun olib xarj etsang, harakat qilib uni o‘rnini to‘ldirg‘il. Agar xarj etib, yana joyini to‘ldirmasang, agar horinning ganjidek bo‘lsa ham, u bir kunda yo‘q bo‘lur», - deb maslahat bergan.

Demak, iqtisodning yaxshi va yomonligi tejamkorlik bilan bevosita ish yuritishga bog‘liqdir. Bas, shunday ekan, bolaga oilada, ta’lim muassasalarida iqtisod, kirim-chiqim mohiyati haqida ta’lim-tarbiya berish shart. Buni amalga oshirish ota-onalar va o‘qituvchilarga alohida ijtimoiy mas’uliyat yuklaydi.

Oliy o‘quv yurtida tahsil olayotgan talabalarning iqtisodiy bilimlarini rivojlantirishda turli hayotiy, muammoli vaziyatlarni o‘quv jarayonida keltirish orqali amalga oshirish mumkin.

Iqtisodiy ta’lim jarayonida muammoli vaziyat xususiyati quyidagilardan iborat:

- talabalar uchun noma’lum yangilikning mavjudligi;

- muammolarni o‘zlari hal etishlari;

- shaxsiy qiziqish va ehtiyojlari yuzaga kelgan tushunmovchiliklarni o‘zlari o‘rganishga harakat qilishlari;

- nima noma’lum ekanligini bilib, ma’nosini tushunib, uni hal etishga intilishi kabilar.

Iqtisodiyotdan yuzaga kelgan muammolarni tahlil qilib fikr yuritish, talabalarning mustaqil aqliy faoliyatini rivojlantirishning muhim talablaridandir. Bunday fikr yuritish talabani shu narsani anglay olmaganligini tushunib yetib, bu gapning ma’nosiga jiddiy ravishda e’tibor berishga, tafakkurini shakllantirishga qaratadi. O‘qitish jarayonida talabalar o‘quv-izlanish faoliyatini shunday tashkil etadiki, ularning diqqati yuzaga kelgan qiyinchilik va kamchiliklarni hal etishga, turli axborotlarni mustaqil tahlil qilishga, yechimini topish, umumlashtirish va xulosalar chiqarishga, olgan bilim va malakalarini keyingi duch keladigan vaziyatlarda qo‘llay olishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Demak, buning natijasida talabalarda mustaqil fikr yuritish, bilim olish, yangidan-yangi maqsadlarni qo‘yish, yangicha fikrlash yo‘llariga o‘rganish hamda tafakkurining rivojlanish qobiliyatining shakllanishiga imkon beradi.

Talabalarning iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanishning didaktik maqsadi quyidagilardan iborat:

1. O‘quv muammolarini hal etishda talabalar tomonidan avval o‘zlashtirgan bilimlarini ijodiy qo‘llab, yangi bilimlarni egallash ko‘nikmalarini.

2. Bilimlarni ijodiy o‘zlashtirish va amalda qo‘llash malakalarini.

3. Izlanuvchanligi, qiziqishi, motivlari, mantiqiy tafakkuri, ijodiy faoliyati, aqliy kamoloti, zakovatini rivojlantirishdan iborat.

Iqtisodiy ta’lim jarayonida muammoli vaziyatni yuzaga keltirishda bir qator didaktik maqsadlar ham ko‘zda tutiladi, ya’ni;

- talabalar diqqatini o‘quv materialiga tortish;

- ularda fanga nisbatan qiziqish uyg‘otish va ularni o‘zlashtirish faoliyatini jonlantirish;

- talabalarning oldiga aqliy faoliyatni rivojlantiruvchi masalalarni qo‘yish;

- o‘quv materiallarini tahlil etishga o‘rgatish;

- o‘qitishdagi muammolarni hal etishning yo‘llarini topishda ularga ko‘mak berish.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, o‘quvchi-yoshlarning iqtisodiy savodxonligini oshirishda uzluksiz ta’lim bosqichlari orasida uzviylikning ta’minlanishi, o‘quvchi-yoshlar tomonidan iqtisodiy qonunlarni o‘rganish, ijtimoiy faoliyatda moddiy-iqtisodiy munosabatlarning rolini tushunish imkonini beradi, hayotda o‘z o‘rnini tanlash, hayotiy masalalarni hal etishda amaliylikni ishlab chiqishda, o‘z faoliyatini rejalashtirishda ob’ektiv sharoitlarni hisobga olishda ko‘maklashadi, jamiyat ehtiyojlari hamda imkoniyatlarini haqqoniy baholash, jamiyatga yuqori talablar qo‘ymaslik imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jumaev N.X. Oliy iqtisodiy ta’limning sifati va samarasini oshirishga yondashuvlar. // Oliy iqtisodiy ta’limni modernizatsiyalash: dolzarb masalalar, ustuvor yo‘nalishlar va istiqbollar. Tez. to‘pl. T.: 2007. - B.335-337.
2. Raximova D.N. i dr. Obrazovatelnыy marketing i rынok truda. – M.: Sovremennыy pisatel, 2005.- 29 c.
3. Xaitov O., Rasulov Z. Iqtisodiy ta’lim va professional bilimdonlik kontekstida shaxs. // Informatsionno-resursnoe obespechenie vыsshego ekonomicheskogo obrazovaniya v usloviyax modernizatsii ekonomiki: opыty, rezultatы i perspektivы. Sb. dokl. i tez. mejdun. nauch.- prakt. konf. – T.: Ekonomika, 2009. – S. 95-98.
4. Xodiev B.Yu. Oliy iqtisodiy ta’lim tizimi uchun zamonaviy o‘quv adabiyotlar yaratish: yangi standart talablari, tuzilishi, mazmuni. – T.: TDIU, 2005.– 168 b.

MATEMATIKA DARSLARINI O‘QITISHDA ERTAK-TOPISHMOQLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Mamedova Umida Nurullaevna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Matematika fani o‘qituvchisi

O‘tmishi ulug‘ va kelajagi buyuk o‘zbek xalqining ma’naviy va ma’rifiy sarchashmasi bo‘lgan ertak, topishmoq, maqol va shunga o‘xshash ijod namunalari hamma zamonlarda e’zozlanganidek, bizning davrimizda ham o‘z qadr-qimmatiga ega. O‘quvchi-yoshlar uchun nashr etilayotgan rang-barang gazeta va jurnallarda mantiqiy fikrlashga yo‘naltirilgan turli topshiriqlarni ko‘p uchratamiz.

Hamma xalq va elatlarda bo‘lgani kabi o‘zbek xalq ertak, maqol va matal, rivoyat, tez-aytish va topishmoqlarining ko‘pchiligi bola tarbiyasiga, uning ma’naviy kamolotiga, boshqacha aytganda, uning axloqiy tarbiyasiga bag‘ishlanganligi bilan katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Matematika darslarida ham ertak-topishmoqlardan foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning darsga, fanga, turli voqealarga qiziqishlarini oshiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham o‘zbek xalq donishmandligining bir bo‘lagi bo‘lmish ertak-topishmoqlardan o‘quvchilarning yoshi, o‘rgatiladigan yangi mavzuning maqsad va vazifalariga mos tarzda foydalanish tavsiya etiladi.

Xalq pedagogikasi – ertak-topishmoqda ifoda etilgan g‘oyalar o‘quvchi tomonidan tez o‘zlashtiriladi, bolaning fikr va tasavvurini boyitadi. Ertak-topishmoqlar orqali bolalarda

chinakam insoniy fazilatlarni shakllantirish mumkin. O‘quvchi ertak-topishmoqni tinglar ekan, uning g‘oya-mazmunini xayolida taqqoslaydi, fikrlaydi, masalaning shartini, uni yechish yo‘llarini aniqlaydi hamda nima yaxshi-yu, nima yomonligini fahmlab oladi. Shuning uchun ham matematika darslarida ertak-topishmoqlardan muntazam foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Masalan: Topilma – ertak topishmoq.

To‘rtta dehqon — Karim, Rahim, Sobir va Qodir shahardan qaytayotib, bugun hech nima ishlay olmaganliklaridan nolib gapiribdi.

— Agar men ichida puli bilan hamyon topib olganimda edi, — debdi Karim, — uni to‘rtta teng bo‘lakka bo‘lib, uchdan bir qismini o‘zim olardim, qolgan bir qismini sizlarga bergan bo‘lardim.

— Men esa barchamizga teng taqsim qilib bo‘lardim, — debdi Rahim.

— Men esa topilgan pulning beshdan biri bilan ham qanoatlanardim, — qo‘shib qo‘yibdi Sobir.

— Menga oltidan biri ham yetardi-yu, ammo kim pulini yo‘lga tashlab ketardi, — debdi Qodir.

Shu payt tasodifan bunday qarashsa, yo‘l chekkasida bitta hamyon yotibdi. Ular darhol hamyonni olishibdi va o‘zlari aytganday hamyondagi pulni bo‘lib olishga kelishibdi. So‘ngra hamyonni ochib qarashsa, unda bitta uch so‘mlik, qolganlari bir so‘mlik, besh so‘mlik va o‘n so‘mliklar bo‘lib, pullarning soni 8 ta ekan.

Dehqonlarning birortasi ham pullarni maydalamasdan o‘z ulushini ololmay, birorta yo‘lovchini kutishga qaror qilishibdi.

Shunda birinchi yo‘lovchiga ko‘zlari tushib, unga bo‘lib o‘tgan voqeani tushuntirib, pullarni maydalab berishini so‘rashibdi.

— Men sizlarga pullaringizni maydalab berolmayman, ammo ularni menga bersangiz, o‘zimning pulimni ham unga qo‘shib, sizlarning ulushlaringizni beraman, hamyonni esa menga qoldirasizlar, - debdi yo‘lovchi.

Dehqonlar quvonib rozi bo‘lishibdi. Yo‘lovchi pullarni jamlab, dehqonlar o‘zlari hohlagandek bo‘lib beribdi va kelishilganidek hamyonni o‘zida qoldirib, minnatorchilik bildiribdi.

Dehqonlar hayron bo‘lishib, pullarni sanashsa 8 ta ekan, ammo 3 so‘mlikni topisholmabdi.

— 3 so‘mlik kimda? — so‘rashibdi bir-biridan. Ammo 3 so‘mlik pul hech kimning yonidan chiqmabdi.

—Yo‘lovchi bizni aldabdi, deb pullarini hisoblab chiqibdilar.

— Yo‘q, do‘stlar, men olishim kerak bo‘lgan ulushimdan ko‘proq olibman, — debdi Karim.

— Menga ham 25 tiyin ko‘proq tegibdi, — debdi Rahim.

— Qanaqasiga bunday bo‘ldi, barchamizga ortiqcha pul tegibdi va yana 3 so‘mlikni olib ketibdi, - debdi Sobir. — Bizni rosa boplabdi-ya, azamat.

Xo‘sh, aytingchi, hurmatli matematiklar, dehqonlar aslida qancha pul topishgan? Yo‘lovchi ularni rostdan aldaganmi? U har bir dehqonga necha so‘mlik pullardan bergan?

Javob: Dehqonlar kasrlarni to‘g‘ri qo‘shishni bilmaganlar. Haqiqatan, topilmani dehqonlar qanday taqsim qilib olishmoqchi bo‘lgan sonlarni qo‘shib chiqamiz: 1/2+1/4+1/5+1/6=1/60

Demak, ular topilgan puldan kam pul olishni xohlaganlar (topilgan pul 60/60). Topilgan pul yo‘lovchining puli bilan 60 bo‘lakka bo‘lindi, 57/60 qismi dehqonlarga, 3 dan 1 qismi yo‘lovchida qolgan. Ammo bizga ma’lumki, yo‘lovchida 3 so‘m qolgan. Demak, 1/20=3 so‘m. Barcha pul 3-20=60 so‘m. Rahim to‘rtdan bir qism 14 so‘m 75 tiyin o‘rniga 15 so‘m olgan.

Topilgan pul 14,75x4=59 so‘m, yo‘lovchiniki bilan 60 so‘mga to‘ladi, demak yo‘lovchi 1 so‘m qo‘shgan ekan. Yo‘lovchi 1 so‘m qo‘shdi va 3 so‘m olib ketdi. 2 so‘mni u o‘zining xizmat haqi deb hisoblagan. Hamyonda 10 so‘mlikdan beshta, 5 so‘mlikdan bitta, 3 so‘mlikdan bitta va bitta 1 so‘mlik bo‘lgan. Yo‘lovchi Karimga 20 so‘m, Rahimga 15 so‘m, Sobirga 12 so‘m, Qodirga 10 so‘m bergan va 3 so‘mni o‘zi olgan.

Bu kabi ertak-topishmoqlar o‘quvchilarni matematik bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi va matematik bilimlarini o‘z hayotiy faoliyatlarida qo‘llay bilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA O‘QITUVCHI KOMPITENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Toxirova Nozima Botirovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Matematika fani o‘qituvchisi.

Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik va psixologik tayyorgarlik yetarli bo‘lmaydi. Chunki kichik yoshdagi maktab o‘quvchilariga matematik bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishda o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan har bir usul, u yoki bu matematik ko‘nikma, malaka bilan bog‘liq bo‘ladi. Faqat shunday bilimlar va ko‘nikmalarni egallagan o‘qituvchigina har bir mavzuni o‘zlashtirishini savodli tashkil eta oladi, nazariy matematik bilimlar bilan o‘zaro bog‘lay oladi, har bir o‘zlashtirilayotgan materialning mazmun jihatdan kelajak taraqqiyotini, u yoki bu matematik topshiriqning taraqqiy ettirishga qaratilgan funksiyasini ko‘ra oladi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari zaruriy nazariy matematik bilimlarni o‘zlashtirishlari kerak. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oliy ta’lim muassasalarida «Butun nomanfiy sonlar» mavzusida son to‘g‘risida, ular ustida arifmetik amallarning ta’riflari to‘g‘risida turlicha nazariy yondoshuvlarni o‘rganadilar. Ularda butun nomanfiy sonlar ustida og‘zaki va yozma hisobning eng qulay va asoslangan usullarini bajarish tajribasi shakllanadi. Demak, aynan shu mavzu bo‘yicha boshlang‘ich sinf matematika darsida o‘qituvchi o‘quvchilarda natural son to‘g‘risida, nol, nomanfiy butun sonlar ustida arifmetik amal bajarish, ularning asosiy xossalarini o‘rgatish, og‘zaki va yozma hisob usullarini o‘zlashtirish va hokazolar to‘g‘risidagi tushunchalarni shakllantirishi kerak. Bu jarayonni amalga oshirishda esa, nazariy matematik bilim bilan birga ularni amalga qo‘llash ko‘nikmalarini ham o‘qituvchi bilishi, bajara olishi lozim. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nomanfiy butun sonlar to‘plamini tuzishdagi turlicha yondoshishlarni nafaqat bilishi, balki shu munosabatlarni matematika darsliklarining sahifalarida, undagi chizma va rasmlarda, turli yozuvlarda va topshiriqlar matnlarida ko‘ra bilishi kerak.

Buning uchun esa o‘qituvchilar kompetentliligini rivojlantirishda metematika va matematika o‘qitish metodikasi orasida o‘zaro bog‘liqlikka yo‘naltiruvchi maxsus topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, o‘qituvchining «Natural son tushunchasi, natural sonlar to‘plamining xossalari» mavzusi bo‘yicha nazariy matematikadan olgan bilimining tatbiqini quyidagicha amalga oshirish mumkin.

1-topshiriq: 1-sinfda «Qo‘shish va ayirish amallarining ta’rifi va bu amallarning xossalari» mavzusiga oid quyidagicha topshiriq berish mumkin.

Topshiriq: Qo‘shish va ayirish amallarining ta’rifidan foydalanib quyidagi masalalarni yechish uchun amal tanlashni asoslab bering.

1-masala. Mashinalar turadigan joyda 7 ta mashina turgan edi. Yana 2 ta mashina keldi. Mashinalar nechta bo‘ldi?

2-masala. Bir guldastada 5 ta, ikkinchi guldastada 4 ta ortiq atirgul bor. Ikkinchi guldastada nechta atirgul bor?

3-masala. Hakimada va Malikada hammasi bo‘lib 7 ta qo‘g‘irchoq bor. Hakimada 4 ta qo‘g‘irchoq bor. Malikada nechta qo‘g‘irchoq bor?

4-masala. Bir kitobda 18 ta, ikkinchi kitobda 2 ta ertak bor. Ikkinchi kitobdagi ertaklar birinchi kitobdagidan nechta kam?

Bu masalalarning mazmuni va yechimi to‘щrisida bir ыator nazariy mulo’azalar yuritaylik.

1. Birinchi masalada 2 ta o‘zaro kesishmaydigan to‘plamlarni birlashtirish to‘g‘risida gap boradi. A—ettita elementi bo‘lgan dastlabki mashinalar to‘plami, V—ikkita elementi bo‘lgan va keyin kelgan mashinalar to‘plami. Bu to‘plamlar birlashmasidagi elementlar sonini topish uchun berilgan sonlarni ыo‘shish kerak: 7+2=9 (mashina).

2. Ikkinchi masalada ikkinchi guldastadagi atirgullar birinchi guldastada qancha atirgul bo‘lsa, o‘shancha va yana to‘rtta. Ya’ni ikkinchi guldondagi atirgullar to‘plami ikkita to‘plam elementlarini birlashtirishni bildiradi va u birlashmaning elementlar sonini topish uchun 5 ga 4 ni qo‘shish kerak. Uni

ko‘rinishda tasvirlab ko‘rsatish mumkin.

3. Uchinchi masalada 7 ta elementga ega bo‘lgan to‘plam ko‘rilayapti. Bu to‘plamdan 4 ta elementi bo‘lgan to‘plam osti chiьiarib tashlangan. Bu to‘plam ostiga to‘ldiruvchi to‘plamning elementlar sonini topish uchun 7 dan 4 ni ayirish kerak.

4. To‘rtinchi masalada ham gap 2 to‘plam to‘g‘risida borayapti. A—birinchi kitobdagi ertaklar to‘plami, V—ikkinchi kitobdagi ertaklar to‘plami. Ya’ni n(A)=18, n(V)=2 bo‘lib, 18 > 2 bo‘ladi. Bunda A to‘plamni ikkita boshqa to‘plamdan iborat deb tasavvur etamiz. Birinchisi 2 ta elementi bo‘lgan V to‘plami, ikkinchisi V to‘plamini A-to‘plamiga to‘ldiruvchi boshqa bir S to‘plamidir. Lekin to‘ldiruvchi S to‘plam elementlari ayirish amali orqali topiladi. Shuning uchun 18-2=16 (element).

Shu kabi nazariy asoslashlar maktabda o‘quvchilar qo‘shish va ayirish amallarining ma’nosini o‘zlashtirish uchun bajaradigan predmetli harakatlar asosida yetadi. Bunday misollarni boshlang‘ich sinf matematikasining boshqa mavzulariga doir ham ko‘plab keltirish mumkin.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan barcha topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasi ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lmish ilmiylik, o‘quvchilar qobiliyatiga moslik prinsiplariga rioya qilgan holda, matematik kompetensiyalari, ya’ni olgan barcha nazariy bilimlari va ko‘nikmalarini amalda, boshlang‘ich sinf matematika darslarida qo‘llash kabi malakalar shakllanadi.

AJDODLARIMIZ MA’NAVIY MEROSINI DASTURIY VOSITALAR YORDAMIDA O‘RGANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Jamolova Feruza,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Informatika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: *ushbu maqolada ajdodlarimizning ma’naviy merosini dasturiy vositalardan foydalanib o‘rganish masalasiga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, pedagogik dasturiy vositalarning mazmuni va mohiyati hamda ta’lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ma’naviy meros, elektron ta’lim, pedagogik dasturiy vositalar, virtual borliq, test dasturlari, mashq dasturlari, o‘rgatuvchi dasturlar, iSpring, Hot Potates.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmonida keltirilganidek, oliy ta’limda ma’naviy-axloqiy mazmunni kuchaytirish, yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va yuksak ma’naviy g‘oyalar asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda yot g‘oya va mafkuralarga qarshi immunitetni mustahkamlash borasidagi ishlarni yanada rivojlantirish zarurati mavjud[1]. Zero bugungi globallashuv davrida yoshlarni ma’naviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash asosiy vazifalardan biriga aylandi.

Har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalashda ajdodlarimiz qoldirgan ma’naviy merosning o‘rni beqiyos. Bugungi kunda ta’lim oluvchilarning zamonaviy talablarga mos bilim olishini ta’minlash maqsadida barcha o‘quv muassasalari ta’lim muhitida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Oliy o‘quv yurtlarida ajdodlarimiz qoldirgan ma’naviy merosini o‘rganish jarayonida pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanish talabalarning raqamli kompetentsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa ta’limiy resurslarning elektron nashrlarini yaratishda interfaol pedagogik dasturiy vositalarning o‘rni va ahamiyati kattadir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta’kidlash joizki, so‘nggi paytdagi islohotlarning natijasida yangi O‘zbekistonni barpo etishning zarur ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va ilmiy-ma’rifiy asoslari yaratildi. “Harakatlar strategiyasidan-taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyili asosida yettita ustuvor yo‘nalishdan iborat O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining beshinchi yo‘nalishida “Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish” orqali yoshlarimizni yot g‘oyalardan himoya qilish dolzarb vazifa etib belgilandi. [2]. Bu esa yoshlarimizni yot g‘oyalardan ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash hamda

takomillashtirishda ijtimoiy pedagogikaning imkoniyatlarini o‘rganish va tahlil etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etishga qaratilgan maqsadning qo‘yilishi yuksak ma’naviyatli avlodni tarbiyalash g‘oyasi mujassamligi bilan ahamiyatli.

Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etish ustuvor maqsadiga quyidagi vazifalarni amalga oshirish orqali erishis belgilandi:

IHT, IRSIKA, AYSESKO, YUNESKO kabi dunyoning nufuzli xalqaro tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va universitetlari bilan hamkorlikda “Yangi O‘zbekiston – Uchinchi Renessans” shiori ostida xalqaro konferensiya, simpozium va anjumanlar tashkil etish;

buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma’naviy merosini keng targ‘ib qilish maqsadida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qalamiga mansub 100 ta asarning xalqchil tarjimasini amalga oshirish, ular asosida ilmiy va ommabop risolalar yaratish.

buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etish maqsadida O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Islom sivilizasiyasi markazi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash” [2] kabi vazifalar ilgari surilgan .

Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirish, uni xalqaro standartlarga integrasiyalash, mehnat bozori talablariga mos keluvchi malakali kadrlarni tayyorlash, hamda Uchinchi Renessans g‘oyasini amalga oshiradigan yangi avlodni voyaga yetkazish maqsadida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan axborot kommunikatsiya tarmoqlari bilan uzviy bog‘lash va bosqichma-bosqich raqamlashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 -yil 5-oktyabdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida raqamli dunyoda raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish, raqamli ta’limni rivojlantirish shuningdek, ta’lim jarayonida xalqaro miqyosda keng qo‘llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda [3].

Jahon xalqlarining ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda Sharq xalqlari ma’naviy merosi alohida ahamiyatga ega. Sharq mutafakkirlari, xususan Muso al-Xorazmiy, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Jaloliddin Davoniy, Kaykovus, Amir Temur, Abdurahmon Jomiy, Sa’di Sheroziy, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimizning ilmiy-ma'rifiy merosi fuqarolarni, ayniqsa yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishda muhim tarbiyaviy o‘ringa egadir. Bugungi kunda jahonda yoshlarni “ma’naviy qashshoqlik” va “axloqiy tubanlik” kabi illatlardan himoya etishda ham bu umumbashariy ma’naviy merosning o‘rni beqiyosdir. Sharq allomalarining inson

sha’ni va oriyatini himoya qiluvchi insonparvarlik, hurfikrlilik va bag‘rikenglik g‘oyalari yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish, ularni ma’rifatga yetaklashda asosiy nazariy manbadir. Mazkur nazariy manbalarni innovatsion texnologiyalar vositasida o‘rganish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tahlil va natijalar.

Hozirgi kunda kredit-modul tizimi sharoitida o‘quv jarayonini raqamli ta’lim texnologiyalarga asoslangan pedagogik dasturiy vositalar yordamida tashkil etish eng istiqbolli yo‘nalishlardan biri sanaladi. Oliy ta’lim tizimida o‘qitiladigan o‘quv materiallarini zamonaviy dasturiy vositalar yordamida tayyorlash, undan foydalanib o‘qitishni tashkil etish talabalarning imkoniyatlarini kengaytiradi. Albatta zamonaviy axborot kommunikatsiya vositalari asosida o‘qitish ishlarini takomillashtirish, ommalashtirish, elektron ta’lim texnologiyalari bo‘yicha rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur o‘rganish ta’lim samaradorligini oshirishga olib kelishi shubhasiz.

Bugungi kunda ijtimoiy jamiyat raqamlashtirish tizimiga o‘tayotgan bir vaqtda, ta’lim sohasi ham unga moslashishi, uning afzalliklaridan foydalanishi lozim. Buning uchun esa jamiyatga raqamli ko‘nikmalarga ega va ilg‘or texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatiga ega bo‘lgan kreativ fikrlovchi kadrlarni yetishtirishni talab etadi.

Ta’lim jarayonida pedagogik dasturiy vositalarni yaratishda qo‘llanilayotgan va qo‘llanilishi zarur bo‘lgan elektron resusrslar manbalariga o‘quv materiallari: elektron darslik, elektron o‘quv qo‘llanma, audio va videodarslar, nazorat topshiriqlari, nostandart elektron testlar, kataloglar, turli xil interaktiv mashqlarni yaratuvchi dasturiy vositalarni misol keltirishimiz mumkin.

Oliy ta’lim tizimida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda o‘quv adabiyotlarning elektron nashrlarini yaratish bugungi kun uchun dolzarb masaladir. Ayniqsa ajdodlarimizning ma’naviy merosini o‘rganish jarayonida pedagogik dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq. Avvalo pedagogik dasturiy vositalar va ularning imkoniyatlari haqida qisqacha to‘xtalib o‘taylik.

Pedagogik dasturiy vositalar – kompyuter texnologiyalari yordamida o‘quv jarayonini qisman yoki to‘liq avtomotlashtirish uchun mo‘ljallangan didaktik vosita hisoblanadi [5,14]. Pedagogik dasturiy vositalar zamonaviy o‘qitish vositasi bo‘lib, ularning tarkibiga o‘quv fani bo‘yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo‘naltirilgan dasturiy ma’lumot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta’minot, qo‘shimcha va yordamchi vositalar kiradi [7, 14].

I.V.Robert pedagogik dasturiy vositalarning imkoniyatlarini quyidagicha ko‘rsatib o‘tadi:

- foydalanuvchining individual ish suratini ta’minlash imkoniyati;
- foydalaanuvchi va shaxsiy kompyuter orasida darhol teskari aloqani ta’minlash imkoniyati;
- imitatsiyali-modellovchi faoliyatni bajarish imkoniyati;

- ham real, ham ekranda o‘z aksini topgan obyektlar va jarayonlarni boshqarish imkoniyati;
- interaktiv rejimda ishlash imkoniyati;
- o‘rganilayotgan obyektlar, hodisalar va jarayonlarni turli vizuallashtirish vositalaridan foydalanish imkoniyati [6, 35].

Hozirgi kunda pedagogik dasturiy vositalarning quyidagi turlari keng tarqalgan.

1. O‘rgatuvchi dasturlar
2. Test dasturlari
3. Mashq dasturlari
4. Virtual o‘quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar.

1. O‘rgatuvchi dasturlar – o‘quv materialini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning faoliyatini boshqaruvchi amaliy dasturlardir. Masalan ta’limni boshqarish tizimlari Moodle (LMS) - dunyoning istalgan nuqtasida istalgan qurilmadan foydalanish mumkin bo‘lgan o‘quv materiallari – video darslar, ma’ruzalar, taqdimotlar, kitoblar va ommaviy onlayn ochiq kurslardan iborat tizim. Moodle LMS tizimida yaratilgan kurslar o‘zida ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar bo‘yicha interfaol o‘quv materiallarni, ya’ni, sahifa, taqdimot, so‘rovnoma, chat, forum, topshiriqlar, wiki, virtual maslahatlar ma’lumotlar bazasi, audio va video dars hamda testlarni qamrab olgan. Talabalar bu vizual o‘quv muhitida axborotlar ustida jamoaviy va individual holda ishlashi, Moodle tizimi orqali loyihalashtirilgan interfaol o‘quv sahifalari va virtual maslahatlardan samarali foydalanadilar. Talabalar tomonidan topshiriqlarning bajarilishi o‘qituvchi tomonidan nazorat qilib boriladi. Bu esa tizimda o‘quv jarayoni ishtirokchilari o‘rtasida interfaol muloqotni ta’minlaydi [4, 473].

Mazkur tizim orqali oliy ta’lim muassasalarida Pedagogika tarixi fanini o‘qitishda ajdodlarimizning ilmiy-ma’naviy merosini o‘rgatish mumkin bo‘lgan o‘quv kurslari va o‘quv materiallarining yagona ma’lumotlar bazasini yaratish mumkin.

Elektron interaktiv doskalar bu – ta’lim berishning zamonaviy vositasi bo‘lib, kompyuter va proyektrdan iborat majmua. Hozirgi kunda elektron interaktiv doskalardan uzluksiz ta’limning barcha turlarida keng foydalanib kelinmoqda. Elektron interaktiv doskalarning didaktik imkoniyatlari keng bo‘lib, darslarni yanada qiziqarli va ko‘rgazmali tarzda o‘tishiga imkoniyat yaratadi. Ayniqsa buyuk mutafakkirlarimizning ilmiy-ma’naviy merosiga doir manbalarni diss.natlib.uz, arboblar.uz, ziyouz.uz, jadidlar.uz kabi internet saytlarida berilgan dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar, arxiv hujjatlari, rasmlar va video ma’lumotlar orqali dars jarayonida tanishishlari mumkin.

2. Test dasturlari - egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo‘llaniladi. Hozirgi ta’lim jarayonida **easyQuizzy, iSpring QuizMaker, My Test, Ayren** kabi universal test dasturlaridan keng foydalaniladi. Ayniqsa

iSpring QuizMaker dasturi orqali 11 xil turdagi nostandart testlarni yaratish mumkin. Ushbu test dasturlari bir tanlovli, ko‘p tanlovli, qiyosiy, tartibli, sonli, muvofiqlikni aniqlash kabi imkoniyatlarga ega. Hozirgi kunda o‘quv jarayonida ko‘p hollarda o‘qituvchi tomonidan talabalarga berilayotgan joriy, oraliq va yakuniy nazorat topshiriqlari yuqoridagi test dasturlari asosida tashkil etilmoqda. Ajdodlarimizning pedagogik qarashlarini o‘rganishda mazkur testlarning imkoniyatlaridan keng foydalanish o‘quv jarayoni samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

3. **Mashq dasturlari** – interfaol didaktik elektron o‘yinlar va mavzuga doir topqirlik mashqlari. Hozirgi kunda ko‘plab rivojlangan mamlakatlarning o‘quv jarayonida turli xil ta’limiy dasturiy vositalarning imkoniyatidan keng foydalaniladi. Jumladan iSpring Suite, Hot Potatoes dasturi orqali topshiriqlar beriladi. iSpring Suite dasturining interfaol didaktik mashqlar yaratish imkoniyati keng bo‘lib, dastur orqali 3D o‘lchamli kitoblarlar, lug‘at va kataloglar yaratish mumkin. Masalan oliy ta’lim muassasalarida “Pedagogika tarixi” yoki “Xalq pedagogikasi” fanlaridan mutafakkirlarimizning ma’naviy va ilmiy qarashlariga doir mustaqil ta’lim topshiriqlarini 3D o‘lchamli kitoblarni yaratish orqali bajarsalar maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Har qanday fanni o‘rganish uchun esa Hot Potatoes dasturi orqali interfaol didaktik topshiriqlar yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Hot Potatoes dasturi JCloze, JQuiz, JCross, JMix, JMatch, The Masher kabi qismlardan iborat bo‘lib, ushbu dastur asosida yaratilgan didaktik elektron topshiriqlar talabaning motivatsion faoliyatini va darsga qiziqishini oshiradi. Masalan nopedagogik oliy ta’lim muassasalari uchun “Pedagogika,Psixologiya” fanidan “Ma’rifiy fikrlar taraqqiyoti va ularning tarixiyligi” mavzusiga doir **Hot Potatoes** dasturining JCross qismida yaratilgan electron krossvordni ko‘rishimiz mumkin.

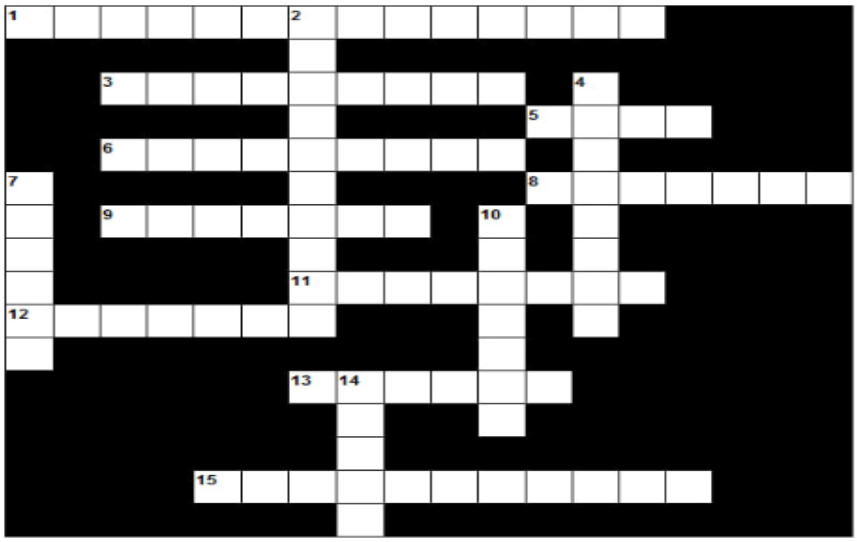

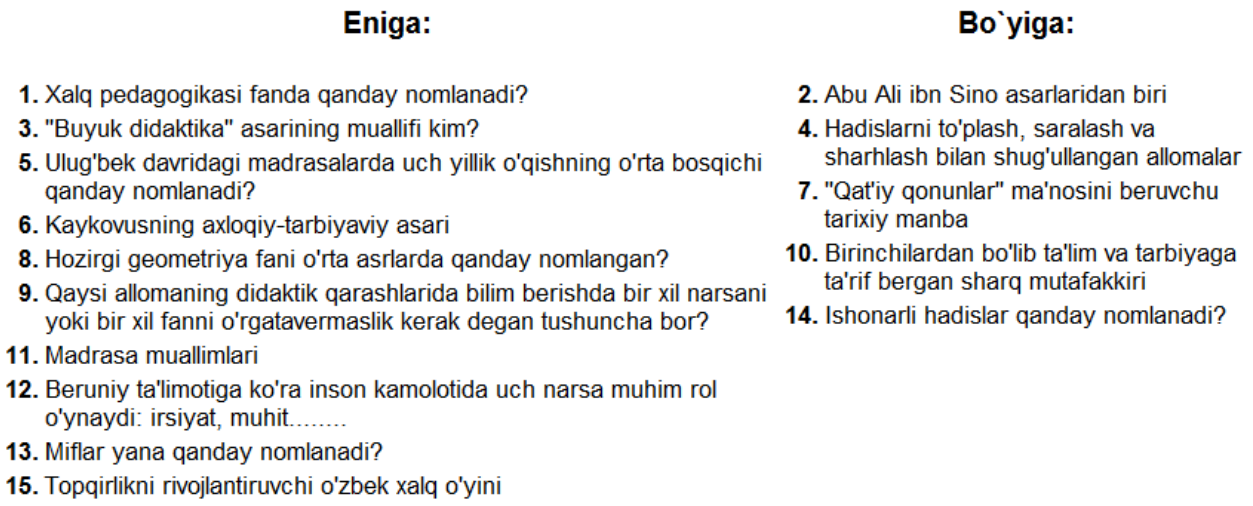

1-rasm. “Ma’rifiy fikrlar taraqqiyoti va ularning tarixiyligi” mavzusi yuzasidan tuzilgan elektron krossvord

Mashq dasturlari avval o‘zlashtirgan materiallarni takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi.

4. O‘qituvchi ishtirokidagi virtual o‘quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar. Pedagogika ta’limida mavjud bosma ta’lim vositalari (darslik, o‘quv va metodik qo‘llanmalar, jadvallar, daftarlar)ning virtual imitatsion modellarini yaratish (elektron darslik, elektron qo‘llanma, elektron jadvallar, elektron daftarlar), video va audio materiallarni tinglash, ko‘rish orqali fikrlashga, tahlil qilishga yo‘naltirish, real bo‘lmagan modellashtirilgan elektron daftarlarda interaktiv mashqlarni bajarish jarayoni virtual mavjudlik deb qaralishi mumkin. Mazkur dasturlar orqali virtual lababratoriyalar, virtual sayohatlar tashkil etish mumkin.

Hozirda ta’lim muassasalarida elektron shaklda turli pedagogik axborot-ta’lim resurslari yaratilgan, ammo ulardan foydalanishning tashkiliy asoslarini yaratish borasidagi ishlarni qoniqarli deb bo‘lmaydi. Bor manbalarni ham ommalashtirish va metodik ta’minlashda sustkashlikka yo‘l qo‘yilmoqda. Shuning uchun ham pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishning nazariy, amaliy, tashkiliy, metodik jihatlariga asoslangan talabalarning axborot faoliyati va axborot ta’sir ko‘rsatishning tizimli modeli, tahsil oluvchilar va o‘qituvchilarning ma’lumotlar bilan ta’minlashga xizmat qiladigan pedagogik dasturiy vositalar majmuini yaratish zarur. Kamchiliklarni inobatga olgan holda oliy ta’lim muassasalarida pedagogik dasturiy vositalarning didaktik imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur:

- mavjud elektron vositalarning yangi avlodini va noto‘liq apparat qismlarini ta’mirlash;

- OTMlarda ta’lim sifati rivojlangan davlatlar tajribasi asosida elektron o‘qitishga mo‘ljallangan o‘quv materiallarini yaratish;

- yangi ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va pedagogik texnologiya tipidagi har qanday sohaga oid o‘quv matnlarini tarjima qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan mahoratli pedagog texnologlarni tayyorlash;

- soha mutaxassislari (kompyuter dasturchilari) bilan hamkorlikda professor-o‘qituvchilar ishtirokida ta’limiy dasturiy vositalar yaratish borasidagi ma’ruzalar, seminarlar va konferensiyalar o‘tkazish;

- professor-o‘qituvchilarning zamonaviy axborot texnologiyalari va vositalari hamda ularning didaktik imkoniyatlaridan foydalana olishlarini ta’minlash;

- bu boradagi tadqiqot ishlarini ko‘paytirish;

- oliy ta’lim muassasalarida internet tezligini oshirish bo‘yicha amaliy choralar ko‘rish lozim.

Xulosa. Qomusiy allomalarimizning ma’naviy merosini chuqur va har tomonlama o‘rganish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega bo‘lib, sohaga oid elektron darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari yaratish, ularning davr talablariga mos bo‘lishini ta’minlash pedagog-olimlarimiz oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Kredit-modul tizimi sharoitida o‘quv jarayonini raqamli ta’lim texnologiyalarga asoslangan pedagogik dasturiy vositalar yordamida tashkil etish eng istiqbolli yo‘nalishlardan biri sanaladi. Shunday ekan kompyuter dasturchilari hamda pedagoglar va tadqiqotchi olimlarimiz hamkorlikda xalqaro ta’lim standartlari talablariga javob bera oladigan innovatsion pedagogik dasturiy mahsulotlarni yaratishlari, raqamli ta’lim texnologiyalari asosidagi ishlarni takomillashtirib, ommalashtirish orqali zamonaviy ta’lim milliy modelini yaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. T.: 2019, 8 oktabr. https://lex.uz/ru/docs/-4545884
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘jallangan yangi O‘zbeksitonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60 sonli Farmoni. https://lex.uz/docs/-5841063
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabedagi PF 6079 sonli “Raqamli O‟zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‟g‟risida”gi Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-5030957
4. Kushwaha R. C., Singhal, A., & Swain, S. K. (2019). Learning Pattern Analysis: A Case Study of Moodle Learning Management System. In Recent Trends in Communication, Computing, and Electronics (pp. 471-479). Springer, Singapore

5. Pozilova Sh., Pedagogik dasturiy vositalar fanidan ma‘ruza mashg‘ulotlari bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. –Toshkent, 2019. –172-b.
6. Robert I.V., Panyukova S.V., Kuznesov A.A., Kravsova A.Yu. Informatsionnыe i kommunikatsionnыy texnologii v obrazovanii. Uchebno-metodicheskoe posobie. M.: «Drofa», 2007, 35 s.
7. Ergasheva G.C. Biologiya ta’limida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishni takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent, “Fan va texnologiya”, 2017.- 218 b.

LOYIHALASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARINI KASBIY METODIK TAYYORGARLIGINI O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Radjabova Gulnoz Baxramovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Biologiya fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada loyihalashtirish texnologiyalari asosida bo‘lajak biologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini o’ziga xos xususiyatlari jarayonining pedagogik asoslari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Loyihalashtirish, metodik, kasbiy, pedagogik texnologiyalar, loyihalashtirish texnologiyalari.

Kirish. Jahon ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida tabiiy fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirish, biologiyaning nazariy asoslarini axborot texnologiyalari va innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida shakllantirish bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarining nazariy bilimlaridan amaliyotda muvaffaqiyatli foydalana olish malakalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Intellektual salohiyatli, kasbiy ko‘nikmalarga ega kompetentli poleantologik, zoogeografik, filogenetik yo‘nalishlarda mutaxassislarni tayyorlash imkoniyatlarini kengaytirish, o‘qitish samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e’tibor berilmoqda.

Adabiyotlar. Respublikamizda biologiya va uni o‘qitish metodikasini pedagogik va axborot texnologiyalari vositasida takomillashtirish J.Azimov , J.O.Tolipova, O.Mavlonov, S.Dadayev, K.Saparov, U.Xurramov, F.Azimovlar tomonidan; oliy ta’lim muassasalarida pedagogik va axborot texnologiyalarini ta’lim amaliyotiga joriy etish A.Abduqodirov, N.N.Azizxodjayeva, U.Sh.Begimqulov, R.X.Djurayev, Sh.S.Sharipov, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini orttirish va talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonlarini takomillashtirish R.G.Isyanov, N.A.Muslimov, O‘.Q.Tolipov, M.B. Urazova, M. Umarov, A.T.G‘ofurov,

S.X.Sulliyeva, Q.G‘.Zokirov, S.Salimova, U.E Raxmatov, G.S.Ergasheva, M.A.Kuychiyevalar tadqiq etishgan.

MDH davlatlari olimlaridan G.S.Altshuller, A.V.Andriyenko, A.A.Verbiskiy, Ye.Yu.Girfanova, L.A.Kazanseva, A.A.Kirsanov, A.Leontyev, M.I.Maxmutov, P.I.Pidkasistiy, G.P.Polutina, L.M.Popovlar; talabalarning mustaqil izlanish ishlari jarayonida ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari V.I.Andreyev, Ye.A.Korchagin, Ye.A.Klimov, ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning tashkiliy tuzilishini aniqlashda asosiy yondashuvlar D.Sh.Galiullina, A.G.Musinlar tomonidan tatqiq etilgan**.**

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni bilan 2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga oid Davlat dasturida Respublikaning 367 ta umumta’lim maktabining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni “o‘quv-laboratoriya jihozlari va boshqa inventarlar bilan ta’minlash” orqali “talabalarning ta’lim olishlari va o‘qituvchilarning faoliyat yuritishlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratish”ga erishish zarur vazifa sifatida belgilandi.[4].

Dasturning bosh maqsadi ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirishdan iborat. Bu esa, o‘z navbatida oliy ta’lim professor - o‘qituvchilari zimmasiga tegishli o‘quv fanlari bo‘yicha o‘quv adabiyotlarini hozirgi davr talabi va ilm-fanning so‘nggi yutuqlarini hisobga olgan holda yangilab borish, ta’lim jarayoniga innovatsiya va ta’lim texnologiyalarini joriy etishni taqozo etmoqda.

Biologiya o‘qitish metodikasi ta’limi yo‘nalishi talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni tashkil etish va amalga oshirishning mazmuni malaka talablari, o‘quv reja, namunaviy o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘quv va metodik qo‘llanmalar hamda tavsiyanomalarda o‘z ifodasini topgan. Malaka talablari ta’limning zarur va yetarli darajasi hamda o‘quv yuklamalari hajmiga qo‘yiladigan asosiy talablarni belgilab beradi. Ta’lim oluvchilar egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni malaka talablari belgilab beradi. Shuningdek, Malaka talablari – nazorat vositasi sifatida ta’lim muassasasining tayyorlov yo‘nalishlari sharoitlarini belgilab beruvchi mezon bo‘lib xizmat qiladi. Malaka talablarining joriy etilishi natijasida Davlat buyurtmachi sifatida ta’lim muassasalari oldiga vazifa qo‘yadi. Ta’lim muassasasi esa ana shu vazifalardan kelib chiqqan holda, qanday bilim, ko‘nikma va malakalarni berishi lozimligini va uni qanday amalga oshirish chora-tadbirlarini bosqichma-bosqich belgilab oladi. Yuqoridagilarni e’tiborga olgan holda, oliy ta’lim tizimida o‘qituvchilarni tayyorlashda ta’lim mazmunini ifodalovchi Malaka talablari quyidagilarni belgilab bergan(1.1.1-rasm):

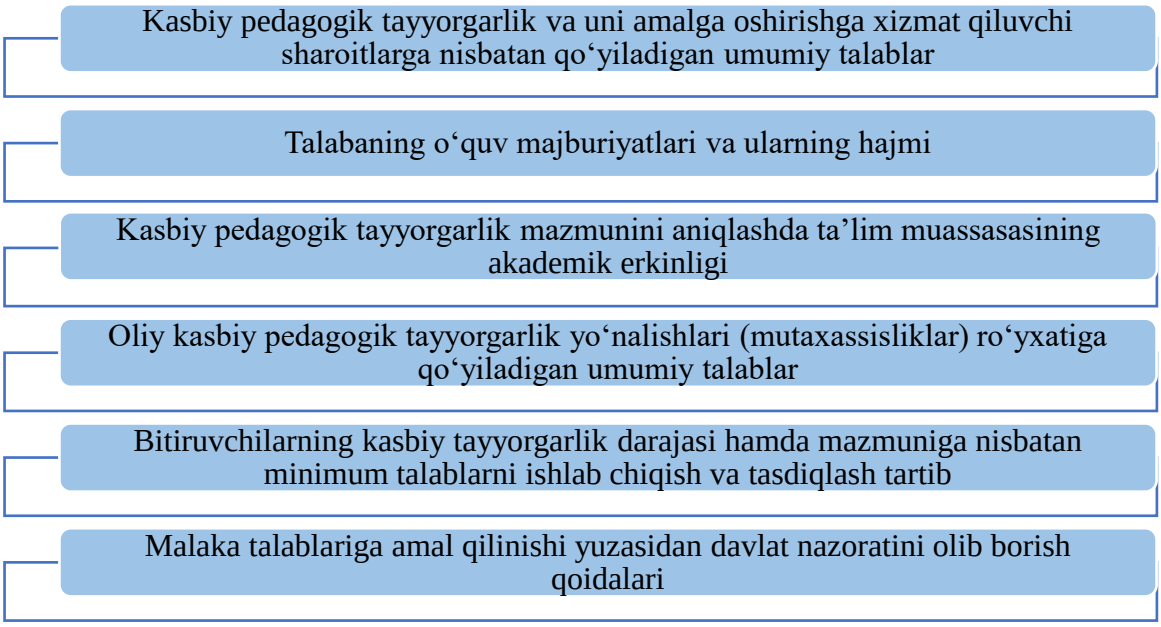

1-rasm. Malaka talablarining asosiy qoidalari.

Tahlil va natijalar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog’i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta’lim samaradorligining muhim omili bo’lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o’zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog’liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog’liqdir. O’quv fanlari bo’yicha elektron o’quv vositalarining yaratilishi mazkur fanlarni o’qitishda zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytiradi. Ayni shunday sa’y-harakatlar amalga oshirilishi ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng tadbiq etishni yanada jadallashtirish, professor-o’qituvchilarni ilg’or pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish, ularning mahoratini oshirish, xorijiy oliy ta’lim muassasalari tajribasini chuqur o’rganish hamda ulardagi samarali usul va vositalarni milliy ta’lim tizimimizga joriy etish imkonini yaratadi.

Shu o‘rinda, o‘qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning zaruriy shartlarini keltirib o‘tamiz(2-rasm):

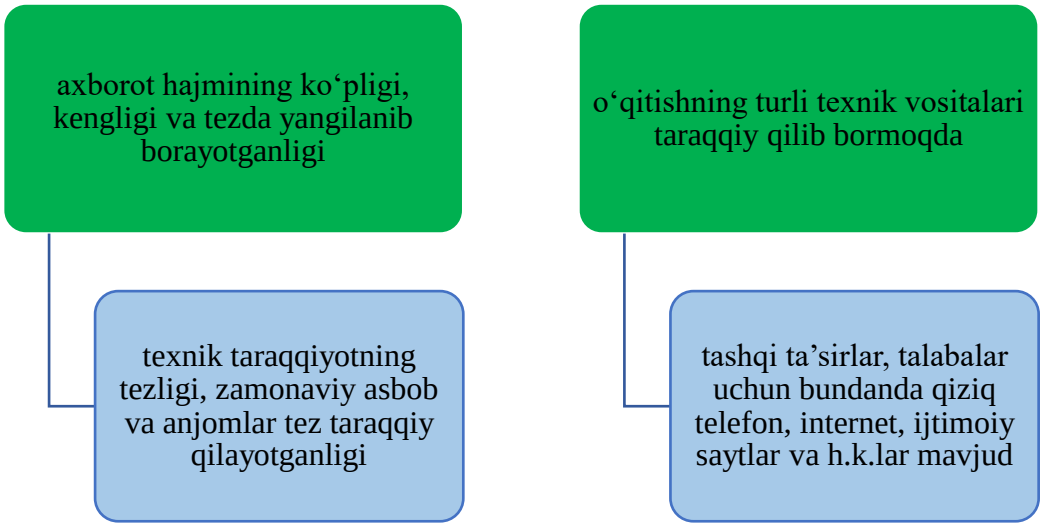

2-rasm. Zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning zaruriy shartlari

Bunday ta’sirlar bugungi kun darslarini zamon talabi darajasida o‘tishni talab qiladi.

“Biologiya o‘qitish metodikasi” jumladan, umurtqali hayvonlar zoologiyasi adabiyotlarida ta’limning barcha bosqichlariga oid umumiy pedagogik va didaktik talab talabaning dasturiy bilim, tasavvur va ko‘nikmalari asosida mustaqil ishlash samaradorligini takomillashtirish, ilmiy fikrlashga, o‘quv faniga qiziqishini kuchaytirish, kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish, nazariy va amaliy mashg‘ulot mobaynida ularning faolligini oshirishdan iborat. fani o‘qitish metodikasini takomillashtirishning psixologik-pedagogik asoslari o‘qitishning ilmiyligini ta’minlash, talabalarning bilishga oid faoliyatini sezilarli ravishda kuchaytirish, ularning bilim sifatini oshirishga yordam beruvchi va fikrlashning zamonaviy usulini samarali rivojlantirishga hamda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga imkon beruvchi didaktik tamoyil sifatida namoyon bo‘lishi haqidagi nazariyani takomillashtirishni qabul qilamiz.

Fanni o‘qitishda axborot-kommunikatsion texnologiyadan foydalanib, mavzular bo‘yicha talabalarga topshiriqlardan misollar keltirib o‘tamiz(2-rasm, 3-rasm).

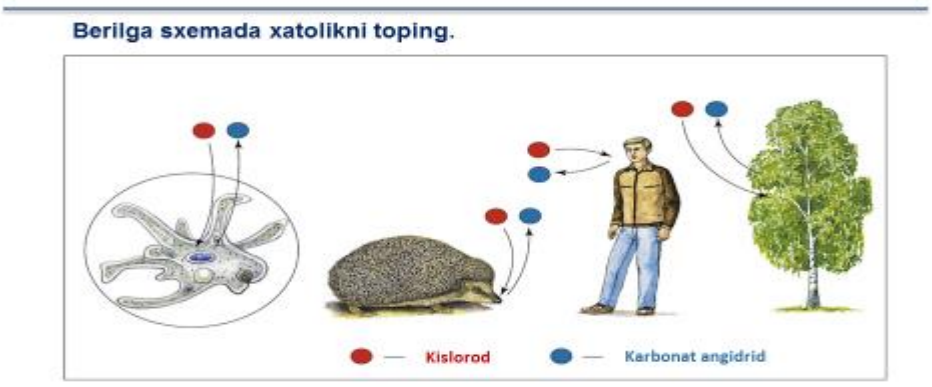

2-rasm. Berilgan sxemadagi xatoliklarni toping topshiriqni amalga oshirish.

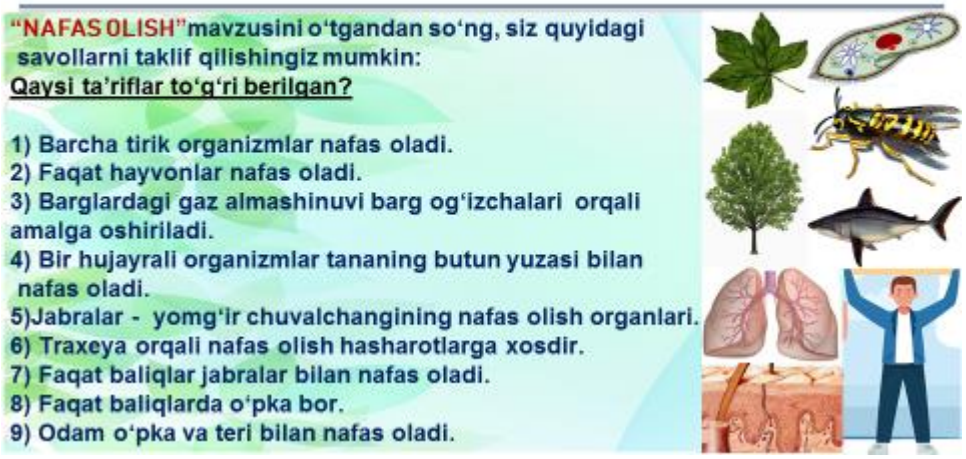

3-rasm. Hayvonlarni nafas olish jarayonini takrorlash bo'yicha topshiriq.

Xulosa. Loyihalash ta'lim uslubining amalga oshirilishi pedagog faoliyatining o'zgarishiga olib keladi. U tayyor bilimlar tashuvchisidan o'z talabalarining bilish faoliyatining tashkilotchisiga aylanadi. O'quv xonasidagi psixologik muhit ham o'zgaradi, chunki pedagogga o'z o'quv-tarbiya ishi va talabalarning ishini turli-tuman mustaqil faoliyatlariga, tadqiqot, izlanish, ijodiy xarakterdagi faoliyat ustunligiga qaratishiga to'g'ri keladi. Barcha loyihalarga tashqi baho zarurligi to'g'risida alohida shuni qayd etish lozim, chunki faqat shu yo'l bilan ularning samaradorligi, kamchiliklar borligini, o'z vaqtida tuzatish ishlarini olib borish mumkin.

Foydalangan adabiyotlar.

1. Kuychiyeva M.A. Biologiya fanini o'qitishda fanlararo bog'lanishlarning o'rni va ahamiyati // Zamonaviy ta'lim ilmiy-amaliy ommabop jurnal. - Toshkent, 2019. - №5 (78). - B. 34-37. (13.00.00; №10)

2. Kuychiyeva M.A. Tabiiy fanlar o'qituvchilarining kompetentligi va kasbiy layoqatini rivojlantirish masalalari // Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy axborotlari. - Toshkent, 2021. - №1-son. - B. 53-57. (13.00.00; №32).

3. Kuychiyeva M.A. Use of Interdisciplinary Relationships In The Formation Of Competences In Biology Students // CONVERTER 2021 www.converter-magazine.info. - P. 485-489. (№10. ISSN:0010-8189).

4. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115)

5. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extrcurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565).

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Kosimova Dilbar Kosimovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA. Zamonaviy ta’limda fanlarning boshlang’ich sinfdanoq oson o’rgatilishi va tushunarli usullar orqali dars o’tish asosiy kreativ g’oyalardan biri bo’lib hisoblanmoqda. Jumladan tabiiy fanlarni o’qitish metodikasining muhim vazifalaridan biri ham har bir sinf uchun yakka tartibda dastur ishlab chiqishdir. Usbu maqolada tabiiy fanlarning boshlang’ich sinflarda o’qitilishi umuman o’quv predmetining mazmuni va pedagogik-psixologik shart-sharoitlari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so’z va iboralar: boshlang’ich sinf, tabiiy fanlar, ta’lim tizimi, science, rivojlanish tarixi, boshlang’ich ta’limda tabiiy fanlar, biologiya, fizika, astronomiya, geografiya, kimyo, kompleks fanlar.

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.08.2020 yildagi 4805-son “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qaroriga muvofiq maktablarda tabiiy fanlarga yo‘naltirilgan variativ o‘quv rejalari joriy etilishi belgilandi. Ya’ni maktablarda asosiy o‘quv rejasidan tashqari, kimyo va biologiyaga qiziqqan yigit-qizlar bitta sinfga jamlanib, ularga ushbu fanlarni ko‘proq o‘qitishga maktablarga imkoniyat berildi. Ikkinchisi, maktablarda kimyo-biologiya fanlarini o‘qitish dasturi ko‘rib chiqildi. Lekin birinchi bosqichdagi eng asosiy ish bu — birinchi va oltinchi sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishning yo‘lga qo‘yilganidir. Tabiiy fanlar yagona bir jamlanmaga olinadi, yagona science yoki “tabiiy fan” degan fan doirasida umumlashtiriladi, mantiqiy ketma-ketlik ta’minlanadi. Tabiiy fanlar 6-sinfgacha yagona, ya’ni bitta fan doirasida o‘qitiladi. 7 sinfdan keyin esa biologiya, kimyo, fizika, geografiya fanlari alohida ajratilib o‘qitiladi.[3]

Qarorda ko‘zda tutilgan ikki asosiy jihatdan biri — maktablarda tabiiy fanlarga yo‘naltirilgan variativ o‘quv rejalari joriy etilishi belgilandi. Yangi fan o‘quvchilarni kichik yoshidan tabiiy fanlarni o‘qishga rag‘batlantirish, ularda olam haqida yaxlit tasavvur paydo qilishga yordam beradi. Buning bilan bola fizika-kimyo qiyin emas, qiziq fan ekanini anglaydi va

uni o‘rganishga o‘zida rag‘bat sezadi. SCIENCE fani (tabiiy fanlar) qaysidir fandan voz kechish yoki qaysidir fanning o‘rniga joriy etilayotgani yo‘q.

Umuman olganda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi tabiatshunoslikni o‘qitishda bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlarini ochib beruvchi pedagogik fandir. U pedagogikada ishlangan tadqiqotlarga asoslanadi va o‘z predmetni o‘qitish mazmuni hamda xususiyatlarini hisobga olgan holda uning metodlaridan foydalanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI. Tarixdan ma’lumki, yurtimizdan ko‘plab ilm-fan rivoji uchun ulkan ishlar qilgan shaxslar yetishib chiqqan. Buyuk allomalarimizning yaratgan ilmiy merosi butun jahon hamjamiyati taraqqiyoti uchun ulkan ahamiyat kasb etib kelgan. Buning asosiy sababi esa ta’lim-tarbiya tizimiga munosib yondashilganligi hisoblanadi. Ta’lim-tarbiya jamiyatni barqaror rivojlantiruvchi asosiy mezon hisoblanadi. Zero, “Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir.”[1] Ayni vaqtda mamlakatimiz ta’lim-tarbiya tizimida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sog‘lom raqobatni yaratish maqsadida bu sohaga xususiy tarmoqni kirib kelishiga ham keng sharoit yaratildi. Bugungi kunda mamlakatimizdagi xususiy maktablar soni 194 tani tashkil etib, ularda 46 mingga yaqin yoshlar taxsil olmoqda. Shuningdek ayni vaqtda 65 ta nodavlat oliygohlar ham faoliyat yuritmoqda. [2]

Yangicha tajribaga ko’ra tabiiy fan (science) amalga kiritilishidan oldin xalqaro amaliyot, O‘zbekistonda faoliyat olib borayotgan xususiy va xorijiy maktablar tajribasi o‘rganildi. Bir qator rivojlangan xorijiy davlatlar ta’lim tizimida tabiiy fanlar (biologiya, geografiya, kimyo, fizika) 1-6 sinflarda SCIENCE dasturi asosida o‘qitiladi. Tabiiy fani ayni vaqtda o‘qitilib kelinayotgan 1-2-sinfda “Atrofimizdagi olam”, 3-4 sinflarda “Tabiatshunoslik”, yuqori sinflarda esa 4 ta alohida fanlar, ya’ni geografiya, biologiya, fizika (6-sinfdan boshlab), kimyo (7 sinfdan boshlab) fanlarini o‘zida birlashtiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. O‘quvchilarga tabiiy fanlarni o‘rgatib borish bilan o‘qituvchi ularni ta’limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim, o‘quv va kunikmalar bilan qurollantiribgina qolmay, balki ularning dunyoqarashi, irodasi, xarakterini shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi ham. Shunga ko’ra tabiiy fanlarni uqitishning shakl va metodlarini ishlab chiqadi.

O’qitish jarayoni o‘zaro bog‘liq bo‘lgan metodologik qismlarni:

- predmet mazmuni;
- o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyatini;
- uni o‘qitishni va uqishni.

Shunga ko’ra uni o’qitish metodikasining vazifalari qatoriga o’quv predmeti sifatida tabiiy fanlar mazmunini aniqlash, o‘qitishning metod va uslublarini tadqiq qilish, zarur o’quv jihozlarini

ishlab chiqish kiradi. Tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi faqat o‘qitish jarayonini ta’riflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki qoidalarni ham ishlab chiqadi, ularga asoslanib, o’qituvchi shu predmet bo‘yicha bolalarni muvaffaqiyatli ravishda o‘qitishi mumkin. Tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi o‘qituvchining tayyorlanishidan tortib, to o’quv materialini o‘zlashtirish natijalarini, jumladan sinfdagi, uydagi, sinfdan va maktabdan tashsari ishlarni hisobga olishgacha barcha o‘qitish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. O‘qitish amaliyotini har tomonlama o‘rganish va natijalarni keyin ijodiy ravishda umumlashtirish asosida o‘qitishning muayyan qonuniyatlari belgilanadi va uni yana ham yaxshilash buyicha tadbirlar ishlab chiqiladi. Chunonchi, o‘rganilayotgan narsalarni (o‘simlik va hayvonlarni) bevosita qabul qilish (bu to‘g‘ri tasavvur hosil bo’lishini ta’minlaydi) qonuniyati asosida predmetli o‘qitishni qo‘llanish buyicha aniq tadbirlar ishlab chiqiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Pedagogik fan sifatida tabiatshunoslik metodikasi didaktika bilan bog‘langan. Faqat ta’lim va tarbiyaning pedagogik maksadi va vazifalariga asoslangandagina maktab tabiatshunoslik kursini to‘g‘ri tuzish, boshlang‘ich va undan keyingi sinflar o‘quv predmetlari sistemasida uning o‘rni va rolini aniqlash mumkin bo‘ladi. [4]

Tabiatshunoslik metodikasi o‘rganadigan va ishlab chikadigan pedagogik masalalar doirasiga quyidagilar kiradi:

7. o‘quv predmeti sifatida tabiiy fanlarning ta’lim va tarbiyaviy ahamiyati, uning tarbiya sistemasidagi o‘rni;

8. o‘quv materialining mazmuni va uni taksimlanish sistemasi; o‘qitish metodlari va o‘quvchilarni tashkil etish shakllari;

9. o’quv materialini, o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayoni va o’qitish natijalarini hisobga olish; jixozlash va o‘quv qurollaridan foydalanish;

10. darsdan va sinfdan tashqari ishlar, o‘qitishning moddiy bazasi.

Ushbu fanni o’qitishning psixologik shartlar esa quyidagi mazmunda sharhlanishi mumkin:

O‘quv materialini tanlash va uni sinflar bo‘yicha taqsimlashga bo’lgan talablar didaktik prinsiplar bilan izohlanadi, ular xususiy metodik masalalarni hal qilishda, o‘qitish metodlarini tanlashda, shuningdek o‘quvchilarning o’quv faoliyatlarini har xil ko‘rinish va shakllarda tashkil kilishda ham yetakchidir. Metodik uslublarni faqat har bir o‘quvchi psixologiyasini, yoshi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holdagina to‘g‘ri tanlash mumkin. O‘quvchilarni kelgusi amaliy faoliyatga tayyorlash bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarni hal etayotganda tabiatshunoslik metodikasi pedagogikaning politexnika ta’limi muammolarini ishlab chikuvchi bo‘limiga tayanadi. Tabiatshunoslikni o‘qitishning tarbiyalovchilik xarakteri to‘g‘risidagi masalani metodika tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va kompleks tarbiya nazariyasiga asoslanib ishlab chiqadi.[5]

Tabiiy fanlarning ta’lim hamda tarbiyaviy vazifalarining bajarilishi uchun xilma-xil o‘qitish metodlari va o’quv jarayonini tashkil qilishning har xil shakllaridan foydalanish kerak bo’ladi. Barcha ta’lim va tarbiyaviy vazifalarning bajarilishi metodlarning turri tanlanishiga bog‘liq. Tabiatdagi mustaqil kuzatishlarsiz kichik yoshdagi o‘quvchilarda kuzatuvchanlikni rivojlantirib bo’lmaydi, tirik organizmlarni bevosita o‘rganmasdan turib o‘simlik va hayvonlar hayotini tushunib bo’lmaydi, usimliklarni o‘stirish va xayvonlarni parvarish qilish bo‘yicha amaliy ishlar bajarilmasdan kishloq xujalik mehnatining amaliy o‘quv, hamda ko‘nikmalarini hosil kilib bo’lmaydi. Tabiiy fanlarni o‘qitish jarayoni faqat o‘qituvchinigina emas, balki o’quvchilar faoliyatini ham o‘z ichiga oladi. O‘qitishgning natijasi dasturda muljallangan material puxta o‘zlashtirilgan bo‘lishi kerak. Shuning uchun ham uqitish metodlari va o’quvchilarni tashkil etish shakllarini o‘rganish ularning materialni o‘zlashtirib olish jarayonini o‘rganish bilan birga boradi. Shug‘ullaniladigan har qanday metodning ahamiyatini, o‘quvchilarning materialni o‘zlashtirganligini, ularda zarur tasavvur va tushunchalarning shakllantirilganligini tarbiyaviy natijalarni aniqlamasdan turib bilib bo‘lmaydi. Faqat shu ma’lumotlarga asoslanib, har qanday metodni tug‘ri baholash mumkin.

O‘qitish ishida o‘quvchilar bilimini hisobga olishni turri tashkil etish va uning asosida har bir o’quvchi natijalarini va umuman uqitishni baholash muhim- dir,o‘qitish metodlari to‘g‘risidagi masalani ishlab chiqish bilan mashg‘ulotlarning o‘quv jixozlari tug‘risidagi masalalar ham chambarchas bogliqdir, chunki o‘quv qurollari va boshqa jihozlar tabiiy fanlar tasavvurlari va tushunchalarni shakllantirishning asosi hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Bir so’z bilan aytganda bu fanni joriy etishdan ko‘zlangan maqsad va uning ahamiyati shundan iboratki, fan orqali o‘quvchi olamning yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko‘nikmalari, kreativ fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Mazkur fan o‘quvchi-yoshlarni kichik yoshdan boshlab tabiiy fanlarni o‘qishga qiziqtirish, ularda atrof-olam haqida yaxlit tasavvur paydo qilishga yordam beradi. Bu bilan bola tabiiy fanlar, jumladan fizika va kimyo qiyin emas, aksincha qiziq fanlar ekanligini tushunadi, uni o‘rganishga o‘zida rag‘bat sezadi.

Ta’lim tizimida shunday gap bor: “Keraksiz va zerikarli fan bo‘lmaydi, balki fanni o‘qitishning keraksiz va zerikarli usullari bo‘ladi”. Masalan, tabiatda yuz berayotgan hodisalarni, aytaylik, yomg‘ir hodisasini o‘rganish jarayonida bola uning tarkibi (biologiyaga oid tushunchalar), fizik xususiyatlari, qaysi fasllarda va qayerlarda ko‘proq yog‘ishi (geografik xususiyati), yomg‘ir ta'sirida Yerda qanday o‘zgarishlar bo‘lishi, o‘simliklar uchun foydasi haqida ma'lumotga ega bo‘ladi, barcha fanlarga integrativ yondashadi. Natijada, PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi.

HAVOLALAR RO‘YXATI

1. Sh.Mirziyoyev. Oliy Majlisga yo‘llagna murojaatnomasi. Xalq so‘zi gazetasi 2022- yil 21-dekabr soni.

2. Mavluda Mo‘Minjon Qizi Ibroximova (2023). O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLARDA TABIIY FANLAR MASALASI. Scientific progress, 4 (2), 415-419.

3. Boboqulova, Nodira Nurmat Qizi (2023). TABIIY FANLARNING RIVOJLANISHI VA BUGUNGI SCINCE FANINING TA’LIMDAGI O’RNI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (4-2), 238-243.

4. Ibroximova M.M. O‘zbekistonda rayonlashtirish masalalari va istiqbolli imkoniyatlari. SCIENTIFIC PROGRESS. VOLUME 3 | ISSUE 5 | 2022 ISSN: 2181- 1601

5. Hamdamov I.H. Tabiat ilmining zamonaviy konsepsiyasi. Ma‘ruza matni. Samarqand, 2000y

6. www.gazeta.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY VA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI INNOVATSION FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK YECHIMLARI

Tukova Sevara Safarovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda innovatsion fikrlash qobiliyati yuksak qadrlanadi. Innovatsion fikrlash faqat kattalar bilan cheklanmaydi; u maktabgacha yoshdagi bolalarda tarbiyalanishi mumkin va kerak. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratib, ularda innovatsion fikrlashni rivojlantirishning pedagogik echimlarini o'rganadi. Unda innovatsion fikrlashning ahamiyati, ijodkorlik va intellektual rivojlanishning o‘rni, pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy strategiyalar o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar; Innovatsionkor, Ijodkorlik bolalar, maktabgacha fikrlash, Erta bolalik davridagi ta'lim, Divergent fikrlash, Muammoni hal qilish ko' rivojlanishi, Tanqidiy fikrlash

Kirish. Bugungi shiddat bilan o‘zgarib borayotgan va tobora murakkablashib borayotgan dunyoda innovatsion tafakkurni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Innovatsion fikrlash qobiliyati endi hashamat emas; bu biz bolalarimizga yoshligidanoq singdirishimiz kerak bo'lgan asosiy mahoratdir. Jamiyat atrof-muhitning barqarorligidan tortib texnologik taraqqiyotgacha

bo'lgan qator global muammolarga duch kelgan ekan, jamiyatimizning eng yosh a'zolarida innovatsion fikrlashni rivojlantirish muhim maqsadga aylanadi.

Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv va hissiy rivojlanishning muhim bosqichida bo‘ladi. Ular tug'ma qiziquvchanlik tuyg'usi va cheksiz tasavvurga ega bo'lib, bu davrni innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun qulay zamin yaratadi. Ushbu maqolada biz ularning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratib, innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan pedagogik echimlarni o'rganamiz. Ushbu tanqidiy poydevor nafaqat har bir bolaga foyda keltiradi, balki jamiyatimiz va butun dunyo kelajagiga doimiy ta'sir ko'rsatadi.

Innovatsion fikrlash va uning ahamiyati:

Ko'pincha yangi g'oyalar, yechimlar va istiqbollarni yaratish qobiliyati sifatida qaraladigan innovatsion fikrlash zamonaviy hayotning turli jabhalarida muvaffaqiyatning o'ziga xos belgisiga aylandi. Bu ijodkorlik va muammolarni hal qilishning an'anaviy ta'riflaridan tashqari, moslashuvchanlik, chidamlilik va belgilangan me'yorlarga qarshi chiqishga tayyorlikni o'z ichiga oladi. Texnologiyaning jadal rivojlanishi, misli ko'rilmagan global muammolar va sanoatning doimiy evolyutsiyasi bilan ajralib turadigan dunyoda innovatsion fikrlash taraqqiyot, raqobatbardoshlik va kelajakni boshqarish va shakllantirish qobiliyatining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

Innovatsiyalar faqat kattalar yoki maxsus sohalar bilan cheklanmaydi. Bu fazilat bola rivojlanishining dastlabki bosqichlaridanoq tarbiyalanishi mumkin va kerak. Odatda uch yoshdan besh yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshdagi davr bolaning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishidagi hal qiluvchi bosqichdir. Ushbu shakllanish davrida bolalar tabiiy ravishda izlanishga, tajriba qilishga va tasavvur qilishga moyil bo'ladi. Aynan shu imkoniyatlar oynasida biz innovatsion fikrlash uchun asos yaratishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati akademik va martaba muvaffaqiyatidan tashqarida. Bu ularni doimiy o‘zgaruvchan dunyoga moslashish, muammolarga ijodkorlik va qat’iyat bilan yondashish hamda jamiyatga mazmunli hissa qo‘shish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va fikrlash tarzi bilan qurollantiradi. Aslini olganda, dastlabki yillarda ekilgan innovatsiyalar urug‘lari bolaning butun hayotining yo‘nalishiga ta’sir etib, ularni topqir, moslashuvchan va oldinga fikrlaydigan shaxs bo‘lib yetishish yo‘liga solishi mumkin.

Ushbu tadqiqotni chuqurroq o'rganar ekanmiz, biz innovatsion fikrlashning muhim tarkibiy qismlarini, ijodkorlik va intellektual rivojlanishning muhim rolini, shuningdek, maktabgacha

yoshdagi bolalarda ushbu muhim ko'nikmalarni tarbiyalash uchun o'qituvchilar va ota-onalar uchun mavjud bo'lgan amaliy strategiyalar va pedagogik yechimlarni ko'rib chiqamiz. Dastlabki yillarda innovatsion fikrlash kuchini anglash va undan unumli foydalanish orqali biz yosh avlodimizning salohiyatini ochib, ularni ijodkorlik, moslashuvchanlik va doimiy o‘zgarishlar bilan ajralib turadigan dunyoda rivojlanish qobiliyati bilan boyitilgan kelajak sari yo‘lga qo‘yishimiz mumkin.

Ijodkorlik innovatsion fikrlashning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, inson faoliyatining turli sohalarida taraqqiyotga olib keladigan yangi g'oyalar va yechimlarning manbai bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish kontekstida ijodkorlikning rolini tushunish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiatan ajoyib ijodkorlikka ega, bu ko'pincha ularning cheksiz tasavvurida, o'yinga bo'lgan ishtiyoqida va o'z fikr va g'oyalarini cheksiz ifodalashda namoyon bo'ladi[3].

Tasavvur va g'oyalarni yaratish: Ijodkorlik tasavvur kuchi bilan chambarchas bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalar muqobil dunyolar, stsenariylar va imkoniyatlarni ajoyib osonlik bilan tasavvur qilish qobiliyatiga ega. Ularni hikoya qilish, rasm chizish yoki xayoliy o'yin kabi mashg'ulotlar orqali o'z tasavvurlarini jalb qilishga undash ularning ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirishi mumkin. Ushbu xayoliy mashqlar innovatsion g'oyalarni shakllantirish va hikoya qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun dastlabki platformani taqdim etadi.

Divergent fikrlash: Ijodkorlik turli xil fikrlashni o'z ichiga oladi, bu bitta muammoga bir nechta echimlarni ishlab chiqarish qobiliyatidir. Yagona "to'g'ri" javobni qidiradigan konvergent fikrlashdan farqli o'laroq, divergent fikrlash ko'plab mumkin bo'lgan javoblarni o'rganishga undaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ochiq savollarni o'rganishga va aqliy hujum mashg'ulotlariga jalb qilish innovatsiyalar bilan ajralmas bo'lgan ijodiy fikrlashning ushbu muhim jihatini tarbiyalaydi[2].

Tavakkalchilik va tajriba: Ijodkorlik ko'pincha tavakkal qilish va tajriba o'tkazish nafaqat toqat qilinadigan, balki faol ravishda rag'batlantiriladigan muhitda rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiatan o'z atrofini o'rganishga va tajriba qilishga moyildirlar. Bu tug'ma qiziqish va tavakkal qilishga tayyorlik o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan ijodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkin. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarni tashabbuskorlikka, yangi g‘oyalarni sinab ko‘rishga va ularning tajribasidan o‘rganishga undaydi, bularning barchasi ijodiy fikrlashning muhim jihatlari hisoblanadi[1].

Badiiy ifoda: rasm chizish, rasm chizish va haykaltaroshlik kabi badiiy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin. Ushbu tadbirlar o'z-o'zini ifoda etish vositasini taklif qiladi va bolalarni qutidan tashqarida o'ylashga undaydi, chunki qat'iy qoidalar yoki oldindan belgilangan natijalar yo'q. Badiiy ifoda bilan shug'ullanish erkinlik va o'ziga ishonch hissini uyg'otadi, bolalarga o'z fikrlari va his-tuyg'ularini o'ziga xos va ijodiy tarzda ifodalash imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos ijodkorligini tarbiyalash va ularga xayoliy izlanishlar uchun imkoniyatlar yaratish orqali biz innovatsion fikrlash uchun mustahkam poydevor yaratishimiz mumkin. Ushbu dastlabki tajribalar bolalarda ijodkorlikni muammolarni hal qilish, o'zgarishlarga moslashish va o'z jamoalariga hissa qo'shish vositasi sifatida qadrlaydigan fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu maqolani batafsil o'rganar ekanmiz, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish, ijodiy yechimlar va transformatsion g'oyalarga boy kelajak uchun zamin yaratish uchun ushbu ijodiy qobiliyatlarni intellektual rivojlanish bilan qanday birlashtirish mumkinligini o'rganamiz.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirishda intellektual rivojlanish hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ijodkorlik tasavvurni uyg'otadi va yangi g'oyalarni yaratsa, intellektual rivojlanish bolalarni ushbu ijodiy g'oyalardan foydalanish va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kognitiv ko'nikmalar va aqliy vositalar bilan qurollantiradi. Intellektual rivojlanish va innovatsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik murakkab va har ikki jihatni tarbiyalash erta bolalik ta'limiga har tomonlama yondashish uchun juda muhimdir.

Muammolarni hal qilish ko'nikmalari: Innovatsiyaning markazida murakkab muammolarni hal qilish qobiliyati yotadi. Intellektual rivojlanish muammolarni aniqlash, ularni tahlil qilish va echimlarni ishlab chiqish qobiliyatini o'z ichiga olgan muammolarni hal qilish ko'nikmalarining o'sishini o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yoshga mos jumboqlar, qiyinchiliklar va muammolarni hal qilish qobiliyatini rag'batlantiradigan harakatlar bilan tanishtirish mumkin. Analitik fikrlashga erta ta'sir qilish kelajakda innovatsion muammolarni hal qilish uchun asos yaratadi[4].

Tanqidiy fikrlash: Tanqidiy fikrlash ma'lumotni baholash, turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni munozaralarga jalb qilish, ochiq savollar berish, ularni o‘z fikr va mulohazalarini bildirishga undash orqali o‘qituvchilar va ota-onalar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishlari mumkin. Bu ko'nikma innovatsiyalar uchun ajralmas hisoblanadi, chunki u odamlarga o'zlarining ijodiy g'oyalari salohiyatini baholash va yaxshi ma'lumotga ega tanlov qilish imkonini beradi[5].

Naqshlarni aniqlash: Intellektual rivojlanish ma'lumotlarning o'xshashliklari, farqlari va tendentsiyalarini tan olish uchun juda muhim bo'lgan naqshni aniqlash ko'nikmalarini oshirishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar naqshlarni aniqlash va bog'lash uchun ularni qiyinlashtiradigan faoliyat va o'yinlarga duch kelishi mumkin. Bu mahorat innovatsion fikrlash uchun bebahodir, chunki u bolalarga bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan g‘oyalar va tushunchalar o‘rtasida aloqa o‘rnatishga yordam beradi.

Muloqot va tilni rivojlantirish: Samarali muloqot innovatsiyalarning asosidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi til ko'nikmalarining o'sishini o'z ichiga oladi, bu ularga o'z fikrlarini, g'oyalarini va echimlarini ifodalash imkonini beradi. Bolalarni munozaralar, hikoyalar va hamkorlikdagi faoliyatga jalb qilish ularning ijodiy g'oyalarini etkazish va boshqalar bilan mazmunli muloqot qilish qobiliyatini oshiradi.

Ilmiy izlanish: maktabgacha yoshdagi bolalarni amaliy tajribalar va kuzatishlar orqali asosiy ilmiy tushunchalar bilan tanishtirish ularning intellektual rivojlanishini rag‘batlantirishi mumkin. Ilmiy ta'lim qiziquvchanlikni, ilmiy usulni va dalillarga asoslangan fikrlashni qadrlashni rivojlantiradi, bularning barchasi innovatsion fikrlash uchun tegishli.

Ijodkorlik va intellektual rivojlanish o'rtasidagi sinergiya yangilik sehrining sodir bo'ladigan joyidir. Ijodiy fikrlash yangi g'oyalarni yaratadi va intellektual rivojlanish ushbu g'oyalarni takomillashtirish, sinab ko'rish va amalga oshirish vositalarini taqdim etadi. Maktabgacha tarbiyachilar va ota-onalar kognitiv rivojlanishning ushbu ikki jihati o'rtasida muvozanatni saqlashga harakat qilishlari kerak, innovatsiyalar uchun zarur bo'lgan tahliliy va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirgan holda ijodiy fikrlashni rag'batlantiradigan o'quv muhitini yaratishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Biz tobora murakkab va tez o'zgarib borayotgan dunyoda harakatlanar ekanmiz, yoshlikdan innovatsion fikrlashni rivojlantirishning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Maktabgacha yoshda ijodkorlik va intellektual rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratib, biz bolalarni moslashish, muammolarni hal qilish va innovatsiyalar va o'zgarishlar bilan ajralib turadigan dunyoga hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmalar va fikrlash tarzi bilan jihozlaymiz.

Ushbu maqola davomida biz ijodkorlikning tasavvurni uyg'otish, yangi g'oyalarni yaratish va turlicha fikrlashni targ'ib qilishdagi muhim rolini o'rganib chiqdik. Ijodkorlik innovatsion fikrlash manbai bo'lib, uni tasavvur, tavakkalchilik va badiiy ifodani rag'batlantiradigan faoliyatlar orqali

rivojlantirish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiiy ravishda bu ijodiy harakatlarga moyil bo'lib, bu davrni ularning rivojlanishi uchun ideal qiladi[6].

Shuningdek, biz bolalarga o'zlarining ijodiy g'oyalarini qo'llash va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kognitiv vositalarni taqdim etadigan intellektual rivojlanishning muhimligini ta'kidladik. Intellektual o'sish muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash, namunalarni tan olish va samarali muloqotni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar ijodiy tushunchalarni baholash, takomillashtirish va muloqot qilish, natijada innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun zarurdir.

Amaliy pedagogik yechimlar bo'limida biz maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlik va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchilar va ota-onalar uchun strategiyalarni o'rganib chiqdik. Ushbu yechimlar turlicha fikrlashni rag'batlantirish, o'yinga asoslangan ta'limni rivojlantirish, o'sish tafakkurini rivojlantirish, rag'batlantiruvchi muhitni ta'minlash va hamkorlikda o'rganishni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyalarni ta'lim va uy sharoitlariga integratsiyalash orqali biz innovatsion fikrlashning rivojlanishi uchun qo'llab-quvvatlovchi kontekst yaratishimiz mumkin.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan sayohatda ota-onalarning ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar rag'batlantiruvchi faoliyatga jalb qilish, qiziquvchanlikni rag'batlantirish, izlanish va tajribalar uchun qulay muhit yaratish orqali ijodkorlik va intellektual rivojlanishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kengroq nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish nafaqat shaxsiy rivojlanish masalasi, balki jamiyatimiz va dunyo kelajagiga jamoaviy sarmoyadir. Ushbu shakllanish yillarida ekilgan innovatsiyalar urug'lari dunyoni shakllantiradigan va uning muammolarini ijodiy va o'zgaruvchan usullar bilan hal qiladigan topqir, moslashuvchan va oldinga fikrlaydigan shaxslar avlodiga yo'l ochishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish uchun pedagogik echimlarni o'rganish va amalga oshirishda davom etar ekanmiz, biz nafaqat ularning shaxsiy salohiyatini oshiramiz, balki yanada innovatsion, bardoshli va moslashuvchan jamiyat evolyutsiyasiga hissa qo'shamiz. Bizning eng yosh a'zolarimizning ijodiy va intellektual rivojlanishiga sarmoya kiritilishi innovatsiyalar va taraqqiyot kelajagiga sarmoyadir.

Foydanalilgan adabiyotlar;

1. Amabile, T. M. (1996). Creativity in context: Update to the social psychology of creativity. Westview Press.

2. Cropley, A. J. (2006). In praise of convergent thinking. Creativity Research Journal, 18(3), 391-404.
3. Diamond, A. (2013). Executive functions. Annual Review of Psychology, 64, 135-168.
4. Gardner, H. (1983). Frames of mind: The theory of multiple intelligences. Basic Books.
5. Lave, J., & Wenger, E. (1991). Situated learning: Legitimate peripheral participation. Cambridge University Press.
6. Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas. Basic Books.

O‘SMIRLIK DAVRIDA DESTRUKTIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING SHART-SHAROITLARI

Kurbonova Dilfuza Murodovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi diffektologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi, psixodiagnostika, psixokonsultatsiya va psixologik trening dasturi ishlab chiqilgan. O‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasi bo‘yicha amaliyotchi psixologlar, ota-onalar va tarbiyachilarga mo‘ljallangan qo’llanmalar ishlab chiqilgan. O‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasi muammosining psixologik talqini olib borilgan. O‘smir va o‘spirinlarda destruktiv xulq-atvor psixokorreksiyasini tadqiq qilish usullarini qo‘llash haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: depressiya, pxsixokorreksiya, xulq-atvor, destruktiv, shaxs shakllanishi va psixik rivojlanishi, agressiya, psixokonsultatsiya, diagnostika.

Kirish. O‘smirlik yoshi bolalikdan yetuklikka o‘tish davri sifatida doimo keskin davr deb hisoblanadi. Bu yosh davr inqirozi kichik yosh davr deb kelingan. Bu yosh davr inqirozi kichik yosh davridan ancha farq qiladi. U eng jiddiy va eng uzoq davom etuvchi davr hisoblanadi. Bu davr mobaynida bolaning atrofga va o‘ziga bo‘lgan avvalgi munosabatlari sinib, qayta tiklanadi va o‘smirning mustaqil hayotga qadam qo‘yish bosqichi shakllanadi. Hayotga qadam qo‘yish birdaniga yuz beradigan hodisa emas, balki uzoq davom etuvchi jarayon bo‘lib, uning biologik, psixologik va ijtimoiy tomonlari o‘z qo‘zg‘aluvchi kuchlari, taraqqiyotining o‘z maromi va sur’atlariga ega. O‘smirlarning fizik va psixologik taraqqiyotining yuqori, biroq bir-biriga mos bo‘lmagan sur’atlari bilan bog‘liq holda hali yetarli bo‘lmagan ijtimoiy yetuklik jarayoni vujudga kelgan bu ehtiyojlarni har doim ham qanoatlantirib bo‘lmaydi.

Shu sababli o‘smirlik yoshida ehtiyojlarining inkor etilishi tez-tez kuzatiladi va kichik yosh davrlariga nisbatan kuchliroq ifodalanib, uni o‘smirning psixik va ijtimoiy taraqqiyotida

moslikning yo‘qligi sababli yengish juda qiyin. Bu qiyin davrda o‘smirning ong va kechinmalari maqsadi jinsiy mayl kabi kuchli biologik ehtiyoj bo‘lib qolib, u bilan bog‘liq bir qancha tajang kechinmalar vujudga keladi, emotsional doira o‘zgaradi. Intellektual inkoniyatlar yangi bosqichga ko‘tariladi, dunyoqarash kengayadi, yangi qiziqish va manfaatlar paydo boladi. O‘smir o‘zida yuz berayotgan o‘zgarishlarni sezadi, biroq ularning hammasini anglab yetavermaydi va tushunavermaydi. Tengdoshlari bilan uzviy muloqotda, o‘zini ular bilan qiyoslab hayotiy munosabatlar doirasini kengaytirish zarurati paydo bo‘ladi.

Tengdoshlar fikri, ota-onalar va o‘qituvchilar fikriga nisbatan ahamiyatli bo‘lib boradi. Yetuklikning kirib kelishi bilan o‘smirning ijtimoiy ahvoli, risolaga ko‘ra, o‘zgarmaydi - u o‘quvchi bo‘lib qolaveradi va ota-onasi qaramog‘ida bo‘ladi. Shuning uchun uning ko‘pgina talablari (da’volari) yengilmas qiyinchiliklarga olib keladi, nizo yoki real voqelik bilan ziddiyatga kirishadi. O‘smirlik davri inqirozining psixosotsial sababi ham shunda paydo bo‘ladi.

Hayot tarzini amalda o‘zgartirib bo‘lmaslik o‘smirda, psixologlar tomonidan shu yoshga xos deb ko‘riladigan, orzularni vujudga keltiradi. Ba’zan o‘smirlar, ayniqsa, o‘z istak-hohishlari va ularni qanoatlantirish imkoniyatlari o‘rtasidagi ziddiyatlarni jiddiy kechirayotganlari, o‘z orzularini maktabdan va ota-ona uyidan tashqarida amalga oshirishni qaltis yo‘llarini qidirishga kirishadilar. Bunday hollarda, o‘smirlar ko‘cha “qo‘liga tushib” qoladilar, ular maktabni tashlab, shunday maktabdan “uzilib” qolgan bolalar guruhiga tushib qoladilar, bu esa darbadarlik va xulq-atvorning asotsial ko‘rinishlarga olib keladiAgarda o‘smir o‘zida bilim va estetik ehtiyojlar, ma’naviy-axloqiy komillikka intilish kabi barqaror shaxsiy manfaat va xulq-atvor motivlarini yetarli darajada shakllantirsa, o‘tish davri inqirozi ancha yengil o‘tadi. O‘smirning ibratli kishilarni nazarda tutib ish ko‘rishi, oliy va istiqbolli maqsadlarga munosib taqlid qilishi sub’ektning istalgan yo‘nalishdagi xulq-atvori, emotsiya va axloqini aniqlashga qodir. Bu kabi mo‘ljalli ish tutish xulq-atvorning turli yo‘nalgan motivlar qarama-qarshiligiga barham berish yoki ularni qaysidir ma’noda tekislash va o‘smirlarni yanada ichki uyg‘unligini ta’minlashga qodir. Shu bilan birga o‘smirlik davri L.V.Vigotskiy (1960) ifodalaganidek, birgina formula bilan qamrab olinishi mumkin emasligini unutmaslik lozim. Uning xususiyatlarini tushunish uchun ushbu davrning psixik taraqqiyotiga dahldor ichki harakatga keltiruvchi kuch va ziddiyatlar o‘rganilishi, o‘smirlik davrining barcha belgilar majmui tabiatini ochuvchi o‘ziga xos psixologik va ijtimoiy yutuqlarni ajratish lozim. Bunday bosh psixosotsial muvaffaqiyatlardan biri ilk bosqichda (12-14 yoshda), L.I.Bojovich fikriga ko‘ra, o‘smirlar o‘z fikrini ifodalash va o‘zini namoyon qilish imkoniyatini yaratuvchi o‘z-o‘zini anglash bosqichi, yakunlovchi bosqich (15-17 yosh) da esa o‘z kelajak muammosini ilk bosqichga xos orzu havaslar asosida emas, balki o‘zining haqiqiy imkoniyatlarini va tashqi sharoitlarni hisobga olgan holda hal etish zarurati bilan bog‘liq o‘z taqdirini o‘zi belgilash hisoblanadi. O‘smirlarning u yoki bu ijtimoiy vaziyatga nisbatan xulq-atvor reaksiyasining hali

psixologik bo‘lmagan, ammo o‘zida uning shunga aylanish xavfini yashirgan o‘ziga xos ko‘rinishlaridan “oppozitsiya”(qarshilik), “imitatsiya” (taqlid), “kompensatsiya” (og‘ishlarning yo‘qolishi), “giper-kompensatsiya”, “emansipatsiya” (ozodlikka chiqish), “guruhlanishi”, shakl-lanayotgan jinsiy mayllar bilan sharhlangan ayrim reaksiyalar (o‘zgarishlar)ni sanab o‘tish zarur.

“Oppozitsiya” reaksiyasi - bu faol qarshilik. O‘smirga kutilmagan yuqori talablar, kuchi yetmaydigan ish, ota-ona yoki tarbiyachilarning yetarli darajada e’tibor bermasligi buning sababi bo‘lishi mumkin. Oppozitsiya bolalikda paydo bo‘lib, o‘smirlik davrida ham saqlanib qoladi. “Imitatsiya”(taqlid) reaksiyasi ma’lum timsolga taqlid qilishga intilishda namoyon bo‘ladi. Taqlid timsoli - asotsial bo‘lsa, bunday reaksiya xulq-atvor buzilishi sababi bo‘ladi.

“Giperkompensatsiya” reaksiyasi o‘smirning o‘zi kuchsiz bo‘lgan sohada yutuqqa erishishga intilishida ifodalanadi. Muvaffaqiyatsizlik ayrim hollarda asab buzilishlari bilan yakun topadi.

“Emansipatsiya” reaksiyasi kattalarning nazorati, qaramog‘i va homiyligidan ozod bo‘lishga intilishda namoyon bo‘ladi. U kattalarning tartiblari, qonun va “andoza”lariga ham yoyiladi. Ozod bo‘lish ehtiyoji mustaqillik, o‘zini shaxs sifatida namoyon qilish, tan oldirish uchun kurash bilan bog‘liq. Kundalik xulq-atvorda - bu “o‘zicha” hamma ishni bajarmoq, keskin hollarda - undan ketish yoki qochishdir. AQShda bu hodisa ofatga aylandi: 1970 yilda 13-17 yoshlardagi 600 ming o‘smirlar oilalari va internatlardan qochib ketdi. Rossiyada bunday hodisalar nisbatan kam sodir etilib, xulq-atvorning patologik buzilishlari sifatida baholanadi.

“Guruhlanish” reaksiyasi - filogenetik omma instinktidir. O‘smirlar orasidagi guruhlar o‘zlarining hali yetarlicha o‘rganilmagan ijtimoiy-psixologik qonunlari asosida vujudga keladi va faoliyat yuritib, ular orasida “avtonom axloq” deb nomlanuvchi guruh ota-onalar, maktablar va qonunlar talablariga mos kelmaydigani ko‘proq xavf tug‘diradi. U ayniqsa voyaga yetmagan huquqbuzar va jinoyatchilarda kuchli ifodalangan. Aniqlanishicha, huquqbuzarlikning katta qismi o‘smirlik guruhlari tomonidan sodir etilar ekan. Aynan guruh pedagogik qarovsiz o‘smir xulq-atvorining boshqaruvchisi hisoblanadi. Ayniqsa, giyohvand (narkoman)lar, ijtimoiy tartibsiz, beqaror, asotsial xulq-atvor malakasiga ega o‘smirlar guruhlarga oson birikadilar. Shu yerning o‘zidayoq jinsiy mayllar bilan bog‘liq reaksiyalarni ko‘rsatib o‘tish zarur. Ko‘rsatilgan jinsiy reaksiya ko‘rinishlari tarqalganligi ancha yuqori.

Bu yerda keltirilgan ko‘pgina reaksiyalarni o‘smirlik me’yori doirasida ko‘rib chiqar ekanmiz, shu bilan birga ularning hech bo‘lmaganda patologik ko‘rinishlarga o‘tish mezonlarini belgilab o‘tish zarur. Masalan, A.E.Lichko (1977) fikricha, bu xil reaksiyalar quyidagi hollarda patologiyaga aylanishi mumkin, agarda:

1- ular o‘zlari vujudga kelgan vaziyat va mikro guruhlar doirasidan chetga chiqsa;

2- - ularga nevrotik buzilishlar qo‘shilsa;

3- generalizatsiyaga moyillik rivojlansa, ya’ni har xil vaziyatlarda paydo bo‘lish yoki nomutanosib qo‘zg‘atuvchilar tomonidan yuzaga kelish qobiliyatining rivojlanishi;

4- patologik stereotip xarakteri (xususiyati) namoyon bo‘lsa;

5- ma’lum jamiyatda ruxsat etilgan xulq-atvor buzilishlarining “cho‘qqisidan” dan oshsa;

6- ular ijtimoiy moslashuvni buzsa yoki qiyinlashtirsa.

Bu reaksiyalar patologiyaga aylangach, turli xulq-atvor ko‘rinishlar, turli delikvent xatti-harakatlar (mayda o‘g‘rilik, haqorat, bezorilik va h.k), uydan qochish va darbadarlik, mastlik, fohishabozlik, giyohvandlik, suitsidal harakatlar va boshqa shaxs kasalliklari toifasiga doir buzilishlarni keltirib chiqarish mumkin.

So‘nggi yillarda JSSTning maxsus komissiyalari tomonidan o‘tkazilgan epidemiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, butun dunyoda psixik kasalliklarning, jumladan shaxs kasalliklarining ham, keskin o‘sishi kuzatilmoqda. Afsuski, bolalar va o‘smirlar psixik buzilishlarining tarqalganligi, ular orasida shaxsiy buzilishlar chastotasi to‘g‘risidagi ma’lumotlar uncha to‘liq emas va bir-biriga ziddir. Tajribaga ko‘ra, psixonevrologga murojaat etish chastotasi bilan miqdori belgilangan ommaviy nerv-psixik salomatlikni faol baholash natijasi bir-biriga mos kelmaydi. Nerv-psixik patologiyasi ko‘rinishlarining tarqalganlik ko‘rsatkichlari tafovuti 40 % ga yetadi. Bunday qarama-qarshilik, bola psixikasining favqulodda murakkabligi, ontogenezning keskin bosqichlaridagi yuqori sezgirlik bilan bir qatorda eng yuqori mutanosibligi va jo‘shqinligi bilan tushuntiriladi. Bundan tashqari bolalar va o‘smirlarning psixik chegara kasalliklari u yoki bu ko‘rinishlarini uchrash chastotasi to‘g‘risidagi axborotning har xilligi, shuningdek, bu buzilishlarning klinik manzarasi to‘liq ifoda etilmaganligi, yagona metodik yondashuv va me’yor, patologiyaning aniq differensial o‘lchovlarining mavjud emasligi, xulq-atvor reaksiyalarini izohlashdagi farqlar, shuningdek allaqachon rivojlanib ulgurgan og‘ishlar holatidagina tashxis qo‘yish ko‘rsatmasi bilan ham tushuntirilishi mumkin.Chegara kasalliklari etiologiyasi va epidemiologiyasi sohasidagi zamonaviy bilimlar darajasi ularning tashxisiga (diagnostikasiga) muhim tuzatishlar kiritishni talab qiladi. Chegara kasalliklari epidemiologiyasi, V.V.Kovalyov ta’kidlaganidek, bolalar psixik salomatligi ahvoli va dinamikasini tekshirishda shaxs-dinamik yondashuvsiz va bolalar hamda, ularni qurshab turgan mikromuhit taraqqiyotini ijtimoiy-psixologik tahlil qilish usullaridan foydalanmay turib to‘liq bo‘la olmaydi.

Psixik salomatlikni chegara patologiyasidan ajratish mezonlari muammosi so‘nggi yillarda ko‘pgina tadqiqotchilarning diqqatini o‘ziga tortmoqda. Ular nerv-psixik salomatlik og‘ishlarining boshlang‘ich ko‘rinishlarini mualliflar tomonidan turlicha nomlangan o‘ziga xos guruhlarga birlashtirib ajratib ko‘rsatishga harakat qiladilar. Bu muammo taraqqiyotning keskin davrida nerv-psixik salomatlik ahvolini tahlil qilishda o‘z ahamiyatiga ega bo‘ladi. Organizmning o‘tish davrlarida fiziologik qayta tuzilishi ta’sirchanligini o‘zgartiradi, uning ichki va tashqi omillar

ta’sirining sezuvchanligini oshiradi. Psixologik ta’sirlarga javob berishda ham yuqori chidamsizlik kuzatiladi. Organizmning patologik reaksiyalarini odatda yuzaga keltirmaydigan omillar ham patogen ahamiyatga ega bo‘lib boradi. Markaziy nerv tizimining kuchli qo‘zg‘alishi va faoliyatidagi murakkab tuzilishining o‘ziga xos omillari muhit bilan o‘ralgan organizm va alohida tizimlar orasidagi o‘zaro ta’sir xususiyatini o‘zgartirib, nerv- psixik kasalliklari vujudga kelishiga asos yaratadi.

Bolalar va o‘smirlar gigienasi instituti tomonidan so‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlarda o‘z ichiga motivlashmagan o‘jarlik, harakatli qo‘zg‘alishlar, qo‘rquv, patologik odatlarni olgan nevrotik va patoxarakterologik turdagi nerv-psixik og‘ishlarning ortishi hollarida ontogenezning keskin davrlari ahamiyati aniqlandi. Bu kabi og‘ishlar bir qator 3-4 yoshli bolalarda topilib, keskin davrning o‘tishi bilan bu buzilishlar miqdori kamaydi, shu bolalarning 5-6 yoshida esa, ya’ni ontogenezning keyingi keskin bosqichiga o‘tish chegarasida bu og‘ish yana sezilarli darajada o‘sdi (Shashkova I.A.). Bulardan keyingi keskin davrda, bolalarni maktabda o‘qitilishining birinchi yilida tekshirilganda, bundan-da yuqori natijalar olindi. Klinikaga qadar darajadagi nerv-psixik og‘ishlar ko‘pgina birinchi sinf o‘quvchilarida ham kuzatladi. Shu bilan bog‘liq ravishda, bu kasalliklarni qanday qilib izohlash mumkin: bolalarning maktabga kirishiga doir ijtimoiy ahvoli o‘zgarishlari bilan bog‘liq moslashuv (adaptatsiya) hodisalari sifatidami yoki asosan inqiroz davrining biologik mohiyatiga ega endogen neyrogumoral (gormonal) o‘zgarishlar natijasi sifatidamiq, degan savol tug‘iladi. Keskin davrning o‘tishi bilan kasallik belgilarining sezilarli kamayishi biologik omillar ahamiyati to‘g‘risida guvohlik bersa-da, birinchi sinf o‘quvchilarining maktabga moslashmasligida ijtimoiy sharoitlar ahamiyatini ham hisobga olish zarur. Bolalar va o‘smirlar orasida nerv-psixik kasalliklari u yoki bu ko‘rinishlarining tarqalganligi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni salmoqli me’yorlar bo‘yicha takroriy va yoppasiga o‘tkazilgan tadqiqotlar berishi mumkin. Bu kabi boshlang‘ich va uncha ifodalanmagan hollarning faol va o‘z vaqtida namoyon bo‘lishi barqaror buzilishlarning ilk terapiyasi va amaliy profilaktikasiga imkon berishi mumkinligi uchun, ular nafaqat ilmiy, balki amaliy munosabatlarda ham muhim ahamiyatga ega.

Bolalar va o‘smirlar nerv-psixik salomatligi tadqiqotlari bu davr- yetuklik davri salomatligi asosi bo‘lganligi uchun va bu ontogenezning nisbatan katta bo‘lmagan davri bir qator keskin bosqichlarni – o‘smirning o‘zi va atrofidagilari uchun eng murakkab davr bo‘lmish pubertat (jinsiy yetilish) davri kabi eng muhim davrlarni – o‘z ichiga olgani uchun ahamiyatga egadir.

12 yoshli o‘smirlarning nerv-psixik salomatligi tekshirilganda, bolalarning bir qismida astenonevrotik xarakterdagi og‘ishlar ham mavjudligi aniqlandi. Bolalar uyquning buzilishi, o‘ta charchash, bosh og‘rig‘i, yomon ishtaha, ishga layoqatning pasayishi, ayrimlari esa oftob yoki transportga chidamsizlik, bosh aylanishi, hushidan ketish hollari (vegetativ-qon tomirlari

kasalliklari)dan arz qilsalar, boshqalarida asosan nevrotik hodisalar kuzatiladi: turli miyaga o‘rnashib qolgan odatlar, qo‘rquvga moyillik, tungi enurez, oyparastlik, alahsirash, ko‘ngli noziklik, yig‘loqilik va b. Agar 12 yoshli bolalarda, ya’ni pubertat davrining birinchi fazasida u yoki bu og‘ishlar aniqlangan bo‘lsa, ikkinchi fazasi - 14-15 yoshli o‘smirlarda kasalliklar chastotasi yuqori bo‘lib chiqdi, shuningdek bu kasalliklar 8-sinf o‘quvchilarida ham kuzatildi. Bu o‘smirlarning 16 yoshida astenonevrotik hodisalar miqdori kamayib, alohida hollardagina namoyon bo‘lgan.

Shunday qilib, bu tadqiqotlar natijasi o‘smirlarning astenonevrotik xususiyatiga ega shikoyatlarining vujudga kelishida psixofiziologik pubertat perturbatsiyalar ahamiyatini ko‘rsatadi. Shu bilan birga anamnestik (kasallik tarixiga doir) ma’lumotlar tahlili homiladorlik, tug‘ruq patologiyasi, jismoniy holsizlanish kabi o‘smirlar nerv-psixik salomatligidagi turli og‘ishlarning vujudga kelishidagi salbiy biologik omillar haqida so‘z yuritishga imkon beradi. Sog‘lom bolalar va o‘smirlar bilan nerv-psixik salomatlik og‘ishlariga ega bo‘lgan o‘smir va bolalar anemnezi ma’lumotlarini qiyoslab tahlil qilinganda, ular orasidagi farqlar ko‘pgina mikroijtimoiy sharoitlar (ota-onalar savodxonligi darajasi, oila byudjeti, uy sharoitlari va b.) bo‘yicha ham kuzatildi. Ayniqsa, ichki oilaviy munosabatlarda (oila a’zolarining xarakter xususiyatlari, maishiy ichkilikbozlik va surunkali alkogolizm bilan bog‘- liq nizo va ajralish hollari) ham bu farqlar ancha katta ekan. Tekshiruv natijalari bolalar va o‘smirlar nerv-psixik salomatligining ko‘p omilliligi haqida guvohlik beradi va uning buzilishlari vujudga kelishida somotogen, psixogen va sotsiogen etiologiyasi (kelib chiqishi)ni farqlash imkonini beradi.

Tanlanmagan ommaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ikki qarama-qarshi holat - salomatlik va kasallik orasida ko‘pincha aniq chegara bo‘lmaydi. Bu ayniqsa, nerv-psixik kasalliklariga tegishli bo‘lib, shu sababli chegara holatlari eng dolzarb tibbiy va biologik muammolardan biri bo‘lib qoldi. Salomatlikdan kasallikka o‘tishida ketma-ket o‘rin almashuvchi fazalar mavjud: kasallikning vujudga kelishiga sabab bo‘lgan eng yuqori tajangligi va kamayishi, moslashuv mexanizmlarini, ularning faollashuvini o‘z ichiga olgan. Psixogigiena va psixiatriya oldida moslashuv mexanizmlari tajangligini qanday klinik holatlar aks ettiradi, ularning kamayishi to‘g‘risida nima guvohlik beradi, eng birinchi kasallik belgilaridan qaysilari salbiy bashoratga ega, klinik hodisalarning qaysilarini himoyalovchi, kompensatorlik, patologik deb hisoblash mumkin va shunday turdagi klinik va klinikagacha holatlar qancha ko‘p uchraydi kabi savollarga javob berish vazifasi turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Merlin V.S. LeksiYa ro rsixologii motivov sheloveka. 1971– S. 46.
2. Nekrasov V.R., XYdadov N.A., RikkenxaYn L., Frester R. «RsixoregYlYatsiYa v rodgotovke srortsmenov». M.:FiS. 1985. – S.74.

3. RetrovskiY A.V., YaroshevskiY M.G. «RsixologiYa lYg‘ati». M. 1990. – S.241.
4. RaYgorodskiY D.Ya. «RraktisheskaYa rsixodiagnostika», Metodiki i testы, Samara 1999. – S.98.
5. SandomirskiY M.E. «Zaщita ot stressa». M. 2002. – S.26.
6. Sele G. «Stress bez distressa». M.Rrogress, 1979. – S.338.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI NUTQIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Yadgarova Sarvinoz Sayfuddinovna,
Kogon shahar 3-umumiy o‘rta ta’lim maktabi Diffektologi

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning umumiy kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning turli jihatlari, jumladan, bosqichlari, rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish strategiyalari chuqur o'rganilgan. Ushbu rivojlanish bosqichining nozik tomonlarini tushunish ota-onalar, o'qituvchilar va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari uchun juda muhimdir, chunki bu nutq bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin bo'lgan bolalarni erta aniqlash va olib keladi.

Kalit so'zlar; Nutqni rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalar, tilni o‘zlashtirish, nutqning bosqichlari, artikulyatsiya va talaffuz, so‘z boyligini kengaytirish, grammatika va sintaksis, ijtimoiy muloqot, nutqqa ta’sir etuvchi omillar

Kirish. Nutq va til ko'nikmalarini egallash inson rivojlanishining asosiy va jozibali jihati hisoblanadi. Hayotning dastlabki yillarida maktabgacha yoshdagi bolalar atrofdagi dunyo bilan muloqot qilishni o'rganib, ajoyib sayohatga kirishadilar. Odatda 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bu davr nutq va til qobiliyatlarining tez va murakkab rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat muhim bosqich, balki kognitiv, ijtimoiy va akademik o'sish uchun muhim poydevordir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni ko'plab kognitiv va fiziologik omillarning murakkab orkestridir. Bolalar o'zlarini ifoda etishni o'rganar ekan, ular tilning muhim bosqichlari, fonetik qiyinchiliklar va grammatik tuzilmalarni o'zlashtirish bilan

to'ldirilgan yo'lni bosib o'tadilar. Sayohat boy so‘z boyligining rivojlanishi, artikulyatsiyani o‘zlashtirish, mazmunli suhbatga kirishish qobiliyati bilan ajralib turadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning nozik tomonlarini tushunish ota-onalar, o'qituvchilar va tibbiyot xodimlari uchun juda muhimdir. Bunday tushunish nutq bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni erta aniqlash va bolaning hayotida chuqur o'zgarishlarga olib keladigan tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi. Shuningdek, u bolalarning til qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy muhitni yaratishga imkon beradi.

Ushbu keng qamrovli maqolada biz maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish kursini, so'z boyligini kengaytirishdan grammatika va sintaksisni rivojlantirishgacha bo'lgan bosqichlarni o'rganamiz. Shuningdek, biz genetika, atrof-muhit ta'siri, kognitiv o'sish va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning muhim rolini o'z ichiga olgan ushbu sayohatga ta'sir qiluvchi ko'plab omillarni ko'rib chiqamiz.

Bundan tashqari, biz nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali strategiyalarini ko'rib chiqamiz, ota-onalar, o'qituvchilar va nutq terapevtlari bolaning til rivojlanishini qanday osonlashtirishi va qo'llab-quvvatlashi mumkinligi haqida ma'lumot beramiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish fanini ochar ekanmiz, bizning maqsadimiz bolaning til va muloqot sohasida to‘liq salohiyatini ochish kaliti bo‘lgan ushbu qiziqarli sayohat haqida to‘liq ma’lumot berishdir[1].

Nutqni rivojlantirishning muhim bosqichlari:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish sayohati dinamik jarayon bo'lib, bir nechta muhim bosqichlar bilan tavsiflanadi, ularning har biri o'sib borayotgan lingvistik qobiliyat va kognitiv rivojlanishni aks ettiradi. Ushbu bosqichlarni tushunish bolaning rivojlanishini baholash va tashvishlanishning mumkin bo'lgan sohalarini aniqlash uchun juda muhimdir. Quyida biz maktabgacha yoshdagi nutqni rivojlantirishning muhim bosqichlarini belgilaymiz:

Lug'atni kengaytirish:

2-3 yosh: Maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'ati odatda 200 dan 1000 gacha so'zlarga ega bo'lib, ular asosiy otlar, fe'llar va sifatlardan iborat.

3-4 yosh: So‘z boyligi taxminan 1000 dan 1500 tagacha kengayadi. Bolalar vaqt, ranglar va o'lcham tushunchalarini tushuna boshlaydilar.

4-5 yosh: 4 yoshga kelib, bolalar 1500 dan 2500 gacha so'zlarga ega bo'lishi mumkin, shu jumladan murakkabroq otlar va fe'llar.

5-6 yosh: Lug‘at boyligi 2500 dan 5000 tagacha o‘sishi mumkin, bunda mavhum tushunchalar va sifatlar va qo‘shimchalar kengroq tushuniladi.

Grammatika va sintaksis:

2-3 yosh: Bolalar oddiy jumlalar bilan boshlanadi, odatda ikki-uch so'z, ko'pincha grammatik aniqlik yo'q.

3-4 yosh: Ular “va” va “chunki” kabi bog‘lovchilardan foydalanib, murakkabroq jumlalar qurishni boshlaydilar.

4-5 yosh: Bolalarda ko‘plik, egalik va fe’l zamonlari haqida asosiy tushunchalar shakllanadi.

5-6 yosh: Murakkab gap tuzilmalarini, jumladan, o‘tgan va kelasi zamon, ergash gap va bog‘lovchilarni o‘zlashtirishi yaqqol namoyon bo‘ladi.

Artikulyatsiya va talaffuz:

2-3 yosh: Ushbu bosqichning boshida talaffuz noaniq bo'lishi mumkin va "r" va "th" kabi ba'zi tovushlar qiyin bo'lishi mumkin.

3-4 yosh: talaffuz yaxshilanadi va nutqning aksariyat qismi oila a'zolariga tushunarli bo'lishi kerak.

4-5 yosh: Nutq aniqroq eshitiladi, garchi kichik artikulyatsiya xatolari saqlanib qolishi mumkin.

5-6 yosh: Ushbu bosqichning oxiriga kelib, bolalar nutqi asosan notanish odamlarga tushunarli bo'lishi kerak, artikulyatsiya xatolari kamayadi.

Ijtimoiy aloqa:

2-3 yosh: Bolalar, birinchi navbatda, tanish kattalar va tengdoshlar bilan asosiy suhbatlarda qatnasha boshlaydilar.

3-4 yosh: Ular nutqini tinglovchi va kontekstga qarab sozlashni o'rganadilar.

4-5 yosh: Bolalar kengroq suhbatlar o'tkazishlari, fikr bildirishlari va savollar berishlari mumkin.

5-6 yosh: Ijtimoiy muloqot borgan sari murakkablashib boradi, bunda hikoya qilish, navbatchilik qilish va guruh muhokamalarida qatnashish kiradi[2].

Nutqni rivojlantirishning ushbu bosqichlari maktabgacha yoshdagi bolaning tilni o'zlashtirishdagi muvaffaqiyatini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuni yodda tutish kerakki, bolalar turli xil sur'atlarda rivojlanishi mumkin va ba'zi individual o'zgarishlar keng tarqalgan. Ushbu bosqichlar umumiy ko'rsatmalarni taklif qilsa-da, asosiy e'tibor har bir bolaning samarali nutq va muloqot sari noyob sayohatini osonlashtirish uchun qo'llab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi lingvistik muhitni yaratishga qaratilishi kerak[3].

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko'nikmalarini rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, turli xil ichki va tashqi omillar ta'sir qiladi. Ushbu omillarni tushunish nutqni rivojlantirishning nuanslarini tushunish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash uchun juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar:

Genetika:

Genetik moyillik bolaning til rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ba'zi bolalar genetik jihatdan til buzilishi yoki nutq qiyinchiliklariga moyil bo'lishi mumkin, bu nutq rivojlanishini baholashda oila tarixini hisobga olish muhimdir[4].

Atrof-muhit:

Bola tarbiyalangan til muhiti nutqni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Suhbatlar, o'qish va hikoyalar orqali boy va xilma-xil so'z boyligi bilan tanishish so'z boyligi va til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi[5].

Eshitish buzilishi:

Eshitishning aniqlanmagan yoki davolanmagan nuqsonlari nutqning rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qilishi mumkin. Eshitish qobiliyati zaif bolalar to'g'ri talaffuz, so'z boyligi va til ko'nikmalarini egallashda qiynalishi mumkin. Agar kerak bo'lsa, erta aralashuvni ta'minlash uchun muntazam ravishda eshitish qobiliyatini baholash juda muhimdir[6].

Kognitiv va motorli ko'nikmalar:

Kognitiv rivojlanish nutqni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Bolalarning kognitiv rivojlanishi, jumladan xotira, muammoni hal qilish va diqqatni jamlash ularning tilni tushunish va

undan samarali foydalanish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Til va lab harakatlarini boshqarish qobiliyati kabi nozik vosita qobiliyatlari ham aniq artikulyatsiya uchun juda muhimdir[7].

Ijtimoiy aloqa:

Nutqni rivojlantirish uchun tarbiyachilar, tengdoshlar va o'qituvchilar bilan ijtimoiy aloqalar juda muhimdir. Suhbatlarda qatnashish, munozaralar paytida navbatchilik qilish va guruh faoliyatida qatnashish tilni o'zlashtirish va ijtimoiy muloqot ko'nikmalariga yordam beradi.

Ikki tillilik yoki ko'p tillilik:

Ko'p tilli muhitda o'sish nutqning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Ko'p tillarni biladigan bolalar til bosqichlariga erishish uchun ko'proq vaqt talab qilishi mumkin, lekin bu odatda vaqtinchalik kechikish bo'lib, ular ko'pincha barcha tillarda erkin so'zlashadi.

Til va nutqning buzilishi:

Ba'zi bolalar nutq va nutqning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan duduqlanish, apraksiya yoki fonologik buzilishlar kabi nutq va til buzilishlarini boshdan kechirishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilishda nutq terapevtlari tomonidan erta aniqlash va aralashuv juda muhimdir.

Hissiy va ijtimoiy omillar:

Hissiy va ijtimoiy farovonlik nutqning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Stress, tashvish yoki hissiy jarohatni boshdan kechirgan bolalar tilni o'zlashtirish va ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Qo'llab-quvvatlovchi va hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi muhit bu qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.

Ota-onalik uslubi va ishtiroki:

Ota-onalarning tarbiyasi, masalan, tarbiyachilarning sezgirligi va og'zaki ifodani rag'batlantirish nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bolalar suhbatlarda faol ishtirok etadigan va dalda beruvchi muhitni ta'minlaydigan ota-onalardan foyda olishadi.

Media ta’siri:

Televizion va raqamli qurilmalar kabi elektron ommaviy axborot vositalarining ta'sirining miqdori va sifati til rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin. Haddan tashqari ekran vaqti yuzma-yuz muloqot qilish imkoniyatlarini cheklashi va til o‘sishiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Ushbu ta'sir etuvchi omillarni tushunish ota-onalar, o'qituvchilar va tibbiyot xodimlari uchun juda muhimdir. Bu potentsial muammolarni erta aniqlash imkonini beradi va bolaning

nutqini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun moslashtirilgan tadbirlarni o'tkazishga imkon beradi, natijada ular o'zlarining to'liq lingvistik salohiyatiga erishishlarini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko'nikmalarini rivojlantirish:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashish ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilar va nutq mutaxassislarining birgalikdagi harakatlaridir. Samarali strategiyalar va ilg'or amaliyotlar bolalarning to'liq lingvistik salohiyatini ro'yobga chiqarishga yordam berish uchun zarur yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning turli usullari mavjud:

Suhbatni rag'batlantirish:

Bolalar bilan mazmunli suhbatlarda ishtirok eting. Ochiq savollar bering, faol tinglang va diqqat bilan javob bering. Ularni o'z fikrlarini ifoda etishga undash til rivojlanishiga yordam beradi.

Ovoz chiqarib o'qing:

Doimiy o'qish mashg'ulotlari bolalarni boy so'z boyligi, yangi g'oyalar va hikoya tuzilmalari bilan tanishtiradi. Yoshga mos kitoblarni tanlang va ertak haqida savollar berish orqali faol ishtirok etishga undash.

O'yinga asoslangan ta'lim:

Xayoliy va ijodiy o'yinni rag'batlantirish. Rol o'ynash, go'yo o'yinlar va hikoya qilish mashg'ulotlari bolalarga tilni qiziqarli va interaktiv tarzda sinab ko'rish imkonini beradi.

Musiqa va qofiyalar:

Qo‘shiqlar, bolalar qofiyalari va musiqani takrorlanuvchi naqshlar bilan kuylash nutq mahoratini, ritmini va talaffuzini oshiradi.

Lug'atni kengaytirish:

Har kuni yangi so'zlarni kiriting va bolalarni ularni jumlalarda ishlatishga undash. Ob'ektlarni belgilang, ularning atributlarini muhokama qiling va so'z boyligini boyitish uchun sinonimlarni bering.

Artikulyatsiya o'yinlari:

Tilni burish yoki tovushlar bilan o'ynash kabi artikulyatsiya o'yinlari bilan shug'ullaning. Bu talaffuz va ravshanlikni yaxshilashi mumkin.

Nutq terapiyasi:

Agar bola nutq yoki til buzilishiga duch kelsa, nutq terapevtini jalb qilishni o'ylab ko'ring. Muayyan muammolarni hal qilish va nutqning samarali rivojlanishini ta'minlash uchun erta aralashuv juda muhimdir.

Sabr-toqat va ijobiy mustahkamlash:

Bolalar nutqini rivojlantirishda sabrli bo'ling. Har bir xatoni tuzatishdan saqlaning, chunki bu tushkunlikka tushishi mumkin. Buning o'rniga, ularning sa'y-harakatlarini maqtash orqali ijobiy mustahkamlashni ta'minlang.

Lingvistik muhit:

Uyda va ta'lim muhitida tilga boy muhit yarating. Bolalarni so'zlar, teglar va muloqot qilish imkoniyatlari bilan o'rab oling.

Tengdoshlar bilan muloqot:

Bolalarni o'yin kunlari, guruh faoliyati va maktabgacha ta'lim dasturlari orqali tengdoshlari bilan muloqot qilishga undash. Tengdoshlar bilan muloqot ijtimoiy muloqot va til ko'nikmalarini mashq qilish imkoniyatini beradi.

O'rtacha texnologiya:

Raqamli qurilmalar va ta’lim ilovalari til rivojlanishini qo‘llab-quvvatlasa-da, ulardan me’yorida foydalaning. Yuzma-yuz muloqotni targ‘ib qiluvchi real tajribalar bilan ekran vaqtini muvozanatlashtiring.

Hikoya ko'nikmalari:

Bolalarni ertak aytib berishga va voqealarni aytib berishga undash. Bu hikoya qilish qobiliyatini rivojlantiradi va ularga fikrlarni samarali tartibga solish va ifodalashga yordam beradi.

Tilni modellashtirish:

Tilning aniq va to'g'ri ishlatilishini modellash. Bolalar ko'pincha kattalarning nutqi va lug'atiga taqlid qilishadi.

Nutq va til skriningi:

Mumkin bo'lgan muammolarni erta aniqlash uchun bolaning nutqi va tilini rivojlanishini muntazam tekshirib turing. Buni ota-onalar, o'qituvchilar yoki nutq bo'yicha mutaxassislar amalga oshirishi mumkin.

Yutuqlarni nishonlash:

Nutqning muhim bosqichlari va yutuqlarini nishonlang. Bolaning muvaffaqiyati va harakatlarini tan olish uning o'ziga bo'lgan ishonchini va motivatsiyasini oshiradi.

Shaxsiy yordam:

Yondashuvingizni bolaning o'ziga xos ehtiyojlariga moslang. Hamma bolalar bir xil sur'atda rivojlanmaydi, shuning uchun strategiyalarni ularning o'ziga xos kuchli va qiyinchiliklariga moslashtirish juda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq qobiliyatlarini rivojlantirish sabr-toqat, ijodkorlik va qulay muhitni talab qiladigan dinamik jarayondir. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali tarbiyachilar va o'qituvchilar bolalarga samarali kommunikator bo'lishga yordam berishlari va ularning kelajakdagi ta'lim va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratishlari mumkin.

Xulosa:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko'nikmalarini rivojlantirish ularning erta yoshidagi qiziqarli va hayotiy jihati hisoblanadi. U samarali muloqot, kognitiv rivojlanish va ijtimoiy o'zaro ta'sir uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim bosqichlari, rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar va strategiyalarni tushunish ota-onalar, o‘qituvchilar va tibbiyot xodimlari uchun zarurdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar turli lingvistik bosqichlarni bosib o'tadilar, so'z boyligini kengaytiradilar, grammatika va sintaksisni o'zlashtiradilar, artikulyatsiya va talaffuzni yaxshilaydilar, ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini oshiradilar. Ushbu bosqichlar nafaqat ularning lingvistik o'sishining ko'rsatkichlari, balki kelajakdagi akademik yutuqlari va ijtimoiy o'zaro munosabatlari uchun asosiy qurilish bloklaridir.

Nutqning rivojlanishiga genetik moyillikdan tortib atrof-muhit ta'siriga, kognitiv rivojlanishga va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni qo'llab-quvvatlashgacha bo'lgan bir qancha omillar ta'sir qiladi. Ushbu omillarning o'zaro ta'sirini tan olish potentsial muammolarni erta aniqlash va moslashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Nutq qobiliyatlarini samarali rivojlantirish uchun tarbiyalovchi lingvistik muhitni yaratish zarur. Suhbatni rag'batlantirish, ovoz chiqarib o'qish, o'yin asosida o'rganish va kerak bo'lganda nutq terapiyasini ta'minlash ushbu qo'llab-quvvatlovchi muhitning muhim tarkibiy qismidir. Sabr-toqat, ijobiy mustahkamlash va individual qo'llab-quvvatlash bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini va samarali muloqot qilish uchun motivatsiyasini oshirishda bir xil darajada muhimdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish har bir bola uchun o'ziga xos tarzda rivojlanadigan dinamik jarayondir. Bu kashfiyot, o'sish va muvaffaqiyat bilan belgilangan sayohat. Ushbu sayohatda faol ishtirok etib, ota-onalar, o'qituvchilar va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari bolalarga samarali muloqot qilish sovg'asini berishda muhim rol o'ynaydi. Bu yosh onglar nutq qobiliyatlarini rivojlantirar ekan, ular o'z dunyosini kezish, o'z fikrlarini ifoda etish va munosabatlarni o'rnatish uchun zarur vositalarni ham rivojlantiradilar. Ularning lingvistik qobiliyatlarini bugungi kunda tarbiyalash barcha bolalarning ertangi kunini yanada yorqinroq, aniqroq bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bleses, D., Vach, W., Slott, M., Wehberg, S., Thomsen, P., Madsen, T. O., & Basbøll, H. (2008). Early vocabulary development in Danish and other languages: A CDI-based comparison. Journal of Child Language, 35(3), 619-650.
2. Fenson, L., Marchman, V. A., Thal, D. J., Dale, P. S., Reznick, J. S., & Bates, E. (2007). The MacArthur-Bates Communicative Development Inventories: User's guide and technical manual (2nd ed.). Brookes Publishing.
3. Paul, R. (2007). Language disorders from infancy through adolescence: Assessment & intervention. Mosby.
4. Shriberg, L. D., Tomblin, J. B., & McSweeny, J. L. (1999). Prevalence of speech delay in 6-year-old children and comorbidity with language impairment. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 42(6), 1461-1481.
5. Snow, C. E., & Ninio, A. (1986). Pragmatics and language development. Annual Review of Psychology, 37, 131-156.
6. Tomblin, J. B., Records, N. L., Buckwalter, P., Zhang, X., Smith, E., & O'Brien, M. (1997). Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 40(6), 1245-1260.
7. Vihman, M. M., Macken, M. A., Miller, R., Simmons, H., & Miller, J. (1985). From babbling to speech: A re-assessment of the continuity issue. Language and Speech, 28(3), 205-220.

MUNDARIJA

UMUMINSONIY QADRIYATLAR MADANIYATLARARO MUNOSABATNING MUHIM OMILI 4
B.B. Ma'murov 4
1-SHO'BA: JAHON TA'LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI 5
МАХАЛЛЯ КАК ОЧАГ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ НАРОДОВ УЗБЕКИСТАНА 5
Ш.Н. Муродов 5
ГРАЖДАНСКАЯ КУЛЬТУРА КАК КУЛЬТУРА СОГЛАСИЯ ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА 7
Ходжаев Б.К. 7
TOLERANTLIK – PEDAGOGIK FAOLIYATDA MUHIM OMIL 11
Akramova Gulbahor Renatovna, ... 11
BMT QANDAY TASHKILOT: YOXUD BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING UMUMBASHARIY TINCHLIK G'OYALARI HAQIDA NUQTAI NAZAR 15
Sharipov Dilshod Baxshilloevich 15
JAHON TA'LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI 18
N.B.Ismatova 18
Sanoqulova Sohiba Furqatovna 18
YUNESKONING TINCHLIK MADANIYATI MISSIYASI VA G'OYASI 19
Sharipov Dilshod Baxshilloevich 19
THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERCULTURAL RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD EDUCATION SYSTEM 22
Mardiyeva Gulzira Tashnazarovna 22
ZAMONAVIY TA'LIMDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYA: XALQARO TALABALARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK HOLATI MISOLIDA 24
Ismoilova Sarvinoz Ne'mat qizi 24
OLIY TA'LIM MUASSASALARI TARBIYAVIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI 26
Sanayeva Surayyo Bobonazarovna 26
JAHON ILG'OR XORIJIY TAJRIBALARI ASOSIDA TARBIYA JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH 29
Shokirova Madinabonu Shomurod qizi 29
MADANIYATLARARO MULOQOTNING JAHON TA'LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDAGI O'RNI VA DOLZARBLIGI 33
Boqiyeva Marjona Shuhratovna 33
Kurbanov Jamshid Jo'rayevich 33
MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR VA ULARNING AFZALLIKLARI 34
Ashurova Xurshida Asrorovna 34
Abdujabborova Baxtigul 34
JAHON TA'LIM TIZIMIDA MAKTABGACHA TA'LIMNING O'RNI VA O'ZIGA XOSLIGI 36
***B.O.Matchanov* 36**
RAQAMLI ASRDA MADANIYATLARARO INTEGRATSIYA VA TA'LIM TARAQQIYOTI 37
Gulboyev Akbar Tuxtayevich 37
GLOBALLASHUV SHAROITIDA MADANIY XILMA-XILLIK VA MUNOSABATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI 40
Sanoqulova Sohiba Furqatovna 40
MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR 41
Nosirova Gulnoraxon Tohirovna 41

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERCULTURAL RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD EDUCATION SYSTEM **43**
Mardiyeva Gulzira Tashnazarovna. 43
ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA MADANIYATLARARO INTEGRATSIYA VA UNING TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O'RNI **45**
Xudoyberganov Nodirjon Shakirovich 45
"ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA MADANIYATLAR ARO MUNOSABATLAR UYG'UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI" **47**
Jumaboyeva Sarvinoz 47
2-SHO'BA: PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G'OYALAR TA'SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI **49**
O'ZBEKISTONDA MILLIY MALAKA TIZIMINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI **49**
Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna 49
ТАЛАБАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ФАОЛЛАШТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ **50**
Б.Ж.Умаров 50
ZAMONAVIY CHIZMACHILIK TA'LIMIDA UMUMBASHARIY G'OYALAR VA PEDAGOGIK INNOVATSIYALARNING O'ZARO TA'SIRI **55**
Mamurova Dilfuza Islomovna 55
PEDAGOGIK TA'LIMDA GLOBALLASHUV VA UMUMBASHARIY QADRIYATLARNING O'ZARO TA'SIRI **58**
Ismatov Shuhrat Ubaydovich, ... **58**
PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G'OYALAR TA'SIRI AHMAD DONISH ASARLARI MISOLIDA. **61**
Jamolova Lubat Ilhomovna, ... 61
OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA MA'NAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANITIRISHDA UMUMBASHARIY G'OYALARNING TA'SIRI **63**
Xakimova Marhabo O'roqovna 63
"OILAVIY MUNOSABATLAR - OLIY QADRIYAT" **65**
Hamdamova Sitora Rustam qizi 65
Ilmiy rahbar: Hakimova Nargiza Subxonovna 65
SHAXSDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNINIG O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI **67**
X.Narzullayeva 67
Ilmiy rahbar: I.E.Davronov 67
ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA OILA VA OILAVIY QADRIYATLARNING O'RNI VA O'ZARO UYG'UNLIGI **69**
Hamdamova Sitora Rustam qizi 69
MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK G'OYALARI ASOSIDA TALABA YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. **71**
Bozorova Marjona Hamid qizi 71
PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G'OYALAR TA'SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI **75**
Olimova Nozima Oybekovna 75
ZAMONAVIY MAKTABLARDA INTIZOMNI TA'MINLASHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI **77**
Ravshanov Jonibek O'tkirovich 77
O'QUVCHILAR TARBIYASIDA INTIZOMNING PSIXOLOGIK ASOSLARI **79**
Ravshanov Jonibek O'tkirovich 79
"OLTIN TARVUZ" ERTAGINING BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI EKOLOGIK TARBIYASIDAGI O'RNI **81**
Shamsiyeva Dilaferuz Majit qizi 81
SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARIDA "GO'ZALLIK" KATEGORIYASI MAZMUNI **83**

Abdunabiyeva Fotima..... 83
ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG'UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI 87
Jamalova Feruza Xikmatillayevna, ... 87
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna, ... 87
TARBIYAVIY TADBIRLARNING YOSHLAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI..... 91
Amirova Taxmina Bobonazar qizi 91
O'ZBEK MILLIY TARBIYASINING TADRIJIY VA TARIXIY RIVOJLANISHI 94
Azizjon G`afforov 94
ZAMONAVIY TA'LIM, MA'NAVIY TARBIYA VA YANGI TAJRIBA MAMLAKAT ISTIQBOLINING GAROVIDIR 97
Elibaeva Lola Sulaymanovna 97
O'QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA UMUMBASHARIY G'OYALARNING O'RNI 99
G'ulomova Diyora Shuxratovna 99
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna, ... 99
KOGNITIV YONDASHUVDA MINNATDORCHILIKNING IJTIMOIY TA'SIRI 100
Oripova Parvina Valisherovna 100
Hamroyeva Nafisa Nizomiddinovna, ... 100
OILADA MUVAFFAQIYATLI TARBIYALASHNING MA'NAVIY SHAROITLARI VA IMKONIYATLARI 102
Hasanova Shahzoda Zafarjon qizi 102
PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G'OYALAR TA'SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI 105
Ilawatdinova Dilbar Azat qizi 105
JADIDLARNING TA'LIM-TARBIYA SOHASIDAGI ISLOHOTLARI. 107
Tosheva Dildora Iskandarovna 107
M.S.Avezova- 107
СООТНОШЕНИЕ ОБРЯДА И ЭПОСА (НА ПРИМЕРЕ ЭПОСА «АЛПОМИШ») 109
Шарипова Махбуба Бахшиллоевна 109
ABDURAHMON JOMIY MEROSINING ZAMONAVIY TA'LIM-TARBIYADA AKS ETISHI 111
Karimov Jamshid To'lqin o'g'li 111
MILLIY QADRIYATLAR ORQALI O'QUVCHILARDA MILLIY IDROKNI RIVOJLANTIRISH 112
Abdurasulova Munisa Abduvohid qizi 112
PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA XULQ – ATVORIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR..... 114
Ro'ziboyeva Azizaxon Abduqahhorovna 114
AHOLINING HUQUQIY BILIMLARINI OSHIRISHGA DOIR MUAMMOLARNING IJTIMOIY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI..... 117
Sardor Qavmiddinovich Norboyev 117
ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA BOSHLANG'ICH SINF DARSLARIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH ORQALI MADANIYATLAR ARO MUNOSABATLARNI UYG'UNLASHTIRISH. 118
Ahrorova Shahrizoda Anvar qizi 118
MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK G'OYALARI ASOSIDA TALABA YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. 120
Tosheva Dildora Iskandarovna 120
Nuriddinov Sanjar Sultonovich- 120
BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA OTA-ONALARNING O'RNI..... 124
Xakimova Marxabo O'raqovna 124
Avazxonova Umriniso..... 124

O‘SMIR QIZLAR TA’LIM-TARBIYASIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH 125
Muxamedova Sharofatjon Muxammadaliyeva 125
MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA OTA-ONALAR BILAN PEDAGOGIK HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH: UMUMBASHARIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSION AMALIYOTLAR 129
Arifova Nargiza Jaxangirovna 129
PEDAGOGIK TA’LIM TIZIMIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINING O‘ZARO ALOQASI 131
Alimova Mavluda Adiz qizi 131
МАДАНИЯТ, ИЛМ ВА ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ ЙЎЛИДА 134
Рахмонова Меҳринисо Тошпўлотовна – 134
O’ZBEK TILI DARSLARIDA HARF NOMLARI VA HARFIY IBORALARNI O’QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH 139
Sharipova Mavlyuda Boymuratovna(PhD) 139
QAHRAMONNING G‘AYRITABIIY TUG‘ILISH MOTIVI: MIF VA EPIK AN’ANA 142
Sharipova Maxbuba Baxshilloyevna 142
Sevindikova Dilorom Shavkatovna 142
JADIDCHILIK HARAKATINING VUJUDGA KELISHI HAMDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING TA'LIMIY-AXLOQIY 144
QARASHLARI 144
Temirov Rahmatulla Ismatulla o’g’li, ... 144
Tolibov Mahmudjon 144
MILLIY URF-ODAT VA AN’ANALARNING O‘QUVCHILAR MA’NAVIY –AXLOQIY TARBIYASIDAGI AHAMIYATI 147
Jumayeva Dilfuza G‘aniyevna 147
PEDAGOGIK ADOLAT VA PEDAGOGIK MADANIYATNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI. 150
O’lmasova Nafisabonu Umurovna 150
Ilmiy rahbar:Turdiyeva Mohira Juraqulovna 150
O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY ADOLAT TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI 152
Hamroyev Saidjon Sanoyevich, ... 152
O‘ZBEK FOLKLORIDA SHART – SINOV MOTIVLARINING GENEZISI VA SYUJETI .. 154
Sharipova Maxbuba Baxshilloyevna 154
Baxshulloyeva Sabina Dilshod qizi 154
MADANIY MARKAZLAR – XAVFSIZLIK VA BARQARORLIK ASOSI 156
Sotvoldiyev Jaxongir Sultonali o‘g‘li 156
BOBORAHIM MASHRAB IJODIDA OTA-ONA MAVZUSI 159
Toyirova Zaxro Mohir qizi 159
INTERCULTURAL COMMUNICATION AND NATIONAL MENTALITY AS AN EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION OF IDIOMS AND PROVERBS. 162
Tuyboeva Dilbar Nazirjon kizi 162
O‘ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA ADABIY TOPISHMOQLARNING BADIIY XUSUSIYATLARI 164
Umedova Ozoda Alisher qizi 164
GULXANIYNING “ZARBULMASAL” ASARI: BADIIYATI VA TARBIYAVIY AHAMIYAT 167
Nurova Firuza Kamolovna 167
Absalomova Xusnora 167
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ А.АВЛОНИ 169
Н.Ж.Бобомуродова 169
ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ... 171
Мирзаева Дилфуза Шавкатовна 171

Шамсиева Дилафируз Мажит кизи 171
МУЗЫКАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ШКОЛЕ. 174
Абдуллаев Кобилжон Файзуллаевич 174
SHARQ MUTAFAKKIRLARI KASB MA`NAVIYATI XUSUSIDAGI G`OYALARINING MEHNATGA IJOBIY MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHDAGI O‘RNI 176
Raxmatova Xolidaxon Xolikovna 176
АЗИЗИДДИН НАСАФИЙНИНГ ҲАЁТИ, ИЛМИЙ МЕРОСИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР ВА ШАРҲЛАР 179
Нарзиев Зубайдилло Ибодиллоевич 179
TA’LIM TIZIMIDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA YO‘NALTIRILGAN MILLIY TIZIMNI TAKOMILLASHTIRISH 182
Umedjanova Malika Lukmanovna 182
3-SHO‘BA: DIDAKTIK JARAYON MAZMUNNNI BOYITISHDA XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI 185
XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDAGI ROLI . 185
Olimov Shirinboy Sharopovich 185
BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA (PART-TIME) TA’LIM SHAKLI VA UNING ISTIQBOLLARI 191
F.J.Ro‘ziyev 191
«ABDURAUF FITRATNING MA’RIFIY - PEDAGOGIK QARASHLARI” MAVZUSINI O’QITISHDA INTERAKTIV TA’LIM METODLARDAN FOYDALANISH 192
Жалилов З.Б. 192
TABIIY FANLARNI MAKTABGACHA O‘QITISHDA AMALIY ISHLARNI TASHKIL ETISH 194
G‘ulom Sayfullayev 194
KREATIV FAOLIYAT ASOSIDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH 200
I.E.Davronov 200
ZAMON TALABIGA MOS HARBIY TA’LIM: PEDAGOGLARNI METODIK QO‘LLAB-QUVVATLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI 201
Safoyev Husen Aminovich 201
TALABA YOSHLARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING TARBIYAVIY SALOHIYATI 203
Uzoqov Asliddin Mexritdinovich 203
ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМИ МУАССАСИЛАРИДА ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИЛИШИГА ОИД МУАММО ВА ЕЧИМЛАР 204
В.Т.Самадов 204
O‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASIDA ZAMONAVIY TA’LIM YONDASHUVLARI 207
Fayzullayev Ermat Majidovich 207
СОБЛЮДЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО РЕЖИМА ПИТАНИЯ ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЮНЫХ ГИМНАСТОК 209
Фозилова З.Ж. 209
ОИЛАДА СОҒЛОМ БОЛА ТАРБИЯСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 211
Холиқова Д.Қ. 211
XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING MAQSAD VA VAZIFALARI 215
Xamidova Diyora Rustam qizi 215
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОНИТОРИНГА УРОВНЯ ЗНАНИЙ И ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА УЧЕНИКОВ. 218
Ашурова Хуршида Асроровна 218
YEVROPA MAMLAKATLARIDA TA’LIM-TARBIYA MASALALARINING OLIB BORILISHI 221
Nutfulloyeva Zarnigor Sa’dullo qizi 221
GERMANIYA TA’LIM TIZIMI VA UNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 224
Bozorova Marjona Hamid qizi 224
O‘QUVCHILAR SAVODXONLIGINI BAHOLASHDA XALQARO TAJRIBALAR 226
Tosheva Nurzoda Toshtemirovna 226

BADIIY ASARLAR MORFOLOGIK BIRLIK VA SHAKLLARINING TAHLILI TAYANCH KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH OMILI. 228
Abdullayeva Sitora Alisherovna 228
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI SAVOD O'RGATISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI 231
Abdullayeva Sherpajon Ikrom qizi 231
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqolovna, ... 231
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SAVOD O'RGATISH DAVRI – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA 233
Abdullayeva Sherpajon Ikrom qizi 233
HOZIRGI ZAMON DARSLARIGA QO'YILADIGAN DIDAKTIK TALABLAR 235
Atabayeva Muattar Muratovna, ... 235
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna, ... 235
KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDA DIQQAT VA XOTIRA JARAYONLARI: RIVOJLANISH DINAMIKASI 238
Rustamova Go'zal 238
Haydaraliyeva Vaziraxon Egamberdi qizi 238
TA'LIM TIZIMIDAGI PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI 240
Mardonova Ismigul Dilshod qizi 240
MUAMMOLI TA'LIM VA MUAMMOLI TOPSHIRIQLAR ORQALI O'QITISH. 242
Joldasbayeva Shaxsanem Muratbay qızı 242
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA MASHG'ULOTLARINI O'YINLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH YO'LLARI. 245
Orziyeva G.Q. 245
Qurbonova O'.U. 245
TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING KREATIVLIKNI SHAKILLANTIRISHDAGI AHAMIYATI 248
Qayumov Baxtiyor Zokirjon o'g'li 248
Boyturayeva Nozima Muxammatali qizi 248
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MANTIQIY MASALA YECHISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI 251
Umarova Zulfizar Otabek qizi 251
MAKTABGACHA TA'LIMDA TEATRLASHTIRILGAN TOMOSHALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. 252
Qurbonova O'lmasoy Usmonovna. 252
DIDAKTIK JARAYONNING MAZMUNI SIFATIDA DIDAKTIK O'YINLARNING AHAMIYATI 257
Xakimova Marhabo O'roqovna 257
Raimova Gulzira Kamiljon qizi 257
BO'LAJAK TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINING RISKOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AYRIM MASALALARI. 259
Qurbonova O'lmasoy Usmonovna. 259
RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY FAOLLIGINI OSHIRISH METODIKASI 261
Murodova Maqsuda Maxsudovna. 261
O'QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK MAHORATNING TUTGAN O'RNI VA ROLI. 263
Jumayeva Naima 263
UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA "TARBIYA" FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARNING QO'LLANILISHI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. 265
Boltayeva Marjona Oybek qizi 265
ZAMONAVIY TA'LIMDA MADANIYATLARARO INTEGRATSIYANING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA TARAQQIYOT YO'NALISHLARI 266

Ismatov Shuxrat Ubaydovich..... 266
PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI..... 268
Salomova Nargiza Sattorovna..... 268
BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA DEONTOLOGIK KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING MOHIYATI VA MAZMUNI..... 270
Raximova Feruza Farxodovna..... 270
MUHANDIS-PEDAGOGARNING KASBIY MOSLASHUVCHANLIK RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR..... 275
To'raqulova Bahriniso Baxtiyorovna..... 275
PEDAGOGIK QOBILIYATLAR VA ULARNING O'QITUVCHI FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI..... 277
Muxamedova Sitora Azamatovna..... 277
O'QUV MATERIALI TUSHUNCHASINING DIDAKTIK MAZMUNI..... 279
M.Q.Ro'ziyev..... 279
MUSIQA TINGLASHNI TASHKIL ETISH YO'LLARI VA FAOLIYAT TURLARI. 281
Qo'shayev Ilhom Axtamovich..... 281
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TARBIYA DARSLARINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA METODIK TAVSIYALAR..... 283
M.Sh.Shokirova..... 283
Z.Sh. Farmonova..... 283
ТЕКСТ В УЧЕБНИКАХ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ И ЕГО ВИДЫ..... 286
Джаханова Наргиза Юнусовна..... 286
ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ..... 289
С.Р.Абдалова..... 289
O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA XALQ PEDAGOGIKASI MANBALARIDAN FOYDALANISH YUZASIDAN TAVSIYALAR..... 291
Xayrullayeva Dilnoza Nurmat qizi..... 291
XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINI BOSHLANG'ICH TA'LIM FANLARI BILAN INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O'RGATISH: DIDAKTIK YONDASHUVLAR VA ZAMONAVIY METODIKALAR..... 294
Jabbarova Aziza Shixnazarovna..... 294
"STEAM" TA'LIMIDA DIDAKTIK YONDASHUVLAR. 295
Abdualiyeva Jasmina Abduqaxxor qizi..... 295
"DIDAKTIK JARAYON MAZMUNINI BOYITISHDA XALQARO TA'LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI"..... 297
Ashurova Xurshida Asrorovna..... 297
Abdujabborova Baxtigul..... 297
ADABIYOT O`QITISH METODIKASIDAGI "YAXLITLIK" KATEGORIYASI 299
Abdullaeva Nilufar Baxriddinovna..... 299
TARBIYA JARAYONLARIDA QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI..... 301
Abduqodirov Azamat Abdurashid o'g'li...... 301
AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN TA'LIM JARAYONINI TASHKILLASHTIRISHDA FOYDALANISH, TA'LIM TIZIMINI ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH VA MODERNIZATSIYALASH. 304
Ismatov Shuxrat..... 304
Ahrorov Asrorbek..... 304
DIDAKTIK JARAYON MAZMUNINI BOYITISHDA XALQARO TA'LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI..... 306
Avazova Mumtoza..... 306
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna..... 306

LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYANI TIBBIYOT YO‘NALISHIDA O‘QITISH METODLARI VA USULLARI.....307
Radjabova Azima Temurovna..... 307
МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ УСТНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ВАРИАТИВНОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ ШКОЛ С КАРАКАЛПАКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ).....309
Балтабаева Бибиназ Моятдиновна..... 309
KEKSA YOSHDAGI KISHILAR SALOMATLIGINI TA’MINLASHNING MUHIM OMILLARI ..... Ошибка! Закладка не определена.
Inoyatov Abdullo Shodiyevich .....**Ошибка! Закладка не определена.**
BASIC PROBLEMS OF TRANSLATION 313
Nilufar Zokirova Hamidovna 313
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MANTIQIY MASALALAR ISHLASH METODIKASI 314
Boltayeva Sitora Fayzulloyevna 314
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIKNING PAYDO BO‘LISHI 317
Allashova N.U..... 317
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI VA UNI SHAKLLANTIRISH USULLARI.....318
Boymurodova Sadoqat Istam qizi 318
БОЛАЛАРНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРЛАШДА САВОДХОНЛИККА ЎРГАТИШ – ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРИЯТ СИФАТИДА. 321
Ҳакимов Аббосхон Орибжон ўғли 321
MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INTELEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH 324
Abdullayeva Dilnozaxon Saydullo qizi..... 324
YOSH SPORTCHILARNI YENGIL ATLETIKA SPORT TURIGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMI 326
Elquliyeva Feruza Dilmurod qizi. 326
BOLALAR TA’LIMIDA INGLIZ VA O‘ZBEK O‘YINLARI INTEGRATSIYASINING PEDAGOGIK AHAMIYATI.....328
Xusanova Gulasal Shuhratjon qizi 328
BOSHLANG’ICH SINFLARDA LOYIHALAShDAN FOYDALANISH.....329
Haydarqulova Mahliyo Zafarovna 329
ONA TILI TA’LIMIDA BILUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI 331
Himoyeva Sarvarbegim Jamilovna..... 331
INGLIZ TILINI O’QITISH VA O’RGANISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....334
Yuldasheva Dilnoza Bobojonovna..... 334
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QURISH-YASASH ORQALI KREATIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING USLUBIY ISTIQBOLI 336
Isomova Farog‘at Tojiddin qizi, ... 336
MILLIY O‘YINLAR YORDAMIDA INTERAKTIV TA’LIM METODLAR YARATISH (QORAQALPOQ MILLIY O‘YINLARINI MISOLIDA).....338
Jaksimuratov Azamat Bekmurat uli 338
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI MA’NAVIY TARBIYALASHDA AXBOROT VOSITALARINING TA’SIRI. 341
Jonuzoqova Pokiza Hakimovna,..... 341
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna, ... 341
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI 342
Karimova Kamola Komil qizi,..... 342
PROBLEMS IN THE TRANSLATION OF LEXICAL UNITS 343
Kochkorova Zulfizar Abdukhamid kizi 343
To‘lqinova Ziyora..... 343

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MUHIM KOMMUNIKATIV SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA-KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI QO‘LLASHNING AHAMIYATI. **346**
Temirov Abdumalik Ikromovich 346
TA’LIMDA KREATIV FIKRLASH VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING ZARURIY AHAMIYATI **349**
N.R.Qandimova 349
LENGSTON HYUZ IJODI MISOLIDA XORIJIY ADIBLAR ASARLARIDAGI LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNI O‘QITISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI **354**
Norov Jamshid Nurulloyevich Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti, BMTI akademik litseyi ingliz tili o‘qituvchisi 354
PERSONAL TRAITS THAT HINDER EFFECTIVE COMMUNICATION AND MANAGEMENT **356**
Muhammadayubkhon Mamadaminov 356
6-SINF RUS TILI DARSIDA “FE’LNING HOZIRGI ZAMON SHAKLI ” MAVZUSINI TA’LIM JARAYONI DAVRIGA MOS DARS O’TISH TEXNOLOGIYASI **360**
M.Q.Ro’ziyev 360
N.Q.Qahorova 360
BIOKIMYOVIY JARAYONLAR VA MOLEKULYAR BIOLOGIYA: STEAM TEXNOLOGIYASI, FLIPPED LEARNING METODLARI ORQALI O‘RGANISH **362**
Elibayeva Feruza Xamzayevna, ... 362
3-SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA BERILGAN LUG‘ATLARNING O‘QUVCHI NUTQ FAOLIYATIDAGI O‘RNI **365**
Ergasheva Tuyg‘unoy Shavkatjon qizi, ... 365
O‘ZBEK TILI KOPUS LINGVISTIKASINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI **367**
Usmonova Mohinur Ulug‘bek qizi 367
Rajabova Marjona Rahmatillo qizi 367
LIRIK ASARLARDA DIDAKTIK MAZMUNNING IFODASI **370**
Karimova Munavvar Nodir qizi 370
UMUMIY GRAMMATIK MA’NONI IFODALASH YO‘LLARI **372**
Jo‘rayeva Mohigul Baxtiyor qizi – 372
DIDAKTIK JARAYON MAZMUNINI BOYITISHDA DIDAKTIK O‘YINLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI AFZALLIKLARI **374**
Raximova Ruxsora Haydar qizi 374
TEXNOLOGIYA' FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI VOSITALAR ORQALI O‘QUVCHILARNING KOGNITIV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH **376**
Raxmatova Nazokat Ibrohimovna, ... 376
LOGISTIKANING PEDAGOGIKA FAN TARMOQLARI BILAN ALOQADORLIGI **379**
Allayorova Sarvinoz Baxtiyorovna 379
PISA DASTURINING UZLUKSIZ TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI **381**
Saidova Yulduz Zamon qizi 381
BOLALAR ADABIYOTIDA SADRIDDIN AYNIYNING “AHMADI DEVBAND” ASARINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR **383**
Saparova Shahlo Ramazonovna 383
BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA “TARBIYA” DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR **385**
Suleymanova Mansura Polatovna 385
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TINGLAB TUSHUNISH KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISH **388**
Teshayeva Sarvinoz Jamshidovna 388
BOSHLANG‘ICH SINFDA PEDAGOGIK JARAYONNI TASHKIL ETISHDA STEAM TEXNOLOGIYASINI QO‘LLASH ORQALI O‘QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O‘RGATISH METODIKASI **390**
Salixova Lobar Farxodovna 390

Ilmiy rahbar: p.f.n., dots. M.M.Tilavova 390
GERMENEVTIK METODNING QO‘LLANILISHI **391**
Sidiqova Dilora Shavkatovna 391
“TO‘Y” KONSEPTI IFODALOVCHI BIRLIKLARNI O‘QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI **393**
Qochqorova Zulfizar 393
Yo‘ldosheva Gulyora 393
BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINING DARS JARAYONIDA OG’ZAKI VA YOZMA NUTQ KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI **394**
Xudaybergenova Nawrızbiyke Qanat qızı 394
BOSHLANGICH SINFDA JADVALDA KO‘PAYTIRISH VA BO‘LISHNI O‘RGATISHDA UMUMLASHTIRISH USULIDAN FOYDALANISH **396**
Saipova Zyodaxon Yunusbaevna 396
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI. **399**
Qurbonova Ozoda Usmonovna. 399
BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA HIKOYALARNI TAHLIL QILISHNING METODIK IMKONIYATLARI XUSUSIDA **401**
A.Sh.Qahhorova 401
“O‘QISH” FANI MISOLIDA BADIIY MATNLARNI O‘QIB TUSHUNISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KOGNITIV KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI **405**
Maxmudova Nigora Hikmatovna, ... 405
КОММУНИКАТИВТІК СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕНІҢ БІРІ **408**
Нурмаханбетова Жансая Халмаханбетқызы 408
ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ **411**
С.Р.Абдалова 411
PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA BOSHLANG’ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA KASBIY MAHORAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI **413**
Salomova Nargiza Sattorovna 413
МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ И МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ КЛАССАХ УЗБЕКСКИХ ШКОЛ **415**
Набиева Рушана Равшановна, ... 415
YOSHLAR O‘RTASIDA YO‘L HARAKATI XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHGA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI **417**
Ulug‘bekov Bekzod Ulug‘bekovich, ... 417
TA’LIM TIZIMIDA KIBERBULLINGGA QARSHI KURASHISHDA SAMARALI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR **420**
Fataeva Farodiba Rustamovna 420
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MULOQOT VA HAMKORLIK MADANIYATINI O‘YIN ORQALI RIVOJLANTIRISH **422**
Yuldasheva Shoxida Botirovna 422
4-SHO’BA: INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR **424**
INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA PEDAGOGLAR VA OTA-ONALAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING TALQINI **424**
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna 424
РЕФЛЕКСИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ **426**
Чхетиани Темурбек Леривич 426
ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ. **431**
Шамсиева Махфуза Хошимовна 431

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI MAXSUS VA INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI. 434
Umedjanova Malika Lukmanovna 434
G'aybillayev Farxod Furqatovich 434
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR 436
Toyirova Nazokat Moxirovna, ... 436
Ilmiy rahbar: Qo'ldoshev R.A 436
BOLALARNING TENGLIGI VA DISKRIMINATSIYAGA QARSHI KURASH 439
Abdurashidova Nilufar Abdumalik qizi 439
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna 439
INKLYUZIV TA'LIMNING MONIYATI VA UNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR. 441
Teshayeva Sarvinoz Jamshidovna 441
UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARNING INKLYUZIV TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI. 442
Siddiqov Azamat Muhammadjon o'g'li 442
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR 445
Nabiyeva Gulhayo Narzillo qizi 445
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR 447
Mirzayeva Dilfuza Shavkatovna 447
"ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ВЛИЯНИЯ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОТ ИНКЛЮЗИИ ДО НАУЧНЫХ ПРИОРИТЕТОВ " 449
Марупова Мавлюда Умаржоновна 449
O'ZBEKISTONDA INKLUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHGA OID TIZIMLI ISHLAR TALQINI 451
Nizomova Shoxista Shodiyevna 451
O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY ETISH SHAKLLARI 453
Baxodirova Xalimabonu Baxodirovna 453
Baxodirova Feruzabonu Baxodirovna 453
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR. 456
Jonuzoqova Pokiza Hakimjonovna 456
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna, ... 456
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR: ADABIYOT FANINING INTEGRATSION IMKONIYATLARI 458
Sh.Sh.Nizomova 458
G.R.Ro'zimurodova 458
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA GLOBAL TAJRIBALARDAN FOYDALANISH VA ULARNING O'ZBEKISTON SHAROITIDA TATBIQI. 460
Imomnazarova Sarvinoz Muqimjon qizi 460
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna, ... 460
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR 462
Hamroyev Saidjon Sanoyevich, ... 462
Nurxonov Ibratjon 462
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR 465
Fozilova Ruxsora Jobir qizi 465
ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ СНГ 466
Ортикова Гулшан Тошпулатовна, ... 466
IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIM VA TARBIYALASH KONSEPSIYASI 469

Bo‘ronova Nigora Ibodovna ... 469
Shukrullayeva Zulfiya Nasrullayevna- ... 469
INKULYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDAGI XALQARO TAJRIBALAR ... 471
Haydarova Gulhayo Tolibovna ... 471
Nabiyeva Baxshanda Boboqulovna ... 471
INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR ... 473
Xudoyqulova Rano Aqmuradovna ... 473
INKLYUZIV TA’LIM: MUTAXASSISLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARI RIVOJLANTIRISH ... 474
Sobirova Moxira Rasulovna ... 474
MENTAL HEALTH OF A MODERN STUDENT: WAYS TO ACHIEVE STABILITY WITH THE HELP OF LOGOTHERAPY. ... 476
Ubaydullayeva Nazirakhon Fazliddinovna, ... 476
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI ... 479
Isoqova Mohigul Muxtor qizi ... 479
INKLYUZIV TA’LIMNING UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA AMALIYOTGA TADBIQ QILISHNING USUL VA VOSITALARI ... 481
Baxodirova Xalimabonu Baxodirovna ... 481
OLIY TA’LIMDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARI ORQALI INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ... 484
G‘oyibnazarova Asal Baxtiyorovna ... 484
INTELLEKTUAL NUQSONLI BOLALARGA TA’LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH ... 486
ELIBAYEVA L.S. ... 486
INKLYUZIV MADANIYAT — INKLYUZIV QADRIYATLAR ASOSI ... 488
ELIBAYEVA L.S. ... 488
SULAYMONOVA G.S. ... 488
YANGI O‘ZBEKISTONDA ZAMONAVIY INKLYUZIV TA’LIM TRANSFORMATSIYASI ... 490
ELIBAYEVA L.S. ... 490
ASKAROVA O.Q. ... 490
5-SHO‘BA: OLIY TA’LIM TIZIMIDA ILM-FANNI YANADA RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI VA DOLZARB MASALALARI ... 493
SHAXS DUNYOQARASHINING INSON AXLOQIY KAMOLOTIDAGI O’RNI. ... 493
Yadgarov Nodir Djalolovich ... 493
СПЕЦИФИКА ГОТОВНОСТИ МОЛОДЕЖИ К БРАКУ И СЕМЕЙНЫМ ОТНОШЕНИЯМ ... 495
Магдиева Замира Юлдашхонова, ... 495
BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARI SHAXSIGA QO’YILADIGAN KASBIY TALABLAR ... 498
Ro‘zimboyeva Ozoda G’olib qizi ... 498
TALABALARNING IJTIMOIYLASHUVI VA O`QUV FAOLIYATIDAN QONIQISHIGA IQTISODIY O`ZGARISHLARNING TA’SIRI: SHAXS TIPLARI MISOLIDA ... 501
Jo`rayeva Iqbolxon Po`latovna ... 501
BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING FUQAROLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI ... 503
Maxmudova Malohat Mustahqim qizi ... 503
ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТА НА ОБУЧЕНИЕ ХОРОВОМУ ДИРИЖИРОВАНИЮ В РАМКАХ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ... 505
Мирзабек Ахатов, ... 505
Шерзод Шамсиев, ... 505

OLIY TA’LIM TIZIMIDA INSTITUTSIONAL YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI VA DOLZARB MASALALARI 507
Ibragimova Shaxnoza Tulqinovna 507
OLIY TA’LIMDA ILM-FANNI RIVOJLANTIRISHDA TALABALAR IJODKORLIGINI OSHIRISH ZARURATI VA IMKONIYATLARI 509
B. K. Rahmatova 509
BOSHLANG‘ICH TAYYORGARLIK BOSQICHIDAGI ERKIN KURASHCHI QIZLARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDA MASHG‘ULOT YUKLAMALARINI NAZORAT QILISH 511
Ermatova Dilnoza Rashitovna 511
OLIY TA’LIM MUASSASASI PEDAGOGLARINING GENDER TENGLIGINI TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI. 514
G.Roziqova 514
INGLIZ TILINI O‘QITISHDA PRAGMADIDAKTIKANING ZAMONAVIY YO’NALISHLARI 515
Yeshanov Marat Urazaliyevich 515
OLIY TA’LIMDA ILM-FANNI YANADA RIVOJLANTISHI - TALABALAR MUSTAQIL DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISH ASOSI 519
Umirova Navruza Mamasoliyevna 519
ИЛМ - ХАЁТНИ АНГЛАШ ВОСИТАСИ 520
С.С.Авезов, ... 520
OLIY TA’LIM REKLAMASI, REKLAMA AGENTLIKLARI FAOLIYATIGA KREATIV YONDASHUV MASALASI. 522
Mirzayev Siddiqbek Hamza o‘g‘li. 522
OLIY TA`LIM TIZIMIDA IJTIMOIY-GUMANITAR FANLARNI O`QITISHNING MUHIM VAZIFALARI VA ULARNI QO`LLASHNING AHAMIYATI 524
Narzilloyeva Manzura Shuxrat qizi 524
OLIY TA’LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISHGA QARATILGAN JARAYON MAZMUNI 526
Baxramova Madina Rasulovna 526
ZAMONAVIY OLIY TA’LIMDA ILM-FAN: USTUVOR VAZIFALAR VA KELAJAK YO‘NALISHLARI 528
Naimova Nodira Olimovna, ... 528
ZAMONAVIY TA’LIMNING RIVOJLANISHIDA PARADIGMAL YO‘NALISHLAR 529
Baxramova Madina Rasulovna 529
CHAQIRIQQACHA HARBIY TA’LIMDA TALABALAR HARBIY KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR: NAZARIY TAHLIL VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR 532
Valiyev Abdurafik Abduganiyevich 532
O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA PSIXOLOGIK ASOSLAR: ILMIY-NAZARIY VA AMALIY TAHLIL 534
Abduraxmanov Sherzod Nazarbayevich 534
BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA KASBIY KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH 536
Abloqulova Mohinabonu Alisher qizi 536
BULUTLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING RAQAMLI KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH: NAZARIY ASOSLAR VA INNOVATSION AMALIYOTLAR 537
Boboyeva Dilnoza Ochilovna 537
PEDAGOGIK JARAYONDA INTERFAOL METODLARNING QO‘LLANILISHI BO‘YICHA ILG‘OR TAJRIBALAR 539
T.H.Olimov 539
D.Sh.Ibotova 539

TASVIRIY FAOLIYAT ORQALI KICHIK YOSHDAGI BOLALAR IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI 542
Eshova Dilbar Shonazarovna 542
O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM VA MOTIVATSIYANING ROLI 545
Akramova Farangiz Ravshan qizi 545
TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA PEDAGOGIK RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH 547
Hakimova Nargiza Subhonqulovna 547
Namozova Farida Farrux qizi 547
TALABALARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA TANQIDIY FIKRLASHGA O‘RGATISHNING DIDAKTIK ASOSLARI 549
Nabiyeva Farog’at Maxmudovna 549
AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA FAN TARAQQIYOTINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI 552
E.A. Fozilov 552
TALABALARDA QAROR QABUL QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI. 554
Rajabova Go‘zal Zarifovna 554
PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONLARIDA “LIFELONG LEARNING” KONSEPSIYASI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHISI SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI 556
Hakimova Nargiza Supxonovna 556
KREATIV YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF TA’LIM JARAYONIDA INNOVASION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASI (JISMONIY TARBIYA FANI MISOLIDA) 559
Ibragimova Aziza Avaz qizi 559
SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINI O‘QUV-TARBIYA JARAYONINI LOYIHALASHGA TAYYORLASHNING METODIK YONDASHUVLARI 562
Ikramova Billura Muxamadovna, ... 562
SHAXSGA YONALTIRILGAN O‘QITISH TEXNOLOGIYALARINING MOHIYATI VA AFZALLIKLARI 564
Jabborova Saodat Sattorovna 564
ZAMONAVIY ADABIYOTDA NAFS KO`RINISHLARI YANGI TIMSOLLAR MISOLIDA 567
Jo`Rayeva Muhabbat Amonovna 567
BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA INNOVATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA USLUBIY TA’MINOTINI YANGI O‘ZBEKISTONGA MOSLASH 569
Jumanova Fatima Uralovna 569
AKADEMIK LITSEYLAR VA OTMLARDA DUAL TA’LIMNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI 570
Kurbanov Jamshid Jo‘rayevich 570
Boqiyeva Marjona Shuhratovna 570
TALIM JARAYONIDA IQTIDORLI TALABALARNI ANIQLASH VA RAG‘BATLANTIRISH 572
D.K.Isabayeva 572
XX ASRNING BIRINCHI YARMIDA BUXORODA TA’LIM-TARBIYA VA PEDAGOGIK FIKRLAR TARAQQIYOTI 574
Safarova Gulzoda Ismoilovna 574
KO‘P SO‘ZLI LEKSEMALARNI QAYTA ISHLASHNING JAHON KOMPYUTER LINGVISTIKASIDAGI ZAMONAVIY TENDENSIYALARI 576
Nurova Firuza Kamolovna 576
INTERAKTIV GEYMIFIKATSIYA VOSITALARI YORDAMIDA TALABALARNING MUAMMOLI VAZIYATLARDA IJODIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH 577

Jumayeva Habiba G‘aforovna 577
QADIMGI MIFOLOGIK OBRAZLARNING ADABIYOTDA ALLUZIYA SIFATIDA QO‘LLANILISHI: SHEKSPIR IJODI MISOLIDA..... 581
Bozorova Matluba Aminovna 581
TALABALARNING ILMIY LOYIHALARI VA PEDAGOGIK YORDAMI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR .. 583
Muradova Zulfiya Kayumovna 583
BOLALARNI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT TA’LIM RESRUSLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI 586
Tosheva Nurzoda Toshtemirovna 586
APPLICATION OF DATABASES IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY..... 588
Nabiyev Dilshod Paxlavonovich 588
Jo‘rayeva Sevinch To‘raqul qizi 588
BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ART-TERAPIYA VOSITASIDA HISSIY-KOGNITIV SALOHIYATNI YUZAGA CHIQARISHNING METODIK ASOSLARI 590
Nazarova Marjona Xodjiyevna, ... 590
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIIY MATNLARNI O‘QITISH ORQALI VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISH METODI VA VOSITALARI..... 592
O`ktamova M.A. 592
O‘ZBEK TARIXSHUNOSLIK MAKTABINI YARATGAN OLIM B.AHMEDOV 594
S. Rajabov 594
XOTIN-QIZLARDA JISMONIY FAOLLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH..... 597
Oripova Nazzora Maxmudovna 597
YANGI O‘ZBEKISTONNING RIVOJLANIB, TARAQQIY TOPISHIDA JADID-MA’RIFATPARVARLARI G‘OYASINING MUHIM AHAMIYATI 599
G.X.Shodiyeva 599
M.R.Ravshanova 599
TABIIY FANLARNING BOSHQA FANLAR BILAN UYG’UNLIGI 601
Primova Nilufar Bahriyevna, ... 601
TA’LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI. 603
Qodirova Nilufarxon Zokir qizi 603
O’QUVCHILARDAGI ASOTSIAL XULQ NATIJASIDA KELIB CHIQADIGAN SHAXSIYAT BUZILISHLARI. 604
Raximjanova Dilshoda Alisher Qizi 604
OLIY TA’LIM TIZIMIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISH VA UNDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYLARNING TUTGAN O’RNI VA ROLI 607
Rajabov Alisher Shavkatovich 607
SEZGI VA UNING INSON XAYOTIDAGI ROLI..... 609
Rajabova Go‘zal Zarifovna 609
Shirinova Shahnoza Shokirovna 609
BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI NOSTANDART YONDASHUV ASOSIDA INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHNING ASOSIY -OMILLARI..... 611
Ramazonova Salomat Saidovna 611
INSONLARDAGI KREATIV QOBILIYATLAR HAQIDA..... 614
Allambergenova R.Q 614
INTERNETDAN FOYDALANISHNING O’QUVCHILAR PSIXOLOGIYASI, NUTQI VA XULQ-ATVORIGA TA’SIRI 617
Raxmatova Xayrixon Ashiralievna 617
Dedaxonova Moxira Oltmishboyevna 617
BOSHLANG’ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING QOBILIYATLARINI ANIQLASH METODLARI..... 619
Raxmatullayeva Nilufar Komiljonovna 619
UZLUKSIZ TA’LIM TENDENSIYALARI VA ZAMONAVIY YONDASHUV 621

Raxmonova Gullola Shavkatovna 621
O'QUVCHILARNI MATEMATIKA FANLARINI O'ZLASHTIRISHIDA SUN'IY INTELLEKTNING IJOBIY VA SALBIY TA'SIRI 623
Rizayeva Mashhura Ergashevna 623
KEKSA YOSHDAGI KISHILAR UCHUN INDIVIDUAL SOG'LOMLASHTIRUVCHI MASHQLAR TIZIMI JORIY ETISH ..... Ошибка! Закладка не определена.
Inoyatov Abdullo Shodiyevich ..... **Ошибка! Закладка не определена.**
YOSHLARDA IJTIMOIY ADOLAT RUHINI SINGDIRISHDA PEDAGOGNING O'RNI ... 628
Hamroyev Saidjon Sanoyevich 628
OLIY TA'LIMDA MA'NAVIY TARBIYA SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI 632
Saidova Yulduz Zamon qizi, ... 632
Husenova Sarvar Samandarovna 632
OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK YO'NALISHDAGI TALABALARGA SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI MASLAHAT USULLARINI O'RGATISH ZARURATI 635
Abdullayev Shahzodjon Zokirjonovich 635
ПРОФИЛАКТИКА И БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ 636
Шарипов Баходирхужа Зарифович 636
VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQIY ONGNI SHAKLLANTIRISH ORQALI JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH 639
Sharipov Baxodirxo'ja Zarifovich, ... 639
MODERN INNOVATION SYSTEMS AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS 642
Radjabova Sharofat Shuxrat kizi 642
. radjabovasharofat856@gmail.com (+998905139703) Radjabova Azima Temurovna 642
RAQAMLI DAVRDA TARG'IBOT VA QARSHI TARG'IBOT 644
STRATEGIYALARI 644
Sharopov Dilshod Shirinboyevich, ... 644
INGLIZ TILINI O'QITISHDA INTEGRATSIYALASHGAN TIL KO'NIKMALARINI JORIY ETISH 647
Sharopov Sherzod Shirinboy o'g'li 647
OLIY TA'LIM TIZIMIDA ILM-FANNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI. 650
Shikarov Tolib Tavakalovich. 650
FUQAROLIK MADANIYATINING TARKIBIY QISMLARI VA ULARNI UMUMTA`LIM FANLARNI O`RGANISH JARAYONIDA SHAKLLANTIRISH 652
B.B. Xodjayev 652
SHAXSNING BILISH JARAYONLARI. DIQQAT 654
Shirinova Shahnozabonu Shokirovna 654
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI UCHUN O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISH ALGORITMLARINI ISHLAB CHIQISH 656
Shodmonova Abera Shodiyevna, ... 656
OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA O'QUV MOTIVASIYALARI SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI DIAGNOSTIKASI VA BIRLAMCHI TAHLILI 659
Shukurulloyeva Sadoqat Sodatullo qizi 659
TALABALARNI PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI 663
Baxromov Javohir Burxon o'g'li, ... 663
TEACHING LINGUISTIC-CULTURAL UNITS IN LITERATURE: CHALLENGES AND PEDAGOGICAL STRATEGIES. 666
Norov Jamshid Nurulloyevich 666
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING TA'LIM SAMARADORLIGIDA AHAMIYATI 667
Boltaboyeva Shahzoda Sharipovna 667
SPORT MURABBIYLARIDA KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH 669
Sherzod Shuxratovich Boboyorov 669

AKMEOLOGIK KOMPITENTLIKKA EGA BO‘LISHDA O‘Z USTIDA ISHLASH, O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI 672
Ramazonova Mashhura Ulug‘bek qizi 672
ЖАҲОН ТАРАҚҚИЁТ КОНТЕКСТИДА 674
ЭКОЛОГИК САВОДХОНЛИК МУАММОСИ 674
Файзиева Асал Анвар кизи. 674
Н.Ж.Бобомуродова 674
ZAMONAVIY TA’LIM YUTUQ VA MUAMMOLAR 676
Tag‘oyeva Dilnavoz Narziqulovna 676
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI SOG‘LOM QILIB TARBIYALASHDA “MEN KONSEPSIYASI” NING IJTIMOIY AHAMIYATI VA O‘RNI 680
To‘xtayeva Sokina Qurbon qizi 680
TARBIYALANUVCHILARDA O’Z-O’ZINI BOSHQARISH KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH YO’LLARI 684
To‘ymurodova Dilnoza Dilmurodovna 684
MUZEYGA TASHRIFLAR ORQALI TALABALARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH 686
Usanova Xurshida Ishdavlatovna, ... 686
TA’LIM JARAYONIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI TAKOMILLASHTIRISHNING ZARURIY SHARTI VA AHAMIYATI 688
Xaitova Nodira Bafoyevna 688
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MEHNAT TA’LIMI VA MEHNAT TARBIYASINING VAZIFALARI 691
Xudaybergenova Adolat Usmanovna 691
HOFIZ XORAZMIY LIRIKASIDA AKS ETGAN SHAXS QIYOFASI VA UNI ZAMONAVIY TA'LIMDA QO‘LLASHNING AMALIY VOSITALARI 693
***Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna* 693**
USING VISUALS IN TEACHING ENGLISH TO PUPILS OF SECONDARY SCHOOLS ... 698
Kochkorova Zulfizar Abdukhamid kizi 698
BOSHQARUV FAOLIYATINING ILMIY ASOSLARI 700
Aslanov Said Karimovich, ... 700
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІКТІ ПАЙДАЛАНУ БІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-МАЗМҰНДЫҚ МОДЕЛІ 702
Бердибекова Индира Дилдабековна 702
ОҚУШЫЛАРДЫҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУЫ АРҚЫЛЫ ТІЛДІК ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ЛИНГВОФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 704
Биктасова Баглан Аликовна 704
6-8 YOSHLI QIZLARNING BADIIY GIMNASTIKA SPORT MUSOBAQALARIGA TAYYORLASH ORQALI JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH 707
Djurayeva Maxasti Zokir qizi, ... 707
ТАЛАБАЛАРДА САНОГЕН ФИКРЛАШ КЎНИКМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ФУНКЦИЯСИ 709
Карахонова Ойсара Юлдошевна 709
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ПАТРИОТТЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙЫ 712
Қастаева Айсұлу Ыбырахымқызы 712
INDIVIDUAL NUTQ USLUBINING NAZARIY ASOSLARI 715
Xalilova Ruxsora Raupovna 715
BOLALARDA KOMUNIKATIV MULOQOTNI RIVOJLANTIRISHDA ART TERAPIYADAN FOYDALANISH 716
Mirzayeva Dilfuza Shavkatovna ..... **Ошибка! Закладка не определена.**
Shamsiyeva Maxfuza Hoshimovna ..... **Ошибка! Закладка не определена.**
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МАНИПУЛЯЦИИИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ 717
Нарзуллоева Саломатбону Суннатуллоевна ..... **Ошибка! Закладка не определена.**
BULLINGNING O’SMIRLIK DAVRIDA IFODALANISHI 720

Oribboyeva Dilafruz Dadamirzayevna 720
BOLALARNING XALQ AMALIY SAN'ATIGA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI ..... Ошибка! Закладка не определена.
Musinova Aziza Sadikovna, ... **Ошибка! Закладка не определена.**
BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA LIDERLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYAVIY ISHLAR SAMARADORLIGI **724**
Sapayeva Umida Rustamovna, ... 724
ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ **728**
Чхетиани Темурбек Леривич 728
FALSAFIY KATEGORIYALAR TIZIMIDA RAHBAR KADR TUSHUNCHASI **730**
Tagayev Kamol Kamilovich 730
ФИНАНСОВЫЕ ПУЗЫРИ: КАК ОНИ ВОЗНИКАЮТ И КАК ИХ ИЗБЕЖАТЬ **732**
Камилова Севара Анваровна 732
Махмудов Асилбек Лазизович 732
AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING PROFESSIONAL RIVOJLANISHINI TA'MINLASH USULLARI **735**
Utepberganov Amangeldi Kutlimuradovich 735
ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ – ЎҚИТУВЧИ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИНГ МАҲСУЛИ СИФАТИДА **738**
Ядгарова Гульбахор Тиллаевна 738
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA VOLONTYORLIK ELEMENTLARI ORQALI MUSTAQIL FIKRLASH VA TASHABBUSKORLIKNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI 740
Yadgarova Dildora Ibadulloyevna, ... 740
ZAMONAVIY JAMIYATDA GENDER MAS'ULIYATINI RIVOJLANTIRISH **744**
Najmedinova Gulnora Nazarovna, ... **744**
PALOV - O'ZBEK MADANIYATI RAMZIY TUSHUNCHASI SIFATIDA 748
Uraev Umid Beshimovich, ... 748
KURASH MASHG'ULOTLARIDA TALABA (O'G'IL BOLA)LARNING JISMONIY TAYYORGARLIGI DINAMIKASI 754
Xamroev Sardor Uktamovich, ... 754
O'QUVCHILARNING IQTISODIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIK TA'MINLASH 762
Xayitova Gulandom Jalilovna, ... 762
MATEMATIKA DARSLARINI O'QITISHDA ERTAK-TOPISHMOQLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI 766
Mamedova Umida Nurullaevna, ... 766
MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA O'QITUVCHI KOMPITENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI 768
Toxirova Nozima Botirovna, ... 768
AJDODLARIMIZ MA'NAVIY MEROSINI DASTURIY VOSITALAR YORDAMIDA O'RGANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI 771
Jamolova Feruza, ... 771
LOYIHALASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINI KASBIY METODIK TAYYORGARLIGINI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 778
Radjabova Gulnoz Baxramovna, ... 778
BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI 783
Kosimova Dilbar Kosimovna, ... 783
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY VA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI INNOVATSION FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK YECHIMLARI 787
Tukova Sevara Safarovna, ... 787

O‘SMIRLIK DAVRIDA DESTRUKTIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING SHART-SHAROITLARI 793
Kurbonova Dilfuza Murodovna, ... 793
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI NUTQIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH 799
Yadgarova Sarvinoz Sayfuddinovna, ... 799